Székely Nemzeti Múzeum • Muzeul Naţional Secuiesc

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2009 Sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM • MUZEUL NAȚIONAL SECUIESC

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2009 Sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA 2009
A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve

Szerkesztőbizottság:
Benkő Elek (Budapest), Egyed Ákos (Kolozsvár), Kósa László (Budapest),
László Attila (Iaşi), Pozsony Ferenc (Kolozsvár), Sárkány-Kiss Endre (Kolozsvár)

A néprajzi jellegű anyagokat lektorálta:
Tánczos Vilmos (Kolozsvár)

Főszerkesztő:
Kinda István

Szerkesztők:
Boér Hunor és Kinda István, valamint
Kocs Irén (természettudományok), Szőcsné Gazda Enikő (néprajz),
Méder Lóránt László, Sztáncsuj Sándor József (régészet),
Csáki Árpád, Demeter Lajos (történettudományok)

Román és angol kivonatokat fordított és ellenőrzött:
Hubbes Kinga, Hubbes László

Az évkönyvsorozatot grafikailag tervezte:
Mednyánszky Emese, Méder Lóránt László

Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum
Felelős kiadó: Vargha Mihály

© Székely Nemzeti Múzeum, 2009
© Az egyes cikkek szerzői, 2009

A Székely Nemzeti Múzeum borítólapon szereplő
pecsétjét Keöpeczi Sebestyén József tervezte (1941)

ISSN 1843-8385

Székely Nemzeti Múzeum

Kovászna Megye Tanácsa

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötészet:
Sámán Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Tartalom

Vargha Mihály: *A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentése (2008. november – 2009. október)* 7

Múzeum és örökség

Boér Hunor: *Egy fél évszázaddal ezelőtti kísérlet: a Székelyföld múzeumi évkönyve, 1957–1959* 31

Bartha Zonga: *Múzeumpedagógia a Székely Nemzeti Múzeumban – Éves beszámoló 2008–2009-ben megvalósult sepsiszentgyörgyi gyermekprogramokról* 41

Dimény Erika: *Múzeumpedagógia a kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban – Együttműködés a múzeum és az iskolák között* 53

D. Haszmann Orsolya: *Mit üzennek a múzeumi vendégkönyvek?* 65

Daniel Rita: Jönnek elegen – Tamásiért es, másért es – *A farkaslaki turizmus működése* 85

Sarudi Sebestyén, József: *Documentarea patrimoniului construit la scara localităților în zonele locuite de maghiari din Transilvania (Raport sumar)* 97

Természettudományok

Szabó Miklós: *Adatok a Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványkincseinek kutatásához (1956)* 113

Vörösváry Béla: *A csíktaplocai Vasfúvó-domb* 123

Székely, Viorica: *Catalogul colecției de plante „Pap Sámuel" de la Muzeul „Haáz Rezső" din Odorheiu Secuiesc* 131

Rozner István: *Adatok Erdély és a Bánság pattanóbogár-faunájához (Coleoptera: Elateriade)* 141

Kocs Irén: *Köntzei Gerő levelezése és kapcsolódó levelezés a Székely Nemzeti Múzeummal, 1933–1980* 145

Régészet – Történettudományok

Sztáncsuj Sándor József: *Az Erősd-kultúra emberábrázolásai* 185

Roska Márton: *A zabolai tőr tipológiai és művelődéstörténeti jelentősége* 207

Gáll Erwin – Gergely Balázs: *Kolozsvár 10–13. századi temetőinek és szórványleleteinek kutatástörténete*..... 215

Bordi Zsigmond Lóránd: *Dobó templomai* 227

Bordi Zsigmond Lóránd – Méder Lóránt László: *A kálnoki református templom régészeti kutatásának rövid ismertetése* 261

Csáki Árpád: *Adatok a kálnoki református templom történetéhez* 283

Pál-Antal Sándor: *A háromszéki mezővárosok a 18. század elején* 291

Cserey Zoltán: *Vásározás, vásári szokások a régi Sepsiszentgyörgyön* 305

Coroi Artur: *A háromszéki Kilenc falu közös erdejének törvénye, 1713 (I. rész)* 311

Nyárádi Zsolt: *A sükői református egyházközség mindennapjai a 19. század végéig az egyházközségi levéltár tükrében* 363

Garda Dezső: *A gyergyószentmiklósi örmény kereskedők* 391

Balázs Áldor, Csaba: *Manor tokens used in the 19th century in Banat* 435

Süli Attila: *A nemzetőrség és a „Kossuth-lovagok" szervezése Háromszéken, 1848* 441

Demeter Lajos: Katona lettem nem bánom... – *Benedek Sándor szüleihez írt levelei* 461

Rákóczy Rozália: *1848–49-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok 4.* 469

Tóth Szabolcs: *A háromszéki királyi törvényszék székhelyéért folytatott küzdelem, 1875* 493

Nagy Botond: *Az osztrák–magyar-román külkereskedelem szállítóeszközei 2. A vasúti csatlakozások első üteme* 501
Coroi Artur: *Benedek Elek levelezése L. Gyárfás Gizellával* 513
Tóth Szilárd: *A „kultúrzóna" – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán* 525
Nagy Éva: *Az Országos Magyar Párt választási részvétele Brassó megyében (1926–1937)* 533
Boér Hunor: *Csutak Vilmos Székely Nemzeti Múzeuma* 547

Néprajz

Balassa M. Iván: *A homoródszentpéteri karzat az 1520-as évekből* 573
Molnár István: *Adalék a Nyikó mente népi mezőgazdálkodásának ismeretéhez* 585
Szőcsné Gazda Enikő: *A kézdivásárhelyi fazekasság végnapjai – Balassa Iván 1942-es kézdivásárhelyi felmérésének margójára* 595
Sándor-Zsigmond Ibolya: *A fiatfalvi kastély és lakóinak életmódja egy 1805-ös conscriptio alapján* 605
Miklós Zoltán: *Útkeresés – Az államosítás és a dekollektivizáció hatása Sándortelke agrárközösségére* 623
Szőcsné Gazda Enikő: *A hozomány mint egyéni interpretáció* 633
Demeter Lajos: *Adalékok a meggyilkolt csendőr (Butyka Imre) balladájához* 643
Magyar Zoltán: *Népmondák a Felső-Nyárád mentén* 653
Szőcs Levente: *Biográfiák gyergyói újságokban a 20. század elején és végén* 663
Kinda István: *Normasértés és deviancia – Gyakoribb vétségek és bűnök a moldvai csángó közösségekben* ... 671
Peti Lehel: *Krízishelyzeteket artikuláló vallásos tartalmú álmok egy moldvai csángó településen* 695
Kinda István: *Álom, látomás vagy realitás? A halál és a visszajáró halott hiedelemköre egy moldvai csángó család narratíváiban* 711
Fodor Attila: *Egy aranyosrákosi asszonyhoz kapcsolódó hiedelemképzetek* 719

Vargha Mihály

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM IGAZGATÓI JELENTÉSE
(2008. NOVEMBER – 2009. OKTÓBER)

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm kedves Olvasónkat és mindazokat, akik múzeumi évkönyvünk, az *Acta Siculica* hasábjairól kívánnak tájékozódni az intézményünkben zajló közgyűjteményi és tudományos munkáról, művelődési, művészeti és tudományos ismeretterjesztő tevékenységről, rendezvényekről.

Kötelességemnek tartom mindjárt az elején megköszönni a fáradozását mindazoknak, akik hozzájárultak évkönyvünk megjelenéséhez, arculatának megújulásához és nem utolsósorban szakmai színvonalának megtartásához és emeléséhez.

Köszönet és hála illeti ezért az erőfeszítésért a főszerkesztőt, a szerkesztőbizottsági tagokat, a lektorokat, a belső és külső munkatársakat, a kiadót és nyomdát, valamint mindazokat, akik szellemi és anyagi támogatásukkal lehetővé tették, hogy a múzeumunkbeli műhelymunkának, valamint a térség tudományosságának ez a látlelete a szűkebb szakmai közönség és minden érdeklődő számára egyaránt hozzáférhetővé váljon.

1. Általános kérdések

A 2008. november – 2009. október időszakot értékelve kijelenthetjük, hogy a ránk szakadó gazdasági-pénzügyi válságot bizony a szó szoros értelmében a bőrünkön éreztük. A nehézségek ellenére igyekeztük tartani azt a színvonalat, amelyet sok munkával és odafigyeléssel értünk el az elmúlt években.

1.1. Az intézmény a közgyűjteményi szférában

A Székely Nemzeti Múzeum a legnagyobb határon túli magyar közgyűjtemény. Regionális múzeum, a fenntartója Kovászna Megye Tanácsa. Könyvtári, természetrajzi, régészeti–történelmi és néprajzi osztállyal működik, valamint sepsiszentgyörgyi képzőművészeti (Gyárfás Jenő Képtár), baróti (Erdővidék Múzeuma), csernátoni (Haszmann Pál Múzeum), kézdivásárhelyi (Céhtörténeti Múzeum) és zabolai (Csángó Néprajzi Múzeum) külső egységekkel. 2009. évi költségvetése 2 005 000 lej, amelyet pályázatok útján, támogatók bevonásával, látogatói és régészeti felügyeleti díjakból igyekeztünk kiegészíteni. Ezt a forrásbiztosító munkát segíti a Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány is. A múzeumot a tárgyalt egyéves időszakban több mint 40 000 látogató kereste fel.

1.2. Munkaerő- és szervezeti kérdések

Felsőbb rendelkezésre meg kellett válnunk nyolc nyugdíjas korú alkalmazottunktól, akiknek szakmai tudását, hozzértését igen nehéz lesz pótolni. Személyzeti gondjainkat tetézi, hogy új alkalmazottak felvétele is az elbocsátottak számarányához kötött: intézményünk esetében hét kiüresedett státus szabadít fel egy újat. E szigorítás előtt legalább öt új munkahely létrehozását terveztük, amelyből egyetlenegyet, a képtári művészettörténészi állást tudtuk megvalósítani, miközben veszítettünk hatot.

Valamennyi munkatársunk részt vesz a közös múzeumi feladatokban és programokban. A kiállítások tárlatvezetését is múzeumi szakembereink látják el (mindenkinek évi 4-5 hét). Adminisztratív személyzetünk túlterhelt (Szabó Anna könyvelő, Tamás Tünde titkárnő, Rátz Judit személyzeti előadó, Zavicsa József gondnok), ennek ellenére nem egyszer számíthattunk rájuk a múzeumi szakmai munka terén is.

– A múzeum *főkonzervátora*, Biró Rózsa idén nyugállományba vonult. A *múzeumpedagógiai* programokat a tárgyalt időszakban Bartha Zonga látta el (Demeter Éva gyereknevelési szabadságon van), a *PR-feladatokat* Erdős Zsófia. A múzeumi *honlapot* részmunkaidőben Bagoly Róbert rendszergazdánk kezelte.

– A Könyvtár munkatársai Gyenge Gabriella *könyvtáros-konzervátor*, valamint Boér Hunor, Geangalău Krisztina (2009. nyárig, amikor felmondással távozott), Tiboldi Zoltán *könyvtáros-muzeológusok*. (Utóbbi részmunkaidős, 2009. nyártól az új rendelkezések értelmében nyugdíjas továbbdolgozóként munkaviszonya már nem volt fenntartható, de jelenleg is bejár, dolgozik.) György Abigél középiskolás diák egyhavi nyári *szakmai gyakorlat* során segítette munkánkat.

– A természettudományi osztályon egyetlen munkatársunk, Kocs Irén látja el mind a *muzeológusi*, mind pedig a *konzervátori* munkát. Amellett, hogy intézményünket országos és nemzetközi szakmai fórumokon képviseli, folyamatosan dolgozik a gyűjtemények feldolgozásán és gyarapításán. Az *Acta Siculica* szerkesztése mellett a Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány ügyvezető alelnöki tisztségét is betölti, és a múzeumban dolgozók érdekvédelmi szervezetének képviselője is egyben.

– A Régészeti-történeti osztályon három *régész-muzeológus* dolgozik: Sztáncsuj Sándor József (őskor), Méder Lóránt László (bronz- és kora vaskor), Bordi Zsigmond Lóránd (középkor). *Történész-muzeológusunk* 2009. nyárig a továbbdolgozó nyugállományú történész Cserey Zoltán volt, akit ezt követően nem tudtunk munkaviszonyban tartani, valamint Barabás Hajnalka művészettörténész. *Restaurátoraink* Kellán Tibor és Szeles József, *gyűjteménykezelőink* Mandalian Irén és Szabó Mária.

– A Néprajzi osztályon két *néprajzos-muzeológus* (Szőcsné Gazda Enikő és Kinda István) látja el a feladatokat, valamint egy *gyűjteménykezelő* (Tankó Zoltán). Lázár-Prezsmer Kinga konzervátor gyereknevelési szabadságon volt ebben az időszakban.

– A Gyárfás Jenő Képtárban Jánó Mihály *művészettörténész-muzeológus* 2009-ben nyugdíjba vonult, versenyvizsga útján állományba vettük Sántha Imre Géza művészettörténészt. *Gyűjteménykezelő* Vinczeffy Orsolya.

– A baróti Erdővidék Múzeumában *történész-muzeológus* Demeter László, *gyűjteménykezelő* Hoffmann Edit.

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeumban *muzeológus* ifj. Haszmann Pál, *restaurátor* Haszmann Lajos. Bár papíron nyugállományba vonult Haszmann József *muzeológus*, példás szakmai alázattal végzett munkájára továbbra is számít intézményünk.

– A kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban *néprajzos-muzeológus* Dimény Attila és Dimény Erika, *történész-muzeológus* Dobolyi Annamária. Nyugállományba vonult Szabó Judit részmunkaidős muzeológus, aki társadalmi munkával önkéntesen folytatja a múzeumalapító Incze László hagyatékának rendezését és a szakleltárral kapcsolatos egyéb gondok orvoslását. *Gyűjteménykezelő* Ercse Laura és Orosz Zoltán.

2009 júniusától a nyugdíjba vonult Márton Imre *karbantartó-asztalos* feladatkörébe tartozó munkákat is Orosz Zoltán és Dimény Attila végzi.

– A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum szakember nélkül maradt, a megüresedett, de kormányrendelettel zárolt állami munkahely betöltése továbbra is kérdéses, az állagmegóvó és leltározó feladatokat a helybéli Dóczé Levente szerződéses bedolgozóként végzi.

1.3. Infrastruktúra fejlesztése

Makrogazdasági okokból be kellett szüntetnünk minden beruházást, így az előző évek felújítási munkálatait nem állt módunkban folytatni.

– Némiképp kárpótol bennünket a regionális fejlesztési alapokhoz (POR) a fenntartó Kovászna Megyei Tanács által benyújtott sikeres pályázatunk, amely a főépület és a hozzá tartozó kert és épületek teljes konszolidációját és felújítását ereményezheti az elkövetkező években, de ez a 4,5 millió eurós pályázat csak abban az esetben hívható le már 2013-ig (az új európai uniós költségvetés elfogadásáig), ha egy másik beruházásról lemond a romániai Központi Fejlesztési Régió valamelyik önkormányzata.

– A Gyárfás Jenő Képtárnak otthont adó főtéri Bazár épületének felújítása is elakadt. Anyagi források hiányában a nyílászárók cseréje, a világítás és a biztonsági rendszer bővítése és korszerűsítése nem történhetett meg, holott a *Panteon* címet viselő alapkiállításunkat is pontosan azért bontottuk le átmenetileg, hogy a korszerűsítési munkálatok alatt a műtárgyak állagát óvjuk. Bízunk benne, hogy a Bazár rehabilitációja nem kerül le napirendről. Addig is, a felszabadult termekben sikerült néhány színvonalas kiállítást rendeznünk, illetve fogadnunk.

– A Sepsiszentgyörgyön kívüli külső egységek közül Erdővidék Múzeuma, ahol a legégetőbb gond épp a múzeumépület bővítése, Anthony Gall budapesti építésszel készíttetett erre látványtervet. A baróti önkormányzatra számítunk, hogy az európai pénzek megszerzéséért folyó versenyben a turizmus fejlesztésére kiírt pályázatok valamelyikén forrásokat próbál szerezni a helyi múzeum fejlesztésére.

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeum csernátoni ingatlanjára vonatkozó (a tulajdonos Damokos családdal kötött) bérleti szerződést újabb két évre sikerült meghosszabbítani.

– A zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban jelentős sikerként könyvelhető el, hogy a Szülőföld Alap támogatásával 2009 nyarán–őszén sor került a múzeum fűtési rendszerének kiépítésére.

1.4. Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány

A múzeumot segítő alapítvány személyi és szervezeti adatai ebben az évben nem változtak. Az alapítvány 11 pályázatot nyújtott be, ebből 8 volt sikeres (*A város arcai, arculata* című kiadvány megjelentetésére, a Nemzeti Kulturális Alapprogramhoz és Sepsiszentgyörgy Város Önkormányzatához; a *Sepsiszentgyörgy képes krónikája* című kiadvány szerkesztésére Sepsiszentgyörgy Város Önkormányzatához; *A Székely Nemzeti Múzeum néprajzi fototékájának digitalizálására* a Szülőföld Alaphoz; a *Miniatűr történelem az őskortól az 1848–1849-es szabadságharcig* ólomkatona-kiállítás baróti, sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi költségeire a Communitas Alapítványhoz és Kovászna Megye Tanácsához; a *„Micsoda madár..."* október 12–17-i múzeumpedagógiai kerámiatáborra az Eurotrans Alapítványhoz; *A Barabás Miklós Céh 80 éves jubileumára rendezett* november 6-i kiállításra az Eurotrans Alapítványhoz). Egy pályázat elbírálása csak november végén történik (*A székelyföldi sgrafitto kerámia* című könyv kiadására benyújtott pályázat), kettőt pedig kerethiány miatt elutasítottak (*Panteon – A Gyárfás Jenő Képtár állandó kiállítása* című katalógusra és ugyancsak *A székelyföldi sgrafitto kerámia* című könyv kiadására, a Communitas Alapítványhoz).

2. Gyűjtemények

2.1. Raktározás, nyilvántartás

– A Könyvtárban a *könyvtármúzeumi anyagok* terén Gyenge Gabriella megkezdte a régikönyv-gyűjtemény *Alice 5.50* alatti katalogizálását, és számos hiányzó/bizonytalan adatot pótolt/tisztázott. Az *Apor-kódex* mellett 24 tétel 16. századi régi könyvünk, illetve 17. századi régi magyar könyvünk hivatalosan is *műkincs* besorolást nyert. *A szakkönyvtári anyagok* terén a törvényes előírásoknak és a belső rendelkezéseknek megfelelő *kezelési-katalogizálási munkák* folytak, elsősorban *1950 utáni anyagon* (Tiboldi Zoltán, Boér Hunor). Az új kezelésbe került (kis raktári) anyag a *Székely Zoltán-hagyaték* kivételével ugyancsak *feldolgozás*ra került *Alice 5.50 alatt* (Geangalău Krisztina, Gyenge Gabriella).

– A Természetrajzi osztály elkészített 465 DocPat leíró cédulát, ebből 51 darabot sikerült osztályoznia és Bukarestbe küldenie, valamennyit jóváhagyták (18 műkincs és 33 fond kategóriájú).

– A Régészeti–történelmi osztályon folytatódott a raktárak rendezése. Fontos eredmény, hogy megürült a kápolna fölötti régi raktárhelyiség, és az ott tárolt anyag megfelelően dobozolva a felújított alagsori raktárakban nyert elhelyezést.

Párhuzamosan folyik a történelmi gyűjtemény leltárának ellenőrzése, állagának a felmérése. Az osztályon összesen 300 tárgynak készült el a számítógépes (DocPat) leíró cédulája.

– A Néprajzi osztályon megtörtént a második emeleti raktár berendezése és helyrajzi számozása, ezzel az alagsori raktárainkban nagymérvű tehermentesítés történt (Tankó Zoltán). 2009. január 1-jétől szeptember 22-ig 146 tárgynak készült el a DocPat leíró cédulája, és 57 tárgy műkincs-nyilvántartási dokumentációja került beterjesztésre a bukaresti minisztériumba, közülük 34-re érkezett válasz, közülük 25 műkincs. Folytatódott a gyűjtemények digitális fényképezése, elsősorban a kiállított tárgyaké (Kinda István, Szőcsné Gazda Enikő). A Szülőföld Alap 2280/2009-es számú pályázati támogatásának köszönhetően nagyot léptünk előre a néprajzi filmtár digitalizálása terén, több mint 2000 filmkocka beolvasása történt meg (Kinda István, Szőcsné Gazda Enikő).

– A Gyárfás Jenő Képtárban elkészült 435 DocPat leíró cédula.

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeumban áprilistól indult az új, átfogó, összesített szakmai leltár készítése, hat és félezer tárgyat azonosítottak és címkéztek újra a gyűjteménykezelők.

– A kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban a Zsuzsi és Andris népviseleti gyűjtemény raktári polcai helyrajzi számot kaptak annak érdekében, hogy a raktáron lévő 94 viselet gyorsabban visszakereshető legyen. A kiállításon látható viseletek is nyilvántartó számot nyertek. A DocPat számítógépes leltári programmal másrészt eddig összesen 1627 tárgyat vettek nyilvántartásba. Ebből 192 tétel a történelmi (A) leltárba, 1431 tétel a néprajzi és kézműves (B) leltárba, 4 tétel pedig a képzőművészeti (C) leltárba tartozik. Ezen kívül leíró cédulát készítettek az ezévi gyarapodás 345 tárgyának. A begyűjtéssel, a fotózással és a leíró cédulák elkészítésével Dimény Attila, Dimény Erika és Dobolyi Annamária muzeológusok foglalkoztak, a számítógépes feldolgozást Ercse Laura és Orosz Zoltán gyűjteménykezelők végezték, Dobolyi Annamária irányításával. Szabó Judit muzeológus és Ercse Laura gyűjteménykezelő ellenőrizték továbbá a Zsuzsi és Andris népviseleti gyűjteményt, és pontosították leírását.

– A zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban az elakadt leltározási és gyűjteménykezelői feladatokat szerződéses munkatársunk, Dóczé Levente folytatta.

2.2. Állagmegőrzés, restaurálás

– A Könyvtár számára a legnagyobb eredmény az *Apor-kódex* 2009. évi restaurálása volt, a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban (Érdi Marianne restaurátor osztályvezető, Tóth Zsuzsanna főrestaurátor), a Balassi Intézet 1 780 000 forintos támogatásával. Szakmai konzultáció történt továbbá Plank Ibolyával (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) a *fototéka szakmai problémái* kapcsán.

– A Régészeti–történelmi osztályon Szeles József restaurátor összesen 210 tárgyat restaurált. Ugyanő részt vett a Bukarestben megrendezett restaurátorképző tanfolyamon 2009 nyarán és kora őszén.

– A Néprajzi osztályon 2009 nyarán került sor a Csíki ház kétszeri, fosztoxinos állagvédelmi kezelésére és kopogóbogarak elleni fertőtlenítésére (Tankó Zoltán, Szőcsné Gazda Enikő).

– A kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum Zsuzsi és Andris népviseleti gyűjteményének leltározásakor a viseletbe öltöztetett babák a dobozon belül vászonzsákba csomagolva kerültek a helyükre. A nyitott üvegszekrényben található 88 viseletet portalanították. A munkálatokat Szabó Judit muzeológus, Ercse Laura és Orosz Zoltán gyűjteménykezelő, valamint Szőke Éva teremőr és Márton Imre karbantartó végezte. 2008. decemberben a raktárban lévő tárgyak állagvédelme érdekében egy páraelszívó gépet vásároltak, melyet a főépület alatti pinceraktárban helyeztek üzembe, arra számítva, hogy a raktár páratartalma normalizálódik, és így ezt a későbbiekben jobban ki lehet használni. Tekintettel arra, hogy a páratartalom nem esett vissza az optimális értékre, a készülék átkerült a földszinti raktárba, ahol megfelelő eredményeket értek el vele.

2.3. Gyűjteménygyarapítás

– A Könyvtár gyarapodása a saját kiadványok gyűjtése, vásárlás, adományok és intézményközi csere révén történt. A legnagyobb támogató hagyományosan a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (akadémiai szakperiodikák), a fő cserepartnerek pedig a múzeumi testvérintézmények (köztük a gundelsheimi Siebenbürgisches Museum), valamint a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság és Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Debreceni Egyetemi Könyvtár voltak; a szerzeményezés elsődlegesen változatlanul a Székelyföldre vonatkozó *(siculica)* és a kisebbségpolitikai szakirodalomra összpontosított (beleértve hiányok visszamenőleges, digitális, illetve fénymásolatban való pótlását). Legnagyobb adományként a *Kónya Ádám-hagyaték* többszáz könyve került be (kezelésbe vételük folyamatban van).

– A Természetrajzi osztály 2008-ban 415 ormányosbogárral gyarapodott. Preparálásuk, meghatározásuk és számítógépes nyilvántartásba vételük úgyszintén folyamatban van.

– A Régészeti–történelmi osztály az elmúlt egy év alatt folytatott régészeti kutatások (ásatások, terepbejárások, helyszíni szemlék) eredményeképpen több ezer tárggyal gazdagodott. Jelentős anyag érkezett be Méder Lóránt Lászlónak a sepsiszentgyörgyi Avasalja lelőhelyen folytatott ásatásaiból, valamint Sztáncsuj Sándor Józsefnek az Erősd-kultúra lelőhelyein folytatott terepbejárásai kapcsán (több mint 50 lelőhely Brassó, Kovászna, Hargita és Maros megyében).

– A Néprajzi osztályon 2008 októbere óta a leltárkönyvbe 70 tételt sikerült bevezetni. A gyarapodás ennél a számnál jelentősebb volt, de a leltározási munkálatokat a sűrű egyéb program visszafogta.

– A Gyárfás Jenő Képtárba adomány útján beérkezett 28, vásárlás útján 7 műalkotás. Kiemelendő a győri grafikusok adománya, Vinczeffy Lászlónak a múzeumalapítóról készült nagyméretű festménye, Csáji Attila korai műve, valamint a helyi Tamási Áron Színháztól kapott festmények. A vásárolt műtárgyak közül Gyárfás Jenő Pótsa Józsefről készült festménye és Benczédi Sándor Kós Károly-szobra emelkedik ki.

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeum kézikönyvtára egy év alatt 42 kiadvánnyal bővült. A tárgyak gyűjtése is folyamatos: négy nagyméretű mezőgazdasági géppel és 174 kisméretű néprajzi tárggyal sikerült gazdagítani az állományt.

– A kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum gyűjteménye az elmúlt évben 430 adományozott tárggyal gyarapodott. Ebből 400 néprajzi jellegű tárgy többnyire a viselet és az étkezési szokások tárgykörébe tartozik, és a B leltárba került. 30 tárgy a képzőművészeti C leltárba került, ezek Török Erna végrendelete alapján jutottak a múzeumba (a hagyatékozó saját készítésű festményei).

– A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum múzeumi értékű tárgyállománya adományok, terepkutatások és vásárlások útján több mint 50 darabbal gyarapodott, honlapján is elérhető könyvtári listája 2009-ben 641 tételt regisztrált.

3. Kiállítások, rendezvények

A tárgyalt időszakban a megelőző évhez viszonyítva látogatóink száma mintegy 7000-rel nőtt. Összesen mintegy 43 800-an voltak kíváncsiak kiállításainkra, rendezvényeinkre. A látogatási kedvet ingyenes belépésű programokkal (*Múzeumok Éjszakája*, *Múzeumi Esték*, *Örökségvédelmi Világnap*, kamarezene-koncertsorozat, múzeumpedagógiai foglakozások) próbáltuk növelni, statisztikánkban így látványosan nőtt a kedvezményezettek száma (ezek egy része hat éven aluli gyerek, a múzeum időszakos rendezvényeire, tárlatmegnyitóira és múzeumpedagógiai foglalkozásaira járó személyek, valamint a helyi tanárok által a múzeumban tartott esztétikai nevelés, történelem- és művészettörténeti órákon részvevő diák).

A látogatók megoszlása múzeumi egységeink szerint:

– sepsiszentgyörgyi központ: 11 803,
– sepsiszentgyörgyi Gyárfás Jenő Képtár: 1 566,
– baróti Erdővidék Múzeuma: 4 636,
– Csernátoni Haszmann Pál Múzeum 11 156,
– Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum 12 352,
– Zabolai Csángó Néprajzi Múzeum mintegy 2300.

Műsorpolitikánk lényege az előző évekhez képest változatlan: minél szélesebb körben népszerűsíteni a saját gyűjteményünkben lévő tárgyakat, forrásokat, anyagokat. A visszajelzések alapján ezt a célkitűzést olyan rendezvényeink szolgálták sikeresen, mint *A székelyek – a kereszténység védelmezői* című, középkortematikájú új alapkiállításunk, az *Ünnepek és találkozások* II. vallásos néprajzi kiállítás (a veszprémi testvérmúzeummal közösen), *A háromszéki sajtó 160 éve* (a *Székely Hírmondó* hetilappal stb. közösen), a Sovánka István bükszádi üvegművész emlékére szervezett kiállítás, amely a *Törékeny haszontalanságok* címet viselte. Hasonló sikerrel voltunk jelen vendégkiállítással a csíkszeredai Csíki Székely Múzeumban és a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeumban (a Gyárfás Jenő műveit bemutató kiállítás), kölcsönzött tárgyakkal pedig a Brassói Művészeti Múzeumban és a nagyszebeni Brukenthal Múzeumban (Mattis Teutsch János válogatott festményei), de akár a Vatikánban (az erősdi ásatások anyagából kölcsönadott tárgyaink bemutatása) és az utolsó napokban már a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban is *(Apor-kódex).*

Az általunk fogadott vendégkiállítások és előadások kiválasztásánál (befogadásánál) döntő tényező volt a székely tematika (Tüdős S. Kinga: *Székelyföldi védőrendszerek. Ember és életmód e rendszerek oltalmában* – február 21-én; Sófalvi András: *Udvarhelyszéki mesterséges védbarlangok* – március 24-én; Sütő Zsolt: *Himalájakék, tibetvörös – Kőrösi Csoma Sándor nyomában*, fotóinstalláció április 8-tól május 24-ig; a Bárdi Nándor szervezte vándor *Kisebbségtörténeti képzé*s – április 15–18-án; *Kerekasztal-beszélgetés a székelyföldi középkori történetkutatás problémáiról* – a többi székelyföldi múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakembereivel, április 24-én; Obrusánszky Borbála: *Szentkatolnai Bálint Gábor életművének újraértékelése* – május 28-án; az *Ignácz Rózsa centenáriumi kiállítás*, közösen az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézettel – június 24-től július 26-ig; *A Székely Hadosztály emlékezete (1918–1919)* – a nyíregyházai Jósa András Múzeum, a Veszprém Megyei Levéltár és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár közös kiállításai augusztustól, Sepsiszentgyörgyön, Baróton és Kézdivásárhelyen is).

Történelmünk további vonatkozásaihoz kapcsolódott az Erdővidék Múzeumának köszönhetően nemcsak Barótot, hanem ugyancsak Sepsiszentgyörgyöt és Kézdivásárhelyet is felkereső *Miniatűr történelem. Az őskortól az 1848/49-es szabadságharcig* ólomkatona-kiállítás (április 30-tól június 14-ig, a tahitótfalusi Homoki Gyula kiállítása), a *Múzeumok Éjszakája* rendezvénysorozatban a *Bodvaj Egyesület (Kisbacon) lovagi játékai apródoknak* és *A gyergyószentmiklósi Csabafiak viselet- és fegyverbemutatója* (június 18-án).

Célcsoportok érdekében fogadtuk a *Sztereofotó kiállítás*t (háromdimenziós fényképek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, 2008. november 30-ig), a *Vákár Tibor építész emlékkiállításá*t (a budapesti Építészeti Múzeum anyaga, 2008. novembertől 2009. február közepéig), *A zárt tömbök nyíltságá*t (Hadik Gyula Munkácsy-díjas szobrászművész kiállítása, január 27-től február 27-ig), Péter Gábor előadás-sorozatát a Bartók Teremben, a *„Köpönyegem pedig az én irgalmasságom…”* fotókiállítást és könyvbemutatót (Köpönyeges Mária-ábrázolások a középkori Magyarországon, a Szentendrei Néprajzi Múzeum munkatársa Gombosi Beatrix rendezésében, március 3–29-én), a *Northland Antarktisz 2009-expedíció* ismertetését (Székelyek a magasban-expedíciósorozat, Tulit Zsombor előadása március 27-én), *A gyulafehérvári székesegyház képekben* fotókiállítást (a sepsiszentgyörgyi római katolikus Szent József-plébánia közvetítésével, a gyulafehérvári egyházmegye millenniumi rendezvényeinek sorában, június 17-ig július 12-ig), Könczey Elemér *Fejadag* című karikatúra-vándorkiállítását és könyvbemutatóját (július 16-tól augusztus 23-ig), a komolyzene kedvelőinek a Filip Ignác egyetemi adjunktus által szervezett *koncerteke*t (Codex, Georgius és a brassói

konzervatórium növendékei, július 16. és augusztus 23. között), a hagyományosan, éves rendszerességgel, a László Kálmán Egyesület által megrendezett *Gomba-nap*ot, mely szintén átütő sikert hozott az idén, szeptember 26-án.

Az egyes osztályok és külső részlegek természetesen több saját rendezvényt is szerveztek:

a. A sepsiszentgyörgyi központ saját rendezvényei és hozzájárulásai

– A Könyvtár a Régészeti–történelmi osztállyal és további kollégákkal és külső partnerekkel (kiemelten Bordi Zs. Lóránd; Bartha Zonga, Erdős Zsófia, Fekete Lajos, Kocs Irén, Méder Lóránt László, Oláh József, Szeles József és mások; Charta Nyomda, Székely Hírmondó, Osonó Együttes, nagyenyedi Bethlen Kollégium Könyvtára) megszervezte *160 éves a háromszéki magyar sajtó* című kiállítást és kapcsolódó rendezvényeket. Szakmai támogatást nyújtott a székhely többi saját rendezvényéhez is, kiemelten a Régészeti–történelmi osztálynak a májusi *székelyföldi régész-kerekasztal*hoz. Meghívta (Erdős Zsófiával közösen) Sütő Zsoltot a *Himalájakék, tibetvörös* installációval és rendezvénnyel, fogadta és kiállított anyaggal segítette a veszprémi és nyíregyházai testvér-közgyűjtemények *Székely hadosztály*-kiállítását, fogadta továbbá négy kisebbségtörténeti kiadvány bemutatását (a budapesti Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete, Bárdi Nándor, Stefano Bottoni, Gidó Csaba és László Márton könyveinek bemutatása). A Könyvtár kivételes értéke, az *Apor-kódex* októbertől jövő februárig a budapesti Országos Széchényi Könyvtár *„Látjátok feleim…”* magyar nyelvemlékkiállításán képviseli egymaga Erdélyt és egyben Romániát.

– A Természetrajzi osztály a *Múzeumok éjszakája* rendezvényhez Kocs Irén tárlatvezetésével és az éjszaka aktív állatok bemutatásával járult hozzá (június 24-én).

– A Régészeti–történelmi osztály fő idei újdonsága *A székelyek – a kereszténység védelmezői* (állandó régészeti kiállítás középkori része; kurátora Bordi Zsigmond Lóránd). Ezt megelőzően A *Törékeny haszontalanságok* ipar- és művészettörténeti Sovánka István-emlékkiállítása volt ugyanott megtekinthető (kurátora Barabás Hajnalka). Az osztály segítette a székelykeresztúri Molnár István Múzeumot állandó régészeti kiállítása kialakításában (a rugonfalvi népvándorláskori sír leleteinek kölcsönzése), és tárgyakkal járult hozzá, együtt a Néprajzi osztállyal, a Tulceai Múzeum *Fumatul – un viciu istoric* dohányzástörténeti kiállításának a sikeréhez (május–szeptember). A *Múzeumi Esték* előadássorozat keretében az osztály a székelyudvarhelyi régészkolléga Sófalvi András hívta meg (*Udvarhelyszéki mesterséges védbarlangok*, március 24-én).

– A Néprajzi osztály idén Sepsiszentgyörgyön mutatta be a veszprémi Laczkó Dezső Múzeummal közös kiállítását és kapcsolódó rendezvényeit (*Ünnepek és találkozások II.*, szeptember 19-től, kurátora Szőcsné Gazda Enikő). Egy székely női és egy székely férfi teljes viselete, öt fotója jelen volt a *Povestea târgului* vásártörténeti kiállításon (Keleti Kárpátok Múzeuma, Sepsiszentgyörgyön és Csíkszeredában), valamint öt tárgya az említett tulceai dohányzástörténeti kiállításon. Az osztály hívta meg a Köpönyeges Mária-ábrázolásokból rendezett kiállítást.

– A sepsiszentgyörgyi központ múzeumpedagógiai tevékenységeit Bartha Zonga szervezte és végezte. Önálló múzeumpedagógiai programok voltak április 24–26-án a *Játékos középkor* (kézműves foglalkozások az Erzsébet parkban, *A székelyek – a kereszténység védelmezői* című új állandó kiállításhoz kapcsolódóan, a Szent György-napok keretében), május. 16-án a *Keresd a kincset!* (*Múzeumi Világnap* – az állandó és időszakos kiállításokhoz kapcsolódó múzeumi séta, játékos feladatokkal); június 24-én a *Múzeumok Éjszakája* (a kisbaconi Bodvaj Egyesület lovagi játékai apródoknak, a gyergyói Csabafiak viselet- és fegyverbemutatója), szeptember 26-án a *Gomba-nap* (a László Kálmán Gombászegyesülettel közösen gombásztúra, kiállítás, vetélkedő, könyvbemutató); október 12–17-én a *„Micsoda madár…”* (foglalkozások és kerámiázás a Benedek Elek-emlékév alkalmából; foglalkozásvezetők: Véninger Péter, Szépművészeti Múzeum, Budapest; Lengyel Boglárka Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; Kocs Irén és Szőcsné Gazda Enikő, Székely Nemzeti Múzeum). Időszakos kiállítások, melyekhez további múzeumpedagógiai tevékenység kapcsolódott: 2008. november 14-én a *Térbe zárt pillanat*, a 2008. december 22. és 2009. február 15. közötti *Törékeny haszontalanságok*, január 27-én a Hadik Gyula-kiállítás, március 3-án a „*Köpönyegem pedig az én irgalmasságom…”*, április 8-án a *Himalájakék, tibetvörös*, április 30-án a *Miniatűr történelem* ólomkatona-kiállítás, június 9-én a *160 éves a háromszéki magyar sajtó* (melyhez kicsiknek-nagyoknak élmény múzeumpedagógiai mozzanatnak tekinthetjük az *Osonó* műhely előadta interaktív párbajjelenetet is), szeptember 19-én pedig az *Ünnepek és találkozások* II.

b. Sepsiszentgyörgyi Gyárfás Jenő Könyvtár

A következő fontosabb kiállításokra és rendezvényekre került sor a Képtárban: 2008. november 13-tól december 10-ig Szipál Márton fényképész életműkiállítása (a Gyulai Ferenc Egyesület és a Magyar Kulturális Központ együttműködésével), december 12-től a csíkszeredai Ferencz S. Apor festészeti és a szovátai Sánta Csaba szobrászati kiállítása, 2009. februártól a Zsolnay-porcelánmanufaktúra termékeiből rendezett kiállítás (szervező: Magyar Köztársaság Kulturális Koordonációs Központja), február 20-án kettős könyvbemutató (Jánó Mihály: *Színek és legendák*, valamint Vinczeffy László albuma a *Műterem* sorozatból – 26. sz.), egybekötve Vinczeffy László festészeti tárlatának megnyitásával, márciustól a *Reflex* című nemzetközi színházi fesztivál plakátkiállítása, áprilistól a sepsiszentgyörgyi MOA-csoport *Fekete-fehér* című csoportos kiállítása, májustól múzeumunk munkatársának, néhai Plugor Sándor képzőművésznek a grafikai emlékkiállítása, halálának 10. évfordulója alkalmából, júniustól a Mikóban érettségizett képzőművészek tárlata (*A 150 éves Székely Mikó Kollégium* rendezvényeként), júliustól a veszprémi Figuratív-csoport kiállítása (Dienes Attila, Párkányi Raab Péter, Filep Sándor, Horváth Lajos, Kádár Tibor, Ughi István), szeptemberben Csáji Attila Munkácsy-díjas budapesti képzőművész előadással egybekötött festészeti és fényművészeti tárlata (a művész alkotással is megajándékozta intézményünket), októberben a *Festészet Világnapja* keretében a sepsiszentgyörgyi származású, Budapesten élő Kovács Lehel festőművész egyéni tárlata, október 15–30-án a *kisTelep 2.* (a sepsiszentgyörgyi művészeti középiskolások képzőművészeti diáktáborában készült anyag bemutatása), október 28–30-án *Animációs Világnap* (kiállítás és vetítések gyermekeknek, Baász Orsolya, Éltes Barna, Sipos Gaudi Tünde és Péter Alpár kiállítása). A Képtár ezenkívül az említett Gyárfás Jenő-emlékkiállítással szerepelt Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson és Kézdivásárhelyen, valamint 25 Mattis Teutsch János-művet kölcsönzött a Brassói Művészeti Múzeumnak és a nagyszebeni Brukenthal Múzeumnak.

c. Baróti Erdővidék Múzeuma

A múzeum a térségünkbe általa meghívott *Miniatűr történelem az őskortól az 1848-as szabadságharcig* ólomkatona-kiállítás mellett, melynek több mint 1 600 látogatója volt, Steinhübel István aradi magángyűjtő *Élőhüllő-kiállítás*át fogadta a pincében (látogatók száma közel 2200). Továbbá, a nyarat leszámítva minden kedden, *Tortoma Önképző Kör* sorozatcímmel került sor ismeretterjesztő előadásokra a múzeum előadótermében.

d. Csernátoni Haszmann Pál Múzeum

A múzeumban zajló turistaforgalom, a látogatók fogadása, a hagyományos mesterségek elsajátítására szervezett alkotótáborok, valamint a múzeumpedagógiai foglalkozások zavartalanul működtek, a megszokott rendszerességgel és szakmaisággal. Kitűnő kapcsolatot ápoltak a mezőkövesdi Mezőgazdasági Gépmúzeummal, és az alapításának 30. évfordulójára rendezett idei ünnepségén és az azt követő tudományos konferencián is képviseltették magukat. A *Kulturális Örökség Napján* tevékenyen bekapcsolódtak a református vártemplom és az Ika-vára közti útvonalon szervezett ismeretterjesztő tanösvény bejárásába, a sepsiszentgyörgyi *Ünnepek és találkozások* II. rendezvény kapcsán bútorfestő és faragó szakemberrel vettek részt a hagyományos mesterségeket felvonultató seregszemlén.

e. Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum

A megszokott rendszerességgel és alapossággal készítette elő és vitelezte ki tevékenységeit. Örvendetes tény, hogy a székhelyhez és a csernátonihoz hasonlóan a múzeumpedagógiai tevékenység itt is erősödött, ez Dimény Erika szervező munkáját dicséri. Április 3–30-án *Tojásírás Háromszéken – Húsvéti hagyományőrzés* című időszakos kiállításra került sor Kakas Zoltán és néhai István Mária írott tojás gyűjteményéből. A megnyitó napján, akárcsak a június 17. és július 10. közötti *Miniatűr történelem* ólomkatona-kiállítás esetében, múzeumpedagógiai foglalkozások kapcsolódtak a kiállítás témájához. Augusztus 28-tól október 16-ig a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumból *Az Umling festő-asztalos család hagyatéka* című művelődéstörténeti kiállítást látták vendégül (rendezte Mihály Ferenc és Szász Erzsébet restaurátor, valamint Miklós Zoltán néprajzos-muzeológus). Április 8-án a *Jó ruhában járni kelni* című kézdivásárhelyi polgári viselettörténeti kiállítást viszont a múzeum állította ki az illyefalvi Rustica-házban is (a kiállítást Dimény Attila szervezte, a múzeum munkaközösségének segítségével, Kalamár György és Simon Júlia közreműködésével, megnyitotta Szőcsné Gazda Enikő). A múzeum időszakos képzőművészeti kiállításai a következők voltak: január 10–31-én Székely Géza grafikus-festőművész *Színterek* című egyéni kiállítása és a Pallas–

Akadémia Kiadó *Műterem* sorozatában megjelent könyv bemutatója (a tárlatot megnyitotta Fekete Vince költő, a könyvet bemutatta Józsa István művészettörténész, közreműködtek a Molnár Józsiás Iskola tanulói), február 15–22-én *Vadárvácska* IV. képzőművészeti alkotótábor vándorkiállítása (megnyitotta Gál Mihály, a gyergyóalfalusi Sövér Elek Alapítvány elnöke, közreműködött Józsa Irén tanárnő), február 23-tól március 4-ig emlékkiállítás Forró Antal festőművész munkáiból a művész 85. születési évfordulójára (a Céhtörténeti Múzeum tulajdonában lévő alkotásokból), március 8-tól április 5-ig ünnepi tárlat március 15. tiszteletére (a kézdivásárhelyi, sepsiszentgyörgyi és brassói képzőművészek közös tárlata, megnyitotta Deák Ferenc magyartanár, közreműködtek Józsa Irén és Nagy Babos Tamás tanárok, Márk Attila dalszerző, valamint a Cantus kamarakórus), április 15-től május 10-ig Bortnyik György *Változó helyek árnyai* című sajtófotó-kiállítása (megnyitotta Henning János, a Gyulai Ferenc Fotóművész Egyesület elnöke), május 14-től június 7-ig a Nagy Mózes Elméleti Líceum rajztagozatos diákjainak a hagyományos évzáró kiállítása, július 12-től augusztus 15-ig *Incitato – Sportló,* a XVII. nemzetközi művésztábor zárókiállítása (megnyitotta Deák Ferenc magyartanár).

f. Zabolai Csángó Néprajzi Múzeum

A múzeum az elmúlt egy évben is számos rendezvényt szervezett és látott vendégül. A húsvéti tojásírás oktatása, a Múzeumi Éjszaka, tengerihántó kaláka és különböző alkalmi előadások szervezése mellett 2009. júniusában nyílt meg Petrás Mária csángó származású keramikus művész *Mária erejével* című időszakos kiállítása.

4. Tudományos élet

4.1. Gyűjtemények feldolgozása, belső és külső kutatómunka

– A Könyvtár szakkönyvvel és egyéb dokumentációs anyaggal, bedolgozással *támogatta a múzeumbeli szakmai tevékenység*et, beleértve a múzeum programjaiba bekapcsolódott külső munkatársakat, és *rendelkezésére állt az érdeklődő közönségnek* (kutatók, olvasók, érdeklődők; főleg Tiboldi Zoltán látta el), és ebben az évben is belső és külső munkatársak bevonásával ellensúlyozta munkaerőhiányát. A *gyűjtemények*ből, intézményközi program keretében, a sepsiszentgyörgyi Bod Péter Megyei Könyvtár megkezdte a helyi régi hírlapanyag digitalizálását (*Nemere*, 1870-es évek); a Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár (Haáz Rezső Múzeum) muzeológusa, Róth András Lajos pedig jelentős részét inventarizálta és digitalizálta a *régikönyv-anyag színes belső borítóinak*, ugyancsak Róth András Lajos digitalizálta a mesterségekről szóló Lőcsei-kötetet (*Király-választás*, Kolozsvár, 1830); a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Irodalom, valamint Magyar Néprajzi Tanszéke (Egyed Emese és Pozsony Ferenc professzorok) küldtek egyetemi hallgatókat az Aranka György-munkák és a Konsza Samu-hagyaték tanulmányozására/feldolgozására (Kasza Zsolt, Konsza Júlia). Vendégeink közül Csutak Tamás Gáll Lajos olimpikon sporteredményeit, Egyed Ákos az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetét, Obrusánszky Borbála a Bálint Gábor-hagyatékot, Olasz Gabriella épületeink történetét (az esedékes általános rehabilitáció egyik előtanulmányaként, további építészek mellett), Ősz Előd Kálvin-kiadásainkat, Pál-Antal Sándor az erdélyi kuruc emigrációt és az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűléseinek történetét (egyben székelykeresztúri 1848-as iratainkat azonosítva), Szebeni Zsuzsa Kós Károly díszletterveit, Tüdős S. Kinga régi erdélyi testamentumainkat, Zepeczaner Jenő reformkori folyóiratainkat és sajtónkat, fürdőhelyeink történetét kutatta. *Kutatói és szakírói-szerkesztői együttműködés* terén a Könyvtár a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* V. kötete (Bartha Katalin Ágnes) számára adatkiegészítést biztosított a a *Sepsiszentgyörgy* és a *Székely Nemzeti Múzeum* szócikkekhez, valamint közös egyezmény alapján kutatta az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Székely Nemzeti Múzeum kapcsolatainak 1900 előtti történetét (adatszolgáltatást nyújtott az 1918–1948 közötti kapcsolatokhoz is); adatolással segítette a szász *Arbeitskreis* für *Siebenbürgische* Landeskunde egy forráskiadványának a gondozását *(Herrmann krónikája)*, *műhelymunka* szervezésével a Székely Mikó Kollégium 150 éves jubileumára készült *Emlékkönyv* szerzőit (Benczédi Sándor, Demeter Lajos stb.). Az intézménytörténeti belső kutatás és annak szervezése folyamatos (Boér Hunor a sepsiszentgyörgyi első éveket, építészek és képzőművészek múzeumunk történetében játszott szerepét kutatta (pl. a *Barabás Miklós Céh alapításáról megemlékező rendezvény* előkészítése során a múzeum szerepe a Céh alapításában, a Céh Kós-féle emblémáinak motívum- és fejlődéstörténete); más osztálybeli és külső munkatársakkal közös műhelymunkaként pedig az *Apor-kódex* történetén dolgozott Coroi Arturral, Csáki Árpáddal, Demeter Lajossal, Kocs Jánossal, illetve az 1957–59-es *magyar autonóm tartományi múzeumi évkönyv* történetén Bordi Zsigmond Lóránddal, Jánosi Csabával,

Kocs Irénnel, Méder Lóránttal, Papucs Andrással, Szőcsné Gazda Enikővel, Sztáncsuj Sándor Józseffel stb.). A *Délkeleti Intézet-programok* visszaintegrálása terén a *Székelyföld monográfusai* program keretében a Székely Nemzeti Múzeum és a Haáz Rezső Múzeum közötti egyezség értelmében Scheint 1833-as reprezentatív művének *(A székelyek földje és népe Erdélyben)* magyar fordítását (Boér Laura) a székelyudvarhelyi társintézmény (Zepeczaner Jenő) rendelkezésére bocsátotta, hogy kiadói munkálatai elkezdődhessenek, az *Árgirus* program keretében Dobra Judit, a Székely Mikó Kollégium tanára a 2008. őszi kolozsvári *Erdély reneszánsza* konferencián a programot dolgozattal képviselte (*Tündér szűz leány, Tündér Ilona és Erdély – Az Árgirus-história mint történeti allegória;* megjelenés alatt a konferencia kötetében), az *Etnikai térszerkezet* program keretében pedig az *Ünnepek és találkozások II.* székelyföldi részkiállítása kapcsán hozzákezdett a Székelyföld 2002-es etnikai és felekezeti adatainak térképes megjelenítéséhez (elkészült, csatolt statisztikával, a község- és a falusoros etnikai térkép, valamint a falusoros felekezeti térképek).

– A Természetrajzi osztályon Kocs Irén kutatási területe az ormányosalkatú bogarak biodiverzitása. Az idén sikerült néhányszor terepen gyűjtenie (Persányi-, Baróti-, Hargita-hegység, Görgényi- és Gyergyói-havasok), a mintegy 1 500 bogárból preparálás és meghatározás után kerülnek a kiválasztott példányok a gyűjteménybe. Tudománytörténeti kutatásai Köntzei Gerő entomológusnak a Székely Nemzeti Múzeummal való, 1933–1947 közötti levelezésére, a múzeum ötvenes évekbeli évkönyvszervezésére és Kónya Ádám bibliográfiájának összeállítására összpontosultak, utóbbiban Tamás Tünde és Gyenge Gabriella segítette.

– A Régészeti–történelmi osztály több *régészeti ásatás*t valósított meg, illetve dolgozott a bementett leletanyagon (oklándi Kövesbérc, bronzkori halomsíros temető, Sztáncsuj Sándor József és Méder Lóránt László 2008. októberi ásatásából; erősdi református templom, Bordi Zsigmond Lóránd, 2009. július; sepsiszentkirályi unitárius templom, Bordi Zsigmond Lóránd, 2009. július–augusztus; sepsiszentgyörgyi Avasalja, bronzkori település, Méder Lóránt László, 2009. augusztus. *Régészeti felügyelet*et biztosított, és *hatástanulmány*t készített több helyszínen (sepsiszentgyörgyi Csíki utca, régészeti felügyelet a helyi polgármesteri hivatal megbízásából; Bodok és Kőröspatak határa, felmérés, régészeti felügyelet a Gippa SRL megbízásából, Bordi Zsigmond Lóránd; Vargyas belterülete, felmérés a vargyasi önkormányzat megbízásából, Sztáncsuj Sándor József). *Terepbejárás*ra és további *terepmunká*ra került sor közel 60 lelőhelyen. Sztáncsuj Sándor József a csíkszeredai, marosvásárhelyi, székelykeresztúri és székelyudvarhelyi múzeumokban végzett kutatást, melynek során az Erősd-kultúra leletanyagát dokumentálta. Hasonlóan kutatta Méder Lóránt László a csíkszeredai múzeum kora vaskori fémanyagát. Jelentős munkát végzett Barabás Hajnalka a felsőháromszéki egyházi klenódiumok, illetve a térségbeli üvegművesség kutatása terén. Folyamatban van a numizmatikai *gyűjtemény* római érméinek *dokumentálása* (Bordi Zsigmond Lóránd, Méder Lóránt László) és a Kolozsvári Történelmi Intézettel közös kiadvány megjelentetését tervezik.

– A Néprajzi osztályon terepmunkát végzett Vargyas, Homoródkarácsonyfalva, Cófalva, Zalán, Albis, Dálnok, Eresztevény, Csernáton, Hatolyka, Szentkatolna, Kézdimárkosfalva, Kézdimartonfalva, Nagyborosnyó, Kisborosnyó, valamint mintegy 10 moldvai település területén Kinda István, Zalán, Albis, Dálnok, Eresztevény, Csernáton, Hatolyka, Szentkatolna, Kézdimárkosfalva, Kézdimartonfalva, Nagyborosnyó, Kisborosnyó, Torockó, Fogaras, Papolc, Barátos területén pedig Szőcsné Gazda Enikő.

– A baróti Erdővidék Múzeumában befejeződött a nagy tudományos jelentőséggel bíró masztodoncsontváz kiemelése. A csontváz konzerválása hosszú folyamat, jelenleg is dolgoznak rajta.

– A kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban a helytörténeti kutatást elősegítő tematikus bibliográfiák összeállításán Dobolyi Annamária és Dimény Erika dolgozott, a 19. század végén és 20. század első felében megjelent helyi újságokból. Incze László néhai alapító múzeumigazgató megjelent írásainak összegyűjtését és digitalizálását egy önálló kötet megjelentetése érdekében a múzeum muzeológusai végzik.

4.2. Tudományos konferenciák és ismeretterjesztő előadások, egyéb tudományos teljesítmények, kitüntetések

– A Könyvtár részéről Boér Hunor vetítettképes *ismeretterjesztő előadás*t tartott az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének setét-pataki nyári táborában július 9-én *(Nyelv- és nyelvészettörténeti virágocskák a Székelyföldről)*, valamint a baróti Erdővidék Múzeumában, a Tortoma Önképző Kör keretében 2009. február 3-án *(Orbán Balázs emlékezete – születésének 180. évfordulója alkalmából)*. Gyenge Gabriella 2009-ben a gundelsheimi szász múzeum könyvtárát kereste fel, és eredményesen egyeztetett a cserekiadványokról, valamint részt vett 2009. október 5–10-én a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum szervezte restaurátorkonferencián. *Kutatási eredményeket* Boér Hunor mutatott be, a kolozsvári, 2008. őszi *Erdély reneszánsza* konferencián *(Adatok az Apor-kódex és a Csereyné-kódex kutatástörténetéhez)*, valamint közös program értelmében

Obrusánszky Borbála külső munkatárs (előadása Bálint Gáborról, ugyanő képviselt a szentkatolnai 2009-es Bálint Gábor-rendezvényen is). Kedves kötelesség megemlíteni, hogy többek között a Könyvtárban végzett sokévi munkásságáért Tiboldi Zoltán 2009-ben sepsiszentgyörgyi Pro Urbe-díjas lett.

– A Természetrajzi osztályról Kocs Irén a Magyar Rovartani Társaság éves ülésszakán vett részt (Budapest, február 20–21-én, előadásának címe: *Diószeghy László és a Székely Nemzeti Múzeum, 1934–1943*), a Romániai Lepkészek Társaságának meghívására a 21. országos, ormányosalkatú bogarakat kutató társaság ülésszakán képviselte intézményünket Galacon (*Al XXI-lea simpozion national al Societăţii Lepidopterologice Române*, április 24–26-án, előadásának címe: *Specii noi de Curculionoidea din fauna României*), részt vett továbbá a *Természettudományos Muzeológusok* XXVII. *Találkozój*án (Kassa, szeptember 8-án).

– A Régészeti–történelmi osztály tudományos kerekasztal-megbeszélést szervezett a középkoros új alapkiállítás megnyitója alkalmából, a székelyföldi középkorkutatás állásáról és feladatairól, májusban (a székelyföldi régészek és az Erdélyi Múzeum-Egyesület részvételével). A Pósta Béla Egyesület 2008. novemberi Erdélyi Magyar Régészeti Konferenciáján Kolozsváron Sztáncsuj Sándor József tartott előadást *(A délkelet-erdélyi rézkor kutatásának néhány kérdése)*, ugyanő a Colocviile Şcolii Doctorale – Iaşi, 2009. júniusi ülésszakon is előadott *(Doboşeni-Borvízoldal. Un secol de cercetări arheologice).* A *Colligite fragmenta!* örökségvédelmi konferencián Kárpátalján és a Felvidéken, valamint Budapesten Barabás Hajnalka vett részt (előadása: *Egy felvidéki üvegműves Háromszéken*). *Tudományos ismeretterjesztő előadás*t tartott még az Erdővidéki Közművelődési Napok keretében Székelyszáldoboson és Vargyason 2008 novemberében Sztáncsuj Sándor József *(Régészeti kutatások a Borvízoldalon)*, a január 22-i *Magyar Kultúra Napja* alkalmából Erdővidék Múzeumában *Szemelvények Erdővidék történetéből* címmel Cserey Zoltán, ugyanő a sepsiszentgyörgyi Bod Péter Megyei Könyvtár *Múltidéző* sorozata keretében február 20-án (*Behódolni vagy fegyvert fogni? Az önvédelem felvállalásának kérdése Háromszéken*), a Benedek-mezei kézművestáborban augusztusban pedig Méder Lóránt László *(Őskori fazekasság).*

– A Néprajzi osztály muzeológusa, Kinda István 2009 októberében a Debreceni Egyetemen sikeresen megvédte *A társadalmi kontroll és intézményei a Bákó környéki csángó falvakban. Normák, normaszegők és szankciók* című doktori disszertációját.

Néprajzosaink 2008. november 7–9-én a Kriza János Néprajzi Társasággal és a Kovászna Megyei Művelődési Központtal közösen megszervezte a *Tárgyak és életmódok* című konferenciát. Itt és számos más konferencián az osztályt muzeológusai képviselték előadással, Kinda István (2008. november 7–9-én, a *Tárgyak és életmódok* című konferencián: *„Mindent géppel csinálnak...” Változó gazdasági attitűdök egy háromszéki faluban*; 2009. július 4-én a zabolai *Fiatal Néprajzkutatók* VI. *Szemináriumá*n: *Változó élettér és lakáskultúra a háromszéki cigányoknál*; szeptember 24–26-én a székelykeresztúri Molnár István Múzeum II. *Énlaka-konferenciá*ján: *Meszesek. Népi iparűzés Vargyas környékén*; február 18–20-án a Magyar Néprajzi Társaság és a Szent István Egyetem gödöllői, *A cigány kultúra néprajzi és történeti kutatásai a Kárpát-medencében*, Bódi Zsuzsanna emlékére szervezett konferenciáján: *Hagyományos mesterségek vonzásában. Háromszéki és erdővidéki példa*; május 21–23-án a Transylvania Trust Alapítvány torockói, *Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései – Tusnád. Többnemzetiségű régiók népi építészete* nemzetközi konferencián: *Háromszéki cigányok ház- és lakáskultúrája*) és Szőcsné Gazda Enikő (2008. november 7–9-én a *Tárgyak és életmódok* című konferencián: *Egy háromszéki család az inventáriumok tükrében*; 2009. júniusban az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság sepsiszentgyörgyi, *A fa útja* című konferencián: *A háromszéki és csíki festettbútorok forma- és díszítménykincse*; július 4-én a zabolai *Fiatal néprajzkutatók* VI. *Szemináriumá*n: *A nemesektől a katonarendig. Háromszéki inventáriumok tanulságai*; szeptember 24–26-án a székelyudvarhelyi II. *Énlaka-konferenciá*n: *Hagyomány és újítás a székelyföldi mézeskalácsos mesterségben*; május 21–23-án a torockói, *Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései* konferencián: *A pávai Vajna család az inventáriumok tükrében*). *Ismeretterjesztő előadásokat* Szőcsné Gazda Enikő tartott (február 7-i Orbán Balázs-emlékünnepség, Lengyelfalva: *Orbán Balázs néprajzi munkássága*; június 24-én a Székely Nemzeti Múzeum *Múzeumok Éjszakája* rendezvényén *A háromszéki és csíki festettbútorok forma- és díszítménykincse*; július 2-án a Budapesti Műszaki Egyetem építészeti felmérőtáborában, Árkoson: *Háromszék népi építészete néprajzos szemmel*), illetve a zabolai múzeumi egységben Kinda István (lásd ott).

– A kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumot Dimény Attila muzeológus képviselte 2008. november 7–9-én a *Jó ruhában járni kelni – Egy kézdivásárhelyi kiállítás tanulságai* előadással a sepsiszentgyörgyi *Tárgyak és eletmódok* című néprajzi konferencián. 2008. november 21–22-én, a Kovászna Megyei Tanács és a budapesti Kulturális Örökségvédelmi Hivatal szervezésében sorra került *Civil Napok 2008* című rendezvényen Dimény Attila és Dobolyi Annamária vett részt.

Magában a múzeumban, az Incze László kiállítóteremben könyvbemutatók, író-olvasó találkozók zajlottak (2009. március 13-án Koszta István: *Huszártörténet* című könyvét bemutatta Pollmann Ferenc hadtörténész, a budapesti Hadtörténeti Intézet főmunkatársa, és a szerző Koszta István újságíró, hadtörténész; április 17-én Dr. Száva Tibor-Sándor: *Gyergyói és szépvízi magyarörmények nyomában* című, könyvbemutatóval egybekötött előadására került sor, az íróval beszélgetett és a könyvet bemutatta Dimény Erika muzeológus, az eseményt a kézdivásárhelyi Bakk-Dávid család szervezte).

– A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum a helyi Pro Museum Egyesülettel közösen megszervezte a *Fiatal Néprajzkutatók* VI. *Szemináriumá*t (július 4-én), amelynek keretében a hagyományoknak megfelelően tudományos konferenciára is sor került. Aktívan bekapcsolódott ezen kívül az *Őszi Közművelődési Napok* programsorozatba (október 15-én a helybéli meghívottaknak Kinda István muzeológus tartott ismeretterjesztő előadást *A csángók. Eredet, hagyomány, életmód* címen).

4.3. Szakközlés

– A Könyvtárból Boér Hunornak dolgozata jelent meg a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium jubileumi kiadványában (*A Székely Nemzeti Múzeum a Béldi-házban, 1879–1892*, in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium 150 éves jubileumára*, 2009, 58–86), megemlékezése és kapcsolódó irodalomjegyzék évkönyvünkben (In memoriam Dénes István (1954–2005), *Acta Siculica* 2008, 693–701). Ugyancsak könyvtári gyűjteményt dolgozott fel ugyanitt Biró Rózsa (*Kós Károly politikai iratai a Székely Nemzeti Múzeumban*, Acta Siculica 2008, 401–418) és Dobra Judit (Árgirus nyomai a Székelyföldön, *Acta Siculica* 2008, 441–460).

– A Természetrajzi osztályról Kocs Irén a *Diószeghy László és a Székely Nemzeti Múzeum, 1934–1943* dolgozatot tette közzé (*Acta Siculica* 2008, 65–86).

– A Régészeti–történelmi osztályról Bordi Zsigmond Lóránd közölt évkönyvünkben (Középkori kardok a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben, *Acta Siculica* 2008, 241–266), Cserey Zoltán pedig ugyanitt (*Acta Siculica* 2008, 347–354), valamint a helyi sajtóban (A gyutacsgyáros Gabriányi József (1782 (?)—1852), *Háromszék*, 2009 március 21.). Cserey Zoltán korábbi dolgozataiból két válogatott gyűjteményes kötetnek is örvendhettünk ebben az időszakban (*Erdővidéki történeti tanulmányok – Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár* VII., Erdővidék Múzeum – Gaál Mózes Közművelődési Egyesület, Barót, 2008, 121 o.; *Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a 18–19. században*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2009, 271 o.). Barabás Hajnalka dolgozatai: Adatok Kézdialbis épített örökségéhez és egyházi műkincseihez, *Acta Siculica* 2008, 461–478; Rendhagyó kiállítás a Haáz Rezső Múzeumban. A kiállítás klenódiumairól dióhéjban, *Örökségünk,*

II/4, 2008, 18–19; A kézdiszéki református egyházközségek önkészlete, *Erdélyi Művészet,* IX/3 (31), 2008, 37–64.

– A Néprajzi osztályról gazdag szakközlést valósított meg Kinda István. Dolgozatai: Vargyas mészégetői múltja és jelene II. Mészégető katlanok a Rikában, *Acta Siculica* 2008, 527–542; Hívők. Egyház és szekta hatása egy székely falu cigány lakosságára, *Mediárium. Kommunikáció – egyház – társadalom* (A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Kommunikáció és Médiatudományi Intézetének folyóirata), II/3–4, Debrecen, 2008, 25–40; Az eltűnt erdélyi szász kultúra nyomában, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XLVII, 2008, 840–841; A nagyborosnyói cigány téglavetők. : *Népi mesterségek Háromszéken.*Kovászna Megyei Művelődési Központ – Regös Ifjúsági és Közművelődési Egyesület, 2008, 77–87;Adatok a vargyasi mészégetéshez. In: *Népi mesterségek Háromszéken.*Kovászna Megyei Művelődési Központ – Regös Ifjúsági és Közművelődési Egyesület, , 89–100; Vétek és erőszak a moldvai csángó falvakban, *Ethnica*, XI/ 3, 2009, 65–71; Átok, népítélet, gyalázás. Archaikus büntetések a moldvai csángóknál, *Ethnica,* X/4, 2008, 111–119; „Itt örökkétig mész vót, ősidők óta!" Erdei iparűzés Vargyas környékén, *Örökségünk. Történelem – népélet – néphagyomány*, III/1, 2009, 8–10.

Ehhez hasonlóan Szőcsné Gazda Enikő is több dolgozatot publikált: A székelyudvarhelyi fazekasság a céh- és ipartársulati jegyzőkönyvek tükrében, *Acta Siculica* 2008, 497–508; Kapuk. Népi lakóházak, in: Várallyay Réka – Péter Alpár (szerk.): *Háromszéki útirajzok*, Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 2009, oldalszámozás nélkül; Törvény és szokás viszonya. A háromszéki hozomány példája, in: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, ELTE Jogi Kari Tudomány, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009, 434–446; Dr. Sipos József: A szilágysági fazekasság, in: Bálint István János (szerk): Örök Szilágy, Budapest, 2009, in: *Árkád,* 2009. június 26. (recenzió); Háromszéki életmód egy család

leltárai tükrében, in: Kirizsán Imola – Szabó Bálint (szerk.): *Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései konferenciasorozat – Tusnád. Többnemzetiségű régiók népi építészete*, UTILITAS Kiadó, Kolozsvár, 41–48.

– A sepsiszentgyörgyi központ munkatársai közül Demeter Éva múzeumpedagógus dolgozatait kell még megemlítenünk, évkönyvünkből (Kísérlet a múzeumlátogatók számának növelésére a Székely Nemzeti Múzeumban, *Acta Siculica* 2008, 21–32; A stopposok – Egyetemi hallgatók utazásai az E60-on az 1990-es évek második felében, Uo., 679–690), valamint a helyi sajtóból (Egy koszorú füge, két pakk czukerli, *Háromszék*, 2009. január 10.).

– A kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumból Dimény Attila közölte dolgozatok a *Mézeskalács Kézdivásárhelyen*, in: *Szirbik Miklós léptein... Tanulmányok Halmágyi Pál 60. születésnapjára* (*A Makói Múzeum Füzetei*, 110.), 2008, 157–160, valamint a *Mézeskalács Kézdivásárhelyen*, in: *Népi mesterségek Háromszéken,* Kovászna Megyei Művelődési Központ – Regös Ifjúsági és Közművelődési Egyesület, Sepsiszentgyörgy, 101–106.

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeumban változatlanul negyedévi rendszerességgel jelenik meg a megújult arculatú *Csernátoni Füzetek* periodika (2008-tól kiadója a Csernátoni Haszmann Pál Közművelődési Egyesület), amely méltó a felsőháromszéki nagyközségnek a településen messze túlmutató eleven és színvonalas művelődési életéhez. Mivel a Haszmann családnak minden tagja tevőlegesen hozzájárul a múzeum munkájához, ebben az esetben nem csak az alkalmazott szakemberek szakközlését tüntetjük fel. A *Csernátoni Füzetek* utolsó 12 hónapjában, a D. Haszmann Orsolya szerkesztésében megjelent öt számból Haszmann Pál (Isten veled, Kónya tanár úr! 44. sz., 6. – a *Székely Hírmondó*ban is megjelent 2008. december. 2-án; A székely ember, ha valamit alkot, azt a szépteremtés igényével teszi, 44. sz., 8–9. – Haszmann Józseffel; 150 éve született Benedek Elek, 47. sz., 1. és 11), a Haszmann testvérek (Népház Felsőcsernátonban, 44. sz., 8–9), D. Haszmann Orsolya (Pillanatképek az első világháborúból, 43. sz., 7–10), Dimény H. Árpád írásait (Hogyan őrzi az Ika-vár legendáját az emlékezet? 47. sz., 4–7), valamint szerző nélkül közölt további anyagokat sorolnánk (X. Jubileumi Gépésztalálkozó Mezőkövesden, 44. sz., 12–13; Reneszánszkori emlékeinkből, 44. sz., 14; 35 éves a Csernátoni Haszmann Pál Múzeum, 45. sz., 1–19).

– A baróti Erdővidék Múzeumából Demeter László évkönyvünkben közölt (Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban II. Aldoboly, *Acta Siculica* 2008, 369–376, Demeter Lajossal).

4.4. Szakkiadványok

Szépen alakult múzeumi szakkiadványaink sora is.

– A múlt évi, a tárgyalt időszakban 702 oldalas terjedelemben megjelentetett *Acta Siculica* 2008 évkönyvön kívül sikerült kiadnunk a Jánó Mihály művészettörténész muzeológus sokévi munkáját tartalmazó, jelentős monográfiát (*Színek és legendák – tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez*, Székely Nemzeti Múzeum – Pallas–Akadémiai Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda, 2008, 348 o.), mely könyvként is díjat nyert a XIV. Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron. Ezenkívül négy katalógusunk jelent meg 2009-ben: Bordi Zsigmond Lórándtól a kis tanulmánykötetként is felfogható *A székelyek – a kereszténység védelmezői* (magyar–román szöveg, 82 o.), a temesvári M. Kiss Hédytől *A Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye* (román és magyar változatban is, 56, illetve 60 o.), valamint a *Plugor Sándor emlékkiállítás* (magyar–román–angol szöveggel, a Kovászna Megyei Művelődési Központtal közösen; Sepsiszentgyörgy, 59 o.).

– A baróti Erdővidék Múzeumának a Gaál Mózes Közművelődési Egyesülettel közös kiadásában jelent meg, Demeter László szerkesztésében, az *Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár* sorozat VII. számaként Cserey Zoltán említett kötete, az *Erdővidéki történeti tanulmányok* (Barót, 2008, 121 o.).

Az *Acta Siculica 2009* évkönyv olvasóinak tartalmas ismeretszerzést, egyúttal egy sikerekben gazdag boldog újesztendőt kívánunk!

Raportul de activităţi al Muzeului Naţional Secuiesc
(noiembrie 2008 - octombrie 2009)

Salutări călduroase Cititorului şi tuturor celor care doresc să se informeze asupra activităţilor de cercetare şi colectare, respectiv manifestărilor culturale, artistice şi ştiinţifice ale instituţiei noastre de pe paginile anuarului *Acta Siculica*!

În primul rând, ţin să mulţumesc truda tuturor care au contribuit la publicarea anuarului prezent, la reînnoirea imaginii şi nu în ultimul rând, la susţinerea, respectiv ridicarea nivelului profesional a acestuia.

Mulţumesc redactorului şef, membrilor comitetului de redacţie, lectorilor, colaboratorilor interni şi externi, editurii şi tipografiei, respectiv tuturor care, prin contribuţia lor spirituală sau financiară, au făcut posibil ca această inventariere a activităţii profesionale din muzeu şi de teren să fie accesibilă atât cercului mai restrâns al specialiştilor, cât şi publicului mai larg al celor interesaţi.

1. Probleme generale

Considerând perioada noiembrie 2008 - octombrie 2009 putem declara că am simţit şi noi efectele crizei economico-financiare. Totuşi, în ciuda tuturor greutăţilor, ne-am străduit să menţinem nivelul pe care l-am atins în ultimii ani cu multă trudă şi concentrare.

1.1. Statutul muzeului în sfera colecţiilor publice

Muzeul Naţional Secuiesc este un muzeu regional, subvenţionat de Consiliul Judeţean Covasna. Subunităţile sale cuprind o bibliotecă, departamente de ştiinţele naturii, de arheologie-istorie şi de etnografie, o galerie de arte plastice (Galeria „Gyárfás Jenő"), respectiv unităţi externe ca cele din Baraolt (Muzeul Bazinului Baraolt), din Cernat (Muzeul „Haszmann Pál"), din Târgu Secuiesc (Muzeul Breslelor) şi cel din Zăbala (Muzeul de Etnografie al Ceangăilor). Ne-am străduit să completăm bugetul alocat pe anul 2009 (2.005.000 RON) prin proiecte, prin atragerea unor sponsori, prin preţul biletelor de intrare, respectiv prin taxe de monitorizare arheologică. Această activitate de colectare de fonduri este ajutată şi de Fundaţia Muzeul Naţional Secuiesc. În perioada discutată muzeul a fost vizitat de peste 40.000 oaspeţi.

1.2. Probleme organizatorice şi resursele umane

În urma instrucţiunilor primite de la nivel superior am fost nevoiţi să ne lipsim de opt angajaţi ajunşi la vârsta de pensionare, ai căror muncă şi pricepere va fi foarte greu de înlocuit. Problemele noastre privind resursele umane sunt îngreunate şi de faptul că angajarea unor cadre noi este legată de procentul celor concediaţi: în cazul nostru şapte locuri de muncă neocupate eliberează unul singur. Înainte de aceste limitări am plănuit crearea a cinci noi locuri de muncă, din care am reuşit să realizăm unul singur: postul de istoric de artă în cadrul galeriei de artă.

În sarcinile şi programele muzeale comune participă toţi colegii din muzeu. Ghidarea expoziţiilor intră în sarcina specialiştilor muzeului (câte 4-5 săptămâni pe an pentru fiecare). Personalul nostru administrativ este suprasolicitat (Anna Szabó, contabil, Tünde Tamás, secretară, Judit Rátz, referent resurse umane, József Zavicsa, administrator), cu toate acestea ne-au ajutat adeseori chiar şi în munca muzeologică.

– *Conservatorul principal* al muzeului, Rózsa Biró a ieşit la pensie în acest an. Programele de *pedagogie muzeală* au fost asigurate în perioada discutată de către Zonga Bartha (Éva Demeter fiind în concediu de creştere a copilului), sarcinile legate de relaţii publice le-a îndeplinit Zsófia Erdős. *Pagina web* a muzeului a fost realizată de administratorul nostru de sistem Róbert Bagoly pe post cu normă incompletă.

– Colegii de la Bibliotecă sunt Gabriella Gyenge, *bibliotecar-conservator*, respectiv *bibliotecarii-muzeologi* Hunor Boér, Krisztina Geangalău (până în vara anului 2009 când a plecat cu reziliere), şi Zoltán Tiboldi. (Cel din urmă în post cu normă incompletă, iar din vara anului 2009 nu i s-a mai putut prelungi contractul de muncă ca pensionar reîncadrat, dar lucrează în continuare). Liceana Abigél György ne-a ajutat munca vara, timp de o lună, în cadrul perioadei de practică profesională.

– La Secţia de ştiinţele naturii o singură colegă, Irén Kocs, îndeplineşte ambele sarcini, atât cea de *muzeolog*, cât şi cea de *conservator*. Pe lângă faptul că reprezintă muzeul nostru în foruri ştiinţifice naţionale şi internaţionale, lucrează necontenit şi la prelucrarea şi îmbogăţirea colecţiilor, redactează anuarul *Acta Siculica*, respectiv îndeplineşte funcţia de vicepreşedinte a Fundaţiei Muzeului Naţional Secuiesc, fiind totodată reprezentantul organizaţiei sindicale a angajaţilor muzeului.

– În cadrul Secţiei de arheologie-istorie lucrează trei *arheologi muzeologi*: Sándor József Sztáncsuj (preistorie), Lóránt László Méder (epoca bronzului şi prima vârstă a fierului), Zsigmond Lóránd Bordi (evul mediu). Pe postul de *istoric muzeolog* l-am avut pe istoricul pensionar Zoltán Cserey, însă după vara anului 2009 nu i-am mai putut reînnoi contractul de muncă, respectiv pe istoricul de artă Hajnalka Barabás. *Restauratorii* noştri sunt Tibor Kellán şi József Szeles, iar *conservatori* Irén Mandalian şi Mária Szabó.

– La Secţia de etnografie lucrează doi colegi *etnografi-muzeologi* (Enikő Szőcsné Gazda şi István Kinda), respectiv un *conservator* (Zoltán Tankó). *Restauratorul* nostru Kinga Lázár-Prezsmer a fost în concediu de creştere a copilului în această perioadă.

– În Galeria de Artă „Gyárfás Jenő" *istoricul de artă muzeolog* Mihály Jánó s-a pensionat în anul 2009, în locul lui l-am angajat prin concurs pe istoricul de artă Imre Géza Sántha. *Conservator* este Orsolya Vinczeffy.

– În Muzeul Bazinului Baraolt lucrează *istoricul-muzeolog* László Demeter, şi *conservatorul* Edit Hoffmann.

– În Muzeul „Haszmann Pál" din Cernat postul de *muzeolog* este ocupat de Pál Haszmann jr., iar cel de *restaurator* de Lajos Haszmann. Deşi în mod oficial *muzeologul* József Haszmann s-a pensionat, institutul nostru contează în continuare pe munca lui.

– În Muzeul Breslelor din Târgu Secuiesc *etnografi-muzeologi* sunt Attila Dimény şi Erika Dimény, iar *istoric-muzeolog* este Annamária Dobolyi. *Muzeologul* Judit Szabó s-a pensionat, dar continuă administrarea patrimoniului lui László Incze, fondatorul muzeului, respectiv soluţionarea altor probleme legate de inventarul de specialitate. *Conservatori* sunt Laura Ercse şi Zoltán Orosz. Din iunie 2009 sarcinile *tâmplarului* Imre Márton plecat în pensie sunt efectuate şi ele de Zoltán Orosz şi Attila Dimény.

– Muzeul de Etnografie al Ceangăilor din Zăbala a rămas fără specialist, angajarea unui coleg pentru postul vacant blocat de ordonanţa guvernamentală rămâne o problemă nesoluţionată. Sarcinile de conservare şi inventariere a colecţiei sunt efectuate de săteanul Levente Dóczé, pe bază de contract de colaborare.

1.3. Dezvoltarea infrastructurii

Din motive macroeconomice am fost nevoiţi să oprim toate investiţiile, astfel nu am putut continua lucrările de renovare începute în anii precedenţi.

– Într-o anumită măsură ne compensează reuşita proiectului nostru depus de către susţinătorul nostru, Consiliul Judeţean Covasna la Programul Operaţional Regional (POR), privind consolidarea şi renovarea integrală a clădirii principale şi a grădinii aferente cu clădirile anexe în anii următori, dar acest proiect de 4,5 milioane EUR poate fi accesat până în anul 2013 (adică până la aprobarea bugetului comunitar european) numai dacă o municipalitate din Regiunea de Dezvoltare „Centru" renunţă la un alt proiect.

– Renovarea clădirii Bazarului găzduind Galeria de Artă „Gyárfás Jenő" s-a împotmolit deopotrivă. În lipsa surselor financiare nu s-a putut efectua schimbul ferestrelor şi uşilor, extinderea şi modernizarea reţelei de iluminare şi a sistemului de securitate, deşi am demontat provizoriu o parte a expoziţiei noastre de bază, intitulată *Panteon*, tocmai pentru a proteja piesele de artă pe durata lucrărilor de renovare. Avem speranţa ca reabilitarea Bazarului nu va fi luată de pe agendă. Până atunci, am reuşit totuşi să organizăm, respectiv să găzduim câteva expoziţii de calitate în sălile eliberate.

– Dintre unităţile externe dinafara reşedinţei de judeţ, clădirea Muzeul Bazinului Baraolt are cea mai urgentă nevoie de extindere, iar proiectul vizual al acesteia a şi fost executat de către arhitectul Anthony Gall din Budapesta. Avem speranţa ca administraţia locală din Baraolt va reuşi să obţină surse financiare pentru modernizarea muzeului local într-unul dintre concursurile pentru fondurile europene alocate pentru proiectele de dezvoltare turistică.

– Am reuşit să prelungim pentru încă doi ani contractul de închiriere (încheiat cu familia Damokos) privind imobilul în care se află Muzeul „Haszmann Pál" din Cernat.

– Un mic succes: am terminat instalarea sistemului de încălzire în Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala în vara-toamna anului 2009, cu susţinerea financiară a Fundaţiei „Szülőföld" (Ungaria).

1.4. Fundaţia Muzeul Naţional Secuiesc

Pentru a sprijini Muzeul, Fundaţia a depus 11 proiecte din care 8 au avut succes: la „Nemzeti Kulturális Alapprogram" (Ungaria) şi la Administraţia Locală a Municipiului Sf. Gheorghe, pentru editarea volumului *Feţele, imaginea oraşului*; la Administraţia Locală a Municipiului Sf. Gheorghe, pentru editarea volumului *Cronica ilustrată a Oraşului Sfântu Gheorghe*; la Fundaţia „Szülőföld" (Ungaria), pentru *Digitalizarea*

fototecii etnografice a Muzeului Național Secuiesc; la Fundația „Communitas" şi la Consiliul Județean Covasna pentru acoperirea costurilor organizării în trei locații (Baraolt, Sfântu Gheorghe şi Târgu Secuiesc) a expoziției de soldăței din plumb, *Istoria în miniatură din timpurile preistorice până la războiul de independență din 1848-1849*; la Fundația „Eurotrans", privind organizarea taberei de pedagogie muzeală de ceramică, *O, ce pasăre...* (12-17 octombrie), respectiv privind organizarea expoziției jubiliare *Aniversarea a 80 de ani de la înființarea Breslei „Barabás Miklós"*. Evaluarea unui proiect se aşteaptă abia la sfârşitul lunii noiembrie (finanțarea editării volumului *Ceramica sgrafitată din Ținutul Secuiesc*), iar două au fost respinse din lipsă de fonduri, de Fundația „Communitas" (editarea catalogului *Panteon – Expoziția Permanentă a Galeriei de Artă „Gyárfás Jenő"* şi a volumului *Ceramica sgrafitată din Ținutul Secuiesc*).

2. Colecții

2.1. Depozitare, evidență

– În Bibliotecă, în cadrul *patrimoniului bibliotecar-muzeal*, Gabriella Gyenge a început catalogarea colecției de cărți vechi sub sistemul de catalogare *Alice 5.50* şi a completat/clarificat numeroase date incomplete/nesigure. Pe lângă *Codicele Apor* au fost clasate în categoria de *tezaur* alte 24 titluri de carte veche din sec. al XVI-lea, respectiv carte veche maghiară din sec. al XVII-lea. În ceea ce priveşte *biblioteca de specialitate* s-au efectuat *lucrările de gestionare-catalogare* prevăzute de legislație şi de reglementările interne, în primul rând pe *materialul de după 1950* (Zoltán Tiboldi, Hunor Boér). Noul material (din depozitul mic) a fost *procesat* de asemenea, cu excepția *patrimoniului Zoltán Székely*, sub programul *Alice 5.50* (Krisztina Geangalău, Gabriella Gyenge).

– Secția de Ştiințele Naturii a realizat 465 fişe descriptive DocPat, din care au fost clasate 18 în categoria de *tezaur*, 33 în categoria *fond*.

– La Secția de Arheologie-Istorie a continuat amenajarea depozitelor. Este o realizare importantă că depozitul de deasupra capelei s-a golit şi materialul depozitat acolo a fost aşezat în cutii corespunzătoare, în depozitele renovate din subsol.

În paralel continuă inspecția inventarului şi evaluarea stării colecției de istorie, fiind procesate fişele descriptive digitale (DocPat) a 300 obiecte.

– La Secția de Etnografie s-a realizat amenajarea şi numerotarea topografică a depozitului de la etajul doi, astfel s-a reuşit o decongestionare semnificativă a depozitelor noastre din subsol (Zoltán Tankó). Din 1 ianuarie 2009 până la 22 septembrie s-a procesat fişa descriptivă DocPat a 146 obiecte şi s-a trimis pentru avizare în Bucureşti documentația de clasare a 57 obiecte, dintre care a venit răspuns pentru 34, primind diploma de tezaur 25 obiecte. A continuat fotografierea digitală a colecțiilor, în primul rând a articolelor expuse (István Kinda, Enikő Szőcsné Gazda). Mulțumită sprijinului Fundației „Szülőföld", pentru proiectul nr. 2280/2009 a continuat şi digitalizarea filmotecii de etnografie, fiind scanate peste 2000 imagini de peliculă (István Kinda, Enikő Szőcsné Gazda).

– În Galeria de Artă „Gyárfás Jenő" s-au realizat 435 fişe DocPat.

– În Muzeul „Haszmann Pál" din Cernat s-a inițiat elaborarea noului inventar sistematic şi cuprinzător, administratorii de colecție au identificat şi reetichetat 6500 obiecte.

– În Muzeul Breslelor din Târgu Secuiesc rafturile de depozit ale colecției de port popular „Zsuzsi şi Andris" au primit număr topografic, pentru ca cele 94 porturi populare aflate în depozit să poată fi regăsite mai rapid. De asemenea, au primit număr şi porturile populare expuse. Cu ajutorul programului de inventariere computerizată DocPat s-au înregistrat până acum în total 1627 obiecte. Dintre acestea 192 articole aparțin inventarului istoric (A), 1431 articole la inventarul etnografic-artizanal (B), iar 4 articole patrimoniului artistic (C). Totodată s-au întocmit fişele celor 345 articole achiziționate în anul curent. Colectarea, fotografierea şi elaborarea fişelor descriptive a fost efectuată de muzeologii Attila Dimény, Erika Dimény şi Annamária Dobolyi, procesarea computerizată a fost realizată de gestionarii de colecție Laura Ercse şi Zoltán Orosz, sub îndrumarea lui Annamária Dobolyi. Muzeologul Judit Szabó şi gestionarul de colecție Laura Ercse au efectuat controlul colecției de port popular „Zsuzsi şi Andris", precizând descrierea acestuia.

– Sarcinile de inventariere şi gestionare a colecției, întrerupte în Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala, au fost continuate pe bază de contract de colaboratorul nostru Levente Dóczé.

2.2. Conservare, restaurare

– Cea mai semnificativă realizare pentru Biblioteca Muzeului în acest an a fost restaurarea *Codicelui Apor* în Biblioteca Națională „Széchényi" a Ungariei, din Budapesta (şef secție restaurări Marianne Érdi, restaurator principal Zsuzsanna Tóth), cu sprijinul financiar de 1.780.000 HUF al Institutului „Balassi" din Ungaria. S-au purtat de asemenea consultări profesionale legate de problemele *specifice profesionale ale fototecii*, cu Ibolya Plank din partea Oficiului de Protecție a Patrimoniului Cultural din Ungaria.

– La Secția de Arheologie-Istorie restauratorul József Szeles a restaurat un total de 210 obiecte. Tot el a participat şi la cursul de formare de restauratori, organizat în Bucureşti în vara-toamna anului 2009.

– În cadrul Secției de Etnografie, *Casa din Ciuc* a fost supusă la două tratamente de conservare cu fostoxină şi totodată la dezinfecția contra cariilor de mobilă (Zoltán Tankó, Enikő Szőcsné Gazda).

– În cadrul lucrărilor de inventariere a colecției de port popular „Zsuzsi şi Andris" din Muzeul Breslelor din Târgu Secuiesc, păpuşile îmbrăcate în port popular au fost reaşezate la locul lor în cutii, împachetate în saci de pânză. Cele 88 porturi populare expuse în vitrine de sticlă deschise au fost curățate de praf. (Judit Szabó, Laura Ercse, Zoltán Orosz, garda de sală Éva Szőke, tâmplarul Imre Márton). În decembrie 2008 a fost achiziționat un sistem de dezaburire pentru protejarea articolelor aflate în depozitul din subsolul clădirii principale, cu scopul de a normaliza gradul de umiditate a depozitului. Având în vedere însă faptul că gradul de umiditate nu a scăzut la valoarea optimă, aparatul a fost mutat şi reinstalat în depozitul de la parter, unde a avut rezultate corespunzătoare.

2.3. Îmbogățirea colecțiilor

– Biblioteca s-a îmbogățit prin colectarea publicațiilor proprii, prin donații, achiziționări şi schimburi inter-instituționale. Cel mai important susținător este în mod tradițional Biblioteca Academiei de Ştiințe a Ungariei (periodice de specialitate academice), principalii parteneri de schimb sunt muzeele înfrățite (printre acestea „Siebenbürgisches Museum" din Gundelsheim - Germania), respectiv Societatea Etnografică „János Kriza" şi Societatea Muzeului Ardelean din Cluj, Biblioteca Universitară din Debrețin (Ungaria); achiziționările se concentrează în continuare asupra literaturii de specialitate referitoare la Secuime *(siculica)* şi la politicile minoritare (inclusiv completarea retrospectivă a lipsurilor în xerocopii sau format digital). Cea mai mare donație o constituie sutele de volume a *bibliotecii Ádám Kónya* (în curs de prelucrare).

– Secția de Ştiințele Naturii s-a îmbogățit în anul 2008 cu 415 curculionide, a căror preparare, identificare şi catalogare computerizată este în curs.

– Secția de Arheologie-Istorie s-a îmbogățit cu mii de articole în urma cercetărilor arheologice efectuate în cursul anului. S-a recepționat un material semnificativ din săpăturile lui László Lóránt Méder la situl Sfântu Gheorghe–Avasalja, respectiv din perieghezele lui Sándor József Sztáncsuj la siturile culturii Ariuşd (peste 50 situri în județele Braşov, Covasna, Harghita şi Mureş).

– În catalogul Secției de Etnografie s-au înregistrat 70 articole noi din octombrie 2008. Îmbogățirea colecției a fost mult mai voluminoasă decât acest număr, însă lucrările de inventariere au fost frânate de multitudinea altor programe.

– Noile achiziții ale Galeriei de Artă „Gyárfás Jenő" cuprind 28 obiecte de artă provenind din donații, iar alte 7 au fost cumpărate. Demne de reținut dintre acestea sunt donațiile graficienilor din Győr (Ungaria), marele portret al fondatorului Muzeului pictat de László Vinczeffy, respectiv picturile primite din partea Teatrului „Tamási Áron" din Sfântu Gheorghe, iar dintre lucrările de artă cumpărate se remarcă portretul lui József Pótsa, pictat de Jenő Gyárfás, şi bustul lui Károly Kós, sculptat de Sándor Benczédi.

– Biblioteca de referință a Muzeului „Haszmann Pál" din Cernat s-a îmbogățit cu 42 volume în decursul acestui an. De asemenea, continuă şi colectarea obiectelor: patrimoniul a fost îmbogățit cu patru utilaje agricole mari şi 174 mici articole etnografice.

– Colecția Muzeului Breslelor din Târgu Secuiesc s-a îmbogățit cu 430 obiecte primite ca donație, din care 400 articole de tip etnografic aparțin de domeniul portului şi obiceiurilor de alimentație (inventarul B), iar 30 obiecte au fost înregistrate în patrimoniul de artă (inventarul C), acestea provenind de la artista Erna Török (picturile donatorului).

– Colecția Muzeului Etnografic Ceangăiesc din Zăbala a fost îmbogățită cu peste 50 piese muzeale, prin donații, cercetări şi achiziții, iar în lista cărților din bibliotecă în anul 2009 au fost înregistrate 641 unități.

3. Expoziții, manifestări

În perioada discutată numărul de vizitatori a crescut cu aproximativ 7000 mii față de anul precedent, venind circa 43.800 să viziteze expozițiile, manifestările noastre. Am încercat stârnirea interesului vizitatorilor prin programe cu intrare gratuită (*Noaptea Muzeelor*, *Serile Muzeale*, *Ziua Mondială a Protecției Patrimoniului Cultural*, serie de concerte camerale, activități de pedagogie muzeală), astfel în statisticile noastre a crescut ponderea categoriei favorizate (o parte sunt copiii sub şase ani, persoanele care vin la manifestările periodice, vernisajele şi programele de pedagogie muzeală, respectiv elevii care participă la orele de educație estetică, istorie şi istoria artei, ținute de profesorii locali în muzeu).

Segmentarea vizitatorilor pe secțiile muzeale:

– Unitatea centrală din Sfântu Gheorghe: 11 803,
– Galeria de Artă „Gyárfás Jenő” din Sfântu Gheorghe: 1566,
– Muzeul Depresiunii Baraolt din Baraolt: 4 636,
– Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat: 11 156,
– Muzeul Breslelor din Târgu Secuiesc: 12 352,
– Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala: circa 2 300.

Politica noastră de programe a rămas neschimbată față de anii precedenți: popularizarea pe scară cât mai largă a obiectelor, izvoarelor şi materialelor documentare aflate în patrimoniul nostru. Pe baza reacțiilor publicului, ne-au servit scopurile cu succes manifestări ca noua noastră expoziție permanentă cu tematică medievală intitulată *Secuii - Apărătorii creştinătății*, expoziția de etnografie religioasă *Sărbători şi Întâlniri* II (expoziție comună cu Muzeul din Veszprém – instituție înfrățită din Ungaria), *160 de ani ai presei maghiare din Trei Scaune* (împreună cu săptămânalul *Székely Hírmondó*), expoziția organizată în comemorarea sticlarului artist István Sovánka din Bixad, intitulată *Nimicuri fragile*. Am fost prezenți cu succes similar cu expoziții itinerare în Muzeul Secuiesc al Ciucului din Miercurea Ciuc şi Muzeul „Tarisznyás Márton” din Gheorgheni (expoziția pentru prezentarea picturilor lui Jenő Gyárfás), la fel şi cu articole împrumutate altor muzee ca Muzeul de Artă din Braşov sau Muzeul Brukenthal din Sibiu (o selecție a lucrărilor lui János Mattis Teutsch), dar chiar şi în Vatican (articole provenind din săpăturile de la Ariuşd), iar în ultimele zile în Biblioteca Națională „Széchényi” a Ungariei *(Codicele Apor)*.

În alegerea (şi acceptarea) expozițiilor itinerante sau periodice găzduite, criteriul decisiv a fost tematica secuiească (Kinga Tüdős S.: *Sisteme de apărare din Secuime. Omul şi viața sub ocrotirea acestor sisteme* – pe 21 februarie; András Sófalvi: *Peşteri defensive artificiale în Scaunul Odorhei* – pe 24 martie; Zsolt Sütő: *Albastru de Himalaya, Roşu Tibetan – Pe urmele lui Sándor Kőrösi Csoma*, instalație fotografică între 8 aprilie şi 24 mai; *Cursul itinerar de istorie minoritară*, organizat de Nándor Bárdi – între 15-18 aprilie; *Masă rotundă privind problemele cercetării istoriei medievale a Secuimii* – cu specialiştii celorlalte muzee din Secuime şi a Asociației Muzeului Ardelean, pe 24 aprilie; Borbála Obrusánszky: *Reevaluarea operei lui Gábor Bálint de Szentkatolna* – pe 28 mai; *Expoziția centenară Rózsa Ignácz*, împreună cu Muzeul şi Institutul Național al Istoriei Teatrului din Ungaria – din 24 iunie până la 26 iulie; *Memoria Diviziei Secuieşti (1918-1919)* – expoziția comună itinerantă a Muzeului „Jósa András” din Nyíregyháza, a Arhivelor Județene Veszprém şi Arhivelor Județene Szabolcs-Szatmár-Bereg din Ungaria, începând din luna august, în oraşele Sfântu Gheorghe, Baraolt şi Târgu Secuiesc).

Între alte manifestări şi expoziții legate de istoria noastră trebuie amintită expoziția de soldăței din plumb a lui Gyula Homoki din Tahitótfalu (Ungaria), intitulată *Istoria în miniatură din timpurile preistorice până la războiul de independență din 1848-1849*, care, mulțumită Muzeului Depresiunii Baraolt, a fost instalată nu numai în Baraolt, ci şi în Sfântu Gheorghe şi Târgu Secuiesc (între 30 aprilie şi 14 iunie), respectiv *Jocurile cavalereşti pentru aprozi* organizate de Asociația Bodvaj (Bățanii Mici) şi *Parada de porturi şi arme maghiare vechi*, a Asociației „Csabafiak” din Gheorgheni, în cadrul seriei de manifestări *Noaptea Muzeelor*, pe 18 iunie.

Având în vedere grupurile-țintă, am găzduit *Expoziția stereo-fotografică* (fotografii tridimensionale din colecția Muzeului Național al Ungariei, până în 30 noiembrie 2008), *Expoziția comemorativă a arhitectului Tibor Vákár* (materialul Muzeului de Arhitectură din Budapesta, între noiembrie 2008 şi februarie 2009), *Expoziția de sculptură* a lui Gyula Hadik, artist emerit distins cu premiul „Munkácsy”, între 27 ianuarie şi 27 februarie, seria de prezentări a lui Gábor Péter în sala „Bartók”, expoziția fotografică şi lansarea de carte *„Mantia mea este a mea milostivire...”* (reprezentări ale „Maicii Domnului cu Mantie”, în organizarea lui Beatrix Gombosi, specialistă a Muzeului Etnografic din Szentendre, Ungaria, între 3-29 martie), *Prezentarea Expediției Northland Antarctica 2009* (Seria de expediții „Secui la înălțime” – expozeul lui Zsombor

Tulit pe 27 martie), expoziția fotografică *Catedrala din Alba Iulia în fotografii* (cu intermedierea Parohiei Romano-catolice Sfântul Iosif din Sfântu Gheorghe, în cadrul manifestărilor milenare ale Diecezei de Alba Iulia, între 17 iunie şi 12 iulie), expoziția itinerantă şi lansarea volumului de caricaturi intitulat *Fejadag („Rație")*, al lui Elemér Könczey (din 16 iulie până în 23 august), pentru iubitorii muzicii clasice lectorul universitar Ignác Filip a organizat o serie de *concerte* (Codex, Georgius şi studenții conservatorului din Braşov, între 16 iulie şi 23 august), respectiv *Ziua Ciupercii*, de mare succes, organizată tradițional în fiecare an de către Asociația Micologică „László Kálmán", pe data de 26 septembrie.

4. Viața ştiințifică

4.1. Prelucrarea colecțiilor, cercetare internă şi externă

– Biblioteca a sprijinit cu literatură de specialitate, alte documentații şi colaborare *activitatea profesională din muzeu*, inclusiv colaboratorii externi implicați în programele muzeului, şi a stat de asemenea la *dispoziția publicului interesat* (cercetători, cititori – deserviți în primul rând de Zoltán Tiboldi). Lipsa de resurse umane a fost contracarată şi în acest an prin implicarea unor specialişti colaboratori externi. În domeniul *colecțiilor* Biblioteca Județeană „Bod Péter" din Sfântu Gheorghe a început digitalizarea vechiului material de presă locală (ziarul *Nemere*, anii 1870), în cadrul unui program inter-instituțional; iar muzeologul Bibliotecii Ştiințifice din Odorheiu Secuiesc (al Muzeului „Haáz Rezső"), András Lajos Róth a inventariat şi digitalizat în mare parte copertele interioare colorate ale colecției noastre de carte veche, tot el a digitalizat integral şi volumul *Király-választás* ('Alegerea regelui', Cluj, 1830), despre meşteşuguri; Catedrele de Limba şi Literatura Maghiară, respectiv cel de Etnografie Maghiară a Universității Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca (profesorii Emese Egyed şi Ferenc Pozsony) au trimis studenți (Zsolt Kasza, Júlia Konsza) pentru cercetarea/prelucrarea lucrărilor lui György Aranka şi a patrimoniului Samu Konsza. Dintre oaspeții noştri, Tamás Csutak a investigat rezultatele sportive ale olimpicului Lajos Gáll, Ákos Egyed a cercetat istoria Asociației Muzeului Ardelean, Borbála Obrusánszky s-a ocupat de patrimoniul Gábor Bálint, istoria clădirilor muzeului a fost studiată de Gabriella Olasz (împreună cu alți arhitecți, pentru studiul preliminar al reabilitării generale iminente), Előd Ősz a cercetat edițiile Calvin, Sándor Pál-Antal emigrația curuților ardeleni şi conferințele itinerante ale Asociației Muzeului Ardelean (totodată identificând şi documentele noastre paşoptiste din Cristuru Secuiesc), Zsuzsa Szebeni proiectele ornamentale ale lui Károly Kós, Kinga Tüdős S. vechile testamente transilvănene, Jenő Zepeczaner periodicele şi presa din timpul reformei maghiare, respectiv istoria stațiunilor balneare din Secuime. În domeniul *colaborării de cercetare şi lectorare de specialitate* Biblioteca a asigurat completări de date la articolele *Sfântu Gheorghe* şi *Muzeul Național Secuiesc* (Katalin Ágnes Bartha), din vol. al V-lea al *Lexiconului Literaturii Maghiare din România*, respectiv – pe baza unui acord – a cercetat istoria relațiilor dintre Asociația Muzeului Ardelean şi Muzeul Național Secuiesc de dinainte de 1900 (prezentând date şi pentru relațiile între anii 1918-1948); a ajutat cu informații îngrijirea *Cronicii Herrmann* (program al asociației săseşti *Arbeitskreis* für *Siebenbürgische* Landeskunde, cu organizarea unui *atelier* autorii *Volumului omagial jubiliar* în comemorarea a 150 de ani a Liceului „Székely Mikó Kollégium" (Sándor Benczédi, Lajos Demeter etc.). Cercetarea şi organizarea cercetării privind istoria internă a instituției se desfăşoară în mod continuu – Hunor Boér a investigat primii ani şi rolul arhitecților, artiştilor în istoria muzeului nostru (de exemplu, în cadrul pregătirii evenimentului comemorativ al *Fondării Breslei „Barabás Miklós"* rolul muzeului în fondarea Breslei, istoria şi evoluția motivelor în emblemele proiectate de Kós, ale Breslei); iar în cadrul unor ateliere comune cu colegi din alte secții şi colaboratori externi a conlucrat la istoria *Codicelui Apor* cu Artur Coroi, Árpád Csáki, Lajos Demeter, János Kocs, respectiv la istoria *anuarului muzeal din 1957-59 al Regiunii Autonome Maghiare* cu Zsigmond Lóránd Bordi, Csaba Jánosi, Irén Kocs, Lóránt Méder, András Papucs, Enikő Szőcsné Gazda, Sándor József Sztáncsuj etc.). În domeniul reintegrării *Programelor Asociației Institutul de Sud-est*, în cadrul programului *Monografiştii Secuimii*, conform acordului dintre Muzeul Național Secuiesc şi Muzeul „Haáz Rezső" din Odorheiu Secuiesc, a pus la dispoziția lui Jenő Zepeczaner, din partea instituției înfrățite din Odorhei, traducerea maghiară (de Laura Boér) a lucrării reprezentative din 1833 a lui Daniel Scheint, *Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen ('Ținutul şi neamul secuilor în Transilvania');* pentru începerea editării; programul *Árgirus* a fost reprezentat de profesoara Judit Dobra (Liceul „Székely Mikó") la conferința intitulată *Renaşterea în Transilvania*, organizată la Cluj în toamna anului 2008, cu lucrarea *Tündér szűz leány, Tündér Ilona şi Erdély – Az Árgirus-história mint történeti allegória (Ileana Cosânzeana şi Ardealul - Istoria lui Arghir ca alegorie istorică)* (publicată în volumul conferinței); iar în cadrul programului *Structura spațiului etnic*, pe marginea expoziției *Sărbători*

şi Întâlniri II s-a început reprezentarea cartografică a structurii etnice şi religioase a Ţinutului Secuiesc pe baza datelor din 2002 (hărţi etnografice cu statistici anexate).

– La Secţia de Ştiinţele Naturii, domeniul de cercetare a colegei noastre Irén Kocs este biodiversitatea curculionidelor. Anul acesta a reuşit să colecteze pe teren de câteva ori (în munţii Perşani, Baraolt, Harghita, Gurghiului, Gheorgheni), dintre cei circa 1500 gândaci exemplarele destinate colecţiei vor fi catalogate după identificare, preparare şi selectare. Pe de alt[parte, cercetările ei în istoria ştiinţei s-au concentrat asupra corespondenţei entomologului Gerő Köntzei cu Muzeul Naţional Secuiesc în anii 1933-1947, asupra lucrărilor muzeului în anii cincizeci pentru editarea unui anuar, respectiv asupra întocmirii bibliografiei fostului director al muzeului, Ádám Kónya, în acesta din urmă fiind ajutată de Tünde Tamás şi Gabriella Gyenge.

– Secţia de Arheologie-Istorie a realizat mai multe săpături arheologice, respectiv a lucrat cu materialul colectat (tumuli din epoca bronzului pe piscul Kövesbérc, comuna Ocland, săpăturile lui Sándor József Sztáncsuj şi Lóránt László Méder, din octombrie 2008; biserica reformată din Ariuşd, Zsigmond Lóránd Bordi, iulie 2009; biserica unitariană din Sâncraiu, Zsigmond Lóránd Bordi, iulie-august 2009; Avasalja – Cetatea Cocorului, de lângă Sfântu Gheorghe, aşezare din epoca bronzului, Lóránt László Méder, august 2009). De asemenea, a asigurat *supraveghere arheologică* şi a realizat *studii de impact* în mai multe locaţii (Sfântu Gheorghe, strada Ciucului, supraveghere arheologică la cererea primăriei locale; hotarul dintre Bodoc şi Valea Crişului, evaluare şi supraveghere arheologică din însărcinarea GIPPA SRL, efectuată de Zsigmond Lóránd Bordi; teritoriu intravilan Vârghiş, studiu de evaluare din însărcinarea administraţiei locale a comunei Vârghiş, Sándor József Sztáncsuj). S-a efectuat *periegheză* şi s-au desfăşurat *alte activităţi de teren* la aproape 60 de situri. Sándor József Sztáncsuj a efectuat cercetări în muzeele din Miercurea-Ciuc, Târgu Mureş, Cristuru Secuiesc, Odorheiu Secuiesc, în cursul cărora a documentat vestigiile culturii Ariuşd. În mod similar, Lóránt László Méder a făcut investigaţii pe materialul artefactelor de metal din epoca de fier timpurie în colecţia Muzeului din Miercurea Ciuc. Hajnalka Barabás a desfăşurat cercetări semnificative în domeniul clenodiilor bisericeşti din Trei Scaune Superior, respectiv în domeniul sticlăriei artizanale. *Documentarea* monedelor romane din *colecţia numismatică* este în curs de desfăşurare (Zsigmond Lóránd Bordi, Lóránt László Méder) şi se pregăteşte publicarea unui volum comun cu Institutul de Istorie din Cluj-Napoca.

– Din cadrul Secţiei de Etnografie au efectuat cercetări pe teren István Kinda în Vârghiş, Crăciunel, Ţufalău, Zălan, Albiş, Dalnic, Eresteghin, Cernat, Hătuica, Cătălina, Mărcuşa, Mărtineni, Boroşneul Mare, Boroşneul Mic, respectiv 10 localităţi din Moldova, iar Enikő Szőcsné Gazda pe teritoriul localităţilor Zălan, Albiş, Dalnic, Eresteghin, Cernat, Hătuica, Cătălina, Mărtineni, Boroşneul Mare, Boroşneul Mic, Rimetea, Făgăraş, Păpăuţi şi Brateş.

– La Muzeul Depresiunii Baraolt s-a finalizat eliberarea scheletului de mastodon de la Racoşul de Sus, de o semnificaţie ştiinţifică deosebită. Conservarea scheletului este o procedură îndelungată, se lucrează şi în prezent.

– În Muzeul Breslelor din Târgu Secuiesc, Annamária Dobolyi şi Erika Dimény au lucrat la întocmirea bibliografiilor tematice din ziarele locale apărute de la sfârşitul sec. al XIX-lea şi prima jumătate a sec. al XX-lea, în sprijinul cercetărilor de istorie locală. Muzeologii unităţii digitalizează publicaţiile lui László Incze, în vederea editării unei culegeri de lucrări, ale regretatului director fondator al muzeului.

4.2. Conferinţe ştiinţifice şi de popularizare a ştiinţei, alte realizări ştiinţifice, distincţii

– Din partea Bibliotecii, Hunor Boér a ţinut o *prezentare* intitulată *„Floricele" lingvistice şi de istoria lingvisticii din Secuime*, pe data de 9 iulie, în tabăra de vară a Asociaţiei pentru Cultivarea Limbii Maghiare din Transilvania, organizată lângă Ozunca-Băi, respectiv o altă prezentare cu titlul *Memoria lui Balázs Orbán – comemorarea a 180 de ani de la naştere* în Muzeul Depresiunii Baraolt, în cadrul Cercului Literar „Tortoma", pe 3 februarie 2009. Gabriella Gyenge a vizitat în anul 2009 Biblioteca Muzeului Săsesc din Gundelsheim (Germania), şi a avut discuţii privind un program de schimburi de publicaţii între cele două instituţii, respectiv a participat la conferinţa de restauratori, organizată de Muzeul „Haáz Rezső" din Odorheiu Secuiesc, între 5-10 octombrie 2009. *Rezultate de cercetare* au fost prezentate de Hunor Boér la conferinţa *Renaşterea în Transilvania*, organizată la Cluj-Napoca în toamna anului 2008 *(Contribuţii la istoria cercetării Codicelor Apor şi Csereyné)*, respectiv în virtutea programului comun colaboratorul nostru extern Borbála Obrusánszky a ţinut o prelegere despre lingvistul Gábor Bálint (tot ea ne-a reprezentat la conferinţa comemorativă dedicată lui Gábor Bálint, din 2009, de la Cătălina). Este o sarcină plăcută să menţionez faptul că Zoltán Tiboldi a primit premiul Pro Urbe din partea Municipalităţii Sfântu Gheorghe în anul 2009 – printre altele pentru activitatea sa de mulţi ani în Biblioteca Muzeului.

– De la Secția de Ştiințele Naturii, colega noastră Irén Kocs a participat la sesiunea anuală a Societății Entomologice din Ungaria (Budapesta, 20-21 februarie, titlul prezentării: *László Diószeghy şi Muzeul Național Secuiesc, 1934-1943*), a reprezentat institutul nostru cu prezentarea intitulată *Specii noi de Curculionoidea din fauna României* la al XXI-lea simpozion național al Societății Lepidopterologice Române, organizat între 24-26 aprilie la Galați, şi a luat parte la cea de a *XXVII-a Întâlnire Internațională a Muzeologilor Naturaliști* Maghiari (8 septembrie, *Košice*, Slovacia).

– Secția de Arheologie-Istorie a organizat o masă rotundă ştiințifică pe marginea problemelor cu care se confruntă cercetătorii în domeniul istoriei medievale din Secuime, în luna mai, cu ocazia inaugurării noii expoziții medievale permanente (cu participarea arheologilor din Secuime şi a Asociației Muzeului Ardelean). La Conferința Arheologilor Maghiari din Transilvania, organizată de Asociația „Pósta Béla" în noiembrie 2008, la Cluj, Sándor József Sztáncsuj a prezentat lucrarea intitulată *Câteva probleme specifice ale epocii de cupru în Transilvania de Sud-Est*, de asemenea a avut o prezentare *(Doboşeni – Borvízoldal. Un secol de cercetări arheologice)* la Colocviile Şcolii Doctorale a Universității „Al. I. Cuza" din Iaşi, în iunie 2009. La Conferințele *„Colligite fragmenta!"*, de Protecție a Patrimoniului, organizate în Ucraina, Slovacia şi Budapesta, colega noastră Hajnalka Barabás a participat cu prezentarea *Un sticlar artizan din Părțile de Sus, în Trei Scaune*. Au mai ținut *prezentări de popularizare a ştiinței* următorii colegi: Sándor József Sztáncsuj cu lucrarea *Cercetări arheologice pe Dealul Borvízoldal*, în cadrul Zilelor Culturale ale Depresiunii Baraolt, la Doboşeni şi la Vârghiş, în noiembrie 2008, Zoltán Cserey a prezentat lucrarea *Secvențe din Istoria Depresiunii Baraolt*, pe 22 ianuarie, cu ocazia Zilei Culturii Maghiare, în Muzeul Depresiunii Baraolt, respectiv prelegerea *Submitere sau insurecție? Problema asumării luptei de autoapărare în Trei Scaune*, pe 20 februarie, în cadrul seriei *Invocarea trecutului*, organizată de Biblioteca Județeană „Bod Péter" din Sfântu Gheorghe, iar Lóránt László Méder a prezentat *Olăritul preistoric* în august, în tabăra artizanală din Benedekmező, Sfântu Gheorghe.

– La Secția de Etnografie, în octombrie 2009 muzeograful etnograf István Kinda şi-a susținut disertația de doctorat la Universitatea din Debrecen (Ungaria), cu titlul *Controlul social şi instituțiile sale la ceangăii din Moldova. Norme, infractori şi sancțiuni*. Se asemena, secția a organizat între 7-9 noiembrie 2008, împreună cu Societatea Etnografică „Kriza János" şi *Centrul Cultural* Județean Covasna, conferința intitulată *Obiecte şi moduri de viață*. Aici şi la numeroase alte conferințe ştiințifice secția a fost reprezentată de muzeologii etnografi: István Kinda (7-9 noiembrie 2008, conferința *Obiecte şi moduri de viață*, lucrarea *„Totul se face cu maşini..." Atitudini economice în schimbare într-un sat din Trei Scaune*; 4 iulie 2009, la cel de-al *VI-lea Seminar al Tinerilor Cercetători Etnografi* din Zăbala: *Schimbările habitatului şi culturii de locuire la țiganii din Trei Scaune*; 24-26 septembrie, cea de-a *II-a Conferință Inlăceni*, a Muzeului „Molnár István" din Cristuru Secuiesc: *Vărarii. Meşteşug popular în zona Vârghişului*; 18-20 februarie, la conferința comemorativă în memoria lui Zsuzsanna Bódi, pe tema *Cercetările etnografice şi istorice ale culturii rome din Bazinul Carpatic,* organizată de Societatea Etnografică din Ungaria şi Universitatea „Szent István" din Gödöllő (Ungaria): *Atracția meseriilor tradiționale. Exemple din Trei Scaune şi Depresiunea Baraolt*; 21-23 mai, Rimetea, conferința internațională a Fundației Transylvania Trust pe tema *Problemele teoretice şi practice ale renovării patrimoniului construit – Tuşnad. Arhitectura populară a regiunilor multietnice*: *Habitatul şi cultura de locuit a romilor din Trei Scaune*) şi Enikő Szőcsné Gazda (7-9 noiembrie 2008, conferința *Obiecte şi moduri de viață*, lucrarea: *O familie din Trei Scaune în oglinda inventariilor*; iunie 2009, Sfântu Gheorghe, la conferința intitulată *Drumul lemnului*, a Societății Maghiare Tehnico-Ştiințifice din Transilvania: *Motivele şi formele mobilierului pictat din Ciuc şi Trei Scaune*; 4 iulie, la cel de-al *VI-lea Seminar al Tinerilor Cercetători Etnografi* din Zăbala: *De la nobilime la ordinul militar. Concluzii ale inventariilor din Trei Scaune*; 24-26 septembrie, cea de-a *II-a Conferință Inlăceni* a Muzeului „Molnár István" din Cristuru Secuiesc: *Tradiție şi inovare în meşteşugul cofetăriei de turtă dulce din Secuime*; 21-23 mai, Rimetea, conferința internațională a Fundației Transylvania Trust pe tema *Problemele teoretice şi practice ale renovării patrimoniului construit*: Familia *Vajna din Pava în oglinda inventariilor*). Enikő Szőcsné Gazda a ținut următoarele *prezentări de popularizare a ştiinței*: pe 7 februarie, la festivitatea comemorativă „Orbán Balázs", Polonița: *Munca etnografică a lui Balázs Orbán*; 24 iunie, *Noaptea Muzeelor* organizată de Muzeul Național Secuiesc: *Motivele şi formele mobilierului pictat din Ciuc şi Trei Scaune*; 2 iulie, tabără de la Arcuş a Universității Tehnice din Budapesta: *Arhitectura populară din Trei Scaune cu ochii unui etnograf*), respectiv a ținut prezentări şi István Kinda în Unitatea din Zăbala (vezi acolo).

– Muzeul Breslelor din Târgu Secuiesc a fost reprezentat de Attila Dimény pe 7-9 noiembrie 2008 la conferința etnografică *Obiecte şi stiluri de viață*, organizată la Sfântu Gheorghe, cu prezentarea *„A umbla*

în haine bune" – Învățătura organizării unei expoziții la Târgu Secuiesc). La evenimentul *Zilele Civile 2008*, organizat de Consiliul Județean Covasna şi Oficiul de Protecție a Patrimoniului Cultural din Ungaria, în zilele de 21-22 noiembrie 2008, au participat Attila Dimény şi Annamária Dobolyi.

În incinta muzeului din Târgu Secuiesc, în Sala „Incze László", au avut loc lansări de cărți, întâlniri cu publicul (pe 13 martie 2009 cartea autorului István Koszta, *Huszártörténet (Istoria Husarilor)* a fost prezentată de colaboratorul principal al Institutului de Istorie Militară din Budapesta, istoricul militar Ferenc Pollmann, şi autorul cărții, jurnalistul, istoricul militar István Koszta; pe 17 aprilie a avut loc prezentarea şi lansarea cărții lui Tibor Sándor Száva: *Gyergyói és szépvízi magyarörmények nyomában (Pe urmele armenilor maghiari din Gheorgheni şi Frumoasa*, moderator şi prezentator a fost Erika Dimény, muzeograf, evenimentul fiind organizat de familia Bakk-Dávid).

– Muzeul de Etnografic al Ceangăilor din Zăbala a organizat în colaborare cu Asociația Pro Museum *al VI-lea Seminar al Tinerilor Etnografi* (4 iulie), în cadrul căruia a avut loc, conform tradiției, şi o conferință ştiințifică. De asemenea, s-a implicat în mod activ în organizarea Zilelor Culturale de Toamnă (Muzeograful István Kinda a ținut invitaților locali o prezentare cu titlul *Ceangăii. Origine, tradiție, mod de viață*.

4.3. Publicații de specialitate

Alături de numeroasele publicații ale specialiştilor noştri, apărute în această perioadă, publicațiile noastre ştiințifice proprii s-au îmbogățit şi ele:

– Pe lângă anuarul *Acta Siculica 2008*, editat anul trecut, dar în perioada discutată (702 p.), am reuşit să edităm monografia de mare valoare, conținând munca de ani de zile a muzeografului-istoric de artă Mihály Jánó: *Színek és legendák – tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez (Culori şi legende – studii în istoria cercetării picturilor murale din Transilvania)*, Muzeul Național Secuiesc – Editura Pallas–Akadémia, Sfântu Gheorghe–Miercurea-Ciuc, 2008, 348 p.), volum premiat la al XIV-lea Târg Internațional de Carte din Târgu Mureş. În 2009 am mai editat patru cataloage: *Secuii – Apărătorii creştinătății*, de Lóránd Bordi Zsigmond (poate fi considerat şi un volum de studii bilingv, în română şi maghiară, 82 p.); *Colecția de steaguri a Muzeului Breslelor din Târgu Secuiesc* de Hédy M. Kiss din Timişoara (în limba română şi maghiară, 56, respectiv 60 p.); *Expoziția comemorativă a lui Sándor Plugor* (cu texte în limba română, maghiară şi engleză, catalog editat în colaborare cu Centrul de Cultură al Județului Covasna; Sfântu Gheorghe, 59 p.)

- Muzeul Depresiunii Baraolt a editat în colaborare cu Asociația Culturală „Gaál Mózes", ca volumul al VII-lea al seriei de publicații *Colecția de istorie şi de ştiințele naturii a Depresiunii Baraolt* (red. de László Demeter): *Studii în istoria Regiunii Baraolt*, de Zoltán Cserey (Baraolt, 2008, 121 p.).

Cititorilor anuarului *Acta Siculica 2009*, vă urez o lectură plăcută, documentare utilă şi un An Nou Fericit cu Prosperitate şi Succese!

Activity report of Székely National Museum
(November 2008 – October 2009)

(Abstract)

Székely National Museum is a cultural and scientific institution with regional interest, financed by the County Council Covasna (Kovászna Megye Tanácsa), Romania (more than 2.000,000 RON a year). It owns in present internal sections in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) – sections of natural history, archaeology-history, ethnography, library –, external units – Museum of Erdővidék (Baraolt Basin) in Barót (Baraolt), "Haszmann Pál" Museum in Csernáton (Cernat), Museum of Guilds in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc), "Gyárfás Jenő" Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), Csángó Ethnographical Museum in Zabola (Zăbala). Its base and temporary exhibitions are visited by more than 43,000 tourists and natives a year.

In this period, according to the mission of Székely National Museum, we tried to surprise our visitors with innovating and substantial expositions and events. Besides the many manifestations, we did all our best to preserve as carefully and circumspectly as possible the values entrusted to us; we continued to professionally process the collections, to enlarge them by collects and acquisitions. Furthermore, we put information, documents, photographs and object to our visiting researchers' disposal. Compared to the previous years we have made an important advancement in the expositions organized by our specialists, in the high standard and popularity of traveling exhibitions, the high quality of our publications, and in the management. We tried to react in the most proper way, in the name of openness and partnership to the challenges of the national and international scientific life.

MÚZEUM ÉS ÖRÖKSÉG

Boér Hunor

EGY FÉL ÉVSZÁZADDAL EZELŐTTI KÍSÉRLET: A SZÉKELYFÖLD MÚZEUMI ÉVKÖNYVE, 1957–1959

A Székely Nemzeti Múzeum és periodikái

Az 1875-től működő Székely Nemzeti Múzeum hosszú történetét végigkíséri a saját periodika, illetve honismereti tanulmánykötetek fontosságának és megvalósításuk nehézségének a tudata. A tudós második múzeumőr, Nagy Géza[1] 1881. decemberben beterjesztett költségvetésében már ott szerepel a saját múzeumi értesítő.[2] 1882 őszén olyan dolgozatok megjelentetésére bólint rá az igazgatóság (igazgatóválasztmány), a majdan csakugyan bekerülőket nem számítva, mint a múzeum *Alapszabályai*, Nagy Gézától *A bronzkor eredete* és a hodgyai önkanna részletes ismertetése, Huszka Józseftől[3] az ipartárgyaké, Szász Istvántól[4] a pillangógyűjteményé. 1883-ban a múzeumőr biztosíthatónak látja a vidéki múzeumoktól elvárható színvonalat, és olyan további terveket említ, mint *A székelyek eredete*[5], néhány érdekesebb oklevél közlése a múzeumból, valamint régi magyar könyveik és 15–16. századi okmányaik lajstroma. 1886 elején pedig részben már kiszedte a nyomda a kiadvány anyagát, és bele szeretnének még illeszteni egy 17. századi gúnyiratot Apafi fejedelemről és erdélyi főurakról, Komáromy András[6] kommentárjával, Málik Józseftől[7] pedig egy ismertetést az Apafi-kori török követségi utasításokról.

Mint látható, Nagy Géza jelentős szellemi erőket mozgósított az ügy érdekében, de az általa kiharcolt-szerkesztett *Értesítő* végül csak a múzeumőr Sepsiszentgyörgyről való távozását követően, 1890–1891-ben jelenik meg, két kötetben. *Habent sua fata scripti* – ahogy a könyveknek, úgy a dolgozatoknak is megvan a maguk sorsa. A felsorolt anyagok közül az *Alapszabályok* már 1882-ben, önálló füzetként megjelentek, *A székelyek eredete* 1886-ban (az *Értesítő* előrebocsátott különnyomataként, fél évtizeddel előzve meg a kötetet magát), *A bronzkor eredete* és néhány oklevél a helyi újságban került közzétételre. Huszka József nagyobb dolgozataihoz hasznosította-hasznosítja majd feldolgozó munkáját, a gúnyiratot és a követségi iratok egy részét valójában feljavított újraközlésre szánták (Miletz János[8] már közölte őket Temesváron), és erre az újraközlésre nem kerül aztán sor. A többi említett anyag közöletlen (megíratlan?) marad. Nagy Géza utódja, Domján István a kolozsvári *Erdélyi Múzeum*ban tesz közzé évi jelentéseket, nem próbálkozik önálló közlönnyel, és az *Értesítő* harmadik kötete is csak 1902-ben jelenhet meg, jelezve, hogy László Ferenc[9] vette át a múzeumőrséget.

A múzeum fejlesztése hatalmas energiákat követel, László Ferencék 1. világháború előtti saját kiadványpolitikája a rendszeres, alapos évi *Jelentés*ekre összpontosít. A háború és az impériumváltás után a kisebbségbe szakadt magyarság egyetlen működőnek megmaradt tudományos intézménye 1929-ben gondolkozhat újra saját kiadványban, saját és térsége tudományos eredményeinek közzététele végett. Az ekkor kihozott *Emlékkönyv* valóban kiemelkedő értékű és jelentőségű, ám a folytatásra az erdélyi magyar kisebbségi élet szűkös anyagi lehetőségei

[1] Nagy Géza (1855–1915) történész, régész, a Székely Nemzeti Múzeum őre, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgató-őre, az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztője.

[2] *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I–II. rész történetét lásd: LÉNÁRT A. 2002, 63–64.

[3] Huszka József (1854–1934) rajztanár, etnográfus, művészettörténész, Nagy Gézával a székelyföldi középkori falfestmények feltárója, a múzeum gyűjteményeinek és a térség faépítészetének díszítéseit feldolgozva a lechneri szecesszió előkészítője.

[4] Szász István (1848–1888) botanikus, tanár, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Matematikai és Természettudományi Karán ő volt az első doktoráló hallgató.

[5] NAGY G. 1886. A tanulmány a székely eredetkérdés modern kutatásának alapvetése, László Gyula nem véletlenül dedikálja Nagy Géza emlékének a kettős honfoglalás elméletét akadémiai nyilvánosság elé terjesztő dolgozatát (LÁSZLÓ Gy. 1970).

[6] Komáromy András (1861–1931) levéltáros, irodalomtörténész, történész, a MTA levelező tagja. 1915-ben a vidéki levéltárakért felelő országos levéltárnokként fogja támogatni a sepsiszentgyörgyi múzeum elképzelését egy székely nemzeti gyűjtőlevéltár megvalósítására.

[7] Málik József (1849–1901) sepsiszentgyörgyi tanár, nyomdaigazgató, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi elnöke, a korszak egyik legjobb magyar lapszerkesztője.

[8] Miletz János (1841–1902) tanár, történész, az említett iratokat a temesvári Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat *Régészeti és Történelmi Értesítője*ben közölte.

[9] László Ferenc (1873–1925) tanár, muzeológus, etnográfus, nemzetközi hírű régész, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre.

között nincs lehetőség: Csutak Vilmos[10] nem tudja elindítani az újraszülető kolozsvári *Erdélyi Múzeum* mellett a tervezett *Székely Múzeum* folyóiratot. Utódja, Herepei János[11] is csak az eredetileg a múzeum ún. pártoló tagjainak ígért időszaki (olykor csak másodközlést tartalmazó) füzetkéket próbálja biztosítani, de az őt felváltó Székely Zoltán[12], mihelyt teheti, hozzálát a komolyabb kiadvány megszervezéséhez.

Az 1955-es sepsiszentgyörgyi *Évkönyv*

Székely Zoltán *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve, 1879–1954* tanulmánykötetet eredetileg 1949-es, majd 1954-es jubileumi emlékkönyvnek szánja, az 1929-es mintájára. A dolognak ezúttal, a kezdődő romániai sztálinizmus éveiben fokozott ideológiai akadályai vannak (a politikai vezetés maga sem mindig tudja, hogy mi felel meg érdekeinek, tehát mit engedélyezzen). 1951. márciusra a tervezett kötet cikkeit már meg is igazították a fölöttes felügyeleti szerv megjegyzései alapján,[13] de a kiadás halogatódik. Ehelyett 1953-ban Székelynek egy román (német és magyar kivonatú) füzetsorozatot sikerül kiadnia, a medgyesi rajoni múzeummal.[14] Második füzete (az időközben, 1952-ben kialakított) Magyar Autonóm Tartománybeli (MAT) kutatási jelentéseit is hozza, és Székely végre célja közelébe ér: 1954. decemberében a medgyesi kiadványra felfigyelve a MAT tartományi pártbizottsága rábólint az *Évkönyv* kiadására, bár az a hivatali út nehézkessége folytán 1955-re marad.[15] A MAT muzeológusai közül Molnár István[16], Dragomán Pál[17], Kónya István[18], Máttis János[19], a régi és új múzeumőrök és -barátok sorából pedig elsősorban a geológus Bányai János[20] és Kristó András[21], illetve Harkó Ferenc József[22] dolgozatait tartalmazza a kiadvány.[23]

Az eredmény így is jelentős: a rendszerváltást követően, Románia és Magyarország együttes területét nézve, vidéki múzeum első alkalommal hozott ki évkönyvet. Orosházán ugyancsak 1955-ben jelenik meg hasonló jellegű kötet *(Emlékkönyv hazánk felszabadulásának és az orosházi Szántó Kovács Múzeum fennállásának 10 éves évfordulójára)*, de az csak sokszorosított gépelt kézirat, a múzeum Baráti Körének kiadásában, Miskolcon pedig a Herman Ottó Múzeum első, folyóirat jellegű *Közleményei* jelennek meg 1955 szeptemberében és decemberében. Nagyszeben, Kolozsvár, Pécs 1956-ban tud múzeumi évkönyvet megjelentetni, a többi magyarországi és romániai vidéki központ (beleértve a nagyobbakat is) pedig még később. Az *Évkönyv* komoly szakmai siker Romániában, felső kérésre rövidesen megjelentetik román fordításban is. 1956. január 14-én Székelytől tudják meg az országos másodikként hasonlót megvalósító nagyszebeniek, mi is egy múzeumi évkönyv kiadásának új útja-módja: a minisztérium, a sajtóügyi igazgatóság és a tartományi pártszervezet Propagandaosztálya nézte át és engedélyezte a sepsiszentgyörgyit, a tartományi Néptanács gyámságával adták ki, a papír kiutalását viszont a szakminisztériumtól kellett kérni.

Az *Évkönyv*et ugyanakkor súlyos támadások érik – a kolozsvári *magyar* szakma részéről.[24] A kifogások részben jogosak: a sokáig vajúdó kötet minősége kívánnivalót hagy, és nem vethető egybe az 1929-es *Emlékkönyv* gazdagságával sem. Másrészt viszont Ion I. Russu[25] és Kurt Horedt[26] Székelyhez intézett sorai[27]

[10] Csutak Vilmos (1878–1936) tanár, történész, művelődésszervező, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója.

[11] Herepei János (1891–1970) művelődéstörténész, etnográfus, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója.

[12] Székely Zoltán (1912–2000) régész, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója.

[13] A Székely Nemzeti Múzeum 1951. márciusi havi jelentése a sepsi rajoni néptanács kultúrosztályához (SzNM It, b64-1951).

[14] *Din activitatea ştiinţifică a Muzeului Raional Mediaş*, 1–2. Az ún. *Tartományi Évkönyv* bővebb hátterét lásd BOÉR H. – GAGYI J. 2005, 20. jegyzet stb.

[15] Mikor már papír van rá, és a klisék is elkészültek – Nagyszebenben –, a marosvásárhelyi nyomda visszamondja a rendelést, mert ilyen kiadványt kihozni úgymond csak a bukaresti állami tudományos irodalmi könyvkiadónak van joga, akkor is, ha amúgy a minisztertanács melletti Sajtó és Nyomtatványok Igazgatósága megadta a jóváhagyást. A bukarestiek viszont túlterheltek, és azért nem vállalják. Végül a MAT Kultúrosztálya jár közben, így lesz a marosvásárhelyi nyomda a kivitelező.

[16] Molnár István (1910–1997) tanár, etnográfus, a székelykeresztúri múzeum alapítója, igazgatója.

[17] Dragomán Pál (1914–1993) tanár, földrajzi szakíró, a marosvásárhelyi tartományi múzeum igazgatója.

[18] Kónya István (1926–2003) tanár, természettudományi szakíró, etnográfus, a marosvásárhelyi tartományi, majd megyei múzeum muzeológusa.

[19] Máttis János (1913–1987) tanár, festő, a Székely Nemzeti Múzeum muzeológusa.

[20] Bányai János (1886–1971) geológus, folyóiratszerkesztő, a Székely Nemzeti Múzeum korábbi igazgató-választmányi alelnöke, ekkor székelyudvarhelyi tanár.

[21] Kristó András (1930–1994) ekkor csíkszeredai tanár, földrajzi szakíró, hidrogeológus. Felmerült alkalmazása is a Székely Nemzeti Múzeumba.

[22] Harkó Ferenc József (1914–1999) tanár, etnográfus, földrajzi szakíró, a Székely Nemzeti Múzeum volt múzeumőre.

[23] Vö. a www.szekelyfoldert.info portálon (elektronikus könyvtár, Székely Nemzeti Múzeum, Adattárak).

[24] Vö. pl. BODOR A. – FERENCZI I. 1956.

[25] Russu, Ion I. (1911–1985) kolozsvári egyetemi tanár, nyelvtörténész.

[26] Horedt, Kurt (1914–1991) erdélyi szász régész, őstörténész, kolozsvári egyetemi tanár, nagyszebeni múzeumigazgató, később kitelepedett Németországba.

világítják meg a dolog lényegét: a Bolyai Tudományegyetem nagyágyúit legérzékenyebben az érintette, hogy ők, sokkal komolyabb szakmai lehetőségeik mellett, semmit nem tettek még hasonlót az asztalra. Paradox módon, az *Évkönyv* legnagyobb szakmai hozadéka az lesz, hogy kiváltja a választ, a második *Kelemen Lajos Emlékkönyv*et[28]. Amely – jellemzően a korszak politikai körülményeire – ugyancsak folytatás nélkül marad, ahogy Székely Zoltán is 1968-ban indíthat végül periodikát, megyei múzeummá alakított intézménye 1968–1988 között megjelenő *Aluta* múzeumi évkönyveit[29]. Az ötvenes évek második felében Székelyföldön csak Kovács Dénes[30] csíkszeredai múzeumigazgató jelentet meg periodikát, 1956–1958-ban,[31] de – függetlenül a hivatalos indoklástól – kérdés, hogy vállalkozása mennyiben járul hozzá 1959-ben bekövetkező bebörtönzéséhez, két hosszú esztendőre.

Az 1957–1959-es évkönyv-kísérlet

A történet mégsem ilyen egyszerű: Székely Zoltán egyáltalán nem tett le 1956 után a folytatásról. Új évkönyve a MAT múzeumainak közös kiadványaként szerveződik – egyrészt ez, mint bebizonyosodott, több székely múzeum közös érdeke, másrészt Marosvásárhelyről a tartományi pártvezetés jobban ellenőrzése alatt tarthatja a vállalkozást, ha a helyi tartományi múzeumon át tartja a kapcsolatot a szakmai szervezőkkel. 1957 elején már javában folynak az előkészületek, a külső munkatársak részéről is: Bányai János a természettudományi dolgozatok átnézését ajánlja fel[32], és Kovács Dénes *Közleményei*-vel ellentétben az új székely múzeumi *Évkönyv* minden anyagát lektoráltatják – a kolozsvári bírálatnak is megvan a székelyföldi szakmai hozadéka. Bányai olyan régi munkatársakat próbál mozgósítani, szerzőnek is – bár sikertelenül –, mint Szabó Árpádot[33] vagy Nyárády Erazmus Gyulát[34]. A szerzők érdekeltségére is odafigyelnek: 1957 tavaszán kifizetik az előző évkönyv honoráriumait.[35] Év végén határon túlra, Kassára jelzik Michal Markušnak[36], hogy az új kötet remélhetőleg megjelenik 1958 tavaszán,[37] 1959 legelején pedig Sepsiszentgyörgyön kérik a beütemezését egy múzeumi kiadvány szerzői díjainak, a negyedik évnegyedre.[38] Aztán az 1959. márciusi értekezleten „a legilletékesebb szerv ezt a kérdést hallgatással mellőzte", áprilisra pedig a kolozsvári, marosvásárhelyi, bukaresti kiadók sorra zárkóznak el, nem vállalják a kiadást.[39] 1959-ben a nacionálkommunista pártállam újra kimutatja a foga fehérjét, megszüntetik az önálló Bolyai Egyetemet, és a magyar szakma megfegyelmezésének módszerei is változatosak: a retorziók a pártfegyelmitől és a falusi iskolába tanárnak átirányított muzeológustól az öngyilkosságba kergetésig terjednek.

A meghiúsult múzeumi kiadvány dolgozatainak sorsa is változatos. Marosvásárhelyi levéltári kutatás bizonyára számos további adattal árnyalhatja a történetet, de a Székely Nemzeti Múzeumban megmaradt vonatkozó irattári anyag önmagában is reprezentatívnak tekinthető. A tartalomjegyzék valójában időben is változó, vagyis több különböző

[27] Ion I. Russu és Kurt Horedt 1955. június 7-i közös levele Székelyhez. Az *Évkönyv* – nyugtázza a levél – jó benyomást tett Kolozsváron, mindenki csodálkozott, hogyan hozhatott ki egy kisebb múzeum saját periodikát, míg náluk annyi szakemberrel nem voltak erre képesek. Székely 1955. november 30-i levelében keserűen ki is fakad Jakó Zsigmondnak (1916–2008) mint vezető kolozsvári történésznek: Kolozsvár kultúra elleni merényletként bunkózta le őket – írja –, tanulság: románul kell szaktanulmányokat írniuk ezentúl, a románok megbecsülik. (BOÉR H. – GAGYI J. 2005, 18. jegyzet.)

[28] EMLÉKKÖNYV 1957.

[29] Amely – bár ezekben az évtizedekben a legnagyobb romániai magyar szakmai periodika – szintén nem mentes a viszontagságoktól: 1973-ban a nevét nem szabad feltüntetni (*Tanulmányok és Közlemények* néven jelenik meg); 1988-ban nem engedélyezi a megyei kultúrfelelős Ion Gavra, és mire, megkerülve az akadályt, Székely közvetlenül Bukarestből szerzi meg rá a jóváhagyást és a pénzt, bekövetkezik az 1989. végi fordulat, és az öszegyűlt anyagból nem lesz kötet – a nyolcvanas évek végén már csak románul jelenhettek volna meg a dolgozatok, 1990-től pedig a múzeum, érthető módon, magyar nyelvű kiadványban gondolkozik. A folytatás, az *Acta (Siculica)* születését és válságait itt nem tárgyaljuk.

[30] Kovács Dénes (1920–1977) tanár, etnográfus, csíkszeredai múzeumigazgató.

[31] *A Csíki Múzeum Közleményei*, I–II (1956–1957), valamint testvérmúzeumot bevonó folytatása, *A Csíki és Gyergyói Múzeum Közleményei* (1958).

[32] SzNM It, 53-1957. február 26. Bányai János levele Székely Zoltánnak; stb. (SzNM It, 26-1957 csomó).

[33] Szabó Árpád (1915–2005) kolozsvári vegyész, egyetemi tanár. A Székely Nemzeti Múzeum, Herepei Jánossal való ismeretségének köszönhetően, már a második világháború előtt, édesapja bibarcfalvi temetésén képviseltette magát.

[34] Nyárády Erazmus Gyula (1881–1966) kolozsvári botanikus, tanár, muzeológus, a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti, Bányai által is szervezett székelyföldi kutatóútjainak rendszeres részvevője.

[35] SzNM It, Ad 55-1957. március 16.; 107-1957. ápr. 20. (SzNM It, 26-1957 csomó).

[36] Markuš, Michal (1912–2004) etnográfus, budapesti egyetemi tanár, 1946-ban telepedett át Szlovákiába, a kassai múzeum igazgatója.

[37] Székely Zoltán levele Michal Markušnak (SzNM It, 256-1957. november 26.).

[38] A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum felterjesztése a Sepsi Rajoni Néptanács Tervosztályához (SzNM It, 1-1959).

[39] Székely Zoltán levele Vámszer Gézának, 1959. március 19. (SzNM It, 1959. évi iratok). Vö. előzményeként: MvhTM 34/1959. február 20. a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumhoz (SzNM It, 23-1959 csomója).

tartalomjegyzék-változatot jelent: maradt a múzeumi kéziratcsomagban olyan anyag, amely még az első tartományi évkönyv anyagából maradt ki[40] (pl. kicenzúrázták, de attól még felmerülhetett a másodikhoz való felhasználása, ahogy Cs. Bogáts Dénes[41] történeti helynévanyagának közlését is letiltották az 1949-ben induló első kísérletnél, mégis sikerült megjelentetni 1958-ban,[42] vagy késve érkezett be, mint Konsza Samu egy dolgozata), és van olyan, amely csak 1959-ben kerülne be a kötetbe, vagy még 1959-ben sem egyértelmű, hogy bekerül-e, pl. a lektori véleményezésében megfogalmazott gondok okán. Van, ami nem bizonyított, hogy egyáltalán eljutott-e a szerkesztőkhöz, van amit máshol sikerül később közölni, van amit vélhetően nagyobb dolgozat részeként hasznosít aztán szerzője (vagy eleve annak egy készülő részét képezte), és van, amely fennmaradt vagy sem, de soha nem került később se nyilvánosság elé.

Az *Acta Siculica 2009* kötetben, megemlékezve az ötven évvel ezelőtt kudarcba fúlt kísérletről és egyben fejet hajtva a nem könnyű időkben is tisztességgel helytálló elődeink előtt, több elfekvő, ma már sokszor pótolhatatlan ismereteket közvetítő anyagot is közzéteszünk. A tervezett előszó, mely tartalmából – a sepsiszentgyörgyi vonatkozásokból és a térségünkben korábban feltáratlan régészeti korok kutatásának hangsúlyozásából – ítélve Székely Zoltán írása, figyelemreméltó, hogy az 1989-ig ismerős, kötelező ideológiai toposzok mellett valamikor 1957–1959-ben (!) Székelyföldnek nevezi a Magyar Autonóm Tartományt, Székely Nemzeti Múzeumként, tehát a lényegében már 1952-ben betiltott nevén a sepsiszentgyörgyi múzeumot.[43] Mellékletként való közzététele már ennyiért is tanulságos. Ugyancsak mellékletként tesszük közzé a Sepsiszentgyörgyön egyáltalán ismert, az évkönyvbe ígért vagy megküldött anyagok összesített jegyzékét.[44]

Jelen évkönyvünk másrészt dr. Vörösváry Béla[45] és Szabó Miklós[46] hat, illetve öt évtizeddel ezelőtt írt geológiai tárgyú dolgozatait hozza. Pap Samu (P. Sámuel)[47] botanikai dolgozatának értékelése, újraközlése a taxonómia állandó változása miatt a tárgyalt fajok előzetes revideálását kéri, melynek első lépését ugyancsak megtesszük ebben a kötetben, Székely Vioricának a székelyudvarhelyi múzeumbeli Pap Samu-gyűjteményt feldolgozó anyagával (a székelykeresztúri múzeumba került hagyaték revíziója is várható). A jeles erdélyi magyar régész Roska Márton[48] egyik legutolsó tanulmánya a benne felvetettek vitatható voltától függetlenül is (vagy épp azért) tudománytörténeti kuriózum a maga csatolt lektori véleményével, Molnár István itt közölt dolgozata pedig valószínűleg az 1957–59-es egy 1968 után megigazított változata.

Lectori salutem!

Melléklet

1.

A MAT Múzeumainak Évkönyve[49]

1. (Székely Zoltán?): *Előszó* (megmaradt magyar kézirat, 2 oldal).

2. Bányai János: *Sziklatömbök idegen környezetben* (a listán 12 o. + 1 tábla, 4 rajz, fénykép; megmaradt a román változat kézirata: *Blocuri de roci provenite din mediu geologic străin pe teritoriul Regiunii Autonome Maghiare*).[50]

3. Szabó Miklós: *Erdőfüle és környékének rövid geológiai tanulmánya* (5 o. dolgozat + 1 térképmelléklet; 1956. február 27.).

4. Szabó Miklós: *Geológiai dokumentáció a tusnádfürdői tuffitbányával kapcsolatosan* (2 o. dolgozat + metszetek; 1956. április 26.).

5. Szabó Miklós: *Geológiai dokumentáció a gidófalvi homok- és kavicsbányára vonatkozóan* (3 o. dolgozat + 1 térkép + metszetek; 1956. április 27.).

[40] *Évkönyvből visszatartott dolgozatok* irattartója, ötvenes évek (SzNM It).

[41] Cs. Bogáts Dénes (1882–1949) levéltáros, helytörténész, nyelvtörténeti kutató, a Székely Nemzeti Múzeum tiszteletbeli igazgató-őre.

[42] Az országosan korántsem egységes gyakorlatra jellemzően, a Bogáts-dolgozatot gondozója, Szabó T. Attila (1906–1987) jeles tudósunk épp 1958-ban tudja leközölni, a kolozsvári *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* beindulásának köszönhetően (BOGÁTS D. 1958).

[43] Lehet, hogy erre való válasznak tulajdoníthatjuk Szövérffy Zoltán, a MAT Tartományi Pártbizottság propaganda és agitáció titkára megjegyzését: „Székely Nemzeti Múzeum nincs, mivel székely nemzet sincs." (Hozzászólása az 1959. március 13-i sepsiszentgyörgyi múzeumi értekezlet jegyzőkönyvében, SzNM It, 1959. évi csomó.)

[44] Legteljesebb felsorolásukat lásd az ún. *listán*, amelyet Székely Zoltán Tarisznyás Márton levelének (GyszmRM 26/1957. május 27.) a hátára írt *(terminus post quem)*, még a Székely Nemzeti Múzeumnak a Marosvásárhelyi Tartományi Múzeum Igazgatóságához intézett kísérőlevele előtt (SszgyTM 71-1959. április 27., *terminus ante quem*) – mindkettőt lásd: SzNM It, 1957. évi, illetve 23-1959. csomó *(Múzeumokkal való levelezés)*.

[45] Vörösváry Béla (1920–2008) egyetemi tanár, ekkor csíkszeredai, később nagyváradi tanár, biológus.

[46] Szabó Sándor Miklós (1928) geológus, ekkor csíkszeredai tanár.

[47] Pap Sámuel (1912–1969) botanikus, tanár, kolozsvári főiskolai tanár.

[48] Roska Márton (1880–1961) régész, néprajzos, muzeológus, egyetemi tanár, a Székely Nemzeti Múzeum régi külső munkatársa.

[49] Kötetcíme *Tartományi Évkönyv* a Pap Samu (Sámuel) 1957. május 23-i levelében (SzNM It, 1957. évi csomó); javasolt címe még a *10 év a MAT múzeumai fejlődésében* a Székelyudvarhelyi Rajoni Múzeumnak (Ferenczi Géza és Hubbes Éva) a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumhoz intézett 1957. június 17-i levelében (SzuhRM 115/1957, SzNM It, 1957. évi csomó).

[50] Vö. BÁNYAI J. 1963.

6. Kisgyörgy Zoltán[51]: *Új adatok Sepsiszentgyörgy város környékének geológiájához* (orosz kivonata 1957. június 13-i levélborítékban; a listán 27 o. + 1 t.).[52]

7. Dr. Vörösváry Béla: *A csíktaplocai vasfúvódomb geizires és vasas lerakódásai* (5 o. magyar és 3 o. román dolgozat – *Zăcăminte de gheizir cu minereu de fier din Toplița-Ciuc*).[53]

8. Szabó Árpád: *?* (kísérőlevél alapján).[54]

9. Felszeghy Ödön[55]: *Szabó Árpád és társai: Magyar Autonóm Tartománybeli ásványvizek és gázömlések, Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest, 1957* (vonatkozó levelezés; a könyvismertetés a lista szerint 5 o.).[56]

10. Kristó András: *Pleisztocén kori kapturák a Felcsíki-medencékben* (borítékja; annak alapján 8 + 2 o., 5 ábra; 1958. október 20. előtti).[57]

11. Kristó András: *A Zsögödi-szoros környékének geomorfológiai jellemzői* (a lista alapján 29 o. + 1 t., fényképek, rajzok; másik dolgozatának jegyzetei szerint 1958. évi vagy korábbi).[58]

12. Kovács Sándor[59]: *Pusztuló természeti ritkaságunk, a Rétyi Nyír* (kísérőlevelek[60]).[61]

13. Pap Sámuel: *Adatok a Magyar Autonóm Tartomány flórájának ismeretéhez* (kísérőlevél[62]; a listán 17 o.; megmaradt 16 o. román változat – *Contribuțiuni la cunoașterea florei Regiunii Autonome Maghiare*).

14. Kristó András: *A* Betula humilis *újabb előfordulásai a Csíki-medencében* (borítékja; annak alapján 4 o. + 4 ábra; a listán is 4 o.).

15. Kováts Lajos[63]: *A* Planaria alpina (Dana) *elterjedése a Sikaszó völgyében* (kísérőlevele[64] alapján magyar és román szöveg + 1 térkép + 1 rajz + 1 fénykép).[65]

16. Ferenczi István[66]: *?* (régészeti módszertani kisdolgozat; kísérőlevél[67]).[68]

17. Horedt, Kurt: *Așezarea fortificată la Moreşti [Săpăturile din 1951–1956]* (német kivonata; a listán 10 o. + 1 tábla + 1 fénykép).[69]

18. Ferenczi Géza[70] – Ferenczi István: *Régészeti helyrajzi kutatások a Nagy-Küküllő völgyének felső részében* (kísérőlevele[71] alapján magyar és román szöveg + 1 térkép, visszavették és Kolozsváron közölték végül).[72]

19. Székely Zoltán – Molnár István (?): *Leletmentő ásatások Székelykeresztúr rajon területén* (szerző kísérőlevele fényképekhez[73]; a listán szerző nélkül 13 o. + rajzból 13 t.).[74]

20. Roska Márton: *A zabolai tőr tipológiai és művelődéstörténeti jelentősége* (külön irattartóban 3 o. szöveg + kivonatok és lektori vélemény + 1 ábra, valamint vonatkozó levelezés;[75] 1957).

21. Ferenczi Géza: *A száldobosi ásatási jelentés* (szerző a kedvezőtlen lektori vélemény miatt végül nem küldte meg[76]).[77]

22. Székely Zoltán: *A száldobosi késő vaskori vasolvasztó kemencék* (kísérőlevél[78]).[79]

23. Russu, Ion I.: *Materiale epigrafice din Regiunea Autonomă Maghiară* (francia kivonata: *Materiaux épigraphiques de la région Autonome Hongroise*; a listán 18 o. + rajzok; 1957. június 17. és július 2. között készült el[80]).[81]

24. Székely Zoltán: *Adatok a MAT településtörténetéhez a 3–4. században* (kísérőlevelek[82]; + valószínűleg a listán is a cím nélküli 16 o.).

---

[51] Kisgyörgy Zoltán (1936) sepsiszentgyörgyi tanár, geológus, újságíró; ebben az időben alkalmazásra is jelentkezett a Székely Nemzeti Múzeumban.

[52] Közöletlen, kézirat a szerzőnél.

[53] Bányai János 1948-as, vaskutatással kapcsolatos felkérésére írta.

[54] Székely Zoltán múzeumigazgatónak írt, 1957. június 6-i levél (SzNM It. 1957. évi csomó): küldeni készült külön saját dolgozatot is.

[55] Felszeghy Ödön (1907–1984) egyetemi tanár, biokémikus, természettudományi szakíró, rövid ideig nemzetiségi alminiszter, ekkor előadó tanár – Szabó Árpádék kötetének hivatalos bírálója volt.

[56] Szabó Árpád Székely Zoltánnak írt levelei 1957. június 6-án és július 1-jén (SzNM It, 1957. évi csomó).

[57] Vö. azonos cím alatti tanulmánya, in: KRISTÓ A. 2007, 82–90. Benne becsatolva Tulogdy János (1891–1979) kolozsvári egyetemi tanár lektori véleménye (1958. október 20.)

[58] Vö. KRISTÓ A. 1980, majd in: KRISTÓ A. 2007, 58–81.

[59] Kovács Sándor (1928–1984) biológus, 1961-től a Székely Nemzeti Múzeum (akkor Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum) munkatársa, múzeumi osztályvezető.

[60] Kísérőlevél, amellyel a marosvásárhelyi múzeumból visszaküldik módosítás végett, és kérik majd a lektori vélemény eredeti példányával együtt újraküldeni, valamint kísérőlevél, amellyel újra elküldik Marosvásárhelyre (MvhTM 85/1959. április 13. és SsztgyTM 71-1959. április 27; SzNM It, 23-1959 csomója).

[61] Vö. a téma monografikussá kiteljesített feldolgozása: KOVÁCS S. 1969.

[62] A szerző 1957. május 23-i levele a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumhoz (SzNM It, 1957. évi csomó).

[63] Kováts Lajos (1925) ekkor székelyudvarhelyi tanár, majd nagyváradi muzeológus, később kitelepedett Magyarországra, természettudományi szakíró. 1952-től 1966-ig kutatott a térségben.

[64] A Székelyudvarhelyi Rajoni Múzeum 1957. június 17-i levele a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumnak (SzNM It, 1957. évi csomó).

[65] Vö. KOVÁTS L. 1991.

[66] Ferenczi István (1921–2000) kolozsvári régész, történész, egyetemi tanár, múzeumi osztályvezető.

[67] Ferenczi István 1958. május 9-i levele Székely Zoltánhoz (SzNM It, 1957. évi csomó).

[68] Vö. FERENCZI I. 1958.

[69] Vö. HOREDT, K. 1957 és 1957a stb.

[70] Ferenczi Géza (1924–2007) régész, történész, a székelyudvarhelyi múzeum igazgatója.

[71] Székelyudvarhelyi Rajoni Múzeum 1957. június 17-i levele a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumnak (SzNM It, 1957. évi csomó).

[72] Vö. FERENCZI G. – FERENCZI I. 1958.

[73] SzkúRM 151-1957. június 19. a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumhoz (SzNM It, 1957. évi csomó).

[74] Lehet, hogy a jelentést Székely Zoltán egyedül készítette. A dolgozat ebben a formában nem azonosítható ezeknek az éveknek a vonatkozó publikációjában, valószínűleg közöletlen maradt.

[75] Vö. még MvhTM 34/1959. február 20. a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Igazgatóságához (SzNM It, 23-1959 csomója).

[76] Ferenczi Géza levele Székely Zoltánnak, 1957. június 17. (SzNM It, 1957. évi csomó).

[77] Vö. FERENCZI G. – FERENCZI I. 1964.

[78] MvhTM 34/1959. február 20. a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumhoz (SzNM It, 23-1959 csomója).

[79] Vö. SZÉKELY Z. 1981.

[80] Ferenczi Géza Székely Zoltán múzeumigazgatónak írt 1957. június 17-i és július 2-i magánlevele alapján (SzNM It, 1957. évi csomó).

[81] Vö. RUSSU, I. I. 1975–1988.

[82] SsztgyTM 71-1959. április 27., a Marosvásárhelyi Tartományi Múzeum Igazgatóságának (SzNM It, 23-1959 csomója) és mint a 78. jegyzet.

25. Tarisznyás Márton[83]: *Adatok a gyergyói kereskedelem történetéhez, 1700–1848* (dolgozat, magyarul 7 o.[84] + teljes szöveg románul is 7 o. – *Contribuţii la istoria comerţului din raionul Gheorgheni*; a listán 8 o.).[85]

26. Hubbes Éva[86]: *Közöletlen perirat 1785-ből* (a dolgozat román kivonata 3 o. + magyar alapszövege[87] a listán 20 o.).[88]

27. Albert Dávid[89]: *?* (ígért dolgozat; visszalépett[90]).

28. Kelemen József[91]: *Váradi és Bartalis*[92] (a listán cím nélkül 6 o.).

29. Ütő László[93]: *Mit bizonyítanak az 1867–68-as székelyföldi vasútépítési tervek* (magyar nyelvű változata[94] a listán 21 o. + a teljes román szövegváltozat 20 o. – *Ce dovedesc proiectele de construire a căii ferate din Secuime din 1867–68*[95]).[96]

30. Dobra Józsefné Kisgyörgy Irén[97]: *Adatok a volt Háromszék megye munkásmozgalmának történetéhez*[98] (dolgozat, 6 o.).

31. Molnár Jenő[99]: *A Székelyföld első rajonfelosztása*[100] (a listán 14 o. + 1 térkép + román kivonat).[101]

32. Tarisznyás Márton: *A helyi történeti anyag összegyűjtése és felhasználása Gyergyó rajonban* (dolgozat magyarul 5 o. + teljes szöveg románul 6 o. – *Culegerea şi întrebuinţarea materialului istoric local în raionul Gheorgheni*).[102]

33. Molnár István: *A libellusok adatai a Nyikó mente gazdasági néprajzának tanulmányozásához* (dolgozat; a listán 26 o.).

34. Tarisznyás Márton: *A vetésrendszer helyi hagyományai. A vetéskapukkal kapcsolatos hagyományok. Az úthasználat régi jogszabályai* (adatközlés-terv[103]).[104]

35. Tarisznyás Márton: *Adatok a gyergyói tutajozás történetéhez* (dolgozat magyarul 4 o. + teljes szöveg románul is 4 o. – *Contribuţii la istoria plutăritului din raionul Gheorgheni*; a listán 5 o.).[105]

36. Konsza Samu[106]: *Kakaslövés Apácán* (8 o. dolgozat és román kivonata + 1 rajz).[107]

37. Harkó József: *Lakodalmi szokások Sepsi rajonban* (kísérőlevele[108]; a listán mint *Folklór* [tematikajelölés]).[109]

38. Máttis János: *Gyárfás Jenő születésének százéves évfordulójára* (kísérőlevele[110]; a listán 14 o.).[111]

[83] Tarisznyás Márton (1927–1980) etnográfus, történész, a gyergyószentmiklósi múzeum alapítója és igazgatója.

[84] Vö. még a szerző kísérőlevele (GyszmRM 26/1957. május 27.), hátán Székely Zoltán említett listája. Tarisznyás Márton Székely Zoltánnak írt 1958. május 2-i kísérőlevele szerint román kivonatot is küld majd pótlólag. (SzNM It, 1957, illetve 1958. évi csomó.) A magyar kézirat ceruzás megjegyzése szerint Jakó Zsigmonddal akarták lektoráltatni.

[85] Vö. TARISZNYÁS M. 1974.

[86] (M.) Hubbes Éva (1935) tanár, történész, székelyudvarhelyi muzeológus, könyvtáros.

[87] A Székelyudvarhelyi Rajoni Múzeum a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumhoz, 1957. június 17-i kísérőlevél (SzNM It, 1957. évi csomó).

[88] Borbáth Károly (1931–1980) történész, akkor kolozsvári egyetemi tanár lektorálta, kiegészítő kutatást ajánlott a kolozsvári levéltárban, Kiss András (1923) levéltáros kutató ezt segítette is, de nem sikerült a szükséges kiegészítő forrást megtalálni, majd 1959-ben a szerzőt büntetésből Bögözbe helyezték a múzeumból, tanítani, így az anyag közöletlen maradt. Költözés következtében mára csak a fele szöveg őrződött meg belőle. (Hubbes Éva szíves szóbeli közlése.)

[89] Albert Dávid (1934) székelyudvarhelyi tanár, helytörténész.

[90] A Székelyudvarhelyi Rajoni Múzeum 1957. június 17-i levele a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumhoz (SzNM It, 1957. évi csomó).

[91] Kelemen József (1930–2004) sepsiszentgyörgyi tanár, helytörténész, a Székely Nemzeti Múzeum ún. nagy munkaközösségének tagja.

[92] Valószínűleg a szerző által Sepsiszentgyörgyön, az ún. Lábasház 1957. őszi emléktábla-avatásakor tartott előadás szövege.

[93] Ütő László (1921–1991) székelykeresztúri tanár, helytörténész.

[94] Vö. SzkúRM 226-1957. október 8., kísérőlevél (SzNM It, 1957. évi csomó) – a kézirat ma is megvan a szerző fiának, Ütő László székelykeresztúri tanárnak a tulajdonában (utóbbi szíves közlése).

[95] Kísérőlevelét l. SzkúRM 159-1957. június 29. (SzNM It, 1957. évi csomó).

[96] A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumnak küldött kísérőlevél (SzkRM 161-1957. július 3.; SzNM It, 1957. évi csomó) alapján Balogh Edgár (1906–1996), ismert művelődésszervező politikusunk adott pillanatban *Korunk*beli vitaindítónak visszakérette, de ez elmaradt, és szerző újra odaadta az évkönyv számára, fia emlékei alapján a szerzőt figyelmeztették is adott pillanatban, hogy hagyja a témát, ha még a tanügyben akar maradni.

[97] Dobra Irén (1934) sepsiszentgyörgyi tanár, édesapja a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi elnöke volt, elsősorban még élő illegalisták oral history-adatait rendezte a dolgozatban sajtó alá – Kisgyörgy Tamás a történeti hűséget követő anyagért 1959-ben az ún. rajoni és tartományi monográfiák ügye kapcsán (vö. KESZY-HARMATH S. 2009) aztán pártfegyelmit kapott az összeállítás miatt.

[98] Első címváltozatában *Adatok Sepsi rajon munkásmozgalmának történetéhez.*

[99] Molnár Jenő (1920–2007) kolozsvári egyetemi tanár, geográfus.

[100] A Székelyudvarhelyi Rajoni Múzeum 1957. június 17-i levele a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumhoz (SzNM It, 1957. évi csomó), valamint Ferenczi Géza utalása rá az 1957. június 17-i magánlevelében Székely Zoltánnak (Uo.).

[101] A dolgozat Nagy Gyula 1884-es dolgozata kapcsán született. Vö. MOLNÁR J. 1994, majd Ua., in: MOLNÁR J. 2004, 126–133.

[102] Jakó Zsigmond ezúttal nem lektor, különben mint a 84. jegyzet. Megjelent átdolgozott változatban: TARISZNYÁS M. 1958.

[103] Felajánlás a szerző Székely Zoltánnak írt 1958. május 2-i levelében (SzNM It, 1958. évi csomó).

[104] Vö. pl. TARISZNYÁS M. 1975.

[105] Mint a 84. jegyzet, de lektorálni az anyagot a kézirat ceruzás jegyzete szerint Nagy Jenő (1916–1996) kolozsvári egyetemi tanárnak (etnográfus, nyelvész) küldték fel. Vö. pl. TARISZNYÁS M. 1979.

[106] Konsza Samu (1887–1971) tanár, folklorista, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre.

[107] Mint a 82. jegyzet. Vö. még „átvizsgálásra küldött" anyaghoz Székely Zoltán 1950. május 12-i kísérőlevele „kedves elvtársnak" címezve (az *Évkönyvből visszatartott* dolgozatok irattartóban), miszerint a dolgozat az *Emlékkönyv* egyik dolgozata, de utólag futott be. A dolgozat végül máshol jelent meg, lásd KONSZA S. 1968. Autográf kézirata a sepiszentgyörgyi állami levéltárba került, lásd: SÁL, Fond 413 *(Fond Familial Konsza)*, nr. inv. 476, 3. füzet – Konsza Júlia szíves közlése).

[108] Mint a 82. jegyzet.

[109] Vö. HARKÓ J. 1977.

[110] Mint a 82. jegyzet.

[111] Vö.: SszgyTM 138-1959. július 28. és 142-1959. október 21., valamint Muzeul de Artă Cluj 450/1959. augusztus 4. levelezés (SzNM It, 23-1959 csomója), melyben budapesti és kolozsvári Gyárfás-képek adatait kérik vagy kapják is meg. Nem jelent meg.

39. Varga Nándor Lajos[112]: *Ismeretlen Sikó-képek* (a dolgozat öt fényképének kísérőlevele[113]).[114]

40. Tarisznyás Márton: *A gyergyószentmiklósi rajoni múzeum fejlődése* (kísérlőlevél[115]; 1957).[116]

A lista szerint dolgozatokat vártak még Molnár Istvántól (a listán cím nélkül 16 o.), Székely–Konsza szerzőpárostól (de ez valószínűleg a Konsza dolgozata) és a marosvásárhelyiektől is (Zrínyi Endre[117], Kónya István, Dragomán Pál).

2.

Előszó *A Magyar Autonóm Tartomány Múzeumainak Évkönyvé*hez

A Magyar Autonóm Tartomány múzeumainak a munkaközössége elhatározta, hogy a tartomány múzeumaiban, valamint a terepen folyó tudományos munkálatok eredményeiről időszakonként megjelenő kiadvány útján fogja tájékoztatni a szakköröket, valamint a múzeumi munka iránt érdeklődő tömegeket. A szerkesztőbizottság az évenként megjelenő évkönyvet gondolta a legmegfelelőbb tájékoztató kiadványnak. Ennek a közös kiadványnak az előnyét abban is látjuk, hogy egyrészt a tartomány területén dolgozó szakemberek a múzeumok köré csoportosulhatnak, másrészt pedig szorosabb kapcsolatot lehet fenntartani a tartományon kívül levő szakemberekkel, akik a Székelyfölddel kapcsolatos tudományos kérdések megoldásával is foglalkoznak. Így alkalmat adunk a vidéki kutatóknak munkájuk eredményének a közlésére, s ugyanakkor kapcsolatot hozhatunk létre nagyobb tudományos központok munkaközösségeivel is. Ezek komoly irányító segítséget adhatnak együttműködésük révén a kezük alól kikerült ifjú kutatóknak. Erre a támogató segítségre annál is inkább szükség van, mivel Marosvásárhely és Sepsiszentgyörgy kivételével a korszerű tudományos kutatások eredményeinek a feldolgozásához elengedhetetlenül szükséges szakkönyvtár másutt nem áll rendelkezésre. Az egyetemi központok munkaközössége képtelen minden részletkérdést átfogni, s ezért fontos a kisebb művelődési központok szakembereinek a kutató és feldolgozó munkája. Ezt a megállapítást igazolják az utóbbi évek folyamán vidéki kutatók által végzett tudományos munkák eredményei. Ezek vagy önállóan, vagy valamelyik múzeum keretén belül végezték tudományos kutatásaikat.

A tőkés-földesúri rendszer alatt a Székelyföldnek egyetlen múzeuma volt, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, továbbá két néprajzi gyűjtemény, Székelyudvarhelyen és Csíkszeredán. A székely főváros Marosvásárhely 1886-ban megnyílt Székelyföldi Iparmúzeuma századunk elején megszűnt, s a 30-as évek közepén a Kultúrpalotában *Societatea de Arheologie, Istorie şi Etnografie Tg. Mureş* elnevezés alatt egy új múzeum létesült. Ezek az intézmények – a marosvásárhelyi múzeumot kivéve – állami támogatásban nem részesültek, s gyűjtő-kutató munkájuk elég szűk keretek között mozgott.

A felszabadulás után a Román Kommunista, illetve Munkáspárt következetes marxi–lenini nemzetiségi politikájának alkalmazása révén a székelyek által nagy többségben lakott Székelyföld, a Magyar Autonóm Tartomány tudományos és művelődési életében új fejezet nyílott. A már meglévő s adományokból tengődő kultúrintézmények – különösen a múzeumok – mellett újak létesültek, s demokratikus rendszerünk kormányának s a Pártnak legmesszebbmenő támogatását élvezik. A Kormány és a Párt gondoskodása tette lehetővé, hogy tartományunk területén két tartományi és öt rajoni múzeum komoly tudományos munkát fejthessen ki. Új múzeumok létesültek demokratikus rendszerünk alatt Székelykeresztúron, Gyergyószentmiklóson és az 1957. évben Erdőszentgyörgyön. Ezek a múzeumok ma nemcsak a múlt emlékeit őrzik, hanem nevelő iskolák, ahol a dolgozók a helyes történeti szemléletet el tudják sajátítani. A tömegnevelés mellett a tudományos és kutatómunka is fellendült. A múzeumok munkaközösségének történész tagjai által elért tudományos eredmények eléggé számottevőek, s nagyban hozzájárultak tartományunk eddig ismeretlen történeti szakaszainak a megismeréséhez. A néprajzzal, valamint a természettudománnyal foglalkozó szakemberek gyűjtőmunkájukkal és adatközléseikkel az egyetemi intézmények munkáját is megkönnyítették.

Az évkönyvben megjelent tanulmányok a múzeumok érdeklődési köreinek minden ágát felölelik. A tanulmányok szerzői között sok a fiatal kutató is, akik nemrég hagyták el az egyetem padjait, és évkönyvünk lapjain látnak napvilágot tudományos munkájuk első eredményei. A lehetőséghez mérten igyekeztünk helyet adni mindazoknak a kutatóknak is, akik nem tartoznak a Magyar Autonóm Tartomány múzeumainak a munkaközösségéhez, azonban a Székelyföld geológiai és történeti múltjával is foglalkoznak.

A múzeumokban, valamint a Magyar Autonóm Tartomány területén folyó tudományos munkákról ezek sokrétűsége miatt átfogó képet adni elég nehéz feladat. Évkönyvünkkel igyekszünk tájékoztató szerepet betölteni, mind a szakkörök, mind pedig a népi tömegek felé, s ha célunkat csak részben is elértük, úgy gondoljuk, hogy munkánk nem volt hiábavaló.

[Székely Zoltán]

Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; boerh@freemail.hu

[112] Varga Nándor Lajos (1895–1978) budapesti grafikus, egyetemi tanár, a Székely Nemzeti Múzeum neveltje és hűséges külső munkatársa.

[113] SszgyTM 23-1959. február 3., a Marosvásárhelyi Tartományi Múzeumnak.

[114] Nem sikerült azonosítani. A Székely Nemzeti Múzeum kiadványaiban csak egy ehhez hasonló tárgyú anyag jelent meg (MÁTTIS J. 1971).

[115] GyszmRM 26/1957. május 27. a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Igazgatóságának.

[116] A témát érintő későbbi rövid áttekintését lásd TARISZNYÁS M. 1975a.

[117] Zrínyi Endre (1927–1998) történész, muzeológus a marosvásárhelyi tartományi, majd megyei múzeumban.

Irodalom

BÁNYAI J.
1963 Blocuri exotice în zona Carpaţilor Orientali, *Asociaţia Geologică Carpato-Balcanică: Congresul al V-lea, din 1961*, vol. II, Bucureşti.
BODÓ S. – VIGA Gy.
2002 *Magyar múzeumi arcképcsarnok*, Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest.
BODOR A. – FERENCZI I.
1956 Igényesebb, tudományosabb munkát! *Igaz Szó*, IV/3, 405–410.
BOÉR H. – GAGYI J.
2005 Ideológusok és szakemberek (Múzeumok a Magyar Autonóm Tartományban, 1958–59), in: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes" években*, Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 508–571.
BOGÁTS D.
1958 Adatok Háromszék helytörténeti anyagának ismeretéhez, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1958/1–4, 213–224.
EMLÉKKÖNYV
1957 *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára* (*A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai*, I/1), Kolozsvár.
FERENCZI G. – FERENCZI I.
1958 Régészeti-helyrajzi kutatások a Nagy-Küküllő völgyének felső részében 1955–1956-ban (Előzetes jelentés), *Studia Universitatis Victor Babeş et Bolyai*, III/8, S. IV, Fasc. 2, Historia, 15–35.
FERENCZI G. – FERENCZI I.
1964 Săpăturile de salvare de la Doboşeni, 1955–1956, *Acta Musei Napocensis*, I, 39–66.
FERENCZI I.
1958 Szempontok vidéki múzeumi kutatói régészeti tevékenységhez, *Művelődés*, XI/4, 49.
HARKÓ J.
1977 Lakodalmi rigmusok Kovászna megyéből, *Aluta*, VIII–IX, 1977, 365–384.
HOREDT, K.
1957 Die befestigte Ansiedlung von Moreşti und ihre frühgeschichtliche Bedeutung, *Dacia*, N. S., 1957/1, 297–308.
1957a Şantierul arheologic Moreşti, *Materiale şi Cercetări Arheologice*, IV, 173–183, 186.
KONSZA S.
1968 Kakaslövés Apácán, *Művelődés*, 1968/5, 33–35.
KOVÁCS S.
1969 Mestecănişul de la Reci, *Aluta*, I, 211–267.
KOVÁTS L.
1991 *Udvarhely megye madártani adatbankja*, I. rész (1860-tól 1966-ig) (Kézirat), Fehérgyarmat.
KRISTÓ A.
1980 Csíkszereda környékének geomorfológiája, *Acta Hargitensia*, I, 1980, 273–298.
2007 *Beszélő tájak*, Agora, Székelyudvarhely.
LÁSZLÓ Gy.
1970 A „kettős honfoglalás"-ról, *Archaeologiai Értesítő*, 1970/2, 161–190.
MÁTTIS J.
1971 Sikó Miklós élete és művészete, *Aluta*, III, 571–586.
MOLNÁR J.
1994 A Székelyföld első gazdasági körzetfelosztása, *Hitel*, 1994/3–4, 26–33.
2004 *Táj és társadalom*, Agora – Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely.
NAGY G.
1886 *Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez*, Jókai-nyomda, Sepsiszentgyörgy.
RUSSU, I. I.
1975–1988 *Inscripţiile Daciei romane*, I–III, Bucureşti.
SZÉKELY Z.
1981 Contribuţie la studiul prelucrării fierului la dacii din sud-estul Transilvaniei, *Aluta*, XII–XIII, 31–36.
TARISZNYÁS M.
1958 A helyi történeti anyag felhasználása, *A Csíki és Gyergyói Múzeum Közleményei*, 5–19.
1974 Adalékok a gyergyói kereskedelem történetéhez, XVII–XIX. század, 1–2, *Hargita*, 69. sz. (1974. március 23.) és 75. sz. (1974. március 30.).
1975 Részletek a gyergyói határhasználat múltjából, *Aluta*, VI–VII, 307–312.
1975a Aspecte din activitatea desfăşurată în zona Gheorgheni între anii 1950–1973, *Muzeul Naţional*, II, 115–119.
1979 Despre plutăritul practicat în zona Gheorgheni, *Marisia*, IX, 579–587.

Anuarul Muzeelor din Regiunea Autonomă Maghiară, 1957–1959

(Rezumat)

În lunga istorie a Muzeului Național Secuiesc prezența instituției în lumea științei inclusiv printr-o periodică proprie muzeistică, respectiv prin volume de studii și comunicate s-a impus de la începuturi. După încercări precedente însemnate, în 1955 muzeul se poate mândri din nou cu o reușită ieșită din comun: editează primul după naționalizările din 1949 un anuar științific, dintre toate muzeele de provincie din România și Ungaria. Între 1957 și 1959 se fac eforturi deosebite pentru continuare, lucrându-se de această dată la un anuar comun al tuturor muzeelor din Ținutul Secuiesc (Regiunea Autonomă Maghiară), însă condițiile politice devin tot mai neprielnice, în 1959 ajungându-se la retorsiuni naționaliste antimaghiare în toate părțile locuite de maghiari ale țării, iar în 1960 se desființează chiar și regiunea. Lucrarea face public în anexă cuprinsul posibil al anuarului interzis, cât și prefața lui, iar în anuarul prezent *Acta Siculica 2009* sunt publicate mai multe lucrări științifice din acest volum, din domeniul geologiei, arheologiei, istoriei economice moderne, rămase în manuscris, dar păstrate în Muzeul Național Secuiesc.

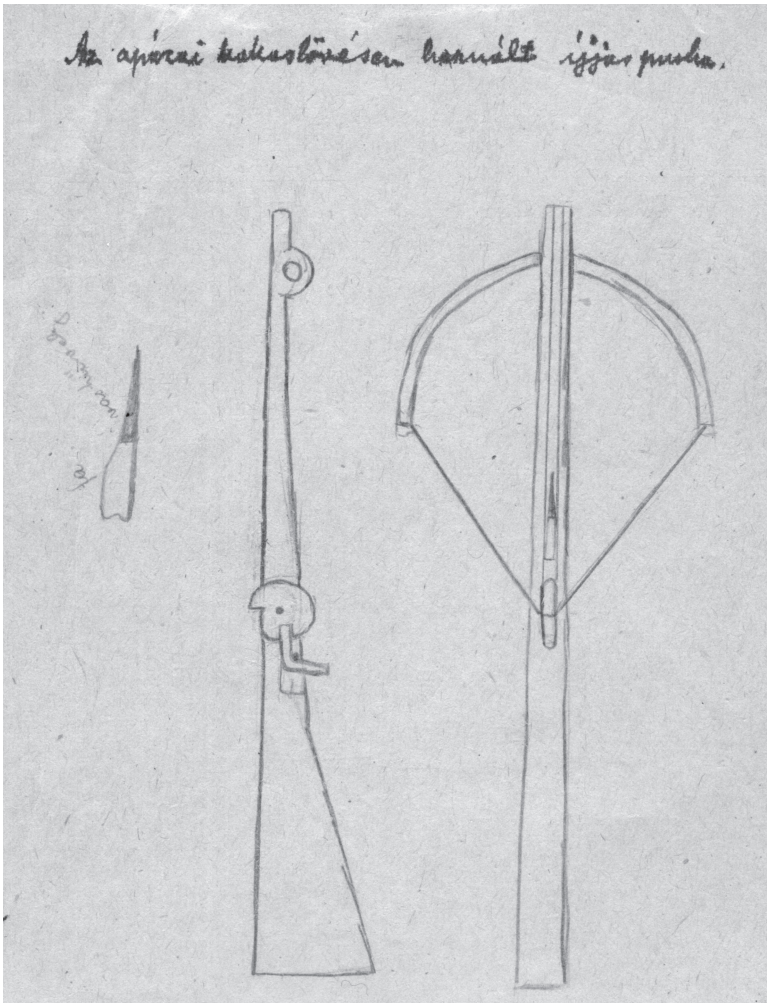
Annual of the Museums from the Hungarian Autonomous Region in Romania(1957–1959)

(Abstract)

In the course of its long history Székely National Museum has imposed from the very beginning its presence as institution in the world of science also by publishing its own periodicals as well as volumes of studies and publications. After significant previous attempts, in 1955 the museum could be proud of another unparalleled success: it was the first institution from all the provincial museums of Romania and Hungary to publish a scientific annual after the nationalizations in 1949. Between 1957 and 1959 the institution did his utmost to continue, this time to publish a common annual of all the museums of Székelyföld (Hungarian Autonomous Region), but the political circumstances became more and more hostile to such extent that in 1959 anti-Hungarian nationalist retaliations were enforced in Romania, in all the regions inhabited by Hungarians and in 1960 the region itself was dissolved. The paper publishes in its annex the possible content of the suppressed annual and its foreword. The present annual *Acta Siculica 2009* publishes several scientific papers from the volume, belonging to the domain of geology, archaeology, modern history of economy, that have remained manuscripts and have been preserved in Székely National Museum.

R E Z U M A T .

In comunele Apata,Jimbor,Sacadate /Reg.Stalin/ traeste o interesanta traditie populara,asa zisa "concurs de tragere la cocos", pe care satenii il aranjeaza de obiceiu in ziua a doua a pastilor. In hotarul comunei Apata,regele maghiar Ludovic cel Mare a facut o cetate si probabil din serviciul militar de cetate s'a pastrat acest concurs de tragere. La acest concurs ~~tragera~~ iau parte baetii in virsta de 13-15 ani si cel care nimereste punctul negru vopsit pe coasta cocosului,este invingatorul. La sfirsitul concursului,participantii maninca cocosul. In locul de frunte sta invingatorul; el maninca pulpa,inima si ficatul cocosului.

1. ábra
Konsza Samu végül leközölte 1950. évi dolgozatát a *Művelődés* 1968/5. számában, de a román kivonat és a mellékelt rajz nélkül

Bartha Zonga

MÚZEUMPEDAGÓGIA A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUMBAN
ÉVES BESZÁMOLÓ 2008–2009-BEN MEGVALÓSULT SEPSISZENTGYÖRGYI GYERMEKPROGRAMOKRÓL

1. Bevezetés

A múzeumpedagógia feladata olyan dinamikusan működő kapcsolatháló kiépítése, amelynek segítségével a múzeum szakmai munkája, értékei és az általa szervezett programok, valamint kiállítások a nem szakmabeli közönség számára is hozzáférhetővé válhatnak. A cél elsősorban az óvodás-, illetve iskoláskorúak bevonása a múzeum életébe, ugyanis ez a korosztály az, amely az élményszerű ismeretszerzés során nemcsak múzeumbarát közönséggé nevelhető, hanem az egész életen át tartó tanulás igényére is ráhangolható. A múzeumpedagógia tulajdonképpen egy *sajátos oktatási forma*, hiszen nem nélkülözheti a hagyományos oktatás kereteit, miközben „elméleti munkássága inkább az adott múzeum gyűjtési köréhez illeszkedik”[1].Iskola nélkül tehát nehezen képzelhetünk el múzeumpedagógiai tevékenységet, s bár ez fordítva nem igaz, az iskola mégis valami nagyon lényegesről mond le, ha lemond a múzeumpedagógus által felkínált tudásszerzési lehetőségről.

A magyarországi Oktatási és Kulturális Minisztérium honlapján olvasható Múzeumok Mindenkinek Program leírásában az egész életen át tartó tanulás kiemelése mellett az innovatív múzeumpedagógiát úgy határozzák meg, mint a képesség és készség fejlesztésére, a motiváltság kialakítására alkalmas oktatási formát.[2] A formális oktatás ismerethalmozásra, kognitív tanulásra, tanításra koncentrálása helyett a múzeumpedagógiának lehetősége van arra, hogy a gyermekek motoros és affektív tanulását is elősegítse, és ezzel a motivációt és a természetes kíváncsiságot éberen tartsa. Hazai tekintetben talán még inkább megfontolandó a kijelentés, mely szerint a múzeumpedagógia „a tanulás iránt elkötelezettek számára az önálló tanulást kínálja, a gyengébb képességűeket és az elutasítókat pedig a kíváncsiság és a kreatív környezet a tanulás felé vezeti”[3]. Tehát a gyakran hangoztatott, de iskolai keretek között ritkán kivitelezhető differenciált oktatás kiemelt terepeként kezelhető a múzeumi oktatás.

A fent leírt irányvonalak és célok egy jól működő és ezeket megvalósító múzeumpedagógiai gyakorlat esetén nemcsak az iskolai oktatást, de a múzeum működését is előnyösen befolyásolják. Itt elsősorban a látogatók számának növekedésére gondolhatunk, de az is megfontolandó, hogy ez egy egyszerű és költségkímélő megoldás a korszerű és nyitott múzeumkép kialakítására a (nemcsak iskoláskorú) látogatók körében.

2. Múzeumpedagógia Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeumban

A Sepsiszentgyörgyön belül folyó múzeumpedagógiai tevékenységekről már több ízben jelent meg írás.[4] Ezekben a szerző különböző múzeumpedagógiai kezdeményezésekről számolt be, melyek nagyon népszerűek voltak a látogatók körében. Az írásokban olvashatunk családi programok szervezéséről, a kiállítási terekbe beépített interaktív elemekről, ugyanakkor több sikeres akcióról is, amelyeket a múzeum és az iskolák közösen bonyolítottak le.

A 2007-es év gazdag múzeumpedagógiai kínálata után 2008-ban és 2009-ben is kiemelten fontos szerepet szántunk a múzeumban tanulás népszerűsítésének, valamint annak, hogy a különböző korosztályú és érdeklődésű gyerekek egyaránt rendszeresen részt vehessenek a kifejezetten számukra szervezett programokban. A következőkben ezekről a programokról, foglalkozásokról esik majd szó, a célok, módszerek és foglalkozástípusok alapján elkülönített egységekbe rendezve.

2.1. Kiállításokat kísérő programok

Az első nagy egységet azok a foglalkozások képezik, amelyek egy-egy hosszabb ideig tartó, több korosztályhoz szóló és általános érdeklődést kiváltó időszakos kiállításhoz kapcsolódtak. Ezek a foglalkozások a kiállítási anyag alaposabb megismerését célozták elsősorban, de lehetőséget adtak arra is, hogy egy-egy iskolai tantárgy anyagát a kiállítás alapján, műtárgyakhoz köthetően dolgozzuk fel.

[1] SINKÓ I. 2009, 43.

[2] Múzeumok Mindenkinek Program, 2009. március 10. (http://www.okm.gov.hu, letöltés: 2009. október 3-án).

[3] Uo.

[4] DEMETER É. 2008, 21–32; DEMETER É. 2007, 69–73.

Ugyanakkor szándékunk volt az is, hogy minden korosztálynak, valamint a hátrányos helyzetűeknek és a fogyatékkal élőknek is motiváló és újabb múzeumlátogatásra késztető elfoglaltságot biztosítsunk, hiszen maga a kiindulópontul szolgáló kiállítás ennek megfelelően sokrétűnek mutatkozott.

2.1.1. A 2008. október 14-én nyíló *Térbe zárt pillanat* című sztereofotó vándorkiállítás volt az, amely e foglalkozások sorát nyitotta. A Magyar Nemzeti Múzeum három dimenziós fényképei a 20. század elejét idézték. A digitális technika segítségével újranagyított fotográfiák nemcsak a századelő Budapestjéről és erdélyi városairól, hanem olyan távoli tájakról készültek, mint Japán, Észak-Amerika vagy India, és a korabeli Nyugat-Európa városainak ünnep- és hétköznapjaiba is beavattak. A gyermekeknek, csakúgy, mint a felnőtteknek, elsősorban a különleges fényképészeti eljárás jelentett vonzerőt, hiszen a piroskék szemüveg segítségével a fényképek mélységet is kaptak, minden térben is láthatóvá vált.

A fiatalabbaknak azonban mindenképpen gazdagabb élményt jelentett a kiállítással együtt járó múzeumpedagógia. Olyan kiegészítő feladatokat és játékokat jelentett ez, amelyek a különböző, kiállításon is látható fotókat dolgozták fel kirakójáték vagy kirakóskockák formájában. A fotókon szereplő helyszínek és történések alaposabb megismeréséhez a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításvezetőt is szerkesztett, úgynevezett *Sétáló füzet*et. Ez nemcsak azért volt érdekes, mert gazdagabbá tette a fényképeken látottak élményét, hanem mert ezáltal a gyerekek irányítottan, megszabott útvonal szerint járták körül a kiállítást. A *Sétáló füzet* tehát nemcsak élményt, hanem új ismereteket is jelentett számukra.

A külön gyerekcsoportoknak tartott tárlatvezetések alkalmat adtak arra is, hogy a gyerekek korának megfelelő, tantárgyaikhoz kötődő kérdéseket lehessen feltenni. Így például el lehetett ismételni, hogy melyik országnak mi a fővárosa, vagy egy-egy város melyik országhoz tartozik. (Az például, hogy Belgiumnak mi a fővárosa, vagy hogy Nizza melyik országhoz tartozik, nagyon sok gyereknek gondot okozott.) Emellett fel lehetett hívni a kicsik figyelmét a korabeli öltözködés sajátosságaira, a különböző, ma már ismeretlen járművekre, a régi kor szokásvilágára. Ezek a megfigyelések nemcsak irodalmi olvasmányaik színesítéséhez, jobb megértéséhez vezethetnek, hanem bizonyos történelmi összefüggésekre is rávilágíthatnak.

A hátrányos helyzetű gyermekeket egy sokkal gyakorlatiasabb feladattal lehetett megnyerni. A Néri Szent Fülöp Iskolából érkező, roma nemzetiségű tanulókat kevéssé érdekelték a háttérinformációk, hamar végigszaladtak a kiállításon. Az a rajzolási feladat viszont, amely érzékeltette a sztereofotó működési elvét, nagyon lekötötte őket. Piros és kék ceruzákkal rajzoltak egymásnak üzenetet, amely vibráló, egyetlen fekete vonalú rajzzá változott, ha feltették a varázsszemüveget. A háromdimenziós üzenetek pedig, mivel nagyon őszinték voltak, a csoportkohéziót segítették, tanáruk szerint a gyerekek sokkal megértőbbek és türelmesebbek voltak egymás iránt, mint az iskolában. Nem elhanyagolható tapasztalat volt az sem, hogy ezek a roma gyerekek a múzeumi környezetben érdeklődően, tisztelettudóan viselkedtek. Tehát érdemes megfontolni bevonásukat jövőbeli múzeumi programokba, hiszen úgy tűnik, hogy ez egy kitűnő terep az integrációjukra.

2.1.2. A vártnál is nagyobb érdeklődés, amely a vándorkiállítást és a hozzá kapcsolódó foglalkozásokat övezte, a következő nagyobb időszakos kiállítás szervezésekor kiemelkedő szereppel ruházta fel a múzeumpedagógiát. Barabás Hajnalka, a múzeum művészettörténésze *Törékeny haszontalanságok* címmel rendezett kiállítást Sovánka István üvegművész születésének 150. évfordulója alkalmából. A bükszádi üvegcsűr története, valamit a Felvidékről Háromszékre származott Sovánka István munkásságát bemutató tárlat kifejezetten alkalmas volt gyermekeknek szóló programok szervezésére, ugyanis Sovánka az üvegcsűr bezárása után játékkészítéssel foglalkozott, tevékenységére vonatkozóan rengeteg játékterv és játékairól készült archív fotó került elő.

Kézenfekvő volt tehát az ötlet, hogy néhány játékot rekonstruáljunk. Szeles József, a múzeum restaurátora készítette el rajzok és tervek alapján Guruló Gusztit, a bukfencező bábut, a libalegeltető kislányt, a tornászó bohócokat. Ugyanakkor elkészült egy rend fakugli is, amelynek az eredetijéről készült archív fotó szintén szerepelt a kiállításon. Ezek a kézbe vehető, kipróbálható játékok és a Sovánka tervei alapján készült kifestős lapok a baromfiudvar állatairól főleg az óvodás korosztálynak készültek.

Az óvodás csoportoknak szóló foglalkozás két részből állt: először is egy rövid mesét hallgathattak meg az üveg és az üvegcsűr történetéről, valamint Sovánka életéről, majd közös beszélgetés következett, amelynek során minden gyerek elmesélhette, hogy milyen élményei, tapasztalatai vannak az üveggel kapcsolatban. A foglalkozás második része a játékok kipróbálásából és színezéséből, egy saját kifestőfüzet készítéséből állt. Tanulságos és ösztönző volt látni, hogy a gyerekek milyen örömmel és belefeledkezéssel játszanak természetes anyagból készült ügyességi játékokkal. Az óvónők bevallása szerint erre az óvodában nincs lehetőség, hiszen ma

már egyrészt nem természetes alapanyagból készülnek játékok, másrészt pedig nem elsősorban a kézügyességet teszik próbára. Mindenképpen érdemes tehát a jövőbeli tervekben szerepeltetni a múzeum gyűjteményében lévő ügyességi játékok kópiájának elkészítését.

Az idősebb gyerekeknek összetettebb játékot terveztünk, éspedig egy Ugráló Jani készítését. Ez egy olyan kartonból készült figura volt, amelynek madzagrángatásra mozgott a keze-lába. A figura testrészeit ki kellett vágni, kiszínezni, összeragasztani, végül összeilleszteni. A körülbelül kétórás tevékenységet érdekes módon egyetlen csoport igényelte, mégpedig az Oltszemi Speciális Iskola értelmi fogyatékosokból álló csoportja. A rendkívül jól szocializált csoport odafigyelve, alaposan dolgozott, rájuk a kézügyességet igénylő feladat teljesítése nagyon ösztönzőleg hatott, alig várták, hogy újra jöhessenek a múzeumba.

Elsősorban felső tagozatos gyerekeknek állítottuk össze azt a kérdőívet, amely a kiállítás látogatása során összegyűjthető információkra kérdezett rá. Ugyanakkor Bordi Zsigmond Lóránd régész segítségével bonyolult kirakósjátékok is készültek Sovánka festményei és archív fotói alapján, melyeket főleg már gyakorlott gyerekek rakosgattak ki szívesen.

Mindent összevetve tehát a gyerekközeli téma, a múzeum szakembereinek segítsége és lelkesedése, valamint az óvodák, illetve iskolák érdeklődése[5] mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy végül is a kiállítást látogatók közel háromnegyede az óvodás-, illetve iskoláskorúak köréből került ki.

2.1.3. A harmadik nagyszabású vándorkiállítás, amelynek a fenti két kiállításhoz hasonlóan nagy látogatottsága volt, témájában pedig mind a gyerekhez, mind a felnőtt közönséghez szólt, Homoki Gyula *Miniatűr történelem. Az őskortól az 1848–49-es szabadságharcig* című ólomkatona-kiállítása volt. A 2009. április végén nyitó tárlaton terepasztalokra rendezve elvenedtek meg a különböző történelmi korok ólomba öntött figurái és jelenetei.

A megnyitó különleges eseményének számított, hogy festetlen ólomkatonákat színezhettek ki a gyerekek. Az érdeklődőknek megfelelő türelemre és kézügyességre volt szükségük ahhoz, hogy a miniatűr ólombábuk minden részletét kiszínezzék a hajszálvékony ecsetekkel. Mivel nagyon sok résztvevő óvodáskorú volt, gyakran nem boldogultak szülői segítség nélkül. A szülők és gyerekek közös erőfeszítése és egymásra figyelése azonban talán ugyanannyira fontossá vált, mint a tökéletes végeredményre jutás.

Emellett a különböző festendő katonák egyenruhájának minél alaposabb megfigyelése és pontos visszaadása is a kitűzött célok közé tartozott. Éppen ezért a kiállítás egész ideje alatt lehetőségük volt a gyerekeknek színezésre. A kiszínezett huszárjaikat pedig kartonvázra illeszthették és hazavihették, otthon pedig összeállíthatták saját kis terepasztalukat. Erre a tevékenységre, a Sovánka-kiállításhoz hasonlóan, főként óvodás csoportok jelentkeztek be.

A kiállításhoz kapcsolódóan rajzpályázatot is hirdettünk történelem témakörben. A gyerekeknek egy, a kiállítás által ihletett történelmi jelenetet vagy jeles személyiséget kellett ábrázolniuk. Nem volt kikötés sem a téma, sem a technika. Meglepően sok településről érkeztek pályamunkák: Sepsiszentgyörgyön kívül küldtek Nagyváradról, Maros megyéből és Brassó megyéből is. Eredményt két kategóriában hirdettünk, de az első három helyezett mellett mindenki kapott valami ajándékot: ólomkatonát, gyurmát vagy színes ceruzát. Ezzel a gesztussal a gyerekek lelkesedésének letörése helyett további alkotómunkára szerettük volna buzdítani őket.

2.2. Egész napos programok

A programok egy másik csoportját a jeles napokhoz kötődő tevékenységek alkották. Ezek nem kifejezetten egy kiállításhoz kapcsolódtak, hanem valamilyen kiemelt ünnepnaphoz, világnaphoz csatlakoztunk velük. Mivel általában hétvégén kerültek megrendezésre, családi programként működtek (bár a szülőknek nem mindig szerveztünk külön programot). Céljuk nem elsősorban az iskolai oktatáshoz való kapcsolódás, hanem a kötetlen időtöltés biztosítása volt a múzeum égisze alatt. Természetesen mindig kerestünk és találtunk kapcsolódási pontokat a múzeum aktuális tevékenysége és a szóban forgó múzeumpedagógiai programok között, ám ez utóbbiak megvalósítása soha nem egy kifejezett didaktikai célt szolgált. Inkább a szabadidő hasznos és egyben szórakoztató eltöltésére adtunk lehetőséget a különböző korosztályú és érdeklődésű közönségnek.

2.2.1. Április havában Sepsiszentgyörgy névadójának, Szent Györgynek a névnapját ünnepeltük. Az egy hétig tartó városi kirakodóvásár, kulturális csemegézés és dínomdánom szokásos programja

[5] A Hófehérke Óvoda pedagógusai például üvegről szóló tematikus hetet szerveztek az óvodában a kiállítás kapcsán, amelynek utolsó mozzanataként tervezték be a múzeumlátogatást. A Váradi József V–VIII. Osztályos Iskola egyik nyolcadik osztálya pedig Kolumbán Laura kémiatanárnő vezetésével tematikus órát tartott a kiállítási térben. A városi óvodák és iskolák mellett ugyanakkor több vidéki óvoda és iskola is szervezett kirándulást a múzeumba a kiállítás ideje alatt (pl. a kökösi óvoda, az Oltszemi Speciális Iskola).

mellett az idén a városvezetés olyan intézményeknek is lehetőséget adott a bemutatkozásra, mint a Bod Péter Megyei Könyvtár vagy a Székely Nemzeti Múzeum. Az anyagi támogatás mellett az Erzsébet-park egyik legkedvesebb zugát, a játszótér fölötti kis részt is megkaptuk, hogy ott bonyolítsuk le az általunk elképzelt foglalkozásokat.

Az éppen Szent György napján nyíló új régészeti alapkiállítás *(A székelyek. A kereszténység védelmezői)* adta az ötletet, hogy a téma a középkor legyen. A fiatalabbak és idősebbek egyaránt találhattak kedvükre való elfoglaltságot a múzeum sátrában. A lányok készíthettek középkori fejfedőt, azaz *hennin*t, a fiúk pedig egészen felvértezhették magukat saját készítésű pajzzsal, karddal, sisakkal. Lehetett negatív alapján Szent György és a sárkány domborművet készíteni hőre keményedő gyurmából. Olyan középkori eredetű játékok megelevenítésére is lehetőség adódott, mint a kockázás, a karikázás vagy az ugróiskola. Végül pedig az arra járó érdeklődők egy pillanat alatt középkori udvarhölggyé vagy lovaggá válhattak, ha kikukucskáltak a két, sátrat szegélyező paravánon.

A három napig tartó múzeumi foglalkozássorozat olyan érdeklődőket is vonzott, akik nagyon ritkán, vagy egyáltalán nem látogatnak a múzeumba. A nem múzeumi közegben való megmutatkozás célja tehát mindenekelőtt új közönség toborozása vagy a valamiért elpártolt régi múzeumlátogatók visszacsalogatása volt. Természetesen az sem volt elhanyagolható szempont, hogy egy ilyen akcióval felkeltsük a közönség kíváncsiságát az új régészeti alapkiállítással kapcsolatban.

Az akció sikerességét jelzi, hogy a Váradi József Iskola meghívta ezt a programot a Váradi-napokra is, ahol Barabás Hajnalka segédletével készíthettek a gyerekek középkori jelmezt.

2.2.2. Május harmadik hétvégéjére esett idén a Múzeumi Világnap, amelyet Magyarországon már évek óta a Múzeumok Majálisa rendezvényeivel ünnepelnek. A Magyar Nemzeti Múzeum kertjében bemutatkozó magyar múzeumok ilyenkor nemcsak ünnepelnek, hanem kiállításaikat, gyűjteményeiket népszerűsítik egy sor izgalmas múzeumpedagógiai program bevetésével.

Az idén a Székely Nemzeti Múzeum is csatlakozott a programhoz, és május 16-ra kincskereső foglalkozást ajánlott a gyerekeknek. A kincskeresés tulajdonképpen a múzeum kincseinek felfedezését jelentette, egy-egy korosztályra szabott múzeumi feladatlap irányításával. Bár az érkező gyerekek eleinte azt hitték, hogy tényleg kincset fognak találni, egyáltalán nem keseredtek el, amikor kiderült, hogy a múzeum kiállításait kell végigböngészni és egy sor feladatot kell megoldani. A felfedezés, megtalálás, és nem utolsósorban a csapatmunka öröme minden gyereket lázas keresgélésre késztetett.

Minden résztvevőt díjaztunk valamilyen aprósággal, egy-egy képeslappal, vagy múzeumi kiállításvezető füzettel. Akik az egész osztállyal vettek részt, azok közös ajándékként egy Kós Károly-plakátot kaptak. Az egész napos ingyenes rendezvény tehát játékosan vezette végig a gyermekeket a különböző kiállításokon, és a felfedezés mellett új ismeretekre is szert tehettek, akik maradéktalanul kitöltött feladatlapokkal tértek vissza a kiindulási ponthoz.

2.2.3. Szent Iván éjszakája már évek óta a múzeumok ünnepét is jelenti egyben (Magyarországon 2003 óta tartják a Múzeumok Éjszakáját). A Székely Nemzeti Múzeum három éve csatlakozott az ünnepségekhez. Az idei, 2009-es évben Ignácz Rózsa-kiállítással, gyerekeknek szóló lovagi játékokkal, történelmi viselet- és fegyverbemutatóval, valamint barokk koncerttel és reneszánsz táncházzal várta a látogatókat a múzeum. Az épületben és múzeumkertben sorra kerülő programok minden korosztálynak kikapcsolódást ígértek, és az ingyenes program is sok látogatót vonzott a késő estig nyitva tartó épületbe. Az érdeklődők zöme az iskoláskorúak közül került ki, akik többnyire a szüleikkel együtt vettek részt az eseményen. A kisbaconi Bodvaj Egyesület a már emlegetett középkori témához kapcsolódott azzal, hogy lovagi játékokat szervezett apródoknak. Olyan ma is játszható középkori gyermekjátékok elevenedtek meg általuk, mint a golyóterelgetés, lépegetős játék, gólyaláb, katapult, Patkó Jankó, vagy éppen a hordólovaglás. Ezt folytatva a gyergyószentmiklósi Csabafiak *A székelyek. A kereszténység védelmezői* című kiállításhoz kapcsolódva mutatták be színes előadás keretében viselet- és fegyvergyűjteményüket, és a gyerekeket az esős idő ellenére is beavatták az íjászat alapjaiba.

Bár a többi programpont nem kifejezetten a fiatal korosztálynak szólt, azért a felnőttes témák mellett elrejtettünk egy-egy kifestőst, feladatlapot, mesét. Az Országos Színháztörténeti Múzemmal közös Ignácz Rózsa centenáriumi kiállításon például sok gyerek úgy sétált végig, hogy közben kitölthetett egy kvízt a színésznőről, viharos szerelméről és gyermekirodalmi munkásságáról. A legkisebbek pedig a *Hajdanában Zambiában* című Ignácz Rózsa-mese összekeveredett részleteit rendezhették újra és párosíthatták a Würtz Ádám-féle rajzokat a megfelelő szövegrészekkel.

A Múzeumok Éjszakája tehát elsősorban belefeledkezést, felszabadult játékot, karneváli hangulatot jelentett, ám egészen bizonyosan a vendégek nagy részét kitartó múzeumlátogatóvá varázsolta.

2.2.4. A következő ünneplés a címében is ezt sejtető *Ünnepek és találkozások II.* című néprajzi kiállításhoz fűződött. A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum közös kiállításának megnyitónapján az *Európa kicsinyben* programsorozat részeként, amely egyben a Kulturális Örökség Napjaihoz való szerves kapcsolódást is jelentette, a gyerekek hagyományos népi mesterségekkel ismerkedhettek a kertben. A résztvevő tizenegy mesterember nemcsak bemutatta az érdeklődő fiataloknak mestersége szerszámait, fortélyait és termékeit, hanem az alkotó folyamatba is bevonta a gyereksereget. Aki jutalom fejében egy rövid nyomozóívet töltött ki a mesterek szerszámairól, eszközeiről, annak barátságos beszélgetésekben lehetett része az általa kiválaszott mesterrel. Akit pedig további kutakodásra sarkallt a gyűjtési akció, az a Múzeumok Majálisára szerkesztett, és erre az alkalomra átdolgozott Múzeumi séta című feladatlappal járhatta körbe a Kós-épületet, hogy mind az új időszakos kiállításról, mind az állandó kiállításokról többet tudjon meg.

2.2.5. A László Kálmán Gombászegyesülettel közösen szervezett Gomba-nap témája az idén is, akárcsak a tavaly, a gyilkos galóca volt. Puskás Attila a házigombákról és kártételükről, Zágoni Imola pedig a gombamérgezésekről tartott előadást. Ismételten voltak liofilizált gombák, gombás képeslapok és gombás játékok is. Nem maradhatott el az 5–8. osztályosoknak szervezett vetélkedő sem, amelynek kérdéseit Zsigmond Győző állította össze. A kisebbek a quilling technikáját (papírcsíktechnika) próbálhatták ki Préda Hermina óvónő vezetésével. A gombaspecialitásra vágyók a Park vendéglő kínálatából válogathattak. A rendezvény különlegessége volt az előző évekhez képest, hogy a nap egy sugásfürdői gombásztúrával kezdődött, így a délután érkező látogatók élőgomba-kiállítást is láthattak. Az este vetítettképes könyvbemutatóval zárult: Zsigmond Győző *Gomba és hagyomány* című kötetét Puskás Attila és a szerző ismertették.

2.3. Foglalkozások kiállításmegnyitókon

A fent említett, kifejezetten gyerekeknek szóló programokon kívül olyan foglalkozásokat is terveztünk, amelyek a fiatal korosztály számára kevésbé érdekes időszakos kiállításokra reagáltak. Ezek a foglalkozások általában a megnyitók alatt zajlottak, és vagy egy technika, vagy egy kiállításon szereplő ötlet, gondolat kiragadásával kötötték le a gyerekek figyelmét.

Hadik Gyula szobrászművész kiállításmegnyitóján például színes gyurmából kellett valamilyen alakot megformázni. A Köpönyeges Mária-ábrázolásokat bemutató fotók kapcsán a gyerekek Mária köpönyege alá rajzolhatták a szerintük oltalomra szorulókat. Sütő Zsolt Kőrösi Csoma Sándort idéző fotókiállításának megnyitóján mandalafestésre volt lehetőség. 2009 júniusában pedig a háromszéki sajtó 160 éves történetét idéztük, ehhez kapcsolódva egyszerű nyomdatechnikát próbálhattak ki a gyerekek: az előkészített gipszlapokra kellett szöveget vagy ábrát karcolniuk és ezekről kellett lenyomatot készíteniük.

3. Tervek, elképzelések

A fentiekben ismertetett programokat és foglalkozásokat természetesen a jövő évben is meg szeretnénk szervezni. Emellett olyan foglalkozástípusok bevezetését, illetve folytatását is tervezzük, amelyek lebonyolítására az elmúlt évben nem volt lehetőség. Ilyen lehet például az iskolában, óvodában tartott kihelyezett múzeumi óra tartása.[6] A múzeumban sorra kerülő, az állandó kiállításokhoz tervezett osztályfoglalkozások minél gyakoribbá tételét is érdemes megfontolni. Egyéni igényekre szabott, pedagógussal való előzetes egyeztetés után bonyolított foglalkozásokat, projekteket is lehetne a múzeumban szervezni. Felvetődött a múzeumban tartott nyári tábor ötlete is, melyet szintén be lehetne venni a jövő évi tervek közé.

Természetesen a kiállításokhoz kapcsolódó interaktív elemek bővítése továbbra is fontos szempont marad. Ezzel párhuzamosan a honlapon is lehetne teret szentelni a múzeumpedagógiának, gyerekekhez szóló arculattal.[7] Tapasztalhatóan már a legkisebbek is jártasak a számítógépkezelésben, mindenképpen meg lehetne, kellene szólítani őket ezen a csatornán is. A gyerekek, a szülők és pedagógusok visszajelzései mindenképpen azt mutatják, hogy nemcsak a jól működő programokat érdemes folytatni, hanem az új ötleteket is megéri kipróbálni.

[6] Ez például kiválóan működő program a Szépművészeti Múzeumban. A múzeumpedagógus az általa felajánlott témák egyikét dolgozza fel az óvodában, szemléltető anyagként a múzeum gyűjteményéből visz egy-egy műtárgyról készült reprodukciót, fotót. Ugyanakkor pedig kapcsolódik egy tantervben lévő témához is.

[7] Több magyarországi múzeum is külön fejleszti honlapján a gyerekeknek szóló részt, vagy külön figurával jelzi a gyerekeknek szóló tartalmat. A Magyar Nemzeti Múzeum Kölyökmúzeumában nemcsak érdekes információkhoz lehet jutni, hanem játszani is lehet; a Petőfi Irodalmi Múzeumnak Pimkó, a Ludwig Múzeumnak pedig Lumi a gyerekfigurája; a Szépművészeti Múzeum honlapján és gyerekeknek szóló kiadványain egy-egy könnyen felismerhető logó teszi vonzóvá a tartalmat a gyerekek számára.

Múzeumpedagógiai kronológia
(Kiállítások, programok, melyekhez múzeumpedagógiai foglalkozások kapcsolódtak)

2008. november 14. – *Térbe zárt pillanat.* A Magyar Nemzeti Múzeum sztereofotó vándorkiállítása
2008. december 22. – 2009. február 15. – *Törékeny haszontalanságok.* Sovánka István-kiállítás
2009. január 27. – Hadik Gyula szobrászművész kiállítása
2009. március 3. – *Köpönyegem pedig az én irgalmasságom.* Köpönyeges Mária-ábrázolások
2009. április 8. – *Himalájakék, tibetvörös.* Sütő Zsolt fotókiállítása
2009. április 24–26. – *Játékos középkor.* Szent György-Napok.
2009. április 30. – *Miniatűr történelem.* Homoki Gyula ólomkatona-kiállítása
2009. május. 16. – *Keresd a kincset!* Múzeumi világnap
2009. június 9. – 160 éves a háromszéki magyar sajtó
2009. június 24. – Múzeumok Éjszakája
2009. szeptember 19. – *Ünnepek és találkozások* Kulturális Örökség Napjai
2009. szeptember 26. – Gomba-nap
2009. október 12–17. – *Micsoda madár.* Foglalkozások és kerámiázás a Benedek Elek emlékév alkalmából

Bartha Zonga – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; barthazonga.sznm@gmail.com

Irodalom

DEMETER É.
2007 Tanuljunk a múzeumban, in: Szávai Ilona (szerk.): *Fordulópont: Múzeumba?! – hova máshova?* IX, 37, 2007/3, 69–73.
2008 Kísérlet a múzeumlátogatók számának növelésére a Székely Nemzeti Múzeumban (2007-es példák, tervek a jövőre), *Acta Siculica 2008*, 21–32.
SINKÓ I.
2009 Amikor tanteremmé változnak a múzeumok. Múzeumpedagógia Magyarországon és a nagyvilágban, *Múzeumcafé*, április–május, 3, 2, 40–50.

Educaţie în Muzeul Naţional Secuiesc

Activităţi şi evenimente pentru copii în 2008 şi 2009, în Sf. Gheorghe

(Rezumat)

Lucrarea trece în revistă activităţile şi evenimentele speciale organizate pentru copii în Muzeul Naţional Secuiesc. Să oferim vizitatorilor tineri o oportunitate de a învăţa în muzeu este o prioritate pentru noi de mai mulţi ani. Educatorii muzeului au avut scopul de a ajuta copiii de toate vârstele, precum şi profesorii şi familia lor să găsească cel mai bun mod de a obţine mai multe informaţii despre muzeu, colecţiile şi expoziţiile sale. Prin urmare, ne-am propus o gamă largă de activităţi şi programe, unele dintre ele strâns legate de anumite expoziţii, altele legate de evenimente cum ar fi Noaptea Muzeelor sau Zilele Culturale ale Patrimoniului. Copiii pot alege între o varietate de fişe de lucru, pliante şi ghiduri de expoziţie, activităţile fiind adaptate la cunoştinţele şi preferinţele lor. Prin expoziţii interactive şi mai accesibile publicului tânăr sperăm să le câştigăm loialitatea faţă de muzeu şi să-i atragem în rândurile vizitatorilor fideli care vor frecventa instituţia noastră şi după terminarea şcolii.

Museum education in Székely National Museum

Activities and events for children in 2008 and 2009 in Sepsiszentgyörgy/Sf. Gheorghe

(Abstract)

This paper relates a number of activities and special events organized for children in Székely National Museum. Offering young visitors an opportunity to learn in the museum has been a priority for several years. Museum educators have been aiming to help children of all ages, as well as their teachers and family to find the best way possible to get to know more about the museum, its collections and exhibitions. Therefore, we have proposed a wide range of activities and programmes, some of them closely connected to certain exhibitions, while others related to such holidays as Night of Museums or Cultural Heritage Days. Children can choose among a variety of worksheets, exhibition guide leaflets, hands-on activities tailored to their knowledge and interest. By making exhibitions interactive and more accessible to the youngest audience we hope to keep them loyal to the museum and transform them into regular visitors even after finishing school.

1. ábra Kirakóskockák a sztereofotó kiállításon.
(Fotó: Siklódi Tímea)

2. ábra Foglalkozás a kiállítási térben. Sovánka István-kiállítás.
(Fotó: Szeles József)

3. ábra Archív fotók alapján készített kugli a Sovánka-kiállításon.
(Fotó: Szeles József)

4. ábra Kirakósjátékok a Sovánka-kiállításon.
(Fotó: Szeles József)

5. ábra Foglalkozás a Köpönyeges Mária-ábrázolások című kiállítás megnyitóján. (Fotó: Barabás Zsolt)

6. ábra Játékos középkor. Szent György Napok 2009.
(Fotó: Erdős Zsófia)

7. ábra A lányok fejfedőt készítenek a Szent György-napi sátorban.
(Fotó: Erdős Zsófia)

8. ábra A fiúk sisakot, pajzsot gyártanak.
Szent György Napok 2009. (Fotó: Erdős Zsófia)

9. ábra Ólomkatona festés.
(Fotó: Szeles József)

10. ábra Családi kincskeresés
a Múzeumok Majálisán.
(Fotó: Erdős Zsófia)

11. ábra Lovagi játékok a Múzeumok Éjszakáján
a Bodvaj Egyesület vezetésével. (Fotó: Barabás Zsolt)

12. ábra A gyergyói Csabafiak viselet- és fegyverbemutatója
a Múzeumok Éjszakáján. (Fotó: Barabás Zsolt)

13. ábra Múzeumok Éjszakája 2009.
(Fotó: Barabás Zsolt)

14. ábra Nyomdázás a sajtótörténeti kiállítás megnyitóján.
(Fotó: Barabás Zsolt)

15. ábra Puskás Attila a sugásfürdői gombásztúrán.
(Fotó: Tamás Tünde)

Dimény Erika

MÚZEUMPEDAGÓGIA A KÉZDIVÁSÁRHELYI CÉHTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN
EGYÜTTMŰKÖDÉS A MÚZEUM ÉS AZ ISKOLÁK KÖZÖTT

A múzeum fogalom megjelenésekor, elterjedésekor a *museion*, *museum*, *museé*, *museo* igazából 'dolgozószoba', 'tanulóhely', 'könyvtár', 'szertár' jelentéssel bírt. Az első fontosabb gyűjtemények a nagy iskolák, kollégiumok keretében jöttek létre, gyarapodtak, és ami még fontosabb, ott bemutató anyagként használták őket.[1] Erdélyi példája ennek a 18. század közepéről a nagyenyedi kollégium „Raritatum et Naturalium Muzeum"-a, vagy a kolozsvári unitárius kollégium „Physicum Museum"-a.

Később elvontabb értelemben használták a szót 'múzsák otthona', 'múzsáknak, művészeteknek szentelt hely' jelentéssel. Így 1788-ban Kassán Batsányi János, Kazinczy Ferenc és Baróti Szabó Dávid *Magyar Múzeum* címmel indított folyóiratot, 1813-ban pedig Döbrentei Gábor Kolozsváron az *Erdélyi Múzeum*ot.

A külön múzeumi célra emelt épületek megjelenésével a múzeum fogalom inkább az intézmény, illetve a bemutatás, ismertetés felé mozdult el, sokszor a múzeum fogalma magával az épülettel is azonossá vált. De a 19. században még egyértelmű volt, hogy az egyébként nagyrészt önzetlen és nagylelkű felajánlással létrejött gyűjtemények (pl. Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Nemzeti Múzeum) a közjónak szólnak. A magyar muzeológia őskorában mindenki lelkesen gyűjtött, a diákok jelentősen hozzájárultak a gyűjtemények gyarapításához és gondozásához.

Hasonló folyamat zajlott le a Székelyföldön a múlt század 60-as, 70-es éveiben is, amikor lelkes pedagógusok buzdítására a diákok klasszikus néprajzi hagyatékunk utolsó darabjait gyűjtötték iskolákba, majd szervezték iskolamúzeumokká, helytörténeti gyűjteményekké.[2] Közben a múzeumok lassan tudományos műhelyekké váltak, a kiállítások egyre finomabbakká, szakmaibbakká, de a magyarázatok és tájékoztatók ellenére elérhetetlenné, az egykor oktatóanyagként szolgáló értékes gyűjtemények pedig hét lakat alatt őrzött kinccsé.

A turizmus fejlődésével sokszínű kultúránk, szellemi és természeti értékeink, küzdelmes történelmi múltunk emlékei jelentős turisztikai vonzerővé alakultak ugyan, de ugyanakkor nagyon eltávolodtak azoktól a közösségektől, amelyek egykor létrehozták őket. Számukra az unalmas, egyhangú, elavult, üvegek, tárlók és kordonok mögé szorított kiállítások nem jelentettek már élményt. Ezért vissza is szorult nagyon a látogatók száma, a helyiek egyre ritkábban látogatták például a kis múzeumokat.

Szerencsére mindig és mindenhol voltak olyan tanáregyéniségek, akik alkalmaztak alternatív oktatási formákat is, akik fontosnak tartották a szemléltetést. A körülöttünk levő világ rohamos változásával pedig annyira megváltozott környezetünk, hogy a mai gyerekek bizonyos tárgyakat, tárgyegyütteseket és fogalmakat már csak múzeumokban ismerhetnek, érthetnek és élhetnek meg. Így újból közeledett egymás felé az oktatás és a múzeumügy.

Az elmúlt években világszerte megnőtt a múzeumok részvétele az oktatási-tanulási folyamatban. Egyrészt az iskolák fordultak ezekhez az intézményekhez egyfajta kisegítő anyagot keresve bennük, másrészt a múzeumok ismerték fel, hogy a gyűjtés, őrzés, bemutatás hármas követelményén túl tenni kell azért, hogy érzékeny, művelt, befogadó múzeumlátogatókat neveljenek, új művelődési szokásokat alakítsanak ki, elsősorban gyermekekben, a holnap múzeumlátogatóiban. Ezért a múzeumi dolgozók a kiállításokon kívül előadásokat, tárlatvezetéseket, iskolai programokat, interaktív tevékenységeket, kihelyezett foglalkozásokat, kölcsönzési szolgáltatásokat, vándorkiállításokat szerveztek. Amerikában és Nyugat-Európában ennek komoly, évtizedekre visszanyúló hagyománya van. Például Stockholmban már 1927-ben múzeumpedagógust alkalmaztak, míg máshol ez a gyakorlat, így nálunk is, még igencsak gyerekcipőben jár, sokszor még mindig a tárlatvezetés fogalmával egyenlő. Elsősorban pedagógiai képzettségű muzeológusok, jó kézügyességű gyűjteménykezelők, tárlatvezetők próbálkoznak hasonló jellegű kezdeményezésekkel, szerencsés esetben érdeklődő, ügyes pedagógusokkal együttműködve.

Magyarországon is ennek a tevékenységnek komoly előzményei vannak. Míg különböző tanító és tanárképző főiskolákon elszórtan és periferikusan léteztek korábban is múzeumpedagógiai speciális

[1] VÁRKONYI Á. 2007, 57.

[2] KARANC G. 2003, 100.

kollégiumok, fakultációk, a 90-es évek óta az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán egyetemi rangú múzeumpedagógiai képzés is folyik, évente 15-25 diák végez e szakon. Közben tanácskozások sora éveken át boncolgatta a múzeumok és különböző oktatási intézmények viszonyát. A meghívott múzeumpedagógusok, a vizuális nevelés kutatói, neveléstudományi szakemberek „Múzeum az iskolában", „Iskola a múzeumban", „Kicsomagolt múzeum", „Kortársak a múzeumban", „Ingyen se kell" című konferenciákon különböző szempontokból közelítették meg a kérdést. E tanácskozások eredményeképpen a magyar múzeumpedagógia, bár nagyon le volt maradva, beérte, és mára már lépést is tart a nemzetközi trendekkel. Jelentős szerepe volt a múzeumokról, azon belül a múzeumpedagógiáról alkotott kép árnyalásában néhány szakkönyvnek is. Ezek közül említi, a teljesség igénye nélkül Sinkó István a legújabb magyar múzeumpedagógiai tárgyú írásábanaz alábbiakat: *Múzeumpedagógiai tanulmányok I–II;*[3] *Szemelvények az amerikai múzeumpedagógia szakirodalmából,*[4] *Múzeum az iskolatáskában,* de kiemeli Ébli Gábor, Fejős Zoltán és György Péter 2004 és 2008 között megjelent múzeumi tárgyú köteteit is.[5]

Újabb irányzatként a felnőtt nevelés kérdése is felmerült, 2009 májusában Széphalmon, a Magyar Nyelv Múzeumában tartják a Múzeumandragógia első konferenciáját.

Egy korábbi dolgozatomban[6] már írtam a Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum múzeumpedagógiai lehetőségeiről. Akkor elsősorban a múzeumokban folyó általános közművelődési munka fontosságát hangsúlyoztam, most inkább a szakszerűbb, szűkebb értelemben vett múzeumpedagógiát, a múzeumban való tanítás szükségességét emelem ki.

A múzeumpedagógiának ma már több maghatározása, értelmezése van, interdiszciplináris, modernebb szóval élve multidiszciplináris jelenség a pedagógia, muzeológia és az érintett szaktantárgyak határán. Rendkívül sokoldalú megközelítés, amely magába foglalja pszichológiai, muzeológiai, pedagógiai és kommunikációs tantárgyak elemeit, emellett kor- és művelődéstörténeti adalékokat, kiegészítéseket nyújt. Egyik legtömörebb meghatározás szerint a múzeumpedagógia az iskolán kívüli ismeretszerzés, ismeretközvetítés sajátos, múzeumban megvalósuló formájával foglalkozó pedagógiai elmélet és gyakorlat, a múzeum gyűjteményi anyaga, kiállításai, az ott folyó kutatómunka és a múzeum látogatói közötti közvetítő tevékenység azon területe, amely elsősorban a gyermek és ifjúsági korosztállyal foglalkozik. Közvetlen célja a múzeumi anyag (gyűjtemény, kutatómunka, kiállítás) sokoldalú és élményszerű megismertetése, hosszabb távú célja a múzeumok által nyújtott kulturális ismeret és élmény igénylésére és ezáltal az aktív múzeumlátogatóvá nevelés.[7] Magyarországon az 1970-es évek elején indult meg a múzeumokban a gyermek és ifjúsági korosztállyal való tudatos foglalkozás, valamint a foglalkozások különböző formáinak, típusainak és módszereinek kidolgozása. Ekkortól alkalmaznak a múzeumokban erre a feladatra önálló munkakörű munkatársakat, múzeumpedagógusokat.

A gyakorlatban a múzeumpedagógia elsősorban a gyermekekre, illetve az ifjú korosztályra irányul, bár egy jó kiállítás, egy megígéző, elbűvölő látvány a felnőtt nézőt is gyerekké változtathatja.[8] Jelenleg azonban „olyan munka folyik a múzeumpedagógia terén, amely feltárja a múzeumok adta széles körű lehetőségeket a tanterveket és szaktárgyakat átfogó, interdiszciplináris oktatás megvalósítására".[9] Az iskolán kívüli ismeretszerzés fontos alternatívája lehet a múzeumi látogatás, különösképpen, ha az az aktuális tananyaghoz kapcsolódik. Szakemberek azt is megfigyelték, hogy ez a módszer különösen hatásos azoknál a gyerekeknél, akik valamilyen tanulási nehézséggel küzdenek, vagy szociálisan hátrányos helyzetűek.[10] Fontos ez a fajta a műveltségigény kialakítása már gyerekkorban, hisz a felnövekvő nemzedék lesz a jövő múzeumlátogatója, ugyanakkor „a múzeumi látogatásnak, mint oktatási eszköznek fontos szerepe van a tanulók kulturális örökség iránti érdeklődésének kialakításában, a képességek és a tudás (kognitív és történeti), valamint az esztétikai és a tudományos ismeretek fejlesztésében".[11]

Valamennyi nagyon fontos ezek közül, én azonban, a mi sajátos, erdélyi, kisebbségi helyzetünkre, de múzeumaink jellegére is gondolva a *kulturális örökség* fogalmát emelném ki. Történeti, helytörténeti, néprajzi gyűjteményeinkre alapozva olyan tevékenységeket kell itt kitalálnunk a gyerekeknek, amelyek célkitűzései között a nemzeti- és énazonosság-tudat erősítése, a közvetlen lakókörnyezet iránti érdeklődés felkeltése, a kultúraközvetítés lesznek a kulcsfogalmak. Abból a pszichológiai tényből célszerű kiindulni, hogy az embert szülőföldjéhez, lakó és munkahelyéhez, iskolájához, családjához, barátaihoz fűzi a legszorosabb érzelmi-értelmi

[3] FOGHTŰY K, – SZEPESHÁZYNÉ KURIMAY Á. 2003; Uők. 2006.
[4] FOGHTŰY K. 2000.
[5] SINKÓ I. 2009, 48.
[6] DIMÉNY E. 2005, 112–114.
[7] Lásd http://www.kislexikon.hu/muzeumpedagogia.html
[8] SINKÓ I. 1997.
[9] XANTHOUDAKI, M. é. n.
[10] SZEPESHÁZYNÉ KURIMAY Á. é. n.
[11] XANTHOUDAKI, M. é. n.

kötődés. Normális körülmények között, egészséges értelmi és érzelmi fejlődés során ezek megismerésére természetes, spontán vágy sarkallja az embert. Így kora gyerekkortól tudatosítani lehet azt, hogy a nagy történelmek, egy-egy nemzet, ország múltja, jelene elsősorban a helyi jelenségekből, folyamatokból tevődik össze, alulról körkörösen épül, így vagyunk részei a nagy egésznek. Szükség van erre a felgyorsult, globalizálódó, uniformizálódó világban, hisz mások akkor kíváncsiak ránk, ha sajátosat, egyénit tudunk mutatni, ez viszont akkor lehetséges, ha a nemzeti és helyi értékeink, történelmi hagyományaink biztos fogódzóként, szilárd alapként épülnek be életünkbe. Mindezt pedagógiailag-szakmailag jól megalapozott tevékenységekkel, a gyerekek életkori sajátosságaira építve, tudászintjüket, előzetes ismereteiket felhasználva, az iskolai tananyagot, tantervet alaposan ismerve lehet elérni.

A múzeumpedagógia eddig kialakult alapvető foglalkozástípusai a múzeumi óra, a múzeumi feladatlap, játéklap vagy gyermekvezető és a múzeumi foglalkozás, foglalkozás-sorozat.[12]

A múzeumi óra tartalmilag szorosan fűződik az iskolai tananyaghoz és a múzeumi anyag feldolgozásában érvényesíti annak szempontjait. Tematikus tárlatvezetés, ahhoz kapcsolódó beszélgetés, multimédiás anyag megtekintése során elsősorban az ismeretszerzés, az ismeretek rögzítése, megerősítése a cél. A múzeumok és iskolák együttműködése révén, olyan pedagógiai eszközök kifejlesztésével, melyek a tudományos ismeretek elsajátítását könnyebbé teszik, elősegítik (cselekvéses megismerés, bemutatás, szóbeli megismerés), emelhető az iskolai képzés, az oktatás és tanulás színvonala. A múzeum lehetővé teheti a pedagógusok szakmai fejlődését is, lehetőséget adva a tananyag gyakorlati életbe való átemelésének, alkalmazásának, a tanítási módszerek kiszélesítésének. A diákok számára a múzeumlátogatás mint szabadidős tevékenység, de mint amely ismeretszerzési vonatkozásokkal is bír, a kulturális identitás fejlődését is szolgálhatja.

Ezt a tevékenységi formát intézményünkben, a kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban is rendszeresen igényelték az iskolák történelemtanítás, művészeti tanítás céljából. A pedagógusok részéről is vannak kitekintések, kezdeményezések, több tanítónő, óvónő írt helytörténeti, várostörténeti témájú szakdolgozatot vagy I. fokozatú szakdolgozatot a Kézdivásárhelyen működő Főiskolai Szintű Tanítóképző Távoktatási Központban, mely a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Pszichológiai és Neveléstudományi Karához tartozik.[13]

A múzeumi foglalkozás, foglalkozássorozat egy-egy tartalmilag sokoldalú, módszertanilag a gyermek aktivitására és kreativitására épülő feldolgozás. Nagyon fontos itt a cselekvés, a játék, az aktivitás hangsúlyozása. A kisgyermekek a múltat mint közeli eseményt élik meg, azonosulnak a látott, hallott eseményekkel, szeretik az izgalmas történeteket, konkrét szituációkban, cselekvéses műveletek révén tanulnak legtöbbet. Ezért kell játékos feladatokat, szerepjátékokat kigondolni. Jelentős szerephez jut itt a tárgyalkotás, a szerep-, helyzet- és dramatikus játék. A játék, azon túlmenően, hogy gyermeki sajátosság, jó hatással van a kezdeményező készségre, a találékonyságra is, elősegíti a csoporttudat kialakulását, és mint ilyen, alapja lehet a későbbi, nagyobb csoportokhoz való tartozás tudatosításának. Itt erősíthető meg a családszeretet, a nemzettudat, a jó értelemben vett lokálpatriotizmus, hazafiság. Ebben is szerepet kell vállalnia a múzeumnak, hisz a 20. században „a gyermekek hagyományos életformába való beleneveldése gyakorlatilag megszűnt”[14], így különböző intézményekre hárult ez a feladat (óvoda, iskola, és – miért ne? – múzeum, mint egy közösség kollektív emlékezetének tárháza).

A múzeumi feladatlap, játéklap vagy gyermekvezető kiadvány a nagyobb (állandó és időszakos) kiállítások kiegészítője kellene legyen. A kiállítások rendezése, koncepciója ugyanis leggyakrabban a felnőtt nézők egy rétegét célozza meg, az ezeket kísérő információhordozók is számukra készülnek, nem veszik figyelembe a gyermekek sajátos igényeit és nem adnak lehetőséget a látottak feldolgozására. Egy jó feladatlap vagy gyermekvezető, amint a neve is mondja, végigvezeti a fiatal tárlatlátogatót a kiállításon, segít az eligazodásban, szelektál az anyagban és hangsúlyoz, a lényegre koncentrál. Játékos, képes, rajzos, rejtvényes feladataival önálló ismeretszerzésre, felfedezésre kell késztessen, sajátosan aktivizálja a gyereket, mintegy rákényszerítse arra, hogy figyelmesebben szemlélődjön, keresse az összefüggéseket, rendszerezze a látottakat. Az ismeretszerzésnek ezt a formáját iskolai pedagógusok is szeretik alkalmazni, mert az iskolában is lehetővé teszi a differenciált munkát, de a közös vagy csoportos tevékenységet is. Nagyfokú önállósságra szoktatja a tanulókat, teljes szellemi aktivitást követel és lehetőséget teremt az eltérő munkaütemre is. „A munkafüzetek és feladatlapok az ismeretelsajátítás és alkalmazás dinamikus egységét teremtik meg, ugyanis a gyakorlattal nem zárul le az ismeretszerzés útja, mert a gyakorlati alkalmazás során újabb problémák merülnek fel, fogalmazódnak meg, s így válik egyben az újabb ismeretszerzés

[12] Lásd http://www.kislexikon.hu/muzeumpedagogia.html

[13] Ezekről a dolgozatokról a későbbiekben részletesen is szó lesz.

[14] VARGA K. 2005, 24.

forrásává, kezdő szakaszává. Ezek a visszacsatolások meggátolják a mechanikus bevésést, a várt asszociációs rendszer kialakulását és olyan rugalmas ismeretekkel és készségekkel vértezik fel a tanulókat, hogy az újabb problémahelyzetekeit is eredményesen oldják meg".[15]

Magyarországon is eddig egyetlen megvalósult formája van egy újabb múzeumpedagógiai módszertani kezdeményezésnek, az ún. búvárteremnek. A Magyar Természettudományi Múzeumban van olyan helyiség, ahol szabadon tanulmányozható tárgyak állnak a gyerekek, fiatalok rendelkezésére, önálló felfedezésre, kutatásra késztetve őket. Időnként egy-egy múzeumban elhelyeznek megfogható, tapintható, kézbe vehető tárgyakat. Ez a gyerekek érdelődését különösen felcsigázza, ugyanakkor a gyengén látók vagy egyéb fogyatékosak számára is lehetőséget nyújt a tárgyakkal való ismerkedésre, az általuk közvetített értékekhez, fogalmakhoz való közvetítésre.

Az iskolán kívüli tanulási helyszíneknek sok olyan előnye van, melyek révén a tanítási és tanulási folyamat hatékonyabbá tehető. A helyszín újdonsága eleve felcsigázza a gyerekek érdeklődését, a csengetés, valamint a megszokott formában történő számonkérés és értékelés hiánya, illetev a nagyobb mozgáslehetőség meghittebbé, bensőségesebbé, természetesebbé teszi a tanár–diák, múzeumpedagógus–diák, azaz a felnőtt–gyerek viszonyt, és az egész tanulási folyamatot. Harmonikusabb lehet az együttműködés, könnyebben belsővé válhat a tudás és megvalósulhat a csoda: a tanulás valóságos örömforrás lehet, a teljes személyiséget mélyen érintheti.[16]

Következtetésként elmondható, hogy a múzeumpedagógia a neveléstudomány és muzeológia új, közös, összefonódó ága, melynek „feladata, hogy az iskola és múzeum, illetve a múzeum és iskola között a műveltség és képzettség emelésének hatás- és eszközrendszerét működtesse".[17] Ennek alapfeltétele, hogy a múzeum és iskola pedagógusainak tevékenysége lehetőleg összhangban legyen. Vagyis az iskolák és múzeumok között tisztázni kell, hogy mely szakterületeken, milyen tantárgyak ismeretanyagának elmélyítésében lehetnek partnerek és milyen feltételek mellett tudják lebonyolítani a tevékenységeket. Egy teljesebb profilú múzeumpedagógiai munka értelemszerűen nagyobb anyagi támogatást, jobb elhelyezési körülményeket (helyiségeket), gazdagabb eszköztárt, felszereltséget (pl. tévékészülék, videó, multimédiás eszközök, vetítők, kézműves tevékenységekhez való alapanyagok stb.) követel meg, de szerényebb körülmények között is lehet eredményes tevékenységeket tartani. Lényeges a múzeumpedagógus előzetes tájékozottsága, felkészülése a foglalkozásokra, az óra anyagához kapcsolódó irodalom felkutatása és hasznosítása. Az eredményes munkához jó, ha az iskola pedagógusától időben tájékozódik a múzeumi foglalkozásra vonatkozó legfőbb elvárásokról, az érintett oktatási kérdésekről, és ennek tudatában gondolja át a foglalkozások levezetési módszerét, készíti elő segédeszközeit. Nem árt információkat szerezni a tanulók felkészültségéről, érdeklődéséről, a foglalkozáson várható aktivitásukról sem.

Későbbi feladatomnak tartom egy részletes, kézdivásárhelyi múzeumpedagógiai tanterv (helytörténet, céhtörténet, néprajz, magyarság- és honismeret) kidolgozását, figyelembe véve az iskolai történelem, kisebbségek történelme és hagyományai, magyar nyelv és irodalom, valamint képzőművészeti és technológiai tantervek előírásait is. Úgy gondolom, hogy az óvodásokat, alsó tagozatosokat elsősorban kézműves foglalkozásokkal és a néphagyományok, folklór útján lehet megérinteni, így erősíteni identitástudatukat, míg a nagyobbakat, az V–VIII. osztályosokat már komplexebb tevékenységekkel.

Kiindulási pontként átolvastam azokat a szakdolgozatokat, illetve I. fokozatú szakdolgozatokat, melyeket a környékbeli óvó- és tanítónők a Kézdivásárhelyi Főiskolai Szintű Tanítóképző Távoktatási Központban adtak le és védtek meg helytörténet, néprajz és történelem témában.[18] Ezek közül részletesebben azokkal foglalkoztam, amelyek konkrétan helytörténeti vagy kézdivásárhelyi tematikájúak.[19] Felépítésüket tekintve hasonlóak, olykor sajnos szóról szóra azonosak a dolgozatok: rövid bevezető, a helytörténeti kutatás jelentősége, Kézdivásárhely történeti áttekintése, különleges települési formája, a céhek és céhhagyományok vázlatos ismertetése követik egymást. A múzeumpedagógus számára elsősorban a helytörténet tanításában használt, javasolt módszerek és eljárások megismerése szempontjából fontosak. A pedagógusok is főként az identitás-tudat fejlesztését tartották fontosnak, ehhez érdekes didaktikai játékokat, játékos feladatokat javasoltak, amelyek természetesen a múzeumi anyaghoz alkalmazva, kitűnően használhatók múzeumpedagógiai foglalkozásokhoz. Valamennyien említik is a múzeumot, mint a történelem, helytörténet tanulásának egy lehetséges színterét. Érdekesnek és újszerűnek találtam a város megismerését különböző színtereken elképzelő megközelítést. A tanösvényhez, erdei iskolához hasonlóan lehet megtervezni a helytörténeti témájú múzeumi sétákat, amelyek során a gyerekek

[15] KELEMEN É. 2006, 60.
[16] MOLNÁR K. R. 2007, 9.
[17] Dr. HADNAGY I. J. é. n.
[18] Ezeknek a jegyzékét a mellékletben közlöm.
[19] KELEMEN É. 2006; ZONDA K. 2003; VARGA K. 2005.

jelentős épületeket, tereket, síremlékeket és a hozzájuk fűződő személyiségeket, történeteket, eszméket ismerhetnék meg közelebbről. Ezt a fajta térélményt a magyarországi Műemlékek Állami Gondnoksága is fontosnak tartja, hangsúlyozza: „Globalizálódó, integrálódó világunkban különösen fontos, hogy a nagyobb és a helyi közösségek identitástudatukat a térélményen keresztül is megéljék, megerősítsék. Hiszen ebből a matériából gyártanak majd túlélési stratégiákat. El kell érnünk, hogy minden történelmi korszakból legyen bizonyos mennyiségű átélhető épület, hogy a társadalom e módon is megtalálja identitásbeli egyensúlyát".[20]

Szerintem is ennek az identitástudatnak kialakításában, megerősítésében kell szerepet vállalnia a múzeumoknak. Ez sokkal fontosabb, mint csak a múzeumlátogatók számának puszta növelése a szórakoztató rendezvények által. Természetesen jó az, ha a tevékenységek jó hangulatban, derűs légkörben zajlanak, de a puszta szórakozáson túlmenően sokkal többet, lényegesebbet adhatunk a gyerekeknek.

A kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban 2003-ig korszerű múzeumpedagógiai foglalkozásokat nem szerveztek, bár kétségtelen, hogy a múzeum szervezésétől, 1973-tól mindig volt a múzeum tevékenységeinek pedagógiai jellege is. Birtásné Málnási Zita szakdolgozatában részletesen ismerteti ezeket a tevékenységeket.[21] A múzeum mindig nyitott volt a tanügyi intézmények előtt, a kézdivásárhelyi négy általános iskola és négy középiskola diákjai szervezetten látogathatták az állandó gyűjteményeket és a tematikus kiállításokat, a helyi rajztanárok a vizuális és esztétikai nevelés fontos eszközeként használták a képzőművészeti kiállításokat, a tárlatmegnyitók pedig mindig a felnőtt közönséget célzó igényes tanulási és szórakozási alkalmak voltak.

2003-ban jómagam néprajzi és pedagógiai ismereteimre, valamint egy 1998-ban Kolozsváron az ELTE TFK Neveléstudományi Tanszéke által megtartott Múzeumpedagógiai szemináriumon szerzett tapasztalataimra építve, anyaországi múzeumok hasonló jellegű feladatlapjainak mintájára készítettem el a *Céhes mesterségek Kézdivásárhelyen. Feladatlap a múzeum céhtörténeti alapkiállításához 5–8. osztály számára* című kis munkafüzetet A feladatlap összeállításában, technikai kivitelezésében Dimény Attila muzeológus segített. Az első feladatlap segítségével a legrégibb kézdivásárhelyi céhes mesterségekkel, azok tárgyi emlékeivel, a különböző munkafolyamatokkal, a mesterségekkel kapcsolatos folklóranyag egy parányi kis részével ismerkedhettek meg a gyerekek. Szeptemberben, a Kézdivásárhelyi Őszi Sokadalom, illetve a városnapok alkalmából nyílt napon mutattuk be új szolgáltatásunkat, ezért a polgármesteri hivatal segítségével akkor száz példányban fénymásoltuk a feladatlapot. Mivel az anyagnak csak ez az első része készült el akkor számítógépen, csak négy mesterségre vonatkozó feladatlapot tartalmaz a füzet. A többi mesterségre vonatkozó kérdéseket, feladatokat is megfogalmaztuk, ezeket egy következő munkalapba foglaljuk. Céhekre vonatkozó információkat szándékosan nem szerkesztettünk ebbe a feladatlapba, abból a meggondolásból, hogy a céhek történetét, világát, belső szerkezetét külön feladatlapokon dolgozzuk majd fel.

A 2003-ban elkészült feladatlap 8 A4-es lapból áll. A külső borítón a cím, egy csizmadia behívótábla képe (nem véletlenül, hisz behívni, kihívni, csalogatni akarjuk a gyerekeket!), a múzeum logója, az intézmény neve, valamint az évszám látható. A belső borítón a gyerekekhez szólunk. A bevezetőnek az a célja, hogy kapcsolatot teremtsen a kis látogatók és a múzeum, a múzeumi dolgozók között, ezért közvetlen hangnemben szólítjuk meg őket, ugyanakkor határozottan rögzítjük azokat a szabályokat is, amelyeknek betartása szükséges az eredményes együttműködéshez. A kis múzeumi illemtan ismertetése során a gyerekek a mindennapi világból egy más dimenzióba, a múzeum, a kiállított tárgyak által tükrözött elmúlt világba, a múltba lépnek át, és mozognak majd egyre otthonosabban.

A feladatok a kiállítással kapcsolatosak. Sorrendjük szükségszerűen igazodik a kiállítás menetirányához, és a termeken belül is javasol egy bejárási szisztémát, bár a tapasztalat azt mutatja, hogy mivel igen kicsi a hely, a gyerekek pedig általában sokan vannak, csoportokban dolgoznak, azért beosztjuk őket, és van, aki fordított sorrendben végzi el a feladatsort.

Minden tárgyalt mesterségnek egy-egy oldalt szántunk. A feladatsorok szerkezeti felépítése nagyjából azonos: néhány szóban a mesterség egyfajta rövid meghatározását adtuk meg, jelezve az adott mesterség fontosságát, elterjedtségét, régiségét Kézdivásárhelyen. Ezután az alapanyaggal kapcsolatos kérdés következik. Egy újabb feladat során az egyes munkafolyamatok, majd a legfontosabb eszközök, szerszámok kerülnek középpontba. Különböző típusú feladatokat alkalmaztunk, azért, hogy a kérdések ne ismétlődjenek, ne váljanak unalmassá, és minél több formában megmozgassák a gyermekek agyát, tudását. Így vannak tesztszerű kérdések, amelyek során a gyerekek több válasz közül kell, hogy kiválasszák a helyes megoldást. Máskor ki kell egészíteni mondatokat a hiányzó szavakkal, be kell helyettesíteni az új fogalmakat, a képek alá kell írni a tárgyak nevét. Van, ahol csak egy szó hiányzik, máskor meg

[20] Idézi SZVETELSZKY Zs. 2007, 85.

[21] BIRTÁSNÉ MÁLNÁSI Z. 2003.

a gyerek kell megfogalmazza, hogy mire használtak egy-egy adott tárgyat. Rajzokkal, ábrákkal tettük színesebbé a feladatlapot, ezekhez a mesterségekre vonatkozó szakirodalomból választottunk, vagy magunk készítettünk képeket, rajzokat. Kreatív feladatok rajzolásra, motívumkeresésre, továbbrajzolásra szólítják fel a gyerekeket, vagy betűrejtvény során juthatnak fontos információkhoz.

A mesterségekkel kapcsolatos folklóranyag (népdalok, szólások, közmondások) ismerete előzetes óvodai, iskolai, otthoni ismereteket feltételez, ugyanakkor a további keresgélésre, kutatásra, gyűjtésre ösztönzi a gyerekeket.

A feladatlapok kiértékeléséhez is segítséget nyújtunk. A hátsó belső borító a megoldásokat tartalmazza, hogy a gyerekek, főleg az egyéni látogatók, ellenőrizni tudják magukat.

2003-ban három alkalommal tartottunk a múzeumban múzeumpedagógiai foglalkozást. A feladatlap összeállítása után a pedagógusokat levélben értesítettem új szolgáltatásunkról. Bár minden iskola kapott ilyen ismertetőt, elsősorban az ismerős pedagógusoknak szóltunk, mert csak száz munkalapot sikerült fénymásolni. Egy tanítónő és két tanárnő (egy rajz és egy kémia szakos) hozta el osztályát a múzeumba, de többen jelezték, hogy el szeretnének jönni.

Elsőként rajztagozatos ötödik osztályosok vállalkoztak arra, hogy kitöltik a feladatlapokat. Hármas csoportokban dolgoztak, de mivel sokan voltak, nem lehetett egy teremben, egy helyen dolgozni velük. Így a négy teremben osztottuk meg őket, a kísérő tanár és én pedig ingáztunk közöttük, oda mentünk, ahol kérdés volt, vagy ahol láttuk, hogy elakadtak. Az ötödik osztályosoknak az okozta a legnagyobb gondot, hogy a kiállításban nincs feltüntetve minden egyes tárgynak a neve, de amikor bátorságot kaptak, rájöttek, hogy kérdezni kell és megkapják a helyes választ. Sajnos a helyhiány miatt a földön ülve, hasalva, egymás hátán írtak, rajzoltak, de mély átéléssel, élvezettel dolgoztak. A kérdéseket, feladatokat megértették és meg is tudták oldani. Az egyetlen fogalom, amelyet nem ismertek, az a *motívum* (3. oldal, 4-es feladat) volt, mivel iskolában még nem tanulták, de a mintát, díszítést már értették. A mesterségekkel kapcsolatos folklóranyag nem volt ismeretlen a kisdiákok előtt, sok közmondást tudtak felsorolni, meg tudták magyarázni a szólásokat, közmondásokat. Népdalszöveget kevesebben ismertek, de otthoni feladatnak maradt, hogy a tankönyveikben, otthon keressenek népdalokat. A legnagyobb eredménynek azt tartom, hogy az egyik csoport, három kislány néhány nap múlva visszajött, mert „nem fejezték be, nem volt idő mindent megnézni".

A hetedikesek szintjének is megfelelt a feladatlap, bár ez speciális eset, ugyanis a gyerekek nagy része árvaházas vagy hátrányos szociális helyzetű tanuló volt, gyengébb képességűek voltak. Ők is csoportban dolgoztak, de nem rendelkeztek annyi előzetes ismerettel, olvasottsággal, mint a kisebbek. Velük, mivel kevesebben is jöttek el, teremről teremre, feladatról feladatra haladtunk. Vezető tanáruk szerint nem is az új információk mennyisége volt a fontos az esetükben, hanem az, hogy egyáltalán megszólaltak. A kezdeti tartózkodás, vonakodás után élvezték a foglalkozást, aktívan részt vett mindenki a tevékenységen, kommunikációs nehézségeik ellenére is (hiányos ismereteik és szegényes szókincsük miatt nehezen tudták kifejezni magukat). Sikerként tartom számon azt is, hogy olyan tárgyakra is rákérdeztek, amelyek nem fordultak elő a feladatlapban.

Hasonló módon dolgoztunk a másodikosokkal is. Step by step osztály, az azévi tantervüknek az alapja a helyismeret, Kézdivásárhely történelmének, hagyományainak, műemlékeinek a megismerése volt. A tanítónő, Zonda Katalin I. fokozati szakdolgozata is hasonló, a városra vonatkozó feladatlapot és tantervet tartalmaz, ebbe illesztette ő a múzeumi órákat is, ők az év folyamán többször meglátogatták a múzeumot. Valamennyien jó képességű, aktív, jó kommunikációs készséggel rendelkező gyerekek, különösebb nehézség nélkül töltötték ki a feladatlapot. Az ő esetükben az idő bizonyult kevésnek, ugyanis jóval lassabban írtak, rajzoltak, mint a nagyobbak.

A 2003-as múzeumpedagógiai tevékenységeknek az volt a következtetése, hogy a gyerekek szívesen töltik ki a feladatlapot, a kérdések nem okoznak különösebb nehézséget még a tájékozottabb másodikosoknak sem, a normális hetedikeseknek, nyolcadikosoknak pedig nem unalmasak, mert olyan ismereteket aktivizálnak, amelyek passzív tudásukban megvannak, mindenki hallott már ezekről a mesterségekről, szerszámokról, láttak is ilyent, de a mindennapokban nem használják, így a foglalkozás során újra felfedezik ezeket.

Bár a helyszínen mindig megbeszéltük, ellenőriztük a megoldásokat, hiányoltam a tanárok véleményezését, kiértékelőjét. Arra kértem a pedagógusokat, röviden foglalják össze a feladatlappal kapcsolatos véleményüket, észrevételeiket, javaslataikat. Bár mindenki megígérte, de sajnos eddig egyetlen ilyen jellegű visszajelzést sem kaptam a tanárok részéről, pedig ez jelentősen segítette volna a munkánkat.

Következő években nem ilyen formában folytattuk a múzeumpedagógiai foglalkozásokat. Elsősorban anyagi keret nem volt rá, de megfelelő helyiség sem. A turistaforgalmi szezonban a látogatók nagy száma miatt nem lehetett a gyerekekkel foglalkozni a kiállításokon, télen meg a fűtés hiánya okozott akkoriban gondot. Ezért azóta nyár elején, még a tanév vége előtt tartottunk intenzív, egy-két napos múzeumi

nyílt napokat a gyerekeknek, amelyek során az udvaron, kényelmesen, padokon ülve, asztaloknál ismerkedhettek a hagyományos kézdivásárhelyi mesterségekkel, kipróbálhatták azokat. Volt fafaragás, bútorfestés, üvegfestés, nemezelés, kerámia-foglalkozás és mézeskalácsdíszítés, a kisebbek meg a Kézdivásárhelyi SULIklinika standjánál készíthettek képeslapot, nyomdázhattak, papírt hajtogathattak és térképet készíthettek. A rendezvénynek óriási sikere volt, több száz gyerek nyüzsgött a múzeum udvarán. A foglalkozások ideje alatt a múzeum ingyen látogatható volt, a gyerekekre várakozó szülők, nagyszülők közül sokan tértek be a kiállítótermekbe, egyes osztályok pedig eleve úgy jöttek, hogy a céhes mesterségeket is megnézték.

A múzeum idei, 2009-es tervei között három múzeumpedagógiai jellegű tevékenység szerepel. Húsvét előtt írott tojás kiállítás volt, a megnyitó napján hagyományos tojásírásra került sor a múzeum Incze László Kiállítótermében. Tudatosan csak népi motívumokat és hagyományos tojásfestési technikákat ismertettünk meg a mintegy háromszáz résztvevő gyerekkel, a beszélgetések során pedig szó volt a húsvéti ünnepkör szokásairól, de meg lehetett tanulni hagyományos locsoló verseket is. Májusban az épített örökséghez kapcsolódó mesterségeket ismerhetik meg és próbálhatják ki a gyerekek, a nyár és ősz folyamán pedig „Ismerjük meg nagyjainkat" címmel összefoglalható múzeumi sétákat tervezünk a városban.

Az eddigiek tükrében a múzeumpedagógiai irányú foglakozásokra nagy jövő vár, ha sikerül jól kidolgozni, bővíteni a különböző intézmények közötti együttműködést. Sürgős és szükségszerű jó megoldásokat keresni, mert egyébként a multimédia, az internet, a virtuális világok között a múzeum elveszítheti valódi létjogosultságát: a közönségét. A következő generációkat izgalmas, pedagógiailag jól átgondolt és megszervezett stratégiával lehet megtartani, alakítani. Ez a múzeumpedagógia fő feladata.

Melléklet

Főiskolai szakdolgozatok

ALBERT Anna: *Csíkszenttamás – múlt és jelen,* 2003
AMBRUS Zsófia: *Gyimesvölgy múltja és jelene,* 2003
ANTAL Erzsébet: *Csíkmadaras helytörténete,* 2008
APOR Zsuzsanna: *Zalán helytörténete,* 2004
BARDÓCZ Ildikó: *A roma nép történelme és hagyományai*, 2006
BARDÓCZ G. (VERES) Klára: *Nagybaczon az idők forgatagában,* 2003
BARTALIS J. Ágota: *Csíkrákos helytörténete,* 2006
BARTHA I. Irma: *Magyarhermány helytörténete,* 2003
BARTHA I. Irma: *Kisbacon monográfiája,* 2008
BARTHA Szeréna: *Erdővidék művelődéstörténeti fejlődése,* 2008
BARTHA Szeréna: *Erdővidék. A Baróti-medence rövid monográfiája,* 2007
BUNA Emő Enikő: *Hétfalusi iskola-történet,* 2003
BUZSI Katalin: *Uzon község monográfiája,* 2008
CSEH Réka: *Kovászna város monográfiája,* 2007
CSULAK Carmen – Valentina: *Monda és magyarságismeret,* 2008
CSURULYA Júlia – Melinda: *A kézdivásárhelyi tanítóképzés története. A Bod Péter Tanítóképző rövid története*, 2008
DAKÓ Izabella: *A kézdivásárhelyi református egyházközség történelme 1950-ig,* 2005
DÉNES Hajnalka: *Csomakörös helytörténete,* 2007
FÜLÖP Angéla: *Kézdivásárhely a céhes város. Helytörténeti eszmefuttatás,* 2008
GÁL Ibolya: *Torja – Kultúr- és művelődéstörténet,* 2008
GYÖRKÖVÁCS Emese: *Kézdiszentkereszt monográfiája,* 2008
HOCHBAUER Kata Sára: *István király intelmei,* 2005
HOCHBAUER Kata Sára: *Szent István és a korabeli magyar művészet,* 2008
ILKEI Enikő: *A vargyasi iskola története,* 2005
INCZE Judit: *Homorodújfalu helytörténete,* 2003
KESE Judit: *Erdővidék az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején,* 2008
KÉSZ Csilla-Mónika: *Gidófalva monográfiája,* 2008
KICSI Z. Noémi Izabella: *Mikóújfalu monográfiája,* 2007
KORODI Krisztina: *Csatószeg monográfiája,* 2008
LACZKÓ Réka: *Az elmúlás és temetés szokásai, rítusai és hiedelmei Futásfalván,* 2004
LAKATOS Matilda Ildikó: *Alsórákos a történelem forgatagában,* 2004
MEZEI Anna: *Gyergyóditró helytörténete,* 2003
MOLNÁR Adél: *Kézdiszentlélek gazdasági és kulturális élete a 20. században,* 2008
MOLNÁR Zsófia: *Kézdiszentlélek múltja és jelene,* 2007
MURCSEK Mónika: *Tekerőpatak helytörténete,* 2004
NAGY Réka: *Szentiványlaborfalva monográfiája,* 2008

NAGY (BONCZIDAI) Lilla - Mária: *A néphagyomány, mint értékközvetítő és képességfejlesztő extracurriculáris tevékenység,* 2008
NAGY (SIMON) Orsolya: *Középajta történelme,* 2003
SÁRKÁNY Erzsébet: *A berecki iskola története,* 2008
SZABÓ SOMON Irma: *Benkő József élete és munkássága,* 2003
SZOTYORI Katalin: *Csernáton község monográfiája,* 2008
SZŐCS Éva-Mária: *Kézdialmás monográfiája,* 2008
TANKÓ Anna-Mária Eszter: *A magyar nép történelme a honfoglalás, valamint a honfoglalás utáni időszak 1301-ig,* 2003
TANKÓ Tünde: *Csomakörös monográfiája,* 2008
TÍMÁR Lenke Tímea: *Bereck község története,* 2003
TÖRÖK Anna: *A 210 éves székelykeresztúri Orbán Balázs Gimnázium története,* 2003
TODOR Tímea: *Karácsony az óvodás gyermek életében,* 2008
TŰZES Helga: *Köpec helytörténete,* 2003
ZONDA Katalin: *Kézdivásárhely művelődési élete a 19. században,* 2005

I. fokozati szakdolgozatok
BÍRÓ Levente Tibor: *A helytörténeti ismeretek szerepe a IV. osztályos anyanyelvi nevelésben,* 2006
BORSAI Margit: *A néphagyományok megőrzésének lehetőségei az óvodai környezeti nevelés rendszerében,* 2006
CZIMBOR Magdolna: *Honismeret és helyi jellegű folklór,* 2005
CSŐSZ Anna: *Népi gyermekjátékok és táncos játékok az óvodában,* 2003
DÉZSI Zsuzsa: *Monda és történelem az elemi oktatásban,* 2004
FARKAS Emese: *A lakóhelytörténet szerepe a kisiskolások személyiségformálásában,* 2006
KELEMEN Éva: *A helytörténet szerepe az elemi oktatásban,* 2006
KEREKES Izabella: *A helytörténeti ismeretek és helyi tanterv – Torja és környéke az irodalomban,* 2005
KESE Éva: *Az óvodáskorú gyermek alkotóképességének fejlesztése a néphagyományok ábrázolásán keresztül,* 2001
KISGYÖRGY Tünde: *A népi gyermekjátékok személyiségfejlesztő és nyelvművelő szerepe az óvodában,* 2002
MÓZES Imola: *A magyar nép hagyományrendszerének szerepe az óvodáskorú gyermek kommunikációs képességeinek fejlesztésében,* 2004
OPRA Zsuzsanna Mária: *„Forog az esztendő kereke…" Hagyományőrzés az I–IV. osztályban,* 2007
SZENTES Réka: *Az ünnepkörök szerepe az óvodai életben,* 2006
TORZSA Ibolya: *A mese szerepe az I–IV. osztályos gyermek személyiségének formálásában,* 2002
VARGA Katalin: *A helytörténeti ismeretek szerepe az irodalmi nevelésben,* 2005
VIDA Enikő: *Néphagyományok, népszokások, jeles napok az óvodában – Kerek egy esztendő,* 2004
VOLLONCS Szidónia: *A mondák által közvetített történelem az elemi oktatásban,* 2006
ZONDA Katalin: *Kézdivásárhely művelődési élete a 19. században,* 2003
ZSIGMOND Mária: *Néphagyományok, jeles napok helye az óvodai nevelésben,* 2006

Dimény Erika – Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum, Kézdivásáthely, 10. udvartér 1., RO-525400; dimenyerika@yahoo.com

Irodalom

BIRTÁSNÉ MÁLNÁSI Z.
2003 *A Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum közösségfejlesztő szerepe a kulturális értékmegőrzésben*, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar – Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, Művelődési és Felnőttképzési Menedzser Szak (szakdolgozat, kézirat).
DIMÉNY E.
2005 Múzeumpedagógiai lehetőségek a kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban, in: Kocsis Károly (szerk.): *Kézdivásárhely Évkönyve 2004–2005*, Kézdivásárhely, 112–114.
FOGHTŰY K. (szerk.)
2000 Szemelvények az amerikai múzeumpedagógia szakirodalmából, B+V Kiadó, Budapest.
FOGHTŰY K. – SZEPESHÁZYNÉ KURIMAY Á. (szerk.)
2003 *Múzeumpedagógiai tanulmányok,* I, ELTE PPK Oktatásmódszertani Központ, Budapest.
2006 *Múzeumpedagógiai tanulmányok,* II, Gondolat Kiadó, Budapest.
HADNAGY I. J. dr.
é. n. *A múzeumpedagógia szoros kapocs a múzeum és iskola között* (http://www.vedelem.hu/letoltes/historia/hist22.pdf).
KARANCZ G.
2003 Tanító múzeum. *Iskolakultúra*, XIII, 9, 99–102.
KELEMEN É.
2006 *A helytörténet szerepe az elemi oktatásban* (szakdolgozat, kézirat).
MOLNÁR K. R.
2007 „Te vagy a legszebb tavasztündér...", vagyis miért jó múzeumpedagógusnak lenni? *Fordulópont,* IX, 37, 5–13.
SINKÓ I.
1997 „Kicsomagolt Múzeum", azaz múzeumpedagógia félközelben, *Új Pedagógiai Szemle*, 1997, 7, 92–94.
2009 Amikor tanteremmé változnak a múzeumok. Múzeumpedagógia Magyarországon és a nagyvilágban, *Múzeumcafé. A múzeumok magazinja*, április–május, 3, 2, 40–50.

SZEPESHÁZYNÉ KURIMAY Á.
é. n. *Múzeumpedagógia (1999–2006)* (http://jozsef20.uw.hu/muzeum.html).
SZVETELSZKY Zs.
2007 A kastély reneszánsza, *Fordulópont,* IX, 37, 83–90.
ZONDA K.
2003 *Kézdivásárhely művelődési élete a 19. században* (szakdolgozat, kézirat).
VARGA K.
2005 *A helytörténeti ismeretek szerepe az irodalmi nevelésben* (szakdolgozat, kézirat).
VÁRKONYI Á.
2007 Múzeum, *Fordulópont,* IX, 37, 57.
VÁSÁRHELYI T., dr. – SINKÓ I.
2004 Múzeum az iskolatáskában, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
XANTHOUDAKI M.
é. n. *Fedezd fel! Múzeumok a természettudományos oktatás szolgálatában. Bevezetés* (http://www.museoscienza.org/smec/pdf-hun/02-Introduction.doc).

Pedagogie muzeală în Muzeul Breslelor din Târgu Secuiesc Colaborare între muzeu şi şcoli

(Rezumat)

După un scurt istoric al noțiunii de muzeu, lucrarea prezintă pedagogia muzeală ca o nouă si eficientă formă de învățare în afara şcolii. Pedagogia muzeală este un concept nou şi de mare actualitate în zilele noastre, care propune un sistem nou de învățare prin participare, prin interactivitate, asigurând participanților o mare libertate de exprimare creativă. Lucrarea prezintă principalele metode ale pedagogiei muzeale, precum şi activitățile de acest tip ale Muzeului Breslelor din Târgu Secuiesc.

Museum pedagogy in the Museum of the History of Guilds from Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc)

Colaboration between museum and schools

(Abstract)

After a brief history of the museum notion, the writing presents museum pedagogy as a new and efficient form of learning out of school. The museum pedagogy is a new and of present interest concept, which propose a new system of learning through participation and interactivity. It gives to the participants the freedom of expression and creation. The writing presents the most important methods of museum pedagogy and this type of activity of the Museum of the History of Guilds from Kézdivásárhely.

1. ábra Bútorfestés István Máriával. (Fotó: Tóth-Bartos András)

2. ábra Hagyományos viaszos tojásírás. (Fotó: Dobolyi Annamária)

3. ábra Foglalkozás a legkisebbeknek. (Fotó: Dimény Attila)

4. ábra Ólomkatona festése. (Fotó: Dobolyi Annamária)

5. ábra Magyarázatra figyelve. (Fotó: Dobolyi Annamária)

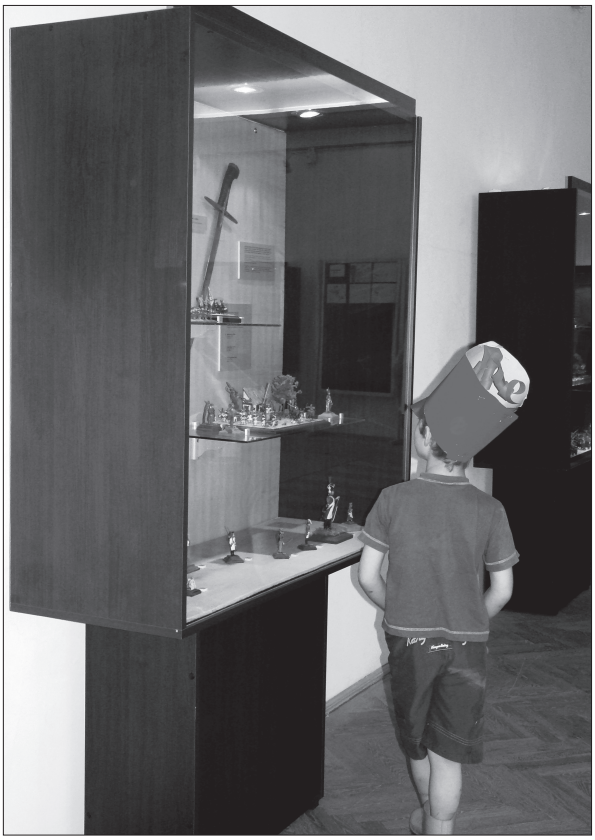
6. ábra Óvodások hallgatják, hogyan készül a mézespogácsa.
(Fotó: Tóth-Bartos András)

7. ábra Korongozás a gorzafalvi fazekassal.
(Fotó: Dimény Attila)

8. ábra Nemezelés a múzeum udvarán.
(Fotó: Tóth-Bartos András)

9. ábra Kis katona a tárló előtt.
(Fotó: Dobolyi Annamária)

10. ábra Múzeumi nyílt nap plakátja.
(Fotó: Dimény Attila)

Acta Siculica 2009, 65–84

D. Haszmann Orsolya

MIT ÜZENNEK A MÚZEUMI VENDÉGKÖNYVEK?

1. Bevezetés

Három nagy formátumú, keménykötésű, vastag füzet és egy halom ívlap. A csernátoni Haszmann Pál Múzeum 35 évének meglévő dokumentuma… Honnan kezdjem? – tettem fel a kérdést magamnak, amikor mindezeket a kezembe vettem. A tornyosuló papírok nagy kihívást jelentettek. Belelapoztam. Azóta sokszor. Mindahányszor végigolvasom, találok benne valami újat, valami elgondolkodtatót, valami meghatót, próbálom fülön csípni az időt, ami kiszalad a kezünkből. Ezek a papírok valami olyanról mesélnek, ami az életem részeként nagyon közel van a szívemhez. Most mégis próbálom távolról szemlélni, tárgyilagosan, hideg fejjel értelmezni a lapokba zárt gondolatokat… De talán nem is kell túlzottan eltávolodni ahhoz, hogy tárgyilagos következtetésre jusson az ember. A „benne-lét" véleményem szerint csak hitelesebbé teheti a vizsgálódást…

Vendégkönyvek bejegyzéseit vizsgálva szélesebb körű társadalmi összefüggésekre, kulturális szokásokra világíthatunk rá. A leírás állandóságot kölcsönöz a kérésnek, fohásznak vagy köszönetnyilvánításnak, mely így időtlenné és tartóssá válik,[1] megőriz és konzervál, történelemmé formálja a múló időt. A múzeumi vendégkönyv olyan fórum, ahol a bejegyzők elmondhatják véleményüket, gondolataikat, üzenhetnek; így vizsgálatuk elsősorban a kiállítások rendezőinek, az idegenvezetőknek, a múzeumi személyzetnek adhat válaszokat.[2]

A bejegyzésekből például megtudjuk, hogy az adott kiállítás elnyerte-e a látogatók tetszését, hogy melyik a legnépszerűbb anyag. Ezek a dolgok korosztályonként is eltérést mutatnak, így a látogatók érdeklődési köre akár generációkra lebontva is mérhető. Legalábbis ez volt az, ami először eszembe jutott elemzési szempontokat keresgélve, de ahogy belemélyültem a bejegyzések és a hivatkozott szakirodalom olvasásába, rájöttem, hogy a vizsgálat olyan széles körben kiterjeszthető, hogy azt nem lehetne egy kisebb lélegzetű dolgozatban kimeríteni. Nagyon jó vizsgálódási lehetőséget rejtenek a vendégkönyvek például egy nyelvész számára. Az utóbbi 30 év nyelvészeti és nyelvhasználati változásait, helyesírási, fogalmazási szokásait mérhetné fel egy ilyen jellegű kutatás. Érdekes vizsgálódást kínál a fiatalok szlengjének elemzése, egyáltalán a szlengnek, a tréfás megfogalmazásoknak a jelenléte. De a múzeumi vendégkönyvek teret nyitnak az etnoszemiotikai vizsgálódásnak is. Egy antropológus társadalmi szokásokra világíthat rá, kulturális jegyeket, az emberi viselkedést elemezheti a beírások alapján, és itt akkor már bevonhatnánk a kutatásba egy pszichológust is. Külön vizsgálódás lehetne a rovásírásos szövegek elemzése, a közéleti, ismert személyiségek bejegyzései stb.

Ez a rövid bevezetés csupán egy pár szempontot vázol, amelyek mentén ez a dolgozat is továbbírható lesz. Jelen vizsgálódás célja elsősorban az, hogy a beírások tükrében egy általános képet vázoljon fel az adott múzeum szerepéről, helyzetéről, hatósugaráról. Az első részben a bejegyzések általános vizsgálatát végzem el meghatározott szempontok alapján, majd az 1970-es évek szöveganyagát vizsgálom. A dolgozat második részében a vendégkönyvekben tükröződő intertextualitást taglalom, feltárva, hogy milyen jellegű szövegekkel színesítik mondanivalójukat a bejegyzők, és elemezve, hogy korosztályonként, évenkénti bontásban megfogalmazható-e valamilyen sajátosság ezzel a szokással kapcsolatosan. Azt követően a vendégkönyvekbe rajzolt képek, illusztrációk segítségével vizsgálom a szöveg és kép kapcsolatát, végül a dolgozat harmadik részében az utolsó öt év bejegyzéseit próbálom elemezni tartalmi és tematikai jegyek alapján.

[1] Vö. FRAUHAMMER K. 2004, 115.

[2] A múzeumok kiállításai akkor érik el céljukat, ha a látogatókban befogadó közösségre találnak. Ehhez valóban elengedhetetlen a látogatóval való kommunikálás, s ennek leghatékonyabb módja éppen a vendégkönyvekbe írt üzenetek elemzése lehet. A muzeológiai gyakorlatban jól használható szempontokat vet fel Türk Tímea, amikor a kiállítási vendégkönyvek szerepét tárgyalja a múzeum közönségkapcsolati munkájában. Szerinte a vendégkönyvek alkalmasak a dicséret, elmarasztalás, kiigazítás közvetítésére, a figyelem felhívására nyomdai, technikai hibákra egy-egy kiállítás kapcsán, személyes élményekről tájékoztathatnak. Ugyanakkor megemlíti azt is, hogy ezek a szövegek egymással is párbeszédet folytatnak. A kiállítások rendezőinek a felsoroltak jól használható gyakorlati segítséget nyújtanak. (TÜRK T. 2003, 48–53.)

Az első részben a bejegyzéseket néhány általános szempont szerint helyeztem vizsgálat alá, majd a kezdeti évek szöveganyagát elemzem, úgy, hogy előreutalok a későbbi évek beírásaira is. Majd feltérképezem a vendégszövegek jelenlétét a beírásokban, próbálva választ keresni arra, hogy kik azok, akik ilyen bejegyezésekhez folyamodnak, hogy miért éppen azok a szövegek jönnek elő az egyének emlékezetéből a kiállítások megtekintése nyomán. Azután a szöveg és kép kapcsolatát elemzem a vendégkönyvben található rajzok, illusztrációk segítségével. Lezárásként pedig az utolsó öt év szöveganyagát tartva szem előtt, felvázolok még néhány, a jelen szöveganyag vizsgálatánál elengedhetetlenül fontos kérdést.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a vizsgálódást elsősorban a magyarországi, illetve a magyar anyanyelvű bejegyzések irányába mélyítettem. Csak az elemzés azon pontjain vettem figyelembe az összes bejegyzést, ahol általános következtetéseket fogalmaztam meg. Habár az idegen nyelvű bejegyzések is hasonlóak tematikailag a magyar nyelvűekhez, egy lényeges ponton hangsúlyos az eltérés közöttük, ami miatt fontosnak tartottam az elkülönítést. Röviden megfogalmazva ez az eltérés a nemzeti jelleg hangsúlyozásában, a közös történelmi múlt markáns jelenlétében érhető tetten.

A néprajzos szakma először a kegyhelyek[3] vendégkönyveit fedezte fel, mint a szakrális kommunikáció, az írásos ájtatosság, a devotio e sajátos megnyilvánulási formáját.[4] Barna Gábor az emlékhagyás gesztusát ritualizált cselekvésként határozta meg, és a kutatást kiterjesztette más szövegekre is,[5] melyek ugyan nem szakrálisak, de általában ugyanaz a kulturális és társadalmi igény, ugyanazon belső késztetés hívta életre őket, ugyanaz a szokás és cselekvés a mozgatórugójuk. A ritualizálásra való törekvés belső motivációja hasonló vagy azonos a templom, a kegyhely, az üdülő, a kórház és a múzeum esetében is. Ez a testi és lelki egészség helyreállításában, biztosításában, megóvásában, fenntartásában, a lelki, szellemi feltöltődésre irányuló vágyban, igényben ragadható meg.[6] A ritualizálás folyamata voltaképpen a cselekvési módok közti választásban áll, mely lehetőséget kínál a viselkedési stratégiák közötti választásra, a mindennapitól való eltérésre, s ennek kifejezésére. Ilymódon a rutinszerűvel áll ellentétben.

2. A vizsgált anyag rövid bemutatása

Dolgozatom vizsgálati tárgyát a csernátoni Haszmann Pál Múzeum vendégkönyvei képezik. A múzeum 2008-ban ünnepelte fennállásának 35 éves évfordulóját, és ez az emberöltőnyi kerek évszám szolgáltatott indítékot az intézmény múltjában való kutakodásra. Mivel a múzeum történetét szeretném megírni, megkerülhetetlenek a vendégkönyvek bejegyzései, melyek jól használható forrásként kezelhetők.

A csernátoni múzeum esetében három nagy formátumú, keménykötésű, simalapú füzetről és tucatnyi ívlapról van szó, 1973-tól 2009-ig. Az egyik füzet eltér a többitől, címlapján aranyozott betűkkel, *Aranykönyv* felirattal jó pár kiemelkedő személyiség beírását tartalmazza.[7]

Ha évek szerint megnézzük az anyagot, rájövünk, hogy nem 36 évnyi, hanem valójában csak 33 év bejegyzéseit találjuk. Az anyag ugyanis az alábbi módon oszlik meg: a) az 1973–1976 közötti időszak beírásai (az 1976-os évből csak egyetlen beírást találunk), b) az 1978–1988 közötti időszak üzenetei (1987–1988-ban szintén csak egy-egy bejegyzés), és c) az 1991–2009 közötti periódus bejegyzései.[8]

3. A bejegyzések első olvasata

Kik és honnan?

Az alábbiakban arra keresem a választ, hogy honnan érkeznek a látogatók, milyen korosztályok képviseltetik magukat, melyek azok a hónapok, amikor leglátogatottabb a múzeum.[9]

A látogatók a következőképpen csoportosíthatók: besorolhatjuk *a) korosztály* szerint, *b) származásuk* szerint, illetve *c) a látogatás módja* szerint, azaz figyelembe véve, hogy egyénileg vagy csoportosan látogatták-e meg a múzeumot. A vázolt osztályozás alapján megvizsgálható, hogy az évek során hogyan képviseltette magát egy-egy korosztály, illetve változott-e a látogatottság.

Korosztály szerint két nagyobb csoport különül el, ezek a felnőtt, illetve a gyermek/diák kategóriák, ezen belül apróbb csoportok körvonalazódnak, árnyaltabban elkülönülnek az egyes korosztályok. A következőkben csoporton a múzeumba látogatók így formálódott virtuális közösségét értem. A legfiatalabbakról, illetve a legidősebbekről tudjuk meg legtöbbször a korukat; a diákok/diákcsoportok és a nyugdíjasok/nyugdíjas csoportok esetében sokszor találunk korra utaló jelzéseket. A diákok esetében

[3] Utalok itt a szegedi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszékének ezirányú kutatásaira, melyek során először a Mária-kegyhelyek vendégkönyveinek vizsgálatát végezték el.

[4] FRAUHAMMER K. 2004, 115–116.

[5] Vö. BARNA G. 2000, 29–30.

[6] Vö. BARNA G. 2002, 175.

[7] Ezt a füzetet 2001-től használják jelentősebb alkalmakkor. Legutóbb 2008. október 25-én a Magyar Köztársaság elnöke, Sólyom László jegyzett bele.

[8] A hiányosságok okait a későbbiekben részletezem.

[9] Természetesen szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy nem minden látogató ír bele a vendégkönyvbe.

a kormeghatározás óvodás, elemi iskolás, középiskolás, egyetemista kategóriák szerint különül el, és nem ritka az sem, hogy megjelölik pontosan a korukat. A *nyugdíjas* jelző ernyője alá különböző korú felnőttek tartoznak, nagyjából 58 évestől kezdődően.

A felnőtt/diákcsoportok aránya az évek során hasonlóságot mutat, szezononként változik, de éves arányokat véve figyelembe kiegyenlítődik. Szervezett diákcsoportok inkább iskolai év közben érkeznek, a nyugdíjas csoportok nyár folyamán is. A diákok nyáron inkább egyénileg, családdal látogatnak a múzeumba. Az egyéni, illetve szervezett csoportok száma a 90-es évektől ugrásszerűen megnőtt, és napjainkig folyamatos emelkedést mutat.

Származás szerint külön csoportba sorolhatóak az országhatáron belülről (Romániából) érkezők, illetve a határon kívüliek. Az idelátogatók túlnyomó többségét összeköti a magyar nyelv és az egyazon nemzethez tartozás, kisebb hányaduk idegen nyelveket beszél, leggyakrabban románt, angolt, németet, de találunk több japán, kínai bejegyzést is a vendégkönyvet lapozgatva. Ezeket az embereket jelképesen egy (múzeumlátogató) közösséggé formálja a vendégkönyv.

A kezdeti, az 1970-es években nagyobb arányban érkeztek a határon belüli látogatók, ám ez az arány kiegyenlítődött, sőt át is fordult az 1990-es évektől, a határok megnyitásától kezdve a külföldiek, hangsúlyosan az anyaországbeli látogatók javára. Annak ellenére, hogy az 1980-as években a külföldiek Erdélybe, Romániába való látogatása szigorú ellenőrzés alatt állt, a vendégkönyvek tanúsága szerint meglehetősen sok külföldi, magyarországi látogató fordult meg a múzeumban. Ezekről a „külföldiekről" azonban majdnem minden esetben az derül ki, hogy Erdélyből származnak, vagy innen elszármazott ősökkel rendelkeznek, tehát „hazajönnek" látogatóba, gyökereik után kutatnak, itt maradt rokonaikat keresik fel. Egy konkrét, szemléletes példa erre: *Mi az ősi családi fészekből kirajzott s elsodródottak hálásan mondunk köszönetet mindazoknak, akik ezt a szép és értékes gyűjteményt megalkották és fenntartják! Erőt, jó egészséget és kitartást a további munkához! Veégh Sándor okl. mérnök, Budapest, 1973. júl. 26.*[10]

A politikai életben történt változások nyomán 1990 után megnőtt az anyaországbeliek Erdély iránti látogatási kedve. Erre az igényre indult be a faluturizmus, a panzióépítés és napjainkra a kisebb közösségek is nagyon jól berendezkedtek, hogy fogadni tudják a turistákat, akiknek most már akár európai szintű szolgáltatásokat is tudnak nyújtani. Főleg a magyarországi látogatókra jellemző, hogy Erdély kapcsán valami természetközelire, rusztikusra, ősire, „igazra" van inkább igényük.[11] Ez az ún. Erdély-kultusz nyilván növelte a múzeum látogatottságát is, de meg kell jegyezni, hogy Csernáton esetében adott volt eleve a „turista-látványosság", nem kellett újonnan kialakítani valamit, amivel ide lehet csalogatni az embereket. Mondhatjuk, hogy háromszéki viszonylatban ez a hely a főbb kiránduló útvonalak egyik alappillére.

A csernátoni múzeum a beírások tükrében az erdélyiség jelképe, hisz olyan valamit konzervál, amit az *igaz magyarság*, az *ősi múlt*, a *nemzeti értékek* stb. jelzős szerkezetekkel írnak legtöbbször körül a bejegyzők. Ha azt tekintjük, hogy a beírások spontán, őszinte, pillanatnyi, frissen átélt élmény nyomán, belső késztetésből fakadó szövegek, mondható, hogy álarc nélküliek és képezhetik ily módon általános következtetések alapját.

A vendégkönyvek bejegyzéseinek elemzése során arra is választ kapunk, hogy mi az, amit keresnek és meg is találnak a magyarországiak Erdélyben. Általánosan elmondható a múzeumi vendégkönyvek és más, rokon szövegek[12] elemzése nyomán, hogy igénye van az embernek arra, hogy bizonyos dolgokat kibeszéljen, vagy leírjon. Ennek a gyakorlatnak az egyén számára legfontosabb hozadéka, hogy feloldja a hétköznapok során felgyűlt feszültségeket, problémákat. „Jelen világunk teli van a szeretet, szerencse, őszinteség utáni vágyakozással, az emberek mindig keresik az eszközöket, helyeket, lehetőségeket, valakit, aki vigaszt ad (…)"[13] Erre a kapaszkodókeresésre látunk nagyon kifejező példákat, a beírásokat olvasgatva. *A tolnai csoport nagyon szépen köszöni a lelkesítő, nemzeti öntudat ébresztő és ápoló szándék megerősítését… közös bennünk az a vágy is, hogy egy nemzetről emlékezzenek majd* (2004); *Itt járni, ide belépni, új bizakodást, életkedvet ad!… Csaba* (2004); *azt mondták itt nekünk, hogy testvérként fogadnak, hát mi maradunk és leszünk is azok és visszajövünk, alkalmat találva mindig!* (5 aláírás, 2005); *A látottaktól megilletődve, szívünkben megerősödve távozunk…* (3 aláírás, 2006). Csak ezt a néhány beírást olvasva is láthatjuk, hogy összekuszált világunkban az emberek folytonos, gyakran elkeseredett keresésben vannak, megerősítésre, hitre, reménységre, biztatásra vágyakoznak, helyeket keresnek, ahová vissza lehet térni, hogy kompenzálják

[10] Alsó- és Felsőcsernátoni Veégh, Végh család sarja.

[11] Hasonló kérdéseket vázol Barna Gábor is *A kompenzáció rítusa* című tanulmányában. (BARNA G. 2002, 171–172.)

[12] Gondolok itt a hivatkozott szakirodalom által elemzett szövegekre, a kórház, panzió, fürdőhely, kegyhely vendégkönyvek anyagára.

[13] FRAUHAMMER K. 2004, 119. Az idézett kijelentést a szerző a kegyhelyek vendégkönyveinek vizsgálata nyomán fogalmazta meg, de hasznosíthatónak találtam általánosabb értelemben is.

a hétköznapok hiányosságait. Barna Gábor ezt a magatartást a kompenzáció rítusaként határozta meg.[14]

Erdély, mint „rezervátum", kuriózumként jelenik meg az idelátogatók képzeletében, olyan helyszín, amely igaz és ősi, amely megőrizte őseink hagyományait, kultúráját. Teljesen más, mint amit Magyarország vagy éppen Budapest[15] nyújtani tud. Azt láthatjuk, hogy az embereknek igényük van valóban visszatérni és megízlelni a vidéket, azt, ami természetesként hat az urbanizált társadalommal szemben. A bejegyzések alapján körvonalazódik a látogatók elváráshorizontja, megmutatkoznak igényeik, szokásaik. S mivel minden korosztály képviselteti magát, bizonyos értelemben rávetíthető ez a kulturális igény, viselkedés, megnyilvánulás a magyar társadalom egészére. Noha egymás mellett egységet képezve jelennek meg a magyar illetve idegen nyelvű beírások, mégis, ahogy már a bevezető részben is utaltam rá, jól elkülönülnek a bennük megfogalmazott üzenet alapján. Éles határ húzható ilyen szempontból a bejegyzések közé. Vannak az évnek olyan kiemelt, ún. *piros betűs* ünnepei, amelyek szintén, az egy nemzethez tartozást hangsúlyozva, a látogató csoportok arányának növekedését, mondhatni ugrásszerű emelkedését eredményezik. Ezek az ünnepek főként egyházi és nemzeti ünnepeink a tavasztól késő őszig terjedő időszakban. Egyik kiemelkedő és a látogatottság szempontjából említésre méltó a csíksomlyói pünkösdi búcsú időpontja, illetve az azt megelőző és követő néhány nap. Ez az esemény nagyon szépen tükröződik a vendégkönyvekben, főleg 1990. után kezdik megjelölni érdekes módon legtöbb esetben éppen a pünkösdi ünnepet: *örömmel tölti el az ember szívét ez a kiállítás és Erdély. 2003. Pünkösd; … és bízunk, hogy Isten segedelmével ezt még sokáig teszik majd egészségben és szeretetben…* (2004); *Gyönyörködünk a szép kiállításban. A budapesti Szent László és Szent István plébániák nevében.* (2004); *Köszönjük a kitartást, hogy fenntartják a gyermekeinknek, unokáinknak a magyarok igazi értékeit, és bízunk, hogy Isten segedelmével ezt még sokáig teszik majd egészségben és szeretetben 2004. május 31. Pünkösd hétfő; Kívánom e lelkes közösségnek: szárnyaljon Isten áldásával. 2008. Pünkösd.*

4. A bejegyzések második olvasata
Az első évtized bejegyzései

A következőkben általánosan elemzem az 1970-es évek bejegyzéseit, előreutalva a jelenre is. Az első évben sok a hasonló hangnemű, tematikájú, azonos nyelvi fordulatokat használó bejegyzés: *Nagyon szép minden, gondolom megnyeri a látogatók tetszését, úgy mint nekem is. Örvendek, hogy létre jött. Szívből gratulálok az alapítóknak, további jó munkát és további sok sikert kívánva. Bartók Ildikó 1973 IV. 15.; Örvendek, hogy szülő falumban muzeum létesült a mely tükrözi a régi multat. 1973. VI. 1.* – nem olvasató aláírás. Ezekben a beírásokban legtöbben a fiatal, akkor létesült intézményhez gratuláltak, örömüket fejezve ki e *nemes kezdeményezéshez.* Az első füzet a múzeumalapítással egy napon[16] indult útjára egy üzenettel, melyet kalligrafikus szép betűkkel a múzeumalapító, néhai Haszmann Pál jegyzett be két nyelven: *A csernátoniak vendégszeretetével várunk minden érkezőt és múzeum-alapító örömünk szívesen osztjuk meg az érdeklődőkkel.* A következő bejegyzés a múzeumavató eseményét rögzíti, melyből megtudjuk, hogy a Bod Péter Közművelődési Egyesület dalegylete melyik népdallal köszöntötte az eseményt. S fontos, hogy a faluban akkor működő kórus minden tagja beírta nevét a vendégkönyvbe. Az első oldalakon még néhány eseményt megőrzött a füzet, szintén a résztvevők névsorával, mint *könyvismertető* és az akkori politikai hatalom elvárásainak megfelelően szervezett *klubtevékenység,* amely címke alatt lehetőség nyílt már akkor is, mintegy kiskaput találva a hatalommal szemben, a hagyományos mesterségek tanítására, ápolására, a magyar történelem, kultúra megőrzésére, népdaléneklésre, néptáncra stb.

Az első bejegyzések is dicséretet, elismerést, gratulációt fogalmaztak meg, a mostani évekhez viszonyítva visszafogottabb, fegyelmezettebb hangnemben. A frissebb bejegyzésekben sokkal intenzívebben előtörnek a személyes érzelmek, szabadabban, színesebben, bátrabban fogalmazzák meg gondolataikat, nyíltan, bátran vállalva fel véleményüket. Vannak bejegyzők, akik nem tartották fontosnak, hogy nevükkel jelöljék a beírásukat, de lényegesen kevesebb az ilyen eset, amikor az anonimitás köntösébe bújva fogalmazzák meg az üzenetüket. Ez valószínű a kor politikai helyzetének is lehetett egyik hozadéka, hogy azokban az években mindenki óvatosabb volt, hiszen meglehetősen bizonytalan helyzetet éltek meg az emberek. Ezzel szemben és ennek ellenében is, ma azt mondhatjuk szabadság van, s mégis úgy tűnik sokkal több a félnivalónk, a féltenivalónk, s ez éppen a szabadon áradó, megnyilvánuló bejegyzések végkicsengése. Az olyan sokat hangoztatott értékvesztés, értékkeresés gyakran megfogalmazódik, közvetlenül vagy közvetetten, és az éppen aktuális

[14] Vö. BARNA G. 2002, 171.

[15] Értelemszerűen legtöbb látogató onnan érkezik, azért emeltem ki, de szép számmal képviseleti magát a vidék is.

[16] 1973. február 25. Ezen a napon alakult a múzeum intézménye mellett a Bod Péter Közművelődési Egyesület és a Csernátoni Népfőiskola is, melyek szintén napjainkig működnek, hagyományos mesterségeket oktatva fiatal alkotók számára.

közéleti-politikai események is hangot kapnak a bejegyzésekben.[17]

Kétségtelen az, hogy a kezdeti évek megalapozzák az elkövetkezőket, kialakítva egy attitűdöt, egy arculatot. A beírások már az első években is tükrözik a múzeum szellemiségét, a felvállalt szerep jól körvonalazódik a hozzászólások, vélemények alapján. A múzeumalapító, néhai Haszmann Pál alakja, mint egy „ikon" gyakran előfordul a bejegyzések szövegében. Ő kétségtelenül „kulcsfigurája" az intézménynek. Csak néhány példát említek ennek szemléltetésére: *Köszönet a kedves Pali bácsinak és családjának a munkájáért 1973. VI. 23. Jánosi Béla, Marosvásárhely; bătrân care de la uşă te întâmpină cu zâmbetul pe buze*[18]*; Amit itt láttunk azt csak ilyen lelkes emberek képesek véghez vinni, mint a Haszmann Pál családja. Kívánok sok sikert továbbra is és erőt egészséget mindannyiuknak. 1973. jul. 9. Gúzs Sándorné Barót és Máthé Ferenc I. Vargyas.* Nem véletlenül emeltem ki éppen ezeket a beírásokat. A hellyel kapcsolatosan akkor is és később is gyakran fogalmazódott meg az otthonosság, a kedvesség, szeretet, nyitottság, és ezt a szellemiséget, mint egy örökséget folytatta a Haszmann család, a múzeumalapító 1977-ben bekövetkezett halála után is. Néhai Haszmann Pálról fokozatosan öröklődött át ez a szerep fiára Haszmann Pál-Péterre[19], aki az intézmény jelenlegi vezetője és, aki ugyancsak állandó szereplője a bejegyzéseknek: *Boldogság számunkra, hogy megláthattuk a történelem, a hagyományok és a hazaszeretet ápolásának ezt a csodás kis fellegvárát, és örülünk, hogy hallgathattuk Pali bácsi gyönyörű szavait. Köszönjük. A veszprémi csoport nevében. Dr. Gróf Józsefné, 2004. júl. 3.; ...Köszönjük Pali bácsinak a szíveslátást és Isten áldását kérjük további munkájára. 2007. márc. 17. Szesztay család* – több aláírás; *Isten éltesse Pali bácsit, hogy erőben és egészségben szolgálhassa tovább és még sokáig e nemes küldetését! A székesfehérvári csoport nevében Miklós Csaba, 2007. 06. 19.; Kedves Pali bátyánk! Szívből köszönjük lélekmelegítő beszédét... 2007.* – nem olvasható aláírások; *Haszmann Pálnak és Józsefnek! Köszönjük, hogy vagytok, hogy dolgoztok, hogy…* – nem olvasható aláírás. A búcsújáróhelyek vendégkönyveinek megszólítottja a „szentség", a kórházaké az orvosok, a személyzet, a panzió vendégkönyve esetén, pedig a panziótulajdonos.[20] A múzeum vendégkönyvét ebből a szempontból vizsgálva azt látjuk, hogy itt is sokkal személyesebb a kapcsolat, nem általánosságban az intézményt, a vezetőket, a kiállítás rendezőit szólítják meg, hanem egy konkrét személyt, egy konkrét családot. Ebből a szempontból a vizsgált szöveganyag a panziókéval mutat legszorosabb rokonságot. Azonban ez a hasonlóság csak ebből a szempontból érhető tetten, a múzeumi bejegyzések a már említett kegyhelyi vendégkönyvekkel sokkal szorosabb rokonságot mutatnak. De erre a kérdésre adott helyen visszatérek.

A bevezető részben említettem, hogy az 1970-es években nagyobb arányban érkeztek a hazai látogatók. A külföldiek, ahogy már előbb írtam, 99%-ban az innen elszármazottak vagy azok utódainak soraiból kerültek ki. Ez a kör fokozatosan bővült, míg napjainkra már igen szép számú, háromszéki kötődések nélküli idegen turistát is vendégül látott az intézmény.

A múzeum megnyitása februárban volt, s a téli-tavaszi hónapokban még nem volt akkora a forgalma, inkább iskolások, környékbeliek látogatták a bejegyzések alapján, és néhány családi vendég. Az iskolásoknak gyakran csak a névsorát jegyezték be, nem írtak kísérő szöveget,[21] csak annyit, hogy melyik iskoláról van szó. Először csak elvétve, majd egyre többször találkozhatunk egyéni véleményekkel, hol tárgyilagosabb, hol líraibb hangvételű beírásokkal. Június hónaptól megnőtt látványosan a látogatottság és ez a gyakorlat napjainkig értelemszerűen tapasztalható, hiszen a kirándulások nagyrészt a nyári szabadság idejére összpontosulnak. Az első bejegyzési könyvben 1973. október 25-ig 415[22] bejegyzést számoltam össze, úgy, hogy egy bejegyzésnek vettem a láthatóan egy csoportot alkotó beírókat. Október 25-én a következő bejegyzést olvashatjuk*: A felettes szervek utasítására lezártam a látogatási könyvet.*, aláírta akkor ifj. Haszmann Pál-Péter. Ebből a beírásból

[17] Például a sokat emlegetett és vitatott 2004. december 5-i népszavazásra.

[18] Vagyis: Öreg, aki mosollyal az ajkán fogad már az ajtóban.

[19] Az ő neve mellett gyakran jelenik meg testvérének, Haszmann Józsefnek is a neve, illetve általánosan a Haszmann család megszólítás. Haszmann József a Csernátoni Népfőiskola vezetője, ez az intézmény szintén előfordul a bejegyzésekben.

[20] Barna Gábor kutatásaira utalok, aki egyik idézett munkájában (BARNA Gábor 2000) összehasonlítja a felsorolt helyek vendégkönyveinek, hálatábláinak szöveganyagát, vizsgálva az ezek közti hasonlóságokat és eltéréseket.

[21] Ez a gyakorlat, főként az iskolás csoportokra, egészen napjainkig jellemző.

[22] Az első év esetében érdekesnek tartottam, hogy számszerűsítsem a bejegyzők sorát, bizonyítva ezzel is, hogy nagy lelkesedéssel, lendülettel indult útjára ez az intézmény. Ez a lelkesedés azóta sem csökkent. Az anyag egészét tekintve szinte lehetetlen próbálkozás lenne összeszámolni a bejegyzéseket, s nem is tartom mérvadónak, hiszen nem minden látogató jegyez be, így nem sok mindent lehetne ezzel bizonyítani, talán azt, hogy az intézmény látogatottsága növekvő tendenciát mutat. Ha például arra gondolunk, hogy ha minden évben csak 415 bejegyző lett volna, akkor az 35 év alatt 14 525 bejegyzést jelentene. Ennél azonban nagyságrendekkel több van.

is nyilvánvaló, hogy nem nézte az akkori politikai hatalom jó szemmel ezt a fajta gyakorlatot, állandó ellenőrzés, megfigyelés alatt tartotta az intézményt.

Kérdezhetnénk, hogy mit árthattak ezek az ártatlan beírások? A választ éppen az írás felértékelt szerepében találjuk meg. Az írás maradandó, képes halhatatlanná tenni a pillanatot, az adott közösségnek is emléket állítva. 1973. október 25-től kezdve csak elvétve vették elő a vendégkönyvet, ezért is hiányos ezekben az években. Itt ezért kevesebb kézzel fogható szöveg áll a rendelkezésünkre, de a nem létező bejegyzések éppen hiányukkal üzennek, sok mindent elmondanak az adott korról, történelmi, politikai viszonyokról. Volt arra is példa, hogy elvitték a beírásokat, ez a másik oka, hogy nem teljes az anyag. Aztán kötelezték az intézményt, hogy ívlapokat használjanak a bejegyzési célra. Amennyiben a beírás nem volt megfelelő a hatalom számára, abban az esetben a lap könnyen eltávolítható volt. Ugyanide tartozik még egy érdekes dolog, ami szintén az akkori nehéz időket tükrözi. Lehet belemagyarázás, de talán mégsem tévedek az alábbi felfedezésben. Kíváncsi voltam, hogy pl. nemzeti ünnepünk, augusztus 20. megjelenik-e a bejegyzésekben. Ezért évenként keresgéltem a 20-i bejegyzéseket, azonban 1973. augusztus 16. után csak egy kitépett lap helyét találtam, illetve egy üresen hagyott oldal után, augusztus 22-ével folytatódnak a bejegyzések. Gondolom, hogy ez nem véletlen egybeesés, és valóban nem véletlenül tépték ki azt a lapot. Érdekes, hogy az augusztus 22-i bejegyzések oldalán ragasztócsík nyomai is látszanak. Ez is amellett szól, hogy ott valami „el volt rejtve", majd valamiért kitépték.

Ezekben az években a *falu múzeum, régiségi múzeum, népművészeti gyűjtemény*[23] meghatározások fogalmazódtak meg a múzeum profilját illetően. Az intézményre használt jelzők sora az évek során színesedett, bővült. Csak néhányat említek, melyek szerint *meseország, különleges, egyedi, szentély, egyedülálló, csoda, édenkert, elbűvölő, mesés, érdekes, igaz örökség, kincs, remekmű, székesegyház, kincsesház, a magyar-székely múlt szent őrzőhelye* az intézmény.

A bejegyzések harmadik olvasata
A múzeum hatósugara

A vendégkönyveket olvasgatva arra a következtetésre jutottam, hogy lényegesen nagyobb százalékban van feltüntetve a bejegyzők származási helye, mint nem. Az első 12 évben az alábbi helynevek fordulnak elő:

1973: Albis, Barót, Bélafalva, *Bihar megye,* Boston, Brassó, Budapest, Bukarest, Csernáton, Érmihályfalva, Foksány, Futásfalva, Gelence, Gyergyószentmiklós, Ikafalva, Inaktelke, Kézdivásárhely, Kézdiszentlélek, Kolozsvár, Marosvásárhely, Mákófalva, Nagyvárad, Őrszentmiklós, Sepsiszentgyörgy, Szeged, Szentes, Tamásfalva, Torja, Vargyas, Veszprém, Zabola. **1974:** Blackbury-Virginia, Csíkszereda, Dicsőszentmárton, East Brunswich, Eger, New York, Toledo-*Ohio*. **1979:** Nagykászon. **1980:** Dunakeszi*, Hollandia*. **1981:** Kővágóörs, *Norvégia,* Salt Lake City-*Utah*, Székelyszenterzsébet, Tokió. **1982:** Pécs. **1985:** Ajka, Gyergyóremete, Győr, Debrecen, Hajdúszoboszló, Szatmárnémeti.

Évről-évre mindig az újabb helységnévvel egészítettem ki a sort, ez bepillantást enged a látogatási kör bővülésébe, mely a környező településektől New Yorkig és Tokióig szélesedett.

A 35 év alatt a következő helynevek fordultak elő, kiemeltem azokat, ahol az ország, esetleg kontinens megnevezése szerepelt csupán. Legtöbb esetben azonban a pontos helységgel találkozhatunk: Abony, Agárd, Albertirsa, Albis, Alsóboldogfalva, Ajka, Alsóőrs, Angyalos, Apc, Apeldoorn (*Hollandia*), Apple Valley (*Kalifornia*), Amszterdam, Arad, Aszód, Augszburg, *Ausztria, Ausztrália*, Árkos, Ásotthalom, Bag, Balassagyarmat, Balatonalmádi, Balatonfenyves, Balatonfüred, Balatonfűzfő, Balatonmáriafürdő, Balázsfalva, Balmazújváros, Bardoc, Barót, Battonya, Bábolna, Bátaszék, Berekfürdő, Beregszász, Bécs, Békéscsaba, Bélafalva, Berettyóújfalu, Berkenye, Bern, Bibarcfalva, Bihar megye, Biharugra, Bikfalva, Blackbury-*Virginia*, Bologna, Boston, Blaustein[24], Boconád, Bodok, Bóly[25], Boglár, Bogyiszló, Bonyhád, Brassó, *Brazília,* Brisbane, Budajenő, Budaörs, Budapest, Budakeszi, Bukarest, *Burgenland*, Bükkösd, Calgary-*Kanada*, Caracas-*Venezuela*, Cegléd, Craiova, Csanádapáca, Csepel, Csernáton, Cserépfalu, Csesznek, Csíkcsicsó, Csíkmadaras, Csíksomlyó, Csíkszereda, Csíkszentdomokos, Csíkszentmihály, Csíkrákos, Csíkszenttamás, Csobánka, Csókfalva, Dabas, Dálnok, Debrecen, Denver, Detk, Detrehemtelep, Devecser, Déva, Dicsőszentmárton, Diósgyőr, Diósjenő, Dunaföldvár, Dunaharaszti, Dunakeszi, Dunaszerdahely, Dunaújváros, Dunavarsány, East Brunswich, Edinburgh, Eger, Előpatak, Ercs, Érd, Érmihályfalva, Érsekújvár, Eszék, Esztergom, Feketehalom, Felsőgöd, Felsőrákos, *Finnország,* Florida, Foksány, *Franciaország,* Frankfurt, Futásfalva, Füzesabony, Galac,

[23] Kónya Ádám az 1999-es névadás után a következőképpen fogalmazott: *„Az elmúlt évtizedekben nevezték községi múzeumnak; kényszerűen*: állandó kiállításnak; személytelenül: tájmúzeumnak; tudományosan fontoskodva: etno-agrár múzeumnak. Létrejöttének indítékait, létrehozóinak vágyait-álmait ismerve legyen és maradjon neve: Haszmann Pál Múzeum". (KÓNYA Á. 1999.)

[24] A község németországi testvértelepülése.

[25] Bóly és Bogyiszló szintén Csernáton testvértelepülései.

Galgagyörk, Gelence, Géderlak, Gidófalva, Glasgow, Göd, Gödöllő, Gyergyóalfalu, Gyergyóremete, Gyergyószentmiklós, Gyergyóújfalu, Gyimesfelsőlok, Gyomaendrőd, Gyömrő, Gyöngyös, Győr, Gyula, Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Hatolyka, Hatvan, Hármasfalu, Hegykő, Hétfalu, Hévíz, Hídvég, Hódmezővásárhely, Homoródszentmárton, Homoródújfalu, *Hollandia*, Ikafalva, Inaktelke, Indianapolis, Ivándárda, Izsák, *Japán,* Jászárokszállás, Jászberény, Jászdózsa, Jeruzsálem, Kalifornia, Kalocsa, Kálnok, Kanada, Kaposvár, Karcag, Kaszaper[26], Kazincbarcika, Kecskemét, Kerekegyháza, Keresztvár, Kémer, Kézdivásárhely, Kézdiszentlélek, Kisbacon, Kiskunhalas, Kiskunlacháza, Kiskunmajsa, Kismaros, Kisújszállás, Kisvárda, *Kína*, Kolozsvár, Kommandó, Komárom, Komló, Koronka, Kovászna, Kökös, Köln, Köpec, Körmend, Körvélyfája, Középajta, Kőrösladány, Kőszeg, Kőhalom, Kőtelek, Kővágóörs, Kunszentmiklós, Lakitelek, Lázárfalva, Lemhény, Lisznyó, London, Madéfalva, Maglód, Magyarkanizsa, Makó, Margitta, Marosvásárhely, Marosvécs, Martonfalva, Mákófalva, Mátrafüred, Medgyes, Medgyesháza, Melbourne, *Mexikó*, Mezőberény, Mezőhegyes, Mezőkövesd, Mezőladány, Miskolc, Mohács, *Moldova Köztársaság*, Monor, Montreal, Mosonmagyaróvár, München, Nagyatád, Nagybacon, Nagybátony, Nagyenyed, Nagykanizsa, Nagykőrös, Nagykanizsa, Nagykapos, Nagykároly, Nagykászon, Nagykovácsi, Nagyvárad, Nagyvázsony, Nemesnádudvar, New York, *Németország*, Nistoreşti, *Norvégia*, Novaj, Nógrád, Nyárád, Nyárádszereda, Nyergesújfalu, Nyíradony, Nyíregyháza, Nyírcsászári, Nyírmeggyes, Nyújtód, Óbecse, Ontario, Orosháza, Oroszhegy, Öcsöd, Őrszentmiklós, Pacsér, Paks, Pannonhalma, Parajd, Parasztpuszta, Pápa, Párizs, Párkány, Pécel, Pécs, Pécska, Peterborough, Pilisborosjenő, Pilisvörösvár, Poroszló, *Portugália*, Putnok, Püspökladány, Prahova, Ramsgate-Kent, Réty, Rotterdam, Salgótarján, San Francisco, Santa Cruz, San Cristobal, Sardegna, Sárköz, Sármellék, Sárosd, Sárpilis, Seattle, Sepsiszentgyörgy, Sepsibükszád, Segesvár, Siménfalva, Sheffield, *Skócia, Spanyolország*, Stellendan, Sósvár, Sopron, Sümeg, Sydney, *Svájc*, *Svédország*, Szabadszállás, Szamosújvár, Szatmárcseke, Szatmárnémeti, Szárazajta, Szarvas, Szászfalu, Szászrégen, Százhalombatta, Szeged, Szentkirály, Székelyhíd, Székelyszenterzsébet, Székelyudvarhely, Székesfehérvár, Szekszárd, Szentegyháza, Szentendre, Szentes, Szentkatolna, Szerencs, Szécsény, Szigetszentmiklós, Szigetvár, Szilágyzovány, Szob, Szolnok, Szombathely, Szováta, Tahi, Taksony, Tallin, Tamásfalva, Tapolca, Tasnád, Tatabánya, Tatrang, Tápióbicske, Tápiószecső, Tápiószentmárton, Tét, Tihany, Tirol, Tiszaföldvár, Tiszaújváros, Tiszasűj, Tiszavasvári, Tokaj, Tolna, Tokió, Torda, Toronto, Tótkomlós, Toledo-*Ohio*, Torja, Túrkeve, Tusnádfürdő, Salt Lake City-*Utah*, Újfehértó, Újkígyós, Újszékely, Ungvár, *USA,* Uzon, Ürmös, *Vajdaság,* Vác, Vargyas, Vaskút, Vásárosnamény, Vecsés, Velence, Veresegyház, Veszprém, Visegrád, Zalaegerszeg, Zabola, Zenta, Zsámbék.

Fontosnak tartottam felsorolni ezeket, hiszen így több dologra is következtethetünk. Megmutatja, hogy milyen széleskörű a látogatottság, de arra is rávilágít, hogy mely távolabbi települések fedezték fel maguknak Erdélyt, Háromszéket. Ha ezeket egy virtuális térképre helyezzük, kirajzolódik a múzeum vonzáskörzete.

Bangó F. Jenő a kegyhelyeket vonzáskörzetük szerint négyféleképpen osztályozta,[27] ez a felosztás jól használható a múzeumokra is. Jelen esetben elmondható, hogy a Haszmann Pál Múzeumnak nemzetközi vonzáskörzete van. A kezdeti években a nagytáji vonzáskörzet volt a hangsúlyosabb, a kör az évek előrehaladásával, az ismertséggel egyenes arányban nőtt, tágult.

6. A bejegyzések negyedik olvasata
Intertextualitás a bejegyzésekben

A múzeumi vendégkönyvek bejegyzései rokonságot mutatnak az emlékversekkel,[28] formai szerkezetük révén is, hiszen gyakran jelenik meg az emlékversekre jellemző szerkesztési mód, de talán ennél sokkal fontosabb mindkettőnél az emlékhagyás szándéka, egy üzenet megfogalmazása a címzettnek, az emlékverses füzet tulajdonosának, a dolgozatban vizsgált szövegek esetében pedig a múzeum vezetőjének, egy adott közösségnek. A vendégkönyv bejegyzője bárki lehet, a még írni nem tudó kisgyerektől kezdve, akik leggyakrabban rajzzal üzennek. A dolgozat e fejezete a szépirodalmi, népköltészeti szövegek belopódzását vizsgálja a szövegtestekbe, megnézve, milyen gondolatokat, bölcseleteket hív elő az adott múzeum kiállításainak megtekintése és az idegenvezetés a látogatókból. A vendégkönyvi bejegyzések azonban el is térnek az emlékversektől, többek között abban, hogy ezek nem egy-egy vers, emlékszöveg variációi, hanem egyszeri alkalommal megfogalmazott, invariáns szövegek.

A beírásokat olvasva számtalan vendégszöveggel találkozunk, amelyek jelzéssel vagy jelzés nélkül,

[26] Csernáton legfiatalabb testvértelepülése.

[27] Vö. ISTVÁN A. 2003, 15.

[28] KESZEG Vilmos *A folklór határán* c. munkájában foglalkozik e témakörrel. Vizsgálódásomban az ő kutatásait vettem alapul. (KESZEG V. 2001.)

szöveghűen, vagy parafrázisként ékelődnek a bejegyzések közé, gyakran csak kísérő gondolatként, de van arra is példa, hogy az üzenet, a bejegyzés maga egy idézet, kiegészülve a bejegyzés dátumával és a bejegyző nevével, esetleg származási helyével. Kérdésfelvetésem az volt, hogy kik idéznek a leggyakrabban, lehet-e ezt a szokást korosztályonként szakaszolni, és hogy milyen tematikájú szövegek képviseltetik magukat a bejegyzésekben. Ha az évek szerinti gyakoriságát tekintjük a beékelt szövegeknek, megállapítható, hogy az első években kevesebb ilyen jellegű beírás van, ezek az évek előrehaladásával mutatnak emelkedő tendenciát, ami szokásváltozásra, akár egy szokás kialakulására is utal. Az pontosan nem követhető nyomon, hogy mennyire voltak egymásra hatással a bejegyzések, de feltételezhető, hogy az idézésre adhatott követendő példát egy már jelen levő idézet. Nem találtam arra szembetűnő példát, hogy időben közel egymáshoz ugyanaz az idézet többször is előfordult volna.[29]

A ritualizált viselkedésmód[30] kézzel fogható bizonyítéka az idézetek megjelenése a bejegyzésekben. A múzeumlátogatás ünnepi eseménynek számít, a rutintól eltérő, nem mindennapi cselekvés, a hétköznapitól elkülönülő esemény. Nem jellemző hétköznapi helyzetekre, hogy költőket, írókat idézzünk, hacsak nem akarunk különösképpen hangsúlyozni, kiemelni valamit. Mindig akkor használjuk híres személyiségek ismert gondolatait, amikor különleges élethelyzetekbe kerülünk, ha az emberélet valamely fordulópontjához érkezünk, legyen ez ballagás, esküvő, temetés, érettségi, vagy kortárstalálkozó stb., hogy csak néhányat említsek az emberélet jeles napjai közül. Ezeknek az ünnepi eseményeknek valóban kelléke az idézet, a bölcs gondolatok felhasználása a mondanivaló kifejezésére. *(1. táblázat.)*

A bejegyzéseket átnézve 104 konkrét idézetet találtam, de ha folyamatosan olvassuk végig a szövegeket, láthatjuk, hogy az egyes beírások egymással is párbeszédet folytatnak, átvesznek gondolatokat, ismételnek, és arra is találtam példát, hogy egymást idézik: *…Sebestyén Mártával vallom (ld. 2006. júl. 21.) minden magyarországi diákot elhoznék ide, okulni, okosodni, s érzelmileg gazdagodni, kötődni…! A budapesti Bod Péter Társaság nevében Ugrin Gáborné.*[31] *2007. december 9.* Itt konkrétan meg is nevezi a bejegyző, hogy kitől idéz. Ez a gyakorlat nem jellemző, sőt azt mondhatjuk, egyedi eset, de fontosnak tartom mégis. Egy ismert személyiség bejegyzését idézi, aki példaértékű lehet, akit ily módon a bejegyző példának is állít, hasonló gyakorlat azzal, amikor egy író-költő gondolatát vesszük át mondanivalónk kifejezésére. „A szövegek között fennálló összefüggések, egy szövegnek egy másik szövegben való tényleges vagy rejtett jelenléte, az idézetek, egybevetések, utalások, irodalmi formák és motívumok, vagyis a teljes textuális interakció kitörölhetetlen és kikerülhetetlen nyommá válva átszövi az egész emlékkönyvet."[32] E fenti megállapítás általánosságban érvényes a vizsgált anyag tekintetében is, azonban e fejezet a konkrét idézetek vizsgálatát célozta meg csupán, megfigyelve, milyen motívumok, szimbólumok szövik át őket. Ezeket hat nagyobb csoportba sorolhatjuk, elkülönítve szépirodalmi, népköltészeti, populáris, egyházi, saját szerzésű szövegeket. És a fenti öt csoportot még kiegészítettem egy hatodikkal, ahová mindazok kerülnek, melyeknek nem lehet tudni pontosan a származási helyét, vagy egyik kategóriába sem sorolhatóak be egyértelműen. Csoportonként vizsgálva megállapíthatjuk, hogy leggyakrabban a szépirodalmi szövegeket hívják segítségül egy-egy gondolat, üzenet megfogalmazásához, ezt követik a népköltészeti alkotások, majd az egyházi és a populáris idézetek. A szépirodalmi idézetek nagyobb része versidézet, de találunk prózai szövegeket, szállóigéket is. Idézett szerzők: Ady Endre, Carla Galli, Cholnoky Jenő, Deák Ferenc, Emerson, Gyökössy Endre, József Attila, Juhász Gyula, Kányádi Sándor, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Petri György, Radnóti Miklós, Ratkó József, Reményik Sándor, Sütő András, Stendhal, Széchenyi István, Szilágyi Domokos, Tamási Áron, Tóth Árpád, Veres Péter, Vörösmarty Mihály, Wass Albert, Zrínyi Miklós. Legtöbbet Kölcseyt és Kányádit idézik, de József Attila, Juhász Gyula, Ratkó József, Tamási Áron, Wass Albert, Vörösmarty is többször előfordul. Megállapíthatjuk, hogy az erdélyi szerzők hangsúlyosan vannak jelen.

Leggyakrabban előforduló szállóige az egyik legismertebb és nagyon népszerű latin szállóigének, a *Veni Vidi Vici*-nek[33] a különféle értelemzése, úgy, mint: *Veni, vidi és Önök győztek; Jöttünk, láttunk, győztünk; Jöttünk, láttunk, emlékezünk!* stb.

A populáris szövegek a Kárpátiát, a Beatricet, a P. Mobilt és Waslavik Gazembert idézik, és ezek mind magyarországi bejegyzők tollából származnak.

[29] Azért azt fontos megjegyezni, hogy a két régebbi könyv az archívum része, így nem olvashatják azt a mostani látogatók. Az ívlapokat is időnként összegyűjtik, tiszta lapokat téve helyettük, ami szintén behatárolja ezt a cselekvést.

[30] BARNA G. 2000; 2002.

[31] A beírásokat olvasva sok név tűnt ismerősnek. Különös volt így „viszontlátni" őket, mintha most szólnának hozzánk. Ez is a leírt gondolatok, az írás fontosságát, konzerváló, megőrző erejét bizonyítja. De ez sokkal több teret követel magának, mintsem el lehetne egy lábjegyzetben „intézni". Ugrin Gáborné 2008-ban elhunyt, de találkozunk Domokos Pál Péterrel, Cseh Gusztávval, Gergely Istvánnal, Kónya Ádámmal, hogy csak néhányat említsek.

[32] ISTVÁN A. 2003, 11.

[33] Jelentése: Jöttem, láttam, győztem. (Julius Caesar üzenete Róma Szenátusának Kr. e. 47-ben.)

Két esetben konkrétan tudjuk, hogy főiskolás írta be, másik két esetben az írásképből következtethetünk, hogy a bejegyző a diák kategóriába tartozik. Nem jellemző, hogy feltüntetik az idézet származási helyét, szerzőjét. A teljes anyagot tekintve ez olyan fele-fele arányban valósul meg. *(2. táblázat.)*

Az idézetek egy része a történelmi múltat eleveníti fel, a magyarság sorsfordító eseményeire emlékezik: Csak nem fogyott el még a székely vér / Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér"; „Tiéd-e a föld magyarom / Legyél benne szálfa, / Vagy cserje, akár csak gyom."; „Elment orosz, elment török, / Trianon sem örök! / Isten áldd meg a magyart!; „Hiszek egy Istenben, / Hiszek egy hazában. / Hiszek egy isteni örök igazságban. / Hiszek Magyarország feltámadásában! Ámen"; másik részük az intézmény, a gyűjtő-alkotó munka nemességét, fontosságát hangsúlyozza, *„Kútnak lenni volna jó / Utas itatónak…", „Őrizzétek továbbra is a lángot.", „Őrzők, vigyázzatok a strázsán!",* de találunk olyanokat is, amelyek áldást kérnek az intézmény vezetőire. („Áldjon meg az Isten / Minden javaival / Mint kerti violát / Drága illatokkal"; „Az ég áldását munkájára / Napsugarat a Házára / Hogy sokáig köztünk legyen / Szeretetben, Bölcsességben!"; „Legyen előtted mindig út, / Arcodat süsse a napsugár, / Hátad mögött fújjon a szél, / Az eső csendesen hulljon földedre, / S amíg újra találkozunk, / Hordozzon tenyerén az Isten!")

A személy egyéni emlékezete kommunikációs folyamatokban való részvétel révén épül ki. A különböző társadalmi csoportokba való beleszövődés az, ami ezt működteti. Az emlékezetnek pedig helyszínei vannak, melyeket minden csoport sajátos módon alakít.[34] A múzeum is egy ilyen kiemelt helye az emlékezetnek, amely feleleveníti a történelmi múlt eseményeit, őrizve annak tárgyi és írott emlékeit, az egyént emlékezésre serkentve. Aktivizálódik ily módon az egyénben a múltról való tudás, felértékelődik annak szerepe.[35] Ennek szemléltetésére tallóztam az idézetek között, kiemelve néhány jellemző szimbólumot, motívumot, amelyek átszövik ezeket, sajátos nemzeti jelleget kölcsönözve a beírásoknak. De mielőtt ezeket felsorolnám, fontosnak tartom megjegyezni, hogy más szerzők beékelt szövegét csupán a magyar nyelvű bejegyzésekben találtam. Ez is egy olyan szembetűnő sajátosság, amely elhatárolja ezeket a többi bejegyzéstől.

A múzeum tárgyakat őriz, melyek metaforák,[36] a múlt sűrítményei, az identitás alapkövei. Ez is alátámasztja azt, hogy mást jelent az adott gyűjtemény a magyarság számára és mást egy idegennek. Ennek bizonyítására lássuk a leggyakrabban felbukkanó motívumok, jelképek sorát: hegyek, folyók, csillag, nép, bujdosó székely, kő, anyaföld, hit, emlékezés, haza, szabadság, otthon, múlt, jövő, hagyomány, szülőhaza, feltámadás, gyökér, ünnep, fény, fa/szálfa stb. Ezek a kontextusukból kiragadva is értelmezhetőek, hiszen a magyar történelmi múlt, a székelység, a népünk sorsa tükröződik belőlük. Ezek mindenképpen többletjelentéssel ruházzák fel a mondanivalót, emelve annak kitüntetett, ünnepi jellegét. És akkor adja magát a kérdés, hogy egy néprajzi, helytörténeti jellegű múzeum látogatása nyomán milyen tudás aktivizálódik a bejegyzőkben és kik azok, akik leggyakrabban idéznek másokat. Mivel a bejegyzők nem tartják legtöbbször fontosnak, hogy szakmájukra utaljanak,[37] nem tudunk ilyen következtetést levonni, hogy értelmiségiek használnák a költők, írók, bölcselők, esetleg politikusok gondolatait. Korosztályonkénti eloszlást vizsgálhatunk, több-kevesebb pontossággal. Ennek nyomán arra a következtetésre jutottam, hogy a felnőttek idéznek leggyakrabban, kivételt képeznek a populáris szövegek, melyeket, ahogy már jeleztem, a főiskolások írták be. Az idézetek között gyakori az általánosan használt, ismertebb szöveganyag, amiről legtöbbször elmondható az is, hogy kötelező iskolai tananyag része: „A víz szalad, a kő marad"; „HASS!!! ALKOSS!!! GYARAPÍTS!!!"; „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon lehessünk benne"; „Őrzők! – továbbra is vigyázzatok a strázsán!"; „A nyelvében él a nemzet", de találunk arra utalókat is, hogy az egyén kedvenc idézetét alakítja az adott helyzethez. „Lélektől-lélekig / Embertől-emberig / *Isten áldja magukat!" „Hát, ami azt illeti,* úgy néha este tájt, mikor az embernek egyszerre fáj, mi sok-sok este fájt – Dsida szerint – *szívesen eljövök Csernátonba őserőt meríteni…"*, „Az ünnep, az ünnep halandó / Csak a hétköznap maradandó". (Szilágyi ?). Gyakran idézik nemzeti imánkat és a Szózatot.

Az idézetek összegyűjtése után az volt az első mozzanat, hogy megnéztem, mennyire szöveghűek. Arra a következtetésre jutottam, hogy a betűhű idézés eléggé esetleges, nem azon van a hangsúly, sőt gyakran a kívánt üzenet elérése végett bátran hozzányúl a bejegyző és átírja, ezzel megfogalmazva saját értelmezését is. Erre nagyon jó példa a fent idézett klasszikus latin szállóige és annak variációi. Az írás, mint új csatorna, új lehetőséget kínált az önkifejezésre és az írásbeliség jelen esetben is a beszédhelyzet rituális értékét határozza meg.[38]

[34] Vö. ASSMAN, J. 1999, 37, 60.

[35] Gyakran szerepel a *büszke vagyok, hogy magyar vagyok* és az ehhez hasonló megfogalmazás.

[36] Vö. FEJŐS Z. 2003, 85–91.

[37] ISTVÁN Anikó megfogalmazta, hogy társadalmi hovatartozásra viszonylag kevesen utalnak az általa vizsgált kegyhely bejegyzéseiben. Ezek inkább az értelmiségiek. Ez a megállapítás a múzeumi vendégkönyvekre is érvényes.

[38] KESZEG V. 1991, 240–254.

Ezt a részt azzal kezdtem, hogy a vendégkönyvek bejegyzései több szempontból is rokonságot mutatnak az emlékverses füzetek szöveganyagával. Elmondhatjuk azt is, hogy az emlékverses füzetekhez hasonlóan a vendégkönyvek is a kétszemélyes kommunikációt szolgálják elsősorban. Habár a cél, ami ezeket a szövegeket életre hívta, más, mégis hasonló jegyeket fedezünk fel bennük, a népi írásbeliségnek a természetére találunk válaszokat ezeket olvasva. Következtetésként elmondható mindkét szövegfajtáról, hogy túllépik mind a kétpólusú kommunikációs aktus, mind az üzenetközvetítés szféráját. Egységében tekintve egy csoport alkotásává válnak, behálózva a kultúra egészét.[39]

7. A bejegyzések ötödik olvasata
Az illusztráció mint üzenethordozó

A vizuális kommunikációnak több funkciója van, érzelemkifejést szolgál, ábrázolja a valóságot, esztétikai értéket közvetít. A vendégkönyvek esetében az illusztráció nem mondható a bejegyzések szerves tartozékának, mint az emlékverses füzetek esetében.[40] De ennek ellenére a bejegyzéseket gyakran egészíti ki valamilyen rajz, ábrázolás, díszítőmotívum. Ezek nem kidolgozott alkotások, inkább szimbólumértékkel bíró ábrázolások, apró díszek. Ez a gyakorlat valahol mégis az emlékverses füzetekkel állítja ismét rokonságba a vendégkönyveket. Ahogy már fent megfogalmazódott az emlékverses füzetekben hangsúlyosabb a képi ábrázolás, a díszítés az üzenet velejárója, mondhatni az emlékvers-műfaj sajátossága, hogy a szöveget képi ábrázolás kíséri.

De mit is tekintünk képnek? A falfelületre, vászonra, fára, fémre, elefántcsontra vagy papírra festett vagy rajzolt ábrázolást nevezzük képnek, de a szemiotikai szemlélet jegyében valójában ennél több, a kultúra egyes jelenségeinek és folyamatainak különböző eszközökkel és módon létrehozott vizuális ábrázolása.[41] Ez a kijelentés is indokolja, hogy miért tartom fontosnak ezeket az akár jelentéktelennek tűnő „cirkákat" is vizsgálódás alá helyezni. „A különböző ábrázolások, képek eleve kettős üzenettel rendelkeznek, egyfelől egy szemantikai, másfelől egy esztétikai információval."[42] Jelen dolgozat szempontjából a szemantikai üzenet vizsgálata az elsődleges szempont.

A vendégkönyvekben található rajzok, képi ábrázolások legtöbbször csak mint a szövegek kísérői jelennek meg, többletjelentéssel ruházva fel azokat. Ritka esetben az üzenet maga egy rajz, egy ábrázolás. Ilyenkor pusztán egy aláírás, esetleg keltezés, a bejegyző származási helye jelenik meg szövegként. A kép mindenképpen az önkifejezés lehetőségeit növeli. „A grafikai megnyilatkozásokban a következő magatartások körvonalazódnak: a szerző megelégszik a szöveggel, mondanivalójának teljes mértékben megfelel a nyelvi kód, (…) a nyelvi kód által kifejezett üzenetet megerősíti a vizuális kóddal, a szerző a nyelvi kód által nem tartja kifejezhetőnek teljes mértékben mondanivalóját: kiegészíti a grafika által; a szerző kizárólagosan a vizuális kódra bízza mondanivalóját; dominál a nyelvi kód, a vizuális csak hátteret teremt."[43] Míg az emlékverses füzetek estében az illusztrációkat gyakran a füzet tulajdonosa, vagy egy tehetséges rajzoló már előre elkészíti, a vendégkönyvek esetében ez mindig a pillanat szüleménye, kizárólag egyéni alkotás, a bejegyző tollából származik. Nem egy irányított tevékenység, az átélt élmény adja az alapját. Az alapján, hogy mit ábrázolnak, öt kategória szerint osztályoztam a rajzokat, ábrákat, díszítő motívumokat. *(3. táblázat.)*

Fitomorf ábrázolások, a különböző virágok, leggyakrabban a tulipán, ami a múzeum megtekintése nyomán érthető is, hiszen számtalan népi díszítésű láda, bútor, díszítő és használati tárgy látható a kiállításokban. Ide tartozik még a különböző indás díszítmények sora. A zoomorf kategóriába a különböző állatábrázolásokat helyeztem, amelyek jelenléte nem mindig következetes a beírások tartalmához viszonyítva. Itt szembesülhetünk azzal, hogy a gyerekek gyakran kedvenc állatukat, pl. nyuszit, csigát, kiselefántot, majmot rajzolnak az emlékkönyv lapjaira. Egy felnőtt angol bejegyző pillangóval díszíti üzenetét. Az antropomorf ábrázoláshoz soroltam az apró szíveket és a különféle emberábrázolásokat. A jelkép, embléma csoportba azokat a rajzokat, amelyek valamilyen, eleve önmagán túlmutató célzattal kerültek be az üzenetek szövegébe. Ilyenek például tábori zászló, amely identitás-meghatározóként jelenik meg, a cserkészliliom a cserkészcsoport szimbólumaként, a violinkulcs, ami többször is előfordul, mindig valamilyen kórus jelképe. Az élményanyag megjelenítése rajzban gyakran az írni nem tudó gyerekek gyakorlata. Az ő esetükben azt láthatjuk, hogy a rajz szerepe sokkal inkább felértékelődik, hiszen ők csak így tudnak üzenni. Többször ábrázolják a skanzenben látható gémes kutat és érdekes módon ennél a kategóriánál szembetűnően elkülönülnek a nemek. A fiúk általában a fegyvereket, ágyúgolyót stb. emelik ki, ezzel szemben a lányok a viseletet.

A harmadik, negyedik, ötödik kategóriába sorolt rajzok azok, amelyek olykor szöveg nélkül,

[39] Vö. KESZEG V. 1991, 190.
[40] Uo., 181–189.
[41] Vö. GRÁFIK I. 2000, 245–246.
[42] GRÁFIK I. 2000, 246.
[43] Vö. KESZEG V. 1991, 181.

önmagukban üzenethordozó szerepet töltenek be, vagy hangsúlyosabbak a kísérő szövegnél. Az összefoglaló táblázat szerint láthatjuk, hogy 2000-től nőtt meg a rajzolási kedv, az azt megelőző években elenyészőbb ez a gyakorlat. És akkor nézzük rendre, milyen díszítőelemeket használnak fel a könyvbe jegyző látogatók. Legnagyobb számban antropomorf és fitomorf ábrázolások díszítik a vendégkönyvet. Szám szerint az antropomorf ábrázolások vezetnek, de nem az a legszínesebbnek mondható kategória, hiszen oda soroltam az internetes kommunikáció hangulatjeleit (emotikonjait), az úgynevezett „smiley"-kat, amelyek a legnagyobb számban fordulnak elő, nagy hasonlóságot mutatva egymással. Pár kivétellel ugyanarra a sémára épülnek. A bejegyző díszítőkedvét hangsúlyozza, hogy a nevében található „O" betűt is mosolygó fejecskeként ábrázolja. Ez és a hasonló apró gesztusok vezetnek arra a következtetésre, hogy a díszítés szándéka az elsődleges, amikor valamilyen rajzot készít a bejegyző. Ezek egy része tehát pusztán a díszítést szolgája, öncélú ábrázolás. Másik részük tényleges üzenetet hordoz. Mindenekelőtt nem elhanyagolható az a tény, hogy egy adott képnek több olvasata is lehetséges egyidejűleg. Szubjektív és objektív okok következtében azonban nem minden szemlélő számára valósítható meg a teljes dekódolás. Amennyiben ez sikeres, a kép jelentéstartalmának gazdagodásához vezet.[44] Erre nagyon jó példát szolgáltatnak az előbb már említett mosolygó fejecskék. Ezek legegyszerűbb változata a számítógépes nyelvezetben használt kettőspont-bezáró zárójel kombináció, ami az öröm, tetszés, boldogság kifejezésére szolgál. Ennek az ábrázolásnak a használata a fiatalok sajátossága. Valószínűnek tartom, hogy ha egy idős személy, aki nem járatos a számítógép világában, megnézi ezeket, megérti, meglátja benne a mosolygó arcot, ebből kikövetkeztetheti, hogy ez örömet, tetszést, boldogságot jelent, de azt, hogy ez honnan került be a köztudatba, nem fogja tudni, ezt kifejezetten a számítógép-használó csoport érti, lényege csoportkulturális jellegében ragadható meg. Nem is beszélve az amerikai kultúrából beszivárgott „smiley"-ról. A képi ábrázolások dekódolásához ismerni kell az adott kultúrát, annak szimbólumait. Erre szemléletes példa egy szimpla vonallal kirajzolt Nagy-Magyarország térkép. Aki nem ismeri a magyar történelmet, a fantáziájára hagyatkozva, különféle dolgokat láthat bele ebbe a rajzba. Azok, akik tudatában elevenen él Trianon, első ránézésre meglátják az amúgy nem túl aprólékosan kidolgozott ábrázolásban a térképet, s rögtön feleleventik az adott történelmi eseményt. Ez az apró rajz így az adott kontextusban a magyarság szimbóluma lesz.

Ha a vendégkönyvet egészében nézzük, megállapítható, hogy a rajzzal való üzenés nem nemzetfüggő, idegen nyelvű bejegyzők is gyakorolják. Egy szemléletes példa erre egyik ausztráliai bejegyző rajza, amely egy kengurut ábrázol, körberajzolva indás díszítéssel. Ezzel jelzi származását, a kenguru az ő (ausztrál) jelképe, az indás díszítéssel pedig – a mellékelt szöveg alapján – a látottakra, a székely kultúrára utal.

8. A bejegyzések hatodik olvasata
Az utolsó öt év bejegyzései

Ha a bejegyzéseket olvassuk, azt láthatjuk, hogy a fiatalok, diákok azok, akik konkrét dolgokat emelnek ki a látottak alapján, ők a részletekre figyelnek. Ezekből a bejegyzésekből megtudhatjuk, hogy mi az, ami egy gyerek, fiatal érdeklődését felkelti, figyelmét leköti, ebből kiindulva még közelebb lehet majd vinni hozzájuk a népi kultúrát, hagyományainkat, őseink megmaradt értékeit, a múltnak azon darabját, melyet a múzeum őriz: *Nagyon gyönyörű volt ez a múzeum. Érdekesek voltak a képek, oklevelek, szobrok, de legjobban a régi tárgyak tetszettek, amik ma már nincsenek, csak fejlettebb változatban. …Persze a festői környezetről nem is beszélek, mert az csodálatos volt. 2008. 06. 21. Strommer Noémi, Székesfehérvár; Nagyon szép ez a hely és a műtárgyak mellett a hangulat is tetszett. T. Nagy Laura, 2000. 07. 29.; Nekem is nagyon tetszett, a kis házak érdekesek voltak és a kályha múzeum is nagyon szép!...; Nekem a festett ládák tetszettek a legjobban. Dózsa Edina, Tatabánya, 2008. 05. 01.; Nagyon tetszett a kiállítás, főleg a műszaki eszközök. Szabó Dániel 2008. 08. 04.; A kályhacsempék tetszettek a leginkább. Tamás Anna* (2007). Az írni nem tudó gyerek helyett a szülő jegyzi be, hogy mi tetszett annak legjobban: *Tamás Fanni 5 éves, a népviselet tetszett neki; Tamás Benedek 4 éves, az ágyúgolyók tetszettek neki* (2007). Ezekben az esetekben a gyerekek rajzzal egészítették ki az üzenetet.

Még néhány példa: *Nagyon tetszett a múzeum és a parasztházak is* (2007); *Kivételesen nagy gyűjteményt láttunk. A legjobban tetszett a nyárs! 2007. 07. 31.; Nagyon érdekes volt, a házak tetszettek odakint a legjobban. Tülk Barbara, Magyarország, Pápa.* A dicséret, tetszés kifejezése mellett a gyerekek, fiatalok azok, akik ötleteket adnak a kiállítások rendezéséhez: *Érdekes lenne, ha a régi dolog mellé tennének ugyan olyant amit mi használunk. Azért nagyon érdekes, szép és különleges helyen van! 10 éves, Domiczi Orsolya Kincső, Seattle (U. S. A.), Tallin (Észtország).* És következzen még néhány példa a fiatalok bejegyzéseiből, amelyek önmagukért beszélnek: *Szerintem a dús összeállításból a legszebbek a házak. Sarány Orsolya; …Szépek a fegyverek! Józsa Tamás; A legszebbek a kályhák és a házak.*

[44] Vö. GRÁFIK Imre 2000, 247.

Lázár Réka, Sarány Zsolt; Megnéztük a múzeumot és nagyon tetszett. Számomra a rádiók régi telefonok tetszettek még máskor is szeretnék jönni Nistor Krisztina (Cluj-Napoca) 2005. 07. 26.; A tájház és a népviseletek nagyon tetszettek. Galambos Rita, 2005. július; Tetszettek a falusi házak és az írott tojások. Érdekesek voltak a gépek; Nagyon szeretem a régi tárgyakat és minden tetszik, de legjobban hintók tetszettek, a fejszék és a lakatok. 2004. V. 27. Ambrus Csilla, Csíkszereda; Nekem minden tecet de legjobban a cséplőgép tecet. Kolumbán Barbara, 2004. máj. 27.; Nekem a szerszámok, a fényképek, a festmények, és az udvar tetszett legjobban. 2004. V. 27.; Szép a kiállítás és nagy. Ilyen sok gépet talán sehol sem látni. Reméljük sokáig gyönyörködhetünk benne. Faragó Zsófia, Budaörs; Én még pici vagyok, de tetszett a múzeum, főleg a hímes tojások és a cimbalom. Csáji Bogi; …nagyon tetszettek a régi kocsik és a mezőgazdasági eszközök. Fóris Orsolya, 2004. aug. 10. A gyerekek, fiatalok bejegyzéseiben, akárcsak az illusztrációk esetében, nemek szerint is elkülönül a bejegyzők érdeklődési köre.

A felnőttek bejegyzései általánosabbak, inkább érzelmi alapúak, az élmény által kiváltott érzéseiket, gondolataikat próbálják szavakba önteni: *Köszönjük a csodálatos látványt, az értékes előadást, a szeretetet, amit kaptunk. 2004. júl 28. Zenebarátok Szombathelyi Kórusegyesülete; Meghatottság és öröm tölti el a szívemet, hogy ezt a „kincset" személyesen láthattam…* Ezekből szintén nagyon sok mindenre tudunk következtetni. Kiderül, mi az, ami hiányzik az emberek életéből, de amire igényük van, amit keresnek és amit megad nekik ez az intézmény. Találunk néhány olyan bejegyzést felnőtt tollából is, amikor kiemelnek valami konkrétumot. De amúgy ez nem jellemző a felnőttek bejegyzéseire. Ezekben az esetekben mindig a gyerekkor elevenedik meg a látogató képzeletében, valami már átélt, régi dolog értékelődik fel, ami a múltja része: *Köszönjük az élményt, amit a kiállítás megtekintése nyújtott nekünk. Külön örömünkre szolgált, hogy néhány kép, bútor, kályha „visszaköszönt". Megtaláltuk nagyszüleim éjjeliszekrényének hasonmását. Élmény volt… Mihály Ferencné, Magyarország; Öröm volt számomra visszanézni azt, ami gyerekkoromban még nagyszüleimnél természetes használati tárgy volt… Gödöllő.*

Barna Gábor az általa elemzett szövegcsoportok közti hasonlóságokat is megvizsgálta.[45] Ebbe a sorba próbálom a múzeumi vendégkönyveket is behelyezni. Tartalmilag azonosak az általa vizsgált szövegekkel, hiszen mind köszönetet, hálát fejeznek ki. Ez az állítás érvényes a múzeumi vendégkönyvekre is: *Nagy tisztelettel és köszönettel azért, hogy ápolják a magyar örökséget 2006. 07. 23-án… Kuik Istvánné tanárnő; Köszönjük, hogy itt lehettünk, 2008.;* több aláírás, *Köszönjük szépen a látottakat, felejthetetlen élményt nyújtott, Ambrus, Schmidt család, Bóly, 2008. augusztus 22.,* hogy csak néhány jellemző példát említsek. A templomi, kórházi, panziós vendégkönyvek összevetésénél, e sorrendben, egyfajta deszakralizálódás figyelhető meg. Egy előbbi fejezetben a múzeumi vendégkönyvek szöveganyagát a panziók vendégkönyveinek beírásaival hoztam párhuzamba. Jelen felvetés alapján, azonban a templomi, kegyhelyi beírásokkal mutat rokonságot. A múzeumra használt jelzős szerkezetek is ezt támasztják alá. A rítus, a ritualizálás azonos alapszituációból kiindulva[46] a szent és a profán arányainak figyelembe vételével a szakralizálódás és a szekularizálódás felé viszi el az adott helyet és az így létrejött szöveganyagot is. A múzeum ennek alapján a kegyhelyekhez, templomokhoz hasonlóan szakrális jelleget ölt. Az idézett szerző által felállított formai váz a múzeumi vendégkönyvek beírásaira is érvényes, hiszen ezek is leggyakrabban a megszólítás, köszönetnyilvánítás, jókívánság (áldáskérés)[47] sémájára épülnek.

9. Összegzés

Összefoglalóként a bejegyzések tükrében elmondható, hogy a múzeum népszerű kirándulóhely, ahol minden korosztály talál a maga számára emlékezetes látnivalót. A hely szellemisége visszaköszön a beírásokból, melyek alapján a múzeum olyan, mint egy „zarándokhely", ahová szívesen jönnek és térnek ismételten vissza a látogatók, feltöltődni a *magyarság itt megőrzött értékeiből.* Elmondhatjuk, hogy a hely lélektani szerepe a leghangsúlyosabb a bejegyzések fenti olvasatai nyomán. A bejegyzők által megfogalmazottak segítségével körvonalazódik az az igény is, amit a látogató a múzeum intézményével szemben megfogalmaz.

D. Haszmann Orsolya – Haszmann Pál Múzeum, Alsócsernáton 330. RO-527070; haszmannorsi@yahoo.com

[45] BARNA G. 2000.
[46] Vö. BARNA G. 2000, 38.
[47] BARNA G. 2000, 40.

Irodalom

ASSMANN, J.
1999 *A kulturális emlékezet,* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
BARNA G.
2000 Vendégkönyvek kegyhelyen, kórházakban és szállodákban – a ritualizált viselkedésmódok új, írásos formái és forrásai, in: Kuti Klára – Rásky Béla (szerk.): *Azonosságok és különbségek. Mai néprajzi kutatások Ausztriában és Magyarországon,* Budapest, 29–42.
2002 A kompenzáció rítusa. Bácskaiak a Mátrában a mátrafüredi Ivanits panzió vendégkönyve alapján, *Néprajzi Látóhatár,* 1–4, 171–180.
FEJŐS Z.
2003 *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok,* Gondolat Kiadó, Budapest.
FRAUHAMMER K.
2004 Írásba foglalt vágyak és imák. Szempontok az írásos ájtatosság társadalmi hátteréhez, in: Barna Gábor (szerk.): *Rítusok, folklór szövegek,* Paulus Hungarus – Kairosz, 115–125.
GRÁFIK I.
2000 Az etnoszemiotikai kutatások lehetőségeiről, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 9, 244–264.
ISTVÁN A.
2003 Az imádkozás rendhagyó formája, *Korunk,* XIV, 3, 7–21.
KESZEG V.
1991 *A folklór határán,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
KÓNYA Á.
1999 Amíg megnyílt a csernátoni múzeum, *Háromszék,* 1999. szeptember 24., 2760. sz., 13.
TÜRK T
2003 Mire jók a vendégkönyvek? A kiállítási vendégkönyvek használata a Szépművészeti Múzeum közönségkapcsolati munkájában, *Múzeumi Közlemények,* 2006/2, Budapest, 48–53.

Mesajul cărţilor vizitatorilor în Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat

(Rezumat)

Scopul cercetării este în primul rând să contureze, pe baza însemnărilor introduse în cartea vizitatorilor Muzeului „Haszmann Pál” din Cernat (jud. Covasna), o imagine generală despre rolul, locul şi raza de acţiune a muzeului. În prima parte a lucrării am făcut o analiză generală a însemnărilor pe baza unor criterii stabilite, după care am analizat textele din anii 1970. În a doua parte am detaliat intertextualitatea ce se reflectă în cărţile vizitatorilor, relevând textele cu care semnatarii îşi nuanţează mesajul, şi am investigat dacă în legătură cu acest obicei se poate constata o specificitate defalcată pe generaţii, pe an. În continuare am analizat relaţia textului şi imaginii cu ajutorul desenelor, ilustraţiilor desenate în cartea vizitatorilor, iar în final am făcut o analiză a ultimelor cinci ani pe baza conţinutului şi a tematicii.

The message of the museum's visitors' books in "Haszmann Pál" Museum

(Abstract)

The scope of my research is primarily to outline, based on the notes written in the visitors' book of the "Haszmann Pál" Museum in Csernáton (Covasna county), a general image about the role, place and range of action of the museum. In the first part of my paper I made a general analysis of the notes according to well-defined criteria, and then I analyzed the texts of 1970s. In the second part I detailed the intertextuality reflected in the visitors' books, by revealing the words visitors use to make their notes more colorful and by analyzing whether we can find some year- or generation-specific characteristics in this custom of signing in the visitors' book. Furthermore, I analyzed the relationship between text and image based on the drawings and illustrations made in the visitors' book and at the end I make an analysis of the last five years according to the content and themes used.

1. táblázat
Az idézetek évenkénti megoszlása

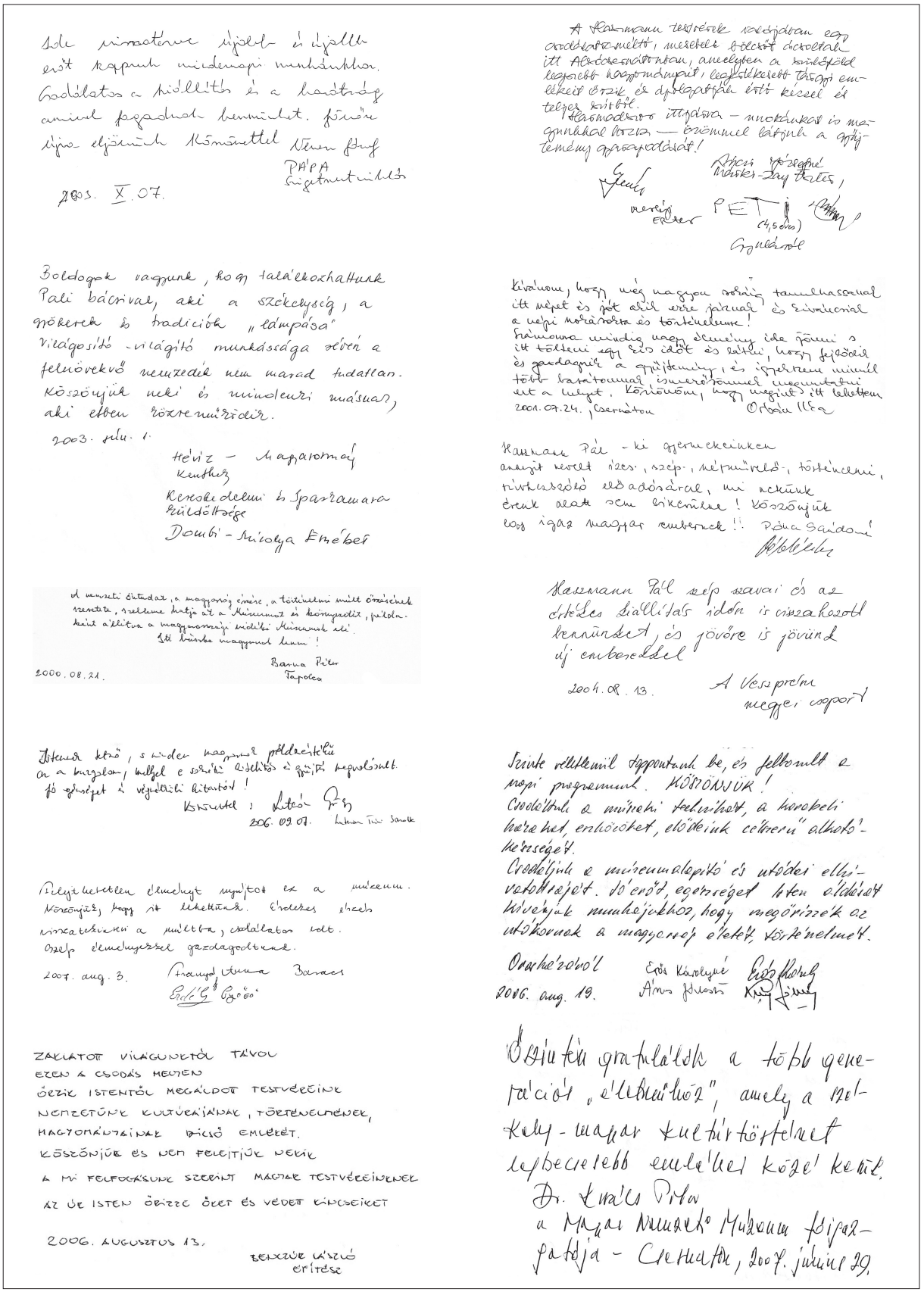
Év	Darab
1973	4
1974	2
1979	2
1984	1
1986	1
1992	3
1993	2
1994	2
1995	6
2000	9
2001	7
2002	5
2003	15
2004	6
2005	7
2006	8
2007	13
2008	11
Összesen:	**104**

2. táblázat
Az idézetek eredet szerinti megoszlása

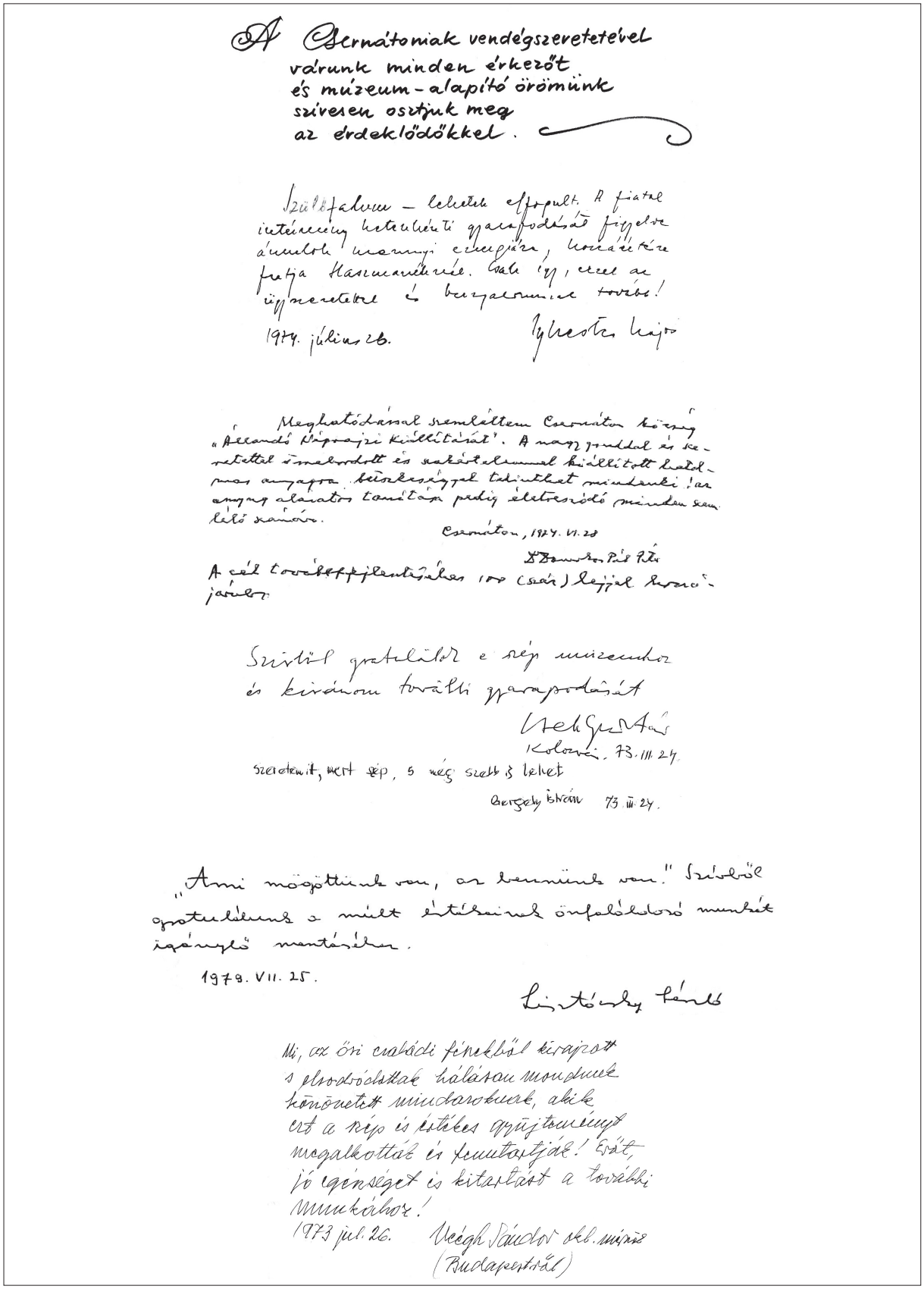
1. Szépirodalmi szövegek (lírai, prózai alkotások, szállóigék)	58
2. Népköltészeti alkotások (népdalok, emlékversek, jókívánságok)	8
3. A populáris irodalom szövegei (énekszövegek)	5
4. Egyházi szövegek (igeversek, bibliai idézetek, egyházi énekek)	7
5. Saját alkotások (versként megfogalmazott szövegek)	3
6. Más (amit egyik kategóriába sem lehetett sorolni, vagy ismeretlen eredetű)	24

3. táblázat A felhasznált motívumok jellege

Év	Fitomorf ábrázolás	Zoomorf ábrázolás	Antropomorf ábrázolás	Jelkép, embléma	Élményanyag megjelenítése	Összesen
1992				1		1
1993				1		1
1994	1	1				2
1995	1		1	3		5
2000		2	3	2	1	8
2001	2		2	3	2	9
2002	1	2	1			4
2003	1		1	1	1	4
2004	5	3	2	1	2	13
2005	7	4	11	2	1	25
2006	8	2	14	2	5	31
2007	4	1	9	2	3	19
2008						
Összesen	**30**	**15**	**44**	**18**	**15**	**122**

1. ábra Felnőttek bejegyzései (első olvasat)

A Csernátoniak vendégszeretetével
várunk minden érkezőt
és múzeum-alapító örömünk
szívesen osztjuk meg
az érdeklődőkkel.

Szülőfalum – lehetek eltompult. A fiatal
ifjúságnak kutatásait gyarapodását figyelve
állandó munkái erejére, lankadatlan
hajtja Hasznaméterére. Csak így, ezzel az
ügyszeretettel és buzgalommal tovább!
1974. július 26.

Megtekintésével szemléltem Csernátonban közreadott
«Állandó Néprajzi Kiállítását». A nagy gonddal és sze-
retettel összeállított és szakértelemmel kiállított hatal-
mas anyagot bárkinek szívesen tudom ajánlani az
anyag alaposabb tanulmányozása pedig élvezetes minden szem-
lélő számára.
Csernátonban, 1974. VI. 28

A cél továbbfejlesztéséhez 100 (száz) lejjel kívánom
járulni.

Szívből gratulálok e szép múzeumhoz
és kívánom további gyarapodását
Csernátonban, 73. III. 24.

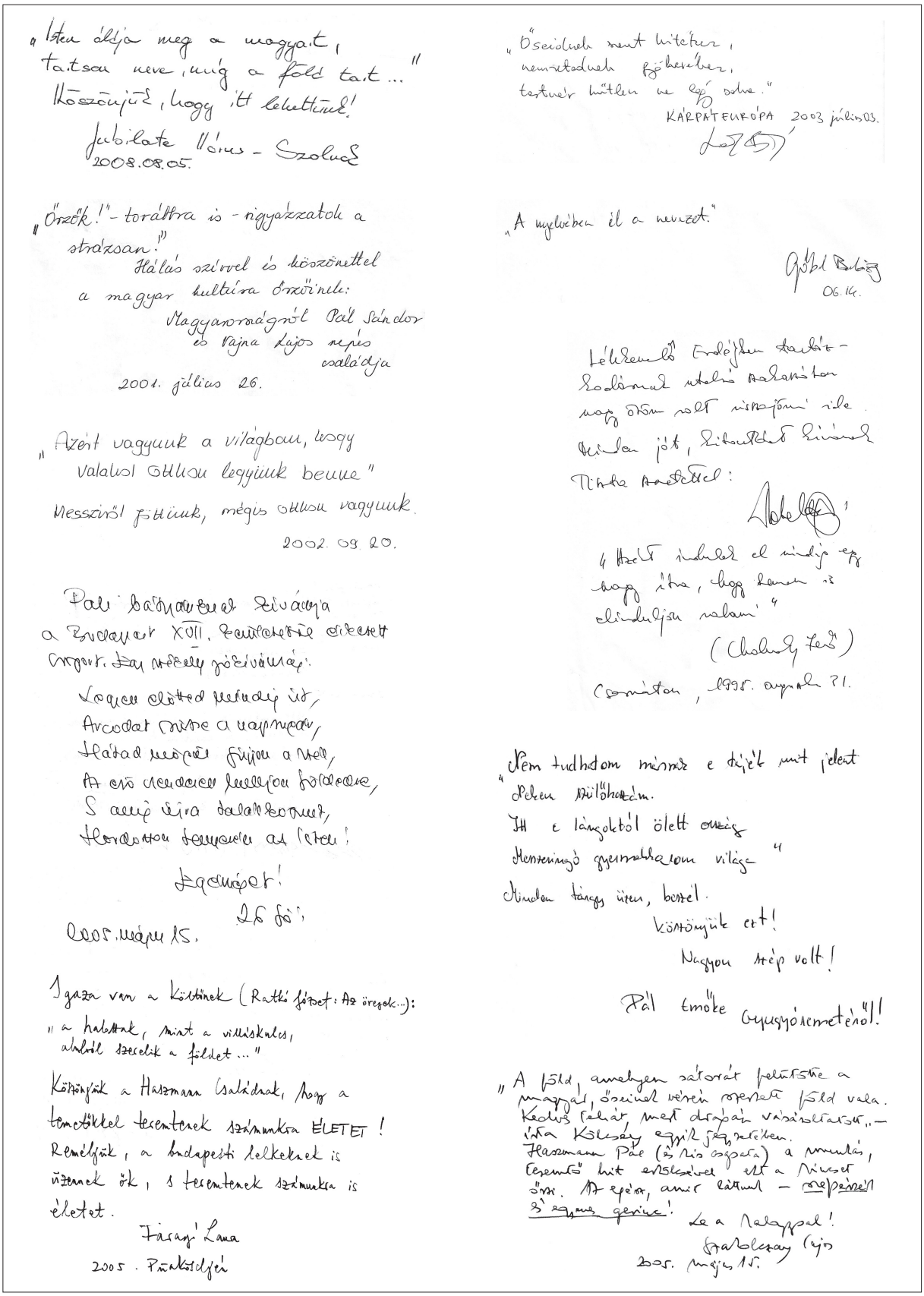
szeretem it, mert szép, s még szebb új lelket

Csernátonban 73. III. 24.

„Ami mögöttünk van, az bennünk van." Szívből
gratulálunk a múlt értékeinek önfeledt munkát
igénylő mentéséhez.
1973. VII. 25.

Mi, az őri családi fészekből kirajzott
s elszórványosultak hálásan mondunk
köszönetet minden arcoknak, akik
ezt a szép és értékes gyűjteményt
megalkották és fenntartják! Erőt,
jó egészséget és kitartást a további
munkához!
1973 jul. 26. Vécsey Sándor okl. mérnök
(Budapestről)

2. ábra 1970-es évek (második olvasat)

„Isten áldja meg a magyart,
tartsa neve, míg a föld tart..."
Köszönjük, hogy itt lehettünk!
Jubilate Chorus - Szoluck
2008.05.05.

„Őrzők!" – toráltra is – nyugtázzatok a strázsán!"
Hálás szívvel és köszönettel
a magyar kultúra őrzőinek:
Magyarországról Pál Sándor
és Rajna Lajos nejes
családja
2001. július 26.

„Azért vagyunk a világban, hogy
valahol otthon legyünk benne"
Messziről jöttünk, mégis otthon vagyunk.
2002. 09. 20.

Pali barátunkat szívvel
a Budapest XVII. kerületbe
invitálom. Jöjj nyáron
is gyönyörű!
Legyen előtted mindig út,
Arcodat érje a napsugár,
Hátad mögött fújjon a szél,
Az ősi mondacska kellően forrjon,
S amíg élsz a szalámiszeletet,
Mindannyian tegyünk az életre!
Egészségedre!
Jó főzést!
2005. május 15.

Igaza van a Költőnek (Rattkó József: Az öregek...):
„a halottak, mint a villámkalács,
alulról szelik a földet..."
Köszönjük a Hasznos családnak, hogy a
temetőkkel teremtenek számunkra ÉLETET!
Reméljük, a budapesti lelkeknek is
üzennek ők, s teremtenek számukra is
életet.
Tárnok Lara
2005. Pünkösdjén

„Őseinknek mentsük hitünket,
nemzetünknek fájdalmában,
testvérháborúban ne egymás ellen."
KÁRPÁTEURÓPA 2003 július 03.

„A nyelvben él a nemzet."
06.14.

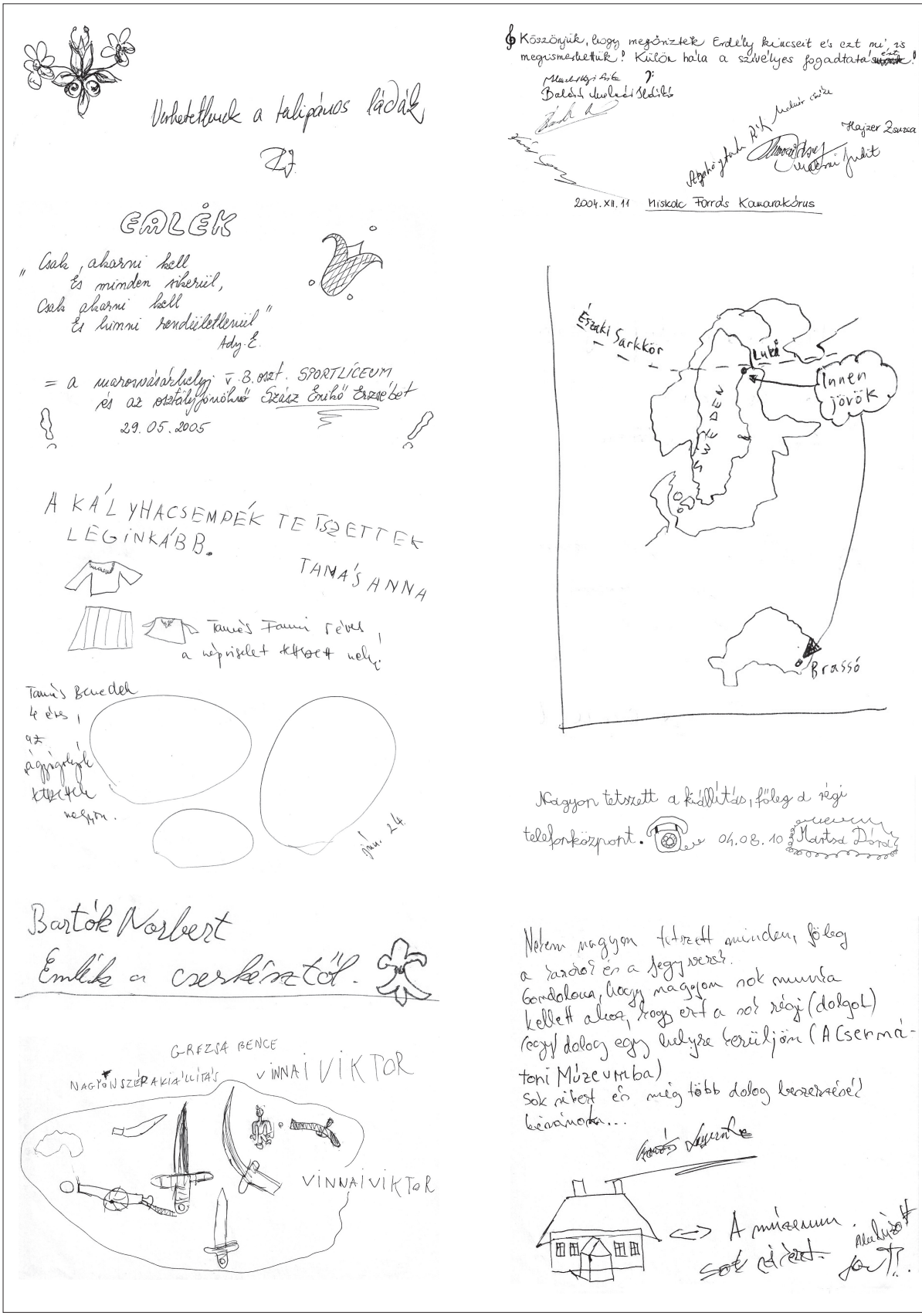
Lélekemelő Erdőjében találtam –
Sándornak utolsó találkozóján
nagy örömmel volt viszontlátni ide.
Mindig jót, szívmelengetőt hívunk
Tiszta szívvel:

„Mert indulok el minden egy
hogy itt, hogy ismét is
elindulhassak valami."
(Charlie Faith)
Csömödön, 1995. augusztus 21.

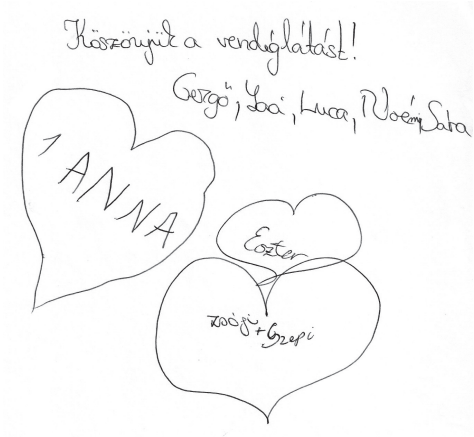
„Nem tudhatom mámor e dicsőt mit jelent
Nekem szülőhazám.
Itt e lángoktól ölelt ormaid
Mesterségtől gyermekkorom világa"
Minden tárgy üzen, beszél.
Köszönjük ezt!
Nagyon szép volt!
Pál emléke gyermekeinek!

„A föld, amelyen sátorát felütötte a
magyar, őseinek vérén szerzett föld volt.
Kedves Tehár mert drágán vásárolták..." –
írta Kölcsey egyik fogalmában.
Hasznos Pál (a kis osztály) a munkás,
teremtő hit erősítésével ezt a hírnevet
őrzi. Az egész, amit kaptunk – megőrizni
és tovább gyarapítani! Le a kalappal!
Szabolcsay Gyula
2005. május 15.

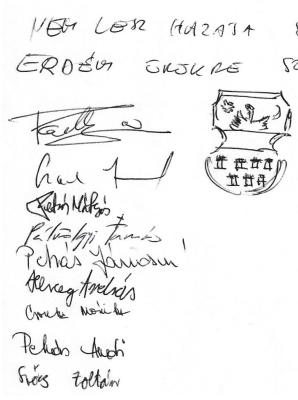
3. ábra Idézetek (negyedik olvasat)

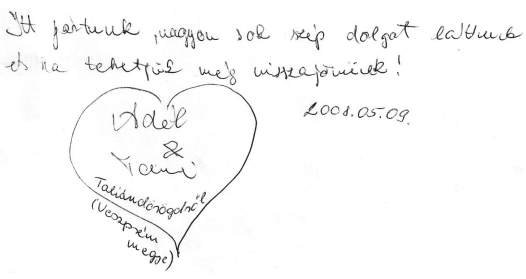

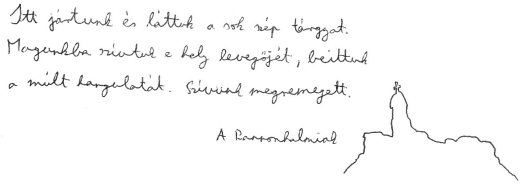
4–5. ábra Rajzok (ötödik olvasat)

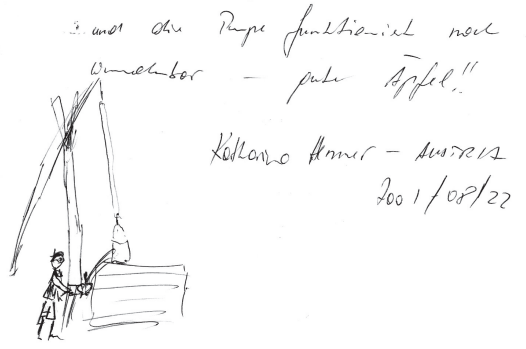

Köszönjük a vendéglátást!
Gergő, Zsolt, Luca, Noémi Sára
ANNA
Eszter
Zsolt + Gergő

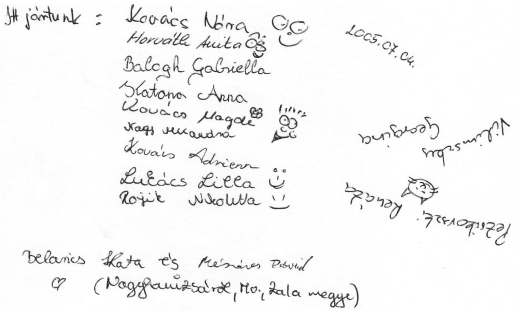

Nagyon sok szép dolgot láttunk.
Köszönjük, hogy itt lehettünk!
Minden nagyon szép volt.
Lili, Sarma, Lici
Jó nagy a múzeum és szép!!!
Heke
Vicky
Rajzolta: Burzás Viktor 2006

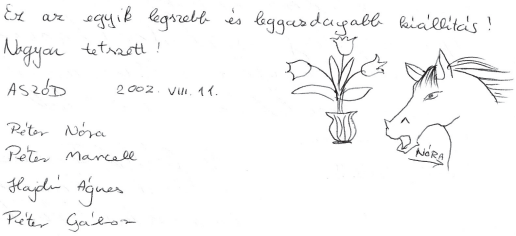

VÉGH LÉSZ HATALMA SEMMI ÁRÁSNAK
ERDÉLY ÉRDEMRE SZABAD MARAD!!

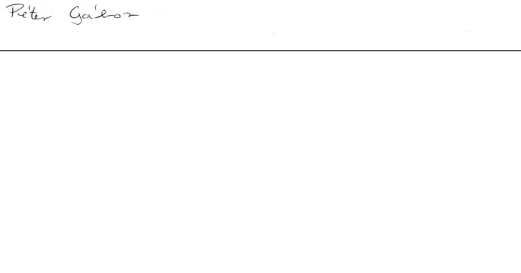

Itt jártunk, nagyon sok szép dolgot láttunk
és ha tehetjük még visszajövünk!
2008.05.09.
Adél
&
Anna
Találmányozó
(Leonardo
megye)

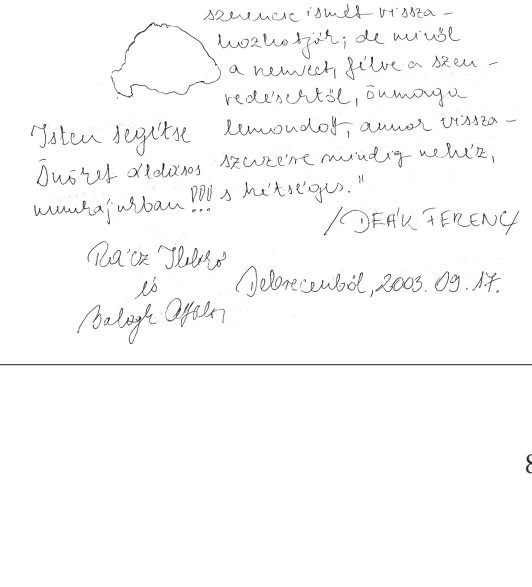

Itt jártunk és láttuk a sok szép tárgyat.
Magunkba szívtuk a hely levegőjét, beültünk
a múlt hangulatába. Szívvel megszeretett.
A Parasztházból

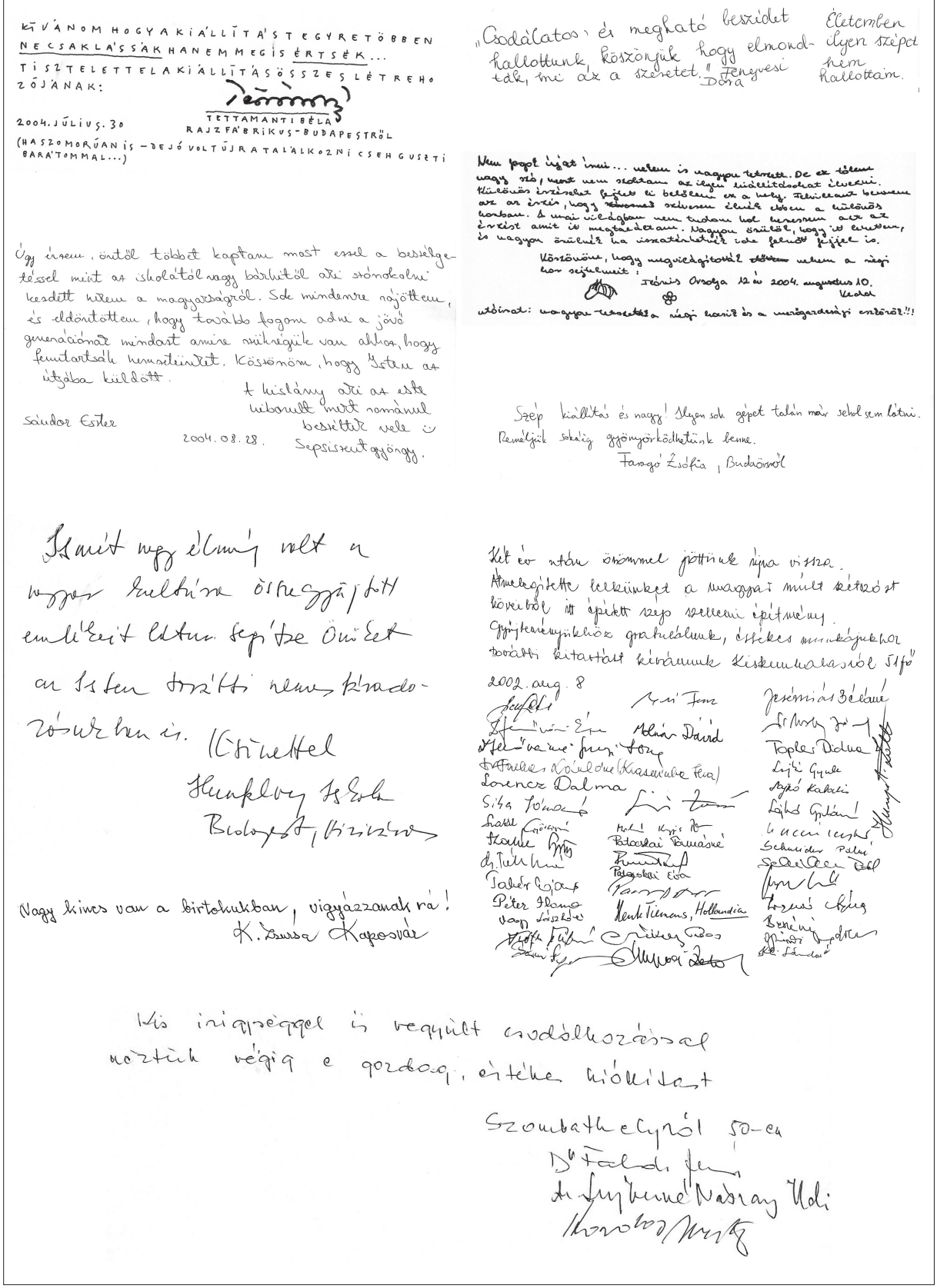

2001/08/22

Itt jártunk:
2005.07.04.

Bekecs Kata és Kerekes Dávid
(Nagykanizsa, Mo., Zala megye)

Ez az egyik legszebb és leggazdagabb kiállítás!
Nagyon tetszett!
ASZÓD 2002. VIII. 11.
Péter Nóra
Péter Marcell
Hajdú Ágnes
Péter Gabi
NÓRA

Isten segítse
Önöket álmaikban
minden
Balogh Áfonya
Debrecenből, 2003. 09. 17.

6. ábra 2000 után (hatodik olvasat)

Acta Siculica 2009, 85–96

Daniel Rita

JÖNNEK ELEGEN… TAMÁSIÉRT ES, MÁSÉRT ES
A FARKASLAKI TURIZMUS MŰKÖDÉSE

A valóság, az autenticitás, a megjátszottság és a fesztivitás kérdése számtalan témában és környezetben előfordul a néprajzkutatók körében. A turizmus talán az a terület, ahol a leginkább releváns ez a probléma. Milyen a turistát fogadó közösség valósága? Mi az, amit valóságként tálalnak a turistának? És mit fogad el igaziként a látogató? Mit lehet kívülállóként igazinak tételezni? Ezekre a kérdésekre keresem a választ, annak tudatában, hogy néprajzkutatóként válaszként magam is csak egy reprezentációt tudok nyújtani.

Farkaslakára irányuló kutatásom alatt mindig igyekeztem beszélgetéseket kezdeményezni a „farkaslaki valóságról", azaz mindarról, ami a falu mindennapi életében fontos, ami foglalkoztatja a farkaslakiakat közösségi szinten. E beszélgetések alatt azzal szembesültem, hogy bármiről kérdezhettem, akarva-akaratlanul valamennyi beszélgetőtársam esetében egy idő után a turizmus került szóba. A vélemények ugyan különbözőek voltak, az viszont közös, hogy azt mutatják: nem közömbös, mindannyiuk életének fontos része a turizmus, hiszen saját életterükben jelent meg és vált egyre gyakoribbá az idegen bámészkodó: a turista.

Minél többet foglalkoztam Farkaslakával, annál világosabb volt számomra, hogy rendkívül érdekes és összetett téma lehet a turizmus kutatása. Ezt a komplexitást szeretném dolgozatomban bemutatni, a Farkaslakán működő élethelyzetek között keresem a kutató, a helyi lakos, valamint a turista számára releváns valóságokat.

Dolgozatom három fő egységre épül. Az első, bevezető rész tájékoztató jellegű, amelyben a lokális turizmus kialakulásának folyamatát írom le. Azért tartom fontosnak ezt már a dolgozat elején bemutatni, hogy kijelentéseimnek alapot teremthessek, illetve, hogy a kívülálló is ráláthasson az eseményekre és tájékozottságot szerezzen a témáról. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy melyek azok az idegenforgalmi-kulturális elemek, amelyek vonzzák a turistákat. Leginkább itt figyelhető meg az összetettség, nagyon sok motiváció találkozása révén alakult ki ennyire sikeresen a helyi vendéglátás. A harmadik részben azt követtem végig, hogy a turizmus megjelenése milyen hatással volt a közösség életére, hogyan alakította azt. A farkaslaki beszélgetéseimből származó részekkel átláthatóbbá és példázhatóbbá teszem a dolgozatot. További forrásként hasznosítottam a Tamási Áron Emlékházban található vendégkönyvek bejegyzéseit,[1] valamint a Farkaslakát reklámozó internetes honlap információit.[2]

1. A farkaslaki turizmus kialakulása

1.1. Mentalitásbeli váltás

Azt gondolhatnánk, hogy a turizmus kibontakozása rendkívül egyszerű folyamat: megjelennek a turisták, a helyiek rájönnek, hogy ez a gazdasági fellendülés lehetőségét rejti magában, megteremtik az infrastrukturális hátteret, és máris jöhetnek tömegesen a vendégek. Ez viszont korántsem történik ilyen könnyen és főleg nem ilyen gyorsan. És, úgy tűnik, nem is a gazdasági háttér megteremtése a legnagyobb kihívás, hanem az azt megelőző mentalitásbeli váltás. Ennek a váltásnak a során a helyi lakosoknak olyan gondolkodásmódot, viselkedést kell elsajátítaniuk és működtetniük, amelyben meggyökerezhet a turizmus. A mentalitásbeli váltás közösségektől függően lehet hosszabb vagy rövidebb időtartamú, Farkaslaka esetében messzire nyúlik vissza.

Mivel a falunak nincsenek kiterjedt megművelhető földterületei, lakói már a 19. században a mezőgazdaság és az állattartás mellett bokorvágással, almatermesztéssel, szénégetéssel egészítették ki jövedelemforrásaikat. A kommunizmus idején a korábbiaknál szélesebb mértékben alakultak ki az informális gazdaság különféle formái is.[3] Ennek hatásai két irányúak voltak: egyrészt kialakult a találékonyság, az a képesség, hogy meglássák az új helyzetekben a pénzkereseti lehetőséget, másrészt megtűrté, majd elfogadottá váltak a nem hagyományos

[1] Sajnos nem állt az összes rendelkezésemre, így kettőt választottam ki, az ott fellelhető legrégebbit (1978–1979) és a legújabbat (2007–2008).

[2] Lásd www.farkaslaka.ro

[3] Lásd JAKAB Cs. – MÁRTON L. A. 2000, 119; a szénégetés körüli informális gazdasági technikákról (KINDA I. – PETI L. 2004).

jövedelemszerzési módok, amelyek gyakorlása során gyakran a falu egykori szigorú normáival kellett szembeszegülniük.[4]

Ennek a jelentőségét egy másik példával összevetve tudom leginkább szemléltetni. Benedek H. János egyik tanulmányában[5] azt a kérdést teszi fel, hogy miért nem alakult ki a turizmus Kisbaconban, holott minden lehetőség adott volt rá. Az általa felsorolt gátló tényezők közül kettőt emelnék ki, amelyek témám szempontjából is beszédesek. Az egyik, amelyet sokan hangoztatnak, hogy Benedek Elek úr volt, „nadrágos személy", „nem a paraszti értékrend szerint élt".[6] Tamási Áron ezzel szemben úgy állította be magát, mint aki egyértelműen a nép közül való, velük egyenrangú. A másik gátló elem az volt, hogy nem alakult át a hagyományos vendéglátás – amely „előírja a gazda részére a vendéggel való előzékeny viselkedést, a másfajta tevékenységek megszakítását a vendéggel való foglalkozás javára", a vendég részére „előírja az udvarias viselkedést, valamint a vendégeskedés igényeinek és időtartamának meghatározott keretek között tartását"[7] – turista alapú vendéglátássá, amely a vendégnek nagyobb szabadságot, a vendégfogadónak fizetséget és kisebb személyességet biztosít.[8]

Láthatjuk tehát, hogy a falu mentalitása nagyon fontos: az, hogy el tudják fogadni a váltást, képesek legyenek feladni saját gátló normáikat és át tudjanak állni a gazdaságilag jövedelmezőbb megélhetési forma elfogadására. Farkaslaka esetében ez minden jel szerint megtörtént, így a turisták megjelenésével és egy vállalkozó szellemű ember biztatására beindulhatott a vendégfogadás.

1.2. Tamási Áron szerepe a turizmus kialakulásában

Ahhoz, hogy kialakulhasson a turizmus, kellett egy indok, ami megadta a kezdő motivációt a turistáknak. Úgy gondolom, hogy ebben az erdélyi faluban ezt a kezdő motivációt Tamási Áron író alakja jelentette. 1966-os végrendeletében azt kérte, hogy halála után Farkaslakán temessék el. Ugyanebben az évben, május 26-án elhunyt, majd a Magyar Írószövetség közbenjárására hazaszállították, és június 10-én sor került a temetésére Farkaslakán.[9] Az idősebbek szerint ezt követően érkeztek már látogatók, rendszerint Tamási Áron személyes ismerősei vagy az irodalom iránt érdeklődők, akiket – ha szükséges volt – a helyi értelmiségiek vagy más ismerősök láttak vendégül. Az író testvére, Tamási Gáspár nagyon fontos szerepet töltött be a kezdeti időkben: a legnagyobb turisztikai látványosságnak számított a *Vadon nőtt gyöngyvirág* című kötete kézirata, amelyet szívesen mutatott meg az érdeklődőknek is.[10] A visszaemlékezés 1971-ben nyomtatásban is megjelent, így nagyobb tömegek is hozzáférhettek, többen tudomást szerezhettek a jó tollú parasztíróról. 1972-ben megalakult a Tamási Egylet, és felavatták a Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor által készített szobrot, valamint ünnepélyesen megnyitották az emlékházat is.

Bár abban az időben nehezebb volt az utazás, mégis folyamatosan és rendszeresen látogatták a farkaslaki emlékházat, amelynek a kiállított tárgyak mellett a sajátos vendégfogadása volt a jellegzetessége. Tamási Gáspár ugyanis személyesen beszélgetett el a látogatókkal és vezette körbe őket a berendezett emlékszobában. Azt, hogy a megnyitást követő években már tömegessé váló látogatásról beszélhetünk, az 1978-as vendégkönyv bejegyzései bizonyítják: abból az évből 631 bejegyzés szerepel, egy vagy több aláírással, ám olykor egész iskolai osztályok egyetlen bejegyzéssel vannak képviselve. A turizmusnak ez a formája egy akkor alakuló irodalmi kultuszra reagált, így idegenforgalomról sem abban az értelemben beszélhetünk, mint a mai, tömegessé vált jelenségről. Ebben a korszakban (1972–1989) a turizmus fő mozgatórugója tehát maga Tamási Áron személyi kultusza, a fő attrakció Farkaslakán az őt és életterét reprezentáló emlékszoba, az ott tárlatot vezető Tamási Gáspár, illetve a templom melletti emlékmű és az író sírja.

Úgy gondolom, hogy nagyjából eddig tartott az az időszak, amikor a turisták elsősorban a Tamási-kultusz jegyében érkeztek Farkaslakára. Nem azt állítom, hogy a későbbiekben nem volt fontossága – dolgozatom későbbi részében elemzem, hogyan használják fel a kulturális elemeket, köztük Tamási Áron nevét is –, de akkor már a turizmus motivációja egy nagyon erőteljes etnikai célzattal keveredett, ahol Farkaslakát inkább *erdélyi székely falu* (mindhárom elem egyformán fontos!) mivolta miatt kezdték látogatni. Ez leginkább azzal a ténnyel támasztható alá, hogy a később érkező turisták nagy része már

[4] Ilyen norma például az, hogy a vendégfogadás szívesség, tehát nem szabad pénzt elfogadni érte, az nem lenne „tiszta" pénzkereset (vö. BENEDEK H. J. 1998, 107).

[5] BENEDEK H. J. 1998.

[6] BENEDEK H. J. 1998, 104.

[7] BENEDEK H. J. 1998, 107.

[8] Ugyanennek a váltásnak a nehézségét és fontosságát emeli ki Gagyi József is Máréfalva kapcsán. „Székelyföldi falvakban még általánosnak mondható, de mostanában gyengülni kezdő kulturális mintának" nevezi azt a szokást, miszerint „a vendéget fogadni kell s ellátni; ugyanakkor ez nem mehet a gazdálkodás kárára", és ami a legfontosabb: „pénzben nem mérhető nagy értéke van a vendéglátásnak mint kivételes (ünnepi), szimbolikus ajándékgesztusnak". (GAGYI J. 2005, 92.)

[9] Bővebben lásd SIPOS L. 2006, 211.

[10] M. T. (férfi, 50 éves) visszaemlékezése.

hosszabb időre – egy hétre vagy tíz napra – érkezik, és abból esetleg fél napot ölel fel az emlékház meglátogatása.

1.3. A turizmus iparággá fejlődése

Farkaslakán, a turizmus terén a változást a rendszerváltás jelentette, de leginkább az 1992-es év, amikor a helybéli K. S. nagy vállalkozásba kezdett: rábeszélt pár farkaslaki családot, hogy külföldi tapasztalatai mintájára faluszinten szerveződjenek vendéglátóipari hálózatba, és fogadjanak vendégeket.[11] Azok a családok, akik meg tudták teremteni önerőből az infrastrukturális feltételeket,[12] és nyáron biztosítani tudták az otthontartózkodást, a jövedelemkiegészítés reményében csatlakoztak K. S.- hez. A papírmunkák, valamint az infrastrukturális feltételek teljesítése után 1995-ben megalakult a G. T. vállalkozás, 15-20 család összefogásával. Akkoriban 40-45 ember elszállásolását tudták vállalni egyszerre, családonként 2-4 vendég elszállásolásával. A vezető mára már több utazási irodával (magyarországiakkal) is szerződést kötött, és a szállásadók számát 35 családra növelte, így 110 személyt tudnak egyszerre elszállásolni a faluban.[13] A vezető fia is épített egy panziót, ahol 50 főt tud elszállásolni egyszerre; ide a G. T. azon vendégei jönnek, akik nem akarnak családoknál lenni.

Bár a G. T. foglalkoztatottjainak száma nőtt, nagyon sokan váltak is le erről a hálózatról, akik önállósodtak, esetleg bővítették a szobák számát, és interneten, önállóan kezdték hirdetni szolgáltatásaikat. Ez még mindig egy familiárisabb formája volt a vendégfogadásnak, hisz nem szervezett kirándulócsoportokat, hanem családokat, kisebb, 5–15 fős csoportokat fogadtak.[14] Esetükben mélyebb barátságok alakultak ki, visszatérő turistákról beszélhetünk, hiszen a vendégfogadásnak ez a formája lehetővé teszi, hogy a legtöbb időt tölthessenek a vendégfogadó családdal. Eleinte inkább az idősebb generáció vállalta a vendégfogadást, a nyugdíj kiegészítéseként (mivel ők egyébként is nagyrészt otthon tartózkodtak), aztán egyre inkább kezdett a fiatalabb generáció is részt venni ebben a munkában, lehetőséget látva benne. Ahogyan egyre többen felismerték a turizmus nyújtotta lehetőségeket, egyre nagyobb (és személytelenebb) vendégfogadók jöttek létre.

2009-ben hat panzió működött Farkaslakán, ezek különálló épületekben egyenként 8–17 személyt tudtak elszállásolni; ezeken kívül létezett egy jóval nagyobb is, amely 70 vendég elszállásolását volt képes megoldani. A turizmus továbbra is fejlődik, hiszen tudomásom van egy most építkező fiatal házaspárról, akik 45-50 fő elszállásolására alkalmas panziót terveznek.

A 90-es évek elejétől napjainkig tartó infrastrukturális fejlődés azt jelzi, hogy a helyiek lehetőséget láttak a turizmusban, érdemesnek látták átalakítani lakásukat, életterüket, családi intimitásukat. A fent bemutatott fejlődés következmény, de nagyon beszédes; ezért is tartottam fontosnak részletezni: a turizmus felé fordulás anyagi megvalósulásait láthatjuk az átalakított házakban, felépített panziókban.

2. Kínálat és kereslet

Feischmidt Margit a turizmus indítékait és működését elemző munkájában azt írja: „Az Erdélybe irányuló magyarországi turizmusnak két formája van. Az első esetben a természet, a táj szépségei és a természetközeli falusi életmód vonzzák Erdélybe a turistákat, akik többnyire magyarok lakta (…) parasztházaknál szállnak meg."[15] Ezt a formát a lágyturizmus vagy *ökoturizmus* kategóriájába sorolhatjuk, és szorosan kötődik a másik típushoz, amely az *örökségturizmus* felé mutat, amely során „látványosságként emlékműveket, szobrokat, templomokat, nevezetes események színhelyéül, neves emberek lakhelyéül szolgáló épületeket vagy sírhelyeiket tartják számon". Ennek fő szempontja, hogy magyar vonatkozású hely legyen, „ilyenformán az örökségturizmus egy speciális esetével állunk szemben, az etnikai turizmussal, amelynek legfontosabb motivációja az etnikai és kulturális azonosság és az autentikus nemzeti létezés megtapasztalása utáni vágy".[16]

2.1. A falu kínálata

A turista leginkább interneten néz információ után a szálláshelyekkel és magával a faluval kapcsolatban, ezért fontosnak tartottam tanulmányozni a Farkaslakát reklámozó internetes oldalt is. Annak ellenére, hogy az interneten történő önreklámozás egy jól meghatározott séma szerint épül fel, általánosan használt elemekkel, vannak olyan motívumok, amelyek kizárólag Farkaslakára jellemzőek. Jelen esetben éppen ennek vizsgálata a fontos: mi az, amit a falu különlegesként ajánl, meggyőzve a látogatót, hogy azt a települést, illetve szálláshelyet válassza.

Az oldalon három panzió kínálja szolgáltatásait. A legelső ajánlata: „székelyföldi csillag-kirándulások,

[11] Tanulságos ennek a résznek a kapcsán elolvasni Gagyi József már idézett tanulmányának idevonatkozó részét (GAGYI J. 2005, 92–96). Meglepő, mennyire hasonló a két faluban a turizmus kialakulásának folyamata.

[12] Ilyen feltétel például a benti fürdőszoba és illemhely, külön szoba, villany, gáz és bevezetett, tisztított víz.

[13] K. S. szóbeli közlése alapján.

[14] Valamennyi panzió interneten is elérhető.

[15] FEISCHMIDT M. 2005, 13–14.

[16] Uo.

gyalogos és autós tereptúrák, útiterves kiruccanások, lovaglás, vadles, gombászás, malacsütés. Búboskemence, bográcsmalac-, kenyér-, kürtőskalácssütés akár a vendégeink segítségével is". A következő szolgáltató egység beszédes neve Tamási Áron regényhősével válik ismerőssé.[17] Reklámjukban a névhez híven az írót és a sírját emelik ki, valamit a székely nép vendégszeretetét. A harmadik vendégház „önreklámа" a legrövidebb: „Otthon Tamási Áron szülőfalujában »Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne«".[18]

A *Farkaslakáról* és a *Látványosságok* című oldalakon a hangsúly Tamási Áronra helyeződik, valamint a helyi látványosságok bemutatása (amelynek három eleme is az író nevéhez köthető), ebből szintén az látható, hogy a falu az ő alakját képes igazi helyi specifikumként felmutatni.

Farkaslaka tehát a fejezet elején bemutatott kettős célzatú turizmust kínálja. Egyrészt a személyességet, pihenést, túrázást, természetközeliséget, a falusi élet csendjét (a tömegturizmussal szemben), másrészt a kulturális örökséget ajánlja mint megtekintendő (tehát tárgyiasítható és később eladható) látványosságot. Ennek is két részét különböztetném meg: egyrészt a Tamási Áronhoz kapcsolódó emlékház és műemlék, másrészt az „autentikus falu" „autentikus elemei" képviselik a látványként átélésre ajánlott „farkaslaki valóságot".

Farkaslaka látnivalói mellett még egy szempontból kivételesen jól vonzza a látogatókat: szerencsés elhelyezkedése révén. A Székelyudvarhely melletti faluból ugyanis minden olyan hely egy nap alatt elérhető, amelyek általában a magyarországi turisták célpontjai szoktak lenni (Parajd, Békási-szoros, Csíksomlyó stb.).

2.2. Amit elsőre láthatunk

A faluba beérkezve, anélkül, hogy a lakóházak közé kellene mennünk, a templom mellett megtekinthető a Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor, apa és fia által készített *Tamási-emlékmű*. Ide székelykapun keresztül vezet az út, amelyen rovásírásos felirattal köszöntik a látogatót. Az emlékművön *(1. ábra)* egy kopjafa látható, a székely címerből ihletett hold és csillag, valamint az író műveiben szereplő figurák közül láthatunk néhányat. A hátsó oldalon felirat olvasható: „Tamási Áron, 1897–1966 / Törzsében székely volt / fia Hunniának / hűséges szolgája / bomlott századának". A székelykapu, az emlékművön szereplő alakok és jelképek a székelységet, másságot sugallják, míg a felirat a Magyarországgal való egységet fejezi ki. Ez a furcsa kettősség jellemzi nemcsak Farkaslaka, hanem egész Erdély turizmusát. Kétféle diskurzív stratégia különböztethető meg: „az egyik a szimbolikus bekebelezés, amelyik az idegenséget minimalizálva és historizálva Erdélyt mint a valamikori Magyarország maradványát, sőt annak legautentikusabb részét láttatja, a másik pedig egyfajta belső orientalizmus, amely a nyugatosodott és urbanizálódott Magyarországgal szemben Erdélyt másként, egzotikusként, természetközeliként, hagyományosként mutatja be".[19] Ez a kettősség, a hasonlóság és másság dichotómiája a továbbiakban is fontos lesz, hiszen nemcsak Farkaslaka láttatása ilyen, hanem vélhetően a turista is egyik vagy másik nézettel azonosul, és azt keresi a faluban.

Érdeklődéstől függően a látogató megtekintheti a katolikus templomot, Tamási Áron régi iskoláját, valamint a *Jakab-portát*, Jakab Rozália és elhunyt férje, Jakab Zsigmond[20] munkásságát. A szőttesek a tipikus (ám ma már nem használt) farkaslaki írásos technikával készült szőnyegek, amelyeket szívesen megcsodálnak a turisták, és – mivel csak ezt a lakásbelsőt látják – azt hihetik, hogy valóban ilyenekkel találkozhatnak bármely házbelsőben.

A rövid időre érkező turisták azonban kihagyják ezeket a látványosságokat, inkább az emlékházat keresik meg. Az ahhoz vezető úton végig kék táblák jelzik a helyes irányt, de a helyiek is nagyon segítőkészek: ha idegent látnak a faluban, szívesen eligazítják az emlékházhoz. Útközben több helyen is portékájukat áruló emberek ülnek a padokon, turistákat várva, akik vélhetően megveszik tőlük a télen megkötött csipkéket, megszőtt takarókat és szőnyegeket.

A turista következő állomása az *emlékház (2. ábra)*. Ez komplex vizuális rendszerként igyekszik átfogó képet nyújtani a Tamási Áron munkásságáról, kialakítása tudatos, arra törekszik, hogy aktivizálja a látogató feltételezett tudását és új információkkal is kiegészítse azt. Ez leginkább a kifüggesztett szövegek esetében érhető tetten. Tamásinak például olyan műveiből választottak részleteket, amelyek az iskolai tananyag részét képezik: a *Bölcső és bagoly*, valamint az *Ábel-trilógia* szövegrészletei olvashatók.

A múzeumok tárgyai esetében a legfőbb szempont az eredetiség, autentikusság, hiszen ebben áll

[17] A tulajdonossal folytatott beszélgetés közben megkérdeztem, honnan ered a név, és ezt a választ kaptam: *Hát honnan? Egyszerű. Onnan, hogy Tamásinak Ábel a hőse, és ugye hogyha, hát végülis hogyha szállásadás, akkor a bölcső felel meg a legjobban, s akkor így lett ez a társítás.* (J. R., nő, 37 éves, Farkaslaka, 2007. 12. 27.)

[18] Talán a legismertebb Tamási Áron-idézet.

[19] SEBESTYÉN A. 2005, 63.

[20] Helyi értelmiségiek, Tamási Áron ismerősei voltak, mindketten részt vállaltak az emlékház 1972-es megnyitásában. Jakab Zsigmond állatorvos fa- és csontfaragásokat, metszeteket, neje pedig szőnyegeket és szőtteseket készített.

a tárgy szimbolikus értéke.[21] A Tamási Áron Emlékház 2006-os felújítása alkalmával azonban minden eredeti tárgyat és kéziratot elvitt a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum, ezek helyett másolatokat hagyott. Az, hogy az iratok nem eredetiek, a laikusok számára is egyértelmű. Ezt tudva kérdéses az, hogy mégis miért érdekesek, a másolatoknak mi adja a szimbolikus értékét. A vendégkönyvek reflexiói szerint nem is annyira az elhelyezett tárgyak és a kifüggesztett szövegek a fontosak, hanem sokkal inkább maga a ház, a tudat, hogy az író ott élt valamikor, és az, hogy az útbaigazító személy Tamási Áronnak a rokona (ez még hangsúlyosabb volt, amikor az írónak a testvérei voltak a gondnokok).[22] A személyes tárgyak, a ház, a környezet, a diófa – tehát azok az elemek, amelyek Tamási Áronnal érintkeztek – szimbolikus erejük abban áll „hogy egy »nagy emberhez« kötődnek. E kötődés nem jelent egyebet, mint hogy a tárgyak képesek arra, hogy beszéljenek gazdájukról: megidézzék az életét, megidézzenek egy elmúlt, de mégiscsak jelen lévő életutat, s felidézzék azt az életformát, amely keretet adott mindennek".[23]

A kultuszokban nem is annyira a tudás, a racionális igazság a fontos, hanem az érzelmi ráhatás. Ebben a kontextusban az emlékház tárgyainak elsődleges feladata az, hogy a „szélesebb közönség számára megszemlélhetővé, tapasztalhatóvá, átélhetővé, életük részévé tegyék s közös hagyományt, és megmutassák hatalmát".[24] Az emlékház tehát az író fontosságát hangsúlyozza az életút bemutatásán keresztül, látszólag etnikai jegyek nélkül. Viszont Tamási Áron önmagában is Magyarországot Erdéllyel összekötő jelképként van jelen a farkaslakiak tudatában (és ezt fel is kívánják mutatni), mint aki hű maradt hazájához Magyarországon is. A hazatérés nagy jelképe, aki hírét vitte a székelyeknek, és végül küldetése befejeztével végleg hazatért.

Az emlékműhöz és emlékházhoz való viszonyulásban számos közös elem ismerhető fel. Vannak olyan visszatérő vendégek, akik az emlékmű és emlékház látogatását ritualizált módon, szinte zarándoklatszerűen ismétlik meg évről évre.[25] Mindenképp a zarándoklat egy bizonyos formájáról kell beszélnünk,[26] hiszen „a turizmus lehetőséget nyújthat egy másfajta morális állapot megtapasztalására, melyben a résztvevő a nem mindennapit, az egyedit élheti meg, és átléphet a szakrális világba, ahol a lelki és kulturális vágyai kerülnek előtérbe".[27] Ebben az értelmezésben a szent a mindennapok profanitása ellenében jelenik meg, a hétköznapokban elszenvedett kötelességvállalás „fizetségeként".[28] Az emlékháznak és az emlékműnek tehát nem is annyira a materialitása a fontos, mint amennyire a *szimbólum-értéke*, az a tudás, amelyet aktivizál, a *szakralitás,* amelyet a látogató tulajdonít neki, valamint maga a tény és a tudat, hogy hétköznapi emberként valami *más*, *különleges*, *szokatlan* élethelyzetbe, egy közismert és ünnepelt személyiség életterébe léphet.

A látogatás során két fontos eseményre kerül sor, amelyek a látogatás forgatókönyve szerint szinte elmaradhatatlanok: az egyik a *fénykép* készítése, azaz a valóság megörökítése), a másik pedig az *emléktárgy, szuvenír* vásárlása. Tulajdonképpen mindkét mozzanatnak ugyanaz a szerepe: az, hogy bizonyítsa és „materializálja magát a szimbólumfogyasztást"[29].

2.3. Elvárások és fesztivitás

Ha a turista nem egy napra érkezik, és célja nem pusztán Farkaslaka megtekintése, akkor több lehetőség nyílik a helyiekkel való interakciókra is.

A faluban eltöltött idő függvényében a lágyturizmus képviselőit két csoportba tartozónak vélem: az egyik csoport tagjai számára Farkaslaka csupán szálláshely, napközben Erdély híres helyszíneit járják be; a másik csoportba azokat az embereket sorolom, akik Farkaslakára mint célállomásra érkeznek, és pihenéssel, helyi túrázásokkal, a falusi világ megismerésével szeretnék idejüket tölteni. Utóbbiak sok időt töltenek a szállásadó családdal, gyakran részt vesznek a megmutatásra szánt hétköznapjaikban is, céljuk a székely falu „valóságának" megismerése.[30]

Ez a realitás viszont ritkán azonos azzal, amit felmutatnak a turistáknak az ott-tartózkodásuk hete alatt; az autentikusnak vélt elemek gyakran közel sem eredetiek, nem annyira hagyományosak, mint inkább nagymértékben megrendezettek, s gyakran csak a vendég kedvéért kerülnek elő. Az étkezés menete az egyik legszemléletesebb példa. A vendégeknek véres,

[21] FEJŐS Z. 2000, 24.

[22] Jelenleg S. F., az író legkisebbik húgának unokája az emlékház gondozója.

[23] LAKNER L. 2007, 16.

[24] Uo. 15.

[25] Ezt leginkább a vendégkönyvek bejegyzéseiből láthatjuk.

[26] Igaz ugyan, hogy Korpics Márta élesen elkülöníti a zarándoklatot a turista szerepétől (KORPICS M. 2000, 173–176), de úgy gondolom, hogy felismerhetők olyan elemek, amelyek zarándoklatra, a szakralizált hely ritualizált felkeresésére utalnak. Véleményem szerint a szerző túlságosan köti a zarándoklatot az isteni szentséghez, holott egy ember életében rengeteg profán dolog és esemény éppen a szent attribútumai által szentelődhet meg.

[27] JEDZINÁK K. 2002, 72.

[28] SEBESTYÉN A. 2005, 51.

[29] SCHLEICHER V. 1998, 212.

[30] *Vannak olyanok, akik direkt ide jönnek, már nem mennek sehová, azok reggeltől estig itthon vannak, napoznak, jól érzik magukat. Ez a legrosszabb. Velük kell lenni. (…) S akkor az van, hogy megyünk velük hol ide, hol oda, mindig el kell velük menjünk a zöldbe, gombászni, tehát ilyen közös programok.* (J. R., nő, 37 éves, 2007. 12. 27.)

májas, kolbász, szalonna, túró, hagyma és házikenyér a menü; ezzel szemben a vendéglátó család általában szalámit, margarint, préselt sajtot, paradicsomot és bolti kenyeret eszik. A turista viszont a neki külön tálalt székely reggeli „valósága" nyomán elhiheti, hogy hiteles, amit megél.

A látogatóknak ez a csoportja egy skanzenszerű, hagyományos világba szeretne belépni, egy olyan helyre, amely alapjaiban különbözik az urbánus mindennapoktól. Úgy szeretnének azonosulni a természetközeli ember életével, hogy közben távol maradjanak attól. Ám éppen a turista mivoltuk az, ami eltávolítja őket ettől a világtól, az a tudat, hogy csak ideiglenesen lehetnek részesei ennek a hagyományos világnak – tehát csak a pozitívumait élhetik meg, mindvégig megtartva a visszalépés lehetőségét.[31] A vendégfogadók természetesen alkalmazkodnak ehhez az igényhez, ugyanis érzik azt, hogy „az autentikusnak a turizmus rendszerében nagyon komoly egzotikumpotenciálja van", és az egzotikummal nagyon könnyű lekötni a figyelmet, majd hosszabb ideig tartó maradásra (és a későbbiekben visszatérésre) csábítani a vendéget. Az éles szemű turista minden bizonnyal érzékeli a szerepjátszást, viszont nem biztos, hogy észre is akarja venni. Az átlagos vendéget valószínűleg nem érdekli az etnográfiai perspektíva, vagyis a hagyományok mélysége, hitelessége, hanem mindig az újat, a látványt, a felemelő és megdöbbentő élményt keresi.[32]

Nagyobb mértékű fesztivitásról, megrendezettségről általában a helyi vendégfogadók kapcsán beszélünk. Viszont azt is érdemes megjegyezni, hogy a vendég maga is eljátszik egy kulturálisan kódolt szerepet, a mindenre rácsodálkozó látogatóét,[33] amely a vendégfogadó kedvességéhez és vendégszeretetéhez hasonló fesztív szereplés lehet, egyfajta válasz, köszönet, kompenzáció.

Ezzel szemben a turista minden valószínűség szerint valóban áhítattal tekint az emlékműre, amelyet körbejár, megtapogat; kérdéseket tesz fel, fényképet készít, sok esetben lerója kegyeletét, kifejezi tiszteletét virág, koszorú elhelyezése által.[34]

3. A turizmus hatásai

Egy közösség élete soha nem állandó, folytonosan változik, alakul, igazodik a külső hatásokhoz. Egy új elem, attitűd lényegesen megváltoztathatja a helyiek életét. A farkaslaki turizmus az egész közösségre hat, mert ha nem is kerül mindenki közvetlen kapcsolatba a látogatókkal, a vendégek jelen vannak a faluban, a szomszédok megosztják egymással idegenekhez fűződő történeteiket. A falu ilymódon egy működő élet- és kontextusháló, amelyben az elemek összefüggésben vannak, a különböző hatások kétségtelenül valamennyi résztvevőre hatnak, eltérő intenzitással.

A változás legszembetűnőbben a *mindennapok*ban jelentkezik. Mivel a turizmus sokaknak megélhetést vagy jövedelemkiegészítést biztosít, vendégfogadóként arra kényszerülnek, hogy feladják addigi életmintájukat. Például míg korábban nyáron a család minden tagja mezőre mehetett, a vendégfogadás ideje alatt valakinek állandóan otthon kell maradnia főzni, takarítani. Meg kell nyitni a vendégszobát, el kell viselni azt, hogy idegenek járnak-kelnek a családi hajlékban. A család étkezési szokásai is átalakulnak: ha addig nem is volt mindig minden napra más-más kétfogásos ebéd, a vendégek ottléte megköveteli a változatosságot. Az addigi életritmust is felborítja a vendéglátás, hiszen az új vagy visszatérő vendégekkel el kell beszélgetni, akár éjjelbe menően is, ha azok kedvet éreznek hozzá.

De még ha nem is a vendégfogadók csoportjába tartozik valaki, akkor is szembesülnie kell azzal, hogy nap mint nap idegenek mennek el a háza előtt, olykor lefényképezik a kapuját, esetleg őt magát is. Egy székelyföldi faluban végzett vizsgálat kapcsán egy kutató megállapította, hogy a helyi lakosokat zavarja a turista jelenléte, betolakodónak tartják, s leginkább az intim szféra megsértése, a mindenre való rácsodálkozás és tájékozatlanságuk ellen emelnek kifogást.[35] Érdekes, hogy bár Farkaslakán is rengeteg ilyen történettel találkoztam, ott nem mint idegesítő, zavaró dolgokat jegyezték meg, hanem nevetséges történetekként mesélték, jól szórakozva rajtuk, a vendégfogadók egymást túllicitálva emlegették fel ezeket.[36]

[31] Vö. SZABÓ Á. T. 2008, 122.

[32] Lásd Edward M. Bruner *Culture on Tour. Ethnographies of Travel* című könyvének ismertetésében (BATA T. 2007, 275.)

[33] Vö. Urry John *tourist gaze*-fogalmával, mely arra utal, hogy „mikor megszokott környezetünktől megválunk, mindenre ránézünk és mindent megnézünk, amivel utunk során találkozunk, érdeklődéssel és kíváncsisággal szemléljük a számunkra szokatlan tájat vagy várost". (BÓDIS Krisztina 1998, 189.)

[34] Ennek tárgyi bizonyítékai az emlékház udvarán elhelyezett koszorúk is. Lásd *3. ábra*.

[35] KISS M. 2008, 552.

[36] Egyetlen példa erre: beszélgetőtársam a kellemetlen élmény mesélésekor nem annak a bosszantó oldalát emelte ki, hanem a tájékozatlan turista nevetségességét: *Olyan volt, hogy látszik, hogy nem gondolkoznak, látszik, hogy nincs egy kicsi logikájuk. Azt mondja, hogy jaj, kenyérsütés, jaj Istenem. S akkor beálltak anyum mellé így reggel hatkor nézték, hogy dagaszt. „Jaj, még raksz lisztet hozzá, jaj, igen? Jaj, s akkor így megsül. Jaj, igen sós vízzel, igen." S tudod, úgy bugyukolnak magukban, mint a kicsi hülyék. S akkor jött anyum a kenyérrel, s akkor azt kérdi, hogy „ezt tekenyőstől berakják?" Néztük, hogy te jó ég. Vagy hogy lapátostól berakják. Gondoltam magamban, hogyne, van húsz lapát s átdugjuk a lapát nyelit…* (F. R., nő, 23 éves, 2007. december 28.)

Mivel a turisták nagy része Tamási Áron miatt érkezik a faluba, a helyiek *Tamásihoz való viszonyulás*át is megváltoztatják. Egyrészt a tudat, hogy vannak olyan emberek, akiknek megéri nagyon messziről eljönni Farkaslakára azért, hogy meglássák Tamási Áron szülőföldjét, felértékeli számukra az írót magát, és ők is kezdenek még büszkébbek lenni arra, hogy egy faluban születtek vele. Másrészt az idegenek érdeklődése az íróval kapcsolatos tárgyi tudásuk gyarapodását is elősegíti. A turisták közül sokan ugyanis azzal az előfeltevéssel érkeznek a faluba, hogy a helyiek, lévén, hogy közelebbiek az íróhoz, valószínűleg többet is tudnak róla.[37] Vannak páran, akik miután rájöttek, hogy a látogatók milyen elvárásokat támasztanak velük szemben, elkezdtek többet foglalkozni az író munkásságával.[38]

Még egy nagyon fontos hatása a turizmusnak: az idegennel való folytonos találkozás hozzájárul a farkaslaki *identitás* kialakulásához, megerősödéséhez. Kialakul és megszilárdul a mi-tudat az ők, a mások csoportjával szemben. Az *ők* sok esetben a magyarországi magyarok, akik Erdélyt hol Magyarország részének, hol egy másik, egzotikus világnak tekintik. Ezt a kétféle szemléletet a helyiek jól érzékelik, és rendszerint az elvárásoknak megfelelően vállalják és mutatják fel egyik vagy másik identitást. Azt jelenti ez, hogy kialakult bennük egy erőteljes székely öntudat, ugyanúgy, mint a magyar. A turizmusnak tehát Farkaslaka társadalmi vonatkozásában a legmélyrehatóbb hatása az volt, hogy hozzájárult a helyiek magyar, székely, és azon belül pedig a farkaslaki identitásának tudatosításához.

A turizmusnak a *másik oldal*, a turisták irányába is van hatása, amely ugyanolyan fontos lehet, mint a faluban érzékelhető változás. A vendégek magukkal viszik az itt készült fényképeket, ajándéktárgyakat, melyek által kitágítva a teret, mintegy magukkal viszik Farkaslakát emlékeiken keresztül, és mivel immár részben sajátjuknak is érzik azt (hiszen ott jártak és birtokba vették), kapcsolódhatnak Farkaslaka lokalitásához.[39]

A késő modern társadalmakra jellemző gyakorlat az, hogy szimbolikus jelentésekkel ruháznak fel különböző helyeket, „olyan kulturális reprezentációkat alkotva róluk, amelyek nemcsak befogadják, de legitimizálják és meg is erősítik”[40] azokat a diskurzusokat, amelyek alapján valamilyen szempontból olyan haza képét alkotják meg, amelybe az az ember is be tud kapcsolódni, aki más szempontból nem tartozik oda. Jelen esetben Magyarország felől van egy „olyan szimbolikus térfoglalás (…), amely által a nemzeti létezés autentikus formáit kötik Erdélyhez”.[41] A magyarországi vendég többszöri farkaslaki tartózkodása alatt kapcsolatokat épít ki, elkezdi érdekelni az ottaniak valósága (vagy valóságnak hitt élete), így elkezd kötődni ahhoz az lokális térhez is. Mialatt megtartja saját (valós) lokalitását, valósnak érzi a Farkaslakához kötődőt is, így kialakíthatja saját „plurális identitását”.[42] Ezt az érzését felerősítik az azonosságot hirdető politikai diskurzusok is, amely által valami egészen különös történik: a valaha még idegen turista néhány látogatás után egy közösségből valónak érzi magát a farkaslaki vendéglátójával. Ezáltal, úgy gondolom, hogy nem csak imaginárius terek, közös lokalitások termelődnek, hanem imaginárius közösségek is létrejöhetnek. Ha elfogadjuk ezt a feltételezést, akkor elképzelhető, hogy létezik egy olyan farkaslaki kvázi közösség, amelyben együvé tartozhatnak számtalan identitással és térbeli elhelyezkedéssel rendelkező emberek, akik valóságként tapasztalhatják meg a közösségi élményt.

4. Befejező gondolatok

A turizmus bemutatása kapcsán nagyon sok kérdés vetődött fel az autentikussággal kapcsolatosan. Valóságról beszéltem, miközben felvillantottam ugyanabban az időben egy másik valóságot is. Mi hát a valóság a farkaslaki turizmus esetében? Mit nevezhetünk hiteles viselkedésnek? A legegyszerűbbnek az a válasz kínálkozik, hogy a mindennapok tarthatók annak a megjátszott ünnepnapok ellenében. A farkaslakiak életébe, mindennapjaiba viszont már visszavonhatatlanul beépült a vendégek jelenléte, már nem ünnepi számukra a vendégfogadás rituáléja, s mégis azt láthatjuk, hogy gyakran szerepjátszásra vállalkoznak vagy kényszerülnek, amely tehát nem azonosítható autentikus viselkedésként.

Ha a választ a kilépésben, a mindennapitól való eltávolodásban keressük, amikor nem kötnek a normák, azt látjuk, hogy a turisták begyakorolt minta szerint viselkednek, kulturális szerepjátszás mentén élik meg a látogatói szerepüket. Amennyiben tehát a forgatókönyvszerű, ritualizált és ekképp végigjátszott szerepet tekintjük, szintén rá kell jönnünk, hogy ez az attitűd sem nevezhető teljes bizonyossággal hitelesnek.

[37] Magam is hasonló feltételezéssel érkeztem a faluba, de hamar rájöttem, hogy ez mennyire nincs így.

[38] Egyik kedves emlékem egy út mellett áruló lányhoz kötődik, aki, miután Tamási Áronról kérdeztem, rögtön előkapott a széke alól egy Tamási-monográfiát, hogy véletlenül se mondjon hamis információkat.

[39] A lokalitás fogalmat Appadurai értelmezése szerint használom: „Számomra a lokalitás mindenekelőtt kapcsolatokat és kontextusokat, és nem fokozatokat vagy térbeliséget jelent”. (APPADURAI, A. 2001, 3.)

[40] FEISCHMIDT M. 2005, 7.

[41] Uo.

[42] NIEDERMÜLLER P. 2002, 142.

Valamiféle elfogadható választ (talán az egyik igazságot?) az utolsó fejezet kapcsán fogalmazhatunk meg. A plurális identitások kapcsán láthattuk, hogy egy ember egyszerre több valóság része is lehet: valósnak érezheti saját, valamint az imaginárius lokalitását is. Ha tehát egyetlen embert is több valóság határozhat meg, akkor nem csodálkozhatunk, hogy egy olyan komplex rendszer, mint a turizmus is különböző valóságokat mutathat. A véres-májas ugyanúgy a farkaslaki mindennapok valósága lehet a turista számára, mint ugyanabban az időpontban a szalámi a vendéglátó számára.

A farkaslaki turizmus kapcsán a vendéglátók és a turisták eltérő módon megélt és reprezentált mindennapok autenticitása végső soron részigazságokat tartalmaz mindkét oldalon. Hogy hogyan tudunk eligazodni ezek között? Úgy gondolom, hogy ezekben a komplex rendszerekben, mint amilyen a turizmus is, már nem is annyira azt kell megfigyelnünk, hogy mi az ezek mögött húzódó Valóság, hanem azt, hogy mit *akarunk* igaziként *láttatni*, és mit valóságként *elfogadni*.

Daniel Rita – BBTE, Kolozsvár (magiszteri hallgató); drita.daniel@gmail.com

Irodalom

APPADURAI, A.
2001 A lokalitás teremtése, *Regio,* 12, 3, 3–31.
BATA T.
2007 „Mesék a terepről". Az etnográfus és a kulturális turizmus esetei, *Tabula,* 10, 2, 275–280.
BENEDEK H. J.
1988 Turizmus és helyi társadalom. A faluturizmus esélyei a Székelyföldön egy konkrét példa tükrében, in: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer,* Budapest, 103–110.
BÓDIS K.
1998 Posztmodern turizmus, in: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer,* Budapest, 189–196.
FEISCHMIDT M.
2005 A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben, in: Uő (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók,* Néprajzi Múzeum, Budapest, 7–32.
FEJŐS Z.
2000 Múzeum, turizmus. A kulturális találkozás és a reprezentáció rendszere, in: Fejős Zoltán – Szíjártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció,* Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 236–252.
GAGYI J.
2005 Örökségesítő Máréfalva. Az örökségturizmusra való berendezkedés első lépéseiről egy székelyföldi faluban, in: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók,* Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 85–99.
JEDZINÁK K.
2002 Kitüntetett pontok. A kultuszhelyektől a turisztikai látványosságig, in: Fejős Zoltán – Szíjártó Zsolt (szerk.): *Egy tér alakváltozásai*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 71–84.
JAKAB Cs. – MÁRTON L. A.
2000 Adalékok Farkaslaka településfejlődéséhez és építéstörténetéhez. Elöljáróban, in: Jakab Csaba – Márton László Attila – Mihály János: *Farkaslaka múltja és jelene,* Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 119–120.
KINDA I. – PETI L.
2004 Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán? *Erdélyi Társadalom*, 2004/2, 203–225.
KISS M.
2008 Eltérő falukoncepciók. A turizmus és a beköltözés hatásai a falu normarendszerére, in: Nagy Katalin, S. – Orbán Annamária: *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben,* Gondolat Kiadó, Budapest, 548–557.
KORPICS M.
2000 Zarándok és turista. Gondolatok a szent helyekről a turizmus kontextusában, in: Fejős Zoltán – Szíjártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció,* Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 167–179.
LAKNER L.
2007 Irodalmi kultusz és hagyomány, in: Wilhelm Gábor (szerk.): *Hagyomány és eredetiség,* Néprajzi Múzeum, Budapest, 7–23.
NIEDERMÜLLER P.
2002 Elavuló fogalmak, *Regio,* 13, 4, 138–146.
SCHLEICHER V.
1998 Turizmus és regionalizmus, in: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer,* Budapest, Néprajzi Múzeum, 203–219.
SEBESTYÉN A.
2005 „Erdélybe utazni más". A magyar turisztikai irodalom Erdély-képe, in: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók,* Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 51–68.

SIPOS L.
2006 Farkaslakán, két cserefa között… In: Uő: *Tamási Áron*, Elektra Kiadóház, h. n., 211–214.
SZABÓ Á. T.
2008 A megtartó közösségtől az elmaradt faluig – és vissza, in: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 7,* BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 99–128.

Oamenii vin... şi pentru Tamási, şi pentru alte lucruri
Turismul în Lupeni (jud. Harghita)

(Rezumat)

Turismul este un fenomen comun şi acceptat. Totuşi numai puțini au examinat condițiile în care turismul a dezvoltat şi efectele acesteia asupra comunității în care apare omul străin şi curios: turistul. În lucrare am urmărit să dau răspunsuri la aceste întrebări, luând în considerare doar un singur sat, Lupeni (jud. Harghita). Datorită întrepătrunderii turismului cultural cu cel etnic, aici s-a dezvoltat un turism de succes, schimbând viața locuitorilor. În timpul cercetării am urmărit procese destul de interesante. După părerea mea, în afară de interesele personale, actualitatea şi modernitatea subiectului justifică şi ele cercetarea efectuată.

People keep coming... for Tamási, for other things as well
Tourism in Farkaslaka (Lupeni, Harghita county)

(Abstract)

Tourism is a common and accepted phenomenon. However, only few have examined the conditions under which tourism developed and its effects on the community in which the foreign sightseer appears: the tourist. In my paper I aimed to answer these questions, taking into account only one village, Farkaslaka (Lupeni, Hargita county). Owing to the fact that cultural and ethnical tourism came into contact, a very successful tourism has developed in this village, changing the life of its inhabitants. During the research I observed rather interesting processes, however, beside the personal interests, the actuality and modernity of the topic also justifies my research.

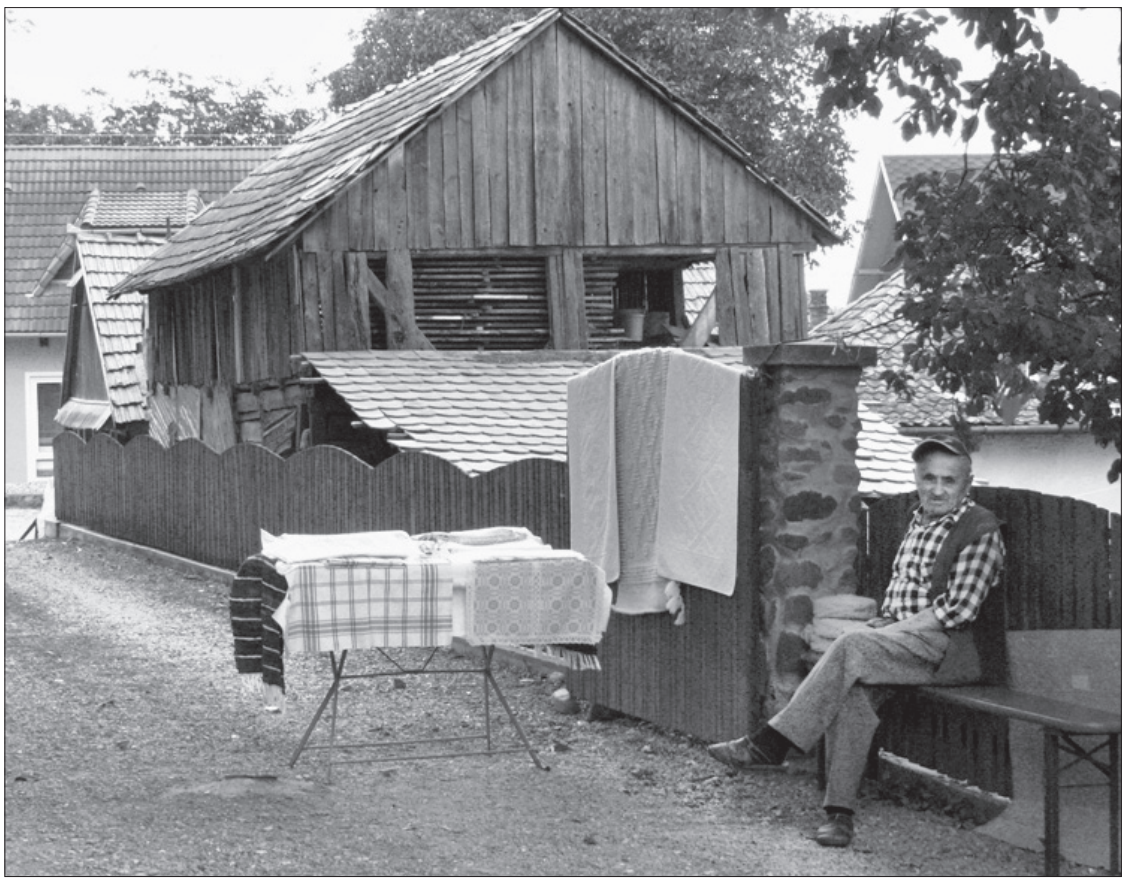
1. ábra Tamási Áron emlékmű. (A szerző felvétele, 2008)

2. ábra Tamási Áron Emlékház. (A szerző felvétele, 2008)

3. ábra Az emlékház udvara. (A szerző felvétele, 2008)

4. ábra Az úton kézimunkákat áruló ember. (A szerző felvétele, 2008)

5. ábra Az országút mellett áruló emberek. (A szerző felvétele, 2008)

József Sarudi Sebestyén

DOCUMENTAREA PATRIMONIULUI CONSTRUIT LA SCARA LOCALITĂȚILOR ÎN ZONELE LOCUITE DE MAGHIARI DIN TRANSILVANIA
(RAPORT SUMAR)

Nu e o sarcină neglijabilă identificarea factorilor economici şi gospodăreşti care au determinat evoluția unei aşezări date, precum şi felul în care viața comunitară a societății locale s-a integrat organic în cadrul construit al aşezării. Unul din factorii principali, de acum evident, de degradare a mediului natural din Ungaria şi Bazinul Carpatic, este dispariția industriilor de târg, săteşti şi familiale, limitarea sau desființarea creşterii animalelor în târguri şi la sate. Acest lucru nu poate fi separat de depopularea şi îmbătrânirea satelor, de forțarea politică cu orice preț a aşa-numitei urbanizări socialiste. Procesul a fost însoțit şi de faptul că uneori au fost „asanate" şi demolate centre de aşezări constituite în Evul mediu, sau în fazele timpurii ale modernității, sau chiar în cursul secolelor XIX şi XX; în locul caselor citadine cu grădini nu se mai pot vedea azi decât blocuri din panouri, mari consumatoare de energie, cu cheltuieli de întreținere înspăimântător de înalte. Toate acestea pot semnala că țesutul construit, structura aşezărilor, tipurile de aşezare, formele de ocupare a teritoriului experimentate istoric nu sunt numai o chestiune teoretică, ci pot oferi şi importante puncte de sprijin tehnice, de concepție, de organizare pentru rezolvarea problemelor arzătoare ale societății prezente.
Antal Filep[1]

Se fac aproape 21 de ani de când, la începutul anului 1988, „Conducătorul" a anunțat programul devenit notoriu cu numele său oficial de „sistematizare". Sute de sate urmau să fie anihilate, ca apoi locuitorii lor să fie înghesuiți în blocurile de panouri mari ale cartierelor urbane. Dincolo de faptul că ar fi distrus definitiv viața celor care le locuiau, proiectul acesta ar fi făcut să dispară valoroasa moştenire culturală şi arhitecturală a satelor din România. *La sfârşitul anului 1988 – în urma protestelor internaționale, dar şi din lipsa mijloacelor materiale necesare – România a încetinit ritmul executării programului de distrugere a satelor. Conform ideii inițiale, satele desemnate urmau să fie nimicite cu buldozerul. Noile luări de poziții mărturisesc intenția de a nu demola satele destinate desființării, ci de a le lăsa să dispară, de la sine. Avem presupuneri întemeiate şi despre ce înseamnă strămutarea neforțată. Se desființează şcolile săteşti, raritatea circulației autobuzelor de distanță îi obligă pe copii să meargă pe jos la şcoala comunală. Sunt oprite toate serviciile de stat – asistență medicală, poştă şi curent electric –, ceea ce obligă astfel populația la părăsirea localităților mici. În această privință, presa românească a verii 1988 nu relatează despre demolări sau distrugeri ale satelor, ci scrie despre construire şi modernizare.*[2]

Ce se întâmplă însă începând cu ianuarie 1990 în mediul ocrotirii oficiale a patrimoniului din Ungaria? Un grup de specialişti ai (pe atunci) Inspectoratului de Stat al Monumentelor (Országos Műemléki Felügyelőség, OMF) – organizat de semnatarul acestor rânduri – a luat legătură deja în februarie 1990 cu cele două asociații civile profesionale ardelene care se constituiseră din primele săptămâni ale anului şi astfel a putut avea loc la Sfântu Gheorghe întâlnirea monumentiştilor români şi maghiari, pregătită de grupul de conservare a monumentelor din Trei Scaune.[3] În urma întâlnirii, la solicitarea noastră, OMF a făcut posibilă organizarea adunărilor anuale (vreme de trei ani începând cu 1991[4]) ale colegilor preocupați de patrimoniul construit al regiunii noastre (pe atunci mai ales arhitecți şi ingineri), care trăiesc şi muncesc în țările vecine. În această perioadă, am organizat la OMF expoziții cu releveele arhitecților ardeleni şi din Ungaria din anii 1980. Faptul că în timp ce se elaborau proiectele de sistematizare rurală, sub pretextul fundamentării profesionale a acestora, grupuri de arhitecți relevau locuințele săteşti, arată absurditatea regimului comunist din România. Aşa au fost făcute acele relevee de „arhitectură populară" în satele ardelene, dintre care noi am putut prezenta materialul din Trei Scaune în cadrul unei expoziții organizate la OMF în 1990.[5]

Pe baza unei înțelegeri între Comitetul Național German al ICOMOS şi Comisia Monumentelor Istorice din România, cu participarea semnificativă la cheltuieli a guvernului german, s-a început din 1992 documentarea patrimoniului cultural săsesc din

[1] FILEP A. 2008, 62–63.
[2] R. SÜLE A. 1990.
[3] KOVÁCS K. 1991; S. SEBESTYÉN J. 1991.
[4] SEBESTYÉN J. 1992.
[5] SEBESTYÉN J. 1990.

Transilvania. Organizatorii germani au semnalat deja din 1993 – cu prilejul consultărilor avute – că întrevăd posibilitatea colaborării cu specialiştii maghiari, a cooptării lor la program. Cei care au propus dinspre partea maghiară documentarea patrimoniului cultural maghiar din Ardeal – între care şi mine –, am obţinut din vara anului 1993, în urma discuţiilor cu partenerii germani, români şi maghiari din România, ca Oficiul de Stat pentru Protecţia Monumentelor (Országos Műemlékvédelmi Hivatal, OMvH), succesoare instituţională a OMV, să sprijine iniţiativa noastră. În 1997 organismele române şi maghiare de conducere a conservării patrimoniului au stabilit printr-o declaraţie de intenţii că vor sprijini reciproc continuarea programului de documentare arhitecturală a aşezărilor ardelene locuite de maghiari, început în cadrul colaborării trilaterale. În calitate de coordonator al proiectului de inventariere, am pregătit proiectul de concurs comun înaintat de Fundaţia „Teleki László", OMvH, Siebenbürgisch-Sächsischer Kulturrat cu sediul la Gundelsheim (Germania) şi Societatea „Keöpeczi Sebestyén József" pentru Protecţia Monumentelor, din Sfântu Gheorghe. Proiectul a câştigat sprijinul financiar al Comisiei Europene. Mulţumit acestei susţineri, a devenit posibilă demararea programului de cercetare, conceput să dureze mai mulţi ani.

Primele recoltări complete de date, documente fotografice şi relevee ale imobilelor valoroase din patrimoniul construit local, precum şi ale bunurilor mobile bisericeşti, au avut loc în 19 localităţi ale Bazinului Baraolt (Erdővidék, 'ţinutul împădurit'), apoi în cursul anilor 1998-1999 în 44 aşezări de pe valea (superioară) a Nirajului (Nyárád). Prima etapă, începută în 1997, a lucrărilor de documentare a patrimoniului (în Bazinul Baraolt, unul dintre micropeisajele culturale caracteristice ale actualului judeţ Covasna) a mai beneficiat, pe lângă sprijinul UE, şi de finanţări provenite din fonduri maghiare pentru cercetare ştiinţifică şi de la OMvH; apoi, din 2000, continuarea programului a fost posibilă graţie finanţării acordate de ministerul ungar al patrimoniului cultural. Releveele primei unităţi peisajere au fost prezentate în 1998 sub titlul *Patrimoniul construit al Ţinutului Împădurit*, împreună cu spectaculoasa expoziţie de fotografii aeriene realizate în cadrul programului săsesc de inventariere, în sediul Oficiului pentru Protecţia Monumentelor.[6]

Continuarea documentării aşezărilor, laolaltă cu organizarea releveelor de pe valea Nirajului, a fost preluată din 1999 de Fundaţia Culturală „Entz Géza" din Cluj. Recoltarea de date la faţa locului şi releveele au fost începute şi în alte aşezări în afara celor amintite – Ciucul de Jos, cele două văi ale Homoroadelor şi Trei Scaune de Sus. Tot aici trebuie să menţionez o consecinţă a acestor campanii de relevee: au fost făcute inventarieri ale patrimoniului local şi în alte zone ale Bazinului Carpatic, de pildă în ţinutul Murei din fostul judeţ Zala (azi în Slovenia), iar mai recent în Slovacia, în împrejurimile localităţii Filakovo, pe valea râului Ipľom (Ipoly) – în zonele din preajma frontierei –, dar şi dincolo de Carpaţi, în aşezările moldoveneşti locuite de maghiari. În schimb, în zonele ardelene amintite, lucrările au încetat din cauza secării surselor ungureşti de finanţare.

În cursul vizitelor pe teren a devenit limpede că în bazinul Carpatic se găsesc în număr foarte semnificativ valori patrimoniale încă necunoscute sau ascunse, de interes local sau naţional, iar acestea conduc la numeroase descoperiri ştiinţifice noi, având însă o bătaie chiar dincolo de acestea. Monumentele păstrate, aflate adesea abia într-o stare de subzistenţă, ascund valori importante care în lipsa întreţinerii necesare, a utilizării demne şi de durată sunt ameninţate de dispariţie. Acest pericol este deosebit de mare în zonele de frontieră unde valori culturale de neînlocuit, păstrate până azi datorită izolării, pot dispărea pe veci, adeseori fără ca existenţa lor să fi fost măcar semnalată: comunităţile locale sunt incapabile să-şi îngrijească patrimoniul construit sau nu au cunoştinţă de posibilitatea utilizării de durată a patrimoniului construit, de aceea acesta poate cădea victimă unor dezvoltări întâmplătoare, necugetate. Mai cu seamă dacă intenţia de dezvoltare nu are ca scop îmbunătăţirea condiţiilor locale de viaţă, valorificarea forţei de muncă locale, nevoia de a pune în valoare valorile culturale locale, ci numai maximalizarea profitului.

Întreţinerea, păstrarea şi darea mai departe a monumentelor de valoare, care constituie patrimoniul cultural, este datoria de primă importanţă a fiecărei generaţii. Graţie acestei recunoaşteri, în naţiunile sănătoase se manifestă nevoia ocrotirii patrimoniului cultural, ca şi conştiinţa faptului că cei prezenţi nu sunt proprietarii exclusivi, ci moştenitorii şi utilizatorii pe termen limitat ai bunurilor acumulate de precursori. Francezul Boissy d'Anglas a formulat aceasta în tratatul său de la 1794 astfel: *Păstraţi valorile artelor, ştiinţelor şi spiritului... acestea sunt tezaurul secolelor, nu proprietatea voastră. Nu puteţi dispune de ele decât dacă asiguraţi păstrarea lor.* Scopul nostru privind conservarea patrimoniului imobil este nu numai păstrarea valorilor şi întreţinerea lor. Activităţile desfăşurate în acest domeniu nu sunt scopuri în sine, ci mijloace pentru a lăsa moştenire patrimoniul construit generaţiilor viitoare. Aşa cum

[6] SEBESTYÉN J. 1998.

a scris John Ruskin în cartea sa, *Cele şapte lămpi ale arhitecturii*: *trebuie să rostesc adevărul, anume că a păstra sau nu monumentele vremurilor trecute nu este nici o chestiune practică, nici una sentimentală. Ele nu ne aparţin. Aparţin parţial celor care le-au construit, parţial tuturor acelor generaţii care vor veni după noi. Morţii încă mai au un drept asupra lor; ceea ce ei au trudit să realizeze... noi nu avem dreptul să distrugem. Ar însemna tristeţea şi paguba a milioane de oameni, în vremuri ce vor veni, dacă noi, ascultând doar de necesităţile prezentului, am demola monumente de care aparent nu avem nevoie*.[7] Tot aici se potriveşte gândirea lui Edmund Burke, după care naţiunile pot fi înţelese ca alianţa dintre cei în viaţă, cei încă nenăscuţi şi cei deja dispăruţi. Iar manifestarea acestei alianţe este păstrarea tradiţiilor naţionale, întreţinerea patrimoniului cultural, darea ei mai departe, îmbogăţirea ei prin asigurarea continuităţii ca zălog al menţinerii valorilor culturale. Conceptul de patrimoniu folosit cu înţelesul de valoare de ocrotit ne sugerează gândul că suntem moştenitorii ei, la fel ca toate generaţiile dinaintea noastră şi de după noi, şi nu beneficiarii exclusivi ai bunurilor culturale realizate de precursorii noştri, deci şi ai mediului construit. Trebuie să administrăm bine această moştenire, să trăim cu ea şi nu să risipim partea care se cuvine generaţiilor din viitor.

Conservarea trebuie să aibă ca obiect habitatul, mediul locuit, ansamblurile, aşezările, ţinutul în întregime; ea trebuie să vizeze menţinerea şi totodată utilizarea elementelor singulare, a obiectelor particulare ca părţi ale unui întreg. Inventarierea slujeşte acest scop pentru a deschide calea protecţiei juridice dacă dincolo de documentarea de bază a obiectivelor se procedează şi la urmărirea continuă a stării lor, ajutându-i pe proprietarii dintotdeauna în întreţinerea în bună stare a patrimoniului construit. Se vede cu uşurinţă că protecţia patrimoniului, conservarea monumentelor istorice poate fi eficace în primul rând îndeosebi prin aplicarea acestor măsuri preventive: inventarierea, listarea patrimoniului construit, documentarea monumentelor demne de a fi conservate şi rânduirea lor în baze de date accesibile, precum şi îngrijirea sistematică a pieselor valoroase de patrimoniu construit. Cu asemenea măsuri preventive putem face cel mai mult şi pentru păstrarea autenticităţii atât de mult invocate azi în legătură cu patrimoniul construit.

La începutul anilor ’90, în Ungaria aflată în plină transformare nu erau date condiţiile pentru demararea unui program de inventariere a patrimoniul pe întreg teritoriul locuit de maghiari, cu toate că statele membre ale Consiliului Europei adoptaseră la Granada pe 3 octombrie 1985 documentul pentru protectia patrimoniului arhitectural al Europei, cunoscut astăzi sub numele de *Convenţia de la Granada*, iar acesta era deja cunoscut în cercurile profesionale din Ungaria la sfârşitul anilor 1980. Mai mult decât atât, în urma deciziei Parlamentului Ungar, convenţia a şi intrat în vigoare începând cu 1 august 1990. În Olanda, bunăoară, trei ani mai târziu, în 1988 a apărut o nouă lege a patrimoniului şi încă în acelaşi an s-a început realizarea unui program de documentare de 4 ani, vizând inventarierea monumentelor istorice construite după 1850 *(Monument Inventory Poject).* În Ungaria însă nu a apărut decât în 1997, cu un deceniu mai târziu, a doua lege a protecţiei monumentelor (prima datează din 1883), pentru ca după câţiva ani, în 2001, să fie adoptată o şi mai nouă lege a protecţiei patrimoniului, modificată şi ea în 2005. Parlamentul Ungar a mai creat în 1997 şi o altă lege despre „formarea şi protecţia mediului construit”. Indusă de recunoaşterea faptului că presiunea care apasă asupra patrimoniul cultural european e în creştere, că bogata moştenire culturală constituită din construcţii cu valoare monumentală, din ansamblurile şi mediul lor natural, din grădini istorice, peisaje, teritorii cu importanţă arheologică, e în pericol, legea pune un accent puternic pe ocrotirea locală (din partea autorităţilor locale) a valorilor arhitecturale existente.

Aceste valori joacă, respectiv pot juca un rol important între altele în configurarea calităţii vieţii datorită puterii de atracţie a noilor activităţi economice, respectiv avântului turismului. Însă chestiunea ocrotirii locale a valorilor arhitecturale depăşeşte competenţa autorităţilor locale, este şi o problemă naţională, din moment ce ţările care aparţin regiunilor europene nu-şi pot promova varietatea culturală decât cunoscându-şi patrimoniul şi făcând eforturi pentru întreţinerea şi punerea lui în valoare. În această privinţă, inventarierea valorilor de interes local este deosebit de importantă, deoarece ele constituie temelia fondului de patrimoniu construit al unei ţări.

Iată câteva articole mai însemnate din textul *Convenţiei de la Granada*[8]:

Articolul 10.

Fiecare parte se angajează să adopte politici de conservare integrată care:

1. să includă protecţia patrimoniului arhitectural printre obiectivele esenţiale ale amenajării teritoriului şi ale urbanismului şi să asigure luarea în considerare a acestui imperativ în diversele stadii de elaborare a planurilor de amenajare şi a procedurilor de autorizare a lucrărilor;

2. să promoveze programe de restaurare şi de întreţinere a patrimoniului arhitectural;

[7] MYSKOVSZKY V. 1904.

[8] KKMvDgy, 286–292.

3. să facă din conservarea, animarea şi punerea în valoare a patrimoniului arhitectural un element major al politicilor în materie de cultură, de mediu şi de amenajare a teritoriului;

4. să favorizeze atunci când este posibil, în cadrul proceselor de amenajare a teritoriului şi de urbanism, conservarea şi folosirea clădirilor a căror importanţă nu ar justifica o protecţie în sensul prevederilor art. 3 paragraful 1 al prezentei convenţii, dar care ar prezenta o valoare din punct de vedere al integrării în mediul urban sau rural ori al cadrului de viaţă;

Articolul 15.

Fiecare parte se angajează:

1. să pună în valoare, în opinia publică, conservarea patrimoniului arhitectural, atât ca element al identităţii culturale, cât şi ca sursă de inspiraţie şi de creativitate pentru generaţiile prezente şi viitoare;

Articolul 17.

Părţile se angajează să facă schimb de informaţii asupra politicilor lor de conservare, în ceea ce priveşte:

1. definirea metodelor în materie de inventariere, protecţie şi conservare a bunurilor, ţinând seama de evoluţia istorică şi de creşterea progresivă a patrimoniului arhitectural;

2. modalităţile de conciliere optimă a imperativelor ocrotirii patrimoniului arhitectural cu cerinţele actuale ale vieţii economice, sociale şi culturale;

3. posibilităţile oferite de noile tehnologii în privinţa identificării şi înregistrării, combaterii degradării materialelor, cercetării ştiinţifice, a lucrărilor de restaurare şi a modalităţilor de administrare şi de promovare a patrimoniului arhitectural;

4. mijloacele de promovare a creaţiei arhitecturale care să asigure contribuţia epocii noastre la dezvoltarea patrimoniului Europei.

Aşadar, pentru a putea forma o imagine cât mai completă despre fondul construit care constituie tezaurul naţional şi totodată resursa unei ţări, de la cele mai mici detalii până la trăsăturile care contribuie la un sistem de legături regionale, este nevoie de o culegere sistematică de date, coroborarea integrală pe nivel naţional a informaţiilor, ordonarea acestora într-o bază de date de tip spaţio-informatic, de întreţinerea, precum şi de accesibilizarea acesteia. Actualizarea permanentă a bazei de date asigură urmărirea schimbărilor spaţiului cultural extrem de sensibil care reprezintă scena vieţii de fiecare zi creând astfel condiţiile pentru susţinerea mediului construit, pentru posibilitatea proiectării viitorului. Baza de date va furniza informaţii pentru analizele indispensabile ale programelor de dezvoltare teritorială; prin ele pot fi elaborate forme de stimulare pentru eficientizarea sistemului de taxe. Importanţa bazei de date este inestimabilă atât pentru administraţia centrală, cât şi pentru administraţiile locale ale aşezărilor; este indispensabilă pentru organizaţiile civile şi asociaţiile de proprietari care au un rol important în explorarea şi conservarea lor, pentru că le ajută să aibă la dispoziţie informaţii la zi despre valorile de păstrat. *În societatea informatică nu doar informaţiile de interes economic şi comercial trebuie să fie uşor accesibile, ci şi informaţiile privitoare la valorile patrimoniului cultural care, chiar dacă nu aduc beneficii materiale cu impact imediat asupra calităţii vieţii, prin puterea lor de atracţie exercită totuşi o influenţă semnificativă asupra dezvoltării unei regiuni. Este deci util de ştiut, datorită căror clădiri, ansambluri de clădiri, arată Ungaria aşa cum arată*.[9] Lucru valabil, desigur, pentru orice altă ţară.

Acelaşi lucru îl susţine Zsolt Máté în conferinţa sa intitulată *Patrimoniul cultural ca sistem de legături regionale*: *La începutul elaborării Planului Naţional de Amenajarea Teritoriului, alături de tratarea nesemnificativă în regulamente a patrimoniului cultural, cel mai mare dezavantaj l-a constituit lipsa totală – în comparaţie cu alte ramuri – a bazei de date spaţio-informatice privitoare la valorile de patrimoniu cultural... Or, explorarea legăturilor regionale ale patrimoniului, analiza la scară naţională a sistemului de legături dintre anumite grupe de valori patrimoniale nu pot fi începute fără mijloacele furnizate de spaţio-informatică. În baza de date spaţio-informatică a patrimoniului cultural, între diversele sisteme de valori afective, spirituale, artistice şi de alte feluri, valorile imobile sunt de primă importanţă pentru scopurile amenajării teritoriale*.[10]

Din cele de mai sus rezultă ce anume motivează cercetarea valorilor aşezărilor, inventarierea şi documentarea exhaustivă a patrimoniului construit şi arată modurile de utilizare a inventarelor de patrimoniu, de valori arhitecturale. În cele ce urmează, să trecem succint în revistă punctele de vedere care trebuie să determine modul de execuţie al acestor inventarieri şi aşezările transilvănene locuite de maghiari unde au fost ele întreprinse.

În urma lucrărilor unui grup de lucru însărcinat ad hoc, Consiliul Europei a publicat în 2001 un *Îndreptar* pentru inventarierea şi documentarea patrimoniului cultural. În introducerea[11] îndreptarului se stabileşte că inventarele de patrimoniu au un rol fundamental în cunoaşterea, ocrotirea, accesibilizarea şi conservarea fizică a clădirilor istorice, ansamblurilor, siturilor arheologice, peisajelor culturale şi a moştenirii materiale. Cunoaşterea datelor sistematizate puse

[9] OROSZ B. 2002.
[10] MÁTÉ Zs. 1999.
[11] GIDCH, 11–17.

la dispoziție de inventare, recunoașterea importanței lor constituie nu numai condiția consensului și acțiunii eficiente în vederea protecției patrimoniului, dar sunt esențiale și în alte privințe:

– Accentuarea rolului patrimoniului ca resursă a economiei naționale, valorificarea sa în domeniul turismului cultural, respectiv al dezvoltării locale și regionale.

– Întărirea identității și coeziunii culturale și comunitare la nivel național, regional și internațional, prin documentarea și popularizarea patrimoniului.

– Lupta concertată împotriva furtului și a comerțului ilicit cu valori artistice.

Inventarele patrimoniale reprezintă un ajutor fundamental pentru conservarea patrimoniului nostru comun ca element esențial al mediului. În același timp, ele sunt indispensabile pentru acționarea instrumentelor de conservare a monumentelor istorice (cercetare, proiectare, restaurare, conservare, accesibilitate), dar și pentru atingerea scopurilor educative.

Inventarele tematice servesc documentarea diferitelor clădiri cu diverse funcțiuni, specifice pentru așezări de felurite tipuri, sau a monumentelor arhitecturale dintr-o unitate peisageră, o unitate teritorială rezultată din diviziunile administrative bisericești, a anexelor gospodărești, sau, de pildă, a picturii care decorează interioarele, a mobilierului pictat ori a culturii materiale din domeniul artelor plastice sau decorative.

Inventarizarea cuprinzătoare, exhaustivă la scara așezării înseamnă inventarierea și documentarea privind toate aspectele și detaliile patrimoniului construit, a dezvoltării structurale a satelor și orașelor regiunii studiate, a relațiilor peisagistice, a particularităților locale economice și gospodărești, a segregării etnice și a evoluției situației demografice specifice locului, a morfologiei ansamblurilor construite, dar și a altor caracteristici, precum trăsăturile date de modul de folosire al materialelor de construcție. Analiza prealabilă a fiecărei localități cuprinde și documentarea specificităților structurale și a evoluției lor (pe baza hărților vechi care fixează stările istorice). Relevarea și inventarierea completă a patrimoniului construit la scara așezărilor și evaluarea sa fac posibilă elaborarea sistemului condițiilor de conservare la scară națională, care să țină seama însă și de datele regionale și locale, respectiv de utilizarea mijloacelor juridice și economice pentru conservarea utilă a patrimoniului.

Așa cum am menționat, în Transilvania relevarea la fața locului, fotografierea și documentarea – cu ambiții de exhaustivitate și după standarde profesionale moderne, cu fișele istorice și hărțile aferente – a bunurilor imobile (monumente istorice, clădiri publice și locuințe cu valoare monumentală) și a valorilor mobile bisericești a fost întreprinsă mai întâi în așezările Bazinului Baraolt, din județul Covasna, în 1997, apoi în cele de pe valea superioară a Nirajului, în cursul anilor 1998-1999.

Bazinul Baraolt este una dintre microregiunile istorico-etnografice, respectiv micro-peisajele culturale specifice ale Ținutului Secuiesc. Numele de *Erdővidék* apare pentru întâia oară în secolul al XVII-lea (dioceza reformată *Erdővidék*). Poziția pitorească, precum și trăsăturile sale – fie comune cu cele tipice ale regiunii, fie singulare, provenite din caracterul de zonă de margine –, bogatul său patrimoniu cultural și construit stârnesc interesul și generează puterea sa de atracție. Această unitate peisageră însumează peste douăzeci de așezări, având centrul firesc la Baraolt. Monumentele arhitecturale caracteristice oglindesc bine tradițiile culturale ale ținutului, relațiile sale economice. Pe lângă agricultură, dezvoltarea meșteșugurilor organizate în bresle, apoi înflorirea acestora, industria minieră, fabricarea țiglelor și a cărămizilor, siderurgia au influențat puternic formarea chipului arhitectural al ținutului. Coloana sa vertebrală, strânsă între munții Baraoltului, versantul sudic al munților Harghita și munții Perșani, este alcătuită de localitățile scaunului filial de odinioară Brăduț (din scaunul Odorhei) și ale scaunului Micloșoara (coadministrat cu scaunul Trei Scaune). Unii autori, din considerente geografice, completează unitatea cu așezări învecinate aparținând din punct de vedere administrativ fostului comitat Alba Superior, sau de districtul Brașov. În pofida demolărilor continue, bogatul patrimoniu arhitectural al micro-peisajului abundă de valoroase monumente de arhitectură. Sunt caracteristice clădirile de locuit și gospodărești construite din piatră, pealocuri din lemn, remarcabile printr-o arhitectură simplă, dar pretențioasă, conacele fiind cele mai interesante dintre ele. Dintre castele, pe lângă locuințele de odinioară ale familiei Daniel din Tălișoara și Vârghiș, trebuie să amintim castelul renascentist din Micloșoara al familiei Kálnoky – acesta, după ce a suferit degradări nedemne în deceniile dinainte, datorită muncii de cercetare și restaurare din ultimii ani este în curs de înnoire treptată. Monumente caracteristice ale zonei sunt bisericile diferitelor confesiuni, cu origini în Evul Mediu și înconjurate de ziduri de fortificații din secolul al XVII-lea la Belin și Aita Mare. Nu puține la număr sunt bisericile mai recente, ridicate sau reconstruite în cursul secolelor XVIII-XIX, care ascund valori patrimoniale.

Cealaltă unitate peisageră cercetată a Ținutului Secuiesc este micro-regiunea locuită de maghiari din fostul scaun Mureș, care se găsește în *bazinul superior al Nirajului* (amonte de Acățari). În cuprinsul acesteia

putem deosebi din punct de vedere confesional aşezările din aval, predominant protestante (reformate, unitariene sau cu populaţie mixtă), respectiv blocul de nouă sate romano-catolice de la izvorul Nirajului, situat în zona de influenţă a mănăstirii franciscane de la Călugăreni. Singura localitate de tip urban a unităţii peisajere şi totodată cea mai importantă aşezare în trecut şi în prezent este Miercurea Nirajului, înglobând după reorganizarea administrativă din 1968 şi alte două aşezări istorice învecinate, de pe malul Nirajului. Prin comparaţie cu celelalte aşezări dintre care mai multe se regăsesc în registrele dijmelor papale de la 1332, prima atestare documentară a Miercurii Nirajului este relativ târzie, din 1567 când este deja menţionată ca „oppidum". La data aceea este a doua aşezare din scaun după Târgu Mureş, în ceea ce priveşte numărul populaţiei. Şi-a păstrat rangul de târg – reînnoit de mai multe ori – până în secolul al XIX-lea. Până în prima jumătate a secolului al XVIII-lea orăşelul a jucat un rol important în viaţa jurisdicţională a scaunului Mureş. Clădirile pieţei principale, dominate de biserica reformată construită în 1838, constituie o prezenţă determinantă în peisajul mai degrabă rural al aşezării şi arată că pierderea statutului de târg, în 1872, nu a trecut fără să lase urme în structura localităţii.

Cele mai valoroase monumente ale patrimoniului construit de pe valea superioară a Nirajului sunt monumentele bisericeşti. Au o importanţă ieşită din comun bisericile unitariene din Sânvăsii şi Mitreşti, care păstrează elemente romanice, cele reformate gotice din Bâra şi Eremieni, precum şi biserica de secol al XVII-lea a mănăstirii franciscane de la Călugăreni. Releveele întocmite cu ocazia inventarierii au fundamentat din punct de vedere profesional începerea recentelor lucrări de restaurare. Structurile din lemn folosite cu precădere şi la clădirile de locuit din zonă constituie un patrimoniu arhitectural valoros prin clopotniţele de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea (Eremieni, Maiad, Rigmani) şi capele (capela de cimitir din Călugăreni, capela greco-catolică din Troiţa). Zona este dominată de case de locuit construite la frontul străzii; sunt clădiri cu pereţi din cărămidă, bârne sau împletituri lipite cu lut, formate din două-trei încăperi, acoperite deja în două ape cu pinioane teşite şi învelitoare din ţigle-solz. Evoluţia socială specifică a zonei explică numărul insignifiant de locuinţe nobiliare. În interiorul zonei studiate cel mai bogat patrimoniu construit se găseşte la Bâra, la est de Miercurea Nirajului, respectiv la Călugăreni, aşezare situată pe drumul care se desprinde din şoseaua Miercurea Nirajului–Sovata înainte de Mătrici. Aşezarea, întinsă de-a lungul Nirajului şi având mai multe străzi, este menţionată documentar pentru prima dată în recensământul din 1567. Călugăreni a fost filia Mătricilor până în 1636 când franciscanii, cu sprijinul lui Mihály Toldalaghi, căpitan general al scaunului Mureş, au întemeiat o mănăstire pe colina deasupra satului şi au construit între 1650-1680 biserica vizibilă şi azi, laolaltă cu clădirile mănăstireşti transformate în cursul secolului trecut. Începând cu 1669, aici a funcţionat şi o şcoală elementară mănăstirească bine susţinută financiar. Biserica mănăstirii, unică în arta transilvăneană prin tezaurul formal situat la trecerea de la Renaştere la Baroc şi prin bogăţia mobilierului, este monumentul cel mai remarcabil al aşezării; însă alături de ea clădirea mănăstirii, folosită azi ca spital de boli nervoase, capela din lemn din secolul al XVIII-lea, a cimitirului, şi cele aproximativ cincizeci de monumente documentate de construcţii ţărăneşti au şi ele o valoare patrimonială importantă.

Aceste două programe de documentare au ajuns în faza cea mai avansată în ceea ce priveşte gradul de definitivare; au fost încheiate fişele istorice ale aşezărilor, în format digital, documentaţiile cu fişe ilustrate cu fotografii ale patrimoniului imobil şi ale bunurilor mobile bisericeşti dintr-o unitate anume peisajeră, respectiv fixarea datelor pe hărţi la scara 1:5 000. Au fost încheiate şi releveele amănunţite ale unui mare număr de clădiri istorice sau edificii caracteristice, determinante pentru peisajul aşezărilor, între care clădiri publice, case de locuit, anexe gospodăreşti tipice. (A se vedea pagina de web a Fundaţiei „Entz Géza": *http://www.ega.ro*.)

Culegerea de date din Bazinul Baraolt, releveele, apoi documentarea au fost făcute sub îndrumarea istoricului de artă *András Kovács*, profesor la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj, de studenţii facultăţii de istoria artei din această instituţie, în cadrul practicii de vară; alături de ei au participat la lucrări şi studenţii de istoria artei de la Universitatea „Eötvös Loránd" din Budapesta. La relevee au mai lucrat colaboratori de la numeroase instituţii culturale transilvănene: istorici-muzeografi, arhivari (*Jenő Zepeczaner* şi *Gusztáv Hermann* de la Muzeul „Haáz Rezső" din Odorheiu Secuiesc, *Zoltán Cserey* de la Muzeul Naţional Secuiesc din Sfântu Gheorghe, *Sándor Pál-Antal* a de la Arhivele Judeţene Mureş), arhitecţi de la organizaţii profesionale civile (Atelier M, Sfântu Gheorghe) sau din Ungaria (*Csaba Keresztessy* şi *József Sebestyén*, autorul acestui rezumat, coordonator al programului transilvănean de inventariere din partea OMvH şi a TLA). Releveele de arhitectură au fost executate de arhitecţii transilvăneni *Attila Zakariás, István Balázs, Sándor Benczédi, Tamás Emődi, Árpád Kovács, Márta Fekete, László Máthé †, Attila Tusa* şi

din Ungaria *(Márton Sarkadi)*. Finalizarea întregii documentații și corecturile necesare sunt actualmente în curs de execuție, sub îngrijirea istoricului de artă *János Fejér* din Vârghiș; sperăm că în curând va fi finalizat și materialul expoziției care va prezenta patrimoniul construit al Bazinului Baraolt. Corobrarea materialului documentar de pe valea Nirajului este făcută de istoricul de artă *Zsolt Kovács*; cea mai mare parte a releveelor și documentărilor a fost realizată de arhitectul *Tamás Emődi*, împreună cu arhitecții *Arnold Maczalik, Zsolt Kozma* și colaboratorii lor, și nu în ultimul rând de conducătorul științific și supervizorul *András Kovács*, de asemenea cu participarea studenților. Digitalizarea hărților din baza de date a fost executată prin munca perseverentă și temeinică a istoricului de artă *István Karácsony.*

Din păcate, utilizarea efectivă a inventarelor de așezări încheiate până acum este deocamdată îndoielnică. Desigur, pentru includerea patrimoniului în planurile de dezvoltare durabilă și pentru funcționarea adecvată a managementului patrimonial sunt necesare necondiționat documentarea cuprinzătoare a valorilor așezărilor și structurarea lor în inventare de valori, iar coagularea bazei de date reprezintă mai mult decât o unealtă științifică cuprinsă în recomandările internaționale. Inventarierea valorilor și documentarea patrimoniului au importanță strategică, constituind un material de fundamentare indispensabil, în primul rând pentru amenajarea și dezvoltarea teritoriului.[12] Legătura dintre patrimoniu, ca tezaur cultural, și efectuarea inventarelor este una strânsă; inventarul de valori exhaustiv și detaliat, cuprinzând laolaltă bunurile imobile, mobile și spirituale constituie unul dintre mijloacele importante ale trecerii mai departe din generație în generație a patrimoniului cultural valoros. Putem presupune, de asemenea cu bunăvoință, că importanța acestor inventare de valori a fost recunoscută și în Transilvania. Totuși, cel puțin după cunoștința autorului acestor rânduri, deocamdată nu au fost utilizate, respectiv asemenea utilizări abia au avut loc.

Într-o fază următoare, baza de date ar trebui făcută accesibil pentru toată lumea. În Ungaria, Sistemul Informatic de Amenajare și Dezvoltare a Teritoriului (Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer – TeIR), pus în funcțiune de Váti Kht. garantează prin mijloacele tehnicii de calcul operabilitatea bazei structurate de date a patrimoniului construit, de interes național și local, și vizualizarea datelor pe hartă. A fost făcută posibilă adăugarea continuă a datelor ulterioare, actualizarea acestora, și au fost puse bazele unei monitorizări la nivel național capabilă să evalueze starea protecției locale a patrimoniului construit. Din păcate, aceste date sunt deocamdată inaccesibile sau abia accesibile până și în cazul TeIR. Să mai fie și azi adevărată afirmația lui Viktor Myskovszky, din 1898 (?!): *acum pare că ni s-a-mplinit soarta, că nu mai putem face nimic pentru a supraviețui*.

25 iunie 2009

(Traducere de Kázmér Kovács)

Sarudi Sebestyén, József – Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, Táncsics Mihály u. 1., H-1014; Jozsef.Sebestyen@koh.hu
Kovács, Kázmér – Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, str. Kós Károly u. 10., RO-520055

Irodalom

*** GIDCH = *Guidance on inventory and documentation of the Cultural Heritage,* Strasbourg, 2001.
*** KKMvDgy = *Karták könyve, Műemlékvédelmi dokumentumok gyűjteménye,* Budapest, 2002 *(http://www.terport.hu/main.php?folderID=2823).*
*
FILEP A.
2008 Adalékok Énlaka településnéprajzához, in: *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról* (ed. Visy Zs. – Szávai M.), Énlaka–Pécs, 61–107.
ILLÉS D. – ILLÉS I.
2007 A kulturális és természeti örökség területi szempontjai Európában – Projektek az örökségről, *Falu Város Régió*, Budapest, 2007/4, 51–59.
KOVÁCS K.
1991 Beszámoló a szentgyörgyi találkozóról, II, Jegyzet, *Pavilon*, 5, Budapest, 89.
MÁTÉ Zs.
1999 *A kulturális örökség mint térségi összefüggésrendszer*, Váti Kht. *(http://www.terport.hu/main.php?folderID=2823; http://www.sze.hu/ep/arc/irod/MZS1999_MoOroksTerinfo.pdf).*
MYSKOVSZKY V.
1904 Műemlékeink pusztulása, *Művészet*, 1904/3, 178–185.

[12] ILLÉS D. – ILLÉS I. 2007.

OROSZ B.
2002 *Európai folyamatok, nemzetközi deklarációk és az épített örökség helyi védelmének jelentősége*, Váti Kht. *(http://www.otk.hu/cd02/1szek/oroszbalint.htm)*.
R. SÜLE A.
1990 Terület- és településrendezési tervek Romániában, *Regio*, I/1 *(http://epa.oszk.hu/00000/00036/00001/pdf/06.pdf)*.
(SARUDI) SEBESTYÉN J.
1990 *Háromszéki műemlék felmérések* (catalog de expoziție), Budapest.
1991 Beszámolók a szentgyörgyi találkozóról, I, A sepsiszentgyürgyi műemléki találkozóról, *Pavilon,* 5, 86–89.
1992 Műemlékvédelem a Kárpát-medencében, II (Bozsok, 12–21 noiembrie 1992), *Műemlékvédelmi Szemle*, 1992/2, 128–131.
1998 *Erdővidék épített öröksége* (catalog de expoziție), Budapest.

Az épített örökség településléptékű dokumentálása Erdély magyarlakta térségeiben

(Kivonat)

Az összefoglaló mindenekelőtt a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elődintézményei, valamint a romániai magyar és magyarországi partnerintézmények és szakmai műhelyek (Keöpetzi Sebestyén József Műemlékvédő Egyesület, Entz Géza Alapítvány, M Műhely, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem stb.) 1989 utáni erdélyi, a magyar épített örökséget és kapcsolódó egyházi műkincsanyagot felmérő tevékenységét tekinti át, kiemelten tárgyalva az erdővidéki és a Felső-Nyárád menti felvételt (19, illetve 44 település).

Documentation of the built heritage of Transylvanian regions inhabited by Hungarians on locality level

(Abstract)

This comprehensive study overviews the activity of the predecessor institutions of the National Office of Cultural Heritage, of the Hungarian and Romanian partner institutions and professional workshops (“Keöpetzi Sebestyén József” Society for the Protection of Historical Monuments, “Entz Géza” Foundation, M Workshop, ”Babeş-Bolyai University”, “Eötvös Loránd” University) regarding the evaluation of the Hungarian built heritage of Transylvania after 1989 and the related ecclesiastic treasure of art material, focusing on the Erdővidék (Baraolt Basin, Covasna County) and the Upper-Nyárád (Niraj River) region.

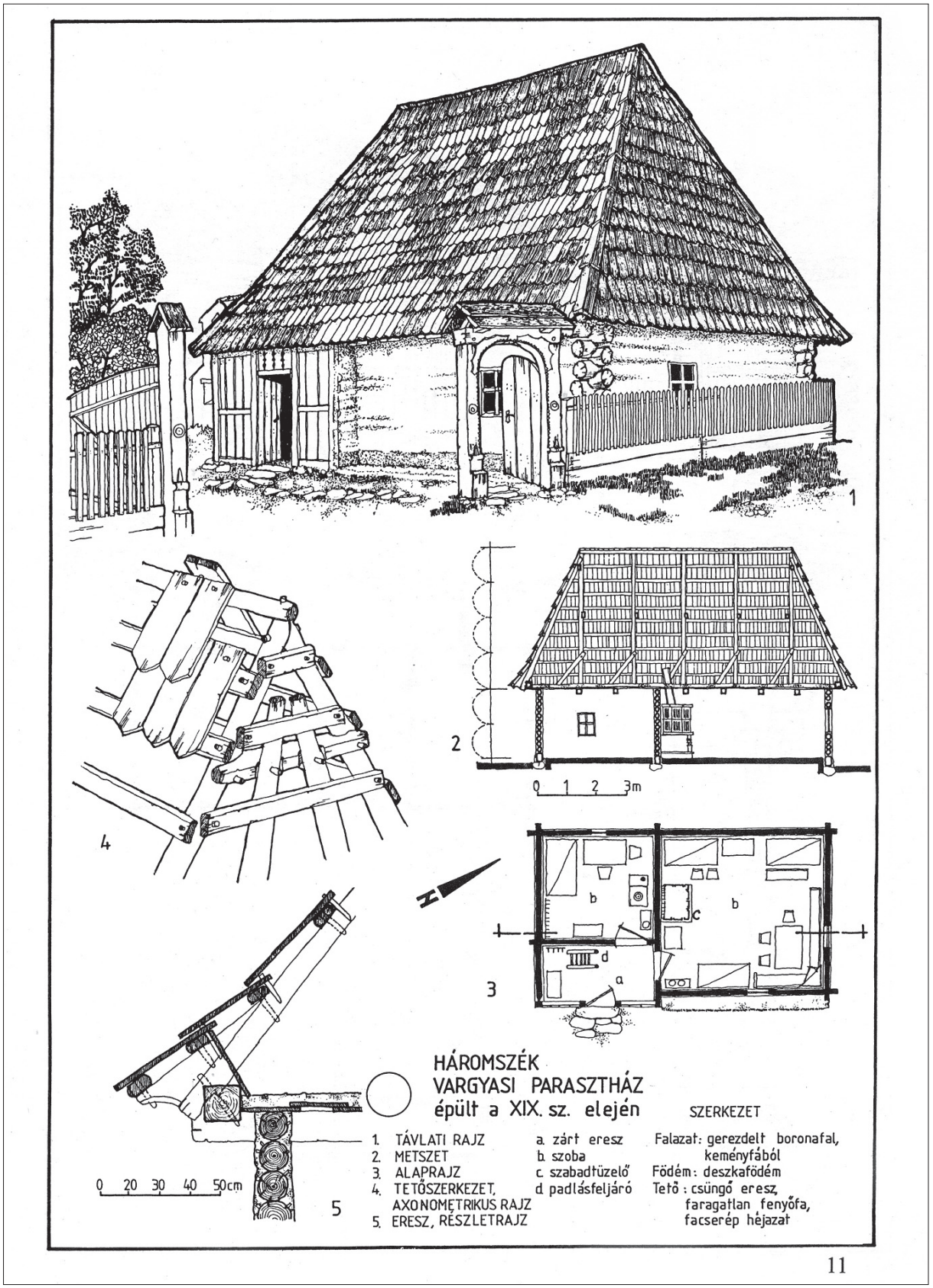

Figura 1 Releveul unei case ţărăneşti din Vârghiş (Bazinul Baraolt, jud. Covasna), de la începutul sec. al XIX-lea, în expoziţia din 1990

Figura 2
Furnalul din Filia (Bazinul Baraolt, jud. Covasna)

Figura 3
Peisaj din Lendava (Ţinutul Murei, Slovenia)

Figura 4
Stradă din Herculian (Bazinul Baraolt, jud. Covasna)

Figura 5
Harta oraşului Baraolt (a doua jumătate a anilor 1970)

Figura 6 Altarul principal din biserica romano-catolică Sf. Adalbert din Baraolt

Figura 7 Clopotnița bisericii reformate din Bodoș (Bazinul Baraolt, jud. Covasna)

Figura 8 Baronul István Daniel de Vargyas (1684-1772), primul baron din familia stăpână a două castele din Bazinul Baraolt

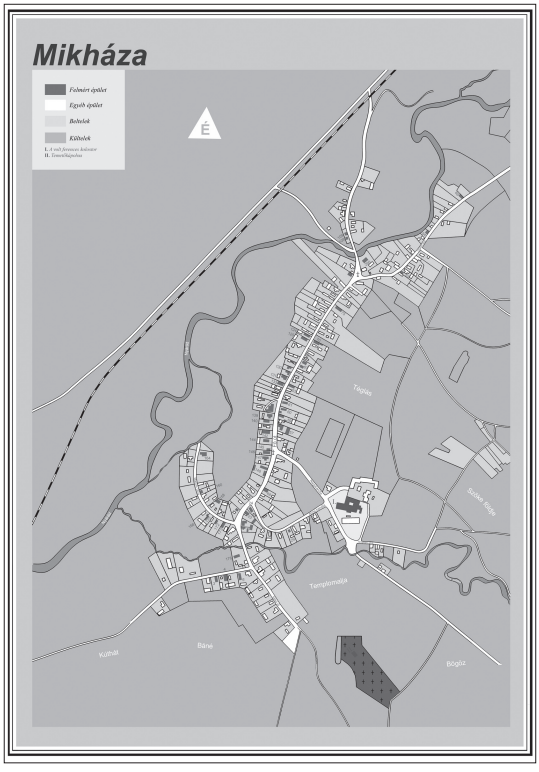

Figura 9 Harta satului Călugăreni (bazinul superior al Nirajului, jud. Mureș)

Figura 10
Biserica mănăstirii franciscane din Călugăreni

Figura 11
Călugăreni, str. Principală nr. 67, fațada dinspre stradă

Figura 12
Călugăreni, str. Principală nr. 67, releveul fațadei dinspre curte

Figura 13
Satul Bâra (bazinul superior al Nirajului, jud. Mureş)

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

Szabó Miklós

ADATOK A MAGYAR AUTONÓM TARTOMÁNY HASZNOSÍTHATÓ ÁSVÁNYKINCSEINEK KUTATÁSÁHOZ (1956)

A közlésről

1957–1959-ben a Székely Nemzeti Múzeum, akkori hivatalos nevén a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum a Magyar Autonóm Tartomány múzeumainak közös évkönyvét szervezi. 1959-ben, a román nacionalizmus bekeményítésének évében végül egyértelművé válik, hogy a kötet nem jelenhet meg.[1] Az időközben leadott dolgozatok közül több is kéziratban marad, de jó néhány megőrződik a múzeum irattárában, így Szabó Miklós három geológiai dokumentációja is, melyek számos adatot tartalmaznak a Székelyföld – paradox módon éppen most, a prolongált romániai sztálinizmus éveiben – végre valóban megkezdett átfogó *mérnöki geológiai* kutatására vonatkozóan. A dolgozatok: *Erdőfüle és környékének rövid geológiai tanulmánya* (dolgozat, térkép, 1956. február 27.); *Geológiai dokumentáció a tusnádfürdői tuffitbányával kapcsolatosan* (dolgozat, metszetek, 1956. április 26.); *Geológiai dokumentáció a gidófalvi homok- és kavicsbányára vonatkozóan* (dolgozat, térkép, metszetek, 1956. április 27.). A múzeum Szabó Miklóssal való kapcsolatára Bányai János székelyudvarhelyi geológus-tanár, a múzeum régi külső munkatársa 1957. február 26-i levelében[2] maradt fenn a legkorábbi adat. Miután felajánlja a készülő évkönyv természettudományi dolgozatainak a lektorálását, és jelzi, hogy milyen jeles kolozsvári szakemberektől kért dolgozatokat a kötet számára, rákérdez: Szabó Miklós volt sepsiszentgyörgyi tanár, most a csíkszeredai bányavállalat geológusa, volt-e a múzeumban? Jó volna, ha mintákat adna az anyagából, nehogy úgy járjon, mint ő, Bányai.[3]

Szabó Sándor Miklós 1928. szeptember 2-án született, Kászonaltízen. Középiskolai tanulmányait a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban végezte, 1947-ben. 1953-ban a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem földtan-földrajz szakán államvizsgázott, majd a Sepsiszentgyörgyi Műszaki Textil Középiskolában tanított, matematikát és fizikát. 1955 végén három hónapot Baróton is volt tanár. 1956-tól a tartományi kitermelő vállalat geológus mérnökeként dolgozott tovább, és 1957 elején Csíkszeredában telepedett le, ahol ő volt az első helybeli, valóban a szakmában dolgozó geológus. Bányaföldtani tanulmányokat írt a Magyar Autonóm Tartomány valamennyi (14) bányája részére, és tudományos szakközlést is végzett.[4] Mélyszinten folytatta az Erdőfülén korábban megkezdett diatoma-kitermelést, eredményes kutatás után megnyitotta a bükszádi habkőkitermelést, Borszéken folytatta a barnaszén és a travertin fejtését, Balánbányán sikeres kutatás után feltárta és kitermelésre átadta a kalkopiritérc-telepet Várbükkben, valamint a ruszáki részen. Ugyanebben az időben megtalálta a csíkszentimrei Büdösfürdő hidrotermális ércelőfordulását, amelyet részletesen megkutatott. A cinnabarit csökkent ércdúsulása miatt azonban itt csak két évig folytattak próbakitermelést. 1971-től 1988-ig, nyugdíjba vonulásáig Balánbányán a rézfeltárási munkálatokat ellenőrizte és vette át. Az alábbi közlést szerény köszöntésének tekintjük.

Itt szeretnénk külön is megköszönni Nagy Gyöngyvérnek és Jánosi Csabának az ehhez nyújtott segítségét. (**K. I. és B. H.**)

1. Az erdőfülei diatomit-lelőhely és környékének hasznosítható ásványi kincsei

A II. pártkongresszus[5] határozatai rámutattak azokra a feladatokra, melyek az altalajkincsek felkutatása terén a bányaipari vállalatokra hárulnak, abból a célból, hogy népgazdaságunknak megfelelő

[1] Az 1957–1959-es évkönyvkísérlet történetét lásd jelen kötetben (BOÉR H. 2009).

[2] SzNM 53-1957. február 26. (A SzNM 26-1957 csomóban.)

[3] Bányai Jánosnak az 1944. őszi menekülésekor a pincéjében található négy ládányi, a Székely Nemzeti Múzeumnak szánt geológiai mintáját kidobták a ládákért (i. h.).

[4] SZABÓ M. 1961; Uő. 1969.

[5] A Román Munkáspárt II. (visszamenőleg, a párt átnevezését követően a Román Kommunista Párt VII.), a második ötéves terv felől határozó kongresszusa, 1955. december 23–28-án. A dokumentáció elkészítésének időszakában bármilyen szakmai dokumentáció a vonatkozó kötelező ideológiai bevezetéssel, mint pl. párthatározatok említésével kezdődött. A kezdőmondat ezúttal ráadásul szakmailag is teljesen indokolt, mert a nyersanyagínségben gyakorlatilag hadigazdálkodást folytató kommunista rendszer ekkori megoldása teljesen specifikus: az 1950-es közigazgatási reformot követően a létrehozott tartományoknak szocialista versenyben kellett igazolniuk életképességüket, ⇒

mennyiségű nyersanyag álljon rendelkezésére, elsősorban azokból az anyagokból, melyekre a II. ötéves terv előirányzatai alapján szükség van. Ilyen iparilag fontos nyersanyag a diatomit is, melyet a vegy-, építő-, cukor- és hadiipar egyaránt felhasznál mint fontos nyersanyagot. A diatomit hazai viszonylatban elég nagy mennyiségben található meg az Udvarhely rajon területén fekvő Erdőfüle község határában. Az előfordulás helye a falutól északra fekszik, a Kormos völgyében, illetve annak mellékpatakai mentén húzódó, miocén korú[6] üledékekből álló alacsony hegysor konkordánsan települt rétegei között. A diatomit, melynek fajsúlya 1,8–2,1, térfogatsúlya 215–260 kg/m^3, szilikátos üledék, tökéletes diagenezist mutat. Színe a fehéres világosszürkétől fokozatosan a fekete árnyalatig változik. A fekete színű diatomapala szerves anyagokkal van impregnálódva. Ezeket a szerves anyagokat égetéssel könnyen el lehet távolítani, anélkül, hogy az eljárás a diatomit minőségére káros hatással lenne. A diatomit nagy likacsosságánál fogva nagymérvű abszorbcióképességet mutat a könnyű folyadékokkal szemben, éppen ezért kitermelésénél (nyers állapotban) nagy víztartalommal rendelkezik.

Geológiai genezis:

A szarmata időszakban a Mediterrán-tengertől lefűződött a Bécsi-medencétől keletre eső terület. Így indul meg a lassan kiédesedő tengeri üledékek lerakódása a beltengerek fenekén, mint agyag, homok, homokos mészkő. A fokozatosan visszahúzódó beltenger regressziójának oka kettős: a) a vulkanizmus, b) a tektonikai kéregmozgások. A fokozatos visszahúzódást litográfiai alapon igazolhatjuk azzal a rétegsorozattal, mely a patakok vízmosta oldalaiban több helyen előtűnik. Ezek szerint finomhomok-, agyag- és diatomit-lerakódások fölött kavicsrétegeket találunk. Míg az előbbiek parttávoli lerakódások, addig emezek kimondottan partközelséget bizonyítanak. A dáciai[7] emelet üledéksorozatát megszakítja a Déli-Hargita vulkáni centrumaiból idejutó kiömlés. A laza, erősen repedezett és különálló tömbökben jelentkező vörös és szürke trachyt[8] a pontuszi rétegek fölött nagy területen megtalálható. Rátelepedve a pontuszi rétegekre, azokat a kontaktövben metamorfizálta. A trachyt dáciai üledékekbe van beágyazva. Tehát a dáciai effuzívumok [vulkánjai] anyagukat ezen emelet tengerének partszegélyén a vízbe szórták, melyet a rájuk rakodó üledékek nagyjából betemettek. A dáciai tenger fenekét jelző színlelő-hátságok fölött csak itt-ott emelkedik ki egy-egy magasabb pont. E területek észak felé fokozatosan kiemelkedtek, s így a szárazföld egyre inkább tért hódított. A szárazföld transzgredálásával megindul a felszín denudációja a fluviális erózió hatására. Az egykori tergerfenékbe dél felé haladó patakok vágódnak be, melyek völgyeiket egyre jobban szélesítik, harántirányú mellékvölgyeikkel együtt. A Dáciai-tenger partvonalát morfológiai alapon jól meghatározhatjuk a dombsorok kiterjedéséből. A fokozatosan lejtő dombsoroktól délre az egykori Levantei-tó fenékszintje következik. Tehát a levantikumban[9] további regressziót mutat a tenger. Sőt ekkor már a beltenger lefűződő tavakra zsugorodik össze.

Részletezve az ezzel kapcsolatos kérdéseket:

A szarmata végén megindult a Hargita vulkanizmusa, mely a Kárpátokhoz tartozó vulkáni sor utolsó tagjaként a legtovább működött. Kisebb kitörései még a pleisztocénben is előfordultak. Posztvulkáni, illetve interposztvulkáni hatásképpen hévforrások (termálforrások), gejzírek nagy számban fordultak elő, főképpen a Hargita vonulatának nyugati oldalán. Ezek kvarcit, diatomapala, opál előfordulásához vezettek. Az andezitekre és andezittufákra Gerend, Salamás [patakvölgyeinek] területén tripoli telepszik (...)

Petrográfiai vonatkozásban:

Az eruptívumok mint lávafolyás Boros János [-pusztája] – Kemence[-tető] – Havas-puszta – Fekete-hegy – Kapus[-hegy] nyugati oldala mentéig

⇒ és ehhez átmenetileg lehetőséget kaptak *saját* nyersanyagkincsek kiaknázására alapozó gazdaságfejlesztésre is. A bodvaji vasbánya például 1950-ben a vajdahunyadi vaskombináttól a szentkeresztbányai vasöntöde kezelésébe került – jelzi Szabó Miklós. (Miközben a legjelentősebb altalajkincseket – mint a kőolaj, az uránérc – a Szovjetunióba szállították, a keleti táborba került ország saját gazdaságát az egyes tartományok szerényebb tartalékainak kiaknázása, ennek eredményei alapján próbálták újraszervezni, működtetni.)

[6] *Miocén korú* – a Baróti-medence üledékei valójában fiatalabbak, esetleg a medencefenék ún. alapbreccsája miocén végi (pontuszi). A tárgyalt erdőfülei terület pleisztocén korú. Szabó Miklós geológiai leírásai megfelelnek az ötvenes évek térségünkre vonatkozó geológiai ismereteinek. A későbbi mélyfúrások és a radiometrikus adatok több ponton is újat hoztak a terület geológiai és ősföldrajzi fejlődésére nézve, de mert az itt közölt két dokumentáció témájára vonatkozó közelmúltbeli összegzések (LÁSZLÓ, Attila 2001; Uő. 2002; LÁSZLÓ, Attila – PÜSPÖKI, Zoltán – DIȚU, Mihai 1998; stb.) hozzáférhetőek, az egyes megállapítások tételes revízióját szükségtelennek tartjuk, mindössze néhány magyarázatot igénylő terminust adnotálunk.

[7] *Dáciai* – a következőkben is: a szöveg pontuszi–alsó-pleisztocén koradatolásának általában dáciai–felső-pleisztocént kell megfeleltetnünk.

[8] *Trachyt* – itt nem geológiai, hanem műszaki megnevezésként: Szabó Miklós – az erdővidéki vörös és szürke andezit természőként hasznosítható, legalábbis látszólag szálában álló előfordulásaira gondol, amelyeket – különösen Magyarhermányban – a helybeli kőfaragók hosszabb ideje fejtettek.

[9] *Levantikum* – a levantei emelet alatt térségünkben nagyvonalakban a később bevezetett romániai emelet értendő.

húzódik le, 1000–1300 m magasságban. A pleisztocén folyamán előforduló lávakitörések, melyek a pontuszi emeletre települtek, az erupciók központjaitól egészen a Baróti-medence északi ágáig lenyúlnak. A trachyt, mely itt dominál, kompakt struktúrát nem mutat, hanem erősen repedezett és tagolt tömbökben jelentkezik. Színe szürke és vöröses. Főképpen e két színárnyalat van többségben. Kiterjedése a tömör andezit-öv folytatásában Vasásás – Kút-teteje – Széparca[-tető] – Törés-tető vonaláig húzódik. Üledékes kőzetek a pontuszi és dáciai emeletben:

a) Baróti-patak völgyében Magyarhermánytól északra sárgahomok- és agyagpalarétegekben lignit. A felszínhez 2-3 m-re. A gyenge elszenesedés oka a rétegnyomás hiánya.

b) Ugyancsak Magyarhermány mellett, a falutól mintegy 150 m-re diatomaföld a felszínhez mintegy 1,5 m-re bukkan elő.

c) A Baróti-patak bal oldalán Vészkelő-patak beömlése előtt homokos konglomerátum a hegy aljában. Fölötte itt is megtaláljuk a trachytot.

d) Kuvaszó-patak beágazásánál puha homokkő. Ezen az oldalon fölfelé haladva homokos (andezit)breccsa, jobb oldalon pedig trachyttelér. Aljában borvízforrás.

e) Volál-patak fejétől kb. 5 km-re jobb oldalon homokkő- és agyagpalarétegek váltják egymást. Ugyanezen oldalon lennebb konglomerátumok tűnnek elő. A konglomerátum a Barta-bérc déli oldalával szemben, a bal oldalon is megvan.

f) Egres-patak bal partján homok- és agyagrétegekből épül fel, melyekben helyenként limonitosodott vékony rétegsávok vannak.

g) Füle felső részében közvetlenül az út mellett dáciai homokok, agyagok között szintén fellelhetők a limonitos sávok. Ezek a limonitrétegződések a leülepedés közben képződtek, a lerakódó pirit oxidálódása következtében. Ugyancsak itt az agyagrétegek között a diatomit is becsípődött vékony sávban.

Minerológiai vonatkozásban:

A Hargita vulkanizmusának juvenilis stádiumában kiömlött lávák benyúlnak egészen a Baróti-medencébe (nyugat felé). Ezt igazolják az 1950–51. években végzett mélyfúrások, melyeket a bukaresti Geológiai Intézet (I. S. E. V.) végzett Barót környékén. E kiömlésekben telérhálózatok alakultak ki, melyek különböző fémeket tartalmaznak. Így Au, Ag, Hg stb. Egyébként a Hargita eruptívumában és a kontaktövben a fémes ásványok és ásványtársulások megtalálhatók. Hogy csak kevés mennyiségben sikerült eddig fémre, illetve fémes ásványra rábukkanni, ennek magyarázata abban van, hogy a „Vezuvio-típusú" erupciókban az előző fázis kitöréseiben keletkezett telérhálózatokat a következő fázis lávaömlései vastag takaróval borítják be. Minthogy pedig a Hargita a Kárpátokhoz tartozó vulkánsor legfiatalabb tagja, a denudáció még nem juttatta a felszínhez közel ezen érctelepeket. A peremi érctelepek, melyekre nem a későbbi lávaömlések takarója, hanem tengeri, illetve tavi üledékek települtek, a denudáció feltáró munkájának a későbbi időkben inkább ki voltak téve, s így kitermelésük vagy már meg volt kezdve az elmúlt század folyamán, vagy új feltárások során erre az utóbbi időkben került sor. A Hargita vulkánsorában a területen előforduló vulkáni eredetű érceket a következőképpen osztályozhatjuk előfordulási helyzetük alapján:

a) telér – pl. cinnabarit,
b) fészek – pl. sziderit,
c) réteg – pl. limonit,
d) lemezes – pl. hematit.

Részletesebben ismertetve:

1) *Bodvaji* limonit, kb. 40–45%-os vastartalmú. 1918 előtt már termelték. 1945–50. években a vajdahunyadi vaskombinát kezelésében volt, majd az 1950–52 időszakban a szentkeresztbányai vasgyárhoz tartozott. Napi termelése 3 tonna volt.

2) *Vasásás*, itt szintén limonit található. Homokkőben 1,5 m-ig terjedő vastag limonitlerakódás. Ezzel szemben Bodvajban a fedőt diatomapala képezte, a fekü pedig homok.

3) Keselyő-patak vízmosásában a kontakt-öv található meg. Helyenként manganitszemcsék fordulnak elő. Ugyancsak itt a trachytot cinnabaritgőzök itatták át. Itt tehát a telérgőzök szélső lecsapódási öve húzható meg.

4) Baróti-patak völgyében a dáciai emelet homokjai, agyagjai rakódtak, le. E rétegekben sziderittelér/fészkek (Magyarhermány mellett).

Litográfiai vonatkozásban:

A pleisztocén eruptívumok feküjét vizsgálva, azokat sekélyvízi (partmenti) lerakódásoknak vehetjük. Közepes- és durvakavics-rétegek fekszenek a finom sárga homok rétegei felett. Míg az alsóbb, finomabb szemcséjű szedimentek a pontuszi emelethez tartoznak, addig a nagyobb szemnagyságúak már dáciai lerakódások. A települések a fluviális lerakódásokon fekszenek, melyek alluviális képződmények.

Morfológiai vonatkozásban:

A Kormos-patak jobb oldala mentén húzódó dombsor aránylag szelíd formákat mutat. A dombhátak enyhe lejtésűek dél-délnyugat irányában. Ezt az irányt követik a Kormos mellékpatakai is, melyek a Dáciai-tó ezen nyúlványainak lerakódásaiba bevágódtak. A dáciai emelet lerakódásaitól északra a valamivel nagyobb magasságot elérő pontuszi szintet találjuk meg. Az idetartozó alacsonyabb hegyeket

a fluviális erózió már jobban felszabdalta. A vonulat lejtése ugyancsak a dél-délnyugati irányt követi. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a pontuszi, majd a dáciai emelet lerakódásai, illetve azok mai helyzete arra enged következtetni, hogy e korok szárazulata dél-délnyugati irányban fokozatosan tért hódított. A pontuszi és dáciai emelet lerakódásaiból felépült dombvidék veszi körül az eruptívumok nyúlványait, melyek benyúlnak az egykori tó partjára. E lávafolyások ma is szintkülönbséget mutatnak az üledékes dombsorok színlelőhátságai fölött. A színlelőhátságokat ma már szenilis lejtőkkel a fluviális erózió felszabdalta. A pontuszi dombsor aljában már a dáciai emelet lerakódásai vannak, melyek fokozatosan átmennek a levantei Baróti-medencébe. Száldobos–Bardoc északi oldalán a dáciai dombsor fokozatosan lejt a Baróti-medence északi ágába benyúló levantei tófenék szintjéig.

Erdőfülei diatomitbánya:

Topográfiai vonatkozásban a következő fontosabb adatokat említem meg:

a) A rakodóteleptől az alsó bányáig a távolság légvonalban 671 m.

b) A rakodóteleptől az alsó bányáig a szintkülönbség 70,14 m.

c) Alsó és felső bánya közötti távolsága légvonalban 1716 m.

d) Rakodótelep és felső bánya távolsága légvonalban 2385 m.

e) Rakodótelep és felső bánya szintkülünbsége 137,45 m.

f) Szintkülönbség a két bánya között 67,31 m.

g) Út melletti diatomit-előbukkanás szintmagassága a rakodóhoz viszonyítva 18,41 m.

h) Szintmagasság a rakodótelep és az I. szektor melletti előbukkanás között 116,34 m.

i) Szintkülönbség a rakodótelep és az I. szektor hátánál levő előbukkanás között 77,34 m.

Sztratigráfiai szempontból a következő adatokat sorolom fel, melyeket a rétegek helyzetének megállapítása céljából felhasználtam:

I. Felső bánya rétegződése:

1) A „b” pontban 140 cm termőtalaj, 40 cm agyagos homokkő, 450 cm diatomit.

2) A „c” pontban 100 cm termőtalaj, 30 cm kavicsos diatomit, 130 cm agyagos homokkő diatomit.

II. Alsó bánya rétegződése:

1) A „III. c”-nél felső szint bejárata 120 cm termőtalaj, 80 cm durvahomok, 80 cm finomhomok, 30 cm diatomit, 80 cm homokos diatomit, 230 cm diatomit, 340 cm diatomit (finom kaviccsal), 120 cm közepeshomok-diatomit.

2) A „8” pontnál 130 cm termőtalaj, 60 cm durvahomok, 90 cm finomhomok, 15 cm diatomit, 60 cm finomhomok, 270 cm diatomit.

3) „XII” akna 210 cm diatomit-finomhomok.

4) „Z” akna 140 cm homokos diatomit.

Figyelembe véve a vidék geológiai történetét, a felsorolt sztratigráfiai adatok alapján az alábbi következtetés vonható le:

A diatomit és a vele konkordánsan települt rétegek, azaz a diatomit rétegkomplexuma észak-északnyugati csapásirányú.

Az I. szektornál a rétegdűlés átlagban 1–4°. Az alsó bánya területén a 23–17 és 18–22 tárnák között a dűlési szög azonban kb. 10°.

A II. szektornál az újonnan megkezdett külszinti termelés c–b. pontján felvett rétegadatokból és abból a körülményből kiindulva, hogy a tárnák alapja mindenütt a fekün halad, a diatomitréteg alsó határvonala kisebb-nagyobb pontossággal meghatározható. Itt a rétegek dűlési szöge már nagyobb. Átlagban 3–50°-ra vehető. Azonban a 40–45 és a 45–48 tárnák között a diatomitréteg mintegy 15° dűlésszöggel emelkedik. E szektornál a rétegek csapásiránya szintén észak-északkeleti irányú. Tekintettel azonban arra, hogy a bányában sehol sem érték el a diatomit fedőjét, a diatomit rétegvastagsága nem állapítható meg, annál is inkább, mivel a már említett külső termelés helyén sem érték el a diatomitréteg alsó szintjét. A diatomitösszlet megállapítása céljából okvetlenül fontos a következő kutatóaknák és fúrások megejtése:

1. A külszinti művelés frontján (a–b), annak közepén egy 1 × 1 m-es kutatóakna.

2. A 72. tárnaszádnál ugyancsak egy 1 × 1 m-es kutatóakna.

3. A 68. pontnál kb. 70 m-es kutatófúrás.

4. A 60. pontnál kb. 30 m kutatófúrás.

5. Az 1. pontnál kb. 50 m kutatófúrás.

A kutatófúrások a föld felszínéről végzendők. Összegezve a diatomitteleppel kapcsolatosan felsorolt geológiai megállapításokat, elmondhatjuk, hogy főképpen a miocén emeletben jelentkező diatomapala az akkori, egyre jobban összehúzódó erdélyi belvíz sekélyebb partja mentén képződött.[10] Az enyhén lejtő part, valamint a diatomitot beborító fedőrétegek konkordáns, nyugodt fekvése arra utal, a diatomitképződést követő geológiai időben e területen geológiai szempontból nyugalom uralkodott.

[10] Mivel a rétegek kora utóbb pleisztocénnek bizonyult, ekkor (már a dáciai időszakban is) a helyi tavi környezet nem Belső-Erdély, hanem a Kárpát-kanyar felől lefűződő vagy még lokálisabb tócsoporté.

2. Geológiai dokumentáció
a tusnádfürdői tuffitbányával kapcsolatosan

A szarmata végén megkezdődik a Hargita vulkanizmusa, mely a Görgényi-vulkánsortól délre, annak mintegy folytatásában egy egész sor vulkanikus lávaömlés létrejöttét eredményezte.

E csaknem 70 km hosszú vulkánsornak egyik legdélebbi és egyben legjellegzetesebb vulkáni kúpja a Csomád, mely a kráterében helyet foglaló Szent Anna-tóról is nevezetes.

A Csomád, illetve annak északi részét képező Vár-tető északi oldalának alján fekszik a bánya. Amint a kitermelés folytán, valamint a tartalék mennyiségének és minőségének meghatározása céljából végzett kutatóaknák szelvényeiből kitűnik, az andezittufa, illetve -tuffit aggregátumos szerkezete, valamint rétegződése alapján a következő geológiai megállapítást tehetjük:

A Csomád működése a pontusz végétől a levantei emeletig terjedő időközre esik. A kitörések második fázisában a vulkáni hamu a Tusnádi-szorosig lehúzódó Csíki-medence-tó szegélyén hullott a vízbe.[11] E geológiai körülmény azzal igazolható, hogy itt tuffithomok képezi az aggregátum alapanyagát, melybe átlag 10–30 cm átmérőjű tufadarabok vannak beágyazva.

Ebbe a „vulkanikus-üledékes" aggregátumos kőzetformációba egy tömörebb és nagyobb fajsúlyú, fekete színű andezit is társul kisebb darabnagyságban.

A kőzetkomplexum egy másik tagja a piroxénekben és vasban gazdag andezit. Azonban legnagyobb százalékban (kb. 85%) az andezittufa van jelen.

Likacsossága nagy, ami azt bizonyítja, hogy a kiszórt vulkáni anyagok megszilárdulása előtt a bennük levő gőzök eltávoztak.

Az elsődleges tuffitteleptől fennebb, a Vár-tető felé a kúpot alkotó, jól faragható augit-hipersztén-andezit található.

Nem véletlen, hogy a Csomádnak éppen az északi tövénél – lábánál – található a tuffittelep. Feltételezhető, hogy egyidejűleg a kráterkúp nyugati oldalán is keletkezett tufalerakódás. Azonban az Olt Tusnádi-szorosi áttörésével a Csíki-medence belvizei a pleisztocénben lecsapolódtak, s így a teraszszinten fekvő tufa- és tuffittelepeket a fluviális, illetve megelőzőleg a lakusztrális erózió elszállította onnan, ahol az átvágás megtörtént, s ahol éppen ezért a víz sodrása a legnagyobb volt.

Csak a Csomád északi oldalának beöblösödésében maradhatott épen a tuffittelep. Ezért hangsúlyoztam ki külön is elsődlegességét.

A vulkánból a levegőbe röpített és ott megszilárdult vulkáni homok és hamu, mely visszahullott a kráter környékén – mint laza tömegek – jól rétegzettek, és a térszín lejtését követik. Összeállóvá szilárdultak a beléjük jutó víz hatására kivált cementezőanyag kötőhatása folytán. Szerkezetére nézve átmenetet képez a konglomerátumos és a breccsás tufa között. Színe világosszürke.

Formációja alapján a tusnádfürdői tufa tulajdonképpen tuffit. Ugyanis a tűzhányóból kiszórt anyag – amint már említettem – a Csíki-medence belvizébe hullva üledékes kőzetekkel (apró kavics, homok és agyagos homok) keveredett.

Helytelen tehát az a közhasználatban levő elnevezés, amellyel „habkőnek" becézik.

Tudvalevő, hogy a habkő vagy horzsakő a riolit és kvarcporfir egyik üveges módosulata. Márpedig sem a riolit, sem kvarcporfir e vidéken nem fordul elő. Az eruptív kőzetek [itt] kivétel nélkül mind andezit (piroxén-), a bükszádi részen pedig bazaltos andezit.

Szükséges volt erre külön is kitérnem, hogy a kitermelés alatt álló tuffitbányával kapcsolatosan meggyökeresedett helytelen meghatározási fogalmakat tisztázzuk.

A bánya területén három kutatóaknát ásattunk, 1,5 × 1,5 m nagyságban. Amint a mellékelt sztratigráfiai szelvényből is kitűnik, a 8. számú kutatóakna 7,30 m mély.

A rétegek a következők:

40 cm podzol,

120 cm kavicsos sárga homok lapillidákkal,

280 cm konglomerátumos tuffit (tuffithomok andezittufával), a réteg színeződése a felső részben sárga, lefelé szürkül,

100 cm sárga agyagos homok,

85 cm középfinom homok, sárga és szürke rétegvariációval,

10 cm tuffithomok,

10 cm szürke agyagos homok,

80 cm sárga agyagos homok,

10 cm sárga középfinom homok.

A kitermelhető réteg tehát 440 cm mélységig fekszik. A 280 cm hasznos réteget 160 cm fedő borítja. E fedőréteg letermelése rentábilis.

A 13. számú kutatóakna a 8. számútól az út felé esik, közvetlenül a hegyi patak mellett. Itt a rétegek a következők:

20 cm podzol,

40 cm agyagos homok,

100 cm durva homok kaviccsal (tufa) és andezittömbökkel,

20 cm tuffitkavics,

90 cm sárga agyagos homok,

100 cm sárga durva homok,

[11] A Csomád kora az abszolút kormeghatározás lehetővé válásával (radiometria) a későbbiekben középső–felső pleisztocénnek bizonyult, a tárgyalt tuffiteké tehát középső pleisztocén. (Vö. LÁSZLÓ, A. 2002, 13–14.)

20 cm sárga durva homok szürke rétegződéssel,

150 cm durva homok kaviccsal (szürke és sárga rétegvariáció), alatta középfinom sárga homok kaviccsal és kővel.

A kitermelhető réteg vastagsága 120 cm, 180 cm mélységig, felette 60 cm fedőréteg.

Amint a két kutatóakna alapján kitűnik, a tuffitréteg – követve a felszín alakját – lefelé leékelődik. E leékelődést figyelembe véve arra következtethetünk, hogy a rentábilisan kitermelhető rétegek a jelenlegi bánya frontjával egy szinten, Tusnád község felé húzódnak.

Az 1. számú kutatóaknát a bányától északra, az Olt egyik teraszsarkantyújának homlokán végeztük, 440 cm mélységig. Itt a rétegek a következőek:

80 cm sárga agyagos homok,

160 cm középfinom tuffitos homok, sárga és szürke rétegződéssel,

200 cm konglomerátumos tuffit (tuffithomok, andezittufával).

A kitermelhető rétegösszlet 360 cm, 440 cm mélységig. Letermelendő réteg (fedő) vastagsága 80 cm. A tuffitos homok, mely 160 cm vastag, gyengébb minőségű.

A tuffittelep tuffithomokja szürkés színű, valószínűleg kovasavat tartalmaz, s ez esetben tulajdonképpen trasz. Mint ilyen, traszcement gyártására alkalmas.

A tartalék-terület pontos megállapításához legalább 6-7 kutatóakna szükséges.[12]

3. Geológiai dokumentáció a gidófalvi homok- és kavicsbányára vonatkozóan

A Keleti-Kárpátok paleogén öve és ennek belső oldalán végigvonuló vulkáni sor között a poszttektonikus medencék sora húzódik végig. Ilyen poszttektonikus medence a Háromszéki- is, mely a Barcaság felé kiszélesedik, és így terjedelmét illetően eltér a tőle északra eső Csíki-medencétől, illetve annak alakjától. A Háromszéki-medencét a Levantei-tó lerakódásai töltötték ki. A negyedkorban az eróziós bázis emelkedésével, illetve a Kárpát-kanyar vidékének süllyedésével az Olt lecsapolta a Levantei-tavat. Ugyancsak ebben az időben vágódik be az Olt völgye és alakul ki városi terasza. A terasz kialkulására vonatkozóan megemlítjük, hogy a folyó szakaszjellegének megváltozása következtében – főleg áradások alkalmával – nagy mennyiségben lerakódott rétegekben az Olt felső-, majd középszakasz jeleggel ismét bevágódott a pleisztocénbe. E bevágódás 15–20 m magas teraszt hozott létre. A teraszt alkotó fluviális szedimentáció csaknem vízszintes fekvésű rétegződést mutat, mely enyhén lejt az Olt folyása irányába. A teraszt alkotó fluviális képződmények pszefitek, pszammitok és pelitek, általában laza aggregátumok, diszperz rendszert alkotnak. Az Olt vize sebességének változásával változott a lerakódott anyagok szemcsenagysága is. A teraszképződmények szelvényezését a következő pontokon végeztem el:

1. Oltszemi homokbánya (7. sz.) a falu északi szegélyén, az Olt jobb parti teraszában.

2. Sepsiszentgyörgyi kavicsbánya (5. sz.) a vasúti felső őrház és a vasúti híd között – jobb oldali terasz.

3. Árkosi homokbánya (3. sz.) a bodok–sepsiszentgyörgyi út mellett.

4. Árkosi kavicsbánya (4. sz.).

5. Bodoki homokbánya (8. sz.).

6. Kökényes-patak melletti feltárás.

A pontos rétegtani adatokat a szelvénymellékleten[13] feltüntettem. Amint összegezve megállapíthatjuk e szelvényekből:

– a pelitek Árkos–Gidófalva vonalától délre már 10 m-en felül megtalálhatók. Így a 3. sz. pontnál 7,30 m mélyen. Az agyagréteg Szentgyörgy mellett már helyenként (pl. 5. sz. pontnál) 1,30 m-re van csak a felszíntől.

– az üledékek szemcsenagysága a peremhegyek felé kisebb távolságon belül is jelentékenyen növekszik, ezt igazolják a gidófalvi kavicsbánya és homokbánya, valamint az árkosi homokbánya és kavicsbánya rétegződései.

Az Olt teraszának alján alluviális rétegek húzódnak végig, melybe az Olt jelenlegi medre vágódott be. Ezen a terszínen van ma az Olt ártere. Az oltszemi homokbánya valamennyi rétegében fluviális kövek vannak, melyek eredetükre nézve nagyobbára piroxén-andezitek. Megemlítendő, hogy az Olt bevágódása az „Olt-fej" részen a Bodoki-hegység felé eltolódott. A terasz kialakulására e körülmény rányomta bélyegét. A bal oldali terasz egyes szakaszokon hiányzik, Oltszem és Bodok között gyengén fejlett, Bodoktól délre pedig egyre szélesebb teraszháttal húzódik. Oltszemtől felfelé az Olt mindenütt a Bodoki-hegység homokkővonulatának lábánál vágta be magát. A teraszszinten a Levantei-síkság a Bodoktól délre kezdődő teraszfront mögött húzódik, Gidófalva–Angyalos vonaláig. A jobb oldali teraszfront mögött már végig megtaláljuk az átlag 2 km széles levantei szintet. A patakok betorkolásuknál megszakították a terasz vonalát. Bodoktól lefelé a jobb oldali terasz fokozatosan alacsonyodik. A gidófalvi homokbányánál még elég jól fejlett, azonban az árkosi megállótól már átmegy az

[12] A dolgozathoz csatolt szelvények (ozalit-levonatok) sajnos már nem alkalmasak reprodukálásra, ezért közlésüktől eltekintettünk.

[13] Mint az előző jegyzet.

alluviális térszínbe, illetve átkanyarodik az árkosi oldalra. Ahogy a Bodoki-hegység Angyalos felé teljesen lealacsonyodik, az Olt mederbevágódása is a Sepsiszentgyörgy felé benyúló Baróti-hegyvonulat előhegyei felé tolódik el. Amint már említettem – a Lóczy-törvény alapján – érthetővé válik az Olt ilyen irányú bevágódása. Minthogy a folyók a sík területeken biztos medret maguknak nem képesek kialakítani, ezért hegyvonulatok lábánál, azok mentén végják be magukat. Az Olt teraszbevágódása Gidófalvától kezdve kiszélesedik. Itt a pleisztocénben a bevágódó Olt alsó- vagy legalább is középszakasz jellegű volt, s így az alluviális szint mintegy 2 km szélességűvé bővül Sepsiszentgyörgy mellett. A jobb oldali terasz Gidófalvától kezdve lefelé erősen tagolt a mellékpatakok bevágódása miatt. A bal parti terasszal ellentétben a teraszlejtő enyhe (ezt részben az itt folytatott földművelés is befolyásolta). A jobb oldali terasz nyomait Sepsiszentgyörgy város területén is megtaláljuk a református templom – munkástelep – új kórház vonala mentén. Itt a levantei szint egészen csekély szélességű, s mögötte a dáciai emelet rétegei húzódnak. E rétegből szigetszerűen emelkedik ki az Őrkő neokom–kárpáti darabja. A református templom mellett feltárt sárgaagyagrétegek levantei korúak. A baloldali teraszszinten a Szépmezőn át jelentős területen található meg a levantei térszín. A Baróti-hegyláncban egyetemesen elterjedt a kárpáti homokkő, mely a Bodoki-hegylánccal összefüggésben áll. A Baróti-hegyláncban a rétegek jelentékeny zavarodást szenvedtek. Az előhegyek Zalán–Kálnok–Sepsikőröspatak–Árkos vonalán húzódnak le. De amint már fennebb is említettem, a neokom–kárpáti homokkő szigetszerű előtörése az Őrkőnél is megtalálható. A Bodoki-hegység majdnem Gidófalva vonaláig szorosan követi az Olt medrét. Tekintettel arra, hogy a dokumentáció a gidófalvi homok- és kavicsbányával kapcsolatosan tárgyalja a geológiai problémákat, bővebben e helyen nem foglalkozom a Bodoki- és Baróti-hegység geológiájával. Rátérve a bányák helyzetére, melyek a Csíkszeredai Tartományi Bányaipari Vállalat kezelésében vannak, a következőket említem meg:

A homokbánya fekvése: az árkosi CFR-megállótól[14] északkeletre, attól 600 m távolságra. A legközelebbi település Gidófalva, 2 km-re.

A kavicsbánya fekvése: Gidófalvától délnyugatra, mintegy 500 m távolságra a falutól. A teraszfronttól befelé kb 100 m-re.

Mindkét bányát szekérút köti össze a községi úttal. E vidék geológiai kialakulására vonatkozóan a szükséges adatokat részben e bányák litográfiájából is megkaphatjuk. Visszatérve tehát a már előbb említettekre, az egyenletes levantei tófenékbe bevágódik az Olt, minthogy az erózióbázis tektonikai okok következtében emelkedett. Így alakul ki az Olt városi terasza, melyen a települések legnagyobb része is fekszik. Az Olt két partjának teraszkialakulása morfológiai szempontból egymástól eltérő. Míg a bal oldali terasz általában folytonos (átmenő), addig a jobb oldali teraszát a Baróti-hegyvonulat előhegyeiről lesiető patakok erősen felszabdalták. A fluviális, illetve levantikumi lerakódásokban az Olt két oldalán eltérés mutatkozik granulometriai szempontból is. Ennek magyarázata abban áll, hogy a Baróti- és Bodoki-hegyvonulat különböző távolságra van a mai Olt-medertől. Így a gidófalvi részen, míg az Olt bal oldali terasza kavicslerakódásokból épül fel, addig a jobb oldali teraszt homokrétegek alkotják. A homokbányában 11 réteg fordul elő a jelenlegi termelési frontmagasságban. Éspedig:

1) murva 30 cm,
2) finom homok 10 cm,
3) murva 30 cm,
4) finom homok 35 cm,
5) közepes homok 56 cm,
6) kavics mészcementációval 35 cm,
7) közepes homok 160 cm,
8) finom homok 24 cm,
9) murva 30 cm,
10) durva homok 20 cm,
11) finom homok 76 cm.

A kavicsbányában hármas rétegződést mutat az itteni szedimentáció:

1) podzol – A, B, C szint – 2 m,
2) homok 1 m,
3) kavics 15 m.

A kavicsréteg összetételét tekintve különböző nagyságú és koptatottsági fokú részekből áll. Ezen aggregátumban gömbölyded agyagkonkréciók fordulnak elő, különböző nagyságú kompaktumokban.

(1956)

Szabó Miklós – Csíkszereda, Szabadság tér 2., RO-530100; szabomiklos28@gmail.com

[14] „Halta Arcuş” – tkp. Gidófalva vasúti megállója.

Irodalom

BOÉR H.
2009 Egy fél évszázaddal ezelőtti kísérlet: A Székelyföld múzeumi évkönyve, 1957–1959, *Acta Siculica* 2009, 31–40.
LÁSZLÓ, A.
2001 Date asupra paleogeografiei ariei Harghita de Sud şi a sectoarelor limitrofe, de la sfârşitul Ponţianului până în Pliocenul superior, *Acta (Siculica)* 2000/1, 9–20.
2002 Date asupra evoluţiei paleogeografice a ariei Harghita de Sud şi a sectoarelor limitrofe, în Pleistocen, *Acta (Siculica)* 2001/2, 9–22.
LÁSZLÓ, A. – PÜSPÖKI, Z. – DIŢU, M.
1998 Az Oltszem–Gidófalvi pleisztocén öböl homokkomplexumának szedimentológiai vizsgálata, *Acta (Siculica)* 1997/1, 21–38.
SZABÓ M.
1961 A Csíki-medence környékének szerkezetalakulási szempontjai, *Földtani Közlöny*, XCI/1 (klny.).
SZABÓ M.
1969 Belső-kárpáti vulkánosság és hidrotermális ércesedés a Hargita példáján, *Földtani Közlöny*, XCIX/3, 227–234.

Date privind cercetarea substanţelor minerale utile din Regiunea Autonomă Maghiară (1956)

(Rezumat)

Între 1957 şi 1959 Muzeul Naţional Secuiesc încearcă să editeze un anuar comun al muzeelor din Ţinutul Secuiesc (Regiunea Autonomă Maghiară). Până la urmă, în anul retorsiunilor naţionaliste din 1959 volumul este interzis, iar unele lucrări din cele predate nu vor fi publicate niciodată, dar câteva se păstrează în arhiva muzeului. Documentaţiile geologice publicate acum au fost realizate în 1956, de primul geolog inginer din Miercurea-Ciuc, şi conţin numeroase date cu privire la începutul prospecţiunii sistematice în vederea valorificării economice a resurselor minerale din regiune.

Data regarding research on the useful minerals in Hungarian Autonomous Region (1956)

(Abstract)

Between 1957 and 1959 Székely National Museum attempted to publish a joint yearbook of the museums of Székelyföld (Magyar Autonomous Region). Finally, in 1959, in the year of nationalist retaliation the volume was banned and some of the papers have never been published, but they were stored in the museum's archives. The geological studies published in this volume were realized in 1956 by the first geological engineer from Csíkszereda (Miercurea-Ciuc) and contain substantial data regarding the beginning of the systematic mineral prospecting with the scope of exploiting the mineral resources of the region.

1. ábra Erdőfüle környéke (geológiai térkép, részlet)

2. ábra Gidófalva és környéke (geológiai térkép)

Acta Siculica 2009, 123–130

Vörösváry Béla

A CSÍKTAPLOCAI VASFÚVÓ-DOMB

Bevezető

Vajda Lajos *A szentkeresztbányai vasgyártás története* című munkájában összefoglalja a székelyföldi vaskitermelés, feldolgozás múltját. Innen tudhatjuk meg, hogy a 16. századtól Csík az erdélyi vasgyártás egyik központja. Sajnálatos módon ő is csak Vitos Mózes munkájára hivatkozik a vasfúvó-dombi lelőhely megemlítésénél, de mint vashámort tünteti fel Taploca, Csíkszereda és Csíksomlyó határában.[1] Ebből következően nemcsak az itt előforduló vasérc kitermeléséhez kapcsolódik, hanem a környező települések területén található ércet is ide hordhatták olvasztani. Vitos Mózes különben a következő csíki településeken említ még vaslelőhelyet: Csíkdánfalva, Csíkvacsárcsi, Csíkszenttamás, Csíkszentdomokos, Madéfalva, Csíkszentmihály, Csíkszentkirály, Csíkszentsimon, Csíkverebes, Csíkszentimre.[2]

A székelyföldi, kitermelés alá került vaselőfordulások két kőzettípushoz kapcsolódnak. A flis övezetében szferosziderites rétegek találhatóak, ilyenek például a kovásznai vasművelés emlékei. A jelentősebb csoport azonban a vulkanizmushoz köthető. Utóbbi telepeket 1981-ben írják le behatóbban,[3] két genetikai típusukat különböztetve meg: a Lövéte-típust (andezit-piroklasztitok kontakt-övében, konkréciók és lencsék formájában, vulkáni-szediment környezetben), valamint a Szentegyháza-típust (vulkániszediment-környezet és hidrotermális-metaszomatikus átalakulások alsóbb szinjeiben). A vasfúvó-dombi előfordulás a Lövéte-típushoz sorolható, a többi Csíki-medencei vagy akár az erdővidéki lelőhelyek többségével egyetemben.

A Vasfúvó-dombnak kitermelési szempontból ma már gyakorlatilag semmi jelentősége nincsen, viszont helytörténetileg különös jelentőséggel bíró terület, bizonytalan korú vasművelése okán védetté nyilvánítása érdekében megtörténtek az első lépések.[4] Ilyen szempontból behatóbb kutatása még várat magára. A hatvan évvel ezelőtti, mindeddig egyetlen vonatkozó tanulmány reméljük segíteni fog abban, hogy megfelelő szakmai figyelem irányuljon rá. **(P. A.)**

A közlésről

A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve, 1879–1954 tanulmánykötetet eredetileg a Székely Nemzeti Múzeum 1949. évi, majd 1954. évi jubileumi emlékkönyvének szánták. A rendszerváltást követően, Románia és Magyarország együttes területét nézve, vidéki múzeum első alkalommal hozott ki ezáltal 1955-ben évkönyvet, és a szakmai-szakmapolitikai sikert jól jelzi, hogy rögtön utána felső kérésre kellett megjelentetniük román fordításban is.[5] Folytatását, a Magyar Autonóm Tartomány múzeumainak (ezúttal) közös évkönyvét éveken át (1957–1959) próbálták megvalósítani, végül politikai okokból végképp meghiúsult. A Székely Nemzeti Múzeum Könyvtárában azonban több olyan kézirat megőrződött, amelyek részben még az első tartományi évkönyv anyagából maradtak ki (pl. kicenzúrázták vagy késve érkezett be), részben a második, tervezett évkönyv elfekvő anyagához tartoztak (köztük olyan is, amely egyértelmű, hogy még az első számára készült).[6] Vörösváry Béla kézirata is egy ilyen, pontosabban nem datált irattartóban maradt fenn.[7]

A dolgozat valamikor az 1948. július – 1950. szeptember időszakban készült. Bányai János ismert székelyudvarhelyi geológus tanárnak a kézirat végén említett 1948. nyári felkérése ugyanis majdnem bizonyos, hogy a romániai állami tervbizottság 1948. július 2-i felállításával függ össze, amely – a gazdaság egységes, központi irányítására – 1949-re és 1950-re egyéves tervet dolgozott ki, másrészt viszont 1950. szeptemberben a kommunista közigazgatási reform, az ún. rajonálás már felszámolja a dolgozatban még említett Csík és Udvarhely vármegyéket is. Még pontosabban, a kézirat valószínűleg 1949-ben készült, mert egyfelől az 1948-as felkérésre már visszautal,

[1] VAJDA L. 1983, 16.
[2] VITOS M. 2002, 244–257.
[3] PELTZ, S. – PELTZ, M. – BRATOSIN, I. – IANC, R. 1981.
[4] Botár István régész (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda) szíves közlése.
[5] SszgyTMÉ 1955; AMRSfGh 1955.
[6] Az említett múzeumi évkönyvek történetét lásd részletesebben BOÉR H. 2009 (jelen kötet).
[7] *Évkönyvből visszatartott dolgozatok*, ötvenes évek (SzNM It).

másfelől pedig – mivel 1948-as felkérés alapján került sor a megírására – nem valószínű, hogy az elkészítése elért volna a *második*, 1950-es egyéves tervig (1951-ben szerzője el is hagyja Csíkszeredát). Az 1949-es datálás megmagyarázná az 1955-ös évkönyv anyagai közé való bekerülését is: Bányai, aki kezdettől fogva segítette Székely Zoltán sepsiszentgyörgyi múzeumigazgatónak ezt a törekvését, a kiadvány tervének nyilvános bejelentése pillanatában, 1949. október 11-én épp a Székely Nemzeti Múzeum ún. nagy munkakollektívává átalakuló igazgató-választmányának az alelnöke.[8] Kérdés viszont, hogy miért tartalmazza a kézirat a teljes román fordítást is, mely ráadásul nem tűnik egyidejűnek a magyar változattal[9] (ez inkább a második évkönyvbe való leadásra utalna – Bányai ekkor több, a térség kutatásában érintett nem-székelyföldi szakembertől is kért dolgozatot).

A Székely Nemzeti Múzeumban közöletlen maradt régi kéziratok feldolgozására túl későn került sor, így a szerzőtől sajnos már nem kérdezhetjük meg a részleteket. A mostani közlést egyben szerény tisztelgésnek szánjuk a székelyföldi származású és indulású, a földtani témákat is nagyon kedvelő, ebben az évben elveszített jeles nagyváradi biológus tanár és kutató emléke előtt.

Itt szeretnénk külön is megköszönni Jánosi Csaba csíkszeredai geológusnak és a szerző fiának, a Tápiószelén kutatóbiológus Vörösváry Gábornak az ehhez nyújtott segítségét. (**B. H.**)

Dr. Vörösváry Béla (1920–2009)

Vörösváry Béla Homoródszentmártonban született, 1920. április 15-én. Édesapja Vörösváry Ferenc orvos, édesanyja Kozák Ilona háztartásbeli. Elemi és középiskolai tanulmányait Székelyudvarhelyen végezte. 1944-ben biológia-földrajz tanári képesítést a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen szerzett, ahol tanársegédként is dolgozott az egyetem állattani tanszékén.

Doktori diplomáját a véglénykutatás terén elért eredményeiért kapta. *A Kalános-patak csillós véglényei* című doktori disszertációját summa cum laude minősítéssel jutalmazták. 1945-ben a kolozsvári Biológiai Intézet osztályvezetőjeként végzett tudományos tevékenységet. 1946-ban Csíkszeredába került, ahol megkezdte hosszú és eredményes középiskolai tanári pályáját. A Csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium biológiatanáraként lelkesen és szakszerűen oktatta a természetrajzi ismereteket. 1951-ben került Nagyváradra, ahol a munkásfakultás tanár-igazgatója, tartományi tanfelügyelő, majd a 4. számú Líceum igazgatója és a 2. számú Líceum tanára volt. 1971-től 1980-ig, nyugállományba vonulásáig a nagyváradi Ady Endre Líceum érdemes tanáraként fejtette ki tevékenységét. Vörösváry Béla szenvedélyesen szeretett tanítani. Igényes számonkérő volt, oktatói munkájába bele tudta szőni az irodalmi felkészültségnek köszönhetően líránk nagyjainak a természet csodálatos szépségeiről szóló gondolatait is. Rendszeresen szervezett szakmai kirándulásokat tanítványainak Románia különböző vidékeire (Bihar-hegység, Bucsecs-hegység, Duna-delta, Keleti-Kárpátok) a természet szépségeinek megismerésére.

Tanári munkája mellett paradicsomfajták vizsgálatával (103 különböző fajta), gyógynövények és gombák gyűjtésével és hasznosításuk népszerűsítésével is foglalkozott. Tudományos téren a véglénykutatásban alkotott maradandót. Két új nemzetséget (*Bursostoma*, *Atractos*), 6 új fajt *(Prorodon hivernalis, Loxophyllum piriformis, Bursostoma bursaria, Paraholosticha vitrea, Atractos contortus, Histrio hyalinus)* és 2 új változatot írt le. Szabad idejében akvarelleket festett, alkotásaiból Budapesten és Tokodaltárón is rendeztek kiállítást. Szép életútja során pályatársai és tanítványai részéről nagy tisztelet és megbecsülés övezte. Rövid szenvedés után, életének 89. évében, 2009. március 6-án hunyt el, Dorogon. (**V. G.**)

A csíktaplocai Vasfúvó-domb gejzíres és vasas lerakódásai

Történeti adatok:

Magának a helységnek a neve is elárulja, hogy valamikor itt vaskitermeléssel foglalkoztak. Bizonyítékul szolgálnak erre a felhagyott bányagödrök, a limonittörmelék és a vassalak.

Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című munkájában említést tesz e helyről: „önálló csúcsocska... melyet Vasfuvónak hívnak; mondják, hogy régen vasművelet folyt ottan”.[10]

Vitos Mózes a *Csíkmegyei füzetek*ben a következőket írja e helyről: „Volt még egy vashámor... az úgynevezett *Vasfuvó Dombon*, hol és melynek szomszédságában kiégett vassalakok és itt-ott vaskődarabok még ma is nagy mennyiségben láthatók. – De hogy e vashámort ki, mikor állította, s meddig szerepelt, szintén adatok hiányában bővebben nem tudjuk ismertetni”.[11]

A Vasfúvó-domb Csík vármegyében, Taploca község[12] határában fekszik, a Tolvajos-hágó kezdetén.

Morfológia:

A Vasfúvó-domb az Erdőalja nevű Olt-terasznak félszigetszerű kinyúlása az Olt síksága felé. A dombot

[8] BOÉR H. 2004, 256–257.

[9] Valamint mindkét változatból (valamikor később, egyidejűleg kivágták a bevezető sorokat).

[10] ORBÁN B. 1869, 11.

[11] VITOS M. 2002, I, 254–255.

[12] Csíktaploca, ma Csíkszereda része.

különben minden oldalról síkság veszi körül, kivéve az északnyugati részét, amellyel a platóhoz tapad. Az Erdőalja felől nézve a domb kirívóan emelkedik ki a környezetéből, tehát helyzete és alakja is elárulja, hogy eróziós származása ki van zárva. Nem egyéb a valóságban, mint az egykori gejzír opálos anyagával cementált agglomerát, amely ellenállott a környezetét denudáló hatásoknak, s így kipreparálódva szigetelődött el az eddig egységes terasztól.

Vízrajz:

A dombon nem fakad egyetlen forrás sem. Száraz, bokros legelő és szántó. A domb délkeleti sarkánál folyik a Tekerő-patak. Déli oldalán kisebb patakocska folyik, és beleömlik a Tekerő-patakba. Északi oldalán kisebb láp terül el, melynek vize a domb alján fakadó bő forrásokból táplálkozik.

Közlekedés:

A Vasfúvó-domb a Csíkszeredától Székelyudvarhely felé vezető országút mellett fekszik, az úttól 20 méterre, a hargitai hágó kezdetén. Csíkszeredától 5 km-re, Szentkeresztbányától 20 km-re, a csicsói vasútállomástól pedig 5 km-re van. A kitermelt vasércet autóval vagy szekérrel könnyűszerrel lehet szállítani a szentkeresztbányai vasolvasztóhoz. De nem kerülne sok költségbe egy sodronypálya kiépítése sem Szentkeresztbányáig, melynek útja a Vasfúvó-dombtól ki is van vágva, ugyanis a székelyföldi villamosvezeték oszlopait ebbe az irányba építették ki.

Általános geológiai rész:

A Vasfúvó-domb származás szempontjából, mint előbb említettük, gejzírmaradványnak tekinthető. Keletkezési helye beleesik abba a törésvonal-rendszerbe, amely a Hargitafürdő borvízelőfordulásait, a Vasfúvó-domb mellett fakadó langyos borvizeket, a csíktaplocai melegforrást és a csíksomlyói borvizeket összeköti.

A domb legnagyobb része vulkáni törmelék, ún. agglomerát. Anyaga piroxén-andezit. Összeálló nagyobb tömegben csak a domb délkeleti oldalán fordul elő. Durva, homokszerű törmelék, melyben helyenként kidobott lávatömbök vannak. Ezt az egész tömeget a mélyből feltörő vastartalmú kovasavas vizek átjárták, és lazán összecementezték. A kiömlés torkánál a ragasztóanyag fehér, szürke opál. A domb szélén pedig a limonitos ragasztóanyagtól vöröses színű ez a laza breccsa. Ásványi összetétele nagyjából elkaolinosodott földpát, amfibol, augit, biotit. A térképen[13] (4) számmal van jelölve a felszínen előforduló kemény andezitbreccsák helye.

Már a domb tetőrészén és délnyugati lejtőjén az andezithamu hullásából származó törmelék megmaradt a maga laza állapotában. Ezeken a helyeken ma szántók terülnek el (3). Azonban a szántók mélyebb rétegeiben is durva agglomerát fordul elő.

A terület többi részén (I–VII) opálos limonittelep van. Ez a rész gazdaságilag csak legelőnek használható a sovány talaj és a sok bányagödör s lövészárok miatt.

Bányageológiai viszonyok:

A vastelep, amint a térkép is mutatja, lagnagyobb részben a domb tetején helyezkedik el. Kisebb előfordulások ugyan vannak a domb keleti aljában is. Helyzete azt árulja el, hogy a limonit a hajdani gejzír lerakódásából keletkezett. Ezek a gejzírek sok oldott kovasavat és vasat hoztak a felszínre. A hajdani gejzírek maradványai még ma is megvannak a dombtól keletre (500 méterre) fakadó langyos borvízforrások alakjában. A feltörő vízből legelőször a kovasav csapódott ki, opál alakjában, majd a forrástól távolabb a dombon lefelé folyó vízből a limonit vált ki. Ezt a származást az V. számú vasérctelep is szépen igazolja. Ugyanis a bányagödrök limonitban dús helyen vannak, míg a közöttük levő érintetlen részek limonitban szegényebbek, és gyakran opált tartalmaznak, különösen sok faopált, mely növényi detrituszból áll. Az ilyen opálos foltoktól néhány lépésre mindenütt dús limonit-előfordulások vannak. A limonit tehát nem egyenletesen terjed el a területen, mert több forrásból származik, ezt bizonyítják az opálos fészkek, a körülöttük elterülő limonitos udvarokkal. A limonitos telep nagy kiterjedésben takaróhoz hasonlítható, tehát a domb hajlatát követi. Erre vonatkozólag szép feltárásokat szolgáltatnak a múlt világháborúban ásott lövészárkok (a térképen jelölve), valamint a bányagödrök. A limonit legnagyobb vastagsága nem a domb közepén van, hanem a lejtő kezdetén, itt 2,5-3 méter vastagságot is elér a limonit. Azonban a lejtőn lefelé haladva fokozatosan elvékonyodik, és színe is halványodik az okkersárgáig, míg szürkés földbe nem megy át. A limonittelepben helyenkén opálos rétegek is előfordulnak. Az egész telep igen össze van töredezve, úgyhogy javarésze törmeléknek számít. Valószínű, hogy a fagy és a bányászás darabolta így fel. Részletesebb tájékoztatást csak abban az esetben lehetne adni, ha rendszeres felderítő fúrásokat végezhetnénk.

A Vasfúvó-dombi vasérc minőségileg kb. 40-41% vastartalmú lehet. Hogy kitermelése és olvasztása kifizetődő volt, azt bizonyítja a bányászata és az olvasztása, amit itt helyben végeztek el. Az olvasztó, vagyis a hámor helye a domb délkeleti lábánál volt (a–b–c-vel jelölve). Ezen a helyen hamu- és vaslerakódások vannak.

[13] *A Vasfúvó-domb geológiai térképe (Csíktaploca község határa).* A térképmelléklet (sajnos nem maradt fenn. A dolgozat végén szereplő jelmagyarázatból következtethetünk jellegére: *1 = Árterület (Alluvium); 2 = Árterület (Tőzeges terület); 3 = Andezitagglomerát; 4 = Andezitbreccsa; I–VII = Az egyes limonitos foltok vastag vonallal határolva; a–b–c = vassalakos halmok.*

A Vasfúvó-dombon 7 különálló telepben fordul elő vasérc. Az egyes telepek nagyságát és vasérctartalmát alább táblázatban tüntetem fel.[14] A IV. számú telep a domb keleti sarkánál terül el. Valószínű, hogy ez volt az első bánya. Bányagödrei átlag 2-3 méter mélyek, és aránylag elég sűrűn helyezkednek el egymás mellett. Limonitja tömött, és sötét színű. A telepnek kb. 20%-a már ki van termelve. A telep végénél salaktelep van (c), lehet, hogy hámor is volt ezen a helyen.

I. sz. telep. Alacsony teraszon terül el. Ma szántó van a helyén. Anyaga világossárga limonit, törmelékfölddel eléggé összekeverve. Limonittartalma kevés.

II. sz. telep. A domb alatt húzódik. Mély bányagödrei azt bizonyítják, hogy vastag limonittömböket szedtek innen ki. Törmeléke is sötét. Ennek a telepnek a közelében található két vassalaktelep is (a–b), melyek mennyisége kb. 15 szekér. Valamikor több volt, de az emberek udvartöltésre széthordták.

A III. sz. telep a domb oldalán, az agglomerát között kisebb fészkekben előforduló limonitból áll. Ez a legkisebb és leggyengébb telep.

V. sz. telep. A domb tetején terül el, terjedelemre nézve az összes között a legnagyobb. Valószínű, hogy ezen az egykor lapos helyen volt a gejzír meleg vizű. A telep szélén limonitos rétegek követik a domb 5-10°-os enyhe hajlatát. Helyenként igen össze van töredezve a limonit a suvadások miatt, úgyhogy törmelékszámba megy. A bányagödrök sűrű volta és átlagos 3 m-es mélységük, azonkívül a kávébarna limonit azt mutatják, hogy a legkiadósabb telep. Ennek kb. 10%-a van kitermelve. Itt volt az egykori vasbányászat fő kitermelőhelye.

A VI–VII. sz. telep a Vasfúvó-domb tetejének nyugati részén terül el. Érintetlen telepek. Sehol sincs rajtuk bányagödör. Valamikor rendszeres feltárást végeztek ezeken a telepeken, amit a tároásások helyei bizonyítanak. Ezeknek a telepeknek a kiterjedését csak a felszínen látható limonitdarabkák alapján lehet megállapítani, de valószínű, hogy rendszeres feltárások nagyobbnak fogják találni.

Összefoglalás:

Csodálatosképpen ez az érdekes gejzíres terület az eddigi kutatók figyelmét kikerülte. Bányai János geológus mérnök volt szíves felhívni a figyelmemet erre a területre, s bízott meg az állami vaskutatások során a részletes kutatásokkal, az 1948-as év nyarán.

Az eredmény nemcsak tudományos és a gyakorlati értékesítés szempontjából volt értékes, hanem a természeti ritkaságok után érdeklődőknek is hálás kirándulóhelyül kívánkozik, már csak azért is, mert Csíkszereda közelében fekszik (5 km), közvetlen a székelyudvarhelyi országút mellett. Jó csalogató lehet nemcsak a hely érdekessége, hanem az is, hogy a dombról pompás kilátás nyílik, s a letelepedőknek a közelben jó borvízforrás áll rendelkezésükre. Aki pedig emléktárgyat akar magával vinni, az bőségesen válogathat a különböző színű mutatós opáldarabok között.

Az egykori gejzírműködés olyan szép állapotban konzerválódott e helyen, hogy a gejzírlerakódások tanulmányozására alkalmasabb helyet keresve sem lehet találni.

Irodalom

SszgyTMÉ 1955 = *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve, 1879–1954* (szerk. Székely Zoltán), Marosvásárhely, 1955.
AMRSfGh 1955 = *Muzeul Regional Sf. Gheorghe, Almanah 1879–1954* (red. Székely Zoltán), Tîrgu Mureş, 1955.
*

BOÉR H.
2004 A Székely Nemzeti Múzeum vezetőségi jegyzőkönyvei, 1945–1955, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 3), 161–295.

BOÉR H.
2009 Egy fél évszázaddal ezelőtti kísérlet: A Székelyföld múzeumi évkönyve, 1957–1959, *Acta Siculica 2009,* 31–40.

ORBÁN B.
1869 *A Székelyföld leírása*, II, Csíkszék.

PELTZ, S. – PELTZ, M. – BRATOSIN, I. – IANC, R.
1981 Contribuţii la cunoaşterea mineralizaţiei de fier din regiunea Lueta–Vlăhiţa–Chirui (judeţul Harghita), *Dări de Seamă ale Institutului de Geologie şi Geofizică*, LXIV/2, 81–116.

VAJDA L.
1983 *A szentkeresztbányai vasgyártás története*, Bukarest.

VITOS M.
2002 *Csíkmegyei füzetek [1894]*, Csíkszereda.

[14] Az említett táblázat sajnos szintén hiányzik a kézirat mellől.

Zăcăminte de gheizir cu minereuri de fier din Topliţa-Ciuc

(Variantă în limba română)

Date istorice:

Chiar numele dealului dovedeşte (vasfúvó = 'turnător de fier') că odinioară era exploatat fierul pe acest loc. Ca dovezi amintim groapele de mină părăsite, fragmente de limonit şi zgura de fier, aflate pe dealul sus-numit.

Balázs Orbán, în *Descrierea pământului Secuesc*, vol. II, *Ciuc*, 1869, scrie despre acest loc: *se zice că s-a exploatat odinioară fier pe dealul Vasfuvó*.

Mózes Vitos, în *Csíkmegyei füzetek* (= 'revista Ciucului') scrie următoarele despre acest loc: *pe dealul Vasfuvó se găsesc şi astăzi mari cantităţi de fragmente de limonit. Nu se ştie când şi din ce cauză s-a încetat mineritul şi topirea fierului*.

Dealul „Vasfuvó" se află în jud. Ciuc, în hotarul comunei Topliţa, la începutul trecătoarei „Tolvajos".

Morfologie:

Dealul „Vasfuvó" este o prelungire în formă de peninsulă spre şesul Oltului, a platoului vulcanic „Erdőalja" din munţii Harghita. Dealul este împrejmuit din toate părţile de şes, exceptând partea de nord-vest prin care se alipeşte platoului. Privit dinspre platoul „Erdőalja", se prezintă ca o platformă de cetate. De fapt nu este altceva decât un fost con de gheizir.

Hidrografic:

Pe deal nu există niciun izvor. Este o păşune uscată şi tufoasă. La colţul de sud-est al dealului curge pârâul Tekerő. În partea dinspre sud curge un pârâu micuţ care se revarsă în pârâul Tekerő. În partea de nord a dealului se întinde o mlaştină mai mică.

Comunicaţie:

Dealul „Vasfuvó" este aşezat lângă şoseaua naţională care duce de la Miercurea-Ciuc la Odorheiu [Secuiesc], la o distanţă de 20 m de la drum, la 5 km de la Miercurea-Ciuc, la 20 km de la minele de fier din Vlăhiţa, jud. Odorheiu, şi la 5 km de la gara Ciceu.

Geologie generală:

În ceea ce priveşte geneza dealului, este rămăşiţa unui con de gheizir. Locul lui de naştere se găseşte în linia sistemului de falii, care leagă izvoarele carbogazoase ale Băilor Harghita, izvoarele carbogazoase calde ale dealului „Vasfuvó", izvorul termic de la Topliţa-Ciuc şi izvoarele carbogazoase de la Şumuleu[-Ciuc].

Dealul este alcătuit în cea mai mare parte din aglomerat vulcanic, cu conţinut de andezit piroxenic care se prezintă într-o masă mai compactă numai pe partea de sud-est a dealului. Este un prundiş nisipos dur în care se găsesc pe-alocuri blocuri de andezit. Apele feroase şi silicioase ieşite la suprafaţă din adânc au pătruns şi au cimentat slab acest aglomerat. Această brecie slabă este roşiatică din cauza cimentului limonitic. (Pe hartă am semnat cu (4) locul unde se află aceste aglomerate compacte.)

Pe platoul şi pe coasta de sud-vest a dealului se găseşte nisip vulcanic. Aici se întind astăzi ogoare, semnate pe hartă cu (3). Dar sub ogoare se află de asemenea aglomeratul sus-numit.

Restul teritoriului (I–VII) cuprinde zăcăminte de limonit. Aici nu se găsesc azi decât păşuni, din cauza pământului sărac şi a gropilor de mină.

Zăcămintele de fier:

După cum arată harta, zăcămintele de fier se află în cea mai mare parte pe culmea dealului. Aşezarea zăcămintelor arată că limonitul s-a format în gura mare a gheizirului. În acest loc a ieşit la suprafaţă apa termală, aducând cu ea mult acid silicic şi fier dizolvat. Urmaşii gheizirelor sunt izvoarele carbogazoase calde, aflate la 500 m de la deal înspre est. Din apa gheizirului s-a precipitat mai întâi acidul silicic, în formă de opal, apoi mai la distanţă de izvor, pe coastele dealului, s-a precipitat limonitul. Zăcământul V dovedeşte acest mod de formare. Gropile de mină se găsesc în locurile bogate de limonit, iar părţile mai sărace în limonit, care se află între aceste locuri, sunt neatinse. În aceste locuri se găseşte şi opal, mai ales opal de lemn, care constă din fragmente [silicifiate] de plantă. Zăcământul de limonit seamănă cu o prelată întinsă care urmăreşte înclinaţia slabă (de 5–10%) a dealului. În privinţa aceasta reprezintă dezveliri convingătoare tranşeele săpate pe vremea războiului mondial din 1914 (semnate pe hartă), precum şi gropile de mină. Grosimea cea mai mare a limonitului nu se află în mijlocul dealului, ci la începutul înclinaţiei unde limonitul atinge şi o grosime de peste 3 m. Coborând pe coaste, se subţiază treptat şi-şi schimbă culoarea în galben-ocru. Printre minereurile de limonit se află pe-alocuri şi straturi de opal. Zăcământul întreg este sfărâmat.

Informaţii mai amănunţite s-ar putea da numai în cazul dacă am putea face explorare sistematică.

Minereul dealului „Vasfuvó” conține în medie 40% fier. Mineritul şi prelucrarea făcută în acest loc dovedesc că exploatarea ar fi rentabilă. Locul furnalului părăsit se află la capătul de sud al dealului (pe hartă semnată cu a–b–c). Aici se găsesc şi astăzi grămezi de zgură şi cenuşă.

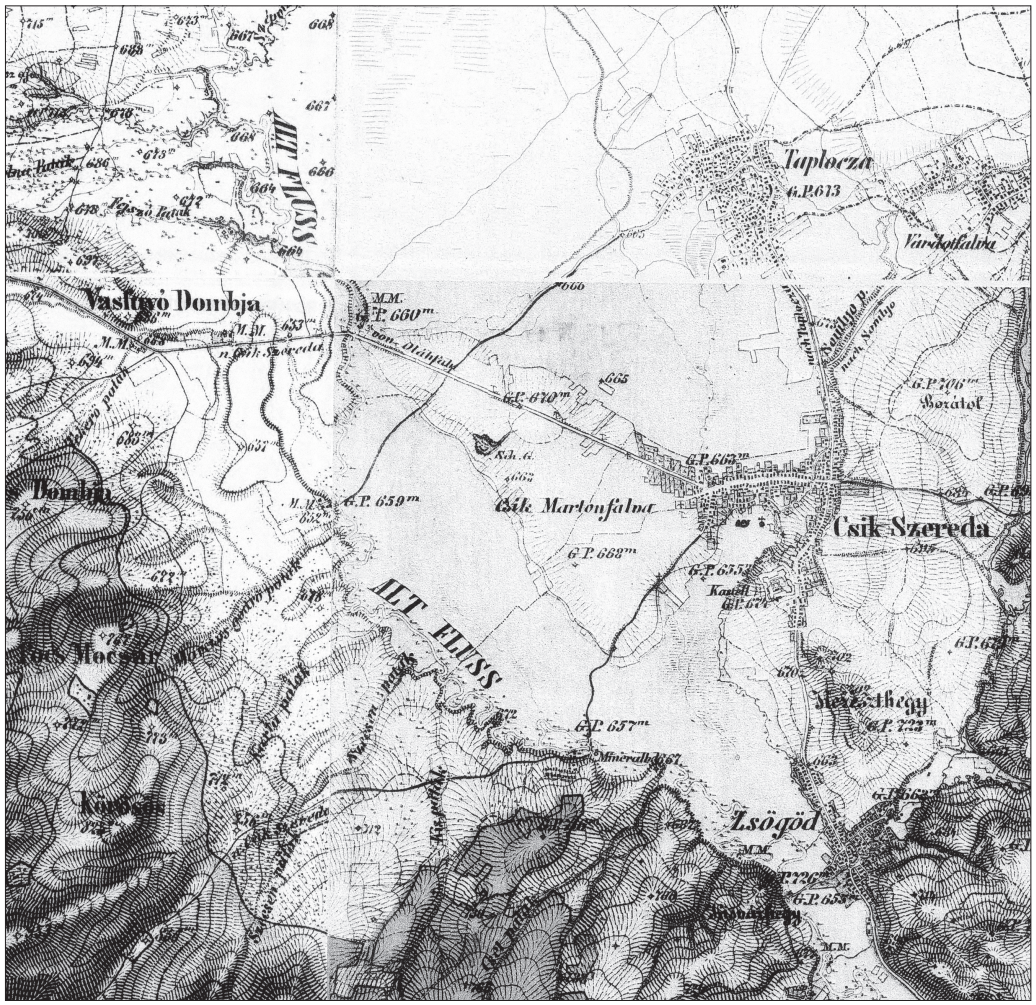
Minereul de fier se găseşte pe dealul „Vasfuvó” în 7 locuri separate. Întinderea şi conținutul acestor zăcăminte figurează în tabelul de mai jos.

[Între 1949 şi 1959 Muzeul Național Secuiesc editează un anuar muzeistic, respectiv încearcă să editeze în continuare şi un anuar comun al muzeelor din Ținutul Secuiesc numit atunci Regiunea Autonomă Maghiară. Acest al doilea volum de studii este interzis până la urmă din motive politice, în anul retorsiunilor naționaliste din 1959. În biblioteca muzeului s-au păstrat unele manuscrise rămase nepublicate, din ambele volume amintite. Documentația geologică de mai sus a fost întocmită probabil în 1949, în două limbi, de regretatul biolog orădean dr. Béla Vörösváry (1920-2009), atunci profesor de ştiințele naturii în gimnaziul superior romano-catolic din Miercurea-Ciuc. ***Red.****]*

The iron-deposits of geyser-origin in Csíktaploca (Toplița-Ciuc, present-day district of Csíkszereda/Miercurea-Ciuc)

(Abstract)

Between 1949 and 1959 Székely National Museum published a yearbook/annual, and also tried to publish a joint yearbook of the museums of Székelyföld, called at that time Hungarian Autonomous Region. This second volume of studies was finally banned because of political reasons in the year of the nationalist retaliation, in 1959. The archives of the museum still preserve some of the unpublished manuscripts. The geological studies regarding the iron deposits from Csíktaploca (Toplița-Ciuc) and the reports on processing the mineral on the spot, in forges, were probably drawn up in 1949, in two languages, by the late biologist from Nagyvárad (Oradea), dr. Béla Vörösváry (1920–2009), at that time professor of natural sciences at the Roman-Catholic High-school in Csíkszereda (Miercurea Ciuc). (**Ed.**)

1. ábra A Vasfúvó-domb a második katonai felmérésen 1860 körül

2. ábra A csíktaplocai Vasfúvó-domb délnyugatról. (Jánosi Csaba felvétele)

3. ábra A csíktaplocai Vasfúvó-domb délnyugatról. (Jánosi Csaba felvétele)

4. ábra A csíktaplocai Vasfúvó-domb délkeletről. (Jánosi Csaba felvétele)

Acta Siculica 2009, 131–140

Viorica Székely

CATALOGUL COLECȚIEI DE PLANTE „PAP SÁMUEL" DE LA MUZEUL „HAÁZ REZSŐ" DIN ODORHEIU SECUIESC

Dr. Sámuel Pap s-a născut la Roşia Montană, în 1912. A fost elev la Cristuru Secuiesc, student la Cluj. După absolvire este profesor la Cluj, la Cristuru Secuiesc şi din nou la Cluj, la Facultatea de Agronomie, apoi la Odorheiu Secuiesc şi la Secuieni. Sámuel Pap (Samu Pap) a fost un neobosit şi pasionat cercetător al bogățiilor naturale din Ținutul Secuiesc. Munca sa a contribuit la lărgirea substanțială a cunoştințelor ştiințifice asupra florei, vegetației, a bogățiilor subsolului, cu mari perspective practice. Ca botanist de teren a cutreierat aproape toate masivele Carpaților Transilvăneni. S-a preocupat de botanică în toate colțurile din Secuime, descoperind numeroase stațiuni cu plante rare, devenind unul dintre cei mai buni cunoscători ai florei acestui teritoriu. Între anii 1955–1968 a donat muzeului din Odorheiu Secuiesc mai multe coli de herbariu, printre care s-au găsit şi cele ale lui E. Gy. Nyárády.[1] A decedat la Bodogaia, în 1969.

În 1957 a predat Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe spre publicare în anuarul comun al muzeelor din Regiunea Autonomă Maghiară un articol bilingv cu titlul *Contribuțiuni la cunoaşterea florei Regiunii Autonome Maghiare*, care din păcate nu s-a publicat, dar varianta românească s-a păstrat în formă de manuscris în biblioteca documentară a muzeului.[2] Conform scrisorii însoțitoare[3], a depus spre păstrare câte un exemplar şi la catedra de botanică a Universității „Bolyai" din Cluj, respectiv la direcțiunea Centrului Şcolar Agricol din Odorheiu Secuiesc, str. Árpád nr. 12, al cărui profesor a fost atunci. Soarta acestor exemplare nu se cunoaşte. Studiul începe cu un scurt istoric al cercetărilor botanice din zonă:

Cercetarea florei Regiunii Autonome Maghiare începe abia la sfârşitul secolului al XVIII-lea. De la începuturi până în prezent au trecut peste 150 ani. În acest interval de timp, după activitatea precursorie a lui Nagyajtai Benkő József şi a vestitului botanist Johann Christian Baumgarten – o serie de botanişti (numărul lor este peste 60) au contribuit prin munca lor la cercetarea floristică a Regiunii noastre. Prin urmare, flora Regiunii este bine cunoscută – însă totuşi au rămas unele teritorii, flora cărora se cunoaşte puțin sau aproape deloc. Această situație a cercetărilor este bine caracterizată de Soó Rezső: „...flora Munților Ciucului, Munților Bodocului şi a Munților din Treiscaune în parte abia se cunoaşte, lipsesc şi datele referitoare la stațiunile multor plante mai comune".[4]

Despre flora Regiunii lucrările mai recente sintetice ale lui Soó R.[5] *şi E. Pop*[6] *ne dau o imagine mai precisă. Cunoscând situația cercetărilor floristice mai vechi şi recente, am găsit de cuviință să public în această lucrare o parte din rezultatele mai importante ale cercetărilor mele floristice. Majoritatea datelor se referă la valea Târnavei Mari şi teritoriul Munților Harghita, câteva date la munții Gurghiului, iar altele la regiunile vecine cu Regiunea Autonomă Maghiară. Cele 81 de plante enumerate care aparțin la 38 de familii (semnalate de mine de la peste 170 de stațiuni noi) – după importanță şi numărul stațiunilor cunoscute până acum – se pot împărți în următoarele 4 categorii:*

Grupa I – cuprinde plantele care până în prezent n-au fost publicate din flora Regiunii.

Grupa a II-a – am enumerat plantele care au fost semnalate numai din câte o singură stațiune.

Grupa a III-a – cuprinde plantele care au fost publicate din câte 2-3 stațiuni cu noile stațiuni.

Grupa a IV-a – sunt enumerate plantele mai interesante cu noile date referitoare la răspândirea lor, semnalate din mai multe stațiuni.

[1] SZÉKELY, V. 2007.

[2] Mapă fără nr. de inventar a manuscriselor predate pentru anuarul muzeelor regionale din RAM, Biblioteca MNS. Despre anuarul eşuat acum cincizeci de ani vezi amănunte în lucrările anuarului prezent *Acta Siculica 2009*, în BOÉR H. 2009 în prefața, respectiv anexele lucrărilor biologului Béla Vörösváry, geologului Miklós Szabó, arheologului Márton Roska, etnografului István Molnár.

[3] Scrisoarea profesorului Dr. Sámuel Pap către Zoltán Székely, director al muzeului regional din Sf. Gheorghe, din 23 mai 1957, cu varianta românească a studiului în anexă, 16 pagini dactilografiate (din scrisoare reiese că varianta maghiară nepăstrată număra 15 pagini). Studiul s-a realizat prin comasarea a două lucrări întocmite inițial ale autorului.

[4] SOÓ R. 1940.

[5] Ibidem şi SOÓ R. 1943.

[6] POP, E. 1937; POP, E. 1954; POP, E. 1956.

Speciile enumerate şi în manuscris sunt semnalate cu „*” în prezenta lucrare.

Colecţia de plante „Pap Sámuel” a muzeului cuprinde 357 coli de herbar aparţinând la 81 familii, 189 genuri şi 305 specii. Materialul a fost colectat, preparat şi determinat de Pap între anii 1937–1959. Câteva exemplare au fost determinate de Hermina Kovács. În colecţie se regăsesc şi două exemplare, din 1900, respectiv 1904, probabil primite cadou. Sistemul de clasificare utilizat în catalog a fost întocmit după lucrarea lui Adrian Oprea.[7] Unele locuri de colectare nu s-au putut actualiza din lipsă de bibliografie, ele rămânând aşa cum erau scrise pe colile de herbar.

Prescurtările folosite în catalog: AB – jud. Alba; BC – jud. Bacău; CJ – jud. Cluj; CV – jud. Covasna; CS – jud. Caraş-Severin; HD – jud. Hunedoara; HR – jud. Harghita; IF – jud. Ilfov; MM – jud. Maramureş; MS – jud. Mure; SB – jud. Sibiu; f. – forma; nr. inv. – număr de inventar; ssp. – subspecie; var. – varietatea; = – sinonim.

Lista de specii

Lycopodiaceae

Huperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank & Mart. = **Lycopodium selago** L. – Racu (HR), 1954. 07. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/215; Vârghiş (CV), 1951. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/318.

Lycopodium annotinum L. – Racu (HR), 1954. 07. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/214.

***Diphasiastrum alpinum** (L.) Holub = **Lycopodium alpinum** L. – Harghita-Racoş (HR), 1950. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/216.

Equisetaceae Michx. ex DC.

Equisetum fluviatile L. = **Equisetum limosum** L. – Racu (HR), 1954. 07. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/115.

Ophioglossaceae (R. Br.) C. Agardh

Botrychium lunaria (L.) Sw. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/218.

Thelypteridaceae P. Sermolli

Phegopteris connectilis (Michx.) Watt = **Phegopteris polypodioides** Fée – Vârghiş (CV), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/239.

Aspleniaceae Newman

Asplenium septentrionale (L.) Hoffm. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr, inv. Bot. X. 7114/236.

Woodsiaceae (A. Gray) Herter

Gymnocarpium dryopteris (L.) Newman = **Phegopteris dryopteris** (L.) Fée – Harghita-Mădăraş (HR) 1954. 07., nr. inv. Bot. 7114/238.

Dryopteridaceae

Polystichum aculeatum (L.) Roth = **Polystichum lobatum** (Huds.)Chevall. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/241.

Dryopteris dilatata (Hoffm.) A. Gray = **Dryopteris austriaca** (Jacq.) Woyn. – Harghita-Mădăraş (HR), 1945. 07. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/240.

Pinaceae Lindl.

Abies alba Mill. – fără loc, zona superioară a fagului, 1959. 12. 16., nr. inv. Bot. X. 7114/14; fără date, nr. inv. Bot. X. 7114/14.

Abies concolor (Gord.) Lindl. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1959. 12. 16., nr. inv. Bot. X. 7114/13.

Picea abies (L.) H. Karst. = **Pinus excelsus** Lam. = **Picea excelsa** (Lam.) Link – Odorheiu Secuiesc (HR), 1959. 12. 16., nr. inv. Bot. X. 7114/7; Odorheiu Secuiesc (HR), 1959. 12. 16., nr. inv. Bot. 7114/11.

Picea pungens Engelm. var. **argentea** Beissn. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1959. 12. 16., nr. inv. Bot. X. 7114/12.

Pinus nigra Arn. – Odorheiu Secuiesc (HR), fără an, nr. inv. Bot. X. 7114/8.

Pinus sylvestris L. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1952. 12. 16., nr. inv. Bot. X. 7114/5.

Pinus mugo Turra = **Pinus montana** Mill. – Albele, Miercurea Sibiului (SB), 1948. 07. 12., nr. inv. Bot. X. 7114/3.

Pinus ponderosa Douglas ex Lawson & C. Lawson – Odorheiu Secuiesc (HR), 1959. 12. 16., nr, inv. X. 7114/4.

Pinus strobus L. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1959. 12. 16., nr. inv. Bot. X. 7114/9.

Cupressaceae Rich. Ex Bartl.

Juniperus sabina L. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/10.

Salicaceae Mirb.

Salix silesiaca Willd. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/285.

Salix rosmarinifolia L. – Mereşti (HR), 1951. 05. 03., nr. inv. Bot. X. 7114/286.

Corylaceae Mirb.

Carpinus betulus L. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/17.

Fagaceae Dum.

Fagus sylvatica L. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/121.

Castanea sativa Mill. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/122.

Quercus pubescens Willd. = **Quercus lanuginosa** Thuill. – Cund (MS), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/120.

Quercus pubescens Willd. – **Quercus lanuginosa** Thuill. var. **platyloba** Borb. – Cund (MS), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/353.

Santalaceae R. Br.

Thesium alpinum L. f. **laxifolium** Beck – Harghita-Racoş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/284.

Thesium bavarum Schrank. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv, Bot. X. 7114/283; Ciceu (HR), 1955. 07. 13., nr. inv. Bot. X. 7114/62.

[7] OPREA, A. 2005.

Thesium linophyllon L. = **Thesium intermedium** Schrad. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/282; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/178.

Aristolochiaceae Juss.

Asarum europaeum L. – Mereşti (HR), 1956. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/16.

Polygonaceae Juss.

Polygonum bistorta L. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. 7114/237.

Caryophyllaceae Juss.

Moehringia muscosa L. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/30.

Cerastium arvense L. ssp. **arvum** (Schur) Corr. f. **angustifolium** (Fenzl) Borza – Ciceu (HR), 1955. 07. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/29.

Cerastium arvense L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/24; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/165.

Myosoton aquaticum (L.) Moench = **Stellaria aquatica** (L.) Scop. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/31.

Sagina procumbens L. – Ciceu (HR), 1950. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/315.

Scleranthus perennis ssp. **dichotomus** (Schur) Nyman – Racu (HR), 1954. 07., det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/32.

Paronychia cephalotes (M. Bieb.) Bess. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/26.

Scleranthus uncinatus Schur – Harghita-Ciceu (HR), 1950. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/314.

Spergula arvensis L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/33.

Spergularia rubra (L.) J. et. C. Presl. – Baia Sprie (MM), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/27.

Agrostemma githago L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/28.

Silene dioica (L.) Clairv. = **Melandrium rubrum** (Weig.) Garcke – Harghita-Mădăraş (HR) 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/23.

Silene galica L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/35.

Dianthus superbus L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/34.

Dianthus carthusianorum L. – Belioara (AB), 1948. 07., det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/25.

Ranunculaceae Juss.

Helleborus purpurascens W. et. K. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/250; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/177.

Caltha palustris L. – Vârghiş (CV), 1951. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/316.

***Hepatica nobilis** Schreb. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/179.

***Ranunculus oreophilus** M. Bieb. = **Ranunculus hornschuchii** Hoppe – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/251.

Ranunculus carpaticus Herb. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/247.

Ranunculus platanifolius L. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/337; Harghita-Mădăraş (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/248.

Ranunculus flammula L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/249.

Aquilegia vulgaris L. – Belioara (AB), 1949. 07., det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/252.

Brassicaceae Burnett = **Cruciferae** B. Juss.

Sisymbrium loeselii L. – Cund (MS), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/110.

Erysimum odoratum Ehrh. = **Erysimum pannonicum** Cr. – Belioara (AB), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/106.

Cardamine amara L. ssp. **opicii** (Presl) Čelak. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/107.

Cardamine amara L, ssp. **opicii** (Presl) Čelak. var. **umbrosa** W. et Gr. – Racu (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/109.

Cardamine glanduligera O. Schwarz = **Dentaria glandulosa** W. et K. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/104.

Cardamine amara L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/311.

Cardamine pratensis L. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/176.

Cardaminopsis halleri ssp. **ovirensis** (Wulf.) Hegi et Em. Schmid f. **dacica** (Heuff.) – Ciceu (HR), 1955. 07. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/108.

Lunaria rediviva L. – Mereşti (HR), 1957. 02. 05., nr. inv. Bot. X. 7114/103.

Aurinia saxatilis (L.) = **Alyssum saxatile** L. – Mereşti (HR), 1950. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/102.

Alyssum repens ssp. **repens** Baumg. = **Alyssum repens** Baumg. ssp. **transsilvanicum** (Schur) Baumg. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/105.

Kernera saxatilis (L.) Rchb. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/313.

Cardaria draba (L.) Desv. = **Lepidium draba** L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/111.

Droseraceae Salisb.

***Drosera rotundifolia** L. – Secuieni (HR), fără an, nr. inv. Bot. X. 7114/114; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/168.

Saxifragaceae Juss.

Saxifraga hirculus L. – Munţii Harghita (HR), fără an, nr. inv. Bot. X. 7114/280.

Saxifraga tridactylites L. – Belioara (AB), 1948. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/278.

Grossulariaceae DC.

Ribes alpinum L. f. **glabratum** Tuzs. – Mereşti (HR), 1957. 05. 05., nr. inv. Bot. X. 7114/279.

Rosoideae (Juss.) Arn.

Sanguisorba officinalis L. – Băile Selters (HR), 1955. 07. 16., nr. inv. Bot. X. 7114/336; fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/260.

Geum rivale L. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/68; Racu (HR) 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/320; fără date, det. Hermina Kovács, 2 ex., nr. inv. Bot. X. 7114/336, 7114/261.

Waldsteinia geoides Willd. – Secuieni (HR), 1950. 04. 30., nr. inv. Bot. X. 7114/262.

***Waldsteinia ternata** (Steph.) Fritsch. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/255.

***Potentilla palustris** (L.) Scop. = **Comarum palustre** L. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/259.

Potentilla aurea L. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/257.

Fragaria moschata Duchense = **Fragaria elatior** Ehrh – Ungaria, Hatvan, 1904. 04. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/323.

Maloideae Sârbu

Sorbus graeca (Spach) Kotschy = **Sorbus cretica** Lindl. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/256.

Prunoideae Horan.

Prunus cerasus L. = **Cerasus vulgaris** Mill. – Cund (MS), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/264.

Prunus padus L. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/263.

***Prunus tenella** Batsch = **Amygdalus nana** L. – Dumbrăveni (SB), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/258.

Fabaceae Lindl. = **Leguminosae** Juss.

Genista ovata W. et K. var. **transsilvanica** Lerch. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/207.

Astragalus austriacus Jacq. – Cund (MS), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/210.

Lathyrus niger (L.) Bernh. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7114/203.

Lathyrus sylvestris L. – Valea Chiruiului (HR), 1955. 07. 16., nr. inv. Bot. X. 7114/211; Chirui (HR), fără an, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. 7114/202.

Lathyrus aphaca L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/209.

Medicago sativa ssp. **falcata** (L.) Arcang. = **Medicago falcata** L., fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/208.

Medicago minima (L.) Bartal. – Mereşti (HR), 1947. 06. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/204.

Trifolium spadiceum L. – Kisbánya-havas [Munţii Băişoarei?] (CJ), 1948. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/205.

Geraniaceae Juss.

Geranium pratense L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/168.

Geranium sylvaticum L. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/348; Racu (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/169.

Linaceae S. F. Gray

Linum flavum L. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/201.

Linum hirsutum L. – Sâmbăteşti [Odorheiu Secuiesc] (HR), 1955. 07. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/206.

Euphorbiaceae Juss.

Euphorbia carniolica Jacq. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/119.

Rutaceae Juss.

Dictamnus albus L. – Cund (MS), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/253.

Polygalaceae Juss.

Polygala amara L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/53; Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/244.

Aceraceae Juss.

***Acer tataricum** L. – Mereşti (HR), 1946. 05. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/1.

Guttiferae Juss.

Hypericum maculatum Cr. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/162.

Violaceae Batsch.

Viola hirta L. – Bodogaia (HR), 1956. 04. 10., nr. inv. Bot. X. 7114/298.

Viola ambigua W. et K. – Bodogaia (HR), 1950. 04. 10., nr. inv. Bot. X. 7114/300.

Viola reichenbachiana Jord. ex Boreau = **Viola silvatica** Fries. = **Viola silvestris** Lam. – Secuieni (HR), 1950. 04. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/303.

***Viola canina** ssp. **montana** (L.) Hartm. = **Viola montana** L. – Harghita-Racoş (HR), 1955. 07. 13., nr. inv. Bot. X. 7114/297.

Viola jooi Janka – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/302.

Viola biflora L. – Harghita-Mădăraş (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/305.

Viola tricolor L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/335; fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/334; Tolvajos (HR), 1955. 07. 16., det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/304.

Viola x **dioszegiana** Borbás – Secuieni (HR), 1950. 04. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/299.

Viola x **duffortii** Fouill. – Secuieni (HR), 1951. 04. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/301.

Cucurbitaceae Juss.

Thladiantha dubia Bge. – **Thladiantha calcarata** Clarke – Odorheiu Secuiesc (HR), 1955. 06. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/99.

***Echinocystis lobata** (Michx.) Torr. et Gr. = **Echinocystis echinata** Britt. – Bodogaia (HR), 1952. 08. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/98.

Lythraceae Jaume St. Hil.

***Lythrum hyssopifolia** L. – Cădişeni (HR), 1954. 06. 26., nr. inv. Bot. X. 7114/213.

Onagraceae Juss.

Epilobium angustifolium L. = **Chamaenerion angustifolium** (L.), Scop. – Valea Plecica–Cluj (CJ), 1900. 07. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/321.

Epilobium palustre L. var. **fontanum** Hausskn. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/217; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/181.

Apioideae Juss.

Pimpinella saxifraga L. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/295.

Seseli annuum L. – Cund (MS), 1956. 09. 03., nr. inv. Bot. X. 7114/288.

Seseli pallasii Besser = **Seseli varium** Trev. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1955. 06. 28., nr. inv. Bot. X. 7114/291.

Seseli rigidum W. et K. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/296.

Seseli gracile W. et K. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/294.

***Ligusticum mutellina** (L.) Cr. – Racu (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/293.

Peucedanum rochelianum Heuff. – Dumbrăveni (SB), 1956. 09. 03., nr. inv. Bot. X. 7114/289.

Peucedanum cervaria (L.) Lapeyr. – Cund (MS), 1956. 09. 03., nr. inv. Bot. X. 7114/292.

Laserpitium krapfii Cr. var. **alpinum** (W. et K.), Rchb. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/287.

Caucalis platycarpos L. = **Caucalis daucoides** L. = **Caucalis lappula** Grande. – Sâmbăteşti [Odorheiu Secuiesc] (HR), 1955. 07. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/290.

Pyrolaceae Dumort.

Pyrola rotundifolia L. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1955. 07. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/338; Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/246.

Moneses uniflora (L.) A. Gray = **Pyrola uniflora** L. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/245.

Ericaceae Juss.

Bruckenthalia spiculifolia (Salisb.), Rchb. – Baia Sprie (MM), fără an, nr. inv. Bot. X. 7114/116.

***Vaccinium oxycoccos** L. = **Oxycoccos quadripetalus** Braun-Blanq. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/118.

Vaccinium vitis-idaea L. – Munţii Harghita (HR), fără an, nr. inv. Bot. X. 7114/117; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/169; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/170; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/171.

Primulaceae Vent.

Primula veris L. = **Primula officinalis** (L.), Hill. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/243.

Soldanella montana Willd. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/242; fără date, nr. inv. Bot. X. 7114/341; Harghita-Mădăraş (HR), 1955. 07. 16., nr. inv. Bot. X. 7114/340.

Plumbaginaceae Juss.

Limonium gmelinii (Willd.) Kuntze = **Statice gmelinii** Willd. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1955. 07. 10., nr. inv. Bot. X. 7114/234.

Gentianaceae Juss.

Gentiana utriculosa L. – Harghita (HR), 1955. 07. 13., nr. inv. Bot. X. 7114/165; fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/167; fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/313.

Gentiana praecox A. et J. Kern. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/166.

Gentianella lutescens (Velen.) Holub = **Gentiana praecox** A. et J. Kern. var. **carpatica** (Wettst.) Jáv. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7114/164.

Menyanthaceae Dumort.

***Menyanthes trifoliata** L. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/163; Racu (HR), 1955. 07. 11., nr. inv. Bot. X. 7114/312.

Rubiaceae Juss.

Sherardia arvensis L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/254.

Galium tricornutum Dandy = **Galium tricorne** Stokes – Odorheiu Secuiesc (HR), fără an, nr. inv. Bot. X. 7113/1.

Convolvulaceae Juss. = **Cuscutaceae** Dumort.

Cuscuta campestris Yunck. – Băneasa (IF), 1950. 08. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/339.

Boraginoideae Arn.

Pulmonaria mollissima A. Kern. = **Pulmonaria montana** Lej. ssp. **mollissima** (Kern) Nym. – Harghita-Mădăraş (HR), 1955. 07. 13., nr. inv. Bot. X. 7114/18.

Pulmonaria rubra Schott. – Vârghiş (CV), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/21.

Symphytum tuberosum L. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv, Bot, X. 7114/309.

Symphytum cordatum W. et K. – Mereşti (HR), nr. inv. Bot. X. 7114/19.

***Asperugo procumbens** L. – Cristuru Secuiesc (HR), 1955. 05. 28., nr. inv. Bot. X. 7114/20.

Myosotis scorpioides = **Myosotis palustris** (L.) Hill – Racu (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/22.

Lamiaceae Lindl. = **Labiatae** Juss.

Ajuga camaepitys (L.) Schreb. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1955. 04. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/190.

Teucrium montanum L. – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/183.

***Scutellaria altissima** L. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1955. 07. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/188.

Scutellaria galericulata L. – fără date, nr. inv. Bot. X, 7114/191.

Scutellaria hastifolia L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/186.

Lamium album L. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7114/189.

Prunella vulgaris L. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/184.

Calamintha nepeta (L.) Savi. = **Satureja brauneana** (Hoppe) Jáv. – Cund (MS), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/187.

Thymus serpyllum L. – Casin [baz. Casinului] (HR), 1937. 06. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/192.

***Salvia nemorosa** L. – Bodogaia (HR), 1955. 09., nr. inv. Bot. X. 7114/185.

Solanaceae Juss.

Scopolia carniolica Jacq. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/281.

Scrophulariaceae Juss.

Scrophularia heterophylla Willd. ssp. **laciniata** (W. et K.) Maire & Petitm. = **Scrophularia lasiocaulis** Schur = **Scrophularia laciniata** W. et K. ssp. **lasiocaulis** (Schur) Borza – Belioara (AB), 1949. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/317.

Linaria vulgaris Mill. var. **glabra** Peterm. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1954. 07. 10., nr. inv. Bot. X. 7114/277.

***Kickxia spuria** (L.) Dumort. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1953. 09. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/266.

Veronica serpyllifolia L. – Tolvajos (HR), 1955. 07. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/273.

***Veronica fruticans** Jacq. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/268.

Veronica prostrata L. – Casin – Pap-hegy (HR), 1937. 06. 26., nr. inv. Bot. X. 7114/265.

***Veronica praecox** All. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1954. 05. 10., nr. inv. Bot. X. 7114/272.

Veronica persica Poir. = **Veronica byzantina** (S. et Sm.) Degen – Sâmbăteşti [Odorheiu Secuiesc] (HR), 1954. 05. 12., nr. inv. Bot. X. 7114/267.

Veronica hederifolia L. – Băile Szejke (HR), 1953. 04. 06., nr. inv. Bot. X. 7114/271.

Veronica spicata L. – Sâmbăteşti [Odorheiu Secuiesc] (HR), 1954. 04. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/275; Dumbrăveni (SB), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/270.

Euphrasia arctica ssp. **tennuis** (Brenner) Yeo = **Euphrasia stricta** Host. var. **suecica** Murb. et. Wettst. – Harghita-Racoş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/276.

Odontites lutea (L.) Clairv. = **Orthantha lutea** (L.) Kern. – Cund (MS), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/274.

Rhinanthus alectorolophus (Scop.) Poll. – Racu (HR), 1954. 07., det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/269.

Orobanchaceae Vent.

***Orobanche ramosa** L. – Bodogaia (HR), 1954. 08. 10., nr. inv. Bot. X. 7114/224.

Orobanche alba Steph. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/333.

Lentibulariaceae Rich.

***Pinguicula vulgaris** L. – Racu (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/212; Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/319.

Plantaginaceae Juss.

Plantago maritima L. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1955. 07. 03., nr. inv. Bot. X. 7114/235.

Caprifoliaceae Juss.

Sambucus racemosa L. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/101.

Lonicera xylosteum L. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/100.

Adoxaceae Trautv.

Adoxa moschatellina L. – Bodogaia (HR), 1950. 04. 10., nr, inv. Bot. X. 7114/2; Mereşti
(HR), 1956. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/6.

Valerianaceae Batsch.

Valeriana officinalis L. var. **tenuifolia** Vahl. – Bodogaia (HR), 1950. 05. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/308.

Valeriana tripteris L. var. **heterophylla** Baumg. = **Valeriana tripteris** L. var. **bijuga** Simk. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/306.

Valeriana dioica ssp. **simplicifolia** = **Valeriana simplicifolia** (Rchb.) Kabath – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/307.

Dipsacaceae Juss.

Cephalaria transsylvanica (L.) Roem. & Schult. – fără date, nr. inv., Bot. X. 7056/166, 7056/167, 7114/112.

Succisa pratensis Mnch. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/113.

Campanulaceae Juss.

Campanula persicifolia L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. 7114/52.

Campanila sibirica L. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/50.

Campanula bononiensis L. – Dumbrăveni (SB), 1956. 07. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/51.

Campanula glomerata L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/49.

Campanula cervicaria L. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/44; Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/45.

Campanula rotundifolia L. – Corund (HR), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/47.

Campanula rotundifolia ssp. **polymorpha** (Witaš.) Tacik = **Campanula polymorpha** Witaš. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/48.

Asyneuma anthericoides (Janka) Bornm. = **Asyneuma canescens** (W. et K.) Gr. et Sch. – Dumbrăveni (SB), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/46.

Phyteuma spicatum L. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/182.

Phyteuma orbiculare L. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/310.

Astaroideae (Cass.) Lindl. = **Asteraceae** Dumort. = **Compositae** Giseke

Solidago virgaurea L. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/71.

Aster amellus L. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/63.

Aster alpinus L. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/58.

***Aster linosyris** (L.) Bernh. – Bodogaia (HR), 1953. 07. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/77.

Inuloideae (Cass.) Lindl.

Omalotheca sylvatica (L.) Sch. Bip. & F. W. Schultz = **Gnaphalium sylvaticum** L. f. **subarticum** Schur. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/61; Racu (HR), 1951. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/59; Harghita-Mădăraş (HR), 1955. 07. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/76.

***Omalotheca norvegica** (Gunn.) Sch. Bip. & F. W. Schultz = **Gnaphalium norvegicum** Gunn. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/87; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/184.

***Omalotheca supina** (L.) DC. = **Gnaphalium supinum** L. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/91; Harghita-Racu (HR), 1950. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/57.

Filaginella uliginosa (L.) Opiz = **Gnaphalium uliginosum** L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/86.

Inula britannica L. – Sâmbăteşti [Odorheiu Secuiesc]-Odorhei (HR), 1955. 07. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/65.

Inula conyza DC. – Dumbrăveni (SB), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/74.

Telekia speciosa (Schreb.) Baumg. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/183.

Helianthoideae (Cass.) Lindl.

Galinsoga parviflora Cav. – Sâmbăteşti [Odorheiu Secuiesc] (HR), 1954. 06. 20, nr. inv. Bot. X. 7114/82.

Anthemidoideae (Cass.) Lindl.

Anthemis tinctoria L. – Băile Szejke (HR), 1954. 07. 18., nr. inv. Bot. X. 7114/78.

Achillea ptarmica L. – Homorod (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/72.

Achillea distans ssp. **tanacetifolia** (Fiori) Janch. = **Achillea tanacetifolia** All. – Harghita-Racu (HR), 1954. 07., det. Hermina Kovács, nr, inv, Bot. X. 7114/69.

Tripleurospermum inodorum (L.) Sch. Bip. = **Matricaria inodora** L. – Sâmbăteşti [Odorheiu Secuiesc] (HR), 1954. 06. 18., nr. inv. Bot. X. 7114/64.

Leucanthemum rotundifolium (Willd.) DC. = **Chrysanthemum rotundifolium** Willd. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/90.

Senecionoideae (Cass.) Lindl.

Homogyne alpina (L.) Cass. – Harghita-Mădăraş (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/83; Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/85.

Carduoideae Cass. ex Sweet

Cirsium helenioides (L.) Hill – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/79.

Carthamus lanatus L. – Corund (HR), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/73.

Cichorioideae (Juss.) Chevall.

***Hypochoeris uniflora** Vill. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/92.

Leontodon crispus Vill. = **Leontodon asper** (W. et K.) Poir. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/54.

Scorzonera cana (C. A. Mey.) Hoffm. = **Podospermum canum** C. A. Mey. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1954. 07. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/67.

***Scorzonera parviflora** Jacq. – Odorheiu Secuiesc (HR), 1955. 06. 20., nr. inv. Bot. X. 66.

***Tragopogon dubius** Scop. – Bodogaia (HR), 1955. 05. 20., nr. inv. Bot. X. 7114/81.

Cicerbita alpina (L.) Wallr. – Băile Harghita (HR), 1955. 07. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/84.

Taraxacum nigricans (Kit.) Rchb. – Racu (HR), 1955. 07. 12., nr. inv. Bot. X. 7114/75.

Taraxacum hoppeanum Gris. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/70; fără date, nr. inv. Bot. X. 7056/180.

***Taraxacum laevigatum** (Willd. DC. – Budvár [Odorheiu Secuiesc] (HR), 1955. 05. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/80.

Chondrilla juncea L. – Dumbrăveni (SB), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/88.

Crepis paludosa (L.) Mnch. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/60.

Hieracium pilosella L. var. **subcaulescens** (N. P.) – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/93.

Hieracium lactucella Wallr. = **Hieracium auricula** Lam. et DC. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/89.

Hieracium pavichii Heuff. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/56.

Hieracium x **densiflorum** Tausch = **Hieracium tauschii** Zahn – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/94.

Hieracium aurantiacum L. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/96.

Hieracium x **pallescens** Waldst. & Kit. = **Hieracium** x **incisum** Hoppe. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/55.

Hieracium caesium Fr. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/95.

Hieracium villosum Jacq. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/97.

Liliaceae Juss.

Muscari tenuiflorum Tausch – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/198.

Allium senescens L. ssp. **montanum** (Schm.) Holub = **Allium montanum** Schm. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/193.

Allium paniculatum L. – Dumbrăveni (SB), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/196.

Allium flavum L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/195.

Allium scorodoprasum ssp. **rotundum** (L.) Stearn – **Allium rotundum** L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/199.

***Streptopus amplexifolius** (L.) DC. – Harghita-Mădăraş (HR), 1950. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/200.

Paris quadrifolia L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/194/a; Szökő-patak [Mădăraş] (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114194/b.; fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/197.

Iridaceae Juss.

***Crocus vernus** ssp. **vernus** (L.) Hill. = **Crocus banaticus** Gay = **Crocus heuffelianus** Herb. – Mereşti (HR), 1947. 10. 17., nr. inv. Bot. X. 7114/171.

Gladiolus imbricatus L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/170.

Juncaceae Juss.

Juncus effusus L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/173.

Juncus trifidus L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/175.

Juncus atratus Krock. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/172; Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/179.

Juncus alpinus Vill. – Băile Harghita (HR), 1950. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/181; fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/177.

Juncus sphaerocarpus Nees – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/182.

Luzula campestris (L.) DC. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/174.

Luzula sudetica (Willd.) DC. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/178.

Luzula sylvatica (Huds.) Gaudin var. **sieberi** (Tausch) Buchen. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/176.

Luzula luzuloides (Lam.) Dandy et Willmott = **Luzula nemorosa** – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/180.

Luzula campestris /L/ Lam. et D. C., fără date, det. Kovács Hermina, nr. inv. Bot. X. 7114/174.

Poeae R. Br. = **Poaceae** (R. Br.) Barnh. = **Gramineae** Juss.

Festuca gigantea (L.) Vill. f. **nemoralis** A. et. G. Syn. – Albele (BC), 1948. 07. 13., nr. inv. Bot. X. 7114/125.

Festuca porcii Hack. – Albele (BC), 1948. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/124.

Festuca rubra L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/160.

Festuca ovina L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/148.

***Festuca airoides** Lam. = **Festuca supina** Schur – Racu (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/142; fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/144; Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/134.

Festuca valesiaca Schleich. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/147.

Poa supina Schrad. = **Poa annua** L. ssp. **varia** Gaud. – **Poa annua** L. ssp. **supina** (Schrad.) – Băile Harghita (HR), 1950. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/153; Lacul Lia [Munţii Retezat] (HD), 1948. 11., nr. inv. Bot. X. 7114/130.

Poa pratensis L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/140.

Poa chaixii Vill. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/137.

***Poa bulbosa** L. – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/157.

Poa media Schur – Munţii Piule-Iorgovanu (HD), 1948. 07. 12., nr. inv. Bot. X. 7114/126.

***Poa alpina** L. – Albele (BC), 1948. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/129; Racu (HR), 1957. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/139; Munţii Piule-Iorgovanu (HD), 1948. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/123.

Seslerieae W. D. J. Koch

Sesleria heuflerana Schur – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/156.

Glycerieae (Link) Endl.

Glyceria fluitans (L.) R. Br. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/150.

Glyiceria plicata Fr. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. X. 7114/131.

Bromeae Dumort.

Bromus arvensis L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/149.

Triticeae Dumort.

Helictotrichon decorum (Janka) Henrard = **Avenastrum decorum** (Janka) Deg. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/154.

Koeleria splendens C. Presl – Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/132.

Deschampsia caespitosa (L.) P. Beauv. var. **alpina** (Hopp.) Ducomm. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/141.

Hierochloë australis (Schrad.) Roem. & Schult. = **Hierochloë odorata** (L.) P. Beauv. – Mereşti (HR), 1957. 05. 03., nr. inv. Bot. X. 7114/155.

Holcus lanatus L. – Vlăhiţa (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/138.

Agrostis rupestris All. – fără loc, 1948. 07. 12., nr. inv. Bot. X. 7114/128.

Calamagrostis pseudophragmites (Haller) Koeler – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/158.

Phleum alpinum L. ssp. **alpinum** = **Phleum alpinum** ssp. **commutatum** (Gaud.) Richter = **Phleum commutatum** Gaud. – Harghita-Mădăraş (HR), nr. inv. Bot. X. 7114/136; fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/146.

Phleum montanum K. Koch. – Dumbrăveni (SB), 1956. 07. 10., nr. inv. Bot. X. 7114/135.

Alopecurus pratensis L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/145.

Stipeae Dumort.

***Stipa pulcherrima** K. Koch – Bodogaia (HR), 1950. 05., nr. inv. Bot. X. 7114/143.

Arundineae Dumort.

Phragmites australis (Cav.) Trin. et Steud. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7114/322.

Molinieae

Molinia caerulea (L.) Moench – fără date, det. Hermina Kovács, nr, inv. Bot. X. 7114/161.

Nardeae W. D. J. Koch

Nardus stricata L. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/159.

Eragrostidinae C. Presl

***Eragrostis minor** Host = **Eragrostis poaeoides** P. Beauv. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/152.

Paniceae R. Br.

Setaria viridis (L.) P. Beauv. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/151.

Andropogoneae Dumort.

Chrysopogon gryllus (L.) Trin. – Dumbrăveni (SB), 1956. 08. 23., nr. inv. Bot. X. 7114/133.

Araceae Juss.

Arum maculatum L. – Mereşti (HR), 1957. 05. 02., nr. inv. Bot. X. 7114/115.

Cyperaceae Juss.

Eryophorum vaginatum L. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/43.

Carex curta Gooden. = **Carex canescens** L. – Racu (HR), 1955. 07. 13., nr. inv. Bot. X. 7114/36.

Carex rostrata Stokes = **Carex inflata** Huds. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/41.

Carex flava L. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/40.

Carex sempervirescens Vill. – Munţii Piule-Iorgovanu (HD), 1948. 07. 12., nr. inv. Bot. X. 7114/37.

Carex atrata L. – Albele (BC), 1948. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/39.

***Carex elata** All. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/41.

Carex dacica Heuff. – Lacul Lia [Munţii Retezat] (HD), 1948. 07. 10., nr. inv. Bot. X. 7114/38.

Orchidaceae Juss.

***Cypripedium calceolus** L. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7114/226.

Cephalanthera rubra (L.) Rich. – fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/220.

Listera ovata (L.) R. Br. – Harghita-Mădăraş, (HR), 1955. 07. 12., nr. inv. Bot. X. 711/228.

***Listera cordata** (L.) R. Br. – Vârghiş (CV), 1950. 08., nr. inv. Bot. X. 7114/219/b; fără date, nr. inv. Bot. X. 7114/127; fără date, det. Hermina Kovács, nr. inv. Bot. X. 7114/219/a; Harghita-Mădăraş (HR), 1955. 07. 13., nr. inv. Bot. X. 7114/219/c.

Gymnadenia conopsea (L.) R. Br. – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/229/a; Harghita-Mădăraş (HR), 1955. 07. 12., nr. inv. Bot. X. 7114/229/b.

Pseudorchis albida (L.) Á. et D. Löve = **Gymnadenia albida** (L.) Rich. = **Leucorchis albida** (L.) E. Meyer. – Harghita-Mădăraş (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/225; Belioara (AB), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/324.

***Pseudorchis frivaldii** (Hampe) Hunt = **Leucorchis frivaldskyana** (Hampe) Fuss – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/231.

Coeloglossum viride (L.) Hartm. var. **bracteatum** (Willd.) Rich. – Ciceu (HR), 1955. 07. 14., nr. inv. Bot. X. 7114/232.

Dactylorhiza sambucina (L.) Soó = **Orchis sambucina** L. – Mereşti (HR), 1957. 05. 03., nr. inv. Bot. X. 7114/223.

Dactylorhiza cordigera ssp. **siculorum** (Soó) Soó = **Orchis cordigera** ssp. **siculorum** Soó – Racu (HR), 1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/227.

Dactylorhiza maculata (L.) Soó = **Orchis maculata** L. – Harghita-Mădăraş (HR),1954. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/221/b; Muntele Mic (CS), 1949. 07., nr. inv. Bot. X. 7114/221/a.

Traunsteinera globosa (L.) Rchb. = **Orchis globosa** L. – Mereşti (HR), 1946. 06. 15., nr. inv. Bot. X. 7114/222; Harghita-Mădăraş (HR), 1955. 07. 12., nr. inv. Bot. X. 7114/230.

***Corallorhiza trifida** Châtel. – fără date, nr. inv. Bot. X. 7114/325.

Viorica Székely – Muzeul „Haáz Rezső”, Odorheiu Secuiesc, str. Kossuth Lajos 29., RO-535600; vioricaszekely@k.ro

Bibliografie

BOÉR H.
2009 Egy fél évszázaddal ezelőtti kísérlet: A Székelyföld múzeumi évkönyve, 1957–1959, *Acta Siculica 2009,* 31–40.
JÁVORKA S. – CSAPODY V.
1991 *Iconographia Florae Parti Austro-Orientalis Europae Centrali,* Akadémiai Kiadó, Budapest.
OPREA, A.
2005 *Lista critică a plantelor vasculare din România,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
POP, E.
1937 Semnalări de tinoave şi de plante de mlaştini din România, *Bul. Grăd. Bot. şi Muz. Bot. de la Univ. Cluj*, XVII, 169–181.
POP, E.
1954 Studii botanice în mlaştinile noastre de turbă, *Bul. Ştiinţific secţ. de Biologie şi Şt. Agricole*, VI/1, 347–406.
POP, E.
1956 Noi contribuţiuni cu privire la mlaştinile şi plantele turbicole din R. P. R., *Bul. Ştiinţific secţ. de Biologie şi Şt. Agricole*, VIII/1, 47–68.
PRODAN, I. – BUIA, Al.
1966 *Flora mică ilustrată a României,* Editura Agro-Silvică, Bucureşti.
SĂVULESCU, T. (red.)
1952 *Flora Republicii Populare Române*, I–X, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti.
SĂVULESCU, T. – NYÁRÁDI, E. GY. (red.)
1966 *Flora Republicii Socialiste România,* XI, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti.
SĂVULESCU, T. – NYÁRÁDI, E. Gy. (red.)
1972 *Flora Republicii Socialiste România*, XI–XII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti.
SĂVULESCU, T. – BELDIE, Al. (red.)
1976 *Flora Republicii Socialiste România*, XIII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti.
SOÓ R.
1940 *Prodromus Florae Terrae Siculorum (Transsylvaniae Orientalis)* (Florae Regionum Hungariae Criticae, t. III.), Kolozsvár.
SOÓ R.
1943 *Flora Terrae Siculorum (Transsylvaniae Orientalis), Supplementum* I. (Florae Regionum Hungariae Criticae, t. VI.), Kolozsvár.
SZÉKELY, V.
2007 Catalogul colecției de plante „Nyárádi Erazmus Gyula” de la Muzeul „Haáz Rezső” din Odorheiu Secuiesc, *Acta Siculica* 2007, Sepsiszentgyörgy, 57–68.

Pap Sámuel növénygyűjteményének katalógusa a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban

(Kivonat)

Pap Sámuelnek a székelyudvarhelyi múzeumban található növénygyűjteménye 357 herbáriumi lapból áll, melyek 81 családhoz, 189 nemhez és 305 fajhoz tartoznak. Az anyagot Pap gyűjtötte és preparálta 1937–1959 között, eredményeit közölni is készült az 1950-es évek végén a Magyar Autonóm Tartomány múzeumainak közös évkönyvében, de az végül nem jelenhetett meg. A kéziratban maradt dolgozat értékeléséhez előzőleg a gyűjtemény másik, valószínűleg a székelykeresztúri múzeumba került részét is azonosítani, katalogizálni, revideálni kell. A székelyudvarhelyi herbáriumi lapok többségét Pap Samu, néhány fajt Hermina Kovács határozott meg. A revideálás során a fajok rendszertani besorolásánál Adrian Oprea *Lista critică a plantelor vasculare din România* kötetet használtam.

The catalogue of the plant collection of Sámuel Pap in Haáz Rezső Museum in Odorheiu Secuiesc

(Abstract)

The plant collection of Sámuel Pap in the museum of Odorheiu Secuiesc consists of 357 herbarium files which belong to 81 families, 189 genera and 305 species. The material was collected and prepared by Pap between 1937 and 1959. He wanted to publish his results at the end of the 1950s in the common yearbook of the Hungarian Autonomous Region, but finally it could not be published. In order to evaluate his paper that remained a manuscript, we first need to identify, catalogue and revise another part of the collection that can probably be found in the museum of Cristuru Secuiesc. Most of the herbarium files were defined by Pap, while some of the species by Hermina Kovács. During the revision I used the volume *The critical list of vascular plants from Romania* by Adrian Oprea to define the taxonomic categories of the species.

Acta Siculica 2009, 141–144

Rozner István

ADATOK ERDÉLY ÉS A BÁNSÁG PATTANÓBOGÁR FAUNÁJÁHOZ
(COLEOPTERA: ELATERIDAE)

A Magyar Rovartani Társaság (Budapest) és a Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy) kutatói 1985 óta rendszeres rovargyűjtéseket végeztek Erdélyben. A kutatások főleg a székelyföldi megyéket érintették, de kutatóink megfordultak Erdély más részein és a Bánságban is.

1991-ben jött létre a Székely Nemzeti Múzeum, a Magyar Természettudományi Múzeum és a Magyar Rovartani Társaság közötti együttműködés. Ettől kezdve felgyorsultak az entomológiai kutatások, amelyekről eddig számos publikáció jelent meg. A rendszeres rovargyűjtő utak során kutatóink, akik nem voltak pattanóbogár-specialisták, nagy mennyiségű pattanóbogarat gyűjtöttek Erdély és a Bánság különböző részein.

Az eddig megjelent közleményekben, amelyek több bogárcsaládd al is foglalkoznak,[1] nem találunk pattanóbogár adatokat. Jelen dolgozat a Magyar Rovartani Társaság kutatói által gyűjtött pattanóbogarak *(Elateridae)* adatait tartalmazza. Ennek eredményeképpen 5 alcsalád 22 génuszának 43 faját mutattunk ki a gyűjtött anyagból. A gyűjtött fajok meghatározását dr. Merkl Ottó és Németh Tamás végezték.

A fajlista adatai és a rövidítések

A fajok jegyzékében a következő adatok szerepelnek: **félkövér** és ***dőlt*** betűkkel a taxonok nevei, *dőlt* betűkkel az alcsaládok és a megyék nevei, normál betűkkel a lelőhelyek, a gyűjtési időpontok, a gyűjtők nevei rövidítve és az egyéb megjegyzések.

A gyűjtők neveinek rövidítései:

CZ = Czető Zsolt
KI = Kocs Irén
NB = Nagy Barna
NL = Nádai László
PA = Podlussány Attila
RA = Rozner Istvánné
RG = Rozner György
RI = Rozner István
SA = Salvó Szidónia
SZD = Szalóki Dezső

Egyéb rövidítések:

h. = hegy
hav. = havas, havasok
hgy. = hegység
p. = patak, pataka
v. = völgye

A fajok jegyzéke

Elateridae Leach, 1815 – Pattanóbogár-félék

Alcsalád: *Pyrophorinae* Candéze, 1863 – Pikkelyespattanó-formák

Genus: ***Agrypnus*** Eschscholtz, 1829

Agrypnus murinus (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Kelemen-hav., Bélbor, Beszterce-p. v., 1997. VII. 11., PA et RI; Homoródalmás, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI; Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI**;** Székelyvarság, 1995. V. 9., RI et KI; Zeteváralja, Szencsed-p. v., 1995. VI. 3., RI et PA; Tusnádfürdő, Szent Anna-tó, 1994. VI. 27., RI; Hargitagyöngye, 1996. VI. 25., RI; Parajd, Kis-Küküllő felső v., 1995. VII. 1., RI; Balánbánya, Jáhoros-p. v., 1995. VII. 5–6., RG et RI; Békás-szoros, 1994. VI. 26., RI; Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., RI; Abásfalva, 1996. V. 24., PA et RI; *Kovászna megye:* Bodoki-hgy., Maksa, Tekerő-patak v. 1992. V. 2., RI; Uzonkafürdő, 1993. VI. 5., RI; Réty, Rétyi Nyír, 1992. V. 2., RI; *Fehér megye:* Gyalui-hav., Aranyosronk, 1998. VII. 10, RI; *Maros megye:* Görgényi-hav., Zsirka v., 1980. VII. 17., RA et RI; *Szeben megye:* Kisdisznód, Ezüst-p. v., 1997. VII. 17., RI et PA.

Alcsalád: *Cardiophorinae* Candéze, 1860 – Szívespattanó-formák

Genus: ***Cardiophorus*** Eschscholtz, 1829

Cardiophorus ruficollis (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Zeteváralja, Szencsed-p. v., 1996. V. 22., RI.

[1] SZÉL Gy. – ROZNER I. – KOCS I. 1996; KUTASI Cs. – MUSKOVITS J. – ROZNER I. 2000.

Alcsalád: *Dendrometrinae* Gistel, 1856 – Laposfejűpattanó-formák

Genus: ***Actenicerus*** Kiesenwetter, 1858

Actenicerus sjaelandicus (O. F. Müller, 1764) – *Hargita megye:* Lövéte, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI; Gyergyóditró, Ditrói-hágó, 1000 m, 1995. V. 11., RI; Madarasi-Hargita, Ivó, láprét, 1997. V. 24., RI; Zeteváralja, Nagy-Küküllő v., 1996. V. 10., RI; Gyilkos-tó, 1995. VII. 4., RI et RG; Egerszeg, 1996. V. 21., RI; *Kovászna megye:* Középajta, 1993. VI. 5., RI; Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; Réty, Rétyi Nyír, 1992. V. 2., RI; Baróti-hgy., Uzonkafürdő, 1992. V. 3., 1993. VI. 5., PA et RI; Előpatak, 1993. VI. 5., RI – Nedvesebb élőhelyekhez kötődő, nagyobb testű, hegyvidéki pattanóbogár-faj. Patakpartok, nedves rétek lágyszárú növényzetéről hálózható már a tavasz közepétől.

Genus: ***Anostrius*** C. G. Thomson, 1859

Anostrius gracilicollis (Stierlin, 1896) – *Hargita megye:* Kelemen-hav., Toplica-v**.,** 1998. VII. 15., RI – Rokonától nehezen elkülöníthető, annál jóval ritkább, zárt erdőket kedvelő pattanóbogár-faj.

Anostrius purpureus (PODA, 1761) – *Hargita megye:* Homoródfürdő, 1995. VII. 7., RI; *Krassó-Szörény megye:* Mehádiai-hgy., Cserna-p. v., 1995. V. 1–2., RI et SZD.

Genus: ***Athous*** Eschscholtz, 1829

Athous haemorrhoidalis (Fabricius, 1801) – *Hargita megye:* Homoródalmás, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI; Gyergyói-hav., Békás-szoros, 1995. VII. 4., RG et RI; Kis-Cohárd, 1995. VI. 14., RG et RI; *Kovászna megye:* Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI; Előpatak, 1993. VI. 5., RI; Bereck, 1993. VI. 4., RI; Ojtoz, 1993. VI. 4., RI; *Szeben megye:* Fenyőfalva, 1992. VI. 2., RI.

Athous vittatus (Fabricius, 1792) – *Hargita megye:* Hargitafürdő, 1994. VI. 25., RI; *Brassó megye:* Szászbuda, 1994. VI. 23., PA et RI; *Hunyad megye:* Déva, 1993. VI. 1., RI.

Athous subfuscus (O. F. Müller, 1764) – *Hargita megye:* Ivó, Ivó-p. v., 1997. V. 24., RI; Madarasi-Hargita, 1995. VII. 2., RI; Zeteváralja, Szencsed-p., 1996. V. 22., 1997. V. 24., RI et KI; Balánbánya, Jáhoros-p. v., 1995. VII. 5–6., RG et RI; Libánfalva, Libán-tető, 1994. VI. 26., RI; Tusnádfürdő, Szent Anna-tó., 1994. VI. 27., RI; Görgényi-hav., Szencsed, 1997. VII. 9., RI; Görgényi-hav., Bucsin-tető, 1280 m, 1994. VI. 28., RI; *Kovászna megye:* Nemere-hgy., Somkő-nyak, 1300 m, 1994. VI. 24., RI; Előpatak, 1993. VI. 5., RI; Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI; *Szeben megye:* Fogarasi-hav., Kercisóra, Bâlea-tó, 1995. VI. 11., NB; Fenyőfalva, 1992. VI. 2., RI et PA; *Maros megye:* Kelemen-hav., Palotailva, 1980. VII. 24–26., RA et RI; Kelemen-hav., Negoj v., 1980. VII. 29., RI; *Fehér megye:* Kudzsiri-hav., Tărtăria, 1300–1600 m, 1993. VII. 18.

Genus: ***Eanus*** Leconte, 1861

Eanus guttatus (Germar, 1817) – *Hargita megye:* Madarasi-Hargita, 1995. VII. 2., RI; *Máramaros megye:* Radnai-hav., Borsa, 1600 m, 1992. VII. 31., RI et PA; *Szeben megye:* Fogarasi-hav., Kercisóra, Bâlea-tó, 1995. VII. 11., NB – Magyarországon nem élő, tipikus hegyvidéki állat.

Genus: ***Cidnopus*** C. G. Thomson, 1859

Cidnopus pilosus (Leske, 1785) – *Hargita megye:* Homoródalmás, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI; Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI; Zeteváralja, Szencsed-p., 1997. V. 24., RI; Homoródfürdő, Nagy-Homoród v., 1995. V. 8., RI; Lövéte, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI; Kecsetkisfalud, 1997. V. 23., RI; Abásfalva, 1996. V. 24., RI et KI; Hargitagyöngye, 1994. VI. 25., RI; Persányi-hgy., Okland, 1997. V. 26., PA et RI; *Kovászna megye:* Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; Középajta, 1993. VI. 5., RI et PA; *Hunyad megye:* Déva, 1993. VI. 1., 1996. V. 19., RI; Szelistyora, 1993. V. 31., RI.

Genus: ***Ctenicera*** Latreille, 1829

Ctenicera cuprea (Fabricius, 1781) – *Hargita megye:* Madarasi-Hargita, 1995. VII. 2., RI; Parajd, Kis-Küküllő v., 500 m**,** 1995. V. 11., RI.

Ctenicera pectinicornis (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Zeteváralja, Szencsed-p., 1996. V. 22., 1997. V. 24., RI; Balánbánya, Olt-part., 1995. VII. 5–6., RI et RG; Madarasi-Hargita, Ivó, láprét, 1997. V. 24., RI; *Kovászna megye:* Vargyas, Hidegaszó v., 600 m, 2005. V. 25., RI et RG; Ojtoz, 1993. VI. 4., RI.

Ctenicera virens (Schrank, 1781) – *Hargita megye:* Görgényi-hav., Bucsin-tető, 1280 m, 1994. VI. 28., RI; Hargita hgy., Kirulyfürdő, Tolvajos-p. v., 1994. VI. 25., RI; Békás-szoros, 1994. VI. 26., RI; *Maros megye:* Kelemen-hav., Negoj v., 1980. VII. 29., RI.

Mindhárom *Ctenicera*-faj jellegzetesen hegyvidéki állat. E fémfényű fajok, melyeknek hímjei jellegzetesen tollas-csápúak, már tavasz közepétől aktívak.

Genus: ***Denticollis*** Piller et Mitterpacher, 1783

Denticollis linearis (Paykull, 1800) – *Hargita megye:* Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., RI; Görgényi-hav., Bucsin-tető, 1280 m, 1994. VI. 28., RI; Persányi-hgy., Okland, 1997. V. 26., PA et RI; *Kovászna megye:* Nemere-hgy., Somkő-nyak, 1300 m, 1996. VI. 24., RI et KI; *Hunyad megye:* Szelistyora, 1993. V. 31., RI.

Genus: ***Hemicrepidius*** Germar, 1829

Hemicrepidius hirtus (Herbst, 1784) – *Hargita megye:* Görgényi-hav., Bucsin-tető, 1280 m, 1994. VI. 28., RI; Homoródfürdő, 1997. VII. 7., RI; Kelemen-hav., Bélbor, Kis-Beszterce-p., 1997. VII. 11., RI; Libánfalva, Libán-tető, 1999. VII. 26., RI; Gyergyói-hav., Békény-p. v., 2006. VI. 27., RI et SA; Balánbánya, Olt-part, 1995. VII. 5–6., RG et RI; Parajd, Kis-Küküllő v., 1995. VII. 1., RI et RG; Balánbánya, Jáhoros-p. v., 1995. VII. 5–6., RI et RG; Gyilkos-tó, 1995. VII. 4., RI; *Kovászna megye:* Nemere-hgy., Lemhény, Tisza-p., 1994. VI. 24., RI et KI; Nemere-hgy., Somkő-nyak, 1300 m, 1994. VI. 24., RI et KI; Háromszéki-hav., Kommandó, Bászka-p. v., 1997. VII. 15., RI; *Maros megye:* Szászkézd, 1994. VI. 22–23., RI et PA; *Brassó megye:* Persányi-hgy., Bogáti-erdő, 1994. VI. 23., RI.

Hemicrepidius niger (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Homoródfürdő, Nagy-Homoród v., 2000. VI. 25–VII. 1., RI et SA; Madarasi-Hargita, 1995. VII. 2., RI; Görgényi-hav., Bucsin-tető, 1995. VII. 1., RI; Kelemen-hav., Puturosul-p. v., 1200–1600 m, 1998. VII. 13., RI et KI; Kirulyfürdő, Tolvajos-p., 1994. VI. 25., RI; Hargitafürdő, 1994. VI. 25., 1997.

VII. 8., RI; Hargita-hgy., Erdőalja, 1995. VII. 4., RI; *Kovászna megye:* Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI; Nemere-hgy., Somkő-nyak, 1300 m, 1994. VI. 24., RI.

Genus: ***Kibunea*** Kishii, 1966

Kibunea minuta (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Lövéte, Homoród-p. v., 1995. V. 8., RI; Tusnádfürdő, Szent Anna-tó, 1994. VI. 27., RI; *Kovászna megye:* Középajta, 1993. VI. 5., RI; Bodoki-hgy., Maksa, Tekerő-p. v., 1992. V. 2., RI; *Krassó-Szörény megye:* Mehádiai-hgy., Mt. Domogled, Herkulesfürdő, 1995. IV. 30., RI et SZD; Mehádiai-hgy., Cserna-p. v., 1995. V. 1–2., RI et SZD; *Fehér megye:* Kőköz, 1995. V. 12–13., CZ et NL.

Genus: ***Limonius*** Eschscholtz, 1829

Limonius quercus (Olivier, 1970) – *Hargita megye:* Homoródfürdő, 1997. VII. 7., RI.

Genus: ***Nothodes*** Leconte, 1861

Nothodes parvulus (Panzer, 1799) – *Kovászna megye:* Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI; *Kolozs megye:* Magyarszovát, 1995. V. 11–12., CZ et NL.

Genus: ***Pheletes*** Kiesenwetter, 1858

Pheletes aeneoniger (De Geer, 1774) – *Máramaros megye:* Radnai-hav., Borsa, 1600 m, 1992. VII. 31., RI.

Genus: ***Prosternon*** Latreille, 1834

Prosternon tesseletum (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Homoródkeményfalva, 1995. VII. 7., RI; Gyergyói-hav., Békény-p. v., 2006. VII. 27., RI et SA; *Kolozs megye:* Magyarszovát, 1995. V. 11–12., CZ et NL.

Genus*: **Selatosomus*** Stephens, 1830

Selatosomus aeneus (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Tusnádfürdő, Szent Anna-tó, 1994. VI. 27., RI; Békás-szoros, 1994. VI. 26., RI; Hargita-hgy., Tolvajos-tető, 922 m, 2006. VI. 27–29., RI et SA; *Fehér megye:* Kudzsiri-hav., Tărtăria, 1300–1600 m, 1993. VII. 13., RI; Torockó, Székelykő, 1998. VII. 7–9., RI; *Krassó-Szörény megye:* Mehádiai-hgy., Mt. Domogled, Herkulesfürdő, 1995. IV. 30., RI et SZD.

Selatosomus gravidus (Germar, 1843) – *Hargita megye:* Csíkdelne, 1996. V. 29., RI; *Kolozs megye:* Kolozskorpád, 1995. V. 12., PA et RI.

Alcsalád: *Melanotinae* Candéze, 1859 – Gyászpattanóformák

Genus: ***Melanotus*** Eschscholtz, 1829

Melanotus castanipes (Paykull, 1800) – *Hargita megye:* Zeteváralja, Szencsed-p., 1995. V. 9–10., RI; Tusnádfürdő, Szent Anna-tó, 1994. VI. 27., RI.

Melanotus punctolineatus (Pelerin, 1829) – *Hunyad megye:* Déva, 1996. V. 19., RI; *Kolozs megye:* Magyarszovát, 1995. V. 11–12., CZ et NL.

Melanotus villosus (Geoffroy, 1785) – *Hargita megye:* Homoródfürdő, 1993. VI. 3., RI; *Kovászna megye:* Háromszéki-hav., Tündérv., 1992. V. 1., RI.

Alcsalád: *Elaterinae* Leach, 1815 – Domborúfejűpattanó-formák

Genus: ***Agriotes*** Eschscholtz, 1829

Agriotes brevis Candéze, 1863 – *Hargita megye:* Abásfalva, 1996. V. 24., RI; *Hunyad megye:* Szelistyora, 1993. V. 31., PA et RI; *Arad megye:* Kőrösbökény, 1993. V. 30., RI.

Agriotes lineatus (Linnaeus, 1767) – *Hargita megye:* Kecsetkisfalud, 1997. V. 23., RI.

Agriotes obscurus (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Kelemen-hav., Kis-Beszterce-p., 1997. VII. 11., PA et RI; Madarasi-Hargita, Ivó, láprét, 1997. V. 24., RI; Homoródalmás, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI; *Kovászna megye:* Uzonkafürdő, 1993. VI. 5., RI.

Agriotes pilosellus (Schönherr, 1817) – *Hargita megye:* Árvátfalva, 1997. V. 26., RI; Homoródfürdő, Nagy-Homoród v., 2006. VI. 25–VII. 1., RI et SA; Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI; Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., RI; Lövéte, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI; *Hunyad megye:* Szelistyora, 1993. V. 31., PA et RI.

Agriotes proximus Schwarz, 1891 – *Hargita megye:* Lövéte, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI.

Agriotes sputator (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI; Homoródfürdő, Nagy-Homoród v., 1995. V. 8., RI; Lövéte, Kis-Homoród v., 1995. V. 8., RI; *Kovászna megye:* Középajta, 1993. VI. 5., RI; Sepsibükkszád, 1993. VI. 3., RI; Baróti-hgy., Előpatak, 1994. VI. 23., PA et RI.

Agriotes ustulatus (Schaller, 1783) – *Maros megye:* Görgényi-hav., Zsirka v., 1980. VII. 31., RI; Kelemen-hav., Palotailva, 1980. VII. 28–30., RI.

Genus: ***Ampedus*** Dejean, 1833

Ampedus aethiops (Lacordaire, 1835) – *Hargita megye:* Hargita hgy., Erdőalja, 1995. V. 7., RI.

Ampedus cinnaberinus (Eschscholtz, 1829) – *Hargita megye:* Hargita hgy., Tolvajos-tető, 922 m, 2006. VI. 27–29., RI et SA.

Ampedus nigerrimus (Lacordaire, 1835) – *Hargita megye:* Görgényi-hav., Bucsin-tető, 1280 m, 1994. VI. 28., RI.

Ampedus pomorum (Herbst, 1784) – *Hargita megye:* Hargita hgy., Erdőalja, 1995. V. 7., RI; Hargita-hgy., Tolvajos-tető, 922 m, 2006. VI. 29., RI et SA.

Ampedus sanguineus (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Parajd, Kis-Küküllő v., 1995. VII. 1., RI; *Kovászna megye:* Ojtoz, 1993. VI. 4., RI et KI.

Ampedus sanguinolentus (Schrank, 1776) – *Hargita megye:* Árvátfalva, 1987. V. 26., RI; Hargita-hgy., Tolvajos-tető, 922 m, 2006. VI. 29., RI et SA; *Kovászna megye:* Baróti-hgy., Előpatak, 1993. VI. 5., PA et RI.

Ampedus sinuatus (Germar, 1844) – *Hunyad megye:* Déva, 1993. V. 1., RI.

Az *Ampedus*-fajok többsége rejtőzködő, éjszakai állat, kisebb részük virághoz látogató, illetve az aljnövényzetről nappal is gyűjthető. A már nyár végén átalakult imágóik korhadó tuskókból gyűjthetők legeredményesebben. A Magyarországon ritkának számító *A. nigerrimus* és a nálunk nem élő, de Erdélyben már nem ritka *A. scrofa* többségében a piros szárnyfedőjű rokonaitól eltérően teljesen fekete.

Genus: ***Dalopius*** Eschscholtz, 1829

Dalopius marginatus (Linnaeus, 1758) – *Hargita megye:* Görgényi-hav., Bucsin-tető, 1280 m, 1994. VI. 28., RI; Homoródfürdő, 1996. V. 24., RI; Hargita-hgy., Kirulyfürdő, Tolvajos-p. v., 1994. VI. 25., RI; Homoródfürdő, Nagy-Homoród v., 1995. V. 8., RI; Ivó, Ivó-p. v., 1997. V. 24., RI; Hargitafürdő, 1997. VII. 8., RI; Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI; Lövéte, Kis-Homoród v., 1996. V. 8., RI; Zeteváralja, Szencsed-p. v., 1997. V. 24., RI; *Kovászna megye:* Bodoki-hgy., Maksa, Tekerő-p. v., 1992. V. 2., RI; Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI; Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; *Kolozs megye:* Magyarszovát, 1995. V. 11–12., CZ et NL; *Szeben megye:* Fenyőfalva, 1992. VI. 2., RI et PA.

Genus*: **Idolus*** Desbrochers Des Loges, 1875

Idolus picipennis (Bach, 1852) – *Fehér megye:* Gyalui-hav., Aranyosronk, 1998. VII. 10., RI.

Genus: ***Synaptus*** Eschscholtz, 1829

Synaptus filiformis (Fabricius, 1781) – *Hargita megye:* Homoródalmás, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI; Árvátfalva, 1997. V. 26., RI; Lövéte, Kis-Homoród v., 1997. V. 22., RI.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton köszönöm meg Kocs Irénnek, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Természettudományi Osztály muzeológusának és férjének, Kocs Jánosnak az önzetlen segítségüket, amellyel elősegítették a gyűjtőutak zavartalan lebonyolítását. Köszönet illeti Podlussány Attilát, Szalóki Dezsőt és a többi kutatót a gyűjtési adataikért, Salvó Szidóniát a gyűjtésekben nyújtott segítségért, valamint dr. Merkl Ottót és Németh Tamást a pattanóbogarak meghatározásáért.

Rozner István, dr. – H-1116 Budapest, XI, Tétényi út 129.; irozner@gmail.com

Irodalom

KUTASI Cs. – MUSKOVITS J. – ROZNER I.
2000 Adatok Torockó és környékének bogárfaunájához (Insecta, Coleoptera), *Acta (Siculica)* 1999/1, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 75–82.

MERKL, O. – MERTLIK, J.
2005 Distributional notes and checklist of click beetles (Elateridae) from Hungary, *Folia entomologica Hungarica 66*, Pars Ltd Kiadó, Budapest, 63–80.

SZÉL Gy. – ROZNER I. – KOCS I.
1996 Contribuţii la cunoaşterea Coleopterelor din Transilvania (România) pe baza colectărilor din ultimii ani, *Acta (Siculica)* 1995, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 73–92.

Datele privind fauna de Elateridae (Coleoptera) din Transilvania şi Banat

(Rezumat)

Specialiştii de la Muzeul Naţional Secuiesc, Muzeul de Ştiinţele Naturii din Budapesta şi Asociaţia Entomologică Ungară în ultimii 25 ani au efecuat cercetări entomologice sistematice în Transilvania. Acest document conţine datele colectate despre Elateridae pe parcursul acestor excursii. S-au identificat 43 specii aparţinând la 22 genuri şi 5 subfamilii.

Data to the click beetles (Coleoptera: Elateridae) of Transylvania and Banat, Romania

(Abstract)

Researchers of the Hungarian Natural History Museum (Budapest), Székely National Museum (Sepsiszentgyörgy, Romania) and Hungarian Entomological Society have made collectings to Transylvania and Banat since 1985. This paper contains data of *Elateridae* collected in these trips. 43 species belonging to 22 genera of 5 subfamilies are listed.

Acta Siculica 2009, 145–181

Kocs Irén

KÖNTZEI GERŐ LEVELEZÉSE ÉS KAPCSOLÓDÓ LEVELEZÉS A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUMMAL, 1933–1980

A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói és vezetősége számos levelet váltott az intézményhez közel álló külső munkatársakkal. A természettudományok terén a lepidopterológus festő Diószeghy László[1] és a geológus tanár Bányai János[2] mellett Dr. Köntzei Gerő számított a Székely Nemzeti Múzeum legjelentősebb két világháború közötti munkatársának. Köntzei Gerő 1875. február 18-án, Küküllőváron született. A nagyenyedi református kollégiumban, majd a kolozsvári orvosi egyetemen (1893–1898) tanult. Doktori disszertációját 1900. június 24-én védte meg, Kolozsváron. Hátszegen lett járásorvos, bekapcsolódott a dél-erdélyi (nagyszebeni szász természettudományi társulat) és egyáltalán zoológiai kutatásba. 1913-ban, amikor a dévai múzeumot is fenntartó történelmi és régészeti társulat, egyértelművé téve megerősödött természettudományos szerepvállalását, Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulattá bővült, Köntzei Gerő is választmányi tagja lett. Az impériumváltás után visszatért szülőfalujába, és a Székely Nemzeti Múzeummal való együttműködése idején nyugdíjtalan nyugdíjasként és kisbirtokosként itt gazdálkodott, de folytatta erdélyi rovartani és egyéb zoológiai kutatásait. 1949. május 29-én halt meg, Marosvásárhelyen, és Pókán, felesége szülőfalujában temették el.

Köntzei Gerő neve a Székely Nemzeti Múzeumban már 1930. szeptember 6-án, Diószeghy László Csutak Vilmosnak[3] írt levelében felmerült,[4] 1930–1932 közötti levelezését a múzeum fennállásának 125. éves jubileumára megjelent *Emlékkönyv*ben publikáltam.[5] Jelen közlés az 1933. utáni vonatkozó levelezést tartalmazza, valamint az ehhez kapcsolódó, elsősorban egy természetrajzos munkatárs felvételére vonatkozó leveleket.[6]

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1933. évi vándorgyűlését Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeummal közösen szervezi. A vándorgyűlés, melyen Köntzei Gerő is részt vesz, jó alkalomnak bizonyul az egyes szakemberek találkozására, a megbeszéléseknek is köszönhetően indulnak újra például nagy közös gyűjtőutak formájában a múzeum szervezte székelyföldi tanulmánykirándulások.[7] A levelezés sajátosabb muzeológiai kérdésekre is kiterjed, Köntzei a javaslatok sokaságával áll elő, és sürgeti azok megvalósítását.

Köntzei jól ismeri a szebeni szász természettudományi múzeum célkitűzéseit, eredményeit, módszereit is,[8] és ő javasolja a székelyföldi érdekeltségű magyar zoológusok rendes évi összejövetelét, mindig valamelyik nevezetesebb székely városban vagy fürdőn (**1**). Már 1930-ban felmerült a múzeumot támogató természettudósok körének vagy szakosztályának gondolata. Az 1933-as vándorgyűlésen Köntzeit kérik fel egy ilyen célú székely természettudományi társulat megszervezésére és alapszabály-tervezetének kidolgozására.[9] A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya arra is fölkéri Köntzeit, hogy időről-időre számoljon be a választmánynak az elért eredményekről (**3**). Az 1934. évi gyűjtő- és tanulmányútnak is ő a fő kezdeményezője.[10] Elkészíti egy csíkmenasági nyári kirándulás tervét, melyet a múzeum 1934. március végi igazgató-választmányi gyűlésén Boga Lajos[11] csíkszeredai természetrajzszakos tanár terjeszt elő Köntzei baráti körében (**2**). A kutatóút meg is valósul, de mert Csutak Vilmos múzeumigazgató, aki közben megjárja Menaságot, más helyszínt javasol, végül a Hargitán kerül sor rá.

[1] Diószeghy László (1877–1942) lepidopterológus, képzőművész, a Székely Nemzeti Múzeum külső munkatársa.

[2] Bányai János (1886–1971) geológus, tanár, folyóiratszerkesztő, a múzeum külső munkatársa, igazgató-választmányi tag.

[3] Csutak Vilmos (1878–1936) tanár, történész, a Székely Nemzeti Múzeum és a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium igazgatója.

[4] KOCS I. 2002, 89–90, 96–97.

[5] Uo. 87–126.

[6] A levelek lelőhelye: Székely Nemzeti Múzeum Irattára, Köntzei Gerő-levelezés csomója.

[7] A kérdés rövid összefoglalásaként, illetve a szervezők egymáshoz való viszonyulásáról l. KOCS I. 2008, 66.

[8] KOCS I. 2002, 90, 108.

[9] Vö. KOCS I. 2002, 91, 123–124.

[10] Vö. WOLF T. 2002, 45.

[11] Boga Lajos (1885–1956) tanár, iskolaigazgató, biológus, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Állattárának és rövid ideig a Székely Nemzeti Múzeumnak a múzeumőre, utóbbinak igazgató-választmányi tagja is.

Állandó szakember hiányában is jelentősen gyarapodott a múzeum természettudományi osztálya, ezért Köntzei ötlete alapján 1934-ben elindult a tárgyalás a dicsőszentmártoni Dobay László[12] nyugalmazott vasúti főfelügyelő alkalmazására, aki kiváló ornitológus, és december végén meg is látogatja a múzeumot, hogy személyes impressziókat nyerjen (**4**).

A múzeum rendszeressé váló előadóestjein[13] többször természetrajzi a téma, így az 1935. január 27-én sorra kerülő ismeretterjesztő előadás kapcsán Csutak Vilmos (**7**) és természetrajzos múzeumőre, a helyi Székely Mikó Kollégium[14] tanára, Szabó József[15] (**8**) számos levelet vált Köntzeivel (**6**) és Dobayval (**5**), az előadások címét, kivonatát és életrajzi adatokat kérnek. Csutak meghívja László Kálmánt[16] is, 1925-ben elveszített kollégája, a jeles régész, dr. László Ferenc[17] fiát, aki akkor Brassóban tartózkodik, a múzeumban tartandó előadásra, ebből tudjuk meg, hogy Lászlóék múzeumőri lakását (a múzeum mai hármas számú épülete) felkínálták Dobay László ornitológusnak, hogy komoly kísérletet tegyenek a természettudományi gyűjtemény szakszerű gondozására, tervszerű és olcsó gyarapítására (**9–10**). Dobay 1935. márciusi levelében elfogadja a meghívást, de csak bizonyos feltételek mellett (**11**), Csutak átadja a levelet az ügyvezető-tanácsnak, hogy a kérdést készítse elő és úgy terjessze az összehívandó rendkívüli igazgatóválasztmányi gyűlés elé (**13**). Elküldi a levelet Roediger Lajosnak[18] is, aki fenntartásokkal fogadja Dobay feltételeit (**12, 14**). Elkészül a szerződéstervezet (**15**), de sajnos nem tudnak megegyezni (**16**), „átköltözni nem fogok" – írja Dobay. Nem Köntzein múlt, ő az utolsó percben is próbált még közvetíteni, hogy személyesen üljenek le és tárgyalják végig a szerződés egyes pontjait (**17–18**).

Ugyancsak Köntzei javaslatára (**20**) keresi meg ezt követően levélben Csutakot Kovásznai Zajzon Gerő[19] nyugalmazott törvényszéki jegyző és „bogarász", aki felajánlja szolgálatait a múzeumnak (**19**), bizonyos feltételek mellett (**21**). Az alapvető probléma azonban nem változik, ezt a néprajzkutató Roediger Lajos véleményéből érthetjük meg: szerinte a Székely Nemzeti Múzeum fő feladata elsősorban a székelységre vonatkozó néprajzi tárgyak és adatok összegyűjtése, nem pedig a természetrajzi gyűjtemény rendezése és gyarapítása, amikor a múzeum úgyis raktárfelület-hiánnyal küzd (**22**). Végül Csutak a múzeum súlyos anyagi helyzetére hivatkozva utasítja vissza Zajzon ajánlatát (**23–24**). A Köntzeivel való jó kapcsolat viszont megmaradt: Csutak Vilmos 1935. októberében a Marostordai Földműves Szövetség meghívására Marosvásárhelyre készül[20], és ha már akkora utat megtesz, Köntzei szüretre hívja Küküllővárra (**25**).

1935-re a múzeum rovartani anyaga annyira felhalmozódik, hogy Köntzei rovardobozok készítését sürgeti. Saját faanyagából a dicsőszentmártoni ifj. Raffai Ferenc műbútor- és épületasztalostól 20 darab rovardobozt rendel, a múzeumnak csak a munkadíjat kell fizetnie. A számlát Raffai a Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóságának küldi meg, 1935. november 4-én.[21] Csutak az ugyancsak dicsőszentmártoni Dobaynak ír (**26**), hogy ő vagy Köntzei vegye át a dobozokat, mert csak ezt követően fizethet. Végül Köntzei megelőzi Dobayt, ő veszi át a rovardobozokat (**27–29**), és vállalja azok további felszerelését. Dobozbélelő anyag (parafalemez) az országban nem kapható, ezért a kispesti természetrajzi tanszerkészítő laboratórium preparátorától, Prokopec Lajostól[22] kér árajánlatot (**30–31**). A fedőüvegeket Adorján Gábor dicsőszentmártoni református lelkész közbenjárásával a borzási üveggyárból ajándékba kapja a múzeum (**32**).

Köntzei lelkesen gyűjt, és nem csak rovartani anyagot. Öreg vadkan koponyáját, mamutfogat szerez a múzeumnak (**33**). Lepkéit Diószeghy Lászlónak, a bogáranyagot Teleki Jenőnek[23] küldi el meghatározásra.[24] Teleki a meghatározott bogarak

[12] Dobay László (1873–1943) vasúti tisztviselő, zoológus, ornitológus, oológus.

[13] TÓTH Sz. – BOÉR H. 2002, 163–216.

[14] A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumnak kiemelt szerepe van a múzeum történetében, 1879-ben az intézmény biztosított helyiségeket az Imecsfalváról beköltöző múzeumnak, majd az 1890-es szerződés értelmében a múzeum kiköltözését követően is, egész az 1949-es államosításig biztosította tanáraival a múzeumőri feladatok ellátását.

[15] Szabó József (1914–1995) tanár, a Székely Nemzeti Múzeum természetrajzos múzeumőre, majd kolozsvári egyetemi tanár.

[16] László Kálmán (1900–1996) botanikus, mikológus, közgazdász, tanár, a Székely Nemzeti Múzeum külső munkatársa.

[17] László Ferenc (1873–1925) nemzetközi hírű régész, tanár, botanikus, meteorológus, etnográfus, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre.

[18] Roediger Lajos (1854–1941) tanár, régész, etnográfus, geológus, meteorológus, fényképész, zombori múzeumőr, nyugdíjasként a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja.

[19] Kovásznai Zajzon Gerő törvényszéki jegyző, entomológus.

[20] Vö. BOÉR H. 2002, 231.

[21] „Dr. Köntzei Gerő úr anyagából és megbízásából, faanyag felfűrészelésének munkadíja (9 és fél óra gépmunka idő) egy óra ára 45 lej, összesen: 427 lej. 20 rovardoboz összeállítási díja: egy darab ára 45 lej, összesen: 900 lej. Összesen: 1327 lej, azaz egyezerháromszázhuszonhét lej, mely összeget részemre postafordultával megküldeni szíveskedjenek."

[22] Prokopec Lajos budapesti preparátor, a kispesti természetrajzi tanszerkészítő laboratóriumban.

[23] Gróf Teleki Jenő (1881–1947) földbirtokos, rovarász, az Arad megyei Kápolnáson élt.

[24] Vö. WOLF T. 2002, 52–53.

mellett Zilahi Kiss Endre[25] által gyűjtött és meghatározott két rovardoboznyi ormányosbogarat küld a múzeumnak ajándékképpen (**34–35**).

Köntzei a Csutak Vilmos váratlan halála után, 1936. május 26-án is jelentést tesz még a múzeumi igazgató-választmánynak, szeretné továbbfolytatni a részleg gyarapítását és befejezni a felvállalt munkálatokat, jelzi, hogy a zoológusokat nem tudta összehozni, így részükről a csoportos gyűjtőút elmarad, de egyénileg gyűjtenek a múzeum részére,[26] ugyanakkor utasításokat ad a rovarszekrény elkészítéséhez és annak berendezéséhez (**36, 39**). Sepsiszentgyörgyön eközben Felszeghi István[27] ügyvezető igazgató-őr próbálja fenntartani Csutak programjait (**37**), továbbítja is a Kézdivásárhelyen lakó Török Andornak[28] Köntzei beadványát (**38**). Anyagi gondok miatt azonban (a múzeum kasszája teljesen üres), nagyon lassan halad a rovarszekrény elkészítése. Mivel a dobozok Köntzeinél vannak, számos levelet váltanak ebben az ügyben, rajzokat, felvilágosításokat kérnek egymástól (**40–45, 47**).

A múzeum egyesületszerűen szervezett pártoló tagság szervezésével próbál forrást biztosítani fenntartásához, programjaihoz,[29] ezért Köntzei tovább folytatja a pártoló tagok beszervezését. Szép eredménye erőfeszítéseinek a Kolosváry Gábor[30] egyetemi magántanár, múzeumőr és a Székely Nemzeti Múzeum között létrejött kapcsolat (**46**), de ez már egy másik dolgozat tárgyát képezheti.

Köntzeinek az 1937-es, az Orbaiszéki havasokba szervezett gyűjtőútra sem sikerült a zoológusokat összehoznia,[31] de elkezdi az 1938-as kutatóút szervezését a Gyilkos-tóhoz. Július első felében elmenne gyűjtéssel összekötött terep- és tájékozódó szemlére. Egy igazolványt kér a múzeum igazgatóságától, hogy ő az intézmény számára gyűjt, ezért a felkeresett helyeken a helybeliek segítsék tudományos kutatóútján (**48–49**). 1937. júliusára a múzeumnak sikerül elkészíttetnie a rovarszekrényt, így Köntzei a 20 darab rovardobozt ládába csomagolva elküldi Sepsiszentgyörgyre, a nála lévő rovartani anyaggal együtt. Hasznos utasításokat ad a kicsomagoláshoz, ugyanakkor kéri, hogy a mellékelt jegyzék alapján térítsék meg a kiadásait (**50–53**). A rovardobozok szerencsésen megérkeznek, a múzeum asztalosa a szekrénybe beilleszti, és már csak arra várnak, hogy Köntzei berendezze azokat (**54–57**). Ez 1937. december 10–16. között sikerül a küküllővári kutatónak, jelentést is tesz a múzeum rovartani anyagának rendezéséről (**58**). Ugyanakkor további észrevételeket és indítványokat tesz az igazgatóságnak (**59**). Még e hónap 29-én elküldi a természetrajzi osztály gyarapításáról és a Székelyföld kutatásáról szóló jelentését az 1937-es esztendőre (**60–61**), melyet az igazgató-választmány 1938. március 29-én tartott rendes gyűlésén[32] el is fogad (**62**).

A természettudományok területén való hozzájárulása mellett Köntzei továbbra is szívén viseli a múzeum egyéb érdekeit is. Közbenjárására a kolozsvári Kispál László családi levéltárát és képeit ajánlja fel a Székely Nemzeti Múzeumnak (**63–64**): „...tisztelettel van szerencsém közölni, hogy a birtokomban levő és több háromszéki adatot tartalmazó családi levéltáramat valóban a Múzeumnak szándékozom hagyományozni, miért is igen örülnék, ha alkalmilag felkeresne engem valaki a Múzeum megbízásából, hogy úgy az okleveleket, valamint – ha elfogadják – a szintén átadni szándékozott családi képeimet is bemutathassam és a hagyományozás módozatait megtárgyalhassam" – írja Kispál a múzeum igazgatóságának 1938. július 9-én. 1938-ban Herepei János[33] lett a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója,[34] de ekkor még Kolozsváron tartózkodik, ezért Keresztes Károly[35] ügyvezető alelnök hozzá fordul, elküldve neki a Székely Nemzeti Múzeum családi levéltárak letéteményezésére és kezelésére vonatkozó szabályzatát, és kérve, hogy személyesen látogassa meg az adományozni szándékozót (**65**). Herepei július 20-án jelentést is küldhet a múzeumnak a felajánlott családi levéltár és arcképolajfestmények ügyében (**66**).

Közben a rovartani anyag egyre halmozódik, már nem elég a 20 rovardoboz, ezért Köntzei kéri az általa felállított lepkegyűjtemény fajainak nevét és számát, hogy felesleges példányszámú anyagot ne tegyenek fére (**67**). A fajlistát (**68**) Köntzei október 9-én megkapja, és a válaszlevelet már Herepeinek írja, kérve, hogy Fadgyas Annával[36] kerestesse ki az évek óta rendszeresen megtett jelentéseit, indítványait,

[25] Dr. Zilahi Kiss Endre (1873–1931) szülész-nőgyógyász szakorvos, entomológus, hymenopterológus.

[26] Vö. WOLF T. 2002, 50–51.

[27] Felszeghi István (1883–1951) tanár, lelkész, iskolaigazgató, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre.

[28] Dr. Török Andor (1872–?) ügyvéd, politikus, polgármester, alispán, helytörténész, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának tagja, majd elnöke.

[29] Vö. KOCS I. 2008, 66.

[30] Kolosváry Gábor (1901–1968) biológus, zoológus, egyetemi magántanár, múzeumőr, a Székely Nemzeti Múzeum pártoló tagja.

[31] Vö. WOLF T. 2002, 54.

[32] Vö. BOÉR H. 2002, 225, 227.

[33] Herepei János (1891–1970) művelődéstörténész, etnográfus, régész, múzeumőr, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója.

[34] Vö. HEREPEI J. 2004, 37, 38.

[35] Keresztes Károly (1891–1945) ügyvéd, zeneszerző, előadóművész, lapszerkesztő, politikus, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi ügyvezető alelnöke.

[36] Fadgyas Anna (1906–1983) a Székely Nemzeti Múzeum legendás titkárnője, múzeumőr.

olvassa át, hogy szándékairól meggyőződhessék. Ugyanakkor jelzi, hogy több száz székelyföldi állat van nála, és ha nem gondoskodnak rovardobozokról, akkor megáll a munka (**69**).

Sajnos 1939-ből egyetlen vonatkozó levél sem maradt fenn, de Köntzei 1940. január 31-én kelt soraiban egy 1939. december 8-án Herepei által írt levélre hivatkozva nehezményezi, hogy a múzeum a „zoológiai osztályt nem olyan felkarolással veszi tekintetbe, mint az éppen a mai anyagias világban nemcsak megérdemelné, hanem elsősorban megkövetelné", és a szászokra hivatkozik, akik hihetetlen anyagi és erkölcsi támogatással építik a nagyszebeni zoológiai múzeumot (**70**). Herepei valószínűleg azt írta meg neki, hogy egyelőre nem tud rovardobozokat készíttetni, raktárfelületet, szakembert biztosítani a Köntzeinél és a múzeumban lévő rovartani anyagnak. Az új igazgató a levél kézbesítésének napján azonnal válaszol Köntzeinek, igazságtalannak tartja a vádakat, és részletesen beszámol a másfél év alatti megvalósításairól, terveiről. Építkezni szeretnének, az új épületszárnyba a néprajzi gyűjteményt helyeznék el, és helyét a természettudományi gyűjtemény kapná meg (**71**).

Köntzei 1940. április 29-én ládába csomagolva természetrajzi anyagot küld a múzeumnak, és kéri, hogy értesítsék, egyáltalán van-e szüksége a múzeumnak állattani anyagra (**72**). Herepei május 4-én megköszöni a küldeményt, és jelzi, sajnos a feldolgozásra egyelőre nincsenek körülmények (a természetrajzos múzeumőr Szabó Józsefet behívták katonának, a gyűjtemények helyiségeiben pedig a mennyezetet javítják) (**73**). 1940. szeptember 10-én aztán, a 2. bécsi döntéskor Küküllővár Romániában maradt, valószínűleg ezért szakadt meg teljesen a kapcsolat Köntzeivel. Utolsó levelét a háborút és az újabb impériumváltást követően, 1947. január 28-án írta a Székely Nemzeti Múzeum intézőbizottságának, felajánlva hazai és külföldi lepkeanyagot (**74**).

A történet végéről fia, Könczei Ádám[37] fog beszámolni a múzeumnak (**75**) az 1980-ban összeállított életrajzban, amikor Kovács Sándor[38], a természettudományi osztály biológusa adatokat kér a gyűjtemény rendezése során az egykori munkatársról és adományozóról: Köntzei Gerő mintegy 10 000-es nagyságrendű, rendszerezett és adatolt lepkegyűjteményét és szerényebb mennyiségű rovar- (bogár)gyűjteményét szakkönyvtárával és felszerelésével együtt végrendeletében a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak adományozta, azonban 1949-ben, amikor mint birtokost kitelepítették, mindez megsemmisült (Máté János küküllővári református lelkész tájékoztatása szerint a házat is lebontották, helyét felparcellázták, magánházak, majd iskola épült rá). A két utolsó dokumentumot unokája, Könczei Csongor magyarázó jegyzetei egészítik ki.

1933

1.
Köntzei Gerő Csutak Vilmosnak
Küküllővár, 1933. október 19.

Kedves Barátom!

Először is fogadd őszinte részvétemet testvéred elhunyta alkalmából! Nem engedte meg a sors, hogy még bár 5-6 napot élhessen! Most aztán azért is írok, hogy szavadon foghassalak a Dobay meglátogatása ügyében; tehát alkalmilag gyere felénk, és akkor határozottan el kell dőlnie, hogy elmegy-é Dobay Szentgyörgyre[39] vagy sem? Ha ő nem megy, akkor más arra való embert kell keressünk minél előbb, mert enélkül a Múzeum zoológiai osztályának szélesebb művelését nem tudom elevenebb alapokra rendezni. – Neked sincs mindenre időd; arra való munkaerő nélkül a körzeteken majdnem hiába dolgozunk. Ama bizonyos értekezlet határozata értelmében írogatok ideoda „barátokért" (?), és szervezni akarom a munkát munkatársak beállítása iránt. Ha mindenki annyit (anyagot) tett volna félre eddig, mint csak amennyit én Részetekre, már egy kis külön szobát kellene adjatok a Múzeumban. Ennek a részleteiről is alaposan kellett volna Neked értekezni – ha nem lettél volna augusztusban ezerfelé nyúzva –, hogy indítsuk be a látható eredményt, jó néhány szekrényt kell csináltass előírás szerint, és főleg dolgozószoba kell az állattani gyűjtemény munkásai részére eszközökkel, hogy bármelyik zoológus akar dolgozni nálatok – a Múzeum érdekében –, az helyet és alkalmat találjon arra bármikor! Egyébként e tárgyban írt jegyzeteimet és a nagyszebeni múzeumban szerzett tapasztalataim leírtam provizorikusan, mellékelem szíves átnézés végett, akár az érdeklődőknek mutasd meg, mert úgy látom, Nálatok ezeket a dolgokat az alapján kell kezdeni! Jövőre megszervezzük – indítványozom, és Bányainak is írok erről, hogy legyen segítségemre – a rendes évi összejövetelét a zoológusoknak, mindig valamelyik nevezetesebb székely városban vagy fürdőn; így egy két nap alatt – esetleg kirándulásokkal kapcsolatosan sok eszmét vethetünk fel, és gondolatot cserélhetünk egymással! Igazam van-é? Már ezután csak értesítésed várom, hogy mikor jössz? Legszívesebben üdvözöl a régi barátsággal, őszinte híved:

Gerő

Jegyzetei:

A nagyszebeni szász múzeumban[40] pl. a dolgozószoba (= laboratórium) minden szakember rendelkezésére áll – persze főleg a „múzeumőrök" dolgoznak ott –, és a berendezése a következő: hosszú asztal, székek, szekrények, vendégágy, mosdó. Az ágy és mosdó messziről jött múzeumi tagok ideiglenes ingyenes lakásául szolgál napokon át, ha az illető ott akar vizsgálódni, vagy a Múzeum részére dolgozni, akár valamilyen szakkönyvet böngészni. Az érdemesebb vagy szak-

[37] Könczei Ádám (1928–1983) tanár, folklorista, a táncházmozgalom 1977-es elindulásának meghatározó alakja.

[38] Kovács Sándor (1928–1984) tanár, biológus, múzeumőr.

[39] Sepsiszentgyörgy.

[40] Az erdélyi szász természettudományi egyesület (Vereins der Naturwissenschaften zu Hermannstadt) múzeuma (Naturhistorisches Museum, Hermannstadt).

író embereket „őr" címmel ruházzák fel a szászok – minden szakban külön-külön – pl. könytárőr, régiségtár őre stb. A szebeni szászoknál ezek az „örök" – persze „honoris causa örök" – nemcsak a „népért" (ez a cím) így dolgoznak, hanem önkéntes adományaikkal gyarapítják a múzeumot, nem az anyagra értve, hanem pl. a bogárőr, mikor rendezi a bogarakat, s nincs elég doboz, akkor vagy az övét viszi be a múzeumba, vagy csináltat saját költségén dobozokat, és azokba rendezi az anyagot a múzeumban – persze a dobozok ugyanakkor már a múzeumé is (az évkönyvben elismeri a Múzeum a szíves adakozást!), így lassan-lassan hatalmas, gazdag anyag gyűlt össze. A múzeum anyagi javainak gyarapítására Szebenben (berendezés, anyagajándékozás, pénzbeli segélyek stb.) a polgárság vetélkedik, kitüntetésnek tartja, ha hozzájárulhat valamilyen módon a „nép" múzeumának gyarapításához-segélyezéséhez! Miért ne tehetné ezt meg a székely nép? A gimnáziumnak olyan természetrajzszakos tanára legyen, aki a zoológia valamelyik ágát tényleg is művelje mint privát studiumot vagy célt, és ezáltal az intézet anyagát fogja gyarapítani, illetve gyarapítsa, s ugyanő fog kelleni neveljen érdeklődő és zoológiát kedvelő fiatalságot. A jelzett célt igen jól szolgálja az úgynevezett „vasárnapi kirándulás" (petrozsényi példa), mikor a diákok előre jelzett célú (növénygyűjtés, bogárgyűjtés, lepkegyűjtés, ásványgyűjtés, földtani kirándulás stb.) kirándulásra szombaton jelentkeznek (esetleg intelligens városi egyének is), és vasárnap a megfelelő helyre egy szakértő, legyen az szaktanár vagy privát szakember (a tárgyban), egy napra kirándul a fiatalsággal, és lépésre-lépésre a tárgyat nevelő és oktató magyarázattal előadja, mutatja, irányítja a célt és eszközöket. Ha több ilyen szakértő van, akkor több „csoport" is megy ugyanazon vasárnap ki a szabadba, mindig gyűjtéssel kapcsolatosan. Az ilyen csoportok a vezető irányítása mellett „közönséges" anyagot is gyűjtsenek (a szakember majd kiselejtezi), akár maguk, de főleg a gimnázium vagy a múzeum részére. Így a nevelő munka átmegy a szakképzésbe! Ha húsz diákból egy lesz „hívő", az már szép eredmény a szakra, a többi vagy általános zoológiai műveltséget szerez, vagy „lógós", selejtezett! De mégis nem utcajáró, s ez is nevelő hatással van. A múzeumban be kell rendezni egy kis szobát, egy vagy több dolgozóasztallal (eleinte elég szerényen egy komolyabb asztal), székekkel, vizsgálóeszközökkel, hogy az önkéntes és a Múzeum részére – egyúttal saját művelődésükre – kutatóknak legyen helyük és alkalmuk a tetszés szerinti időben bemenni és dolgozni, s egyúttal a múzeumban levő szakkönyvtár álljon rendelkezésükre. Természetrajzi múzeum gyarapításához: múzeum részére; úgynevezett laboratóriumi asztalok, melyeknél a kutatók a múzeum részére is dolgozzanak; példa Dr. Apáthy[41] kolozsvári múzeumának dolgozóasztalai; ehhez kell sok természetrajzi forrás könyv, melyek a múzeum tulajdonai legyenek vagy lennének (könyvtárban), a laboratóriumi dolgozókat segítse a múzeum anyagi erejéhez mérten (lakás, fűtés, világítás stb.). A múzeum ezzel szemben követelje meg, hogy a dolgozók preparátumaikból legalább egy példányt a múzeum részére készítsenek, és dolgozataik a múzeum folyóiratában jelenjenek meg. Természetrajzi kutatásokhoz okvetlen szükséges legalább egy kis nagyítású, legfeljebb egy nagy nagyítású mikroszkóp, vagy adományból, vagy a múzeum beszerzéséből, és először és utoljára is a természetrajz iránt lelkes tanulók és barátok összeverbuválása, s ha nem lennének ilyeneknek, nevelése, segítése, pártfogása és a múzeum fiaivá tevése. A múzeumi anyag állandó ellenőrzése: romlás, penész, élősködők ellen való védekezés. (Nagyenyeden[42] évenként kétszer fertőtlenítenek, sikerrel, úgy tudom szénkéneggel[43]!) Kis mikroszkóp már ott van a Zilahi Kis Bandié; Diószeghy adta át.

1934

2.
Csutak Vilmos Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1934. május 14.

Kedves Barátom!

Betegen, influenzás állapotban vettem réges-régen az április 8-án, tehát kerek hónappal ezelőtt kelt szíves leveledet. Azóta folyton az eszemben voltál, éppen úgy, mint megelőzőleg. Ennek kétségtelen igazolására mellékelem a múlt évről való elszámolásunk végett március hó 27-re összehívott záró igazgató-választmányi gyűlésünk határozatát, amit személyesen óhajtottam volna és terveztem átadni, amit ismét Adorján Gábor barátom tudna igazolni, kivel tervezett látogatásomról levelet váltottam. Mostani kedves és szíves leveledre röviden a következőkben kívánok válaszolni. 1. Elsősorban hálásan köszönöm az eddigi sok munkádról való tájékoztatásodat, és legközelebbi gyűlésünkön be fogom mutatni ügyvezető-tanácsunknak. 2. Dr. Boga Lajos csíkszeredai természetrajzszakos tanártársam a fenti, március végi választmányi gyűlésünkön élőszóval is előadta azt a természettudós barátaid között a Te szíves és kedves agitációd következtében szerveződő nyári kirándulási tervet, amit Te mostani szíves leveledben július első felére jeleztél. Azt is előadta, hogy üvegekre, borszeszre stb. lesz szükségetek. Választmányunk azt nagy örömmel és csillogó szemmel hallgatta, azt természetszerűleg én helyeztem kilátásba, minthogy – sajnos – nemcsak szellemi, hanem anyagi ügyeink intézése is nagymértékben az én vállaimra nehezedik. Ezt az akkori ígéretemet természetesen most Neked is megismételem, csak idejében részletes tájékoztatást kérek a beszerzendőkről. Ugyanakkor természetesen előadtam a múlt évi kiállításunk, illetve múzeum-egyesületi vándorgyűlésünk alatt egyik este a konviktusunkban tartott gyűlésünk, illetve értekezletünk lefolyását is, melyet a Te elnökleted alatt tartottunk, természetesen a vállaidra rakván a további teendők garmadáját is.

*

Édes Gerő, ismét két hét telt el, mikor tovább tudom folytatni fenti levelemet. 2-án lejött hozzám Kós Károly[44] műépítész és író barátom, s másfél heti itt tartózkodás után most szombaton hagyott árván. Közben megjártuk Alcsíkot, és hazahozattuk a menasági öreg, 1767-béli házunkat, hogy azt itthon felépítsük.[45] Természetesen ott is folytonosan Te és a menasági tervetek járt az eszemben, s most a helyi viszonyok ismeretében azt javaslom, hogy ne oda, hanem a Hargitára rendezzétek meg az első csoportos kiszállásotokat, mert talán ott gazdagabb termés kínálkozik természettudósok részére. Ezt különben dr. Boga Lajos vagy Bányai János bizonyára jobban tudják, mint én, aki abszolúte nem vagyok természettudós. Szívemből örvendek, hogy sokan jelentkeztek máris a kirándulásra, s ha befogadtok magatok közé, én is jelentkezem, éspedig nemcsak az udvarhelyi[46] megbeszélésre és közelebbi programcsinálására, hanem

[41] Apáthy István (1863–1922) zoológus, hisztológus, múzeumi igazgató-őr, politikus.

[42] A nagyenyedi református kollégium (Bethlen Gábor Kollégium) természettudományi múzeuma.

[43] Széndiszulfid (CS_2).

[44] Kós Károly (1883–1977) építész, író, politikus, művelődésszervező, a Székely Nemzeti Múzeum központi épületeinek tervezője, a múzeum külső munkatársa.

[45] A Székely Nemzeti Múzeum ún. Csíki háza, az első magyar állandó skanzen, 1934 végére került tető alá, 1937-ben tudták felavatni.

[46] Székelyudvarhely.

a hargitai egyhetes kiszállásra is, hacsak valami előre nem látható akadály (pl. betegség vagy itthon leánygimnáziumunk továbbépítése ügye stb.) meg nem akadályoz benne. Udvarhelyre azonban, mi csak két-három napot jelentene, feltétlenül elmegyek, és ha csak emberileg lehetséges lesz, elviszem Diószeghy Laci barátunkat is, a készkiadásai, tehát vasúti jegye és ellátási díja vállalásával. Közelebbről ezért neki is írni fogok, csak legalábbis 48 órából kellene minden napnak állania, hogy minden dolgomat elvégezhessem. Nagyon örvendek, hogy László Kálmánt összehoztad Soó Rezsővel[47,] mert mindkettő derék ember, és én is szeretnék magammal vinni pár diákot, de még erről nem tudtam velük beszélni. Esetleg Csaba fiamat is elvinném, aki most fogja végezni a IV. gimnáziumot. Erről Bogával részletesebben fogok beszélni. Neki is jó lenne Csíkszeredából hozni egy-kettőt! Dobayval majd Udvarhelyt ismerkedem meg, minthogy házánál nem kereshettem fel még idáig, mert nem tudtam Hozzátok elmenni. De ami késik, nem múlik és erre is kell nekem a meghívásod, mert boldog lennék, ha ezt a régi szándékomat az idén megvalósíthatnám! Megnyeréséről majd együtt fogunk beszélni, ha Te már előbb nem tudnál vele beszélni. Igazad van, hogy muzeális szempontból neki sokkal több hasznát vehetném, mint Lacinak, de Laci is kedves jó fiú, s ha csak valamicskével is jobb módba volnánk, s az egész népünk nem volna úgy lerongyosodva, nem is sokat haboznám, hogy biztassam a hazajövetelre. De így szabad pályán levő embert nem merek biztatni. A nyugdíjas Dobay egészen más helyzetben van és lenne nálunk. De erről majd szóval többet! Annak is örvendek, hogy előkelő lepke- és bogárbirodalmadból néha a pókok és szitakötők „alacsony" világába is hajlandó vagy betekinteni, de tényleg ki határozza meg ezeket, mert dr. Kolosváry Gábor tényleg nagyon messze van, amikor kerek két esztendő óta egyetlen értelmes könyvét sem vagyok képes ide behozatni Pestről. Egészen helyeslem a július 6–8. körüli időt, ez nekem is konveniálna. Máskor folytatom. Igaz barátsággal, régi meleg érzéssel ölellek

Csutak Vilmos

3.

A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya
Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1934. május 14.

Mélyen tisztelt Főorvos úr!

A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya folyó év március 27-én tartott nagy gyűléséből melegen üdvözli Főorvos Urat, és szíves köszönetet mond múzeumunk érdekében eddig kifejtett lelkes tevékenységéért. Egyszersmind elismeréssel emlékezik vissza arra a komoly elhatározásra, amelyre a múlt nyári múzeum-egyesületi vándorgyűlés ideje alatt éppen Főorvos Úr kezdeményezésére és elnöklete alatt tartott bizalmas értekezleten jutottak a vándorgyűlésen megjelent természettudósok, amikor tudományos tevékenységüket a Székely Nemzeti Múzeum számára szívesen fölajánlották. Igazgatói jelentésből nagy örömmel hallotta azt is választmányunk, hogy a megjelent természettudósok ugyanakkor felkérték és megbízták Önt, hogy múzeumunkat támogató természettudósok körének vagy szakosztályának az alapszabály-tervezetét dolgozza ki, és tegyen meg minden lehetőt, hogy e szakosztály mielőbb szerveztessék meg. Amikor Főorvos Úrnak ez ügybuzgó, lelkes kezdeményezésére ismételt elismeréssel emlékezünk vissza, egyszersmind tisztelettel fölkérjük, hogy fenti ügyben tett eddigi eljárása eredményéről szíveskedjék alkalmilag jelentést tenni választmányunknak.

A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya nevében, kiváló tisztelettel:

Bálint Dénes[48] – alelnök
Konsza Samu[49] – igazgató-őr, jegyző

4.

Dobay László Csutak Vilmosnak
Dicsőszentmárton, 1934. december 21.

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Októberben történt rövid találkozásunk alkalmával ígéretet tettem arra nézve, hogy egy október végére tervbe vett baráti látogatásommal kapcsolatosan felkeresem Szentgyörgyöt, hogy a múzeumot is megnézve, személyes impressziókat nyerjek, legfőképp abból a szempontból, hogy a kérdéses ügyben bármilyen megállapodásra is jutnék, egyes-egyedül csak magamat tehessem felelőssé. Közbejött események, feleségem tüszős mandulagyulladása, majd saját magam gyengélkedése, majd dr. Péterffy főesperesnek a stallum gyűjtésére való távolléte ezt a terminust két kerek hónappal kitolták. Most aztán talán lehetséges lesz, hogy ez erkölcsi kötelezettségemnek is eleget tehetek. Ünnep szombatján, hétfőn este a 7 órai vonattal Szentgyörgyön átutazunk. Hogy Szárazpatakon – Valea Seacă – meddig maradunk, nem tudom, mindössze 2-3 napot csupán! Az Igazgató úr és a múzeum meglátogatása tehát a visszafelé való út egy napjára maradna. Nagyon kérem ennélfogva, kedves Direktor úr, legyen szíves Dr. Péterffy Lőrinc főesperes úr címére szíveskedjék értesíteni egy levelezőlapon, hogy december 27. és 31. között otthon lesz-e, s hogy látogatásunknak ebben az időben nincs-e a legcsekélyebb akadálya is? Én aztán vendéglátó barátommal kialkudva közölni fogom a napot, melynek estéjén Szentgyörgyre érkezünk.

Boldog ünnepeket kívánva, maradtam kiváló tisztelettel, híve:

Dobay László

1935

5.

Dobay László Csutak Vilmosnak
Dicsőszentmárton, 1935. január 14.

Kedves Barátom!

Gerő címére küldött soraidat átadta elolvasás végett, miután engem is érdeklő pontokat tartalmaz. Ő mindenesetre már válaszolt leveledre, miután azt sürgősnek jelezted. Az én előadásom helyes címe: *A madarak költözködése mint biológiai jelenség* (a vándorlás egészen másvalami!). Valami személyi adatokat is kértél. Ne vedd rossz néven tőlem, de halálos ellensége vagyok minden reklámnak, legyen az önreklám vagy mások útján mesterségesen és titokban inspirált hasonló valami. Ez azonban nem zárja ki, hogy magamról ne közöljek egy hosszú „curriculum vitae"-t. Éltem 62 évet; ebből mint boldog gyermek elloptam 6 évet, tanultam 16 esztendőt, egy évet mint önkéntes elvitézkedtem, állami szolgálatban állottam 34 évig,

[47] Soó Rezső (1903–1980) botanikus, geobotanikus, flórakutató, tanár, könyv- és műgyűjtő.

[48] Bálint Dénes (1869–1934) sepsiszentgyörgyi polgármester, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának ügyvezető alelnöke.

[49] Konsza Samu (1887–1971) folklórkutató, tanár, iskolaigazgató, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre, igazgató-választmányi tagja.

5 év óta pedig mint nyugdíjas apadó reményekkel nézek a kilátástalan jövő elé. Amit időben a Gondviselő még nekem szánt, azt csendes munkában szeretném eltölteni, a székelység és a természettudományok érdekében. Jól van így? Jó kell legyen, mert mind igaz, egy szó sincs benne, ami valótlan volna! Ha használhatod, használd fel jó egészséggel!

Kedves Barátom! Most én kérek Tőled valamit. A magyar Ornitológusok Szövetsége „díszelnökévé" választott. Az alapszabályok értelmében köteles vagyok a szövetség díszjelvényét mint ilyen mindenütt használni, hol szakelőadást tartok, vagy szakülésen részt veszek. Az érem Herman Ottót[50] ábrázolja megfelelő felirattal, és a szalagja *magyar nemzeti színű*. Az alapszabályok rendelkezésének eleget tehetek-e, vagy gondolod, hogy kellemetlenség lesz belőle? Utóvégre nem vagyok hajlandó a hatóságokkal semmi címen konfliktusba kerülni. Levelednek még csak egy passzusára akarok reflektálni. Valamit félre kellett érts, mert én nem ígértem, hogy már január 27-re feltételeimet, illetve kívánságaimat írásba foglalva átadom. Annyit mondtam, hogy igenleges esetben sem lehet szó arról, hogy augusztus előtt áthurcolkodjunk. Most is és februárban is és a tavaszon is alkalmat találok az érdeklődésre a megélhetést illetőleg, s még akkor is bőségesen marad idő az ügy végleges elintézésére és lezárására. Őszintén kijelentem, akarok, és szeretném, ha a dolog sikerülne, de sajnos nyugdíjas állapotom mellett tisztán a megélhetési viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen volta fog e kérdésben dönteni. Szeretném tudni, hogy ezeket a kultúrelőadásokat az értelmiséget illetőleg milyen közönség szokta látogatni? Románok szoktak részt venni? A szigurancia[51] képviselője jelen szokott lenni? Nekem mindössze két darab térképre lesz szükségem. Egy darab Európa és Ázsia együtt, és egy Afrika. Ha van hegy- és vízrajzi térkép ezekből, akkor ezeket fogom kérni. Mindketten szeretettel üdvözlünk:

Dobay Laci

6.

Köntzei Gerő Csutak Vilmosnak
Küküllővár, 1935. január 9.

Kivonat

„De hát én magamról csak ennyit: 59 éves vagyok, 34 év óta vagyok orvos, jelenleg nyugdíjas, e hon szokásai szerint nyugdíj nélkül, hátszegi járásorvos, képesített törvényszéki orvos, jelenleg kisbirtokos Küküllővárt; kb. 30 éve gyűjtök rovarokat, főleg lepkéket, és ezekből tudományosan elrendezett gyűjteményem van; szerveztem a világháború előtt a Retyezát-hegység rovartani kutatását és a Retyezát lepkefaunájáról a nagyszebeni természettudományi társulat Diószeghy szerkesztésében (az én adataimat is tartalmazza) egy vastag évi füzetet adott ki. Pár év óta a Ti múzeumotok érdekkörébe kapcsolódtam be, és most is szervezem az érdeklődőket a Székelyföld kutatására és múzeumotok gyarapítására stb."

7.

Csutak Vilmos Dobay Lászlónak
Sepsiszentgyörgy, 1935. január 16.

Kedves Barátom!

Megkaptam és köszönöm 9-én kelt szíves leveledet. Eszerint tehát vasárnap délelőtt 11 órakor a fiainknak kollégiumunk dísztermében, délután 5 órakor pedig a hívásunkra múzeumunk dísztermébe összegyűlő közönségnek fogtok Gerő barátunkkal együtt 45-45 perces előadást tartani, amit én inkább atyafiságos beszélgetésnek szeretnék nevezni és elkeresztelni. A személyi adataitokra azért volt szükségem, hogy adataitokat továbbítsam dr. Török Andor elnökünknek, azért, hogy előadásaitok előtt egy néhány meleg szóval közönségnek bemutathasson Titeket. Ő aztán annyit használ fel azokból, amit jónak lát és szükségesnek tart. Ami aztán a reklámról, önreklámról stb. vallott nézetedet illeti, és ami az ide vonatkozó nézeteinket illeti, majd kipróbáltatjuk az idő által, ha a jó Isten úgy rendelte volna, amit szívemből óhajtanék, hogy életünk hátralevő részét „csendes munkában a székelység és a tudományok érdekében" egymás oldalán tölthessük el. Helyeslem azt a nézetedet is, hogy a hatóságokkal nem akarsz semmi szín alatt konfliktusba keveredni. Tehát várjunk a kérdéses színekkel a legközelebbi népszavazásig. Nem fontos, hogy már 27-re elhozd a kérdéses írásodat. Igazad van, hogy első a megélhetésetek lehetőségének a biztosítása. Majd ezt is megbeszéljük, és hitelesen tájékoztatunk, hogy kedves feleséged Őnagyságát Te is hitelesen tudd tájékoztatni. A konviktusunk vezetősége már gyűjti a szükséges adatokat, majd Te ellenőrizni fogod. Tényleg bőségesen van időnk mindezekre, ha elvileg egyetértünk, s ezt az elvi álláspontodat most megismervén, én is nyugodtan csinálhatom a további terveimet – remélt közös munkánk jobb sikere érdekében. Az előadásainkat mérsékelt számú intelligens közönség szokta látogatni, és a kollégium fiú- és leányifjúsága, aszerint, hogy a termünk mennyit enged be a közönség mellett. Mivel most a gyermekeink már délelőtt kapnak tőletek egy-egy előadást, csak akkor fogom odadirigálni őket, ha szükség lenne reájuk, vagy ti szükségesnek tartanátok. Majd szombaton este vagy vasárnap délután ezt is megbeszéljük, csak jertek hozzánk egészségesen. Az állomásra majd kiküldök valakit elétek. Ha elfelejtkezném, jertek egyenesen a múzeumba: a vendégszobánkban szállásollak el együtt vagy külön, ahogy akarod. Szíveskedj erről fűtési szempontból értesíteni. Az előadásainkon románok általában nem szoktak részt venni, de pl. Roska Márton[52] barátomnak egyik októberi régészeti előadására eljött a volt prefektusunk, és viszont a sziguránca[53] rendesen meg szokott tisztelni. Ezt szíveskedj azután Gerővel is közölni. Térképről gondoskodom, s majd előre megmutatjuk. Csókolom a kedves feleséged kezét, Téged ölellek, jó barátod:

Csutak Vilmos

8.

Szabó József Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1935. január 16.

Mélyen tisztelt Doktor úr!

Csutak igazgató úr megbízásából reám hárult az a számomra kedves feladat, hogy – bár egyelőre ismeretlenül, de mint a kollégium jelenlegi természetrajz tanára – válaszoljak a Doktor úr levelére. Elsősorban szólok a január 27-re tervbevett előadásokról. Úgy az ifjúságnak, mint a nagyközönségnek tartandó előadások rendjét és tárgyait az Igazgató úr nagyon helyesnek találta, és kéri, hogy Dobay László úr előadásában (a madarak költözködésének biológiai jelentőségéről) legyen különös tekintettel a Háromszékre nézve fontosabb költözködő madarak ismertetésére, hogy ezáltal is a téma közelebb kerüljön a közönséghez. Az ifjúságnak tartandó előadások is különösen nagy értékűek, mert egyenesen a tudományos gyűjtés technikáját fogják ismertetni, és ezáltal sokkal inkább felkelti az érdeklődést a fiúkban, lányokban, mint az elmélet terén mozgó előadások.

[50] Herman Ottó (1835–1914) természettudós, etnográfus, régész, muzeológus, politikus.

[51] A román állambiztonsági hivatal (Siguranța).

[52] Roska Márton (1880–1961) régész, néprajzkutató, egyetemi tanár, a Székely Nemzeti Múzeumnak is külső munkatársa.

[53] A román állambiztonsági hivatal (Siguranța).

Nagyon valószínű, hogy az előadások nyomán, mihelyt kitavaszodik, nem egy diákunk fog az utasítások szerint gyűjtőmunkát végezni. Nekem mint egészen kezdő, fiatal embernek különösen nagyon sokat fognak jelenteni ezek az előadások, mert az egyetemen – a növénytani intézet kivételével – úgyszólván egy intézetben sem adtak utasításokat a gyűjtés, konzerválás és tudományos feldolgozás módjaira, legkevésbé az állattani intézetben. Kolozsvárt (ahol én végeztem a tavaly márciusban) az állattani intézetbe különösen nehéz bejutni, nekem pedig egyetlenegy más intézetben sem volt alkalmam a kötelező órákon kívül dolgozni. A rovartan és madártan kérdéseiről meg éppen nem volt alkalmam hallani, mert az állattani intézetben úgyszólván csak a férgek és gerincesek összehasonlító anatómiájával foglalkoznak. Így az előadások mindenike újság lesz számomra, és nemcsak a fiúk, de magam is sokat fogunk belőle tanulni. A Dobay László úr idejövetelének ügyében az Igazgató úr megkérte dr. Konsza Samu igazgató-őrt, kollégiumi tanárt, aki a konviktust vezeti, hogy készítsen január 26-ig az itteni téli és nyári piaci árakról egy kimutatást és adja majd át itt neki. Az átköltözéssel kapcsolatos kérdésekről majd lesz még itt alkalom beszélgetni. Az Igazgató úr úgy tervezi, hogy 26-án, szombaton vacsora utánra a múzeumhoz legközelebb tartozók kis társaságát a kollégium konviktusába vacsora utánra összehívja, ahol azután alkalom nyílik esetleg részletkérdésekről is beszélgetni. Mindent egybevéve, a Múzeum örömmel és szeretettel várja a jelzett időre (folyó hó 26-án este 7 órára) a Doktor úrék megérkezését, magam pedig abban a reményben, hogy mihamar személy szerint megláthatom a Doktor Urat, maradok mély tisztelettel:

Szabó József

9.

Csutak Vilmos László Kálmánnak
Sepsiszentgyörgy, 1935. január 19.

Kedves Kálmán!

1. A Barcasági Múzeum[54] visszakéri tölünk azt a három könyvet, mit a múlt nyáron szíves voltál kihozni nekem az Erdélyi Múzeum-Egylet vándorgyűlése alkalmából. Most alkalmilag (főleg a postai költség megmentése céljából) visszaküldöm Neked ugyanazt a három könyvet, azzal a kéréssel: szíveskedj visszaküldeni vagy visszavinni a múzeumnak, megköszönni nevemben és megkérni arra, hogy szerezzék meg a Székely Nemzeti Múzeumnak is, ha módjukban áll. Hálás lennék érette, és illő árukat megfizetném.

2. Meghívlak ezennel a most január 27-én délután 5 órakor a múzeumunkban tartandó két ismeretterjesztő előadásunkra. Egyik előadónk, Dobay László dicsőszentmártoni ornitológus (kinek a ti lakásotokat nemrégen a nyártól kezdve felkínáltuk, hogy annak ellenében a múzeumunknak végre tíz esztendővel néhai édesapád halála után egy állandó természettudóst biztosítsunk) különben nyugalmazott CFR[55]-főfelügyelő és tojástudós, a másik előadónk pedig a másik természettudós barátunk, dr. Köntzei Gerő. Dobay a madarak költözködéséről mint biológiai jelenségről és Köntzei a rovarokról s azok hasznáról és káros voltáról a mezőgazdaságban stb. fog beszélni. Mivel pedig ugyancsak ők vasárnap délelőtt 11 órától, tehát a szokásos templomozás végétől kezdve a gyermekeinknek is előadást tartanak, mégpedig Dobay a nyúzásról, tömésről stb., Köntzei pedig a lepkegyűjtésről stb., szívesen látnálak arra is, hogy lássad ezt a gyakorlati munkájukat is, és egyúttal képviseld az általad annyira szeretett és nálunk annyira gazdátlan székely botanikát is, és megkösd velük az annyira kívánatos személyes ismeretséget és barátságot. Reátok nézve sajnos,[56] de a múzeumtulajdonos és fenntartó székely közösségünkkel szemben érzett komoly felelősségünk tudatában kénytelenek vagyunk végre minden lehetőt megtenni a Dobay barátunk idehozására, mert a szegény Jóska tragikus összeomlása[57] minden korábbi tervünket keresztülhúzta és immár elodázhatatlanul szükséges, hogy amíg Szabó Jóska helyettes tanárunkból (vagy másból) múzeumi szakember lehet, az elismert tudású és tekintélyű Dobay meghívása, lakásotok felkínálása útján (ismétlem, legalább a tizedik esztendőben édesapád halála után) komoly kísérletet tegyünk a természettudományi gyűjteményünk szakszerű gondozására s tervszerű és olcsó gyarapítására is.

3. Végül ne terheltessél majd annak idején afelől is tájékoztatni, hogy február hónapban kb. mikor kellene Brassóba mennem a fejedelemkori székely históriánk ismertetésére: *A székely nép története az önálló erdélyi fejedelemség idején (1562–1690-ig)* cím alatt, ha tudniillik a régi megbeszélésünkre még jól emlékszem. Ölellek, jó barátod:

Csutak Vilmos

Ui. A könyvekről való elismervényemet az átadáskor szíveskedj visszakérni.

10.

László Kálmán Csutak Vilmosnak
Brassó, 1935. január 30.

Kedves Vilmos Bátyám!

Köszönettel vettem folyó hó 23-i nagybecsű sorait, s őszintén sajnálom, hogy – amint Konsza által is üzentem – most vasárnap nem mehettem ki Szentgyörgyre. Ugyanis szombaton este rendezte a Református Nőszövetség a szokásos évi nagy estélyét, és én mint a nőszövetségnek titkára, aki egyszersmind az estélynek rendezője is voltam, részt kellett hogy vegyek elejétől végig. A mai influenzás világban pedig nem mertem megkockáztatni, hogy egy álmatlan éjszaka után kiutazzak. Pedig nagyon szerettem volna úgy Köntzeivel, mint Dobayval megismerkedni s velük egy kis eszmecserét folytatni. Remélem, hogy ebben az évben nem leszek annyira lekötve hivatalomhoz, mint a múlt esztendőben, s így a botanikának több időt szentelhetek. A Konsza Samu által átadott könyveket Teutschnak[58] személyesen átadtam és megköszöntem. Az elismervényeken a visszaadás megtörtént, előttem feljegyezték. Teutsch említette, hogy a tavasszal egy nagyobb társaságot szeretnének összegyűjteni a múzeum meglátogatására. Említettem neki, hogy közelebbről Vilmos Bátyám előadást fog tartani a Székely Társaságban a székelyek történelméből. Nagyon érdekelte a dolog s kérte, hogy majd a pontos időt jelezzem. Ma végre sikerült megállapítanunk előadói estélyünknek az időpontját, amennyiben az Vilmos Bátyámnak is meg fog felelni. Ugyanis olyan szombatot kellett keresnünk, amelyen más magyar egyesületnek előadása vagy bálja nincsen. Ez pedig a farsangban elég nehéz dolog. Szelével[59] aztán ma február 16-ban állapodtunk meg. Az előadás kezdetét 9 órára hirdetjük, hogy brassói

[54] A brassói szász múzeum (Burzenländer Sächsisches Museum, Kronstadt).

[55] Román Államvasutak (Căile Ferate Române).

[56] László Kálmán kisebb testvérei még ekkor is itt laktak, édesapja, László Ferenc szolgálati (múzeumőri) lakásában, tehát Dobay alkalmazása kiköltöztetésüket jelentette volna.

[57] László Kálmán testvére, László József (1902–1932) tanár, a Székely Nemzeti Múzeum őre öngyilkos lett. Vö. KOCS I. 2002, 91, 120.

[58] Julius Teutsch (1867–1936) likőrgyáros, műgyűjtő, őstörténész, a Barcasági Múzeum alapító őre.

[59] Szele Béla brassói magyarpárti (a két világháború közti romániai Országos Magyar Párt) politikus, lapszerkesztő.

szokás szerint 1/2 10-re megkezdhessük. Megfelelő művészi kísérőműsorról gondoskodunk. Hasonlóképpen szállásról is. Egyébként most szombaton kímegyek Szentgyörgyre, és ekkor a részleteket megbeszélhetjük, úgyszintén a lakás ügyét is. A mielőbbi viszontlátásig is vagyok szívélyes üdvözlettel és őszinte tisztelettel:

László Kálmán

11.

Dobay László Csutak Vilmosnak

Dicsőszentmárton, 1935. március 28.

Kedves Barátom!

Hivatkozással részben többszöri levélváltásunkra, részben korábbi beszélgetéseinkre, idejét látom annak, hogy elhatározásomról írásban értesítselek. A kérdéses ügy, melyre jelen soraim vonatkoznak, nem több és nem kevesebb, mint az, hogy hívásotokra jelenlegi lakhelyemről költözzem át Szentgyörgyre, s ott a Székely Múzeum állattárának gondozását, felügyeletét és rendben tartását átvéve, annak karbani tartására, fejlesztésére és gyarapítására minden lehetőt kövessek el. Általánosságban ismerve a jelen status quot[60], magam előtt van az a valóban tágas munkatér, amely dologra hív. A munkától soha sem féltem, s ha már mint áll. hivatalnok minden szabad időmet ennek az ügynek szentelem, fokozottabb mérvben fogom tehetni most, mikor megszabadultam minden hivatalos gondtól. Éppen ezért készséggel jelentem ki, hogy meghívásotoknak hajlandó vagyok eleget tenni, fájdalom azonban, korlátolt anyagi helyzetemre való tekintettel, nem minden feltétel nélkül. A kikötések azonban olyanok, mint látni fogod, amelyek csak látszólag és csak átmenetileg fogják terhelni a múzeum büdzséjét. Első és legfontosabb kikötésem „conditio sine qua non”-ja[61], hogy átköltözködésem összes felmerülő költségeit viselitek. Ebben bennefoglaltatik a vasúti kocsi (10 000 kg) Dicsőtől[62] Szentgyörgyig, az ingóságok kifuvarozása Dicsőben és beszállítása Szentgyörgyön. Ez a költség futólagos megállapítás szerint cca. 8200–8500 lejt fog kitenni. Hogy ettől a számtól senki meg ne ijedjen, már most sietek megemlíteni, habár nem is tartozik ide, hogy az a már készen levő anyag, amelyet tömött madarakban, madárbőrökben, fészkekben, tojásokban, rovarokban, csigák- és kagylókban és más egyebekben is a múzeum céljaira előkészítettem, sokszorosan meghaladja azt az értéket, amelyet átköltözködésem igénybe fog venni. Második feltételem, hogy a múzeum telkén levő, abban az épületben, melynek egyik részében Gödri Ferenc[63] kollégiumi tanár úr lakik, a két szobából, előszobából s külön konyhából álló lakrész a szükséges mellékhelyiségekkel és kertrésszel egyetemben tiszta és lakható állapotban, természetbeni lakás gyanánt adassék rendelkezésemre. Külön kérésem az, hogy a konyha – ha nem így volna! – úgy alakíttassék át, hogy az télen-nyáron egyformán, az egészség veszélyeztetése nélkül legyen használható, s a cselédnek lakrészül szolgálhasson. Tekintettel, hogy a sütőkemence is a konyhában van, a konyhának lehetőség szerint valamelyik irányban való kibővítését kérem, térnyerés céljából. A múzeum részére készülő preparátumok és konzerválások részére egy napos helyiség kijelölését és dolgozó asztalokkal való felszerelését kérem, úgy, hogy az bármely időben igénybevehető legyen. Tekintettel, hogy európai és exotikus összeköttetéseimet szándékomban van rendre felkérni, hogy fölös anyagjaikból hol ajándék gyanánt, hol (később) cseréképpen adjanak a múzeum céljaira, felmerül a szüksége annak, hogy a múzeum részéről valami tiszteletbeli címet kapjak, amelyből nyilvánvalóan kitűnjön a múzeumhoz való tartozásom, de az is nyilvánvaló legyen, hogy csak a zoológiai szakosztálynál vagyok angazsálva[64]. A múzeum részére végzendő munkákat díjtalanul végzem, köteles azonban a múzeum engem a preparáláshoz és konzerváláshoz szükséges eszközökkel és anyagokkal (spiritus, üvegek, bonceszközök, tűk stb.) természetben ellátni. Ez alól kivételt csak a preparálandó madarak képeznek, itt az általam felhasznált anyagok (arzén, vatta, madárszemek, drótok, olajfesték stb.) önbeszerzési árának, nem esetről esetre, hanem időnként és készpénzben való megtérítését kérem. Ez utóbbit azért kérem, mert magánfelek részére végzendő madártöméssel ezután is kénytelen vagyok foglalkozni, s így nem merülhet fel a feltevés, hogy magánmunkáimnál az intézet anyagát veszem igénybe. Kénytelen vagyok kihangsúlyozni, hogy mint ornitológus csak a madarak töméséhez értek, emlősökkel nem foglalkoztam soha, ilyen munkára tehát nem is vállalkozhatom. Kedves Barátom! E pillanatban ezek azok a főbb pontok, amelyek ellenében meghívásotoknak eleget tehetek. Több mint valószínű, hogy merülnek fel majd apró, előre nem látott dolgok is, melyeknek rendezését közös megállapodással, a méltányosság alapján kérem. Ezzel szemben természetesen az fog Titeket inkább érdekelni, hogy mit fogok rekompenzáció gyanánt nyújthatni?

Mindent! Ami egy szakmáját szerető ember tudásából kitelik! A múzeum meglévő zoológiai gyűjteményét átrendezem a mai nomenklatúrának megfelelően, azokat rendbeszedem és gondozom. Hiányzó fajokat beszerzek és preparálok. A múzeum részére küldött anyagot – kivéve az emlősöket – szintén. A rendelkezésemre álló fészkeket és madártojásokat ajándékozom, azután pedig e gyűjteményeket successive[65] gyarapítom. A rovarok nagyon hiányos gyűjteményeit készleteim szerint adom, később szaporítom és rendezem, a hüllők és kétéltűek gyűjtését a múzeum anyagi lehetőségei szerint elkezdem és folytatom, ugyanígy a csigák és kagylók gyűjtését is. Ezenkívül különösen az ornitológia és az entomológia köréből nagyon sok szemléltető dolog hiányzik, amit egyenként fel nem sorolhatok. Ezeket rendre mind elkészítem! A botanikai gyűjtésekben szintén segédkezem. Mindkét nembeli ifjúság effélékre hajlamos részének szívesen tartok elméleti előadásokat, ha gyűjtőutaimra valaki velem akar tartani, szívesen veszem, így practice[66] is megtanulja, mit és hogyan kell gyűjteni? Azokat, kik a magasabb rendű állatok kikészítését és a madarak tömését komoly szándékkal meg akarják tanulni, szívesen megtanítom, nem lehetetlen, hogy egyiknek-másiknak kenyeret adok a kezébe. Irodalmi munkásságom most már a Székelyföld területére fog átterelődni, s közleményeimben mindenütt kifejezetten mint a Székely Múzeum állattárának .....-a fogok szerepelni. Felhívásotokra szívesen tartok kultúrelőadásokat. És még mit írjak? Legföljebb annyit, hogy segítőtársatok akarok lenni mindenben, ahol lehetek, mert tudom és érzem, hogy a kölcsönös megismerés útján Ti is azzá váltok! Legföljebb még annyit, hogy ha az ügy dűlőre vihető, legkésőbb szeptember 1-jéig átköltözködném, ha magánügyeim azonban úgy alakulnak, esetleg valamivel hamarább is. Szeretettel ölel, s alkalomadtán kimerítő válaszodat kéri:

Dobay László s.k.

[60] (Egyensúlyi) helyzet.

[61] Kizáró feltétel (lat.).

[62] Dicsőszentmárton.

[63] Gödri Ferenc (1890–1975) tanár, festő, a Székely Nemzeti Múzeum őre.

[64] Alkalmazva (rom.).

[65] Folyamatosan (lat.).

[66] Gyakorlatban (lat.).

12.
Csutak Vilmos Roediger Lajosnak
Sepsiszentgyörgy, 1935. április 4.

Kedves Lajos Bátyám!

Mellékelten megküldöm Dobay László kedves barátomnak hozzám intézett levelét, amelyben a múzeumnak munkakörébe való bekapcsolódhatásának föltételeit szögezi le, azzal a kérésemmel, hogy kovásznai magányodban bőven lévén időd az ügyről gondolkozni, annak minden részletét a Tőled megszokott alapossággal és lelkiismeretességgel gondold át, nézeteidet vesd papírra és küld el, hogy még a bizottsági ülés összehívása előtt, amelyre majd tisztelettel meghívunk és elvárunk, meghányjuk-vessük azokat. Értesíteni kívánlak egyúttal, hogy április 2-án kelt gondterhelte szíves leveledet megkaptam, és mihelyt elnökségünk tagjaival találkozhatom, eléjük fogom lényegét terjeszteni.[67] Ezt is és jövő leveledet is hálásan köszönöm és igaz barátsággal ölellek:

Csutak Vilmos
múzeumi igazgató

13.
Csutak Vilmos Dobay Lászlónak
Sepsiszentgyörgy, 1935. április 5.

Kedves Barátom!

Múlt hó 28-án írt szíves leveledet számításunk értelmében pénteken délben tényleg megkaptam, amiért szíves köszönetet mondok. Minthogy azonban akkor már nyakig voltunk a délután 6 órakor napirendre kerülő kérdéseink előkészítésével, sajnos nem tudtunk kellő időt szakítani a Te kérésed előkészítésére. Ennek következtében csak annyit tehettem, hogy rögtön kiadtam egy ad hoc[68] előkészítő bizottságnak. Ez a bizottság azonban, illetve az ügyvezető-tanács az idő rövidsége miatt már szintén nem tudta kellőképpen előkészíteni az ügyet. Ezért az igazgató-választmány, bár a legnagyobb örömmel vette tudomásul az abban foglaltakat, a kérdésnek írásba foglalandó rendezését kívánó, tehát pontos jogi és gazdasági oldala lévén, mást nem tehetett, mint azt, hogy visszaadta az ügyvezető-tanácsnak, hogy a kérdést pontosan készítse elő, és úgy terjessze ismét egy későbbi összehívandó rendkívüli igazgató-választmányi gyűlés elé. Ez ellen én sem emelhettem észrevételt, mert amint Te magad is írod, az ügy nem nagyon sürgős, amennyiben átköltözködéseteket csak szeptember 1. körül gondoljátok. Akkor erről a legmelegebb üdvözlettel sietek Téged értesíteni, egyszersmind kérem szíves türelmedet is addig, amíg a mielőbbi igazgató-választmányi döntésről is értesíthetlek. Rajta leszek, hogy amihelyt legsürgősebb dolgainkat elintézhetjük, a kérdést újból elővegyük az ünnepek után. Csókolom a kedves Nagyságos Asszony kezét, Téged meleg barátsággal ölellek, jó barátod:

Csutak Vilmos
igazgató

14.
Roediger Lajos Csutak Vilmosnak
Kovászna, 1935. április 11.

Kedves Vilmos!

Folyó hó 4-én hozzám intézett kedves leveledre íme itt a visszhang, melynek megírása előtt többször is aludtam egyet. Megvallom, hogy 30-án éjjel folyvást a Dobay-féle ajánlat járt az eszemben, úgyhogy másnap délelőtt, bemenve a Múzeumba, megpróbáltam megtudakozni Annustól[69], hogy a volt László-féle lakház[70] jogilag ki tulajdona, a Múzeumé-e, vagy a Kollégiumé[71], de nem sikerült kérdésemre határozott választ kapni. Nekem László Ferenc úgy adta elő azon két lakóház építésének történetét, hogy azokat a Kollégium tette lehetővé, azon célból, hogy azáltal a Kollégium tanárai, kik alapszabály szerint őrei a Múzeumnak, mindjárt, az őrizetükre bízott osztályok közelében lakván, munkájuk könnyebbé és eredményesebbé tétessék. De ha ezen lakóházak múzeumőri tanári lakásoknak épültek, vajon nem nyújtunk-e azáltal, hogy egy a Kollégiumtól távol álló egyénnek adassék a lakás, precedens esetet arra, hogy más, szintén tudománnyal foglalkozó is ne igényelhesse – a hatalmasabb jogán – a lakást? Most, midőn éppen védnök nélkül vagyunk![72] Elsősorban is ezen lakáskérdés miatt sokallottam Dobay úr feltételeit. Másfelől pedig Dobay úr a mi Múzeumunk céljaitól kissé távolabb eső speciális tudománnyal foglalkozik. A „Gyönyörű Természet Historiájá”-nak geológiai, mineralógiai, paleontológiai, botanika, zoológia nevű tartományaiból csak egyedül a zoológia egyetlenegy fejezetével foglalkozik. Gyűjteménye lehet, hogy a legelőkelőbb Országos Természetrajzi Múzeumnak is irigylésre méltó díszére válna, de csak azon esetben, ha a többi temérdek zoológiai részletek számára is volna „helye”. Jóságos Isten! Csak elgondolni is nehéz, mekkora épületre lenne szükség a zoológia minden családja, neme elhelyezésére! Ámde Múzeumunkban éppen csak a hely hiányzik, és éppen ilyen nem kizáróan székely indexű tárgyak elhelyezésére. Hiszen maholnaptól tömött lesz a régiségtár. A levéltár, könyvtár ma is zsúfolva van, a néprajziban a kívánalmaknak megfelelő sorozatos gyűjtemények kiállítására most sincs elég hely, és még a néprajziban régen sok tárgy várja a beszerzést, és nincs elég hely éppen a legfontosabb csoportnál, a fonás, szövés, varrottas csoportoknál. A népviseletek beszerzésére és kiállítására, ha Isten megengedi megérni a Múzeum százéves fennállását, talán lesz idő és hely a felépítendő székely házakban. Dobay úr egyik feltétele szerint neki egy világos szoba lenne átengedendő preparáló helyül. Aligha lenne megelégedve a Múzeum „laboratóriumi szobájának” nevezett kicsiny helyiséggel, melyet most egy roppant terjedelmű levéltári szekrény tölt be. Ezen bajon ugyan könnyen lehetne segíteni, ha a souterrainben kapná azon helyet, hol nemrég Varga asztalosmester gyártotta műremekeit.[73] Az elég tágas és világos helység egy preparáló helyiség-, illetve laboratóriumnak, hol a sok fatárgyat a szú ellen, a vas- és réztárgyakat rozsda ellen, az ásatag csontokat szétesés ellen, a törött agyagedényeket összerakosgatni lehessen, amely munkálatokra a készen kívül hely is kell. Midőn múlt hó 30-án délelőtt a Kollégium épületében levő könyvkereskedés előtt elhaladtam, sok szép kitömött madarat láttam a kirakatban. A délutáni gyűlésen Dobay úr ajánlata azt a gondolatot

[67] A Csíki ház telepítésével kapcsolatos megjegyzések, lásd (**22**).
[68] A célt szolgáló alkalmi (lat.).
[69] Fadgyas Annától.
[70] Az említett, földszintes múzeumőri lakás, ahol László Ferenc lakott családjával.
[71] A Székely Mikó Kollégium.
[72] Az aggodalom jogos volt: az államosítás után a múzeum majdnem rámegy arra, hogy akkori igazgatója külső lakókat fogad be (éppen védnöknek kinézett pártembereket), és azok öröklakásnak próbálják megszerezni a szolgálati lakásokat, akár az intézmény felszámolása árán is.
[73] Az alagsori asztalosműhelyükben a megelőző években Varga Nándor Lajos (1895–1978) grafikus testvére, Varga László dolgozott a múzeumnak.

ébresztette bennem, hogy íme én talán már láttam is az ő madarait, mit egybevetve azon körülménnyel, hogy Dobay úr óhajtaná áttenni az erdőtlen Dicsőből a madárlakott erdőink tájára működése helyét, kiállíttatta vélem a Dobay úr üzleti érzéke felől való fényes bizonyítványt. Amit én javára írok.

Ha meggondolom, hogy a Székely Nemzeti Múzeumnak nincs módja egy fonográf beszerzésére és felszerelésére a székely folklór összegyűjtésére, ha meggondolom, hogy fényképezőgépe, a még található székely népviseletek és építmények megörökítésére használhatatlan állapotban van, nem látom eminens érdekűnek Dobay úr ajánlatának adott formájában való elfogadását. Igaz barátsággal ölel, igaz tisztelőd:

Roediger Lajos

Est modus in rebus.[74]

Ha a tudós ornitológust meg akarjátok tartani, ajánljatok fel neki egy távolabb eső tanári lakást, oda pedig helyezzetek be egy olyan tanárt, ki minden múzeumi dolog iránt egyaránt érdeklődik, és a székely indexű tárgyakat meg tudja másféléktől különböztetni, és jól beszéli a honi nyelvet. Vajon ez a Dobay úr nem fia-e Dobay János (alias: Bőr Jancsi) volt kézdivásárhelyi jegyzőnek, én kedves tanulótársamnak? Avagy Dobay Lászlónak, az ő testvérének, kik pedig Dobay volt kovásznai járásbírónak fiai?

15.

Csutak Vilmos Dobay Lászlónak

Sepsiszentgyörgy, 1935. június 6.

Kedves Laci barátom!

Köszönöm a többszöri reámgondolásodat és kedves lapodat. Mindezt azzal viszonzom, hogy íme mellékelten megküldöm a kérdéses szerződéstervezetünket azzal a szíves kéréssel, hogy szíveskedj azt mielőbb kedves feleséged Őnagyságával együtt alaposan megbeszélni és megtárgyalni, s reávonatkozó nagybecsű észrevételeiteket pontról pontra velem teljes őszinteséggel és minden fenntartás nélkül, annál sürgősebben közölni, minél inkább óhajtod, hogy ügyvezető-tanácsunkat és igazgató-választmányunkat gyűlésre hívjam össze, hogy ezt a kérdést közmegnyugvás mellett véglegesen elintézzük. Még csak azt kívánom egyúttal közölni, hogy folyó hó 12-én, szerdán Kolozsvárra utazom, s néhány napi ott tartózkodás után, legkésőbb a hét végére hazajövök. Szeretném, hogy legalább a jövő hét végére szíves leveled befusson a kezünk közé, hogy kérdéses gyűléseink összehívása iránt azonnal intézkedhessem. Kedves feleséged Őnagyságának csókolom a kezét, Téged meleg barátsággal ölellek, jó barátod:

Csutak Vilmos

Szerződés

Mely köttetett egyfelől a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya, másfelől Dobay László nyugalmazott vasúti felügyelő között, az alábbi feltételek mellett:

1. A Székely Nemzeti Múzeum alkalmazza Dobay Lászlót a Székely Nemzeti Múzeum természettudományi osztályának vezetőjéül. Az alkalmazás időtartama egyelőre öt esztendőben állapíttatik meg, de amennyiben ezt az alkalmazási viszonyt az öt év letelte előtt, vagyis 1940. szeptember 1. előtt hat hónappal egyik fél sem mondja föl, automatikusan meghosszabbíttatik további 5 (öt) évre. A fenti időpont előtt is mindkét félnek jogában áll ezen szerződést megszüntetni, ha a megszüntetési szándékot hat hónapi felmondási idővel a másik félnek tudomására hozza.

2. Az alkalmazási viszony ellenértéke fejében a Székely Nemzeti Múzeum rendelkezésre bocsátja Dobay Lászlónak a néhai dr. László Ferenc igazgató-őr lakásának déli oldalán lévő, két szobából, előszobából, fürdőszobából, pincéből, nyárikonyhából s a melléképületekből (fáskamra, sertésól) álló részét, tiszta és jó állapotban, megfelelő kerttel együtt. Ezen természetben adott lakáson kívül más fizetést a Székely Nemzeti Múzeum nem ad. Dobay László úr ezen lakrészen bármiféle átalakítást csak a Múzeum engedélyével eszközölhet. A lakás albérletbe nem adható, és Dobay László úr felelős a lakáson vagy járulékain általa vagy hozzátartozói által okozott esetleges károkért. A lakásnak összes tisztogatási, vízvezetéki, villany-, szemét- és űrszéktakarítási költségei, illetve az ilyen címeken fölszámított városi és esetleg más taxák Dobay Lászlót terhelik.

3. A Székely Nemzeti Múzeum magára vállalja a Dobay Lászlónak Dicsőszentmártonból Sepsiszentgyörgyre való átköltözködési költségeit, ami kb. 8500 lejt tesz ki. Ezzel szemben Dobay László kötelezi magát, hogy a fenti összeg ellenében ezen összegnek megfelelő értékű természetrajzi tudományos anyagot (tojás, fészek, kitömött madár, lepke stb.) a múzeum tulajdonába díjtalanul átenged.

4. A Székely Nemzeti Múzeum Dobay Lászlónak dolgozószobául rendelkezésére bocsátja az utca felőli nagy világos szuterénhelyiséget nyáron, vagy a geológiai szertár helyiségét télen, mit minden április hó 1-jére kiürítve tisztán visszaadni köteles, berendezve azt munkaasztallal s a preparáláshoz szükséges eszközökkel.

5. A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya Dobay Lászlót a „Székely Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályának vezetője" címmel ruházza fel.

6. Dobay László kötelezi magát, hogy a szaktudása körébe tartozó muzeális munkákat: preparálásokat (emlősök kivételével), konzerválásokat, valamint a múzeum zoológiai gyűjteményének rendszeres gondozását és gyarapítását a természetbeni lakás ellenértéke fejében díjtalanul elvégzi. Igyekezni fog arra, hogy a természetrajzi gyűjteményben levő hiányokat fokozatosan kiegészítse, s a gyűjteményt annyira gazdagítsa, hogy a Székelyföldön előforduló minden faj abban lehetőleg mielőbb képviselve legyen. Ezen munkálatokhoz a múzeum által rendelkezésére bocsátott eszközöket s anyagokat (szesz, üvegek, tűk stb.) gazdaságosan használja, azokkal becsületesen, felelősség mellett elszámol. A madarak preparálásához szükséges anyagokat ő szerzi be, annak fölhasználásáról naplót vezet, s utólagos elszámolás után az elhasznált anyagok árát a múzeum neki készpénzben megtéríti. Minden munkatervét a múzeum vezetőségének előzetes engedélyével végzi. Általában, mint osztályvezető, féltő gonddal őrködik a múzeum erkölcsi és anyagi érdekeinek védelmezésén. Vállalja, hogy a botanikai gyűjtésekben is segédkezni fog, s az ifjúság arra hajlamos tagjait a gyűjtő- és preparáló munkába bevezeti.

7. Jelen szerződés a múzeumnak a Székely Mikó Kollégiummal kötött régi szerződését nem érinti semmi tekintetben, s így precedensül nem szolgálhat. Mely szerződés felolvasás és elfogadás után aláíratott.

Kelt

16.

Dobay László Csutak Vilmosnak

Dicsőszentmárton, 1935. június 20.

Kedves Barátom!

F. hó 6-án kelt leveledet a szerződéssel egyetemben megkaptam, s hogy hamarabb mégsem válaszoltam, oka az, hogy

[74] Mindennek megvan a maga módja (lat.).

afölött részletesen és megfontoltan kellett gondolkodnom, különösen, mert terhemre olyan kikötéseket is tartalmaz, melyekről eleddig sem írásban, sem szóval említés sem láttatott. Őszinte és minden fenntartás nélküli választ kérsz. Ezt az alábbiakban adom meg, olyan őszintén, ahogy csak ember megteheti. A tervezet 2-ik, 3-ik, 4-ik, 5-ik pontja az eddigi szóbeli megállapodásokkal egyezik. A 7-ik pont előttem ismeretlen szerződésre hivatkozik, amely mégiscsak kell érdekelje jelen szerződés ügyét, különben teljesen érthetetlen, hogy miért is történik rá hivatkozás az én ügyemmel kapcsolatosan? És most hadd kerüljenek sorra a magam észrevételei. A 6-ik pontban utalás van arra, hogy a gyűjteményben lévő hiányokat fokozatosan kiegészítem, s a gyűjteményt annyira gazdagítom, hogy a Székelyföldön előforduló minden faj, lehetőleg mielőbb, abban képviselve legyen. Ugyancsak e pont 3-ik bekezdésében kötelességemmé tétetik, hogy minden munkatervem a múzeum vezetőségének előzetes engedélyével végezhetem csupán. Kedves Barátom! Amikor én körvonalaztam előtted szóban és írásban is, hogy a Székely Múzeum érdekében mit tehetek, teljes tudatában voltam annak, hogy mint 62 éves ember mire vállalkozhatom úgy, hogy annak meg is tudjak felelni. Nyugodt lelkiismerettel szögezhetem le újból is, hogy ha mindazt becsületesen végre is akarom hajtani, amiket beígértem, nem tudom marad-e időm arra, hogy a magam egyéni ügyeivel egyáltalán foglalkozhassam? Tavasszal és nyáron a gyűjtés, ősszel és télen a gyűjtöttek összeállítása, feldolgozása és rendezése állandó elfoglaltságot jelent. A gyűjtés pedig nem szorítkozhatik Sepsiszentgyörgy területére csupán. Körülbelől azt is látom már, hogy a fiatalság anyaggyűjtésére alig lehet számítani, mert azt a sportőrület 100%-osan igénybe veszi, s arról lemondani nem hajlandó. Nem marad más hátra, mint a magam exkurzióin[75] gyűjteni össze, amire csak szükség van. Gondolhatod tehát, hogy az anyagi áldozatokkal jár, különösen ha még ráadásul megvan az a rossz szokásom is, hogy a tudomány örve mögött sem szeretek másokon élősködni! És én soha szóba se hoztam, hogy mi lesz ezekkel a kiadásokkal, melyek az intézet érdekében merülnek fel? Nem is említettem, mert 40 év tapasztalata tanított meg arra, hogy 1-1 ilyen kirándulás néha gyönyörű és bőséges anyagot eredményez, máskor egyáltalán semmit. Mit szólna tehát hozzá a múzeum vezetősége, ha kiadásaim megtérítését kérném akkor, mikor egy valamirevaló legyet sem fogtam? Nem tudnám zsebrevágni azt a néma erkölcsi vádat, hogy a magam egyéni időtöltését öltöztetem hivatalos mezbe, hogy megfizettessem a múzeum vezetőségével. Vajon vállalhatom-e ilyen körülmények között azt a kötelezettséget, hogy a Székelyföld hiányzó anyagát – *ami igen jelentős!!* – összehordjam, lehetőleg mielőbb, akkor, amikor megbízatásom 5 évre terjed, de minden indoklás nélkül hamarabb is felmondható? Másnak, mondjuk egy asztalosnak, fel sem tűnnék ez a kikötés, nekem azonban, aki szellemi munkára ígértem oda magam, tiltófát állít a szerződés elfogadása elé! Tájékozásul szolgáljon egy adat, 60 000 darabot kitévő gyűjteményemben ma is egy rakás nálunk előjövő madárfaj tojása hiányzik, melyeket 42 (!) év alatt nagy pénzpocsékolások árán sem tudtam gyűjteni. Mit lehet tehát itt csinálni 5, esetleg kevesebb esztendők alatt? Ugyanaz áll a rovargyűjtésre vonatkozólag, a madarakról nem is szólok, mert évek múlhatnak el, hogy egyetlen hiányzó faj nem mutatkozik. De mondjuk 2 év munkája nagyon szép anyagot hordott össze madártojásokban és mondjuk lepkékben. Szüksége merül fel annak, hogy a nagyközönség részére mint instruktív anyag hozzáférhetővé tétessék. A kikötések értelmében a múzeum vezetőségétől hitelt kérek a szükséges speciális szekrények elkészítéséhez, de nem kapok, mert nincs rá fedezet! Marad a következő évre! Mikor aztán rákerülne a sor, akkor látjuk, hogy kivált a lepkegyűjtemény egy romhalmaz, amely megfelelő megőrzési hely hiányában teljesen tönkrement, kezdhetjük elülről! Ez a kimarkolt példa csak azt szeretné érzékelhetővé tenni, hogy éppen a pénzügyi körülmények miatt alapos kilátás van arra, hogy ne tudjak eredményes munkát végezni, legjobb esetben tevékenységem azok közé a szűk határok közé kell szorítsam, melynél tágabbat magatok sem biztosíthattok. Ilyen körülmények között aztán csakugyan plausibilissé[76] válik, hogy pár év múlva megköszönitek udvariasan eddigi „eredményes" működésemet, de többet nem kértek belőle. Éppen ezért, midőn ünnepélyesen és írásban biztosítalak afelől, hogy a sepsiszentgyörgyi székely múzeum mindazt, amit eddig is megígértem, készítményekben és preparátumokban megkapja tőlem, hogy a madarak tömését a már fixírozott feltételekkel eszközölni fogom, szóval midőn mindazokat a kötelezettségeket, melyek a tervekben bennfoglaltatnak, magamra nézve fenntartás nélkül kötelezőknek jövőre nézve elismerem, a jogokról, melyek ezzel szemben megilletnének, egyszer s mindenkorra lemondok, éppen a múzeum kihangsúlyozott pénzügyi érdekeinek szemmeltartásával. Átköltözni nem fogok! Különbség végeredményben annyi lesz, hogy a 8500 lej megmarad pénztárotokban, az ezért és a lakásért beígért dolgokat pedig nem úgy könyvelitek el, mint az említettek ellenértékét, hanem mint D. L. ajándékát. És aztán nekem is lesz egy erkölcsi hasznom; amit nektek csinálok, nem robotmunka lesz, egy fennálló adósság periodikus törlesztésére, nem fog állandóan elém meredni az a nagy kérdőjel, vajon meg vagytok-e elégedve az eddigi teljesítménnyel, vajon mi lesz 5 év múlva, mert nem tagadhatom, amióta leveled olvastam, az a 5-ös szám folyton ott táncol szemem előtt. Kedves Barátom! Nem tartom kizártnak, hogy eme végső állásfoglalásom talán kellemetlenül érint. Kellemetlen lehet, hisz sok személyes fáradságod, vesződésed és tépelődésed vált illuzionussá, nem szabad azonban, hogy neheteléseddel találkozzék, mert végeredményben, amit adhattam volna úgy, biztosítva van így is, a maga csorbítatlan egészében. Barátságodra, melyre sokat adtam és adok, jövőben is szükségem lesz, s azt, ha ugyan lehet, szeretném még jobban kimélyíteni, éppen a múzeum érdekében.

Nagy erkölcsi veszteség számomra az, hogy azzal a sok kedves modorú úriemberrel, kiket megismertem, ilyen módon nem kerülhetek szorosabb kapcsolatba, de ha hívtok, bizonyos alkalmakkor, ott leszek mindig köztetek. Őszinte választ kértél, megadtam. És most az ügyet zárjuk le mindketten egy ponttal! Nagyságos Asszony kezit csókolom, Téged baráti szeretettel ölel:

Dobay László

17.

Köntzei Gerő Csutak Vilmosnak
Küküllővár, 1935. június 20.

Kedves Vilmos Barátom!

Tegnap Dicsőből elküldtem ajánlott levélből láthadtad, hogy az sürgősen íródott (hogy még az aznap postával elmenjen), és főleg Dobayék előtt írtam! Hogy ma is írok, annak az az oka, amit tegnap jeleztem, nem írhattam „indokolást"! Tehát holmi magyarázattal gondolom a Te dolgod megkönyíteni, ha ugyan még nem késő a Dobay ügyében, és másfelől a Múzeum érdekében is! Mutatta Dobay azt a „szerződést", amelyet neki küldtél (szerintem az csak „szerződéstervezet", akkor lesz szerződés, ha a felek aláírják), és igen rosszulesett neki mindjárt az 1. pontja! Olyan feltétellel nem költözik át, s hiába mutattam leveled utóiratát, hogy az ördög nem olyan fekete, stb.; Laci igen érzékeny és egyenes ember, és ott hibázta el a szerződéstervező

[75] Kirándulás (lat. alapján).

[76] Elképzelhető (lat.).

jogász, hogy először nem ismerte Lacit, másodszor ő nem iparos, hanem természetbúvár – bátran lehet tudósnak is nevezni –, akinek nem lehet 5 év múlva felmondani! Jogilag lehet helyes egy ilyen kikötés, de egy majdnem ingyen dolgozó szorgalmas és hozzáértő tanárember; aki a célért akarta vállalni az állandó piszmogó, de nagy szakértelmet igénylő és sok szaktudást igénylő munkát, az énszerintem sem mehet bele ilyen szerződés aláírásába! Ilyen ember ezerből sem akadna! Nemcsak hogy nyugdíjas, hanem gyerektelen – tehát mennyi gondtól mentes? – és hozzáértő? Kapj még egy ilyent! Ha kapsz, az biztosan valamiképpen kötve van, s azt egyébként is erősen meg kell fizetni, itt még azt sem kell! Azért tartottam és tartom elejétől fogva – amióta az ő átköltözése szóbajött – Őt hozzátok a Múzeum érdekében az ismerőseim közül legalkalmasabbnak a Részetekre való megnyerésre! Nekem nem érdekem semmi lette képpen, hogy Ő Dicsőből elmenjen, sőt mint igen értékes zoológus, örvendek, hogy egyetlen közeli emberem és barátom, akivel a zoológia bármely kérdésében kicserélhetem a véleményem, és akivel okosan lehet beszélni, tisztán a Ti érdeketek volna. Több órás látogatásom alatt vagy végén arra kértem Lacit, hogy azt a szerződést tekintse „tervezetnek", és bár levelét a napokban elküldi Neked, annak dacára végleges elhatározását tartsa fenn akkorra, mikor 29-én este (30-án te az évzáróval vagy elfoglalva!) annak a szerződésnek a Laci kívánságaihoz való módosításáról tárgyalhattok! Sőt kérlek – *ha Lacit nem akarjátok végképp elszalasztani* –, hogy már előre legyen egy megállapodott terved a szerződéstek ilyen megváltoztatására, s ezt is nagyon kesztyűs kézzel add be, mert különben, ha bármit felajánltok is, akkor sem költözik át! Utóvégre 35 éve van Dicsőben, s nemcsak közszeretetnek és közbecsülésnek örvend, de egyháza érdekében (melynek anyagi dolgait csak ő tudta rendbehozni) száz és száz karral fognák és fogják, hogy ott tarthassák!

Más alkalmas komoly ember hiányában a Dobay mellőzése jelenleg felbecsülhetetlen kár lenne ma, és szerintem a Székely Nemzeti Múzeum részére, kárára! Ez sem érdekem nekem, tisztán csak a faji kultúránk érdeke beszél belőlem, mikor egy ilyen alkalomhoz ragaszkodni részemről melegen ajánlom! A szerződés utolsó pontját nem lehet érteni annak, aki nem tudja a kollégiummal kötött múzeumi szerződést, Ő pedig ezt nem ismeri. A szerződés utolsó előtti pontjára is aggodalmai vannak, hogy azok nem teljesít[tet]hetnek; az pedig ambitiosus embert nem elégít ki. Az, hogy ha D. nem költözik át, de azért sok mindent ajándékoz és ad a Múzeumnak, lemegy előadásokat tartani, stb. (amint ezt nekem már kétszer is mondta) mindenesetre értékes segítsége és gyarapítása a Múzeumnak, de ugye mégsem az, mintha állandóan ott dolgoznék! Én úgy magamban elgondoltam, s Neked bizalmasan most meg is írom, hogy az a kb. 8 500 lej átköltözési díj Laci átköltözésének és munkába állásának az első napján az Ő általa átadni tervezett (mondta nekem) többféle tárgyú, de nagy számú természetrajzi tárggyal már meg lesz fizetve, illetve kiegyenlítve! D. semmiesetre sem csinál „jó üzletet", cserét Veletek, csakis Ti csinálnátok vele eléggé nem értékelhető „jó fogást"! Én legalább így látom, mert a lakásügy az igen kicsinyes és mellékes dolog a nagy értékhez képest! Végtére: talán helyeselnéd indítványom, hogy június 29-én este Te, Laci és még 1-2 igazgatósági tag vagy pláne az Elnök úr (én mellékes vagyok) maga ezt az egész szerződési ügyet csöndesen, de minél kisebb és bizalmas tanácskozáson véglegesen beszélnétek meg, éspedig a fentiekben jelzett mederben és „kesztyűs kézzel"! Június 29-én este 7 órakor érkezünk Szentgyörgyre; június 30-án ott vagyunk, és július 1-jén délfelé mikor indulhatunk Szent Annához, Bikszádra szekeret kérünk; így tehát csak július 5-én mennénk át Uzonkára, s ott dől el a közös értekezleten (s a mi terepszemlénken?), hogy ott tovább mi ketten (D. és én) maradunk-é vagy sem?[77] Török Zoltánt[78] és László Kálmánt ma programidő változásáról értesítem kártyán! Fábián[79] ma sem írt. Sokszor szívesen üdvözöl őszinte híved:

Gerő

Ui. Bármit ír D. Neked és Te írsz neki, csak annyit írj, hogy kéred, tartsa fönn végleges elhatározását a június 29-i tanácskozásra, amidőn szóval és személyesen beszélitek meg a szerződést!! D.-nak június 27-én névnapja van, s miután zoológiai kis csoportunknak Ő a legértékesebb embere, ugye bele kellett menjek a program idejének megváltoztatásába?!

18.

Csutak Vilmos Dobay Lászlónak
Sepsiszentgyörgy, 1935. június 23.

Kedves Laci barátom!

Régóta várt, de csak folyó hó 20-án kelt s ezért csak ma érkezett szíves leveledet nagy meglepetéssel és fájdalommal olvastam, mert minden nagybecsű személyedbe és tudományos munkásságodba vetett eddigi reménységünket és várakozásunkat keresztülhúzni és megsemmisíteni látszik. Ezért tüstént fellebbezek ellene a következőkben: Amint én folyó hó 6-án sietve írt levelemben világosan megírtam, a megküldött szerződést mi csak *tervezetnek* tekintettük, és ma is csak annak tekintjük. Azért kértem annak minden egyes pontjára nézve a nagybecsű észrevételeidet teljes őszinteséggel és minden fenntartás nélkül, hogy az egyes pontokat alaposan, esetleg ismételt levélváltás mellett megtárgyalva, gyűléseink, illetékes hatóságaink elé terjeszthessem. Más szóval ezért hangsúlyoztam, hogy az utolsó szó az ügyvezető-tanácsunkat és igazgató-választmányunkat illeti, mely e kérdést közmegnyugvásra óhajtja elintézni. Aggodalmaidat megértem, azonban az a bizalomteljes viszony, melyet a Te nagybecsű közreműködéseddel elérni óhajtottunk és óhajtunk, hitem szerint minden aggodalmadat el fogja oszlatni, és a Te függetlenségedet és aktivitásod irányát nem fogja befolyásolni. Végeredményben minden szerződés csak forma, a lényeg a jószándék és az ambíciózus közérdekű munkakészség, mely bizalommal párosulva minden szerződést feleslegessé tesz. Miután igen nagy súlyt helyeztünk és helyezünk arra, hogy Téged múzeumunk részére megnyerhessünk, arra kérlek szíveskedj még a „pontot" elhagyni, és velem majd szombaton este személyesen közölni azt a szerződéstervezetet, melyet Te magadra nézve megnyugtatónak találnál, és mégis elszánnád magad az ideköltözésre. Ismétlem, én mindenekben állom szóbeli megbeszéléseinket, és biztosítalak arról, hogy a becses leveledben felhozott aggodalmaid alaptalanok és teljes bizalommal és szeretettel jöhetsz közénk, elsősorban szombaton este 7 órára, de most nem előadás tartására, ahogy kértelek volt, hanem csak a végleges szerződésünk összes pontjainak – ismétlem – közmegnyugvásra leendő megbeszélésére. Mert most ennek a kérdésnek az elintézését tartom fontosnak; majd máskor fogok új időpontot választani a tervezett előadásokra. Tehát kedves Laci barátom! Szíveskedj elsősorban is átadni a mélyen tisztelt Nagyságos Asszonynak kézcsókomat és azt az üzenetemet, hogy nemcsak Te, hanem én is székely vagyok, és mint konzervativus székely ember, konzervativusan ragaszkodom ahhoz a kedves gondolatomhoz, hogy Ti hozzánk jöjjetek.

[77] Szent Anna-tó, Bükszád, Uzonkafürdő – az 1935-ös, főleg délhargitai tanulmánykirándulásuk helyszínei.

[78] Török Zoltán (1893–1963) geológus, tanár, majd egyetemi tanár, a Székely Nemzeti Múzeumnak is külső munkatársa.

[79] Dr. Fábián László (1874–1956) ügyvéd, lapszerkesztő, politikus, az 1935-ös kutatóút „logisztikai hátterének" baróti pillére.

Különben, Laci lelkem, a 7-ik pont Téged abszolúte nem érdekel, a 6-ik pont úgy értendő, hogy becsületes és lelkiismeretes ember, mint Te vagy, úgy, annyit dolgozik, amennyit tud, viszont a munkaterved bemutatása csak anyagi szempontból kívánatos, hogy nehogy el nem bírható anyagi teher hordozására tehessünk ígéretet. De ezt is megbeszéljük szombaton este személyesen, éppen úgy, mint a szintén kifogásolt 5 évi felmondás dolgát, mikor mind együtt leszünk. Tehát jere, és majd szóval megbeszélünk mindent. Rengeteg dolgom van állandóan. Halálosan fáradt vagyok. Ezért nem folytatom. De nem mondok le egy pillanatra sem arról a reménységről, hogy meg fogjuk érteni egymást, és a Mindenható Isten segítségével még sokáig és sokat fogunk együtt jó barátságban dolgozni közösen szeretett székely népünk egyetlen múzeumáért. Igaz barátod:

Csutak Vilmos

19.

Kovásznai Zajzon Gerő Csutak Vilmosnak
Marosvásárhely, 1935. augusztus 9.

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

Dr. Köntzei Gerő úrral folytatott előzetes levelezésünk és folyó hó 13-án történt személyes beszélgetésünk bátorított fel arra, hogy soraimmal, illetőleg kérésemmel Igazgató Urat felkeressem. Köntzei dr. úr bemondása szerint a Székely Nemzeti Múzeum részére nagy mennyiségű bogáranyag van felraktározva, amely determinálásra és a múzeumban való tudományos elrendezésre vár. A múzeumnak tehát szüksége volna egy olyan emberre, aki ezeket a munkálatokat elvégezné. Ebben az értelemben én – úgy, mint székely ember – szolgálataimat készséggel felajánlottam. Ugyanis én régóta foglalkozom a bogárgyűjtéssel, s úgy magyarországi, mint itteni entomológusokkal összeköttetésben állok. Mint kisebbségi ember hivatalomból kénytelen voltam menekülni, s így mint nyugdíjas abban a helyzetben vagyok, hogy kevés anyagi támogatás mellett minden erőmmel és igyekezetemmel a székely kultúra szolgálatába állhatok. Ajánlkozásom elfogadása esetén elvégezném:

1. a múzeum részére felraktározott és a még gyűjtendő bogáranyag determinálását, valamint annak tudományos alapon való elrendezését.
2. a gyűjtők által beszolgáltatott lepidopterák múzeumi elrendezését.
3. a múzeumnak átadott állatok kitömését (mint vadászember, értek az állatok kitöméséhez is).
4. az összes múzeumi tárgyak, régiségek, állatok, coleopterák, lepidopterák, ásványok stb. szakszerű konzerválását és lelkiismeretes felügyeletét.
5. a könyvtár kezelését.
6. minden eshetőséget és alkalmat felhasználva arra, hogy a Székely Nemzeti Múzeum anyagát tehetségemhez képest gyarapítsam.
7. ha időm megengedi, bármiféle irodai munka elvégzését is vállalom (gépen írni tudok).

Mindezek ellenében – tekintettel arra, hogy csekély 3000 lej havi nyugdíjamból így is alig tudok megélni –, az volna alázatos kérésem Igazgató Úrhoz, hogy a Köntzei dr. úrral már beszéd tárgyát képezett lakás, fűtés, világításon kívül legalább havi 1000–1500 lejjel volnának kegyesek támogatni, már annál is inkább, mert családommal való odaköltözés esetén a fenti nyugdíjból körülbelül 600 lej leesnék, miután Szentgyörgy III. osztályú város. Amennyiben Igazgató Úr fenti ajánlatomat tárgyalási alapul elfogadhatónak és előbbi értelemben keresztülvihetőnek találja, arra kérem, kegyeskednék egy lapon értesíteni, hogy mikor kereshetném fel személyesen a részletkérdések és a továbbiak megbeszélése végett. A legmélyebb tisztelettel:

Kovásznai Zajzon Gerő
nyugalmazott törvényszéki jegyző
Címem:
Zajzon Gerő
Târgu Mureş
Str. I. G. Duca, No. 81

20.

Köntzei Gerő Csutak Vilmosnak
Póka, 1935. augusztus 15.

Kedves Barátom!

Értesítelek a következőkről!

Szilády Zoltán dr. (a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott állattári igazgatója) ajánlatára hozzám fordult írásban Kovásznai Zajzon Gerő nyugalmazott törvényszéki jegyző, rovartani ügyben. A levelezés folyamán kisült, hogy nevezett székely „bogarász" magánkedvtelésből! Folyó hó 13-án Marosvásárhelyen fel is kerestem Zajzon urat, meggyőződést szerezvén, hogy tényleg foglalkozik rovartani gyűjtésekkel s rendszertanilag „bogarakkal"! Nagyon örültem eme felfedezésnek, hiszen eddig ilyen szakértőnk, akit a Ti Múzeumotok érdekkörébe be lehetett volna vonni és évi kirándulásainkra megnyerhetni, még nem volt! Írásban és szóval is előadtam neki, hogy miről van szó a Múzeumotokkal kapcsolatban! Íme mellékelten küldöm levelét (visszavárólag!), melyet nekem találkozásunk előtt írt, azért, hogy abból tájékozódjál, és miután tárgyalásunk azzal végződött, hogy írjon Neked, és ha lehetővé teszed részére, esetleg személyesen is tárgyaljátok meg ezt a dolgot, hát én is informállak! Komoly embernek néz ki, elméletekkel tisztában van, s komolyan szeretne múzeumi tevékenységgel foglalkozni, persze mint veszem észre, némely ágakban kis útbaigazítással. Nem olyan általános zoológus szakértő, mint Dobay Laci (olyant nem is kapsz egyhamar), de hát munkával sok mindent pótolhat az ember. Nyugdíja kevés lévén, a kenyér mellé pótlék kellene, s ez neki az őszön Vásárhelyt kilátásba van helyezve, de akkor rovartannal nem fog tudni foglalkozni, holott ezt talán inkább szeretné. Semmiféle felhatalmazásom nem lévén ennél további komoly tárgyalásra, Hozzád utasítottam! Belátásodra bízva, hogy vele mit óhajtasz vagy lehet csinálni a Múzeum érdekében. Ha tudnók, hogy Dobay később milyen álláspontot foglal el, akkor ő, tudniillik Dobay volna első sorba helyezendő – szerintem –, de hát így nem tudok másként hozzászólani az ügyhöz. Jövő hóban még lesz írnivalóm! A Múzeum átiratát az állattári anyag leszállítása ügyében megkaptam, de az most nem esedékes; megbeszéltem Dobayval is: amíg megfelelő dobozokat nem csináltattok Nektek, addig a rovartani anyag beszállításáról szó sem lehet. László Kálmánra reáírhattok, hogy a nekem tett írásbeli ígérete alapján a Múzeum herbáriumát állítsa fel, vagy kezdje meg a felállítását, s Ti pedig azokat a segédeszközöket, ami ehhez kell, bocsássátok rendelkezésére! Még sok apró-cseprő alapvető dolgot kell csináljunk, és megbeszéljünk, amíg széles alapon, de fejlődésképesen és láthatóan bevonulunk a Múzeumba! Sokszor szívesen üdvözöl őszinte híved:

Dr. Köntzei Gerő

Ui. Egy ezer lej körüli összeget tartsatok készen a készítendő dobozok (egyelőre 10 db) anyagának fedezésére (értsd részbeni fedezésére), a fát én adom, s a díszítés munkáját is!

21.

Kovásznai Zajzon Gerő Köntzei Gerőnek
Nagyenyed, 1935. július 31.

Mélyen tisztelt Dr. Úr!

Folyó hó 9-én kelt becses levelezőlapját köszönettel megkaptam; és miután 3 hetes gyűjtőutamról csak most térek haza,

elnézését kérem késői válaszomért. Ami a Székely Nemzeti Múzeum részére történő gyűjtést és munkálatot illeti, örömmel és készséggel állok rendelkezésükre. Ami pedig a már felraktározott bogáranyag determinálását és rendezését illeti, erre vonatkozóan részletesebb megbeszélésre lesz szükség, mert hiszen egy múzeum részére gyűjtött anyag tudományos feldolgozásához és rendezéséhez évek kellenek. Ebből kifolyólag végtelen örvendenék, ha Dr. Úr minél előbb felkereshetne. Előre jelezve, hogy minden időmet, teljes tudásomat és szolgálatomat készséggel és örömmel állítom a székely kultúra szolgálatába, mindamellett szükségesnek látom az anyagi támogatás kérdésének megbeszélését: ne értsen félre a Dr. Úr, én mint tősgyökeres székely ember fajunk érdekeiért és kultúrájáért véremet is örömmel áldozom fel, de mint kisebbségi ember kénytelen voltam hivatalomból menekülni, s így nagyon kevés nyugdíjam mellett (3000 lej) nem volnék képes arra, hogy családommal vagy anélkül is hónapokat tölthessek el idegenben. Márpedig egy hatalmas anyag feldolgozása és különösen a Múzeum részére történő szakszerű elrendezése feltétlenül megkívánja, hogy ezt a munkálatot csak a Múzeum helyiségében végezhessem el. Ezt a kérdést azért vetettem fel már idejövetele előtt, hogy az illetékesekkel ilyen értelemben már előre közölve, illetőleg megbeszélve a dolgot, ezt az ügyet annak idején – ha önök is akarják –, fenntartás nélkül intézhessük el. Nem tudom, a Székely Nemzeti Múzeumnak van-e őre, felügyelője, avagy valamelyes hasonló természetű alkalmazottja? Nem ismerve a múzeumi Társulat anyagi erejét, nem volna-e megoldható a kérdés odaköltözésemmel, kevés anyagi támogatás mellett? Nagyon szeretném, ha ilyen értelemben megoldható volna a kérdés, már annál is inkább, mert anyagi helyzetem arra kényszerített, hogy valamelyes állást vállaljak, s miután kilátásba van helyezve, hogy az ősszel vagy a jövő tavaszon egy itten üzembe helyezendő téglagyárnál kapok elhelyezést, a legnagyobb sajnálatomra kénytelen lennék az általam annyira szeretett entomologizálással felhagyni. Nagyon restellem, hogy a székely kultúra és közérdek mellett is anyagi érdekről esik szó, de helyzetem kényszerít erre. Most két hétig fenn voltam a Ratosnyai- s illetőleg Kelemen-havasokon, egy hétig pedig Nagyenyed vidékén. Ugyanis a Báró Bánffy család erdőfőtanácsosa – Klözel főmérnök úr – felkért, hogy az Uradalom részére Erdély hegyvidéki faunáját állítsam össze. Ugyancsak fel lettem kérve a Marosvásárhelyi Református Kollégium részéről is, hogy a Kollégiumnak egy terjedelmes bogárgyűjteményt rendezzek be. Ezenkívül dr. Szilády[80] egyetemi tanár úr is kért, hogy gyűjtsek részére legyeket (Dipterákat). Mindezeken kívül főgyűjteményem anyagát Horváth Elemér pestszentimrei (Magyarország) entomológus részére raktároztam el, akivel már évek óta állok összeköttetésben, s akitől cserében külföldi coleopterákat kapok. Most Enyeden megtekintettem a Bethlen Kollégium múzeumát, s különösen a dr. Szilády tanár úr által rendezett bogárgyűjteményt. A kalauzoló Zalányi[81] tanár úrnak nem győztem csodálkozásomnak kifejezést adni a Múzeum nagy és ritka anyagát illetőleg. Július első felében – havasi területen – a cincér faj gyűjtése nem késő. Én a Kelemen-havasok alatt találtam elég sok *Monochamus sutor*t, *Morimus griseus*t, *Liopus nebulosus*t és egy faj fekete, eddig még meg nem határozott cincért, találtam továbbá egy pár *Eurythyrea austriacá*t is. Lepidopterák közül fogtam egy pár színjátszó és Apolló- lepkét is, ami ott nagyon sok volt. Ellenben *Rosalia alpiná*t az idén én sem kaptam egyet sem. Úgy látom az esztendő volt az oka. Azonban nem tudja Dr. Úr, kitől kaphatnék – akár cserébe – egy néhány *Calosoma sycophantá*t (aranyos bábrabló), egy pár *Procerus gigas*t, *Morimus tristis*- vagy *Morimus funereus*t? Ugyanis ezek a mi vidékünkön nem találhatók. Nálunk Filimon tényleg foglalkozik a lepke- és bogárgyűjtéssel, de tevékenysége egyébre nem terjed ki, mint csak arra, hogy azokat összegyűjtve, közönséges tűre feltűzi, és átadja a por emészetének. Dr. Úr a tűket és egyéb szükségesebb dolgokat honnan szerzi be itt? Úgy tudom, Romániában nem lehet kapni ilyesmit. Tűanyagom most teljesen kifogyott. Végül lenne olyan kegyes a Dr. Úr értesíteni, hogy a Múzeumi tagok közül nincs-e meg valakinek Csiki Ernő: *Magyarország bogárfaunája*? Annak beszerzése vajon mennyibe kerül? Mivel a rendelkezésemre álló német könyvek után nagyon nehezen tudok elmenni, nem ismerve a német nyelvet. A mielőbbi szíves válaszát várva, s még jobban a mielőbbi viszontlátásra, maradtam mély tisztelettel:

Kovásznai Zajzon Gerő
nyugalmazott törvényszéki jegyző
Târgu Mureş, Str. I. G. Duca 81

Ui. Úgy is, mint szenvedélyes vadászember, értek az állatok töméséhez is.

22.

Roediger Lajos Csutak Vilmosnak
Kovászna, 1935. augusztus 30.

Kedves Vilmos!

Éjjel látott álmomban olvasék két levelet, egyikét a legyek brigádjaival küzködő kovásznai Zajzon uramtól, másikat a szitakötők légióival torzsalkodó feltorjai, avagy talán szentléleki Köntzey uramtól származót, és mindenik fölött alaposan eltűnődvén, meg aztán a drága jó Szilády uramnak – ki eminens tűre szurkálója minden rendű lepidopterák- és coleopteráknak – gondolatjaival is összevetve, vélekedésem a dologról emígy formálódik: Aminthogy az aranyos jó Szilády uram addig szurkála tücsköt-bogarat tűkre, amíg megírá élete legkimagaslóbb művét, a „Bulgariát" (melyet én székely szüvem nagyobb áhítattal olvasgat, mint gyermekkorában az öreg Bibliát), azonképpen nekünk is csak az ő útjára kell térnünk. Könyvének egyetlen meglátása, egyetlen olyan népies tárgyi bizonyíték is, mint a „lőcs"-re vonatkozó, többet ér nekünk mint egy köbkilométernyi muslica tanulmányozása. Én is eleget szemléltem, Te is bőségesen kitapasztalhattad, hogy az árukkal házaló regáti kereskedőknek szekereiről hiányzik a magyar népnél megszokott „lőcs", és csak most világít rá Szilády gyönyörű néprajzi művében a „lőcs" történelmi jelentőségére. Amit most leírtam, abból kiviláglik, hogy én a Székely Nemzeti Múzeum fő feladatának elsősorban a székelységre vonatkozó néprajzi tárgyak és adatok (folklór) összegyűjtését tartom kötelességének. Azokat, amelyből kulturális fejlődése és előhaladottsága és a szomszéd népek fölött való kulturális fölénye kitetszik. Már a kitérésért megbocsáss, de ebből a szempontból válik megérthetővé az én elkeseredésem afölött, midőn a Múzeum udvarán a székely porta legjellemzőbb attribútuma nélkül és teljesen téves irányban felállított házat megláttam. Mert a lakóház egymagában semmit se mond az ő szerves attribútumai nélkül. Ezek pedig az istálló és annak oldalán a szekérszín. Hiszen ezen szekérszín mutatja be igazi földmívelő népi jellegét, az ő járó, hordó, trágyahordó lőcsös szekereivel, erdőlő taligájával, erdőlő korcsolyájával, eketaligájával, ekéivel, boronájával, hengerelőjével, különféle láncaival, a kézvonópaddal, kendertilolóval, vízhordó kabalával, köszörűvel, sok helyen gyalupaddal, és mindenütt, ahol csak lehet, a lőcsnek, szekérrúdnak és másféle célokra tartalékozott görbefákat és tartalék deszkakészletet, na meg a nagy

[80] Szilády Zoltán (1878–1947) tanár, biológus, entomológus, néprajzos, a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának igazgató-őre.

[81] Zalányi István (1892–1959) nagyenyedi tanár.

tévőt, melyet a szövésnél használnak, és az osztovátát. Enélkül bizony csak úgy néz ki a felállított ház, mint a juhgazdaságra rendelt kászonjakabfalvi „hodáj"-ok. Meg aztán a felállított házon nem tűnik fel a székely ház azon jellegzetes vonása, hogy a szomszéd telek felé mindig épít legalább egy rendes nagyságú ablakot. Mert hát a székely körültekintő, akárcsak a kínai, mert hát a „kificze-kaficza al fine pletykicze" elve is megkívánja a jólértesültséget. De hagyján! Nem tudom, miért esik mostanában annyi szó a természetrajzi gyarapításáról, de ijedve kérdem, hol lehet majd elhelyezni a temérdek rovarszekrényt, kitömött állatot és madarat (nagy részük most is a padlásra szorult), a kitömött halakat, és hova a geológiai csoportokat etc. És mi lesz, ha majd jelentkezik egy ócska bélyeg szakértő? Etc. És hová tesszük azon néprajzi sorozatos csoportokat, melyek után Bátky Zsigmond és Viski[82] uraimok szíve annyira zajong, és hová a túlságosan hiányos kismesterségi eszközöket, és azt a hiányzó nagyszámú néprajzi tárgyat, melyet összeírtam, és amelyek közül 1 db vízhordó kabala, 1 db kézvonópad, 1 db kendertiló már várja is a beszállítást. Ami pedig a Z. úr levelét illeti, ő sokkal többet ígér, és kevesebbet kér, mint D. úr, és mivel több oldalúnak is mutatkozik, mindenesetre előnyben van D. úr felett. Fájdalom, hogy a Kollégium ifjabb tanári karában nem akadt László Ferencnek méltó utóda. Konsza ugyan elég elszántsággal dolgozik, de terhes gondjai miatt tőle többet kívánni nem is lehet. Egyedül a mindenért érdeklődő Kecskés kollégában volna reményünk, benne meg is van a jóakarat. Elmondám vélekedésemet. Remélem Istentől, hogy nehány nap múlva bemehetek Hozzátok, és akkor felelek a kérdéseidre. Szeretettel üdvözöl és ölel hűséges társad:

öreg Roediger, ki a biographiáját most csinosítgatja

Ui. Kovásznai Zajzon famíliáról még csak annyit tudtam feljegyezni, hogy volt itt egy Zajzon nevű református pap. Sonst nichts![83]

23.
Kovásznai Zajzon Gerő Csutak Vilmosnak
Marosvásárhely, 1935. augusztus 31.

Nagyságos Igazgató Úr!

A szentgyörgyi múzeum részére felraktározott bogáranyag feldolgozására stb. vonatkozóan körülbelül két hete írtam egy terjedelmes levelet Igazgató Úrhoz. Tekintettel arra, hogy sok más egyéb tervem ennek eredményétől van függővé téve, kérném szépen Igazgató Urat, volna kegyes egy pár sorban válaszolni levelemre. Végtelen szeretném, ha Igazgató Úr ajánlatomat elfogadná. Igérem, hogy Igazgató Úr nem csalatkozna bennem. Kérném szépen egyúttal értesíteni, hogy a Múzeum könyvtárában nincs-e meg Csiki: *Magyarország bogárfaunája* című mű? Pesten nem lehet kapni belőle. Mély tisztelettel:

Zajzon Gerő
nyugalmazott törvényszéki jegyző

24.
Csutak Vimos Kovásznai Zajzon Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1935. szeptember 5.

Igen tisztelt Jegyző úr!

Hivatkozással augusztus 9-én kelt szíves levelére és augusztus 31-én kelt újabb kérdésére múzeumunk vidéken lakó elnökségével és néhány különösebben érdeklődő tagjával időközben folytatott levelezésem és szóbeli tárgyalásom alapján őszinte sajnálattal értesítem, hogy múzeumunk jelenleg különösen súlyos anyagi helyzete miatt nem áll módunkban szíves ajánlatának elfogadása. Ha anyagi helyzetünk, tagjaink remélt újabb áldozatkészsége alapján lényegesen megváltoznék, örömmel kezdenénk részletes tárgyalást, mert nagy szükségünk lenne az igen tisztelt Jegyző úr nagyértékűnek ígérkező munkásságára, de a mai viszonyok közt nem merjük azzal biztatni, hogy ez a közös óhajtásunk közelebbről valóra válhat. Amikor erről a tényről igaz sajnálattal értesítem, és viszonyaink által okozott késői válaszomért szíves elnézését kérem, őszinte nagyrabecsüléssel vagyok:

Csutak Vilmos s. k.
kollégiumi és múzeumi igazgató

Ui. Csiki Ernő: *Magyarország bogárfaunája* c. műve nincs meg könyvtárunkban.

25.
Köntzei Gerő Csutak Vilmosnak
Küküllővár, 1935. október 10.

Kedves Vilmos Barátom!

Már azon gondolkoztam, hogy Erzsike[84] titkárnődnek írok, hogy mi bajotok van? Semmi levélre nem írtok; no ma jött indokolt leveled! Tehát röviden: Marosvásárhelyről Dicsőbe autóbusszal 1 1/2 óra alatt (93 lejért) lehet eljutni kényelmesen; indul Vásárhelyről délelőtt 8-kor és délután 3-kor a központi szállodától; Dicsőből ide este 3/4 7-kor és reggel 1/2 8-kor indul vonat; úgyhogy délután az autóbusz után még Adorjánt felkeresheted; tehát hiába jössz délelőtt 10-re Dicsőbe, csak este van onnan vonatod ide! Igen fogunk örvendeni ha szüreten is láthatunk; kérlek hívd el Gábort is, és Gábor hívja meg nevemben Dobay Lacit is; ők jöhetnek a reggeli vonattal is, de Gábort kérem, hozzon terhemre kettő kg disznóhúst flekkennek, ha ő is és Laci is jön, vagy úgyis elkel! Vasárnap délután 2-ig végezd el a dolgod, és este itt lehetsz; Gábor jöhet veled, sőt Laci is este, mert annyi férőhelyünk még van. Nagy Endre tudja az autóbusz helyét és közlekedési idejét – azt hiszem. Te pedig legkésőbb szombat délelőtt ezen soraim meg kellene kapjad, ha én a Tied egy napra megkaptam. Őnagyságának kézcsókom jelentsd, Téged sokszor ölel híved. Tehát vasárnap este várunk vacsorával!

Gerő

Ui. A szüretet megkezdtük, de csakhogy éppen, úgyhogy még Nektek is lehet részetek benne a jövő héten néhány napig!

26.
Csutak Vilmos Dobay Lászlónak
Sepsiszentgyörgy, 1935. november 9.

Kedves Laci barátom!

Ifj. Raffay Ferenc dicsőszentmátoni műbútor- és épületasztalos arról értesít, hogy a dr. Köntzei Gerő barátunk anyagából és megbízásából 20 db rovardobozt állított össze, s munkadíjban 1327 lejt kíván postafordultával. Úgy emlékszem, hogy amikor Gerőnél Küküllőváron vacsoráztunk, abban állapodtunk volt meg, hogy csak akkor fizetem ki a dobozok árát, amikor Ő vagy Te szíves leszel a munka jó elvégzését igazolni, és a dobozokat Te vagy Gerő az asztalostól átveszitek. Nagyon kérlek azért, a mellékelten visszaküldött számlával szíveskedj elfáradni ifj. Raffay Ferenc úrhoz és szemléd és ténykedésed eredményét velem közölni, mert a Te vagy a Gerő átvevő írása

[82] Bátky Zsigmond (1874–1939) és Viski Károly (1883–1945) a magyar néprajztudomány és néprajzi muzeológia kimagasló alakjai, kapcsolatban álltak a Székely Nemzeti Múzeummal is.

[83] Egyéb semmi (ném.).

[84] Tévesen írta, Fadgyas Annáról, a múzeum legendás titkárnőjéről van szó.

nélkül nem áll módomban a számla összegét megküldeni. Mihelyt leveledet megkapom, nyugtasd meg Raffay Urat, hogy a kérdéses összeget azonnal el fogom küldeni. Szívességedet előre is hálásan köszönöm. és ölellek:

Csutak Vilmos

27.

Csutak Vilmos Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1935. november 13.

Kedves Gerő!

Folyó hó 8-án kelt lapodat megkaptam, amelyben a 20 db rovardoboz átvételéről értesíteni szíves voltál. Éppen a napokban írtam Dobay Lacinak is, hogy nézze meg és vegye át őket helyetted, mert ifj. Raffay Ferenc már kérte a számlája kifizetését. Ilyenformán holnap elküldöm Raffaynak a csináltatás árát, viszont Veled majd tovább tárgyalunk a jövő hét végén, amikor remélhetőleg az egyházkerületi közgyűlésen[85], 23-án reggel találkozni fogunk. Természetesen jelentést teszek a választmánynak is, mind a Te szíves adományodról, mind majd annak idején a tudományos munkád menetéről, mihelyt a dobozokat egészen rendbehozhattad, és hozzákezdhettél a végleges munkádhoz. Ölellek a viszontlátásig, jó barátod:

Csutak Vilmos

Ui. Remélem, a nagyságos asszonyt is látni fogom 23-án?! Csókolom a kezét.

28.

Dobay László Csutak Vilmosnak
Dicsőszentmárton, 1935. november 15.

Kedves Vilmos Barátom!

Leveledet annakidején megkaptam, s természetesen azonnal végre is hajtottam volna az abban foglaltakat, ha Gerő meg nem előzött volna. Pár nappal azelőtt már elvitte a dobozokat. Nem maradt egyéb tennivalóm, leküldöttem Raffay számláját, hogy a megfelelő értelemben záradékolja, s küldje el Neked. Vasárnap (17-én) van Egyházunk búcsú-ünnepe, sajnos itthon kell lennem, s így a Samu bátyánk[86] tiszteletére rendezendő ünnepen személyesen nem vehetek részt. Miután a címét nem tudom, nagyon kérlek a csatolt borítékban levő pár soromat add át Neki. Valamennyieteket szeretettel ölel, őszinte barátod:

Dobay Laci

29.

Csutak Vilmos Raffay Ferencnek
1935. november 15.

Tisztelettel értesítem, hogy a mai postával becses címére elküldtem 1327 lejt, a dr. Köntzei Gerő orvos úr megbízásából és faanyagából készített 20 db rovardoboz készítése árában. Mellékelek egy nyugtatványt, melyet aláírva és 3 lejes okmány- s 2 lejes repülőbélyeggel ellátva kérem visszaküldeni múzeumunk címére. Kiváló tisztelettel:

Csutak Vilmos
igazgató

1936

30.

Köntzei Gerő Csutak Vilmosnak
Küküllővár, 1936. január 10.

Igen tisztelt Igazgató Úr, kedves Barátom!

A nálam levő 20 db rovardoboz felszerelése ügyében van szerencsém a következőkről értesíteni: Ma jó dobozbélelő anyagot e hon(i) hazában nem lehet kapni, amit beszerezni lehet, azért kár a költség; hosszas levelezgetés után megtudtam, hogy a mellékelt levélben jegyzett cég olyan *műturfát* gyárt, amely a Magyar Nemzeti Múzeum részéről is megejtett vizsgálatok és ellenőrzés szerint ma a legjobb és legtartósabb anyag, s a belé helyezett tűket nem rontja, és így egy múzeum felszerelési anyagán (egészen megfelelő, sőt örökös), a hozzám ma érkezett minta ezeket mindenben bizonyítja. (Kivéve a tapasztalatot; de ez is megvan olyan entomológusoknál, mint Diószeghy László, báró Lipthay,[87] gróf Teleki, akiktől levélben értesültem ezen műturfa kiválóságáról!) Éppen ezért a mellékelt levél átnézése után kérek választ arra nézve, hogy most rendelkezik-é a Székely Nemzeti Múzeum Igazgatósága annyi anyagi erővel, hogy a 20 doboz részére a műturfát Tisztelt cím terhére megrendeljem, és a dobozok berendezését munkába vegyem? Igaz, hogy egyelőre (1–2 évre talán) 10 doboz is elég volna, de én azt javaslom, hogy olcsóbb és gyakorlatibb lenne mind a 20 doboz részére megrendelni (posta, levelezés, áru értékének kiegyenlítése, munkába vétel stb.!) az anyagot! Akkor aztán ezzel a dologgal évekig nincs baj, illetve a szükséglet fedezve van! A dobozok üvegezéséhez az olcsóbb üveg iránt (úgy látszik) a Múzeum Igazgatósága nem adott be kérvényt (borzási üveggyárhoz, Adorján szerint) s így azokat harmadszori sürgetésre sem kaptam meg, tehát elhozatom kérvény nélkül, hogy mielőbb munkába vehessem. A kért intézkedésről mielőbbi választ várva maradok kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő

Ui. A mellékelt levelet visszavárom! A már gyűjtött székelyföldi állatok anyaga preparálva van; azokat – amint a dobozok készen lesznek, és elküldöm Tisztelt címnek – Dobay László úr vállalta tudományosan a helyszínén elrendezni a dobozokba! Az enyedi kollégiumtól a szekrénymintát pontos és megfelelő rajzban megkaptam, s a műasztalossal (székely ember Dicsőszentmártonban) megbeszélem és tárgyalom az elkészítés módozatait, árát stb.; mindezekről az Igazgatóságnak később teszek előterjesztést, aszerint hogy mennyire haladok!

Mellékelt levél
Prokopec Lajos Köntzei Gerőnek
Kispest, 1936. január 8.

Nagyságos Dr. Köntzei Gerő birtokos úrnak

Becses érdeklődésére tisztelettel értesítem, hogy a rovardobozok bélelésére kiválóan alkalmas parafalemezt (melyet erre a célra gyártok) az időközbeni nyersanyag drágulása miatt kénytelen vagyok 10%-kal emelni az árat, és így az négyzetméterenként P. 5,50-ben tudom elszállítani, a csomagolási és szállítási költséget önköltségi árban. A parafalemez 500 x 600 x 10 mm, és 400 x 500 x 10 mm méretben készül, vékonyabb méretben nem tudom készíteni. A mai postával feladtam becses címére mintát, melybe a vékony rovartűket is könnyedén lehet szúrni. Azt hiszem a kívánalmaknak teljesen megfelel,

[85] Kolozsváron, az Erdélyi Református Egyházkerület gyűlésén.

[86] Barabás Samu (1855–1940) történész, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja, 1935. november 17-én a múzeum felolvasóestét tartott a tiszteletére.

[87] Báró Lipthay Béla (1892–1974) biológus, entomológus.

magyarországi intézetek állandóan vásárolják. A csomag elküldése akadályba nem ütközik, arra a kiviteli engedélyt beszerezhetem. Becses megbízását kérve, teljes tisztelettel:

Prokopec Lajos s. k.

31.

Csutak Vilmos Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1936. január 31.

Kedves Barátom!

A rovardobozok felszerelése ügyében írt szíves leveledet köszönettel vettem. Ha te a hozzád érkezett mintát teljesen megfelelőnek találod, nincs semmi kifogásom az ellen, hogy a szükséges műturfát megrendeld, s a dobozok készítését megkezd. Minthogy azonban nem írtad meg, hogy hány m^2 anyagra lenne szükség, anyagilag pedig gyengén és igen vékonyan állunk, úgy gondolom, hogy egyelőre 10 dobozra való anyag is elég lenne, pláne ha annak feldolgozása 1-2 évi munkát ad neked. Majd ha elfogy, újra rendelünk, addig talán olcsóbb is lesz. A dobozok üvegezéséhez szükséges üvegek kérdésében szíveskedj közvetlenül Adorján Gábor barátunkhoz fordulni. Előbb én, azután Fadgyas Annánk betegeskedett, ha pedig mi nem vagyunk talpon, akkor – sajnos – kissé gyengén megy nálunk az adminisztráció. Mihelyt árat közlesz, azonnal meg fogom küldeni. Szíveskedj addig előlegezni. Egyébről majd máskor, mert holnap este vendiákbálunk lesz. A jó Isten adjon egészséget mindnyájatoknak. Csókolom a Nagyságos Asszony kezét, Téged ölellek:

Csutak Vilmos

32.

Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Igazgatóságának
Küküllővár, 1936. február 2.

Előbbi jelentésemmel kapcsolatban van szerencsém értesíteni, hogy a 20 db nagy rovardoboz (5–40–50 cm méretekben) külső munkálatait bevégeztem; vagyis az üvegezést és legittelést! A fedőüvegeket Adorján Gábor dicsőszentmártoni református lelkész úr sürgetésére és közbenjárására a borzási üveggyár szállította, egyelőre számla benyújtása nélkül! Vagyis a jelzett tiszteletes úr azt üzente az üveggyárnak, hogy ezeket az üvegeket ő ajándékba adja a Székely Nemzeti Múzeumnak! Tehát tudva a tiszteletes atyánkfia összeköttetését az üveggyárral (borzási), valószínű (de nem biztos még), hogy az az üveganyag 460-470 lej értékben, ajándékképpen lesz elkönyvelve! Ha pedig így lesz, akkor Adorján Gábor tiszteletes atyánkfiának illő köszönet jár! A gittelés anyagát én előlegeztem, és munkáját elvégeztem! Ezeket azért jelentem, mert az Igazgató Úrnak – Csutak Vilmosnak – többször írtam: mindennap történik valami nálam a Székely Nemzeti Múzeum érdekében, elvem most addig szünetelni kénytelen, amíg a tekintetts Igazgatóság előbbi kérésemre nem dönt, tudniillik a dobozok bélelése ügyében! Erre nézve újból jelentem, hogy látszólag drága az egy dobozra eső bélésanyag, de muzeális értékű, állandó és biztos, és ilyen téren és éppen ebben a tárgyban a túlzásba vitt takarékosság évek múlva megbosszulná magát – sajnos saját tapasztalatom van erre, saját gyűjteményemben! Kérek mielőbbi határozatot! Egyébként legyen szabad jeleznem, hogy kb. tavasszal igen becses irodalmi munkásságról tehetek jelentést a székelyföldi kutatást illetőleg. Ezen már hónapok óta dolgozom! Kiváló tisztelettel.

Ui. Csutak Vilmos igazgató úr ma érkezett levelére jelentem – levelem első részében foglaltakon kívül –:

1. műturfáról két szakértőtől is véleményt kértem, tehát hármunk egyező véleményét írtam meg;

2. 10 doboz bélelésére kell: 10-szer 380–480–10 cm-es lap, ezeknek m^2-e 5,50 P szállítás és vám nélkül!

3. Nem a dobozok elkészítésének technikai munkájára értettem az 1-2 évet (hiszen félig már kész van a 20 doboz!), hanem a már kész dobozokba a tudományos anyag elrendezését, amely vonatkozik lepkékre, darazsakra, sáskákra, legyekre stb. – s összesen mindenféle célra évekre elég lesz a férőhely!

4. Én költségkímélés végett ajánltam egyszerre a 20 doboz részére a bélésanyag megrendelését, amely 20 dobozra kb. 1400-1500 lej körül lehet.

5. A vám és költségek miatt a Múzeum címére lesz rendelendő az anyag; azután a Múzeum elküldi nekem felbontatlanul.

6. Addig nem rendelhetem meg a műturfa lapokat, amíg az Igazgatóság jelen soraimra választ nem ad! Tehát 10- vagy 20-ra rendeljek?

Mielőbbi szíves választ kérve maradok kiváló tisztelettel
Dr. Köntzei Gerő

33.

Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Igazgatóságának
Küküllővár, 1936. április 6.

Tekintetes Igazgatóság!

Van szerencsém értesíteni, hogy gróf Teleki Jenő Úr tulajdonát képező és Zilahi Kiss Endre néhai járásorvos, zoológustól származó két üveges ládában elhelyezett ormányosbogár-gyűjteményét (meghatározott állatok!) a tisztelt cím Múzeumának fogja ajándékozni és elküldeni, amint azt folyó évi április 2-án keltezett és hozzám intézett sorai bizonyítják! Kérem azokat átvenni és intézkedni, hogy az illetékes múzeumőr azokról és jó karban tartásukról addig is gondoskodjék, amíg azok tudományos rendszerben feldolgozhatók lesznek! Talán felesleges jeleznem, hogy az adomány beérkezte után azt az Igazgatóság gróf Teleki Jenő úrnak meg fogja köszönni. Egyben jelentem, hogy a Múzeumnak egy ritka öreg vadkan koponyát szereztem, nálam van, és csak az alkalmat várja a beszállításra! Továbbá: a pókakeresztúri mamut fog nemsokára hozzám kerülni továbbítás végett! Mindkettő székelyföldi állat! Egyéb általam foganatosított ügyekről és folyó dolgokról csak megtörténte után fogok jelentést tenni. Végtére kérem az Igazgatóságot, hogy az 1935. december- és 1936. januárban tett jelentéseimre várt válaszát annál inkább várom, mert az idei programja a Székelyföld-kutató társaságnak jórészt attól a választól függ! Kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő
nyugalmazott járásorvos

34.

Teleki Jenő Csutak Vilmosnak
Kápolnás, 1936. április 16.

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

A mai napon a Székely Nemzeti Múzeum címére küldtem egy ládát három üvegfedelű rovarkazettával – ajándékképpen! –, két kazetta ormányosbogár Zilahi Kiss Endre gyűjtése, mind determinálva. Egy kazetta pedig általam, miben determinált bogarak, amelyeket Dr. Köntzei Gerő küldött nekem! A kazettákat a bogarakkal együtt természetesen ajándékba adom a Múzeumnak, de a ládát, amibe csomagolva voltak, kérem vissza! – mégpedig kérem az egyszerűség kedvéért a szállítási költséget utánvételeztetni! Így a Múzeumnak nincs vele semmi költsége. Remélem, hogy még küldhetek néhány kazettát bogarakkal töltve a múzeumnak, mert én most egységes típusú kazettákat használok, 40 × 50 nagyságúakat, és így a kisebbeket szívesen

átadom olyan helyre, ahol még hasznát vehetik! Nekem most 61 db legújabb típusú, 40 × 50-es üvegfedelű kazettám van a gyűjteményemben. Ez is valamikor valamelyik erdélyi magyar múzeumé lesz.

Szívélyes üdvözlettel, őszinte híve:
Teleki Jenő

35.
Csutak Vilmos gróf Teleki Jenőnek
Sepsiszentgyörgy,1936. április 18.

Méltóságos Gróf úr!

Teljes tisztelettel jelentem, hogy a tegnap folyó hó 17-én kézhez vettem a Székely Nemzeti Múzeumnak címzett ládáját, a mai postával pedig a folyó hó 16-án kelt nagybecsű ajánlott levelét. Most bontottuk fel a ládát, és nagy örömmel állapítottam meg, hogy a nagybecsű levélben jelzett Zilahi Kiss Endreféle 2 db, valamint a dr. Köntzei-féle 1 db, tehát összesen 3 db üvegfedelű kazetta épen és sértetlenül érkezett meg. Minderről múzeumunk ügyvezető-tanácsának legközelebbi ülésünkön természetszerűleg jelentést teszek, a Méltóságod ládáját pedig még ma visszaküldetem. Szívemből örvendek, hogy végre alkalmam nyílt arra, hogy Méltóságod szíves leveléről és nagybecsű adományáról vezetőségünknek jelentést tehetek, és még jobban fogok örvendeni, ha Méltóságod máskor is kegyes lesz alkalmat szolgáltatni arra, hogy a mi történelmi Erdélyünk ma egyetlen magyar vezetés alatt álló múzeuma számára küldött drága adományát megköszönhessük, vagy annak érdekében levelet vagy véleményt válthassunk. A tiszta igazság az, hogy mindaddig, amíg az állam és az Erdélyi Múzeum-Egylet viszonya rendezést nyer, csak a Háromszék, Csík és Udvarhely megye székely közönsége tulajdonát képező Székely Nemzeti Múzeum az az erdélyi magyar múzeumunk, mely önálló jogi személy gyanánt él, és a három megye székely közönségéből önmagát kiegészítő 25 tagú igazgató-választmány legfőbb vezetése alatt működik, úgy, amint azt a mellékelt Alapszabályaink és a jogi személyekről szóló törvény előírják. Méltóságod további tájékoztatása végett bátor leszek még ide mellékelni egy kis különlenyomatomat is, mi múzeumunk múltjáról még bővebbet mond, és végül egy egészen friss hírlapi cikkemet, miben idei közgyűlésünkről, illetve múzeumunk 1935. évi működéséről kívántam a helybéli *Székely Nép*[88] c. lapocskánk útján tájékoztatni az érdeklődőket. Megjegyzem, hogy ebben a mai viszonyok által is megkívánt hangfogóval jóformán csak jelzem életnyilvánulásunk egyes tüneteit, s ez az oka, hogy például csak érintett a Székelyföld természettudományi megismerése céljából éppen dr. Köntzei Gerő járásorvos és küküllővári birtokos barátom vezetése alatt immár két ízben rendezett, úgynevezett hargitai kiszállásunkat, és nem is érintem azt a tervünket, hogy a nyáron a Csík megyei Kászonba szeretnénk menni, amiről Köntzei barátom annak idején bizonyára részletesen fogja tájékoztatni Méltóságodat. Ha Méltóságod még részletesebb tájékoztatást is óhajtana, akkor a múzeumunk 50 éves jubileuma alkalmából 1929-ben kiadott *Emlékkönyv*ünk szíves megvásárlását ajánlanám, mely 783 oldalas kiadványunknak ma 400 lej az ára. Fogadja Méltóságos Uram nagybecsű küldeményéért igazgató-választmányunk hálás és kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását, melylyel vagyok Méltóságod alázatos szolgája

Csutak Vilmos
a Székely Mikó Kollégium és
Székely Nemzeti Múzeum
igazgatója

36.
Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Igazgató-választmányának
Küküllővár, 1936. május 26.

Jelentem az Igazgató választmányának, hogy:

1. Csutak Vilmos igazgató halála után a *Székelyföld-kutatást* és a Székely Nemzeti Múzeum zoológiai osztályának gyarapítását nemhogy megszüntetni, de továbbra is előbbre vinni van szándékomban; éppen mert Őalatta kezdettük el, emlékének áldozunk, ha azt tovább folytatjuk.

2. Azokat a részletes munkálatokat, melyekhez Csutak Igazgató úr jóváhagyását adta, és amelyeket én vállaltam a Múzeum anyagi terhére (rovardobozok elkészítése, rovarszekrény tervrajza és elkészítése stb.) most is munkában vannak, azokat el fogom készíteni; mindig csak a szükséges anyagok némelyikének készpénzkiadását megtéríteni kértem. Ezirányú munkám befejeztével újabb előterjesztést teszek.

3. Sajnálattal hozom tudomására az Igazgató-választmánynak, hogy az idei csoportos gyűjtőutat a Székelyföld-kutatásban eddig részt vett zoológusokkal az idén nem tudtam összehozni hosszas levelezés után sem, a tervezett időben mindenik másfelé van elfoglalva, s így az idei csoportos gyűjtőút elmarad, de egyénileg legnagyobb részük gyűjt, a geológiai csoport útjának összehozásáról és megtartásáról, szervezéséről Bányai János geológust értesítettem és kértem.

4. Kérem az Igazgató-választmányt, hogy mikor új igazgatót választanak, címéről engem értesíteni szíveskedjék, hogy a folyó ügyekben mielőbb helyreálljon a folytonosság és a kapcsolat.

Jelentésem tudomásul vételét kérve maradok kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő s. k.
nyugalmazott járásorvos

Tárgy: A rovarszekrény készítése

Mellékelten van szerencsém beküldeni egy rovarszekrényvázlatot, építési utasítással és egy árajánlattal. A rovarszekrény a nagyenyedi Kollégium múzeumában fekvő szekrény vázlata, melyet én igen megfelelőnek találok a sepsiszentgyörgyi Múzeum részére is. Utasítást kellett mellékeljek, mert személyesen az esetleges vállalkozónak nem adhatom elő a szükséges tudnivalókat. Az árajánlatot azért küldöm, mert közintézmény részére nem lehet csak egy ajánlatot kérni, hanem szükséges több iparos véleményét kikérni, és amelyik olcsóbban készít jobb munkát, annak kellene megbízást adni. A rovarszekrény elkészítése 4-5 hónap múlva legyen esedékes, mert különben a felgyűlt anyagot nem tudjuk rendezni tudományos alapon rendszerbe, de még elhelyezni sem, s így megállana a külső munka! Tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő s. k.

Utasítás: a Székely Nemzeti Múzeum részére készítendő rovarszekrény készítéséhez

1. Az egész szekrény tökéletes száraz, bogmentes fenyőfából készíthető, 1 colos deszkából;

2. A szekrény kívül egészen (alól nem) fekete színre festendő; belül és alól híg terpentinnel beeresztendő;

3. Az ajtók és a felső ablakok lehetőleg tökéletesen (pontosan) zárjanak, hogy azoknak repedései ne legyenek;

4. Dobozokat ne építsen-készítsen a tervező, mert 20 doboz már készen van; tehát tervet se készítsen ezekről.

5. A rovardobozok méreteit ne a vázlat szerint számítsa a tervező, hanem: 6–40–50 cm szerint, úgy, hogy a dobozok

[88] Lásd *Székely Nép*, 1936. április 18.

férőhelyei ezen métereknél 3-4 mm-rel bővebbek legyenek (hogy a dobozok ne szoruljanak!) tehát az egész szekrény szélessége és magassága (lábak nélkül) a dobozok méreteihez kell alkalmazkodjék, és azok szerint számítandó ki részleteiben!

6. A dobozok alatt külön-külön kétoldalt és elől is (a legalsó doboz alá is!) csúsztatók vannak beépítve juhar- vagy bükkfából, ezek magassága és szélessége 1 1/2 cm, hosszúsága 3-4 mm-rel több, mint a dobozok szélessége és hosszúsága.

7. A dobozok legnagyobb szélessége – tehát 50 cm – lesz elől, és az építésnél számítani kell egy 2–3 cm-es üreg hagyására a doboz elülső felülete és az ajtó belső felülete között (ebbe az üregbe fér el a kihúzó).

8. A felső ablaknál az üveg nem alól, hanem a rámák felső szélére helyezendő (záródás terve a rajzon jó!)

9. A szekrény lábai is híg terpentinnel beeresztendők – amennyit csak bevesz a fa!

10. Minél kevesebb és egyszerű párkányt lehet tervezni a szekrényre, de az olyan legyen, hogy könnyen törülhető-tisztítható legyen.

11. Az ajtósarkok sárgarézből legyenek.

Dr. Köntzei Gerő s. k.

37.

Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy,1936. május 29.

Kedves Gerő!

Leveledet és a rovarszekrény készítésére vonatkozó utasításaidat köszönettel vettük. Leveled másolatát azonnal elküldtem dr. Török Andor elnök úrnak, hogy ő adjon érdembeli választ. Nem tudom, írt-e már. Ha nem, kérlek, légy türelemmel, mert a napokban idejön s akkor megsürgetem. Végtelen sajnálom, hogy a nyári kutatóúton nem vehetsz részt.

Meleg szeretettel üdvözöl:
Felszeghi

38.

Felszeghi István Török Andornak
Sepsiszentgyörgy, 1936. május 29.

Kedves Andor!

Másolatban megküldöm dr. Köntzei Gerőnek Igazgatóválasztmányunkhoz intézett két beadványát. Mivel említetted volt, hogy neki is írni fogsz, e két beadványt meg se mutattam Keresztes Károlynak, mert nélküled úgyse tudnánk választ adni, hanem sietek hozzád juttatni, hogy ha még nem írtál volna neki, a ma érkezett leveleidre is adhass felvilágosítást. Én azt hiszem, hogy ha a zoológusok nem is jöhetnek, azért meg lehetne tartani a tervezett nyári kutatókirándulást a Bányai vezetésével és csoportjával, anélkül, hogy Köntzei ezért megnehezteljen. A rovarszekrény vázlatát és csinálási utasítását nem küldöm el, mert az nem sürgős. Itt majd idejöveteledkor megtárgyalhatjuk. Egyebekben nincsen semmi újság. A jelentést az inspektorhoz elküldöttük, a városhoz a taxafellebbezést beadtuk. Boldog ünnepeket kívánva, tisztelettel üdvözöl:

Felszeghi

39.

Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Igazgatóságának
Küküllővár, 1936. augusztus 30.

Tárgy: Rovarszekrény készíttetése

Folyó évi május 26-án előterjesztést tettem Tisztelt címnek a rovarszekrény tervrajzának és egy árajánlatnak egyidejű beküldésével arról, hogy kb. mikorra kellene a szekrényt elkészíttetni, hogy a további munka folytatódhassék. Ennek az ügynek mikénti állásáról kérek rövid értesítést. Örvendek, hogy gróf Teleki Jenő úr (Kápolnás) 3 doboz bogár adományát sikerült a Múzeumnak ajánlanom, s tudomásom szerint az adományt el is küldte. A nálam levő 20 db rovardoboz belső munkáját bevégeztem, és most csak az állatok tudományos rendszerbe való elhelyezése van hátra, aminek megkezhetéséért érdeklődöm a szekrény iránt. Ezt a munkát ott a Múzeumban kellene elvégezni, ha erre a Múzeum a lehetőségét megadná még a tél elején. Kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő
nyugalmazott járásorvos

40.

Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1936. szeptember 26.

Kedves Gerő!

Igazán szégyellem, hogy egyszerre három leveledre válaszolok, de augusztus 25-től mostanig a kollégium teljesen lefoglalt. Mint díjkezelőnek, a szülőkkel reggeltől estig tárgyalnom kellett, az ilyen időkben begyűlt nagyobb összegű pénzt vagy tizenöt címre szét kellett szednem, s a főpénztárnak elszámolnom, 220 gyermek számára új naplót nyitanom, stb. Halasztást nem tűrő dolgaim akadályoztak tehát abban, hogy neked nyugodtabb és részletesebb levelet írjak. A rovarszekrényre vonatkozó javaslatodat a június 23-án tartott ügyvezető-tanácsi gyűlésen előterjesztettem. Elvben hozzájárult a gyűlés, de mert dr. Török Andor elnökünk nem lehetett itt, érdembeli határozatot ez ügyben nem hoztunk, annyival inkább, mert azt írtad, hogy a szekrény elkészítése csak 4-5 hónap múlva esedékes. A múzeum kasszája akkor teljesen üres volt, s az elnökség azt határozta, hogy az ő tudta nélkül semmiféle kiadást ne eszközöljünk. Mióta a nyári vakációról visszakerültem, azóta sem tudtam ez ügyben tárgyalni. Az ügyvezető alelnöknek, Keresztes Károlynak meghalt a testvére. Nem volt olyan lelkiállapotban, hogy ilyen kérdésekről tárgyaljon. Különben is, már két hétnél több, hogy elment Magyarországra. Én azonban, hogy a szekrény ügyét előbbre vigyem, hat helybeli asztalosnak az utasításodat elküldtem, hogy csináljanak költségvetést. De ezek úgy el vannak foglalva, hogy szóba se akarnak állani az emberrel. Azt mondják, hogy nemcsak a szekrény elkészítésére, de árajánlat adására sincs idejük. Végre egyiket megszorítottam. Éppen a szomszédomban lakik. Jó hírű asztalos. Ő aztán megnézte az előírást, s a következő felvilágosításokat kéri:

1. A fiókok magassága az utasításban 6 cm. Ez a belvilágra vonatkozik-e, a feneken felül, vagy fenekestől együtt lesz 6 cm?

2. A szekrény magassága lábak nélkül a vázlaton 90 cm. Ez a méret nem jön ki a vázlat szerinti 9 fiók méretéből, mert 6 × 9 = 54 cm, minden fiók közé számítva még 2 cm-t, ez 18 cm, összesen csak 72 cm. Tehát még két fiókot kellene beletenni, hogy a 90 cm-es szekrénymagasságot elérjük.

3. A fiókok mélysége az utasításban 40 cm. A szekrény fél oldalszélessége a vázlaton 65 cm. A vázlat szerint tehát a két szembenéző fióksor között 50 cm felesleges üreg maradna, ami a szekrényt fél méterrel teszi szélesebbé, mint kellene. Ez nem praktikus. A fél oldalszélességet 65-ről 45 cm-re kellene leszállítani. Erre nézve a mi privát véleményünk az, hogy ilyen széles szekrénynek az elhelyezése is nehezebb, és a mozgatása is. Van nekünk egy hasonló éremtári szekrényünk. Ez két darabból van csinálva s háttal egymásnak fordítva úgy néz ki, mintha egy volna, de külön külön is el lehet helyezni a fal mellé is. Azt javasolnám, hogy a rovarszekrényt is így csináltassuk meg, ha nem lenne neked kifogásod ellene.

4. A fekete szín ellen az a kifogás, hogy nincs egyetlen fekete bútordarabunk se, tehát ezt is olyan színre kellene festeni, mint amilyen a többi szekrény.

Mellékelve küldöm az asztalos rajzát, ahogy ő a szekrényt elképzeli. Mindenképpen rajta leszünk, hogy a szekrény kész legyen, mire te ide jöhetsz. Két fiatal természetrajzszakos kollégámat megkértem a pókok gyűjtésére, kik készséggel is vállalkoztak erre, de mert most mennek Kolozsvárra, a gyűjtést csak a jövő héten kezdik el. Kolosváry Gábor professzor úrnak is írtunk egy szép köszönőlevelet. A jelzett kaszáspók-könyv hozzánk se érkezett meg. Ígérem, hogy leveleidre ezután gyorsabb tempóban válaszolok, s amit tudunk, mindent megteszünk, hogy tudományos munkátok elé semmi akadály ne gördüljön. Meleg szeretettel üdvözöl:

Felszeghi
igazgató helyett

41.

Köntzei Gerő Felszeghi Istvánnak
Küküllővár, 1936. október 10.

Kedves Barátom!

Leveled megkaptam. Kérlek, a múzeumi rovarszekrény rajzát egy ügyes deákkal pontosan másoltasd le, és a másolatot küldesd el nekem Annuskával. Tudniillik már egy rajz elveszett volt a dicsői asztalosnál, hát nehogy ez is elvesszen, azért kell a másolat! Leveledben is van egy másolat, most nem tudom, hogy ez az eredetiről van-e másolva? Ez esetben csak lapon egy rövid értesítést kérek, és akkor részletesen válaszolok soraidra, amelyeket tegnap Dobay barátommal is megbeszéltünk, hogy jó munkát végeztessünk. A *4-5 hónap múlva* attól számítódott, amikor írtam soraim, hát ma-holnap ez le is telik! Szívesen üdvözöl őszinte híved:

Dr. Köntzei Gerő

42.

Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1936. október 21.

Kedves Barátom!

Múltkori levelemben a rovarszekrénynek az asztalos által a Te utasításod alapján készített rajz másolatát küldtem el. Most mellékelve küldöm az általad készített eredeti vázlat másolatát. A kettőt összevetve légy jó, a múltkor feltett kérdésekre a felvilágosítást add meg, hogy a további lépéseket megtehessem. Még a hó reánk esik, mire valamit csinálhatunk. Vagyok meleg üdvözlettel, őszinte híved:

Felszeghi

43.

Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Igazgatóságának
Küküllővár, 1936. november 1.

Tárgy: Rovartani, múzeumi szekrény építettése

Folyó évi szeptember 26-án a Felszeghi helyettes igazgató úr felvilágosítást kérő soraira van szerencsém a következőket ajánlani:

ad 1. A rovartani dobozok magassága fenekestől külső méretben 68 mm. Szélesség 50 cm, mélysége 40 cm.

ad 2. A szekrény beosztása a dobozokhoz alkalmazandó méretek tekintetében! Egymás felett kilenc doboz, és a tizedik-nek is kell helyet hagyni, ugyanis a tizedik ferdén fog a felső ablak alatt állani!

ad 3. A szekrény fél oldalszélességét az asztalos leszállíthatja a szükségesre, de vigyázzon arra, hogy a szekrény ajtaján belül a dobozig, a dobozkihúzók részére legalább 2 cm üreget számítani kell! A dobozszekrény egy darabból – nem két fél darabból – készítendő, a vázlat alakja szerint! A gondozás és a rovarellenségek teszik ezt indokolttá.

ad 4. Híg terpentint kérünk a vegyeskereskedésből 1/2 liter számára, és azzal nemcsak a szekrény lábait, hanem az egész alját bekenjük. (Van vastag terpentin is, de ez oltóviaszhoz való, és nem folyékony halmazállapotú.)

ad 5. Igen helyesen, a szekrény külső színe kell alkalmazkodjék a Múzeum többi bútorainak színéhez! Miután a méreteket a dobozokról mm-ben is pontosan adtam meg, az asztalos figyelmét újból is fel kell hívni arra, hogy a dobozok üregе szekrényben magasságban is, oldalszélességben is 2–3 mm-rel szélesebb kell legyen, hogy a dobozok betolásakor-kihúzásakor a dobozoknak kevés játéka legyen, a dobozok ne szoruljanak! A szekrény felső, ablakos ferde fedele alá majd ottan fogunk dobozokat csináltatni, ugyancsak 68 mm magasságban, de a szekrényhez mért szélességben és mélységben! Ezekbe jönnek a szemléltetésre kiállított állatok, míg az alsókba lesznek elhelyezve a tudományosan rendezett állatok. A szekrény készíttetése most már sürgős! Kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő s. k.

44.

Felszeghi István Nagy Jenőnek[89]
Sepsiszentgyörgy, 1936. november 5.

Kedves Barátom!

A mai postával érkezett meg Dr. Köntzei Gerő válasza a rovarszekrény ügyében. Szíves felhívásodra másolatban megküldöm a szekrények Köntzei által készített vázlatát, a hozzáírt utasítást, az utasításokhoz felvilágosítást kérő levelemet és az erre jött válaszát. Ezekből azt hiszem az asztalosok eligazodnak. Minthogy a szekrény elkészítését már erősen sürgeti Köntzei, kérlek szépen, szíveskedj az asztalosokkal beszélni, tőlük árajánlatot kérni, s aztán engem értesíteni, hogy ott látod-e jónak a szekrény elkészítését, vagy az itteni asztalossal újra felvegyem a tárgyalást. Mert ez is műasztalos, jól dolgozik, azután a szállítással sem kellene vesződni. Szíves válaszodat várva, vagyok meleg üdvözlettel:

Felszeghi
igazgató-őr

45.

Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1936. november 24.

Kedves Gerő!

A rovarszekrény készíttetésére vonatkozó pótutasításaidat köszönettel megkaptuk. Amint megérkezett, másnap dr. Nagy Jenő alelnök magával vitte Csíkba, azt mondván, hogy ott ő ingyen anyagot szerez, két kiváló műasztalos van, s ott fogja megcsináltatni. Minthogy azóta ő az ügy állásáról nem értesített, most felvilágosítást kérek tőle, válaszát tudomásodra hozom. Addig egy kis türelmet kérek. De a szekrény meglesz. Szeretettel üdvözöl:

Felszeghi
igazgató-őr

[89] Dr. [Sütő-]Nagy Jenő (1872–1945) csíkszentmártoni ügyvéd, közjegyző, földbirtokos, gyűjtő, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának alelnöke.

46.
Köntzei Gerő Felszeghi Istvánnak
Küküllővár, 1936. november 26.

Kedves Pista Barátom!

Nyugtázom ma kapott leveled. A szekrénykészítés bizony *sürgős*, mert most van időm a ti állataitokkal törődni, és naponként százával meghatározni, címkézni, rendezni stb. és végtére a dobozokat üresen vasúton elküldeni, és a betűzendő anyagot (talán tavasz előtt) elvitetem berendezni! Gazdagok lesztek e tárgyban is! Dr. Kolosváry Gábor magántanár már azt írta nekem, hogy Ti még egy kártyán sem nyugtáztátok sok küldeményét, és azt sem írtátok meg, hogy miután önként *pártoló tag* akar lenni, hová és hogy fizesse az évi 100 lejt? Hát ne csak nyugtázzátok a sok könyvet, folyóiratot, hanem köszönjétek is meg, és kérjétek további pártfogolását is! Ezt is én szereztem Nektek, de ne legyetek hálátlanok, sem ne késlekedjetek egy ilyen értékes pártfogóval szemben! Ő fogja a székelyföldi pókokat is meghatározni, és Nektek kész preparátumokat küld! Ígérte, megtartja, hát az ilyen ritka embert meg kell becsülni. Kérlek, az illetékes őrt utasítsd, hogy a rovar- és lepkedobozokat alaposan nézze át, és azokba papírtasakban globolt[90] tegyen (diónagyságú mennyiségűt háromhavonként, dobozonként), különben a kártevők lassan, csendesen mindent megemésztenek! Megtartani nehezebb, mint megszerezni az állatokat, ezt vésd a fülébe az illetékes őröknek!! Nálam már egy láda könyv és folyóirat van Részetekre áttanulmányozás végett. Menni fog! Fogd be munkára segédőreid is, tessék dolgozni! Szívesen üdvözöl:
Dr. Köntzei Gerő

1937

47.
Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1937. április 22.

Kedves Barátom!

Duducz Zolti kíméletesen tudtomra adta, hogy te aggódsz, vajon élünk-e a múzeumban? Hát igenis vagyunk, és dolgozgatunk. De addig nem akartam neked írni, míg a szekrényről valami pozitívumot nem tudok. Ugyanis Nagy Jenő asztalosai nem csináltak semmit. Most az igazgató-választmánytól felhatalmazást kértem, hogy itt csináltathassam meg. A dologban eljártam, s május vége felé a szekrény kész lesz. Ez már holtbiztos. A munka állásáról is közben még értesítelek. Ne haragudj, arra kérlek, hogy oly régóta nem írtam. Meleg szeretettel üdvözöl:
Felszeghi

48.
Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Igazgatóságának
Sepsiszentgyörgy, 1937. június 24.

I. Jelentem, hogy folyó évben a Székelyföld-kutatásra vállalkozó zoológusokat csoportos kirándulásra nem tudtam összehozni, magam maradtam szándékommal! A geológusok és geográfusok Bányai János tanár vezetésével augusztusban fognak menni Kovászna, Kommandó stb. területre, fel a hegyekbe! Én már most elő szeretném készíteni jövő évre egy nagyobb szabású csoportos kirándulás tervét és terepét a *Gyilkos-tóhoz*! Ezért folyó év július hó első felében a Gyilkos-tóhoz mennék gyűjtéssel összekötött terep- és tájékozódó szemlére. Erre az útra és jövet esetleg a Mezőhavason végzendő útjaimra gondolom sokat segítene rajtam, ha a Múzeum Igazgatósága részemre egy kis *Igazolványt* állítana ki magyar nyelven, melyen jelezni kellene, hogy én a múzeum részére gyűjtök, és kéri a Múzeum azt, akinek én az Igazolványt felmutatom (persze csak végső esetben, illetve ha szükségem lesz reá pl. turista menházakban szállást kérni vagy valami egyéb kis segítséget), hogy lehetőleg, kérésem szerint segítségemre legyenek! Visszaélésre nem gondolok, csak a sok költséget és időt akarom valamennyire megtakarítani, már amennyiben lehet! Ezt az Igazolványt kérem mielőbb részemre elküldeni, 2 aláírással és pecséttel ellátva.

II. Jelentem, hogy a 20 db rovardobozt ládába csomagolva a jövő héten küldöm; kérem igen óvatosan kicsomagoltatni, az üvegtörések kikerülése miatt. Kiváló tisztelettel:
Dr. Köntzei Gerő

49.
Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1937. június 30.

Kedves Barátom!

Hivatkozással folyó év június hó 24-én kelt soraidra, tisztelettel értesítelek, hogy a zoológusok csoportos kirándulásának elmaradását sajnálattal tudomásul vettük. Reméljük azonban, hogy a jövő nyáron a szakemberek a múzeum iránt vállalkozóbb szelleműek lesznek, s pótolódik a hiány. Az előkészítő utadra a kért igazolványt mellékelten küldöm. Ha más időben mentél volna, én is szívesen elkísértelek volna, de nyáron nem mehetek sehova Galambfalva miatt.[91] Végre örömmel értesítelek, hogy a rovarszekrény elkészült, itt van a múzeum olvasótermében, s várja a végleges elhelyezését. Gondolom, hogy a nyár nem alkalmas neked se a rendezésre, az őszi hónapokban bármikor szívesen látunk. A Gyilkos-tóhoz merre mész? Ha errefelé jönnél, tekintsd meg a szekrényt, hogy a pótlandó dolgokat beszéld meg az asztalossal. Jó nyári időtöltést kívánva szeretettel üdvözöl
Felszeghi
igazgató-őr

Igazolvány

Alólírottak hivatalosan igazoljuk, hogy dr. Köntzei Gerő küküllővári (Cetatea de Baltă) főorvos és földbirtokos a Székely Nemzeti Múzeum részére tudományos zoológiai (lepke- és bogár-) gyűjtést végez a nyár folyamán. Tisztelettel kérjük mindazokat, kiknek jelen igazolványunkat felmutatja, hogy neki a múzeum érdekében tett tudományos kutatóútjában bármily módon segítségére lenni szíveskedjenek.
A Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsa nevében
Sf. Gheorghe, 1937. június hó 30-án
Dr. Keresztes Károly – ügyvezető alelnök
Felszeghi – igazgató-őr

50.
Köntzei Gerő Felszeghi Istvánnak
Küküllővár, 1937. július 3.

Kedves Barátom!

Értesítelek, hogy leveled és abban a részemre kiállított *Igazolványt* megkaptam; köszönöm, remélhetőleg már a jövő héten igénybevehetem. Csakhogy nagy későre megjelent a rovarszekrény; előre félek látni, mennyi hiba lesz benne; az elkészülés hírén felbuzdulva tegnap asztalost hívattam, és a rovardobozok részére hat szál deszkát eldaraboltattam, és azokból egy finom, a célnak megfelelő ládát készíttettem, melybe holnap fogjuk becsomagolni

[90] Molyirtó (para-diklórbenzol).

[91] Felszeghi kisgalambfalvi volt, személyes problémákra utal.

a dobozokat, és azonnal vonatra feladatom a Múzeum címére; szakértővel bontasd ki a ládát, és minél kevesebb kopácsolással (tudniillik, hogy az üvegek el ne törjenek!), a belső (a dobozokat összetartó) hevederek facsavarjait csavarhúzóval kell kivenni; a dobozokat leporozva egy vagy két oszlopba rakasd egymásra, úgy, hogy az egyes számú legyen legfelül, s lefelé a többiek sorszám szerint (a számok a doboz jobb sarkának oldalán belül láthatóak)! Mostanában nem mehetek Hozzátok, épp most arattatok, aztán Gyilkos-tó, aztán szőlőmunkák stb., hanem ősz felé kilesek egy pár szabadnapot, és akkor állatokkal együtt leszaladok rendet csinálni, és a szakos őr úrnak egy s mást megmutatni s megtanítani a gondozásra, betűzésre stb., hiszen minden csekélységért nem szaladhatok Hozzátok. Igen! Abból a csekély – de mégis valami – állati anyagból, amelyet üvegekben szeszben a Múzeumi iroda egyik szekrényének tetején láttam elhelyezve, valamit preparált-e és kiállított-e a szakos múzeumi őrötök? Vagy még azt sem tudjátok, hogy üveget honnan és milyent rendeljetek? Ezeket a dolgokat is kellene intézni, ha nehéz is a kezdet. A preparálási módozatokat évek óta tanulmányozom, és éppen ma kaptam részletes felvilágosítást Budapestről a Ti kedves patrónus tanárotoktól. Írja Dr. Kolosváry, hogy küldött Nektek egy kis kagyló- és csigakollekciót! Pompás ajándék. A most következőket pedig intézzétek el, mert Ő ezt Nektek nem írhatja meg, hanem engem kért, hogy intéztessem el Veletek! Arról van szó, hogy Dr. Kolosváry személyéhez szólólag egy hivatalos kérést vagy felszólítást intézzetek a Múzeum részéről, melyben kéritek, hogy tengeri (rovignói) állatokból, másodpéldányokból Nektek is küldeni szíveskedjék! Tudniillik ősszel megint megy Rovignóba az ottani biológiai (állattani) intézetbe, és miután ő magyar nemzeti múzeumi Őr, és elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeumnak kell gyűjtsön, a Ti kéréseitek nélkül meggyanúsíthatnák, hogy elidegeníti (másnak adja!) a gyűjtött anyagot! Erről van szó! Egyébként, hogy tengeri állatok is legyenek a Múzeumotokban, az éppen úgy talál, mint az a monstrum bölény, amely csak volt Székelyföldön, s ma legfeljebb kétlábú bölényetek van; aztán a Múzeum iránti érdeklődést és látogatottságot csak fokozná egy tengerifaunakollekció, melyet már szeptemberre ígér a tanár úr! Sőt mikor az megérkezik és kiállítjátok a Múzeum érdekében (de a közönség kedvéért is), a helyi lapban írasd ki, hogy micsoda különös látnivalókban gyönyörködhetik a tisztelt közönség!! Őszig vagy amíg Hozzátok mehetek, remélhetőleg nálam is megszaporodnak a székelyföldi állatok; csak legyen hová tenni! Úgyhogy, ha ügyes asztalosod van, már most munkába adhatsz neki 20 új dobozra megrendelést, mintát vegyen ezekről a dobozokról, melyeket küldök, s a pontos méreteket tartsa be (ez igen fontos dolog, különben nem lehet a dobozokat cserélgetni); az oldalsó faanyag igen száraz hársfa, alja 6-7 mm-es fenyőfa, a többit láthatja szemével az asztalos, amit nem lát (a fenék bélelését), az nem reá tartozik! Ezek az újabb dobozok nemcsak a lepkéknek kellenek, hanem más mindenféle rovarnak is, melyekből szintén van néhány dobozra való nálam azokon kívül, amelyek már ott a Múzeumban vannak, s amelyeket, ha szakértőt kapunk, szintén rendeztetni kell, s főleg szemléltető anyagot is kiállítani a közönség részére, aztán elrejtve dobozokba a tudományos anyag megy! Azért, hogy Kolosváry olyan bőkezű Hozzátok, én dolgozom neki annyiban, hogy pókokat gyűjtök és küldök neki (alkalmilag); a Rétyi Nyírből jó volna gyűjteni neki pókokat, üres aszpirines fiolákba 36°-os szeszoldatba, és két nap múlva áttenni 60-70°-osba, és alkalmilag elküldeni neki külső jelzéssel, tudniillik ki, mikor, hol gyűjtötte? Ez igen hathatósan emelné a Székelyföld kutatását, és kirándulások keretében a szakos őr úr pár jobbravaló diákkal megtehetné. Mint írja Dr. K., küldött is jelentést Nektek! Egyelőre leveledhez annyi az észrevételem és megjegyzésem meg kérésem az ügyek érdekében: lehet, hogy egy és mást hosszú lére eresztettem fel, de a megértés kedvéért tettem, s nem azért, hogy untassalak vele; a bogarász emberek pepecselők is, meg alaposak is, de rendesen nem kellemetlenkedők. Inkább dolgozók! Duducz dr. öcsém és rokonom kurtán-furcsán intézte el levelemet azzal, hogy Téged megkérdezett, hogy éltek-e? Sokkal fontosabb dologra, egy kis utánajárásra kértem, s bizony mai napig nem es válaszola! Sokszor szívesen üdvözöl őszinte híved:

Dr. Köntzei Gerő

51.

Keresztes Károly Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1937. július 6.

Mélyen tisztelt Főorvos úr!

Hivatkozással folyó hó 3-án kelt és Felszeghi István igazgató-őrünkhöz intézett nagybecsű levelére, tisztelettel értesítjük, hogy Felszeghi igazgató-őr jelenleg nincs itt, s majd csak szeptember havában fog visszajönni Galambfalváról. A jelzett rovarküldeményt örömmel várjuk, és mivel jelenleg megfelelő szakos múzeumőrrel nem rendelkezünk, az őszig felbontatlanul fogjuk hagyni, mivel akkorra reméljük, hogy megfelelő szakemberünk lesz. Dr. Kolosváry tanár úr küldeményeit megkaptuk, és nyugtáztuk is átvételüket. A mélyen tisztelt Főorvos úr utasítása értelmében kérni fogjuk a Tanár Urat a rovignói gyűjtésre is. Kiváló tisztelettel:

Dr. Keresztes
ügyvezető alelnök

52.

Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Igazgatóságának
Küküllővár, 1937. július 6.

Pár nappal ezelőtt küldött levelem kiegészítése képpen van szerencsém közölni, hogy: a közelebbről Dr. Kolosvári G. egyetemi m. tanár úr által b. címére küldött „Jelentés a rovignoi állomás" stb. közlemény utolsó bekezdéseiben útalás történik arra, hogy a dombovári Eszterházy gimnázium részére a tanár úr állatokat adott át a gimn. múzeumának gyarapításra! A Múz. Igazgatósága által küldendő kérésben tessék a tanár úr szíves áldozatkészségére ez alapon is hivatkozni (ezt a Tanár úr kéri munkájának megkönyítésére)! Tekintettel arra, hogy a rovardobozok ügyét elintéztem, olyan súlyos kiadásaim merültek fel, melyeknek megtérítését kérnem kell; kérem az Igazgatóságot, hogy a mellékelt jegyzéket nézze át és annak vég összegét nekem elküldeni szíveskedjék! A jegyzék tételeihez füzött magyarázó megjegyzéseim eléggé világosak s mindent érthetővé tesznek. Darabonkénti értékűk a dobozoknak több mint 200 lej ilyen felszereléssel, mint láthatók! Természetesen, hogy a dobozokban látható és az állatok tudományos csoportosítására és elhelyezésére végzett munkám nem értékelhető; különben is azt a folytatólagos dobozokban tovább kell vinnem végig az egész rendszeren! Ezzel ezután olyan alapot vetettünk meg, mely a Múzeumnak csak dicsére lehet számos évtizeden keresztül! Kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő
Melléklet: egy db költségjegyzék!

A rovardobozok elkészítésekor és elszállításakor felmerült költségek:

1. A faanyag értékét nem tudom, saját anyagom volt: 00.
2. A faanyag beszállítása Dicsőbe asztaloshoz (saját fuvar): 00.
3. Az asztalos számláját a Múzeum Igazgatósága már kifizette: 00.

4. 20 db üveglemez értéke 500 lej (ez az Adorján Gábor dicsői volt tiszteletes úr ajándéka, ő járta ki a borzási üveggyártól): 00.
5. A dobozok hozzám szállítása (saját fuvarommal): 00.
6. 1 1/2 kg gitt az üveglemezek leszorításához: 24 lej.
7. Enyv a bélés és papiros beragasztásához (másfél tábla): 12 lej.
8. 30 ív fehér krétapapiros a bélés leragasztásához: 75 lej.
9. A bélés bevágása, beenyvezése és a krétapapír beenyvezésének munkája (saját magam végeztem 20 dobozon keresztül): 00.
10. Jelző (állat-) cédulák és apró gombostűk (sajátomból): 00.
11. 5 db deszka a ládához (dobozok elszállításakor): 125 lej; 1 db széldeszka a ládához: 20 lej.
12. A dobozok ládájának vasúthoz szállítása fuvarommal: 00.
13. Asztalos számlája a láda elkészítéséért (számla szerint): 50 lej.
14. A dobozok ládájának fuvardíja fizetve a vasútnak, fuvarlevél szerint: 365 lej.

összesen: 671 lej.

Ebből levonva 1937-re a pártoló tagsági díjamat a múzeumnak: 100 lej.

---

maradvány mint követelésem: 571 lej.

15. Drótszeg a ládához:
12 lej + 12 db facsavar a hevederekhez: 6 lej = 18 lej.

összesen... 589 lej.

53.
Köntzei Gerő Konsza Samunak
Küküllővár, 1937. július 19.

Kedves Tanár Úr!

Nézze kérem a mellékelt levelet elöl-hátul! Én innen a helyi bélyegző szerint július 7-én elküldtem és július 18-án a Gyilkostótól hazajövet újból az asztalomon van – leckéztetéssel! Micsoda halmozott marhaságok bizonyítékai a posta részéről; hiszen ha a címen nem volna annyi macskaköröm, hát én hibáztam volna, de így örvendek, hogy a levél hátlapján jelzett postás ilyen szamársági bizonyítványt állított ki magáról, a postáról és a mai dühöngő, egyoldalú nemzetieskedésről! Kérem levelem kibontása után a borítékot minden jóféle megbízható barátjának mutassa meg, és történelmi emlékül tegye el. A mellékelt levelem nem bontottam ki; annak tartalmához csak annyi hozzátenni valóm van, hogy három napig a Gyilkos-tónál gyűjtöttem a Székely Nemzeti Múzeum részére, és sikerült egy igen ritka, értékes állatunk Erdélyben ötödik lelőhelyét felfedeznem; persze ebből is egy párocska a Maguké!! Megköszönném, ha értesítenének, hogy a dobozok hogyan érkeztek meg, és a belső berendezés hogy tetszik? A dobozok találnak-é a rovarszekrény megfelelő helyeire? Meg kell próbálni! Szíves üdvözlettel maradok őszinte híve:

Dr. Köntzei Gerő

54.
Székely Nemzeti Múzeum Igazgatósága Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1937. július 22.

Mélyen tisztelt Főorvos úr!

Hivatkozással folyó hó 6-án és 19-én kelt becses leveleire, tisztelettel értesítjük, hogy a rovardobozokat tartalmazó láda elég szerencsésen megérkezett, mert mindössze csak egy doboznak az üvegfedele repedt meg. Megpróbáltuk a szekrénybe való elhelyezésüket is, ami bizony kissé nehezen megy. A 20 dobozból 16-ot el lehetett helyezni a szekrény különböző részeiben, de majd hívni fogjuk az asztalost, hogy ő próbálja behelyezni a dobozokat. Dr. Kolosváry Gábor úrnak e levéllel egyidejűleg küldjük kérésünket az Ön által adott utasítás szerint. A posta felháborító eljárását pedig nem fogjuk szó nélkül hagyni, hanem megtesszük feljelentésünket illetékes helyen. Végül tisztelettel értesítjük, hogy a költségjegyzékben feltüntetett 589 lejt a mai postával becses címére elküldöttük. Kiváló tisztelettel:

Dr. Keresztes – ügyvezető alelnök
Bányayné[92] – múzeumőr

55.
Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1937. október 18.

Kedves Barátom!

Hivatkozással folyó évi július 22-én küldött levelünkre, melyben arról értesítettük, hogy a rovardobozok nem nagyon találnak be a szekrénybe, most már örömmel tudatom, hogy az asztalos a dobozokat a szekrénybe beillesztette, s várjuk, hogy Te ide gyere és berendezd őket. Kérlek értesíts, hogy az ősz folyamán, míg hideg nem lesz, el tudnál-e jönni? Kolosváry Gábor tanár Urat köszönetünk kifejezése mellett értesítettük, hogy a Szent László-pénzeket megkaptuk, és hűségesen megőrizzük. Ha addig nem jöhetnél, a jövő hónapban a közgyűlésen találkozunk. A viszontlátásig szeretettel üdvözöl:

Felszeghi

56.
Köntzei Gerő Felszeghi Istvánnak
Küküllővár, 1937. november 30.

Kedves Barátom!

Kolozsvárott beszéltem Török Andor elnökötökkel. Szerinte adtok szállást, fűtést és világítást nekem a Múzeumban; már írtam Neked, hogy a gimnázium, illetve Kollégium internátusi éttermében fizetem az étkezésemet, olyan mérsékelt árban, mint – gondolom – a segédtanárok! Hátra volna még előre tudnom, hogy fizetitek-e az oda- és visszautazásomat? Akár személy-, akár gyorsvonaton III. osztályon (a Ti kedvetekért lemondok a másodikról!)? Kérlek, azonnal küldjetek nekem egy pártoló tagsági ívet – ha még akartok tagot gyűjteni –, hogy Marosvásárhelyt egy pár módos atyánkfiát (akik nem is tudnak erről) aláírásra buzdíthassam! Odamenetelem, ha a „hó" is úgy akarja, 10. körül esedékes, de azt még pontosabban megírom Neked, azért, hogy valaki engem a múzeumi lakásomba beeresszen, és nyomban a házirendet megbeszélhessük; talán a természetrajzszakos tanár öcsém lesz szíves, akit szívesen látok majd a munkámat inspiciálni[93], esetleg, ha kedve tartja, s ideje engedi, segíteni is! Azonnali részletes válaszod kérem, mert bár reggel elutazom hazulról, de a hét végén itthon leszek, s akkor leveled birtokában szeretnék lenni! A remélhető viszontlátásig szívesen üdvözöl őszinte híved:

Dr. Köntzei Gerő

57.
Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1937. december 4.

Kedves Barátom!

Tegnap vett kedves leveledre sürgős válaszom az, hogy örömmel várunk. Szállás, koszt lesz, és természetesen az útiköltségedet is megtérítjük, akármilyen vonaton jössz. Kellő fogadtatásról gondoskodom, csak pontosan jelezd érkezésed idejét. Kívánságodra

[92] Bányainé (korábban Kernné) Bibó Erzsébet (1885–1971) tanár, iskolaigazgató, múzeumőr.

[93] Felügyelni (lat.).

mellékelten küldök egy taggyűjtő ívet, azzal az óhajjal, hogy sikerüljön minél több pártolót szerezni. Jöveteled ránk nézve éppen a legjobb időre esik, mert addig az évharmad zárásával járó munkák zömén túl leszünk, s így inkább tudunk segítségedre lenni. A viszontlátásig melegen üdvözöl:

Felszeghi

58.

Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum tekintetes Igazgatóságának

Sepsiszentgyörgy, 1937. december 13.

Van szerencsém jelenteni, hogy a Múzeum állattára részére hoztam és átadtam:

291 db lepkét
2 db ájtatos manót (sáskafaj)
8 db fátyolkát (7 faj)
419 db legyet + poloskát + bogarat, sáskát + kabócát
1 db kuszmót
2 db békát
4 db gőtét
1 db vedlett kígyóbőr készítményt

Az állatok számánál nem annyira azok nagy számára, mint inkább a fajok számára voltam tekintettel, és amint az állatok tűjén látható, főleg a székelyföldi anyag gyűjtésére fordítottam gondot! A rovarszekrény csekély mérvű átalakítását a boldogult Igazgató úrral megbeszéltem, és az új dobozokat kihúzókkal láttam el. Az új rovarszekrény új dobozaiba a lepkék tudományos rendszerű beállítását elvégeztem – jórészt – Székelyföldön gyűjtött anyagomból, helyet hagyván a továbbfejlődésre, illetve -fejlesztésre. Dr. Keresztes alelnök úrnak előadtam, hogy a különböző gyűjtemények egy egységes gyűjteménybe legyenek rendszeresen átcsoportosítva és a fejlesztésre berendezve; ezt nemcsak a helyszűke, hanem az anyag áttekinthetősége és kezelése is megköveteli. Indítványt tettem 20 újabb rovardoboz rendelésére, amelyek egy részére már nemcsak a lepkék, hanem a más rovarrendek részére is fordíthatók, felhasználhatók lesznek, de ezekre okvetlen szükség van, mert az egyes gyűjtőknél még sok anyag van összehalmozva, és ha azok elhelyezéséről és megóvásáról a Múzeum nem gondoskodik, a külső gyűjtőmunka meg kell álljon. Jelentem, hogy a Székelyföldön gyűjtött állatjaink egy részét tudományos feldolgozásra ismert jeles szakértőknek küldtem el, s amint a helyettes Igazgató Úrnak be is mutattam, azok leírása és közlése meg is kezdődött, sajnos nem a Székely Nemzeti Múzeum Közleményeiben, hanem idegen ország folyóirataiban! Jelentem, hogy nálam vár még ideszállításra: egy db székelyföldi preparált medvekoponya, egy db székelyföldi preparált vadkankoponya, több madár (ragadozó) preparált koponya! Ezeket vagy alkalmilag elhozom, vagy elküldöm, és további értékes anyagot még preparálok. Jelentem, hogy pár napi ittlétem alatt a Múzeum vendégszeretetét élveztem, és ez alkalomból kérem az Igazgatóságot, hogy hálás köszönetemet tudomásul venni szíveskedjék! Kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő

59.

Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóságának

Küküllővár, 1937. december 29.

Van szerencsém jelenteni, hogy folyó hó 10–16. közötti tartózkodásom alatt a Múzeum állattani osztályának entomológiai csoportjára nézve a már akkor jelentetteken kívül a következő észrevételeket tettem, és egyben a következő indítványokat teszem:

1. 20 db újabb rovardobozra adjon megbízást az asztalosnak (ezek nemcsak a lepkéknek, hanem más rovarrendeknek is kell);

2. az új rovarszekrény felső ferde síkja lejjebb szállítandó, és a mutatványos gyűjtemény részére a dobozok elkészítendők az asztalossal (úgy, amint én azt Csíki asztalosnak megmutattam);

3. az új dobozokhoz parafalemezek volnának rendelendők (megkeresésre szívesen adok címet és a mennyiségre és minőségre útbaigazítást!);

4. az új rovarszekrénynek nincs feneke (akkor mire való az ajtókon a zár?), ezt az asztalos 1/2 colos deszkából pótolja; a tervben benne volt;

5. a lepkéken kívül a többi rovarrendekhez meghatározni (determinálni) és rendszertani elhelyezésükhöz szakembereket keresni és felkérni működésre;

6. jövő évben a megindítandó közleményeket nem ajánlom nagy nyolcad ívnél nagyobb külső terjedelemben nyomtatni, sem általános nagyság, sem postai kezelés szempontjából; vagy alkalmazkodik a nyomda a rendeléshez, vagy más nyomdához kell fordulni, amelyik technikailag is eleget tesz a rendelés követelményeinek! Jelentem, hogy ezévi általános jelentésemet a jövő év első harmadában fogom az Igazgatóságnak beterjeszteni! Kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő
nyugalmazott járásorvos

1938

60.

Köntzei Gerő Felszeghi Istvánnak

Küküllővár, 1938. január 24.

Kedves Barátom!

Mellékelten küldöm a kért jelentést; kérlek egy kártyán jelezzétek, hogy megkaptátok-e? Még ottlétemkor (december) felfedeztem egy hibát azokban a dobozokban, melyekbe a rendszert én állítottam be, úgy a tizedik doboz körül valamelyikben (kettőben) ismétlés van, azt majd én ki fogom javítani, nem nagy dolog az egész; ezt csak azért írom, hogyha esetleg egy másik szakértő nézné át a dobozokat, hát az nem fogja észrevenni, de tudjon róla! A kapott taggyűjtő ívet elküldtem Marosvásárhelyre, majd utánajárok az eredménynek az illető úrnál! Azóta nem jártam ott. Megérkezett-e az új Igazgató Úr? Sokszor szívesen üdvözöl őszinte híved:

Gerő

A Székely Nemzeti Múzeum tekintetes Igazgató-választmányának Sepsiszentgyörgyön

Tárgy: Jelentésem a Múzeum természetrajzi osztályának gyarapításáról és a Székelyföld kutatásáról 1937. évben.

Jelentem, hogy a múlt 1937. évben a Székelyföld kutatásra indult geológus csoport Kovászna–Komandó–Gyulafalva területére rándult ki, kb. egy heti időre; tevékenységüket az erős időjárás megakadályozta; erről bővebbet a csoportrendező Bányai János tanár (Székelyudvarhely) nyújthat.[94] A zoológusok közül tudtommal csak én gyűjtöttem, a Gyilkos-tónál és környékén; sikerült Erdély legszebb lepkéi egyikének (*Parnassius apollo* L.) új lelőhelyét megtalálnom (eddig Erdélyből csak 5 lelőhelye volt ismeretes); ezen állatokat, továbbá az ott fogott többi rovarokat a Múzeum Igazgatóságának átadtam. Az ott

[94] Vö. WOLF T. 2002, 53–56.

fogott hüllők és csigák még nálam vannak). Örömmel vettem részt a Múzeum pártoló tagjainak gyűjtésében, és további tagok gyűjtése érdekében levelezést folytatok. Hogy ezen indítványom életre kelte milyen hasznos a Múzeum számára, azt úgy hiszem, nem kell külön hangsúlyoznom. Húsz rovardobozt a múzeumnak elküldtem, a dobozokban a rendszer felállítását keresztülvittem, és 1937. december elején a múzeumban tett látogatásom alkalmával az odavaló állatokat betűztem, elrendeztem, de csak a lepkéket. Helyettes Igazgató Felszeghi István tanár úrral a rovarszekrény kisebb mérvű átalakítását megbeszéltem, és erre nézve az asztalosnak is útbaigazítást adtam; jelentést adtam be az Igazgatóságnak a még nálam levő és átadandó anyagról és indítványaimról. Azon indítványaimat, melyek az 1935. évről szóló jelentésemben vannak felsorolva, és amelyek még nem váltak valóra, azokat most is fenntartom, és mint a Múzeum érdekében valókat ajánlom a tekintetes Igazgató-választmány becses fígyelmébe. Tovább folytatom Dr. Kolosváry Gábor tanár úrral a Múzeum érdekében való összeköttetést, és tisztelt címnek bizonyára már van tudomása a tanár úr ajándékairól. Kolosváry tanár úrnak állandóan, alkalomadtán pók anyagot küldök, s ezért az ajándékok! Hangsúlyozom, hogy Kolosváry tanár úr eredeti cikkeit hajlandó a Múzeum Közleményeiben is közrebocsátani, mihelyt az megindíttatik; közelfekvő elgondolni, hogy ezáltal a Közlemények értéke mennyire emelkednék. Kérem intézkedni aziránt, hogy a már a Múzeumban levő hüllők (nálam is vannak, 8-10 üvegre való), kígyók, békák, halak véglegesen helyeztessenek el megfelelő üvegekben, és abszolút alkoholban, mert jelenleg gyenge és zavaros szeszben vannak, és így elromlanak; ebből is látszik egy preparátor működésének [szüksége], akiről minél előbb kellene gondoskodni, akár önkéntes, akár díjazott működéssel. A Múzeumban megkezdett munkámat folytatni fogom, és az ezévi gyűjtést is szervezni fogom. Jelentésem tudomásulvételét kérve maradok kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő – nyugalmazott járásorvos

61.

Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1938. január 29.

Kedves Barátom!

Hivatkozással folyó hó 24-én kelt szíves leveledre, tisztelettel értesítelek, hogy az 1937. évi munkásságodról készített jelentésedet hálás köszönettel megkaptuk, és abban, valamint december 29-én kelt átiratodban tett javaslataidat majd annak idején pártolólag fogjuk igazgató-választmányi gyűlésünk elé terjeszteni. Hálásan köszönjük a taggyűjtő ív elhelyezését, és kérünk, hogy további sorsát kíséred az eddig tapasztalt jóindulattal. Az új igazgató még nem jött meg, s jelenleg még nem is tudjuk, hogy mikor fog jönni. Szívélyesen üdvözöl kész híved:

Felszeghi – igazgató-őr

62.

Felszeghi István Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1938. április 11.

Kedves Barátom!

Tisztelettel értesítelek, hogy az igazgató-választmány a jelentésedet köszönettel tudomásul vette, az előterjesztett javaslataidat elfogadta, s azokat igyekszik is megvalósítani, felkérvén Téged a további támogatásra. Alaposan megtárgyalta a kiadványok ügyét is. Ebben a vélemények eltértek. Voltak, kik valami kisebb dolgozatnak vagy legalább a múzeumi évi jelentésnek azonnali kiadása mellett foglaltak állást, a múzeum rövid történetének ismertetésével. A végén is úgy határoztak, hogy kb. május havában elfoglalhatja állását az új igazgató Herepei János, s várjuk meg őt, mert az ilyesmivel olyan sok apró-cseprő dolog van, hogy az egy egész embert kíván, működvelő azt el nem végezheti. Tehát az ő idejöveteléig semmi újításba nem kezdünk. Így is jól van. A továbbiakról majd értesíteni fogunk. Boldog húsvéti ünnepeket kívánva, szeretettel üdvözöl:

Felszeghi – igazgató-őr

63.

Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Igazgatóságának
Küküllővár, 1938. május 22.

Van szerencsém értesíteni, hogy legközelebbi kolozsvári tartózkodásom alatt találkoztam méltóságos Kispál László úrral, aki nekem igen becses, legnagyobbrészt székelyföldi vonatkozású magánlevéltárát mutatta meg. Levéltára anyagát feldolgozta, lefordította stb., rendezte. A levéltára sorsáról pedig – előzetes felvilágosításom és kérésem után – úgy nyilatkozott, hogy levéltárát egy ládába csomagolja, és a ládán az a felirat lesz: „a Székely Nemzeti Múzeum tulajdona". Tehát a Székely Nemzeti Múzeumra hagyja! Csekélységem igen megbecsülendőnek tartja az ilyen adományt, s még ugyanolyan fontosságúnak azt az igyekezetet, hogy a régi levéltár anyag, melyben székelyföldi vonatkozásokról van szó, egy helyre, éspedig a Székely Nemzeti Múzeumba kerüljön!! Talán helyesnek véli az Igazgatóság, ha kérem, hogy fenti bejelentésemre hivatkozva értesíti Kispál László Urat (Cluj, str. Gorun, 11. sz.), miszerint nemes elhatározását tudomásul vette! Kiváló tisztelettel

Dr. Köntzei Gerő
nyugalmazott járásorvos

64.

Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya
Kispál Lászlónak
Sepsiszentgyörgy, 1938. május 28.

Méltóságos Kispál László úr!

A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya dr. Köntzei Gerő nyugalmazott járásorvos úr közlése alapján örömmel értesült arról, hogy Méltóságod a birtokában levő értékes, főleg székelyföldi vonatkozású magánlevéltárát múzeumunkra fogja hagyni. Midőn e nagybecsű elhatározásáért hálás köszönetünket fejezzük ki, kérjük Méltóságodat, hogy múzeumunk iránt tanúsított szíves jóindulatát a jövőben is megőrizni kegyeskedjék. Kiváló tisztelettel: a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya nevében:

Dr. Keresztes Károly – ügyvezető alelnök
Konsza Samu – igazgató-őr

65.

Keresztes Károly Herepei Jánosnak
Sepsiszentgyörgy, 1938. július 11.

Nagyságos Herepei János igazgató úr!

Levelezést folytattunk Kispál László kolozsvári lakos úrral (str. Gorun, nr. 11) , aki dr. Köntzei Gerő küküllővári orvos úr közbenjárása alapján megígérte, hogy a tulajdonában lévő régi okmányokat, melyek sok háromszéki vonatkozású adatot őriznek, múzeumunknak fogja ajándékozni. Ez ügyben a mai napon vett levelében azt írja Kispál úr, hogy azt szeretné, ha valaki a múzeum részéről személyesen felkeresné, hogy úgy az okmányokat, mint a tulajdonában lévő régi családi képeit megmutathassa, és a hagyományozás módozatát is megtárgyalhassa. Ezért arra kérem, hogy mint erre illetékes, fáradjon el a fenti

címre mint a múzeum képviselője, és a mellékelt szabályzatunk alapján beszélje meg a dolgot Kispál úrral, hogy aztán itt személyesen tárgyalásairól beszámolhasson. Szívességét hálásan köszöni, és melegen üdvözli a viszontlátásig:

Dr. Keresztes – ügyvezető alelnök

Szabályzat

családi levéltáraknak a Székely Nemzeti Múzeumban való letéteményezésére és kezelésére.

1. A Székely Nemzeti Múzeum családi levéltárakat a család tulajdonjogának épségben tartása mellett letéteményül megőrzés céljából elfogad.

2. Letéteményezésre jogosult a levéltár tulajdonosa, illetőleg tulajdonosai, vagy az, aki a levéltárral jogosan rendelkezik.

3. A letéteményező a tulajdonjog, úgyszintén a letéteményezés illetékessége felől felmerülő ügyekben a Székely Nemzeti Múzeummal szemben szavatosságot vállal.

4. A letéteményező vagy maga gondoskodik a levéltárnak a Székely Nemzeti Múzeumba szállításáról, vagy kívánságára az átvétel és szállítás a Székely Nemzeti Múzeum által és költségén történik.

5. Minden családi levéltár a Székely Nemzeti Múzeum könyvtára levéltári osztályában, a többi anyagtól elkülönítve, a család neve alatt állíttatik fel.

6. Az átvétel megtörténtéről a letéteményező írásban értesíttetik.

7. Ha a letéteményező kívánja, a Székely Nemzeti Múzeum gondoskodik arról, hogy a letéteményező költségére hozzáértő szakember a levéltárról tartalom szerint való részletes lajstromot készítsen.

8. A letéteményezett levéltár, ha külön kikötés a letéteményezéskor a levéltárra vagy egyes darabjaira nézve nem történik, tudományos kutatás céljából a Székely Nemzeti Múzeum helyiségeiben használható. A letéteményezők vagy azok jogutódai szabályszerű térítvény ellenében ki is vihetnek a levéltárból darabokat, s erre másoknak is adhatnak engedélyt, úgyszintén a levéltár darabjairól hiteles másolatokat készíttethetnek.

9. A Székely Nemzeti Múzeumban letéteményezett családi levéltárnak vagy egyes darabjainak visszaadása a letéteményezőknek vagy azok igazolt jogutódainak kellőképp indokolt kívánságára, különös méltánylást érdemlő esetekben, kivételesen és csak a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának hozzájárulásával történhetik meg

66.

Herepei János jelentése Kispál László által felajánlott családi levéltár és arckép-olajfestmények ügyében.

Folyó hó 14-én felkerestem Kolozsvárt Fogoly u. (str. Gorun) 11. sz. a. lakó Kispál László Urat, aki a Székely Nemzeti Múzeum részére élőszóval is felajánlotta:

a. Családi levéltárát, amely több köteg Kispál családra vonatkozó rendezett okmányt (legrégebbik darabja 1570-ből származik), valamint ugyancsak több köteg Kisküküllő vármegyei család részben rendezett oklevelét tartalmazza.

b. A fenti levéltár betűsoros névmutatóját és leszármazási táblázatait.

c. Kispál úr által részben megírt, részben pedig ezután megírandó történeti munkájának kéziratát, amelynek tárgya: Háromszék vármegye múltja.

d. Öt darab olajfestésű arcképet, amely nem székely származású elődeit ábrázolja. Közöttük Újfalvy Sándor, a híres vadász és író, valamint felesége, Lészai Júlia arcképét.

Az a. és d. pont alattiakat halála esetében szándékozik a Múzeumunkra hagyni. Éppen ezért megkérte alulírottat, hogy legközelebbi Kolozsvárra való jövetele alkalmával adományozót keresse fel, hogy az ajándékozási okiratot együttesen kiállítsák. A b. pont alatti 81 számozott ívrétű lap terjedelmű bekötött füzetet már most Múzeumunknak adta. Így ezt alulírott magával is hozta. A c. pont alatti kézirat első részletét legközelebbi alkalommal hasonlóképpen át fogja adni Múzeumunknak.

Herepei

Sepsiszentgyörgy, 1938. július 20.

67.

Köntzei Gerő Felszeghi Istvánnak

Küküllővár, 1938. október 3.

Kedves Pista Barátom!

Ez évben három lelkes entomológust fedeztem fel, akik Székelyföldön laknak és gyűjtenek, dolgoznak. Miután nálam is, fentieknél is mind jobban szaporodik a Székely Nemzeti Múzeumnak szánt anyag, férőhelyünk meg igen korlátolt, hogy felesleges példányszámú anyagot ne tegyünk félre, szükségem volna a Múzeumban levő 19 rovardobozban (csak a lepkéket értem) az általam felállított rendszerbe behelyezett lepkék neveit és számát (db) kiírni!! Egy jó diák hamar megcsinálná, tehát kérlek, járj közbe vagy hass oda, hogy én ezt a jegyzéket megkapjam! Én kellett volna összeírjam, de mindig a sietség teszi befejezetlenné az ilyen munkákat. Gyönyörű „exotákat" is fog kapni a Székely Nemzeti Múzeum! Mi hír-újság a Múzeum berkeiben? Dr. Kolosváry Gábor Budapestről küld még irodalmat? Az anyag küldését beszüntette postán véglegesen és tudtommal. Rovardobozok készíttetéséről az új szekrénybe intézkedtetek-e? Különben megáll a munkánk! Mindnyájatokat atyafiságosan üdvözöl híved:

Dr. Köntzei Gerő

68.

Herepei János Köntzei Gerőnek

Sepsiszentgyörgy, 1938. október 7.

Mélyen tisztelt Főorvos Úr!

Hivatkozással Felszeghi István úrhoz múlt hó 13-án intézett nagybecsű levelére, mellékelten megküldjük a szíves ajándékozása folytán múzeumunk gyűjteménytárában levő lepkék névjegyzékét. Hálásan köszönjük mindenkori szíves gondoskodását. S örömmel várjuk az ígért további szaporulatot. Egyúttal közöljük, hogy Kolosváry Gábor úrtól az elmúlt hónapban is érkezett egy különlenyomat. A gyűjteményt különben Szabó József tanár a gondozásába vette, s mint múzeumőr ezután is igyekezni fog a legnagyobb rendben tartani. Alulírott pedig, mint akinek már volt szerencséje mélyen tisztelt Főorvos úrral ezelőtt öt esztendővel Makkfalván találkozni,[95] tisztelettel kéri a múzeum fejlesztése körüli további értékes, szíves támogatását. Kiváló tisztelettel:

Herepei – igazgató

1 db melléklet

Pieridae

Aporia crataegi 1 db

Pieris brassicae 3 db (rongált 1 db)

Pieris rapae 4 db

Pieris napi 5 db

[95] Herepei 1935-ben Makkfalván végzett ásatást az Erdélyi Múzeum-Egyesület megbízásából.

Pieris daplidice 1 db
Euchloe cardamines 1 db
Colias hyale 2 db
Colias chrysotheme 1 db
Gonopteryx rhamni 2 db
Leptidia sinapis 3 db

Lymantria dispar 2 db
Diphtera alpium 2 db
Acronycta psi 1 db

Agrotis lignifera 1 db
Agrotis putris 2 db (egyik rossz szárnyú)
Agrotis tritici L. 1 db
Agrotis ipsilon Rott 1 db
Epineuronia popularis 2 db

Agrotis signum 1 db (rongált)
Agrotis obsenva 1 db
Agrotis c-nigrum 1 db
Agrotis plecta 2 db (egyik görbe)

Lycaenidae
Thecla pruni 1 db (erősen rongált)
Zephyrus betulae 1 db (rongált)
Chrysophanus albopunctata 1 db
Chrysophanus virgaureae 4 db
Chrysophanus phlaeas 1 db
Chrysophanus eleus 2 db
Lycaena argus 3 db
Lycaena argyrognomon 1 db
Lycaena eumedon 2 db (egyik tört szárnyú)
Lycaena icarus 2 db (egyik görbe)
Lycaena meleager 1 db
Lycaena bellargus 1 db

Epinephele jurtina 1 db
Coenonympha iphis 3 db
Coenonympha sp. 2 db
Coenonympha arcania 2 db
Pararge megaera 1 db
Pararge maera 2 db
Pamphila flava 1 db (rongált szárnyú)
Augiades comma 1 db
Augiades sylvanus 2 db (egyik rongált)
Carchadorus alceae 2 db (egyik fejletlen)
Hesperia carthami 2 db

Satyridae
Melanargia galathea 2 db
Erebia medusa 1 db (félszárnyú)
Erebia aethiops 2 db
Erebia euryale 4 db
Erebia ligea 3 db (2 kopott)
Satyrus semele 1 db
Aphantopus hyperantus 3 db (egynek szárnya lekonyult)
Melitaea phoebe 1 db
Melitaea didyma 1 db
Melitaea trivia 1 db (egyik hibás szárnyú)
Melitaea athalia 5 db
Argynnis sp. 1 db
Argynnis lathonia 2 db
Argynnis niobe ab. eris 2 db
Argynnis aglaja 5 db
Argynnis niobe 1 db
Argynnis adippe 2 db
Argynnis paphia 4 db

Papilionidae
Papilio podalirius 1 db
Papilio machaon 1 db (rongált)
Parnassius apollo 4 db
Parnassius mnemosyne 5 db

Nymphalidae
Apatura iris 2 db
Limenitis populi 1 db
Limenitis camilla 1 db
Neptis lucilla 3 db (1 rongált)
Vanessa antiopa 1 db
Vanessa io 3 db (egy szárnya lekonyult)
Vanessa urticae 1 db
Vanessa polychloros 1 db
Polygonia l-album 1 db (kopott)
Polygonia c-album 4 db (egynek a szárnya hiányos)
Pyrameis atalanta 2 db
Arachnia levana 1 db
Arachnia prorsa 4 db

Saturnia pavonia 1 db
Macrothylacia rubi 1 db
Odonestis pruni 1 db

Ochrostigma melagona 2 db
Phalera bucephala 1 db
Saturnia pyri 1 db (görbe szárnyú)

Acherontia atropos 1 db
Smerinthus tiliae 1 db
Drymonia chaonia 2 db
Lycaena semiargus 1 db
Lycaena arion 1 db

Sphingidae
Macroglossa fuciforme 1 db
Macroglossa bombyliformis 1 db
Deilephila porcellus 1 db
Sphinx convolvuli 1 db (és báb)

Leucania pallens 1 db (potroha hiányzik)
Grammesia trigrammica 2 db
Caradrina respersa 1 db (hibás)
Caradrina alsines 2 db

Brachionycha
Trachea atriplicis 3 db
Trachea lucipara 1 db
Brotolomia meticulosa 1 db

Diloba coeruleocephala 1 db
Apamea testacea 3 db
Hadena monoglypha 1 db

Mamestra nebulosa 2 db
Mamestra persicariae 2 db
Mamestra genistae 1 db (rongált)
Mamestra dissimilis 1 db
Mamestra thalassina 1 db
Mamestra contigua 1 db

69.
Köntzei Gerő Herepei Jánosnak
Küküllővár, 1938. október 9.

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Ma érkezett szíves levelére van szerencsém a következőkben válaszolni! A mellékelt kimutatást megkaptam, aszerint fogom az állatokat pótolni és az újakat félretenni. Az ott elhelyezett állatok mind „macrók", és miután a „micrók" kb. háromszor annyian vannak, ezeknek bár kevesebb férőhely kell, mégis nálam sok helyet foglalnak el: Azért kértem a Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóságától, hogy újabb dobozok beszerzéséről gondoskodjék, hogy a munka – szaporítás – meg ne álljon! Kérem az Igazgató Urat, hogy Fadgyas Annuskától a vonatkozó iratokat kerestesse ki, és az évek óta rendszeresen megtett évi jelentéseimet és indítványaimat átolvasni szíveskedjék, már csak azért is, hogy intenciómról meggyőződhessék! Nálam most is sokszáz állat, éspedig székelyföldi van raktáron, de ott nincs hová állandóan elhelyezni! Ha a Múzeum nem gondoskodik dobozokról, akkor megáll a munka! Ha Igazgató Úr az előbbi évekről tett jelentéseimet átolvasni szíveskedik, akkor sok minden egyéb magyarázatom és javaslatom felesleges. Az előző években gyűjtött állatok – ott a Múzeumban – sincsenek preparálva, nálam is vannak halak a Székelyföldről, és preparálás hiányában (tudniillik nem győzöm szesszel feltölteni) tönkremennek; szóval e téren is valami rendet kellene teremteni. Jelentem, hogy ez évben is a Székelyföld kutatása érdekében a Gyilkos-tó környékén gyűjtöttem a Székely Nemzeti Múzeum javára. Az ott gyűjtött állatok preparálva nálam vannak; várják végleges elhelyezésüket! Kolosváry tanár úrral állandó levelezésben vagyok, és éppen a múlt napokban jött levele és küldeménye alapján jelenthetem, hogy egy nagy könyvet küldött nekem átnézés végett, de a Székely Nemzeti Múzeum részére; alkalomadtán vagy nagyobb küldemény felgyűlése esetén elküldöm! Kilátásba helyezte a tanár úr, hogy újabb értékes küldeményt fog kapni a Székely Nemzeti Múzeum! Jelzem, hogy a tanár úrnak én Székelyföldön gyűjtött állatokat küldök – főleg pókokat –, és így próbálom valamennyire honorálni a Székely Nemzeti Múzeum részére küldött irodalmat! Persze ebben egyéb okok is szerepelnek. Jelentem továbbá, hogy három lelkes entomológust fedeztem fel, akik a Székelyföldön nagy sikerrel gyűjtöttek, és értékes előfordulási adattal gazdagítják az irodalmat, ezeket mindenképpen segítem, de az ára: a Székely Nemzeti Múzeumnak is adni ritka vagy általuk fogott állatokat! Jövő évben remélhetőleg ezekkel tehetek eredményes székelyföldi gyűjtőutat! Kérem fígyelmeztesse a Szabó tanár múzeumőr Urat, hogy kéthetenként gondosan nézze át az összes rovardobozokat, hogy kár bennük ne essék! E tárgyban is egy híres coleopterológussal állok levelezésben, sajnos nagyon messze lakik innen, hogy szívességét tudnók értékesíteni! De állatokat küldök neki! A különlenyomatok nem jelenhettek volna meg Sepsiszentgyörgyön jelzéssel? Ez is egy probléma! Kiváló tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő
nyugalmazott járásorvos

1940

70.
Köntzei Gerő Herepei Jánosnak
Küküllővár, 1940. január 31.

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Múlt hó 8-án 240-1939 szám alatt kelt becses levele megérkezett; most azonban nem az a fő, hogy az Igazgató Urat erről értesítsem, hanem az a gondolat késztet írásra, amely azóta is foglalkoztat, s amelynek veleje az, hogy igaz, miszerint én 1932-ben nemcsak a szűkebb körű múzeumi választmánynak, hanem főleg Csutak Vilmos barátomnak is megígértem a Székely Nemzeti Múzeum pártfogását – gyenge erőmhöz mérten, és ha a Múzeum is ebben segítségemre lesz! Ugyebár egy Múzeum pártfogásához, gyarapításához az elméleti jóindulaton kívül (és főleg természettudományi értelemben) gyakorlati jóindulat is kell. Csekélységem ezt is foganatosította anyagi erőmhöz képest, és a kimondtam (és ottan helyeselt) elvet, hogy tudniillik elsősorban székelyföldi anyagot gyűjtsünk a Múzeum részére! A tavalyi évben is és azelőtt (1932-től errefelé) is egy év kivételével a Székelyföld különböző vidékeire utaztam anyagot gyűjteni, és a gyűjtött anyag feldolgozása után egy kis részét oda is szállítottam, és tudományos rendbe szedtem; az anyagom nagyobb része ott is, s nagyobb számban (többszáz állat) itt van nálam raktáron – de már nincs férőhelyem az elraktározásra itten –, s eddigi tudásom szerint ott sincs! Így tehát részemről nem marad más hátra, mint a gyűjtés mérséklése, esetleg beszüntetése, mert hát feleslegest vagy nem eléggé őrizhető anyagot gyűjteni oktondiságnak tartom! Úgy látszik, az eredményből, hogy előző években hiába kértem a rovartani férőhelyek (dobozok) gyarapítását, hiába küldtem oda pl. a gróf Teleki Jenő bogárraktárának egy részét, s egyelőre a Dr. Kolosváry tanár úr nagy könyvadományai is használatlanul várják a forgatást. Jól tudom, és az Igazgató Úr biztosan még jobban tudja, hogy a kicsinyesnek látszó, de aprólékos és részletező természettudományi munkának van biztos sikere és alapvető fontossága. Ha ugyanis nem így dolgozunk, akkor vagy gyerekes munkát, vagy felületes időpazarlást végzünk! Azt is jól tudom, hogy egy olyan tekintélyes Múzeumnak, mint az Önöké, vannak nagyobb és van sokféle érdemesebb célkitűzése. Helyes! Azonban már régebben úgy vettem észre, hogy a múzeumi zoológiai osztályt nem olyan felkarolással veszik tekintetbe, mint az éppen a mai anyagias világban nemcsak megérdemelné, hanem elsősorban megkövetelné! Pl. a szászok Nagyszebenben miért éppen csak zoológiai múzeumot tartanak fenn, és hihetetlen anyagi és erkölcsi támogatással építik tovább? Nem tudnák ezt a székelyek is utánozni vgy még különbet? Nagy örömmel hallottam Török elnök úrtól, hogy építkezik a Székely Nemzeti Múzeum![96] Hála Istennek! Ez a Önök – vezetőség – dolga, de viszont engem aggaszt, nem látok tudniillik utánpótlást az én dolgomban, hogy ezer néhány állatomat (habár „csak" lepke vagy rovar, bogár) nem tudom a Múzeumban elhelyezni! Több éven át beküldött évi jelentéseimben és indítványaim után nem tartom eléggé eredményesnek azt, hogy évek alatt egy rovarszekrényt és 20 doboz beszerzését tudtam elérni! Az sem fér a fejembe, tehát „künt" tartom, hogy olyan székely központban, mint Szentgyörgy, nincs a Múzeumnak belső gyakorlati munkása; elsősorban az illetékes (zoológus) múzeumőr, aztán bejáró dolgozó (nemcsak szónokló!) munkatársak, akik csak a nemes közjóért, a tudományért, a tudományos munka sikeréért, a székely nép Múzeumáért, végtére a népéért szorgalmatoskodjanak bent a Múzeum külön dolgozószobájában! Akár csak egy arra szánt sarok-munkaasztalnál! Ma nehéz idők vannak? Voltak, vannak és lesznek! De azért ne dolgozzunk kiki a maga őrhelyén? Nem élc, hanem való igaz, hogy a világháborúban a botanikus tanár roham közben megállt kitépni egy ritka növényt, és *für das Volk*[97] megmenteni a tudománynak! Tehát azt a bizonyos pártfogást így értem, bármilyen biztos is az részemről, csak így tartom megvalósíthatónak! Egyébként maradok kiváló tisztelettel őszinte híve:

Dr. Köntzei Gerő
nyugalmazott járásorvos

[96] Eszerint Herepei már a 2. bécsi döntés előtt lépéseket tett a múzeumépület bővítésére.

[97] A népért (ném.).

71.
Herepei János Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1940. február 4.

Igen tisztelt Főorvos Úr!

Múlt hónap 31-én kelt s a mai napon kézbesített levelére sietek válaszolni, annál is inkább, mivel hangjából nem egészen igazságos vádat olvasok ki. Jóllehet minden jó tanácsot mindenkitől, de különösen olyanoktól, akik múzeumunk jóakarói és jótevői közé tartoznak, szíves köszönettel elfogadok, azonban éppen a Székely Nemzeti Múzeum érdeke miatt nem hagyhatom szó nélkül, hogyha a jóakarók szemében nem a kellő világításban tűnik fel a mi buzgóságunk. Méltóztatik tudni, hogy pontosan másfél évvel ezelőtt vettem át szeretett múzeumunk igazgatását. Tehát az idő is nagyon rövid, amellett pedig szerfölött súlyos volt, hogy ezalatt valami messzibb láthatót is alkothattam volna. Nem szokásom beszélni a tetteimről, amelyek a magam véleménye szerint amúgyis csak parányiak, nem szeretek beszélni a terveimről, amelyek csak akkor érnek valamit, ha majd sikerülni fog a megvalósításuk, minthogy azonban *súlyt helyezek igen tisztelt Főorvos Úr jóindulatára*, nem mulaszthatom el, hogy mindezeket, bár nagy vonásokban, mégis el ne mondjam. Jól ismeri Főorvos Úr, hogy múzeumunk állattára mindössze egy szobába van összezsúfolva. Ez a nagy tömöttség egyelőre teljesen lehetetlenné teszi ennek a gyűjteménynek a szaporíthatását és kellő elrendezhetését. Idejövetelemkor az volt az elgondolásom, hogy az állattárat elhelyezem az alagsorba, ahol azután három nagy helyiséget kapna. Éppen ezért a kollégium fizikatanárával tavaszi száraz időben megmérettem e helyiség levegőjének páratartalmát. Sajnos, az eredmény azt mutatta, hogy oda hosszabb időre semmiféle preparált holmit nem szabad elhelyeznünk. Erre a helyiségek kiszárítására gondoltam. Tervet is kértem a vállalkozó mérnöktől az egész múzeumépületnek körülalagcsövezésére. Ezután lekérettem Kós Károlyt, aki azonban azt a felvilágosítást adta, hogy itt hiába kísérleteznénk akár alagcsövekkel, vagy akármivel is: a földalatti helyiségek addig soha sem lesznek teljesen használhatók, amíg a múzeum nem lesz olyan anyagi helyzetben, hogy benne a levegőt télennyáron egyformán enyhe hőmérséklet alatt tarthassa. Minthogy tehát erről teljesen le kellett tennem, ekkor gondoltunk az építésre azzal az eltervezéssel, hogy az új épületszárnyba a néprajzi gyűjteményt s a dolgozó- és a laboratóriumhelyiségeket helyezném el, míg a mai néprajzi termekben a természetrajzi gyűjtemények nyernének elhelyezést. Csakhogy egyelőre ez csupáncsak terv, mivel a megvalósításához sok-sok pénzre volna szükségem; ez pedig – különösen a mai nehéz viszonyok között – mindenkinél szűkösen áll. Remélem, ezek átgondolása után másképpen fog felőlem gondolkozni, mélyen tisztelt Főorvos Úr! Hogy pedig a természetrajz gyűjteményben az elmúlt másfél esztendő alatt mit csináltam: nem sok, de azért azt is elmondom, annál is inkább, mert sem a néprajzi, sem a régészeti gyűjteményekben még ennyit sem tehettem, mivel minden nélkülözhető pénzünket a fedélzet és a cserepezés súlyos romlásainak megjavítására kellett fordítanunk. Először is az elmúlt esztendőben a kisemlősök számára csináltattam a madárszekrényekkel egyenlő nagyságú szekrényt. Majd a néprajzi gyűjteménybe szolgáló ajtót bedeszkáztattam, hogy arra a falra elhelyezhessük az újonnan kapott medvebőröket. Azután Brassóból kihozattunk egy szakértő állatkitömő nőt, aki a bölény bőrének sok folytonossági hiányát és kopását teljesen rendbe hozta. Természetesen kívánatos volna az állat helyes testalkatának visszaadása is, csakhogy ez csekély ötvenezer lejbe kerülne, ami pedig nem terem meg a lájbizsebünkben. A „csak" lepkékkel, rovarokkal, bogarakkal is volna bizonyos kis tervem, minthogy azonban kifogytam a pénzből, így várnom kell, amíg valamennyi megint együtt lesz. Illetőleg, minthogy csak kis költségvetéssel dolgozhatom, előbb most már más osztályok fognak sorra kerülni. Szűk lehetőségek között, természetesen, egyszerre nagyot alkotnunk nem lehet. Mindennek megvan a maga ideje, csak türelmünk kell legyen hozzá. Ami pedig a belső gyakorlati munkát illeti, ha akármit is csinálnék, jelenleg több szakértőt vagy csak műkedvelőt is a mostani múzeumőrnél itt helyben nem találhatnék. A kineveléshez pedig idő kell, annál is inkább, mivel a mostani fiatal, de nagyon értelmes, derék munkatársam főképpen növényész. De ez nem számíthat, mert így is szorgalmasan dolgozna, ha abban is sok minden sokszor nem hátráltatná: elsősorban a kenyeret adó foglalkozása, a tanárság. (Különösképpen szeptember óta a bevonult földrajztanár összes óráit is ő látja el.) Azután a kollégium természetrajzi szertárát is regenerálnia kell; majd pedig a konviktus gazdája; végezetül a szünidőnek csak egy bizonyos részét töltheti városunkban, mivel, nem lévén házas ember, Kolozsvárt lakó özvegy édesanyjának házáról, kertjéről, szőlőjéről ő neki kell gondoskodnia. Ismétlem, hogy bár nagyon derék, lelkiismeretes, szolgálatkész, értelmes és a gyűjteményünkben minden ellenszolgáltatás nélkül dolgozó férfi – de a múzeum szolgálatában nagyon természetesen a fenti okokból kifolyólag mégsem lehet egész ember, sem ő, sem helyette más sem. Minthogy múzeumunknak nem egy, de hét és rövidesen már nyolc alosztálya lesz, természetesen mindeniknek gondja és ellátása nagy gond mindnyájunk vállán, különösen akkor, amikor igen sokszor a legsúlyosabb anyagi nehézségekkel kell megküzdenünk, s amikor a gyűjtemények gondozása mellett az eltelt közel három évtized alatt magában az épületben beállott romlásokat is gyökeresen javítanunk kell. Én azonban erősen bízom intézményünk minden barátjának áldozatkészségében, munkatársaim tettrekészségében és a magam erős akaratában! Hálás köszönettel tartozunk Főorvos Úrnak eddigi fáradhatatlan szorgalmáért, természetrajzi gyűjteményünk értékes szaporításáért s egyáltalában a Székelyföld természetrajz-tudományának nagy szeretetéért, azonban éppen ezért bízunk abban is, hogy megérti alólírottat akkor, amikor fokozatos, kitartó és megalapozott munka árán akarja a derék elődök nagy alkotását lehetőleg színvonalon tartani, s Isten segítségével s a jóakarók megértő támogatásával és áldozatkészségével fokonként talán még előbbre is vinni. Nem vagyok szónokló ember, nem is akarok, de nem is tudok lenni. Munkatársaimtól, barátaimtól, jó embereimtől mindég ügyszeretetet, egymás szeretetét és belátását kértem s kérek ma is, így azután – remélem – sikerülni fog szeretett intézményünket csekély erőnkhöz mérten is méltón szolgálni. Hiszem, hogy igen tisztelt Főorvos Úr megértett, s hiszem, hogy segítségemre lesz. Kiváló tisztelettel:

Herepei – igazgató

Ui. Bocsásson meg, hogy levelem szövegéből kifelejtettem az alábbi lényeges pontot: Mindenek fölött pedig arra kérem Főorvos Urat, hogy a mindnyájunk által nagyraértékelt gyűjtését ezután se mérsékelje, mivel csak így lehet majd azt a gyűjteményt, amelynek megteremtéséhez nagyban hozzájárult és, hiszem, ezután is hozzá fog járulni, tudományos szempontból lehetőleg tökéletes értékűvé tenni. Láthatja Főorvos Úr, hogy a természetrajzi gyűjtemény elhelyezésének megoldása felől máris sokat törtem a fejemet, és hogy a megoldás csakis idő kérdése. Addig is azonban eddigi s ezutáni gyűjtését kérem tartsa becses gondozása alatt, hiszen mostan – a fenti körülmények miatt – úgyis csak ott lehet a legmegfelelőbb helyen.

72.
Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Igazgatóságának
Küküllővár, 1940. április 29.

Van szerencsém, hogy mai nap ládába csomagolva a következő tárgyakat küldöm és ajándékozom:

1. egy db vadkankoponya (sérült, de igen erős agyarakkal)
2. egy db újkori medvekoponya
3. egy db őskori medve felső álcsont, darabja tépőfoggal
4. egy db gólyakoponya
5. egy db galambászölyv-koponya
6. egy db ölyv(?)koponya
7. egy db kis sólyomkoponya
8. egy db mátyásmadár-koponya
9. egy db csapdába tört uhu- (bagoly)láb
10. két db ölyvláb
11. 15 db kisebb-nagyobb állattani közlemény (értekezés stb.)
12. 1 db könyv: Dr. Kolosváry Gábor: *Magyarország kaszáspókjai*

Jegyzet: a külön csomagolt, kihullt fogak a koponyákba beragasztandók; a származási adatokat csak ideiglenesen jegyeztem; ha fenti tárgyakra a Múzeumnak nincs szüksége (vagy azok valamelyikére), akkor a feleslegeket átadni kérem a Mikó Kollégium állattára részére, demonstrációs vagy oktatási célra.

Külföldi magyar állattani munkák útban vannak! Szíves értesítést kérek arról, hogy fenti természetű száraz állattani anyagra egyáltalán van-e szüksége a Múzeumnak? Tisztelettel:

Dr. Köntzei Gerő
nyugalmazott járásorvos

73.
Herepei János Köntzei Gerőnek
Sepsiszentgyörgy, 1940. május 4.

Mélyen tisztelt Főorvos Úr!

Hivatozással múlt hónap 29-én kelt becses soraira, tisztelettel értesítjük, hogy egyidejüleg postára adott küldeménye a mai napon megérkezett. Kérjük, fogadja soha nem szűnő gondoskodásáért őszinte hálás köszönetünket. Egyúttal szíves tudomására hozzuk, hogy a tudományos szakértekezéseket és könyveket leltározva máris beiktattuk könyvtárunk anyagába, mígnem a ládika egyéb tartalmát képező muzeális tárgyak egyelőre nem kerülhetnek feldolgozás alá, részben mivel természetrajzi osztályunk őre az elmúlt napokban katonának vonult be, részben pedig mivel természetrajzi gyűjteményünket helyiségeiből ideiglenesen ki kellett lakoltatnunk a termek mennyezetén végzendő javítási munkálatok miatt. Mindezek befejezése után azonban ez is meg fog történni. Még egyszer megköszönve értékes ajándékát, maradunk őszinte tisztelettel.

Herepei – igazgató

1947

74.
Köntzei Gerő a Székely Nemzeti Múzeum
Intézőbizottságának
Küküllővár, 1947. január 28.

Az iránt érdeklődöm, hogy most van-e a múzeumnak olyan őre vagy barátja, aki zoológus és különlegesen lepkész? Van egy sereg hazai, japáni, kínai szárított, tasakban elhelyezett lepkém, felesleges nagy számban! Ha volna szakértőjük, küldenék egy postacsomagot, hogy azzal is gazdagítsam a múzeum anyagát. De őszintén tessék megírni, mert utóvégre azoknak a szép állatoknak teljesen mindegy, hogy ott egye meg őket a porféreg, vagy nálam várják a feltámadást! Üdvözlettel:

Dr. Köntzei Gerő

1980

75.
Könczei Ádám Dr. Kovács Sándornak
Kolozsvár, 1980. november 23.

Kedves Sanyi!

Elnézésedet kérem a késésért, de restelkedve kell bevallanom, hogy apám életrajzának időpontjait (nem utolsósorban minden családi irat stb. megsemmisülése következtében) csak hozzávetőlegesen ismertem.[98]

Végül is a Marosvásárhelyt élő egyik nagynénémtől, özv. dr. Szabó Jenőné Köntzei Lenkétől és Ilma nénémtől sikerült megtudnom az életrajz néhány nélkülözhetetlen időpontját.

A születés helyét majd megpróbálom tisztázni.[99] A másik kérdőjelet viszont te tudod jobban.

Hogy némi töredék mégis került Sepsiszentgyörgyre, ez számomra is meglepetés, maga a gazdag gyűjtemény viszont – tudtommal – jóvátehetetlenül elenyészett, megsemmisült. Mint annyi más „megszámolatlan" tudományos és kulturális értékünk. (Ezt éppen a sepsiszentgyörgyi Múzeum tudhatja a legjobban.) Ezek borzasztó dolgok.

Levelem Benedek Ili unokahúgom lesz szíves átadni.[100]

További sok sikert kívánva szeretettel üdvözöl

Könczei Ádám

Dr. Köntzei[101] Gerő

1875. február 18-án született Küküllővárt (Felsőkarácsonyfalván?), az egykori Kis-Küküllő megyében. Nyolc gyermek közül elsőként apai ágon torjai, anyai ágon kovásznai származású családból.

A középiskolát a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban végezte, az orvosi egyetemet Kolozsvárt 1899-ben. Purjesz tanársegédje, a család közbeavatkozására azonban elkerül Kolozsvárról. Körorvos Zágonban, majd hosszú ideig járásorvos a Hunyad megyei Hátszegen, végül törvényszéki orvos Hátszegen – Déván.

A húszas évek elején – a hűség- (királyi) eskü megtagadása miatt – menesztik, kitoloncolják, visszavonul Küküllővárra,

[98] Ennek a tényállásnak egy másik lehetséges magyarázata, hogy az 1928-ban született Könczei Ádám egyrészt késői gyerek volt (Köntzei Gerő 53 éves volt, amikor a fia született), másrészt tulajdonképpen alig élt együtt Köntzei Gerővel, hiszen középiskoláit Kolozsváron és Nagyváradon járta, a háború alatt leventeként megjárta a frontvonalakat, majd Kolozsváron egyetemista – amikor Köntzei Gerő meghalt, Könczei Ádám a Bolyai Tudományegyetem hallgatója volt. (Ez és a következő jegyzetek Könczei Csongor megj.)

[99] Erre valószínűleg nem került sor, Könczei Ádám 1983-ban tragikus hirtelenséggel elhunyt.

[100] Könczei Ádám nagyobbik nővérének harmadik leánya, aki jelenleg Hosszúaszón él, mint annak egyetlen itthon, Romániában élő leszármazottja.

[101] A Könczei családnév hol a régies tz-vel, hol cz-vel jelenik meg, hol a hagyományos -y végződéssel, hol i-vel. Könczei Ádám után az ő családja a Könczei változatot használja.

magánorvosi rendelőt nyit, gazdálkodik. Viszonylag későn megnősül, három gyermeke (két lánya és egy fia) születik.[102]

A Retyezát állatvilágának általában, rovar-lepkevilágának különösen alapos ismerője és szakszerű gyűjtője volt. A Retyezátra élete további szakaszában is – lehetőségeihez képest – rendszeresen vissza-visszatért.

Baráti szálak fűzték a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumhoz és Csutak Vilmoshoz. Szoros barátság és hosszantartó együttműködés fűzte Diószeghy Lászlóhoz. Tagja volt a Természettudományi Társulatnak (Társaságnak?).

Mintegy 10 000-féle lepkéből álló, rendszerezett és adatolt lepkegyűjteményét és szerényebb mennyiségű rovar- (bogár)gyűjteményét szakkönyvtárával és felszerelésével együtt végrendeletében a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak adományozta. A gyűjtemény azonban az 1940-es túlkapások során tönkrement. Ugyanakkor megsemmisült régiségekkel teli értékes könyvtára a család régi háromszéki levelesládájával, saját levelezése és idős korában hosszasan írt önéletírása, valamint gazdag természettudományi szakkönyvtára – mindezeket elégették.[103]

1949. május 29-én halt meg Marosvásárhelyt a kórházban.

(Kolozsvárt, 1980. november 23-án
Könczei Ádám)

*

Köszönetnyilvánítás

Itt szeretném megköszönni Könczei Csongornak (Kolozsvár) a tisztázó adatokat, és hogy rendelkezésemre bocsátotta Könczei Ádám Kovács Sándorhoz intézett 1980. évi levelét. Ugyancsak nagyon köszönöm Máté Hajnalka és Máté János (Küküllővár), valamint Józsa Miklós és Dvoracsek Ágoston (Nagyenyed) adatait.

Kocs Irén – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; kocsiren.sznm@gmail.com

Irodalom

BODÓ S. – VIGA Gy. (szerk.)
2002 *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok,* Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest.

BOÉR H.
2002 Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetéhez, *Acta (Siculica)* 2001/1 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 1), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 217–234.
2002a A Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyvei, 1937–1940, *Acta (Siculica)* 2000/2 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 2), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 215–239.
2004 A Székely Nemzeti Múzeum vezetőségi jegyzőkönyvei, 1945–1955, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 3), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 161–295.

CĂPUŞE, I. – KOVÁCS, Al.
1987 *Catalogul colecţiei de lepidoptere „László Diószeghy" de la Muzeul Judeţean Covasna, Sfintu Gheorghe*, Institutul de Speologie „Emil Racoviţă", Bucureşti.

GUDENUS J. J.
2005 *A magyarországi főnemesség 20. századi genealógiája,* Arcanum CD, Heraldika Kiadó, Budapest.

HEREPEI J.
2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 3), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 37–132.

KOCS I.
2002 Zoológus munkatársak levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal, 1928–1932, *Acta (Siculica)* 2000/2 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 2), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 87–125.
2008 Diószeghy László és a Székely Nemzeti Múzeum, 1934–1943, *Acta Siculica 2008*, Sámán Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 65–86.

TÓTH Sz. – BOÉR H.
2002 Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között, *Acta (Siculica)* 2001/1 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 1), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 163–216.

VINCZE G.
1994 *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1953*, Budapest–Szeged, 74.

WOLF T.
2002 A székelyföldi kutatóutak (1928–1940), *Acta (Siculica)* 2000/2 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 2), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 39–85.

[102] Felesége a pókai származású Nagy Ilma (1892–1942), gyermekeik: Benedekné Köntzey Honoráta (1923–2009), Guráthné Köntzey Ilma (1925–1987) és Könczei Ádám (1928. január 1. – 1983. június 14.).

[103] A küküllővári családi kúriával együtt (a bútorokat széthordták, a zongorát és a könyvtárat elégették stb.). A családi emlékezet szerint nagyapámat 1949. március 1-jén, hajnali háromkor hurcolták el, a ház és a gazdaság lerombolására, széthordására ezután kerülhetett sor. Erről az éjszakáról így ír Vincze Gábor: „1949. március 3. A 87. sz. törvény megjelenését követő nap hajnalán „kiemelnek", kényszerlakhelyekre (domiciliul obligatoriu) hurcolnak országszerte mintegy 3500–5000 földbirtokos családot. Erdélyben Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Nagyenyed, Gyulafehérvár és Déva lett kijelölve számukra."

Corespondența lui Gerő Köntzei şi corespondeța conexă cu Muzeul Național Secuiesc, 1933-1980

(Rezumat)

Gerő Köntzei (1875-1949) a fost unul dintre cei mai marcanți colaboratori ai Muzeului Național Secuiesc în perioada interbelică. Corespondența lui dintre 1930 şi 1932 am publicat-o în volumul omagial editat cu ocazia aniversării a 125 de ani de existență a muzeului. Prezenta publicație conține corespondența de după 1933, respectiv cea conexă a muzeului, care se referă în primul rând la angajarea unui specialist în domeniul ştiințelor naturii.

Gerő Köntzei s-a implicat în activitatea de cercetare a Muzeului Național Secuiesc. Cu scopul de a îmbogăți colecția muzeului, a mobilizat zoologii care investigau Ținutul Secuiesc, a organizat expedițiile „Harghita" (1934, 1935). Pe lângă relatarea traseelor de colectare, în această corespondență a tratat şi probleme muzeologice specifice. Gerő Köntzei a avut numeroase sugestii, printre care insista asupra achiziționării unor cutii pentru insecte şi dulapuri, respectiv angajării unui specialist zoolog permanent. A depus la conducerea muzeului rapoarte regulate privind activitatea lui efectuată în interesul muzeului. În 1949 a fost evacuat; atunci s-au nimicit şi colecțiile sale rămase la Cetatea de Baltă.

Correspondence of Gerő Köntzei with Székely National Museum and related correspondence, 1933–1980

(Abstract)

Gerő Köntzei (1875–1980) was one of the most significant collaborators of Székely National Museum in the interwar period. I published his letters from 1930 till 1932 in the memorial volume published on the occasion of the museum's 125th anniversary. This paper deals with those that were written after 1933 and the museum's correspondence connected to them, especially those related to the museum's intent to hire a natural scientist.

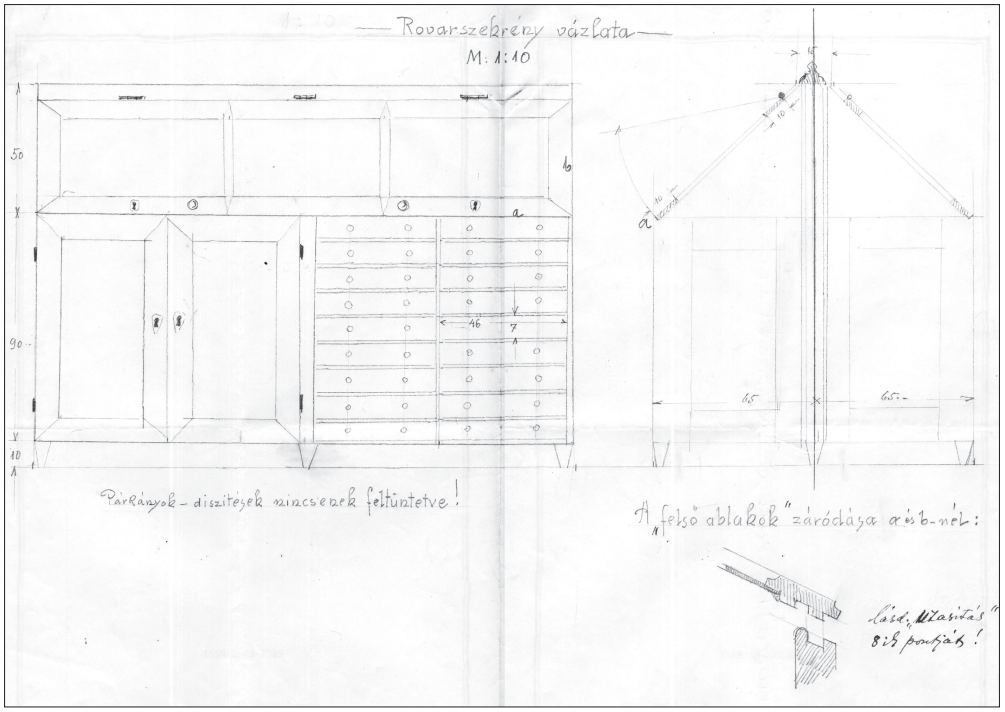
Gerő Köntzei took active part in the museum's research activities. In order to enrich the museum's collections he mobilized the zoologist that have been investigating Székelyföld, organized the Hargita expeditions (1934, 1935). Besides relating the collecting routes, his letters also treated specific museological matters. Gerő Köntzei had lots of suggestions, among others he urged the acquisition of insect boxes and furniture and proposed hiring a permanent zoologist. He handed in regular reports to the museum management about his activity performed in the benefit of the museum. In 1949 he was expatriated and his collections left at (Küküllővár) were then destroyed.

1. ábra Köntzei Gerő 1903-ban

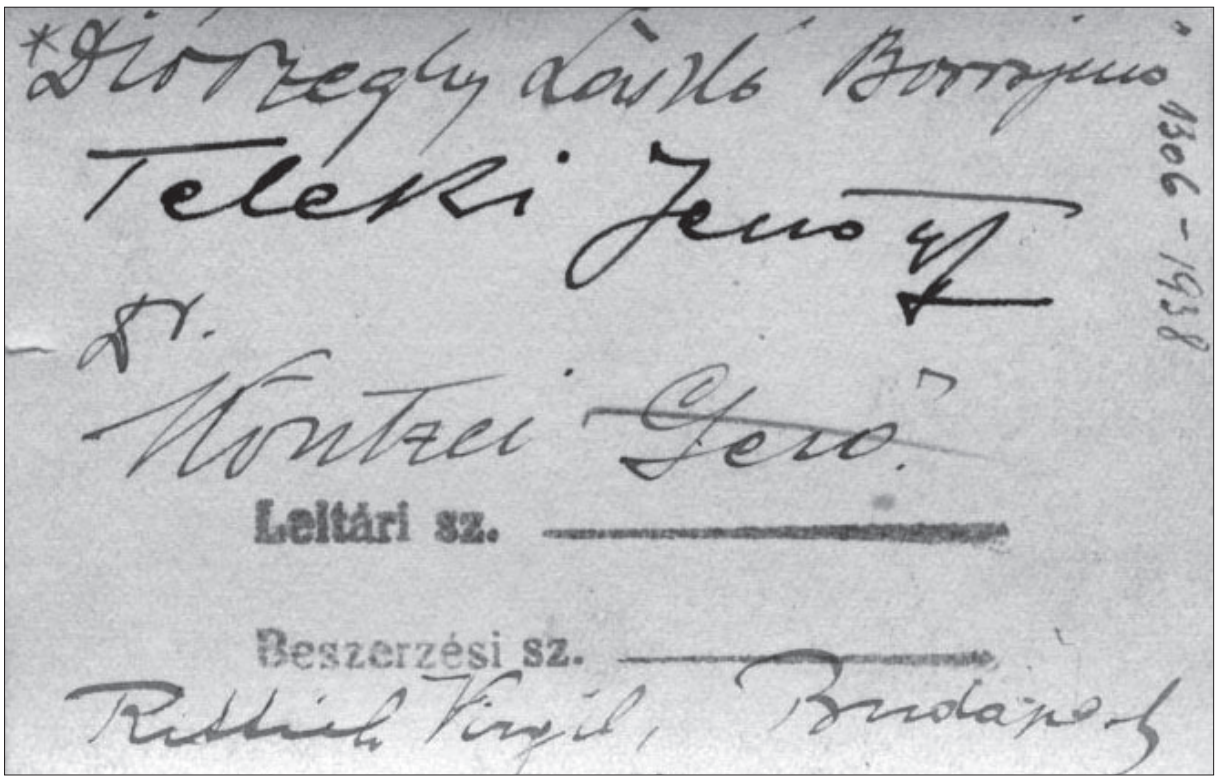
2. ábra Felesége, Nagy Ilma

3. ábra A Székely Nemzeti Múzeum rovarszekrényének Köntzei Gerő-féle tervrajza (1936)

4. ábra Köntzei Gerő kutatóúton Diószeghy Lászlóval, Teleki Jenővel és a budapesti Rittich Virgillel (1938, Gyilkos-tó környéke?)

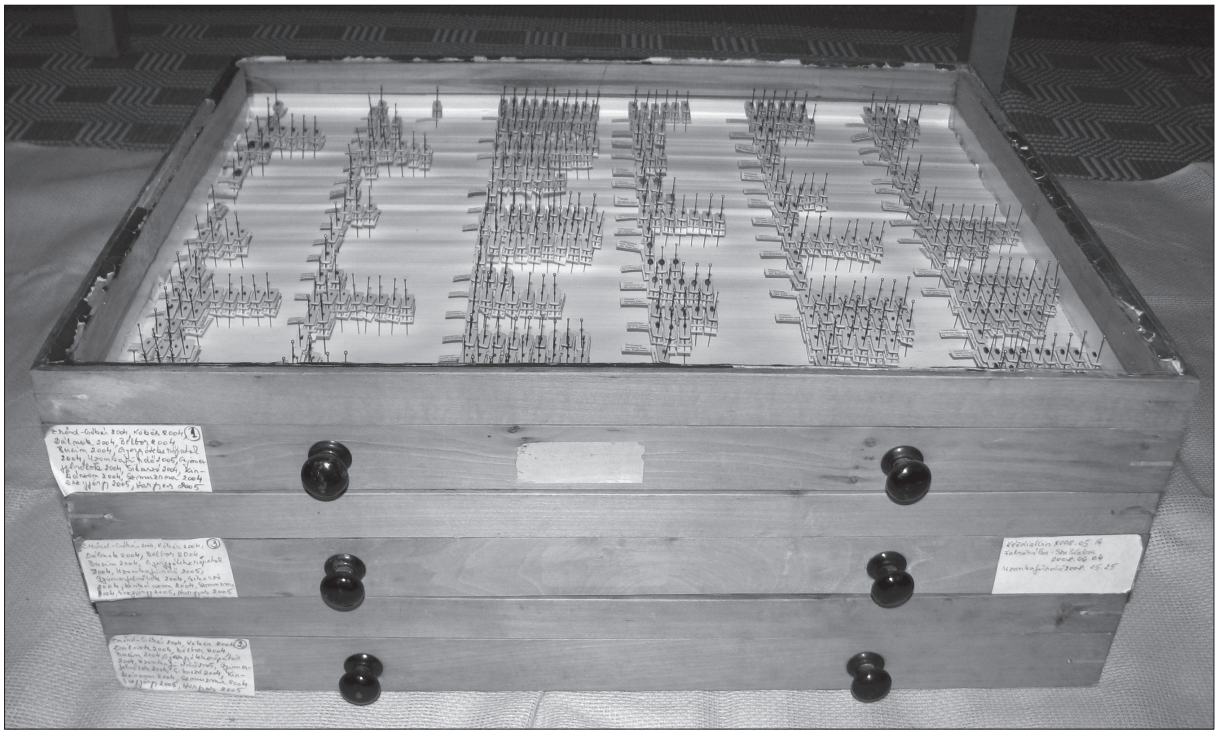
5. ábra Az 1938-as fénykép hátoldala

6. ábra A Köntzei család 1939 augusztusában

7. ábra A küküllővári egykori ház

8. ábra Néhány darab az elkészült rovardobozokból, ma

RÉGÉSZET – TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK

Acta Siculica 2009, 185–206

Sztáncsuj Sándor József

AZ ERŐSD-KULTÚRA EMBERÁBRÁZOLÁSAI

Az őskori antropomorf plasztikák és egyéb emberábrázolások kutatása csaknem egyidős az európai ősrégészettel. A különleges és igen változatos formájú, gyakran gazdagon díszített tárgyak korán, már a legelső települések felfedezésekor magukra vonták a kutatók figyelmét s hamarosan napvilágot láttak az első rendszerező munkák, értelmezési kísérletek is. Így volt ez a kelet-európai festett kerámiás Erősd–Cucuteni–Tripolje kultúrkör elterjedési területén is, ahonnan mindmáig a legnagyobb számban kerültek elő: alig pár évvel a nevezetes névadó lelőhelyek, Cucuteni–Cetăţuia, valamint Tripolje felfedezését követően jelentek meg az első, teljes mértékben a kérdésnek szánt dolgozatok.[1] Az elmúlt száz esztendő során folytatott kutatások eredményeképpen az Erősd–Cucuteni–Tripolje kultúrkör egész területéről (bár pontos számuk máig ismeretlen), hozzávetőleg több mint tízezer emberi idolt és emberábrázolást ismerünk, többet, mint bármelyik más európai őskori kultúrából. E nagy mennyiségű, gazdag leletanyaggal kapcsolatban több feldolgozás is megjelent. A téma gazdag irodalmából átfogó jellegükkel kiemelkednek A. P. Pogoževa és D. Monah utóbbi évtizedekben megjelent munkái.[2] Míg a szibériai régésznő a Tripolje-kultúra településterületén felfedezett leletanyagot vizsgálta csupán, addig Monah nagy lélegzetű munkája igazi mérföldkőnek számít a kelet-európai kutatásban, hiszen a kultúrkör teljes területének antropomorf plasztikáját és egyéb emberi ábrázolásait foglalta össze és értelmezte a rendelkezésre álló régészeti, vallástörténeti adatok tükrében. Nagy területre kiterjedő, átfogó jellegénél fogva ez a munka nem érinthette minden részletében a kultúrkör erdélyi területeiről, az Erősd kultúrából származó leletanyagot, ráadásul kutatását nehezítette az a tény is, hogy ezeket a leleteket a mai napig csak kis mértékben közölték.

*

A délkelet-erdélyi festett kerámiás kultúra területén a legelső antropomorf idolok és egyéb emberábrázolások J. Teutsch és H. Schroller botfalvi és László F. erősdi, valamint oltszemi kutatásai során kerültek elő, ezekből néhányat publikáltak is a múlt század elején megjelent dolgozataikban.[3] 1933-as munkájában Schroller röviden kitért a kultúra (akkor még Erősd-Priesterhügel csoport) területéről addig ismert emberi idolok tárgykörére[4] s szintén a két világháború közötti időszakban, tágabb összefüggésben Roska M. is foglalkozott az emberi ábrázolások kérdésével.[5] A kultúrkör erdélyi településterületéről a későbbiekben Székely Z., Bartók B., Ferenczi I. és Ferenczi G., E. Comşa, valamint e sorok szerzője közöltek további példányokat az erősdi, bögözi, kézdiszentléleki, lécfalvi, marosszentgyörgyi, sepsibükszádi, sepsiszentgyörgyi lelőhelyekről,[6] s nemrég publikálták a csíkpálfalvi település gazdag leletegyüttesének is néhány értékesebb darabját.[7]

Az elmúlt évek során összegyűjtöttük, dokumentáltuk az Erősd-kultúra településeiről származó, részben közölt, de legnagyobbrészt még publikálatlan antropomorf plasztikákat és egyéb típusú emberábrázolásokat. Alábbi dolgozatunkban ennek a munkának az eredményeit foglaljuk össze.[8] Terjedelmi okokból, de a tanulmányozott anyag nagy mennyisége miatt is ezen a helyen nem vállalkozhattunk annak részletes, tárgyankénti bemutatására. Igyekszünk azonban bemutatni a feltárt gazdag emberábrázolások alapvető

[1] DIAMANDY, G. 1890; SKRYLENKO, A. 1903.

[2] POGOŽEVA, A. P. 1983; MONAH, D. 1997.

[3] TEUTSCH, J. 1900, Abb. 117–127, 129–131, 150; LÁSZLÓ F. 1911, 83–85. kép; SCHROLLER, H. 1933, Taf. 40/2–4, 6.

[4] Uo., 57–58.

[5] ROSKA M, 1927, 161, 271–280, 165–166. kép. Az Erősd–Cucuteni–Tripolje kultúrkör antropomorf plasztikájának kutatástörténetét összegzi MONAH, D. 1997, 21–28.

[6] SZÉKELY, Z. 1951, pl. XI/23, XX/1, 3; Uő. 1959, fig. 2; Uő 1971, fig. 2/1, 3, 4; COMŞA, E. 1973, fig. 4; FERENCZI, G. – FERENCZI, I. 1975, pl. I/9, III/2, 8; BARTÓK, B. 1983, pl. 2; SZTÁNCSUJ S. J. 2003, 16–17. k.

[7] BUZEA, D. L. – LAZAROVICI, Gh. 2005, pl. XXIII, XXIV, XXX.

[8] A 2004–2008 között végzett gyűjtőmunka során több erdélyi múzeum és gyűjtemény anyagát vizsgáltuk. A kutatás során nyújtott segítségükért, tanácsaikért vagy az egyes leletek közléséhez adott engedélyért köszönettel tartozunk: Eugenia Zaharia asszonynak és László Attila professzornak, valamint Berecki Sándor, Körösfői Zsolt, Botár István és Sófalvi András kollégáinknak. Külön köszönöm Dan Buzea segítségét, amiért a csíkpálfalvi, részben még közöletlen idolplasztikáról rendelkezésre álló adatait megosztotta velünk.

csoportjait, fontosabb jellegzetességeit, röviden kitérve azok kapcsolatrendszerére és értelmezésük legfontosabb problémáira is.

A kelet-európai festett kerámiás kultúrkör nyugati ága, az Erősd-kultúra településterülete Erdély keleti és délkeleti részét foglalta el, a Kárpátok belső koszorújában. Az ismert lelőhelyek legnagyobb többsége a belső-kárpáti medencék, a Barcasági- és Csíki-medence területén található, az Olt felső folyása és fontosabb mellékfolyóinak (Feketeügy, Barca, Kormos, Fiság) völgyében. Ettől a törzsterülettől nyugatra és északnyugatra, jóval kevesebb települést ismerünk, ezek kisebb területi csoportokban helyezkednek el az Erdélyi-medence peremvidékein, a Homoródok, a Nagy-Küküllő völgyeiben s északnyugaton a településterület kiterjed egészen a Maros középső folyásáig. Ezen a földrajzilag meglehetősen változatos, kedvező természeti adottságokkal jellemzett területen a Kr. e. 5. évezred második felében, minden előzmény nélkül, készen kialakult formában jelent meg az Erősd-kultúra. Legelső népcsoportjai valószínűleg a Keleti-Kárpátok átjáróin keresztül érkeztek az Olt völgyébe. Régészeti hagyatékuk ennek következtében igen erőteljes hasonlóságokat mutat a hegyeken túl, az úgynevezett Szubkárpáti-övezetben található (Bonţeşti, Frumuşica, Izvoare II2), korai Cucuteni közösségek hagyatékával. A romániai régészeti kutatás mindezek alapján az erdélyi és moldvai festett kerámia között nem tett semmilyen különbséget, s a Kárpátok nyugati oldalán lévő településeket a kerámia díszítésének általános jellemzői alapján a Cucuteni-kultúra első fázisába, azon belül az A2–A3 alperiódusokba sorolta.[9]

Véleményünk szerint az Erősd-kultúra önálló, sajátos fejlődéssel és kapcsolatrendszerrel rendelkező egységet képviselt a nagy kelet-európai festett kerámiás kultúrkörön belül. Az egyes települések (pl. Maksa, Réty, Lisznyó, Kézdiszentlélek) anyagában előforduló számos, a kései Cucuteni (A–B és B) fázisokba datálható importok,[10] valamint a szomszédos, elsősorban nyugati területek kultúráival (Bodrogkeresztúr, Băile Herculane II–III–Cernavoda I–Hunyadihalom horizont) kimutatható időrendi kapcsolatok[11] alapján ma már egyértelműen bizonyítható, hogy fennállása jóval hosszabb ideig tartott, fejlődése ezen a területen lefedi csaknem az egész korai és középső rézkor időszakát. A megváltozott földrajzi környezetben és eltérő kulturális kapcsolatrendszerek között élő erdélyi festett kerámiás népcsoportok története másképpen alakult, mint moldvai rokonaiké, ez lehet az oka annak, hogy régészeti hagyatékukban nem mutathatók ki a Cucuteni-kultúráéhoz hasonló, belső fejlődési szakaszok. Közös eredetük, azonos gyökerű szellemi világuk azonban továbbra is szorosan összekapcsolta őket. Ez a szellemi és kulturális egybetartozás az Erősd és Cucuteni kultúrák tárgyi hagyatékában és hitviláguk emlékeiben egyaránt kimutatható.

1. táblázat A leletanyag számbeli megoszlása

Lelőhely	Darabszám	Lelőhely	Darabszám
Barcaföldvár	1	Lécfalva–Várhegy	5
Botfalu–Priesterhügel	11	Málnásfürdő–Fövenyestető	6
Bögöz–Pagyvan	3	Marosszentgyörgy–Gyéra-alja	2
Csernáton–Mihácz-kert	4	Oltszem–Leánykavár	2
Csernáton–Róbert-tag	3	Oltszem–Vármege	7
Csernáton–Templomdomb	3	Réty–Márton L. tagja	1
Csíkpálfalva–Várdomb	123	Réty–Telek	2
Csíkszentgyörgy–Potovszky-kert	12	Réty–Törökrét	3
Erősd–Tyiszk-hegy	142	Sepsibükszád–Vápa-vára	2
Kézdikővár–Polyvár	4	Sepsiszentgyörgy–Gémvára	3
Kézdiszentlélek–Köszörükő	3	Torja–Balázs-telke	8
Kisborosnyó–Borzvára	1	*Ismeretlen lelőhely*	*14*
Összesen: 366 db			

[9] DUMITRESCU, V. 1963, 59, 73.

[10] SZÉKELY, Z. 1957, 149–153; Uő. 1959, 197–198; Uő. 1965, 271–274; Uő 1973, 37–39; FERENCZI, G. – FERENCZI, I. 1975, 56–66.

[11] MANTU, C. D. 1998, 65–66.

A Cucuteni és Tripolje kultúrák igen változatos és kiemelkedően nagy számú emberi ábrázolásaihoz képest az erősdi területeken ez a leletkategória jóval szerényebb mennyiségben fordul elő. Erdély területéről napjainkig 366 darabról van tudomásunk, ez kevesebb, mint némely moldvai vagy ukrajnai nagylelőhely hasonló anyaga.[12] Ez részben a kutatás hiányosságaival magyarázható: Erdély területén sosem folytak olyan nagy méretű, egész települések feltárását eredményező ásatások, mint a keleti régióban (lásd például Hăbăşeşti vagy Truşeşti), az Erősd-kultúra településeinek döntő többségén a mai napig csupán kisebb terjedelmű, ellenőrző, szondázó ásatásokat végeztek. A módszeresen, nagyobb ásatásokkal kutatott lelőhelyek, mint Erősd–Tyiszk-hegy, Csíkpálfalva–Várdomb anyagában itt is igen nagy számban találkozunk velük, a kisebb mértékben kutatott településekről csak néhány darabot ismerünk.[13] E szabálytalan eloszlásnak lehetnek azonban más okai is. Feltűnő például, hogy a többszörösen rétegzett, tell-jellegű és általában erődítéssel rendelkező nagy településeken (Erősd, Csíkpálfalva), a kultúra társadalmi, gazdasági központjaiban sokkal gyakoribbak az antropomorf és zoomorf plasztikák, valamint más, különlegesnek számító leletek, míg egyes, kellő mértékben kutatott, kisebb, nyílt telepeken (ilyen például Székelyszáldobos–Borvízoldal) a leletanyag viszonylag nagy mennyiségéhez képest ezek meglehetősen ritkán fordulnak elő.

Ami a vizsgált emberi ábrázolások, mindenekelőtt az antropomorf idolok előkerülési helyét, körülményeit illeti, erre nézve nemigen állapíthatók meg különösebb szabályosságok. Igaz, a leletanyag egy jelentős részének – pontos ásatási feljegyzések, dokumentáció hiányában – nem is ismerjük a felfedezési körülményeit. De az erősdi, málnásfürdői, csíkpálfalvi vagy lécfalvi példányok esetében általában pontosabb adatokkal rendelkezünk, s ezek az adatok azt mutatják, hogy a leletek régészeti kontextusa, akárcsak a Cucuteni–Tripolje kultúrkör egész területén, meglehetősen változatos. Emberi idolok, antropomorf tárgyak így egyaránt előfordulnak elpusztult, összeomlott házak romjai alatt, a mindennapi élet egyéb tárgytípusaival együtt, a települések belsejében szétszóródott hulladék közepette, tűzhelyek közelében vagy szeméttároló gödrökből egyaránt, általában tehát nem rituális kontextusban. Az Erősdön feltárt nagyszámú edényégető kemencék némelyikéből is kerültek elő emberi idolok, a bennük maradt, kiégett edényekkel együtt, legtöbbjük azonban házakból és hulladékgödrökből származik. Ugyanez állapítható meg a csíkpálfalvi antropomorf plasztika esetében is.[14] Érdekes, hogy míg a Precucuteni és Cucuteni kultúrák némelyik lelőhelyén több, bizonyítottan kultikus jellegű, rituális kontextusban megtalált idol-depót is ismerünk (például Isaia, Lipcani, Poduri–Dealul Ghindaru), ilyen leletegyüttes az Erősd-kultúra területén egyelőre még nem került elő.

Az Erősd-kultúra településterületéről ismert emberi ábrázolások formai szempontból négy nagy, alapvető kategóriába sorolhatók: I. *Antropomorf idolok*, vagyis agyagból megformált és kiégetett, emberi alakot megjelenítő figurák, szobrocskák; II. *Antropomorf edények*; III. *Antropomorf díszítésű kerámia*; IV. úgynevezett *Antropomorfizált tárgyak*. Utóbbi kategória több, változatos anyagú, formájú és funkciójú tárgycsoportot foglal magába, amelyeknek közös jellegzetességük, hogy egész emberi test vagy valamely emberi testrész (általában fej vagy törzs) formáját, jellegzetességét ábrázolják, realisztikus vagy stilizált formában. Ide sorolhatók az antropomorf kanalak/kanálnyelek, agyagfalloszok, valamint olyan sajátos, ritka viseleti- és presztízstárgyak, mint a hegedű alakú idolok. Az alábbiakban e fontosabb leletkategóriákat fogjuk külön-külön áttekinteni.

*

A Cucuteni–Tripolje kultúrkör nagyszámú antropomorf idolplasztikájának vizsgálata során bebizonyosodott, hogy az idolok megformálása, az ábrázolások módja valamint a készítésükhöz felhasznált nyersanyag jellege, minősége között szoros összefüggések mutathatók ki.[15] Ezek szerint az idoloknak két alapvető csoportja különböztethető meg, s ezt a megkülönböztetést az erdélyi leletanyag vizsgálatával is megerősíthetjük.

Az elsőbe sorolhatók a nagyobb műgonddal megformált példányok. Ezeket a szobrocskákat minden esetben jól iszapolt, finom homokkal soványított, homogén anyagból készítették, s legtöbb esetben díszítették őket. Számbelileg ezek képezik a vizsgált leletanyag többségét: az Erősdről előkerült idoloknak például közel 70%-át képviselik. Szinte kivétel nélkül álló helyzetben lévő emberi alakot ábrázolnak *(2. t. 1, 8, 11, 12; 3. t. 1–6; 4. t. 1, 8; 5. t. 5, 6; 6. t. 1–4, 10; 7. t. 1–5; 8. t. 5)*. Gömbölyded vagy lekerekített, bot formájú fejükön az arcot kétoldali ujjbenyomás jelképezi *(2. t. 1; 3. t. 1–3; 4. t. 3, 6)*, az arc részleteit nem ábrázolják. Gyakori díszítőelem a fej kétoldali, soros átfúrása *(2. t. 1; 3. t. 2; 4. t. 3, 6; 5. t. 5)*. Ez a díszítés az al-Duna-melléki neolitikus kultúrák (Boian,

[12] PETRESCU-DÎMBOVIŢA, M. – VĂLEANU, M. C. 2004, 245, 254.

[13] A tanulmányozott leletanyag többsége régészeti ásatásból származik, de vizsgálatunkba belefoglaltunk néhány olyan, múzeumi gyűjteményekben őrzött antropomorf plasztikát is, amelyek lelőhelye ismeretlen, formai jellegzetességeik, anyaguk vagy éppen díszítésük alapján biztosan az Erősd-kultúrához sorolhatók.

[14] BUZEA, D. L. – LAZAROVICI, Gh. 2005, 30.

[15] A részletekről lásd: MONAH, D. 1997, 51–56.

Gumelniţa A) jellegzetessége, ahol az idolok átfúrt fejére ékszereket, rézből készített karikákat is aggattak,[16] s nyilván déli hatásra terjedt el az Erősd–Cucuteni kultúrkörben. Az idolok lapos korongban végződő lába és alteste gömbölyded, ovális keresztmetszetű, felső testük lapos, karjuk rövid, általában lekerekített végű. A két lábat csupán egy függőleges, bekarcolt vonal vagy árkolás választja el egymástól.

Az idolok nagy része kissé előrehajló törzzsel álló, széttárt karú, imádkozó vagy áldást osztó pozíciójú női alakot ábrázol. Női jellegük leggyakoribb jelképe a hangsúlyozott, nagy méretű zsírfar, továbbá gyakran ábrázolják rátett kis dudorok formájában a melleket, a köldököt vagy a térdet *(3. t. 1–4; 4. t. 2; 5. t. 3; 6. t. 3, 10; 7. t. 2, 4; 8. t. 5),* bekarcolt vagy mélyített V alakú vonallal a lágyékot *(3. t. 1, 3–5; 4. t. 4; 7. t. 5).* Egy lécfalvi figura lágyékát bekarcolt, belsejében benyomott pontokkal kitöltött háromszög jelzi *(7. t. 2).* Kimondottan hímnemű ábrázolással az *en ronde bosse* plasztika körében nem találkozunk és ez az Erősd-kultúra egyik megkülönböztető tulajdonsága. Egyetlen darabot ismerünk a hermafrodita (androgin) idolok köréből is.[17] Az Erősdről származó torzó (feje és lábvégei hiányoznak) kis méretű figurát ábrázol *(3. t. 6).* Női jellegre utaló mellei, zsírfara mellett fallosszal is rendelkezik, további, a hímnemű idolokra jellemző tulajdonsága, hogy lábait külön, kissé széttárt pozícióban formázták meg. Derekán (részben letörött) övet viselt, ami szintén a hermafrodita, vagy hímnemű idolok jellegzetessége és hatalmi szimbólumként értelmezhető. Párhuzamait a Cucuteni és Tripolje-kultúrákból ismerjük.

Az antropomorf szobrocskák fentebb jellemzett csoportjának legnagyobb részét több darabból készítették. A test alsó részét, a lábakat és a törzset általában két, többé-kevésbé szimmetrikus, egymáshoz ragasztott darabból állították össze s ehhez tapasztották hozzá a karokat, a fejet és a többi, plasztikus díszt (köldök, mellek, öv). Ezek leggyakrabban hosszában törnek el *(4. t. 8; 5. t. 4; 6. t. 10; 7. t. 1, 3, 4).* Az összerakott figurákat általában finomabb anyagból készített, 1–2 mm vastagságú bevonattal borították. Méretük változatos, többségük a 8–20 cm közötti mérettartományba sorolható, ismerünk azonban ennél kisebb, miniatűr idolokat,[18] illetve a közepes méretnél sokkal nagyobb figurákat is. A csíkpálfalvi településen került elő például két igen nagy méretű női idoltorzó, melyek magassága ép állapotban biztosan meghaladta a 30 cm-t.[19] A leletanyag nagyfokú töredékessége miatt ugyanakkor gyakorta nehéz az egyes tárgyak méreteit megállapítani.

Az antropomorf figurák leggyakoribb díszítése a már említett, a test részleteit ábrázoló plasztikus elemek mellett a bekarcolt, mélyített vonalas díszítés. Az emberi test teljes felületét borító sűrű, párhuzamos vagy spirálba rendezett vonalakból alkotott, bonyolult mintázat valószínűleg a figurák ruházatát jelenítette meg *(3. t. 2; 5. t. 4; 7. t. 1).*[20] Ritkább esetekben a test részleteit, valamint a viselet egyéb tartozékait, nyakéket, csüngőket is ábrázoltak bekarcolással. Igen érdekes példája ennek egy sepsibükszádi idoltorzó *(4. t. 1a–b),* melynek lapos felsőtestén karcolt vonalak jelzik a melleket. Az idol nyakán ábrázolt, rombusz alakú minta talán valamiféle csüngőt vagy amulettet jelképezhet. Hasonló, bonyolult mintázat van egy erősdi idol nyakán és mellén is *(4. t. 5):* a nyakon ábrázolt karika talán egy díszkorongot ábrázolhat, alább valamiféle csüngő, valamint a díszítés harmadik elemeként, egy szabálytalan rombusz figyelhető meg. Ez a hármas díszítés a Cucuteni–Tripolje-kultúrkör plasztikájában máshol is felbukkan, legjobban egy Bodeşti–Frumuşica-n napvilágot látott, antropomorf kanálnyélen figyelhető meg.[21] A karcolt, mélyített díszítésű idoloknak egy másik, érdekes példányát ismerjük Csíkszentgyörgy–Potovszky-kert településéről *(7. t. 3).* Az erősen töredékes idol csípőjét benyomott pontokkal kitöltött szalagok díszítik, lábán talán szoknyát ábrázoló, fenyőágmintába rendezett bekarcolások, valamint rövid, vízszintes, beböködött vonalak borítják.

A karcolt, plasztikus díszítés mellett elenyésző mennyiségben festéssel is találkozunk. Egy nagy méretű lécfalvi idolnak – a rajta maradt festéknyomok bizonysága szerint – teljes felületét fehér festék borította, amelyre vékony fekete vonalas mintázat került *(7. t. 5).* Ugyancsak fehér festés nyomai vehetők ki egy Réty–Teleken talált idol lábán is. Oltszem–Leánykavár lelőhelyéről származik végül egy kis méretű, lapos figura töredéke, amelynek mellére piros színnel, hegyével lefelé mutató háromszöget festettek *(6. t. 9).* A festett díszítésnek időrendi jelentősége is lehet: az erdélyi területekről ismert kevés festett idol általában olyan telepekről származik, amelyeken a kultúra fejlett, illetve kései fázisaiba sorolható leletanyag került elő. Sepsibükszádról például több, a Bodrogkeresztúr kultúrához tartozó edénytöredék származik, a lécfalvi telepen pedig a Cucuteni-kultúra B fázisának importjai láttak napvilágot.[22] Mivel azonban a tárgyak előkerülési körülményeit egyetlen

[16] COMŞA, E. 1974, fig. 76/4; DUMITRESCU, H. 1974, 246.
[17] Lásd még: SZTÁNCSUJ S. J. 2003, Abb. 17/1.
[18] TEUTSCH, J. 1900, Abb. 131; BARTÓK, B. 1998, pl. III/4, 5.
[19] BUZEA, D. L. – LAZAROVICI, Gh. 2005, 35, pl. XXIV/1, 2.
[20] Lásd még: LÁSZLÓ F. 1911, fig. 84, 85; SZÉKELY, Z. 1951, pl. XI/23, XX/3; FERENCZI, G. – FERENCZI, I. 1975, pl. III/2.
[21] MATASĂ, C. 1946, 80, pl. LV/407; lásd még: DUMITROAIA, Gh. et alii 2005, 156, cat. no. 173.
[22] SZÉKELY, Z. 1951, 89; Uő 1965, 271–272.

esetben sem ismerjük kellő bizonyossággal, a festett díszítés elterjedésének esetleges időrendi összefüggése még nyitott kérdés marad.

Az Erősd-kultúra fentiekben jellemzett idolplasztikája jól beilleszthető a Cucuteni–Tripolje kultúrkör korai fázisaiból (Cucuteni A/Tripolje B) eddig megismert idolok formakörébe, nagyszámú analógiáikat szinte szükségtelen sorolni. Ennek a plasztikának az eredete a Precucuteni-kultúrában keresendő,[23] ott alakulnak ki az egyes ábrázolástípusoknak azok a jellegzetességei, amelyek aztán a kora rézkor idején olyan erőteljesen kanonizált formákban dominálják a kultikus rendeltetésű agyagszobrászatot. Az erdélyi települések anyagában kevés az igazán helyi jellegzetesség, nincsenek helyben kialakult, sajátos formák. Bár a kultúra fennállása túllépi a Cucuteni A fázis időhatárait, a későbbi fázisokra jellemző ábrázolásformákkal nem találkozunk. Végeredményben megállapítható, hogy az erősdi plasztikát ugyanaz a látszólagos időtállóság jellemzi, mint amit a kerámia esetében a régebbi kutatások jeleztek. Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy az Erősd-kultúrának a mai napig nincs elfogadott, belső periodizációja, így az egyes ábrázolástípusok esetleges időrendi jelentőségéről, összefüggéseiről egyelőre korai lenne fejtegetésekbe bocsájtkozni.

Az Erősd-kultúra idolplasztikájában a fentebb bemutatott, jellegzetes formák mellett néhány ritka, mondhatni idegen hatást mutató darabot is ismerünk. A botfalvi településről, még a régi ásatások anyagából közöltek egy vaddisznócsontból készített, prizmatikus figurát *(2. t. 9)*.[24] Az erősen sematikus ábrázolás miatt antropomorf jellegére csupán a fej formájából lehet következtetni. Az idol közeli analógiái, mint arra már közlője is rámutatott,[25] az al-Duna-melléki Gumelnița- és Sălcuța-kultúrákban találhatók.[26] Szintén Botfaluból származik egy széles, vastag, végein átfúrt karokkal rendelkező, kereszt alakú idoltorzó is.[27] Ennek szintén délen, a Boian,[28] Gumelnița-[29] és Sălcuța-kultúrák[30] területén ismerjük a árhuzamait, az ottani kereszt alakú idolok formájában. A csontból faragott idolt Schroller a kultúra általa meghatározott kései periódusába (*Übergangsstufe*) sorolta,[31] így időben mindenképpen későbbi az észak-balkáni daraboknál. E két említett idoltípus – egyelőre elszigetelt – megjelenése az erdélyi területen minden bizonnyal déli hatások, kulturális kapcsolatok eredménye.

Az újkőkori és rézkori emberábrázolások legszebb, legkülönlegesebb formái az antropomorf edények. Az Erősd-kultúra erdélyi területéről napjainkig mindössze egyetlen ép (rekonstruált) és egy töredékes példányt ismerünk. Az első ilyen edény Erősdről származik és – tipológiailag – az emberi „attribútumos" edények (*Figuralgefässe*)[32] kategóriájába sorolható. Az említett edény 1972-ben került elő, a kultúra klasszikus időszakához tartozó III. erősdi megtelepedési fázis egyik gödréből. Finom homokkal soványított, barnásvörös és fekete foltos égetésű, kívül fényezett felületű, vékony falú edény (méretek: magasság 15,5 cm; peremátmérő 9,8 cm; fenékátmérő 5,4 cm. Székely Nemzeti Múzeum, leltári szám: 18900). Csonkakúpos nyakú, enyhén tagolt peremén két, egymással szemben álló, kissé a perem fölé húzott szalagfül helyezkedik el. Az edény válli részén négy, belülről kinyomott, kihegyesedő dudor van kiképezve, amelyek női mellet ábrázolnak igen realisztikus formában, hegyükön a mellbimbót formázó, kerek bütykökkel. A stilizált melleket az edény két oldalán függőleges, illetve enyhén ferde, széles, besimított árkolás választja el egymástól *(8. t. 1a–c)*. Általában nézve, az edény formája, kiképzése két, egymásnak háttal álló női alakot jelenít meg.[33]

Ez az edényforma teljesen egyedülálló nemcsak az Erősd-kultúra, de az egész kelet-európai festett kerámiás kultúrkör területén, közeli analógiát máig nem sikerült találni hozzá. Egyetlen, kúpszerűen kinyomott dudorokkal rendelkező s ebben valamelyest az erősdihez hasonó példányt a Tripolje-kultúra BII (tehát a Cucuteni A–B időszakkal egykorú) fázisából említhetünk, amely a Cherkas'ka-i régióban került elő.[34] A négyszögletes, apró dudorokkal ellátott vállú edénynek a magyarországi neolitikumból ismerjük némileg hasonló, de festett arcábrázolással is díszített változatát, az Alföldi Vonaldíszes Kerámia (AVK) szelevény–felsőföldeki településéről.[35] Nyugatabbra, a Dunántúl területén a lengyeli kultúra korai fázisának Ajka–Pál-majori lelőhelyén került

[23] MARINESCU-BÎLCU, S. 1974, 96–97.
[24] SCHROLLER, H. 1933, Taf. 40/5.
[25] Uo., 58.
[26] BERCIU, D. 1961, 334, fig. 157/1, 3; DUMITRESCU, V. 1974, 246, fig. 269.
[27] TEUTSCH, J. 1900, Abb. 129.
[28] COMŞA, E. 1974, 74/8, 76/1, 2; Uő. 1988, fig. 38; NEAGU, M. 1997, pl. XVIII/2, 3, XIX/6.
[29] COMŞA, E. 1988, fig. 40.
[30] BERCIU, D. 1961, 330, fig. 3, XIX/6.
[31] SCHROLLER, H. 1933, 57–58.
[32] A terminológiához lásd: HÖCKMANN, O. 1965, 9; NIȚU, A. 1969, 22–23.
[33] Nem sokkal a kézirat lezárása előtt értesültünk, hogy az edény fényképe és leírása megjelent a 2008 őszén a Vatikánban rendezett Cucuteni–Tripolje kiállítás katalógusában. Az igényes megjelenésű, de igen korlátozott példányszámban nyomtatott, színes katalógusban az edény felfedezését tévesen László Ferencnek tulajdonítják. Lásd CUCUTENI–TRYPILLIA, 120, 234, nr. R174.
[34] Uo., 166, 259, nr. U33.
[35] RACZKY, P. – ANDERS, A. 2003, 164–166, fig. 5.

elő egy antropomorf edény női mellet ábrázoló, az erősdi példányhoz igen hasonló töredéke.[36] Szintén töredékes darabok említhetők Szlovákiából és Lengyelország területéről, a lengyeli-kultúra, illetve a Morva Festett Kerámia (Moravian Painted Pottery) környezetéből (Těšetice–Kyjovice, Dukovany, Vedrovice I, Kraków–Nowa Huta–Pleszów 17).[37] Formailag hasonló, de korántsem tökéletes analógiákat sorolhatunk fel még a Karanovo VI–Gumelniţa–Kodžadermen-kultúrkör néhány, al-Duna-melléki lelőhelyéről.[38]

Az ember alakú edények (*Figurengefässe*) csoportjába sorolhatjuk a Réty–Telek lelőhelyen 1967-ben napvilágot látott töredéket *(8. t. 3)*. A finom homokkal soványított anyagból készített, világosvörösre égetett, emberi alakot formázó edénynek csupán az alsó része maradt meg, ezen jól kivehető az egymástól sekély árkolással elválasztott két láb. A bokát enyhén kiemelkedő dudorokkal ábrázolták. Kissé korrodált felületén egyéb díszítés nyomai nem figyelhetők meg (méretek: magasság 4,7 cm; legnagyobb átmérő 7,6 cm; Székely Nemzeti Múzeum, leltári szám: 17629). Legközelebbi analógiáit Cucuteni A fázisú telepekről, Hăbăşeştiről,[39] Izvoare-ról[40] vagy Scânteia-ról[41] említhetjük. Bár töredékes volta miatt a rétyi példány pontos formáját lehetetlen rekonstruálni, valószínű, hogy a fentebb említett párhuzamokhoz hasonlóan női alakot ábrázoló, hengeres felsőtestű edény lehetett.

A vizsgált leletanyagból ismerünk továbbá még néhány töredéket, amelyek formája, kialakítása alapján sejthető, hogy antropomorf edény darabjai lehettek. Ezek üreges belsejű emberi lábat ábrázolnak. Egyik példányuk Erősdről *(4. t. 7)*, a másik Csíkpálfalváról származik,[42] ez utóbbi felületén fehér festéknyomokat tartalmaz. Erősen töredékes voltuk miatt az edények formáját nem lehet rekonstruálni, valószínű azonban, hogy a Cucuteni–Tripolje-kultúrkörben gyakori ember alakú edények (*Figurengefässe*) kategóriájába sorolhatók. Az erősdi példányhoz Truşeşti,[43] Drăguşeni[44] településekről ismerünk közeli, szintén töredékes analógiákat.

Az Erősd kultúra egyetlen, kimondottan hímnemű ábrázolása Oltszem–Vármege településéről származik, s valószínűleg az antropomorf díszítésű edények csoportjába sorolható. Szórványlelet, így pontosabb előkerülési körülményeit nem ismerjük. A szemcsés anyagból készített, sötétbarna égetésű darab egy négyszögletes edény töredéke lehet, amelynek bordázott vállán, ülő helyzetben lévő, az edény oldalából egészen kiemelkedő emberi figurát ábrázoltak. Az emberi alak felső teste hiányzik *(6. t. 7)*.[45] Valószínűleg szintén trónon vagy zsámolyon ülő figura darabja lehet egy másik, Erősdön napvilágot látott, térdben behajlított emberi láb töredéke is,[46] csonka jellege miatt azonban eredeti rendeltetése pontosabban nem állapítható meg. Az ülő helyzetben, jellemző módon hímnemű figurákat ábrázoló plasztikák megjelenése Közép- és Délkelet-Európa területén a korai neolitikum idejétől adatolt, legkorábbi példái az Alföldön a Körös-kultúrában fordulnak elő,[47] a Balkánon és Görögországban már valamivel korábban, a Protoseskio–Karanovo I időszakban megjelennek.[48] A Kárpát-medence keleti felében ez az ábrázolástípus a középső neolitikumtól kezdve válik igazán gyakorivá s elterjedését általában a Vinčakultúrához kötik.[49] A Cucuteni-kultúra hímnemű ábrázolásainak legnagyobb többsége a Cucuteni A–B és különösen a B fázisok idejéből származik, de ismerünk rá példákat a korai fázis településeiről is. Ezek többsége (leszámítva most az idolplasztikát) edények oldalán megjelenő, domborműves ábrázolás. Az edény falából kiemelkedő, tehát félig-meddig idol-jellegű oltszemi ábrázolás párhuzamait azonban inkább a kultúrkör emberi alakos oltárai között kell keresnünk. Legközelebbi példaként erre a Lipcani-i, Ghelăieşti-i[50] oltárokat említhetjük, melyen kiemelkedő antropomorf ábrázolások voltak. Formájából ítélve az oltszemi figura az edény sarkán helyezkedett el, így kézenfekvőnek tűnik, hogy ennek is lehetett legaláb még egy párja.

Az Erősd-kultúra emberi ábrázolásainak igen sajátos típusát képezik az antropomorf kanalak. Az agyagból megformált és kiégetett kanalak jellegzetes tárgyformái az egész kelet-európai festett kerámiás kultúrkörnek és különösen annak korai fázisaiban találkozunk velük igen nagy számban.[51] Általában festéssel díszített, nagy méretű, hosszú nyelű és félgömbös öblű változatuk a leggyakoribb, ismerünk

[36] Az ajkai példányról Regenye Judit (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém) szíves szóbeli közlése alapján értesültünk, segítségét ezúton is köszönjük.

[37] A szlovákiai és lengyelországi párhuzamokhoz: PODBORSKÝ, V. 1985, fig. 118; BŘEZINOVÁ, G. et alii 1994, fig. 15/5; KACZANOWSKA, M. 2006, 128.

[38] VOINEA, V. M. 2005, pl. 15, 20/1, 2.

[39] DUMITRESCU, V. et alii 1954, pl. CIX/1–3, 8, 9, 12.

[40] MARINESCU-BÎLCU, S. 1993, 229, pl. 22/4.

[41] MONAH, D. 1997, fig. 226/2, 3.

[42] Publikálatlan. D. Buzea kollégánk szíves szóbeli közlése, akinek ezúton is köszönetet mondunk.

[43] PETRESCU-DÎMBOVIŢA, M. et alii, 1999, fig. 368/4.

[44] MONAH, D. 1997, fig. 230/3.

[45] Lásd még: LÁSZLÓ F. 1911, 221 (illusztráció nélkül); BARTÓK, B. 1988, pl. I/3.

[46] SZTÁNCSUJ S. J. 2003, Abb. 17/2.

[47] RACZKY P. 1980, 15.

[48] MAKKAY, J. 1968, 49–50.

[49] Uo., 50–51; RACZKY P. 1980, 15.

[50] MAREŞ, I. 1996, 63–66.

[51] TEUTSCH, J. 1925, 115–116; DUMITRESCU, V. 1979, 83.

azonban kisebb, egyszerűbb megformálású, díszítetlen változatokat is. Igen gyakoriak a kultúrkör erdélyi területén s emberi formát ábrázoló nyéllel ellátott példányaikkal meg egyenesen itt, Délkelet-Erdélyben találkozunk a legnagyobb számban. A tárgytípus legszebb, legreprezentatívabb képviselője Erősdön került elő *(9. t. 4)*. A viszonylag kis méretű, teljesen épen megmaradt kanál nyelét az antropomorf idolokhoz hasonlóan formázták meg: kissé hosszúkás, kétoldalt ujjal benyomott fejjel, vízszintesen széttárt, kúpszerűen kihegyesedő karokkal. Alsó részén a kanál kiszélesedő, közepes mélységű öble jelképezi tulajdonképpen a figura zsírfarát. Az antropomorf kanalak többi ismert változata általában egyszerűbb, sematikusabb, a kanál nyele csupán stilizált formában ábrázolja az emberi testet. E típus jellemző, közismert példánya *(9. t. 1)*,[52] valamint egy másik, teljesen hasonló, töredékes darabja *(9. t. 2)* szintén Erősdről származik s ugyanilyen töredék került elő Oltszem–Leánykavár lelőhelyén *(9. t. 3)*. A rombusz alakban kiszélesedő kanálnyélen két, hosszúkás-ovális áttört rés választja el az ábrázolt emberi alak fejét és imádkozó pózban felfelé nyújtott karjait. Más, még inkább stilizált példányokon csupán a fejet, a mellet és a széttárt karokat (Erősd, Bögöz, Sepsibükszád), vagy csupán a karokat (Csernáton–Mihácz-kert) ábrázolták az átfúrt lyukakkal és a kanálnyél végének szögletes vagy kúpszerű meghosszabbításával *(9. t. 5, 6)*[53], de az emberi ábrázolás szándéka ez esetekben is világosan kivehető. Ezeket a tárgyakat minden esetben finom, homokkal soványított, egyenletesen kiégő anyagból készítették és néha festéssel is díszítették (Botfalu–Priesterhügel; Csernáton–Mihácz-kert: 9. t. 5, Sepsibükszád–Vápa-vára: 9. t. 6)[54], a háztartásban használt legtöbb agyagkanálhoz hasonlóan. Funkciójukra nézve kézenfekvőnek tűnik, hogy csak különleges alkalmakból, talán vallási ceremóniák alkalmával használták őket, de persze, erre nincs közvetlen bizonyíték, kifejezetten rituális kontextusban egyetlen példány sem került elő.

Ez a tárgytípus egyébként meglehetősen ritka az európai neolitikumban és rézkorban. A testvér Cucuteni-kultúrából említhető meg két igen szép párhuzama, egy – már fentebb említett – Frumuşica-ból származó, festett darab,[55] valamint egy másik, plasztikus díszítésű, hermafrodita figurát ábrázoló kanálnyél, Parincea–Gâtul Grecului lelőhelyéről.[56] Mindkét település a Cucuteni A2 időszakba tartozik. Az antropomorf kanálnyelek Kelet-Európa területén korábban a Precucuteni-kultúrában bukkannak fel. Több, az erősdiekhez hasonló, erősen stilizált változatot is ismerünk Izvoare, Târpeşti,[57] valamint Horodnica I[58] és Isacova II[59] telepeiről, így kézenfekvőnek tűnik, hogy a tárgytípus eredete a Precucuteni-kultúrában gyökerezik.

A kultúrkör sokkal gyakoribb kultikus tárgyai az agyagfalloszok: különösen a Cucuteni-területen fordulnak elő. Ezeknek a sajátos, vallási ceremóniákkal, orgiasztikus rituálékkal kapcsolatba hozott tárgyaknak[60] általában hosszúkás, henger alakjuk, kúpszerűen kihegyezett végük van, a belsejükben hosszanti irányú üreggel. Számos példányuk a felfüggesztésre szolgáló fülekkel is el volt látva. Erdélyből egyetlen ilyen, füllel ellátott, sajnos töredékes falloszt ismerünk, amely a kultúra korai fázisába tartozó kézdikővári településről származik *(9. t. 8)*. E ritka példány egyben díszített is: külső oldalán szabályos, botszerű tárggyal benyomkodott, kör alakú mélyedések vannak rajta. A többi erdélyi változat (Erősd, Réty) általában díszítetlen, egyszerű forma *(9. t. 7, 9, 11)*.[61] Analógiáikat, mint már említettük, a Cucuteni-kultúrából ismerjük a legnagyobb számban (például Truşeşti).[62]

A délkelet-erdélyi rézkori emberábrázolások egy teljesen egyedülálló típusa Sepsiszentgyörgy–Gémvára településén került elő szórványleletként, még a múlt század elején. A különleges, kékes árnyalatú márványból csiszolt figura emberi fejet ábrázol. Nyaka lapos korongban végződik, hátul, a tarkóján pedig kontyra emlékeztető, csonkakúpos nyúlvány van. Egészen aprólékos megmunkálással készült, meglepő alapossággal ábrázolták rajta az arc részleteit, a szemöldököt és a szemeket, az orrot és a szájat *(8. t. 4)*[63]. Bár ennek a furcsa tárgynak a kulturális besorolása nem nélkülöz minden kétséget, általában az Erősdi kultúrához kötik,[64] s egyelőre el kell fogadnunk ezt a besorolást. A fej, az arc részleteinek ennyire aprólékos ábrázolása idegen a Cucuteni A fázis plasztikájában, csupán a kései Cucuteni és Tripolje fázisokban találkozunk néhány hasonló fejábrázolással, ezek is kivétel nélkül mind agyagból készültek.[65] További, szintén terrakotta párhuzamok a Vinča-kultúrából említhetők.[66]

[52] Lásd még: SZÉKELY, Z. 1987, fig. 1/1; BARTÓK, B. 1988, pl. I/4.
[53] Lásd még: FERENCZI, G. – FERENCZI, I. 1975, pl. III/8; SZTÁNCSUJ S. J. 2005a, 27.
[54] TEUTSCH, J. 1900, Abb. 150; SZÉKELY, Z. 1951, pl. IX/2.
[55] MATASĂ, C. 1946, 80, pl. LV/407.
[56] DUMITROAIA, Gh. et alii 2005, 156, cat. no. 174.
[57] MARINESCU-BÎLCU, S. 1974, fig. 85/2, 6–8.
[58] MONAH, D. 1997, pl. 260/2, 261/4.
[59] BODEAN, S. 2001, fig. 30/4.
[60] MONAH, D. 1997, 209.
[61] Lásd még: SZTÁNCSUJ S. J. 2003, fig. 16/2.
[62] PETRESCU-DÎMBOVIŢA, M. et alii, 1999, fig. 380/9, 11, 12.
[63] Lásd még: SZÉKELY, Z. 1971, fig. 2/4a–b; BARTÓK, B. 1988, pl. I/5.
[64] SZÉKELY, Z. 1971, 132; BARTÓK, B. 1988, 140.
[65] MONAH, D. 56, fig. 118/1, 128/3, 175/1, 2, 176/1.
[66] ROSKA, M. 1941, Taf. CXXXIX/9, 14.

Végezetül meg kell említenünk, hogy az újabb csíkpálfalvi ásatások során egy csontból készült, alsó részén kör alakú, felül kettős átfúrt nyúlvánnyal rendelkező, töredékes csüngő látott napvilágot, amelyet a lelet közlői hegedűtok alakú *(en violin)* amulettként értelmeznek *(8. t. 2)*.[67] A leletet az teszi különlegessé, hogy mindmáig egyedi az Erősd-kultúra erdélyi területén. Nem túl gyakori az egész Cucuteni–Tripolje kultúrkörben sem, de mindazáltal karakterisztikus tárgytípusa annak, különösen a korai, Precucuteni–Tripolje A, illetve Cucuteni A fázisokban. Legtöbb változatát agyagból készítették, de ismerünk rézből (például a nevezetes cărbunai kincsleletben[68], továbbá: Truşeşti[69], Ruseştii Noi I[70]) és aranyból (Traian[71]) gyártott példányokat is. A csontból készült példányok igen ritkák, Poduri–Dealul Ghindaru,[72] Târpeşti és Traian–Dealul Fântânilor településein kerültek elő ilyen darabok. A tárgytípus különböző változatokban, széles körben előfordul Közép- és Délkelet-Európa területén, s kulturális, valamint időrendi összefüggéseivel részletesen foglalkozott a régészeti kutatás.[73]

*

Az Erősd-kultúra antropomorf plasztikájának és egyéb emberi ábrázolásainak vizsgálata az alábbiakban foglalható össze. A vizsgált, mintegy 300 ábrázolás legnagyobb többsége az egész alakos *(en ronde bosse)* antropomorf plasztika kategóriájába sorolható. A vizsgált típusok széles körben, hasonló formákban elterjedtek az egész Cucuteni–Tripolje-kultúrkör területén, de számos párhuzamuk sorolható fel Közép- és Délkelet-Európa legtöbb neolitikus és rézkori művelődéséből. Az idolok megformálása, díszítése alkalmával érvényesült formai szabályosságok, kánonok a Cucuteni–Tripolje kultúrkör hatalmas területén azonos vallási, ideológiai tartalomról árulkodnak. A régészeti kutatás ma még igen messze áll attól, hogy ezen ősi vallási képzeteknek és rituáléknak minden részletét ismerje. Közös álláspont, hogy az aprólékos gonddal megformált női figurák a korabeli hitvilág központi, nőnemű istenképzetét ábrázolták különböző megjelenési formákban, míg a különböző hímnemű ábrázolások az istennő férfi párját jelképezik.[74]

A települések belsejében, változatos kontextusban előkerült kisplasztikák valószínűleg a házi rituálék kellékei lehettek. A nagyszámú, szándékosan összetört, feldarabolt figura alapján arra következtethetünk, hogy ezek gyártása, funkciója általában egyszeri, meghatározott vallásos ceremóniához, eseményhez kötődött, ezt követően szándékosan megsemmisítették őket.[75] Ugyanilyen rituálék kellékei lehettek az emberi ábrázolások egyéb, ritkábban előforduló típusai is, mint az antropomorf nyéllel rendelkező kanalak vagy az agyagfalloszok. Az antropomorf edények kultikus rendeltetése szintén nem kétséges.

Általánosságban vizsgálva, az Erősd-kultúra figurális emberi ábrázolásai erőteljes déli hatásokról árulkodnak s általában ugyanez állapítható meg a szomszédos területek különböző újkőkori, rézkori kultúráinak esetében is.[76] Az agyagszobrocskák formai jellemzői, mint az erőteljesen hangsúlyozott női jelleg, a steatopygia, az emberi alakot jelképező edények mind olyan vonások, amelyekkel legelső ízben Közép- és Délkelet-Európa korai földművelő társadalmainak régészeti hagyatékában, a Karanovo II–Starčevo–Körös–Criş kultúrkörben találkozunk.[77] Ezt a távoli kapcsolatot a plasztikai alkotások más formái, valamint egyéb, a szellemi világgal, a kultusszal kapcsolatba hozható tárgyak is megerősítik, mint az üreges hátú állatidolok,[78] zoomorf edények,[79] agyagpecsételők,[80] oltárok.[81] Közép- és Kelet-Európa újkőkori, rézkori népei így minden bizonyal ennek a közel-keleti eredetű, ősi földműves hitvilágnak a szellemi örökösei.

Az erősdi kultúra emberábrázolásainak vizsgálata még korántsem tekinthető lezártnak, több kérdése további kutatásokat igényel. A jövőbeni kutatások, az ásatási eredmények közlése minden bizonnyal tovább gyarapítják ismereteinket e különleges leletkategóriáról.

Sztáncsuj Sándor József – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; sztancsujsandorjozsef.sznm@gmail.com

[67] BUZEA, D. L. – LAZAROVICI, Gh. 2005, 39, pl. XVIII/19, XXX/2.
[68] DERGAČEV, V. A. 1998, fig. 4–7.
[69] DUMITRESCU, H. 1961, fig. 6/10.
[70] MONAH, D. 1997, 136.
[71] DUMITRESCU, H. 1961, fig. 1, 2.
[72] MANTU, C. M. – DUMITROAIA, Gh. 1997, 150, 210, cat. no. 123.
[73] DUMITRESCU, H. 1961; MONAH, D. 1978–1979; RACZKY P. 1988, 42–43.
[74] A kérdésről lásd: MAKKAY, J. 1964; GIMBUTAS, M. 1973; Uő. 1987; MONAH, D. 1997, további irodalommal.
[75] Uo., 63.
[76] MARINESCU-BÎLCU, S. 1974, 92.
[77] MAKKAY, J. – STARNINI, E. 2008, fig. 2–21.
[78] SZTÁNCSUJ, S. J. 2007, pl. I/2, IV/8, 12, VIII/9.
[79] LÁSZLÓ F. 1911, 18. kép; SZTÁNCSUJ, S. J. 2007, pl. I/11, VI/12, 14, VIII/7.
[80] LÁSZLÓ F. 1911, 78. kép; SCHROLLER, H. 1933, Taf. 40/7–9; WACHNER, H. 1934, Abb. 12; MAKKAY, J. 1984.
[81] SZTÁNCSUJ S. J. 2003, 41, Abb. 7; BUZEA, D. L. – LAZAROVICI, Gh. 2005, pl. XX/4.

Rövidítésjegyzék

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarium Hungaricae (Budapest)
AMN	Acta Musei Napocensis (Cluj-Napoca)
ArhMold	Arheologia Moldovei (Iaşi)
BAI	Bibliotheca Archaeologica Iassiensis (Iaşi)
BMA	Bibliotheca Memoriae Antiquitatis (Piatra Neamţ)
BSAP	Bulletin de la Societé d'Anthropologie de Paris (Paris)
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
Dolgozatok–Travaux	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából – Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transsylvanie (Kolozsvár)
ERAUL	Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège (Liège)
JBSM	Jahrbuch des Burzenländer Sächischen Museums (Kronstadt)
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz)
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (Wien)
Mannus	Mannus. Zeitschrift für Vorgeschichte (Würzburg)
MCA	Materiale şi Cercetări Arheologice (Bucureşti)
MCIV	Materiale şi Cercetări de Istorie Veche a României (Bucureşti)
SCIV	Studii şi Cercetări de Istorie Veche (Bucureşti)
StCom	Studii şi Comunicări, Muzeul Sfântu Gheorghe – Tanulmányok és Közlemények, Sepsiszentgyörgyi Múzeum (Sfântu Gheorghe)
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
ŠtZ	Študijné Zvesti Arheologického Ústavu Slovenskej Akademie Vied (Nitra)
VorForsch	Vorgeschichtliche Forschungen (Berlin)

Irodalom

BARTÓK, B.
1983 Contribuţii la cunoaşterea obiectelor din cupru şi ceramică, a plasticii antropomorfe din aşezarea neolitică de la Ariuşd, *Aluta*, XIV–XV, 27–30.
1988 Catalog selectiv al idolilor antropomorfi şi zoomorfi din neolitic aflaţi în colecţia Muzeului Judeţean Covasna, *Aluta*, XVII–XVIII, 137–151.

BERCIU, D.
1961 *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, Bucureşti.

BODEAN, S.
2001 *Aşezările culturii Precucuteni–Tripolie A din Republica Moldova*, Chişinău.

BŘEZINOVÁ, G. – ILLÁŠOVÁ, Ľ. – CHEBEN, I.
1994 Sídliskové nálezy lengyelskej kultúry z Bánoviec nad Bebravou, *ŠtZ*, 30, 11–48.

BUZEA, D. L. – LAZAROVICI, Gh.
2005 Descoperirile Cucuteni–Ariuşd de la Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetăţii". Campaniile 2003–2005. Raport preliminar, *Angustia*, 9, 25–88.

COMŞA, E.
1973 Câteva date despre aşezarea de tip Ariuşd de la Feldioara, *StCom*, 5–56.
1974 *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti.
1988 *Neoliticul pe teritoriul României – consideraţii*, Bucureşti.

CUCUTENI–TRYPILLIA
2008 *Cucuteni–Trypillia: a Great Civilization of Old Europe* (eds. Stratulat, L. et al.), Roma.

DERGAČEV, V. A.
1998 *Karbunskij klad. Carbuna deposit*, Chişinău.

DIAMANDY, G.
1890 Nouvelles idoles de Coucouteni (Roumanie), *BSAP*, I, 4, 406–408.

DUMITRESCU, H.
1961 Connections between the Cucuteni–Tripolie cultural complex and the neighbouring eneolithic cultures in the light of the utilisation of golden pendants, *Dacia, N. S.*, V, 69–93.

DUMITRESCU, V.
1963 Originea şi evoluţia culturii Cucuteni–Tripolie I, *SCIV* 14, 1, 1–76.
1974 *Arta peristorică în România*, Bucureşti.
1979 *Arta culturii Cucuteni*, Bucureşti.

DUMITRESCU, V. – DUMITRESCU, H. – PETRESCU-DÎMBOVIŢA, M. – GOSTAR, N.
1954 *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti.

DUMITROAIA, Gh. – PREOTEASA, C. – MUNTEANU, R. – NICOLA, D.
2005 *Primul muzeu Cucuteni din România – The First Cucuteni Museum of Romania*, *BMA*, XV, Piatra Neamţ.

FERENCZI, G. – FERENCZI, I.
1975 Săpături arheologice la Mugeni. Studiu preliminar (Partea I-a), *AMN*, XII, 45–68.
GIMBUTAS, M.
1973 *The Gods and Godesses of Old Europe 7000–3500 B. C.*, London.
1987 Old European Deities. With an emphasis on images from the Cucuteni culture, in: M. Petrescu-Dîmboviţa et al. (eds.): *La civilisation de Cucuteni en contexte Européen, BAI*, I, Iaşi, 99–124.
HÖCKMANN, O.
1965 Menschlische Darstellungen in der bandkeramischen Kultur, *JRGZM*, 12, 1–26.
KACZANOWSKA, M. (ed.)
2006 *Dziedzictwo cywilizacji Naddunajskich: Małopolska na przełomie kamienia i miedzi. – The Danubian heritage: Lesser Poland at the turn of the Stone and Copper Ages*, *Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie,* Tom I, Kraków.
LÁSZLÓ F.
1911 Háromszékmegyei praemykenaei jellegű telepek – Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék, *Dolgozatok–Travaux*, II, 175–259.
MAKKAY, J.
1964 Early Near-Eastern and South-East European Gods, *ActaArchHung*, XVI, 1–2, 3–64.
1968 The Chalcolithic Male Relief from Villánykövesd and the Earliest Male Figurines in South-Eastern Europa, *JPMÉ*, XIII, 39–62.
1984 *Early Stamp Seals in South-East Europe*, Budapest.
MAKKAY J. – STARNINI, E.
2008 *The excavations of Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary. The final report*, II–III, Budapest.
MANTU, C. M.
1993 Plastica antropomorfă a aşezării Cucuteni A3 de la Scînteia (jud. Iaşi), *ArhMold,* XVI, 51–67.
1998 *Cultura Cucuteni. Evoluţie, cronologie, legături. BMA*, V, Piatra Neamţ.
MANTU, C. M. – DUMITROAIA, Gh.
1997 Catalogue, in: C. M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos (eds.): *Cucuteni. The last great chalcolithic civilisation of Old Europe*, Thessaloniki, 101–239.
MAREŞ, I.
1996 Quelques considérations concernant le trône de Lipcani, in: D. Monah, Gh. Dumitroaia (éd.): *Cucuteni aujourd'hui*, *BMA*, II, Piatra Neamţ, 63–68.
MARINESCU-BÎLCU, S.
1974 *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti.
1993 *Les Carpates orientales et la Moldavie*, in: M. Otte (ed.): *Atlas du Néolitique européen. I. L'Europe orientale*, *ERAUL* 45, 191–241.
MATASĂ, C.
1946 *Frumuşica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord Roumanie*, Bucureşti.
MONAH, D.
1978–1979 Idoles en violin de la culture Cucuteni, *Cercetări Istorice* 10, 163–175.
1997 *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni–Tripolie*, *BMA*, III, Piatra Neamţ.
2005 Religie şi artă în cultura Cucuteni, in: Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola (red.): *Primul muzeu Cucuteni din România – The First Cucuteni Museum of Romania, BMA*, XV, Piatra Neamţ, 162–173.
MONAH, D. – MONAH, F.
1997 The last great chalcolithic civilisation of Old Europe, in: C. M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos (eds.): *Cucuteni. The last great chalcolithic civilisation of Old Europe*, Thessaloniki, 17–95.
NEAGU, M.
1997 Statuetele antropomorfe ale culturilor Bolintineanu şi Boian din Câmpia Munteniei, in: *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos – Culture et civilisation au Bas Danube*, XV, Călăraşi, 97–132.
NIŢU, A.
1969 Reprezentări antropomorfe pe ceramica de tip Gumelniţa A, *Danubivs*, II–III, 21–43.
PETRESCU-DÎMBOVIŢA, M. – FLORESCU, M. – FLORESCU, A. C.
1999 *Truşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti–Iaşi.
PETRESCU-DÎMBOVIŢA, M. – VĂLEANU, M. C.
2004 *Cucuteni–Cetăţuie. Monografie arheologică*, *BMA*, XIV, Piatra Neamţ.
PODBORSKÝ, V.
1985 *Těšetice–Kyjovice 2. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. – Die figurale Plastik des Volkes mit mährischer bemalter Keramik*, Brno.
POGOŽEVA, A. P.
1983 *Antropomorfnaja plastika Tripol'ja*, Novosibirsk.
RACZKY P.
1980 A Körös kultúra újabb figurális ábrázolásai a Közép-Tiszavidékről és történeti összefüggéseik – New figural representations of the Körös Culture from the Middle Tisza Region and their historical connections, *SzMMÉ,* 1979–1980, 5–33.
1988 *A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában*, Szolnok.

RACZKY, P. – ANDERS, A.
2003 The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and the characteristics of human representations, in: P. Raczky, E. Jerem (Hrsg.): *Morgenrot der Kulturen. Frühe etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa*. *Archaeolingua*, Band 15, Budapest, 155–182.
ROSKA M.
1927 *Az ősrégészet kézikönyve. II. Az újabb kőkor,* Cluj–Kolozsvár.
1941 *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában – Die Sammlung Zsófia von Torma in der Numismatisch-Archaeologischen Abteilung des Siebenbürgischen Nationalmuseums*, Kolozsvár.
SCHROLLER, H.
1928 Ein Knockenidol vom Priesterhügel bei Brenndorf, Siebenbürgen, *Mannus,* VI, Würzburg, 232–235.
1933 *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, *VorForsch*, 8, Berlin.
SKRYLENKO, A.
1903 Glinjanye statuetki domikenskoj kul'tury v Srednem Pridneprov'e, *Tr. XII Arkeol. s'ezda v Khar'kove v. 1902 g*, 1, 149–150.
SZÉKELY, Z.
1951 Săpăturile la Leț–Varhegiu (Trei Scaune) – Tezaurul dacic dela Şimleul Silvaniei – Săpăturile la Bicsadul Oltului (Trei Scaune). Din campania de săpături arheologice – 1949, *MCIV*, I, Bucureşti.
1957 Cercetările şi săpăturile de salvare executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în anul 1955, *MCA,* III, 149–159.
1959 Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară, *MCA,* VI, 187–201.
1965 Contribution à l'étude du développement du Néolitique dans la Transylvanie sud-orientale, in: *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche,* vol. II, Roma, 270–274.
1971 Cîteva figurine interesante din România, *Apulum*, IX, 129–138.
1973 Import cucutenian în aria culturii Ariuşd, *Studii şi comunicări* [Aluta], V, 37–39.
1987 La position d'Ariuşd dans le cadre de la civilisation Cucuteni, in: M. Petrescu-Dîmboviţa et al. (eds.): *La civilisation de Cucuteni en contexte Européen*, *BAI*, I, Iaşi, 259–261.
SZTÁNCSUJ S. J.
2003 A Cucuteni–Erősd-kultúra leletei a Magyar Nemzeti Múzeumban, *ComArchHung*, 31–66.
2005 The Early Copper Age Hoard from Ariuşd (Erősd), in: Gh. Dumitroaia et al. (eds.): *Cucuteni. 120 ans des recherches. Le temps du bilan/120 Years of Research. Time to sum up*, *BMA*, XVI, Piatra Neamţ, 85–105.
2005a Régészeti gyűjtemény, in: Z. Kató (ed.): *A Székely Nemzeti Múzeum története és gyűjteményei*, Sepsiszentgyörgy, 25–33.
2007 Plastică şi reprezentări zoomorfe din aşezarea de la Ariuşd, *Acta Siculica,* 270–290.
TEUTSCH, J.
1900 Prähistorische Funde aus dem Burzenlande, *MAGW*, XXX, 189–202.
1903 Die spätneolitischen Ansiedlungen mit bemalter Keramik am oberen Laufe des Altflusses, *Mitteilungen der Praehistorischen Comission der kais. Akademie der Wissenschaften*, I. Band, Wien, 365–399.
1925 Der Löffel. Eine kulturgeschichtliche Studie, *JBSM*, I, 115–118.
VOINEA, V. M.
2005 *Cetamica complexului cultural Gumelniţa-Karanovo* VI. Fazele A1 şi A2, Constanţa.
WACHNER, H.
1934 *Kronstädter Heimat- und Wanderbuch*, Kronstadt–Braşov.

Reprezentările antropomorfe ale culturii Ariuşd

(Rezumat)

Bogatele şi variatele categorii de plastică şi alte reprezentări antropomorfe ale complexului cultural Ariuşd–Cucuteni–Tripolie au constituit, de-a lungul timpului, obiectul mai multor studii generale şi de detaliu. Dintre acestea, obiectele descoperite în aria culturii Ariuşd sunt mai puţin cunoscute datorită caracterului lor inedit. În lucrarea de faţă prezentăm rezultatele cercetării noastre privind reprezentările antropomorfe descoperite în aşezările din Transilvania.

Din întreaga arie de răspândire a culturii Ariuşd cunoaştem, la momentul actual, 366 de reprezentări antropomorfe *(Pl. I).* Acestea pot fi grupate în următoarele categorii: I. Idoli antropomorfi; II. Vase antropomorfe; III. Ceramică cu decor antropomorf; IV. Obiecte antropomorfizate. Condiţiile de descoperire ale obiectelor sunt destul de variate, acestea provenind din diferite complexe arheologice de pe aşezări: locuinţe, gropi, cuptoare de ars ceramică.

Categoria cea mai numeroasă este cea a statuetelor şi figurinelor, reprezentând siluete feminine în poziţie verticală. Majoritatea lor au fost modelate în general din două sau trei bucăţi, din pastă fină sau semifină, degresată cu nisip. Decorul lor îmbină motive plastice şi incizate *(Pl. 2/1, 2, 4, 5, 8, 10–12; 3/1–6; 4/2–6; 5/1–6; 6/5, 10; 7/1–4; 8/5)* mai rar şi pictate *(Pl. 6/9, 7/5),* reprezentând detaliile corpului, veşmintele şi podoabele. Din categoria reprezentărilor androgine cunoaştem doar un singur exemplar din Transilvania, descoperit la Ariuşd *(Pl. 3/6).* Pe lângă aceste reprezentări există un număr semnificativ – şi cu numeroase analogii în aria culturilor-surori, Cucuteni şi Tripolie – de figurine ale căror formă este cunoscută mai ales din culturile învecinate la sud de Carpaţi, Boian, Gumelniţa şi Sălcuţa *(Pl. 2/4, 9).* Apariţia lor denunţă legăturile sudice ale comunităţilor cu ceramică pictată din Transilvania.

Vasele antropomorfe constituie o categorie specială a reprezentărilor. Din aria culturii Ariuşd sunt cunoscute, până la momentul actual, doar câteva exemplare. Fragmentele de la Reci *(Pl. 8/3)* şi Păuleni provin din forme bine cunoscute în cultura Cucuteni. Vasul întreg (reconstituit), descoperit la Ariuşd *(Pl. 8/1a–c)* reprezintă însă un tip unicat pe teritoriul întregului complex Ariuşd–Cucuteni–Tripolie, având analogii îndepărtate în culturile ceramicii liniare de tip Alföld, respectiv Lengyel şi ceramica pictată moraviană din Ungaria, Slovacia şi Polonia.

În categoria obiectelor antropomorfizate includem lingurile de lut cu mânere antropomorfizate *(Pl. 9/1–6)* şi phalloii din lut ars *(Pl. 9/8–11)* specifice complexului Ariuşd–Cucuteni–Tripolie, cât şi unele descoperiri rare, ca pandantivul en violon de la Păuleni *(Pl. 8/2),* confecţionat din os, respectiv un cap de animal şlefuit din marmură *(Pl. 8/4),* descoperit la Sfântu Gheorghe–Gémvára.

Human representations of the Ariuşd Culture

(Abstract)

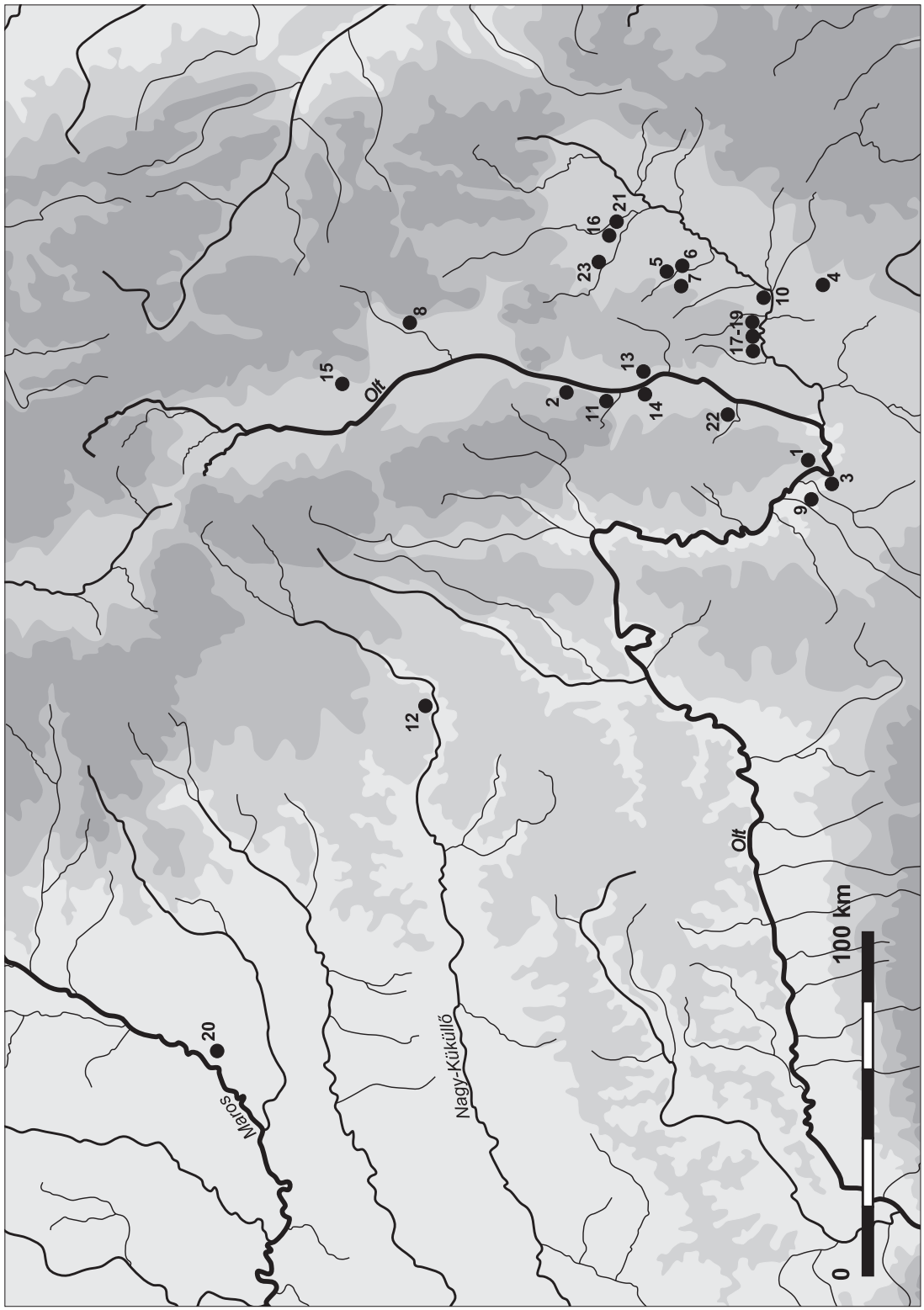
The rich and various categories of human representations from the Ariuşd–Cucuteni–Tripolie complex constituted the subject of several detailed and comprehensive studies during the past century. Among them, the objects discovered in the Ariuşd culture area in Transylvania are less known given the fact that these finds have seldom been published so far. The aim of this paper is to present the results of our research on the related finds from the Transylvanian region.

So far we have knowledge of 366 artefacts, discovered on the territory of the Ariuşd culture *(Pl. I).* According to their form, they may be divided into four basic groups: I Anthropomorphic idols; II Anthropomorphic vessels; III Pottery with anthropomorphic ornamentation; IV Anthropomorphic artefacts. No specific regularities can be determined regarding the finding circumstances: human idols and anthropomorphic artefacts occur under the ruins of collapsed houses, next to fireplaces, kilns or even from refuse pits.

The majority of the related finds can be included in the category of anthropomorphic idols, depicting female silhouettes in vertical position. They have been modelled in general from two or three pieces, from a well levigated homogenous material, tempered with fine sand. In most cases they are decorated with plastic or incised motifs *(Pl. 2/1, 2, 4, 5, 8, 10–12; 3/1–6; 4/2–6; 5/1–6; 6/5, 10; 7/1–4; 8/5)* and rarely with painting *(Pl. 6/9, 7/5),* representing the details of the body, their dressing or other accessories, such as necklaces and pendants. We know of a single artefact belonging to the group of hermaphroditic (androgynous) idols, discovered at Ariuşd *(Pl. 3/6).* Besides the characteristic idol shapes presented above, the Ariuşd culture also presents several specimens with close analogies in the Boian, Gumelnița and Sălcuța cultures near the lower Danube Region *(Pl. 2/4, 11).* Their presence proves the southern relations of the Transylvanian painted pottery communities.

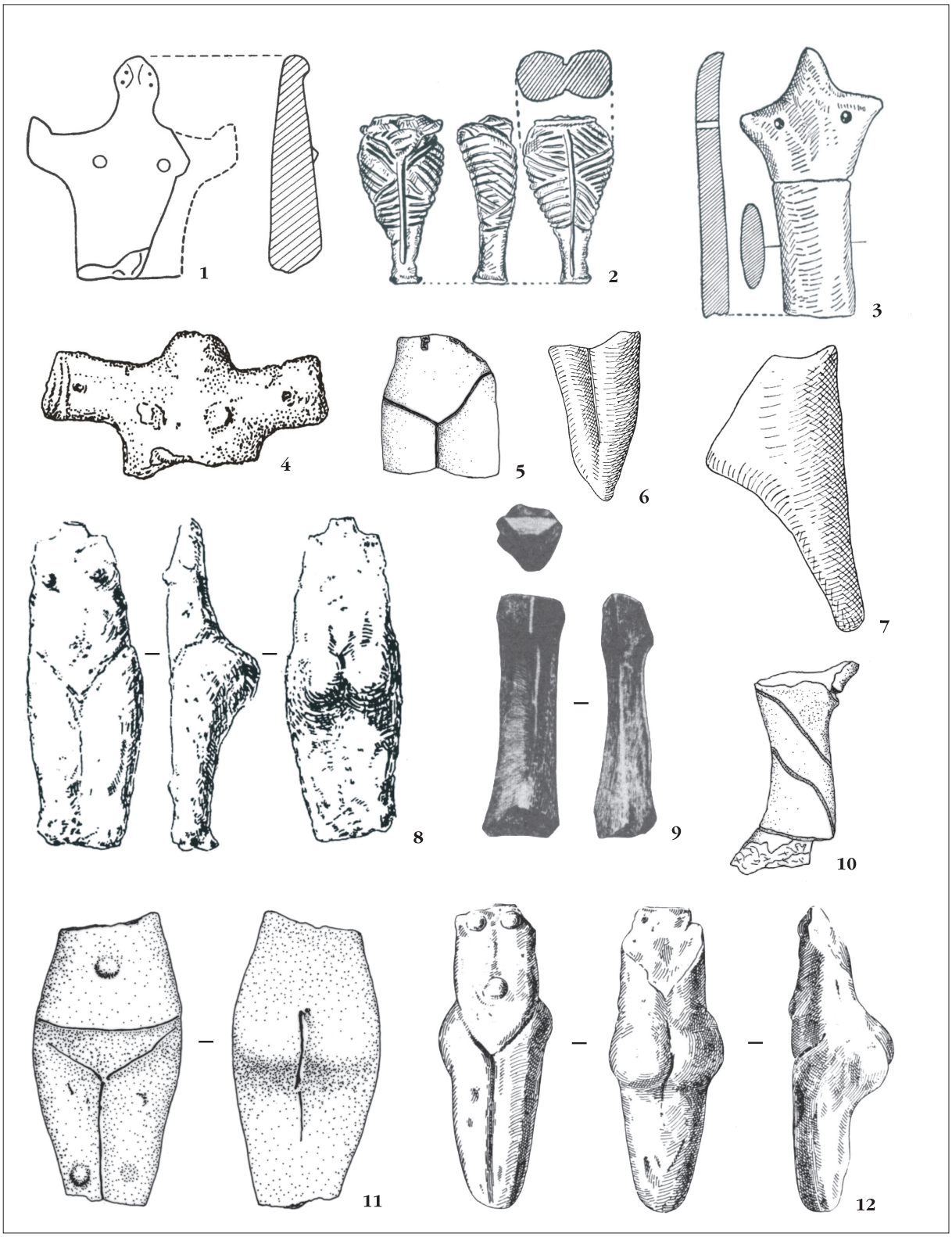
Anthropomorphic vessels constitute a special category of human representations. On the territory of the Ariuşd culture only a few specimens are known so far. The fragments from Reci *(Pl. 8/3)* and Păuleni are common forms in the ceramic inventory of the Cucuteni culture. The vessel discovered at Ariuşd *(Pl. 8/1a–c)* is completely unique within the territory of the Ariuşd–Cucuteni–Tripolje complex, having analogies in the Alföld Linear Pottery, the Lengyel and Moravian Painted Pottery cultures in Hungary, Slovakia or Poland.

Other kinds of human representations like the anthropomorphic clay spoon handles *(Pl. 9/1–6),* clay phalluses *(Pl. 9/8–11),* a violin-shaped amulet *(Pl. 8/2)* discovered at Păuleni and a figurine made of bluish marble, depicting a human head from Sfântu Gheorghe–Gémvára *(Pl. 8/4),* may be included in the category of the anthropomorphic artefacts.

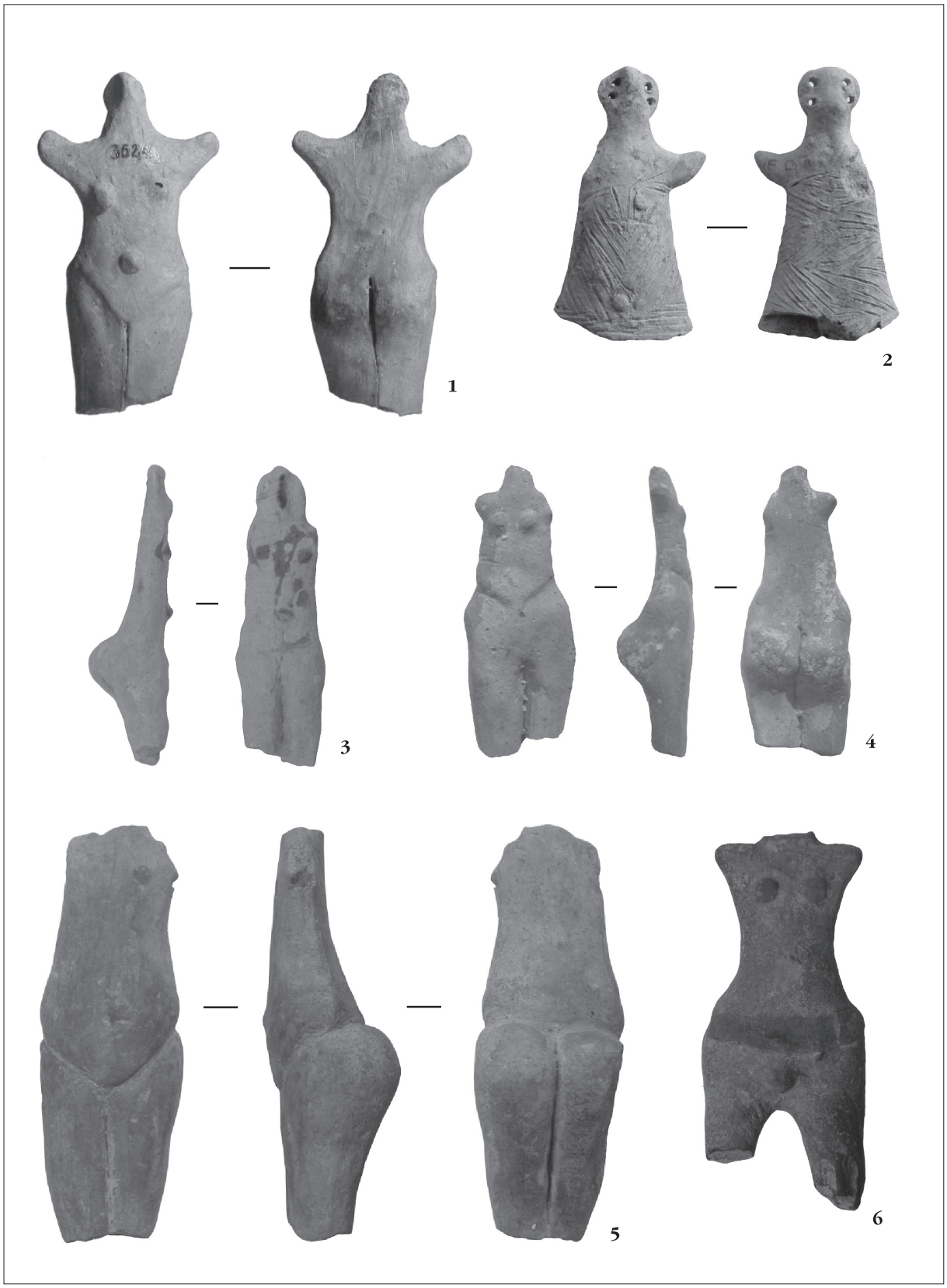
1. tábla

Az emberábrázolások elterjedése az Erősd-kultúra településterületén: **1.** Erősd–Tyiszk-hegy. **2.** Sepsibükszád–Vápa-vára. **3.** Botfalu–Priesterhügel. **4.** Kisborosnyó–Borzvára. **5.** Csernáton–Mihácz-kert. **6.** Csernáton–Róbert-tag. **7.** Csernáton–Templomdomb. **8.** Csíkszentgyörgy–Potovszky-kert. **9.** Barcaföldvár–Várhegy. **10.** Lécfalva–Várhegy. **11.** Málnásfürdő–Fövenyestető. **12.** Bögöz–Pagyvan-tető. **13.** Oltszem–Leánykavár. **14.** Oltszem–Vármege. **15.** Csíkpálfalva–Várdomb. **16.** Kézdikővár–Polyvár. **17.** Réty–Márton Lajos tagja. **18.** Réty–Telek. **19.** Réty–Törökrétje. **20.** Marosszentgyörgy–Gyéra-alja. **21.** Kézdiszentlélek–Köszörükő. **22.** Sepsiszentgyörgy–Gémvára. **23.** Torja–Balázs-telke

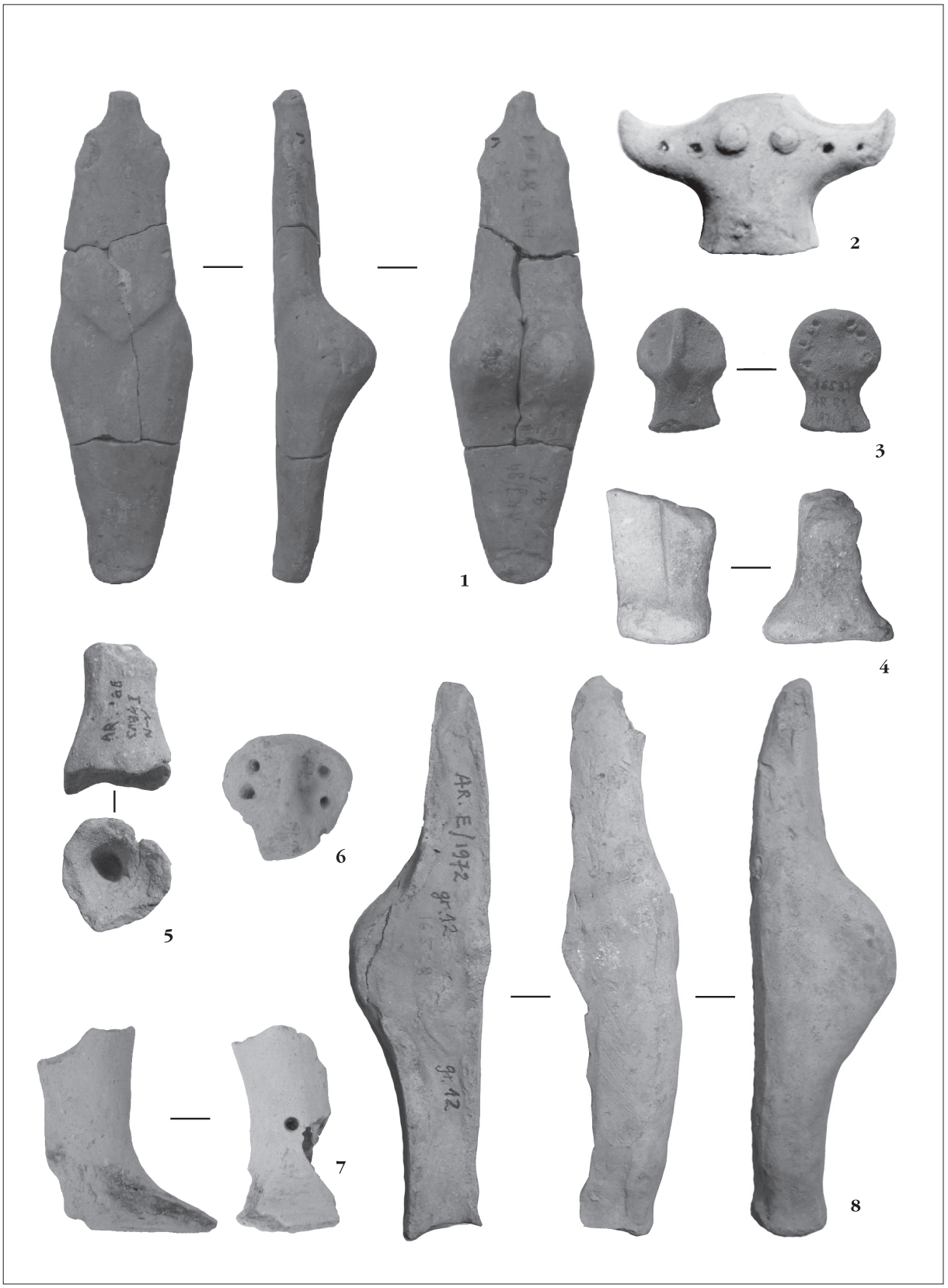

2. tábla

Antropomorf idolok: **1.** Barcaföldvár (COMȘA, E. 1973 nyomán). **2., 3.** Bögöz–Pagyvan-tető (FERENCZI, G. – FERENCZI, I. 1975 nyomán). **4., 8., 9.** Botfalu–Priesterhügel (TEUTSCH, J. 1900, valamint SCHROLLER 1933 nyomán). **6.,** 7. Marosszentgyörgy–Gyéra-alja (SZÉKELY, Z. 1959 nyomán). **5., 10.** Erősd–Tyiszk-hegy (SZTÁNCSUJ S. J. 2003 nyomán). **11.** Kézdiszentlélek–Köszörükő. **12.** Oltszem–Vármege (LÁSZLÓ F. 1911 nyomán). Különböző méretek

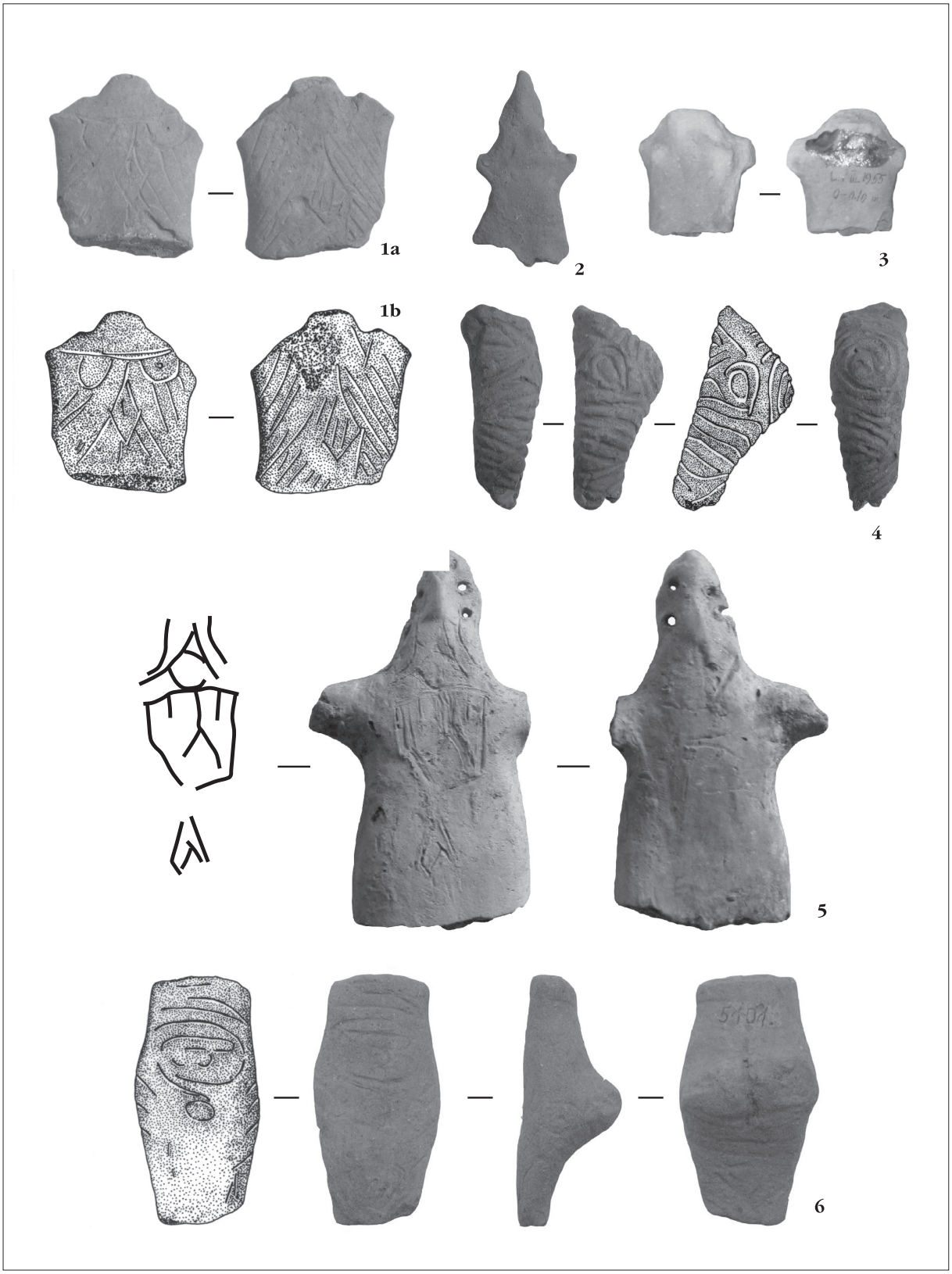

3. tábla
Antropomorf idolok.
Erősd–Tyiszk-hegy (**1.** M = 11,2 cm; **2.** M = 8,1 cm; **3.** M = 8 cm; **4.** M = 8,9 cm; **5.** M = 15,3 cm; **6.** M = 7,8 cm)

4. tábla

Antropomorf idolok. Erősd–Tyiszk-hegy. (**1.** M = 15,6 cm; **2.** M = cca. 5 cm; 3. M = 3,6 cm; **4.** M = 5,2 cm; **5.** M = 4 cm; **6.** M = 3,2 cm; 7. M = 6,4 cm; **8.** M = 16,7 cm)

5. tábla
Antropomorf idolok.
1. Sepsibükszád–Vápa-vára; **2.**, **5.** Erősd–Tyiszk-hegy; **3.** Lécfalva–Várhegy; **4.** Sepsiszentgyörgy–Gémvára; **6.** Málnásfürdő–Fövenyestető. (**1.** M = 5 cm; **2.** M = 6,5 cm; **3.** M = 4,6 cm; **4.** M = 4,4 cm; **5.** M = 7,7 cm; 6: M = 7,9 cm)

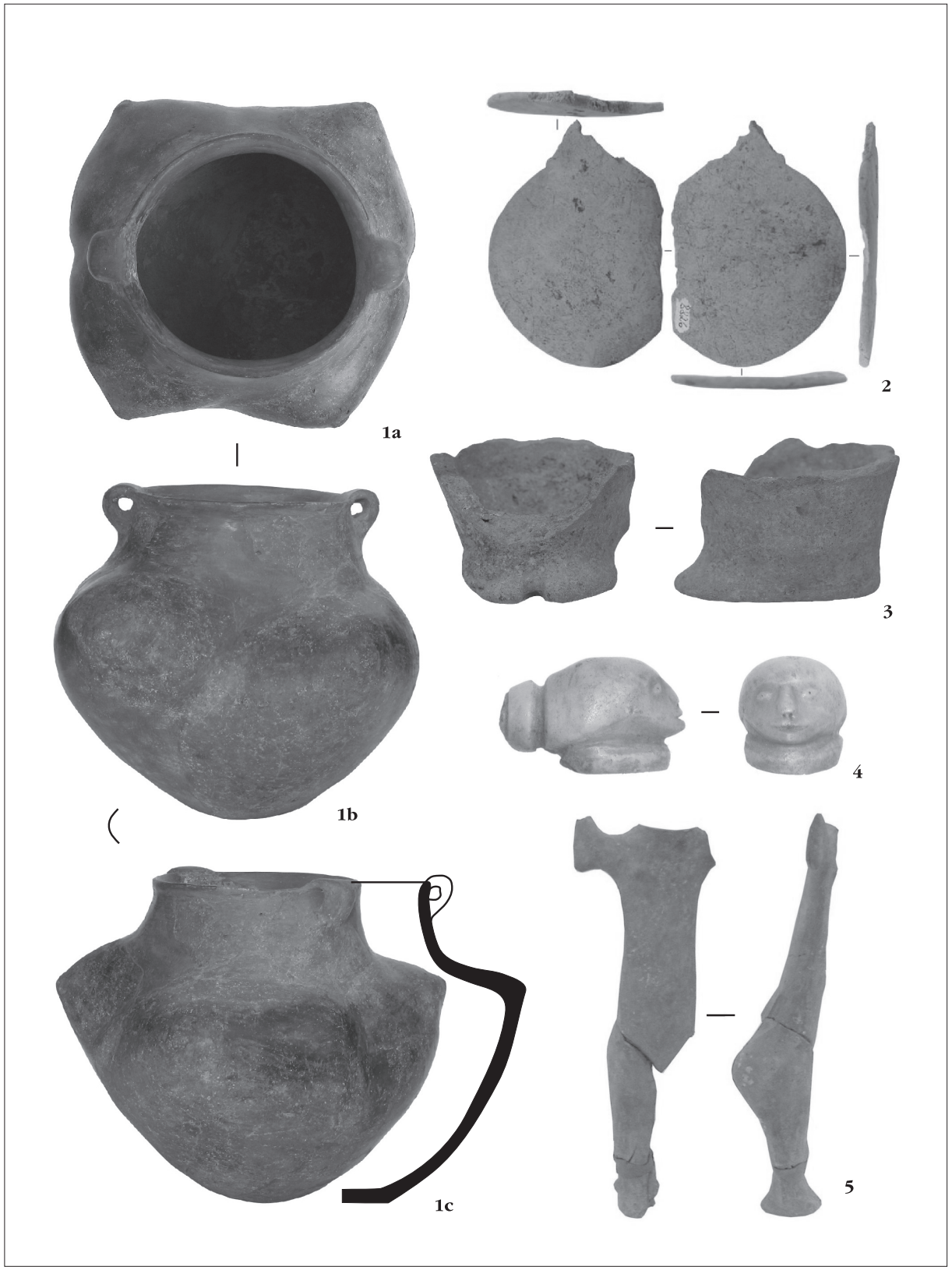
6. tábla

Antropomorf idolok. (**1–6, 8–10**), antropomorf edény töredéke (7).
1., **4.** Csíkszentgyörgy–Potovszky-kert; **2.** Erősd–Tyiszk-hegy; **3.**, **6–8.** Oltszem–Vármege; **5.** Torja–Balázs-telke;
9., **10.** Oltszem–Leánykavár. (**1.** M = 8,8 cm; **2.** M = 8,6 cm; **3.** 9,7 cm; **4.** M = 5,3 cm; **5.** M = 4 cm;
6. M = 7,2 cm; **7.** M = 8,5 cm; **8.** M = 3,7 cm; **9.** M = 3,2 cm; **10.** M = 8,7 cm)

7. tábla

Antropomorf idolok. **1.**, **2.**, **5.** Lécfalva–Várhegy; **3.** Csíkszentgyörgy–Potovszky-kert; **4.** Csernáton–Mihálcz-kert. (**1.** M = 7 cm; **2.** M = 5,8 cm; **3.** M = 7,5 cm; **4.** M = 6,2 cm; 5: M = 13,5 cm)

8. tábla

Antropomorf edények (**1**, **3**), csont csüngő (**2**), márványfej (**4**), antropomorf idol (**5**).
1. Erősd–Tyiszk-hegy; **2.**, **5.** Csíkpálfalva–Várdomb (BUZEA, D. L. – LAZAROVICI, Gh. 2005, nyomán); **3.** Réty–Telek; **4.** Sepsiszentgyörgy–Gémvára. (**1.** M = 15,5 cm; **2.** M = 7,6 cm; **3.** M = 4,7 cm; **4.** M = 2,3 cm; **5.** M = 24,8 cm)

9. tábla

Antropomorf kanalak/kanálnyelek (**1–6**), agyagfalloszok (**7–11**). **1.**, **2.**, **4.**, **7.**, **9–11.** Erősd–Tyiszk-hegy; **3.** Oltszem–Leánykavár; **5.** Csernáton–Mihálcz-kert; **6.** Sepsibükszád–Vápa-vára; **7.** Kézdikővár–Polyvár. (**1.** M = 10 cm; **2.** M = 7,7 cm; **3.** M = 4,5 cm; **4.** M = 9,2 cm; **5.** M = 8,9 cm; **6.** M = 12,9 cm; **7.** M = 7,4 cm; **8.** M = 7 cm; **9.** M = 7,1 cm; **10.** M = 5,3 cm; **11.** M = 11,4 cm)

Acta Siculica 2009, 207–214

Roska Márton

A ZABOLAI TŐR TIPOLÓGIAI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

A közlésről

Roska Márton (1880–1961) egyik utolsó dolgozata a Székely Nemzeti Múzeum számára készült, és 1959-ben a Magyar Autonóm Tartomány múzeumainak tervezett közös évkönyvében kívánták megjelentetni.[1] Mellékletben közöljük a vonatkozó levelezést[2] is, egy becsatolt lektori véleményezéssel – a dolgozatot Kurt Horedt (1914–1991) és Ferenczi István (1921–2000) lektorálta, akik felhívták a figyelmet arra, hogy a szakirodalomban időközben felmerült annak lehetősége, hogy a tárgyalt bronztárgy késői készítmény.[3] Az évkönyv kiadásának betiltásával valószínűleg örökre tisztázatlan marad, mit válaszolt volna Roska Márton a lektorok jogos felvetésére, a tőr vizsgálata pedig már 1945. március 29-én lehetetlenné vált, amikor a múzeum evakuált bronzkori anyagával együtt nyoma veszett (az utóbb a helyszínen összegyűjtött olvadt bronzdarabok alapján valószínűleg elpusztult a szállítmányt ért zalaegerszegi bombatámadásban, illetve az azt követő hatalmas tűzben). Függetlenül attól, hogy a zabolai bronztőr mégis bronzkori emlék lett volna, vagy esetleg a zabolai Mikesek (vagy más helyi előkelő család) által használt újkori tárgy (pl. iratnehezéknek használt dísz), a dolgozat sorsa önmagában is tudománytörténeti kuriózum, az 1956 utáni nehéz, ambivalens évek magyar–magyar(–román/szász–német) tudományos kapcsolatainak dokumentuma. (**A szerk.**)

*

A zabolai tőr tipológiai és művelődéstörténeti jelentősége

A mellékelt képen látható bronztőrt a Háromszék megyei Zabolán (Zăbala) lelték, a Sz[ékely] N[emzeti] M[úzeum] őrzi 5245. 1. sz. alatt.[4] Első ízben közöltem *A Székelyföld őskora*[5] 39. sz. képe alatt, s ugyanott (különnyomat, 25. o.) azt írtam róla, hogy pengéje és markolata egybe van öntve, és áttört. Korát az erdélyi bronzkor legvégére tehetjük. Másodízben Repertóriumom[6] 309. lapján, 372. kép alatt mutatom be.

A község neve nem ismeretlen a régészeti irodalomban. A Székely Nemzeti Múzeumban 1554. l. sz. alatt egy 12 cm hosszú, csónakosan meghajló tengelyű, kétélű, rézkori trachytfejsze van. – Teleki Domokos gyűjteményében 2 db gyöngy alakú hálósúly volt. – Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történelmi Tárában IV.2602. l. sz. alatt kora vaskori csupor gombos füle van, amelyet az országút mellett kavicshalomban leltek, ezt a *Feketeügy*ből hordták oda, ez az emlékünk tehát másodlagos helyen feküdt.[7]

Tőrünk pengére és markolatra tagolódik. Pengéje háromszög alakú, de mindkét oldalon ívesen, enyhén behajlik; élei kétoldalt kiugranak, s az ívesen bekapó oldalú markolattal derékszöget alkotnak; a pengető közepén háromszögű áttörést látunk, amelynek két szára szintén ívesen, enyhén behajlik. A markolat két részre tagolódik: a voltaképpeni, enyhén behajló szélű fogantyúrészre és a markolatgombot utánzó felső részre. Töve éppen úgy háromszögesen van áttörve, ennek oldalai szintén ívben behajolnak, talpa egyenes, de a hegye egyenesen vágott, s ez a levágás határozottabb, feltűnőbb, mint a pengetőnél lévő. Folytatásában tőrszerű áttörést látunk, amelynek hegye levágott, pengerésze és markolatrésze kétoldalt behajlik. A markolatgombnak megfelelő rész ¾ oválist alkot, tetejének vonalát követő, íves, a két végén hólyagosan megduzzadó áttörés hozza összhangba a markolat többi részével. Ha ugyanis a bronzműves tömören öntötte volna ezt, és a markolat felső felét alkotó részt is, fegyverünk nem volna ennyire harmonikus minden részében, és a csinossága ellen is szót lehetne emelni. A penge és markolat egybeöntött, a kettő közötti átmenetet a fent említett szög képezi, amely a penge és markolat szélének találkozásából adódik;

[1] A végül meghiúsult *Magyar Autonóm Tartomány Múzeumainak Évkönyve* történetét lásd jelen kötetben BOÉR H. 2009.

[2] Irattartó karton: SzNM It, 45-1958, *Dr. Roska Márton kéziratainak megküldése a múzeum részére* (benne a Roskával való levélváltás három levele lefűzve).

[3] A kételyeket a Székely Nemzeti Múzeum jelenlegi régész muzeológusai is osztják.

[4] Beérk. sz. 1237/1931, l. sz. 5245. Butyka János gazd[asági] int[éző] ajándéka, Zabola. Bronztőr, Lelőhely: Zabola. Megsemmisült 1945-ben.

[5] ROSKA M. 1929.

[6] ROSKA M. 1942.

[7] Vö. uo., 308, 2. sz. s uo. a 371. képen a kétélű fejsze.

ugyanitt, középütt a két háromszöges áttörést léctag választja el.

Tipológiailag tőrünk pengéje felső-olaszországi kapcsolatokra emlékeztet, ha csak úgy felületesen vizsgáljuk meg. Kiemeli azonban ebből a műveltségi körből a pengető és a markolat áttörése.

Az áttört mívű tőrökre nem ismerünk csak egy távoli rokon analógiát a Kárpát-medencéből. (Erről alább.) Az a magyarországi bronztőr, amit *Hampel* Bronzkora közöl,[8] valamint többi társai nem sorolhatók ide, mert a markolatukon látható áttörések a markolatot borító lemezek rögzítését szolgáló bronz szegek részére készültek, a markolatgomb helyén ülő s a markolattal szervesen összefüggő karika pedig pusztán és egyszerűen a felfüggesztés, a hordás célját szolgálta.

Az elliptikus vagy ¾ ellipszis alakú markolatokra Egyiptomban találunk példát, ezek a markolatok azonban külön öntöttek, alakjuk éloválisvagy ovális.[9] Az olyan egyiptomi tőrökön, amelyeknek markolatát a pengével egybeöntötték, nincs áttörés.[10]

Lényeges tényező, hogy ezeken a tőrökön csak a markolatgomb van áttörve.

Keleten, Dél-Oroszországban kell kereskednünk, ha tőrünk markolatáttörésére rokon analógiákat akarunk találni.

Egy Chalibinskről származó, fűzfalevél formájú tőr markolatán hosszanti áttörést látunk,[11] egy Seimán lelt példány markolatán két párhuzamos, hosszanti áttörés van.[12] Saratov, Jelaluga, Ufa is mutat fel ilyen hosszanti áttörésű markolati tőröket.[13] Úgy látszik, hogy erre a területre jellemzőek az így kezelt, öntött tőrök.

Leltek Saratovon egy olyan tőrt is, amelynek pengéje és markolata egybeöntött,[14] pengéje fűzfalevél alakú, markolattöve utánozza az olyan külön markolatok alját, amelyeket nyitoló szegekkel applikáltak a pengetőhöz, az enyhén ívelt oldalú markolat két háromszögű áttörést mutat, a háromszögek talppal egymás felé vannak fordítva. Tőrünk markolatgombja azonban csak enyhe körívet mutat, s nincs áttörve. A rajzból is jó kivehető, hogy a pengető spirális dísze egy olyan háromszöges teret zár be, amely emlékeztet a zabolai tőr háromszöges áttörésére. A saratovi tőr pengetöve természetesen tömör, nincs áttörve.

A most felsorakoztatott adatokban, úgy hisszük, megkaptuk a forrását annak, ahonnét a zabolai tőr áttört díszei származnak.

Ezzel még nem nyert megoldást a markolatgombját utánzó íves vagy féloválisforma?] származásának kérdése. Mykenai és Egyiptom felé kell fordítanunk tekintetünket, ha erre a kérdésre meg akarunk felelni. A mykenai IV. sírban lelt *Schliemann* olyan tőrt, amelynek markolatgombja félkörszerű,[15] az V. sírból pedig egy olyan tőr került ki, amelynek markolatgombja ¾ gombot mutat.[16]

A zabolai tőr markolatgombjára emlékeztető díszítőmotívumot is találunk Mykenaiben, éspedig a II. vagy V. sír feletti sírkő alsó bordűrjén.[17] – Egyiptomból már idéztük Montelius és Forrer után[18] az idevágó analógiákat.

A zabolai tőr mestere tehát keleti és déli minták után vagy befolyás alatt dolgozott, amikor ezt a Kárpát-medencében egyedülálló fegyvert mintázta s öntötte.

És ebben nincs semmi kivetnivaló. A Kelettel a Tripolje-jellegű festett kerámia korától kezdve egyre élénkebb népi és szellemi összeköttetéssel van Erdély, a Déllel való kapcsolatai pedig már a neolitikumból datálódnak, amire elvitathatatlan, kézzelfogható bizonyíték a kerámiának az a csoportja, amelyet húsvörös festék borít, s az edény peremének külső széle feketére van füstölve, amire bőséges példát találunk a Tormaféle tordosi gyűjteményben,[19] és ugyanilyen bizonyító erejűek a Tordosról származó, egyiptomi eredetű vagy egyiptomi befolyás alatt készült csontfésűk.[20] A későbbi kapcsolatok igazolására legyen elég, ha a kora bronzkori telepeken lelt, ugyancsak egyiptomi eredetű üvegpasztagyöngyökre hivatkozunk.[21]

[8] HAMPEL J. 1886, XIX. t., 1. sz.

[9] EBERT, M. 1925, II, 205. t., 6. – 11. és 14. sz. Forrer az egyiptomi gyűjteményből mutat be egy ilyen áttört markolatgombos példányt, amelynek markolatát elefántcsontlemezek borítják. (FORRER, R. 1907, 52. t., 1. sz.) Az egyiptomi tőrmarkolatok gombkezelésére kitűnő példákat találunk még a többek között Montelius, O. *Bronzaldern in Egypten* c. munkája 30. lapján 25. és 26. ábra alatt, ahol a markolatgomb ívelt és félköríves változatára, a 31. lapon pedig 27–28, 29a. ábra alatt, ahol a körded alakú, oválisokkal vagy féloválisokkal áttört markolatgombokra kapunk analógiákat.

[10] EBERT, M. 1925, II, 205. t.

[11] ESA, XI (1937), 111, l. 4. kép, 5. sz.

[12] Uo., 6. sz.

[13] Uo., 109, l. 3. ábra.

[14] Uo., 113, l. 5. kép, 5. sz.

[15] BOSSERT, H. Th. 1921, 167. kép, a. ábra.

[16] Uo., b ábra.

[17] Uo., 67. kép.

[18] L. a 9. sz. jegyzetet.

[19] ROSKA M. 1941, 96. t., 2. sz.

[20] Uo., 76. t., 12, 13, 15, 20. sz. és ROSKA M. 1927, 117. kép, 10–12. sz.

[21] Vö. REINECKE, P. 1911, V, XIV. t. és 60–72; KÜHN, H. 1934, 163–164; KÜHN, H. 1936, 39. és KÜHN, H. 1935, 130. Az MKÉ 1913-ban a perjámosi ásatásokról megjelent cikkem klny. 16, C és D alatt, és 23. – *Banner* kora bronzkori sírban lelte Ószentivánon. – A moldovai Poianán Monteoru-rétegű sírban lelte Ecaterina Dunăreanu-Vulpe (DUNĂREANU-VULPE, E. 1938, 151–167). – Erdélyből egyetlen példány ismeretes, amit a Fogaras megyei Almásmező ún. Bronz-barlangjában leltek, kora bronzkori sírban (CHILDE, V. G. 1927, 98. – Vö. NESTOR, I. 1933, 98. Az egyiptomiak Kr. e. 1350 tájára esnek, ami megfelel a Tell el Amarnán gyakran előforduló gyöngyök korának. Ez a város ugyanis Kr. e. 1380–1361 közt állott.

Zabola a Bodzai- és Ojtozi-szoros között, az utóbbihoz közelebb, a Háromszéki-havasok lábánál fekszik, tehát olyan ponton, ahol helyi viszonylatban a havasi és síkföldi javak kicserélődtek, s ahol el kellett vezetniök azoknak az utaknak, amelyeken a Dél és a Kelet népi és művelődési hullámai áthömpölyögtek.

Végezetül a zabolai bronz tőr koráról kell szólnunk egy pár szót. Vajon megállja-e helyét az a meghatározásunk, hogy az erdélyi bronzkor legvégére tehetjük?

Tökéletes analógiáját nem ismerjük, de a délkelet-lengyelországi Rozubowicén (Przemysli Kerület) leltek egy 30 cm hosszú tőrt, amelyet *Tadeus Sulimirski* rövid kardnak mond. Pengéje fűzfalevél alakú, markolata úgy van a pengével egybeöntve, hogy külön tagolódik, középütt kiduzzad, s szilvamagszerű áttörést mutat. Vége korongszerű.[22] Tehát tipológiailag csak rokon a zabolai tőrrel, áttört markolata azonban ezt a rokonságot szorosabbra fűzi. *Sulimirski* a trák–kimmer periódusba sorolja, s azt mondja róla, akárcsak a nyelvszerű nyélnyúlvánnyal bíró bronz lándzsákról, hogy keleti, vagyis pontusi jellegűek.[23] A trák–kimmer emlékeket természetesen a szkíta periódus elé, a Kr. e. 700–550 közötti időbe helyezi. Mások a Kr. e. 800–600 közötti időt veszik fel erre a periódusra,[24] holott ekkor még virágjában van a Villanova–Hallstatt-kultúra.

Sulimirski időmegállapítása helyes Lengyelországra, s szinte módosítás nélkül fogadhatjuk el Erdélyre nézve is, ahová a szkíták a Kr. e. 6. század elején nyomulnak be, annak összes keleti szorosain.[25]

Fennebb utaltunk bizonyos mykenai kapcsolatokra. *J. Eisner* összefoglaló munkájának 7. kép 2. sz. alatt a Trencsén megyei Liborcsudvardról (Liborca) közöl egy ívelt markolatú, a markolatív alatt háromszöges s a markolat közepén elnyújtott, fent-lent szögekben végződő, szilvamagszerű áttörést mutató bronz tőrt. Ez az egyetlen Kárpát-medencei analógia, amit említettünk. Csak bizonyos jóakarattal lehet összehasonlítani a zabolaival. *Eisner* a bronzkor III. periódusába helyezi, s azt mondja róla, hogy a mykenai bronziparral való érintkezések bizonyítéka.[26]

Egyébként még az öntési varrányoktól sem tisztították meg ezt a tőrt.

A zabolai tőr megítélésénél tekintetbe kell vennünk, hogy két komponensből tevődött össze: a mykenai és a dél-orosz vagy pontusi. Ez utóbbi a fiatalabb, s így valószínű, hogy a lengyelországi rokonpéldánya alapján is a szkíta inváziót közvetlenül megelőző időbe, a Kr. e. 7. századba kell sorolnunk.

Melléklet[27]

1.

Sepsiszentgyörgy Tartományi Múzeum [Székely Nemzeti Múzeum] az Országos Széchényi Könyvtárnak[28]
Sepsiszentgyörgy, 1958. március 7.

Múlt év október 31-én postázott dr. Roska Márton dolgozatainak kéziratos gyűjteményét megkaptuk minden kísérő irat nélkül. Vártuk az utólagos felvilágosítást, hogy milyen célzattal küldte a Széchényi Könyvtár múzeumunk címére. Tekintettel arra, hogy semmiféle felvilágosítást a mai napig nem kaptunk, tisztelettel kérjük, szíveskedjenek értesíteni, hogy a Professzor Elvtársnak milyen elgondolása révén kerültek ezek a kéziratok múzeumunkba.

Székely[29], igazgató.
Fadgyas[30], titkár[31]

[22] SULIMIRSKI, T. 1929, IV. t., 14. sz. és SULIMIRSKI, T. 1938, 129–151, a tőr képe uo., 140, 4. ábra alatt.

[23] SULIMIRSKI, T. 1938, 140.

[24] Uo., 145. A michalkówi aranyleletet *Hadaczek* a 8. és 6. sz. közé, *Nestor* (NESTOR, I. 1933, 180) pedig a 600 körüli időbe datálja. – Az ezzel kapcsolatos irodalmat lásd az ESA, IX (1934), 175–186. *Nestor* az itt tárgyalt, a Nagyküküllő megyei Mihályfalváról származó aranyleletet a kolozsvári román egyetem Régészeti Intézetétől kapott téves információ alapján a Bihar megyei Érmihályfalváról származtatja. Vö. ROSKA M. 1942, 182, 229. sz. A lelet az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történti Tárában volt, l. sz. 6839–6976. Ezt a lelőhelycserét előtte *Márton L.* is elkövette. (MÁRTON L. 1933, 87. és 91.)

[25] Vö. ROSKA M. 1936, 167–203.

[26] EISNER, J. 1933, 299. – Vö. az itteni urnasírokról, amiket Rakovszky Ferenc ásott ki. Vö. az AÉ, 1888, 327–330; az itteni halomsírokról pedig, amiket szintén Rakovszky Ferenc tárt fel, l. az AÉ, 1889, 388–390, s mindkettőről még HAMPEL, J. 1886, I, 135. és 137, 7. A tőr képét hozza a Slovenské Dejiny, I, 19. t., 2. sz. alatt is.

[27] A *Melléklet* jegyzetei szerkesztői jegyzetek. A melléklet a SzNM 45-1958 iratmappa anyagát tartalmazza, tehát a vonatkozó levelezésen és a a bronztőr rajzán kívül egy borítékot, rajta kézírással (Fadgyas Annáé, kék tintaceruzával):
– A zabolai tőr. 31. (átírva a *29.* – nyilván bejött még közben két anyag az évkönyv számára)
– 4. (kipipálva, kihegyezett hasonló ceruzával: kb. ez volt a negyedik Roska-kézirat az OSzK révén érkezettből)
Valamint ugyancsak a borítékon Roska grafitceruzás kézírásával:
– A zabolai tőr
– Befejezendő! (a szó törölve)
– Leközölendő (? leközölhető) Roska
– A nyomda részére átírni (?) Roska

[28] Magyar Autonóm Tartomány Sepsi Rajon, Tartományi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Szám: [SzNM] 45-1958; Országos Széchényi Könyvtár Igazgatóságának, Budapest, VIII, Múzeum-körút 14–16.

[29] Székely Zoltán (1912–2000) régész, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója; autográf aláírás.

[30] Fadgyas Anna (1906–1983), 1924-től a múzeum tirkárnője, Roskának is régi ismerőse; autográf aláírás.

[31] Exp[ediat = postázva]. 1958. III. 7. F[adgyas, autográf].

2.

Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum [Székely Nemzeti Múzeum] Roska Mártonnak[32]
Sepsiszentgyörgy, 1958. május 9.

Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Fadgyas Annához intézett soraiból értesültem, hogy a Széchényi Könyvtár által leküldött kéziratos cikkek azzal a célzattal kerültek hozzánk, hogy valamilyen kiadványban megjelentessük. Mostan állítom össze a Magyar Autonóm Tartomány összes múzeumainak az évkönyvét, s megpróbálom a Professzor Úrnak a zabolai tőrről szóló kis tanulmányát közölni. Hiányzik a román és a német kivonat, melyet mi pótolni fogunk.[33] A többi tanulmányok közlésére egyelőre ígéretet nem tehetek, azonban ahogy lehetőség nyílik, azon leszek, hogy nyomtatásban napvilágot lássanak, addig is utólagos engedelmével – természetesen hivatkozva a kéziratra – készülő összefoglaló monografikus munkámban használni fogom.[34] Kérem, szíveskedjék egy pár sorban a múzeum igazgatóságát értesíteni arról, hogy ezek a tanulmányok nyomtatásban még nem jelentek meg, s a Professzor Úr közlésre, illetőleg adatforrás felhasználására múzeumunknak adta.

Gyógyulást kívánva, őszinte tisztelettel köszönti:
Székely Zoltán igazgató[35]

Ui. Amennyiben lehetőség lesz, hogy a szerzők honoráriumot kapjanak, és különlenyomatok is készülnének, a szerzőt megillető jogokat tiszteletben fogjuk tartani.[36]

3.

Roska Márton a Székely Nemzeti Múzeumnak[37]
Budapest, 1958. június 3.

Kedves Anikó és Zoltán![38]

Hálás köszönet erdélyi ízű leveleitekért. Tőled, Zoltán, mindjárt bocsánatot is kell kérnem, hogy 1945 márciusában, amikor Lászlóval[39] bejöttél hozzám, ridegen fogadtalak. Herepeivel kapcsolatosan futott be valami hír hozzám, s ez zavart meg. Felejtsük el.[40]

Én bizony 1957. június 1-jétől vagyok beteg, vesemedencegyulladással indult a dolog, és alapos legyengülésben folytatódott s van meg ma is. Ezer és egy tilalom közt a szobámban tétlenkedem, fekszem, kelek, s óvom maradék erőmet. Jó két hét előtt másodszor is visszaestem, ezért a késésem.

A cikkeket közlésre küldtem, másutt nem jelentek meg, bánjatok velük tetszésetek, belátásotok szerint. A honorárium és a k[ülön]ny[omatok] a jövő zenéje. A honorárium sohse jönne rosszkor.

Röviden írok, mert nem szabad hajolgatnom. A régi szeretettel ölel Mindnyájatokat.

Marci bátyátok (kézírással, kék tinta?ceruzával)

Ha megerősödöm, Szitabodzával s Bardoccal kapcsolatosan részletesebben írok.[41]

4.

Referat[42]
12 noiembrie 1958

Ţinând seama de activitatea ştiinţifică a lui M. Roska nu este necesar să se discute mai amănunţit lucrarea „A zabolai tőr tipológiai és művelődéstörténeti jelentősége", chiar dacă unele teze susţinute ar putea fi neîntemeiate. Din punct de vedere ştiinţific recomandăm de aceea articolul pentru publicare, făcând însă două rezerve:

1. Ţinând seama tocmai de persoana autorului, urmează ca *comitetul de redacţie să ceară avizul şi aprobarea organelor de partid şi autorităţilor competente pentru publicarea articolului*. Menţionăm că de la acelaşi autor au apărut în anii de urmă articole şi studii în revistele „Archaeologiai Értesítő" şi „Folia Archaeologica", din anii 1955 şi 1957.

2. Despre pumnalul de la Zabola P. Reinecke, Germania, 27, 1943, 62 scria „În sfârşit aşi considera „pumnalul" de la Zabola ori ca un fals intenţionat, ori ca un obiect de uz de dată foarte recentă." Deoarece autorul nu aminteşte de acest pasaj, să i se scrie ca să ia poziţie faţă de această părere sau să adauge la sfârşit următoarea notă:

„Kiegészítésként, anélkül azonban, hogy megfelelőképpen ellenőrizhetnénk az állítás helyességét, meg kell említenünk, hogy P. Reinecke szerint a zabolai tőr valódiságához kétség fér, ő szándékos hamisítványnak vagy mai készítésűnek tartja (...Endlich möchte ich den „Dolch" von Zabola entweder für eine absichtliche Fälschung oder für einen Gebrauchsgegenstand sehr jungen Alters halten...")

K. Horedt
Ferenczi István[43]

[32] Magyar Autonóm Tartomány Sepsi Rajon, Tartományi Múzeum, Sepsiszentgyörgy; Szám: [SzNM] 93-1958; Dr. Roska Márton egyetemi tanár úrnak, Budapest.

[33] A kivonatoknak több változata maradt fenn, a Roska által megírt magyar kivonatot lefordították, majd újrafordították. Itt a magyar kivonathoz képest leginkább szöveghű román, illetve német változat kerül közlésre, utóbbi Thomas Şindilariu gondozásában, melyet ezúton is köszönünk.

[34] Egyelőre nem sikerült azonosítani, milyen más dolgozatokról volt szó.

[35] Autográf aláírás, valamint: *Exp[ediat = postázva] 1958. V. 9. F[adgyas]*.

[36] A megelőző, 1955-ös sepsiszentgyörgyi múzeumi évkönyv szerzőinek 1957-ben sikerült honoráriumot fizetni.

[37] Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy [az 1940–1944 között is használt iktatóbélyegzővel], Ad [SzNM] 93/1958. június 9.

[38] Fadgyas Anna és Székely Zoltán.

[39] László Gyula (1910–1998) régész, 1945-ben kolozsvári egyetemi tanár.

[40] 1944-ben Herepei János, mint a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, evakuálja a múzeum legértékesebb anyagát, és miután az a Dunántúlon elpusztul, az érintettek egymás felelősségét keresik. Székely Zoltán is kísérője volt a szállítmánynak, és László Gyula tanácsára nem vállalta annak a felelősségét, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum vezetőinek, mint Roskának is, a nem túl határozott felvetése alapján, Kolozsvárról ne engedjék tovább a ládákat. A félreértések időközben tisztázódtak, Roska Márton pl. 1950-ben is küldött kiadványt Székelyéknek (vö. SzNM 5-1950, SzNM It, 1950. évi csomó).

[41] A további anyagok tehát valószínűleg a bardoci és szitabodzai paleolit leletekhez kapcsolódtak. Utóbbiakkal kapcsolatban egy közlemény megjelent már (ROSKA M. 1956).

[42] A tervezett évkönyv kéziratait lektoráltatták. Tekintettel munkásságára, Roska dolgozatának megjelenését szakmailag természetesnek tartják, akkor is, ha – talán nem is annyira magyar állampolgársága okán, hanem mert a régi rendszerbeli szakember – tanácsosnak látják a politikai fölöttes szervek jóváhagyásának kikérését. Jelzik, hogy az ugyancsak kommunistává lett Magyarországon is jelentek meg a közelmúltban dolgozatai, tehát feltehetően nem áll fenn ideológiai akadály sem. Szükségesnek látják viszont szakmai szempontból, hogy a szerző reagáljon az időközben felmerült véleményre, miszerint a zabolai tőr esetleg hamisítvány lett volna.

[43] Autográf aláírások.

5.

Marosvásárhelyi Tartományi Múzeum
a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumnak[44]
Marosvásárhely, 1959. február 20.

T. Tartományi Múzeum Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy

Mellékelten küldjük

Máttis János: Gyárfás Jenő születésének százéves évfordulójára,

Dr. Konsza Samu: Kakaslövés Apácán,

Harkó József: Lakodalmi szokások Sepsi rajonban,

Roska Márton: A zabolai tőr tipológiai és művelődéstörténeti jelentősége, és

Dr. Székely Zoltán: Adatok a MAT településtörténetéhez i. u. a 3–4. században

című dolgozatokat, a lektori szakvéleményezés eredeti példányával egyetemben.

Kérjük, szíveskedjenek a dolgozatokat a szerzőkkel kijavíttatni és újragépeltetni, mert a nyomda csak jól olvasható kéziratpéldányt fogad el.

Kérjük a dolgozatok gépelését úgy lebonyolítani, hogy azok a lektori vélemény *eredeti* példányával együtt legkésőbb folyó év március 15-ig címünkre eljussanak.

Megjegyezni kívánjuk a következőket:

Roska Márton dolgozatának sorsát nem látjuk tisztázottnak. Kérjük elolvasni a véleményezést, s annak alapján megírni: mi történjék a dolgozattal?

Máttis elvtárs dolgozatának illusztrációit a cinkográfia ha el is fogadja, abból rendes klisét készíteni nem tud. Keményrajzú, fényezett fényképeket kérünk helyettük.

A tartomány Múzeumai Évkönyvének kiadásával kapcsolatban tájékoztatásul a következőket közöljük:

1. Mint ismeretes, személyes megbeszélés után átirattal fordultunk a Tudományos Kiadó kolozsvári fiókjához, melyben tartományunk Múzeumi Évkönyvének megjelentetését kértük.

2. Több átirat és telefonsürgetés eredményeképpen a Tudományos Kiadó bukaresti központja válaszolt, és közölte, hogy kérésünket nem teljesítheti.

3. A Tartományi Pártbizottsággal folytatott előzetes tárgyalásokra hivatkozva felkerestük a marosvásárhelyi irodalmi kiadót, mely szintén nem vállalta Évkönyvünk megjelentetését.

4. Felkerestük ismét a Tartományi Pártbizottság illetékes szervét, és segítségüket kértük. A Pártbizottság megígérte, hogy foglalkozik az üggyel, és válaszol kérésünkre. A mai napig még választ nem kaptunk.[45]

Igazgató, Dr. Dragomán Pál[46]

Muzeológus, Zrínyi Endre[47]

P. S. Csatoljuk még Székely Zoltán Dr.: A száldobosi késő vaskori vasolvasztó kemencék című dolgozatát.[48]

[44] Magyar Autonóm Tartomány, Tartományi Múzeum, Marosvásárhely, [MvhTM] 34/1959 (SzNM 38/1959).

[45] Márciusban az illetékes szerv „hallgatással válaszol" a kérdésre (lásd BOÉR H. 2009), mely a továbbiakban már nem kerül(het) szóba.

[46] Dragomán Pál (1914–1993), a marosvásárhelyi tartományi múzeum akkori igazgatója; autográf aláírás.

[47] Zrínyi Endre (1927–1998), a marosvásárhelyi tartományi múzeum történész muzeológusa; autográf aláírás.

[48] Kézírással a lap alján.

Irodalom

AÉ = *Archaeologiai Értesítő*, Budapest.
ESA = *Eurasia Septemtrionalis Antiqua*, Helsinki.
IPEK = *Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst*, Berlin.
MKÉ = *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, Budapest.

BOÉR H.
2009 Egy félévszázaddal ezelőtti kísérlet: A Székelyföld múzeumi évkönyve, 1957–1959, *Acta Siculica* 2009, 31–40.
BOSSERT, H. Th.
1921 *Altkreta*, Wasmuth (Berlin).
CHILDE, V. G.
1927 *The minoan influence on the Danubian bronze age. Essays for sir A. J. Evans, Oxford*.
DUNĂREANU-VULPE, Ecaterina
1938 La nécropole de l'âge du bronze de Poiana, *Dacia*, V–VI, 169–173.
EBERT, M.
1925 *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, Berlin.
EISNER, J.
1933 *Slovensko v právéku*, Bratislava.
FORRER, R.
1907 *Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Altertümer*, Berlin–Stuttgart.
HAMPEL J.
1886 *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, I, Budapest.
KÜHN, H.
1934 Ein wichtiger Fixpunkt für die Chronologie der Bronzezeit, IPEK.
1935 Ägyptische Perlen im Mitteleuropa, IPEK.
1936 Die ägyptische Perlen als Fixpunkt für die Chronologie der Bronzezeit, IPEK.
MÁRTON L.
1933 A korai La Tène-kultúra Magyarországon. Die Frühlatenezeit in Ungarn, *Arch. Hung*., XI.
NESTOR, I.
1933 *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, Bericht der Römisch-Germanischen Komission*, XXII, Frankfurt am Main.
REINECKE, P.
1911 *Glasperlen vorrömischer Zeiten aus Funden nördlich der Alpen. Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit*, Mainz.
ROSKA M.
1927 *Az ősrégészet kézikönyve*, II, *Az újabb kőkor*, Kolozsvár.
1929 A Székelyföld őskora, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 258–326.
1936 Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens, ESA, XI.
1941 *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*, Kolozsvár.
1942 *Erdély régészeti repertóriuma*, I, *Őskor*, Kolozsvár.
1956 A szitabodzai aurignaci műhelyek, AÉ, LXXXIII, 166–177.
SULIMIRSKI, T.
1929 *Bronzy Malopolski Srodkowej*, Lwów.
1938 Die thrake-kimmerische Periode in Südostpolen, *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, XXV.

Importanța tipologică şi culturală a pumnalului de la Zăbala

(Rezumat)

Forma lamei pumnalului de la Zăbala aminteşte de unele piese din Italia de Nord, de care însă el se deosebeşte prin mânerul său ajurat. Pentru tehnica ajurării mânerului există analogii pe teritoriul Uniunii Sovietice, în Chalibins, Seima, Saratov, Ielaluga, Ufa.

Forma semiovală a capătului de mâner imită butonii de pe pumnalele din mormintele miceniene (mormântul IV şi V). De asemenea ornamentul de pe buton apare pe bordura pietrelor funerare din mormintele II şi V.

Din Europa nu se cunosc analogii depline ale acestui mâner. S-ar putea menționa numai pumnalul de la Rezubovice în Polonia, publicat de Th. Sulimirski, care de asemenea prezintă pe mâner o ajurare în forma unui sâmbure de prună. Piesa e plasată de Sulimirski în perioada traco-cimeriană.

Pumnalul de la Zăbala are două componente: una din Rusia şi zona pontică, alta din Micene. Cronologic este depus înainte de migrația scitică, prin sec. al VII-lea î. e. n.

(Lucrarea urma să apară într-un anuar comun al muzeelor din Regiunea Autonomă Maghiară, în 1959. Anexăm corespondența referitoare, respectiv un referat întocmit de Kurt Horedt şi István Ferenczi. ***Red.****)*

Die typologische und kulturelle Bedeutung des Dolches von Zabola

(Zusammenfassung)

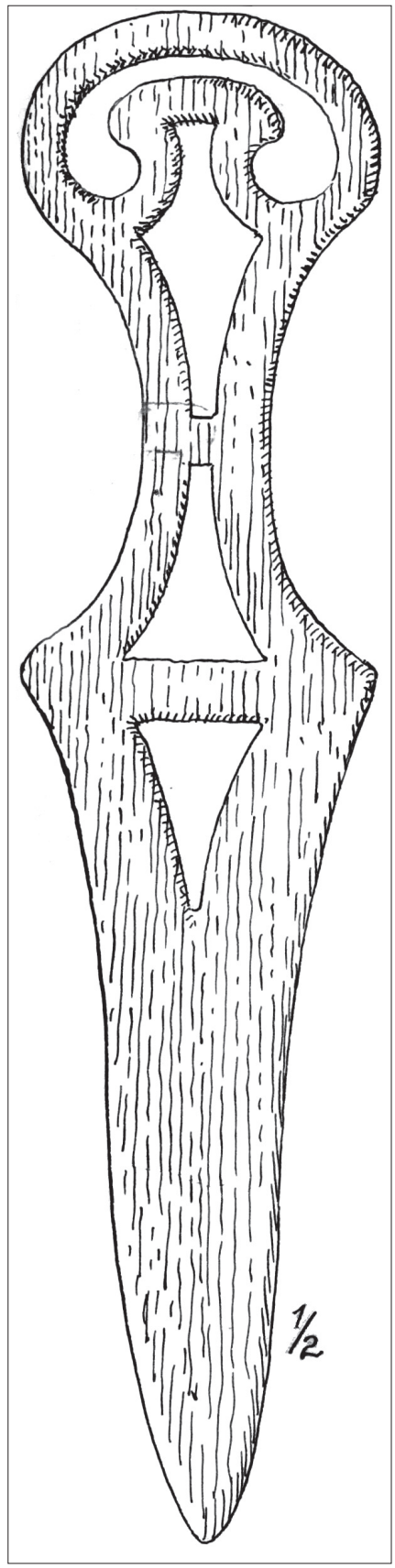
Ihrer Form nach erinnert die Klinge des Dolches von Zabola an oberitalienische Stücke, von denen er sich aber durch seinen durchbrochenen Griff unterscheidet. Analogien für Dolche mit durchbrochenem Gritt sind auf dem Gebiete der Sowjetunion, in Chalibins, Seima, Saratov, Jelaluga, Ufa.

Der halbovale Griffabschluss lässt die Nachahmung von Griffknäufen vermuten, wie sie auf Dolchen aus mykenischen Gräbern (IV. und V. Grab) belegt sind. Auch das Ornament der durchbrochenen Griffverzierung kehrt auf der unteren Randleiste der Grabsteine des II. und V. Grabes wieder.

Aus Europa sind keine eindeutigen Analogien für den Dolch bekannt. Es kann bloss der von Th. Sulimirski aus Rezubovice in Polen veröffentlichte Dolch herangezogen werden, der lediglich durch seine pflaumenkernartigen Durchbrechungen am Griff eine gewisse Verwandschaft aufweist. Der Dolch wird von Sulimirski der thrako-kimmerischen Periode zugewiesen.

An der Gesteltung des Dolches von Zabola zwei Einflüsse auszumachen, einer aus dem Gebiete Russlands beziehungsweise aus dem Pontusgebiet, sowie ein anderer aus der mykenischen Kultur. Zeitlich ist er vor dem Skytheneinfall, etwa in das VII. Jahrhundert, zu datieren.

(Die Arbeit sollte in einem gemeinsamen Jahrbuch der Museen der Ungarischen Autonomen Region 1959 erscheinen . Wir legen die bezügliche Korrespondenz bei , bzw. ein von Kurt Horedt und István Ferenczi zusammengestelltes Referat. ***Der Redaktor****)*

1. ábra A zabolai tőr (a rajz léptéke 1:2)

Acta Siculica 2009, 215–226

Gáll Erwin – Gergely Balázs

KOLOZSVÁR 10–13. SZÁZADI TEMETŐINEK ÉS SZÓRVÁNYLELETEINEK KUTATÁSTÖRTÉNETE

A Kárpát-medence, vagyis a történelmi Magyarország egyetlen országrészének régészeti kutatása sem volt és maradt annyira elmaradott, mint a földrajzi és történelmi Erdélyé.[1] A Millennium évében, 1895-ben *Pulszky Ferenc*, a Nemzeti Múzeum főigazgatója már harmadik összefoglalását írta a honfoglalás kori leletekről, ennek ellenére Erdélyből még egyetlen temetőt vagy szórványt sem vehetett fel dolgozatába. 1895-ben, párhuzamosan Pulszky dolgozatával, *Herepey Károly* végre feltárja az első erdélyi honfoglalás kori temetőrészt Marosgombáson, a sors fintora csak az, hogy a feltáró néhány évszázadot tévedett a leletanyag keltezése esetében, a „magasabb rangú rassz" germán képviselőinek tartva,[2] s igazat kell adnunk *Bóna Istvánnak*, aki ezeket a sorokat vetette papírra 2001-ben: „A Magyarországhoz képest 60 vagy ha nagyon jóindulatúak akarunk lenni, 40 éves[3] lemaradásért az akkori erdélyi magyarok csak önmagukat okolhatták: amilyen élénk volt a fantáziájuk romantikus történelmi elbeszélések terén, annyira nem volt érzékük a földben rejtőző múlt iránt".[4] Sajnos a helyzet az utóbbi száz évben nem sokat változott, és ez alól nem kivétel Kolozsvár sem.

Kutatástörténetünk kivételesen csak a következő fejezetekben tárgyalandó *temetőkkel* foglalkozik. Természetesen néhány esetben megemlítünk telep-, illetve várásatásokat is, azonban a rendszerezettség híveiként itt szeretnénk csakis a *temetők* kutatástörténetével, illetve elemzésével foglalkozni.

Kolozsváron az első 10–13. századi temetőleletekre 1911-ben bukkantak, a *Zápolya (ma Gen. Traian Moşoiu) utca 78. számú* telkének déli végében, kavicsbányászás közben. Előbb két temetkezést *Létay Balázs*,[5] további ötöt meg *Kovács István* tárt fel.[6] Ugyancsak utóbbi valószínűsített a korábbi szórványleletek alapján egy nyolcadik, a földmunkások által a homokbányában megsemmisített sírt. A nyolc sírt a világháború kitörése és az impériumváltozás miatt csak több mint harminc év múlva sikerült közölnie.[7]

A *Pósta Béla* nevével fémjelzett kolozsvári iskolát, úgy tűnik, hogy elsősorban a régészeti eredmények érdekelték, és talán emiatt nem létezett kapcsolat a kolozsvári egyetem és az 1881-ben létrehozott budapesti Magyar Antropológiai Intézet között. Ez okból kifolyólag, sajnálatosan, a jó minőségben leközölt temetők leletein nem végeztek antropológiai vizsgálatokat, annak ellenére, hogy – ami kiderül a leltárkönyvből is – a csontanyagot gondosan beleltározták.[8]

Nem sokkal később került napvilágra a következő, a Zápolya utcaival egykorú lelet. 1913 júliusában, a hajdani *Sámi (ma Gaál Gábor) utca* nyomvonalának kiegyenesítésekor a *Farkas (ma Mihail Kogălniceanu) utca 23. szám* alatti telkéből leválasztottak s az utcához csatoltak egy kisebb telekrészt. A múzeumi leltárkönyv alapján az említett helyről ekkor került a gyűjteménybe *Herepei János* ajándékaként egy ezüstből készült, szőlőfürtcsüngős fülbevaló.[9] Később Kurt Horedt tévesen egy 1949-es ásatáshoz kötötte a leletet, *Chirov utcát* emlegetve.[10] A tévedést az okozhatta, hogy 1949-ben zajlott a *Kalevala utcai* 10–11. századi temetőrészlet feltárása, melynek ásatásvezetője – legalábbis elindítója – az akkor még Kolozsváron tartózkodó *László Gyula* volt.[11] Ezt támasztja alá az is, hogy Bóna István egyik utolsó, 2001-es cikkében a *Farkas utcát* mint *Chirov utcát* emlegeti a lelőhely kapcsán,[12] nem tudván, hogy az

[1] BÓNA I. 2001, 69.
[2] HEREPEY K. 1896, 426–430.
[3] Az Erdélyt és az erdélyi embereket szerető Bóna István itt elnéző: 1834 júliusában került elő az első, dokumentált honfoglaló temetkezés, amelyet már Jankovich Miklós 1835-ben tudományos közlésben részesít. Tehát pontosan 61 év különbségről beszélhetünk. (Vö. JANKOVICH M. 1835, 281–296.)
[4] BÓNA I. 2001, 70.
[5] VINCZE Z. 2004, 35–58.
[6] KELEMEN, L. 1956, 177–179.
[7] KOVÁCS I. 1942, 85–117; LÁSZLÓ Gy. 1942, 578–584; LÁSZLÓ Gy. 1943; LÁSZLÓ Gy. 1945; GÁLL, E. – GÁLL, Sz. – VREMIR, M. – GERGELY, B. 2010.
[8] Például Marosgombás, Várfalva és Vajdahunyad lelőhelyeinek csontanyaga. (Vö. GÁLL E. 2008, 137–138, 241–268.)
[9] Közöletlen. GÁLL E. 2008, II. 91–92, III. 132. t., 1.
[10] HOREDT, K. 1958, 142.
[11] FERENCZI I. 1996, 18.
[12] BÓNA I. 2001, 75.

valójában a Kalevala utca későbbi neve (ma *Semeniculuí*). E tévedések nyomán a magyar szakirodalom a Farkas utcai szórványleletet mindmáig egy nagyobb temetőhöz tartozó sír leleteként tartja számon. Figyelembe véve, hogy a szóbanforgó fülbevalók legtöbb alkalommal 10. századi temetők női sírjaiból kerülnek elő, az itt talált darab egy korabeli temető létezésére utal, de nem szolgáltat rá kellő bizonyítékot.

Pósta Béla régészeti iskoláját 1920-ban a trianoni diktátum maga alá temette, Erdélyt Romániához csatolták. A két világháború közötti román tudománypolitikát nem érdekelte a népvándorlás- és kora középkor, a Vasile Pârvan nevével fémjelzett korszakban a dák és római kor kutatása volt a bukaresti iskola mellett a kolozsvári iskola elsődleges célja.

Ennek ellenére 1927-ben, a *Szent Mihály-templomtól északkeletre*, a földalatti mosdó alapozásakor megásott gödör délkeleti szegletében *Herepei János*[13] nyolc darab ezüst hajkarikát gyűjtött össze, amelyek közül hét darab biztosan S végű volt, a nyolcadik pedig annyira töredékes, hogy nem lehet megállapítani a típusát. A leletanyag közül ma már csak egyetlen példányt tudunk pontosan azonosítani. Herepei biztosan két temetkezés leletanyagát mentette meg, azonban a leírása alapján valójában még legalább 3-4 temetkezés gyanítható.[14] A kor hangulatát nagyon jól jellemzi az a tény, hogy Herepeinek a román tanárkollégák nyomására főnöke megtiltotta a további anyaggyűjtést a Főtéren, és egyetemi állását is kénytelen volt feladni.

1936-ban a kolozsvári 10–11. századi régészeti leletanyag a mindeddig közöletlen s a szakirodalomban teljesen ismeretlen *Heltai (ma Titulescu) utcai* sírral gazdagodott. A kolozsvári történeti múzeumban (Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, a továbbiakban MNIT) bukkantunk rá a leltározatlan, nagyon jó minőségű ezüstből készült sima S végű hajkarikára. Papírcsomagolásán a következő szöveg volt olvasható: *„1936 körül, amikor háztelket ástak, akkor találtuk. Szilágyi János Heltai utca 28. – csontváz füle közéről”.* E sorocska alapján egy temető egyedüli hírmondójaként megmaradt sírral számolhatunk.

1940. augusztus 30-án a második bécsi döntéssel Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. Az ezt követően létrehozott Erdélyi Tudományos Intézet keretében a Kolozsvárra kinevezett *László Gyula*[15] újrakezdte a *Zápolya utcai* ásatásokat, és 1942 nyarán feltárt még három sírt,[16] amelyekkel a temetőrészlet sírjainak száma tizenegyre nőtt.[17] Sajnos az

[13] A kolozsvári főtéri temető kevés megmentett leletét a jeles történész, levéltáros *Herepei János*nak (1891–1971) köszönhetjük Legfontosabb művében *(Kolozsvár történeti helyrajza)* a temető sírjainak és mellékleteinek előkerülési körülményeiről hosszú beszámolót készített. Életrajzi adatait lásd SAS P. 2004, 682–692.

[14] Mivel teljesen ismeretlen a román szakirodalomban, idézzük Herepei beszámolóját: „Amikor először jártam arra, a gödör nyugati és északi fala már egészen a római kori város szintjéig volt lemélyítve... Ottjártamkor – ebédidő lévén – a munkavezető jóvoltából újra leszállhattam a mélybe, ahol azután a gödör keleti falában keletre néző roncsolt koponyát találtam. Ezt azután kipiszkálva, mindjárt egy ezüst hajkarika hullott a markomba. Ugyanolyan került elő a déli falból egy hosszában kettéhasított temetkezésből. Kérdezősködéseimre – borravaló ellenében (sic!) – még hat ilyen karikát sikerült összeszednem, de egyéb mellékletet semmit... Az eredmény tehát nyolc ezüst hajkarika...” (HEREPEI J. 2004, 87–88).

[15] A 20. századi magyar régészet egyik meghatározó egyénisége, *László Gyula* (1910–1998) Kőhalomban született, iskoláit Balatonlellén, Kőhalmon, Szolnokon és Budapesten végezte. A gimnázium elvégzése után előbb a Képzőművészeti Főiskola hallgatója volt, majd beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem *ókeresztény régészet – magyar föld régészete* és *néprajz* szakára, amelyet 1935-ben végzett el. A második bécsi döntés után az 1872-ben alapított I. Ferenc József Tudományegyetem Szegedről visszaköltözött Kolozsvárra. Párhuzamosan ezzel létrehozták az Erdélyi Tudományos Intézetet is, Tamás Lajos (1904–1984) és Kniezsa István (1898–1965) vezetésével. Az egyetemi régészeti tanszék vezetőjévé Roska Mártont nevezték ki, a honfoglalás korának kutatásával pedig a fiatal László Gyulát bízták meg. A háborút követően, a magyar királyi egyetem felszámolása után új magyar tannyelvű egyetem szerveződött, és a román miniszterelnök, Petru Groza engedélyezte harminc magyar állampolgárságú tanár alkalmazását, köztük László Gyuláét. Tanszékét el is foglalta, de 1949-ben, a román hatóságok zaklatása miatt kénytelen volt végleg Magyarországra települni. 1956-tól egészen nyugdíjazásáig az ELTE Régészeti Tanszéken tanított, annak ellenére, hogy a 70-es évekig többnyire folyamatosan támadták. Bóna István szavait idézve, a nehézségek ellenére létezett egy „*láthatatlan László Iskola*”, melyben a Mestertől mindenki azt tanulta meg, ami egyéniségének megfelelt. László Gyula életéről, munkásságáról lásd BALASSA I. 2001, 9–130.

[16] Az 1940–1944 közötti korszak magyar patriotizmusának szép emléke a 10. sír vitézének üvegkoporsóban, katonai tiszteletadással történő múzeumba szállítása, 1940. szeptember 20-án. A koporsót Kömöcsi Pál gazda udvarán (Zápolya utca 76. szám) ravatalozták fel, itt adta át a feltáró László Gyula *vitéz Horvát Győző* tábornoknak. Az akkori magyar város több tízezres tömege kísérte a múzeumba az *„első”*, talán még Etelközből érkezett kolozsvári magyar lakost, az első honfoglalót. A menet déli 12 órakor indult, áthaladt a Honvéd utcán, a Deák Ferenc utcán, a Mátyás király téren, a Wesselényi utcán, a Korniss utcán, egészen az Erdélyi Nemzeti Múzeumig. A múzeum bejáratánál a hatóságok képviselői várták az „első kolozsvári” magyart, közöttük volt dr. Szász Ferenc alispán, Vásárhelyi László polgármesterhelyettes, Mészöly Gedeon egyetemi dékán, Kelemen Lajos ENM levéltári főigazgató, az Erdélyi Hadtest, az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A koporsót gróf Bánffy Miklós, az egyesület elnöke vette át. A korporsó később mintegy hatvan évig volt eldugva a tudomány és a nagyközönség elől. (Vö. BALASSA I. 2001, 59; GÁLL, E. – GERGELY, B. 2004–2007, 9–39; GÁLL, E. – GÁLL, Sz. – VREMIR, M. – GERGELY, B. 2010; GÁLL E. 2008, III. 126–132. t.)

[17] KOVÁCS I. 1942, 85–117; LÁSZLÓ Gy. 1942, 578–584; LÁSZLÓ Gy. 1943, 15–18; LÁSZLÓ Gy. 1945.

ásató nem rögzítette e sírok helyzetét temetőtérképen, az előzetes cikkéből pedig csak annyit tudunk meg, hogy az 1911-es ásatás temetkezéseihez viszonyítva nyugatra helyezkedtek el.[18]

A következő évben, 1943-ban a *kolozsvári főtéren*, *László Gyula* és *Méri István*[19] által vezetett mintaásatás során az 1927-es munkagödörtől délkeletre, a Bánffy-palota kapujával körülbelül szemközt sikerült feltárni a már talán Kolozsvárnak nevezett település 12. századi, templom körüli temetkezőhelyét.

Ez az ásatás a mai napig a legjobban dokumentált ásatás maradt Kolozsvárról, amelynek során 14 temetkezést tártak fel, közlését azonban csak 1986-ban jelentette meg Kovalovszki Júlia. E publikáció sajnálatosan kevéssé ismert a romániai szakirodalomban, ezzel is próbáljuk felhívni rá a román kollégák figyelmét.[20]

2006 novemberében, a kolozsvári honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyag újrafeldolgozása során újabb, mindeddig ismeretlen 10–11. századi leletekre bukkantunk a MNIT raktárában. A régi leltárkönyv tanúsága szerint 1944 decemberében 10. századi sírokra utaló anyag került az intézmény jogelődjének (az Erdélyi Nemzeti Múzeum) birtokába, a *Kalevala (ma Semenicului) utcából*. A szűkszavú leltárkönyvi bejegyzésből, amelyre *Vincze Zoltán* kolozsvári történész hívta fel a figyelmünket, annyit tudtunk meg, hogy a leleteket (szablya, kard, csiholóvas, tegez vasmerevítői és más, apróbb vastöredékek) a Kalevala utcai földmunkáknál dolgozó munkásoktól vásárolták meg. 1965-ös új beleltározás nyomán a keresett tárgyak az Őstörténeti Szakosztály raktárába kerültek, és 2006. december 7-én itt sikerült azonosítanunk, illetve *Anca Diaconescu* grafikus és *Molnár Attila* fényképész segítségével dokumentálnunk. A kardként beleltározott tárgyról ekkor derült ki, hogy tévesen határozták meg, méretei és formája alapján egyértelműen szablya lehetett, a csomagolásra használt dobozok feliratai alapján a leletanyag legalább három sírból származott, a temetkezésekből előkerült agyagedény pedig biztosan a II. sírból. Ezt követően a helyszínen próbáltunk a lelőhelyre vonatkozó adatokat gyűjteni. Több környékbeli lakost kifaggatva megtudtuk, hogy a negyvenes években a Kalevala utca *Kövespad (ma str. Pietroasa) utcába* torkolló végének kialakításakor, a négyes szám alatti ház előtt *emberi* és *lócsontokat*, valamint *„régi fegyvereket"* találtak.[21]

A 2. világháborút követően 1949 áprilisában *László Gyula* vezetésével végeztek még ásatást a *Kalevala utca* környéken, de a feltárásról igen kevés adat maradt ránk. A raktárban megtaláltuk a leltározatlan tárgyakat (két bronzgombot, egy hajkarikát és egy bronzból vagy ezüstből készült, érmére emlékeztető kerek fémtárgyat).[22]

Az ásatás eredményeiről *Ferenczi István* feljegyzéseiben, valamint egy 1996-ban megjelent cikkében találunk néhány sort.[23] Szerinte a hat-hét feltárt sír a 10–11. századi „ének" (szegények) temetőjének egy csoportja, és a Zápolya utcai temetőhöz kapcsolódik. Az ásatás helyszínét nem sikerült pontosan behatárolnunk, éppen ezért a szóban forgó sírokat, valamint az előbb emlegetett Kalevala utcai fegyveres sírokat két lelőhely részeként tárgyaljuk.

A párizsi békét (1947) követően és elsősorban 1957 után a helyzet radikálisan megváltozott: tudománypolitikai érdekekből a népvándorlás kori románság régészeti leletegyütteseinek kutatása nagy lendületet vett. Mondhatni a román tudománypolitika új fordulatáról beszélhetünk: a cél, illetve az alapgondolat az volt, hogy nem elég kimutatni régészetileg a dákokat és rómaiakat, hanem kulturális, etnikai és genetikai kapcsot kell létrehozni a 3–4. század és a középkori vajdaságok népessége között, amely természetesen kizárólag csak a román lehetett. Többek között ez volt a feladata *A román nép és nyelv eredete* akadémiai bizottságnak. Gyakorlatilag most alakult ki a régészek között is a *„kőszikla-elmélet"*, vagyis a románság a *„szikla"*, amelyet újabb és újabb néphullámok érintenek, azonban ingathatatlan marad.[24] Ezért és ilyen módon érthető, hogy az 1920–1940 közötti időszakkal ellentétben, az ipari beruházásoknak is köszönhetően, jelentős régészeti feltárásokra került sor ebben az időben egész Románia területén.[25]

1958-ban *Ioan Mitrofan* tárt fel és dokumentált a *Szent Mihály-templomtól északkeletre* egy, a 12. századi temetőhöz tartozó temetkezést. *Ioan Mitrofan*

[18] LÁSZLÓ Gy. 1942, 578–579.

[19] *Méri István* (1911–1976) Abonyban született, pályáját restaurátorként kezdte, első dolgozata Mozsolics Amália egy könyvének függelékeként jelent meg. Méri a magyar középkor felé először Erdélyben fordult, ahol 1942 után az Erdélyi Tudományos Intézetben tevékenykedett. Az 1942-ben folytatott kidei ásatások alapján dolgozta ki a középkori templom körüli temetők feltárásának módszertanát, és ezt írta meg később a *Régészeti Kézikönyv*-ben is. 1943-ban László Gyulával kutatta a kolozsvári főtéren a város (egyik?) Árpád-kori temetőjének egy kis részletét. 1945 után, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársaként, élete végéig a magyar középkorral foglalkozott. Életéről, munkásságáról lásd PARÁDI, N. 1978, 241–244; LÁSZLÓ Gy. 1986, 5–6.

[20] MÉRI I. 1986.

[21] GÁLL E. 2008, II. 78–79.

[22] GÁLL E. 2008, II. 79–80.

[23] Az ásatás a régi MÁV-homokbánya területén zajlott. (Vö. FERENCZI I. 1996, 18.)

[24] NICULESCU, A. 2004–2005, 99–125.

[25] Meg kell említenünk, hogy mindez olyan európai szintű tudósok bevonásával, mint például Ion Nestor és az akkor még fiatal Kurt Horedt. Erről bővebben: GÁLL E. 2007, 78–110.

leírása alapján a temetkezés körülbelül 40 méterre került elő a Szent Mihály székesegyház oltárától.[26]

1968-ban a székesegyháztól északra, 30 méterre helyezett transzformátor aknájának kiásása során *Gyulai Pál* újabb temetkezéseket tárt fel egy 5 x 15 m-es területre kiterjedő ásatáson, amely azonban közöletlen maradt mind a mai napig. Gyulai gyaníthatóan két Árpád-kori sírt tárt fel, amelyek vélhetőleg a *Méri István* által feltárt temető nyugati részéhez tartoztak.[27]

Nicolae Ceauşescu nacionálkommunista rendszerének első éveitől (a rendszer nacionalista jellege azonban már Gheorghe Gheorghiu Dej idejéből egyértelmű), a dáko-román kontinuitás bizonyítása mellett a román régészet minden energiájával Anonymus által emlegetett történelmi vagy ahistorikus személyek régészeti hagyatékát próbálta azonosítani, amelyel még egyes román régészek felháborodását is kiváltotta.[28] E program keretében a Dobokán végzett ásatások után, illetve ezekkel párhuzamosan a hetvenes évek elejétől kezdődően a kolozsmonostori vár, település és ez utóbbi temetőjének kutatását egészen 1982-ig folytatták. A kutatói csoport *Petre Iambor*[29] vezetésével a feltárt temetőrészt, ha hiányosan is (hiányoznak a csontvázak részletrajzai, fotói, nem készült antropológiai vizsgálat), de leközölte (összesen 159 sírt),[30] ellentétben például a hasonló jellegű, mai napig közöletlen *dobokai* ásatásokkal.

A kolozsvári régészeti kutatások egyik legpontosabb összegzését az akkori kutatási stádium szintjén a diplomáciai botránnyt kavaró és méltatlan támadásoknak kitett *Erdély története*ben, *Bóna Istvánnak*[31] köszönhetjük. Bóna a mai napig Erdély korai középkori történetének legmodernebb, legjobban és legszínesebben megírt szintézisét hagyta hátra, amelyben jelentős észrevételekkel gazdagította Kolozsvár népvándorlás kori és kora középkori történetét.[32]

[26] MITROFAN, I. 1965, 657–666.

[27] LUPESCU, R. 2004, 40, 4. kép; GYULAI P. 1968.

[28] E hozzáállás romániai kritikáját l. POPA, R. 1991, 153–188.

[29] *Petre Iambor* (1939–2003) a Temes megyei Óbében született. Az egyetemet az 1959-ben (a különálló magyar és román intézményből) Babeş–Bolyai néven egyesített tudományegyetem történelem karán végezte, 1964-ben itt államvizsgázott. 1964–1975 között kutatóként a kolozsvári Román Akadémia Történelem–Régészeti Intézetében tevékenykedett. A fejlődésére ebben az időszakban, pozitívan és negatívan is Ştefan Pascu és Mircea Rusu hatott. Ebben az időszakban a Nicolae Ceauşescu nevével fémjelzett bukaresti politikai rezsim fokozta eltávolodását az 1957-ig jellemző internacionalista kommunista úttól, és a hatásaiban a mai napig érezhetően nacionálkommunista pályára vitte az országot. Ha ez valahol érezhető volt, az a történelemtudomány, illetve a régészet: a kutatói szabadságot háttérbe szorították, a kutatási eredményeket gyakorlatilag már előre eldöntötték *„a nemzet tudósai”*. E program keretében került sor az észak-erdélyi földvárak kutatására (Doboka, Kolozsmonostor), ahol Gelou központját sejtették, és amelyek kutatására óriási összegeket áldoztak. Petre Iambor régészeti pályája a nagy dobokai ásatásokon indult, majd 1971-ben a vezetése alatt kezdődtek el a kolozsmonostori ásatások. Petre Iambor becsületére szólva, ha a dobokai ásatások a mai napig közöletlenek, a kolozsmonostori temetőrészleteket nagyrészt leközölték, és csak az utolsó, az 1991–1992-es ásatások eredményeit nem ismerhetjük közleményből. Középkorral foglalkozó szakember lévén, kivette a részét a középkori írott források közléséből is. Nem elhanyagolhatóak a történeti munkái sem, ezek között is elsősorban a különböző családi genealógiák. Közülük a legérdemesebbnek tartjuk megemlíteni a Csanád nemzetségről írt művét (*Nobilii din neamul Cenad – sec. XII–XVII*, 1998). Az utolsó, post mortem kiadott doktori disszertációjában (IAMBOR, P. 2005) a román történettudomány részéről eddig egyedülállóan próbálta szintetizálni a várkutatásokat. Mindenképpen lenyűgöző a dolgozat első része, amelyben egy nagyon sokrétű kitekintést találunk a kora középkori Európa várairól. (Vö. SĂLĂGEAN, T. 2005, 319–321.)

[30] IAMBOR, P. – MATEI, Şt. 1979, 599–618; IAMBOR, P. – MATEI, Şt. 1981, 129–150; IAMBOR, P. – MATEI, Şt. 1983, 131–146; IAMBOR, P. 2005.

[31] A 20. századi magyar régészet egyik legnagyobb alakja, Bóna István (1930–2001) Hevesen született, elemi iskoláit is itt végezte. Jászapátiban érettségizett, 1948-ban kezdte el tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen, és 1952-ben végezte el, az időközben Eötvös Loránd nevére „átkeresztelt” intézmény régészet–muzeológia szakán. 1952. júliusától a Magyar Nemzeti Múzeum segédmuzeológusaként dolgozott, majd rövid ideig a dunaújvárosi (akkor Sztálinváros) Állami Múzeum igazgatója volt. 1954-ben, Banner János hívására az ELTE Régészeti Tanszékének aspiránsa, 1957-túl tanársegédje lett, s ettől kezdve egészen haláláig folyamatosan tartott előadásokat és vezetett szemináriumokat. 1975-ben nevezték ki egyetemi tanárnak, s Mócsy András halálát követően, 1987-től ő lett a Régészeti Tanszék vezetője, majd 1990-től az önállóvá váló három tanszéket magába foglaló Régészeti Tanszékcsoport irányítója, 1994-től pedig a Régészettudományi Intézet igazgatója. Bóna István a kádári diktatúra éveinek nemzetromboló politikája ellenére élénken foglalkozott a trianoni diktátum után elszakított területek régészetével. A 80-as években több kutatóút eredményeképpen készítette el az *Erdély története népvándorlás és honfoglalás kori* fejezeteit. *E szintézis keretében vizsgálta a mai napig sok érvényes megállapítással a kolozsvári honfoglalás és kora Árpád-kori leleteket is.* A rendszerváltás után számos tanulmányában visszatért az erdélyi honfoglalás kor kérdéseire, és minden támogatást megadott az új temetőközlemények megjelenésének magyarországi szakfolyóiratokban (pl.: Temesvár-Csóka-erdő, Vejte). Erdélyt szerető és az erdélyi magyar régészetért felelőséget érző régész-pedagógusként a 90-es években egyértelműen felismerte, hogy az erdélyi magyar régészet újraszületése és jó szakemberek kinevelése a pesti tanszék kötelessége (is). Bónának köszönhetően a 90-es években féltucat erdélyi magyar diák kezdte meg tanulmányait az ELTE Régészettudományi Intézetében, akik közül a legtöbb vissza is tért Erdélybe, és ma az igencsak lemaradt erdélyi régészet fejlődésén munkálkodik. Életéről, munkásságáról lásd RACZKY P. – VIDA T. 2006, 249–277.

[32] Később, az *Erdély rövid története*ben hasonlóan foglalkozik Kolozsvár térségével, jelentőségével. (Vö. BÓNA I. 1988, 194–237; BÓNA I. 1993.)

Kolozsvár temetőinek szintézisével hasonlóképpen két munkájában is foglalkozott *Kurt Horedt.*[33]

Kissé később, mentőásatás eredményeképpen, 1985–86-ban a *Szántó* (ma Plugarilor) *utcában* Ioana Hica tárt fel egy 10. századi temetőrészletet, párhuzamosan egy jóval nagyobb méretű római kori temetővel.[34] A 10. század harmadik negyedére (azt nem tudjuk meg, hogy mi alapján) az ásató által keltezett huszonhat temetkezés a mai napig közöletlen, egyes adatokat Gáll Erwin a temetkezési szokásokat rendszerező dolgozatában, illetve doktori disszertációjában ismertetett.[35]

Az 1989-et követő rendszerváltozás első évei nem kedveztek a szakmának, még kevésbé a 10–11. század régészetének. A nacionálkommunizmust követő, Ion Iliescu nevével fémjelzett, szintén nacionalista rendszer évei a totális gazdasági csődöt, egekbe ugró inflációt, bányászlázadásokat, értelmiségi-veréseket, magyargyűlöletet stb. jelentettek. A régészeti ásatások száma megcsappant a 90-es évek első felében, és ez a helyzet egészen az évtized végéig jellemző maradt.

1992-ben *Petre Iambor* újrakezdte az ásatásokat *Kolozsmonostor-Kálvária-dombon*. Ásatásának eredményeképpen feltártak még 48 sírt, amelyek azonban a mai napig közöletlenek.[36]

2006-ban, a környék lakóinak beszámolói alapján valószínűsítettük, hogy a *Kalevala* (ma: Semenicului) *utca* környékén is újabb antropológiai régészeti leletek kerültek elő. Ezek közül egy a Kalevala utcával párhuzamosan, attól pár méterre húzódó Fluturilor utca egyik telkén talált millefiori gyöngyöt sikerült regisztrálni.[37] Kutatásunk keretében sikerült kibontani a Zápolya utca 10. sírját, amelynek csontvázát Gáll Szilárd vizsgálta meg, illetve a lócsontváz részeinek elemzését Vremir Mátyás végezte el.

Ugyancsak ebben az évben *Cosmin C. Rusu* néhány 12. századi sírt, illetve ezek mellékleteit tárta fel, eléggé furcsa körülmények közepette, a *Főtéren.*[38]

Összegzésképpen tehát elmondható: majdnem 100 év után a kolozsvári 10–13. századi temetők kutatása mondhatni tragikus szinten áll. Ahogyan végigkísérhető az *1. táblázaton*, egyetlen kutatott temetőt sem tárták fel teljesen, illetve néhány esetben a feltárt temetőrészt sem közölték. A feltárt 264 sír 265 csontváza közül mintegy 198 temetkezést közöltek tudományos folyóiratban, azonban a legtöbb esetben olyan módon, amely nem elégíti ki még a kutatás 20. századi igényeit sem, nem beszélve a 21. századi elvárásokról. Az antropológia és archeozoológia szempontjából még tragikusabb képet festhetünk: a 264 feltárt temetkezés közül összesen *egyetlen félig* közölt sír csontanyagát elemezték (Zápolya utca 10. sír), továbbá az a paradox helyzet is előállhatott, hogy a régészeti leletanyag közlése nélkül közölték egy temetőrész antropológiai anyagát (a Szántó utca 26 síros temetőrészéről van szó), amellyel a szakma, annak ellenére, hogy egy ismert szakember kiváló munkája, nem sokat tud kezdeni.[39] Az archeozoológiai anyag vizsgálata sajnos még rosszabb helyzetben van: a Zápolya utcai 10. sír kivételével egyetlen temetkezés állatcsontjait sem vizsgálták meg.

Leszögezhetjük: hasonlóképpen a 10–11. századi erdélyi, partiumi és bánsági régészethez, Kolozsvár régészetének sincsenek olyan projektjei, amelyek a régészet és társtudományai művelőinek egész csapatát integrálnák, a részleges eredmények teljesen *„magánakciókból"* születnek. A romániai régészeknek (nemzetiségre való tekintet nélkül) rá kellene döbbenniük arra a tényre, hogy a csak régészeti módszerekkel való munka kevés eredménnyel kecsegtethet a jövőben, illetve ezeknek a *„magánakcióknak"* a Magyar Tudományos Akadémia és a Román Akadémia több segítséget kellene hogy nyújtson a jövőben. Erről sajnálatosan a mai napig csak mint reményről beszélhetünk, pedig a magyar honfoglalás és kora Árpád-kor kutatóinak, illetve a kutatási intézetek vezetőinek rá kellene jönniük arra, hogy a keleti részek figyelembevétele nélkül folytatott kutatások a jövőben (is) csak sánta, illetve féleredményekre vezethetnek.

Gáll Erwin – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti, I, str. Henri Coandă 11., RO-010667; ardarichus9@yahoo.com
Gergely Balázs – Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj, str. Constantin Daicoviciu 2., RO-400020; gergelybalazs@gmail.com

[33] Az erdélyi szász régészet kiemelkedő alakja, Kurt Horedt (1914–1991) Nagyszebenben született, egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. Előbb a nagyszebeni múzeumban dolgozott, majd 1949-től a kolozsvári egyetemen tanított, ahol 1964-ben egyetemi tanárnak nevezték ki. Népvándorlás és honfoglalás kori leletek közlése elsősorban az 50-es években köthető a nevéhez. 1958-ban megírt könyve (HOREDT, K. 1958) számos új leletről tudósít, közöttük éppen az általunk kutatott Farkas utcai és Kalevala utcai II. lelőhelyről. Ugyancsak az ötvenes évek elején kezdte el a malomfalvi népvándorlás és kora Árpád-kori ásatásait, amelyeket jóval később, 1979-ben és 1984-ben közöl, Romániában, illetve Németországban. (Vö. HARHOIU, R. 1992, 5–11.)

[34] Köszönettel tartozunk Ioana Hicának a még közöletlen temetőről rendelkezésünkre bocsátott információkért. A temetőt több helyen tévesen Pata utcai vagy Cipariu téri temetőként tartják számon.

[35] GÁLL, E. 2004–2005, 334–455; GÁLL E. 2008, I., 48–407, II., 80–83.

[36] Dokumentációja és a régészeti leletanyag a kolozsvári MNIT-ben található.

[37] Közöletlen.

[38] RUSU, C. C. – GERGELY, B. 2004–2007, 41–44.

[39] MARCSIK, A. 2002–2003, 79–91.

1. táblázat A kolozsvári 10–13. századi temetők és szórványleletek kutatástörténeti stádiuma

Ásatás, lelet helyszíne	Kutatás jellege	Temetkezések mennyisége	Év	Ásató, megmentő	Antropológiai, paleozoológiai kutatások	Közlések
Kolozsmonostor – II. Rákóczi György szobra	Szórványlelet	–	1896	Ásványi Margit, Ásványi Dóra	–	GÁLL E. 2008, I. 365, II. 80.
Kolozsvár – Zápolya utca	Régészeti ásatás	Temetőrész (8 sír)	1911	Létay Balázs, Kovács István	–	KOVÁCS I. 1942, 85–117.
Kolozsvár – Farkas utca	Szórványlelet	-	1914. július	Herepei János	–	Közöletlen
Kolozsvár – Fő tér	Feldúlt sírok mellékletei	Temetőrész (3-4 sír)	1927	Herepei János	–	MÉRI I. 1986
Kolozsvár – Heltai utca	Feldúlt sír melléklete	1	1936	–	–	Közöletlen
Kolozsvár – Zápolya utca	Régészeti ásatás	Temetőrész (3 sír)	1942	László Gyula	10. sír antropológiai, paleozoológiai elemzése: Gáll Szilárd, Vremir Mátyás; DNS-minta: Mende Balázs	LÁSZLÓ Gy. 1943, 15–18, I–III. tábla; GÁLL E. 2008, III, Pl. 128–132; GÁLL E. – GÁLL Sz. – VREMIR M. – GERGELY B. 2010.
Kolozsvár – Fő tér	Régészeti ásatás	Temetőrész (14 sír)	1943	László Gyula, Méri István	–	MÉRI I. 1986.
Kolozsvár – Kalevala utca I. lelőhely	Feldúlt sírok mellékletei	Temetőrész (3? sír)	1944. december	Roska Márton	-	GERGELY B. – GÁLL E. 2007, 105–117.
Kolozsvár – Kalevala utca II. lelőhely	Régészeti ásatás	Temetőrész (8? sír)	1949. április	László Gyula	–	GERGELY B. – GÁLL E. 2007, 105–117.
Kolozsvár – Fő tér	Régészeti ásatás	Temetőrész (1 sír)	1958	Mitrofan, Ioan	–	MITROFAN I. 1965, 657–666.
Kolozsvár – Fő tér	Régészeti ásatás	Temetőrész (2 sír)	1968	Gyulai Pál	–	Közöletlen
Kolozsmonostor	Régészeti ásatás	Temetőrész (140 sír)		Iambor, Petre és Matei, Ştefan	–	IAMBOR, P. – MATEI Şt. 1979, 599–618; IAMBOR, P. – MATEI, Şt. – HALASU, A. 1981; IAMBOR, P. – MATEI, Şt. 1983, 131–146.
Kolozsvár – Szántó utca	Régészeti ásatás	Temetőrész (26 sír)	1985–1986	Hica, Ioana	2004: antropológiai elemzés – Marcsik Antónia (26 sír)	Közöletlen
Kolozsmonostor	Régészeti ásatás	Temetőrész (48 sír)	1992	Iambor, Petre	–	Közöletlen
Kolozsvár – Fluturilor utca	Szórványlelet	-	2006	Gergely Balázs	–	Közöletlen
Kolozsvár – Fő tér		Temetőrész (6 sír)	2006	Rusu, Cosmin	–	RUSU, C. C. – GERGELY, B. 2004–2007
Összesen: 9 lelőhely		**2264 sír (265 csontváz)**				

Rövidítésjegyzék

AAH = *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest.
AMN = *Acta Musei Napocensis*, Cluj.
Arch. Ért. = *Archaeologiai Értesítő*, Budapest.
Dacia N. S. = *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*. Nouvelle Serie, Bucureşti.
Dolg. = *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, Kolozsvár.
Dolgozatok Új sor. = *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* – Új sorozat, Kolozsvár.
EM = *Erdélyi Múzeum*, Kolozsvár.
ETF = *Erdélyi Tudományos Füzetek*, Kolozsvár.
KM = *Keresztény Magvető*, Kolozsvár.
Közl. = *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem -és Régiségtárából*, Kolozsvár.
MCA S. N. = *Materiale şi cercetări arheologice* – Serie Nouă, Bucureşti.
MNMAK = *Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának Közleményei*, Budapest.
MTTÉ = *Magyar Tudós Társaság Évkönyve*, Buda.
SCIC = *Studii şi Cercetări de Istorie*, Cluj.
SCIVA = *Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie*, Bucureşti.

Irodalom

BALASSA I.
2001 László Gyula életútja, in: *László Gyula 1910–1998*, Budapest, 9–136.
BÓNA I.
1988 A honfoglaló magyarok az Erdélyi-medencében, in: *Erdély története*, I, 194–237.
1993 Erdély a középkori magyar államban, I, Magyar–szláv korszak (895–1162), in: *Erdély rövid története*, Budapest, 101–157.
2001 Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Régészeti áttekintés, in: *Erdély a keresztény magyar királyságban* (ETF 231), 68–96.
FERENCZI I.
1996 Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál, EM, 58/1–2, 9–41.
GÁLL E.
2004–2005 Analysis and comparison of burial customs in the 10–11th century in the Transylvanian Basin, Crişana and Banat, Dacia N. S., XLVIII–XLIX, 334–454.
2007 Történetírás a XXI. század elején. Megjegyzések a „A románok története" III. kötetének kora középkori fejezetében foglaltakhoz, *Székelyföld*, 2007/12, 78–110.
2008 *Honfoglalás és kora Árpád-kor szórványleleteinek elemzése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban* (Doktori disszertáció, ELTE, Budapest), I–III. kötet (http://doktori.btk.elte.hu/hist/index.html).
GÁLL, E. – GÁLL, Sz. – VREMIR, M. – GERGELY, B.
2010 Analiza mormântului 10 din necropola de la Cluj-strada Zápolya (The Analysis of the 10th grave in the 10th century Zápolya street cemetery), MCA S. N., VI (in print).
GÁLL, E. – GERGELY, B.
2004–2007 Necropolele şi descoperirile izolate de la Cluj şi situaţia transilvană în secolul al X-lea, AMN, XLI–XLIV, 9–39.
GERGELY B. – GÁLL E.
2007 A kolozsvári Kalevala utcai honfoglalás kori temető, Dolgozatok Új sor., II, 105–117.
GYULAI P.
1968 Régvolt városképekről vallanak a Kolozsvár főtere alatti régészeti rétegek, *Igazság*, XXIX/112, 1968. május 12.
HARHOIU, R.
1992 Otto Kurt Horedt, Dacia N. S., XXXVI, 5–11.
HEREPEI J.
2004 *Kolozsvár történeti földrajza*, Kolozsvár.
HEREPEY K.
1896 A gombási népvándorláskori sírokról, Arch. Ért., XVI, 426–430.
HOREDT, K.
1958 *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII, Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens,* Bucureşti.
1986 *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn.
JANKOVICH M.
1835 Egy magyar hősnek – hihetőleg Bene vitéznek, – ki még a' tizedik század' elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újdonnan felfedezett tetemeiről, 's öltözetének ékességeiről, MTTÉ, II (1832–1834), 281–296.
IAMBOR, P.
2005 *Aşezări fortificate din Transilvania (sec. IX–XIII)*, Cluj.
IAMBOR, M. – MATEI, Şt.
1979 Incinta fortificată de la Cluj-Mănăştur (sec. IX–XIV), AMN, XVI, 599–620.
IAMBOR, P. – MATEI, Şt. – HALASU, A.
1981 Consideraţii privind raportul cronologic dintre aşezarea şi cimitirul de la Cluj-Mănăştur, AMN, XVIII, 129–150.

IAMBOR, M. – MATEI, Şt.
1983 Noi cercetări arheologice de la complexul medieval timpuriu de la Cluj-Mănăştur, AMN, XX, 131–146.
KELEMEN, L.
1956 Ştefan Kovács, SCIC, 177–179.
KOVÁCS I.
1942 A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár - Zápolya Gasse), Közl., II, 85–118.
LÁSZLÓ Gy.
1942 A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető, EM, XLVII, 578–584.
1943 *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben*, Kolozsvár.
1986 A magyar falu régészéről, in: *A magyar falu régésze, Méri István (1911–1976)* (Összeáll. Kovalovszki J.), Budapest, 5–6.
LUPESCU R.
2004 Kolozsvár korai történetének buktatói (The Pittfals of the Early History of Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania)), EM, LXVI, 25–77.
MARCSIK, A.
2004 Studiul antropologic al scheletelor descoperite în cimitirul de secol X din Cluj-Napoca, str. Plugarilor (Anthropological Study of Human Skeleton discovered at the 10th Century Cemetery from Str. Plugarilor, Cluj-Napoca), AMN, XL, 83–90.
MÉRI I.
1986 Ásatás a kolozsvári Fő téren 1943, MNMAK, I.
MITROFAN, I.
1965 Descoperiri arheologice în Cluj şi împrejurimi (Découvertes archéologiques à Cluj et aux alentours), *AMN,* II, 657–666.
NICULESCU, A.
2004–2005 Archaeology, Nationalism and „The History of the Romanians", Dacia N. S., XLVIII–XLIX, 99–125.
PARÁDI, N.
1978 István Méri (1911–1976), AAH, XXX, 241–244.
POPA, R.
1991 Observaţii şi îndreptări la istoria României din jurul anului O Mie, SCIVA, XLI/3–4, 153–188.
RACZKY P. – VIDA T.
2006 Bóna István (Heves, 1930. február 10. – Dunaújváros, 2001. június 4.). Nekrológ, Arch. Ért., CXXXI, 249–277.
RUSU, C. C. – GERGELY, B.
2004–2007 Cimitirul medieval din Piaţa Unirii – Cluj (Der Mittelalterliche Friedhof von Einheitsplatz - Klausenburg), AMN, XLI–XLIV/II, 41–44.
SAS P.
2004 Herepei János és Kolozsvár (1891–1970), in: Herepei J.: *Kolozsvár történeti helyrajza*, Kolozsvár, 682–692.
SĂLĂGEAN, T.
2005 *Ţara lui Gelou*, Cluj, 2005.
VINCZE Z.
2004 Létay Balázs – derékba tört régészpálya, KM, 2004/1.

Istoricul cercetării cimitirelor şi descoperirilor întâmplătoare din secolele X–XIII din Cluj

(Rezumat)

După aproape 100 de ani de preocupări ştiinţifice dedicate acestui domeniu, stadiul cercetării cimitirelor din secolele X–XIII din Cluj prezintă încă un nivel deplorabil. Niciunul din cimitirele identificate nu a fost cercetat integral, iar în unele cazuri nici măcar rezultatele parţiale nu au fost publicate. Din 265 schelete (264 morminte) abia datele a 198 au apărut în reviste de specialitate, dar în majoritatea cazurilor nici aceste publicaţii nu fac faţă nici măcar exigenţelor din sec. al XX-lea, nemaivorbind de cele actuale, de la începutul noului mileniu.

Rezultatele cercetării antropologice şi arheozoologice lasă şi mai mult de dorit. Din mormintele publicate unul singur a fost analizat şi din aceste puncte de vedere (Str. Zápolya/Gen. Traian Moşoiu, m. 10), iar scheletele umane din alte 26 (Str. Szántó/Plugarilor) au fost analizate fără ca mormintele să fi fost publicate din punct de vedere arheologic (!). Stadiul cercetării arheozoologice este şi mai precar: resturile animale din niciun alt mormânt nu au fost analizate în afara celui amintit deja din str. Zápolya.

În orice caz, arheologii implicaţi (fără deosebire de naţionalitate) trebuie să realizeze în sfârşit că cercetările nu pot continua la acest nivel, iar în loc de „acţiunile partizane” de până acum este nevoie de o implicare serioasă a Academiei Române şi a Academiei Maghiare de Ştiinţe. Pe de altă parte, trebuie subliniat că cercetările referitoare la perioada descălecatului unguresc şi la perioada Arpadiană timpurie din Bazinul Carpatic vor da rezultate incomplete dacă neglijează şi în continuare problemele părţilor răsăritene.

Research history of the 10–13th century cemeteries and stray finds of Kolozsvár (Cluj)

(Abstract)

The state of the research of the 10–13th century Kolozsvár cemeteries is still lamentable even after a century. None of the researched cemeteries were completely excavated, and in some case the excavated part was not published either. Among the 265 skeletons of 264 graves 198 were published in scientific periodicals, but in most cases the standard does not satisfy the demands of 20th century, to say nothing of the 21th century.

The situation is even more exasperating from anthropological and archaeozoological point of view. Among the 264 excavated burials only one grave was analysed (Zápolya/Gen. Traian Moşoiu street, grave 10), and a part of the cemetery was analysed without publishing the archaeological find (the 26 graves of Szántó/Plugarilor street cemetery). The state of archaeozoological research is unfortunately even worse. Except the grave 10 of Zápolya street, the animal bones were not analyzed from any graves.

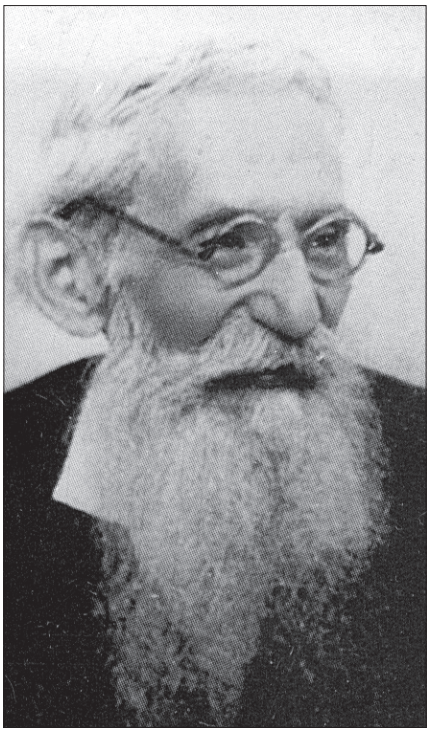
We can state that archaeologists from Romania (regardless of ethnical identity) should realize that using only archaeological methods can hold out promises of little scientific success in the future, and the Romanian Academy and Hungarian Academy of Sciences should help more these “private enterprises”. Unfortunately it is only a hope, while researchers of the age of the Hungarian conquest or the Early Arpadian Age of the and the leaders of the research institutes should understand that researches without considering the Eastern parts can only lead to half results.

1. ábra Kolozsvár 10. századi lelőhelyeinek topográfiai helyzete a II. József-kori katonai felmérés térképén:
1–2. Kalevala utca; **3.** Szántó utca; **4.** Zápolya utca; **5.** Farkas utca; **6.** Fluturilor utca; **7.** Heltai utca;
8. Kolozsmonostor – II. Rákóczi György szobra; **9.** Kolozsmonostor–Kálvária-tető; **10.** Fő tér

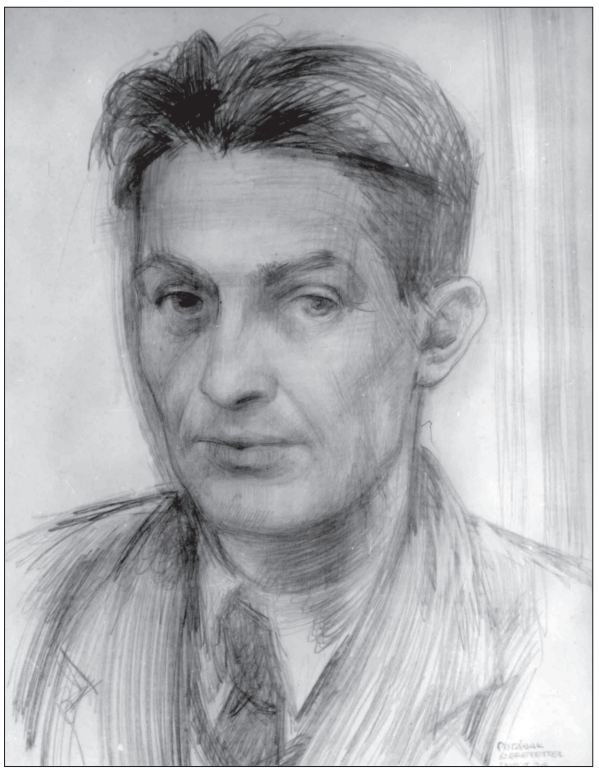
2. ábra A kolozsvári régészeti iskola megalapítója, Pósta Béla (jobbra) és Zichy Jenő

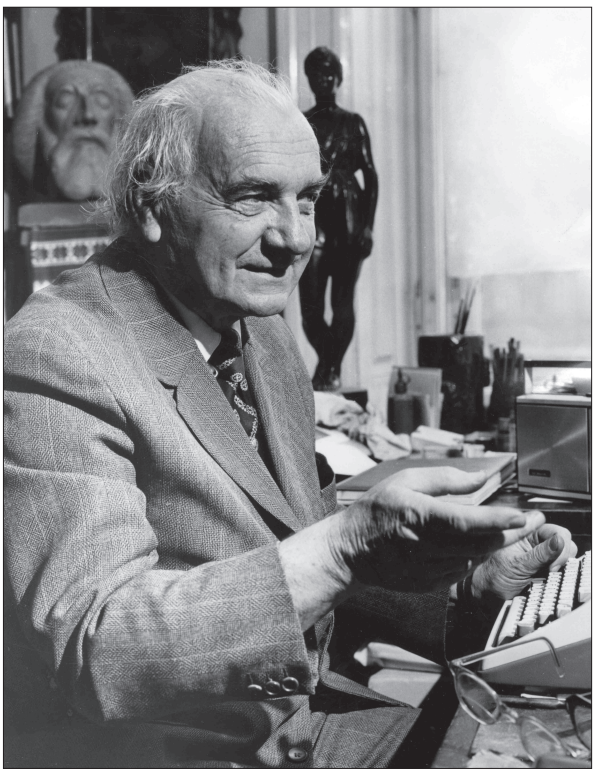
3. ábra Herepei János (1891–1970)

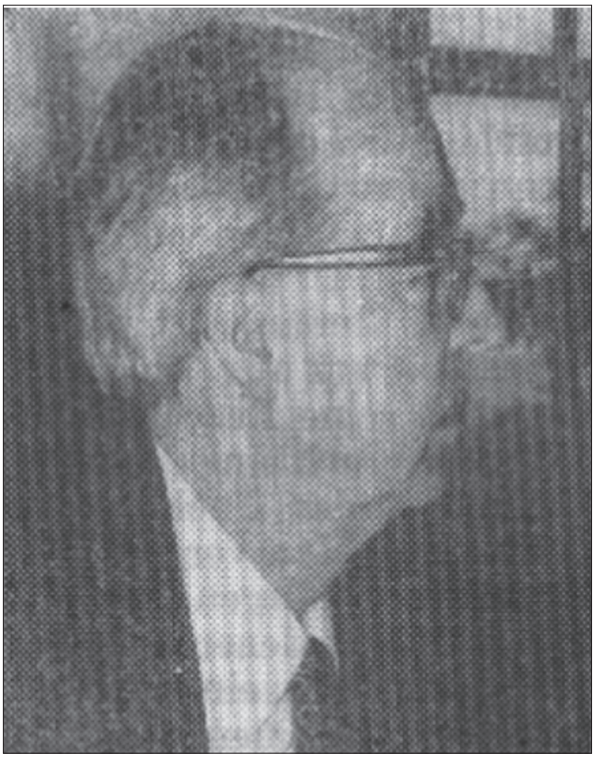
4. ábra László Gyula a Zápolya utcai ásatásokon (1942)

5. ábra Méri István (1911–1976) portréja
(László Gyula rajza – Magyar Nemzeti Múzeum Adattára)

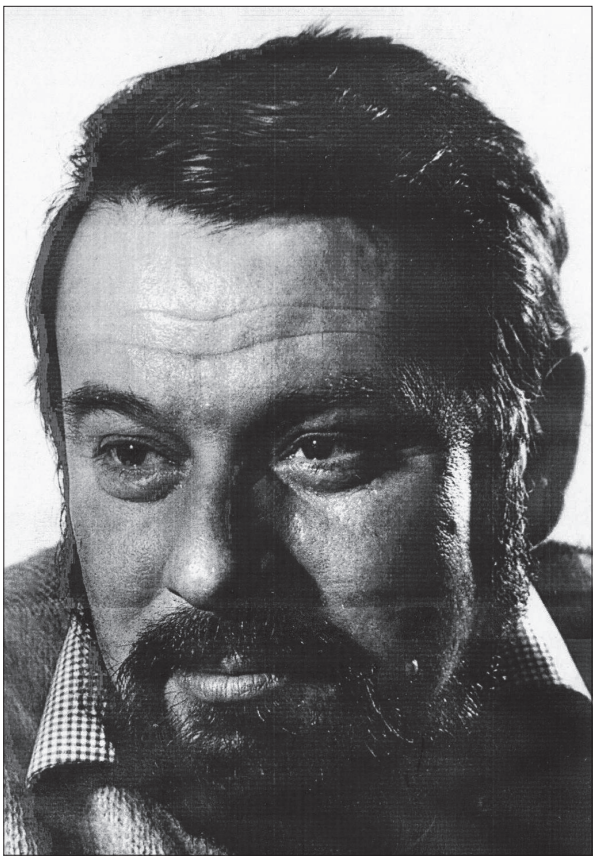
6. ábra László Gyula (1910–1998) időskori arcképe
(Magyar Nemzeti Múzeum Adattára)

7. ábra Kurt Horedt (1914–1991),
az erdélyi szász régészet legismertebb alakja

8. ábra A 20. század második fele magyar régészetének
vezéregyénisége, Bóna István (1930–2001)

9. ábra Petre Iambor (1939–2003)

Acta Siculica 2009, 227–260

Bordi Zsigmond Lóránd

DOBÓ TEMPLOMAI

A Kovászna megyei Bardoc községhez tartozó Erdőfüle területén *(1. tábla/1)* található elpusztult Dobó falu régészeti kutatása 2002-ben kezdődött el, és a mai napig folytatódik rövid megszakításokkal.[1]

Az egykori plébániatemplománál[2] 2002-ben és 2003-ban zajlottak a régészeti kutatások, amelyekről mindeddig csak rövid beszámolók és összegzések jelentek meg, olyan kiadványokban, amelyek ritkán jutnak el az érdeklődő szakmabeliek kezébe.[3] Hasonló a helyzet a 2006–2007. év folyamán feltárt kápolnával[4] is, amelynek kutatási eredményei megjelentek ugyan,[5] de a kiadvány jellege miatt nem feltétlen jutottak el az érdeklődőkhöz.

A fentiek, valamint a lelőhely iránt megnyilvánuló érdeklődés ösztönzött arra, hogy újraközöljük a dobói műemlékeknél elvégzett régészeti és történeti kutatások eredményeit.

A lelőhely topográfiája

A középkori Dobó falu Erdőfülétől 4 kilométerre északra, a Kormos jobb partján (északi szélesség 25º37'30" és keleti hosszúság 46º11'59") helyezkedett el *(1. tábla/3)*.

A területet lankás dombok jellemzik, helyenként tereplépcsőkkel. Az agyagos talajban az idők során számos vízmosás alakult ki, amelyek több helyen is suvadásokat okoztak. Jelenleg legelő, helyenként 2,5-3 méter törzsátmérőjű tölgyekkel.

A magas parton fekvő, északon és keleten a Kormos által határolt faluból *(1. tábla/3)* mára már csak egy körülbelül 4 hektárnyi terület maradt meg, a többit elmosta a medrét időközben délebbre bevágó Kormos. A 18–19. századi térképek alapján megállapítható, hogy a falu eredetileg másfélszer nagyobb lehetett, de az is, hogy a talajerózió csak az utolsó évszázad során vált ilyen nagymértékűvé.

A faluhely déli oldalán egy, a domb felől a patak irányába haladó középkori út nyomai figyelhetőek meg. Az átkelés a hagyomány által *Sugár réve* néven említett gázlón történt. A falu területének felszínén nem figyelhetőek meg egykori építményekre utaló talajegyenetlenségek.

A vakondtúrásokból, a vízmosásokból és a patak által alámosott partszakaszból 14–17. századi edények töredékeit, egy kályhacsempe-töredéket és egy, a 15–16. századra keltezhető lópatkó darabját gyűjtötték össze. A 2008 folyamán végzett leletmentő ásatás során a patakparton egy lebontott középkori ház nyomai, míg a járószintekről töredékes, a 13. századtól a 16–17. századig terjedő kerámialeletek, valamint egy vasból kovácsolt, fűzfalevél alakú köpűs nyílhegy került a felszínre. A középkori járószint alá bontva kiderült, hogy a terület az őskor folyamán is lakott volt: a Kr. e. 2. évezredben a Wietenberg-kultúra népe telepedett meg egy ideig itt.

A település feletti tereplépcsőn található, mintegy 4 méter átmérőjű bemélyedés épületnyomot sejtet.

A plébániatemplom romjai a falutól 150 méterre nyugat-északnyugatra, a Kormostól mintegy 100 méterre, a patakhoz képest 15 méterrel magasabb tereplépcsőn helyezkednek el. *(1. tábla/3)*. A régészeti kutatás megkezdésekor a templom helyét csak egy 1,50 méter magas, lekerekített sarkú, hozzávetőleg téglalap alakú, 22 × 12 méter alapterületű halom jelezte, amelyből csak a szentély keleti falának két kősora (kb. 0,45 méter), emelkedett a föld felszíne fölé. A halom felületén öt, kincskeresők által ásott gödör nyomai látszottak. A legnagyobb, ovális gödör a halom nyugati oldalába volt beásva. Két kisebb gödröt ástak be a halom központi részébe, míg két másik a keleti oldalon, a szentélyben és a sekrestyében található.

A templom megközelítését a falu déli végéből induló, a domboldalba vágott, rézsútosan haladó út biztosította, amelynek a vízmosások által átvágott részein található kövek kőburkolatot vagy lépcsősort sejtetnek. Közvetlen a templom romjai alatt egy keskeny

1 A feltárásokat a Székely Nemzeti Múzeum és a Dobó-Valál Egyesület szervezi, a Kulturális és Egyházügyi Minisztérium, valamint Derzsi Sámuel, Fosztó Pál, Buksa Miklós, Albert Dénes, a Deák Hámor Családi Vállalkozás és a bardoci polgármesteri hivatal támogatásával.

2 Régészeti nyilvántartási száma: RAN 64078.01; országos műemléklista jelölése: LMI 15A0034.

3 BORDI Zs. L. 2003a, 127; BORDI Zs. L. 2003b, 5–10; BORDI Zs. L. 2004, 5–20.

4 Régészeti nyilvántartási száma: RAN 64078.02; országos műemléklista jelölése: LMI 15A0034.

5 BORDI Zs. L. 2007, 39–48.

tereppihenőn másik bemélyedés látható, amely egy épület helye lehet.

A falutól mintegy 600 méterre északnyugatra, a Gát-patak és a Kormos vízválasztóján, a Kápolnabérc tetején, a Csipán-puszta nevű helyen egy másik, a helybeliek által Csonka-templomnak nevezett, a hagyomány által a falu kápolnájaként említett épület romjai találhatóak *(1. tábla/3)*.

Az épületből az ásatások előtt csak a mintegy 8 méter magas északi homlokzat és a hajó 2,8 méterrel a földfelszín fölé emelkedő északi fala és déli falának nyugati fele állt *(13. tábla/3)*. Belterének hossza 7 méter, szélessége 5,35 méter, falainak vastagsága 0,7 méter volt. A nyugati oldal közepén omlások és bontás miatt kiszélesedett, mintegy 3 méter széles és ugyanolyan magas bejárat nyílott. A hajóban vakolt, míg a padlástérben vakolatlan nyugati homlokzat belső oldalán még látható volt a síkmennyezetet tartó mestergerenda nyoma és a homlokzati tornácot tartó három gerenda falat átvágó gerendafészke. A rom nyugati oldalán a sarkokon egy-egy 45°-os szögben kiugró támpillér csonkja látszott. Hasonló elrendezésű támpillér nyomai látszottak az északkeleti saroknál is, míg az északi fal központi részéből egy merőleges támpilléré. Az északi fal belső részén egy másik falcsonk, a templomváll maradványai voltak megfigyelhetőek.

Az épület keleti oldala a föld színéig omlott le, helyén csak egy 5 méter széles, 8 méter hosszú és 1,5 méter magas omladékhalom állt. A halom központi részén, a még álló falaktól mintegy 3,5-4 méterre egy 0,5 méter mély bemélyedés és az azt övező félköríves perem volt megfigyelhető.

A falu írott emlékei

A falut nem említik a 14. századi pápai tizedjegyzékben, sem a telegdi főesperesség erdőháti esperessége[6], sem pedig a sepsi esperesség[7] adózó plébániáit tartalmazó listákon. Ez azonban jelenthet csak annyit, hogy ekkor, a 14. század harmincas éveiben nem volt plébánosa, hanem egy szomszédos falu papja végezte itt a szolgálatot.

A következő századokban a faluról továbbra is hallgatnak a források, de a sajátos jogállású Székelyföldön, jelentősebb ott lakó nemesi család hiányában ez egyáltalán nem szokatlan.

Dobó János Zsigmond fejedelem 1565. szeptemberében lezajlott szatmári hadjáratában részt vevő székely előkelők és lófők összeírásakor szerepel először az oklevelekben. Ekkor három személy: Dobai György és Ferenc, valamint Nagy György nevét említik.[8]

1566-ban János Zsigmond jobbágyadományokkal jutalmazta a szatmári hadjáratban részt vevő székely előkelőket, közöttük a vargyasi Daniel Pétert is, aki Dobóban 11 jobbágyportát kapott.[9]

Az 1566. november 30-án Nagyszebenben megtartott országgyűlés határozatot hozott Szászsebes város falainak újjáépítésére, aminek érdekében a szabad portákra 25 dénáros adót vetettek ki. Ennek 1567-ben elvégzett begyűjtésekor Dobóban 5 adózó portát írtak össze. Érdekes módon a falu neve ekkor *Doborlo*ként van feljegyezve, de ez inkább az írnok tollhibája, mint a hasonló nevű sepsiszéki falu említése, ugyanis a sorrend alapján, amelyben csak erdővidéki falvak szerepelnek, nyilvánvaló, hogy a Kormos menti faluról van szó.[10]

1576-ban a nagyváradi vár építéséhez kivetett, az udvarhely-, csík-, gyergyó- és kászonszéki főemberek által fizetett, jobbágyportánként 50 dénáros adó összeírásakor a Dobóban birtokos bardoci Jánosi Péter 1 forintot, Daniel Péter pedig 2 forint 50 dénárt fizetett,[11] ami azt jelenti, hogy ekkor a Jánosiaknak 2, a Danieleknek pedig 5 jobbágyuk volt Dobóban.

Az 1590. év nyarán tragikus események színtere a falu, amikor is Daniel Péternek, a vargyasi Farkas András nevű jobbágy megölésével vádolt Csoka Bokor nevű román juhászát rabolták el a bosszúszomjas vargyasi jobbágyok a dobói Kortomáz Antal házától. Az elfogottat Vargyasra hurcolták, és a vargyasi Cserén felakasztották.[12] Daniel Péter még 1591 decemberében is perelte ez okból a jobbágyok felbujtatásával vádolt vargyasi Bojér Györgyöt.[13]

1590. december 7-én a székelyudvarhelyi székbíróság előtt az ebesfalvi (ma Erzsébetváros) Apaffi Miklós azzal vádolta meg a dobói Dobai Györgyöt, hogy az almakeréki román jobbágyaitól elrabolt 100 juh közül néhányat az ő házánál nyúztak meg, és ő is részesedett a zsákmányból.[14]

1591. április 28-án Tordán Báthori Zsigmond fejedelem megerősíti a vargyasi Bojér Györgyöt és Székesfehérvári Literati, más néven Bojér Balázst a vargyasi részbirtokban és az ott álló két nemesi házban, valamint a Kisbaconban, Bardócon, Olasztelken, Száldoboson, Dobóban, Fülében, Baróton és Szárazajtán található részbirtokokban.[15] Utóbb

[6] EO, II, 413.
[7] Uo., 393–394.
[8] SzOkl, II, 197; A kiadó az oklevelet 1566. július 11. előttre datálta.
[9] Uo., 209.
[10] Uo., 219.
[11] SzOkl, IV, 42. Az adóról: EOE, II, 569–570 (1575. december), valamint III, 112–114 (1576. október).
[12] SzOkl Ús, II, 20.
[13] SzOkl Ús, I, 262.
[14] Uo., 115–117.
[15] MOL, F 15, *Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla, libri regii et stylionaria*, 11. kötet, 219b–220.

a székelyderzsi Petky János és a bibarcfalvi Nagy Menyhért azt jelentették a fejedelemnek, hogy a beiktatáskor a Daniel család egyes tagjai tiltakoztak a beiktatás ellen. Ekkor Dobóban a Bojér birtok szomszédaiként Bodor Bálint és Imre, Jánosi Péter özvegye, valamint Dobai Tamás birtokát említik.[16]

Dobó ismét szerepel egy 1591. június 8-án kiadott oklevélben, ahol lófőségre emelt, valamint adó- és vámmentességet kapó olaszteleki Keresztes György és Albert birtokai közt említik.[17]

Ugyanazon év július 17-én a fejedelem a dobói Dobai Györgyöt erősíti meg dobói, erdőfülei, székelyszáldobosi, magyarhermányi és bardoci birtokaiban.[18]

1591. decemberében a vargyasi Daniel Péter törvény elé idézte a bardoci Jánosi Györgyöt és Sándor Margitot, Jánosi Péter özvegyét, mert elhajtották a bibarcfalvi Nagy Gáspárnak és Menyhártnak a felperes dobói erdejébe makkoltatni küldött disznóit, amelyeket kezességre sem voltak hajlandóak visszaadni, ráadásul néhányat le is öltek közülük.[19]

1593. tavaszán Bardocon a dobói Dobai György és kisbaconi Benedek Balázs vallatók előtt 18 tanút hallgattak ki egy Erdőfülétől északra fekvő töltés csinálásával kapcsolatban, köztük a magát mintegy 50 évesnek valló dobói Bodor Bálintot, Jánosi Tamás jobbágyát.[20]

1600. március 14-én és július 1-jén egy Vargyas és Homordalmás közötti határkiigazító perben többek közt hat dobói illetőségű egyén szerepel a kihallgatott tanúk sorában. A tanúkihallgatások eredményeként megállapítható a három szomszédos település, Vargyas, Almás és Dobó hármashatára. Utóbbi a Farkasmező-patak mellett húzódó, a Per-havason és a Les-mezőn keresztül Homoródalmásra vezető út bal (déli) oldalán volt.[21]

A császári udvar által elrendelt katonai összeírásban, amelyet Georgio Basta tábornok, Erdély kormányzója hajtott végre 1602. augusztus 11-én, öt dobói: Dobai András lófő, valamint Sugár Gergely, Toldi Gáspár, Kovács Miklós és Miklós János szabad székelyek neve jelenik meg mint olyanoké, akik felesküdtek a császár hűségére.[22]

A település utolsó említése lakott helyként 1604. március 15-ről származik, amikor a katonai összeírásban három dobói lakos: Dobai András és Sugár Gergely lófő, valamint Sugár János darabont neve szerepel.[23]

A falu már nem szerepel a Bethlen Gábor fejedelem által elrendelt 1614. évi összeírásban, de ekkor egyes, tíz évvel korábban megemlített lakosait a szomszédos falvakban említik: Dobai Andrást Erdőfülében, Sugár Jánost Bardocon stb.[24]

Az összeírások és egyéb adatok alapján megállapítható, hogy a 16. század végén – a 17. század elején, közvetlenül elhagyása előtt a falut mintegy 20–25 család lakta.

1621. október 3-án Bethlen Gábor a sztrasnyicai táborban, a Daniel Mihály és örökösei számára kiadott oklevelében a falut már a Daniel család birtoktömbjéhez tartozó puszta birtokként *(praedium)* említi.[25]

1632. április 29-én a Daniel és Jánosi család tagjai között megkötött szerződés alapján az utóbbiak egyéb birtokrészek mellett Dobóban a Bodrok örökségének nevezett puszta házhelyet, egy „Dezsőben való”-nak nevezett kaszálót kaptak, valamint engedélyt arra, hogy állataikat a dobói határban legeltethessék és makkoltassák.[26]

1647-ben egy tanúvallomás során az erdőfülei Boda Márton azt vallja, hogy apja a Daniel család beleegyezésével egy dobói kaszálóval rendelkezett.[27]

1660-ban a Kemény János pártján álló csíki és gyergyói székelyek Lázár István vezetésével betörnek Erdővidékre, ahol kifosztják a Barcsai-párti Danielek birtokait. A vargyasi udvarház szinte összes tartozéka mellett a dobói tanyáról 321 juhot és 87 makkra kihajtott disznót hajtanak el.[28]

1731-ben a Daniel család tagjai óvást nyújtottak be vargyasi Daniel Péter azon eljárása ellen, hogy egyes örökölt birtokait, köztük a dobói tanyát, a család előzetes figyelmeztetése nélkül elzálogosította Zsófia nevű lányának, gróf Hallerkői Haller János csíki főkirálybíró feleségének.[29]

1742. szeptember 30-án kelt levelében Haller János megemlékezik a Dobóban emelt kápolnáról, amelyet haranggal és cibóriummal (ostyatartó) látott el. Ez utóbbiakat Kovács Mihály baróti plébánosra bízta, azzal a kikötéssel, hogy Dobóban és Baróton használhatják őket, de más parókiákba csak személyes jóváhagyásával vihetőek.[30]

1771-ben a Daniel család nyomására Bajtai József erdélyi katolikus püspök távozásra szólította fel

[16] DO, 39–45.
[17] MOL, F 15, *Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla, libri regii et stylionaria*, 11. k., 264–265b.
[18] Uo., 326.
[19] SzOkl Ús, I, 261.
[20] DO, 45–48.
[21] SzOkl Ús, III, 152–157.
[22] SzOkl Ús, IV, 104.
[23] SzOkl Ús, V, 155, 168.
[24] Uo., 287–373.
[25] DO, 95–97.
[26] Uo., 123–125.
[27] DANIEL G. 1896, 319.
[28] DO, 254–256.
[29] Uo., 491–493.
[30] GyÉLSGyL, 118b/1614–1859. Az adatot ezúton is köszönöm Csáki Árpádnak.

a Haller János csíki királybírósága idején a dobói kápolnához telepített szerzeteseket.[31]

1805 és 1855 között egy per zajlott le a Daniel család és az egykori dobóiak leszármazottjai között, akik visszakövetelték a Danielek által – szerintük – jogtalanul elfoglalt birtokaikat. A per a felek kiegyezésével ért véget, miután a Daniel család átengedte a felperesek számára az egykori falu helyét, valamint egy erdőterületet.[32]

Ma a falu területe a bardoci közbirtokosság tulajdonában található.

Dobó a történelmi és régészeti irodalomban

A Dobóra vonatkozó irodalom elég szegényes, a legtöbbször ugyanazon adatok újraközlésében merül ki. E téren két korszakot különíthetünk el.

Az első, a 18–19. századot felölelő korszakot a romantikus leírások, valamint a szájhagyományra alapozó történeti leírások jellemzik. A legkorábbi, két és egynegyed évszázadon keresztül kéziratban lappangó leírás az 1760 körüli évekből származik, Bod Péter tollából, aki a Bardocszéki falvakról készített leírásában kimerítően foglakozik a dobói templomaival: „2do. Hogy itt vagyon az a híres Kápolna (Dobo nevű hellységben fel Tsík felé, az Erdő között) a hova minden Esztendőben Szent János napján igen nagy készülettel eljőnek Tsikbol, Háromszékről, Miklosváráról, Barótról, Udvarhellyszéknek a felső résziből a Pápisták harangokkal, dobokkal olly feles számmal. mint valami sokadalomba; ollyan sokadalomis esik azon a napon, mint akármellyik nagy városba, meg jelenvén sok Görögok, Brassóból is a kereskedök közzül annyian, hogy magok meg vallottak, hogy Brassóba nem esik ollyan sokadalom míves nap, mint Dobóba Innepnap. 3tio. Mikor jőnének a Tsíkiak által a nagy Erdőn (mellyis Tsíktól tart két mértföldet) a régi Doboi Templomnak romladozott kőfalaba találtanak valami Tsákányos Pullusok [cigányok – B. Zs. L.] egy Üst Pénzt; annak a Templomnak egyik kőfala most is annyi Esztendők után épen meg vagyon. noha már nagy Nyírfák nőttenek az oldalából, s a Kereszt is amint beszellik, a falunak elpusztulása után 86 Esztendőkig mind rajta volt, de osztán valami Leánynak megszeplősítésiért a templomba annak tetejéről egy Eremitanus [remete – B. Zs. L.] a maga Paputsával le ütötte volna, s igy elpusztulván az a Templom, uj helyet kerestenek, ugyan ott közzel az Erdőben egy nagy Dombon építettenek más kápolnát in honorem S[ancti] Johannis Baptistae [Keresztelő Szent János tiszteletére – B. Zs. L.], s ezt látogattyák máig; Itt esik azis, hogy egy Fülei embert be árulván valami haragossi a Tsíki Gárgyánnak, hogy annak elei Pápistak lettenek volna, azt meg fogatá, a szegény embert Kövezéssel kezdé fenyegetni, ha vissza nem állana arra a vallásra, amellyben az ő elei idvezültenek, ama féléen a rossztól, által álla s ma már a Nyírfáknak közepében levő Templomnak Egyházfia.

4to. Hogy az akkor uralkodo hatalmasságnak parantsolattyából ezek a Dobói Lakósok kénszeritettenek fegyvert fogni s eljőni Miriszlóhoz az ellenségre [miriszlói csata, 1600. szeptember 18. – B. Zs. L.], hollott is mind elvesztenek, ki fegyver miatt, ki a Marosba holt, így a Gazdák a hulván a Táborba, a Tolvajok sok ízben bé ütöttenek égettek pusztították a falut mind addig, míg a nyomoruságot nem szenvedhetvén, a fejér népek gyermekeikkel el oszlottak le Bardotz székire széllyel s a Falu üressen maradott.

Egy nehany Kő Pintzének romladozási még meg vodnak. Szilvafa is igen sok, de már szinte vadfává váltanak, a kenderföldeknek borozdái látzanak, egyéb aránt Erdő notte fel, s a hol a falu fekütt, ott most kaszálnak az emberek. Eddig Doborol."[33]

Benkő József a 18. század vége felé ugyancsak megemlékezett a dobói erdőben emelkedő Szent János tiszteletére emelt templomról, az itt szolgáló remetékről, valamint a környező székekből érkező zarándokok által látogatott búcsúkról és az ekkor tartott vásárokról: „Fülén felül a legnevezetesebb hely Dobó, ahol valamikor ilyen nevű falu virágzott: ezt tanúsítják egy igen régi templom romjai és más jelek. Itt jelenleg az erdős talajon Szent János temploma és két remete szállása látható, ahol Keresztelő Szent János [június 24. vagy augusztus 29. – B. Zs. L.] emlékezetére szentelt napokon a római katolikusok búcsújárói Udvarhely-, Csík- és Miklósvárszékből összesereglenek s alkalmat nyújtanak a vásárosok tevékenységére is."[34]

Orbán Balázs a következőket írta Dobóról és az ott található műemlékekről: „A [fülei – B. Zs. L.] bányán felül a völgy egészen összeszorul, s havasias jelleget ölt; mindenfelé százados erdők rengetegei terülnek el a zugó patak partján; csak egy-egy szenet hordó székely lükken ki[35] e zajtalan magányból; pedig e hely néhány századdal ezelőtt emberek által lakatott; a mostani erdőségek helyén gazdag füvet és gabnát lengetett a Hargitáról elszálló szellő, mert ottan feküdt Dobó helység, melyet a hagyomány szerint a Barcsai Ákost trónra helyezett tatárok dultak fel. Azonban aligha itt tévedés nincsen a korban, mert azon adománylevélben, melyet Bethlen Gábor Dániel Mihálynak 1621-ben a Strasmitzai táborból kiad, más jószágokkal a doboi prediumot is adományozza. Már pedig, hogy Dobó jelentékeny

[31] DANIEL G. 1896, 320.
[32] Uo. 1896, 321; ORBÁN B. 1868, 225, 7. jegyzet.
[33] SZABÓ Gy. 2002, 11–12.
[34] BENKŐ J. 1999, II, 82.
[35] „Jön ki, tünik elő." (Orbán Balázs jegyzete).

helység volt, kitünik a Dobóból elköltözött, Száldobosra és Fülére szállott utódoknak, – kik még ma is 60 családot tesznek, – a Dániel család ellen 1807-ben meginditott peréből, melyben mint szabad, – el nem adományozható – székelyek, Dobónak Dániel István által elfoglalt területét perelték. Az ezen per eredményezte esketésből, más felmutatott okmányból kitünt, hogy e falu a Kormosba szakadó Gerend patakánál kezdődve, felnyult a Salamás patak beszakadásáig, s igy 70 holdat meghaladó területen volt szétszórva.[36] Hogy pedig Dobó Barcsai uralma előtt pusztulhatott el, abból is következtethetjük, hogy az I. Rákóczi György által 1635-ben Jun. 13-án Fejérvárról kiadott bardóczszéki privilegiumban.[37]

A helyet, hol a falu feküdt, most is Faluhelynek hivják, szilva és más gyümölcsfákat lehet ott találni, látszik még most is a Fürészközinek hivott malomárok, és a faluhely felső felénél a Kormoson lévő átjáratot Sugár révének hivják arról, hogy ott, a hagyomány szerint, Sugár János nevü ember lakott hajdan. És látszanak több százados csererdők felfogta oldalokon a szántóföldek mezsgyéi is. De mindezeknél jelentékenyebb és beszélőbb emlékként fennmaradt Dobó templomának, a jobb parti domb egy lonkáján lévő, romja.

E templomból jelentékeny maradványok vannak, polygon záródásu szentélyének, mely 8 lépés hosszu és ily széles, falai még három öl magasságban állanak; az északi oldalhoz támasztott segrestyének azonban csak alapfalai maradtak meg. A 17 lépés hosszu és 11 lépés széles hajónak déli fala még kétöl magasságban szintén fennáll; Körülte kincs keresők által ásott üregek közül magasan felnőtt terebélyes fák féltékenyen takarják e szent romokat, a mely körül uralgó ünnepélyes csendet csak a lenn elfutó folyó zugása, a szemtelen szunyogok boszantó hegyes éneke, egy egy gerlebugás, s a harkályok egyhangu kopogása zavarja. Az itt zajlott az itt munkálkodott, az e magányt népesitett ember eltünt, csak e hallgatag rom beszél létéléről, ezt is eltiporja az idő, s akkor alig fogják tudni, hogy itt népes falu volt egykor, melyet vad pogány törölt el; buzgó keresztyén nép, mely e bérczeket Istennek szentelt templomokkal boritá, nép, mely munka és áhitatban élt e távol hegyzugban, s mégis azt Istene elhagyá, pogány kézre juttatá, mely eltörölte a föld szinéről. A templom, – hol utólszor fohászkodék segély és védelemért – még áll, tulélte az embert, áll, hogy emlék légyen a multból, áll, hogy mult idők eseményeiről regéljen az ide vetődő vándornak, áll, hogy a sors változandóságát eszébe juttassa a föld büszke fiának. Innen 1500 lépésnyire, fenn a völgyet határzó Kápolnabércz tetején a Csipán mezejének nevezett irtás közepén, áll egy amannál jelentékenyebb templomrom, melyet Dobó kápolnájának tartanak. De inkább lehetett ez temploma, amaz pedig kápolnája, 12 öl magas homlokzata egész a fedél tetőig még épen áll, kapunyilatát az omlás ugy kitágitá, hogy eredeti alakját meghatározni nem lehet, a 14 lépés hosszu, 9 lépés széles hajónak oldal falai s tömör oldaltámjai két öl magasságig állanak, a hajó szélességével biró, 10 lépés hoszu, kerek ápsisu szentélynek csak alapfalai látszanak még.

A nyugotnak forditott homlokzat előtt egy, a hajó szélességével birt 10 lépés hosszu toronycsarnoknak látszanak alapfalai. Egy most baróthi keserü József birtokában lévő kéziratban, melyben Rácz Simon jegyzetei is foglalvák, a 99-ik lapon e kápolnáról a van bejegyezve, hogy egy ajtaja feletti felirat szerint e kápolnát 1594-ben épitette Dobai András; egy másik a szentélyen volt felirat szerént 1733-ban kiigazittatták Haller János és Dániel Sofia.

E kápolna körül még más épületnyomok, és a kápolnát körül övezzett kerités vagy templomkastély alapfalai is látszanak, miből arra lehet következtetni, hogy az erődített védhelye volt a dobóiaknak, és a romok épségéről arra is, hogy a tatárok vagy nem fedezték fel ezen erdő közé rejtett szentélyt, vagy ha felfedezték is, bevenni nem tudták. Épen állott az még a mult század végszakában is; Benkő Dobóra és az egyházra vonatkozólag azt mondja[38] hogy: Fülén felül esik Dobó nevü hely, holott régen valamikor azon nevü falu volt; most itt van egy elromlott, ismét más épen álló templom s mellette lakóházai a remetéknek (kik hol ketten, hol hárman is vannak), hová is esztendőnként, k. Sz.-János napkor sokfelől jőnek processióval a római valláson lévők. Olyankor sokadalmacska forma is szokott ottan lenni.[39] És e búcsuk még e szá-

[36] „E per békesség utján dőlt el, a felperes dobóiaknak a falu helyét és bizonyos kiterjedésű erdőt átengedett a Dániel család." (Orbán Balázs jegyzete)

[37] „E privilegiumban Bardóczszék Vargyasvidéke név alatt is emlittetik, évenként választott alkirálybirójuk alá rendeltetnek, s kebli, fiuszéken ellátott pereik csak fellebbezés utján vitettek az udvarhelyszéki derékszékre., hol Bardóczszék minden egyes falui előszámláltatnak, Dobó emlitve nincsen." (Orbán Balázs jegyzete.)

[38] „Milkovia 1. k. LXI. és »Filius Posthumus« czimű kéziratában." (Orbán Balázs jegyzete)

[39] „A baróthi anyakönyvbe bekötött régi iráskán van nehány szó Dobóról is feljegyezve, mely szerint egy néma pásztor szavát visszanyervén, épité sz. János tiszteletére e kápolnát. A jegyzet ez: Ad capellam sancti Joannis Btae in Dobó dicitur cuidam muto vincula linguae oves pascenti soluta, apparens eidem senex qui dixit: „In honorem sancti Joannis ibidem capella erigatur" sic ejusdem muti parends postmodum primo edificavit ex fundamento. Pagus autem Dobo penes fluvium tempore quodam Forgácz járása dictus, desolatus est per praedones et latrones. E jegyzetből azt tudjuk, hogy Forgácz járásakor dullatott fel e falu, de hogy a mikor volt, azt bajos meghatározni, ha csak nem a Báthori Gábor alatti polgárháboru alkalmával, midőn Forgács a fejedelem ellen fegyvert fogott Weiss segitségére jött volt." (Orbán Balázs jegyzete.)

zad elején is tartották magokat, de a terjeszkedő remeték elüzettek onnan. Harangja 48-ban ágyuvá öntetett, az elhagyatott szentély pedig romba dült s most szenteskedő remeték, áhitatos búcsujárók helyett csak egy-egy éhes medve, vagy prédára leső farkas ólálkodik a szent romok közt, melynek képét mellékelem."[40]

A kápolna romjáról közölt fényképfelvételen *(13. tábla/1)*, feltehetőleg a fametsző munkája nyomán az alakok eltörpülnek az épület mellett, olyannyira, hogy az inkább egy katedrális, mint Csipán-pusztáján álló templom romjainak tűnnek.

A vonatkozó szakirodalom második korszakát a 19. század végén megkezdődő és 20. század folyamán folytatódó tudományos igényű felmérések és feldolgozások jellemzik, amelyek végül a 21. század eleji régészeti kutatásban csúcsosodtak ki.

1896-ban id. Vargyasi Daniel Gábor családja történetét bemutató művében, a család birtokában található oklevelek tükrében, valamint Benkő József és Orbán Balázs műve alapján emlékezik meg Dobóról.[41] Az okleveles adatok mellett (Daniel Péter 1566-os adománya, a Bojér család 1591-es adománylevele, Bethlen Gábor 1621-es adománylevele stb.) tőle származik az egyetlen, a dobói kápolna elhagyásával és a szerzetesek elűzésével kapcsolatos, hitelesnek tekinthető adat.

1932. augusztus 26-án Debreczeni László meglátogatta és felmérte a dobói romokat.[42] Jegyzeteiből és az elkészített alaprajzokból[43] megállapítható, hogy 1932-ben a földfelszínen a plébániatemplomból már csak a templomhajó déli falának keleti vége, a déli templomváll és a diadalív egy része, valamint a szentély keleti fala és az északkeleti támpillér látszott *(1. tábla/4)*. A kápolna jobb állapotban vészelte át az évszázadokat, ugyanis ekkor egy 6,7 méter hosszú, 5,1 méter széles belterű hajóból és ettől feltételezhetően egy diadalívvel elválasztott, 3 méter hosszú és 3,5 méter széles félköríves szentélyből álló épületként rajzolódott ki *(1. tábla/5)*.

1981-ben Dávid László foglalta össze a Dobóra vonatkozó adatokat Benkő József és Orbán Balázs művei, valamint Debreczeni László jegyzetei alapján.[44] Véleménye szerint: „A két romtemplom építési idejét még a megmaradt falak s az alaprajzok segítségével is csak hozzávetőlegesen határozhatjuk meg. Középkori voltuk kétségtelen, s a templom alaprajza a XIV–XV. századból való templomformát mutatja. Mindkettőnél feltűnő az arányosan szerkesztett alaprajz, amit későbbi toldások, átépítések nem módosítottak. Mivel a székelyföldi félköríves apszisú és centrális elrendezésű kápolnák datálási kérdése még tisztázatlan, a dobói kápolna eredetének tisztázását az eljövendő műemléki feltárástól várhatjuk csak".[45]

Léstyán Ferenc 2000-ben megjelent művében összefoglalta mindazt, amit a kutatás Dobóval kapcsolatosan feltárt. A plébániatemplommal kapcsolatban nem közölt újabb adatokat, lényegében csak Dávid László közlésére hagyatkozott. A kápolna esetében is hasonlóképpen járt el, legfeljebb annyit jegyzett meg, a forrás közlése nélkül, hogy a kápolnát feltehetőleg a pálos rend tagjai gondozták, és elhagyása a rend 1786. évi feloszlatása utánra tehető.[46]

A plébániatemplom régészeti kutatása

A templom első régészeti kutatása 2002-ben vette kezdetét *(3. tábla/1)*, majd 2003-ban sor került a templom teljes feltárására. Ekkor a régészeti kutatás a templom felületét borító mintegy 300 köbméter omladék eltakarításával és az utolsó középkori járószintre hozásával kezdődött. Az omladék eltakarítására munkabiztonsági szempontból is szükség volt, ugyanis nagyon instabil lévén, állandó omlással fenyegetett.

A feltárás során 5 kutatóárkot (szelvényt) és 9 felületet nyitottunk, amelyek révén a templom teljes felületéből mintegy 40% táródott fel a szűztalajig *(2. tábla/1)*.

A kutatást a templom tengelyében megnyitott, 25 × 1 méter méretű, 104º irányú, 1. kutatóárok megásásával kezdtük *(3. tábla/2),* amely 5–9, valamint 18–22. méter között átvágta a templom középkori padlószintje alá leásott kincskereső gödröket.

A kutatóárokban feltárt rétegek a következőképpen helyezkednek el *(2. tábla/2)*: a felületet egy 10 cm vastag növényi humusz borítja, amelyből helyenként kövek bukkannak a felszínre. A 1. és a 4. méter között a humusz alatt a folyamatosan vastagodó, a templom fala mellett 1,35 m vastagságot elérő, megmunkálatlan kövek, habarcs és homok keverékéből álló omladékréteg következik. A templom belsejében (5–18 m között) ugyanaz az omladékréteg található. A 21,5. és 25. méter között a humuszréteget sárga agyagból álló szűztalaj követi.

A kutatóárok 4. és 5. métere között felszínre került a templom szentélyének 0,85 m vastag keleti fala *(3. tábla/3)*. Ma a fal a templom belsejében 1,36 *(3. tábla/4)*, míg kívül 1,52 m magasságban maradt fenn. A fal alapozásának alja a középkori járószinttől mért 0,90 mélyen (a ±0-ként megállapított déli bejárat küszöbének szintjétől mért 1,34 méterre) került elő.

A templom belsejében az omladékot az utolsó középkori járószint követi. Ennek döngölt felületén

[40] ORBÁN B. 1868, 224–226.
[41] DANIEL G. 1896, 318–321.
[42] SZATMÁRI L. 2005, 131.
[43] Közölve: DÁVID L. 1981, 83. ábra.
[44] Uo., 94–96.
[45] Uo., 96.
[46] LÉSTYÁN F. 2000, I, 198–199.

átégett felületeket és apró széndarabkákat találtunk. Az omladékréteg alsó szintje és a padlószint fölött egy egységesnek nem nevezhető, a déli oldalon kisebb, az északi oldalon nagyobb mennyiségben előforduló festett vakolattöredék által alkotott réteg található.

Az átlagosan 0,05–0,10 méter nagyságú, festett vakolattöredék *(4. tábla)* vizsgálata eredményeként a következők állapíthatók meg: a festés technikáját, színeit, a festett felület állapotát, valamint a vakolat állagát tekintve két, középkori kifestési szakaszt különböztetünk meg. Bár mindkét esetben *al fresco* technikával készült felületekkel van dolgunk, feltételezhető, hogy az erősebben elpusztult freskós vakolatdarabok a hajó beomlott falának külső felületéről származnak. Nagyon megkopott sárga, lila, vörös színek jellemzik ezeket. A hajó belső felületéről származhatnak a színeikben elevenebb, felületükben is jobb töredékek, amelyeknek sárga, vörös, kék, barna, okker színek a jellemzőik és több, vonalas figuratív ábrázolásra utaló ecsetvonásokat őriznek. Helyenként apró, csúcsfényt jelző fehér foltok is felismerhetőek. Néhány kisebb töredék összeillesztése alapján – feltételezhetően női arc két szemének, orrának és homlokának vonásai ismerhetőek fel *(4. tábla/1)*. Több más töredék szín- és vonaljellegéből gondolhatunk még különböző épület- és drapériaábrázolásra is. Számos sötétkék vagy vörös tónust őrző vakolatdarab a valamikori ábrázolás hátteréként szolgált.

Noha előfordulnak emberábrázolások, az anyag túlságosan töredékes ahhoz, hogy megállapíthassuk, mely freskóciklushoz tartoztak. Az azonban tény, hogy a templom északi falát a Szent László és a kun viadalát, Kálvária- vagy a templom védőszentjének életét bemutató falfestmény borította. Mindezeket számba véve sem stílusjegyeket, sem ikonográfiai következtetéseket nem vonhatunk le. Ennek ellenére a festés technikája, a használt színek összhatása a falfestmény keltezését a 14. századra (esetleg a 15. század első felére) helyezi.[47]

A templomhajó nem volt lepadolva, felületét a domboldal agyagjából alakították ki (döngölt agyagpadló). A padló felületén égésnyomokat figyeltünk meg, és széndarabkákat találtunk. A templomhajó középső része besüppedt, ugyanis ide a középkor folyamán több ízben is temetkeztek. Ott, ahol nem vágták át a sírok, egy másik, szürke agyagból döngölt padlószint jelentkezett.

Ezzel ellentétben a szentélyben (az 5–11. méter között) több padlószint figyelhető meg. A legfelső, 0,08–0,10 méter vastag padló szürke ledöngölt agyagból készült. Alatta egy 0,25 méter vastag, folyami görgetegkövekből és sárga agyagból készített töltés található *(3. tábla/6)*. Ezt követi egy újabb, 0,05–0,07 méter vastag, döngölt szürke agyagpadló, amelyet ismét 0,20 méter vastag, sárga agyagból készített töltés követ. A legalsó, legkorábbi padlószintet a lejtő kiegyenlítése után a terasz agyagjából ugyancsak döngöléssel alakították ki.

A kutatóárokból felszínre került sírok közül öt a templomhajóban (2–4, 8–9. sír) és hét a templomon kívül volt (10–16. sír).[48] Az erősen savas talaj miatt a csontvázak nagyon gyengén őrződtek meg.

2. sír *(5. tábla/1)*. 5–10 év közötti gyerek sírja, a csontváz hossza 0,85 méter, tájolása 80°, mélysége[49] 0,56 méter. Koporsóban temették el. A csontváz állaga nagyon gyenge, koponyájának, mellkasának és karjainak csak a lenyomata őrződött meg. Nem tartalmaz mellékletet.

3. sír *(5. tábla/2)*. Felnőtt, 90°-ra tájolt, 1,12 méter mély a sírja. A csontváz hossza 1,72 méter. Az elhunytat a test mellett kinyújtott karokkal, melléklet nélkül, koporsóban temették el. A váz megtartása gyenge állagú, felsőteste csak nyomokban maradt meg. Részben fedi a 4. sír.

4. sír *(5. tábla/3)*. Felnőtt, 90°-ra tájolt, 1,18 méter mély, sírja melléklet nélküli. Az elhunytat gyolcsba csavarták, kezeit a medencecsonton helyezték el. A csontok (a koponya és a jobb oldal) nagy része elpusztult.

8. sír. A sírgödör tájolása 99°, mélysége 1,46 méter. Nagy része a kutatóárok északi fala alatt található, így csak a koporsódeszka lenyomata volt megfigyelhető.

9. sír. 110°-ra tájolt, 1,51 méter mély sír. A sírgödör a templom tengelyében fekszik, aminek következtében csak a koporsódeszka egy része került felszínre a kutatóárok déli fala alól.

10. sír *(5. tábla/4)*. Meghatározhatatlan nemű gyerek, 104°-ra tájolt, sírja 1,51 méter mély. A csontváz hossza 1,30 méter. A kinyújtott karú holttestet gyolcsba csavarva, melléklet nélkül temették el. A csontok jó állapotban maradtak fenn, csak a koponyát lapította össze a föld nyomása.

11. sír *(5. tábla/5)*. 1,58 méter (0,83 méter a földfelszíntől) mélyen feltárt magányos, természetes helyzetben fekvő, melléklet nélküli koponya. A test többi részét az utólag beásott 12. sír elpusztította.

12. sír *(5. tábla/6)*. Meghatározhatatlan nemű, serdülőkorú egyén, 104°-ra tájolt, 1,40 méter hosszú, sírja melléklet nélküli. A holttestet a medencére helyezett kezekkel, koporsóban temették el, a földfelszíntől mért 0,90 méter mélységbe.

[47] A festett vakolatdarabok elemzését Jánó Mihály művészettörténész végezte. Ezúton még egyszer megköszönjük a szívességét.

[48] A sírok számozása a felfedezés sorrendjében történt.

[49] A sírok mélysége a templom déli bejáratának küszöbén mért ±0,00 szinttől van megadva.

13. sír *(5. tábla/7)*. Meghatározhatatlan nemű felnőtt 79°-ra tájolt sírja, a földfelszíntől mért 1,05 méter mélységben. Az elhunytat a test mellett kinyújtott karokkal, gyolcsba csavarva, sírmelléklet nélkül temették el. A csontváz koponyáját és mellkasát a savas talaj elpusztította.

14. sír. Felnőtt férfi 91°-ra tájolt, a földfelszíntől mért 1,12 méter mélységben fekvő comb- és lábszárcsontjai. A gyolcsban eltemetett holtest felső részét elfedi a 12. sír.

15. sír *(5. tábla/8)*. 0,89 méter mélységben fekvő magányos koponya. A csontváz többi részének hiánya, valamint a talaj bolygatottsága utólagos visszatemetésre utal.

16. sír. 94°-ra tájolt, a combcsontok helyzete alapján gyolcsban eltemetett felnőtt 1,00 méter mély sírja. A lábszárak a kutatóárok fala alatt találhatóak, míg a felsőtestet elfedi a 10. sír.

A 7 × 1 méter méretű 2. kutatóárkot *(6. tábla/1, 3)* a templom hossztengelyére merőlegesen, a sekrestyét átszelve nyitottuk meg. A kutatóárok az első három méteren átszelte a sekély, 5. számmal jelölt, kincskeresők által ásott, a szűztalaj szintjéig lemélyülő gödröt, amelynek betöltésében egy törött lópatkó és egy öntöttvas kályha ajtajának töredéke került felszínre. Mindkét „lelet" a 19. század végére, valamint a 20. század elejére keltezhető, meghatározva a kincskeresők egyik „kutatásának" időszakát. A modern felszínt alkotó 0,10 méter vastag, a falak belterében egységes, míg a sekrestye északi falán kívül sok lefolyt meszet és kevés követ tartalmazó rétegekkel keveredő omladékréteg követte. Az omladékréteg alatt a falakon belül a sekrestye szürke agyagból döngölt padlója, majd ez alatt a szűztalaj található. A falon kívül az agyagpadlóval egy szinten egy fekete, morzsalékos, feltehetőleg növényi eredetű földréteg fekszik rá a szűztalajra. A kutatóárokból semmilyen régészeti lelet sem került a felszínre, valamint kiderült az is, hogy sem a sekrestye belterébe, sem annak északi fala mellé nem temetkeztek.

A 6 × 1 méter méretű 3. kutatóárkot *(6. tábla/2)* a templomtengely déli oldalán, a 2. kutatóárok meghosszabbításában nyitottuk. A humuszréteg alatt található mintegy 0,80 méter vastag omladékréteg alól felszínre került a szentély utolsó használati periódusának 0,08–0,10 méter vastag, sárga agyagból döngölt padlója. A padló helyenként átégett felületét hamuval és több mállékony, fehér meszelésréteggel fedett vakolatdarabokkal kevert, morzsalékos habarcsréteg fedte. Itt is megfigyelhető volt az 1. kutatóároknál megfigyelt hármas padlószint.

A középső padlószintek betöltéséből néhány szürkésbarna és szürke színű, kézikorongon készített cserépedény fala került a felszínre. Egyes példányok felületét bekarcolt vonalak díszítik. Az egyik töredéket, egy közepes méretű fazék vállát és nyaki részét bekarcolt csík, valamint két sor bepecsételt virágminta közé karcolt hullámvonal díszíti. A kerámialeletek nagyvonalakban a 13–14. századra keltezhetőek.

A szentély déli falának alapja habarcsba kötött. Alja a ±0-tól mért 0,87 méter mélységben került a felszínre. Az alap belső falsíkjától mért 0,20 méterre egy sor különálló, a falhoz nem kötődő követ találtunk *(6. tábla/4)*. A szelvény feltárása során nem tudtunk semmilyen magyarázatot találni e kövek ottlétére, de utóbb, az 5. kutatóárokban, valamint az 1. felületben megfigyelt alapozás felszínre kerülése után nyilvánvalóvá vált, hogy ez a kősor a legkorábbi építkezési periódus a későbbi építkezések során kitermelt alapjából való maradvány.

A kutatóárokban három templomon kívüli, a szentély falától délre beásott sír került a felszínre.

1. sír *(6. tábal/5)*. Középkorú férfi 60°-ra tájolt 0,96 méter mély sírja, amelyet a szentély déli falától 0,40 méterre ástak be. Az elhunytat melléklet nélkül, a test mellett elnyújtott karokkal, koporsóban temették el. A kutatóárokban csak a felsőtest és a medence került a felszínre, a váz többi része a falak alatt található.

6. sír *(7. tábla/1)*. Középkorú férfi 75°-ra tájolt, 1,32 méter mély, a szentély déli falától 2,00 méterre leásott sírja. Az elhunytat, akinek maradványaiból csak a felsőtest került a felszínre, melléklet nélkül, koporsóban temették el.

7. sír *(7. tábla/2)*. Középkorú nő 76°-ra tájolt 1,64 méter mély sírja. Az elhunytat, akinek csak a koponyáját és felsőtestét tártuk fel, a test mellett kinyújtott karokkal, melléklet nélkül temették el.

A 8 × 1 méteres 4. kutatóárkot *(7. tábla/3)* a templom déli oldalán, a bejárat nyugati felét átmetszve nyitottuk meg. A feltárt rétegek a templom belsejében az 1. kutatóárok 11. és 18. méter közötti rétegződésével, míg a falon kívül a 3. kutatóárok külső rétegeivel azonosak. A templom déli fala a kutatóárok 4,5 és 5,5 métere között található. Itt alapjának mélysége 1,02 méter *(7. tábla/4)*.

A templom déli bejáratának falazatát párkányos szerkezetűre alakították ki *(7. tábla/5)*. A belső részen a falazatot simára képezték ki, és a templom korai periódusában küszöbként szolgált, majd az utolsó periódus átalakításai során feltöltötték. Az ajtó, a feltehetőleg gótikus stílusban faragott ajtókereteket[50] alátámasztó nagyméretű, 1,85 méter hosszú, 0,32 méter vastag és 0,47 méter magas küszöbkövét *(7. tábla/4–7)* szürke andezitből faragták, ugyanúgy, mint a sekrestyeajtó keretét.

[50] Az omladékból nem került felszínre semmilyen, a templom bejárataihoz köthető kőfaragvány, ezeket feltehetőleg már rövidel a templom pusztulása után eltávolították és ismeretlen helyre szállították.

A középkori járószint felületéről néhány atipikus, nagyvonalakban a 16–17. századra keltezhető, vörösre égett cserépedény és kályhaszem töredékét találtuk. Közvetlenül a bejárat mellett egy gótikus stílusú, a 15–16. századra keltezhető, két, egymás kezét fogó alakot ábrázoló téglavörös kályhacsempe töredéke *(7. tábla/8)* került a felszínre. A mélyebben talált cserepek kézikorongon készített, barnára vagy szürkére égetett fazekak töredékei voltak.

A kerámialeletek mellett 12 ép és több mint két tucat törött, négyszög és lapos átmetszetű, szögletes fejű kovácsoltvas szeg is felszínre került. Méretük és kialakításuk alapján feltételezhető, hogy a szegek egykor a tető zsindelyeit rögzítették, és az átalakítási munkálatok során kerültek a földbe.

A 7 × 1 méteres 5. kutatóárkot a templomhajó északi oldalán, az előbbi meghosszabbításában nyitottuk meg. A rétegek lényegében a 4. szelvény rétegeinek tükörképei, azzal a különbséggel, hogy ez esetben a templomfalon kívül található omladékréteg lényegesen vékonyabb.

A templomhajó a szelvény 1. és 2,25. métere között felszínre került északi fala nagyon gyenge megőrzésű *(8. tábla/1)*, a föld nyomásának hatására eredeti helyéről a templom belseje felé nyomódott, olyannyira, hogy a feltárás során a fal és az alap belső falsíkja között 0,25 méteres távolságot mértünk. A fal alapját alapozási árokba rakott kövekből alakították ki, amelyek közé agyagot döngöltek. Az így kialakított sima falfelületre építették fel utólag a válogatott, lapos felükkel kifelé fordított, kevés meszet tartalmazó habarccsal kötött kövekből kialakított falat *(8. tábal/2).*

A kutatóárokban nem került a felszínre semmilyen régészeti lelet.

A fentebb leírt kutatóárkokon kívül még nyolc kutatási felületet (F. 1–8.) nyitottunk meg. A felületek közös jellemzője, hogy viszonylag kevés leletanyagot tartalmaztak, de ennek ellenére elégségesnek bizonyultak ahhoz, hogy pontosításokat végezhessünk a templom építési periódusait nézve.

A 2,5 × 1,5 méter méretű 1. felületet a templomhajó délnyugati sarkában rajzoltuk meg. A törmelékréteget a templom 0,05–0,07 méter vastag, felületén égésfoltokkal, valamint betaposott, elszenesedett fadarabokkal tarkított utolsó padlószintje követte. Ez alatt egy 0,15 méter vastag, habarcsszemcséket tartalmazó töltésréteg következett, amelyet a 0,03–0,05 méter vastagon ledöngölt felületű szűztalaj követett. A felületben nem kerültek elő régészeti leletek.

A templomhajó alapjának alja 0,81 méter mélységben került a felszínre. Az alapot közepes méretű, az alapozási árokba helyezett, agyaggal kötött kövekből készítették, úgy, hogy felső felületét simára alakították ki. A templom válogatott, lapos felükkel kifelé fordított, kevés meszet tartalmazó habarccsal kötött kövekből kialakított falát erre a lapos felületre emelték, anélkül, hogy az alappal kötést alakítottak volna ki. Ennek az építési módnak a következtében a templom nyugati fala a föld nyomására befelé mozdult, és a fal és az alap belső síkja között a felület északkeleti sarkában egy 0,10 méteres különbség alakult ki.

Az 1 × 1,5 méter méretű 2. felületet a templomhajó délkeleti sarkában nyitottuk meg. A felületben található rétegek azonosak voltak az 1. felületben megfigyeltekkel. A templomhajó habarcsba kötött kövekből készült, 1,20 méter mélységig lenyúló alapja és déli fala egy egységet alkot *(8. tábla/3).* Ugyanez figyelhető meg a hajó déli falával egybeépült templomváll esetében is *(8. tábla/4).*

A felület felső töltésrétegében egy vízszintesen kihúzott peremű, vörösre égett, nehéz fazekaskorongon készített, díszítetlen agyagedény (korsó?) felső részét *(8. tábla/5)* találtuk meg. Az edény formája és készítési módja alapján a 13. század vége és a 14. század első fele közötti időszakba tehető. Megjegyzendő, hogy ugyanezen edény peremének egy darabja a habarcsba ágyazódva *(8. tábla/6),* az omladékrétegből került a felszínre.

Az alsó padlószintből egy másik edénytöredék is a felszínre került. Ez egy megvastagított peremű, belül fedőhoronnyal ellátott, vállán párhuzamos bekarcolt vonalakkal díszített fazék darabja *(9. tábla/1).* A kézikorongon, hurkatechnikával, jó minőségű finom szemcséjű homokkal soványított agyagból készített edényt eredetileg vörösre égették, de felülete a használat során megfeketedett. Az edényt formája, díszítése és elkészítési technikája a 14. századra keltezi.

A 2 × 1,5 méter méretű 3. felületet a templomon kívül, a templomhajó délkeleti sarkán található támpillér nyugati oldalán rajzoltuk ki. A felület rétegei megegyeznek a 3. kutatóárok külső rétegeivel.

A támpillér és a templom falának 1,15 méter mélységig lemenő alapja egyetlen egységet alkot. Az általuk alkotott sarokban található repedés nem egy építés során létrejött elválás, hanem a talaj mozgása révén alakult ki *(9. tábla/2).*

A járószint alatt egy 16. századra keltezhető, érdes felületű, vöröses-rózsaszín kályhaszem darabjai kerültek a felszínre.

A szelvényben, a támpillér végénél egy kisgyerek 1,08 méter mély, 0,70 méter hosszú sírja (5. sír) volt beásva *(9. tábla/3).* A temetkezés nem tartalmazott mellékletet.

Az 1,30 × 1,50 × 1,00 × 1,45 méter méretű 4. felületet a sekrestye délnyugati sarkában nyitottuk meg. A felület rétegei azonosak voltak a 2. kutatóárokban a templom belsejében megfigyelt rétegekkel.

A felmenő falak egységesek, de az alapozásban egy elválás figyelhető meg. Míg a sekrestye nyugati falának (egyúttal a templom „válla" is) 1,10 méter mély alapja 1,30 méter hosszan, az 1. felületben és az 5. szelvényben megfigyelt módon agyagba kötött kövekből épült, addig a folytatásban a habarcsba kötött kövekből készített alap egységet alkot a felmenő fallal.

A 2 × 2 méter méretű 5. felület a templom északnyugati sarkánál ásódott meg. A humuszréteg alatt egy vékony, 0,15–0,25 méter vastag omladékréteg található, amelyet a szűztalaj követ.

A templom északnyugati sarkának alapját gondosan válogatott, sarkított kövekből alakították ki. Fölötte, a középkori járószinttől kezdődően a sarkot már faragott, vöröses, vasoxidot tartalmazó kövekből építették meg, amelyekből itt mára csak egy 0,45 × 0,36 × 0,25 méter méretű kő maradt meg *(9. tábla/4).*

A középkori járószintbe taposva egy 16. századra keltezhető, vörös színű, kihajló, megvastagított, hornyolt peremű, vállán párhuzamos hornyokkal díszített, jó minőségű csillámmal soványított agyagból, nehéz fazekaskorongon készített fazék felső része került a felszínre *(9. tábla/5).*

A 2,5 × 2 méter méretű 6. felületet a templomon kívül, a délnyugati sarok mellett nyitottuk meg. Az omladékréteg alatt a járószintet egy barnásszürke habarcsnyomokat tartalmazó töltésréteg követi, amely alatt a szűztalaj található. A templom sarkát itt is az északnyugati sarokhoz hasonló módon alakították ki, de itt a fal omlása miatt nem maradt helyben egyetlen sarokkő sem. Egy nagyobb, 0,75 × 0,35 × 0,32 méter méretű, háromszög átmetszetű sarokkő, közvetlenül a sarok mellett, az omladékréteg alján, a járószinten feküdt. Helyzete alapján feltételezhető, hogy ez lehetett a délnyugati sarok legalsó sarokköve.

A töltésrétegben több cseréptöredék is a felszínre került, de ezek közül csak két edény darabjait lehet értelmezni. Az egyik egy nagyméretű fazék fenekének darabja (átmérője 0,13 méter), amelyet hurkatechnikával készítettek, lassú korongon, homokkal soványított agyagból, és barnásszürkére égettek ki *(10. tábla/1)*. A második egy hordó alakú, kihúzott peremű, lassú korongon készített, barna-vörösre égetett, kisméretű edény darabja volt *(10. tábla/2)*. Az edények készítési technikájuk alapján a 13. század végére – a 14. század elejére keltezhetőek.

A felületben a kerámialeletek mellett 15 darab kovácsolt, lapos átmetszetű szeg darabjai is előkerültek.

Az 1,00 × 1,25 × 1,25 × 1,35 méter méretű 7. felületet a csonttár belsejében ástuk meg. Az omladékréteg alatt található emberi csontok töredékei által borított középkori járószintet a szűztalaj követte. A csonttár, mint ahogy az a felszínen is megfigyelhető volt, utólag épült a templomhoz, falának egy sor nagyméretű kőből kialakított alja alig mélyül be a járószint alá *(10. tábla/3).* A sekrestye alapja és felmenő fala *(10. tábla/4)* egységes, kialakítása megegyezik a templomhajó délkeleti vállánál, valamint a szentély falán megfigyelt falazattal. A templomhajó északi falának *(10. tábla/5)* építési stílusán ugyanaz az eljárás figyelhető meg, mint az 5. kutatóárokban: a felmenő falat agyagba kötött kövekből kialakított alapra emelték. Az alap és a fal síkja közti mintegy 0,10 méteres eltolódás származhat a fal keskenyebbre építéséből, de lehet a föld nyomásának eredménye is. A felületben megfigyelhető volt az is, hogy a templomhajó és a sekrestye alapszinten nem, csak a felmenő falakban kötődik egymáshoz.

Az 1,85 × 1 méter méretű 8. felületet a templomhajó északkeleti sarkában nyitottuk meg.

A templomhajó északi falán itt is jól megfigyelhető az agyagba kötött alap, habarcsba kötött fal kettőssége, valamint az is, hogy a fal behatol a sekrestye falának síkjába *(10. tábla/6).* A sekrestye alapjában egy nagyméretű, helyenként a 0,15 métert is meghaladó repedés fut végig, amely közvetlenül a földfelszín alatt véget ér *(10. tábla/7).* A habarcsból kitépett kövek, valamint az egymástól eltávolodott falszakaszok arra utalnak, hogy az alapot egy földrengés gyengítette meg még a templom használata során, és így vált szükségessé a toldásban megépült pillér. A diadalív északi része utólagos építés eredménye, amelynek során a templomvállat egy 0,85 × 0,85 méter méretű, 1,05 méter mély alapú, jó minőségű, sok meszet és diatomitőrleményt tartalmazó, felületesen megfaragott lapos kövekből rakott pillérrel erősítették meg. A pillér építésével egyidőben visszabontódott a sekrestye és a szentély egy része is, ugyanis a pillér falazata ráfekszik a sekrestye falfelületére.

Az omladékrétegből több faragott kő került a felszínre. A templom belsejében egy ablakpárkányt, két boltívborda-töredéket *(10. tábla/8),* egy ablakkeret-töredéket *(10. tábla/9)* – mindet szürke andezitből faragva –, valamint egy vörös homokkőből faragott, egyik élén hornyolt kőtömböt *(10. tábal/10)*, illetve több kisméretű, profilált faragványt tártunk fel, amelyek töredékes állapota nem engedi, hogy megállapíthassuk eredeti rendeltetésüket. Minden kőfaragványt habarcslenyomatok borítottak, arra utalva, hogy ezek egykor a falazat részét alkották.

Az omladékréteg eltávolítása után felszínre került a hajóból, szentélyből, sekrestyéből és csonttárból álló templom *(11. tábla/1–2).* Kiderült, hogy a templom nyugati oldalát a tereplépcső oldalába mélyítették (0,40 méterrel a külső járószint alatt). A beásás, valamint a padlószintek soros kialakítása megpróbálta

kiegyenlíteni a felszín 11°-os lejtését, úgy, hogy jelenleg a templom padlója csak 3°-kal lejt kelet felé.

A trapéz alakú *templomhajó* belterének hossza 8,30 méter, szélessége a nyugati oldalán 5,90, míg a keletin 6,30 méter. A falak 0,80 méter vastagok az északi és nyugati oldalon, valamint a déli oldal nyugati felén, míg a déli oldal keleti felén a vastagságuk csak 0,75 méter. A még álló falakon két különböző falazási módszer figyelhető meg. Az északi és nyugati oldalt teljes egészében, a déli oldalt csak a délnyugati saroktól mért 3,20 méter hosszan megmunkálatlan, nem egyszer a patakmederből kitermelt köveket felhasználva, gyenge tartású, kevés meszet tartalmazó morzsalékos habarcs felhasználásával építették. A nyugati oldal sarkait vörös vasoxid tartalmú faragott kváderkövekből alakították ki. A sarokkövek az északi oldalon még helyükön vannak, míg a déli oldal sarkát a fal omlása elpusztította. A templomhajó déli oldalának fennmaradó része gondosan válogatott, nem egyszer megmunkált kövekből áll, amelyeket jó minőségű, sok meszet tartalmazó habarccsal kötöttek össze. A habarcsba több esetben is kerámiatöredékek, valamint festett vakolattöredékek keveredtek.

A déli oldalon a fal viszonylag jó állapotban 0,70 és 1,20 méter magasságban maradt fenn *(11. tábla/3).* Nem úgy, mint a nyugati és északi fal, amelyek nagyon megsínylették az idő múlását. A nyugati fal van a legjobban megrongálódva, ugyanis külső fele csak 0,20 méter magasságban maradt fenn, középső részét az ajtóval együtt az ide leásott kincskereső gödör teljesen elpusztította. Ezenkívül a falcsonkok végei a föld nyomásának hatására mintegy 0,10 méterrel tolódtak befelé. Az északi fal külső oldala 0,45 méter magasságban maradt fenn *(11. tábla/4),* míg belső oldala egy kősor magasságáig leomlott *(8. tábla/1).* A fal, engedve a föld nyomásának, elnyílt, és befelé nyomódott. 0,90 méterre a keleti végétől nyitották meg a csonttár ugyancsak 0,90 méter széles bejáratát.

A templom második bejárata a déli fal központi részén, a délnyugati saroktól mért 4,5 méterre nyílt. Faragott ajtókereteit már a középkor folyamán eltávolították, csak az egyetlen szürke andezit tömbből faragott, 1,78 × 0,29 × 0,42 méter méretű küszöb maradt meg eredeti helyén.

A templomhajót egykor a fallal egybeépített diadalív választotta el a szentélytől. A diadalív déli része 1,70 méter hosszú és 0,80 méter széles, sarkait szögletesre faragott kőtömbökből alakították ki *(11. tábla/5).* Az északi oldalon, a falazaton két szakasz figyelhető meg.[51] A korábbi, 1,30 méter hosszú falszakasz a sekrestye nyugati falának egy részét is alkotja. A saroktól mért 0,40 méterre egy, az alapokig lefutó repedés figyelhető meg. Meghosszabbításába utólag egy jó minőségű, nagyon sok meszet és diatomitőrleményt tartalmazó habarccsal kötött, felületesen megfaragott kövekből készült, 0,85 × 0,85 méteres pillért emeltek. A pillér mögött, a korábbi falszakasz külső felületén két vakolatréteg figyelhető meg, amelyek közül az alsó a hajó festést hordozó vakolatához hasonló.

A diadalív nyomását egy, a déli oldalának meghosszabbításába, a templom déli falával egybeépített, 1,00 méter hosszú és 0,65 méter vastag támpillér ellensúlyozta. Mára már csak a falhoz csatlakozó részei figyelhetőek meg, többi része a járószintig lepusztult.

A 4,3 méter hosszú, trapéz alakú, sokszögzáródású *szentély (11. tábla/6)* tengelye 7°-kal hajlik el észak felé a templomhajó tengelyéhez képest. Szélessége a diadalívnél 4,00 méter, a záródás kezdeténél pedig 3,80 méter. 1,00 méter vastag falai 0,80 és 1,36 méter közötti magasságokban maradtak fenn. A déli falat a diadalív közelében három festetlen vakolatréteg borítja. A falazat egyes részein égés- és koromnyomok figyelhetőek meg. A szentély sarkait mára már részben lepusztult, 1,10 méter hosszú és 0,80 méter vastag, a fallal egybeépített támpillérek támasztották meg. A talaj csúszása miatt a szentély falazatát nagyméretű, az alapok szintjéig lehúzódó repedések szabdalják.

A szentélyben három egymást követő padlószint és töltésréteg figyelhető meg, amelyek részben a szentély magasítását, részben a talajszint lejtésének kiegyenlítését szolgálták. A legalsó, szürke agyagból döngölt réteg azonos szinten van a templomhajó alsó padlószintjével. Ezt egy sor kőből álló töltés követi, amelynek közeit sárga agyaggal töltötték ki, majd felületére szürke agyagréteget döngöltek. Ugyanezt a technikát alkalmazták a legfelső padlószint kialakításakor is.

A trapéz alakú, 2,60 × 1,80 × 2,50 × 2,20 méter belső méretű *sekrestye (11. tábla/7)* egybeépült a templommal. 0,90 méter vastag, ma 0,85–1,05 méter magasságban álló falait részben megmunkált, a sarkoknál derékszögben faragott kövekből emelték. A szentély felé eső déli fala teljes egészében lepusztult, úgy, hogy nem állapítható meg, hol lehetett az ajtaja. Feltételezhető, hogy az omladékban talált ajtókeret egykor a sekrestye ajtaja lehetett. A sekrestyébe a szentélyből egy szürke andezitből, gótikus stílusban faragott ajtón keresztül lehetett bejutni. Az ajtó a templom pusztulása során megsemmisült. Egyik kettőbe törött szárkövének darabjait az 1. kutatóárokban egymástól mintegy 8 méterre találtuk meg. Négy másik szárkövet, valamint a szemöldökkövet a 18. század folyamán kibányászták, és a kápolnánál hasznosították újra.[52]

A 2,25 × 1,30 × 2,40 × 1,25 méter belső méretű, jó minőségű, nagyon sok meszet és diatomitőrle-

[51] Vö. A 8. kutatási felület leírásával.

[52] BORDI Zs. L. 2007, 46.

ményt tartalmazó habarccsal kötött lapos kövekből épült, trapéz alakú *csonttár (ossarium)* az északi fal és a sekrestye által képezett sarokban emelkedett *(11. tábla/8).* A helyiség egy utólagos építmény, erre utal az a tény, hogy nem kötődik a templom falazatához, valamint falának 0,60 méteres vastagsága eltér a templom falazatától. Bejárata a templom északi falába vágott ajtón keresztül nyílt.

A templom körül elhelyezkedő temetőből 12 sír került a felszínre. Ezek közül 8 az 1. kutatóárok, a szentély keleti falán kívüli meghosszabbításából, 3 sír a 3. kutatóárokból és egy 3–6 év körüli gyermek sírja a déli támpillér mellett ásott 3. szelvényből. Az elhunytakat 4 gyolcsba csavart temetkezés kivételével koporsóba temették. Fejük minden esetben a nyugati oldalon található, és egyik sír sem tartalmaz mellékletet.

A kutatások során sikerült megállapítani, hogy csak a templom belsejében, valamint annak déli és keleti oldalán történtek temetkezések. A nyugati és északi oldalon nem kerültek elő sírok. Megállapítható tehát, hogy a temető félkörívben ölelte körül a templomot.

A templom belsejében és körülötte talált leletanyag viszonylag szegényes. Legnagyobb mennyiségben kerámia található. A korban legrégebbi leleteket a 13–14. századra keltezhető, kézikorongon, hurkatechnikával készített, szürkére, szürkésbarnára vagy vörös-barnára égetett, kihajló peremű, bekarcolt vonalakkal díszített fazekak képviselik. Ugyanebbe a korba keltezhető az a szürkésbarnára égetett, kézikorongon felhúzott, vállán hullámvonallal és két sor bepecsételt rozettával díszített fazék töredéke is, amely a 3. kutatóárokban, a szentély belsejében, az alsó és középső padlószint között húzódó töltésből került elő.

A 14. század vége, 15. század eleje kerámiaművességének jellegzetes típusa annak a vörös, hasas, vízszintesen kihúzott peremű, nehéz fazekaskorongon készített edénynek a felső része, amely a hajó délkeleti sarkában nyitott 2. szelvényben, a felső padlószint alól került elő. Az edény peremének egy másik darabját a templomhajó déli falának habarcsába keverve találtuk meg.

A templom déli részén, a járószint alatti töltésrétegből számos tál alakú kályhacsempe töredéke került elő.

A 16–17. századi leletanyagot csak néhány vékony falú, vörösre égetett, nehéz fazekaskorongon készített, jellegtelen edénytöredék, valamint egy vörös, csillámmal soványított agyagból, nehéz fazekaskorongon készített, fedőhoronnyal ellátott, profilált peremű, vállán párhuzamos hornyolással díszített edény felső része képviseli.

A kerámián kívül számos ép vagy töredékes, négyszög keresztmetszetű, lapított fejű, vasból kovácsolt szeg került a felszínre a templom egész területéről.

A diadalív északi oldala mellett nyitott 8. felületben a kincskereső gödör betöltésében előkerült egy faragott ajtókeret-töredék, amely a 2002 során a templomon kívül, a szentély és a sekrestye csatlakozásánál talált másik ajtókeret-töredék illeszkedő darabja.

A plébániatemplom építési fázisai

A középkori Dobó falu temploma teljes egészében kőből épített, a gótikus stílus jellegzetességeit viselő, 15,20 méter hosszú épület volt. A régészeti kutatás során több építési periódusát sikerült kimutatni.

I. periódus *(12. tábla/1).* A templom működésének első szakaszában fából volt építve. Ennek a korszaknak viszonylag kevés maradványa maradt fenn, nyomai elsősorban az északi és nyugati fal agyaggal kötött, az alapozási árokba dobált kövekből készült alapjában mutathatók ki. Az ezekre emelt ma álló falak nincsenek kötésben az alappal, elcsúsztak, valamint kialakítási módjuk is különbözik. Az alap felső felülete síkként volt kialakítva, hogy megkönnyítse a gerendákból álló falak felépítését. A szentély alakjára és méretére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, ugyanis a későbbiek során kitermelt, agyaggal kötött alapozás nem hagyott nyomokat az ugyancsak agyagból álló szűztalajban.

A fatemplom egy tűzvésznek esett áldozatul, amelynek átégett foltokként jelentkező nyomai jól megfigyelhetőek a templomhajó és a szentély alsó padlószintjén.

Az I. periódus csatlakozó rétegeiből semmilyen régészeti anyag nem került elő, kora a következő, régészetileg keltezett szakasz alapján a 13. századra tehető.

II. periódus *(12. tábla/2).* Az ebben a szakaszban emelt kőtemplom felmenő falai kibányászott és a Kormos medréből kiszedett kövekből épültek. A felhasznált habarcs kevés meszet és sok homokot tartalmaz, állaga morzsalékos, tartása viszonylag gyenge. A falak nem kötődnek az alapokhoz, aminek következtében a föld befelé nyomta őket. A nyugati oldal sarkait vörös andezitből faragott kváderkövekből alakították ki. A bejárat a nyugati oldalról nyílt, helyét és méreteit azonban ma már nem lehet megállapítani, ugyanis a fölé ásott kincskereső gödör teljes egészében kitermelte.

A templom belsejét növényi és geometrikus motívumokkal díszített vakolat borította. Ennek nyoma csak a III. periódus habarcsában található festett vakolatdarabok formájában maradt fenn. A templomhajó északi falára egy, a Szent László-ciklusból vagy

a templom védőszentjének életéből vett jeleneteket ábrázoló freskót festettek, amelynek maradványai a padlózat felületéről kerültek elő. A freskó korai létére utal az a tény, hogy a későbbi átépítés során a templomhajó északi falát nem bontották vissza.

A II. periódus szentélyének és sekrestyéjének alig maradtak fenn nyomai, de feltételezhető, hogy a hajó tengelyének meghosszabbításában álló szentély gótikus, sokszögzáródású lehetett, ugyanis az ehhez a periódushoz köthető, vörös andezitből készült töredékes kőfaragványok a gótikus stílus jellegzetességeit viselik.

A templom II. periódusának építését az alsó járószint fölötti betöltésben talált, 13–14. századi jellegzetességeket mutató kerámialeletek a 14. század első felére keltezik.

III. periódus *(12. tábla/3).* Az alapokkal kötésben nem álló falak, amelyek elmozdultak és megrepedtek a föld nyomására, arra kényszerítették a dobóiakat, hogy mintegy évszázad után részben újraépítsék a templomot.

A déli oldal egy része és a keleti oldal teljes egészében visszabontódott, az alapokat pedig kibányászták. Az új alap köveit most már habarccsal kötötték össze, a felmenő falakat pedig egybeépítették az alapokkal. Az újonnan emelt falazatba gondosan válogatott, gyakran megmunkált kövek kerültek. Nagyobb gondot fordítottak a falfelületek simaságára, valamint a sarkok kialakítására, ahol faragott köveket használtak. A jó minőségű, sok meszet (és talán a korábbi szakasz összetört habarcsát is) tartalmazó habarcsba festett vakolatdarabok és kerámiatöredékek keveredtek. Ugyancsak ekkor nyitották meg a déli bejáratot is, amelynek küszöbköve szervesen egybeépült az alapokkal.

Az újraépítés során megváltoztatták a szentély tájolását, amelynek tengelye most 7°-kal hajlik el észak felé. A szentély sarkaihoz a fallal egybeszőtt támpillérek épültek, hogy ellensúlyozzák a boltozott mennyezet nyomását. Különös módon a 3,30 méter nyílású diadalív központja nem a hajó tengelyében, hanem attól 0,15 méterre északra található. A sekrestyét, amelynek nyugati és keleti fala a támpillér szerepét is betölti, egybeépítették a szentéllyel. A II. periódus ajtó- és ablakkereteit, valamint a mennyezet boltíveinek bordáit szürke andezitből faragták ki.

Az átépítésre a habarcsban és a kötődő járószinten talált kerámialeletek alapján a 14. század végén vagy a 15. század elején került sor.

III.a. alperiódus. Ezt az építési szakaszt egy kisméretű, régészetileg nem dokumentálható átalakítás jellemzi, amely csak a szentélyt érintette, és semmit sem változtatott a templom külalakjában. A talaj csúszása során keletkezett repedések miatt meggyengültek a falak, és a szentély boltozott mennyezetét eltávolították. Ennek érdekében visszabontották a falakat, amelyek visszaépítése során a mennyezetből eltávolított boltívbordákat is beépítettek. Az átépítés után a szentélyt újravakolták, de a vakolatra már nem került festés. A nyomok kiválóan megfigyelhetőek a diadalív északi válla és a mellé épített pillér között, ahol a III. periódus festett vakolatát egy attól különböző állagú, festetlen vakolatréteg takarja.

IV. periódus (*12. tábla/4*). Ezen építési szakasz során zajlott le a templom utolsó átalakítása, és amelyre ugyancsak a talaj mozgása miatt került sor, amelynek következtében a diadalív északi válla és a szentély egy része megroskadt. Az átalakítás során 1 méter magasságig visszabontották a diadalívet, a szentély és a sekrestye falát. A diadalív északi oldalára egy pillért építettek, amelynek révén nyílása 2,45 méter lett, közepe pedig 0,40 méterrel tolódott el dél felé.

Ugyanekkor emelték a csonttárat, amelynek építéséhez a pilléréhez hasonló, nagyon jó minőségű, sok meszet és diatomitőrleményt tartalmazó habarcsot használtak. A bejárást a csonttárba egy, a templomhajó keleti végében az északi falba vágott ajtó biztosította. Egyidejűleg a templom körül megemelték a felszínt és a templom belsejét.

Az átalakítás egy, az északnyugati sarok mellett talált kerámiatöredék révén a 16. századra tehető.

A templom pusztulása

A 17. század elejére a templom újra romladozott állapotban lehetett, a szentély és a sekrestye falain nagyméretű repedések keletkeztek. A repedésekért részben a talaj csúszása, részben a 16. század végének, valamint a 17. század elejének földrengései is felelősek. Úgy látszik, hogy ekkorra a dobóiaknak már nem volt elég anyagi fedezete (valamint lehet, hogy más körülmények is közrejátszottak), hogy újraépítsék a templomot. A 15 éves háború utáni zűrzavaros idők nem kedveztek a gazdasági fejlődésnek, a harcok és portyák során elpusztult templomok újjáépítésére csak Bocskai István, majd utóbb Bethlen Gábor fejedelemségének konszolidálódott időszakában kerülhetett sor.

A templom pusztulását a falakon és a padlószinten is jól megfigyelhető tűzvész okozta, amelynek során a faszerkezet és az összeomló tetőzet leégett. Bod Péter kézirata szerint a falu pusztulása az 1600-as év körül következett be, amikor a falubeli férfiak elestek a miriszlói csatában (1600. augusztus 18.), minek következtében a támadásoknak kitett nők és gyerekek a környező falvakba költöztek.[53] Az adat hitelének ellentmond az a tény, hogy ismerünk olyan

[53] SZABÓ Gy. 2002, 12.

dobói lakosokat, akik 1602-ben,[54] valamint 1604-ben[55] szerepelnek a kor katonai jegyzékeiben.

Orbán Balázs a helyi hagyományokra hivatkozva két változatot is közölt a templom és a falu pusztulásával kapcsolatban. Az egyik szerint Dobót a Barcsai Ákost fejedelmi székbe helyező tatárok rabolták ki és égették fel,[56] míg a másik szerint a falu *„Forgács járása"* idején pusztult el.[57]

Az első változat már a források első áttekintése során elvethető, ugyanis Barcsai Ákos 1658 és 1660 között uralkodott, míg a falu már 1621-ben elhagyatottként szerepel.[58]

Sokkal inkább elfogadható lenne a második változat, hiszen Forgács Zsigmond felső-magyarországi főkapitány csapatai 1611 szeptemberében a Barcaságban tartózkodtak, és Radu Şerban havasalföldi vajdával (uralkodott 1602–1610, 1611. június–szeptember között), valamint a lázadó Weiss Mihály (1569–1612) brassói bíróval szövetkezve megpróbálták eltávolítani Erdélyből Báthori Gábor fejedelmet.[59] Az időszak visszaemlékezései és krónikái keveset szólnak ezekről az eseményekről, de abban mindannyian egyetértenek, hogy a hadjárat során a zsoldosok fosztogatásai hatalmas méreteket öltöttek. 1611 a falu felhagyása szempontjából egyelőre elfogadható munkahipotézisként, de ennek hitelességét majd csak a falu területén elvégzett régészeti kutatások tudják alátámasztani vagy megcáfolni.

A templom pusztulásának másik számba vehető lehetősége egy földrengés és az azt követő tűzvész lehetne. A Kárpát-medence földrengéseit számba vevő tanulmányból megállapítható, hogy 1591 és 1610 között 32 földrengés rázta meg a vidéket, ezek közül számos olyan, amely meghaladta a Richter-skála szerinti 5,2 fokot.[60] A jelen esetben kiemelkedő fontossággal bír az a Vráncsa epicentrumú rengéssorozat, amely 1605. december 24-én délután 3, 4 és 6 órakor következett be.[61] Ismerve egy földrengés által kiváltott pánikot, elképzelhetjük, hogy milyen hatással lehetett a dobóiakra, akik aznap este a beálló szürkületben összegyűltek a Szentestét ünnepelni a gyertyákkal és fáklyákkal megvilágított, repedezett falú templomukban, és akkor megrázkódott lábuk alatt a föld. Már az első rengéshullám 6,4 foka is elégséges lehetett ahhoz, hogy az épület összeomoljon. A leomló faszerkezetbe belekaphatott a világítóeszközök lángja és felgyújthatta azt. Emellett a soron következő utórengések növelhették a pánikhangulatot, meggátolva az oltást és a mentést.

A templom pusztulásából, mivel nem tudjuk, hogy a földrengés milyen hatással volt a házakra, nem vezethető le a település elhagyása, de befolyásolhatta azt. Amennyiben a település házai károsodtak, tekintettel arra is, hogy az esemény télen történt, a falubelieknek nem lehetett más választásuk, mint az, hogy életben maradásuk érdekében behúzódjanak a szomszédos településekre (ahol birtokaik, esetleg rokonaik voltak), és ahonnan soha többé nem költöztek vissza.

A kápolna régészeti kutatása

A dobói kápolna *(13. tábla/2–4)* első régészeti kutatására 2005. nyarán került sor, amikor megtisztítottuk a terepet, hogy előkészítsük a régészeti feltárásokat. A tulajdonképpeni feltárást a 2006–2007. években végeztük el, amikor eltávolítottuk a járószinteket borító, 0,70–0,80 méter vastag omladékréteget, feltártuk a járószinteket és alapokat, valamint előkészítettük a romot a konzerválási munkálatokra. *(13. tábla/5)*

A kápolna rétegei nagyon egyszerűen alakultak. A 0,10 cm vastag növényi humuszréteget egy leomlott kövekből és lefolyt habarcsból álló omladékréteg követte. Az omladékréteg alatt a hajóban már a domboldal természetes talajrétege következett, amelynek felületébe bemélyedtek az egykori deszkapadló párnafáinak egymástól 0,85 méterre található lenyomatai. A kápolna keleti részén, a szentélyrészben az omladékot egy vékony, tömött agyagból álló padlószint követte. Ez alatt egy lazább agyagréteg következett, majd a használattól összetömödött felszínű szűztalaj. A szentély közepébe leásó kincskeresők áttörték az omladékréteget, és 0,40 méter mélyen beleástak a szűztalajba is. Gödrüket távozásuk után visszatemette az oldalakról lefolyó, agyaggal kevert omladék.

A kutatás során négy jól elkülönülő fő és egy másodlagos építési periódust lehetett megfigyelni.

1. periódus *(14. tábla/1).* Kisméretű, 7,5 méter hosszú, 4,6 méter széles, 0,50 m falvastagságú, keleti oldalán a nyolcszög három oldalával záródó épület volt. A keleti oldal mindhárom zárófala enyhén ívelt.

Ma már csak az alapjai léteznek, amelyek a föld felszínén egy sor különálló kőként jelentkeznek, a szentélyrész délkeleti oldalán és keleti oldalának déli felén *(13. tábla/6).* Ugyanehhez a periódushoz tartozik a ma föld alatt található, a templomváll déli meghosszabbításában futó falcsonk, amely egykor a kápolna nyugati fala volt *(13. tábla/7).* A kibontott

[54] SzOkl Ús, VI, 104.
[55] Uo., 155, 168.
[56] ORBÁN B. 1868, 224.
[57] Uo., 226, 10 jegyzet.
[58] Vö. DO, 95–97.
[59] Az eseményekről lásd ErdTört, II, 633–634.
[60] ZSÍROS T. 2000, 87–92.
[61] Uo., 91.

alapfalak megmunkálatlan, helyben és a szomszédos Gát-patak medréből kitermelt kövekből, morzsalékos, kevés meszet és sok homokot tartalmazó habarcs felhasználásával készültek. Az alapok építési technikája nagymértékben megegyezik a plébániatemplom 2. periódusának falazásával. Az alapokhoz kapcsolódó járószinten talált 13–14. századi, kézikorongon, nagy szemű homokkal soványított agyagból készített, szürkésbarnára égetett edényfenék, valamint a plébániatemplom 14. századi átépítési periódusával egyező építési technikája alapján építése a 14. századra tehető. A kápolna padlóját ledöngölt helyi sárga agyagból alakították ki. Bejárata a középkor során lebontott nyugati oldal központi részén lehetett.

Ez a korai épület tekinthető az Orbán Balázs által közölt jegyzékben említett, szavát visszanyerő pásztorgyermek szülei által emelt fogadalmi kápolnának.

A 2. periódus *(14. tábla/2)* építése során a korábban álló kápolnát lebontották, és alapjai felhasználásával újjáépítették. Az újonnan emelt épület méretei azonosak a régi kápolna méreteivel, azzal a különbséggel, hogy a falak a nyugati és a keleti oldalon nem a korábbi alapok vonalán, hanem azoktól 0,20 méterre nyugatabbra eltolódva emelkedtek. Az alapok és a felmenő falak találkozásánál ma is nagyon jól megfigyelhető a két falazat közötti – ma már a föld alatt található – különbség *(15. tábla/1).*

A gondosabban, hézagok nélkül, válogatott és részben megmunkált kövekből rakott falak ma már csak 0,70–0,85 m magaságban állnak *(15. tábla/2).* A kövek kötésére jó minőségű, sok meszet és finomra szitált homokot tartalmazó habarcsot használtak, pont úgy, mint a plébániatemplom ötödik, utolsó átépítési periódusának esetében.

Az átépítés során az épület padlószintjét a bontásból származó habarcstörmelékkel kevert föld felhasználásával mintegy 0,15 méterrel megemelték. A töltés tetejére agyagot döngöltek. A bejárat e kápolna esetében is a nyugati oldalon volt. Lehetséges, hogy e kápolna bejáratának ajtókerete lehetett az a szürke andezitből faragott profilált kő, amelyet egy későbbi építési fázis során a nyugati falon kívül építettek be egy kisméretű fülkébe.

Építésére vonatkozóan nem rendelkezünk semmilyen régészeti adattal. E téren azonban támpontot nyújthat az Orbán Balázs által idézett felirat, amely Dobai Andrást[62] teszi építőjének, 1594-ben. Kérdéses, hogy miként vállalkozhatott egy magánszemély egy ekkora volumenű munkára. Feltehető, hogy ő csak kezdeményezője és fő kivitelezője volt a munkálatnak, amelyben mások is részt vettek, és amelyre a falunak a Daniel család által unitárius hitre való áttérítése következtében kerülhetett sor. Az Orbán Balázs közölte évszám is sokatmondó, ugyanis Báthori Zsigmond nagykorúvá válása után enyhülés következett be a fejedelemség valláspolitikájában, a jezsuita gyóntatója befolyása alatt álló fejedelem szemet hunyt a korábban mellőzött katolikusok ténykedése fölött. A nyugati homlokzaton álló egykori felirat nem lehetett eredeti, az építés korából származó. Az adat fennmaradása kapcsán elképzelhető, hogy a nyugati toldás építése idején még emlékeztek az egykori építtető nevére, és így állítottak emléket neki.

A 3. periódust nagyméretű átalakítások jellemzik *(14. tábla/3).* Ezek során lebontották a régi kápolna nyugati falát, és hozzáépítették a 8,2 méter hosszú, 6,5 méter széles hajórészt *(15. tábla/3),* amelyet síkmennyezetűnek képeztek ki *(15. tábla/4).* A toldás nyomai nagyon jól megfigyelhetőek a templomvállnál a kápolna mindkét oldalán *(15. tábla/5).*

A 0,75 méteres vastag falakat jó minőségű, sok meszet és diatomitőrleményt tartalmazó habarcsból, válogatott, helyenként faragásnyomokat viselő kövek felhasználásával építették. Az oldalain 4 méter, a nyugati homlokzaton 8 méter magas falakat hat, a sarkokon és a hosszú oldalak közepén található támpillér támasztja meg. A 0,70 méter széles, fallal egybeszőtt támpillérek párkányos kialakításúak, alsó részeik szélessége 0,90 méter. Nagy gondot fordítottak a két nyugati támpillér kialakítására. Ezek alsó része nagyméretű profilált kövekből készült *(15. tábla/6).*

A templomhajó padlózata egymástól 0,85 méter távolságra található talpgerendákon nyugvó deszkapadlóból készült[63] *(16. tábla/1),* míg a szentélyt továbbra is a döngölt agyagpadló borította.

A kápolnát egyúttal újrafedték. E célra közepes méretű, 16 cm széles, hegyes végű, kúpos akasztójú tetőcserepeket használtak. A cserepek hosszát nem lehetett megállapítani, ugyanis a feltárás során csak a bontáskor és elhordáskor eltörött és hátrahagyott cserepek töredékei kerültek a felszínre, és közülük egyet sem lehetett összeilleszteni.

A templomhajó két bejárattal rendelkezett. Az egyik a nyugati oldalról, míg a másik a déli oldal keleti harmadából nyílt. Az ajtó elhelyezkedése miatt az ezen az oldalon álló támpillér a templomhajó közepétől nyugatabbra épült, és nem a fal közepén, mint északi társa. A déli fal omlásának alakjából, valamint Orbán Balázs felvételéből arra lehet következtetni, hogy a déli oldalon a támpillér és a nyugati sarok között egy közepes méretű ablak világította meg a templomhajó belsejét.

[62] Dobói lófő volt az 1565 és 1600 között oklevelekben szereplő Dobai György fia, 1602-ben tűnik fel először a forrásokban (SzOkl Ús, IV, 104) mint dobói lakos, 1614-ben már Erdőfülében lakóként (SzOkl Ús, V, 293) említik.

[63] Az omladékréteg bontása során a járószinten 126 darab padlóból származó kovácsoltvas szeg került a felszínre.

A szentély keleti oldalán egy kisméretű, trapéz alakú, 1,10 méter mély fülkét alakítottak ki. A falazat alapjának kiépítésére a plébániatemplom sekrestyéjének kibányászott ajtókeretét használták fel *(16. tábla/2–3),* melynek darabjait a templomhajó falazatában alkalmazott habarccsal kötötték össze.

A fülke járószintjén egy 1697-es kibocsátású, erősen kopott, kifúrt osztrák ezüstérme került elő *(16. tábla/4).*

E szokatlan megoldás feltehetőleg a sekrestyét helyettesíthette. Kialakításának talán az lehetett az oka, hogy az építtetők nem tudtak (vagy nem akartak) áldozni egy sekrestye megépítésének költségeire is.

A 3. periódus építésére Orbán Balázs az egykor a nyugati homlokzat ajtaja fölött található feliratot idézi, mely szerint 1733-ban Haller János és neje, Daniel Zsófia felújították a templomot. A fülke járószintjén előkerült pénzdarab, noha kibocsátási dátuma három és fél évtizeddel korábbi, épp erőteljes kopottsága révén nemhogy cáfolná, de inkább alátámasztja ezt a datálást. Daniel Zsófia (1727-től gróf Haller János felesége) 1731-ben lett a dobói pusztabirtok tulajdonosa, amikor apja, vargyasi Daniel Péter elosztotta lányai között a birtokot.

A Habsburgok politikáját kiszolgáló katolikus Haller 1730 körül Csíkszék főkirálybírája volt és itt a ferencesek fő támogatója, saját örökölt és utólag szerzett birtokain pedig a rekatolizáció egyik vezető egyénisége. Így kapóra jöhetett számára egy merőben protestáns vidéken indítható katolikus offenzíva érdekében felesége birtoka, ahol a már korábban létező, elhagyott kápolnát fel lehetett újítani, valamint szerzetesek odatelepítésével meg lehetett kezdeni az újratérítést. A kápolna védőszentje (Keresztelő Szent János) is Haller keresztnevéhez köthető.

A 3.a. alperiódust *(14. tábla/3)* egy a 3. és a 4. építési fázis között lezajlott kisméretű, a kápolna szerkezetét alapjaiban nem érintő átalakítás jellemzi, amelynek során egy, feltehetőleg a 2. periódusból származó ajtókeret felhasználásával a bejárat északi oldalára egy kisméretű, L alakú fülkét építettek *(16. tábla/5–6).* A 0,70 méter hosszú és 0,40 méter széles fülke keleti oldala kisméretű, morzsalékos, sok meszet tartalmazó habarccsal kötött kövekből épült, míg a ma megmaradt alsó része csak a felső felületén habarcsnyomos ajtókeretdarabból áll, ami arra utal, hogy egykor magasabb lehetett. A fülke szerepe nem egyértelmű, lehet, hogy a tornác utólag épített feljárata, de az is lehet, hogy egy szentképtartó fülke volt.

A 4. építési periódust *(14. tábla/5)* egy, a hajó nyugati oldalán, annak megnyújtásaként épített, 5,80 méter széles helyiség (előhajó vagy portikusz) képviseli. Hosszát, mivel a közvetlenül a kápolnától nyugatra húzódó út felújítása során falait elgyalulták *(16. tábla/7–8),* nem lehetett megállapítani, de annyi biztos, hogy legalább 4,30 méter lehetett. 0,50 méter vastag falai morzsalékos, sok homokot tartalmazó habarccsal kötött, közepes méretű kövekből egyenesen a talajszintre épültek. A még álló falakon felmenő falazat nyomait nem lehet megfigyelni, ezért feltételezhető, hogy csak egy faszerkezetű helyiség lehetett. Ezt a feltételezést alátámasztja a belsejében talált viszonylag kis mennyiségű omladék, valamint a keskeny, alapozás nélkül emelt falak is (vö. *15. tábla/6* a támpillér bal oldalán), amelyek egy masszívabb kőépítményt nem tudtak volna fenntartani. A helyiség padlóját a használat során összetömődött földfelszín alkotta.

Építésének idejére vonatkozólag nem rendelkezünk semmilyen régészeti adattal, annyi bizonyos, hogy nem lehet korábbi a 18. század második felénél. Megépítésére az egyre látogatottabbá váló Szent János-napi búcsúk miatt lett szükség, hiszen, amint Bod Péter leírásából tudjuk, az ő korában a búcsú idején megtartott vásárok felértek egy hétköznapi brassói vásáros nappal, ami egy elég jelentős forgalmat jelent.

A kápolna elhagyására a 18. század utolsó harmadában került sor. A Daniel család már 1731-ben tiltakozott a birtok elidegenítése, a foglalások és a törvénybe ütköző kocsmároltatás ellen. 1771-ben Daniel István elérte, hogy június 14-én a gyulafehérvári püspök is állást foglalt a területtel kapcsolatban. A püspök és a felperes megbízottai július 8-án kiszálltak a helyszínre, és megállapították, hogy a felterjesztésben közölt tények igazak, és távozásra szólították fel a szerzeteseket.[64]

Az elhagyott kápolna elpusztulásával azonban nagymértékben a Daniel család tagjait terheli a felelősség. Unitáriusok lévén, szálka volt a szemükben az, hogy birtokaik területén egy katolikus kegyhely működött legalább négy évtizeden keresztül, és, mint látható, mindent megtettek a szerzetesek eltávolítása érdekében, az pedig nehezen hihető, hogy hagyták volna továbbra is fennállni. Lehetséges, hogy pontosan ők voltak azok, akik elhordatták a kápolna tetőcserepeit, vagy egyszerűen csak szemet hunytak az épület elpusztítása felett.

Zárszó

A dobói plébániatemplom kutatása során kiderült, hogy az épület magán hordozza a középkori (elsősorban a gótikus stílus időszaka) templomépítészet összes jellegzetes stílusbeli és szerkezeti formáját. Sorozatos átalakításaira a közösség igényeinek

[64] Vö. DANIEL G. 1896, 320.

változása, valamint a talajmozgás és a földrengések által kiváltott rongálódások következtében került sor. A 17. század elején bekövetkezett pusztulását egy földrengés okozta.

Elgondolkoztató, hogy egy ilyen kicsiny eldugott falu, mint Dobó, képes volt vállalni egy kőtemplom építésének anyagi terhét, valamint a templom kifestésével járó áldozatokat. Komoly helyi jövedelemforrás meglétét sejteti az a tény is, hogy templomuk csinosítására vállalták a drága és távoli kőfaragó műhelyekben elkészített mérműves kövek (ajtó- és ablakkeretek, boltívbordák) beszerzését is.

A falu elhagyása a korabeli emberek számára nagyon nyomós okból következett be. Nem jellemző a középkori emberre, hogy ok nélkül hirtelen elhagyja lakóhelyét és máshova költözzön. E szempontból még csak fel sem vetődik egy dúlás esete, hiszen Erdély területét számtalanszor taposták idegen rabló hadak (törökök, tatárok, hajdúk, német zsoldosok), akik számos falut dúltak fel olyannyira, hogy néha a házhelyek sem maradtak meg, mégsem hagyták el őket lakóik. A falu elhagyásának – mint ahogy fennebb írtuk – vallási színezettel kiegészített természeti kataklizma állhat a hátterében, amelyhez utóbb hozzájárulhatott a zsoldosok fosztogatása is, minek következtében a lakosok elköltöztek. Ez utóbbi kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy 2008-ban, a falu területén, a patakparton végzett mentési ásatás során feltártuk egy – a szórványos nyomok alapján a 16–17. századra keltezhető – ház nyomait, amelyet tulajdonosai teljes egészében elköltöztettek.

A régészeti feltárás kimutatta, hogy a Csipán-pusztáján emelkedő rom – Orbán Balázs állításával ellentétben – Dobónak nem temploma, hanem csak többször átépített és megnagyobbított kápolnája volt. Egyúttal az is kiderült, hogy a ma romokban álló épület szentélye nem félköríves záródású, hanem sokszögalakú volt. A félköríves szentély szakirodalomban való szerepeltetése elsősorban a szentély központi részén található kincskereső gödör ívelt peremének félreértelmezéséből és a kutatás felszínességéből származik.

Ma mindkét rom konzervált és látogatható. Elérhetőek a 42-es községi út Erdőfülétől északra tartó folytatásán, ahol mintegy 5 kilométerre a falu végétől a jelzésnél balra kell térni, majd a Kormoson átvezető hídon átkelve, a legelőről már szembetűnnek a templom romjai.

Bordi Zsigmond Lóránd – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; bordilorand@yahoo.com

Levéltári források

Magyar Országos levéltár (MOL), Budapest
– F 15: *Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla, libri regii et stylionaria*
Gyulafehérvéri Római Katolikus Érseki Levéltár, Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltár (GyÉLSGyL)
– 118b/1614–1859, *Baróti Plébánia, Iktatott iratok*

Irodalom

DO = *Daniel Okmánytár,* I (közzét. Vajda Emil), Pest, 1894.
EOE, II–III = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek,* II–III (szerk. Szilágyi Sándor), Budapest, 1877.
EO, II = *Erdélyi Okmánytár,* II (1301–1339) (közzét. Jakó Zsigmond), Budapest, 2004.
ErdTört = *Erdély Története,* I–III (főszerk. Köpeczi Béla), Budapest, 1987.
SzOkl = *Székely Oklevéltár*, I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár* [VIII] *1219-től 1776-ig* (*Magyar Történelmi Tár*, XXVIII; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.
SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

BENKŐ J.
1999 *Transilvania specialis,* I–II (közzét. Szabó György), Bukarest–Kolozsvár.
BORDI Zs. L.
2003a Satul medieval Dobo, Filia, com. Brăduț, jud. Covasna, *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2002,* 127. oldal?
2003b A középkori Dobó falu plébániatemplomának régészeti feltárása. 2003. évi ásatási idény, *Erdővidéki Lapok,* IV/4, 5–10.
2004 Dobó, egy eltűnt erdővidéki falu, *A Dobó-Valál Egyesület Közlönye,* 1, Barót, 5–20.
2007 A dobói kápolna, *A Dobó-Valál Egyesület Közlönye,* 3, Barót, 39–48.
DANIEL G.
1896 *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza,* Budapest.
DÁVID L.
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei,* Bukarest.

LÉSTYÁN F.
2000 *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai,* I–II, Gyulafehérvár.
ORBÁN B.
1868 *A Székelyföld leírása régészeti, történelmi és népismei szempontból,* I, *Udvarhelyszék,* Pest.
SZABÓ Gy.
2002 Bod Péter ismeretlen feljegyzései Bardoczszékről, *Erdővidéki Lapok,* III, 4. (A *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1984/2 számában megjelent tanulmány újraközlése).
SZATMÁRI L.
2005 Debreczeni László itinériuma 1928–1944, in: Uő: *Debreczeni László. Erdély vándorgrafikusa,* Kolozsvár.
ZSÍROS T.
2000 *A Kárpát-medence szeizmicitása és földrengésveszélyessége. Magyar földrengés katalógus (456–1995),* Budapest.

Monumentele ecleziastice ale satului medieval Dobó

(Rezumat)

Pe teritoriului satului Dobó dispărut la începutul secolului al XVII-lea, din Depresiunea Baraolt, aflat la 4 kilometri spre nord de localitatea Filia (jud. Covasna), se găsesc ruinele a două monumente ecleziastice pe care tradiția le consideră a fi biserica şi capela satului medieval.

Cele două monumente au fost cercetate în cursul anilor 2002–2007, studiul de față prezentând principalele rezultate.

Biserica se găsea pe cea de-a doua terasă a pârâului, la cca. 150 metri sud-vest de vatra satului. Cercetările arheologice au stabilit existența a patru faze de construcție, începând din secolul al XIII-lea.

Biserica a fost distrusă cel mai probabil de către un cutremur cu magnitudinea de 6,4° pe scara Richter, care a avut loc în Ajunul Crăciunului anului 1605 şi care a distrus clădirea şi a dus la izbucnirea unui incendiu, care a mistuit structurile de lemn. Distrugerea bisericii a fost probabil unul dintre motivele principale care au dus la abandonarea satului în primul deceniu al secolului al XVII-lea.

Ruinele capelei numite de localnici Biserica Ciuntită *(Csonka-templom)* se găsesc la 0,6 km spre sud-vest de vatra satului, pe cumpăna apelor dintre râul Cormoş şi pârâul Gát. Construcția s-a păstrat relativ bine, peretele nordic, fațada vestică şi o parte din peretele sudic stând încă în picioare.

Cercetarea a evidențiat faptul că locaşul de cult a evoluat de la o capelă poligonală de mici dimensiuni, construită în secolul al XIV-lea, la forma sa actuală (naos şi absidă poligonală) ridicată în deceniul al patrulea al secolului al XVIII-lea. Capela a fost părăsită în cursul anului 1771, an după care a căzut în paragină, acoperişul şi celelalte elemente de construcție fiind îndepărtate de către localnici, iar zidurile expuse intemperiilor căzând în ruină.

Ecclesiastic monuments of Dobó medieval village

(Abstract)

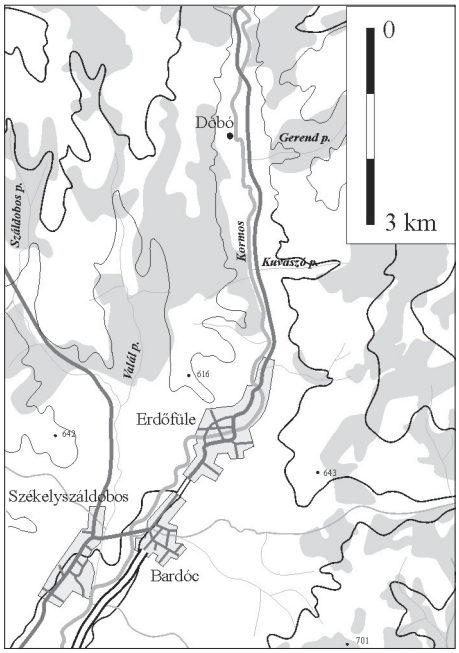
On the site of Dobó village vanquished at the beginning of the 17th century, in Erdővidék (the Baraolt Basin), 4 kilometres north from Erdőfüle (Filia, Covasna County) the ruins of two ecclesiastic monuments can be found, considered to be the church and chapel of the medieval village.

The two monuments have been inspected during 2002–2007, this study presents the main results of the archaeological excavations. The church was placed on the second terrace of the river, approximately 150 meters south-east from the village centre. Archaeological research has shown four phases of construction starting from the 13th century.

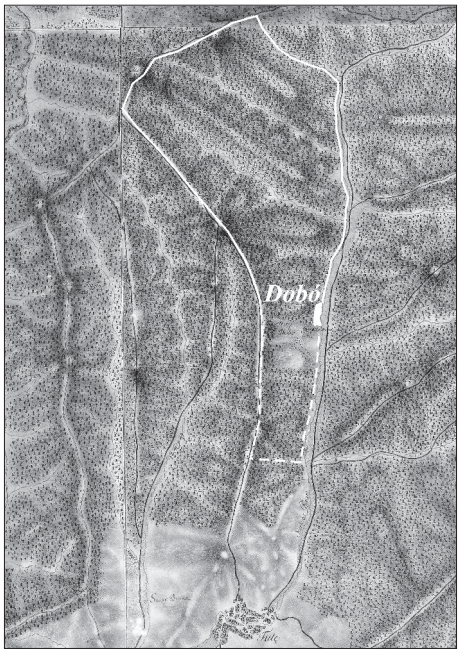
The church was brought down most possibly by a 6,4° Richter magnitude earthquake on Christmas eve of the year 1605, that destroyed the building and blasted a fire that consumed the wooden structures. The destruction of the church was one of the main reasons that lead to the deserting of the village in the first decade of the 17th century.

The Chapel ruins – named by the locals the Maimed Church *(Csonka-templom),* are found at 0,6 km south-west from the village centre, on the watershed between Kormos-river and Gát-stream. The construction has been preserved relatively well, the north wall, the west facade and a part of the south wall still standing.

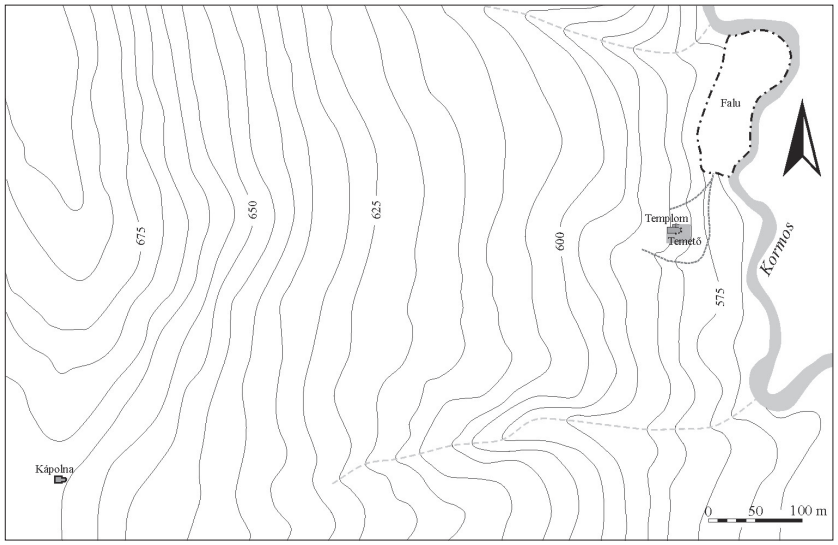
Research has revealed that this sanctuary had evolved from a small polygonal chapel built in the 14th century to its present form (nave and polygonal apse) constructed in the fourth decade of the 18th century. The chapel was abandoned in 1771, after which it has decayed; the roof and other structural elements being taken by the locals and the naked walls exposed to the weather have ruined.

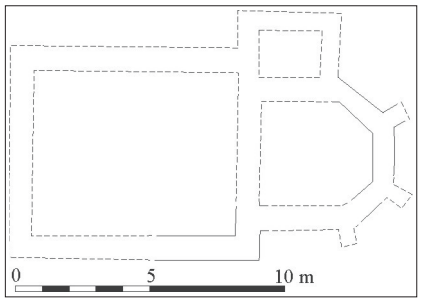
1

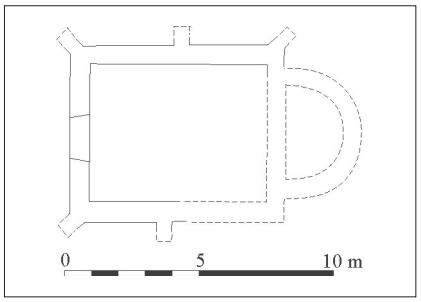
2

3

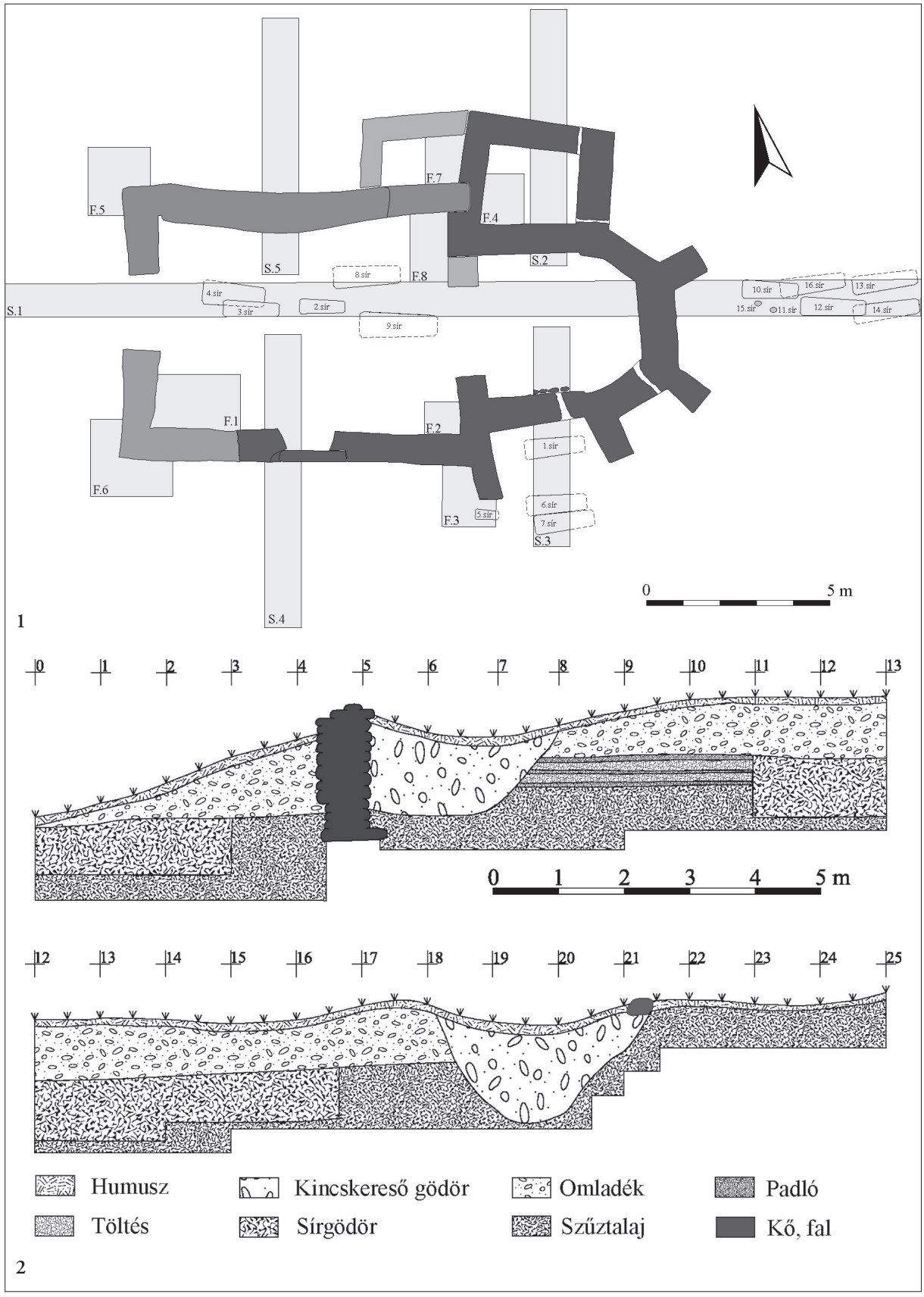

4

5

1. A Kormos völgye Erdőfüle környékén. **2.** Dobó területe a középkorban. **3.** A falu és környéke napjainkban.
4. A dobói plébániatemplom alaprajza (Debreczeni László felmérése, Dávid László nyomán).
1. tábla **5.** A dobói kápolna alaprajza (Debreczeni László felmérése, Dávid László nyomán)

2. tábla **1.** A templomnál végzett régészeti kutatás alaprajza. **2.** Az 1. kutatóárok déli falának metszetrajza

1

2

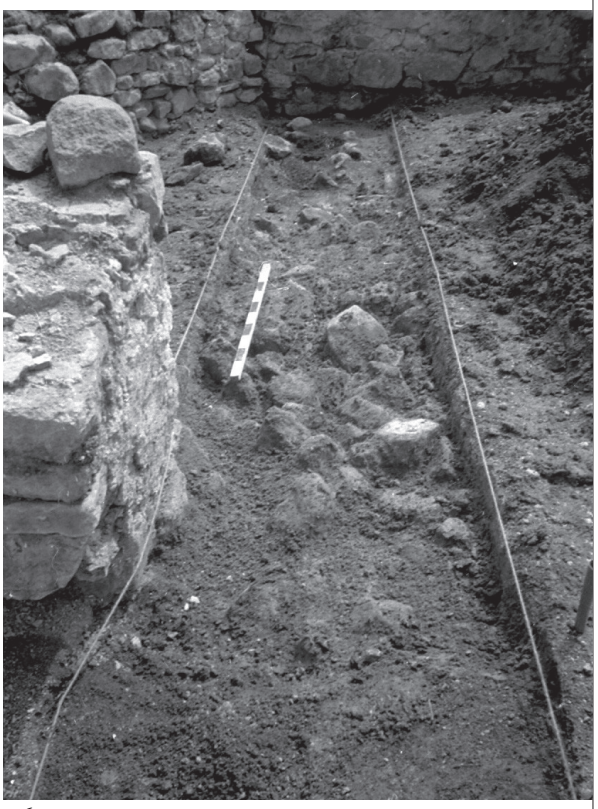
3

4

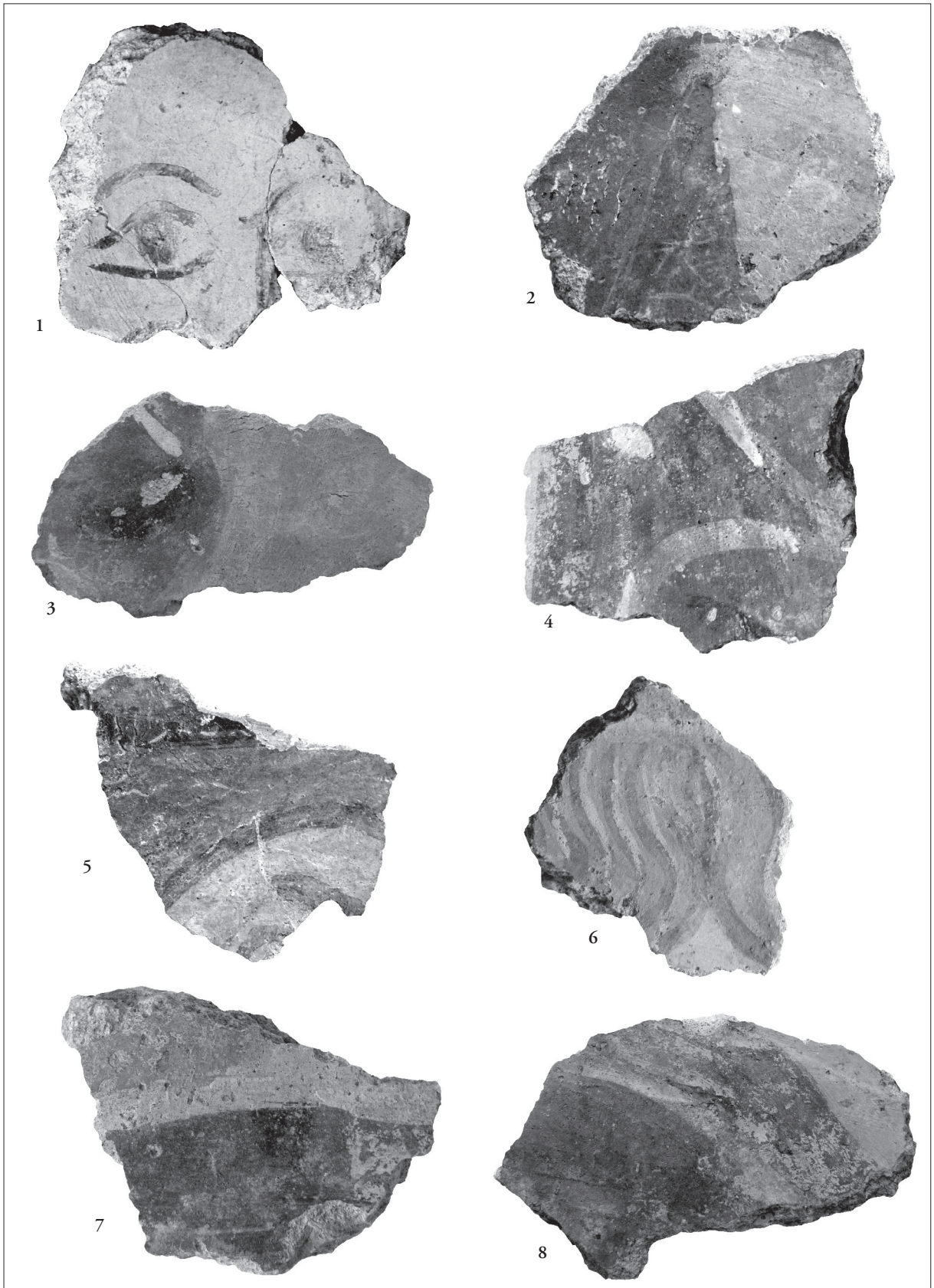
5

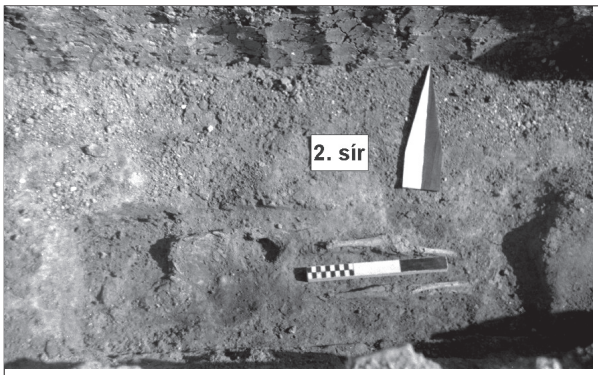
6

1. A plébániatemplom feltárása 2002 nyarán. **2.** Az 1. kutatóárok a feltárás közben. **3.** A keleti fal a szentély belsejében. **4.** A szentély keleti része a teljes feltárás után. **5.** A szentély keleti falának alapja. **6.** A szentély padlószintje alatti köves töltés

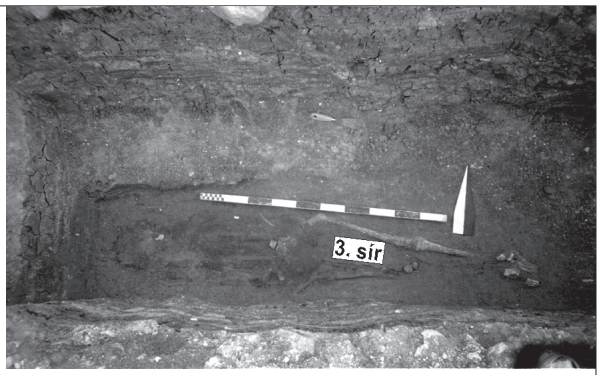
3. tábla

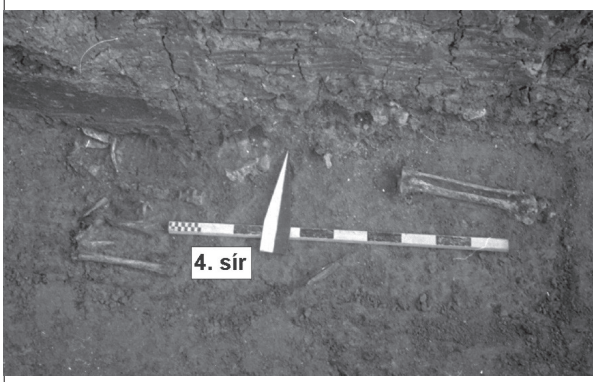
4. tábla Freskótöredékek a templom padlószintjéről

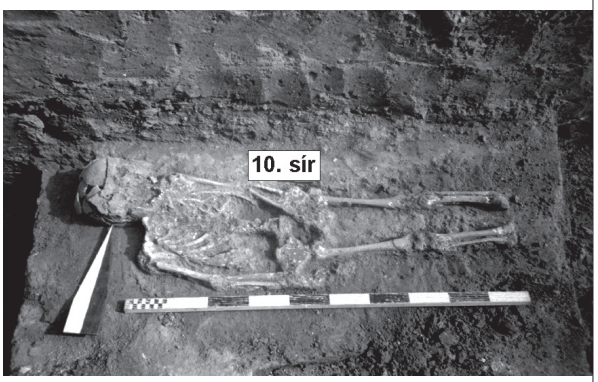
1

2

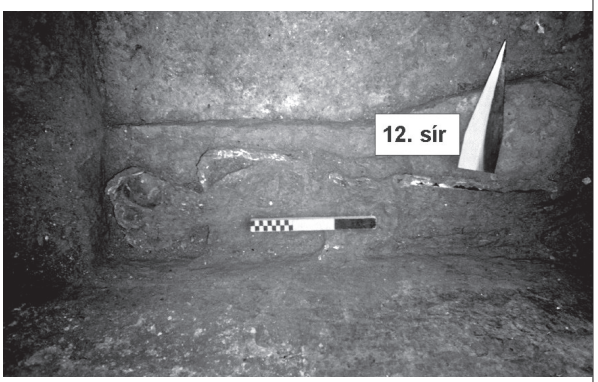
3

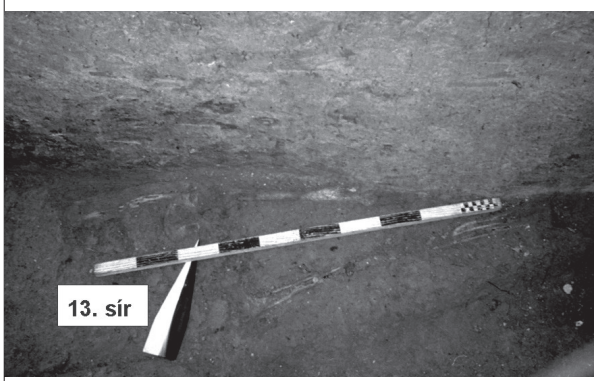
4

5

6

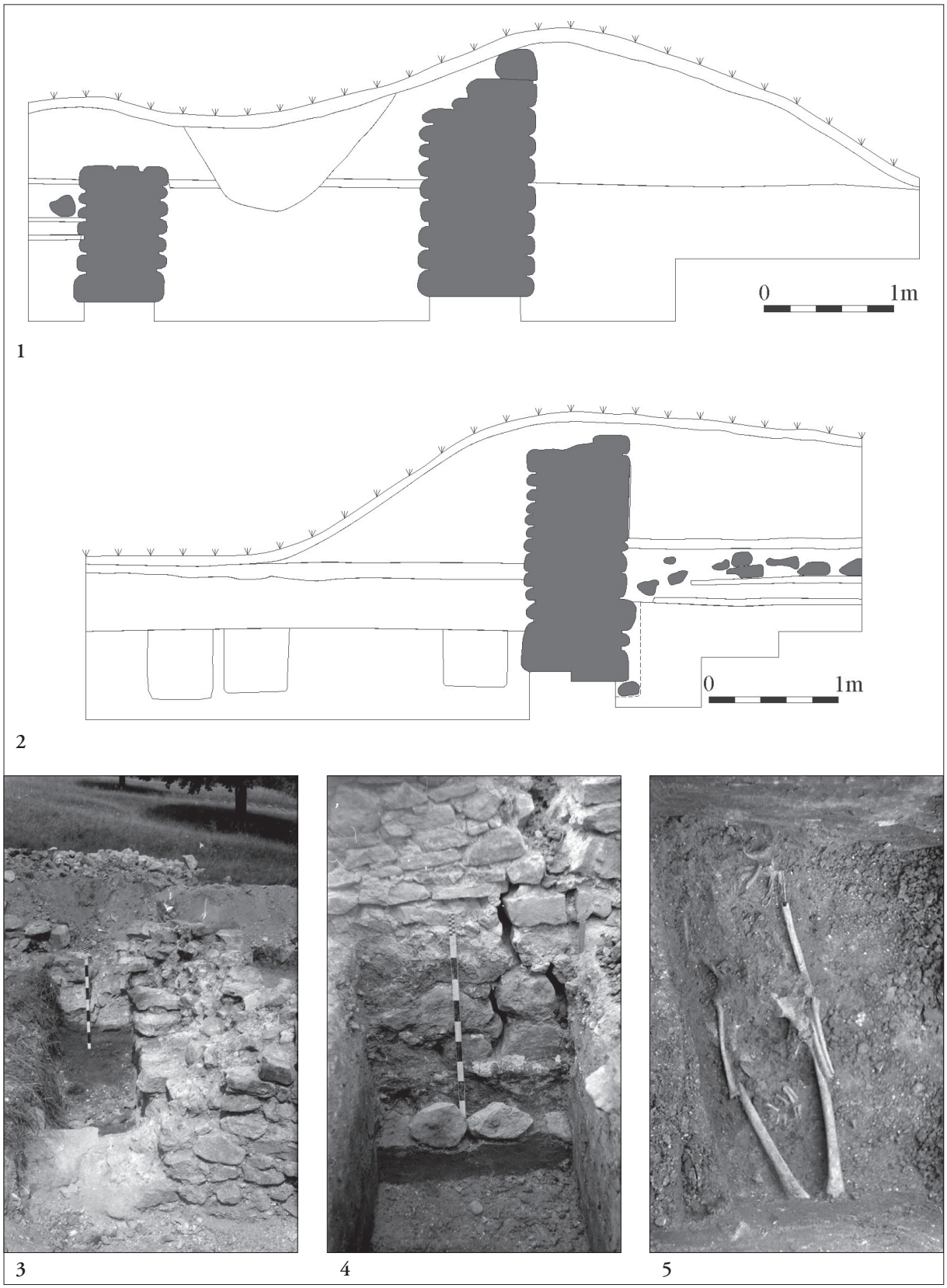
7

8

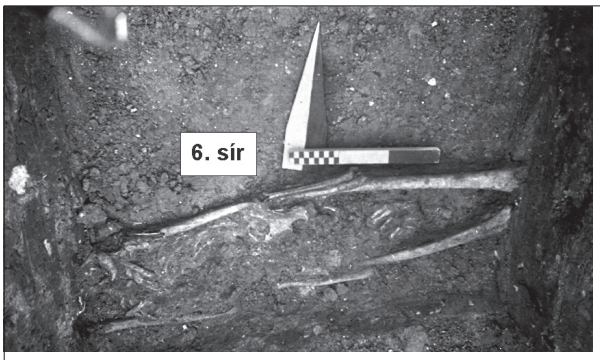
5. tábla

Sírok az 1. kutatóárokból:
1. A 2. sír. **2.** A 3. sír. **3.** A 4. sír. **4.** A 10. sír. **5.** A 11. sír. **6.** A 12. sír. **7.** A 13. sír. **8.** A 15. sír

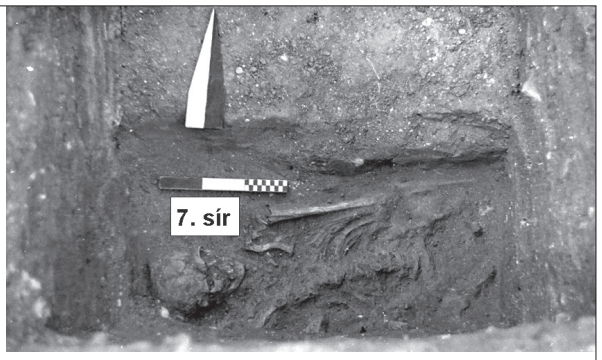

6. tábla

1. A 2. kutatóárok nyugati falának metszetrajza. **2.** A 3. kutatóárok nyugati falának metszetrajza. **3.** A 2. kutatóárok feltárás közben. **4.** A szentély déli falának alapja a 3. kutatóárok belső szakaszán, előtte az 1. periódus alapjából. **5.** Az 1. sír feltárás közben megmaradt kősor

1

2

5

4

3

6

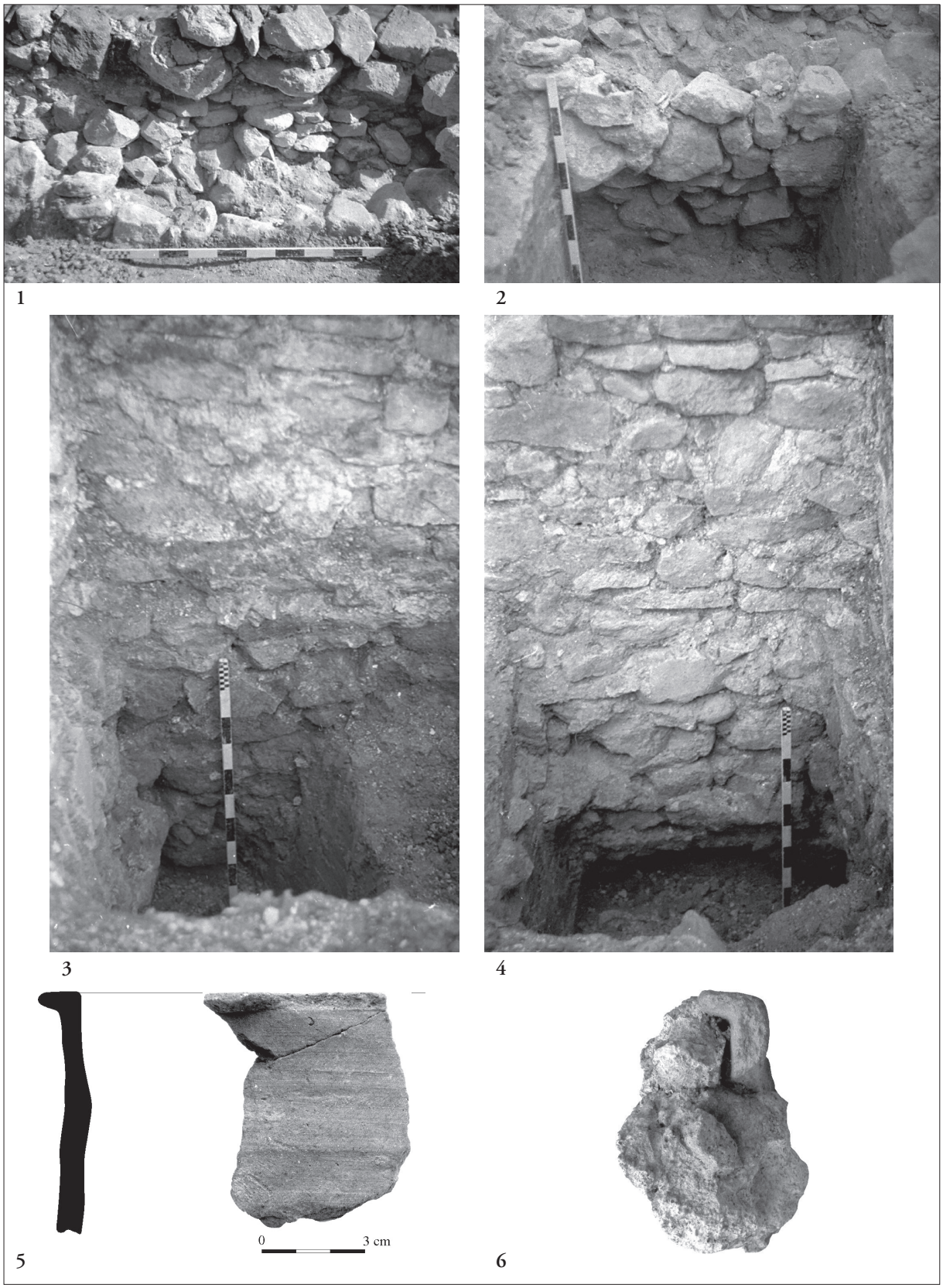
7

8

7. tábla

1. A 6. sír. **2.** A 7. sír. **3.** A 4. kutatóárok. **4.** A déli bejárat alapja kívülről. **5.** A déli bejárat alapja belülről. **6.** Az ajtó küszöbköve kibontás közben. 7. A kibontott déli bejárat felülnézete. **8.** Kályhacsempe-töredék

1. A templomhajó megrongálódott északi fala. **2.** A templomhajó északi fala és alapozása. **3.** A templomhajó déli falának alapja a 2. felületben. **4.** A déli templomváll alapja a 2. felületben. **5.** Kerámiatöredék a 2. felület felső rétegéből. **6.** A 2. felület felső rétegében talált edény habarcsba ágyazódott darabja

8. tábla

1

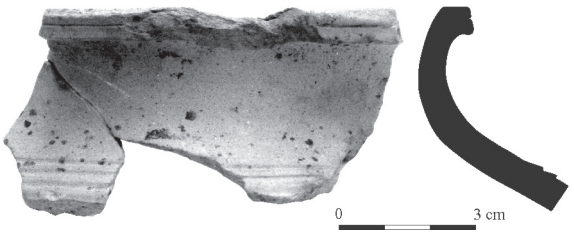
2

3

4

5

6

7

9. tábla

1. Fazék töredéke a 2. felület alsó rétegéből. **2.** A 3. kutatási felület. **3.** Kisgyerek sírja a 3. felületben. **4.** A templom északnyugati sarka a 4. felületben. **5.** Kerámia a 4. felületből. **6.** A templom délnyugati sarka az 5. felületben. **7.** A templomhajó nyugati része, a délnyugati sarkon a visszaállított sarokkő (nyíllal jelölve)

1–2. Kerámialeletek az 5. felületből. **3.** A csonttár alapja a 7. felületben. **4.** A sekrestye alapja a 7. felületben. **5.** A templomhajó északi falának alapja a 7. felületben. **6.** A templomhajó északi falának alapja a 8. felületben. **7.** A sekrestye és a diadalívpillér a 8. felületben. **8.** Boltívborda-töredékek. **9.** Ablakkeret-töredék. **10.** Faragott vörös homokkő töredékei

10. tábla

1

2

3

4

5

6

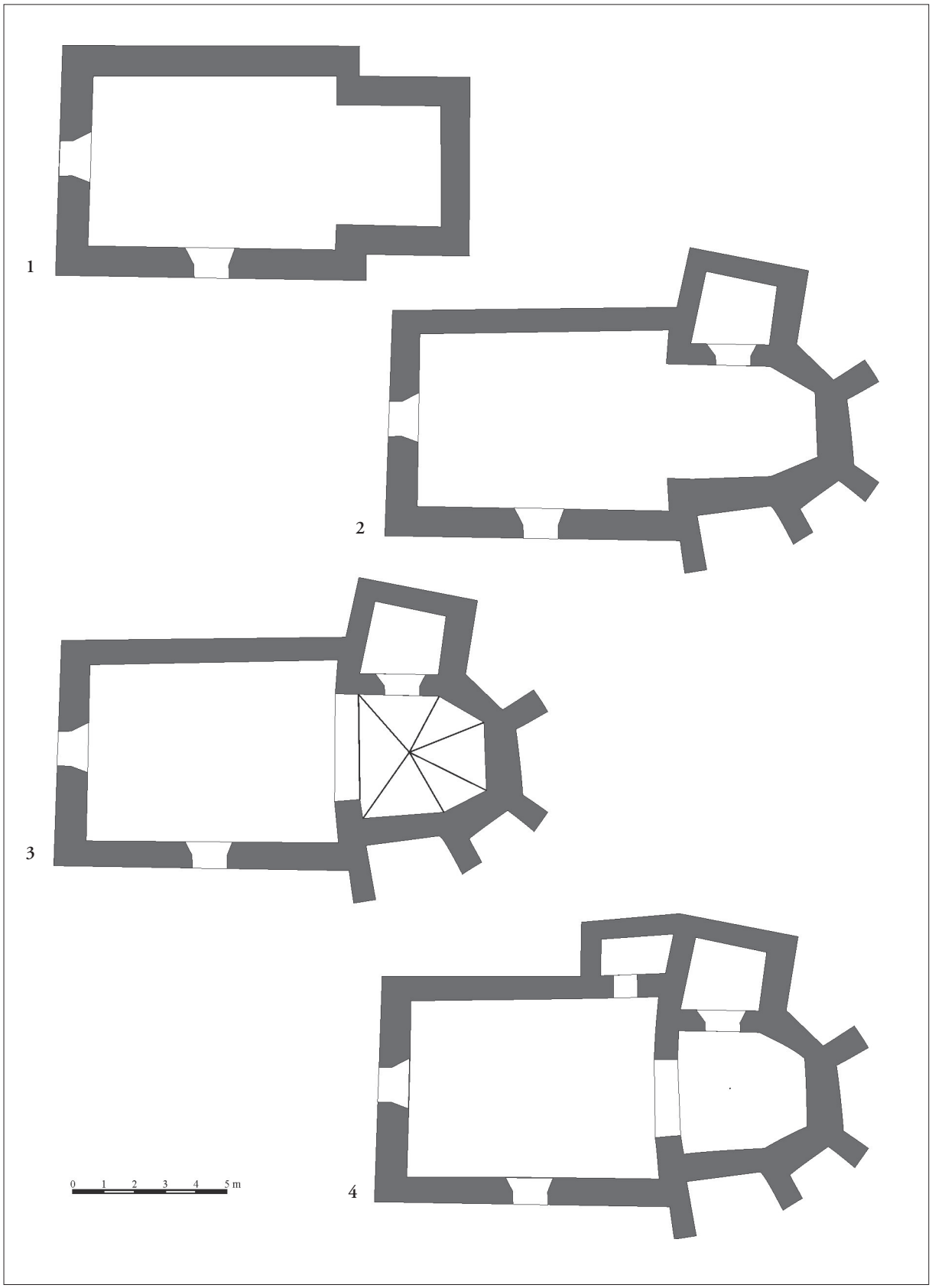
7

8

1. A templom romjai napjainkban (Papucs András felvétele, 2008). **2.** A templom romjai észak felől. **3.** A templomhajó déli fala. **4.** A templomhajó északi fala. **5.** A diadalív déli oldala. **6.** A templom szentélye és támpillérei. **7.** A sekrestye belseje. **8.** A csonttár feltárás közben

11. tábla

12. tábla A templom építési periódusai

1

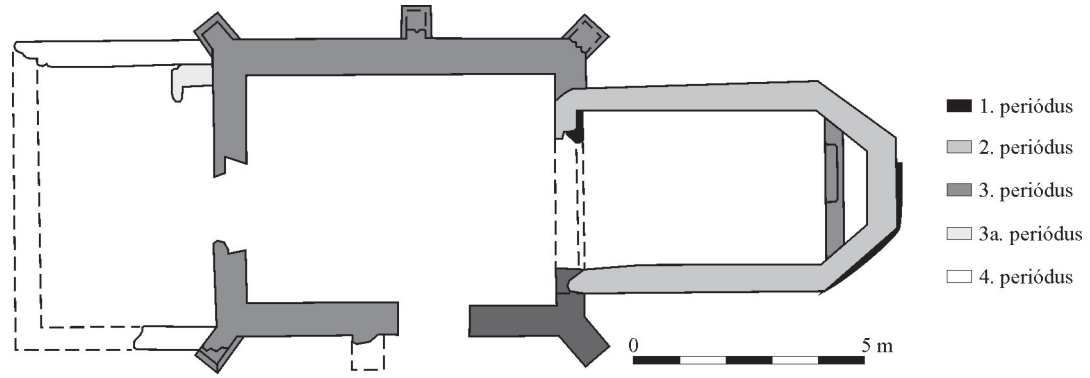
2

3

4

5

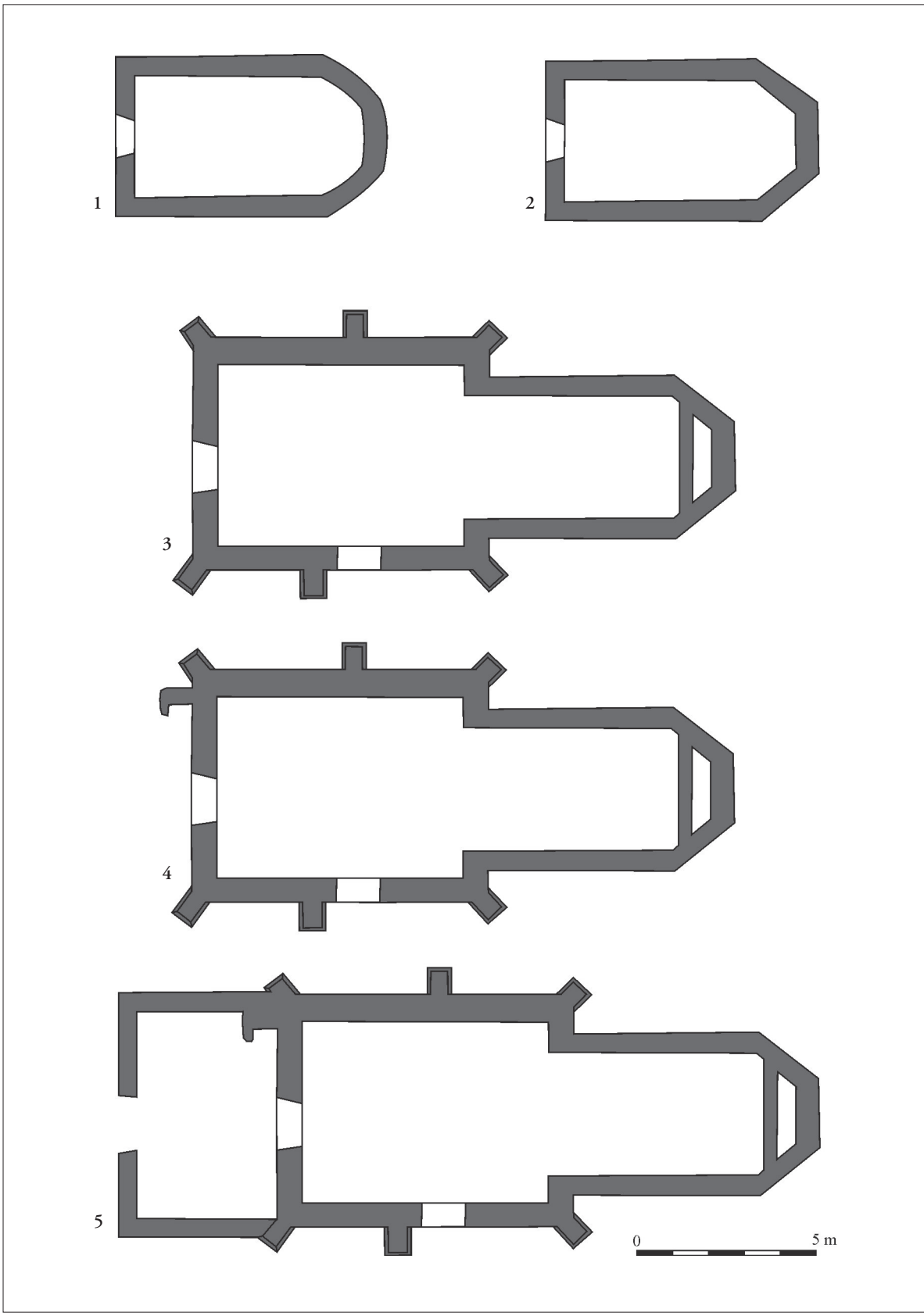
6

7

13. tábla

1. A dobói kápolna a 19. században (Orbán Balázs nyomán). **2.** A kápolna nyugati fala 1983-ban (Kakas Zoltán felvétele). **3.** A dobói kápolna délnyugatról. **4.** A dobói kápolna északkeletről. **5.** A kápolna összesített alaprajza. **6.** Az I. periódus alapja az épület keleti oldalán. **7.** A korai kápolna nyugati falának maradványai

14. tábla A kápolna építési periódusai

1

2

3

4

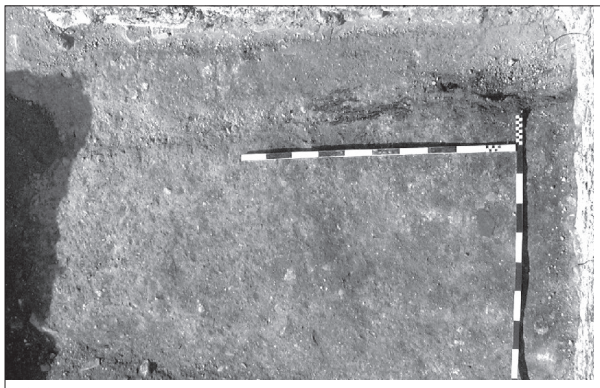

5

6

1. Falszövet-elválás az I. és II. periódus falazatai között. **2.** A II. periódus falának maradványai.
3. A kápolna a III. periódus során épült „hajója". **4.** Síkmennyezet nyoma a nyugati fal belső felületén.
15. tábla **5.** A II. és III. periódus közötti elválás a kápolna északi oldalán. **6.** A délnyugati támpillér faragott kőből készült alja

1

2

3

4

5

6

7

8

16. tábla

1. A hajó fapadlójának lenyomata. **2.** A templom sekrestyeajtajának beépített felső kerete kibontás közben. **3.** A templom sekrestyeajtajának szárköveiből épített keresztfal. **4.** A fülkében talált ezüstpénz. **5.** A hajó nyugati oldalán emelt fülke. **6.** A hajó nyugati oldalán emelt fülke felülnézete. **7–8.** Az „előhajó” déli falának maradványai

Acta Siculica 2009, 261–282

Bordi Zsigmond Lóránd – Méder Lóránt László

A KÁLNOKI REFORMÁTUS TEMPLOM RÉGÉSZETI KUTATÁSÁNAK RÖVID ISMERTETÉSE

Bevezető

Gödri Miklós Szabolcs kálnoki református lelkész 30/2007 számmal iktatott felkérésére, valamint a Kovászna megyei Kulturális és Egyházügyi Igazgatóság 193/15.03.2007 iktatószámú átirata alapján előzetes régészeti feltárást végeztünk a kálnoki református templomnál.[1]

A régészeti feltárásra, a viszonylag szűkös anyagi fedezet miatt, három különböző időszakban került sor. 2007 márciusában egy szelvénnyel feltártuk a templom északi oldalán, a hajó és a szentély találkozásánál megfigyelhető repedés környékét. 2007 szeptemberében befejeztük a templom északi fala mellett a sekrestye és a csonttár feltárását, alapfeltárásokat végeztünk a templom déli és nyugati oldalán, valamint egy nagyobb, szondázó jellegű felületet nyitottunk a templom szentélyének déli részén. 2008 augusztusában a templom belsejében található szuvatréteg elhordását felügyeltük, és feltártuk az e munkálat során felszínre került falmaradványok alapjait.

A feltárás során sikerült meghatározni a templom építési szakaszait, valamint a régészeti leletek tükrében bizonyítást nyert, hogy a református templom volt Kálnok legrégebbi, már a 13. századtól létező temploma.

Kálnok rövid története

A falura vonatkozó közép- és kora újkori adatok igencsak szűkszavúak, és a következőképpen összegezhetőek:

Kálnokban már a középkor folyamán létezett egy templom. Erre utal az a tény, hogy 1332-ben, a pápai tized begyűjtésekor a kálnoki László pap évi jövedelmének egytizedeként hét régi báni dénárt fizetett.[2] Utóda, Péter pap 1334-ben három régi báni dénárt adott tized gyanánt[3], amit az őt a parókián követő Lőrinc pap ugyanazon évben még három obolus befizetésével[4] egészített ki.

A következő, Kálnokra vonatkozó feljegyzés a 16. század második feléből származik. Az 1566. november 30-án Nagyszebenben megtartott országgyűlés határozatot hozott Szászsebes város falainak újjáépítésére, aminek érdekében az erdélyi és ezáltal a székelyföldi szabad portákra is 25 dénáros adót vetettek ki. Az adó 1567-ben elvégzett begyűjtésekor a *Kalnok* néven szereplő faluból 11 kapu után szedtek adót.[5]

1602-ben a császári udvar által elrendelt és Georgio Basta tábornok, Erdély kormányzója által végrehajtott katonai összeírásban Kálnokon 11 lófő és 6 szabad székely, valamint 1 jobbágy lustrált.[6]

A Bethlen Gábor fejedelem (1612–1628) által elrendelt, 1614. február 17–23. között elvégzett Maros-, Udvarhely-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai-, valamint Csík-Gyergyó-Kászonszékbeli főnépek, lófők, gyalogpuskások, szabadosok, jobbágyok, zsellérek és szolgák összeírása során Kálnokon egy nemest, 17 lófőt, 2 gyalogpuskást és 15 jobbágyot vettek számba.[7]

1635. október 19-én, az I. Rákóczi György (1630–1648) uralkodása idején elvégzett Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék katonai összeírásakor Kálnokon 2 nemest, 17 lófőt, 2 lófő özvegyét és 3 gyalogpuskást írtak össze.[8] Ugyanekkor Sepsiszentkirálynál megemlítik a helybeli Zsigmond Balázs famíliájába nősült, felesége családjának ottani lófői jószágát birtokló István deák kálnoki (unitárius?) iskolamestert.[9] Talán mert más helységben volt birtokos, neve faluja összeírásban nem szerepelt.

1670 körül, a háromszéki nemesek, lófők és gyalogpuskások összeírásakor Kálnokról 1 nemes és 9 lófő nevét vették jegyzékbe.[10]

Az 1680. április 20-án, Sepsiszék (Nagy)Bölönben megtartott lustráján 22 kálnoki illetőségű lovas[11], valamint Jancsó Péter századában három gyalogos[12] neve szerepel.

1683. őszén, a bécsi hadjárat utáni időszakban az I. Apafi Mihály (1661–1690) által elrendelt székely

[1] Műemlék száma: CV II-m-A-13159.01; Régészeti helyszínszáma: 64078.02. A kutatás első szakaszát (2007. március) Méder Lóránt László, a következő két szakaszt Bordi Zsigmond Lóránd végezte.
[2] EO, II, 393, 1080; DIR, XIV, C, III, 152.
[3] EO, II, 394, 1082; DIR, XIV, C, III, 181.
[4] EO, II, 394, 1082; DIR, XIV, C, III, 202.
[5] SzOkl Ús, VII, 63.
[6] SzOkl Ús, IV, 67.
[7] Uo., 408.
[8] SzOkl Ús, V, 75–77.
[9] Uo., 61.
[10] SzOkl Ús, VII, 194.
[11] Uo., 306.
[12] Uo., 335.

katonai összeírás során Séra István hadnagy lovas századában 23 kálnoki lovast[13], valamint Jancsó Péter századában 4 kálnoki gyalogost[14] tartottak nyilván.

1722-ben a VI. (III.) Károly német-római császár és magyar király által elrendelt általános összeírásban *(Conscriptio Carolina)* Kálnokon 1 armálista nemes, 27 szabad (lófő és gyalogos), 19 jobbágy, 1 zsellér család, valamint 1 ún. kóborló lett nyilvántartásba véve.[15] Ugyanekkor a faluban 26 lakott, valamint 20 lakatlan telket írtak össze.[16]

A reformáció során Kálnok unitárius hitre tért, és a 17. század első felében ez a felekezet volt többségben. 1619-ben Keserűi Dajka János református püspök Háromszéken tartott látogatása során határozottan fellépett az unitárius vallás követői ellen, csak akkor hagyva meg hivatalukban a papokat, ha azok áttértek a református hitre. Ennek ellenére Kálnok továbbra is megmaradt unitáriusnak, de a püspök erőszakos fellépésének köszönhetően a református hívek száma egyre gyarapodott, annyira, hogy a 17. század közepére meghaladta az unitáriusok létszámát. 1666-ban a fejedelmi biztosok a többségben levő reformátusoknak ítélték a templomot, míg az unitáriusok nem egészen egy évtized múlva, 1674-ben, Daniel István támogatásával építették fel saját, a falu felső felében ma is álló templomukat.[17]

1869-ben, az Orbán Balázs által közölt statisztikai adatokból megállapítható, hogy Kálnok 659 lakosából 346 református, 15 katolikus, 283 unitárius, 9 görög katolikus, valamint 6 személy más vallású.[18]

A falu középkori, a 17. században az unitáriusok és reformátusok közötti vita tárgyát képező templomának elhelyezkedéséről megoszlottak a kutatók véleményei.

Az Orbán Balázs által közölt hagyomány szerint a régi kálnoki templom a falutól nyugatra, Sepsikőröspatak felé emelkedő, Kápolna-hegy nevű tetőn emelkedett,[19] ahol a modern víztározó mellett ma is látszanak egy kőből rakott templomtorony romjai *(1. tábla/2).*

Léstyán Ferenc 2000-ben megjelent művében a mai református templomot késői építésűnek tartotta, a középkori templomot a Kápolnahegyre helyezve.[20]

Tüdős S. Kinga a református templomot a kerített templomok közé sorolta, építését a 15. századra téve, és megemlítette egyúttal, hogy alapításáról és középkori átépítéseiről nem maradtak fenn írásos adatok.[21]

Legutóbb Csáki Árpád gyűjtötte össze a kálnoki templomokra vonatkozó adatokat, levéltári kutatásaival számos új adatot szolgáltatva a református templom különböző felújítási és átépítési munkálataival kapcsolatosan.[22]

A templom leírása

A közigazgatásilag ma Sepsikőröspatak községhez tartozó Kálnok Sepsiszentgyörgytől mintegy öt kilométerre északra, a Baróti-hegység egy enyhe lejtésű keleti nyúlványán, a Kálnok-patak völgyében helyezkedik el *(1. tábla/1)*. A helységben két templom is található, az unitárius templom, amely a település délnyugati felében, valamint az általunk kutatott református templom, amely a falu keleti (központi) részén emelkedik *(1. tábla/2).*

A templomot egy kőből rakott, szabálytalan kör alakú, kb. 35-36 méter átmérőjű, 0,8–0,9 méter vastag, kőből rakott kerítőfal övezi *(1. tábla/3; 2. tábla/2),* amelynek felújított falazatában a 19. század második feléből származó sírkövek figyelhetőek meg. A cinterembe a bejárat a nyugati oldalon, egy 1858-ban felújított boltíves kapun keresztül nyílik *(2. tábla/4)*. A cinterem és a falon kívül található talajszint közötti szintkülönbség helyenként eléri a 2–2,3 métert.

A cinterem bejáratától nyugatra egy nagyméretű, 4,6 × 4,8 méter alapterületű, teljes egészében fából ácsolt, zsindelytetős harangláb emelkedik *(2. tábla/1).* Létezéséről először a 18. század második feléből (1759) rendelkezünk adatokkal.[23]

A templom egyszerű tagolású, csarnokszerű, keleti oldalán a szabályos sokszög három oldalával záródó épület. A ma álló építmény belsejében nem figyelhető meg olyan elem (diadalív vagy annak indításnyoma), amely a templomhajó és a szentély elválasztására utalna. A templom belsejében, nagyvonalakban a hajó és a szentély találkozásánál, az északi fal mentén egy kehely alakú, falazott szószék emelkedik, míg a keleti oldalon egy egyszerű, fa konzolokra és gerendákra támaszkodó, fából emelt, az orgona elhelyezésére szolgáló karzat található.

A templombelső megvilágítását három, a déli oldalon található nagyméretű, felső részén félkörív záródású, valamint egy, az északi falban a szószék mellett nyitott kisméretű, négyszögletes ablak

[13] SzOkl Ús, VIII, 146.
[14] Uo., 214.
[15] BENKŐ J. 1999, 101.
[16] Uo., 103.
[17] CSÁKI Á. 2009, 284–285.
[18] ORBÁN B. 1869, 8.
[19] ORBÁN B. 1869, 50–51.
[20] LÉSTYÁN F. 2000, 204–205.
[21] TÜDŐS S. K. 2005, 125.
[22] CSÁKI Á. 2009.
[23] HEREPEI J. – SZABÓ T. A. 1939, 7.

biztosítja. A kutatás során fény derült arra, hogy ezeken kívül a templom még két, utólag befalazott ablakkal is rendelkezett. Az egyik, egy kisméretű, négyszögletes ablak a templom nyugati falán, az ajtó fölött nyílt, míg a másik, a déli falon levőkkel megegyező méretű és alakú ablak a keleti zárófalon található.

Az enyhén trapéz alakú, 1,04 méter vastag, kőfalú templomhajó belterének hossza 10,70 m, szélessége a nyugati részen 6,81, a keletin 6,60 méter. A sokszögzáródású szentélyrész hossza 5,85 méter, szélessége 6,58 méter, míg a falak vastagsága itt 0,80 méter. A templomhajót és a szentélyt egy téglaköpenyezéssel borított, síkjában megtörő 0,70 méteres falszakasz választja el, amely a lebontott diadalív helyét jelzi. A falszövetszakadás a templom északi falán is jelentkezik egy téglaköpeny és két nagyméretű, az alapokig lefutó repedés alakjában (*2. tábla/3*). A templomba a nyugati oldal központi tengelyétől kissé északabbra nyíló ajtón, valamint a déli oldal ajtaján keresztül lehet bejutni. Ez utóbbi elé egy kisméretű, 3,40 × 3,10 méter alapterületű portikuszt (tornácot) építettek, amelyet a korábbi kutatás 1854-re datál *(2. tábla/5)*.[24]

A falakat négy vegyes falazatú, zömök támpillér támasztja meg. Ezek közül egy-egy az északnyugati és délnyugati sarkokon, míg a másik kettő a déli oldalon emelkedik.

A régészeti kutatás

A 21. század elejére a református templom állapota leromlott, az átnedvesedő falak és a pusztuló deszkapadló nagyméretű tereprendezési és felújítási munkálatokat igényeltek. Ezek keretén belül került sor a templom megelőző régészeti feltárására is.

A 2007. év folyamán elvégzett előzetes régészeti feltárás során összesen tizenkét kutatási felületet nyitottunk meg *(3. tábla/1)*, amelyekkel a körülmények adta lehetőségekhez mérten megpróbáltuk a lehető legtöbb információt begyűjteni a templom építéstörténetével és annak egyes fázisaival kapcsolatosan.[25]

1. felület. A tavasz folyamán, az előzetes régészeti felmérés során nyitottuk meg a templom északi oldalán, úgy, hogy magába foglalja a falon megfigyelt téglaköpenyt és repedéseket.[26]

A feltárás során a következő rétegeket figyeltük meg. A földfelszín alatt 0,00–0,10 méter mélységben szürkésbarna növényi humusz található, amelyet egy 0,25 méter vastag barna színű, laza, gyökerekkel átszőtt földréteg követ, utóbbiba a faltól 1,20 méterre egy sekély, 70 cm széles vízlevezető árok mélyült be. Ezt követi 0,35–0,70 méter mélység közt egy szürke, köveket, habarcsdarabokat és mészpigmenst tartalmazó fekete földréteg, amely alatt a régészetileg szűztalajnak minősíthető kompakt, fekete földréteg található *(4. tábla/3)*.

A szelvényben nem került elő semmilyen régészeti leletanyag.

A templomfaltól 1,16 méterre, közvetlenül a talajszint alatt (0,08 méterrel a ±0,00 alatt) egy 1, 05 méter vastag, az északi fallal párhuzamosan futó, egyenletesen rakott falszakasz került a felszínre. Letisztítása után kiderült, hogy itt valójában nem egy, hanem két különböző korú falazat létezett. Az egyik a kezdetekben megfigyelt 1,05 méter széles, válogatott, lapos felükkel kifelé fordított kövekből, sárgásbarna színű, sok homokot tartalmazó habarccsal rakott fal volt *(4. tábla/1-B),* amelyet visszabontottak, hogy felületére az előbbinél több meszet tartalmazó habarccsal, hasonló rakástechnikával egy 0,55 méter vastag falat emeljenek *(4. tábla/1-C).* A falazat alapjának mélysége a ±0,00 szinttől számítva 0,95 méter. Mindkét fal egy-egy, a templom építésének különböző fázisaihoz tartozó középkori sekrestye maradványának tekinthető.

A templom északi falán a téglaköpeny alatt megfigyelt, függőlegesen egész az alapokig lefutó repedés két különböző falazat közötti elválás miatt keletkezett. A repedés keleti oldalán, a ma álló szentély ±0,00-tól számított 1,05 méter mély alapja elválik egy korábbi, a modern földmunkák során kibontott, ma csak egy pár kő és egy homok- vagy szétmorzsolódott vakolatréteg révén felismerhető falazattól, amely a megfigyelt falcsonkok alapján kötésben állt a szentély falával párhuzamosan futó (sekrestye)fallal *(4. tábla/2).* E fal alapozási mélysége nem volt egyértelmű, ugyanis nem sikerült eldönteni, hogy a megfigyelt homokágy és a benne levő kövek a fal alapozásának maradványai, vagy csak az utólagosan beásott gödör visszatemetése után került abba a helyzetbe.

2. felület *(5. tábla/1).*[27] Az 1. felülettől nyugatra, attól 0,50 méterre nyitottuk meg. A rétegek azonosak az 1. felületben megfigyeltekkel, leletanyagot nem tartalmazott.

A templom fala mellett, a földfelszíntől mért 0,65 méter mélységben egy 0,78–0,80 méter széles falazat került a felszínre *(5. tábla/3-A).* Az egyenletesen, közepes méretű kövekből rakott, sárgás színű habarccsal kötött, kiegyenlített felületű falazat

[24] TÜDŐS S. K. 2002, 125.

[25] Az ásatás során használt abszolút nulla pontot (±0,00) a templom nyugati bejáratának belső küszöbén, a STEREO 70 koordinátarendszerben mért 593,25 méter tengerszint feletti magasságban állapítottuk meg.

[26] Méretei 2,50 × 3,00 méter, a földfelszín magassága a ±0,00 szinthez viszonyítva 0,38 méter.

[27] Méretei 2,00 × 2,80 méter.

alapjának mélysége 1,10 méter mélyen található. A templom alapja ráfekszik erre a falazatra, de a habarcs minőségéből megállapítható, hogy két különböző korú építménnyel van dolgunk. A falazat keleti oldalán egy ráépített, 0,55 méter széles falcsonk található, amelyet a templomfal körbeölel.

A szelvény keleti oldalán megtalálható az 1. felületben megfigyelt falazat folytatása, amely a repedéstől még 0,50 méter hosszan folytatódik nyugat felé, körbeölelve a fal melletti alapot, majd derékszögben halad 1,05 métert észak felé, aztán kelet felé fordul és egyesül a sekrestye falával.

Az 1. felületben csonkokban megfigyelt, 0,55 méter széles falazat itt is folytatódik. Miután 0,50 méter hosszan felfekszik a korai sekrestyefalra, elválik tőle, és önálló 1,15 méter mély alappal halad tovább nyugati irányba.

A ma álló fal alatt található falszakasz a korai templom hajófalának, míg az 0,55 méter széles falazat egy köztes átalakítási – gótikus – fázis sekrestyéjének és csonttárának tekinthető *(5. tábla/2).*

3. felület. Az első felülettől 0,50 méterre keletre nyitottuk meg.[28] A talajrétegek azonosak az 1. felületben megfigyeltekkel, annyi különbséggel, hogy a felület északi oldalán a habarcsot tartalmazó réteg alatt két, a szűztalajba leásott újkori sírgödör nyomai figyelhetőek meg *(6. tábla/3).*

A földfelszíntől mért 0,25–0,30 méter mélységben a felszínre került a korai sekrestye falának folytatása, amely alig 1,15 méter után délnek fordul, és a templom sarkától 1 méterre befut a modern alapba *(6. tábla/1).*

Itt is megtalálható a modern falon az 1. felületben megfigyelt falszakadás, az alap és a falak ugyanúgy különböznek egymástól, mint ott. E helyen az alapban (aljának mélysége -1,02 méter a ±0,00-tól) is megfigyelhető egy falszövetszakadás, de mivel kis felületről van szó, nem egyértelmű, hogy ez az építkezési folyamat megszakításának vagy csak más típusú kövek felhasználásának eredménye *(6. tábla/2).*

4. felület. A templom déli oldalán, a szentély fala mellett nyitottuk meg, a saroktól 0,50 méterre nyugatra, úgy, hogy közrefogja a falon látható nagyméretű repedést.[29] A szelvényben a következő rétegződés figyelhető meg. A felületen található 0,08–0,10 méter vastag növényi humuszt egy 0,50 méter vastag, morzsalékos, köveket és tetőcserépdarabokat tartalmazó barnásszürke töltés követi. Ez alatt egy 0,10 méter vastag, sok meszet és vakolatot tartalmazó réteg található, amely alatt 0,75 méter mélységtől egészen a felület 1,95 méter mélyen található aljáig fekete föld (szűztalaj) következik. A szelvény nem tartalmazott semmilyen régészeti leletet *(7. tábla/2).*

A falon látható repedés cikcakkos vonalat leírva *(7. tábla/1),* a ±0,00-tól viszonyított -1,85 méter mélységben található alapok aljáig folytatódik. Itt is megtalálható az alap és a falak között megfigyelt falazásbeli különbség.

5. felület. A szelvényt[30] a templom déli oldalán, a tornác és a támpillér között rajzoltuk meg *(8. tábla/1–3),* a ±0,00-től a templom fala mellett mért +0,01 méter, míg a támpillér nyugati sarka mellett -0,24 méter szinten. A rétegek azonosak a 4. felületben megfigyeltekkel *(8. tábla/5).*

A földrétegek eltávolítása során a támpillér és a templomfal által alkotott sarokban a földfelszíntől számított 0,25 méter (-0,24 méter a ±0,00-tól) mélységben egy 0,54 méter hosszú és a támpillér alá befutó, szabad szakaszán 0,52 méter széles, szürke színű, sok meszet tartalmazó, szabálytalan kövekből rakott falcsonk került a felszínre. Ez ráépült egy 0,54 méterrel (-0,80 méter a ±0,00-tól) alatta található sárgásbarna, sok homokot tartalmazó habarccsal rakott, 0,78–0,80 méter szélességben kiugró, a fallal párhuzamosan, a szelvény teljes hosszán végigfutó visszabontott falra *(8. tábla/4-A, 6-A).* A támpillér gödörbe falazott, habarccsal kötött, közepes méretű kövekből rakott alapjának a ±0,00-hoz viszonyított mélysége -1,35 m. Az alap alatt egy sírgödör nyomai rajzolódtak ki, amelynek kibontása során kiderült, hogy a koponya tetejének kivételével teljes egészében a pillér alatt található. A 30 × 15 × 5,5 cm méretű téglákból épített tornác a támpilléréhez képest sokkal egyenletesebben rakott alapjában a kövek között maradt üregeket helyenként tégladarabokkal egészítették ki. Aljának a ±0,00-hoz viszonyított mélysége -1,40 méter.

9. felület. A templom déli oldalán, a déli fal támpillérje és a sarokpillér közti szakaszon bontottuk ki. A földfelszín a sarokpillér és a templomfal által alkotott sarokban +0,10 méterrel található magasabban, mint az abszolút nulla. A szelvény méretei 2,00 × 1,50 × 2,00 × 1,70 méter, amelyet a feltárás során egy 0,40 × 0,40 méter méretű négyzettel nyugat felé megnagyobbítottunk. A szelvény rétegei azonosak a déli oldalon nyitott szelvények rétegeivel. Régészeti leletanyag ebben a rétegben sem került a felszínre.

Az első földrétegek eltávolítása során a sarokpillér és a fal által alkotott sarokban, a ±0,00-tól számított -0,26 méter mélységben egy egyenletesen rakott, mind a faltól, mind pedig a támpillértől elváló, déli irányban 0,10 métert mélyülő egyenletes falazat ke-

[28] Méretei: 3,00 × 2,00 méter, a saroknál a ±0,00-hoz viszonyított szintkülönbsége +0,28 méter.

[29] Méretei: 1,80 × 1,10 méter, a ±0,00-hoz viszonyított szintkülönbsége -0,54 méter.

[30] Méretei: 2,29 × 1,40 méter.

rült a felszínre. A fal, amely 112°-os tompaszöget zár be a templom falával, 1,54 méter hosszan halad déli irányba, majd derékszögben megtörik, és befut a saroktámpillér falazata alá *(9. tábla/1).* Felszabadított felületén két, a korabeli járószinteket jelző, kifelé forduló vakolat nyomai látszanak: a felső alja -0,52 méterre, míg az alsóé -0,59 méterre található a ±0,00 alatt. A korai, utólag visszabontott támpillérként értelmezhető falazat alja -1,10 méter mélységben található a ±0,00-hoz viszonyítva *(9. tábla/4).*

Ebben a szelvényben a templom alapjának kialakítása nagyon furcsa *(9. tábla/2).* Az alap, a ±0,00-tól viszonyítva -1,57 méter mélyen található aljától kezdődően 0,40 méter magasságig egyenletesen rakott lapos kövekből van kiképezve. Itt (-1,16 méter a ±0,00-tól) a falban egy 0,40 méterrel visszaugró öblösödés alakul ki, amelynek belső felületén gondatlanul egymásra rakott, mintegy bedobált, egymással alig vagy csak lazán kötött falfelület található. A két falazat habarcsa azonos színű és állagú, sok meszet tartalmazó keverék. A templomnak, az alaphoz nem kötött nagyméretű kövekből indított felmenő fala az öblösödés belső szintjénél 0,20–0,25 méterrel ugrik ki, míg az alsó párkány falszintjétől 0,22 méterrel bennebb található. (A fal alja 0,05 méterrel van a lebontott támpillér alsó vakolatrétegének alsó szintje alatt.)

Az alap kialakítására egyelőre nem találtunk kielégítő magyarázatot, vele kapcsolatban két lehetőség merülhet fel. Az első szerint két, különböző síkban eltolódó, egymásra épített alappal van dolgunk, e lehetőség azonban a más szelvényekben megfigyelt alapozási eljárások tükrében eléggé bizonytalannak tűnik. A második lehetőség az lenne, hogy korábban itt is létezett a 2. és 5. felületben megfigyelt korai alapozás, amelyet az átépítés során visszabontottak ugyan az alapok szintjéig, de az új, keskenyebb templom alapja körülölelte a régit, majd egy rétegtanilag meg nem figyelhető, de mindenképpen a lebontott támpillér építése előtti időszakban[31] a korai alap maradványait eltávolították, helyét viszont már nem falazták be, hanem csak földdel töltötték ki.

A 1,52 méter hosszú és 1,56 méter széles tömör, 30 × 15 × 5,5 centiméter méretű téglákból falazott támpillér a templomfaltól 0,04 méterre található. Alapja árkolásos alapozási technikával, kőből készült. Az alap részben ráfekszik a templom alapjának párkányára, részben behatol az alapban található öblösödésbe. Az alapozási árok a fal mellett található legmélyebb pontján -1,35 méter mélységben található a ±0,00-hoz viszonyítva, míg kifelé egyre sekélyebbé válik, a falazat végénél 0,20 méterrel magasabban található. Felületén egyetlen, a ±0,00-hoz viszonyított -0,27 méter mélységig lefutó, a templom vakolatához nem kötődő vakolatréteg figyelhető meg *(9. tábla/3).*

10. felület *(10. tábla/1).* A templom nyugati oldalán, az északnyugati támpillér és a templomfal alkotta sarokban nyitottuk meg.[32] A földfelszín a sarokban +0,17 méterrel van magasabban a ±0,00-hoz viszonyítva. A rétegek azonosak a templom déli oldalán megfigyeltekkel, és nem tartalmaznak leletanyagot.

A saroktól egy, a földfelszín alatt 0,35 méter mélységben található, felületén habarcsnyomokat viselő kősor került a felszínre.

A templomfal itt is párkányos kialakítású. A párkány a ±0,00-tól mért -0,27–0,32 méter mélységben található, míg az alap alja -1,15 méter mélyen helyezkedik el.

11. felület. Ellenőrző felület, amelyet a templom északi oldalán, a támpillér mellett nyitottunk meg, hogy ellenőrizzük a 2. felületben feltárt korai falszakasz meglétét. A felület kutatása nem járt eredménnyel, ugyanis a korábbi átalakítási munkálatok során itt már leástak és megbolygatták a rétegeket. Az alapozás esetleges létére utalhat a nagy mennyiségű, helyenként habarcsnyomokat viselő kő, amelyet a töltésrétegben találtunk.

12. felület. A templom északi oldalán, a 2. felület folytatásában nyitottuk meg, hogy megtaláljuk a csonttár csatlakozását a templomfalhoz.

Ez a 0,55 méter vastag falazat az északnyugati támpillér sarkától mért 7,90 méterre befordul és nekifut a falnak, de nem kapcsolódik hozzá. Részben ráfekszik a már megfigyelt korai hajófalra, de nyugati oldalán egy csak itt megfigyelhető, részben elbontott, a korai hajófalra épített falcsonk kapcsolódik hozzá.

A templombelső. A templom belsejének kutatását három, 6-tól 8-ig számozott szelvény megnyitásával kezdtük el. Ezeket a szentély és a hajó találkozásától kiindulva a szentélyzáródásig rajzoltuk ki, úgy, hogy a szelvények között utólag elbontott 0,20 méter széles tanúfalakat hagytunk.

A templom belsejében megfigyelt rétegtan nagyon egyszerűen alakult *(3. tábla/2).* A ±0,00-tól -0,17 méter mélyen található, 0,025 méter vastag deszkapadló alatt egy, a 19. századi javítási munkálatok során betöltött, habarcsdarabokból és apró kövekből álló töltésréteg található, amelynek vastagsága a hajóban 0,18–0,20 méter, míg a szentélyben 0,1 méter. A szuvatréteget a bolygatatlan, a felső rétegekben lazább, lefelé egyre tömöttebb fekete földréteg követi. A szentélyzáródás környékét a karzat

[31] A támpillér fala ráfekszik az alap alsó párkányára, míg a teste behatol az alap öblösödésébe.

[32] Méretei: 2,50 × 1,00 × 1,50 × 1,40 méter.

alatti részen egy 0,05–0,07 méter vastag betonpadló fedi, amely alatt egy 0,55 méter vastag, kövekből és szuvatból álló töltés található.

A 6. felületben *(10. tábla/3),* közvetlenül a padló talpgerendái alatt, a templom nyugati falától 10,70 méterre egy sekély (alapmélység a ±0,00-tól -0,93 méter), 0,75 méter széles, lapos kövekből kialakított fal került a felszínre, amely merőleges a templom tengelyére, és befut a téglaköpennyel borított diadalív-csonk alá. A fal helyzetéből, sekély alapozásából *(10. tábla/5),* valamint a körülötte található rétegekből ítélve a szentélyt és a hajót elválasztó diadalívlépcsőnek tekinthető. E fal keleti oldalán, közvetlenül mellette, de nem összeépítve vele található a középkori szentély 1,10 méter széles falának indítása (alapmélysége a ±0,00-tól mért 1,10 méter).

A szentély fala félkörívesen záródik a mostani keleti faltól 1,20 méterre, és sehol sem kapcsolódik a mai vagy a 6. felületben megfigyelt korai falakhoz.

A 7. felület keleti részén, a régi és a mostani szentély fala között egy mindkettőtől elkülönülő, háromszög alakú falazat található *(10. tábla/4),* amelynek habarcsa és alapmélysége megegyezik a diadalívlépcső alapjának mélységével.

A mai templom alapja párkányos kiképzésű, a felmenő fal szintje 0,15–0,20 méterrel található bennebb az alap szintjénél. A templomhajó alapjának alja -1,43 méterre található a ±0,00-tól, míg a szentélyét ásási felület hiányában nem sikerült megállapítani, de azonos kell hogy legyen a 4. felületben megfigyelttel.

A kutatás utolsó fázisát a teljes templombelsőt borító deszkapadló és az alatta található szuvatréteg elhordása jelentette. A munkálat során a templom belsejét a szuvatréteg alatt található fekete földréteg szintjéig ürítettük ki.

A szuvatréteg eltakarítása után teljes egészében a földfelszínre került a korai templom 3,70 méter hosszú, 3,30 méter belső szélességű, 1,05–1,10 méter falvastagságú, patkó alakú szentélyének *(10. tábla/2)* alapja. Az alapozás *(10. tábla/6),* amelyet válogatott, lapos felületükkel kifelé helyezett kövek, morzsalékos, sok homokot tartalmazó falazat alkot, mint ahogy korábban is megfigyelhettük, sehol sem csatlakozik a templom mai falaihoz, de a diadalív lépcsőjéhez sem. A korai szentély felületét a felújítási munkálatok során a járószintek alá bontották vissza, belsejét az átalakításból származó levert vakolattal töltötték ki. A szentély északi oldalán megfigyelhetőek voltak a déli oldalon a 8. felületben megfigyelt háromszög alakú falazat párjának nyomai.

E vakolat- (szuvat-) rétegben néhány zöldmázas, nagyvonalakban a 19. század második felére keltezhető cserépedény töredékét *(12. tábla/2–5)* és egy öntöttvas kályha darabját találtuk. A kormeghatározás szempontjából sokkal fontosabb az a 13. század második – a 14. század első felére keltezhető, kézikorongon, hurkatechnikával felrakott, szürkésbarnára égetett, bekarcolt hullámvonalakkal díszített edényváll, amely a szentély záródásánál, annak kövei közül, a habarcsba ékelődve került a felszínre *(12. tábla/1).*

A templomhajó nyugati oldalán, annak falától 1,20 méterre, egy 0,75 méter széles, külső felületein lapos kövekből, belsejében kevésbé gondosan, morzsalékos habarccsal rakott falazat, a korai templom nyugati zárófala került a felszínre. A fal közepén nyíló ajtót a bontási munkálatok során teljes egészében elpusztították, helyét ma már csak egy 1,80 méter széles falhiány jelzi, így az ajtó pontos méreteit nem lehetett megállapítani.

Következtetések

A régészeti feltárás során megállapítást nyert, hogy a kálnoki református templom egy, az idők során komplex átalakulásokon átment középkori építmény, amely a kutatás korábbi álláspontjával ellentétben mégis a falu 14. századtól adatolható középkori temploma volt.

A régészeti kutatás eredményei alapján négy lényeges, a templomot teljes egészében átalakító, és két köztes, a templomszerkezetet csak részben érintő átépítési fázist lehet elkülöníteni.

I. fázis *(13. tábla/1).*[33] Az északi és déli oldalon, a 2. és 5. felületekben egyaránt megfigyelt sekély alapok, a templomhajó nyugati oldalán, valamint a központban, a szószék mellett feltárt fal, a patkó alakú szentély és a mai szentély délkeleti sarka között feltárt falcsonk köthető ehhez a fázishoz. A templomot egy majdnem kocka alakú, 0,65–0,70 méter falvastagságú, 9,60 méter hosszú és mintegy 10 méter széles belterű hajó, valamint a keleti oldalán hosszú oldalával hozzá csatlakozó, téglalap alakú, 4,35 méter hosszú, 6,5 méter széles szentély együttese alkotta. Az épületbe való bejárást a nyugati és déli oldal közepén nyitott ajtók biztosították. A templombelső megvilágítását feltehetőleg egy-egy, a templomhajó déli falán, az ajtó két oldalán, valamint legalább egy, a szentély déli falán nyitott ablak biztosította.

Semmilyen jel sem utal arra, hogy a korai templom rendelkezett volna sekrestyével. Amennyiben ez létezett, vagy fából emelték, vagy a templom északi oldalán elvégzett utólagos átalakítások megsemmisítették nyomait.

A falmaradványok rétegtani helyzete alapján ez az épület tekinthető a falu legkorábbi, a pápai tizedjegyzékben említett, feltételezhetően a 13. század második felében épült templomának.

[33] A táblákon e fázis falmaradványai A-val vannak jelölve.

A templom **II. fázis**át[34] *(13. tábla/2)* az első fázis hajójához toldott, 5,75 méter hosszú, 3,30 méter belső szélességű, patkó alakú szentély, valamint a vele egyszerre épített, 3,00 × 2,70 × 2,70 × 2,70 méter belső méretű, 1,05 méter falvastagságú, trapéz alakú korai sekrestye alkotja.

Építését a szentély falában talált kerámiatöredék a korábbi fázis keltezésének ismeretében a 14. századra teszi.

III. fázis[35] *(13. tábla/3).* A 15. század folyamán a lakosság növekedése (vagy egyéb, általunk ismeretlen ok) magával hozta a templom újabb átalakítását. Ezek a munkálatok csak a templomhajóra és a sekrestyére terjedtek ki, részben érintetlenül hagyva a második fázisban emelt szentélyt.

A munkálatok során a korai templomhajót a föld színéig bontották le, alapjainak belső vonalán új, ma már csak a 2. szelvény korai falainak felületén, valamint a 9. szelvényben az alapozás szintjén megfigyelhető falakat emeltek. Az ekkor emelt templomhajó 1,70 méterrel lett keskenyebb a korábbinál, míg hosszát a nyugati fal 1,90 méterrel való nyugatra tolásával megnagyobbították.

Az átalakítások a régi sekrestyét sem kímélték, amelynek falait lebontották, helyére egy, a korábbi alapokra támaszkodó, 0,55 méter falvastagságú, mintegy 3,65 × 2,80 × 3,30 × 2,80 méter belterű, trapéz alakú helyiséget emeltek.

A templom körül egyre sűrűbbé váló temetkezések és az azok során a földfelszínre kerülő csontok elhelyezése végett szükségessé vált egy *ossarium* (csonttár) megépítése is. Ezt a négyzet alakú, 2,60 × 1,65 méter belső alapterületű helyiséget a sekrestye nyugati oldalán, falazatát annak falaival összeszőve építették meg.

A későbbi átépítések és a talaj sorozatos bolygatása miatt e fázissal kapcsolatban sem rendelkezünk az átépítésre vonatkozó régészeti adatokkal, de a vidék templomainak szerkezeti fejlődését ismerve feltételezhető, hogy a 15. század második felében kerülhetett sor rá.

IV. fázis[36] *(13. tábla/4).* E fázist a templom mai formájára történő átépítése jellemzi. A munkálatok során teljes egészében lebontották a harmadik fázis hajóját és a második fázis szentélyét, nem hagyva meg a korai épületekből mást, csak a téglaköpenyezések alatt nyomokban megfigyelhető diadalívet, és megépítették a ma álló templomhajót és szentélyt. Az építkezés során, az átépítéssel egy időben alakították ki a templom két, az időközben lebontott nyugati és a ma is álló keleti karzatát.

Az építmény nyugati oldalának sarkait egy-egy támpillér támasztotta meg, amelyek közül az északi, részben elválva a falazattól, ma is áll, míg a délit, amennyiben nem bontották le, körülöleli az utolsó építési szakasz nagyméretű támpillére. Az átépítéssel egy időben felszámolták a harmadik építési fázis során emelt sekrestyét és a csonttárat is.

Ennek az átépítésnek a korára sem rendelkezünk régészeti adatokkal, de tudva azt, hogy a sekrestyék lebontására a reformáció során megváltozott vallási gyakorlat miatt került sor, okkal feltételezhető, hogy a templom a mai formájának korai alakját a reformáció után, a 17. század folyamán, feltehetőleg annak első felében nyerte el. Nem tekinthető közvetlen adatnak, de meg kell jegyezni, hogy az 1674-ben megépült unitárius templom alakja és méretei nagyban egyeznek[37] a református templom IV. fázisának méreteivel, mintegy azt sejtetve, hogy ez utóbbi modellként szolgált az unitárius templom számára. Noha 1749 körül végeztek bizonyos építési vagy állagmegőrzési munkálatokat a templomon,[38] a 19. század közepére a templom erősen romlásnak indult, amihez hozzájárultak a 19. század elejének gyakori földrengései is. A felújítási munkálatok 1854-ben kezdődtek el, és a következő év folyamán értek véget.[39] A munkálatok során téglaköpenyezéssel látták el a hajó falait, amelyet alacsonyabbra bontottak viszsza. Ekkor számolták fel a nyugati oldalon található karzatot, valamint feltehetőleg ekkor kapták meg az ablakok is a mai formájukat.

A felújítással egyidőben a déli bejárat elé egy kisméretű, 3,40 méternél nem szélesebb, ismeretlen hosszúságú fából épült portikuszt emeltek. A munkálatok során a templom falait vaskapcsokkal erősítették meg, és feltételezhető – noha erre a korabeli jegyzőkönyvek nem utalnak –, hogy ekkor kerülhetett sor a déli sarok támpillérének megépítésére is.

Nem tartozik ugyan a templom építéstörténetéhez, de meg kell jegyeznünk, hogy 1858-ban került sor a cinterem falának újrarakására, valamint a bejárat megépítésére. A falazat azonban nem bizonyult tartósnak, ugyanis a következő évre helyenként kidőlt, ezért az egyházközösség elhatározta a fal újrarakását 1,5 német öl (kb. 2,85 méter) magasságban.[40]

IV. a. fázis. A templom utolsó nagyméretű, az épületszerkezetet csak részben érintő, de ennek ellenére a teljes épületre kiterjedő átalakítására 1880-ban került sor.[41]

[34] A táblákon e fázis falmaradványai B-vel vannak jelölve.
[35] A táblákon e fázis falmaradványai C-vel vannak jelölve.
[36] A táblákon a IV. fázis falai D-vel vannak jelölve.
[37] LÁNGI J. – MIHÁLY F. 2004, II, 45.
[38] CSÁKI Á. 2009, 285.
[39] Uo., 286.
[40] Uo.
[41] Uo. A munkálatnak a keleti oldal karzatának korlátjára festett „*Ujittatott 1880 / Ifj. Bedő Dániel / fáradhatatlan / megyebírósága alatt*" felirat állít emléket.

A munkálatok során elvégezték a templom tetőszerkezetének felújítását és újracserepezését, a templom belsejének újravakolását és az egész épület újrameszelését. A templom megromlott állapotban levő délnyugati sarka miatt az egész épületszerkezetet „vaskulcsokkal" erősítették meg. A templom belsejét kiürítették, a fekete talajig elhordva a korábbi járószinteket, majd ezt a levert vakolattal töltötték ki, ezt követően az egész templombelsőt újrapadolták. Ugyancsak ekkor került sor a nyugati bejárat fölötti *(12. tábla/1),* valamint a keleti oldalon nyíló ablak *(12. tábla/2)* elfalazására is.

IV. b. fázis. A templom utolsó nagyméretű átalakítására a 20. század elején, 1910 körül került sor. Ekkor építették meg a ma is álló, 3,75 × 3,50 méter alapterületű portikuszt, valamint a déli oldal támpillérjeit.[42]

Összegzésként: a régészeti feltárás során sikerült meghatározni a templom átalakítási fázisait, valamint a régészeti leletek tükrében bizonyítást nyert, hogy a korábbi megállapításokkal ellentétben[43] a mai református templom volt Kálnok legrégebbi, már a 13. századtól létező temploma.

Az eredeti, rövid, majdnem négyzet alakú hajóból és négyszögletes szentélyből álló épületet már a 14. század folyamán átalakították, amikor is félköríves záródású szentéllyel és vele egybeépített sekrestyével építették újjá. A 15. század folyamán újabb átalakításra került sor, ekkor a hajót keskenyítették és nyújtották meg, valamint ezzel egyidőben csonttárral látták el. Az utolsó nagyméretű átalakításokra a 17. században, a reformáció után került sor, amikor a diadalív környékének kivételével szinte alapokig visszabontották az épületet, és mai formájára építették újra.

Bordi Zsigmond Lóránd – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; bordilorand@yahoo.com
Méder Lóránt László – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; archymeder@yahoo.com

Irodalom

DIR, XIV, C, III = *Documente privind Istoria României*, Veacul XIV, C, Transilvania, III (1331–1340), Bucureşti, 1954.
EO, II = *Erdélyi Okmánytár*, II (1301–1339), Budapest, 2004.
SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyv kiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

BENKŐ J.
1999 *Transsilvania specialis* (közzét. Szabó György), Bukarest–Kolozsvár.
CSÁKI Á.
2009 Adatok a kálnoki református templom történetéhez, *Acta Siculica 2009*, 283–290.
HEREPEI J. – SZABÓ T. A.
1939 *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez,* I, *Fatemplomok és haranglábak* (gyűjt. Herepei János és Szabó T. Attila), Kolozsvár.
LÁNGI J. – MIHÁLY F.
2004 *Erdélyi falképek és festett faberendezések*, I–II, Budapest.
LÉSTYÁN F.
2000 *Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai*, I–II, Gyulafehérvár.
ORBÁN B.
1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, III, Pest.
TÜDŐS S. K.
2002 *Háromszéki templomvárak*, Marosvásárhely.

[42] Mivel a déli oldal támpillérjeinek téglaméretei azonosak a tornácnál felhasználtakkal, feltételezni lehet, hogy azonos korúak.

[43] Vö. ORBÁN B. 1869, 51; LÉSTYÁN F. 2000, 204.

Cercetări arheologice la biserica reformată din Calnic, jud. Covasna

(Rezumat)

În cursul anilor 2007–2008 s-au efectuat cercetări arheologice cu caracter preventiv la biserica reformată din Calnic, comuna Valea Crişului, județul Covasna. În cursul cercetărilor au fost deschise 12 casete, după care s-a efectuat supravegherea degajării stratului de umplutură din interiorul bisericii.

În urma rezultatelor cercetărilor arheologice s-a reuşit stabilirea fazelor de construcție a lăcaşului de cult, respectiv s-a ajuns la observația contrară celor afirmate de literatura de specialitate: biserica reformată este cel mai vechi edificiu eclesiastic din localitate.

Biserica formată din naos şi absidă pătrată construită în secolul al XIII-lea a fost transformată în secolul următor prin ridicarea unei abside cu închidere semicirculară şi sacristia alipită de ea. În secolul al XV-lea biserica a suferit o nouă transformare, naosul ei fiind îngustat şi alungit, respectiv pe fundația veche a fost ridicată o nouă sacristie care forma corp comun cu osuarul.

O altă transformare majoră a avut loc în secolul al XVII-lea când întreaga clădire a fost demolată (excepție făcând doar zona arcului de triumf) şi reclădită în forma sa actuală.

Ultimele transformări au avut loc la începutul secolului al XX-lea când a fost ridicat porticul şi contraforturile de pe latura sudică.

Archaeological researches made at the Calvinist church in Kálnok (Calnic, Covasna county)

(Abstract)

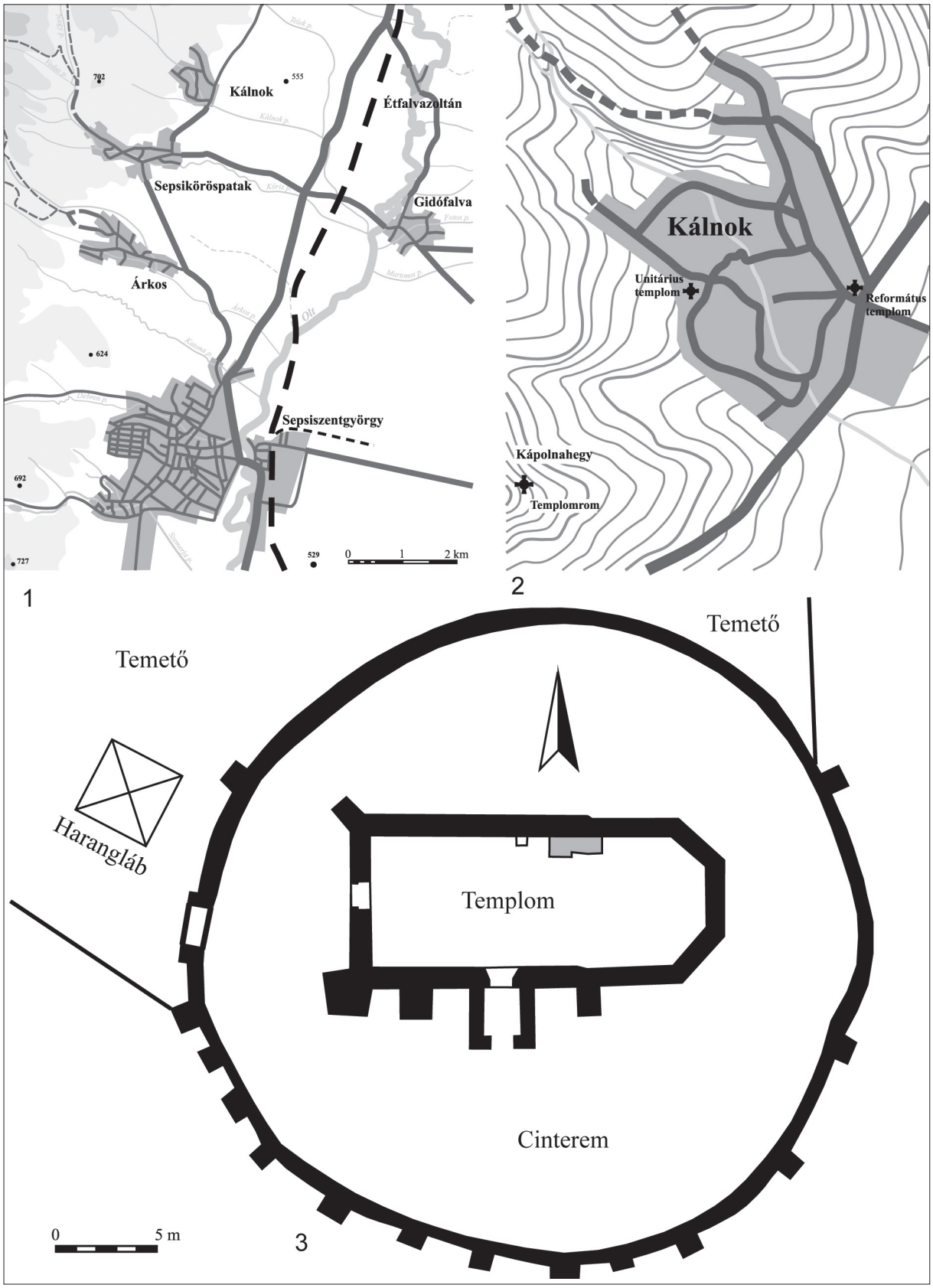
Between 2007–2008 preventive archaeological investigations were made at the Calvinist church in Kálnok (Calnic), Valea Crişului township, Covasna county. During the investigation 12 boards were opened followed by the supervision of the clearing of the filling layers from the church interior.

The results of the archaeological investigations made possible to set up the phases of construction of the church and it also revealed that, contrary to what the special literature asserts, the Calvinist church is the oldest religious edifice of the locality.

The church that consists of a nave and a quadrate apse was built in the 13th century and reconstructed in the following century by erecting an apse with semicircular closing and a sacristy attached to it. In the 15th century the church was again rebuilt, the nave was narrowed and lengthened; moreover, a new sacristy was built on the foundation of the old one which formed a common space with the ossuary.

Another major reconstruction took place in the 17th century when the whole building was demolished (except the area of the triumphal arch) and rebuilt in its actual shape.

The last reconstructions were done at the beginning of the 20th century when the portico and the arched counterforts on its southern side were built.

1. tábla **1.** Kálnok és környéke. **2.** Kálnok templomai. **3.** A református templom alaprajza

1

2

3

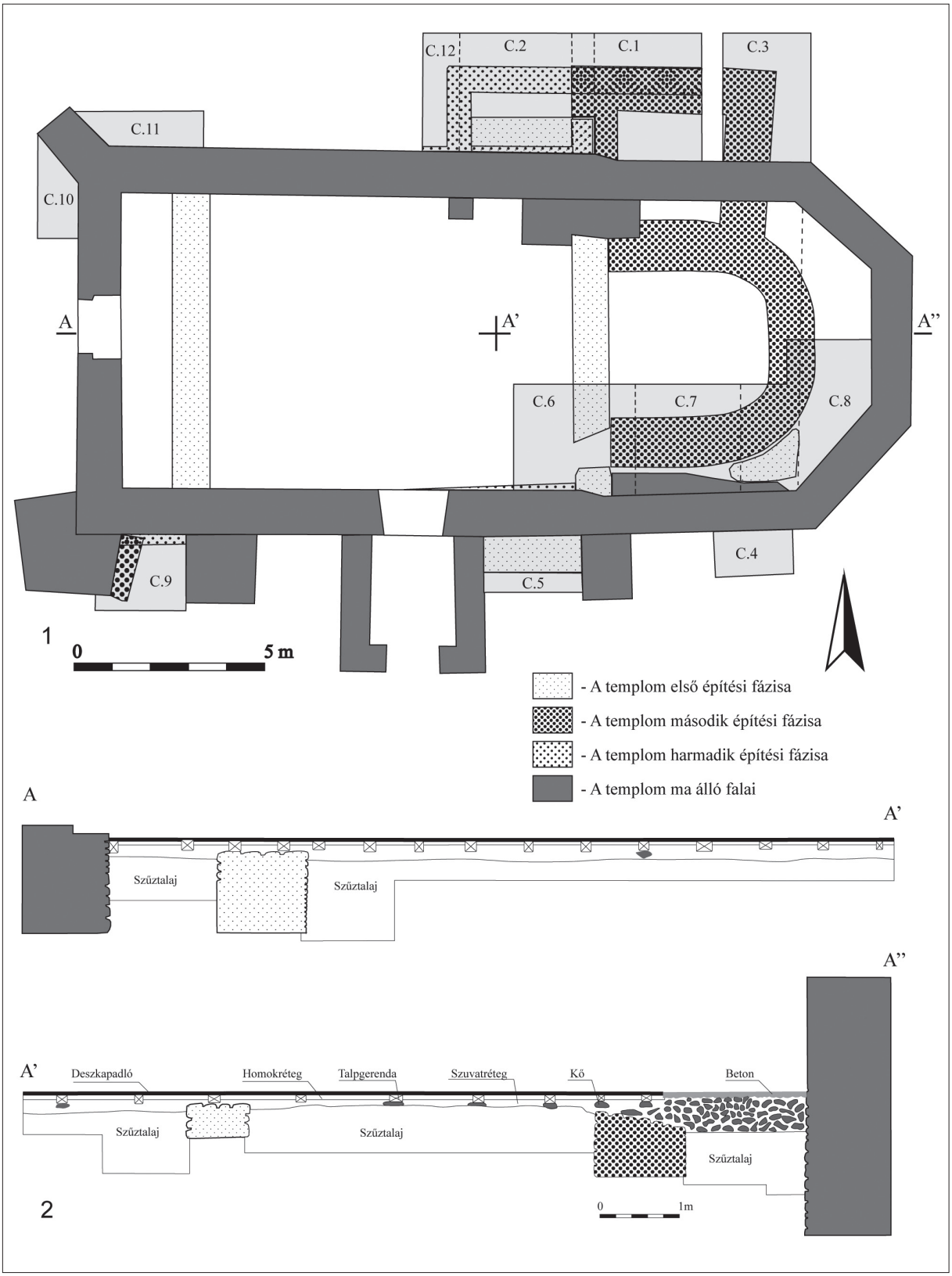
4

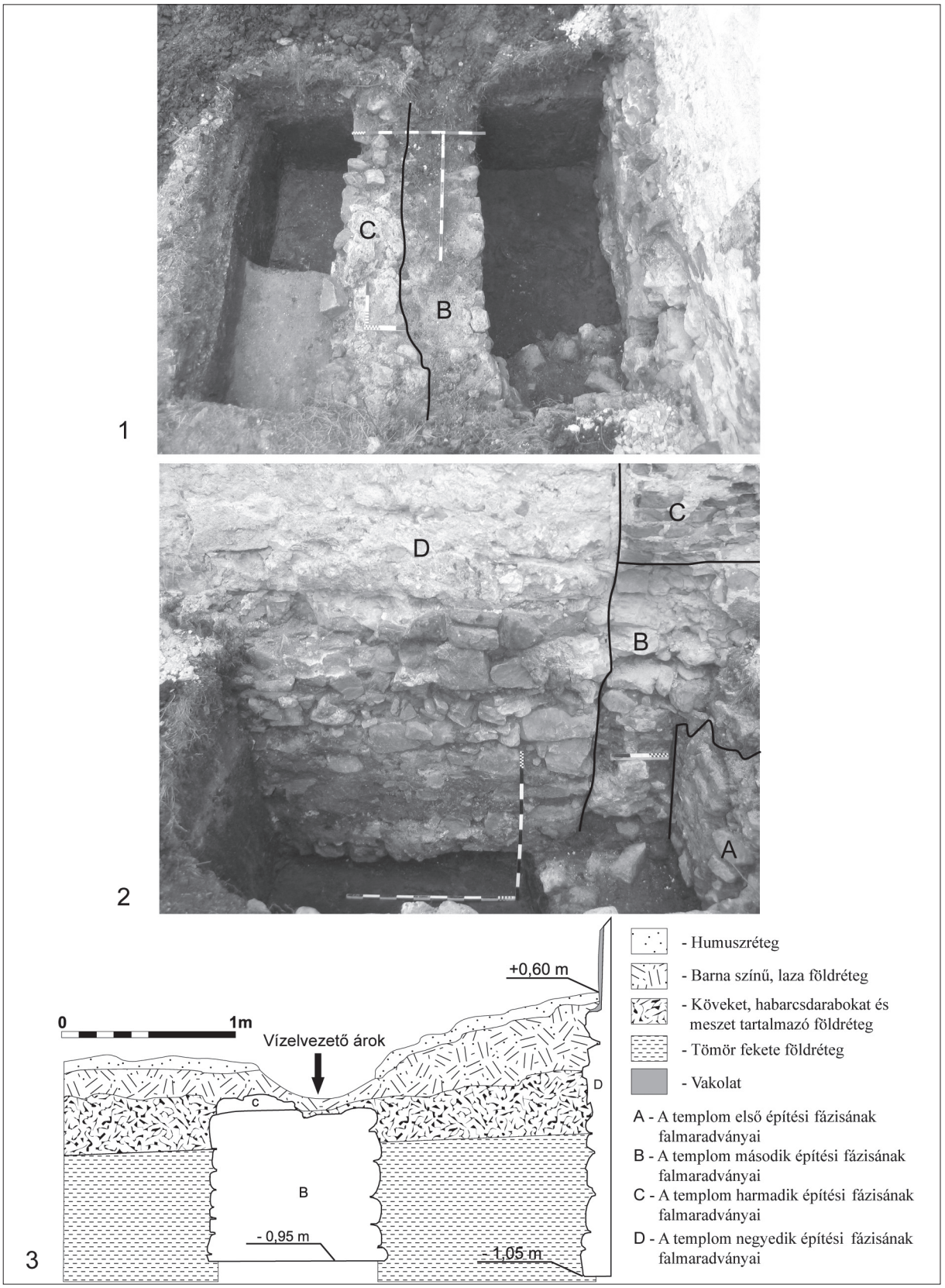
5

2. tábla

1. A fából ácsolt harangláb. **2.** A templom nyugati látképe.
3. A templom északi fala a hajót és szentélyt elválasztó téglaköpennyel és repedéssel. **4.** A cinterem bejárata.
5. A portikusz és a déli oldal támpillérei

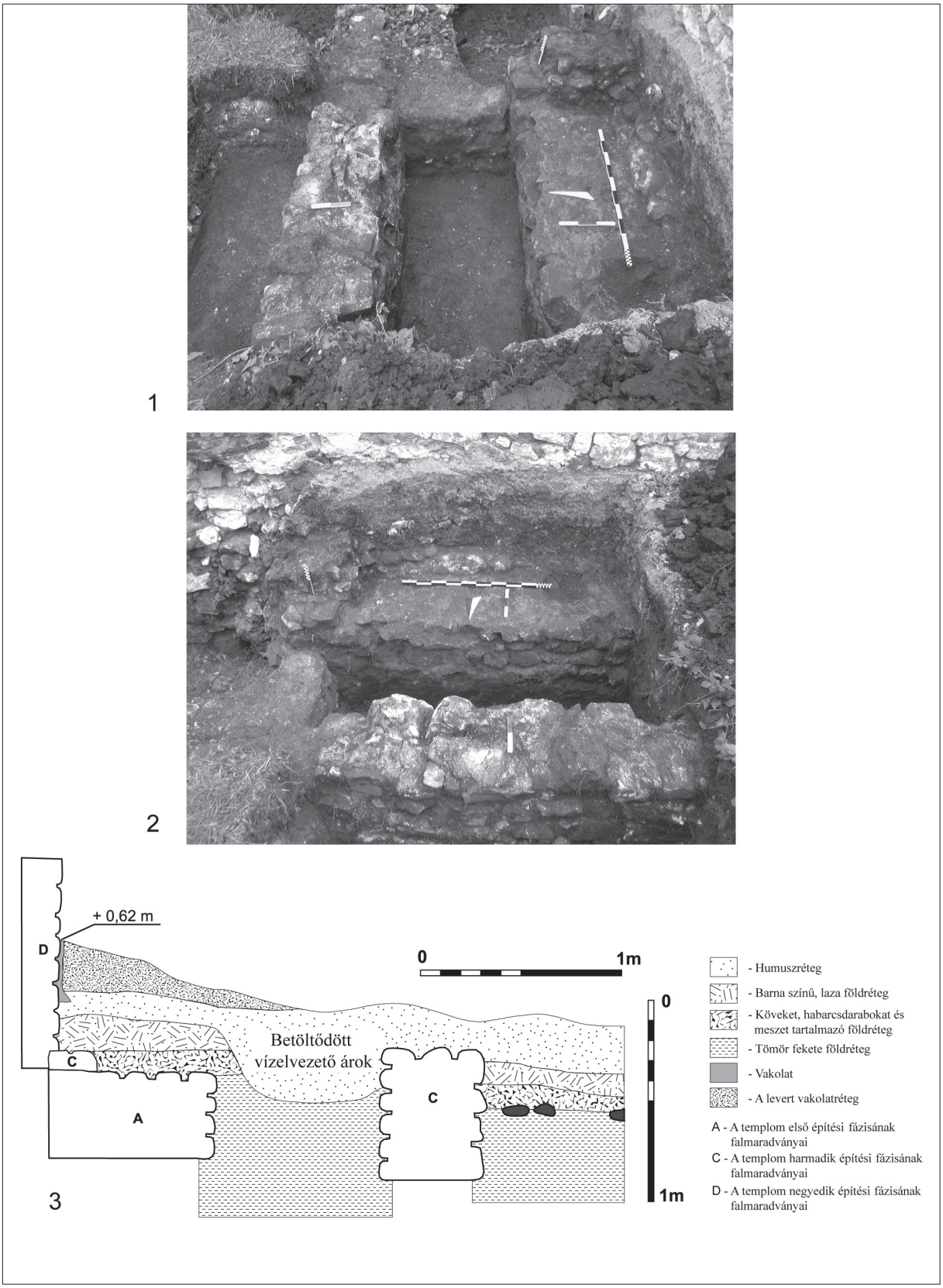

3. tábla **1.** A templom alaprajza a kutatási felületekkel. **2.** A templombelső rétegrajza

4. tábla

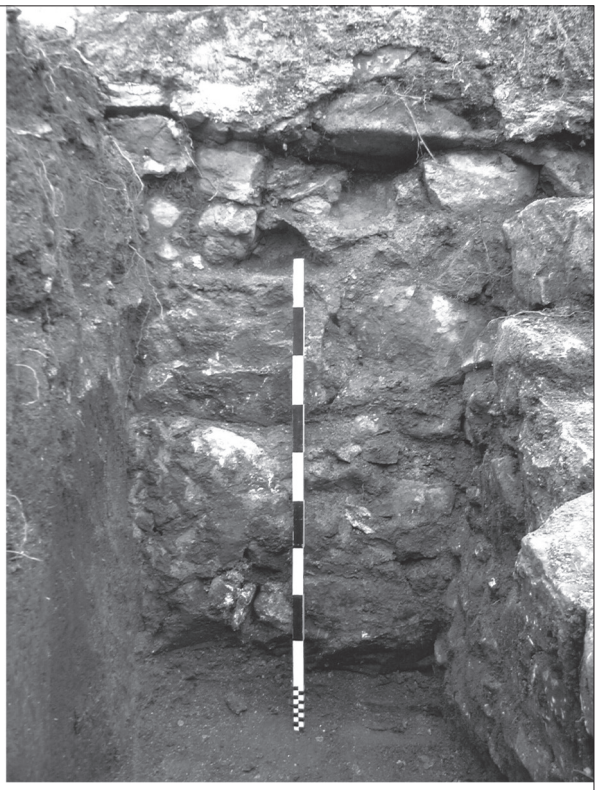
1. Falmaradványok az 1. felületben. **2.** Falszövet és falmaradványok az 1. felületben.
3. Az 1. felület keleti falának rétegrajza

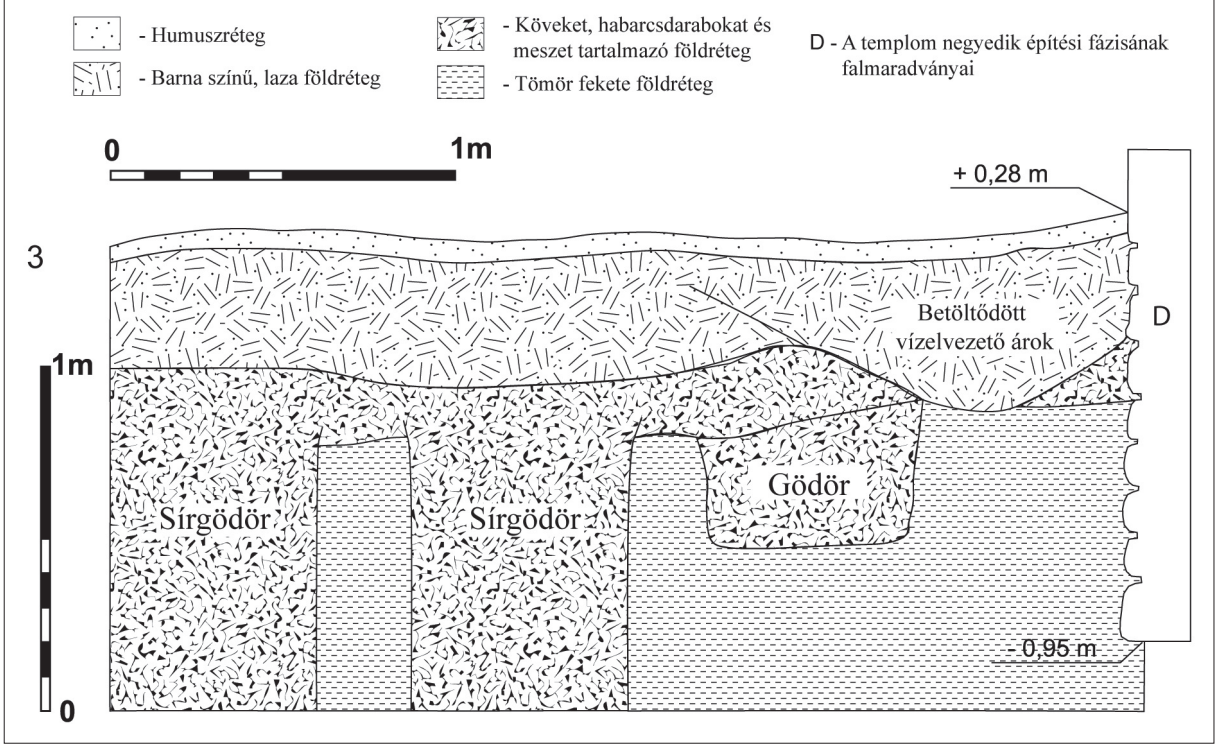
5. tábla **1–2.** Falmaradványok a 2. felületben. **3.** A 2. felület nyugati falának rétegrajza

1

2

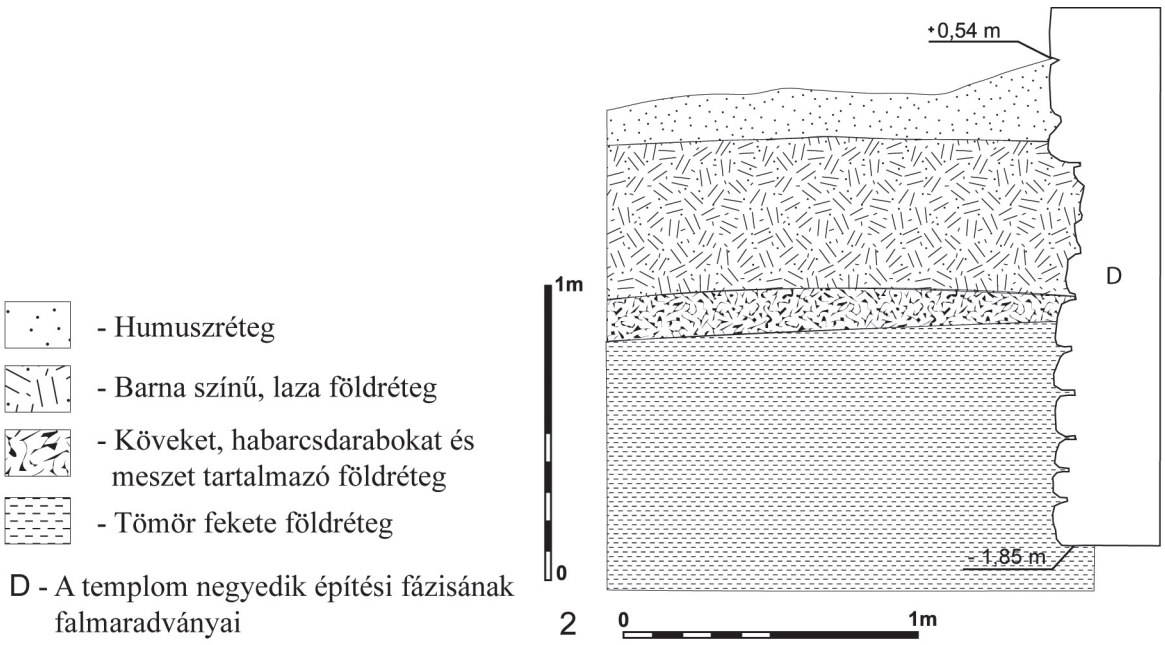
3

1. A korai sekrestye zárófala a 3. felületben. **2.** A szentély alapja a 3. felületben.
3. A 3. felület keleti falának rétegrajza

6. tábla

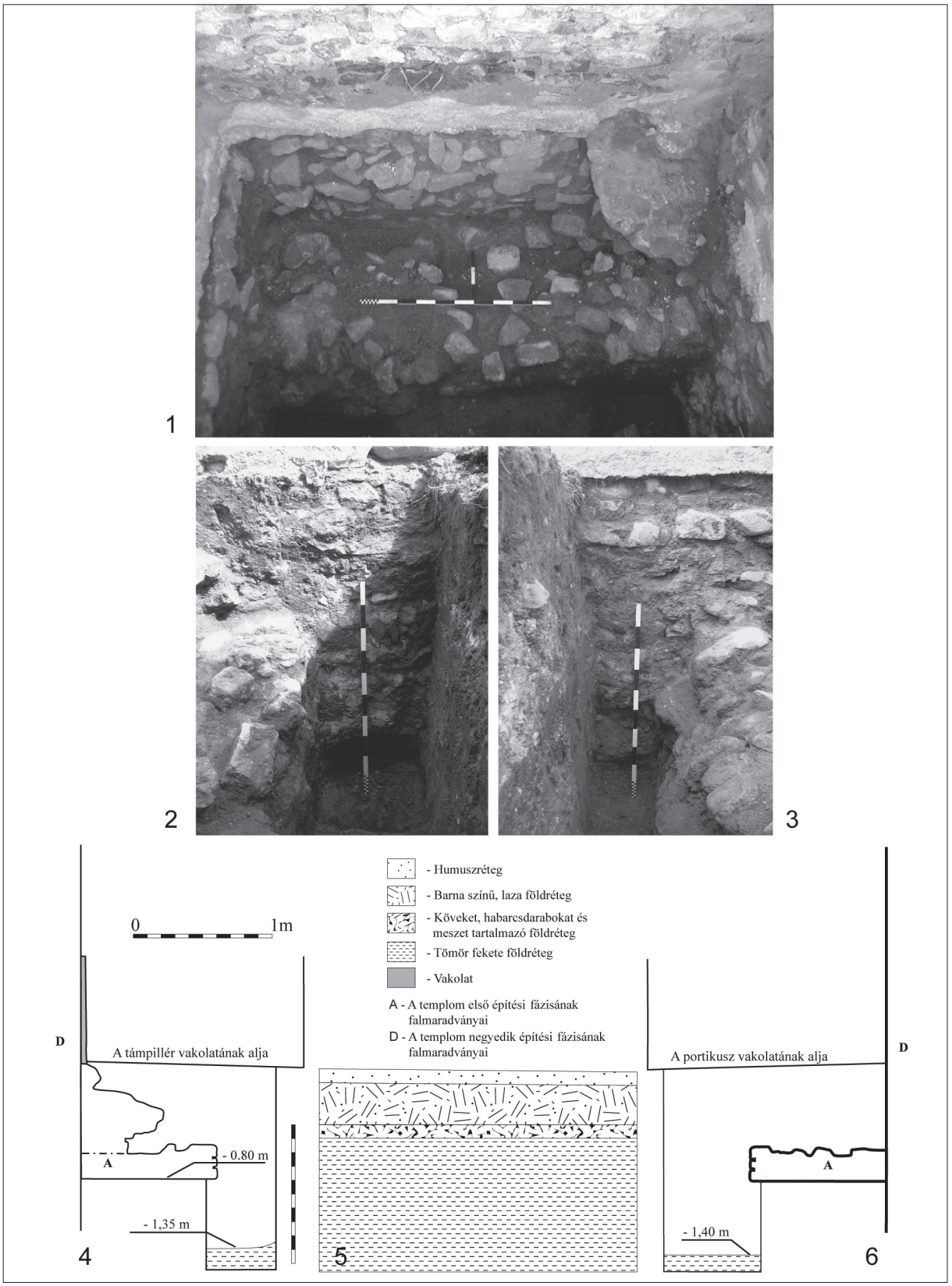

1

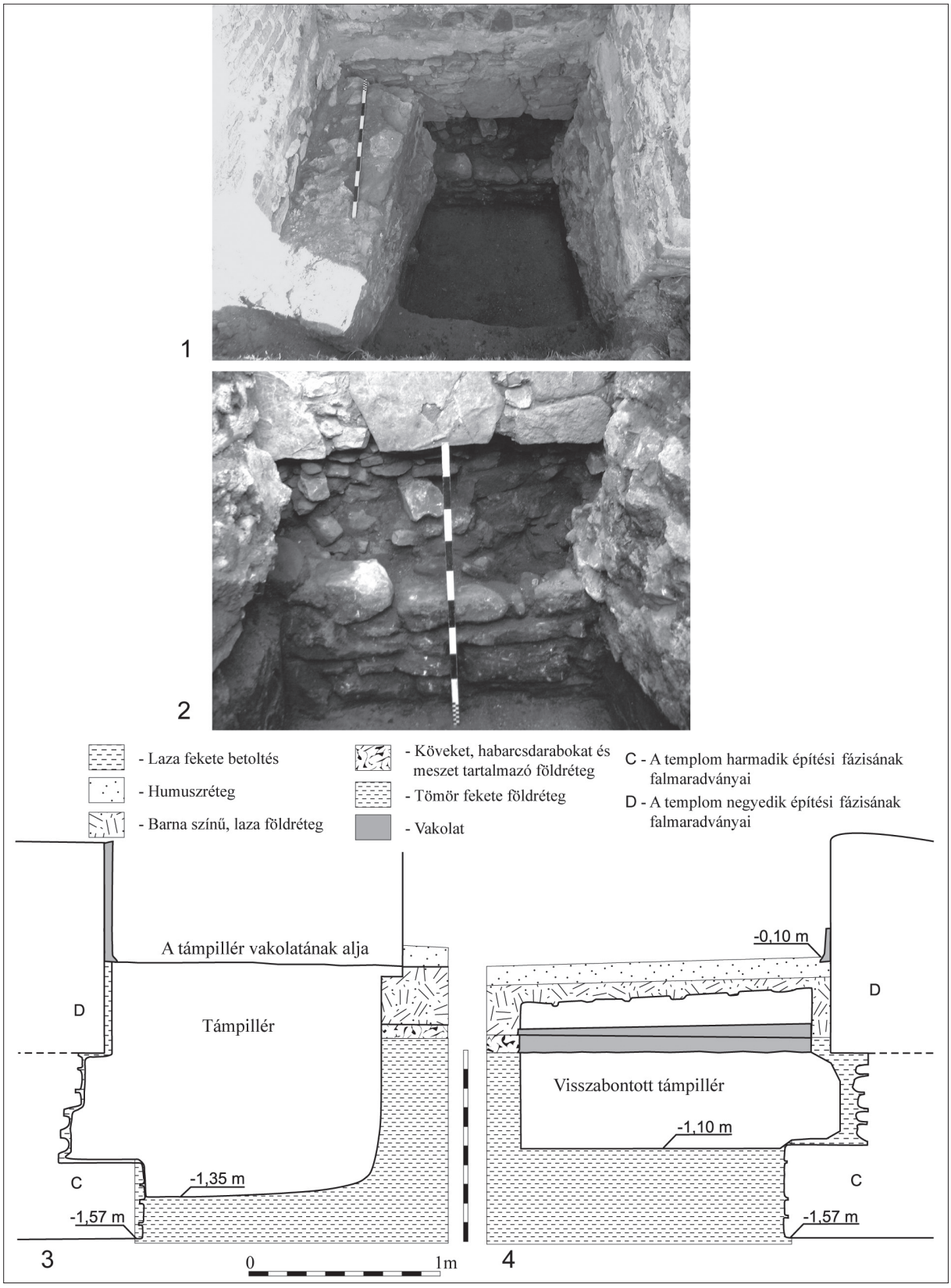
2

7. tábla **1.** Repedés a szentélyfalban a 4. felületben. **2.** A 2. felület nyugati falának rétegrajza

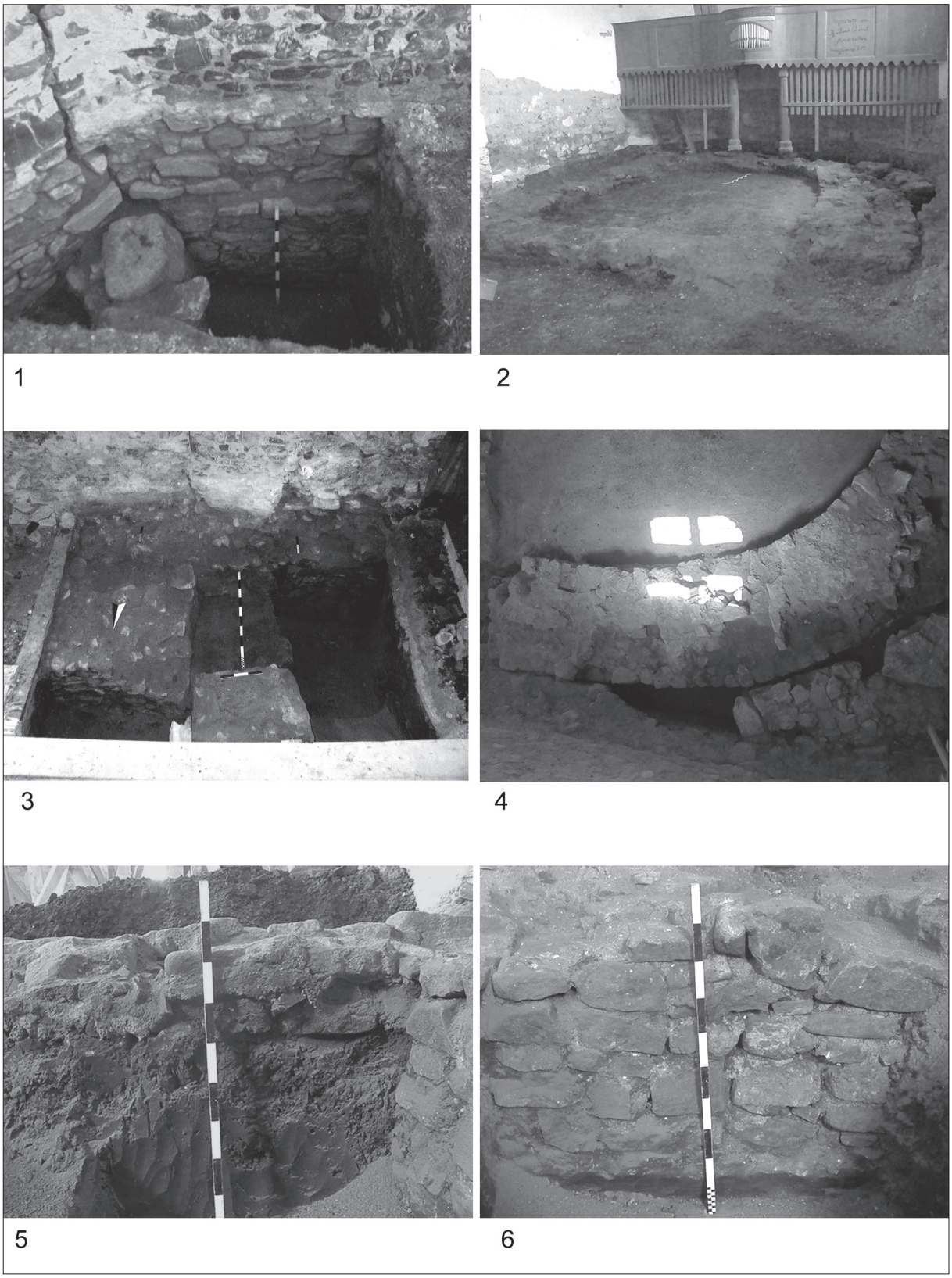
1. Falmaradványok az 5. felületben. 2. A támpillér alapja az 5. felületben. 3. A portikusz alapja az 5. felületben.
4. Az 5. felület keleti falának rétegrajza. 5. Az 5. felület déli falának rétegrajza.
6. Az 5. felület nyugati falának rétegrajza

8. tábla

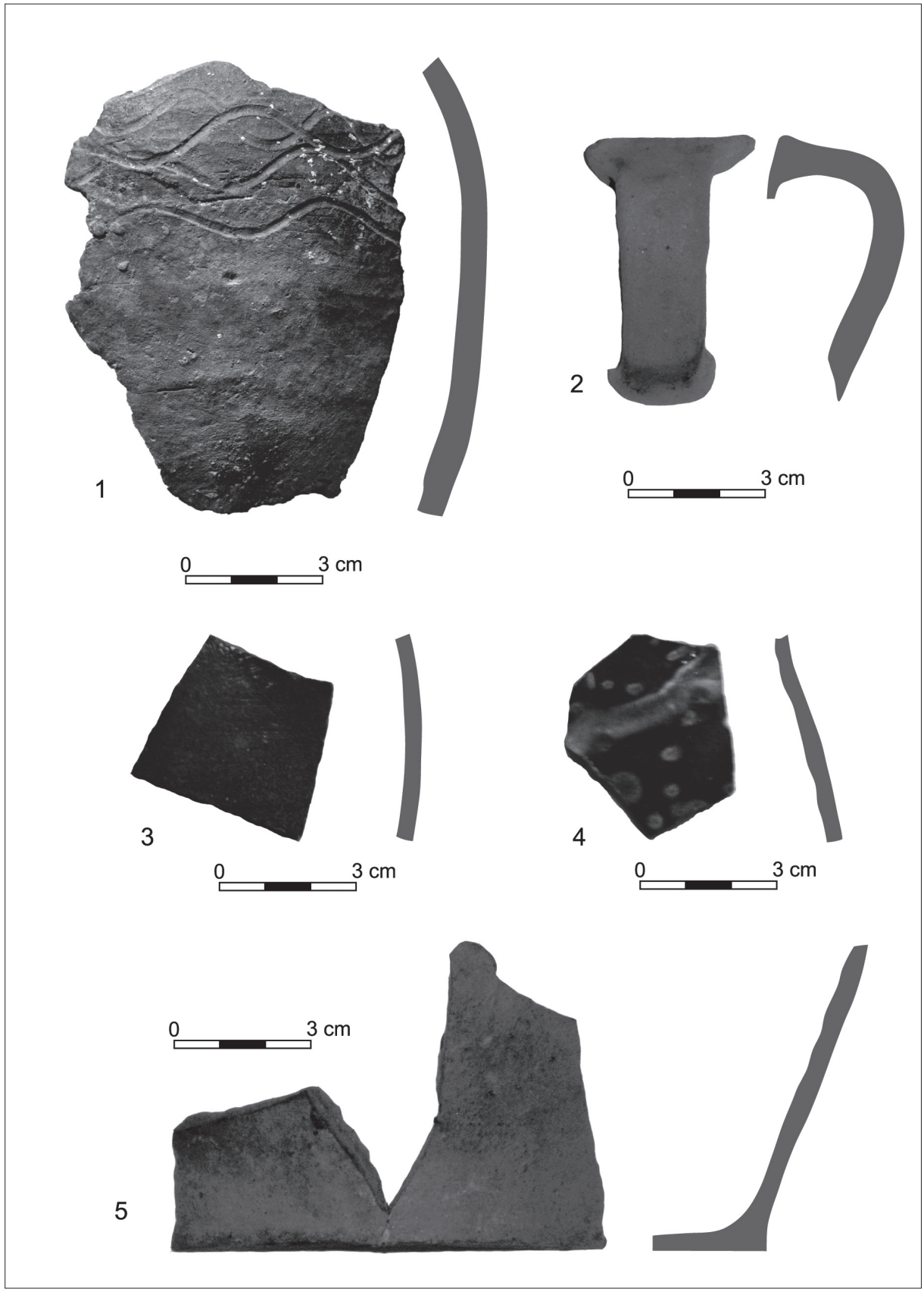
9. tábla

1. Korai támpillér maradványai a 9. felületben. **2.** A templomhajó alapja a 9. felületben. **3.** A 9. felület keleti falának rétegrajza. **4.** A 9. felület nyugati falának rétegrajza

1. A 10. kutatófelület. **2.** A félköríves szentély maradványai.
3. A diadalívlépcső és a félköríves szentély indítása a 6. felületben.
4. A félköríves szentély elforduló fala és a korai szentélyből fennmaradt falcsonk a 6–7. felületben.
5. A diadalívlépcső alapja. **6.** A félköríves szentély alapja

10. tábla

11. tábla Kerámialeletek

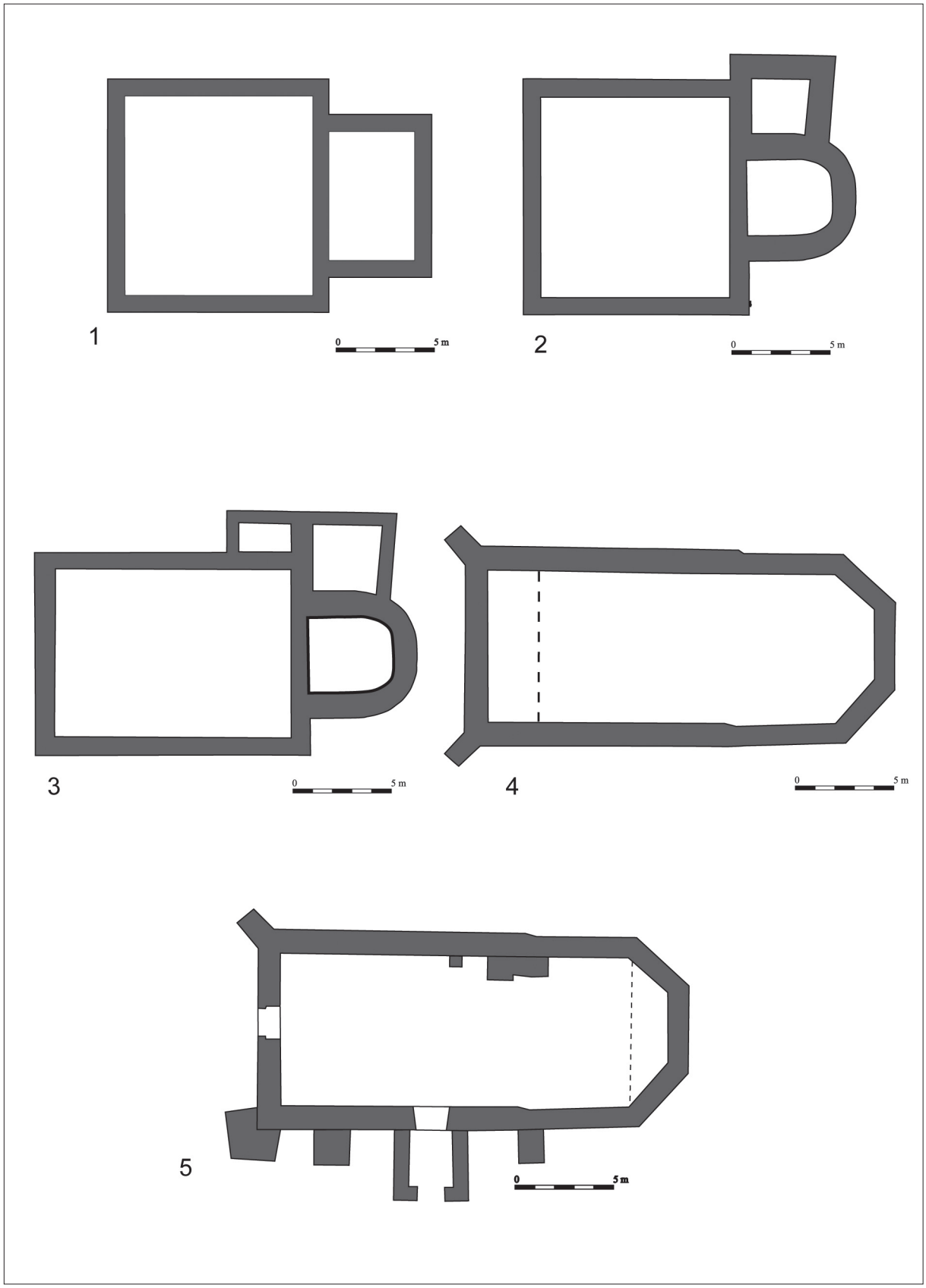

1

2

12. tábla **1.** Elfalazott ablak a templom nyugati falán. **2.** Elfalazott ablak a templom keleti falán

13. tábla A templom építési fázisai

Acta Siculica 2009, 283–290

Csáki Árpád

ADATOK A KÁLNOKI REFORMÁTUS TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

A sepsiszéki Kálnok település első fennmaradt írásos említését az 1332. évi pápai tizedjegyzékekben találjuk, *Kalnuk* néven.[1] 1477-ben *Kalnok* néven említődik[2], Ugyanezen a néven, 11 kapuval szerepel az 1567. évi adóösszeírásban.[3] A falu első középkori templomát a korábbi szakirodalom[4] a Kápolna-tetőn épült, Orbán Balázs idejében még 4 öl magasságú tornyú, másfél méter magasságban álló épülettel azonosította. A legújabb kutatás alapján azonban a ma álló rom, kései építmény, amelyet a Kálnoky család épített a rekatolizáció idején. A kőröspataki katolikusok használhatták, míg 1781-ben vissza nem kapták a falubeli templomot az unitáriusoktól. Az első katonai felmérésen (1769–1773) mindenesetre még „capelle"-ként szerepel *(1. ábra),* tehát még használatban volt, és csak ezt követően hagyhatták fel teljesen. Ez lehetett az a kápolna, ahová a 17–18. század folyamán a ferencesek és pálosok is bejártak. A kálnoki régi templom ezzel szemben inkább a falu központjában álló templom,[5] melynek építésére Tüdős S. Kinga szerint a 15. században kerülhetett sor.[6]

A fejedelemségkori katonai összeírások adatai alapján 1602-ben Kálnokon 11 lófő, 6 szabad székely és egy jobbágy családfő lustrált,[7] a következő családokból: Bedő, Nagy, Székely, Bedőházi (lófők), Ágoston, Varga, Balázs, Gál, Cziegze (szabad székely).

Közülük a Bedők emelkedtek ki, szerepük a későbbi századokban is meghatározó volt a falu életében. Egyik águk a 17. század elején a szomszédos Kőröspatakra költözött át. Ebből az ágból származhatott – Szabó T. Attila szerint – a többek között Erdély 1658. évi romlását nyomtatásban is megjelent históriás énekben elsiratója Köröspataki B. János mezőcsávási református pap.[8] Egy másik ág Erdővidékre származott el, 1637-ben a Bölönben lakó Bedő Pál miklósvárszéki jegyzőként említődik.[9] Utóbbi fia lehetett a hasonnevű Bedő Pál, akit 1689-ben az erdélyi unitárius egyház 12. püspökének választottak.

A család felemelkedése Bedő István nevéhez fűződik, aki még a székely gyalogok hadnagyaként 1602-ben nyerte el Báthori Zsigmond fejedelemtől a Lespoda nevű jószágot tartozékaival és a benne lévő királyi jogokkal együtt,[10] pár évvel később pedig már Háromszék főkapitánya és fejedelmi tanácsos (1606-ban) volt.[11] Nevét 1605-ben az erdélyi nemesség elöljárói között találjuk.[12] 1606-ban követséget viselt, egy évvel később Rákóczi Zsigmondtól új adománylevelet nyert felsőháromszéki birtokaira. 1612-ben Géczi András pártjára állott, a felségárulásért pedig a földvári csatát követően Báthori Gábor könyörtelenül kivégeztette.[13]

Vagyonát fia, Bedő István örökölte, aki Bethlen Gábor idejében is jelentős vagyonnal bírt. Béldi Kelemen háromszéki főkapitány jegyzi meg róla a fejedelemnek a székely állapotokról, az eljobbágyosodásról írott jelentésében: „Maga Bedő Istvánnak akkor is több jobbágya volt, most is én nálamnál több vagyon az székelyek között, őtet nem bántották érette, noha többire szabad székely volt".[14] A Kálnokon birtokos és jobbágyot tartó nemesek továbbá a Kálnoki család tagjai voltak. 1614-ben Kálnoki János 9, Kálnoki Benedek öt jobbágyot bírt.[15]

Az 1614-ben végzett székely katonai összeírás az említett ifj. Bedő István nemes mellett 17 lófőt, 2 gyalogpuskást és 15 ősjobbágyot említ.[16] A település társadalmi összetétele nem változott a következő két évtizedben sem. 1635-re fennmaradt a lófők

[1] EO, II, 393.
[2] SzOkl, III, 98.
[3] ORBÁN Balázs 1869, 51.
[4] Uo., és ennek alapján LÉSTYÁN Ferenc 2000, 204.
[5] BORDI Zsigmond Lóránd – MÉDER Lóránt László 2009.
[6] TÜDŐS S. Kinga 2002, 125.
[7] SzOkl Ús, IV, 67.
[8] SZABÓ T. Attila 1931, 136–138.
[9] SÁL, Fond 74, Fasc. XXVIII, 122.
[10] FEJÉR Tamás – RÁCZ Etelka – SZÁSZ Anikó 2005, 516.
[11] PÁLMAY József 1901, 58–59; TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 24.
[12] SzOkl Ús, VI, 12.
[13] Segesvári Bálint történeti feljegyzései szerint: „[1612] 16 Octobris... Bedő Istvánt harmadszor megfogák, és Szebenben gyűlés lött, s az fejét elüték törvény szerént; harmadnapig hevert az teste az szebeni piacon". PATAKI József 1990, 146.
[14] SzOkl Ús, IV, 213.
[15] Kálnoki Jánosnak 1614-ben 9 helységben összesen 69, Kálnoki Bálintnak összesen 27 jobbágya volt. (BALOGH Judit 2005, 164.)
[16] SzOkl Ús, IV, 408.

korábbi száma, a függőségben élők között pedig két visszaszerzett jobbágyot vettek számba.[17] Bedő Máté mellett ekkor egy újabb név szerepel a kálnoki nemesek között. A szentkirályi Kis családból Antal[18] és András 1616-ban[19] kaptak lófőséget[20], majd ugyancsak Bethlen Gábor fejedelemtől kapott armális levelet apjával, Kis Lukáccsal együtt Kis János is, aki Kálnokra házasság révén telepedett át.[21] A Kálnokra betelepedők között találjuk továbbá a gidófalvi származású Csulak Balázst.[22]

Az 1665–1677-ben felvett adózási jegyzékekben[23] a II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata során tatár rabságba került Bedő Máté mellett két nemes szerepel, az egész-, illetve a félekés gazdák száma 8–9, illetve 4–5 között változott, a falubírói hivatal viselésének függvényében.[24] 1670 körül a sepsiszéki nemesek, lófők és gyalogpuskások számbavételénél Kálnokon egy nemest és kilenc lófőt,[25] egy évtizeddel később több mint 20 lovast[26] és három gyalogot[27] írtak össze. 1683 őszén, a bécsi hadjáratot követően pedig 23 lovas[28] és négy gyalog[29] lustrált fiaikkal együtt.

Az említett összeírásokban nem szerepelnek a függőségben élők. 1694-ben Bánffy György erdélyi főkormányzónak Nemes Tamás sepsiszéki alkirálybíró azt jelentette, hogy „Kőrispataknak és Kálnaknak nagyobb részit Kálnaki Sámuel Uram ő kegyelme bírja”,[30] akinek itteni birtokain 1703-ban 10 jobbágyot írtak össze.[31] A *Conscriptio Carolina* összeírás (1721) adatait idézve Benkő József egy armálist, 27 lófőt és gyalogost, 19 jobbágyot, 1 zsellért, 1 kóborlót említ Kálnokon.[32]

„Vallás fölött egymás között nem nyugható Kálnok
Mivel az kisebb részinek gondolatja álnok
Vagyon immár mindeniknek külön két templomok
Kegyesség gyakorlásban nem igen finumok.”

Így jellemzi Háromszék falvairól írott gúnyversében a kálnoki felekezeti állapotokat a 17. század derekán gidófalvi Szonda Tamás.[33] A reformációt követően ugyanis Kálnok lakossága unitáriussá vált, és ez a felekezet a 17. század közepéig bírta a település középkori plébániatemplomát. Lelkészeit, valamint iskolamestereit név szerint csak I. Rákóczi György idejéből ismerjük, így 1635-ben István deák, 1646-ban Mihály János volt az iskolamester.[34]

A település Keserűi Dajka János református püspök 1619. évi háromszéki egyhá zlátogatása és térítése ellenére is megmaradt unitáriusnak, ugyanakkor ezt követően kezdetét vette az a folyamat, melynek eredményeként a reformátusok szűk fél évszázaddal később már számbelileg is meghaladták az unitáriusokat, és a „maior pars” elve alapján magukénak követelték az addig közösen használt templomot.

A helybéli reformátusok lelki gondozását vállaló bejáró pap fizetéséről már Bethlen Gábor fejedelem gondoskodott.[35] 1637-ben Geleji Katona István református püspök tartott vizitációt Háromszéken, az itteni felekezeti viszonyokról szerzett tapasztalatait 1640-ben levélben közölte a fejedelemmel: „...Háromszéken Árkoson, Köröspatakon, és Kálnokon ugyan felesen religiónkra térni [nem akarnak – Cs. Á.] és immár alkalmas üdőtől fogva praedikátorokat jártatok be renddel közéjök, szaporodnak istennek hála, de a nagyobb rész felette igen fenekedik reájok, szidalmazzák, káromolják, fenyegetik, s minden bosszúsággal illetik őket, noha meghagytam, hogy inquiráltasson a senior felőle. Nágod méltóztatnék őket protectioja alá venni és egy erős proetectionalist nekik adni, hogy a melylyel el legyenek... Mely ha lenne: kegyelmes uram, rövid időn praedikátorokat szállíthatnánk be közzijek, s a szerint az úristen megvilágosítná a többit is, nagy három roppant helyek azok kegyelmes uram”.[36]

Néhány évtized múlva Béldi Pálról, a székelyek főgenerálisáról panaszkodnak az unitárius kálnokiak, akik az ő „közbenjárásának” tudják azt, hogy 1666-ban fejedelmi biztosok[37] a helybéli többségnek,

[17] SzOkl Ús, V, 75–77.
[18] Egy szentkirályi Kis Antal 1591-ben még vajdai jobbágyként említődik. (FEJÉR Tamás – RÁCZ Etelka – SZÁSZ Anikó 2005, 413.)
[19] Egy más adat szerint Báthory Gábortól 1611-ben nemességet kapott Kis András korábbi testőrgyalog. (SzOkl, VI, 138.)
[20] VASS Miklós, dr. 1900, 546.
[21] SzOkl Ús, V, 61.
[22] Uo., 66.
[23] BARABÁS Samu 1894, 596–620.
[24] Bedő György iskolamestert az adózók, a fél ekés gazdák közé sorolták 1667-ben. (Uo., 616.)
[25] SzOkl Ús, VII, 194.
[26] Uo., 306. Közülük hárman Kálnoki Sámuel, egyikük pedig Kálnoki Farkas szolgái voltak.
[27] Uo., 334.
[28] SzOkl Ús, VIII, 146.
[29] Uo., 214.
[30] SzOkl Ús, IV, 334.
[31] TÜDŐS S. Kinga, 1998, 102.
[32] BENKŐ József 1999, 101–105.
[33] APOR Péter, br. 1903, I, 505; CSÁKI Árpád 2006, 217.
[34] COROI Artur 1998, 21.
[35] „Vagyon beneficium mellyet Praedikátor számára conferált volt boldog emlékezetű Fejedelem Bethlen Gábor fl. 28., mellyet mostan Felséges Urunk Camerájából fizetnek Tiszt. Püspök Urak kezibe s ő Kglme administrállya.” (KOLUMBÁN Vilmos József 2005, 131.)
[36] ÖTVÖS Ágoston 1859, 204. (Geleji Katona István püspök I. Rákóczi György fejedelemnek írott leveléből, Gyulafehérvár, 1640. szeptember 4.)
[37] A fejedelem által kijelölt biztosok egyike polyáni Mihálcz Ferenc volt, az ő kinevezéséről lásd SzOkl Ús, IV, 309.

a reformátusoknak ítélték a templomot. Idézzük a jegyzőkönyvet: ...*Az Kálnoki templomunkat Béldi Pál vette volt el connumeratione mediante, az reformátusok kettővel találtatván az unitáriusoknál többen; az mikor is az unitárius papok bémenvén az templomban az mellyet akkor a ref. akartak elvenni, az reformátusokat nem akarták béereszteni, mellyért is Béldi Pál az unitárius papokat országh eleiben convocáltatta és hét esztendeigh hurcolván toties quoties jelen kellet lenni az országh gyűlésében mind véghigh.*[38]

A kálnoki templom ügye az országgyűlés elé került , és csak 1673-ban zárult le. Hidvégi Nemes János erről a következőket jegyezte fel naplójában: „1673. Augusztus 16. Mentem az kálnoki templom felől való contraversiának eligazítására, holott vannak comissariusok Daczó János, Daniel István, Domokos Tamás és Czakó Dávid uramék. A templom resignáltatott az orthodoxa religion valóknak, mivel azok voltak potiorb parsok!"[39] Az unitáriusok temploma egy évvel később, 1674-ben vargyasi Daniel István udvarhelyszéki főkirálybíró támogatásával épült fel. Ugyanő feleségével együtt több ízben kegytárgyakat is adományozott az egyháznak.[40]

A reformátusoknak ehhez mérhető patrónusuk nem volt. A kálnoki filiáját képező kő röspataki egyházat a Kálnoki család nemesi ágához tartozó Kálnoki Farkas[41] és felesége támogatták, templomépítésükhöz jelentős mértékben járultak hozzá, mint azt az 1735-as évi egyházlátogatás jegyzőkönyve megerősíti: „…Néhai bolog emlékezetű Kálnoki Farkas uram építetett volt egy templomot az Köröspataki Református embereknek, mellynek mind ez ideig ugyan tekintetes Kálnoki Farkasné asszonyom, az Relicta viselte gongyát, úgy hogy visitatio alatt nem volt".[42] A kálnokihoz és a kőröspatakihoz hasonlóan a család az árkosi református egyházat is patronálta: 1741-ben az egyházlátogatási jegyzőkönyvek megemlékeznek arról, hogy „a templombéli székeket csináltatta az ecclesia, három széken kívül, néhai tekintetes nemzetes Kálnoki Farkasné asszonyom költségivel".[43] A Kálnokiakon kívül a 18. század első felében az árkosi Benkő családot találjuk a jótevők, kegytárgyakat adományozók között.[44] 1742-ben „néhai tekintetes nemes Mikó Ferenc" által a kálnoki egyház javára tett 10 forintos adományt említik a vizitációs jegyzőkönyvek[45].

A reformátusoknak odaítélt templom 17–18. századi állapotáról kevés írott adattal rendelkezünk. A Sepsi egyházmegye levéltárának 17. századi jegyzőkönyvei[46] 1945-ben elpusztultak, vizitációs jegyzőkönyveit csak 1728-tól ismerjük. A kálnoki egyházközség levéltárának legkorábbi fennmaradt darabjai is a 18. század közepétől kezdődnek, ezek közül is legkorábbi az 1742-től kezdődően vezetett *Diarium*[47]. Anyakönyveit 1760-tól vezették.[48]

A hagyományra hivatkozva írja Kovács Imre, hogy a templomnak még 1666-ban sor került a kijavítására.[49] Ugyancsak a hagyomány szerint az újonnan felépült unitárius templomba került át innen 1674 után a festett kazettás mennyezet.[50]

Templomjavításra való készülődést sejtet az 1742-ben Szőcs Boricza által adományozott 15 forint összeg, amelyet a többi, kamatra kiadott pénzzel együtt (összesen 42 forint) az egyház építésre szánt.[51] 1749-ben Vaska József megyebíró az erre a célra felhasznált „feles erogatioi"-ra hivatkozva számolt el az eklézsia pénzével a vizitáció előtt, anélkül azonban, hogy a munkálatokról, a ráfordított összegről pontosabban beszámolna.[52]

A fennmaradt 19. századi jegyzőkönyvek ugyancsak tartalmaznak javításra vonatkozó adatokat. Az 1840-es évek elején, gidófalvi Vitályos János lelkész idejében a romladozott templom alapos felújításra szorult. Az eklézsia anyagi lehetőségeit meghaladó munkálatok költségének előteremtésére az egyház gyűjtési engedélyhez folyamodott, 1843. augusztus 6-án pedig megválasztotta a kéregető biztosokat gyalogkatona Kovács László és ifj. Bedő Sámuel személyében.[53] Az adakozások nem maradnak el, egy évvel később például 618 forint gyűlt kötlevelek révén csak erre a célra.[54]

Párhuzamosan a templom körüli fal javítására is sor került. 1850. március 17-én a két ölnyire kibontott kerítés mező felőli részén behatolva sertések és marhák

[38] EUEGyL, *Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1732*, 212. Az adatokért Molnár B. Lehel levéltárosnak tartozom köszönettel.

[39] TÓTH Ernő 1902, 538. (Idézi VARGYASI DANIEL Gábor 1908, 40–41.)

[40] A Daniel család tagjait a 18. század végén folyamán is gyakran említik donátorokként, így például 1788-ban Daniel Györgyné Horváth Borbálát.

[41] Kálnoki Farkas 1685–1689 között a fejedelmi tanács ülnöke volt. (TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 360.)

[42] KOLUMBÁN Vilmos József 2005, 183.

[43] Uo., 50.

[44] Benkő Raphaelné Székely Sára mindhárom (Árkos, Kálnok, Kőröspatak) egyházközség számára több ízben tett adományokat.

[45] Uo., 132.

[46] Juhász István 1942. évi felmérésekor az egyházmegye levéltárának jegyzőkönyvei 1668-tól kezdődtek. (JUHÁSZ István 1947, 138.)

[47] KREkL, I/15.

[48] Jelenleg lásd SÁL, Fond 105/41.

[49] KOVÁCS Imre 1936.

[50] LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc 2004, 45.

[51] KOLUMBÁN Vilmos József 2005, 132.

[52] Uo., 133.

[53] KREkL, I/10, 24.

[54] Uo., 48.

tettek kárt.[55] 1853-ban több mint 30 személy vett részt az eklézsia számára történő téglaszállításban.[56]

Ilyen előzmények után 1854 tavaszán kezdődtek meg a templom felújítási munkálatai és 1855-re be is fejeződtek. A jegyzőkönyv szerint: *...annyira mentünk, hogy oly megrongyollott templomunkat, mihez hasonló környékünkbe nem volt, 1854-ben kívül belől kijavítottuk, meg vörösítettük, egy egészbe ujj Tornátzal a déli ajtónál elláttuk, mit is özvegy Intze Andrásné Henter Zsuzsánna asszony egy vitorlás gombbal ajjándékba fel ékesített...*[57]

Ekkor, 1854-ben kerülhettek a templomba a megerősítést szolgáló vaskapcsok is (összesen 21 darabot rendelt az egyház). Továbbá a mennyezet megbomlott stukatúrája is kijavíttatott, a cintermet kipadolták.[58] A templom tornácának cserefából való építését Koré Bálint és Kováts István mesteremberek végezték, a Vitályos János helybéli lelkésztől *kölcsönkért* három szál cserefa felhasználásával.[59]

A bomlásnak indult kőkerítés kijavítására ugyancsak 1858-ban kötött szerződést az eklézsia árkosi Sándor József mesterrel, úgy, hogy *...a mostani kaput lebontsa s bolthajtással egy kielégittő kapu emel, t.i. arra a magasságra, ahol a megye egy helyt kimutassa és méri, úgy is ahol eredeti magossága meg vagyon a vasnak – a hol pedig a kőfal úgy meg van romolva hogy ujj kirakást igényel azt ...ujjbol rakja*.[60] Mindez 1858 szeptemberére nagy megelégedésre meg is valósult[61] *a legnagyobb szorgalmatossággal*, egy évvel később azonban a kőfal összedőlt.[62] 1859-ben a 64 német öl hosszú *kővárat* másfél öl magasságban újrarakatták, a várkaput alapjából, további két öl hosszú falat is alapjából megépítettek, cseréppel fedve a kaput. Ugyancsak ebben az évben került sor a templom kimeszelésére, valamint a stukatúra újabb kijavítására is. Továbbá egy kétfelé nyíló, egy német öl szélességű deszkakaput készíttettek.[63]

A templom újabb javítására a Kálnokon 1872-től kezdődően szolgáló gidófalvi Csiszér Zsigmond lelkész idejében került sor. Erről 1880 márciusában határozott az egyháztanács, ekkorra a templom déli oldala repedt meg. A munkálatok elvégzésére előbb kőröspataki lakatos Költő Bálinttal és segédjével, kálnoki Vasak Sámuellel kötöttek szerződést 30 éves jótállás alatt a templomnak vas kulcsokkal való megerősítésére, majd ugyanazon év májusban a Háromszéken több helyen is dolgozó Gräigler Péter kőművesmesterre bízták a munkálatot. A pallér az egész templom újrafedését és bodoki cseréppel való cserepezését, a stukatúrázást, a templomnak kívül-belül való lemeszelését, a tornác lebontását az egyetemes falakig, a várkapu kijavítását ajánlotta.[64] Októberre a kőművesmunka elkészült, az asztalosmunkát pedig Tamási István mesterre bízták, úgyhogy *az alsó padlás alá a gerendákot az egyház adja, az egész templomot vízszintesen kigyalult deszkákkal padolja, a megjelölt rajz szerint készült székeket és padokat cserefa színre lefesse, a templom és várkapu ajtajai kijavítsa, a tornác alsó padlását a templomhoz hasonlóan elkészítse, a templom padlására feljáró ajtót csináljon*.[65] Az 1883-ból való szószékkorona ismeretlen mester munkája, készítőjének 40 forintot fizetett az egyház.[66]

Ugyanebben az időben készült el a templom új orgonakarza ta is.[67] Orgonája a templomnak már korábban is volt, 1832 körül vásárolta az egyház,[68] 1852-re azonban már meghibásodott.[69] Javításával 1858-ban Czirjék Lajos zabolai református iskolamestert bízták meg, 1866-ban zaláni Kolcza Tamás javította. Dávid István adatai szerint 1872 áprilisában az orgonát Johann Dörner építette át.[70]

A templom a 20. század elején a déli portikusz felépítésével nyerte el mai alakját, utolsó javítására 1966-ban került sor. Nem valósult meg azonban az oly hőn áhított kőtorony felépítése, amelyről még 1856-ban határozott az eklézsia. Ezzel kapcsolatban Vitályos János pap a következőket jegyezte fel: *...az Isten adja hogy légyen Kálnokon is az a mi soha még nem volt, azaz egy torony, hogy ez meg lészen Isten jóvoltából – hiszem – hogy is ne hinném, hogy ezt megteszi az a nép, mely úgy szereti gyakorlani az Isten házát mint ez... Isten adja hogy ha nem én is, de valaki írhassa bé ebbe a jegyzőkönyvbe a Torony épittést is...*[71]

A 17. század végén, 18. század elején épült haranglábról[72] az egyházi levéltár jegyzőkönyveiben

[55] Uo., 56.
[56] Uo., 62–63.
[57] Uo., 74.
[58] Uo., 98.
[59] Uo., 73.
[60] KREkL, I/10, 100.
[61] A kőfal kapujának felirata: *Uj. 1858ba. Nyissátok meg nékem az igazságnak kapuit hogy azokon bémenvén dicsérjem az urat. Solt. CXVIII: V. XIX. Incze János idös: M. Bíróságába*.
[62] KREkL, I/10, 100.
[63] Uo., 109.
[64] KREkL, I/18, 113.
[65] Uo., 119.
[66] KREkL, I/16.
[67] Felirata: *Ujítatott 1880. ifj.Bedő Dániel fáradhatatlan megyebírósága alatt*.
[68] *Az Kálnaki Evangelica Eklézsiának tiszta jószívűségiből ajánlott amikor az orgonát épitették annak felsegéllésére 3rom rh fr. Tott Sámuel... 1832 7ma Aprilis*. (KREkL, I/15, 64.)
[69] KREkL, I/18, 66.
[70] DÁVID István 1996, 86.
[71] KREkL, I/18, 77.
[72] Az erdélyi haranglábakról lásd továbbá SZINTE Gábor 1913; SZŐNYI Ottó 1933, 155, 230; TÓTH János 1961; MNL, II, 462–467; BALOGH Ferenc 1983, 32–42. A Háromszéken mai napig álló haranglábak közül legrégebbi az 1668-ban épült ⇒

1740-ből való a legkorábbi adat, ekkor kisebb javítást szenvedett.[73]

1759-ben „fából csinált és zsendellyel fedett" építményként jegyzi fel a vizitáció,[74] 1765-ben már két harang volt benne. Ezek közül a régi már 1592-ben említődik egy tanúvallatás kapcsán.[75] A két felekezet által közösen használt harangból[76] 1766-ban fizették ki a reformátusok az unitáriusok részét 25 forint értékben,[77] ebből utóbbiak 1773-ban öntettek új harangot 208 forinton, Tartler János brassói mesterrel.[78] A reformátusok kisebbik harangja 1761-ben készült.[79] A régi elhasadva, 1775-ben újraöntötték,[80] akárcsak a kisebbiket 1791-ben.[81]

1800-ban az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint „Vagyon egy fából csinált és zsendellyel fedett harangláb, küljel a kerítésen dél felől".[82] A haranglábon történő esetleges módosítást sejtet a nagyobbik harangnak 1856-ban való újrafelkötése, melyért a mesterembernek 50 magyar forint 44 kispénzt fizet az eklézsia.[83] 1862-ben került sor a *harangszékek* kijavítására, egy év múlva pedig a *harangláb padlására való fák* beszerzését rendeli el az egyházközség gyűlése.[84] 1863-ban a teljes harangláb újrafödése következett. Javítására Tüdős S. Kinga adatai szerint utolsó alkalommal 1962-ben került sor.[85]

Csáki Árpád – Sepsiszentgyörgy, Stadion u. 35., 16B/8, RO-520045; csakiarpad@gmail.com

Levéltári források

Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (EUEGyL)
– *Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1732*
Kálnoki református egyházközség levéltára, Kálnok (KREkL)
– I/10: *Közgyűlési jegyzőkönyv 1839–1872*
– I/15: *Diarium Ecclesiae Reformatae Kalnokiensis*
– I/16: *A Sepsi Kálnaki Evangyeliom szerént Reformált Sz. Eklésia Jegyző Könyve 1843–1887*
– I/18: *Jegyzőkönyve a Kálnoki ref. megyének 1872–1904*
– *Protocollum 1755–*
României Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (SÁL)
– Fond 74: *Nagyajtai Cserey család levéltára*
– Fond 105: *Anyakönyvek.*

Irodalom

EO, II = *Erdélyi Okmánytár,* II *(1301–1339)* (szerk. Jakó Zsigmond), Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004.
SzOkl = *Székely Oklevéltár*, I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár* [VIII] *1219-től 1776-ig* (*Magyar Történelmi Tár*, XXVIII; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.
SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.
SzT, IV = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, IV *(Fém–Ha)* (anyagát gyűjt. és szerk. Szabó T. Attila), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
MNL, III = *Magyar Néprajzi Lexikon* (főszerk. Ortutay Gyula), III *(K–Né)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

⇒ hatolykai. Hogy ez nem a legelső volt a maga nemében Háromszéken, jelzi a szemerjai adat, mely szerint 1667-ben a templom és harangláb romladozott állapotban volt. (CS. BOGÁTS Dénes 1943, 20.) A református haranglábat Balogh Ilona a marosszéki, egyszerűbb felépítésű típushoz hasonlította. (BALOGH ILONA 1935, 61.)

[73] Erre a célra egy jótevő 34 garast adományozott. (TÜDŐS S. Kinga 2004, 127.)

[74] HEREPEI János – SZABÓ T. Attila 1939, 7.

[75] „Bedeo Balas verte volt asz harangot felen." (SzT, IV, 1063.)

[76] Az 1729 elején tartott vizitáció jegyzőkönyve a református egyház ingóságai között sorolja fel: „Egy harang
közös falu csengetésre nézve a unitáriusokkal". (KOLUMBÁN Vilmos József 2005, 130.)

[77] KREkL, *Protocollum 1755–*, 22.

[78] Uo., 34–35; KISGYÖRGY Zoltán 1996, 8. Ezt követően épült az unitáriusok haranglábja. Az 1780–1783. évekre szóló számadások szerint Bedő Ádám megyebíró 1780-as évek elején haranglábra, toronyra, templombeli koronára és mennyezetére költötte az egyház pénzét. (KREkL, *Protocollum*, 40.)

[79] A harangöntés költségeire tett adományok jegyzékében Imre György pap is szerepel. (KREkL, I/15, 15.)

[80] Uo., 19.

[81] Uo., 22.

[82] HEREPEI János – SZABÓ T. Attila 1939, 7.

[83] KREkL, I/10, 87.

[84] Uo., 155.

[85] TÜDŐS S. Kinga 2004, 127.

APOR Péter, br.
1903 *Verses művei és levelei, I–II (1676–1752)* (szerk. Szádeczky Lajos), Budapest.
BALOGH Ferenc
1983 *Debreczeni László*, Kriterion, Bukarest.
BALOGH Ilona
1935 *Magyar fatornyok* (II. kiadás), Budapest.
BALOGH Judit
2005 *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében* (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 254), Kolozsvár.
BARABÁS Samu
1894 Sepsi szék adózása országgyűlési követei számára 1665–1668, *Történelmi Tár*, XVII, 596–620.
BENKŐ József
1999 *Transsilvania Specialis*, I–II (ford., bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közzét. Szabó György), Kriterion, Bukarest–Kolozsvár.
BORDI Zsigmond Lóránd – MÉDER Lóránt László
2009 A kálnoki református templom régészeti kutatásának rövid ismertetése, *Acta Siculica 2009,* 261–282.
COROI Artur
1998 *Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez* (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 225), Kolozsvár.
CSÁKI Árpád
2006 „Híres verscsináló" Szonda Tamás gúnyverse Háromszék és Barcaság falvairól, 1675, *Acta (Siculica) 2006/2*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 213–222.
1996 *Műemlék orgonák Erdélyben*, Polis Könyvkiadó – Balassi Kiadó, Kolozsvár–Budapest.
CS. BOGÁTS Dénes
1943 *Szemerja község és ref. egyházának története*, Sepsiszentgyörgy.
FEJÉR Tamás – RÁCZ Etelka – SZÁSZ Anikó
2005 *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei*, I (*Erdélyi Történelmi Adatok*, VII, 3), Kolozsvár.
HEREPEI János – SZABÓ T. Attila
1939 *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez*, I, *Fatemplomok és haranglábak* (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 107), Kolozsvár.
JUHÁSZ István
1947 *A székelyföldi református egyházmegyék* (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 201), Kolozsvár.
KISGYÖRGY Zoltán
1996 *Háromszéki harangok*, Sepiszentgyörgy.
KOLUMBÁN Vilmos József (s.a.r)
2005 *A Sepsi református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 3), Kolozsvár.
KOVÁCS Imre
1936 Adatok a calnic-i unitárius egyházközség történetéhez, *Keresztény Magvető Füzetei*, 20.
LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc
2004 *Erdélyi falképek és festett faberendezések*, 2, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest.
LÉSTYÁN Ferenc
2000 *Megszentelt kövek* (második, bővített kiadás), I, Gyulafehérvár.
ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása*, III, *Háromszék*, Pest.
ÖTVÖS Ágoston
1859 Geleji Katona István élete és levelei I Rákóczi Györgyhöz, *Új Magyar Muzeum,* IX/1, 204–205.
PÁLMAY József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai,* Sepsiszentgyörgy.
PATAKI József (közli)
1990 *Kolozsvári emlékírók 1603–1720*, Kriterion, Bukarest.
SZABÓ T. Attila
1931 Ismeretlen adatok Köröspataki B. János életéhez és munkásságához, *Erdélyi Múzeum*, XXXVI, 136–138.
SZINTE Gábor
1913 Erdélyi fatemplomok és haranglábak, *Néprajzi Értesítő*, XIV, 279–285.
SZŐNYI Ottó
1933 *Régi magyar templomok*, Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.
TÓTH Ernő (közli)
1902 Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686 évekről (közli: Tóth Ernő), *Történelmi Tár*, Új folyam, III, 231–263, 375–411, 528–574.
TÓTH János
1961 *Népi építészetünk hagyományai*, Budapest.
TRÓCSÁNYI Zsolt
1980 *Erdély központi kormányzata. 1540–1690*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
TÜDŐS S. Kinga
1998 *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár.
2002 *Háromszéki templomvárak (Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században)*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

VARGYASI DANIEL Gábor
1908 *Adatok a vargyasi Daniel család történetéhez*, Budapest.
VASS Miklós, dr.
1900 Az erdélyi királyi könyvek székely oklevelei, *Erdélyi Múzeum*, XVII, 55–59, 119–123, 222–225, 295–299, 355–357, 428–431, 485–488, 545–551, 595–616.

Date despre istoria bisericii reformate calvine din Calnic (jud. Covasna)

(Kivonat)

Având la bază cercetări în arhiva parohială locală, lucrarea perezintă o scurtă istorie a comunității reformate calvine din Calnic (comuna Valea Crişului, jud. Covasna), respectiv a bisericii acesteia. La jumătatea secolului al XVI-lea, locuitorii din Calnic au îmbrățişat reforma ecleziastică, trecând de la catolicism la unitarianism, biserica medievală revenind astfel noii biserici protestante care l-a folosit timp de 100 de ani. Beneficiind şi de sprijinul principilor calvini, comunitatea reformată calvină din localitate a câştigat treptat teren în secolul următor, ajungând să devină în a doua parte a secolului următor *maior pars*, adică mai numeroasă decât cea unitariană, astfel biserica locală le-a a fost atribuită, urmând însă să contribuie financiar la clădirea bisericii unitariene finalizate în 1674.

Biserica medievală cu clopotniță de lemn din secolul al XVIII-lea a suferit modificări ulterioare printre care amintim cea de la jumătatea, respectiv sfârşitul secolului al XIX-lea, prin ridicarea porticului sudic, a zidului înconjurător sau a galeriei pentru orgă. Ultimele renovări, conform inscripțiilor de pe fațada porticului sudic, s-au făcut în anii 1910, respectiv 1966.

Datas concerning the Calvinist church from Kálnok (Calnic, Covasna county)

(Abstract)

Based on researches made in the local church archive, the paper presents a brief history of the reformed Calvinist community from Calnic (Covasna county, Romania) and its church building. At the half of the 16th century, the local inhabitants turned to protestantism, the medieval church of Calnic beeing usef for 100 years by the local Unitarians. Supported by the princes of Transylvania, the local Calvinist community evaluated int he first half of the next century, ending in representing at the second half of the 17th century a majority upon the Unitarians, and gaining this way the local church for themselves. The medieval church of Calnic and its wooden tower suffered several modifications during the last three centuries, from which the paper point out those made int he middle, and later at the end of the 19th century.

1. ábra A Kápolna-tetői kápolna Kálnok és Kőröspatak között, az I. katonai felmérés térképén (1769–1773).
(Itt köszönöm Bordi Zsigmond Lórándnak, akivel a kápolna kérdésében együtt kerestük
és valószínüleg találtuk meg a megoldás egyik részét)

.

Acta Siculica 2009, 291–304

Pál-Antal Sándor

A HÁROMSZÉKI MEZŐVÁROSOK A 18. SZÁZAD ELEJÉN

A 18. század eleje megpróbáltatások ideje Erdélyszerte. A fejedelemség Habsburg-fennhatóság alá kerülése rendkívüli helyzetet teremt országszerte. A 17. század végén, a hatalomváltás után, az ország társadalmi feszültségekkel tele, nyílt ellenállással fenyegető helyzetbe kerül. A stratégiailag fontosnak tartott helyekre beszállásolt fegyveres erők és a téli szállásra idevezényelt, teljes eltartást igénylő császári katonaság túlkapásai, valamint a rendkívül megemelt adó erőszakos behajtása és egyéb jogtiprások miatt Erdély jó része, a Székelyfölddel együtt, a kibontakozó Rákóczi-féle szabadságharc oldalára áll. A több évig tartó háborúskodás és a rendkívüli természeti csapások miatt a lakosság mintegy két évtizedig tartó válságos helyzetet kénytelen átvészelni.

Az alábbiakban nem foglalkozunk e kérdéssel, sem általában, sem Háromszék vonatkozásában. Az utóbbira vonatkozóan megtette azt Cs. Bogáts Dénes az 1941-ben kiadott, Sepsiszentgyörgy történetére vonatkozó tanulmányában.[1] A források nyújtotta lehetőségek révén azonban betekintünk a háromszéki mezővárosok 18. század eleji állapotára. E lehetőséget a korabeli székelyföldi összeírások kutatása során előkerült 1700–1722 közötti összeírások nyújtják. Mivel Sepsiszentgyörgyre és Illyefalvára vonatkozóan az 1713. évi adatok mellett a két település városi részére vonatkozó, 1700-ból származó összeírást, valamint azok falurészére vonatkozó, 1701-ből származó más jellegű összeírást is találtunk, vállalkoztunk az alábbi írásra. Mellékletként pedig közöljük az 1700-as összeírás szövegét és táblázatait is.

A 18. század elején a Székelyföldnek 10 városrangú települése van. Ezekből egy, Marosvásárhely, szabad királyi város, a többi – Bereck, Csíkszereda, Felvinc, Illyefalva, Kézdivásárhely, Nyárádszereda, Sepsiszentgyörgy, Székelykeresztúr és Székelyudvarhely – mezőváros. Ez utóbbiak, Bereck és Illyefalva kivételével, már a középkorban megszerzik mezővárosi rangjukat, amiért „oppidum” címet viselhetnek. A két utóbbi egy kissé késve, a 16. század végén válik mezővárossá. A mezővárosok, mint székely települések, az első időszakban a székely székek joghatósága alá tartoznak, és a székekkel szembeni függőség lerázása érdekében évszázados harcot folytatnak, váltakozó sikerrel.[2]

Mivel az alábbiakban sem a középkori, sem a fejedelemségkori mezővárosok jogi helyzetével nem foglalkozunk, az 1700 előtti időszakra vonatkozóan megemlítjük, hogy már a 16. század végén taxális helyekké nyilvánítják őket, és így adózási ügyekben közvetlen központi fennhatóság alá kerülnek, és e téren függetlenednek a székektől, követeik révén pedig részt vehetnek az országgyűlések munkálatain. Emellett az uralkodóktól, illetve a székely ispánságot is viselő erdélyi vajdáktól (15–16. század) szerzett, különböző – elsősorban vásártartási és bíráskodási természetű – kiváltságaikkal más téren is sikeres küzdelmet folytatnak a széki függőség lazítása érdekében.[3]

A háromszéki mezővárosok erőfeszítéseinek legeredményesebb időszaka a 17. század első fele. Ezen a téren hathatós támogatást kapnak a várospártoló politikát folytató Bethlen Gábor fejedelemtől, aki 1625-ben mindannyiukat kiveszi Háromszék joghatósága alól. Pártoló politikáját utóda, I. Rákóczi György is folytatja, és megerősíti régebbi kiváltságleveleiket. Az 1653-ban elfogadott *Jóváhagyott Végzések (Approbatae Constitutiones)* nevű törvénykönyv már megnyirbálja autonómiájukat. Olyképpen határoz felőlük, hogy mindazon kérdésekben, amelyekről privilégiumot nem nyertek, a szék „törvényétől” el nem szakadhatnak. Ezáltal kialakul a későbbiekre is állandósult helyzet, amely szerint a mezőváros csak erősen korlátozott önkormányzattal rendelkezik, a fontos (bírósági, katonai) kérdésekben a szék felügyelete, joghatósága alatt marad.

A többi székelyföldi város jogi viszonyainak alakulásában is nyomon követhetők sajátos vonások. Lényegében azonban, Marosvásárhely kivételével, mindannyian korlátozott önkormányzattal rendelkező, kis

[1] CS. BOGÁTS Dénes 1941.

[2] Lásd bővebben PÁL-ANTAL Sándor 2002, 9–29.

[3] Kiváltságlevelet rendszerint az uralkodó (a király, később pedig a fejedelem) ajándékoz alattvalóinak. Bizonyos esetekben azonban az erdélyi vajdák is kibocsátanak hasonló tartalmú okleveleket, mint ahogy teszi ezt Báthori István vajda és székely ispán az 1480-as években Marosvásárhellyel.

létszámú települések maradnak a 19. század második feléig.

A tárgyalt időszakban, de a későbbiekben is, Háromszék területén négy mezőváros található: Bereck, Illyefalva, Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy. Egy kis iróniával azt is mondhatnánk, hogy a 18. században Háromszéknek két egész és két fél mezővárosa van. Illyefalva és Sepsiszentgyörgy ugyanis csak részben város, részben széki joghatóság alatt álló falu. Ezeknek a településeknek a kettős jogállása az 1560-as évekre vezethető vissza, amikor az 1562. évi segesvári országgyűléseken hozott határozatok alapján János Zsigmond a fejedelmi „védelem alá vetett" közszékelyeket (a gyalog katonáskodó községet) kezdi a hozzá hű székely főembereknek adományozni. Ebben az eljárásában nem kíméli a mezővárosi ranggal rendelkező Sepsiszentgyörgyöt sem. 1567. március 5-én ugyanis a fejedelmi védelem alá vett közszékelyek közül Sepsiszentgyörgyön 40 családot adományoz fejedelmi jobbágyként hívének, Daczó Pálnak, és 12-t Daczó Gergelynek, Illyefalván pedig, amely akkor még nem tartozik a mezővárosok közé, hat családot juttat Mihácz Demeternek és Horváth Jánosnak.[4] Ezzel a lépéssel gyakorlatilag megtörik a két település egységes jogállása – akárcsak sok más sepsi-, kézdi-, orbaiszéki, marosszéki, udvarhelyszéki, valamint csíki, gyergyói falué – mivel a lakosság egy része magánföldesúri joghatóság alá kerül.

Ez a kettősség bizonyosan számos konfliktus kiváltója, amelyekről mindeddig alig ismerünk valamit, és amelyek a két település közigazgatási elkülönítéséhez vezetnek. Az eladományozott és így széki joghatóság alá került településrészek számára egy jó ideig, szinte másfél évszázadig, nem hoznak létre külön falusi elöljáróságot. Legalábbis eddig nem bukkantunk állításunkat cáfoló adatokra. A váradi vár építésére 1566-ban elrendelt és 1567-ben megejtett 25 dénáros adókivetésben a két település még megosztatlan közösségként szerepel, Sepsiszentgyörgy 63 és Illyefalva 62 kapuval.5 A 17. századi összeírásokban – 1614-ben és 1635-ben – is még a közös településnév (Szentgyörgy, illetve Illyefalva) alatt vannak számba véve a „privilegizált" városiak és a privilégium nélküliek, vagyis a nem városiak. De ekkor már a városi rend külön kategóriaként szerepel.[6] A két település lakosságának jogi, közigazgatási elkülönítése városiakra és falusiakra a 17. század végén következhetett be. Ezután a 19. század közepéig külön közigazgatási egységként kezelik a várost, és külön a falurészt, még ha azok határa elválasztatlan marad továbbra is.

Ezt a közigazgatási elkülönítést tükrözi, valószínűleg először, Sepsiszentgyörgy és Illyefalva 1700-ból származó összeírása. Ez az összeírás csak a két település városi részének a számbavételére terjed ki. A falusi részre vonatkozóan, amint már említettük, egy másik, 1701-ből származó összeírásból tájékozódhatunk.[7]

Sepsiszentgyörgy várost a falurésztől különválasztó határvonalról, a két települést elválasztó jelekről alig tesz említést az összeírás. A lakosság számbavételét tartalmazó táblázat mellett található kiegészítő településleírásban Király János városi jegyző csak annyit jegyez meg, hogy: „Az falu és város között foly alá egy patak, mely nem igen káros…"[8] Illyefalva ismertetésében még ennyi eligazítás sem történik. De annál több adat található mindkét város esetében a városi telkeken lakó falurészbeliekről. Sepsiszentgyörgy összeírásából kitűnik, hogy a városi részen akkor 43 család él. Ezek közül csak 27-en rendelkeznek városi polgárjoggal (közülük négyen gyakorlatilag zselléri sorban élők, mivel vagyontalanok). A többiek közül 6 armalista, vagyis egy telkes címeres nemes, 9 lófő és egy darabonti rendhez tartozó székelyek, akik katonáskodás szempontjából a szék alárendeltjei. A 43 család mint városlakó fizeti a városnak mint taxális helynek a rá kirótt adót. Mellettük azonban a nótárius felsorol még 15 olyan telket, amelyeket kivontak a városnak adót fizetők közül, mivel adómentes nemesek tulajdonába kerültek. Így Daczó Lászlónak három háza is van a városi részen, és az egyikbe jobbágyát ültette be, Székely Mihály is jobbágyot tart egy telken, Székely Boldizsár és Mikó Ferencz szintén, de van városi telke ott Daczó Pálnak, Székely Zsigmondnak, Kálnoky Sámuelnek, Rákosi Sámuelnek, Mihály Boldizsárnak és a torjai prédikátor István papnak is. És egyiküknek sem ismeri el a városi bíró és tanács joghatóságát.[9] A nemesek tulajdonában lévő telkeket, ha azokat nem jobbágyok használják, az adómentes tulajdonosok majorsági birtokként kezelik, és még a széknek sem fizetnek adót róla.

A város–nemes közti áldatlan állapot a következő évtizedekben sem változik. Erről tanúskodik egy 1727-ből származó folyamodvány, amelyben a város esedezve kéri az Erdélyi Főkormányszéket, hogy kötelezze a városi telkeket bíró nemeseket a városi terhek hordozására. „Lévén Háromszéken Sepsiben egy Szent-György nevű hely – panaszolják –, melynek egy része városi, más része pedig falusi fundusokból (telkekből) áll, és a falusi fundusokra bebíró becsületes

[4] Uo., 22; DEMÉNY Lajos 1976, 65–66. Szerinte Sepsiszentgyörgyön a Daczók akkor összesen 57 jobbágyházat kaptak.
[5] SzOkl Ús, VII, 63.
[6] Uo., IV, 65–66 (1602-re vonatkozóan), 388, 404 (1614-re vonatkozóan); uo., V, 58–60, 82–85 (1635-re vonatkozóan).
[7] KÁL, *Marosvásárhelyi Református Kollégium gyűjteménye*, 380. sz.
[8] Lásd a *Melléklet*ben Sepsiszentgyörgy leírását.
[9] Uo.

possessorok (birtokosok) ezekben az változó és nyomorúságos üdőkben feles városi fundusainkat megvették és azután magok jobbágyokat reászállítván, már az városi tehernek supportátiója alól eximálni (viselése alól kivenni) akarják azon fundusokat s az székhez contribuáltatják (adóztatják), mely minémű nagy megromlásunkra légyen Excellenciád és Nagyságtok istenesen és bölcsen által láthatja, mivel azoknak a terheket a mű nyakunkban vetették, s ezentúl is palpabiliter continuálják (kitapinthatóan folytatják)."[10] Hogy nyomatékosítsák lehetetlen helyzetüket, a folyamodvány folytatásában a legszerencsétlenebb mezővárosnak nyilvánítják magukat: „minthogy városiakul megkeseredvén, az abalienált fundusokra (elidegenített telkekre) nézve, némelyek elbújdostanak, azért az egész terhet csak egy néhányan vonjuk, úgy el is szegényedtünk, hogy ebben a hazában taxás mezőváros nálunknál nyomorultabb állapotjában, hogy lehessen, alig hisszük."[11]

Amint látható, az elkeseredés fő oka az adózás, az adófizetés alól való kibújás. A város ugyanis, mint taxális hely, egy számára központilag megállapított adót fizet. Az egy családra eső adó mennyisége az adófizető családok száma szerint nő vagy csökken. Vagyis minél kevesebben vannak, annál nagyobb. Elveszítve az adófizetők számottevő részét, a csökkent létszámú város számára ez a teher elviselhetetlenné válik.

Az akkori városjogok ismeretében, feltevődik a kérdés, hogyan került Sepsiszentgyörgy ilyen helyzetbe. Nem volt és nincs a városi önkormányzatnak egy olyan elfogadott és alkalmazott jogszabálya, amely hathatósan megvédi a polgárság érdekeit, és megakadályozza az adó alóli kibúvásokat, vagy – gyenge lévén – nem tudja érvényesíteni saját előírásait? A polgári telkek nemesítését tiltó jogszabálya a városnak valószínűleg volt, de nem maradt fenn. Ismert azonban egy 1674. évi tanúkihallgatás a postálkodás (főként teherszállítás, fuvarozás) miatt a szék és a város között kirobbant vitát illetően, amelyben egy korábbi rendezésről beszélnek. A vallomások értelmében, amikor II. Rákóczi György Földváron az 1656-os lengyelországi hadjáratra készülődött, a sepsiszentgyörgyiek teherviselés ügyében a fejedelemhez fordulnak. Rákóczi a kérésre azt válaszolja, hogy akik városi telket bírnak, azok teljesítsék a városi kötelezettségeiket, a katonai szolgálatot végzőket pedig szolgálattételre ne erőltessék.[12] Egy 1678. évi országgyűlési végzés a tovább húzódott konfliktus ügyében kimondja, hogy a „civilis funduson lakó vitézlő rendek, a kik zászló alatt vannak, s mivel fegyverrel szolgálnak, postálkodással ne terheltessenek, de város közé ország adójába contribuáljanak (hozzájáruljanak)."[13]

Tehát a városi telken lakó székelyek katonáskodásuk fejében mentesülnek a postálkodás kötelezettsége alól, de városi adófizetők maradnak. Vagyis a rendelkezés a katonarendűekre érvényes. Kivételt képeznek, akárcsak az ország többi városában, a városi kiváltságok megszerzése előtti időben megnemesített telkek, illetve azok tulajdonosai, az adómentes nemesek. Ők nemcsak megnemesített telkeiket vonják ki a város hatósága alól, hanem rendszeresen áthágják a tiltásokat, és legyűrve a városi önkormányzatot, kivonják magukat a szerzett városi telkek utáni kötelezettségek alól is. Az ekként alakult helyzet oka az 1658-as és 1661-es török–tatár dúlások utáni állapotokra vezethető vissza. A bekövetkezett nagyméretű hanyatlás megtörte a város gazdaságát, életerejét. És egy erős gazdasági háttér nélkül a város önkormányzata nem tud eredményesen fellépni a hatalmaskodó nemesekkel szemben. Így történhet meg az, hogy amíg a városi lakossá vált, egyébként is adózásra kötelezett katonarendűek és az armalisták magukévá teszik a város gondjait, a nemesek ellehetetlenítik a városi önkormányzat működését.

Illyefalva helyzete sem különb a Sepsiszentgyörgyénél. Az 1701-es lajstromban 37 városi részen lakó családot írnak össze. Ebből kettő lófő, a többi városi polgár. De a városi részen ennél többen élnek, olyanok, akik magukat nem tekintik polgároknak. A városleírás során ugyanis Tankó Miklós jegyző felsorol még tíz olyan városi részen lakót, akik az összeírásban nem szerepelnek, és adót sem fizetnek a városnak. Itt is nemesi kézre került telkekről van szó. Ezek közül két esetben nemességet szerzett városiak válnak adómentesekké: a Tankók és a Sérák. Tankó Jánosnak és Mihálynak az apja pap volt, azért nem adózott, ők pedig „magokot megnemesítették", és dacára, hogy városi telken laknak, vagy 40 éve nem adóznak. Séra Györgynek, Jánosnak és Pálnak a nagyapjuk szerzett nemességet, 40 éve ők sem adóznak, pedig városi polgárokként még bíróságot is viseltek.[14] Más esetek-

[10] Idézi PÁL Judit 2003, 96–97.

[11] Uo.

[12] CS. BOGÁTS Dénes 1941, 30. A fejedelem a kérésre ezeket a szavakat írta: „az ki városi ember, értsen egyet a várossal, az ki hadban szolgáló ember, semmit ne adjon".

[13] Uo., 30. Orbán Balázs szerint ez egy széki közgyűlési határozat volt. (Lásd ORBÁN Balázs 1869, 39.) A rendelkezést létrehozó szervet illetően Orbán állítása tévesnek bizonyult. Orbánra hivatkozva Pál Judit is megemlíti ezt a kérdést, de ő általában beszél egy határozatról, anélkül, hogy hivatkozna a rendeletet hozó szervre. (Lásd PÁL Judit 2003, 96.)

[14] Lásd a *Melléklet*ben Illyefalva leírását. Megjegyezzük, hogy az 1701. évi sepsiszéki összeírásban Tankó János, Tankó Mihály és Séra György a falusiak közt vannak feltüntetve. (Lásd KÁL, *Marosvásárhelyi Református Kollégium gyűjteménye*, 380. sz.)

ben a nemesek felvásárolják a városi telkeket, amelyekbe jobbágyokat ültetnek. Így tesz Daniel Mihály és Ferenc, János Geréb, a szemerjai Vajna Sámuelné és az ugyancsak szemerjai Baxa Mihály és András, valamint Biális Ferenc is.[15] Illyefalva esetében is a városi telket szerzett személyek, legyenek azok nemesek vagy más társadalmi rendhez tartozók, kötelesek a város terheit viselni. A nemesek azonban, kihasználva a város gyengeségét, kivonják magukat az adófizetés és egyéb közteherviselés alól. Találó Zonda Tamásnak a 18. század eleji Illyefalváról szóló tréfás verse, amelyben a következőket írja:

„Illyefalva város forma, nincsen sokadalma,
Bírájának az lakossin kevés birodalma,
Gyalázatos szitok, átok gyakran az jutalma,
Az nemesi főrendeknek nagyobb az hatalma".[16]

Amilyen kavarodás van a városi részeken való telkek birtoklása és használata terén, olyan található a határt illetően is. Király János, Sepsiszentgyörgy városi jegyzője írja, hogy a városhoz tartozó részeket nem tudták elkülöníteni a falusiak részétől, mert az vegyes. „Határok külön semmi sincs – írja – hanem Sepsi Sz. György falu lakosival és ott levő nemesek földeivel elegyesen vagyon. Az határt is közönségesen bírják, makkerdőt is hasonlóképpen."[17] Ezzel kapcsolatosan azt is megjegyzi, hogy a városi határrészeket az összeírók sem tudták elkülöníteni a falusiakétól, és azok nagyságát sem sikerült megállapítaniuk. „Szántó földököt és széna füveket magunk nem limitálhattuk – írják –, mivel mixtim (vegyesen) vagyon az falusiakkal és patrónusokkal, hanem az magok hütök szerént fateálják (vallják), [hogy] extendálódik szántó földök ad cub[ulum] [623], kaszáló rétjek ad curruum [29]."[18]

Illyefalva határhasználatával kapcsolatosan is hasonló megállapításokat találunk. Tankó Miklós, a város jegyzője a sepsiszentgyörgyi kollegájához hasonló leírást közöl. Azt írja, hogy: „Határok külön nincsen, hanem az falusi lakosokkal és az ott való nemesek földeivel elegyesen vagyon. Az határt is közönségesen bírják. […] Szántóföldököt, és széna füveket magunk nem limitálhattuk, mivel mixtim vagyon az falusiakkal, patrónusokkal, hanem az magok hütök szerint fateálják, extindálódik szántóföldök ad cub[ulum] [647], currum [95½]".[19]

A város–falu különállással kapcsolatosan megemlítjük, hogy az 1713. évi általános felmérés alkalmával nemcsak hogy külön írják össze a mezővárosokat a falvaktól, hanem még az összeíró biztosok is mások. A háromszéki, csíki és udvarhelyszéki taxális helyek összeírását a vármegyék részéről hidvégi Nemes György, a székelyek részéről albisi Baksi István és a szászok részéről brassói Johannes Neidel kiküldött biztosok végzik. Ugyanakkor a szék falvainak az összeírói Georgius Schnell brassói esküdt, Sárosi Zsigmond Torda megyei nemes és Túri Mihály gyergyószéki ülnök. A településleírások a város–falurész határának megoszlásáról az 1713. évi összeíráskor is hallgatnak. Sepsiszentgyörgy városnál csak azt jegyzik meg, hogy a város 200 forint adósságának kamatjaként *a városiak széna füvit foglalták el* Székely Ferenc számára.[20] A falura vonatkozóan pedig, hogy ez a rész a székely szék joghatósága alatt áll. Háromszék 1721–22-es összeírását már egy közös bizottság végzi, tekintet nélkül a települések milyenségére, jogi státusára. De ők is, akárcsak 1713-ban, Sepsiszentgyörgyre és Illyefalvára vonatkozóan külön veszik a városi és falusi részeket. Az elkülönített határhasználatról azonban ekkor sem tesznek említést.[21] Az 1700-as ismertetés alapján feltételezzük, hogy az említett mezővárosok határa továbbra is elkülönítetlen maradt.

Magáról a városi életről az 1700. évi összeírás kevés adatot nyújt. Mivel az összeírás az adófizetők felmérését célozza, a kézműveseket és kereskedőket is csak ebből a szempontból vizsgálják. Sepsiszentgyörgynél felsorolják, hányan nem fizetnek adót. Innen tudjuk, hogy volt köztük két égettborfőző zsidó, egy szűcs, egy borbély, egy mészáros és egy szabómester. Illyefalvánál pedig megjegyzik, hogy nincs köztük adót nem fizető mesterember. Az adatok hiánya, illetve a mesterségek és a kereskedelem utáni jövedelem megemlítésének módja azok jelentéktelenségére utal.

A kereskedelem utáni jövedelmekkel kapcsolatosan Sepsiszentgyörgynél megemlítik, hogy az évi három sokadalomból valami kevés hasznuk van, de „most az controversióban (vita alatt) vagyon".[22] Sepsiszentgyörgyön 1658-ig rendszeresen tartanak országos vásárokat, azaz sokadalmakat. Azután, a helységnek az országot elözönlő török–tatár csapatok általi kifosztása, megtizedelése és felégetése következtében úgy tűnik, hogy a vásártartások sora egy időre megszakad, vagy legalábbis akadozik. 1697. szeptember 15-én a város a vásártartási jogát, egy uralkodó által is megerősített szerződés alapján, átruházza gróf Kálnoky Sámuel alkancellárra, aki egyben háromszéki főkirálybíró is.[23] Ennek a gyengeségről árulkodó

[15] PÁL Judit 2003, 96.
[16] Idézi PÁL Judit 2003, 97.
[17] Lásd a *Melléklet*ben Sepsiszentgyörgy leírását.
[18] Uo. Az „ad cubulum" köbölnyit, az „ad curruum" pedig szekérnyit jelent. Mindkét területmérték egy fél hold (vagyis 29 ár) kiterjedésű területnek felelt meg.
[19] Lásd a *Melléklet*ben Illyefalva leírását.
[20] MOL, F 49, *Vegyes conscriptiók*, 5. cs., 20. sz.
[21] Uo., 24. cs., 14. sz.
[22] Lásd a *Melléklet*ben Sepsiszentgyörgy leírását.
[23] CS. BOGÁTS Dénes 1941, 30. (Idézi PÁL Judit 2003, 64.)

gesztusnak a hátterét nem ismerjük, de tény, hogy rossz lépésnek bizonyul. Kálnoky a vásártartás székhelyét áthelyezi Gidófalvára. A város, rádöbbenve az egyezség által bekövetkezett veszteségekre, a városon átutazó iparosokat és kereskedőket zaklatni kezdi, ami – úgy tűnik – pereskedéshez vezetett. Ezt a tisztázatlan helyzetet jelzi az 1700. évi összeírás, amikor a sokadalmakkal kapcsolatos „controversiót" (vitát, egyenetlenséget) említ. A sepsiszentgyörgyi városlakók az eladásra szánt gabonájukat Brassó piacán szokták értékesíteni. Meg is jegyzik, hogy ennek a városnak a piacáról nem élnek, oda csak gabonát visznek eladni. Az illyefalviak is Brassó piacán értékesítik gabonájukat, de egyébbel ott és onnan ők sem kereskednek.

Kézdivásárhelyre és Bereckre vonatkozóan, sajnos, az 1700-as összeírás alig tartalmaz valami utalást. Egyetlen mondatban említi azokat csupán. A települések elöljárói és esküdtjei az összeíróknak csak arra a kérdésre kell választ adjanak, hogy vannak-e közöttük idegen kereskedők, illetve adót nem fizető lakosok. Mivel ilyeneket nem találnak, az összeírást meg sem ejtik. Így, adathiány miatt a két kézdiszéki mezőváros korabeli képét felidézni nem áll módunkban.

Kézdivásárhelynek azonban van egy „faluja", Kantafalva, amelyet a várostól csak egy patak választ el. Igaz, hogy közigazgatásilag külön településnek számít, és nem is tartozik Kézdiszékhez, hanem Fehér vármegye Felső kerületéhez, de gazdasági élete összefonódik a városéval. Kis település, 21 család lakja. Lakói földdel nem rendelkeznek, nem is folytatnak földműves életet, nemesi birtokon laknak, és szinte mindnyájan kisiparosok. Van köztük hat csizmadia, öt szűcs, két tímár és egy-egy varga, süvegkészítő, kerekes, valamint egy faggyúgyártó. Napszámosságból négyen éltek. Ami meglepőnek tűnik, az az, hogy 17-en moldvai jövevények, egy pedig lengyelországi, és csak hárman erdélyiek. 12 családfő egynevű. Kettőt csak a foglalkozása után jegyeznek fel, tízet pedig a keresztneve után. Mivel a vallomástevő falustársak csak kevéssé ismerik őket, még a teljes nevüket sem tudják, feltételezhető, hogy azok friss jövevények, nemrég telepedhettek oda. Ezek név szerint: Csizmadia, Lupul, István, János, Gligor, László, András, Sztán, Stefán, Hajdu, Pintilie és Kityácz.

A népesség létszámára vonatkozó adatokat az összeírás lajstromai nyújtanak. A demográfiai helyzet nyomon követésére az 1700-as adatok mellett az 1703-as, az 1713-as és az 1722-es összeírások adatait is felhasználtuk, viszonyulási adatként az 1614-es felmérést használva. (Lásd *1. táblázat*.)

A lakosság 18. század eleji létszáma meglepően kevésnek tűnik mindenik település esetében. Az 1614. évihez viszonyítva pedig megdöbbentő képet mutatnak, nem gyarapodást, hanem csökkenést jeleznek. Míg 1614-ben a négy város összlakossága 503 család, 1713-ban ez a szám 287-re csökken, majd 1722-ben 457-re módosul. Egyenként vizsgálva a városok lakosságszámának az alakulását, kitűnik, hogy Bereck kivételével a mezővárosi lakosság létszáma még 1722-ben sem éri el az 1614. évi szintet. 1700-ban pedig a mélyponton vannak.[25]

A 18. század eleji létszámcsökkenésre valamelyes utalást az 1722. évi összeírás nyújt, ugyanis ebből az évből rendelkezünk a lakott telkek mellett a pusztatelkek számáról is. Ebben az évben Bereck összesen 46 telekkel rendelkezett, Kézdivásárhely 57½-del, Illyefalva 76-tal (49 a városi, 27 a falusi részen), Sepsiszentgyörgy pedig 115½-del (40 a városi és 75½ a falusi részen). Összesen 295 telek, ebből lakott 208 – amelyeken 457 család él –, 87 telek pedig lakatlan, puszta. A pusztatelkeknek több mint kétharmada, 65½, Sepsiszentgyörgyön található. Ebből a városra 19, a falurészre 46½ pusztatelek jut. Az utóbbiak szinte teljes egészében jobbágytelkek. Illyefalván ekkor 9 városi és 3 falusi telek lakatlan, Kézdivásárhelyen 10. Ugyanakkor Berecken egy sem. A lakosság feltöltődése itt volt a legdinamikusabb. Valószínű, itt a pestis sem pusztított olyan mértékben, mint máshol.

A háború és a járványok okozta veszteségek minden bizonnyal Sepsiszentgyörgyön a legsúlyosabbak. Akadálymentes fejlődés esetén Sepsiszentgyörgy lehetett volna Háromszék legnépesebb központja. Így alig emelkedik az egyszerű falusi települések fölé.

A háromszéki mezővárosok hanyatlása nem a 18. század elején kezdődik, hanem a 17. század közepétől, amikor a II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjáratát követő török büntetőexpedíció áldozata lesz az ország. 1658 nyarán, a délről jövő török–tatár és havasalföldi csapatok útvonalába eső Barcaság és Háromszék jelentős része – főként Sepsiszentgyörgy és Illyefalva – a dúlások, rablások és pusztítások áldozata lesz. 1661-ben egy újabb, az előbbihez hasonló csapás éri a széket városaival együtt. Ekkor is megtorló török–tatár expedíció

[24] A táblázatot az alábbi források alapján készítettük: SzOkl Ús, IV, 388, 404 (1614-ra vonatkozóan); MOL, F 49, *Vegyes conscriptiók*, 2. cs., 8. sz., 8–12 (Mikrofilmtár, 8674. sz. tekercs.), 2. cs., 6. sz. 18–22 (Mikrofilmtár, 8645. sz. tekercs) (1700-ra vonatkozóan); KÁL, *Marosvásárhelyi Református Kollégium gyűjteménye*, 380. sz. (1701-re vonatkozóan); DOMOKOS Pál Péter 1977, 477, 480 (1703-ra vonatkozóan); MOL, F 49, *Vegyes conscriptiók*, 5. cs., 17. és 20. sz. (1713-ra vonatkozóan); NÁL, *Urbáriumok és összeírások (Urbarii şi Conscripţii)*, 52. sz., 172–176 (az 1722. évre vonatkozóan).

[25] A lakosság létszámát illetően csak az ismert összeírások alapján tekintjük 1700-at mélypontnak. Nincs kizárva, hogy a tényleges mélypontra valahol az 1660–1670-es években jutottak a többször is pusztulásnak kitett települések.

zúdul rájuk törökellenességük miatt. A két rendbeli veszteséget az egyébként is kis városkák évtizedek múltán sem képesek kiheverni, és talpra állni. Miután Apafi ideje alatt viszonylagos nyugalom van, a lakosságot az időnként fellépő járványos betegségek ritkítják ugyan, de ez a jelenség nem rendhagyó, hiszen általános az a korábbi időszakokban is. Ami a lakosság számának újabb apadásához és a települések gazdasági hanyatlásához vezet, az a fejedelemségre kényszerített új terheknek – a Habsburg-hatalom elnyomó szerveinek, a császári adóhivatalosságoknak és a lakosság nyakába sózott császári katonaság eltartásának, illetve túlkapásainak – a rovására írható, az 1680-as évek végével kezdődően.[26]

A II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején folyó kuruc–labanc háború pusztításai mellett a 18. század első két évtizedében a pestis is rendkívül nagy áldozatokat szed. Cserei Mihály az 1709–1711 közötti pestis erdélyi áldozatait több mint százezerre becsüli.[27] Sajnos a háromszéki veszteségekről hallgat. Cs. Bogáts Sepsiszentgyörgy történeténél ezt is kihangsúlyozza, de konkrét adatok nélkül, csak a pestis terjedése elleni drasztikus intézkedéseket emeli ki.[28] A szék és azon belül a városok lakói közül ekkor sokan a kegyetlen járvány áldozatai lesznek. A még súlyosabb, 1717–1719. évi pestisről a feljegyzések rendkívül szomorú képet vázolnak. Az utóbbi esettel foglalkozó kutatók a háromszéki lakosság 30–50%-ának a kipusztulásáról beszélnek.[29] A pestis okozta rendkívül nagy veszteségekhez társult egy jelentős fokú elvándorlás is, főként a hosszantartó, 1717–1718. évi szárazság idején, amely a háromszéki mezővárosokat sem kímélte. Mégis a pestis utáni harmadik évben, 1722-ben már bizonyos fokú gyarapodás, feltöltődés észlelhető. Ez véleményünk szerint azért válik lehetővé, mert kedvezőek a feltételek a gazdasági élet fellendüléséhez, és máshonnan származó munkaerő is rendelkezésre áll. A lakosság létszámának teljes feltöltődése természetesen egy hosszabb időszakot igényel. Ha összevetjük Sepsiszentgyörgy és Illyefalva városi és falurészi lakossága létszámának az alakulását, kitűnik, hogy mindkét esetben a falurész lakossága gyarapodik erőteljesen, mindkettőnél a szolgáló népesség, vagyis a jobbágyok és a zsellérek száma nő meg ugrásszerűen. De ugyanez a helyzet Berecknél is, ahol az adózó lakosság száma tíz év alatt, 1713–1722 között megháromszorozódik, főként a szolgáló népesség számának hirtelen növekedése révén. (Lásd a *2. táblázat*ot.)

A többi mezővároshoz viszonyítva a kézdivásárhelyi lakosság létszámának alakulása kevésbé hullámzó. Ott töretlenebb fejlődés észlelhető, habár ez sem éri el 1722-re az 1614. évi szintet. Kézdivásárhely keletkezése óta vásáros hely és kézműves központ. A természeti és a történeti csapásokat ugyanúgy megsínyli a város is, mint a körülötte elterülő vidék. De veszteségeit hamarabb pótolni tudja, mint a többi háromszéki mezőváros, és kézművessége gazdasági erejét megőrizve, a megpróbáltatások után képes talpra állani. Egyébként a 19. század végéig Kézdivásárhely a székelyföldi városok közül a második helyet foglalja el Marosvásárhely mögött, létszámban és gazdasági potenciálban is életképes városi település marad.

A négy mezőváros lakosságának társadalmi összetétele, az 1713. és 1722. évi adatok lapján, eléggé eltérő.[30] Városi jellegűnek csak Kézdivásárhely tekinthető, ahol a „privilegális", vagyis polgárjoggal rendelkezők mellett alig található más társadalmi réteghez tartozó lakos. Itt csak az 1713. évi összeírás jelez jelentős számú kóborló, illetve nincstelen (18 és 14) személyt, és 1722-re ezek is eltűnnek onnan. Feltételezzük, hogy ekkor már a városlakók sorait gyarapítják, vagy, nem rendelkezvén állandó lakhellyel, továbbállnak.

Jelentős számú polgárjoggal rendelkező lakos található az illyefalviak soraiban is, növekvő tendenciával. 1700-ban még csak 35-en vannak, de 1722-re számuk 62 főre emelkedik.

Sepsiszentgyörgyön a polgárság létszáma a század kezdete után is tovább csökken. A városon élő fő- és birtokos nemesekről nincs tudomásunk. Róluk csak a sepsiszentgyörgyi falurészről van jelzés. A városi részen ők csak birtokolták a telkeket, anélkül, hogy ott laktak volna. A falurészen 1701-ben a nemesek közül Daczó Pál és Daczó László lakik. Máshol lakó birtokosok pedig Mikó Ferenc három, Székely Mihály egy, Székely Miklós szintén egy és Daczó János két jobbággyal.[31]

A városi címeres nemesek (armalisták) száma elenyésző, kettőt jeleznek Sepsiszentgyörgyön és egyet Kézdivásárhelyen. Katonarendű székelyek, többnyire lófők, Illyefalván és Szentgyörgyön élnek. Jobbágyok szintén, és számuk 1713 és 1722 között megkétszereződik. Zsellérek többnyire Bereckben

[26] A pusztításokról és a sérelmekről Sepsiszentgyörgyre vonatkozóan lásd részletesebben CS. BOGÁTS Dénes, 1941, 28–30.

[27] CSEREI Mihály 1983, 473.

[28] CS. BOGÁTS Dénes 1941, 31.

[29] Cs. Bogáts Dénes véleménye szerint, a csíkszéki adatokhoz hasonlóan, a pestis és az azzal párosult rendkívüli szárazság miatt Háromszék lakosságának a felét elvesztette. (Lásd CS. BOGÁTS Dénes 1941, 31.) Pál-Antal Sándor egy megjelenés előtt álló tanulmányában a veszteséget 30-35%-ra teszi.

[30] Az alábbiakban többször is használt 1713. és 1722. évi összeírásokat lásd MOL, F 49, *Vegyes conscriptiók*, 5. cs., 17. és 20. sz. (1713-ra vonatkozóan); NÁL, *Urbáriumok és összeírások*, 52. sz., 172–176 (az 1722. évre vonatkozóan).

[31] KÁL, *Marosvásárhelyi Református Kollégium gyűjteménye*, 380. sz.

és Szentgyörgyön élnek. Az Illyefalván 1703-ban feltüntetett 26 zsellércsalád a többi összeírásból következtethetően nagyobb részt jobbágy. 1700-ban ugyanis nem zselléreket, hanem csak jobbágyokat jegyeznek itt fel, és az azutáni években is a jobbágyok vannak döntő többségben.

A polgárjoggal rendelkező városi lakosság száma 1713-ban 166 család, 1722-ben 268. A polgárság a négy település összlakosságának több mint a felét képezi: 1713-ban 64,5%-ot, 1722-ben 58,6%-ot. A viszonylagos aránycsökkenés oka a falurészek szolgáló népességének, a jobbágyoknak és a zselléreknek a hirtelen megnövekedése Bereckben, Illyefalván és Sepsiszentgyörgyön. A városi polgárok száma a 18. század eleji rövid két évtized alatt nemcsak számbelileg gyarapszik, hanem széki viszonylatban is. Amíg 1700-ban arányuk a szék összlakosságának a 2,4%-át képezi (Bereck és Kézdivásárhely esetében becslésekre alapozva), 1713-ban ez arány, 2,8%-ra, 1722-ben pedig 4%-ra nő.

Kézdivásárhelyen kívül, a 18. század elején, a háromszéki mezővárosoknak nincs városi jellegük, nem képeznek kézműipari és kereskedelmi központokat. A sepsiszentgyörgyiek és az illyefalviak is főként földműveléssel foglakoznak. Ezt az életmódot a viszonylag kiterjedt határ biztosítja. Az 1700. évi összeírás tanúsága szerint is, nem ritka a 30-40 kőbölnyi (15-20 hold) szántófölddel rendelkező gazda. A földdel nem rendelkezők csak részben kézművesek, inkább napszámosságból élők. Hasonló a helyzet Berecken is. Ott régebben a Moldvába történő szekereskedés, a fuvarozás képezte a biztos jövedelmi forrást. A tárgyalt időszakban ez a tevékenység stagnál a moldvai háborús viszonyok, valamint a megemelt vámok miatt. Így a bereckiek fő tevékenysége is a földművelés és állattartás felé irányul. Az ipari tevékenységet egy pár pálinkafőző üst (1713-ban 3, 1722-ben 4 üstöt vesznek számba) és egy pár moldvai származású tímár tevékenysége képezi.

Kézdivásárhely jelentős kézműipari központnak tekinthető, amelynek felvevő piaca főként Moldva és Havasalföld. Céhjellegű tevékenységet folytatnak a vargák, a csizmadiák, a szűcsök, a fazekasok és a szíjgyártók. De vannak más mesterséget űzők is. És dívik a pálinkafőzés is. Erre utal a sok „égettborfőző” üst (1722-ben 46).

Összegezve a fennebbieket, megállapíthatjuk, hogy a 18. század eleje a háromszéki mezővárosok történetének egyik legszomorúbb időszaka, illetve a 17. század második felén végighúzódó hanyatlás utolsó fázisa. A 17–18. század fordulóján gazdaságilag és népesség tekintetében a mélyponton vannak. Az ipari és kereskedelmi tevékenység csak Kézdivásárhelyen tud helytállni és a megpróbáltatásokkal szemben eredményesen védekezni. A másik három település ekkor csak formálisan, jogi állapotát nézve tekinthető városnak. Szinte teljesen elveszítve ipari és kereskedelmi potenciáljukat, mezőgazdasággal foglalkozó falusi szinten mozognak. A változás, a fellendülés jelei csak a 18. század harmadik évtizedében kezdtek mutatkozni.

1. táblázat A háromszéki mezővárosok lakossága 1700–1722 között (családonként[32])

Év	Bereck	Kézdivásárhely	Illyefalva			Sepsiszentgyörgy		
			város	falu	összesen	város	falu	összesen
1614	**63**	**154**	90	58	**148**	76	62	**138**
1700[33]	Nincs adat		37	20	**57**	43	23	**66**
1703	Nincs adat				**64**			**69**
1713	**35**[34]	**105**[35]	59	19	**78**	34	35	**69**
1722	**115**	**134**	66	47	**113**	37	58	**95**

2. táblázat A háromszéki mezővárosok lakosságának társadalmi tagolódása 1700–1722 között (családonként)

Év	Városi	Nemes	Armalista	Lófő és gyalog	Jobbágy	Zsellér	Kóborló	Egyéb	Összesen
Bereck									
1700									
1703									
1713	21	–	–	–	–	8	6	–	**35**
1722	57	–	–	–	–	51	5	2	**115**[35]
Kézdivásárhely									
1700									
1703									
1713	66	1	–	–	–	8	18	14	**105**
1722	128	1	–	–	–	–	4	1	**134**
Illyefalva (város és falurész együtt)									
1700 (1701)	35	–	–	16	6	–	–	–	**57**
1703	–	–	14	24	–	26	–	–	**64**
1713	59	–	–	3	11	5	–	–	**78**
1722	62	–	7	5	29	4	4	2	**113**
Sepsiszentgyörgy (város és falurész együtt)									
1700 (1701)	27	2	6	24	5	–	–	–	**66**
1703	–	–	4	55	–	10	–	–	**69**
1713	20	–	4	24	12	6	1	2	**69**
1722	21	–	4	29	24	12	4	1	**95**

[32] Kiegészített adat. A városi összesítő táblázatban szereplő 104 helyett feltüntetett 105. családot az összeírásból kihagyott armalista család adja.

[33] Az illyefalvi és sepsiszentgyörgyi falurészekre vonatkozó adatok 1701-ből valók.

[34] A családonkénti összeírásban 36, az összesítőben 35 család szerepel. Innen valószínűleg kimaradt egy meg nem adóztatható nincstelen.

[35] A családonkénti összeírásban 86 név található. Az összesítőben azonban 18-cal több, két alzsellér és 16 kóborló (vagus). A táblázatot kísérő írott szövegből kitűnik, hogy a településen élt még egy armalista család is. Tehát az összlakosság 105 család.

Melléklet

1700. április 16–27. Háromszéki mezővárosokra vonatkozó adatok Fehér vármegye Felső járásának összeírásából[36]

Anno 1700. die 16. Aprilis

Az nemes ország parancsolattjából nemes Fejér vármegyének Felső járásában rendeltetvén az faluknak és mezővárosoknak investigálására és consriptiojára die eodem Isten segitségéből kezdettük el Szúnyogszegen.

[...]

Kézdi Vásárhely és Bereczk

Ide is az nemes ország Articulusa[37] és az méltoságos Regium Gubernium parancsolattya és instructioja szerent béjővén, mind ennek az városnak s mind Bereczk városának birájit és hütösit behivatván, megvisgáltuk, kik is imo ore fateallyák, hogy közöttök sem kereskedő idegen ember, sem adozás nélkül köztök lako ember nem lakik, sem nem kereskedik.

Nagyob Kanta falva

Ezek nemes Fejér vármegyében laknak, magoknak semmijek nincsen, az melly földön laknak, mind az uraké, főrendeké és nemeseké, sem szántnak, sem vetnek, hanem mesterségekkel élnek, az mint az conscriptiobol világosan kitetcik.

Kanta Falva

Katona Marton biro. Ez jövevény, varga mesterségel elő ember, semmi öröksége nincsen, az ura nobilitaris fundusán el.

Hajdu János. Ez moldovai jövevény, süveg csinálással élődik, semmi öröksége nincsen, nemes helyen lakik.

Kijan Andras, moldovai jövevény, semmi örökséget nem bir, szőcs és a parokia kantora, soha adofizető hely nem volt.

Kijan Jstván, moldovai jövevény, szőcs, semmi örökséget nem bir, soha adot, az hol lakik, csak nem adot.

Gabor Albet, moldovai jövevény, napszámosságával elő.

Hajdu Jstván, moldovai, szőcs mesterségével él, semmije nincsen.

Czizmadia, kerekes mesterségével él, moldovai jövevény, semmije nincsen.

Hegedüs Jstván, czizmadija mesterségével él, nemes földön lakik, semmije nincsen.

Lupul, czizmadia mesterségével él, moldovai jövevény, nemes földin lakik, semmije nincsen.

Bagylyus Demeter, moldovai jövevény, napszámosságával él, nemes földin lakik.

Czizmadia Demeter, csizmadija mesterségével él, molduvai jövevény, semmije nincsen.

Jstvan, csizmadia mesterségel él, semmije nincsen, lengyel országi jövevény.

János, csizmadija mesterségel él, jövevény, moldovai, semmije nincsen.

Gligor, fagyu gyertyával kereskedik Molduvára, ugyan molduvai jövevény, semmije nincsen.

Lászlo, szőcs mesterségel él, moldovai jövevény, semmije nincsen.

Andras, napszámosságával él, semmije nincsen. Moldovai jövevény.

Sztán, napszámosságával él, semmije nincsen, molduvai jövevény.

Stefan, csizmadija mesterségel él, moldovai jövevény, semmije nincsen.

Hajdu, szőcs mesterségel el, moldvai jövevény, semmije nincsen.

Pintile, mostan Moldovaban vagyon, timár mesterségel él.

Kityácz, ez is mostan Moldovában vagyon, timár mesterségel él. Ezek felöl az biro küldjön [...][38] igy asistál, mivel mostan de praesenti ithon nincsenek.

Sepsi Szent György várossa

Ennek situssa[39] völgyben vagyon, ketteje mezeje térben vagyon, az edgyike oldalban nap keletre esik, jo munkával háromszori szántással és ganézással jo buzát és egyéb tavasz gabonát terem, 4 marhával szánthatni. Fővénnyel elegyes fekete földe van, egy része pedig sárga agyagos, erdeje makkos bük és csere, épületre, tűzre elegendő, kaszálo rétje kevés, jo száraz határa vagyon. Az Olt vize határokon foly le, mikor megárad kárt is teszen az rétekben. Az falu és város közöt foly alá egy patak, mely nem igen káros. Apro fejér halacskája [van]. Határok külön semmi sincs, hanem Sepsi Sz. Györgj falva lakosival és ot levő nemesek földeivel elegyesen vagjon. Az határt is közönségesen birják, mak erdőt is hasonloképpen. Marsus alat nem igen vadnak. Malmok magoknak nincsen, határokon lévő olti malmokban járnak őrleni. Közeleb valo város Brasso, 3 mélyföld hozzájok, de annak piacárol nem élnek különben, hanem mikor gabonát visznek eladni. Egyéb nevezetes kereskedésbeli hasznok nincsen, hanem háromszor esvén sokadalom köztök egy esztendőben, abbol ollyankor hozni kevés közönséges hasznok ingrediálhat, noha most az is controversioban vagyon. Szánto földököt és széna füveket magunk nem limittálhattuk, mivel mixtim vagyon az falusiakkal és patronusokkal, hanem az mint magok hütök szerént fateálják, extendálodik szánto földök ad cub. [623],[40] kaszálo rétjek ad currus [29][41]. Erdejekből semmi pénzbeli jövedelmek nincsen.

Mester és kereskedő ember vagyon köztök ez szerént: két égetbor-főző sido, egy szőcs, egy borbély, egy mészáros és egy szabo mester emberek, kik is még eddig az város közi nem contribuáltak.

Az kik pedig közikben nem adoznak és városi funduson laknak hütök után e szerént atták ki:

Daczo László uram jobbágya, Miklos mester civilis fundusa Serester Miklosét,

Gyárfás Pál Bereczkét,

Tot Mihály is birt edgyet, mellyet adot, az mint hallottuk, Szekely Mihály uramnak,

Fabján Tamás, Székely Boldisár uram jobbágya,

Székely Boldisásr, Székely Ferencz, Székely Mihály uramék birnak s hasogattak egy civilis fundust, az hol Boda János lakik,

Daczo Pál uram két darabot, Hoszszu Királyét s Varga Ferenczét,

Székely Boldisár uram jobbágya Szakács Bálint civilis fudust, Miklos Pál joszága felét Groff Kalnaki Samuel uram eő nagysága birja,

[36] Eredeti, MOL, F 49, *Vegyes conscriptiók*. A szöveges rész lelőhelye a 2. cs., 8. sz., 8–12 (Mikrofilmtár, 8674. sz. tekercs), a táblázatok pedig a 2. cs., 6. sz., 18–22 (Mikrofilmtár, 8645. sz. tekercs). Egyelőre nem tudjuk, hogy az összeírók Fehér vármegye településeinek az összeírása alkalmával miért foglalkoztak a háromszéki mezővárosokkal is.

[37] Értsd: az országgyűlés által hozott törvénycikket.

[38] Olvashatatlan szó.

[39] Értsd: fekvése.

[40] A konkrét adatok hiányoznak. Azokat a Táblázat adataival egészítettük ki.

[41] Hasonlóképpen.

Daczo Lászlo uram Beke Lőrincz joszágát birja,

Miko Ferencz uram jobbágya, Nyerges Péter civilis fundust bir,

Daczo János uram egy darabot Király Sámueltől vett,

Az kit Gyárfás Pál adot cserében Daczo Lászlo uramnak az is civilis fundus, nem contribuál rolla,

Butak Mihály civilis fundusát elfoglalta Daczo Lászlo uram,

Tiszteletes Jstván pap uram, mostan torjai prédicátor, bir egy darab civilis fundust, nem contribuál tolla,

Rákosi Sámuel uram bir egy darab civilis fundust, melyről nem adoz,

Mihálly pap uram, mostan szemerjai prédicátor bir egy darab civilis fundust,

Szekelly Boldisár uram bir egj darab civilis fundust, mely volt Szőcs Péteré,

Székely Sigmond uramék is birnak eg darab fundust, mely vagyon Vonczi Jstván viciniajába. Ezek az város közi semmit nem adoznak.

Mellyet én, Sepsi Szent György városának hütös notáriussa, Király János extindatáltam. Fide mea mediante. Datum in oppido Sepsi Szent György, die 26. Aprilis 1700.

Sepsi Szent György városa

Nomina personarum	Szánto földek		Szénafüvek	Őszvetés		Tavaszvetés		Szőlők	Termése és ára
	cub.	mtr.	currus	cub.	mtr.	cub.	mtr.		
Sass Miklos város birája	5	–	–	13	–	12	–	–	–
Nagy Peter	20	–	3	2	–	3	–	–	–
Kosa Mihaly	40	–	4	20	–	12	–	–	–
Czako Balint	22	–	2	6	–	10	–	–	–
Voncz Jstvan	15	–	1	5	–	4	–	–	–
Csaszar Andras	39	–	–	9	2	3	2	–	–
Kiraly Janos	36	–	½	10	–	10	–	–	–
Gyarfas Janos	12	–	2	9	–	7	–	–	–
Butak Mihaly[42]	16	2	–	2	–	3	–	–	–
Csaszar Ferencz	15	–	–	12	–	8	–	–	–
Sas György	16	–	2	7	–	6	–	–	–
Bako György[43]	–	–	–	4	–	4	2	–	–
Csaszar Samuel	30	–	½	11	–	11	–	–	–
Kosa Jstvan	17	–	–	5	–	8	–	–	–
Sas Daniel	14	–	3	5	2	6	–	–	–
Kosa Pal	12	–	–	4	–	4	2	–	–
Nagy Marton	7	2	1	3	3	2	2	–	–
Sziladi Janos özvegye[44]	7	–	–	–	–	2	1	–	–
Bedö Marton özvegye	34	–	–	6	–	3	3	–	–
Modra Mihaly özvegye	12	–	–	4	2	2	–	–	–
Botos Jstvan	12	–	–	5	–	–	–	–	–
Szöcs Györgj özvegye[45]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kaczai Ferencz[46]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Küs György[47]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Toth Ferencz[48]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kaczai alias Varga Pal[49]	–	–	–	–	–	–	–	–	–

[42] Megjegyzés: „Béres házban lakik".

[43] Megjegyzés: „Ez jövevény. Sem szánto földe, sem széna füve semmi nincs. Most is más ember földibe vetett".

[44] Megjegyzés: „Semmi öröksége nincsen, az városon fia iskola helyen lako városi személy Sziladi Mihaly szánto földe".

[45] Megjegyzés: „Városi fundusnon lakik, semmi szántoföld, szénafü nincsen hozza".

[46] Megjegyzés: „Városi funduson lakik, semi szántoföld, szénafü nincsen hozza".

[47] Megjegyzés: „Ez városi ember ugyan, de semmi öröksége nincsen, mert a Rakosi Benedek mostoha fiának, Kovacs Ferencznek városi fundusán lakik, Kovacs Ferencz penig mostan schola mester".

[48] Megjegyzés: „Egy városi ember személyében, de az mely örökségen lakik, az székely szabad hely, semmi városi öröksége nincsen".

[49] Megjegyzés: „Kaczai Ferenczel edgyüt közösben birjak az városi fundust".

Kaczai Györgj[50]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Mark Sigmond[51]	10	–	–	3	2	3	2	–	–
Rakosi Benedek[52]	40	–	–	4	–	1	2	—	–
Barthok Jstvan[53]	55	–	1	20	–	20	–	–	–
Pető Lukács[54]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kiraly Samuel[55]	30	–	4	9	–	7	–	–	–
Kelemen Bálint[56]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Benkö Samuel[57]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Zajzon Ferencz[58]	5	–	1	3	–	2	–	–	–
Nagj Gergely[59]	14	–	–	1	2	–	–	–	–
Kiraly Daniel[60]	30	–	3	5	–	4	2	–	–
Bako Jstván[61]	12	–	–	6	–	6	–	–	–
Zajzon Andras[62]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Csiszer Györgj özvegye[63]	10	–	–	2	2	7	–	–	–
Malnasi Pal özvegye[64]	15	–	–	5	–	2	–	–	–
Barthok Janos[65]	20	–	1	7	2	7	2	–	–
Boros Janos[66]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Tota summa	**623**	–	**29**	**205**	**1**	**184**	–	–	–

Illyefalva várossa

Ennek situssa térben vagyon, határa 3, azok is térben vadnak, napkeletre hajol. Jo munkával, háromszori szántással és ganézással mind ősz, mind tavasz gabonát jot terem. Négy marhán szánthatni, fövennyel elegyes fekete földe vagyon. Makkos, épületre valo erdejek elegendő, kaszálo rétjek nem igen bő, határok nagyob részent száraz. Az Olt vize városok mellet foly, mikor megárad, sok kárt teszen határokon. Az kastélyok mellet foly le egy patak, nem káros, apro hal terem benne. Határok külön nincsen, hanem az falusi lakosokkal és az ot valo nemesek földeivel elegyesen vagyon. Az határt is közönségesen birják. Malmok magoknak nincsen, hanem az János Greb uram malmában őrölnek magok határokban. Közeleb valo város Brasso, 2 méllyföld hozzájok, de annak piacárol nem élnek különben, hanem ha gabonát visznek eladni. Egyéb nevezetes kereskedésbeli hásznok nincsen. Tűzre valo fájok felette messze, ezért szomszéd faluktol vesznek. Felette igen marsusban vadnak. Szánto földököt és széna füvöket magunk nem limittálhattuk, mivel mixtim vagjon az falusiakkal, és patronusokkal, hanem az mint magok hütök-hütök szerént fateálják, extendálodik az szánto földök ad cub. [647], kaszálo rétjek ad currus [95½].[67] Erdejekből semmi pénzbeli jövedelmek nincsen, semmi kereskedő és mesterember köztök nincsen ollyan, az ki közikben nem contribualna.

Az kik pedig közikben semmit nem adoznak és városi funduson laknak, hütök után ez szerént atták ki:

Tanko János és Mihálynak az apjok papok lévén, nem adoztanak, annak utánna magokot megnemesiteték, városi funduson laknak, vagyon 40 esztendeje, hogy nem adoztanak.

Sera Győrgy, János, Páll városi funduson laknak, az nagy attyok magokot megnemesitették, vagyon 40 esztendeje hogy nem adoznak rolla, ez előtt városi emberek voltak, biroságot is viseltek. Ugyan ezen személyek más városi fundust is birnak, melyről is nem adoznak az várossal.

Nagj Mihály joszágát is szanczaba(?) birja tekintetes nemzetes Daniel Mihály és Ferencz uramék több attyokfiaival. Ugyan most is birnak Daniel uramék Benko András joszágát, mellyen Gyorke Gergelly lakik.

János Greb uram is bir egy darabocskát, melyet néhai Mihacz Demeterné asszonyom vet volt néhai Elekes Anoktol, Katona Márton jobbágya lakik rajta.

Szemerjai Vajna Samuelné bir egy darab örökséget, puszta, melyről nem adoznak, városi fundus, melynek vicinussa az ország utja.

[50] Megjegyzés: „Ez is Kaczai Ferenczel és Pallal edgyüt birják azt a városi fundust”.

[51] Megjegyzés: „Ez nemes ember, fundusának egy része városi”.

[52] Megjegyzés: „Ez maga szabad ember, de a mostoha fija, Kovacs Ferencz, ide valo Sz. Györgyi schola mestrer, a kie most a fudus, s mind perli magának. Városi fundus”.

[53] Megjegyzés: „Ez maga személyében nemes ember”.

[54] Megjegyzés: „Öröksége nincsen, mivel az felesége annya birja, lofö ember”.

[55] Megjegyzés: „Ez nemes ember”.

[56] Megjegyzés: „Nemes ember, fundussa városi, szántoföld, szénafű semmi nincs hozza”.

[57] Megjegyzés: „Lofő ember, fundusa városi, szántoföld, szénafű semmi nincs hozza”.

[58] Megjegyzés: „Ez lofő ember”.

[59] Megjegyzés: „Ez lofő ember”.

[60] Megjegyzés: „Ez nemes ember”.

[61] Megjegyzés: „Ez lofő ember”.

[62] Megjegyzés: „öröksége nincsen, mivel az felesége annya birja. Lofö ember”.

[63] Megjegyzés: „Ez lofő aszszony”.

[64] Megjegyzés: „Ez lofő aszszony”.

[65] Megjegyzés: „Ez nemes ember”.

[66] Megjegyzés: „Darabont. Felesége városi fundusán lakik, melyhez semmi örökös szántoföld, szénafű nincsen”.

[67] A konkrét adatokat a Táblázat összesítőjéből vettük át, mivel a leírásnál az adatokra vonatkozó rész kitöltetlen maradt.

Ugyan szemerjei Baxa Mihály és Baxa András[68] birnak egj darab fundust, melyről nem adoznak.

Csete Péter az maga városi fundusában feje váltságáért adot Bialis Ferencz uramnak egj paticulacskát, mind a szánto és szénafű nélkül. Maga Csete Péter adozik rolla.

Kovács Ferencz is felesége jussán bir egy civilis fundust, melyről nem adoznak.

Mellyet én, Jllyefalva városnak hütös notáriussa, Tanko Miklos extendatálom fide mea mediante.

Datum in oppido Jllyefalva, die 27. Aprilis anno 1700.

Illyefalva varossa

Nomina personarum	Szánto földek		Szénafüvek	Őszvetés		Tavasz vetés		Szőlők	Termése és ára
	cub.	mtr.	currus	cub.	mtr.	cub.	mtr.		
Kovacs Mathe, város birája	9	–	1	15	–	16	–	–	–
Tanko Miklos	41	–	8	15	–	20	–	–	–
Kűs Győrgy	40	–	5	8	3	11	–	–	–
Elekes Miklos	16	–	1	7	2	6	–	–	–
Tanko Gergely	6	–	3	6	–	6	–	–	–
Nagy Pal	13	–	2	4	–	7	–	–	–
Barrok Győrgy	30	–	4	8	–	6	–	–	–
Nagy Andras	11	2	2	7	–	6	3	–	–
Thana Mathe	8	–	1	2	–	2	1	–	–
Tanko Jstvan	5	–	1	5	2	7	2	–	–
Agoston Jstvan	30	–	2	8	–	10	–	–	–
Szabo Janos	30	–	15	12	–	10	–	–	–
Kovacs Janos	13	–	2	8	–	10	2	–	–
Török György[69]	19	–	3	–	2	1	–	–	–
Benkö Mihaly	7	–	–	7	–	8	3	–	–
Bencs György	7	3	½	1	3	–	1½	–	–
Szalanczi Balint[70]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Szabo Jstván	9	–	½	–	1½	–	–	–	–
Lukacs Janos	21	–	½	5	–	6	3	–	–
Küs Mihaly	34	–	3	10	–	8	3	–	–
Benkö Ferencz	17	–	3	6	–	4	3	–	–
Török Jakab[71]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Csete Peter	19	–	3	3	–	2	–	–	–
Pethe Janos	26	–	8	25	–	22	–	–	–
Domokos Ferencz	15	–	7	7	–	5	3	–	–
Szasz Mihaly	50	–	3	36	–	50	–	–	–
Domokos Jstvan	15	–	2	6	2	6	2	–	–
Török Peter[72]	–	–	–	13	–	7	3	–	–
Pujnok Jstvan	15	–	3	12	–	16	–	–	–
Küs Jstvanne	16	–	3	1	1	–	–	–	–
Gabos Mihaly	2	–	½	2	2	6	–	–	–
Tanko Gergely	50	–	6	22	–	22	2	–	–
Győrgy Andras	30	–	2	9	–	10	–	–	–
Dimény Lászlo	5	–	½	2	2	6	–	–	–
Gal Janos[73]	18	7½	–	–	–	–	3	–	–
Czusz Janos	8	2½	–	1	–	1	3	–	–
Ferencz Peter[74]	12	–	–	1	1	–	1	–	–
Tota summa	**647**	**2**	**95½**[75]	**263**	**3½**	**308**	**2½**	–	–

Pál-Antal Sándor – Marosvásárhely, 1918. December 1. u. 200/26., RO-540562; pal.antal.sandor@gmail.com

[68] Ez a két név az 1713-as összeírásban „Bora”-ként szerepel, 1722-ben pedig „Bara”.

[69] A családnév „Töröz”-nek írva.

[70] Megjegyzés: „Városi fundusa vagyon, egyebe semmi sincs”.

[71] Megjegyzés: „Városi fundussa vagyon, szánto földe, széna füve semmi sincs”.

[72] Megjgyzés: „Ennek háza után sem földe, sem széna füve nincs”.

[73] Megjegyzés: „Ez lofő ember városi fundusson”.

[74] Megjegyzés: „ez szotyori lofő ember, itt lakik”.

[75] Az összegzést kijavítottuk, mivel tévesen 84½-et írtak a 95½ helyett.

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
– F 49: *Vegyes conscriptiók*
României Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (KÁL)
– *Marosvásárhelyi Református Kollégium gyűjteménye*
României Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága, Nagyszeben (NÁL)
– *Urbáriumok és összeírások (Urbarii şi Conscripţii)*

Irodalom

SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár Új sorozat*, IV–VII (bevezetéssel és jegyzetekkel közzét. Demény Lajos), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1998, 1999, 2000, 2004.
CS. BOGÁTS Dénes
1941 Sepsiszentgyörgy története, in: *Székelyföld írásban és képben*, Budapest, 275–277. (Újraközölve in: Uő.: *Sepsiszentgyörgy története*, Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000, 5–70.)
CSEREI Mihály
1983 *Erdély históriája*, Európa Kiadó, Budapest.
DEMÉNY Lajos
1976 *Székely felkelések a XVI. század második felében*, Politikai Könyvkiadó, Bukarest.
DOMOKOS Pál Péter
1977 Háromszék és Csík adóügyi összeírása, 1703, *Agrártörténelmi Szemle*, XIX/3–4, 434–509.
ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása*, III, *Háromszék*, Pest.
PÁL Judit
2003 *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
PÁL-ANTAL Sándor
2002 *A Székelyföld és városai*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Târgurile din Trei Scaune la începutul sec. al XVIII-lea

(Rezumat)

Studiul prezintă situaţia târgurilor din scaunul secuiesc Trei Scaune la începutul secolului al XVIII-lea. În acel timp în scaun existau patru târguri: Breţcu, Ilieni, Sfântu Gheorghe şi Târgu Secuiesc. Două dintre ele – Sfântu Gheorghe şi Ilieni – erau de fapt doar în parte oraşe. O parte dintre ele aveau statut de sat, aparţinând din punct de vedere administrativ-judecătoresc de scaunul secuiesc Trei Scaune. Atât părţile de oraş, cât şi părţile de sat aveau administraţie proprie în fruntea căreia se aflau juzii orăşeneşti şi respectiv săteşti, aleşi împreună cu juraţii locului din rândul comunităţilor.

În perioada discutată, târgurile mai sus enumerate treceau printr-o criză generală cauzată de cele două devastări turco-tătăreşti din anii 1658 şi 1661, apoi de epidemii repetate, urmate de excesele şi distrugerile săvârşite de trupele imperiale la sfârşitul secolului al 17-lea. Practic, criza a durat mai mult de jumătate de secol (1658-1720). Din aceste motive populaţia târgurilor a scăzut foarte mult, numărul sufletelor rămânând sub nivelul anului 1614. Populaţia totală a celor patru târguri în anul 1614 a fost de 503 familii, adică aproximativ 2500 suflete. Acest total în anul 1713 abia s-a ridicat la 287 familii şi nici în anul 1722, când a ajuns la 457 familii, n-a egalat numărul familiilor din anul 1614. Cele mai mari pierderi omeneşti a avut Sfântu Gheorghe, reşedinţa de scaun de mai târziu.

În afara oraşului Târgu Secuiesc, în aceste târguri activitatea economică şi-a pierdut caracterul tradiţional orăşenesc, majoritatea locuitorilor asigurându-şi viaţa de toate zilele din activitate sătească, agricultura. Doar la sfârşitul perioadei, mai precis în al treilea deceniu s-a făcut simţită revigorarea vieţii orăşeneşti în aceste locuri, în afară de Ilieni.

Market towns in Háromszék seat at the beginning of the 18th century

(Abstract)

This study presents the situation of the markets in the Székely seat Háromszék (Transylvania) at the beginning of the 18th century. At that time there were four markets in this seat: Bereck (Brețcu), Illyefalva (Ilieni), Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) and Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc). Two of them – Sepsiszentgyörgy and Illyefalva were only partially towns. Parts of them had the statute of a village, belonging from administrative-judiciary point of view to the Székely seat Háromszék. The town parts as well as the village parts had their own administration led by town judges, respectively, village judges elected jointly with the local judges from the members of the community.

In the discussed period, the above mentioned markets went through a general crisis caused by the two Turkish-Tartars raids in 1658 and 1661, then by repeated epidemics followed by the excesses and devastations caused by the Austrian imperial troops at the end of the 17th century. In fact, the crisis lasted more than a half century (1658–1720). Due to this, the population of the markets decreased significantly, the number of inhabitants remaining/reached/got under the level of the year 1614. The total population of the four markets was 503 families, meaning approximately 2500 souls in 1614. In 1713 this number hardly grew to 287 families, and not even in 1722, when the number of families grew to 457, did it reach the number from 1614. The biggest casualties were suffered by Sepsiszentgyörgy, later seat-town of Háromszék.

With the exception of the town Kézdivásárhely, in these markets the economic activity has lost its traditional town character, most of the inhabitants making a living from village activities, agriculture. It was only at the end of the period, more exactly in the third decade, when the town life started to reinvigorate in these places, with the exception of Illyefalva.

Acta Siculica 2009, 305–310

Cserey Zoltán

VÁSÁROZÁS, VÁSÁRI SZOKÁSOK A RÉGI SEPSISZENTGYÖRGYÖN

A várossá alakulás folyamatában több tényező is közrejátszott – a település kedvező fekvése, gazdasági, kézműipari fejlettsége, kereskedelmi útvonalak áthaladása stb. –, de a legfontosabb feltétel talán mégis a vásártartási kiváltság megszerzése és az azzal való élhetés joga volt. A városok nagy többsége az úgynevezett mezővárosi kategóriába tartozott, ahol a mezőgazdasági termelés a kisipari tevékenységet megelőzte, így a lakosság megélhetésében is fontosabb szerepet töltött be annál. Ilyen történelmi keretben élt és fejlődött évszázadokon keresztül Sepsiszentgyörgy, miután 1461-ben várossá nyilvánították. A mezővárosok önkormányzatiságának kiteljesítését azonban akadályozta a széki joghatóság, amely minden módon igyekezett megnyirbálni jogaikat és beleavatkozni a városok sorsának alakulásába.

A városi jogállás erősítése szempontjából fontos volt Sepsiszentgyörgynek a vásártartási kiváltság elnyerése, majd annak a megőrzése vagy esetleg akár bővítése is. Ezért is reagáltak erélyesen minden alkalommal, amikor Brassó kétségbe vonta a település vásártartási jogát. A fejlett kézműiparral és kereskedelemmel rendelkező Brassó piacainak beszűkülését látta veszélyeztetve Sepsiszentgyörgy vásártartási kiváltságának megszerzésével, és többször is kezdeményezi a királynál vagy az erdélyi fejedelmeknél ennek visszavonását. A Brassóval való civakodás 1510-ben kezdődött, amikor II. Ulászló király megparancsolta, hogy Sepsiszentgyörgyöt új vásártartástól tiltsák el, és Brassót ezáltal jogaiban védelmezzék meg. 1514-ben Szapolyai János rendeletben ad utasítást, hogy Sepsiszentgyörgynek Brassó város kárára országos és heti vásárok tartását ne engedélyezzék. Ugyanakkor, egy év múlva, 1515-ben ezzel teljesen ellentmondó rendeletében parancsolja, hogy a várost jogaiban ne háborgassák. A brassaiaknak azonban sikerült rávenniük Szapolyait arra, hogy Szentgyörgy javára kiadott kiváltságlevelét vonja vissza és semmisítse meg. Így 1519-ben parancsot adott Sepsiszék főembereinek, hogy Szentgyörgyöt várossá tenni ne merészeljék, és ott vásártartást ne engedélyezzenek. A város kénytelen volt II. Lajos királyhoz fordulni jogorvoslatért, aki 1520-ban Budán okiratot állított ki, amelynek értelmében a vásárok tartását újra engedélyezte. Ekkor március közepén az ún. *reminiscere* vagy böjti vásárra, Szent János és Szent Lukács napjára eső országos vásár tartására kapott engedélyt a város, emellett a hét harmadik napján hetivásárt is rendezhetett. Később a sokadalmak további hárommal gyarapodtak: 1782-ben Szentgyörgy-napival, a 19.század elején Szent Mihály-napi őszi vásárral és 1917-től karácsonyi nagy vásárral egészült ki az árucsere élénkségére utaló vásáros napok száma. A sokadalmakat mindenkor csütörtöki napon tartották, és ha a kijelölt vásár történetesen más napra esett, akkor a legközelebbi csütörtökig vártak vele.[1]

II. Lajos király álláspontjában ingatag, befolyásolható uralkodó volt, aki a brassói szászok nyomására a városnak adományozott privilégiumot elvette, majd Szapolyai vajdának meghagyta, hogy többet hasonló ügyben ne zavarják őt. 1528-ban I. Ferdinánd király is a brassóiakat kedvezményezte Sepsiszentgyörgy ellenében. Bethlen Gábor székelyeket pártoló politikájának következtében visszaállítja a várost megillető szabadságjogokat, benne a vásártartás kiváltságát. I. Rákóczi György csatlakozott elődje székelyekkel rokonszenvező törekvéseihez, megparancsolta Háromszék főembereinek, hogy a város lakosságát szabadságaiban és kiváltságaiban megvédelmezzék. II. Rákóczi György is folytatta apja székelyeket támogató elképzeléseit. Helytelen valóságismerete és helyzetértékelése azonban nem segített, hanem inkább ártott a székelységnek sorsa alakulásában, Sepsiszentgyörgy pedig történetének legnehezebb éveit volt kénytelen megszenvedni elhibázott politikája, az általa kiváltott török–tatár dúlások következtében.[2]

1782-től kezdődően Sepsiszentgyörgy hétfői napra eső hetivásárok rendezésére kapott engedélyt II. József császártól. Azért volt erre szükség, mert a 17. században dúló háborúskodások miatt az addigi hetivásárok elfelejtődtek, és elmaradtak. Az lett volna a természetes, hogy mindenki örüljön ennek a lehetőségnek, amely a várost többletjövedelemhez juttatta, a lakosság anyagi helyzetére pedig jótékony hatást gyakorolhatott volna. Nem így történt. A város nagy hatalmú előkelői, a Daczó család, amely a kettős

[1] CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos 1999, 10, 44.

[2] Uo., 44.

település szerkezetű Sepsiszentgyörgy mindkét részén, a városi és a falusi törvényhatóság területén egyaránt kiterjedt birtokokkal rendelkezett, hatalma tudatában saját érdekei szerint probálta alakítani a település életének mindennapjait. Nemcsak a város vezetésével, de az időközben határőr-katonai központtá alakított helység parancsnokaival is állandó ellenségeskedésben álltak. 1781-ben, amikor tudomást szereztek a város hetivására vonatkozó terveinek valódiságáról, azonnyomban tiltakoztak ez ellen, mondván, hogy a különféle vásárok nagy károkat okoznak birtokaikon, melyeknek egy része a piactér szomszédságában helyezkedett el. A vásári jog elnyerése érdekében még a hivatalos kérelmezést megelőzően az volt a szokás, hogy a szék területén lévő vásáros helyeken, mint Kézdivásárhely, Barót, vagy Várhegy, de akár máshol is, a szentgyörgyiek képviselői az összegyűltek előtt felkiáltással jelezték vásártartásuk hetivásárrá fejlesztésének szándékát. Ellenkezés hiányában – és ez a mi esetünkben így történt – megnyílt a lehetőség az elképzelés valóra váltásához. Daczó József azonban 1781-ben, tudatában lévén annak, hogy az akadályok elhárultak a hetivásár törvényesítése elől, a széki hatóságnál probálkozott elfogadható érveket felhozni igazának bizonyítására: *nekem s több possesoroknak, hogy pénzhasznunk sincsen se a sokadalmakban, se a heti vásárokban, ahol többet mint felét bírjuk az egész Szentgyörgyi teritoriumnak, mégis minden ok nélkül őszi és tavaszi vetéseinket, szénafűvünket a sok részegséggel elmerült emberek maguk marhájukkal etetik, tapodtassák, prédálják, úgy, hogy szörnyű károkat érezünk és tapasztaljuk nemcsak pedig mi, hanem az egész communitás is.*[3] Bármilyen befolyásos embernek is számított Daczó József, egyéni ambíciójának az erőltetése a közösségi érdekek ellenében nem befolyásolhatta a már kérvényezett kiváltság elnyerésének esélyeit.

A székely határőrség bevezetése után szokássá vált, hogy a hetivásárok alkalmával a gabonaárusítást idegeneknek csak délelőtt 11 óra után szabadították fel, azzal a szándékkal, hogy addig a helyiek szükségleteiket beszerezhessék. A máshonnan érkezők viszont kirekesztőnek tekintették az intézkedést, és – mint állították – sok esetben messziről jöttek gabonát vásárolni, hogy aztán üres kézzel térjenek haza. A sepsiszentgyörgyi városi tanács 1785-ben a Folytonos Táblán (bíráskodási és közigazgatási hatóság) magyarázkodni kényszerült a kialakult helyzetet illetően: *nem privilégiumunkból vagyon a kereskedésben jött tilalom, hanem, a II.székely regiment lokális kapitánya és kompánia comandáns urunk által nekünk kiadott parancsolatból vagyon, hogy a nyereségre gabonát szedő és szekerekre raktárra rakó embereket a gabonaszedéstől délelőtt való 11 óráig kitiltjuk, mely a maga számára vásárló embereket nem akadályozhatja.*[4]

A gabonavásárral kapcsolatosan kialakult helyzet nemcsak Sepsiszentgyörgyön volt szokásban, hanem az árucsere forgalmáról jóval ismertebb Kézdivásárhelyen is. A növekvő elégedetlenség a Folytonos Táblát arra késztette, hogy rendelkezzen a normalizálódás érdekében, és ezzel kapcsolatosan kikérjék a főhatóság véleményét is. 1786-ban mindkét várost utasítja a főkormányszék a kialakult igazságtalanság felszámolására: *„Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy ahol heti vásárok szoktak esni és a városi lakósok a külső helységbeli vásárosokat, a csiki és gyergyói lakósókat bizonyos ideig a gabona vásártól eltiltván, maguknak olyan just akarnának fellálítani, hogy miglen azon városi lakósok gabonát maguk számára vennének, addig a külső vidék lakóinak nem szabad venni. Kérdést tettünk mindkét magisztrátusnak, hogy micsoda privilégium mellett cselekednek, azért hogy a szegénység gabona nélkül maradna kezdték tiltani. A guberniumtól válasz érkezett, hogy ezen túl valakik gabonát venni akarnának, hogy attól egy időben is el nem szórítatnék tudhassék”.*[5]

Nemcsak a gabona adásvételével kapcsolatosan merültek fel nézetkülönbségek a helyiek és a távolabbról jövők között, hanem az idegen kereskedők részvételét is kifogásolták a hetivásárok alkalmával. A felvidéki Zólyom vármegyei kereskedők panaszkodtak a királyi udvarnál, hogy az erdélyi hetivásárokból kitiltották őket. Azt is zokon vették, hogy 1830. november 8-án Sepsiszentgyörgyön a vásárbírák elkobozták portékáikat. Kérték az eltulajdonított javaik visszaszolgáltatását és szabad árulás lehetőségét megteremteni számukra a hetivásárok alkalmával. A városi tanács azzal mentegetőzött, hogy az 1826. évi guberniális rendelkezés előírásainak a felvidéki kereskedők nem tettek eleget, és ennek volt a következménye az eladásra hozott áruiknak a lefoglalása. A rendelkezés lényege abban állott, hogy ott, ahol a helyi kereskedők a lakosság igényeit kielégítették, ott az idegeneknek a hetivásárokon nem volt mit keresniük. A gubernium viszont kételyeit fejezte ki, hogy a városban működő két bolt képes lehet-e a város és környékének közszükségleti cikkekkel való ellátására, vagy a lakosság érdekeit inkább az szolgálná, ha a felvidéki kereskedők bebocsátást nyerhetnének a sepsiszentgyörgyi hetivásárokra. A vásári lehetőségek beszűkülésének és az idegen kereskedőknek a hetivásárokról való kizárásának rossz következményeit a pénzszűkében levő lakosság szenvedte meg. Egyébként a főkormányszék még 1824-ben olyan határozatot hozott, melynek értelmében minden

[3] SÁL, Fond 8, nr. 554/1781.
[4] Uo., 720/1784.
[5] Uo., 889/1786.

vásáros helyen a céhes mesterek termékeiket az országos sokadalmakon kívül a hetivásárok alkalmával is szabadon árusíthatták, ez az intézkedés a hetivásárok forgalmát és árukínálatát növelte, az árubőség pedig jótékony hatással volt az árak alakulására is.[6]

A 19. század első felében a háromszéki települések egyre nagyobb számban kérnek vásártartási kiváltságot, illetve a meglévők mellé hetivásár tartására szabadalmat. Ennek következtében azonban egyfajta versengés alakult ki, főként a szomszédos helységek között, mert a piacon való újabb versenytársak megjelenésével a már kiváltságokkal rendelkező települések gazdasági érdekeiket látták veszélyeztetve. 1818-ban Illyefalva kéri régi vásártartási szabadalmának felújítását, mert – mint emlékeztették a Főkormányszéket – 1658-ban a török–tatár betörés következtében az ellenség a lakosságot kipusztította, és a települést felégette. Ezért aztán az addig háborítatlanul űzött sokadalmak és hetivásárok egyszeriben megsemmisültek. 1809-ben Illyefalva város kérvényezte a vásárok helyreállításának kieszközlését, ugyanabban az évben azonban Uzon is vásártartási szabadalmának kibővítéséért folyamodott, amelyet 1811-ben meg is szerzett. A felséges udvar Illyefalva kérését azzal utasította el, hogy a közvetlen közelében lévő Sepsiszentgyörgynek és Uzonnak is sokadalmai és hetivásárai vannak, újabb vásáros települések közelsége pedig csak zavarná a többiek lehetőségeit. Illyefalva nem nyugodott bele a sikertelenségbe, és 1818-ban megújította vásártartási kérvényezését. Indoklásában arra is hivatkozott: *abból, hogy Szentgyörgynek sokadalma és vásárai vannak talán nem is következik, hogy mi vissza ne nyerhessük a miénket, mert Szentgyörgy él azon hasznából régi privilégiális uzusánál fogva, minthogy nem pusztult volt úgy el, mint Ilyefalva s nem volt kénytelen felhagyni vásárait. Mi pedig minek utána az őfelsége uralkodása alatt helyre állítattunk és megépítettünk hasonló törvényes régi uzusunkat kérjük vissza állítani. Ami az országos sokadalmakat illeti bármi közel legyen Ilyefalva Uzonhoz és Szentgyörgyhöz egyiknek sem prejudicial, mert különböző és jó távol eső napokra kéri a sokadalom tartásának engedelmét.* A sepsiszentgyörgyi sokadalmak napjai: március 5., április 24., június 24. és október 18., hetivásárt pedig hétfőn tartottak, ezzel szemben Illyefalváé május 14., június 17., október 2., a hetivásároknak pedig a szombati napot kérvényezték.[7] 1835-ben Sepsiszentgyörgy a Zágon számára hétfői napon hetivásár tartására tett indítványozás ellen tiltakozott határozottan, mert az a nap egybeesett a sepsiszentgyörgyi hetivásárok tartásának idejével. A zágoniak azzal védekeztek, hogy a törvényes szabályozás ilyen esetben csak két mérföldnyi távolságra vonatkozott, ez esetben viszont a Sepsiszentgyörgy és Zágon közötti távolság jóval nagyobb ennél az előírásnál, s mint a zágoniak megjegyzik: erőtlen és méltatlan a sepsiszentgyörgyi tanács ellentmondása.[8]

A vásároknak nemcsak gazdaságot élénkítő hatása volt, és a polgárosodás előmozdításának eszközéül szolgálhatott, de az illető település számára jelentős bevételi forrást is eredményezett. Nem volt ez másképp Sepsiszentgyörgy esetében sem, mert a város közhasznú beruházásait, építkezéseit a közkasszában felhalmozódott bevételek tették volna lehetővé. Ezért aztán a vásári vámok állandó növekedése keltett elégedetlenséget a kereskedők körében. A sepsiszentgyörgyi magas piaci vámok közfelháborodást okoztak az eladók részéről, és – mint 1802-ben a székgyűlésnek beadott panaszokból is látszik – több esetben vásárok alkalmával rendkívüli vámokat is alkalmaztak, sőt törvénytelenül még a nemes embereket is megvámolták. 1802-ben a városi tanács közzétette a piaci vámtarifát, amelyben valószínűleg az azelőtti idők értékeit tüntették fel, ezek pedig majdnem teljesen megegyeztek a más helységekben is alkalmazott illetékekkel. Azért gondoljuk, hogy a közölt adatok nem az akkori realitásokat tükrözik, mert a felsorolás így kezdődik: *a nagy és aprobb lábas marháktól eddig vám nem vétetett*. A sátordíj sokadalmakban vagy hetivásárokon egyaránt 3 krajcár volt, a gabonát árusító szekerektől egy krajcárt számítottak, az asztaloktól, bármit is árusítottak volna ott, szintén egy krajcár volt a vám. Az árusok a vásárra érkezésük után azonnal árusíthatták portékájukat.[9]

1805-ben a város lakosságának közfelháborodását fejezte ki az a panaszlevél, amelyet báró Geringer, a huszárezred parancsnoka fogalmazott meg, és juttatott el a széki hatósághoz. A levél írója szerint még 1802-ben, a nagy földrengést követően, amelyik a református templom tornyát nagymértékben megrongálta, a városi tanács, azzal az ürüggyel, hogy a templomtornyot újjá kell építeni, és ez rendkívüli kiadásokkal sújtja a város költségvetését, újabb piaci vámot vezetett be, mégpedig az addig szabadon árusítható túró, orda, gyertya, szappan értékesítését ezentúl bérbe kívánta adni. Az intézkedésnek az lett a következménye, hogy a fentnevezett termékek árai jelentősen emelkedtek, mert a bérlő a bérleti díj mellett saját hasznától sem állhatott el. Az ezredparancsnok az ügy felpártolását azzal indokolta, hogy többen is a városlakók közül megkeresték, és kérték, hogy legyen szószólójuk, a katonság pedig vesse latba tekintélyét az igazságtalan intézkedés felszámolásában, mert azzal

[6] Uo., 3335/1824.
[7] Uo., 2683/1818.
[8] Uo., 4546/1835.
[9] Uo., 974/1802.

mindenki tisztában volt, hogy ebből a bevételből a megrongált templomtornyot nem lehet felújítani. Az ezredparancsnokság – mint írja a szerző – nem ismeri a hazai törvényeket, nem tudja, hogy a városi tanácsnak módjában áll-e a szabad piacon árakat alakítani vagy sem, Kézdivásárhelyen és Berecken viszont, amelyekkel hasonló rangú város Sepsiszentgyörgy, ilyen önhatalmú árképzés nem fordulhatott elő. A katonai vezetés a háromszéki tiszti hivatal figyelmébe ajánja az ügyet, mint olyan hatóságnak, amely érdemben felülbírálhatja a városvezetés döntését. Ellenkező esetben a huszárezred úgy gondolja: *hogyha a magistrátus ezen cselekedete a hazai törvényekkel ellenkezik a communitasnak a magistratus ellen a guberniumnál panaszt tenni igazsága volna, annál is inkább, hogy a templom építésére kívántató pénz kézimunka segítségével inkább kiván contribualni, mint sem a piacbeli arenda terhe alatt szenvedni, amelyhez majd minden esztendőben a magistratus külömb-külömb éledelemre szükséges artikulusokat úgy annyira arendáltatni fog, hogy utojára arendán kivül semmit sem lesz szabad a piacon árulni. A templom építése még sok esztendőkre terjeszthetődik, azonban az arenda szokásba fog jönni és azután annál nehezebb lesz azt kiirtani és ezáltal az itt való communitas szüntelen való szenvedésbe fog lenni*[10] – zárja felterjesztését Geringer ezredes.

A 18. század második felében a kirakóvásár a vártemplom előtti szűk térről átköltözött a mai városközpont térségébe, és 200 éven keresztül a belváros szolgált a vásárok színhelyéül. Az iskolák működését, az oktatás folyamatát azonban zavarta a vásárok zaja és forgataga. Minden vásár után rengeteg szemét maradt a helyszínen, amelynek eltakarítása nem kis gondot okozott a városvezetésnek. 1850 tavaszán a helybeli rendőrbiztosság javaslatot tett, hogy a piacon kirakodó és az állatokat takarmányozni szándékozó vásárra érkező idegenek fizetnének bizonyos összeget, amelyből a piacot lehetne takarítani. A piac tisztántartásának halaszthatatlan gondját néhány hét múlva ismét szóba hozták, az úgynevezett szemétpénz bevezetése által, enélkül a városnak nem állt volna módjában fizetni a piaci szemét eltakarítását végző személyeket.[11] Másfajta nehézségek is akadályozták a vásárok tartásának normális menetét. 1839-ben például Nagy István bíró a főkirálybírónak küldött levelében azt a tarthatatlan állapotot ismerteti, amely a piactéren és környékén alakult ki azáltal, hogy az itt lévő szék fogháza telkén feltört forrásvíz lefolyás hiányában elárasztotta a vásártér egy részét, leszűkítve ezáltal a használható területet. A szék vezetőjétől azt várta, hogy a fogházban lévő rabokkal elterelő csatorna elkészítésére adjon utasítást.[12]

Az említett okok és a nagy tömegben gyorsan terjedő ragályos betegségek arra késztették a város vezetését, hogy majd 200 éves régiség után 1938-ban a piacot a városközpontból áthelyezzék az akkor városvégének számító városmajor előtti térre (Szaktanács, 105-ös tömbház környéke). Negyedszázad múltán aztán a piac mostani helyére került.

1838-ig az állatvásárokat és a kirakóvásárt ugyanazon a napon tartották. Ekkor a városi tanács a Főkormányszéktől kérte a vásári rend megváltoztatását, ahogy más helyiségekben is szokásban volt, nevezetesen, hogy a baromvásár előzze meg a sokadalmak napját. Ilyenformán az állatvásárokat 1-2 nappal hamarabb meg lehetne tartani – hangzik az indoklásban. A Főkormányszék, figyelembe véve a felhozott érveket, valamint az országos szokásrendet, a kérést jóvahagyta. Ettől fogva tehát a kirakóvásárt megelőző két napon tarthatták a szentgyörgyiek a baromvásárt.[13] Említést érdemel, hogy Háromszék híres volt lótenyésztéséről. 1886-ban országos csikóvásárt rendeztek Sepsiszentgyörgyön, a magyar királyi méntelep udvarán. A lótenyésztés jelentőségére utal az az intézkedés is, melynek következtében 1909-től kezdődően évente országos lóvásárt tartottak Sepsiszentgyörgyön, melynek időpontja rendszerint július végére esett.[14]

Az élelmiszerek forgalmazóinak bizonyos egészségügyi szabályokat kellett betartaniuk, melyek elsősorban a mészárosokra vonatkoztak. 1911-ben a földművelésügyi miniszter elrendelte, hogy a hús piaci árusítására szolgáló sátrak oldalait és tetejét vízhatlan ponyvával kell ellátni, a húsvágó tőkét pedig a vásár előtt kötelező legyalulni.[15]

A sörfőzés és árusítás jogát, ugyanúgy, mint a pálinka- és italmérést árverésen lehetett elnyerni. 1849-ben például 6 éves időtartamra Barnuk Jeremiás nyerte el a sörelőállítás és -forgalmazás jogát, évi 866 ezüst német forint ellenében. A bérleti szerződésben vállalta, hogy *elégséges és jó serrel és élesztővel mindenkor az árpa árához mért és a tanács által meghatározott áron a közönséget ellátja, a bérlő a várost biztosítja, hogy illendő mennyiségű komlója legyen. A város kötelezi magát, hogy a megfelelő időszakra másnak serfőzést és élesztőt árulni nem engedélyezi.* 1850-ben azonban a bérlő panaszolja, hogy a szerződésben foglaltak ellenére a városban becsempészett sört árusítanak. A város végzése szerint a tilos sör árusítását 12 forinttal büntetik, és az

[10] Uo., 1225/1805.
[11] SzNMK, *Sepsiszentgyörgyi Tanácsi Jegyzőkönyv, 1849–1853*.
[12] SÁL, Fond 8, 4485/1839.
[13] Uo., 88/1838.
[14] CSEREY József – JÓZSEF Álmos 1999, 45.
[15] Uo., 45.

árut elkobozzák. Ugyancsak 1850-ben a városi elöljárók azon méltatlankodtak, hogy a tilalom ellenére a nagy kocsma körüli színekben és azok előtt *apró mértékkel* pálinkát árusítanak. A rendőrségre bízták a fokozott felügyeletet és a szabálysértők megbüntetését.[16]

A vásárokat forgalmuk, felhozataluk, közönségük szerint osztályozták. A népi bölcsesség a böjti vásárt koldusok vásárának, a Szent János-napra esőt szegények sokadalmának nevezte. A Szent Mihály-napkor tartott őszi vásárnak volt általában a legnagyobb forgalma.

A Szent György-napon rendezett tavaszi sokadalom nagy választékú baromvásárral kezdődött. A hosszú tél után április végén már fogytán volt a takarmány, és a gazdák túl akartak adni fölös jószágukon. A kirakóvásáron általában bőséges felhozatal volt minden szükséges árucikkből. A csíki és felsőháromszéki árusok épületfával, zsindellyel, léccel és faedénnyel jöttek. Gazdasági eszközöket (ekét, szekeret, jármot, kereket, villát, kaszát) ekkor lehetett megvásárolni. Ruhanemű is volt bőségesen, színes, csíkos szőttesektől tarkállott a vásártér. A csizmadiák a sima egylábú ésráncos szárú csizmákat kínálták. A vásárosok szentgyörgyi, kovásznai vagy brassói posztóból válogathattak.

A Szent Mihály-napon rendezett őszi sokadalom volt a település legjelentősebb vására. A sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi csizmadiák, szűcsök árui ekkor voltak igazán keresettek, mert a tél közeledtével a ruha- és lábbeli-szükséglet is megnövekedett. A ruhaneműsök sátrai egész utcákat töltöttek ki. Egy 1899-es leírás szerint egész utcasorok épültek a piacon deszkasátrakból, ruhaárusokkal, és tömérdek téli portékájukkal budapesti és kolozsvári készruhakereskedők is eljöttek az őszi kirakóvásárra.[17]

A vásárok hangulatának nélkülözhetetlen tartozéka a körhinta, a panoráma-bemutató és a verkli a szerencsét jövendölő papagájjal és fehér egérrel.[18]

A helybeli kereskedők boltjai látták el a lakosságot a mindennapi élelmiszerrel és egyéb szükségleti cikkekkel. A 19. század első negyedéig a város kereskedelme az örmények kezében volt. Ezután kezdtek beszivárogni a zsidók, akik kereskedés mellett sör, pálinka, szappan és hamuzsír főzésével is foglalkoztak. Egy 1851-es összeírás 9 kereskedőről tesz említést.[19]

A város még 1845-ben elhatározta egy „árulóház" építését. A tervrajz szerint a különböző mesteremberek számára oszlopok segítségével alakították volna ki az eladó helyeket, ahol fogasokra függeszthették ki portékájukat az árusok. Ha az akkor elképzelt kereskedőház csak a tervek szintjéig juthatott el, két évtized múltán már siker koronázta a városi tanács erőfeszítéseit, és elkészült az emeletes árucsarnok, a „Bazár" impozáns épülete.

A város fejlett áruforgalmáról a nagyszámú és bő választékú kereskedések gondoskodtak, és a településnek, valamint környékének jó minőségű árucikkek iránt való megnövekedett igényét fejezi ki, ami egyúttal a polgárosodás irányába tett fejlődésre is utal. Ezt a jótékony változást tükrözi a Kolozsváron megjelenő *Korunk* című hírlap 1864-ben jegyzett tudósítása is: „tán nincs város Erdélyben, melyben a boltok oly hirtelen s aránylag oly számosan nyíltak volna meg, mint Sepsiszentgyörgyön, hol már 19 külön kereskedés van, s ha a szesz és asztalos boltokat is ide számítjuk, 25-re megy, holott ezelőtt nem egészen 40 évvel csakis egy boltja volt. És nemcsak fűszeres vagy singes boltja, de könyvkereskedése is van a városnak, ugyanis egyik kereskedő azon igen célszerű gondolattal jött, hogy boltját kalendáriumokkal, tan- és papi könyvekkel, jó irányú regényekkel lássa el. A gondolatot tett követte, és Sepsiszentgyörgy városának könyvkereskedése lett, amellett egy vasboltja is nyílt".[20]

A 18. század második felében a huszárezred parancsnoki székhelyének Sepsiszentgyörgyre helyezésével, a 19. század első felében pedig a székház felépítésével mind több személy került a városba, akik a katonaságnál vagy a közigazgatásban keresték kenyerüket, és jó minőségű árucikkeket igényeltek. A növekvő megrendelések pedig ösztönző hatást gyakoroltak a kézműipar és kereskedelem fejlődésére egyaránt.

Cserey Zoltán – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055

[16] SzNMK, *Sepsiszentgyörgyi Tanácsi Jegyzőkönyv*, 1849–1853.
[17] Uo.
[18] CSEREY József – JÓZSEF Álmos 1999, 46.
[19] *Korunk*, 1864. szeptember 18., 111. sz.
[20] *Székely Nemzet,* 1899. október 11., 152. sz.

Levéltári források

României Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (SÁL)
– Fond 8: *Háromszék Iratai (1677–1876)*
Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy (SzNMK)
– *Sepsiszentgyörgyi Tanácsi Jegyzőkönyv, 1849–1853*

Irodalom

CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos
1999 *Sepsiszentgyörgy képes története*, Sepsiszentgyörgy.

Târgurile vechiului Sfântu Gheorghe

(Rezumat)

Lucrarea parcurge obținerea dreptului localității Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) de a ține târguri naționale şi săptămânale. Localitate cu primele privilegii orăşeneşti dobândite în 1467, Sf. Gheorghe a avut numeroase controverse în această privință cu oraşul Braşov apropiat, iar mai târziu cu nobilii locali contrainteresați sau cu localitățile mai mici învecinate. Iarmaroc s-a ținut în martie (târgul de post), respectiv în ziua lui Sf. Ioan şi Sf. Luca, iar începând din 1782 în ziua lui Sf. Gheorghe, aceste ocazii completându-se la începutul sec. al XVIII-lea cu iarmarocul de toamnă din ziua lui Sf. Mihail, iar în 1917 cu târgul cel mare de crăciun. Iarmarocul cădea întotdeauna în ziua următoare de joi, iar din 1838 târgul de vite avea loc în cele două zile precedente celui de mărfuri. Din 1782 în fiecare luni se ținea şi târg local.

Markets of the old Sepsiszentgyörgy

(Abstract)

This paper surveys the right of Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) to hold national and weekly markets. One of the first localities with municipal privileges since 1467, Sepsiszentgyörgy has had many controversies in this matter with the near-by town Brassó/Kronstadt (Braşov), later with the local nobles of the town who were against this right or with the small localities from its neighborhood. The markets had been held in March (Lenten market), on the day of St. John and St. Lucas, while starting with 1782 on the day of St. George. At the beginning of the 18th century the market was complemented with an autumn market held on the day of St. Michael and in 1971 with a big Christmas fair. The market had always been organized on the following Thursday and from 1838 the stock-market was held on the two days prior to the merchandise market. From 1782 a local market was held every Monday.

Coroi Artur

A HÁROMSZÉKI KILENC FALU KÖZÖS ERDEJÉNEK TÖRVÉNYE, 1713
(I. RÉSZ)

Imreh István születésének 90. évfordulójára

Imreh István professzor úr (1919. szeptember 12. Sepsiszentkirály – 2002. január 31. Kolozsvár) nyomdokán haladva az elmúlt években több, mindeddig ismeretlen székely falutörvényre és rendtartásra bukkantunk. Itt következő dolgozatunkban a háromszéki – pontosabban sepsiszéki – *Kilenc falu erdejéről* 1713. június 12-én hozott *deliberátumokat* – határozatokat, végzéseket, döntéseket – kívánjuk bemutatni, egyúttal közzétéve azok teljes, betű- és írásjel-hű szövegét is. A végzések egy, a 18. század végén vagy a 19. század elején készült másolatban maradtak fenn a Magyar Országos Levéltárban, a dálnoki Lázár család levéltári állagában.[1]

A dolgozat közlését az *Acta Siculica* évkönyvek terjedelmi okokból csak két részre osztva tudják megoldani, ezért a 2009. évben megjelenő első rész az 1713-as *deliberátumok* elsődleges formai-tartalmi ismertetését tartalmazza, kimutatva azok falutörvény jellegét, elemzi történelmi-társadalmi hátterüket, a birtokviszonyok korabeli földrajzi, rokonsági, demográfiai stb. tényezőit, a beerdőlési jogokat (egybevetve 1820-as stb. adatokkal is), valamint az erdőlés rendjét. A második, 2010-ben megjelenő részben az erdő őrizetének, az erdőkiélésnek és a vonatkozó bíráskodásnak elemzésére kerül sor, valamint a két rész közös *Függelék*eként a tulajdonképpeni forrásszöveg közzétételére.

Imreh István, a székely falutörvények világát tárgyaló nagy szintézisében a több falu közös birtokát képező szántókról, kaszálókról, legelőkről, erdőkről, havasokról stb. szólván, megemlítette a kilenc falu erdejét is: „A háromszéki Kilenc falu erdeje ugyancsak a Bodoki havas aljában fakadó borvíz miatt vált ismeretessé. Ennek a számottevő erdő- és legelőterületnek a birtokosai a következő községek voltak: Bodok, Fotos, Martonos, Étfalva, Zoltán, Gidófalva, Angyalos, Besenyő és Eresztevény. 1826-ban a falvankénti körülhatárolással kísérleteztek. Megmaradt azonban a vagyonközösség, hiszen 1833. november 19-én az étfalvi jegyzőkönyvbe azt írták be, hogy a 9 falu gyűlésiben Gidófalván határoztak az erdőt károsítók büntetése felől, s megmaradt a társközségek együttesen választott vezetőségének a bírságolási joga". A kilenc falu közül azonban, folytatja a szerző, „Étfalvának... van saját erdeje, külön birtokol Zoltánnal egy Avast (arról jegyzőkönyvet vezetnek), részes – mint láttuk – a kilenc falu erdejében, és Háromszéknek közelebbről meg nem határozott helyen fekvő széki birtokából is jussol".[2] (Sepsiszék *bodzai* közhavasainak legelőit, kaszálóit és erdeit 1820-as adatok szerint valamilyen formában a szék majd' minden faluja – szám szerint 31 –, valamint a kézdiszéki Lécfalva is élte.[3]) Kutatásaink során magunk is rábukkantunk egy az étfalvi tilalmas erdőre vonatkozó 1690-es keltezésű feljegyzésre (*die 7 Julij 1690. ...Gabor Diak ...az Etfalvi tilalmas erdőben...*[4]) és egy az 1731-ből is ismert három tilalmas bodoki *Avas* valamelyikére vonatkozó 1679-es adatra (*die 10 men[sis] Martij A[nn]o 1679. Falunk vegezese hogy az avasrol Eöt forintra buntetnek.*[5]) Az 1820-as

[1] MOL, P 1610.

[2] IMREH István 1983, 151–152, 360, 363. (A közös erdők falvankénti körülhatárolása nem tűnik azonosnak azoknak *a faluknak quantitása és az antiqua sessióknak numerussa szerént* való felosztásával; Uo., 149, 186.); IMREH István 1987, 129.

[3] TAKÁCS Péter 2002, 37–138, 203; TAKÁCS Péter 2003, 113. Kisborosnyó 1724-es és Szotyor 1727-es falutörvénye is említi a *Bozzai birodalmat*, illetve *legelőt*. (IMREH István 1983, 164, 360, 363.) Az eresztevényiek 1864-ben a *harminc közönség erdejének* nevezték Sepsiszéknek a *bodzai vámnál* lévő *birtokát*. (OSzK Kézirattára, FM 1, 3814/A.)

[4] *Causae Levatae Coram Generosis Dominis Nicolao Tompa de Kiis Borosnyo, Ladislao Daczo de Sepsi Szent György Benedicto Marton de Killyen et Stephano Barta de Nagy Borosnyo tanquam Inquisitoribus Malorum et malefactorum; praesentibus etiam Generosis Dominis Balthasare Szekely de dicta Killyén, Vice Judice Regio, et Stephano Szonda de Gidoffalva jurato Notario, Sedis Sepsi Anno 1690.* (OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 18r.)

[5] *Generalis Malefactorum Inquisitio Per Generosos Dominos Petrum Daczo de Szent Gyeorgij Georgium Szekel de Killyen, Michael Literati alias Kádár de Uzon Petro Jancso de Gidoffalva ad id specialiter emissis per Generoso Domino Michaele Nemes Vice Judicis Sedis Siculicalis Sepsi, ut et Stephanus Szonda Jurato Notario ejusdem Sedis celebratae Incipit die 10 mensis Martij Anno 1679.* (Uo., 30v.) A bodoki falutörvény (1731) az *Alsó avasból* elvitt egyetlen szál fáért 3, a *Szentegyház avasából* elvittért 6, a *Borvíz* ⇒

adatok arra engednek következtetni, hogy Étfalván és Bodokon kívül a többi társközségnek – Besenyőnek, Eresztevénynek, Gidófalvának, Martonosnak, Zoltánnak és talán Angyalosnak is – már a korábbi századokban is volt saját külön erdőbirtoka, bár ezen falvak némelyikének lakói 1820-ban más falvak erdejére is jártak.[6] Talán saját erdejükre vagy erdeikre vonatkozó végzéseik vagy rendtartásaik is voltak, és erdeik ügyeiről jegyzőkönyvet is vezethettek.

A székely falutörvények világában jártasabbak az 1713-as végzések olvastán joggal vethetik fel a kérdést, hogy valóban falutörvényre bukkantunk-e? A kérdésre csak az okiratba foglalt végzések formai-tartalmi vizsgálata után válaszolhatunk.

Okiratunk – épp úgy, mint a falutörvények többsége – négyes tagolású.

Első része – igen lakonikusan – megnevezi a vitában álló feleket (a kilenc falut és a közös erdejükbe beerdőlő *holmi kitsin jószágokat bíró extraneus embereket... bé bíró Possessorokat*), rámutat a vita okára (a kilenc falu közös erdejének a bebírók beerdőlési jogosultságának szabályozatlansága miatti *nagy Kárára Pusztulására*), megnevezi a vita megoldására felkért hatóságot (*a nemes Széket*, vagyis a széki tisztséget), bemutatja a vita megoldásában követett eljárást (minden bebíró – a kilenc falu mindegyikében külön-külön fellelhető – jószágának a birtoklás jogcíme, törvényessége és a birtokolt jószág milyensége szempontjából való vizsgálatát, amelynek alapján az illetőknek a beerdőlésre való jogosultsága és annak mértéke megállapítható), és megnevezi azt a falut – Étfalvát – ahol az eljárás folyt. (Talán nem véletlen, hogy az utolsó ismert híradások némelyike a *Kilenc falu erdejéről* szintén az étfalvi jegyzőkönyvben olvashatóak.)

Az okirat első része minden szempontból eleget tesz egy perfelvétel formai követelményeinek és jelzi, hogy következnek a perben hozott végzések, de sem ebben a részben, sem az okiratnak a perben hozott végzéseket tartalmazó második, leghosszabb, legadatgazdagabb részében nem találjuk meg magának a perfolyamatnak a leírását, ezért azt bizonyos mértékig magunknak kell rekonstruálnunk.

A bíráskodásra felkért széki tisztség és a helyi elöljárók az érdemi munka megkezdése előtt nyilván kitűzték az elég időigényes eljárás célját, megindításának és befejezésének határidejét, és mindezt közhírré is tették, majd sorra vették a kilenc falut, és megvizsgálták, birtokolt-e az eljárás kezdete előtt valamely törvényes jogcímen, bizonyíthatóan és ténylegesen, bármekkora és bármilyen módon szerzett bennvaló jószágot a magát bebírónak tekintő és így a beerdőlés jogára igényt formáló kézdiszéki személy vagy – többnyire egyértelműen örökösi-rokonsági – csoport az illető faluban. Gyakorlatilag a széki tisztség a helyi elöljárókkal falvanként számbavétette a beerdőlésre igényt tartó kézdiszékieket, azután – időhaladékot adva – bekérte mindannyiuk birtokjog-igazoló írásait (adásvételi szerződéseket, végrendeleteket, zálogosleveleket, genealógiai táblázatokat, falubavételt igazoló jegyzőkönyvi kivonatokat stb.), a jószágszerzésre jogosító – a rendi hovatartozást igazoló – okiratokat (hiteles lustramásolatokat vagy -kivonatokat, nemesleveleket) és talán valamiféle erkölcsi bizonyítványokat is,[7] illetve beidézte az illetők birtokjogát bizonyítani tudó és hajlandó tanúkat,[8] majd a helyi elöljárósággal és a jószágszomszédokkal együtt minden faluban *oculálták* és *perlustrálták*, azaz megszemlélték és lajstromozták a kézdiszékiek által ténylegesen birtokolt és *praetendált* jószágo(ka)t. (Ezen ősi eljárás során feljegyezték a szemrevételezett jószágok nagyságát, minőségét, jogi természetét és eredetét, valamint a szomszédait.[9]) Ezek után, az eljárás befejezésének napján a bírák a törvényekből, illetve a szokásjogból fakadó ismérvek alapján, a valós helyzet ismeretében elbírálták a kézdiszékiek minden egyes – nyilván előzetesen is megvizsgált és mérlegelt – beerdőlési igényét. Az ilyen előzmények után hozott – a kézdiszékiek bebírói mivoltát törvényes úton tisztázó és ezzel egyidejűleg a kilenc falu erdejébe való beerdőlési jogosultságukat és annak mértékét bennvalójuk meglétéhez, minőségéhez, jogi státusához stb. igazító – *deliberátumokat* (végzéseket) okiratba foglalták. Az eljárást befejező törvénynapon a jelek szerint minden érdekelt személynek és valószínűleg minden csoport legalább három képviselőjének meg kellett jelennie.

Az okirat harmadik részében előbb a törvénytevő széki tisztség – nyilván, mint addig is, a helybeliek egyetértésével és közreműködésével –, majd a széki

⇒ *avasából* elvittért 4 forintos bírságot írt elő. (IMREH István 1983, 368–371.) A bodoki *Avas* nevű közerdőt 1814-ben 50-50% arányban osztották fel egyfelől a határőrkatonák, másfelől a Mikó-udvar és jobbágyai között. (IMREH István 1979, 79.) Az *Also avast* lásd 1859-ben is. (HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann 2001, 154.)

[6] TAKÁCS Péter 2002, 93–99, 102–109, 117–118, 136–138. Fotos vagy az eredetiből, vagy a kiadványból maradt ki.

[7] IMREH István 1983, 48, 418, 422–423; és *1701. Dje 9. Martij. Verificallya regestrummal s egyeb documentummal*; *1701. Dje 19. Aprillis. minden leveleket elsőben verifealvan*. (OSzK Kéziratтára, Fol. Hung. 953, 212r, 222r.)

[8] *A[nno] 1693 die 10 Xdece]bris. Vagy levelbeli vagy emberbeli bizonsag*. (Uo., 128v.)

[9] „1569–1571. Mezőmadaras. Fekete new predium... ki mennek az peres feoldnek szijnijre, Modo oculate revisionis, perlustralak az reteket, az Bizonssagok kj mutataak az hatarat." (SzOkl, II, 277–286.)

tisztség jelenlétében és egyetértésével a kilenc falu bírái és közönsége hozott bölcs előrelátással néhány igen fontos végzést a jövőre nézve, annak biztos tudatában, hogy az 1713-as esztendőig szokatlan előnyöket élvező kézdiszékiek, illetve leszármazottaik nem egykönnyen fognak belenyugodni helyzetük megváltozásába, a kilenc sepsiszéki falu lakosai között pedig mindenkor akadhatnak kisebb-nagyobb törvényszegésekre hajlamos társaik. Ezeket a falutörvényekre jellemző módon hozott, az okirat második részéhez szervesen kapcsolódó, azoktól el nem választható végzéseket logikai sorrendjük szerint soroljuk fel.

Először is elrendelték az egy vagy két részre való beerdőlés jogát immár törvényes eljárással elnyert tényleges bebírók – magánosok és örökösi-rokonsági csoportok – *regestrumba*, nyilvántartásba vételét, mégpedig feltehetően abban a faluban, amelyben jószáguk találtatott, az egyes *regestrumok* mindenkori őrzését pedig az illető falu bírájára bízták.

Másodsorban arra kötelezték az egy vagy két részre való beerdőlés jogát elnyert csoportok tagjait, hogy – részesedésük arányában – egyezzenek meg egymással e joguk gyakorlásának rendjében.

Harmadsorban arra kötelezték az egy vagy két részre való beerdőlés jogát elnyert csoportok tagjait, hogy évente jelentsék az illetékes bírónak a *Pünkösti Innep napokon*, melyikük milyen mértékben fogja gyakorolni az elnyert jogot az illető esztendőben. (A beerdőlésre jogosult csoportok tagjai – számuk és részesedésük mértékének függvényében az általuk választható megoldások száma elméletileg igen nagy lévén – saját érdekükben nyilván a legegyszerűbb megoldást igyekeztek megtalálni.) Amikor időszerűvé vált, az utóbbi két előírás hatályát nyilván kiterjesztették a beerdőlési jogot egyénileg elnyert személyek örököseire is.

Negyedsorban elvégezték, hogy a kilenc falu bírái minden személyválogatás nélkül vitethessék be a harmadik előírás betartásának mellőzésével erdőlni merészelők *szekerét* és *marháját*, az illetőket pedig ugyanúgy büntethessék, mint az *extraneusokat*, vagyis az olyan idegeneket, akiknek semmilyen jogcímük nincs a kilenc falu erdejébe való beerdőlésre.[10]

Ötödsorban, a közös erdő megóvása érdekében – *interim*, azaz törvényközön, vagyis az eljárás kezdete és vége közötti időszakban – *Az Kilentz falubéli Bírák, és lakosok... Közönséges egyező értelemből in facie Sedis Judiciariae meg egyezének*, hogy a lakosok eladásra szánt jószágukkal vagy annak *particulájával*, darabkájával – kizárva minden csalárdságot és rosszhiszeműséget – előbb a *praetendens véreket*, ha pedig azok nem vennék meg, *a kilenc faluban lévő Possessorokot*, birtokosokat kötelesek megkínálni, és csak azután adhatják el idegeneknek szabadon, ha azoknak sem kell: hasonló döntést számos esetben hoztak más székely községek is.[11] Valójában az érintettek megerősítették a kilenc falu viszonylatában az 1555. április 28-án írásba foglalt, de annál ősibb, fennebb már említett rendelkezést.

Végül – hatod- és hetedsorban – a kilenc falu bírái és lakosai a bíráskodó széki tisztség jelenlétében úgy döntöttek, hogy az ötödik előírást semmibe vevő *Privata Personák... in Perpetuum amittálják* – engedjék át örökösen – az így elidegenített jószágot annak a falunak, amelyben az fekszik, ezen felül pedig a szék vicetisztje azon nyomban 12 forintot vehessen meg rajtuk, mihelyt a megkárosítottak – tehát a vérek és a kilenc faluban lévő possessorok vagy az őket képviselő falusbíró és legalább két esküdt vagy más három tekintélyes falutag – az ügyben megkeresik. Tartalmilag ez az előírás is egy ősi székely törvény megerősítése és újabb bizonyítéka annak, hogy a falvak belsőségei – és ezáltal külsőségei – fölött csak maguk a falvak rendelkezhettek. A 12 forintos bírság behajtása viszont azért illette meg a vicetisztet, mert az engedetlenek a szék – Sepsiszék és a sepsiszéki tisztség – *ususával*, talán eleve a széki tisztség hatáskörébe tartozó, de mindenképpen annak hatáskörébe utalt ügyben, a széki tisztség által – a kilenc falu bíráival és lakóival együtt – hozott és megerősített előírással szegültek szembe, a falusbírók bírságolási joga pedig általában nem haladta meg a 2-3 forint értéket.[12]

Az okirat harmadik része tehát a mi számozásunk szerinti ötödik pontig még jórészt a bírói fórumot alkotó széki tisztség műve, az ötödik ponttal kezdődően azonban már nem bírósági végzés, hanem kizárólag a kilenc falu közakaratának a széki tisztség jelenlétében és egyetértésével való kifejezése, amelyet a kilenc széki tiszt meg is erősített az aláírásával.

A harmadik rész tömörsége nemcsak a szék tisztségének, hanem a kilenc falu bíráinak a hazai és a székely törvényekben, e törvények alkalmazásában való alapos jártasságát bizonyítja.

Az okirat negyedik részének a széki tisztek megerősítő aláírásai tekinthetőek.

Az okirat elsődleges formai-tartalmi vizsgálatát elvégezvén, felsoroljuk azon további ismérveket és érveket, amelyek alapján az okiratot falutörvénynek tekintjük.

A *Kilenc falu erdeje* nem egyedi esete az erdővagyon-közösségnek. Imreh István munkájában szó esik az aranyosszéki *székely erdőről* (*a Kő mögött való*

[10] Hasonlóképpen határoztak Szemerján 1771-ben és Baróton 1775-ben. (IMREH István 1983, 253, 406, 439.)

[11] Uo., 161–163, 380, 440–441.

[12] 1564. július 5. (SzOkl, II, 176–178); IMREH István 1973, 58–59; IMREH István 1983, 72–74, 318.

nagy közös erdő – 1538), Marosszék három *közhavasáról*, az alcsíki *Negyedfélmegye havasáról* (hét község havasa – 1586–1620), a háromszéki *Hatodról* és az udvarhelyszéki *tizenhét falu havasáról*, hogy csak a jelentősebbeket említsük.[13] A közös erdővagyon *élésének* szabályozására is módot találtak eleink. A *Negyedfélmegye* falvai, Menaság, Mindszent, Szentlélek, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva és Delne lakói már 1620 táján megalkották a közösen bírt havasaik és erdeik használatát szabályozó rendtartásukat,[14] tudunk az udvarhelyszéki Szentegyházas Oláhfalu és Kápolnás Oláhfalu 1772-ben megalkotott hasonló jellegű *Constitutiójáról*, stb.[15]

A szomszédos falvak, a kisebb-nagyobb falucsoportok és a székek tehát törvényt is közösen hoztak közös javaik élésének mértékéről, rendjéről, miként tjéről, vagy közös érdekeik érvényesítése végett, a törvényszegőket pedig közös fellépéssel igyekeztek megfékezni.

Köztudott, hogy szinte valamennyi erdőrendtartás vagy erdőkre vonatkozó előírást is tartalmazó falutörvény szabályozza a bebírók faizási jogát, számos falutörvény pedig tilalmazta a bebírók szaporítását, néha még a kitermelt fa idegeneknek való eladását is.[16] A bebírók erdőlési jogának szabályozásáról és korlátozásáról lévén szó, esetünkben mi sem természetesebb, mint a végzések zömének személyre és személyek csoportjára való szabottsága, ami még csak nem is előzmények és párhuzamok nélkül való. Az erdőlési jog ugyanazon községeken belüli, személyre szóló korlátozása még az első ismert írott erdőrendtartásnál is régebbi: Szendemeteri Nyujtódi György uramnak az udvarhelyszéki Szentdemeter és Nagykend egyezségében tiltották meg a rendi hovatartozása szerinti részénél nagyobb famennyiség kivágását/hordását a közös erdőből, 1586-ban,[17] Bikfalva közönsége pedig 1642. július 3-án szabályozta újra az uzoniak erdőlési jogát a Dobolló hegyén lévő bikfalvi erdőkben.[18] A Székelyföldön nemcsak az egyes községeknek, hanem a közös javakkal rendelkező társközségeknek is elidegeníthetetlen joguk volt szabályozni és/vagy korlátozni a bebírók és az idegenek részesedését javaikból, sőt, teljes mértékben kizárni őket azok használatából és élvezetéből, akár a falutörvénynek a bebírókra és az idegenekre vonatkozó előírásait be nem tartó saját falusfeleikkel együtt is. Természetesen a törvényhozó falunak vagy falucsoportnak ugyanolyan elidegeníthetetlen joga a kötelezettségek személyre vagy személyek csoportjára való kirovása is, mint a kivételezés és bizonyos jogok, mentességek vagy előjogok biztosítása egyes személyek vagy személyek csoportja számára, illetve a törvényes alap nélkül gyakorolt, azaz bitorolt jogok megvonása egyénektől vagy egyének meghatározott csoportjától, és a kizárólag más települések lakóira vonatkozó ilyen végzések sem mentek ritkaságszámba.[19]

A székely falutörvényekben tehát előfordulnak megnevezett személyekre és csoportokra (társközségek esetében pedig az egyes községekre) szabott előírások, végzések, határozatok.

Az utolsó két 1713-as döntés minden kétséget kizáróan a kilenc falu összlakosságának az ősi szokásjogon alapuló közakaratát fejezi ki, és nyilván a kilenc falu összes lakosának vagy képviselőinek – egy faluért három ember megfelelhetett[20] – részvételével tartott gyűlésen, a falusbírák jelenlétében született, tehát önálló normamegerősítés és normaalkotás volt, amelyet a bíráskodásra felkért széki tisztség is szentesített. Százhúsz év múlva sem volt ez másképp: a kilenc falu lakóinak vagy képviselőinek gyűlése 1833-ban is közakarattal határozott Gidófalván közös erdejük/erdeik ügyeiben.

Közismert tény, hogy számos falutörvény született kézen fogott közbírák vagy a felsőbbség, például a széki tisztek közreműködésével, a közakarattal, közmegegyezéssel hozott falutörvényeknek a felsőbb hatóságokkal való elismertetése és a felsőbbség általi megerősíttetése pedig ugyanolyan általános gyakorlat volt, mint a közakarat, a közmegegyezés falutörvény formájában való kifejezése és rögzítése.[21] Jellemző, hogy az említett két utolsó döntés formája és tartalma is megegyezik a falutörvényekével. A bíráskodásra felkért hatóság, vagyis a szék tisztsége nyilván csak a kilenc falu bíráinak és lakosságának – vagy a lakosság képviselőinek, ami jogilag ugyanazt jelenti – folyamatos és tevőleges részvételével, velük mindvégig szorosan együttműködve hozhatta meg a többi 1713-as döntést is.

A személyre vagy személyek csoportjára vonatkozó végzések és határozatok tehát ugyanúgy, mint

[13] IMREH István 1983, 148–154; IMREH István 1987, 123–132. Udvarhelyszéken Bogárfalvának és Szentléleknek is volt közös erdeje, lásd 1598. február 23-i adat (SzOkl, VIII, 337–346).

[14] IMREH István 1983, 294–297. A közös havasokon lévő kaszálók és legelők élésének eme szabályozását megfelelő változtatásokkal valószínűleg az erdőkre is vonatkoztatták.

[15] Uo., 20–21, 243.

[16] A zalániak 1780-ban kelt határozata ellenezte legélesebben a bebíróknak a helybeliek, *az régi ős bebírók* és a *katonai jurisdictió alatt lévők* általi szaporítását. (Uo., 48, 440–441.)

[17] Uo., 245–246, 250.

[18] SzOkl, IV, 274–276.

[19] IMREH István 1983, 265–266, 290, 296, 299, 314, 328–329, 338–342, 344, 368–370, 379, 413, 415, 443, 450–451, 461, 473, 500, 501.

[20] 1555. április 28., 51. cikkely (SzOkl, II, 119–127).

[21] IMREH István 1983, 18–21, 243, 297, 303, 305, 317–319, 328, 332–334, 339, 345, 348, 357, 366, 368, 399, 423, 444, 519.

a falutörvények, ugyancsak a kilenc falu lakosságának vagy képviselőinek egyetértésével és közreműködésével hozattak, és a közakaratot testesítették meg.

A falutörvények általában a falusbíróra, az esküdtekre és más választott személyekre bízták a helyi hatósági, igazgatási, bíráskodási és más feladatokat. Az okirat harmadik részének végzései is ezt tették, ám – ami a falutörvényekben valamivel ritkábban fordul elő – a 12 forintos bírság beszedésének jogát a szék vicetisztjére ruházták.[22] Ennek már okát adtuk.

Az írott falutörvény – többek közt a régi, bevett szokásokra, az íratlan szokásjogra vagy a régebbi írott falutörvényekre hivatkozva – általában a jövendőre nézve érvényes hatállyal bővíti, szűkíti, pontosítja, módosítja és rendszerezett formában rögzíti a törvényhozó faluközösség őslakóinak és a bebíróknak a jogait és kötelezettségeit a közösség életének legfontosabb területein, megszabja a faluközösség vezető tisztségviselőinek és többé-kevésbé szakosított testületeinek a hatáskörét, feladatait és eljárásmódját az ezen jogokhoz és a kötelezettségekhez való viszonyulás ellenőrzésében, a szabálysértések megállapításában és büntetésében. Ezt teszik az 1713-ban kelt deliberátumok is, amelyek egyértelműen utalnak a kilenc falu közös határa – tehát a kilenc falu erdeje – használatának írott vagy íratlan törvényeire, a prevarikátorok előállításának és büntetésének módjára (közvetve tehát a szervezett erdőőrizet és az erdőőrizet szabályainak a meglétére is), ugyanakkor pontosan meghatározzák a beerdőlésre jogosult bebírók körét, bennvalójuk méretéhez, rendi hovatartozásukhoz stb. igazítják a jog gyakorlásának mértékét, szabályozzák a jog gyakorlásának módját, és ismételten szabályozzák a kilenc falubeli belső telkek forgalmát, továbbá büntetéseket helyeznek kilátásba a szabálysértőkre nézve, közvetve vagy közvetlenül megnevezve a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése ellenőrzésére, a szabálysértések megállapítására és büntetésére hivatott tisztségviselőt vagy testületet, nem feledkezvén meg az utóbbiak által követendő eljárás említéséről se. (Mindezek elképzelhetővé teszik, hogy a kilenc falu deliberátumainak előzményei is voltak: közös erdejük használatára nézve az illető falvak – és talán a szék – *ususán* kívül már korábban is érvényben lehettek olyan, írásban lefektetett végzéseik is, mint amilyenekre 1589-ben az ilkeiek és 1590-ben a lengyelfalviak hivatkoztak Udvarhelyszéken.[23])

Kétségtelenül megállapítható a kilenc falu deliberátumainak szerződésszerűsége, amely a falutörvények egyik jellemzője, mint ahogy meghozatalukat az elismertetés mozzanata is végigkísérte.[24] Megállapítható továbbá, hogy az okirat harmadik része végzéseinek csekély száma sem kivételesen ritka jelenség a falutörvények világában: az 1581-es zaláni falutörvény sem sokkal terjedelmesebb, és tartalmi elemeiben sem sokkal gazdagabb,[25] Karatna 1756-os határozatai pedig fel se vehetik velük a versenyt.[26]

Úgy véljük, hogy a fentebb leírtak alapján a kilenc falu közös erdeje ügyében 1713-ban, a széki tisztség által és jelenlétében, a helybeli bírák, elöljárók és lakosok közös akaratával, egyetértésével, közreműködésével hozott, az előbbiek által aláírásukkal megerősített, nagyrészt *bírósági ítélet* – ezt annakidején *törvénynek* is nevezték, mint ahogy magát a törvénytevő fórumot is – formájában rögzített végzéseket falutörvénynek kell tekintenünk. (Szellemében a kilenc faluéhoz igen hasonlóak a nagybaconiak 1748. november 13-án kelt végzései, különösen ami a kilenc falu deliberátumai harmadik részének harmadik határozatát illeti.[27])

Vizsgálatunk nem hagyhatja figyelmen kívül az 1713-as esztendőt megelőző negyedszázad történelmi eseményeit, jelenségeit, folyamatait és azokat a körülményeket se, amelyek következtében, illetve közepette a kilenc falu közös erdeje és a magukat bebírónak tartó kézdiszékiek ügyében 1713-ban folytatott eljárásra és a végzések meghozatalára sor került. Az eljárás és a végzések meghozatala bízvást kapcsolatba hozható a német birodalmi csapatok bejövetele (1687) után kialakult, a Thököly-járás (1690) és a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc (1703–1711) háromszéki eseményei által csak tovább súlyosbított állapotokkal.

A császári tisztek és katonák harácsolása, önkényeskedései, erőszakoskodásai és visszaélései tovább növelték a beszállásolásukkal és ellátásukkal amúgy is súlyosan megterhelt székelyek elégedetlenségét.[28] A háromszéki falvak lakossága – feltehetően a katonai beszállásolások következtében is – már 1703-ban súlyosan el volt adósodva.[29] A szabadságharcban, különösen annak első szakaszában többek közt éppen ezért Háromszék fegyverforgató fiai is részt vettek: lajstrombavételük ugyan 1704-ben elmaradt, de tudjuk, hogy egy részük Brassót és Fogarast ostromzár alatt tartó kuruc seregekben szolgált,

[22] A széki tiszteknek és vicetiszteknek az egyes falvak vagy falucsoportok ügyeiben való büntetési jogára és gyakorlatára nézve lásd Uo., 248, 301, 349, 352, 361, 367, 374, 388, 431, 459, 468, 469.

[23] Uo., 19.

[24] Uo., 18–21.

[25] Uo., 279.

[26] Uo., 395.

[27] Uo., 253, 386–388.

[28] CSUTAK Vilmos 1906, 8.

[29] DOMOKOS Pál Péter 1977/3–4; 1978/1–2; CSUTAK Vilmos 1906, 8; IMREH István 1983, 138.

más részük az ojtozi, a tömösi és a törcsvári szorost őrizte.[30] (A háromszéki kuruc sereget 1704. július 25-én valószínűleg mégis összeírták Aldobolynál.[31]) A szabadságharc éveiben a császári csapatok többször megdúlták Háromszéket, a háborúság ínséget és járványokat hozott, az önkény és az erőszak elharapózódott, a visszaélések és jogtalanságok elszaporodtak.

A falvak rendjének fenntartásában döntő szerepet játszó javakorabeli fegyverforgató férfinépesség jelentős részének a távolléte a háborús időkben mindenütt és mindenkor az általános bizonytalanság növekedéséhez, a közbiztonság gyengüléséhez, a faluközösségeket összetartó kötelékek átmeneti meglazulásához, fejetlenséghez és *rendtartásbeli fogyatkozásokhoz* vezetett.[32]

A székely faluközösséget többek közt a császári hadak 1687-től kezdődő folyamatos székelyföldi beszállásolása által gerjesztett gondok is szabályalkotásra, rendtartásaik bővítésére vagy ismételt írásbafoglalására késztethették. Az orbaiszéki Zágon (1680 körül, de talán inkább jónéhány évvel később), a sepsiszéki Zalán és Uzon (1699) falutörvényének írásbafoglalása, illetve újabb előírásokkal való bővítése bízvást összefüggésbe hozható ezen gondokkal. A Thököly-járás és a Thököly ellen harcoló hadak járása által súlyosan érintett Csíkkozmás megyéje 1692-ben újból papírra vetette 1608-as és 1688-as *articulusait*, a sepsiszéki Bölön lakói pedig éppenséggel Thököly és szövetségesei, illetve ellenfelei hadainak a járása (1690) közepette fogalmazták meg vártemplomuk 1691-ben is megújított törvényét. A sepsiszéki tisztség 1690. júliusában azt írta: *Observandum... az haborusagos idő miatt felben kellett hadni az Inquisitiot*. (A Thököly-járást évek múltán is emlegetik: *A[nn]o 1693 Die 26 Novembr[is]. Az közelebb el mult negiedik esztendőb[en]... Köröspataki udvar hazamtol bort hordott el az disturbiumb[an]*; *1693. Ket ökröt vett volt el az hazunktol az közelebb el mult 3dik esztendőben, ő tudja hova tette*; *1694. Örökös levelünk vagyon, de most az disturbiumos időben az levelünköt Brassoba vittük*.[33]) A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején ismét hadba szálló székelyeknek nemigen volt érkezésük falutörvények meghozatalára, a szabadságharc leverése utáni lefegyverzésük pedig átmenetileg megbénította őket, így csupán az 1703-as altorjai[34] – ennek négy cikkelye maradt fenn – és az 1704-es keltezésű vagy akkori másolatban fennmaradt, általunk gyergyószentmiklósinak tekintett *Instructio* hozható összefüggésbe a szabadságharc kirobbanásának hírével vagy kirobbanásával.[35] A szabadságharc eseményeinek közepette, 1706-ban keletkezett egyetlen eddig ismert – a helybeliek javainak a bölöni templomerődben való tárolását-őrzését szabályozó – falutörvényre Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi történész bukkant rá 2006-ban a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban.[36]

A császári hadak beszállásolásával járó költségek, a hadak járása okozta károk, a hadba vonulók felszerelésének, élelmezésének költségei sokakat késztethettek ingóságaik és talán jószáguk egy része vagy valamely csekélyebb értékű jószáguk eladására vagy zálogbavetésére: ugyanezt tehették a földjüket művelni nem bíró otthon maradottak, továbbá azok is, akiknek hadba vonult családtagjuk 1707-től 1711-ig Moldvában és Havaselvén bujdosott, vagy többé sohasem tért haza.[37] Lehetséges, hogy a katonai beszállásolás és a hadiállapot következtében megnövekedett kiadásaikat maguk a falvak is bennvaló közhelyek és puszta telkek eladásából próbálták fedezni.[38]

Alapos okunk van tehát feltételezni, hogy bár a kilenc falu valamelyikében jószágot bíró vagy *praetendáló* számos albisi, dálnoki, maksai, márkosfalvi, martonfalvi, mátisfalvi, alsó- és felsőcsernátoni személy és csoport – mint látni fogjuk – 1687 előtt szerezhette azt, minden valószínűség szerint az imént vázolt állapotokat is kihasználva, 1687 és 1713 között kezdte jogosultságán felül vagy jogosultság nélkül élni a kilenc falu erdejét.[39]

Az erdélyi és benne a székely társadalom világa a 18. században még jellegzetesen hagyományos világ volt,[40] amelyben a törvényeket – köztük a szokásjogot és az írott falutörvényeket is – az ősiség erősítette.[41] (A kor két jelentős írástudója, Apor Péter és

[30] MAGYARI András 1994, 77–78.

[31] CSUTAK Vilmos 1906, 29.

[32] IMREH István 1983, 93–94, 110–111, 279–280, 302, 355, 518.

[33] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 81^{v}, 119^{v}, 134^{r}, 133^{r}.

[34] COROI Artur 2001, 238–239.

[35] IMREH István 2001, 174–196. Jellemző, hogy az 1581-es gyergyószentmiklósi falutörvény – a gyergyóújfalusi változata – másolata szintén 1701 vagy 1704. március 23-án készült. (Uo., 185–187.)

[36] *Anno 1706 die 19 Novembris Bölön Falvának Közönseges akaratbol lött vegezesi*. Lőfi Ödön (1872–1946) bölöni unitárius lelkész irathagyatékában, melyet Demeter Lajos sepsiszentgyörgyi történész fedezett fel. (Lásd CSÁKI Árpád 2008.)

[37] CSUTAK Vilmos 1929, 639. Mikes Mihály és Petki Dávid 1710. október 20-án például Focşani-ból írt haza levelet. (TÓTH István György 2005, 3001.)

[38] IMREH István 1983, 136.

[39] Alsó- és Felsőcsernátont – a demográfiai táblázatokat kivéve – összevonva, Csernáton néven szerepeltetjük, mivel egyetlen olyan személyt vagy csoportot se találtunk, aki vagy amelynek első megnevezett tagja egyértelműen felsőcsernátoni lett volna, bár több csoport tagjai között is találtunk felsőcsernátoniakat.

[40] DANKANITS Ádám 1983.

[41] IMREH István 1983, 15–18.

Cserei Mihály is a császári csapatok bejövetele, illetve a szabadságharc vége előtti időket örökíti meg fő művében: az előbbi egyenest idealizálja az önálló erdélyi fejedelemség korabeli szokásokat, szembeállítva azokat a nájmódival.[42]) Az ősi rend helyreállításának és megerősítésének szándékáról tanúskodik a hosszan tartó háborús időszakokban vagy inkább a közvetlenül azok után hozott, megújított, újramásolt és többé-kevésbé módosított falutörvények egész sora. A 17. század végén bekövetkezett impériumváltástól a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcot lezáró szatmári békéig eltelt időszak is ilyen volt. Jellemző, hogy a sepsiszéki Kilyénnek (18. század eleje[43]), Sepsiszentivánnak, Laborfalvának és Szacsvának (1717) is a szabadságharc idején elveszett írott törvényeiket kellett emlékezetből *compilálniuk*, kiegészíteniük és újból leírniuk, a Felső-Fehér vármegyei Peselnek falutörvénye (1715) pedig erőszakos népeket és tábori embereket említ a kártevések kapcsán. (Köztudott, hogy a beszállásolt, de még inkább a táborozó katonák – tűzifaszükségletüket kielégítendő – kíméletlenül pusztították az erdőket.)

A szabadságharc életben maradt, falujukba visszatérő kuruc katonái gazdaságuk rendbetétele mellett legfőbb teendőjüknek tekinthették a kilenc falu régi szokásjogának és/vagy írott rendtartásainak újbóli érvényre juttatását, megerősítését, megújítását, a megváltozott körülményekhez való alkalmazását vagy az azoknak megfelelő új rendtartás(ok) életbeléptetését. Az adott helyzetben a kilenc falu lakói és bírái a széki tisztség hatalmára és segítségére támaszkodtak, aminek okaival alább szintén foglalkoznunk kell.

A korabeli összeírások és az 1713-as homagiális lajstrom segítségével elég pontosan meghatározható a sepsiszéki kilenc faluban bennvalót bíró vagy praetendáló kézdiszékiek illetősége és rendi hovatartozása, azokéval együtt, akik a kilenc faluban a kézdiszékiek jószágával szomszédos jószág birtokosai: a különböző hiteles okiratokon kívül ezek a szomszédok tanúsíthatták a kézdiszékiek birtokjogát és esetenként gyanítható, hogy az ő elődeik vagy ők maguk adtak el a kézdiszékiek elődeinek vagy nekik maguknak, illetve cseréltek elődeikkel vagy velük jószágot, jószágrészt. Az 1659-es katonai összeírás a minket érdeklő falvak közül csak a Bethlen melletti táborban megjelent albisi, alsó- és felsőcsernátoni lófők, az 1670 körüli katonai összeírás a háromszéki falvak többségének hadkötelesei, az 1676-os összeírás csak a kézdiszéki falvak többségének adófizetői, az 1680-as és az 1683-as katonai összeírás ismét a háromszéki falvak többségének hadkötelesei nevét tartalmazza, míg az 1691-es csak a kézdiszéki hadköteleseket.[44] A sepsiszéki nemeseket, szabadokat és jobbágyokat 1679-ben, 1690-ben, 1693-ban és 1701-ben is összeírták.[45]

A deliberátumokban felsorolt személyek és a széki tisztek egy részének a neve azonban nem szerepel az 1713-as homagiális lajstrom nevei között,[46] aminek néhány oka nyilvánvaló: a főemberek és a széki tisztek egy része nem a többi nemessel és lófővel együtt esküdött fel VI. Károly német-római császár (III. Károly magyar király) hűségére; a homagiális lajtromról egyesek le is maradhattak,[47] néhány idősebb vagy beteg személy pedig az eskütétel és a deliberátumok meghozatala között eltelt félévnyi idő alatt, de akár az eljárás folyamán is elhunyhatott; az örökösök közé a homagiális lajstromon nem szereplő, 12 éven aluli fiúkat és árvákat is beírták; számos deliberátumot nem csak *perlustratio*, *oculata revisio* és tanúvallomások, hanem okiratok alapján hoztak meg, ezen esetekben pedig nyilván a kilenc falubeli örökhagyó(ka)t vagy jószágelidegenítő(ke)t és a kézdiszéki jószágszerző(ke)t vagy örökösét-örökösei(ke)t nevezték meg, akiknek egy része az előző nemzedék(ek)hez tartozhatott; a kilenc falubeli jószágszomszédok mindannyian nemesek és lófők voltak, ellenkező esetben a bírák jelezték volna, kinek a jobbágya az, aki mellett a bebírók jószága feküdt; egy-egy bennvalót, szántó- vagy rétdarabot, erdőrészt stb. a falvak lakói igen gyakran nem a pillanatnyi, hanem a – néha nemzedékekkel – korábbi birtokosa nevén említettek; az asszonyok egész termékeny életkorukban szültek és a fiak gyakran az apák, a nagyapák, illetve elhalt testvérük keresztnevét kapták, stb. A felsorolt okokat figyelembe véve indokoltnak, elfogadhatónak és helyesnek tartottuk

[42] Lásd KAZINCZY Gábor 1863; BÁNKUTI Imre 1983.

[43] A kilyéni falutörvény 8–11. és 32. cikkelyét már 1693-ban idézik: *Anno 1693. die 24. Novembris. ...az Falunak olyan törvenye vagjon, hogy az mely ember vadoltatik ollyan dologal, hogy az Falu joszagaba ki tenne az kertet, az Falura keredzik, hogy az hütösök az biroval jarjak ki, ...keszek vagyunk docealni az Falu törvenye szerent... az volt invigilentiank hogy recedalunk volt az Falu törvenye mellől... az Falu Törvenye szerint mennyünk ad faciem loci... az regi epület talpjanak az helyit, és az kert helyit, ha meg talajak, vagy az hütösök, az Falu törvenye szerint, meg esmerik az hatart... aszt kiványuk az Falu törvenye szerint.*; *Anno 1693. Die 25. Novembris. Az Falunak Killyennek olyan Törvenye vagjon, hogy az ki kilenc penzes szaladast el nem vegez, 40 penzre büntessek erette*. (OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 117^{v}, 118^{v}.)

[44] SzOkl Ús, VII, 154–155, 192–199, 203–213, 234–254, 316–324, 338–342; SzOkl Ús, VIII, 130–225; *Liber lustralis sedis Háromszék anni 1691. In communi perlustratione... nobilium, libertinorum Siculorum in sede Siculicali Kézdi... Sárfalva, anno 1691. die 17. May*. (SÁNDOR Imre 1912.)

[45] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953.

[46] SZÁDECZKY Lajos 1903, II, 583–602, 616–641.

[47] Például épp a „Császár szolgálattya miatt", amire már 1711-ből is van adatunk. (COROI Artur 2007, 87.)

felhasználni a régebbi összeírások és más források adatait a rendi hovatartozás megállapításánál.

Gyakorlati okokból két táblázaton mutatjuk ki a kilenc faluban jószágot bíró vagy praetendáló kézdiszékiek illetőségét, rendi hovatartozás szerinti számát és összlétszámát, az általuk a sepsiszéki falvak valamelyikében birtokolt vagy praetendált jószágok számát és szomszédságát. (Lásd *I–II. táblázat.*) Csoportok esetében – épp úgy, mint 1713-ban a széki tisztség – mindig az első megnevezett személy rendi hovatartozását tekintettük irány- és mérvadónak, a csoport illetőségét pedig az első megnevezett személyével tekintettük azonosnak. Ezt azzal indokoljuk, hogy egy-egy jószágot akár tucatnyian is bírtak vagy praetendáltak – egyes esetekben csak nemesek vagy csak lófők, másokban vegyesen, nemesek és lófők is -, de az csak igen ritkán fordult elő, hogy nemesinek minősített vegyes csoport tagjai közt több lett volna a lófő, mint a nemes és viszont. Illetőség szempontjából azonban nemegyszer előfordult, hogy a két-három különböző kézdiszéki falu lakóiból álló csoport tagjainak egy része vagy akár a többsége nem ugyanazon faluból való volt, mint az első megnevezett személy. Az illetőségük és rendi hovatartozásuk szerint oszlopokba rendezett kézdiszékieket – bármiképpen bírt vagy csak *praetendált* jószágaikkal – mindig a sepsiszéki falvak valamelyikében lévő szomszédjuk sorába írtuk be, illetve a jószáguk fekvését jelző sorba, figyelmen kívül hagyva, hogy néhány személy egyénileg és/vagy csoport tagjaként több jószághoz is jogot formált. (Jeleztük, ha egy sepsiszéki jószágszomszéd bennvalója mellett több kézdiszékié is feküdt.)

A kilenc sepsiszéki falu közül csak hétben (Bodokon, Besenyőn, Étfalván, Angyaloson, Fotoson, Gidófalván és Zoltánban) találtunk bennvaló jószágot bíró vagy praetendáló kézdiszékieket, az utóbbi négyben csak egyet-egyet. *Perlustráljuk* hát kissé részletesebben ezeket a kézdiszékieket, jószágaikat és jószágaik szomszédságát, mivel táblázatainkban nem tüntethettünk fel minden fontos adatot.[48] A kézdiszékiek számára – attól függetlenül, hogy hány jószágot bírt vagy praetendált egy személy vagy egy csoport ugyanazon vagy más-más faluban, illetve hogy egy bizonyos jószágot hány személy bírt vagy praetendált – csak a törvényesen bírt vagy jogosan praetendált jószág megléte biztosított részesedést a kilenc falu közös javaiból, ezért *perlustratiónk* csak az általuk bírt vagy paertendált jószágok számából indulhat ki. Ezt a számot úgy kaptuk meg, hogy figyelmesen megszámoztuk a deliberátumokat. A kézdiszéki személyeket vagy csoportokat és jószágukat a dolgozat második részében teljes terjedelmében közölt forrásszöveg deliberátumainak általunk adott sorszámával jelöltük, a csoportok tagjai csoporton belüli helyét pedig **a deliberátum száma** mellé írt kisbetűkkel (a; b; c; d; e; f; g; h; i; j; k), a már előfordultakat saját előbbi deliberátumszámukkal, vagy az előbbi deliberátumszámukkal és kisbetűjükkel.

A kézdiszékiek 52 jószágot bírtak vagy praetendáltak az említett hét faluban, vagyis annyit, amennyi – bármilyen számítás szerint – a kilenc sepsiszéki falu közül csak egy ideálisan közepes nagyságúban, valójában csak a nagyobbakban létezett, de ez nem jelent egyszersmind ugyanannyi birtokost vagy praetendenst is. Két nemes (**2, 49**; **36, 37**) és egy lófő (**40, 45**) két-két faluban is bírván, illetve praetendálván egy-egy jószágot, a praetendensek száma 49-re olvad (a nemeseké 20-ra, a lófőké 29-re, így 20 nemes 22 jószágot, 29 lófő pedig 30-at bírt vagy praetendált). Nem csökkenti a pretendensek számát az a két lófő (**5**b; **10**f) és az a tizenkét nemes (**10**a, **10**b, **10**c, **10**d, **10**e, **10**h, **10**i, **10**j; **11**b, **11**c, **11**d, **11**e) akik két, illetve az a lófő (**29**b), aki három csoport tagjaként is jószágot bírt vagy praetendált, mint ahogy egyik kicsiny bennvalót bíró lófő (**48**) és egy csoport tagjaként (**39**a) egyértelműen másik jószágot praetendáló felesége sem. (Barabás Péternek és Rápolti Istvánnak a **10**. és a **14**. deliberátumban felsorolt utódai közötti eltérés csak részben írható a fölösleges ismétléstől ódzkodó jegyző rovására: csoport sem ugyanazon községben, sem pedig két különböző községben nem bukkant fel pontosan azonos összetételben.) A székely asszonyok egyébként a maguk jogán is lehettek birtokosok, épp úgy, mint a férfiak: a helybeliek között egy-egy ilyen lófő- (**50**), illetve nemesasszonyt (**52**), a magányos kézdiszékiek között szintén egy-egy ilyen lófő- (**18**), illetve nemesasszonyt (**38**[49]) találtunk, a csoportokban is több lófő- (**11**a; **19**c; **33**c; **39**a), illetve nemesasszony (**10**a, **10**b, **10**c, **10**j; **14**a = **10**c?, **14**d, **14**e = 1a*n*?,[50] **14**f; **14**g, **30**b) fordult elő. A hat lófőasszony közül három (**18**; **33**c; **50**), a tizenkét nemesasszony közül öt vagy hat (**10**b; **14**a = **10**c?, **14**d; **30**b; **38**; **52**) tűnik özvegynek.

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a **39.** deliberátum több magányos személy és/vagy csoport ügyét vette egy kalap alá. Az albisiak például épp úgy lehettek egyetlen vegyes lófői csoport tagjai, mint egy egynemű lófői és egy vegyes nemesi csoportéi, de akár

[48] A *perlustratió* és az *oculatió* annakidején még a közösség és az egyének emlékezetét mozgósító és ugyanakkor azt meg is erősítő, némileg szertartás jellegű eljárás volt, mint például a székelyek hadiszemléje, bár mindkettő eredményét többnyire ott, helyben, írásban is rögzítették. (Vö. DUBY, Georges – LARDREAU, Guy 1993, 63–64, 68–69, 153.)

[49] Akkor is jogosan számolunk vele, ha elcserélte a jószágát.

[50] *n* = neje, felesége. Lásd a Barabás Péterhez kapcsolható személyek táblázatát *(V. táblázat).*

magányos pretendenseknek is tekinthetőek: magányos pretendenseknek és/vagy különböző csoportok tagjainak tekinthetjük az alsócsernátoniakat és a márkosfalviakat is. Mivel azonban a felsorolt személyek és örökösök sem külön-külön, sem pedig valamilyen – csupán a mi feltevéseinken alapuló, nyilván önkényes – csoportosításban semmiféle jószággal nem rendelkeztek Bodokon vagy más faluban, és sem egyénileg, sem pedig más csoport tagjaként nem bírtak vagy praetendáltak más jószágot, mert másképp nem tehettünk, mindnyájukat egyetlen vegyes lófői csoport tagjainak tekintettük.

A neveket vizsgálva némileg megismerhetővé válnak az egyes pretendenseket egymáshoz vagy a kilenc falubeli jószágszomszédjukhoz fűző rokoni kapcsolatok, de ez édeskevés a szövevényes rokonsági kapcsolatok teljes megismeréséhez, márpedig gyanítható, hogy a családnevük okán jószágszomszédaikhoz nem kapcsolható kézdiszékiek némelyike azokéhoz hasonló rokoni kapcsolatok révén jutott jószághoz a kilenc falu valamelyikében, akiket családnevük révén jószágszomszédaikhoz kapcsolhatóknak gondolhatunk.

A pretendensek közötti feltételezhető rokoni kapcsolatokat vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy a legkiterjedtebb kapcsolathálót a Barabás nemzetség és a hozzá szorosabban vagy lazábban kapcsolódó személyek és családok alkották (**1?; 9; 10; 14; 24; 29, 38**), de mások között is felsejlenek rokoni összekötő szálak: (5b; **6**; **33**a), (**22**; **31**a, **31**b), (7a; **32**b), (**17**a, **17**b, **17**c; **33**a), (**12**d; **23**). Néhány kézdiszéki személy és csoport feltehetően rokoni szálakkal kapcsolódott sepsiszéki jószágszomszédjához is (**26**; **35**; **51**).

Megjegyezzük, hogy a pretendensek közt több tisztséget viselt/viselő személyt találtunk.

A kézdiszékiek ügyét a sepsiszéki hét falunak a sepsiszéki tisztség által megállapított – táblázatainkban némileg módosított – sorrendjében tárgyalták, ezeken a falvakon belül azonban a kézdiszékieket nem csoportosították illetőségük, rendi hovatartozásuk, jószáguk minősége, jogi természete-eredete, birtoklásának jogcíme, törvényessége, fekvése vagy jószágszomszédjuk illetősége és rendi hovatartozása szerint. A bírák lényegében nem tettek semmilyen különbséget azok között, akik törvényes bebíróknak találtattak, akár kimondták róluk, hogy bírják, illetve praetendálják jószágukat, akár csak hallgatólagosan elismerték a törvényes birtoklás tényét: a törvényes bebírókat ilyen szempontok szerint sem csoportosították, mint ahogy aszerint se, hogy az illetők egyénileg vagy csoportosan bírták, illetve praetendálták jószágukat.

A deliberátumokban a kézdiszéki nemesek és nemesi csoportok szám szerint hét (**1**; **2**; 7; **16**; **28**; **34**; **35**), a lófők és lófői csoportok szintén hét (**12**; **18**; **24**; **27**; **29**; **31**; **33**) jószágot bírtak, a nemesek és nemesi csoportok hármat (**3**; **10**; **14**), a lófők és lófői csoportok pedig ötöt (**5**; **11**; **15**; **17**; **19**) pretendáltak, de ezek közül egy-egy (**3**; **5**) valójában nem volt az illető pretendenseké (bodokiak tartották magukénak és bírták); egy jószágot (**17**) a praetendens lófői csoport még nem szerzett vissza, egy lófői csoport (**19**) jószága el volt zálogosítva, egy nemes (**38**) pedig a vérek ellentmondása mellett, az eljárás idején cserélt jószágot, de a bírák láttak lehetőséget a csere véglegessé és törvényessé válására. A bírák további kilenc, bizonyítottan a kézdiszéki nemesek (**8**; **9**; **21**; **25**; **30**; **41**; **47**; **49**; **51**), illetve tizenhárom, a kézdiszéki lófők (**6**; **13**; **20**; **26**; **32**; **40**; **42**; **43**; **44**; **45**; **46**; **48**; **52**) kezén lévő jószágot találtak. Egy bennvalót állítólagos birtokosa, egy egynemű lófői csoport (**4**) nem tudott megmutatni, egy másiknak a meglétét állítólagos birtokosa, egy vegyes lófői csoport (**39**) nem bizonyította: az utóbbit az *oculata revisio* sem találta sehol. A törvénytelen úton – lófők által – cserélt vagy szerzett két jószágon (**22**; **23**) kívül kettő volt olyan (**36**, **37**), amelyek meglétét állítólagos birtokosa – ugyanazon nemes – nem bizonyította, és amelyeket nem is kerestetett meg a bírákkal, egy pedig olyan (**50**), amelyhez az állítólagos birtokosa – egy lófő, aki meg sem jelent a bírák előtt – nem bizonyította a jussát.

Összegezve az eddigieket, megállapítható, hogy ha a csoportokat a magányos személyekkel egyenlőeknek tekintjük, és figyelmen kívül hagyjuk a bebírók illetőségét, valamint egyik nemes (**38**) frissen cserélt jószágát, tizenhét kézdiszéki nemes (**1**; **2**, **49**; **7**; **8**; **9**; **10**; **14**; **16**; **21**; **25**; **28**; **30**; **34**; **35**; **41**; **47**; **51**) – egyikük kettőt bírván – tizennyolc jószággal rendelkezett, míg huszonöt kézdiszéki lófő (**6**; **11**; **12**; **13**; **15**; **17**; **18**; **19**; **20**; **22**; **23**; **24**; **26**; **27**; **29**; **31**; **32**; **33**; **40**, **45**; **42**; **43**; **44**; **46**; **48**; **52**) – egyikük szintén kettőt bírván – huszonhattal. A kézdiszékiek tehát falunyi – 44 – jószágot bírtak és praetendáltak törvényesen a sepsiszéki kilenc faluban. A III–IV. táblázat jószágaik fekvését is kimutatva különválasztja a magányos kézdiszéki bebírókat, az egynemű és a vegyes nemesi, illetve lófői csoportokat.

A bírák szemmel láthatóan egy entitásnak tekintették az összes kézdiszéki bebírót, tehát ezúttal mi is így teszünk, midőn megállapítjuk, hogy a kézdiszéki nyolc falu nemesei a nyolc falubeli átlag-százalékarányukat meghaladó arányban, míg a kézdiszéki nyolc falu lófői a nyolc falubeli átlag-százalékarányukat meg se közelítő arányban bírtak jószágot a kilenc faluban: csak a dálnoki és a mátisfalvi nemesek otthoni százalékaránya haladta meg a kilenc faluban jószágot bíró nemeseknek a kézdiszéki bebírók összességéhez

viszonyított százalékarányát (durván 41%), de hat kézdiszéki falu nemeseinek ennél alacsonyabb volt az otthoni százalékaránya, míg a kilenc faluban jószágot bíró lófők otthoni százalékaránya mindenütt meghaladta a lófőrendűeknek a kézdiszéki bebírók összességéhez viszonyított százalékarányát (durván 59%), csak Dálnokon és Mátisfalván nem.

Ami a jószágszomszédokat illeti, a kézdiszékiek közül egy lófői csoportnak (**32**) nem volt megnevezve a jószágszomszédja, öt nemesnek, illetve nemesi csoportnak (**7**; **8**; **10**; **14**; **34**) és három lófőnek (**13**; **22**; **23**) közhelyen volt a jószága, az utóbbiak közül az egyik (**22**) csalárd módon cserélt, a másik (**23**) törvénytelenül bírt egy-egy jószágot. Az 52 kézdiszékinek 37 jószágszomszédja neveztetett meg a kilenc faluban,[51] de ez valójában mindössze 24 személyt jelent. Bodokon öt nemesnek, illetve nemesi csoportnak (**1**; **9**; **16**; **21**; **28**) és hat lófőnek, illetve lófői csoportnak (**6**; **11**; **15**; **17**; **18**; **20**) maga Mikó Ferenc, egy nemesi (**35**) és egy lófői csoportnak (**33**) Bartók Illyés nemes, ugyancsak egy nemesi (**30**) és egy lófői csoportnak (**31**) Henter András lófő, Étfalván egy nemesnek (**49**) és egy lófőnek (**48**) pedig Erdős Sámuel lófő volt a szomszédja. A megnevezett jószágszomszédok közül 17 helybeli: Bodokon Mikó Ferencen és Bartók Illyésen kívül két (**2**; **12**), Besenyőn, Angyaloson és Zoltánban egy-egy (**44**; **45**; **52**) nemesnek, Bodokon Henter Andráson kívül négy (**19**; **24**; **26**; **29**), Étfalván Erdős Sámuelen kívül pedig három lófőnek (**47**; **50**; **51**) volt kézdiszéki szomszédja, de Fotoson is helybeli lófő (**46**) volt a kézdiszéki bebíró szomszédja. Olyan nem helybéli sepsiszékit, akinek kézdiszéki szomszédja volt, csak Bodokon (**25**; **38**) és Besenyőn (**40**; **41**; **42**; **43**) találtunk: közülük három – egy uzoni lófő (**43**), egy rétyi (**38**) és egy bikfalvi nemes (**41**) – Sepsiszék más falvaiból, három pedig – egy étfalvi lófő (**25**), egy zoltáni (**40**) és egy angyalosi nemes (**42**) – maga is a kilenc falu valamelyikéből való volt. Végül egy kézdiszékinek (**27**) Bodokon vélhetően ugyancsak egy kézdiszéki, mátisfalvi személy (**26**) volt a szomszédja.

A kézdiszékiek helybeli jószágszomszédai közül néhányan (**12**; **33**, **35**), (**19**; **24**), (**47**; **50**; **51**) minden valószínűség szerint rokonságban álltak egymással, és így feltehetően egymás szomszédságában is laktak, de csak az első és a harmadik csoportbeliek között voltak olyanok, akik kézdiszéki jószágszomszédaikkal is rokoni kapcsolatban állhattak.

A sepsiszéki kilenc faluban jószágot bíró vagy praetendáló kézdiszékiek első és második táblázatunkban feltüntetett tényleges számának nem volt gyakorlati szerepe vagy jelentősége. A bírák döntéseik meghozatala során a csak nemesekből összetevődő egynemű csoportokat minden esetben következetesen úgy kezelték, mint a magányos nemeseket, a csak lófőkből összetevődőeket mint a magányos lófőket, a nemesekből és lófőkből összetevődő vegyes csoportokat pedig úgy, mint az illető csoportok első megnevezett tagjáéval azonos rendi hovatartozású magányos személyeket. Az általában kisebb létszámú, rendi szempontból egynemű csoportokat – néhány ritka kivételtől eltekintve – az azonos illetőség is jellemzi: ezeket gyakran ugyanazon család tagjai vagy közeli rokonok alkotják. A rendi szempontból vegyes csoportok – közöttük találhatóak a legnagyobb létszámúak – tagsága többnyire illetőség szempontjából is heterogén: a nemesi csoportok száma nagyobb a magányos nemesekénél, a magányos lófőké pedig a lófői csoportokénál.

A kézdiszékiek többsége nyilván az 1555-ös székely nemzetgyűlésen írásba foglalt törvények tiszteletbentartásával jutott jószághoz a kilenc falu valamelyikében. Ezek a törvények megerősítették azt, amit a háromszékiek régi törvényeikre hivatkozva részben már 1466. január 20-án, a zabolai gyűlésen is kimondtak és leírtak:[52] ha „valamely faluban a főembernek vagy lófőnek öröksége vagyon, a falu ellen is, akinek pedig ott közöttök öröke nincsen, ellenek örököt nem vehet, ha ki vett volna is, ha ki akarják vetni, 32 esztendeig kivethetik”.[53] Itt nem bonyolódhatunk bele abba a kérdésbe, hogy főembernek vagy lófőnek miért és hogyan lehetett öröksége, jószága több különböző faluban, de a törvénycikkely világos: jószágot szerezni és megtartani olyan faluban, ahol az illetőnek öröksége nem volt, az illető faluközösség beleegyezése és/vagy a falubavétel valamely formájának megvalósulása nélkül nem lehetett. Arra, hogy milyen úton-módon, miképpen szerezhetett jószágot egy főember vagy egy lófő olyan faluban, amelyben nem volt öröksége, egy 1569–1571-ben felvett tanúmeghallgatás mutat rá a legvilágosabban. A marosszéki Mezőmadaras és Bánd között elterülő Fekete nevű prédiumot, amelyen „erdeotis zepet newelt, Bernald Balas swege le wewen mikor meg kerhette az falwktol” kapta.. Bernáld Balázs kézdiszéki, alsócsernátoni származású nemes volt, az általa Mezőmadarason megvásárolt *nemes wles*-re jobbágyot ültetett, de azt „az falw semmiben eo keoziben nem zamlalta, feoldeokeot, fweokeot nekj nem attak, hanem az eo feoldes ura feoldet elte”. A falu még ennek is *contradicált*, ha nem fizették ki a falu szeriben lévő házhelyet, házat. A további tanúvallomások szerint „a melj falwban feo ember zallott be, vagi lofeo, az falwtol kert az is haaz heliet, vagi pénzén kellett vennij...

[51] Akkori szóhasználattal: megnevezett = személyes.
[52] SzOkl, III, 82–87.
[53] 1555. április 28., 24. és 52. cikkely (SzOkl, II, 121, 123).

ha wles heliet vagi haazat penzen veottis, de zanto feoldeket es rétet a falwtol kert, kijt nijl feoldeknek hinak".[54] Bennvaló jószága tehát nem jogosította fel automatikusan az idegent a közjavakból való részesedésre, így nyilván fát vagy erdőlési jogot is a falutól kellett kérnie.[55] A fejedelmek az 1562-es székely felkelés leverése után számos székely előkelőnek és lófőnek adományoztak fejedelmi jobbággyá tett közszékely családokat, így azok bennvalója – a falu közjavaiból való részesedésükkel együtt – is az illetők kezére jutott, de az 1599–1600-as székelyföldi mozgalmak során a fejedelmi jobbágyok többsége visszanyerte a szabadságát, és ezzel jószága ismét szabad székely örökséggé vált.[56] (Öröksége a jobbágynak is lehetett: *1701. Dje 10. Martij. Daner Gergely jobbagy egy darab öröksege Magyaroson az maga lako hellye vicinumjaban az hol csűri es csűrösketi vagyon mely volt az edes annyae*.[57])

A főemberek és a lófők – leginkább ők nyertek nemességet – tehát öröklés, magánszemélytől való, feltételekhez kötött vásárlás és fejedelmi adomány révén juthattak jószághoz idegen faluban, vagy pedig az illető falutól kérhettek, illetve vásárolhattak puszta telket, jószágnak való közhelydarabot:[58] a kézdiszékiek – és megnevezett kilenc falubeli jószágszomszédaik is – mindannyian nemesek és lófők voltak. A gyalogrend tehát nem társadalmi súlyának kis vagy elenyésző volta, gazdasági lehetőségeinek szerénysége és – az előbbiekből következő – gyengébb érdekérvényesítő képessége miatt maradt ki a jószágszerzésért folyó versenyből: a főemberek és a lófők más településen való jószágszerzését is szigorú feltételekhez kötő 1555-ös székely törvények a gyalogok esetében még csak a főemberekéhez és a lófőkéhez hasonló, korlátozott jószágszerzési lehetőséget sem említettek.

Arra a kérdésre tehát, hogy mikor szerezhették jószágukat a kézdiszékiek vagy elődeik, csak valós alapokra épülő, ám hipotetikus választ adhatunk.

A sepsiszéki kilenc faluban a kézdiszékiek legalább három egymásutáni nemzedéke szerzett bennvalót, többen olyanok is, akiknek már az elődeik is ezt tették: ebből a szempontból a Barabás nemzetség példája a legszemléletesebb.

Vázlatos ábránkon *(V. táblázat)* – a tényleges genealógiai adatoknak nem állt szándékunkban utánanézni – a nemzedékeket vastagabb vízszintes vonal, a Barabás nemzetséghez tartozókat szaggatott vonal, a nemzetséghez biztosan vagy feltehetően kapcsolódó családokat pedig vékony vonal választja el egymástól.

Az általunk harmadiknak tekintett nemzedék elég egyértelműen két együttélő nemzedékre és három korosztályra oszlik: az első sorba az apákat és élő testvéreiket, a másodikba az apák felnőtt fiait, a harmadikba az apák elhalt testvéreinek kiskorú utódait írtuk be, egymástól vékony vonallal elválasztva. A helyzet azonban ennél bonyolultabb, mert nyilván az előző nemzedékek is összetettebbek voltak, Rápolti István pedig 1713 januárjában Alsócsernátonban még felesküdött a császár hűségére, ezért – hacsak 1713 júniusáig el nem hunyt – nem is igen érthető, miért a gyermekei bírták bodoki jószágát.

Tény, hogy az ismert genealógiák szerint Barabás Péternek csak leányai voltak, ráadásul a négy lány közül három Sepsi-, illetve Miklósvárszékbe ment férjhez, tehát az örökösei között előforduló Barabás családnevűek feltehetően oldalági örökösök. (A Rápolti-genealógiát Pálmay József nem készítette el, de ha a deliberátumok adatait vesszük alapul, Rápolti Istvánnak is csak lányai voltak, vagy pedig a kilenc faluban bírt, nyilván szerzett jószágot azért kapták a lányok, mert az ősörökös családi birtokból csak a fiúk részesültek.)

Vázlatunk célja bemutatni a jószágszerzés módozatait, de számos olyan kérdést is felvet, amelyre nem tudunk válaszolni. Úgy tűnik, Barabás Péter szerzett először jószágot Bodokon, mégpedig közhelyen, tehát azt feltehetően a falutól kérte, de kaphatta is valamely, a falunak tett szolgálatáért. A következő jószágszerző nemzedékhez Rápolti István, idősebb Barabás Mihály elődje és idősebb Páncél István elődje, továbbá talán a Szabó Jánosé tartozott. A Barabás nemzetséghez való tartozás jogosíttathatta jószágszerzésre azt a személyt, akitől idősebb Barabás Mihály és társai bodoki jószágukat örökölték. Rápolti István is Barabás Péter vejeként szerezhette jószágát,[59] ugyanazon a közhelyen, de akár vásárolhatta is. Valószínűnek látszik, hogy Rápolti István első felesége elhunyt, és ő maga idővel újranősült: ezzel lehetne magyarázni a gyermekei – pontosabban a vejei, illetve a férjezett és megözvegyült leányai – névsora közötti különbségeket és azonosságokat, továbbá azt is, hogy a saját jószágából kettő kivételével az összes gyermeke örökölt, míg a Barabás Péter-féléből a feltételezett második házasságból származók közül

[54] SzOkl, II, 277–286.

[55] A negyedfélmegye rendtartásában (1620) ezt így fogalmazták meg: „Ha... az kívül lakó nemesembernek vagy lófőnek, avagy egyéb rendnek... valamelyik faluban jószága vagy jobbágya volt is, magának oda bírni szabadsága nem volt, hanem kérelem szerint". (IMREH István 1983, 296.)

[56] SzOkl, II, 213–215, 265–268; IMREH István 1983, 160; SzOkl Ús, IV, 15.

[57] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 214^{v}.

[58] IMREH István 1983, 48, 161–163.

[59] Egy 1691-es adat szerint (egyik?) felesége Barabás Péter leánya, Zsófia volt. Lásd a dolgozat II. részében, a *Függelék*ben.

egyik sem. (Páncél János valószínűleg szintén kétszer nősült: előbb Rápolti Istvánnak a Barabás Péter lányával való házasságából, majd a második házasságából való leányát vehette el.) Az említett örökösök alkotják a harmadik nemzedéket. Ezen nemzedékhez tartozhatott Katona Barabás Mihály és Barabás János is, akik azon a címen szerezhették jószágukat, hogy nemzetségük már rendelkezett jószággal a faluban. Jellemző azonban, hogy Barabás Péter és Rápolti István közhelyen, a Barabás nemzetség két nemesi rendű tagja közül az egyik (**9**) Mikó Ferenc, a másik pedig (**38**) egy sepsiszéki bebíró nemes jószága mellett fekvő, eredetileg kézdiszéki nemesasszony birtokolta jószágot szerzett. Ugyanakkor a Barabás és a Rápolti nemzetséghez feltehetően házassági kötelékkel kapcsolódó Páncél lófőcsalád helybeli lófő szomszédságában, a Rápoltiakhoz kevésbé biztosan kapcsolódó Szabó nemesi/lófői család pedig szintén Mikó Ferenc jószága mellett fekvő jószágot szerzett.

Ha Rápolti István maga szerezte közhelyen lévő jószágát, az nemigen illette volna meg a sógornőit és Barabás Péter oldalági örököseit, tehát nincs kizárva, hogy eredetileg ez a jószág is a Barabás Péteré volt, vagy Rápolti István felesége, Barabás Sofia már elhunyt, így a leányokat illető részhez a nővérei is számot tarthattak. Az is lehetséges azonban, hogy minden közelebbi rokon igényt tartott a Rápolti István jószágához, akkor is, ha az örökösödési szabályok szerint ahhoz nem lett volna jussa: az újabb aszszonyörökösök – például a Lőrincnék – megjelenése egyaránt alátámasztja a *kétszeri nősülés* és a *minden rokon igényt tart a jószágra* feltevést.

Arra nézve nem találtunk utalást, hogy mikor vagy mely időszakban szerezte Barabás Péter az örökül hagyott jószágot, mégis megfogalmazunk egy igen valószínűnek tűnő feltevést.

Háromszéket emberéletben és anyagi javakban a legsúlyosabb veszteségek II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata idején (1657) és az utána következő időszakban érték. 1658-ban török, tatár, kozák, havaselvi és moldvai hadak pusztították: a fogságba esett gyermekeket a brassaiak váltották ki.[60] Barcsay Ákos fejedelem 1660. június 13-án elrendelte Apor Lázár és Barabás Péter felakasztását,[61] de bukása után, 1660. augusztus 31-én az ő csíki és háromszéki párthíveit fosztották meg javaiktól.[62] Közvetlenül 1660. október 26. előtt a II. Rákóczi Györgyhöz húzó csíki, gyergyói és kászoni hadak kóborolták, és Barcsai Gáspár katonái dúlták Háromszéket.[63] 1661-ben felütötte fejét a pestis, a háromszékiek pedig Kemény János pártjára álltak, majd hosszas ingadozás után 1662-ben megadták magukat Kucsuk Mehmet, Ali és Ismael pasa hadainak, illetve Apafi Mihály mellé álltak,[64] de ez sem menthette meg őket teljesen a háborús pusztításoktól, és a törvényes, békés rend sem állhatott helyre azonnal. Feltehető tehát, hogy némely kézdiszékiek ősei az 1657 és 1662 közötti időszakban, a hadkötelesek kiadásai, később a tatár fogságba esettek kiváltásának költségei következtében megszorult – és leginkább munkaképes férfiakban hiányt szenvedő – családoktól szerezhették jószágukat. *(1690. június 13. Világoson constal az bizonysagok fassiojabol hogy Nagy Imre az Kese Mihalyne apja mégh az Lengyel orszagban valo menetel előttis birta az peres szanto földeket*;[65] *1693. az perben forgo szanto földeket rabsagábol valo szabadulasaer valo sanczba vettek volt meg.*[66]*)* Ugyanilyen valószínű azonban az is, hogy a háborúk és járványok következtében meggyérült lakosságú és megcsappant jövedelmű falvak maguk idegenítettek el bennvaló közhelyeket és pusztán maradt telkeket.[67] Ezzel a kérdéssel azonban dolgozatunkban nyilvánvaló okokból nem foglalkozhatunk részletesebben, mint ahogy azzal sem, hogy minden valószínűség szerint házasság útján, ajándékozás és végrendelet kedvezményezettjeként is lehetett jószágot szerezni. Az itt megfogalmazott feltevéseket és a gondok gyökereinek legalább az 1676-os pestisjárvány, de akár a lengyelországi hadjárat idejéig való visszanyúlását látszanak alátámasztani az 1679. május 27-én kezdődött fehérvári országgyűlés végzései, amelyek határozottan tilalmazták azt a gyakorlatot, amely szerint „Némelyek kevés fundust vesznek a székelységen és mégis élik a határt, mezőt, erdőt, mások csak zálogosítanak, 5-6 részre osztják, hogy az más emberek határán élődhessenek", valamint elrendelték azon panasz kivizsgálását, hogy a szék, illetve némely falvak „közönséges kaszáló helyeket, erdejeket és egyéb közönséges helyeket némely elébbeni tisztek és más főrendek is foglaltanak volna" el Kézdi- és Orbaiszékben.[68] Az utóbbi panaszra minden valószínűség szerint bőven lehetett ok Sepsiszéken is, mert Sepsi-,

[60] SzOkl, VI, 217–221.

[61] ENDES Miklós 1938, 119.

[62] MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 134.

[63] SzOkl, VI, 228–229; IMREH István – PATAKI József 1992, 23–24.

[64] HUSZTI András 1791, 280; SzOkl, VI, 239, 241–244, 246, 255, 266–269.

[65] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 5^{r}.

[66] Uo., 133^{v}; a hadbavonultak által hátrahagyottakról lásd IMREH István 1983, 140–141.

[67] A Béldi Pál-féle mozgalom (1677–1678) háromszéki következményeit nem ismerjük olyan mélységükben, hogy ezek közé az események közé soroljuk. A járványok, a háborúk és az éhínség leginkább a szegényeket sújtották. (DANKANITS Ádám 1983, 15–35.) A falvak által a későbbi időkben eladott különböző telkekről lásd IMREH István 1983, 136. A falvak közhelyeinek áruba bocsátása nyilván régebben is szokásban volt.

[68] EOE, XVI, 668, 671.

Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszéket ugyanazon *főtisztek* igazgatták. Tény az, hogy számos jószág megszerzése óta már eltelt annyi idő, hogy a jószágszerzők akárhány örökösének is szokásává válhatott oly mértékben beerdőlni a kilenc falu erdejébe, mintha az illető nem csak egy akárhány fős örökösi-rokonsági csoport tagja, hanem egymagában is egy egész jószág birtokosa lett volna.

A többi nemzetség vagy család birtokszerzése nem terjed ki három nemzedékre, a róluk készített vázlatok kevésbé szemléletesek, nemigen szolgálnak újabb tanulságokkal, ezért bemutatásuktól eltekinthetünk, a kézdiszékiek különböző nemzedékei jószágszerzése valószínű időszakának megállapításával azonban továbbra is próbálkozunk. (Ebben aligha segít, hogy az 1713-as deliberátumokban előforduló sepsiszékiek jelentős részének a nevével az 1679 és 1701 között készült sepsiszéki összeírásokban és az ugyanazon időszakban a széki tisztség által tárgyalt perek jegyzőkönyveiben is találkoztunk.[69])

Az egynemű nemesi (**7**; **16**; **25**; **28**; **30**; **35**; **51**), illetve lófői (**12**; **17**; **19**; **24**; **27**; **29**; **31**; **33**; **42**) és a vegyes nemesi (**1**; **34**), illetve lófői (**11**; **32**) csoportok tagjainak közvetlen elődei, néhány esetben talán az illető csoportok idősebb tagjai minden valószínűség szerint ugyancsak a 17. század második felében/utolsó harmadában – tehát Rápolti Istvánnal egyidejűleg – szerezték jószágukat a sepsiszéki kilenc faluban. Az azonos családnevű férfiakból (és esetenként a velük nem azonos családnevű nőkből, valamint egy ismert vagy ismeretlen illetőségű és rendi hovatartozású személy örököseiből) álló csoportok (**16**; **17**; **19**; **27**; **28**; **30**; **35**; **42**; **51**) tagjai tehát épp úgy, mint az eltérő családnevű férfiakból (és nőkből, valamint egy ismert vagy ismeretlen illetőségű és rendi hovatartozású személy örököseiből) állóak (**12**; **31**; **32**; **33**; **34**) tagjai elsőgenerációs örökösöknek tekinthetőek, bár ezt bizonyítani nem tudjuk. Egyes csoportok (**1**; **7**; **11**; **24**; **29**) esetében azonban ez eléggé kiviláglik a deliberátumokból. Az ugyanazon deliberátumban felsorolt neveket vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy az azonos családnevű (**1**; **16**; **17**; **24**; **25**; **27**; **28**; **29**; **35**; **42**), tehát egymással rokonságban álló férfiakból (és valamelyikük örököseiből) vagy az eltérő családnevű (**7**; **12**; **31**; **32**; **33**; **34**), tehát egymással csak feltételezhetően valamiféle rokonságban álló férfiakból (és valamelyikük örököseiből) álló csoportok tagjai elsőgenerációs örökösök, de talán jószágszerzésre társult személyek is lehettek.

Azok a magányos kézdiszéki lófők (**13**; **18**; **20**; **26**; **40**, **45**; **43**; **44**; **46**; **48**; **50**; **52**) és nemesek (**2**, **49**; **8**; **21**; **41**; **47**), akik minden valószínűség szerint maguk szerezték jószágukat, tehetősebbek lehettek a többieknél, vagy – talán agilisabbak lévén – sikeresebben létesítettek jó kapcsolatokat a sepsiszéki kilenc faluban, mert közülük csupán egy lófőnek (**26**) valószínűsíthető a helybeli jószágszomszédjával való rokoni kapcsolata. Ők legföljebb egy-két évtizeddel 1713 előtt, a császári csapatok bejövetele vagy a Thököly-járás után szerezhették jószágukat. (*1701. Die 10. Februarij... Tőkőlj Jarasakor Incze Andras, az eő lovat, és azon levő nyergét ahoz valo apparatussat s' fegyverit ugy hagyta volt reaja, hogy visellye gondgyat ha eő neki oda le holta történik.*; *1701. Die 11. Martij... In Anno 1690- Tökölyi Uram itt jarasakor... Karátson tajekan Uzonban nimeteket hozott hazamban falus biro leven töttek az nimetek 8 zlot arra kart.*[70]) Külön említendő az a két magányos lófő (**22**; **23**) és az a magányos nemes (**38**), akinek a közelmúltbeli, törvénytelen vagy szabálytalan úton való jószágszerzésére a bírák közvetve vagy közvetlenül utaltak. Végül további három lófő (**5**c, **15**; **6**, **33**a; **22**, **31**c) és egy nemes (**9**, **14**c) egyénileg és csoport tagjaként is bírt vagy praetendált jószágot: ők a többi magányos jószágszerzőnél eleve előnyösebb helyzetben voltak, mivel az 1555-ben rögzített székely törvények azoknak kedveztek, akiknek már az elődei is bírtak egy vagy több jószágot ugyanazon faluban. Őket egyszersmind az elsőgenerációs örökösök közé is odasorolhatjuk, kivéve talán azt a lófőt (**5**c, **15**), aki egy inkább alkalmi társulásnak, mint valóságos örökösi-rokonsági csoportnak a tagja volt.

A jószágszerzés általános szabályait és lehetőségeit ismerve, megpróbáljuk legalább hipotetikusan tisztázni, miként szerezhették a kilenc falu valamelyikében fekvő jószágukat a kézdiszékiek vagy elődeik.

Feltevésnek elfogadható, de nem bizonyítható, hogy az azonos családnevűek (Ferentz – Ferentzi, Bartók, Baktsi) valóban közelebbi-távolabbi rokonai voltak sepsiszéki falubeli jószágszomszédaiknak (**26**; **35**; **51**), így a jószág vagy részjószág mint örökség illethette meg őket. Az egyik magányos pretendens lófő (**50**) is örökösnek tűnik, bár ezt nem igazolta.

A bennvaló, a jószág – mint láthattuk – szabad adásvétel tárgyává válhatott, ha a vele megkínált vérrokonok, a szomszédok, a falubeli birtokosok vagy maga a falu nem tartott rá igényt, de maguk a falvak is eladhattak vagy juttathattak közhelyből kiszakított jószágot vagy puszta telket az arra érdemeseknek.[71]

Az okirat harmadik része általunk ötödiknek, hatodiknak és hetediknek tekintett előírása szerint a kilenc falu lakói éltek is a jószágelidegenítés lehetőségével. Azon esetekben, amelyekben a kézdiszékiek és kilenc falubeli jószágszomszédaik között nem

[69] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953.
[70] Uo., 180^{r}, 216^{v}.
[71] IMREH István 1983, 46–51, 120–127, 157–163.

mutathatóak ki rokoni kapcsolatok, feltehető, hogy a kézdiszéki személyek a megnevezett jószágszomszédjuktól vásárolták jószágukat, esetleg egy vele vagy mással lebonyolított csereügylet révén jutottak hozzá. A kérdés csak az, hogy a rendelkezésünkre álló adatok milyen mértékben támasztják alá ezt a feltevést. Hogy a kérdésre válaszolhassunk, először két jószágcserét (**22; 38**) és az elsőt közvetlenül követő jószágszerzési ügyet (**23**) kell megvizsgálnunk.

Az első esetben egy albisi lófő cserélte el valamely – feltehetően kézdiszéki – jószágát törvénytelenül egy bodoki possessor, esetleg egy sepsi- vagy kézdiszéki bebíró közhelyen fekvő bennvalójával. A második esetben Barabás János márkosfalvi nemes – a vérek ellentmondása mellett, az eljárás kezdete után, a deliberátumok meghozatala előtti napon – cserélte el szintén feltehetően kézdiszéki jószágát egy dálnoki vagy felsőcsernátoni özvegy nemesasszonynak, Mihátz Ferencnének egy rétyi bebíró nemes, Székely Sámuel jószága szomszédságában fekvő bodoki bennvalójával. Az ilyen cserék, mint a következő példa is mutatja, nem lehettek ritkák: *1701. Die 11. (Februarii)... concambialtam volt... egy darab örökseget Besenyőn... melyért eő is inscribaltatott volt mas darab örökseget nekem Kezdi Szekben Dalnokban*.[72] (A bebírók által már megszerzett, bármilyen eredetű bennvalók cseréjére természetesen csak akkor kerülhetett sor, ha a vérek, a falubeli possessorok és maga a falu sem tartott rájuk igényt. A vérek ellentmodási joga a székely nemzetgyűlés által 1555. április 28-án írásba foglalt, de annál ősibb – és nyilván 1713-ban is érvényben lévő – elővásárlási jogukon alapult.[73] Az előbbi két eset jól példázza az eljárás hosszadalmas voltát is, mivel a jószágcserére hajlandó possessorok felkutatásának és az ügyletek nyélbeütésének időigényes műveletére a két kézdiszéki személy csak az eljárás megindításának közhírré tétele után kerithetett sort.) A harmadik esetben ugyancsak egy albisi lófő szerzett – törvénytelenül, valószínűleg színlelt vásárlás útján – egy bodoki possessortól, esetleg egy sepsi- vagy kézdiszéki bebírótól egy közhelyen fekvő jószágot. Mindhárom magányos kézdiszéki személy maga szerezte jószágát, a jószágszerzés célja pedig mindhármuk esetében egyértelműen a kilenc falu erdejébe való beerdőlés jogának az elnyerése volt.

Az a két tény, hogy egy kézdiszéki nemes, illetve egy nemesi csoport (**25; 41**) és néhány kézdiszéki lófő, illetve lófői csoport (**40; 42; 43**) jószága – épp úgy mint a nemes Mihátz Ferencnéé (**38**) – sepsiszéki bebíróé mellett feküdt, továbbá, hogy kézdiszéki nemesek és lófők csak közhelyen szereztek jószágot teljesen vagy részben törvénytelen csere, illetve vásárlás útján, megenged egy igen óvatos következtetést: a sepsi- és kézdiszéki bebírók egymáséval szomszédos jószága közül némelyiket közhelyből szakíthatta ki az illető falu. Ezt a következtetést az is alátámasztja, hogy Barabás János nem a sepsiszéki bebíróval cserélt bennvalót, amit legalább két okból kifolyólag valószínűleg nem is tehetett volna. A bírák kizárólag a *kézdiszékiek* jószágát és beerdőlési jogosultságát vizsgálták, a székük *ususát* ismerő, a kilenc falu erdejét csak az illető falvak valamelyikén át vezető utakon elérő sepsiszékiekét – akiknek jószága mellett a kilenc falu erdejét a nehezebb, de rövidebb hegyi utakon, a kilenc falu valamelyikének érintése nélkül is elérő kézdiszékiek néhányáé is feküdt – nem. A végzések nem látszanak különbséget tenni a kilenc falu ősfiai és a sepsiszéki bebírók között, és bár nem zárható ki, hogy valamikor a kilenc falun kívüli sepsiszéki falvakból – Rétyről, Bikfalváról, Uzonból – való bebírók beerdőlési jogosultsága egy ugyanolyan eljárás során állapíttatott meg, mint a kézdiszékieké, valószínűbb, hogy az előbbiek az illető falu szeribe állva már 1713 előtt rendezték – a kézdiszékieknél talán régebben is szerzett – jószáguk jogállását, a társközségekből, Angyalosból, Zoltánból valók pedig bizonyára ezt tették. Mint láthattuk, a székely falvakban a bebírók általában amúgy sem szaporíthattak bebírót, saját rendezett helyzetüket pedig nyilván nem veszélyeztették volna egy utolsó percben eszközölt, kétes érvényességű jószágcserével. A kézdiszékieket viszont a székülők egyértelműen egy entitásnak tekintették, és így azok számára az egymás közötti jószágcsere, bármilyen módon történt volna is, kevésbé tűnhetett kockázatosnak, ráadásul Barabás János méltán hivatkozhatott arra, hogy nemzetségének már korábban is volt jószága a faluban, arról nem is szólva, hogy egy özvegyasszony nehezebben tudta volna megszervezni a beerdőlést egy távolabbi falu erdejébe, az említett cserével pedig a más székbeli bebírók száma sem szaporodott, hanem – ha Barabás Jánosnak nem voltak osztozó társai – igazgatási szempontból még csökkenhetett is. Egyébként Barabás János az egyetlen kézdiszéki, akiről biztosan tudjuk, hogy nem sepsiszéki bebíró jószágszomszédjától vette jószágát, illetve nem azzal cserélt jószágot. (A feltevés egyértelmű bizonyítottsága híján azonban a kézdiszékieknek a sepsiszéki bebírók jószága mellett fekvő jószágát nem soroltuk a közhelyen lévők közé, bár továbbra is fenntartjuk azt a véleményünket, hogy azok egy része közhelyből szakíttatott ki.)

Másodszor két igen meggondolkoztató esetet (**26; 27**) vizsgálunk meg. Ferentzi Sámuel mátisfalvi lófőnek név- és feltehetően vérrokona, Ferentz Balázs bodoki lófő jószágának szomszédságában volt egy bennvalója, Déák István mátisfalvi lófőnek és atyafiainak

[72] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 181^{v}.

[73] 26–28. cikkely, SzOkl, II, 119–127.

a bodoki bennvalója viszont Ferencz Sámuel szomszédságában. Megjegyzendő, hogy az utóbbi jószág csekély terjedelmű volt, Ferentzi Sámuel jószágszomszédjának a nevét pedig Ferencz Lászlóról javították Ferencz Balázsra. Mivel Ferentz(i) Sámuel nevű bodoki személy sem a 17. század második felében készült összeírásokban, sem pedig az 1713-as homagiális lajstromban nem fordul elő, felvetődik a kérdés, hogy a feltehetően elsőgenerációs örökösök, Deák István és atyafiai – hacsak ők maguk is nem voltak a Ferentz(i) nemzetség tagjai – miért épp annak a falubelijüknek a jószága melletti jószágot bírták Bodokon, aki feltehetően maga szerezte, esetleg rokonától örökölte jószágát? Mivel Bodokon minden jel szerint számos közhelynek minősülő puszta telek, beépítetlen, házhelynek alkalmas faluközi gyep, homp stb. lehetett, amelyekből – mint más falvakban is – a falu adhatott el pénzért egy-egy jószágnak valót úgy helybelieknek, mint sepsi- és kézdiszéki személyeknek, feltehető, hogy úgy Ferentz Sámuel, mint Deák István és atyafisága közhelyen juthatott jószághoz: az előbbit rokonai tájékoztathatták és segíthették hozzájutni ahhoz. Ebből túlzás volna egy olyan általános következtetést levonni, hogy a kézdiszékiek Bodokon vagy a kilenc sepsiszéki falu bármelyikében csupa közhely szomszédságában birtokló helybeli és közhelyen birtokló sepsiszéki bebíró szomszédságában szereztek jószágot, viszont elképzelhető, hogy néhány bodoki és étfalvi család bennvalóinak szomszédságában ilyen, a falu birtokában lévő puszta telkek és más közhelyek is voltak, a rokoni kapcsolat pedig csak megkönnyítette ezek felderítését és megszerzését. A Mikó Ferenc nevéhez kapcsolódó kifejezések – *vicinumjában, fundussa vicinumjában, Udavarháza vicinumjában, mindenik felől az Ur Miko Ferencz Uram vicinumjában* (**1**; **6**; **9**; **11**; **15**; **16**; **17**; **18**; **20**; **21**; **28**) – is azt sejtetik, hogy a bodoki Mikó udvarhoz két vagy több bennvaló tartozhatott, amelyek szomszédságában közhelyek és puszta telkek is lehettek, közéjük közhelyek és puszta telkek is beékelődhettek, miképpen a bodoki nemesek, a Bartókok (**12**; **33**; **35**), a bodoki és az étfalvi lófők, az Intzék (**19**; **24**), a Henterek (**30**, **31**) és a Baktsiak (**47**; **51**) bennvalói közé is. (Látni fogjuk a megítélt beerdőlési jogok alapján, hogy ezek közül a legnagyobb valószínűséggel az **1**. és a **28**. deliberátumban szereplő tekinthető közhelynek vagy puszta teleknek.) Természetesen a felsorolt családok, továbbá Simon Ferenc (**2**), Bartha Miklós (**25**), Tankó Bálint (**29**), Benkő János (**40**), Forró Gábor (**42**), Kövér Mihály (**44**), Kováts György (**45**), Baktsi Ferenc (**47**), Baktsi Gáspárné (**50**) és Czirjék Tamásné (**52**) is eladhattak egy-egy örökséget, részjószágot valamikori szorultságukban: kevésbé valószínű, hogy ha azokat korábbi, helybeli birtokosaik adták volna el, e családok ne éltek volna elővásárlási-háramlási jogukkal. (Ha ezen családok, különösen a Mikó család – szándékos vagy akaratlan – befolyása érvényesült volna, midőn a falvak ezen közhelyeket és puszta telkeket épp azoknak sepsi- és kézdiszékieknek adták el, akiknek eladták, nem pedig másoknak, az már egy másik kérdés.) Egyértelmű kivételnek tekinthető az albisi nemes Baktsiaknak a lófő *Baktsi István jószága közötti*, alkalmatlan és bejáróút nélküli jószáguk (**51**), amely – mivel a két család gyaníthatóan ugyanazon nemzetséghez tartozott – inkább örökségként, esetleg vásárlás útján kerülhetett a birtokukba. Ugyanilyen egyértelmű kivétel lehetett a Barabás Ferentz albisi lófő birtokában lévő igen kicsi, lakásra alkalmatlan és bejáróút nélküli jószágdarab Erdős Sámuel étfalvi lófő jószága mellett (**48**) és a Miklós István dálnoki nemes birtokában lévő ugyanolyan darab Erdős Sámuel háza megett (**49**): ezeket Erdős Sámuel minden valószínűség szerint a sajátjából és a vele korábban egy kenyéren élt, időközben talán örökös nélkül elhalt fivére, az 1701-ben bíróságot viselt Pál örökrészéből adhatta el.[74]

Végül vizsgáljuk meg a kézdiszékieknek a kilenc falubeli kertekben lévő, többnyire egyáltalán be nem építhető bennvalóit. Egy dálnoki egynemű nemesi csoportnak (**28**) Mikó Ferenc szomszédságában volt egy darab gyümölcsöse; egy albisi egynemű lófői csoportnak (**31**) ugyanazon Henter András helybeli lófőnek a jószága végében volt egy szegelet szilvás kertje Bodokon, akinek a szomszédságában egy alsócsernátoni egynemű nemesi csoportnak (**30**) is bennvalója volt; egy dálnoki vegyes nemesi csoportnak (**34**) a bodoki *Kenderes Kertben* volt egy darab kenderföldje; Gelei András márkosfalvi lófőnek (**46**) pedig egy fotosi lófő gyümölcsöskertjében volt a jószága.

A bodoki *Kender kertet*, bár az – mint az ilyen kertek általában – a falu szántóhatárában, a településterület és az Olt között feküdt,[75] a falu belterületén fekvő, beépíthető közhelyekkel egyenértékű közhelynek kell tekintenünk, mert az ott bírt kenderföldet a bírák *fundusnak* nevezték, ugyanúgy, mint a többi felsorolt bennvalót, kivéve a Gelei Andrásét, amelyet *darabotska fundusnak* neveztek. (A fundus szót a sepsiszéki tisztség jegyzőkönyvei a 17. század végén jószág értelemben használták.[76]) A *Kenderes Kert* egyértelműen közhely volt, a kézdiszékieknek a Mikó

[74] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 149^{r}, 192^{r}, 219^{r}, 219^{v}.

[75] IMREH István 1983, 171. Ezt a területet nevezhették Bodokon 1677-ben *Kenderszer*nek. (CS. BOGÁTS Dénes 1929, 58.) Az ilyen, gyakran közföldnek minősülő kertekről lásd IMREH István 1983, 157, 169–172, 318, 379–380, 382–383, 479–480; TAKÁCS Péter 2002, 97.

[76] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 214^{v}.

Ferenc, a Henter András és a sepsiszéki bebírók szomszédságában fekvő bennvalói egy részéről pedig fentebb már feltételeztük, hogy azokat mint puszta telkeket vagy közhelyeket a falu adhatta a kézdiszékieknek. Úgy véljük, a kézdiszékiek kertekben lévő bennvalóira vonatkozó adatok is alátámasztják némileg ezt a feltevést. A puszta telkeket azonban – eltérően a többi közhelytől – nemesi, lófő-, gyalog- vagy jobbágyüléseknek tekintették, amely besorolásuk nem változott meg, bárki birtokába kerültek is, vagy bárki is lakott rajtuk, tehát birtokosuknak a közjavakból való részesedése is a telek jogállásához igazodott.

Vizsgáljuk meg hát kissé közelebbről a sepsiszéki kilenc falut.

Ami a bennvalókat illeti, a sepsiszéki kilenc falu közül a legnyitottabb a kézdiszékiek felé az érdekelt kézdiszéki falvaktól legtávolabb eső Bodok és Étfalva volt, Besenyőn szinte csak a hozzá amúgy is legközelebb eső Maksa lakóinak lévén bennvalójuk. Az ugyancsak igen távol eső Fotos és Zoltán zártságát más, számunkra ismeretlen tényezők mellett kicsinységük is magyarázhatja, nem úgy a kézdiszéki falvakhoz közelebb eső és ezeknél jóval népesebb Gidófalváét és Angyalosét. A közel eső Eresztevény és a távol eső Martonos teljes zártságára a kézdiszékiek felé egyelőre nincs magyarázat.[77] Feltehető tehát, hogy a nyitottság és a zártság okai nem elsősorban földrajzi okokban keresendőek. Feltehető továbbá, hogy egyes sepsiszéki falvak zártságát szűk termőhatáruk is magyarázza, ami részben a megélhetésben fontos szerepet játszó, nagy kiterjedésű erdős-legelős területeknek a kézdiszékiekkel szembeni védelmét, az utóbbiaknak pedig az illető területek iránti fokozott érdeklődését is indokolná. Két olyan érvet találtunk, amelyek ezt a feltevést alátámasztják. A deliberátumokban csak a kézdiszékieknek a kilenc falu (közös) határából való részesedéséről esik szó, márpedig nem tudunk róla, hogy a kilenc falunak a közös erdőn kívül más közös határa is lett volna, a kézdiszékiek bennvalóin pedig valószínűleg nemigen állt(ak) épület(ek), és így azokon jobbágyaik vagy zselléreik sem lakhattak A földesurak általában igyekeztek benépesíteni jószágaikat, de ha előző feltevésünk helyes, úgy a kézdiszékiek állandó jelenlétet megkövetelő gazdálkodást nem folytattak és nem is kívántak folytatni azon sepsiszéki falvak határában, amelyekben bennvalóik feküdtek.

Azon sepsiszéki falvakat vizsgálva, amelyekben a kézdiszékiek bennvalót bírtak, nem kerülheti el a figyelmünket néhány igen fontos tény. A legnépesebb, a rendi szempontból legrétegzettebb közülük Bodok: itt élt kisszámú nemesen, jelentős számú lófőn, egy gyalogszékelyen, számos jobbágyon és bizonyára több zselléren kívül a Fehér vármegyében is birtokos Mikó primor család. Ami a kézdiszékiek jószágának szomszédságát vagy fekvését illeti – bár a kb. feleakkora népességű Besenyőn az érintett sepsiszéki bebírók száma kétszer akkora – Bodokon is találunk egy-egy sepsiszéki bebíró nemest és lófőt, öt kézdiszéki nemes és három kézdiszéki lófő jószága pedig talán közhelyen volt. Besenyőn jóval nagyobb volt a nemesi rend súlya, amit a kézdiszékiek jószágszomszédsága különös módon tükröz: azok többsége is sepsiszéki bebíró nemes volt. A jelentős lófőtöbbségű Étfalván és Fotoson viszont minden kézdiszékinek helybeli lófő volt a szomszédja. A további négy falu adatai semmilyen szempontból nem relevánsak.

Függőben hagyva a kilenc sepsiszéki faluval kapcsolatos minden további kérdést, vizsgáljuk meg a kézdiszéki bebírók falvait és magukat a bebírókat.

A viszonylagos nemesi többségű Dálnok nemesei egyben a legagilisabbak is: ők a kézdi nemesek által megcélzott négy falu közül háromban, Bodokon, Besenyőn és Étfalván is bírtak bennvalót, ötük Mikó Ferenc, kettejük helybeli, kettejük rétyi, illetve bikfalvi nemes, négyük helybeli, egyikük pedig étfalvi lófő szomszédságában. A szintén eléggé agilis márkosfalviak csak Bodokon és Gidófalván, a tőlük kissé lemaradó csernátoniak csak Bodokon bírtak bennvalót, az utóbbiak többnyire közhelyen. A legkevésbé agilis albisiak Bodokon és Étfalván, a martonfalviak Bodokon bírtak bennvalót. A dálnokiak és a márkosfalviak kivételével a nemesek mindnyájan a tőlük földrajzilag igen távol eső falvakban bírtak bennvalót.

A túlnyomórészt lófők lakta Albis lófői egyben a legagilisabbak is: ők a kézdi lófők által megcélzott hat sepsiszéki falu közül azonban csak Bodokon és Étfalván bírtak bennvalót, többnyire lófők szomszédságában. A szintén eléggé agilis maksaiak kizárólag a falujukhoz közel eső Besenyőn és Angyaloson bírtak bennvalót, leginkább sepsiszéki bebíró nemesek szomszédságában. A legkevésbé agilis dálnokiak Bodokon és Étfalván többnyire nemesek, a márkosfalviak Bodokon és Zoltánban többnyire szintén nemesek, Fotoson lófő szomszédságában, a csernátoniak és a mátisfalviak csak Bodokon bírtak bennvalót, az utóbbiak kizárólag lófők szomszédságában. A maksaiak kivételével a lófők mindnyájan a tőlük földrajzilag igen távol eső falvakban bírtak bennvalót.

A sepsiszéki kilenc falu felé tehát a kézdiszéki falvak közül – bár sem lakóik rendi hovatartozását, sem

[77] „A rácok 1706-ban éppen Eresztevényig menének, imittamott a falukban praedáló kurucokban felesen is levágának." (BÁNKUTI Imre 1983, 378.)

bennvalóik számát tekintve nem azonos mértékben – a legnyitottabbak Albis és Dálnok, a legzártabbak Martonfalva és Mátisfalva volt. Az utóbbiak zártságát egyéb, számunkra ismeretlen tényezők mellett csekély számú lakosságuk magyarázhatja, Dálnok nyitottságát pedig az, hogy a bebírók falvai közül a legnépesebb volt, míg a jóval kevésbé népes Albisra nézve egyelőre nem találunk magyarázatot. Ugyanakkor a szintén igen népes két Csernáton és az Albisnál nem sokkal kevésbé népes Márkosfalva lakói is többnyire a legtávolabbi sepsiszéki falvakban bírtak bennvalót, ezért fel kell tételeznünk, hogy a nyitottság és a zártság okai nem elsősorban földrajzi okokban keresendőek, bár úgy a két Csernáton, mint Márkosfalva – többek közt a Kézdiszéket észak–dél irányban átszelő egyik főútvonalon való fekvése okán – nyilván nem csak Kézdi-, hanem Sepsiszék falvai felé is nyitottabb lehetett. Ezenkívül Márkosfalván, Mátisfalván, Alsócsernátonon, Felsőcsernátonon és a Bodoki havasokon át ősidők óta út is vezetett az Olt völgyébe.

A sepsi- és kézdiszéki falvak fentebb vázolt nyitottságára, illetve zártságára magunk is magyarázatot kerestünk, és a jelenség mögött demográfiai okokat sejtettünk. Vizsgálatainkat a sepsiszéki kilenc falu, a sepsiszéki bebírók három faluja és a kézdiszéki bebírók nyolc faluja 17. század végi és 18. század elei társadalmának sommás elemzésével folytatjuk. A népességi adatokat táblázatokba foglalva mutatjuk be: a kilenc falu erdejével kapcsolatos kérdések többségére érdemleges választ találni vagy elfogadható hipotéziseket felállítani ezen falvak társadalmának ismerete híján lehetetlen. (Lásd *VI–VII. táblázat;* a sepsiszéki bebírók falvainak adatait vastag vonallal elválasztottuk a kilenc falutól és a VI. táblázatban kihagytuk azokat az összesítésből is: demográfiai szempontból és rendi összetételüknél fogva ezek inkább a kézdiszéki bebírók falvaihoz hasonlítottak.)

Az 1713-as deliberátumokban szereplő sepsi- és kézdiszéki falvak demográfiai adataival kapcsolatban ide kívánkozik néhány általános megjegyzés, mert midőn a széki tisztek elbírálták a beerdőlési igényléseket, vélhetően mind a kilenc sepsiszéki falu esetében figyelembe vették a rendi erőviszonyoknak megfelelően kialakult helyi közakaratot is, nem csak a kilenc falu közös akaratát.

Az 1713-beli demográfiai állapotok kialakulásának mikéntjéről, a népesség száma és rendi összetétele változásainak okairól megfelelő adatok híján nem tudunk semmi érdemlegeset mondani, és ezért nem is kívánunk ezzel az egyébként igen fontos kérdéssel találgatások vagy feltételezések szintjén foglalkozni. Néhány megállapításra azonban így is lehetőség adódik.

Összességében nézve a sepsiszéki kilenc meg három és a kézdiszéki nyolc falu lakóinak abszolút többsége a 17. és a 18. század fordulóján – az egymáshoz időben igen közel álló vagy éppenséggel egyidejű összeírások adatai szerint – nemes és lófőrendű volt. A falvak lakosságának rendi összetétele azonban ennél jóval árnyaltabb, és csupán az 1713-as év okoz gondot, mert a függőségben élők akkori létszámára nézve nem találtunk adatokat. A függőségben élőkre vonatkozó 1721-es adatokat nem láttuk indokoltnak figyelembe venni, mert azokat Háromszéken közvetlenül egy jelentős emberveszteséggel járó, pestisjárvánnyal súlyosbított szárazság és éhínség elmúltával vették fel. Apor Péter szerint Háromszéken az akkori pestisnek 19 000-nél több lélek esett áldozatául, a jobbágyok száma pedig jelentősen megnőtt: „quin imo pro solo victu aliqui pro subditis sive jobbagyonibus obligabant; Sokan az éhezők magokat elronták, Az kenyért örök jobbágyért adták".[78] Nem tudni, milyen hatással volt a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc és az 1709–1710-es pestisjárvány a nemesek, a szabadok és a függőségben élők számának alakulására,[79] ezért abból a feltevésből indultunk ki, hogy a függőségben élők száma 1703 és 1713 között lényegesen nem, csak a lakosságon belüli súlya változhatott a járványok miatt. (Lásd *VIII–IX. táblázat.*)

Megjegyezzük, hogy a lélekszámváltozások részben természetes folyamatok következményei lehettek, a lélekszám ugyanis ilyen kis közösségek esetében nagyon hullámzó. Ezt bizonyítják a sepsiszéki kilenc és három falu 1679 és 1701 közötti összeírásai.[80] A lakosság elég nagyfokú mobilitása is oka a lélekszámváltozásnak: a nemesek, a lófők és a jobbágyok viszonylag gyakran változtatták lakhelyüket. (Lásd a *X. táblázat.*)

Ezt a módszertanilag nehezen igazolható eljárást alkalmazva, nézzük előbb a sepsiszéki kilenc falut.[81] Ezek összlélekszáma 1679 és 1703 között enyhén csökkent: ezen belül Fotos lélekszáma enyhén növekedett, Eresztevényé jelentősen, a többi hét falué pedig enyhén csökkent. Az 1703-as állapothoz viszonyítva 1713-ban csak enyhe összlélekszámgyarapodás figyelhető meg, amely nagyrészt látszólagosnak tekintendő, mert míg az első két időpontban csak a felnőtt férfiakat írták össze, az 1713-as

[78] KAZINCZY Gábor 1863, 160–161; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 299, 305; II. 387.

[79] „1709. Pestis ex Moldavia inficit sedem Gyergyó, et mox totam patriam." (KAZINCZY Gábor 1863, 152.)

[80] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953.

[81] Az 1683-as bécsi hadjárat után készült összeírást egyéb feltehető hiányosságai mellett a nemesek száma bizonytalansága és a jobbágyok száma ismeretlensége miatt nem használtuk fel demográfiai táblázatoknál. (SzOkl Ús, VIII, 140–161, 164–190, 211–221.)

homagiális lajstromra a 12 évet betöltött fiúkat is felvették: kivételt talán a jelentősebb lélekszám-gyarapodást felmutató Martonos és Zoltán képez. Uzon és Réty lélekszáma 1679 és 1703 között enyhén, Bikfalváé jelentősen növekedett, az 1703-as állapothoz viszonyítva viszont 1713-ban Bikfalva lélekszáma visszaesett, míg – feltehetően a 12 évet betöltött fiúgyermekeknek köszönhetően – Réty és Uzon lélekszáma látszólag gyarapodott.

Bodokon, Gidófalván, Besenyőn és Martonoson 1679 és 1703 között nőtt, Angyaloson és Étfalván jelentősen csökkent a nemesek száma, Fotoson nem voltak, Eresztevényről pedig eltűntek a nemesek: összességében a nemesek száma 1679-hez viszonyítva csökkent. A nemeseknek az 1703-as állapothoz viszonyított 1713-as számbeli gyarapodása – számuk csak Gidófalván stagnált – nagyrészt az 1713-as homagiális lajstromra felvett, 12 évet betöltött fiúknak tulajdonítható. Eresztevényen 1713-ban újból találunk nemeseket, és egy nemest Fotoson is találtunk. (Összességében a nemesek száma 1679-hez viszonyítva is nőtt.) A nemesek száma 1679 és 1703 között Bikfalván stagnált, Uzonban nőtt, Rétyen csökkent, az 1703-as állapothoz viszonyítva 1713-ban számuk Bikfalván csökkent, Uzonban és Rétyen viszont – feltehetően a homagiális lajstromra felvett 12 évet betöltött fiúknak tulajdoníthatóan – nőtt.

A szabadrendűeket gyakorlatilag a lófők képviselték, mert a gyalogrend – igen csekély számban – csak Bodokon, Étfalván, Uzonban, Martonoson, Felsőcsernátonban és Maksán volt fellelhető. A lófők száma 1679 és 1703 között Angyaloson, Besenyőn, Eresztevényen, Martonoson és Zoltánban jelentősen, a többi öt faluban enyhébben csökkent: összességében a lófők száma 1679-hez viszonyítva csökkent. A lófőknek az 1703-as állapothoz viszonyított 1713-as jelentős számbeli gyarapodása – ilyet csak Fotoson nem jeleztek – nagyrészt szintén az 1713-as homagiális lajstromra felvett, 12 évet betöltött fiúknak tulajdonítható. (Összességében a lófők száma csak 1703-hoz viszonyítva nőtt.) A lófők száma Bikfalván 1679 és 1703 között nőtt, Uzonban és Rétyen csökkent, az 1703-as állapothoz viszonyítva 1713-ban Bikfalván és Uzonban csökkent, míg Rétyen – feltehetően a homagiális lajstromra felvett, 12 évet betöltött fiúknak tulajdoníthatóan – nőtt.

A függőségben élők száma 1679 és 1703 között Gidófalván, Eresztevényen, Martonoson és Zoltánban jelentős mértékben, Bodokon, Angyaloson és Étfalván enyhén nőtt: Besenyőn és Fotoson is megjelentek, ahol korábban ilyen rendűeket nem vettek számba. Az angyalosi, besenyei, eresztevényi, martonosi és zoltáni szabadrendűek egy része – eladósodván vagy más okból kifolyólag – minden valószínűség szerint jobbággyá vált, vagy azoknak a *pénteki szolgának* nevezett, tehetős, de függőségbe lépett székelyeknek a számát gyarapította, akik az 1703-as összeírás szerint nem fizettek adót.[82] Bikfalván és Rétyen 1679 és 1703 között jelentősen, Uzonban enyhén nőtt a függőségben élők száma.

A fenti folyamatok ellenére a lófők csak Angyaloson, Besenyőn, Eresztevényen és Zoltánban veszítették el abszolút többségüket, míg Gidófalván, Étfalván, Martonoson és Fotoson mindvégig megtartották. (Besenyőn és Eresztevényen 1713-ra a lófők lélekszáma az 1679-es lélekszámuk egyharmadára esett vissza, miközben Besenyőn a nemesek száma megkétszereződött, Eresztevényről pedig a nemesek 1703-ban eltűntek, és 1713-ban is kevesebben voltak, mint 1679-ben.) Bodokon a lófők eleinte sem voltak abszolút többségben, arányszámuk az összlakosságon belül pedig tovább csökkent, épp úgy, mint Uzonban és Rétyen, míg Bikfalván a lófők mindvégig abszolút többségben maradtak. A nemességnek jelentősebb társadalmi súlya Angyaloson, Besenyőn, Eresztevényen, Zoltánban és Uzonban, no meg – a Mikók jelenlétének következtében – Bodokon volt. A függőségben élők 1679 és 1703 között abszolút többségbe kerültek három olyan faluban – Besenyőn, Eresztevényen és Zoltánban –, amelyben a lófők elvesztették abszolút többségüket, valamint Bodokon és Uzonban: feltehető, hogy abszolút többségüket 1713-ban is megtartották.

A nyolc kézdiszéki falu összlélekszáma – maguk a falvak egyenként is általában nagyobbak lévén – a 17. század végén és a 18. század elején jócskán meghaladta a kilenc sepsiszéki faluét.

A nyolc kézdiszéki falu összlélekszáma 1676 és 1703 között jelentősen nőtt: csak Dálnokon és Albisban nem volt jelentős a növekedés. Az 1703-as állapothoz viszonyított 1713-as enyhe lélekszám-gyarapodás ugyanazon oknál fogva, mint a kilenc sepsiszéki falué, nagyrészt ezekben a falvakban is látszólagosnak tekintendő: kivételt talán a jelentős lélekszám-gyarapodást felmutató Felsőcsernáton és Martonfalva, valamint a stagnáló lélekszámú Márkosfalva képez. (Mátisfalva 1676-os adatai hiányoznak, de ennek valószínűleg nincs jelentősége sem az összlélekszám, sem pedig a rendi összetétel szempontjából.)

A nemesek száma 1676 és 1703 között Martonfalván jelentős mértékben, Dálnokon enyhén nőtt, Alsócsernátonban stagnált, Márkosfalván enyhén, Felsőcsernátonban és Albisban jelentősen csökkent, Maksáról pedig eltűntek a nemesek: összességében a nemesek száma 1676-hoz viszonyítva stagnált. A nemeseknek az 1703-as állapothoz viszonyított 1713-as

[82] IMREH István – PATAKI József 1992, 86.

számbeli gyarapodása – számuk csak Martonfalván stagnált, Dálnokon, Márkosfalván és Mátisfalván enyhén, a két Csernátonban és Albisban jelentősen nőtt, Maksáról pedig továbbra is hiányoztak – nagyrészt az 1713-as homagiális lajstromra felvett, 12 évet betöltött fiúknak tulajdonítható. (Összességében a nemesek száma 1676-hoz viszonyítva jelentősen nőtt.)

A lófők száma 1676 és 1703 között Dálnokon, Alsócsernátonban, Albisban és Márkosfalván enyhén csökkent, Martonfalván stagnált, Felsőcsernátonban és Maksán enyhén nőtt: összességében a lófők száma enyhén csökkent. A lófőknek az 1703-as állapothoz viszonyított 1713-as jelentős számbeli gyarapodása – bár számuk Dálnokon és Márkosfalván enyhén csökkent, Alsócsernátonban, Albisban, Maksán és Mátisfalván pedig csak enyhén növekedett – nagyrészt szintén az 1713-as homagiális lajstromra felvett, 12 évet betöltött fiúknak tulajdonítható: kivételt talán a jelentős lélekszám-gyarapodást felmutató Felsőcsernáton és Martonfalva képez. (Összességében a lófők száma 1676-hoz viszonyítva is enyhén nőtt.)

A függőségben élők száma 1676 és 1703 között a jobbágytöbbségű Martonfalván enyhébben, a többi falvakban jelentős mértékben nőtt: összességében több mint kétszeresére nőtt a számuk. A dálnoki és márkosfalvi szabadrendűek egy része minden valószínűség szerint a függőségbe lépett székelyeknek a számát gyarapította.

A fenti folyamatok ellenére a lófők csak Márkosfalván veszítették el abszolút többségüket, míg Felsőcsernátonban, Albisban és Maksán mindvégig megtartották. Dálnokon, Alsócsernátonban, Martonfalván és Mátisfalván a lófők eleinte sem voltak abszolút többségben, arányszámuk az összlakosságon belül pedig tovább csökkent. A nemességnek igen jelentős társadalmi súlya volt Dálnokon, a két Csernátonban, Márkosfalván, Martonfalván és Mátisfalván. A függőségben élők 1679 és 1703 között Alsócsernátonban és Martonfalván kerültek abszolút többségbe: feltehető, hogy abszolút többségüket 1713-ban is megtartották.

A kirívó esetek kivételével a harmadik és negyedik demográfiai táblázatnak (lásd *XI–XII. táblázat*) a lakosság összlétszámára és a jobbágyok számára vonatkozó becsült adatai még tendenciák kimutatására sem igen alkalmasak, mert 1676-ban, 1679-ben és 1703-ban csak az önállóan gazdálkodó felnőtt férfiakat írták össze, míg 1713-ban a 12 évet betöltött fiúkat is feleskették a császár hűségére. Úgy véljük, mégis épp az utóbbi tény segítségével vethetünk némi világosságot a sepsi- és kézdiszéki falvak nyitottsága, illetve zártsága egyik fontos és valós okára. Ezeket a látszólagos (?) demográfiai változásokat ugyanis leginkább a fiúutódok jelentős számbeli növekedése, illetve e növekedés elmaradása okozhatta. Számításaink helyességét az 1721-es összeírás adataival igazolni nem tudjuk, de a kialakult létszámok és arányok sokatmondóak.

Úgy véljük, Bodok mérsékelten, Besenyő jelentősebb mértékben csökkenő lófő-lélekszáma szívóhatást fejthetett ki a növekvő nemesi lélekszámot, de legalábbis növekvő számú nemesi fiúutódot felmutató Dálnokra, Albisra és a két Csernátonra, továbbá a növekvő lófői lélekszámot, de legalábbis növekvő számú lófő-fiúutódot felmutató Maksára, Albisra és a két Csernátonra. Ennek lehetett a következménye, hogy az albisi lófők közül hat magányos férfi (**13**; **15**; **20**; **22**; **23**), egy magányos asszony (**18**) és öt csoport tagjai (**17**; **19**; **24**; **29**; **31**) Bodokon, egy magányos férfi (**48**) pedig Étfalván, az albisi nemesek közül egy magányos férfi (**9**) szintén Bodokon, egy egynemű csoport tagjai (**51**) pedig szintén Étfalván bírtak egy jószágot, bár az utóbbiak egy vegyes lófői csoport tagjaiként (**11**) Bodokon is bírtak egyet. Jellemző módon egy magányos dálnoki nemesnek (**2**, **49**) Bodokon és Étfalván is volt egy-egy jószága. A dálnoki nemesek közül két magányos férfi (**2**; **21**), két vegyes (**1**; **34**) és két egynemű csoport (**25**; **28**) Bodokon, két magányos férfi (**47**; **49**) Étfalván, egy (**41**) pedig Besenyőn, a dálnoki lófők közül egy magányos férfi (**6**) és egy egynemű csoport (**33**), amelynek ő is tagja volt, ugyancsak Bodokon bírt, egy magányos férfi (**50**) pedig Étfalván praetendált jószágot.

Étfalva szívóhatására nem találtunk elfogadható magyarázatot: a faluban a lófők, de legalábbis a lófőfiak száma szintén jelentősen megnövekedett, míg a nemeseké csökkent. Étfalván két magányos dálnoki (**47**; **49**) nemesnek, egy albisi egynemű nemesi (**51**) csoportnak (feltehetően helybeli rokon szomszédságában) és egy magányos albisi lófőnek (**48**) volt jószága, egy dálnoki lófő (**50**) pedig nem jelent meg a bírák előtt, egy helybeli lófőasszony bennvalója feléhez való jussát bizonyítandó. A magányos jószágszerzők azonban, köztük az örökösnek tűnő lófő (**50**), itt is a szülőfalujukban – a lélekszám növekedése következtében – belátható időn belül megszűkülő életlehetőségeket akarhatták új jószág megszerzésével bővíteni, ugyanúgy, mint azok, akik Bodokon, Besenyőn, Fotoson, Zoltánban vagy Angyaloson szereztek jószágot, bár ezen falvak közül csak Bodokon és Besenyőn csökkent, Fotoson lényegében stagnált, Zoltánban és Angyaloson pedig jelentéktelen mértékben nőtt a lófők, de legalábbis a lófőfiak száma, viszont Bodokon, Angyaloson és Fotoson enyhén, Besenyőn jelentősen nőtt a nemesfiaké, Zoltánban pedig stagnált a nemeseké.

Azok a kézdiszékiek, akik feltehetően maguk szerezték jószágukat – a felsoroltakon kívül két maksai

lófő (**43; 44**) Besenyőn, egy márkosfalvi nemes (**38**) Bodokon, egy márkosfalvi lófő (**46**) Fotoson és egy (**52**) Zoltánban, valamint egy maksai lófő (**40, 45**) Besenyőn és Angyaloson – valószínűleg ugyancsak fiaik számára szereztek jószágot a sepsiszéki falvakban, amit az a tény is alátámasztani látszik, hogy két albisi lófő (**22; 23**) teljesen törvénytelen úton, egy márkosfalvi nemes (**38**) pedig szintén nem egészen szabályosan jutott jószághoz. (A törvénytelen úton szerzett jószágok birtokosait ki is zárták a beerdőlés jogából, az enyhébb törvénysértésen ért személy előtt azonban nyitva hagyták a beerdőlési jog megszerzésének lehetőségét arra az esetre, ha sikerülne elfogadtatnia a jószágcserét a vérekkel: ha ugyanis ez nem sikerült volna, a vérek akár ki is vehették a jószágot a kezéből.[83]) Jellemző, hogy Maksán 1703-ban és 1713-ban egyetlen nemest sem találtunk, 1676 és 1713 között viszont a lófők, de legalábbis a lófőfiak száma jelentősen megnövekedett. A márkosfalvi nemesek és lófő falustársaik jószágszerző törekvéseit azonban nemigen magyarázhatjuk demográfiai okokkal: ebben a faluban a nemesek és a lófők száma csökkenő tendenciát mutatott a jelzett időszakban.

Az első- és másodgenerációs örökösi-rokonsági csoportok tagjai több-kevesebb társukkal lévén kénytelenek osztozni az elődeik által szerzett, öröklött javakon, szintén újabb jószágok megszerzésével igyekeztek gyarapítani életlehetőségeiket, és mivel a székely törvények ezen a téren nekik kedveztek, közülük három lófő (**5**c, **15**; **6, 33**a; **22, 31**c) és egy nemes (**9, 14**c) valóban szerzett is egy-egy saját jószágot. A puszta telkek és a faluközi, telkesíthető közhelyek száma azonban korlátozott lévén, úgy tűnik, hogy maguk a csoportok inkább az őket jószáguk minősége, jogi természete-eredete alapján megilletőnél nagyobb mértékű korábbi beerdőlési gyakorlatuk megerősítését próbálták elérni. Leginkább erre utalhatnak a deliberátumokban olvasható, lófői (**11** – *egy részre... bé erdőlhessenek, az többi excludáltatnak*; **12** – *egy részre... bé erdőlhessenek, a' több részek excludáltatnak*; **24** – *egy részre bé erdőlhessenek, és töbre excludáltatnak*; **33** – *egy részre... bé bírhatnak a' többi excludáltatik*) és nemesi csoportokra (**1** – *azon fundusra ...bé erdőlhessenek, két részre, az több részek pedig excludáltatnak*; **7** – *azon fundusra két részre az Kilencz falu Köz erdeire bé erdőlhetnek és több részek penig excludáltatnak*; **10** – *egy részre bé erdőltethessenek, az több részek pedig excludáltatnak*; **14** – *Két részre bé erdőlhessenek... az több részek excludáltatnak*; **16** – *egy részre... bé erdőlhessenek, és több rész excludáltatik*; **25** – *egy részre intéztetett, hogy... bé erdőlhessenek, és több részek excludáltatnak*; **28** – *egy részre bé bírhassanak... az több praetentiok excludaltatnak*; **34** – *egy részre... bé erdőlhessenek az többi excludáltatik*; **35** – *egy részre... bé erdőlhessenek, az több részek excludaltatnak)* vonatkozó kitételek is. Jogalapot nélkülöző, túlzó igényeiket tehát a bírák elutasították.

A fentiekből nemcsak az következik, hogy megnövekedett számú fiúutódainak számos kézdiszéki jószágszerzés útján igyekezett megfelelő életlehetőségeket biztosítani, hanem az is, hogy saját gazdálkodási és életmódjuk ismeretében a falvak lakói a 18. század elején épp úgy, mint mindenkor, pontosan fel tudták mérni falujuk határának embereltartó képességét.

A kilenc falu erdeje, ha az abba való beerdőlés jogát még az 1713-as eljárás kezdete után is érdemes volt – akár törvénytelen vagy kétes érvényességű ügyletekkel is – megcélozni, még korántsem jutott végpusztulásra, tehát a kézdiszékiek és mások valószínűleg csak az általunk feltételezett időszakban, 1687 és 1713 között okozhattak benne tetemesebb károkat. (1693-ban például az angyalosi *Oláh Mihály és Fejer Janos más falu tilalmas erdeit*, a martonosi *Bodi Istvan a Martonosi tilalmas erdőt Pusztította*.[84]) A deliberátumok különben sem árulják el, hogy azok a kézdiszékiek, akik feltehetően 1713 előtt is éltek a beerdőlés jogával, azt hányan és hány részre gyakorolták, így az 1713 előtti beerdőlés mértékéről – lett légyen az törvényes vagy törvénytelen – biztosat nem tudhatunk. Azon kézdiszéki személyek és csoportok részesedését, valamint az utóbbiak létszámát, akik, illetve amelyek korábban jogosultságuk mértékét meghaladóan élték a kilenc falu erdejét, a bírák nyilván a törvényesen bírt jószáguk minősége és a helybeliek tájékoztatása alapján korlátozták, de 1713 előtt bizonyára az eljárás során a kilenc falu erdejéből elégtelen bennvalójuk okán kizárt személyek és csoportok, sőt, némelyek azok közül is beerdőltek, akikről épp az eljárás derítette ki, hogy a kilenc falu egyikében sincs jószáguk.

Ismereteink szerint a kilenc falu mindenikének külön erdeiről, továbbá azon sepsi- és kézdiszéki falvak külön erdeiről, amelyeknek lakói a kilenc falu valamelyikében jószágot bírtak, a legkorábbi sommás feljegyzések 1703. június közepe és augusztus vége között készültek. (Lásd XIII–XIV. táblázat.)

Annak, hogy a császári biztosok ilyen szűkszavúan számoltak be az erdőkről, több oka is lehetett. A kincstárat csak a tűzi- és épületfa, valamint az erdők másodlagos haszna, a sertéstartás lehetősége érdekelhette igazán: ezeknek az adózás szempontjából

[83] IMREH István 1983, 162.

[84] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 103^{v}, 104^{r}. Oláh Mihály a kilenc falu valamelyikének erdejét pusztíthatta. Az étfalviak 1821-ben megbírságoltak két, az erdejükben tettenért gidófalvi embert. (IMREH István 1983, 263.)

nemigen volt jelentőségük, bár fontosak lehettek a császári hadak számára. A falvak határát lóháton bejáró biztosok valószínűleg csak a falvak közelében álló, leginkább lepusztult erdőket szemlélték meg, azokat is csak futólag, a távolabbi, ép erdőket viszont nem. Végül pedig igen valószínű, hogy a szénatermés bevallásánál tapasztalt hallatlan csalást – vagyis a szénafüvek tényleges hozama tetemes részének eltagadását – az erdők viszonylatában is elkövették a háromszéki falvak bírái és hütösei, olyanformán, hogy azokról sem számoltak be a valóságnak megfelelően.[85] A kilenc falu közös erdejét bizonyára meg sem említették, pedig az 1713-as deliberátumok azt sugallják, hogy az igen régi közös tulajdona lehetett a társközségeknek. Ezt bizonyítja egy későbbi okirat is: „1821. Bodok. Ezen falu határába más allodiális erdő nintsen, hanem az ugy nevezett Kilenc falu erdeiből ez előtt nehány száz esztendőkkel fogattatott volt fel különösen a' Bodoki részre egy darab erdő mely Alsó Avasnak neveztetik, Zalán pataka tövin; 1850–1860. Bodok. Also Avas; Kilenc falu erdeje."[86] A biztosoknak az erdők iránti viszonylagos közönyét tényszerűen bizonyítja, hogy az erdők területét még csak fel sem becsülték, és míg azt kivételesen feljegyezték, honnan szerzik be az épületfát a márkosfalviak, a saját erdővel nem rendelkező Mátisfalva esetében még a létszükségletnek számító tűzifa beszerzéséről sem jegyeztek fel semmit.

Korabeli leírások és adatok híján a kilenc falu erdejének 1713-béli állapotát nem ismerjük, és kétséges, hogy a későbbiekből arra következtetni lehetne, de a több mint száz évvel későbbi, 1820-as adatok ismertetését több szempontból is indokoltnak tartjuk és később meg is tesszük.

A következőkben a deliberátumoknak a kézdiszékiek beerdőlésére vonatkozó érdemi részét kell megvizsgálnunk.

A kézdiszékiek az illető falu javaiban való részesedés igényével és reményében cselekedtek, midőn régebben vagy kevésbé régen jószágot szereztek a sepsiszéki kilenc falu valamelyikében: számukra, ha rendi hovatartozásuknak megfelelő mértékben, közvetlenül vagy közvetve – például jobbágyaik révén – a faluval szolidárisan viselték a közterheket, a törvényesen szerzett jószág biztosította a falu közjavaiból – szántó, rét, erdő, legelő, vizek – való részesedést.[87] A jószágszerzők azonban csak az illető falvak közakarata által meghatározott feltételekkel és mértékben részesülhettek a közjavakból, és bár a falvak a 16. század végén fában még nemigen szűkölködhettek, láthattuk, hogy a szentdemeteriek és a nagykendiek már 1586-ban is szigorúan szabályozták a helybéliek és a bebírók erdőlési jogát, fabeli részesedését.

A kézdiszékiek – úgy tűnik – csak a beerdőlés jogára tartottak igényt, az erdőbeli rész(esedés) pedig a 18. században már a falubeli belső telek eszmei vagy valóságos tartozéka volt.[88] (A 16–17. században már számos falu felosztotta némely erdejét a possessorok között: *Anno 1693. die 23 Novembris. Jancso Ferencz Uram az mely Erdőt Felesege jussan az Szent Kiralyi hatarban bír, az mi formaban eddig birtak, ez utannis ugj birjak, ha pedig azon erdőben termett makkot Közze nem akarja bocsattani ő kegyelme se bocsassa sertessit az több Privata Personak erdeibe*.[89]) Az 1713-as eljárás a kézdiszékiek beerdőlési gyakorlatának és igényeinek törvényes alapját vizsgálta, annak megléte esetén pedig azt, hogy a különböző rendű kézdiszéki bebírókat a szék *ususa* és a kilenc falu közakarata szerint a kezükön lévő jószág feljogosítja-e a beerdőlésre, és ha igen, akkor milyen mértékűre. A végzéseket hozó bírák tehát igen nagy körültekintéssel, az ország törvényeinek tiszteletbentartásával, Sepsiszék és a kilenc falu *ususán* alapuló, igen pontos ismérvek alapján, a kezükön lévő jószág milyensége és birtokjogi helyzete alapján döntöttek a kézdiszékiek beerdőlési jogosultságáról, és állapították meg annak mértékét, nyilván a kilenc falu lakosainak teljes, a kézdiszékiek kevésbé teljes megelégedésére. Az *usust* többek közt azért kellett figyelembe venni, mert a bennvalók „integritását azoknak nagyobb vagy kisebb voltából megítélni nem lehet".[90]

Az egyes kézdiszéki személyek és csoportok által a kilenc faluban bírt vagy praetendált összes jószágot ezúttal is két táblázatba foglaltuk *(XV–XVI. táblázat).* A korábbi táblázatok jelöléseit megtartottuk, a 4. oszlopba azonban azt írtuk be, hogy az illető jószág hány részre való beerdőlésre jogosította birtokosát. A táblázatok utolsó oszlopába a végzésekből vett, a beerdőlésre jogosító vagy nem jogosító jószágok milyenségére, a beerdőlési jog gyakorlására stb. vonatkozó megjegyzések kerültek. Azt a kérdést, hogy a bírák milyen indoklással adták meg a beerdőlés jogát egyes magányos személyeknek és csoportoknak, vagy tagadták meg, illetve vonták vissza azoktól a már megadott jogot, külön tárgyaljuk. (A kézdiszéki nemeseket, lófőket és jószágukat a megfelelő deliberátumok általunk adott számával jelöltük.)

[85] DOMOKOS Pál Péter 1977/3–4, 437. Feltehetően a közös erdőkről is hallgattak.

[86] HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann 2001, 151–152, 154. Lásd az 5. jegyzetünket is.

[87] IMREH István 1983, 121. Lásd a 54. és 56. jegyzetünknél és a 55. jegyzetet is.

[88] IMREH István 1979, 61.

[89] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 116^{v}.

[90] IMREH István 1983, 159–160.

Kézdiszéki személyek és csoportok a sepsiszéki kilenc falu közül mindössze háromban – Bodokon, Besenyőn és Fotoson – bírtak beerdőlésre jogosító jószágot, a nemesek tizenhatot, a lófők – azokat is (**17; 19; 31**) számítva, akiknek feltételhez kötött beerdőlési esélye szilárdabb törvényes alappal bírt, mint az általunk többször említett nemesé (**38**) – tizennégyet, összesen harmincat: ez a szám még mindig vetekszik egy kisebb sepsiszéki falu összes nemesi és lófőjószágai számával. A későbbiekben meg fogjuk magyarázni, miért jogosított a tizenhat nemesi jószág tizenkilenc részre való beerdőlésre, a tizennégy lófőjószág pedig csak tizennégyre.

A végzések azáltal, hogy megnevezték a beerdőlésre jogosult egyes személyeket és a csoportok tagjait is, rögzítve beerdőlési jogosultságuk mértékét, végét vetették annak a gyakorlatnak, amely szerint egy-egy egész vagy részjószág akár tucatnyi, magát bebírónak tekintő örököse/társbirtokosa közül mindegyik ugyanolyan – rendi hovatartozásának megfelelő – mértékben élte a kilenc falu erdejét, mint az egész vagy részjószágot bíró helybeliek (és talán a sepsiszéki bebírók), esetenként kiterjesztvén beerdőlési jogát olyan, más jószág(ok)ból kielégített örökösökre, akik nem formálhattak *juss*t a beerdőlésre jogosító jószághoz, sőt, az illető *falu közibe nem számlált* jobbágyaira is. (Ha a kézdiszékiek korábban valóban így élték a kilenc falu erdejét, úgy 1713 előtt nem egy kisebb, hanem akár a legnagyobb sepsiszéki falu lakosságával azonos számú kézdiszéki erdőlővel kellene számolnunk.) Az efféle gyakorlat érthetővé teszi az erdő nagymértékű pusztulását, bár annak mértéke – mint már jeleztük – még mindig nem lehetett akkora, hogy ne lett volna érdemes – akár törvényszegéssel vagy hamis jogalappal is – megpróbálni beerdőlési jogot szerezni. Például volt aki *csak tegnap*, de nyilván az eljárás megindulása után, a jogos örökösök ellentmondása ellenére eszközölt cserével próbálta megszerezni a kilenc falu erdejébe való beerdőlés jogát, és volt aki kimondottan e célból, csalárd módon cserélt bennvalót, illetve csalárdul bírt bennvaló után igényelt beerdőlési jogot.

Ha a hét sepsiszéki falut egy entitásnak tekintjük, a kézdiszéki bebírókat pedig – illetőségüket figyelmen kívül hagyva – jószágszomszédaik rendi hovatartozása, illetve jószáguk elhelyezkedése szerint csoportosítjuk, az egynemű és vegyes csoportokkal pedig úgy számolunk, mint a megfelelő rendű magányosokkal, az előbbi táblázat egyszerűbb változatát kapjuk. (Lásd *XVII–XVIII. táblázat;* a kézdiszéki nemeseket, lófőket és jószágukat a megfelelő deliberátumok általunk adott számával jelöltük.)

Az 1713-as deliberátumok számszerűsített adatait tartalmazó táblázatok nem csak arra világítanak rá nagy részletességgel, hogy az 1713-ig beerdőlő kézdiszékiek közül kik és miért kellett kivesszenek a kilenc falu erdejéből, illetve kik, miért és mekkora részesedéssel maradhattak meg benne, attól függetlenül, hogy mikor szerezték a jószágot. Ahhoz azonban, hogy segítségükkel ne csak a beerdőlési jog ismérveinek a bemutatására, hanem a kilenc falu erdejére vonatkozó minél több jól megalapozott, érdembeni megállapítás és többé-kevésbé óvatos feltevés megfogalmazására is vállalkozhassunk, további elemzésnek kellett alávetnünk a deliberátumokat és a rendelkezésünkre álló – szórványos és nem mindig korabeli – forrásokat.[91] Mondanunk sem kell, hogy a siker érdekében vizsgálódásaink során a lehető legnagyobb mértékben igénybe vettük Imreh István adatainak és kutatási eredményeinek gazdag tárházát. De haladjunk csak szép sorjában, és kezdjük mindjárt az elején.

Magától értetődően kiveszett a kilenc falu erdejéből az a két lófő (**22; 23**), aki csalárd úton *aprehendált*, szerzett vagy cserélt bennvalót; az a pretendens nemes (**36; 37**) és az a lófői csoport (**39**), amely a törvény és a bírák által biztosított *exmissió*, időhaladék leteltével sem *demonstrálhatta-remonstrálhatta*, *verificaltatta*, tehát nem bizonyította-bizonyíthatta, igazolta-igazoltat(hat)ta, hogy törvényesen birtokolt bennvalója lett volna a kilenc falu valamelyikében; az a pretendens lófői csoport (**4**), amely semmilyen jószágát nem tudta megmutatni; az a pretendens nemesi (**3**) és lófői csoport (**5**), amely nem tudta megmutatni jószága határait és megnevezni szomszédait, és amely jószágot mutatták, azt helybeliek bírták; végül pedig az a lófői csoport (**42**), amely, bár köztudottan rendelkezett egy bejáróút nélküli kicsiny particula jószággal, *nem compareált*, nem jelent meg a bírák előtt a kitűzött napon; illetve az a lófő (**50**), aki se *nem compareált*, se *nem comprobálta*, hogy jussa lenne egy lófőasszony jószágának feléhez. (Megjegyezzük, hogy a csalárd eszközök – hamis iratok vagy tanúk – felhasználásának a gyanúja alól azok sem vonhatóak ki teljes bizonyossággal, akik nem voltak képesek jószáguk határát megmutatni, és szomszédaikat megnevezni. Jellemző, hogy a sepsiszéki Lisznyón a *Falu szerin kívül valo embereket* 1679-ben nem fogadták el tanúnak,[92] Bodokon pedig csak 1693-tól engedték meg, hogy a pereskedő *falusi ember hütös idegen prókátort be vihessen*.[93])

Okiratunk adataiból ugyan nem tudható meg, pontosan mekkora törvényesen birtokolt, *fundus*nak,

[91] A rendelkezésünkre álló forrásokon minden esetben a kilenc falu erdejére vonatkozó forrásoknak azt a töredékét értjük, amelyet módunkban állt tanulmányozni.

[92] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 2^{v}.

[93] Uo., 124^{v}, 126^{r}; vö. IMREH István 1983, 151, 295, 463.

*bennvaló fundus*nak, *kitsin – darabb – darabotska fundus*nak, *fundusotská*nak, *darabb gyümöltsös*nek, *szegelet szilvás kert*nek, *portio*nak, *portziotská*nak, *Kender föld*nek, *jószág*nak, *kitsin particula jószág*nak nevezett[94] bennvaló jogosította az igénylőket egy vagy két részre való beerdőlésre, de a hatóság elég egyértelműen kizáró oknak tekintette a bennvaló *kicsinységét*, (*lakhelynek*) *alkalmatlan* voltát, (*lakásra való*) *elégtelenségét, nem illendő* nagyságát. Tizennyolc ilyen eset közül hatban az elégtelennek nyilvánított jószág ráadásul *béjáró út* híján – egy esetben egy olyan étfalvi lófő, Erdős Sámuel háza megett, aki feltehetően maga se volt egyedüli birtokosa bennvalójának, és aki feltehetően egy másik bebírónak is eladott egy darab jószágot a háza mellett – találtatott: az utóbbiak birtokosai közül egyik sem nyert jogot a beerdőlésre, még akkor se, ha a családneve bizonysága szerint rokoni szálak fűzték a jószágszomszédjához, akinek örökségében része volt, vagy akitől feltehetően a jószágát vette, illetve akivel jószágot cserélt, de ugyancsak megvonták a beerdőlés jogát Kotsis Mihály márkosfalvi lófőtől, akinek feltehetően bejáró úttal rendelkező, de lakásra alkalmatlan *fundusocskája* volt Czirjék Tamásné zoltáni nemesasszony kapuja előtt. (Más falvakban is gondot okozott az antiqua sessio megosztásának egyik legbiztosabb jele, a *ki-*, vagyis a *bejáróút* hiánya: ha az antiqua egy része bármi módon más községben lakó, örökösnek nem számító rokon kezére jutott, jogosan tagadták meg az illetőtől a falu javaiból való részesedést.[95])

A bírák a *másfél* és *két öl* szélességű bennvaló jószágot mindhárom esetben elégtelennek, míg a két ölnél szélesebbeket minden valószínűség szerint elégségesnek találták a beerdőlési jog odaítélésére. (Árkoson 1773. május 23-án épp a beerdőlés alapjául szolgáló üléshelyek számbavételekor találtak hasonlóan keskeny, csak *hatlépésnyi* – tehát mintegy másfél- vagy kétölnyi – *szélességű* bennvalókat.[96]) Az elégtelennek tekintett bennvalók szélessége vélhetően mind a kilenc faluban kisebb volt két ölnél. Úgy tűnik, a sepsiszéki kilenc falu is a bebírás elsődleges feltételének tekintette a törvényesen bírt jószág megfelelő méretét, amit a sepsiszéki tisztség előtt a szemerjaiak fogalmaztak meg: *1701. Dje 14. Januarii... az mint az jámbor Falunak ollyan törvénye vagyon hogy valaki jószágot akar birni Szemerja Falvában ele megyen az Falu eleiben, és ott világoson doceállya hogy az eo joszága hol, és ki vicinumjában vagyon és az neki eos joszága, s el hiteti az Jámbor Faluval, de eo kegyelme sem egyszer, sem mászszor nem cseleküdte, ezer az mi az törveny azt kerjük, az ki kéréskoris nem mondotta, sem az bévitel és büntetéskor, hogy residentiaja volna, per hoc mivel nem demonstralta, s' birodalmat sem lattuk rajta absolutiot kevánunk, az bizonysagokis az kik be jártak, ugy mint Szabo Peterne, és Nagy Bálintne szinten ugy Praetendalnak hozzá, mint az Actor de azoknakis birodalmat rajta nem tudjuk, azis volt invigilentiank, hogy azt nem láttattyuk volt, hogy ha comperialtatnekis, hogy eo neki resze volna benne,* ***semmiképpen egy ollyan kitsin részre be nem bírhatnak.***[97] (Sepsiszéken nem csak a bebírhatást mérték a jószág nagyságához: *Anno 1693 die 19 mensis novembris. Uzon. Az Joszagnak quantitasahoz kepest tartozik Szabo Mihaly Tot Miklosnenak Kökösinek az ruhazattyara ki adni illendő keppen*.[98])

A táblázatokba beírt, birtokosukat beerdőlésre fel nem jogosító, a törvénytelenül bírt vagy nem is létező jószágokra vonatkozó végzések azt bizonyítják, hogy a bírák elsősorban a jószág meglétéhez, birtokjogi állapotához és minőségéhez szabták a beerdőlési jogot, a jószágot birtokló személy rendi hovatartozását pedig csak másodsorban vették figyelembe.

Az elégtelen bennvalók méreteiből óvatosan arra következtetünk, hogy az azonos utca azonos oldalán fekvő bennvalók hosszúsága feltehetően egyenlő, telekbeosztásuk azonos vagy hasonló, az azonos rendbéliek lakó- és gazdasági épületeinek méretei és beosztása pedig bizonyos mértékig szabványos lehetett. Jellemző, hogy a három megadott szélességű bennvaló egyike egy maksai lófőé (**44**) volt, egy besenyei köznemes, másika ugyancsak egy maksai lófőé (**45**), egy angyalosi köznemes, harmadika pedig egy albisi lófőé (**20**), Mikó Ferenc szomszédságában, Bodokon.

Végül a már megítélt beerdőlési jog megvonásával járt, ha a fenti ismérvek alapján jogosultnak tekintett igénylők *indebitán convincáltatnak, mivel nem déponályák*, illetve *a' Szék ususa szerént a' tisztaságot nem deponálják*, vagyis nem fizették ki a beerdőlési jog megállapításának eljárásdíját: a bírósági eljárás díjának ki nem fizetése általában pervesztéssel járt. (Lehetséges tehát, hogy a bebírók perelték a kilenc falut.[99])

A bírák további szempontjait nem ismerjük, de egy esetben egy albisi lófőkből (**31**) álló csoporttal (egy bodoki lófő szomszédságában, *az mely szegelet szilvás kertet bírnak... nem alkalmatos lako helynek, ...ha penig valamelyik épít azon fundusra 's Füsti lesz,*

[94] Az ezen elnevezésekkel illetett bennvalók és a elnyert beerdőlési jogok viszonyát a megjegyzések oszlopában és a lábjegyzetekben jeleztük.

[95] IMREH István 1983, 47–48, 162–163.

[96] Uo., 161. Nem tudni, az árkosiak adtak-e ezekre továbbra is beerdőlési jogot.

[97] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 169r.

[98] Uo., 113r.

[99] Vö. IMREH István 1983, 81.

egy részre bé bírhassanak rólla), egy másikban egy albisi, alsócsernátoni és más kézdiszéki falvakbéli, vegyes nemesi csoporttal (**10**) (*az mely fundushoz praetendálnak Bodokon az falu utya vicinumjában... azon kitsin fundusra egy részre bé erdőltethessenek*), egy harmadikban pedig egy márkosfalvi lófővel (**46**) (Fotoson, egy helybeli lófő *gyümöltsös kertiben lévén egy darabotska fundusa*) kivételt is tettek. Figyelemre méltó, hogy az első és a harmadik esetben gyümölcsöskertben lévő, feltehetően bejáróút nélküli kis részjószág birtokosaival tettek kivételt, az albisi lófők javára feltételesen, a márkosfalvi lófő javára feltétel nélkül, a második esetben közhelyen fekvővel: a Mikó Ferenc jószága szomszédságában lévő *darab gyümölcsösükre* egy egynemű dálnoki nemesi csoport (**28**) szintén feltétel nélkül nyert jogot az egy részre való beerdőlésre. A jószág kicsinységét vagy alkalmatlanságát ezek szerint annak közhely vagy puszta telek volta, kertben való fekvése – ami feltevésünk szerint talán szintén közhelyen való fekvést jelenthetett –, beépíthetősége, illetve beépítettsége és birtokosának vagy szolgáló emberének ottlakása ellensúlyozhatta. A beépítettséget és ottlakást – bár esetünkben ez kivételes feltételként jelenik meg – például Kőröspatakon is a beerdőlési jog gyakorlása feltételének tekintették: *1701. Die 27. (Januarii). Comproballya az Köröspataki Falus Biro hogy valakik Köröspatakra biro es residencias ember, ha füsti fel nem megyen az Faluban törveny szerent, mind kitudattak, hogy az itt valo Erdőre ne erdőlhessenek*.[100]

A végzések egy igen fontos, kimondatlan, de tényként elfogadható állítást és egy elég világos, hasonlóképpen tényként elfogadható utalást tartalmaznak:

– többnyire beépítetlen jószág vagy részjószág birtokában lévén, egyik igénylő sem lakott – még időnként se – a kilenc falu valamelyikében, és jobbágyát, zsellérét sem ültette jószágára;

– a bebíróknak csupán a kilenc falu erdejéből való részesedéséről esik szó, ami azt jelentheti, hogy minden bebíró csak a kilenc falu erdejébe való beerdőlés jogával élt, és feltehetően továbbra is csak azt igényelte, vagy hogy csupán ezen joggal éltek vissza, a többi javak tekintetében viszont – ha azokból is részesültek volna – megelégedtek az illető falu által számukra megítélt részesedéssel.

A végzések egy másik igen fontos tényre is rávilágítanak. Törvényesen bírt, bebírásra alkalmasnak ítélt jószága 16 kézdiszéki nemesnek, illetve nemesi csoportnak és 14 lófőnek, illetve lófői csoportnak volt. Közülük öt nemesnek, illetve nemesi csoportnak (**7**; **8**; **10**; **14**; **34**) és egy lófőnek (**13**) bizonyíthatóan, négy nemesnek, illetve nemesi csoportnak (**25**; **28**; **38**; **41**) és három lófőnek (**26**; **43**; **46**) feltehetően közhelyen volt a jószága, vagy puszta telket bírtak. Ők mindannyian el is nyerték a beerdőlés jogát: a többiek feltehetően nem a falutól kaptak közhelydarabot vagy puszta telket, hanem magánszemélytől vásárolták, esetenként örökölték jószágukat. A kézdiszéki nemesek kicsiny, alkalmatlan és bejáróút nélküli jószágait (**47**; **49**; **51**) és a kézdiszéki lófők elégtelen, nem illendő és bejáróút nélküli, két öl, illetve másfél öl széles, igen kicsiny és bejáróút nélküli, lakásra alkalmatlan jószágait (**6**; **20**; **27**; **29**; **32**; **44**; **45**; **48**; **52**) is magánszemélytől vásároltaknak, esetenként örökölteknek tekinthetjük (egy lófő – **50** – praetendált részjószágáról ezt elég biztosan tudjuk is): ezek birtokosai vagy pretendensei, a deliberátumok épp ellenük irányulván, ki is vesztek a kilenc falu erdejéből.

A végzések kitételei vezettek ahhoz a már többször leírt következtetéshez is, hogy a kézdiszékiek jószágain nemigen állhattak lakó- és más épületek: a beerdőlési jog megadását csupán egyetlen kis, gyümölcsösben fekvő jószág esetében kötötték házépítéshez és ugyancsak hasonló méretű jószágokat tekintettek lakásra alkalmatlannak. Nincs kizárva, hogy – kivéve Mikó Ferenc bodoki udvarházát (**1**) és egy bodoki (**24**), illetve egy étfalvi lófő (**49**) házát – a helybelieknek a kézdiszékiekkel szomszédos telkei, jószágai mindegyikén se álltak lakóházak, legföljebb gazdasági épületek: a **3**. és **5**. deliberátumban szereplőkön például biztosan nem. Jogosnak tűnik tehát a feltevés, hogy a jószág lakásra, lakásépítésre alkalmas volta akkor is elegendő volt a beerdőlési jog elnyeréséhez, ha a deliberátumok meghozatalakor még nem állt rajta lakóépület. A bírák – bár ezt egyetlen esetben (**31**) mondották ki – természetesen elvárhatták a kézdiszékiektől, hogy házat építsenek jószágukra, de az elvárás ki nem mondása sem jelentheti azt, hogy 1713-ban azok bármelyikén lakó- vagy más épület(ek) állt(ak) volna.

Mindezeket a tényeket és feltevéseket figyelembe véve úgy véljük, hogy a bizonyíthatóan vagy feltehetően közhelyen birtokló kézdiszékiek a falvaktól, a többiek magánszemélyektől vásároltak jószágot és – bár többnyire nem álltak a falu közé, nem viselték a közterheket, és nem vették ki részüket az erdőőrizetből se – azon a címen kértek (és kaptak) részt az erdőből, hogy az illető falvak valamelyikében törvényesen bírt, lakásra alkalmas jószággal rendelkeztek.

A kilenc falu erdeje olyan elidegeníthetetlen közös tulajdon lévén, amely fölött a társközségek – mint ahogy minden egyes székely község a maga szántói, kaszálói, legelői, erdei, vizei stb. fölött – szuverén

[100] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 177^{v}.

módon rendelkeztek, abból tehát csak a közösségek valamelyike által falubavétellel befogadottak részesülhettek volna, ha a *statúciót* kifizették. Esetünk azonban olyan értelemben rendhagyó, hogy csak a kézdiszékieknek a kilenc falu erdejéből való részesedéséről esik szó. A szakirodalom mindeddig nem ismert hasonló esetet, ezért nem állítható, hogy azon falvak, amelyekben a kézdiszékiek jószága feküdt, a beerdőlés jogát igénylőktől a falubavétel szokásos díját követelték volna, bár a bírák egy lófői csoportnak (**31**) egyértelműen csak akkor adták volna meg a beerdőlés jogát, ha valamelyik tagja épít a jószágra és *füsti lesz*, azaz beáll a falu szeribe. (E kivételes esetre azonban nemigen építhettük volna fel a jelen dolgozatot.) Joggal feltehető azonban, hogy valamiféle *statúciót* követelhettek, mert a bírák az igénylők birtokjoga törvényességét az ország törvényére, míg a jogosultság megszerzésének feltételeit és annak mértékét a szék – valójában az egész székelység – és vélhetően az érdekelt falvak *ususára*, szokásjogára hivatkozva állapították meg.[101] (Ha valamely falu ősidőktől gyakorolt ususa, írásba foglalt régebbi falugyűlési határozata vagy írott falutörvénye nem nyújtott támpontot az illető falun belüli jogviták elbírálásához, ha két vagy több falu, illetve lakóik között merült fel jogvita, és sem az érintett-érdekelt falvak ősi ususa, sem az illető falvak között régebben létrejött – hallgatólagos vagy írásba foglalt – megállapodás, sem pedig írott határozataik, törvényeik nem nyújtottak támpontot annak eldöntéséhez, ha a felmerült jogvitára a vitában álló felek vagy falvak képviselői nem találtak megoldást, a döntésre a széki tisztséget szokták felkérni, az pedig mindig az ország törvényeire és a szék ususára hagyatkozott. A törvénytevés során a széki tisztség viszonylag gyakran hivatkozott a szék ususára és constitutiójára: *Anno 1693 die 24 Novembris... Szék Constitutioja*; *Anno 1693 die 12 X[decem]bris... Juxta usum Sedis*; *1701. Die 13. Januarij, ...Szek ususa*.[102])

A beerdőlési jogot elnyerteket – ha nem is állíthatjuk, hogy teljes falubavétel útján a kilenc falu más javaiból is részesültek – különleges helyzetű bebíróknak tekinthetjük, azzal a megjegyzéssel, hogy ezen bebíróknak vélhetően a kilenc falu közül annak a falunak a külön tilalmas vagy szabad erdejében sem igen lehetett beerdőlési jogosultságuk, amelyben a jószáguk feküdt, nem is beszélve Étfalva és Zoltán közös avasáról, Sepsiszék közhavasáról stb. A Bodokon fekvő jószáguk után 1713-ban beerdőlési jogot nyert kézdiszékiek közül hatnak hét feltételezett utódját találjuk 1820-ban a bodoki földesurak között, és bár mindegyiküknek volt jobbágya vagy zsellére a faluban, ezeknek csak egyike rendelkezett bennvalóval, szántóval és réttel is, kettő csak bennvalóval és réttel, egy pedig – úgy tűnik – még bennvalóval sem, csak réttel: a hét közül tehát három nem bírt semmilyen külsőséggel a többi pedig valószínűleg földesura földjét élte.[103] (Jellemző, hogy a bodoki jobbágyok 1820-ban meg se említették a kilenc falu erdejét, az összeírás pedig nem részletezi földesuranként a jobbágyok erdőlési jogait.) Úgy véljük, hogy – bár az összeírók ezt nem jelölték – ezen földesurak *extraneus* voltát épp szolgálóembereik megléte és birtokállományuk milyensége jelzi. Ha következtetésünk helyes, és ha helyesen értelmezzük az 1820-as birtokkimutatásokat, ez lehet a bizonyság arra, hogy a kézdiszéki bebírók egy része 1713-ban és 1820-ban egyaránt különleges helyzetben volt: teljes falubavétel nélkül, pusztán egy meghatározott bennvaló birtokosaként erdőlhetett be a kilenc falu erdejébe. A deliberátumok megfogalmazásait elemezve végső soron megengedhetőnek véljük azt az értelmezést, hogy a kézdiszéki bebírók által az 1713-as eljárás során *deponált* bírói eljárásdíj – a *tisztaság* – egyszersmind a statúció egy speciális formájának tekinthető: általa a beerdőlési jogosultságot azonnali hatállyal vagy feltételesen elnyerők törvényesen megerősíttettek jószáguk birtoklásában, törvényesen elismert részeseivé válhattak a kilenc falu erdejének, és egyszersmind többé-kevésbé valóságos (?) tagjaivá azon falunak, amelyben beerdőlésre jogosító jószáguk feküdt, ennélfogva pedig valóságos (?) sepsiszéki birtokosoknak tudhatták magukat. Erre nézve elég ékesszóló bizonyság, hogy a bírák azonnal visszavonták a beerdőlés jogát azoktól, akik a *tisztaságot nem deponálták*. (A Sepsiszéken jószágot szerző más székbelieknek bizonyára fizetniük kellett annak a falunak, amelyben a jószág feküdt, de esetünkben talán a szék pénztárába kellett befizetniük bizonyos összeget, amelynek egy része talán azt a falut illette, amelyben a jószág feküdt.)

További vizsgálódásaink szükségessé teszik a deliberátumok alapján készült táblázataink néhány lényeges adatának még rövidebb összefoglalását. (Lásd *XIX. táblázat*.)

A 22 nemes és a 30 lófőrendű, összesen 52 igénylő jogcímét és a megadott beerdőlési jogok számát vizsgálva – itt nem számítva le azokat, akik

[101] IMREH István 1983, 47–51, 157–163, 360, 364–365, 407–408, 423.

[102] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 117^{r}, 133^{r}, 167^{r}. A szék ususa és constitutiója azonossága azonban nem bizonyos. Háromszék conclusumára, végzésére, erdőkről szóló deliberátumára is hivatkoznak. (IMREH István 1983, 337, 370, 387.)

[103] A feltételezett utódokra vonatkozó 1820-as adatokat lásd a deliberátumok lábjegyzeteiben. Nem biztos, hogy mindig az 1713-béli bebírók utódairól van szó: a biztosok csak Angyaloson és Besenyőn jelölték a bebírókat.

magányosan vagy csoport tagjaként kétszer vagy háromszor is előfordulnak – a nemesek esetében a következő eredményekre jutunk:

– A 22 nemesi rendű igénylő kb. $^{6}/_{7}$ részének, 19-nek volt tényleges jogcíme. (A nemesek kb. $^{5}/_{7}$-e, 17 bírt vagy praetendált jószágot Bodokon, ahol főember is lakott.)

– A 19 igénylő kb. $^{1}/_{6}$ részének, 3-nak nem adták meg jószága elégtelensége miatt a beerdőlés jogát, egynek viszont nyilván azért adták meg kicsiny jószága után, mert az közhelyen feküdt, egy másiknak pedig feltehetően azért, mert Mikó Ferenc volt a szomszédja.

– A 22 közül 16, tehát az igénylők kb. $^{3}/_{4}$ része kapta meg a beerdőlés jogát, közülük egyik egy darab gyümölcsösre Mikó Ferenc szomszédságában, egyik pedig feltételesen.

– A 16 nemes – hárman két részre valót nyervén, egyikük Mikó Ferenc szomszédságában, kettejük közhelyen – 19 részre való beerdőlési jogot nyert (egy egy részre és egy két részre nyert jogot azonnal vissza is vontak).

– A beerdőlési jogot nyert 16 igénylő között 10 egynemű vagy vegyes örökösi-társbirtokosi csoportot találunk, két részre való jogot csak ilyenek nyertek, a magányosan jogot nyert hat személy közül kettő kapcsolódik rokoni szálakkal csoporthoz.

– Mind a 9 nemes igénylő, akinek a jószága nemesé szomszédságában feküdt, megkapta a jogot a beerdőlésre.

– Az 5 nemes közül, akinek a jószága lófőé szomszédságában feküdt, kettő kapott jogot a beerdőlésre, három jószág elégtelen lévén.

– A 22 nemesi rendű igénylő 51-nél valamivel több személyt képviselt, köztük öt lófőt, egy lófő ismeretlen számú örörkösét, egy bizonytalan illetőségű és rendi hovatartozású személyt és ismeretlen számú jobbágyot.

A lófők esetében az eredmények a következők:

– A 30 lófőrendű igénylő közel $^{5}/_{6}$ részének, 24-nek volt tényleges jogcíme. (A lófők kb. $^{1}/_{3}$-a, 21 bírt vagy praetendált jószágot Bodokon, ahol főember is lakott.)

– A 24 igénylő kb. $^{2}/_{5}$ részének, 10-nek nem adták meg jószága elégtelensége miatt a beerdőlés jogát, egynek viszont Fotoson, egy helybeli lófő gyümölcsösében lévő kis jószága után megadták.

– A 30 közül 14, tehát az igénylők közel fele kapta meg a beerdőlés jogát, hárman feltételesen.

– A 14 lófő mindegyike egy részre, tehát összesen 14 részre nyert beerdőlési jogot.

– A beerdőlési jogot nyert 14 igénylő között 7 egynemű vagy vegyes örökösi-társbirtokosi csoportot találunk, a magányosan jogot nyert hét személy közül tudomásunk szerint egyik se kapcsolódik rokoni szálakkal csoporthoz.

– A 13 lófő közül, akinek a jószága nemesé szomszédságában feküdt, 7 kapott jogot a beerdőlésre.

– A 10 lófő közül, akinek a jószága lófőé szomszédságában feküdt, 6 kapta meg a jogot a beerdőlésre, három jószág elégtelen lévén, egy lófő pedig nem compareálván és nem comprobálván jussát.

– A 30 lófőrendű igénylő 52-nél valamivel több személyt képviselt, köztük hét nemest, egy nemes ismeretlen számú örökösét, valamint két bizonytalan illetőségű és rendi hovatartozású személyt.

Az adott minta kicsinysége miatt a továbbiakban a 26 jószágra ténylegesen elnyert egy-egy és a 2 jószágra ténylegesen elnyert két-két részre való beerdőlési jogon kívül szükség esetén figyelembe vesszük a táblázatainkon feltüntetett, megadott és azonnal visszavont beerdőlési jogokat is, így 27 jószágra elnyert egy-egy és 3 jószágra elnyert két-két részre való beerdőlési joggal, azaz 30 jószágra elnyert 33 részre való beerdőlési joggal fogunk számolni. Az utóbbi számsor jobban megfelel a valóságnak, és így, bár statisztikailag ez a számsor sem igazán tekinthető relevánsnak – híján lévén az összes esetlegesen fennforgó rokoni kapcsolat ismeretének és a teljes bizonyosságnak, hogy a bebírók többsége valóban a falutól, nem pedig jószágszomszédjától vásárolt vagy azzal cserélt jószágot – nyilván alkalmasabb néhány összefüggés megvilágítására és néhány, kizárólag erre az esetre alapozott és csak erre az esetre érvényes hipotézis megfogalmazására.

A fentiek sugallnak néhány – nem minden esetben és nem mindig teljes mértékben érvényesülő – szabályszerűséget:

– A bírák – akárhány bennvalója is lett volna a sepsiszéki kilenc faluban ugyanazon kézdiszéki személynek vagy csoportnak – következetesen csak egy jószág után ítéltek meg beerdőlési jogot, mégpedig a kilenc falu szempontjából a legkívánatosabb mértékűt, vagyis a lehető legkevesebbet.

– Nemesnek nemes, lófőnek lófő, rokonnak rokon szomszédságában fekvő jószága után nagyobb esélye volt beerdőlési jogot szerezni.

– Bebíró és vélhetően helybeli sem szaporíthatott bebírót, ha helyesen következtettünk arra, hogy az a kézdiszéki, akiknek jószágszomszédja sepsi- vagy kézdiszéki bebíró volt, az illetővel együtt közhelyen birtokolt.

– A bírák a csoportoknak elég egyértelműen azok első megnevezett tagja rendi besorolásának megfelelő mértékű beerdőlési jogot ítéltek meg, ha jószága megfelelt a felállított ismérveknek, de a lófő mellett bírtokló nemesi csoport általában csak lófőt illető részt kapott.

– A kilenc faluban feltehetően egy-két generációval korábban jószágot szerzett nemesek utódai és rokonai – mint rangosabb és talán régebbi bebírók, csoportok, de egyének is – egyértelműen nagyobb arányban nyertek beerdőlési jogot: többségük teljes jogú falutag, *antiqua sessio* birtokosa lehetett.[104]

– A nemesek tudhatták, hogy jobbak az esélyeik, mint a lófőké, azért a lakosságon belüli részarányuknál nagyobb arányban szálltak versenybe a beerdőlési jog elnyeréséért.

A *XV–XVI. táblázat* pontosan kimutatja, miért nem kapott beerdőlési jogot Angyaloson, Étfalván, Zoltánban és Gidófalván egyik igénylő sem, bár az igénylőknek az első három faluban valóban volt is jószáguk, épp úgy, mint a jogigényüket Besenyőn és Fotoson bejelentőknek. Egy, a beerdőlés jogát Gidófalván és Bodokon is igénylő nemesen kívül csak az utóbbi faluban igénylő nemesek és lófők között akadt olyan, aki nem bizonyította, hogy ott jószága volna. Megjegyezzük azonban, hogy az Étfalván birtokos két magányos dálnoki (**47**, **49**) nemes, az albisi nemesi (**51**) csoport, a magányos albisi lófő (**48**) és a bírák előtt jussát bizonyítani meg nem jelent dálnoki (**50**) lófő – bennvalójuk elégtelen voltán kívül – feltehetően a falu lófői többségének ellenkezése következtében nem nyerhette el a beerdőlés jogát, különös tekintettel arra, hogy az 1713 előtti időszakban a helybeli lófők száma jelentősen nőtt, a nemeseké pedig lényegében stagnált.

Közhelyen (a *Kender kertben*, a *falu közönséges útja*, a *patak folyása*) fekvő, törvényes jogcímmel bírt jószága után – kimondottan ilyen esetek csak Bodokon fordultak elő – rendi hovatartozására és jószága nagyságára való tekintet nélkül minden igénylő – öt nemes, illetve nemesi csoport és egy lófő – elnyerte a beerdőlés jogát: ők nagy valószínűséggel a falutól kapták a jószágot, falubavétellel és nincs kizárva, hogy – a sepsiszéki bebírókkal együtt – részesültek a többi közjavakból is. A kilenc falu szántói közelebb lévén a falvakhoz, és fordulónként is fel lévén osztva a jószágos emberek – őslakosok és bebírók – között, szoros őrizet alatt álltak: azokat a kézdiszéki bebírók is csak az illető falvak mezőpásztorainak szeme láttára közelíthették meg, épp úgy, mint a sepsiszékiek, így ha azokból az összes kézdiszékiek részesültek volna is, kevés gondot okozhattak a helybelieknek. A társközségek távolabbi, közös erdeje, amelyet területileg sem az illető falvak, sem a jószágos emberek között fel nem osztottak, nehezebben őrizhető és – mint említettük – a kézdiszékiek által a falvak érintése nélkül is elérhető lévén, bőségesen nyújtott számukra lehetőséget a visszaélésekre. Talán ez lehetett az oka annak, hogy a társközségek elsősorban erdejük további pusztulásának a megelőzésére törekedtek, és a bebírók részesedését a kilenc falu határából nem egészen egyértelműen és éppencsak érintőlegesen említették egyik végzésükben. (Nagybacon 1748-as falutörvénye például megkövetelte, hogy a bebírók „tegyenek hírt, midőn erdőnket erdőlik, s a falu közönséges útján hozzák el s adják számba, ki ki a maga portiója szerint, jószágának quantitása szerint mit hozott el; ezenkívül ha más utakon viszi el, büntetés nélkül ne hagyják".[105] A nagybaconiak tehát egyértelműen a jószág minőségéhez és birtokosa rendi hovatartozásához kötötték a beerdőlés mértékét.)

A bírák egyértelműen minden bebírónak csak meghatározott mennyiségű fa kitermelését és/vagy elvitelét tették lehetővé, de a végzések nem árulják el, hány szekér fát jelentett évente az egy részre való beerdőlés joga, amiből a két részre való is kiszámítható volna. A kilenc faluval közvetlenül szomszédos Zalánból fenn is maradt egy 1781-es keltezésű tervezet, amely a nemeseknek évente 12, a szabadoknak 6, a jobbágyoknak és a gyalogszereseknek 3 szekér fabeli részesedést írt elő.[106] A legtöbb nemes és lófő – feküdt légyen a jószága nemesé vagy lófőé mellett, illetve közhelyen – egy részre való beerdőlési jogot kapott; két részre való beerdőlési jogot – mégpedig Bodokon, ahol 1713 előtt jónéhány beépíthető vagy be nem építhető *nemes* és *lófő ülés* vagy részjószág, valamint több darab közhely is bebírók kezére került – csupán két alsócsernátoni és egy dálnoki nemes kapott,[107] az előbbiek közhelyen, az utóbbi pedig, jellemző módon, Mikó Ferenc szomszédságában. Az igénylő személyek vagy csoportok rendi hovatartozása, jószáguk minősége, kiterjedése, eredete, jogállása vagy jogi természete, birtoklásának jogcíme és a kapott beerdőlési jog mértéke között így – többek közt nyilván adataink elégségtelensége miatt – nem állapíthatunk meg egyértelmű összefüggést, de rendelkezünk néhány, többé-kevésbé szilárdnak tekinthető, következtetés levonására alkalmas adattal és támponttal, amelyek alaposabb elemzése esetünkben igen célszerűnek látszik.

A székely *communitások* közjavaiból a 18. században a törzsökösökön kívül – akik maguk se mindig válhattak minden feltétel nélkül falutaggá – csak a falubavétel révén *statuált* falutagok részesültek, mindannyian rendi hovatartozásuk arányában. A közjavakból való részesedés aránya az egész

[104] IMREH István 1983, 158–160; IMREH István 1987, 141–143.

[105] IMREH István 1983, 387.

[106] Uo., 253.

[107] Egyiküktől azonnal meg is vonták a bírói díj kifizetésének elmulasztása vagy megtagadása miatt, de ennek esetünkben nincs statisztikai relevanciája.

Székelyföldön meglehetősen azonos: elméletileg, ha a rendiség legalsó lépcsőfokán állók részesedése egységnyi, a következő lépcsőfokokon állóké rendre ennek kétszerese, illetve négyszerese, a gyakorlatban a nemeseknek 2, a szabadoknak 1, a jobbágyoknak ½ rész járt (a szabadok és a nemesek azonban gyakorta egyenlő mértékben részesedtek, és más arányok is előfordultak).[108] Szántóföld esetén ez meghatározott területnagyságot jelentett, szénafű esetén azt, hogy hányadmagával kaszálhat az illető, míg a legelőhasználatban általában nemigen mutathatóak ki rendi korlátozások. Az erdőhasználatról valamivel kevesebbet tudunk: egyes *communitások* tagjai rendi hovatartozásuknak, az 1 : 2 : 4 aránynak megfelelő számú szekér fát hozhattak, és annak megfelelő számú sertést küldhettek makktermő erdejükre, más *communitások* tagjai pedig – rendi hovatartozásuktól függetlenül – erdőn-mezőn egyaránt csupán egy-egy nyilat kaphattak és kaptak is.[109] (A jobbágyoknak a szabadokkal való egyenlő részesedésére is találtunk közeli példát: *1701. (Dje 3[ter]tia Martij) Mint hogy Komollo falva maga sem tagadgya, hogy az Szabad rednek (!) magok hasznokra az tilalmas nyír erdőből az Henter Mihaly uram eő kegyelme Jobbágyi praejudiciumokra és károkra masoknak nem gratificalodtak volna, Visum est Juri, mint hogy 3 jobbagyok részeket ki nem adtak az erdőbeli karokert in flo 12 convincaltassanak és ha ez utan oly Casus intervenial hogy az Szabad rendek magukot concernalo Szolgalatot azon erdőből akarnak vegben vinni, mindenik Jobbagyiknak reszit az szerent az mennyiben egy Szabad ember participalodik, adgyák ki mint hogy az erdőt egy arant eőrzik*.[110]

A magányos jószágszerzők közül két nemes (**2** – *azon fundusra egy részre... bé erdőlhetnek, többre nem*; **9** – *egy részre... bé erdőlhett, a' több részek pedig excludáltatnak*) és egy lófő (**13** – *bé bírhasson egy részre az több részek excludáltatnak*) végzésének idézett kitétele nem tekinthető csupán a deliberátumokat lejegyző személy vagy a másolat készítője rutinból eredő elírásának: megszabja a beerdőlés jogának mértékét, de talán egyebet is elárul. A deliberátumok nyelvezetéből kiindulva a többes szám használata az első esetben nem csak azt jelentheti, hogy az illető személy erdőléskor segítséget vihet magával, vagy helyette jobbágyai erdőlhetnek, hanem azt is, hogy alkalmanként átruházhatja a beerdőlés jogát testvéreire, rokonaira vagy örököseire, bár azt azok az ő életében csak az ő nevében és csak egy részre gyakorolhatják, a második és a harmadik esetben pedig nem csak azt, hogy az illető személyek korábban a jogosultságuknál nagyobb mértékben élték a kilenc falu erdejét, hanem azt is, hogy velük együtt testvéreik vagy más rokonaik is élték azt. Vélekedésünket alátámasztani látszik egy további, ugyancsak magányos nemes végzésének kitétele *(41 – egy részre intéztetett az... bé bírásra, ugy penig hogy maga számára Jobbágyi pedig excludáltatnak*), épp azért, mert ez alkalommal meg is neveztettek a beerdőlés jogából kizártak, még ha azok falu szeribe állítottak lettek volna is. Az előző három esetben azonban nyilván nem a jószágos emberek jobbágyainak adták meg, illetve nem azoktól vonták meg a beerdőlés jogát. Épp ezért a második és a harmadik esetben (**9**; **13**) két lehetőség is elképzelhető: a megnevezett személy egymaga örökölte a jószágot, de egyes vérei is jogot formáltak hozzá, vagy pedig a bírák által meg nem nevezett testvéreivel, közeli rokonaival együtt, de ugyancsak nemrégiben szerezte. Az első esetben viszont (**2**) arról lehet szó, hogy 1713 előtt az általa egyénileg szerzett jószággal járó beerdőlési joggal azon rokonsági csoport tagjai is éltek, amelyhez az illető nemes tartozott, mégpedig vele egyenlő mértékben. Csakhogy, míg a hiteles iratmásolatokkal vagy kivonatokkal igazolt leszármazás és/vagy rokoni kapcsolat minden jogosult számára lehetővé tehette az újabb jószágszerzést, az egyénileg megszerzett jószággal járó jogok élvezetéhez a jószágszerző életében a testvérek és rokonok csak abban az esetben tarthattak számot, ha az illető ideiglenesen nem kívánván élni jogaival, azokat átruházta rájuk. Következésképpen az első esetben egyértelműen olyan személyről lehet szó, aki maga szerezte jószágát, míg a második és a harmadik esetben a megnevezett személy vagy maga szerezte jószágát, vagy elsőgenerációs örökösként csak maga bírhatta azt, vagy pedig a vérei beerdőlési jogát is igényelte. A teljes igazságot azonban talán már sohasem fogjuk megtudni.

A kilenc sepsiszéki falu *jobbágy és zsellér vallomástevői* 1820-ban ugyanilyen változatos, de pontosabb képet tárnak elénk. Ezt mutatjuk be a következőkben.

– Az *angyalosiak*, bőséges marhalegelők birtokában is korlátozás nélkül legeltethették marháikat a Szék havasán, és épületre való fát is onnan hozhattak, mert azt a falu szabad erdejéből nem *kaptak*. Földesuruk privát erdejében nem erdőlhettek és nem legeltethettek, sertéseiket is csak a Szék havasának erdein makkoltathatták. Tűzifát elegendőt *kaptak* a falu szabad erdejéből, de azzal nem kereskedhettek. Puszta telek a faluban nem volt.[111]

[108] Uo., 122, 133, 173–176, 249, 252–253, 255, 265, 298, 346, 364–368, 407–408, 429; IMREH István 1999, 212.

[109] Uo., 174–176, 186, 252–253, 365, 407–408, 429, 437. Szacsván a halászatot-rákászatot 1 : 2 : 3 arányban engedélyezték a jobbágy-, szabad- és nemesi rendűeknek. (Uo., 346.)

[110] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 204^{v}. A makkoltatást Középajta falutörvénye (1775) hasonló indoklással, ugyanilyen arányban engedélyezte. (IMREH István 1983, 438.) A kerek zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

[111] TAKÁCS Péter 2002, 94–95.

– A *besenyeiek*, szintén bőséges marhalegelők birtokában, korlátozás nélkül legeltethették marháikat a Szék havasán, ahol – makkos erdejük nem lévén – sertéseiket is makkoltathatták. Tűzifát a faluhoz közeli szabad erdejükön erdőlhettek, épületre valót pedig a falu tilalmas erdejéből *kaptak*, de fával nem kereskedhettek. Földesuraiknak a falu határán kívül nem volt erdejük. Puszta telek a faluban nem volt.[112]

– Az *eresztevényiek* is korlátlanul makkoltathattak a Szék közhavasán, a Bodzán, ahol meszet és szenet is égethettek, épp úgy, mint a falu határában. Marhalegelőjük bőséggel volt. Tűzifát a falu erdején erdőlhettek, amelynek az útja kissé bajos volt, de a falu közeli közönséges erdejéből épületre valót csak némi fizetség ellenében *kaptak*. Fabeli szükségleteiket a falu határán kívüli erdőkről is pótolták, de fával nem kereskedtek, bár megtehették volna. „Vadgyümölcsöt ecetnek a 9 falu erdejin, azaz a mi helységünkbe[n] bővön kapunk." Puszta telek a faluban nem volt. (Az utóbbi és a bebírók falvainak a Brassó–Kézdivásárhely útvonalon való fekvése magyarázza, hogy bár Sepsiszentgyörgyre is itt ágazott el az út, a kézdiszékiek nemigen törekedtek itt bennvalót szerezni: a falu kereskedelmi szempontból előnyös fekvését a helybeliek is alig használták ki, mások talán fel se ismerték.)[113]

– A *bodokiak* saját erdeiken legeltették marháikat, ahol szénafüveik is voltak, a falu tilalmas avasán és a „kilenc faluval közerdőben" makkoltathattak. Tűzifát a falu szabad erdején erdőltek, épületre valót pedig a falu tilalmas erdejéből a communitástól *kaptak*, engedéllyel földesuruk erdejében is erdőlhettek, de fával nem kereskedhettek. A faluban egy puszta telek volt.[114] (A kilenc község 1713-as *deliberátumai* Bodok jól hasznosítható helytörténeti-helyrajzi forrásai.)

– A *zoltániak* saját erdejükön legeltették marháikat, sertéseiket viszont a „kilenc faluval köz erdőben", saját tilalmas cserefaerdejükön és a Szék havasának erdeiben makkoltathatták. Tűzifát a „kilenc faluval közös erdejükből kapunk, amely csakugyan a mi határukon is van", vallják. Épületre való fát uruk után szabadságukban állt a zaláni erdőről is erdőlni, engedéllyel pedig saját tilalmas erdejükből is erdőlhettek. Fával nem kereskedhettek, uraiknak pedig nem volt külön erdejük, amit ők is használhattak volna. Puszta telek a faluban nem volt.[115]

– Az *étfalviak* is korlátozás nélkül legeltethettek, a Szék havasán (a *Csemerneken*), bár befüggő erdeikben is volt marhalegelőjük. Szabad erdejükben *földesuraikkal egyenlő jussal* erdőlhettek tűzifát, azokban az esztendőkben pedig, amelyekben „a falu a felfogott avasból oszt, annyi részt kapunk belőle, mint a földesurak", vallják. Sertéshízlalásra nem volt elegendő makkos erdeje a falunak. Puszta telek a faluban nem volt.[116] (A 19. század elején az étfalviak január 12. és március 31. között engedélyezik minden héten egy szekér fa levágását, kedvezve a szegénységnek, kimondván, hogy „a gyalogszereseknek szabadság engedtetik szekér nélkül, mikor tetszik, száraz fát hozni", de az erdőtisztítással nyert fát pénzért adták, és osztáskor a tilalmasból a marhás gazdák a gyalogszeresek által jussolt famennyiség kétszeresét kapták.[117])

– A *martonosiak* korlátozás nélkül legeltethettek a Szék havasán és a falu bőséges marhalegelőin. Tűzifát a falu szabad erdején eleget *kaptak*. A tilalmas erdőből, amikor osztottak, feleakkora részt kaptak, mint uraik, makktermő esztendőkben szintén feleannyi sertést hízlalhattak a tilalmas erdőn, mint uraik, földesuraiknak a falu határán kívül nem voltak erdeik. Fával nem kereskedhettek. Puszta telek a faluban nem volt.[118]

– A *gidófalviak* legelői igen távol estek a falutól, de korlátozás nélkül legeltethettek a Szék havasán. A tűzifát bőséges *szabad erdejükön földesuraikkal egyenlő arányban* erdőlték, épületre való fát is termő, *felfogott*, *tilalmas erdejükből* minden esztendőben *negyedannyi részt kaptak*, mint *földesuraik*. Fával nem kereskedhettek. A faluban egy puszta telek volt.[119] (A gidófalvi, a fotosi és a martonosi egyházközségnek a 18. században két közös erdeje volt: *1701. Die 19. Februarij. Kalnaki Samuel Uram gondviselője, Agoston Istvan comproballya; hogy az Urnak resze vagyon Gidofalvi Udvarhaza utan, abban az Avasban mely vagyon az Gidofalvi hataron SzentEgyhaz Avassa vicinumjaban; es közzül bírja az I-vel Köles Istvannal. E contra az I[nctus] Köles Istvan probett hogy az Urnak eő nagysaganak, az Gidofalvi udvarhaza utan az Köles örökös jussban nintsen resze és abban az jussban melyböll az fat el hozta*;[120] „1728. Fotos és Martonos felett vagjon egy darab tölgjerdő, melly is közös a Gidófalvi és Martonosi Ecclesiával. Vagjon más darab nyires, Evet hegyen fellyel, az is közös a két megjével; 1742. Gidófalva oda engedé az Ecclesiák közös erdejit, melly Sz[ent] Egyház erdejenek, Nyír avasnak is neveztetik."[121])

[112] Uo., 96–97.
[113] Uo., 103–104.
[114] Uo., 98–99.
[115] Uo., 137–138.
[116] Uo., 108–109.
[117] IMREH István 1983, 249, 252, 255.
[118] TAKÁCS Péter 2002, 117–118.
[119] Uo., 105–106. Fotos vagy az eredetiből vagy a kiadványból maradt ki.
[120] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 193v.
[121] HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann 2001, 59. A gidófalviak, a martonosiak és a fotosiak ezt a közös erdőt sem 1703-ban, sem 1820-ban nem említették.

A felsorolt falvak vallomástevői közül az erdő- vagy fabéli részesedés arányát csak az étfalviak, a martonosiak és a gidófalviak említik és részletezik is, a kilenc falu erdejét pedig csak a bodokiak, a zoltániak és az eresztevényiek említik.[122] Minden faluban közismert lévén a fabéli részesedés szokásos helyi aránya, a vallomástevők erről természetszerűen nem tarthatták szükségesnek részletesen szólni, míg a kilenc falu erdejét feltehetően csak azon falvak vallomástevői említették, amelyekhez az a legközelebb feküdt, illetve amely falvak határában 1820-ban, illetve az előző vagy a következő esztendőben sor került a kilenc falu erdejében való erdőlésre. A kilenc falu tilalmas erdeje egy-egy darabjának szálalására, ritkítására vagy tisztítására ugyanis valószínűleg esztendőnként más-más falu határa közelében kerülhetett sor, a szabad és felszabadított erdőrészekben pedig minden falu határa közelében minden évben erdőlhettek a jogosultak.

Úgy véljük, hogy a kilenc faluban az erdőlésre 1820-ban sem vonatkozhattak az 1713-beliektől lényegesen eltérő szabályok. Ezek legáltalánosabbika és legfontosabbika az, hogy a törzsökös lakosok, az ősfiak szinte kizárólag csak a tilalmas erdőkből részesültek rendi hovatartozásuknak megfelelő arányban, a szabad erdőket a jobbágyok és a zsellérek általában földesuraikkal és a szabadrendűekkel egyenlő mértékben élhették, bár ez a szabályszerűség sem érvényesült általánosan.[123] A kilenc falu erdeje minden valószínűség szerint tilalmas erdő volt, mert a bebírók beerdőlési jogának mértéke – és minden valószínűség szerint a törzsökösöké is – általában rendi hovatartozásukhoz igazodott. Mi több, viszonylag egyértelmű megfelelés a jószág birtokosának rendi hovatartozása és az elnyert beerdőlési jog mértéke között csupán a közhelyen fekvő jószágok esetében figyelhető meg: ez megerősíti azon feltevésünket, hogy e jószágok valóban belterületi közhelyből szakíttattak ki, és falubavétel útján kerültek a bebírók birtokába, birtokosaik pedig a közjavakból való részesedés terén minden valószínűség szerint a törzsökösökével azonos helyzetbe. Viszonylag egyértelmű megfelelésről szólunk, mert közhelyen fekvő – hipotézisünk szerint tehát falubavétel útján birtokába jutott – jószága után két nemesi csoport (**7**; **14**) két részre, egy nemes (**8**) egy részre, egy nemesi csoport (**10**) jószága kicsinysége miatt ugyancsak egy részre, egy másik nemesi csoport (**34**) a *Kender kertben* lévő jószága után ugyancsak egy részre, egy lófő (**13**) egy részre való beerdőlési jogot nyert, de két részre való beerdőlési jogot nyert egy nemesi csoport (**1**) és egy részre valót két nemes (**9**; **21**) és két nemesi csoport is (**16**; **28**) – utóbbiak jószáguk kicsinysége okán – Mikó Ferenc *udvarháza, fundusa* szomszédságában fekvő jószága után: a Mikó Ferenc szomszédságában lévő jószágok némelyike tehát feltehetően szintén közhelyen volt. A nemesi és lófői jószágok mellett és között azonban nemesi, illetve lófői puszta telkek is feküdhettek, amire elég egyértelmű példának tűnik, hogy Bodokon a Mikó Ferenc *udvarháza* szomszédságában lévő jószága után egy nemesi (**1**), egy lófő *háza* szomszédságában lévő jószága után pedig egy lófői csoport (**24**) nyert beerdőlési jogot két, illetve egy részre.

Mindebből nagy óvatossággal arra következtetünk, hogy a kitermelhető és/vagy elvihető famennyiség leginkább a jószág kiterjedésétől, jogállásától/jogi természetétől és birtoklásának jogcímétől, nem utolsósorban pedig a jószág birtokosának rendi hovatartozásától függött.[124] Rendes körülmények között – ha tehát a jószág birtoklásának jogcíme és tulajdonságai minden törvényességi és egyéb feltételnek megfeleltek – a nemesek két részre, a lófők és gyalogok egy részre, az *alább való rendek*[125] pedig minden valószínűség szerint fél részre erdőlhettek a sepsiszéki kilenc falu közös erdejében, ami pontosan megfelel a közjavakból való részesedés Székelyföld-szerte elfogadott arányának: saját tilalmas erdejükre többek közt a gidófalviak is ezt alkalmazták. Következtetésünk helyességét igazolni és megerősíteni látszik az a tény, hogy mindenik lófő csak egy részre való beerdőlési jogot nyert, míg azok a nemesek, akik a kilenc falu közös erdejében ugyancsak egy részre való beerdőlési jogot nyertek, azt feltehetően nem annyira rendi hovatartozásuk címén, mint jószáguk jogállása/jogi természete okán, esetenként jószágszomszédjuk joggal feltételezhető tekintélyének és befolyásának köszönhetően, vagy pedig – elég egyértelműen és kimondottan – méltányossági alapon nyerték. A bebírókat az erdőlés jogában részesíteni ugyanis korántsem volt általánosan elterjedt szokás és gyakorlat a Székelyföldön.[126] (Erre nézve igen közeli példát is találtunk: *1701. Dje 16. Februarij. Jurála az Zalani Falus biro adjunctussival edgyütt hogy Zalanfalvanak nintsen ollyan törvénye, hogy az oda biró embereknek nollé vollé fat adni tartoznak*.[127]) A beerdőlési jog elnyerésének esélye viszont – mint

[122] A bodoki, az eresztevényi és a besenyei vallomások egybevágnak az 1703-as jelentés megállapításaival, a zoltániak és a gidófalviak kisebb, a martonosiak és az angyalosiak nagyobb mértékben eltérnek azoktól.

[123] IMREH István 1983, 175, 252–253, 455.

[124] Uo., 164–176, 250, 252–253.

[125] Az 1703-as altorjai falutörvényben így nevezik a nemesek és lófők után következő jobbágyokat és zselléreket: a faluban 1635 óta gyalogokat nem találunk. (COROI Artur 2007, 76.)

[126] IMREH István 1983, 253, 407, 440–441.

[127] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 187^{v}. Vö. IMREH István 1983, 441.

említettük – feltehetően azon falu rendi erőviszonyaitól is függött, amelyben a bebíró jószága feküdt, de gyakran ettől függhetett az extraneusok jószágszerzési esélye is.

A beerdőlést igénylő kézdiszékiek által bírt vagy jogszerűen *praetendált* jószágok természete és nagysága Bodokon, a kilenc falu társadalmi szempontból legrétegzettebb, egyszersmind legnépesebb falujában mutatta a legnagyobb változatosságot: itt nemcsak a jószágukkal szomszédos jószágok birtokosi köre (helybéliek és sepsiszéki bebírók), hanem a jószágukkal szomszédos jószágok és területek természete, továbbá a jószág fekvése is változatosabb volt, mint a többi hat érintett faluban. A Mikó Ferenc *udvarháza* és *fundussa* szomszédságában fekvő jószága után – bár ő csak egyike 24 kézdiszéki igénylő 12 nevesített bodoki szomszédjának – két nemes és három nemesi csoport mindegyike, négy lófő és két lófői csoport közül pedig két lófő és két lófői csoport nyerte el a beerdőlés jogát. A Mikóknak – ha nem maguk adták el ezeket – elővételi joguk kellett legyen ezen bennvalókra, hiszen a kilenc falu közös erdejének 1713-as törvénye által is megerősített ősi székely törvény szerint az eladó jószágokkal előbb a véreket és a falubeli *possessorokat* kellett megkínálni: idegeneknek eladni csak helybeli vevő híján lehetett azokat. (A dálnoki nemesek jószágainak egyike, amelyre egy részre nyertek beerdőlési jogot, *mindenik felől az Ur Miko Ferencz Uram vicinumjában* volt, amelyhez hasonló eset csak Étfalván fordult elő, ahol *Baktsi István* lófő *jószága között* a közeli rokonainak tekinthető albisi nemes Baktsiaknak volt alkalmatlan és bejáróút nélküli jószáguk, amelyre nem is nyertek beerdőlési jogot.) A beerdőlési jogot nyert nemesek és nemesi csoportok közül négy dálnoki lévén, a Mikók nyilván cseppet sem vették zokon azon kézdiszéki falu nemeseinek szomszédságát, amelyben 1713-ban a nemességnek a legnagyobb viszonylagos társadalmi súlya volt, és nem állt távol tőlük a bebírók – nemesek és az érdekeik által szorosan a Mikókhoz kötődő lófők – szaporításának a gondolata vagy szándéka Bodokon: a módos és tekintélyes Mikó család jelenléte a kilenc falu legjelentékenyebbikében nyilván akkor is hatással lehetett a széki tisztség döntéseire, ha maga Mikó Ferenc – akinek Pál fia 1755. augusztus 26-án, Miklós fia pedig 1772. szeptember 23-án nyert grófi címet[128] – semmilyen módon nem próbálta érvényesíteni befolyását. (Jellemző, hogy Mikó Ferenc jószága szomszédságában két dálnoki nemesi csoport egy *darab gyümölcsösre* és egy kis *fundusotskára* is megkapta egy részre a beerdőlés jogát, egy tekintélyes alsócsernátoni nemesi csoport pedig közhelyen fekvő kis jószága után nyert ugyanannyit.) Tény, hogy (idősb) Mikó Ferenc a 18. század első harmadában többször is perlekedett a bodoki *szabad rend uraimékkal*, pereit pedig többnyire meg is nyerte, és így akaratát az erdő dolgában is érvényesíthette velük szemben.[129] (Az erdők kérdésében korábban Komollófalva is meghátrált a falu legnagyobb földesura előtt: *1701. Dje 10. Martij. Komollofalva. ...az Reth, hatar es erdő dolgabol, es az falu pasint, Bárson es kaszálo hellyeiből, mikor az falu tiltani, szabadítani, osztani vagy azon hatarokrol valami végezest akar tenni, nem különben, hanem megh írt T[ekintetes] n[emzetes] Henter Mihaly urammal egyező értelemből legyen az major pars eő kegyelmivel edgyütt tiltson, osszon, szabadítson és végezzen mindenekről, mivel eő kegyelme nagyobb patronus az faluban es hatarin retinis majorkodtat maga szamara eő kegyelme penigh hon nem leven, requirallyuk az eő kegyelme Gondviselőit.*[130] Kilyénfalvának ugyanakkortájt gyűlt meg a baja a falu két nemesével, a faosztás, az erdők, egyéb közjavak és közügyek miatt: *1701. Dje 15. Febr[uarij] Tekentetes Nemzetes Szekely Miklos Ur[am] p[ro]clamaltata az Killyeni Falus Birot... az Killyeni S[epsi]Szeki Tilalmas Avasb[an] attak eő k[egyelme]k nyocz nyocz szall fatt hirem nelküll, en kerettem s nekem edgyet sem attak, singillatim tizen kett forintokon vannak erette hogy hirre nem attak, hogy nekem nem attak azert Calumnian az fatt pedig cum duplo meg kevanom rajtok ugy mint tizen kett szalatt.*[131] Végül, ugyanaznap, amikor Komollófalva, Kilyénfalva is meghátrált faluja nemesei előtt: *1701. Dje 10. Martij. Az mikeppen Tekintetes nemzetes Szekely Mihaly uram kerese vala Killyen falvat hogy eő kegyelme hire, s' consensussa nelkül falu tilamas erdeit fel osztottak volna, eő kegyelme hire nelkül vegezete nelkül Papot Deakot Pásztorokot fogadtak volna, hatarokat szabadítottak volna, az Falus Biro Simon Peter 3[tertio]se Falu kepiben cum sibi adjunctis ugy mint Benkeő György es Tamok Lukattsal, in facie Sedriae, arra Compromittalak magokot, hogy ennek utanna nem különben, hanem Szekely Mihaly urammal az töb ot lako fő rendekkel egyező értelemből az major parsal edgyütt eő kegyelmek hirekkel egy consensusban osztanak tiltanak szabadítanak es mindenekből eő kegyelmit requirállyák és az major parsal eő kegyelmivel edgyütt tseleküsznek.*[132]) Igen figyelemreméltó, hogy a társadalmilag kevéssé tagolt, túlnyomórészt lófők lakta Besenyőn a nemesi jószágok szomszédságában is nagyobbrészt lófőrendű kézdiszékieknek volt jószáguk, és azok is nyertek beerdőlési jogot, a szinte kizárólag

[128] PÁLMAY József 1901, 313–314.
[129] IMREH István 1983, 368–369.
[130] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 214^{v}.
[131] Uo., 185^{v}. Ezek szerint a nemesnek 12, a szabad székelynek 8, a jobbágynak, zsellérnek 4 szál fa járt.
[132] Uo., 215^{r}.

lófők lakta Fotoson pedig az egyetlen beerdőlési jogot igénylő lófő egy helybeli lófő gyümölcsösében lévő jószága után is megkapta azt. (A 17. században számos lófő szerzett nemeslevelet, így a köznemesi és lófőjószágok nagysága nemigen különbözhetett.)

Imreh István idézett munkájában a kilenc sepsiszéki társközség gyűlésén közös erdejük ügyeinek intézésére együttesen választott vezetőkről és bírságolási jogukról is szólt: a bírságolás és a járulékos büntetések az alsócsernátoniakhoz lehettek hasonlatosak.[133] A választott vezetőség 1713 óta fennálló bírságolási jogára vonatkozó újabb adatot nem találtunk, de az 1713 és 1812 között Besenyőn is jószágot szerzett dálnoki Lázár család iratai között található három erdőlőcédula – Imreh István szólt a falutörvényekben is említett erdőlőcédulákról[134] – rávilágít a vezetőség ügyintézési gyakorlatára és a beerdőlési jog gyakorlásának a módjára a 19. század elején.

– *Anno 1812 die 1[prim]a Febr[uarii] Lázár Dávid Urnak a 9 ág Com[muni]tas Erdejere a bé Erdőlésre Szabadság engetetett Die Datu[m] ut supra. Sig[natum] Besenyő. Kövér Menyhárt falu not[ariussa] m[anu] p[ropria]*; *Ezen Czédolát befogtam 812b[en] febr[uarius] 9dik Napj[án] a Dalnoki Lázár [Dávid] Ur[am] jobbágy[ától] Salamon Andrástol. Nro 9[non]o*.[135]

– ***Erdőlő czédola*** *Melly mellett T[ek]i[n]t[e]t[es] Lázár Dávid Uram[na]k mint valoságos Besenyei Poss[ess]or[nak] a 9 Co[mmuni]ttas Szabad erdejre valo béerdőlés bátorságossá tétetik. Költ. – Angyaloson 812 Febr[uarius] 22 Napján. Forro Ádám m[anu] p[ropria] 9 Co[mmuni]ttas ple[ni]p[otentiariusa] altal*.[136]

(Lázár Dávid 1820-ban nem szerepel a besenyei bebírók között, amiből az következik, hogy az összeíró biztosok csak azon bebírókat vették számba, akiknek jobbágyuk is volt azon faluban, ahol jószáguk feküdt: jobbágya, Salamon András is dálnoki kellett, hogy legyen.[137])

– *Erdőlő Czedola. 1820. esztendőre Lázár Dávid Ur[am] meg adta az erdőt nekünk. Molnos Katai Mozes Gy[alog] kaplarnak*.[138]

Az *erdőlő czedolák* megfogalmazásai azt sugallják, hogy a társközségek együttesen megválasztott vezetőségét az összes bebírók ügyeinek intézése terén a 19. század elején egy *plenipotentiarius*, azaz egy teljhatalommal felruházott tisztségviselő képviselte.[139] A kilenc társközség *plenipotentiariussa* csak azon bebírók számára bocsátott ki *erdőlő czedolát*, akik a kilenc falu valamelyikében létező jószágukról az illető falu jegyzője által a *regestrum* alapján kibocsátott bizonylatot mutattak fel, a bebírók pedig az *erdőlő cédulával* bizonyították az illetékes falusbírák, a főerdőbíró, az erdőbírák és az erdőpásztorok vagy más meghatalmazott személyek előtt, hogy törvényes jogukat gyakorolják, midőn fát visznek a kilenc falu erdejéből. Úgy tűnik, a bebírók – feltehetően ugyancsak írásbeli meghatalmazással – esetenként átruházhatták a beerdőlés jogát más személyekre is, míg az erdőlőcédula beszerzésével járó jövést-menést jobbágyukra bízhatták, de ha a bebírókat besorolták a falvak tizeseibe, nem végeztethették jobbágyaikkal az erdőlési munkálatokat. (Egy jobbágynak a falu szeribe állítása a sepsiszéki *usus* szerint kevés volt ahhoz, hogy a nemes mentesüljön a közterhektől és talán a közös munkától is: *19 Junij 1690. Az Angyalosiak tartoznak Olah Janost be fogadni az falu köze, mivel marhas ember leven itt lakik s ez utan falu terhit viselye*; *Die 20 Junij 1690. Mivel... ket iobbagya vagyon Gidoffalvan falu szerib[e] valo, azert immunitaltatik eő k[e]g[y]elme, mint az töb iobbagios emberek, az falu tereh viselesitől*; Die 28 Junij 1690. Angyaloson is *két jobbágy suportalya az falu terhit* a földesura helyett; *Ultima Junij 1690. Mihály Mester alias Nagy Bikfalván. ...két ház jobbágya az falu terhit suportálhatna, ergo eximaltatik az falu terhe viselesetől*; *Anno 1693. die 18. Novembris. Mivel Andor Janosnak ket jobbagya leven Komollo Falvaban az melly contribual Falu közzé, Andor Janos nem tartozik contribualni addig az migh az ket Jobbagya megh leszen, ha pedig ki tanal keziből menni valamelyik az Faluval mint az előtt edgyütt contribualljon*; *Anno 1693 die 20 Novembris. Az mint Szotyori András Ur[am] perli Doboly falvat kett jobbagyanak Falu közze be allatasa felöl Visum est Juri Az Falu Törvényi Szerent deponalvan az* (*Falu Törvenye szerent valo*) *penzt Karacsonba, illendö Jobbagyott kettött be allitvan, maga eximaltatik az Falu contributiojabol*; *1701. Die 11. Februarij, Angyalos. Köver Istvan* ***egy Jobbagyra magát Szek usussa***

[133] IMREH István 1983, 305–309.

[134] Erdőlőcédulát már 1799-ben is alkalmaztak. (Uo., 251–252, 453–456, 500.)

[135] MOL, P 1610. Lázár Dávid számos széki tisztséget betöltő dálnoki nemes, felesége felsőcsernátoni Szaniszló Borbára. Az idézet első és második része ugyanazon erdőlőcédula elő-, illetve hátlapján olvasható, de talán nem ugyanazon kéz írása mindkettő. Kövér Menyhárt 1820-ban még élt. (TAKÁCS Péter 2003, 112.) Kövér Mihály besenyei nemes, aki mellett Maxai Györgynek 1713-ban elégtelen és bejáróút nélküli jószága volt, Kövér Menyhárt felmenője lehetett.

[136] MOL, P 1610. Forró Ádám 1820-ban még élt. (TAKÁCS Péter 2003, 111.) A kövérrel kiemelt az esetben aláhúzott.

[137] Lázár Dávidnak 1820-ban nem volt szolgáló embere Besenyőn. (TAKÁCS Péter 2003, 111–112.) Dálnokon 6 jobbágya és 10 zsellére gazdálkodott, összesen 12,25 bécsi mérőnyi beltelken lakva, 17 hold szántón és 5,625 hold réten. (TAKÁCS Péter 2003, 122.)

[138] MOL, P 1610. Molnosok 1683-ban például Nagyajtán fordulnak elő. (SzOkl Ús, VIII, 133.)

[139] IMREH István 1983, 64, 79, 495.

ellen nem eximalhattya az Falu közül.[140] Az 1713-as végzések azonban mindössze egy bebíró, nemes Dálnoki Hadnagy Mátyás jobbágyait tiltották el az erdőléstől, nemes Márkosfalvi Mihats Pál viszont *bé erdőltethett*, Albisi Bak Mihály, Bak Ferentz, és Bak Pál lófők *bé erdőltethetnek*, nemes (Albisi) néhai Barabás Péter posteritássinak – azaz vejének, Alsócsernátoni Rápolti Istvánnak, Rápolti István sógornőinek és vejeinek – is megengedték, hogy *bé erdőltethessenek*, Maxai Gergely lófő engedélyt kap a *bé erdőltetésre*, nemes Márkosfalvi Barabás János és Albisi Barabás Ferentz lófő *excludáltatik az erdőltetésből*, pedig valószínűleg a hét jószág egyikén sem lakott jobbágy vagy zsellér, különösen a Barabás Jánosén nem: ha tehát nem egyszerű másolási vagy tollhibáról van szó, néhány esetben már 1713-ban is megengedhették, hogy a bebírók helyett szolgálóembereik végezzék az erdőlési munkálatokat. Valami hasonlót sugall a beerdőlés többes számának magányos bebíró esetében való használata és azon esetek, amelyek elárulják, hogy magányos bebírók vagy elődeik korábban a nekik járónál több részre erdőltek be a kilenc falu erdeibe: nemes Dálnoki Miklos István fundussa után *egy részre... bé erdőlhetnek, többre nem*, nemes Albisi Katona Barabás Mihály fundussa után *egy részre... bé erdőlhett, a' több részek pedig excludáltatnak*. és Albisi Nagy András lófő fundussára *bé bírhasson egy részre az több részek excludáltatnak*.

A kézdiszékiek beerdőlési jogát a kilenc falu erdejébe tehát egyértelműen személyre szólóan adták meg, ami alátámasztani látszik azt a feltevésünket, hogy a kézdiszékiek nem ültettek jobbágyot a kilenc faluban lévő jószágukra, vagy ha ültettek, azok földesuruk földjét élték: sem az illető falu, sem a kilenc falu közjavaiból nem részesültek, és a közterheket sem viselték. A kézdiszékiek különleges helyzetére utalhat, hogy a jelek szerint ők sem viselték a közterheket, mégis részesültek a kilenc falu erdejéből. A beerdőlési jogot elnyerteket tehát valószínűleg pusztán jószágukokán részeltették a kilenc falu erdejéből, és nem a falu szeribe állított embereik mentesítették őket a közterhektől sem, mert mint láttuk, annakidején Sepsiszéken egy földesúr legalább két jobbágyot kellett a falu szeribe állítson, hogy azoktól mentesüljön. Csakhogy egyetlen kézdiszéki személynek vagy pontosan ugyanazon tagokból álló csoportnak sem volt ugyanazon faluban egynél több jószága, egy jószágra pedig nemigen szoktak két szolgáló embert ültetni.

A beerdőlési jog gyakorlásához a szándék szóbeli bejelentése és főképpen az erdőlés szóbeli engedélyezése nyilván már a 18. század elején sem volt elegendő, de azt nem tudhatjuk, hogy az írásbeli ügyintézés azon formája, amelynek dokumentumait fennebb bemutattuk, mikor alakult ki. Kétségtelen, hogy a kilenc falu erdejébe 1713-ban hivatalosan beerdőlési jogot nyert kézdiszékieknek is igazolniuk kellett valamiképpen jogosultságukat, például a deliberátum hiteles kivonatával, mint ahogy Sepsiszéken, például a közeli Kálnokon ezt ősidők óta megkövetelték: *1701. Die 14. Februarij. Comprobállya (gidófalvi) Kőver Laszlo hogy neki Kalnokon elegseges joszaga vagyon, melyre oda Szabadoson be... es erdőlhet, es Kalnok közötis le járhat erdőlő alkalmatossaggal*.[141]

Az erdőlőcédulák csak azt árulják el, hogy a kilenc falu erdeje ügyintézésének egyik fontos szereplője a *plenipotentiarius* volt, azt viszont nem, hogy tagja volt-e vagy csak megbízottja az együttesen választott vezetőségnek.

Az erdőlőcédulák keltezése azt sugallja, hogy a kilenc falu erdejét – mint más falvakét, például az étfalviakét is – többnyire a tavaszi hóolvadás előtti időszakban erdőlték, bár természetesen elképzelhető(ek) más erdőlési időszak(ok) is, erdőlni és fát hordani pedig – épp úgy, mint más falvakban – csak az emberemlékezet óta szokásos, mindenki által ismert heti egy vagy két erdőlőnapon lehetett.[142] A kilenc falu erdejében az erdőlési év vélhetően pünkösdtől pünkösdig, nem pedig újévtől újévig tartott, lévén hogy az erdőben való *participálódás* szándékát a *Pünkösti Innep napokon* kellett bejelenteni.

Az erdőlőcédulák a további bizonyságai annak, hogy a kilenc falu erdejének 1713-ban intézményesült ügyintézése nem merevedett meg: a közös erdő ügyeit a kilenc falu lakói folyamatosan figyelemmel kísérték, és az ügyintézést a mindenkori körülményekhez, állapotokhoz, igényekhez és szükségletekhez igazították, amint azt már Imreh István nagy szintézise is jelezte.

Forrásaink és az általunk tanulmányozott szakirodalom a kilenc falu erdejének – általunk feltételezett – tilalmáról semmi közelebbit nem mondanak. Az 1812-ben kelt erdőlőcédulák egyikén a kilenc falu erdejét mint szabad erdőt említik, míg a bodoki és zoltáni vallomások megfogalmazásai azt sugallják, hogy az 1820-ban tilalmas erdő volt. Az ellentmondás vélhetően látszólagos és feloldható, mert a Papolcon 1759-ben, Árkoson 1824-ben, 1830-ban és 1841-ben, Étfalván 1825 és 1835 között,[143] Bodokon a 18. és a 19. század közepe között, Zalánban 1777–1778-ban feljegyzett,[144] nyilván hagyományos, régóta

[140] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 9^{r}, 10^{v}, 12^{v}, 14^{v}, 112^{r}, 114^{v}, 181^{r}. Az általunk zárójelbe tett szavak az eredetiben át vannak húzva, a kövérítéssel kiemeltek ugyanott alá vannak húzva.

[141] Uo., 183^{v}.

[142] IMREH István 1983, 249, 252, 453, 481. Lásd a 117. és a 156. jegyzetünknél.

[143] Uo., 249–250, 372, 407–408, 410, 478.

[144] IMREH István 1973, 46.

folytatott gyakorlat sokkal általánosabb lehetett, mint ismert forrásaink alapján gondolnánk: így az 1713 óta eltelt bő évszázadnyi idő folyamán a kilenc falu erdeje se igen lehetett mindenkor teljes egészében tilalmas, szerre akár minden darabját szabad erdővé, majd ismét tilalmassá nyilváníthatták. Kétségtelen ugyanis, hogy a deliberátumok, bár a kilenc falu közös erdőbirtokát hol *a kilenc falu erdei*(*k*)nek, hol *a kilenc falu köz erdei*nek / *erdejek*nek, hol *a kilenc falu köz élő erdei*nek / *erdejek*nek / *erdőjé*nek, hol pedig a *kilencz falu közönséges erdei*nek / *erdejek*nek nevezték, majd mindig többesszámot használva, nyilván ugyanazon több darabból álló erdőbirtokról szóltak, amelynek a kilenc falu volt a kollektív földbirtokosa. (A kilenc falu plenipotentiariusa is ugyanolyan joggal adott erdőlőcédulát az erdőlésre jogosultaknak, mint a magánerdő-birtokos földesúr a jobbágyainak:[145] *Datzo Ur... fat adni tartozik Deliberatum de Anno 10[deci]ma Julij 1676*.[146] Amely székely faluban nagyhatalmú földesúr lakott, mint Bodokon, a falu csak az ő beleegyezésével oszthatott fát soron kívül a tilalmas erdőből.[147]) A kilenc falu erdejének egyes darabjai tehát váltakozva minősíttethettek szabad, illetve tilalmas erdőnek: a legszebb szabad erdőrészeket időnként felfogták, azaz tilalomba vették (magának az erdőnek vagy például bizonyos fafajtáknak a védelme, nevelése céljával), az elöregedett tilalmasok – avasok – egy-egy darabját pedig időnként felszabadították, azaz teljesen vagy részlegesen szabad erdővé minősítették, de a fel nem szabadított tilalmasokban is végeztek időnként szálalást, ritkítást vagy tisztítást: eleink mindig is adtak/osztottak fát a tilalmasokból a falutagoknak, tehát soha egyetlen erdőt se vettek teljes és örök tilalomba.[148] Erre a bizonyára igen régi gyakorlatra igen jó, ideillő és ismerősen hangzó példa az étfalvi falujegyzőkönyv 1782. május 4-én kelt bejegyzése: „Az jámbor falu közönséges gyűlésiben megegyeztünk, hogy az falu tilalmas Avassáról minden embernek az kik az falu tilalmas Avassában tartoznak, minden embernek egy-egy terhe fát (osztani) rakásra cinkus szerint. Személy szerint minden ember számára az megegyezés szerint, az következendő szerdán minden háznul egy-egy ember, – senkinül gyermek ne jöjjön, az hol nagy ember tanáltatik. Az falu tilalmasában pedig heverő, a fa hegyek, és tőke, és az kik letörtek, az ijjenekből rakunk egy nagy (?) rakást. Ennek kihúzása pedig pénteken és szombaton lészen. Az terminált napon túl senkinek a fája ki nem adattatik".[149] Gyanítható, hogy nemcsak a faluba különböző okokból be nem vett helybenlakók, hanem a helybenlakó vagy helyben nem lakó kézdiszéki nemes és lófőrendű bebírók sem *tartoztak* a falu tilalmas Avasába, mivel közülük a kilenc falu erdejébe se nyert beerdőlési jogot egy sem: a sepsiszéki bebírókról, ha lettek volna ilyenek, nem tudni, Étfalva vagy a kilenc falu erdejébe *tartoztak*-e.

Feltevésünk megerősítését vagy cáfolatát csak további kutatásoktól várhatjuk, bár nem tartjuk valószínűnek, hogy a deliberátumok csupán azt szabályozták volna, hány szekérrel mehetnek alkalmanként erdőlni a jogosultak: a nemesek két-két, a lófők – és minden valószínűség szerint a gyalogok is – egy-egy, két-két jobbágy pedig szintén egy-egy szekérrel.

A sepsiszéki kilenc falu közös erdeje kapcsán többször szóltunk olyanképpen a beerdőlés, pontosabban immár általában az erdőlés jogáról, mint amely jog rendi hovatartozásuknak megfelelő, meghatározott mennyiségű faanyag kitermelését és/vagy elvitelét tette lehetővé a jogosultak számára. Az említett, igen elterjedt gyakorlattal tűzre való – feltehetően szabad – erdő esetében már 1586-ban is találkozunk,[150] de ugyanez a gyakorlat nem volt ismeretlen a más célra használható faanyagok esetében sem.[151] Az 1820-as vallomások a tilalmas erdők kapcsán – a falutörvényekhez hasonlóan – elég egyértelműen utalnak az osztásra. (Sepsiszéken évszázadnyival korábban is származott ebből vita és per: *1690. 8 Julij. Az SepsiSzeki Martonosi tulso Avasbol fat osztottanak en kerem ki reszemet 's nem adtak*; *1693. Anno 1693 die 17. Novembris. Mivel semmi bizonsaga nincsen Sipos Mihalynak, hogy az Falu Bikfalva az utan hogj el vegeztek hogy az avasbol fát adgyanak, valakinek fat adtanak volna*.[152]) Úgy tűnik továbbá, hogy – bizonyára a helyi szokásnak megfelelően – a kilenc falu tisztségviselői és erdőpásztorai a deliberátumokkal szembehelyezkedő kézdiszéki bebíróktól tettenérés esetén erdőlőszerszámot nem, csak szekeret és marhát vettek volna el, bár az erdőlőszerszámokat – fejsze, fűrész, fúró, kötél, lánc stb. – a szekérrel együtt is elvehették, mint Hidvégen a 19. század elején.[153]

[145] IMREH István 1983, 454–455.
[146] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 249^{v}.
[147] IMREH István 1983, 370, 455–456.
[148] Uo., 247, 249, 252, 255, 304, 309, 371–372, 392, 458, 478.
[149] IMREH István 1973, 113–114.
[150] IMREH István 1983, 164–176, 250.
[151] Uo., 250–258.
[152] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 21^{r}, 111^{v}.
[153] IMREH István 1983, 267, 453–455. A hidvégi erdőbírákat már 1786. február 15-én és 1787. január 17-én is említik, az árapataki erdőbírák pedig 1800. március 15-én hajtották be a szabad erdejüket vágni kezdő, fél szesszióval bíró extraneus possessorok 18 (azaz tizennyolc) négyökrös szekerét. A szekereket a Triduale Forumon mindenestől el is kobozták, de az ügyet a possessorok *extra dominium*, a Guberniumhoz vitték. (MOL, P 1995.) Lehetséges tehát, hogy akkortájt Hidvégnek és Árapataknak is volt erdőrendtartása. Hidvégnek az erdőlésre vonatkozó szabályai, talán épp a Mikóknak köszönhetően, közel álltak a kilenc falu 1713-as határozatainak szelleméhez.

Vélhetően ez is arra utal, hogy mind a bebírók, mind a helybéliek a maguk és/vagy megbízott embereik tevőleges részvételével kitermelt faanyagnak az őket rendi hovatartozásuknak megfelelő arányban megillető részét vihették el, vagy annyit, amennyit jószáguk után a deliberátumok ettől függetlenül megítéltek.

A kilenc társközség együttesen választott vezetősége feltehetően a hagyomány és a gyakorlati megfontolások által vezettetve szervezte meg és bonyolította le – feltehetően évente – a közös erdő tilalmas részei egy-egy darabja faanyagának valamilyen mértékű kitermelését, de ennek rendje-módja annakidején olyannyira közismert lehetett, hogy a deliberátumok vagy az erdőlőcédulák még csak nem is utalnak rá. A beerdőlési jogukkal egy adott esztendőben élni kívánó személyek regestrumba vétele például vélhetően azt a célt is szolgálta, hogy – minden fölösleges bonyodalmat elkerülendő – személyesen az illetőnek adhassanak idejében hírt az erdőlés megkezdésének és befejezésének kitűzött napjáról, és tájékoztathassák a teendőiről. A kitermelést minden valószínűség szerint közmunkával végezték, és a helyszínt illetően két kézenfekvő megoldás között választhattak: esztendőnként – valamilyen váltakozó rendszerben – csak a kilenc falu egyikének a közelében végeztek valamilyen mértékű fakitermelést egyetlen kijelölt részen, vagy több, esetleg mindegyik társközség határa közelében évente egy-egy kijelölt részen. Az első megoldás – gyakorlati megvalósításának nehézsége ellenére – egyszerűbbnek tűnhet, mert így minden jogosult – helybeli és bebíró – minden évben együtt, egyszerre és ugyanott kapott volna fát a kilenc falu értelemszerűen osztatlan, bár több darabból álló erdejéből. A második megoldás mellett szól, hogy a beerdőlési jogot elnyert kézdiszéki bebíróknak évente azon falu bírájánál kellett bejelenteniük az erdőlésben való participálódásuk szándékát és mértékét, továbbá azon falu jegyzője igazolta possessor voltukat, amelyben jószáguk feküdt és a *plenipotentiarius* is mint azon falubeli valóságos possessoroknak állított ki számukra erdőlő cédulát. A második megoldást valószínűsítik – mint láthattuk – a kilenc falu közös erdeje tilalmának feltételezhető természete és tartalma, a közös erdő szabad részei élésének valószínű módja, a közös erdő ügyintézésének menete, valamint a közös erdő általános megnevezésének több, nem pusztán eltérő nyelvi fordulatnak tekinthető formája, vagy – mint alább látni fogjuk – őrizetének egyik legvalószínűbb szervezési formája. A kilenc falu erdejében tehát vélhetően nem arról volt szó, hogy akár a helybeliek, akár a bebírók számára – például nyilas erdőosztással – kimértek-kijelöltek volna egy-egy darab erdőt, amelynek a teljes faanyagát kitermelhették és elvihették volna, hanem valószínűleg arról, hogy a soronlévő közös erdőlő munkálatokban nekik maguknak és/vagy megbízott embereiknek részt kellett venniük. (A nyilas osztásra egész közeli példát is találtunk: *1701. Anno 1701. Dje 12. Aprillis. Comprobállya az Kalnoki biro hogy Balás Mihály az büntetes előt az erdőben az nyilat külön vette ki s külön Balás István is és külön is portiozták. e Contra Kálnaki Farkas Uram hogy sem külön az adot nem adták sem az erdőből az büntetés előtt nem participalodtak*.[154]) A munkálatokra kijelölt erdőrész(ek)ben, hogy csak sepsiszéki példákkal éljünk, olyanformán szervezhették meg a munkát, mint a papolciak 1759-ben, a szemerjaiak 1771-ben, a zalániak 1785-ben, az étfalviak 1825 és 1835 között, vagy az árkosiak 1830-ban,[155] azután a kitermelt és szabályosan elkészített, megnyesett faanyagot osztályozták, majd a tűzifából a jogosultak összes arányrészének megfelelő számú egyforma csomót raktak, végül pedig, akárcsak számos más faluközösségben, nyíl-, cédula- vagy cinkushúzással döntötték el, melyik jogosult mely csomó(ka)t kapja, az épület- és eszközfát pedig – ugyancsak a régi bevett szokások és szabályok szellemében – hasonlóképpen oszthatták el. Az akár közmunkával kitermelt és *kaszalyba* hordott, akár a kijelölt parcellán lábán álló és kitermelendő fabéli jusst bizonyára a kilenc falu erdejéből is minden jogosultnak idejében el kellett szállítania.[156]

Kétségtelen, hogy mindenütt a falugyűlés határozta el az erdőlési munkákat, egyúttal felosztván és kisorsolván a falu tizesei között a munkába fogandó területet is, de a munkálatok megszervezése – mint számos más téren is a székely falvakban – egyértelműen a tizedesek, a munka elvégzése pedig a tizesek feladata volt.[157] A tizesek viszont szomszédsági szervezetek voltak, amelyekbe egyaránt beletartozhattak armalista nemesek, huszárok, gyalogkatonák, jobbágyok és zsellérek, akik „együtt fogtak hozzá a részükre jutott erdő tisztításához, az osztásra szánt tűzifa levágásához és ölekbe rakásához, együtt javítottak utat, hidat, gátat, tartottak határkaput és így tovább."[158] Fennebb többször is hangot adtunk azon feltevésünknek, hogy a kézdiszéki bebírók egyike sem lakott a kilenc falu valamelyikében, és ott fekvő jószágára jobbágyot vagy zsellért sem ültetett. (Ez sem volt szokatlan eset, mert a bebíró nemesek még a 19. század

[154] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 218^{r} – 218^{v}.

[155] IMREH István 1983, 249–250, 372, 407–408, 410, 478.

[156] Uo., 250, 410, 480. Lásd az előző, a 158., a 159., 162. és a 163. jegyzetünknél is. A csernátoniak a falu által eladásra szánt tűzifát is kaszalyba rakták. (Uo., 315.)

[157] Uo., 66–70, 168–169, 172, 249–250, 275, 290, 300, 329, 333, 338, 344, 372, 400, 413, 416, 419, 426, 429, 469, 478, 502–503; IMREH István 1973, 46.

[158] IMREH István 1973, 46.

elején is igyekeztek telket vásárolni a Hatodot birtokló falvak határőrkatonáitól, például a málnásiaktól, *csak erdőlhetés kedviért*, hogy jogot szerezzenek a bőséges málnási erdőhöz és minden valószínűség szerint a Hatodon elterülő erdőkhöz,[159] ugyanúgy, mint ahogy Albisi Barthos Mihály *per fraudem, contra articulum Regni és nem egyebet hanem az Kilencz falu erdeiben bé erdőlhessen* cserélt jószágot *Bodokon az malom utya vicinumjában* 1713-ban. A málnásiak 1785 és 1805 között folyamatosan pereltek a bebírókkal az erdő miatt, feltehetően épp annak következtében, hogy elmulasztottak alkalmas időben a kilenc falu által 1713-ban hozottakhoz hasonló végzéseket hozni, bár 1805-ben falujuk vagy a Hatodot birtokló falvak törvényére hivatkoztak egy perben.[160]) Elképzelhető tehát, hogy a kilenc falu erdejébe való beerdőlési jogukat a gyakorlatban ők is azon falu azon tizese tagjaként érvényesíthették, amelybe jószáguk fekvése alapján a mindenkori erdőlési munkálatok idejére beosztattak, és feltehető, hogy a munkálatokban is személyesen kellett részt venniük, hiszen egyikük dálnoki jobbágyait kimondottan is tiltották a kilenc falu erdejében való erdőléstől.[161] Néhány kivételtől eltekintve az 1713-as deliberátumok szóhasználata is a jog gyakorlásának személyhez kötöttségére utal: ha a bebíróknak szolgálóembereik lettek volna a kilenc faluban, és azokkal erdőltettek volna, nem biztos, hogy maguk is fához jutottak volna. Az igen közeli Hatodot birtokló falvakban például a bebírók szolgálóemberei a 19. század elején megkapták részesedésüket, de az illető falvakból a fát sem ők, sem földesuraik el nem vihették.[162] A kilenc falu erdejébe való beerdőlés jogának személyhez kötöttségéről tanúskodik Lázár Dávid két erdőlőcédulája és az, amelyben minden valószínűség szerint a kilenc falu erdejében való erdőlési joga engedtetik át Molnos Kátai Mózes gyalogkáplárnak (bár az sem zárható ki teljességgel, hogy a málnási erdőbeli jogát – és azzal együtt talán a Hatodon fekvő erdőkbeliét – engedte át).[163]

Táblázatok (I–XIX)

Az I–II. táblázat azonos jelölései:

1. A sepsiszéki kilenc falu közül azok, amelyekben a kézdiszékiek jószágot bírtak vagy praetendáltak. 2. A kézdiszékiek jószágával szomszédos terület birtokosa vagy jogi státusa (esetenként a kézdiszékiek birtokjogi helyzete). N = nemes; L = lófő; MF = Mikó Ferenc; K = köznemes; H = helybeli; SB = sepsiszéki bebíró; é = étfalvi; r = rétyi; z = zoltáni; b = bikfalvi; a = angyalosi; u = uzoni; KB = kézdiszéki bebíró; m = mátisfalvi; KH = a bennvaló közhelyen volt; NN = a jószág szomszédja nincs megnevezve; NJ = nincs jószága: nem tudja megnevezni szomszédját, megmutatni jószágát vagy annak határait, a jószágot helybeliek tudják magukénak és bírják, jószága sehol sem található (a jószág szomszédja ezért nincs is megnevezve); TT = jószágát törvénytelenül bírta-cserélte, de annak fekvését ismerjük. 3. M = magányos pretendens; E = rendi szempontból egynemű csoport; V = rendi szempontból vegyes csoport. A vegyes csoportot nemes(i)nek tekintjük, ha első tagja nemes és lófő(i)nek, ha első tagja lófő, az egyszerűség kedvéért mint nemesről, illetve lófőről szólunk róluk időnként.

A kézdiszéki nemesekre és a sepsiszéki falvakban bírt vagy praetendált bennvalójukra vonatkozó adatokat tartalmazó I. táblázat további jelölései:

4. A kézdiszéki nemesek által bírt vagy praetendált jószágok száma. 5. A kézdiszéki nemesek és nemesi csoportok tagjainak száma. 6. Ebből asszony. 7. Az első megnevezett személy asszony. 8. Kézdiszéki nemes ismeretlen számú örököse. 9. Kézdiszéki nemesi csoport tagjának ismeretlen számú atyafisága. 10. Kézdiszéki nemesi csoport lófő tagjainak száma. 11. Kézdiszéki nemesi csoport lófő tagjának ismeretlen számú örököse. 12. Kézdiszéki nemesi csoport bizonytalan illetőségű és rendi hovatartozású tagja. 13. Kézdiszéki nemes ismeretlen számú jobbágya. (A már előfordult személyeket másodszor nem számoltuk. Mikó Ferenc magasan kiemelkedvén a bodoki nemesek és a kézdiszékiek más sepsiszéki szomszédai közül, mindkét táblázatban külön sorokba íratott, a kézdiszéki nemesek pedig mindannyian köznemesek lévén, ennek jelölését mellőztük: az utóbbiakat és jószágukat **a megfelelő deliberátumok** általunk adott számával jelöltük.)

[159] IMREH István 1979, 61.

[160] Uo., 61, 78; IMREH István 1983, 152. Thököly hadai 1690-ben átmentek Málnás erdején. (BÁNKUTI Imre 1983, 231.) Nem zárható ki egy, a Hatodra vonatkozó rendtartás megléte sem.

[161] IMREH István 1983, 253, 406, 478.

[162] IMREH István 1979, 61.

[163] A Hatodot birtokló falvak valamelyikében 1805-ben Dálnoki Lázár Mihálynak, Málnáson és Oltszemen 1820-ban Lázár Józsefnek voltak jobbágyai, de erdőlésre jogosító telke Lázár Dávidnak is lehetett. (IMREH István 1979, 61; TAKÁCS Péter 2003, 115–116.) Lásd a 138. jegyzetet a Molnos család előfordulásáról.

I.				A kézdiszéki nemesek illetősége és az általuk bírt vagy praetendált jószágok száma														
1.	2.		3.	Albis	Dálnok	Márkosf.	Csernáton	Martonf.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
Bodok	N	MF	M	9	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	N	MF	M	-	21	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	N	MF	E	-	16	-	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-
	N	MF	E	-	28	-	-	-	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-
	N	MF	V	-	1[164]	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	?	-	-
	N	K	M	-	2	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	N	K	E	-	-	-	-	35[165]	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-
		SBr	M	-	-	38?	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	L	H	E	-	-	-	30	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-
	L	SBé	E	-	25	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
		KH	M	-	-	8	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
		KH	E	-	-	-	7	-	1	4	-	-	?	-	-	-	-	-
		KH	V	-	34[166]	-	-	-	1	2	-	-	-	-	1	-	-	-
		KH	V	-	-	-	10[167]	-	1	8	4	1	-	-	3	-	-	-
		KH	V	-	-	-	14[168]	-	1	4	4	1	-	-	1	-	1	-
		NJ	M	-	-	36	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
		NJ	E	-	3	-	-	-	1	3	-	-	-	?	-	-	-	-
Besenyő	N	SBb	M	-	41	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	?
Étfalva	L	H	M	-	49[169]	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	L	H	M	-	47	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	L	H	E	51	-	-	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Gidófalva		NJ	M	-	-	37[170]	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen				2	11	4	4	1	22	51	9	2	?	?	5	?	1	?

A kézdiszéki lófőkre és a sepsiszéki falvakban lévő bennvalójukra vonatkozó adatokat tartalmazó II. táblázat további jelölései:

4. A kézdiszéki lófők által bírt vagy praetendált jószágok száma. 5. A kézdiszéki lófők és lófői csoportok tagjainak száma. 6. Ebből asszony. 7. Az első megnevezett személy asszony. 8. Kézdiszéki lófő ismert számú örököse. 9. Kézdiszéki lófői csoport tagjának ismeretlen számú atyafisága. 10. Kézdiszéki lófői csoport nemes tagjainak száma. 11. Kézdiszéki lófői csoport nemes tagjának ismeretlen számú örököse. 12. Kézdiszéki lófői csoport bizonytalan illetőségű és rendi hovatartozású tagja. (A már előfordult személyeket másodszor nem számoltuk. A kézdiszéki lófőket és jószágukat **a megfelelő deliberátumok** általunk adott számával jelöltük.)

[164] A csoport egy nemesből és egy lófő örököseiből állt.

[165] A csoport három martonfalvi és egy albisi nemesből állt.

[166] Két dálnoki nemes és egy maksai lófő alkotta a csoportot.

[167] Két alsócsernátoni, két albisi és négy dálnoki nemes, továbbá három albisi lófő alkotta a csoportot.

[168] Két alsócsernátoni, három albisi és hét dálnoki nemes, három albisi lófő, valamint egy bizonytalan illetőségű és rendi hovatartozású női személy alkotta a csoportot. Nem számítottuk be azokat, akik a 9-es, a 10-es és a 29-es számon (az utóbbi a következő táblázaton) is előfordulnak. A lófőrendű tutort a lófők oszlopába írtuk be.

[169] Ez a nemes már előfordult Bodokon a 2-es számon, tehát mint személy nem számítandó.

[170] Ez a nemes már előfordult Bodokon a 36-os számon, tehát mint személy nem számítandó.

II.				A kézdiszéki lófők illetősége és az általuk bírt vagy praetendált jószágok száma														
1.	2.		3.	Albis	Dálnok	Márkosf.	Maksa	Csernáton	Mátisf.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
	N	MF	M	15	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
	N	MF	M	-	6	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
	N	MF	M	18	-	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-
	N	MF	M	20	-	-	-	-	-	1	1			-	-	-	-	-
	N	MF	E	17	-	-	-	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-
	N	MF	V	-	-	11[171]	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-	-	1
	N	K	E	-	33[172]	-	-	-	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-
	N	K	E	-	-	-	-	12[173]	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-
	L	H	M	-	-	-	-	-	26	1	1	-	-	-	-	-	-	-
	L	H	E	19	-	-	-	-	-	1	3	1	-	-	-	-	-	-
	L	H	E	24[174]	-	-	-	-	-	1	3	-	-	2	-	-	-	-
	L	H	E	29[175]	-	-	-	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-
	L	H	E	31[176]	-	-	-	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-
Bodok	L	KBm	E	-	-	-	-	-	27	1	1	-	-	-	?	-	-	-
		KH	M	13	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
		KH	TT	22[177]	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
		KH	TT	23[178]	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
		NN	V	32[179]	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-
		NJ	E	4	-	-	-	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-
		NJ	E	5[180]	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
		NJ	V	39[181]	-	-	-	-	-	1	3	1	1	-	-	6	?	1
	N	K	M	-	-	-	44	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Besenyő	N	SBz	M	-	-	-	40	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
	N	SBa	E	-	-	-	42[182]	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-
	L	SBu	M	-	-	-	43	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Étfalva	L	H	M	48[183]	50[184]	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-
Fotos	L	H	M	-	-	46	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Zoltán	N	K	M	-	-	52	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Angyalos	N	K	M	-	-	-	45[185]	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen				16	3	3	5	1	2	30	50	5	3	2	?	7	?	2

[172] Ezen csoport és a 35-ös számú egynemű nemesi csoport szomszédja egyaránt Bartók Illyés.

[173] A csoportot egy alsócsernátoni és három albisi lófő alkotta.

[174] Ez az egyetlen eset, amelyben az örökösök számát pontosan megadják, vagy éppenséggel kettőre korlátozzák.

[175] A csoport egyik tagja az előző táblázaton már előfordult a 10-es és a 14-es szám alatt.

[176] Ezen csoport és a 30-as számú egynemű nemesi csoport szomszédja egyaránt Henter András.

[177] Magányos személy, tagja a 31-es számú egynemű lófői csoportnak is, tehát mint személy nem számítandó.

[178] Magányos személy.

[179] A csoport nemes tagja felsőcsernátoni volt.

[180] A csoport két albisi és egy dálnoki lófőből állt, kettejük már előfordult a 15-ös és a 33-as szám alatt, ezért őket személyként nem vettük újból számításba.

[181] A csoport három albisi lófőből, egy albisi, három alsócsernátoni és két márkosfalvi nemesből, egy alsócsernátoni nemes utódaiból és egy bizonytalan rendi hovatartozású márkosfalvi személyből állt, élén az 48-as szám alatti lófő feleségével.

[182] Lehetséges, hogy a csoport egyik tagja 1713-ban Besenyőn lakott, vagy ott tett hűségesküt.

[183] Ezen albisi lófő és az előző táblázaton a 49-es számon lévő nemes dálnoki bebíró szomszédja egyaránt Erdős Sámuel.

[184] Nem bizonyította egy jószágnak a feléhez való jussát, és semmi sem utal arra, hogy utólag visszatérhetnének az ügyére, mégsem számíthattuk azok közé, akiknek nincs jószáguk.

[185] Azonos a 40-es számú magányos lófővel, ezért személyként nem vettük újból számításba.

A III–IV. táblázat harmadik sorának jelölései azonosak az előző két táblázat megfelelő jelöléseivel.

III.	Bebíró kézdiszéki nemesek							
	Nemes mellett			Lófő mellett			Összesen	
	MF	K	SB	L	SB	KH	Birtokos	Jószág
Magányos bebíró	2	1	1	2[186]	-	1	6	7
Egynemű csoport	2	1	-	2	1	1	7	7
Vegyes csoport	1	-	-	-	-	3	4	4
Összesen	5	2	1	4	1	5	17	18

IV.	Bebíró kézdiszéki lófők									
	Nemes mellett			Lófő mellett			TT		Összesen	
	MF	K	SB	L	SB	KH	KH	NN	Birtokos	Jószág
Magányos bebíró	4	3[187]	1	3	1	1	2	-	14	15
Egynemű csoport	1	2	1	4	1	-	-	-	9	9
Vegyes csoport	1	-	-	-	-	-	-	1	2	2
Összesen	6	5	2	7	2	1	2	1	25	26

Az V. táblázatban az előbbi táblázatok jelölésein kívül az ábécé kisbetűivel a csoportok tagjait különböztetjük meg egymástól, az utánuk következő, dőlt kisbetűk jelentése: *p* = posteritásai, árvái, *n* = neje, felesége. Az ábrán – a tényleges genealógiai adatoknak nem állt szándékunkban utánanézni – a nemzedékeket vastagabb vízszintes vonal, a Barabás nemzetséghez tartozókat szaggatott vonal, a nemzetséghez biztosan vagy feltehetően kapcsolódó családokat pedig vékony függőleges vonal választja el egymástól.

V.			Barabás Péter			
		?	Rápolti Istvánné Barabás Sofia, 10a, 10b, 10c[188] = 14a? (Barabás Péter leányai); 10d, 10g (Barabás Péter oldalági örökösei?)	Rápolti István; 10a, 10b, 10c[189] = 14a? (Rápolti István sógornői); 9 = 14c, 10d (Barabás Péter oldalági örökösei?)	?	?
38	9[190]	24a	10e, 10f, 10h, 10i, 10j, 29b (Rápolti István és Barabás Sofia gyermekeinek férjei, özvegy leánya? és özvegy veje?)	10e, 10f, 10h, 10i, 10j (Rápolti István és Barabás Sofia gyermekeinek férjei és özvegy leánya?); 14d, 14e = 1a*n*?, 14f, 14g, 29b (Rápolti István második feleségétől való leányai és veje?)	29b, 29c, 29d	1a
		24b, 24c			29a	
		24d*p*		14b*p* (Rápolti István valamely utódja gyermekeinek a gyámja?)		1b*p*
MN	MN	EL	VN	VN	EL	VN

A VI–XII. táblázat jelölései:

Ö = összesen; N = nemes; Sz = szabadrendű székely = lófő és gyalogszékely; L = lófő; Gy = gyalogszékely; J = jobbágy; VZs = vagyonos zsellér; NZs = nincstelen zsellér; JZs = jobbágyok és zsellérek együttes száma; E = egyéb.

A sepsiszéki bebírók falvainak adatait vastag vonallal elválasztottuk a kilenc falutól, és a **VI**. táblázatban kihagytuk azokat az összesítésből is: demográfiai szempontból és rendi összetételüknél fogva ezek inkább a kézdiszéki bebírók falvaihoz hasonlítottak.

[186] Egyikük azonos a köznemes mellett jószágot bíró magányos nemessel.

[187] Egyikük azonos a sepsi bebíró nemes mellett jószágot bíró magányos lófővel.

[188] Feltehetően nagybaconi Baló Józsefné neve helyett írtak Benkő Józsefnét.

[189] Feltehetően nagybaconi Baló Józsefné neve helyett írtak Bak Józsefnét. Az azonos nevek sorába kétszer is hibásan beillesztett név az eredeti okirat igen rongált voltára vall.

[190] Valószínűleg azért nevezik katona Barabás Mihálynak, hogy megkülönböztessék Barabás Mihály seniortól, ezért úgy gondoljuk, ő szerepel Barabás Péter posteritási között, mert a seniort elhagyni nemigen volt szokás.

VI.	1679[191]							1703[192]										1713[193]						
	Ö	N	%	Sz	%	J	%	Ö	N	%	Sz	%	J	VZs	NZs	J+Zs	%	Ö	N	%	L	%	Gy	%
Bodok	107	4	3,7	53	49,5	50	46,7	104	5	4,8	41	39,4	49	-	9	58	55,8	53	6	11,3	46	86,7	1	1,8
Gidófalva	83	5	6	63	75,9	15	18	80	8	10	49	61,3	10	-	13	23	28,7	61	8	13,1	53	86,8	-	-
Angyalos	68	10	14,7	38	55,8	20	29,3	60	6	10	25	41,7	22	5	2	29	48,3	52	12	23	40	76,9	-	-
Besenyő	55	5	9	50	90,9	-	-	53	7	13,2	9	17	35	-	2	37	69,8	25	11	44	14	56	-	-
Étfalva	48	5	10,4	29	60,4	14	29	41	2	4,9	21	51,2	6	-	12	18	43,9	43	3	6,9	39	90,6	1	2,3
Eresztevény	35	3	8,5	22	62,8	10	28,5	23	-	-	4	17,4	15	-	4	19	82,6	10	2	20	8	80	-	-
Martonos	34	1	2,9	28	82,3	5	14,7	29	2	6,9	18	62,1	8	-	1	9	31	32	4	12,5	22	68,7	6	18,7
Zoltán	23	4	17,3	15	65,2	4	17,3	21	2	9,5	8	38,1	11	-	-	11	52,4	21	4	19	17	80,9	-	-
Fotos	19	-	-	19	100	-	-	20	-	-	17	85	-	-	3	3	15	19	1	5,2	18	94,6	-	-
Összesen	472	37	7,8	317	67,1	118	25	431	32	7,4	192	44,5	156	5	46	207	48,1	316	51	16,1	257	81,3	8	2,5
Uzon	132	20	15,2	49	37,1	63	47,7	138	22	15,9	39	28,3	56	-	21	77	55,8	68	34	50	32	47,1	2	2,9
Bikfalva	126	18	14,3	99	78,6	9	7,1	160	18	11,3	109	68,1	15	-	18	33	20,6	110	17	15,5	93	84,5	-	-
Réty	54	12	22,2	22	40,8	20	37	64	8	12,5	10	15,6	30	5	11	46	71,9	26	13	50	13	50	-	-

VII.	1676[194]							1703[195]										1713[196]						
	Ö	N	%	Sz	%	J	%	Ö	N	%	Sz	%	J	VZs	NZs	J+Zs	%	Ö	N	%	L	%	Gy	%
Dálnok	158	52	32,9	76	48,1	30	18,9	176	64	36,3	60	34	36	5	11	52	29,5	127	72	56,6	55	43,3	-	-
Alsócsernáton	144	32	22,2	71	49,3	41	28,4	204	31	15,2	66	32,3	76	7	24	107	52,4	118	46	38,9	72	61	-	-
Felsőcsernáton	87	17	19,5	54	60	16	18,3	107	11	10,3	58	54,2	19	9	10	38	35,5	122	32	26,2	89	72,9	1	0,8
Albis	63	6	9,5	52	82,5	5	7,9	77	3	3,9	49	63,6	22	3	-	25	32,5	76	9	11,8	67	88,1	-	-
Márkosfalva	59	12	20,3	43	72,8	4	6,7	90	9	10,0	41	45,5	21	17	2	40	44,4	46	11	23,9	35	76	-	-
Maksa	38	3	7,8	30	78,9	5	13,1	62	-	-	35	56,5	17	8	2	27	43,5	42	-	-	40	95,2	2	4,7
Martonfalva	38	7	18,4	9	23,6	22	57,8	47	11	23,4	10	21,3	20	6	-	26	55,3	28	11	39,2	17	60,7	-	-
Mátisfalva[197]	-	-	-	-	-	-	-	6	2	33,3	2	33,3	1	1	-	2	33,3	6	3	50	3	50	-	-
Összesen	587	129	21,9	335	57	123	20,9	769	131	17	321	41,7	212	56	49	317	41,2	565	184	24,6	378	74,6	3	0,7

[191] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 953, 1679. A lófőket és a gyalogokat együtt, megkülönböztetés nélkül írták össze, a számadókat – rendi hovatartozásuk jelzése híján – ugyanebbe a kategóriába soroltuk, Martonoson pedig két jövevényt is a jobbágyok közé soroltunk.

[192] DOMOKOS Pál Péter 1977/3–4, 465, 468–476, 482, 484.

[193] SZÁDECZKY Lajos 1903, II, 583–602. A homagiális lajstromba a 12 éven felüli nemeseket, lófőket és gyalogokat vették fel.

[194] SzOkl Ús, VII, 234–239, 253. A lófőket és a gyalogokat együtt, megkülönböztetés nélkül írták össze.

[195] DOMOKOS Pál Péter 1978/1–2, 213–215, 218–220, 222–223.

[196] SZÁDECZKY Lajos 1903, II, 616–641.

[197] A mátisfalviakat 1676-ban talán Márkosfalván írták össze: 1670-ben hét hadköteles, 1680-ban pedig négy lovas volt a faluban. (SzOkl Ús, VII, 205, 321, 341.)

VIII.	1703							1713						
	Ö.	N	%	Sz	%	JZs	%	Ö	N	%	Sz	%	JZs	%
Bodok	104	5	4,8	41	39,4	58	55,8	111?	6	5,4	47	42,3	58?	52,3
Gidófalva	80	8	10	49	61,3	23	28,7	84?	8	9,5	53	63,1	23?	26,2
Angyalos	60	6	10	25	41,7	29	48,3	81?	12	14,8	40	49,4	29?	35,8
Besenyő	53	7	13,2	9	17	37	69,8	62?	11	17,7	14	22,6	37?	59,7
Étfalva	41	2	4,9	21	51,2	18	43,9	61?	3	4,9	40	65,6	18?	29,5
Eresztevény	23	-	-	4	17,4	19	82,6	29?	2	6,9	8	27,6	19?	65,5
Martonos	29	2	6,9	18	62,1	9	31	41?	4	9,7	28	68,3	9?	21,9
Zoltán	21	2	9,5	8	38,1	11	52,4	32?	4	12,5	17	53,1	11?	34,4
Fotos	20	-	-	17	85	3	15	22?	1	4,5	18	81,8	3?	13,6
Összesen	431	32	7,4	192	44,5	207	48,1	523?	51	9,7	265	50,7	207?	39,6
Bikfalva	160	18	11,3	109	68,1	33	20,6	143?	17	11,9	93	65	33?	23,1
Uzon	138	22	15,9	39	28,3	77	55,8	145?	34	23,4	34	23,4	77?	53,1
Réty	64	8	12,5	10	15,6	46	71,9	72?	13	18	13	18	46?	63,9
Összesen	362	48	13,2	158	43,6	156	43	360	64	17,8	140	38,9	156	43,3

IX.	1703							1713						
	Ö.	N	%	Sz	%	JZs	%	Ö	N	%	Sz	%	JZs	%
Dálnok	176	64	36,3	60	34	52	29,5	174?	72	41,4	55	31,6	47?	27
Alsócsernáton	204	31	15,2	66	32,3	107	52,4	225?	46	20,4	72	32	107?	47,5
Felsőcsernáton	107	11	10,3	58	54,2	38	35,5	160?	32	20	90	56,2	38?	23,7
Albis	77	3	3,9	49	63,6	25	32,5	101?	9	8,9	67	66,3	25?	24,7
Márkosfalva	90	9	10,0	41	45,5	40	44,4	86?	11	12,7	35	40,7	40?	46,5
Maksa	62	-	-	35	56,5	27	43,5	69?	-	-	42	60,8	27?	39,1
Martonfalva	47	11	23,4	10	21,3	26	55,3	54?	11	20,4	17	31,5	26?	48,1
Mátisfalva	6	2	33,3	2	33,3	2	33,3	8?	3	37	3	37	2?	25
Összesen	769	131	17	321	41,7	317	41,2	877	184	20,9	381	43,4	312	35,5

X.	1679				1690				1693				1701			
	Ö	N	Sz	J	Ö	N	Sz	J	Ö	N	Sz	J	Ö	N	Sz	J
Bodok	107	4	53	50	105	5	53	47	69	5	43	21	69	7	39	23
Gidófalva	83	5	63	15	74	6	58	10	62	7	49	6	56	7	45	4
Angyalos	68	10	38	20	61	11	30	20	59	8	33	18	52	10	26	16
Besenyő	55	5	50	-	52	4	11	37	38	5	8	25	48	7	7	34
Étfalva	48	5	29	14	35	4	23	8	31	2	23	6	32	2	21	9
Eresztevény	27	3	20	4	18	2	11	5	16	2	10	4	19	4	3	12
Martonos	34	1	28	5[198]	23	3	16	4	31	2	24	5	25	2	17	6
Zoltán	23	4	15	4	18	4	9	5	20	4	8	8	19	5	8	6
Fotos	19	-	19	-	12	-	12	-	12	-	12	-	16	-	16	-
Összesen	464	37	315	112	398	39	223	136	338	35	210	93	336	44	182	110
Uzon	132	20	49	63	137	29	36	72	103	28	35	40	88	23	32	33
Bikfalva	126	18	99	9	123	16	97	10	120	18	92	10	124	22	97	5
Réty	54	12	22	20	57	11	16	30	50	12	16	22	40	14	10	16
Összesen	312	50	170	92	317	56	149	112	273	58	143	72	252	59	139	54

[198] Kettejük jövevény.

XI.	1720–1721[199]										
	Ö.	N	%	Sz	%	J	%	Zs	%	E	%
Bodok	72	1	1,3	24	33,3	34	47,2	12	16,6	1	1,3
Gidófalva	60	6	10	34	56,6	6	10	10	16,6	4	6,6
Angyalos	37	-	-	12	32,4	24	64,8	-	-	1	2,7
Besenyő	28	5	17,8	5	17,8	14	50	3	10,6	1	3,5
Étfalva	40	-	-	20	50	19	47,5	-	-	1	2,5
Eresztevény	14	-	-	5	35,7	9	64,2	-	-	-	-
Martonos	24	1	4,1	13	54,1	9	37,5	1	4,1	-	-
Zoltán	15	-	-	4	26,6	8	53,3	-	-	3	20
Fotos	11	-	-	11	100	-	-	-	-	-	-
Összesen	301	13	4,3	128	42,5	123	40,8	26	8,6	11	3,6
Bikfalva	132	13	9,8	63	47,7	21	15,9	32	24,2	3	2,2
Uzon	81	19	23,4	24	29,6	35	43,2	2	2,4	1	1,2
Réty	34	5	14,7	6	17,6	22	64,7	1	2,9	-	-
Összesen	247	37	14,9	93	37,6	78	31,5	35	14,1	4	1,6

XII.	1720–1721[200]										
	Ö.	N	%	Sz	%	J	%	Zs	%	E	%
Dálnok	128	37	28,9	44	34,4	44	34,4	3	2,3	-	-
Alsócsernáton	131	17	12,9	32	24,4	63	48	15	11,4	4	3
Felsőcsernáton	51	9	17,6	22	43,1	17	33,3	-	-	3	5,8
Albis	65	8	12,3	34	52,3	23	35,3	-	-	-	-
Márkosfalva	75	8	10,6	33	44	32	42,6	-	-	2	2,6
Maksa	43	-	-	26	60,4	14	32,5	-	-	3	6,9
Martonfalva	50	10	20	4	8	33	66	3	6	-	-
Mátisfalva	14	3	21,4	3	21,4	7	50	-	-	1	7,1
Összesen	557	92	16,5	198	35,5	233	41,8	21	3,7	13	2,3

[199] ACSÁDY Ignác 1896, 218–219.

[200] Uo., 218–219. 1720–1721-ben csak az adózó háztartásokat számolták össze.

[201] DOMOKOS Pál Péter 1977/3–4, 465, 468–476, 482, 484.

XIII.	A sepsiszéki falvak erdeinek állapota 1703-ban[201]
Bodok	„Tam pro focis quam aedificijs, quandoque glandiferes proprio usui habent sylvas." (Vannak tűzi- és épületfatermő erdeik, makktermőik időnként saját szükségletre elegendőt teremnek.)
Zoltán	„Pro focis et aedificijs et pro glandibus etiam sylvas habent mediocres." (Közepes tűzi-, épületfatermő és makkos erdeik vannak.)
Étfalva	„Erdei állapotáról nincs adat. "
Gidófalva	„Sylvas pro focis tantum pagus hic, pro aedificijs et glandibus nullas habent." (Tűzifatermő erdeik elegendők, épületre való és makkos erdeik egyáltalán nincsenek.)
Martonos	„Sylvam solummodo pro focis habet." (Csak tűzifatermő erdejük van.)
Fotos	„Sylvam solummodo pro focis habet." (Csak tűzifatermő erdejük van.)
Angyalos	„Tam pro focis quam aedificijs satis, pro glandibus autem parvas considerationis habent sylvas." (Vannak tűzi- és épületfatermő erdeik elégségesek, makkos erdeik azonban elégtelenek.)
Besenyő	„Sylvas pro focis et aedificijs habent sufficientes pro glandibus autem nullas." (Tűzi- és épületfatermő erdeik elegendőek, makkos erdeik egyáltalán nincsenek.)
Eresztevény	„Sylvas pro focis et aedificijs habet, glandibus autem nullas." (Vannak tűzi- és épületfatermő erdeik, makkos erdeik azonban egyáltalán nincsenek.)
Réty	„Sylvas solum pro focis, pro aedificijs et glandibus nullas habet." (Csak tűzifatermő erdeik vannak, épületre való és makkos erdeik egyáltalán nincsenek.)
Bikfalva	„Sylvam tam pro focis quam aedificijjs etiam pro glandibus tempore fertili, habent sufficientes." (Tűzi- és épületfatermő erdeik elegendők, kedvező időjárás esetén makkjuk is elegendő terem.)
Uzon	„Pro focis et aedificijjs habent sylvas, pro glandibus autem nullas." (Vannak tűzi- és épületfatermő erdeik, makkos erdeik azonban egyáltalán nincsenek.)

XIV.	A kézdiszéki falvak erdeinek állapota 1703-ban[202]
Martonfalva	„Sylvas pro focis et aedificijs sufficientes, pro glandibus vero nullas habet." (Tűzi- és épületfatermő erdeik elegendőek, makkos erdeik azonban egyáltalán nincsenek.)
Mátisfalva	„Sylvas proprias nullas habent." (Saját erdeik nincsenek.)
Maksa	„Pro focis habet hoc pagus sylvas sufficientes, pro aedificijs et glandibus nullas." (Ezen falunak elegendők a tűzifára való erdei, épületre való és makkos erdei nincsenek.)
Márkosfalva	„Sylvas pro focis habent pro aedificijs ex vicinalibus Zabola, Pava, Kovászna et Gelence emere debent." (Tűzifatermő erdeik vannak, épületre valót Zaboláról, Páváról, Kovásznáról és Gelencéről kell beszerezniük.)
Albis	„Sylvas pro focis habent sufficientes, pro aedificijs et glandibus nullas." (Tűzifatermő erdeik elegendőek, de épületre való és makkos erdejük egyáltalán nincs.)
Dálnok	„Sylvas pro focis habent sufficientes, pro aedificijs et glandibus autem nullas." (Tűzifatermő erdeik elegendőek, de épületre való és makkos erdeik egyáltalán nincsenek.)
Felsőcsernáton	„Pro focis et aedificijs communis sedis sylvas sufficientes habet, etiam favorabili tempore glandes proprio usu." (Tűzi- és épületfatermő közerdeik elegendők, kedvező időjárás esetén makkjuk is elegendő terem.)
Alsócsernáton	„Sylvas pro focis satis, pro aedificijs et glandibus nullas habet." (Tűzifatermő erdeik elegendőek, de épületre való és makkos erdeik egyáltalán nincsenek.)

[201] DOMOKOS Pál Péter 1977/3–4, 465, 468–476, 482, 484.

[202] DOMOKOS Pál Péter 1978/1–2, 213–215, 218–220, 222–223.

A XV–XVIII. táblázatban megtartottuk az I. és a II. számú táblázat jelöléseit, a 4. oszlopba azonban azt írtuk be, hogy az illető jószág hány részre való beerdőlésre jogosította birtokosát. A táblázatok utolsó oszlopába a végzésekből vett, a beerdőlésre jogosító vagy nem jogosító jószágok milyenségére, a beerdőlési jog gyakorlására stb. vonatkozó megjegyzések kerültek. A kézdiszéki nemeseket, lófőket és jószágukat a megfelelő deliberátum számával jelöltük:

XV.				A kézdiszéki nemesek jószágai és az utánuk elnyert beerdőlési jogok száma						
1.	2.		3.	Albis	Dálnok	Márkosf.	Csernáton	Martonf.	4.	Megjegyzések
Bodok	N	MF	V	-	1	-	-	-	2	
- " -		KH	E	-	-	-	7	-	2	
- " -		KH	V	-	-	-	14	-	2	a jogot azonnal vissza is vonták
Bodok	N	MF	M	9	-	-	-	-	1	
- " -	N	MF	M	-	21	-	-	-	1	
- " -	N	K	M	-	2	-	-	-	1	
- " -	N	K	E	-	-	-	-	35	1	
Besenyő	N	SBb	M	-	41	-	-	-	1	
Bodok	L	H	E	-	-	-	30	-	1	
- " -	L	SBé	E	-	25	-	-	-	1	a jogot azonnal vissza is vonták
- " -		KH	M	-	-	8	-	-	1	
- " -	N	MF	E	-	28	-	-	-	1	*Darab gyümöltsös*
- " -		KH	V	-	34	-	-	-	1	*kenderföld*
- " -	N	MF	E	-	16	-	-	-	1	*fundusotska*
- " -		KH	V	-	-	-	10	-	1	*kitsin fundus*
Bodok	N	SBr	M	-	-	38?	-	-	1?	*ha manuteneálja a darab cserélt fundust*
Összesen				1	8	2	4	1	19	
Étfalva	L	H	M	-	47	-	-	-	-	*igen kitsin fundus*
Étfalva	L	H	M	-	49[203]	-	-	-	-	*igen kitsin jószág bejáróút nélkül*
- " -	L	H	E	51	-	-	-	-	-	*alkalmatlan jószág bejáróút nélkül*
Bodok		NJ	M	-	-	36	-	-	-	
Gidófalva		NJ	M	-	-	37[204]	-	-	-	
Bodok		NJ	E	-	3	-	-	-	-	

[203] Ez a nemes már előfordult Bodokon a 2-es számon.
[204] Ez a nemes már előfordult Bodokon a 36-os számon.

XVI.				A kézdiszéki lófők jószágai és az utánuk elnyert beerdőlési jogok száma							
1.	2.		3.	Albis	Dálnok	Márkosf.	Maksa	Csernáton	Mátisf.	4.	Megjegyzések
Bodok	N	MF	M	15		-	-	-	-	1	
- " -	N	MF	M	18	-	-	-	-	-	1	
- " -	N	MF	V	-	-	11[205]	-	-	-	1	
- " -	N	K	E	-	-	-	-	12	-	1	
- " -	N	K	E	-	33[206]	-	-	-	-	1	
Besenyő	N	SBz	M	-	-	-	40	-	-	1	
Bodok	L	H	M	-	-	-	-	-	26	1	
- " -	L	H	E	24	-	-	-	-	-	1	
Besenyő	L	SBu	M	-	-	-	43	-	-	1	
Bodok		KH	M	13	-	-	-	-	-	1	
Fotos	L	H	M	-	-	46	-	-	-	1	*darabotska fundus gyümölcsöskertben*
Bodok	L	H	E	31[207]	-	-	-	-	-	1	*szegelet szilváskert, feltéve ha épít*
Bodok	N	MF	E	17	-	-	-	-	-	1	*ha majd manuteneálják a fundust*
- " -	L	H	E	19	-	-	-	-	-	1	*ha kiváltják a zálogba vetett fundust*
Összesen				7	1	2	2	1	1	14	
Bodok	N	MF	M		6	-	-	-	-	-	*elégtelen fundus*
Zoltán	N	K	M	-	-	52	-	-	-	-	*lakásra alkalmatlan fundusotska*
Bodok	L	H	E	29[208]	-	-	-	-	-	-	*elégtelen darabotska fundus*
- " -	L	KBm	E	-	-	-	-	-	27	-	*lakhelynek alkalmatlan darab fundus*
- " -	N	MF	M	20	-	-	-	-	-	-	*másfél öl széles kis portziótska*
Angyalos	N	K	M	-	-	-	45[209]	-	-	-	*másfél öl széles jószág*
Besenyő	N	K	M	-	-	-	44	-	-	-	*két öl széles fundus bejáróút nélkül*
- " -	N	SBa	E	-	-	-	42	-	-	-	*kitsin particula jószág bejáróút nélkül*
Étfalva	L	H	M	48[210]		-	-	-	-	-	*igen kitsin jószág bejáróút nélkül*
Bodok		NN	V	32	-	-	-	-	-	-	*nincs illendő jószáguk és bejáró útjuk*
Bodok		KH	TT	22[211]	-	-	-	-	-	-	
- " -		KH	TT	23[212]	-	-	-	-	-	-	
Étfalva	L	H	M		50	-	-	-	-	-	*nem comprobálja jussát*
Bodok		NJ	E	4	-	-	-	-	-	-	
- " -		NJ	E	5[213]	-	-	-	-	-	-	
- " -		NJ	V	39[214]	-	-	-	-	-	-	

[205] A csoport nemes tagjai az előző táblázaton már előfordultak az 51-es szám alatt.
[206] Ezen csoport és a 35-ös számú egynemű nemesi csoport szomszédja egyaránt Bartók Illyés.
[207] Ezen csoport és a 30-as számú egynemű nemesi csoport szomszédja egyaránt Henter András.
[208] A csoport egyik tagja az előző táblázaton is előfordult a 10-es és a 14-es szám alatt.
[209] Azonos a 40-es számú magányos lófővel.
[210] Ezen albisi lófő és az előző táblázaton a 49-es számon lévő nemes szomszédja egyaránt Erdős Sámuel.
[211] Magányos személy, tagja a 31-es számú egynemű lófői csoportnak is.
[212] Magányos személy.
[213] A csoport két albisi és egy dálnoki lófőből állt, közülük kettő már előfordult a 15-ös és a 33-as szám alatt.
[214] A csoport első megnevezett tagja a 48-as szám alatti lófő felesége.

XVII.	Magányos kézdiszéki nemes és egynemű vagy vegyes nemesi csoport						
	Nemes mellett			Lófő mellett			
	MF	K	SB	L	SB	KH	Ö.
Törvényes jogcím	5	2	1	4	1	5	18
Kétes(élyes) jogcím	-	-	1[215]	-	-	-	1
Fiktív jogcím	-	-	-	-	-	-	3
Összesen	5	2	2	4	1	5	22
Elégséges jószág[216]	3	2	1	1	1	4	12
2 részre elnyert jog összesen	1	-	-	-	-	2	3
Ebből azonnal visszavont	-	-	-	-	-	1	1
1 részre elnyert jog összesen	2	2	1	1	1	2	9
Ebből a bodoki Kenderkertben	-	-	-	-	-	1	1
Ebből azonnal visszavont	-	-	-	-	1	-	1
Kicsiny jószág[217]	2	-	1?	-	-	1	4
1 részre elnyert jog összesen	2	-	1?	-	-	1	4
Ebből bodoki gyümölcsösdarab	1	-	-	-	-	-	1
Ebből feltételesen elnyert	-	-	1?	-	-	-	1
Kicsiny és elégtelen jószág[218]	-	-	-	3	-	-	3
Ebből bejáróút nélküli	-	-	-	2[219]	-	-	2

XVIII.	Magányos kézdiszéki lófő és egynemű vagy vegyes lófői csoport							
	Nemes mellett			Lófő mellett				
	MF	K	SB	L	SB	KH	NN	Ö
Törvényes jogcím	6	5	2	8	1	1	1	24
Bizonyítatlan jogcím	-	-	-	1	-	-	-	1
Törvénytelen jogcím	-	-	-	-	-	2	-	2
Fiktív jogcím	-	-	-	-	-	-	-	3
Összesen	6	5	2	9	1	3	1	30
Elégséges jószág	4	3	1	2	1	1	-	12
1 részre elnyert jog összesen	4	3	1	2	1	1	-	12
Ebből feltételesen elnyert	1	1	-	-	-	-	-	2
Kicsiny jószág	-	-	-	1	1	-	-	2
1 részre elnyert jog összesen	-	-	-	1	1	-	-	2
Ebből fotosi darab gyümölcsös	-	-	-	-	1	-	-	1
Ebből bodoki szegelet szilváskert	-	-	-	1	-	-	-	1
Ebből feltételesen elnyert	-	-	-	1	-	-	-	1
Kicsiny és elégtelen jószág	2[220]	3[221]	1[222]	3[223]	-	-	1	10
Ebből bejáróút nélküli		1	1	1	-	-	1	4

[215] Egy, az eljárás kezdete után, a vérek ellentmondása mellett elcserélt darab fundusról lévén szó, ezt a kicsiny jószágokhoz soroltuk, kérdőjellel. A feltételesen elnyerhető jogot megkérdőjeleztük, bár a bírák kilátásba helyezték az ügyre való esetleges visszatérést. Birtokosa nem a szomszédjától vette a jószágot, nem vele cserélt.

[216] Ezen jószágok méretére talán az elnyert jogok mértéke utal, ami nem tekinthető egyértelműen a nagyságrendi besorolás jelének.

[217] A bírák utaltak valamilyen formában ezen jószágok kicsiny méretére, de birtokosaiknak feltételesen vagy feltételek nélkül megadták a beerdőlés jogát.

[218] A bírák ezen jószágok egyértelmű elégtelenségével indokolták a jog meg nem adását.

[219] Mindkettőt igen kicsinynek minősítették a bírák.

[220] Egyikük egy másfél ölnyi széles kis porciócska.

[221] Egyikük csak másfél ölnyi, másikuk csak két ölnyi széles volt.

[222] Ez egy kicsiny particula jószág volt.

[223] Ezek közül az egyik egy darab, a másik egy darabocska, a harmadik egy kicsi fundus volt.

A XIX. táblázat jelölései:

1. Az összes praetendált jószág száma. 2. A pretendens személyek és csoportok összlétszáma. 3. A ténylegesen bírt vagy jogosan praetendált jószágok száma. 4. A ténylegesen jószágot bíró vagy jogosan pretendáló személyek és csoportok száma. 5. A ténylegesen bírt vagy jogosan praetendált jószágok után megítélt beerdőlési jogok száma. 6. A beerdőlési jogot nyert személyek és csoportok száma. 7. Azonnal visszavont beerdőlési jogok száma. (A jószágot feltehetően a bebírók kezén hagyták, de ez sem biztos.) 8. A ténylegesen bírt vagy jogosan praetendált jószágok után megítélt megmaradt beerdőlési jogok száma. 9. A beerdőlési jogot nyert személyek és csoportok végleges száma.

XIX.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Kézdiszéki nemesek	22	20	18	17	19[224]	16[225]	3	16[226]	14[227]
Kézdiszéki lófők	30	29	26	25	14	14	-	14	14
Összesen	52	49	44	42	33	30	3	30	28

Coroi Artur – Budapest, Várhegy u. 2., H-1028; roiart@ludens.elte.hu

Levéltári és egyéb kéziratos források

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSzK) Kézirattára
– FM 1: *Pesthy Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865-ből* (kézirat)
– Fol. Hung. 953: *Székelyföld több községében* (A sepsiszéki falvak 17. század végi és 18. század eleji összeírásait és a székbíróság jegyzőkönyveit tartalmazó kézirat)
Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
– P 1610: *A Dálnoki Lázár család levéltára*
– P 1995: *A Mikó család levéltára*

Irodalom

EOE, XVI = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, XVI (1675–1679), Budapest, 1893.
MHH = *Monumenta Hungariae Historica (Magyar Történelmi Emlékek)*, MTA, Budapest.
SzOkl = *Székely Oklevéltár*, I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár* [VIII] *1219-től 1776-ig* (*Magyar Történelmi Tár*, XXVIII; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.
SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

ACSÁDY Ignác
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721*, Budapest.
BÁNKUTI Imre
1983 CSEREI Mihály (Miklósvárszéki Nagyajtai): *Erdély Históriája – 1661–1711* (sajtó alá rend., bev. és a jegyz. Bánkuti Imre), Budapest.
BENKŐ József
1999 *Transsilvania specialis*, I–II, Bukarest–Kolozsvár.
BERECZ Gyula
1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*, Brassó.
BÍRÓ Vencel
1935 *Altorjai gróf Apor István és kora*, Cluj-Kolozsvár.
COROI Artur
1998 *Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez. Cs. Bogáts Dénes bejegyzései Berecz Gyula:* Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története *című könyvébe* (közzét. Coroi Artur), Kolozsvár.
2001 *Adalékok Altorja és Háromszék történetéhez* (*Székely falvak*, 1; szerk. és előszó. Takács Péter), Erdély-történeti Alapítvány, Nyíregyháza.
2007 Altorjai Márton Miklós deák feljegyzései, 1702–1734, in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*, 7/1 (szerk. S. Laczkovics Emőke és Szőcsné Gazda Enikő) Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 59–173.

[224] Márkosfalvi Barabás János feltételesen elnyert beerdőlési jogával együtt.
[225] Márkosfalvi Barabás Jánossal együtt.
[226] Mint a 224. jegyzet.
[227] Mint a 225. jegyzet.

CSÁKI Árpád
2008 „Azon kastélyban való kamarahelyek”. Adatok a háromszéki templomvárak conservatoriumainak rendszeréhez, in: *Történeti forrás – Néprajzi olvasat* (*Documentatio Ethnographica,* 23; szerk. Fülemile Ágnes és Kiss Réka), MTA Néprajzi Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 25–40.
CS. BOGÁTS Dénes
1929 Háromszéki helynevek, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (szerk. Csutak Vilmos), Sepsiszentgyörgy, 52–71.
CSUTAK Vilmos
1906 *Háromszék felkelése a Rákóczi-szabadságharc elején* (különlenyomat *Az Ev. Ref. Székely Mikó Kollégium Értesítője az 1906–1907. iskolai évről* c. kötetből), Sepsiszentgyörgy.
1929 Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldén 1707–11-ben, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (szerk. Uő.), Sepsiszentgyörgy, 633–640.
DANKANITS Ádám
1983 *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*, Budapest.
DOMOKOS Pál Péter
1977–1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása 1703, I–II (közzét. Domokos Pál Péter), *Agrártörténeti Szemle*, 1977/3–4, 434–509; 1978/1–2, 198–282.
DUBY, Georges – LARDREAU, Guy
1993 *Párbeszéd a történelemről*, Budapest.
ENDES Miklós
1938 *Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*, Budapest.
HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann
2001 *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése*, 2, *Háromszék* (Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéséből közzét. Hajdú Mihály és Slíz Mariann), Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
HUSZTI András
1791 *Ó és Új Dacia*, Bécs.
IMREH István
1973 *A rendtartó székely falu*, Bukarest.
1979 *Erdélyi hétköznapok 1750–1850*, Bukarest.
1983 *A törvényhozó székely falu*, Bukarest.
1987 *Székelyek a múló időben*, Budapest.
1999 *Erdélyi eleink emlékezete 1550–1850*, Budapest–Kolozsvár.
2001 Székely rendtartások, in: *A székelység története a 17–19. században* (vál. és összeáll. Egyed Ákos és Magyari András), Csíkszereda.
IMREH István – PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika – 1650–1750*, Budapest.
JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István
1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Bukarest.
KAZINCZY Gábor
1863 Apor Péter: Metamorphosis Transsylvaniae [1736], in: *Altorjai B. Apor Péter munkái* (MHM, II/11; közzét. Kazinczy Gábor), Pest, 313–443.
MAGYARI András 1994 *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege* (közzét. Magyari András), Nagyvárad.
MUCKENHAUPT Erzsébet
1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*, Budapest–Kolozsvár.
NAGY Géza
1937 *Akik kősziklára építettek*, Kolozsvár.
PÁLMAY József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy.
SÁNDOR Imre
1911 Háromszéki lustra 1691-ből (közli Sándor Imre), *Genealógiai Füzetek*, IX, 73–78, 102–105, 126–130.
1914 *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára*, Kolozsvár.
SEBESTYÉN Kálmán
1995 *Erdély református népoktatása – 1780–1848*, Budapest.
SZABÓ T. Attila
1958 Adatok Háromszék történeti helynévanyagának ismeretéhez (közzét. Cs. Bogáts Dénes helynévgyűjteményét), *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1958/2, 213–224.
SZÁDECZKY Lajos
1903 *Br. Apor Péter Verses Művei és Levelei* (MHH, II/36; közzét. Szádeczky Lajos), I–II, Budapest.
SZŐCS János
2004 Három csíki falutörvény, *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2004. Társadalom- és Humántudományok*, Csíkszereda, 73–121.
TAKÁCS Péter
2002 *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból* (*Források Erdély Történetéhez*, 3; sajtó alá rend. és kiad. Takács Péter), Debrecen.
2003 *Földesurak és szolgálónépeik a Székelyföldön 1820-ban* (*Források Erdély történetéhez*, 5; sajtó alá rend. és szerk. Takács Péter), Debrecen.

TÓTH Ernő
1902–1903 Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről (közl. Tóth Ernő), *Történelmi Tár*, Új folyam, III, 231–263, 375–411, 528–574; Új folyam, IV, 83–98.
TÓTH István György
2005 *Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania* (1572–1717), IV (edidit Tóth István György), Roma–Budapest.
TÜDŐS S. Kinga
2001 *Jobbágyélet a fejedelemkori Erdélyben*, Marosvásárhely.
2003 *Erdélyi testamentumok*, I, *Hadviselő székelyek végrendeletei*. *Háromszék* (vál., bev. tanulm. és jegyz. Tüdős S. Kinga), Marosvásárhely.
UJFALVI Sándor
1990 *Emlékiratok*, Budapest.
URSUȚIU Maria
1983 *Rétyi Péter naplója* (elősz. és jegyz. Ursuțiu Maria), Bukarest.
VESZELY Károly
1868 *A baróti plébánia*, Brassó.

Legea Pădurii celor nouă sate din Háromszék (Trei Scaune), 1713

(Rezumat)

Studiul discută *deliberatele* din 12 iunie 1713 privind Pădurea celor nouă sate din Trei Scaune (mai precis scaunul secuiesc Sepsi, în Transilvania). Hotărârile s-au păstrat într-o copie făcută la sfârşitul sec. al XVIII-lea sau la începutul sec. al XIX-lea, aflându-se în prezent în Arhivele Naționale Ungare (MOL). Studiul apare în anuarele *Acta Siculica* în două părți. Partea întâia, din volumul prezent, demonstrează caracterul de *lege sătească* a deliberatelor, prezentându-le sumar din punct de vedere formal şi al conținutului. Analizează condițiile istorico-sociale în care au fost aduse, factorii geografici, demografici, de rudenie etc. ai relațiilor de proprietate în cauză, drepturile de exploatare a pădurii (comparându-le cu date din 1820 etc.), respectiv rânduiala exploatării. În partea a doua, care va apare în anuarul *Acta Siculica* 2010, se vor analiza paza pădurii, modalitățile în discuție ale exploatării şi judecata referitoare, respectiv se va publica, într-o anexă comună a celor două părți, textul propriu-zis al *deliberatelor*. Studiul este dedicat amintirii celui mai mare cunoscător al problemelor abordate, regretatul istoric-sociolog István Imreh (1919-2002), la împlinirea a 90 de ani de la naşterea lui.

Law of the Forest of the nine villages from Háromszék (Transylvania), 1713

(Abstract)

This paper deals with the *deliberata* from 12 June 1713 regarding the *Forest of the nine villages from Háromszék* (more exactly from the Székely seat Sepsi in Transylvania). The decisions have been preserved in a copy made at the end of the 18th century or at the beginning of the 19th century, which is now stored at the Hungarian National Archives. The study is published in the *Acta Siculica* annual in two parts. The first part, from the present volume, proves the *village law* character of the *deliberata* giving a brief presentation from the point of view of form and content. It analyses the historical-social circumstances in which these documents had been concluded, the geographic, demographic, kinship, etc. factors of the proprietorship relations in question, the exploitation rights of the forests (in comparison with data from 1820, etc.) as well as the order of exploitation. In the second part, which will be published in the *Acta Siculica* annual in 2010, the paper analyzes the warding of the forest, the discussed methods of exploitation and the related trial. Furthermore, in a common annex of the two parts the actual texts of the *deliberata* will be published. This study is dedicated to the memory of the greatest specialist in this field, the late historian-sociologist István Imreh (1919–2002), on the occasion of his 90th birth anniversary.

1. ábra
Sepsiszéki és szomszédos területek Giovanni Morando Visconti térképén (*Mappa della Transsiluania*, 1699)

2. ábra
Sepsiszéki és szomszédos területek Ignaz Müller térképén
(*Mappa Geographica novissima Regni Hungaricae divisi in suos Comitatus*, 1769)

3. ábra
A közös erdővel rendelkező kilenc sepsiszéki falu és térségük az I. katonai felmérés térképlapjain (1769–1773)

Acta Siculica 2009, 363–390

Nyárádi Zsolt

A SÜKŐI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG MINDENNAPJAI A 19. SZÁZAD VÉGÉIG AZ EGYHÁZKÖZSÉGI LEVÉLTÁR TÜKRÉBEN

Bevezető

Sükő Székelyudvarhelytől 8 km-re nyugatra, a Sükő-patak völgyében fekszik, kisebb domboktól övezve, közigazgatásilag napjainkban Felsőboldogfalvához tartozik. A történelmi forrásokban először 1404-ből említik, *Swkev, Sucfalwa*[1] alakban, a későbbiekben *Swkeo* (1526, 1566), *Sijkeó* (1567), *Swkeó* (1576), *Sikeoffalú, Sikeofalu* (1589) stb. névváltozatokban fordul elő.[2]

A reformációt megelőzően, a katolikus időkben saját templommal nem rendelkezett, a tőle 2 km-re található Farcádon tartottak fent templomot, Hodgyával, Vágásssal, Lengyelfalvával közösen. A református hitre való áttérést követően is a farcádi egyházhoz tartozott.

A jobbágyporták összeírásakor 1566-ban a fejedelemnek hét portáját jegyzik[3], egy évre rá a 25 dénáros adó összeíráskor kilenc adózó portát számoltak össze[4]. 1576-ban az 50 dénáros adó összeírásakor Sükőből öt ilyen jövedelemmel rendelkező portát írnak össze, amelyek mind fejedelmi tulajdonban vannak, ezekből összesen öt forint jövedelem származik.[5] A faluban 1526-tól kezdődően ismerünk lófőket. II. János hadában híven szolgált főemberek névsorában találjuk *Swkeo Laijos Andras*t, és *Swkeij Andras*t.[6] 1566-ban szintén őket írják össze János Zsigmond hadában híven szolgáltakként.[7] Ekkor említik Orbán Györgyöt, aki kiesett a lófőségből.[8] Egy évre rá már csak Sükei András jegyzik egyedül lófőként.[9] 1602-ben a császári hűségre felesküdt lófők és szabad székelyek névsorában Sükőből hat lófőt, 11 szabad székelyt, négy jobbágyot és két darabontot írnak össze.[10] Az 1614-es összeíráskor a lófők száma tízre gyarapodott, ekkor már nemesként számolják az Orbán családot[11], ahonnan Orbán Jánost említik, akit 1608-ban széki jegyzőnek választanak.[12] Összeírnak továbbá hét szabadost és nyolc zsellért.[13]

1627-ben a jobbágytartók porta szerinti összeírásakor Sükőben Józsa György, Szabó György, Tibáld Lőrinc négy jobbágyportát birtokolnak.[14] Ugyanebben az évben Orbán Pétert jegyzik nemesnek, a lófők száma ekkorra 21-re gyarapszik, említenek továbbá öt régi gyalogpuskást és két özvegyet.[15] 1635-ben a Homoródszentpálon összeírt hadköteles udvarhelyszéki székelyek összeírásában Sükőből 20 lófőt, két lófő özvegyét, három régi és öt új gyalogpuskást írnak össze.[16] Az 1627-ben említett Orbán Pétert ekkor már Lengyelfalván találjuk. Az 1614-ben említett Orbán János birtokait, aki időközben fiúutódok nélkül elhunyt, ekkor lánya birtokolja. 1647-ben a hűségesküt letett hadköteles székelyek száma 23 fő,[17] 1674-ben 19 fő,[18] 1679-ben 23 fő, az Orbán család tagját, Györgyöt polgárként említik, Kovács Ferenc és Kis Ferenc pedig nemesi rangúak.[19] Ennek a két nemesi családnak a leszármazottait felleljük még a 19. században is. (A Kovács család már nemesi rangra emelkedése előtt is fontos tisztségeket töltött be, pl. 1589-ben Kovács Mihály alkirálybíró,[20] de a Kis család tagjait ekkor még fejedelmi jobbágyként találjuk.[21])

A hadkötelesek összeírásai, valamint az adóösszeírások némiképp támpontot nyújtanak a népesség számát illetően, így a 16. század második felében a falu lakossága hozzávetőlegesen 100 fő körül mozoghat, ez a 17. század első felére 135-140-re nő, de a következő évtizedekben nem növekedik tetemesen.

[1] WAGNER, Ernst 1977, 298.
[2] SZABÓ M. Attila 2003, I, 272.
[3] SzOkl Ús, VII, 41.
[4] Uo., II, 220; VII, 61.
[5] Uo., IV, 39.
[6] SzOkl, II, 203.
[7] SzOkl Ús, VII, 24.
[8] Uo., VII, 25.
[9] Uo., VII, 55.
[10] Uo., IV, 107.
[11] Orbán Jánosnak 1614-es *lustra* alapján Patakfalván, Telekfalván, Keresztúron egy-egy, Timafalván négy jobbágya volt.
[12] SzOkl Ús, I, 281; JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos 1901, 326.
[13] SzOkl Ús, IV, 341–342.
[14] Uo., VII, 86.
[15] Uo., IV, 772.
[16] Uo., V, 340–341.
[17] Uo., VII, 112.
[18] Uo., 230.
[19] Uo., 281.
[20] Uo., I, 85.
[21] Uo., 1, 64–165.

Az 1721-ben készített, az egész magyarországi és erdélyi területre kiterjedő hivatalos, az adókötelesekről készített összeírásban 25 háztartást említenek.[22]

Az egyházi bért fizetők 1773-ban készített összeírása szerint a sükői református egyházközséghez 38 háztartás tartozott, amely 160 személyből állt.[23]

A Magyarország területéről készített első, II. József elrendelte népszámlálás (1784–1787) adatai szerint a faluban 38 háztartás van, 39 család. A falu teljes népessége 182 fő.[24]

A reformációt követően a lakosok nagy része a református vallásra tért át, azonban katolikusok is maradnak a faluban. Ezek a katolikusok a farcádiakkal együtt a lengyelfalvi anyaegyházhoz tartoztak. Sükőbe 1830-ban 54 katolikust írnak össze.[25]

1848-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium elrendelte a papok és tanítók jövedelmeinek összeírását, ekkor vették számba a falu teljes lakosságát. Sükőben ekkor 203 személy lakik, akik közül 178 református vallású, 25 katolikus, számuk tehát az 1830-as összeíráshoz képest megcsappant.[26] 1883-ban a református egyházközség lélekszáma 242 fő volt.[27]

Mivel a faluban középkori eredetű épület nem volt, és régészeti kutatások nem zajlottak a területén, így a település története mintegy fehér folt maradt a szakirodalom számára. Az elkövetkezendőkben a levéltári kutatómunka során gyűjtött adatok alapján a falu helytörténetének az egyháztörténeti vonatkozásait kívánnánk részletesebben tárgyalni. A tanulmány a Sükői Református Egyházközség 1673-as önállósodásától kezdve tárgyalja annak történetét, a 19. század végéig.

Az egyházközségi levéltár állománya és forrásértéke

Az udvarhelyszéki egyházközségi levéltárak általunk való rendezésének sora Bikafalván kezdődött, ahol 1848 utáni iratok álltak rendelkezésünkre, a 2005-ös árvíztől megtizedelve.[28] A következő anyagcsoport rendezése szintén az árvíz okozta pusztítás okán vált időszerűvé a szomszédos Hodgyában.[29] Ezt követően, e korábbi munkák eredményességére felfigyelve, 2008-ban újabb levéltár rendezésére és feldolgozására kaptunk felkérést, Tarcsafalva lelkészétől.[30] Az előző években történtek ugyan nagyobb levéltárrendezések Udvarhelyszéken (pl. az udvarhelyi református egyházmegye levéltáráé), de a kisebb falusi levéltárak sorsa helyenként igen mostoha, nélkülözik a szakmai odafigyelést. Ezt a hiányt pótolva vágtunk bele az újabb felkérések teljesítésébe.

A sükői levéltár rendezésére 2009. február–márciusban került sor, a Sükőbe is beszolgáló farcádi lelkész, Antal Géza felkérésének eleget téve.[31] A levéltári állomány a sükői közösségi házban (valamikori paplak) volt elhelyezve. Az épület felújítása miatt vált szükségessé a levéltár átköltöztetése és egyben rendezése. Mivel a ház hosszú évtizedeken keresztül lakatlan volt, a levéltárban a kártevők jelentős pusztítást vittek végbe. A nedves helységekben tárolt állományon lisztszerű penész jelent meg, amely főként a könyvtárat sújtotta erőteljesen. Mivel a levéltári anyagok (főként az önálló és sérülékeny ügyiratok) csomagolva voltak, ezeket megkímélte a nedvesség, viszont az egyes protokollumok külső borítóját helyenként vastagon belepte a penész. Eltávolításához és felszámolásához restaurátori segítséget vettünk igénybe.[32]

Néhány szót ejtve a rendezés módszertanáról: elsődleges célunk az iratok jegyzékbe vétele volt, hogy a munka végeztével egy teljes állagjegyzék álljon rendelkezésünkre. A rendezés kezdetekor megpróbáltuk az előző leltárak, jegyzékek nyomait felderíteni, és ha lehetséges, a korábbi rendet visszaállítani. Mivel ez a sükői anyag esetében csupán részben lett volna kivitelezhető, így új jegyzék felállítása mellett döntöttünk.

Ami a régi jegyzékeket illeti (több levéltári jegyzékre is rábukkantunk), 1908-ban készült a levéltári állomány első lajstrombavétele,[33] amely az iratokat a következő főbb kategóriákba csoportosította:

I. Anyakönyvek és egyházkerületi jegyzőkönyvek, családkönyv, anyakönyv, leltár.

II. Egyházmegyei és egyházkerületi jegyzőkönyvek, névkönyvek, évkönyvek és utasítások, szabályrendeletek.

III. Egyetemes konventi és zsinati jegyzőkönyvek.

IV. Számadások, költségvetések és közalap-bevalló ívek.

V. Hivatalos levelek, le- és átiratok (5 évenként csomagolva), ok- és ügyiratok, másolatok, vegyesek.

VI. Kötelezvények és szerződések.

VII. Alapító levelek, alapszabályok.

VIII. Egyháztagok (kepefizetők) névjegyzéke.

[22] ACSÁDI Ignác 1896, 222.
[23] SREkL, 34. k., I. cs., 2. sz.
[24] DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán 1960, 364–365.
[25] SCHEM 1830, 159.
[26] SREkL, 2. k., 1848-as bejegyzés.
[27] Uo., 36. k., III. cs., 5. sz.
[28] DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András 2007, 17–34.
[29] DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt 2007, 98–113.
[30] KOVÁCS Árpád – NYÁRÁDI Zsolt 2008, 481–496.
[31] A levéltári rendezést Kovács Árpád és Vécsi Nagy Zoltán művészettörténészek közreműködésével valósítottuk meg.
[32] Ezáltal szeretnénk megköszönni Benedek Évának, a Csíki Székely Múzeum restaurátorának tanácsait és szakmai segítségét.
[33] SREkL, 44. k., I. cs.

A jegyzék minden kategórián belül külön arab sorszámozással látja el az egyes témaköröket, a továbbiakban pedig az egyházi könyvtárállományt taglalja.

Ennek a leltárnak a számozása lelhető fel a legtöbb jegyzőkönyvön, ügyiraton. Sajnos ez a levéltári rendszer megsérült, felborult, amikor 1916-ban a betörő román csapatok feldúlták a levéltárat. Mivel számos irat pusztult el ekkor, az említett jegyzék kritériumrendszere már nem visszaállítható. Az iratok megsemmisítése nem véletlenszerű, hanem céltudatos volt, aminek a következő levéltári állományok estek áldozatul: az 1750–1831 közötti vizitációs jegyzőkönyv, melybe más jellegű egyházi feljegyzések is voltak, az 1754–1883, valamint 1884–1916 közötti anyakönyvek, a tankötelesek anyakönyvei, a református vallásra áttértek és kitagadottak anyakönyvei, a vegyes házasokat nyilvántartó könyv, a közgyűlések külön jegyzőkönyve az 1911–1916 közötti feljegyzésekkel, az összes családkönyv. Megsemmisült továbbá 336 önálló ügyirat, amelyek jelentős része az 1880–1916-os időszakból származott, de ezek mellett elpusztultak az iskolával, a templomjavítással, az egyház mindennapi tevékenységével kapcsolatos források is. Ekkor viszik el a toronyból is az egyik harangot.

A pusztítást követően, már 1917-ben sor került a levéltári állomány rendbetétele és a károk felmérésére. Ezek teljes leírása tanulmányozható az 1908-as leltárban, megjegyzések, észrevételek formájában.[34] A korai ügyiratok leltárba véve nem voltak, feltehetőleg ennek köszönhetően vészelték át az 1916-os pusztítást. Ez utóbbiak első lajstrombavétele 1935-ben történik meg, amikor Jodál Rezső lelkész tüzetesen átvizsgálta a levéltári állományt. Kutakodásának nyomai követhetőek az ügyiratokon is, mert egy erős színű (lila) tintaceruzát használt, amely gyakorta átütött a vékonyabb papíron, kellemetlen külsőt eredményezve.

A következő levéltári összeírás 1950-ből származik, az elsőhöz hasonló rendszerrel, tartalmazva az elpusztult iratok listáját is. Ez a rendezés Jancsó Dezső lelkész nevéhez fűződik.

A később részletes feldolgozásunk alá kerülő levelek, protokollumok, jegyzőkönyvek, szerződések, valamint más jellegű iratok előzőleg tematikus rendezés alá kerültek, és kötegekbe csoportosítottuk őket. Minden egyes különálló irat önálló jelzést kapott a kötegen belül. Az állományba tartozó bekötött jegyzőkönyvek önálló kötegszámot kaptak.

A sükői levéltári állomány legkorábbi fennmaradt jegyzőkönyve a körlevelek, egyházi rendeletek, parciális zsinati végzések és esperesi körlevelek protokolluma, amely 1782–1833 között keletkezett. Ennek mintegy folytatásai az 1833–1866 közötti, valamint 1876–1887 között bemásolt felsőbb utasítások, egyházi rendeletek. Ezek helytörténeti szempontból nem bírnak túl nagy jelentőséggel, mivel általános jellegűek, hiszen mindenik református egyházhoz leküldték őket.

A sükői legkorábbi vizitációs jegyzőkönyv a román hadsereg 1916-os betörésekor megsemmisült. Tartalmára és a magában foglalt elpusztult adatok jellegére a fent említett jegyzékben találunk utalást. Az elpusztult jegyzőkönyv az addig szolgált 20 lelkész névsorát, valamint *consistoriumi* szabályokat foglalt magába, az 1750–1831 közötti időszakból. Tartalmazta továbbá az ingó és ingatlan javak teljes leltárát, egyházi gyűlések jegyzőkönyveit, valamint az egyházi vizitációk leírását.[35]

A következő fontosabb forráscsoportot a presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei jelentik, amelyeknek a legelső fennmaradt példánya 1836–1866 között készült. Nem szabványos, az akkori elvárásoknak nem megfelelő (külön rendelkezések szabályozták a lelkészek iratarchiválását, és a kivitelezés módját az egyházi vizitációk során gyakorta ellenőrizték is[36]). A gyűlés határozatait nem egységes könyvbe írták, hanem különböző színű és méretű ívekre, és ezeket utólag összekötötték, így más jellegű iratok is kerültek közéjük. A már kartonborítású presbiteri gyűlési jegyzőkönyvek a következő időszakokat ölelik fel: 1866–1887, 1876–1881, 1886–1903, 1903–1913, 1926–1937, 1937–1966, 1962–1972, 1971–1985, tehát összesen nyolc önálló könyv. A gyűléseket a lelkész, a tanító vagy a gondnok házában, egyes esetekben az iskolában tartották, ahol a megbízott gondnok vagy a gyűlés elnöke, a lelkész terjesztette elő a megoldandó kérdéseket, napirendi pontokat. A gyűlés végeztével a határozatot a presbiterek mind aláírták. A gondnokot a presbiteri gyűlés választotta, megbízatása három évre szólt. Új presbiteri tagok választása is a presbiteri gyűlés hatásköre volt,

[34] Ua.

[35] Az egyházi vizitációkat *visitátor biztosok* végezték. Ezeknek jogkörét és a vizitáció lezajlását egy 1812-ben kiadott esperesi körlevél is tartalmazza. Ennek értelmében minden egyház köteles volt ottlétük alatt nyolc lónak való zabot, szénát szolgáltatni, a biztosoknak négy tál ebédet és vacsorát, amelyre hat forintot gyűjthettek össze a hívektől. A biztosok napi díja három német forint volt, a jegyzőknek és a *direktorok*nak két-két német forint bérezés járt amelyet az érintett egyházak voltak kötelesek fizetni. (SREkL, 1. k., 128–129.)

[36] Ezeket számos esetben rendelet előzte meg, hasonló az 1808-ban és 1814-ben kiadott, amely elrendeli, hogy az eklézsia okiratairól és klenódiumairól hiteles leltárt kell készíteni. A számadók a számadásaikat és a pénzt az eklézsia két kulccsal ellátott ládájába voltak kötelesek tartani. (Uo., 2. k., 1853-as bejegyzés.)

az újonnan választott tagokat eskütételre kötelezték. A presbiteri jegyzőkönyvek fontos források az egyházi adó, a kepe befizetését illetően is.

Az egyház kiadásait, bevételeit nyilvántartó számadáskönyvből csupán egy található, ez az 1832–1887 közötti időszak pénzügyi számvetéseit tartalmazza. Ezenkívül a levéltár rendezése során találtunk az 1796–1876 közötti évekből további számvetéseket is, egy-egy év pénzügyi elszámolásaival. Ezek külön-külön, évenként vannak összefűzve. Utóbbiakból fontos információk nyerhetők a templomépítés különböző munkálatainak kiadásaira. A levéltári anyagban számos 1900 utáni kimutatás, jegyzőkönyv maradt fenn, így többek közt a már formanyomtatványba írt postakönyv (1900–1938) vagy a zab-magtár tőkekönyvei (1928–1943, 1929–1942), magtári jegyzőkönyv (1896–1902), egyházi adófőkönyv (1909–1919), a Sükői Református Nőszövetség pénztárkönyve (1928–1943), különböző, formanyomtatványba írott iktatókönyvek stb., amelyek nem képezik jelen feldolgozás tárgyát, ellenben felbecsülhetetlen forrásai az elmúlt száz esztendő helytörténetének tanulmányozásához.

A levéltári állomány legsokatmondóbb és leggazdagabb forrásai az önálló ügyiratok. Ezeket tematikusan csoportosítottuk. Egyik csoportja a templomépítésekkel kapcsolatos: kéregető levelek, építési és anyagbeszerzési szerződések, a templom helyével kapcsolatos szerződések, engedélyezések, állagfelmérések, amelyek egyedülálló forrásai a 18–19. századi építkezéseknek és felújításoknak. A templom belső berendezésének tanulmányozásához, az egyház tulajdonában levő ingó és ingatlan javak megismeréséhez a vagyonleltárak segítenek hozzá. Az első ilyen leltár évszám nélküli, de az 1874-es leltár[37] szerint 1773-ban került sor az összeírásra. A következő teljes lajstrombavétel 1836-ban történt. Ez az 1834-es főkonzisztóriumi rendeletnek eleget téve készült, amikor az udvarhelyi egyházmegye összes anyaegyházában a belső és külső jószágok összeírását kérik. Erre az egyházközségeknek a szomszéd településekből kellett két kívülálló személyt hívjni, akik pedig a királybírótól kellett hogy *examinatió*t (vizsgálatot) kérjenek.[38] Az eredeti példányt kötelesek voltak beszolgáltatni, és róla másolatot készíteni és megőrizni. Azoknak, akik az összeírást nem készítették el, büntetést helyeztek kilátásba.[39] Ennek ellenére, 1838-ban az esperes újabb körlevelet küld, felszólítva azokat az egyházakat, amelyek még nem végezték el az összeírásokat, hogy sürgősen pótolják[40]. Az összeírásokat különböző egyházi tulajdonban levő földek jegyzékei, tulajdonjogi szerződései egészítik ki.

A levéltári anyag kisebb töredékét teszik ki az 1832–1899 közötti egyházi levelezések, ezek közül a legtöbb az egyházmegye espereséhez címezve. Sajátos színfoltját képezik a levéltári állománynak azok az oklevelek is, amelyek a faluközösségnek a szomszédos falvak ellen zajlott pereit tárgyalják. Mivel ezek főleg a részletes határleírások miatt helytörténeti szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírnak, elemzésükre egy alfejezetben részletesen kitérünk, akárcsak az egyházi iskola működésére és az iskolamester tevékenységére.

A sükőiek templomai

A templomépítések tekintetében a sükői egyházközség nem volt túlzottan szerencsés. Így az 1667–1983 között eltelt alig több mint 300 éves időszakban a szegényes egyházközség öt templomot volt kénytelen építeni.

Legelső templomának építésére való 1667-ből ismeretes egy utalás, amikor a sükői még a farcádi egyházközség leányegyháza. Az 1667-ben kelt irat szerint a malomfalvi Székely Ferenc kápolnának való földet adományoz, ahol építhessenek *kapolnat ahoz tartozando arokoual s gepueuel*,[41] azzal a feltétellel, hogyha az meg nem épül, kötelesek a földet visszaszolgáltatni.[42] Mint utólag kiderül, ekkor fából építenek egy kis templomocskát, amelynek első ismert lelkésze Halmágyi Mihály, 1694-ben[43].

A sükői egyház 1673-ban függetleníti magát a farcáditól. Ezt az 1673. április 13-án tartott parciális zsinati határozat mondja ki,[44] melynek végzései szerint *az Sükeieknek a Farczádiaktol valo el szakadások megh engedtetik de ugj hogy az üdön mostani praedikatoroknak fizetését megh adgyák szonb, a parochialis házat el késziczék hozzá tartozo jo kertekkel, czürrel, s egjébbel a melljek szükségesek, mely fizetést pedigh a Generalis előtt igértek aszt absq djminuatione succesiosis temporibus mindenkor igazán administrálják. A Mater Ecclab pedigh epiteni nem tartoznak. Es pedigh compersaltatik hogj az ecclesiasticum bonum*

[37] 1874-ben Kovács Gergely átadja a megyebírói tisztséget Simó Jánosnak, és ez alkalomból egy részleges leltár készül, amely számbaveszi a klenódiumokat, az adóssághleveleket, a régebbi iratok egy részét (így az 1773-as leltárt is), szerződéseket, néhány jegyzőkönyvet. A leltár nem tér ki az egyház tulajdonában levő birtokokra. (Uo., 3. k., 1874. februári bejegyzés.)

[38] Uo., 2. k., 13.

[39] Uo., 14.

[40] Uo., 46.

[41] UREmL, 22. cs., 6. sz.

[42] SREkL, 33. k., III. cs., 10. sz.

[43] UREmL, LEOSU 1644, 147.

[44] A sükői református egyházi levéltárban ennek egy hiteles pecséttel ellátott másolatát találtuk, amelyet 1779-ben másoltak ki, főként a pap tulajdonában levő földekre fektetve a hangsúlyt. (SREkL, 34. k., II. cs., 1. sz.)

részek vagion a Sükeieknek tiszt. Eszéki István esperest uram commitalljuk végére menvén adassa kezekb.[45]

Az 1667 után épített fatemplom az egyházi hagyomány szerint hosszú ideig nem állott fenn, mivel a terület ingoványos, építkezésre alkalmatlan volt. Megépítését követően két évtizeddel egy földcsuszamlás következtében tönkrement. Szintén az egyházi hagyományra alapozva, az istenházát újjáépítik, de két évre rá ezt villám sújtja.[46] Ha mindez igaznak bizonyul, akkor a villámsújtotta templomot is ujjáépítették. Az mindenképpen bizonyos, hogy az I. katonai felmérésen ábrázolt templom egy faépület kell, hogy legyen *(1. ábra),* ugyanis a kőtemplom építését csak 1774-ben kezdik el, míg a katonai felméréseket már 1773-ban befejezték.

A templomok környezete bekerül a helynévanyagba is. Így 1744-ben Lajos András az egyháznak adományozza a Vágás felőli határban, *Kápolna* nevű helyben levő *Kerekföldet*, melynek *vicinussa az az földek végén le járó patak ab altera T. Sárdi István házas társa Marki Sára asszony kaszálo hellye*, azzal a feltétellel, hogy hasznát a templom szolgálatára fordítják.[47]

1771-ben kezdik el az új templom építésének megszervezését, amikor Vargyasi Daniel Istvánnak írnak levelet, kérvényezve az új templom építésének engedélyezését: *templomunk szoratska, a mellett pedig mint fábol valo epület romláshoz közelitvén [...] a mostaninál nagyobbatska mind pedig, hogy állandóbb légyen köböl uj templomotskát epiteni.* Daniel, mivel Mária Terézia rendelkezéseinek értelmében nem állt módjában hasonló engedély kiadása, a Guberniumhoz irányította az egyházi elöljárókat.[48] Ezt követően fel is terjesztik a kérést,[49] és 1774-ben pozitív választ kapnak rá[50] *(14. ábra),* így *Keövetsi* István papsága alatt hozzáláthattak az építkezéshez. A templomot nem messze építhették az előzőek helyétől, amelynek szomszédait így írták le: *vagyon Sükőnek a Vágás felé menö uttya mellett délröl a Kováts István északrol a malomfalvi néhai tek[intetes]. Székely Ferentz.*[51] A *Székelykert*ben levő templom környezetének területét 1776-ban bővítették, amikor malomfalvi Székely Sámuel elcserélte a templom mellett levő örökségét az egyházközség más birtokával, amelyet olyan célra fordíthat, amit *hasznosnak, előmenetelesebbnek, és Isten dicsőségére nézőnek lát.*[52]

Magáról az építkezés lezajlásáról nem sok adatunk maradt fenn, egy későbbi beszámoló szerint *kitsin ekklésiánk maga meg ravásával nagy költséggel sok fáradtsággal épitte egy templomot és tornyát kübül.*[53]

A szegényes anyagi háttérre és az építkezésre némiképp rávilágít az 1778-ban az egyházi elöljárókhoz írott levél, amelyben kérték, hogy mivel az építkezésekkel elszegényedtek, a templomépítés céljára engedjék meg adományok gyűjtését.[54] Ugyanitt említik, hogy a tervezett templom és harangláb építése *félben áll*, mivel a mesteremberekneknagy összeggel tartoznak[55] *(13. ábra).* Az építkezéseket országos adományokból fejezik be.[56]

A gyülekezet az újonnan épült templomot sokáig nem élvezhette. A használatba vétel után két évvel már súlyos, szinte használhatatlan állapotban találjuk: *a kö falak sok helyen el váltak egymastul a bolt hajtás le-szakadozott annyira hogy már félve gyakoroljuk vala a templomba az isteni tiszteletet.* Ennek okát a *helynek tsekélységében* vagy *az épitésben eshetett fogyatkozás*nak tulajdonítják.[57]

Az épületben esett károk javítására országos gyűjtéseket szerveznek, ezekhez való engedélykérelmek fennmaradtak 1786-ból[58], 1799-ből[59], illetve 1800-ból[60].

A felépítését követő 40 évben a templomot kétszer is komolyabban javítják.[61] 1807-ben a megyebíró számadásából kiderül, hogy a *cintorom* köré 19 forintért sasokat, 23 forint 58 dénárért kerítésnek való lécet és deszkát vásárolt,[62] amelyből új kerítést emeltek. Végül 1822-ben végleg belátták az építkezés kudarcát, és új, más helyszínen való épület felemelését határozták el. Ekkorra ez a templom már *oszve omlófélben van*.[63]

A falu felső részében új helyszínt választottak *(2. ábra),* Farcádi Józsa Dániel és Vajda János földjén, melynek szomszédai délről Kovács Ferenc, északon

[45] UREmL LEOSU 1644, 64.
[46] SREkL, SRTT. Az említett adatokra nem találtunk utalást a levéltári anyagban, ezek az 1916-ban elpusztult vizitációs jegyzőkönyvből származhatnak.
[47] SREkL, 35. k., II. cs., 6. sz.
[48] Uo., 33. k., II. cs., 4. sz.
[49] Uo., 2. sz.
[50] Uo., 6. sz.
[51] SREkL, 33. k., I. cs., 16. sz.
[52] Uo., III. cs., 10. sz.
[53] SREkL, 33. k., II. cs., 4. sz.
[54] Az építkezések pénzügyi részéről a következőképpen nyilatkozik a megyebíró: *költségünket elébb meg nem számláltuk és mind ilyen munkához nem szokott emberek ugy gondolkodunk, hogy az mi pénzünk vagyon azzal el kezdett munkánk tökéletesegre vihetjük.* (Uo., 1. sz.)
[55] Uo.
[56] A befejezés éve ellentmondásos, mert míg 1778-ban még azt írják, hogy az építkezések *félbe vannak*, 1783-ban úgy emlékeztek vissza, hogy már 1777-ben megépült az új templom.
[57] SREkL, 33. k., II. cs., 3. sz.
[58] Uo., 7. sz.
[59] Uo., 8. sz. (5.2. kép)
[60] Uo., 9. sz.
[61] Uo., 12. sz.
[62] SREkL, 40. k., I. cs., 2. sz.
[63] Uo., 33. k., I. cs., 19. sz.

Kis Mihály. Ez a telek 19 öl hosszúságú.[64] Cserébe a régi templom helyét adták, amelyről lebontották az épületet. További kikötés volt, hogy a területet az egyházközség *egyenesitse el takaritván hordozvan onnnan mindeféle materiját.*[65] Mivel az új terület jobb fekvésű, annak ellenére, hogy kisebb volt, az eklézsia 100 magyar forinttal kellett megtoldja a cserét.

Ennek a templomnak jól rekonstruálható az építéstörténete, a mesterekkel való szerződések, megyebírói számadások, presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei alapján. Az építkezés Bíró Sámuel papsága alatt kezdődött, majd 1836. évi távozása után Simó Zsigmond lelkészsége alatt fejeződött be.

A terület megszerzését követően elkezdik az anyagok beszerzését. 1826-ban medeséri Ferenc Sándorral és Katona Andrással szerződést kötöttek a templom fedésére 7000 db. cserépről, melynek ezréért 11 német forintot fizettek, azzal a feltétellel, hogy tíz év alatt, ha kár esne benne, azt kicserélik, és adnak az említett számon felül még ötvenet. Rendeltek továbbá 300 kupás cserepet, melynek párját három garassal fizették.[66] 1827-ben a homoródkeményfalvi bíróval, Lőrinc Istvánnal alkudták meg az építéshez szükséges meszet, 12 negyvenes hordóval, melynek ára 48 magyar forint, egyenként négy forintos árban.[67] 1829-ben kötik meg a szerződést a kőművesmunkára, az udvarhelyi Ferdider Ferenccel[68] a templom és a torony felépítésére, melyből 1020 magyar forintot fizettek készpénzzel. A segédeknek napjára fél véka búzát és *félfertály* (1,25 liter) pálinkát ígértek fejenként. Ezenkívül szolgáltatott az egyházközség 20 szekér nyers fát, 20 tyúkot, valamint a tehetősebb gazdasszonyok 10, a szegényebbek egyenként öt tojást. Az építendő templom hét öl és fél sing[69] hosszúságú, szélességében három öl és négy sing, magassága négy és fél öl a párkányig, dél felől levő ajtóval, a tisztességes prédikáló széket a torony felől tervezték.[70]

1829-ben Ferenc Ilona alsóboldogfalvi lakos ajándékaként rendelték meg a szószékkoronát,[71] amelyet a bikafalvi mintájára terveztek. Az ajándékért cserébe önkéntes felajánlás alapján 30 szekér tűzifát vittek.[72] A szószékkoronát Abásfalvi Balás Pállal szegődték meg, 110 rhénes forintért,[73] és még abban az esztendőben el kellett készítenie.[74]

A megkötött szerződések ellenére az építkezések nem haladhattak túl gyorsan, hisz az eklézsia 1830-ban Lengyelfalvi Orbán Jánosnak 16 000 darab téglát kölcsönzött, amelyet az egy éven belül kellett visszaszolgáltassona.[75] 1831-ben Orbán János szerződést kötött a farcádi Ráduly Dániellel 10 000 tégla elkészítésére[76], melynek költségére minden ezer téglára egy véka gabona, egy font (0,56 kg) ázalékos[77], egy font só, 1 rhénes forint volt szegődve. Az égetéshez a fát ő szolgáltatta.[78] Az építéshez szükséges követ, homokot, noha nincsen utalás rá, feltehetően közmunka keretében hordták össze, ahogy az ebben a korszakban általános szokás volt. A munkálatok 1832–1837 között nagyobb intenzitással zajlottak. 1837-ben a templom szükségére 15 hordó mészért, hordónként 5 forintjával, 74 forintot fizettek.[79]

A kis egyházközség számára az építkezések anyagi hátterének megteremtése nem volt egyszerű feladat. A belső tartalékok mellett (egyházi tőke, egyháztagok hozzájárulása, közmunka) más egyházközségek adományaira is számítottak. Ezek érdekében országos kéregetéseket szerveztek. Az ilyen kéregetések viszont szigorúan szabályozva voltak. A kéregetésekhez hivatalosan kibocsátott levelek *(patens)* kellettek, melyekhez a kéregetők kis füzeteket kaptak *(libellusok)*, amelyeket a Királyi Fő Igazgató Tanácsának szabad bírája írt alá és hitelesített a pecsétjével. Ebbe kellett bejegyezniük a kapott adományokat. A *libellusok* kis bőrbe kötött füzetecskék, az állandó használattól erősen megkoptak. A kéregetéseket a számos visszaélés miatt 1838-ban

[64] Az egyezségről több szerződés maradt fenn, a legteljesebbet 13 évre rá, 1835-ben kötik. (Uo., 16. sz.)

[65] Uo., 19. sz.

[66] Uo., 2. sz.

[67] Uo., 3. sz.

[68] Ez a kőműves pallér bontja le a nagygalambfalvi templom boltozatát, és alakítja át, meszeli újra 1816-ban 200 rhénes forintért. (DÁVID László 1981, 218.)

[69] Egy bécsi öl 1,89648 m, egy sing 62,2 cm volt.

[70] SREkL, 33. k., I. cs., 4. sz.

[71] Ennek eredeti felirata, melyet mára már átfestettek: ÖZV. PÁLFI MIKLÓSNÉ ÉS SÜKŐI REF. EKLÉZSIA KÖLTSÉGÉVEL AZ 1830. ESZTENDŐBE SIMÓ JÓZSEF M. BIRÓSÁGA ALATT.

[72] Uo., 15. sz.

[73] A Mária Terézia által 1750-ben bevezetett új pénznem neve *Gulden* volt (latinul *Florenus,* magyarul forint). 1 konvencionális ezüst (más néven rajnai vagy rhénes, német forint) = 2,5 váltóforint (vonás ft.), 1 rhénes forint = 60 krajcár = 100 dénár 1857-ig, mikor áttérnek a decimális rendszerre, vagyis egy forint értéke 100 krajcár lett, a dénár pedig megszűnt. (KÁPLÁR László 1984, 92–94; BOTTLO Béla 1956, 57.)

[74] SREkL, 33. k., I. cs., 9. sz.

[75] Uo., 5. sz.

[76] Az építkezésekhez szükséges téglamennyiségnek ez csupán egy töredéke volt, ugyanis az ekkortájt épített, méreteiben hasonló szomszédos hodgyai templomnak csak a tornyára negyvenezer téglát használtak fel. (DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt 2007, 105–106.)

[77] Ázalék a száraz főzeléknek termesztett hüvelyes veteményeknek közös népies neve. Ilyen a bab, borsó és lencse, különböző fajtáival.

[78] SREkL, 33. k., I. cs., 7. sz.

[79] Uo., 40. k., I. cs., 11. sz.

újból szabályozzák. Ezek értelmében *patens*sel (az uralkodó vagy a kormány által kibocsátott törvényerejű rendelet) és olyan *libelussal* (kis méretű könyvecske) kéregethetnek ezután, amely le van fűzve, és a fűzés mindkét végén pecsét van, ellátva az illető egyház és annak kurátora nevével, valamint a *traktus* (egyházmegye) pecsétjével. A kéregetések végeztével ezeket a *libellusokat* a pap az egyház levelesládájában kellett őriznie a soron következő vizitációig,[80] amikor is el kellett számoljon a begyűlt összegekkel, és a *patens*t meg kellett semmisítenie.[81] A levéltárban a legkorábbi *libellus* 1820-ból maradt fenn, majd 1829-ből két darab, 1840-ből és 1842-ből egy-egy. Ezek alapján nyomon követhetjük a kéregetők útvonalát és az általuk begyűjtött összegeket is. A legelső könyvecske kimutatásából kiderül, hogy a kéregető 38 helységben fordult meg, és 171 német forint 18 krajcárt gyűjtött össze[82] (lásd *1. táblázat*).

1829-ben a kéregetők hozzávetőleg 65 faluba jutottak el,[83] ahonnan 146 német forint 18 krajcárt gyűjtöttek össze. Ugyanebbe a *libellusba* vannak bejegyezve az 1830-as év kéregetési összegei, amelyek nincsenek lebontva tételesen, így a telekfalvi kéregetők 43 német forintot és 13 krajcárt, míg a keresztúri küldött száz magyar forintot gyűjtött az egyháznak. Más kéregetőktől összesen begyűlt 68 magyar forint és 43 dénár[84] 1829–30-ban egy másik *libellus* is forgalomban van, ennek a feljegyzései szerint 143 helységből 210 német forintot és 23 krajcárt kéregettek össze.[85] A templom építésére tehát a négy éves kéregetések alatt összesen 610 német forint és 46 krajcár (kb. 1525 magyar forint) gyűlt össze,[86] melyhez számos esetben több véka gabona is járult.[87] A gabonát többnyire helyben eladták, vagy olyan példa is ismeretes, amikor valamelyik egyház parókiáján hagyták megőrzésre.

1838 elejére kiapadnak az egyházközség pénzforrásai, így az építkezések teljesen leállnak. Az egyházközség elöljárói levelet intéznek az esperességhez, amelyben kérik, hogy az építkezéseket *job idokre* halasszák. A vizsgálószék bizottságot állított fel, amelyet kiküldve a faluba,[88] számba vették, hogy a lakosok közül hányan szeretnék folytatni az építkezést, és hányan halasztanák (17 család folytatná, míg 14 halasztaná). Az összesítés alapján az építkezés folytatását rendelik el,[89] amely még annak az évnek a második felében újból megkezdődik. Az elhúzódó munkálatok miatt új kőművest kellett felfogadniuk. 1838-ban a félben levő torony befejezésére Csekefalvi Bú Zsigmonddal kötöttek egyezséget. Eszerint a toronypárkányok elkészítésének, vakolásának, meszelésének költsége 275 magyar forint volt, emellett minden gazda tartozott a pallérnak egy tyúkot adni, további kérés volt, hogy a torony két öllel a templom teteje fölé magasodjon.[90]

Az építkezések elkezdése után 15 évvel a munkálatok végleg elakadni látszanak. Az templomépítés mellett az utolsó öt esztendő aszálya teljesen kimerítette a csupán 32 gazdaságot számláló egyházközség tartalékait. Az építkezés körülményeinek megismerése céljából a parciális zsinat vizsgálóbizottság felállítását rendeli el, amely a muzsnai és a bögözi papok, valamint a királybíró által kirendelt világi hatóságból állt.[91] A bizottság a helyszínen egy részletes beszámolót kellett hogy készítsen az aktuális állapotokról. Nem sokkal látogatásuk után megírták jelentésüket, amelyből kiderül, hogy a 15 évvel azelőtt elkezdett templom mostanra annyira haladt, hogy a falai állnak, be van fedve, de nincs még ajtaja, mennyezete, padlózata, székei. A bizottság szerint az egyházközség saját erejéből az építkezést befejezni nem tudja.[92]

[80] Uo., 2. k., 48.

[81] Ennek ellenére az egyházközségi levéltárban kilenc *patens* maradt fenn, a legkorábbi 1799-ből, a legkésőbbi 1840-ből. Ezek formanyomtatványok, kitöltve az illető egyházközség adataival, szélükön és hátoldalukon helyenként teleírva a kéregetés helyszínét képező település elöljáróinak jóváhagyásával (Uo., 32. k., 1–9. sz.); az 1841-es évből még fennmaradt egy, a kéregetéseket engedélyező levél is, a szék közjegyzőjétől, lásd 5.1. kép. (Uo., 33. k., II. cs., 13. sz.)

[82] Uo., 42. k., V. cs.

[83] A kéregetések idejéből fennmaradt egy, a kéregetők által felkeresett falvakról készített lista, amelyből kiderül, hogy abban az évben 161 faluból kéregettek. (Uo., 32. k., 10. sz., évszám nélkül.)

[84] Uo., 42. k., I. cs.

[85] Uo., II. cs.

[86] Megemlítendő, hogy a begyűlt összegből levonódott a kéregetők kiadása, amely levonás nincs tételesen feltüntetve. A *libellusokban* helyenként a jegyző bejegyzéseinél találjuk ezeket a részösszegeket. Hogy arányaiban hozzávetőlegesen menyi pénz jutott ténylegesen az építkezésre, érzékelteti egy 1840. májusi bejegyzés, amikor is 36 magyar forint és 24 dénár összegből két telekfalvi kéregető 12 magyar forintot és nyolc dénárt kapott meg, ami az összeg felét jelenti. A kéregetők díjazására egy 1841-ben kötött megállapodás világít rá, melynek értelmében a begyűjtött összeg kétharmada lett az egyházé, egyharmada pedig a kéregetőké. (Uo., 35. k., II. cs., 16. sz.) Ha ezzel az aránnyal számolunk, hozzávetőlegesen 1000 forintot tudtak a kéregetésekből a templom építésére fordítani.

[87] Összehasonlításképpen ekkortájt egy véka búza ára 18–24 krajcár, egy véka kukoricáé 15 krajcár, egy pár csizmáé három rhénes forint, egy „mindennapi mentéé" pedig 15 rhénes forint volt.

[88] Uo., 33. k., III. cs., 4. sz. A templomot vizsgáló bizottság kiszállási díja 13 forint négy dénár volt. (Uo., 40. k., I. cs., 15. sz.)

[89] Uo., 33. k., I. cs., 20. sz.

[90] Uo., 12. sz.

[91] Uo., 18 sz.

[92] SREkL, 33. k., III. cs., 3. sz.

1840-ben újból elkezdik a kéregetéseket[93] az új torony számára, ekkor 67 faluból 103 német forint és 16 krajcár gyűlt be.[94] Ugyanebben az évben egy másik *libellus* adatainak összegzése alapján kiderül, hogy 35 faluból 93 német forintot gyűjtöttek össze. Ebbe a könyvecskébe jegyezték be az 1841-es gyűjtéseket is, amely szerint akkor 81 településen 57 német forintot és 45 krajcárt kéregettek össze.[95]

Annak illusztrálására, hogy egyes munkálatok mekkora csúszásban voltak, jó példa a torony befedésének folyamata[96], melyre 1832-ben kötnek szerződést bizonyos Alsósiménfalvi Györke Jánossal, 100 magyar forint összegről. Ellenben a munkálatok tényleges kivitelezésére csupán kilenc évre rá került sor. Ekkor a szerződést ki kellett egészíteni, megtoldva az árát 13 szekér fával.[97]

1840-ben vásárolták a *torony teteibe való uj gombot*, melyért 24 forint 40 dénárt fizettek, ugyanekkor vásárolják a torony *fedelére való festéket,*[98] mely 50 forint 50 dénárba került. Ebben az évben újabb adag téglát rendeltek 69 forint 30 dénárért, valamint meszet 29 forint 89 dénárért,[99] előkészítve az építkezéseket a következő évre. 1841-ben befejezik a torony építését *(3. ábra).* Ekkor a számadás kiadásai közt jelentős összeget, 756 magyar forint 40 dénárt találunk, amit az építkezésekre fizettek ki.[100] Ezt követően, már csak a belső munkálatok, berendezések elkészítése maradt. 1843-ben lepadolták a templomot, ekkor feltehetően használatba is vették, mivel a padolás költségeinél alkalmi székek készítése is szerepel.[101] Ugyanabban az évben rendeltek 24 szál deszkát a templombeli székek elkészítésére, 7 forint 20 dénárért (darabja 5 garas). A négy sor széket 69 forintért készítették el.[102]

1844-re már csak apróbb munkák maradtak, így a bejárat előtti ereszt és a templomot övező kőkerítést készítették, melyre Bú Zsigmondot fogadták fel, 35 német forint díjazásért,[103] amely munkálatok még a következő évben is tartottak. 1845-ben rendelték meg a templomkerítés kapuját, melyért 24 forint 26 dénárt fizettek. Ugyanabban az évben már nagyobb javításokat kellett végezni a templom tetőzetén, így 2000 újabb cserép vásárlása, 40 forint 80 dénár tűnik fel az évi számadás kiadásai között.[104] A következő évben készíttették el a két templomi ajtót Jakab Jánossal, aki egyben a padokat is megfestette. Ennek költsége 48 forint volt, a két ajtó lakatosmunkája 14 forint. Ebben az évben még lepadolják a karzat alját 86 forint 20 dénárért.[105]

A templombelső úrasztala 1848-ban kerül a helyére.[106] Ezzel elérkezett az idő a templom felszentelésére, amely még abban az esztendőben megvalósult, lezárva az egyházközség életében a mintegy 26 éves építkezéssel és nyomorúsággal teli esztendőt. Az építkezések hozzávetőlegesen 3229 magyar forint 42 dénár összegbe kerültek, ami csupán a pénzben kifizetett összegeket jelenti, de ez nem a teljes költség. A kiadásokból hozzávetőlegesen 1000 forintot tettek ki a kéregetésekből bejövő pénzek. Azt felbecsülni sem lehet, hogy mennyi gabonát, pálinkát és más terméket kellett az építkezés folyamán előteremteni, hiszen az összegek mellett szinte mindegyik szerződésben találunk erre vonatkozó adatot. (Az építkezések legjelentősebb költségeit lásd összegezve a *2. táblázat*ban.)

A templomi berendezés elengedhetetlen kelléke az orgona, amelyre 1856-ban az egyházközség Antal Mózestől 100 forint kölcsönt vett fel, és ezzel a fedezettel építtették meg a mátisfalvi Szőcs Sámuellel.[107]

Az egyházközség gondjai az építkezések végeztével nem szűntek meg. Amellett, hogy el volt eladósodva,[108] hamarosan újabb megpróbáltatások elé nézett. Úgy tűnik, hogy a helyszín megvász-

[93] Az újrakezdett kéregetések nem hoztak túl nagy hasznot. Egy a presbitériumnak tett jelentésből kisejlik, hogy a kéregetők, akik a *Maroson tul MVasarhelyel együtt a Szilágyságnak túlsó részéig* jártak, csak 10 forint 12 dénárt tudtak összegyűjteni. A városokban sem voltak sikeresek, például Besztercén csak 45 dénárt kaptak, vagy Régenben 18 dénárt. (Uo., 36. k., II. cs., 22. sz.)

[94] Uo., 42. k., III. cs.

[95] Uo., IV. cs.

[96] 1833-ban írják össze a torony befedéséhez szükséges faanyagot: szükséges nyolc szarufa, amely nyolc német öl hosszúságú, hat colos vastagok; kell egy *arbutz fa*, kilenc öl hosszúságú, vastagsága nagyobb végén 10 col, kisebbiken nyolc; kereszttalp kell két darab, három öl hosszúak, 10 col vastagok; kell még két darab két öles hosszúságú, 10 colos vastag; négy darab cserefa, két öl hosszú, 10 col vastag. A harangszék elkészítésére kell hat db cserefa talpnak, két öl hosszúak, nyolc col vastagok; kell kilenc db cserefa harang féklábnak, hosszúságuk két és fél öl, vastagságuk hét col; hat db cserefa, hosszúságuk két öl, vastagságuk hat col; harangszék kötéseknek kell 12 db, két öl hosszú, hat col vastag. Az összeírt faanyag 54 magyar forintba került. (Uo., 33. k., I. cs., 11. sz.) Erre a listára megjelenítik a torony tetőzetének vázlatrajzát is. (4.7. kép)

[97] Uo., 8. sz.

[98] A torony zsindellyel volt fedve, amelyet 1840-ben vásárolnak, 15 forint 10 dénárért, valamint a zsindelyszeget 29 forint 46 dénárért. (SREkL, 40. k., I. cs., 20. sz.)

[99] Uo., 20. sz.

[100] SREkL, 5. k., 1841-es bejegyzés.

[101] Uo., 1843-as bejegyzés.

[102] SREkL, 40. k., I. cs., 22. sz.

[103] Uo., 33. k., I. cs., 13. sz.

[104] Uo., 40. k., I. cs., 27. sz.

[105] Uo., 31. sz.

[106] Ezt Jakab János készítette, fenyőfából, átmérője 87 cm, magassága 80 cm.

[107] SREkL, 40. k., III. cs., 30. sz.

[108] A templomépítés az egyházközséget úgy leszegényítette, hogy 1853-ban levelet intéznek az esperesi hivatalhoz, hogy mentse fel őket a vizitációs látogatás étkezési költségei alól, amely egy pengő forint. (Uo., 36. k., II. cs., 4. sz.)

tása ebben az esetben sem volt túlzottan szerencsés, mivel pár évtizeddel a munkálatok végeztével ez a templom is, akárcsak elődje, repedezni kezdett. 1876 márciusában a vizitáció elrendeli a templom megmentését, amelynek értelmében *gátat* (töltést) kell emelni. A presbitérium kiadja a megyebírónak, hogy tíz napon belül meg kell vizsgálni a templom körüli területet.[109] 1876 augusztusában levelet intéznek az espereshez, hogy a vizitáció által szabott feladatok teljesítésére határidőt kapjanak, többek közt az iskolaépület befejezésére, a templom *gáttal* való megerősítésére is. Az esperesi hivatal Szent Mihály napjáig adott haladékot, kihangsúlyozva, hogy ha a munkálatok valamelyik egyházfi engedetlenségén múlnának, azt a hivatalnak jelentsék.[110] 1879-ben egy presbiteri gyűlésen, arra hivatkozva, hogy a hasadás az épületen nem fokozódott, nem szavaztak meg intézkedést.[111]

1881-ig nem történik jelentősebb előrelépés a nélkülözhetetlen javítások terén. Ekkor felkérik Ványi Kálmán udvarhelyi mérnököt, aki tételes költségvetés-tervezetet nyújt be az egyháznak, amelynek végösszege 2012 forint 47 krajcár volt.[112] A mérnök által javasolt munkálatokat nagyjából az ő költségvetésének harmadából készítettek el, 1883-ban, összesen 700 forintból, melyből százat az egyház pénztára, százat a faluközösség állt. 200 forint kölcsönt igényelnek, és az egyházközség tőkéjéből 190 forintot fordítanának erre a célra.[113] A pénzből csupán a nagyobb repedéseket tudták eltüntetni, a mélyre ható, a probléma gyökerét okozó nedvesség megszüntetését nem valósították meg, annak ellenére, hogy már az azt megelőző években is jelentős összegeket fordítottak a repedések javítására, pl. 1882-ben 380 magyar forint 61 krajcárt.[114]

Az épület az állandó javítgatások ellenére egy bő évszázaddal megépítését követően hasznavehetetlenné vált. 1969-ben még próbálkoznak egy nagyobb szerkezeti megerősítéssel, de a sorozatos csúszások miatt 1978-ban a templomtestet teljesen le kellett bontani. Ekkor megkurtították a tornyot, és új tetőzettel látták el *(4. ábra),* amelyet a mai napig használnak, benne két haranggal. A sükőiek ötödik templomát 1983-ban szentelték fel, ismét más helyszínre építve, szerényebb méretekben. Az előző, leromlott templomnak a belső berendezését nagyjából áthordták az új épületbe, mind a mai napig használva és megőrizve azt.

Egyházközségi hétköznapok

A levéltári adatok betekintést nyújtanak a sükői egyházközség történetének számos mozzanatába. A legfontosabbak egyike a paptartás, ami egyben az egyházi önállóság feltétele is volt a Farcádtól való 1674-es különváláskor. A saját pap fenntartása annak bérezésén múlott. A parciális zsinat megszabja a pap fizetségét, amelyet az 1696-ban tartott vizitáció alkalmával az eklézsia könyvébe is beírnak. Ez kimondja, hogy minden házasembernek kötelessége beszolgáltatni négy kalangya búzát, három kalangya zabot, valamint minden marhával bíró ember egy szekér fát, ha pedig igen szegény ember, akkor könyörüljön rajta a prédikátor. A hívektől kapott hozzájárulást a pap használatában levő földek jövedelmei egészítették ki. Ekkor írják össze ezeket is: Lengyelfalva felé forduló határban két föld, az egyik, amelyet *Bozliknak* neveznek, szomszédja Kovács István, alul pedig Kis Tamásné, a másiknak szomszédja Vargyas János, alul az Udvarhelyre menő ország út, a harmadik a Farcád fele forduló határban, amelyet *Felhágó földnek* neveznek, ennek szomszédja Vargyas János, alul pedig Józsa János.[115] 1773-ban újból összeírják a pap használatában levő földeket, amelyek időközben a buzgó hívek adományai révén jelentősen meggyarapodtak. Ekkor a Lengyelfalva fele menő határban, *Verőfény*[116] nevű helyben egy hat vékás föld, *Kövesföldön*[117] pedig egy négy vékás, és *Hargasföldön* egy szénatermő hely. A papi jövedelmekhez kertek is tartoztak: ugyancsak a Lengyelfalva felőli határban van egy *Jánoskert* nevezetű,[118] amely három vékás, a másik az *Akasztó* nevű helyben, amely négy vékás, *Teleksák* helyben hat vékás, *Bükk fejiben* egy kaszáló, a Vágás felőli határban egy szántóföld, *Kápolna* nevű helyen *Kerekföld*,[119] a következőt *Borzlik* határrészben találjuk, amely négy vékás, a hetedik a *Három nyíl* nevű helyen, amely két vékás, a nyolcadik pedig

[109] Uo., 3. k., 1876-os bejegyzés.

[110] Uo., 36. k., II. cs., 11. sz.

[111] Uo., 6. k., 1879 szeptember 7-i gyűlés.

[112] A torony javítására: állványzat elkészítése, 169 forint; a torony repedéseinek kijavítása, az elmállott téglák kicserélése, 426 forint 53 krajcár; a templom kijavítása, amely magába foglalja a falak összekötését, a repedések továbbterjedésének megszüntetését, 722 forint 43 krajcár; kőműves munkára: az oldalfalazat, ahol megrepedezett, ki kell bontani és újra falazni, vakolni, meszelni, 602 forint 64 krajcár. Az építési költségekhez még hozzáadódik a terület vízmentesítése, mivel a templom alapzata körül források vannak, ezeket ki kell ásni, és helyüket kővel feltölteni. Ennek költsége 686 forint 40 krajcár. (Uo., 33. k., III. cs., 8. sz.)

[113] Uo., 36. k., III. cs., 5. sz.

[114] Uo., 5. k., 1882-es bejegyzés.

[115] UREmL LEUS 1644, 146.

[116] Ehhez a területhez 1719-ben jut az egyházközség, amikor Kovács Mihály odaadományozza. (SREkL, 35. k., II. cs., 6. sz.)

[117] Ezt a területet Lajos Mihály adományozta az egyháznak 1677-ben. (Uo., 6. sz.)

[118] Az *Akasztó, Bük, Telekság, Málnás oldalában* levő területeket Lajos Zsigmond ajándékozta az egyháznak 1729-ben. (Uo., 6. sz.)

[119] Ez Lajos András 1744-es adománya során lesz egyházi birtok. (Uo., 6. sz.)

Files töke helyben, amelyik két vékás. Kaszálók vannak a Lengyelfalva felőli határban, *Alsó út* határrészen és a *Székely kertben. Málnás oldalában* volt egy erdőrész is, de azt levágták.[120]

A papi fizetést később az esperesi hivatal azzal egészítette ki, hogy az egyházközség köteles volt 10 vékányi búzát elvetni a papnak, ha ezt nem tenné, a pap fogadjon béreseket, amelyeknek a napidíját a presbitérium köteles fizetni.[121] 1786-ban a lakosok panaszlevelet írtak az esperesnek, hogy míg más faluba három-három kalangya terményt szolgáltatnak be, addig ők négyet-négyet, és emellett a papnak elvetnek évente három-négy köböl búzát, s mindezek mellé kettős papi bért akarnak szedni tőlük, amit már nem tudnak megfizetni.[122] 1848-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium elrendelte a papok és tanítók jövedelmeinek összeírását, a sükői pap jövedelme ekkor 22 német forint, valamint beszolgáltatott búza, zab, fa 90 német forint értékben.[123] Ez 280 magyar forintnyi összegnek felelt meg.

1833-ban az Udvarhelyi Református Egyházmegye minden anyaegyháza új pecsétnyomót kapott *(9. ábra,* lent jobbról), amelyet a székelyudvarhelyi Szakács József készített el, darabonként 7 német forintért.[124] A sükői egyház még 1880-ban is ezt használja.

Az egyházközség az új pap választása dolgában teljes önállóságot élvezett. Ha új papra volt szükségük, a parciális zsinathoz kellett egy kérelmet beadniuk, amely ezt esperesi körlevél formájában meghirdette. A pap választásában az eklézsia tagjai szavaztak. Ha jelöltnek két vagy több személy is jelentkezett, és azonos számú szavazatot kaptak, akkor a szavazást meg kellett ismételni. Ha ez sem hozott eredményt, akkor az esperes döntötte el a kérdést. Ha a templomnak patrónusa volt, annak jogában állt papot választani. A jelöltjüket az esperes elé terjesztették, aki elfogadta azt. Egyházi patrónus általában csak az lehetett, aki több terhet vállalt, mint a kepefizető tagok, a templom és az egyházi épületek építésében, fenntartásában kiemelkedő szerepet játszott. Ha az eklézsiának panasza merült fel a pap ellen, azt csakis a parciális zsinat bírálhatta el. A panasztételt a *Canonica Visitatio* elé kelett beterjeszteni, és csak olyan jellegűk lehetett, amely a papi szent kötelesség mulasztására vonatkozott.[125] Egy 1853-ban hozott kormányrendelet szerint azok a papok, akik nem a papi hivatallal kapcsolatos vétséget követtek el, valamint ha az adminisztráló rendelet ellen hibáztak, azok világi törvényszék előtt kellett feleljenek tetteikért.[126]

Panasztételek több sükői lelkész ellen megfogalmazódtak. Az első ilyen irat Udvarhelyi József ellen születik, aki 11 év szolgálata alatt kiváltotta a sükőiek ellenszenvét. A panaszaikat a következő pontokba szedték: a lelkész nem végzi megfelelően papi feladatait, a szomszéd falvakba jár mulatozni, kifogásolják felesége viselkedését is (már a második), elhanyagolta a rá bízott egyházi földeket, amelyeket annak idején jó állapotban kapott meg.[127]

Mivel ugyanaz a pap kölcsönt vett fel az egyházközség nevében, amelyet nem fizetett vissza, 1825-ben az espereshez írtak levelet.[128] 1829-ben újabb beadvány születik az esperesi hivatal felé, mivel a pap nem gondozta kellőképpen a földeket, 15 szekér trágyát kérvényeznek a papi birtok feljavítására, amelyet az esperes jóvá is hagy.[129] Ugyanebben az évben kérvényezték a pap áthelyezését, ahogy megfogalmazták, nemtörődöm hozzáállásával tönkreteszi az egyházközséget.[130]

1833-ban Bíró Sámuel ellen tesznek panaszt a sükőiek, mivel nem viseli rendesen gondját az egyházi épületeknek, a paplakot már majdnem lakhatatlanná tette.[131] 1836-ban őt is elhelyezik, helyette Simó Zsigmondot nevezték ki.[132]

Adott esetben nemcsak papokat panaszolt be a presbitérium, hanem egyháztagokat is. 1833-ban az egyik hívet azért panaszolják be, mivel a megyebíró rábízta a karácsonyi úrvacsorához szükséges kenyér és bor megvásárlását Udvarhelyről, de az nem tett eleget kötelességének, így az esperesi hivatal egy forint büntetésre kötelezte.[133] Az ügy ezzel nem ért véget, ugyanazon év májusában az egyháztanács tagjai levelet intéznek az espereshez, hogy az mentse fel őket tisztségükből, mivel Simó János számonkérése óta *egyfolytában őket mocskolja*.[134]

1876-ban a parciális zsinat 400 forintra emelte a papok fizetését. Amelyik falu ezt nem tudta megfizetni, azt filiává sorolták vissza. Ez a döntés érzékenyen érintette a kis sükői egyházközséget is. 1888-ban már beszolgáló lelkészt kaptak, a farcádi Bence Ferencet.[135] Ugyanabban az évben az esperesi hivatal leküldte rendeletét, amelynek értelmében egybevonták a farcádi egyházközséggel. Erre válaszolva az egyházi elöljárók tiltakozó levelet írtak, arra hivatkozva, hogy *pap hiányában egy haldoklo betegünknek vég*

[120] Uo., 6. sz.
[121] SREkL, 34. k., I. cs., 3. sz.
[122] Uo., II. cs., 2. sz.
[123] SREkL, 2. k., 1848-as bejegyzés.
[124] Uo., 1. k., 202.
[125] Uo., 2. k., 1842-es bejegyzés.
[126] Uo., 1853-as bejegyzés.
[127] SREkL, 36. k., I. cs., 2. sz (keltezés nélkül).
[128] Uo., 3. sz.
[129] Uo., 4. sz.
[130] Uo., 9. sz.
[131] Uo., 6. sz.
[132] Uo., 7. sz.
[133] Uo., 5. sz.
[134] SREkL, 36. k., II. cs., 6. sz.
[135] Uo., 7. k., 1888. áprilisi 22-én tartott presbiteri gyűlés.

ima nélkül kellene meghalnia, valamint *a két eklézsia közt viszálykodást és gyülölséget idézne elé a mi nagy mértékben tsökentené a nép vallásos buzgoságát.*[136] Az esperes viszontválasza ez ügyben már csak a részleteket tisztázta. Így az eddig fizetett papbért két részre kellett osztani, melyből az egyik az eklézsiát illette, ezt letétbe kellett helyezniük, lehetőleg papi bér pótlására, a maradékot ismét két részre kellett osztani, és fele a beszolgáló lelkészt illette, másik a tanítót.[137] Az egyházközség nem nyugodott bele a döntésbe, és végül elérte, hogy az esperes önálló papot nevezzen ki, azzal a feltétellel, hogy a sükőiek 100 forinttal növelik a papi fizetést,[138] megőrizve ezáltal egyházi önállóságukat.

Egyház és iskola

Sükőben az egyházi iskolamester első említését az 1773-ban keletkezett egyházi javak összeírásában találjuk: *a mesteri lakhellyen vagyon egy [...] ház és egy kus istálo egy fedél alat.*[139] 1781-ből ismerjük egyik tanítójának nevét, mégpedig II. Józsefnek a hűségesküt letevők között találjuk *Andreas Gellert de Bagy*-ot, a sükői református eklézsia tanítóját.[140] A falu önálló iskolai épülettel nem mindig rendelkezett. Ilyenkor az iskolai tevékenység a tanító házában zajlott. Az iskolai épület a paplak mellett volt, erről az első említés 1833-ból való. Ekkor a papi és a tanítói állást egyazon személy töltötte be,[141] amint az Bíró Sámuel pap kérelméből kiderül.[142] Ugyanebből a forrásból értesülünk, hogy abban az évben 22 iskolába járó gyerek volt a faluban. A lelkész kérelmének köszönhetően 1836-ban az esperes Farcádi Jakab Jánost nevezi ki tanítónak.

1848-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium elrendeli a papok és tanítók jövedelmeinek összeírását. A tanító jövedelme ekkor 20 német forint volt. Az iskolának nem volt külön épülete, a tanító lakásán zajlanak a tanórák. A faluban nyolc fiú és négy lány járt iskolába.[143] A tanító bérezésének egy részét a rendelkezésére bocsátott szántók és kaszálók biztosították, másik részét a gyerekek szülei által beszolgáltatott zab, búza és fa teszi ki, valamint némi készpénz. 1862-ben meghirdetik a sükői iskolamesteri állást, feltüntetve a vele járó jövedelmeket is, amelyek 50 kalangya búza, 40 kalangya zab, 20 szekér fa, 40 magyar forint készpénz, széna és gyümölcsös kert.[144] A sükői tanítói állás nem volt túl vonzó, így a faluba új tanító volt 1863-ban, 1867-ben, 1871-ben és 1873-ban is.

1880-ban a tanító pénzbeli juttatása 250 forint, amely államsegély címen jelentett jelentős javulást. A tanító számára biztosított földekről és jövedelméről némiképp eligazítást adhat az 1887-ben számbavett, az őt megillető földek listája, ekkor 12 kisebb-nagyobb szántó és kaszáló tartozott az iskolamesteri álláshoz, melyek összes jövedelme 157 forint volt.[145]

Egy egytermes, alacsony épület képe tárul elénk, az 1850-ben Simó Zsigmond lelkész által az esperesi hivatalhoz írt panaszlevélből, melyben a tanítót panaszolja be, aki nem rakja rendbe az iskola betört ablakait.[146]

1853-ban új tanítói lakást és iskolaépületet terveznek.[147] A *classis*t a pap csűrkertjénél jelölték ki. A házat és a tantermet három-három ölnyi távolságra veszi közre egy kis kamara és a pitvar. A tervezetet az esperesi hivatal elé terjesztik, amely azt jóváhagyja, azzal a feltétellel, hogy a munkálatokat az iskola elkezdéséig fejezzék be.[148] Ezt csupán a következő évben sikerül megvalósítani, ekkor 262 magyar forintot és 58 krajcárt költenek az épületekre.[149]

1875. június 9-én új, kőből épített iskolaépület munkálataiba kezdtek.[150] Költségeinek egy részét az 1874-ben kapott 100 forintos állami támogatásból fedezték. Az egyházi gyűlés számos rendeletet hozott a munkálatok zökkenőmentes kivitelezésére. Az építésért a megyebíró felelt. A kivitelezés közmunkával valósult meg, amelyből mindenkinek ki kellett vennie a részét, akit a megyebíró kijelölt. Meg nem jelenés esetén az illetőt 50 krajcárral büntették.

Az építőanyagot, a homokot és a követ is közmunkával hordták össze. A fedéshez szükséges zsindelyt Zetelakáról vásárolták. Az építkezéseket úgy tervezték, hogy az iskola kezdéséig befejezik, de ez nem valósult meg, amint az kiderül az október 3-án tartott presbiteri gyűlés jegyzőkönyvéből. Elrendelik, hogy a megyebíró keressen egy termet, ahol elkezdődhet

[136] Uo., 1888. májusi 13-án tartott presbiteri gyűlés.
[137] Uo., 1889. január 31-én tartott gyűlés.
[138] Uo., 1890. március 23-án tartott gyűlés.
[139] SREkL, 34. k., II. cs., 2. sz.
[140] KOLUMBÁN Zsuzsanna 2008, 20.
[141] 1828-ban az eklézsia kérelmet intéz az esperesi hivatalhoz mivel a jelenlegi tanító bérezése igen alacsony, mert a nyugdíjazott Dáné Zsigmond a tanítónak járó földek felét használja, s ha a mostani tanítónak az egyházi földekből nem juttatnak, akkor az ott fogja hagyni a falut (SREkL, 36. k., III. cs., 1. sz). Az alacsony jövedelem végül is az iskolamester távozását idézte elő.
[142] Uo., I. cs., 8. sz.
[143] SREkL, 2. k., 1848-as bejegyzés.
[144] Uo., 1862-es bejegyzés.
[145] SREkL, 34. k., I. cs., 14. sz.
[146] Uo., 36 k., II. cs., 5. sz.
[147] A munkálatok felügyeletével és irányításával Jakab János tanítót bízták meg, a mesteremberekneknek napjára egy rhénes forintot és négy porció pálinkát szabtak meg. (Uo., 38. k., 19.)
[148] Uo., 41 k., I. cs., 3. sz.
[149] Uo., 5. k., 1854-es bejegyzés.
[150] Az építés költsége 113 forint 65 krajcár volt (Uo., 40. k., III. cs., 2. sz.)

az oktatás, mivel a tanító nem hajlandó saját lakásán tanítani[151]. Az új épület még 1876-ban sem készült el. Ekkor levelet intéznek az espereshez, hogy a vizitáció által szabott feladatok teljesítésére haladékot kapjanak, többek közt az iskolaépület befejezéséhez is. Az esperesi hivatal Szent Mihály napjáig adott haladékot, kihangsúlyozva, hogyha a munkálatok valamelyik egyházfi engedetlenségén múlna, azt jelentsék.[152] Ugyanazon év szeptemberében az iskolaépítésben még mindig nem haladtak előbbre. Az iratokból kiderül, hogy ha az iskolakezdés lemaradást szenved, akkor az esperesi hivatal a presbitériumot fogja felelősségre vonni.[153]

Az 1800-as évek elején az egyházi iskolában olvasást, vallást, szent históriát, földrajzot, hazai történelmet, természeti tudományt, erkölcsi tudományt, aritmetikát, írást és éneklést tanítottak.[154] Az iskolai tevékenységet számos világi és egyházi rendelettel szabályozták.[155] Inspektorok felügyelték a zavartalan mindennapi munkamenetet. Ezekre az iskolai szabályozásokra szép számmal bukkantunk az egyházi levéltárban A Királyi Fő Igazgatótanács 1807-ben kiadott határozatában azoknak az apáknak a kényszerítését rendeli el, akik nem akarják iskolába adni és *a jó erkölcsökben és értelemben nevelni* gyerekeiket.[156] Azokon a helyeken, ahol a szülők tömegesen nem adták iskolába gyerekeiket, ott a hét évet betöltöttek kötelesek voltak hetente kétszer iskolába járni, a 10-11 év közöttieket pedig vasárnap kellett tanítani. A lányok 12 éves korukig voltak tankötelesek.[157] (Az 1832–1853 közötti iskolai gyereklétszámot lásd a *3. táblázat*ban.[158])

1843-ban egy rendelet a járási *dullót* (szolgabíró) nevezi ki az egyházi iskolák külső ellenőrének, akinek kötelessége az iskolák épületének megvizsgálása, hogy legyenek jó ajtóval, ablakkal, fekete táblával, tüzelővel ellátva. Az ő tiszte volt kötelezni a szülőket a 7–14 éves kor közötti gyerekeik iskolába járatására, valamint a fizetendő tandíjak beszedésének ellenőrzésére. A presbitérium kötelessége volt számbavenni a tankötelesek névsorát és a világi hatalom kezébe adni. A tanító minden héten listát kellett leadjon az iskolából hiányzókról a szolgabírónak. Az egyházi felsőbbség az iskolákat kerületekbe sorolta,[159] amelyekre egy inspektor és egy adjunktus felügyelt, ezek kötelessége volt a hozzájuk tartozó iskolák gyakori látogatása, a tankötelesek ellenőrzése. A tanítónak pedig kötelessége volt a papnak mint a legközelebbi inspektornak, akárcsak a többi világi és egyházi hatóságnak *a tanitás tárgyában illö fügéssel és engedelmességgel viseltetni*. Köteles továbbá számba venni minden tanulót és névtáblába jegyezni, és ezt a hatóságoknak átadni. Ezek kellett hogy tartalmazzák a tanulók neveit, az életkorukat, a tanulási idejüket, a tankötelesek számát, a hiányzók névsorát.[160]

1869-től kezdve kötelezik iskolai jegyzőkönyvek készítését, amelyek kellett hogy tartalmazzák a tankötelesek és azok szülei nevét. Havonta egyszer a megyebíró, a pap és egy presbiter köteles volt véletlenszerű látogatásokat tenni az iskolába, és a rendellenességeket, kihágásokat az iskolai jegyzőkönyvbe beírni[161]. A látogatások alkalmával ugyanakkor meg kellett vizsgálniuk a belső berendezés, valamint a tanszerek állapotát. Az iskolai jegyzőkönyvet a parókián kellett tartani.[162]

1863-ban a sükői iskola felügyelőjének a farcádi papot, László Ignácot rendelték ki. Ez a felügyelő köteles volt jelen lenni minden vizsgálaton, jelentenie kellett, ha bármilyen kihágást vagy hiányosságot észlelt. Erről való rendelet szabályozta az iskolai fegyelmet is. Miszerint a tanítók a gyerekek vétsége esetén inkább erkölcsi, mintsem testi büntetéseket szabjanak ki, valamint kötelező az okos, szelíd, emberséges bánásmód.[163]

1876-ban összeírják a sükői iskola tulajdonában levő taneszközöket és tankönyveket. Az összeírás feltünteti a könyvek teljes címét és szerzőjét, külön csoportba sorolja az ismétlők tankönyveit.[164] Ugyanekkor taglalja az iskolai tanrendet. A gyerekek a következők szerint voltak osztályokba osztva: az elsősök azok, akik még falitábláról olvasgatnak; másodikosok, kiknek már némi gyakorlatuk van az olvasókönyv folyékony olvasásában; harmadik osztályosok, kik már értelmesen olvasnak; negyedikesek már kezdik az anyanyelvet nyelvtanilag is megismerni. Az összeírás felsorolja osztályonként a tantárgyakat. Az ismétlők egy osztályban vannak, ezeknek tanítási ideje szerda és szombat délután.[165]

[151] Uo., 3. k., 1875. október 3-án tartott gyűlés.
[152] Uo., 36. k., II. cs., 11. sz.
[153] Uo., 12. sz.
[154] SREkL, 1. k., 183.
[155] Az első világi jellegű szabályozási kísérlet 1784-ből származik. A *Ratio Educationis*, a *Norma Regia* kidolgozásában a követendő legfőbb szempont a monarchia számára a „hasznos állampolgár" kinevelése volt. (Az udvarhelyszéki egyházi iskolák szabályozásáról bővebben lásd TÓTH Levente 2004, 88–100.)
[156] SREkL, 1. k., 119.
[157] Uo., 173–174.
[158] Az összeírás az 1832–1887 közötti számadási jegyzőkönyv adatai alapján készült, 1853 után már nem tüntetik fel a gyerekek számát.
[159] A sükői iskola a hodgyai, bikafalvi és farcádi iskolákkal volt egy kerületben.
[160] Uo., 2. k., 1843-as bejegyzés.
[161] Az egyházközségi levéltárban 1878-ban kezdett jegyzőkönyvet találtunk, amely két év történéseit tartalmazza.
[162] Uo., 3. k., 1869-es bejegyzés.
[163] Uo., 2. k., 1863-as bejegyzés.
[164] Uo., 41. k., I. cs., 4. sz.
[165] Uo., 5. sz.

1878-ban az összeírt tankötelesek száma 52 gyerekre gyarapodott, amelyek közül felmentettek kilencet szegénység miatt, egyet a családi környezete miatt, egy cigányt, illetve más iskolákban tanul kilenc, rokonok tartanak más faluban hármat[166].

1869-ben még sikerül megóvni a felekezeti iskolát, amely a kormány által rendelt tanfelügyelőtől nem függött, azoktól semmi rendeletet elfogadni nem volt köteles.[167] Ebben az időben a pénzhiány és a rossz körülmények miatt több egyházi iskola került állami felügyelet alá és állami finanszírozásba.

Erre a sorsra jutott 1879-ben a sükői egyházi iskola is. Amikor a tanító felmondását követően a presbiteri gyűlés úgy döntött, hogy az egyházi iskolát tovább fenntartani nem tudják az egyházközség tagjainak gyenge anyagi ereje miatt, az iskolát állami felügyeletre bocsátották Ennek bekövetkeztéig a lelkész tanítja a gyerekeket. Az átadást illetően a presbitérium egy bérleti szerződés mellett döntött, melynek értelmében hat évre átadná az iskolát állami felügyeletre, hat év után pedig, ha szándékában áll, egyházi irányítás alá veheti vissza.[168] A helyzet a bérleti szerződés lejártával nem változott. Az iskola véglegesen községi iskolává alakult át.[169] Ennek értelmében a község évi 100 korona hozzájárulásával, az állam pedig 900 korona finanszírozással saját felügyelete alá vonta.[170] Erről az átadásról a levéltárban nem maradt fenn forrás, amint Lőrinci József lelkésznek 1899-ben az esperesi hivatalhoz intézett leveléből is kiderül, amikor kéri az iskola átadásának körülményeit tisztázó iratokat. Az esperesi hivatalban sem maradt fenn szerződés az egyezségről. A község lakói azt állítják, hogy ők csak a tanító bérét kell hogy fizessék, az épület javítását és a tanító beköltöztetését az egyháznak kell állania.[171]

Utolsó epizódként, 1920-ban sikerül ugyan az egyházi iskola visszaállítása, azonban egy évi működés után a román kormány megszünteti.

Határsértések, pereskedések

A több falu közös használatában lévő *commune terrenum*ok határai bizonytalanok voltak, ami állandó viták, pereskedések tárgyát képezte.[172] Ezeknek a határoknak a jelölésére halmokat raktak, amelyeket gyepüknek is neveztek. Ezeknek a szétdúlása, áthágása egy-egy faluközösség részéről számos pereskedés tárgya. Hasonló ügyben zajlik perlekedés Sükő és Vágás között 1590-ben, amikor is a vágási falubíró beperli a sükői falubíró András Lajost, mivel a sükőiek áthajtották marháikat. A perben számos tanú vallomását veszik fel, melyből kiderül, hogy a marhákat azután engedték át, miután a vágásiak lerontották a határhalmokat. A széki bíró egy korábbi egyezségre hivatkozott, amely kimondta, hogy amelyik fél határsértést követ el, ha bíró a sértő, köteles két forintot fizetni, ha közember, akkor egy forintot. Így a végzés András Lajost két forintra bírságolta.[173]

A nemesség megerősödésével az előkelők próbálták hatáskörükbe vonni ezeket a közös földeket. Hasonlóképpen cselekedik a sükői nemes Orbán János is, aki két faluval, Vágással és Dobóval szemben lépett fel akkor, amikor a sükői határban levő erdejét a fa vágásától és hordásától eltiltotta. Hasonló példák szép számmal akadnak a környékről: pl. a bethlenfalvi erdőt Komáromi István tiltotta el a vágástól és hordástól, magának sajátítva ki azt. Ugyanezt tette Kornis Ferenc is Rava ellenében, amikor eltiltotta tőlük az erdőt és más külső birtokait. Ilyen tilalmakat az egymással rivalizáló és kiemelkedni szándékozó nemesek gyakran tettek egymás ellen is, általában a falu közös földjét tiltva el egymástól.[174]

A határhalmok emelésének módjáról betekintést enged az az 1832-ben keletkezett irat, amely a sükői egyház fiatal erdejénél készült, a Kobátfalva felé forduló határban, *Hollófészek* nevű hely végében, amelyet *Temetésnek* hívnak. Ennek keleti szomszédjai, farcádi Lajos János és Lajos Gergely elkezdték kivágni az erdőt. Emiatt az egyház a Vizitáló Széknek nyújtja be panaszát, amely vizsgálatot rendelt el. Az egyházi hatóság bikafalvi Máté Györgyöt bízta meg az ügy tisztásával. A helyszínre érve, szomszédok beleegyezésével határhalom emelésére került sor: *az első halmot hánytuk az Eklesia erdejének Külsö Szegihez az Hollofészök tetejéről le ereszkedő utt, vagj ösveny melle, egj le vágott bükfa tsutajához közel. A másadikat hánytuk ugjan béfele menőleg észak felé harminc négy ölnyire. A negyedik halmot azon harmadik halomtol fogva Nap haladot felé menve az Kiss Mihály és Kiss Ferenc maradványi erdős helljek mellett az Eklésia erdeje beső bütüje mellett a negyedik halomig 30 öl, attol a halomtol fogva a keresztes vadalma fáig 6 öl. Onnan meg indulva az Eklesia erdejének a Temetés felöll valo bütjin ki a Temetés tetejin lévő jol látható nagj borozdának az Nap kelet felöl valo véginél el kezdve ki Nap kelet felé azon uton vagy ösvényen melj az Eclesia erdeje melett ki jö Hollofészök teteje felé a legelsö halomra melj tészen kétháromölet.*[175]

[166] SREkL, 3. k., 1878-as bejegyzés.
[167] Uo., 1869-es bejegyzés.
[168] SREkL, 6. k., 1879-es bejegyzés.
[169] Az tanegység községi iskolává való átalakításával 1880-ban jelentősen javul a tanítói bérezés. (SREkL, 41. k., I. cs., 6. sz.)
[170] Uo., II. cs., 1. sz.
[171] SREkL, 36. k., II. cs., 21. sz.
[172] IMREH István 1979, 80.
[173] SzOkl Ús, I, 164–166.
[174] BALOGH Judit 2005, 109.
[175] SREkL, 34. k., I. cs., 5. sz.

Ehhez hasonló a következő birtokmegjelölés is. A sükői egyháznak Szentmihály felé forduló határában van a *Szálás oldala* nevű helyen egy erdeje, melynek szomszédai északról Bencédi János, délről Sükei Lajos. Határa vitát képez a farcádi Kovács Elek és más farcádiak tulajdonával. Az 1835-ben elrendelt összeírás kapcsán az ügy tisztázására Pálffy Elek királybírót kérik fel, aki a helyszínre rendeli az érintett szomszédokat. Hét farcádi, nyolc sükői lakos és a sükői megyebíró Kovács József mentek ki a helyszínre. Kimérték a sükői egyház tulajdonában levő erdőrészt, amelynek hossza észak felől 104 öl, déli széle 80 öl nyugat felé, keleti vége 32 öl, közepe 24 öl. Ezt követően a terület négy sarkára halmot emeltek: *az első vagyis Napkelet felöll valo széllesebb és jobb erdőt nevelő résziből mi mértünk az észak felöl valo oldalán 58 ölet, ahova hánytunk egj halmot, a dél fellöl valo oldalán 40 ölet, oda hánytunk egy második halmot, a harmadikot pedig hánytuk a két szélin levő halmok aránt az erdö közepibe és az elébbi egyezés szerént jutott a farcádi jusosoknak az hátulso vagyis Napnyugot felöl valo része maradt a Sükei Eclésiának a másik nyil erdejinek a végibe.*[176]

A határokat, amint az a leírásokból kiderül, többféle módon jelölték, a halomhányásokon kívül méták, fákra vésett keresztek, különféle jegyzések voltak hivatottak mutatni.

Ezeknek a határhalmoknak a tiszteletben nem tartásából eredően számos pereskedés és atrocitás származott. Ékes bizonyíték rá Sükő és Malomfalva határvitái, melynek kezdeteit egy 1765-ben, a malomfalviak által a főkirálybíróhoz fogalmazott levélből ismerhetjük meg.[177] A levél egy 1613-as egyezményre hivatkozik, mely szerint akkor a *két falunak Malomfalvának és Sükönek, két Száz Magyar forint vinculum alatt vólt meg egyezések, az egyben follyo határok limessei iránt.* Az elosztásban a malomfalviak szerint *azon 1613 esztendöbeli Határozás a két falutól Malomfalvától és Sükötöl controversiaban*[178] *jövén, melly controversia iránt a két falu egy mással meg sem egyezkedvén.*[179]

A pereskedések sorát a fennmaradt iratok alapján a sükőiek panaszlevele kezdi, 1757-ben, amikor a királybírótól kérik, hogy orvosolja sérelmüket, melyet a malomfalviak okoztak, megsértve az *Ölves* nevű határt.[180] Az ügy kivizsgálására ugyanabban az évben, Márton Ferenc sükői megyebíró ideje alatt esküdtek érkeztek a faluba, akik tanúvallomásokat vettek fel. A tanúvallomások tárgya az *Ölves* nevű hely (Sükői kertnek is nevezik), mely tisztás és erdős terület a Malomfalva fele forduló határban, szomszédságában a *Gertyános* nevű hely van, belső szélén pedig szomszédos a szentmihályi szállás *Kopasz* nevű helye alsó részével, melyet út határol, innen a malomfalvi *Jankok Bükke* fele fordul, onnan pedig a patak fele, a *Gyertyánoson* túl, *Musdalos* nevű helynek *Bércire*, a *Szálas* véginél. A fent leírt terület határának tárgyában, amelyet Malomfalvával perelnek, 48 tanút hallgatnak ki: két bencédit, 20 szentmihályit, öt csehétfalvit, egy tarcsafalvit, három lengyelfalvit, négy vágásit, két dobóit, 11 farcádit. Hat pontban raknak fel nekik kérdéseket. A vallomások egyöntetűen bizonyítják, hogy a leírt határrész mindig a sükőiek birtokában volt, Lajos István és Kovács János adták több mint ötven évvel azelőtt Ugron Tamásnak használatra, halála után visszakerült a sükőiek tulajdonába. A terület szélénél találkozik a sükői, a lengyelfalvi és a malomfalvi határ, ennek helyét határhalom jelezte.[181]

A határsértések sorában 1762 áprilisában tettlegességre is sor került, amint az a sükői megyebíró Gergely Lajos panaszleveléből kiderül, melyet az udvarhelyi bíróságnak címezett. Ekkor 43 malomfalvi személy, akiket név szerint megnevez, *Notarius Parlaga* nevű helyben, Lengyelfalva felől Malomfalva fele menet levő *Cziheres* erdőnél fejszékkel, puskákkal a sükői lakosokra támadtak, és a területet a *maguk határoknak szabadították.*[182]

[176] Uo., 6. sz.

[177] Ekkor részletesen leírják a két falu határát: *Süköböl SzMihály fele menő régi ut mellett alatt a Malomfalvi határ felöll, melly utnak SzMihály felöl való szelin a néhai Sükei Mihály Kováts leányának néhai Kováts Annanak kü vala felesege néhai Malomfalvi Szekely János nemes szemellyk, akkor birodalmukba levö irtásánál, azon irtásnak széllyen által az utnak más felére, és egy kitsinnég elö jövén, és alá térvén egy cerefán, akkor mutattak vólt ott meg egy keresztet, onnan alább menvén a melly helyet ölvenek hivnak, más fán melly gyertyánfa keresztet mutatván harmadikszoris azon képpen és mikor a harmadik keresztöl alá jöttek vólna a néhai Sükei Kis János Szabad Személly tanorok kerti mellé jutván nevezték vólt ottis ha vólna egy Bükfán kereszt, de le vágták hanem az hellye meg tetszett, onnan elébb menvén azon Kis János szánto földinek a borozdáján és Süköböl a mely ut Malomfalvára bé mégyen egy löjtön, azon által az utnak más felin a szanto földek borozdája iránt a Patak fölött mutattak vólt egy Gyertyánfán keresztet, onnan bé menvén az erös patakba más felén napkelet felé a Musdalosra, melly hellyet annak hivnak és ottan a mely szántó földei vóltanak ezen Sükei Jánosnak és Kis Péternek, azok a szénaföldek a Malomfalva felöll való végin mutattak határt, de melly fánn a kereszt vólt onnan elveszett és e szerént mutogatván és járván meg a fellyebb meg irt határ hellyeket onnan Musdalosnal által menvén a két falu a meg irt néhai Kis János fellyebb nevezett kertire, melly vagyon Büdes to nevü hellyen [...] a Malomfalviak jollehet azon Kis János kertin belöl kivántak vólna, hogy hánjanak határ halmot, de a falu Sükö akkoris, hogy nem Malomfalva, hanem Sükö kivánhatná, inkább azt hogy bellyebb menne a határ.* (SREkL, 37. k., I. cs., 8. sz.)

[178] Határvonal feletti egyenetlenség.

[179] Uo., 8. sz.

[180] Uo., 2. sz.

[181] Uo., 1. sz.

[182] Uo., 3. sz.

A panaszlevelet követően Lajos Gergely sükői bíróval és más sükői lakosokkal együtt a megbízottak kiszálltak a *Musdalos* nevű helyre. A kihallgatások során összesen 62 tanú vallomását vették fel, ezek közül 35 lengyelfalvi, 19 farcádi, két vágási, két bikafalvi, három szombatfalvi és egy dobói. A tanúktól bizonyságot szerettek volna nyerni a támadás körülményeiről és arról, hogy melyik falu birtokához tartozott a fent leírt terület. A meghallgatott tanúk egybehangzó vallomása alapján a malomfalviak fegyveresen határt sértettek, mivel az említett területet mindig a sükőiek birtokolták.[183]

1762. május 6-án Bartalis Zsigmond lengyelfalvi falubíró, valamint Péter János és Bálint András kimentek a sükői és malomfalvi elöljárókkal és a *régius*okkal együtt a *Notárius parlaga* nevű helyre, ahol a helyszínen próbálták megoldani a kialakult feszültséget, nem sok sikerrel.[184] 1762-ben Lajos Gergely, a sükői megyebíró, és Vargyas János, valamint Nagy Mihály kimentek a *Büdöstó alja* nevű helyre, ahol egy lejtő aljában van egy ösvény, amely Malomfalva fele visz. A kiszállás folyamán azt vizsgálták, hogy kinyúlt-e idáig a Sükői határ. A kérdésben három tanút hallgattak ki, két udvarhelyit és egy farkaslakit, akik egybehangzóan alátámasztották, hogy ezt a területet mindig a sükőiek birtokolták.[185] Ugyanebben az évben júniusban határozatot bocsátott ki Kadicsfalvi Török Pál alkirálybíró a sükőiek és malomfalviak Ölves nevű határának perében.[186] Ezt egy *testimoniális* (tanúsítványi, bizonyítványi) levél is hivatott ismertetni a határrészek megosztásáról, amelyet *executorok* (végrehajtók) segítségével akartak betartatni. Az okiratot 1764-ben újabb szövegrésszel egészítették ki, amikor a vizsgálóbiztosok a szentmihályi Bálint Tamás, valamint a malomfalvi Varga János bíróhoz szálltak ki a sükőiek kérésére, felolvasva Molnár Mihály megyebíró házában más tanúk előtt is a végzést.[187] A bírósági végzések sem hoztak végleges megoldást, a határsértések ennek ellenére is mindennaposak voltak. Ez derül ki a sükőiek báró Vargyasi Daniel Istvánhoz, Udvarhelyszék főadministrátorához írott leveléből is, melyben bepanaszolják a malomfalviakat, akik háborgatják a határokat, annak ellenére, hogy a királybírói rendeletek értelmében a határhalmokat felállították. A malomfalviak a sükőiek gabonáját, kaszálóit, örökös *tilalmasaikat* és a lakosokat is fenyegetik, elhajtották a sükőiek marháit, és kővel hajigálták meg a szolgalegényeket.[188] Az 1762-es bírósági végzést követően a malomfalviak fellebbeztek, amelynek következményeként 1763-ban újabb ítélet született, de ezt is figyelmen kívül hagyták. 1766-ban a métákat újracsinálták, mígnem 1772-ben *Notarius pallagában* elfoglaltak hosszában 500, szélességében 170 ölnyit, a fákat amelyek közt gyümölcsfák is voltak, levágták. Az okozott kár értéke hozzávetőlegesen 50 forint volt. A sükőiek kérik a bíróságtól az igazságtételt.[189] A sükőiek egy *testimonialis* levele 1772 júniusából leírja, hogy miként fenyegették meg őket egyszer a malomfalviak, amikor a halomhatárnál találkoztak.[190]

1772. június 10-én biztosokat küldtek ki, akik kiszálltak *Mosdalos* vagy *Notarius pallaga* nevű helyre, azon malomfalvi határhoz, amelyet 1766-ban kiigazítottak volt. Kihallgattak 13 lengyelfalvi tanút, akiket az elfoglalt terület méretéről és az okozott kárról kérdeztek. A tanúk vallomásai megerősítették a sükőiek állításait.[191] Ugyanaznap újabb három lengyelfalvi tanút hallgatnak ki arról, amikor 1772 májusában a királybíróval próbálták a két falu lakosai kimérni a határhalmokat, de nem sikerült egyezségre jutni.[192]

Kiemelkedő jelentőséggel bír a következő irat, amely egyfajta számvetést készít a perlekedésről. Ez tartalmazza a *regiusok* (megbízott nemesek) kiszállásának költségeit, amely 4 és 6 forint között változott, a *comissariusok* (akik közt megkülönböztetnek halmozó *comisariussok*at – biztosokat is) fizetségét, amely 12 és 20 forint között változott, valamint ezeknek az étkeztetési költségeit. Az ügyben ötször fellebbeztek, 1772-ben kiszállt az udvarhelyi táblabíróság is, ennek költsége 24 forint volt. Egy per fellebbezési *(transmissios)* levelének a kiváltása 12 forintba került. Az összköltség 240 forint 48 dénár, *ezeken kivul sok rendbeli fáradtságunkot, nyughatatlanságunkot dolgunk mulását az melly elé számlálhatatlan nem is mindnek elé szamlalni mivel ilyen sokra [...] el halgatunk*[193],végzi a számvetést az összeíró.

A sükőiek nemcsak malomfalvi határuk mentén voltak *egyenetlenségben*, hanem konfliktusba keverednek más falvakkal is.[194] Farcáddal közös határuk

[183] Uo., 5. sz.
[184] Uo., 6. sz.
[185] Uo., 7. sz.
[186] Uo., 4. sz.
[187] SREkL, 35. k., II. cs., 2–3. sz.
[188] Uo., 37. k., I. cs., 9. sz.
[189] Uo., 10. sz. (Az irattári anyagban található még egy hasonló tartalmú, de nem ugyanolyan oklevél, ugyanazzal a keltezéssel: SREkL, 35. k., II. cs., 5. sz.)
[190] SREkL, 35. k., II. cs., 7. sz.
[191] Uo., 37. k., I. cs., 11. sz.
[192] Uo., 12. sz.
[193] SREkL, 37. k., I. cs., 13. sz.
[194] Ismeretes egy határozat másolata a sükőiek és a szentmihályiak gyepű *diferenciajában*, amely kimondja, hogy *a dificultásba valo helljet meg nem nyernék, a Süköieket arra nem kötelezhetik, hogy azon helljen mint határok szélin tartsanak gyepüt, mert kereset alatt levö joszágnak el foglalása nem különben hanem a Törvénynek Decisioja után rendes executio után lehet.* (Uo., III. cs., 3. sz.)

1770-ben Nagy Mihály sükői falubíró ideje alatt kerül vita tárgyává: *Sükőnek Lengyelfalfa fele fordulo Határában Rokotsás* (Rakottyás) *nevezetü hellyen az Agilis Sükei Kováts Sámuel szánto földjének also borozdája a mely borozda háton a Sükei lakosok Vetés Széli kertje le vágatott éppen a le vágatott Vetés Széli kertnek, Sükö felöl valo részire melljnek vicinussa belöl a Sükei udvarhely felé járó országos úta, kivül a Sükei Kovács Sigmond nemes szemelly szánto földe, mellj helljet mostan controversiaban hoztak az farcadi Lakosok maguk határoknak.* A sükői, a farcádi és a lengyelfalvi határ a *Borzlik* nevű helyen találkozik, amit határhalom is jelez. Innen megy a sükői határ egyenesen a *Határ út* nevű helyen keresztül és tovább az udvarhelyi út felé, innen az út túloldalán sükői Kis Ferencné földjén, ahol Kis Mihály majorháza volt, innen le egy forrásig, végében a Farcád felőli oldalán *Kurta Telek* patakán, innen a *Kereszt útra*, amely kivisz a *Borzik* aljáig. A vágási határ szélétől elkezdve a *Mocsár patakig* jön be, ott találkozik a farcádi és a sükői határ.

A keletkezett vita felderítésére *regiusok* szálltak ki a helyszínre, akik öt témában tettek fel kérdéseket. Ezek arra voltak hivatottak, hogy megtudják belőlük, kinek a határa az említett földterület. A kihallgatott 35 tanú, melyek közül egy malomfalvi, két szombatfalvi, három vágási, négy kobátfalvi, 12 lengyelfalvi, egy farcádi, egy dobói, hét kadácsi, egy tarcsafalvi, egy farkaslaki és két hodgyai, egyöntetűen bizonyították, hogy a farcádiak 212 és 22 *karó kertet* vontak saját határukhoz a fent említett *Rakotytyás* nevű helyben.[195]

1770. július 11-én Nagy Mihály sükői falubíró, Nagy Mihály, Bonda Mihály sükői lakosok elmentek László György farcádi megyebíróhoz báró Daniel István főadminisztrátorának idézőlevelével *(citacio)* a *Rakottyás* nevű hely ügyében, *hogy senki maga magának bírája ne légyen.*[196] 1770 júliusában újabb levelet írnak a világi elöljáróknak, melyre július 15-én válasz érkezik. Utóbbiban ismételten kiemelik, hogy a *farcádiak hatalmaskodások szünjék meg, hanem ha mi jussok a […] helyhez vagyon törvenyesen keressek.*[197]

1771. április 18-án bírósági határozat születik, mely szerint a tanúk meghallgatása nem volt egyértelmű bizonyíték a vitás terület tulajdonjogának tisztázására, így a következő döntést hozták: *a kurta telek patakánál alj kötinyné patakánál ott ahol a régi farcádi és Sükei gyepük egybe ütköznek és ahol az erdö felöll bé follyo patak a nagy kertbe a melly halom hányatott onnan indulván által a tanorokon és patakon ki észak felé az oldalon egyenesen azon halomra mely árokra a burkos vackorfa fellyel levö forráson fellyel két öllel ugyan […] jöjjön a határ széllye mivelpedig ezen fellyel vagyon a controversalt helly […] melyről semmi olyas solidum documentumok nincsen […] ezért ad analogiam eiusdem composionis itéltetett, hogy a fennebb irt, bennebb való forráson fellyel levö métánál higgyék a határ széllyet és osszák […] egyenesen két felé, ki menvén azon métákon, mellyet Sükö és Lengyelfalva nem régibe a borz lik allya alá*[198] *[…] hogy mind a farcádi lakosok a Sükei határban mind a Sükeiek a farcádi határban lévö földeiket szabadoson birhassák.*[199]

A végzés ellen a sükőiek fellebbeznek,[200] így még 1790-ben sincs véglegesen lezárva az ügy, amint az a sükőiek egy a szék bíróságához intézett leveléből is kiderül, amelyben kérik a határozat kiigazítását.[201] 1796-ban folytatódik tovább a pereskedés, ekkor újból beidézik a farcádiakat a bíróságra.[202]

A határsértések egy másik formája az, amikor egyik falu a másik birtokára tereli át a jószágát, ezek az esetek többnyire véletlenszerűek, ellenben a tettenértektől a föld tulajdonjogát bíró falu rendszerint elhajtotta a jószágot, arra kötelezve a vétkest, hogy bírságot fizessen a zálogban tartott jószágaiért cserébe. Hasonló eset történik a sükőiek és a farcádiak között 1779-ben, amikor Vargyas János sükői megyebíró és Lőrinc Ferenc farcádi megyebíró Lajos János házánál találkoznak, mivel a farcádiak a Lengyelfalva felé található *Őrhegy* alól elhajtották a sükőiek sertéseit, és csak akkor adják ki, ha a hajtópénzt és a bírságot megfizetik, amely 11 magyar forint volt.[203] Úgy tűnik, hogy a sükőiek nem hagyták annyiban az ügyet, és a bírósághoz fordultak, ugyanis a rá következő évben vizsgálóbiztosok szálltak ki, akik ez ügyben két hodgyai, három malomfalvi tanút és a pásztor feleségét hallgatták ki, négy főbb kérdésre keresve a választ. Amint az a vallomásokból kiderül, az idős pásztor Muntyán Miklós nem beszélt jól magyarul, és a farcádi határban, öt ölnyire a sükői határtól történt az incidens *Sükönek Farcád felé fordulo határában Nagy kert nevezetü hellynek régi gyepüje hellyire a hol Sükönek régi gyepüje tartatott míg Két határt tartottak tsak közel azon helljhez a hol az Sükei Lakosok sertéspásztora Muntyán Miklos az farcádi lakosoktol el*

[195] Uo., II. cs., 2. sz.
[196] Uo., 4. sz.
[197] Uo., 7. sz.
[198] A lengyelfalviak leírják a közös határhalmaikat a sükőiekkel és a farcádiakkal, kiemelve, hogy a sükőiek által emlegetett Borzlik megjelölése nem valós, hivatkozva egy 1635-ös *contraktualis* levélre. (SREkL, 37. k., III. cs., 2. sz.)
[199] Uo., II. cs., 8. sz.
[200] A bírósági végzés ellen, amely kimondja az új határhalmok emelését, a lengyelfalviak is tiltakoznak Bartalis Mihály lengyelfalvi megyebíró személyében, 1779-ben, konkrétan a Vágás felé levő, patak melletti jelzést illetően. (Uo., III. cs., 1. sz.)
[201] Uo., II. cs., 5. sz.
[202] Uo., 6. sz.
[203] Uo., 3. sz.

fogatott, mely helynek vicinusok egy felöl a farcádi Josa fiak hellje.[204]

A szántók, kaszálók mellett további ellenségeskedést jelentettek a falopások, erdőháborítások. Hasonló eset történik 1771-ben, amikor egyes kobátfalvi lakosok fát vágtak ki a sükőiek *tilalmas* Rezerdejéből, melynek kapcsán tanúk meghallgatására került sor, hét-hét szentmihályi és kobátfalvi lakost kérdeznek ki három kérdéskörben, amelyből kiderül, hogy kelet fele a szentmihályi erdővel szomszédos sükői tiltott erdőt több ízben is háborgatták a kobátfalviak, elbontották a határt jelölő *gyepűt* is.[205]

Sükőnek több erdeje volt Malomfalva, Szentmihály, Kobátfalva, Kadács falvak erdeinek szomszédságában.[206] Ezeknek az erdőknek egy része köztulajdonban volt, amelyet nyilanként osztottak ki, de akadtak magántulajdonban levő erdőrészek is, amint az egy tanúvallomásból is kiderül. 1764-ben felvett vallomások állítják, hogy Málnás nevű erdőrész Lajos Zsigmond adományaként már 38 évvel azelőtt az egyházközség birtokába került. Az erdőrész szomszédja kívül a falu erdeje, belül Farcádi Sándor Sámuel és Zsigmond erdeje.[207] Ez a Sándor család 1832-ben kérelmezi, hogy a sükői közerdőkből való tulajdonukat adják ki.[208] Majd ezt követően szeretnének saját erdőpásztort fogadni, mivel a farcádi és sükői határban levő erdejüket a sükői erdőpásztor nem felügyeli.[209]

Az erdőhasználat részét képezte, hogy egy időre az erdőrészt tiltás alá helyezték. Ha tilalmas erdőben kaptak valakit, akkor megbüntették.[210] A sükői *Tiszta bükk* ciheres erdőben kár esett, ennek felmérésére becsüst küldtek ki, aki 60 forintra becsülte a pusztítást. Ekkor felszólították a sükőieket, hogy fogadjanak erdőpásztort[211], amit azok meg is tettek. Két erdőpásztort fogadtak fel, ezeknek 80 magyar forint bérezést fizettek. 1859-től kezdve az erdők vágása erdészetiengedély-köteles volt.[212]

Függelék

A Sükei Reformáta Sz. Ecclesia inventariuma[213]

A parochia megmérettetvén találtatott hossza 24 öl, széle 14 öl

A mesteri lakhelly is ölszámra vitettvén lett 14 öl hosszú, 9 öl széles

A két parochiának vicinussai napkeleteröl az also Kiss fiak ben valo joszágaik. Délről mindenikk a Fartzád felé járó ország uttya. Esnek rola Simo fiak és a Nagy Jánosné jószágaik.

A parochiális életen vagyon egy fedél alatt három ház mellyek romlo félben vagynak fábol épűltek egy kő pintze haβon vehetö. Vagyon tsűr jo fedéllel két istálok alatta alkalmatosok. Egy roβ szekér árnyék hiru ollat haβon vehetetlen.

Vagyon az Ecclesianak capitalissa az Ecclesiabeli székelly szabad embereknél 204 M.F. és 85 pénz a melljért mind gazdβágos szabad emberek kerestek.

Vagyon egy darab kaβállo és szilvás kertje az Ecclesiának Székelly nevezetü kert, az malomfalvi Tettes Székelly Ferenc ur és a Sükei Simo fiak vicinitásokban, mellynek ki terjedése léβen 65 öl hosszu, 11 öl széles.

Vagynak szánto földei az Ecclesiának eβerint:

Lengyelfalva fele forduloba

Omlás megi nevü hellyen vicinussa fellyül Kis Mihálly és Josef Ator Buma János (hossza 120 öl, szélessége 10 öl).

Ugyan abba a forduloba Bozlik nevezetü hellyben, egyik felöl vicinussa Vargyas Antal, más felöl a mellette lejaro falu uttya (hossza 182 öl, szélessége 15 öl).

Vagyon a Fartzad felé forduloba hangas föld nevezetü helylyben, mellynek vicinussa alol Fartzádi Lörintz Ferentz, más felöl Sükei Vargyas János ez a határ szélekben lévén haβon vehetetlen, a fartzádi határhoz szakadván fele, marha legelö hellyé maradat (hossza 182 öl, szélessége 15 öl).

Vagyon a Kobádfalva felé forduloba Málnás széle nevezetü hellybe, vicinussa mind a két felöl Kiss Mihály (hossza 90 öl, szélessége 14 öl).

Vagynak kaβálloi az Eclesiának eβerint

A Vágás felé forduloba egy az Verem nevezetű hellyben, vicinussa egy felöl a Sükei Bentzédi fiak, fartzádi Sándor fiak (hossza 64 öl, szélessége 5 öl), ugyanazon hellyben más darab, vicinussa egy felöl Bentzédi János, más felöl fartzádi Sándor fiak (hossza 26 öl, szélessége 10 öl) ugyanebbe a forduloba a vágási ösveny mellett egy roβ pallag, vicinussa egy felöl a ki járo földek végei, más felől Vargyas János (hossza 52 öl, szélessége 17 öl).

Hátulsó Motsárba egy pallag nem miveltetik, vicinussa mind két felöl Ugron száβ (hossza 50 öl, szélessége 10 öl).

Benze erdeiben egy haβon vehetetlen pallag, vicinussa egy felöl Nagy Jánosné, más felöl Szabo István (hossza 94 öl, szélessége 5 öl).

Vagyon Bük feje nevezetü hellyben vicinussok alol fellyűl Kiss fiak (hosssza 185 öl, szélessége 9 öl).

Ezen fenn írt szánto és kaβállokot az Ecclesia haszβnálja

Volt még az Ecclesiának a három határba három darabatska földe, az egyik vagyon János nevezetü hellyben vicinussa alol Kiss Mihály, fellyűl Kiss István. Más szánto föld (hossza 107 öl ,szélessége 7 öl) vagyon Tiszta Bük nevezetü hellyben, vicinussok egyik felöl Szekeres János, más felöl Vargyas fiak (hossza 96 öl, szélessége 8 öl).

Vagyon Máté Kendere nevezetü hellyben, vicinussok egy felöl Bentzedi János, mas felöl Kiss Mihálly. Ezeket az Ecclesia a mester

[204] Uo., 9. sz.

[205] SREkL, 37. k., III. cs., 5. sz.

[206] Uo., II. cs., 12. sz. ,,walla egy tylalmas erdeyök az sywköfaluyaknak wgyan sykey hataron, Wdurhelj szekben, mely erdönek egyik felöl vicinusa azon sykey ut ky Wagasba megen massyk felöl vjcjn[ussa] az berch uth, kj Wagasbol Sywkö hegye felle megjen. Ez neuezet erdöth az sywköfaluyak köztök megyosztogattak". (SzOkl Ús, I, 191–192.)

[207] Uo., IV. cs., 1. sz.

[208] SREkL, 37. k., II. cs., 14. sz.

[209] Uo., 13. sz.

[210] 1852-ben Kis István levág a *Temetésn*él levő egyházi erdőben egy bükkfát, melyért egy magyar forintra büntették. (SREkL, 38. k., 13. sz.)

[211] Uo., 38. k, I. cs., 1852. május 6-i bejegyzés.

[212] Uo., 2. k., 1859-es bejegyzés.

[213] Az összeírás nem tartalmaz évszámot, de egy 1874-ben készített leltár az 1773-as évszámot említi. (Uo., 34. k., I. cs., 2. sz.)

βámára kiβakaβtotta, meg trágyázza s meg is szántja. (hossza 60 öl, szélessége 16 öl).

Vagyon a Kápolna nevezetü hellybe a mester által biratando egy darab kaβállo, vicinussa egy felöl a Vágási Szabo fiak, más felöl a mellette lefolyo arkotska. (hossza 43 öl, szélessége 12 öl).

Vagynak az Ecclesianak erdő hellyei

A Kobádfalva felé fordulo határba Málnás oldalába, vicinussai alol a fartzádi Sándor fiak, más felöl a Sükei Kis Mihálly és Kis Tamás maradványi (hossza 106 öl, szélessége 12 öl).

Más darab vagyon a Haritska kutyyánál vicinussa egy felöl Kis István, más felöl a Haritska kutyyáról bé follyo patak (hossza 43 öl, szélessége 13 öl).

A harmadik vagyon Temetés nevezetü hellyben vicinussa egy felöl a fartzádi Lajos János és Gergelly maradványi, más felöl Lázár és Jósa fiak (hossza 80 öl, szélessége 41 öl).

Ezeketis az Ecclésia maga haβnálja.

Vagyon a falu végin egy kert a parochiahoz tartozik, vicinussa egy felöl a Sz. Mihálly felé menö orβág uttya, más felöl a Kis fiak kaβállo hellyek (hossza 50 öl, szélessége 26 öl).

Vagyon Veröfénybe egy szánto föld ez is a parochiahoz tartozik, vicinussa egy felöl Nagy Jánosné, más felöl Simo István (hossza 150 öl, szélessége 10 öl).

Köves föld nevezetü hellyben mas szánto föld, egy felöl vicinussa Kis Ferentz, más felöl Dáné Zsigmond (hossza 100 öl, szélessége 13 öl).

Ugyan [...] egy szántó föld, vicinussa egy felöl a hegyen lejáró ut, más felöl Nagy Mihally, Nagy Josef (hossza 150 öl,szélessége 12 öl).[214]

Ezen szánto földeket a pap trágyát gyütvén, az Ecclesia ki tugya meg szántya, béveti s a pap ugy haβnallja.

A mesteri lakhellyen vagyon egy roβ ház és egy kus istálo egy fedél alat.

A bért adó gazdák[215] és azok családjainak nevei:

Kováts Jozef, felesége Lőrintz Sára, annya Kováts Borbára

Kiss Josef, felesége Béres Anna, fia Josef, liánya Maria

F. Kiss István, felesége Kiss Anna, fia Lajos

F. Kiss Mihálly, felesége Török Kata, fiai Ferentz, Muses, leánya Susánna

Kováts Ferentz, felesége Kis Borbára, fiai Ferentz, János, leánya Susánna

Bán Ferentz, felesege Istok Judit, fiai Ferentz, Josef, János, leányi Anna, Judit, Mária

Simo Josef, felesége Kis Mária, fia Josef napája Török Judit

Kis Sigmond, felesége Navrányi Judit, leányi Judit, Anna

Simo István, felesége Dané Lidia, fiai István, Mihály, Gergelly, leányi Judit, Sára, Lidia

Márton György, felesége Kis Judit

Kiss István, felesége Simo Susánna, leánya Nárcia

Kiss János, felesége Kis Anna, fia János, leányi Juliánna, Rebeka

Kálmán János, felesége Kováts Judit, fiai János, István, Moses, Samuel, Mihálly, leánya Maria

Szabo István, felesége Vargyas Zsofia, fiai Josef, leányi Susánna, Mária, Juliánna

Silo Péterné

Kováts János felesége Boros Mária, fia Moses, napája Lörintz Judit

Vargyas Dániel, felesége [...] Borbara

Vargyas Antal, felesége Kis Judit, liánya Mária, édes annya Balás Mária

Bán Péter, felesége Orbán Mária, fia Josef, leányi Mária, Juliska

Szekeres János, felesége Jakab Judit

F. Kis Mihálly, felesége Istán Mária, fiai István, Mihálly, Moses, leánya Rebeka

Kováts István, felesége Nagy Kata, fiai Tamás, István, Mihálly

Nagy Mihálly, felesége Lajos Mária, leánya Rebeka, fia János, annak felesége Sándor Mária, fiai Sándor, János

Bentzédi Mihálly, felesége Lajos Borbára, leánya Susánna

Lajos János, felesége Szekeres Susa, testvére Sigmond, fia Ferentz, leányi Susánna, Mária

Nagy Josef, felesége Miklos Borbara, fiai András, Sándor, Jósef

Nagy Ferentz, felesége Tanko Rebeka, leányi Rebeka, Mária, Julianna

Bentzédi Jánosné Gergelly Ersok, fia János, leánya Susa

Simo Ferentz, felesége Lőrintzi Susa, fiai Moses, Ferentz, János, Lajos, leányi Mária, Julianna

Kis Ferentz, felesége Kováts Anna, leányi Mária, Sára

Kis András, felesége Lajos Susa, édes attyja Kis János

A félbért adó gazdák és azok családjainak nevei:

Kováts Sigmond

Nagy Jánosné

Vargyas János, felesége Gellért Sára, leánya Sára

Vargyas Sámuel, felesége N.N., fia Sigmond

Vargyas István, felesége Krakko Klára, fia István

Vargyas Ferentzné Osvát Anna, fiai János, Ferentz, leánya Susánna

Lőrintz Borbára, leánya Susa

Az ur asztalához tartozo [...]

ezüst pohár kisdeth 1

kupás on kanna 1

kereβtelo kanna [...] 1

fedeles vintzi kantso 1

on tál 1

on tányérok 2[216]

bors [...] abroβ 1

egy alts keβkenyü vér fonallal szegve 1

selyem keβkenyök 2

egy kis ruha mellynek vége zöld sellyemmel és arany fonallal meg van varva

[214] Nagyjából ezeket a földeket találjuk meg egy 1814-es, az egyházi földekről készített összeírásban is. (Uo., 4. sz.) Az egyházi földek jelentős bővülést mutatnak a következő 1835-ös összeírásban, ugyanis ekkor 56 db kisebb-nagyobb szántót, kaszálót és erdőt jegyeznek. (Uo., 5. sz.); további birtokösszeírások ismeretesek 1875-ből (Uo., 11. sz.) és 1881-ből is, a telkek ekkor már helyrajzi számmal vannak ellátva (Uo., 12. sz.).

[215] A kétfajta egyházi adózás az egész béreseké és a fél béreseké volt. Az egész béresek 4 kalangya búzát, három kalangya zabot és egy szekér fát fizettek, a fél béresek két kalangya búzát, egy kalangya zabot és egy forintot adóztak az egyháznak.

[216] Az itt említett klenódiumok közül elveszett az ezüstpohár, a bokály, és a két óntál.

1. táblázat
Az 1820. évi kéregetések

Év	Helység	Adakozók száma	Begyűlt összeg német forintban.	
1820	Harasztkerék	47	54 rft	19 krc
1820	Szászváros	19	7 rft	10 krc
1820	Dés	8	4 rft	24 krc
1820	Magyarigen	12	2 rft	13 krc
1820	Zalatna	18	4 rft	19 krc
1820	Balázsfalva	1	–	6 krc
1820	Abrudbánya	13 (néhány adakozót nem írtak össze)	11 rft	10 krc
1820	Déva	9	1 rft	41 krc
1820	Geges	10	2 rft	15 krc
1820	Bogát	13	4 rft	33 krc
1820	Váralja	15	5 rft	56 krc
1820	Marosújvár	23	5 rft	15 krc
1820	Nagyenyed	8	5 rft	28 krc
1820	Makfalva	Szám nincs feltüntetve	1 rft	47 krc
1820	Havad	1	–	6 krc
1820	Vadasd	Szám nincs feltüntetve	–	30 krc
1820	Nyárádszentlászló	2	1 rft	30 krc
			egy kupa gabona	
1820	Jedd	9	3 rft	43 krc
1820	Havadtő	2	–	23 krc
1820	Mezőpanit	2	1 rft	47 krc
1820	Kövesd	5	1 rft	38 krc
1820	Mezőcsávás	26	14 rft	3 krc
1820	Berethalom	3	1 rft	12 krc
1820	Bezdédszentlélek	3	1 rft	44 krc
1820	Kalácsa	5	2 rft	2 krc
1820	Zsibó	3	3 ft.	–
1820	Szilágycseh	8	5 rft	8 krc
1820	Kémer	5	–	54 krc
1820	Ipp	2	–	19 krc
1820	Szilágyzovány	4	3 rft	13 krc
1820	Szilágynagyfalu	5	1 rft	2 krc
1820	Szilágysomlyó	7	4 rft	13 krc
1820	Szilágyballa	5	2 rft	16 krc
1820	Zilah	21	5 rft	8 krc
1820	Almás	2	–	18 krc
1820	Hunyad	5	1 rft	10 krc
1820	Magyarlóna	11	4 rft	1 krc
1820	Mihályfalva	3	1 rft	25 krc

2. táblázat
Az építkezések legjelentősebb költségei

Év	Kiadott összeg tárgya	Kiadott összeg magyar forintban	
1822	az új templom helye	100 mft	–
1826	a templom fedésére 3000 cserép	215 mft	–
1827	12 hordó mész a falazáshoz	48 mft	–
1829	a kőműves pallér fizetése	1020 mft	–
1829	a szószékkorona	297 mft	70 dn
1830	10 000 tégla vetése	86 mft	45 dn
1831	a torony ács munkálata	100 mft	–
1831	a templom mennyezetének deszkája	19 mft	50 dn
1835	a torony építéséhez való állásfák	86 mft	30 dn
1837	a templom építéshez 15 hordó mész	75 mft	–
1838	a torony gerendái	54 mft	–
1839	a torony építés befejezése	275 mft	–
1839	a torony építés anyagaira	78 mft	46 dn
1840	a torony *„teteibe való uj gomb”*	24 mft	40 dn
1840	a torony befedéséhez zsindely	15 mft	10 dn
1840	zsindelyszeg	29 mft	46 dn
1840	a torony fedelére való festék	50 mft	50 dn
1840	a torony befejezéséhez szükséges tégla	69 mft	30 dn
1840	a torony befejezéséhez szükséges mész	29 mft	89 dn
1840	a két legény fizetsége a mester mellett	46 mft	56 dn
1843	a templom padlózata, karzat, alkalmi székek	97 mft	66 dn
1844	a templomot övező kerítés kőművesmunkája	87 mft	50 dn
1845	a templomkerítés ajtója	24 mft	26 dn
1845	templom fedelének javítására 2000 cserép	40 mft	80 dn
1846	két ajtó a templomra	48 mft	–
1846	a két ajtó lakatosmunkája	14 mft	–
1846	a karzat aljának lepadolása	86 mft	20 dn
1848	az úrasztala	16 mft	48 dn
1848	templomszentelés	46 mft	40 dn
1865	az orgona	100 mft	–

3. táblázat
1832–1853 között iskolába járt gyerekek

Év	fiú	lány
1832	7	4
1833	6	5
1834	6	6
1835	5	2
1836	10	12
1837	4	3
1838	4	3
1839	9	3
1840	10	4
1841	6	5
1842	a himlő miatt nincs tanítás	
1843	12	3
1844	10	2
1845	12	2
1846	13	4
1847	9	5
1848	12	6
1849	nincs bejegyzés	
1850	nincs feltüntetve	
1851	7	3
1852	9	3
1853	8	3

Nyárádi Zsolt – Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr, Szabadság tér 45., RO-535400; nyaradi_zsolt@yahoo.com

Levéltári források

Református Egyházközségi Levéltár, Sükő (SREkL)
– 1. köteg: *Körlevelek, egyházi rendeletek jegyzőkönyve, 1782–1883* (cím nélkül)
– 2. köteg: *Esperesi körlevelek, felsőbb rendeletek és egyházmegyei vizitációk jegyzőkönyve, 1833–1866*.
– 3. köteg: *Megyegyűlések, presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei, felsőbb rendeleteket és esperesi körleveleket tartalmazó protokollum, 1866–1887*
– 5. köteg: *Vizitációs számadások jegyzőkönyve, 1832–1887*
– 6. köteg: *Presbiteri jegyzőkönyvek, 1876–1881*
– 7. köteg: *Kebli tanács (presbitérium) jegyzőkönyve, 1886–1903*
– 33. köteg: *Templomépítési iratok, 1721–1854*
I. csomó: *Építkezesi szeződesek*
II. csomó: *Építkezési engedélyek, ezek kérvényezése és a kéregető levelek*
III. csomó: *Utólag előkerült templomepítesi ügyiratok*
– 34. köteg: *Vegyes iaratok, 1721–1922*
I. csomó: *Az egyház ingó és ingatlan javainak összeírásai, 1721–1887*
II. csomó: *Vegyes egyházi iratok, 1779–1922*
– 35. köteg:
II. csomó: *Végzések, határozatok, instrukciók, 1761–1852*
– 36. köteg:
I–II. csomó: *Panaszlevelek, 1763–1836*
III. csomó: *Különböző egyházi és világi méltóságokhoz írt levelek, 1828–1883*
IV. csomó: *Vegyes iratok (1833–1932)*
– 37. köteg:
I. csomó: *Határpereskedések Malomfalvával, 1757–1772*
II. csomó: *Határpereskedések Farcáddal, 1738–1832*
III. csomó: *Határviták más falvakkal*
– 38. köteg:
I. csomó: *Presbitériumi gyűlés és megyegyűlés határozatai, más jellegű iratok*
II. csomó: *Presbitériumi jegyzőkönyvek másolatai 1882–1935 között*
– 40. köteg:
I. csomó: *Számadások 1796–1876*
III. csomó: *Vegyes pénzügyi iratok*
– 41. köteg: *Egyházi iskolára vonatkozó iratok*
I. csomó: *1799–1895*
– 42. köteg: *A templomépítésekhez, javításokhoz a kéregetők feljegyzései*
I. csomó: *1829*
III. csomó: *1840*
V. csomó: *1820*
– 44. köteg: *Különböző önálló ügyiratok*
I. csomó: *Levéltári leltár, ingó és ingatlan javak összeírása, 1908*
– SRTT: *ANTAL Géza: A sükői református templom története* (1976; kézirat)
Udvarhelyi Református Egyházmegyei Levéltár, Székelyudvarhely (UREmL)
– 22. csomó: *Sükő, Telekfalva, az egyház javára tett végrendelkezések, adományok, adásvételi szerződések, a legrégebbiek 1667–1677- és 1711-ből.*
– LEOSU 1644: *Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhely existensis Anno verbi incarnati 1644.* (Az udvarhelyi egyházmegye 1644-ben elkezdett vizitációs jegyzőkonyve.)

Irodalom

SCHEM 1832 = *Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Transsylvaniensis pro anno a Christo nato MDCCCXXX,* Claudiopoli.

SzOkl = *Székely Oklevéltár,* I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár* [VIII] *1219-től 1776-ig* (*Magyar Történelmi Tár,* XXVIII; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.

SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár,* Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyv kiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

ACSÁDY Ignác
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721*, Budapest.

BALOGH Judit
2005 *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében* (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 254), Kolozsvár.

BOTTLO Béla
1956 Pénzérték jegyzék 1751-ből, *Numizmatikai Közlöny*, LIV–LV, 57–60.

DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán
1960 *Az első magyarországi népszámlálás*, Budapest.

DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei,* Bukarest.

DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt
2007 A Hodgyai Református Egyházközség levéltárának egyháztörténeti jelentősége, *Areopolis*, VII, 98–113.

DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András:
2007 A Bikafalvi Református Egyházközség története a régészeti kutatások és levéltári források tükrében, *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve* 2006, 17–34.

IMREH István
1979 *Erdélyi hétköznapok 1750–1850*, Bukarest.

JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos
1901 *Udvarhely vármegye története*, Budapest.

KÁPLÁR László
1984 *Ismerjük meg a numizmatikát*, Budapest, 88–94.

KOLUMBÁN Zsuzsanna
2008 *„Igaz egyenes és hív leszek" Hűségnyilatkozatok az Udvarhelyi Református Egyházmegyében a XVIII. század végén* (szerk. Kolumbán Zsuzsanna), Székelyudvarhely.

KOVÁCS Árpád – NYÁRÁDI Zsolt
2008 A Tarcsafalvi Unitárius Egyházközség a 18–19. században az egyházközség levéltári forrásai alapján, *Acta Siculica* 2008, 481–496.

SZABÓ M. Attila
2003 *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*, I–II, Csíkszereda.

TÓTH Levente
2004 Református népiskolai reformok nyomai Udvarhelyszéken 1780–1848, *Areopolis*, 4, 88–100.

WAGNER, Ernst
1977 *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln–Wien.

Viața cotidiană a enoriei reformate din Sükő (Cireşeni, jud. Harghita) până la sfârşitul sec. al XIX-lea, în lumina arhivelor parohiale locale

(Rezumat)

Satul Cireşeni din scaunul secuiesc şi ulterior comitatul cu acelaşi nume Odorhei (azi în jud. Harghita) apare destul de târziu în sursele istorice, prima atestare documentară datând din 1404. În sat nu există monument istoric sau sit arheologic important care ar fi atras atenția cercetătorilor, aşadar istoria sa este aproape necunoscută.

Cu prilejul renovării clădirii fostei parohii am avut ocazia de a ordona, digitaliza şi prelucra arhiva parohiei, cu documente privind istoria localității şi a enoriei reformate de aici după separarea sa de enoria Forțeni, din anul 1673. Documentele conțin între altele date privind circumstanțele şi cauzele construirii a cinci biserici în perioada care a urmat. Deja cel mai vechi document păstrat (din 1667) se leagă de prima biserică, construită din lemn.

O parte importantă a documentelor se referă la numeroasele litigii cu celelalte sate vecine, privind limitele hotarelor satului. Studiul schițează pe de altă parte aspecte din viața şcolii ecleziastice locale. Prin prezentarea inventarelor de avere şi prin gama de informații noi arhiva oferă posibilitate de a arunca o privire asupra vieții cotidiene din acest sat secuiesc, respectiv enoria sa reformată.

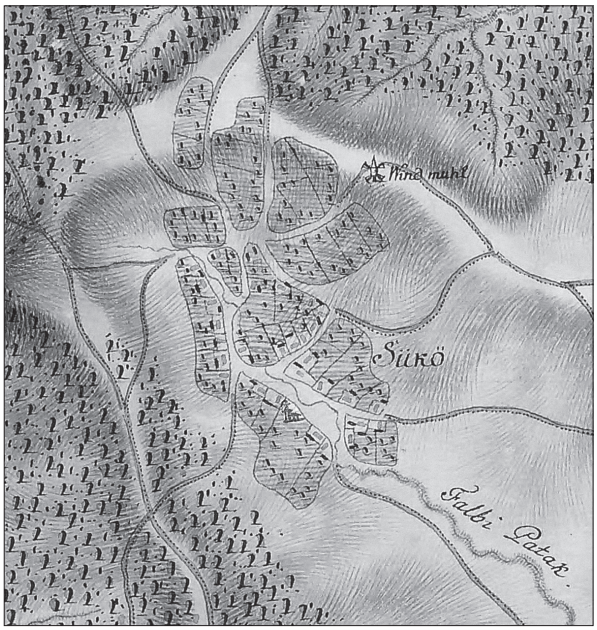
The everyday life of the Calvinist church Sükő (Cireşeni) in Transylvania, to the end of the 19th century, on the basis of the parochial archiv

(Abstract)

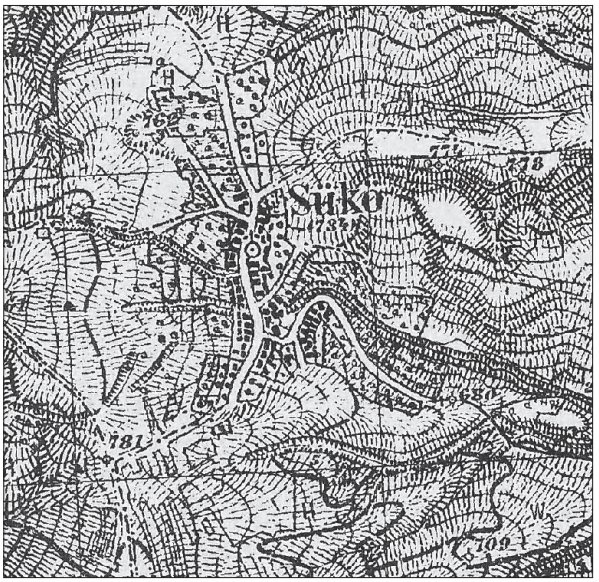
The village of Sükő (in Udvarhely Székely seat, later in Udvarhely county; present-day in Harghita county, Romania) appears in quite late historical sources. The first memory has been noted in 1404. There is no significant historical monument or archaeological site in the village, that could attract research workers' interest. This fact explains why its history is almost unknown.

With the occasion of renovation of the parochial house we had the chance to put arrange, digitalize and to work up the reformed parochial archive. These surces reflect the local history of the village and the parochy after set up for oneself in front of village of Farcád, after the year of 1673. We know the circumstances and the causes of building five churches in this period. The earliest document from the archive (1667) is linked to the first built church made of wood.

A huge part of the documents contain processes of regions that were near the border-line of the village. Sükő was obscure with the nearby villages, and often created significant conflicts. Because of the rich sources we made a subsection presenting these incidents. Furthermore, this study contours some parts of the ecclesiastical school's life. Finally, the fortune inventories and the major scale of information taken from research of the archive helped us to take a look at the common days of the ecclesiastical life and at the life of this Székely village.

1. ábra
Sükő fatemploma az 1769–1773 között készített
I. katonai felmérés térképén

2. ábra
Az 1827-ben épített templom helye az 1869–1887 között
készített III. katonai felmérés térképén

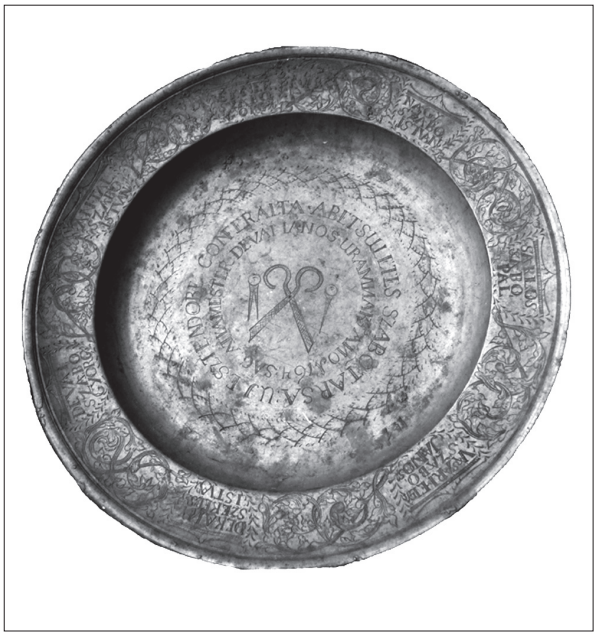
3. ábra
Az 1833–1841 között felépített templomtorony
látképe a visszabontás előtt

4. ábra
Az 1978-ban visszabontott torony

5. ábra
Ónkanna és *K.S.P. B.S.* felirat az ónkanna oldalán (balról)

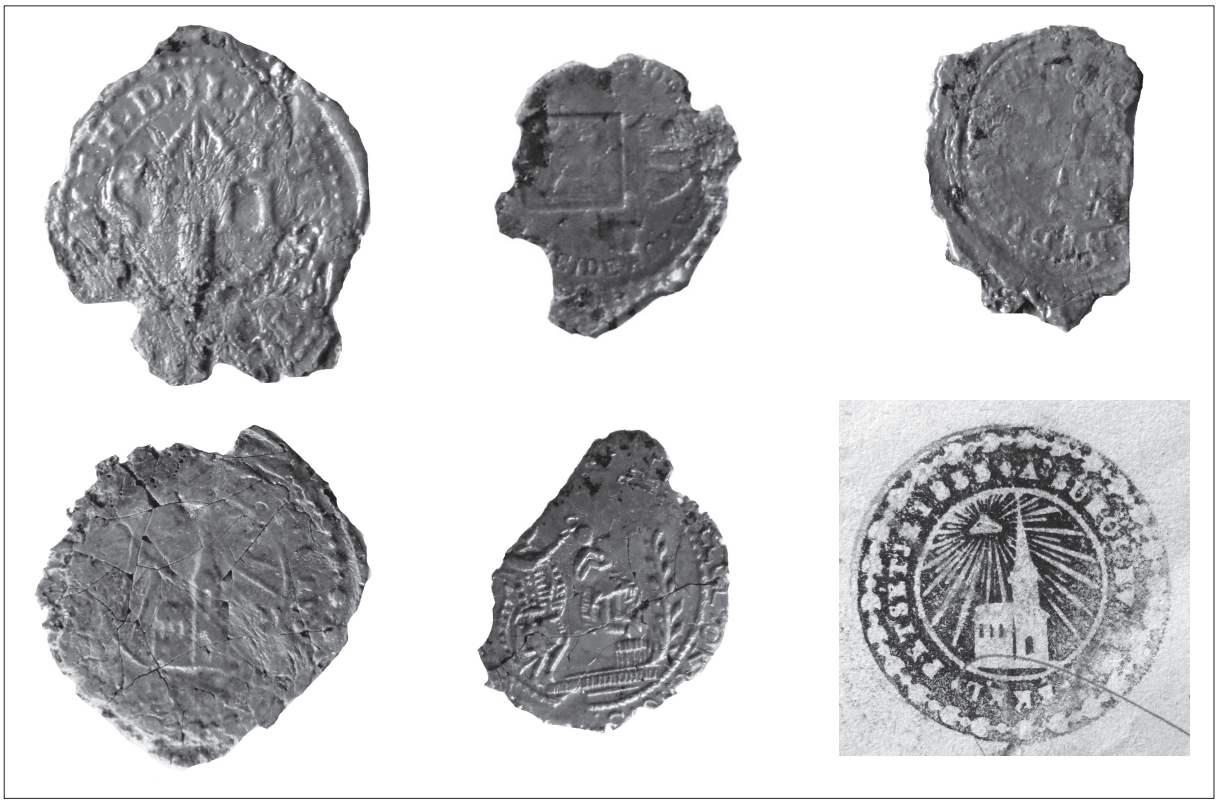
6. ábra
1764-ben adományozott óntányér,
körirata: *Conferalta a Betsuletes Szabo tarsa uj esztendobe Sag. Atyamester Devai Janos uramnak Anno 1764.*

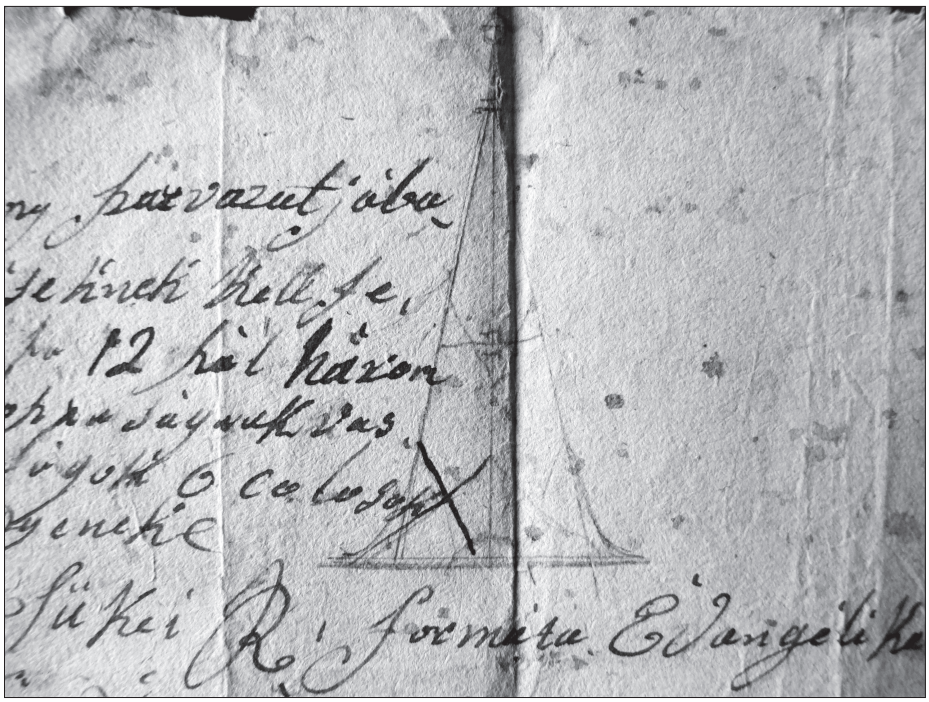
7. ábra
Foldozott, kopottas ónkanna, amelyet említ
az 1773-ban készített leltár is

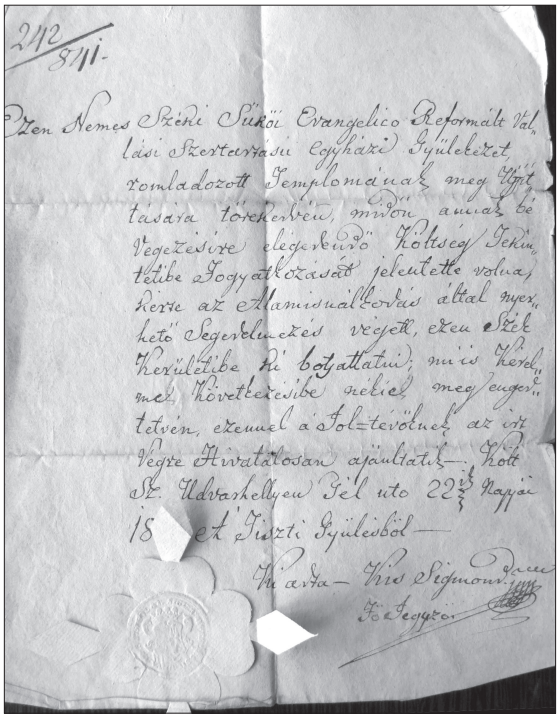
8. ábra
Az 1764-es óntányér bélyege

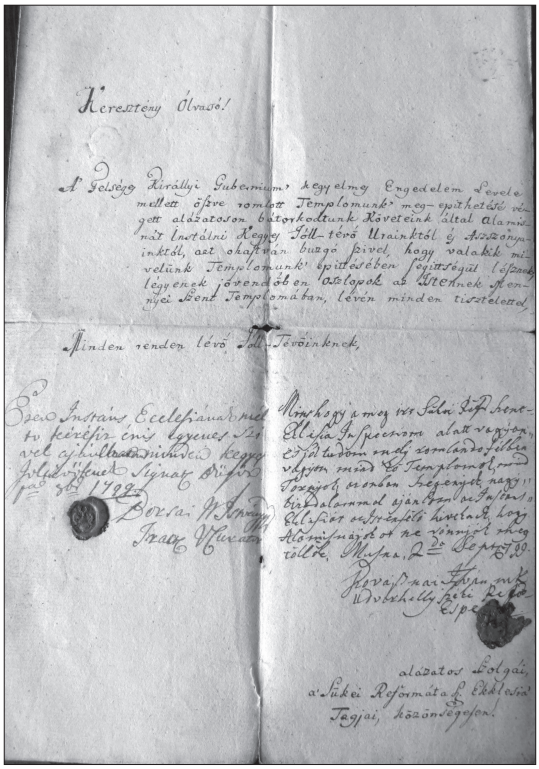
9. ábra
Udvarhelyi József pap pecsétje, 1823 (SREkL, 33. k., I. cs., 4. sz.; fent balról). Simó Ferenc megyei jegyző pecsétje, 1823 (SREkL, 33. k., I. cs., 4. sz.; fent középen); Simó József megyebíró pecsétje, 1823 (SREkL, 33. k., I. cs., 4. sz.; fent jobbról).
A sükői egyházközség pecsétje, 1876 (SREkL 36. k., II. cs., 12. sz.; lent balról). Simó Sándor, az eklézsia jegyzőjének pecsétje 1832-ből (SREkL 36. k., II. cs., 1. sz.; lent középen). A sükői egyházközség pecsétje, amelyet 1833-ban készítettek (SREkL 36. k., II. cs., 10. sz.; lent jobbról)

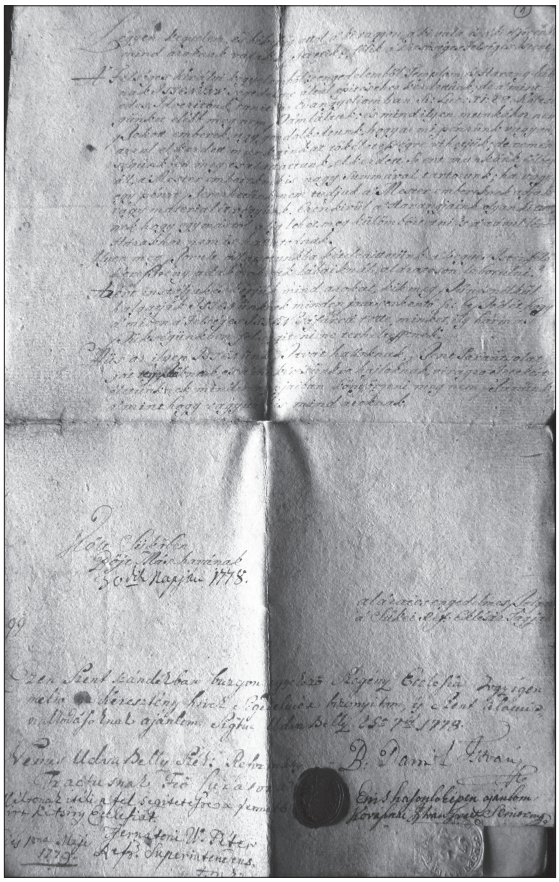
10. ábra
Az 1841-ben befejezett torony tetőzetének vázlatrajza (SREkL 33. k., I. cs., 11. sz.)

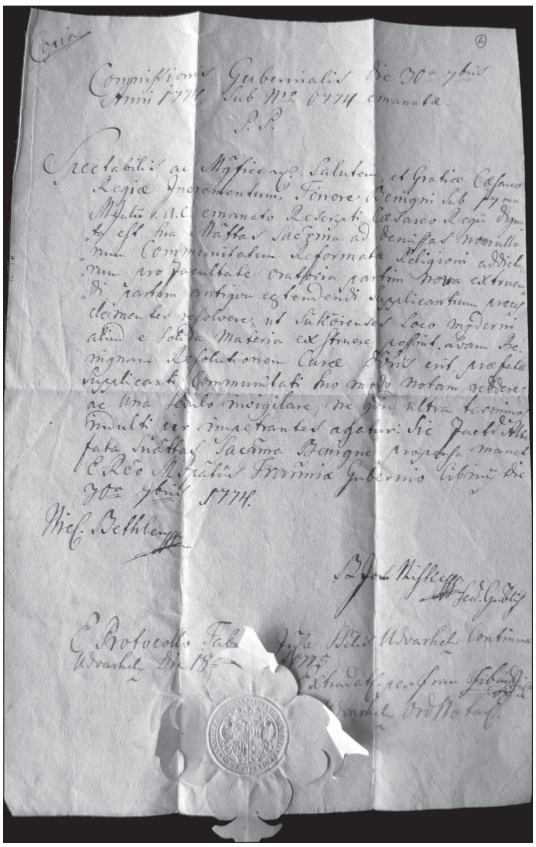
11. ábra Templomépítés adományaira való kéregetési engedély 1841, (SREkL 33. k., II. cs., 13. sz.)

12. ábra Ajánlólevél templom céljaira kéregetőknek 1799, (SREkL 33. k., II. cs., 8. sz.)

13. ábra Kéregetőlevél az újonnan épülő templom számára 1778, (SREkL 33. k., II. cs., 1. sz.)

14. ábra A templomépítéshez kérelem engedélyezése a királyi Guberniumtól 1774, (SREkL 33. k., II. cs., 6. sz.)

Acta Siculica 2009, 391–434

B. Garda Dezső

A GYERGYÓSZENTMIKLÓSI ÖRMÉNY KERESKEDŐK

1. Gyergyószentmiklósi örmények és a kereskedelem

Az örmény kereskedők főleg az 1607-es évi országos vásárjog megszerzése után jelentek meg nagyobb számban Gyergyószentmiklóson. Jelenlétüket a 17. század első felében Csík-, Gyergyó- és Kászonszék Generális Congregációjának az 1643. évi határozata is bizonyítja, mely kimondotta, hogy vasárnap és ünnepnapokon *az egyéb árusok kalmárok, örmények, egyszóval valakik árút visznek piaczra, mise alatt árúikat ne merészeljék árulni*.[1] Valószínű, hogy az 1637. évi, majd az 1654. esztendei letelepedéskor a Gyergyószentmiklóson otthonra lelt családfők kereskedelemmel foglalkoztak. Apafi Mihálynak az 1680. október 26-án Gyulafehérváron kiadott szabadalomlevele a gyergyószentmiklósi örmény kereskedőkre is vonatkozott. Eszerint *Becsületes híveinknek a kereskedő örményeknek Birodalmunkban mindenütt, minden városban, falukban és akármely helyeken és minden sokadalomban és városokban szabados kereskedések lehessen, megbántódások nélkül kereskedhessenek úgy, hogy annuátim száz kordoványokat tartozzanak számunkra készíteni*.[2]

A 18. század első évtizedeiben Gyergyószentmiklós örmény lakosságának szinte felét kereskedők alkották. Így az 1716. évi összeírás szerint a 23 jobb anyagi helyzetben lévő család közül 11 esetben jegyezték fel a kalmárkodással való foglalkozást.[3] Ezek nagyállat-kereskedelemmel foglalkoztak, felvevőpiacuk iránya Moldva és Közép-Európa között váltakozott. A kevésbé módos réteg esetében a kalmárkodás főleg helyi viszonylatban valósult meg. A szegényebb rétegnél is kimutatható a kereskedelemmel való foglalkozás. Így például Örmény Kristóf kereskedő, mivel nemrég jött Ebesfalváról, a szegények közé tartozott.[4] Az örmény kereskedők közötti vagyoni tagozódás tehát már a 18. század második évtizedében kimutatható.

2. Az örmény nagykereskedők

Az 1735. évi összeírás adataiból kitűnik, hogy a nagykereskedők főleg állatkereskedelemmel foglalkoztak. Legalábbis erre enged következtetni az a hatalmas állatállomány, mellyel egyes örmény kereskedőcsaládok rendelkeztek. Így például Márton Izsák 60 ökörrel, 8 tehénnel és 3 lóval rendelkezett. Lukács Miklós ökreinek száma azonban elérte a 300-at. Az ő esetében még feljegyeztek 4 tehenet, 11 lovat és 11 juhot. A másik nagy állattartó kereskedő Gergely Tódor volt, akinek 300 ökrét, 8 tehenét, 8 lovát és 320 juhát vagy kecskéjét írták össze az említett esztendőben. Nagy állattartó kereskedők közé tartozott még Gergely Izsák is, 80 ökrével, 3 tehenével és 2 lovával. Gergely Lukácsnak 100 ökrét, 50 tehenét és 150 juhát jegyezték fel az említett összeírásban. Gergely Márton is a nagyobb állatállománnyal rendelkező örmény kereskedők közé tartozott 150 ökrével, 2 tehenével és 2 lovával. Megemlíteném még Gergely János vagyoni állapotát, aki a korabeli összeírás szerint 150 ökörrel, 30 tehénnel, 6 lóval és 400 juhval vagy kecskével rendelkezett.[5]

Ezek a számok olyan időszakban voltak megörökítve, amikor az adóbevallók általában elhallgatták vagyoni állományuk nagy részét. Különös lehetőségük volt erre az örmény nagykereskedőknek állatállományuk tekintetében, akik nemcsak a Gyergyói-medencében béreltek legelőket, hanem Moldovában is jelentős legeltető helyekkel rendelkeztek, ahol az állatállományt a korabeli összeírók nem ellenőrizhették. De a Gyergyói-medencében lévő, a székelyekkel közös legelőkre is Szent György napja után hajtották ki állatállományuk nagy részét, illetve Szent Mihály napja előtt hozták el a taxás helyekről a nagyméretű állatállományt. Mindezt azért is tették, hogy ne lehessen pontos nyilvántartást vezetni róla. Az általuk kizárólagos jelleggel bérelt havasokon még nehezebb volt az állatállomány számának az ellenőrzése.

[1] GyszmÖPL, *Ferenczi György, 1629*, 22.

[2] SZONGOTT Kristóf 1901, I, 98–99.

[3] MOL, F 80, *De origine erestatu Armenorum hic in Gyergyo Szent Miklos distentium.* A módosabb kereskedők a következők voltak: Todór Örmény, Ormény Lukács, Antal András, Tamás Jakab, Keresztes Izsák, Márton Izsák, Simón Márton, Tódor Keresztes, Isák Paviola, Jakab Keresztes, Ebesfalvi Kalmár Novák. Valószínűleg Szőcs Keresztes bíró is a nagykereskedők közé tartozott.

[4] Uo.

[5] MOL, F 80, *Conscriptio Armenorum in possessionibus S Miklos sede Siculi Gyergyo.*

Az örmények által bérelt havasokon azonban a nagykereskedők gyakran voltak akadályoztatva a katonaközösség által. A sok panaszlevélből kiemeljük és közöljük Lázár Péter, Czárán József, Lázár Lázár, Czárán Kristóf, Dobribán István, Fejér Péter és Zakariás Miklós memóriumát a gyergyószentmiklósi katonai parancsnoksághoz a Gyergyótölgyesen bérelt legelők békés, akadálymentes használatáért: *Tölgyes havasainak árendátorai egy jelentést adtak bé a Gyergyó Szent Miklósi Nemes Mercantile Forumnak és abban belé zárván egy Felséges Rescriptum copiáját no. 1779, mely azt tartya, hogy a Felséges Hadi Cancellária egyetértőleg a Felséges Udvari Camarával és Felséges Erdélyi Cancelláriával kegyelmesen meghatározta légyen a múlt szeptemberben 19-dikén 2904. szám alatt költ kegyelmes rescriptumnál fogva, hogy a granitzerek háza ki pótlására azon helyért melyet a tölgyesi contumátzban marhák separátiojára által engedtek minden bé hajtandó nagyobb darab marháért 1 ½ forintot és 10 darab apró marháért 1 forintot napjában venni szabad légyen, ennél fogva tehát azt kívánták a Nemes Mercantile Forumtól, hogy minket kik Moldovából, Erdélyben és Nemes Magyarországra marhákkal kereskedni gyakoroljuk arra utasítson, hogy a meghatározott fizetést meg fizetni kötelesek legyünk és mivel hogy a Nemes Mercantille Forum a bé adott jelentést mi velünk közlötte, melyet a Nemes Honyi Regiment Comandonak teljes tisztelettel ide zárunk.*

Azt valójában voltaképpen által nem érthetyük, hogy a fennforgó fizetés azon helyért pretendáltatik-é és határoztatott-e fizettetni, mely Tölgyes havasából 1812-dik esztendőben commisionáliter Avédik főhadnagy úr által a Moldovából ki hajtandó marhák legelésekre pascuum hely gyanánt ki szakasztatott, vagy pedig a pascuum helyért való fizetésen kívül azon helyért az hol a marhák meg rekesztetnek és bélyegeztetnek.

Mert ha különösön a pascuum helyért és különösön a marhák meg rekesztésére és bélyegtevésekre ki szakasztott helyért is kelletik fizetni, úgy mi nékünk szegény kereskedőknek teljes lehetetlen, hogy a tölgyesi passusson a marhával való kereskedést folytathassuk, mivel ezen kétszeres fizetések mellett még a harminczadi vámot is nagy mértékben fizetni kéntelenek vagyunk: ha a granitzerektől azon hely elfoglaltatott az aerárium hasznát védeni az nagy harminczadi vám fizetés által, miképpen lehessen hogy az kereskedők különös új teher által fizették azt amit az aeráriumnak kellenék bonificálni, teljes lehetetlen lészen nekünk kereskedőknek ezen terheket el hordozni. De ha azon ki szabott fizetést akár melyik részben is az arendátoroknak kelletik fizetni: azzal a Felséges Rescriptum értelme ellen nem a granitzerek károk pótoltatik ki, hanem az arendátorok nyerekednek a granitzerek nevek alatt: mert azon separátionis hely az három mixta communitások tulajdonok lévén, ahhoz mi közök vagyon a revindicalt havas árendátorainak, ugyanazért folyamodunk a Nemes Honyi Regement Commandohoz, méltóztassék mi nékünk kegyesen megmagyarázni azon Felséges Rescriptumnak értelmét, hogy a pascuum helyért tartozunk-é fizetni azon meg határozott summát, vagy pedig a pascuumon kívül is a marhák meg rekesztésekre és bélyegzésekre ki szakasztott helyért is, mert ha mind a kettőért, úgy kéntelenek vagyunk más passuson folytatni kereskedésünket, ahol ilyetén terheket nem kelletik hordozni. De talán a Felséges Rescriptum nem az Tölgyesi Revindicált havast érti, hogy azért a granitzerek háza ki pótoltassék, mert ottan legkisebb kár sem foroghat fenn, hanem még az arendátorok szemben tűnőleg nyerekednek, hanem bizonyoson érti az 3 communitásoktól el foglalt ős helyek bonificátióját, melyek fordítottak az harminczadi és consumátziai hivatalokra és ha ezt érti is, ez által is a granitzerek kára nem pótoltatik, hanem a Mixta Communitások emésztik meg továbbra azért is esedezünk, hogy a tölgyesi revindicált havas arendátorai teljességgel nem engedelmeskednek a Nemes Regement sokszori parantsolatyainak és a pascuumot amint Avédik Fő Hadnagy úr által ki szakasztatott, ki nem adják, hanem olyan kitsiny helyet adtanak, melyben a marhák teljességgel nem legelhetnek, hanem a koplalás által egészen el romlanak. Méltóztassék keményen meg parantsolni, hogy a ki szabott pascuum helyet maga valóságában adják ki, egyébként a kopatz földért nem fizethetünk. Melyek iránt való kegyes válaszát ki esedezvén maradunk a Nemes Honyi Regement Commandónak…[6]

A gyergyószentmiklósi katonai vezetőség a Mercantile Forum által benyújtott panaszlevelet 1814. július 14-én eljutatta a csíkszeredai parancsnoksághoz, ahonnan a következő utasítás érkezett a gyergyói gyalogezred vezetőségéhez: *A kiadott Felsőbbség rendelése szerint tsak a ben említett tölgyesi Contumár Hivatalnál lévő pascuátió helyekért fizetnek a marha kereskedők a revendikált Tölgyes havasa arendátorainak naponként egy, egy darab nagyobb marhától bélyegző helyért, ez a Contumár házhoz tartozván, semmit sem fizetnek. A pacuátió helyekhez pedig, tartoznak mindazon legeltető helyek, melyek Avédig főhadnagy úr által a tölgyesi revidicált havasból exscindáltattak és pascuátió helyeknek meg határoztattak, melynek újabb meghatározása végett a Compania Comandohoz ezuttal újabb parantsolat is adatattik…*[7]

Balánbánya térségét a Zakariás család vette át a kincstártól 5000 rajnai forintért, szintén legeltetés végett.[8] 1826-ban Dobribán Lukács és Heránosz János bérelték a Lázár grófok békási havasait.[9] 1836-ban

[6] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1812, 1779. sz.
[7] Uo., 1814. július 16., 2433. sz.
[8] ORBÁN Balázs 1869, 93.
[9] CsÁL, F. 26, 324. sz.

a gyergyói Kismagyaró havasát Lázár Antal és Ávéd János örmény kereskedők bérelték, akiknek pásztorai a következők voltak: Szilvás György Hollóban, Dajka György Tölgyesen és Velkány Nyikita Bélborban.[10] 1839-ben Kopacz István, Kristóf és Lukács örmény kereskedők hét évre vették bérbe a szárhegyi communitásstól Közrez havasát 3600 rajnai forintért.[11]

A gyergyói örmény kereskedők moldvai legeltetése is általános jelenségnek tekinthető. A csíkszéki követek 1726-ban a következőképpen magyarázták a moldvai legeltetés szükségességét: „Mivel ezen helységnek természeti … nagy havasok között kemény hideg korán az telet beállítja, az tavaszi kivánatos jó üdőt legkésőbben nyílatkoztatja … marháink, juhaink és sertéseink Molduvára által hajtására kéntelenítettünk".[12] A katonai hatóságok megfigyelése szerint Csík-, Gyergyó és Kászonszékben csupán 1802 őszén 4000 juhot, 105 lovat, 45 tehenet és 538 disznót hajtottak át telelőbe Moldva területére.[13]

Az örmény nagykereskedők tutajokon deszkát és fát szállítottak Moldvába. Közéjük tartozott Urszuly János is. Demeter János tölgyesi gyalogkatona tudtunkra adja, hogy *fűrészeire is én viseltem gondot*.[14] Az említett fűrészmalmokon feldolgozott deszkát és tutajfát Galacra és Piatra Neamțra szállította, ahol Constantin Plăcintar, Simeon Gazda, Archir Zaharia és Gheorghe Crăciun voltak a megbízottjai. Urszuly János 1833-ban 34 916 szál deszkát és 1340 tutaj fát szállított Galacra, míg Piatra Neamțra 710 szál deszkát és 180 tutaj fát.[15] Ugyanaz az Urszúly János 1831–1932-ben elpanaszolja, hogy az 1829-es évi vesztegzár miatt a Kis Besztercén indítandó tutajai lemaradtak, két kocsmája nem működhetett, s ebből neki 300 rajnai forint kára származott.[16] 1835-ben Domokos Sámuel elpanaszolta Balló József gyergyói alkirálybírónak, hogy Urszuly Jánosné, Bíró Cecilia és Merza Bogdán deszkakereskedők tartozása fejében elvették a helybéliektől az általa leelőlegezett deszkát.[17] 1839-ben a Kopacz család szerződést kötött a szárhegyi communitással a Tölgyes vidékén található, Oláh káplár által működtetett és a czintosi fűrész bérbeadására.[18] 1842–1843-ban Lázár Péter örmény kereskedő szintén fűrészmalmokat bérelt Tölgyesen a tekerőpataki, kilyénfalvi és a gyergyószentmiklósi közösségektől.[19] Az örmény kereskedők búza, kukorica- és borkereskedelemmel is foglalkoztak. A 18. században és a 19. század elején a török Porta a havasalföldieknek és a moldvaiaknak megtiltotta a kukoricának külföldre való eladását. Ennek ellenére sokszor lehetővé tette a kötelező mennyiség feletti feleslegnek a határon túli értékesítését. Az örmény kereskedők számára igen nagy jövedelemforrást jelentett a törökbúzával való kereskedelem, de a Moldvából hozott kukorica a 18. században és a 19. század elején döntő módon hozzájárult Bélbor, Holló és Tölgyes kialakulásához és fejlődéséhez. 1814-ben az örmény kereskedők *nyerészkedésének* csökkentése érdekében Sándor Mihály főkirálybíró a kukorica vékájának árát 1 forint 45 krajcárban állapította meg.[20] 1815 telén a Kopacz és a Czárán gyergyószentmiklósi örmény kereskedők 10 000 köböl moldvai gabona szállítását vállalták Alsó-Fehér vármegyébe *ahol a lakosok az inségek utolsó pontjára jutottak*.[21] A borkereskedelem kapcsolatban volt a moldvai borok és pálinkák behozatalával. A tölgyesi és a Gyergyó-vidéki kocsmákat 1804-ben, 1805-ben, 1811-ben, 1827–1828-ban, 1829-ben és 1832–1833-ban moldvai italokkal látták el.[22] Az örmény kereskedők gyakran a harmincados vámot szedőket is megvesztegették. Tölgyesi Kádár György jelentette, hogy a kihajtott ökrökön és juhokon kívül *sok túrót és ordát hoztak fel Tölgyesre, de a harmincados mégsem akadályozta meg őket*, mert *20 oka ordát és egy mázsa túrót adtak a harmincados uraknak, s azuttán is mind hordották fel*.[23] Az örmény kereskedők nagyszámú moldvai kereskedését jelzi az a tény, hogy 1802-ben csupán szeptember és december hónapjai között 24 gyergyószentmiklósi és szépvízi kereskedő kapott útlevelet.[24]

A 18. század második felének és a 19. század első évtizedeinek legtipikusabb nagykereskedő-családja a Kövér család volt, melynek tagjai többször is bíróként vagy tanácsnokként vezették a gyergyószentmiklósi örmény közösséget. Az Alföld és Bécs felé irányuló állatkereskedelem Kövér Gergely számára igen jól jövedelmezett, olyannyira, hogy gyermekei, Kövér János és Kajetán Mária Terézia magyar királynőtől 2000 arany forintért 1780. május 24-én az összes hozzátartozóikkal, úgymint Izsák Máriával, Kövér János hites társával és gyermekeikkel, Györggyel, Terézzel, Annával, Máriával és Hiripszimével címerleveles nemességet kaptak.[25]

[10] Uo., 324. sz.
[11] Uo., 799. sz.
[12] SzOkl, VII, 328.
[13] CsÁL, F. 27, 4212. sz.
[14] CsÁL, F. 26, 563. sz.
[15] Uo., 609. és 611. sz.
[16] Uo., 563. sz.
[17] Uo., 666. sz.
[18] Uo., 799. sz.
[19] CsÁL, F. 27, 4201. sz.
[20] GyszmÖPL, *Mercantile Forum*, *Sándor Mihály levelei*, 530. és 562. sz.
[21] CsÁL, F. 28, 630. sz.
[22] Uo., 703. sz.; F 26, 594, 865. sz.
[23] CsÁL, F. 28, 495, 703. sz.
[24] CsÁL, F. 27, 4212. sz.
[25] TEMESVÁRY János 1896, 76.

A 19. század első felében a Kövér család más tagjai is nemességhez jutottak. Így például 1804. augusztus 17-én Kövér Tódor, Kajetán, János, Simon és Antal testvérek az anyagi gondokkal küzdő bécsi udvartól már 1000 arany forintért is nemességet kaptak 1804. augusztus 17-én. A Kövér családnak ez az ága gabonaadományokkal enyhítette a korabeli Temes vármegye éhező lakóinak szenvedéseit 1795-ben, 1797-ben pedig Kövér Tódor önként jelenkezett a Temes vármegyében alakult nemesi felkelő seregbe, mely vállalta a francia hódítók elleni harcot.[26]

Nem voltak azonban ilyen odaadóak, amikor a Kereskedői Székkel kapcsolatos anyagi kötelezettségeik teljesítéséről volt szó. Nemességük elnyerése után ugyanis megtagadták a Mercantile Forum által összegyűjtött ún. *Civica és Comercii* taxának a kifizetését, mellyel mindegyik kereskedelmet folytató örmény család tartozott a közösségnek, s melyet a kereskedelmi szék ún. *collector*ok révén gyűjtött össze. A Mercantile Forum bírója és nótáriusa 1805. december 30-án levelet írtak a Regiment Comandóhoz, melyben jelezték, hogy az adót begyűjtő *collector*ok hivatali ideje lejár, és mivel nekik kötelességük a hátramaradást behajtani, a katonai hatóságok segítségét kérték. Mint írják: *actualis bíró atyánkfiának úgy az királyi adó fel szedésére rendelt collectornak is hivatalyok áltozni kelletvén, mostani actualis bíró atyánkfia olyan rendelést tett az collectornak, hogy mindenféle restantiában lévő adót szorgalmatoson fel hajtasson, és ha valaki az adó béfizetésében nyakaskodik, az Magistratus Polgárja mellé katonát kérvén aképpen is a restáns adófizetőket az meg fizetésre szoríttatni el ne mulassa, hogy az már végire hanyatlott esztendőnek bé végzésével minden perceptumokról, és crogatumokról teljes számadást tehessenek. Ezen rendelésnél fogva tehát mostani collectorunk, itten Gyergyó Szent Mikóson lakó és még eddig nemcsak ezen forum hatalma alatt lévő, hanem egyszersmind ezen forumnak hűtős tagjai is úgynevezett Kövér Kajetán uram az királyi adót abból az okból meg fizetni nem akarván, hogy eő Kegyelme Nemes Magyar Országon az Banátusban bizonyos jószágot vásárolván az által nemességet is nyert magának. Az colletor elsőbben ugyan az Tanáts Polgárja által kéretette eő Kegyelmétől az reája rótt adót és minthogy betsületes megtanálására is meg fizetni nem akarta, az polgárral Hideg Mihály nevű katona káplárt két fegyveres legénnyel u. m. Angi Mihállyal és Borbély Ádámmal el küldötte Kövér Kajetán uramra olyan rendeléssel, hogy míg az királyi adót eő kegyelme ki nem fizetné, addig az katonák házánál maradjanak.* Kövér Kajetán azonban a magisztrátus polgárát megverte, a katonákat pedig elkergette. Az örmény bíró és a nótárius a következőképpen mutatták be a Kereskedői Székre megalázó eseményeket: *De Kövér Kajetán uram az Magistrátus Polgárját meg vervén az katonákot házától el utasította. Ugyanazért ezen Mercantile Forum maga levele által az ide való Nemes Kompánia comandárisát meg tanálván kérte, hogy elegendő katonai erőt rendeljen, mely által az királyi adót fel vétethesse, de az comandáns Török Ádám uram az kivánt katonai erőt ki nem rendelte, hanem az Méltóságos Regementz Comandohoz utasított maga válassza által.*[27] A gyergyószentmiklósi kereskedői szék az általa szervezett nagygyűlés határozata alapján a gyergyói határőrkatonaságtól kért erősítés visszautasítása miatt kénytelen volt a csíki Regiment Comandóhoz fordulni a következő kéréssel: *Kérjük azért alázatoson a tisztelt Regementz Comandot, ne terheltessék olyan rendelést tenni, hogy az Királyi adó fel hajtására az ide való Kompánia Comandánsa az kivánt katonai erőt ki rendelni el ne mulassa.*[28] Földvári őrnagy az örmény Kereskedői Széknek az adóbehajtáshoz szükséges katonai erő használatával kapcsolatos kérését a főkirálybíró rendelésétől tette függővé. Mint írja: *Az királyi adó felhajtására kivánt katonai erőt akkor ki rendelni ezen regimentnek honyi komandója el nem fogja mulatni, hogy ha ez eránt az Fő Király Bíró úrtól bővebb rendelés tétetik, és erre ezen honyi Regiment Comando requiráltatik.*[29] Ekkor az örmény kereskedői szék tagjai a királybíróhoz fordultak levelükkel, aki 1806. január 5-én datált levelében jelezte, hogy nincs arra ereje, hogy Kövér Kajetánt felszabadítsa adókötelezettsége alól, de katonai erőt sem bátorkodott ellene kiküldeni, mivel látta donatárius nemességéről az adománylevelet. Mint írja: *nintsen nékem hatalmam, hogy az adó alól, nevezett Kövér Kajetánt fel szabadítsam, úgy viszont katonai erőt se bátorkodom ellene ki eszközleni, látván nem tsak ármálissát, hanem valóságos donatárius nemességéről a királyi kegyelemből nyert oly világos értelmű adomány levelet is, melynél fogva valóságos imunis nemes embernek declaráltatik, melyhez képest igen jól esett, hogy a Nemes Forum ezen dolgot a Felséges Királyi Fő Igazgató Tanáts elejében /: a mint írja, terjesztette :/ onnan várhatván ez iránt a további meghatározást.*[30]

A királybíróhoz írt levél mellett a gyergyószentmiklósi örmény kereskedői szék vezetői megkeresték a korabeli Csík-, Gyergyó- és Kászonszék pénzügyi főinspektorát, Domokos Ferencet, aki 1806. január 3-i válaszlevelében a Mercantile Forumnak adott igazat. Érvelésében az Approbata Constitutióra hivatkozott. Szerinte mivel Kövér Kajetán nemességét nem

[26] Uo., 77.
[27] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1805. december 30.
[28] Uo.
[29] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806. január 3.
[30] Uo., 1806. január 5.

publikáltatta a törvény szerint, *a Contributió terhe alól fel nem könnyebbíthetem, míglen hozzám felkönnyebbítése iránt parancsolat nem jön melyet ő kegyelme tartozik a felsőbbségtől kieszközölni*.[31] Ugyanakkor megnyugtatja a Kereskedői Szék vezetőségét azzal, hogy *már most a Nemes Mercantile Forum megtette azt, amit meg kellett tenni s ha a Nemes Regiment Brachiumot nem adna, (nehezen is hiszem hogy adgyon), most nem a legjobb vala utya a most említendő törvény tartása szerint, tehát tudósítson engemet a Nemes Mercantile Forum, s a mostani Marcális Congregátionak következésével el fogom a dolgot igazítani tsendesen, és törvényesen azon kívül is a következendő Marcális Congregátiora, tudom jön deputátussa a Nemes Mercantile Forumnak, mikor is egyetértőleg éppen egyet fogunk ezen elő adódó nehézség iránt érteni, addig is Nemes Szék assessorával az adó pénznek béfizetéséről törvényesen Kövér uramat admoneáltatván, ezen levelemnek rövid értelme, s tartása szerént, tudnillik, hogy azon időre kérettetik az adó, amely esztendőre fel róvatott, mikor még nemes ember nem volt és így a törvények mellett állván, se a Nemes Mercantile Forum, sem én nem fogunk hibázni...*[32]

A széki hatalmasságok mellett az örmény kereskedői szék vezetői a Guberniumot is értesítették a királyi adó behajtásával kapcsolatos nehézségeikről. Levelükben elpanaszolják, hogy Kövér Kajetán megtagadta kifizetni a Civica és Comercii taxát, és felpanaszolták az őket ért megaláztatást a nemessé vált nagykereskedő részéről. A királyi Guberniumtól a következő kérdések tisztázását kérik: Jogos-e a Kövér testvérek azon állítása, hogy ők a szék jurisdictiója alá tartoznak, akkor, amikor ők Gyergyószentmiklóson a Mercantile Forum tagjai között élnek és tevékenykednek? Ugyanakkor elégtételt kérnek a polgár megverésééért, a Forum megalázásáért, mely ezzel a *mocskolódással* sokat vesztett tekintélyéből.[33] A Gubernium részéről határozott magatartást várnak, mely memóriumuk utolsó részéből is kiderül: *Könyörgünk azért alázatoson a Felséges Királyi Guberniumnak, méltóztassék kegyelmes határozást tenni, hogy nevezett Kövér Kajétánnak és testvérinek az Nemes Szék Jurisdictiója alá tett ajánlások elfogadható-e vagy sem? és meg mentheti-e, hogy az restantiában lévő és jelen való adóbéli tartozásokat ne fizessék, amidőn ezen jelentések előtt már mindezekkel tartoztak, s minthogy az mű hatalmunkkal semmit sem gondolnak erőt parantsolni ez hátralévő tartozásoknak fel vételekre. Úgy polgárunkon végben vitt kegyetlenkedéseiért, s Forumunknak lett meg motskolásáért illendő elégtételt parantsolni. Különben Forumunknak minden még jóvá nem tétetett hatalma meg vetésben jövén a közönséges szolgálat teljesítésében hátráltatni fogunk*.[34]

Sajnos, nem adtak igazat a királyi adó behajtásának kérdésében az örmény kereskedői szék tagságának és vezetőségének. Úgy tűnik a nemességet nyert örmény család hatalma messzire elért. Sőt, a Királyi Gubernium 385-ös számú parancsolatja a Mercantile Forumot hibáztatta a konfliktusért, arra hivatkozva, hogy a *politika az adminisztrációba belé elegyedik*. A levelet persze nem a Kereskedői Széknek címezték, hanem Sándor Mihály főkirálybírónak, aki minderről 1806. március 1-jén értesítette az örmény kereskedői közösséget. Csík-, Gyergyó-, Kászonszék főkirálybírója levelében jelezte, hogy visszavonja előbbi utasítását, és arra kérte a Forum tagjait, hogy a továbbiakban a Királyi Guberniumnak efelől *relátiót ne küldjön, mert ez az ő feladata*.[35]

Az örmény kereskedői szék tagjainak és vezetőinek nem maradt más hátra, mint hogy beletörődjenek a lelkiismeretességüket kipellengérező guberniumi döntésbe. 1806. március 4-i levelükben közlik, hogy a február 28-i gyűlésen nyilvánosan felolvasták a királybíró levelét, és ezzel kapcsolatos relátiójukat a Királyi Guberniumhoz megtették. Mint írják: *...az Felséges Királyi Gubernium előtt azzal mentettük magunkat, hogy az miólta forumunk fel állíttatott, sőt ez előtt is az Királyi Quantumot örökké mű hajtottuk fel és az Királyi Perceptor úrnak egy summában administráltuk, s minthogy ezen szokás gyakorlásában eddig elő nem tilalmaztattunk e szerint törekedtünk Kövér Kajétán uramon is a királyi quantumot fel hajtani, és a midőn ilyetén törekedéseinkben akadályoztattunk, akkorra folyamodtunk az Nemes szék Fő Tiszt urakhoz az illendő segedelem kirendelése iránt.*

Ambár ugyan ezen relátionkban az magunk mentsége foglaltatik leginkább, mindazonáltal, hogy ha az Méltóságos úr rendelését előbb tisztelhettük volna, annak el küldésétől valójában meg is szűntünk volna...[36]

A gyergyószentmiklósi kereskedői szék tagjai és vezetősége tehát önkritikát gyakoroltak azért, mert lelkiismeretesen teljesítették az állammal szembeni kötelezettségeiket azon intézmény előtt, melynek egyik fő feladata ennek ellenőrzése lett volna. Az igazságot akkor is a hatalom és a pénz oldaláról mérték. A Mercantile Forum vezetősége ennek ellenére a későbbiekben sem mondott le a Kövér testvérek megadóztatásáról. Így az 1808. június 22-i jegyzőkönyvben ismét napirendre tűzték e nemes

[31] Uo., 1806. január 3.

[32] Uo.

[33] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806. március, *A GyszmÖPL, Mercantile Forum levele a Királyi Guberniumhoz*, 179.

[34] Uo., 179.

[35] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806. március 1., *A Fő Király Bíró levele a Mercantile Forumhoz*, 151.

[36] Uo., 1806. március 4., *A Mercantile Forum levele A Fő Király Bíró úrnak*, 152.

családnak a megadóztatását. Mindezzel kapcsolatban a korabeli jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk: *Substitutus bíró atyánkfia jelentvén, hogy Kövér Cajetán, és Thodor uraimék már 4 esztendőre tartoznának az reájok rótt adóval és nemzet költségivel, sürgettessék executioja az 8695 szám alatti rendelés szerint.*[37] Az adóbehajtás végrehajtásával kapcsolatban a Kereskedői Szék a következő határozatot hozta: *Mivelhogy a Méltóságos Fő Király Biró úr az gyergyai Vice Király Biró urra bizza az executiot tehát a tisztelt Vice Király Biró urnál sürgettessék.*[38]

A sürgetésnek megvolt a hatása, melynek eredményéről a Mercantile Forum jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: *Tanáltassék meg Vice Királyi Biró Méltóságos Gáborfi Pál úr, hogy Kövér Cajetán és Todor uramék részekről letett 96 Rf adóbéli tartozást, ugy hadi segedelemben 12 Rf az forumnak által küldeni ne terheltessék és még tartozván 8 Rf-tal potolni az hadi segedelmet, azt is felvétetni ne terheltessék.*[39] Ezután a Kereskedői Szék részéről az 1807-es, illetve az 1808-as évi adókötelezettségek behajtását is követelték. Az 1808. szeptember 12-i határozatban ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: *Irassék meg alázatosan a Felséges Királyi Guberniumnak, hogy noha a tisztelt rendelés valóságos értelme szerint tartozzanak Kövér Kajetán és Todor uramék megfizetni az reájuk rót adót, méltóztassék felvétele iránt rendelést tenni, mert önként fizetni nem akarják.*[40]

Milyen vagyonnal is rendelkezhetett Kövér Kajetán örmény kereskedő? Pénzének állandó forgatása miatt nehéz egy pontos számadatot megállapítani. Kövér Kajetán ugyanis tudtunkra adja: *...hogy 1780-ban 10 000 magyar forintokból álló capitálissát néhai apósom kezemre adta kereskedés végett, amely capitálisban foglaltattak gulja szállási portékák és 6 lovak, adta pedig olj feltétellel, hogy amit az által nyerek, fele légyen az enyém a házi költségeken kívül. Ezzel én kereskedvén, apóssom halála után számot adtam anyósomnak 1786-ban. Tisztelendő Jákobi István úr előtt és anyósomnak a rajtam kívül lévő két vejeinek jelen létekben, azon 10 000 mf-tok pedig kivévén a házi költségeket és a feleségemnek igért 1000 Rf-kot szaporodott 11 000 Mf-ra és éppen ennyi capitális maradott apósomról anyósomra s ezen 11 000 forint capitálist az anyósom a fenn citált sub. nr. G contractus mellett által is adta nékem az abban megírt conditioknál fogva.*[41]

Az osztályos per alkalmával kiderült, hogy Kövér Kajetán Lukács Hiripszimé halálakor 500 darab ökör birtokába jutott, melyet 30 000 forintra értékeltek. Ezenkívül a vagyon nagyságáról valló személyek még két csorda ökör- és gulyaállományról tettek említést.[42] Az osztályos pernél még említés történt három zacskó aranyról is, melyet az örmény kereskedő kitalálásnak nevezett.[43]

Kövér Kajetán tehát a vagyona növelésére törekedő nagykereskedőt személyesítette meg, aki anyagi hátterének növelése érdekében nem akart kiegyezni rokonságával, főleg pedig Lázár Sárával a Lukács Hiripszime örökségének a megosztásával kapcsolatban. E per alkalmával azonban a Mercantile Forum vezetőségének lehetősége nyílik az 1805–1806. évi, az intézményt ért megaláztatások megbosszulására. 1808-ban ugyanis a Kereskedői Szék irattárában lévő, Kövér Kajetánra elmarasztaló iratokat elküldték Novák Kristófné Lázár Sára ügyvédjének, akivel a gyergyószentmiklósi örmény nemes évek óta pereskedett birtokmegosztási ügyben. Az örmény nagykereskedő a főkirálybíróhoz fordult segítségért. A következőkben Kövér Kajetán leveléből idéznék: *1. De történt az után /:ami mind természetnek, mind az igazságbéli jórendnek, mind pedig a törvénynek ellenére vagyon:/ , hogy az én documentumaim, amelyek sok fáratságaim és instantiáim mellett nékem kezemre nem adatatik, a Nr. 2-⁰ lévő instructionak bizonyítása szerént a Tekintetes notárius úr által kezére adatattak az adversáriusom procurátorának. Instálom azért alázatoson a méltóságos urat, méltóztassék oly hathatos rendelést tenni, hogy a Tekintetes notárius úr aki az én originális leveleimet az allegátioimmal edgyütt bátorkodott ily rendetlen uton és törvénytelen móddal, az én ellenségemnek kezére adni.* Levelében kéri, hogy *noltzad napra ugyan azon leveleimet mind tulajdonaimot adgya kezeinkre.*[44]

A királybíró válasza azonban elutasító volt. Mint írja 1808. május 18-i levelében: *Amint az instans által bé adott instantiából ki tetzik, a levelei már a Felséges Királyi Guberniumba el vitettek, mely szerént lehetetlenséget kéván, hogy a notárius azoknak vissza adására szoríttassék, jól lehet én magamis aztot helytelennek látom, hogy levelei az adversáriussának adattak kezébe e béli sérelmének orvoslását tehát tsak a Felséges Királyi Fő Igazgató Tanátsnál tanálhatya fel.*[45]

1808. május 20-án a gyergyószentmiklósi örmény nagykereskedő a Királyi Fő Kormányszékhez fordult panaszával. Levelében elpanaszolta, hogy: *A közöttem és Novák Kristóffné Lázár Sára között*

[37] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1808. június 22., 42. sz.
[38] Uo.
[39] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1808. július 6., 46. sz.
[40] Uo., 1808. szeptember 12., 61. sz.
[41] MOL, B 4, *Kövér Kajetán pere*, 10.
[42] Uo., 14.
[43] Uo., 10.
[44] Uo., 1.
[45] Uo.

lévő ügyben igen terhes és tőlem éppen elhalgathatatlan itélet ellenem mondattatván a Gyergyai Tekintetes szék által honn létemben, de hirem nélkül az excellentiátok eleibe itéltetett transmissio mellett állapodott meg.

Nékem hírem, s jelen létem nélkül mondattatván ki azon terhes itéletet, a procuratorom Appellálta a tekintetes derék székre ugyan, de a más résznek kivánságára transmittáltatott excellentiátok elejében.

Én magam is /:később megtudván a dolgot:/ helyben hagytam ugyan azt, hogy a Tekintetes Derék Székre nem transmittáltatott, de hogy, ha excellentiátok elejébe transmittáltatott léendő írattatásának azon okból, hogy mivel nevezett Lázár Sárával az osztályunk iránt lévő ügyünkben a transmissio meg írattatván, már a Felséges Királyi Udvar előtt vagyon, a pretendált perjurium iránt lévő ügyemet pedig a nevezett osztályos perrel excellentiátok által az 1276, és 1277 számok alatt 1807-dik béli áprilisnek 21-én kiadattatott kegyelmes válasznak ellenére a Tekintetes Gyergyai Vice Szék öszve vegyitette, öszve zavarta, azért szükségtelennek itéltem tenni transmissiót transmissióra írattatni. De ugyan tsak is a Tekintetes Derék Széket nem illetheti, mivel az osztályos perünk /:mint felyebb is mondám:/ a Felséges Királyi Udvar előtt vagyon, a pretendált perjurium iránt pedig semmi ellenem nem bizonyíttatott. De a Magistrátuális Fiscus is ellenzette ezen ügynek transmissióba léendő irattatását, amit a felperes is alább nr. 2 recognoscált, és így a Magistratuális Fiscus is meg üsmérte a Fő Vice Széknek hibáját, hogy az osztályos pert nem kellett volna egybe vegyitteni a pretendált perjuriummal.

Én azért minden leveleimet a processussal együtt kivánván kezemhez és appellándi rátioimot is akarván megtsinálni, hogy excellentiátokhoz késedelem nélkül vihessem, mind a Felséges Nemes Széket, mind a Méltóságos Vice Király Biró urat, és a Notarius urat is, mind végtére Méltóságos Fő Király Biró urunkot instáltam leveleimnek, és a processusnak kiadattatások iránt, de ki nem nyerhetvén, azért, hogy a Tekintetes Nemes Szék transmissioba akarta írattatni, folyamodtam excellentiátokhoz és hogy onnan jött-e valamely rendelés, vagy nem, azoknak kiadattatások iránt?"[46] Memóriumában a következőképpen mutatta be kijátszását a gyergyói hatalmasságok által: *"Kegyelmes Uraim! nem volt az elég /:amit már excellentiátoknak keservesen ez előtt meg panaszoltam:/, hogy a Gyergyai Fő Nemes Széknek Notariussa Baló Jóseff úr, és az akkori substitutus Vice Király Biró, László Elek úr a Tekintetes Nemes Széknek hire nélkül engemet mind Tekintetes Nemes Bihar Vármegye előtt, mind pedig a Kolosvári Tekintetes Magistratus előtt prostituáltak, midőn /:ámbár remedium mellett állott is ügyem:/ mindenik Tisztelt Jurisdictiot arra kérték, hogy a környékekben lévő activa adósságomat tiltsák le: nem volt mondám az elég, hanem végső veszedelmemre a notárius Baló Joseff úr engemet leveleimtől megfosztani nem irtózott. Mert sokszori alázatos kéréseimre leveleimet nékem kezemre nem adván, az adversáriusom procurátorának Tóbiás Jósefnek titkon, hirem nélkül által adta, ki is Gyergyóból el vivén leveleimet, az után másnap adattatott tudtomra instructionáliter sub nr. 2 Novák Kristófné neve alatt, hogy leveleim az adversáriusom procuráturának által adattattak, és el is vitettek.*

Nem lehet a peres az ilyen notáriussal bátorságos levelei aránt! Én példa vagyok, aki törvényes itélet mellett leveleimet a tekintetes székbe bé adtam, a nevezett notárius úr pedig titkon , hirem nélkül, és a Tekintetes Nemes Széknek is hire nélkül adversáriusom procuratorának Tóbiás Józsefnek kezére adta Tóbiás Jóseff pedig ki légyen mitsodás hitetű és erköltsű?[47] Végezetül kérte a Fő Kormányszék közbelépését leveleinek a visszaküldése érdekében: *Könyörgök mély alázatossággal excellentiátoknak, hogy atyai képpen meg tekintvén ebbéli keserves sérelmemet, leveleimnek veszedelmeztetéseket, és azoknak veszedelmeztetések miatt következhető végső veszedelmemet, minthogy /: amint hallottam:/ Tóbiás Jóseff Kolosvárra ment, ha ugyan tsak ottan tanálna kerengeni, méltóztassanak excellentiátok ötet detineáltatni, leveleimet tőle el vétetni a prossessussal vagyis allegátiokkal együtt, mivel azokból tetszenek ki leveleim: Úgy az is, hogy miért veszedelmeztettem ügyemben, melyet onnan megtudhatván, ha ügyemnek segítségére azzal excellentiátok előtt élhessek: és mind azokot a Gyergyai Tekintetes Nemes Székhez bé küldvén, mind addig Tóbiás Jósefet ottan detentioba tartani, mig leveleim a Gyergyai Tekintetes Nemes Szék által én előttem számba vétetnek: hogyha pedig Tóbiás Jóseff Kolosváron nem találtatnék, notárius Baló Jóseff úrnak megparantsolni, hogy a leveleimet akár honnan is elé szerezze és ugyan azon notarius úrat méltóztassanak excellentiátok kemény számadásra venni, hogy miért tselekedte a fenn leírt törvénytelenséget: és minthogy említett leveleim miatt a nevezett notarius úr nékem költséget, fáradságot és kereskedésem béli hátramaradást okozott, mind azokot általa nékem megfordíttatni.*[48]

Kövér Kajetán uzsorakereskedelemmel is foglalkozott. Nem mindig volt alkalma a kölcsönzött pénz visszaszerzésére. Így történt ez az ugyancsak örmény Compániabéli Urszuly Péterrel szemben, aki anyagilag tönkrement, és fizetésképtelenné vált. Az örmény nagykereskedő azonban 1806. május 2-án kicsikart egy olyan ítéletet, melynek értelmében az adóképtelenné vált Urszuly Péter adóssága átruháztatott fiaira,

[46] Uo., 3.
[47] Uo.
[48] Uo.

Urszuly Lukácsra, Mártonra és a többiekre. Minderről a Mercantile Forum ítéletében a következőket olvashatjuk: *Béadván felperes (Kövér Kajetán) atyánkfia 1802-dik esztendőben octobernek 1-só napján költ kötelező levelét az alperesnek azt kiványa meg mutatni, hogy az alperes 300 rhénes forintokkal tartozván felperes atyánkfiának úgy kötelezte volt magát, hogy három esztendők alatt száz száz forintonként le fogja fizetni, mely kötelezésének tsak annyiban tett eleget, hogy 100 rajnai forintokat fizetett meg, de 200 rajnai forintokkal és ennek harmadfél esztendei interessével, adós lévén megkiványa, hogy az alperes ezen adósságnak meg fizetésére törvényesen szoríttassék reá, és ha önként nem cselekedné Executio által is kötelezttessék, az alperes ezen kereset ellen kivánván magát menteni, hogy az fenn forgó adósságát ugyan nem tagadja, de felperes atyánkfia az alperes fiának, 6 Tulkait el vévén és azoknak most is tartozván amint ezt egy 1793-ben 8-októbernek 26-ik napján adós testimoniálissal kiványa támogatni, arra nézve rendeltessék közöttök computus, és ha az által adós maradna ki fizetésére magát kötelezi. De mivel, hogy ezen kivánsága az alperesnek tsak állíttatik, és hitelesen meg sem mutattatik, sőt az kötelező levél sokkal későbbre kelvén, az alperes által bé mutatott bizonyító levélnél, ezen el vett jussokról semmi emlékezet is benne nem tétetett. Azért mivel, hogy az alperes igen el nyomorodott tehetetlen állapotban vagyon, és az kötelező levélben ezen esetben az alperes fiai is köteleztetnek az adósságot meg fizetni, azért az megfizetetlenül és kereset alatt lévő adósság, interessével együtt transcribáltatik az Urszuly Péter alperes fiára Urszuly Lukátsra, Martonra és a többiekre, akik is, hogy el nyomorodott, tehetetlen atyokért az kötelező levél erejénél fogva meg fizessék ezennel köteleztetnek...*[49]

A másik fontos nagykereskedő-családot a Kábdebók alkották, akik már a 18. században kitűntek a magyar alföld és Közép-Európa nyugatibb központjai felé irányuló nagyállat-kereskedelmükkel. A 19. század első felében Kábdebó Márton többször is a szenátorok között szerepelt, majd a Mercantile Forum bírájának is megválasztották. Gyermekei Kábdebó Jakab, Miklós, Károly és Márton pénzadományokkal támogatták az államkincstárat, amiért is nemesi rangot kaptak. Mindezzel összefüggött az a tény is, hogy 40 869 forintért és 29 krajcárért megvásárolták az Arad megyei talpasi uradalmat. A talpasi birtok adománylevelével együtt, főleg a hazai kereskedelem felvirágoztatásáért vállalt szerepükért – mint ahogy az a nemesi adománylevélben is pontosítva van – 1838. november 8-án V. Ferdinánd császártól nemesi címet kaptak.[50]

A harmadik örmény nemesi családot a Szarokánok alkották. Szarokán Gergely 1806-ban kapott nemességet, és ezután ő is megtagadta a Civica taxa megfizetését az 1806. és az 1807. esztendőkre. Tettét azzal magyarázta, hogy *nemes ember lévén nem tartozik fizetni*. Az 1808. január 8-i kereskedői széki gyűlésen azonban kiegyezett a Mercantille Forum vezetőségével. Megígérte hogy *a restantiában lévő taxákot kifizeti*. Ugyanakkor azt is rögzítették, hogy *Szarokán Gergely (elleni) további lépéstől megszűnik a Forum*, ami azt jelentette, hogy a Kereskedői Széknek nem lehetett többé adókövetelése Szarokán Gergely csalaládjával szemben.[51]

Szarokán Gergely gyakran konfliktusba került a marhahajcsáraival. 1807. október 16-án például Táncos Ferenc és Szabó Gergely nevű béresei azzal vádolták a negykereskedőt, hogy nem akarja kifizetni bérüket.[52] Panaszukra Szarokán Gergely azzal válaszolt, hogy: *Nagy Váradig fogattanak meg, de Tordán eladván az marhákat azért egész bérfizetéssel nem tartozik*.[53] A jegyzőkönyv a következőképpen pontosítja a marhahajcsárok válaszát: *Erre a panaszlók azt mondgyák, hogy az alkalom ugyan Váradig volt, de az szó úgy volt, hogy ha közelebb is eladná az marhákat egész béreket kifizeti*.[54] Érdekes módon, a Kereskedői Szék határozatában nem volt részrehajló, és nem kedvezett a nagykereskedőnek. A döntés szövege a következő: *Az eltévelyedett tehén felkeresésére 6 forintokat költvén a bé panaszoltatott, annak felit a panaszlók szenvedni tartoznak, ugyanazért 3 forint hijjával az panaszlókot kifizetni köteleztetik, és mivelhogy Váradig nem mentenek a panaszlók, a két pár botskor helyett egy pár botskort elvenni kötelesek lésznek*.[55]

A nagykereskedők gyakran társultak egy-egy puszta megvásárlása esetében, máskor pedig az állatállomány biztonságos kísérése és őrzése érdekében is közösködtek. Így Szarokán Márton, Werzár Kristóf és Czárán János egy másik örmény nagykereskedőtől, Lukács Jánostól pusztát vásárolt. 1815. február 9-én Szarokán Márton és Werzár Kristóf a Mercantile Forumhoz fordulnak panaszukkal *hogy a közös massából váltott 1000 aranyakot* Czárán János *velek ossza fel és Lukács János úrtól kivett pusztát tartozzék közre bocsájtani*.[56] A Kereskedői Szék a Lukács Jánostól kivett pusztával kapcsolatban a következő határozatot hozta: *Világos lévén a felek elő adásából hogy a fenn forgó 1000 aranyak a köz massából és pedig a köz társaság*

[49] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806. május 2., 84. sz.
[50] SZONGOTT Kristóf 1894, 397–398.
[51] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1808. január 8., 1. sz.
[52] Uo., 1807. október 16.
[53] Uo.
[54] Uo.
[55] Uo.
[56] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1815. február 9.

edgyütt értéséből változott így az ilyjen esetben a köz kereskedésnek természetes igazságánál fogva edgyik fél, a másiknak romlásával, vagy akarattya ellen a közből szerzett jót magának nem tarthatya.

Ugyan azért e közből váltott 1000 aranyakot Czárán János társaival fel osztani tartozik, az edgyütt való és közkereskedést meg erősitetett edgyezés szerint. Ami az pusztát illeti, igaz lévén az hogy az edgyik köz társ Szarokán Márton kereste a pusztát a köztársaság számára és Lukács János úr meg is igérte meg határozván árát a pusztának. Emellett mégis Czárán János kőz társai által keresett pusztát maga számára vásárlotta meg. Úgy látya ezen Mercantile Forum, hogy ezen esetben az illendőség nagyon meg van sértettetve a köz társaira nézve, mert az igaz illendöségnél fogva tartozott volna köz társait az általok keresett pusztával meg kinálni és tsak akkor maga számára meg vásárolni, ha azok a pusztáról lemondottak volna. Mivel tehát Lukács János úr elsőben a pusztát Szarokán Márton részére igérte a köztársaságnak, hogy ha Lukács János úr, arról tulajdon keze irását adgya, avagy választ tészen, hogy midön Czárán János a pusztát ki vette nem tudta légyen, hogy egyedül maga számára veszi hanem abban a hiszenben volt, hogy a köz társaság számára fogja venni, ezen esetben tartozék Czárán János a pusztának felit Szarokán Mártonak ésWerszár Kristóffnak által bocsáttani...[57]

A negyedik nemességet nyert nagykereskedő család tagjaiként a Czárának voltak feljegyezve. A Czárán család nemesi címszerzői Czárán Antal, János, István és Kristóf testvérek voltak. Ők ugyanis 81 563 forintért és 5 krajcárért megvásárolták az aradi seprősi uradalmat. A nemesi adománylevél kiadásában fontos szerepe volt a birtokvásárlásnak, illetve az állatkereskedelem terén kifejtett érdemeknek, mint ahogy azt az adományozó I. Ferenc császár 1830. október 1-jén Pozsonyban kiadott okiratában megfogalmazta.[58]

Az örmény kereskedők ingó vagyona legtöbb esetben csak időszakos volt, a pénzt állandóan forgatták. Moldvában a politikai élet bizonytalansága miatt nem létezett közbiztonság, így az örmény nagykereskedő vállalkozók gyakran válhattak rablótámadások áldozatává.

Ilyen volt Czárán József kereskedő esete is, akit 1834-ben kiraboltak az útonállók, akik megfosztották őt *6850 darabból* álló *aranyaitól*, ami a későbbiekben hozzájárult tönkremenéséhez. Az örmény nagykereskedő esetéről az 1840. január 2-i *Clasificátória Sententia* ítéletében a Mercantile Forum összefoglalja az örmény kereskedő tönkremenésének főbb mozzanatait, mellyel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: *Hogy Gyergyó Szent Miklósi örmény Czárán Josef, volt Kereskedő, a szomszéd Moldovai Birodalomban nyert, úti levél melletti utyában, a hová gyakorolni szokott marhás kersekedés folytatása tekintetéből még 1834-ik évi, december hónapjában, bémenni szándékozik vala, némely uton-álló tolvajoktól megtámadtatott, és akkor a magával kereskedésre vitt 6850 darab császári arannyától megfosztatott, kéntelenittetett a meg károsodott Czárán Josef házájába azonnal vissza térni és helyben ön állapotyáról, s kereskedése folytatásáról hiteles Bizonyítványokot szerezni, és így azokkal ellátva, tetemes kára kinyomoztatása végett újból nyerendő uti-levél mellett Moldovába bémenni, azonban észre vévén a meg károsítotnak ebbéli szándékát helyi némely hitelezői, kik is ünnepélyes óvást tettek ezen Mercantéle Forum szine előtt, ne találntán a könyörgő Czárán Josefnek a Moldovába való mehetésre úti-levél adatassék, de sőt ön keresettyét bátorságosítására nézt jó fizető kezesség, vagy elegendő cautió adásra szoríttassék, mire a már ily tettemesen megkárosodott Czárán Josef látván ezen szándékábani meggátoltatását, és e miatt tapasztalván azt is, hogy mig a meglévő activus státussa nem elegendő hitelezőimnek tökéletes kielégíttésekre, sőt a passivus státussa többszörösön felyül haladva az activumot, kéntelenittetett különös Könyörgő-levele által még 1835-ik martius 11-én 45 szám alatt Cridát jelenteni, ön activus, és passivus státussát is béadván, a melyre ezen Mercantéle Forum sem mulatta el a Cridális Norma útmutatásául a már Cridát jelentett Czárán Josefnek meg hütöltetése után, a még meglévő tulajdon Massája általvételére annak öszveírására megbetsültetésre, és árverés utyáni eladattásra kebeléből biztosokot kibotsájtani, úgy a begyülendő summa számbavételére ideigleni Massa Curátort rendelni, nem csak, hanem a hitelezőinek öszvejövetelekre, az ezen Mercantéle Forumnak 1835-ik évi július 27-ről 84. szám alatt költ határozata nyomán, ugyan ezen évi november 27-ik napján, reggeli 9 órakor Gyergyó Szent Miklóson tartandó hitelezői csődületet határozni amelyis a Felséges Kir. Fő Kormány által a szokott módon ki hirdettetett és a fenn forgó Cridális procesussok által nyomán, az ezen Mercantéle Forumnak 1835-ik évi november 23-ról 115 szám alatti alázatos kérésére a Nemes Szék részéről Nagy Batzoni Tekintetes Baló Josef úr a Nemes Gyergyó Szék Király Birája, elnökül rendeltetett melyeknek következésekül a hitelezői-csődületre határozott napon már a kirendeltetett elnök előlülése alatt megjelentek az megbukott Czárán Josef hitelezői közül u.m. Kápdebó Jakab személyese Kritsa Lukács, Czárán Antal, Mánya János, Erászosz Kristof, s Miklós testvérek, és a megbukott kereskedőnek neje Temesvári Mária, a kik is keresettyeikről szóló kötelező-leveleik mássait különös Könyörgő-Levelek mellett béadván, az e napon*

[57] Uo., 1815. február 9.

[58] SZONGOTT Kristóf 1894, 147.

rendeltetett Litis Curátornak minden oklevelek által adattatott oly meghagyással mi szerint mind a két felek egymás elleni való ellenvetéseket három hetek alatt bé végezni igyekezvén, itélet alá botsáttathassék, de a közbe jött némely kifogások, tett ellenvetések tekintetéből az egész per folyama halasztatván és csak is 1836-ik évi januarius 11-ik napján ezen Mercantéle Forum által 9. szám alatt itéletessen ellátatván a Crida megállíttatott, és hogy summárissimo processu ellátassék határoztatott, mely Itélet ellenébe némely hitelezők appellátiót jelentvén ugyan, de fel nem botsátatott, mivel summarissimo processu elláttatni határoztatott volt, hanem a jelentett recursus utyán a Felséges Királyi Fő Kormányhoz felvitetett, - erre méltóztatott a Felséges Királyi Fő Kormány 1836-ik évi július 19-ről 3824 I szám alatt költ kegyelmes határozata következéséül a fenn forgó Cridális processusban a környülállásos tudósíttás tételét megparantsolni, a melyre ezen Mercantéle Forum részéről tartozó kötelessége szerint a parantsolt környülállásos tudósíttás ugyan azon évi september 1-ő napjától 90. szám alatti határozat nyomán meg is tétetett, ennek a lett a következése, hogy a Felséges Királyi Fő Kormánynak azon évi 5146 szám alatt költ kegyelmes rendelése szerint az egész Cridalis processus kezdetett irni állásban vissza tétetni parantsoltatván a jelen volt hitelezők kívánságára 1837-ik évi januárius 10-ik napja a hitelezők újbóli összejövetelekre határnap is határoztatott, amikoris Kápdebó Jakab személyese és Eránosz Miklós megjelenvén, és a Crida megállíttásában meg nem egyezvén, az ellenbizonyíthatásokra idő haladékot kértek, mely kéréseknek hely adattatván bizonyíttások beadhatására következő februarius 14-ik napjáig időhaladék engedtetett, nem külömben ez uttal a kifogás alá jött Litis Curátor helyébe más Nemes Gyergyói Szék egyik Tábla Biró Wégh András új Litis - úgy a hitelezők által szó többséggel Kápdebó Jakab személyesse Kritsa Lukács volt esküdt atyánkfia Massa-Curátornak megválasztattak.

Az újból határidőül tett napon a megbukott Czárán Józefnek két hitelezői Kápdebó Jakab személyesse, és Eránosz testvérek különös Könyörgő-levelek nyomán a megbukotnak activus, és paszivus statussát közöltetni, úgy a megbukkottnak neje hasonlóul könyörgő-levele által, hogy a férje elfoglalt vagyonnya közé, volt helyettes biró Kritsa Péter úr által egy szerviz ezüstnémüi letartoztattak, mint tulajdonát kiadatni kérik, amely is a jelen volt két hitelezőkkel ön kérésekre közöltetvén, megint határidő tétetett, - de valamint ekkor, ugy még több versben is a két hitelezők külömbféle szinű kérelmekkel a fenn forgó Cridális processust akadályoztatván, mig végtére mind a csődületre megjelent hitelezők önn keresettyek mivoltát, s azok támogatásaikra tett okaikot, mind pedig a Litis Curátor a fenn forgó Cridális Massa oltalmára ellenvetéseit, és megczáfolásait háromszori öszve -felelgetésekben megtévén 1838-ik évi október 9-ik napján itélet alá botsáttatott.

Noha a két hitelezők Kápdebó Jakab személlyesse, és Eránosz testvérek ön keresetyek mivoltát, s ellenvetéseik bizonyítását abban törekedtek megtenni, miszerént a cridát jelentett Czárán Józef az ön állíttása szerint a magával vitt vagyontól Moldovában a tolvajok által meg nem fosztattatott volna, és hogy Czárán Józef az onoka eötse egyik hitelező Czárán Antalt, aki a nagybáttya Czárán Joseffel közkereskedésben lett volna, egy kézre dolgozván csak a többi hitelezők megkárosíttatásokra jelentett volna Cridát, ezért azt kivánnyák, hogy a Crida meg ne állíttassék, hanem Czárán Josef az onoka eötsével a megfizetésre szoríttassanak és méltó büntetés alá jöjjenek. De mivel valamint Czárán Antal ön keresete mivoltát, és a két hitelezők feladására tett ellenvetéseit, úgy ezen Mercantéle Forum által újból és hogy Czárán Antal és nagybáttya Czárán Joseffel köztárs lett volna, meg nem itéltetett. De minthogy a két hitelezők ezeni Itélettel meg nem elégedvén appellátiot jelentettek, a melynek a Litis Curátor ellene mondott, abból a tekíntetből, hogy summárissime elláttatni, határoztatott, fel nem botsáttatni, recursus utyán a Nemes Kir Fő Kormányhoz felvitetett, mindazonáltal mind a Nemes Kir. Fő Kormánynak 1839-dik évi januárius 11-ről 5271 I szám alatt költ kegyelmes rendelése nyomán a két hitelezők folyamodásoknak azt hogy üdő után felvitt folyamodások vizsgálat alá nem vétethetnék, hely nem adatott, és mivel ezen nagyon tisztelt Rendelésnek felolvasásakor, és közhírré tételekor a személyesen jelen volt Kápdebó Jakab személyese Kritsa Lukács és Eránosz Kristóf, ezen Mercantéle Forum szine előtt 1840-ik évi januárius 2-ik napján 5. szám alatt önkéntesen oly szóbéli nyilatkozatot tettek, mi szerint mind a két hitelezők is megnyugodván ezen Mercantéle Forum itéletében, a további való perlekedésről tökéletesen lemondottak, és azt tovább nem folytatyák, mind ezekért semmi több ellenvetés nem lévén a Classificátoria Sententia a Cridális Norma útmutatása szerint készíttetni határozatott. Mire megvizsgálván, és birói fontolóra vévén ezen Mercantéle Forum mind a már cridatárius Czárán Josef csődületére megjelent hitelezőknek ön keresetyekről szóló kötelező- leveleiket, s azok támogatásaikra tett okaikot, mind pedig a Litis Curátornak a Massa mozgatásaikra tett okokat, nem pedig a Litis Curátornak a Massa oltalmára tett ellenvetéseit, úgy tanáltatik, hogy a megjelent hitelezők között csupán cridatárius neje Temesvári Máriának különböző követelése lenne, aki is adósúl nyert tulajdon ezüstnémüit, amelyek a férje vagyonnyával elfoglaltatván, még mind végig in natura birói zár alatt tanáltatnak, vissza adattatni kéri a többiek mind egy idomú Chyrográtoriusok és mind, hogy valamint a Cridatárius, úgy a Cridális Massája oltalmára rendeltetett Litis Curátor minden

előfordult követeléseket megösmértek, nem tanáltatott szükségesnek, hogy a keresetek hüt által legitimáltassanak - melyeknek is következésekül a classificatió ilyetén sorral és móddal tétetni határoztatott...[59]

Czárán József nyolc éves küzdelme igazságának a bizonyításáért az örmény kereskedők nehéz életkörülményeit és létbizonytalanságát jelzi a 19. század első felében.

Czárán József esetében láthattuk, hogy cridája meghirdetése előtt jelentős nagyságú legelőkkel rendelkezett Moldvában, melyeket közösen bírt Aga Manulatyi nevű bojárral. A szarvasmarha-kereskedéssel foglalkozó örmény kalmárok nagy része vagy bérelt legelőket, vagy pedig valamilyen módon (teljes vagy feles tulajdonnal) állattartásra alkalmas területtel rendelkezett. Ezért az örmény gazdákat a Forumnál a legeltetési bolleták megújításának szükségességéről értesítették. Így például Istvánfi Lázár 1842. március 24-i levelében jelzi: *Az 1838-ik évi július 9-ről 7083. szám alatt minden törvényhatósághoz és az illető Királyi Pénztárnokokhoz innen költ azon rendelés, melynél fogva a szomszéd török felsőség alatti tartományokban legeltetni szokott e hazabéli alattvalók marháira nézve legfelsőbb helyről ki adatott és 1827-ik évben február 16-ról, 1711 K. 70. K. szám alatt kihirdetett rendszabály 4-ik és 9-ik pontjai annyiban meg változtattak, hogy az említett marhás gazdák legeltetési bollétájikat azoknak egy esztendei, határidejek kitelése előtt, hanem azon idő kitelése után legfelyebb 6 hét alatt meg újittathassák, a legfelsőbb helybenhagyást meg nem nyervén az iránti legfelsőbb Királyi parantsolat következtében ezennel visszavonatik. Mi is a nemes széknek azon alkalmaztatása végett ezennel oly további meghagyással íratik meg, hogy az illető marhás gazdákat e szerént utasítani el ne mulassza.*[60]

Hasonló szellemű értesítést küldöttek a harmincadi hivatal részéről is. *Azon marhákkal gazdálkodóknak ide fogott feljegyzései, kik a múlt 1839-ik év végéig nyert legeltetési bollétájokat megujittatni elmulasztották, a Nemes Széknek ezennel oly meghagyás mellett küldetnek ki, hogy az azokban feljegyzett gazdákat utasítsa arra, mi szerént ők ezen év júniusa végéig Computus tartás, és legeltetési bolletájok megujíttása elmulasztásának ok adása végett lakásokhoz legközelebb eső valamelyik 30-di hivatalnál múlhatatlanul jelennyék meg, külömben bé nem hozott marháik, barmaik, s azoknak szaporodásai után készíttendő számítás szerint eszerint harmitzadot fognak fizetni.*[61]

A csíki főkirálybíró Balási József és a jegyző László Sándor már a bolletákat 1842 nyaráig ki nem váltott személyek neveit is feltüntették. Ezek a következők voltak: *Verzár Ferentz, Kopatz István, ismét Kopatz István, Lázár Lázár, Zárug Zakariás, Eránosz Jakab, Lázár Lázár, Szarukán Márton, Lázár Bogdán, Kiss Jakab, Szarukán Márton, Lengyel Márton, Gyergyó Szent Miklósi lakosok.*[62]

Mivel az állattartó nagykereskedők nem nagyon siettek az ún. bolleták kiváltása ügyében, a hatóságok kénytelenek voltak az engedélyek kiváltásának a határidejét kitolni. Így 1842 nyarán már arról értesítették a Mercantile Forumot, hogy a legeltetési engedélyek kiváltásának határidejét kitolták október hónapig. A gróf Teleki József által 1842. július 28-án kiadott értesítésben ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: *Azon marhás gazdáknak kik a szomszéd Török Tartományokba(n) tartott marháikról az 1839-ik év végéig nyert legeltetési jegyzékeiket maga ideiben megújittani elmulasztották, ezen elmúlasztás ok adása és marháikróli számadás végett a folyó év március 14-ről 2470 szám alatt innen kibotsájtott rendelésnél fogva jelen évi június végére tett határ-üdő, az írt marhás gazdáknak könnyebbittése tekintetiből folyó év október végéig kiterjesztetett.*

Mi is a Nemes széknek az idézett Királyi Fő Kormányi rendeléssel összve függőleg ezennel oly meghagyással íratik meg, hogy az illető marhás gazdákot a felől értesítse.[63]

Szeptember 17-én azonban a főkirálybíró és a jegyző a Kereskedői Széket már a határidő lejárásának a közeledéséről értesítették: *Ezen Kegyelmes Rendelés értelme szerint ne terheltessen Uraságod a kerületében létezhető marhás gazdákot minél előbb értesíteni, hogy magokat ahoz alkalmazni tudhassák.*[64]

Az állatkereskedelem iránya főleg a magyar alföld, Bécs és Lipcse piacai voltak. Ezt bizonyítja a négy nemességet nyert kereskedő esete, köztük Szarukán Miklós 1841. esztendei magyarországi útja is. Az örmény kalmár, valószínűleg a negyedik nemességet nyert gyergyószentmiklósi nagykereskedő, 1842-ben elismervényt kért a Mercantile Forumtól magyarországi kereskedelmének 1841. évi bizonyítása érdekében. A forum vezetősége, névszerint *Lázár Péter actuális biró, Kritsa Péter junior, Kábdebó Gergely, Dobribán István, Temesvári Bogdán, Jákobi István, Lázár István, Fitzus László*[65] – a következőképpen fogalmazták meg igazolólevelüket: *Mü a Gyergyó Szent Milkósi Mercantile Forum Rendes Birája több Tanátsnoki, és hütös Jegyzője adjuk tudtokra mindeneknek, a kiknek illik, hogy a midőn follyó 1842-ik évi január 21-ik napján az ezen Mercantile Forumot*

[59] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1840. január 2.
[60] Uo., 1842. március 24., *Copia Ad numero* 2723–1842.
[61] Uo., *Copia Ad numero* 2470–1842.
[62] Uo., *Copia Ad numero* 497–1842.
[63] Uo., *Copia Ad numero* 7462–1842.
[64] Uo., *Copia Ad numero* 1091–1842.
[65] GyszmÖPL, *Mercantile Forum*, 5-1842.

illető tárgyaknak eligazíttások végett öszve gyülekezve lettünk volna, egyik tanátsnokunk Nemes Szarukán Márton atyánkfia élő-szóval arról, hogy a múlt évi összel mikor érkezett haza Nemes Magyar-Országról? – egy hiteles bizonyítványt kért adatatni. – Kiknek is kérése tekintettel méltatván, ezennel hiteles bizonyságot tészünk, hogy a könyörgő Nemes Szarukán Márton atyánkfia Verzán testvér eötsével, a köztudomány szerént, múlt 1841-ik évi november huszonharmadik napján érkezett légyen haza a házához Nemes Magyar-Országról, ahol is addig szokott élelme keresése végett gyakorolni szokott marhás kereskedése foglalatosságai tekintetéből mulatott, – melynek is valóságáról adjuk mü is ezen szokott alírásokkal, és gyakorló petsétünkkel megerősíttetett közhitelű bizonyítványunkot.[66]

Hasonlóképpen, egy másik nagykereskedő szintén igazolást kért magyarországi kereskedéséről. Ezzel kapcsolatban az 1811. december 19-i jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk: *Gyergyó Szent Miklósi örmény kereskedő Dobribán Lukáts arról kér testimoniumot adatatni, hogy ő kereskedésit Nemes Magyar országra folytatván Molduvában béjáros nem volt, és azért az Molduvai passusokra való tilalmakot nem tudhatya*.[67] A kérésre a Mercantile Forum a következő döntést hozta: *Adattassék ki a kivánt testimonium a tudás és tapasztalás szerint*.[68]

A gyergyószentmiklósi örmény kereskedők kapcsolatba kerültek az ausztriai és a morvaországi vállalatokkal, melyeknek termékeiből hitelre vásároltak. A linzi gyár – mely valószínűleg uralkodói vállalat volt – 1806 augusztusában követelte Fitzus Mártontól tartozásainak kiegyenlítését. Ezzel kapcsolatban Turi József fiscalis director Marosvásárhelyről a következő levéllel fordult a Mercantile Forumhoz: *A Felséges Királlyi Fő Kormányzó Tanátstól oly tudósító rendelést vettem közelébbről, mely szerint meg parantsoltatott kegyelmeteknek, hogy a tudva lévő fabrica adósságát Fitzus Mártonon haladék nélkül vegyék fel ezen kegyelmes rendelésnek kivetkezéséül az iránt kévántam kegyelmeteket utasíttani, hogy azon fel veendő summát a közelébb lévő, akár harmintzadi, akár Perceptori, akár más Camerális hivatalnál kelletik administralni, a Királlyi Fő Cassába leendő bé adás végett, jól kifejezvén a bé fizetésről adandó quitatiában, minémű titulus alatt, s kitől megadatott pénz légyen az, mely quitatiában mássát a maga idejében nékem küldjék fel…*[69]

A Kereskedői Szék a fiscális director megkereső levelére a következőképpen válaszolt: *Az Lintzi Fabricának fenn forgó 1000 rajnai forint adóssága fel vétele dolgában az Méltóságos Fiscalis Director urnak augustus 6-ról 279 szám alatt hozzánk utasítani nem sajnálott rendelését mai napon tisztelvén, hivatalosan kivántuk jelenteni a Méltóságos urnak, hogy ezen Tárgyban az Felséges Királyi Guberniumunk januarius 3-ról 1526 szám alatt költ kegyelmes rendelése hozzánk érkezvén olyan alázatos tudósításunkot küldöttük a tisztelt Királyi Guberniumnak, hogy az fenn forgó adósság le fizetése iránt ide való betsületes kereskedő Fitzus Márton atyánkfia az Lintzi Fabrikával olyan egyezésre lépett, hogy az fenn forgó 1000 forintokot két terminusokban Fitzus Márton Atyánkfia fizesse le, melyre az Lintzi Fabrica is anectálván amint ezt azon Fabrica Levelével meg is bizonyítottuk, és már az 500 forintok el is küldettek az fabricának. Ha tehát az Felséges Királyi Gubernium is méltóztatik ezen egyezésen meg nyugodni, méltóztassék iránta kegyelmes határozását nékünk tudtunkra adni, különben az tisztelt Királyi Guberniumunk ellenkező rendelését tisztelvén azonnal telyesíttésében való készségünket meg bizonyíttani el nem mulatyuk…*[70]

A gyergyószentmiklósi kereskedők a morvaországi Hánkte Károly kereskedővel is kapcsolatban voltak, akinek Vertán Kajetán kereskedő 594 rajnai forinttal és 3 krajcárral adósa maradt. Mivel azonban a kereskedő az adósságot nem az igazolólevél eredeti példányával, hanem ennek másolatával próbálta behajtatni végrehajtó révén, testvére, Vertán Antal a végrehajtást megakadályozta. Ezzel kapcsolatban a Kereskedői Székhez írt megkereső levelében a következőképpen fogalmazott: *Nemes Morva Ország Najtitsáni kereskedő Hankte Károly plenipotentiáriussa Méltóságos Kapitány Melchior úr testvér bátyám Vertán Kajétán ellen executorokat kért volt ki bocsátani 594 Rf-oknak és 3 kr-oknak roknak fel vételek iránt, és az executor urak június 20-ik napján ki is bocsátattak s valamint hogy az Tekintetes Forum észre nem vette, hogy az tisztelt plenipotentiarius úr nem originális vexel mellett, hanem tsak copia mellett kivánnya az pretendált adósságot fel vétetni, úgy az testvérem is észre nem vévén, haza jövetelemmel meg tanáltam a tisztelt plenipotentiarius urat, hogy az pretendált summát kész vagyok lefizetni elő adván leveleit, s ekkor láttam hogy nem originális vexel hanem csak copia.*

Mivel hogy sok szomorú példák érdekeltek már az erdélyi kereskedőket akik efféle copiákra fizettek adósságokat, és az után az originálisal újabb fizetésre szorítattak. Ime Tekintetes Forum én executiot nem várok az bátyámra az pretendált summát, cum protestatione le tészem úgyhogy ameddig az originális vexel el nem küldetik a pénz sequestrumban legyen: és mivelhogy a tisztelt plenipotentiarius úr ilyen hibás instrumentummal kereste az adósságot melyre törvényünk szerint fizetni sem

[66] Uo.
[67] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1811. december 19.
[68] Uo.
[69] Uo., 1806. augusztus 6., 279. sz.
[70] Uo., 1806. október 13.

tartozván sem az költséget sem pedig interest meg nem fizetem.

Az interest azért mert az contractus a felek között törvényt szabván ebben stipulálva nintsen, de az ilyetén vexelekre soha is interest az kereskedők nem fizetnek példát hozok Fitzus Márton urat elő aki Vlaszloczkiért 1000 forintig kezességet válalván csak azon ezer forintokat fizeti és azt is két versben ezen summával az Najtitsáni kereskedő kinálta Kritsa Márton urat, hogy adja meg negyed részit és lemond az egész summáról, tehát itten az törvény soha interest nem itélhet: az költségit is azért, mivel az originális vexel nem producáltatván copiára a pretendált summát nem tartoztam fizetni, hibás lévén tehát az keresett okai nem vagyunk az költségek.

Kérem alázatosan a Tekintetes Forumot méltóztassék az létezendő summát az originalis vexel eljöveteléig sequestrumba tétetni, mivel ha el nem küldik a pretendált summát copiára mégsem fizetne, költséget és interest meg nem itélni, mivel annak oka nem vagyok és stipulálva nintsen is...[71]

Kereskedői ügyleteik, gazdasági tevékenységük miatt gyakran kerültek konfliktushelyzetbe a gyergyószentmiklósi örmény kalmárok közelebbi, főleg pedig a távolabbi környezetükkel. Otthonuktól távoli vitás vagy peres ügyeik rendezésére általában megbízottak, ún. plenipotentiáriusok segítségét vették igénybe a különböző peres ügyekbe keveredettek. A meghatalmazást ilyen alkalmakkor a Mercantille Forumon hitelesítették. Így történt ez a Kereskedői Szék 1842. január 11-i gyűlésén, amikor Dobribán István a nagyváradi Olasziban lakó Cziffra Gergelyt plenipotentiáriusának tekinti Vertán Andrással szembeni perben, aki az ő híre nélkül megetette állataival az általa bérelt Kupai-pusztán termett három buglya szénát. A meghatalmazás szövege a következő: *Mü a Gyergyó Szent Miklósi Kereskedői Szék rendes birája, több tanácsnoki és hütös jegyzője adjuk ezen közhitelű bizonyítványunkat, hogy a midőn ezen folyásába indult 1842-ik évi januárius 11-ik napján, az ezen kereskedői széket illető tárgyaknak ellátások végett öszve lettünk volna gyülve, helyi kereskedő és egyik tanácsnok Dobribán István atyafia személyesen megjelenvén, élő szóval azt vallá, mi szerint meg lévén győződve Nemes Magyar Országon Nagyvárad(i) Olasziba(n) lakó Tekintetes Czifra Gergely úrnak egyenességiről és az örménységét birandó dolgokbani hüséges eljárásáról, annál fogva tisztelt Czifra Gergely urat mi előttünk meghatalmazottjának rendelé. Plenipotentiáriussának constituálá, hogy Tekintetes Czárán Emmánuel úrtól haszonbérbe birt kupai pusztáján még 1839-be(n) termett három bogja szénájának hir nélkül lett megétetéséért idősebb Vertán András urat a maga illető Törvény Széke előtt törvényesen meg kereshesse és perelhesse, ottan szószólót vallhasson, azt mikor a szükség kivánnya meghívhassa, egy szóval mindent mit a bévalló hasznára és előmenetelére jónak lát meg tehesse, tétethesse, éppen úgy mintha maga tulajdon személyébe jelen lenne, – melyről mint fennebb adjuk mü is ezen közhitelű székünk gyakorló petsétjével, és szokott alírásokkal meg erősíttetett bizonyítványunkat.*[72]

Hasonlóképpen, 1842. március 11-én Temesvári Bogdány magát a Mercantile Forum bíráját, Lázár Pétert bízta meg képviselettel a moldvai Piatra Neamțban lakó Govrik György elleni adósságbehajtási perben. A Kereskedői Szék által hitelesített megbízólevél tartalma a következő: *Mi az Erdélyi Nagy Fejedelemségbeli Nemes Gyergyó Székiben kebelezett Gyergyó Szent Miklósi Kereskedői Társaság helyettes Birája rendes Jegyzője és több Esküdt tagjai adjuk ezen közhitelű bizonyítványunkot mi szerint a mai napon midőn közdolgaink eligazítása végett össze lettünk volna gyülekezve, megjelenék mi előttünk személyesen Temesvári Bogdán tagtársunk, ki is élő szóval jelenti, hogy társaságunk rendes bírája Lázár Péter atyánkfia egyenességéről a reá bizandó dolgokbani hivséges eljárásáról és igazságosságáról meg lévén győződve, telyes és tökélletes megbizotjának valja, Nemes Moldova Országában kebelezett Pyátra nevű helységében lakó Govrik György ellen indított adósságos keresetének folytatására, telyes hatalmat engedvén mind azoknak elkövetésére miket hasznosnak és előmenetelesnek láttam, szószólót vallhatni, azt mikor szükség léjend meghivni éppen úgy mintha maga tulajdon személyében jelen lenne – melyről mint fennebb adjuk ezen közhitelű bizonyítványunkat székünk petsétével megerősítve.*[73]

Kopasz István kereskedő betegsége miatt volt kénytelen moldvai ügyeinek a rendezésére Lázár Antalt megbízni. A megbízás hitelesítéséért a Mercantile Forum összehívását kérte. Mint írja: *Betegségem akadályoztatván a Moldovába mehetéstől, dolgaim igazítására, nevezetesen pedig bizonyos peres dolgokba(n) való eljárásra kéntelen vagyok LázárAntalt meghatalmazni mire nézve Instálok a Tekintetes Biró úrnak, méltóztasson a mai napon a Kereskedői Nemes Széket öszve gyűjtetni, hogy Plenipotentiária Constitutiot törvényesen expediáltathassam, alázatos tisztelettel lévén.*[74]

3. A Kereskedői Szék

Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek 1672-ben kiadott kiváltságlevele alapján az örmények autonómiája külön közigazgatási egységek önszerveződésében konkretizálódott. 1746-ig a gyergyószentmiklósi örmény bíró közigazgatási joghatósága alá tartozott Csíkszépvíz és Ebesfalva örmény közössége is. Ettől

[71] Uo., 1806.
[72] Uo., 1842. január 11., 2. sz.
[73] Uo., 1842. március 11.
[74] Uo., 1842, 40. sz.

az, időszaktól kezdődően a gyergyószentmiklósi, csikszépvízi és az ebesfalvi örmény közösségek Erzsébetvárosban (Ebesfalva) székelő főbíró joghatósága alá kerültek, de mindhárom település örmény közösségének külön bírója volt, és a helyi communitások önszerveződésén alapult a kereskedők szervezeti élete is. 1793-ban a gyergyószentmiklósi és a csíkszépvízi örmény közösségek elszakadtak Ebesfalvától, és Csík-, Gyergyó- és Kászonszék joghatósága alá kerültek. Mivel számukra az új helyzet autonómiájuk és önszerveződésük megcsonkítását jelentette, jogi helyzetük tisztázása érdekében számos memóriumot fogalmaztak meg a széki intézményektől független, az örmény kereskedők védelmét szolgáló szerveződés létrehozása érdekében, melyeket az erdélyi országgyűléseken próbáltak érvényesíteni. Folyamodványaiknak köszönhetően született meg 1796-ban a gyergyószentmiklósi és a csíkszépvízi örménység egyik legfontosabb szervezete, a Kereskedelmi Törvényszék, más néven a *Mercantile Forum*. Ennek létrejöttéről a gyergyói örmények az erdélyi Országgyűléshez 1842-ben írt kérelemlevelükben a következőképpen fogalmaztak: *Gyergyó Szent Miklóson és Szépvizen eleink régen meg telepedvén két társaságot formáltak, és ditsekedés nélkül mondhattyuk, szorgalmatos kereskedés által, az hazának előmenetelére és hasznára törekedtek erre nézve a társaságoknak arra is iparkodni kellett, hogy hiteleket fel tartsák és az ez ellen szegűlt akadályok felyül haladhatására a kereskedési tárgyak felett az igazság ki szolgáltatását magok gyakorolhassák, innen 1794-be(n) Eő Felségéhez folyamodván magok mind Gyergyó Szent Miklóson mind Szépvizen a szék hatóságától nem függő külön kereskedői* ***Itélő széket*** *eszközöltek, s kérések sem a törvény ellen nem lévén, sem a szék hatóságának sérelmére nem tzélozván 1796-ba szeptember 16-án Eő Felsége méltóztatott kegyelmesen a kereskedő Itélő széket, és tárgyait meghatározni, s e szerint a Társaságok a kereskedés feletti tárgyakra nézve használják is Eő Felségének kegyelmes engedményét, s 1810-be az Ország Rendeihez bé adott kérések mellett jelentvén országos végzés szerint is a Kereskedői Széket meg állíttani kérték, Nemes Gyergyói Szék ekkor Hatóságának akadályára nézvén követei által következő 1811-be(n) június 26-án az Ország Rendeihez bé adott ellent mondásánál fogva a kérésnek ellene mondott és a Rendek is abba(n) egyeztek meg, hogy a Szék Itélő Széke légyen a Kereskedési tárgyakra nézve is, tsak ugyan Eő Felsége maga ki adott kegyelmét vissza nem huzván, mind két társaságnál a Kereskedői Székek fenn maradtak...*[75]

A katonai parancsnokság és a székely székek vezetői tehát 1811-ben is megpróbálták alárendelni és jogaiban korlátozni a Mercantile Forumot. Ezért az örmény Kereskedelmi Törvényszék bírója és szenátorai az erdélyi országgyűléshez fordultak autónomiájuk és kiváltságaik biztosítása érdekében.

1838-tól kezdődően ismét veszélybe került a gyergyószentmiklósi és a csíkszépvízi kereskedői székek jövője. A Mercantile Forum vezetői intézményük megmentése céljából ismét kénytelenek voltak az *ország rendeihez* fordulni.

A gyergyószentmiklósi örmények az országgyűléshez való folyamodásuk előtt egyeztettek a csíkszépvízi örményekkel. A Kapdebó Jenő nótárius által 1842. március 15-én megfogalmazott, a csíkszépvízi Mercantile Forumhoz címzett levélben a gyergyószentmiklósiak biztosok küldését kérték Szentmiklósra a két közösség közös álláspontjának a kialakítása ügyében. A csíki örmény közösséghez intézett levelük a két communitas összefogását célozza közös érdekeik fenntartása érdekében. Tartalma a következő: *A kinyerendő Privilégium tárgyában, mi előtt a két illető testvér közönségeink az eldöntésre czél arányosan köz-ülést tarthatna, az óda való Nemes Kereskedői Törvényes Szék a Tekintetes Nemes Ország-Rendeihez, amint értésünkre esett, már egy czélszerű Könyörgő-Levelet íratott oly czélzattal, mi szerint mü is hasonló értelmű egy Könyörgő-Levelet készíttetvén, a czélszerűbb választassék fölterjeszteni, – mire a mai napról e tárgyban hozott határozatunk következéséül hivatalos barátsággal kérjük a Nemes Kereskedői Tekintetes Széket, ne terheltessen kebeléből biztosokot kibotsájtani, és a húsvéti csonka hétbe hozzánk utasíttatni, oly meghatalmazással, mi szerint helyben Köz-Gyülést tarthatván, a fenn forgó Privilégium tárgyában minden czélszerű, hasznos és szükséges lépéseket tehessünk, és határozatot hozhassunk addig mű is itt helyben egy ahhoz hasonló tárgyú Könyörgő-Levelet készíttetni igyekezvén, – minden esetre, hogy a dolog ne halasztódjék, ne talántán későbbiben (minket azért terhelő) bánat kövesse, – a tett napra, s időre elvárván, hivatalos tisztelettel, barátsággal vagyunk.*[76]

Ezzel párhuzamosan Kolozsváron megkeresték azokat az összekötő embereket, akiknek meghatározó szerepük lehetett a privilégiumlevél megerősítésében. A magukat *köteles baráti atyafiai* néven aláíró személyek a következő tanácsokkal szolgáltak a Mercatile Forumnak: *Kolozsvárra követségbe járt követ atyánkfiának referálásából a lépéseket, s munkálatokat megértvén, ezen Mercantile Forum részéről mindenek helybe hagyatottak, és a mai határozatunk nyomán a fő hajtó Priviligium tárgyában Nemes Csíkszék Universitása részéről országi követeink, az országtól ő felségének ajánltatni utasíttásúl adni, kérjük a Nemes Mercantile Forumot ne terheltessen a szükséges individumokot informálni házul eljárni, és pártfogásokot kikérni, majd*

[75] Uo., 1842, sz. n.

[76] Uo., 1842, 21. sz., 1842. március 15.

a következő Marcalis Székre innét is házul a Nemes Királyi Biró Urhoz Követség fog küldetni, hogy a Szék előtt való nap pártfogását kikérjük, addig is az Tekintetes Universitáshoz intézendő Instantia innét megkészittődni fog, a mely akkor béadattassék, és hogy akkor mind a két Közönségeink Követei egyet értőleg – ottan munkálkodgyanak bízattassanak meg hivatalos tisztelettel lévén.[77] A Kolozsvárról érkező tanács szellemében (valószínűleg a *Fő Igazgató Tanács*tól kapták a javaslatot) a gyergyószentmiklósi Mercantile Forum vezetősége először a főkirálybíróhoz és Csík-, Gyergyó- és Kászonszék rendjeihez fordult a kiváltságlevél megerősítése érdekében. Hosszú levelükből a rendek meggyőzésére szolgáló szövegből idéznék: *...Nintsenek, s nem is lehetnek ezen Itélő Székeink valakinek sérelmére, mert a fenn nagyon tisztelt Kegyelmes Királyi leirásokba, azoknak tárgyai és hatásköre nyiltan ki vannak jelelve, melyek szerént világos, hogy a Nemes Székely Nemzet jogait és szabadságait legkissebé is érdekelné, annyival kevésbbé korlátolni kivánnák, de ezen Itélő székeink létezésibe, és fenn állásba nemtsak hogy a Tekintetes Nemes Szék Rendjei nem ellenkeztek, de sőt azoknak jotékony, hasznos szükséges és czélszerű voltokat az 1838-ik évi július 20-ki napján I. szám alatt, költ igazságos határozatoknál fogva általánoson megesmérték.*

Bizva tehát a Tekentetes Nemes Szék Rendei Kegyelmességibe, és azon most tisztelt határozatok által bátorittatva, alázatos mély tisztelettel esedezünk a Tekintetes Nenes Szék Rendeinek, méltóztassanak érdemtelyes országgyülési követeiknek pótlék utasíttásul adni, hogy a most folyamottyába lévő Országgyülésin felfejtve körülményeinket, és elő- terjesztve Itélő székeink igen szükséges, az egészre, s egyénre jótékony, úgy senki más jogait nem korlátló voltokat, méltóztassanak indítványba hozni és egyszersmind alázatosan kérni, a Tekintetes Ország Rendeit, s Karait, miszerént méltóztassanak legkegyelmesebb Császári Kir. Nagy fejedelmünk Eő felségének – a fenn nagyon tisztelt 1796 béli kegyelmes Királyi Leírat értelme szerénti Itélő Székeink megallapíttására Kiváltságos Levél (formale privilegium) megnyerhetése végett, kegyelmesen ajánlani…[78]

Ezzel párhuzamosan a Csik-, Gyergyó és Kászonszék királybírójának a támogatását is kérték a Mercantile Forum kiváltságainak a biztosítása érdekében az Erdélyi Országgyűlésen.

Miután minden szinten és minden irányba megtették diplomáciai lépéseiket, az örmény Kereskedői Szék hivatalosan is elküldte a Privilégium megerősítésére szolgáló kérését Erdélyország rendjeihez. Kiváltságaik megerősítését szolgáló évrendszerük a következő volt: *...magunkot haza szolgáinak tartyuk, s ehhez képest buzgó és bizadalmas könyörgésünkkel jelenünk meg a Méltóságos Ország Rendei előtt, és esdeklünk méltóztassanak Eő Felsége Szentséges akarattyával amit B alatt meg újít(ani) meg egyezőleg országos végzés szerént is társaságainknak a Kereskedői Itélő Széket meg hagyni, és erre is Eő Felségének meg egyezését meg nyerni: mert mindamellett is hogy a Tekéntetes Széknek később adott meg egyezésivel az ellent mondás el enyészett, azokot az időnek mostani szelleme se tekinti helyeseknek: ugyanis hogy Eő Felségének kegyelmével vissza éltek volna, a társaságok tsak egyoldalú feltételt nem lehet pildával meg bizonyítani...*

...Az el származást és telepedést se lehet ellenkezőül fel venni, mivel sehult a törvény nem szorittya meg, hogy bizonyos társaság magának külön Itélő Széket ne nyerhessen. Így születtek a királyi, s mezővárosok s bennek az Itélő Székek.

A nemzetiségből következtetett kedvezés is ideális mert ha ez meg állíttatik Erdélybe egy Itélő Szék se létezhet, tudni való is, hogy a biró mindenkor a törvények szerént köteles itélni, de nem is lehet a Kereskedői Széket úgy tekinteni, hogy valakit szabadoson el nyomhasson, mivel van felsőbb meg visgáló Itélő Szék a Felséges Királyi Fő Igazgató Tanáts, de az se valtozhatatlan régula, hogy a székely az örmény Forumon nem perelhetne mert jelenleg is mikor az Méltóságos örmény(nyel) perel egyébb aránt az efféle kereskedési tárgyak felett a széken se perel, hanem az Ezred Forumán személyes perekben határoztatván az adósság felettiek, s éppeg ebből is szükséges a Kereskedői Széket meg állítani, mivel ennek Törvényes állásába mindenki személy valogatás nélkül ki kötheti ezen Itélő Széket, és még tsak a rendes Itélő Szék részéről öszve ül igazsága ki szolgáltatik, ugyanis fel véve a mostani perlekedés rendgyével járó akadályokot és szertartásokot míg tsak az öszve felelgetés foly a kereskedőt a veszedelem nyakon üti ha nem emlityük is tudva vagyon a Nemes Rendek előtt, hogy a tiszta zálog és adósság felett szoros törvények vadnak, mégis évek kellenek a rendes Itélő Széken a végre- hajtásig, bár folyanak.[79]

Végezetül a Mercantile Forum vezetői azt hozzák az erdélyi rendek tudomására, hogy kiváltságlevelük megerősítésével nem kérnek különleges jogokat, hanem csak a kereskedelmük folytatásához szükséges közigazgatási-igazságszolgáltatási keretet szeretnék a továbbiakban is fenntartani. Mint írják: *Meg fogható ebből, hogy mü semmi elsőséget, semmi hatalmat nem törekedűnk magunknak szerezni sem arra nem tzélozunk, hogy valakinek személyét a terhek hordozása alól ki huzzuk, hanem egyedül arra, hogy a kereskedési tárgyak felett az igazságnak pontos ki szolgáltatásával a kereskedést még nagyobb virágzásba hozhassuk és*

[77] Uo., 1842, 32.
[78] Uo., 1842, 39. sz. és 1842. május 13.
[79] Uo., 1842.

az hazának hasznoson szolgályunk, melyre magunkot szoroson kötelezvén is könyörgésünk aránt a vigasztaló válaszért esdeklünk...[80]

A Mercantile Forum gyűléseit elméletileg hetente kétszer tartotta, szerdán peres ügyekkel foglakozott, szombaton pedig közigazgatási kérdéseket tűzött napirendre. A valóságban azonban a gyűlések rendje másként alakult, mint ahogy azt a rendelkezésünkre álló jegyzőkönyvek is igazolják.

A Forum élén a bíró, a nótárius és a szenátorok állottak. A jegyzőt leszámítva, a Kereskedelmi Törvényszék vezetői nem kaptak fizetést. Egyedüli honoráriumuk az volt, hogy vásárok alkalmával (bármely helységben, nem csak Gyergyószentmiklóson) az örmények részére kijelölt helyen ők választhattak elsőnek sátorhelyet.

A bíró

A bíró hatásköre főleg az örmény kereskedők közötti vitás ügyekben való döntésekre terjedt ki, mint amilyenek az adósságok behajtása, a csődeljárások megszervezése volt, ítéletet kellett hozzon a kereskedők közötti peres ügyekben, kapcsolatot kellett hogy tartson a Fő Igazgató Tanáccsal, a főkirálybíróval, a vicekirálybíróval, a provincialista és a katonaközösséggel, feladatkörébe tartozott az adószedés ellenőrzése. Általában évente választották, de gyakran több évig is vezethette a kereskedőközösséget, mint ahogy az Dávidovics Dávid esetében történt. Legtöbb esetben azonban a bírók önkéntesen mondtak le tisztségükről. Így történt ez 1806. február 3-án, amikor is az akkori bíró a következőképpen rögzítette a jegyzőkönyvben lemondási szándékát: *Actuális bíró Czifra Jakab atyánkfia eddig viselt bíróságát az forum eleibe teresztvén. Kérte, hogy az gyakorlott szokás szerint helyibe más bíró választassék. Ameddig helyibe közönséges megegyezésből actuális birónak választott Lukáts István atyánkfia, aki is az Felséges Királyi Guberniumnak helyben hagyás és megrősítés végett alázatosan bé jelentetett.*[81] Az új, február 3-án megválasztott bírót, Lukács Istvánt február 14-én iktatták be hivatalába.[82] A köszöntő beszédet megfogalmazó Tóbiás József nótárius szóvirágokkal teli szövegében, kezdetben történelmi kontextusban próbálta érzékeltetni a bírói tisztség fontosságát. Köszöntőjének első részében a következőket olvashatjuk: *A Bölcs Teremtőnek, hogy az Emberi Nemzetek körül való titkos munkálkodásainak az a Szent czélozása volt, hogy az által maga Népit azon utra vezethesse, melyen az függésnek czélját el érhesse és a függetlenségnek vétkit elkerülhesse ugyan azért, fenn nem álhat, egyességes és békességes csendességben ha nékeik előljárói nem lésznek a kiktől függjenek ugyan azért adott leg elsőbben is az Sidó Nemzetnek Királyokot és azt azért helyeztette olly Nagy Méltóságban, hogy az Nép ne tsak függjön tölle, hanem rettegjen, és irtózzék Méltóságos Fényes Személyétől, és az ilyetén, s ezekhez hasonló szentséges cselekedeteivel az Bölcs Teremtő akarta az Emberi Nemzetet oktatni és innén vagyon , hogy mivel az Királyok kiterjedett Országaikban az Népeket ugy nem igazgathatják, hogy mindent magok fényes személlyek jelen létével vihessenek végben azért rendeltettek az Királyi Személyt jelentő felsőbb Kormány Székek, és ezeknek igazgatások alá rendeltettek az Polgári előljárók, a kiknek nem tsak jutalomért, vagy hivatalok által nyert betsületért, hanem maga Nemzetihez való szereteteit is leg inkább kelletik hivatalokat viselni, és ma ha jól meg tekintsük az hivatalbeli személyeket egyet sem találhatunk olyant, akinek nyughatatlanságát a meg határozott fizetés meg jutalmazhatna, egyedül az maga Nemzetihez való szeretet, és Uralkodójához való alázatos engedelmesség, elégséges jutalma hivatalához kötetett nyughatatlanságának, és az illyen tisztviselő mondatik igaz hazafinak és hüséges Polgárnak, a ki maga hivatalát nem az jutalomért, hanem Nemzetihez való szeretetből viseli, hogy annál inkább ez által maga Nemzetit az ellenkező viszontagságoktól és üldözésektől oltalmazhassa. Példát adott minden jó hazafiának és tisztviselőknek az régi romaiknál élt és cselekedetéről jó Hazafiságáról hires Consul Attelius Regulus, aki ugy szerette maga Hazáját és Nemzetét, hogy készebb volt maga életét feláldozni, rokonait gyermekeit örökre el hadni és az már előre ki mondott kinos halált választani, hogy sem maga Nemzetinek és Hazájának kissebbségire gyalázatos békeséget kössön győzedelmes ellenségivel.*[83]

Az általános szempontok érzékeltetése után a Mercantile Forum jegyzője a 19. század első éveinek sajátos helyzetét a következőképpen mutatja be: *Ma nem élünk olyan világban, hogy egy jó Hazafinak és hüséges Polgárnak maga életét fel kellessék áldozni és Rokonait, Gyermekeit elhadni azért, hogy Nemzetinek és Hazájának ilyen áldozat által betsületet szerezzen és hasznot hajthasson, hanem csak az szükséges, hogy ezen Hazafiui és Nemzetéhez való szeretetéből, egy kevés nyughatatlanságot, és talán ehez köttetett hátramaradást áldozzon fel maga Nemzetiért és valyon lehet-é még csak gyanakodni is hogy egy maga Nemzete szeretetiből lelkesíttetett jó Polgár bé hunt szemmel meg átalkodott szivvel nézhesse Nemzetinek terhit, és csak azért hogy szeretet Nemzete a függetlenség és rendetlenség által leg inkább háládatlan szokott lenni előljárójához illyen szükségiben illyen szorultságában el hadja maga Nemzetit.*[84]

[80] Uo.
[81] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806. február 3., 33.
[82] Uo., 1806. február 14., 38.
[83] Uo., 1806. február 14.
[84] Uo.,

Ezt követően az örmény Kereskedői Szék jegyzője bemutatta a Czifra Jakab lemondása utáni helyzetet, méltatta a volt bíró tevékenységét, majd kitért az új bíróval szembeni elvárásokra is. Mindezzel kapcsolatban a következőket mondotta: *Igen jól emlékezik az Nemes Gyülekezet, hogy Februariusnak 3-dik napján illyen moddal egyben gyülekezve lévén az több Tárgyok között, melyek akkoron előfordultak vala, az elmult 1805-dik Esztendőben itten az Nemes Comunitás között Birói hivatalt viselt Czifra Jakabb atyánkfia maga ditséretesen viselt hivatalát az eddig gyakorlott szokás szerént az Nemes Forum előtt le tette, hogy helyében az Nemes Comunitás az Nemes Forummal együtt más ezen hivatalra érdemes személyt válasszon, amint hogy ezen alkalmatossággal közönséges meg egyezésből, mostan mü körünkben érkezett Lukáts István atyánkfiával osztozott ezen nyughatatlan, és minden jutalom nélkül való hivatalra, az kihez ez uttal az egész Nemzet, és Nemzet képében ezen Nemes Forum én általam telyes bizadalommal nyujta atyafiságos, és Barátságos Kérésit, hogy ezen ajánlott és számára meg tartott nyughatatlan és csak csupán az Nemzet szeretete által meg jutalmazott hivatalt válalya fel, és ugy folytassa, hogy maga Nemzetit csendes békeségben a erköltsös fenyitésekben és előljáróihoz kellettő engedelmességben ugy meg tartani hogy az midőn Hivatalához köttetett szoros kötelességét törekedik telyesítteni, akkor leginkább tessék ki ezen kötelesség gyakorlásából Nemzetihez való szeretete. Ugy folytassa mondom, hogy az Nemes Forumnak és Comunitásnak benne helyeztetett bizodalmának meg felelyen, és ezen nem tsak idegenek, hanem maga kebelebéli személyek által is üldöztetett Forumot oltalmazni és az Felséges Uralkodó Királyi Kegyelem által engedtetett Privilegiumában meg tartani el ne mulassa, hogy az által maga Nemzetihez való buzgó szeretetét még forróbban éreztethessen és elhitethesse aztot szeretett Nemzetivel, hogy ezen ajánlott és nyughatatlansággal egyben köttetett hivatalt nem az Ditsőségért, és nem az bizalomért, mely az után nem járandó, hanem leg inkább maga Nemzetihez való szeretettől viseltetve válalta fel.*[85]

Ezután a február 3-án megválasztott elöljáróhoz fordult, akivel szemben ismét megfogalmazta – persze más szavakkal – az örmény kereskedőközösség elvárásait első tisztségviselőjétől:

Nemes Férfi! Kedves Atyánkfia!

Ime üres az az előljárói szék, melynek utánna járandó jutalma az nyughatatlanság üres az az szék, melynek egy jó Hazafi előtt bőséges jutalma az Nemzeti szeretet, az melyben ezen Nemzet képet viselő Forum ohajtva és olyan tántoríthatatlan bizodalommal várta, hogy az Ur minden világi boldogságai között legfőbnek tartya azt, ha maga Nemzetének javát munkálodhatya, fogadja el ezen Nemzeti szeretet áldozatyát és mutassa meg, hogy maga érdemes személyével nem tsak kiványa ezen félre való Ország szegeletében le telepedett Nemzetének diszét nevelni, hanem egyszersmind elnyomattatásából fel segítteni, maga szabadságában meg tartani, és minden üldöztetéseiben oltalmazni ugy törekedik, hogy ebből nem egyébb, hanem csupán csak Nemzetéhez való szeretete, hazájához való buzgósága, és Uralkodójához való engedelmessége tessék ki és ne kövesse az Ur azoknak példáját, akikben a sorsnak változása az Nemzetnek nem szeretik hanem hidegülését nevelte és tsak az egy sors változásával is meg bizonyították azt, hogy Nemzetekhez való szereteteknek tüze egészlen el aludt s olyanokká lettek mint a puszta hang szozat nélkül.

Nem is reméllik ezen Mercantile Forum és Comunitás Tagjai, hogy az Ur ezen atyafiságos és az Urban helyeztetett telyes bizadalmát és már most üresség̀ben biró Birói Széket el ne fogadna, s érdemes személyével béne töltené, mivel hiszi ezen Nemzet Álhatatoson, hogy az hozzája való szeretet az Urban sokkal nagyobb, hogy sem az, a sorsnak változása által meg teljesithetett volna. Ezen bizadalomnál fogva nem tsak maga engedelmességit, hanem az egész Nemzet ügyes bajait ugy szivére köti, hogy az Urnak bölcs kormányzása voltaképpen meg győzhesse az egész Nemzetet, hogy amidőn az Urat maga igazgatójának választotta, akkor egy olyan Nemzete szeretetétől lelkesít atyafiának adta kezében az igazgatást, aki maga személyes hasznánál sokkal nagyobbra betsüllötte az maga Nemzete hasznát, és illyen csalhatatlan bizodalma mellett, magát az egész Nemzet bölcs Kormánya alá olyan igérettel ajánlja, hogy valamit az Ur maga Nemzetinek hasznára , nyugodalmára és előmenetelére fog cselekedni: mind azokat haladárossággal fogja venni. Ilyen igéretek mellett reméllі is ezen Nemzet, hogy az Ur mint szeretett atyafi és igaz feleberát, maga Nemzete szeretetéből megsem is veti illyen bizadalmas kérésit Nemzetinek, hanem intézete ellen is olyan terhet vállal fel vállaira melyet el hordozni egy jó Hazafinak és igaz Polgárnak mindenkor ditsőségesebb, szokott lenni, hogy sem ezen ditsőséget az magános haszon meg tudhatna szeplősiteni. Ez az Ur Nemzetinek buzgó kivánsága, melyet hogy az Ur ez uttal el fogadjon továbra is atyafiságot kér.[86]

Tóbiás József nótárius beszédének magyar nyelvezetét a nyelvújító mozgalom tagjai is megirigyelhették volna, annak ellenére, hogy nemzetisége örmény volt.

A bíróválasztásra általában minden esztendő január hónapjában került sor, de esetenként, mint ahogy az 1806-ban is történt, a régi bíró lemondása és az új bíró kinevezése február hónapig is elhúzódhatott. A 1808. január 11-i jegyzőkönyvben Fitzus András bíró lemondásáról a következőket olvashatjuk:

[85] Uo.

[86] Uo.

Fitzus Márton atyánkfia eddig viselt Birói hivataláról lemondván kéri hogy helyében más Biró választassék és az további kötelesség folytatásától menté tétessék.[87] Az elöljáró lemondását bíróválasztás követte, melynek eredményéről a korabeli jegyzőkönyvben a következőképpen fogalmaztak: *Az Birói hivatalra Candidáltatván Kövér Gergely, és Wertán István atyánkfiai az votumok többsége tanálván Wertán István atyánkfiát Birói Hivatalában bé is iktattatot, mely is jelentessék bé az Felséges Királyi Guberniumnak megerőssítés és helyben hagyás véget.*[88]

1809-ben nem került sor bíróválasztásra, így Wertán István két évig töltötte be a tisztséget. 1810. január 2-án az örmény elöljáró már jelezte lemondási szándékát, amit a korabeli jegyzőkönyv a következőképpen rögzített: *Két esztendei Bíróságot viselt Wertán István atyánkfia, minek előtte új Biró választás tétetnek, kivánta maga igazgatása alatt lévő Executorát és Collectorát az bévett és kiadott summákról számoltatni ugyan azért.*[89] Az adószedők elszámoltatása után, január 3-án került sor a bíróválasztásra, melyről az említett okmányban a következőket olvashatjuk: *Két esztendők elfolyta alatt birói hivatalt viselt Wertán István atyánkfia az forum előtt maga addig viselt hivatalát lekiván(ta adni) az addig gyakorlot szokás szerint, valamint minden ne talántán történhetet hibáiról engedelmet kért, ugy kivánta, hogy helyében más biró választassék.*

Ugyan azért az ujjabbi Felséges rendelés szerint Bíróságra candidáltattak Wertán István, Kövér Gergély és Dávidovits Dávid atyánkfiai.[90] Ugyanazon jegyzőkönyvben a választás eredményéről is értesülünk: *Mivelhogy az votumok többsége Dávidovits Dávid atyánkfiát tanálta, az birói hivatalra bé is eskettetett, és hogy hivatalában megerősíttessék az Felséges Királyi Guberniumnak jelentessék bé.*[91]

A következő bíróválasztásra rendhagyó módon 1811. november 20-án került sor, ahol a következő személyek vállalták a megmérettetést: Dávidovics Dávid, Wertán István és Lukáts István. A korabeli jegyzőkönyvből a bíróválasztás eredményét is megtudjuk: *Az Candidátusok közül Dávidovits Dávid 26 Wertán István 6 és Lukáts István 3 votumokkal választatván az birói hivatalra, küldettessék fel az Felséges Királyi Guberniumnak megerősíttés véget.*[92]

Az örmény Kereskedői Széken belül a következő esztendőben belső ellentétek voltak a bíró és egyes elnökségi tagok között. Ezek a viszályok eljutottak mind a királybíróhoz, mind pedig a Fő Igazgató Tanácshoz. Minderről az 1814. február 3-i választási gyűlésen a következőket olvashatjuk: *Összve gyülvén a Mercantile Forum, és Communitás béliek teljes számmal követek küldöttek a Méltóságos Fő Király Biró urhoz, hogy a biró választására rendelt gyülekezetben meg jelenni, és a választást maga elöl ülése alatt a felsőbb rendelések szerint elrendelni méltóztatnék: ki is a gyülésnek alázatos kérésére személyjesen meg jelenvén a nemes gyülés eleiben terjesztette maga beszédében, hogy az előtt két esztendőkkel a felsőbség kegyelmes rendeléséből kelletvén az Gyergyó Szent Miklósi Mercantile Forum és Communitás gyülésében meg jelenni azért rész szerint, hogy a birói választást maga személyjes jelenlétiben, és elől ülése alatt vitesse végben, rész szerint pedig hogy a Mercantile Forum tagjait jó rendben és edgyet értésben hozhassa, most éppen azon okból kelletett a nemes gyülekezetben megjelenni kiváltképpen, hogy kedvetlenül értette volna a Mercantile Forum némely tagjának meghasonlását és birája ellen való engedetlenséget, mely általa függetlenség zürzavarja könnyen a nép között egyenetlenséget szülhetne, melynek meg fojtására, és a Forum birájához tartozó engedelmesség megállíttására a Felséges Királyi Fő Igazgató Tanáts a közelebb mult esztendőben 7761. szám alatt költ kegyelmes Rendelés által lévén meghatalmazva mindazon által, minek előtte a felsőbbség által kiparantsolt ezen kötelességhez nyúlna, ajánlja a Méltóságos úr a Nemes Communitásnak, hogy három személyeket válasszanak a Birói hivatalra. Kikre a voxolás tétessék, éspedig azon régi rosz szokás eltörlésivel hogy voxolás idején a Mercantile Forum Senatorai jelen nem lehetnek. Melyek után a Nemes Communitás különös tanácskozása után, béjelentette, hogy a Birói hivatalra Dávidovits Dávid fungens Biró, Wertán István és Keresztes István atyánkfiait választotta.*[93]

A bíróválasztás alkalmával Dávidovics Dávid 25, Wertán István 7 és Keresztes István 3 szavazatot kapott, mely erednényt felküldtek a Királyi Guberniumhoz.[94]

A választás alkalmával a bíró ellenzékéhez tartozó szenátorok ismét vereséget szenvedtek. A bíró és Czifra Jakab szenátor közötti ellentétről a következőket olvashatjuk: *Olvastatik actualis Biró Dávidovits Dávid atyánkfiának, a Méltóságos Fő Király Biró Urhoz utasítot jelentése, melyben Czifra Jakab Senator ő kegyelmének a függés engedelmességit nem üsmerő indulatya ellen panaszolván azzal leginkább vádolya, hogy a népet a Biró és Forum ellen való engedelmességre kivénya ösztönözni, és amiat nem remélhetvén hogy*

[87] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1808. január 11., 234–235, 5. sz.
[88] Uo.
[89] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1808. január 2.
[90] Uo., 1808. január 3.
[91] Uo.
[92] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1811. november 20., 423–424, 20. sz.
[93] Uo., 1814. február 3., 5. sz.
[94] Uo.

a felsőbb Rendelések telyesíttésekben hívséget bizonyíthassa, kéntelen Birói hivataláról lemondani, kérvén jövendőre nézve illő meg zabolásztatását, melynek felolvasása után maga a méltóságos Fő Király Biró úr szoros kérdőre vonván a communitásbélieket, és a Forum tagjait ezek meg üsmerték, hogy a Biró tökélletes számot adván a forum előtt, melyen maga a bé vádoltatott is jelen lévén helytelenül vádoskodik a Biró ellen, a felladás ellen annyiban kivánták magokat menteni, hogy a függetlenség vétkit magokénak nem üsmérhetik, mindenkor a Biró és Forum iránt való engedelmességben kivánván magok kötelességiket gyakorolni. A bépanaszoltatott Czifra Jakab pedig kemény szemre hányás utánis maga vakmerőségiben nem csak meg maradot, hanem tulajdon hibája mentségei és leginkább a Biró ellen bosszus indulatyát és a forum megalacsoníttását példázván a méltóságos Fő Király biró úr a felsőbség által adott hatalmával élni kivánván.[95] A bírónak a gyűlésen sikerült elérnie Czifra Jakabnak a szenátori tisztségből való felmentését. Erre Kábdebó Márton és Lázár Zakariás is lemondtak szenátorságukról.[96] A három lemondatott vagy lemondott szenátor helyébe Kábdebó Antalt, Lázár Antalt és Czárán Antalt választották meg szenátoroknak.[97]

A Dávidovics Dávid és Czifra Jakab közötti ellentét a továbbiakban sem szűnt meg. Az ellentéttel kapcsolatban az 1815. február 21-i gyűlésen a következőkről értesülünk: *Méltóságos Fö Király bíró Sándor Mihály urnak bíró atyánkfiához februárius 16-dikárol küldött hivatalos levele szerént mai napra öszve gyülekezvén az Mercantile Forum comunitás béliekkel együtt a Méltóságos úr által rendelendő bírói választás végbe vitelére és a Cziffra Jakabb panaszának kinyomozására. Ugyan azért a Mercantile Forum biztosokot rendel a Méltóságos Fö Király Biró úrnak a Forumban léjendö megjelenése invitálására.*

Lázár Kristof, Czárán Antal, Kritsa Péter és Vertán János atyánkfiai ki rendeltetnek hogy a Méltóságos Fö Király Biró urat a gyülésben meg hivják.

Meg jelenvén a Méltóságos Fö Király Biró Sándor Mihály úr, maga elül ülése alatt folytatván gyülést.[98]

Hiába szervezte meg a főkirálybíró Dávidovics Dávid bírónak a számadásra szorítását, a panaszos Czifra Jakab hiánya miatt nem történhetett érdembeli kivizsgálás. A gyűlés további lefolyásáról a következőket olvashatjuk: *Elsöbben is a Méltóságos Fö Király Biró úr elö adván a Felséges Királyi Fö Igazgato Tanácsnak 1814-dik esztendöben october 24-dikén 10392. szám alatt költ kegyelmes rendelését melyben a Cziffra Jakabb panaszos fel adására parantsoltatik, hogy Dávidovits Dávid biró atyánkfia birói idejéröl valo számadásra szoritasék, ugyan azért a Méltóságos Fö Király Biró úr ezen számadás dolgát világoságra kivánván hozni, oly utasitást kiván a Forumtol, és a comunitástol, hogy ki tessék miben légyen a fen forgo számadás dolga, és igaz-e Cziffra Jakabnak fel adása, melyben a Mercantile Forum, és comunitás maga ki nyilatkoztatását az őtt esztendei számadásal edgyütt bé adván azzal az alázatos kérésel, hogy mivel a fel adása csalfa ,és hellytelen illendö elégtételt ki eszközölni méltoztassék. Ezután Méltóságos Fö Király Biro úr személyjesen is elö hivattatni kivánván Cziffra Jakabot, hogy fel adásaiban a Nemes Forummal, és a Comunitással confrontáltasék honnyában nem találtatott.*[99]

Az általunk bemutatott bíróválasztásokból is láthatjuk, hogy a 19. század elején a bírói mandátum esetenként két évig is tarthatott. A korabeli jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy a bírót igen gyakran a szenátorok közül is helyettesíthették, akik a jegyzőkönyvekben helyettes vagy substitutus bíróként voltak feljegyezve. Ez azt is jelentheti, hogy a megválasztott vagy ún. *actuális* bíró hatalmát gyakran korlátozták a szenátorok. Az is lehetséges, hogy a bírókat elfoglaltságuk miatt helyettesítették a legelőkelőbb szenátorok. A reális kép érzékelése érdekében megpróbáljuk évenként és gyűlésenként bemutatni a rendelkezésünkre álló jegyzőkönyvek alapján, hogy mikor vezették a Mercantile Forum megbeszéléseit a választott bírók, mikor a helyettes bírók, és mikor más felsőbb elöljáró, illetve milyen százalékos arányban került sor a három lehetőségre (lásd *Függelék*).

Véleményünk szerint a választott bírók túlsúlya a Mercantile Forum gyűléseinek vezetésében a választott elöljárók hatalmi súlyát is jelezheti a Kereskedői Szék irányításában, a helyettes bírók által vezetett gyűlések nagy száma azonban jelzi, hogy a szenátorok jelentősen korlátozták a bírók hatalmát, s ilyen körülmények között a választott elöljárók nem mindig tartották meghatározó feladatuknak a gyűlések vezetését.

A Mercantile Forum másik jelentős tisztségviselője a jegyző volt. Feladatköréről a 19. század első feléből származó jegyzői eskü tanúskodik, melynek szövege a következő: *Én N.N. esküszök az egy bizony örök Istenre, a telyes Szent Hátomság(ra), Ki Atya-Fiú, és Szent Lélek igaz Istenre, a boldogságos Szűz Máriára, és minden Szentekre, engemet úgy segélyenek az én igaz Hitemben, hogy a Gyergyó Szent Miklósi Nemes Kersekedői Itélő Szék, s Közönségbéli Jegyzői Hivatalt, melybe most állítottam, a ki szabott, vagy ezután kiszabható idő alatt hiven igazán, s jó lelki esmérettel folytathatom, – minden renden lévőknek, szegénynek*

[95] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1814. február 3., 6. sz.
[96] Uo., 7. sz.
[97] Uo., 8. sz.
[98] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1815. február 21.
[99] Uo.

úgy, mint gazdagnak igaz és minden kedvezés nélkül való Törvény minden ajándék barátság, atyafiság, harag, s irigség félretételével az Itéletek hozásában javallatot tészek. – Az Itélő Széknek és Közönségnek, végzéseiről, határozatyairól itéletyéről igaz, tiszta, kimerítő, s félre magyarázhatatlan jegyző – könyvet írok, azon semmi változtatást nem tészek, vagy más által tétetni nem engedek, – ellenben semmit, a mi nem határoztatott, vagy végeztetett senkinek is kénszeritésére, ketsegtetésére, vagy biztatására be nem írok, nem hitelesítek, – a jegyző könyvből, ha kivántatik, halogatáson kivül hiv kivonatot adok, senkitől is redkivüli és szerfeletti fizetéseket nem kivánok, nem veszek, – minden hivatalos kibotsájtásomat, úgy a hivatalos Corespondentiákot hiven, szorgalmatosan, igaz lélekesmérettel, és részrehajlás nélkül folytatok, véghez viszek, – az Itélő Szék Közönség kezembe adandó minden leveleit hiven örzöm, s használom, és a reám bizandó irományokat a határozatok értelmébe készittetni igaz lélekkel, és telyes tehetségemmel igyekezem, – az előttem perfolyás közbe, vagy egyéb aránt is megfordulandó levelek titkait sem hivatalom ideje alatt, sem azután egész életemben ki nem nyilatkoztatom, sem azokkal magam hasznomra vissza nem élek, sem magam, vagy más számára el nem tartóztatom, – az minden előjáróimtól telyes függéssel, s engedelmességgel lészek, – egy szóval minden jegyzői kötelességeimnek eleget tenni igyekezem, – Isten engem úgy segélyen, és úgy adgya lelkem üdvösségét.[100]

Nem nehéz felismernünk ebből az esküből a jegyző feladatkörét, melyet a következőképpen próbálunk értelmezni:

– A törvény betartása vagyoni állapotra való tekintet nélkül.

– Az ítéletek meghozásának előkészítésében és javaslataiban nem szabad figyelembe vennie a barátságot, a rokonságot, a haragot és az irigységet, ügyfeleitől ajándékot nem fogadhat el.

– Fő feladata a jegyzőkönyvek vezetése. A határozatokat, végzéseket és az ítéleteket igaz, tiszta, kimerítő és félremagyarázhatatlan módon kell hogy rögzítse a jegyzőkönyvben.

– Nem fog a valóságnak meg nem felelő, hamis jegyzőkönyvet írni.

– Kérés esetén a jegyzőkönyvekből kivonatot készít. Ezért nem kér külön honoráriumot.

– Vezeti a Mercantile Forum hivatalos levelezését.

– Vállallja peres felek leveleinek, dokumentumainak a megőrzését, úgy, hogy az a másik peres fél felé titkosítva legyen.

– A választott elöljáróknak (bíró, szenátorok) engedelmeséggel, tisztelettel tartozik.

A valóságban azonban a jegyzők nem mindig tartották be a fent említett elvárásokat. Így például Tóbiás József 1808-ban kiadta Kövér Kajetán titkosított peres leveleit Isák Flórának a vagyonmegosztási per alkalmával. Ilyen irányú cselekedetét azonban a Mercantile Forum közössége és vezetősége nem ítélte el, mivel az örmény nemes 1805 végén és 1806 elején megalázta a Kereskedői Széket. Így történhetett meg, hogy amikor a nótáriust feljelentették a Királyi Guberniumnál, hogy a jegyzőség mellett *procurátorságot is folytat*, a Kereskedői Szék védelmébe vette a tisztségviselőt. A guberniumi utasítás főleg a két tisztség betöltésének az összeférhetetlenségére vonatkozott. Mint írják: *Méltóztatván az Felséges Királyi Gubernium September 19-én 2756 szám alatt költ kegyelmes rendelése által parantsolni, hogy mivel az tisztelt Királyi Gubernium úgy méltóztatott tapasztalni, hogy mostani notariusunk Tobiás Joseff eő kegyelme notáriusságot és procuratorságot is folytat, mű általunk adattassék tudtára, hogy akármelyiket az kettő közül folytatván az másikról mongyon le mert ezen két hivatal együt meg nem egyezhetvén, mindenkiről el fog mozdíttani...*[101]

A Kereskedői Szék vezetői válaszukban jelzik, hogy a jegyzőnek jogi szakértelemre van szüksége, és ezek kiválasztásában az örmény Mercantile Forum magatartását a nótárius személyének kiválasztásában mindig a hozzáértés kritériuma határozta meg. A Királyi Guberniumnak címzett felterjesztésükben a következőképpen érveltek: *Miólta az Királyi Felség szentséges rescriptuma által Forumunk activitássa fel állíttatott, nem lévén nemzetünk között olyan Individiuum aki az nemes haza törvényeiben és az notáriusi kötelesség folytatásában jártas, és gyakorlott lett volna, mindenkor itten Nemes Gyergyó és Csík Székekben procuratorságot folytatott személyeket fogadtunk magunknak notariusnak, milyen volt néhai Lemhényi Kováts Antal, és most is életben lévő prokurátor Bánkfalvi Kováts Joseff uram, akik noha az nemes székekben mint eskütt prokátorok pereket folytattak, a mellett az Mercantile Forum mellett notáriusi hivatalt vittenek, ebben pedig legkissebb ellenkezés sem férhetett bé, mert az Mercantile Forum objectumai az nemes szék előtt folyni szokott perekkel egyben nem jöhetvén, s nem is ellenkezhetvén, ez az Mercantile Forumról az nemes székre appellátio nem lévén semmi tekintetben nem lehetett ellenkezés, hogy egy az nemes széken pereket folytató prokátor az Mercantile Forumnál notariusságot ne folytathasson, olyan kötelezés mellett, hogy az Mercantile Forum előtt semmi szín alatt legkissebb peres ügyet is magára ne vállajon, sőt olyan állapotban is volt Mercantile Forumunk, hogy tulajdon az nemes szék notariussát Mikó János urat volt kéntelen notariusnak meg fogadni, és mivel hogy az kis forumunk objektumai külömbözők voltak és egyiktől a másikra az*

[100] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, datálás nélkül.

[101] Uo., 1806. szeptember 14.

objektumok által menetele fenn nem forgott, minden ellenkezés nélkült vihette ez kis hivatalokot.

Tudták mindezt, mind pedig azt az nemes szék tisztyei, hogy notariusunk mindenkor az nemes széken procuratorságot folytató személyek közül való, de soha is nem ellenezették tudván, hogy leg kissebb ellenkezés vagy egyben jövés nintsen ez két hivatalok folytatásában.[102]

A procurátoroknak nótáriusként való alkalmazását az anyagi szempontok is meghatározták. Vallomásuk szerint *...Nem is engedi értékünk ki terjedésének tsekélysége azt, hogy ezen Forum olyan fizetéssel fogadhasson notariust, aki éppen azon fizetéssel kijöhessen, igen kevés vagy eppen semmi sportula sem lévén ezen Mercantile Forum előtt folyni szokott objectumokból, melyet szoktunk adni notariusunknak, hanem eztet az nemes széken folytatandó perek jövedelméből igyekezett segíteni, és ez kettős tsekély jövedelmetskével magát gyámolítani. Ezen Merantile Forumnak pedig elkerülhetetlen szüksége vagyon, arra, hogy hasonló tudományú személyeket fogadjon notariusnak mivel ezen Forum tagjai inkábban kereskedőkből állván az haza törvényeiben és szokásaiban tudatlanok lévén, szükségek vagyon ilyetén individumra...*[103]

Egy másik levélben arra utalnak, hogy mekkora veszteséget jelentene a Kereskedői Széknek Tóbiás Józsefnek a jegyzői tisztségből való eltávolítása. Véleményük szerint *Igen nagy romlására és hátramaradására lenne Forumunknak, hogy ha mostan sok utánna való járással kebelünkben közös notariusunk hasznos szolgálatyától meg fosztatnánk aki csak addig is forumunknak állapotyát régi zavarból világosságra hozván az mű csendességünket gyámolította, aki hasznos szolgálatyával bizonyossá tett bennünket...*[104] A Kereskedői Szék vezetősége rájött arra, hogy Tóbiás József eltávolításának a hátterében Csíki Kajetán személyes érdeke áll. Mint írják: *Csapásoktól mentek lehettünk, melyeket okozott Csiki Kajétánnak ellenünk való törekedése, melyek bizonyoson nem részre hajlásunknak hanen a törvényekben való járatlanságunknak szomorú gyümöltsei.*[105] Ezért kérik a jegyzőnek tisztségében való megtartását: *Esedezünk azért mélységes alázatossággal az Feléges Királyi Gubernium kegyelmes színe előtt, – olvashatjuk a Kereskedői Szék levelében – minthogy az előadott okok szerint legkissebb ellenkezés sem származhatik, hogy mostani notáriusunk ezen hivatala mellett az nemes széken mint hütös procurator pereket folytathasson és azzal magát segítthesse, méltóztassék kegyelmes helybenhagyása által is nem ellenkezni, és az által Forumunkat mostani notariusuknak lehető hivatala felmondása félelmétől menté tenni.*[106]

A fenti levelezésekből megtudjuk, hogy a Kereskedői Szék megalakulásától kezdve az örmény kereskedők igen nagy elővigyázatossággal választották meg jegyzőiket, akik egyben ügyvédi feladatkört betöltő *procurátorok* is voltak. Ilyen volt Lemhényi Kovács Antal, Bánkfalvi Kovács József és Kézdiszentléleki Tóbiás József.

Mind a királybíró, mind pedig a Királyi Gubernium fő tisztségviselői elfogadták az örmény kereskedők kérését, és kisebb eltérésekkel a gyergyószentmiklósi Mercantile Forum jegyzői hivatalát 1814 végéig Tóbiás József *procurátor* töltötte be. Ekkor az örmény közösség azért volt kénytelen megválni szeretett és nagyrabecsült jegyzőjétől, *...mindhogy Tóbiás Joseff úr Militáris Procurátorává rendeltetett...*[107]

Természetesen voltak esetek, amikor örmény helyettes jegyzők vezették a jegyzőkönyveket. Ilyen volt Lázár Antal 1808. június 8-án, Kábdebó Jakab 1808. július 5-én és 6-án, vagy Fitzus Márton 1810. március 21-én.

1815-től kezdődően már örmények töltötték be a jegyzői tisztséget. A *Függelék*ben gyűlésenként kimutatjuk – ha nevüket megemlítették – az egyes nótáriusoka, akik a Mercantile Forum jegyzőkönyveit vezették, illetve betöltötték e fontos feladatkört.

Az a tény, hogy a Kereskedői Szék jegyzője nincs említve a jegyzőkönyvekben, a nótárius tekintélyének és megbecsülésének a csökkenését is jelentette. Tóbiás József után ugyanis a Mercantile Forumnak már nem volt a közösség szempontjából meghatározó egyéniségként számontartott jegyzője.

1828-ban Kábdebó Jenő megjelenésével a jegyzői tisztség visszanyerte régi megbecsültségét. A tizenhárom évig a közösség szolgálatában tevékenykedő nótárius a tisztségéről való lemondása alkalmával az alkirálybíró jelenlétében a Mercantile Forum közgyűlésétől a következő erkölcsi bizonyítványt kapta: *Mü Gyergyó Szent Miklósi Mercantile Forum, és közönség adjuk tudtokra mindeneknek, akiknek illik, hogy a midőn mai(nap) alatt írt napon némely tárgyaknak eligazitások végett a Nemes Gyergyó szék Méltóságos Király Biró Nagy Batzoni Tekintetes Baló József úr helyetes elnöksége alatt közülést tartva öszve gyülekezve lettünk volna ez uttal ezen Mercantile Forum rendszerinti jegyzője Kápdebó Eugenius atyánkfia könyörgő levele által az abban elősorolt okáinál fogva, jelenlegi jegyzői hivataláról önkéntesen leköszönvén, az erről léendői tökéletes feloldoztatását úgy eddigi hivatala folytatásáról, és önn egész viseletéről és tőlünk egy hiteles bizonyítványt is adattatni kért. Mire minthogy senkitől az igazságot megtagadni nem lehet, ezennel*

[102] Uo.
[103] Uo.
[104] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806, 168. sz.
[105] Uo.
[106] Uo.
[107] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1814. február 4.

hiteles bizonyságot tészünk arról mi szerint a könyörgő Kápdebó Eugenius atyánkfia, kebelünkben mint rendszerinti jegyző tizenhárom egymás után következő évekig tartózkodván, ezen egész idő alatt jegyzői hivatalát szorgalmatosan, hiven és pontosan viselte és folytatta nem különben egész Önn példás viselete által, mint szelid, Istenfélő, erkölcsös ember becsülő igazságszerető, józan életű egy szóval, nagy dicséretet érdemlő ifiú valamint mind illető elöljáróinak úgy a mü közönségünk teljes bizodalmát, szeretetét, és a megelégedését méltán megnyerte, annyira hogy ha a fenn dicsért atyánkfiai jelen hivataláról önkénytesen ki nem köszönt volna, Ön élete fogytáig kebelünkben igen örömest megtartottuk volna, de Ön szerencséjét tovább is próbálni kivánván, addigi jegyzői hivataláról többször érdekelt Kápdebó Eugenius atyánkfia minden tekintetre mért tökéletesen feloldoztatik és Ön vágyása nyomán körünkből közvetlenül elbocsájtani elismertetvén mint érdemes, hasznos társ, lelkesen ajánltatik. Melynek is valóságáról adjuk mü is ezen szokott aláírásokkal és ezen Mercantile Forum gyakorló petsétyével megerősítetett sikeres Bizonyítványunkot...[108]

A következő időszakban Kálmán István egyénisége szintén meghatározó volt a jegyzői munka közösségi elismerése szempontjából.

Mint a fentiekből is láthattuk, a jegyző egyénisége sok esetben a Mercantile Forum bírójának a személyénél is fontosabb volt, mivel törvényismerete, íráskészsége, komunikációs képessége döntő módon befolyásolhatta a Kereskedői Szék működési hatáskörét. Ezért – mint láthattuk – nem mindig örmények töltötték be ezt a tisztséget.

Szenátorok, helyettes szenátorok és „Communitásbéliek" a Mercantile Forum jegyzőkönyveiben a 19. század első felében

Az örmény Mercantile Forumban az ún. szenátoroknak meghatározó szerepe volt a döntések meghozatalában. Tevékenységükért nem kaptak javadalmazást, de adókedvezményben részesültek, a vásárokon pedig elsőkként foglalhattak sátort. Általában a csíkszépvízi kereskedőkkel egyeztettek a sátraknak rang szerinti meghatározásakor a különböző vásárokon. Ezzel kapcsolatban az 1820. január 13-i határozatban a következőket olvashatjuk: *Mivelhogy a Mercantile Forum ezelőtt is meghatározta, hogy mindenkor két Gyergyó Szent Miklósi rang szerint való senátor csinál sátort, és az 3-ik a Csík szépvizi senátor következik: arra nézve mivel, hogy abban is határozást tett ezen Mercantile Forum, hogy valameddig néhai Kritsa Márton volt senátor özvegye a férje nevit fenn tartya, és valamelyik fia házassága által a gazdaság folytatása ezáltal meg nem változtatik, Kritsa Izsák az eddig való helyet továbbra is megtartya, vélle szemben Fitzus Márton atyánkfia, és az 3-ik helyre Csík Szépvizi senátor atyánkfia következvén, az 4-ik hely Kritsa Péter atyánkfia helyének tétetik, Kritsa Péter atyánkfia mellé jön Zachariás Miklós esküttünk, a Csík Szépvizi után Zachariás Miklós atyánkfiával szemben és az utánna következik Zachariás István szemben véle ismét egy tanátsbéli: következésképpen az a rend mindenkor megtartatni határoztatik, hogy két Gyergyó Szent Miklósi utánna 3-ik a Csík Szépvizi következik: a fenn írt rendet a Gergyó Szent Miklósi boltosok megtartani kötelessek lésznek, hogy ez a rend mindenkor megtartathassék: Fő vigyázóknak rendeltetnek Csík szépvizi Száva Antal atyánkfia és Zachariás István.*

Valamint pedig ez előtt is meg volt határoszva, hogy ha valamelyiknek vett helye volna, amit meg tud bizonyítani, hogy a helyért fizetett, aki helyiben következett tartozik megfordíttani, és ha ennek utánna helyet veszen valaki, más predjudiciumára a pénzit elveszti, ugy ha valamelyik kereskedő egy vásárban két sátort csinálván, az egyiknek rangja nem lészen.[109] A Mercantile Forum által megszabott sátorhelyek ellenére a szenátorok gyakran panaszkodtak a törvény be nem tartásáról. Ilyen esettel találkozunk 1814. február 25-én is. *Panaszolván Fitzus Márton actuális senator atyánkfia, – olvashatjuk a korabeli jegyzőkönyvben – hogy a sokadalmakban az ifiú kereskedők a sátor helyeket nem tartván meg a régi törvényes szokás ellen a senatorokot törvényes helyjeiktől le nyomják.*[110] Az április 13-i jegyzőkönyvben ismét napirendre került a sátorhelyek ügye, mellyel kapcsolatban a következő határozatot hozták: *A Mercantile Forum kededtlenűl veszi a boltos kereskedők egyenetlenségeket, és leginkább a forum gyakor határozásai ellen való engedetlenségeket, ugyan azért ez uttal tészi határozását ezen forum, hogy aki ez ellen hibázik, a legelső panaszra Biró atyánkfia az engedetlent 24 forintig büntesse mind annyiszor valahányszor nem engedelmeskedik a rend tehát rang szerint a sátorokban lészen Kritsa Márton özvegye férje neve változtatásáig jussával élvén, mindenkor törvény szerint a fia edgyik betűin, és ezzel szembe Fitzus Márton atyánkfia csinálják sátorokot, Kritsa Isák és Fitzus Márton atyánkfiai után minnyárt szemben Wertán István és Kritsa Péter atyánkfiai, utánnok szemben Zakariás Márton, és Bángi Sándor atyánkfiai szerint aki a rang ellen hibázik, mindenkor büntetés alatt maradnak. Kritsa Péter atyánkfiának ezuttal ugy engedi el a büntetést, hogy továbra hibázván az hazározás ellen, kétszer is büntetést fog fizetni.*[111]

A szenátorok általában nagykereskedők voltak. A főkirálybíró és a Királyi Gubernium tisztségviselői

[108] Uo., 1841. február 1.
[109] Uo., 1820. január 3., 6. sz.
[110] Uo., 1814. február 25., 17. sz.
[111] Uo., 1814. április 13., 26. sz.

legtöbbször ellenőriztették vagyoni helyzetüket, és az időközben elszegényedett kereskedőket a szenátorságból való lemondásra kényszerítették. Így 1811. novemberében erről az elvárásról a következőket olvashatjuk: *Minek utánna a Méltóságos Fő Király Biró úr a Felséges Királyi Guberniumnak 1810-ik esztendő július 27-kén 1609 szám alatt költ, és abban zárt Felséges Rescriptumot felolvastatta, volna, melyben az volt kegyelmesen meghatározva, hogy az Mercantile Forum organizáltatván az impartialitás eltöröltessék és az olyan senatorok akik az hivatalok folytatásokra elégségesek nem lennének hivatalokból kimozdítatván, alkalmatosok rendeltessenek helyekben, melyek után a Méltóságos úr kiványa megtudni, hogy kik légyenek az actualis senatorok, és azok olyanok-é, akik magok kötelességek folytatásokra elégségesek és az után azt is ajánlotta, hogy mivel az Forumban olyanok nem lehetnek biráskodásban akik hittel nem kötelesek, eskettessenek super numeratius senatorok, akik az actualis senatorok jelen nem létekben bírói széket ülhessenek.*[112]

Az 1811. november 20-i választás alkalmával a következő személyeket választották, vagy erősítették meg *actuális senator*nak: *Kápdebó Márton, Lázár Zakariás, Czifra Mihály, Keresztes István, Wertán István, Wertán Cajetán, Lukáts István, Czifra Jakab, Kövér Gergely, Fitzus Márton és Lázár Kristóff.*[113]

A második csoportba tartoztak azok a kereskedők, akik *Esküttteknek meghagyatattak akik már bé voltak eskettetve. ú.m. Kritsa István, Czárán Antal, Kábdebó Antal és Kábdebó Jakab.*[114]

A következő csoportot Lázár Antal és Zakariás Miklós személyében azok a nagykereskedők alkották, akik *esketettni választottak.*[115] Ugyanebbe a csoportba tartoztak Szarokán Gergely, Vákár Gergely, Kritsa Péter és Botsátzi Jeremiás.[116] A november 20-i határozat szerint *mindazonáltal meghatároztatott, hogy az esküttek(helyettes szenátorok) mindaddig, mig az actualis senatorok számában bé nem juthatnak, sem az ezek terhe viselésétől mentek nem lehetnek, sem pedig az adó és nemzet terhe fizetésében az actualis senatorok jussaival nem élhetnek.*[117]

Olyan esettel is találkozunk, amikor a Mercantile Forumon belüli ellentétek miatt lemondott szenátorok kérik visszaválasztásukat a tanácsnoki tisztségbe. Ilyen volt Czifra Jakab esete, aki szembeszállt Dávidovics Dávid bíróval, és veresége után lemondott szenátorságáról. 1815 elején azonban meggondolta magát, és kérte a főkirálybírótól a tisztségébe való visszahelyezését. Minderről a Kereskedői Szék 1815. február 21-i jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: *Továbra a Méltoságos Fö Királyi Biró Úr elő adgya Cziffra Jakabbnak könyörgö levelét, melyben azt kéri hogy sénátori hivatalában tétessék vissza, melyet a Méltoságos Fö Király Biró Úr fel olvastatván meg kérdezte a comunitás bélieket hogy kivánják-e Cziffra Jakabbnak a senátorságában valo visza tétettését közönségesen ugy, nyilatkoztatták ki magokot hogy mivel a felsöbbség elött a Nemes Forum biráját, Forumát és comunitás is helytelenül el vádolta, érdemetlennek tartyák hogy Forum tagja légyen.*[118] A kérdésben dönteni a királybíró sem mert, ezért a volt szenátor kérését felterjesztette a Királyi Guberniumhoz, mellékelve a kéréshez a Kereskedői Szék ellenkezését.[119] Nem tudjuk, hogy történt Czifra Jakab újraválasztása a szenátorok közé, tény az, hogy 1836-ban ismét lemondott tisztségéről.

A tanácsnokok sokszor a szenátori tisztségből való lemondásuk után is adókedvezményben részesültek. Így például a fennebb említett Czifra Jakab 1836. január 7-én a következőképpen kérte a szenátori tisztségből való felmentését: *Olvastatik a Méltóságos Fő Király Biró úrhoz egyik szenátor Czifra Jakab atyánkfia által intézett könyörgő levele, miszerint szenátori hivatalától búcsuzni kivánkozik azzal a kéréssel, hogy királyi adón kivül egyébbel ne terheltessék.*[120] A Mercantile Forum határozata ezzel a kérdéssel kapcsolatban megegyezett a királybíró döntésével, és a következőképpen volt megfogalmazva: *A Méltóságos Fő Király Biró úrnak engedelméből megengedtetett a könyörgő atyánkfiának a szenátori (tisztségből) való leköszönése, mindazonáltal önnkéntesen azon ajánlást tészen, hogy a búcsuzó atyánkfia Önn tulajdon személyes adójában esztendőnként tiz Rf-kot conventionális pénzben fizetni magát kötelezi.*[121] Hasonló szellemű kérelmet nyújtott be Kritsa Lukács is, aki feleségének elvesztése után a következőképpen kérte szenátori hivatalából való felmentését: *Jól tudom én azt hogy azon közönségnek melynek kebelébe élünk közterheit hordozni mindenkinek szoros kötelességek ezt tettem én is mig házi környülményeim engedék de már most midőn azon el hordozhatatlan csapással látogattattam meg, miszerint kedves. hitves és segéd társamtól meg fosztattam, oly körülmények közé estem, hogy köz hivatalt magam és neveletlen árváim romlása nélkül nem viselhetek. Jól tudja környülményeimet a Nemes Kereskedő Közönség azonkivül hogy azokat részletesen felfejteném mit nem is tehetnék a nélkül hogy már bé heggedő keziben sebeimet újabb vérzésekbe ne hozzak, csak azt vagyok még*

[112] Uo., 1811. november 20., 423.
[113] Uo., 424.
[114] Uo.
[115] Uo.
[116] Uo.
[117] Uo.
[118] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1815. február 21.
119 Uo.
[120] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1836. január 7.
[121] Uo.

bátor előhozni, miszerint kereskedésemből addigi meg szokott legényem ki lépvén, úgy annyira egyedül maradtam, hogy onnéni eltávozásomkor mindenkor bézárni kéntelenitettem kereskedésemet.

Mire nézve bátor vagyok a Tekintetes Király Biró úrat és a nemes Kereskedői Közösséget alázatosan kérni, miszerint tanácsosi hivatalomtól ezuttal felmenteni és helyembe mást választani méltoztasson, eddig belém vetett bizodalmakat elfelejthetetlen hálás köszönéssel vévén azon igéretemet nyilványítom, hogy midőn körülményeim jobbra fordulnak és benem bizodalmakat meg nyerénden ezen tisztelt hivatalt felválalni lekisebbé sem vonakodom...[122]

A visszavonult szenátorok is adókedvezményben részesültek, erről azonban a Kereskedői Szék *collectorai* gyakran megfeledkeztek. Így történt ez Botsátzi Jónos esetében is, aki a következő panasszal fordult a Kereskedői Székhez: *Nem kétlem bölts emlékezetébe lehet, hogy tanátsnoki hivatalomból lett felmentésem alkalmával minő feltételek melletti ajánlatott tettem légyen, a melyet tekintetre méltatván, a mostohább kereskedések következtébe az ötven pengő rajnai forintok adómat negyvenre leszállíttatni méltóztatott volt a Nemes Kereskedői Szék, és még is a folyó évre megint ötvenre fel emeltetve rovattatam, holott ebben az évben a viszonyos kereskedéssel magam is leg sanyaruabban látogatattam meg, a melyre mind a Nemes Kereskedői Szék érdemes tagjait, mind a több hozzám hasonló kereskedő urakat tanubizonságul felszólítom: mire*

Könyörgök a Nemes Kereskedői Széknek alázatos tisztelettel, méltóztassék a fennebb elő sorolt okoknál, úgy a jelenlegi ágyba sinlődő tehetetlen álapotom következésekül csakis a negyven Rf pengő adómmal meg elégedni, és az azon felyül lévő tizet kihúzni, nemkülömben jövendőre nézt is csak negyvenre róni, hogy oly tetemesen ne terheltettessék, mely fohászos kérésem ismételvén, alázatos tisztelettel vigasztaló válasz várásom mellett vagyok."[123]

A Mercantile Forum tagjai olyan nem örmény tanácsosok bevonására is törekedtek, akik a határőrkatonaság jogi tanácsadói voltak. Minderre a sajátos székelyföldi és határőrkatonai jogviszonyok következtében szorultak rá. Ilyen személy volt Bartha Dénes hadnagy, aki a következő feltételekkel volt hajlandó elvállalni 1841-ben a tanácsosi státust: *A Nemes Kereskedő Társaság közönséges gyüléséből ki nevezett biztos uraknak az aránti megtalálására, hogy mind a Nemes Társaság mind, pedig annak egyes tagjai ügyes bajos és törvényes dolgai igazitásába és elhatározásaiba a Nemes Kereskedői Széknek utasító tanácsadásokkal segítségére lehetnék-e? Nyilatkozatomat a következendőkbe tészem meg:*

A Nemes Kereskedői Társaságnak bennem helyheztetett bizodalmát egész szivességgel fogadva, tsekély erömtől értelmemtől és tehetsegemtől kitelhető, s által látásom szerinti utasításaimat mind az egész társaságot, mind pedig annak egyes tagjait érdeklő, tárgyakra nézve ezennel igérem, - de mindhogy Széljbéli Katonai Szószolói Hivatalomnál fogva a Nemes Széljbéli Katonai Rend ügyei mellett vagyok köteles munkálkodni, annálfogva hogy ha a Kereskedői Társaságnak, vagy valamely egyes tagjának katonai testülettel vagy egyes katonai taggal akár holott is törvénykedése léjend, azon esetbe a kereskedői rendben lévők részére való munkálkodásomat nemcsak meg kelletik tagadnom, de sőt a katonai renden lévők részére vagyok köteles szoszollói hivatalomat telyesíteni.

Továbbá minthogy a Nemes Kereskedői Szék tanátskozásaiba csakis javasló, nem pedig döntő védekezésemmel lehetek befolyással, annálfogva a Nemes Kereskedői Társaságtól semmi czimzetet nem kivánok, sem jegyzőkönyvekbe nevemet bé iktattatni, és valamely a Nemes Kereskedői Székről kelendő írományt nevem aláírásával hitelesíteni nem fogok.

Ha körülményeim, vagy akármi okok miatt ebéli szolgálásommal felhagyni kénteleníttetném azt tehessem, úgy a Nemes Kereskedői Társaságnak is szabadságába lészen szolgálatomat felmondani.

Végre a biztos uraknak szóval kijelentett és annak nyomán a Nemes Kereskedői Szék által meg állítandó esztendőnkénti fizetésemet évszakaszonként négy részbe ú: m: januarius, április, július, és octóber 1-só napjain kivánnám előlegesen fizettetni - mely őszinte nyilatkozatimra tejendő határozatját várva illő tisztelettel vagyok.[124]

A *Függelék*ben évek szerint csoportosítva is bemutatjuk a Mercantile Forum szenátorait, helyettes szenátorait és a communitásbélieket, akik szavazataikkal hozzájárultak a döntések, határozatok meghozatalához.

A Mercantile Forum meghatározó jelentőségét bizonyítja az örmény közösség életében az, hogy 1840-től kezdődően gyűlésein az ún. *legények céhe* is részt vett. A legények céhe 1729-ben jött létre, és fő feladata volt az ifjak erkölcsének felügyelete, illetve az ifjúság részvételének biztosítása a közérdekű tevékenységekben. Ők biztosították az ünnepeken a templomi díszőrséget, tagjai ásták meg minden halottnak a sírt, kötelező volt számukra a temetéseken való részvétel, hisz legtöbbször rúdon vitték a koporsót a halottas háztól a temetőig. 1730-tól kezdődően a legények céhének tagjai szinte testületileg ásták meg az örmény templom alapjainak egy részét. Az ifjak feletti felügyeletet az ún. váták gyakorolták, akik kötelesek

[122] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*.
[123] Uo.
[124] Uo., 1841. december 19.

voltak részt venni az örménység összejövetelén. Az elöljáróknak – nagy váta, kis váta, marsalik – fenyítésjoguk is volt. A legsúlyosabb fenyítések közé tartozott a kikötés és a céh házában való fogvatartás. A megfenyített ifjú köteles volt szótlanul szemlélni társai mulatását és szórakozását, de azokban nem vehetett részt. A vőlegény esküvője idején bért kellett hogy fizessen a társaságnak. A legények céhe évente különleges ajándékokkal látta el a templomot.[125]

A közösségi összetartozást erősítette az, hogy a céh tagjai megbetegedett tagtársukat kötelező módon meglátogatták. Ha a beteg szegény volt, a társulat pénzén hívtak orvost és vásároltak orvosságot.

A legények céhe vagyonát részben karácsonyi és húsvéti gyűjtésekből szerezte, amikor is az örmény családoknál az ifjak meghatározott csoportjai *árjediszt* és *alleluját* énekeltek. Az ifjak az új év köszöntésénél is adományokat kaptak, melyeket általában az egyház céljaira használtak fel. Mivel ezek az adományok örmény hívektől származtak, és örmény szokás alapján gyűjtötték össze, a legények céhe ezeket *nemzeti vagyon*nak nyilvánította. Ezt a *nemzeti vagyon*t tőkekamatozásra helyezték ki, melynek jövedelmét az egyház fenntartására, a dologi és személyi kiadások fedezésére, a szorgalmas tanulók támogatására és a szegények segélyezésére használták fel.[126]

A Mercantile Forum felvállalta a császári adó összegyűjtését, vagyis az ún. *civica és comercii* taxát is. Általában az év első gyűlésein számoltatták el az adót begyűjtő *collectorokat* és a végrehajtókat *(executorokat)*.

Részlet a Kereskedői Szék 1806. január 6-i jegyzőkönyvéből:

Zakariás Miklós eö kegyelme mindezen folyó 1805-dik esztendőre rendeltetett collector az keze alá bejött pénzről ad számot erogátioin kívűl, kész pénzül 383 Rf-kat és 7 kr-kat béfizetvén, tsak az három Kövér testvérekre rót quantum maradott restantiában, mely tészen 72 Rf-ot, úgy Lukáts Tódor-nál 4 Rf, melyeknek fel vételeket az Mercantile Forum magára vállalván. Az egész Impozitiót 1314 Rf-tokban depunálta, melyről jövendőre nézve absolutiot kér adatni.

Az fenn maradott 383 Rf-tokból biró atyánkfia ki vevén azon költéseit, melyeket tett pro Communi 96 Rf-tokban és 53 kr-okban, marad effektive kéznél 286 Rf és 14 kr. Ezen fenn maradt 286 Rf és 14 kr. summát Kritsa Márton atyánkfia ki pótolván 300 Rf-tokra tévén pótlásul 13 Rf-kat és 46 kr-t.

6-[a] január 1806-ban az plébánus és káplán urak fizetésekben erogáltatott.[127]

Zakariás Miklós korabeli collector pénzügyi elszámolását a Mercantile Forum közössége a következő határozattal hagyta jóvá:

Mivel collector Zakariás Miklós eö kegyelme maga kötelességeit hiven teljesitvén, impozitióról számot adott, az kivánt absolutionális adattassék ki.[128]

Részlet a Mercantile Forum 1810. január 2-i jegyzőkönyvéből:

Két esztendei bíróságot viselt Wertán István atyánkfia, minek előtte új biró választás tétetnek, kivánta maga igazgatása alatt lévő executorát és collectorát az bévett és kiadott summákról számoltatni ugyan azért,

executor Zakhariás Miklós eő kegyelme pro annis 1808 és 1809 meg is teszi eszerint

1. Az lista szerint a collectortól	
pro anno 1808 percipiált	*Rf 1378 kr 30*
2. Pro anno 1809 percipialt	*Rf 1276 kr 2*
in summa	*Rf 2654 kr 32*
Ezen summából az	
quietantiák szerint erogált	*Rf 2399 kr 39*
Maradott tehát még kezinél.	*Rf 337 kr 53*
Ezen fenn maradott summából az Régius Perceptor urnak az adó pótlásában fizetetvén	*Rf 100*
Maradott pro anno 1810-ik esztendőre az cassában	*Rf 171 kr 13*
Ehhez adattatott biró atyánkfiától gyült forum taxája	*Rf 25*
in summa	*Rf 196 kr 13*[129]

A fenti elszámolást a Kereskedői Szék tagjai a következő határozattal hagyták jóvá: *Mivel tehát mind Executor mind Collector eő kegyelmek szerint magok számadásokat megtették, mindenik az további számadás terhe alól feloldoztatik.*[130]

Részlet a Kereskedői Szék 1820. január 11-i jegyzőkönyvéből:

Executor Zachariás István és collector Anisor Bogdán az 1819-ik esztendőre meg tévén a számadást.

Erogátiumot tettek	
quietántia szerint	*Rf 2974 kr. 57*
Kész pénzt adnak bé	*Rf 99 kr. 33*
	Rf 3074 kr. 30
Restantiában maradt	*25 R forint felszedni való.*[131]

Az elszámolás meghallgatása után a Kereskedői Szék a következőképpen dönött:

[125] TARISZNYÁS Márton 1982, 222.
[126] GyszmÖPL, *Domus Historica*.
[127] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806. január 6.
[128] Uo.
[129] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1810. január 2.
[130] Uo., 1810. január 2.
[131] Uo., 1820. január 11.

Biró atyánkfia mind a készpénzt 99 Rf 33 kr., mind a felszedendő restántiát kezihez vévén, erogatióban fogja venni.[132]

Részlet a Mercantile Forum 1840. január 27-i jegyzőkönyvéből:

Collector atyánkfia a múlt 1839-ik évi számadását eképp teszi: az impositió volt
Rf 5485 kr. váltóban
Executor atyánkfiának adott pénz
Rf 5238 43 kr. váltóban
Szegények számára elengedtetett,
és költségbe acceptáltatott Rf 218 17 kr. váltóban
Rf 5457
ide járul a Lázár /:Vártus:/
Antal adója a massájából
felvéendő. Rf 28

summa Rf 5485 váltóban,

melyeket számba adván, a volt collector Frunkutz Péter atyánkfia e tárgybani további számolásról, feleletről tökélletesen feloldoztatott.[133]

A példákból következtetve, Kövér Kajetán adókötelezettségének a felvállalása az 1805-ös, illetve 1806-os esztendőben jelzi, hogy a Mercantile Forum évente választott végrehajtója és adóbegyűjtője révén lelkiismeretesen felvállalta az adók begyűjtését. Ennek ellenére a császari udvar mellett működő nyomozóbizottság többször is érdeklődött az adókötelezetségek eltitkolására vonatkozóan. Mindezzel kapcsolatban a Mercantile Forum 1842. február 12-i jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: *Minek utánna a Felséges Királyi Fő Széknek múlt évi december 20-ról 12980 szám alatt, a Felséges Udvarnak ugyantsak a múlt évi november 11-ről 4848 udvari szám alatt lebotsátott legfelsőbb kegyelmes rendelése következtében költ kegyelmes decretuma, – mely által ezen városba történt némely adó eltitkolások kivizsgálása parantsoltatik: – a Tekintetes Nyomozó Biztosság által mai napon tudtunkra adatott annak nyomán meg hütöltettünk és sorossan meg kérdeztettünk volna az aránt, hogy helyi örmény közönségünkből minő adócikkek lennének eltitkolva?*[134] A Kereskedői Szék vezetői a nyomozóbiztosság megkeresésére a következőket válaszolták: *Felséges s legkegyelmesebb Császárunk, Királyunk, és Nagy fejedelmünk hüségére letett hódolati hitünk szentségét mindég szemeink előtt tartva, és legdrágább kintsünk gyanánt tisztelve – nem külömben annak megszegéséből következő isteni, és polgári törvények elleni vétkek vitázatosságát meggondolva, oly tselekedetekre szánt szándékkal, és készakarva vetemedni mindég vigyáztunk, s most is vigyázunk, melyek által a hitszegésnek tsak gyanuja is reánk háromolhatna, ennél fogva a Tekintetes Nyomozó Biztosságnak a mai napon elönkbe tett fennebbi kérdésére őszintén és lelki esmeretesen feleljük, miszerént hellyi örmény közönségünk kekeléből semmi néműadó – czikket szánt szándékkal eltitkolva lenni nem tudunk sőt vagynak közönségünkbe(n) személyek is, nem kevés számmal kik a rájuk rovatott adónak megfizetésére szegénységek mián elégtelenek lévén, helyettek a köztünk tehetősebbek fizetik le rájok ki írt adót s ez által soha közönségünk restantiaba nem marad, s azon kéretlen körülménytől is igyekeztünk és igyekeszünk a tisztviselő urakot meg kimélni miszerint executioval kénteleníttetnének az adót felvétetni.*[135]

Az eskü letétele után a nyomozóbizottság tagjai észrevették, hogy Gegya István csizmadia kimaradt az adófizetők listájáról. A Mercantile Forum vezetői a következőképpen magyarázzák a történteket: *A megnevezett személynek éppen hasonló nevű néhai édes atya megyénk harangozója sok évekig volt, ki is az utóbbi években gyengélkedő egéssége miatt a kérdésben forgó, és mellette együtt lakot fiára bizván kötelességeit, tsak nem, úgy tekíntetett, mint segéd, egy felől, de más felől mesterségébe való gyengélkedése, és nyomorúsága által oly együgyű állapotba volt, és van most is, hogy a rectificatiókon adsistenseknek, különösön pedig társaságunk szolgájának figyelmét ki kerülte, ezen körülményhez járul még azon álapotya is Kereskedői Székünk tagjainak, mely szerint mindnyájon mint kereskedők, egész esztendőn keresztül igen kevés időt lehetvén hónnyokban, állandó és változhatatlan tanátsosok nem lehetnek, s így a rectifiatiókor is különböző személyek vétethetnek fel, kik előtt néha, néha esmeretlen tárgy lévén a rectificátio az oly ügye-fogyott személyt figyelemre méltónak sem tartyák.*[136]

Ebből a válaszból kiviláglik a Kereskedői Szék gondoskodása ügyefogyott tagjairól, s az is, hogy miért változott annyira gyakran évenként a választott és a helyettes szenátorok száma a Mercantile Forum gyűlésein.

A Mercantile Forum tagjai vezetőiket szinte minden kérdésben elszámoltatták. Ilyen volt többek között a privilégium megszerzéséért folytatott diplomáciai tevékenységgel összefüggő útiköltségek és szállásköltségek elszámoltatása. Így történt ez 1840. január 21-én, melyről a gyűlés jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: *Actuális Biró Lázár Péter atyánkfia a Bétsbe járt követ, s egyik senátor Lázár János atyánkfiát a követségi költségről számodoltatni javallatba hozza.*
Az érdeklett követ atyánkfia jelen lévén ezen Mercantile Forum színe előtt, eképp számol:

[132] Uo., 1820. január 11.
[133] Uo., 1840. január 27.
[134] Uo., 1842. február 12.
[135] Uo.
[136] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1842. február 14.

1838-dik évi 5 Maii kapott a kezéhez készpénzt a szépvizi által vétellel együtt

Rf 4000 váltóban
1839-ik évi 22 február Rf 1000 váltóban
1839 Bétsben költsön

Rf 7500 váltóban
összesen kapott Rf 12500 váltóban
ezen summából készpénzt
adott vissza Rf 935
maradt summa Rf 11565 váltóban

így tehát az 2-ik utazási költség in summa volt Rf 11565 váltóban, melyek mindenek helyben hagyattatván azokat acceptálván megerősitvén, volt követ egyik senátor Lázár János atyánkfia minden további számadásról-feleletről tökéletesen feloldoztatik az érdeklő két örmény közönségnek hálás köszönete mellett.[137]

Ugyanazon a gyűlésen az erdélyi út és az első bécsi út költségeit is bemutatták: *Az 1-ső Bétsi követségre, ugy az helyi és itt erdélyi ugyan a Privilegium kinyerhetése tárgyában tett követségi, s más egyebekről e czélra tett költségek összesen az 1-ső számadás szerént, váltóban*

Rf 4935
Az utolsó költség pedig Rf 11565
volt tehát az egész költség in Rf 16500 – váltóban, amely az ezen s Csík Szépvizi Nemes Mercantile Forumoktól Privilégium kinyerhetése tárgyában tétetődött és amely summának a szépvizi örmény közönség atyafiaira esett terciálítása az ugyan oda való Nemes Mercantile Forum küldötyei által ezen Mercantile Forumnak mind kifizetődött, s e tágyban legkissebb keresete egymás ellen fenn nem maradt, tudatik.[138]

A Mercantile Forum általában a megadott határidők betartásával próbálta teljesíteni a gyergyószentmiklósi örmény kereskedők elvárásait. Nem tudott azonban minden esetben mindenki kedvében járni. Léteztek elégedetlenkedők is. Ilyen volt többek között Kábdebó Todor is, aki a Mercantile Forumhoz címzett levelében a következőket panaszolja: *Augustus 6-dik napján bé adott kérésemre mind az mai napig a Nemes Forumnak határozását meg nem nyerhettem és anélkül minden bajomnak el igazításokban az utolsó veszedelemig hátráltattam.*

Az én kérésem között legfőbb az, hogy Kritsa Márton úr curatorsága meg állítassék mivel enélkült semmi magam az barátságos egyezést a pretendens, és pretensusokkal nem folytathatom, sem pedig a Nemes Forum az 6-dik december protocolátio szerint maga munkálkodását telyjesítésben nem veheti.

Második kérésem az, hogy az Mélik Bogdánytól exequált suma ami még meg volna, adassék ki Kábdebó Jakab urunknak, hogy az én hasznomra azzal kereskedést folytathasson, és marhákat vásárolhasson, aztot a Nemes Forumunknak eddig is önként tselekedni kelletett volna, hogy ezen kevés suma haszon nélkült az nélkült ne heverjen, kérem is a Nemes Forumot, hogy mai napon az meg lévő sumát oda testálni.

Harmadik, ok, hogy Keresztes Péterrel való ügyemben igen szembe tűnő károsítatásom forog fenn. Ugy az Diák Stolja részire exequált ház dolgában is azok iránt az recursusokat referensem Tobiás Joseff úr nyomason kidolgozván, maga személyjesen el vitte az Tekintetes Királyi Guberniumnak én pediglen aszignáltam volt a massámból 700 f-ból végre, de ebből is tsak ötvent adtak ki, hogy a többinek is ki adatassék instálom, nehogy ennek fogyatkozása miatt én hátra maradgyak szenvegyek.

Negyedik ok, hogy Kápdebó Thodorral való ügyem is pretentiom akár barátságosan akár törvényesen határoztassék meg. Az többieknek elé kerültetéssel nem lévén jegyezdve a protocolumba, mert azok ha a Curatorság meg állíttatik a Curator által eligazíttatnak ha pediglen nem az referensem, rendre a Nemes Forum eleibe fogja terjeszteni. Én tudom azt hogy unalomba vagyok a hazám előtt de ennek oka az, hogy az én dolgaim igazításban nem vétetnek méltóztassék azért a Nemes Forum, az én kérésemre törvényes határozást tenni, és akkor ezen határozás sima mértékihez fogom magamot alkalmaztatni...[139]

4. Boltos kereskedők

A kereskedők másik csoportját az ún. boltos kereskedők alkották. Ők általában az ún. brassai portékákkal kereskedtek. A boltokban fényűzési cikkeket, illetve drága ruhaneműket is árultak, amiért is Benkő József sajátos módon közelítette meg a boltos kereskedő fogalmát. Véleménye szerint *annyira távol esnek a lakosok gazdagításától, hogy (amint a tapasztalat bizonyítja) inkább úgy tűnik, még az őslakóknak is kárt okoznak, amennyiben, főleg Gyergyóban, a természettől fogva magát cicomázni kedvelő női nemet hitelbe adott olcsó arúcikekkel igen könnyen megzavarják és oda juttatják, hogy végezetűl eladósodnak, s oktalanul férjüket is vagy elborítják a sok tartozással meg azok évi kamatjával, vagy szép házakat rendes díjért bérbe adva, mondhatni ajándékul odaadják. Félős, hogy végül is valamiképpen minden javukból kiforgatják őket.*[140] Az 1716. évi összeírásban ezek a boltos kereskedők a kevésbé módos réteghez tartoztak.[141]

Az 1820. évi összeírásban az összeírók 15 kereskedő boltról tettek említést Gyergyószentmiklóson. A Cziráky-féle összeírásban ekkor említett 25 kenyér-

[137] Uo., 1841. január 21.
[138] Uo.
[139] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*.
[140] BENKŐ József 1999, I, 206
[141] MOL, F 80, *De origine erestatu Armenorum hic in Gyergyo Szent Miklos distentium.*

sütő, 2 zsemlesütő és 40 mészáros mind árujának értékesítésével, vagyis helyi kereskedelemmel is foglalkozott. Sőt valószínű, hogy a 10 nagyobb rendű kocsmáros is, az örmények korcsmáltatásának a tiltása ellenére, a háttérben örmény kereskedő volt. A tiltás ellenére a 19. század elején már név szerint említették az örmény korcsmatulajdonosokat. Ilyen örmény korcsmáros volt Déér Félix, a későbbi honvédtisztnek, Déér Vendelnek az apja. Az ő kocsmájában itta le magát Zanaga János zsedáni zsellér. Az örmény kocsmáros látván, hogy vendége sok pénzzel rendelkezik, és magatehetetlen részeggé vált, vigyázott arra, hogy vendéglőjét mentesítse az ittas zsellér kirablásának gyanújától. Erről a Mercantile Forum gyűlésén a következőképpen vallott: *Mindhogy szombaton délután egy óra tájt az kortsmámba jöve Zanaga János három testvérivel és több oláhokkal együtt, ottan jól borozván, a többi közül ki vevé bankóit s mutogatta az jelenvalóknak akit cselédim láttak, borozás közbe ki ment fenn említett Zanaga János… és több oláhokkal együtt le ült elsőben a padra, látván az egyik szolgálom ezen oláht aki kevés üdő előtt bankóit mutatgatva vala, részegen olj sok oláhok között aluni, Vártus Todor ottan lévén a kortsomában, ki hittam öttet, mondván néki: nem ismeri Vártus Todor bá ezen oláht aki itten részegen fekszik, nehogy talán tán kárt valjon: monda arra Vártus Todor: igenis ismérem ezen oláht, Zanaga Jánosnak neveztetik, arra egy olá Zsedán Patakán lapangó Fekete Todor fel költé, ezen fenn említtett Zanaga Jánost, és karánál fogva az Vártus Todorhoz vitte haza amind hallatam mondani...*[142]

Déér Félix vallomásából nem nehéz észrevennünk, hogy az örmény kocsmárosok vigyáztak vendéglőjük hírnevére.

A 19. század elején a Gyergyói-medence faluiban sorra hozták létre az örmények italárusító üzleteiket. Ilyen volt többek között Mélik Isákné Merza Mária kocsmája Gyergyóremetén, melynek kasszájából Ágopsza Keresztes leánya, Hiripszimé jelentős mennyiségű pénzt tulajdonított el. A károsított panaszáról a következőket olvashatjuk a Kereskedői Szék jegyzőkönyvében: *Mélik Isákné, Merza Mária és ennek kotsmárosnéja Dudás Theresia panaszolyák, hogy Ágopsa Keresztes leánya Hiripszimé Gyergyó Remetén az kortsoma házban bémenvén az ládából feles summa pénzt elorzott, amit két rendbéli bizonyság levelekkel bizonyítnak, béadván az kárról való lajstromot és elégtételt kérnek.*[143]

A módosabb boltos kereskedők kapcsolatban voltak a bécsi, prágai kereskedőkkel. Így Zakariás Márton boltos kereskedő áruit Szabotka Izsák prágai kereskedőtől vásárolta, aki 1815-ben a következő kéréssel fordult a Fő Igazgató Tanácshoz a gyergyószentmiklósi kereskedő 211 rajnai forint adósságának behajtása érdekében: *Olvastatik a Felséges Királyi Fö Igazgató Tanátsnak aprilis 11-én 1815-ben 2054 szám alatt költ kegyelmes rendelése, melyben közölvén Zakariás Márton boltos kereskedö obligátoriálissának mását mely szerint Prágai kereskedö Szabotka Izsáknak 211 R fointtokal tartozik parancsolja, hogy az ados által adando uj recognitionális küldetessék fel.*[144] A kéréssel kapcsolatban a Mercantile Forumban a következő döntést hozták: *Irattasék meg alázatosan a Felséges Királyi Guberniumnak, hogy a mint az ados kívánsága, a creditor János fö vétele Pesti vásárra, vagy maga hozza le, vagy más által külgye el obligatoriállisát, és ottan ki fogja fizetni.*[145]

Általában a boltos kereskedők családi alapon szervezték meg vállalkozásukat. Legtöbbször apa fiával, máskor testvér testvérrel próbálta megszervezni a bolti kereskedelemmel járó munkát. A kellemetlenség akkor következett be, amikor a testvérek külön akartak válni a kalmárkodás folytatása érdekében. Így történt ez Kritsa Márton kereskedő és testvére Kritsa János esetében, amikor is az idősebb testvér a fiatalabbikat a bolti kereskedés elhanyagolásával vádolta. Panaszáról a Mercantile Forum jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: *Felperes Kritsa Márton atyánkfia az közelebb elmúlt szeptember hónap 15-ik napján, ezen Merantile Forum eleiben terjesztett kérelem levelében kinyilatkoztatván aztot, hogy az miólta Kritsa István és Péter testvéreivel meg osztozván alperes testvére Kritsa Jánosnak bolti portékabéli részit kezéhez vette addig is mig nevezett testvére nőtelen és nevendék állapotban volt az kereskedést közösön szemben tűnő haszonnal folytatta ugyan, de az alperes nem gondolván az felperesnek sokszori atyafiságos intéseivel szembentűnő képpen vesztegeti az közös Massát, és igen kevesset vagy semmit sem gondolván az szorgalmatos kereskedés folytatásával, inkább annak veszedelmire, hogysem előmenetelire intézi minden rendetlen tselekedeteit ugyan azért nem kivánván továbra az közös kereskedést folytatni, és másnak számadója lenni, és maga tulajdon gyermekeinek jövendőbéli károkat, s veszedelmeket siettetni azért két regiusokot kivánt kirendeltetni, akik minden osztály alá való bolti portékákot lajstromban vévén nevezett testvérével osztoztatnák meg vagy pedig ellenzeni, mivel azon békeség levélnek 3-dik pontyában meg volt határozva az osztály, és tsak azért halasztatott el az elmúlt áprilisig az az a Bétsi útig, hogy addig az Bétsi Creditorok kifizetetvén az egész bolti kereskedés tisztában hozattathassék.*[146]

[142] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806. június 18.
[143] Uo., 1809. augusztus 9.
[144] Uo., 1815. május 11.
[145] Uo., 1815. május 11.
[146] Uo., 1826. október 13.

Kritsa Márton szeptember 15-i vagyonmegosztási kérésének alapján a Kereskedői Szék a következő döntést hozta: *Ámbár ugyan ezen Merantile Forum hatalmát felyül haladja magát az házak osztályában elégíteni, minthogy az fekvő jókat a való itélete az 1794-dik és 1796-ik esztendőben költ Felséges Királyi Rescriptum tartása szerént ezen Merantile Forumnak ki nem terjedhet mindazonáltal, mivel itten nem az fundusról, hanem tsak az superedificatumról forog kérdés, amely valamint az bolti portékák úgy az ház is keresménynek, és szerzeménynek vétetethetik fel, melyhez éppen annyi jussa van az nagyobbiknak, valamint az kisebbiknek, ugyan azért azzal a jussal az alperes azon házat nekie mint kisebb testvérnek adatatni, melyben most az felperes lakik nem kívánhatya, melyet engedett az decretum 1-só része 40-dik titulussa az kisebbik testvérnek, hogy az atyai ház az kisebbiké légyen, mert azon törvénynek ereje oda terjed ki, az hol az testvérek között az ősi fekvő jók osztatnak, itten pedig nem ősi jóoknak, hanem tsak csupa szerzeménynek és felkelhető jóknak osztálya forog fenn. Azért törvényesen meg határoztatott: hogy az felperes, és alperes között minden bolti portékákra és felkelhető vagy szerzeményre nézve az osztályt a kirendelt biztosok vigyék végben elsőbben is minden bolti portékákot az kereskedők szokása szerint inventálván: az ház iránt pedig melyben most a felperes lakik határoztatik, hogy ha edgyütt és két testvérek lakhatnának, és békességes csendes mondást nem remélhetnének tehát rekesztessék két felé, és egyik részében az felperes a másikban pedig az alperes lakjanak. Nem külömben az békeség levélnek ötödik pontyában meg lévén állítva az is, hogy az bolti portékáknak két felé esendő osztályával mind addig miglen 3-dik bolt építetik az mostani bolt is két felé rekesztessék, tehát az is meg határoztatik, hogy az mostani bolt is két fele rekesztetvén légyen az két testvérekké, ki ki maga részében árulván portékáit.*[147]

A Kritsa családhoz hasonlóan a Zakariás család egyik ága szintén a boltos kereskedők közé tartozott. Ennek a családi ágnak az esetében is a testvérek közötti jövedelemmegosztás vezetett ellentéthez. A kisebbik testvér Zakariás Sándort ugyanis bátyjai kiszorították a jövedelemmegosztásból. Az 1812. június 10-i jegyzőkönyvben a kisebbik testvér a következőképpen fogalmazta meg panaszát a Kereskedői Szék előtt: *Olvastatik panassza Zakhariás Sándornak, melyben panaszolván, hogy nagyobb testvérei Zakhariás Miklós, István, János és Alosy együt megosztozván, és mindeniknek szembentünő summa jutván nékie nagy megcsalattatásával, az atyai házakon kivül csak 4000 Rf-kat oh bankóban szakasztottanak ámbár ő is 8 esztendő alatt a boltban szolgálván sanyarogván kereső társ volt, s ennél fogva ha fizetéses legény lett volna is sokkal több résznek kelletet volna jutni. Kéri törvényesen kiszakasztatni az őtöt illető részt a testvérek között végben vijendő osztályt parantsoló törvény szerint.*[148] A jegyzőkönyvből a testvérek válaszáról is tudomást szerzünk: *A bépanaszoltatottak előtt felolvastatván aszt felelik, hogy a feladás abban sem igaz, hogy 8 esztendőktől fogva szolgált volna a boltban, hanem tsak öt esztendő olta, mivel két esztendeig iskolában járt, a közkereskedést pedig csak tíz esztendőtől fogva folytatyák egyébb aránt, mivelhogy az atyokról capitalis nem maradott, hanem magok szorgalmatosságok által szerzették a vagyont, amit jó akaratyokból adtak, hogy többet adjanak a törvény sem szoríthatya.*[149] A két fél ellentétes tényfeltárása után a Mercantile Forum tagjai a kisebbik testvér anyagi kielégítésével kapcsolatban a következő döntést hozták: *...az bépanaszoltatott testvérek, a Mercantile Forum előtt megegyezésből az házakon, lovon és árán kivül, melyeket az egyezés levél szerint önként megigértenek a testvérek a panaszlónak 6000 Rf-kat régi bankóban, hogy 15 nap alatt kifizessenek, a bépanaszoltatott testvérek(nek) meghatároztatott olyan kifejezéssel, hogy valamint a panaszlónak további keresése nem lészen bátyain, úgy a bátyai is a meghatározott summát kifizetni tartoznak kölümben executióval is fel fog vétetni.*[150]

Ugyancsak boltos kereskedő testvérek közötti vitával találkozunk Nádos Dávid, Lukáts és János közötti épületmegosztási keresetben. A család tagjai az 1808. évi nagy tűzvész áldozataivá váltak, és mikor kezdték boltjaikat és házaikat újraépíteni, kiszorították nagyobb testvérüket abból a lehetőségből, hogy övé legyen a bolt és ház helyének az elsődleges kiválasztása. A Mercantile Forum jegyzőkönyve a benyújtott panaszról a következőket tartalmazta: *Nádos Dávid örmény kereskedő azt panaszolya, hogy az 21-iki 7-szeptemberbe történt szerentsétlen tűz által, minden lakható, és haszonvehető épületek, melyek néhai atyától maradtak volt, és az után az égésig testvéreivel közösön építettvén birták is meg emésztetvén azon funduson, melyet az Nemes Magyar Megyétől taxára birnak, két testvérei Nádos Lukáts, és János anélkült, hogy vélle mint nagyobb fiúval megegyesztenek, vagy az fundust felosztották volna, a piatzi sorra boltot és házat kezdettek építteni az maga kirekesztésivel, holott az örmény szokás szerint, mindenkor az nagyobbé lévén az választás, azért az építtéstől törvényesen tiltotta is, melynek nem engedelmeskedvén, kéri az elkezdett építtéstől eltiltani, és az elsőséget néki itéltetni...*[151] A boltos kereskedő panaszával kapcsolatban a Kereskedői Szék

[147] Uo.

[148] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1812. június 10., 25. sz.

[149] Uo.

[150] Uo.

[151] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1808. november 2.

a következő döntést hozta: *Eddig is az örménység között az lévén az gyakoroltatott szokás, hogy az nagyobbik testvére volt az választás a közösön birt fundusban, és épületekben, azért hogy az nagyobbik fiu kezd elsőben az atyáknak kereső társa lenni, ugyanazért a bolt épittéstől az bépanaszoltattak el nem tiltattatnak, lévén a panaszolónak is azon helyen bolthelye, hanem az háznak épittésitől, hogy megszünyenek, és azon hely Nádos Dávidnak maradjon, határoztatott.*[152] Ha nem is teljes mértékben, de részben a Kereskedői Szék elismerte Nados Dávid igazát.

5. Szegényebb örmény kereskedők

A szegényebb örmény kereskedők szinte mindig az adósok listáján szerepeltek. A kölcsönkért pénzt vagy legtöbbször hitelbe vásárolt állatokat képtelenek voltak kifizetni. Ilyen volt többek közt Molduván Antal esete, aki Kászonjakabfalvi Lestyán Páltól és Kászonimpéri Balázs Györgytől 1791-ben 100 magyar forintot kért kölcsön. Mivel a megbeszélt időben fizetni nem tudott, 20 magyar forint értékben egy tehenet adott hitelezőinek. A hitelezők ezután hétszer jelentek meg Gyergyóban a tartozás behajtása végett. 1804. április 19-én ismét találkoztak adósukkal Csíkzsögödön. Mint a Mercantile Forumnak címzett levelükben vallották: *Koncsag Márton eő kegyelme házánál emberséges emberek előtt le kötelezé magát írt Moldovány Antal eő kegyelme, hogy közelebb Szent Margit sokadalomkor, minden bizonnyal megfizet, ha meg nem fizetne akkor, az után tett költésünköt fáratságunkot nékünk megfizeti melyet az ide be zárt hiteles levelünkkel bizonyítunk, de azon terminus idő is már régen eltölt és nékünk még nem fizetett.*[153]

Mivel Molduván Gergely ezután sem fizetett, a kászoni hitelezők az adósság behajtása érdekében a következő kéréssel fordultak a Mercantile Forumhoz: *...Instaljuk, a Tekintetes Biró Urat és a Tekintetes Tanásbéli Urakat méltóztassék ezen ügyünköt fel venni és ezt Moldovány Antal ezen régi 80 magyar forint adósságunkot meg fizettetni maga le kötelezése szerént, költésünk fáradtságunk meg fordításával, melj ebbéli kegyes válaszát a midőn nagy bizadalommal elvárnok.*[154]

Volt amikor a hitelbe kért pénzt más ki nem fizetett adósságával akarták kompenzálni. Így Csorsza Jakab örmény kereskedő bizonyos berbécsek vásárlásával 277 magyar forintot kért a tekerőpataki provincialista Bálint Ignácztól. Az örmény kereskedő hosszú ideig húzta-halasztotta az adósság visszafizetését. A tekerőpataki provincialista sorozatos kérésére végül is egyik adósának az ún. obligátoria papírját adta át, melynek értéke nagyából megfelelt a tartozás mennyiségének. A tekerőpataki hitelező azonban az ilyen ilyen jellegű adósságtörlesztést nem fogadta el, és panaszával a királybíróhoz fordult. Memóriumában a következőképpen fogalmazott: *Most esztendeje kölcsön kért vala éntöllem örmény Csorsza Jakab eő kegyelme s effective berbécsekben levált is én tőllem 277 magyar forintokot olj feltételek mellett hogy azt nekem minél hamarább meg fizetné, ezt bizonyítja az itten sub A. zárt obligatoria ugyan azon obligátoria mutatya hogy más ember adósságát nekem által kötelezte volna, hogy felvettessem, de ezt sem lehetett volna valóságnak nézni, inkább csalárdságnak mert, senkit más ember adósságával nem lehet kifizetni, mégis midőn törvényben idéztem volna az örmény gyülésben tett adósom nem akarásra válaszoltatott, hanem sub litera A. zárt obligatoria citáltatott, de fel vehessem nem teszi azt, hogy felvettem mikor az embert nem is üsmertem.*

Meljnek helyre hozásáért könyörgőre a Méltóságos Fő Királyi Biró Urnak méltóztassék ezen terhes adósságomat az adóssal meg fizettetni vagy az Örmény Congregationak parancsolni, hogy meg fizessen ha az obligatoria szerént azokra adós, neki fizessen az eő adóssa...[155]

Az adósok esetenként csak részlegesen tudták kifizetni adósságaikat. Ilyenkor a hitelezők az adósság maradékának a behajtásáért is a Kereskedői Székhez fordultak. A hitelező a következőképpen fogalmazta meg panaszát a Mercantille Forumhoz: *Gyergyó Szent Miklósi örmény kereskedő Moldován Gáspár és Kopatz Lukáts ő kegyelmek még 2-ka Septembrio 1805-ben adósaim maratak volt 1196 Rf-tal, mely egész summáért amint ki tetzik az contractusból Moldován Gáspár ő kegyelme kezességet vállalt, s egyezés mind a fenn írt summának megfizetése, ezen fenn írt summából fizettek ugyan in partes, hogy még maradott hátra 396 Rf. Ezen a summának megfizetését sürgettem a Nemes Forum előtt, de okát a végeztetett kérése szerént Moldován Gáspárnak, hogy rá rakattam amig Kopatz Lukátz haza gyöve és töstént meg fizet, és aztat is el adtam hitel szerént, azután Kopatz Lukátz haza gyövén, a kezes s egyezést mind fizető az elmaradás számát meg fizettetni nem sürgette, sőt haladékban hagyta, azért instálom a Nemes Forumot méltóztassék ezen fenn írt liquidum debitumnak executiojára, hozván Molduván Gáspár ellen executor urakat kirendelni...*[156]

Gyakran előfordult, hogy az adósságot úgy fizették ki, hogy a Moldvából törvényes vagy törvénytelen úton szerzett állataikat a harmincadi hivatalt megkerülve, a zöld határon hajtották át. Így fizette ki adósságát székelydomokosi (Dămuc) Juon Scurtu Kopacz István örmény keresekedőnek. Mikor azonban az állatcsempészésre fény derült, a harmincadi

[152] Uo.
[153] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806. augusztus 30.
[154] Uo.
[155] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806.
[156] Uo.

hivatal ellenőrei, Sándor István és Wolf Aloisis a következő megkereséssel fordultak a Kereskedői Székhez: *Domnuki közlakos Juon Skurtu alias Skoruts 30-di prevaricátioval vádoltatván ezen kir. 30-i hivatal előtt azt vallya, hogy e folyó hónap 5-én Moldvából 12 drb. az az 6 drb. fejér szürke szőrű és 2 tiszta fejér szőrű, 2 fekete szőrű nöstén meddő ketskét, és két tavalyi ugyan fekete szőrű gidót sikasztott bé, és azonnal Gyergyó Szent Miklósra ki hajtván, minek utánna következett tsötörtökön úgy mint 6-a hujus östve felé naplemente előtt ezen sikasztott marhákkal bé érkezett volna Gyergyó Szent Miklósi Kereskedő Kopatz István Urnak tartozó adóssága pótlásába mint maga tulajdonát anélkül, hogy honnan, s mi módon lett szerzésit az írt marháknak ki nyilatkoztatta volna Kopats István Urat, hon nem találván, az aszonyságának azzal a hátra hagyással hogy hajtatnák Zsalatka nevezetű Havasba, által adta: ennél fogva tehát minthogy az 30-i felsőbb rendszabályok minden a külső országból országunkba bé sikasztott marhákot is: ha csak elevenségbe tanálhathatnak: maga eleibe idéztetni, ezen 30-i hivatalnak is felette alá való rovatala terhe alatt szoros kötelességévé tészik. Hivatalos tisztelettel kéretik a Tekintetes Forum ne terheltessék az írt marháknak ezen requsitiónkat meg adó 30-i contrásoknak ezen hivatal elibe leendő visza hajtóval végeti által adása, iránt rendelkezni: Ellenben pedig ha az nevezett sikasztónak itten tett fel adása szerént a kérdésben forgó apró barmok a Kopatz István adósságába bé nem adattak, s úgy az nevezet havasba is nem hajtottak volna - arról münköt válaszló írás által értesítteni*.[157]

Az örmény kereskedők ügyeskedése gyakran a lopással való vádig is elvezetett. Halas Dávid ifjú örmény kereskedőt a Mercantile Forum előtt lopással vádolták. Az ellene felhozott panasz a következő volt: *Gyergyó Szent Miklósi kereskedő Halas Dávid nőtelen legény az idei nyáron Molduvában egy Nekita nevezetű oláhval egyet értvén, ezen Nekita Sárol Dorna nevű helységből két kantzát el orozván, nevezett Halas Dávid nyoltzvan tallérokkal igéretek mellett kezéhez vette, és Szász- Régenben eladta. Ezt a tulajdonos károsok meg tudván a tolvajt, Nekitát el fogatták, és midőn a Dornai Sprovnikság előtt examináltatott volna, meg vallotta, mind maga vétkit, mind pedig nevezett Halas Dávidnak e résziben vele együtt volt értésit. ma is Nekita az írt Dávid köztársa Felticsán nevű helységben kemény fogságban tartatik és az oda való tisztség mind addig kéványa is fogságban tartani Nekitát, mig Halas Dávid személyesen ottan meg nem jelenhetik*.[158]

Utólag kiderült, hogy a vád alaptalan, és a Mercantile Forumban e megkereséssel kapcsolatban 1806 augusztusában a következő döntés született: *Minthogy agustus 19-én tett határozásban nem volt meg itélve egyébb, csak, hogy Halas Dávid fogadjon egy lovas embert Bogoz János és társai mellé, hogy edgyütt bé menvén Molduvába az atestált jókat ki hozhassák, és egyszersmind az Halas Dávid javait is kihozván, de ezen határozásnak anyiban elég nem tétetett, hogy az Halas Dávid javai ki nem hozatottak: azért ujabb költség fizetessék, nem terheltethettik vala a könyörgő, hogy azért az reájuk legitimált és fel is vett 41 Rf vissza adattassék, melyért más embert fogadván maga javai után küldhesse. Ezennel meg határoztatik Gyergyó Szent Miklósi Mercantile Forum Gyüléséből október 1-ső napján 1806-ban*.[159]

Halas Dávidot azonban kereskedőtársai kijátszották. Ezért ismét a Kerekedői Székhez fordult panaszával: *Olvastatik Halas Dávid kérelem levele, melyben panaszolván hogy noha az Nemes Mercantile Forum határozása szerint Eránosz János, Sáska Kajétán és Bogoz János mellé egy lovas embert fogadott és maga helyett Molduvában el is küldötte, hogy az nevezetteknek el vett javaikkal edgyütt az panaszló javát is hoznák ki, de az panaszlónak javait ki nem hozták, mégis reája 41 Rf költség legitimáltatott, hogy fizessen Eránosz Jánosnak és társainak, mely rajta exequáltatván is. Kéri, hogy mivel az Mercantile Forum előbbenni határozása ellen esett, ezen rajta exequált méltatlan költség itéltessék vissza*.[160]

A Forum tagjai elfogadták az örmény kereskedő igazát, és 1806. október 1-jén ebben a kérdésben a következő határozatot hozták: *Mivelhogy augustusnak 19-kén tett határozásban nem volt meg itélve egyébb csak hogy Halas Dávid fogadjon egy lovas embert Bogoz János és társai mellé, hogy edgyütt bé menvén Molduvába az atestált jókat kihozhassák egyszersmind az Halas Dávid javait is kihozván de ezen határozásnak elég nem tétetett, mivel az Halas Dávid javai ki nem hozatattak: Azért újabb költség fizetéssel nem terheltethetett volna az könyörgő, hogy azért az reá legitimált és fel is vett 41 Rf-t vissza adattassék, mellyel más embert fogadván maga javai után küldhesse, ezennel meg határoztatik*.[161]

A császári udvar és a Királyi Gubernium a Mercantile Forumhoz küldött leiratokban a kereskedelemmel foglalkozó személyektől követelték az 500 forint értékű forgótőkét. Az 1805. február 1-jén a Gubernium részéről a következő rendeletet küldték a gyergyószentmiklósi Mercantile Forumnak: *...az aprósággal kereskedő kik írástudatlanok s azért Mercantilis könyvek vitelére alkalmatlanok arra szorítatni parancsoltatnak, hogy kereskedések bátorságául 500*

[157] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1841. május 19.
[158] Uo., 1806. augusztus 19.
[159] Uo., 1806. október 1.
[160] Uo.
[161] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1806, október 1.

rajnai forintot érő tulajdon fundusokat elő mutassák, vagy ha ezt nem tehetnék annyi summáig kereskedések folytatásának pártfogására nézve kezest állítsanak, ezen fundust pedig az 1800-dik esztendőben 3469 szám alatt ki adott normális rendelés határozása szerént készítendő könyvben fel jegyezzük, az olyatén kereskedőket pedig akik az elébb írt feltételeket nem teljesíthetik a kereskedéstől egyáltaljába eltiltassanak.[162] 1805-től kezdődően 1819-ig számtalanszor kérték a Kereskedői Széktől az 500 forint alaptőkével kevesebbel rendelkező kalmárok kiiktatását a kereskedők közül. 1819-ben a Főigazgató Tanács a királybírón keresztül próbálta elérni 1805-ben kiadott rendeletének gyakorlatbaültetését. Ilyen szellemben fogalmazta meg 1819. március 12-i levelét a Kereskedői Székhez, melynek szövege a következő: *A Felséges Királyi Fő Igazgató Tanátsnak 1805-be február első napján 313. szám alatt oly értelmű kerülő rendelése alatt volnának, melyben a kisebb kereskedőknek kik legalább 500 forint készpénz capitálisnak birtokossai nem volnának vagy annyival kereskedni nem tudnának a kereskedéstől teljességgel tiltatvának el, ezen rendelés azonnal az akkori vice tisztekkel közöltetett vala, de minthogy a felsőbbség annak mind eddig semmi foganattyát nem tapasztalta, újra itt tavalyi június 18-án 6607 szám alatt költ kegyelmes rendelésnél fogva annak teljesítésére szorossan köteleztettünk, melynél fogva ezen citált rendelésnek Protocolli Extractussát ha talán az úrnál az meg nem volna, ide zárván ahhoz képest az abban ki parantsolt módot teljesítvén, el ne mulassza, az arról készítendő munkát oly tökéletességgel ide bé adván, hogy az a felsőbbség elejébe terjeszthessék...*[163] Ekkor a gyergyószentmiklósi Mercantile Forum vezetősége rendkívüli gyűlést hívott össze 1819. március 19-re Gyergyószentmiklósra, melyre a következő kereskedőket hívták meg: *Fejér Péter, Nádas Lukáts, Kritsa Péter, Czárány Antal, Kritsa Isak, Bangi Sándor, Fitzus Sándor, Lázár v Vartus Gergely, Czárány János, Keresztes István, Zakarias Miklós, Szarukán Gergely, Botsantsi Jeremias*

Továbbra:

Kabdebó Jakabb, Csíki János, Czárány Antal, Keresztes Sándor, Botsántsi János, Zakarias István, Domokos János, Eránosz János, Zérig Márton.[164]

Az említett kereskedők azonban már három napra a meghívás után kierőszakolták az örmény Kereskedői Szék gyűlésének a megtartását, ahol a Mercantile Forum vezetőségével együtt a következő döntést hozták: *Mü a Gyergyó Szent Miklósi Mercantile Forumnak Esküdt Senorai, Notáriusa és az egész örmény közönségnek megbizott előljárói, öregei adjuk tudtára mindeneknek a kinek illik ez mü levelünknek rendében, hogy amidőn ezen folyó 1819-dik esztendőben mártiusnak 22-dik napján Forumunkat és közönségünköt illető tárgyaknak eligazitásokra öszve gyülekeztünk volna: elő fordulván, hogy a Gyegyó Szent Miklósi örmény közösség ezen Székelyföldön régi időktől fogva meg telepedvén, mind az ideig is magának bizonyos és maga hatalma alá hozható lakhelyet a Székely változhatatlan Constitutiók miatt nem szerezhetett és szerezhetni is minden reménységin kivül vagyon: ugyan azért minthogy a felséges uralkodó felséges meghatározásából Nemes Magyar Országon számos comorális faluk eladóvá rendeltettek, ezen levelünknek általa valóságos személyitünknek nevezzük és rendeljük mostan a Mercantile Forumnak valóságos biráját Kabdebó Antal atyánkfiát és teljes hatalmat adunk és engedünk eö kegyelmének, hogy a Felséges uralkodó szentséges szine elött, avagy az avégre megbizatott igazgatói hatalom elött is a Gyergyó Szentmiklósi örmény közönség javára, hasznára és nyugodalmára egy olyan helységnek megszerzésében és megvásárlásában munkálkodhassék, mely által az egész örmény közönség magának nyugodalmat, s lakhelyet nyerhessen. Ugyan azért tisztelt Kabdebó Antal atyánkfiát magunk személyesünknek nevezzük és rendeljük, teljes hatalmat adván és engedvén, hogy a Gyergyó Szent Miklósi örmény közönségnek javára és hasznára szolgáló comerális jószág vásárlásában tanudozhassék és munkálkodhassék, melynek igazságáról és állandóságáról adgyuk ezen szokott hitelesség alatt költ levelünket Gyergyó Szent Miklóson az irt napon és eszetendőben.*[165]

Nem tudjuk, hogy az 1819. március 22-i határozat mennyiben jelentett fenyegetést az 500 forintnál kevesebb tőkével rendelkező kereskedők tevékenységének az akadályoztatásával szemben, vagy csupán a gyergyószentmiklósi örmény közösség elégedetlenségét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy az örmények nem vásárolhattak termőföldet, legelőt és erdőt a Gyergyói-medencében. Tény azonban, hogy a Mercantile Forum vezetősége a továbbiakban is az 500 forintos korlátozó rendelet végrehajtásának az elodázására törekedett. Ezért a királybíró Györffi András és Mikó János gyergyóalfalvi asseszorokat bízta meg a rendelkezés végrehajtásával, akik 1819. december 18-án a következő levelet írták a Kereskedői Szék bírójához: *A Felséges Királyi Fő Igazgató Tanáts az idei 7453. szám alatt ki adatott rendelése szerént az 1805-ben februárius 1-sö napján 313. szám alatt költ rendelése mellől el állani nem kívánván, annak következéséül, hogy amely kereskedők 500 forint készpénz capitálisnak birtokossai nem volnának, a kereskedésektől el tiltassanak, újonnan keményen parancsoltatik ezen kegyelmes rendelésnek teljesítésbe léendő vitelére nézve mű rendeltettünk ki a nemes székünk részéről, akiknek kötelességünkben fog állani a bíró úrtól azoknak*

[162] Uo., 1805. február 1.
[163] Uo., 1819. március 12.
[164] Uo., 1819. március 19.
[165] Uo., 1819. március 22.

neveiket lajstromba venni, hogy kik légyenek azon kereskedők akik a tisztelt Felséges rendelések szerént kereskedéseket ide hátrábbi folytathatyák és kik nem.

Ezen kötelességnél fogva tehát hivatalosan kivánták az urak arra requirálni, hogy mivel a dolog forgattatik, minél hamarább ne terheltessen a bíró úr a maga mellett lévő érdemesebb tagjaival közölni, az elébb említett lajstromot oly képpen el készítteni, hogy aztot a következendő hétfő napon ú. m. 20 december, mint az úrnál téendő megjelenésünk közbe a felsőbbséghez léendő felküldés végett által vehesse...[166]

Mivel a Mercantile Forum feladatának tekintette a szegényebb örmény kereskedők érdekvédelmét, ezért visszautasította a gyergyói assessorok megkeresését. Az ekkor elfogadott határozatban a következőképpen tagadták meg az 500 forint alaptőkénél kevesebbel rendelkező szegény kereskedők kinyomozását: *Irassék meg, hogy Gyergyó Szent Miklósi örménység miképpen keresi maga élelmét, minemű mesterségekkel, vagy kereskedésekkel, melyeknek folytatásokra nem szügséges, hogy 500 forint capitálissal birjanak.*[167] Feltételezésünk szerint nem a december 20-i visszautasítás jelentette a Gubernium és a királybíró számára a meggyőző érvet, hanem az 1819. március 22-i gyűlésen hozott határozat, hiszen mind Székelyföldnek szüksége volt a gazdag örmény kereskedők jelenlétére Gyergyószentmiklóson, mind pedig a Fő Igazgató Tanácsnak a Moldva felé irányuló harmincadokból származó jövedelemre. Véleményünk szerint az örmények sem gondolták komolyan az elvándorlást, hiszen ezzel a majdnem két évszázad alatt kiépített kereskedelmi hálózatukat oszlatták volna fel, ami számukra óriási anyagi veszteséget jelentett volna.

A kereskedelem nem mindig biztosított meggazdagodási lehetőséget az örmény kereskedőknek. A tönkremenés és az elszegényedés igen gyakori jelenség volt. Mindezt nem csak Czárán József és más, *Cridá*t szenvedett kereskedők esete bizonyítja. A Mercantile Forum gyakran bizonyítványt adott az örmény kereskedők vagyoni állapotáról. Ilyen volt többek között az 1841. április 13-án kiadott szegénységi bizonyítvány Petelász Lászlónak és Sáska Jánosnak, melyben a Kereskedői Szék tagjai a következőképpen fogalmaztak: *Mü a Gyergyó Szent Miklósi Mercantile Forum adjuk tudtokra mindeneknek a kiknek illik, hogy a midőn folyó 1841-ik évi április 13-ik napján az ezen Mercantile Forumot illető tárgyoknak eligazítások végett öszve gyülekezve tettünk volna, személyesen megjelentek új házas Petelász László és nőtelen ifjú legény Sáska János helyi örmények azon alázatos kérésükkel, mi szerint az ön álapotyokról vagyoni tehetségükről egy hiteles bizonyítvány adattassék. Mire, mint hogy senkitől az igazságot megtagadni nem lehet, ezennel hiteles bizonyságot tészünk arról, hogy a könyörgők, az első mint új házas jövő évben rendcsinálandó, a másik mint nőtelen ifjú legény – helyi örmények ugyan szegény álapotú és tehetségű kereskedőcskék, és hogy valódi szegény sorsuak légyenek annyira hogy még a mindennapi élelmüket is tsak a más tehetős jó embereik segedelmek által szerezhetők meg – amellynek is valóságáról adjuk mü is ezen szokott aláírásokkal és gyakorló interesünkkel megerősítetett hiteles bizonyitványokot. Költ a Merantile Forumunk Gyergyó Szent Miklóson a fenn írt évben és napon tartatott ülésünkből.*[168] A bizonyítványt a bíró mellett a szenátorok és az esküdtek is aláírták.[169]

A Mercantile Forum más esetekben is jelezte, hogy tagjai tönkrementek a kereskedésben. Így Lázár Tekla, Lázár László özvegye szintén szegénységi bizonyítványt kért a Kereskedői Széktől fia számára, aki nemcsak kalmár, hanem huszárkatona is volt. Az 1842 szeptemberében megfogalmazott bizonyítvány szövegében ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: *Mü a Gyergyó Szent Miklósi Mercantile Forum rendes bírája, több tanátsnoki és jegyzője adjuk tudtukra mindeneknek, a kiknek illik hogy a midőn folyó 1842-ik évi január 21-ik napján, az ezen Mercantile Forummot illető tárgyoknak el látások végett öszve gyülekezve lettünk volna, néhai Lázár Lázár özvegye helyi Czárán Thekla asszony a huszár katona volt, s végképp elbotsáttatott Lázár Alojzsi édes fiának mostani állapotyáról, vagyonnyáról Tekintetes Királyi Fő Hadi Vezérség parantsa következéséül egy hiteles bizonyítványt adatni kéretett. – Kinek is kérése tekintetre méltatván ezennel hiteles bizonyságot tészünk, hogy a könyörgő kérdéses fia Lázár Alojsinak, aki ez előtt több évekkel édes testvéritől végképp megosztatván, tehetős állapotban volt ugyan, de annak után szerentsétlen kereskedés folytatása miatt elszegényedvén, később katonává lévén, s onnét végképp elbotsáttatván, jelenleg a köztudomány szerént semmi, legkissebb tehetsége, vagyonnya nintsen, mindazonáltal a többször érintett Lázár Alojzi fiúnak édesannya tehetős, vagyonos állapotban lévén, a ki is, valameddig élend, a szomorú helyezetben lévő Alojzi fiának, élelméről gondoskodni, azt eltartani személyesse által ezen Mercantile Forum szine előtt magát kötelezte, melynek is valóságáról adjuk mü is ezen szokott aláírásokkal és gyakorló petsétünkkel megerősíttetett közhitelű bizonyítványunkot.*[170]

[166] Uo., 1819. december 18.

[167] Uo., 1819. december 20., 24. sz.

[168] Uo., 1841. április 13.

[169] Uo., a bizonyítványt aláíró esküdtek és szenátorok névsora a következő: *Jákobi István senátor, Kritsa Lukáts senátor, Kopatz István senátor, ifj. Kritsa Péter, Zakarias Miklós senator, Temesvári Bogdán senator, Vákár Ferentz esküt, Fitzus László esküt, Lázár Zaki esküt, Czifra Ferentz esküt, Verzár Antal esküt.*

[170] Uo., 1841. április 13.

A Mercantile Forum megpróbált védelmet nyújtani a rászorultaknak, a tönkrement kereskedőknek, a szegényebb kalmároknak. A legnagyobb segítséget az jelentette, hogy a szegények adóját a gazdagabbak fizették. A Kereskedői Szék a nyomozóbizottságnak az adócsalással kapcsolatos kérdésére a következőképpen válaszolt: *Helyi Örmény Közönségünk kebeléből semmi néműadó-czikket szánt szándékkal eltitkolva lenni nem tudunk: - hanem azt tudgyuk, hogy vannak közönségünkbe oly személyek is nem kevés számmal, kik a reájuk rovatott adónak megfizetésére szegénységek mián elégtelenek lévén, helyettek a rájuk vitt adót köztünk a tehetősebbek fizetik le, s ez által soha közönségünk restántiába nem marad, még azon kedvetlen környülménytől is igyekeztünk, és igyekezünk a tisztviselő urakot megkimélni, mi szerint executióval kéntelenittessenek az adót felvétetni*.[171]

A szegény örmények nehéz életkörülményeit jelzi az a tény, hogy a katonaközösség részéről igen sok panasz érkezett az adósságok vissza nem fizetése miatt. Ezért a Kereskedői Szék jelezte a provincialista és a katonaközösségnek, hogy ne adjanak kölcsön a szegény örményeknek, mert ezen tartozások megfizetéséért a Mercantile Forum nem vállal felelőséget. Ezzel kapcsolatban a Kereskedői Szék 1819. március 1-jei jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: *Biró atyánkfia jelentvén, hogy sok adósságbéli predtentiók fordulnak elő leginkább a tehetetlen örmény lakosok ellen tehát jónak tanálná, hogy a Nemes Batalion Comando kérettessék, hogy kihirdettetni a katonaság között, hogy senki is a bíró vagy Forum hire nélkült pénzt ne költsönözzön örménynek, mert a Forum a megfizetésre segedelemmel nem fog lenni*.[172] A határozatban kérték, hogy: *...a Nemes Batalions Commandos, hogy az egész Bataliomban publicáltassa, hogy örménynek pénzt senki se költsönözzön a biró és Forum hire nélkült, külömben akik hír nélkült adnának, segedelmet a megfizetésre ne reméljenek*.[173]

Függelék

A Mercantile Forum megbeszéléseit vezető elöljárók (1805–1844):

1805			
december	2	választott bíró	Czifra Jakab
december	3	választott bíró	Czifra Jakab
december	9	választott bíró	Czifra Jakab
december	16	választott bíró	Czifra Jakab
december	17	választott bíró	Czifra Jakab
december	18	választott bíró	Czifra Jakab
december	20	választott bíró	Czifra Jakab
december	30	választott bíró	Czifra Jakab
1806			
január	8	helyettes bíró	Fitzus Márton
január	9	helyettes bíró	Fitzus Márton
január	29	helyettes bíró	Lázár Zakariás
január	30	választott bíró	Czifra Jakab
február	3	választott bíró	Czifra Jakab
február	5	választott bíró	Czifra Jakab
február	14	választott bíró	Lukács István
február	21	választott bíró	Lukács István
február	24	választott bíró	Lukács István
február	28	helyettes bíró	Kritsa Márton
március	22	Vice király bíró	Balási József
március	26	választott bíró	Lukács István
április	21	választott bíró	Lukács István
április	25	választott bíró	Lukács István
április	30	választott bíró	Lukács István
május	2	választott bíró	Lukács István
május	6	választott bíró	Lukács István
május	7	választott bíró	Lukács István
május	9	választott bíró	Lukács István
május	12	választott bíró	Lukács István
május	28	választott bíró	Lukács István
június	10	választott bíró	Lukács István
június	11	választott bíró	Lukács István
június	18	választott bíró	Lukács István
június	20	választott bíró	Lukács István
június	25	választott bíró	Lukács István
július	8	választott bíró	Lukács István
július	17	választott bíró	Lukács István
augusztus	1	választott bíró	Lukács István
augusztus	19	helyettes bíró	Fitzus Márton
augusztus	24	helyettes bíró	Fitzus Márton
szeptember	1	helyettes bíró	Fitzus Márton
szeptember	2	helyettes bíró	Fitzus Márton
szeptember	10	helyettes bíró	Fitzus Márton
szeptember	15	választott bíró	Lukács István
szeptember	17	választott bíró	Lukács István
szeptember	19	választott bíró	Lukács István
szeptember	22	választott bíró	Lukács István
október	1	választott bíró	Lukács István
október	13	választott bíró	Lukács István
október	14	választott bíró	Lukács István
október	15	helyettes bíró	Kritsa Márton
október	22	helyettes bíró	Kritsa Márton
október	24	választott bíró	Lukács István
október	27	választott bíró	Lukács István
október	29	választott bíró	Lukács István
november	6	választott bíró	Lukács István
november	14	választott bíró	Lukács István
november	21	helyettes bíró	Fitzus Márton
november	24	választott bíró	Lukács István
december	1	választott bíró	Lukács István
december	9	választott bíró	Lukács István
december	11	választott bíró	Lukács István
december	18	választott bíró	Lukács István
december	31	választott bíró	Lukács István
1807			
január	5	választott bíró	Lukács István
január	8	választott bíró	Lukács István
január	9	választott bíró	Lukács István

[171] Uo.

[172] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei*, 1819. március 1.

[173] Uo., 1819. március 1.

január	12	Vice király bíró	Gáborfi Pál
január	22	helyettes bíró	Wertán Kajetán
január	28	választott bíró	Lukács István
február	14	választott bíró	Lukács István
március	13	helyettes bíró	Czifra Jakab
április	6	helyettes bíró	Czifra Jakab
április	15	választott bíró	Fitzus Márton
április	29	választott bíró	Fitzus Márton
május	14	választott bíró	Fitzus Márton
május	20	választott bíró	Fitzus Márton
június	5	választott bíró	Fitzus Márton
június	10	választott bíró	Fitzus Márton
június	24	választott bíró	Fitzus Márton
július	3	választott bíró	Fitzus Márton
július	10	választott bíró	Fitzus Márton
július	22	választott bíró	Fitzus Márton
augusztus	25	helyettes bíró	Kritsa Márton
szeptember	9	választott bíró	Fitzus Márton
szeptember	16	választott bíró	Fitzus Márton
szeptember	21	választott bíró	Fitzus Márton
október	2	választott bíró	Fitzus Márton
október	16	választott bíró	Fitzus Márton
október	27	választott bíró	Fitzus Márton
október	30	helyettes bíró	Kritsa Márton
november	4	helyettes bíró	Kritsa Márton
november	20	választott bíró	Fitzus Márton
november	27	választott bíró	Fitzus Márton
1808			
január	8	választott bíró	Fitzus Márton
január	11	választott bíró	Fitzus Márton
január	20	választott bíró	Wertán István
január	27	választott bíró	Wertán István
február	3	választott bíró	Wertán István
február	8	választott bíró	Wertán István
február	9	választott bíró	Wertán István
február	23	választott bíró	Wertán István
március	7	választott bíró	Wertán István
március	12	választott bíró	Wertán István
március	21	helyettes bíró	Czifra Jakab
április	20	helyettes bíró	Kritsa Márton
május	6	helyettes bíró	Kritsa Márton
június	8	helyettes bíró	Czifra Jakab
június	22	helyettes bíró	Kábdebó Márton
július	5	helyettes bíró	Czifra Jakab
július	6	helyettes bíró	Kábdebó Márton
július	22	helyettes bíró	Czifra Jakab
augusztus	3	helyettes bíró	Kábdebó Márton
szeptember	9	helyettes bíró	Czifra Jakab
szeptember	12	helyettes bíró	Czifra Jakab
november	2	választott bíró	Wertán István
november	30	helyettes bíró	Czifra Jakab
1809			
január	10	választott bíró	Wertán István
március	3	választott bíró	Wertán István
március	18	választott bíró	Wertán István
március	21	helyettes bíró	Lázár Zakariás
április	19	helyettes bíró	Kábdebó Márton
április	21	helyettes bíró	Lázár Zakariás
május	5	választott bíró	Wertán István
május	19	választott bíró	Wertán István
május	25	választott bíró	Wertán István
június	6	helyettes bíró	Lázár Zakariás
július	7	helyettes bíró	Lázár Zakariás
július	28	választott bíró	Wertán István
július	31	helyettes bíró	Czifra Jakab
augusztus	1	helyettes bíró	Czifra Jakab
augusztus	2	helyettes bíró	Czifra Jakab
augusztus	9	helyettes bíró	Wertán Kajetán
augusztus	17	helyettes bíró	Wertán Kajetán
augusztus	29	Domokos Ferencz királybíró megbízottja	
augusztus	30	Domokos Ferencz királybíró megbízottja	
szeptember	15	választott bíró	Wertán István
november	15	választott bíró	Wertán István
november	22	választott bíró	Wertán István
november	29	választott bíró	Wertán István
december	20	helyettes bíró	Wertán István
december	22	helyettes bíró	Wertán István
1810			
január	2	választott bíró	Wertán István
január	3	választott bíró	Wertán István
január	12	választott bíró	Dávidovics Dávid
január	19	választott bíró	Dávidovics Dávid
január	26	választott bíró	Dávidovics Dávid
január	31	választott bíró	Dávidovics Dávid
február	8	helyettes bíró	Wertán István
február	19	helyettes bíró	Wertán István
február	23	helyettes bíró	Kabdebó Márton
március	16	választott bíró	Dávidovics Dávid
március	21	választott bíró	Dávidovics Dávid
március	23	választott bíró	Dávidovics Dávid
március	30	választott bíró	Dávidovics Dávid
április	6	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	1	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	7	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	14	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	28	választott bíró	Dávidovics Dávid
június	5	választott bíró	Dávidovics Dávid
június	12	választott bíró	Dávidovics Dávid
július	4	helyettes bíró	Kabdebó Márton
július	6	helyettes bíró	Kabdebó Márton
július	11	választott bíró	Dávidovics Dávid
július	20	helyettes bíró	Wertán István
július	31	választott bíró	Dávidovics Dávid
augusztus	10	választott bíró	Dávidovics Dávid
szeptember	3	választott bíró	Dávidovics Dávid
szeptember	21	helyettes bíró	Lázár Zakariás
november	6	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	19	választott bíró	Dávidovics Dávid
december	10	választott bíró	Dávidovics Dávid
december	11	választott bíró	Dávidovics Dávid
december	9	választott bíró	Dávidovics Dávid
1811			
január	9	választott bíró	Dávidovics Dávid
január	11	választott bíró	Dávidovics Dávid
március	11	helyettes bíró	Lázár Zakariás
március	13	helyettes bíró	Lázár Zakariás
március	15	választott bíró	Dávidovics Dávid
április	5	helyettes bíró	Lázár Zakariás
május	3	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	17	választott bíró	Dávidovics Dávid
augusztus	14	helyettes bíró	Czifra Mihály
szeptember	19	választott bíró	Dávidovics Dávid
szeptember	23	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	13	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	20	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	27	választott bíró	Dávidovics Dávid
december	4	választott bíró	Dávidovics Dávid
december	19	választott bíró	Dávidovics Dávid

1812			
február	1	választott bíró	Dávidovics Dávid
február	19	helyettes bíró	Wertán István
február	28	helyettes bíró	Wertán István
április	10	választott bíró	Dávidovics Dávid
április	15	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	1	helyettes bíró	Wertán István
május	4	helyettes bíró	Wertán István
május	21	választott bíró	Dávidovics Dávid
június	4	választott bíró	Dávidovics Dávid
június	10	helyettes bíró	Wertán István
június	12	helyettes bíró	Wertán István
június	19	helyettes bíró	Wertán István
június	23	helyettes bíró	Wertán István
június	16	választott bíró	Dávidovics Dávid
július	17	választott bíró	Dávidovics Dávid
július	31	helyettes bíró	Wertán István
augusztus	4	választott bíró	Dávidovics Dávid
szeptember	9	helyettes bíró	Wertán István
szeptember	15	helyettes bíró	Wertán István
szeptember	21	helyettes bíró	Kabdebó Márton
október	2	helyettes bíró	Wertán István
október	14	helyettes bíró	Wertán István
október	19	választott bíró	Dávidovics Dávid
október	21	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	4	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	26	választott bíró	Dávidovics Dávid
december	9	választott bíró	Dávidovics Dávid
december	21	helyettes bíró	Wertán István
december	31	helyettes bíró	Wertán István
1813			
január	13	választott bíró	Dávidovics Dávid
január	22	helyettes bíró	Wertán István
január	26	helyettes bíró	Wertán István
február	9	választott bíró	Dávidovics Dávid
február	16	választott bíró	Dávidovics Dávid
február	26	helyettes bíró	Wertán István
március	1	helyettes bíró	Wertán István
március	12	helyettes bíró	Wertán István
május	4	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	6	helyettes bíró	Kabdebó Márton
május	7	helyettes bíró	Kabdebó Márton
június	18	helyettes bíró	Kabdebó Márton
június	22	helyettes bíró	Kabdebó Márton
június	29	helyettes bíró	Kabdebó Márton
július	2	helyettes bíró	Kabdebó Márton
július	23	helyettes bíró	Kabdebó Márton
július	28	választott bíró	Dávidovics Dávid
július	30	helyettes bíró	Wertán István
augusztus	17	helyettes bíró	Kabdebó Márton
augusztus	26	helyettes bíró	Kabdebó Márton
szeptember	9	helyettes bíró	Kabdebó Márton
szeptember	14	választott bíró	Dávidovics Dávid
szeptember	23	választott bíró	Dávidovics Dávid
1814			
február	25	helyettes bíró	Wertán István
március	9	választott bíró	Dávidovics Dávid
március	16	választott bíró	Dávidovics Dávid
március	28	választott bíró	Dávidovics Dávid
április	5	helyettes bíró	Wertán István
április	13	választott bíró	Dávidovics Dávid
április	19	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	6	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	10	választott bíró	Dávidovics Dávid
június	17	választott bíró	Dávidovics Dávid
július	12	helyettes bíró	Kabdebó Márton
július	18	helyettes bíró	Wertán István
augusztus	17	választott bíró	Dávidovics Dávid
augusztus	26	helyettes bíró	Wertán István
október	12	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	7	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	14	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	18	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	28	helyettes bíró	Wertán István
december	2	választott bíró	Dávidovics Dávid
1815			
február	9	helyettes bíró	Wertán István
február	10	helyettes bíró	Wertán István
február	13	helyettes bíró	Fitzus Márton
február	20	helyettes bíró	Wertán István
február	21	helyettes bíró	Wertán István
február	28	helyettes bíró	Lázár Kristóf
március	3	helyettes bíró	Kabdebo Antal
március	13	helyettes bíró	Lázár Kristóf
április	17	választott bíró	Dávidovics Dávid
április	20	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	11	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	19	helyettes bíró	Wertán István
május	23	helyettes bíró	Fitzus Márton
május	24	helyettes bíró	Fitzus Márton
június	6	helyettes bíró	Kabdebo Antal
június	12	helyettes bíró	Fitzus Márton
június	21	választott bíró	Dávidovics Dávid
július	27	helyettes bíró	Wertán István
július	28	helyettes bíró	Wertán István
szeptember	3	választott bíró	Dávidovics Dávid
szeptember	24	választott bíró	Dávidovics Dávid
október	18	választott bíró	Dávidovics Dávid
november	10	helyettes bíró	Kabdebo Antal
november	14	helyettes bíró	Kabdebo Antal
november	20	helyettes bíró	Kabdebo Antal
december	9	helyettes bíró	Kabdebo Antal
december	19	helyettes bíró	Kabdebo Antal
1816			
január	12	választott bíró	Dávidovics Dávid
február	23	választott bíró	Dávidovics Dávid
március	29	választott bíró	Dávidovics Dávid
május	6	helyettes bíró	Wertán István
május	17	helyettes bíró	Wertán István
július	15	helyettes bíró	Fitzus Márton
július	18	helyettes bíró	Wertán István
október	5	helyettes bíró	Wertán István
október	9	helyettes bíró	Wertán István
október	29	helyettes bíró	Kabdebo Antal
november	19	helyettes bíró	Wertán István
december	29	helyettes bíró	Wertán István
1817			
január	27	helyettes bíró	Wertán István
január	28	helyettes bíró	Wertán István
február	10	helyettes bíró	Kabdebo Antal
július	30	helyettes bíró	Wertán István
október	10	helyettes bíró	Wertán István
október	14	helyettes bíró	Kabdebo Antal
október	23	helyettes bíró	Kabdebo Antal
október	31	helyettes bíró	Kabdebo Antal
november	24	helyettes bíró	Kabdebo Antal
december	23	helyettes bíró	Kabdebo Antal
1818			
január	12	helyettes bíró	Kabdebo Antal
február	9	helyettes bíró	Kabdebo Antal

február	16	helyettes bíró	Kabdebo Antal
március	13	helyettes bíró	Kabdebo Antal
március	16	helyettes bíró	Kabdebo Antal
március	31	helyettes bíró	Kabdebo Antal
május	8	helyettes bíró	Czárán Antal
június	8	helyettes bíró	Czárán Antal
november	17	helyettes bíró	Kritsa Páter
december	9	helyettes bíró	Kabdebo Antal
december	23	helyettes bíró	Kabdebo Antal
1819			
január	4	helyettes bíró	Kabdebo Antal
január	19	helyettes bíró	Kabdebo Antal
január	26	helyettes bíró	Kabdebo Antal
február	25	helyettes bíró	Kabdebo Antal
március	1	helyettes bíró	Kabdebo Antal
március	12	választott bíró	Kabdebo Antal
április	15	helyettes bíró	Kritsa Páter
május	25	helyettes bíró	Kritsa Páter
június	24	helyettes bíró	Kritsa Páter
július	15	helyettes bíró	Kritsa Páter
július	26	helyettes bíró	Kritsa Páter
december	7	választott bíró	Kabdebo Antal
december	15	választott bíró	Kabdebo Antal
december	20	választott bíró	Kabdebo Antal
december	28	helyettes bíró	Lázár Kristóf
december	30	helyettes bíró	Lázár Kristóf
1920			
január	3	választott bíró	Kabdebo Jakab
január	11	választott bíró	Kabdebo Jakab
január	13	választott bíró	Kabdebo Jakab
január	14	választott bíró	Kabdebo Jakab
január	17	választott bíró	Kabdebo Jakab
január	22	választott bíró	Kabdebo Jakab
január	26	választott bíró	Kabdebo Jakab
február	18	helyettes bíró	Czárán Antal
március	8	helyettes bíró	Czárán Antal
április	21	helyettes bíró	Czárán Antal
június	7	választott bíró	Kabdebo Jakab
június	9	választott bíró	Kabdebo Jakab
június	20	helyettes bíró	Lázár Kristóf
július	20	választott bíró	Kabdebo Jakab
augusztus	25	helyettes bíró	Kritsa Páter
december	4	választott bíró	Kabdebo Jakab
december	22	választott bíró	Kabdebo Jakab
1821			
január	4	választott bíró	Kabdebo Jakab
május	25	választott bíró	Kabdebo Jakab
július	18	helyettes bíró	Kritsa Páter
július	23	helyettes bíró	Kritsa Páter
július	27	helyettes bíró	Kritsa Páter
július	30	helyettes bíró	Czifra Jakab
október	4	helyettes bíró	Kritsa Páter
október	10	helyettes bíró	Kritsa Páter
október	15	helyettes bíró	Kritsa Páter
november	9	helyettes bíró	Kritsa Páter
november	16	helyettes bíró	Kritsa Páter
november	23	helyettes bíró	Kritsa Páter
november	27	helyettes bíró	Kritsa Páter
december	5	helyettes bíró	Kritsa Páter
december	19	választott bíró	Kabdebo Jakab
1822			
január	18	választott bíró	Kabdebo Jakab
február	11	választott bíró	Kabdebo Jakab
február	25	választott bíró	Kabdebo Jakab
március	4	választott bíró	Kabdebo Jakab
május	30	helyettes bíró	Wertán István
június	8	helyettes bíró	Wertán István
december	18	választott bíró	Kabdebo Jakab
1823			
január	27	helyettes bíró	Wertán István
március	13	választott bíró	Lukács János
április	18	helyettes bíró	Kritsa Péter
november	14	helyettes bíró	Kritsa Péter
december	2	helyettes bíró	Kritsa Péter
december	31	helyettes bíró	Kritsa Péter
1824			
január	12	helyettes bíró	Kritsa Péter
január	20	helyettes bíró	Kritsa Péter
január	23	helyettes bíró	Kritsa Péter
március	12	helyettes bíró	Cziffra Jakab
július	8	helyettes bíró	Kritsa Péter
november	4	helyettes bíró	Kritsa Péter
november	13	helyettes bíró	Kritsa Péter
november	29	helyettes bíró	Kritsa Péter
december	11	helyettes bíró	Wertán István
december	17	helyettes bíró	Kritsa Péter
december	28	helyettes bíró	Kritsa Péter
1825			
január	13	helyettes bíró	Cziffra Jakab
január	31	helyettes bíró	Kritsa Péter
február	7	választott bíró	Lázár Antal
február	27	választott bíró	Lázár Antal
március	28	választott bíró	Lázár Antal
június	17	helyettes bíró	Fitzus Márton
szeptember	6	helyettes bíró	Fitzus Márton
szeptember	23	helyettes bíró	Fitzus Márton
október	24	helyettes bíró	Fitzus Márton
november	22	helyettes bíró	Fitzus Márton
december	21	választott bíró	Lázár Antal
1826			
január	?	választott bíró	Lázár Antal
január	27	választott bíró	Lázár Antal
február	10	választott bíró	Lázár Antal
február	15	választott bíró	Lázár Antal
március	29	választott bíró	Lázár Antal
április	12	helyettes bíró	Cziffra Jakab
május	30	helyettes bíró	Botsántzi Jeremiás
június	1	helyettes bíró	Botsántzi Jeremiás
június	12	helyettes bíró	Cziffra Jakab
július	18	helyettes bíró	Cziffra Jakab
október	25	helyettes bíró	Botsántzi Jeremiás
október	27	helyettes bíró	Botsántzi Jeremiás
november	2	helyettes bíró	Botsántzi Jeremiás
1840			
január	2	választott bíró	Lázár Péter
január	21	választott bíró	Lázár Péter
január	22	választott bíró	Lázár Péter
január	24	választott bíró	Lázár Péter
január	27	választott bíró	Lázár Péter
január	31	helyettes bíró	Kritsa Lukács
február	7	helyettes bíró	Kritsa Lukács
február	14	választott bíró	Lázár Péter
február	17	választott bíró	Lázár Péter
március	9	helyettes bíró	Kövér Eugenius
március	13	helyettes bíró	Kövér Eugenius
március	27	helyettes bíró	Kövér Eugenius
április	3	rendeltetett elnök	Puskás Ferenc Gyergyó széki táblabíró
április	22	választott bíró	Lázár Péter

április	23	választott bíró	Lázár Péter
május	29	választott bíró	Lázár Péter
június	2	választott bíró	Lázár Péter
június	19	helyettes bíró	Jákobi István
július	3	választott bíró	Lázár Péter
július	17	helyettes bíró	Kövér Ödön
augusztus	21	helyettes bíró	Jákobi István
szeptember	11	helyettes bíró	Jákobi István
október	2	választott bíró	Lázár Péter
október	16	helyettes bíró	Kritsa Péter
október	23	helyettes bíró	Kritsa Péter
november	10	helyettes bíró	Kritsa Péter
november	20	helyettes bíró	Kritsa Péter
november	27	helyettes bíró	Kritsa Péter
december	4	választott bíró	Lázár Péter
december	11	választott bíró	Lázár Péter
december	18	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
december	30	választott bíró	Lázár Péter
1841			
február	5	választott bíró	Lázár Péter
február	11	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
február	17	választott bíró	Lázár Péter
március	5	helyettes bíró	Jákobi István
március	11	helyettes bíró	Jákobi István
április	15	választott bíró	Lázár Péter
április	23	választott bíró	Lázár Péter
május	7	helyettes bíró	Jákobi István
május	11	választott bíró	Lázár Péter
május	14	helyettes bíró	Jákobi István
május	17	választott bíró	Lázár Péter
május	21	helyettes bíró	Jákobi István
június	16	választott bíró	Lázár Péter
június	22	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
június	23	választott bíró	Lázár Péter
június	25	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
július	9	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
július	15	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
július	21	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
július	30	helyettes bíró	Jákobi István
augusztus	2	helyettes bíró	Kritsa Péter
augusztus	31	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
szeptember	7	választott bíró	Lázár Péter
szeptember	24	helyettes bíró	Jákobi István
október	22	helyettes bíró	Kritsa Péter
december	3	választott bíró	Lázár Péter
december	10	választott bíró	Lázár Péter
december	17	választott bíró	Lázár Péter
december	20	választott bíró	Lázár Péter
1842			
január	11	választott bíró	Lázár Péter
január	21	választott bíró	Lázár Péter
január	25	választott bíró	Lázár Péter
február	3	választott bíró	Lázár Péter
február	10	helyettes bíró	Jákobi István
február	11	helyettes bíró	Jákobi István
március	10	Baló József vicekirálybíró	
március	15	választott bíró	Lázár Péter
április	1	helyettes bíró	Jákobi István
április	6	helyettes bíró	Jákobi István
április	7	helyettes bíró	Jákobi István
április	13	Baló József vicekirálybíró	
április	18	helyettes bíró	Jákobi István
május	11	helyettes bíró	Jákobi István
május	13	helyettes bíró	Jákobi István
május	27	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
június	17	választott bíró	Lázár Péter
július	5	helyettes bíró	Jákobi István
július	15	Felcsík-Gyergyó pénztárnoka	Zöld János
augusztus	2	helyettes bíró	Jákobi István
augusztus	12	választott bíró	Lázár Péter
augusztus	18	választott bíró	Lázár Péter
október	6	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
október	28	választott bíró	Lázár Péter
november	25	választott bíró	Lázár Péter
december	9	választott bíró	Lázár Péter
december	10	választott bíró	Lázár Péter
december	16	választott bíró	Lázár Péter
december	23	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
december	30	választott bíró	Lázár Péter
1843			
január	13	választott bíró	Lázár Péter
január	16	választott bíró	Lázár Péter
január	23	választott bíró	Lázár Péter
február	8	választott bíró	Lázár Péter
február	9	választott bíró	Lázár Péter
február	13	választott bíró	Lázár Péter
február	14	választott bíró	Lázár Péter
február	16	választott bíró	Lázár Péter
február	17	választott bíró	Lázár Péter
február	24	választott bíró	Lázár Péter
március	3	választott bíró	Lázár Péter
március	17	választott bíró	Lázár Péter
május	17	helyettes bíró	Kabdebo Gergely
június	19	helyettes bíró	Ifj. Kritsa Péter
június	21	helyettes bíró	Jákobi István
július	21	helyettes bíró	Kritsa Lukács
július	27	helyettes bíró	Jákobi István
július	28	helyettes bíró	Jákobi István
augusztus	25	választott bíró	Lázár Péter
szeptember	29	helyettes bíró	Kritsa Lukács
november	3	választott bíró	Lázár Péter
november	1	választott bíró	Lázár Péter
november	14	választott bíró	Lázár Péter
november	17	helyettes bíró	Jákobi István
1844			
január	12	választott bíró	Lázár Péter
január	22	választott bíró	Lázár Péter
január	26	választott bíró	Lázár Péter
február	5	választott bíró	Lázár Péter
február	6	választott bíró	Lázár Péter
február	9	választott bíró	Lázár Péter
február	12	választott bíró	Lázár Péter
február	26	helyettes bíró	Kritsa Péter
március	22	helyettes bíró	Kritsa Lukács
április	2	helyettes bíró	Dobribán István
április	12	helyettes bíró	Dobribán István
április	25	választott bíró	Lázár Péter

A megválasztott, a helyettes vagy más felsőbb elöljáró által vezetett gyűlések százalékos aránya (1805–1844):

1806			
55 gyűlés	42 eset	választott bíró	76,37%
	1	vicekirálybíró	1,82%
	12	helyettes bíró	21,82%
	55		100,00%
1807			
30 gyűlés	23 eset	választott bíró	76,67%
	1	vicekirálybíró	3,34%
	6	helyettes bíró	20,00%
	30		100,00%
1808			
23 gyűlés	11 eset	választott bíró	47,82%
	12	helyettes bíró	52,18%
	23		100,00%
1809			
25 gyűlés	13 eset	választott bíró	52,00%
	2	vicekirálybíró	8,00%
	10	helyettes bíró	40,00%
	25		100,00%
1810			
33 gyűlés	26 eset	választott bíró	78,79%
	7	helyettes bíró	21,21%
	33		100,00%
1811			
16 gyűlés	12 eset	választott bíró	75,00%
	4	helyettes bíró	25,00%
	16		100,00%
1812			
29 gyűlés	13 eset	választott bíró	44,82%
	16	helyettes bíró	55,18%
	29		100,00%
1813			
23 gyűlés	7 eset	választott bíró	30,44%
	16	helyettes bíró	69,56%
	23		100,00%
1814			
20 gyűlés	14 eset	választott bíró	70,00%
	6	helyettes bíró	30,00%
	20		100,00%
1815			
27 gyűlés	7 eset	választott bíró	25,92%
2	20	helyettes bíró	74,08%
	27		100,00%
1816			
12 gyűlés	3 eset	választott bíró	25,00%
	9	helyettes bíró	75,00%
	12		100,00%
1817			
10 gyűlés	10 eset	helyettes bíró	100,00%
1818			
11 gyűlés	11 eset	helyettes bíró	100,00%
1819			
16 gyűlés	4 eset	választott bíró	25,00%
	11	helyettes bíró	68,75%
	1	királybíró	6,25%
	16		100,00%
1820			
17 gyűlés	12 eset	választott bíró	70,58%
	5	helyettes bíró	29,42%
	17		100,00%
1821			
15 gyűlés	3 eset	választott bíró	20,00%
	12	helyettes bíró	80,00%
	15		100,00%
1822			
7 gyűlés	5 eset	választott bíró	71,43%
	2	helyettes bíró	28,57%
	7		100,00%
1823			
6 gyűlés	1 eset	választott bíró	16,67%
	5	helyettes bíró	83,33%
	6		100,00%
1824			
1 gyűlés	1	helyettes bíró	100,00%
1825			
11 gyűlés	4eset	választott bíró	36,37%
	7	helyettes bíró	63,63%
	11		100,00%
1826			
13 gyűlés	5 eset	választott bíró	38,47%
	8	helyettes bíró	61,53%
	13		100,00%
1840			
32 gyűlés	16 eset	választott bíró	50,00%
	15	helyettes bíró	46,87%
	1	táblabíró	3,13%
	32		100,00%
1841			
29 gyűlés	13 eset	választott bíró	44,82%
	16	helyettes bíró	55,88%
	15		100,00%
1842			
30 gyűlés	14 eset	választott bíró	46,66%
	2	királybíró	6,66%
	1	széki pénztárnok	3,34%
	13	helyettes bíró	43,34%
	30		100,00%
1843			
24 gyűlés	16 eset	választott bíró	66,66%
	8	helyettes bíró	33,34%
	24		100,00%
1844			
12 gyűlés	8 eset	választott bíró	66,66%
	4	helyettes bíró	33,34%
	12		100,00%

A Mercantile Forum jegyzői (1815–1826):

1815		
február	9	Fitzus Lukács
február	10	Fitzus Lukács
február	13	Czifra Lukács
február	20	Fitzus Lukács
február	21	Czifra Lukács
február	28	Czifra Lukács
március	3	Fitzus Lukács
március	13	Fitzus Lukács
április	17	Fitzus Lukács
április	20	Fitzus Lukács
május	11	Czifra Lukács
május	19	Czifra Lukács
május	23	Bángi Sándor
június	6	Fitzus Lukács
június	12	Fitzus Lukács
június	21	Czifra Lukács

június	27	Czifra Lukács
szeptember	3	Tömösvári János
szeptember	24	Fitzus Lukács
október	18	Fitzus Lukács
november	14	Bángi Sándor
november	20	Bángi Sándor
december	9	Fitzus Lukács
december	19	Lázár Antal
1816		
január	12	Wertán János
február	23	Tömösvári János
március	29	Bángi Sándor
május	6	Tömösvári János
május	17	Bángi Sándor
július	15	Bángi Sándor
július	18	Bángi Sándor
október	5	Wertán János
október	9	Wertán János
október	29	Bángi Sándor
november	19	Wertán János
december	29	Wertán János
1817		
január	27	nincs említve
január	28	nincs említve
február	10	nincs említve
július	30	Wertán János
október	10	nincs említve
október	14	Lázár Lázár
október	23	Czifra Mihály
október	31	nincs említve
november	24	Fitzus Mihály
december	23	Lázár Kristóf senátor és subst. notárius
1818		
január	12	nincs említve
február	9	Wertán János, Botsántzi János subst. szenátoroknak nevezik a jegyzőt
február	16	Wertán János, Botsántzi János subst szenátoroknak nevezik a jegyzőt
február	19	Wertán János
május	8	Fitzus Lukács
június	8	Fitzus Lukács
november	17	Fitzus Lukács
december	9	nincs említve
december	23	nincs említve
1819		
január	4	nincs említve
január	19	nincs említve
január	25	nincs említve
január	26	nincs említve
február	25	nincs említve
március	1	nincs említve
március	12	nincs említve
április	15	nincs említve
május	25	nincs említve
június	24	nincs említve
július	15	nincs említve
július	26	nincs említve
december	7	nincs említve
december	15	nincs említve
december	20	nincs említve
december	28	nincs említve
december	30	nincs említve
1820		
január	3	Fitzus Lukács
január	7	Lázár Kristóf subst.
január	11	Lázár Kristóf subst.
január	14	Fitzus Lukács
január	17	nincs említve
január	22	nincs említve
január	26	Lázár Lázár
február	18	Fitzus Lukács
március	8	nincs említve
április	20	Fitzus Lukács
június	7	Fitzus Lukács
június	9	nincs említve
június	26	nincs említve
július	26	nincs említve
július	25	Tömösvári János subst.
december	4	Tömösvári János subst.
december	22	Fitzus Lukács
1821		
január	4	Fitzus Lukács
május	25	Fitzus Lukács
július	18	nincs említve
július	23	Fitzus Lukács
július	27	Fitzus Lukács
július	30	Fitzus Lukács
október	4	nincs említve
október	8	nincs említve
október	15	nincs említve
november	9	nincs említve
november	23	nincs említve
november	27	Fitzus Lukács
december	5	Fitzus Lukács
december	19	nincs említve
1822		
január	18	Botsántzi János subst.
február	4	Zakariás Miklós
február	25	nincs említve
március	4	Györffi András
május	30	Fitzus Lukács
júmius	8	Fitzus Lukács
december	18	nincs említve
1823		
január	27	nincs említve
március	13	Fitzus Lukács
április	18	Fitzus Lukács
november	14	nincs említve
december	2	nincs említve
december	31	Fitzus Lukács
1824		
január	12	Fitzus Lukács
január	20	Fitzus Lukács
január	23	nincs említve
február	27	Fitzus Lukács
március	12	Fitzus Lukács
július	8	nincs említve
november	4	Fitzus Lukács
november	19	nincs említve
november	29	nincs említve
december	11	nincs említve
december	17	nincs említve
december	28	nincs említve
1825		
január	13	Fitzus Lukács
január	31	Fitzus Lukács
február	7	Fitzus Lukács

február	27	Lázár Lázár helyettes
március	28	Fitzus Lukács
június	17	Fitzus Lukács
szeptember	6	Mikó János helyettes
szeptember	7	nincs említve
október	24	Györfy András helyettes
december	21	Temesvári Deodát helyettes
1826		
január	27	nincs említve
február	10	Fitzus Lukáts
február	15	nincs említve
március	29	nincs említve
április	12	Tóbiás Józseff
május	30	nincs említve
június	12	nincs említve
július	18	nincs említve
július	25	nincs említve
október	27	nincs említve
november	2	nincs említve

A Mercantile Forum szenátorai, helyettes szenátorai és a communitásbéliek, akik szavazataikkal hozzájárultak a döntések, határozatok meghozatalához (1805–1844):[174]

1805

Ún. *actuális* szenátorok: Dávid Gergely, Kábdebó Márton, Lázár Zakariás, Wertán Kajetán és Keresztes István

1806

Bizonyos változásokkal, de nagyrészt ugyanezek a személyek a teljes jogú szenátorok: Kábdebó Márton, Czifra Mihály, Wertán Kajetán, Kritsa Márton, Keresztes István, Fitzus Márton, Wertán István, Dávid Gergely, Keresztes Péter, Kövér Gergely, Lázár Zakariás, Czifra Jakab és Julián Todor.

Az 1806. február 14-i és 21-i jegyzőkönyvekben már találkozunk az ún. *Communitásbéli személyekkel*: Szultán Jakab, Dávidovics Dávid, Lázár Kristóf, Kábdebó Jakab, Nádas Dávid, Zakariás Miklós, Botsántzi Jeremiás, Botsántzi László és Kritsa István.

Ugyanazon év február 28-tól Dávidovics Dávid és Kábdebó Jakab a jegyzőkönyvekben az ún. *substitutus* szenátorok sorába kerültek.

1807

Teljes jogú szenátorok: Kabdebo Márton, Keresztes István, Wertán Kajetán, Wertán István, Fitzus Márton, Lázár Kristóf, Czifra Mihály, Kritsa Márton, Kövér Kajetán.

Helyettes, vagyis a nem teljes jogú szenátorok: Dávidovics Dávid, Kábdebó Miklós, Dávid Gergely, Szultán Jakab, Czárán Antal, Bángi Sándor, Botsántzi László, Kopacz Kristóf, Bángi Sándor, Dobribán Gergely, Kritsa Péter, Czárán Márton, Nándos Dávid, Moldován Dávid, Kritsa István, Kövér Antal.

A *Communitásbéliek* száma húszra tehető, legtöbbször azonban csak *feles számmal vettek részt* a Kereskedői Szék gyűlésein: Kopatcz Keresztes, Szultán Jakab, Bángi Sándor, Botsántzi Jeremiás, Botsántzi László, Lázár Gergely, Vákár Gergely, Nádos Dávid, Kopacz Kristóf, Botsántzi László.

1808

Actuális szenátorok: Kabdebó Miklós, Kábdebó Márton, Lukács István, Wertán Kajetán, Kritsa Márton, Wertán István, Czifra Mihály, Kövér Gergely, Keresztes István, Fitzus Márton, Lázár Kristóf.

Helyettes szenátorok: Dávidovics Dávid, Czárán Antal, Kopatz Keresztes, Bángi Sándor, Temesvári Jakab, Molduván Dávid, Botsántzi János, Nádas Dávid, Szarokán Gergely és Kritsa István.

1809

Actuális szenátorok: Kabdebó Márton, Lázár Zakariás, Czifra Mihály, Keresztes István, Lukács István, Kövér Gergely, Lázár Kristóf, Dávidovics Dávid, Wertán István, Wertán Kajetán és Fitzus Márton.

Helyettes szenátorok: Bángi Sándor, Czárán Antal, Molduván Dávid, Botsánczi László, Kritsa Péter és Kritsa István.

Communitásbéliek: Tömösvári János, Nádos Dávid, Kopatcz Keresztes, Dobribán Gergely, Molduván Dávid, Czárán Antal, Botsántzi László, Tömösvári ifjú János, Bángi Sándor, Bogoz Gergely, Lukács János, Kábdebó Antal, Czárán Gergely, Lázár János, Csíki János, Zakariás István, Nádos Lukács, Lázár Bogdány, Keresztes Simon, Lázár Gergely.

1810

Actuális szenátorok: Kábdebó Márton, Keresztes István, Kövér Gergely, Czifra Mihály, Lázár Zakariás, Fitzus Márton, Dávidovics Dávid.

Helyettes szenátorok: Kritsa István, Czárán Antal, Zakariás Miklós, Kábdebó Antal, Kritsa István, Lázár Antal.

Communitásbéliek: Molduván Dávid, Botsántzi László, Botsántzi Jeremiás, Zakariás Miklós, Vártos Gergely, Urszuly Péter, Lázár Péter, Urmántzi Márton, Bángi Sándor, Tömösvári János, Nádos Dávid.

1811

Actuális szenátorok: Kábdebó Márton, Wertán Kajetán, Keresztes István, Kövér Gergely, Czifra Jakab, Wertán István, Lázár Kristóf, Lázár Zakariás, Czifra Gergely.

Helyettes szenátorok: Kritsa István, Kábdebó Jakab, Kábdebó Antal, Zakariás Miklós, Czárán Antal, Bángi Sándor, Kritsa Péter.

1812

Actuális szenátorok: Kábdebó Márton, Czifra Mihály, Keresztes István, Fitzus Márton, Lázár Kristóf, Lázár Antal, Wertán István, Czifra Jakab, Kritsa Péter.

Helyettes szenátorok: Zakariás Miklós, Kritsa István, Czárán Antal, Kritsa Péter, Bángi Sándor, Botsántzi Jeremiás, Szarukán Gergely, Czárán Gergely, Lázár Antal, Dobribán Lukács.

1813

Actuális szenátorok: Lázár Zakariás, Wertány István, Cziffra Mihály, Keresztes István, Cziffra Jakab, Fitzus Márton, Lázár Kristóf, Kábdebó Jakab, Kritsa Péter, Kábdebó Márton.

Helyettes szenátorok: Czárán Antal, Bángi Sándor, Czárán Gergely, Botsátzi Jeremiás.

1814

Actuális szenátorok: Kábdebó István, Wertány István, Keresztes István, Ciffra Jakabb, Kritsa Péter, Fitzus Márton, Lázár Kristóf, Czifra Mihály.

Helyettes szenátorok: Kábdebó Antal, Lázár Antal, Czárán Antal, Szarukán Gergely, Zakariás Mihály, Dobribán Lukáts, Bángi Sándor.

1815

Actuális szenátorok: Keresztes István, Fitzus Márton, Kritsa Péter, Szarukán Gergely, Czárán Antal, Cziffra Mihály, Lázár Antal, Szarukán Gergely, Kábdebó Antal, Kábdebó Jakab, Lázár Kristóf, Fitzus Márton, Keresztes István.

Helyettes szenátorok: Bángi Sándor, Botsántzi Jeremiás, Botsántzi János, Dobribán Lukács, Czárán Gergely, Zakariás Miklós, Vertán István, Vertány János, Tomosvári János.

1816

Actuális szenátorok: Keresztes István, Cziffra Mihály, Kábdebó Antal, Fitzus Márton, Lázár Antal, Lázár Kristóf, Kritsa Péter, Szarukán Gergely, Czárán Antal.

Helyettes szenátorok: Botsántzi Jeremiás, Botsántzi János, Tömösvári János, Dobribán Lukács, Zakariás Miklós, Bángi Sándor.

[174] GyszmÖPL, *Mercantile Forum jegyzőkönyvei* alapján.

1817

Actuális szenátorok: Keresztes István, Czifra Mihály, Fitzus Márton, Lázár Jristóf, Kábdebó Jakab, Kábdebó Antal, Kritsa Péter.

Helyettes szenátorok: Bángi Sándor, Botsántzi Jeremiás, Temesvári János.

Communitásbéliek: Fejér Péter, Lázár Bogdán, Dobribán István, Molduván Gergely, Nádas Lukács.

1818

Actuális szenátorok: Keresztes István, Czárán Antal, Szarokán Gergely, Wertán István, Lázár Kristóf, Lázár Antal, Dávidovits Dávid, Kábdebó Antal, Kábdebó Jakab, Fitzus Márton, Kritsa Péter.

Helyettes szenátorok: Wertán István, Bángi Sándor, Botsátzi Jeremiás, Botsántzi István, Zakariás Mihály, Botsánzi János, Temesvári János, Vertán János, Dobribán Lukács.

Communitásbéliek: Czárán János, Lázár Lázár.

1819

Actuális szenátorok: Wertán István, Fitzus Márton, Lázár Kristóf, Czárán Antal, Cziffra Péter, Kritsa Péter, Lázár Antal, Keresztes István, Szarukán Gergely, Kabdebó Jakab.

Helyettes szenátorok: Botsántzi Jeremiás, Wertán János, Bángi Sándor, Botsántzi János, Dobribán Lukács, Zakariás Márton, Ábrahám Márton, Ölves János, Tömösvári János.

1820

Actuális szenátorok: Keresztes István, Vertán István, Fitzus Márton, Lázár Kristóf, Lázár Antal, Czárán Antal, Szarokán Gergely, Lukáts János, Keresztes István, Kritsa Péter.

Helyettes szenátorok: Vertán János, Bángi Sándor, Zakariás Miklós, Cárán János, Botsántzi Jeremiás, Dobribán Lukáts.

Communitásbéliek: Temesvári Bogdán, Lázár Jakab, Lázár Gergely, Nádas Lukáts, Dobribán István, Zakariás István.

1821

Actuális szenátorok: Vertán István, Fitzus Márton, Lázár Kristóf, Lázár Antal, Kritsa Péter, Szarokán Gergely, Lukáts János, Czifra Jakab, Czárán Antal, Bángi Sándor.

Helyettes szenátorok: Botsántzi János, Botsántzi Jeremiás, Czárán János.

1822

Actuális szenátorok: Vertán István, Fitzus Márton, Lázár Kristóf, Lukáts János, Czárán Antal, Kritsa Péter, Czifra Jakab, Szarokán Gergely, Lázár Antal, Bángi Sándor.

Helyettes szenátorok: Czárán Keresztes, Lázár Péter.

1823

Actuális szenátorok: Fitzus Márton, Czárán Antal, Lázár Kristóf, Lázár Antal, Czifra Jakab, Lukáts János, Szarukán Gergely, Bángi Sándor, Kritsa Péter, Vertán István, Fitzus Márton.

Helyettes szenátorok: Botsántzi Jeremiás, Botsántzi János, Zakariás Miklós, Zakariás István.

1824

Actuális szenátorok: Czifra Jakab, Czárán Antal, Lázár Antal, Bángi Sándor, Vertán István, Fitzus Márton, Szarukán Gergely.

Helyettes szenátorok: Temesvári János, Zakariás István, Vakár István, Zakariás Miklós, Lázár Péter, Czárán János, Botsátzki Jeremiás, Temesvári János, Botsántzi János, Dobribán Lukáts.

Communitásbéliek: Lázár Gergely, Lengyel Péter, Czárán József, Csiki János, Ölves János, Lázár Bogdány, Dobribán István, Dobribán Antal, Lázár Antal, Kábdebó Gergely, Czifra Lukáts, Nádas Lukáts.

1825

Actuális szenátorok: Czifra Jakab, Fitzus Márton, Lázár Antal, Szarokán Gergely, Bángi Sándor, Kritsa Péter, Botsátzki Jeremiás, Czárán János, Wertán István.

Helyettes szenátorok: Zakariás Miklós, Botsántzi János, Dobribán Lukáts, Temesvári János, Vákár István, Zakariás István, Lázár Péter, Czifra Lukáts, Zakariás Péter, Kábdebo Gergely, Czárán Kersztes, Czárán Kristóf, Zakariás Miklós.

Communitásbéliek: Csíki János, Lázár Gergely, Nádas Lukáts, Ábrahám Márton.

1826

Actuális szenátorok: Czifra Jakab, Kritsa Péter, Botsátzi Jeremiás, Czárán János, Szarokán Gergely, Wertán István, Vákár István, Fitzus Márton, Lázár Antal, Vákár István.

Helyettes szenátorok: Botsántzi János, Dobribán Lukáts, Kábdebo Gergely, Lázár Péter, Czárán Kersztes, Temesvári János, Zakariás Miklós, Zakariás István, Czifra Lukács.

1840

Actuális szenátorok: Kábdebó Gergely, Kövér Eugen, Kopatz István, Kritsa Péter, Dobribán István, Temesvári Bogdán, Lázár János, Kritsa Lukács, Zakariás Miklós, Jákobi István, Bángi Todor, Bogoz Lukáts.

Helyettes szenátorok: Zakariás István, Fitzus László, Verzár Antal, Dobribán Antal, Temesvári János, Temesvári Gergely, Száva Antal, Lázár István, Temesvári Gergely.

Communitásbéliek: Zakariás Aloisius, Moldován Gergely, Lázár Gergely, idős Szöts János, Császár István, Kiss Jakab, Ábrahám Márton, Vertán János, Frunkutz Péter, Verzán Ferentz, Vákár Lukáts, Eránosz Kristóf, Temesvári Imre, Miklós Milklós, Sáska Kajetán, Karátson Jakab, Czifra Lukáts, Verzár Ferencz, Molduván Gáspár, Lázár Zaki.

A legények Nemes Céhe részéről: nagy váta Eránosz Kristóf, kis várta Lázár Miklós, Marsalik Lázár Zakariás, notárius Idős Kritsa Marci, Vertán Vertán, Nádas Kristóf, Urmántzi János, Lázár Lázár, Csiki Pista, ifjú Kritsa Martzi, Dobribán István, Botsántzi János, ifjú Kiss Martzi, Lázár Jakab, Lázár Jani, Keresztes Lukáts, Urszuly Zaki, Nádas János, Bogdán Jakab, Vákár Jakab, Zakariás József

1841

Actuális szenátorok: Zakariás Miklós, Kábdebó Gergely, Urszuly Antal, Jakobi István, Kritsa Péter, Zakariás Márton, Temesvári Bogdán, Kritsa Lukács, Urszuly Antal, Jákobi István, Szarokán Márton.

Helyettes szenátorok: Temesvári János, Bogoz Lukács, Verzán István, Bángi Todor, Vákár Ferentz, Vákár Lukáts, Czifra János, Lázár Zaki, Czifra Ferentz, Lázár Gergely, Temesvári Gergely, Zakariás István, Verzár István, Lázár István, Fitzus László, Verzár Antal, Dobribán Antal.

Communitásbéliek: Ábrahám Márton, idős Urszuly Antal, Verzár Ferentz, idős Keresztes János, Temesvári Imre, Zakariás Antal, ifjú Urmántzi Gergely, Vákár Jakab, Karátson István, Agg Todor, Szakula János, Czárán Antal, Zakariás Aloizi, Ávéd István, Vertán János, Amira Kristóf, Kritsa Martzi, Molduván Gergely, Czifra Lukáts, Dr. Csíki Péter.

A Legények Céhe részéről: nagy váta Eranosz Kristóf ifjú, kis váta Nádas Kristóf, Másálik Lázár Zaki, notárius Dobribán Pista idős, Nádas János, Csiki István, Urszuly Zaki.

1842

Actuális szenátorok: Kábdebó Gergely, Kopatz István, Kritsa Péter, Szarukán Márton, Urszuly Antal, Temesvári Bogdán, Jákobi István, Kövér Eugen, Dobribán István, Kövér Ödön

Helyettes szenátorok: Dobribán Antal, Fitzus László, Bogoz Lukáts, Lázár Gergely, Vákár Ferencz, Verzár István, Vákár Lukáts, Czifra Ferencz, Száva Antal, Verzár Antal, Bángi Todor, Temesvári János, Lázár István, Kopatz Lukats, Temesvári Gergely, Czifra János, Lázár Zakariás, Zakariás István.

Communitásbéliek: Mélik István, Ávéd János, Fejér Péter, Vákár János, Eránosz János, idősb, Ábrahám Márton, Zárug Zakariás, Kis Jakab, idősb. Verzár Ferencz, Molduván Gáspár, Urmántzi Vertán, Urmántzi Gergely, idősb. Kritsa Martzi, Lengyel Márton, Keresztes János, ifjabb. Száva Antal, Császár István, Lázár Jakab, Vertán János, Temesvári István, Fitzus Joseff, Nádas Kristóf, Kis Márton, Urmanczi István.

1843

Actuális szenátorok: Jákobi István, Kritsa Péter, Temesvári Bogdán, Kritsa Lukács, Czifra Lukáts, Kábdebó Gergely, Kopatz István, Dobribán István, Kövér Eugenius.

Helyettes szenátorok: Zakariás István, Vákár Lukáts, Temesvári János, Fitzus László, Czifra Ferencz, Száva Antal, Verzár István, Lázár István, Temesvári Gergely, Lázár Gergely, Vákár Ferencz, Verzár Antal, Bángi Odor, Bogoz Lukáts.

Communitásbéliek: Czárán Antal, idősebb Urszuly Antal, Vertán János, Temesvári Imre, idősebb Lázár Jakab, Fitzus Joseff, Karátson István, Keresztes János, Császár István, Szakula János, Mélik István, Kuruia István, Ábrahám Márton, Keresztes Oagin, Miklós Lukáts, Kis Jakab, Ávéd János, Karácson Keresztes, Ábrahám Ábrahám, Urmantzi Gergely, Kritsa Márton, Karátson Karátson, Sáska János, Botsig Lázár, Zárug Zakariás, Zárug János, Tarisnyás Antal, Tarisnyás János, Ávéd Antal, Szőts János, Amira Kristóf, Szőts Gergely, Szőts Lázár, Nurusán Lukáts, Durák Odor, Mánya Márton, Karátson János, Kukula János, Zakariás Antal, Agg Todor.

1844

Actuális szenátorok: Jákobi István, Dobribán István, Urszuly Antal, Szarukán Márton, Kábdebó Gergely, Kritsa Lukats, Kritsa Péter, Temesvári Bogdán, Lázár János.

Helyettes szenátorok: Lázár István, Lázár Gergely, Vákár Lukáts, Vákár Ferencz, Verzár István, Dobribán Antal, Vezár Antal, Czifra Ferencz, Kopatz Lukáts, Temesvári János, Bogoz Lukáts, Száva Antal, Fitzus László, Temesvári Gergely, Zakariás István.

Communitásbéliek: Mélik István, Császár István, Ávéd János, Kis Jakab, Karátson Kristóf, Mánya Márton, Nádas Kristóf, Ábrahám Márton, Eránosz Keresztes, Bogdán István, Kukula János, Orvos Csíki Péter, Lázár János, Merza Bogdán, ifjabb Kritsa Márton, Eránosz Kristóf, Verzár Keresztes, Karátson István, Kukula István, Csíki István, ifjabb Eránosz Kristóf, ifjabb Dobribán István, Karátson Jakab, Urmántzi Antal, Vákár János, Frunkutz Péter, Bogdán Jakab, Temesvári István, Fejér Péter, Szakula István, Czifra Lukáts, Ábrahám Péter, Zakariás Antal.

B. Garda Dezső – Gyergyószentmiklós, T. Vladimirescu u. 7A., RO-535500; bgardad@yahoo.com

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
Örmény plébánia levéltára, Gyergyószentmiklós (GyszmÖPL)
– *Domus Historica* (kézirat)
Mercantile Forum levéltára
– *Mercantile Forum jegyzőkönyvei, 1805–1844*
– *Sándor Mihály levelei*
Római katolikus plébánia levéltára, Gyergyószentmiklós (GyszmRkPL)
– Ferenczi György: *Regestrum Ecclesiae S. Nicolai Girgio, factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem, 1629* (kézirat)
Romániai Országos Levéltár Hargita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda (CsÁL)
– F. 26: *Gyergyószék levéltára*
– F. 27–28: *Csíkszék levéltára*

Irodalom

SzOkl, VII = *Székely Oklevéltár*, VII, Kolozsvár (szerk. Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1898.

BENKŐ József
1999 *Transsilvania specialis* [1789] (ford. Szabó György), Kolozsvár.
FERENCZY György
1629 Regestrum Ecclesiae S. Nicolai Girgio, factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem, in: Veszely Károly (szerk.): *Egyháztörténelmi Adatok*, I, Kolozsvár, 115–157.
ORBÁN Balázs
1869 *Székelyföld leírása történelmi, természetrajzi és népismei szempontból*, II, *Csík-szék*, Pest.
SZONGOTT Kristóf
1901 *Szamosújvár monográfiája,* Szamosújvár.
1894 *Armenia. Magyar–örmény havi szemle* (szerk. és kiad. Szongott Kristóf), VIII. évf.
TARISZNYÁS Márton
1982 *Gyergyó történeti néprajza*, Bukarest.
TEMESVÁRY János
1896 *A magyar-örmény nemes családok címerlevelei*, Szamosújvár.

Negustorii armeni din Gheorgheni

(Rezumat)

Comunitatea armeană s-a stabilit la Gheorgheni în special la mijlocul sec. al XVII-lea. În 1672 principele Apafi a acordat privilegii importante (autonomie) armenilor din Transilvania, dar în 1793 armenii din Gheorgheni şi Frumoasa au ajuns sub jurisdicţia scaunului secuiesc Ciuc, acesta fiind limitat la rândul lui în drepturi de comandamentul regimentului secuiesc de grăniceri de aici. Comunităţile armene din cele două centre, aproape jumătate comercianţi, spre a-şi păstra o anumită autonomie şi spre a-şi reprezenta interesele, reuşesc să obţină în 1796 formarea unei camere de comerţ proprii *(Mercantile Forum)*, independentă de scaunul Ciuc. Studiul prezintă conducerea Forumului (jude, notar, senatori actuali şi suplinitori, alţi membri din comunitate) şi funcţionarea acestuia, pe baza proceselor verbale din perioada 1805-1844. Forumul a apărat interesele diferitelor categorii de comercianţi armeni, luptând uneori chiar împotriva propriilor mari comercianţi care au cumpărat statut de nobil şi au încercat să se eschiveze de sub obligaţiile avute faţă de comunitatea armeană. Forumul a avut un rol important în rezolvarea litigiilor şi într-un sistem de protecţie socială din cadrul comunităţii, dar patrona prin intermediul Breslei Voinicilor şi viaţa bisericească, respectiv şcolarizarea tinerilor din comunitate.

The Armenian merchant community in Gyergyószentmiklós (Gheorgheni), Transylvania

(Abstract)

The Armenian community settled in the Transylvanian market town Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) especially in the middle of the 17th century. In 1672 prince Apafi granted the Transylvanian Armenians important privileges (autonomy), but in 1793 the Armenians from Gyergyószentmiklós and Csíkszépvíz (Frumoasa) ended up under the jurisdiction of the Székely seat Csík, which had limited rights granted by the Székely frontier regiment command of the seat. In order to maintain certain autonomy and to represent their interests, the Armenian communities from the two centres, almost half of them merchants, succeeded in establishing their own Mercantile Forum in 1796 which was independent from Csík seat. This paper presents the administrative board of the Forum (judge, notary, senators and substitutes of that time, other members of the community) and its work based on the minutes from the period between 1805–1844. The Forum safeguarded the interests of the different categories of Armenian merchants, sometimes fighting even against their own big merchants that had bought their title of nobility and tried to evade their obligations towards the Armenian community inclusively. The Forum had a significant role in settling disputes and in the social protection system of the community. Through the Journeyman Guild it also patronized religious life as well as the education of young people of the community.

Acta Siculica 2009, 435–440

Csaba Balázs Áldor

MANOR TOKENS USED IN THE 19th CENTURY IN BANAT

Starting from the Middle Ages the serfs, peasant laborers hereditarily attached to the manor in a state of semi-bondage, had several duties to perform for the State, Church and lord, in the form of labor, products and money. Additionally there were also other special contributions for the state, the army, and the Christianity money which put a heavy burden on the peasants.

According to the Urbarial Conscription from 1820, the so-called Cziráky conscription, the serfs had to perform a total of about 8 million days of enforced labor – robota (statute labor), from which 56% manual robota, 29% days of work with 4 yoked animals and 12% days of work with 2 yoked animals. However, the data recorded by the conscription is slightly exaggerated. In the most of cases, the 9-point questionnaire was filled with the data supplied by the peasant and the boyar's representative, and the peasants often considered that it's in their interest to declare that they had worked more days as they really did.

On the 30th of September 1813, Emperor Francisc of Austria issued an order for the chancellor of Transylvania, Samuel Teleki, stressing that the peasants are constantly complaining about the excessive robota they have to perform. Four years later, during his Transylvanian visit, the Emperor is bombarded again with complaints by the serfs. As a result, in the summer of the same year, the urbarial issue is presented to the State Council, who passed it to the president of the Hungarian Chamber, Anton Cziráky. The Conscription is launched finally, in the summer of 1820[1].

As the main purpose of this urbarium was to relieve the burdens, the serfs doesn't hesitate and exaggerate most of the figures they declare to be recorded by the conscription, but often are affraid to sign the paper (with an X by their name), as the consequences could be quite harsh for them, while the land owners are interested in keeping the robota on the same level as before.

Although the data recorded by the Conscription is not accurate, these questionnaires are important and intersting documents from those times, as they can be the source of a study regarding the economical and social situation of our villages.

The robota had various forms. In exemple, the serfs of Gy. Vass, from the Alba County, had to perform 3-4 days of manual work, and to scythe day by day for up to 4 weeks. From J. Zudor's serfs in the same county, one had to pay 7 florins as an annual tax and to perform 6 weeks of robota in the summer, while an other had to pay 10 florins, "as they could bargain"[2]. Borsos Zs.'s serf is forced to perform manual labor 8 weeks each year, while Nagy P.'s peasants work 3-4 weeks with the yoked animals, and do other manual work uninterrupted from early spring until the winter[3].

The necessity of a fair accountancy of the labor days appeared already in the 17thcentury, and this way in the early 1700's the first robota-tokens are introduced, as a recognition of the labor performed by the serfs. In accordance with the labor for which they were issued, these can be classified in: manual robota tokens, "sigillum manuale" and tokens for robota with yoked animals, "sigillum iugale"[4].

As there were only a few serfs who could read, on most of the tokens there was a sign or a letter by which these could be easily identified, for what kind of work they were issued. This way, a scythe, an arm or a hand, or the letter F ("Fuss-robot") were the symbols for the manual labor, while a cart-wheel meant robota with yoked animals. Many of the tokens had a hole, so the peasans could collect them on a string, and show the collection to the lord at the end of each year, as a prove for the fulfilled duties.[5]

If by any reason the serf did not show all the tokens when they was accounted, he had to buy the missing pieces with products or money. In the early 19th century, one day of robota with yoked animals was billed at 20 kreuzers, while one day of manual robota at 10 kreuzers[6]. Although after 1848,

[1] PRODAN, David 1989, 307-308.
[2] Ibidem, 330.
[3] Ibidem, 330-331.
[4] GOHL, Ödön 1913, 6.
[5] Ibidem, 1.
[6] ZOMBORI, Lajos 1996.

according to the IXth Austrian law issued in the same year, there should be no more robota tokens, some of these markers will still be in use for a long time.

The serfdom is canceled in 1848, but the lords still need the workforce on their domains, so probably to account the labor days they have kept the same token-system by which the peasants could prove how many days they have worked.

This article's purpose is to present the tokens used in the 19th century on 3 domains from the former Caraş-Severin county: Domeniile Forazesti (Fărăşeşti), Poganyesti (Pogăneşti) and Rumunyesti (Româneşti), wrongly categorized in the literature (GOHL, Ödön 1913; ZOMBORI, Lajos 1996) as robota-tokens. Description of the tokens:

1. Token with nominal value of ¼, Fărăşeşti (Zombori KS-I.1, Schäffer 492-1.1). Obverse: Hungarian legend FORAZESTI URADALOM (Fărăşeşti Domains), Winkler de Forazest family arms, without the crown, with Ø 4mm center hole, a small crown above and baroque-style decorations in the left and right field. Reverse: above in an oval frame the nominal value, garlands in the left and right. Brass, Ø 24 mm[7].

2. The same as nr. 1, but silvered brass.

3. Token with nominal value of ½, Fărăşeşti (Neumann 28462, Gohl 5, Zombori KS-I.2, Schäffer 492-1.2). Obverse: Hungarian legend FORAZESTI URADALOM (Fărăşeşti Domains), with Ø 4mm center hole, below the Winkler de Forazest family arms. Reverse: above in an oval frame the nominal value, garlands in the left and right fields. Brass, Ø 24 mm.

4. The same as nr. 3, but silvered brass.

5. Token with nominal value of ¾, Fărăşeşti (Neumann 28461, Gohl 6, Zombori KS-I.3, Schäffer 492-1.3). Obverse: Hungarian legend FORAZESTI URADALOM (Fărăşeşti Domains), with Ø 4mm center hole, below the Winkler de Forazest family arms, above a small crown, and the bust of a knight in armor. Baroque-style decorations in the left and right fields. Reverse: above in an oval frame the nominal value, garlands in the left and right fields. Brass, Ø 27.5 mm.

6. The same as nr. 5, but silvered brass (Fig. 1/5).

7. Token with nominal value of 1, Fărăşeşti (Neumann 28460, Gohl 7, Zombori KS-I.4, Schäffer 492-1.4). Obverse: Hungarian legend FORAZESTI URADALOM (Fărăşeşti Domains), with Ø 4.5mm center hole, below Winkler de Forazest family arms. Without decorations in the left and right fields. Reverse: above in an oval frame the nominal value, garlands in the left and right fields. Brass, Ø 27.5 mm. (Fig. 1/6).

8. The same as nr. 7, but silvered Brass.

9. Token with nominal value of ¼, Pogăneşti (Zombori KS-II.1, Schäffer 577-1.1). Obverse: Hungarian legend POGANYESTI URADALOM (Pogăneşti Domains), with Ø 4mm center hole. Reverse: Above is the nominal value in a cartridge which continues in garlands in the left and right fields. Below the Joannovics of Pogăneşti family arms. Brass, Ø 24.3 mm.

10. The same as nr. 9, but silvered brass.

11. Token with nominal value of ½, Pogăneşti (Gohl 73, Zombori KS-II.2, Schäffer 577-1.2). Obverse: Hungarian legend POGANYESTI URADALOM (Pogăneşti Domains), with Ø 4mm center hole. Reverse: The nominal value in a cartridge below, which continues in garlands in the left and right fields. Below the Joannovics of Pogăneşti family arms. Brass, Ø 24.3 mm. (Fig. 1/7).

12. The same as nr. 11, but silvered brass.

13. Token with nominal value of ¾, Pogăneşti (Zombori KS-II.3, Schäffer 577-1.3). Obverse: Hungarian legend POGANYESTI URADALOM (Pogăneşti Domains), With Ø 4mm center hole. Reverse: the nominal value in a cartridge above, which continues in garlands in the left and right fields. Below the Joannovics of Pogăneşti family arms. Brass, Ø 27 mm.

14. The same as nr. 13, but silvered brass.

15. Token with nominal value of 1, Pogăneşti (Zombori KS-II.4, Schäffer 577-1.4). Obverse: Hungarian legend POGANYESTI URADALOM (Pogăneşti Domains), with Ø 4mm center hole. Reverse: the nominal value in a cartridge above, which continues in garlands in the left and right fields. Below the Joannovics of Pogăneşti family arms. Brass, Ø 27 mm.

16. The same as nr. 15, but silvered brass.

17. Token with nominal value of ¼, Româneşti (Neumann 28485, Gohl 75, Zombori KS-III.1, Schäffer 590-1.1). Obverse: Hungarian legend RUMUNYESTI URADALOME (property of Româneşti Domains), with Ø 4mm center hole, below the Fábry family arms, baroque-style decorations in the left and right fields, above a small crown and a pelican with outspread wings. Reverse: the nominal value in an oval frame above, garlands in the left and right fields. Brass, Ø 23 mm. (Fig. 1/1)

18. The same as nr. 17, but silvered brass (Schäffer 590-2.1).

[7] We would like to thank Mr. Erwin Schäffer for the pictures of the tokens.

19. Token with nominal value of ½, Romăneşti (Neumann 28484, Gohl 76, Zombori KS-III.2, Schäffer 590-1.2). Obverse: Hungarian legend RUMUNYESTI URADALOME (property of Romăneşti domains), with Ø 4mm center hole, below the Fábry family arms, baroque-style decorations in the left and right fields, above a small crown and a pelican with outspread wings. Reverse: thr nominal value in an oval frame above, garlands in the left and right fields. Brass, Ø 23 mm. (Fig. 1/2)

20. The same as nr. 19, but silvered brass (Schäffer 590-2.2).

21. Token with nominal value of ¾, Romăneşti (Neumann 28483, Gohl 77, Zombori KS-III.3, Schäffer 590-1.3). Obverse: Hungarian legend RUMUNYESTI URADALOME (property of Romăneşti Domains), with Ø 4mm center hole, below the Fábry family arms, baroque-style decorations in the left and right fields, above a small crown and a pelican with outspread wings. Reverse: the nominal value in an oval frame above, garlands in the left and right fields. Brass, Ø 27 mm. (Fig. 1/3)

22. The same as nr. 21, but silvered brass (Schäffer 590-2.3).

23. Token with nominal value of 1, Romăneşti (Neumann 28482, Gohl 78, Zombori KS-III.4, Schäffer 590-1.4). Obverse: Hungarian legend RUMUNYESTI URADALOME (property of Romăneşti Domains), with Ø 4mm center hole, below the Fábry family arms, baroque-style decorations in the left and right fields, above a small crown and a pelican with outspread wings. Reverse: the nominal value in an oval frame above, garlands in the left and right fields. Brass, Ø 27 mm. (Fig. 1/4)

24. The same as nr. 23, but silvered brass (Schäffer 590-2.4).

The Fărăşeşti (Forazest, Forrásfalva) village today is under the administration of Pietroasa parish, in the Timiş country, east from the town of Făget. It was first mentioned in a 1548 document with the name of Forrásfalva, property of nobleman Ioan de Bozwar. The Domains are in the Crown's possession until 1823, when they are obtained by the brothers Carl şi Franz Winkler[8]. Later, at the end of the 19th century the domain is acquired by the Bethlen family[9], and in the agricultural statistics from 1897 we see the name of the grof Bethlen András as the owner the Fărăşeşti[10].

The presence of the Winkler family arms indicates that these tokens were issued after 1823, while the fact that Josef Neumann mentions them in "*Beschreibung der bekanntesten Kupfermunzen"* confirms that they were already in use in the 6th decade of the 19th century.

The resemblance between the Fărăşeşti, Pogăneşti and Romăneşti tokens can only mean that these were made approximately in the same period, in the same workshop, by the same craftsman. They are all almost identical in size: 23-24mm for the ones with nominal value of ¼ and ½, respectively 27-27.5 mm for the ones with nominal value of ¾ and 1. The stylistic similarities between the three sets are more than obvious: each set is composed of 4 tokens with the same nominal, each token has a Ø 4mm center hole, the reverse of several of the same nominal values from the 3 series are almoust identical (i.e. the reverse of the ¾ from Romăneşti is the same as the reverse of the ¾ from Fărăşeşti, etc.). The family arms of the lord appear on each one, and the manor's name, written in Hungarian. Beside all these, there is also a silvered series for each of the three sets.

The Pogăneşti tokens could not been in use before 1835. Located at North-East from Lugoj, the domains were donated to the Joannovics family by the Emperor Francisc I at November 6, 1834[11] . It seems that the one who issued the tokens was lord Joannovics Illés, and this fact limits the issue date to the 1835-1850 period.

This fits also the Romăneşti tokens. At only a few miles from Fărăşeşti, the village joined the Fábry family possessions by the imperial donation to Fábry Janos in 1833, who was probably the issuer of the tokens[12].

The literaure (GOHL, Ödön 1913; ZOMBORI, Lajos 1996) presents these markers as robota-tokens, and the authors believe that the nominal values (¼, ½, ¾, 1) represent days of forced labor. But these markers doesn't show the characteristics of the usual robota-tokens from that period. There is no symbol on them which to suggest the type of labor (sigillum manuale or sigillum iugale), they don't have a crude execution as the other robota-tokens which often were made by blacksmiths, or by prisoners[13]. This is the main reason why the weight of the robota-tokens is usually not mentioned in the literature, as it could vary significantly for pieces issued in the same series. The main criteria which was respected for all the robota-tokens was the simplicity, as most of the serfs could not read.

A special category of tokens in which we could classify these Fărăşeşti, Pogăneşti and Romăneşti tokens could only be the one of the manor tokens

[8] GOHL, Ödön 1913, 8.
[9] Ibidem.
[10] Gazdaczimtár 1897.
[11] GOHL, Ödön 1913, 15.
[12] ZOMBORI, Lajos 1996.
[13] Ibidem, 10.

issued for the day-laborers. The manors frequently hired also free peasants for various works. These day-, or season-workers received on several domains tokens in accordance with the performed labor. The manor tokens usualy have a more tidy, careful execution, opposite to the robota-tokens, although in some cases the latter ones was used also as manor tokens, but with special countermarks which to indicate that they were issued for day-laborers.

The nominals (¼, ½, ¾, 1) on the tokens from the three domains can only mean days of labor. It's for sure that these had no cash value, as the ¾ would have been a very unusual nominal for this period. The center hole's purpose was for the peasants to collect them on a string.

In conclusion, the Fărăşeşti, Pogăneşti and Românești tokens were issued and used in the same period. They cannot be considered robota-tokens, and probably were used as manor tokens for the day-laborers. They were issued in the late 1830s and used for at least one decade, being one of the most beautiful tokens from the former Empire.

These little pieces of metal are the witnesses of the last years of the Transylvanian serfdom. The law which put an end to this over 300-year long period comes in 1848, but without a redistribution of the land, recognizing only the former serf as a free peasant and owner of the land from his possession. The definitive abolition of the serfdom comes a few years later, with the imperial patents from 1853-1854.

Balázs Áldor, Csaba – Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely, Horea u. 24., RO-540036; funboywrk@yahoo.com

Bibliography

Gazdaczimtár = *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*, 2, *Gazdaczimtár*, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1897.

GOHL, Ödön
1913 Magyar robotjegyek, *Numizmatikai Közlöny*, XII (Separatum), Budapest.

NEUMANN, Josef
1858–1872 *Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen*, Praga.

PRODAN, David
1989 *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848*, Ed. Ştiinţifică şi Eniclopedică, Bucureşti.

SCHÄFFER, Erwin
2003 *Jetoane - semne valorice şi mărci*, Editura Corvin, Deva.

ZOMBORI, Lajos
1996 *Magyar robotbárcák, uradalmi pénzek és gazdasági napszámok*, V-Kiadó, Budapest.

19. századi bánsági uradalmi pénzek

(Kivonat)

A jobbágyok munka-, termény- és pénzbeli járandósággal tartoztak az államnak, az egyháznak, a földesúrnak. Az elvégzett munka egybevethető nyilvántartásának igénye már a 17. században felmerült, és az 1700-as évek elejétől ún. robotbárcákkal nyugtázták.

A dolgozat az egykori Krassó-Szörény vármegye három 19. századi uradalmának az uradalmi pénzeit tárgyalja, amelyeket korábban a szakirodalom tévesen robotbárcának tekintett. A három uradalom: Forazesti (Fărăşeşti), Poganyesti (Pogăneşti) és Rumunyesti (Românești).

A három uradalomban kibocsátott uradalmi pénzek közötti hasonlóság alapján ezeket nagyjából ugyanabban az időszakban gyártották, egyazon mester, egyazon műhelyben. Bár a szakirodalom robotbárcáknak tekinti őket, inkább a napszámosok uradalmi pénzeinek jellegzetességeit mutatják. Nem jelölik rajtuk az ebben az időszakban szokásos módon a munkát, amelynek ellenértékéül kibocsátották, és – ellentétben a Habsburg-birodalom robotbárcáinak többségével, amelyeket gyakran kovácsok vagy éppen rabok készítettek, kezdetleges kivitelezésben – kidolgozásuk figyelmes munkára vall.

Fărăşeşti, Pogăneşti és Românești uradalmi pénzeit kevéssel 1840 előtt bocsáthatták ki, legkevesebb egy évtizedet voltak használatban, és az egykori Birodalom területén a legszebb uradalmi pénzek közé számíthatók.

Jetoane de moşii utilizate în secolul al XIX-lea în Banat

(Rezumat)

Ţăranii iobagi au de îndeplinit obligaţii – sub formă de muncă, produse şi bani - faţă de Stat, biserică şi moşier. Necesitatea unui sistem corect de contorizare a zilelor de muncă s-a impus deja în secolul al XVII-lea, astfel la începutul anilor 1700 apar primele mărci de robotă, acordate iobagilor în semn de recunoaştere a muncii prestate.

Această lucrare îşi propune să studieze mărcile aflate în uz în secolul al XIX-lea pe trei moşii din fostul comitat Caraş-Severin: Domeniile Forazesti (Fărăşeşti), Poganyesti (Pogăneşti) şi Rumunyesti (Românești), categorizate greşit în literatura de specialitate, ca mărci de robotă.

Asemănările mai mult decât evidente între seriile de mărci emise la Fărăşeşti, Pogăneşti şi Românești ne îndeamnă să credem că ele au fost fabricate aproximativ în aceeaşi perioadă de timp, de acelaşi meşter, în acelaşi atelier. Deşi literatura de specialitate prezintă aceste mărci ca mărci de robotă, ele prezintă mai degrabă caracteristicile jetoanelor de moşii pentru zilieri. Nu au însemnele folosite în mod uzual pe mărcile de robotă din această perioadă pentru a indica munca pentru care au fost emise. Au o execuţie atentă spre deosebire de majoritatea mărcilor de robotă din Imperiul Habsburgic, care, fiind făcute deseori de fierari sau chiar de deţinuţii din închisori, au un aspect rudimentar.

Mărcile de la Fărăşeşti, Pogăneşti şi Românești eu fost emise cu puţin înainte de 1840 şi s-au aflat în uz cel puţin un deceniu, fiind unele dintre cele mai frumoase jetoane de moşii emise pe teritoriul fostului Imperiu.

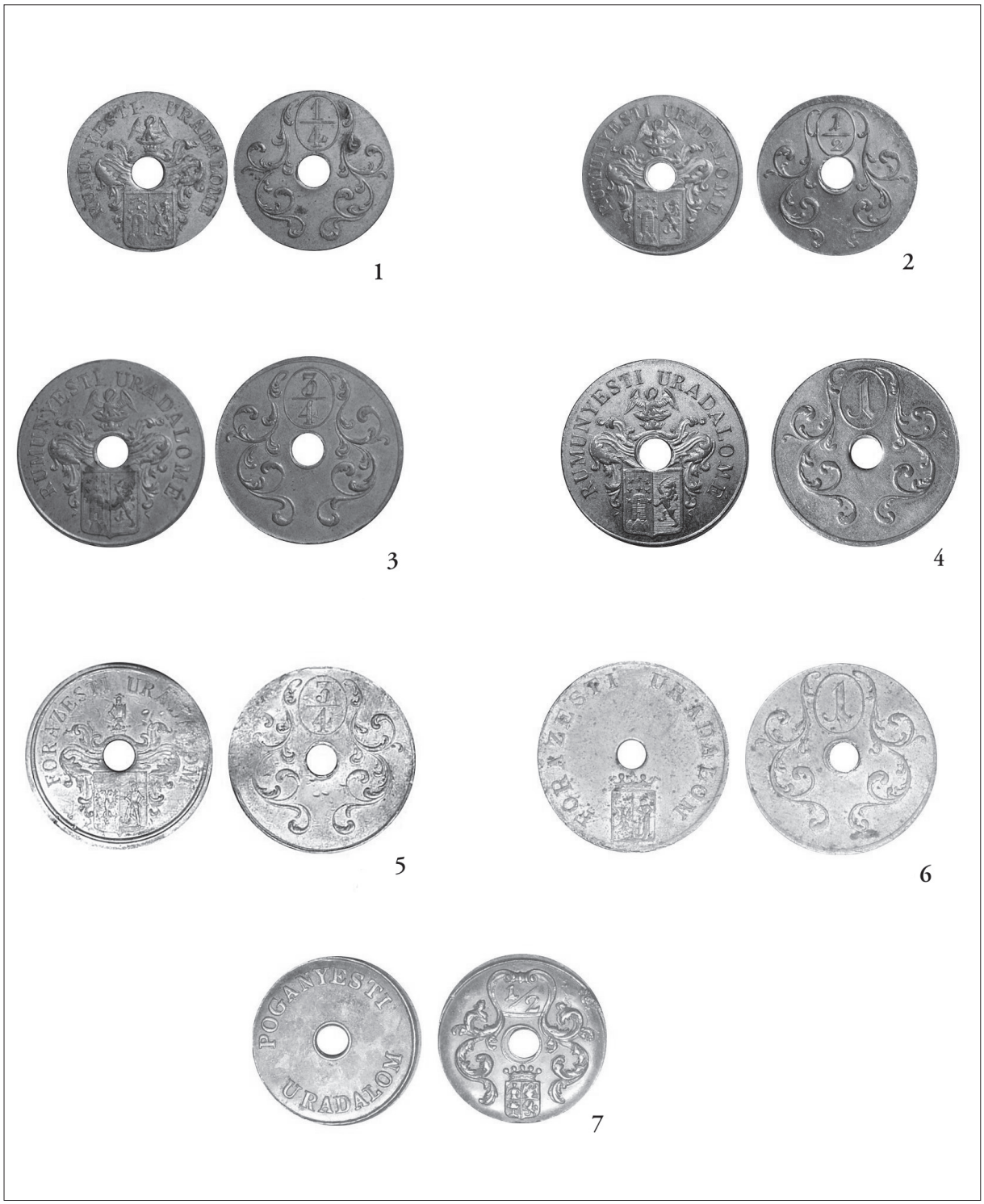

Figure 1.
Manor tokens used in the 19th century in Banat

Acta Siculica 2009, 441–460

Süli Attila

A NEMZETŐRSÉG ÉS A „KOSSUTH-LOVAGOK” SZERVEZÉSE HÁROMSZÉKEN, 1848

Háromszéknek az 1848–1849-es forradalomban betöltött szerepe és erejét messze meghaladó teljesítménye különösebb ismertetést nem igényel a korszak iránt érdeklődők számára. A „hőskorszakról” számos visszaemlékezés és feldolgozás látott napvilágot. A 19. század utolsó harmadában a szemtanú Kővári László[1] és Jakab Elek[2] történeti munkájukba a források mellett személyes élményeiket is beleszőtték, míg a század végén Nagy Sándor[3], Kuszkó István[4] és Szentkatolnai Bakk Endre[5] művei gyarapították a témában az ismereteinket. A 20. századi erdélyi magyar történetírásban pedig Bözödi György, Imreh István és Egyed Ákos[6] alkottak maradandót a témakör bemutatásában és feldolgozásában. Az utóbbi három szerző munkásságának értékét növeli, hogy műveik egy olyan korszakban jelentettek forrásbázist a magyar történettudomány számára, amikor a határon túli levéltárak a hazai kutatók számára szinte hozzáférhetetlenek voltak.

A fent idézett munkák azonban az 1848. október végétől 1849. január közepéig terjedő időszakot dolgozták fel behatóbban, az önvédelmi harcot megelőző fél év bemutatása még számtalan tennivalót fog adni a jövő kutatói számára.

A dolgozat első részében a háromszéki nemzetőrség létrehozásának szakaszait kívánjuk felvázolni, külön kiemelve annak a társadalomra és a határőri szervezetre gyakorolt hatásait. E sorok írója közel egy évtizeddel ezelőtt már kísérletet tett a nemzetőrség erdélyi szervezésének bemutatására, tanulmányom a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain látott napvilágot.[7] E tanulmányhoz Nagy Sándor készített recenziót, melyben számos értékes szempontra hívta fel a figyelmet, némely ponton kritizálva a nemzetőrség székelyföldi szervezésével kapcsolatos megállapításaimat.[8] A szerző a nemzetőrség pozitív fogadásáról háromszéki példákat hoz fel, amely által bizonyítottnak véli azon kijelentésem cáfolatát, hogy a „székely székekben sem volt túl népszerű a nemzetőrség intézmény”. Az erdélyi országgyűlés által 1848-ban elfogadott III. tck. jelentőségét is vitatta, mivel azt az uralkodó nem szentesítette.[9] Az azóta eltelt időszakban lehetőségem nyílt arra, hogy erdélyi levéltárak forrásanyagát is górcső alá vegyem, illetve hazai kutatásaimat újabb kútfők bevonásával egészítsem ki.[10]

A dolgozat második része a szabadcsapatok szervezésére vonatkozó, 1848. augusztus 10-i minisztertanácsi döntés háromszéki fejleményeit tárgyalja, a „Kossuth-lovagok” itteni megalakulását, melyhez a helyi társadalom ugyancsak összetetten viszonyult.

1. A nemzetőrség szervezése Háromszéken 1848 nyarán és őszén

Az erdélyi nemzetőrségek szervezése 1848-ban

A nemzetőrséget Magyarországon a polgári átalakulást biztosító áprilisi törvények teremtették meg. Ennek a jogszabálynak a XXII. cikkelye nemzetőri szolgálatra kötelezett minden olyan személyt, aki a meghatározott vagyoni cenzusnak megfelelt, illetve az értelmiségieket (orvos, ügyvéd, mérnök stb.).[11] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar

[1] KŐVÁRI László 1861 és 1861/a.
[2] JAKAB Elek 1880.
[3] NAGY Sándor 1896.
[4] KUSZKÓ István 1896.
[5] SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895.
[6] EGYED Ákos 1979.
[7] SÜLI Attila 2000.
[8] NAGY Sándor 2000.
[9] Uo., 890–890. „Ami a székek katonai fennhatóság alatti népességét a szabad határőri rétegeket illeti, Süli Attila kérdéses megállapítása a legkevésbé sem állja meg a helyét.” Nagy Sándor azonban érveinek igazolására csak háromszéki példákat hozott fel, holott a „székely határőrvidék” ennél egy kissé tágabb földrajzi fogalom volt. Csík, Gyergyó és Kászonszék, Bardocfiúszék és Aranyosszék szintén a székely határőrezredek hadkiegészítési területéhez tartoztak, és az előbbiekben például a háromszékitől eltérő jelenségek játszódtak el. Joggal hívta fel arra a figyelmet Egyed Ákos, hogy Csíkban a határőri rendszerhez való ragaszkodás erősebb volt, sőt a gyergyói határőrök a nemzetőrséggé való átalakulás ellen foglaltak állást. (EGYED Ákos 1979, 13 és 16; GARDA Dezső 1998, 15–16.)
[10] Itt szeretnék köszönetet nyilvánítani a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Dunatáji Népek Kutatása” Szakalapítványának a romániai kutatásaimhoz biztosított támogatásáért, illetve Demeter Lajos helytörténésznek az általa nyújtott pótolhatatlan segítségért.
[11] OgyTc 1847/8, 68–71.

kormányzat hatásköre Erdélyre még két hónapig nem terjedt ki, mivel az erdélyi országgyűlésnek is meg kellett alkotnia a maga uniós jogszabályát.[12] A polgári ügyeket a Kolozsváron székelő Erdélyi Főkormányzóság (Gubernium), míg a nagyfejedelemség területén állomásozó sor- és határőr-katonaságot a nagyszebeni erdélyi főhadparancsnokság (General Commando) irányította.

Az anyaországi példákon felbuzdulva Erdélyben is megfogalmazódott azon igény, hogy az egyes törvényhatóságok nemzetőrségeket állítsanak fel. A március 21-én Kolozsváron tartott népgyűlésen Méhes Sámuel református lelkész és országgyűlési követ javasolta, hogy a szabad királyi város közönsége azonnal állítsa fel a nemzetőrséget.[13] A „kincses város" példája a vármegyék többségében gyorsan követésre talált. Belső-Szolnok közgyűlése már március 25-én határozatot hozott az ügyben.[14] Alsó-Fehér március 30-án,[15] Kolozs április 3-án,[16] Torda pedig április 10-én hozott döntést a nemzetőrség felállításáról.[17] A szász székek még március végén javaslatot nyújtottak be Nemzeti Egyetemük felé a nemzetőrségeik megszervezésére.[18] Hunyad, Felső-Fehér, Küküllő megyék és a Fogaras-vidék csak májustól látott neki az érdemi szervezésnek.[19] A székely székek közül Háromszék[20] és Aranyosszék[21] még áprilisban határozott a nemzetőrségek felállításáról, míg Csík-, Udvarhely- és Maroszékben az érdemi szervező munka csak a nyár folyamán kezdődött meg.[22]

A törvényi háttér hiánya ellenére a Gubernium támogatta a fenti önkéntes szerveződéseket, és a magyarországi XXII. tck. előírásait megpróbálta a lehetőség szerint alkalmazni. A Főkormányszék törekvéseit a magyar kormány is figyelemmel kísérte, Eszterházy Pál hg. külügyminisztert pedig utasították, hogy eszközölje ki az erdélyi magyar nemzetőrségek számára a gyulafehérvári várban raktározott fegyverkészletek kiutalását.[23]

Összességében elmondhatjuk, hogy a szervezés a szabad-királyi, illetve a nemesi[24] és bányavárosok többségében kedvező visszhangra talált, ugyanakkor a román többségű vármegyékben elsősorban a magyar birtokosok és tisztségviselők voltak érdekeltek a nemzetőrségek létrehozásában. A vegyes lakosságú városok többségében kezdetekben a különböző nemzetiségű polgárok még közösen alakítottak nemzetőrcsapatokat, amelyek általában a nyár folyamán kettészakadtak. A székely székek közül Csíkban és Háromszéken nagyban nehezítette az organizációt a határőrtisztek ellenállása, akik féltek alakulataik felbomlásától.[25] Maros- és Udvarhelyszéken pedig az összeírást megtagadók ellen rögtönítélő bíráskodást vezettek be.[26] Júniustól az erdélyi nemzetőrségek felügyeletét átvette a magyar kormány, pontosabban annak teljhatalmú képviselője, Vay Miklós br. királyi biztos. Az egyes települések felfegyverzése vagy a gyulafehérvári raktárból kiutalt többnyire kovás puskákkal, vagy egyéni beszerzések útján történt. Egy augusztus eleji kimutatás szerint a megyékben és városokban 8269, a székely székekben 27 732, a szász székekben 180 magyar nemzetőr volt. A fő gond az volt, hogy kevés lőfegyver állt rendelkezésre. Az alakulatok kiképzését kiszolgált vagy aktív tisztek és altisztek végezték. A legjobban felszerelt és kiképzett a 1400 fős kolozsvári nemzetőrség volt, amelynek lovas és vadászszázada is volt.[27]

Noha a magyar nemzetőrségek létszáma nem volt elenyésző, a nemzetőri erőket csak bizonyos korlátok között lehetett alkalmazni. Bár a megyei nemzetőrségek az ősszel többször is sikeresen szálltak szembe a román felkelőkkel[28], a császári soralakulatokkal szemben esélytelenek voltak. A nemzetőrség – hasonlóan a magyarországi tapasztalatokhoz – tartós harctéri szolgálatra alkalmatlan volt.

Az „önkéntes" nemzetőrség időszaka (1848. április–május)

Háromszék közigazgatásilag négy székre, Kézdi-, Sepsi-, Orbai- és Miklósvárszékre tagozódott, lakossága pedig egy 1821-ben készített statisztika szerint 88 ezer körül mozgott. Emellett területébe beékelődött néhány Felső-Fehér vármegyéhez

[12] Erre csak a május 31-én Kolozsváron összeülő országgyűlésen került sor. (KŐVÁRI László 1861, 47.) Nagy Sándor szerint „Az Uniónak – ez több ízben felbukkan – nem volt semmiféle törvénycikke, csak az erdélyi országgyűlés I. törvénycikke mondta ki a tartomány és Magyarország unióját." Ez az állítás azonban tévedésen alapszik, mivel az áprilisi törvények VII. tck.-je is rendelkezett az unióról. (OgyTc 1847/8, 37–38.) Sőt az erdélyi rendek a 1848. május 29-én Kolozsváron összeülő országgyűlésen a magyarországi VII. tck. elfogadására buzdították a diétát, és ez a tény rögzítésre került az erdélyi I. törvénycikkben is. (ASZTALOS Miklós 1928, 123–124.)

[13] KŐVÁRI László 1861, 7.

[14] Uo., 11.

[15] SZILÁGYI Farkas 1898, 21–22.

[16] KŐVÁRI László 1861, 11.

[17] Uo., 12.

[18] GÖLLNER, Carl 1967, 75–76.

[19] SÜLI Attila 2000, 614, 616. és 619.

[20] EGYED Ákos 1979, 56.

[21] MOL, F 37, 934/848, *A főkirálybíró levele Teleki József gr. kormányzóhoz*, Kövend, 1848. április 30.

[22] SÜLI Attila 2000, 619–621.

[23] F. KISS Erzsébet 1989, 39.

[24] Torda, Dés és Nagyenyed.

[25] SÜLI Attila 2000, 621–624.

[26] Uo., 619–621.

[27] SÜLI Attila 2000; EGYED Ákos 1998, I, 192.

[28] Pl. Alsó-Fehér, Torda és Kolozs megyékben.

tartozó falu, amelyek lakossága túlnyomórészt magyar volt (Kanta, Karatna, Volál, Peselnek, Szárazpatak, Hidvég stb.).

A szék a 15. (második székely) határőrezred[29] hadkiegészítési bázisául is szolgált, illetve a 11. (székely) huszárezred[30] ezredesi és alezredesi osztálya is ebből a régióból lett kiállítva. A határőri rendet 1831-ben kb. 6000 család képviselte.[31]

A második legjelentősebb társadalmi réteg az agrárius csoport volt, melyet 1821-ben 6559 jobbágycsalád és 748 zsellérfamília képviselt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a jobbágyság klasszikus formája Háromszéken szinte nem létezett, mivel itt a király által adományozott birtokot alig találunk. Márpedig a jobbágyfelszabadítást szabályozó magyarországi és erdélyi törtvények csak ezek jogi és vagyoni helyzetét rendezték. Az ún. székely örökségre telepített jobbágyokét nem.[32]

Míg a határőrök az 1764-óta viselt terhüktől akartak megszabadulni, vagy legalább azokon könnyíteni, addig a jobbágyok az úrbéri terheiktől kívántak megválni, illetve igényt formálni az általuk megművelt telekre. Mindkét társadalmi réteg mozgalma jelentősen befolyásolta a nemzetőrség szervezését.

A nemesi réteget 4150 fő képviselte, míg a papok, honoratiorok és polgárok száma elenyésző volt.[33]

Metternich rendszerének bukása, illetve az áprilisi törvények következtében létrejött új politikai helyzet a szék vezetését is cselekvésre késztette, a törvényhatóság tisztviselői 1848. április 2-án gyűlést tartottak Alsócsernátonban a főkirálybíró elnökletével. Követeléseiket és javaslataikat öt pontban fogalmazták meg, és elhatározták, hogy április 11-én székgyűlést fognak tartani. A Guberniumhoz eljuttatott feliratuk 5. pontja kimondta, hogy „A nemzeti őrsereg rögtön állítassék fel."[34] A nemzetőrség felállítását az 1848. április 11–12-én tartott székgyűlésen határozták el. Az ülésen határőrök is részvettek, akik követelték a katonáskodás megszüntetését, míg a nemesség a fegyveres erő szükségessége mellett foglalt állást. Az ellentétek lecsillapítására a főkirálybíró személyesen is felszólalt, kijelentve, hogy az alakuló nemzetőrségbe önként és közlegényként hajlandó belépni, amit a birtokos osztály számára is követendő példaként reprezentált. A határozat szerint a „közcsend" fenntartására nemzetőrséget fognak felállítani. A szervezés lebonyolítására a főkirálybíró egy bizottmányt hozott létre, melynek az összeíráskor elsősorban a belépők értelmi képességére és vagyoni állapotára kellett tekintettel lenni.[35] A szerveződő bizottmánynak április 26-án kellett összeülnie Sepsiszentgyörgyön, és közös határozatot hozni a „mentes nemesi osztályból" létesülő nemzetőrségről.[36] A szék által hozott döntéseket a Gubernium is jóváhagyta, kérve, hogy a nemzetőrség szabályzatát készítsék el, és megerősítés végett terjesszék fel.[37] Végül a szervező bizottmány április 26-án összeült Sepsiszentgyörgyön a főkirálybíró elnökletével, ekkor azonban a határőri rend óvást emelt a „nemesi" nemzetőrségek felállítása ellen, mivel azt válaszfalnak tekintették a két társadalmi réteg között. Kérték, hogy a szervezést a határőrség megszüntetéséig halasszák el, és ezután közösen alakítsanak nemzetőrséget.[38]

A határőrök bizalmának megnyerése azért is szükséges volt, mert a tanácskozás napján aggodalomra okot adó cselekmények történetek. 1848. április 26–27-én az erdélyi vármegyékbe kivezényelt 4 század székely határőr megtagadta az útnak indulást, mert elterjedt azon hiedelem, hogy az olasz hadszíntérre kerülnek. Egyben megakadályozták, hogy Háromszékből 1700 db puskát kivigyenek javítás céljaira.[39] A századok visszatértek falvaikba, a fegyvereket pedig visszavitték Sepsiszentgyörgyre. A székely határőrség bomlásának jelei aggodalommal töltötték el a Gubernium vezetését, amelyhez hozzájárult Anton Puchner br. altábornagy, főhadparancsnok tiltakozása is. A hazatérő katonák több helyen felléptek tisztjeikkel szemben, a fegyelem mélyponton volt. A félelem, hogy a vármegyékben jelentkező parasztmozgalmak letörésére és a határőrizetre nem lesz megfelelő erő, cselekvésre késztette a főkormányszéket. Küldötteik által elérték a kiindulást és a fegyverek kiszolgáltatását.[40] A főkormányszék gr. Mikes Jánost és Zeyk Károlyt, majd Berde Mózest küldte a határőrök mozgalmainak lecsendesítésére. A biztosoknak végül sikerült a négy századot kimozdításra bírni, valamint a fegyverek Brassóba szállítását elérni.[41] Csakhogy a fentiek elérése érdekében az erdélyi

[29] Székhelye: Kézdivásárhely.
[30] Székhelye: Sepsiszentgyörgy.
[31] IMREH István 1987, 310–311.
[32] EGYED Ákos 1979, 19.
[33] IMREH István 1987, 310.
[34] MOL, F 37, 714/1848. Közli: Documenta Neglecta, 41, *Horváth Albert főkirálybíró levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. április 2.
[35] A nemzetőrséget *az elökelö osztályból* kellett kiállítani. SÁL, Fond 8, nr. 5901, fol. 8, *Horváth Albert levele gr. Teleki József kormányzóhoz*; Uo., *Horváth Albert levele a szék négy alkirálybírájának*, Sepsiszentgyörgy, 1848. április 15.; EGYED Ákos 1979, 56–57.
[36] EGYED Ákos 1979, 33–35; SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 323–326.
[37] SÁL, nr. 5901, fol. 64, *A Gubernium Háromszéknek*, Kolozsvár, 1848. május 1.
[38] MOL, F 37, 980, *Horváth Albert levele Teleki kormányzóhoz*, Sepsiszentgyörgy, 1848. április 28. Közli: Documente, II, 267; NAGY Sándor 2000, 891; EGYED Ákos 1979, 56.
[39] URBÁN Aladár 1980, 406.
[40] MISKOLCZY Ambrus 1988, 1353.
[41] EGYED Ákos 1979, 47–48.

arisztokráciának komoly engedményeket is kilátásba kellett helyeznie. Mikes nem kevesebbet ígért, mint „igenis az unió következtében határőri minőségük átváltozik polgári s nemzetőri minőségre, de addig ki ne adják a fegyvert a kezükből..."[42] Ez volt az az ígéret, amelyet a háromszéki határőrök mindig is szemük előtt tartottak, és a szék vezetésétől állandóan követelték annak realizálását!

Az április 26-án tartott ülés után a biztosok megkezdték a településeken önkéntesen jelentkezők regisztrálását. Előzetesen azonban a főkirálybíró egyeztető tárgyalásokat folytatott Dobay Károly ezredessel,[43] a 15. (2. székely) határőrezred, illetve Sombory Sándor ezredessel,[44] a 11. (székely) huszárezred parancsnokaival. Megállapodás született arról, hogy a rend és a tulajdon védelme érdekében a falvakban rendőrségeket fognak szervezni, melyekbe a határőrök is beléphetnek.[45] Ezzel szemben a katonáskodó székelyek Alsócsernátonban lépéseket tettek a nemzetőrségek felállítására. Általánosan elfogadott álláspont volt, hogy a rendet csak a három rendből szervezett nemzetőrségek lesznek képesek fenntartani.[46] Ez azt is jelentette, hogy szembefordultak a szék vezetésének és a főhadparancsnokságnak az elképzeléseivel, és a határőrök egy része a rendőrséggel szemben a nemzetőrség létrehozását szorgalmazta.[47] A faluban nemzetőrség-szervező bizottmány alakult, mely pontokba szedve határozta meg az elképzeléseit és elvárásait. Az első pontban rögzítették, hogy a nemzetőrség csak önkéntesekből áll, a zsellérek és uradalmi alkalmazottak azonban csak akkor léphetnek be, ha egyenruháról és fegyverről gondoskodni tudnak. A belépőknek fel kellett esküdni az alkotmányra, és engedelmességet fogadni választott tisztjeik irányába. A tisztikart egy fő- és egy alszázadosban, négy hadnagyban, két őrmesterben határozták meg. A tizedesnek, akit tíz nemzetőr választott, kötelessége volt a beosztottjai közelében lakni. Őrszolgálatot mindig egy tizedesnek kellett ellátnia a nemzetőreivel. A nemzetőrök sapkájának szélére és bal karjukra nemzeti színű szalagot helyeztek el, függelmi ügyekben pedig az általuk választott bizottságnak volt kötelessége eljárni.[48] Noha a rendőrségeket a falvak többsége létrehozta, Alsócsernáton példáját is követte néhány település.[49] Ezek közé tartozott Altorja is, ahol a május 22-én tartott gyűlésen a határőrök és a jobbágyok elzárkóztak a rendőrség felállítása elől. Bár az összeíró biztos kiválasztott 30–40 személyt, a következő napra hirdetett tanácskozáson senki sem jelent meg.[50]

A nehézségek ellenére a kézdiszéki falvak többségében a nemzetőrségek megalakultak, és megkezdték a gyakorlatozást.[51] Az eskütételre június 4-én került sor Kézdivásárhelyen.[52]

Uzonban egy század nemzetőrség jött létre, amelybe a határőrök és jobbágyok egyaránt beléptek. Tisztjeiket[53] a határőri rendből választották, míg az altisztek a jobbágyok közül kerültek ki. Rétyen a helybeli református lelkész, Bíró Sándor hatékony agitációja nyomán 160 fős nemzetőrség alakult, amely zömmel úrbéresekből állt, de néhány nemes és három határőr is belépett. Századosnak Székely Ádámot, míg főhadnagynak magát Bíró Sándort választották.[54]

Május 28-án érkezett meg Sepsiszentgyörgyre Klapka György és Gál Sándor, akiket a miniszterelnök a székely határőrség kimozdításának és a székelyföldi önkéntes csapatok alakításának elősegítésére küldött Erdélybe. A küldöttek népgyűlést tartottak május 30-án Alsócsernátonban, május 31-én pedig Kézdivásárhelyen, fogadásukra a frissen alakult nemzetőrségek kivonultak.[55]

Az egyes alakulatok lobogóinak felszentelésére vasárnaponként került sor.[56] A sepsiszéki Nagyborosnyó község 200 fős nemzetőrségének zászlószenteléséről nagyon szép leírás maradt ránk. Az egy

[42] *Jósika Miklós br. levele Wesselényi Miklós báróhoz*, 1848. május 5. (ASZTALOS Miklós 1928, 110–111.)
[43] Életrajza: BONA Gábor 2000, 307–308.
[44] Életrajza: Uo., 626.
[45] SZNMK, *Horváth Albert főkirálybíró levele Kézdiszék alkirálybírájához*, Kézdivásárhely, 1848. május 17.; Bakk Endre szerint a rendőrségek (Bürger-Militz) szervezését Puchner javasolta a nemzetőrségek ellenében. (SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 326.)
[46] SÁL, Fond 8, nr. 5901, fol. 34, *Dobay Károly ezredes levele a főkirálybíróhoz*, Kézdivásárhely, 1848. május 18. A főkirálybíró válasza: SÁL, Fond 8, nr. 5901, fol. 34, Sepsiszentgyörgy, 1848. május 19. A falvak közül Zalán és Lisznyó határőri lakossága is követelte, hogy a nemesekkel együtt alakíthassanak nemzetőrséget. (IMREH István 1987, 316–317; KUSZKÓ István 1896, 22.)
[47] SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 326.
[48] SERES András 1992, 5–7.
[49] SÁL, Fond 8, nr. 5901, fol. 57, *Lázár Dávid királybíró Horváth Albertnek*, Dálnok, 1848. május 26.
[50] SÁL, Fond 8, nr. 5901, fol. 68, *Gazda József biztos jelentése Kézdiszék alkirálybírájának*, Altorja, 1848. május 24. A hónap végén az összeíró biztosok 231 személyt írtak össze a faluban nemzetőrnek. (CSIKÁNY Tamás – DEMETER Lajos – EGYED Ákos – KEDVES Gyula – URBÁN Aladár 2008, 74.)
[51] SÁL, Fond 8, nr. 5901, fol. 69, *A kézdiszéki királybíró jelentése a főkirálybírónak*, Dálnok, 1848. május 28.; SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 333.
[52] *Ellenőr*, 26. sz., 1848. június 18.
[53] Kispál Károly százados és Vajna Károly főhadnagy.
[54] MOL, H 2, *66 db. vegyes iratok*, 68, *Bíró Sándor levele Kossuth Lajoshoz*, Réty, 1848. június 4.; KUSZKÓ István 1896, 38. és 55.
[55] CSIKÁNY Tamás – DEMETER Lajos – EGYED Ákos – KEDVES Gyula – URBÁN Aladár 2008, 66–69.
[56] SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 333.

századba szerveződött alakulat június 4-én a református templom előtt sorakozott fel, ahol a helybeli református lelkész szentelte fel a választott százados és főhadnagy által adományozott zászlót. Érdemes szó szerint idézni a szónoklat egyes részeit: „Üdvezlem ez innepélyes órában – így szólván végül – a háromszínű lobogót, mint jelképét a magyar nemzet felujult életének... Patyolatfehére emlékeztessen a magyar öszinteségre, király iránti mocsoktalan hűségre, szenyetlen honszeretetre, miszerint az egyesült Magyarhon még nagy és dicső lesz; még Lajosok és Mátyások derülendnek bilincseit széttört nemzetünkre. Veres színe jutassa mindannyiszor eszünkbe, miként a' hon oltárának vagyonunkkal s ha kell, vérünkkel is áldozni kötelesség".[57] Május végétől kezdték meg a szervezést Orbaiszékben is,[58] Zágonban ugyancsak 1848 nyarán került sor zászlószentelésre. Az esemény szónoka szerint a lobogó kifejezi a „nemzetiségünkön kívül polgári üdvünk és boldogságunk" is.[59] Kézdivásárhelyen 416 fő jelentkezett nemzetőrnek, akik többnyire saját lőfegyverrel voltak felszerelve. A városháza mellett egy állandó őrházat állítottak fel. A szék vezetése a nemzetőr alakulatok részére 400 fegyvert igényelt, a kérés azonban teljesítésre ekkor még nem került.[60]

A májusban megkezdett összeírás június közepén fejeződött be. P. Horváth Albert főkirálybíró június 20-án kelt, a négy alkirálybíróhoz és a két ezredparancsnokhoz intézett levelében kifejtette, hogy a nemzetőrségeket kötelezően fel kell állítani, és azokon a településeken, ahol még nem létezik, meg kell szervezni. Egyben kimutatást kért a nemzetőrségek létszámáról, gyakorlatozásaikról és az alapszabályaik tartalmáról. Ugyanakkor elrendelte, hogy azokon a helyeken, ahol korábban csendőrségek voltak, azok is nemzetőrségekké alakuljanak át. A nemzetőrségek feladata a rendfenntartás, a közigazgatás ügyeibe nem szólhatnak bele. Amennyiben a helyi erők a rendzavarás megakadályozására nem elegendőek, a szomszédos települések nemzetőrségei kötelesek segítséget nyújtani. Azok a határőrök, akik nemzetőri szolgálatot is tesznek, a határőrség kötelezettsége alól nem mentesülnek, ezredük kötelékéből őket kivonni nem lehet.[61]

Felső-Fehér megye Háromszékkel határos, illetve a területébe ékelődött településein szintén májusban indult meg a nemzetőrségek szervezése. Kálnoky Dénes gr., főispán május 12-én jelentett a főkormányzónak a megyében felállítandó önkéntes nemzetőrségről. Az önkéntességet a főispán azzal indokolta, hogy a jelen jogrendszer nem teszi lehetővé a magyarországi XXII. törvénycikkhez való alkalmazkodást. A szervezésre egy bizottmányt állítottak fel, főkapitánynak Kun Zsigmondot, alkapitánynak Köntzei Gábort nevezték ki, míg az altisztek választásának jogát meghagyták a nemzetőröknek. Az esküforma a magyarországival volt megegyező. A függelmi viszonyokat külön pontban szabályozták.[62] A megye felső járásában a határőrök és jobbágyok mozgalmának ellensúlyozására a birtokosok egy század nemzetőrséget alakítottak.[63] Peselneken és Szárazpatakon erőszakos földfoglalások is történtek, melyek ellen a fenti „nemesi" nemzetőrség lépett fel.[64] A községekben a nemzetőrségek folyamatosan szerveződtek, a karatnai nemzetőrség részére 150 db fegyvert kért a főispán a főkormányszéktől. Bodolán, Nyénben és Márkoson 266 fős század alakult, létszámuk – a megye vezetőjének jelentése alapján – feltehetően növekedni fog.[65]

Az önkéntes nemzetőrségek felállítását és sok esetben önszerveződését azonban jelentős mértékben befolyásolta az, hogy a május 29-én Kolozsváron összeülő erdélyi országgyűlés megszavazta a Magyarországgal történő uniót, illetve a törvény harmadik cikkelye („Nemzeti fegyveres erőről") a székely határőrséget nemzetőrségnek nyilvánította. Bár az utóbbi uralkodói szentesítést nem nyert, a hatása Háromszéken visszafordíthatatlan folyamatok előidézője lett.

Nemzetőri összeírások 1848 nyarán

Az erdélyi országgyűlés által megalkotott uniós törvény uralkodói szentesítése (1848. június 11.) teljesen új helyzetet teremtett Erdélyben. A magyar kormány június 16-tól átvette a főkormányszéktől a tartomány irányítását.[66] Bár a Gubernium gyakorlati okok miatt 1848 végéig egyelőre még fennállt, a minisztérium Vay Miklós br. személyében teljhatalmú megbízottat delegált Kolozsvárra. Vay elég széleskörű felhatalmazást kapott, mivel a polgári és gazdasági intézményrendszer mellett a sorkatonaságot is alá rendelték.[67]

[57] *Kolozsvári Híradó*, 19. sz., 1848 július 2.
[58] *Ellenőr*, 14. sz., 1848. május 28.; SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 332.
[59] EGYED Ákos 1979, 147.
[60] SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 327.
[61] SÁL, Fond 8, nr. 5901, fol. 69; EGYED Ákos 1979, 62.
[62] Documenta Neglecta, 108.
[63] Uo., 123. *Kálnoky Dénes gr., főispán a Guberniumnak*, Miklósvár, 1848. május 17. Elsősorban karatnai és kantai nemesekből. (EGYED Ákos 1979, 45.)
[64] TRÓCSÁNYI Zsolt 1956, 339; *Ellenőr*, 26. sz., 1848. június 18.
[65] Documente, III, 138, *Kálnoky Dénes gr., főispán a főkormányszéknek*, Miklósvár, 1848. május 20.
[66] ASZTALOS Miklós 1928, 123.
[67] Vay kinevezésére 1848. június 21-én került sor. (DEÁK Imre 1943, 107.)

Az erdélyi országgyűlés által kidolgozott és felterjesztett 1848. évi III. törvénycikk 3. és 7. bekezdése foglalkozott a nemzetőrség megteremtésével. Az utóbbi szerint Székelyföldön a határőrök mellett a nemesek, primorok és más jogállású lakosok is nemzetőri szolgálatra kötelezhetők.[68]

Alig száradt meg a tinta az első nemzetőri összeírás ívein, a főkirálybíró az új törvény alapján kénytelen volt azt ismét elrendelni. Sepsibodokon például 80 nemzetőrt írtak össze, akik a tisztikarukat is megválasztották. Az utóbbi egy századosból, főhadnagyból, hadnagyból, zászlótartóból, őrmesterből és 12 főkáplárból állt. A fegyelmi ügyek intézésére *törvényszéki elnököt* választottak.[69] Gidófalván az összeírók június 26-án 118 főt regisztráltak, a biztosok megjegyzése szerint *Ezen elő sorolt Nemzetőrök közt vagynak más falusiak is egynéhányan. Olyanok t. i. kik itten szolgai minőségben tartozkódnak*. A szervezők hat pontból álló szabályzatot alkottak, amely rendelkezett a gyakorlatokon való megjelenésről, a fegyelmi kérdésekről és a nemzetőrök más kötelezettségeiről.[70] A 104 fős kálnok(falus)i nemzetőrséget az összeírók két osztályra bontották: régi katonák (55 fő) és új katonák (49 fő).[71] Ezzel szemben Kőröspatakon a 147 fős nemzetőrséget a társadalmi helyzetük alapján kategorizálták. Ennek alapján 60 székely, 41 birtokos és 36 zsellér jogállású személyt vettek nyilvántartásba.[72] Árkoson a *közelebbi* erdélyi országgyűlés III. törvénycikkelyének 7. bekezdése alapján 267 főt írtak össze 1848. június 29-én.[73] Az *oltszemi szabad polgári közönségben* 120 személy lépett be a nemzetőrségbe, akik közé földesúri szolgálatban állók és pásztorok, valamint 60 év felettiek is beíratták magukat. A gyakorlatozást megkezdték, a kiképzésre a bodoki század parancsnokát és altisztjeit kérték meg.[74] Ozsdolán Nemes Ábrahám gr. patronálása alatt július közepén 110 fős nemzetőrség alakult, amely részére a szervező 40 lőfegyvert igényelt Vay királyi biztostól.[75] Az erdővidéki Vargyason július elején 180 fős nemzetőrség jött létre.[76] Az ellenállás miatt sikertelen volt az összeírás a szék központjában, Sepsiszentgyörgyön, mivel elterjedt az a nézet, hogy a nemesek így akarnak maguk helyett katonát állítani.[77]

A július 2-án tartott székgyűlésen azonban újabb nemzetőri összeírást rendeltek el, a magyarországi XXII. törvénycikk előírásai alapján. Határozatot hoztak arról is, hogy a felmérést 15 nap alatt be kell fejezni, illetve a különböző szempontok alapján megalakult nemzetőrségeket egységesíteni kell.[78] Ezt az intézkedést az is indokolta, hogy miután a magyar kormány átvette a tartomány igazgatását, az erdélyi nemzetőrségek is az Országos Nemzetőrségi Haditanács hatáskörébe tartoztak. Márpedig ez esetben a felépítésüknek is illeszkedni kellett az anyaországi alakulatokéhoz.

A székben a teljes körű nemzetőri összeírás augusztus elejére fejeződött be. Eszerint a székben 4433 nemzetőrt regisztráltak. A főkirálybírói jelentés szerint azonban a felmérés nem volt sikeres, mert egyrészről a tehetősebbek kivonták magukat alóla, másrészt a jobbágyok erőszakkal beíratták magukat, mert elterjedt az a nézet, hogy így jogot formálhatnak az általuk művelt földre. Bár a biztosok több helyen is igyekeztek a jobbágyokat és a zselléreket az összeírásból kizárni, ez nem mindig sikerült. A torjai jobbágyok tömegesen vonultak Kézdivásárhelyre beiratkozni a nemzetőrségbe, követelésüket azonban elutasították. A társadalmi feszültségek miatt a nemesek féltek a jobbágyok és zsellérek felfegyverzésétől. Lisznyón az összeírók 75 főt zártak ki közülük a nemzetőri szolgálatból. Az ügyben Vay királyi biztosnak kellett állást foglalnia, aki kifejtette, hogy a székely örökségen élő jobbágyok vagy zsellérek hiába állnak nemzetőrnek, nem formálhatnak tulajdonjogot telkeikre.[79] Arra is volt példa, hogy az összeírás során az adófizetés megtagadására buzdítottak.[80] Szintén kényszerrel vetették fel magukat a határőrök is, mert ők meg azt remélték, hogy ezáltal megszabadulnak az örökös katonáskodástól. Bár a szék vezetője visszaküldte a biztosokat a hibák kijavítására, ezt az utasítást a nép ellenállása miatt nem lehetett végrehajtani.[81] Az összeírt nemzetőrök sem fegyverrel, sem egyenruhával nem rendelkeztek, az alakulatok többségének még szabályzata sem volt.[82]

A fegyverhiány miatt július végén a főkirálybíró 2000 db szurony készítését rendelte meg a szék nemzetőrei számára.[83] A szék nemzetőrsége részére

[68] KŐVÁRI László 1861/a, XX.
[69] SZNMK, *Miko György levele Bara Dávid biztoshoz*, Sepsibodok, 1848. július 3.
[70] Uo.
[71] Uo., Kálnok, 1848. július 2.
[72] Uo., Kőröspatak, 1848. június 29.
[73] Uo.
[74] Uo., Oltszem, 1848. június 30.
[75] MOL, H 113, 324, 1848. július 18.
[76] *Kolozsvári Híradó*, 24. sz., 1848. július 11.
[77] IMREH István 1987, 314.
[78] SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 336.
[79] EGYED Ákos 1979, 66.
[80] MOL, H 113, 422, *Horváth Albert levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. július 29.
[81] Uo., 538, *Horváth Albert levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 5.; MOL, F 37, 2176/1848; EGYED Ákos 1979, 85; JAKAB Elek 1880, 297.
[82] MOL, F 37, 2329/1848, *Horváth Albert levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 18.
[83] MOL, H 113, 417, *Horváth Albert levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. július 30.; Uo., 501. és 1175.

augusztusban a Gyulafehérváron raktározott 2200 db kovás fegyverből 400 darabot utaltak ki.[84]

A háromszéki településekhez hasonlóan szerveződtek az enklávéival Háromszékbe is beékelődő Felső-Fehér megye településeinek nemzetőrségei is. A megye főispánja május 27-én a levelet intézett a kormányzóhoz, melyben számukra 500 darab fegyvert igényelt.[85] (A megyei nemzetőrségeken az egyes, szétszórtan fekvő községek nemzetőrségeit értjük, lásd a *Függelék*ben az 1. táblázatot.[86]) Az említett egységek részére 430 darab fegyvert utaltak ki 1848 nyarán.[87]

A nemzetőrség és a székely határőrség kapcsolatrendszere

Az előző fejezetekben felvázoltuk, hogy a határőri rend mozgalmai és állásfoglalása milyen hatással voltak a nemzetőrség szervezésére. Tekintettel arra, hogy a szék országgyűlési követei folyamatosan szorgalmazták a határőrök sérelmeinek orvosolását,[88] a problémával a május 29-én összeülő utolsó erdélyi diétának is foglalkoznia kellett. Feltehetőleg a nyomásukra született meg a III. törvénycikk, amely azonban felemás módon rendezte a kérdést. Bár a 3. bekezdés kimondta, hogy a székely határőrök is nemzetőröknek tekintendők, és a polgári hatóság alá tartoznak, de az 5. bekezdés lényegében ezt hatálytalanította is, mivel arról rendelkezett, hogy a jelenlegi súlyos helyzetben a honvédelem rendezéséig kötelesek továbbra is a fennálló rendszerben szolgálni.[89]

Ennek ellenére a székely határőrök optimizmussal tekintettek a jövőbe. Kézdivásárhely országgyűlési követei, Hankó Dániel és Jancsó Ádám a székelyek nemzeti sérelmének orvosolásaként jellemezték a törvényt.[90] A szebb jövőbe vetett hitet hűen tükrözik Pünkösti Gergelynek, a 11. (székely) huszárezred hadnagyának[91] sorai: *a székely katonák, akik hűségesen teljesítették szolgálataikat, nagyon várják a kolozsvári országgyűlésen hozott 3-dik törvényczikkely életbe léptetését.*[92]

A törvények szentesítése során azonban nehézségek merültek fel, mivel az uralkodó a III. tck. kérdésében kikérte az Erdélyi Kancellária véleményét.[93] Végül a szentesítésből kimaradt a székely határőrséget nemzetőrséggé átalakító bekezdés.[94] Az így elfogadott törvényt azonban nem merték kihirdetni Erdélyben, mert a Gubernium félt, hogy ez újabb elégedetlenségi mozgalmakhoz fog vezetni. Az ügy rendezését a közös országgyűlésre bízták.[95]

Ezzel azonban a magyar kormány és az erdélyi politikai elit a maradék hitelét is eljátszotta a székely határőrök előtt. Úgy várt tőlük áldozatot, hogy sérelmeik orvosolását lényegében húzta-halasztotta. Ezen még a miniszterelnök június 28-án kibocsátott kiáltványa sem segített sokat, amelyben a kormányfő ismét ígéretet tett a határőrség terhének megszüntetésére.[96] Pedig Háromszék főkirálybírója július 2-ra székgyűlést tervezett összehívni, amelyen a III. törvénycikk szentesítése után helyzetet, vagyis a székely határőrségnek nemzetőrséggé való átszervezését tárgyalták volna meg.[97] Bár az ülést megtartották, a téma a királyi szentesítés elmaradása miatt tárgytalanná vált. Ezzel szemben az osztrák hadügyminisztérium zseniális taktikai húzással engedményeket helyezett kilátásba, amelynek lényege a katonai szolgálat könnyítése volt. Szinte vészjóslóan hívta fel interpellációjában Fábián Dániel kézdivásárhelyi képviselő Mészáros Lázár hadügyminiszter figyelmét arra, hogy a magyar kormányzat közel áll ahhoz, hogy a székely határőrök rokonszenvét teljesen elveszítse.[98] A délvidéki hadszíntérre vezényelt két zászlóalj és huszárosztály mozgósítása nehézkesen történt, alacsony morális szinten.[99] Ugyanakkor

[84] JAKAB Elek 1880, 240.

[85] Documente, V, 35.

[86] MOL, F 37, 2254/1848, *Kálnoky Dénes gr., főispán levele a gubernátorhoz*, 1848. augusztus 13.; JAKAB Elek 1880, 300; A karatnai nemzetőrség már május 23-án megalakult, és a létszáma ekkor 50 fő volt. (*Ellenőr*, 11. sz. dátum: május 23.)

[87] JAKAB Elek 1880, 302.

[88] Pl. Gál Dani ügyvéd, illyefalvi követ. (ASZTALOS Miklós 1928, 120.)

[89] KŐVÁRI László 1861/a, XX; SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 323.

[90] MOL SÁL, *Kézdivásárhely iratai*, X7341, 1848. június 6.

[91] Életrajza: BONA Gábor 2000, 587.

[92] MOL SÁL, *Apor család iratai*, X5187, Pünkösti Gergely levele feleségéhez, br. Apor Zsuzsannához, Alsócsernáton, 1848. június 23.

[93] URBÁN Aladár 1999, I, 635, *Eszterházy Pál hg. levele Batthyány Lajos gr., miniszterelnöknek*, Innsbruck, 1848. június 13. A székely határőrség azonnali megszüntetésére egyébként Eszterházy is kevés esélyt látott.

[94] KŐVÁRI László 1861, 64; EGYED Ákos 1979, 62.

[95] URBÁN Aladár 1999, I, 793, *István fhg., nádor levele Klauzál Gábor helyettes miniszterelnökhöz*, Buda, 1848. július 8. Az ügy előzménye: *Teleki József gr. levele a nádorhoz*, 1848. június 26. Nagy Sándor szerint a törvénycikk vonatkozó bekezdésének szentesítését az uralkodó a magyar kormány hallgatólagos beleegyezésével tagadta volna meg. Kutatásaim során azonban erre vonatkozó forrásokat nem találtam, csak az erdélyi arisztokrácia félt görcsösen az ezredek felbomlásától. (Vö. NAGY Sándor 2000, 890.)

[96] URBÁN Aladár 1999, I, 728.

[97] SZNMK, 249, *Horváth Albert levele Kézdiszék alkirálybírájához*, Sepsiszentgyörgy, 1848. június 18.

[98] Erre vonatkozólag: *Közlöny*, 55. sz., 1848. augusztus 3.

[99] A csíki zászlóalj táborba szállását még a naszódi román határőrzászlóalj kiindítása is megelőzte; a háromszéki zászlóaljból 82 határőr szökött haza. (CSIKÁNY Tamás – DEMETER Lajos – EGYED Ákos – KEDVES Gyula – URBÁN Aladár 2008, 70–71.)

a kormányhoz folyamatosan futottak be a jelentések a háromszéki határőrök népgyűléseiről, elégedetlenségi mozgalmairól. Ennek hatására Szemere Bertalan belügyminiszter az alábbi kijelentést tette: „E szerint úgy látszik, a III-ik t. czikknek meg kellene alkottatnia, ha zavarba jönni nem akarunk. Értekezésben vagyok a székely követekkel... Úgy látszik különben is, hogy a fegyveres fegyelem nincs többé, és inkább törvény szüntesse meg mint a tettleges engedetlenség".[100]

A törvénycikk háromszéki hatásának hű tükre az a folyamodvány, amelyet a 15. (2. székely) határőrezred két őrmestere intézett július közepén Vay királyi biztoshoz. Kérelmüket az ezred protestáns vallású katonái nevében készítettek, akik tábori lelkészt kértek az alakulatukhoz. Kifejtették, hogy az abszolutizmus csak a katolikus kisebbség részére engedélyezett tábori papot, de most, hogy a főhadparancsnokság „meghalt", esélyt látnak kérelmük teljesítésére. Nagyon érdekes az, ahogyan levelüket zárják: *A 2. székely gyalog Ezred protestáns mozgó nemzet őrserege képében*.[101] Általánosan elterjedt az a nézet, hogy a határőrök úgy válhatnak meg az örökös katonáskodás terhétől, ha belépnek a nemzetőrségbe. Az előző fejezetben már ismertettük, hogy a harmadik összeírás folyamán a határőrök erőszakkal íratták be magukat nemzetőrnek. Augusztus végén Bíró Sándor református lelkész, a radikális ellenzék vezéralakja azzal vádolta meg a főkirálybírót, hogy a jelenlegi határőri rendszert akarja konzerválni, mert nem terjesztette fel a nemzetőri összeírásokat.[102] A székely határőrök egyre hangosabban követelték alakulataik nemzetőrséggé történő minősítését.[103] A háromszéki ellenzék egyenesen a főkirálybíró és a nemesek hibájának tartotta, hogy a székely határőrség megmaradt a jelenlegi „törvénytelen" állapotában. Követelték, hogy a szék minden lakosa vegye ki a részét a határőrzésből. Bár Bíró ellen egyházi vizsgálat indult, és a főkirálybíró a határőrök meggyőzése céljából segítséget kért az erdélyi főhadparancsnokságtól is, az elégedetlenséget már nem tudták kezelni, engedniük kellett.[104] A törvényhatóság vezetője szeptember 12-re székgyűlést hívott össze a tárgyban.

Az előző fejezetekben utaltunk arra, hogy a július 2. után elrendelt harmadik összeírás folyamán a határőrök több helyen erőszakosan is beíratták magukat. Annak ellenére is, hogy Sombory ezredes kifejezetten megtiltotta a határőrök regisztrálását, mivel azok, amíg *ez ügyben szentesített törvény nem adatik*, az ezred kormánya alatt állnak.[105] Ettől függetlenül számos településen a határőrök adták a nemzetőrség gerincét.

Kézdivásárhelyen június közepén 360 fős nemzetőrség alakult, mely két századba szerveződött, többségük határőr volt. A kiképzésük – a lőfegyverhasználaton kívül – befejeződött, az utóbbinak az oka az volt, hogy sem puskával, sem töltéssel nem rendelkeztek. Kérték, hogy az ezred fegyvertárában raktározott 400 db kovás puskát és hozzá való lőport utalják ki számukra. A kérést a főkormányszék a főhadparancsnoksághoz továbbította,[106] mely az igényt a várakozásoknak megfelelően kereken elutasította.[107] A városban a nemzetőrség létszáma augusztusra 416 főre nőt, melyből 356 határőr volt, akik a tisztjeiket is megválasztották. Gondot jelentett viszont, hogy a határőrök, akik a kiképzéseken polgári ruhában és vadászpuskával vettek részt, a szolgálataik miatt nem mindig tudtak a közös gyakorlatokon megjelenni. A polgárok közül a tehetősebbek szintén vadászfegyverrel jelentek meg.[108]

Bereck 85 fős nemzetőrsége kivétel nélkül olyan határőrökből állt, akik tényleges szolgálatot nem teljesítettek. Századunknak Bara János tanácsos volt a vezetője.[109] Sepsiszentgyörgyön a harmadik összeírás során a nemesek és határőrök között ellentétek alakultak ki, mivel az utóbbiak ismételten követelték a határok közös őrzését.[110] Ezzel szemben Illyefalván

[100] MOL, H 113, 304, *Szemere Bertalan levele*, Pest-Buda, 1848. július 20. Közli: DEÁK Imre 1943, 121; *Vay jelentése a belügyminiszternek háromszéki tapasztalatairól*, Sepsiszentgyörgy, 1848. július 21. (DEÁK Imre 1943, 124.) A székely határőrök körében jelentkező elégedetlenségi mozgalmakról és zavargásokról: MOL, H 113, 417–418, 420–422.

[101] MOL, H 113, 392.

[102] Uo., 796, *Horváth Albert levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 26.

[103] Uo., 913, *Horváth Albert levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 30.

[104] Uo., 1017, *Horváth Albert levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 11.

[105] SÁL, Fond 8, nr. 5901, fol. 91, *Sombory ezredes levele Horváth Alberthez*, Sepsiszentgyörgy, 1848. július 1. Bár forrással nem rendelkezünk, de feltehetőleg hasonló lehetett a 15. székely határőrezred vezetésének állásfoglalása is.

[106] MOL, F 37, 1978/1848, *Kézdivásárhely levele a főkormányszékhez*, 1848. június 21.

[107] Uo., 2454/1848, *A főkormányszék Vaynak*, Kolozsvár, 1848. szeptember 14.

[108] Uo., 2178/1848, *Tóth Samu és Nagy József századosok a főbírónak*, Kézdivásárhely,1848. augusztus 6. A két századparancsnok egyébként a határőrök kettős szolgálatának kiküszöbölése végett a III. tck. alkalmazását tartotta megoldásnak. Hasonlóképpen foglalt állást Borosnyai László összeíró elnök és Finta István bizottmányi jegyző az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz küldött jelentésükben. Kérték, hogy foglalkozzanak a határőri rend sérelmével. (ONHT, 3401/nő., Kézdivásárhely, 1848. augusztus 23.)

[109] Uo., 2330/1848, *A város levele a Guberniumhoz*, Bereck, 1848. augusztus 22. A nemzetőrség részére 120 fegyvert kértek, egyenruhával nem rendelkeztek.

[110] Uo., 2353/1848, *Sepsiszentgyörgy főbírája a Guberniumhoz*, 1848. augusztus 27.

a határőrök kijelentették, hogy amennyiben leveszik róluk a határőri terheket, akkor többen is hajlandók beiratkozni nemzetőrnek.[111]

A szentkatolnai népgyűlés és hatása

A székgyűlésre szeptember 12-én és 13-án került sor, Szentkatolnán, ahol a főkirálybíró javasolta, hogy a határőrizetet október 1-jétől – a határőrség helyzetét rendező törvény megszületéséig – a szék minden polgára, társadalmi helyzetétől függetlenül lássa el. A közgyűlés a javaslatot elfogadta, a részletek kidolgozására pedig bizottmányt állított fel.[112] Az eseményen rendzavarás is történt, mert a székelyek (a határőrök) a nemesekre akartak támadni, a rendet csak nehézségek árán sikerült helyreállítani.[113] A határozatot a szék megküldte a hadügyminiszternek is, mivel Puchner hevesen tiltakozott a benne foglaltak ellen. A főkirálybíró egyben kérte Mészáros Lázár intézkedését a főhadparancsnokság felé. A miniszter a válaszában kifejtette, hogy a közös határőrizet csak akkor valósulhat meg, ha a nemzetőrök is megfelelően ki lesznek képezve, addig marad minden a régiben.[114] Időközben 1848. szeptember 19-én az országgyűlés – Berde Mózes és Mikó Mihály[115] képviselők indítványára – megalkotta a székely határőrséget megszüntető jogszabályt,[116] így a probléma már tárgytalanná vált.[117]

1848 szeptemberére az erdélyi belpolitikai helyzett kiéleződött, a tartományt a polgárháború réme fenyegette. A szeptember 15–27-i III. balázsfalvi román nemzeti gyűlés szervezői a nép nevében fegyverbe szólították a románokat. Praefecturáknak nevezett körzetekre osztották Erdélyt, és ezek mindegyikében egy légiót állítottak fel, élén a prefekttel. A falvak lakosságát egy-egy obsitos katona irányítása mellett képezték ki.[118] Október elején Anton Puchner br., altábornagy, erdélyi főhadparancsnok – Theodor Baillet de Latour gr., táborszernagy, osztrák hadügyminiszter október 2-án kelt rendelete értelmében – egész haderejét, mintegy 12 000 főt, a szász városok körül összpontosította.[119] A magyar kormányzat az önkéntesek és nemzetőrök segítségével próbálta meg a román mozgalmakat megtörni.[120] Az önvédelmi harc hatékony megszervezése érdekében Batthyány Lajos gr., miniszterelnök egyes erdélyi képviselőket a vármegyékbe és a székely székekbe küldött, kormánybiztosi jogkörrel.[121] Ezek közé tartozott Berde Mózes is, akit a kormányfő 1848. szeptember 23-án nevezett ki háromszéki kormánybiztosnak.[122]

Berde nagy energiával látott neki a feladat végrehajtásához, a miniszterelnöki felhatalmazás értelmében megkezdte a szék önvédelmi erejének megszervezését. A szervezés alapelveit Mikó Imre gr.[123] október 2-án kelt levele jelölte ki. Ennek 5. pontja kimondta: „A székely katonai törvényhatóságokban az alakítandó nemzetőr sereg a határ őrzésben részt veend”. Arra viszont felhívta a figyelmet, hogy az ezredek ne oszoljanak fel, a legrosszabb esetben is alakuljanak át honvédzászlóaljakká. Ezzel a magyar kormány és az erdélyi arisztokrácia feladta az 1848 tavasza óta képviselt merev álláspontját![124]

Az október 2-án tartott székgyűlésen döntöttek arról is, hogy nem fogadják el a főhadparancsnokság az érvelését[125], és ragaszkodnak a szentkatolnai irányelvekhez. Elrendelték a nemzetőrségek szervezésének felgyorsítását, a tisztek megválasztását és a heti háromszori fegyvergyakorlatot.[126]

[111] JAKAB Elek 1880, 297.

[112] MOL, H 113, 1235, *Horváth Albert jelentése*, Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 24.; Uo., 1237, *Horváth Albert jelentése*, Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 25.; EGYED Ákos 1979, 66. A gyűlésről tudósított: *Kolozsvári Híradó*, 72. sz., 1848. október 3., *Kossuth Hírlapja*, 80. sz., 1848. október 1., *Ellenőr*, 84. sz., 1848. szeptember 28.

[113] BERZENCZEY László 1873, 19–20; KUSZKÓ István 1896, 29–32; SZÉKELY Gergely 1895, 17–18.

[114] ONHT, 4328/nő., *Horváth Albert jelentése*, Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 13.; MOL H 113, 1673, *Mészáros Lázár levele*, Pest-Buda, 1848. október 17.

[115] Csíkszék országgyűlési képviselője.

[116] EGYED Ákos 1998, I, 198; JAKAB Elek 1880, 380. A törvényt az alsóház szeptember 19-én, a felsőház szeptember 25-én fogadta el, kisebb módosításokkal. A jogszabályt az uralkodó nem szentesítette.

[117] A székely határőrség nemzetőrséggé való átalakításához még Batthyány miniszterelnök is hozzá járult, amennyiben ez nem vezet a felbomlásukhoz. (MOL H 113, 1213, *A miniszterelnök levele*, Pest-Buda, 1848. szeptember 21. Közli: DEÁK Imre 1943, 174.)

[118] MISKOLCZY Ambrus 1988, 1395; EGYED Ákos 1997, I, 238–240.

[119] GELICH Rikhárd 1882–1889, I, 258–260.

[120] MISKOLCY Ambrus 1988, III, 1399.

[121] Zeyk Károly, Kemény Domokos, Bethlen János, Keller János, Mikó Mihály és Gál Dani képviselőket. (DEÁK Imre 1943, 174, *gr. Batthyány Lajos miniszterelnök levele br. Vay Miklóshoz*, Pest-Buda, 1848. szeptember 21.)

[122] A kinevezés: UKL, *Berde Mózes iratai*, sz. n., Pest-Buda, 1848. szeptember 23. Közli: BENCZÉDI Gergely 1901, Okmánytár, 6; URBÁN Aladár 1999, II, 1424. és 1452; JAKAB Elek 1880, 380.

[123] Mikó ebben az időszakban a Gubernium ideiglenes elnöke volt, egyben a Pesten tárgyaló Vay királyi biztost is helyettesítette.

[124] UKL, *Berde Mózes iratai*, sz. n.; BENCZÉDI Gergely 1901, 14–15. A rendeletet Berde az október 7-én tartott székgyűlésen olvasta fel. (SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1896, 341); ORBÁN Balázs, III, 198–199.

[125] Ennek lényege az volt, hogy a székely határőrséget megszüntető törvényt az uralkodó nem szentesítette.

[126] SÁL, Fond. 8, nr. 5995, fol. 3^{r}–6^{v}, *Az 1848. október 2-án Sepsiszentgyörgyön tartott székgyűlés jegyzőkönyve*. Rendelkeztek a rövidesen elkészülő 2000 db szurony kiosztásáról is.

Október elején Kézdivásárhelyen a város vezetése követelte az ezredtől, hogy a raktáron lévő kovás fegyverek közül 100 darabot adjanak át a nemzetőrségnek. A kérést a főhadparancsnokság engedélyének hiányában elutasították, ugyanakkor a teljes raktári készletet, mintegy 417 kovás és 82 csappantyús puskát, valamint 10 mázsa lőport és 19 000 db gyutacsot két szekéren ki akarták csempészni a városból. Tervük azonban kudarcot vallott, a depót a tanács lefoglalta. A város rendelkezett arról is, hogy a katonai raktárakat a határőrök és nemzetőrök közösen őrizzék.[127] Az eset után a nem magyar származású tisztek elhagyták az ezredet.[128]

Az 1848. október 15-én kezdődő agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen a törvényhatóságot képviselő Berde Mózes kormánybiztos nem értett egyet a többségnek azzal a határozatával, hogy a megalakuló székely tábor azonnal induljon ki, ehelyett két hét felkészülési időt javasolt. A népgyűlésen azonban Berzenczey László[129] álláspontja győzedelmeskedett, így a háromszéki „vezérkar" hazatért. A háromszéki nemzetőrök, határőrök és népfelkelők a tábor egyik dandárát képezték, amelynek a parancsnoka Donáth György alezredes[130], majd Josef Betzmann alezredes[131] volt. A marosvásárhelyi vereség (1848. november 5.) után a háromszéki alakulatok, a 12. honvédzászlóalj és a Mátyás-huszárok megmaradt egységei hazatértek.

1848. október végén Berde Mózes kormánybiztos, Nagy Imre alezredes és Demeter József kormánybiztos részvételével egy háromtagú bizottmány alakult, amely nekilátott a szék fegyveres erejének megszervezéséhez. Ez azonban már egy másik korszaknak, Háromszék önvédelmi harcának a nyitánya.[132]

2. A „Kossuth-lovagok" osztályának szervezése Háromszéken 1848 őszén

Előzmények

1848. augusztus 10-én, a Kossuth Lajos lakásán tartott minisztertanácsi ülésen döntés született arról, hogy a pénzügyminiszter enged a hadsereg-szervezési vitában,[133] cserébe viszont megkapja a szabadcsapatok szervezésének jogát.[134] Kossuth két hívének adott ki seregszervezési megbízást: Szalay Lászlónak az anyaországban, és Berzenczey László marosszéki képviselőnek Erdélyben, szűkebb értelemben a Székelyföldön.

Kossuth az Erdélyben szervezendő csapat létszámát minimálisan 1500, maximálisan 3000 főben határozta meg, felépítését tekintve pedig zömében huszárokból és egy-egy kisebb tüzér, valamint műszaki egységből[135] épült volna fel tervei szerint az alakulat. Toborzási helyként a Székelyföldet jelölte ki.[136] Kossuth a kormánybiztos mellé segédül és katonai tanácsadóul Gál Sándor[137] századost jelölte ki.[138]

A kinevezést a miniszter másnap ismertette Vay Miklós br., erdélyi királyi biztossal, akivel tudatta, hogy a szabadcsapatok szervezésével ő van megbízva, és ezek közül egyiket Erdélyben, „különösen pedig a derék és harczias székelységből óhajtom kiállítani". Ezeket a szabadcsapatokat „...a honvédsereg zászlóaljakkal nem kell egybetéveszteni". Kifejtette, hogy a szervezésre felkért Berzenczey Lászlóban feltétlenül megbízik. Az organizáció sikere a székelységre van alapozva, a képviselő már kapott tőle korábban is megbízatást.[139] Berzenczey elsődleges feladata tehát egy 1500–3000 fős szabadcsapat kiállítása, felszerelése és harcra kész állapotba helyezése volt. Kossuth kérte a királyi biztostól, hogy mindenben támogassa Berzenczey tevékenységét, és erre utasítsa a törvényhatóságok vezetőit is.[140]

Berzenczey augusztus 24-én érkezett meg Kolozsvárra,[141] másnap az *Ellenőr* hasábjain Kővári

[127] MOL, H 113, 1410, *Kovács Dániel főbíró jelentése*, Kézdivásárhely, 1848. október 11.

[128] Uo., 1729, *Pap Mihály őrnagy, ideiglenes ezredparancsnok jelentése*, Kézdivásárhely, 1848. október 22. A háromszéki eseményekről részletesen tudósított: *Közlöny*, 136. sz., 1848. október 24.

[129] Marosszék ellenzéki képviselője. 1848 szeptemberétől szabadcsapatot szervez Erdélyben Kossuth Lajos megbízásából, majd megszervezi a Székely Nemzeti Gyűlést. Életútjáról összefoglalóan: EGYED Ákos 2004, 20–37.

[130] Életrajza: BONA Gábor 2000, 311.

[131] Életrajza: Uo., 249.

[132] EGYED Ákos 1979, 78.

[133] A hadseregszervezési vita lényege az volt, hogy az ország által kiállított újoncokat a régi soralakulatok kiegészítésére használják, vagy belőlük újabb honvédzászlóaljakat szervezzenek. A megkötött kompromisszum szerint az újoncokat először a soralakulatok kiegészítésére ajánlották fel, a fölösleges állományból pedig újabb honvédzászlóaljakat szerveztek. (KLÖM, XII, 755–761.)

[134] URBÁN Aladár 1988, 643.

[135] A műszaki egység létrehozásának kezdeményezése abból a szempontból fontos, hogy ebben az időszakban még Magyarországon sem létezett ilyen jellegű alakulat. Az első gyakorlati lépések a fegyvernem megteremtésére szeptember elején történetek. (Hermann Róbert szíves közlése.)

[136] MOL, H 20, 1438. Közli: KLÖM, XII, 397. Az eseményről tudósított: *Pesti Hírlap*, 1848, 142. sz.

[137] Életrajza: BONA Gábor 2000, 158–159.

[138] MOL, H 20, 1443. Közli: KLÖM, XII, 401.

[139] Utalás a telepítési kormánybiztosi megbízatásra.

[140] MOL, H 113, 707. Közli: KLÖM, XII, 401. A királyi biztost a hadügyminisztérium is felszólította Berzenczey csapatszervező tevékenységének elősegítésére. (MOL, H 113, 799, Pest-Buda, 1848. augusztus 25.)

[141] URBÁN Aladár 1988, 645.

László a szabad lovas csapat szervezésének támogatására hívta fel a tartomány polgárait.[142]

Berzenczey első tapasztalatairól augusztus 28-án számolt be Kossuthnak. Eszerint a székely fiatalok tömegesen kívánnak beállni a csapatába, így az 1500 fős létszám elérése szinte biztosra vehető. A hatékonyabb szervezés érdekében azonban javasolta, hogy még most nevezzenek ki vezért az alakulat élére, aki mindhárom fegyvernemet (lovas, tüzér, műszaki) jól ismeri. A leendő parancsnoknak szilárd jellemmel kell rendelkeznie, illetve bírnia kell a székelység bizalmát is. A legfőbb szempontnak azonban a politikai megbízhatóságot tartotta, így a posztra a legalkalmasabbnak Forró Eleket[143], a székely huszárezred főszázadosát tartotta, aki ebben az időszakban századával a szerb felkelők ellen harcolt a Délvidéken. Kérte, hogy sürgősen nevezze őt ki a szabad lovas csapat parancsnokává, és intézkedjen, hogy Forró Marosvásárhelyre jöjjön, és vegye át az „osztályok összeállítását irányító bizottmány” vezetését. Az utóbbi szervezet koordinálta ugyanis a szervezési, szállásolási és kiképzési feladatokat. Berzenczey arra is ígéretet tett, hogy be fogja járni a székely székeket, ennek végeztével pedig Gál Sándor el fogja készíteni a csapat szabályzatát, melyből Kossuthnak is fog küldeni egy példányt. Közölte, hogy amennyiben a hatfontos ágyúüteg felállítása is jóváhagyást nyer, valamint a lövegeket kiutalják, akkor azokat célszerű lenne a marosvásárhelyi bizottmány rendelkezésére bocsátani. Hasonlót javasolt a hidászosztag esetében is.

Berzenczey a „székely fővárosból” írt levelében kérte Vay királyi biztost, hogy az alakulandó csapata számára felajánlott lovak élelmezése tárgyában bocsásson ki rendeletet az erdélyi törvényhatóságokhoz, valamint a szállásokat, szénát és zabot – nyugta ellenében– a szokásos áron szolgáltassák ki.[144]

Berzenczey még szeptember elején felhívást tett közé a *Kolozsvári Híradó*ban. Ebből kiderül, hogy az önkéntes lovasság felállítására tervezett 10 századhoz 1 hadügyész, 1 számvevő tiszt, 10 orvos, 1 törzstrombitás, 20 trombitás és egy foglár kell, akik a kijelölt toborzóhelyeken jelentkezhetnek. Ezek az alábbiak voltak: Kolozsvár, Dés, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Csíkszentmárton és Gyergyószentmiklós.[145] Tehát a magyarlakta városok és a Székelyföld.

Az alakulat szervezete – a kormánybiztos szeptember 15-én kelt jelentése alapján – a *2. táblázat*-ban megjelenítettként épült volna fel (lásd *Függelék*),[146] tehát az ezred 5. osztályát Háromszékből tervezték kiállítani. Ígéretéhez híven, Berzenczey a székely székekben nép- és székgyűléseket tartott. 1848. szeptember 5-én Marosszéken,[147] szeptember 7-én Udvarhelyszéken,[148] szeptember 12–13-án Háromszéken és szeptember 14-én Csíkszéken.[149]

A továbbiakban a háromszéki osztály szervezését kívánjuk bemutatni.

Berzenczey László Háromszéken (A 15. Mátyás-huszárezred 5. osztályának szervezése)

Berzenczey kinevezését P. Horváth Albert főkirálybíró augusztus végén körlevélben ismertette a szék tisztségviselőivel és lakosaival, kiemelve, hogy minden segítséget meg kívánt adni a sikeres szervezés érdekében.[150] A törvényhatóságban a népgyűlést – Sepsiszentgyörgy főbírájának javaslatára[151] – szeptember 12-re tűzték ki, Szentkatolnára. Bíró Sándor visszaemlékezése szerint a gyűlés helyszíne eredetileg Sepsiszentgyörgy lett volna, csak később tették át Szentkatolnára, a kolera miatt. Egyes vélemények szerint ezzel a szék vezetése el akarta kerülni, hogy nagyobb tömeg jelenjen meg.[152]

A délelőtt kilenc órakor kezdődő gyűlést a főkirálybíró nyitotta meg, „Azután Berzenczei lépett a csarnok ablakába, balján Lisznyai Kálmán írótollal a jobb füle mellett, jobbján Gál Sándor Kossuth-lovag kapitányi díszöltönyben állott”.[153] A kormánybiztos felolvasta Kossuth augusztus 2-án kelt rendeletét a székelyek Délvidékre történő telepítéséről, illetve augusztus 17-én kelt rendeletét a szabad lovas csapat szervezéséről. Az utóbbi tárgyban ismertetésre került még Mészáros Lázár hadügyminiszternek az erdélyi főhadparancsnoksághoz intézett leirata, amely szerint a szabadcsapathoz a székely határőr közkatonák kivételével bárki beléphet, sőt a határőr altisztek átlépése is engedélyezett. Berzenczey hallgatóságát a hazát fenyegető veszély leírásával és szociális ígéretekkel próbálta ösztönözni. Drámai szavai szerint: „A székely ember, kinek nincs vagy igen kevés a birtoka, most az ideje, hogy szerezzen magának birtokot, igen könnyen. Ragadjon

[142] *Ellenőr*, 65. sz., 1848. augusztus. 25.
[143] Forró Elek a 11. (székely) huszárezred kapitánya volt. 1848 nyarától ezrede alezredesi osztályának 2. századát irányította a délvidéki harcokban. (Életrajza: BONA Gábor 2000, 335–336.)
[144] MOL, H 113, 858, 1848. szeptember 15.
[145] *Kolozsvári Híradó*, 57. sz., 1848. szeptember 1.
[146] MOL, H 113, 1290.
[147] Uo., 853.
[148] *Kolozsvári Híradó*, 64. sz., 1848. szeptember 19.
[149] *Kolozsvári Híradó*, 70. sz., 1848. október 1.
[150] MOL, H 113, 913, *Horváth Albert levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 30.
[151] MOL SÁL, 19171. tekercs, *A főbíró levele Horváth Albertnek*, Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 2.
[152] BÍRÓ Sándor 2002, 60.
[153] Uo., 61.

fegyvert, ha nincs, ad a kormány. Üljön lóra, ha nincs, ad a kormány, s induljon a rácok földjére! Ha nincs, költséget ad a kormány! S ott fegyverével oly darabot foglaljon amekkora kell, s ezt mind megteheti a kormány költségén, úgyhogy álljon be jelenleg Kossuth-lovagnak".[154] A nemesség megnyerése érdekében Székely Gergely, a nemrég hazatért frissen végzett jogász is felszólalt. Ő korábban Mikes kolozsvári csapatába[155] akart beállni, de amikor Berzenczey a székbe érkezett, az elsők között akart az alakulat kötelékébe kerülni. Berzenczey rögtön hadnagynak akarta kinevezni, ő azonban tiltakozott, mivel nem rendelkezett katonai képzettséggel. Végül a kormánybiztos unszolására elfogadta a beosztást.[156] Szavai szerint: „Mutassuk meg mi, kik a nemesi jogok és kiváltságok élvezetében születtünk, s ezen jogokat minden honfi testvéreinkkel készségesen osztottuk meg, hogy hazafias érzelemben és áldozatkészségben nemesek maradtunk. Mutassák meg azok is, kik eddig csak a terheket hordozták, de most egyenjogú testvéreink, hogy a nyert jogok nem méltatlanokra pazaroltattak el".[157] A gyújtó hatású beszédek következtében több mint 300 fő csapott fel önkéntes lovasnak,[158] köztük számos fiatal nemes is.[159]

A szék közgyűlése elfogadta Berzenczey elképzeléseit, és határozat született arról, hogy szabadcsapat háromszéki osztályát önkéntesekből fogják kiállítani. A törvényhatóság kötelezettséget vállalt arra, hogy a lovasok részére 10 hétig kiszolgálják a szükséges zab- és szénamennyiséget, illetve az újoncok részére biztosítanak fehérneműt és nyeregszert. A főkirálybíró a szék hölgyei által a honvédek részére felajánlott vászont szintén a lovascsapat részére adta át.[160]

A főkirálybírói jelentés és a sajtóban megjelent tudósítások alapján az hihetnénk, hogy a gyűlés a legnagyobb rendben zajlott le. A dualizmus korában megjelent visszaemlékezések szerint azonban a társadalmi feszültségek is felszínre kerültek. Berzenczey László 1873-ban megjelent munkájából kiderül, hogy a közszékelyek az összejövetelen a nemesekre akartak támadni, és az atrocitás felbujtója Bíró Sándor rétyi református lelkész volt, akit kénytelen volt megfenyíteni.[161]

A „felbujtó" Bíró Sándor emlékezései szerint másrészt a gyűlést a főkirálybíró Berzenczey kifejezett kérésére hívta össze, a lovascsapat eszméjének népszerűsítése céljából. A szék vezetése – élén Berde Mózes kormánybiztossal – tette át a helyszínt Sepsiszentgyörgy helyett Szentkatolnára.[162] A törvényhatóság falvai 2-2 követet küldtek, de a rossz idő miatt csak kevesen jelentek meg. A gyűlés hangulata olyan feszült volt, hogy Bírót kis híján agyonverték.[163]

A határozatok értelmében megkezdődött az érdemi szervező munka is. Berzenczey még a gyűlés másnapján levelet intézett Kézdivásárhely városához, melyben kérte, hogy a szabad lovascsapatba belépő önkéntesek számára biztosítsanak szállásokat. Az osztály szervezőjének két személyt nevezett meg: Szentkereszty Zsigmond kapitányt,[164] és Török János[165] főhadnagyot.[166] A legnagyobb problémát azonban a lovak hiánya jelentette.[167] Így a szék vezetője a négy királybírót utasította, hogy a „Katona lovak bészedésére" kinevezett Szentkereszty munkáját mindenben támogassák. A begyűjtést szeptember 20-tól kezdik meg, és mindennap délelőtt 10 órától délután 14 óráig folytatják, amíg a tervezett keretet el nem érik. A felajánlott hámos és hátas lovakért, amennyiben megfeleltek a követelményeknek, készpénzzel fizettek. A felajánlott lovakat Szentkatolnára és Sepsiszentgyörgyre kellett beszállítani, az ellentételezés az utóbbi helyen történt.

[154] Uo.

[155] A Mikes Kelemen gr. és Bethlen Gergely gr. szervezte kolozsvári önkéntes lovascsapatról van szó, mely júliusban alakult, és a későbbiek folyamán a 15. Mátyás-huszárezred 1. (kolozsvári) osztályát képezte.

[156] SZÉKELY Gergely 1893, 17. Bíró Sándor szerint Berzenczey Székelyt poharazgatás után nevezte ki főhadnagynak. Állítása annyiban nem felel meg a valóságnak, hogy Székelyt csak hadnagynak javasolták. (BÍRÓ Sándor 2002, 61.)

[157] SZÉKELY Gergely 1893, 18.

[158] *Kossuth Hírlapja*, 80. sz., 1848. október. 1. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy K. Horváth Ignác visszaemlékezése szerint a két század együttes létszáma még novemberben sem haladta meg a 150 főt. (K. HORVÁTH Ignác 2003, 30–32.)

[159] K. HORVÁTH Ignác 2003, 30.

[160] MOL, H, 113, 1237, *Horváth Albert levele*, Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 25.; ONHT, 4328/nő., *Háromszék tisztségének levele a miniszterelnökhöz*, Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 13.

[161] BERZENCZEY László 1873, 19.

[162] Ez azonban tévedés, mert Berdét csak szeptember 23-án nevezte ki gr. Batthyány Lajos miniszterelnök háromszéki kormánybiztosnak.

[163] BÍRÓ Sándor 2002, 60–62.

[164] A 11. (székely) huszárezred tisztje. (BONA Gábor 2000, 654.)

[165] BONA Gábor 2009, II, 476 Török Jánost szeptemberben kinevezték a kolozsvári osztály hadnagyává, állomáshelyét azonban nem foglalta el. (ONHT, 2932/nő. és 2956/nő.) Kinevezése: *Közlöny*, 98. sz., 1848. szeptember 15.

[166] MOL SÁL, *Berzenczey levele Kézdivásárhelyhez*, Kézdivásárhely, 1848. szeptember 13. A levél mellett Berzenczey szeptember 1-jén megjelent nyomtatott hirdetménye, melynek köröztetését kérte a várostól.

[167] A lovak biztosítása és a felszerelése még a 11. (székely) huszárezrednél is problémát jelentett. Az ezred 1269 fős tényleges állománya csak 716 lóval rendelkezett. (HL, 1848–1849, 1/492.) A lovak hiánya miatt az ezred parancsnoka csak egy osztály indítását tartotta lehetségesnek a délvidéki hadszíntérre. (CSIKÁNY Tamás – DEMETER Lajos – EGYED Ákos – KEDVES Gyula – URBÁN Aladár 2008, 65.)

Egy lóért a minőségének függvényében 50–110 ezüst forintot fizettek.[168]

A főkirálybíró tudatta a királybírókkal azt is, hogy a Tartományi Főbiztosság elrendelte, hogy a „Kossuth-huszárok” lovai részére, akiket tíz hétig a törvényhatóság lát el, nyugta ellenében szénát és zabot szolgáltassanak ki.[169]

A szerveződő osztály tisztikarába a kormánybiztos az alábbi személyeket javasolta szeptember 15-én[170]:

1. század. Székhely: Kézdivásárhely[171].
– Bánffy János br.[172], kapitány.
– Török János főhadnagy.
– Részeg Mózes[173] és Incze Dániel[174] hadnagyok.
2. század. Székhely: Sepsiszentgyörgy[175].
– Czóbel Pál[176] kapitány.
– Zathuretzky Károly[177] főhadnagy.
– Szántó Lajos178 főhadnagy.
– Székely Gergely[179] és Keresztes Károly[180] hadnagyok.

A felterjesztés érdekessége, hogy abban Szentkereszty Zsigmond neve nem szerepel, pedig a szentkatolnai népgyűlésen őt bízták meg az osztály szervezésével.[181] A javasolt kilenc személyből hét székely származású, kettő erdélyi magyar. Hatan szolgáltak a 11. (székely) huszárezrednél, két fő más alakultnál, katonai képzettséggel csak egy személy nem rendelkezett. Négy tiszt végül is más beosztásba került, vagy a korábbi alakulatánál maradt.[182] (A tisztnek felterjesztettek adatait a *3. táblázat*ban részletezzük, lásd *Függelék*.)

A legénységi állományról nagyon keveset lehet a forrásokból megtudni. Egyes visszaemlékezések szerint a szék nemesei szép számmal léptek be az alakulatba.[183] Horváth Ignác[184] kapitánynak a visszaemlékezése szerint: „Minthogy a 15. Mátyás lovasezrednek a 4-ik osztálya Háromszéken újoncoztatott, ennélfogva itten Szentkatolnán az első században már 66 huszár lóval, kard és pisztolyokkal és nyereggel is föl van szerelve.[185] Tisztje e századnak ekkor egy volt főhadnagy, Török János. E században sok háromszéki fiatal nemes állott be, subordinatio természetesen majd semmi sem létezett”.[186] Az újonc huszárok között akadtak olyanok is, akik a tilalom ellenére az alakuló honvéd zászlóaljaktól akartak átlépni. Donát Pál a 12. honvédzászlóalj állományából kérte az áthelyezését a sepsiszentgyörgyi századhoz. Kérelmét Berzenczey támogatta, mivel az illetőt jó lovasnak tartotta, és az ilyenekre neki feltétlenül szüksége volt.[187]

Az alakulat felszereltségéről nagyon keveset tudunk. Horváth Ignác leírásából tudjuk, hogy fegyverzetük szablya és egy pár pisztolyból állt, a karabély teljesen hiányzott.[188] Az ezred „szabvány” egyenruháját az egykori Mátyás-huszár, Jakab Elek leírásából ismerjük: „Egyenruhájok: vörös csákó gazdag vitézkötéssel s fekete lófark bokrétával, világos szürke posztó magyarka, makkos gombbal, vörös zsinórkötéssel, pantalon nadrág hasonló zsinórral; fegyverzetök: gyöngén meggörbedt kard és pisztoly...”[189] Csak a sákókat kapták készen, amelyekhez Marosvásárhelyen készítettek rózsát. Feltételezzük azonban, hogy teljes fegyverzettel és egyenruhával csak a tehetősebbek rendelkeztek, mivel központi ellátást csak a kolozsvári osztály kapott.

[168] SZNMK, *Horváth Albert levele Cseh Ignác kézdiszéki királybíróhoz*, Szentkatolna, 1848. szeptember 13.; IMREH István 1987, 323. Székelyföld lakosságát Berzenczey is felszólította a szeptember 20-án, Marosvásárhelyen kelt nyomtatványában lovak, felszerelési cikkek, zab és széna adományozására. (SZNMK.)

[169] MOL SÁL, 19171. tekercs, *Horváth Albert Cseh Ignác kézdiszéki királybírónak*, Sepsiszentgyörgy, 1848. szeptember 16.

[170] MOL, H 113, 1290.

[171] Horváth Ignác szerint Szentkatolna. (K. HORVÁTH Ignác 2003, 30–32.)

[172] BONA Gábor 2000, 229.

[173] BONA Gábor 1998, III, 35–36.

[174] BONA Gábor 2008, I, 484.

[175] Horváth Ignác szerint Árkos. (K. HORVÁTH Ignác 2003, 30–32); Székely Gergely szerint a teljes osztályt Árkosra szállásolták be. (SZÉKELY Gergely 1893, 18.)

[176] BONA Gábor 2008, I, 234.

[177] Feltételezésem szerint ez név elírás lehet, itt Zathureczky Istvánról lehet szó. (BONA Gábor 2009, II, 570.)

[178] BONA Gábor 2009, II, 396–397.

[179] BONA Gábor 1998, III, 247.

[180] BONA Gábor 2008, I, 542.

[181] Székely Gergely visszaemlékezése szerint ő volt az osztály parancsnoka is. (SZÉKELY Gergely 1893, 18.) Berzenczey a szeptember 25-én kelt, Vay királyi biztoshoz intézett levelében a háromszéki osztály szervezőjeként nevezte meg Szentkeresztyt. (MOL, H 113, 1092.)

[182] A tisztikar elemzéséhez Bona Gábor idézet művein kívül lásd AMON von TREUENFEST, Gustav Ritter 1878, 327.

[183] SZÉKELY Gergely 1893, 18; K. HORVÁTH Ignác 2003, 30.

[184] Életrajza: BONA Gábor 2000, 386. Horváth ebben az időszakban az ezred székelykeresztúri századának a parancsnoka volt.

[185] 1848 novemberében.

[186] K. HORVÁTH Ignác 2003, 30.

[187] MOL, H 113, 964, *Berzenczey levele*, Marosvásárhely, 1848. szeptember 5., valamint MOL, H 113, 999. Dobay ezredes a kérelmet az ONHT-hez terjesztette fel (Kolozsvár, 1848. szeptember 14.); Bona Gábor szerint az áthelyezés meg is történt. (BONA Gábor 1998, I, 329.)

[188] A karabélyt nem volt a Mátyás-huszárok részére rendszeresítve. (URBÁN Aladár 1999, II, 1040.) Még a kiutalt példányokat is átadták a nemzetőrségeknek. (MOL, H 113, 2062.) Ugyanez történt Háromszéken is, ahol a 11. székely huszárezred raktárán lévő karabélyokat szintén a nemzetőrség számára utalták ki. (*Közlöny*, 136. sz., 1848. október 24.)

[189] JAKAB Elek 1880, 384. Idézi: BARCZY Zoltán – SOMOGYI Győző 1986, 129, vö. KOÓS Ferenc 1890, 178; DGmgy, *Dercsényi László visszaemlékezése*, 1.

A Mátyás-huszároknál kezdetben a fegyelem gyenge lábon állt. A Marosvásárhelyen állomásozó honvédek és Mátyás-huszárok szeptember végén tevékeny szerepet vállaltak egy román kereskedő és az ortodox és görög-katolikus román papok elleni kihágásban. A marosszéki főkirálybíró jelentésében mindkét alakulatot fegyelmezetlennek tartotta, ennek okát pedig a tiszthiányban vélte megtalálni. Marosvásárhely főbírája pedig kifejezetten kérte Dobay ezredest és Mikes őrnagyot, hogy az alárendeltségükbe tartozó csapatok katonáit a jövőben tiltsák el a hasonló esetektől.[190] A háromszéki huszárok fegyelmezetlenségéről Bíró Sándor így emlékezett: „Másfelől a lovak nagy csapata vásároltatott ezek számára, s mindenütt roppant mozgás, lódobogás, kardcsörtetés, pisztolyozás, evés-ívás, káromkodás, tivornyázás volt. Ha részeg fiatalembert láttak elesve a korcsma előtt, az bizonyosan Kossuth-huszár volt...”[191]

A felállítandó századokat Szentkereszty Zsigmond br., a székely huszárok kapitánya képezte ki, aki Székely Gergely szerint „szigorú volt katonai tanulmányunk s gyakorlatainkban. A lovagló iskolában értelmesen elmagyarázta, hogyan kell a lovakat felszerelni, hogyan kell ülni a lovon és azt vezetni. E közben mellénk állva hosszú ostorával hajszolta a lovakat úgy, hogy a tiszt és altiszt urak egymásra hullottak le a lóról”.[192] A későbbiek folyamán az egyik századnak Székely, míg a másiknak Keresztes Károly hadnagy volt a kiképzőtisztje.

Az osztály lovainak ellátását a szék tíz hétig vállalta, a tárgyban az október 2-án tartott székgyűlésen ezért az alábbi határozatot hozták:

9er Előterjesztetik, hogy a székünkben alakulandó kön[n]yűlovas szabadcsapat számára kívántató kellékekre nézve, múlt hó 12én tartott közgyűlés 10 hétre ingyen ajánlkozván, hogy e körül minden nehézségek elhárintathassanak (!), intézkedni kellene.

A megkívántató kellékeket, az idésett közgyűlési határozat szerént, aránylagoson kelletvén a maga helyére bészolgáltatni, hogy az a maga idejébe[n] bészolgáltathassék, szakonként a következő arány ál[l]íttatik meg:

Sepsi[szék] ád 10 000 portió szénát, [a] megkívántató szalmával és 10 000 porció zabbal.

Kézdi[szék] 10 000 porciót

Orbai– és Miklósvárszékek együtt, hasonlólag 10 000 porciót.

Kézdi– és Orbaiszékek fogják szállítani Szentkatolnára,

Sepsi– és Miklósvárszékek Árkosra.

A falunkénti aránylagos felosztásra királybíró atyánkfiai megbizatnak, s kötelességök[k]é tétetik, hogy állomásonként 15 napra, mindég pontoson szolgáltassák bé.[193]

A szék kérésére az Országos Nemzetőrségi Haditanács azt az állásfoglalást adta, hogy a szabadcsapatok tagjait csak akkor kell ellátni ruhával, élelemmel és fegyverrel, ha honvéd szolgálatot vállalnak.[194]

Időközben Szentkereszty a székely huszárokat (302 fő) az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésre vezette, így a szervezés teljesen Török főhadnagy kezébe került.[195] A székely tábor megalakulásakor Szentkereszty új beosztást kapott, így Berzenczey Cseh Ignác kézdiszéki királybírót kérte meg, hogy az osztály szervezését támogassa.[196]

A háromszéki századok ismereteink szerint nem kerültek a székely tábor kötelékébe. Ezen osztály parancsnoka, Szentkereszty őrnagy az agyagfalvi gyűlés előtt küldte Székely Gergely hadnagyot pénzért Berzenczeyhez Marosvásárhelyre. Székely részt vett a gyűlésen, majd 15 ezer forintot kapott a székely tábor kormányától. Utasításba kapta azt is, hogy a háromszéki Mátyás-huszárok közül azokat, akik fel vannak szerelve, küldje Marosvásárhelyre, ahol futárszolgálatra fogják őket alkalmazni. Ennek következtében egy 3 altisztből és 9 közhuszárból álló különítmény érkezett a székelység fővárosába október végén, szintén Székely Gergely hadnagy vezetésével. Ez a kis csapat a Szentkereszty vezette székely huszárszázadok alárendeltségébe került.[197]

A szerencsétlen kimenetelű marosvásárhelyi ütközet[198] után a honvédek és Mátyás-huszárok tekintélyes része hazaszökött, akik pedig nem hagyták el egységüket, azok Háromszék felé vették útjukat. Ide tartott Horváth Ignác kapitány 65 fős századával és mintegy 300 honvéd.[199] Itt kerültek kapcsolatba az ezred háromszéki osztályának századaival, amelyek a szék területét addig még nem hagyták el. Az 1. (szentkatolnai) század 66 fős volt, a második (árkosi) székhelyű század pedig 80 fős volt. Időközben hazaérkezett a székely tábor kötelékében harcoló kis háromszéki Mátyás-huszár különítmény is,[200] valamint

[190] PÁL-ANTAL Sándor 2001, 111, 113–114.

[191] BÍRÓ Sándor 2002, 70–71.

[192] SZÉKELY Gergely 1898, 17–18.

[193] SÁL, Fond. 8, nr. 5995, fol. 3^{r}–6^{v}, *Az 1848. október 2-án Sepsiszentgyörgyön tartott székgyűlés jegyzőkönyve*. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a századok székhelyei Árkos és Szentkatolna voltak.

[194] ONHT, 5175/nő., Pest-Buda, 1848. október 18.

[195] JAKAB Elek 1880, 395.

[196] SZNMK, *Berzenczey levele*, Udvarhely, 1848. október 19. Egyben hetente jelentést is kért a szervezés állapotáról.

[197] SZÉKELY Gergely 1898, 20–21.

[198] 1848. november 5-én a Marosvásárhelynél székely tábor csapatai döntő vereséget szenvedtek Gedeon osztrák tábornok dandárától.

[199] Ők a 12. honvédzászlóalj katonái voltak.

[200] SZÉKELY Gergely 1898, 29. Ők november 9-én érkeztek meg Sepsiszentgyörgyre,

a székelyudvarhelyi század.[201] Emellett Horváth Ignác felszólítására mintegy 70 Mátyás-huszár érkezett a szomszédos Csíkszék területéről, így a Kossuth-lovagok létszáma 350 főre nőtt. Ez volt az a mag, amely a kis Háromszék önvédelmi harcában aztán tevékeny szerepet játszott, de ez már az alakulat történetének egy másik fejezete.

Összegzés

A dolgozat mindenekelőtt a nemzetőrségnek mint az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc egyik alapvető vívmányának a szervezését kívánta felvázolni Háromszéken. A székben 1848 tavaszán és nyarán három összeírás is volt, melyek közül a teljes eredményét csak egynek ismerjük. Az 1848 májusában és júniusában elrendelt „önkéntes” nemzetőri összeírás törvényi háttér nélkül lett végrehajtva. A következő felméréshez már az erdélyi országgyűlés III. törvénycikkének 7. bekezdése adta meg a jogalapot, a konkrét számokat azonban csak elvétve ismerjük. E téren még a helytörténeti források feldolgozása komoly eredményeket hozhat.

A júliusban, a magyarországi XXII. tck. előírásai alapján regisztrált 4433 nemzetőr a szék lakosságának mindössze 5%-át jelentette. Egyed Ákos ezt a létszámot alacsonynak tartja, aminek szerinte az a magyarázata, hogy a határőröket nem vették fel az összeírásokba.[202] Ez azonban így nem felel meg a valóságnak. A főkirálybírói jelentésből tudjuk, hogy a tilalom ellenére az utóbbiak sok helyen erőszakkal íratták be magukat. A forrásokból ismerjük, hogy csak Kézdivásárhelyen és Berecken 441 határőr-nemzetőr volt, ami a teljes létszám 10%-a. Ha figyelembe vesszük, hogy feltehetőleg más településeken is léptek be határőrök a nemzetőrségbe, akkor bátran kijelenthetjük, hogy törvény ide vagy oda, a határőri elem mindvégig meghatározó része volt a nemzetőrségeknek.

Felmerülhet a jogos kérdés, hogy a nemzetőrség népszerű volt-e Háromszéken? A kérdésre csak olyan felelet adható, hogy nem a nemzetőrség intézménye, hanem az ehhez fűzött illúziók tették azt vonzóvá a határőri rend és a földesúri függőség alatt élők számára. Megítélésem szerint a nemzetőrség intézményét nem az úrbéri terhek és a sorkatonai (határőri) szolgálat megszüntetésére hozták létre, és nem volt alkalmas a székely szabadság, vagy a társadalmi egyenlőség helyreállítására.[203]

Ettől függetlenül a határőrök mindvégig követelték a nemzetőrségbe való „integrálásukat”, ami a szeptember 12-én tartott szentkatolnai gyűlésen elfogadásra is került a törvényhatóság részéről. A döntés mozgatórugója nem felülről jött intézkedés vagy törvényi felhatalmazás, hanem kizárólag a belső elégedetlenségi mozgalmak voltak.[204] Az a nézet sem fogadható el, hogy a szék vezetői csak azért engedtek a kérdésben, mert már nyílt volt a szakítás a magyar kormányzat és az erdélyi főhadparancsnokság között. A burkolt kenyértörésre csak szeptember 17-től került sor, amikor Puchner megtiltotta a császári alakulatoknak, hogy segítséget nyújtsanak a törvényhatóságok tisztségviselőinek az újoncösszeírást megtagadó települések ellenében.[205] Szeptember elején a honvédek és a kolozsvári önkéntes lovasok részére fegyvert és felszerelést adtak át Gyulafehérvárról, Aranyoslónára szeptember 11-én az újoncösszeírást megtagadó falusiak ellenében a Torda megyei nemzetőrök és az aranyosszéki székely huszárok mellett a 41. Sivkovich sorgyalogezred ötven katonája is kivonult. A szentkatolnai határozatnak kizárólag a székbeli elégedetlenségi mozgalmak voltak az előidézői.

Azt azonban nem lehet vitatni, hogy a közös határőrzés kimondása jelentős mértékben hozzájárult ahhoz a társadalmi összefogáshoz, amely október végén megteremtette a szék önvédelmi harcának a bázisát.

A dolgozat második része a háromszéki „Kossuth-lovagok”, az önvédelmi harcban tevékeny szerepet játszó szabadcsapat 1848. augusztusi országos előzményekre visszamenő meglakulását tárgyalta, a szeptember 12-i szentkatolnai gyűlés ehhez kapcsolódó vonatkozásait, és bemutatta az alakulat szeptember–októberi szervezetét és állományát.

A háromszéki nemzetőrség és „Kossuth-lovagok” megalakulásának története egyaránt arra figyelmeztet, hogy az 1848–1849 telén nyújtott emberfeletti teljesítmény, Háromszék forradalmi múltja nehezen érthető meg az ezt megelőző féléves időszak társadalmi küzdelmeinek ismerete nélkül.[206]

Süli Attila – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, Kapisztrán tér 2–4., H-1014; suli.attila73@gmail.com

[201] SERES András 1992, 10.

[202] EGYED Ákos 1979, 85

[203] Nagy Sándor ez irányú fejtegetéseit a magam részéről „spekulációnak” tartom. (NAGY Sándor 2000, 892.)

[204] A székely határőrséget megszüntető jogszabály csak szeptember 19-én került elfogadásra.

[205] A 200 000 újonc és 42 millió forint kivetését az országgyűlés elfogadta, de a király nem szentesítette. Ennek ellenére Szemere Bertalan belügyminiszter augusztus 29-én elrendelte a törvényhatóságok számára az összeírások végrehajtását, amely Erdélyben a román lakosság heves ellenállását váltotta ki, de az újoncozás a székelység körében sem örvendett nagy népszerűségnek. (URBÁN Aladár 1986, 546–548; Erdélyre: DEÁK Imre 1943, 157, 171–172.)

[206] Itt szeretnénk megjegyezni, hogy Háromszék összetett társadalmának mozgalmait és törekvéseit néhány, két levéltári fondból kiragadott irat segítségével megérteni nem lehet. Ehhez komplex, a témakör egészét átfogó levéltári kutatásokra van szükség, nem pedig az állításaink alátámasztására szolgáló kiragadott idézetekre. (Vö. NAGY Sándor 2000, 890–892.)

Függelék

1. táblázat A háromszéki szerveződéssel összefüggésben létrejövő Felső-Fehér megyei nemzetőrségek

Település	Létszám	Fegyverek száma	Parancsnok
Kanta	80	80	Kovács Dávid
Peselnek	80	–	Jankó András
Karatna és Volál	100	100	Köntzei Gábor
Hidvég	80[207]	10	Nemes Ábrahám gr.
Szárazpatak	60	10	Pócsa Farkas
Bürkös	50	–	–[208]

2. táblázat Az önkéntes lovasság 1848. szeptemberi szervezete

Osztály	Század	Székhely
1.	1.	Kolozsvár
1.	2.	Dés
2.	1.	Marosvásárhely
2.	2.	Marosvásárhely
3.	1.	Székelyudvarhely
3.	2.	Székelykeresztúr
4.	1.	Csíkszentmárton
4.	2.	Gyegyószentmiklós
5.	1.	Kézdivásárhely
5.	2.	Sepsiszentgyörgy

3. táblázat A „Kossuth-huszárok" háromszéki osztályába tisztnek felterjesztettek adatai

Név	Származás	Korábbi alakulat	Tényleges állományba kerülés
Bánffy János br.	Főnemes	Főhadnagy, 11. huszárezred, 1. őrnagyi osztály, 1. század (Csíkszentkirály)	Nem
Török János	Székely	Hadfi, 15. (2. székely) határőrezred	Igen
Részeg Mózes	Székely, lófő	Őrmester, 11. huszárezred	Igen
Incze Dániel	Székely	Őrmester, 11. huszárezred	Igen
Czóbel Pál	Székely	Főhadnagy, 11. huszárezred, 1. őrnagyi osztály, 2. század (Gyergyószentmiklós))	Nem
Zathureczky István	Székely, nemes	Hadnagy, 11. huszárezred, ezredesi osztály, 1. század (Gidófalva)	Nem
Szántó Lajos	Székely, nemes	Hadnagy, 11. huszárezred, 1. őrnagyi osztály, 2. század (Gyergyószentmiklós)	Nem
Székely Gergely	Székely, nemes, jogász	–	Igen
Keresztes Károly	Nemes	Hadfi, 3. (Ferdinánd Miksa) könnyűlovasezred)	Igen

[207] *A Kolozsvári Híradó* tudósítása szerint Hidvégen 140 fős nemzetőrség alakult Nemes Ábrahám gr. vezérlete alatt, melybe a magyarok és románok egyaránt beléptek. A csapatot Nemes gr. zászlóval és dobbal ajándékozta meg. A kiképzést négy hadfi irányította. (*Kolozsvári Híradó*, 32. sz., 1848. június 25.)

[208] Az erős román és szász környezetben levő Bürkösön valószínűleg nem is merülhetett volna fel a nemzetőrség szerveződésének egy olyan szakasza, illetve kimenetele, mint a Háromszékkel szomszédos vagy éppenséggel a Székelyföld által közrezárt többi településen.

Levéltári források

Dobák Géza magángyűjteménye (DGmgy), Budapest
– *Dercsényi László visszaemlékezése*
Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)
– *1848–1849 (Az 1848–49-i forradalom és szabadságharc katonai iratai)*
Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
– F 37: *Gubernium Transylvanicum. Elnökségi iratok*
– H 2: *Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB), Kormányzó-elnökség. Általános iratok*
– H 20: *Pénzügyminisztérium. Elnöki iratok*
– H 92: *Országos Nemzetőrségi Haditanács (ONHT). Közösen kezelt általános iratok*
– H 113: *Vay Miklós kormánybiztosi iratai*
– *Mikrofilmtár, 19170–19171. tekercs* (SÁL iratai, másolat)
Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (SÁL)
– Fond 8: *Háromszék iratai (177–1876)*
Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy (SZNMK)
– *1848–1849-es gyűjtemény*
Unitárius Konzisztórium Levéltára, Kolozsvár (UKL)
– *Berde ir. (Berde Mózes hagyatéka)*

Irodalom

Documente	=	*Documente privind Revoluţia de la 1848 în Ţările Române*, c. *Transilvania* (red. Pascu, Ştefan; Cheresteşiu Victor), I–V, Bucureşti, 1977, 1979, 1982, 1988, 1992.
Documenta Neglecta	=	*Documenta Neglecta* (Összeáll. és kutatástört. bev. Benkő Samu), Budapest, 2008.
Ellenőr	=	*Ellenőr* (szerk. Kővári László, Dózsa Dániel), Kolozsvár, 1848.
KLÖM, XII	=	*Kossuth Lajos Összes Munkái*, XII (*Kossuth Lajos az első magyar minisztériumban*; sajtó alá rend. Sinkovics István), Budapest, 1957.
Kolozsvári Híradó	=	*Erdélyi Híradó*, majd *Kolozsvári Híradó*, Kolozsvár, 1848.
Kossuth Hírlapja	=	*Kossuth Hírlapja* (szerk. Bajza József), Pest, 1848.
Közlöny	=	*Közlöny* (szerk. Gyurmán Adolf), 1848.
OgyTc 1847/8	=	*1847/8-ik évi országgyűlési törvényczikkek*, Pest, 1848.
Pesti Hírlap	=	*Pesti Hírlap*, Pest, 1848.

AMON von TREUENFEST, Gustav Ritter
1878 *Geschichte des k. k. 11. Herzog Alexander v. Württemberg 1762 bis 1850 Székler Grenz-Huszaren*, Wien.
ASZTALOS Miklós
1928 *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés*, Budapest.
BARCZY Zoltán – SOMOGYI Győző
1986 *A szabadságharc hadserege*, Budapest.
BENCZÉDI Gergely
1901 *Berde Mózsa életrajza*, Budapest.
BERZENCZEY László
1873 *Rovás*, Kolozsvár.
BÍRÓ Sándor
2002 *A forradalom tribünjétől a külhoni városokig* (bevezeti és közreadja Kiss Ferenc), Budapest.
BONA Gábor
1998–1999 *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*, I–III, Budapest.
2000 *Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban*. Budapest.
2008–2009 *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, Budapest.
CSIKÁNY Tamás – DEMETER Lajos – EGYED Ákos – KEDVES Gyula – URBÁN Aladár
2008 *Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken*, Budapest.
DEÁK Imre
1943 *1848, a szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták*, Budapest.
EGYED Ákos
1979 *Háromszék 1848–49*, Bukarest.
1998–1999 *Erdély 1848–1849*, I–II, Csíkszereda.
2004 *1848 erdélyi magyar vezéralakjai*, Marosvásárhely
F. KISS Erzsébet
1989 *Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek* (*A Magyar Országos Levéltár Kiadványai*, II, *Forráskiadványok*, 15; szerk. és bev. F. Kiss Erzsébet), Budapest.

GARDA Dezső
1998 *A forradalom katonái Csíkban és Gyergyóban 1848–1849*, Csíkszereda.
GELICH Rikhárd
1882–1889 *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben*, I–III, Pest.
GÖLLNER, Carl
1967 *Die siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848–1849*, Bukarest.
IMREH István
1987 Népi mozgalmak Háromszéken, in: Uő: *Székelyek a múló időben*, Budapest, 310–327.
JAKAB Elek
1880 *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések*, Budapest.
K. HORVÁTH Ignác
2003 Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokból (sajtó alá rend. Demeter László), *Határvidék*, I, Sepsiszentgyörgy, 7–52.
KOÓS Ferenc
1890 *Életem és emlékeim 1828–1890*, I, Brassó.
KŐVÁRI László
1861 *Erdély története 1848–49-ben*, Pest.
1861a *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez* (szerk. Kővári László), Pest.
KUSZKÓ István
1896 *Adalék Háromszék 1848–49. önvédelmi harcza történetéhez*, Kolozsvár.
MISKOLCZY Ambrus
1988 Erdély a forradalomban és szabadságharcban (1848–1849), in: Köpeczi Béla (főszerk.) *Erdély története három kötetben*, Budapest, III, 1346–1425.
NAGY Sándor
1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.
NAGY Sándor
2000 Az erdélyi nemzetőrség és a székelyek. Észrevételek Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén..., *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000/4, 890–892.
ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása*, III, *Háromszék*, Pest.
PÁL-ANTAL Sándor
2001 *Marosszék és Marosvásárhely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején* (*Múzeumi Füzetek*, 19), Székelyudvarhely.
SERES András
1992 *Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról* [Csíkszereda].
SÜLI Attila
2000 A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén, *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000/3, 605–628.
SZÉKELY Gergely
1893 *Hetvenhárom év itthonn*, Brassó.
SZENTKATOLNAI BAKK Endre
1896 *Kézdivásárhely, s az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely.
SZILÁGYI Farkas
1898 *Alsó-Fehér vármegye 1848–49-ben*, Nagyenyed.
TRÓCSÁNYI Zsolt
1956 *Az erdélyi parasztság története*, Budapest.
URBÁN Aladár
1988 Kossuth és szabadcsapata 1848 őszén, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1988/4, 638–668.
1999 *Gr. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, I–II (vál., jegyz., előszó Urbán Aladár), Budapest.

Formarea gărzilor naţionale şi a „cavaleriei Kossuth” în Trei Scaune (Transilvania), 1848

(Rezumat)

În prima parte, studiul prezintă organizarea gărzilor naţionale paşoptiste în Háromszék (Trei Scaune, Transilvania). Prima conscripţie referitoare, a gărzilor „voluntare” din mai-iunie 1848 nu avea încă temei legal, următoarea s-a efectuat deja în temeiul Legii nr. III, art. 7, adusă de dieta transilvăneană. A treia conscripţie, realizată în temeiul Legii nr. XXII, adusă de parlamentul ungar a înregistrat în Háromszék 4433 de gardişti, ceea ce însemna 5% din populaţie.

Categoria de grăniceri care vroia să scape de sub poverile statutului său special militar impus, pare să fi reprezentat în toate fazele organizării elementul determinant. Instituţia gărzilor naţionale a trezit speranţe şi în categoria de iobagi, dar, desigur, nu putea restaura libertăţile secuieşti şi nici să făurească egalitatea socială. Totuşi, faptul că sub presiunea socială deosebită adunarea scaunului din 12 septembrie 1848, de la Szentkatolna (Cătălina), a acceptat integrarea grănicerilor din scaun în gărzile naţionale, a contribuit în mare măsură la realizarea unităţii sociale care la sfârşitul lui octombrie a pus bazele „micului război” de autoapărare purtat cu succes în Háromszék.

Partea a doua a studiului prezintă formarea, precum şi structura şi efectivele din septembrie-octombrie 1848 ale „cavalerilor Kossuth” din Háromszék, o unitate militară neregulată de călăreţi (planificat iniţial să aibă atât artilerie, cât şi geniu), cu rol activ în viitorul război de autoapărare. Similar cu încercarea de a forma gărzi naţionale combatante, această încercare a lui Lajos Kossuth (atunci ministru de finanţe al guvernului revoluţionar) de a crea o forţă armată de nou tip a avut şi ea reacţii complexe din partea elitei şi populaţiei locale.

Setting up the national guards and the “Kossuth Cavalry” in Háromszék (Transylvania), 1848

(Abstract)

In the first part this paper presents the organization of the national revolutionary guards in the Székely seat Háromszék (Transylvania). The first conscription regarding the “volunteer” guards from May-June 1848 had no legal basis; the next one had been done according to Act nr. III, art.7 enacted by the Transylvanian Diet. The third conscription, done according to Act no. XXII enacted by the Hungarian Parliament registered 4433 guards in Háromszék, meaning 5% of the population.

The category of border-guards that wanted to escape from the burdens of an imposed special military status seems to be a determinant element in all stages of organization. The institution of national guards raised hope among serfs, but, of course, it could not restore the Székely privileges or bring social equality. However, the fact that under the unique social pressure, in Szentkatolna (Cătălina) on 12th of September 1848, the seat assembly accepted the integration of the border-guards from the seat in the national guard contributed to a large extent to the realization of the social unity, which at the end of October assured the basis of the “small war” of self-defense carried out with success in Háromszék.

The second part of this paper presents the establishing as well as the structure and the effective forces of the “Kossuth cavalry” from Háromszék in the period September–October 1848, an irregular military unit of horsemen (originally planned to have artillery and sappers as well) with active role in the future war of self-defense. Just like the attempt to form a combating national guard, Kossuth’s attempt to create a new type of military force gave raise to complex reactions from the elite and local population.

1. ábra
Kézdivásárhelyen, a 2. világháború idején előkerült, feltételezhetően nemzetőr-zászló
(Dobó István Vármúzeum, Eger, l. sz. 62.21.1.) – itt köszönöm az egri múzeum szívességét, és Tiboldi Zoltánnak, hogy felhívta rá a figyelmemet (Demeter Lajos)

Acta Siculica 2009, 461–468

Demeter Lajos

KATONA LETTEM NEM BÁNOM… BENEDEK SÁNDOR LEVELEI SZÜLEIHEZ, 1848/49-BŐL

A család, melyből származott

Kisbaconi Benedek Sándor, a levelek írója papi családból származott. Fel- és lemenői megszakítás nélkül, 1758-tól 1889-ig Olasztelek lelkipásztorai voltak.

A kisbaconi Benedek család olaszteleki ága Benedek Mihály fiától, a teológiát végzett Sándortól számítható. Feltehetően ő az az Alexander Benedek, aki 1746-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumba.[1] Pálmay József szerint 1758–1788-ban volt Olaszteleken lelkész.[2] A szószéken fülei Csog Györgyöt követte.[3] Nejétől, Borbáth Teréztől két fia (a lányokat Pálmay nem tüntette fel), Antal és József született.[4] A nagyobbik fiú, Antonius Benedek ex Olasztelek néven 1788. szeptember 22-én subscribált ugyanabba a kollégiumba, melyben apja is végzett.[5] 1790-től vette át az olaszteleki parókiát.[6] Habár kilenc éven át betegeskedett, élete végéig, 1827 nyaráig szolgált Olaszteleken. Feleségétől, kercsedi Demeter Máriától (1777–1863)[7] tudomásunk szerint két fia és egy lánya született. Sándor fiatalon, 1816. július 16-án halt meg.[8] Lánya, Juliánna (1810–1890)[9] nagybaconi Bardocz Dániel (1800–1872)[10] nagyszebeni református rektorhoz ment férjhez.[11] A nagyobbik fiú, József, apja és nagyapja nyomdokain papi pályára lépett. Feltehetően ő az a Josephus Benedek ex K[kis] Batzon, aki 1813-ban egyszerre iratkozott be a nagyenyedi kollégiumba azzal a nagybaconi születésű Benedek Áronnal,[12] aki később Nagyborosnyó neves papja lett.[13]

Benedek József apja halálakor már a negyedik éve pap volt.[14] Az anyakönyvi bejegyzések szerint 1826 nyarától kezdett Olasztelekre beszolgálni. Mikor apja, élete 65. és papi hivatása 39. évében, 1827. december 16-án elhunyt, sajátkezűleg írta be az anyakönyvbe, hogy *az eddig protokolláltakban, ami az én írásomot illeti, részszerént idvezült édesatyám helyet*[t] *vittem, részszerént autentice jobbítottam, elfelejthetetlen emlékezetű jó atyámnak pedig halála után fojtattam*(!) *a protokol*[l]*atiot…*[15] Nem sokra rá, hogy parókiát kapott – elnyerve apja után az olaszteleki szószéket – 1828. február 20-án megnősült. Feleségül Nagybacon néhai lelkészének, zabolai Tankó Kovács Andrásnak a lányát, Kovács Juliannát vette el.[16]

A család, amelyben élt

Benedek József tiszteletesnek (1855-től erdővidéki esperes lett)[17] és nejének, Kovács Juliannának összesen tizenkét gyermeke született, öt lány és hét fiú. A lányok közül az 1848. december 9-én született Terézia második éves korában, 1850. augusztus 18-án elhunyt.[18] Juliánna (ker. 1835. szeptember 6.) köpeci Sebestyén Károlyhoz ment férjhez.[19] Ágnes, aki 1837. november 26-án született, 1858 május 31-én a bágyi református lekészhez, Veress Ferenchez ment férjhez.[20] Zsuzsánna 1842. március 19-én született. Egerpataki Kiss Károlyhoz (megh. 1899-ben, élete 75., házassága 46., papsága 48. évében), Agyagfalva református lekészéhez ment férjhez.[21] Mária, a legkisebb lány (sz. 1846. szeptember 26.) hajadon maradt, 1899-ben még élt.[22]

A fiúgyermekek közül Farkas (ker. 1828. október 12.), aki egyben az elsőszülött volt, negyedik

[1] JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 158.
[2] PÁLMAY József 1999, 29.
[3] BENKŐ József 2004, 148.
[4] PÁLMAY József 1900, 29. Az anyakönyvi adatok azt feltételezik, hogy József is pap lett, ugyanis *özv. Benedek Jósefné, tiszteletes Jancsó Mária* Olaszteleken hunyt el, 1828. szeptember 6-án. (SÁL, Fond 105, nr. 599, fol. 45^{v}.)
[5] JAKÓ Zsigmond, JUHÁSZ István 1979, 190.
[6] PÁLMAY József 1999, 31.
[7] SÁL, Fond 105, nr. 600, fol. 99^{v}–100^{r}.
[8] Uo., nr. 599, fol. 40^{r}.
[9] SZNMK, Gyj. tgy.
[10] Uo.
[11] SÁL, Fond 105, nr. 599, fol. 66^{v}.
[12] JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 215.
[13] SZABÓ Miklós – SZÖGI László 1998, 77.
[14] Gyászjelentője adatai alapján. (SZNMK, Gyj. tgy.)
[15] SÁL, Fond 105, nr. 599, 88.
[16] Uo., fol. 9^{r}.
[17] SZNMK, Gyj. tgy.
[18] SÁL, Fond 8, nr. 600, p. 87, fol. 91.
[19] Uo., nr. 599, fol. 32^{v} [1899-ben még éltek. (SZNMK, Gyj. tgy.)].
[20] Uo., nr. 599, fol. 36^{v}, nr. 600, fol. 31^{r} [1899-ben még éltek. (SZNMK, Gyj. tgy.)].
[21] Uo., nr. 599, fol. 60^{r}, SZNMK, Gyj. tgy.
[22] Uo., nr. 600, fol. 42^{r}, SZNMK, Gyj. tgy.

éves korában, 1832. május 3-án meghalt.[23] Ugyancsak kisgyermekként, három éves korában hunyt el a gyermekek sorában a nyolcadik, a fiúk között az ötödik, I. György (1844. május 3. – 1847. március 3.) is.[24] A másik öt fiútestvér megérte a felnőttkort. II. György (sz. 1851. július 26.) erdész[25], Antal (sz. 1854. június 2.)[26] jegyző lett. A 19. század végén Homoródszentmártonon élt.[27] József (sz. 1840. március 25.)[28], a fiúk sorában a negyedik, teológiát végzett. 1864. január 14-én elvette Bíró András lányát, a parajdi születésű, középajtai lakos Bíró Juliánnát (1851 – 1889. március 20.)[29], kitől öt gyermeke született.[30] Mint a negyedik Benedek-leszármazott, apja halála után az olaszteleki eklézsia irányítását vette át. Haláláig (1889. május 3.) egyházközsége lelkésze maradt.[31]

Ignác (ker. 1833. február 17.)[32], az életben maradt gyermekek sorában a második, előbb Székelyudvarhelyen, majd Nagyenyeden tanult. 1848-ben az alsóbb osztályokban VII. osztályos tanuló volt.[33] Teológiát végzett. Felesége, dálnoki Péter Amália ugyancsak papi családból származott. Apja Péter Antal étfalvi lelkész, testvérei közül Vilmos iskolaigazgató, Ferenc tanár, Gergely, Albert és Antal lelkész, Károly orbaiszéki esperes[34] – a legutóbbi fiai közül Mózes a Székely Mikó Kollégium igazgatója, a székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre volt.[35] Benedek Ignác a bitai parókiáról vonult nyugalomba. Itt is halt meg, 1910. december 6-án, 78. éves korában.[36]

A levelek írója

Benedek Sándor, a levelek írója, a család életben maradt gyermekei közül a legnagyobb, 1830-ban született. Keresztvíz alá 1830. december 12-én tartották.[37] Tanulni feltehetően szülőhelyén, Olaszteleken kezdett, de 1839-ben már a székelyudvarhelyi kollégium diákja. Benedek Ignác, akinek a gondviselésére bízták, március 4-én azt írta haza, hogy *Sándor a közmegvizsgálás idején jól viselte magát*, március 7-én pedig arról tudósítja az apát, hogy továbbra is jól tanul, és a *vizsgahelyen is jól viselte magát.*[38] A következő évben *conjugista* volt. Benedek Ignác arról értesítette Sándor apját, hogy *nagyon dícséretesen, s a professor urak megelégedések szerént adta meg vizsgálatát.*[39]

1842-ben öccsével, Ignáccal együtt a nagyenyedi kollégiumban tanult. 1845-ig házitanítójuk Sigmond Ferenc, rendszeresen tudósította apjukat az előhaladásukról. Miután tanítójuk 1845. február 24-én Fogarasra távozott segédpapnak, a két testvér Molnár György keze alá került.[40] Sándor 1843-ban Tóth Farkas tanító németül tanuló ötödik osztályának volt a diákja.[41] A már említett Sigmond Ferenc 1846. január 3-án Fogarason kelt levelében arról értesítette Sándor apját, hogy fia a *„költői osztályba is dicsőségesen kivívá a másodikságot”*.[42]

1848-ban, a forradalom és szabadságharc kitörésének évében a Bethlen Kollégium felsőbb tudományokat hallgató bölcseleti osztályának volt a tanulója.[43] Ő is, mint sokan mások a kollégiumból, mondhatni az iskola padjai közül siettek karddal vagy puskával a kézben a haza oltalmára. Benedek Sándor az 1848. szeptember 12-i szentkatolnai toborzó népgyűlésen léphetett be az alakítandó könnyűlovasezred, az úgynevezett Kossuth-lovagok (későbbi 15. Mátyás-huszárezred) soraiba. Ezen a népgyűlésen Jakab Elek és Újházi György társaságában Gál Sándor és Berzenczey László kormánybiztos is jelen volt. Ekkor hangzottak el Székely Gergely elhíresült szavai: „Mutassuk meg mi, kik a nemesi jogok és kiváltságok élvezetében születtünk, s ezen jogokat minden honfitestvéreinkkel készségesen osztottuk meg, hogy hazafias érzelemben és áldozatkészségben nemesek maradtunk. Mutassák meg azok is, kik csak eddig a terheket hordozták (…), most egyenjogú testvéreink, hogy a nyert jogok nem méltatlanokra pazaroltattak el”.[44] Berzenczey László és Gál Sándor buzdító beszédére és felhívására, ott a helyszínen több mint háromszázan, elsősorban a „műveltebb ifjúságunk virága” csapott fel Kossuth-huszárnak.[45]

[23] Uo., nr. 599, fol. 24^{v}, 47^{r}.
[24] Uo., nr. 600, fol. 38^{r}, 87^{v}.
[25] Uo., nr. 600, fol. 48^{r} [1899-ben még élt. (SZNMK, Gyj. tgy.)].
[26] Uo., nr. 600, fol. 52^{v} [1899-ben még élt. (SZNMK, Gyj. tgy.)].
[27] A családra vonatkozóan lásd még PÁLMAY József 1900, 31.
[28] SÁL, Fond 105, nr. 599, pag. 108.
[29] SZNMK, Gyj. tgy.
[30] SÁL, Fond 8, nr. 601, fol. 62^{v}–63^{r}; SZNMK, Gyj. tgy.; PÁLMAY József 1999, 31.
[31] SZNMK, Gyj. tgy.
[32] SÁL, Fond 105, nr. 599, fol. 29^{r}.
[33] JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 253.
[34] Az utóbbi letrajzát és a családjára vonatkozó adatokat lásd DEMETER Lajos 2009, 117–118.
[35] Életrajzát lásd KISGYÖRGY Benjámin 1972. Munkásságára vonatkozóan lásd KÓNYA Ádám 2000, 26–27.
[36] SÁL, Fond 8, nr. 132, fol. 19^{v}–20^{r}.
[37] Uo., nr. 599, fol. 26^{v}.
[38] SÁL, Fond 61, leg. II, fol. 89, 92.
[39] Uo., fol. 124, 175.
[40] SÁL, Fond 61, leg. III, fol. 1–9, 203.
[41] Uo., fol. 108.
[42] Uo., fol. 231.
[43] JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 251.
[44] SZÉKELY Gergely 1893, 18.
[45] EGYED Ákos 2008, 79; SZÉKELY Gergely 1893, 17–18; *Kolozsvári Híradó*, 80. sz., 1848. okóber 1.; KUSZKÓ István 1896, 30–31.

Az alig tizennyoc éves diák az úgynevezett „árkosi osztályba" került. Parancsnokuk, báró Szentkereszty Zsigmond, aki 1833-tól folyamatosan szolgálva, 1848 januárjától a 11. (Székely) huszárezredben volt alszázados[46], újoncait lakhelyére, Árkosra vitte, és ott képezte ki. Erről kilyéni Székely Gergely is megemlékezett *Hetvenhárom év itthonn* című könyvében: „A mi osztályunkat – két század – Szentkereszti Zsigmond báró, székely huszárkapitány parancsnoksága alatt Árkosra szállásolták el. Az egyik századnál csak én, a másiknál Keresztes (azelőtt könnyűlovas cadette)[47] voltunk tisztek. Kezdetben a szervezéssel és a felszereléssel foglakoztunk. Osztályparancsnok kapitányunk szigorú volt katonai tudományunk s gyakorlatainkban. A lovaglóiskolában értelmesen megmagyarázta hogyan kell a lovakat felszerelni, hogyan kell ülni a lovon és azt vezetni. Eközben mellénk állva, hosszú ostorával hajszolta a lovakat úgy, hogy a tiszt és altiszt urak egymásra hullottak le a lóról".[48]

Az 1848. szeptember 24-én írt levele ezekről a gyakorlatozásokról is beszámol. Ebből a leveléből tudjuk, hogy Árkoson összesen 154-en állomásoztak, kik közül szeptember vége felé csupán hatvan huszárnak volt lova, és mintegy ötvennek párpisztolya, egyenes kardja, valamint mintegy 50 huszárnak volt készülőben az egyenruhája. Arról is értesítette apját, az a hír járja közöttük, *hogy az egészet gyorsan felkészítik, s viszik a Barnucz 40 ezerből álló táborára*, melyet ők, az ifjú huszárok *egy szívvel-lélekkel mindnyájan* óhajtanak.[49]

Nyomban azonban nem *mentek* a románokra, előbb október 16–17-én részt vettek a Berzenczey által meghirdetett agyagfalvi Székely Nemzetgyűlésen. Levélírónk, hogy jelen volt-e az agyagfalvi réten, és részt vett-e vagy sem legalább a székely tábor első ütközeteiben, nem lehet tudni. 1848-ból fennmaradt utolsó levelét november 4-ről, Árkosról címezte. Ebben szüleitől téli ruházatra kért pénzt.[50] Az is lehet, hogy ott volt a Székely Nemzetgyűlésen, de ruházat, esetleg fegyver hiányában, avagy éppen a magyarsárosi vesztes csata után a leváltott volt háromszéki dandárvezér, Donáth György cs. kir. alezredes oldalán Marosvásárhelyre és onnan Háromszékre, állomáshelyére, Árkosra jött. Ha a Székelyföld védelmében nem is vett részt, több mint valószínű, hogy osztályával részt vállalt Háromszék önvédelmi harcából.

1849-ből Benedek Sándornak négy levele maradt fenn. Az elsőt Nagyszebenből írta, április 24-én. Feltehetően ott volt Nagyszeben március 12-i bevételénél, és attól fogva ott szolgált a határ, elsősorban a Vöröstoronyi-szoros őrzésénél, ahol az oroszok helyett, mint írta, *törökök jöttek forpostra.* Ebben a levelében adta hírül szüleinek, hogy Pest a magyarok kezén van (Budát is említi, hogy bevették a magyarok, de ez a hír nem volt igaz, Buda várát a honvédsereg egy hónap múlva, május 21-én vette be).

Ebben a levélben került szóba apja révén az is, hogy a Mátyás-huszárok között szolgáló fia keresse fel a baróti születésű Beke József alezredest, és kérje, *vegye pártfogása alá*, vagyis járjon közbe, hogy földijét, a közvitézként szolgáló Sándort altiszti rangra emeljék. Az ötlet számára jónak tűnt, mint írta, itt *előhaladni bajos,* [mert] *amennyi csak ügyesecske ember van, Kossuth-huszár akar lenni.*[51]

Apja levél útján vagy személyesen felvehette a kapcsolatot az akkor már ezredesi rendfokozatú Beke Józseffel, az erdélyi hadsereg tábori térparancsnokával[52], aki közbeléphetett az érdekében. A következő, 1849. június 1-jén kelt nagyszebeni levelében Benedek Sándor ugyanis arról tudósította apját, hogy áthelyezték a 79. zászlóalj második századába, melynek parancsnoka Lukács Károly őrnagy. *Egy kissé különösön találom magamot* – írta –, *de itt több a kilátás, jó pártfogóval rövid időn, nagyon elő lehetne haladni*,[53] vagyis abban reménykedett, rövidesen altiszt, jobb esetben hadnagy lehet. Ekkor még úgy volt, hogy a Nagyszebenben állomásozó Lukács őrnagy parancsnoksága alatt álló 79. honvédzászlóalj „tartaléka" (egy teljes, hat századból álló zászlóalj)[54] Gyulafehérvár ostromára indul.[55]

Ugyanebben a levélben arról is tudósította apját, hogy 1849. május 21-én Ferenc József császár és I. Miklós cár Varsóban véglegesen megállapodtak az orosz hadsereg magyar szabadságharc elleni intervenciójában. A hangulat a honvédek között ekkor még kitűnő, magabiztosak, nem félnek az orosz túlerőtől. *A gyáva és alávaló osztrák kormány* – írta – *szövetkezett az orosszal és porosszal dicsőn kivivutt szabadságunk letiprására, megtámadni készülnek, de mi nem félünk, minket a szabadság győzedelmes harcosait megtörni az északi szörnyzsoldosokból alakított csordái* által nem lehet.[56]

[46] Életrajzát lásd BONA Gábor 2000, 654.

[47] Bánkfalvi Keresztes Károly (1826–1849) későbbi századosról van szó, aki 1849. augusztus 6-án Nagyszebennél halt hősi halált. (Lásd BONA Gábor 1988, 309.)

[48] SZÉKELY Gergely 1893, 18.

[49] Simion Bărnuțiu (1808–1864) román prefekt, valamint valójában a harmadik balázsfalvi román nemzetgyűlés teljes hadrakelt tábora. Lásd *a Függelék*ben az 1. sz. levelet.

[50] Lásd *a Függelék*ben a 2. sz. levelet.

[51] Lásd a *Függelék*ben a 3. sz. levelet.

[52] BONA Gábor 2000, 234.

[53] Lásd a *Függelék*ben a 4. sz. levelet.

[54] BONA Gábor 2000, 487.

[55] Lásd a *Függelék*ben a 4. sz. levelet.

[56] Uo.

Családi vonatkozásban néhány sorban megemlítette, hogy a *sógor úrék*nál a *Néni egy új polgárt hozott a világra, kit a kicsi Mari erősen szeret, s Sándorkának hivú*.[57]

Június 3-i levelében Benedek Sándor röviden arról értesítette apját, hogy zászlóaljuk Gyulafehérvár alá indult. *Az ostrom kemény fog lenni, mert vitéz generálunk nagyon kitartó, de gondolom* – írta – *győzni fogunk, bé fogjuk venni*.[58]

Az utolsó levél, amely megmaradt a családi iratok között, 1848 júniusa közepéről való. Ebből tudható, hogy a levél írója társaival Gyulafehérvár alatt, az ostromágyúk mellett teljesített őrszolgálatot. *Az idő jelenleg szolgálattal s hamar telik el* (…) [az] *ágyúknál forpostokot állunk és pedig nem távol* [a vártól], *hanem helyen-helyen oly közel, hogy nemhogy ágyúval jól lehetne oda* [lőni], *hanem* (…) [a] *pukagolyó is* (…) *elszolgál odáig*. Az ostromlóknak, amint írta apjának, csupán négy *bombahányató* ágyúja volt, melyekbe hatvan, illetve száznegyven fontos bombagolyók jártak.[59]

Ebben a levélben is felmerült Benedek Sándor *előhaladásának a siettetése*. Apja elsősorban az ismerős törzstiszteknél, Szebenben élő nagynénje, Benedek Juliánna férje, Bardocz Dániel rektor révén, annak honvédszázadosi rangban harcoló öccsénél, Bardocz Mártonnál próbálkozott. A *rector úrnak kapitány öccséhez írt leveléből* megtudta, csupán akkor lehet hadnagy, *hogyha Brassóba, vagyhol egy új zászlóalj alakulna*.

Benedek Sándortól a szabadságharc idejéről több levél nem maradt meg. Nem tudható, hol tette le a fegyvert, de ismert az, hogy *előhaladása* a próbálkozások ellenére sem sikerült, sőt a várt őrmesteri kinevezése is elmardt. A Rikánbelőli Honvédegyletnél 1890-ben mint honvéd tizedest tartották nyilván.[60]

A fegyverletétel után visszatért a tanulmányaihoz, és elvégezte a jogot, ügyvéd lett. Gyászjelentője szerint egy időben megyei főszolgabíró, több egylet alapító, rendes vagy tiszteletbeli tagja volt.[61]

Felesége, baróti Beke Pepi (Johanna) katonacsaládból származott, apja id. Beke József (1791–1879) cs. kir. főszázados, 1848/49-ben nemzetőr őrnagy, testvérei közül Gyula (1826–1895) honvéd őrnagy, József (1812–1896) honvéd ezredes volt a szabadságharc alatt.[62] Nővérei közül Juliánna árkosi Barabás József (1822–1896) honvéd századoshoz, Gál Sándor segédtisztjéhez, Veronika Benkő Dénes (1815–1890) honvéd századoshoz, Auguszta Benkő Napóleon (1822–1875) honvéd főhadnagyhoz ment férjhez.[63] Itt jegyezzük meg, hogy az utóbbi két honvédtiszt édestestvér volt Benkő Rudolf (1824–1897) honvéd őrnaggyal.

Benedek Sándornak népes családja volt. Tizenkét gyermekük született, hét fiú és négy lány. Albert-Gyula, Árpád-Tibor-Zoltán, Sándor-József, Irma és Margit-Johanna gyermekként vagy fiatalon hunytak el. Vilma-Ilona és Jozefin nem ment férjhez. Irén mint özvegy Vargha Györgyné hunyt el. Dezső-Béla-Viktor (1867–1929) gyógyszerész, György-Gyula (sz. 1876) ügyvéd lett. Zoltán (1870. január 23., Barót – 1930. február 22., Sepsiszentgyörgy) orvosit végzett. A Székely Mikó Kollégium tanára, orvosa, igazgatóválasztmányi tagja, tiszti főorvos és a sepsi egyházmegye tanácsbírája volt.

Benedek Sándor, az egykori Kossuth-huszár, majd honvéd tizedes, miklósvárszéki dulló és ügyvéd 1892. február 12-én hunyt el Baróton. Sírja feltehetően a kommunizmus ideje alatt felszámolt temetőben volt.

Függelék

1.
Árkos, 1848. szeptember 24.[64]

Édes Szülőim!

Katona lettem – nem bánom – sok baj van, de mind véghez lehet vinni. Amely nap édesatyám elment, aznap fel is esküdtünk a haza oltalmára, az eldöntő győzelemig. Gúnyám még mind nincsen, ezelőtt mintegy héttel osztottak volt ki 100 darab egyenes kardot, ugyanannyi párpisztolyt, de ennek felét bészedték, s Vásárhelyre vitték. Lovat is kaptunk vagy 60-on, nekem jó jutott, egy kanca, csinos, Ignác úré, a baróti mészárosé volt.

Ezelőtt mintegy négy nappal jöttünk Árkosra, Székely Ferencnél vagyok bészállásolva. Napjába, délelőtt 7-8 órakor menyünk(!) a rácsújba, ott lovalunk nyereg nélkül mintegy órát, délután tanulunk gyalog, karddal. Eleinte a lovaglástól, nyereg nélkül a két combom erősen fájt, mert keményen kell vele szorítani, hogy le ne essem róla, mert mikor 30 pár ló beáll a rácsujba[65], s a major úr egy nagy korbáccsal pattogtatni kezd, úgy menyünk(!) mint a szél. Most nem fáj annyira, hogy nem is igen érzem. A toborzás, mint gondolom, ott is tudva van, rég megszűnt, 154-en vagyunk. Egészségem ugyan jó van, most hálá Istennek jól vagyunk, hogy mit érünk, nem tudjuk. Éppen ma hallám, hogy 50 legénynek szorgoson készül a gúnya, s mennénk

[57] A sógor úr nem más, mint apja húgának, Júliannának a férje, Bardócz Dániel, aki 5 éven át Vizaknán, majd Nagyszebenben volt 47 évig rektor és énekvezér. (Vö. 9–11. jegyzet.) A kis Mari a lányuk volt. Sándorka, az újszülött fiuk később királyi járásbíró, négy gyermekes apa lett. Bardocz Dániel testvére, Bardocz Márton (1816–1867) mint honvéd százados tette le a fegyvert.

[58] Lásd a *Függelék*ben az 5. sz. levelet.

[59] Lásd a *Függelék*ben a 6. sz. levelet.

[60] MIKÁR Zsigmond 1891, 252.

[61] SZNMK, Gyj. tgy.

[62] BONA Gábor 2000, 233–234.

[63] SZNMK, Gyj. tgy.; PÁLMAY József 1901, 60.

[64] SÁL, Fond 61, leg. III, fol. 388$^{r–v}$–389^{r}.

[65] Rácsuj = lovaglóiskola.

a vámba – nem tudom, hogy lesz. Azt is mongyák(!), hogy az egészet gyorsan felkészítik s viszik a Barnucz 40 ezerből álló táborára – egy szívvel-lélekkel mindnyájan óhajtanók.

Édes szülőimet, kedves testvéreimmel tisztelve, csókolva, maradok

Édes szülőimnek
engedelmes fiok
Benedek Sándor.

Árkos, [1]848. sept[embris] 24[-]én.

U. i. Levelemet megírtam, de hogy kitől küldhetem, nem tudom, mert sem a báró őnagyságát, sem senkit nem láttam.

2.

Árkos, 1848. november 4.[66]

Édes Szülőim!

Levelemet nagyon sietve írom, s eszköz hiányával. A téli köntös, amit említettem, gondolatom szerint, egy untercig nadrág s első gúnya, valamint flanel rezli kellene, s kérem édes szülőimet, [ha] erre méltóztatnak, mentől rövidebb idő alatt pénzt küldeni. – A napidíjból mi, magunk személyünket illeti, csak elélünk, de a zabot a lónak sokszor kel[l], hogy megvegyük belőle, s emiatt pénzünk szűkön vagyon. M[inde]n jókot kívánva, tisztelve, csókolva min[d]nyájokot maradtam

Édes szüleimnek
Engedelmes fiok
Árkos, 1848. nov[ember] 4.
Benedek Sándor.

3.

Nagyszeben, 1849. április 24.[67]

Édes Szülőim!

Amint az édesatyám leveléből értesültem, még egy levelem sem kapták meg; e[z] gondolom, haza fog menni. – Amiket eddigi leveleimbe[n] írtam, ha meg nem kerültek is hírül tudom, megmenték. – Mióta Szebent bévettük, mindig Szeben környékibe, nagyobb-kisebb szolgálatokat teszünk. Most jelenleg is, egy óra múlva indulunk a granitzra forpostra. Az ellenhatalmasság részéről, a muszkák helyett, törökök jöttek forpostra, de gondolom, nem úgy jöttek mint ellenség. Magyarországon a dolgok nagyon jól állanak, ma érkez[ett tudós]ítás szerint Pest-Buda újból mag[yar] kézen van, az ellenség csapatjai mindenütt verve, elcsüggedve vagynak. Amint édesatyám leveléből olvastam, hogy helyin lenne Beke ezredes úrnál kérni, hogy vegyen pártfogása alá, ezt én is felette jovamra érzem, mert hozzánk most is a legderekabb fiak jönnek, s előhaladni nem lehet, – de nem tudom hol és merre keressem Beke ezredes urat. – Egészségem jó van, pénzem elég, terhünk nem felette sok, csak előhaladni bajos, amennyi csak ügyesecske ember van, Kossuth-huszár akar lenni.

Örvendek, ha levelem édes szülőimet is egészségbe találja, tisztelem, csókolom min[d]nyájokat. Szorgalmat, jó magaviseletet ajánlom testvéreimnek; ismét és újból tisztelve, csókolva maradtam,

Édes szülőimnek
engedelmes fiok
Benedek Sándor.
[Nagy]szeben, 1849. ápr[ilis] 24.

4.

Nagyszeben, 1849. június 1.[68]

Édes szülőim!

Át vagyok írva a gyalogokhoz, a 79. zászlóaljba, a második századba, Lukács őrnagy úr alatt. Egy kissé különösön találom magamot, de itt több a kilátás, jó pártfogóval rövid időn, nagyon elő lehetne haladni. Még mindeddig [Nagy]szebenbe vagyok, [Gyula]fejérvárat rövid időn [belül meg] fogják ostromolni. Azt, hogy a budai vár és Déva bé vagyon véve, gondolom, nincs mét(!) említsem. Magyarhon dolgai jelenleg nagyon jól állanak, seregeink minden felé győzedelmesek, de kétes a jövendő. A gyáva és alávaló osztrák kormány szövetkezett az orosszal és porosszal dicsőn kivivutt(!) szabadságunk letiptására, megtámadni készülnek, de mi nem félünk, minket a szabadság győzedelmes harcosait megtörni az északi szörnyzsoldosokból alakított csordái [nem tudnak].

Örvendek, ha édes szülőim egészségesek, testvéreimmel és rokonaimmal együtt, nékem egészségem jó vagyon, s a sógor úrék is mind egészségesek. Néni egy új polgárt hozott a világra, kit a kicsi Mari erősen szeret, s Sándorkának hivú(!). Mindeketten tisztelik édes szőlőimet.

Ezek után tisztelve s csókolva minnyájokat(!), maradtam
Édes szülőimnek
Szerető fiok
Benedek Sándor.
N[agy]szeben, [1]849. június 1[-j]én.

5.

Nagyszeben, 1849. június 3.[69]

Édes Szülőim!

A zászlóaljunk mozdul ki táborozni, megyünk [Gyula]fejérvár alá, az ostrom kemény fog lenni, mert vitéz generálunk nagyon kitartó, de gondolom, győzni fogunk, bé fogjuk venni.

Semmi különös újságot nem tudok írni mostanába, ha édes szülőim levelet írnak, csak utalják Bardocz sógor úrékhoz. Egészségem mindeddig nagyon jó van, örvendek, ha minnyájokat(!) egés[z]ségbe találja levelem.

Tisztelve, csókolva minynyájokat(!) maradok
Édes szülőimnek
engedelmes fia
Benedek Sándor.
N[agy]szeben, [1]849. jún[ius] 3.

6.

Nagyvárad, 1849. június közepe[70]

Édes Szülőim!

Bardocz rector úrnak kapitány öccséhez írt leveléből olvastam, hogy édesatyám, miután a gyalogsághoz átjöttem, előhaladásomat siettetni kész azáltal, hogy ösmerős és pártfogó törzstiszt úraknál pártfogásomat kérje. Erre nézve mi a kapitány úrral most annyit látunk szűkségesnek, hogyha Brassóba, vagyhol egy új zászlóalj alakukna, ot[t] számomra tiszti állást kérne; altiszti állomásra nem mennék el, mert itt is rövid időn [belül] őrmester leszek, a kapitány úr azt mondotta, hogyha a vár bévétele alkalmával [Gyula]fejérvár kemény sáncaiba nem leljük temetkező helyünket, tiszt lehetek.

[66] SÁL, Fond 61, leg. III, fol. 391$^{r–v}$.

[67] Uo., fol. 394$^{r–v}$; Címzett: Az olaszteleki ev[an]g[élikus] ref[ormátus] eccl[ézsi]a lelkésze, t[isz]t[eletes] Benedek József úr édesatyámnak fiúi alázatos tisztelettel Olaszteleken.

[68] Uo., fol. 402$^{r–v}$; Címzett: *Az olaszteleki evan[gelikus] ref[ormátus] eccl[ézsi]a lelkésze, t[isztele]t[es] Benedek József úr édesatyámnak fiúi alázatos tisztelettel, Olaszteleken*.

[69] Uo., fol. 404^{r}. Címzett: *Az olaszteleki evang[élikus] ref[ormátus] eccl[ézsi]a lelkésze t[isztele]t[es] Benedek József úr édesatyámnak fiúi alázatos tisztelette, Olaszteleken*.

[70] Uo., 400$^{r–v}$; Címzett: Az olaszteleki Ev[angélikus] refor[mátus] eccl[ézsi]a lelkésze t[isz]t[eletes] Benedek József úr édesatyámnak fiúi alázatos tisztelettel, Olaszteleken.

Az idő jelenleg szolgálattal s hamar telik el szembe a várfokon álló őrök[k]el, s ágyúknál forpostokot állunk és pedig nem távol, hanem helyen-helyen oly közel, hogy nemhogy ágyúval jól lehetne oda, hanem egyes pukagolyó is sülne, elszolgál odáig. Még eddig csak négy bombahányatónk van, 60 és száznegyven fontos bombagolyók járnak beléje.

Egészségem jó van, örvendek, ha édes szülőimet is egészségbe találja levelem. Tisztelem, csókolom édes szülőimet, testvéreimet, nagyanyámasszonyt, tisztelem minden rokonokot s jó ösmerősöket, melyek után maradok

Édes szülőimnek
szerető fijok
Benedek Sándor.
N[agy]váradja
[1]849. június.

Demeter Lajos – Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy, Gábor Áron tér 14., RO-520008; demlajos@freemail.hu

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (SÁL)
– Fond 61: *A Benedek család gyűjteménye*
II. csomó, 1831–1840
III. csomó, 1841–1850
– Fond 105: *Egyházi anyakönyvek*
Nr. 599, *Az olaszteleki református egyház anyakönyve (1843-ig).*
Nr. 600, *Az olaszteleki református egyház anyakönyve (1844–1868).*
Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára (SzNMK)
– *Gyászjelentők, törzsgyűjtemény* (Gyj. tgy.)

Irodalom

BENKŐ József
2004 *Filius posthumus vagyis attya halála után született gyermek…* (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek*, 14; sajtó alá rend., bev. és jegyz. Csáki Árpád és Demeter László), Kolozsvár.
BONA Gábor
1988 *Kossuth Lajos kapitányai*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
2000 *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, Heraldika Kiadó, Budapest.
DEMETER Lajos
2009 *Akikre emlékezni kötelesség*, in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*, Charta, Sepsiszentgyörgy.
EGYED Ákos
2008 *Háromszék 1848/49, forradalom, szabadságharc*, Charta, Sepsiszentgyörgy.
JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István
1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
KISGYÖRGY Benjámin
1972 Péter Mózes (1870–1930), *Gyökerek* VI/1-2, 139.
KÓNYA Ádám
2000 *A Mikóból indultak...*, Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
KUSZKÓ István
1896 *Adalékok Háromszék 1848–1849. önvédelmi harcza történetéhez*, Kolozsvár.
MIKÁR Zsigmond
1891 *Honvédnévkönyv, az 1848–49-diki honvédségnek 1890-ben még életben volt tagjairól*, Budapest.
PÁLMAY József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy.
1900 *Udvarhely vármegye nemes családjai*, Székelyudvarhely.
SZABÓ Miklós – SZÖGI László
1998 *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
SZÉKELY Gergely
1893 *Hetvenhárom év itthonn. Korrajz és politikai elmélkedések,* Brassó.

Scrisorile lui Sándor Benedek către părinții săi, din 1848-1849

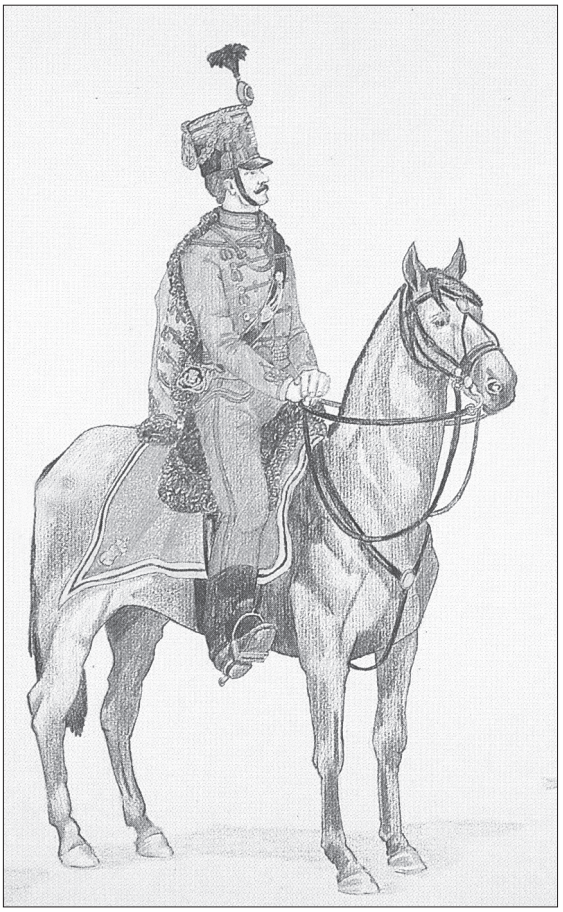
(Rezumat)

Sándor Benedek, tânăr paşoptist de 18 ani, dintr-o familie de preoți reformați din satul transilvănean Olasztelek (Tălişoara), se înrolează voluntar la „cavalerii Kossuth”, o unitate militată neregulară de călăreți, care vor lupta ulterior în războiul de independență ungar sub numele de regimentul de husari „Mátyás”. După prezentarea familiei şi persoanei liceanului devenit militar în 1848, iar ulterior, la vârsta adultă jurist şi prim-pretor în comitatul Háromszék, sunt publicate scrisorile lui către familie, din perioada septembrie 1848 – iunie 1849, cu date privind instrucția şi echipamentul militar al „cavalerilor Kossuth” la Árkos (Arcuş), paza de frontieră de la Vöröstorony (Turnu Roşu), asediul cetății Gyulafehérvár (Karlsburg/Alba Iulia), posibilitățile de avansare în rang şi circularea veştilor reale şi mai puțin reale în rândul militarilor aflați în afara luptei.

Letters of Sándor Benedek to his Parents in 1848–1849

(Abstract)

Sándor Benedek, an 18 years old young revolutionary of 1848, descending from a Calvinist priest family from the Transylvanian village Olasztelek (Tălişoara), enrolls into the „Kossuth cavalry”, a non-regular military unit of horsemen that later fights in the Hungarian independence war under the name of “Mathias Hussar Regiment”. After presenting his family and personality of this young high-school student becoming a soldier in 1848, who later as an adult would become a lawyer and sheriff of the Háromszék county, the author publishes his letters to his family from the period between 1848 – June 1849 containing precious data regarding the military training and equipment of the “Kossuth cavaliers” at Árkos (Arcuş), the defense of the frontier at Vöröstorony (Turnu Roşu), the siege of Gyulafehérvár/Karlsburg fort (Alba Iulia), the possibilities of advancing in the military hierarchy and the circulation of real or less real news among the soldiers far off the battlefield.

1. ábra
Mátyás-huszár

Acta Siculica 2009, 469–492

Rákóczy Rozália

1848–1849-ES ERDÉLYI ÉS PARTIUMI VONATKOZÁSÚ KISNYOMTATVÁNYOK IV.

A közlésre kerülő állagjegyzék az *Acta (Siculica)* kötetekben elindított 1848–1849-es bibliográfia[1] folytatása. A címben szereplő vonatkozást kissé tágabban értelmeztem, azaz még a forradalmi kívánságok 12. pontja, az Unió törvénybe iktatása előtt kiadott, de véleményem szerint Erdélyre is érvényes tartalmú vagy az erdélyi részeken is érdeklődésre számot tartó, nem romániai gyűjteményekben felvett nyomtatványokat értve alatta.[2]

Ha napról-napra végigkísérjük 1848 tavaszának eseményeit, már a március 15-én történtek is mindkét hazára kihatóak.

Március 17-én kelt István nádor levele Batthyány Lajoshoz (5.1. tétel), március 19-én Debrecen szabad királyi város tanácsának és népgyűlésének határozata, amely elfogadta a „pesti" 12 pontot, benne az Unió kimondásával (5.2. tétel).

Március 28-án Teleki József gubernátor javasolta az erdélyi országgyűlés összehívását az országrészre vonatkozó ügyek megtárgyalására, s a magyarországi alsótábla is napirendjére tűzte április 2-án az unió kérdését. A külön törvényhozás még működött, de ezt V. Ferdinánd magyar király (és I. Ferdinánd néven osztrák császár) figyelmen kívül hagyta, és az erdélyi, illetve magyarországi országgyűlés nélkül intézkedett, április 3-án leiratot intézve a Főkormányszékhez a jobbágyfelszabadítás ügyében, miszerint végrehajtásának utolsó határnapja 1849. március 31.

A történelmi folyamat nem állt meg, s ha lassan is, de az országgyűlésen minden törvény végső formában napvilágot látott. Április 6-án a pozsonyi alsótábla elfogadta az 1836. évi XXI. törvénycikk foganatosításáról – a Részek visszacsatolásáról – szóló törvényjavaslatot. Végrehajtásáról április 23-án rendelkezett István nádor, királyi biztossá nevezve ki Wesselényi Miklóst.

Április 7-én a király végre aláírta a felelős kormányról és a jobbágyfelszabadításról szóló törvényeket, április 10-én pedig Batthyány Lajos kinevezett első felelős független miniszterelnök is kézbe vehette az Első Felelős Független Magyar Kormány tagjairól rendelkező okmányt. Április 11-én V. Ferdinánd berekesztette az utolsó magyarországi, Pozsonyban tartott rendi országgyűlést.

Teleki József ekkor, attól félve, hogy a Gubernium kimarad az Erdélyről szóló törvények megalkotásából, április 11-én – előzetes uralkodói jóváhagyás nélkül – Kolozsvárott május 29-re összehívta az erdélyi országgyűlést.

Politikai „nagyüzem" volt Erdélyben az Unió tárgyában. Az Erdélyi Szász Egyetem tiltakozott az Unió ellen.[3] Április 30-án tartatott az első balázsfavi román népgyűlés, május 3-án nagyszebeni szászok tiltakoztak az egyesítés ellen, május 5-én a Teleki által javasolt időpontra, május 29-re végre V. Ferdinánd összehívta az erdélyi országgyűlést, e hó 14-én tartottak a románság képviselői Balázsfalván templomi előtanácskozást, 15-re engedélyezte a Gubernium a görögkeleti (ortodox) és görög katolikus románok gyűlését, május 16-án zajlott le a programadó nagygyűlés, 17-én megalakult a Román Nemzeti Bizottság.

Május 29-én megnyílt az utolsó erdélyi rendi országgyűlés. Időközben (május 21.) román küldöttség járt Budapesten, hogy panaszt tegyen Josip Rajačić pátriárka ellen, aki a szerb ortodox egyház kebelébe szervezett/szervezett volna be románokat, mondván, hogy onnét várható az igazi szabadság.

Bár Balázsfalván mindkét alkalommal elhangzott, hogy az Unió a magyarok számára élet, a románoknak halál,[4] a május 29-én összeült erdélyi országgyűlésen az elkészült törvényjavaslatot Erdély és Magyarország egyesítéséről a románság jelen lévő képviselői is megszavazták, avval együtt, hogy elégedetlenek voltak, mivel nem vették be „negyedik nemzetnek" a románokat, s egyéb követeléseik is kimaradtak, abból a törvényi megfontolásból, hogy ha már Unió, akkor a vívmányokról rendelkező paszszusok – mint a teljes egyenjogúság és a jobbágyfelszabadítás, cenzúra és papi tized eltörlése – Erdély

[1] RÁKÓCZY Rozália 1998; Uő. 1999; Uő. 2000; Uő. 2008.

[2] Mint mindenütt, itt is van kivétel. Az 5.61. tételszám alatt a *Függetlenségi Nyilatkozat* változatai között a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban (SÁL) előtalált példányokat is felsorolom.

[3] Az egyesülés törvénybe iktatása után is megfogalmazták feltételeiket. Lásd RÁKÓCZY Rozália 1998, 117, a 9. tétel.

[4] „Mérgezett a magyar szabadság asztaláról vett falat" (Simion Bărnuțiu kijelentése). Idézi pl. SZABÓ Péter 2002, 110.

mindenik népére/nemzetiségére érvényesek, s nincs szükség a nációk megnevezésére. Ráadásul a törvényből a néhány évszázada érvényben volt, de a románság által sérelmezett „három nemzet" kifejezés ki is maradt. A törvényhatóságok felosztásánál ugyan megemlítették a székely, magyar és szász megyéket, de önálló román megye nem lévén, nem volt mit kiemelni. (Az alább idézett 6. § viszont megadta a lehetőséget a románság jövőbeni nagyobb képviseletét illetően.)

Az Unióra vonatkozó törvényt 1848. június 10-én szentesítette V. Ferdinánd. A teljes szöveg megjelent *Az 1847/8-ik évi országgyűlési törvény czikkek* című, közelebbről datálatlan kiadványban, Budapesten.[5] A VII. törvénycikk szól Magyarország és Erdély egyesítéséről:

„A magyar koronához tartozó Erdélynek Magyarországgal egy kormányzás alatti teljes egyesültét, *nemzetegység és jogazonosság tökéletes jogalapon követelvén (kiemelés R. R.)*, a két testvérhon érdekeinek a közelebb tartandó országgyűléseni képviseltetését pedig a jelen kor eseményei sürgetőleg igényeltetvén, ezeknek sikeresítésére határoztatik:

1. § Az erdélyi mult országgyűlésen meghíva volt kir. Hivatalosok... szavazattal ruháztatnak fel; ide nem értvén a... katonai egyéneket.

2. §. Erdélyt – a visszakapcsolt részeket ide nem értve – a legközelebbi közös hongyűlésen 69 szavazat illeti.

3. §. Ezen szavazatok a törvényhatóságok között következőleg osztatnak fel: A kilencz magyar, öt székely és tizenegy szász megyéket, székeket és vidékeket, valamint Kolozsvár, Maros-Vásárhely és Fejérvár szabad királyi városokat kétkét – összesen 56 szavazat – a többi képviseleti jogot gyakorló városokat – számszerint 13-at – egyenként egyegy szavazat illeti.

4. §. A felelős ministeriumnak kötelességévé tétetik, hogy minden kitelhető törvényes eszközöket felhasználva... az egyesülés teljes végrehajtására szükséges lépéseket megtegye... vezérelvül mondatván ki, miszerint:

5. §. Magyarhon *Erdély mindazon külön törvényeit, és szabadságait, mellyek a mellett, hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak, és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni s fenntartani kész (kiemelés R. R.).*

6. §. A fenebbi rendelkezés mind a királyi hivatalosokra, mind a képviselőkre nézve... csak a közelebbi magyar hongyűlésre terjedt, azontúl *az erdélyi érdekek képviseletének elrendezése, azon egyesült törvényhozás feladata leend (kiemelés R. R.).*"[6]

Már a forradalom első időszaka alatt is számtalan politikai kiadvány, rendelet jelent meg. Ha teljesen jelentéktelennek is látjuk a hírlapelőfizetési felhívást vagy a kamatos kincstári utalványok kibocsátását a történelmi fordulatokat tükrözők mellett, ezek fontos kordokumentumok. Hiszen a kincstári utalványokért befolyt/befolyni remélt összeg a hadseregszervezéshez kellett.

Maradt ránk szép számmal a Habsburg korona- és társországok számára – nem Magyarországon – kiadott, történelmi tanulságot hordozó pátensek, ezek között az 1848. április 25-én megjelent (osztrák) birodalmi alkotmány, amely a „Habsburg-korona alá tartozó" országokra vonatkozott, s kimondta, hogy „minden népfajok számára biztosíttatik nemzetiségük nyelve és sérthetetlensége", de amelyben Magyarország Erbland besorolást kapott, tökéletesen elfeledkezvén arról, hogy a magyar korona és a Habsburg-korona nem ugyanaz. Bécsben az osztrák nép kevésnek találta az újonnan kapott alkotmányba foglalt függetlenséget, alkotmányos berendezkedést, és tüntetett ellene. Pesten válasz nélkül maradt a Magyarországra vonatkozó örökös tartomány minősítés, ráadásul az Unió figyelmen kívül hagyása, Erdély ismételt függetlenné nyilvánítása. (5.6. tétel). (A történelem fintora, hogy a független magyar minisztériumra vonatkozó törvényt 1848. április 10-én, az Unióra vonatkozót június 10-én szentesítette V. Ferdinánd. Láthatóan nem zavarta, hogy április 25-én egészen mást írt alá.)

*

Az itt közölt nyomtatványok az alábbi gyűjteményekből valók: Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL); Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét (BKKmL); Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL); Magyar Honvédség, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL); Országgyűlési Könyvtár, Magyar Parlamenti Gyűjtemény, Budapest (OgyK MPGy); Österreichische Nationalbibliothek, Plakate-, Flugblätter- und Exlibris-Sammlung, Wien (ÖNB FL). Az anyaggyűjtésben valamennyi intézmény messzemenően támogatott az évek során, ezért köszönet illeti őket.

A felsorolt gyűjteményekbe változatos módon kerültek be a röplapok. Magyarországon leginkább vétel útján gyarapodott az anyag. Volt azonban más útja is: megszűnt/megszüntetett gyűjtemények átvétele, átvitele máshová. Ismerve a történelmi fordulatokat, az intézmények alapítási, megszervezési körülményeit és a háborús veszteségeket – már ami a gyarapodási naplókat, leltárkönyveket, leíró kartonokat illeti – nem sok esetben állapíthatjuk meg az egyes darabok eredetét, ha csak nem maradt meg áruló módon az előző gyűjtemény tulajdonbélyegzője.

[5] GEIBEL Károly é. n.

[6] Uo., 25–26.

Az egyik legnagyobb, szinte összefüggő vidéki állományt felmutató együttes a budapesti Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteménye. A dokumentumok vásárlása során azonban a leltárkönyvekbe akár 5, akár 50 darabos tételeket is egyetlen számra írtak be, az egyedi dokumentumok származási helyének feltüntetése nélkül.[7]

A Hadtörténeti Múzeum és Hadtörténelmi Levéltár megszervezésére már 1915 novemberében megtették az első lépéseket, amikor a Honvédelmi Minisztérium 1/a osztályának kebelén belül felállították a levéltári alcsoportot, főként az 1. világháborús anyag gyűjtésére. Az akkor Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum névre hallgató intézmény születésnapja 1918. november 15.[8] Nyilvánvaló, hogy a rendszeres gyűjtés ezt követően kezdődött. Az 1918-ban felállt Levéltár és Múzeum jogutódja a mai komplex intézmény egyik részlege, a Hadtörténelmi Levéltár a legtöbb 1848/49-es darabot az első világháborút követő kulturális egyezmény révén kapta, éppen úgy, mint egyes példányait az Országos Levéltár.[9]

A levéltáraknak általában nem gyűjtőterülete a kisnyomtatvány, plakát. Többnyire irategyüttesek, családi vagy hivatali állagok mellékleteként találhatók, ritkán kigyűjtve és még ritkábban feldolgozva, sem állagjegyzék, sem egyéb segédlet nem áll a kutató rendelkezésére. A történelmi változások, amelyek esetünkben a megyehatárok változását és következtében a megyei levéltárak összevonását is eredményezte, óhatatlanul az iratanyag átrendezésével jártak, s ezek nem szolgáltak mindig a gyűjtemények előnyére. Így találunk a – bibliográfiánkban is néhány plakáttal bemutatkozó – Bács-Kiskun Megyei Levéltár állagában Bács-Bodrog megyei, Pest megyei, vagy éppen a Jász-Kun kerületekre is vonatkozó darabokat az országos jelentőségű példányok mellett.[10]

Az Osztrák Nemzeti Könyvtár, vagyis jogelődje, a Hofbibliothek is csak 1915-ben kezdett érdeklődni a kisnyomtatványok és plakátok iránt, s jelentős 1. világháborús gyűjteményt sikerült felállítania.[11] 1918 után, a császári gyűjtemények államosítását követően és a Monarchia bécsi székhelyű intézményeinek felszámolása, minisztériumainak átszervezése nyomán is nagyobb mennyiségű anyag jutott a könyvtári gyűjteménybe.[12]

Az évtizedek során különböző megnevezéseket használó sepsiszentgyörgyi állami levéltárban (SÁL) az 1848–49-es nyomtatványgyűjteménye törzsanyagának eredeti tulajdonosai a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum,[13] ahonnan 1964-ben vitték el az ottani gyűjteményt,[14] valamint a Szabadságharci Emléktárgyak Országos Múzeuma Aradon.[15]

A leírások megjegyzés sorában szereplő *Poss.* = *Possessor*, korábbi tulajdonosok: *Kriegsarchiv, Wien (KA)*; Bibliothek des kaiserlichen–königlichen Ministerraths–Präsidiums; Hof-, Haus- und Staatsarchiv, Wien; Kaiserliche–königliche Militärbehörde, Wien.

Köszönettel tartozom azoknak, akik támogattak, így a leírás és szerkesztés ideje alatt ösztöndíjban részesítő Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Dunatáji népek kutatása" Szakalapítványának és a kiadásban segítő Székely Nemzeti Múzeumnak.

[7] Vö. RÁKÓCZY Rozália – VILLÁM Judit – REDL Károly 2000. Id. hely Villám Judit és Redl Károly *Bevezetése*, Uo., 59–60. és 5. sz. jegyzet (Uo., 61).

[8] PONGÓ János 1971, 20.

[9] *Übereinkommen zwischen der königlichen ungarischen Regierung und der österreichischen Bundesregierung betreffend die Archive*, Baden bei Wien, 28. Mai 1926. és *Beilage zum Archivübereinkommen zwischen Österreich und Ungarn vom 28. Mai 1926.* Lásd a leírás 5.19. tételét, amely ma a HL tulajdona, eredetéről a régi tulajdon- és az átadási bélyegző tanúskodik, az 5.57. és 5.58. tételt a MOL gyűjteményéből, a bécsi császári Haus-, Hof- und Staatsarchiv anyagából. E két utóbbi darabot Hermann Róbert adta át feldolgozásra. A röplapok bizonyítottan Bem tábori nyomdájában készültek. Bem tábori nyomdájáról/nyomdáiról lásd DEMÉNY Lajos 2000, 103–106, ill. 108.

[10] Lásd a leírásban az 5.91, 5.93. és 5.95. tételt.

[11] Vö. JOBST-RIEDER, Marianne 1995; RÁKÓCZY Rozália 1994, 35.

[12] Lásd a leírásban a 5.28. és 5.35. tételt, amely a rendőrminisztériumból, vagy a 5.36. és 5.37. tételt, amely a császári miniszterelnökség megőrzéséből került az Osztrák Nemzeti Könyvtárba (ÖNB). A témát röviden érintettük az 1848-as kisnyomtatványok bibliográfiájának 1. részében, lásd RÁKÓCZY Rozália 1998, 113-114.

[13] A Székely Nemzeti Múzeum második világháború végi hányatott sorsáról az *Acta (Siculica)* hasábjain lásd legutóbb HEREPEI János 2004. Lásd még RÁKÓCZY Rozália 2002, 466, 9. és 10. jegyzet.

[14] Lásd *Inventarul materialelor documentare tipărite din „Colecţia privind anii revoluţionari 1848-49"*, 1–148. tétel, román nyelvű leírással.

[15] Legalábbis az első világháborúig, vagy a 19. század végéig, a 20. század elejéig, ugyanis ennek a közel 40 000 egységből álló gyűjteményegyüttesnek a széthordása nem kötődik az impériumváltáshoz, az országhatárok változásához és a békekötésekhez, megkezdődött az már talán a 19. század végén, és manapság legalább tucatnyi magyarországi gyűjteményben is van aradi tulajdonélyegzővel megjelölt darab, többek között Hentaller Lajos működése nyomán.

Állagjegyzék

5.1.

[1848. március 17.]

István [Habsburg-Lotharingiai (1817–1867), osztrák főherceg, magyar királyi herceg] nádor [magyar királyi helytartó] (1848)

Kedves gróf Batthyány! Ezennel tudósitom önt, hogy ő Felsége, meg levén győződve, miként a fenforgó körülmények sürgetőleg megkivánják, hogy azon felelős magyar ministerium... haladéktalanul összeszerkesztessék... önt, a törvények értelmében, független magyar ministérium elnökévé kinevezvén, ön minister-társait... tegye legfelsőbb k. megrősítés végett javaslatba... Egyébiránt legnagyobb hajlandósággal maradok: Méltóságodnak legszivesb jóakarója. / István m. k. Nádor.

[Pest] s. n. 1 fol. – 24 × 20 cm.

Az uralkodó nevében István nádor, királyi helytartó miniszterelnökké nevezte ki gróf Batthyány Lajost.

OgyK MPGy

L. sz. – Inv.: 1317/1932.

Jelzet. – Sign.: 00324.

„Lieber Graf Batthyány!" Ein Brief von Erzherzog Stefan an Grafen Batthyány Lajos. Nachdem der König die Unabhängigkeit von Ungarn anerkannt hatte, beauftragte den Palatin – Erzherzog Stefan, Stellverträter des Königs in Ungarn – Batthyány zum Ministerpräsidenten des ersten unabhängigen verantwortlichen Ministeriums zu ernennen.

A kiadás dátuma feltehetően a miniszterelnöki kinevezés napja, március 17.

Ballagi Aladár gyűjteményéből.

Batthyány Lajos kinevezésével kapcsolatos nyomtatvány megjelent: Minister-elnöki körlevél 1. szám. *Acta (Siculica)* 1997/2, 115, 3. tétel, 1848. március 22. Ebben tudatja kinevezését a megyékkel. A közölt körlevél Sántha György Bihar megyei másod-alispánnak szól.

5.2.

1848. március 19.

Városi Tanács, Debrecen

Debreczen Város Tanácsa és választott közönsége szerencsés hivatalosan értesíteni a magyar nemzetet... hogy... a pesti 12 pontok felett értekezvén... az egész közgyűlés magáénak lenni vallván és azokat elfogadván...Azértis elébb ugyan a felhívott követi tudósitás, azután pedig a pesti 12 pontok felolvastattak, melyek következők:

1. Sajtó szabadság...

2–11. [pont]

12. Unio Erdélylyel. [sic!]

1. Az elsorolt 12 pontokhoz... 13. pontba adattassék; miszerint... a Király minden évnek legalább a felerészét az országban töltse...

2–6. [pont]

Költ Debrecenben 1848-dik évi martius 19-kén tartott rendkívüli közgyűlésből.

[Debrecen] s. n. 2 fol. = 2 p. – 42 × 26,5 cm.

A pesti 12 pont és hozzá a külön debreceni kívánságok a városi tanács és a népgyűlés határozataiba foglalva helyi sajtószabadságról, a közgyűlések nyilvánosságáról, a polgárőrség felállításáról és a város kivilágításáról.

OgyK MPGy

L. sz. – Inv.: 1848/1/16/b.

Jelzet – Sign.: 00025.

Gemeinderat, Debrecen

Die sogenannten „Pester zwölf Punkte" mit den Nationalförderungen im Beschluß der Stadtgemeinde und der Abgeordneten der Stadt Debrecen über die Pressefreiheit usw., weiter die Beschlußantrag der Volkssammlung in 6 Punkten unter anderen darüber, daß der König mindestens ein halbes Jahr im Lande verbringen soll.

A „pesti" 12 pont tárgynapi változatát közöltük: 1848. március 15. Városi Tanács, Pest. *Acta (Siculica)* 1997/2, 114, 1. tétel.

5.3.

(1848. március 21.)

GÖMÖRY Frigyes

Mit kíván a magyar nemzet?
Legyen Béke, Szabadság, Egyetértés.
Magyarázata a 12 pontnak:
Szeretném megtudni, de felette nagyon:
A tizenkét pontnak mi tartalma vagyon?...
1. Sajtó szabadság a censura eltörlésével.
Szép az, ha az ember a mi jót kigondol,
A szerint értelmes nyelven szabadon szól...
2–11. [pont].
12. Unio Erdélylyel [sic!]
Unio végtére egyesülést jelent,
Melly még, Erdélyt értve, foganatba nem ment.
Pedig a szomszéddal mi jó lábon állunk,
S egyesülve benne testvérre találunk...
Kérelmeink tehát ezekből álltanak...
Éljen jó Királyunk, a Törvény, Szabadság,
És az Egyenlőség, a Csend és Munkásság! / A köznép számára írta Kecskeméten, a Sajtószabadság 6–dik napján honfitársuk Gömöry Frigyes. –

Kecskemét, Nyomatott Kecskeméten, Szilády Károlynál. 2 fol. = 2 p. – 31 × 23 cm.

A „pesti" 12 pont verses magyarázata.

BKKmL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: 1848–1849. XV/1–33.

Forderungen der ungarischen Nation in Verse gebracht: Nationale Unabhängigkeit, Nationalgarde, Nationalbank usw, endlich Union mit Siebenbürgen.

5.4.

1848. március 28.

Ferdinánd [Habsburg-Lotharingiai (1793–1875) első, osztrák császár (ur. 1835–1848) ötödik, magyar király (ur. 1830–1848)]

129 ik Szám...

Kegyelmes királyi Válasz a közös teherviselés, – az úrbér... és a papi tized megszüntetése tárgyában... / Ferdinánd. –

Martius 28 1848.

(Eger) s. n. 2 fol. = 3 p. — 40 × 26 cm.

Hozzá nyomtatva:

Határozata az országosan egybegyült KK és RR-nek... továbbá

Egerben a rend fenntartására nevezett... választmány / Luby István. –

Eger április 4. 1848.

Az uralkodó leirata, amelyben a nemzeti követeléseket tartalmazó törvényeket jóváhagyja Heves megye és Eger választmányának, valamint Közcsendi Bizottmányának határozatába foglalva.

ÖNB FL UNG

L. sz. – Inv.: Dok Nr. 92.

Jelzet – Sign.: 1848/2/3.

Allerhöchste königliche Antwort in der Angelegenheit der Aufhebung des Urbariums, des kirchlichen Zehnten, weiter Einführung des Tragens der gemeinsamen Lasten. Zu dem königlichen Rescript

gehört: Protokoll der Komitatssitzung in Eger (Komitat Heves).

KK és RR – Karok és Rendek, az országgyűlésen jelenlévő követek és főrendek.

A három törvénycikk román nyelvű, Bihar-megyei kiadását közöltük: 1848. március 26. Lezse. *Acta (Siculica)* 1997/2, 115, 4. tétel.

5.5.

1848. április 15.

PFLIEGLER Alajos – BEDEKOVITS Vilmos stb.

Freie Mitbürger!

Es ist uns Allen bekannt, daß die allerfreieste Umgestaltung unserer Verfassung ruhig und zwar im gesetzgebenden Wege vor sich gefangen; die neuen Gesetze durch den König bekräftigt, und uns nicht anders mehre erwartet, als dem Worte Kraft zu verleihen...

Montag den 17. April, Vormittags um 10 Uhr im Stadthaussaale eine öffentliche Volks-Sitzung zu halten...

Auf! Auf! Mitbürger! Unser Losungswort: Freiheit! Gleichheit! Brüderlichkeit! / Pfliegler Alajos; Bedekovits Vilmos ; Eichner János stb.

Arad, den 15. April 1848.

(Arad) Nyomatott Schmidt Józsefnél. 1 fol. – 42 × 26 cm.

A nemzetőrség felállítása érdekében az aradi polgárok népgyűlést hirdetnek.

További aláírók: Csontos István, Bogdanffi Gergely, Sárosy Lajos, Dellort József, Bragyán György.

ÖNB FL UNG

L. sz. – Inv.: Dok. Nr. 106.

Jelzet – Sign.: 1848/2/13.

Im Interesse der Errichtung der neuen Nationalgarde rufen die Unterzeichneten eine öffentliche Volkssitzung zusammen.

5.6.

1848. április 25.

Ferdinánd [Habsburg-Lotharingiai (1793–1875) első, osztrák császár (ur. 1835–1848) ötödik, magyar király (ur. 1830–1848)]

Wir Ferdinand der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Österreich, König von Ungarn... Großfürst von Siebenbürgen...

Ueberzeugt, daß die Staats-Institutionen den Fortschritten folgen müssen, welche in der Cultur und Geistes-Entwicklung der Völker eingetreten sind...

Verfassungs-Urkunde des osterreichischen Kaiserstaates.

I. Allgemeine Bestimmung... –

II.– VI. [pont]

VII. Provinzial-Stände... / Ferdinand ; Ficquelmont ; Pillersdorf [stb]. Gegeben in unserer kaiserlichen Haupt- und Residentzstadt Wien.

Wien, 1848. s. n. 4 fol. = 8 p. – 45 × 28 cm.

Az új osztrák birodalmi alkotmány teljes szövege. Magyarország és Erdély örökös tartományként szerepel.

Aláírók még: Sommaruga, Krauß, Zanini osztrák miniszterek.

OgyK MPGy

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: 00042.

Das Grundgesetz von Kaisertum Österreich, mitbegriffen auch Ungarn und Siebenbürgen als Erbland.

5.7.

1848. május 17.

KOSSUTH Lajos

Előfizetési hirdetés Kossuth hirlapjára.

A múlt országgyűlés végnapjaiban, midőn lelkemnek régi óhajtását, a sajtószabadságot, valósulni láttam, nem késtem nyiltan kijelenteni, hogy a közvéleménynyel az időszakisajtó [sic!] körében érintkezni még egyszer megkisértendem ... Előfizethetni Pesten, Nádor-utcza, Dőring-házban „Kossuth hirlapja kiadó hivatalában", vidéken minden posta-hivataloknál. / Kossuth Lajos mint a „Kossuth Hirlapja"kiadó tulajdonosa.

Pest, majus 17-kén 1848.

[Pest] Nyomt. Trattner-Károlyi. 1 fol. = 2 p. – 35 × 23,5 cm.

Lényegét tekintve teljes szöveg.

OgyK MPGy

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 00061.

Die Einladung zum Abonnement und Bezugsbedingungen auf „Kossuth Hírlapja"

5.8.

1848. május 19.

[Minisztertanács, Magyarország]

Hazafiak!

Épen [sic!] most vettük futár által azon tudósítást, hogy felséges Királyunk Bécs városát váratlanul elhagyta s útját Innsbruck felé vette. Sietünk ezt a közönséggel tudatni... Felszólítjuk a hon polgárait, hogy azon önkéntes seregnek, melly iránt a rendelet már kibocsáttatott... állitását minden módon segítsék elő... / Batthyány Lajos, Deák Ferecz stb. –

Budapest, május 19-én 1848.

[Szeged] Nyomatott Grün Jánosnál Szegeden. 1 fol. – 36,5 × 22,5 cm.

V. Ferdinánd király eltávozott székvárosából. Esterházy Pál miniszter Innsbruckba utazik az uralkodóhoz. A haza veszélyben van, az önkéntes hadsereg felállítása mindenek előtt fontos.

OgyK MPGY

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: 00065.

Továbbá:

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1848/3/11 és

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/6/17.

Ministerrat, Ungarn

Patrioten!

König Ferdinand der V. ist sich aus seiner Residenzstadt Wien nach Innsbruck weggegangen. Der Minister um die Person Seiner Majestät Esterházy wird zum König fahren. Der Heimat ist in Gefahr! Vor allem wichtig ist die Aufstellung der freiwilligen Nationalgarde.

Az aláíró miniszterek: Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, gróf Széchenyi István, báró Eötvös József.

Poss.: Bibliothek des k. k. Minsiterräths-Präsidiums.

5.9.

1848. május 20.

[Belügyminiszter, Magyarország]

...vármegye Egyetemének. : 1643/B.

Folyó év Junius ... a kormány hivatalos lapja „Közlöny" czím alatt megfog indulni... Miután rendeleteit a kormány a közlönyben teendi közhírré... annak hordatása kötelezőleg mondatik ki a következőképen...

1–3. [pont]...

Megtartandó...

1– 2. [pont] / Belügyminister. –

Budapesten Május 20-dikán 1848.

S. l. s. n. 2 fol. = 4 p. – 38 × 22 cm.

A belügyminisztérium felszólítása a megyékhez, hogy a hivatalok fizessék elő a Közlönyt.

OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00069.
Aufruf des Innenministers an Bezirke über das Abonnement des amtlichen Organs.
Nyomtatott, megcímzetlen levél, külíven: 1643/B A Belügyministertől... vármegye Egyetemének. Hivatalbul.
Egyetem itt: közösség.
A belügyminiszter: SZEMERE Bertalan.

5.10.
1848. május 20.
Ferdinánd [Habsburg-Lotharingiai (1793–1875) első, osztrák császár (ur.1835–1848) ötödik, magyar király (ur. 1830–1848)]
Nyilatkozat népeimhez.
7039. 1848. [szám]
A május 15-diki bécsi események szomorúan győzének meg arról, miszerént egy rendzavaró párt... engem cselekvési szabadságomtól megfosztani akart, hogy ... zsarnokoskodjék... / Ferdinadn [sic!]. –
Innsbruck Május 20. 1848.
S. l. s. n. 1 fol. – 50 × 39 cm.
Ferdinánd a bécsi forradalom után Innsbruckba költözött, onnét intézte felhívását alattvalóihoz, hogy ne csatlakozzanak a rendzavarókhoz.
OgyK MPGY
L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 00068.
Manifest an meine Völker
Kaiser Ferdinand hat nach der Wiener Revolution in Innsbruck umgezogen, von dort rief er seine Unterthanen an sich zu den Ruhestörern nicht anzuschließen.
A plakát aláírása eredetileg hibás, helyesen Ferdinand, a „népeimhez" i betűjénél anyaghiányos.

5.11.
1848. május 20.
István [Habsburg-Lotharingiai (1817–1867), osztrák főherceg, magyar királyi herceg, nádor (1847–1848), magyar királyi helytartó (1848)]
Hazámfiai!
A Ministeriumnak tegnap kiadott nyilatkozata folytán a hív magyarnemzethez [sic!] én is a bizodalom néhány szavait intézem... S bár mennyi oldalról törjön felénk a vész, – a... hív magyar nemzetnek lesz szentelve minden erőm. / István nádor, kir. Helytartó s. k.
Budapest, május 20-kán 1848.
S. l. s. n. 1 fol. – 40 × 24 cm.
Miután május 19-én V. Ferdinánd király Bécsből Innsbruckba távozott, István főherceg, nádor hűségéről biztosította a királyt, a minisztériumot és a magyar nemzetet.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00070.
Nachdem Kaiser Ferdinand am 19 Mai nach Innsbruck umgezogen war, garantierte Erzherzog Stefan als Palatin seine Treue zum König, zur Regierung und zur ungarischen Nation.

5.12.
1848. május 23.
[Pénzügyminiszter, Magyarország]
Felszólitás a nemzethez kamatos kincstárutalványok kibocsátása ügyében.
Olly időket élünk, midőn az események hová fejlődése kiszámíthatlan. A nemzetnek készen kell lenni, hogy a jövendő által készületlenül meg ne lepessék... A kincstári utalványok nyomtatás alatt vannak... A haza megvárja, hogy minden honpolgár kötelességét teljesitse. / Kossuth Lajos s.k. pénzügy minister. –
Kelt Budán, Május 23. 1848. –
S. l. s. n. 1 fol. = 2 p. – 44 × 24 cm.
Kincstári utalvány kibocsátására kényszerül a kormány a hadsereg mielőbbi felállítása érdekében. Kamata 5%, visszafizetése 3, 6 és 12 hónap alatt.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00077.
Finanzminister, Ungarn
Im Interesse der Aufstellung der Armee ist die Regierung gezwungen Schatzschein auszugeben. Ihre Zinsen sind 5 %, sie werden während 3, 6 und 12 Monate zurückgezahlen.

5.13.
1848. május 27.
[Belügyminiszter, Magyarország]
2227./B. [számú belügyminiszteri körlevél]
A hivatalos „Közlöny" f. évi Junius 8-kán megfog [sic!] indulni...
1–5. [pont]
...tudósitásait a választott küldözni azonnal kezdje meg. / Belügyminister. –
Kelt Budapesten, Május 27-dikén 1848.
S. l. s. n. 2 fol. = 4 p. – 37 × 22 cm.
A belügyminiszter tudósításokat kér az új, hivatalos Közlönyhöz.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00083.
Der Innenminister in Ungarn bittet um Berichte (Information) für die neue offizielle Zeitung „Közlöny" zu senden.
Címzés nélküli nyomtatott levél, külíven A Belügyministertől. Hivatalbul.
A belügyminiszter: Szemere Bertalan.

5.14.
1848. május 27.
[Pénzügyminiszter, Magyarország]
Kivonat a „Hitelintézet" alapszabályaiból a vidéki ügynökségek iránt.
1. A hitelintézetnek minden megyében, kerületben... több ügynökei lesznek... mindeniknek saját meghatározott vidéke leend.
2–3. [pont]
4/a–n. [pont] / Kossuth Lajos s.k. pénzügy-minister.
Kelt Pesten, május 27-én 1848. –
S. l. s. n. 1 fol. = 2 p. – 40 × 23 cm.
A Hitelintézet vidéken működő ügynökeinek munkaköre, kötelességei, a kölcsönök folyósításának feltételei.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00084.
Finanzminister Ungarn
Der Wirkungskreis der Vermittler der Kreditanstalt auf dem Lande, ihre Pflicht, die Vorbedingung von Darlehen.

5.15.
1848. június 10.
[Belügyminiszter, Magyarország]
An die Gewerbsmänner.
Zwei Verordnungen habe ich erlassen im Interesse der hierländischen Gewerbsmänner... / Minister des Innern Barthol. Szemere.

Ofen-Pest am 10-ten Juni 1848.
[Budapest] s. n. 1 fol. – 38,5 × 24 cm.
Tartalma a magyar nyelvű kiadásnál OgyK MPGy 00088 l. sz. az 5.16. tételszám alatt.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00089.
A belügyminiszter: SZEMERE Bertalan.

5.16.
1848. június 10.
[Belügyminiszter, Magyarország]
Az iparosokhoz.
Két rendeletet adtam ki a hazai iparosok érdekében... Meghagytam... hogy a legények... munkát elvállalni tartoznak... / Belügyminister Szemere Bertalan.
Budapest, junius 10. 1848.
[Budapest] s. n. 1 fol. – 39 × 24 cm.
A belügyminiszter utasítása: az iparosok minden munkát kötelesek elvállalni.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00089.
Innenminister Ungarn.
Anweisung des Innenministers: die Handwerker sind verpflichtet alle Arbeiten zu übernehmen.
Ugyanezt németül: l. OgyK MPGy 00089 l. sz. az 5.15. tételszám alatt.
A belügyminiszter: SZEMERE Bertalan.

5.17.
1848. június 10.
Ferdináand [Habsburg-Lotharingiai (1793–1875), első, osztrák császár (ur.1835–1848), ötödik, magyar király (ur. 1835–1848)]
Manifest an meine Grenzer.
Wir Ferdinand der I. von Gottes gnaden Kaiser von Oesterreich, apostolischer König von Ungarn... Indem Wir uns bewogen gefunden haben, Unserem Königreiche Ungarn und seinem Nebenländern Croatien und Slavonien ein eigenes, in Ofen residirendes, verantwortliches Ministerium zu geben... / Ferdinand m.p.
Gegeben in unserer Stadt Innspruck den 10. Juni 1848.
S. l. s. n. 1 fol. – 37 × 23,5 cm.
Uralkodói nyilatkozat a határőrökhöz.
Magyarországon és melléktartományaiban – Horvátországban és Szlavóniában – független, felelős kormány alakult. A kormány mellett István főherceg a királyi helytartó.
Valamennyi állampolgár nemzetiségét, vallását és nyelvét az alkotmány biztosítja. Josip Jellačić megtagadta az engedelmességet, ezért az uralkodó felfüggesztette. A határőrség teljhatalmú katonai parancsnoka Hrabovszky János.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00086.
Neben der unabhängigen, verantwortlichen, ungarischen Regierung ist Erzherzog Stefan der stellverträter des Königs. Das Grundgesetz wird jeden Staatsbürgern ihre Nationalitäten, Religionen und Sprachen versichern. Weil Josip Jellačić den Gehorsam verweigern hat, wurde er vom König suspendieren. Der Kommandant mit unbeschränkter Vollmacht der Grenzwache ist Hrabovszky János.

5.18.
1848. június 12.
DEÁK [Ferenc – SZÉCHENYI István] stb.
Bürger!
Wenn das Vaterland in Gefahr ist, kann nur die Einigkeit der Patrioten dasselbe retten. Der südliche Theil unseres Vaterlandes ist durch Rebellen angegriffen. / Franz Deák, Gr. Stephan Széchény stb. –
Ofen-Pest am 12-ten Juni 1848.
[Buda] 1848. [Egyetemi ny] Gedruckt in der königl. ung. Univ. Buchdruckerei. 1 fol. – 39 × 24 cm.
Az ország déli részét elfoglalták a lázadók. Amikor a haza veszélyben van, minden nyugtalanság és viszály csak fokozza ezt. A statárium az országban és a fővárosban egyaránt szükséges és érvényes.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00090.
Das Standrecht ist auf dem Lande und in der Haupstadt notwendig, deshalb wird es verhängt.
Az aláíró miniszterek: Franz Deák [Ferenc], Gr. Stephan Széchény [Széchenyi István], Ludwig Kossuth [Lajos], Bartholomäus Szemere [Bertalan], Gabriel Klausal [Klauzál Gábor], B. Joseph Eötvös [József], Lazarus Mészáros [Lázár].

5.19.
1848. szeptember 22.
BERGER [Johann]
Proclamation an die Bewohner der k. Freistadt Arad.
Dem Vernehmen nach sind im Bereiche der Stadt Arad mehrere Wühler, deren Absicht darin geht, das zwischen den Bewohnern der Stadt Arad und der Festung bisher bestandene gute Einvernehmen, durch Verbreitung unwahrer Gerüchte – als ob die Festung gegen die Stadt feindfelige Tendenzen hegte... auch die unsinnige Aeußerung gehört, die Festung mit Sturm nehmen zu wollen...
Im Falle sie aber solchen Wühlern ein geneigtes Ohr schenken... das Festungs-Commando sich seiner Stellung unterstützen sollten... die Gewalt mit Gewalt zu vertreiben, ohne irgend welcher Rücksichtsnahme. / B. Berger FML.
Festung Arad am 22. September 1848.
[Arad] Gedruckt bei Jos. Schmidt. 1 fol. 36 × 23 cm.
Arad várparancsnoka nyugalomra inti a város lakosságát és a felbujtókat, ha továbbra is izgatnak az erőd ellen, minden eszközzel helyreállítja a rendet.
HL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 1848. 52/112.
Proklamation des Befehlshabers der Stadt und der Festung Arad.
Poss.: Kriegsarchiv Wien, körbélyegző KA Wien, továbbá hosszú, fekete átadási gumibélyegző: Überg. an Ungarn ad Pkt. der Blge. Zum Archivvertrag. Siehe KA 75/1927.
B – Baron.
FML – Feldmarschall-Lieutenant.

5.20.
1848. október 2.
MOSON György
Fölhívás.
Veszéllyel borított hazánk megmentésére magokat felajánlott mozgó nemzetőrseregünk a községekben kevés részvétre talált, az ujjoncz honvédek kiállításában több helyeken ellenszenv mutatkozik... E buzgalom-hijány okozói a bujtogatók, a népcsábítókra a büntetés legszigorubb fenyítéke sulyosbuland...

E megye a jelen zavaros körülmények között legtöbbet a lelkészektől vár...

...a fellázadt nép alkotmány ellenes kitörései iránt az illető lelkész ezennel felelőssé tétetik, s a zavar s mozgalom okozójának fog tekintetni. / Moson György s. k. m. aljegyző.

Kelt Nagy-Károlyban Szatmármegyének 1848-dik évi October 2-dik napján tartott képviselői bizottmányi gyűléséből. –

S. l. s. n. 1 fol. – 41 × 27 cm.

A megye aljegyzője kéri a lelkészeket, támogassák a katonatoborzást, csendesítsék le a lázadókat, továbbá jelentsék fel a bujtogatókat.

HL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: 1848/52/126.

Aufruf.

Der Vizenotar von Komitat Szatmár bittet die Geistlichen um die Soldatenstellung zu unterstützen, die Rebellen zu beruhigen, weiter um die Hetzer anzuzeigen.

5.21.

1848. október 4.

[Igazságügyminisztérium, Magyarország]

6540/Ig. [szám]

Az Igazságügyi minisztériumtól... megye közönségének.

Folyó évi Aug. 6-ról az 5363/5493 szám a. Önökhöz kelt körlevél kapcsában szükséges tudomás s az illetőknek magukhozi [kézírással az utolsó két szótag áthúzva, javítva] nak a hozi alkalmazásuk végett Önöket ezennel értesítem: hogy ... a közvádlókhoz intézett hivatalos levelek a posta dij alól felmentettek...

1-ször – 3-szor.

4-szer ...az illető posta állomásokról is, hol tudni illik az illető levelek feladatnak, engem pótlólag szinte tudósítsanak. / Igazságügyi álladalmi titkár. –

Kelt Budapesten Octóber hó 4-dikén 1848.

S. l. s. n. 2 fol. = 4 p. – 37,5 × 22,5 cm.

Az ügyészség hivatalos levelei díjmentesek, ha megfelelő pecséttel ellátva, postakönyvvel adják fel és ha a borítékon feltüntetik, hogy milyen hivatalos ügyben íródott.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: Nr. 207.

Jelzet – Sign.: UNG 1848/8/2a–b.

Justizministerium, Ungarn

Die offizielle Briefe der Anwaltschaften sind kostenlos, wenn sie mit entsprechenden Stempeln in Postbuch aufgegeben werden, und auf den Umschlag wird es aufgeschrieben, in welcher amtlichen Angelegenheit wurden die Briefe geschrieben.

Minisztériumi formanyomtatvány. A példányban a megszólítás kézírással „Bihar" megye közönségének szól. Ghyczy Kálmán autográf aláírása.

Külíven a címzés Bihar megye közönségének Nagy Váradra. Kézírással kiegészítve. Szárazpecsét: IGAZSÁGÜGYI MINISTER PECSÉTJE körirat, közbül a koronás magyar címer.

5.22.

1848. október 10.

[Országos Honvédelmi Bizottmány, Magyarország]

Az oláh néphez! A magyar nemzet testvéri módon megosztotta az oláhokkal minden szabadságait és nem tartott meg magának csak egyet sem kizárólag...

Béke veletek. / Az ország védelmére megbizott országgyűlési választmány, Kossuth Lajos elnök; Idősb gróf Eszterházy Miklós bizottmányi tag. –

Költ Pesten october 10-kén, 1848.

[Pest] Nyomatott Kozma Vazulnál, 1 fol. = 2 p. – 40 × 25 cm.

Az OHB kiáltványa az erdélyi románokhoz, hogy 8 napon belül térjenek vissza a törvényes rendhez és engedelmességhez.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: Nr 208.

Jelzet – Sign.: UNG 1848/2/1a–b.

Proklamation des Landesverteidigung-Auschusses an siebenbürgischen Rumänen um in 8 Tage zur gesetzlichen Ordnung und ungarischen Regierung zurückzukehren.

A tétel ismételt közlését az újabb bécsi példány előkerülése indokolta. Magyar változatokat már közöltünk: *Acta (Siculica)* 1998/2, 105, 2.13. tétel. ÖNB FL UNG 1848/8/10. Valamint *Acta (Siculica)* 1999/2, 62, 3.54. tétel. OgyK MPGy 00218.

Újonnan előkerült cirill betűs román példánya:

[Pest] Tipariö Vazul Kozma, 1 fol = 2 p. – 39,5 × 25,5 cm.

ÖNB FL

L. sz. – Inv. Nr. 208.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Praesidium.

Cirill betűs román változatát (nyomtatott aláírása latin betűkkel) közöltük: *Acta (Siculica)* 1998/2, 105, 2.14. tétel. ÖNB FL UNG 1848/8/11.

Leírta még Tóth Orsolya, *Hadtörténelmi Közlemények,* 2003, 700, 225. tétel. HM 5654/1-2/Nyt (r).

5.23.

1848. október 23.

VAY Miklós

Hirdetmény.

Hazánk felett a vész mindinkább tornyosul, – sőt, egy alávaló eljárás, ármány és árulás azt veszélyel is fenyegetik. Ezelőtt pár hónapokkal Naszódon alezredes Urbán kezdette meg gyalázatos tervét... – Ily megcsalatott és szomoritó állásában a hazának... ezennel ÁLTALÁNOS NÉPFELKELÉST hirdetek.

Keljen fel mindenki; vének s ifjak ragadjanak fegyvert és seregeljenek tüstént öszsze a haza védelmére...

Mindezekre mint királyi biztos felséges királyom V-dik Ferdinánd és szeretett hazám nevében szólítom fel az erdélyi részek minden lakósait. / B. Vay Miklós, királyi biztos.

Kolozsvárt, October 23-kán 1848.

S. l. s. n. 1 fol. – 42 × 25,5 cm.

Anton Puchner, Erdély teljhatalmú biztosa és főparancsnoka Urban alezredessel együtt akadályozza a honvédség felállítását. Katonákat toboroznak a magyar kormány és az új törvények ellen. A velük szövetkező lakosok a legszigorúbb büntetést kapják.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1848/8/18.

Verkündigung.

Anton Puchner, der bevollmächtige Kommissar und Oberkommandant in Siebenbürgen und Oberleutenant Urban behindernen die Aufstehung der Honvéd Armee. Sie heben Soldaten gegen ungarische Regierung und gegen neue Gesetze aus. Die Bewohner, die sich mit ihnen verbünden, bekommen strengste Strafen.

5.24.

[1848 október]

[Magyar Katonai Érdemrend] – Mészáros Lázár

l.

1849. március 2. után

Kormány, Magyarország ÖNB FL UNG 1/1849/undat/MES/5 l. sz. alatt az 5.38. tételszámon.

5.25.

1848. november 12.

Háromszék Állandó Bizottmánya, (Sepsiszentgyörgy)

Háromszék állandó Bizottmányának Erdélyi Főhadi parancsnok Báró Puchner ő nagyméltóságához intézett Irat másolata.

Székünk kebelében nőttön nő az ingerültség azon minket körül szárnyaló hírre, mintha Erdővidékre és Háromszékre sorkatonaság, ennek kiséretében álló rendetlen csorda néppel betörni akarna, és megtámadandná polgáraink élet és vagyon bátorságát.És azt beszélik, hogy Excellenziád rendeletéből!

Előttünk megfoghatatlan...

Igen mi hívei vagyunk koronás királyunknak...

Ok tehát egyáltalában nincs mi hozzánk...

...más utat nem látunk, mint felkérni Excellenziádot méltóztatnék értesíteni minket igazé az, hogy sorkatonasággal és Oláh népességgel intéztetett székünk megtámadtatni, és ha igen; miért?

Bármi történyen, miután székünk híve a koronás királynak... felelősé lesz a megtámadó a polgári háború iszonyaiért. / Horváth Albert főkirálybíró. –

Háromszék állandó Bizottmányának S. Szt.-Györgyön November 12-én 1848 tartott üléséből.

S. l. s. n. 1 fol. – 38 × 24 cm.

Háromszéken tökéletes a rend, minden lakos törvénytisztelő. Felesleges katonaságot vezényelni ide, mert az csak ingerli a népet.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: Nr. 210.

Jelzet – Sign.: UNG 1848/9/3a.

In Komitat Háromszék (Dreistühle) ist die Ordnung vollkommen, alle Bewohner sind die Gesetze in Ehren haltend. Es ist überflüßig das Militär hierher zu kommandieren, davon das Volk aufgewiegelt wird.

Anton Puchner (a Főhadparancsnokság) válaszát l. 1848. november 16. ÖNB FL UNG 1848/9/3b–c l. sz. alatt az 5.28. tételszámon.

5.26.

1848. november 13.

[WINDISCH-GRÄTZ, Alfred] WINDISCHGRÄTZ

Graiul

Lui II. Windischgrätz Alfred, C. C. G. mareschal, povatiuitoriulu tuturoru Cc: cr. Legione (afora de acele ce acumu sá afla in Italia) Viteazu insastratu cu lana de auru... locuitorii ori de care limba si plasa a Ungariei si Transsylvaniei.

Locuitoriloru Ungari si Transsylvani!

Devreo cáteva lunie terroristica Domnie unoru venditorii de Patrie, rebellistii, au facutu pacinica Ungarie Campu Sangierosu plinu de periculosulu belu civila...

Aparare credinciosiloru, iertare indreptatiloru, pericclu final Rebellistiloru; acesta mi Simbolulu! / Principe Windischgrätz mpr. Caesareo Regescu Mareschal.

Datu in Schönbrunn Suprem: quartieru militariu 13 Novembrie 1848.

[Wien, Hof- und Staatsdruck.] 1 fol. – 39 × 25 cm.

„Néhány hazaáruló pártütők kevés hónapok óta tartó zsarnok uralkodása a békés Magyarországot egy vérteljes polgári háború véres csatamezejévé tette." Magyarország és Erdély népe maradjon hű királyához, a forradalmi eszmék hirdetőinek nem kell hinni.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: Nr 211.

Jelzet – Sign.: UNG 1848/9/5.

Seit wenigen Monaten sind einige Landesverräter in Ungarn und Siebenbürgen gegen Ferdinand und Haus Habsburg tätig. Die Lendesbewölkerung soll dem König treu bleiben.

Latin betűs, román nyelvű röpirat. Ugyanez német nyelven ÖNB FL UNG 1848/9/6. l. sz. az 5.27. tételszámon.

5.27.

1848. november 13.

[WINDISCH-GRÄTZ, Alfred] WINDISCHGRÄTZ

Proclamation

Des Fürsten Alfred zu Windischgrätz, k. k. Feldmarschalls, Oberbefehlshabers allr k. k. Truppen, mit Ausnahme der in Italien stehenden, Ritter des goldenen Vließes... an die Bewohner jeder Zunge und jedes Standes des Königreichs Ungarn und des Großfürstentums Siebenbürgen.

Bewohner Ungarns und Siebenbürgens!

Die wenige Monate dauernde Gewaltherrschaft einiger verrätberischer Aufrüber hat das friedliche Ungarn zum blutigen Kampfplatze einers verbängnißvollen Bürgerkrieges gemacht...

Schutz dem Gertauen, Verziehung dem Vereuenden und Verderben den Aufrührern, – ist mein Wahlpruch! / Fürst zu Windischgrätz m. p. k. k. Feldmarschall.

Hauptquartier Schönbrunn den 13. November 1848.

[Wien] Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. 1 fol. – 44 × 28 cm.

Tartalmát l. az 5.26. tételszám alatt.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: Nr 211.

Jelzet – Sign.: UNG 1848/9/6.

Inhalt siehe Nr. 26.

Román nyelvű kiadását l. ÖNB FL UNG 1848/9/5 l. sz. az 5.26. tételszámon.

5.28.

1848. november 16.

(Főhadparancsnokság, Erdély)

Másolata azon Cs. Kir.Főhadiparancsnoksági Rendeletnek, melly 1848-ki November 16-ról 1558. Q Elnöki szám alatt a Brassai Cs. Kir. katonai, városi, határszéli, s várbeli parancsnoksághoz bocsáttatott.

A Brassai Császári Királyi katonai parancsnokság folyó évi November 13-káról fölterjesztett jelentése, s ... Háromszéknek öt küldöttjeiből álló azon követsége... Brassóba jött vala...

...megbízandónak találtam a Határszéli parancsnokságot... nevemben következő szószerinti választ adjon:

Háromszéknek, melynek nemessége régolta forradalmi czélszövetek gyülőhelye, s izgatási ármányok gyúkeble volt...

A budapesti törvénytelen rémkormány zsoldossai épen ezen Szék kebelében találtak legmelegebb Sympáthiákra, s pártoló elfogadásra.

...a közveszedelem mely alatt ezen Nagyfejedelemség jelenleg nyög... csak is azon erőszakosan... egybe csődített Agyagfalvi fegyveres székely gyűlésnek tulajdonítható... melynek elmaradásával... az azelőtti csend és rend e honban... fenntartható lesz vala.

S. l. s. n. 1 fol. = 2 p. 38 × 24 cm.

Anton Puchner főparancsnok nem bízik a háromszéki székelyekben.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: Nr 210.

Jelzet – Sign: UNG 1848/9/3b–c.

Anton Puchner hat kein Vertrauen zu Szeklern in Háromszék.

A válasz alapjául szolgáló levelet l. 1848. november 12. ÖNB FL UNG Nr. 210 l. sz. 1848/9/3a jelzeten az 5.25. tételszám alatt.

Poss.: K. k. Militärbehörden, Wien.

5.29.

1848. november 29.

[Országgyűlés, Magyarország]

A nemzet képviselői s az ország főrendei Magyarország népeihez:

Atyánkfiai! Az örökkévaló Istennek nevében szólunk hozzátok az igazságnak szavával... Egyetértésre, erős kitartásra, kölcsönös bizodalomra van
szüksége hazánknak... / Kossuth Lajos, Szemere Bertalan.
Kelt Budapesten november 29-án [sic!] 1848.
[Pest?] s. n. 2 fol. = 4 számozott oldal – 42 × 26 cm.
Az országgyűlés felhívása törvénytelennek ítélte az olmützi nyilatkozatokat, és a néptől az országgyűlés munkájának támogatását kérte.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00665.
Der Aufforderung des Parlaments nach sind die Erklärungen in Olmütz ungesetzlich, und bittet das Volk um die Arbeit der Nationalversammlung zu unterstützen.
A fenti röplap tartalmában megegyezik a 108. számú országgyűlési irattal, amelynek a szakirodalom szerinti kiadási ideje 1848. december 11.
Lényegét nem érintő variánsokat közöltünk 1948. 11. 29.: 1848. 12. 11. dátummal, valamint a szakirodalom fölsorolásával: *Acta (Siculica)* 1998/2, 109, 3.15. és 3.16. tétel. Helyesbítés e közlésnél: a 3.16. tételszámnál nyomdahiba, 1948 helyett 1848 olvasandó.

5.30.
1848. december 11.
Országgyűlés, Magyarország.
A nemzet képviselői s az ország főrendei Magyarország népeihez 108-ik szám
l.
1848. november 29.
OgyK MPGy 00665 l. sz. az 5.29. tételszámon.

5.31.
1849. január 6.
Kormány, Magyaroszág
l.
Országgyűlés, Magyarország
ÖNB FL UNG 1849/2/5. l. sz. az 5.33. tételszámon

5.32.
1849. január 6.
KOSSUTH Lajos, az OHB elnöke
l.
Országgyűlés, Magyaroszág
ÖNB FL UNG 1849/2/5. l. sz. az 5.33. tételszámon.

5.33.
1849. január 6.
(Országgyűlés) Magyarország
A Nemzet Kormánya nevében!
Debreczen város Közönségéhez!
Az országgyűlés határozata következtében; úgy a törvényhozó test maga, mint az ország kormánya, Debreczenbe megérkezett...
Debreczen lakossai! Polgártársaink! Ime az országgyűlés...
Debreczen népe! Ime én a nemzet nevében Debreczen városát, a magyar szabadság őrvárosának nyilatkoztatom... / A nemzet kormánya nevében a honvédelmi bizottmány elnöke Kossuth Lajos. –
Kelt Debreczenben, január 6-án 1849.
Debrecen [Városi ny] Nyomt. Debreczen város könyvnyomdájában, 1 fol. – 37 × 24 cm.
Kossuth Lajos tájékoztatója arról, hogy a kormány Debrecenbe költözött.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/2/5.
Information von Kossuth Lajos über den Umzug der Regierung in die Stadt Debrecen.

5.34.
1849. január 6.
Országos Honvédelmi Bizottmány, Elnök
l.
Országgyűlés, Magyarország
ÖNB FL UNG 1849/2/5. l. sz. az 5.33. tételszámon.

5.35.
1849. január 9.
KORNIS Károly
Hazafiak!
Nehogy álhírek terjesztése által harczias mozgalmaink felett a honfiak keblébe csüggedés gerjesztessék: hazafiui kötelességemnek ismerem Budapestnek az ellenség által lett megszállásáról addig is, míg a részben kormányi szózat érkezhetik, a való nyílvánításával a kebleket megnyugtatni...
Félre azért a csüggedéssel honfiak! Ne hidgyetek a híresztelőknek... az álhírek, vagy hazugság koholóit és terjesztőit rögtönítélő törvényszék elébe állíttatni rendelé... ügyünk szentsége győzni fog!!! / Kornis Károly. –
Aradon Januar 9-én 1849.
(Arad) s.s. 1 fol. – 41 × 25 cm.
A honvédsereg visszavonulása terv szerint folyik. Budapestet a lakosság és a város kímélése érdekében haditerv szerint, önként hagyták el az alakulatok.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/2/6.
és megegyező pld. UNG 1849/1/9.
Der Rückzug der Honvéd Armee geht laut dem Plan. Im Interesse der Schonung der Stadt und der Bewölkerung wurde Budapest von den Truppen dem Kriegsplan nach aus freien Stücken verlassen.
Poss.: K. k. Militärbehörden, Wien.

5.36.
1849. január 13.
[Országgyűlés, Magyarország]
A képviselőház 1849. évi január 13-kán Debreczenben tartott ülése jegyzőkönyvének kivonatai.
777. [szám] Olvastatott az ellenséges császári hadsereg fővezére Windischgrätz herczeghez fegyvernyugvás, onnan Ferencz József ausztriai császárhoz a Magyarország ellen folytatott jogtalan háborúnak az ország jogai... és nemzeti becsületének sérelme nélkül leendő békés kiegyenlítése végett...
778. [szám]... a képviselőház elhatározta: Hogy mindaddig egy sem fog eltávozni... míg a haza megmentve nem leend...
779. [szám]... még következő határozatokban történt megállapodás: 1–2. [pont.] 3–szor hogy mind azt, mit a nép kiszolgáltat, a kormány vagy adóban elfogadja, vagy pedig kész pénzben kifizesse... / Irányi Dániel s. k. jegyző.
[Debrecen?] s. n. 1 fol. = 2 p. – 37 × 23 cm.
A magyar köldöttséget és Batthyány Lajos miniszterelnököt Bicskén törvénytelenség és hazaárulás vádjával letartóztatta Windisch-Grätz osztrák tábornok. Az országgyűlés követeli a miniszterelnök és a képviselők szabadon bocsátását.
A képviselők határoztak arról is, hogy az elszökő vagy gyáva tisztek halálbüntetést érdemelnek.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.:UNG 1849/2/9a–b.

Die ungarische Deputation und der Ministerpräsident Batthyány Lajos wurden von dem österreichischen General Windisch-Grätz mit der Anklage des Hochverrates in Bicske verhaftet. Der Reichstag fordert den Ministerpräsidenten und die Abgeordneten freizulassen.

Die Abgeordneten entschieden darüber, daß die desertierte oder feige Offiziere Todesstrafe verdienen.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

Hasonlóan két hasábos, azonos szövegű, szedéstükrében, méretében más (43 × 27,5 cm), kiadás a Tolna vármegyei Bizottmányi ülés jegyzőkönyvének mellékleteként, Hegyessy János főjegyző záradékával, szekszárdi kiadás (Perger Sándor ny. 2 fol. = 4 p.) ÖNP FL UNG 1849/2/14a–d.

5.37.

1849. február 20.

BEM, J[ozef]

An die Bewohner Siebenbürgens.

Mit wahrem Schmerze habe ich ersehen, dasz meine an die Bewölkerung Siebenbürgens gerichtete mehrfache Proclamationen, in welchen ich Vergessenheit des Geschehenen versprach, wenn sich die widerstrebenden Völker der ungarischen Regierung untervverfen [sic!] und ihre Waffen abliefern würden, noch an vielen Orten vvirkungslos [sic!] geblieben sind...

Die ungarische Regierung beabsichtigt die gleichmässige Freiheit aller Bewohner des Landes ohne Unterschied der Nation und Religion...

Ich erlasse diesen vviederholten [sic!] Aufruf in einem Augenblicke an die Bevölkerung Siebenbürgens... Sie haette [sic!] unserem Kampfe für die Freiheit, unserer heiligen Sache kein giltigeres [sic!] Zeugnisz [sic!] der Rechtmässigkeit ausstellen können. / Vom Oberkommando der ungarischen Armee in Siebenbürgen J. Bem General. –

Hauptquartier Mediasch am 20-ten Februar 1849. –

[Medgyes? Tábori ny?] 1 fol. – 37,5 × 24 cm.

Bem tábornok amnesztiát hirdetett azoknak a lakosoknak, akik eddig nem szolgáltatták be, de az újabb felhívásra leadják a fegyvereiket.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/3/12.

General Bem verkündete Amnestie für jenen Einwohner, die bisher ihre Waffen nicht einlieferten, werden sie es aber auf neuen Aufruf abgeben.

Kolozsmonostori papír, vízjele K. monostor.

A betűtipus és helyesírás alapján Bem tábori nyomdájában készült a röpirat. L. a szöveg 2. sorában: dasz, 5. sorában: untervverfen stb.

L. még az 5.57, 5.58. és 5.68. tételeket.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

Publ. illusztr. CSETRI Elek 2000 után (*Acta (Siculica)* 1999/2, 100).

5.38.

[1849. március 2. után]

[Kormány, Magyarország]

Rendeletek

A nemzet jelen szabadságharcára, a honvédelmi bizottmány helybenhagyás s rendelete szerint nyilváníttatik.

Hogy az olly annyira szorongatott haza érdekében szerzett érdemek késedelem nélkül jutalmaztassanak meg, egy katonai érdem-díszjel felállítása rendeltetett el...

Megjegyzendő: hogy ezen pót-érdem-díszjeleket nem sokára a valóságos díszjelek pótolandják ki. / Mészáros Lázár, hadügyminiszter. –

S. l. s. n. 1 fol. – 39 × 23,5 cm.

A Magyar Katonai Érdemrend adományozásáról és ideiglenes jelvényeiről.

ÖNB FL UNG

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: 1/1849/undat/MES/5.

Verordnung über die Verleihung des Ungarischen Militärverdienstordens und sein provisorisches Abzeichen.

Mészáros Lázár 1848 októberében kapott utasítást az OHB-től a kitüntetés tervezésére, az alapszabály 1849. március 2-án jelent meg. A hadihelyzet alakulása miatt csak ideiglenes jelvények készültek el.

5.39.

[1849. március 2. után]

MÉSZÁROS Lázár hadügyminiszter

l.

Kormány, Magyarország

ÖNB FL UNG1/1849/undat/MES/5 az 5.38. tételszámon.

5.40.

[1849. március 2. után]

Országos Honvédelmi Bizottmány / Mészáros Lázár hadügyminiszter

l.

Kormány, Magyarország

ÖNB FL UNG1/1849/undat/MES/5 az 5.38. tételszámon.

5.41.

1849. március 13.

BEM Jozef

l.

Erdélyi Hadsereg, Fővezérség

ÖNB FL UNG 1849/4/4 l. sz. az 5.42. tételszámon.

5.42.

1849. március 13.

[Erdélyi Hadsereg, Fővezérség]

Az erdélyi Felső Tábor Főparancsnoksága A térparancsnokságnak Beszterczén.

Utóbbi rendeletemet folytatólag tudatom a tér-parancsnoksággal, hogy számos ágyúk, töltések és ruhanemük, egy szóval igen sok katonai kellékek birtokába jutottam Szeben bevételével, melly a seregnek a legjobb szolgálatot teend...

...hogy itt Szebenben az angol consulatus egy ügyvivőjével találkoztam...

Tudósítom még a felől is, hogy most délig még az ellenség nem háborgatott... részemről fog holnap megtámadtatás történni az ellenségre. / Bem m. k. Közli az országos honvédelmi bizottmány.

Főhadi szállás Szeben, martius hó 13-kán 1849.

S. l. s. n. 1 fol. – 34,5 × 19, 5 cm. – Sárgult, hengerelt papír.

Bem tábornok nagyszebeni győztes csatája után találkozott az angol konzullal, aki meggyőződött arról, hogy az orosz csapatok beavatkoznak a hadműveletekbe, és megígérte, hogy erről tudósítani fogja kormányát.

ÖNB FL UNG

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/4/4.

General Bem traf nach seinem siegreichen Schlacht bei Nagyszeben den englischen Konsul, wer sich darüber überzeigte, daß sich die russische Truppen in die Operationen eingreifen und er versprach darüber seine Regierung zu benachrichtigen.

5.43.
1849. március 13.
Országos Honvédelmi Bizottmány, Magyarország
l.
Erdélyi Hadsereg, Fővezérség
ÖNB FL UNG 1849/4/4 l. sz. az 5.42. tételszámon.

5.44.
1849. március 20.
SZALAY Antal – KUBINYI Ferenc
Határozati javaslat.
1.
A képviselők kétszeres díjazásának ideiglenes megszüntetéséről.
Addig is míg a törvényhozás az incompatibilitás kérdése iránt intézkednék, meghatároztatik:
1-ör. Képviselő, ki egyszersmind kormánybiztos, vagy a táborban tetteleges katonai szolgálatban van, kormánybiztosi vagy katonai illetőségén felül képviselői fizetést nem húzhat.
2-or...
3-or... / Szalai Antal m. k. Borsodmegyei képviselő.
Debreczen, márt. 28-án 1849.
2.
Az országgyűlési képviselők számára a törvény által határozott napidíjjak csupán az országgyűlés Székhelyén töltött időre járnak. / Kubinyi Ferencz m. k. Nógrád-losonczi képviselő.
Debrecen, [Városi könyvny] Nyom. Debreczen város könyvnyomdájában,
1 fol. – 36 × 22 cm.
A képviselők díjazásáról szóló határozati javaslat: mindenki csak egy napidíjat kaphat.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/4/17.
Beschlußantrag über das Tagegeld der Abgeordneten: ein jeder können nur ein Tagelohn bekommen.
Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerräths-Präsidiums.

5.45.
1849. március 21.
[Hadügyminisztérium, Magyarország]
Tisztelt képviselőházi Elnök úr!
6617. [szám]
A képviselő ház e hó 2-kán tartott országos ülésének abbeli határozata következtében – miszerint „milly bánásmódban és fizetésben részesülnek nálunk a hadi foglyok, s minő véleménye volna a honvédelmi bizottmánynak azok további tartása és fizetése iránt" – az országos honvédelmi bizottmány folyó hó 10-kén 3068. sz. a. felhívta a hadügyministeriumot, hogy az érintett tárgyban kellő értesítést s véleményt adjon...
A kérdéses fogoly tisztek, minden hadi testület különbség nélkül:
Alhadnagytól kapitányig bezárólag 30 p. ft...
Tábornok 70... havi díjat kapnak.
A legénység pedig...
Őrmester naponta 28 p. kr....
Altüzér 6...
...felkérem a tisztelt házat... a Közlöny 43-ik számában a hadi foglyok iránt már kiadott rendelete helyett, ezen előterjesztett határozatot, már április hónapban törvényszerüleg foganatba vehesse. / hadügyminiszter Mészáros Lázár m. p. –
Kelt Debreczenben mart. hó 21-én 1849.
Debrecen [Városi könyvny] Nyomatott Debreczen város könyvnyomdájában, 2 fol. = 3 p. – 40 × 25 cm.
Rendelettervezet a hadifoglyok zsoldjáról.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/4/10a–c.
Entwurf über den Sold der Kriegsgefangenen.
A nyomtatvány 3. oldalán a Közlöny 43. számából kinyomtatott 4610. sz. rendelet a most benyújtott tervezetig érvényben volt napidíjakról.
Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerräths-Präsidiums.

5.46.
1849. március 21.
Kormány, Magyarország
l.
Hadügyminisztérium, Magyarország
ÖNB FL UNG 1849/4/10a-c sz. az 5.45. tételszámon.

5.47.
1849. március 21.
Mészáros Lázár hadügyminiszter
l.
Hadügyminisztérium, Magyarország
ÖNB FL UNG 1849/4/10a-c sz. az 5.45. tételszámon.

5.48.
1849. március 21.
Országos Honvédelmi Bizottmány, Magyarország
l.
Hadügyminisztérium, Magyarország
ÖNB FL UNG 1849/4/10a-c sz. az 5.45. tételszámon.

5.49.
1849. március 24.
CSÁNY [László] Ladislaus
Bekanntmachung
Umtriebe und Verrath brachten das vereine Ungarn und die ungarische Nation bald zum Untergange. Zalreiche Völker, welche Ungarn ernährte und auferzog, mit welchen der Ungar die Wohlthaten seines konstitutionellen Lebens treu Theilte, standen meuchelmörderlich gegen das Vaterland auf...
1. Hermannstadt, und der ganze sogenannte königl. Boden wird bis zur weiteren Verfügung gesetzlichen Regierung Ungarns, in Belagerungszustand versetzt.
2–7. [pont]
8. Zur nothwendigen Aufrechthaltung der Ordnung und Lösung... ernenne ich auf dem königl. Boden einen mit vollkommenen Macht versehenen Regierungscommissären... / Ladislaus Csány, mit vollkommener Macht versehener Landes-Oberregierungs-Kommissar. –
Hermannstadt, den 24. März 1849.
S. l. s. n. 1 fol. = 2 p. – 37 × 22,5 cm.
A rend helyreállítása érdekében Brassóban és az egész Királyföldön, a szászok között ostromállapotot hirdetett Csány. A polgári pereket meg kell szüntetni, az egyéb ügyeket haditörvényszék tárgyalja. További parancsig az eddigi tisztviselők helyükön maradnak. A képviselőválasztás idejéről Bem tábornok intézkedik. A közpénztárakat az állam ideiglenesen lefoglalja.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/4/12.
Im Interesse der Aufrechthaltung der Ordnung verkündigte Csány „Hermannstadt, und der ganze sogenannte königl. Boden wird bis zur weiteren Verfügung gesetzlichen Regierung Ungarns, in Belagerungszustand versetzt."
Magyar nyelvű változatát l. 1849. március 31. ÖNB FL UNG 1849/4/20 az 5.52. tételszámon.

A két kiadás között lényeges eltérés nincs. A német példányban szereplő 7. pont a magyarból hiányzik. (A rendelet a pénz– és adóügyeket intéző hivatalnokokat, valamint a postatiszteket Kolozsvár fennhatósága alá szervezi, a lottót, amely a szegényeket terheli, és csak az erkölcsöket rombolja, feloszlatja.)

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerräths-Präsidiums.

5.50.

1849. március 26.

CSÁNY [László] Ladislaus

Aufruf an die sächsischen und walachischen Dorfswebohner auf dem Königsboden.

Der vereinte österreichisch-russische Truppen ist von dem Königsboden vertrieben, und so zeigt sich iSiebenbürgen, an dem Schauplatze so vieler Gräuel, nur noch auf dem kleinen Raum des Karlsburger Festung ein Feind.

Sachsen! Walachen! Die Ihr auf dem Lande mit dem Ackerbau beschäftigt, weder von den Geheimnissen der Umtriebe, noch von den Plänen der Verräther unterrichtet waret...

Einige unter Euch, besonders Walachen sind aus Furcht vor der strafenden Gerechtigkeit entflohen. Sie werden hiermit zur Rückkehr ermahnt... im Verhaftungsfalle die strengte körperliche Strafe... bis zur Hinrichtung ausgedehnt wird, zu erwarten haben und ihre Güter, für den Staat in Beschlag genommen werden. / Ladislaus Csány bevollmächtigter Ober-Landeskomissär. –

Hermannstadt, den 26, März 1849.

S. l. s. n. 1 fol. – 40,5 × 25 cm.

Tart. l. a magyar nyelvűnél az 5.51. tételszámon.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/4/14.

Inhalt siehe Nr. 51.

Ugyanez, szó szerint megegyező szöveggel – kivéve az aláírásnál a rangjelzést: Oberlandesregierungscommissaer – más betűtípus és szedéstükör

1 fol. – 38 × 24 cm. ÖNB FL UNG 1849/4/15.

Magyarul ÖNB FL UNG 1849/4/16 l. sz. az 5.51. tételszám alatt.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerräths-Präsidiums.

5.51.

1849. március 26.

CSÁNY László

Szózat a királyföldi Falvak Szász és Oláh lakossaihoz.

Az egyesült osztrák–orosz ellenség a királyföldről kiűzetett, s így Erdélyben a leg borzasztobb eseményeknek színhelyén már ellenség egyedül Gyula Fejérvár erősségének csekély terén mutatkozik.

Szászok! Oláhok! Kik falvaitokban gazdaságotokkal foglalkozva... az árulóknak terveit nem tudhattátok... magatokat tévútra engedtétek vezettetni...

Azért térjetek vissza a törvényes ösvényre...

...kik falvaikból vétkök érzetében eltávoztak... visszatérésre intetnek... mától számítva nyolcz napok alatt falvaikba vissza térjenek, különben mint hűtlenek... tekintetvén...

javaik pedig, 8 napok után, az állodalom részére lefoglalni rendeltetnek / Csány László, teljhatalmú országos fő kormánybiztos. –

Kelt N. Szebenben Mártius 26-kán 1849.

S. l. s. n. 1 fol. – 40,5 × 24 cm.

Intés a Királyföldön lakó szászok és románok számára: 8 napon belül térjenek lakóhelyükre vissza.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/4/16.

Ermahnung zu den Sachsen und Rumänen auf dem Königsboden: in 8 Tage kehren sie nach ihren Wohnorten zürück.

Ugyanez a felhívás német nyelven ÖNB FL UNG 1849/4/14 és 1849/4/15 l. sz. az 5.50. tételszám alatt.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerräths-Präsidiums.

5.52.

1849. (március) 31.

CSÁNY László

Hirdetmény.

Ármány és árulás az egyesült Magyarhont és magyar nemzetet szinte végveszélybe sodorta. Nemzetek, melyeket magyarhon növelt és táplált, melyekkel Magyarország alkotmányos életének jótéteményeit igazságosan megosztá, mint orgyilkosok keltek fel hazájuk ellen...

A rend helyreállítása s a törvények iránti tiszteletnek visszaszerzése szigorú rendszbályokat igényel, ezért, a szászföldet illetőleg, a következőket rendelem:

1./ Brassó, s az egész úgynevezett szászföld, Magyarhon törvényes kormánya további rendeletéig, ostrom állapotba helyeztetik.

2 – 6. [pont]

7. A szükséges rend föntartására, valamint a csekélyebb ügyek igazítására, a szászföldre teljhatalmu kormánybiztosokat fogok kinevezni, a kik rendeleteinek mindenki engedelmességgel tartozand. / Csány László országos főkormánybiztos. –

Brassó tavaszelő 31-én, 1849.

S. l. s. n. 1 fol. = 2 p. – 38 × 24 cm.

Tartalmát l. 1849. március 24., az 5.49. tételszám alatt.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/4/20.

Inhalt siehe Nr. 49.

Német nyelvű változatát l. 1849. március 31. ÖNB FL UNG 1849/4/12 az 5.49. tételszám alatt.

A két kiadás között lényeges eltérés nincs. A német példányban szereplő 7. pont a magyarból hiányzik. (A rendelet a pénz– és adóügyeket intéző hivatalnokokat, valamint a postatiszteket Kolozsvár fennhatósága alá szervezi, a lottót, amely a szegényeket terheli, és az erkölcsöket rombolja, feloszlatja.)

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerräths-Präsidiums.

Tavaszelő – március.

5.53.

1849. április 7.

KOSSUTH Lajos: Szózat!

l.

Országos Honvédelmi Bizottmány

ÖNB FL UNG 1849/5/29 sz. német nyelven az 5.54. tételszámon,

ÖNB FL UNG 1849/5/3 sz. magyar nyelven az 5.55. tételszámon.

5.54.

1849. április 7.

[Országos Honvédelmi Bizottmány, Magyarország]

ANREDE!

Ungarn! Seid gegrüßt ihr freien Einwohner des tausendjährigen freien Landes der Arpaden!

Der Gott der Volksfreiheit, welcher die gerechte Sache nie verläßt – und die Tapferkeit unserer braven Truppen, ließen uns nach vielen Leiden den Tag erleben, wo wir den Feind aus unseren Gränzen vertreiben...

...rufe ich das Volk im Namen Gottes und des Vaterlandes zur dessen Vertheidigung aus...

Seyd Patrioten!...

Zu diesem Zwecke ist vor Allem das Werben nach Gemeindeweiser Aufschritt zu versuchen, 20 fl. E.M. wird Handgeld gegeben. Die Dienstzeit dauert 4 Jahre...

...fordere ich das Volk hiemit aus, es möge sich nicht ausplündern lassen, im Gegentheil gebiete ich im Namen der Nation, daß es in Waffen sich widersetze, um den tyrannischen Feind von dem heiligen Boden unseres Vaterlandes zu vertilgen. / Im Namen des regierenden Landes-Vertheidigungs-Ausschusses, Ludwig Kossuth, m. p. Präsident. –

Gegeben zu Gödöllő im Hauptquartier am Tage der Auferstehung Christi den 7. April 1849.

Gödöllő [Tábori ny] Aus der Fekddruckerei in Gödöllő. 2 fol. = 4 p. – 39 × 27 cm.

Tartalmát l. a magyar nyelvű kiadásnál az 5.55. tételszám alatt.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/5/29a–d.

Inhalt siehe Nr. 55.

Magyar nyelvű kiadását l. ÖNB FL UNG 1849/5/3 sz. az 5.55. tételszámon.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerräths-Präsidiums.

5.55.

1849. április 7.

[Országos Honvédelmi Bizottmány, Magyarország]

SZÓZAT!

Magyarok! Az árpádok ezred éves szent földének ős szabad lakói üdvöz legyetek.

A népszabadság Istene, ki az igaz ügyet soha el nem hagyja – és seregünk hősies vitézsége – meghagyta sok szenvedés után érnünk a napot, hogy űzzük határainkról az ellenséget...

...felhívom a népet Isten és a nemzet nevében, segítsen a hazát védeni.

Legyetek hazafiak...

E végre mindenek előtt községenkint kivetendő számban a toborzás megkisértendő.

Foglaló pénz 20 pft.

Szolgálati idő 4 év...

...felhívom a népet, ne hagyja magát pusztítani sőt parancsolom a nemzet nevében, hogy keljen fel tömegestől, s irtsa ki hazánk szent földjéről a zsarnok ellenséget. / az országos kormányzó honvédelmi bizottmány nevében Kossuth Lajos s. k. elnök. –

Kelt a gödöllői főhadi szálláson Krisztus feltámadásának ünnepén Ápril 7-én 1849.

S. l. s. n. 1 fol. = 2 p. – 40 × 23,5 cm.

Kossuth drámai felhívása: tájékoztat a haza nehéz állapotáról, a hadsereg helyzetéről, a hadszínterekről és csatákról. Ismét újoncokat kér a haza védelmére.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/5/3.

Dramatischer Aufruf – Anrede – von Kossuth. Der Präsident informiert über den schweren Zustand der Heimat, die Lage der Armee, die Kriegsschauplätze und die Schlachten. Wieder bittet er um Rekruten das Vaterland in Schutz zu nehmen.

A röpirat német nyelvű változatán gödöllői tábori nyomda szerepel: Aus der Felddruckerei in Gödöllő, l. az 5.54. tételszám alatt. Ez azonban nem bizonyítja, legfeljebb feltételezi, hogy magyar példányunk is ott készült.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerräths-Präsidiums.

5.56.

1849. április 8.

BEM József

l.

Erdélyi Magyar Hadsereg, Fővezérség

MOL ÖHB 48:5826 (2055/B) az 5.57. tételszámon.

5.57.

1849. április 8.

Erdélyi Magyar Hadsereg, Fővezérség

Rendelet.

A képviselőház azon küldöttsége, melly által nekem Debreczenből az első rendű érdemjel megküldetett, felhatalmazott arra, miszerént a vezényletem alatt lévő hadseregben azon vitézeket, kik magokat a csatatéren kitüntették, érdemjellel jutalmazzam, s megengedjem, hogy azt a Hadügyminisztériumtól adandó oklevél megérkeztéig is hordozzhassák...

Ezredesek... Alezredesek... Őrnagyok... Századosok... Főhadnagyok... Alhadnagyok...

Kabos székely zászlóaljában: Káplárok... Alkáplárok... Közvitézek...

Minthogy nem juthatnak most minden jeles egyének eszembe... azért felszólítom a Parancsnokokat, az illyen érdemjelt igényelhetőket rendesen feljelenteni. / Bem altábornagy.

Főhadi szállás Szászsebes, Aprilis 8-án 1849.

S. l. [Tábori ny] 1 fol = 2 p. – 38 × 26 cm.

A Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályának jelvényét 55 tiszt és közkatona kapta meg. Bem tábornok felterjesztett kitüntetésre további 96 tisztet és 249 közvitézt.

MOL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: OHB 48:5826 (2055/B).

Das Abzeichen der 3. Klasse des Ungarischen Militärverdienstordens bekamen 55 Offiziere und Soldaten. General Bem unterbreitete zu den Auszeichnungen weitere 96 Offiziere und 249 Soldaten.

A tábori nyomda kiadványait l. még az 5.37, 5.58. és 5.68. tételszám alatt.

Poss.: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien.

5.58.

1849. április 10.

BEM [Jozef]

Szolgálati szabályok az Erdélyben fölállítandó lengyel katonai cadre-ek számára = Dienst Vorschrift. Für die in Siebenbürgen zu errichtenden polnischen Militair Cadres.

1. – 10. § / Az erdélyi hadsereg fővezére Bem, altábornagy. –

Főhadi szállás Szászsebes, Aprilis 10-én 1849.

S. l. [Tábori ny] 1 fol = 2 p. – 38 × 26 cm.

A lengyelek számára kijelölt gyülekezési hely Szeben és Beszterce.

A vezénylés módja, a századok létszáma, a zsold és felszerelés, végül a büntetésről szóló parancsok.

MOL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: OHB 49:5826 (2055/B).

Hermanstadt und Bistritz sind die Sammelplätze für Polen.

In der Dienstvorschrift: über die Art des Kommandos, den Stand der Kompanien, den Sold und die Ausrüstung, endlich die Strafbefehle.

A tábori nyomda kiadványait l. még az 5.37, 5.57. és 5.68. tételszám alatt.

Poss.: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien.

5.59.
1849. április 10.
Dienst Vorschrift = Szolgálati szabályok
l.
Bem Jozef
MOL OHB 49:5826 (2055/B) sz. az 5.58. tételszámon.

5.60.
1849. április 10.
Szolgálati szabályok = Dienst Vorschrift
l.
Bem Jozef
MOL OHB 49:5826 (2055/B) sz. az 5.58. tételszámon.

5.61.
1849. április 15.
[Országgyűlés, Magyarország]
Unabhängigkeits-Erklärung der ungarischen Nation.
1.Wir, den ungarischen Staat gesetzlich vertretende Nationalversammlung...
2–43. [pont]
44. Die öffentliche Meinung... und legen wir im Namen der Nation jedem Vaterlandsbürger die Pflicht des gesetzlichen Gehorsams für dessen Verordnung und Verfügungen auf. / Die gesetzlich vereinigten Magnaten und Repräsentanten der ungarischen Nation. –
Gegeben aus unserer zu Debrezin am 15. April 1849 gehaltenen Reichtags-Sitzung.
[Debrecen] s. n. 4 p. = 2 fol. – 37,5 × 26 cm.
A magyar nép függetlenségi nyilatkozata: 1849. április 14.
Tartalmát l. az 5.62. tételszám alatt.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 00352.
Inhalt siehe Nr. 62.
A nyilatkozat a magyar korona országainak valamennyi nyelvén megjelent. Ez a példány újságpapírra nyomtatott, kéthasábos, gótbetűs változat.
További változatok magyarul:
1849. április 19.
OgyK MPGy 00327 és OgyK MPGy 00354 l. sz. az 5.62. és 5.63. tételszám alatt,
1849. április 22.
HL 52a/176 l. sz. Publ. *Acta (Siculica)* 2008, 362, 14. tétel.

5.62.
1849. április 19.
[Országgyűlés, Magyarország]
A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata.
Mi, a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyülés,... Magyarországot... az önálló független európai statusok sorába igtatjuk, s a hitszegő Habsburg-Lothringi házat isten és világ előtt trónvesztettnek nyilatkoztatjuk... a magyar álladalom kormányának... rendeletei és intézkedései iránti törvényes engedelmességre a nemzet nevében minden honpolgárt kötelezünk. / A magyar nemzet törvényesen egybegyült főrendei s képviselői. B. Perényi Zsigmond, a felsőház másodelnöke; Almássy Pál, a képviselőház alelnöke ; Szacsvay Imre, jegyző.
Kelt Debrecenben, 1849-ki april 19-dik napján tartatott nemzeti gyülésünkből.
[Kecskemét] Nyomatott Kecskeméten, s. n. 4 p. = 2 fol. – 42,5 × 26,5 cm.
1 fol. = 2 p. – 40 × 25 cm.
A debreceni trónfosztó nyilatkozat, amelyben a Habsburg-Lotharingiai uralkodóházat alkalmatlannak minősíti az ország vezetésére, tagjait az uralkodásból és az ország területéről örökre kizárja, minden polgári jogától megfosztja.
Az ülésen Kossuth Lajost kormányzó elnökké választották, és megbízták az új felelős kormány megalakításával.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv. és Jegyzet – Sign.: 00327.
Unabhängigkeits-Erklärung der ungarischen Nation, indem das Haus Habsburg-Lothringen auf die Führung des Landes ungeeignet qualifiziert wird, seine Mitglieder werden aus der Regierung und aus dem Landesgebiet bis zum Ewig ausgeschlossen und sie werden um alle Bürgerrecht gebracht.
Kossuth Lajos wurde als Reichverweser gewählt und er wurde mit dem Gründen der neuen verantwortlichen Regierung gebildet.
A nyilatkozat kimondása 1849. április 14., elfogadása április 19.
A példány első oldalán a cím felett babérkoszorúval övezett magyar címer, hátoldalon a szöveg alatt Erdély címere. Kéthasábos szedés. Körülvágatlan.
További változatok: 1849. április 22. magyarul, csíksomlyói kiadás, HL 52a/176 l. sz. Publ.: *Acta (Siculica)* 2008, 362, 14. tétel.
A SÁL állományából:
SÁL, Fol. 55: hiányos pld., csak az 1. oldal,
SÁL, Fol. 56–59: román nyelven,
SÁL, Fol. 60–63. Poss. Székely N. Múzeum. Kézírással: Benkő Sándor ajándéka 178/882.
SÁL, Fol. 64–67, 40/885. Ceruzával: csere Bód Péter tanárral egy más példányért.
Továbbá 2 hiányos és egy teljes példány, foliószám nélkül.
A leírt változatok:
1849. április 15. németül OgyK MPGy 00352 l. sz. az 5.61.,
1849. április 19. magyarul OgyK MPGy 00354 l. sz. az 5.63. tételszámon.
Habsburg-Lothringi: Habsburg-Lotharingiai.

5.63.
1849. április 19.
[Országgyűlés, Magyarország]
A magyar n[emzet] függetlenségi nyilatkozata.
Mi, a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés, midőn jelen ünnepélyes nyilatkozatunk által, Magyarországot... az önálló, független Europai Statusok sorába igtatjuk... törvényes engedelmességre a nemzet nevében minden honpolgárt kötelezünk. / B. Perényi Zsigmond, a felsőház másod elnöke ; Almásy Pál a képvisel[...] ; Szacsvay Imre, jegyző.
Kelt Debreczenben 1849-iki april 19-ik napján tartatott nemzetgyülésünkből. –
[Debrecen] s. n. 4 p. = 2 fol. – 41 × 24 cm.
A Függetlenségi Nyilatkozat egyik magyar nyelvű kiadásváltozata.
Tartalmát l. az 5.62. tételszám alatt.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jegyzet – Sign.: 00354.
Inhalt siehe Nr. 62.
Az ülésnap és a nyilatkozat: április 14.
Publ.: *Acta (Siculica)* 1998/2, 111, 3.29. tétel.
Változatok:
1849. április 15. németül OgyK MPGy 00352 l. sz. az 5.61.,
1849. április 19. magyarul OgyK MPGy 00327 l. sz. az 5.62. tételszámon.
1849. április 22. magyarul, csíksomlyói kiadás HL 52a/176 l. sz.
Publ.: *Acta (Siculica)* 2008, 362, 14. tétel.
A Függetlenségi Nyilatkozat OgyK MPGy 00354 leltári (itt 5.63. tétel)számú, magyar nyelvű példányát leírtam az

Acta (Siculica) 1998/2 számában (111, 3.29. tétel), másodszor az időközben fellelt példányok összehasonlításának érdekében vettem fel.

5.64.
1849. április 27.
CSÁNY László országos teljhatalmú biztos
Rendelet a székelyek ügyében
l.
Kormányzó elnök, Magyarország.
ÖNB FL UNG 1849/5/27 l. sz. az 5.65. tételszám alatt.

5.65.
1849. április 27.
Kormányzó elnök, Magyarország
6288/k. [számú rendelet]
Rendelet a székelyek ügyében.

Az ország kormányzó Elnöke Csány László országos biztos úrnak.

A vitéz és lelkes székely népnek a hitszegő osztrák uralkodás idejében a közös hazának általános sebein kívül két fő keresves sérelme volt.

Egyik az, hogy polgári életéből jobbodán kivetkeztetve, katonai uralom alatt tartatott.

A másik: az örökös határőr-katonáskodási kötelezettség...

A székelység katonai szerkezetének meg kell szünni, s helyébe polgári jogoknak s polgári hatóságnak kell lépni...

Adja országos biztos úr székely hazánkfiainak tudtára... a tudtomra hozandó minden igazságos sérelmeiknek gyors és gyökeres orvoslását s szabadságuk megőrzését és boldogságuk gyarapítását legkedvesebb kötelességeim közé számítom. / Az ország kormányzó elnöke, Kossuth Lajos. –

Kelt Debreczenben aprilis 27-én 1849.

S. l. s. n. 1 fol. = 2 p. – 38,5 × 25 cm.

Az első oldal felzetén Csány László írása:

Az ország kormányzó Elnökének a hű székelységröli gondoskodásáról, s intézkedéséről szolgáljon tanuságul alábbi hozzám intézett Rendelete, – melynek közre bocsátását kedves kötelességemnek tartom. / Csány László, országos teljhatalmú biztos. –

A székely határőr-katonaság intézménye megszűnik. A katonaköteles székelyek is, mint az ország más lakosai, sorozás alá esnek.

A szabadságharc befejezése után a székely székeket is átszervezik megyerendszerbe, a katonai közigazgatás megszűnik, parancsnokok helyett polgári elöljárók, kinevezett főispánok igazgatják a székely megyéket.

ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/5/27.

Die Institution der szekler Grenzwache wird aufgelöst. Die wehrpflichtige Mitglieder der Szekler Nation werden, wie andere Bewohner des Landes für felddinsttauglich erklärt.

Nach dem Ende des Freiheitskampfes werden die Szekler Stühlen in Komitat organisiert, die Militärverwaltung wird aufgelöst, statt Kommandanten werden die Szekler Komitate von Zivilvorgesetzten und ernannte Obergespanen administriert.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidium.

5.66.
1849. április 27.
KOSSUTH Lajos
Rendelet a székelyek ügyében
l.
Kormányzó elnök, Magyarország
ÖNB FL UNG 1849/5/27 l. sz. az 5.65. tételszám alatt.

5.67.
[1849. május 2. után]
CSÁNY László
Bucsú-szó Erdélytől.

Megjelenésem napja köztetek mult év utolsó napja zordon téli nap vala – szűk volt a láthatás hova szemeink láthatának – szűk és sötét. – Seregeink gyöngébb részét a Vízaknai csata elvágta a hadvezértül...

De meg hozta jó sorsunk a Piskii és Szebeni diadalmak fény napjait...

Személyemet illetőleg, legfőbb gondjaim közé tartozand Erdélynek s ebben a derék vitéz Székelységnek Debreczenfelé vasuttali összeköttetését eszközleni a haza szivével...

Engedje az egek ura, hogy ebéli meleg ohajtását, az ország királyhágon inneni részeinek mielőbb sikerre emelhessem – s engedje: hogy a péledátlan árulás okozta véráldozatik után, Erdély felvirágzására eszközül szolgálhassak. / Csány László.

S. l. s. n. 1 fol. – 39,5 × 25 cm.

Csány László kormánybiztos működését befejezte Erdélyben, és elköszönt a lakosságtól.

ÖNB UNG
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UND 1/1849/undat/CSA/1.

Der Regierungskommissar Csány László beendete seine Tätigkeint in Siebenbürgen und verabschiedete sich von Landesbewohner.

A datálás alapja: az 1849. május 2-án megalakult Szemere-kormányban Csány László megkapta a vallás- és közoktatásügyi tárcát.

5.68.
1849. május 9.
BEM, J[ozef]
An die Einwohner von Temesvár!

Bürger! Ich darf euch nicht sagen, was die ungarische Constitution Vorzügliches vor allen andern Verfassungen hat. – Ihr kennt sie, und müsst sie lieben, denn sie ist weder eine Soldaten – noch eine Adelsherrscheft sie will nur die Gleichheit, und Freiheit des Staatsbürgers...

Drum sprengt diese Ketten, die euch so unbarmherzig umfassen, ein einiger Wille ist stark, und selbst der getretene Wurm krummt sich. / Vom Ober Commando der Siebenbürger und Banater Armee J. Bem, m. p. F. M. L. –

Im Lager bei Freidorf vor Temesvár am 9-ten Mai 1849. –

S. l. [Tábori ny?] 1 fol. – har. 18 × 24 cm.

A hadiállapotot tűrni kell. A győztes csaták hozzák el a szabadságot és egyenlőséget.

HL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 52a/203.

Den Kriegszustand muß man sich gedulden. Die siegreiche Schlachten werden die Freiheit und die Einheit mitgebracht.

A tábori nyomdából kikerült nyomtatványok a készlet szűkössége miatt vegyes betűképet mutatnak. Pl. wegen helyett vvegen, daß helyett dass stb.

L. még az 5.37, 5.57. és 5.58. tételt.

5.69.
1849. május 11.
BERDE [Mózsa] Moses
Verordnung
445. 1849./Sz. K. B. [számú rendelet]

In den meiner Leitung anvertrauten Gerichtsbarkeiten und hauptsächlich in Hermannstadt, sind trotz den bestehenden strengen Verordnungen mehrere Pluderungsfälle vorgekommen, und es wurden die Güter sowohl des Staates als auch Einzelner an manchen Orten mit frevelhaften Händen angefallen und bestohlen...

§. 1. Die mit Pässen nicht versehene Personen, sollen in den Städten... der strengten Untersuchung unterzogen...

§. 2. – §. 4.

§. 5. Diese meine Verordnung ist in den Kirchen... bekannt zu machen... / Regierungs-Commissär Moses Berde m. p.

Gegeben in der Stadt Hermannstadt den 11. Mai 1849.

S. l. s. n. 1 fol. – 40,5 × 25 cm.

Mivel több rablás fordult elő a környéken, különösen Szeben városában, az útlevél nélkül utazókat különös figyelemmel fogják ellenőrizni. A hatóságok kötelesek a bűnözőket elfogni, a gyilkosokat és lázadókat rögtönítélő bíróság elé állítani.

Az egyházak, a polgári és katonai hivatalok hirdessék ki a rendeletet.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/6/8.

Weil mehrere Raubüberfall an der Umgebung, besonders in der Stadt Szeben vorkommen, werden die Reisenden, die ohne Pässe fahren, mit besonderer Aufmerksamkeit kontrollieren. Die Behörden sind verpflichtet die Verbrecher gefangenzunehmen, die Mörder und die Rebellen vor Standgericht zu stellen.

Die Kirchen, die Zivil- und Militärbehörden sollen die Verordnung verkündigen.

Berde Mózsa kormánybiztos Csány László rögtönítélő bíróságokról szóló április 16-i rendeletére hivatkozik (2. §).

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidium.

5.70.

1849. május 14.

Dósa Elek

Brassói pólgártársak!

Ármány kisérté meg e napokban háborgatni nyugalmatokat, bizalmat élesztőleg a körmei közül kiszalasztott préda után ólálkodó azon ellenség iránt, melynek zsarnokságát éppen ugy esmeritek mint gyávaságát...

Egyébiránt tudjátok meg Brassóiak! Hogy a város és vidéke védelmét biztositó intézkedések megtétettek...

Szolgáljon ennek tudása, a magyar kormány hűségére letett eskü megtartóinak vigasztalására, megszegőinek pedig – rettentésére. / Dósa Elek, kormánybiztos.

Brassó, 1849 Májusa 14-én. –

S. l. s. n. 1 fol. – 39 × 26 cm.

Tartalma az 5.71. tételszám alatt.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/6/9.

Inhalt siehe Nr. 71.

Német nyelven ÖNB FL UNG 1849/6/10 az 5.71. tételszámon.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

5.71.

1849. május 14.

Dósa [Elek] Alexius

Mitbürger von Kronstadt!

Böswillige Menschen haben es in diesen Tagen versucht, euere Ruhe zu stören, indem sie das Vertrauen zu dem auf die entschlüpfte Beute lauernden Feind, dessen Tyrannei und Feigheit ihr kennt...

Uebrigens aber wisset, ihr Kronstädter., daß die Unordnungen zum Schutze des Stedt und des Districtes getroffen...

Möge dies denen, welche treu an dem der ungarischen Regierung geleistete Eide halten, zum Troste, denen aber, welche diesen Eid brechen wollen, zur Abschreckung dienen. / Alexius Dósa, Regierungscommissär.

Kronstadt, den 14. Mai 1849.

S. l. s. n. 1 fol. – 38,5 × 24 cm.

A támadó orosz cári hadsereg a zsarnokságot és elnyomást hozza vissza. Akik támogatják őket, a polgárháborút segítik. A magyar kormány elleni felbújtók rögtönítélő bíróság elé kerülnek.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/6/10.

Die angreifende russische Zarenarmee holt die Tyrannenmacht und die Unterdrückung zurück. Diejenigen, die sie unterstützen, helfen bei Bürgerkrieg. Die gegen ungarische Regierung Aufwiegler kommen in Standgericht.

Magyar kiadása ÖNB FL UNG 1849/6/9 az 5.70. tételszámon.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

5.72.

1849. május 16.

[SZENT-IVÁNYI Károly] SZENTIVÁNYI, Carl

Verordnung.

3020. 1849. [számú rendelet]

Jeden Tag vernehme ich Klagen darüber: daß unbewaffnete friedliche Bürger unter dem Vorwand, als gehörten sie zu den Aufrührern, an ihrer Person und an ihrem Eigenthum angegriffen werden;...

Unsere Aufgabe ist: Bestrefung des Schuldigen, Schutz des Unschuldigen. – ...verordne und befehle ich Folgendes:

1. Def unbewaffnete und friedliche Bürger...

2. – 4. [pont]

5. Ich mache es den Obergespänen und Regierungcommissäre... meine Verordnung allgemeinen bekannt zu machen und genau streng beobachten./ Carl Szentiványi, Landes-Regierungscommissär.

Klausenburg, den 16. Mai 1849.

S. l. s. n. 1 fol. – 38 × 24,5 cm.

A békés polgárokat sem személyükben, sem tulajdonukban megkárosítani senkinek sem szabad. Az elkövetőket szigorúan megbüntetik. A Dávid-hiten lévők (zsidók) számára külön bíróságot állított fel a kormánybiztos. Azonban ha a hadsereghez tartoznak, a katonai bíróság ítélkezik felettük is.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/6/11.

Niemand darf die friedliche Bürger weder bei ihrer Person, noch in ihren Vermögen schädigen. Die Verbrecher werden streng bestrafen. Für die Juden wurde ein abgesondertes (alleinstehendes) Gericht aufgestellt. Wenn sie aber zur Armee gehören, urteilt das Militärgericht auch von ihnen.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

5.73.

1849. május 17.

Dósa Elek

Rendelet Brassó s vidéke lakossaihoz.

152. 1849/B. K. B. [számú rendelet]

Szabadságot igért a magyar kórmány néktek polgártársak! Azon reménység alatt hogy esküvel szentesitett hűségtöket fogjátok tanusítni.

Ezen szabadság rendithetetlen alapja... tiszteitek s bíráitok szabad választása...

A magyar kormány... rendeli a választásra jogosított polgároknak az 1848-ik évi 23-ik cziknek helybeli viszonyokhoz alkalmazott értelmében össze iratását a következendő szabályok szerint:

1.) A Főbíró egybe gyüjti a tanácsat, s választott polgárságat...

2.) – 4.) [pontok]

5.) A választási jogot gyakorolni csak személyesen lehet. / Dósa Elek, Kórmánybiztos. –

Brassó, 1849 Májussa 17-én.

S. l. s. n. 1 fol. – 40,5 × 24 cm.

Mindazok választók és választhatók, akik házzal, telekkel bírnak, akik évek óta egy helyben laknak és rendesen fizetik a házbért, akiknek vagyona van, kivéve a nőket.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sing.: UNG 1849/6/13.

Jene Bewohner besitzen das aktive und passive Wahlrecht, die Haus und Grundstück haben, die seit mehrere Jahren an Ort und Stelle wohnen, die den Mietzins regelmäßig zahlen, den Besitz haben, ausgenommen die Frauen.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

Német nyelven ÖNB FL UNG 1849/6/12 az 5.74. tételszámon.

5.74.

1849. május 17.

Dósa [Elek] Alexius

Verordnung. An die Bewohner der Stadt und des Districts Kronstadt.

152. 1849/B. K. B. [számú rendelet]

Mitbürger! Die ungarische Regierung hat euch die Freiheit versprochen, in der Hoffnung, daß ihr euere eidlich gelobte Treue auch durch Thaten beweisen werdet.

Die unerschütterliche Grundlage und zugleich die kräftigste Bürgerschaft dieser Freiheit ist die freie Wahl eurer Beamten und Richter...

1. Der Oberrichte versammelt den Rath...

2. – 4. [pont]

5. Das Wahlrecht kann nur persönlich ausgeübt werden. / Alesius Dósa, Regierungskommissär. –

Kronstadt, den 17. Mai 1849.

S. l. s. n. 1 fol. – 40 × 24 cm.

Tartalmát l. a magyar kiadásnál, ÖNB FL UNG 1849/6/13 az 5.73. tételszám alatt.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sing.: UNG 1849/6/12.

Inhalt siehe Nr. 73.

Magyar nyelven ÖNB FL UNG 1849/6/13 az 5.73. tételszámon.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

5.75.

1849. május 24.

Dósa Elek

Rendelet.

249. 1849/B. K. B. [számú rendelet]

Tapasztalván, miként a t: cz: katonaság fizetésének állodalmi pénztárból közelebbről többnyire százas bankjegyekben küldetett pénzbeli fedezése naponta megujuló panaszokat idéz elő, a mennyiben a váltó s kivált ezüst pénzek forgalomból eltünése miatt a százasok felválthatása szerfeletti megnehezedésének következése lett...

...a t: cz: katonaság fizetésére megkívántató apróbb pénz előállitandását rendelem a következendő szabályok szerént:

1. Az állodalmi pénztárból...

2. – 7. [pont]

8. Megszünvén az ok, meg kell szünni a kényszeritett váltás szükségének is s annak megkisértői keményen fognak bünztetni illető felsőbbségük által. / Dósa Elek, kormány biztos. –

Brassó, az 1849-ik év májussa 24-én.

S. l. s. n. 1 fol. – a bal hasáb mérete 41 × 24 cm. Teljes méret 41 × 48 cm.

Az ezüst aprópénz eltűnt a városból, ezért a katonaság fizetéséhez szükséges mennyiséget az adószedők nyugta ellenében fogják begyűjteni a városból és környékéről. A pénz teljes összegét az adóba beszámítják.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/6/21b.

Die Kleingelder verschvunden aus der Stadt, deshalb werden die nötige Menge der Solde durch die Steiereinnehmer aus der Stadt und ihrer Umgebung eingesammelt. Die ganze Summe des Geldes werde in die Steuer eingerechnet.

A fent leírt a teljes plakát bal hasábja.

Az UNG 1849/6/21a a teljes plakát jobb hasábja, 1849. május 26. az 5.76. tételszámon.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

5.76.

1849. május 26.

Dósa Elek

Brassóiak!

Az ellenség határszéleinkhezi közeledését tárgyazó azon hírek, mely minapában éppen oly kiméletlenül mint alaptalanul háborították a békét s csendet sovárgó polgárok nyugodalmát – megujultak!...

Valosulandnak e ezen hirek ez uttal? Nem tudhatom...

Tudjátok meg, hogy azok... a magyar kórmány iránt... fondorkodnának; azonnal béfognak fogatni s hadi törvényszék elébe álíttatva – a már közelebbről is kihirdettetett vésztörvényszék értelmében, el is fognak itéltetni. / Dósa Elek, kórmány biztos.

Brassó, 1849 Májussa 26-án. –

S. l. s. n. 1 fol. – a jobb hasáb mérete 41 × 24 cm. Teljes méret 41 × 48 cm.

Az ellenség közeledik, a várost meg kell védeni. Az árulókat, belső ellenfeleket megbüntetik.

ÖNB FL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: UNG 1849/6/21a.

Der Feind nähert sich, die Stadt muß in Schutz nehmen. Die Verräter und die innere Gegner werden bestrafen.

A fent leírt a teljes plakát jobb hasábja.

Német nyelven csak a jobb hasáb szövege ÖNB FL UNG 1849/6/20 az 5.77. tételszámon.

Az UNG 1849/6/21b a teljes plakát bal hasábja, 1849. május 24. az 5.75. tételszámon.

Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

5.77.

1849. május 26.

Dósa [Elek] Alexius

Kronstädter!

Die Gerüchte von der Annäherung des Feindes an unsere haben sich erneuert; dieselbe Gerüchte welche unlängst die Ruhe der so sehnsüchtig den Frieden herbeiwünschenden Bürger schonungslos, doch ohne allen Grund gestört haben.!

Ob diese Gerüchte für diesmal in Erfüllung geben werden, kann ich nicht wissen...

Wisset, daß Diejenigen, welche durch die Ehre und die Heiligkeit des Eides... allsogleich werden eingefangen, und vor das Kriegsgericht gestellt, im Sinne des vor Kurzem bekannt gemachten Martialgesetzes auch werden verurtheilt werden. / Alexius Dósa, Regierungkommissär. –

Kronstadt, den 26. Mai 1849.
S. l. s. n. 1 fol. – 40,5 × 24,5 cm.
Tartalmát l. a magyar kiadásnál az 5.76. tételszám alatt.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/6/20.
Inhalt siehe Nr. 76.
Magyar nyelven ÖNB FL UNG 1849/6/21a az 5.76. tételszámon.
Poss.: Bibliothek des k. k. Ministerraths-Präsidiums.

5.78.
1849. június 8.
BEM J[ozef]
Hadiparancs.
Mind egyesek, mind testületek, mind pedig magán a kormányon álló személyek részéről is olly panaszok jöttek előmbe, melyek a Magyar nemzet, jelesen pedig a Magyar hadsereg becsületét elhomályosítják...
Azonban az útazó hadtesteknek meg engedtetik, hogy szükségeiket nyugtatvánnyal fizessék. De azokban-is a hadtest parancsnokának, valamint a hadtesteknek-is neve pontoson följegyezve kell lennie, hohgy minden helytelen követelést tévők, maga idejében meg fenyítethessenek. / Az erdélyi magyar hadsereg fő parancsnokságától Bem J., Altábornagy. –
N. Szeben Junius 8-án 1849.
S. l. s. n. 1 fol. – 41,5 × 26,5 cm.
A hírek szerint az egyes katonák és tisztek több szolgáltatást követelnek a szállásadóktól, mint amennyi a járandóságuk lenne. Az ellenkező eset is előfordul, amikor a fizetéskor a szállásadók a jogosnál többet követelnek. A panaszosok a parancsnokoknál tehetnek bejelentést.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/7/6.
Laut den Nachrichten fordern einige Soldaten und Offiziere mehrere Leistungen von den Vermietern, soviel ihre Gebühr hätte. Es komt der gegenteilige Fall vor, wenn die Vermieter mehr fordern, was recht und billig ist. Die Beschwerdeführer können bei den Befehlshabern die Anmeldung erstatten.
Publikáltuk illusztrációként a CSETRI Elek 2000 tanulmányhoz *(Acta (Siculica)* 1999/2, 101), a bécsi kutatásaink során azonosított anyagból.
Poss.: Bibliothek des k. k. Minsiterräths-Präsidiums.

5.79.
1849. június 16.
GÖRGEI [Artur] Arthur
Napi parancs
Sajnosan tapasztaltatott, miszerint az egyes hadtesteknél a főtisztek ajánlása körül gyakran azon tetemes visszaélés történik, hogy nem vevén elegendő szigorral a kinevezendőknek képzetségi kellékeit figyelemben később az illy egyének kineveztetvén, vagy elfoglalják rendeltetésök helyét, de a kellő képzettséggel nem birván, az ügyet veszélyeztetik, vagy épen nem alkalmazhatók s akkor az állodalomnak terhére esnek. Ez vétek a haza ellen, mellynek elejét venni kell!...
...minden alkalmatlannak tapasztalt egyén azonnal elbocsáttatni... fog. / A hadügyminiszter és főparancsnok Görgei Arthur. –
Budán, június 16. 1849.
S. l. s. n. – 2 fol = 1 szövegoldal – 30 × 24,5 cm. Kézirat, kőnyomatos soksz.
Lényegét tekintve teljes szöveg.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/7/11.
Bei der Ernennung der Offiziere soll nur die Bildung, Praxis, und Kentniss berücksichtigen.
Görgei Artur sajátkezű – litografált – aláírásával.
Kettőbe hajtott teljes ív, ún. miniszterpapír. Külíven címzés nincs.

5.80.
1849. június 26.
Jön a muszka, - fegyverre, hadd veszszen el!
Jön a muszka, jön a világ legnagyobb zsarnokának durva, féktelen népe, a magyar nép földére. Rablás, pusztítás... első lépésének nyomai... A pokol ellened, veled az isten – győzni fogsz! Hadd jőjön a muszka, jőjön és vesszen!
Budapest, junius 26-kán 1849.
A teljes falragasz jobb hasábja.
Szabadságunkat veszély fenyegeti! Egy szó hangzik most hazánk bérczein völgyein keresztül, egy hang rezg minden honfi, minden honleány ajkán... „Jőnek a barbarok!”...
A melly nép szabadságáért halni kész, az élni fog. Jőjenek a barbarok! elvárjuk. –
Budapest, junius 27-én 1849.
A teljes falragasz bal hasábja.
S. l. s. n. 1 fol. – teljes méret 41 × 52 cm.
A két falragasz felsorolja a szabadságharc addigi győztes csatáit. Történelmi példákra (Róma, Athén, Hunyadiak, Dobók, Rákóczyak) hivatkozva hívja harcra a nemzetet az orosz hadak ellen.
ÖNB FL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: UNG 1849/7/14,
továbbá:
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00666.
Die beide Spalten zählen die bisherige siegreiche Schlachten des Freiheitskampfes auf. Mit Bezugnahme auf historisches Beispiel (z.B. Rom, Athen, Familie Hunyadi, Dobó, Rákóczy) ist die Nation in den Kampf gegen die russische Truppen gerufen.
ÖNB Poss.: Bibliothek des k. k. Minsiterräths-Präsidiums.
Az Országgyűlési Könyvtár (OgyK MPGy) tulajdonában lévő 00375-1 és 00375-2 leltári számú – teljes – falragasz 2 darabban publ. *Acta (Siculica)* 1998/2, 112, 3.32. és 3.34. tétel. Az ismételt közreadást az Osztrák Nemzeti Könyvtárban felvett példány, valamint az OgyK MPGy duplum indokolja.

5.81.
1849. június 27.
„Szabadságunkat veszély fenyegeti!” kezdetű bal hasáb leírását l.
Jön a muszka
OgyK MPGy 00375/1–2 és 00666,
továbbá ÖNB FL UNG 1849/7/14 l. sz. az 5.80. tételszámon.

5.82.
1849. június 27.
[Magyarország. Törvények, rendeletek]
A nemzet kormánya a néphez!
A haza veszélyben van! Fegyverre! fegyverre! minden honpolgár!...
1. A hazánkba betört muszkák s azokat behivó istentelen austriai császár ellen az általános keresztes népháború ezennel megkezdetik.
2–11. [pont]... S ezért általános népfelkelést rendelünk és parancsolunk a szabadságért, isten és a haza nevében. / Kossuth Lajos kormányzó; Szemere Bertalan stb. –

Kelt Budapesten, junius 27-én 1849.
[Bp?] s. n. 1 fol. – 39,5 × 50 cm. – Két hasábos.
A népfelkelés elrendelése.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00379.
„Die Heimat ist in Gefahr". Verordnung über Landsturm.
További aláírók: Csányi László, Görgei Arthur, Vukovics Sebők, Batthyány Kázmér, Horváth Mihály, Duschek Ferenc.
Publ.: a német nyelvű kiadást lásd *Acta (Siculica)* 1998/2, 112, 3.33. tétel, OgyK MPGy 00376 l. sz.

5.83.
[1849. június 30. után]
KOSSUTH Zsuzsánna
l.
Meszlényiné Kossuth Zsuzsánna
ÖNB FL UNG 1/1849/undat/KOS/4.

5.84.
[1849. június 30. után]
MESZLÉNYI KOSSUTH Zsuzsánna
l.
Meszlényiné Kossuth Zsuzsánna
ÖNB FL UNG 1/1849/undat/KOS/4.

5.85.
[1849. június 30. után]
MESZLÉNYI[NÉ] KOSSUTH Zsuzsánna
Polgárnők!
Mint nőegyleti tag szólottam hozzátok Debreczenből, midőn elejbe mentünk a véres küzdelmek által nyerendő szabadságnak. Azóta kormányi megbízás tüzte ki kötelességemül, az önként választott pályát, hőseink ápolását...
A kormány másodszor elhagyja a fővárost...
A kórház igazgatók hivatalosan értesítvék, miszerint ... sérül és beteg honvédeinket akár összesen, akár egyenként a nők ápolására bocsájtani kötelesek.
Ne csüggedjetek testvéreim! „Isten velünk, ki ellenünk!" / Meszlényi Kossuth Zsuzsánna.
S. l. s. n. 1 fol. – 39,5 × 25 cm.
Kossuth Zsuzsanna kéri, hogy Magyarország leányai és asszonyai a kórházakban és házaikban is gondozzák a sebesült honvédeket. A betegápolás irányításával megbízott hölgyek: Székáts Júlia, Balog Amália és Forster Karolina.
ÖNB FL UNG
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 1/1849/undat/KOS/4.
Kossuth Zsuzsanna bittet die Ungarns Mädchen und Frauen um in den Hospitalen und auch in ihren Häusern die verwundeten Honvédsoldaten zu pflegen. Die mit der Führung der Krankenpflege beauftragte Frauen sind: Székáts Júlia, Balog Amália und Forster Karolina.
A kormány 1849. június 30-án közleményben tudatta Budapest lakosságával, hogy a hadi helyzet alakulása miatt a közeljövőben el kell hagyja a fővárost. Datálás ennek alapján.

5.86.
1849. július 2.
[Kormány, Magyarország]
Komoly figyelmeztetés.
Azon körülményt, hogy a kormány változtatni fogja székhelyét, a hadi munkálatoknak szabad tért kívánván nyujtani, a haszonleső alávalók pénz-váltással uzsoráskodásra használják fel. / Ministeri-tanácsból. Szemere Bert[alan] s.k. minister elnök
Költ Budapesten, julius 2-án 1849.
S. l. s. n. 1 fol. – 34,5 × 18,5 cm.
Az uzsorásokat rögtönítélő bíróság elé fogják állítani.
OgyK MPGy
L. sz.– Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00385.
Die Wucherer werden vor Standgericht gestellt.

5.87.
1849. július 4.
SZENT-IVÁNYI Károly
Országos telyhatalmu biztostól. : 5423. [szám] 1849.
A mint a mult 1848-ik évben Kolozsvártt tartatott országgyülésnek 1-sö törvényczikkelye szerint ...„életbe lépétetett jogegyenlőség... elismertetett"... / országos t. h. kormánybiztos, Szent-Iványi Károly.
Kolozsvártt Julius 4-kén 1848.
S. l. s. n. 1 fol. – 39 × 25 cm.
Az 1848-as törvények értelmében a bíróság előtt is érvényes a jogegyenlőség. Az ítéletekben ezt minden (nép)osztálynál figyelembe kell venni.
OgyK MPGy
L. sz.– Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00388.
Laut der Gesetze im Jahre 1848 ist die Rechtgleichheit vor Gericht auch gültig. In den Urteilen soll es bei allen Volksklassen berücksichtigen.

5.88.
1849. július 7.
Noi Franciscu Josiv I. dein gratia lui Dumnedieu Imperatru Austrei, Rege Hungarii – három nyelvű és régi román datálású plakát
l.
1849. július 19.
[Ferenc] József, [Habsburg-Lotharingiai (1830–1916) első, osztrák császár (1848-tól), első, magyar király (1848-tól, megkoronázva 1867)]
három nyelvű falragasz OgyK MPGy 00400 az 5.90. tételszámon.

5.89.
1849. július 9.
SZENT-IVÁNYI Károly
Két hóval ezelőtt Országos biztosnak neveztettem ki, a Király hágón inneni részekben... / Országos t. h. kormánybiztos Szent-Iványi Károly.
Kolozsvártt, julius 9-kén l849.
S. l. s. n. 1 fol. – 39 × 26 cm.
Szent-Iványi Károly kormánybiztos működését befejezte, és elköszönt a lakosságtól. Köszönetet mondott Bem tábornoknak és a vitéz hadseregnek, áldást kért az országra, és bemutatta utódát, Boczkó Dániel képviselőt.
OgyK MPGy
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 00393.
Der Regierungskommissar Szent-Iványi Károly beendete seine Tätigkeit und verabschiedete sich von Landesbewohner.
Er sagte einen Dank für General Bem und für die tapferkeite Armee, er bat um Segen auf das Land und stellte den Abgeordneten Boczkó Dániel als seinen Nachfolger vor.
Hátoldalon „Ballagi Aladár gyüjteményéből" kerek piros tulajdonbélyegző.
További, teljesen megegyező pld. OgyK MPGy 00394 l. sz. 39,5 × 25 cm.

Jobb alsó sarkában feldolgozásra vonatkozó utasítás, ceruzás kézírás: „Közhírré teszi lemondását és hogy a Királyhágón inneni részekben a kormány Boczkó Danielt nevezte ki kormánybiztossá kezdetű röplap 1849-ből". Az íráskép alapján a feljegyzés 1920–1930 körüli.

5.90.

1849. július 19.

[Ferenc] József, [Habsburg-Lotharingiai (1830–1916) első, osztrák császár (1848-tól), első, magyar király (1848-tól, megkoronázva 1867)]

Mi I. Ferencz József, Isten kegyelméből Austriai Császár, Magyar, Cseh... országoknak Királya... = Wir Franz Joseph der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich, König von Ungarn... = Noi Franciscu Josiv I. dein gratia lui Dumnedieu Imperatru Austrei, Rege Hungarii...

Mi jónak láttuk: titkos tanácsos és Főtábornokunkat B. Wohlgemuth Lajost, az Erdélyi... Főkormányzónak kinevezni... = Wir haben uns bestimmt gefunden, Unseren geheimen Rath und Feldmarschall-Lieutenant Ludwig Freiherrn von Wohlgemuth... = Noi neam aflatu indemnati a denumi pe Secretariul nostru Consiliariu, si Locutienente Maresal Campestru Ludovicu Baro de Wohlgemuth de Gubernatoru civil... / Ferencz József ; F. Schwarzenberg = Franz Joseph ; F. Schwarzenberg = Franciscu Josiv ; F. Schwarzenberg.

Költ a mi fővárosunkban, Bécsben Julius 19-én 1849. = Gegeben in Unserer Haupt- und Residenzstadt Wien = Sau datu in Capitala, si residentia noastre Vienna 19 (7) Juli 1849.

[Wien?] s. n. 1 fol. – 43 × 57 cm. – Három hasábos falragasz.

A pátens szerint báró Ludwig Freiherr von Wohlgemuth, Erdély, a Szászföld, Partium, Kővár vidéke és Zilah katonai főkormányzója, báró Alexander von Bach pedig polgári teljhatalmú biztosa.

OgyK MPGy

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: 00400.

Laut dem Patent ist Freiherrn von Wohlgemuth der Militär–Districts–Obercommandant in Siebenbürgen, Sachsenland, Partium, auf dem Gebiet von Kővár und in der Stadt Zilah, aber Baron von Bach ist ihre bevollmächtige Zivilkommissar.

A román szöveg latin betűs, a példány dátuma a régi szláv szerint is szerepel: (7) Juli.

Összehajtott, középütt gyűrött, felül anyaghiányos pld. Szöveg ép.

5.91.

1849. augusztus 18.

HAYNAU [Jacob Julius von]

Hirdetmény = Kundmachung = Ünstiincáre

A diadalmas cs. kir. hadsereg a magyar pártütésnek ezer fejű hydráját lesujták; a pártütők főserege Görgey legjobb Vezérök parancsa alatt magát feltétlenül megadta, az Aradi vár ismét a császári sereg kezére került...

A pártütő sereg vezérei... a pártütők táborába átment tisztek iránt, megtartom magamnak a további rendelkezést. = Die siegreichen k. k. Waffen haben die tausendköpfige hyder der ungarischen Revolution bekämpft; das Haupt-Corps der Rebellen unter den Befehlen ihres besten Führers Görgey hat sich auf Gnade und Ungnade ergeben die Festung Arad ist von den k. k. Truppen gestern wieder bestetzt worden...

Ueber die Führer des Rebellen-Heeres... so wie übwer die aus dem k. k. Heere zu den Rebellen übergetretenen Offiziere behalte ich mir die weiteren Verfügungen vor. = Purtötoárele de biruincö Árme ceszáro-kröjestj szförmárö hidrá cseá ku o mie de kápete á Revolúciej Ungurestj; horul csel de köpetenie á Rebellilencilor szub kommándá cseluj máj bun Povöcuitorju szöu Görgey száu predát szpre milö si nemilosztivire; Csetáteá Áráduluj jerj járö fú kuprinszö de cseátele ceszáro-kröjestj...

Deszpre Povöcuitorij cseátej Rebelliencilor... deszpre Officirij ácsejá, cse áu trekut din Ármádá ceszáro-kröjászkö kötrö Rebelliencj, m' opreszk mie oründujelile cseále májdepárte. / Haynau, hadiszernagy és hadi főparancsnok = Feldzugmeister und Armee-Ober-Commandant = Feldcájgmájszter si Máj márele Poruncsitorju

Főhadiszállás Temesvárott, Aug. hó 18-án 1848. = Hauptquartier Temesvar am... = Ün lökásul csel de köpetenie Timisoárá ün 6./18. áugu[sz]t 1849.

Temesvar, gedruckt bei Joseph Belschel. 1 fol. – har. 29 × 40 cm.

A közlegények és altisztek számára, akik a forradalmi hadseregben szolgáltak, általános amnesztiát hirdetett Haynau. A továbbiakban azonban kötelesek közlegényként a császári hadseregben szolgálni. A főtisztek további beosztásáról és a korábban a cs. kir. hadseregben szolgált tisztek, valamint a forradalmár vezetők sorsáról később intézkedik.

BKKmL

L. sz. – Inv.: –

Jelzet – Sign.: 1848–1849. 96/XIII.

Für die Mannschaft und Unteroffiziere der ungarischen Honvédarmee „vom Feldwebel oder Wachtmeister abwärts" verkündigte Haynau allgemeine Amnestie. Aber sollen sie im weiteren als Gemeine in der kaiserlich-königlichen Armee dienen. Er wird über die Disposition der Oberoffiziere später anordnen.

3 hasábos, magyar, német, román nyelvű. A román szöveg cirill betűkkel és a régi naptár szerinti dátummal (aug. 6.) is ellátva. Nyomda csak a német hasábon.

5.92.

1849. augusztus 20.

KEMPEN von Fichtenstamm, Johann

l.

Kerületi Katonai Parancsnokság

Pest BKKmL 1848–1849. 100/XIII. l. sz. az 5.93. tételszámon.

5.93.

1849. augusztus 20.

Kerületi Katonai Parancsnok[ság], Pest

A cs. Kir. Fő hadi szállásból Temesvárról f. hó 16-ról érkezett újabb hivatalos hírek szerint a pártütő sereg folyó hó 13-kán Világosnál a fegyvert letevé, s magát feltétlenül megadta...

Az austriai, és orosz császári hadseregnek példátlan gyorsasággali és győzelmes előnyomulása által Görgeinek seregét annyira beszorítá, hogy ez többé sikerrel ellent nem állhatott...

Ugyan ezen hiteles hírek a fentebbiek szerint ezennel köztudomásra juttatnak. = Laut neueren ämtliche Nachrichten, die aus dem k. k. Hauptquartier Temesvár vom 16. Monats eingelangt sind, hat die Armee der Rebellen am 13. l. M. bei Világos die Waffen niedergelegt, und sich unbedingt unterworfen...

Pesten, 1849. Augustus 20-kán = Pesth, den 20. August 1849. / Kempen, s. k. cs. Kir. Altábornagy s POest kerületi katonai parancsnok = Kempen, m. p. k. k. Feldmarschall-Lieutenant und Pesther Militär-Districts-Commandant.

Pest, s. n. 1 fol. – 42,5 × 55 cm. har. Két nyelvű, két hasábos pld.

A honvédsereg létszáma 30 000 katona volt, 130 ágyúval. A győztesek eddig 8 000 hadifoglyot ejtettek, s félmillió értékű aranyat és ezüstöt zsákmányoltak.

BKKmL

L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 1848-1849. 100/XIII.
Der Stand der „Honvéd"-Armee war 30.000 Mann mit 130 Kanonen. Von den Siegern wurden 8.000 Mann Gefangene eingebracht, und sie erbeuteten Gold- und Silbermünzen im Wert von einer halben Million Gulden.

5.94.
1849. december 19.
Császári-királyi Katonai Kerületi Parancsnokság, Pest
l.
Kerületi Katonai Parancsnokság, Pest
BKKmL 1848-1849. 122/XIII. az 5.93. tételszámon.

5.95.
1849. december 19.
[Kerületi Katonai Parancsnokság], Pest
Hirdetmény. = Kundmachung.
A honvéd tiszteknek még nagy része e hazában lappang, kik sem az ujonczállítási biztosság előtt, sem pedig a cs. kir. Katonai kerületi parancsnokság előtt vizsgálat és vagy besoroztatás vagy alkalmatlan voltukról nyerendő bizonyítvány végett magokat be nem jelentették...

...mind azon honvéd tisztek, kik... bizonyítvánnyal ellátva nincsenek, szökevényeknek tekintetni és mint ollyanok megbüntettetni fognak. = Es ist noch ein großer Theil der Honvéd-Offiziere im gnazen Lande verborgen, welche sich weder bei der aufgestelletn Rekrutierungs-Commission, noch bei dem Militär-Districts-Commando zur Untersuchung über ihre Diensttauglichkeit zum k. k. Militär melden, um enttweder assentirt oder mit einem Entlaßscheine als untauglich versehen zu werden...
...alle derlei Offiziere, welche diesen Aufenthaltsschein nicht haben ebenfalls in gleicher Weise wie Deserteure zu behandeln sind.
Pesten, december 19-én 1849. = Pest, den 19-ten Dezember 1849. /A cs. k. katonai kerületi parancsnokság által =K. k. Militär-Districts-Commando.
Pest, s. n. 1 fol. – 39 × 50 cm. har. Két nyelvű, két hasábos.
A rendelet nem vonatkozik azokra, akiket Komárom várából szabadon elbocsátottak .
BKKmL
L. sz. – Inv.: –
Jelzet – Sign.: 1848–1849. 122/XIII.
Der Erlaß beziet sich nicht auf diese, die aus Komorn freigelassen wurden.

Rákóczy Rozália – Dunapataj, Dózsa György u. 5., H-6328; raro@gmail.com

Források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (SÁL)
Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kecskemét (BKKmL)
Magyar Honvédség, Hadtörténeti Intézet és Múzeum
– Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)
– Plakát- és aprónyomtatványtár (HM PNy), 1848–1849-es gyűjtemény
Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
Országgyűlési Könyvtár, Magyar Parlamenti Gyűjtemény, Budapest (OgyK MPGy)
Österreichische Nationalbibliothek, Plakate-, Flugblätter- und Exlibris-Sammlung,Wien (ÖNB FL)

Irodalom

CSETRI Elek
2000 Bem és Erdély, *Acta (Siculica*) 1999/2, 69–99.
DEMÉNY Lajos
2000 Újabb adatok a Bem-nyomda viszontagságairól, *Acta (Siculica)* 1999/2, 103–108.
GEIBEL Károly
é. n. *Az 1847/8-ik évi országgyűlési törvény czikkek* (ny. Geibel Károly), 63 p.
HEREPEI János
2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 3), 37–132.
JOBST-RIEDER, Marianne
1995 *Das letzte Vivat. Plakate und Parolen aus der Kriegssammlung der k. k. Hofbibliothek* (Katalog), Wien.
PONGÓ János
1971 Az Országos Hadtörténeti Múzeum története I., *Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 1971/1, 7–55.
RÁKÓCZY Rozália
1994 *A nagy háború plakátjaiból, 1914–1918* (*Kiállítás a Hadtörténeti Múzeum Budapest és az Österreichische Nationalbibliothek Kisnyomtatvány- és Plakátgyűjteményéből*; összeáll. Rákóczy Rozália), Budapest.
1998 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok I., *Acta (Siculica)* 1997/2, 113–124.
1999 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok II., *Acta (Siculica)* 1998/2, 101–118.
2002 Militaria Hungarica. Magyar katonai nyomtatványok. Válogatott bibliográfia II., *Hadtörténelmi Közlemények*, CXV/2, 463–530, 663–714.
RÁKÓCZY Rozália – VILLÁM Judit – REDL Károly
2000 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok III., *Acta (Siculica)* 1999/2, 59–68.
SZABÓ Péter
2002 *Erdély képes története*, Budapest.
TÓTH Orsolya
2000 A Hadtörténeti Múzeum Plakát- és aprónyomtatványtárának 1848–1849-es gyűjteménye, *Hadtörténelmi Közlemények*, CXIII/3, 673–733.

Tipărituri mici din 1848-1849 referitoare la Transilvania şi la Părți (Țara Ungurească) IV

(Rezumat)

Catalogul continuă bibliografia de documente paşoptiste, publicată în volumele *Acta (Siculica)* 1997/2 (p. 113-121), 1998/2 (p. 101-118), 1999/2 (p. 59-68) şi completată de *Documente paşoptiste tipărite în Şumuleu-Ciuc, din trei colecții*, din *Acta Siculica* 2008 (p. 355-367). Documentele prelucrate în această parte a bibliografiei se păstrează în colecțiile Arhivelor de Istorie Militară (HL; Budapesta), Arhivelor Județene ale județului Bács-Kiskun (BKKmL; Kecskemét, Ungaria), Arhivelor Naționale ale României, Direcția Județul Covasna (SÁL; Sf. Gheorghe – colecția de aici provine mai ales din Muzeul Național Secuiesc), Arhivelor Naționale Ungare (MOL; Budapesta), Bibliotecii Naționale a Austriei, Colecția de Foi Volante, Placate şi Exlibris (ÖNB FL; Viena), Bibliotecii Parlamentului Ungariei, Colecții Speciale (OgyK MPGy; Budapesta).

Small printings referring to the events of 1848–1849 in Transylvania and Partium IV.

(Abstract)

The catalogue is a completion of the bibliography published in the annuals of Székely National Museum (*Acta (Siculica)* 1997/2, 113–121, 1998/2, 101–118, 1999/2, 59–68. and *Small printings from Csíksomlyó (Transylvania) regarding the events of 1848–1849 in three collections*, *Acta Siculica* 2008, 355–367). The processed collections belong to Archives of County Bács-Kiskun (BKKmL; Kecskemét); Austrian National Library, Department of Broadsheets, Posters, and Ex Libris (ÖNB FL; Wien), Hungarian War History Archives (HL; Budapest), Library of the Hungarian Parliament, Special Collection (OgyK MPGy; Budapest), National Archives of Hungary (MOL; Budapest); and National Archives of Romania, Direction of County Covasna (SÁL, Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy). The original owners of the latter collection are Székely National Museum and National Museum of Relics of the 1848 Revolution from Arad.

Acta Siculica 2009, 493–500

Tóth Szabolcs

A HÁROMSZÉKI KIRÁLYI TÖRVÉNYSZÉK SZÉKHELYÉÉRT FOLYTATOTT KÜZDELEM, 1875

A kiegyezést követő évtizedekben a központi igazgatás fokozatosan felszámolta és átalakította a feudális jegyeket magán viselő városi közigazgatást. Ekkor a vitákat elsősorban a túlközpontosított hatalom kritikája, illetve védelme váltotta ki. I. Ferenc József hallani sem akart az alulról építkező, elsősorban a községi és tartományi önállóságot előnyben részesítő törekvésekről, még kevésbé az e követeléseket célul tűző reformfolyamatról.

Jelen tanulmány témáját a bíráskodási rendszer 1875-ös háromszéki átszervezése képezi. Az 1860-as évek végén és az 1870-es évek elején lassan beindult a közigazgatás korszerűsítését célzó folyamat. Erre utal az *1869. évi IV. számú törvény a bírói hatalom gyakorlásáról*, amely az igazságszolgáltatást elkülönítette a közigazgatástól, az *1870. évi XLII. törvény* a *köztörvényhatóságok rendezéséről* és az *1871. évi XVIII. számú törvény a nagy- és kisközségek, valamint* a *rendezett tanácsú városok működéséről*.[1] A reformfolyamat olyan anomáliákat kellett hogy megoldjon, mint például Sepsiszentgyörgy helyzete, ahol egy településen belül a város lakói a városi bíráskodás, a falu lakói pedig a széki bíráskodás alá tartoztak. A bíráskodási rendszer átszervezése már 1867 előtt elkezdődött. Az évtizedekig hatályban levő törvényhatósági bíráskodást az 1791–1792. évi országgyűlés szabályozta, törvény által.[2] Az első reformintézkedések az így kialakult rendszer átszervezésére már az abszolutizmus idejében megtörténtek. Az osztrák igazságügyi politika azonban ragaszkodott ahhoz, hogy az ország irányítása a központban maradjon. Az Októberi Diploma közjogi fordulatot ígért az osztrák–magyar viszonyban. Az ítélkezés rendszerét tekintve a kibékülést célzó dokumentum az 1848 előtti állapotokat állította vissza. Konkrét lépésre csak 1869-ben került sor, amikor a IV. törvénycikk 8. § c) pontjának megfelelően kimondták az igazságszolgáltatás elkülönítését a közigazgatástól.[3] A bírók megválasztásuk esetén tagjai lehettek a törvényhatósági vagy községi képviselőtestületnek, de azoktól megbízatást nem fogadhattak el. Az igazságszolgáltató és közigazgatási hatóságok közt felmerült hatásköri viták rendezése a minisztériumot illette meg. Az 1871. évi XXXI. számú törvénycikknek megfelelően az év végével megszűnt a székek törvényszékeinek a működése, és 1872. január 1-jével működésbe léptek a királyi törvényszékek, amelyek a bíráskodás legfontosabb dualizmuskori szervévé váltak. Ez az intézmény tekinthető a korabeli törvénykezés általános hatáskörű, elsőfokú ügydöntő fórumának. A királyi törvényszékek hatáskörébe utalták mindazon polgári peres és perenkívüli teendőket, melyek a polgári törvénykezési rendtartás (1868. LIV. sz. tc.) szerint az addig létező elsőfolyamodású társasbíróságokhoz (városi, megyei, kerületi, széki és vidéki törvényszék) tartoztak. A törvényszékek – mint elsőfolyamodású bíróságok – polgári ügyekben egyes vagy hármas tanácsban határoztak. Mint fellebbezési bíróságok, a törvényszékek mindig hármas tanácsban döntöttek. Hasonlóképpen döntöttek azon semmisségi panaszok tárgyában is, melyeket a békebíráknak, a községi bíráskodás alá tartozó ügyekben hozott ítéletei ellen nyújtottak be. A törvényszék fellebbezési tanácsának elnöke rendszerint a törvényszéki elnök volt, de lehetett más olyan bíró is, akit az igazságügyi miniszter a fellebbezési tanács vezetésének jogával ruházott fel. Ítélkezési szempontból a törvényszék felettes hatósága az az ítélőtábla volt, melynek területén található volt az illető törvényszék. A törvényszék, az esküdtbíróság és az ítélőtábla részéről kiküldött bíró végzései, valamint a törvényszék első- vagy másodfokú ítéletei ellen az ítélőtáblához lehetett fellebbezni. Felügyelet szempontjából a törvényszékek közvetlenül az ítélőtáblák, közvetve az igazságügyi miniszter főfelügyelete alatt álltak.

Háromszéken 1872 elején két királyi törvényszéket állítottak fel: a sepsiszentgyörgyit Vajna Tamás királyi törvényszéki elnök és a kézdivásárhelyit Dónáth József királyi törvényszéki elnök vezetése alatt. 1875 júliusában a háromszékiek arról értesülnek, hogy az

[1] CJH.

[2] PÁL-ANTAL Sándor 2002, 178.

[3] „A biró... nem viselhet más, akár állami (polgári, katonai és fizetéses egyházi), akár törvényhatósági vagy községi valóságos vagy tiszteletbeli hivatalt vagy szolgálatot, kivéve amennyiben 32 éves koráig a tartalékban vagy a honvédségnél való katonai szolgálatra a véderőről szóló törvény által kötelezve van." (1869/IV. törvénycikk.)

igazságügyi minisztérium a királyi törvényszékek számának csökkentésére készül. Ennek oka az lehetett, hogy a minisztérium szükségtelennek tartotta annyi törvényszék fenntartását, mert az újabb rendelkezések a járásbíróságokra ruháztak több feladatot is a telekkönyvi ügyek mellett, így a királyi törvényszékek ügyforgalma lecsökkent.[4] Augusztus 1-jén a minisztérium közölte a törölt húsz törvényszék nevét, így a sepsiszentgyörgyi (Sepsi- és Miklósvárszéket kiszolgáló) királyi törvényszék is megszűnt, illetve egyesült a kézdivásárhelyivel, ottani székhellyel.[5] Ez a változtatás összefüggésben volt a többi reformtörekvéssel, amely a közigazgatás átszervezését célozta, és a Székelyföldön módosította a székek összetételét. Az 1876-os megyésítés alkalmával Háromszékhez került Felső-Fehér megye néhány települése, és a vármegye székhelye Sepsiszentgyörgy lett. Ezáltal mindkét város szerepkörhöz jutott, egyik a közigazgatásban, másik az igazságszolgáltatásban.

Az 1875. évi XXXVI. sz. törvénycikk kimondta, hogy az elsőfokú királyi törvényszékek száma 64-re szállítható le. Azoknak a székhelyeit és területét a minisztérium állapította meg, a helyi érdekeltek megkérdezése nélkül. Ezen tervezett módosításokra reagált először a *Nemere* sepsiszentgyörgyi politikai, társadalmi, szépirodalmi és közgazdászati lap augusztus 7-én megjelent hosszú cikkében[6], majd a Sepsiszentgyörgy városának 1875. augusztus 10-én tartott értekezletén a város vezetői. Ez utóbbin Künnle József (1833–1889) országgyűlési képviselő szólalt fel, kifejtve, hogy a miniszternek a képviselőháztól nyert felhatalmazás alapján jogában állt a törvényszéket megszüntetni. Künnle, egy percig sem kételkedve a kormány döntésének helyességében, azt javasolja az egybegyűlteknek, hogy az országgyűlési képviselők útján próbálják meg kipuhatolni az intézkedés indítékait. Ő maga is országgyűlési képviselő lévén akkor, mégpedig a kézdi-orbai választók jóvoltából, kijelenti, hogy „választókerületének érdekeit csak addig és azon határig képviseli, ameddig azok a pártatlan igazsággal, az egész törvényhatósággal és a közhaza érdekeivel összeegyeztethetőek". Császár Bálint (1825–1892) városi képviselő egyetért Künnlével, és kijelenti, hogy „sem nem célszerű, sem nem practicus a kormány ellen demonstrálni". Azt javasolja, hogy a polgármester hívjon össze közgyűlést, melyen szerkesszenek meg egy feliratot a kormány irányába, feltüntetve abban Háromszék földrajzi fekvését, Sepsiszentgyörgy társadalmi fejlettségét, és láttamoztassák azt a többi székelyföldi várossal is. Veress Gyula sepsiszentgyörgyi ügyvéd, városi képviselő nem ért egyet Künnle álláspontjával, mely szerint összetett kézzel kellene várniuk a fejleményeket, hanem maga is egy *Memorandum* megszerkesztését ajánlja, amelyben ki tudják kérni a képviselők támogatását is a felterjesztéskor. A jelen levő képviselők végül megegyeznek, hogy az augusztus 25-re tervezett Népgyűlés összehívása előtt – ahol a három szék lakossága kellett véleményt nyilvánítson e kérdésben – szerkesszék meg a feliratot, és küldjék el a kormánynak. Veress Gyulát kérik fel a sepsiszentgyörgyi érdekek képviseletére a Népgyűlés előtt.[7]

Eközben a sajtóban folyik a csatározás a sepsiszentgyörgyiek és a kézdivásárhelyiek között. „Egy őszinte szó igazságügyi államtitkár Csemegi Károly úrhoz a sepsiszentgyörgyi királyi törvényszéknek Kézdivásárhelyre lett áttételét érdeklőleg" címmel közöl cikket a *Nemere*, amelyben annak írója az igazságügyi minisztérium államtitkárához szól, aki a Szolnok és Karcag városok közötti hasonló vitát kedvezőtlenül oldotta meg. Az államtitkártól főleg azt szerette volna megtudni, miért született ez a döntés, mikor a törvényszéknek Kézdivásárhelyre való átköltöztetését sem a földrajzi elhelyezkedése (a keleti határszél Kézdivásárhelytől 2 óra, míg az északi 15 perc távolság), sem pedig gazdasági fejlettsége nem indokolja.[8]

Augusztus 21-re elkészül Veress Gyula képviselő-bizottsági tag felirati javaslata a minisztérium irányába.[9] A sajtóban közölt érvek, a törvényszék központjának Sepsiszentgyörgyön való hagyása mellett, nagymértékben hasonlóak a város képviselőtesülete elé tárt érvekkel. A következőkben ez utóbbit mutatom be röviden.

Nagyméltóságú M. K. Miniszteri tanács!

Megdöbbenve olvastuk a magos kormánynak a törvényszékek elhelyezése alkalmából kiadott azon rendeletét, mely szerint a SepsiSzentgyörgyi Királyi Törvényszék feloszlattatik, s egész kerületével KézdiVásárhelyre tétetik át. Törvényszékeink reductioját s annak czélszerűbb beosztását egyik sürgös és tovább elodázhatatlan feladatnak tartók mi is. Természetes következménye ezen szervezetnek az, hogy a székhelyek megszünése vagy átváltoztatása következtében egyik vagy másik érdek megsértetik. De magos Kormány! nem szabad ezen sérelmeknek oly nagy mérvűnek lenni, melyek az állam

[4] *Nemere*, Politikai, társadalmi, szépirodalmi és közgazdászati lap (Sepsiszentgyörgy), 1875. július 21., 1.

[5] SZENTIVÁNYI Miklós 1899, 145.

[6] *Nemere*, 1875. augusztus 7., 1. A törvényszékek számának leszállítását és Kézdivásárhelyre való helyezését augusztus 11-én a *Nemere* már tényként kezelte, és azt ésszerűtlennek nevezve, a kormányt arra intette, hogy az elkövetkezőkben jobban tájékozódjon döntései előtt. (*Nemere*, 1875. augusztus 11.,1.)

[7] *Nemere,* 1875. augusztus 11., 2.

[8] *Nemere*, 1875. augusztus 14., 1–2.

[9] SÁL Fond 14, inv. II/1, cota. 86, fila 251–256.

igazgatás életerőit támadva meg, senyevéssé tennék az egész szervezetet, nem szabad a salus respublicae rovására történniök. Ilyen általános, állami és minden valódi közérdeket sértő intézkedésnek látjuk mi a törvényszék székhelyének innen Sepsi-Szentgyörgyről lett áttételét. A törvényszékek reductioja feltétlen szükséges lévén, a kormánynak e szervezet keresztülvitelével bizonyos általános irányelvekből kellett kiindulni. És ezen általános szempontok nem lehetnek mások mint jelen viszonyaink közt oly fontos pénzügyi és igazságszolgáltatás közvetlen érdekei mellett az, hogy a törvénykezés szervezetével a közigazgatás rendezése is összhangba hozandó lévén, egymásra költsönösen ható helyes felosztási elvekből induljon ki. Legyen megengedve vizsgálódnunk a felett, miként felel meg ezen transpositio jogszolgáltatási, pénzügyi *tekinteteknek és mennyiben van követve helyes felosztási elv a* közigazgatás *szervezésével való összhangba hozatal tekintetéből.*

Ezzel vezetik be a *Memorandum* szövegét. A felirat a továbbiakban ezen három felvetésre próbál megfogalmazni érveket és ellenérveket. Elsősorban a *gyors és olcsó igazság szolgáltatás* problémáját tárgyalja, azzal érvelve, hogy Kézdivásárhely Erdélynek és Háromszéknek is határszéli városa, amelyhez északkeleti irányban csupán néhány község esik közel, 14 787 lakossal, míg a többi – Brassó és Udvarhely, illetve Erdővidék felőli – térség 62 000 lakosának több mint két napi intézési időre van szüksége, ha Kézdivásárhelyre kell utaznia. Ezen a távolságon segíthetett volna az Erdővidék–Büdös–Kézdivásárhely út megépítése, de ez az akkori viszonyok között 5-6 évet is igénybe venne, költséges karbantartása miatt pedig inkább lenne *perlekedők útja*, mint rendes forgalmi út. *Mekkora időveszt és, munkaerő pazarlás? Mennyi pénzébe és kiszámíthatatlan vesztett hasznába kerül ez oly roppant számú léleknél? A közkereset és az adófizetési képességet mennyire csökkenti ez?!* – teszik fel a kérdést a felirat fogalmazói.

Másodsorban, Sepsiszentgyörgy rendelkezik a törvényszék és járásbíróság számára alkalmas épülettel és helyiségekkel, a követelményeknek megfelelő börtönnel, aminek felállítása az államnak 30 000 forintjába került. Hasonló infrastruktúra kialakítása Kézdivásárhelyen értelmetlen költségekbe verné az államot, érveltek a képviselők. Tovább sorjázzák az érveiket, Sepsiszentgyörgyöt mint azon ősi közigazgatási központot említve, ahol a múltban is sokkal gyakrabban üléseztek a háromszéki rendek, mint Kézdivásárhelyen. Ugyanakkor itt van a Megyeháza, ahol az összes okmány megtalálható, amely adott esetben szükséges lehet az igazságszolgáltatásban, azoknak leszállítása Kézdivásárhelyre pedig *nemzeti kárt okozó lehetne*. Ugyanakkor magát az elvet, hogy a *törvénykezés* és *közigazgatás* külön központokból legyen irányítva, a *szervezés alapelveivel ellenkezőnek* tartják. Ezután a Sepsiszentgyörgyön létező intézetek jelentette előnyt hozzák fel érvként. A városnak van református kollégiuma, községi fiú- és leányiskolája, nép- és gazdászati iskolája, könyvnyomdája, helyi lapja, politikai és tanügyi szaklapja, mind-mind olyan létesítmények, amelyek Kézdivásárhelyen nem léteznek, érvelnek. Egyszóval, Sepsiszentgyörgy egy olyan közművelődési és közigazgatási központ, ahová a háromszékiek ügyesbajos dolgaikat, peres ügyeiket mennek intézni, és egyúttal még iskolás gyereküket is meg tudják látogatni, a posta távirodai forgalma pedig kétszeresen is felülmúlja a kézdivásárhelyit. Van ezenkívül Sepsiszentgyörgynek bazárja, színháza és kórháza, ami Kézdivásárhelyről hiányzik. Sepsiszentgyörgy városa 29 000 forint jövedelemmel rendelkezik, míg Kézdivásárhely jövedelme kevesebb, mint amennyi állami adót fizet a megyeközpont. Kedvezőbb képbe helyezi Sepsiszentgyörgyöt az a tény is, hogy itt több autó után fizetnek luxusadót a lakosok, mint a céhes városban. A két város kereskedelmi erejéről is szó esik. A fogalmazók itt szintén Sepsiszentgyörgy előnyét hangsúlyozzák, amely évi 14 000 forint adót, míg Kézdivásárhely évi 9000 forint adót fizet a városi pénztárba, és kereskedelme kizárólag Moldova felé irányul. Elismerik azonban a kereskedők kézdivásárhelyi számbeli fölényét.[10] Sepsiszentgyörgynek turisztikai szempontból kezdvezőbb fekvését is boncolgatják. Olyan városról van szó ugyanis – hangoztatják a fogalmazók –, amely a Málnásra, Tusnádra, Borszékre tartó turistáknak áthaladó útvonalába esik, Előpatak pedig nagyon közel van hozzá. Ebből kifolyólag Sepsiszentgyörgyöt évente sokkal több idegen látogatja, mint kézdiszéki társát. Mindezekből az következik, hogy az idelátogatók szívesebben szereznek ingatlant Sepsiszentgyörgyön, mint Kézdivásárhelyen, ez pedig a város fejlődéséhez járul hozzá. A városfejlődés terén Sepsiszentgyörgy nagyobb lépést tett előre, mint Kézdivásárhely, hisz 1848 után *a lakósok száma megkétszereződött, egészen új utczák képződtek s csak rövid pár év alatt a szomszéd Szemerja községgel annyira összeforrott, hogy inkább képez egy községet mint Pest és Buda*. Ehhez képest *mit tud felmutatni Kézdivásárhely*? kérdezik Veress Gyula és társai. A válasz pedig a céhes város építkezési stílusának bírálásába torkollik, amely szerintük *túlzsúfolt, utcái szűkek, és a lakásokban maga a levegő*

[10] 1836-ban Kézdivásárhelyen 44 mesterségben 1031-en működtek, Sepsiszentgyörgyön a 216 mester 35 mesterség között oszlott meg. 1878-ban Kézdivásárhelyen 13 ipartársulatban 313 tagot számláltak, 5011 Ft tőkével, Sepsiszentgyörgyön 5 ipartársaság működött 230 taggal és 2689 Ft tőkével. (PÁL Judit 2003, 170–204.)

is bűzös, mert a gazdasági épületek a lakóházak mellett vannak. Ez a struktúra természetesen tűzveszély és idegen támadás esetén is veszélyes lehet, hisz egyrészt a tűz a várost elpusztíthatja, másrészt, határszéli település lévén, egy esetleges támadás veszélyeztetné az egész megye biztonságát.[11] Ezzel szemben Sepsiszentgyörgynek egészséges a levegője, amit a várost körülvevő erdőségek biztosítanak, kényelmes sétányokkal rendelkezik, és a város mellett az Olt folyó biztosít egészséges körülményeket, ám ugyanezen tényezők indokolják Sepsiszentgyörgynek mint székely vezető ipari városnak a fejlesztését is. Ezzel szemben Kézdivásárhely a lakosságra is veszélyt jelenthet, mert *a városban benn a gyárak és a lakóknak keletebbi közlekedése miatt – ragályos és pusztító járvány fészkévé válni alkalmas anyagot nyújt* – írták nem kis gúnnyal a felirat szerkesztői. Az igazi fájdalmakat csak ezután sorolják fel a fogalmazók, miszerint, ha a törvényszék székhelyét elviszik Sepsiszentgyörgyről, a *rendelkezés alatti államépületek nem hogy nem jövedelmeznek, de még fenntartási költséget igényelnek; oly mérvben fog a telkeknek ára (le)szállani, már is (kevesebb) szállás constatálható, az adóképesség, ipar és kereskedelem annyira csökken, jövedelem annyira leszáll, hogy az itt szenvedett veszteséget semmi körülmények közt sem lesz képes KézdiVásárhely pótolni*. Hogyan takarékoskodik a kormány – kérdezik továbbá –, hisz a törvényszék Kézdivásárhelyre való költöztetése többletkiadásokat fog jelenteni (pl. a foglyok szállítása, a tanúk illetménye), és ebből Kézdivásárhely 50-60 hivatalnokot nyer majd, de mindez Sepsiszentgyörgy fejlődésének megtorpanásával fog együtt járni.[12] *Háromszéknek, sőt Csik-Háromszéknek is egyedülli központja Sepsi-Szentgyörgy. Ide hozza a csiki atyafi fáját, deszkáját, innen vásárol rozsot, kukoriczát. Az a roppant számu csiki szolgáló SzentGyörgyön át veszi utját Brassóba. Ha pedig SepsiszentGyörgyre a kormány és mi nagyobb figyelmet forditanánk, ha meghagyva törvényszék és közigazgatás székhelyének gyáriparra használnok fel, fáját, vizeit, köszenét, nem mennének Brassóba s onnan Oláhországba a vándorszékelyek, hanem elmenő utjokban itt megállapodnának. Itt munkát és ha kell aranyat kapva nem kellene székely telepitő, székely segélyező s nem tudni miféle védegyletekről gondoskodni. Megtarthatnók a népet mi magunk között, magunk számára!* – érvelnek a fogalmazók. Kifejtik ugyanakkor véleményüket a székely kivándorlás kapcsán is, melyről úgy gondolták, hogy, habár a kivándorlók a pénzkerest miatt hagyják el szülőföldjüket, de szinte mind visszajönnek a származási helyükre, és a máshol megkeresett pénzüket is szülőföldjükön költik el. A kivándorlás problémájának orvoslását amúgy a meglévő székelyföldi városok iparának fejlesztésében látják, a meglévő gazdag erőforrásokra alapozva. Ez alól nem lehet kivétel Sepsiszentgyörgy sem. A fogalmazvány végén egy utolsó fortéllyal próbálják a kormányt jobb belátásra bírni. A nép akaratát hozzák fel érvként, mondván, hogy amennyiben népszavazást írnának ki e kérdés eldöntésére, biztos, hogy a háromszékiek és miklósvárszékiek a sepsiszentgyörgyi székhely mellett döntenének, sőt még azt is ki merik jelenti, hogy maga Kézdivásárhely is a nép akaratának adna igazat, hisz az oda küldött bírók *deportálva* érzik magukat. Ugyanakkor javasolják, hogy a kormány hallgassa meg a háromszéki képviselőket, a főrendiház tagjait is e kérdés kapcsán.

A felirat végén a fogalmazók az akkor folyamatban levő megyésítéssel kapcsolatos tárgyalásokra reagálva megfogalmazták magánvéleményüket, amelyet azonban az egész háromszéki lakosság osztott, éspedig hogy a kormány le kell mondjon Háromszéknek Brassóhoz való csatolási tervéről, ami semmiképp nem válna a háromszékiek előnyére, sőt a szász lakosságot segítené. Ezért azt javasolják, hogy Háromszék, Fehér megye egyes községei, Csík megye egy része és a Brassóhoz tartozó egyes csángó községek alkossanak egyetlen törvényhatóságot, Sepsiszentgyörgy központtal. A városi képviselők ebben a formában fogadják el a felirat szövegét.

Ahhoz, hogy a két háromszéki város közti parázs vitát megértsük, a kézdivásárhelyi álláspontot is ismertetnünk kell. Erre a korabeli sajtó ad lehetőséget, hisz ez biztosított felületet a két fél érveinek kifejtésére. Kézdivásárhely érveit részben Székely János (1826–1907) kézdivásárhelyi lelkész írásaiból ismerhetjük meg.[13] Háromszék erejét, büszkeségét és fejlettségi szintjét a háromszéki emberek és főleg a vidéki nép adja – vélik a kézdivásárhelyiek. Olyan kereskedelmmel büszkélkedhet, amelynek forgalmát (főleg Moldova irányába) Sepsiszentgyörgy meg sem közelíti. Ez tovább fog fejlődni, ha megvalósul az ojtozi vasút, hisz Brassóval a versenyt fel sem veheti. Nemzeti érdekekről beszélve Kézdivásárhelyt illeti meg az elsőbbség, hisz „valódi magyar" városként Háromszék felső részén helyezkedik el. Itt keleten pedig a székelységnek erősnek kell lennie, hangoztatják.

[11] Az 1870-es összeírások alapján Kézdivásárhely 4546 lakosa 969 épületben lakott, amelyből emeletes ház 73 volt, egy szobára pedig 3,08 lakó jutott. Sepsiszentgyörgyön 4366 lakos 672 épületben lakott, amelyből emeletes ház 18 volt, és egy szobára 3,53 lakos jutott. (Uo., 642.)

[12] Kézdivásárhelyen a hivatalnokok aránya 1857-ben 6,01%, 1910-ben 8,86%, Sepsiszentgyörgyön pedig 4,70%, illetve 8,72%. (Uo., 558.)

[13] *Nemere*, 1875. augusztus 14., 1. és 1875. augusztus 18., 2. A kézdivásárhelyi és sepsiszentgyörgyi érvek és ellenérvek tovább sorjáznak a *Nemere* hasábjain (*Nemere*, 1875. augusztus 25., 1–2. és 1875. szeptember 4., 2–3).

Kézdivásárhely összekötő pont lehet a csíki, ojtozi, bodzai és Brassó–szentgyörgyi útvonalaknak. Ehhez lehet számítani a készülő útvonalat Kézdivásárhely, Erdővidék és Udvarhelyszék között. Nevelésügy és szellemi fejlettség tekintetében a két város azonos szinten áll, vallják, hisz Kézdivásárhely is számos olyan intézménynek ad helyet, amelyek megtalálhatók az alsóháromszéki városban. A történelemben az 1848–1849-es események mindenképpen Kézdivásárhelyt emelik előtérbe. Tagadják a földrajzi hátrányokat, és egyetlen akadálynak Erdővidék távolságát tartják, de reményeik szerint ezt a készülő útvonal meg fogja oldani. A Kézdivásárhely körzetéhez tartozó népességszám tekintetében is megcáfolják a sepsiszentgyörgyiek állítását, mely szerint a megyeközpontban lenne indokolt a törvényszék meghagyása. A lakásviszonyokat véve figyelembe a kézdivásárhelyt védők azt állítják, hogy míg Sepsiszentgyörgyön az állami- és középületeken kívül alig van hét emeletes épület, addig Kézdivásárhelyen negyven tisztességes kőépület található, melyek közül többnek a földszintjén szállást is lehet találni, valószínűleg kedvezőbb áron, mint Sepiszentgyörgyön. Ugyanakkor a piaci árak a céhes városban 5-6%-kal alacsonyabbak, mint a megyeközpontban. Ezáltal az itt dolgozó hivatalnokoknak sem lehet majd panaszuk a megélhetésre. Adóbefizetés szempontjából is másként látják a céhvárosbeliek az arányokat, és természetesen Kézdivásárhelyet tudják a nagyobb adót fizető városnak. Sepsiszentgyörgynek mint addigi közigazgatási központnak a szerepét azzal hárítják vissza, hogy az nem indok arra, hogy továbbra is az legyen minden tekintetben. Azon állítást pedig, hogy Sepsiszentgyörgy évszázadok óta a megye közigazgatási központja, történelmi valótlanságnak tartják, mert a település csak az 1820-as években kezdett városiasodni, azelőtt a szék több alkalommal is Kézdivásárhelyen tartotta „márkális gyűléseit". Megcáfolják az egészségtelenség rágalmát is, amivel Kézdivásárhelyt vádolták, egyetlen indokot hozván fel: miért nem nőtt a sepsiszentgyörgyi lakosság jobban, ha annyira egészséges állapotok uralkodnak utcáin? Tagadják azt, hogy a törvényszék áthelyezése többletkiadást jelentene az államnak, hisz a város rendelekezik a kellő bírósági épülettel, legfennebb csak a börtön épületének kibővítésére lehet szükség.[14] „A Kézdivásárhely elleni aggodalom magány és helyi érdekből származhatik, minden nemesebb intentio nélkül, mely képes inkább Háromszéket a szász atyfiaknak Brassónak dobni oda martalékul mint Kézdivásárhelyt látni Háromszék törvényszékét" – vonják le a konklúziót a kézdivásárhelyi szószólók.

A felirat elkészítése és Budapestre való felküldése után Bakcsi Ferencz országgyűlési képviselő, szerkesztő irányításával 1875. augusztus 25-re Sepsiszentgyörgyre népgyűlést hívtak össze Háromszék, Miklósvár- és Bardoczék lakosainak részvételével. A gyűlés elnökének Veress György (1808–1883) árkosi birtokost, jegyzőjének pedig Vécsey Róbertet (1846–), a *Nemere* lap szerkesztőjét választották meg, közfelkiáltással. A gyűlés határozata a következő volt: „mondja ki a népgyűlés, hogy a sepsiszentgyörgyi királyi törvényszéknek a minisztertanácsi rendelettel czélba vett feloszlatása és a kézdivásárhelyi királyi törvényszékbe leendő beolvasztását nem helyesli, sőt úgy törvénykezési mint politikai s különösen pénzügyi szempontból határozottan veszélyesnek és károsnak tartja mind a szék lakóira, mind az államra nézve. Ezen meggyőződésből kifolyó nézetének indoklásául teljesen magáévá teszi és felfogadja a Szentgyörgy város által e tárgyban hozott feliratot. Mindezek folytán kéressék fel a nagyméltóságú minisztérium a törvényszék reductiója tárgyában kiadott rendeletének a szentgyörgyi törvényszékre vonatkozó részét felfüggeszteni".[15]

A sepsiszentgyörgyi feliratot fel is terjesztették a kormányhoz, de az 1875. szeptember 25-én tartott sepsiszentgyörgyi törvényhatósági közgyűlésen felolvasott magyar királyi miniszteri leirat szerint nem fogadták el keresetüket, így a királyi törvényszéknek Kézdivásárhelyre való költöztetése 1875 őszén egy lezárt ügynek számított.[16] A nagy port felkavart ügyet a sepsiszentgyörgyiek sokáig nem felejtették el, és nem tudtak belenyugodni a kormány döntésébe. Az 1875. szeptember 13-án tartott képviselőbizottsági gyűlésen a szeszvámot bérbevevő Nagy Gyula kereskedő kéri a még két évre szóló bérlet csökkentését vagy a szerződés megszüntetését. Indokul a királyi törvényszék sepsiszentgyörgyi székhelyének megszüntetését hozza fel, mely által a forgalma 40%-kal csökkent. A kérést megtárgyalják, úgyszintén id. Császár Bálint javaslatát, mely szerint a forgalom csak 25%-kal csökkent, ezért a bérleti összeg 20%-kal való csökkentését tanácsolja. A képviselők többségének véleménye szerint azonban az árverési feltételeket nem lehet megszegni, és ezért nem teljesíthetik sem a bérlő kérését, sem Császár Bálint javaslatát. Hasonló panasszal fordult Sikó László kereskedő a tanácshoz, kérve azt a borvám haszonbérletének a leszállítására. Ebben az esetben is a tanács véleményét fogadták el.[17] 1876-ban a város

[14] Az 1870-es összeírásokból tudjuk, hogy Kézdivásárhelynek 46, Sepsiszentgyörgynek pedig 25 középülete volt abban az időben. (PÁL Judit 2003, 642.)

[15] *Nemere*, 1875. augusztus 25., 1.

[16] SÁL, Fond 14, inv. II/1, cota 86, f. 257.

[17] Uo., inv. II/1, fasc. 86, f. 260–261.

kérte az árenda csökkentését a szeszesitalok kimérésére, azzal indokolva, hogy jelentősen visszaestek a bevételek a törvényszék elköltöztetése miatt. 1877-ben a megyei vezetés is támogatta Sepsiszentgyörgy kérését. A város a törvényszék visszaköltöztetése érdekében ingyen székházat és pénzügyi támogatást is felajánlott, de így sem érte el célját.[18] 1903 januárjában újabb *Memorandum*ot szerkesztettek, és küldtek el az igazságügyi miniszternek, a királyi törvényszék Sepsiszentgyörgyre való visszahelyezése tárgyában,[19] de csak 1913-ban sikerült elérniük ezt, amikor Kézdivásárhely már gazdaságilag is meggyengült.[20]

Összefoglalásként: Az 1875-ös átszervezés és az összes többi reformfolyamat mélyreható változásokat hozott a székelyföldi városok életében a dualizmus első évtizedében. Az általános tendencia a Monarchia szemszögéből kívánatos egységesítés volt, és a régi kiváltságok rendszerének a felszámolása. Talán ezért is érezték úgy egyes városok, hogy igazságtalanul bánt velük a kormány. Ilyen szemszögből nézve nem volt meglepő Sepsiszentgyörgy álláspontja, amikor a királyi törvényszéknek a megyeszékhelyen való megtartása mellett kardoskodott. Még nagyobb „csapásként" könyvelte azonban el a régi városi kiváltságainak elvesztését és a megyei fennhatósága alá kerülést. Az általános átszervezés ugyanakkor nem volt képes megoldani olyan régi problémákat, amelyek ezen városok több évtizedes fejlődéséből adódtak. Így például Kézdivásárhely gazdasági erejét – annak ellenére, hogy a kiegyezés utáni első évtizedekben még szilárd volt – a Romániával kitört vámháború igencsak érzékenyen érintette. Ennek oka pedig az volt, hogy a város gazdasági életében nagy szerepet játszott a kézművesipar, amely nem tudta felvenni a versenyt a kor fejlődésével. Így került végül a város hátrányos helyzetbe Sepsiszentgyörggyel szemben, amelyen az elkövetkező évtizedek sem változtattak, a háború utáni években pedig végleg Sepsiszentgyörgy lett a mindenki által elfogadott megyeközpont, immár a román államigazgatás alatt.

Tőth Szabolcs – Kovászna Megye Tanácsa, Sepsiszentgyörgy, 1918. December 1. u. 1., 15F/17, RO-520080; szabolcs77ro@yahoo.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (SÁL)
– Fond 14, inv. II/1, cota 86: *Sepsiszentgyörgy város törvényhatósági képviselő-bizottsági közgyűléseinek jegyzőkönyvei, 1869–1875*

Irodalom

CJH = Corpus Juris Hungarici törvényei, *Complex DVD Jogtár*, 2005. július 31, Budapest.

EGYED Ákos
2006 *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*, Csíkszereda.
PÁL Judit
2002 *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, Csíkszereda.
PÁL-ANTAL Sándor
2002 *Székely önkormányzattörténet*, Marosvásárhely.
SZENTIVÁNYI Miklós
1899 Közigazgatás, in: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*, Sepsiszentgyörgy, 141–146.

[18] PÁL Judit 2003, 553–554.
[19] SÁL, Fond. 14. inv. II/1, cota 126, f. 15.
[20] PÁL Judit 2003, 553–554.

Lupta dintre oraşele Sf. Gheorghe şi Târgu Secuiesc pentru locaţia tribunalului din Trei Scaune, 1875

(Rezumat)

După Compromisul din 1867 s-a trecut la omogenizarea sistemului administrativ al Monarhiei. Prin legi importante din 1869-1871, s-a realizat şi despărţirea puterii locale executive de cea judecătorească, respectiv s-a reglementat funcţionarea administraţiei locale. În 1872 în Trei Scaune s-au înfiinţat două tribunale, în oraşele Sf. Gheorghe şi Tg. Secuiesc, dar în 1875 unul din acestea trebuia desfiinţată. Datorită poziţiei sale centrale, Sf. Gheorghe a rămas reşedinţă de scaun (peste un an, de comitat) în Trei Scaune, însă şi-a pierdut tribunalul. Lucrarea prezintă polemica dintre cele două oraşe, mai ales încercările celor din Sf. Gheorghe de a păstra în oraşul lor instituţia. Tg. Secuiesc însă, având viaţa economică mai puternică la vremea aceea, va pierde lupta şi tribunalul propriu abia în ajunul primului război mondial, în 1913.

The fight between the towns Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) and Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) for the location of the Court of Justice of the Székely seat Háromszék in 1875

(Abstract)

Following the Compromise of 1867 the Austrian-Hungarian Monarchy started to homogenize the administrative system. By enacting important laws between 1869 and 1871, the local executive power was separated from that of justice and the operation of the local administration had also been regulated. In 1872 two courts of justice were established in Sepsiszentgyörgy and Kézdivásárhely, but in 1875 one of them had to be closed. Due to its central position Sepsiszentgyörgy became the seat of Háromszék (one year later of the county), but it lost the court of justice. The study presents the polemic between the two towns, especially the effort of the inhabitants of Sepsiszentgyörgy to maintain the institution. Kézdivásárhely, having a stronger economy at that time, would lose the battle and its own court of justice only on the eve of the I First World War, in 1913.

1. ábra
Orbán Balázs fényképe az 1860-as évekbeli sepsiszentgyörgyi főtérről;
jobbról, a Lábasházban működik 1872–1875-ben a törvényszék,
mellette balról, a volt ménkórház saroképületében a börtön

Acta Siculica 2009, 501–512

Nagy Botond

AZ OSZTRÁK-MAGYAR–ROMÁN KÜLKERESKEDELEM SZÁLLÍTÓESZKÖZEI 2.
A VASÚTI CSATLAKOZÁSOK ELSŐ ÜTEME

Az 1870/1880-as évek fordulója a magyar és a román nemzeti vasutak közötti csatlakozások kiépülésének időszaka, aminek természetes következménye volt, hogy a külkereskedelmi forgalomban a főszerepet is megkapja. A csatlakozások létrejöttének mozgatórugói és az ebből származó előny kihasználói kezdetben a gazdasági szereplőknek egy jól körülhatárolható kategóriája. A Romániával való áruforgalmi kapcsolatok esetében megkülönböztethetjük a határon átnyúló, de *helyi jellegű, sejtszerű piacszerveződés*i modellt, illetve a *lineárisan szerveződő távolsági kereskedelem*ét.[1] Az első külkereskedelmi modell az kizárólag a határvidék jellemzője, utóbbinak a nagy kereskedelmi központok a főszereplői, úgy a határvidékről, mint a hátországból, és erős kötődésük van úgy egymáshoz, mint a határon túli, hasonlóan szerveződő üzleti partnereikhez. A szállítási eszközök terén való preferenciák behatárolása látszólag problémamentes, azonban itt érdemesnek találjuk megvizsgálni azt is, hogy a két modell milyen mértékben járult hozzá a strukturális átmenethez, vagyis a külkereskedelem fő sodrásának a zárt pályás, szervezett keretek között történő szállításra való áttéréséhez, úgy szárazföldön, mint vízen.

Gabonaimport

Ahhoz, hogy következtetéseket tudjunk levonni a szállítási preferenciák térbeliségéről, előbb egy terméket vagy termékcsoportot kell kiválasztanunk, amelyre nézve a külkereskedelemben mérvadónak ítélhető és piaci paramétereit tekintve megfelelő mennyiségű ismerettel rendelkezünk. Kiindulópontunk újra Scott M. Eddie egy találó és explicit frázisa: „A szállítási költségek erőteljesen függenek a termék méretétől, illetve terjedelmétől (volumenétől). Minél nagyobb a terjedelem/érték hányados (bulk/value ratio), annál kevésbé érdemes egy adott terméket szállítani. Mikrochipeket nyilvánvalóan érdemes akár repülővel is szállítani, búzát pedig nem. Van azonban a világ külkereskedelmében mintegy húsz olyan, nagy részhányadot kitevő árucikk (a gabona, a szén, az ércek stb.), melynél ez a terjedelem/érték hányados elég nagy. Ezek nagyon érzékenyek a szállítási díj változásaira".[2] Ne terelje el figyelmünket a jelenkori példa, ami ebből bennünket érdekel, az az *árérzékenység* fogalma. Ennek megragadásához a magyar–román áruforgalmi kapcsolatok egyik legsarkalatosabb pontját, a gabonaimportot választottuk ki, az 1872–1873-as évekre koncentrálva. Az időszak kiválasztását azért tartottuk fontosnak, mert a sorozatos aszályos évek okozta gabonahiány miatt a magyar kormány első ízben 1872-ben kényszerült arra, hogy rendeleti úton, átmenetileg felfüggessze a romániai gabonával szembeni vámot, amit a következő években többször megismételt. A termék kiválasztását pedig az a közismert gazdaságtörténeti tény indokolta, hogy a Monarchián belüli Magyarország és Románia (Dunai Fejedelemségek, Román Fejedelemségek, Moldva- és Oláhország) 19. századi gazdasági kapcsolatait meghatározta a gabonaimport. Az 1875-ben megkötött első kereskedelmi és vámegyezmény pedig véglegesen biztosította a korábbi években csak átmenetileg jóváhagyott vámmentességet. Cserében a Monarchia egy sor ipari termékre kapott vámmentességet, illetve kedvező vámokat, amely számára aktív külkereskedelmi mérleget biztosított. Az 1886-os vámháborúba kicsúcsosodott protekcionista fordulat egyik meghatározó tényezője úgyszintén a gabonaimport kérdése volt, ugyanis a vámegyezmény megújítását célul kitűző tárgyalások alkalmával a magyar fél, a saját agrárius körei nyomására, vonakodott biztosítani a vámmentességet, sőt a mérsékelt vámokat is.[3] A Romániából importált gabona, ezen belül a búza felvevőpiaca, mennyiségét tekintve elsősorban a pesti malomipar volt, amely megnövelte annak forgalmát[4] és termékeik versenyképességét a nemzetközi piacokon. Ennek oka elsősorban nem az volt, hogy a román gabo-

[1] A *trade* és *commerce* modell alapján, lásd FOX, Edward Whiting 1971 (a modellt Erdély városaira alkalmazva lásd SONKOLY Gábor 2001, kritikáját lásd PÁL Judit 2003), vagy a *régiók közötti* és *régión belüli* szállítmányozás modellje, lásd FOGEL, Robert William 1964.

[2] EDDIE, Scott M. 1996, 105.

[3] NAGY Botond 2008, 141.

[4] Lásd BAROSS Károly 1894.

na olcsóbb volt, hanem az így előállított lisztkeverék jobban megfelelt a német és az angol ízlésnek.[5] A gabona ára mégsem elhanyagolandó tényező. A pesti gőzmalom-konjunktúra szerves összetevője a szállítmányozásban végbement léptékváltás (amelynek jelentőségét a következőkben bontjuk ki). A kiépülő malomipar és az a kereskedelemtechnikai előny is elősegítette, amit az 1854 óta működő Gabonacsarnok örökébe lépő Áru- és Értéktőzsde 1864-es megnyitása jelentett. Utóbbi 1873-ban a belépett 1275 tőzsdetag mellett az áruszakmában 153 (az értékpapírügyletekben csak 52) ügynököt foglalkoztatott, akiknek a kezén ebben az évben két és félmillió mázsa búza cserélt gazdát.[6] Gazdasági erejüket mutatja, hogy a termény- és gabonakereskedők voltak ezekben az években Budapest legjelentősebb virilista (legnagyobb adót fizető) kereskedői.[7] Ilyen körülmények között képesek voltak hatást gyakorolni akár a magyar kormány pénzügyi intézkedéseire, akár a szállítási eszközök struktúrájának alakítására. Az erdélyi határszéli városok kereskedőrétege bizonyos mértékig érdekazonosságban volt velük, a gabonakonjunktúra mentén. Az erdélyi piacokon előforduló romániai gabona azonban másfajta mechanizmusok nyomán tette meg a maga útját, a hagyományos piaci keretek között cserélt gazdát.

Ezekből a premisszákból kiindulva kerestük a választ a szállítási eszközök terén való preferenciákra is. Erdélyben, főként a határ menti közigazgatási egységekben, ahol a hegyvidék a domináns domborzati forma, előfordultak olyan évek, amikor nem tudták megtermelni a szükséges gabonamennyiséget, így importra szorultak.[8] Keleti Károly statisztikus étkezési szokásokat vizsgáló úttörő munkájára támaszkodva megbecsülhetjük, hogy az emberi fogyasztáshoz milyen mennyiségre volt szükség.[9]

Az 1. ábra vonatkozó diagramja az elfogyasztott alapélelmiszerek arányát mutatja relatív számokban, nem tartottuk fontosnak kitérni az abszolút számokban megbecsült teljes mennyiségre, mivel ennek tanulsága alapvetően az, hogy ahol fehérjegazdagabban étkeztek. ott az elfogyasztott mennyiség kevesebb volt, és fordítva (Háromszék és Brassó megyékben nagyarányú húsfogyasztás miatt a teljes élelmiszerskála tömege kevesebb volt). Ami a tárgyalt probléma szempontjából fontos, az a kenyérfélék sokszínűsége és a fogyasztott kenyérmennyiség meglehetősen nagy aránya az erdélyi megyékben.

A gazdaságtörténet-írás kiemeli, hogy a pesti hengermalmok elsősorban búzát importáltak Romániából, és az 1. ábra diagramjának mutatóit figyelembe véve beazonosíthatunk egy lényeges különbséget: az erdélyi gabonaszükséglet nem kizárólag a búzára korlátozódott, hanem egyéb kenyérgabonára is kiterjedt. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy a fenti diagram a megyék összlakosságának vizsgálata nyomán állt össze, a falusi és a városi lakosság ízlése viszont markáns különbségeket mutathat, ezért fontos lehet ennek a kategóriának a külön vizsgálata is. Másfelől meg kell állapítanunk, hogy a határon átívelő helyi jellegű és a távolsági kereskedelem modellje alapján történő csoportosítás nagyjából követi azt a képet, amely a kézműves és ipari termékcsoportok exportja esetében körvonalazódik. Ezek szerint Brassó vidéke, Szeben megye és Háromszék megye részt vettek a pesti kereskedők által leszerződött gabona szállításában, de saját szükségletre is importáltak (előbbiek rendszeresen, utóbbi főként alkalomszerűen, általában rossz termés esetén folyamatos jelleggel). A fogyasztott mennyiséggel szemben a termelt kenyérgabona és kukorica mennyisége az 1869–1870-es statisztikai adatok[10] alapján a 2. ábrán látható megoszlású.

Látható, hogy az aratási eredmények mennyiségi mutatói szembetűnő különbségeket mutatnak a különböző közigazgatási egységekben (jórészt a lélekszámbeli és domborzativiszony-sokszínűség eredményeként). Kőhalomszék, Szászsebesszék Nagysinkszék és Beszterce vidéke messze kimagaslanak az egy főre jutó gabonamennyiség alapján, ami az alacsony

[5] KOMLOS, John 1990, 141.
[6] KÖVÉR György 1982, 94.
[7] Lásd VÖRÖS Károly 1971.
[8] A jelenség megragadhatóbb Dél-Tirol, illetve dalmáciai vidékek esetében, ahol többször szorultak olasz gabonára. Az Olaszországgal kötött kereskedelmi és vámegyezmény értelmében az innen származó gabonafélék nem voltak vámmentesek, ezért ha a határ menti települések vámmentesen szándékoztak importálni, fogyasztási szükségleteiket fedezni, az osztrák fél a magyar kormány beleegyezését kellett kikérje, így került a kérdés a Minisztertanács napirendjére *(http://www.digitarchiv.hu/faces/kereso.jsp)*. Erdély esetében, az 1875 előtti rendezetlen kereskedelmi állapotok és az azt követő vámmentesség miatt nincs lehetőség ilyen formában szétválasztani a helyi szükségleteket az összimporttól.
[9] Lásd KELETI Károly 1887. A statisztikai adatok az 1880-as évek valóságát tükrözik, azonban az étkezési szokások vizsgálatánál nem számolhatunk rövid idő alatt gyökeres változásokra, így az 1870-es évekre is alkalmazhatjuk. A másik probléma, hogy vármegyék szerepelnek közigazgatási egységként, amit össze kell hangolni az 1876-os egységes megyerendszer előtti rendszerrel. Esetünkben csak az átlagfogyasztás számsorait használjuk fel, mivel ezeket elégségesnek találtuk, a további bontások a jelen tanulmány szempontjaiból irrelevánsnak tekinthetőek. A takarmányozásra szánt gabona mennyiségét nem állt módunkban meghatározni.
[10] Lásd a *Magyar Statisztikai Évkönyv*ben közölt aratási adatok az 1869-es és 1870-es évre. A gabonaféle-mennyiségek alsó-ausztriai mérőben vannak megadva (1 a.a. mérő = 2 véka = 62,498 liter), és nem szerepelnek a minőségre vonatkozó adatok, így nem áll módunkban megbecsülni az étkezési, illetve a takarmánygabona közötti mennyiségi különbségeket. A két év átlagának kiszámítását azért tartottuk fontosnak, mert egy év adatait torzíthatják a környezeti befolyás miatti szélsőséges mennyiségek, két év átlaga pedig kiegyensúlyozottabb adatokat szolgáltat.

lélekszám okozta statisztikai torzulás eredménye. Kükküllő vármegye esetében már nem forog fenn ilyen mértékben a torzulási lehetőség, mivel a lélekszám megközelítette a százezret (ami szempontunkból ideális érték), itt azonban elsősorban a kukoricatermés a kimagasló. Ha Erdély össztermését vetjük össze az összlakossággal, az eredmény már kiegyensúlyozottabb és, nem mellékesen, csekélyebb a magyarországi átlagnál. A magyarországi eredmények vizsgálatánál viszont szem előtt kell tartanunk, hogy egy erős exportőrrel állunk szemben, az alföldi gabona ismert volt egész Európában. Ebből a szemszögből nézve, bár az erdélyi eredmények alulmaradnak, mégsem állíthatjuk, hogy egészében gabonaimportra szorult, nagymértékben önellátásra elegendőnek értékelhető a termelt mennyiség alapján. Ezen túl azonban megerősíthetjük azt a megállapításunkat, hogy egyes határszéli közigazgatási egységek, mint Csíkszék, Fogaras vidék és Szebenszék, ha nem is állandóan, de időszakosan biztosan importgabonára szorultak, amit az 1870-es években nem elhanyagolható mértékben romániai behozatalból fedeztek.

A *Magyar Statisztikai Évkönyv*ekben közölt piaci árakat vizsgálva elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy a nagyszebeni és a brassói piacokon a gabonafélék és a búza ára lényegesen magasabb a többi város közölt áraihoz viszonyítva. Az 1872–1873-as évek piaci árainál maradva, elsősorban az elsőosztályú gabona árait hasonlítottuk össze, elsősorban azért, mert ezzel biztosan emberi szükségleteket fedeztek. Leginkább figyelemreméltó az, hogy az 1872-es évre vonatkozóan nem vehető észre az aszály hatása, amely Magyarországot sújtotta. A gabonafélék éves árfolyamának alakulására jellemző, hogy normális időjárási viszonyok között januártól kezd emelkedni, ami majd az aratást megelőző hónapban csúcsosodik ki, az aratást követően pedig nagyot esik az ár. Aszályos esztendőkben az aratást követő hónapban magasabban jár az árfolyam, mint az aratás előttiben. A 3. ábra diagramjának tanulsága szerint a brassói és a nagyszebeni piacon a normális esztendőkre jellemző, kiegyensúlyozott árfolyammodell mutatkozik, ami alátámasztani látszik az előbbi kijelentést a romániai importról. A diagramnak egy másik fontos tanulsága, hogy az árspekulációnak gyakorlatilag nem mutatkozik különösebb nyoma, ami a lehetőségeket figyelembe véve, és ezt összevetve a pesti tőzsdéével, érthető is.

Az 1872–1873-as éveket a pénzügyi fordulat éveinek tekinthetjük, mivel a magyar kormány részéről (az osztrák társsággal egyetértésben) biztosított vámmentesség még nem hozott változást a szállítási struktúra terén, a megnövekedett mennyiséget csak a hagyományos szállítási eszközökkel lehetett kivitelezni, legalábbis ami a szárazföldi határátlépést illeti. Ha számbavesszük a román ókirályságbéli vasúthálózatot, láthatjuk, hogy 1872 szeptemberében adták át a forgalomnak a Roman–Galaţi–Bukarest–Piteşti vonalat,[11] ugyanekkor Ploieşti-et is elérte a vasút. Erdélyben elsőként 1872-ben Nagyszebent (október 19.) érte el a vasút, így közvetlen kapcsolata lett a fővárossal a Gyulafehérvár–Arad–Temesvár vonalon. 1873. június 1-jén Brassót is elérte, majd a Kolozsvár–Székelykocsárd szakasz 1873. augusztus 14-i átadása után közvetlen kapcsolat létesült Pesttel. A Bánságban ekkor már kiterjedt hálózat létezett, Temesvárról azonban csak 1878-ban lehetett elérni Orsovát.[12] Mindezek az adatok abból a szempontból fontosak számunkra, hogy láthatóak legyenek azok a távolságok, amelyeket a közvetlen vasúti csatlakozások hiányában szekerekkel kellett áthidalni. Ezek ismeretében azt állapíthatjuk meg, hogy a szárazföldön szállított gabona az általunk vizsgált időszakban minden bizonnyal csak Magyarország területén került vasúti kocsikba. Ugyanis a romániai aratási helyről szekerekkel megközelíteni valamelyik határátlépőhelyet egyszerűbb feladatnak bizonyult, mint megközelíteni egy vasúti állomást és felrakodni, majd miután elfogyott a vasút, utána újra szekerekre rakni a rakományt. Ugyanígy egyszerűbb megoldás volt a gabona valamelyik dunai kikötőhöz szekereztetése és vízi úton való továbbítása Pest felé, amely szállítási módnak már régebbi hagyományai voltak. Az elvámolás helye mutatja, hogy a szállítás milyen útvonalon történt, így a legnagyobb mennyiség a tömösi szoroson keresztül érkezett, amely Erdély és Románia legfontosabb áruforgalmi ütőerének számított.[13] Ezenkívül hasonlóan jelentős az orsovai vámhivatal forgalma is, amely 1873-ban még növekedést is produkált, csekélyebb mértékben pedig a moldvai átkelők, míg a többiek gabonaforgalma elhanyagolható. (Lásd a 4. ábra diagramja.)

Az orsovai vámhivatal a Romániából és Szerbiából érkező szárazföl di szállítmányok fogadása mellett a Dunán érkező árukra is fel volt készülve, és drenkovai pénzügyőri kirendeltsége éppen ezt a feladatot látta el.[14] A Dunán belépő hajók rakományát rendes körülmények között csak a kirakodási helyen vetették vámeljárás alá (vámmentesség alatt is regisztrálták),

[11] BOTEZ, Constantin – URMĂ, Demetru – SAIZU, Ion 1977, 87–88.

[12] EGYED Ákos 2002, 108–109.

[13] Ez a funkció mutatkozik meg Szalkai Gábor munkájában, aki egy nagy jelentőségű kvantitatív forrásfajtát, a közúti forgalomszámlálások felvételi íveit dolgozta fel 1869-re és az 1870-es évek legelejére vonatkozóan. Lásd SZALKAI Gábor 2000–2006, 116–121 (http://nfo.arcanum.hu/hidut/a081030.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=Kiskorosi_evkonyv_2000-2006&pg=0&l=hun).

[14] *Pénzügyi Közlöny*, 1883, 23. sz., 344–349.

gabona esetében többnyire a pesti fővámhivatalnál. Ez az eljárás többnyire abban az esetben is működött, amikor a folyam alacsony vízállása miatt a vaskapui zátonyok előtt a hajókról ki kellett pakolni a rakományt, és egy szakaszon, magyar területen, szekereken kellett szállítani azt, majd visszapakolni. Az Orsovánál beléptetett mennyiség zömének rendeltetési helye minden bizonnyal a bánsági malmok voltak (Temesvár, Arad, Pécska és Lugos), ugyanis az 1867–1873 közötti időszakban igen erős malomipar alakult ki. A legtöbb részvénytársaság Erdélyben és a Bánságban ebben a szférában jött létre, összesen 12 egység, ebből 9 a Bánságban. A kereskedelemből koncentrálódott tőke ipari befektetéssé való átkonvertálása egy tipikusan erdélyi[15] (és magyarországi) modell volt. Az osztrák–magyar vámterületre importált és a magyar pénzügyi szervek által regisztrált teljes gabonamennyiséget vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy ennek zömét Romániából, szárazföldi úton szállították be. Azonban a folyami forgalom sem elhanyagolható, sőt ez a mennyiség határozott növekvő tendenciát mutatott, és két év adataiból arra a következtetésre jutunk, hogy ez a szárazföldi szállítás rovására történt. Ezek célállomása elsősorban Pest volt. Az importgabona jelentős része Szerbiából származott, ennek a mennyisége viszont egy év alatt nagyon visszaesett. A tengeri szállítás mennyiségi mutatói gyakorlatilag változatlanok maradtak.[16] (Lásd az 5. ábra diagramja.)

Az 1872–1873-as gabona-vámmentesség kezdeményezője ugyan a magyar kormány volt, azonban ennek hátterében, nem meglepő módon, a tőkeerős pesti malomipari vállalatok sorakoztak. A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium egyeztetései a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériummal kiterjedtek a szállítási tarifákra is. Itt megfogalmazódott az igény, hogy a kamatbiztosítást élvező vasutak (Cs. K. Szabad Osztrák Vasút, a Déli és Tisza Vidéki Vasút) 50%-kal csökkentse tarifáit a gabonaneműek, őrlemények, hüvelyesek és burgonya termékcsoportokra. A kezdeményezést az importban leginkább érintett Duna Gőzös Társaság visszautasította.[17] Az ínséges idők elmúltával a pesti malomipar képviselője, a *Magyarországi Gőzmalomtulajdonosok Egyesülete* továbbra is igyekezett fenntartani a vámmentességet, amiért a bécsi kormánynál is közbenjártak.[18] A *Brassói Kereskedelmi és Iparkamará*val együtt egyenesen a beviteli vám megszüntetését kérték a magyar kormánytól.[19] Másfelől a magyar gazdák panaszkodtak a román búza beözönlésére, és ez az agrárius körök legfőbb igyekezetévé tette annak elérését, hogy minél előbb érjen véget a gabona vámmentessége. Ez az igyekezet fejeződött ki Paczolay János képviselő földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez intézett rövid interpellációjában, amely az agrárius körök gabonaimport elleni mozgalma kiindulópontjának tekinthető.[20]

Ugyancsak az 1872–1873-as években váltak intenzívebbé a vasúti csatlakozások körüli tárgyalások és egyeztetések. Ennek természetesen előfeltétele volt, hogy úgy Romániában, mint Erdélyben létezzen egy olyan vasúti infrastruktúra, amely nélkül nehezen elképzelhető a csatlakozás a két nemzeti vasút között. Nemzetközi politikai szempontból Románia úton volt a függetlenség felé, de még egyetlen nagyhatalommal sem kötött semmiféle egyezményt. Ennek a helyzetnek a meghaladásához szükség volt Andrássy Gyula közös külügyminiszter személyiségére. A keleti politikának a rá jellemző, az osztrák hagyományokkal (dinasztikus expanzió, akár a konzervatív status quo-politika) ellenkező felfogása az európai liberalizmusból és a magyar nacionalizmusból táplálkozott. Az európai liberalizmus a Monarchiának a védőgát szerepét szánta a cári Oroszország terjeszkedésével szemben, a magyar nacionalizmus pedig ebből a defenzív funkcióból a soknemzetiségű Monarchia nemzeti összekovácsolásának lehetőségét származtatta.[21] Mindezek mellett az ilyen jellegű vasútfejlesztés gazdasági mozgatószerkezetének egyik eleme éppen a gabonaszállítmányok lehettek. A pénzügyi könnyítés nagy mennyiségeket mozgatott meg, ami világossá tette, hogy ez munkaszervezési léptékváltást követel meg a szállításban.

A szekeres szállítás derekasan helytállt a gabonaimportnál, ugyanis az 1872-ben elrendelt (és gyakorlatilag 1886-ig állandóvá vált) vámmentesség és az 1879-ben átadott predeáli és orsovai csatlakozás között a legnagyobb mennyiség (bár ez évről-évre csökkent) ezzel az eszközzel jutott be Magyarországra. A határ menti törvényhatóságok gabonafogyasztási igényeinek ez a módszer a továbbiakban is megfelelt. Azonban a pesti kereskedési technikák és a malmok termelési rendje megkövetelte, hogy a szállítmányok időben érkezzenek. A hagyományos szállításnak legfőbb hiányossága ezek szerint az volt, hogy ezeknek a követelményeknek nem tudott megfelelni. A szárazföldi szállítást szezonálisan lehetett csak működtetni, ami kisebb probléma, mint az előreláthatatlan

[15] EGYED Ákos 2002, 223–224.

[16] Diagramunkból hiányoznak a Bukovinánál osztrák–magyar vámterületre importált és az osztrák pénzügyi szervek által regisztrált mennyiségek, amelyek témánk szempontjából nem bírnak különösebb jelentőséggel.

[17] MOL, K 168, 16. tétel, 1875, 96. cs. 204–210.

[18] Uo., 59–68.

[19] MOL, K 27, 1874.08.08. / 1. napirendi pont.

[20] NAGY Iván 1874, 324.

[21] DIÓSZEGI István 2001, 60.

határzárak a keleti marhavész miatt. A folyami szállításban másrészt, bár jobban előrelátható és kevésbé szezonfüggő, a vízállás változásai miatt fordultak elő fennakadások, és ezek el is húzódtak a vaskapui zuhatagoknál.

A magyar–román vasúti csatlakozások tárgyalásai

1860–1872 között, a vasútépítés első fellendülési időszakában az áruforgalom 35–40%-át tette ki a gabona, 1897-re a gabonaszállítás 20–25%-ra esett.[22] Vagyis az általunk vizsgált időszakban és térségben a vasúti áruforgalom zömét a gabona tette akkor, amikor a két ország között a vasúti csatlakozás még nem volt kiépítve. Ezzel szemben a századfordulóra, amikor már négy csatlakozási pont létezett (Predeál, Orsova, Vöröstorony, Gyimes), a gabonaszállítás aránya lényegesen visszaesett (ami nem feltétlenül a mennyiség csökkenését jelentette). Az 1870-es években regisztrált fellendülésre az egyik magyarázat a nemzetközi forgalmat elősegítő liberális gazdaságpolitika volt, ami az általunk már felvázolt pénzügyi könnyítésben konkretizálódott. A gabonaforgalom visszaszorulása Romániában és Magyarországon a tengerentúlról származó gabona és lisztfélék konkurenciája és a főként német agrárius mozgalmak által előidézett pénzügyi protekcionista fordulat eredménye volt. A vasúti csatlakozások kiépítésének kérdését, az erről folyó tárgyalások menetének áttekintését szükségesnek látjuk abból a szempontból, hogy bizonyos mértékig a gabona határozta meg az útvonalát, illetve menetét. Romániában a vasútépítési beruházásokban elsősorban érdekelt csoport a merkantilistáké volt, akik egységesen a liberális pártot erősítették. Az egyezmény megkötésének idején kormányon lévő konzervatívok és az élükön álló Lascăr Catargiu elsősorban a nagybirtokosok közül rekrutálódtak, és létfontosságú volt számukra, hogy a gabona és a szarvasmarha minél nagyobb mennyiségben legyen exportálható. Ilyenformán a két riválisa politikai csoportosulás a vasúti csatlakozások kérdésében megtalálta a közös nevezőt, aminek nem volt magától értetődő következménye a konszenzus, de az érdeklődést ébren tartotta. Magyarországon a kérdésben érdekelt felek a romániaihoz hasonlóan állami beruházásokat szorgalmazó merkantilisták, valamint a malomipari konjunktúra haszonélvezői. Ezzel szemben azonban igen határozottan körvonalazódott a protekcionizmust követelő agráriusok csoportosulása. 1882-ben, a vasúti csatlakozások első ütemének megnyitása után három évvel a Brassó–Predeál vonalon a következő volt a forgalom: Romániából Erdélybe 25 700 személy utazott és 6630 tehervagon érkezett, többségük gabonával megrakva; Erdélyből Romániába 27 000 személy utazott és 2786 tehervagon kelt át (fa, szén, liszt, papír, vas, burgonya stb.).[23]

Az erdélyi vasútépítés és a hálózatok fejlesztésének kérdése, bár nem állt és nem áll a történetírás középpontjában, bizonyos mértékben figyelmet kapott, mint a modernizáció egyik fontos mozgatórugója, azonban a csatlakozások csak epizódszerűen kapnak említést, vagy éppen egy-egy településnek, régiónak a lobbitevékenységét, esetleg valamely politikusnak (legtöbbször elvetélt) tervezeteit említik meg.[24] A román ókirályság modernizációját és ezzel összefüggésben a vasúti infrastruktúra fejlesztését vizsgáló munkák már részletesebben foglalkoznak a monarchiával való csatlakozások kérdésével, több esetben kitérve a gabonaszállítmányozásra is, kiemelve ennek ösztönző szerepét.[25]

A magyar keleti vasútra vonatkozó magyar törvény a csatlakozási pontok kérdését nyitva hagyta, úgy rendelkezve, hogy „ezen vasút Brassótól az oláh határszélig folytatandó […] az elhatározás szabadságát az ország magának teljesen fenntartja”.[26] A Dimitrie Ghica által vezetett román kormány egy 1869. november 3-án tartott minisztertanácsi ülésen vetette fel a csatlakozás kérdését, ekkor hatalmazták fel Mihail Kogălniceanu külügyminisztert, hogy a brassói és az orsovai csatlakozási pontokról való tárgyalásokhoz a Ballhausplatz-cal tegye meg az előkészítő lépéseket. A terv azonban csírájába halt, mivel az érdemi tárgyalások megkezdése előtt kormányváltás történt. Az Al. G. Golescu-kormány pedig a korábbi elképzelésekkel összhangban a Vârciorova (Orsova), Predeál (Brassó) és Vulkán csatlakozási pontokat mellett foglalt állást.[27] A magyar térfélen a képviselőház 1870. március 10-i ülésén Friedrich Wächter[28] hosszadalmasan interpellálta a közmunka- és közlekedésügyi minisztert, amiért értesülése szerint Friedrich Ferdinand Beust közös külügyminiszter megbízottja Bukarestben tárgyalásokat folytatott a vasúti csatlakozásról az ojtozi szoroson keresztül. A képviselő felháborodottan és nagyhatalmi gőg húrjait pengetve azt rótta fel,

[22] BEREND T. Iván – RÁNKI György 1968, 48.

[23] BOTEZ, Constantin – URMĂ, Demetru – SAIZU, Ion 1977, 58.

[24] Lásd EGYED Ákos 2002; PÁL Judit 2003; GIDÓ Csaba 2008; GIDÓ Csaba 2000; GIDÓ Csaba 2008a; GIDÓ Csaba 2008b.

[25] Lásd: BOTEZ, Constantin – URMĂ, Demetru – SAIZU, Ion 1977; IONESCU, Dumitru P. 1986; KELLOGG, Frederick 1995.

[26] 1868: XLV. törvénycikk, lásd *Corpus Juris Hungarici.*

[27] *Monitorul Oficial al României*, 1874, 119. sz., 760.

[28] Magyarosan Wächter Frigyes, nagyszebeni szász képviselő, a szabadságharc idején magyar honvéd, a kiegyezéssel és Erdély uniójával kapcsolatban mérsékelt álláspontot képviselt.

amiért a közös külügy engedett a szuverenitás alacsony fokán álló Románia részéről jött kezdeményezésnek, és amiért a magyar kormányt erről nem tájékoztatták, illetve nem konzultáltak vele kellőképpen. Valójában a brassói és nagyszebeni kereskedőkörök félelmeit tolmácsolta, amiért kérdésessé vált, hogy a vasút a hagyományos áruforgalmi útvonalra lesz telepítve, ami Brassó és Nagyszeben tranzitszerepét is kockára tette.[29] 1871. március 30-án a román külügyminiszter, Gheorghe Costaforu kötött is egy előzetes egyezményt a bukaresti osztrák–magyar főkonzullal, Nikolaus von Pottenburggal,[30] azonban ezt a román parlament nem támogatta.[31] Ugyanezen év novemberében az osztrák–magyar közös külügyminisztérium táviratilag kérte a magyar kormányt, hogy véleményezze a román fél egy újabb tervét az ojtozi csatlakozással kapcsolatban. Az ojtozi alternatíva kérdését a minisztertanács elé terjesztő közmunka- és közlekedésügyi miniszter javaslata szerint azt a választ továbbították, hogy elvileg beleegyeznek az ojtozi csatlakozásba, de azzal a kikötéssel, hogy a román kormány biztosítékot ad, hogy az orsovai, vulkáni és bodzai csatlakozásokat a továbbiakban nem vetik el.[32] 1871. december 5-én Friedrich Bömches képviselő[33] újfent interpellálta a közmunka- és közlekedésügyi minisztert, ugyanazon retorika mentén, mint képviselőtársa tette, mivel az korábban nem kapott választ: „az említett vasutak összeköttetési pontjának egyoldalu elhatározása által egy olyan, Magyarország méltóságával és tekintélyével össze nem férhető kényszerhelyzetet szándékozott előidézni, melynek következtében Magyarhon saját érdekeit az Oláhországénak alárendelni kénytelen volna".[34] Ezúttal is az ojtozi csatlakozás kérdésére és az erre vonatkozó előrehaladott román parlamenti tárgyalások miatti aggályra került a hangsúly, amire válaszként az illetékes miniszter csak a diplomáciai úton folytatott tárgyalási tényállás ismertetésére szorítkozott.[35] A csatlakozási tárgyalások kiindulópontja körül a magyar kormány magatartására a kezdeményezési készség hiánya jellemző, mind az útvonal meghatározásban, mind pedig a tárgyalási menetrend tekintetében. Ezzel szemben a Brassó vidéki (és nagyszebeni) kereskedelmi körök igen aktívak, megnyerik szövetségeseknek a más gazdasági szférák képviselőit és a politikai képviseletet, és saját érdekeik és elveik alapján fogalmazzák meg programjukat,[36] amelynek betűjéhez a továbbiakban következetesen ragaszkodnak, és az adott helyzethez alkalmazkodó retorikai fordulatokkal kiegészítve szereznek további szövetségeseket. A következő év elején a román kormány a közös külügyminisztériumnak elküldött bodzai alternatívába elviekben beleegyezett, de az építés megkezdésére határidőt nem vállalt, ezzel szemben az ojtozi és vulkáni csatlakozásokat szorgalmazta, aminek érdekében nyomást is próbált gyakorolni. A magyar kormány ezzel kapcsolatban különösebb aggodalmat nem tanúsított, tisztában lévén, hogy a román felet határozott gazdasági érdekek motiválják a csatlakozások mielőbbi kiépítésében, a külügyminisztérium irányába pedig azt az álláspontot közvetítette, miszerint „a magyar kormány kénytelen volna az ojtozi összeköttetés kiépítését csak akkoron s oly mérvben megkezdeni, a midőn s a mily mérvben az oláhok a bodzai kapcsolatot előállítani fogják".[37] Az erre adott válaszban a román kormány 1871-től számított 6 éves határidőt vállalt a bodzai csatlakozás ügyének érdemleges elintézésére, amit a magyar kormány komolytalan ajánlatnak értékelt.[38]

1872 nyarára már nyilvánvalóvá vált, hogy ínséges esztendővel néz szembe Magyarország lakosságának egy jelentős hányada, és ez a tényező kétszeresen sújtotta azt a társadalmi kategóriát, amely éves jövedelmének egy részét az aratási szezonmunkából teremtette elő. A bánsági román határőrezred kéréssel fordult a magyar kormányhoz, hogy a Temesvár–Orsova vonal építését kezdjék meg mint ínségi munkát. A közmunka- és közlekedésügyi miniszter azért nem támogatta a kérést, mert a parlament határozata szerint csak a román csatlakozási tárgyalások befejeztével kezdődhetett el a munka. A minisztertanács szerint az engedély megadása *egy hatályos eszközt bocsájtana ki kezéből, mellyel ezen csatlakozási kérdés megoldását siettetheti*.[39] Ugyanezen a minisztertanácsi ülésen született olyan határozat, amely fordulatot és áttörést hozott a csatlakozási tárgyalások menetére. Kormányszinten nóvumként jelent meg a tömösi szoros, mint alternatíva a bodzai szorosra, és feltételként a román építési engedély és a nyomvonal kisajátítása, valamint az építőnek való átadása szerepelt, aminek a teljesítésére a közös külügyminisztérium jelentése szerint számítani lehetett.[40] Valóban, a tárgyalások új alapra helyezése azt jelentette, hogy a tárgyalások menete is új haladási pályára került. Ahhoz, hogy ez a váltás megtörténjen, első lépésként szükség volt arra, hogy az erdélyi vasútvonal megvalósulása elérhető közelségbe kerüljön, ami a *Keleti Vaspálya Társaság*

[29] GREGUSS Ágost 1869, VII, 266.
[30] Nikolaus von Pottenburg diplomata, életrajzi adatokat lásd http://www.biographien.ac.at
[31] IONESCU, Dumitru P. 1986, 86.
[32] MOL, K 27, 1871.11.29. / 4. napirendi pont.
[33] Magyarosan Bömches Frigyes, Brassó város képviselője a Szász Néppárt színeiben, Erdély uniójának ellenzője volt.
[34] GREGUSS Ágost 1869, XVIII, 228.
[35] MOL, K 27, 1871.12.12. / 11. napirendi pont (n. p.).
[36] BrÁL, Fond 180, 1/1870. irattári egység.
[37] MOL, K 27. 1872.01.31. / 3. n. p.
[38] Uo., 1872.03.3. / 9. n. p.
[39] Uo., 1872.07.12. / 2. n. p.
[40] Uo., 1872.07.12. / 15. n. p.

korábbi többletköltségei és az ebből fakadó finanszírozási nehézségek miatt befektetői bizalmatlanságot okozott, és ez határidőbeli csúszások lehetőségét is előrevetítette.[41] Ebből a szempontból érthető a magyar kormány magatartása, amely a rövidtávú problémák miatt bizonytalanságot ugyan nem tanúsított, de a kezdeményezőkészség átmenetileg hiányzott belőle ebben a hosszabb távú kérdésben. A csatlakozásokra vonatkozó előzetes szerződését a román kormánnyal Ottokar Schlechta von Wschehrd[42] bukaresti főkonzul kötötte meg, a helyszín azonban nyitott kérdés maradt. Erre vonatkozólag a magyar kormány gazdasági és földrajzi előtanulmányok (valamint az érintett városok és régiók ez ügyben érdekelt köreinek lobbitevékenysége) nyomán amellett foglalt állást, hogy a Brassó–Tömös–Ploieşti vonalat támogatják átadni a forgalomnak, amely időben meg kell hogy előzze az orsovai és vulkáni vonalakat, az ojtozi vagy Úz-völgyi csatlakozást pedig csak egy későbbi ütemben tartották célszerűnek. A bodzai alternatívát véglegesen elvetették, mivel a moldvai fogalomra nézve a galíciai vonalnak biztosítottak elsőséget.[43] Az osztrák-magyar–román egyezmény végül erre az elképzelésre alapult, és 1872. november 8-án kötöttek meg,[44] azonban a ratifikáció a román parlamentben elbukott.[45] Az egyezmény újratárgyalása előtt a magyar kormány Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztert és Ghiczy Kálmán pénzügyminisztert delegálta Bécsbe, államkölcsönről tárgyalni egy olyan porosz konzorciummal, amely a vasúti csatlakozások kiépítésében volt érdekelt. Itt világossá vált, hogy a konzorcium érdekelt az orsovai vonal kiépítésében, és ettől teszi függővé a kölcsönt. A magyar tárgyalók ekkor vetették fel a predeáli és az orsovai csatlakozási pontok egyidőben történő megnyitását, aminek a román részről történő elfogadását a konzorcium képviselői kétségesen valószínűnek találták, a közös külügyminiszter viszont a javaslatot támogatásáról biztosította. A magyar minisztertanács helybenhagyta a kezdeményezést, és felhatalmazta a külügyet a tárgyalások újbóli megkezdéséről ennek alapján.[46] A további tárgyalások a finanszírozásra,[47] alkalmazandó szállítási tarifákra,[48] határidőkre[49] és a közös indóházakra koncentráltak,[50] az 1874. május 31-én Heinrich Calice[51] bukaresti főkonzul által megkötött egyezmény pedig végül elsőnek a predeáli csatlakozást helyezte kilátásba, és csak a predeálit követően az orsovaiét.[52]

A vasúti csatlakozások tárgyalási menetét és az elért végeredményt illetően megállapítható, a magyar kormány természetes igyekezete arra koncentrálódott, hogy a meglévő közúti struktúrára helyeződjön rá a vasútvonal. Megvizsgálva a predeáli csatlakozás kérdésének evolúcióját a diplomáciai tárgyalásokon, levonhatjuk a tanulságot, hogy a gabonaimport igenis hatással volt erre. Másfelől megfigyelhető, hogy a vámmentes gabona konjunktúrát teremtett a bánsági malomipar számára, az orsovai csatlakozási pont megnyitása pedig lépéselőnyt biztosíthatott volna a pesti malmokkal szemben. Az orsovai csatlakozás a meglévő román és magyar hálózatokat és a technikai feltételeket tekintve évekkel korábban megvalósulhatott volna. Más szempontból vizsgálva a pénzügyi enyhítések és vasúti csatlakozások interakcióját, azt állapíthatjuk meg, hogy a magyarországi agrárius protekcionizmust a gabonavám-mentesség sajátos pályára állította, majd a vasúti szállítás nyomán tovább gerjedt. Ez önmagában még nem okozta az osztrák-magyar–román kereskedelmi szerződések megújításának kudarcát, de a nyugati piacok bezárkózása és a tengerentúli konkurrencia a kudarc és egyben az 1886-tól kibontakozó vámháború egyik tényezőjévé tette.

Nagy Botond – Nagybacon, Fő u. 170., RO-527020; botond_nagy@yahoo.com

[41] Uo., 1871.12.12. / 7. n. p.; 1872.03.04. / 4. n. p.; 1872.03.15. / 7. n. p.; 1872.05.03. / 3. n. p.; 1872.05.11. / 1. n. p.; 1872.06.25. / 2. n. p.
[42] Ottokar Schlechta von Wschehrd báró, orientalista és diplomata, életrajzi adatait lásd http://www.biographien.ac.at
[43] MOL, K 27, 1872.09.20. / 4. n. p.
[44] Uo., 1872.11.15. / 5. n. p.
[45] Uo., 1873.12.11. / 12. n. p.
[46] Uo., 1874.04.18. / 2. n. p.
[47] Uo., 1874.05.14. / 1. n. p.
[48] Uo., 1874.05.23. / 1. n. p.
[49] Uo., 1874.05.05. / 2. n. p.
[50] Uo., 1874.11.19. / 1. n. p.; 1874.01.17. / 4. n. p.
[51] Heinrich Calice gróf, diplomata. Életrajzi adatait lásd http://www.biographien.ac.at
[52] MOL, K 27, 1874.06.13. / 3. n. p.

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
– K 27: *Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek*
– K 255: *Pénzügyminisztérium, Elnöki Iratok*
– K 168: *Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Elnöki Iratok*
Románai Országos Levéltár Brassó Megyei Igazgatósága, Brassó (BrÁL)
– Fond 180: *Román Levantei Kereskedők Grémiuma*

Interneten elérhető források

http://www.biographien.ac.at
http://www.digitarchiv.hu
http://mpgy.ogyk.hu

Irodalom

*** *Magyar Statisztikai Évkönyv.*
*** *Monitorul Oficial al României.*
*** *Pénzügyi Közlöny.*
*** *Corpus Juris Hungarici.*

BAROSS Károly
1894 *A román búza és a malmok,* Budapest.
BEREND T. Iván – RÁNKI György
1968 Az ipari forradalom kérdéséhez Kelet-Délkelet-Európában, *Századok,* CII/1–2, 35–78.
BOTEZ, Constantin – URMĂ, Demetru – SAIZU, Ion
1977 *Epopeea feroviară românească*, Sport-Turism, Bucureşti.
DIÓSZEGI István
2001 *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*, Vince, Budapest.
EDDIE, Scott M.
1996 *Ami köztudott az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*, Csokonai Disputa, Debrecen.
EGYED Ákos
2002 *Falu, város, civilizáció*, Kriterion, Kolozsvár.
FOGEL, Robert William
1964 *Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History*, John Hopkins University Press, Baltimore.
FOX, Edward Whiting
1971 *History in geographic perspective. The other France*, Norton, New York.
GIDÓ Csaba
2000 A székelyföldi vasúthálózat kiépítése, in: *Fejedelmek, forradalmak, vasutak: tanulmányok Erdély történetéből* (szerk. Takács Péter), Erdély-történeti Alapítvány – KLTE TI, Debrecen, 291–340.
2008 A MÁV építkezései Székelyföldön a Monarchia korában, *Székelyföld,* 2008/12, 63–101.
2008a A vasút szerepe Csíkszereda város fejlődésében a 19–20. század fordulóján, *Csíki Székely Múzeum évkönyve* 2008, 115–130.
2008b Vasútállomás mint a város kapuja: Marosvásárhely és Magyar Keleti Vasút, in: *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században* (szerk Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor), Hungarovox, Budapest, 124–134.
GREGUSS Ágost
1869 *Az 1869-dik évi április 20-dikára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőház. Napló* (szerk. Greguss Ágost), Buda.
IONESCU, Dumitru P.
1986 Construirea liniei ferate Ploieşti-Predeal, *Studii. Revistă de Istorie,* 1986/1 (39), 86–95.
KELETI Károly
1887 *Die Ernährungs-statistik der Bevölkerung Ungarns*, Athenaeum, Budapest.
KELLOGG, Frederick
1995 *The Road to Romanian Independence*, Purdue University Press, West Lafayette.
KOMLOS, John
1990 *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században*, Maecenas, Budapest.
KÖVÉR György
1982 *Iparosodás agárországban. Magyarország gazdaságtörténete 1848–1914*, MTA TTI, Budapest.
NAGY Botond
2008 „Több előnnyel jár egy teljesen meg nem tartott jó szerződés, mint a szerződés nélküli állapot” (Kereskedelmi szerződések és vámtarifák az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között), in: *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században* (szerk Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor), Hungarovox, Budapest, 135–146.

NAGY Iván
1874 *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló*, 11. k. (szerk. Nagy Iván), Buda[pest].
PÁL Judit
2003 *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, Pro-Print, Csíkszereda.
2003a Kvantitatív kutatási módszer és erdélyi urbanizáció, *Aetas*, 18 (2003/2), 183–188.
SONKOLY Gábor
2001 *Erdély városai a XVIII–XIX. században*, L'Harmattan, Budapest.
SZALKAI Gábor
2000–2006 Az első közúti forgalomszámlálások Magyarországon, *A Kiskőrösi Közúti Szakgyűjtemény Évkönyve*, VI, 116–121.
VÖRÖS Károly
1971 Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban, in: Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában, II, *Tanulmányok Budapest múltjából*, XVIII, Budapest.

Mijloace de transport în comerțul extern austro-ungar–român 2
Prima etapă a realizării joncțiunii feroviare

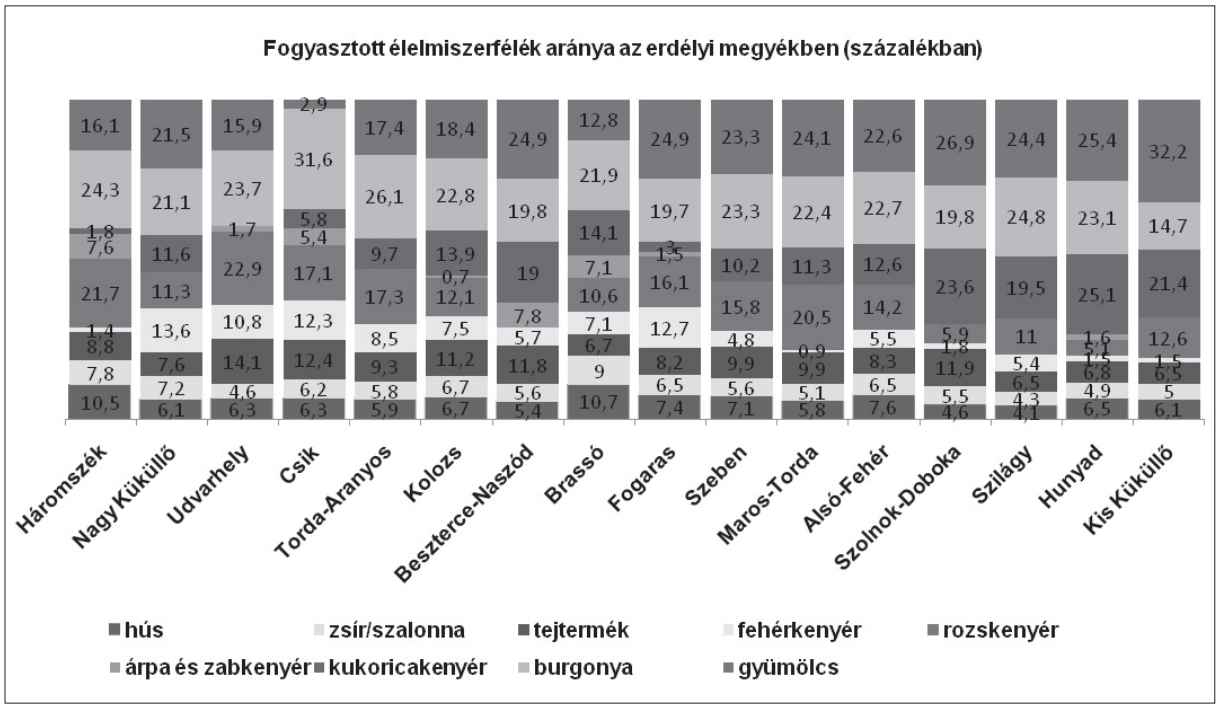
(Rezumat)

Exportul de cereale ocupă un loc important în comerțul extern austro-ungar–român din sec. al XIX-lea, atât în privința volumului, cât și valoric. Activitatea cercurilor interesate în producția, prelucrarea și valorificarea cerealelor este în consecință determinantă în dezvoltarea structurii transportului. În importul unguresc deosebim necesarul local, de consum direct, respectiv necesarul marelui comerț internațional. Pentru cercurile economice interesate în cel din urmă, transportul fără probleme prezenta o problemă vitală. Le stăteau la dispoziție atât mijloacele financiare, cât și legăturile necesare pentru a asigura propriul interes. În consecință, cerealele au jucat rol în alegerea punctelor geografice de joncțiune între cele două rețele feroviare naționale. Pe de altă parte însă, odată cu realizarea acestor joncțiunii la începutul anilor 1870, supraponderea rezultată a cerealelor în volumul total de transport internațional a contribuit substanțial la întorsătura protecționistă ce a urmat în politica statelor europene.

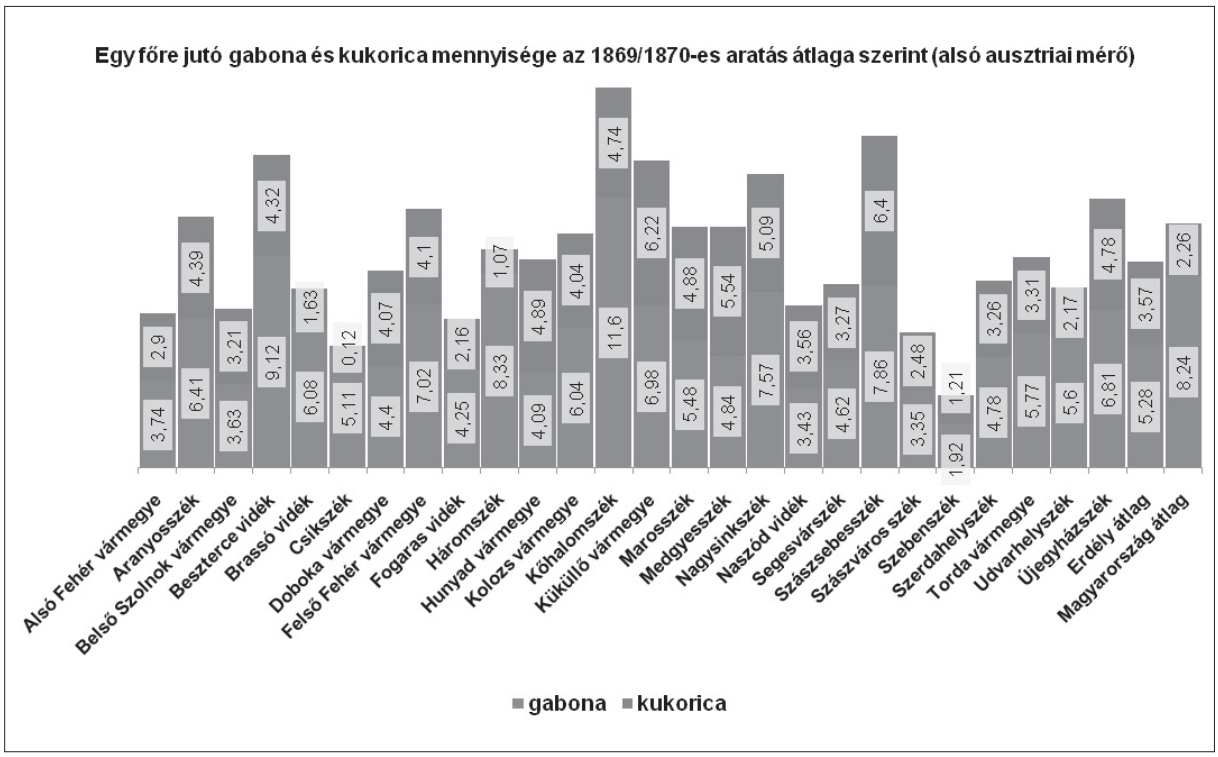
Means of transport in the Austrian-Hungarian–Romanian foreign trade 2.
First phase of the establishment of railway junctions

(Abstract)

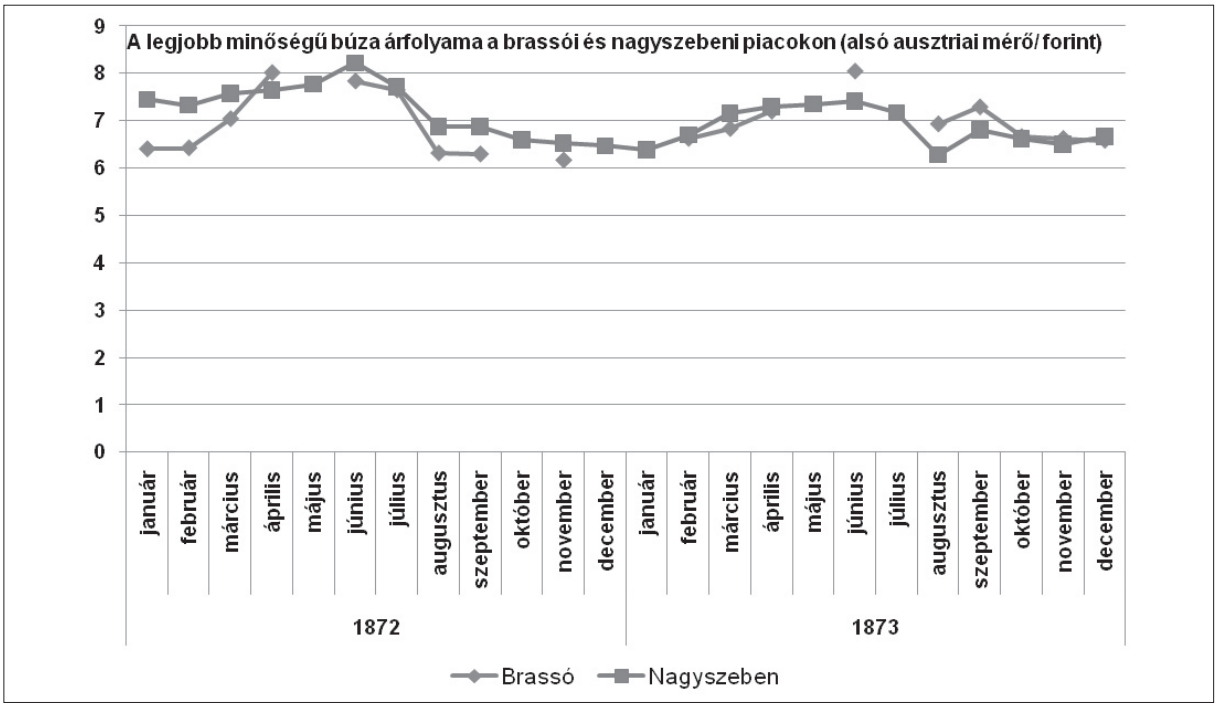
Corn export had an important role in the Austrian-Hungarian–Romanian foreign trade of the 19th century from the point of view of quantity and value. As a consequence, the activity of the groups involved in growing, processing and trading grain had a decisive impact on the development of transport network. In the Hungarian import we can distinguish local demand, direct consumption, and large scale international demand. For the economic groups interested in the latter one, having a good transport network was vital. They had at disposal both the financial means and the necessary relations to ensure their own interests. As a result, grain had an important role in determining the geographic junction points between the two national railway networks. On the other hand, after realizing these junctions at the beginning of the 1870s the resulting excess weight of grain in the total volume of international transport contributed significantly to the protectionist turn that followed in the policy of European states.

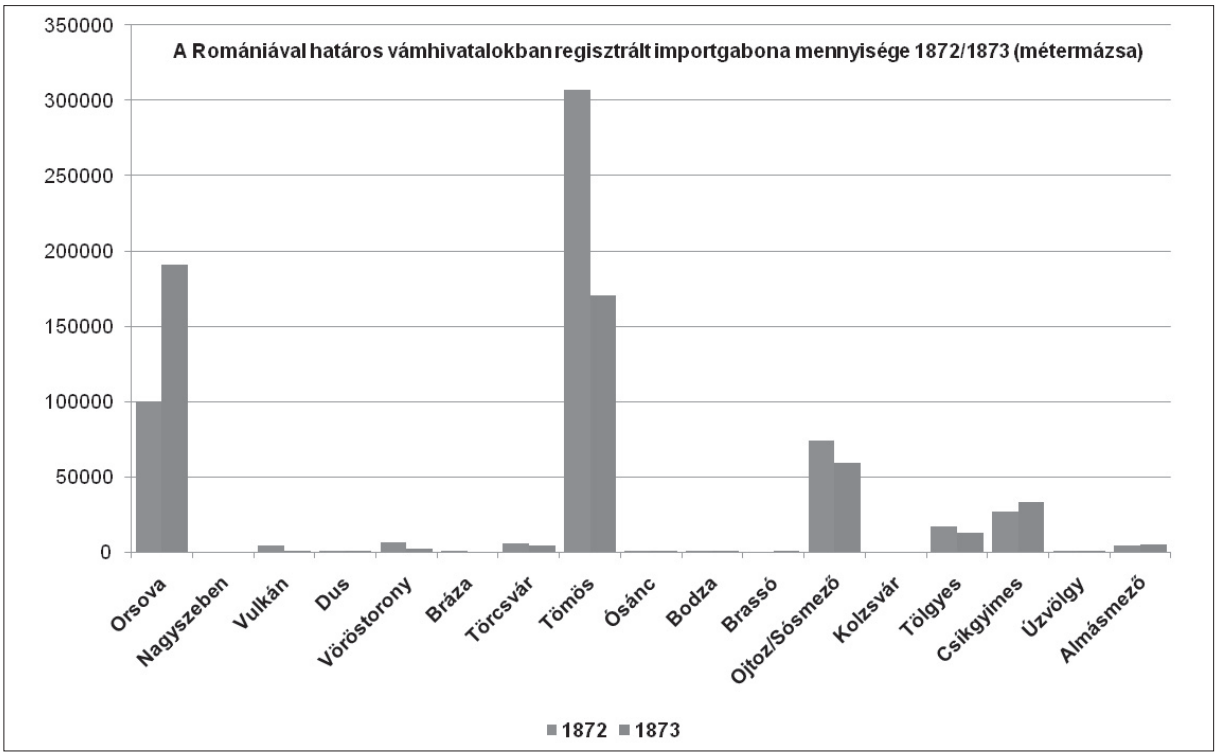
1. ábra
Fogyasztott élelmiszerfélék aránya az erdélyi megyékben. (Forrás: KELETI Károly 1887)

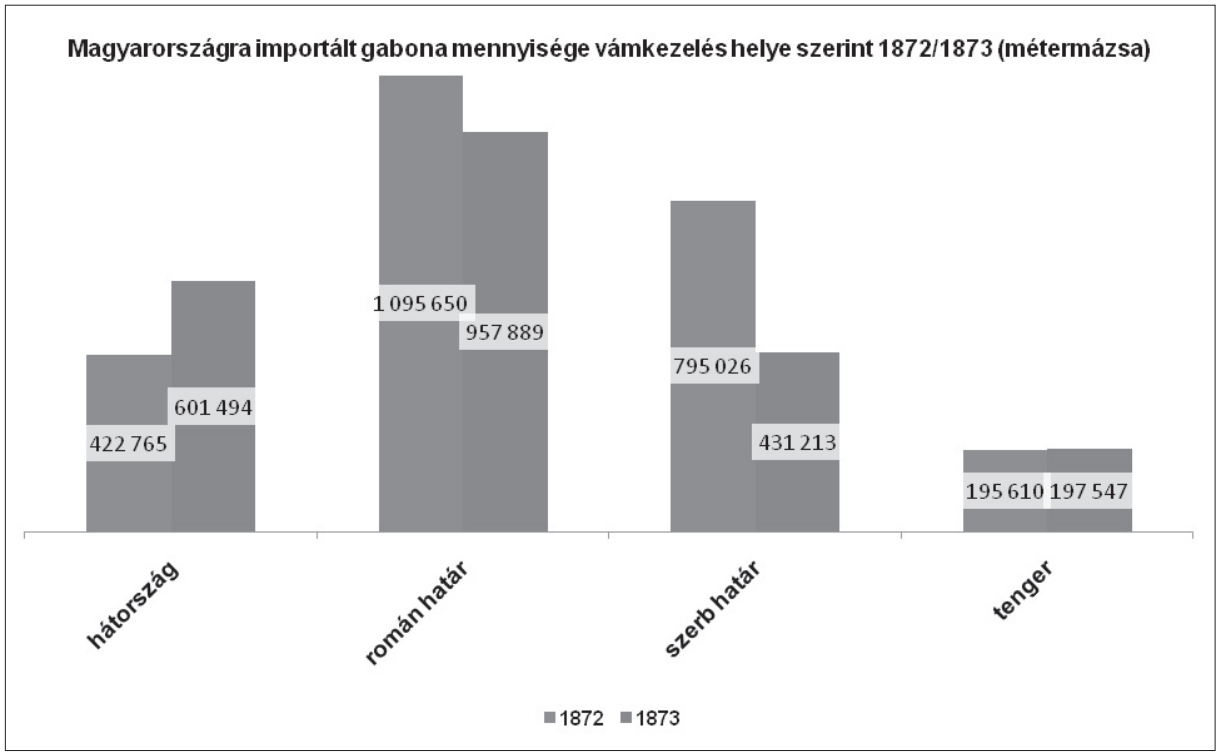
2. ábra
Egy főre jutó gabona megoszlása Erdélyben 1869–1870-ben. (Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv*)

3. ábra
Búzaárfolyamok Brassóban és Nagyszebenben, 1872–1873-ban. (Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv*)

4. ábra
A romániai gabonaimport vámhivatalok szerinti megoszlása 1872–1873-ban.
(Forrás: *Kimutatás a Magyar Korona területén lévő Királyi Vámhivataloknál a be- és kivitelben vámkezelt árukról*)

5. ábra
A Magyarországra importált gabona megoszlása vámkezelési csoportok szerint, 1872–1873-ban.
(Forrás: *Kimutatás a Magyar Korona területén lévő Királyi Vámhivataloknál a be- és kivitelben vámkezelt árukról*)

Acta Siculica 2009, 513–524

Coroi Artur

BENEDEK ELEK LEVELEZÉSE L. GYÁRFÁS GIZELLÁVAL

Benedek Elek születésének 150. és halálának 80. évfordulójára

Benedek Elek (Kisbacon, 1859. szeptember 30. – 1929. augusztus 17. Kisbacon) levelezése Lécfalvi Gyárfás Gizellával az író életének csupán egy röpke, de igen érdekes epizódját villantja fel. Az író életrajzát nem szándékozunk részletezni, a Gyárfás családot és Gyárfás Gizellát viszont legalább dióhéjban be kell mutatnunk az olvasónak, a lécfalvi Gyárfás családnak a futásfalvi Hamar, valamint a haralyi és berecki Fejér család iratait is magába foglaló, öt csomóra rúgó iratanyaga és más, a lábjegyzetekben megjelölt források alapján.[1]

Lécfalvi Gyárfás István a 17. század első három évtizedében Kézdiszék, majd Sepsiszék hites jegyzője, fiával, Pállal és utódaival együtt nemességet nyert: Pál a fejedelmi kancellária hites íródeákja, debreceni harmincados és portai orátor, Pál fia, a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában elesett István 1648-ban szintén portai követ volt. A Portán a család más tagja, Gyárfás Ferenc is megfordult követségben.[2] A kiterjedt család egyik ága a 17. század végén Sepsiszentgyörgyre honosodott.

Gyárfás Lajos – a 2. székely határőrezred tisztje, 1848–1849-es honvéd hadnagy, majd kapitány – öt gyermeke közül Győző a budapesti műegyetemen frissen szerzett építészoklevél birtokában – 1879-ben – hazatért, és Eglmayer Adolf hivatalvezető mellett a Háromszék-vármegyei Államépítészeti Hivatal mérnöke, később főmérnöke és főnöke lett, később minisztériumi főtanácsos.[3] Gyárfás Győző 1886-ban feleségül vette Fejér Bertát, Fejér Sándor berecki birtokos és kereskedő-vállalkozó leányát. Az egyházi esküvőt Révay Lajos sepsiszentgyörgyi ev. ref. lelkész celebrálta és anyakönyvezte: az állami anyakönyvezést csak 1895-ben vezették be.[4] Ebből a házasságból született 1888. augusztus 5-én Gyárfás Gizella. (Gyárfás Győző 1892-ben iskolaszéki tag volt Sepsiszentgyörgyön, testvére, a sepsiszentgyörgyi főjegyző Lajos akkor már nem élt.[5])

Gyárfás Gizella 1906-ban *magyar tannyelvű elemi népiskolában való tanításra képesíttetett* a Sepsiszentgyörgyi Tanítóképzőben, és erről oklevelet is nyert. (Apjához hasonlóan ő is kitűnően rajzolt, de a budapesti rajztanárképzőben két évvel fiatalabb húga, Ilona – szintén a Sepsiszentgyörgyi Tanítóképző végzettje – szerzett képesítést *a művészeti és mértani*

[1] A Lécfalvi Gyárfás család iratainak jelzete: MOL, P 1874. (Kisbacon a Háromszékkel egy közigazgatási egységet képező Miklósvárszék közvetlen szomszédságában fekvő udvarhelyszéki, Lécfalva és Futásfalva kézdiszéki, Haraly orbaiszéki székely község, Bereck mezőváros volt Kézdiszékben, az Ojtozi-szoros torkolatában.)

[2] MOL, F 1, IV, *Liber Regius Sigismundi Rákóczi*, 65; Uo., VI, *Liber Regius Gabrielis Báthori*, 383; Uo., VII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 371; Uo., X, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 205–206; Uo., XII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 36; Uo., XV, *Liber Regius Gabrielis Bethlen et Georgii Rákóczi I.*, 30, 67, 90–92; Uo., XXV, *Liber Regius Georgii Rákóczi II.*, 48; MOL, P 1874; MOL, R 319, *Léczfalvi Gyárfás cs. lvt.*; MOL, P 614, *Szádeczky-Kardoss-lvt.*, *Gyárfás (léczfalvi) család*; MOL, P 1930, *Léczfalvi Keresztes cs. lvt*. (*Székely Nemzeti Múzeum, Közlevéltár*, 1626–1650. köteg); MOL, P 2002, *Rétyi Székely család lvt.*; MOL, P 614, *Szádeczky-Kardoss-lvt.*, *Bod család*; SzOkl, VI, 59, 64, 175–176, 232–233; VIII, 377–379; SzOkl Ús, IV, 52, 438–439, 626–627; V. 140–141; 168; SÁNDOR Imre 1910, 18, 1628. május 20.; TÜDŐS S. Kinga 2001, 75; és Uő. 2003, 14, 23, 27, 32, 73, 100, 107–108, 206.

[3] Gyárfás Győző, lécfalvi (1855–1912); m. kir. kereskedelemügyi műszaki főtanácsos. Geológiai tudása folytán az ország legtöbb részében az útépítések felügyelője, tervei alapján készült pl. a bodzakrasznai, ojtozi átjáró útja. A kerepesi úti temetőbe temették, Budapesten. 1901-ben részt vett a Székely Nemzeti Múzeum ásatásaiban, és Gyárfás Jenővel közösen illusztrálta Pálmay József háromszéki székely nemesi családokat bemutató kötetét. 1903-ban elsőként ismertette önálló kiadványban Benkő József kéziratban maradt, első magyar nyelvű (egyháztörténeti) munkáját, a *Filius Posthumus*t. 1911-ben Kós Károllyal vizsgálták a múzeum képviseletében a csíkmenasági szárnyasoltárt. További életrajzi adatokat, szakmai publikációját lásd GULYÁS Pál 1992, 692; BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 333.

[4] Révay Lajos 1862 és 1872 között Illyefalván, 1880 után Sepsiszentgyörgyön szolgált. (MOL, P 1874; DEMETER Lajos 2003, 139; BERECZ Gyula 1893, 116–117, 197–224. A Lécfalvi Gyárfás család sepsiszentgyörgyi ága családfáját Révay Lajos készítette el, 1902-ben. Ezúton is megköszönjük a lányokat meg se említő, de a fiágat nyomon követő családfa fénymásolatát tulajdonosának, Olach Richard Péter (anyai részről Gyárfás) budapesti lakosnak.

[5] BERECZ Gyula 1893, 32–33, 197–224.

rajz polgári leányiskolában való tanítására 1912-ben: képesítővizsgai elnöke Szinyei Merse Pál volt, a vizsgabizottság tagjai az akkori magyar képzőművészet hírességei.) Tanítónői pályafutásáról igen keveset tudunk: 1914. március 3-tól 1914. április 14-ig például a Szitás- vagy Székelykeresztúr melletti Betfalván (Udvarhelyszék, Keresztúr-fiúszék) volt helyettes tanítónő.

Az okleveles tanítónő az első világháború kitörése után, 1916-ban műszaki díjnokként a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatalnál vállalt munkát, de sepsiszentgyörgyi rokonaival továbbra is tartotta a kapcsolatot. A Tanácsköztársaság idején a szociális termelés népbiztosa az Útépítési Szakosztályba helyezte át, 1922-ben a kereskedelemügyi miniszter szakdíjnokká,[6] 1926-ban ideiglenes hivatali minőségi kezelőnővé, 1928-ban rendes hivatali kezelőnővé, 1930-ban az Országos Középítési Tanács vezetője magyar királyi hivatali kezelővé, 1940-ben irodasegédtisztté (egyszersmind hiteles anyakönyvi kivonatokkal kellett igazolnia, hogy magyar származású és keresztény[7]), 1943-ban miniszteri irodafőtisztté léptette elő. Ebben az esztendőben Gyárfás Gizella budapesti lakosként ajándékozta meg kilencvenkilenc könyvvel a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárát: neve az azévi legjelentősebb könyvajándékozókéval (dr. Réthly Antal, Kolosváry Borcsa Mihály, Kelemen Lajos) szerepel egy sorban a múzeum igazgatói jelentésében.[8]

Édesanyja ugyancsak Budapesten élt (1961-ben, kilencvenhárom évesen hunyt el). A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentése szerint, akárcsak férje és lánya, özvegy Gyárfás Győzőné Fejér Berta is a múzeum adományozói között volt: 1943-ban ő ajándékozta a sepsiszentgyörgyi intézménynek (bizonyára az ekkori Gábor Áron-kiállítás kapcsán) az 1848–1849-es székely ágyúöntő és tüzérparancsnok forradalmár Gábor Áron egyetlen, hitelt érdemlő források alapján rekonstruált arcképét.[9] Halálát követően pedig a Magyar Néprajzi Múzeumba fog bekerülni egy bútordarabja, az 1793-ban, Szentkatolnai Demjén István leánya, Róza számára készült kelengyésláda. (Demjén Róza Szentkatolnai Cseh József királybíróhoz ment feleségül. A *fekete ládát*, amelyben paplanokat tartottak, leányuk, Hamar Lajosné Cseh Zsófia örökölte, tőle Fejér Sándorné Hamar Berta, attól pedig Gyárfás Gizella édesanyja, Gyárfás Győzőné Fejér Berta.)[10]

Véget érvén a második világháború, Gyárfás Gizellát 1945-ben a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium igazolóbizottságának Markovits nevű elnöke nyilvánítja igazoltnak (díjnokként, a Tanácsköztársaság bukása után, 1920-ban már átment egy hasonló igazoltatási eljáráson), és megerősíti miniszteri irodatiszti állásában, 1948-ban miniszteri segédhivatali igazgató, 1950-ben miniszteri segédhivatali főigazgató lett, és ilyen beosztásban nyugdíjazták. Gyakorlatilag mindvégig ugyanazon a többször átszervezett és újrakeresztelt munkahelyen dolgozott. Úgy tűnik, hogy – az 1940 és 1944 közötti időszakot kivéve – 1916 és 1972 között nemigen látogatott haza szülőföldjére, ha sepsiszentgyörgyi rokonaival tartotta is a kapcsolatot.

Gyárfás Gizella Budapesten, 1972. október 17-én hunyt el. Vélhetően ő maga vagy testvére, Ilona őrizte meg a családi iratokkal együtt azokat a sepsiszentgyörgyi és budapesti napilap-számokat, amelyek hírül adták a neves festő és közeli rokon Gyárfás Jenő Sepsiszentgyörgyön, 1925. december 13-án, vasárnap éjjeli egy órakor, 78 éves korában bekövetkezett halálát, ismertetve a mester életpályáját, és méltatva művészi munkásságát.[11] (A festőt

[6] Ekkor az I. kerületben, a Bercsényi utca 9. szám alatt lakott.

[7] Ezen a megalázó procedúrán a Benedek család tagjai is átmentek. (BENEDEK Marcell 1985, 470.) Észak-Erdélyben éppenséggel ugyazon személynek, akinek az 1930-as évek végén írásban kellett magát román nemzetiségűnek vallania, hogy köztisztviselő maradhasson, ugyenezen célból 1940 és 1944 között már magyar és keresztény származását kellett bizonyítania. A második világháború után pedig, az ún. purifikációs eljárások során a változatosság kedvéért az egész térségben azt kellett mindenkinek igazolnia, hogy nem volt fasiszta, lásd alább.

[8] *Összefoglaló jelentés a SzNM 1943. évi működésének állapotáról*, in: HEREPEI János 2004, 102–114. Az említett adományról lásd Uo., 105.

[9] Uo., 106. A Székely Nemzeti Múzeum képzőművészeti tárának régi leltári könyvében 10422 l. sz. (F.59) nyilvántartású, 38 x 28 cm-es grafitrajzát Gyárfás Győző 1881-ben rajzolta, Gábor Áron még élő öccsének és a család tagjainak arcvonásai, valamint a még élő szemtanúk elbeszélése nyomán.

[10] A *fekete láda* Kiss Margit, a Néprajzi Múzeum kutatója szíves tájékoztatása szerint, amelyet itt köszönünk meg, 1962 februárjában került a Néprajzi Múzeumba, az adományozó neve azonban Gyárfás Erzsébet. A többi adat egyezik: az 1974-es revízió idején a láda még megvolt, jelenleg minden valószínűség szerint a törökbálinti raktárban leledzik.

[11] *Független Székelység*, Sepsiszentgyörgy, 1925. december 15., kedd; és *Nemzeti Újság*, Budapest, 1925. december 18., péntek. Megőrizték a *Magyar Nemzet* 1970. február 12-i számát is, amelyben Gyárfás Jenő leghíresebb alkotásának, a *Tetemrehívás*nak a Szépművészeti Múzeumban való kiállításáról van szó. Gyárfás Jenő egykori háza, amely az 1940-es évek végén állami tulajdonba, majd a Székely Nemzeti Múzeum kezelésébe került, és hosszabb ideig Gyárfás Jenő Emlékházként, valamint restaurátorműhelyként is működött (pár évig az azóta szintén elhunyt Plugor Sándor grafikusművész gondozta), a közelmúltban visszakerült a Gyárfás család tulajdonába, de a festő kultusza töretlen Sepsiszentgyörgyön, nevét viseli a múzeum képzőművészeti részlege, a Sepsiszentgyörgyi Képtár is. Gyárfás Jenő további adatait lásd BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 334.

– mint Sepsiszentgyörgy városát képviselő igazgatóválasztmányi tagot – a Székely Nemzeti Múzeum előcsarnokából temették, akárcsak a kevéssel előtte, 1925. szeptember 16-án elhunyt László Ferencet, az erősdi őstelep feltáróját, európai hírű régészt, a múzeum igazgató-őrét, V. Gordon Childe és más neves régészek levelezőtársát.[12])

Dolgozatunk tárgyára térve, betfalvi megbízatása letelvén, Gyárfás Gizella – amint az a kisbaconi állami elemi iskolai gondnokság gondnok-elnöke, Lőrincz Gyula által kiállított 20/1914-es szolgálati bizonyítványból kiviláglik – 1914. április 15-től tanév végéig (1914. június 9.) Rákosi Margit tanítónőt helyettesítette Kisbaconban.[13] Benedek Elek az 1909. esztendőtől kezdve – az író akkor ötvenéves – Kisbaconban lakott a feleségével,[14] a 26 éves hajadon pedig a jelek szerint mindvégig a Benedek-ház lakója és kosztosa volt, ahol vendégnek tekintették őt, és nem kértek, nem fogadtak el tőle semmilyen költségtérítést. Erre azon számla tréfás tételeiből, szójátékaiból (malac = valószínűleg tintapaca) és szándékoltan pontatlan, néha légbőlkapott tételeiből, számításaiból következtetünk, amelyet az író 1914. június 10-én állított ki a tanév befejezte után Sepsiszentgyörgyre távozó ifjú hölgy számára, ottlakása költségeiről. (Ugyanez a következtetés vonható le a tanítónőnek írt harmadik levél tartalmából is.)

A tanítónő valószínűleg nem utazott el június 10-én (akkor még nem is telt el két hónap a Kisbaconba való kiköltözésétől), vagy – ami még valószínűbb – később, a nyári vakációban is ellátogatott Benedekékhez, esetleg az író kereshette fel őt sepsiszentgyörgyi nagynénjénél-keresztanyjánál, özvegy Málik Józsefné[15] Gyárfás Etelkánál. Feltevésünket *A szív könyve* azon 1910-es kiadású[16] példányára alapozzuk, amellyel Benedek Elek ajándékozta meg őt. (A könyvet úgy kötötték kemény táblába, hogy sem a belső címlapját, sem a kolofonját tartalmazó lapot nem hagyták benne.) A könyv első, üres, számozatlan levelén, a hátoldal tetején a tanítónő sajátkezű, ceruzával írt aláírása olvasható: *Léczfalvi Gyárfás Gizi*. Alatta, tintával vagy golyóstollal a következő bejegyzés: *Benedek Elek író sajátkezű ajándéka L[éczfalvi] Gyárfás Gizellának Kisbaczonban, 1914. májusban*.[17] Az első szöveges lapra, „Az öregek" cím fölé és a laptükör alá Benedek Elek ezt írta ceruzával: *A szív könyve. A rongyos tanyíttónénak Elek bácsi – a válás örömére, Kisbaczon, 1914. jun[ius] 16*. A könyvet talán már májusban odaajándékozta, de csak a júniusi búcsúzáskor *dedikálta* az író. Valaki néhány lap szélén szövegrészeket jelölt meg közönséges, tinta-, valamint kék és piros színes ceruzával.

Benedek Eleknek három, Gyárfás Gizellához írott levele maradt fenn. Az eredeti – kék színű – borítékokban lévő leveleket ugyanaz a gondos kéz, amelytől a *Szív könyvé*ben található, fentebb idézett második bejegyzés származik, fehér borítékba helyezte, arra pedig ezt írta: *Benedek Elek író levelei L. Gyárfás Gizellához 1914-ből. Sajtó alá rendezendő könyve új kiadásához*.

Az igen rövid ideig tartó levélváltás eme darabjai meglepően sokat elárulnak az 55 éves író kisbaconi hétköznapjairól és ünnepnapjairól, beállítottságáról, legfőképpen pedig fiatalos, derűs kedélyéről, amelyet kortársai, írótársai – és fia, Marcell – még jóval hajlottabb korában is egyik legfőbb jellemzőjeként emlegettek.[18] Ő maga így írt erről: „Az 1914-ik esztendő tavasza gyönyörű tavasz volt. Sohasem éreztem tán magamat ifjabbnak, erősebbnek, munkára képesebbnek, készségesebbnek, mint e tavaszon. A virágba borult fák illata megmámorosítá lelkemet, s egy-két hónap során esztendők munkáját végezém."[19]

Az írónak a saját kisbaconi házát ábrázoló képes levelezőlapjai és egyetlen hosszabb levele az özvegy Málik Józsefnének szóló levelekkel együtt annak Sétatér utca 6. szám alatti címére érkeztek, ekkor tehát Gyárfás Gizella épp a nagynénjénél, Sepsiszentgyörgyön tartózkodott. A levelezésről Benedek Elek felesége[20] is tudott, sőt, részt is vett benne.

A címzett egy hosszú életen át híven megőrizte a Kisbaconra, a Benedek családra és -házra, de elsősorban az íróra emlékeztető írásokat. Ezek felhőtlenül derűs, vidám, békebeli hangulatot árasztanak, és közvetlen, szívélyes, mondhatni családias kapcsolatra

[12] Lásd *Független Székelység*, Sepsiszentgyörgy, 1925. december 15., kedd. Vö. LÁSZLÓ Attila 1978, 42–43; BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 546–548.

[13] Kisbacon Benedek Elek közbenjárására kapott állami elemi iskolát. (BENEDEK Marcell 1985, 30.)

[14] BENEDEK Elek 1920, II, 157.

[15] Málik József tanár, lapszerkesztő, a Sepsiszentgyörgyi Állami Polgári Leányiskola alapító igazgatója, a *Székely Nemzet* című napilap és a *Székely Tanügy* című szakközlöny szerkesztője, az Eötvös-egylet alapítója, a Sepsiszentgyörgyi református egyházközség gondnoka, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának elnöke, a Jókai-nyomda részvénytársulat vezérigazgatója, Sepsiszentgyörgy képviselőbizottságának tagja. 1901. március 11-én hunyt el. Gyárfás Etelka 1886 után, dr. Szász István özvegyeként lett a felesége. A sepsiszentgyörgyi Mikes Kelemen Líceum falán az 1989-es fordulat után elhelyezték Málik József emléktábláját. Vö. még BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 586.

[16] BENEDEK Elek 1895–96 stb. (Négy kiadást ért meg addig.)

[17] Vagy Gyárfás Gizella időskori bejegyzése, vagy a hagyatékát a MOL-nak átadó örökösök valamelyikéé.

[18] BENEDEK Elek 1959, I, 5. (Benedek Marcell előszava.)

[19] BENEDEK Elek 1920, II, 170.

[20] Benedek Elekné Fischer Mária, akiről az író Mari-laknak nevezte el a könyvei jövedelméből épített kisbaconi házukat. (BENEDEK Marcell 1985, 48.) Fischer Mária utánahalt a férjének, egyszerre temették őket.

utalnak az író családja és a tanítónő között. *Kisbaconban ért a háború kitörése* – írta mégis a munkahelye által az első magyarországi ötéves terv idején igényelt önéletrajzában Gyárfás Gizella, és több mint harminc év távlatából ezt így is érezhette. Talán nem is csak így érezte, hanem épp a Benedekéknél tett egyik látogatása alkalmával vette hírét a Szerbiának szóló, 1914. július 28-án kelt hadüzenetnek. (A tanítónő minden valószínűség szerint jelen volt Benedek Eleknek 1914. július 17-én a család, a rokonság és a falu által ünnepelt névnapján is, amikor – többek közt – Benedek Marcell egyik háziszínpadra írt vígjátékát is előadták, majd reggelig táncolt az ifjúság, bár a szarajevói merényletről már tudtak. Maga Benedek Elek 1919-ben így írt erről: „A mai nemzedéknek majd bőséges része lesz a magyar és világirodalom klasszikus és nem klasszikus regényeiben, amelyek minden valószínűség szerint így kezdődnek: Az 1914-ik esztendő nyarán. Vagy őszén. Vagy telén. Mindegy. Bizonyos, hogy sok-sok könyv kezdődik ezzel az átkos esztendővel. Magam is foglalkoztam a gondolattal, hogy megírom majd a falu regényét a világháborúban. De lemondtam a gondolatról, egy kis korrajzzá zsugorodik össze a regény; csuda, hogy hontalanságom lelkiállapotában csak ehhez is van erőm”.[21])

Az egyetlen hosszabb levél arra a játékra utal, amelyet Benedek Elek és népes családja 1914 nyarán játszott Kisbaconban, és amelyről Benedek Marcell így írt naplójában: „Jancsi elvált a falusi rokontól, és most ismét vőlegény. Menyasszonya egy híres, erdélyi származású festő családjából való. Iparművész húgával vendégeskedik nálunk. Apám tréfás verseket ír a kert különböző nevezetes helyeiről. Az iparművésznő stilizált betűkkel, népies motívumokkal díszített táblákra írja fel a verseket, s a táblákat póznára szegezve helyezzük el a megénekelt pontokon. Kertünk most már abban is hasonlít a shakespeare-i Ardennek erdejéhez, hogy a fák között lépten-nyomon versek állítják meg a vándort”.[22] Ugyanő írta évtizedekkel később: „Útközben itt is, ott is táblák állítanak meg – tréfás versikék, amelyekkel Apám még az első világháború előtt szórta tele a kertet. Gondos kezek újrafestették a rég megfakult sorokat”.[23]

A játékot még a tanítónő kisbaconi tartózkodása idején kezdték, ekkor pingálták az első táblát. A szóban forgó híres erdélyi festő Gyárfás Jenő, a kisbaconi Benedek-ház nyári vendégei pedig, akik a játékot folytatták, Gyárfás Gizella és Gyárfás Ilona. Ilona 1914 nyarán való kisbaconi időzését egy képes levelezőlap bizonyítja. Feltehető, hogy Gyárfás Gizella rövid ideig Benedek János menyasszonya volt, de a házasság meghiúsult.[24] Benedek Marcell sajnos naplója ezen részének teljes szövegét sem közölte. Bár a vonatkozó visszaemlékezés az iparművész lánytestvért nevezi meg a táblák elkészítőjeként, Benedek Elek 1914. június 19-i levele szerint is Gizella az, ő volt amúgy otthonosabb a kisbaconi Benedek-házban, ráadásul Benedek Eleknek minden lépését követő pajtása.

A továbbiakban betűhíven közöljük az említett számla és a levelek teljes szövegét.

1.

T[isztelt] c[ím] L[écfalvi] Gyárfás Gizella volt nagyságos kisasszony, jelenben „rongyos tanyítónő”-nek.[25]

Számla

Kisbacon[26]

	Korona	*Fillér*
– *Külön lakosztály a szinte méltóságos úr*[27] *palotáján*	*1 000*	
– *12 csésze tej á 20 fill[ér]*	*24*	
– *Kenyér naponként 5 karéj á 10 fill[ér]*	*24*	
– *Fuszulykafőzelék, tejes és túrós puliszkák, kásák (hagymával is) és egyéb finom pecsenyék*[28]	*200*	
– *A virágzó fák illata*	*1 000*	
– *Gyönyörködés a virágzó fákban*	*1 000*	*10*
– *Fenyves levegő*	*1 000*	
– *Társalkodás Zsazsával,*[29] *ebből kifolyólag művelődés stb.*	*10 000*	
– *Kirándulás Bodvajba,*[30] *kenyér, turó, szalonna, dugóhúzós bicska, lapos pohár, szalvéta*	*550*	*25*
– *Templomba kísérés tekintélynövelés okából*	*200*	
– *Nagyobb emelés okából egy padban ülés*[31]	*200*	*10*
– *Kirándulás után talpa égéséről egy hétig panaszkodás*	*100*	
– *Virágültetés engedélyezése*	*50*	
– *Ebédfőzés s ennek szomorú következményei*	*10 000*	
– *Szintén saját készítményű tüdős vacsora s ennek fentinél is szomorúbb következményei*	*20 000*	
– *Fázós lelke felmelegítésére 2 öl*[32] *bükkfa*	*550*	

[21] BENEDEK Elek 1920, II, 170.

[22] BENEDEK Marcell 1965, 252–253, 468. Jancsi Benedek Marcell 1920. szeptember 5-én, Kisbaconban elhunyt öccse. Anyja 1919. szeptember 21-én vitte haza, és haláláig és temetéséig vele is maradt: 1920-ban Flóra, Benedek Elek leánya is utánuk ment. (BENEDEK Elek 1920, II, 251–252, 266–267, 269, 271–272, 274–275; BENEDEK Marcell 1985, 184.)

[23] BENEDEK Marcell 1956, 186; Uő., 178–179.

[24] BENEDEK Marcell 1985, 264.

[25] Nagy alakú számtanfüzet dupla lapján.

[26] A közölt szövegben itt és a továbbiakban az álló betűs szavak az eredetiben alá vannak húzva.

[27] Tréfásan így nevezte magát Benedek Elek.

[28] Fuszulyka = zöld- vagy szárazbab. Puliszka = kukorica-, azaz málélisztből készült étel. Az író a felsoroltakat tréfából nevezi pecsenyének.

[29] Benedek Elek unokája.

[30] Vasbánya és vasfeldolgozó telep Magyarhermány határában: ott öntötte első ágyúit Gábor Áron 1848-ban.

[31] A Benedek család a templom legelső padsorában ült.

[32] Kétszeres tréfa. Tavasszal és nyárelőn a tanítónőnek nem sok tüzelőre lehetett szüksége: két öl fa egész télre elég egy szoba fűtésére, de amennyit az ölünkben kétszer behordunk a házba – ezt is mondják két ölnek – csak néhányszori befűtésre elegendő.

– *Annak felvágására (3 „menedékházi”*[33] *3 nap à 6 kor[ona]*	*18*	
– *A nagyságos tanfelügyelő úrral*[34] *egy asztalnál való ebédelés kilátásba helyezése*	*200*	*10*
– *Kedves nőmnek hímzett blúz csinálásba való beugratása*	*100*	
– *Sajátkezű csipkékkel feldíszítése, s ezáltal a női hiúság táplálása*	*200*	*10*
– *Saját igen szép verseimnek (még egyszer) felolvasása, a fájdalomdíjnak 5 kor[ona] leszámításával*	*995*	
– *Gyönyörködés a tyúkok kotkodácsolásában s a kakasok kukorikolásában*	*100*	
– *Meg akarta venni egy malacomat*	*100*	
– *De nem adtam ám!*	*200*	
– *Barótra*[35] *küldés világlátás- és csiszolódásért*	*100*	
	47 911	*55*
	Korona	*Fillér*
Áthozatal (mondjuk kerek számban)	*50 000*	
– *A túloldali tételek összeadásával igen komoly nehézségei*	*200*	*5*
– *Az áthozatal se volt kutya*	*200*	*5*
– *Nagybaconbani*[36] *küldés (2-szer, de lesz többször is)*	*200*	
– *Valószínű, sőt bizonyos küldés a málnási állomásra*[37]	*500*	
– *Onnét még majd vissza is kell hozatni*	*500*	
– *Tyúkszememre taposott (az asztal alatt), igen elszégyelltem magamat*	*1000*	
– *Egy este az utolsó gyertyát is kihúzta a fejünk alól*	*100*	
– *Miért – mert betörőtől félt a szinte méltóságos úr palotáján*	*200*	
– *Pardon! Egyszer zongorázott is*	*1 000*	
– *Másodszor is zongorázott*	*2 000*	
– *Kelemennétől*[38] *tanult*	*10 000*	
– *A kedves, aranyos Norma*[39] *többször is ráugrott, a ruháját bepiszkolta, s ő ennek nem örült, sőt!*	*100*	*2*
– *Kedves lapomnak, a B[udapesti] H[írlap]-nak*[40] *naponkénti elcsenése s azáltal az egészségemnek tartozó napi pukkadás lehetetlenné tevés*[41]	*100*	*50*
– *Cigarettának kéretlen, tehát stréberkedő kihozása, cigarettázásra csábítás*	*100*	*3*
– *A Dundi*[42] *vonítása holdas éjszakákon*	*1 000*	
– *Két tengely le-, kocsisom foga kitört*[43]	*400*	
– *Gyönyörködés az ácsok tikácsolásában (a „Nyugat” népieskedése*[44]*)*	*1 000*	
– *A só és a paprika érzékeny történetének naponkénti elmondása*	*1 000*	
– *Ő is kiszorított egy vízviccet*[45] *az én terhemre*	*1 000*	
– *Versolvasás vajköpülés kíséretében*	*100*	
– *Norma nyomban megette a vajat*	*100*	
– *Eposzokat varrott a feleségem blúzára*	*100*	
– *Bőcsködés arról, hogy miért eposz a gomblik?*	*1 000*	
– *Zsazsa értelmesebben bőcsködött volna erről*	*2 000*	
– *Időjövendölés békabrekegésből s be nem teljesülés nélkül*	*100*	
– *Átköltöztetés egyik lakosztályból a másba*	*200*	
– *Vendég miatt történt (a csapás nem jár egyedül)*	*500*	
	74 700	*15*
	Korona	*Fillér*
Áthozatal (mondjuk kerek számban)	*80 000*	
– *Az összeadás és áthozatalba való beleizzadás*	*500*	
– *Sajátkezűleg vittem fát, hogy meg ne fagyjon*[46]	*1 000*	
– *Túloldali átköltöztetés elmaradása, ebből kifolyó öröme*	*500*	
– *Hazahozatal Vargyasról,*[47] *hintó letörés*[48]	*200*	
– *A só és a paprika történetének egy nap el nem mondása*	*100*	
– *Latin mondatokat vág a fejünkhöz*	*200*	
– *Zsazsa helyett nem csinálta meg a stétisztikát*[49]	*500*	
– *Szegény naccsás úr!*[50] *Soha sincs vendég nélkül (Falusi nép részvevő felsohajtása)*	*500*	
– *Elbujdosás Budapestre (a vendég elől)*[51]	*1 000*	

[33] Talán a saját lakását nevezi menedékháznak Benedek Elek, a benne lakókat pedig menedékháziaknak.

[34] Chulupka Rezső és Kolumbán L. királyi s. tanfelügyelők közül az utóbbiról lehet szó. Az író nemigen szerette a korabeli hivatalosságokat és hatalmasságokat. (Uo., 120.)

[35] Erdővidék központja Miklósvárszékben. Erdővidéket együtt alkotja Bardoc-fiúszék Udvarhelyszék fiúszéke, és a Háromszékhez tartozó Miklósvárszék: a 17. század közepe óta Erdővidék önálló református esperesség.

[36] Kisbaconnal szomszédos nagyközség Miklósvárszékben. Benedekék – leggyakrabban az író felesége – a második postával érkező, Budapesten megjelenő lapokért jártak oda. (Uo., 282–283.)

37 Kisbaconhoz a málnásfürdői (Sepsiszék) vasútállomás esik legközelebb a Sepsiszentgyörgyre vasúton utazónak.

[38] Valószínűleg Kelemenné Zathureczky Berta (1855–1924) írónő, zeneszerző valamelyik művére gondol, amelyet akkor Gizella épp olvasott vagy énekelt – a *Székely Nemzet* hasábjain is jelent meg ekkortájt rövidebb munkája (A sepsiszentgyörgyi nagyasszony a Székely Nemzeti Múzeum alapítónőjének unokahúga, és ugyancsak a múzeumból temetik majd, vö. BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 457–458. Ekkor épp egy háromszéki székely Mikes Kelemen Irodalmi Társaságot szervez, melynek elnökéül Benedek Eleket kérik fel.)

[39] Benedek Elekék egyik kutyája.

[40] Benedek Elek maga is évekig a lap munkatársa volt.

[41] Minden valószínűség szerint a napi bel- és külpolitikai híreken pukkadozott az író, amin nem lehet csodálkozni.

[42] Benedek Elekék másik kutyája. (BENEDEK Elek 1920, II, 174.)

[43] A kocsiban ülhetett Gyárfás Gizella is.

[44] Benedek Elek nem csatlakozott irodalmi irányzatokhoz: a nyugatosokat a népi irányzat vetélytársainak tekintette. A konzervatív irányzattal szemben azonban védelmezte Ady Endrét és költészetét.

[45] Talán könnyekig nevettette az írót.

[46] Lehettek hűvös éjszakák még május–júniusban is.

[47] Bardoc-fiúszékbeli nagyközség, Árpád-kori templommaradványáról, a Daniel-kastélyról, fafaragó művészeiről és a közeli, homoródalmásinak nevezett barlangról (egyáltalán a Vargyas-szoros barlangrendszeréről) híres.

[48] A hintó letörése feltehetően az útviszonyokról árulkodik, mert Gyárfás Gizella nem volt kövér.

[49] Nem tudjuk, milyen statisztikára céloz az író, miért írta így a szót, és miért húzta alá az *é*-t.

[50] A naccsás úr az író, Benedek Elek.

[51] Benedek Elek pár napra Budapestre utazott meglátogatni ottlakó gyermekeit, unokáit. Ott ismerkedett meg Benedek Marcell és felesége Párizsban diákoskodó harkovi orosz vendégével, Olga Romanovitscsal, akivel megígértette, hogy egyszer ellátogat Kisbaconba. (Uo., II, 174–176; és BENEDEK Marcell 1985, 243.)

– *Ha már ott vagyok, a cigánnyal is kondíttatok egyet* 200
– *Egy-két-három üveg „hobos" bort*[52] *is iszik az ember* 100
– *A búcsúzás fájdalmai* 200
– *A visszatérés és „még mindig itt van!" jóval nagyobb fájdalmai* 2 000

87 000
Számlakiállítás 13 000
Összesen 100 000 Korona[53]
Kisbacon, 1914. június havának 10-ik napján

Benedek Elek

2 .

T[isztelt] c[ím] L[écfalvi] Gyárfás Gizella volt nagyságos kisasszonynak, jelenben „rongyos helyettes tanyíttónénak"
Kisbacon[54]
Benedek-ház. Kisbacon, 1914. június 17.

Lécfalvi Gyárfás Gizella r[ongyos] t[anyíttóné] v[agy] nagyságos kisasszonynak
(Málik Józsefné őnagysága leveleivel)
Sepsiszentgyörgy[55]

Édes Gizi

Elutazása után mély megdöbbenéssel és rökönyödéssel konstatáltuk, hogy a Mariska néni egyetlen fekete keztyűje, továbbá egy pár csirke – eltűnt. Most már értjük, hogy miért tetszett vonakodni a táska megvizsgálásától. Egyébként a helyét már elfoglalta Benke Terus, szerencsére táska nélkül.[56] *Dacára az eltűnt keztyűnek és csirkének mind csókolják, sőt még Elek bácsi is.*

A keztyű csodálatosképpen megkerült, a csirke még nem. Keresztanyával együtt csókol Mariska néni.[57]

3.

Nagyságos Málik Józsefné úrasszony leveleivel.
L[écfalvi] Gyárfás Gizella r[ongyos] t[anyíttóné][58] *v[agy] nagyságos kisasszonynak*
Sepsiszentgyörgy.[59]

1.
Vándor! Csudáld meg e házat,[60]
Benne szakszerű tyukászat.
Oly szakszerű, hogy mióta
Épült e ház, nagyanyóka,[61]
Tudjátok-e, mit teszen?
Minden nap tojást veszen.

2.
A Mária út remek szép alé,[62]
S bár csörgedez itt-ott a trágyalé,
A Benedek-had járni itt szeret,
Amott a templom, nézd, de szép keret!
Kinek búja van, itt kesergi el,
Ide jő ki-ki jó s rossz viccivel.
Köny és kacaj fakad itt vegyesen,
Ez a Mária utja, kedvesem.[63]

3.
Miként a Dalai láma
Rejtődzik itt Marcika,
Itt születik a sok dráma,
Mit levág a kritika.[64]
Aki nem tör envesztére,
Fusson innét jómesszére,
Mert ki ide bukkanik,
Tudom, végsőt nyikkanik.[65]

Drágám,
kinyögtem négy darab versikét, mind a négy elég buta, ami engem éppenséggel nem akadályozna meg abban, ha maga itt volna,

[52] Pezsgőt.
[53] Gyárfás Gizella kéthavi helyettes tanítónői fizetése 80 korona volt.
[54] Bélyeg és bélyegző nélküli borítékon, Benedek Elek kézírásával.
[55] A Benedek-házat ábrázoló képes levelezőlapon, Benedek Elek kézírásával. A bélyegzőn: „Kisbacon 914 Jun 17 d. e. Postai ügyn[ök]". A legközelebbi postahivatal Vargyason volt, Kisbaconban csak egy ügynöknek nevezett megbízott intézte a postai ügyeket.
[56] Benke Terézia a Benedek családdal igen jó viszonyban lévő akkori nagybaconi református pap, Benke Ferenc rokona lehetett. (Uo., 58, 62, 76, 81, 93, 95, 113, 120–121, 134, 154, 211, 225, 266, 274–275; BENEDEK Marcell 1965, 275, 284–285.)
[57] Az utolsó két mondat Benedek Elekné írása a képes levelezőlap képes felének tetején.
[58] A *r. t.* rövidítés játék Gyárfás Gizellának a Benedek Elek által alkotott *rongyos tanyíttóné* titulusával és a rendes, rendetlen, renitens tanítónő, sőt a részvénytársulat feloldást, értelmezést is megengedő jelentéssel.
[59] A nagyalakú számtanfüzet lapjára írt versikék és a rendes levélpapírra írt levél ugyanazon borítékban található.
[60] Természetesen a Benedek-házról van szó.
[61] Benedek Elekné.
[62] Az író önéletrajzi regényében is így írta ezt a szót. (BENEDEK Elek 1920, II, 172.) Benedek Marcell is leírja a Mária útját. (BENEDEK Marcell 1985, 31, 112.)
[63] A népes családon, a rokonságon, a gyerekek, majd az unokák játszótársain, a vendégeken stb.-n kívül a ház személyzete és az ügyes-bajos falusi emberek is ezen az almafák (később fenyősor) szegte *Mária úton* közelítették meg Benedek Elek házát. (BENEDEK Elek 1920, II, 118; és BENEDEK Marcell 1985, 283.)
[64] Benedek Marcell, Benedek Elekék elsőszülött fia úgy nagyszínpadra, mint kisbaconi házi előadásokra való színdarabok szerzője és fordítója, úgyszólván minden nyarát Kisbaconban töltötte: 1913–1914-ben már nemcsak feleségével, Győri Lujzával, hanem elsőszülött kisfiúkkal, az 1913. június 21-én született Andrással is. Az ő – nem első, de utolsó – alkalmi darabja *A műunoka* is, amelyet a falu ifjúsága 1914. július 17-én adott elő, Benedek Elek nevenapján. (BENEDEK Elek 1920, II, 177; és BENEDEK Marcell 1985, 113–114, 239–243, 246.)
[65] Az író házának 1969-ben történt múzeummá alakítása után felújították a póznára szegezett fatáblákat is. A harmadik verset tartalmazó, egy tulipánnal és egy másik virággal díszített tábla fényképének reprodukciója alatt ez olvasható: *Az író tréfás verse Marcell-fiáról. A tábla a drámaíró Benedek Marcell rejtőzőpadja mellett áll.* (LENGYEL Dénes 1974, 176–177.) A fénykép szövege két helyen eltér a kéziratban maradottól: *jómesszére* helyett *jómesszire*, *bukkanik* helyett *bekukkanik* áll rajta. A táblára került szöveget talán maga Benedek Elek módosította.

hogy még egyszer[66] *stb. stb. De hát „tu la (volu)*[67] *voulu, rongyos tanyíttóné”. Most más pingálhat, kapirgálhat rajta.*

Amióta elment, nagyon szomorú vagyok, mert nincs, akinek szemére lobbantani a kosztot meg a kvártélyt. Szegény Benke Terus már kidőlt. Ma délben olyan erős fogfájás lepte meg, hogy ebéd nélkül támolygott haza. Micsoda jó fogai lehetnek magának. Két teljes hónap alatt egyetlenegyszer sem mondott le az ebédről.

A fogról jut eszembe, hogy Mariska néni ma újra bement Brassóba, s csak holnap jön haza. Úgyszintén a fogról, illetőleg a fogszámláról jut eszembe, hogy Loli tegnap hazajött, s ma erősen gyönyörködött a maga pingálta táblában.[68] *Persze, sejtelme sincs (másnak sincs) a mi közös titkunkról, bár maga az utolsó pillanatban szinte kikotyogta.*

Bizonyára az is érdekli, hogy Zsusi,[69] *bár kissé csámpásan, de ismét jár-kél s még egyszer sem lépett a tyúkszememre, amit nem mindenki mondhat el magáról, és bizonyára az is érdekli, hogy a maga miatt elszakadt hámistrángot összetoldozták-foldozták, s a maga miatt letört hintót is megcsinálták. Mily szerencsés, hogy a számlát lezártam!*

De este van, drágám, egy gyertyavégecske mellett írok (az egyetlen, melyet a fejem alól nem húzott ki), oly ronda az írásom, hogy szégyellem – tehát nem írok többet.

Isten áldja minden[70] *jóval, drágám, gyöngyvirágom, hogy ne mondjam: oleanderem!*

A keresztmama kezét csókolom, Lorándot[71] *üdvözlöm, magát csókolja (a többiek is)*

Elek bácsi
Kisbacon, 1914. jún[ius] 19. este 10 óra![72]

4 .
Benedek-ház. Kisbacon, 1914. június 22.

Nagyságos Málik Józsefné leveleivel
L[écfalvi] Gyárfás Gizella r[ongyos] t[anyíttóné] v[agy] nagyságos kisasszonynak

Sepsiszentgyörgy

Nem megyek a városba, egy az: a tehén ára elkondítódott,
más az: nincs vendég,
elég a tej.[73]
Csókolja Elek bácsi
Persze hogy szakad az eső, amióta elment.[74]

Az 1914. június 19-én kelt levélben sorrendben a második, harmadik és a negyedik versike olvasható: az elsőt a címzett már ismerte. Erről így írt Benedek Elek: „A kis erdő mellett most szerzek meg egy kopasz hegyet: egy vadkörte-, egy vadalmafa, néhány bokor rajta. Két-három szekér csemetét hozatok a falu erdejéből: a kopasz hegy többé nem kopasz, teleültetem. Ez a kis erdőcske az Évike erdeje lesz. Az első unokámé. Simára faragott oszlopot veretek a földbe, oda, hol az Évike erdeje kezdődik, aztán táblát gyalul egyik ács. És kész a versike:

Vándor! Tudd meg, e kis erdő
Lengyel Éva erdeje
Ettől a vadalmafától
Indul és megy lefele.
Nagyapóka rátestálja,
Senki benne ne turbálja!

Ihol, itt a tanítókisasszony, pompás rajzoló, fával, virággal díszíti a táblát s rápingálja a versikét is”.[75] Az író – névtelenül – csupán ezen egyetlen alkalommal említi L. Gyárfás Gizellát.

Benedek Elek önéletrajzi regényében[76] az L. Gyárfás Gizellának elküldött három versike azonos szöveggel, de más sorrendben olvasható: a „tyukpalotáról” szólót a Mária útját leíró vers követi, azt

[66] Gyárfás Gizella a számla szerint is mindig *még egyszer* fel akarta olvasni Benedek Elek verseit.

[67] Te akartad, (hogy így legyen) (francia, Molière-idézet.) Az eredetiben az általunk zárójelbe tett szót Benedek Elek áthúzta.

[68] Loli a Benedek Elek leánya, Flóra, a kisbaconi emlékház későbbi gondnoka. Benedek Elek *Flóra* címmel regényt készült írni az 1850-es évekbeli leánynevelésről. Édesapja soha el nem készült regényének jegyzetei és saját kutatásai alapján végül Benedek Marcell írta meg a *Flóra* című leányregényt az 1930-as években. A regény az 1940-es évek elején jelent meg. (BENEDEK Marcell 1985, 228, 517.)

[69] Benedek Elek unokája. A név nehezen olvasható.

[70] Ez a szó, mint őrszó, megismétlődik.

[71] Málik József ugyancsak lapszerkesztő fia, ekkor épp sepsiszentgyörgyi polgármester-helyettes. Az ő fiatalon, 1882-ben elhunyt édesanyjáról nevezték el első unokatestvérét, Gyárfás Gizellát. (A keresztmama Gyárfás Etelka Lorándnak édes nagynénje és egyben mostohanyja volt.)

[72] A borítékon 10 filléres bélyeg, rajta a magyar királyi (szent) korona, mely fölött turulmadár száll. A bélyegzőn: Kisbacon 914. Jun. 19. d. e. Postai ügyn[ök]. Az este tíz óra tehát csak a gyertyavégecskéről szóló tréfa kedvéért került bele a keltezésbe: azért is van aláhúzva.

[73] Az eredetiben aláhúzott szavak utalások a számla tételeire és más, a Benedek-házban elhangzott mondásokra.

[74] A Benedek-házat ábrázoló képes levelezőlapon, Benedek Elek kézírásával, ugyanabban a borítékban, amelyben a másik (2.) található. A bélyegzőn: Kisbaczon 914 Jun 21 d. e. Postai ügyn[ök]. A feladó által írt keltezés és a bélyegző dátuma közötti eltérés magyarázata az lehet, hogy az ügynök elfelejtette előbbre vinni a napot jelző forgótárcsát.

[75] BENEDEK Elek 1920, II, 171.

[76] Benedek Elek 1919-ben kezdte írni utolsó nagyobb munkáját, kétkötetes önéletrajzi regényét, amely 1920-ban jelent meg. (Uo., 241, 266–267; BENEDEK Marcell 2002 *Magyar író tragédiája 1929-ben. Benedek Elek utolsó évei*, 223; LENGYEL Dénes 1974, 195, 279, 293; BENEDEK Marcell 1985, 328–337, 471.) Az önéletrajzi regény első kötetének második és harmadik kiadását nem követte a második köteté: közzétételét Benedek Marcell 1959-ben és 1979-ben sem tartotta időszerűnek. (BENEDEK Elek 1959, 14, 70; BENEDEK Elek 1979, 12. „Ezen második kötetet sokkal erősebben átszövik az akkori időszerű országos politikai problémák és személyi vonatkozások, semhogy új kiadása időszerű lenne.”) Érthető: Benedek Eleknek a II. kötetben az 1918–1919-ről és a „vörös fergetegről” megfogalmazott véleménye a Kádár-korszakban az egész önéletrajzi munka számára biztosította volna a három T-ből a *tiltott* besorolást. A II. kötet csak 1993-ban jelenhetett meg újra, ekkor már a másik, orvos-író Benedek-fiú, Benedek István utószavával (BENEDEK Elek 1993). Az 1993-as kiadás alapján végül Balogh László sepsiszentgyörgyi író 1997–1998-ban Erdélyben is teljes terjedelmében megjelentette a művet (BENEDEK Elek 1997–1998). Stb.

pedig a Benedek Marcellről szólónak az első verszsaka.[77] (A tyukpalotáról, a feleségéről elnevezett Mária útról és a Marcell fiáról szóló vers keletkezéséről – ebben a sorrendban – a következőket írta Benedek Elek: „Meglepjük nagyanyókát is: a „Tyukpalota" elé is emléktáblát állítok, rajta kakas meg tyuk kapirgál, s alattuk versike. Megtisztelem, hogyne tisztelném meg a Mária utat, mely az istállónál indul, gyümölcsfáktól, orgona- és jázmin-bokroktól szegetten s megy, mendegél, míg a veteményesbe nem ér. Ez a legkedvesebb sétaút, itt verődik össze alkonyattájt a Benedek-had: hat gyermek, egy vőm uram, két menyemasszony, hat unoka és két öreg ember. Verset kap e tábla is, hogyne kapna.[78]

Bolondos kedvem támad: ha bolondság, legyen bolondság, emléktáblákkal jelöljük meg a kert nevezetesebb pontjait. Fáktól, bokroktól bekerítetten kerek udvarocska, közepén hársfa, oldalt padok: pompás rejtekhely, nyugodalmas olvasásra, írásra igen alkalmatos. Ez is emléktáblát kap, versikével".)

Az ötödik ilymódon született versikéről, amely egyúttal magyarázza a tanítónőnek 1914. június 19-én küldött levél búcsúsorát is, szintén az író önéletrajzi regényéből szerzünk tudomást: „De én most nem bírok a kedvemmel, kimegyünk a hegybe, annak oldalába, ott, ahol néhány cseróriás hirdeti, hogy volt itt még erdő valamikor, réges-régen, egy kis termet vágatok, oldalát kővel kirakatom, közepére kőasztal, körül padok: Flóra leányomnak szentelem e termet. Emléktáblával hogyne jelölném meg? Virágok díszítik a táblát: gyöngyvirág és – oleander. Azért oleander is, mert így szólítgatom Flórát jó kedvemben: Drágám, gyöngyvirágom, hogy ne mondjam: – oleanderem! Ezért szól a vers így:

Ez a terem Flóra-terem,
Körötte sok virág terem.
Legszebb benne az a virág,
Kinek a neve gyöngyvirág.
Másik neve Oleander –
Mit szólsz ehhez, szegény „Wander"?[79]

Az ilyen tréfás versikék nem előzmény nélkül valók: hasonlókat írt Benedek Elek az általa építtetett házról és az általa létesített gazdaságról a gyermekei által 1904-ben készített fényképek alá is:[80]

„Elek apó mintagazdasága,
Csak ő tudja, (sőt még ő sem!)
Hogy mit fizet rája.

Elek apó kertje,
Fáit ő ültette,
Hogyha nem dicsérik,
Bántja őt felette.

Elek apó kertje,
Isten háza mellett,
Szépen idehallik,
Mit ott énekelnek".

Nem tudjuk, válaszolt-e Gyárfás Gizella az író leveleire, nem tudjuk, hogyan, kinek a jóvoltából kerültek Benedek Elek hozzá intézett levelei a Magyar Országos Levéltárba,[81] és azt sem tudjuk, kinek kellett volna az író ezen leveleit új könyvéhez sajtó alá rendeznie: Benedek Elek életrajzaiban a címzettről, a hozzá írt levelekről vagy az esetleges válaszokról nem esik szó, az író leszármazottainak és azok családtagjainak könyveiben a levelekre vagy az esetleges válaszokra egyelőre nem bukkantunk rá, hagyatékukat nem állt módunkban átvizsgálni. (Gyárfás Gizella és Ilona azonban feltehetően élete fogytáig kapcsolatban maradt Benedek Elek – hozzájuk életkorban közelálló, többnyire már Kisbaconból ismert – Budapesten élő gyermekeinek, talán unokáinak családjával is: az említett új könyvnek a leveleket közzétenni kívánó, több könyves szerzője talán épp valamelyik tollforgató családtag lehetett.)

A Benedek család 1915-ben és 1916-ban is Kisbaconban gyűlt össze: 1916-ban a templom harangjait egy kivételével elvitték ágyúönteni, a háború elején és alatt vasért cserébe be kellett szolgáltatni az aranyat, a rezet (az üstöket, a cukortörőket, de még a karikagyűrűket is), Benedek Elek két lovát pedig elvitték a harctérre.[82]

Miután a Monarchiának hadat üzenő Románia csapatai augusztus 27-én átlépték a határt, az adminisztráció elrendelte Udvarhelyszék kiürítését. Gyermekeik és unokáik után Benedek Elek és felesége 1916 szeptemberében menekült el Kisbaconból. Benedek Elek életrajzírói általában megfeledkeznek arról, hogy az író és családja 1917 és 1918 tavaszán–nyarán is visszatért Kisbaconba, és csak 1918 októberében menekült ismét Budapestre.[83] Otthon

[77] BENEDEK Elek 1920, II, 171–172. A Benedek Marcellről szóló vers második szakasza nem szerepel a műben.
[78] Almafák szegte Mária út. (Uo., 118.)
[79] Uo., 172–173.
[80] Uo., 117–118. Benedek Elek gyermekei 1904-ben lefényképezték a baconi házat, kertet, gazdasági udvart, kocsiutat.
[81] A Gyárfás család iratai a család valamely Budapesten élő tagja révén az 1970-es években kerülhettek a *Magyar Országos Levéltárba*. Az adatvédelmi törvények olyannyira megnehezítik az adományozó és/vagy az eladó személyének megismerését, hogy ettől eltekintettünk.
[82] Uo., 177–179, 183–184.
[83] Uo., 160, 185–194, 214–217, 221–223; VEZÉR Erzsébet 1937, 13; BENEDEK Marcell 2002, 226; és BENEDEK Marcell 1985, 264–268, 280, 282, 315, 469. Egy téves tájékoztatást tartalmazó távirat kézbesítése után az unokák már augusztus 12-én elutaztak Budapestre.

hagyott könyveiben, kéziratain vagy leveleiben esett kárra az 1916-os menekülést követő közel öt éves[84] időszakot tárgyaló feljegyzésekben nem találtunk utalást,[85] irodalmi levelezésének kötetének[86] kiadója, Szabó Zsolt – munkája természeténél és időkereteinél fogva – 1921 előtti levelezésével nem foglalkozott. Benedek Elek azonban önéletrajzi regényében megírta, hogy legfontosabb iratait az 1916-os menekülésekor – midőn a zűrzavar miatt Ágostonfalvától Kolozsvárig hat napon át tartott a vonatút! – magával vitte: közöttük levelek is lehettek.[87] (A román katonák csak a zabot, a ruhákat és Mária óráját vitték el: egy könyvet is elindítottak, de azt végül az ebédlő padlóján hagyták.[88])

Benedek Elek az I. világháború után – épp úgy, mint az övéivel számos területen azonos nézeteket valló Kós Károly – úgy érezhette, nagyobb szükség van rá a szülőföldjén, Erdélyben, mint Budapesten.[89] Hazatértének azonban több más, mélyebben rejlő oka is lehetett. Önéletrajzában így ír erről: „Nekem e földben a gyökerem, nem téphetem ki, nem bucsuzhatom el soha viszont nem látásra".[90]

Az író székely huszárrá lett lófőnemzetség sarja volt: családja társadalmi rangjának, súlyának, tekintélyének megfelelő mértékben – vagy azon is felül – vállalni szűkebb és tágabb közössége gondját-baját, osztozni örömeiben és gondjaiban a hagyomány és saját legmélyebb meggyőződése kötelezte. A szülőföldjéhez, családjához ragaszkodó, szűkebb és tágabb közösségéhez ezer szállal kapcsolódó Benedek Elek egész életét betöltötte közössége szolgálatának gondolata és gyakorlata.[90] Veleszületett tehetsége és kemény munkával gyarapított tudása gyümölcseit az őt életre hívó, felnevelő, útjára bocsátó közösséggel kívánta megosztani, mint a régi erdélyi peregrinusok, vándor mesterlegények és – a mesehősök.

A hazatérés egy huszonhat éves eseménysor utolsó láncszeme volt, nem pedig egy hirtelen elhatározás következménye. Benedek Elekék már 1894-ben elhatározták, hogy ezentúl minden nyarukat Kisbaconban töltik – akkor már öt pesti unoka szaladgált a kisbaconi udvaron, az író és felesége pedig már a hatodik gyermekük, egy kislány születését tervezte[92] – mert a nagyváros fárasztó és egyre idegenebb voltát már a 19. és a 20. század fordulóján is nehezen viselték.[93] Az író egyre inkább csak természet-, család- és emberközelben érezte igazán jól magát: mindkettőt leginkább a szülőföldjén, elsősorban Kisbaconban tapasztalta meg, remélte újból megtalálni, és ott is találta meg. (Elek apó egyik *fia*,[94] Tamási Áron és hőse, Ábel sem bírta sokáig az amerikai életmódot és életritmust, épp azért, mert – egyik életrajzírója szerint – ő is a *fű növekedéséhez* igazította életét: ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy élete egy jelentős szakaszát Kolozsvárott élte le, ahonnan csak 1944 őszén menekült Budapestre. Éltében számára is állandó ihletforrás volt a család, a szülőfalu, a szülőföld: haló poraiban, örök álmát aludni – végakaratának megfelelően – ő is hazatért Farkaslakára.)

A kisbaconi letelepedés gondolatát Benedek Elek 1894-ben így fogalmazta meg: „A pesti fiú itt akar élni, halni Kisbaconban, az édes anyaföldön, már szekere és lova is van, követ hordat az építkezéshez. Attyafiai, falusfelei és a hermányiak is hozzák a követ, ingyen! ...60 000 téglát vetnek a cigányok, 100 szekér fa kell az égetéshez. Pesti tervező, helybeli építő és ácsmesterek, tulajdonképpen gazdaemberek. Első évben az anyag, másodikban a befedett ház, harmadikban ajtó, ablak. 1898-ban az 1896-ban kiásott alapon készen áll a ház nagybaconi cseréppel fedve: kilenc szoba, vízvezeték, 14 szárnyas és szárnyatlan ajtó, 19 dupla, tükörüveges ablak, alagcsövezés, kőalap... épült székely módra. A főútról a házhoz kanyarodó út mentén 900 fenyőcske, a ház előtt park". (A ház 8 szobából, fürdőszobából és egy 50 személyes ebédlőből áll. Benedek Elek sírhelyet is vásárolt a kisbaconi temetőben, aztán egy falura elegendő utat is vágott birtokán.) Háza kertjébe maga Benedek Elek ültetett almafákat és 900 fenyőt a főúttól a házig. 1914-ben felépült a takarmánycsűr és a tyúkpalota, az író pedig folytatta a faültetést is: Keresztély ükapja 10 év alatt, darabonként visszavásárolt birtokán – többek közt egy 10 hektáros szántón – addig 20 000-nél is több gyümölcs- és erdei fát, bokrot ültetett. Példáját

[84] Benedek Elek csak 1921. augusztus 3-án tért vissza Kisbaconba, ahol akkor véglegesen le is telepedett. (SZABÓ Zsolt 1979, I, 1921–1925, 6.)

[85] BENEDEK Marcell 1985, 251–354 (267, 269).

[86] SZABÓ Zsolt 1979–2002. Más próbálkozást bármely időszakból való levelezése kiadására nem ismerünk, legfeljebb szaklapokban jelent meg néhány levele.

[87] BENEDEK Elek 1920, II, 195, 200, 207.

[88] Uo., 212–213.

[89] Benedek Elek változó és néha igen sarkos véleményét általában a háborúról, majd a világháborúról és közvetlen következményeiről ugyancsak önéletrajzi regénye második kötetében olvashatjuk. Mint láthattuk, benne is felmerült, hogy regényt ír a falu háborús életéről. (Uo., 68, 95, 135–136, 170, 175–180, 214–217, 221–223.)

[90] Uo., 63.

[91] Többek közt ezt a ragaszkodást hagyta örökül gyermekeinek is. (BENEDEK Elek 1907, 13–14.)

[92] BENEDEK Elek 1920, II, 98–103, 171–174; BENEDEK Marcell 1985, 18, 30–31, 40, 48, 112, 180–181, 184, 202, 211–212, 238–244. stb.; és RMIL, I, 196–201. A három fiú mellé a harmadik kislány 1899-ben meg is született. (BENEDEK Elek 1920, II, 108.)

[93] BENEDEK Elek 1907, 84.

[94] Az erdélyi, leginkább a székely ember az általa nagyon tisztelt és szeretett – többnyire idős – embert „apónak" nevezte és nevezi. Lásd: *Bem apó*. Benedek Elek a fiatal erdélyi írókat fiainak nevezte.

követve – 1919-ben is újító szellemű mezőgazdasági munkákat olvasott – új almafajtákat ültettek falusfelei is. Édesapja és édesanyja elhalálozása (1902 és 1907) után, 1909 óta az író ideje javarészét szülőfalujában és szülőföldjén töltötte felesége, nyaranta pedig gyermekei és unokái társaságában.[95] Az író így emlékezik 1914-ben végzett munkájáról: „Hegyoldalán tovább ültetem a fákat; teleültetem ama kis dombot is fenyőcsemetékkel, amely domb mellett egykor azt kérdezé Surányi József: miért nem mindjárt? Lent a szérűskertben, nagy halmokban a kő, a tégla, a kőmívesek már rakják a falat, a kisbaconi ácsok faragják a fenyőgerendákat: nagy takarmánycsűr lesz ebből. Drótsövénnyel akarom körülfogni a kertet a falu felől, a mező felől, már verik is a földbe az oszlopokat, feszítik rá a szeges drótot. A ház mögött dróttal bekerített külön kertben tyúkház épül, melynek piroscserepes födele gyümölcsfák közül mosolyog ki. Egy sereg galamb röpked az udvaron: ezeknek a tyúkház emeletén lesz a lakásuk, ott búgnak, burukkolnak majd édesen, kedvesen. Most jönne ide Surányi, de mindjárt! Nem győzök eleget gyönyörködni a kisgazda-ácsok munkájában: mely biztos kézzel faragják a bogos fenyőszálakat szép egyenesre! Büszke vagyok a fajtámra: nézd, nézd, hogy mérnek, számolnak, hogy összevág itt gerenda, szarufa, kakasülő minden darabkája – hol tanulták”?[96]

Kisbaconban lakván, Benedek Elek közelről szemlélhette szülőföldje, népe állapotát, és kereshette a megoldást a székelység bajaira: a Székelyföld természeti és ásványkincsei parlagon heverésére-hevertetésére, gazdasági lehetőségeinek kiaknázatlanságára, a falu szellemi vezetőinek gazdasági képzetlenségére, az életmódváltással járó elszegényedésre, a kényszerű kivándorlásra, az állami adóprés könyörtelenségére, a helyi és vármegyei hatóságok hanyagságára, az egyszerű nép csodavárására.[97] Népe vezetőire és népére azonban nem az ő józan szemlélete és javaslatai hatottak igazán.

Az író 1919 nyarán azt fájlalta leginkább, hogy huszonöt éve először nem mehetett haza Kisbaconba, illetve nem tölthette otthon az évet, és nem ünnepelhették otthon 35. házassági évfordulójukat,[98] bár szeptember 21-én hazatérő feleségét és Jankó fiát Kisbaconban felfordult világ fogadta: a méhesüket kirabolták.[99]

Benedek Eleknek 1919. decemberében már csak *Marczi* fia és Mária leánya lakott Pesten, ő maga pedig 1920 január–februárjában Móricztanyára készült. Erről így írt: „Mikor nyílik meg az út hazafelé? Én itt elsenyvedek. ...Megtakarított pénzemen földre-földet vettem, azt fával beültettem. Házat építettem, annak környékét paradicsommá varázsoltam... Sem élni, sem halni nem tudok másutt, csak ott. Akár csak kisdiák-koromban, ugy sovárgok a falum után... ha még egyszer a kapumon beléphetek, a magam jószántából ki nem lépek soha”.[100]

Móricztanyán Benedek Elek szorgalmasan dolgozik a kertben, a mezőn, miközben állandóan falujára és családjára gondol, amint ezt a következő verse is mutatja:

„Hol már annyi víg órát tölték,
A Nagykunság fekete földjét
Kapálgatom.
Fel-felnézek, Keletre nézek,
Ott vár rám egy elárvult fészek,
S nem láthatom.
Elárvult fészek bús lakója,
Szép öreg galamb, nagyanyóka,
Vaj merre néz?
Nyugatra néz ő, s várja, várja,
Haza mikor száll öreg párja
Szíve nehéz.
Öreg galambpár, öreg fészek,
Az a nagy vihar szertetépett
Kegyetlenül.
El, szétszóródtak a fiókák,
Egyedül hagyták nagyanyókát,
Jajj, egyedül.
Hej, e fészek! Mi volt e fészek,
Míg a galambpár együtt fészkelt,
S a gyermekek!
Benne csupa jó szív tanyázott,
Aki betért, itt meg nem fázott
Melegedett.
Vidám melegség áradt itt szét,
Ki egyszer itt járt, jött az ismét,
Jött szívesen.
S csak Isten a megmondhatója,
Hányszor szállott le itt a gólya
Szép csendesen.
Hajh! Vége, vége örömünknek!
Kiért? Miért? Az Isten büntet,
S mely mostohán!
Szánj meg Uram, Őket ne verjed,
Kezedet csak reám emeljed,
Csupán reám”.[101]

[95] BENEDEK Elek 1920, II, 95, 97, 99–107, 112–113, 117–118, 125–127, 141–142, 170–174, 256.
[96] Uo., 170–171. Surányi György a *Pesti Napló* tulajdonosa volt. (Uo., 125–127.)
[97] Uo., 96, 121, 133–136, 162–170.
[98] Uo., 241, 247.
[99] Uo., 251–252.
[100] Uo., 260–265.
[101] Uo., 271–272.

Móricztanyán Benedek Elek végleges érvénnyel elhatározta, hogy az impériumváltás és minden más változás ellenére hazatér: „Tavasz nyiltán kéz a kézben megyünk haza. Az édes anyaföldre. Ahol szüleink és gyermekünk sírja domborul. Együtt ültetjük tele virággal sírjukat.

Ami szépet és jót könyveimben láttok,
E két öreg ember szívéből eredett.
Ha majd kihull a toll reszkető kezemből,
E két öreg ember mellé temessetek.
...Tavasz nyiltán hazamegyünk, Mária".[102]

Benedek Marcell a következőket írta Benedek Elek 1921 utáni leveleiről: „Apám szemében a levél irodalmi alkotás volt. Nem csak a formai tökéletességgel törődött, hanem a hang emelkedettségével, a morális komolysággal is. Egyetlen levele sincs, amely hétköznapi beszélgetésszámba menne, még azok sem, amelyekben gyakorlati dolgokról van szó; egyből sem hiányzik az erkölcsi komolyság, még a humoros levelekből sem".[103]

Coroi Artur – Budapest, Várhegy u. 2., H-1028; roiart@ludens.elte.hu

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
– F 1: *Erdélyi királyi könyvek*
– P 614: *Szádeczky-Kardoss-levéltár*
– P 1874: *Lécfalvi Gyárfás család levéltára*
– P 1930: *Léczfalvi Keresztes család levéltára* (*Székely Nemzeti Múzeum, Közlevéltár,* 1626–1650. köteg)
– P 2002: *Rétyi Székely család levéltára*
– R 319: *Léczfalvi Gyárfás család levéltára*

Irodalom

RMIL, I = *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon,* I, Bukarest, 1981.
SzOkl = *Székely Oklevéltár,* I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár* [VIII] 1219-től 1776-ig (*Magyar Történelmi Tár,* XXVIII; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.
SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár,* Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

BENEDEK Elek
1895–96 *A szív könyve*. Budapest. (További kiadások: 1904, 1910, 1914.)
1907 *Testamentum és hat levél*, Budapest
1920 *Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története*, I–II, Budapest.
1959 *Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története*, I (Benedek Marcell előszavával), Budapest.
1979 *Édes anyaföldem*, I (Benedek Marcell előszavával), Budapest.
1993 *Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története* I–II (Benedek István utószavával), Budapest.
1998–1999 *Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története*, I–II, Sepsiszentgyörgy.
BENEDEK Marcell
1930 Magyar író tragédiája 1929-ben, in: *Literatura Almanach 1930-ra*, Budapest (lásd BENEDEK Marcell 2002).
1956 A mű él! In: *Először életemben*, Budapest, 1957, 184–190.
1965 *Naplómat olvasom*, Budapest.
1965a *Ibolyaszín Bárány*, Budapest.
1985 *Naplómat olvasom*, Budapest.
2002 Magyar író tragédiája 1929-ben, in: SZABÓ Zsolt 2002, 221–283 (újraközölve a *Literatura Almanach 1930-ra*, Budapest alapján).
BERECZ Gyula
1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*, Brassó
BODÓ Sándor – VIGA Gyula
2002 *Magyar múzeumi arcképcsarnok* (szerk. Bodó Sándor és Viga Gyula), Budapest.
DEMETER Lajos
2003 A revindikált havasok visszaszerzése, in: *Határvidék 1762–1918*, 1, Sepsiszentgyörgy.
GULYÁS Pál
1992, *Magyar írók élete és munkái* (sajtó alá rend. Viczián János), XI, Budapest.
HEREPEI János
2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 3), 36–132.

[102] Uo., 276–277.
[103] BENEDEK Marcell 1985, 353.

LÁSZLÓ Attila
1978 Lászó Ferenc élete, in: László Ferenc: *Táj és tudomány*, Bukarest.
LENGYEL Dénes
1974 *Benedek Elek*, Budapest.
SÁNDOR Imre
1910 *A csíkszentsimoni Endes család levéltára 1544–1848*, Kolozsvár.
SZABÓ Zsolt
1979–2002 *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929* (közzét. Szabó Zsolt), I–IV, Bukarest–Kolozsvár.
TÜDŐS S. Kinga
2001 *Jobbágyélet a fejedelemkori Erdélyben*, Marosvásárhely.
2003 *Erdélyi testamentumok. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék*, Marosvásárhely.
VEZÉR Erzsébet
1937 *Benedek Elek*, Budapest.

Corespondența lui Elek Benedek cu Gizella L. Gyárfás

(Rezumat)

Gizella Gyárfás, fata inginerului arhitect Győző Gyárfás (proiectant între altele al şoselelor din trecătorile carpatine Salva, Tihuța, Oituz, Buzău) şi rudă apropiată cu renumitul pictor sfântugheorghean Jenő Gyárfás, învățătoare suplinitoare în 1914 o scurtă perioadă în Kisbacon (Bățanii Mici; atunci comitatul Odorhei, azi județul Covasna) şi găzduită în acest timp ca oaspete în casa scriitorului Elek Benedek (1859–1929), figura cea mai importantă a literaturii de copii maghiare, după zilele petrecute împreună schimbă câteva scrisori cu scriitorul, poate ultima corespondență purtată de Elek Benedek înainte de primul război mondial. Scurta prezență a tinerei fete şi a surorii sale Ilona a lăsat amintire în parcul actualei Case Memoriale „Benedek Elek" din Bățanii Mici cunoscutele tăblițe de pe alei, cu textul plin de dragoste şi de umor al marelui povestitor născut acum 150 şi decedat acum 80 de ani.

Correspondence of Elek Benedek with Gizella L. Gyárfás

(Abstract)

Gizella Gyárfás, the daughter of the architect Győző Gyárfás (designer of the Carpathian-pass roads at Salva, Tihuța, Oituz, Buzău) and close relative of the well known painter Jenő Gyárfás had been a substitute teacher for a short period in 1914 in Kisbacon (Bățanii Mici, Odorhei county, today Covasna county). During this period she was a guest of the writer Benedek Elek (1859–1929), the most important figure of the Hungarian children's literature. After she had spent a few days with the writer they wrote a few letters to each other, probably the last correspondence of Elek Benedek before the first World War. The short stay of Gizella and her sister, Ilona, is marked by those well known small plates placed in the walks of the present-day garden of the "Benedek Elek" Memorial House in Kisbacon, containing love and humorous texts of the greatest storyteller, who was born 150 years ago and died 80 years ago.

Acta Siculica 2009, 525–532

Tóth Szilárd

A „KULTÚRZÓNA" – SZÜKSÉG VAGY POLITIKAI CÉL?
GONDOLATOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ROMÁN TANÜGYI TÖRVÉNYEK KAPCSÁN

A két világháború közötti időszakban a kisebbségek jelentették a területileg és demográfiailag megerősödött Románia egyik alapvető problémáját. Ezek közül demográfiailag és politikailag is a legfontosabb a magyar kisebbség volt. Fokozott problémát okozott a román államnak az is, hogy e kisebbség kompakt tömegekben élt az ország területén, részben épp a román–magyar határ mentén, ami csak tovább növelte a bukaresti kormányok és a román politikai elit (nem is annyira alaptalan) aggodalmait a magyar revizionista politikával szemben. Ezért a két világháború közötti időszakban a román politikai elit részéről rengeteg olyan tendenciával találkozunk, amely által próbálják a 28,8%-os országos arányú romániai kisebbségek[1] politikai és gazdasági erejét korlátozni.

Bukarest számára sok gondot okozott továbbá a román lakosság alacsony aránya az erdélyi városokban. Ezek lakosságának túlnyomó többségét a magyar (és magyar zsidó), valamint a német (szász és sváb) polgárság alkotta. Egyébként Irina Livezeanu megállapította, hogy a román városi lakosság sem érezte *túlságosan otthonosan* magát az erdélyi városokban, mivel nagy részük csak egy generáció óta költözött városra, és inkább „városon dolgozó parasztnak" érezte magát.[2] Ezt a bizonyos szintű kisebbségi érzést észlelte a román politikai elit is. A térség *integrálásának* a szükségességében a román politikai elit egyetértett, csak a módszerek és stratégiák terén észlelhetők némi eltérések. A liberális kormányok a megoldást a kisebbségek lakta területek minél gyorsabb elrománosításában látták, de voltak más álláspontok is. Amikor 1927-ben a Közoktatásügyi Minisztérium egy újabb kulturális offenzívát indított a tömegek oktatására, főleg azokon a területeken, ahol „a kisebbségek többséget alkotnak", egy udvarhelyi román tanfelügyelő tiltakozott, kifejezve véleményét, hogy szerinte a kisebbségeket „sötétségben kéne hagyni".[3]

A kulturális offenzíva mellett a térség integrálására más módszerek is adódtak, de nem szeretnék részletekbe bonyolódni az 1923-as alkotmányt, az állampolgárság elnyerését és elvesztését szabályozó törvényt, az agrárreformot, a tanügyi törvényeket és a közigazgatási törvényeket illetően, mert egy túl tág problémát képeznek ahhoz, hogy egy pár oldalban tárgyaljam, és egyébként is már más kutatásaim témáját képezték. Most csak az 1924-es 176. számú tanügyi törvény egy paragrafusát szeretném elemezni, pontosabban a 159-es paragrafust, amely így szól:

159. paragrafus – Az elemi oktatás tanügyi káderei, akik nem az alábbi megyékből származnak, és akik az alábbi megyékben fognak dolgozni : Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Udvarhely, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Hunyad, Vişniţa, Văscăuţi, Coţmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, Durustor şi Caliacra, és elkötelezik magukat, hogy legalább négy évig e megyék iskoláiban tanítanak, 50%-os fizetésemelésben részesülnek mindaddig, amíg ez iskolákban szolgálnak; [a korpótlékot illetően] magasabb fokozatba 4 évenként léphetnek, és a 118–119. és 120. paragrafusoknál szabályozott, előléptetés előtti próbaidőt egy évvel fogják számukra csökkenteni.

E tanítók, ha házasok, háromszoros havi fizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban, ha nem, akkor kétszeres havi fizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban fognak részesülni.

Azoknak a tanítóknak, akik elkötelezik magukat, hogy véglegesen a fenti helységekben telepednek le, a fokozatok elérésének a határidejét 3 évenként fogják számolni, és részesülni fognak egy 10 hektáros földjutalékban is.

...Az összes fenti rendelkezés csak 10 évig érvényes az alábbi törvény hatályba lépésének pillanatától. A határidő letelte után a fent említett tanítókra az alábbi törvény általános rendelkezései érvényesek.[4]

[1] GALÁNTAI József 1989, 14–20. Említésre méltó, hogy ez az arány az 1930-as hivatalos román népszámlálás adata, amikorra már a kivándorlások miatt jóval kisebb a kisebbségek aránya 1920-hoz viszonyítva. Csak 1918–1920 között 197 035 személy vándorolt ki Romániából Magyarországra. A későbbi évekről nincsenek pontosan feldolgozott adataink, de a trianoni békeszerződés megkötése újabb kivándorlási hullámot indított el. (Lásd MIKÓ Imre 1941, 17–18.)

[2] LIVEZEANU Irina, 1998, 348.

[3] Uo., 221.

[4] *Colecţiune de legi şi regulamente*, 1924, 578–579.
Az eredeti szöveg:
„Art. 159. – Membrii corpului didactic primar şi normalişti, cari nu sunt originari din judeţele de mai jos şi cari vor ⇒

A fenti paragrafus elégedetlenséget és felháborodást keltett úgy az erdélyi magyar kisebbség, mint az erdélyi román tanítók soraiban. Említésre méltó például a Hunyad megyei román tanítók 1925. december 10-én a Közoktatásügyi Minisztériumhoz idézett levele, amelyben tiltakoznak a más megyékből érkezett tanítók pozitív diszkriminálása ellen. Tiltakoznak az ellen, hogy a más megyékből érkezett tanítók ilyen mértékű anyagi előnyöket élvezzenek, míg ők, *akik a múltban föláldozták magukat a román kultúra terjesztésének érdekében*, ne rendelkezzenek ezekkel az anyagi előnyökkel.[5] Első látásra az említett törvénycikk célja az Ókirályság (Regát) tanítóit motiválni, hogy állást vállaljanak a fent említett megyékben, amelyeket később egyszerűen csak „kultúrzónaként" említettek, olyan megyékben, amelyekben román tanerőhiány mutatkozott. A törvényparagrafusnak súlyosan diszkriminatív rendelkezései vannak egyes tanítókkal szemben. Felmerül viszont egy másik probléma is: olyan nagy volt a román tanerőhiány az említett megyékben, hogy szükség volt egy ilyen törvényre?

Hogy e problémát tisztázzuk, alaposan át kell vizsgálni az említett megyék tanfelügyelőségeinek a tanerők mozgását tartalmazó jegyzőkönyveit és listáit. Az 1925. december 3-án keltezett Maros megyei tanítók listáján, akik a fenn említett törvényparagrafusban előírt előjogokkal rendelkeznek, 116 személy szerepel, akik közül 44 erdélyi megyékből származik (10 Kolozs, 8 Alsó-Fehér, 7 Kis-Küküllő, 5-5 Szeben és Torda, 3 Nagy-Küküllő és egy-egy Beszterce-Naszód, Szamos, Fogaras, Hunyad és Csík megyéből),[6] tehát 37,93 %-a azoknak, akik élvezik a 159-es paragrafus előírásait, erdélyi megyékből származik, de egy szomszédos megyében vállalt állást, hogy élvezhesse az említett előjogokat. A többi erdélyi megyében is hasonló a helyzet, *legérdekesebb* azonban Csíkban, ahol *románanerő-inflációval találkozunk*, és ahonnan kevesebb mint egy évvel a törvény életbe lépése után, 1925-ben 12 román tanítót helyeznek át más megyékbe.[7] Hogyan magyarázható az, hogy alig egy évvel a törvény meghozatala után (olyan helyzetben, hogy a törvény szükség esetén a kezdő tanítók számára kötelező kihelyezés lehetőségét is kilátásba helyezte) *románanerő-inflációval találkozunk* olyan megyékben is, ahol elsöprő többségben volt a magyar kisebbség? Egyik magyarázat az lehet, hogy a román tanerők hiánya nem volt olyan nagy a „kultúrzónában", viszont a 159-es paragrafusban biztosított előjogok egy románanerő-inváziót provokáltak az Ókirályság felől a „kultúrzóna" irányába. Felmerül viszont egy másik kérdés: valóban szükséges volt ehhez a *missziós tevékenységet* vállalók pozitív diszkriminációja? Hogy erre választ kapjunk, elemezni kell egy másik oldalát is az 1924-es tanügyi törvénynek. A következőkről van szó:

Az állami iskolákban az elemi oktatás román nyelven folyik. Az olyan községekben, ahol nem román anyanyelvű a lakosság, a Közoktatási Minisztérium elemi iskolákat fog létesíteni az illető lakosság anyanyelvén, ugyanolyan arányban, mint a román községekben. Ezekben az iskolákban a román nyelv tanulása kötelező a szabályzatban meghatározott órák száma szerint.[8]

A román nyelv oktatását leszögező kikötés teljesen rendben való (elvégre hivatalos államnyelv), és *elvileg* nem korlátozza a romániai kisebbségek jogait (többletterhet ró rájuk egy másik nyelv tanulásával, de ez – ha biztosított lehetőségként próbáljuk felfogni – akár előnyükre is válhatna). A következő paragrafus viszont rengeteg vitát váltott ki:

8. paragrafus – Azok a román származású állampolgárok, akik elvesztették anyanyelvüket, kötelesek

⇒ merge să funcţioneze în judeţele: Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureş, Odorheiu, Ciuc, Trei-Scaune, Mureş-Turda, Turda-Arieş, Hunedoara, Vişniţa, Văscăuţi, Coţmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, Durustor şi Caliacra, şi-şi vor lua angajamentul că vor servi cel puţin 4 ani la şcoalele din aceste judeţe, vor primi, pentru tot timpul cât vor funcţiona la aceste şcoale, un suport de leafă de 50 la sută; termenele de gradaţie li se vor socoti din 4 în 4 ani; iar stagiul cerut de art. 118, 119 şi 120 pentru înaintări, li se va reduce cu un an.

Acestor învăţători li se va acorda o primă de deplasare, egală cu de trei ori salariul lunar cu accesoriile, la cei căsătoriţi, şi cu de două ori la cei necăsătoriţi.

Învăţătorii cari îşi iau angajamentul că se fixează pentru totdeauna în localităţile de mai sus, termenele de gradaţie li se vor socoti din 3 în 3 ani şi vor putea primi un lot de colonizare de 10 hectare, din cele disponibile.

Învăţătorii, cari cer locuri la şcoalele din judeţele de mai sus, trebuie să aibă recomandarea inspectorului primar din localitatea în care funcţionează; iar normaliştii recomandarea directorului şcoalei normale pe care a absolvit-o".

Toate dispoziţiunile de mai sus se aplică numai timp de 10 ani dela promulgarea acestei legi; după expirarea acestui termen, învăţătorii de mai sus intră în prevederile generale ale legii de faţă.

În cazul când Ministerul va găsi de cuviinţă, poate dispune, în condiţiunile de mai sus, ca toţi absolvenţii şcoalelor normale să fie obligaţi a face un stagiu de trei ani în şcoalele din aceste judeţe, înainte de a avea dreptul să-şi aleagă locuri în şcoalele din restul regatului".

[5] ANIC, Fond *Ministerul Instrucţiunii Publice*, dos. 78/1926, fasc. 76-77.

[6] Uo., dos. 56/1926, fasc. 52.

[7] Uo., dos. 81/1925.

[8] *Colecţiune de legi şi regulamente*, 1924, 528. Eredeti szöveg: „Învăţământul primar în şcoalele Statului, se predă în limba română.

În comunele cu populaţie de altă limbă, decât română, Ministerul Instrucţiunii Publice va înfiinţa şcoale primare cu limbă de predare a populaţiei respective, în aceeaş proporţie ca şi în comunele româneşti. În aceste şcoale studiul limbii române va fi însă obligator în numărul de ore stabilit prin regulament".

olyan állami vagy magániskolákban taníttatni gyerekeiket, amelyekben a román az oktatás nyelve.[9]

E paragrafus megszegi a Románia által is aláírt *Kisebbségi Szerződés* 9. paragrafusát: *az anyanyelv szabad használatát.*[10] E törvényparagrafussal a román állam rengeteg magyar és más, nem román anyanyelvű gyereket román oktatási nyelvű iskolába kényszerített, annak ellenére, hogy a szüleik nem vallották magukat román anyanyelvűeknek vagy származásúaknak. Volt olyan eset, hogy két testvér különböző anyanyelvűként volt nyilvántartva, mert a tisztviselő rosszul vezette be az egyik nevét az anyakönyvbe, és elmagyarosított románnak tekintették (és természetesen nem járhattak ugyanabba az iskolába, a *magyar* járhatott magyar felekezeti iskolába, míg a *románnak* kötelessége volt román állami iskolában tanulnia).[11]

Egy másik hasonló esetre Willer József képviselő (Országos Magyar Párt) hívja fel Angelescu tanügyminiszter figyelmét az 1928-as tanügyi törvényjavaslatnak a Képviselőházban való megvitatása során, amikor bemutatja, hogy egy magyar diákot kizártak a magyar iskolából, annak ellenére, hogy a nagyapja magyar református lelkipásztor, és felveti a kérdést, hogy vajon az Ókirályságban hány román diákot kellene kizárni a román iskolákból hasonló *laboratóriumi elemzések* alapján?[12]

De egy egész sor ilyen specifikus eset mellett rengeteg olyan esetünk is van, amikor egész sváb vagy zsidó közösségek, akik a magyar nyelvet tekintették anyanyelvüknek, arra kényszerültek, hogy gyerekeiket román iskolákba járassák, annak ellenére, hogy jogukban állt anyanyelvű iskolába járatni őket. E probléma főleg Szatmárra, Biharra és a bánsági megyékre jellemző, ahol jelentős olyan sváb és zsidó népesség lakott, amely a magyart tekintette anyanyelvének. Egy jellemző eset a Királydaróc (Krasznadaróc, Craiu – Dorolț) község esete (Szatmár megye). A sváb közösség arra kérte a tanfelügyelőséget, hogy engedélyezze a magyar nyelvű oktatást az iskolában, de a tanfelügyelőség és a Közoktatásügyi Minisztérium visszautasította a kérést, annak ellenére, hogy a tanfelügyelő belátta, hogy a község lakossága már régóta nem tud németül, és a kérésük jogos. A kérés elutasítását javasolta a közoktatásügyi miniszternek, attól tartva, hogy precedenst teremt számos hasonló helyzetben levő közösség számára.[13]

Hasonló a neológ zsidók helyzete, akiknek a nevében Kecskeméthy Lipót rabbi tiltakozott 1926. október 23-án az Erik Colban által vezetett népszövetségi küldöttség előtt. Colban emlékiratai szerint a rabbi *kijelentette, hogy a szabad vallásgyakorlást illetőleg a közösségének nincsen semmilyen panasza, de a nagyváradi zsidóság fel van háborodva az iskoláik miatt. Az anyanyelvük nem a héber vagy a jiddis, hanem a magyar, akkor miért kényszeríti a román állam, hogy e két nyelven tanuljanak a román mellett a felekezeti iskoláikban? Miért nem fogadják el a magyart és a románt oktatási nyelveknek? Ők nagyon meg lennének elégedve, ha kétnyelvű iskoláik lehetnének, magyar és román oktatási nyelvvel.*[14] Úgy hiszem, eléggé nyilvánvaló, hogy egyes kisebbségek, mint a svábok és a neológ zsidók, jelentős hányada román nyelvű iskolákba kényszerült, és nem tanulhatott az anyanyelvén.

A fentieket figyelembe véve a „kultúrzóna” lényege a következő: annak ellenére, hogy az említett megyékben jelentős számú román tanító volt, a román állam egy egész sor román nyelvű állami iskolát hozott létre, olyan községekben is, ahol elsöprő többségben voltak a nemzeti kisebbségek, és így *mesterséges* romántanerő-igényt alakított ki. Itt van például Florența Spir tanítónő esete, aki Borszék községben vállalt állást, részesülve a 159-es paragrafus előnyeiből, de az 1926-os közigazgatási reform után e község Neamț megyéhez került, és így elvesztette az előjogait. A tanügyminiszternek küldött levelében a következőket írja:

...A sors által sújtva egy teljesen magyar központba kerültem, ahol senki sem beszél románul, csak a szomszéd községekben, amelyek nagyon messze vannak ettől a központtól. Mivel nem beszélek jól magyarul,

[9] Uo., 530. Eredeti szöveg: „Art. 8. – Cetățenii de origină română, cari și-au pierdut limba maternă sunt datori să-și instruiască copiii numai la școalele publice sau particulare cu limba română de predare”.

[10] A Kisebbségi Szerződéseket a Párizsi Békekonferencia dolgozta ki az európai kisebbségek védelme céljából, és csatolta a békeszerződésekhez, így minden, valamely békeszerződést aláíró állam egy nemzetközi szerződésben kötelezettséget vállalt a határain belüli kisebbségek jogainak a tiszteletben tartására. A szerződés szövege megtalálható: *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*, I, 1995, 177.

[11] MOL, K 63, 242 cs., 1934, 2479. fasc.

[12] *Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților*, 1928. május 19., 2147.

[13] ANIC, Fond *Ministerul Instrucțiunii Publice*, dos. 81/1925, fasc. 1–3.

[14] GHEORGHE, Iancu 2002, 286. Eredeti szöveg: „El declară că din punctul de vedere al exercitării libere a religiei sale, comunitatea sa nu are nici o plângere de făcut, dar că evreii neologi din Oradea sunt mâhniți din cauza școlilor lor. Limba lor maternă nu este ebraica sau idiș, ci maghiara; de ce statul român le impune, ca și celorlalți evrei, ebraica sau idiș, alături de româna în școlile lor confesionale? De ce nu acceptă ca limbă de predare în aceste școli maghiara și româna? Ei ar fi mulțumiți dacă școlile lor ar fi bilingve, predându-se în maghiară și română”.

kénytelen vagyok mindenért duplán fizetni. Vajon egy ilyen magyar központ elrománosításáért, mint Borszék, nem kellene figyelembe venni, miniszter úr, egy tanító nehézségeit egy ilyen központban?[15]

Látható, hogy egy román tanítónő áthelyezéséről van szó egy *teljesen magyar községbe*, ahogyan saját szavaival is beismeri, azzal a céllal, hogy *elrománosítson egy teljesen magyar központot, mint Borszék*, idézve a szavait. Erre azt lehet válaszolni, hogy ő egy egyszerű tanítónő, nem a román politikai elit egyik képviselője, azé a politikai elité, amely e törvényt alkotta, és hogy téves a felfogása az adott helyzetről és a saját feladatáról, de akkor mit keresett több száz román tanító teljesen kisebbségek által lakott területeken, miért alapított a román állam román állami iskolákat ott, ahol nem volt szükség ezekre, miért voltak arra kényszerítve egész közösségek, hogy gyerekeik ezekbe az iskolákba járjanak, annak ellenére, hogy joguk volt az anyanyelvű oktatáshoz, miért rendelkeztek olyan nyilvánvaló anyagi előnyökkel azok a román tanítók, akik élvezték a 159-es paragrafus kiváltságait, míg a kisebbségek felekezeti iskoláit és kulturális intézményeit megfosztották alapvető fenntartási lehetőségeiktől, egy olyan agrártörvény segítségével, amelynek a rendeltetése, a hivatása *az általános, kulturális, gazdasági, társadalmi és testnevelési igények kielégítése* volt?[16] Mindezeket figyelembe véve, habár nem tagadhatjuk, hogy a „kultúrzóna" megyéiben bizonyos szintű román tanerőhiány volt, nyugodtan állíthatjuk, hogy az 1924-es román tanügyi törvény 159-es paragrafusa a kisebbségek által lakott területek elrománosításának az elősegítésére volt hivatva.

A román politikai elit egy kis hányada elítélte ezt a *kulturális* offenzívát. Ezek közül kiemelkedett Iuliu Maniu, a Román Nemzeti-Parasztpárt elnöke, aki több alkalommal is elítélte a liberális kormányok és különösen Angelescu tanügyminiszter oktatásügyi politikáját. Az egyik legismertebb felszólalása e témával kapcsolatosan 1924-ben hangzott el, a Román Társadalmi Intézet (Institutul Social Român) előtt. Maniu ekkor teljesen tévesnek ítéli a liberálisok kisebbségi politikáját. Kifejezi véleményét, hogy a kisebbségek hozzájárulása az államigazgatáshoz arányos kell hogy legyen a demográfiai és szociális súlyukkal, továbbá, hogy meg kell engedni nekik az etnikai és kulturális megmaradás lehetőségét.[17]

Továbbá felszólítja a román nemzetet, hogy inkább, ha nagy erőfeszítések árán is, de hozza be a kulturális, gazdasági és szociális lemaradását *a más fajú, nyelvű és vallású népekkel szemben*,[18] kijelentés amely alátámasztja Irina Livezeanu megállapítását az erdélyi románok kisebbségi komplexusával kapcsolatosan.[19] E lemaradás nagyon könnyen észlelhető, ha összevetjük az 1930-as népszámlálás adatai alapján készült két térképet, amely tükrözi egyfelől Románia kisebbségeinek a területi megoszlását, másfelől pedig az írástudatlanság arányát és ennek a területi megoszlását. Az oktatással kapcsolatosan kifejti, hogy minden egyénnek a saját joga megválasztani azt az oktatási intézményt, amelyben tanulni akar, és minden nemzet a saját anyanyelvén tanuljon.[20] Kijelenti továbbá, hogy az oktatás erőszakos deznacionalizálás eszközeként való alkalmazása egy nagyon súlyos tévedés, és hogy az Arad–Nagyvárad–Szatmár vasútvonal jobban terjeszti majd a román nyelvet, mint a mellette levő román iskolák, egy komoly gazdálkodás pedig jobban meg fogja szerettetni a kisebbségekkel a román népet és nyelvet, mint az, hogy erőszakosan próbálják őket elrománosítani. Továbbá kifejezi véleményét, hogy a román nyelv kisebbségi iskolákban való bevezetését csak IV. elemi osztályban kell megvalósítani, amikor a diák már tud írni és olvasni a saját nyelvén.[21]

Amint látható, Iuliu Maniu sokkal pozitívabban viszonyult a magyar kisebbség anyanyelvű oktatásához, és nyíltan elítélte az erőszakos elrománosítást. Mindez azonban akkor történt, amikor ellenzékben volt, és a kisebbségek védelmezése ürügyén nyíltan támadhatta a kormányzáson levő liberálisokat. Amikor azonban hatalomra jutott 1928-ban, már nem viselte annyira a szívén a kisebbségek sorsát, mint 1924-ben, bár tagadhatatlan, hogy az ő kormányzása volt a *viszonylag* legmegértőbb a kisebbségek problémáival kapcsolatosan.

A „kultúrzóna", ahogyan Maniu is megjósolta, nem tette népszerűbbé a kisebbségek előtt a román nemzetet, a román nyelvet és legfőképpen a liberális

[15] ANIC, Fond *Ministerul Instrucţiunii Publice*, dos. 78/1926, fasc. 48. Eredeti szöveg: *...Fiind oropsită de soartă am căzut într'un centru curat maghear unde nu se vorbeşte de loc Româneşte, de cât în com. vecine care sunt foarte departe de acest centru. Ne putând vorbi bine ungureşte, sunt nevoită de a plăti ori ce lucru îndoit de scump. Oare pentru a Romaniza un centru maghear ca Borsecul, nu trebue să aveţi în vedere Domnule Ministru greutăţile duse de un învăţător în acest centru?*

[16] *Colecţiune de legi, decrete-legi, regulamente, decrete, jurnale ale consiliului de miniştri şi deciziuni ministeriale*, 1921, 599. Az 1921-es agrárreform megindoklása – agrárreform, amelynek következtében a romániai magyar felekezeti iskolák elvesztették anyagi hátterüket. Eredeti szöveg: „satisfacerea trebuinţelor de interes general, cultural, economic, social şi educaţie fizică".

[17] MANIU, Iuliu 1924, 10–11.

[18] Uo., 12–14.

[19] LIVEZEANU, Irina 1998, 348.

[20] MANIU Iuliu 1924, 16.

[21] Uo., 17.

kormányt, amely ezt bevezette. Egyébként kellően illusztrálja ezt Angelescu tanügyminiszter *népszerűsége* is a magyar kisebbség soraiban, ő lévén a legnépszerűtlenebb román politikus a magyarok között a két világháború között.

Tőth Szilárd – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Jelenkori Történelem – Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Kolozsvár, Peana u. 18/82., RO-400541; tszilard222@yahoo.com

Levéltári források

Arhivele Naţionale Istorice Centrale [Központi Országos Történelmi Levéltár], Bukarest (ANIC)
– Fondul Ministerul Instrucţiunii Publice: *Közoktatásügyi Minisztérium iratai*
Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
– K-63: *Külügyminisztérium, Politikai Iratok Gyűjteménye, Bizalmas Iratok*

Irodalom

*** *Colecţiune de legi, decrete-legi, regulamente, decrete, jurnale ale consiliului de miniştri şi deciziuni ministeriale* [Törvények, határozatok, rendeletek, minisztertanácsi jegyzőkönyvek és minisztériumi döntések gyűjteménye], 1921.
*** *Colecţiune de legi şi regulamente* [Törvények és rendeletek gyűjteménye], 1924.
*** *Minorităţile naţionale din România 1918-1925. Documente* [A romániai nemzeti kisebbségek 1918–1925. Dokumentumok], I (szerk. Scurtu, Ioan és Boar, Liviu), Bukarest, 1995.
*** *Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaţilor* [Hivatalos Közlöny. Második rész. A Képviselőház Vitái], 1928.

GALÁNTAI József
1989 *Trianon and the protection of minorities*, Budapest.
GHEORGHE, Iancu
2002 *Problema minorităţilor etnice din România în documente ale Societăţii Naţiunilor (1923-1932)* [A romániai etnikai kisebbségek problémája a Népszövetség dokumentumaiban (1923–1932)], Kolozsvár.
LIVEZEANU, Irina
1998 *Cultură şi naţionalism în România Mare. 1918-1930* [Kultúra és nacionalizmus Nagyromániában. 1918-1930], Bukarest.
MANIU Iuliu
1924 *Problema minorităţilor* [A kisebbségek kérdése] (kivonat a *Politica Externă a României* [Románia külpolitikája] című kötetből, Bukarest.
MIKÓ Imre
1941 *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*, Budapest.
TOTH Szilárd
2008 *Partidul Maghiar şi problema minorităţii maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică* [Az Országos Magyar Párt és a magyar kisebbség kérdése a román parlamentben a két világháború között], Kolozsvár.

„Zona culturală" – necesitate sau scop politic? Considerații asupra legislației privind învățământul din România în perioada interbelică

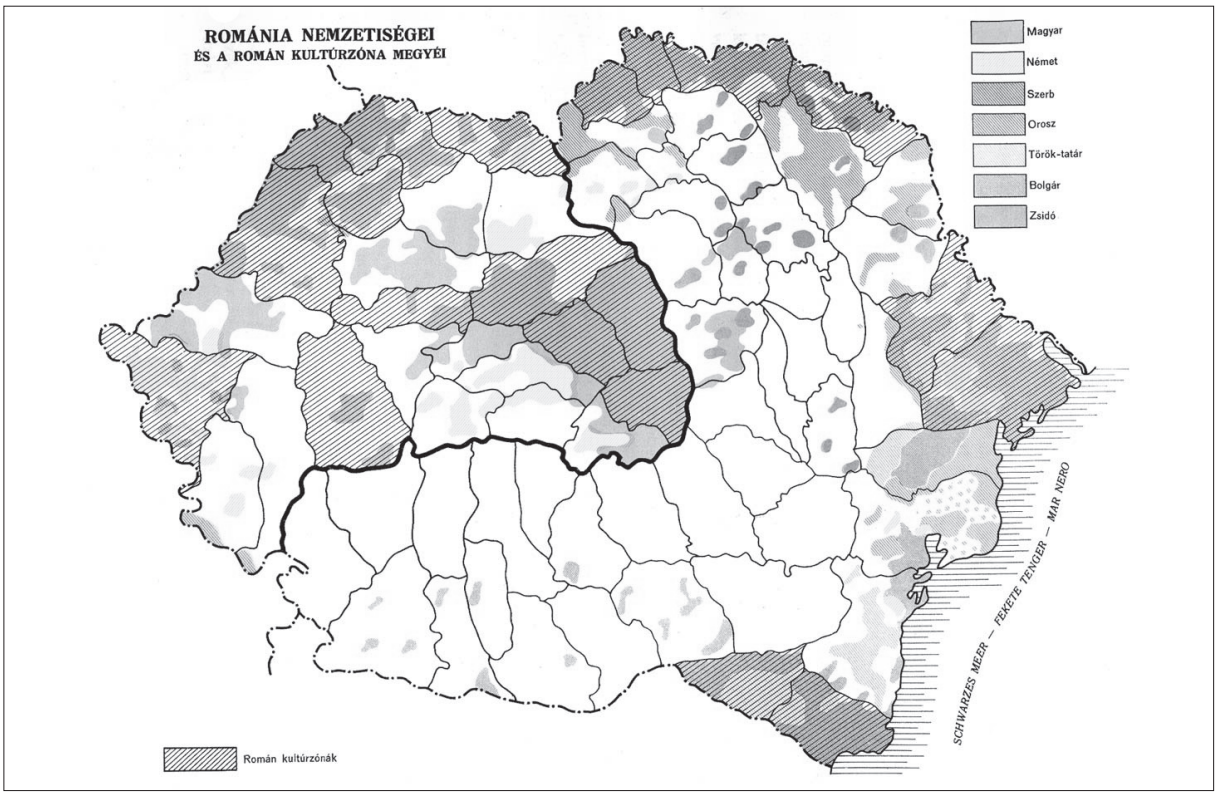
(Rezumat)

In perioada interbelică minoritățile au reprezentat pentru statul român una dintre principalele probleme. Dintre acestea cea mai importantă, atât din punct de vedere demografic, cât şi politic, a fost minoritatea maghiară. Aceasta reprezenta un pericol sporit față de celelalte minorități şi din cauza graniței comune dintre România şi Ungaria, situație ce accentua temerile elitei politice româneşti față de tendințele revizioniste manifestate de acest stat. Faptul că majoritatea minorității maghiare locuia în grupuri compacte, accentua de asemenea temerile româneşti. Din această cauză, în toată perioada interbelică avem de-a face cu numeroase tendințe care încearcă să limiteze potențialul economic şi politic al minorităților care reprezentau 28,8% din populația României în 1930. Aceste minorități, în special cea maghiară, germană şi evreiască domina din punct de vedere demografic, economic şi cultural majoritatea oraşelor din Transilvania, Crişana (Părți) şi Banat. Elita politică românească era de acord în privința necesității integrării acestor regiunii, dar poziția adoptată de liderii politici diferea după caz. Guvernele liberale au încercat să forțeze o asimilare rapidă a minorităților, Iuliu Maniu în schimb, cât timp se găsea în opoziție, propunea mai degrabă o ridicare culturală şi economică a maselor româneşti în regiunile dominate de minorități. Guvernele liberale au dominat viața politică interbelică şi au avut inițiativa în rezolvarea acestei probleme. Au înființat aşa-numita „zonă culturală" care îşi propunea românizarea minorităților printr-o invazie de dascăli români în regiunile locuite de acestea, în paralel cu privarea, după posibilități, a acestor comunități de învățământul propriu în limba maternă. Teoria ofensivei culturale a statului român împotriva minorităților este un subiect de polemică în istoriografia românească, majoritatea istoricilor români negând acest fapt, dar un nou val de istorici şi sociologi par să accepte această realitate, printre ei numărându-se şi Irina Livezeanu. Acest studiu are scopul de a aduce noi dovezi în susținerea acestei teorii.

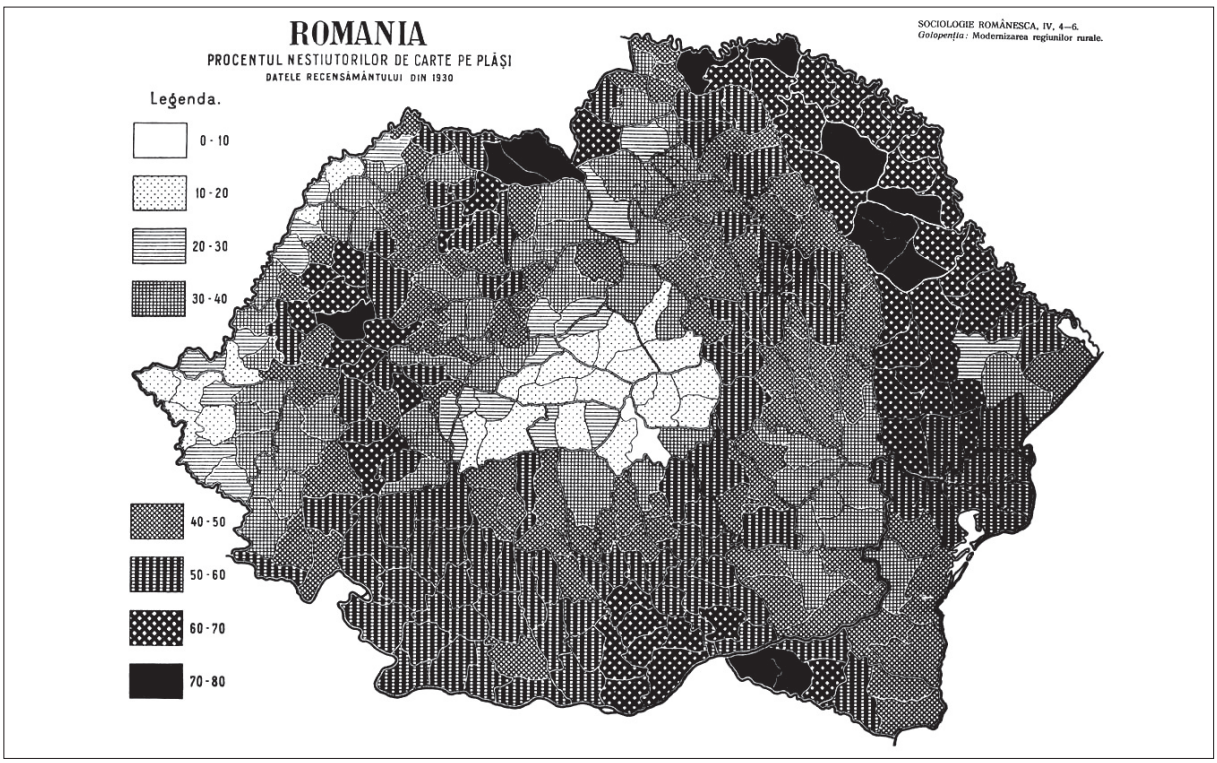
"Cultural zone" – necessity or political objective. Remarks on the legislation regarding education in Romania in the interwar period.

(Abstract)

In the interwar period minorities represented one of the biggest problems for Romania. From demographic and politic aspects the Hungarian minority was the most important. They represented a higher danger compared to other minorities because of the common border with Hungary, a fact which caused worries for the Romanian political elite due to the revisionist manifestations of Hungary. The majority of the Hungarian minorities lived in compact groups which also increased the fear of the Romanians. Therefore during the whole interwar period we deal with lots of tendencies trying to limit the economic and political potential of the minorities which represented 28.8% of Romania's population in 1930. These minorities, especially Hungarians, Jews and Germans, dominated most of the towns in Transylvania, Crişana (Partium) and Banat from demographic, economic and cultural point of view. The Romanian political elite agreed that these regions had to be integrated, but the political leaders adopted differed positions. The liberals tried to enforce a rapid assimilation of the minorities, but Iuliu Maniu, during his term of office, opposed to this, he proposed economic and cultural raise of the of Romanian population living in the regions dominated by minorities. The political life of the interwar period was dominated by liberal governments and they had the initiative in solving this problem. They established a so called "cultural zone" which was supposed to be Romanianized by invading the regions with Romanian teachers in parallel with depriving as possible these communities from education in their own mother tongue. The theory of the Romanian state's cultural offensive against the minorities is a polemic issue in the Romanian historiography; most of the Romanian historians denying this fact, but there is a number of historians and sociologists, like Irina Livezeanu, that seems to admit this reality. The scope of this study is to bring new evidences in sustaining this theory.

1. ábra A két világháború közti Nagy-Románia nemzetiségi többségű területei (színezett) és a kultúrzóna megyéi (csíkozott). (Forrás: http://mek.niif.hu/04700/04729/html/33.html)

2. ábra Az írástudatlanok területi megoszlása a két világháború közti Nagy-Romániában (világossal a legkevesebb írástudatlant mutató Szászföld és Székelyföld középen, valamint sváb és magyar Bánság és Partium nyugaton). (Forrás: http://mek.niif.hu/04700/04729/html/33.html)

99 szám SZÉKELY NÉP

Még mindig kisért a régi rezsim iskola-terrorja.

A prefektus ur figyelmébe.

Ugy latszik az iskolaügyi felettes hatóságok még mindig nem vettek tudomásu, hogy Maniu Gyula került kormányra, aki szabadságot és törvényességet igért az iskolaügyek terén is.

Végre ideje volna, hogy megszünjön az a sok megalázó zaklatás, amiben a kisebbségi iskoláknak részük van.

Majdnem mindenünnen érkeznek most is panaszok s ezek közül alább közöljük a komolyói ref. egyházhoz a tanfelügyelőtől érkezett leiratot, amely 4 református vallásu magyar gyereknek a „kiadását" rendeli el.

Min hogy olyan gyermekekről van szó, akik református anyáktól születtek és reformátusoknak keresztelettek, sőt a fiúgyermeknek apja is református, nem tudjuk megállapitani, hogy miből állapitották meg ezeknek a gyermekeknek román eredetét.

A rendelet igy szól magyar forditásban:

5825—928. szám.

A református felekezeti iskola igazgatójának

Komolló.

„Több izben figyelmébe ajánlottuk Önnek, hogy adja át az állami skolának a román származásu növendékeket, akik az iskolatörvények 8 szakasza alá esnek és pedig: Dombora Erzsébet, Dombora Anna, Dombora János és Veres Juliánnát. Kérjük vegye tudomásul, hogy nem hajtván végre ezuttal sem a rendeletet, kénytelenek leszünk erőszakot használni a törvényes rendelet végrehajtására, amelyet Ön nem akar mérlegelni.

8 nap alatt jelentést várunk.

Szentgyörgy, 1928 nov. 29.

Cațaveiu
revizor școlar."

Ehhez a rendelethez nem kell kommentár.

Melyik az a törvény, amelyik előirja, hogy református vallásu s magukat magyaroknak valló szülők nem magyarok és nem reformátusok?

Kérjük a prefektus ur szives intézkedését az ilyen s ehhez hasonló rendeletek eltiltására.

3. ábra Az ígéretek komolyságáról: a sepsiszentgyörgyi újság egy 1928. éve cikke

Acta Siculica 2009, 533–546

Nagy Éva

AZ ORSZÁGOS MAGYAR PÁRT VÁLASZTÁSI RÉSZVÉTELE BRASSÓ MEGYÉBEN (1926–1937)

1. Az 1926-os választások

1926 februárjában Romániában közigazgatási (helyhatósági) választásokra került sor. A Magyar Párt vezetői bizalmas tárgyalásokat folytattak a Liberális Párttal, és az eredményekkel kecsegtető megbeszélések után a pártelnök, Ugron István felmondta az Alexandru Averescuval és Néppártjával (lényegében a liberálisok ellenében) előzetesen megkötött, az 1922-es több mint vitatott csucsai egyezményt megerősítő 1923-as paktumot. A választások után azonban a liberálisok négyéves kormányzati periódusa lejárt, és a király épp Averescut bízta meg kormányalakítással, amelynek következtében Ugron lemondott. A Magyar Párt elnökévé az addigi alelnököt, gróf dr. Bethlen Györgyöt (1888–1968) nevezték ki, aki Gyárfás Elemér közreműködésével a felmondott paktumot választási kartell formájában újította meg Averescuékkal (1926. április 21.).[1] Az ezt követő országos választásokon első ízben nyert alkalmazást az új (éppen Averescu ellenfelei, a liberálisok által kiötölt) választási törvény, melynek lényege az volt, hogy a tiszta aránylagosság szerint kijáró mandátumok felét annak a pártnak adományozta, mely elérte a leadott összes szavazatok számának 40%-át. A választást levezető Averescu Néppártja jellemző módon a szavazatok végösszegének 52,09%-át kapta, és bár igazi népszerűségnek nem örvendett, többségi kedvezményt és így kényelmes többséget biztosíthatott magának a parlamentben. A jelölteket jegyző huszonöt politikai alakulat közül csupán négy érte el országos szinten a 2%-nál magasabb arányszámot, amely alsóházi képviseletre jogosított. Az előző választásokon fölényesen győzedelmeskedő Nemzeti Liberális Párt ezúttal csupán tizenhat mandátumhoz jutott.[2]

Az új törvény Erdély és a többi részek törvényhozási képviseletét 122 képviselőben és 39 szenátorban állapította meg. Az erdélyi magyar lakosságot tehát 30,2%-os arányszáma alapján 37 képviselői és 12 szenátori hely illette volna meg.[3] A kartell alapján viszont 15 képviselői és 13 szenátori helyet különítettek el a Magyar Pártnak, amelyből végül 15 képviselőt sikerült bejuttani és 12 szenátort.[4] A kartellbe ugyancsak belépő Német Pártnak 8 képviselője lett.[5] A kartell tehát jelentős pozícionyerést hozott a kisebbségi pártoknak a parlamentben, de a választások során történt súlyos visszaélések miatt a magyaroknak az erdélyi románsággal való ellentéte még jobban kiéleződött (utóbbiakat elsősorban Iuliu Maniunak az Erdélyben ezúttal fő vesztes Nemzeti Parasztpártja képviselte).[6]

2. Választási propaganda Brassó megyében

Az Országos Magyar Párt dr. Szele Bélát jelölte a Brassó megyei magyarság képviselőjévé. A választási törvény értelmében 1926. május 5-én már be volt nyújtva a román–magyar–szász megegyezés listája. A következők voltak a jelöltek a képviselőtisztségre: Ion Petrovici miniszter, Szele Béla és Fritz Konnerth. A szenátori helyre a jelölt Polonyi Arthúr volt.[7]

Szele Béla Brassóban született, 1878. november 4-én. A brassói római katolikus főgimnázium elvégzése után Kolozsváron jogot tanult. Marosvásárhelyen tette le az ügyvédi vizsgát, 1909-ben, 1896-ban kezdett újságíróskodni, 1913-tól ő lett a *Brassói Lapok* főszerkesztője. Korán lépett a közélet porondjára. Mind a megyénél, mind pedig a városnál az állandó választmánynak, közigazgatási bizottságnak tagja volt egészen a román impériumig. A *Brassói Iparos Ifjak Önképző Egyletében* mint alelnök, majd mint elnök fejtett ki munkásságot. 1909-ben ügyvezető elnöke lett a *Brassói Egységes Magyar Pártnak* az impériumváltásig, amikor a párt kénytelen volt működését beszüntetni. Az Országos Magyar Párt központi intézőbizottságának tagja és a Brassói Tagozatnak elnöke volt. 1923-ban ő kezdeményezte az Averescu-párttal való tárgyalásokat, és a Magyar Párt megbízásából egyike volt azoknak, akik a(z előző évi egyezmény alapján utóbb) csucsainak nevezett (tulajdonképpen bukaresti) paktumot megkötötték.[8] 1926. május 9-én, vasárnap délelőtt indult el Szele Béla, az Országos Magyar Párt Brassó megyei képviselőjelöltje

[1] GYÖRGY Béla 2003, 215.
[2] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 169.
[3] SULYOK István – FRITZ László 1930, 22.
[4] MIKÓ Imre 1941, 60.
[5] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999.
[6] MIKÓ Imre 1941, 60–61.
[7] *Brassói Lapok*, 1926. május 5., 120. sz., 1.
[8] *Brassói Lapok*, 1926. június 16., 131. sz., 5.

dr. Papp Endre hosszúfalusi ügyvéd, Köpe István hosszúfalusi birtokos és Joó Győző brassói rektor kíséretében Brassóból, hogy részt vegyenek az apácai, krizbai és barcaújfalusi magyar párti tagozatok létrehozásában, és hogy egyúttal a programbeszédet is megtartsák.

A Brassó felől érkező képviselőjelöltet és kísérőit a község határában az apácai földművesgazdák lovasbandériuma fogadta. A bandérium vezetője, Varga Ferenc – így a beszámoló – közvetlen melegségű, tömör beszéddel köszöntötte Szele Béla képviselőjelöltet. A község szélén, a Brassói utca végén felállított, orgonavirágokból készített díszkapunál Apáca választópolgárai teljes számmal jelentek meg, s hosszan tartó lelkes éljenzéssel üdvözölték az érkezőt. A gyűlés színhelye a Kúria udvar volt. Az alakuló gyűlést Mátis András volt községi jegyző nyitotta meg. Ez alkalommal egyben megalakult az Országos Magyar Párt apácai tagozata, amelynek elnökévé Mátis Andrást választották meg. Dr. Szele Béla az Országos Magyar Párt tagozatának megválasztása után tartotta meg programbeszédét, amely a következő pontokból állt:

– a közjogi alanyiságot feltétlenül el kell ismerni,

– a gyülekezési, a sajtó-, az egyesülési szabadságot kell követelni,

– a nők is kapják meg a választói jogot,

– a népakarat érvényesítésére a legszélesebb jogokat kell biztosítani,

– hagyják boldogulni az iparost és kereskedőt a maga módja és munkája szerint.

A következő programbeszédet Szele Béla Krizbán tartotta meg, és egyúttal megalakult a Magyar Párt krizbai tagozata is. Elnökké Szexti Kálmánt választották, alelnökké Sándor Istvánt, titkárrá Köncze Józsefet és pénztárossá Dezső Józsefet. Krizbát Barcaújfalu követte, ahol nagy tömeg várta az érkezőket. Nagy József községi tanácsos köszöntötte az érkező képviselőjelöltet. Szele Béla programbeszéde után megalakult a barcaújfalusi tagozat is, ahol Molnár Sándor evangélikus lelkészt választották elnökké, alelnökké Nagy Józsefet, titkárnak ifj. Balogh Józsefet, pénztárossá Sánta Mártont, ellenőrré pedig Fazakas Andrást.

Szele május 10-én folytatta Brassó megyei körútját. Bodola község szélén hatalmas diadalkapu alatt fogadta a község magyar népe az érkezőket. A népgyűlést, melyen gróf Mikes Zsigmond volt Brassó megyei főispán és Béldi Pál volt Háromszék megyei főjegyző is megjelent, a református lelkészhivatal udvarán Serester Tamás, bodolai református lelkész nyitotta meg. A népgyűlésen megalakult a bodolai tagozat, amelynek elnöke Serester Tamás református lelkész lett. A tagozat megválasztása után Szele Béla megtartotta programbeszédét, amelyet a népgyűlés végén Serester Tamás tagozati elnök a bodolai magyarság nevében megköszönt. A körút utolsó állomása Keresztvár volt, ahol a Brassó megyei képviselőjelöltet sokan várták. Hatalmas embertömeg gyülekezett a református templom előtti téren, ahol megalakult az Országos Magyar Párt keresztvári tagozata, elnökévé Kiss Endre református lelkészt választották meg. Szele Béla új formába öntve mondta el beszédét, melyben különösen a munkáskérdés kihangsúlyozását tartotta szükségesnek.[9]

Pár nap elteltével Szele Béla programbeszédét Tatrang, Pürkerec és Zajzon községekben tartotta meg. Megalakult az Országos Magyar Párt tatrangi és pürkereci tagozata is. A tatrangi tagozat elnökévé Szórády Lajos főesperest választották meg, és Pürkerecen a helyi tagozat elnöke Rab Mihály lett. Zajzonban Szele Béla a Konkordia nagytermében beszélt a magyarsághoz.[10] Ezzel befejezte Brassó megyei körútját, és ezután már csak a választások napját várta.

Az 1926. március 27-én kihirdetett választójogi törvény 1. cikke értelmében Románia nagykorú (20. életévüket betöltött) férfipolgárai általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos szavazással, választókerületenként, a kisebbségi (arányos) képviselet és névjegyzékeslista-rendszer alapján megválasztották az egész országban 1926. május 25-re kitűzött napon a képviselőház 387 tagját.[11] A képviselőválasztások a kormánypárt és a vele kartellben levő kisebbségi pártok győzelmével végződtek. Brassó megyében 24 335 szavazóból 12 488-en (51,32%) a Néppártra szavaztak , ezt követte a Nemzeti-Parasztpárti Blokk 8906 (36,60%) szavazattal, a Nemzeti Liberális Párt csak 1322 (5,43%) szavazatot kapott. A képviselőjelöltek közül a megyében a következők jutottak mandátumhoz: Petrovici Ioan és Szele Béla a Néppárt és Voicu Nițescu a Nemzeti-Parasztpárti Blokk részéről. Fritz Konnerth (Néppárt), Iuliu Moldovan (Nemzeti-Parasztpárti Blokk) és Petru Debu (Nemzeti Parasztpárti-Blokk) lettek a póttagok.[12] A szenátusi választásokon Brassó megyében 13 019-en

[9] *Brassói Lapok*, 1926. május 13., 105. sz., 3. A további választások során Csere Györgyöt választották közfelkiáltással alelnökké, titkárrá Csere Jánost, pénztárossá Bíró Imrét, ellenőrré Varga Ferencet, elnöki tanácstagokká Elekes Sándort, Bölöni K. Ferencet, Orbán Jánost, intézőbizottsági tagokká: Deák Pált, Kispál Gergelyt, Imre Istvánt, Bölöni Jánost, Varga Istvánt, Gál Józsefet, Lázár Andrást, Márton Istvánt, Jakab Istvánt, Bartalis Mártont, Simon Mihályt, id. Soós Jánost, ifj. Simon Andrást, Szabó Jánost, Bíró Józsefet, Simon Jánost, Márton Miklós, Bölöni Jánost, Oláh Istvánt.

[10] *Brassói Lapok*, 1926. május 16., 107. sz., 1.

[11] *Magyar Kisebbség*, 1926. június, 13. sz., 280.

[12] *Monitorul Oficial*, 4. iunie 1926, 122. sz.

szavaztak. A legtöbb szavazatot Polony Arthúr kapta (7325), aki ezúton bekerült a szenátusba.

A másik két szenátorjelölt Victor Mateescu (Nemzeti Liberális Párt) és Iosif Blaga (Nemzeti-Parasztpárti Blokk) voltak, akik nem jutottak mandátumhoz.[13] 1926. június 4-én, a kamarai és szenátusi választásokat követve zajlott le Brassó megyében a megyei tanács tagjainak a megválasztása is. Brassó város magyar és szász választói a törvény értelmében nem vehettek részt a megyei tanács tagjainak a választásán, de a falvak választói annál pompásabban megállták helyüket.

A tizennyolc szavazókörben reggel nyolc órakor kezdődött meg a szavazás, és délután a legtöbb szavazókörben be is fejeződött a választás, úgy, hogy estére már megvoltak az eredmények, melyek újabb fényes győzelmet hoztak a kartelles magyar–szász–román listának. A 25 722 szavazatra jogosítottból 14 200 választó szavazott, amelyből 8720 a magyar–szász–román lista jelöltjeire. E győzelem folytán Brassó megye magyar és szász tanácsosai a következők lettek: dr. Papp Endre hosszúfalusi ügyvéd, a brassói magyar evangélikus egyházközség felügyelője, Mátis András apácai fakereskedő, Barthos Béla, a Brassói Népbank igazgatója, Köpe István hosszúfalusi birtokos, dr. Kozma Miklós csernátfalusi ügyvéd, ifj. Bálint András polgári iskolai igazgató (bácsfalusi lakos), dr. Depner Vilmos, Weinhold Henrik, dr. Stephani Vilmos, Foith Mihály, Schmidts György, Sedders András és Berger Márton; a kormányt támogató románok közül pedig dr. Ioan Crişan, Vlad Constantin, dr. Spiridon Boita, Alexandru Moroianu, Vasile Beditianu és Aurel Capatina.

A parlament megalakulása előtti két hétben több hír terjedt arról, hogy Szele Béla és Barabás Béla mandátumát nem fogják igazolni. A Szele Béla esetében azért nem, mivel az ő igazgatásában megjelenő *Brassói Lapok* egy 1916. évi számában erőteljes kritika hangzott el az akkor ellenség Romániáról, az utóbbiét azért nem, mivel a híres politikus állítólag sértőn szólt a románokról.[14] Szele Béla brassói képviselő ellen Valer Pop, cuzista képviselő és Voicu Niţescu (a későbbi Nemzeti Párti igazságügyminiszter) vezették a támadást. A sajtóban erős hadjáratot indítottak mandátuma megsemmisítésének érdekében, ugyanakkor az utcát és az egyetemi ifjúságot is megmozgatták, ezzel valóban elérve Szele Béla, a csucsai paktum egyik létrehozója mandátumának megsemmisítését.[15]

3. A liberális terror jegyében lezajlott választások

1927-ben Averescut a liberálisok lemondatták, és még egyszer átvették a hatalmat. Júniusban Bethlen György csak Hans Otto Roth-tal, a német párt vezetőjével írhatott alá választási kartellt.[16] Az 1927. július 7. és 10. közötti, a liberálisok levezényelte választás az 1922. évi választási terror jegyében zajlott le. Az 1926. májusi választáson az Averescu kormánypárt több mint 280 képviselőt hozott be, a liberálisok pedig tizenötöt. A Brătianu–Duca-féle választáson a liberálisok 314 mandátumot szereztek, az Averescu-párt pedig egyetlen képviselőt sem tudott megválasztani. A Nemzeti Liberális Párt újabb választási győzelmet aratott az államapparátus kiadós támogatásával. Ehhez persze hozzáadandó a dr. Nicolae Lupu-féle Parasztpárt hozzájárulása, mert a liberálisok vele együtt indultak választási kartellben, és biztosítottak is neki huszonnyolc helyet az alsóházban. A Néppárt számára viszont a választás valóságos katasztrófát jelentett.[17]

Az Országos Magyar Párt is 1927-ben érte el a leggyengébb eredményt. A választások a visszaélések ellenére is tizenöt mandátumot eredményeztek a kisebbségi kartellnek, de ez 8:7 arányban oszlott meg a magyar és a német párt között (miközben körülbelül kétszer annyi magyar élt Romániában, mint amennyi német).[18] A választást az ellenzéki vezető politikusok találóan jellemezték. Maniu ezeket mondta: „Az 1920, 1922. és 1926. évi óriási terrorral vezetett választások közül egyik sem hasonlítható a most lefolyt választásokhoz, mert ezekben a csendőrterror, az urnák rendszeres és nyílt ellopása és a bizalmi férfiak e célból való tömeges eltávolítása tervszerűen és kiszámított pontossággal történt, úgy, hogy mindezek csakis az öntudatos központi vezetésre és jól megszervezett végrehajtó szervekre mutatnak rá".[19]

Brassó megyében az Országos Magyar Párt Szabó Béni szűcsmestert kérte fel, hogy képviselje a pártot a Brassó megyei szenátorválasztásokon, amit ő el is fogadott: *Az intézőbizottsági gyűlés alkalmával az Országos Magyar Párt kolozsvári tagozata részéről történt felkérésre képviselői jelöltséget vállaltam a Kolozs megyei választókerületben. A jelöléshez szükséges, közjegyző által hitelesített elfogadási nyilatkozatot ottlétem alkalmával adtam, mellékelten pedig küldöm a jelöléshez szintén szükséges erkölcsi bizonyítványt, melyet Brassó város polgármesteri hivatala 13289/1927. szám alatt adott ki. A jelöléssel kapcsolatos és reám eső költségek jegyzékét kérem majd címemre kifizetés végett leküldeni. Vagyok teljes tisztelettel: Szabó Béni.*[20]

13 *Monitorul Oficial*, 5 iunie 1926, 123. sz.
14 *Brassói Lapok,* 1926. június 27., 141. sz., 2.
15 BÁRDI Nándor 1999, 258.
16 BÁRDI Nándor 1997, 42.
17 SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 179.
18 BÁRDI Nándor 1997, 42.
19 MIKÓ Imre 1941, 70–71.
20 KÁL, Fond 1283, doc. 8, f. 115–116.

1927. június 29-én a csendőrség megakadályozta a magyar jelöltek zajzoni, bodolai, keresztvári gyűléseinek megtartását. Brassó megye magyar kisebbségeinek képviselőjelöltje, Mátis András és szenátorjelöltje, Szabó Béni 1927. július 29-én Hétfaluban, Bodolán és Keresztváron akarták megtartani programbeszédüket, de a hatóságok minden eszközzel megakadályozták őket abban, hogy a néppel érintkezzenek.[21] Július 3-án, vasárnap délelőtt, Hétfaluban viszont sikerrel jártak. A már kihirdetett gyűlés előtti napokon megindult a rohanás a brassói rendőrséghez, prefektushoz, községi elöljárósághoz, csendőrőrshöz, csendőrparancsnoksághoz, hogy a gyűlés megtartásához szükséges engedélyt elnyerjék. A programbeszédékre dr. Papp Endre ügyvéd megnyitója után került sor.[22]

A liberális kormány az egész ország területén óriási terrort fejtett ki már a választásokat megelőző napokban. Brassó megyében a választásokkal kapcsolatban az első jogtalan lépések Hosszúfaluban történtek, ugyanis a csendőrség 1927. július 3-án és 4-én elkobozta a választói igazolványt azoktól a magyaroktól, akik aznap vették ki. Azokat, akik megtagadták ezt, a csendőrségre kísérték. Ezek között szerepeltek: Sipos Gaudi András, Dávid János, Miklós Márton, Pajor Samu, Kuti Mihály, Gaudi István, Vitályos Gábor és még körülbelül 30–40 személy. Bodolán és Zajzonban is eluralkodott a liberális terror, e két Brassó megyei faluban is megfosztották a magyarság egy részét a választói igazolványuktól.[23] A liberális ravaszság gondoskodott arról, hogy a polgárok egy része semmiesetre se jusson a leszavazás lehetőségéhez. Brassóban Bolgárszegben összesen hat szavazófülkét állítottak fel, Bolonyában pedig tízet, holott az előző években húsz-húsz fülke állott rendelkezésre.[24] A választásokat közvetlenül megelőző napon, július 6-án reggel három órakor letartóztatták Miklós István hosszúfalusi lakost, és házi őrizetbe vették dr. Papp Endre hosszúfalusi és dr. Kozma Miklós csernátfalusi ügyvédeket, azzal az ürüggyel, hogy mindhármuk falára ki volt ragasztva a *Fraţii Maghera* plakát, amelyet maga a csendőrőrmester ragasztott ki a falakra, és dobott be mind a három udvarra is. A választások napján Hosszúfaluban a csendőrség már kora reggel az utcákon volt, hogy visszatartsa a magyar szavazókat a választásoktól. A választási helyiségtől egy pár lépésnyire Ioan Butu liberális plakátot ragasztott. Ebéd előtt a román szavazók nagy része leszavazott, míg a magyar szavazók nagy része hátramaradt. Ekkor a munkából hazasiető magyar szavazókat egyszerűen nem engedték az urnákhoz, és aki a választói igazolványát nem akarta odaadni a csendőröknek, azt megverték, akár az utcán, akár a csendőrségen.[25] Földváron és Szászmagyaróson a választók tömege közül kiválasztották mindazokat, akikről feltételeztek, hogy szintén liberálisok, s azokat előrebocsátották az urnákhoz. Szászmagyaróson a kisebbségi választók többsége nem szavazhatott le.[26]

A szenátorválasztást megelőző napon másrészt letartóztatták Czimbor Samu magyarpárti bizalmit. A képviselőválasztásoknál történtek nem tartották vissza a magyarságot a szavazástól, de a szavazó urnákhoz vezető utak tele voltak csendőrökkel, és magyar szavazók csak véletlenül juthattak a választóhelyiség elé. A legtöbb magyart hazakergettek, aki pedig nem engedelmeskedett, azt véresre vertek, mint például Györgybiró Tivadar türkösi lakost. Súlyosan bántalmazták Seánek Gyula vármegyei levéltárost, Vajda Györgyöt, Lőrincz János hosszúfalusi lakosokat és másokat is. A zajzoni szavazókörből hasonló eseményeket jeleztek a beszámolók.[27]

A képviselőválasztásokon végül Brassó megyében 21 190-en szavaztak le, melyből 5108-an (24,11%) a magyar–szász kartellre szavaztak. A következők voltak a megválasztottak: Alexandru Lapedatu a liberális párt részéről, Voicu Niţescu a parasztpárt részéről és Fritz Konnerth a magyar–német kartell részéről. Mátis András nem jutott mandátumhoz.[28] A szenátorválasztáson Brassó megyében 8373-an szavaztak le. Ion Ionică liberális párti jutott szenátori mandátumhoz 5959 szavazattal, viszont Szabó Béni, aki a német–magyar kartellt képviselte, nem.[29]

4. Az Országos Magyar Párt önálló listája, 1928

1928-tól kezdődően az Országos Magyar Párt egyedül indult a választásokon.[30] A brassói tagozat 1928. november 19-én tartott értekezletén Szabó Béni ipartestületi elnököt és Mátis András volt jegyző, fakereskedő jelöltetését javasolták. A brassói tagozat gyűlését az összes magyar tagozatokkal

[21] *Brassói Lapok*, 1927. július 2., 145. sz., 2.
[22] *Brassói Lapok*, 1927. július 6., 148. sz., 1.
[23] *Magyar Kisebbség*, 1927. szeptember, 17. sz., 613.
[24] *Brassói Lapok*, 1927. július 9., 151.sz., 1.
[25] KÁL, Fond 1283, doc. 8, f. 115–116.
[26] *Brassói Lapok*, 1927. július 10., 152. sz., 1.
[27] KÁL, Fond 1283, doc. 8, f. 117.
[28] *Monitorul Oficial*, nr. 142, 14 iulie 1927. Póttagok: Vasile Glajariu (Liberális Párt), Nicolae Stinghie (Liberális Párt), Petru Debu (Parasztpárt), Dumitru Dimitriu (Parasztpárt), Mátis András (Német–Magyar Kartell), Zerbes Mihály (Német–Magyar Kartell).
[29] Uo., nr. 144, 16 iulie 1927, Dr. Valer Negrilă (Néppárt) 166 szavazatot kapott, Szabó Béni (Magyar–Német Kartell) 544-et és dr. Iosif Blaga (Parasztpárt) 1605-öt.
[30] BÁRDI Nándor 1997, 42.

együttesen megtartott nagygyűlés követte. Ezen a gyűlésen Péter Antal apátplébános elnökölt. A nagygyűlés egyhangú határozattal elfogadta Szabó Béni és Mátis András jelöltetését.[31] Pénteken, november 23-án teljes létszámban gyűlt össze az Országos Magyar Párt, és megszavazták azt is, hogy önálló listával induljanak a választásokon. Az intézőbizottság a tagozatok javaslatai alapján állította össze a jelölőlistákat. Ezek után Brassó megye jelöltjei Szabó Béni és Mátis András voltak, a harmadikról a tagozat kellett döntsön.[32]

1928. december 3-án megkezdődött a Magyar Párt Brassó megyei választási propagandája.[33] Egykét incidenstől eltekintve, országszerte rendben zajlottak le a választások. Az 1928-as választások voltak az első szabad, teljesen tiszta, terrormentes választások Romániában. Végleges eredményük előtt a kormány két próbaszámlálást rendezett. Az első számlálást 25 megye szavazataiból ejtették meg, és a következő átlag jött ki: Nemzeti Parasztpárt 77,13%, Liberális Párt 5,12%, Averescu–Iorga-párt 2,09%, Cuza-párt 1,41%, Dolgozók Blokkja 0,92%, Magyar Párt 12,82%, Lupu-párt 1,91%. Ezután a kormány egy másik próbaszámlálást is rendezett 15 megyének a szavazataiból, amikor a következő százalékarány jött ki: Nemzeti Parasztpárt 73,45%, Liberális Párt 4,69%, Averescu–Iorga-párt 1,91%, Cuza-párt 1,72%, Dolgozók Blokkja 0,89%, Magyar Párt 19,96%, Lupu-párt 1,30%.[34] Az 1928. decemberi választások végül a következő eredményekkel zárultak: Nemzeti Parasztpárt 77,76%, Nemzeti Liberális Párt 6,55%, Országos Magyar Párt 6,08%, Parasztpárt (dr. Nicolae Lupu) 2,48%, Néppárt és a Nemzeti Párt kartellje 2,48%, Munkás-Paraszt Blokk 1,35%, L. A. N. C 1,14%.[35] 1928. decemberben lajstromos szavazással és a többségi pártnak 50%-os prémium biztosításával 387 képviselő és 204 szenátor közé 16 magyar képviselő és 6 magyar szenátor került be a román parlamentbe.[36] Az Országos Magyar Párt 172 699 szavazatot kapott. Brassó megyében a 28 340 szavazóból 17,27%, tehát 4893 a Magyar Pártra szavazott, minek következtében Szabó Béni szűcsmester mandátumhoz jutott.[37] Az 1928-as választások alkalmával a Magyar Párt tízezerrel több szavazatot kapott, mint 1927-ben, amikor a Német Párttal kartellt alkotott.

A Magyar Párt az országban leadott szavazatoknak majdnem nyolcvan százalékát elnyerő Nemzeti Parasztpárt mögött és a csúfos vereséget szenvedett liberálisok előtt a román parlament második legnagyobb pártja lett.[38] A Magyar Párt parlamenti csoportjának 1928. december 28-án tartott gyűlésén az elnök, Bethlen György elégtétellel állapította meg, hogy a romániai magyarság milyen hűségesen kitartott a Magyar Párt zászlója mellett a lezajlott általános választások során.[39] 1930-ban került sor az első valódi népszámlálásra az első világháború után Románia területén, ez december 29-re esett.[40] Az 1930. évi népszámlálás községenkénti nemzetiségi adatait azonban csak 1938-ban hozták nyilvánosságra.[41] Az összeírást nemzetiség és az anyanyelv szerint végezték. Eszerint az egész ország főbb nemzetiségeinek a megoszlása a következő volt: 18 057 028 lakosból (100%) 12 981 324 (71,9%) román, 1 425 507 (7,9%) magyar, 745 421 (4,1%) német, 728 115 (4%) zsidó.[42] Brassó összlakossága 1930-ban 59 234 lélek volt, amelyből 23 279 (39,3%) magyar, a szászok a város 22%-át tették ki (13 031), a románok pedig

[31] *Brassói Lapok*, 1928. november 23., 268. sz., 1.

[32] Uo., 3.

[33] *Brassói Lapok*, 1928. december 3., 277. sz.

[34] *Brassói Lapok*, 1928 december 15. A próbamegyék az első számláláskor a következők voltak: Alsó-Fehér, Bacău, Bihar, Brassó, Caliacra, Câmpina, Csík, Dâmboviţa, Dorohoi, Fogaras, Fălticeni, Hotin, Hunyad, Ismail, Muscel, Naszód, Olt, Orhei, Szörény, Szeben, Rosinet, Suceava, Kis-Küküllő, Háromszék. A második számlálást tizenöt megyében tartották éspedig: Bacău, Brassó, Csik, Dorohoi, Fogaras, Fălticeni, Hunyad, Ismail, Olt, Orhei, Szörény, Szeben, Storojinet, Kisküküllő, Háromszék.

[35] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 195.

[36] *Magyar Kisebbség*, 1939, 12. sz., 290.

[37] *Monitorul Oficial*, 18 decembrie 1928, 283. sz. Csík, Udvarhely és Háromszék megyében az Országos Magyar Párt elérte az általános többséget, minek következtében a három megye magyar tagozata összesen 7 mandátumhoz jutott (Csík 2, Udvarhely 3, Háromszék 2).

[38] MIKÓ Imre 1941, 87. Tizenhat magyar képviselő és hat szenátor jutott be a parlamentbe. A régiek közül képviselői mandátumot szerzett: Bethlen György, id. Barabás Béla, Jósika János, Laár Ferenc, Szentkerszty Béla, Farecz Béla, Paál Árpád, László Dezső és Willer József. Újak: Biharban Hegedüs Nándor zsidó származású közíró, Brassóban Szabó Béni szűcsmester, aki mint a magyar kisiparosság követe sokáig egyetlen képviselő volt a román parlamentben, Háromszéken dr. Jakabffy Elemér, a Párt alelnöke és nemzetközi kongresszusokon állandó képviselője, Kis-Küküllőben ifj. Barabás Béla dicsőszentmártoni ügyvéd, Kolozsváron Vásárhelyi János tagozati elnök, református püspökhelyettes, Maros-Tordában dr. György József, esküt nem tett törvényszéki bíró, Udvarhelyen Abrudbányai Ede ügyvéd.

[39] KÁL, Fond 1283, 3/1927-1936, 131. Részvevők: Bethlen György, Fábián László, Pál Gábor, Sándor József, Sebesi János szenátorok, György József, Jakabffy Elemér, Jósika János báró, László Dezső, Paál Árpád, Szabó Béni, Szentkereszty Béla báró, Vásárhelyi János és Willer József képviselők.

[40] FRITZ László 2000, 264.

[41] MANUILA, Sabin 1938.

[42] MIKÓ Imre 1941, 99. A magyarok tartományokként a következőképpen oszlottak meg: nemzetiség szerint Erdélyben 934 642, Bánságban 97 839, Máramarosban 320 795, Olténiában 2557, Havasalföldön 33 806, Dobrudzsában 2194, Moldvában 20 964, Besszarábiában 829, Bukovinában 11 881.

19 370-en voltak (32,7%). A város magyarságának százalékos aránya 1920 óta 2%-kal emelkedett, pedig sokan elhagyták az országot Trianon után,[43] és Willer József 1931. február 6-i képviselőházi beszédében rámutatott a népszámlálással kapcsolatos viszszaélésekre is.

5. Az 1931-es választások

A gazdasági válság kitörése felborította az egész termelést, s ez kihatott az összes tevékenységi ágazatra. A Nemzeti Parasztpárt kormányai minden igyekezetük dacára sem tudták helyrebillenteni a dolgokat. Ebben a kontextusban fokozottan megnövekedett az elégedetlenség, egyes polgári körök pedig a tekintélyuralmi kormányzati formák felé kezdtek tájékozódni, széles körű támadást indítva a politikai pártokra alapozó rendszer ellen.[44] 1931. április 4-én a Mironescu kormány benyújtotta lemondását.[45] Kétheti politikai válság után, 1931 áprilisában Nicolae Iorga elnöklete alatt megalakult a Nemzeti Unió kormánya. A kabinet összetételét II. Károly király határozta meg. A király és párthívei elképzelése szerint az 1931. júniusi választásoknak a politikai pártok csődjét kellett volna szentesíteniük, és utat nyitaniuk egy olyan rendszer számára, amelyben az uralkodóé az elsődleges szerep.[46] A kormányalakításban Nicolae Iorga maga mellé vette Románia két legjobb közgazdászát, az öreg és cinikus C. Argetoianut és a fiatal és tetterős M. Manoilescut. Így alakult meg az úgynevezett „szakértők vagy személyiségek kormánya", mely a parlament feloszlatása után kiírta az országos választásokat. A Magyar Párt ismét önállóan indult a választási küzdelemben.[47]

1931. május 26- án a Magyar Párt Brassó megyei jelöltjei, Szabó Béni, Sipos András lutheránus lelkész és Hettman Antal körútra indultak, hogy programbeszédüket megtartsák a Brassó megyei falvakban. Pünkösd első napján Apácán, Krizbán és Barcaújfaluban jártak. Apácán Csere György üdvözlőbeszéde után Mátis András tagozati elnök köszöntötte a jelölteket és a velük együtt megjelent politikusokat. Szabó Béni, Papp Endre, Balázs Ferenc és Szele Béla beszédei után Varga Ferenc biztosította a Magyar Pártot, hogy Apáca magyarsága az Országos Magyar Párt jelöltjeire fog szavazni. A gyűlés Mátis András zárószavaival ért véget. Krizbán lovasbandérium, csengőzene fogadta a faluszélen a magyar jelölteket. Barcaújfaluban viszont meglepetés érte Szabó Bénit és kísérőit. Délután öt órára volt kitűzve Preiszné vendéglőjének nagytermébe a brassói magyar jelöltek gyűlése. A barcaújfalusi magyarok korán gyülekezni kezdtek, és hamar a vendéglőbe érkeztek, ahová azonban liberálisok toppantak be, és beszédet kezdtek tartani. A magyar jelöltek megvárták, hogy a liberálisok fejezzék be mondanivalójukat, majd ők is szóhoz jutottak. Molnár Sándor evangélikus lelkész záróbeszédével ért véget a gyűlés.[48] A június elsejei képviselőválasztás és a június negyedikei szenátorválasztás a liberálisok hagyományos módszerei szerint folyt le.[49] Brassó megyében a legsúlyosabb választási visszaélés az volt, hogy a vasutasoktól elkobozták a választói igazolványokat, így ezáltal megakadályozták őket, hogy szavazzanak.[50] A Nemzeti Unió tulajdonképpen egység nélküli politikai mozaik volt, s így nem ellensúlyozhatta a főbb politikai pártokat. Egyébként a Nemzeti Unió sikerét a Nemzeti Liberális Párttal létrehozott választási kartell biztosította, cserébe a liberálisokank fenntartott 73 alsóházi mandátumért. E kartellnek köszönhetően a Nemzeti Liberális Párt ismét a politikai élet élvonalába került.[51]

A Magyar Párt 139 003 szavazatot kapott a képviselőválasztásokon, amivel tíz képviselői mandátumhoz jutott. Brassó megyében 27 739 szavazatból 4201-et (15,14%) kapott a párt, és Szabó Béni másodszor jutott mandátumhoz.[52] A szenátorválasztásokon Axente Banciut választották meg, a Nemzeti Unió részéről.[53]

6. A Nemzeti Parasztpárt által megszervezett választások 1932-ben

A Iorga-kormány képtelennek bizonyult megküzdeni a gazdasági válság tetőzésekor Románia elé tornyosuló bonyolult és súlyos problémákkal. Másrészt II. Károly megértette, hogy politikai terveinek sikere érdekében több tapintatra és türelemre van szüksége. Épp ezért kitartó és hosszas munkába kezdett, azzal a célzattal, hogy felőrölje a főbb pártokat, magához édesgessen minél több politikust, és megteremtse a tekintélyuralmi rendszer bevezetését elősegítő hangulatot.

[43] RÓNAI András 1939,
in: http://www.hhrf.org/magyarkisebbseg/0204/m020409.html
[44] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 232.
[45] MIKÓ Imre 1941, 101.
[46] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 233.
[47] MIKÓ Imre 1941.
[48] *Brassói Lapok*, 1931. május 28., 118. sz., 1.
[49] MIKÓ Imre 1941, 102.
[50] *Brassói Lapok*, 1931. június 4., 124. sz., 2.
[51] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 235.
[52] *Monitorul Oficial*, 10 iunie 1931, 131. sz. Brassó megyében hárman jutottak képviselői mandátumhoz: Alexandru Lapedatu (Nemzeti Unió), Voicu Nițescu (Nemzeti Parasztpárt) és Szabó Béni (Magyar Párt). Póttagok Fritz Konnert (Nemzeti Unió), Traian Meţian (Nemzeti Unió), Victor Braniţte (Nemzeti Parasztpárt), dr. Victor Jinga (Nemzeti Parasztpárt), Papp Endre (Magyar Párt), Anton Hettman (Magyar Párt).
[53] *Monitorul Oficial*, 13 iunie 1931, 134. sz.

A Iorga-kabinet lemondása után a király újabb „Nemzeti Egységkormányt" próbált létrehozni, de sikertelenül. Végül Alexandru Vaida-Voevod elnöklete alatt „választási kormány" alakult, amely tulajdonképpen a Nemzeti Parasztpárt kabinetje volt, és ez és megszervezte az 1932. júliusi választásokat, valamint az előzetes választási kampányt is. Július 26-án a következő eredményeket tették közzé: Nemzeti Parasztpárt 40,30%, Nemzeti Liberális Párt 13,63%, Nemzeti Liberális Párt (Gh. Brătianu) 6,53%, Parasztpárt (dr. Nicolae Lupu) 5,72%, L. A. N. C. 5,32 %, Magyar Párt 4,75%, Nemzeti Agrárpárt 3,64%, Szociáldemokrata Párt 3,38%, C. Z. Codreanu csoportosulása 2,37%, Nemzeti Unió 2,28%, Zsidó Párt 2,26 %, Néppárt 2,16%. A Nemzeti Parasztpárt első helyre került, de győzelme „borotvaélen táncolt", mivelhogy alig 0,30%-al haladta túl a törvényes 40%-ot. A Nemzeti Liberális Párt a maga 28 mandátumával a második helyre került, amit a *Viitorul* című napilap „ragyogó győzelemnek" könyvelt el. Gheorghe Brătianu Nemzeti Liberális Pártja a liberális fiatalok nagy részének segítségével továbbra is harmadik maradt. A Néppárt újabb hanyatlást ért meg, amit elsősorban az 1932. áprilisi belső szakadás okozott, hiszen Octavian Goga csoportja Nemzeti Agrárpárt néven kivált, és nyolc helyet sikerült elérnie a parlamentben.[54]

Brassó megyében a július 19-én lezajlott képviselőválasztás a Magyar Párt szép győzelmével zárodott. A megyében a párt 4041 szavazatot kapott. A választási mérkőzésben a megye 47 091 szavazója közül 28 574 vett részt. Ebből a szászokkal egyesült kormánypárt kapott 14 241-et, a Magyar Párt 4041-et, az óliberálisok 3647-et, a szociáldemokraták 1573 szavazatot kaptak, a Lupu-párt 904-et, az újliberálisok és kommunisták kaptak 809-et, Averescuék 687-et, a konzervatívok 491-et, Gogáék 412-öt, a Zsidó Párt 346-ot, a Sfatul Negustoresc 303-at, a levitézlett Iorga-párt 182-őt, a független szocialisták pedig 129-et.[55] A szenátorválasztásokon is a kormánypárt jött ki győztesnek. A Magyar Párt 8 képviselői mandátumhoz jutott, ebből Brassó megyében Szabó Béni szerzett, már harmadszor mandátumot.[56] Szabó Béni továbbra is a kisiparosok egyetlen képviselője maradt.

7. Liberális Párt által szervezett választások 1933-ban

A Nicolae Iorga elnöklete alatti „Nemzeti Unió" előtti és utáni nemzeti parasztpárti kormányok után 1933 novemberében a Nemzeti Liberális Párt vette át a hatalmat, és decemberben parlamenti választásokat szervezett. A listák bejegyzésének utolsó napján, 1933. december 9-én a minisztertanács elhatározta a Vasgárda feloszlását, amennyiben az terrorista és törvényellenes tevékenységet folytat. Ez az aktus nyomot hagyott a választási kampányban, és súlyos politikai következményekkel járt.[57] A harmincas évek romániai politikai életét II. Károly király és a két nagy párt, valamint a Vasgárda közötti harc határozta meg. Ebben a helyzetben a nemzetállam magyarságpolitikáját az antirevíziós mozgalomként identifikált, a magyarság pozícióinak megsemmisítését célul tűző gyakorlat jellemezte.

Az Magyar Párt mindvégig védekezésre kényszerült, a legotrombább vádakkal és a diszkriminatív törvényhozással szemben. Ezért a párt vezetői a kisebbségi kérdést mindenképpen ki akarták vonni romániai pártpolitikai küzdelmekből.[58]

Románia lakossága 1933 decemberében újabb választásokra készült. Brassó megyében december 10-én dr. Péter Antal, Szabó Béni és Csia Pál a Magyar Párt nevében megbeszélést folytatott a megye prefektusával a választásokkal kapcsolatban. A prefektus kijelentette, hogy a Magyar Párt is teljes akcószabadsággal rendelkezhet. A prefektus biztosította a Magyar Párt vezetőségét, hogy az egész megyében korlátozás nélkül fejthetik ki propagandájukat.[59]

Brassó megye képviselőjelöltjei, Szabó Béni szűcsmester, Orbán János zajzoni kisgazda és kiskereskedő, dr. Ambrus Imre brassói római katolikus lelkész 1933. december 14-én délután fél hatkor Csernátfaluba tartották meg programbeszédüket. A gyűlés színhelye az Istók–Köpe-féle vendéglő volt, melynek több mint száz embert befogadó terme zsúfolásig megtelt, és azon kívül is sokan szorongtak.

[54] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 250–251.

[55] *Brassói Lapok*, 1932. július 20., 162. sz. Brassó város hat kerületében a főbb pártok szavazataránya a következő volt: Belvárosban kormánypárt 711, óliberálisok 87, Magyar Párt 302, Zsidó Párt 194, kommunista 32, szocialisták 42; Bolgárszegben kormánypárt 902, óliberálisok 262, Magyar Párt 229, szocialisták 217, kommunista 79, Zsidó Párt 24; Ó-Brassóban (Hosszú utcában) kormánypárt 502, óliberálisok 43, Magyar Párt 319, Zsidó Párt 34, kommunisták 105, szocialisták 87 + (Közép utcában) kormánypárt 550, óliberálisok 49, Magyar Párt 215, Zsidó Párt 12, kommunista 73, szocialista 78; Bolonyában (Zsák utcában) kormánypárt 310, óliberálisok 127, Magyar Párt 528, Zsidó Párt 30, kommunista 185, szocialista 102 + (Vas utcában) kormánypárt 360, óliberálisok 131, Magyar Párt 388, Zsidó Párt 23, kommunista 161, szocialista 76.

[56] *Monitorul Oficial*, nr. 173, 1932. július 25. Brassó megyében a következők jutottak mandátumhoz: Voicu Niţescu (Nemzeti Parasztpárt), Fritz Connerth (Nemzeti Parasztpárt), Szabó Béni (Magyar Párt). Póttagok: Nicolae Precup (Nemzeti Parasztpárt), Sipos András (Magyar Párt), Kocsis Béla (Magyar Párt).

[57] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 275–279.

[58] BÁRDI Nándor 1997.

[59] *Brassói Lapok*, 1933. december 11., 285. sz, 9.

A gyűlésre érkező jelölteket a községi tűzoltózenekar zeneszóval köszöntötte. A gyűlést Sükösd Zsigmond ügyvéd nyitotta meg, tolmácsolva Négyfalu csángóságának az üdvözletét. A négyfalusi leányok nevében Antal Bacsó Ilus, az ifjúság nevében pedig Lázár Rezső tartottak üdvözlőbeszédet. Szabó Béni képviselőjelölt beszédében kifejtette programját. A gyűlés végén megvendégelték a képviselőjelölteket, akik még hosszasan időztek választóik körében.[60]

Szombaton, december 16-án délután öt órakor a képviselőjelöltek Bácsfaluban folytatták a választási kampányt. Bácsfalu és Türkös népe a bácsfalusi községi vendéglő nagytermébe gyűlt össze, hogy részt vegyenek a képviselőjelöltek által megtartott gyűlésen. Gilich Fülöp evangélikus lelkész nyitotta meg a gyűlést, és Deák Sándor türkösi evangélikus lelkész beszédével zárult. Vasárnap, december 17-én öt gyűlésen foglalt állást a magyar falvak népe a brassói képviselőjelöltek mellett. Tatrangban Szórády Lajos főesperes köszöntötte a falu nevében a képviselőjelölteket. Délben tizenkét órakor került sor a pürkereci gyűlésre, amely a falu művelődési házának a termében volt megtartva. Zajzonban délután két órakor tartották meg a választói gyűlést, és Dávid Károly evangélikus alesperes nyitotta meg. A zajzoni gyűlést Bodola követte. Serester Tamás református lelkész megnyitója után Szabó Béni és Orbán János jelöltek beszéltek. Az Ambrus Imre beszéde elmaradt, mert munka végett haza kellett utaznia. Keresztváron is óriási tömeg gyűlt össze, az Indig-féle vendéglő termében. Kiss Endre református lelkész nyitotta meg a gyűlést, és üdvözölte a jelölteket, akik ezután tartották meg körútjuk utolsó programbeszédét.[61]

Az 1933. decemberi választások Romániában a Nemzeti Liberális Párt győzelmével zárultak, amely 50,99% szavazatot ért el, és 300 képviselőt, valamint 110 szenátort juttatott a parlamentbe. A Nemzeti Parasztpártnak létrejötte óta ez volt a leggyengébb választási eredménye. Ennek fő oka a nemzeti parasztpárti kormányok (és főleg Alexandru Vaida-Voevod 1933. január–novemberi kormányának) politikája voltak, a belső viszályok, amelyek miatt Grigore Iunian csoportja 1932 októberében kivált, valamint a Iuliu Maniu és Alexandru Vaida-Voevod közötti konfliktus kiéleződése. Mindez természetesen legyengítette a pártot. A szavazatok megyénkénti kiértékelése alapján Erdélyben voltak a legsúlyosabbak a veszteségeit, ami azt jelentette, hogy a pártban addig vezető szerepet játszó csoport nagymértékben kompromittálódott. Az elért szavazatok számát illetően Iuliu Maniu a harmadik helyre került, két parasztpárti, Mihalache és Armand Călinescu mögé.[62] A Magyar Párt 141 894 szavazatot kapott, és ezáltal kilenc képviselőt juttatott a parlamentbe. Brassó megyében a Magyar Párt színeiben Szabó Béni lett negyedszer képviselő.[63]

8. Az 1937-es választások

1934 januárjában Gheorghe Tătărescut nevezték ki a kormány élére, ő pedig fokozatosan a II. Károly szolgálatába állt, amiért is a király Tătărescut a mandátuma lejárta után is meghagyta tisztségében, és rábízta az 1937-es választások megszervezését. A választási kampány az általános zavar légkörében zajlott, amit az a megnemtámadási szerződés idézett elő, amelyet 1937. november 25-én írt alá Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárt elnöke, Corneliu Zelea Codreanu, a vasgárdista mozgalom vezetője és Gheorghe Brătianu, a Nemzeti Liberális (georgista) Párt elnöke.[64]

Brassó megyében a Magyar Párt részéről Szabó Béni szűcsmester, Csere János kisgazda és Pünkösdi Mihály kisgazda voltak a képviselőjelöltek az 1937-es decemberi választásokra.[65] A törvényszék főelnöke hivatalos hirdetményben közölte, hogy Brassóban a szavazás 1937-ben új rózsaszín igazolványokkal történik. Az igazolványok kiadását azonban nem kezdték meg a kiadott időpontban, a közönség hiába várakozott. A tagozati elnökség közölte, hogy fehér igazolványokat adnak ki, mert a miniszter így rendelkezett. Ezeket az igazolványokat csak azok kapták meg akadálytalanul, akik a népesedési hivatal könyvecskéjével igazolták személyazonosságukat. A magyar választójogosultakat, a legkülönbözőbb ürügyekkel, törvényes joguktól eltiltották. Így többek között azt követelték tőlük, hogy a Bukarestben székelő bűnügyi nyilvántartóból szerezzenek ártatlansági bizonyítványt. Mindezek a körülmények komoly veszélyt jelentettek a brassói választási eredményre. A választások előtt az a hír terjedt, hogy egyes román pártok itatással, etetéssel, sőt pénzeléssel is próbálták verbuválni magyar szavazókat is.[66]

1937. december 13-án a brassói képviselőjelöltek Brassóban, a Redoute-teremben tartották meg programbeszédüket. A gyűlést a Magyar Párt brassói tagozatának elnöke, Szele Béla nyitotta meg. Szabó Béni programbeszédében felvázolta a kilenc évi országgyűlési képviselői tevékenységét: 1927-től négy ízben volt a Brassó megyei magyarság országgyűlési képviselője, ipari-, kereskedelmi-, posta- és vámkérdésben tevékenykedett, nagy szerepet vállalt

[60] *Brassói Lapok*, 1933. december 15., 288. sz., 9.
[61] *Brassói Lapok*, 1933. december 20., 292. sz., 9.
[62] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 280.
[63] *Brassói Lapok*, 1933. december 23., 295. sz., 1.
[64] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 328–333.
[65] *Brassói Lapok*, 1937. december 2., 257. sz., 1.
[66] KÁL, Fond 1283, doc. 6/1937, f. 495.

a szesz-, ipartörvény, a munkásszerződések elkészítésében. Az ipartörvény körül kifejtett tevékenységét bővebben is ismertette. Képviselői tevékenykedése során hatvan interpellációt intézett a kormányhoz. Feljegyzései során szerint 1366 ügyben járt közben a különböző főhatóságoknál. Ezekben az ügyekben nemcsak a magyar kisemberek ügyei szerepeltek, hanem 71 esetben a románoké és 63 esetben a zsidóké is. Szabó Bénit követően Csere János tatrangi kisgazda és Pünkösdi Mihály fűrészmezei kisgazda-molnár, képviselőjelöltek szólaltak fel, és a magyar egység szükségességét hangoztatták.[67]

A december 20-i képviselőválasztás ismét a liberális párt hagyományainak jegyében folyt le. A Magyar Párt jelöltjeit letartóztatták, gyűléseket nem engedélyeztek, egész községeket zártak le a szavazás előtti napokban, a Magyar Párt bizalmi embereit nem engedték az urnák közelébe. A véres választás nagy meglepetést hozott. A legelkeseredettebb terror ellenére sem tudta a Vaida román frontjával szövetkezett liberális párt megszerezni az összes szavazatoknak a 40%-át, s így először fordult elő Románia politikai történetében, hogy a választást levezető kormány kisebbségben maradt. A Magyar Párt tizenkilenc képviselői mandátumhoz jutott, s ezeket a központi választási bizottság úgy osztotta szét, hogy minden megyében megválasztottnak jelentette ki a listavezetőt.[68] A Vasgárda – amely „Mindent a Hazáért" elnevezés alatt vett részt a választásokon, és egyébként Románia legerősebb fasiszta szervezete volt – az ország történetében először ért el mintegy 500 000 szavazatot, s ezzel harmadik helyre került. Az országos szavazatok összegének 15,5%-a nyilvánvalóan nem győzelem, de a választások összehasonlító elemzéséből világosan kitűnik, hogy a Vasgárdának milyen fontos lépést sikerült megtennie. A Nemzeti Keresztény Párt 9,15%-ot ért el a választások során, és ez az eredmény is azt bizonyítja, hogy 1937 végén a jobboldali szervezetek teljes támadásba mentek át. A király a bevett szokásoktól eltérően a negyedik helyre szorult pártra ruházta a hatalmat, mivel azt könnyen befolyásolhatta, és szükség esetén el is mozdíthatta a kormányzásból.

A Goga-kormány megalakulása (1937. december 28.) súlyos csapást jelentett a politikai pártokra alapított alkotmányos parlamentáris rendszer számára: ez volt a tekintélyuralmi monarchiára való áttérés bevezető akkordja Romániában.[69]

Nagy Éva – Kós Károly Szakközépiskola, Sepsiszentgyörgy, Gábor Áron u. 18., RO-520008; g_e_vi@yahoo.com

[67] *Brassói Lapok*, 1937. december 16., 269. sz., 1.
[68] MIKÓ Imre 1941, 195–196.
[69] SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1999, 333–335.

Függelék

1. táblázat Az 1926-os Brassó megyei képviselőválasztás eredményei

Sorszám	Választókerület	Szavazók száma	A magyar–román–szász kartellre szavazók száma
I.	Belváros	1543	1235
II.	Bolgárszeg	1733	500
III.	Ó-Brassó	1866	1094
IV.	Bolonya	1906	1159
V.	Rozsnyó	2224	1089
VI.	Feketehalom	1921	924
VII.	Földvár	1932	1285
VIII.	Szentpéter	997	623
IX.	Prázsmár	1374	980
X.	Csernátfalu	1032	537
XI.	Hosszúfalu	873	582
XII.	Zajzon	968	626
XIII.	Keresztvár	876	463
XIV.	Bodza	1240	143
XV.	Zernyest	2058	379
XVI.	Törcsvár	1276	274
XVII.	Szászmagyarós	754	595

2. táblázat Az 1926. július 4-i megyeitanács-választás eredménye Brassó megyében

Sor-szám	Választókerület	Szavazók száma	Leszava-zók száma	Megsemmisített szavazatok	Magyar–szász–román lista	Nemzeti Parasztpárt
I.	Rozsnyó	1406	389	6	293	90
II.	Kereszténytyfalva, Holbák, Vulkán	1493	1198	30	660	508
III.	Feketehalom, Vidombák	1688	1213	17	980	216
IV.	Szunyogszék, Vledény	1034	537	7	105	425
V.	Földvár, Veresmart, Krizba	1444	1093	11	655	427
VIII.	Prázsmár, Szászhermány	1726	1278	39	1010	229
IX.	Csernátfalu, Türkös, Bácsfalu	1999	770	21	531	198
X.	Hosszúfalu	1770	582	7	424	151
XI.	Zajzon, Tatrang, Pürkerec	1631	729	21	539	198
XII.	Keresztvár, Bodola, Dobolló, Márkos	1187	956	28	482	446
XIII.	Bodzaforduló, Szitabodza, Bárkány, Bodzavám	1798	642	4	115	523
XIV.	Zernyest, Almásmező	1706	1190	42	446	708
XV.	Ótohán, Magura, Pestera, Predeál	939	437	8	80	349
XVI.	Törcsvár, Szohodol, Simon, Újtohán	1256	454	2	344	108
XVII.	Alsómoecs, Felsőmoecs, Simea	1011	222	8	114	100
XVIII.	Magyarós, Apáca	945	736	10	592	134

3. táblázat Az 1927. júliusi választások romániai országos eredményei

Sorszám	Politikai alakulat	A szavazatok végösszegének %-a	Képviselők száma	Szenátorok száma (egyetemes kollégium)
1.	Nemzeti Liberális Párt	61,69	318	92
2.	Nemzeti Parasztpárt	22,09	54	17
3.	Magyar–Német Blokk	6,28	15	1
4.	Néppárt	1,93	–	–
5.	L. A. N. C	1,90	–	–
6.	Szociáldemokrata Párt	1,81	–	–
7.	Munkás-Paraszt Párt	1,14	–	–
8.	Nemzeti Párt	1,02	–	–
9.	C. Z. Codreanu Csoportosulása	0,39	–	–

4. tábázat Az 1931-es országos választások összesített eredménye

Sorszám	Politikai alakulat	A szavazatok végösszegének %-a	Képviselők száma	Szenátorok száma (egyetemes kollégium)
1.	Nemzeti Unió	47,49	289	113
2.	Nemzeti Parasztpárt	14,49	30	1
3.	Nemzeti Liberális Párt (Gh. Brătianu)	5,93	12	–
4.	Néppárt	4,82	10	–
5.	Magyar Párt	4,75	10	4
6.	L. A. N. C	3,89	8	–
7.	Parasztpárt (dr. Nicolae Lupu)	3,44	7	–
8.	Szociáldemokrata Párt	3,25	6	–
9.	Demokrata Parasztpárt + Uzsorakamat Elleni Liga	2,75	6	–
10.	Munkás-Paraszt Blokk	2,52	5	–
11.	Zsidó Párt	2,19	4	–
12.	C. Z. Codreanu csoportosulása	1,05	–	–

Levéltári források

României Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (KÁL)
– Fond 1283: *Partidul Maghiar din România*

Irodalom

Brassói Lapok (Politikai napilap), Brassó, 1926–1937
Magyar Kisebbség (Nemzetpolitikai szemle), Lugos, 1922–1937
Monitorul Oficial, 1919–1937

BALÁZS Sándor
1991 A Magyar Párt-ideológia – tézisekben, *Korunk*, 1991/2, 235–240.
BALOGH Arthur
1997 *Jogállam és kisebbség*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.
BÁRDI Nándor
1997 A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között, *Régió*, VIII/2, 32–67.
1999 Kisebbségpolitika – pártpolitika – paktumpolitika [a *Magyar Kisebbség*beli 1937-es Gyárfás Elemér: *Első kísérlet* és vitája; újraközli Bárdi Nándor], *Magyar Kisebbség*, V/2–3, 217–285.
2000 Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában, *Magyar Kisebbség*, VI/4, ..–...
BULEI, Ioan
1996 *Scurtă istorie a românilor*, Editura Meronia, Bucureşti.
CĂPREANU, Ioan
1994 *Partide şi idei politice în România 1880–1947*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.
FRITZ László
2000 A közigazgatási választások eredményei [újraközlés a *Magyar Kisebbség*, 1930/7, 234–239, 1930/15–16, 554–564 alapján], *Magyar Kisebbség*, VI/4, ...–....
GYÖRGY Béla
2003 *Reformmozgalom a romániai Országos Magyar Pártban (1926–1927)*, *Magyar Kisebbség*, VIII/1, 123–145.
HITCHINS, Keith
1996 *România* 1866–1974, Editura Humanitas, Bucureşti.
KRENNER Miklós
1995 *Az erdélyi út*, Haáz Rezső Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely.
LÁSZLÓ Dezső
1997 *A kisebbségi élet ajándékai*, Minerva Művelődési Egyesület, Kolozsvár.
MAMINA, Ion – SCURTU, Ioan
1996 *Guverne şi guvernanţi* 1916–1938, Editura Silex, Bucureşti.
MANUILA, Sabin
1938 *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*, II, *Neam, limbă maternă, religie*, Institutul Central de Statistică, Bucureşti.
MIKÓ Imre
1941 *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Studium Kiadó, Budapest.
NĂSTASĂ, Lucian – SALAT, Levente
2003 *Maghiarii din România şi etica minoritară*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj.
NEAGOE, Stelian
1996 *Istoria guvernelor României de la începuturi (1859) până în zilele noastre (1995)*, Editura Machiavelli, Bucureşti.
NEDELEA, Marin
1997 *Aspecte ale vieţii politice din România în anii 1922–26. Politica guvernului liberal, regrupări în rândul partidelor burgheze*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti.
1994 *Istoria României. Compendiu de curente şi personalităţi politice. 1848–1940*, Editura Niculescu, Bucureşti.
1991 *Prim-miniştrii României Mari. Ideile politice*, Viaţa Românească, Bucureşti.
RÓNAI András
1939 Erdély népességi viszonyai, *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939/4, 350–360.
Forrás: http://www.hhrf.org/magyarkisebbseg/0204/m020409.html
SAS Péter
1987 *Az erdélyi magyarság politikai szervezkedése*, Budapest.
SBÂRNĂ, Gheorghe
2001 *Partidele politice din România 1918–1940. Programe şi orientări doctrinare*, Editura Sylvi, Bucureşti.
SCURTU, Ioan
1973 *Culegere de documente şi materiale privind istoria României (1918–1922)*, Bucureşti.
SCURTU, Ioan – BOAR, Liviu
1995 *Minorităţile naţionale din România 1918–1925. Documente*, Bucureşti.
SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe
1999 *Istoria Românilor în secolul XX (1918–1948)*, Editura Paideia, Bucureşti.

SULYOK István – FRITZ László
1930 *Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929*, Juventus Kiadó, Kolozsvár.
TĂNĂSESCU
2000 Florian *Parlamentul şi viaţa parlamentară din România 1930–1940*, Editura Lumina Lex.
TREBICI, Vladimir – HRISTACHE, Ilie
1986 *Demografia teritorială a României*, Bucureşti.

Partidul Maghiar la alegeri în judeţul Braşov (1926-1937)

(Rezumat)

Partidul Maghiar s-a constituit la Cluj, la 28 decembrie 1922, prin fuziunea a două grupări recent constituite, Partidul Popular Maghiar şi Partidul Naţional Maghiar. La alegerile din 1926 a intrat în Parlamentul României pentru prima dată şi un reprezentant al Partidului Maghiar din Braşov, însă mandatul acestuia a fost de scurtă durată. Béla Szele era redactor şef al ziarului cotidian *Brassói Lapok*. După ce a ajuns deputat, i s-au adus o serie de acuzaţii, de genul că ar fi scris în anul 1916 articole ce atacau românii şi Casa Regală, însă acuzaţiile aduse împotriva lui au fost nefondate. Mandatul deputatului braşovean a fost totuşi anulat. În 1927 nici un reprezentant al Partidului Maghiar din judeţul Braşov nu a obţinut mandat, nici în Senat, nici în Camera Deputaţilor.

Cu ocazia alegerilor din 1928, Béni Szabó, reprezentantul Partidului Maghiar din Judeţul Braşov a devenit deputat. El va fi singurul deputat braşovean maghiar, care îşi duce mandatul până la capăt, fiind ales de încă trei ori în perioada interbelică, înainte de instaurarea din 1938 a dictaturii regale. Deputatul braşovean a fost reprezentantul micilor întreprinzători şi meseriaşi, fiind singurul deputat din perioada interbelică, care a luptat atât pentru drepturile întreprinzătorilor şi meseriaşilor maghiari, cât şi ale celor români, evrei şi saşi.

Participation of the Magyar Party in the elections in Brassó county (1926–1937)

(Abstract)

The Magyar Party was founded in Kolozsvár (Cluj) on December 28, 1922 by fusion of two recently founded political groups: the Magyar People's Party and the National Magyar Party. In the 1926 election, for the first time, a representative of the Magyar Party of Brassó (Braşov) won a seat in the Romanian Parliament, but only for short time. Béla Szele was the general editor of the daily newspaper *Brassói Lapok*. After becoming member of the Parliament he was accused of writing articles attacking Romanians and the Royal House in 1916, but the accusations proved to be unfounded. Nevertheless his mandate was annulled.

In the 1927 election none of the Magyar Party's representatives from Brassó county obtained a seat either in the Senate or in the Assembly of Deputies.

In the 1928 election Béni Szabó, representative of the Magyar Party from Brassó, became member of the Parliament. He was the only Hungarian member from Brassó who fulfilled his mandate and has been elected three more times in the interwar period, before the royal dictatorship was installed in 1938. Béni Szabó was the representative of small enterprises and craftsmen, being the only member in the interwar period, who fought for the rights of Hungarian, as well as Romanian, Jewish and Saxon small entrepreneurs and craftsmen.

1937 december 15 B. L.

mely több, kevesebb módositással fenáll maig s a bizottságban kidolgoztuk a párt munkatervét is, melynek első cikke ugy szól, hogy: — *követeljük a nemzeti kisebbségek, közelebbről a magyar kisebbség közjogi alanyiságának az alkotmányban való elismerését és ez elismerés szükségképi következményeként a nemzeti autonómiát.*

Kifejtette ezután Sándor József, hogy ő az önkormányzatot két szempontból mérlegelte: általános és politikai szempontból, amelyhez a példát a kisebbségi szerződés 11-ik szakaszában biztositott székely egyházi és iskolai autonómia szolgáltatta. A gyulafehérvári koronázás alkalmával a Magyar Párt előde, a Magyar Szövetség, felségfolyamodványt terjesztett az Uralkodó elé, amelyben a székely közművelődési önkormányzat tárgyában kérték a kormánnyal való tárgyalás lehetőségét. Ennek immár 16-ik esztendeje. A továbbiakban Sándor József ismertette ezt a politikai célkitüzést érintő tevékenységét és felemlitette többek közt, hogy 1930. május 13-án sikerült elérnie az akkori közoktatási miniszternél, hogy *szóbeli kötelezettséget vállalt, miszerint, ha a székely közmüvelődési autonómia létrejön, a miniszteriumban e célra külön osztályt létesitenek.*

— Nem fondorkodtam és ravaszkodtam tehát semmiben — folytatta —, sőt eddig tartott több, mint száz nagy parlamenti beszédemből világosan kitünik, hogy minden más alkalommal visszatértem e kérdésekre, ahol arra alkalom mutatkozott. Legutóbb is *a sepsiszentgyörgyi országos pártgyülés alkalmával csekélységem volt az, aki a pártközpontban kértem és indítványoztam, hogy visszatérve az 1921. október 6-iki emlékirat kezdeményezésére, forduljunk most is Őfelségéhez a királyhoz egy részletesen kidolgozott emlékirattal, melynek egyik főpontja legyen a székely egyházi és iskolai autonómia.* Mert eleget vártunk immár husz esztendeig. És itt teljesen félreértettek egyes román lapok, amelyek nevemet nyilvánosan kipécézték, mert a királyhoz az alkotmány adta kérelmezési jog alapján benyujtott emlékirat a lojalitás tanujele, mert nem külföldön, vagy hátsó ajtón lépünk föl és be, hanem emelt homlokkal, nyiltan és egyenesen a nyitott ajtón. Hozzájárult ehez, hogy a magyar kormány tárgyalásokat kezdve a román kormánnyal a kisebbségi kérdés rendezése tárgyában, észszerüen merült fel az a vélemény, hogy *rólunk, nélkülünk alig jöhet létre ilyen megegyezés, annál kevésbé, mert hiszen magának a román kormánynak ismernie kell, hogy melyek a kéréseink, óhajtásaink és követeléseink.* Kisebb részletkérdésekben 1921. október 6-ika óta már számtalan kérvénnyel és beadvánnyal fordultunk a váltakozó kormányokhoz, de *most kardinális és alapvető kérdésekről van szó, amelyekkel szemben némán nem maradhatunk.*

A Magyar Párt brassói gyülése

A Magyar Párt brassómegyei képviselőjelöltjei rendkivül nagy érdeklődés mellett tartották programbeszédeiket Brassóban hétfőn este a Redoute zsufolásig megtelt termében.

Szele Béla dr. elnöki megnyitója után **Szabó Béni** szücsmester, listavezető mondott nagyhatásu beszédet, amelynek keretében vázolta kilencévi országgyülési képviselői tevékenységét.

— **Előtt 10 évvel vállaltam először politikai szereplést** — mondotta. — Azelőtt, mint iparos vettem ki részemet a magyarság és az iparosság ügyeiből. Ennek a 10 év előtti tevékenységem ismertetésének is órák kellenének, de talán felesleges is, hiszen **ebben a teremben is sokan vannak, akik szemtanui voltak munkámnak s akikkel együtt dolgoztam.**

HARC A KISEMBEREK ÉRDEKEIERT

Szabó Béni 1927 óta **négy izben volt a brassómegyei magyarság országgyülési képviselője.** Mindjárt először megválasztása után megkezdte parlamenti működését és különösen az iparj, kereskedelmi, amelyeket a helyi hatóságoknál tett naponta. Nagy elismeréssel beszélt *Nan* Iancu megyefőnökről, aki mindenkor megértést tanusitott, amikor az igazságot érte sérelem és aki kijelentette a Magyar Párt vezetői előtt, hogy *mindent el fog követni a választások tisztasága érdekében.* (A jelenlevők hosszasan ünnepelték Nan Iancut.) Ezután kitért azokra a támadásokra, amelyekkel el akarták őt gáncsolni. A támadások miatt többször megtorpant, de amikor 500-as küldöttség akarta felkeresni, megváltoztatta szándékát.

— *Amit kilenc éve teszek* — mondotta — *ezután is elszántsággal akarom folytatni. Amennyiben a magyarság nem tudná kötelességét az elkövetkező választáson, ezt személyemmel szemben megnyilvánuló bizalmatlanságnak tekintem és nem tehetek mást, mint azt, hogy levonom a konzekvenciát. Ha fájdalom is tölt el, teljesülhet az a régi vágyam, hogy szeretett iparomnak, családomnak és személyzetemnek élhetek kizárólag.*

Beszéde alatt és után a *jelenlevők hosszasan és lelkesen éltették Szabó Bénit.*

SZELE BÉLA DR. ZÁROSZAVAI

Ezután *Csere* János tatrangi kisgazda és *Pünkösti* Mihály fürészmezei kisgazda-molnár, képviselőjelöltek szóltak fel és *a magyar egység szükségességét hangoztatták.* Ők is lelkesen éltették Szabó Bénit. Ezután *Kovács* Lajos unitárius esperes és *Erdélyi* János munkás szólalt fel, majd *Szele Béla dr. elnök mondott zárószavakat.* Beszédében visszautasitotta azokat az alaptalan vádakat, melyeket a Magyar Párttal szemben hoznak fel. Rámutatott arra, hogy *mik tették szükségessé azt, hogy a párt önálóan vesz részt a választásban.* Ismertette a Madosznak a Magyar Párthoz intézett együttmüködési javaslatát, amelyben a Magyar Pártot is a nemzeti parasztpárttal való együttmüködésre akarta birni. Hangsulyozta, hogy a *Madosz ajánlatából nem tünt ki az együttmüködésre irányuló óhaj.*

A gyülés a Magyar Pártnak, vezetőségének és elnökének lelkes és viharos éljenzésével ért véget.

1. ábra
Készülődés a két világháború közti utolsó romániai választásokra *(Brassói Lapok)*

Acta Siculica 2009, 547–570

Boér Hunor

CSUTAK VILMOS SZÉKELY NEMZETI MÚZEUMA (1925–1936)

Egyed Ákos 80. születésnapjára

Csutak Vilmos (1878–1936) a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tanáraként már 1906-ban a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja lesz, de csak 1908-ban kapja múzeumőri megbízatását.[1] 1925-ig László Ferenccel a múzeum történetének legkiemelkedőbb szakmai párosát alkotják. Negyvenhét éves, amikor barátját elveszíti. *Csutak-korszak* alatt az ezt követő évtizedet értjük. A múzeum ekkor „az erdélyi magyarság kizárólagos tulajdonában lévő egyetlen és igazán élő, sőt határozottan fejlődő kulturális intézménye[,] ...egyetlen realitása nemcsak a székely, de az egész romániai magyar kultúrának".[2] A jeles, kézdivásárhelyi születésű régész Kovács István érzékletesen „a belső tartalom fénykisugárzásával" jellemzi a korszakot, sógorát, Csutak Vilmost pedig „fáradhatatlan, örökös kisülésekkel teljes, mozgó és mozgató erőnek".[3] A sepsiszentgyörgyi iskola- és múzeumigazgató alakjának felidézésében és értékelésében, emlékének ápolásában Egyed Ákosnak köszönhetjük a legtöbbet.[4] Ezért reméljük, hogy Neki, akit közösségéhez, szülőföldjéhez való hasonló hűség jellemez, örömet szerzünk, ha nyolcvanadik születésnapján egy olyan dolgozattal köszöntjük, mely boldog emlékezetű intézményvezetőnket méltatja.

A kivételes energiákkal, szervezőkészséggel, vezetői képességekkel megáldott Csutak Vilmos 1924 óta a múzeum igazgatója, 1925-től egyedüli irányítója. Múzeuma rendezett közgyűjtemény régészeti-történeti, érem-, néprajzi, természettudományi tárral és képtárral, tudományos könyv- és levéltárral, markáns tudománypolitikával és reprezentatív kiadvánnyal. Székely(földi) múzeumi feladatokkal és erdélyi művelődésszervezési kihívásokkal szembesül, magyar műemlék- és műkincsvédelmi feladatok intézményes felvállalásának igényével. Tudományszervezésének egy Székely Nemzeti Levéltár és egy Székelyföld-monográfia tervei, a székely skanzen ügye és a romániai magyar néprajzi kutatás, az erdélyi magyar természettudomány önszerveződése és a székelyföldi komplex regionális kutatóexpedíciók a sarkalatos pontjai. Hozadékai a szakmai utánpótlás-nevelés/szervezés terén elért eredmények is.

A Székely Nemzeti Múzeumnak ez a korszaka teljes joggal kér kiemelt figyelmet. Az intézmény nagy ígéretű kibontakozását az az első világháború törte meg, amellyel, közhely, világtörténelmi korszak zárult. A háborúval, majd az impériumváltással járó jogbizonytalanság éveit követően valójában a Csutak-korszak kezdetére sikerül újra teljes értékűvé szilárdítani, évtizedes megszenvedett közjáték után a múzeumot. A folytonosság, a rend fokozatosan állt helyre: 1920-ban nyerték vissza a hadikórháznak lefoglalt épületet[5], 1922-ben a Budapestre evakuált gyűjteményeket. 1924-re sikerült a jogi rendezés, az intézmény önállóságának a román állam általi elismertetése. A múzeum László Ferenc 1925. augusztusi, már államilag támogatott erősdi ásatásaival, illetve a László múzeumbeli felravatalozásának napján megnyíló genfi népművészeti kiállítással érhetett volna vissza az 1916-ban megtört, akkor lineárisan emelkedő pályára. 1925-ben visszanyerni látszik ugyan a korábbi súlyát, de a pályát más stratégiák mentén kénytelen folytatni, mind László halála, mind pedig a megváltozott művelődés- és tudománypolitikai mozgástér okán, és ez nagyon különleges periódust eredményez a múzeum teljes történetének távlatából nézve. A lehetőség szintjére már korábban felpörgött és azt most kiaknázó intézmény tulajdonképpen most éri el a testvérintézményekhez képest *legnagyobb relatív jelentőségé*t.

Az időszak jobb megértéséhez három tárgycsoport elkülönítése volna indokolt: mi az, *amit Csutak együtt végzett, illetve kezdett el Lászlóval* (adminisztrálás, az épületek ügye és az azzal kapcsolatos fejlesztés, mint belsőépítészeti megoldások, közművelődésicsarnok-feladatok); mi az, *ami addig is elsősorban Csutak hatáskörébe tartozott* (képzőművészeti gyűjtemény, könyvtár-levéltár, éremtár, régiségtár

[1] A jelentősebb szakmai teljesítményt felmutatottak részletes adatait lásd mindenekelőtt a MMA szócikkeiben.
[2] SAS Péter 2002, 112.
[3] LÁSZLÓ Attila 2002, 93–94.
[4] EGYED Ákos 1983, 1984, 1993, 1993a, 1998, 2002.
[5] 1917-ben foglalta le a katonaság, lásd TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 163.

történeti része és a történészi feldolgozómunka); mi az, *ami László munkaköre volt* (régészet–néprajz–természettudomány), és most hiányában csak új típusú munkaszervezéssel tűnik elláthatónak (ezek lesznek a tulajdonképpeni nagy tudományszervező programok). Ilyen tagolás szerint azonban a tevékenységek nehezen szétválaszthatóak, hiszen minden majdnem mindennel összefügg. Ezért, némileg egyszerűbb bontásban, előbb az ekkori megörökölt, szűkebb értelemben vett múzeumi feladatokat és ellátásukat próbáljuk áttekinteni. Ezt követheti az új kihívásokra adott megoldások vizsgálata és a belőlük összeálló új, módosult intézményi szerepvállalásé. Természetes, hogy egyes ügycsoportok, programok tárgyalásában esetenként az előzményekre és további kifutásukra is ki kell térnünk, hiszen épp időbeli szerves folytonosságuknak köszönhető, hogy az intézmény történetének jól kimutatható pilléreit képezik.

1. A múzeum működtetése

A munkás mindennapok háttértevékenységére az igazgatói jelentések és vezetőségi jegyzőkönyvek mellett a múzeum irattárában található, ún. *Múzeumi feljegyzések* biztosítják a legjobb áttekintést. Ezek elsősorban a kiszállásokra, kiküldetésekre, külső munkatársakkal való együttműködésre, vendégkutatókra, könyv- és kiadványcserére vonatkoznak, de gyarapításra, belső feldolgozó munkára, gyűlések időpontjára és elhalálozásokra is. Utóbbiak *Inspekciós könyv* részcímét a bukaresti felügyeleti szervek beírásaira kell értenünk, a *Munkanapló* az alkalmazottak és szerződéses bedolgozók által végzett munkát rögzíti, de számos meghívót, ismertető kisnyomtatványt is beragasztottak a füzetbe.[6]

A szűkebb munkaközösség mikós tanárokból állt 1925 előtt és után is. Csutak Vilmos és László Ferenc igazgató-őrök mellett Péter Mózes a múzeumőrük (Csutak igazgatóvá való kiemelésétől igazgató-őr), valamint időszakonként Horváth István, Felszeghi István (László Ferenc helyett majd igazgató-őr), László Árpád (László Ferenc testvére), Bibó Erzsébet, Konsza Samu (majd Péter Mózes heleytt igazgató-őr), a rajztanár Gödri Ferenc. A román nyelvű kapcsolattartásban rövid ideig id. Kabay Gábor, majd Andrási Tivadar betanító református lelkész játszottak szerepet (szintén múzeumőrökként). Adminisztrációs teendőkben egy díjnok munkáját (1924-től Fadgyas Anna, a múzeum legendás titkárnője-mindenese), jogi iratokban László Ferenc fiának, László Dezsőnek a segítségét, tárgynyilvántartásban (könyvtári katalóguscédulák) Mániás Ferenc mikós tanárét bizonyítják a dokumentumok. A pénzügyeket régi igazgató-választmányi taguk, lelkiismeretes nyugalmazott hivatalnok (Sipos Samu) intézi. A választmányban helyi politikusok, bank- és pénztárigazgatók, volt hivatalnokok mellett mindig jelen vannak többen, akiktől a tudományos munkálkodás sem idegen (ismert nevek mint Benedek Elek, az akadémiai levelező tag Barabás Samu vagy a heraldikus Keöpeczi Sebestyén József mellett Antal Áron, Benedek János, Biró István, Boga Lajos, Cs. Bogáts Dénes, Elekes Andor, Erőss József, I. Diénes Ödön, Keresztes Károly, Roediger Lajos, [Sütő-]Nagy Jenő, Török Andor a publikáló vagy művelődésszervező vezetőségi tag, néhányuk maga is gyűjtő).[7]

Az épületek felügyeletéért, a tisztaságért egy altiszt felel, és igyekeznek alkalmazásban tartani egy asztalost is. Állandó feladat a látogatók vezetése. Ebbe középiskolás diákokat is bevonnak a Székely Mikó Kollégiumból: László Ferencnek a gyűjteményekben is otthonos fiai (ifj. László Ferenc, László András és Zoltán) mellett Balády György, Berkeczy Pál nevét említik az iratok, de angol vendégeket (németül) Szász Béla mikós tanár is kalauzol, német szakembereket Roediger Lajos. A helyi közösséget mozgósítandó, a múzeumi ügyeket már 1922-től átgondoltan mediatizálták.[8] Az intézmény működik, a román szakmai felügyelet is elégedett vele, még Angelescu, a románosítási törekvések kapcsán hírhedt közoktatási miniszter is ajánlott követendőt az itt látott szakmai megoldásokból a Iaşi-i egyetem társlátogató rektorának.[9]

A szűkebb értelemben vett múzeumi szakmai munka középpontjában természetesen a gyűjtemények állnak. A háború idejében legfoglalt helyiségekbe már László Ferenc utolsó éveiben helyükre kerülhettek a tárgyak, 1919-ben is hagyatékot vételeztek, 1922-ben pedig hazaérkezett a háború idején Budapestre evakuált múzeumi anyag maradéka is. Megkezdődött a számbavétel (a szakmai nyilvántartás rendbetétele), valamint a szükséges kezelői teendők mint tisztítás, fertőtlenítés, egyszerűbb javítás-restaurálás, illetve az állandó kiállítás helyreállítása/befejezése. Kolozsvárról a háború előtti régi munkatárs Kovács Istvánt hívták legelőbb segítségül László és Csutak, a Mikóból pedig 1925-ig főleg Horváth István természetrajzszakos tanár volt a fő bedolgozó (ő már a háború előtti erősdi ásatásokon is részt vett, és az evakuált anyagot is ő kísérte utána haza Adorján Gáborral[10]). Először a régészeti és természetrajzi

[6] Vö. BOÉR Hunor 2002, 217, 231.

[7] Lásd a *Múzeumi igazgató-választmányi névsor*, SzNM It, 1939. évi csomó.

[8] LÁSZLÓ Ferenc 1922; LÁSZLÓ Ferenc 1923; stb.

[9] BOÉR Hunor 2002, 218.

[10] Az 1916–1922 közötti eseményekről lásd bővebben TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 163–164.

részt tudták rendezni, 1923-tól (régész) vendégkutatót is fogadtak, a lembergi Leon Kozlovszkit.[11]

Hogy László Ferenc elvesztését követően kit von be közös munkára a múzeum, kik külső érdeklődésének tesz eleget és milyen anyaggal: a régészeti témakör még nem feldolgozott, a néprajz csak részben, a természetrajz viszonylag kimerítően.[12] A jelentősebb hozzájárulást nyújtó szakembereknek azonban az említett iratokban is nyoma maradt: 1926–27-ben Roediger a néprajzi anyagot dolgozza fel és rendezi, 1927-től Keöpeczi Sebestyén Józsefet egyházi kegyszerek és címerek feldolgozásában, később az épített örökség ügyében foglalkoztatják. 1928-ban a természetrajzi anyagot Boga Lajos volt kolozsvári zoológus múzeumőr, a geológus Bányai János és egyetemi hallgatóként, majd mikós tanárként László József (László Ferenc fia), valamint Ferenczi Sándor zoológus, Gaál István paleontológus rendezi. A régészetit és az érmeket ugyanekkor Roska Márton és Kovács István, a Keöpeczi Sebestyén József és a Gödri Ferenc rajzaival. 1932-ben a kolozsvári román néprajzi múzeum szász szakembere, Lujza Netoliczka rendez át néprajzi kiállítást, 1934–35-ben újra Kovács István és Roska régészetit, 1935-ben Varga Nándor Lajos hozza működőképes állapotba a Bem tábornok 1848–1849-es tábori nyomdáját.

Ami az érdeklődő kutatókat illeti, az impériumváltás után külső kérésre először Coriolan Petranu erdélyi román szakfelügyelő részére fényképeznek-írnak le anyagot. 1926-ban a britek jutnak el végre a régóta figyelmük előterébe került intézménybe: Vere Gordon Childe és Daryll Forde. 1927-ben a német Hubert Schmidt és a brassói Hans Schroller a vendég múzeumőr régészek. 1929-ben ugyancsak Hans Schroller kísér ide németországi régészeket, 1932-ben Oleh Kamtykát fogadják Kijevből, 1933-ban Werner Buttler kölni régészt és Walter Hirschberg bécsi néprajzos muzeológust. 1934-ben Kovács István kísérője Louis C. G. Clarke Cambridge-ből, 1936-ban újra német régészek keresik fel a múzeumot (Delm, Hoffmann). Az anyaországból 1930-ban Viski Károly és Szilády Zoltán a néprajzos vendég, 1932-ben Budapestről az ismert művészettörténész Balogh Jolán, Debrecenből pedig a földrajzos Milleker Rezső érkezik. A romániaiak közül 1930-ban, 1932–1933-ban a múzeum majdani sorsában fontos szerepet játszó bukaresti régész, Ion Nestor tanulmányoz különböző gyűjteményeket, és a kolozsvári magyarok köre is bővül: 1931-től Kelemen Lajos kutat itt, 1932-ben a már említett Lujza Netoliczka és kollégája, Orosz Endre. A helybeli vagy családjuk történetét kutató anyaországi értelmiségiekre is találunk vonatkozó adatot: 1929-ből vezetőségi taguk, az egyháztörténész Erőss József, 1930-ból Bogdány Béla budapesti miniszteri osztálytanácsos, 1933-ból a faluja történetét kutató Debreczy József, Konnáth Zsigmond neve az ízelítő.

Ami a múzeumi és egyéb intézményi (tudományos és művelődési) kapcsolatokat illeti, 1927-ben a székelyudvarhelyi múzeumalapító Haáz Rezső az erdélyi Deutsches Kulturamt szervezte berlini néprajzi kiállításra válogat anyagukból. A Kulturamt vendégeinek 1929-ben székelyföldi körutat szerveznek, 1930-ban pedig későbbi vezetőségi taguknak, Vámszer Gézának köszönhetően szebeni, intézményszervezési tapasztalatszerzésre is sor kerül, a két kisebbségi tudományosság egymás irányába tájékozódik. Az erdélyi magyar intézményrendszerrel való kapcsolatszervezés jól feldolgozott pillanataira visszatérünk (1929-es jubileumi rendezvények, 1933-as EME-vándorgyűlés). A csíkszeredai múzeumalapítás kulcsemberei közül Vámszeren, Domokos Pál Péteren, a zsögödi Nagy Imrén kívül az ottani politikus támogatókkal is közeli a kapcsolatuk (1935-ben Sepsiszentgyörgy segíti alapszabály-mintával a csíkiakat).[13]

A múzeumi épületek befejezése és berendezése-dekorálása, karbantartása, valamint a munkálatok hozadéka az erdélyi képzőművészeti élet számára. Az 1912-ben elkészült épületeken számos elvégzendő maradt, és folyamatosan új feladatok merültek fel. 1923-ban a fedélzetet kellett javítani, 1928-ban Csutak a lépcsőházi mennyezet Kós Károly előírása szerinti kijavítását jelenti, a szükségessé vált fedélzeti újracserepezést és bádogos munkákat, a villamos berendezés egy részének az újracsináltatását. 1931-ben ugyancsak Kós építési tárgyalásokra, a vízvezeték kijavításának felülvizsgálatára tartózkodik Sepsiszentgyörgyön. 1932-ben a múzeumőri lakásokon eszközölnek módosítást.[14] A múzeumi levelezés teszi nyilvánvalóvá, hogy ez csak egy része a tényleges munkának, feltehetőleg elsősorban a fizetett feladatok. A még feldolgozatlan múzeumi könyvvitel alapján bizonyára sok minden pontosítható. Minket az idevágó munkaerő-szervezés érdekel jobban: a befejezendő belsőépítészi munka nem választható el a múzeum képzőművészeti feladatvállalásától.

A Székely Nemzeti Múzeum épületeinek első világháború előtti megszületését már korábban

[11] BOÉR Hunor 2002, 218.

[12] KOCS Irén 2002, 2008, 2009; PAPUCS András – BOÉR Hunor 2006; LÉNÁRT Anna 2002, 2002a; SZŐCS[né] GAZDA Enikő 2002.

[13] A szász kapcsolatról lásd PAIS Ágnes – OLASZ Gabriella 2002, 22; a csíki kapcsolatokat lásd alább.

[14] BOÉR Hunor 2002, 218–227.

számos dolgozat tárgyalta,[15] és az utóbbi évek kutatása a kevésbé ismert utómunkálatokra is kiterjedt (a múzeumi telek utcai frontjának kiképezése, a főépület kovácsoltvas rácsai, zárai, kilincsei, a főbejárat fölé tervezett szecessziós felirat terve, a padlómozaik stb.).[16] Kós Károly már 1921-ben újra bekapcsolódott a belső festés, bútorozás megoldásába.[17] A részben máig használt berendezésen (beleértve a kápolnáét, ahová azonban csak 1948-ban kerül be a zabolai oltár), a falak festésén, a kialakítandó falfestményeken, a lépcsőház és a kápolna stb. ablakaira szánt üvegfestményeken a Múzeumhoz közel álló jeles képzőművészek egész sora gondolkozik, dolgozik együtt az intézmény vezetőivel: gr. Bánffy Miklós, Barabás Márton, Gödri Ferenc, Gulyás Károly, Gyárfás Jenő, a zsögödi Nagy Imre, Varga Nándor Lajos.[18]

Ha Kós 1921-ben egy olcsóbb berendezésre, a belső felületek kifestésére készített terveket (Gyárfás és Roediger véleményezte), 1923-ban pedig a képek elhelyezésére és az üvegablakok elkészítésére, 1928-ban ugyanő a díszterem kifestéséhez ad utasításokat. 1926-ban vonja be Csutak a tervezésbe az akkor divatos, sikeres festő Barabás Mártont: ő a gelencei freskók másolatát képzeli a falakra (ehhez 1930-ban Csutak fogja áttekinteni budapesti múzeumban, feltehetőleg Huszka József székelyföldi freskódokumentációját; 1932-ben Roediger, Gödri, K. Sebestyén végez majd Gelencén helyszíni tanulmányokat; Barabás maga 1934-ben vállalná el a megfestést is).

1929-ben a múzeum ötvenéves jubileuma, 1930-ban a Csíki Székely Múzeum megalapítása által megpezsdített csíkszeredai szakmai élet, majd a székely skanzen szervezése is segíti a székelyföldi értelmiség és művészvilág Székely Nemzeti Múzeum körül is sűrűsödő szerveződését. Mind az 1929. őszi ünnepségek, mind pedig az 1933-as sepsiszentgyörgyi Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME)-vándorgyűlés képzőművészeti tárlatra teremt lehetőséget. A barátokkal, köztük a régi tanítványokkal megújulnak a kapcsolatok. Különösen az első tárlat, az 1929. szeptember 14–16-i kiemelt jelentőségű. Előestéjén ugyanis, 1929. augusztus 3-án Marosvécsen, a IV. helikoni találkozón felmerül egy erdélyi magyar képzőművész-szervezet szükséges volta, és Kós gyakorlati lépéssel, egy alkalmi kiállítás megszervezésével látja elindíthatónak a művészek önszerveződését.[19] Lényegében ezt szolgálja a sepsiszentgyörgyi tárlat: az ott ténylegesen beinduló folyamat eredménye nem kevesebb, mint az erdélyi magyar képzőművészek szervezetének, a Barabás Miklós Céhnek a megalakulása.[20] Az ezúttal kisebbségi művészetpolitikai, jellegzetesen Kós Károly-elképzelés kivitelezésének a Székely Nemzeti Múzeum alkalmi (jubileumi) tárlata az első, a Szolnay Sándor-féle generációs művészcsoport létrehozása a második lépcsőfoka. Ezzel párhuzamosan fáradozik 1929 végén és 1930-ban Nagy Imre a Székely Nemzeti Múzeum képtárának reprezentatívvá bővítésén is Csutakkal, további székely képzőművészeket próbálva mozgósítani a cél érdekében. Csutak ekkor keresi fel régi barátjukat, Istók János szobrászt Budapesten.

A magyar fővárosból jelentkezik 1931-benVarga Nándor Lajos is, aki pályáját még László Ferenc irányítása alatt, középiskolásként, a múzeumban alapozta. Volt évfolyamtárs barátjával, Nagy Imrével válaszolja meg Csutak előző évi felvetését, új ötletekkel. Márton Ferenc *Gátkötő székelyei*t alkalmaznák üvegfestménynek, maguk pedig belső freskókat vállalnának, akár a mennyezetre is. Kós ugyancsak részletes terveket készít, a freskók helyett freskópótló vásznakat javasol, temperával, és döntőbírának Bánffy Miklóst vonja be. Varga secco-technikás falfestményekre tesz ellenjavaslatot, és Aldobolyban próbamunkát készít Atilláról, Szent Lászlóról.[21] 1933-ban Csutak, Kós, Nagy Imre és Varga végre együtt, érdemben egyeztethetnek, és közben Bánffy is saját tervvel áll elő, ami persze még jobban megnehezíti a felmerült tematika, stílusok kívánt összehangolását.

A székely mitológiát, történelmet és jelent egyaránt megcélozó elképzeléseknek mégis több részlete megvalósul, igaz, hogy Csutak halála után. 1943-ban Varga a Gyárfás Jenő Gábor Áron-képét restaurálja (ma alapkiállítás része), K. Sebestyén a székely nemzet címerét festi meg a díszterem számára,[22] Bálványosvár mondája pedig ma Bene József lépcsőházi kárpitján látható.

Közművelődési feladatok. A háború után az első nem-szakember látogató Ferdinánd román király volt, 1920. szeptember 2-án. Rendelkezésére még abban a hónapban vezető román politikusok,

[15] KÓS Károly 1929; GALL, Anthony 2002, 72–74, 227–239.

[16] A főlépcsőház kovácsoltvas mellvédjét és a főbejárat fölötti mozaikot 2008-ban sikerült megvalósítani, az eredeti tervek alapján.

[17] KÓNYA Ádám – BOÉR Hunor 2002; a következő, külön nem hivatkozott adatok ugyaninnen.

[18] A MMA-ban nem szereplők részletes adatait lásd KÓNYA Ádám – BOÉR Hunor 2002, 136–137.

[19] HESzCL, I, 190. Kós egy héttel később a kolozsvári *Keleti Újság*-ban is jelzi a marosvécsi felvetést, de ezúttal nem tér ki a gyakorlati megoldás tervezett lépéseire. (MURÁDIN Jenő 1978, 9.)

[20] A szerveződő „helikoni művészegyesületet” 1930. január 5-én említik először Barabás Miklós Céh néven, az alakulás ezt megelőző folyamatára a többi adat közvetett, főleg évekkel későbbi visszaemlékezésekből származik. A már Céhként megvalósított első kiállítás 1930. március 23-án nyílik meg Kolozsváron. (MURÁDIN Jenő 1978, 8–9, 11.)

[21] Vö. MAGYAROSI Imola 2008.

[22] MMA, 460, 923.

katonai vezetők keresték fel a múzeumot.[23] A látogatási könyvek kívánatos feldolgozása a következő évtizedekre is számos meglepetést tartogat, kik tekintették meg, honnan, milyen indíttatásra. Ugyancsak közművelődési szolgálatot lát el a könyvtáruk, túl a szűk szakmain is (szakkönyveiket nem egyszer kérik Kolozsvárról akár), ezt főleg az olvasói listák, kölcsönzött és elveszett könyvek iratai világíthatják majd meg. 1928-ban éppenséggel a Mikó-kollégiumi gyűjtemény számára kölcsönöznek anyagot, tehát az oktatási feladatok háttérbiztosításában is ilyen szintig vállalnak részt.[24]

A belső munkálatok befejezése más vonatkozást is előtérbe hozott: 1922-től kulturális rendezvények sűrűsödtek az új épületben. Sepsiszentgyörgyön nem a múzeum volt az egyetlen művelődésszervező,[25] de a kisebbségi helyzetben nagyobb szerepvállalásra kényszerült. Főépületét megvalósítani eredetileg külön művelődési palotára gyűjtött pénzeket is átcsoportosítottak 1888-tól, és már elkészültekor, 1913-ban felmerült az igény az épület ilyen jellegű használatára. Dísztermüket (előadóterem) is hangversennyel avatták 1922. április 30-án. A fő zenei szervező a két világháború között mindvégig Keresztes Károly ügyvéd, magyar párti politikus, aki 1920-ban zenekonzervatórium alapításával is megpróbálkozott a kisvárosban. Keresztes 1921-től vezetőségi taguk volt, 1935-től ügyvezető alelnökük, 1924-ben ő javasolta, hogy a múzeum fenntartásáról rendszeres kultúrestek, előadások útján is gondoskodjanak. (Tavaszy Sándor 1924-es előadásának jövedelmét máris kiállítási szekrények elkészítésére fordították.) László Ferenc haláláig csak hat rendezvényre került sor, de 1926-ban Keresztes már ötéves rendezvénylátogatói bérletben gondolkozik, 1927-ben pedig Bartók Bélát hozza el hangversenyezni a múzeumba.[26]

A zenei kínálat hamarosan irodalmi és tudományos ismeretterjesztő előadásokkal, összeállításokkal bővült. Ötletben, bevonható meghívottban nem volt hiány. A Csutak-korszak évi három-négy rendezvényén Arany-, Bethlen Gábor-, Kazinczy, Kőrösi Csoma-, Orbán Balázs-megemlékezések, Barabás Samu megünneplése mellett a Székelyföld geológiája, barlangjai, állatvilága, geostratégiai fekvése, helynevei, a székely eredetkérdés, mitológia és társadalomtörténet, történeti oklevélanyaguk, kuruckori költészetük, Bach-korszakuk, a régi székely konyha és leánykérés, népi építészetük és iparművészetük, festőik, de a történelem előtti ember élete, érmészet, keleti építészet, erdélyi újabb irodalom, európai szellemi irányzatok, akár székelyföldi műdalok is előadástéma. A kolozsvári elit és a saját–egyéb székelyföldi–dél-erdélyi munkatársak (a geológus Balogh Ernő, Kovács István, Kristóf György, Roska Márton, Szádeczky Gyula,Tavaszy Sándor és, számítsuk ide, Kós Károly; Bányai János, Bibó Erzsébet, Boga Lajos, Cs. Bogáts Dénes, Dobay László, Felszeghi István, Gödri Ferenc, Keöpeczi Sebestyén József, Konsza Samu, Köntzei Gerő, Roediger Lajos), valamint a székely megyék műkedvelő művészei mellett a helyi diákok is fellépnek műsorokban. 1929-ben külső rendezőnek is helyet biztosítanak az épületben, a helyi Római Katolikus Oltáregylet tart náluk népi varrottasokból időszakos kiállítást is.

A rendezvények megtervezésében valószínűleg nemcsak a vezetőség véleménye irányadó, hanem a városi közönség igényei is. Az előadások látogatottsága kellőképpen erős helyi polgári réteget sejtet. Sok esetben a környező falvakból, illetve városokból is érkeznek érdeklődők. Ez teszi érthetővé, hogy 1929 jubileumi ünnepségére a múzeum már az egész Székelyföld, sőt Erdély sok ismert személyiségét meghívja, és lehetőséget nyújt arra, hogy más székely megyék lakói, a távolabbi városok Székely Társaságai is részt vegyenek, bemutatkozzanak rajta. Francia és belga követségi jelenlét mellett román egyetemi tanárok, múzeumok-képtárak, miniszter üdvözli ekkor a múzeumot, nem beszélve a szász Bruckenthal Múzeumról és a jelentős erdélyi magyar szakmai szervezetekről és gyűjteményekről (EME, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a turisztikai és néprajzi célú Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE), az Erdélyi Gazdasági Egylet (EGE), a marosvásárhelyi Teleki Könyvtár, a kolozsvári 48-as Ereklyemúzeum). 1929-ben javasolja Keresztes a többi székely megye irányába való terjeszkedést is, népszerűsítés és jövedelemszerzés végett. Az Orbán Balázs-megemlékezéseket valóban Csutak szervezésének köszönhetően rendezik meg hat más erdélyi városban is, viszont a politikusok bevonása ezúttal inkább a rivális hiúságokat hozza felszínre, feltehetően a Benedek Elek halálához vezető egyletszervezési kudarchoz is hozzájárulva.[27]

A rendezvények további hozadékát mindössze jelezzük. Előadók nem csak gyűjteményeiket rendezik. Bartók betegen is folklórgyűjtéssel foglalkozhat Keresztes vendégeként, Keresztes pedig Kodály

[23] TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 164. Köztük olyanok, mint az 1944. augusztus 23-án majd Antonescu marsallt megbuktató Constantin Sănătescu (Tiboldi Zoltán szíves észrevétele).
[24] BOÉR Hunor 2002, 224.
[25] Lásd bővebben pl. gazdag zenei életéről: BERDE Zoltán 1980.
[26] A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002.
[27] LÉNÁRT Anna 2001–2002, 14–15; vö. pl. BENEDEK Elek 1991, 239–241, 247–251, 273, 294, 298–300, 303–304, 311–312, 314–315.

számára gyűjtött anyagából is tart bemutatót. Az 1929-es jubileum *Emlékkönyv*ére visszatérünk, de a jubileum alkalmából szervezhet az EGE és az erdélyi méhészegyesület székely gazdasági hetet is, néprajzi, kézműipari és mezőgazdasági kiállításokkal, tanfolyammal, sőt szántóföldön megejtett mezőgazdasági gépbemutatóval. Az 1933-as EME-vándorgyűlés előadóit-előadásait itt nem elemeztük, de különleges jellege megérdemel egy mondatot: az EME ezúttal nem társadalmi, hanem testvérintézményi meghívásra érkezik, és így a rendezvényt előkészítő tudományszervezés is közös teljesítmény (még a következő évi, brassói vándorgyűlésen is kisebb csapatban vesznek részt a múzeum háromszéki szakemberei).[28] 1932-től az előadások szövegét is megőrzik, és a közművelődési rendezvények nem szakadnak meg a Csutak-korszak utáni interregnumban (ekkor, 1937-ben avatják skanzenüket is), illetve az utód múzeumvezetők alatt sem. Érdemes figyelembe venni, hogy a megvalósultak mindig egy része csupán a tervezetteknek, a többi rendezvény megesik, hogy az előadó személyes gondjai miatt marad el, de sokszor hatóság tiltja le vagy nem engedélyezi: a magyar önszerveződést román részről nagyfokú gyanakvás légköre övezi, és a jóváhagyásokért, jogos nyilvánosságiadó-elengedésért gyakran kell bukaresti politikus vagy egyházi barátaiknak-támogatóiknak (mint Szentkereszty Béla szenátor, Tőkés Ernő református esperes) közbenjárnia.

2. Programok az épített és írott örökség szolgálatában

Ami a szűkebb értelemben vett tudományos gyűjteményeket, beleértve azok feldolgozását-hasznosítását illeti, Csutak Vilmos, történész képzettségének megfelelően, eredetileg csak a régiségtár történeti részéért és az éremtárért felelt. Ez a műkincs- és műemlékvédelmi kérdésekben való érintettségét vetítette előre, szerencsés kapcsolódásban a múzeumépület és berendezés, illetve a képtár már tárgyalt, ugyancsak hatáskörébe tartozó feladataival. Csutak másrészt a kiegészítő közgyűjteményi működést biztosította. Ha utóbbi téren a levéltári teendők korai, személyes becsvágyának szolgálhattak kibontakozási terepül, a könyvtár, különösen annak szakkönyvtári lehetőségei egy általános tudományszervezéshez kínáltak kedvező feltételeket.

Műemlékek és műkincsek intézményes védelme. A múzeum vonatkozó tevékenysége az 1881-es magyar műemlékvédelmi törvény elé dokumentálható vissza: egyleti alapszabály-tervükben ott szerepelt „*A végpusztulástól megóvni a Székelyföldön található történelmi emlékű romokat...*". 1882-ben az Ipolyi-tanítvány Nagy Géza már a gelencei falképek kibontására szállt ki Huszka Józseffel, a múzeum költségén. László Ferencék idevágó törekvései 1903-tól datálhatóak (Roediger Lajos egy kezdeményezése), és 1911-ben, majd 1913-ban helyhatósági garanciákat is nyertek, amikor megyei rendeletet eszközöltek ki a háromszéki, illetve udvarhelymegyei régiségvédelemre.[29] A háború előtt László már egyházi klenódiumokat is összeírt Varga Nándor Lajossal,[30] de az impériumváltással az erdélyi műkincs- és műemlékvédelem az illetékes román hatáskörbe került, amelynek, érthetően, nem a magyar emlékek ügye volt a fontosabb, ha Roska Márton révén megjelenítődhet is.[31] A magyar szakma csak a húszas évek végétől próbálja újraszervezni magát, a megmaradt nem-állami szféra mozgásterében.

Csutak 1927-től Kelemen Lajossal egyeztetve foglalkoztatja vonatkozó szakfeladatokkal Keöpeczi Sebestyén Józsefet, aki 1929-ben a delnei templomot is felméri. Ugyancsak 1929-ben dokumentálják a karcfalvi erődtemplomot, készíttetik el annak makettjét. A következő években Balogh Jolánnal, Roskával, Gödrivel szállnak ki műemlékekhez, de még a természetrajzos külső munkatársak is újra meg újra vonatkozó észrevételekkel jelentkeznek, különböző megbízatásokat látnak el.[32] Csutak 1930-tól az erdélyi református egyháztanács műemlék- és műkincsvédelmi bizottságának oszlopos tagja, igazgatóutódja, Herepei János mellett (Herepei a Roska kitelepedését követően a román műemlékbizottságnak is egyedüli magyar tagja lesz). 1940 elején a református egyházkerület nevében Darkó Ákos (Kolozsvárról!) még a veszendő régiségeknek *a sepsiszentgyörgyi múzeumban vagy* az egyházkerületnél való elhelyezését fogja szorgalmazni.[33] 2001-ig ezután is a múzeum látja el vagy biztosítja intézményi háttérrel a megyei (vagy időszakonként rajoni) műemlék- és műkincsvédelmi hatóság feladatait.

A múzeum történetének idevágó legkiemelkedőbb mozzanata a csíki Delne római katolikus templomának 1934–1935. évi felújítása, *az első intézményes jellegű* kisebbségi magyar műemlékrestaurálás. A 15. században épült, omladozó gótikus templomot, amelyben 1613-ból maradt fenn kazettás mennyezet és 1675-ből szárnyasoltár, 1934-ben

[28] EGYED Ákos 1993a, 90–99; EME Ek 1933; KÁNTOR Lajos 1935, 13.

[29] Lásd BOÉR Hunor 2009.

[30] MMA; a következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd PAIS Ágnes – OLASZ Gabriella 2002.

[31] Vö. a *Comisiunea monumentelor istorice* jelentései, lásd pl. MIHALI, S. 1928.

[32] Lásd alább, a *Természettudományos és azt kiegészítő programok*nál.

[33] DARKÓ Ákos 1940, 24.

le akarják bontani. Vámszer Géza beszéli le erről az egyházat, és nyeri meg a helyreállításhoz a Csík megyei, ekkor épp magyar többségű helyhatóság támogatását, valósítja meg azt a csíki EKE-szakosztály segítségével (melynek elnöke) és a Székely Nemzeti Múzeum intézményi szinten történő bevonásával. Az egyház közmunkára mozgósítja a helybelieket, a helyi közbirtokosság a faanyagot is állná, de ezt az erdőhatóság nem engedélyezi. A költségek fedezésére Vámszer ismertető füzetét is árusítják, sőt 1937-ben Nagy Imre-festményt értékesítenek hátrálék törlesztésére. A megyei tanács kulcsemberei Nagy Jenő, a múzeum igazgató-választmányi alelnöke, valamint Pál Gábor, aki a múzeummal ugyancsak régebbről együttműködik. A múzeumhoz intézett felkérést a vezetőség csíki tagja, Antal Áron írja alá Vámszer és Nagy Jenő mellett. Vámszer maga 1930-ban kerül szoros kapcsolatba a múzeummal, egy intézményes erdélyi magyar kultúrpolitika és művelődésszervező központ igényének megfogalmazódása kapcsán, és már említettük, hogy szász kapcsolatai révén nyit e téren jelentős tapasztalatszerzési lehetőséget Csutakéknak. Az alakuló csíki múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum skanzenjének előkészítése kapcsán is folyamatos a levelezésük. Vámszer a múzeummal összedolgozó Milleker Rezső látogatását követően valósít meg jelentős idevágó szakmai tevékenységet Csíkban és Kászonban (1933–1934-ben a csíksomlyói Xantus-kápolnát kutatja, a csíkrákosi Cserey-kúria falképeit, a tamásfalvi csonkatornyot),[34] és inkább egy néprajzi honismeret irányából közelíti a kérdést. A delnei ügy első szakmai lépéseként a múzeum kéri fel a delnei kazettás mennyezet 1931-es felvételére.

A delnei műemlékmentés jelentőségét abból érthetjük meg, ha konkrét eseten vizsgáljuk, mivel járt a magyar emlékek érdektelenné válása Erdélyben az országos műemlékügy román megöröklésével. A magánszféra vagy az egyházak belső ügyeként természetesen nem egyszer kerül sor 1934 előtt is épületmentő-feljavító tevékenységre. Az 1932. évi gelencei templomfelújítást, feltehetően a patronáló gróf Mikes Ármin és gróf Kálnoky Hugó belátásának köszönhetően, maga a szakmai kezdeményező-feltáró Keöpeczi Sebestyén József felügyelheti. A szakmai szempontok azonban könnyen háttérbe kerülnek, gyakran az egyházi hatóság is tehetetlen a tulajdonos gyülekezettel szemben. Debreczeni László épp 1935-ben jajdul fel a bacai templom felújítása kapcsán, amikor is az épületet műemléki szempontból teljesen tönkreteszik, holott ügyét időben megtárgyalták a református műemlékbizottsági gyűlésen. A delnei munkálatok az első alkalom a kisebbségbe szakadást követően, amikor szakintézmény valós garancia-, mert gyakorlati szerepvállalásával történik felelős beavatkozás, és jelentőségét az sem csorbítja, hogy a korlátozott forrásokból csak a szentélyt sikerül felújítani. Az ügy politikai kockázataira a múzeumnak a publicitást mindvégig kerülő hozzáállása figyelmeztet. Az intézmény műkincs- és műemlékügyi szervezéséhez kapcsolódó interdiszciplináris lehetőségekre még visszatérünk.

A *Székely Nemzeti Levéltár* ügye.[35] A múzeum alapításától feladatának tekintette a székely történelem levéltári forrásanyagának gyűjtését és feldolgozását, 1876-ban a forrásközlés is megkezdődött, 1893-ban pedig Domján István múzeumőr felvetette a székelyföldi családi levéltárak begyűjtését.[36] Csutak Vilmos 1908–1909-ben és 1912-ben már idegenben, a Magyar Országos Levéltárban, a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában, a gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárában, valamint a szász levéltárakban is kutatott a székelység múltjával kapcsolatosan.[37] Az 1910-es évektől a háromszéki hatósági és családi levéltárak állapotáról rendszeres felmérések készültek, 1911-ben került be múzeumi letétnek az Apor-levéltár és -könyvtár, 1915-ben a sepsiszentgyörgyi polgármester Gödri Ferenc (volt igazgató-választmányi elnökük) jelentős gyűjteménye. A magyar vidéki levéltárügy ekkor még, eltekintve olyan ritka kivételektől mint Kelemen Lajos és Veress Endre kolozsvári törekvései, Magyarországon máshol sem képezett tudományos vagy közművelődési kérdést.[38] A Csutak által 1909-ben megfogalmazott levéltárszervezési koncepciónak 1915-ben, meghirdetésekor országos jelentősége volt, a vidéki levéltárakért felelő országos levéltárnok támogatta, az első konkrét lépések is megtörténtek ekkor gyakorlatba ültetésére.[39] Levéltáruk 1961-es kiszakításáig a mindenkori lehetőségek mértékében, de hűen követték ezt az elképzelést, lényege a székelyföldi hatósági és azokat kiegészítő családi levéltárak egyetlen székely nemzeti gyűjtőlevéltárba való gyűjtése, a múzeum feladataként.

Ahogy épületüket visszanyerték, „örökletétként" (a még magyar helyhatóság cinkosságával) azonnal gyűjteményükbe mentették mind a Háromszék vármegyei 1850 előtti levéltári anyagot (1920), mind pedig a Kézdivásárhely városit (1923). Az 1921-től

[34] VÁMSZER Géza 1934–1940, 7.
[35] A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd CSÁKI Árpád 2002.
[36] CSÁKI Árpád 2006b, 35.
[37] CSÁKI Árpád 2006, 305.
[38] HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula 1927, 312; stb.
[39] CSÁKI Árpád 2006b, 37.

keltezhető párhuzamos erdélyi román törekvések először 1924-ben jártak komolyabb eredménnyel, egy kolozsvári iskola épületébe szállítottak több megyéből is családi levéltárakat, de a törvényes keretet erre csak az 1925. évi, első modern román levéltári törvény biztosította. Így 1924-ben a múzeum is megkísérelhette az Udvarhely vármegyei levéltár megszerzését, szakmai érvekkel kérdőjelezve meg (a már Sepsiszentgyörgyre bementett levéltáraknak is) a kolozsvári gyűjtőlevéltárba szállítását, annak célszerűségét. Mindezt a László Ferencnek köszönhető ekkori szakmai tekintélyük fedezetében. A levéltári törvény valóban kiskaput hagyott rá: a rendezését-gondozását biztosítani képes intézmények megtarthatták saját levéltárukat. Ennek ellenére 1926-tól a román szakma megpróbálkozik egy marosvásárhelyi román gyűjtőlevéltár létrehozásával is a kolozsvári összpontosítás alternatívájaként. A múzeum szerencséjére azonban az állami levéltári hálózat kiépítése a pénzhiány miatt függőben marad, és mindössze a neves biológus Emil Racoviţă minisztersége alatt érdeklődnek ebben az évben, nemzetközi felkérést közvetítve, a sepsiszentgyörgyi levéltári állapotok, kutathatóság iránt.

A tényleges központosítás csak egy 1932. évi törvénymódosítás nyomán veszi kezdetét, ráadásul egy 1934. évi kormányhatározat a levéltári anyagok selejtezését írja elő. Ekkor a múzeum egy másik kiskaput felhasználva próbálja a valós szakmai érdekeket érvényesíteni: a közvetlen helytörténeti jellegű iratokat a módosított törvény szerint is őrizhetik a helyi múzeumok, könyvtárak. Az udvarhelyi anyag mellett ezúttal a Csík vármegyeit is megpróbálják bementeni, jó okkal – a selejtnek minősített anyagot egy bukaresti „Háziasszonyok Köre" nevű egyesület kapja meg, hulladékpapírként értékesíteni... Székelyudvarhelyen ottani vezetőségi taguk, Sebesi János volt alispán, Csíkszeredában Boga Lajos képviseli, illetve tájékoztatja őket. Sajnos a megőrzésre érdemesnek talált iratokat Kolozsvárra szállítják, és sikertelenül tesznek ajánlatot a „hulladékpapír" megvásárlására is, ami sok mindent elárul a román állami levéltárszervezés valós szempontjairól.

Amit érdemes rögzíteni: a Csutak-korszakban a Székely Nemzeti Múzeum az egyetlen romániai magyar intézmény, amely képes az említett levéltári lépések megtételére, kiállva a szakmai és a magyar történelmi értékek mellett, de egyben az általános romániai levéltárügyhöz is jelentősen hozzájárulva. Mindeközben a korszak jelentős levéltári kutatóhelye a múzeum. A levéltárakért folytatott küzdelem nem zárul le Csutak halálával sem, 1937 tavaszán Keresztes Károly fog a Brassó megyei régi levéltár felől érdeklődni. Ez a próbálkozás is sikertelen marad, de ne feledjük, Háromszék megye ugyanakkor az örökletétbe helyezett levéltárát igényli vissza, hogy állami gyűjtőlevéltárba küldje, amit viszont a múzeum véd ki a belügyminiszterhez fellebbezve és így időt nyerve. Herepei János 1938-ban olyan levéltárat örököl meg, amely ilyen szempontból is méltán igazolja majd a múzeum 1942-ben teljes Székelyföldre kiterjedő gyűjtőkörét, közgyűjteményi státusát. Bár 1945-ben súlyos veszteségeket szenved, a háború végi és utáni pusztulások nyomán bementett anyaggal még az ötvenes években, jóval a Székely Nemzeti Múzeum államosítása után is az intézmény gyűjteménye marad, és még ekkor is történnek majd próbálkozások a Múzeum keretében történő, hatósági levéltárakkal való bővítésére, párhuzamosan az elszállítására irányuló törekvésekkel. 1961 után pedig az 1953-ban létesült Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár őrzi, amely Árvay József levéltárossága idején, tehát az 1970-es évek közepéig a lexikális tudása alapján legendás hírű történész Borbáth Károly szerint a legrendezettebb romániai levéltár.

A Csutak-korszak kiadványpolitikája. A Csutak-korszak legismertebb, mert egyedüli maradéktalanul, önállóan megvalósított kiadványa az 1929-es jubileumi *Emlékkönyv*[40]. Ez viszont csak *egyike* a jubileumra kihozni szándékozott kiadványoknak. A másik kettő a Székelyföld és a székelység tudományos kutatásának két régebbi, már klasszikussá vált teljesítményéhez nyúlik vissza: Orbán Balázs monográfiájához, valamint a hetedik köteténél megszakadt *Székely Oklevéltár* forráskiadvány-sorozathoz. Kezdjük a kifejezetten levéltári emlékeket hasznosító utóbbival és rokon kezdeményezéseivel.

A múzeum kézirat- és levéltári gyűjteményét folyamatosan hasznosították. Már korán több nagy vállakozást az intézmény köreiből kezdeményeztek-kezdtek el (Cserey Ákos az erdélyi testamentumok közzétételének az egyik első szorgalmazója, Nagy Géza a jobbágykötő leveleket kezdte publikálni)[41], de a holdudvar apróbb közleményeit is érdemes volna összegyűjteni (Gyárfás Győző 1903-ban a Benkő József első, egyháztörténeti művét, a *Filius posthumus*t ismertette, a polgármester Gödri Ferenc nyugdíjas korára kifejezetten levéltári kutatásra alapuló helytörténeti munkásságra készült berendezkedni, Benedek János 1924-ben Mikes Kelemen egy miszilis levelét közölte, stb.)[42]. A Csutak-korszakban a múzeum levéltárosa, Cs. Bogáts Dénes vezeti be 1929 és 1934 között hely- és hadtörténeti dolgo-

[40] SzNM Ek 1929.
[41] BOÉR Hunor 2003, VII; LÉNÁRT Anna 2002, 64, 74–81, 83.
[42] CSÁKI Árpád 2004, 17; MMA, 321, 82, 333.

zatokkal későbbi, főleg a Herepei-korszakra eső munkásságát. Főleg nyelvtörténeti jelentősége kiemelkedő: 1929-ben Erdélyben elsőként újítja fel az első világháború előtt Kelemen Lajos által megkezdett történeti helynévközlést, 1933-ra kicédulázva Háromszéknek a múzeumban adatolható történeti helynévanyagát. A fiatal Szabó T. Attilával való korai kapcsolata, a tudós nyelvtörténész visszaemlékezéseiméltatásai nem kevesebbre utalnak, mint hogy Szabó T. Attila magát az *Erdélyi Szótörténeti Tár* gondolatát is Cs. Bogátsnak köszönheti majd: akkor merül fel benne, amikor a Cs. Bogáts Erdélyben elsőnek számító oklevélszótárát segít 1943-ban megjelentetni. Megjegyzendő, hogy Cs. Bogáts a múzeum címeres leveleit és a háromszéki falutörvényeket is a Csutak-korszakban kezdett kutatásai során dolgozza fel, sajnos ezek a kéziratok a háború áldozatai lesznek.[43]

A székely történeti forrásközlés legjelentősebb vállalkozása, a Székely *Oklevéltár*[44] maga 1898-ban akadt el. Szádeczky Lajosnál, aki a múzeum levéltárában először 1893-ban kutatott,[45] 1915-ben két kötetre való anyag volt még közöletlen. A folytatásra más is készült: Barabás Samu még Szabó Károly mellett, a III. kötetnél kapcsolódott be a sorozat kiadásába, és ugyancsak kötetre való gyűjteménnyel rendelkezett ekkor, nyugdíjba vonulása és Háromszékre való hazaköltözése idején, melytől a Székely Nemzeti Levéltár kezdeményezése sem tűnik függetlennek. A háború az oklevéltár folytatását is elodázta, de 1921-ben Barabás igazgató-választmányi tagságot vállalt a múzeumban, és 1928-ban Csutak a VIII. kötet kiadására készülhet vele. A jubileumi *Emlékkönyv* mellett a múzeumnak nem marad erre is anyagi forrása, de Csutak már árajánlatok birtokában bólint rá a pragmatikus megoldásra: 1931-ben a megjelentetés a MTA költségvetésébe kerül be. Csutaknak így is oroszlánrész jut abban, hogy a kötetet 1934-ben valóban kiadják,[46] mert 1932-ben, Áldásy Antal halálakor a kézirat eltűnik, és újra össze kell állítani. A múzeum hozzájárulásának méltatása a kötet előszavában az igazgató kérésére visszafogott. Csutak diplomata, és forráskiadásuk nem lezárt ügy: a székely lustráknak a *Székely Oklevéltár* II. kötetében megkezdett, majd Barabás Samu, Szádeczky Lajos és Kelemen Lajos köre által folytatott közzététele is a múzeumra várhat. Ha 1912–1914-ben Nagyszebenben és Marosvásárhelyen válogatott ki vagy másoltatott is le összeírásokat, 1930-ban maga Kelemen Lajos másol a múzeumnak lustrákat Kolozsváron.[47] A Csutak-korszakot követően 1943-ban Budapesten végeztet majd hasonló munkát Herepei. A lustrák kiadásának folytatása végül Demény Lajosnak és munkatársainak sikerül, az 1983-ban Bukarestben újraindított *Székely Oklevéltár* önálló köteteiként (jelenleg Pál-Antal Sándor rendezi sajtó alá a 18. századból fennmaradtakat), de székelyföldi forrásközlést a múzeum szakemberei is indítanak 2001-ben.[48]

Ami *A Székelyföld leírásá*t, ezt a monumentális monográfiát illeti, Orbán Balázs 1868 és 1873 között jelentette meg, és mai napig megkerülhetetlen a Székelyföld honismereti kutatásában.[49] „A legnagyobb székely" hozzájárulása több alkalommal kimutatható a háromszéki múzeumalapításban, a monográfia kéziratát is a Székely Nemzeti Múzeumra szándékozta hagyni eredetileg. Nem meglepő, hogy az új kiadást a múzeum vállalta fel a századforduló után. Csutak Vilmos még a háború előtt meggyőzte gróf Mikes Ármint, Orbán rokonát a fontosságáról,[50] de ez az ügy is 1928-ban kerülhet újra terítékre. Csutak Bányai Jánossal, a múzeum régi barátjával szövetkezik, aki ekkor székelykeresztúri geológus-tanár. A két kitűnő szervező számára a monográfia egyaránt mérce, több mint kegyeleti kérdés: magának a Székelyföld-kutatásnak a jelképe. Tudják, hogy *A Székelyföld leírása* számos tekintetben túlhaladott, és a fő kérdés az, hogy mit is jelentsen „az új kiadás". 1928-ban együtt terveznek székelyföldi *monográfia-füzeteket*, de hamarosan különböző lehetőségek mentén próbálnak előrelépni.

Bányai 1929-es kiadványában[51], Kelemen Lajos hozza nyilvánosságra először a monográfia Orbán készítette kiegészítéseinek a kérdését. (Bár erről is volt elképzelés, Csutak a füzet kiadásában nem tud segíteni, így annyit ajánl fel, hogy esetleges Orbán-hagyatékrészek bementésére előteremtik az anyagiakat.) Kelemen a *Kiegészítések*et felhasználó újrakiadást veti fel, sajnos csak egy részükhöz jutott hozzá,[52] másrészt ezek elsősorban levéltári adalékok, amelyek egyaránt igényelnének húzást (azóta hamisnak bizonyult források okán) és bővítést.

[43] MMA, 107–108; SZABÓ T. Attila 1968; SZABÓ T. Attila 1985, 420–421; vö. HEREPEI János 2004.

[44] SzOkl, I–VII.

[45] A SzOkl VI. kötetében tett közzé innen feldolgozott anyagot; vö. CSÁKI Árpád 2006a, 34–35.

[46] SzOkl, VIII.

[47] CSÁKI Árpád 2006, 305, 307; CSÁKI Árpád 2006b, 38–40.

[48] SzOkl Ús, IV–VIII; PÁL-ANTAL Sándor 2007–2009; CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001.

[49] ORBÁN Balázs 1868–1873. Bizonyos értelemben hetedik kötetének tekinthető a *Torda város és környéke* (ORBÁN Balázs 1889). A Székelyföld korábbi részletező-átfogó leírásai latin és német nyelvűek (lásd elsősorban BENKŐ József 1789, ill. SCHEINT, Daniel Theophil 1833, de előbbi csak 1999-ben jelent meg teljes terjedelemben magyar fordításban, utóbbinak pedig csak egy része, 2007-ben (SCHEINT, Daniel Theophil 2007).

[50] Az összefonódó történetek külön nem utalt részleteit lásd LÉNÁRT Anna 2002.

[51] BÁNYAI János 1929.

[52] Vö. CSÁKI Árpád 2006, 305.

Ha Kelement ez foglalkoztatja, feljegyzései szerint még utolsó éveiben is, „az új monográfiában" gondolkodók kulcskérdése az új anyaggyűjtés. Ehhez Bányai elképzelése a szerényebb: az *Erdélyi Irodalmi Szemlét* is meggyőzi ugyan, hogy székely témájú közleményeit bocsássa a múzeum rendelkezésére, különnyomat-sorozatként újra megjelentetni, de már 1929-ben *több kis falu*monográfiához gyűjtetne, a helyi erők mozgósítását helyezve előtérbe. Csutak másfelől közelít: *egyetlen nagy* monográfia *kötetei*hez, azok tematikus *fejezetei*hez szervezné az akkori legjobb erőket, ezt készítenék elő a múzeum felvállalta kutatóutak, de az 1929-es *Emlékkönyv* és egy tervezett folyóirat, a *Székely Múzeum* is.[53] (Párhuzamosan Roska Mártonnal megíratja a múzeum régiségtárának *Útmutató*ját, mely 1936-ban kész van, de kézirata a jeles régésznél marad, és, hacsak a csonkaországba való repatriálásakor el nem kallódik, anyagát valószínűleg jól ismert *Repertórium*ában hasznosítja majd, a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet kiadványában.[54])

Csutak halála nyolc évre függeszti fel a sepsiszentgyörgyi szerepvállalást, 1944-ben térhetnek majd vissza az Orbán Balázs jegyében vajúdó nagy feladatok kérdésére: a fiatal Faragó József rosszkor, pár héttel a második világháborús összeomlás előtt tudja csak összehozni közös vállalkozásra a Székely Nemzeti Múzeumot, Kelemen Lajost és a Bányai elképzeléseit felvállaló kolozsvári székely diákcsoportot.[55] Egy dr. Kós Károly tervezte szemelvényes Orbán-kötetnek a mutatója 1969-ben a múzeum új periodikájában fog megjelenni, de az új kiadás az anyaországban sem kívánatos politikailag, nemhogy Romániában: Illyés Elemér valósíthatja meg először, a nyugati magyar emigrációból.[56] A gondozott *Kiegészítések*et viszont valóban a múzeum tudományos intézete kezdi kiadni 2001-ben.[57]

Most már visszatérhetünk az 1929-es *Emlékkönyv*re. Embert próbáló szervezés eredményeként, a kötet hatvanhét tanulmányt, adalékot, cikket tartalmaz, a múzeum érdeklődésére számot tartó valamennyi diszciplínát megszólaltatva,[58] az intézmény említett munkatársai mellett olyan szerzőktől, mint a mezőgazdaság neolitikumi forradalmát megfogalmazó V. Gordon Childe vagy Divald Károly, Erdélyi Lajos, Fettich Nándor, Kodály Zoltán, Nyárády Erazmus Gyula, Solymossy Sándor, Viski Károly, sőt vezető román szakemberektől. Jancsó Benedek recenziójából érthető, mit képviselt a két világháború közti kisebbségi magyar tudományosság legkiemelkedőbb könyve: választ egy a kolozsvári román egyetem tízéves tevékenységéről, egyben tíz év tudományos hadviseléséről beszámoló kötetre, az ott összegezett tíz évnyi román eredményre, méghozzá gyakorlatilag az egyetlen addigi érdemleges választ a magyar tudományosság részéről az impériumváltás után. Ugyancsak Jancsó hívja fel a figyelmet a kötetet záró székelyföldi/székelységtárgyú szakbibliográfiákra, az első, elismerésre méltó ilyen célú próbálkozásra.[59] A bibliográfiák mögött látszik leginkább a Csutakot vezérlő szándék: ez a kötet valójában egy regionális kutatás magas becsvágyú előmunkálata, a múzeum céljaira felvonultatható tudományos erők lustrája és az addigi vonatkozó tudományos teljesítmények felmérése. Másfelől az a sokatmondó, hogy mire használják fel az *Emlékkönyv* jövedelmét: a megjelenést követő évben ebből vásárolják meg a skanzenjük telepítésére kinézett, a múzeuméval szomszédos telket...[60]

3. Néprajzi programok

A székely skanzen 1930-as évekbeli megvalósítása a Csutak-korszak leglátványosabb néprajzi programja. Ami történik, az látszólag egyszerű: Csíkmenaságról múzeumi telkükre telepítenek egy 1767-ben épített házat, elébe pedig egy szomszédos, 1761-ben emelt, nagygalambbúgos kötöttkaput. Valójában nagyon jelentős eredményről van szó. A kérdés ugyanis az, hogy milyen előzményekkel-előkészületekkel, milyen folytatással, illetve milyen forrásokból történt. Mindenekelőtt: a Kárpát-medencében és Románia területén az első állandó szabadtéri néprajzi kiállítások („skanzen") a kolozsvári román néprajzi múzeumé (1929), a balassagyarmati Palóc Múzeumé (1932–1934), valamint a bukaresti Falumúzeum (1936).[61] A Székely Nemzeti Múzeum *Csíki ház*a ehhez képest elhúzódó folyamat eredménye. A felállításhoz szükséges szomszédos telket már 1929-ben kinézik, 1930-ban megvásárolják, a székelykaput 1932-ben hozzák be, 1934 végére kerül tető alá a ház is, de tény, hogy 1937-re sikerül berendezni és felavatni. Csakhogy, míg az előző három skanzent erős állami támogatással létesítik, addig a sepsiszentgyörgyi fokozottan hátrányos, kisebbségi helyzetben valósul meg. Míg a bukarestinek 1948-ig

[53] Vö. Csutak levele Nagy Imrének, 1929. december 11. (a Minervával még ki kell hozniuk a monográfiát).
[54] A múzeum és Roska Márton levelezései, SzNM It, 1935-ös és 1936-os csomó; ROSKA Márton 1942.
[55] Vö. FARAGÓ József 1944.
[56] KÓSA László 1968; KÓS Károly [dr.] 1969; KÓSA László 1991; ORBÁN Balázs 1981.
[57] ORBÁN Balázs 2002–2006.
[58] Vö. BALÁZS Ferenc 1929; RAJKA László – HEREPEI János – BALOGH Ernő 1929; EGYED Ákos 1993a; KICSI Sándor 1995.
[59] JANCSÓ Benedek 1929, 247–249.
[60] LÉNÁRT Anna 2002a, 169, 187.
[61] FOCŞA, Gheorghe 1966, 52; BUTURĂ, Valeriu 1966, 83.

csak alkalmi a működése, és nem kapcsolódik hozzá tulajdonképpeni muzeológiai tevékenység, a kolozsvári pedig 1940 és 1954 között nem tekinthető múzeumi rendeltetésűnek, ráadásul majdem teljesen elpusztul,[62] addig a Székely Nemzeti Múzeum skanzenje mindvégig meg fogja őrizni eredeti funkcióját, és az 1970-es évekkel kezdődően szintén jelentősen kibővül majd. Lássuk a részleteket.[63]

A magyar skanzen ügyének a kezdetektől oszlopos része a székelyföldi hozzájárulás. Az első, időszakos szabadtéri néprajzi kiállításnak értékelhető magyar népi ház az 1873-as bécsi világkiállítás Nemzetközi Falujának az udvarhelyszéki székely háza volt. Az 1885-ös budapesti országos kiállításon pedig, Ráth Károly kezdeményezésére ugyan, de egy székelyföldi egyesület, a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet múlta felül a bécsi teljesítményt. Élő múzeum jellegű, háziiparitermék-bemutató demjénházi lakóépületéhez az 1873-as kiállítás jövedelmének maradványösszegét is felhasználták, és az épület először Marosvásárhely főterén volt megtekinthető.[64] Az 1885-ös országos kiállításnak ez a székely háza volt az első, magyar területen felállított, időszakos szabadtéri néprajzi múzeum jellegű ház. Megvalósítása egyidős a Hazelius-kezdeményezéssel, a Mora-típusú ház megszerzésével svéd szabadtéri múzeum céljaira, amelytől az európai skanzentörténetet számítjuk. A sokáig feledésbe merült, de európai jelentőségű magyar múzeumtörténeti mozzanat a közelmúltban tisztázódott.[65]

A Székely Nemzeti Múzeumnak több mint gyanús, hogy köze volt a vállalkozáshoz, bár ennek bizonyítása további kutatásokat igényel. Tény, hogy Nagy Géza ekkor nemcsak az ott is kiállított fazakastermékekben volt érintett, de Ráth Károly székelyföldi körútját követően már 1883-ban, a kiállítás szervezésének kezdetén felmért a múzeum költségén egy székely kúriát. Nem ezt építették meg, viszont magyarázatra szorul, hogy amikor 1910-ben Marosvásárhelyen a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság eredménytelenül ugyan, de felkarolta Toroczkai-Wigand Ede elképzelését egy *Székelyföldi Népművészeti Múzeum*ra, a részleteiben kidolgozott tervezet szövegében-tervrajzában (az első részletes terv állandó magyar skanzenre!) miért épp az imecsfalvi kúria szerepelt, az a kúria, ahol Csereyné megalapította a Székely Nemzeti Múzeumot, és az egyetlen háromszéki kúria, ahová a múzeum őre, Nagy Géza 1883-ban bizonyítottan bejáratos volt...

Sepsiszentgyörgyön a László Ferenc múzeumőrségével vette kezdetét új korszak a néprajzi muzeológia terén is, kihatásai a magyar skanzenügyben sem mellékesek. Jankó János és Huszka József munkásságával a székelyföldi kutatás eredményei már addig a vonatkozó magyar szakirodalmi közlés legjelentősebb szeletét tették ki, de a Székely Nemzeti Múzeum László Ferenc idején a Székelyföld szisztematikus néprajzi felmérésébe kezdett. 1906-ban költözött haza Háromszékre másik nagy terepkutatójuk, a volt zombori múzeumőr Roediger Lajos is, ő főleg a Kászonokban állított össze jelentős népi építészeti és berendezés-dokumentációt. 1910-ben Toroczkai-Wigand (akinek szóhasználata Csutak 1933-as, skanzen-tárgyú levelezésében is felbukkan még) és barátja, Kós Károly került szoros kapcsolatba a múzeummal. 1911 tavaszán László, valamint Semayer Vilibáld és Beluleszko Sándor társaságában szállhattak ki Dálnokba, az ott Szinte Gábor által kiszemelt székely ház és nagygalambbúgos kapuk esetleges megszerzése és az új sepsiszentgyörgyi múzeumtelken való felépítése céljából. A kiszállás fél évvel előzte meg a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának első székelykapu-beszerzését is. A dálnoki „egyes ház" részletes felértékelésre került, és, bár itt a felvert ár miatt csak faragott gerendáit és 1609-es feliratú ajtókeretét vásárolhatták meg, László gyűjtése nyomán két régi székelykapu, másfél tucat fejfa is bekerült a múzeum telkére, még a világháború kitörése előtt. A kapuk nem egy skanzen, hanem a Kós tervezte épületegyüttes kiegészítőiként nyerték el helyüket, skanzenelképzelésük viszont ekkor formálódott ki.

A jórészt csak saját erejére támaszkodó múzeum ilyen előzményekkel indíthatja újra már a kolozsvári román skanzen telepítésének kezdőévében a saját rivális programját 1929-ben. Hogy hogyan lehet képes versenyben is maradni kisebbségi magyar szakmai vállalkozásként, mindjárt érthetőbb, ha előszámoljuk, milyen erőket szervez be Csutak ennek a programnak a kivitelezésére is: a telek megvásárlását szakmai ajánlásával műemlékvédelmi szempontból Keöpeczi Sebestyén József, néprajzi muzeológiaiból Kós támogatja; a megvásárlandó házakat Viski Károly és Milleker Rezső szemeli ki, a tárgyalásokban Vámszer Géza és a zsögödi Nagy Imre kulcsszereplő, a betelepítést Szilády Zoltán véleményezi, és Kós hajtja végre, a terepezéshez a hátteret Nagy Jenő, Haáz Rezső biztosítja. Múzeumőreik, helyi értelmiségiek, kereskedők, hivatalnokok sora működik együtt velük. Párhuzamosan ezzel, mintegy a témát felhajtani, Bányai János segítségével Millekernek két

[62] FOCŞA, Gheorghe 1966, 51–52; BUTURĂ, Valeriu 1966, 83; KÓS Károly, dr. 1995, 21.

[63] A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd LÉNÁRT Anna 2002a.

[64] *Maros-vidék*, 1885/12, március 12., 51.

[65] Vö. KOREK József 1988, 114; az utolsó vonatkozó összegzést lásd BALASSA M. Iván 2007.

vonatkozó néprajzi gyűjtőpályázatát is bonyolítják (1933, 1936), és olyan fiatalok jelentkeznek pályamunkával, mint Molnár István, a későbbi székelykeresztúri múzeumalapító, vagy Illyés Elemér, *A Székelyföld leírása* már említett második kiadója.

A betelepített objektumok mellett a csíki Menaságról nyárikonyha, sütőkemence, gémeskút, a másik két székely megyéből a siklódi, alsócsernátoni, altorjai házak behozatala merül fel (indulásból három házban gondolkodtak), Marosszékről és a Küküllő mentéről nyárádandrásfalvi és ádámosi székelykapué. A szakmai igényességet pillanatig sem adják fel: Csutak kifejezetten muzeológiai szempontok miatt és alapján cseréltet le alkalmasabb, bár hasonlóképpen menasági típusokra épületelemeket. A felállított ház rendbehozatalában, a szükséges anyagbeszerzésben újabb segítők sora adatolható, az ügy mindinkább társadalmi üggyé szélesedik. Van, aki azzal jelentkezik, hogy tévedésből túlfizették, és van mikor kalákában dolgoznak. Adomány építőanyag érkezik, ebbe végül beszáll a város is. Ami a dolog különös szépsége, a vállalkozás anyagi részének több mint kétharmadát kitevő, a telek megvásárlására fordított összeget, mint említettük, a legnagyobb két világháború közötti kisebbségi magyar tudományos könyvnek, a Székely Nemzeti Múzeum 1929-es *Emlékkönyv*ének 1930–1931. évi tiszta bevételéből fedezik. Lényegében a magyar tudós társadalom önzetlen hozzájárulásából, mert az *Emlékkönyv* a határokon átnyúló magyar tudományosság ekkori erődemonstrációjának is tekinthető.

Csutak halála után a *Csíki ház* utómunkálataira Haáz, Vámszer, Kós, Roediger bábáskodása mellett fog sor kerülni, az összeszokott szakmai gárda mögött meglepően hatékony vezetőséggel (Felszeghi, Keresztes, Konsza, Nagy Jenő főleg). 1937-ben 800 ember jelenlétében avatják. A nagy igazgató erélyének hiánya mégis érződni fog, újabb épületek behozatala már nem sikerül, ha a terveket nem is adják fel (1938-ban egy 1785-ös parajdi malom után fognak érdeklődni). Az érkező utód Herepei is siet felvállalni Csutak skanzen-elképzelését,[66] 1938–1943-ban a háborús viszonyok ellenére folyamatosak lesznek a törekvések a bútorzat menasági kiegészítésére, újabb lakóépületek és gazdasági melléképületek, berendezések behozatalára (csűr, pajta, gabonás-fészer, istálló; malom, olajütő), munkatársai (Balassa Iván, Vajda László, Gaál Károly) Csíksomlyón, Csíkmenaságon, Magyarhermányban, Kisbacon környékén kutatnak, eredeti bútorokat, fejfákat, egy teljes esztena tárgyi anyagát hozzák majd be. 1942-re költségvetési alternatíva lesz a skanzen bővítése, 1943-ban Szegedy-Maszák Hugótól kér tanácsot Herepei skanzen-ügyben. Végül Székely Zoltánra és új néprajzos munkatársaira marad a megvalósítás érdeme: az 1959-es 15 éves tervben ő is hitet tesz Csutak elképzelése mellett. Ennek köszönhető, hogy 1974-ben valóban be fog kerülni Sepsiszentgyörgyre az 1970–1971-ben kinézett és beszerzett vargyasi (udvarhelyszéki) és bélafalvi (háromszéki) ház, ha nem is a korábbi terv szerinti helyre (a *Csíki ház* mögé) állítják majd fel őket: 1976–1979-ben Csernátonban fogják megalapozni a skanzenterv kiteljesítését, a pár éve létrehozott ottani múzeumi részleg keretében (házak és gazdasági épületek, méhes és temető, malom és régi mezőgazdasági géppark, értő gondozásban, népi faragással és festéssel).[67]

Romániai magyar néprajzi kutatásszervezés. Ha a skanzen története a magyar skanzenügy európai szintű felértékeléséhez szolgáltat adatokat, a párhuzamos néprajzi kutatásszervezés a magyar néprajzi kutatás erdélyi–óromániai tevékenységének két világháború közötti jellegét világítja meg: az általában anyaországi megrendelésre és támogatással folyó tevékenység és a helyi kezdeményezések viszonyát, amelyben a Székely Nemzeti Múzeumnak mint talpon maradt kisebbségi magyar tudományos központnak jelentős szerep jut. Másrészt azt érthetjük meg belőle, mi az ekkori félintézményes, nyilvánosságot kerülő megoldások hátulütője, milyen torzulásokat eredményeznek a későbbi szakmai tudatban.

Már a skanzennel kapcsolatos iratanyagban számos adat bizonyítja az anyaországi néprajztudománnyal való állandó munkakapcsolatot más néprajzi vonatkozásokban is. Párhuzamosan a szabadtéri néprajzi kiállítás létrehozásával Viski Károlynak záras tanulmánya, Bátky Zsigmondnak szarvasagancs puskaportartók ügyében segítenek, Györffy Istvánnak bocskor-adatokkal. Ne feledjük, ezekben az években a három jeles tudós *A magyarság néprajzát*[68] hozza tető alá. A sors útjai tekervényesek: Roediger nemcsak itteni hímzésdokumentációját, de korábbi *bácskai* fotodokumentációját ajánlhatja fel *Kovásznáról* Viskinek. Az anyaországi néprajzosok és a múzeum kapcsolata több mint egyszerű adatszolgáltatás. Viski Károllyal kiszállásokat is tesznek együtt, tűzhelyeket kutatva, és a budapestiek dokumentáció elkészítésében is kifejezetten kérik Keöpeczi Sebestyén József, Gödri Ferenc bedolgozását. Másrészt viszontsegítséget nyújthatnak: Györffyt a régi székely viseletek ügyében keresi meg Csutak, hogy az

[66] Herepei János 1938. október 29-i levele Bartucz Lajosnak, a Magyar Néprajzi Múzeum igazgatójának, SzNM It, 1938. évi csomó.
[67] A kiegészítő magyarhermányi adatokat lásd BOÉR Imre 2006, a többi Herepei-adatot lásd HEREPEI János 2004, a Székely Zoltán-adatokat lásd BOÉR Hunor – GAGYI József 2005, 553.
[68] MN.

ún. szőttesmozgalomban már korábban részt vállalt múzeum felelős szakmai hozzáállással támogathassa azt. (A múzeumban 1927-ben kovásznai református nők, 1929-ben sepsiszentgyörgyi katolikus nőegylet állít ki, felélesztve a varrottasok hagyományát, 1931-ben az intézményt fel is kérik a szakmai irányításra, 1932-ben Roediger Lajos ennek eleget is tesz, az 1933-as sepsiszentgyörgyi „székely napon" pedig több mint ezer falusi érdeklődő tekinti meg okulás végett a gyűjteményben őrzött régi szőttesanyagot.)[69]

Sepsiszentgyörgy a magyar néprajzkutatásnak kiemelt logisztikai bázist jelent. Orosz Endrével, a kolozsvári EKE néprajzi múzeum őrével, egyben a kolozsvári román múzeum magyar őrével nincsenek munkakapcsolatban, ha tanulmányozza is a gyűjteményeiket. Viszont Viski Csutak által küld neki pénzt 1932-ben, és az alkalmi találkozás az EKE-vel való kiadványcserét eredményez, Orosz pedig felhívja a figyelmüket a gyergyóremetei, már Orbán Balázs említette „özönfára": a Székely Nemzeti Múzeumban volna a helye.[70] Szakemberek között a nem szakmai kapcsolatok is magától értetődően vezetnek szakmai beszélgetéshez. Ezek a találkozások azonban többnyire eleve összetettebbek. A múzeum által segített kutatók általában nemcsak finanszírozást közvetítő vagy politikai fedezetet biztosító, de szakmai bázisnak is használják az intézményt, másrészt a múzeum nem feltétlenül puszta közvetítője csak a támogatásnak. Két moldvai és egy szilágysági néprajzi kutatóutat fogunk részletesebben tárgyalni, közülük Domokos Pál Péter első, 1929-es és Lükő Gábor 1931–1933-as moldvai útjai a kiemelkedő jelentőségűek.[71]

Domokos Pál Péter a moldvai magyarság szisztematikus, 20. századi kutatásának első úttörője, valóságos divatot hoz létre vele. Monumentális munkájáról, *A moldvai magyarság*ról[72] 1987-es 5. kiadásának előszavában írja: hazatérve első, 1929-es moldvai útjáról hiába próbálkozott könyve kiadásával a különböző, kiadóval is rendelkező felekezetek, politikai pártok illetékeseinél, a moldvai kérdés senkit sem érdekelt, a tudományos fórumokat sem. Végül saját költségen jelenteti meg, 1931-ben. Váratlan visszhangja támad, és ezt követően a Magyar Tudományos Akadémia jelentősebb pénzösszeggel honorálja munkáját, ami lehetővé teszi második moldvai útját. Domokos Pál Péter értékét nem csorbítja, a Székely Nemzeti Múzeumot viszont megilleti a kiegészítés: a jeles néprajzkutató a könyvet megalapozó első, 1929-es moldvai útját a Múzeum számottevő anyagi támogatásával végezte, a múzeum fonográfjával és az ugyanazon igazgató, Csutak Vimos vezette sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium fényképezőgépével. A fiatal kutatót a zsögödi Nagy Imre ajánlja Csutak támogatásába, és szakíróvá avatásában is szerepe van az intézménynek: legelső közleményei egyikeként[73] *A csíki énekeskönyvek* a múzeum 1929-es *Emlékkönyv*ében jelenik meg. A fonográf mozzanatánál maradva: eszerint az első fonográfos gyűjtést is ő végzi (vagy legalábbis kíséreli meg) a moldvai magyarok között, nem pedig Veress Sándor, 1930 nyarán.

Csutak, aki úgy tűnik, hogy már korábban időszerűnek látja a csángókutatás megindítását, 1929-ben épp Nagy Imrének írja meg: a képzőművészeti részlegük fejlesztésének az az akadálya, hogy például Domokosnak 21 000 lejt (a menasági ház vételárának négyszerese) fizetett ki a semmiből, holott még az *Emlékkönyv*ért is tartozik. Domokos ennek fejében vállalja, hogy a gyűjtést követően fonográflemezei másodpéldányát és néhány értékesebb fényképfelvételét átengedi a Múzeumnak. Az egyezségben sajnos indulásból jelen van egy félreértés. Domokos, aki gyakran száraz kenyéren él kutatásai során, mecenatúrát keres, és annak tekinti a múzeum támogatását, ezt viszont a nehéz anyagi gondok között tevékenykedő tudományos intézménytől nem lehetett elvárni, ők bedolgozó munkatársként képzelték segíteni.

Ha árnyék vetül is rá, kapcsolatuk nem szakad meg. 1931 tavaszán Csutak csendesíti Vámszert, miután annak megromlik a viszonya Domokossal. Figyelemmel követik Sepsiszentgyörgyről a kutató második moldvai útját is, és 1934–1936-ban hosszan leveleznek. Felmerül egy *A moldvai magyarság* második kiadásához nyújtott segítség ügye, 1935-ben pedig Domokos a kézdivásárhelyi fehérbőrkészítésről küld fényképfelvételeket, és jelzi, érdemes volna az egész eszköztárat megszerezni. 1936-ban bécsi kutatásainak anyagát kínálja fel megvételre, kiadásra pedig egy 1799-es székelyföldi útleírást. Sepsiszentgyörgy ekkori lehetőségeit azonban a *Csíki ház* befejezése-bebútorozása meríti ki, és a delnei restaurálás. Csutak a bútorbeszerzés-dokumentálás segítése fejében próbálná támogatni, de az igazgató egy hónap múlva halott.

A másik vizsgált moldvai kutatás Lükő Gáboré, aki kutatásával többek között a moldvai csángók és a moldvai székelyek közötti különbséget tisztázza. Lükő 1932-ben és 1933-ban jár Moldvában.

[69] SZŐCS[né] GAZDA Enikő 2002, 205–207.

[70] Orosz Endrével való levelezés, SzNM It, 1932-es csomó.

[71] A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd LÉNÁRT Anna 2002.

[72] Első kiadása: Csíkszereda (ny. Péter Ferenc, Csíksomlyó), 1931.

[73] Párhuzamosan a *Zenei Szemle*ben és az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben is közöl.

Györffy, aki kutatásai kezdetétől fő megbízója és szakmai támogatója, előbb Csutakhoz küldi, a Székely Nemzeti Múzeumba. Sepsiszentgyörgy lesz az a romániai támaszpont, amelyre moldvai kutatásai során Lükő is támaszkodik, ide küldik utána a támogatás nagyobb részét, amelyet Csutak továbbít, illetve kezdetben saját pénzéből előlegez (Bukaresten át Lükő csak az elején kap pénzt ezzel párhuzamosan). Ide küldi a gyűjtés köztes eredményét is, hogy biztonságba kerüljön. Csutakkal való kapcsolatuk kifejezetten személyessé válik. Az igazgató véleményezi az Akadémia irányába, Györffy kérésére környező falvakba küldi ki kutatni szakmai előgyakorlatként, gondos tanácsadója a romániai viszonyokhoz való alkalmazkodásban, tájékoztatja a térségben folyó párhuzamos kutatásokról (Domokos Pál Péter, Vita Zsigmond), illetve felhívja rájuk a figyelmét, közvetít az újabb induló csángókutatók irányából, mint Veress Sándor. Odafigyel a fiatal kutató magánéletére is. Lükő helyzete hasonló a vele egyidőben Moldvában gyűjtő több magyar kutatóéhoz (a falukutató szociológus, a bukaresti Falumúzeumot alapító Dimitrie Gusti, valamint a bukaresti Folklórarchívumot megalapító zenetudós és zeneszerző Constantin Brăiloiu román kutatásaiba bekapcsolódva hivatalos román támogatása is van, akárcsak Balla Péternek, Veress Sándornak): 1933-ban őt is kiutasítják az országból. Lükő kapcsolata a múzeummal felhőtlen volt, visszaemlékezéseiben mégsem tér ki rá, ahogy Györffy valós szerepére sem: a következő évtizedekben traumák sora fogja elmosni az emlékeket.[74]

Egy harmadik ügy *a kutatás ekkori politikai feltételei*t világítja meg. Röviddel a Lükő Gábor-iratcsomó lezárulását követően, 1933 nyarán Györffy egy erdélyi tanítványa, Tőkés Béla[75] szilágysági néprajzkutató útját készíti elő. Kérésére Csutak ad megbízólevelet Tőkésnek, és a szükséges pénz is Csutak útján jut el a diákhoz. Diósadról jelentkezik először, és beszámol addigi útjáról. A második, krasznai jelentkezés már a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójához intézett segélykérés: Désházán letartóztatták, és hadbíróságra akarják vinni, mert miniszteri engedélyre lett volna szüksége a gyűjtőúthoz. Az eset jellemző, és sok mindent megmagyaráz, miért is volt olyan szegényes a magyar néprajzi kutatás a két világháború közötti Erdélyben. Ezúttal azt láthatjuk konkrét példán, mit jelent, hogy a huszonkét éves új impérium alatt Erdélyben gyakorlatilag folytonosan ostromállapot volt.[76] Következő évben azt is rendelet tiltja meg, hogy külföldi tudós akár nyilvános gyűjteménybeli, kiállított anyagot fényképezzen, rajzoljon le. Csutak a háromszéki megyefőnök segítségével kieszközöli a diák szabadon bocsátását, azzal, hogy a fiú az ő megbízásából fényképezett és gyűjtött néprajzi adatokat, de elkobzott tárgyait (hat doboz film, jegyzetek, két könyv, fényképek, egy Szilágy megye-térkép) ő sem tudja visszaszerezni a kolozsvári Haditanácstól.

4. Természettudományos és azt kiegészítő programok

A Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti természettudományos programjai *a székelyföldi kutatóutak*ként emlegetett gyűjtő- és tanulmányi kirándulásokban tetőznek. Jelentőségüket az adja, hogy a magyar természettudományos kutatások történetében hasonló komplex regionális kutatásra ezt megelőzően csak az első világháború előtti, id. Lóczi Lajos-féle Balaton-kutatás példa, utána pedig leghamarabb az 1962-ben induló bakonyi.[77] A székelyföldi kutatás után korántsem maradt az említettekével egybevethető begyűjtött anyag, publikáció, de ezt a kisebbségi, hátrányos körülmények is magyarázzák, tudományszervezésként viszont olyan sajátosságok jellemzik, amelyek más tekintetben jelentősen kárpótolnak az elmaradt eredményekért. Az évente megrendezett, természettudományos súlypontú, de esetenként régészettel, néprajzi és művészettörténeti kiszállással egybekötött kutatóutakon ugyanis a székelyföldi, a kolozsvári és a dél-erdélyi szakemberek, lényegében az erdélyi magyar tudomány elitje adott egymásnak rendszeres találkát, a Múzeum szervezésében, annak javára (mindenkor kihangsúlyozzák, hogy céljuk a Múzeum gyűjteményeinek gyarapítása, a múzeumőrök ismereteinek gazdagítása). Másrészt az egyetemen, intézetben, múzeumi gyűjteményben, patinás magyar középiskolákban dolgozó szakma mellett meghívják a fiatal tanárnemzedék arra érdemesített tagjait, sőt középiskolás diákokat, ugyanakkor a tudományra és kultúrára fogékony, érdeklődő helyi értelmiségnek, polgári rétegnek is lehetőséget nyitanak a nem egyszer akár gyakorlati hasznot jelentő találkozásra. A tanulmányi kirándulások tehát egyben *az elit utánpótlását célzó képzés*, valamint az akkor elképzelhető legszínvonalasabb *magyar szabadegyetem*.

A programban valójában három összetevő talál egymásra, fonódik össze. Az első a Csutakék 1928-as Székelyföld-monográfia terve és az 1929-es tanulmánykirándulás ennek jegyében értelmezhető

[74] A Györffy–Lükő-levelezés másik felét lásd SÜMEGI György 2002.

[75] Tőkés Béla, református lelkész. Teológus hallgatóként végez néprajzi kutatást, majd a világháború után a bánsági Végváron alapít tájmúzeumot (lásd KÓS Károly, ifj. dr. 1947).

[76] A korszak háromszéki visszásságairól lásd B. KOVÁCS András 2006.

[77] PAPP Jenő 1964, 391.

próbája-lustrája, tehát *egy regionális központ régebbi programja*. A második *a dél-erdélyi magyar természettudományos szakemberek 1930-as évek eleji, főleg szász mintát követő önszerveződése*, amelyet előbbi fokalizálni-segíteni tud. A harmadik összetevő az, hogy mindez ötletet adott és formát-témát kínált Bányai János elképzelésének, *kolozsvári magyar szakemberekre építő tanulmánykirándulásokkal ellensúlyozni a román természettudományos elit ekkori hasonló tevékenységét*. Egyben az ezt megszervezni képes kisebbségi magyar régióhoz kötötte az elképzelést.[78]

1928–1929 székelyföldi lustrája.[79] Az 1928-as kirándulás inkább előzetes bejárás jellegű. Több részvevő a jubileumi kiállításra készülve vagy a jubileumi *Emlékkönyv* kapcsán kerül közelebbi kapcsolatba egymással. Anyaggyűjtésnek is szánták, ismeretterjesztésnek is (sepsiszentgyörgyi és székelyudvarhelyi előadásokkal kezdődik-végződik). Bányai János szervezői politikájának a helyi, szolgálni kívánt közönséggel való kapcsolatteremtés és kölcsönös segítség a lényege, az intézményi jelleg tudatos előtérbe emelése egy hosszú távon megtérülő presztízstermelés céljából. Az alapkutatás mellett a megvalósítható alkalmazott kutatási vonatkozásokat hangsúlyozza, de az alkalmazási lehetőségek között turisztikai célú elképzelés is akad: a szebeni Deutsches Kulturamt német vendégeknek szervezett erdélyi kirándulásán a Múzeum a kalauz 1929-ben a Székelyföldön, és ha nem is alakul ki rendszeres, a térség turisztikai potenciálját hasznosító kapcsolat, mint arra kezdetben számítanak, folytatása is lesz 1937-ben.

Az 1928-as tanulmányi kirándulás a legkülönbözőbb szakterületek erdélyi magyar vezető szakembereit mozgósítja. A természettudós mag egyben az EME Természettudományi Szakosztály egyetlen ekkori tevékenységének, a szabadegyetem-jellegű ismeretterjesztő, ritkábban ún. „tudományos" előadásoknak a geológus főszereplője: Szádeczky Gyula, Balogh Ernő, Bányai János. Szádeczky a két testvérintézmény összefogásának örül a leginkább, az együttműködés még az 1934-es újrakezdésnél is fontos motivációja a kolozsváriaknak, bár intézményként az EME soha nem lesz részvevő (talán nem függetlenül attól a kolozsvári politikai légkörtől, amelynek okán Szádeczky a minél kisebb nyilvánosság híve). Részt vesz földrajzos (Xantus János, Tulogdy János), botanikus (Nyárády Erazmus Gyula), régész (Roska), történész és művészettörténész-heraldikus (Csutak, Keöpeczi Sebestyén József), néprajzos és műpítész (Haáz, Kós). A zoológus Bogával végül csak Csíkszeredában találkoznak, a vegyész Ruzitska Béla pedig nem tud eljönni, de vállalja az esetleges vegyelemzések majdani elvégzését. Többen családtagokkal érkeznek, a meghívottak költségeit a múzeum viseli. Csutakék több tucat embert mozgósítanak a szervezéshez, Bukaresttől Sepsiszentgyörgyön át a felkeresendő vendéglátókig (a köszönőlisták tanulságosak: a két világháború közötti székely kisvárosokban valóban létezik ekkor mozgósítható magyar civil társadalom).

Az útvonal: sepsiszentgyörgyi homokbánya, komollói római tábor, Kovászna, Kézdivásárhely, Szent Anna-tó, Csíkszereda, Csíksomlyó/Gyergyószentmiklós-Gyilkos-tó, Szentkeresztbánya (bánya és kohó), Székelyudvarhely, Székelykeresztúr. Mindenütt kerülik a helyhatósági támogatást, és a vendéglátásért cserébe szívesen szolgálnak *szaktanácsadással*. A múzeum szakmai nyeresége: Nyárády botanikai tanácsai, segítségének felajánlása (gyűjtene felesben kolozsvári intézetének, felesben a Múzeumnak, élve utóbbi erkölcsi támogatásával), fényképek (Balogh Ernőnek fizetik is), Bányai írása a kovásznai ásványelőfordulásokról és két rövid, alkalmazott szaktanulmánya, melyeket megküldet a vendéglátóknak (propaganda a múzeumnak).

1928 és 1934 között az 1928-as természettudós részvevők nem vállalkoznak nagyobb kutatóútra. 1929 a jubileumi rendezvények éve és Bányaié (sepsiszentgyörgyi ajánlólevéllel a Múzeumot képviseli külföldön, egy nemzetközi balneológiai kongresszuson; 1930-ban is a Múzeum biztosít neki szállást előpataki munkájához). De 1931-ben, mint már szóba került, Csutak és Bányai viszonya megromlik. A gazdasági világválság is érezteti hatását. A kolozsváriak közül csak Nyárády javítja fel 1929-ben, a székelyföldi lápok növényvilágára vonatkozó anyagot az *Emlékkönyv*höz, és Balogh Ernő kutat 1932-ben Sepsiszentgyörgy bázissal. Jellemző hozadék viszont, hogy Nyárády a közös vállalkozások interdiszciplináris jellegét emeli ki a programgazdagság mellett. Ennek jegyében fogja elkészíteni a jeles botanikus a csíkkarcfalvi templom makettjét; néz utána Balogh Ernő 1932-ben a kolozsvári minoritákhoz került egykori csíksomlyói nyomdának. Az időközben bekapcsolódó új emberek sem szorítkoznak szakterületükre: zoológusok jeleznek régi könyv- és iratanyagot, ismeretlen adatokat a festő Gyárfás Jenőről, gyűjtenek régészeti leleteket vagy 1717-ből való hímzésmintát stb. a múzeumnak.[80]

[78] Vö. BOÉR Hunor 2006, 11–12, 14.

[79] A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd WOLF Tamás 2002.

[80] KOCS Irén 2002, 93, 108–109, 112, 114–115.

Szász mintájú mozgalom és romániai magyar természettudományi múzeum.[81] A székelyudvarhelyi kapcsolat meggyengülését jelentős fordulat ellensúlyozza: 1930-ban Diószeghy László sepsiszentgyörgyi születésű festőművész, lepkész figyel fel a *Emlékkönyv*re, és jelentkezik Borosjenőről a múzeum segítésére, mozgósítva szakmai körét. Ő és rovartanos barátja, a küküllővári Köntzei Gerő kezdeményezi a tanulmányutak újraindítását, és főleg nekik köszönhető, hogy azok 1934–1935-ben (egyebek mellett) komoly tudományos gyűjtőút jelleget öltenek. A kitűnő délerdélyi szász és anyaországi szakmai kapcsolatokkal rendelkező Diószeghy és Köntzei problémafelvetése és hozzáállása hatalmas nyereség (természetes élőhelyek eltűnésének veszélye, a szakma elöregedése; csoportos gyűjtés módszertana, beleértve szakterületükkel egymást előnyösen kiegészítő részvevők beszervezését; átgondolt eszköz- és anyag-előkészítés a felszereléshez és az eredmények tárolásához; teljes gyűjtemények, mint a Diószeghy-lepke- vagy egy Zilahi Kiss Endre-bogárgyűjtemény adományozása; múzeumpártoló egyesület és múzeumi természettudományos szakosztály szorgalmazása anyagi feltételeket és szakmai erők megszervezését biztosítandó). Köntzei a szebeni szász természetrajzi múzeum célkitűzését, eredményeit, módszereit állítja példának: tiszteletbeli őrei ingyen dolgoznak a közért, de a köz is megbecsüli ezt, és minden a munkáját felajánlónak munkaasztalt biztosít. Nem nehéz felismerni benne Herepei későbbi elvét: innen származik.

Tekintettel a még bevonható kutatókra (mindenekelőtt Dobay László dicsőszentmártoni ornitológus), a Székelyföld rovartani-madártani felmérését tűzik ki fő célnak. Csutak a skanzen megvalósítása esetén a felszabaduló néprajzi múzeumi helyiségeket ajánlja fel nekik és saját szakemberét, valamint a gyűjtendő terület értelmiségének mozgósítását ígéri. 1931-ben Diószeghyvel és Köntzeivel gazdag zsákmányt hozó, csillagtúraszerű háromszéki gyűjtőutakat tesznek a múzeum költségén (Sugásfürdő, Rétyi Nyír, Bükszád–Mohos–Szent Anna-tó vonala, Kommandó–Gór-havas), illetve belső múzeumi munkát végeznek. 1932-ben viszont sem Dobay, sem Diószeghy nem tud eljönni a tervezett hargitai gyűjtésre, Köntzei pedig nem ismeri azt a terepet. A legsúlyosabb csapás László Ferenc fiának, László Józsefnek az öngyilkossága, Csutak kiszemelt utódját veszíti el benne. Nyárády segítségével választ helyére tanárjelöltet: a későbbi kolozsvári egyetemi tanár Szabó József az újrainduló kutatóutakon Csutak sepsiszentgyörgyi jobbkeze lesz.

A bevonható szakemberek kérdése ezzel együtt mind égetőbb: Köntzei és Diószeghy előbb Bányaival találkozik 1933-ban, szovátai gyűjtésen (Bányai újra közeledik Csutakhoz is, ismét a Múzeum „megbízottjaként" indul bécsi és berlini útjára ebben az évben), majd egy múzeum-egyletnek, illetve Csutak kérte módosításként a Múzeum természettudományi szakosztályának állít össze alapszabály-tervezetet, ezzel érkezik az 1933-as sepsiszentgyörgyi EME-vándorgyűlésre. A kolozsváriak nem támogatják a rivális szervezet létrejöttét, az újrainduló tanulmányutakon viszont részt kívánnak venni.

A Diószeghy és Köntzei fémjelezte mozgalom pár további mozzanatát csak röviden idézzük. Földön járnak: kiállítási anyaggal a Múzeum a gazdatársadalom rovarkártevők elleni harcának is szolgálatába állhatna – szorgalmazza a gazdálkodó Köntzei. Ebben Bányai gyakorlatiasságára emlékeztet: 1933-ban egy gyógyszerész is érdeklődik Bányai útján a székelyföldi székfű minősége felől. A következő évekre csúszott hozadékként 1934–1935-ben Csutakék László Ferenc gombász fiát, László Kálmánt vonják be, ugyanőt Köntzei Soó Rezsővel hozza össze – a belső szakmai nyilvánosság megnő. 1935-ben felmerül Dobay állandó alkalmazásának a lehetősége. Szilády Zoltán ugyanerre a marosvásárhelyi bogarász Kovásznai Zajzon Gerőt javasolja. Köntzei személyes áldozatvállalásával a rovardobozok-rovarszekrény ügye is mozdul, bár a szekrény csak a Csutak halála után fog elkészülni. Köntzei elmarad az 1936-os kászoni útról, de beszámol a múzeumnak többek évi tevékenységéről és terveiről. Ugyancsak 1936-tal kezdődően fogja támogatni őket a pók-anyaggal segített budapesti Kolosváry Gábor (a Nemzeti Múzeum állattani könyvtárából), egy kisebb természettudományi szakkönyvtárral és állattani gyűjteményekkel. 1937-ben Köntzei a Gyilkos-tónál kutat majd és a Görgényi-havasokban, múzeumi papírokkal biztosítva magát.

Gondok is jelentkeznek: Diószeghy és Köntzei között 1936-ban merülnek fel ellentétek a rovarszekrény használata kapcsán (Köntzei és Bányai között már korábban érzékelhetőek voltak), Dobay esetleges alkalmazását véleményezve és a bővülő tervek kapcsán pedig Roediger Lajos fogalmazza meg, hogy a mozgalom valójában *egy romániai magyar természettudományos múzeum eszméje* köré szerveződött, amely a raktározási-kiállítási terekben amúgyis mindinkább szűkölködő Székely Nemzeti Múzeumnak vállalhatatlan terhet kezd jelenteni. Ezt ugyan Csutak döntötte volna el, de 1936 után épp az ő elvesztése fogja jelenteni a legnagyobb gondot, minden programjuk folytatásában.[82] Térjünk vissza a tanulmányutakhoz.

[81] A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd KOCS Irén 2002.

[82] Vö. még KOCS Irén 2009.

Komplex regionális kutatóexpedíciók; a kolozsvári magyar szakemberek bekapcsolódása.[83] A székelyföldi kutatóutak elsősorban rovartanos fellépésre indulnak újra 1934-ben, de Bányai csaknem azonnal átveszi a kezdeményezést, és az 1936–1939. évet egyértelműen az ő személye határozza meg, főleg geológusok és botanikusok társaságában. Az évente sorra kerülő expedíciók a Központi-, majd a Dél-Hargitába, Kászon térségébe, Kommandó vidékére, a Gyilkostó–Marosfő területre, illetve a Kelemen-havasokba irányulnak. Az 1940. évi utolsó, a Gyimesekbe tervezett út már nem valósulhat meg, a világháború kitörése és a második bécsi döntés hozta változások nyomán lehetőségek nyílnak és zárulnak. Mindenképpen kiemelendő, hogy ez a jól megalapozott-bejáratott program nem fogja megérezni Csutak halálát, a rá való igény nem csökken, és a szervezés is olajozottan működik tovább.

1934-ben új ismeretségek születnek: Boga Diószeghyvel találkozik, mikor felviszi a csoportnak a múzeum által elkészíttetett gyűjtőeszközöket. Gimnazisták is segítségükre vannak mostantól, hüllő- és bogárbefogásra tanítják be őket. A zárófogadást Nagy Jenő és Vámszer a szentimrei Büdösfürdőre készíti elő (Vámszer EKE-gyűjtőívvel támogatást is biztosít, Csutak kételyei ellenére a székelyföldi turista-egyesületekre valóban lehet számítani), és ott alaposan megbeszélik az eredményeket, problémákat. Diószeghy már előbb figyelmeztet: a tervezett időpont nem alkalmas rovartani gyűjtésre. Köntzei így is új fajjal tér haza, és több ezer példányt gyűjtenek, de következő évre valóban külön programot szerveznek a zoológusoknak (kisebb gyűjtőterület, de alaposabb begyűjtésre, korábban), illetve a geológusoknak-botanikusoknak (nagyobb terepbejárás, később), és csak a megbeszélések közösek.

Az 1935-ös helyszínt, a Dél-Hargitát Csutak ajánlja (ahogy az 1936-ost is), és végül Szent Annató–Uzonkafürdő–Magyarhermány-Bodvaj–erdőfülei Essigmann-villa–Homoródalmási-barlang útvonalban egyeznek meg. Bekapcsolódik munkájukba a geológus Török Zoltán, Csutak Szabó Józsefet küldi a múzeumot képviselni, Uzonkafürdőre elmegy László Kálmán is, tanárok sora csatlakozik (Szabó kollégái Nagyenyedről, Zilahról, Kolozsvárról, Székelyudvarhelyről; a néprajzos Haáz Ferenc). A gyűjtésből két láda kőzet kerül be a múzeumba, a mohák Szepesfalvy Jánosnál maradnak meghatározásra, a zuzmók Kőfaragó Vilmosnál, botanikai anyag László Kálmánnál is, zoológiai Köntzeinél és Dobaynál, paleontológiai Török Zoltánnál. Mint a korábbi alkalmakkor is, számos támogató, segítő hozzájárulás, komoly szervezőmunka biztosítja az utak sikerét, a szállást, a szállítást. 1935-ben az élelmiszer-utánpótlást biztosító olaszteleki („tanyasi") Nagy Imre maga is pomológus, madármegfigyelő. A részvevők múzeumi előadásokat is vállalnak a megbeszélések során. Ősszel azonban Szádeczkyt veszítik el, 1936 nyarán pedig Csutakot.

A Csutak-korszak utáni folytatásból pár adatot emelünk ki. 1936-ban EKE-akciónak fogják álcázni a tanulmányutat, és régész, néprajzos is részt fog venni rajta (Ferenczi Sándor, Roska, Vámszer). Az anyaországi meghívottak jönnének, de nem könnyű egyeztetni az időpontokat (így marad le a zoológus Kleiner Endre, Dudich Endre). Vámszer egyetemi hallgatókat is hív, a törzsgárda pedig változatlanul erős (Balogh Ernő, Bányai, Török, Tulogdy, Xantus, többen gyerekükkel). A Lassúág vízmegosztására hívhatják fel utána a figyelmet, és egy Kászon-monográfia elkészítésében fognak megegyezni (Vámszer és valószínűleg Ferenczi meg Bányai 200 oldalas kézirata össze is áll, kiadására is bejön a pénz a múzeumba, de még tisztázatlan okokból végül más munkákba[84] dolgozzák be eredményeiket). 1937-től magyar állami támogatásból fogják fedezni a költségeket, és a kommandói útba bekapcsolódik Molnár István és Tavaszy, utóbbi ír is élményeiről.[85] Ezt az utat szétveri az eső, de Bányai és Balogh visszatér utána, hogy befejezze munkáját, Vámszer nemkülönben. Geomorfológiai és szerkezeti geológiai megfigyeléseket, bitumenes palákat és opálokat, halmaradványokat, markazitkonkréciókat, tőzeglápok botanikai adatait fogják említeni a beszámolók. Balogh Ernő egy hétre rá előadást is tart Kolozsváron a térségről.[86] Az 1938-as úton Nyárády állít össze herbáriumot a múzeumnak, az Olt s a Maros forrásait kutatják meg, helyi villák építéséhez adnak geotechnikai tanácsokat. Ekkor már fényképezni például egész Csík megyében csak hadtestparancsnoksági engedéllyel szabad. Az 1939-es útról Bányai kőzeteket küld be a múzeumba, ifj. Xantus Jánostól viszont hiába fogják várni a mohát, zuzmót, egyéb természettudományi anyagot.

Az eredmények kérdése: Török Zoltán gyűjtésének példája.[87] Mi történt a kutatóutakon gyűjtött anyaggal? A kutatók általában magukkal vitték pre-

[83] A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd WOLF Tamás 2002.

[84] BÁNYAI János 1933–1938; FERENCZI Sándor 1938; VÁMSZER Géza 1934–1940 (?).

[85] TAVASZY Sándor 1938.

[86] Vö. BALOGH Ernő 1940 (utóbbihoz hasonló következtetésű munka ORGHIDAN, Traian 1939).

[87] Az ügy részletezését lásd PAPUCS András – BOÉR Hunor 2006, valamint SzNM It, 161–1947.

parálás, meghatározás végett, kisebb része a múzeumba is visszakerült, így Nyárády néhány említett herbáriuma, bizonyos Köntzei-gyűjtemények. Nagyobb részüknek azonban nem ez lett a sorsa. A magyarázatot részben a múzeum tárolási körülményeiben,[88] részben általánosabb, intézménytörténeti fejleményekben kereshetjük. A Török Zoltán gyűjtötte anyag nemrég feldolgozott története több felmerült kérdést tisztáz, és még több általános kérdést vet fel.

Török 1933-tól dolgozik velük: a délkelet-erdélyi szarmata–levantei puhatestű faunát gyűjti be. Vállalja a meghatározást és egy mintakollekció összeállítását a múzeumnak, majd európai jelentőségű gyűjtemény megvalósítására vállalkozik, melyet hosszabb kutatással lehetne megteremteni. Ennek fejében a múzeumtól ajánlólevelet kap, hogy a terepen mint nekik gyűjtő kutatót támogassák, Csutak helyi embereket, lehetséges munkatársat ajánl neki, valamint lépéseket tesz őslénytani gyűjteményszekrények elkészítésére. Kapcsolatuk nagyon jó: Török beígért előadása ugyan kétszer is meghiúsul Sepsiszentgyörgyön, de több székelyföldi kutatóútjukon részt vesz, ezenkívül 1936-ban is jelentősebb gyűjtést végez Erdővidéken. Az eredmény részben nála marad, részben a múzeumba kerül, beládázva. A második bécsi döntés után Török visszanyeri kolozsvári szakmai lehetőségeit, és a Ferenc József, majd a Bolyai Tudományegyetem legendás hírű tanára lesz. Érdembeli folytatásra a múzeum kommunista államosításának, az EME felszámolásának súlyos, kölcsönös bizalmatlanságtól terhelt évében kerül sor.

1949-ben második világháború utáni próbálkozásokra, Szabédi Lászlóval, a múzeum 1945–1947-beli igazgató-őrével való megegyezésre hivatkozva Török Zoltán vissza fogja kérni múzeumbeli anyagát. Már csak egy kisebb mintakollekciót ígér belőle, miután az egyetem geológiai laboratóriumában feldolgozzák. Székely Zoltán természetesen ki fogja adni, amit elöl talál, de ennek hátteréhez tudni kell, hogy a kolozsvári magyar egyetemen ezzel párhuzamosan sokkal fontosabb gyűjteményeikről is az a vélemény alakul ki, hogy feldolgozásukra a kolozsvári tudományosság lenne az egyedüli *hivatott*... Kolozsvár pedig ismét hatalmi helyzetben van, és olyan időket élnek, amelyben senkit nem érdekel, hogy közgyűjteményekből normális körülmények között nem szokás anyagokat visszavenni-elvinni. Székely a többi gyűjteményt védve enged. Tény, hogy a ládák ekkor elhanyagoltan hevernek, de a természettudományok Herepei-korszakbeli háttérbe szorulásában Székely vétlen: Török sem jogeljátszónak írja a levelet. A kérdés: hogyan nevezhető, amikor valaki a rosszban *támogató, hálát érdemlő jóbarát*, a jóban pedig már *partnernek sem tekintik*? Török Zoltánt a kolozsvári tudományossághoz kötötte a régebbi hűség: ami felmerül, az nem *egy tudós árulásának* a vádja. De tény: nem csak a múzeumban elfekvő anyag maradt meghatározatlan. A Kolozsvárra kerülőről sem tudni, *mire hasznosították*. A faunáról, amelyet képvisel, Kolozsváron is csak résztanulmányt fognak publikálni, és mintakollekció sem érkezik vissza a múzeumba.

5. Regionális „kultusztárca”?

A múzeum két világháború közti *szerepváltásának* fő oka az, hogy a jelentős (nemzetközi ismertségű) regionális múzeum súlyos erőforrás-veszteséget szenvedett. 1919-től egy addig biztos anyagi, szakmai fejlesztési hátteret különböző *improvizált, nem hivatalosítható támogatások* játékával kell pótolni, ami önmagában is emberi erőt von el; László Ferenc elvesztése pedig szakemberpótlást kér, amely a régi keretekben, azok felszámolódása okán, már nem biztosítható. A fedezetlen *szakemberigény azonban szembejövő igényre talál*: máshol az intézmények szűntek meg, és az erdélyi szakma szilárd pontokat keres a megkapaszkodáshoz. Csutak erre a létező igényre építi megoldását: összerdélyi kutatási tervekre nem lehet ereje, de a Székelyföld további kutatását csak összerdélyi erők szervezésével teheti lehetővé, és ilyen értelemben valóban *a romániai magyar (intézményi) tudományos központ*tá alakítja múzeumát. A kolozsvári magyar tudományszervezés eközben létező, de diffúzabb képlet; felsőoktatását, gyűjteményeit nagyrészt elveszítve az ottani magyar tudományos elit kitelepedik, középiskolákba szorul, vagy a román tudományosságot gazdagítja. Budapest nagyobb közelségével is élve, ez az elit így is a kincses városnak biztosítja az ismeretterjesztés, sőt a tudományos közlés legnagyobb erdélyi magyar szeletét, de Sepsiszentgyörgy lehetőségei (gyűjtemények, vezetőinek szervezői kvalitásai, a tömbmagyar terület előnyei) számos tekintetben nagyobbak.

A Székely Nemzeti Múzeum tekintélye soha nem volt és nem lesz akkora, mint a két világháború között. Mind a helyi lakosság, mind a román hatóságok, mind pedig a magyar tudományos elit szemében, legyen az helyi vagy anyaországi, dél-erdélyi vagy kolozsvári. Közege, az igénybe vehető nyilvánosság ekkor is korlátozott, így óhatatlanul Csutak Vilmos összetett szerepével kell magyaráznunk azt, hogy ez a tekintély él és folyamatosan újratermelődhet. Csutak tudományos intézményt vezet, kitűnő rálátással a tudományos életre-tényezőkre. Egyéb tevékenysége, de generációs helye okán is egyenlő félként

[88] Vö. Kocs Irén 2009; SZABÓ Miklós 2009.

tárgyalhat a szakma olyan vezető személyiségeivel, mint az anyaországban Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Györffy István, Viski Károly. Másrészt oktató és oktatási intézmény vezetője. 1919-ben Sepsiszentgyörgy csaknem valamennyi, ingatlanait-fenntartóját veszített magyar iskoláját bementette református fiúközépiskolája falai közé, rendezi sorsukat, sőt építkezik számukra. A Székely Mikó Kollégium Erdély legjobban működő református kollégiuma ekkor.[89] Iskolái révén Csutak a fenntartó egyháznak is súlyos szavú elöljárója, beépült e felértékelődött kisebbségi intézményrendszer döntési köreibe. A felsorolt szerepek, de alkati adottságai révén is a helyi politikum tényezője, országos-nemzetközi szereppel akár: az első román választásokon tartalékos parlamenti képviselőjelöltje a Magyar Pártnak; iratai között maradnak fenn Kós 1931-es politikai elképzelései;[90] halála évében javában folynak a tárgyalások, hogy a Háromszékmegyei Székely Tanalapot a Gozsdu Alapítvány budapesti javainak ellenében épp múzeuma kezelésébe adja Bukarest (egyedülálló eset, hogy magyar kisebbségi vagyontömeget szolgáltat vissza két világháború közötti utódállam), tehát máig lezáratlan magyar–román vagyonvita ügyében szánnak neki jelentős szerepet mindkét oldalról.[91]

Tekintélye részben akár formai alárendeltségi viszonyokat is helyettesíteni képes; a párhuzamosan általa vezetett intézményekből adódóan sok dimenziós szervezési és pénzügyi mozgástere van – a múzeumi telekvásárláshoz például a kollégiumi költségvetésből előlegezheti meg az összeget. Mindent egybevéve, Csutak kezében olyan oktatás-, tudomány-, művelődés- és egyházpolitikai kulcspozíciók összpontosulnak, amelyek így együtt egyféle *informális „kultusztárca" feladata*ként, pontosabban egy törvényileg nem garantált, de *működő kisebbségi kulturális önkormányzat regionális vezetői szerepkör*eként írhatóak körül. Az informális jellegnek persze már ekkor komoly hátulütője van. Csutak kapcsolatteremtő képessége és nyitottsága révén a múzeum munkatársainak-segítőinek köre a csúcsértelmiségtől a jószándékú helyi polgári rétegen át a gazdatársadalomig terjed; utolsó levelezései egyikével véleményszondázást is végez szolgált közösségében, teendőiket illetően.[92] De helyi nyugdíjas bedolgozóinak az inkább jelképesen honorált munkaereje rapszodikusabb teljesítményre elegendő, a távolról meghívott, komolyabban fizetett szakemberekkel szemben pedig nincs megfelelő számonkérési lehetősége (illetve személyéhez kötöttek, intézményi garancia nélküliek). Ennek Csutak is tudatában van: munkaerő-politikája távlatilag a *saját nevelésű szakemberek* kitermelését-felhasználását célozza. A Mikó történetében ő igazgató a leghosszabb ideig, és el is éri azt, hogy ne legyen kénytelen külső tanároknak fizetni. Múzeumőrei pedig tanárai közül kerülnek ki: jelképes, hogy megárvult katedrájára az a leendő múzeumigazgató Székely Zoltán fog kerülni, akit ő szemelt ki és küldött magasabb képzésre, múzeumi célra is.[93]

A külső munkatársakkal felmerülő gondok több kérdést vetnek fel. Néprajzi és természettudományi téren a mozgósítás kitűnő, csak a feladatleosztás és számonkérés miképtje a gond. A régészetre már eleve kevesebb munkatársat mozgósíthat, és azok is politikailag-ideológiailag kiszolgáltatottak: a Kolozsváron maradt magyar régész óvhatja ugyan valamelyest (budapesti szándék szerint) maradásával a román kézre került gyűjteményeket, de munkájának ennek fejében a román vezetés szab irányt, partizánakcióit rossz szemmel nézik (Roska csak sepsiszentgyörgyi közbenjárásra kutathatna Kolozsváron saját intézetében található székelyföldi anyagot, Ferenczi Sándornak pedig 1933-ban főnöke, Constantin Daicoviciu egyszerűen megtiltja, hogy megkutassa a székelyderzsi, feltételezett honfoglaló magyar sírt, hiába áll mögé a múzeum[94]). Az anyaországi, egymással marakodó történészek az 1929-es *Emlékkönyv* szervezésekor szabályosan cserbenhagyják Csutakot, de tulajdonképpen ugyanehhez a körhöz tartoznak azok a jeles kolozsvári szakemberek is, akikkel való személyes barátságához Herepei ugyancsak oly hiú reményeket fűz majd.[95] Mégis, minden elszenvedett kudarc ellenére, ha Benedek Elek, Kós vagy Bányai hasonló korabeli tevékenységével vetjük egybe a sepsiszentgyörgyi vezető gyakran az említettekével is összefonódó szervezőmunkáját, feltűnő Csutak egy jelentős előnye: Sepsiszentgyörgyön egyáltalán *intézmény* működik (Kós nem véletlenül alapít Szépmíves Céhet és Barabás Miklós Céhet, Bányainak nem véletlenül megfelelő a múzeum „képviseletében" járni szakmai rendezvényekre). A múzeum *már* intézmény, és Lujza Netoliczka tájékoztatásából tudjuk, hogy helyzetének a hátrányos volta is viszonylagos.

[89] Vö. KÓS Károly 1934, 228–229; EGYED Ákos 1993a, 47–78.
[90] Lásd BIRÓ Rózsa 2008.
[91] Vö. BIRÓ Rózsa – BOÉR Hunor 2004, 7–8, 14–18. A múzeum mostani politikai felértékelődése nem pillanatnyi, vö. pl. tételes szereplése az 1938. évi romániai kisebbségi statútumban (MIKÓ Imre 1938, 185).
[92] Csutak Vilmos 1936. május 5-i levele Csoboth Jánosnak, SzNM It, 1936. évi csomó.
[93] Vö. EGYED Ákos 1993a, 54–55; BÁRDI Nándor 1996, 187; KOCS Irén 2002, 121.
[94] Csutak Vilmos – Ferenczi Sándor levelezés, SzNM It, 1933. évi csomó.
[95] Vö. HEREPEI János 2004, 44–45, 48–49.

Az államilag támogatott kolozsvári román néprajzi múzeum az alkalmazottainak biztosított fizetést, a fűtést, az irodai költséget leszámítva *még rosszabb* helyzetben van: Romulus Vuiáéknak a szakirodalom beszerzésére sem futja.[96] (1936-ban, ha a múzeumi tevékenységgel valójában nem is rendelkező bukaresti „Stelian Múzeumot" nem számítjuk, a román állam teljes múzeumokra szánt költségvetése *alig ötszöröse* a Székely Nemzeti Múzeuménak.[97])

Csutak személye valóban folyamatos *feltétele* a korszak eredményeinek, és a Csutak-korszak előkészítette lehetőségek, a most kitermelt, megoldásra váló feladatok meghatározzák a további alternatívákat. De hogy ez a helyzet előállt egyáltalán Csutaknak játéktérül, azt komoly *előfeltételek* tették lehetővé. A múzeum *működő intézményként volt adottság* már a Csutak-korszak elején, és ennek jelentőségét nemcsak a hasonló intézmények hiányában bekövetkező kolozsvári talajvesztés világítja meg,[98] hanem mindenekelőtt a szász kulturális önkormányzati modell. Erre nem Köntzei Gerő az első, aki figyelmeztet, nem is Vámszer Géza, még csak nem is Richard Csáki, aki 1929-ben szász részről, a Bruckenthal Múzeum képviseletében köszönti a székely testvérmúzeumot. Csutak nem véletlenül tájékozódik ilyen irányba, életképes, mert a múltban is működő, bevált kisebbségi cselekvési modellt keresve (már 1926-ban a szebeniekkel levelezi le, milyenek is az alapszabályaik, és miért nem fogadták el a román államsegélyt, miért szerveztek helyébe inkább városi támogatást). Az erdélyi szászok tudományos-művelődési élete a magyar impérium idején is az állami támogatást közösségi hozzáállással kiváltó, *saját tulajdonú intézmények*, mindenekelőtt a Bruckenthal Múzeum köré összpontosult.[99] Ugyanezért, bár ezt ma kevesen tudják, és nem véletlenül intézte *épp a Székely Nemzeti Múzeumot vezető Csutak Vilmoshoz és intézményéhez* 1929. augusztus 16-án Benedek Elek a magyar *Mehr licht!*-ként szállóigévé vált utolsó ép mondatot: *„Fő, hogy dolgozzanak!"*[100]

Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, N. Iorga 12., Bl. 22C/2; boerh@freemail.hu

Irodalom

EME Ek 1933 = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27–29. napján tartott tizenkettedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*, EME, Kolozsvár, 1934.

EME Ek 1934 = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Brassóban 1934. augusztus 26–28. napján tartott tizenharmadik vándorgyűlésének Emlékkönyve*, EME, Kolozsvár, 1935.

HESzCL = *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)*, I–II (közl. Marosi Ildikó), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

MMA = *Magyar múzeumi arcképcsarnok (Életrajzok a magyar múzeumügy 200 évéből)* (főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula), Tarsoly Kiadó – Pulszky Társaság, Budapest, 2002.

MN = *A magyarság néprajza* (szerk. Viski Károly), I–IV, Kir. magyar egyetemi nyomda, Budapest, 1933–1937.

SOMEAL = *Simpozion „Organizarea muzeului etnografic în aer liber – principii şi metode" Bucureşti 7–15 septembrie 1966*, Com. de Stat ptr. Cult. şi Artă, Cons. Muzeelor – Acad. RSR, Inst. de Etn. şi Folclor – Com. Naţ. Rom. ptr. I.C.O.M., Bucureşti, 1966.

SzNM Ek 1929 = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (szerk. Csutak Vilmos), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy [ny. Minerva, Kolozsvár].

SzNM Ek 2002–2004 = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 1–3, Délkeleti Intézet – T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

SzOkl = *Székely Oklevéltár*, I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár* [VIII] *1219-től 1776-ig* (*Magyar Történelmi Tár*, XXVIII; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.

SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár.* Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

B. KOVÁCS András
2006 *Szétszabdalt Székelyföld*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

BALASSA M. Iván
2007 *Erdély a magyar szabadtéri muzeológiában*, *Ház és Ember*, 20, Szentendre, 203–226.

BALÁZS Ferenc
1929 A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve, *Korunk*, 1930/5, 77–78.

BALOGH Ernő
1940 *A* Bászkapatak megfordulása, *Erdélyi Múzeum*, 1940/1, 58–73.

[96] LÉNÁRT Anna 2002, 150.
[97] TZIGARA-SAMURCAŞ, Alexandru 1936, 291.
[98] Vö. KÓS Károly [dr.] 1990; LÉNÁRT Anna 2002, 127–128.
[99] Csutak Vilmos és Richard Csáki levélváltása, SzNM It, 1926-os csomó; vö. TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 173.
[100] BENEDEK Elek 1991, 315.

BÁNYAI János
1929 *Ki volt Orbán Balázs?* (szerk. Bányai János), Székelykeresztúr, 1929.
1933–1938 A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai, *Székelység*, Székelyudvarhely.
BÁRDI Nándor
1996 „A Keleti Akció". A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években, in: *Magyarságkutatás 1995–96* (szerk. Diószegi László), Budapest, 143–190.
BENEDEK Elek
1991 *Benedek Elek irodalmi levelezése*, III, 1928–1929 (közl. Szabó Zsolt), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
BENKŐ József
1789 *Transsilvania specialis* (kézirat, ny. első 5 íve Bécs, 1790; teljes terjedelmében Szabó György magyar fordításában, Kolozsvár, 1999).
BERDE Zoltán
1980 Sepsiszentgyörgy zenei élete, in: *Zenetudományi írások* (szerk. Benkő András), Kriterion Könyvkiadó, 35–89.
BIRÓ Rózsa
2008 Kós Károly politikai iratai a Székely Nemzeti Múzeumban, *Acta Siculica* 2008, 401–418.
BOÉR Hunor
2002 Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetéhez, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 217–234.
2003 Előszó, in: *Székely nemesi családok*, 4, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, V–XIV.
2006 Mallász József természettudományos munkássága és a dévai múzeum, *Acta (Siculica)* 2006/1, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 11–16.
2009 A Székely Nemzeti Múzeum az erdélyi örökségvédelem történetében, 1875–1977, in: *A Colligite fragmenta 2008 budapesti konferencia kötete*, KÖH – ELTE Művészettörténeti Tanszék, in print.
BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa
2002 A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 7–58.
BOÉR Hunor – GAGYI József
2005 Ideológusok és szakemberek (Múzeumok a Magyar Autonóm Tartományban, 1958–59), in: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes" években* (szerk. Bárdi Nándor), Pro Print, Csíkszereda, 508–571.
BOÉR Imre
2006 Magyarhermány és a Székely Nemzeti Múzeum, in: Uő.: *Adatok Magyarhermány néprajzához és történetéhez*, Charta Kiadó, 2006, 112–121.
BUTURĂ, Valeriu
1966 Muzeul etnografic al Transilvaniei – Cluj. Secţia în aer liber din parcul Hoia, în: SOMEAL, 82–97.
CSÁKI Árpád
2002 A Székely Nemzeti Levéltár tervezete, 1915–1938, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 5–20.
2004 Bevezető (Demeter Lászlóval), in: Benkő József: *Filius posthumus* (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* 14), Kolozsvár.
2006 Adatok a székely összeírások 1945 előtti kutatástörténetéhez, *Acta (Siculica)* 2006/2, 303–311.
2006a Barabás Samu (1855–1940), *Acta (Siculica)* 2006/2, 199–202.
2006b *Barabás Samu (1855–1940). Egy életút a magyar levéltárügy szolgálatában*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2001 *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei*, I *(1677–1752)*, [Délkeleti Intézet] T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
CSUTAK Vilmos
1993 *Közösség és művelődés* (Egyed Ákos gondozásában és bevezető tanulmányával), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
DARKÓ Ákos
1940 *Az erdélyi református egyház műemlékei*, Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztése, Minerva, Kolozsvár.
DOMOKOS Pál Péter
1930 *A moldvai magyarság* (1. kiad. Csíkszereda; 5. kiad. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987).
EGYED Ákos
1983 Csutak Vilmos tudományszervező tevékenysége, *Korunk*, XLII. évf., 11. sz., 896–900.
1984 Csutak Vilmos arcképe alá, *Fórum*, 1984. március 16.
1993 Egy örök újrakezdő. Csutak Vilmos élete és munkássága, I–II, *Helikon*, IV. évf., 13. sz., 13–14, 14. sz., 15.
1993a Csutak Vilmos élete és munkássága, in: CSUTAK Vilmos 1993, 5–104.
1998 Csutak Vilmos, un cercetător de seamă al răscoalei rákócziene, in: *In Honorem Paul Cernovodeanu* (red. Violeta Barba), Román Akadémia N. Iorga Történettudományi Intézete – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 169–173.
2002 Kós Károly és Csutak Vilmos levelezése és barátsága, in: *Távlatok. Nyelv- és irodalomtudományi tanulmányok Antal Árpád professzor tiszteletére* (szerk. Egyed Emese), EME, Kolozsvár, 207–210.
FARAGÓ József
1944 Orbán Balázs második kiadása, in: *Szülőföldünk*, A Kolozsvári Magyar Diákszövetség Székelyföldi Munkaközössége székelyudvarhelyi vándorgyűlésének anyaga (szerk. Uő.), Sepsiszentgyörgy, 1944, 92–106.
FERENCZI Sándor
1938 *Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek letelepülése és eredete*, Minerva, Cluj-Kolozsvár.
FOCŞA, Gheorghe
1966 Muzeul satului din Bucureşti. Concepţie, profil, conţinut, în: SOMEAL, 50–62.

GALL, Anthony
2002 *Kós Károly műhelye. Tanulmány és adattár*, *Magyar Építőművészet* 3, Mundus Könyvkiadó, Budapest.
HEREPEI János
2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944 (előtanulmány: Boér Hunor), in: SzNM Ek 2002–2004, 3, 36–132.
HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula
1927 Múzeumok, könyvtárak, levéltárak (a *Levéltárak* rész szerzője Szekfű Gyula), in: MAGYARY Zoltán 1927, 295–345.
JANCSÓ Benedek
1929 A Székely Nemzeti Múzeum félszázados jubileuma, *Magyar Szemle* VII/3, 245–251.
KÁNTOR Lajos
1935 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület brassói vándorgyűlésének története, in: EME Ek 1934, 11–20.
KICSI Sándor
1995 Kísérő sorok a ... reprint kiadvány mellé, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (SzNM Ek 1929 hasonmás kiadása, I–II), Castor és Pollux Könyvkiadó, Budapest.
KOCS Irén
2002 Zoológus munkatársak levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal, 1928–1932, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 87–126.
2009 Köntzei Gerő levelezése és kapcsolódó levelezés a Székely Nemzeti Múzeummal, 1933–1980, *Acta Siculica 2009,* 145–181.
KÓNYA Ádám – BOÉR Hunor
2002 A Székely Nemzeti Múzeumba tervezett fal- és üvegfestmények, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 115–162.
KOREK József
1988 *A muzeológia alapjai*, Tankönyvkiadó, Budapest.
KÓS Károly
1929 Szekfű Gyula: Bethlen Gábor, *Erdélyi Helikon*, 1929/3, 231–235.
1929a A Székely Nemzeti Múzeum építése, in: SzNM Ek 1929, 26–29.
1934 Csutak Vilmos. Egy jubileum margójára, *Pásztortűz*, 1934/11, 228–229.
KÓS Károly, ifj. dr.
1947 Erdélyi magyar tájmúzeumi mozgalom, *Miscellanea Ethnographica*, I, 74–75.
1969 Orbán Balázs *Székelyföld leírásának* néprajzi tárgymutatója, *Aluta*, I, 339–351.
1990 Erdélyi néprajzkutatásunk sorsfordulóiról (1990-ben tartott előadás anyaga), in: *A Duna-menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére* (szerk. Halász Péter), Budapest, 1991, 39–43.
1995 Törekvés egy komplex néprajzi múzeum megvalósítására, *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 3, 18–24.
KÓSA László
1968 Orbán Balázs könyvének évfordulójára, *Valóság*, 1968/10, 88–94.
1991 „A Székelyföld leírása" újrakiadásának viszontagságai, *Néprajzi Hírek*, 1991/1, 106–107.
LÁSZLÓ Attila
2002 Kiadatlan emlékezés László Ferencről 1937-ből, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 85–98.
LÁSZLÓ Ferenc
1922 A székelység kincsesháza, in: LÁSZLÓ Ferenc 1978, 178–180.
1923 A Székely Nemzeti Múzeum berendezése, in: LÁSZLÓ Ferenc 1978, 181–183.
1978 *Táj és tudomány* (szerk. László Attila), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
LÉNÁRT Anna
2001–2002 Százhuszonöt éves történetek, in: ORBÁN Balázs 2002–2006, I, 9–29.
2002 Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti néprajzi kutatásszervező tevékenységéhez, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 127–154.
2002a Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 155–202.
MAGYAROSI Imola
2008 Varga Nándor Lajos falfestményei az aldobolyi Hollaky-kúriában, *Acta Siculica 2008,* 427–440.
MAGYARY Zoltán
1927 *A magyar tudománypolitika alapvetése* (szerk. Magyary Zoltán), Budapest.
MIHALI, S.
1928 *Raport cu privire la lucrările din al patrulea an de funcționare (1925)*, Comisiunea Monumentelor Istorice Secțiunea din Transilvania și Ținuturile mărginașe, Cluj.
MIKÓ Imre
1938 A román kisebbségi statutum, *Hitel*, 1938/3, 177–192.
MURÁDIN Jenő
1978 *A Barabás Miklós Céh*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
ORBÁN Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból*, Pest–Budapest.
1889 *Torda város és környéke*, Budapest.
1981 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból*, Második, hasonmás kiadás (szerk. Illyés Elemér), Firenze–München.
2002–2006 *Kiegészítések a Székelyföld leírásához*, I. *Háromszék*, II. *Csíkszék, Marosszék, Aranyosszék*, Charta Kiadó – Délkeleti Intézet, Sepsiszentgyörgy.

ORGHIDAN, Traian
1939 Observaţiuni morfologice pe marginea ardeleană a Munţilor Vrancei. Covasna şi împrejurimile ei, *Buletinul Societăţii regale române de geografie*, 1939, Bucureşti.
PAIS Ágnes – OLASZ Gabriella
2002 Az intézményes kisebbségi magyar műemlékvédelem kezdetei. A csíkdelnei templom 1935. évi felújítása, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 21–38.
PÁL-ANTAL Sándor
2007–2009 *Székely székek a 18.században*, I–II, Mentor, Marosvásárhely.
PAPP Jenő
1964 A Bakony természeti képe, I. Beszámoló a Bakony természettudományi kutatásának első három évéről (1962–1964), *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2, 391–421.
PAPUCS András – BOÉR Hunor
2006 Török Zoltán és a Székely Nemzeti Múzeum (1933–1950), *Acta (Siculica)* 2006/1, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 11–36.
RAJKA László – HEREPEI János – BALOGH Ernő
1929 Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, *Erdélyi Irodalmi Szemle*, VI, 379–394.
ROSKA Márton
1942 *Erdély régészeti repertóriuma*, I, *Őskor*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
SAS Péter
2002 Kós Károly két levele a Székely Nemzeti Múzeumhoz, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 111–114.
SCHEINT, Daniel Theophil
1833 *Das Land und Volk der Szekler in Siebenbürgen in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*, Pest.
2007 A székelyek népe Erdélyben (ford. Boér Laura), *Acta Siculica 2007,* 535–550.
SÜMEGI György
2002 „Az etnográfus mindenütt talál tanulmányozni valót" (Györffy István levelei Lükő Gábornak, 1931–1933), *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XLI, 379–387.
SZABÓ Miklós
2009 Adatok a Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványkincseinek kutatásához, 1956, *Acta Siculica 2009,* 113–122.
SZABÓ T. Attila
1968 Cs. Bogáts Dénes (1882–1949), in: Uő.: *Nyelv és múlt*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972, 498–501.
1979/1984 Az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás szempontjai és feladatai, in: Uő.: *Tallózás a múltban*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985, 411–429.
SZŐCS[né] GAZDA Enikő
2002 A székelyföldi szőttesmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 203–214.
TAVASZY Sándor
1938 *Erdélyi tetők*, Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár.
TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor
2002 Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 163–216.
TZIGARA-SAMURCAŞ, Alexandru
1936 Muzeografia românească în 1936, in: Uő.: *Muzeologie românească*, Bucureşti, 279–300.
VÁMSZER Géza
1934–1940 *Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye (Csík, Gyergyó és Kászon) településtörténetéhez* [1950–60 közötti kiegészítésekkel], Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.
WOLF Tamás
2002 A székelyföldi kutatóutak (1928–1940), in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 39–86.

Muzeul Naţional Secuiesc al lui Vilmos Csutak (1925-1936)

(Rezumat)

În 1925 moare cunoscutul arheolog Ferenc László. Necrologul său va fi semnat de către V. Gordon Childe, dar colegul său Vilmos Csutak rămâne singur la conducerea prestigiosului Muzeu Național Secuiesc din Sf. Gheorghe. Totuşi, în deceniul următor muzeul devine centru regional *al unei autonomii culturale informale* a minorității maghiare din România. Capitolele studiului completează şi lista realizărilor din muzeu (lucrări preliminare pentru o monografie a Ținutului Secuiesc, edificarea Arhivelor Naționale Secuieşti şi a skansenului secuiesc, bază logistică pentru cercetări etnografice şi de folclor din Moldova, cercetări complexe în Ținutul Secuiesc prin expediții ale colaboratorilor naturalişti, prima restaurare a unui monument istoric de către o instituție profesională minoritară maghiară, participarea la organizarea Breslei „Barabás Miklós" a artiştilor plastici maghiari din Transilvania, etc.), dar fac o evaluare a instituției privindu-l în special ca *un întreg organic*.

Székely National Museum of Vilmos Csutak (1925–1936)

(Abstract)

Prominent archaeologist of Székely National Museum from Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe, Romania), Ferenc László dies in 1925. He is given a memorial service with obituary by V. Gordon Childe. In the next decade Vilmos Csutak manages alone the prestigious museum. Howewer, in this period it becomes the regional centre of *an informal cultural self-government* of the Hungarian minority in Romania. The chapters of the study complete the list of the achievements of Székely National Museum also (first working to a monography of Székelyföld, foundation of Székely National Archives and of Székely skansen, logistic basis for the ethnographical research-work in Moldavia, complex research of Székelyföld through regularly natural history expeditions, first restoration of a historical monument through an professional institution of the Hungarian minority, first working to foundation of Barabás Miklós Guild of the Hungarian artists in Transylvania, a. s. o.) but evaluate especially its history like *an organic whole*.

NÉPRAJZ

Acta Siculica 2009, 573–584

Balassa M. Iván

A HOMORÓDSZENTPÉTERI KARZAT AZ 1520-AS ÉVEKBŐL

Erdélyben a festett templomi asztalosmunkák legkorábbi emlékei a 16. századból maradtak fönn. Közülük kettő teljes mennyezet: a 48 táblából álló gógánváraljait 1503 és 1520 között készítették,[1] az ádámosin az 1526-os évszám olvasható.[2] A többi töredék, mint a Vasasszentegyeden előkerült három mennyezetdeszka-darab 1543-ból[3] és a homoródszentpéteri karzatdeszkák. Újabban egy további is társult hozzájuk, a Mihály Ferenc által Miklóstelkén fellelt 1532-ből származó, három táblából álló stallumrészlet, valamint az a négy festett kazetta, melyek a nyugati karzat aljára vannak felszegezve, és eredetileg egy kazettás mennyezethez tartoztak. Ezeket a 16. század első negyedére datálják. Jelentőségüket növeli, hogy az eredeti színvilágúk többékevésbé megmaradt.[4]

A homoródszentpéteri karzatdeszkákról először Balogh Jolán 1943-ban megjelent *Az erdélyi renaissance* I. – és azóta is utolsó – kötetében jelent meg híradás:

„Az *egykori festett karzat* maradványai (205–206. kép). XVI. század első negyede (1520 körül). A karzatból nyolc festett deszka maradt fenn töredékes állapotban. Egy-egy négyszögletes mezőt elfoglaló díszítmény 2–2 deszkára terjed ki.

Méretei: 150 cm magas, 40 cm széles a koszorúba foglalt címerrészt ábrázoló ép deszka, 90 cm magas a középső festett mezeje. Tehát egy-egy teljes festett mező kb. 90 x 80 cm lehetett.

Színezése: a gótikus levelekkel díszített mezők: vörösesbarna alapon fehéres és téglavörös, illetve vörösesbarna levelek fekete körvonalakkal; a magyar címeres mező: vörösesbarna alap, zöld-fehér levélkoszorú, fehér sarokvirágok vörös középpel, fehér-fekete szárakkal, mindenütt fekete körvonalak; a címeres félmező: vörösesbarna alapon fehér levelek fekete körvonalakkal; a karzatvégződéseken lévő félkörös levéldíszek fekete színűek, a liliomalakú virágok közepe fehér, szélük vöröses, körvonalaik feketék.

Címerek: az egyik mezőben Magyarország címere a hasított pajzs jobb felén a vágásokkal, a másik mezőben szintén címerpajzs, valószínűleg a donátor elmosódott címerével: három levélből kinyíló virág (Kelemen Lajos feltevése szerint a Varkocs-címer).

A karzat-töredékek a jelenlegi karzat aljára voltak felszegezve. Kelemen Lajos és Debreczeni László fedezte fel 1937-ben”.[5]

Az utolsó mondatból kiderül, hogy a felfedező Kelemen Lajos és Debreczeni László volt. Bizonyára a vállalkozás súlyára való tekintettel engedték át az első közlés jogát Balogh Jolánnak, aki az 1938-as erdélyi anyaggyűjtő útja során értesülhetett a fontos leletről.[6]

Kelemen Lajos csak pár szóval említi az először 1944-ben megjelent *Mennyezet és karzatfestmények a XVII. századból* című munkájában, melynek időben nem témája a homoródszentpéteri karzat. Ezért csak felsorolásként hivatkozik rá, megállapítva, hogy azok lényegében a „csúcsíves” stílusba sorolhatók, bár a címer(ei) koszorúja, a keretek és a sarokdíszítmények már reneszánsz szellemben fogalmazódtak meg. Fontos az a megjegyzése, mely szerint az általa akkor a 16. századból ismert „négy mű annyira különbözik egymástól, hogy stílusukon kívül semmi rokonság nincsen közöttük”.[7]

Mivel a lelet első közlése csak 1943-ban, illetve 1944-ben volt, érthető, hogy Voit Pál összefoglalásában, mely 1942-ben jelent meg, ez a munka nem szerepel.[8]

[1] KELEMEN Lajos 1977, 33 kk., eredeti megjelenése 1928-ban, részletes irodalma TOMBOR Ilona 1968, 134–135.

[2] KELEMEN Lajos 1977, 38 kk., eredeti megjelenése 1917, lásd még TOMBOR Ilona 1968, 108.

[3] TOMBOR Ilona 1968, 206, az Entz Géza által felfedezett és megmentett deszkák se nagyon ismertek, az eredeti közreadás: ENTZ Géza 1944, 113, 116 óta képét nem, csak Tombor Ilona leírását ismerjük: „…finom rajzú leveles és gránátalmás reneszánsz díszítéssel. A mennyezet hosszú deszkákból állt, középkori szokás szerint”. TOMBOR Ilona 1968, 81. Lásd még a 34. lábjegyzetet.

[4] LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc é. n., 76.

[5] BALOGH Jolán 1943, 300. A hosszú idézetet indokolja, hogy tapasztalatom szerint Balogh Jolán nagyszabású munkája nem tartozik a könnyen elérhetők közé.

[6] BALOGH Jolán 1943, 7.

[7] KELEMEN Lajos 1977, 78. A miklóstelki kazettákat Mihály Ferenc joggal az ádámosi mennyezettel rokonítja.

[8] VOIT Pál 1942, 111 kk., még a templomnak az 1758–59-es tűzvészt követően készült mennyezetéről és nyugati karzatáról se tud – LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc é. n., 46; MÁTHÉ Csaba 2007, 50.

Legközelebb Tombor Ilona említi (1968), kötete bevezető részében egy bekezdést szentel neki, leírja, hogy az „átmeneti stílusú" és „igen művészi, barnavörös-zöld színezetű munka. Két címeres tábláján a Jagelló-kori országcímer és a donátor címere található".[9] A kötet második felét alkotó Adattárban még szűkszavúbb, hivatkozásként csak Balogh Jolánt és Kelemen Lajost említi.[10]

Tombor Ilona alapmunkájának kiegészítésére, pontosítására Szabó T. Attila vállalkozott a megjelenését követő évben. Sajnos a homoródszentpéteri karzatra vonatkozó információja nem volt pontos, mert úgy tudta, hogy „az unitárius templom 1520 táján készült karzatának maradványai a Székelyudvarhelyi Múzeumba kerültek".[11] Ezzel megindult a becses emlék „virtuális vándorlása", szem elől tévesztése. Dávid László 1981-ben úgy tudja, a deszkák Sepsiszentgyörgyre kerültek,[12] nyomában Boros Judit is.[13] Ez utóbbi elhelyezés rögzült azután a szakmai köztudatban, ilyen értelemben nyilatkozik Mihály Ferenc,[14] Lestyán Ferenc,[15] sőt a 2007-ben megjelent homoródszentpéteri falumonográfia is.[16]

Azonban a karzatdeszkák egyik múzeumban sem voltak, Sepsiszentgyörgyön a raktárakban nem találták, de a múzeum hivatalos iratai között se sikerült semmiféle utalást fellelni jelenlegi, vagy egykori ottlétére vonatkozóan.[17] Ezek után jött a meglepetés, a deszkák megvannak, Kolozsváron, az ottani Történelmi Múzeum (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei) gyűjteményében, a leltári számuk: F.2843.a. és 2843.b.[18]

Persze ezt tudhattuk volna, mint ez számomra utólag kiderült, Kelemen Lajos már sokat idézett összefoglalása utolsó lábjegyzete ugyanis így kezdődik: „Végezetül fölsoroljuk a XVI–XVII. századi, ma is meglévő magyar templomi mennyezet- és karzatfestményeket: 1. Gógánváralja, 1503–20 között (Szépművészeti Múzeum, Budapest). – Ádámos, 1520 (sic!) (Néprajzi Múzeum, Budapest), – Homoródszentpéteri töredék, 1520 körül (Történeti Múzeum, Kolozsvár)…"[19]

A karzatdeszkák közül jelenleg hét eléggé durva és primitív keretezéssel össze van erősítve. Rajtuk kívül a múzeum raktárában még négy deszkát őriznek! Tehát Kolozsvárra nem nyolc került, mint amennyiről Balogh Jolán és nyomában mindenki tud,[20] hanem összesen tizenegy. Igaz, a plusz deszkákon alig látszik a díszítés, de így is nagyon fontosak, hiszen a megtalálás utáni fényképek – mely nagyobb változata sajátos módon szintén csak hét deszkából állt – tartalmaznak olyant, mely a múzeumban készített összeállításba nem került be.

Először azonban azt igyekszem számbavenni, hogy milyen adatokkal rendelkezünk a karzat történetéről. Készítésének idejét Kelemen Lajos stíluskritikai alapon határozta meg, datálás ugyanis nincs rajta. A homoródszentpéteri templom építéséről, korai történetéről nem áll rendelkezésre adat. Valószínű a 13–14. században készültek a szentélyben ma is látható boltozatindító konzolok,[21] a mai szószék vonaláig terjedő kis templomba, esetleg kápolnába, mely – a falu nevének tanulsága szerint – Szent Péter apostol tiszteletére volt felszentelve. A 15–16. században új, késő gótikus boltozatot kapott, melynek zárókövei másodlagos befalazásban maradtak fönt, és ekkor készült a déli kapu. Ez egyben azt is jelenti, hogy a templomot hajóval bővítették ki, és nem kizárt, hogy ehhez az építkezéshez kapcsolható a nyugati deszkakarzat elkészítése is.

A falumonográfia említést tesz egy 1758–59-ben kiütött tűzvésztől, melynek során leégett a templom fedele, és ekkor beszakadt a hajó gótikus boltozata is. Mivel az 1789-es vizitáció szerint „a Templomba bé járó ajtó vas sarkas és záras, a külső felén ilyen írás: ISTEN DITSÖSSÉGÉRE CZINÁLTATTA VAR. MATHE PETER URAM 1758."[22], valószínűbbnek tartom, hogy az említett szomorú esemény ezt megelőzően következett be, és az ajtó már a helyreállítás során készült, mint ahogyan a hajó festett kazettás mennyezete és a nyugati új karzat is.

Érdemes az egész vizitációs feljegyzést idézni: „Nap nyugatról a Kő kerítéssel egyben ragasztva vagyon a Sendelyes, kőből való Torony (…) a fundus közepén 11 kőlábakkal körülről megerősített kő Templom, Napnyugat felől való része Cseréppel

[9] TOMBOR Ilona 1968, 80.

[10] TOMBOR Ilona 1968, 140. Kelemen Lajos itt is hivatkozott összefoglalásának az 1945-ös önállóan megjelent kiadását használja.

[11] SZABÓ T. Attila 1980, 497. Adatai, kiegészítései más esetekben rendkívül fontosak és – hozzátehető – pontosak.

[12] DÁVID László 1981, 171.

[13] BOROS Judit 1982, 131.

[14] LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc é. n., 46.

[15] LESTYÁN Ferenc 2000, I, 308.

[16] MÁTHÉ Csaba 2007, 52.

[17] Itt köszönöm meg Szőcsné Gazda Enikőnek és Boér Hunornak kitartó keresésüket.

[18] Az kolozsvári Történelmi Múzeum vezetésének köszönöm a kutatás engedélyezését, Mihály Melinda muzeológusnak pedig a közvetlen segítségét.

[19] KELEMEN Lajos 1977, 249, ma mindkét Budapesten lévő mennyezet a Magyar Nemzeti Galériában van.

[20] Az 1944-ben megjelent összefoglalásában Kelemen Lajos nem említi a deszkák számát. KELEMEN Lajos 1977, 78; DÁVID László 1981, 497; LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc é. n., 46; MÁTHÉ Csaba 2007, 52.

[21] A templom történetét LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc é. n., 46, és MÁTHÉ Csaba 2007, 47 kk. alapján foglalom össze.

[22] MÁTHÉ Csaba 2007, 50.

fedett, másik része Sendellyes, Dél Felől való oldalába egy kis Sendellyel újonnan fedett Deszka padimentumos fa tornácz, holott is a Templomba bé járó ajtó… (majd a korábban idézett rész) …A templomnak Négy Üveg Ablakai kerek üveg Tángyérokkal fa foglalással valók. Padimentoma deszkás, Mennyezete előllről virágoson festett és közepén lévő leomlott Arcuson hátul pedig fejér Deszkából párkányokkal épült. A Templom Napnyugat felőll való végiben vagyon egy Kar virágoson festett. A Prédikálló Szék kőből való, előtte Éneklő Pulpitus virágos festékes. (…) Hátul üres a Templom, nints Szék benne".[23]

A 18. század közepén bekövetkezett tűz nyomán valószínű megsérülhetett a nyugati karzat, vagy csak útban volt az új berendezés készítésekor, ezért a több mint kétszáz éves deszkákat leszedték, és használható részüket…

És itt következik a jelenleg nem megválaszolható kérdés, az, hogy mi történt velük az 1937-es megtalálásukig. Egyáltalán, hol találták meg? Sajnos, a legilletékesebbek, Kelemen Lajos eddigi ismereteim szerint nem, és Debreczeni László biztosan nem készített[24] feljegyzéseket a megtalálás körülményeiről. Balogh Jolán csak ezt említi, hogy a töredékek a „jelenlegi karzat" aljára voltak felszegezve. De melyikre? Mert 1937-ben már kettő volt! A falu monográfusának, Máthé Csabának értesülése szerint: „A nyugati karzat újrapadolását 1937-ben végezték, és ekkor került elő 8 darab, a XVI. század első negyedére datált karzatmellvéd-deszka."[25] Az egyház irattárában a „keblitanács" üléseiről készített jegyzőkönyvekben az 1942. február 12-én tartott rendes összejövetelen: „A lelkész megemlíti, hogy a templomunknak a hátulsó karán régiség címén szereplő régi festményt Kelemen Lajos történész által megállapított deszkákat a tél folyamán Kovács István fényképész le is fényképezte Kolozsvári megbízásra".[26] Itt tehát a hátulsó karról van szó, ami egyértelműen az orgonakarzat – és a lelkész feltételezhetően tudta, hogy honnan kerültek elő a deszkák.[27]

Az orgonakarzat a templom végében állt, ahonnan 1782-ben kiszedték az eklézsia gabonatartó szuszékjait, majd 1800-ban új, virágos festéssel ellátott előlapú padokat készítettek.[28] 1835-ben készült el a keleti karzat: „EZ ÉNEKLŐ KAR KÉSZÜLT AZ ISTEN DITSŐSÉGÉRE 1835-BEN. A MÁTÉ FERENC CURÁTORSÁGÁBAN UZONI ANDRÁS ÉS BURJÁN FERENC EGYHÁZFISÁGÁBAN" volt egykor olvasható rajta.[29] Ennek a karzatnak az előlapjai is virágos festésűek voltak, színvonalukról némi képet ad a szemben jobb oldali középső tartóoszlopának a mindent elfedő kék lefestést figyelmetlenségből, vagy a festék elfogyása miatt elkerülő alsó része.

Az éneklőkarzatra 1859-ben került orgona, melyet 1904-ben megújítottak.[30] 1996-ban Csutak Attila restaurátor „…a keleti oldalon lévő karzat kazettáit javította úgy, hogy a nyugati karzaton lévő mintákat átmásolta, hogy mindkét karzat kazettáinak stílusa egyforma legyen".[31] Nem tudni, hogy ez alatt ott van-e az említett oszloplábnak megfelelő festés.

Az viszont meggondolkoztató, hogy vajon ennek, tehát a keleti, hátulsó karzatnak az aljára lettek volna felszegezve a 16. századi deszkák. A karzat járódeszkáinak alsó felén ugyanis ceruzás feliratok vannak. A legkorábbi: „Irta Jobb Dénes 1904 év március 18án Saját kezével", időrendben a következők: „Csomor József 1919. III. 24.", majd „Máthé Balázs 1939. január 1." Van még ezentúl néhány évszám nélküli név is. Mindez azt jelenti, hogy a 20. század első felében a deszkák fedetlenek voltak. Ugyanakkor az orgona alatt van egy olyan sajátos formájú, valamiféle technikai okokból készített kivágás, amely nagyon hasonlít az egykori karzat országcímeres, olaszkoszorús, a címer bal pajzsát tartalmazó deszkáján láthatóhoz.

Az 1942 éveleji keblitanácsi jegyzőkönyv után a következő írásos nyom az egyház pénztárkönyvében lelhető fel. 1943. VI. 8-án a 14. bevételi tétel: *„Festményekért (Erdélyi Muz. Egyesület) 150 p."* Ezzel egyidőben egy kiadási tétel is van: *„Festmények szállítása*

[23] Idézi MÁTHÉ Csaba 2007, 50.

[24] Erdélyi Református Egyházkerületi Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár gyűjteményében átvizsgálva Debreczeni László részletes feljegyzéseit, útinaplóit, még utalást sem találtam arra, hogy Homoródszentpéteren járt volna. Itt köszönöm meg Dr. Dáné Veronka levéltáros szíves segítségét.

[25] MÁTHÉ Csaba 2007, 52.

[26] Köszönöm Székely Kinga Réka lelkésznek a helyszíni kutatás segítését.

[27] Bár 1937-ben Bedő Miklós, 1942-ben pedig Pap Ferenc szolgált Homoródszentpéteren, de a jegyzőkönyv szerint a keblitanács tudomásul vette a bejegyzést, tehát az valószínű helytálló, annál is inkább, mert a szövegben javítás van, tehát, ha az új lelkész nem lett volna jól tájékozott, ezt is kijavították volna. Persze az sem kizárt, hogy az 1937-es megtalálás, lebontás után a hátsó – azaz orgonakarzaton tárolták a deszkákat – az orgona mellett most ott lévő harmóniumot csak 1957-ben vásárolták – lásd MÁTHÉ Csaba 2007, 53.

[28] MÁTHÉ Csaba 2007, 50–51, a szószékkel szemben a férfiak padján a felirat: „JAKAB GYÖRGY CURÁTORSÁGÁBAN, PETRUS ASZTALOS, 1800."

[29] MÁTHÉ Csaba 2007, 51.

[30] MÁTHÉ Csaba 2007, 51, a középső mező felirata: „CSIOFLEK TESTVÉREK MŰVE", „KÉSZÜLT SZÉKELY DÉNES GONDNOKSÁGÁBAN", az utóbbi alatt egy évszám olvasható: 1901. Bár Székely Dénes 1902–1914 között volt gondnok – lásd MÁTHÉ Csaba 2007, 74.

[31] MÁTHÉ Csaba 2007, 54.

(Fuvardíj) 9,49 p."[32] Az egyik deszka hátuljára rá is festették a címzést*: „Erdélyi Nemzeti Múzeum Kolozsvár"*, és rá van ragasztva a szállítási azonosítási cédula, melyen csak a célállomás, Kolozsvár olvasható, és a bélyegző a dátummal nem. A múzeum régi leltári könyvében a bejegyzés: *„VI. 3374–3384: XVI. századi mennyezetdeszkák(!), amiket kórusdeszkának használtak, vétel a homoródszentpéteri unit. lelkészi hivataltól, 1943"*.[33] Az új leltárkönyvben a száma változott: Ltsz. F.2843.a. és 2843.b. A meghatározás is: *„Fragmente din corul pictat al bisericii unitariene din Petreni (jud. Harghita)"*. Eladó: *„Petreni, biserică unitariana"*. Az eladás dátuma 1937, kora „cca 1520". Tehát a vételre és a Kolozsvárra szállításra mindenképen 1943-ban, feltehetően valamikor nyáron került sor.[34]

A deszkák összeállítása is felvet néhány kérdést.[35] A Balogh Jolán könyvében két, ezek szerint 1941–42 telén a helyszínen készült fénykép található.[36] A nagyobb összeállítás hét, a kisebbik négy deszkát tartalmaz. A nagyobbik sorrendje +4[37], 3, 1, 4, 5, 2, 6, a kisebbiké 2, 4, 5, 6. Kelemen Lajos tanulmányainak gyűjteményes kötetében is látható egy fénykép,[38] ez a nagyobbik helyszíni felvétel részlete, mely az 1-es deszkával kezdődik. Már Balogh Jolán megállapította, hogy egy mintát két egymás melletti deszka ad ki. Így a 4. és 5. összetartozása egyértelmű, ezeken van az országcímer olaszkoszorúban. A 6. deszkán szintén címer van, benne Kelemen Lajos még felismerte a három levélből kinyíló virágot, a feltételezett Varkocs-címert. Ma már legfeljebb valamiféle levelek láthatók a szintén nagyon bizonytalan címerpajzs alján.

Az új összeállítás 7. deszkája azonban elkerülhette a felfedezők figyelmét – nem is szerepel egyik korai fényképen sem. Ezen is egy címer sejlik föl, a hasított pajzs heraldikai bal mezőjén négy sárkányfog vehető ki. A sárkányfogak egy részén megmaradt a fekete kontúr-vonal, melyen belül fehér szín van, ami azonban lehet, hogy csak alapozás – ilyen más deszkákon is megfigyelhető – és a megmaradt fogak talán pirosak voltak. A pajzs formáját inkább csak sejteni lehet, az ív-vonal tárcsapajzsra utal. Ennek a címeres deszkapárnak is olyan lehetett a keretezése, mint ami a 6. számún, a Varkocs-címeresen megfigyelhető: a sarkokban és az oldalak közepén háromcakkos szirmú virágok, melyeket egyenes, két oldalán stilizált-leveles szár köt össze. A 7. sz. deszka alsó végződése kissé eltér a többitől, az íves levágás még két kisebb ívvel végződik.

A karzaton ezek szerint három címer is volt, középen az egyedi keretezésű, zöld-fehér koszorúba foglalt országcímer, és valószínű a két oldalán kapott helyet a másik kettő. Első pillanatra kissé soknak tűnnek a címerek, de Gógánváralján – 48 menynyezetkazettán – hat van, ezzel szemben Ádámoson csak egy, viszont, bár más „műfajban", de a székelydályai szentélyfreskókon nyolc, tehát nem szokatlan a jelenség.

A két – feltehetően donátor – címeres deszkához hasonlóan a megmaradt ornamentális darabok egyikének sincs meg a párja, vagy az erős károsodás miatt nem ismerhető fel összetartozásuk. Arra, hogy eredetileg hány darabból állhatott az egész karzat, csak nagyon tág határok között lehet következtetni. Ennek egyik oka, hogy a jelenlegi összeállításban is eléggé eltérő szélességűek a deszkák, 34 és 43 centiméter között mozognak, és egyáltalán nem biztos, hogy ez az eredeti méretük. A +4-es az első fényképen például még ugyanolyan, mint a 4-es, az országcímer egyik oldalát tartalmazó. A 6-os is csonkultnak tűnik, nemcsak a 34 cm-es szélessége miatt, hanem azért is, mert szemből bal oldalán ugyanolyan befejezetlen az alsó kivágás íve, mit a +4-esnél. Azt sem lehet pontosan tudni, hogy a 16. században a karzat hol volt, tekintettel arra, hogy a címerekből kikövetkeztethetően „kegyúri-karzat" lehetett, a jelenlegi szélessége kissé kevésnek tűnik. A templom a nyugati részen 7 méternél nem szélesebb, a múzeumi összeállítás deszkái átlagolva 38 cm-esek, így 18 deszkából is állhatott – de ez az elmondottak alapján a maximum. Ebből az is következik, hogy nem kizárt, hogy legalább még egy összetartozó deszkapár van a tizenegy meglelt között.

[32] Az Erdélyi Múzeum ebben az időben az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez tartozott, ma Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei. Az eladás és a szállítás a számadáskönyv-másolatban az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában, Kolozsváron is megvan: *Homoródszentpéteri esperesi vizsgálószék jegyzőkönyve,* 1944. Levéltári jelzet: Ekg. VI. 8. Az adatot köszönöm Molnár B. Lehel levéltárosnak.

[33] Tehát már a beleltározáskor 11 deszka volt!

[34] Nem teljesen világos számomra ez utóbbi eladási dátum, hisz ez a megtalálás éve! Az új leltári számnak van még egy figyelemreméltó sajátossága: a leltárkönyvben F. 2843. a-b. szerepel, az F. 2843.b. szám azonban nem a karzadeszkák valamelyikén olvasható, hanem egy meglehetősen rossz állapotában is figyelemreméltó, 28 x 261 cm méretű deszkán, mely festésében és anyagában is eltér az itt tárgyaltaktól – ez lenne a vasasszentegyedi három deszka egyike? A másik kettőt nem sikerült fellelnem.

[35] A továbbiakban a jelenlegi összeállítás eredeti elhelyezésének megfelelő pozíciójában – tehát, hogy az íves kivágások alul vannak – balról jobbra haladva számoztam be a deszkákat, az összeállításból kimaradtak + jelzést kaptak.

[36] BALOGH Jolán 1943, 205, 206. kép.

[37] Ennek az új összeállításból hiányzó deszkának egy része mára letört, eltűnt.

[38] Ebből kiderül, hogy a helyszíni fotó a szószéktől nyugatra lévő fal előtt történt, és a deszkákat a szélesebb és nem a kivágott végükre állították.

A karzat értékelésénél ma sem tudunk többet és jobbat mondani, mint Balogh Jolán: „A karzatdeszkák festése, melyben újból a barna, vörös és zöld árnyalatok uralkodnak (ti. mint Gógánváralján – B. M. I.), és finomrajzú, szép díszítése a kazettás mennyezeteket utánozza. Négyzetes mezőkre van osztva, mint azok, két díszesebb a Jagello-kori országcímert, illetve a donátor címerét emeli ki, a többit csupán egyszerű levéldísz borítja. Stílusa kevert, átmeneti jellegű, mint a gogánváraljai mennyezeté, de puhább, mondhatni renaissance-osabb levélmintái már a fejlődés későbbi fokát képviselik, sőt a címerpajzsokat övező koszorúk, virágfüzérek már tiszta renaissance szellemben készültek. Valami könnyed puhaság jellemzi a vonalvezetést, laza ritmus a lombdíszek hullámzását, harmatos üdeség a virágok rajzát. Csupa olyan sajátosság, mely a későbbi, hasonló magyar emlékeken is nem egyszer nyilvánul meg”.[39]

Jelentős esemény, hogy hosszú lappangás után előkerült ez a becses emlék, hogy megismerhetjük valós színvilágát, tanulmányozhatjuk technikai és esztétikai részleteit. És ezért lenne fontos, hogy egy kutatási program keretében megtegyünk minden tőlünk telhetőt megmaradásának érdekében. Szükség lenne a jelenlegi összeerősítés szétbontására, az egyes deszkák részletes vizsgálatára, az elhalványult vagy eltűnt részletek felderítésére, a megfelelő konzerválásra, a meglévő és feltárt részletek rögzítésére, és nem utolsó sorban egy – elméleti – rekonstrukcióra.

Balassa M. Iván – Szentendre, Vasvári Pál u. 12., B/3, 5, H-2000; balassami@gmail.com

Irodalom

BALOGH Jolán
1943 *Az erdélyi renaissance,* I, Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, Kolozsvár.
BOROS Judit
1982 Famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI–XVIII. században, *Művészettörténeti Értesítő,* XXXI, 120–134.
DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
ENTZ Géza
1944 Három régi ajtószárny az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárában, *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti- Művészeti és Néprajzi Tárából* (1944) 111–119.
KELEMEN Lajos
1977 *Művészettörténeti tanulmányok,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc
é. n. *Erdélyi falképek és festett faberendezések* 1, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest.
LESTYÁN Ferenc
2000 *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai,* A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása (mek.oszk.hu/04600/04684/).
MÁTHÉ Csaba
2007 *Homoródszentpéter monográfiája,* Státus Könyvkiadó, Csíkszereda.
SZABÓ T. Attila
1980 Magyar festett mennyezetek és épületbelsők, in: Uő: *Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 448–501.
TOMBOR Ilona
1968 *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
VOIT Pál
1942 A magyar festő-asztalosok munkásságának bibliográfiájához, in: Kádár Zoltán et al.: *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60. évfordulójára,* Franklin Társulat, Budapest, 111–138.

[39] BALOGH Jolán 1943, 119.

Strana din Petreni (jud. Harghita) din anii 1520

(Rezumat)

Tâmplăriile, tavanele, stranele, amvoanele etc. pictate ale bisericilor reprezintă interes atât pentru cercetătorii care se ocupă de istoria artei, cât şi pentru folclorişti, deoarece aceste opere exemplifică cel mai bine relaţiile dintre arta „superioară" şi cea populară.

Până nu demult existau numai informaţii incorecte despre poziţionarea stranei din Petreni.

Cercetările efectuate în arhiva bisericii unitariene au adus la iveală că în 1943 scândurile au fost vândute Societăţii Muzeului Ardelean din Cluj; iar în acelaşi an scândurile apar în colecţia prezentului Muzeu Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj, sub numerele de inventar F.2843.a. şi 2843.b. Din numerele de inventar originale şi din materialele cercetate în depozitul muzeului a reieşit că, spre deosebire de cele publicate până acum, la Cluj-Napoca au ajuns nu 8, ci în total 11 scânduri.

Dimensiunile bisericii din Petreni şi fragmentele existente indică faptul că strana putea fi compusă din cel mult 18 scânduri. Se presupune că în centru era aşezată perechea de scânduri ce reprezenta stema înconjurată cu o cunună care, conform opiniei lui Lajos Kelemen, datează din perioada Iagellonă. În acest caz, ambele scânduri s-au păstrat. Pe cele două laturi ale stemei strana era decorată cu stema celor doi donatori. În ambele cazuri s-a păstrat numai una din cele două scânduri, adică jumătate din câmpul ornamental. Până acum scândura stemei cu dinţi de dragon nu era cunoscută. Restul stranei era ornamentat cu motive florale bogate ale căror nivel poate fi comparat cu cel din Gogan Varolea sau fresca din bolta sanctuarului bisericii din Dârjiu (jud. Harghita).

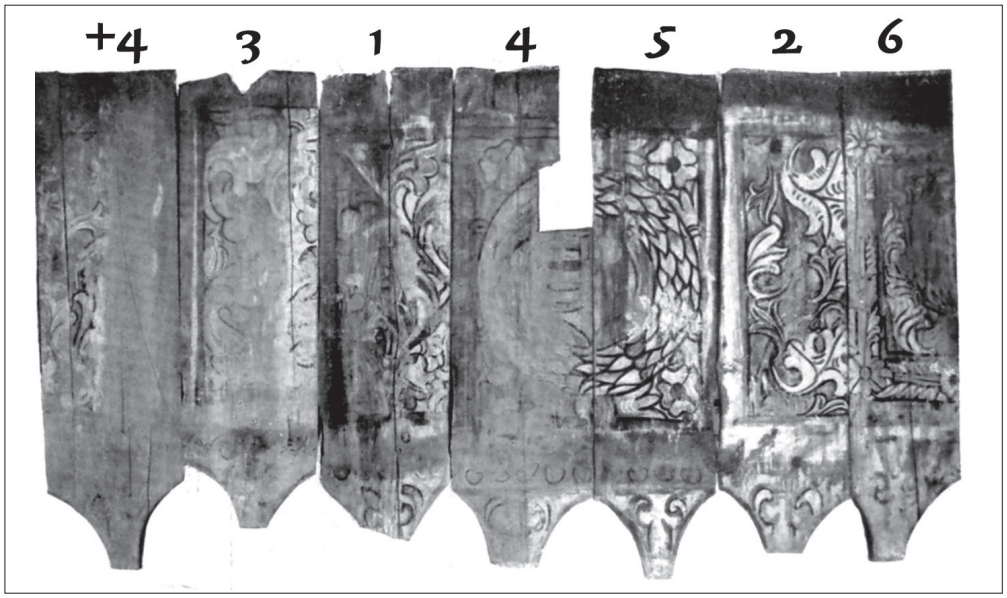
The choir from Homoródszentpéter (Petreni, Harghita county) from the 1520s

(Abstract)

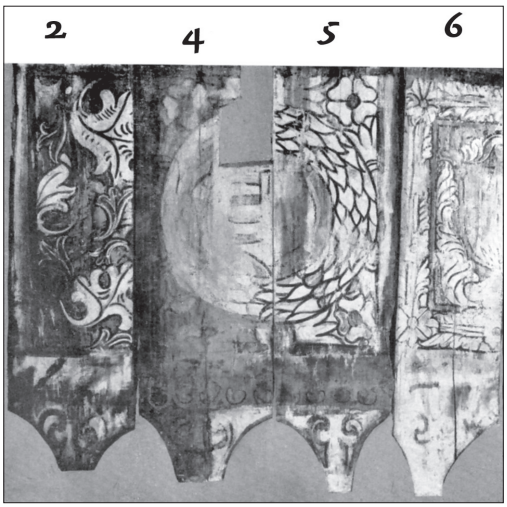
The painted joineries, ceilings, choirs, pulpits etc. of the churches are important for researchers dealing with history of art and folk art as well, since these masterpieces exemplify most evidently the relationships between "high" and folk art.

Up till now we had only incorrect information regarding the whereabouts of the Homoródszentpéter chorus. Research in the Unitarian church archives revealed that in 1943 the boards were sold to the Transylvanian Museum Society in Kolozsvár (Cluj) and in the same year these boards appear in the collection of the present National Museum of Transylvanian History in Kolozsvár under the inventory number: F.2843.a and 2843.b. The original inventory numbers and the investigated materials in the depository of the museum revealed that, contrary to the information published till now, not eight but a total of eleven boards were moved to Kolozsvár.

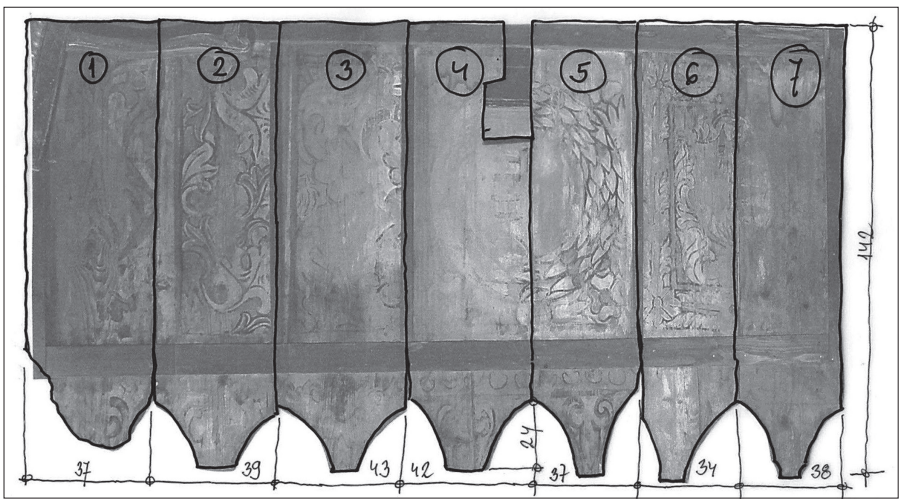
The dimensions of the church in Homoródszentpéter and the existing boards indicate that the choir probably comprised 18 boards at most. It is supposed that in the center there was a pair of boards representing the coat of arms surrounded by a garland that according to Lajos Kelemen date back to the Jagellonian period. In this case, both of the boards survived. On both sides of the coat of arms the choir is decorated with the coats of arms of two donators. In both cases, only one of the boards survived, namely half of the ornamental field. Till now the existence of the board with dragon teeth was not known. The rest of the choir was decorated with rich floral motifs, the quality of which can be compared to those from Gógánváralja (Gogan Varolea, Mureş county) or the frescoes on the ceiling of the sanctuary of the churche in Székelyderzs (Dârjiu, Harghita county).

1. ábra A Balogh Jolán által közölt nagyobb összeállítás

2. ábra A Balogh Jolán által közölt kisebb összeállítás

3. ábra A 2008-ban tanulmányozott összeállítás, a méretek és a számozás

4. ábra Homoródszentpéter, a templom és a harangtorony

5. ábra A jelenlegi nyugati karzat, készült a XVII. század közepén

6. ábra A keleti, az orgonakarzat

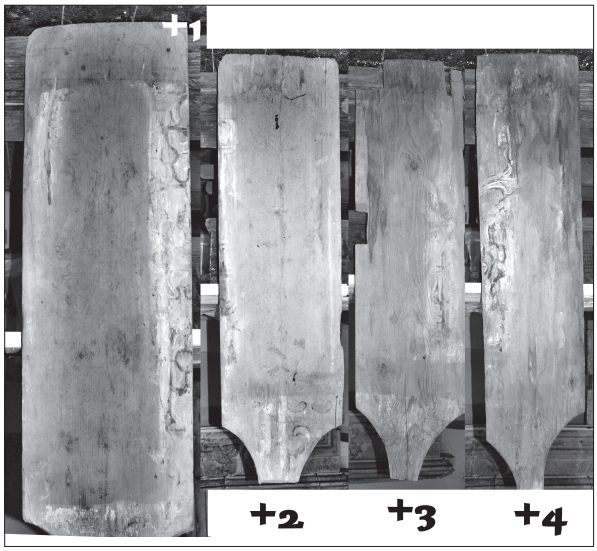
7. ábra Az orgonakarzat oszlopa a jelenlegi kék festést megelőző díszítéssel

8. ábra A +2-es deszka az 1943-as, Kolozsvárra szállítás címzésével

9. ábra A karzat jelenlegi összeállításában

10. ábra Az összeállításból kimaradt plusz deszkák és számozásuk

12. ábra Az 5. deszka jobb alsó sarkának díszítése

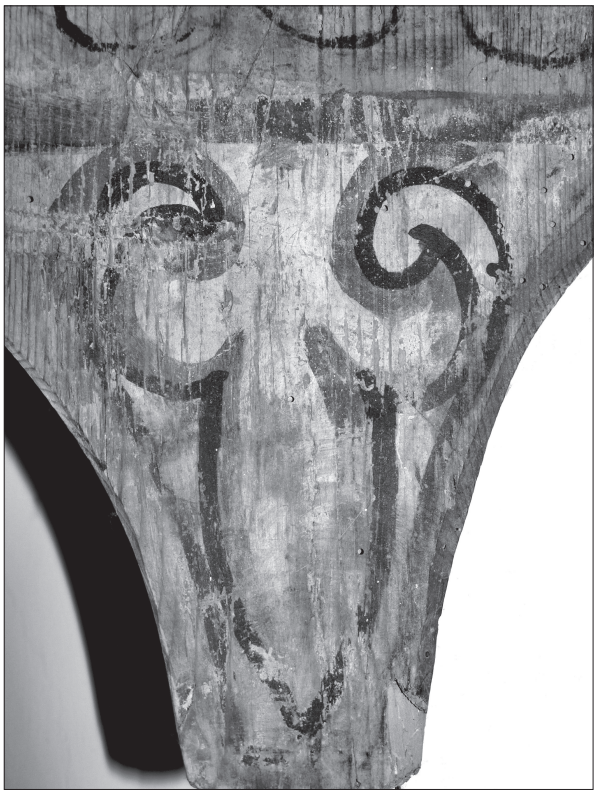
14. ábra A 6. deszka bal alsó sarkának díszítése

11. ábra A koszorús-országcímeres középső deszkák (4–5.)

13. ábra Az 6. és 7. deszka, két címer maradványával

15. ábra A legépebben megmaradt deszka-alsóvég díszítés (5.)

16. ábra A növényi ornamens a 2. deszkán

17. ábra A 2. deszka díszítésének részlete

18. ábra A 2. deszka díszítésének részlete

19. ábra Az 1940-es évek összeállításában még szerepelt +4. deszka

20. ábra A +4. deszka díszítésének töredéke

21. ábra A +2. deszka alsó végének díszítése

Acta Siculica 2009, 585–593

Molnár István

ADALÉK A NYIKÓ MENTE NÉPI MEZŐGAZDÁLKODÁSÁNAK ISMERETÉHEZ

Tudott tény, hogy egy természetes tájban megtelepedő népcsoport tevékenysége kezdettől fogva szorosan kapcsolódik a környező élettér sajátos adottságaihoz. E táji tényezőkhöz alkalmazkodva határozza meg a települései helyét, képezi ki formáit, végzi gazdasági területe meghódítását, jelöli ki a térhódítás irányát, kiterjedését, alakítja gazdálkodási rendszereit, a művelési módokat – meghatározva összességükkel az illető népcsoport mezőgazdasági kultúráját. Egy nagyobb tájegység mezőgazdálkodástörténeti fejlődése átfogó képének a megrajzolásához azonban sok részletvonást, adatot kell a néprajznak feltárnia. Szükség van ezekre, mert egy kiterjedtebb táj földművelő kultúrájának azonos jellegű, általános jellemző közös jegyei mellett a táj mikrozónáiban azoktól eltérőek is kialakulhattak. Megállapításuk a népi gazdálkodás egészének a megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges.

Az alábbiakban a Székelyföld nyugati peremvidékén fekvő Nyikó mente népi mezőgazdálkodására vonatkozó anyagegyüttesből[1] ez alkalommal csak néhány olyan alapvető tényezőt kívánok bemutatni, amelyekkel a völgy alsó vidékén már a kora középkorban megtelepült földművelő népünk települései körül a 18. századig kialakított mezőgazdasági területét a 18. és 19. századok folyamán – elsősorban lélekszáma növekedése okáért – tovább bővítette.

A Nyikó mente a mai Hargita megye délnyugati felének földrajzilag is egyik sajátos vidéke. A Hargita fennsíkjának peremvidékéről induló, Fehér-Nyikónak nevezett folyócska Székelykeresztúr fölött éri el a Nagy-Küküllőt. Kanyargó völgyét – néhány természeti földrajzi adottság alapján, és részben az itt megtelepedett ember gazdálkodásának történeti fejlődésében, életformájában, népi kultúrájában kialakult eltérő vonások figyelembevételével – jól elkülöníthető két tájegységre: A Felső- és Alsó-Nyikó mentére tagolhatjuk.

A felső, a Hargita nyugati nyúlványaiba bevágódó völgyszakasz településeinek gazdálkodási formáit, módját a hegy- és dombvidék érintkezési övezetére jellemző – nagyrészt az erdőhöz kötődő, de földet is művelő foglalkozásokkal – vegyes gazdálkodás jellemzi.

Az alsó vidék településeinek lakossága viszont a szélesedő fővölgy és mellékvölgyeinek terep- és talajadottsága szerint elsődlegesen földművelő foglalkozású. Az erdőség tehát itt nem a vegyes gazdálkodású vidéken szokásos, erdőléssel kapcsolatos foglalkozási ágak gyakorlásának volt a területe, hanem – az építkezési anyag, tüzelő és szerszámfa megszerzése mellett – az irtásos behatolással inkább a mezőgazdasági területe kiterjesztésének lehetőségét szolgálja.

A Nyikó mente e két tájegysége között a Szentmihály fölötti völgyszűkület a választó küszöb. Az ettől délnyugatra húzódó fővölgyszakasz oldalvölgyei asszimetrikusan alakultak: balfelöl a Rez vonulatának (a Nagy-Küküllő és a Nyikó közti vízválasztó) északos, viszonylag meredek lejtője szegélyezi, s a belevágódott oldalvölgyek jórészt rövidek, részben torrens jellegűek, emberi településre alkalmatlanok; a jobb felőli domboldalak viszont lankásak, s elkülönülő szakaszai közt a fővölgybe olyan katlanszerű mellékvölgyek torkollanak, amelyek – déli fekvésüknél fogva – a települések kialakítására eleve kedvezőek voltak.

Az Alsó-Nyikó mentén 15 falu alakult ki. A fővölgyben: Szentmihály, Kobátfalva, Kis- és Nagykadács, Siménfalva, Rugonfalva, a mellékvölgyekben: Várpatakának kettős völgyfejében Nagykede, Kiskede; Alba-patakának hármas tagolású völgykatlanában Szentmiklós, Nagymedesér, Tordátfalva; Konyha-pataka völgyében Tarcsafalva, Csehétfalva; Szalon-pataka völgyében Alsó- és Felsőbencéd. *(1. ábra.)*

A tanulmányozott területen – a székelykeresztúri és a sepsiszentgyörgyi múzeumok közösen végzett régészeti kutatási eredményeiből megállapíthatóan – az ember már az ókortól kezdve megtelepedett, és a leletek tanúsága szerint megkezdte gazdasági életterének kialakítását. Abban a hosszan tartó tevékenységfolyamatban, amelyben a különböző korok embere a táj eredeti arculatának gazdasági célzatú

[1] Szerző jegyzete és a szöveg alapján a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött dolgozat dr. Molnár István 1948. évi disszertációjának részleteit tartalmazza, és valószínűleg az 1957–59-es székelyföldi múzeumi évkönyvnek adta le (vö. BOÉR Hunor 2009), majd 1968 után megkurtította és igazított rajta, de végül mégsem jelent meg Sepsiszentgyörgyön. (**A szerk.**)

átalakítását – a természeti tényezők függvényében – végezte, a legnagyobb szerepe már a 12. századtól a magyarságnak, illetve a székelységnek volt.[2] Ez a népesség, lélekszáma növekedésének arányában, falvai határainak gazdálkodási területét előbb a szálláshely közvetlen közelében, majd attól mind jobban távolodva, a határrészek kedvezőbb felületi adottságaihoz igazodva – fokozatosan terjesztette. Véghezvitele hosszan tartó volt, különösen a szántóterületek meghódításában, mert az eredetileg jórészt erdős, bokros területeket csak sokáig elhúzódó előkészítés után lehetett eltartóképes, mezőgazdasági termelésre alkalmas termőföldekké átalakítani.

Egy település lakossága faluja határának területét addig terjesztette, amíg a szomszéd települések hasonló módon terjeszkedő határaival találkozott. Ez a terjeszkedés a terep adottságai és a falvak lakóinak száma, törekvése szerint gyorsabb vagy lassúbb ütemű volt. E két tényezőnek tehát, a természetes táj jellegének és a tájba települt ember dinamizmusának együttes hatása volt az eredője a faluhatárok kialakulásának. Ha idők folytán egy határalakító közösség valami ok miatt – főképpen lélekszáma csökkenése következtében – veszített dinamizmusából, az következésképpen tükröződött a határ területének további alakulásában is: a szomszédos erősebb közösség a határát a gyengébb rovására terjeszteni kezdte, rendszerint foglalással vagy jobbik esetben megegyezéssel, esetleg vásárlással.[3]

A falvak határain a termelési, illetve művelési ágak szerinti területi megosztottságban idők folytán bekövetkezett változások nyomonkövetése a határok alakítására s ennek folyamatában a termelő területek növelésére és annak módjára vonatkozó ismereteinket bővítik. Ezért néhány statisztikai adat összevetésével tekintsük át röviden azt a fejlődési folyamatot, amelyben az Alsó-Nyikó mente népe a 18. század elejétől a 19. század vége tájáig határait termelési ágak szerint alakította. Ezt követően pedig, a földművelő nép határalakító tevékenységének minél átfogóbb megismerése érdekében, a statisztika nyújtotta képet kíséreljük meg kiegészíteni azokkal az adatokkal, amelyek az elég szűkös levéltári anyagban és az „élő hagyomány"-ban megőrződtek.

A határalakítás fejlődésének a statisztika tükrében való megállapításához két időszakban, a 18. század elején és a 19. század végén, utolsó negyedében felvett, a mezőgazdasági állapotra vonatkozó, termelési ágazatok területét feltüntető adatokat vesszük alapul.[4] *(Táblázat.)*

Az 1721–1722. évi összeírásban – amelyet elsősorban a helyszínen eszközöltek, és amelynek egy későbbi, rektifikált kiegészítésében a lakosság jogi állapotának feltüntetése mellett a községek mezőgazdasági helyzetét is összeírták – az udvarhelyszéki részben az Alsó-Nyikó mente 15 tárgyalt faluja határainak főbb művelési ágak szerinti megoszlása (általam kivonatolva és összesítve) a következő volt:

– szántóterület 3754 ¾ köblös, illetve 2812 kh

– rét 662 ¼ kaszás, illetve 499 kh. *(Táblázat I. rész.)*[5]

Sajnos ez az összeírás az említetteken kívül más művelési ágakat, köztük az erdőket, irtványföldeket, illetve azok kiterjedését nem tünteti fel. De a hiányosság ellenére a közölt adatok mégis elegendő kiindulási támpontot adnak annak a fejlődésnek megállapítására, amely az 1700-as évek elejére kialakult mezőgazdasági állapot után az Alsó-Nyikó menti falvak határalakításában, a termőterületek növelésében a 19. század végéig bekövetkezett.

A 19. század utolsó harmadából Kozma Ferenc idézett művében – a tárgyalt falvak határainak kiterjedésére, azok területének művelési ágazatok szerinti megosztottságára vonatkozóan az alábbi helyzetképet adja *(Táblázat II. rész)*:

– a határok összterülete 22 316 kh, ebből:

– szántó 8488 kh (35%), rét és kert 4562 kh (21%),

– legelő 2487 kh (12%)

– erdő 5982 kh (28%)

– terméketlen 795 kh (4%)

– szőlő 2 kh (%-ban elhanyagolható).

[2] BERLÁSZ Jenő 1940, 113: „A XII. században a Szamos, a Maros és a Küküllők völgyében már szépen megművelt határú magyar és székely falvak sorakoztak. (A Nyikó mente a Nagy-Küküllő felső szakaszának jobb oldali vízgyűjtő területéhez tartozó jobboldali mellékvölgy)".

[3] Id. Jakab Dénes 80 éves tarcsafalvi és Sófalvi Ferenc 70 éves csehétfalvi földművesek nagyszülőik elbeszélésére emlékezve mondták, hogy a Nyikó mente oldalsó völgyeiben ilyen határfoglalások miatt voltak viták, de megegyezés és vásárlás útján is változtak a széleken a faluhatárok. Adatközlőim a továbbiakban: Gombos András 80 éves, Tordátfalva, id. Benczédi Dénes 78 éves, Felsőbenczéd, Lukácsi Ferenc 77 éves, Szentmiklós, Pálfi János 68 éves és Jakab Dénes 80 éves, Tarcsafalva. (A feltüntetett életkorok 1946–47-re vonatkoznak.)

[4] ACSÁDY Ignác 1896, 221–222; KOZMA Ferenc 1879, 149–150.

[5] Egy köblös föld akkora nagyságú szántóterületet jelentett, amelybe egy köböl 125,00 l mennyiségű vetőmagot lehetett elvetni. Ez a terület némi eltéréssel kb. 1100–1200 négyszögölnek felelt meg, vagyis egy magyar holdnak. Egy kaszás rétnek akkora nagyságú területet neveztek, amekkorát egy kaszás egy nap alatt le tudott vágni. Ennek nagysága is – vidékenként némi eltéréssel – egy magyar holdnak felelt meg. (Vö. RAVASZ János 1938.) A táblázatban feltüntetett köblös és kaszás földek magyar holdaknak megfelelő nagyságát – a 19. századi, Kozma által közölt, területi adatokkal való összehasonlítás végett – 1600 négyszögöles katasztrális holdakra számítottam át, a tört eredményeket felkerekítve.

Az alapul vett két határidőszak idézett adatainak összevetéséből tehát megállapítható *(Táblázat III. része)*, hogy az Alsó-Nyikó menti falvak határain csupán csak a szántóterület kiterjedését tekintve az 1700-as évek elejének 2812 kholdja, valamint a 19. század utolsó harmadának 8488 kholdja közt mutatkozó 5676 kh szaporulatával másfél évszázad alatt lényegesen megnövekedett. Ha a Kozma Ferenc által 1880 táján felvett szántóterületekhez hozzávesszük még csak a rétek 4562 kholdas összterületét, amit szintén a természetes tájból hódítottak el (nem véve számításba a legelőterületeket, amelyek akkor általában az erdők ciheres területei voltak), e hozzáadásból a vidék lakosságának másfél évszázados határalakító tevékenysége, illetve annak mértéke még inkább kitűnik.

Erdős vidéken élő, földművelő kultúrájú faluközösség, amikor már a megélhetési szükséglete alapját képező mezőgazdasági földterületének termőképességét a régebbi primitívebb termelési eljárásokkal – lélekszáma szaporodásának arányában – kellő mértékben nem tudta fokozni, annak pótlását a még megmaradt erdőkbe való további behatolással, újabb irtványföldeket létesítve és azokat fokozatosan termőre fogva – igyekezett pótolni. A termelésre alkalmas terület növelésének ezt a módját gyakorolta az Alsó-Nyikó mente falvainak népe még a 19. század vége felé is.

Tekintetbe véve azt a sokféle kapcsolatot, amelyekkel e vidék népi gazdálkodása az erdőhöz kötődött, mielőtt az abban végzett irtás menetét, az irtványföldek termőre fogásának módozatait megismernők, tekintsük át röviden az erdőbirtoklás és használat formáinak, módozatainak alakulását is.

Az erdőbirtoklás és használat formái a történelem folyamán a földművelő gazdálkodású tájainkon is sokszor megváltoztak. Kezdetben olyan közösségi vagyont képeztek, amelyből a közösség tagjai a fát idők folyamán kialakult népi szokásjog alapján termelhették ki, s a keletkezett vágottakban legeltethettek. Később ez a köztulajdonú és közhasználatú birtoklási forma megbomlott, az erdőket – a falu közös erdőbirtoklási jogának részbeni fenntartása mellett – fokozatosan felosztották. Így volt, így történt az Alsó-Nyikó mentén is, ahol kivételnek számító kevés „familiáris" erdőtől eltekintve, általában mindenütt közösségi vagyonként szerepeltek. Ennek a bizonyos fokig megosztott erdőbirtoklási formának létezéséről néhány visszaemlékezés és feljegyzés ezt mondja:[6] Csehétfalván a falu határában 1864 előtt voltak közerdők és familiáris erdők. Tordátfalván viszont az erdőterület 1869 előtt egészen a község tulajdona volt. Felsőbencéd határában is 1875 előtt az erdő a községé volt. Az előbbiekben említett időszakban még fennálló közös erdőbirtoklási formáról a csehétfalvi Unitárius Egyházközség egyik jegyzőkönyvének feljegyzése tájékoztat:[7] *Anno 1829. Pénz perceptum. (bevételi tételek közt) A' **Communitástól Ecclesianak engedett fa…*** (Kiemelés itt és a következőkben tőlem.)

A köztulajdonú erdőterületek jó részét aztán a vidéken a 19. század különböző időszakaiban az egyházi közületek és magánosok között felosztották. A felosztás tényéről, idejéről, módjáról az alábbi jegyzőkönyvi adatok szólanak. A medeséri unitárius egyházközség jegyzőkönyve az erdők felosztásának idejét 1827-től említi: *Anno 1827. 6. A' Ekklesiaban az ingatlanok megváltoztak mivel **az erdő felosztattatván ezen esztendőben…***[8] A szentmihályi határban végrehajtott erdőosztásról az Unitárius Eklézsia jegyzőkönyve elsőbben 1860-ban tesz említést: *Anno 1860, 3x (pont alatt) ... az itteni községben történt **erdőosztály** következtében…*[9] Négy évvel későbbről (az említett jegyzőkönyvben) az 1864-ben tartott püspöki vizitáció a *IV. Külbirtokok* c. fejezetben a már meglevő *Ecclesiai Erdők* számbavételénél ezt jegyzi meg: *…közönség határában **az erdők felosztattatván** (…) jutott…*

A fent idézett jegyzőkönyvek osztási alapként a *sessiók* (telkek) számát jelölik meg. Medeséről 1827-ből: *…az erdők felosztattatván (…) **a Templomnak és Parochiális telkeknek** jutott 10 darab erdő.* Szentmiklósról 1864-ből: *…az erdő elosztattatván az Ecclesiai **beltelkek** után jutott…* Az 1860-ban keltezett szentmihályi jegyzőkönyvből a részül kapott erdőterületek felemlítése mellett az is kitűnik, hogy az osztásnál a fanemeket is figyelembe vették: *…az Ecclesia kikapta **aránylag** az erdőből a maga illetékét egy darab cserés és egy darab bükkös erdőrészben.*

Az emlékezet is osztási alapként általában *sessiót,* de *kürtőt* is említ: a szentmiklósi erdőből nagyon rég megállapított arányjog alapján sessiók szerint, kinek ahány telke volt, kaptak részt az emberek, ugyanígy Csehétfalván is. Tordátfalván az osztási jogalapot nem sessió, hanem kürtő szerint, kinek ahány kürtője volt, aszerinti alapon határozták meg.

Az erdőnek kétféle, a régebbi közösségi és az újabb kori magánbirtoklási formája szerint alakult a használata is, ami a határkép alakításában is megmutatkozott.

A köztulajdonú erdőt és a benne kialakított legelőt a közösség tagjai csak használhatták.

[6] Adatközlők neve falvanként a 3. számú jegyzetben.

[7] *A' Csehétfalvi Unitaria Szent Ecclesianak Számtartó Könyve 1721-től.*

[8] *Protocollum Ecclesiae Unitariae Medeseriensis.*

[9] *Protocollum Ecclesiae Szent Michaliensis.*

A lakosság fához az idők folytán kialakult szokásjog alapján jutott. Ezt a juttatási módot a múlt század közepe tájáig visszavezethető emlékezés Tordátfalváról így őrizte meg: minden esztendőben egyszer egy osztóbizottság alakult, amely a listába vett jogosultaknak a fát kiosztotta. A részesülés mennyisége a vágásra kijelölt területek nagysága szerint évente változott. Irtás előtt szemre megnézték, hogy valakinek abban az esztendőben megállapított porciója hány fából telik ki, s azokat a fákat *megcsapták* (fejszével a fa kérgéről egy darabot kivágtak). A fehéren maradt csapásra ráírták vagy rótták azokat a számokat, amelyekkel az embereket *listába* vették. Mindenki csak a maga számú fáját vághatta le. A kiporciózott erdőből eleinte csak a nagyobb fákat vágták le, a cihert ott hagyták, s ezek közt lehetett legeltetni. Az osztott fáért nem kellett fizetni. Ha valaki nem érte be a kapott porcióval, az olyan az erdők között szárazat gyűjthetett.

A közerdőkből a fa juttatásának egy másik módját Szentmiklósról így őrizte meg az emlékezet: *A közös erdőkből a faosztás annak idején nyílhúzással történt.* Ez utóbbi osztási módra vonatkozó megállapítást még azzal egészítették ki, hogy a nyílhúzásos osztást inkább olyankor gyakorolták, amikor nem egységes, hanem különböző fajtájú és minőségű fanemekből álló erdőben irtottak.

A letarolt erdőrészeket nem újították fel, legelőnek hagyták meg, mint szabad élési területet, mert a lélekszám növekedésével egyidejűleg az állatállomány is szaporodott, s ennek eltartására – mivel ebben az időben a belterjes állattenyésztés még alig volt szokásos – egyre több legelőterületre volt szükség. A köztulajdonú irtványoknak ebben az időszakban szokásos legeltetéséről az emlékezet általában ezt mondja: *A ciheres között legeltetni lehetett.* Kozma Ferenc is a birtokközösségi erdőterületek 19. század végi pusztuló állapotának ismertetésekor – mint annak egyik fő okáról – ír a vágottakban levő legeltetésről: „A legeltetést minden fajú és nagyszámú marhákkal fiatalosokban úgy, mint friss vágásokban egyenlően gyakorolják".[10]

Amikor a közerdők s az irtványokon meghagyott közlegelők nagy része magán; illetve egyházközületi tulajdonba jutott, a tulajdonjogi változás az erdőterületek és a bennük kialakított legelők eddigi használati formáját, művelési módját megváltoztatta, s ennek következménye a határkép újabb kori alakításában is megmutatkozott.

Mielőtt e módosulások néhány vonásával foglalkoznánk, vessünk egy pillantást a közerdőkből kiszakított területek magántulajdonba jutásának néhány formájára. A tordátfalvi hagyomány erről így nyilatkozik: az erdőbeli magántulajdon úgy keletkezett, hogy a község azoknak adott magántulajdonba egy-egy erdőrészt, akik a katonaságnak Szebenbe, Kolozsvárra, Brassóba, Almásra gabonát, zabot szállítottak. A felsőbencédi visszaemlékezés ezt mondja: a közerdőt előbb kiosztották, azután mindenki a magáéban irtott. A legelőkre vonatkozóan a szintén tordátfalvi hagyomány így emlékezik: az irtott területen levő legelőkből is azok kaptak, akik a katonaságnak szállítottak, megegyezés szerint egy-egy darabot, amit békerítettek s magánhasználatba vettek. A birtokbavételről írást kaptak annak bizonyságául, hogy a bekerített terület tulajdonuk lett.

A medeséri Unitárius Eklézsia idézett jegyzőkönyvének 1827. évbeli adatából a faluközösségi erdők irtványainak mind az egyházközség, mind a magánosok részére történt felosztásáról és annak módjáról a következőket olvashatjuk: *Anno 1827. Felosztattatván ez alkalmatossággal a' közhelyekből való irtványok is* (miként az erdők) *a' parochiális telkek után birattatott néhány darabok, (…) az irtványokból most Sessio után méretett fel a' kinek competencion* (illetmény, járandóság) *alatt volt annak adatott, a' kinek azon feljül attól el kellett vétetni.*

A továbbiakban az adatközlők emlékezete nyomán idézzük fel azokat az eljárásokat, amelyek a magántulajdonba jutott erdőrészek irtásának menetére, módjára, valamint az irtványoknak termőterületté való átalakítására vonatkoznak.

Az orotást (irtást) rendre, darabonként végezték. Az orotás rendesen a nedvkeringés megszünése után, októberben kezdődött, s márciusig tartott. Mindenki a magáét irtotta, vagy ha maga egyedül nem tudta, segítséget fogadott, akit megfizetett megegyezés szerint. Az erdőorotást részibe is kiadták. Ha szálas volt az erdő, a letermelt fából a gazda és az orotók osztoztak fele-fele arányban, s a vágott terület két-három évig az orotó használatában maradt.

A ledöntött fát *tönk*nek, a kiirtott területrészt *vágott*nak, a levágott fák talpait *csutak*oknak nevezték. Ha a vágottat minél hamarabb termelésre akarták felfogni, akkor azt előbb megtakarították, a csutakokat kiszedték. A csutakok kiszedéséhez még az irtás évében hozzáfogtak. A kisebbeket tőből kiszedték, a nagyobbakat, amikor egy évig száradtak s könnyen tüzet fogtak, igyekeztek megégetni. Ha a csutak nem égett jól meg, kemény volt, akkor fejszével hasogatták, darabokat hasítottak le

[10] KOZMA Ferenc 1879, 256. Ugyanitt írja, hogy: „Az 1848 után következett vagyoni és társadalmi állapotok, a még ma is fennálló birtokközösség előrelátást nélkülöző, gondatlan, a következményekkel nem számoló erdőirtása miatt az erdők pusztítása nagymérvű. (1860–1876 között, pl. a keresztúri járásban, ahova az Alsó-Nyikó mente is tartozott, 571 hold volt a pusztítás,) Nem pótolják, hanem legeltetik."

rendre az oldalából. Ha a vágott *felfogása* (termőterületté alakítása) nem volt sürgős, akkor a vágottat nem égették, hanem azokat a csutakokat, amelyekkel semmiképpen nem bírtak, ott hagyták a következő évekre, hogy revesedjenek, s így aztán könnyen ki tudták szedni. A csutakokat, ha jól el lehetett őket tüzelni, akkor olyan helyen, ahol kevés volt a tüzelőfa, az irtást végző favágó, aki rendesen szegény ember volt, a maga tüzelésére kiszedte vagy eladta. A kiszáradt csutakok a kisüstös pálinka főzésére igen jók voltak, mert a tűzön lassan senyvedtek, sokáig s egyformán égtek.

Az irtáshoz a fadöntéskor fejszét, fűrészt és kötelet használtak. A csutakszedéshez fejszét, tővágó kapát és ásót. *(2. ábra.)*

Tarcsafalván az *udvari* erdőből (Pállfi Dénesnek 250 hold birtoka volt) az udvar irtatott a maga embereivel. Nagyobb erdőirtás körülbelül százhúsz évvel ezelőtt volt (1820–1830 táján) a község határában, amikor egy egész határrészre való erdőt irtottak ki a Benczédi-szél, Bütüs-udu, Fenesalja határrészekben.[11]

Amikor az erdőrészt levágták, s a vágott felfogása megkezdődött, a fa elhordása után a csutakost fölvágták (a súlyos tővágókapákkal felkapálták). A felvágáskor jó mélyen tenyérnyi széles földdarabokat vágtak ki, helyükből kifordították, hogy a talaj forgatódjon és szellőzzön. Amíg a csutakokat nem szedték ki, szántani nem lehetett. Erre a vágott teljes megtakarítása után kerülhetett sor.

A fentiek szerint kitisztított és termelésre alkalmassá tett vágott felhasználását az adatközlők az alábbiakban idézett visszaemlékezéseikkel ismertették: *A kitakarított területre rendszerint kapás növényeket vetettek, s ha soványabb volt a föld, akkor zabot. Az irtásba tavaszi veteményt tettek, főképpen pityókát, hogy annak kapálásával a föld javuljon. A csutakok kiszedése után még sok gyökér maradt a földben, s azokból sokáig kibújt a fiatal cihersarj. Azt minden esztendőben kapáláskor kivágták. Így több esztendőbe telt, amíg a földet egyébre is felhasználhatták. Ha megfelelő fekvése és jobb földje volt a helynek, akkor is csak két év múlva vetettek belé búzát, amikor a talaja már jól összekészült. Úgy is volt, hogy ha a kiirtott erdő helyén törökbúzát termeltek egy darabig, a föld kisoványodott, s utána csak zabot tehettek. Mikor az se adott termést, felhagyták kaszálónak. Az olyan felfogott orotást, amelyiknek fekvése rossz volt, s szekérrel nem járhatták, s szánnal se, nem lehetett ganézni, az ilyen föld hamar kiélődött, s rajta sokáig nem lehetett termelni, de leginkább ciher vagy legelő lett. A meredek oldalak erdőrészeinek irtványai termelésre nem voltak alkalmasak. Legeltetésük is ritkán történt. Az ilyen csutakosokban, cihersekben idő teltével az erdő megújulhatott.*

*

Az Alsó-Nyikó mente népi mezőgazdálkodásának időbeli alakulására, sajátosságaira vonatkozó fenti adalékokkal – a települések létesítését, a falvak határterületének kialakítását befolyásoló néhány tényezőt, a termelési ágazatok változása nyomán keletkezett területmódosulásokat csak érintve – ez alkalommal csak néhány olyan sajátos helyi vonást mutató eljárás ismertetésére tértem ki, amelyekkel e vidék lakossága a köz- és magántulajdonú erdőségeiben termőtérnövelő, határalakító tevékenységét az elmúlt két évszázadban gyakorolta. A mezőgazdálkodási terület bővítésének ezt a folyamatát e vidéken is a történelmi, gazdasági, társadalmi, demográfiai tényezők mellett s ezekkel egyidejűleg, a tájnak, a terepnek sajátos természeti adottságai is nagymértékben meghatározták. Végeredményben tehát e különböző helyi sajátosságú, egymásra ható tényező befolyásolta mindazt a sokrétű tevékenységet, amellyel e vidék népe is – nemzedékelődök ilyen vonatkozású tapasztalatait követve – falvainak határait alakította, megművelhető területét növekvő életszükséglete szerint bővítette.

[11] A szájhagyomány a visszaemlékezések határidejéig más nagyobb méretű erdőirtásról nem tud. A termőtérhódítás az erdő rovására általában a már művelésben levő területtel érintkező erdőszélekben fokozatos behatolással történt, de kedvező fekvésű, jól megközelíthető és vadkártól védhető részeken „erdőközti" műveléssel is.

Táblázat: A határok művelési ágazatai és kiterjedésük

A falu	I.						II.							III.		
	1721–1722						A XIX. század utolsó harmada (1879)							Szántóterület növekedése katasztrális holdban		
	Szántó		Irtvány	Rét		Szőlő	Szántó	Rét és kert	Legelő	Szőlő	Erdő	Termé-ketlen	Összesen	1721	1870	1721-től
	köblös = kat. h.		–	kaszás = k. hold		kapás	katasztrális hold									1879-ig
Rugonfalva	550 ¼	413	–	100 ½	76	–	863	567	453	–	57	68	1008	413	863	450
Siménfalva	546 ¾	410	–	125 ½	94	–	1180	681	346	–	635	153	2995	410	1180	770
Kiskede	101 ¾	76	–	16 ½	13	–	308	179	65	–	59	22	633	76	308	232
Nagykede	77	59	–	15	11	–	425	292	57	–	46	23	843	59	425	366
Szentmiklós	103 ¾	78	–	21	16	–	401	92	37	2	23	18	573	78	401	323
Nagymedesér	192	144	–	37 ½	28	–	1038	539	343	–	775	84	2779	144	1038	894
Tarcsafalva	194 ¾	146	–	21	16	–	586	335	71	–	339	55	1386	146	586	440
Kis- és Nagy-kadács	226 ¾	170	–	21 ½	17	1	563	218	240	–	454	59	1534	170	563	393
Kobátfalva	296	223	–	39 ½	30	–	483	270	104	–	466	38	1361	293	483	260
Tordátfalva	359 ¾	270	–	53	39	–	798	320	179	–	639	58	1994	270	798	528
Csehétfalva	313 ¾	236	–	88 ½	66	–	588	532	191	–	806	64	2181	233	588	352
Szentmihály	423 ¾	317	–	83 ½	63	1	785	360	226	–	1592	104	3067	317	785	468
Alsó- és Fel-sőbenczéd	360 ¼	270	–	39 ¼	30	–	470	177	175	–	91	49	962	270	470	200
Összesen	3745 ¾	2812	–	662 ¼	499	2	8488 35%	4562 21%	2487 12%	2 –	5982 28%	795 4%	22 316	2812[1]	8488	5676

[1] A gépelt táblázatban valószínűleg elírás történt, a számsort összeadva az eredmény 2879. (Szerk. megj.)

Levéltári források

A' Csehétfalvi Unitaria Szent Ecclesianak Számtartó Könyve 1721-től.
Protocollum Ecclesiae Unitariae Medeseriensis.
Protocollum Ecclesiae Szent Michaliensis

Irodalom

ACSÁDY Ignác
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720–21) (Magyar Statisztikai Közlemények,* Új folyam, IV) Budapest.
BERLÁSZ Jenő
1940 *Erdély gazdasági élete. Erdély*, M. T. T. kiadás, Budapest.
BOÉR Hunor
2009 Egy fél évszázaddal ezelőtti kísérlet: a Székelyföld múzeumi évkönyve, 1957–1959, *Acta Siculica 2009,* 31–40.
KOZMA Ferenc
1879 *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*, Budapest.
RAVASZ János
1938 A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. században, in: Domanovszky Sándor (szerk.): *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez*, 14, Budapest.

Contribuţii la istoria agriculturii ţărăneşti în bazinul inferior al pârâului Nyikó

(Rezumat)

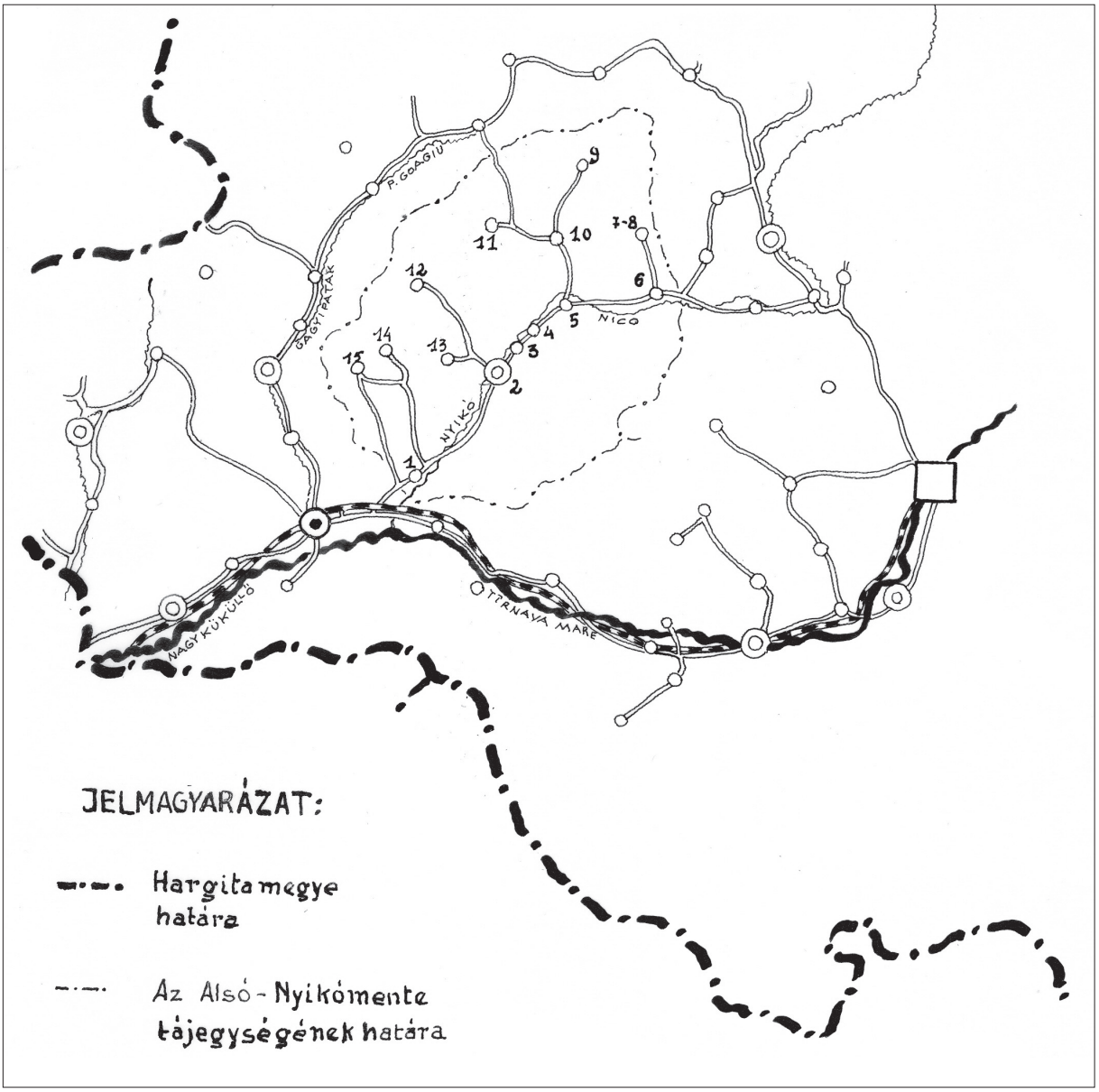
Lucrarea se ocupă cu câteva aspecte ale dezvoltării agriculturii ţărăneşti în cele 15 sate de pe cursul inferior al pârâului Nyikó (jud. Harghita), descriind câţiva din factorii prin care oamenii acelor locuri în secolele XVIII–XIX. şi-au format terenurile agricole. Autorul, pe baza datelor statistice şi arhivistice, cât şi a informaţiilor orale primite de la bătrâni, evidenţiază că simultan cu creşterea populaţiei au fost mărite şi hotarele satelor: pentru satisfacerea nevoilor populaţiei crescute, întrucât productivitatea pământurilor nu putea fi mărită, au căutat să extindă ogoarele prin defrişarea pădurilor. În încheiere, lucrarea se ocupă cu modul defrişării şi etapele transformării acestor teritorii în ogoare.

Beiträge zur Geschichte der Landwirtschaft des unteren Nyikó-Tales

(Zusammenfassung)

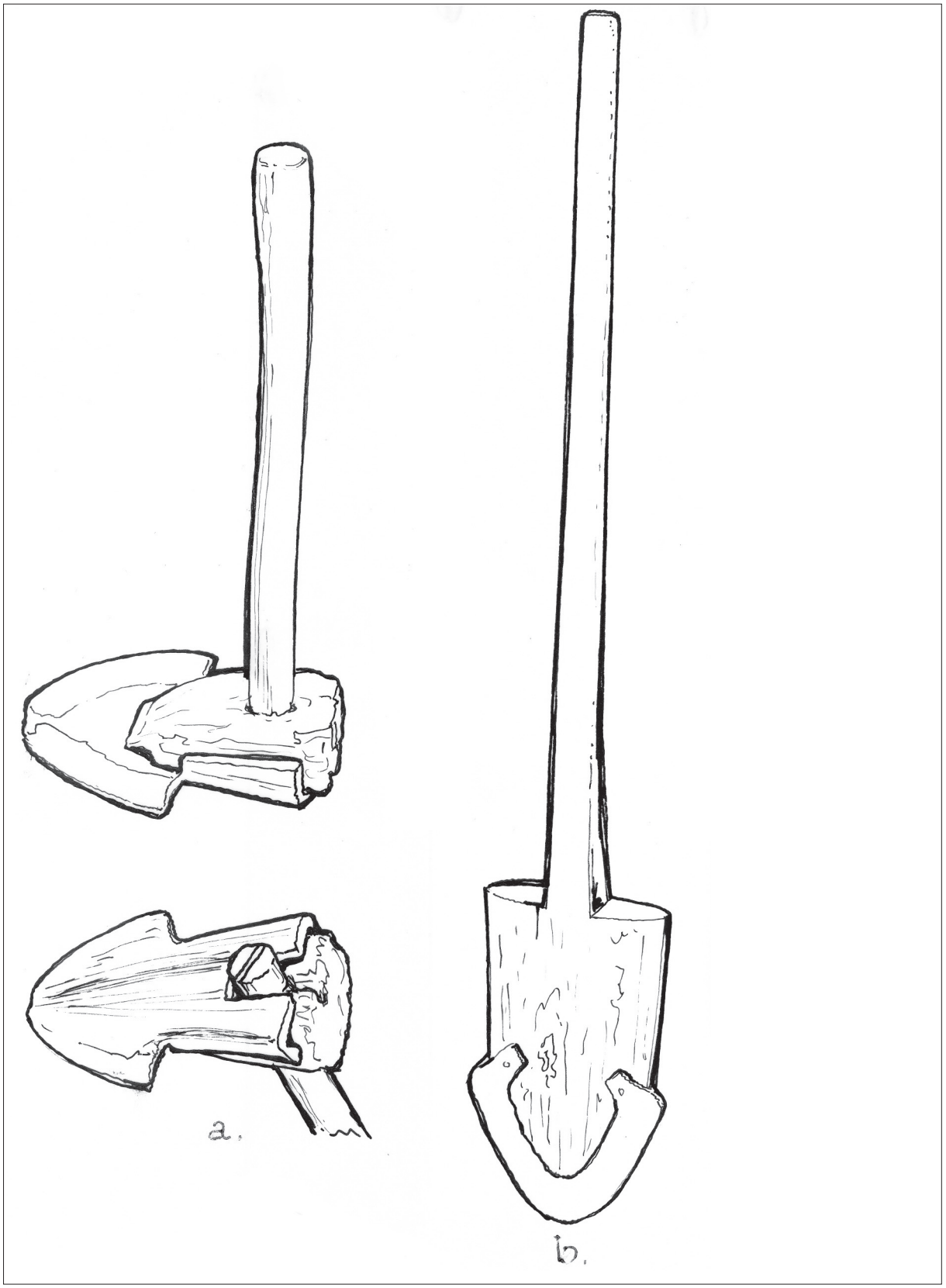
Die vorliegende Arbeit behandelt einige Aspekte der Landwirtschaftlichen Entwicklung der am mittleren auf des Nyikó-Baches (Kreis Harghita) liegenden 15 Dörfer. Man bezieht sich hier besonders auf die im Laufe der 18. und 19. Jahrhunderte aufgetretenen Factoren, die zur Vergrösserung der Landwirschaftlich benützbaren Böden gefürt haben. Der Autor stellt anhand von statistischen Daten, archivalischen Dokumenten und von älteren Leuten gesammelten Informationen fest, daß die demographische Entwicklung auch die Vergrösserung der Dorffluren mit sich genommen hat. Da man die stets wachsenden Bedürfnisse der Bevölkerung keineswegs durch die Erhörung der Arbeitsproduktivität der existierenden Ackerländer befriedigen konnte, hat man versucht die Bodenfläche mit Hilfe von Rodungen zu sicheren.

Zum Schluss stellt der Autor die Art und Weise der Rodungen sowie die Etappen der Umwandlung der gewonnenen Böden in Ackerland dar.

1. ábra
□ Székelyudvarhely – Odorheiu Secuiesc
◉ Székelykeresztúr – Cristuru Secuiesc

Az Alsó-Nyikó mente falvai: **1.** Rugonfalva – Rugăneşti, **2.** Siménfalva – Şimoneşti, **3.** Kiskadács – Cădaciu Mic, **4.** Nagykadács – Cădaciu Mare, **5.** Kobátfalva – Cobăteşti, **6.** Szentmihály – Mihăileni, **7–8.** Alsó- és Felsőbencéd – Benţid, **9.** Csehétfalva – Ceheţel, **10.** Tarcsafalva – Tărceşti, **11.** Tordátfalva – Turdeni, **12.** Nagymedesér – Medişorul Mare, **13.** Szentmiklós – Nicoleni, **14.** Kiskede – Chedea Mică, **15.** Nagykede – Chedea Mare

2. ábra
a. Tővágó kapa, faeke elhasznált vaspapucsából készült.
b. Faásó vaspapuccsal

Acta Siculica 2009, 595–604

Szőcsné Gazda Enikő

A KÉZDIVÁSÁRHELYI FAZEKASSÁG VÉGNAPJAI
BALASSA IVÁN 1942-ES KÉZDIVÁSÁRHELYI FELMÉRÉSÉNEK MARGÓJÁRA

A székely városok esetében az urbanizáció legfontosabb ismérveként, strukturális jegyeként talán az iparos életformát és a kereskedelem iránti igényt kellene megszabnunk. Amennyiben ebből a nézőpontból szemléljük a háromszéki mezővárosok történetét, Kézdivásárhely már a 18. században is egyre városiasabb településként tartható számon, ahol az iparosok nagy száma jelzi, hogy az alapvetően gazdálkodáscentrikus létformát háttérbe utalta egy teljesen más szempontú életstratégia. A saját vagy az idegenből hozott termékekkel való kereskedés a pénzt, mint az áruforgalom alapját, kiemelkedő helyre emelte. A cívis város így a polgárosodás egyik háromszéki fellegvárává vált.

A kézdivásárhelyi lakosság mesterségekbeli munkálkodását csaknem valamennyi felmérés jelzi. Sonkoly Gábor, 1786-os adatokra alapozva, a vargaváros lakosságát az iparosok és kereskedők aránya alapján Erdély nyolcadik legiparosodottabb településeként jelölte meg, amely 50,5%-os arányával mindenképpen figyelemreméltó góc látszatát nyújtotta.[1] Az 1820-as Cziráky-összeírás szerint csaknem 300 mesterember dolgozott Kézdivásárhelyen, ezekhez járult hozzá az egyre jelentősebbé váló kereskedői réteg is.[2] 1857-ben a város lakóinak 68,55%-a valamilyen mesterséget űzött,[3] és ezeket – az általános székelyföldi képlettől eltérően – a megélhetés forrásának tartották. Ez azt jelenti, hogy alapfoglalkozásként, és nem pedig a mezőgazdaságból jövő jövedelmeket pótló, kiegészítő tevékenységként művelték. Ugyancsak 1857-ben a város lakosságának 46,4%-a nem, vagy csupán igen kis mértékben foglalkozott mezőgazdasággal.[4] Ezek az arányok azt sejtetik, hogy az iparos létforma erőteljes előretörését semmiképpen sem kérdőjelezhetjük meg.

Az iparosság megoszlásáról kevés adatunk van, és a fazekasok létszámát ezen belül is kis csoportként értelmezhetjük. Egész erdélyi viszonylatban a fazekasságból élők száma nem volt a 18–19. században jelentős, és nem volt szigorúan városi jellegű foglalkozási ágazat. Bár a városnak már 1649-től kezdődően volt fazekas céhe, 1750-ben csupán 10 adófizető fazekast tartottak számon.[5] Ez a szám a későbbiek folyamán sem mutatott jelentős emelkedést. Ha a nem főfoglalkozásúak, hanem dominánsan mezőgazdasággal tevékenykedő, jövedelemkiegészítésként fazekalók számával kissé növeljük is az előbbi adatot, a fazekas céh a 18. század derekán nem tartozhatott a település jelentősebb iparos érdekvédelmi tömörülései közé.

A 19. század végére és a 20. század elejére Erdélyszerte jellemző volt a fazekasság radikális visszaszorulása, ez Kézdivásárhelyet is hasonlóan érintette. Bár a céh és ipartársulat „aranyas könyvébe" 1853 és 1904 közt 58 fazekasmester nevét írták be,[6] az 1878–80-as hivatalos ipartársulati adatok csupán 18 fazekas jelenlétével számoltak.[7] Ez az eltérés mindenképpen azt jelzi, hogy az egy időintervallumban párhuzamosan működő agyagművesek száma semmiképpen sem haladta meg a 10–12 embert. A század végén megszerkesztett millenniumi emlékkönyv csupán 7 fazekast tartott számon, ez az adat drasztikus csökkenést jelzett a 20 évvel korábbi állapotokhoz képest is.[8] Az agyagművesség jelentőségének folyamatos térvesztését mi sem jelzi jobban, minthogy a város 1893 és 1945 közt vezetett, iparos segédeket számbavevő mutatójában mindössze három fazekassegéd nevét találjuk, közülük kettő a 19. század utolsó éveiben, egy pedig a 20. század negyvenes éveiben tevékenykedett.[9] Ez a szám azt bizonyítja, hogy a városban működő kisszámú fazekas nem jutott akkora megrendeléshez, hogy érdemes lett volna segédeket alkalmaznia. És azt is jelzi adatunk, hogy az agyag művészete már egyáltalán nem tartozott a vonzó, divatos foglalkozások közé. A marosvásárhelyi Kereskedelmi- és

[1] SONKOLY Gábor 2001, 234.
[2] TAKÁCS Péter 2002, 201.
[3] PÁL Judit 1999, 184.
[4] SONKOLY Gábor 2001, 252.
[5] SONKOLY Gábor 2001, 223.
[6] Lásd a közölt dokumentációban.
[7] *Székely Nemzet*, II, 146, 1884. szept. 23.
[8] POTSA József 1899, 166–167.
[9] SÁL, F. 154 – A kézdivásárhelyi iparegylet iratai, 4-es dosszié: Iparsegédek betűsoros mutatója 1893–1945 közt. A három megtalált segéd neve: Szász Gyula (121/1895–1900), Szász Béla (199/1942–1945) és Zajurczan Elek (12/1895–1900).

Iparkamara is tudta ezt, ezzel magyarázható, hogy 1906-osjelentésében megemlítette ugyan a település fazekas mestereit, de csupán az asztalos, esztergályos, lakatos, bádogos, kocsigyártó, kádár és timár iparát érezte „felkarolásra" érdemesnek.[10]

A mesterség századfordulós agóniáján tépelődve, felmerülhet a kérdés, miért is kellene foglalkozni egy sorvadó, majd kihalt mesterséggel? Talán azért, mert a fazekasság a szépteremtő mesterségek egyike volt. Mesterei nem pusztán egy átlagos mesterség képviselői, hanem egyben a helység kisebb-nagyobb tehetséggel megáldott művészei is voltak, akik a funkcionális vagy csupán dekoratív termékeiket az elvárások és a saját szépigényük alapján próbálták előállítani és kidíszíteni.

A festett, mázas agyagedény több évszázad jellemző lakásdíszítő és -szépítő eleme volt, amelynek tájegységenkénti variánsai nem pusztán a fazekasmester szépteremtő készségét, hanem egyben a környék ízlésvilágát is felszínre hozták. A 20. században működő fazekasok készítményeit már nem annyira azoknak funkcionalitása, hanem elsősorban a törékeny agyagedények iránt érdeklődők (megrendelők) esztétikai igénye tartotta életben.

1998-ban Balassa Iván (1917–2002) akadémikus, neves néprajztudósunk egy kézdivásárhelyi fazekasműhelyről szóló felméréssel ajándékozta meg a Székely Nemzeti Múzeum Alapítványt.[11] Balassa a negyvenes években mint a Székely Nemzeti Múzeum frissen kinevezett múzeumőre talán Herepei Jánosnak (a múzeum kerámiát is kutató igazgatójának) a hatására, fokozottan érdeklődött a fazekasság iránt. Magyarhermányból egy teljes műhely tárgyállományát szállította be a múzeumba, Kis- és Nagybaconból számos csempét gyűjtött, és elkezdte a Székely Nemzeti Múzeum kerámiagyűjteményének szakszerű feldolgozását fényképes leírókartonok elkészítése által. A Györffy István irányította, 1941–43 közti, a Székely Nemzeti Múzeummal együttműködő csíkmenasági kutatócsoport fazekastermékekről szóló felmérését is felhasználta. A kézdivásárhelyi gyűjtés ennek a kutatási irányvonalnak az egyik fontos láncszeme volt.

A fényképekkel, leírásokkal ellátott futólagos néprajzi látletlet 1942. május 9-én, illetve 11-én készült, Kézdivásárhely utolsó fazekasánál, Szász Bálintnál. Balassa Iván 14 fotóval és rövid jegyzetekkel dokumentálta a fazekas műhelyét és készítményeit, és a nála lévő régi céhiratokból a két értékesebbet lefényképezte, a céh jegyzőkönyvének töredékeit írógéppel átmásolta. A dokumentum átírását a Székely Nemzeti Múzeum székhelyén tehette, legalábbis erre utal a Szász Bálint munkásságát ismertető egyik híradás: „Az iparra vonatkozó régi feljegyzéseket, irományokat eddig a Szász család őrizte; néhány esztendővel ezelőtt aztán – mondja a mester felesége – egy úr jött hozzánk és az irományokat elvitte a múzeum részére."[12] Bogáts Dénes Háromszéki oklevél-szójegyzékében idézett egy töredéket a Balassa által lefotózott, a kézdivásárhelyi fazekas céh szabadalmának megerősítéséről szóló dokumentumból,[13] ez is azt jelzi, hogy az irat a negyvenes években a múzeum székhelyén volt. A kézdivásárhelyi részleg, a Céhtörténeti Múzeum megalakulásával oda került, és pontatlanul ugyan, de Seres András már innen publikálta a mesternévsor egy részét, egy fazekasságról szóló tanulmányában.[14] A forrást ma is a Céhtörténeti Múzeumban őrzik, A/I/131-es leltárszám alatt.

Balassa Iván felmérésének publikálását így már pusztán dokumentáris értéke miatt is fontosnak minősítjük. Fényképdokumentációja a céh történetére vonatkozó rendkívül fontos iratok megörökítése mellett biztos fogódzót nyújt a kerámia iránt érdeklődők számára e helység fazekasságának végnapjairól, a formakincsről, a díszítményekről.

A századfordulón működő id. Szász Bálint, a Balassa által bemutatott fazekas édesapja már 1879-től kezdődően fazekasmesterként kereste kenyerét.[15] Tevékenységéről nem sokat tudunk. Egy napisajtóban megjelent újságcikk megemlítette, hogy – talán a makfalvi Molnár Dani sikerén felbuzdulva – kis játékszerű állatfigurákat készített. Az 1907-es Székely kiállításon ezek mellett cserépedényeket is árusított.[16] Fia, ifjabb Szász Bálint, Kézdivásárhely utolsó fazekasa, a kézdivásárhelyi református anyakönyvek tanúsága szerint 1892. január 19-én született Kézdivásárhelyen. A kis Bálint a mester második házasságának sarja, mindkét feleség (Turóczi Ágota és Jancsó Anna) Kézdivásárhely ismert, fazekasokat is adó családjaiból került ki. A fazekasok közti szoros kasztszellem jeleként értelmezhető, hogy a kisfiút a város egy másik fazekasa, Erdő Mózes tartotta a keresztvíz alá.[17]

A fazekasság mesterségét bizonyára édesapjától sajátította el, és már nem tartotta családja érdemesnek az ipartestület előtti hivatalos ranglétra bejárását. Erre következtethetünk abból, hogy az iparos

[10] JMKI 1907, 96.

[11] A dokumentáció pontos jelzetei: Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány néprajzi leltára, AD. 72-es leltári szám.

[12] *Székely Nép*, LXII, 1944. aug. 23., 5. old.

[13] CS. BOGÁTS Dénes 1943, 37.

[14] SERES András 1974–75, 272.

[15] Lásd a dolgozat mellékletében közölt, 1859-ben indított jegyzőkönyv-töredék névsorát.

[16] *Székely Nép*, XXV, 131, 1907. okt. 26.

[17] SÁL., F. 105 / 615, 249^{v}–250.

segédek és tanoncok hivatalos jegyzékében nem bukkanunk rá a nevére.[18]

A fiatal mester első sajtóbeli említése 1920-ból származik. Ekkor a *Székely Újság*, a *Brassói Lapok* és a *Székely Nép* egymástól vette át a mester tehetségéről beszámoló híradást: „Kézdivásárhelyen egy Szász Bálint nevű fazekasmester olyan remek díszítésű, nagy műízlésről és művészi érzékről tanúskodó dísztárgyakat készít, melyek a legkényesebb igényeket is teljes mértékben kielégítik. A magyar iparművészetnek ez az újonnan felfedezett kiváló képviselője remélhetőleg minél előbb a nyilvánosság elé lép és remek alkotásait forgalomba hozza."[19]

A következő, eddig fellelt híradás 1944-ből származik. Ekkor a megyei napilap már úgy emlegette mesterünket, mint a város egyetlen fazekasát. A kézdivásárhelyi piacról szóló beszámolóban megemlítették, hogy a mester katonai szolgálatot teljesített ekkor, így felesége árulta a „szép, tulipánokkal és más virágokkal kicifrázott agyagedények"-et.[20] A két híradás ugyan egyaránt beszámolt az edények szépségéről, Szász Bálint készítményeiről képeket nem közöltek.

Ezt a hiányt pótolhatjuk a Balassa Iván fotódokumentációja és a fazekas lakásán talált iratok részben fényképek, részben átírás révén való leletmentése által.

Amint a fotók és a mellette lévő rövid beszámolók jelzik, a 20. században Kézdivásárhelyen több fajta edénytípus készült. Szász Bálint lakásának szárító polcain, udvarán virágcserepek, csészék, kupák, tányérok, tálak és – a kézdivásárhelyi fazekasság híres termékei – kisebb-nagyobb bokálykancsók száradtak. A kapufélfáján hullámvonalas díszítményű, mázas kis fazék vagy szilke volt a cégér, ezzel reklámozta magát mesterünk.

A fotókról világosan látszik, hogy a bokályok díszítése már nem a fazekas feleségek, hanem a mester kezében volt. A mintákat ceruzával előrajzolta a fehérföldezett edényre. A díszítőeszközök és a technikai eljárások ezt követően már hagyományosak voltak: szaruval körvonalazta és ecsettel töltötte ki geometrikus és növényi díszítményeit. Különösen érdekes az, hogy Szász Bálint termékein nem fedezhető fel a század huszas-harmincas éveinek az az egységesítésre törekvő, fazekas tanfolyamokon oktatott ecsetfestéses motívumkincse, amely teljesen átformálta a désházi, zilahi, korondi hagyományos fazekasságot. De nem érezzük az udvarhelyi agyagipari szakiskola hatását sem. A fényképekről visszaköszönő bokályok, formai és díszítőelemeik alapján akár 19. századiak is lehetnének. A 19. század végén és a 20. század elején a kézdiszéki gyűjtésekből százasával kerültek be a Székely Nemzeti Múzeumhoz a csaknem azonos motívumkincsű, fehér alapon barna és zöld színezésű bokálykancsók, amelyeknek jellemzője már ekkor az X alakú minta, az ezt ívesen összekötő, vonalkákkal dekorált pánt, a levéldísz, a tulipán és a kis négyszirmú virág volt. Nem tudjuk felmérni, hogy a régiesebb díszítményeket csupán a néprajzos muzeológus jelenléte hívta-e elő implicit módon a mester emlékeiből, vagy Szász Bálint ekkor is ezt a motívumállományt használta edényein.

A Balassa Iván fényképei egyértelműen jelzik, hogy a fehér alapon zöld/barna színezésű, írókásecsetes festésű, X mintás és levéldíszes díszedények keletkezési helyét nagyon körültekintően kell meghatároznunk. Az erdélyi kerámia történetét taglaló szakirodalom hajlamos egyértelműen egy-egy központhoz kötni egyes díszítési stílusokat, holott a legtöbb esetben motívumok széleskörű elterjedéséről, vándorlásáról, újra és újra felbukkanásáról, átértelmezéséről beszélhetünk. A Balassa Iván felvételein látható edények egyértelműen Kézdivásárhelyen készültek. A szakirodalom a közelmúltig Bereckhez kötötte ezt a réteget,[21] de újabban egyre erőteljesebben kezd kialakulni egy ezt cáfoló álláspont. A barcasági kerámiával való motívumrokonság miatt a barcaújfalusi központ említése is egyre nagyobb szerepet kap.

A mai példák is mutatják, hogyan válik egy-egy tárgy vagy egy-egy díszítőelem divattá, és ezáltal a jobb kereseti lehetőség függvényében hogyan próbálják azt egyre többen utánozni, másolni. A minták „lopása", lemásolása az olasz reneszánsz textilmintáktól a habán-poszthabán kerámiáig, a 17. századi csempéktől a mézeskalácsos alapmotívumokig olyan általános módszer volt, hogy nem vonhatta ez alól ki magát a Kárpátok kanyarulatában élő falusi vagy városi fazekasmester sem. A ritkán fennmaradt, és eddig többnyire publikálatlan fazekas mintakönyvek annak a jelei, hogy a díszítőművészetben csupán a legtehetségesebb mesterek váltak képessé az újításokra, a motívumkincs megreformálására. A kevésbé tehetséges alkotók a jobb kézügyességűek utánzása, másolása révén próbálták megszerezni azt az esztétikai minimumot, amely az edények eladhatóságához szükséges volt.

Az utolsó kézdivásárhelyi fazekas, bár az újságok áradozva írtak munkásságáról, nem volt nagyon tehetséges mester. A hagyományhoz való görcsös ragaszkodás, az újításoktól való félelem annak a jele volt, hogy a modern kor merev hagyomány-értelmezési

[18] SÁL, F. 154 – A kézdivásárhelyi iparegylet iratai, 4-es dosszié: Iparsegédek betűsoros mutatója 1893–1945 közt.

[19] *Székely Nép*, XXXVIII, 1920. április 1.

[20] *Székely Nép*, LXII, 1944. aug. 23., 5. old.

[21] SZALAY Emőke, P. 2003, 76, 185.

modelljét sajátította el, és inkább a jól ismert, ellesett, könnyen reprodukálható „hagyományos" motívumok sorozatgyártására, semmint a kísérletező művészi játékkedvre alapozott. A régi motívumkincshez való görcsös kötődés egyben annak a jele is lehetett, hogy a környék megrendelői a hagyománytisztelet jegyében ragaszkodtak még a negyvenes évek fazekastermékeihez, és szívesebben látták a megszokott motívumokat és színeket, a hagyományos formákat, mint a hagyományoktól elrugaszkodó kísérletezést.

A mester házatájáról készült fényképek a szűkös megélhetési lehetőségeket sejtetik. A fazekas háza fokozottan tűzveszélyesnek minősült, ezért a helység a közkúttal ellátott Kovácsszerre engedte a fazekasok letelepedését. Bálint mester háza is ebbe a térbe tagolódott. A kis méretű dránicás ház a hagyományos székely faépítészet formai jegyeit követi.

A kapu előtt készült kép a segédjével együtt örökítette meg a mestert. A segéd alkalmazása annak a jele volt, hogy az utolsó fazekasnak még akadtak megrendelései.

A Balassa által készített dokumentáció azt jelzi, hogy az utolsó kézdivásárhelyi mester a megőrzési feladatköreit komolyan vette. Házában volt ekkortájt a céhláda a csupán töredékesen fennmaradt céhdokumentumokkal, és ujjaiban volt a szülőktől eltanult motívumkincs és technikai tudás.

Balassa Iván 1942-es felmérésének jelentőségét abban kell látnunk, hogy minden oldalról bemutatta a mestert. Lefotózta az életterét, a műhelyét, a felszereléseit, de dokumentálta azokat a régi iratokat is, amelyek nélkül ma már hiányosabb lenne a kézdivásárhelyi fazekas céhről szóló tudásunk.

Szőcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055;
szocsnegazdaeniko.sznm@gmail.com

Irodalom

JMKI 1907 = *Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1906. évi közgazdasági viszonyairól*, Marosvásárhely, Adi Árpád könyvnyomdája, 1907.

CS. BOGÁTS Dénes
1943 *Háromszéki oklevél-szójegyzék,* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
PÁL Judit
1999 *Procesul de urbanizare în scaunele secuieşti în secolul al XIX-lea,* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
POTSA József (szerk.)
1899 *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére,* Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.
SERES András
1974–75 Kovászna megye régi fazekas központjai, *Aluta,* Sepsiszentgyörgy, 267–305.
SONKOLY Gábor
2001 *Erdély városai a XVIII–XIX. században (Atelier Füzetek,* 2*),* L'Harmattan, Budapest.
SZALAY Emőke, P.
2003 *Magyar népi kerámia a Déri Múzeumban*, II, Ethnica, Debrecen.
TAKÁCS Péter (szerk.)
2002 *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból,* Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

Ultimele zile ale olăritului din Târgu Secuiesc
Note la documentația fotografică a lui Iván Balassa, din 1942

(Rezumat)

Regretatul academician Iván Balassa (1917–2002), la începutul carierei sale muzeograf al Muzeului Național Secuiesc, în cadrul unei munci de teren de două zile în 1942 a documentat cu fotografii şi descrieri scurte activitatea lui Bálint Szász, ultimul olar din Târgu Secuiesc. Meritul cercetării este că documentează atât procesele muncii, uneltele, produsele cât şi condițiile de viață ale meşterului. Documentele aflate în lada meşterului ne oferă informații şi despre istoria breslei din Târgu Secuiesc. Studiul lui Balassa este diagnosticul unei meserii pe cale de dispariție, iar această lucrare analizează cercetarea efectuată de Balassa din punct de vedere al istoriei culturii.

Last days of pottery in Kézdivasárhely (Târgu Secuiesc) Notes to the photo documentation of Iván Balassa from 1942

(Abstract)

Iván Balassa (1917–2002, member of HAS), former museologist of Székely National Museum documented in 1942, during a two day field work with photos and short descriptions the work of Bálint Szász, the last potter in Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc). The merit of the survey is that it documents the working process, tools, products and the life conditions of the master craftsman as well. The documents found in the master's locker allowed us to cast a glance into the history of the guild from Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc). Balassa's study is a diagnosis of a vanishing craft. This paper tries to embed Balassa's survey into the context of cultural history.

Balassa Iván 1942-es felmérése a kézdivásárhelyi fazekasságról

A kézdivásárhelyi fazekas céh szabályzatának megújítása, 1673. Balassa Iván fényképe.[22]

Michael Apafi Dei gratia princeps Tran(silva)niae, par(tibus) regni Hung(ari)e D(omi)nus et siculor(um) comes etc., fidelibus nostris gener(osis) capitaneo et judici regio supremo Trium Sedium siculicalium ittem egr(egiis), nobilibus, agilibus vicejudici regio ac caeter(ibus) jur(atis) assessor(ibus) et notar(io) sedis siculicalis Kezdi itidem prudentibus et circumspectis judici primar(io) ac caeter(is) jur(atis) civibus ac senator(ibus) oppidi n(os)tri KezdiVasarhely modernis scilicet et futuris pro quovis tempore constit(utis) cunctis viam aliis cujuscumque gradus honor(is) et officia gerentis salutem et gratiam nostram.

Az Kezdi Vásárhellyi Fazakas Czéh hozván es producalván mi elonkben leveleit mellyekből ki tettzik az előtt valo Fejedelmek idejében minemű ammonitassal eltenek, mely(ekne)k miis annualtunk k(e)g(ye)l(me)sen, hogy ez utannis hasonlóképpen élhessenek Privilegiomok szerent, senki eo ellenuk ne vegyen semmi mivet, hanem csak Szabad Sokadalomnak idejen, hogy ha vinne Privilegiomok ellen, és akár holis az Varos keörül affele Kantoros mester embereket tanalhatnának Szabadoson megh büntethessék és birsagolhassák, azért se jovokban se Szemelyekben semmi bantodások ne legyen. Hűségetek(ne)k azért K(e)g(ye)l(me)sen és igen serio parancsollyuk es k(e)g(ye)lmessegünkőt hozzájok igy ertvén, ha valakik lennének kik privilegiomokb(an) haborittani akarnák es megh rontani igyekeznek, semmi uton megh ne engedgye, hanem őkőt minden punctomiban megh tartsa és oltalmaza ez levelünk erejevel.

Secus non factur(is) praesent(ibus) perlectis exhibenti restitutis. Datum in Castro n(os)tro Radnoth die Vigesima Secunda Men(sis) Juny Anno D(omi)ni Millesimo Sexcentesimo Septangesimo Tertio.

M Apafi (aláírás, pecsét)

Céheskü, Kézdivásárhely, 1761. Balassa Iván fényképe.

Juramenti Formula Figulorum in Oppido Kézdi Vásárhelly inhabitantium Anno 1761 Die 1-a January

Én T: T: Esküszöm az Élő, Mindenható, Igaz Istenre, Ki Atya, Fiu, Szent Lélek, Tellyes Szent Háromság, egy bizony Örök Isten, hogy én az előttem lévő, Betsületes, Nemes Czéhnak Czéh Mestereit, Atya Mestereit, az Betsületes Öregeket és a Nemes Czéhnak minden Tagjait illendőképpen meg betsüllöm, a Nemes Czéhnak és Tiszteinek Parantsolatjoktól függök, a Nemes Czéh Privilegiumát és Articulussait, mindennémü Rendtartásaival együtt, tellyes igyekezettel, kivánom meg tartani; a Nemes Czéh hasznos Tanátskozásait senkinek ki nem jelentem, a Kik pedig a Nemes Czéh ellen, titkon, vagy nyilván álnokul valamit beszéllenének vagy végeznének, azt a Nemes Czéh Tiszteinek meg jelentem, A Nemes Czéhnak minden némű nálam forgo Jovait megtakaritom és szaparittani igyekezem, egy szóval a Nemes Czénak hasznát és előmenetelit, mint szintén a magamét, igyekezem munkálkodni, a mellyre Isten engem ugy segéllyen és úgy adja Lelkem idvességit. Ámen.

A Ns. Fazakas Céhnak Mestereiről szólló Jegyzőkönyv, 1859. Balassa Iván gépírásos másolata a Szász Bálint tulajdonában lévő eredeti példányról.[23]

A K. Vásárhelyi Fazakas Czéh számára készült 1839

Olyan az élet, mint egy folyam, mely világ tengerébe sietve, a bele esett ágat magával viszi s a semmisíd és sirjába eltemeti. Hasonló életünk a folyamhoz, mely sok küzdelem között eljut Végre a semmisedés nagy Óceánjához s minket mint folyamba eset ágat a feledés sirjába temet. Im egy év gördül le hivatalos életünkből és nemsokára az óra elpercegi utópillanatait küzdelemmel tellyes Esztendőnknek. Mi előtt azonba új szám alatt kezdenők a vért izzadásig nehézségekkel telljes pállyafutásunkat, szenteljük meg a multnak emlékét és tegyük el magunknak a történetekből egy pár gondolatott emlékkincsül. Ugyanis ezen érdemes emléket (Jegyzőkönyvet) Székely Udvarhelyi Nemzetes Bodrogi György Ur sziveskedett ajándékozni a Nemes Fazakas Chéhnak, hogy tagjait, Előljárói Név lajstroma belé jegyeztessen, kinek köszönet a nemes Czéhoz mutatott barátságáért.

1853. December 27-én tartott Czéh Gyülésibe határoztatot miszerint a Czéh előljárói ugy tagjai Catalogus rendje szerint iratodjon bé ezen ugynevezett Arannyas Könyvbe s egyszersmind az is meghatároztatott, hogy régi szokás szerint azon tag ki az öreg mester emberek sorába lépik és ide bé iródik, fizessen 12 vforintokat, e pedig történt Fő Czéhmester Páldeák Dániel és Kis Czémester Jantsó Áron hivataloskodási években.

[22] Az Apafi által aláírt 1672-es szabadalom latin nyelvű bevezető formulájának átírásában nagyon köszönöm Dáné Veronka és Sipos Gábor segítségét (SzGE).

[23] A nevek egy részét, bizonyára ugyanezen lista alapján, utóbb közölték, lásd SERES András 1974–75, 272 (SzGE).

Név	Mesterember lett	Megholt[24]
Erdő Mózes	1863. V. 2.[25]	
Szász Miklós	Öreg lett	1859. II. 20.
Mágori Mózes	Öreg let	1857. V. 22.
Szigeti János		1855
Jantsó Dániel	Öreg volt	1861. V. 7.
Tóth Dániel		
Laboncz Mózes	Öreg	
Szigeti József	Öreg let	1870. IV. 23.
Szőcs Jósef		1855
Turóczi János		1866. VII. 15.
Erdő Mózes	Öreg let	1859. IV. 9.
Szőcs Ádám		1869. IX. 5.
Szigeti Jósef	Öreg let	
Páldeák Dániel	Öreg let	1879. III. 13.
Szőcs Jósef	Öreg let	1879. III. 18.
Szabó András	Öreg let	
Páldeák Jósef	Öreg let	1861. IV. 18.
Szász Ferencz	Öreg let	1859. II. 20.
Mágori Jozef		1867. V. 12.
Szigeti Ferencz	Öreg let 1861	1881. II. 16.
Szigeti Mózes		1863. IV. 9.
Jantsó Áron	Öreg let 1861	1897.
Szász Ferencz	Öreg let 1863	1892. IV. 25.
Szőcs Sámuel		
Sükös Mózes	Öreg let 1866.	1870. XII. 5.
Menyhárt Mózes	Öreg let 1869. IX. 5.	1886
Balog István	Öreg let 1870. IV. 23.	1882. III. 26.
Kovács Sámuel	Öreg let 1870	
Bartus Ábrahám		1871. VII. 14.
Szász Károly		1866
Szőcs Ádám		
Szász Balázs		1875
Erdő Sándor	1857. XI. 30.	
Baka András		1875. IX. 9.
Erdő Bálint	Öreg let 1878. III. 18.	
Szász Ádám		1866. I. 19.
Pongrátz Károly		1864.
Turóczi András	1859. X. 7.	1876.
Szőts Márton	1859.	
Erdő Dénes 27/12	1879. III. 10.	
Szigeti Dániel		1881. VII. 16.
Szász Dénes	1865.	
Szigeti Dénes	1888. VIII. 28.	

Jancsó Lajos mesterember lett 1867. XII. 27.
Szigethi János mesterembernek felesketetett 1869. IX. 10.
Szigethi Mihály mesterembernek felesketetett 1872. XII. 27.
Szász Dániel Mesterembernek Felesketetett 1872. XII. 27.
1879. VII. 24-én lett mester Ember Erdő Sándor (Bálint fia), Lett öreg mester 1893. VIII. 11.
Hasonlóan azon év és hóban lett Mesterember Szász Bálint
1880dik Év XII. 27. Lett mester ember Erdő Mózes
1889. I. 22. Lett mester ember Erdő Bálint
1889. XII. 28. Lett mester ember Szőts József
1889. XII. 28. Lett mester ember Szőts Márton
1902. Jan. 6. Lett mester ember Szász Gyula
1902. Jan. 6. Lett mester ember Szász Béla
1904. VI. 19. Lett mester ember Sükös Gyula.

Számadástöredék. Gépírásos másolat

A Czéhmesternőnek adatott……..……...……2 f.
Szőts János halála kőtsége……..……. 2 – 60
Áprillis 3kán a Márkosfalvi templom számára……..……. – 50
Az Ipar Kamara hátraléka gyanánt…… 1 – 50
A Nagy Boronyai templom számára……. – 50
Julius 22-én Pesti károsultak számára…….. – 80
Julius 27-én a Zászló gombja kijavítására…… – 87
Szeptember 9-én Baka András elhalván…… 2 – 60
f. 11 – 97

A fentebbi kivételből a kőltést ki űtve marad a ns. Czéh kaszájába summa summariter 61 kr. Amely a kővetkezendő hívatalosok számadások alá menjen, s ezekhez tartozó jegyzőkönyvünkön (---)[26]

(---)ter menyhárt atyánkfia. – Atyamester (Ba)ka András, a kíknek kezelésők alá adatnak a jegyzőkönyvőn található czéh javai 1874. Déczember 27-én.
Öreg Szigethi Joseph
Öreg Szőts Joseph
Öreg Szász Ferenc (Ferenc fia)
Öreg Szász Ferenc (Miklós fia)
Öreg Balogh István
Öreg Kováts Sámuel
Öreg Szigethi Ferencz
Szőts Sámuel
Baka András
Turotzi András
Szőts Márton
Erdő Dénes
Szigethi Dániel
Szigethi Dénes
Erdő Bálinth
Szász Dénes
Szigethi János
Szigethi Mihály
Szász Dániel

Balassa Iván feljegyzései
Szász Bálint fazekas mesterről és műhelyéről

A kézdivásárhelyi fazekasok – az emlékezés szerint – az agyagot már a régi időkben is Alsócsernátonból hozták. Régen, mikor még sok fazakas volt, valamennyien összebeszéltek, és egyszerre mentek el agyagért.

Az agyagot a fazakas maga bányássza ki, mégpedig annyit, hogy az két-három évre elég legyen. Szász Bálint fazakas legutóbb 12 szekérrel hozott be. Az agyagot a pincében helyezik el, hogy a szél tele ne fújja homokkal.

A gazda a saját szekerével hozza be az agyagot. A csernátoni agyag azonban nagyon kövér, úgyhogy használat előtt még soványítani kell homokkal.

[24] Balassa Iván az átírás során egységesítette a szöveget. Ez főleg a *Megholt* rovatban látható, a hónapneveket egységesen római számmal írta le (SzGE).

[25] *Megholt 1863. május 2dikán* van az eredeti jegyzőkönyvben (SzGE).

[26] Itt megszakad a számadás (SzGE).

1. ábra Kovács-szer. Kézdivásárhelyt a század elején még hat fazakas lakott az utcában, ma már csak egy

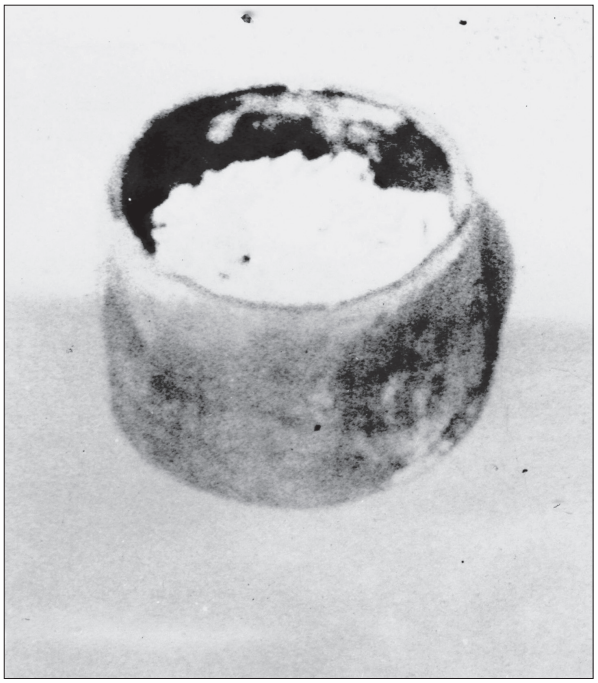
2. ábra Kovács-szer 6. szám. Itt lakik az utolsó kézdivásárhelyi fazakas, Szász Bálint (jobboldalt), a baloldali alak … György bikfalvi fazakas, aki jelenleg mint segéd dolgozik Szász Bálintnál. A kapufélfán egy köcsög jelzi, hogy itt fazakas lakik

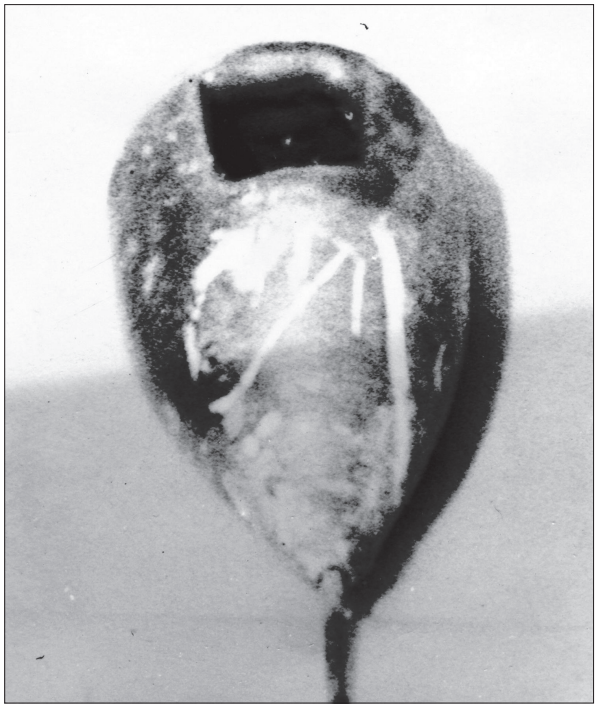
3. ábra Fazakasműhely Kézdivásárhelyt két koronggal, a bal oldali csere-, a jobb oldali fenyőfából készült, az előbbi régebbi

4. ábra Kiformált edények szárítása a napon

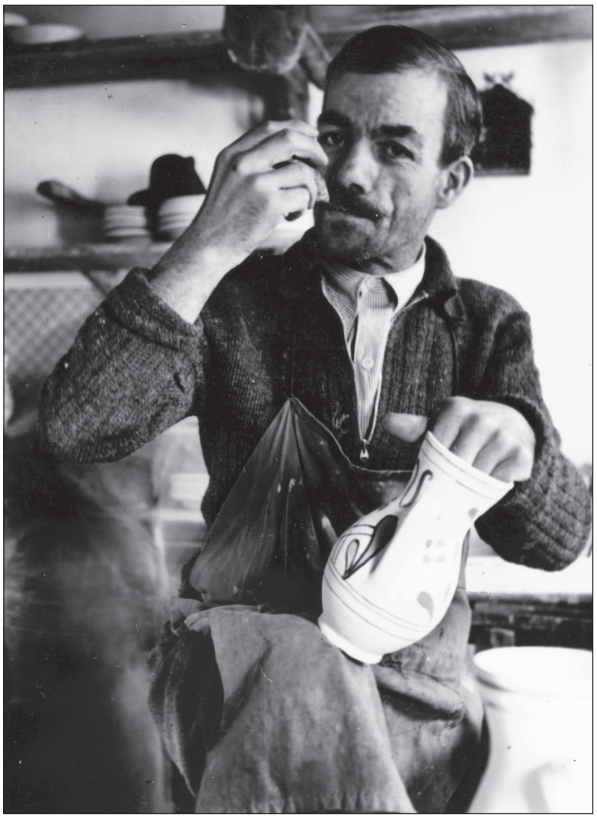

5. ábra Mérték. Szájátmérője 4,6 cm, magassága 3,6 cm, talpátmérője 5,2 cm. Szaruból készült, az alja fából van becsinálva. Mázból 7 megy egy kilóba, ha darabosabb, akkor nyolc. A mérték szerint vannak a máz és festék összetételek megadva

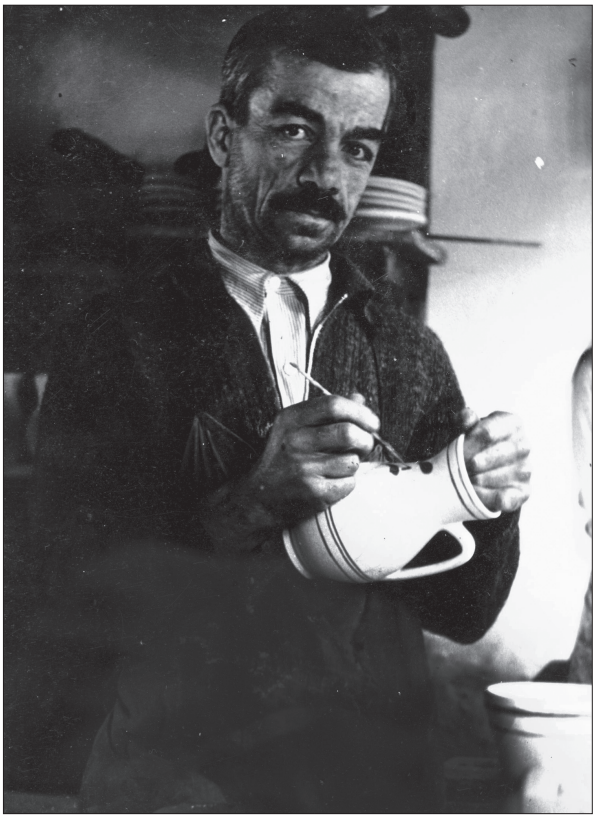

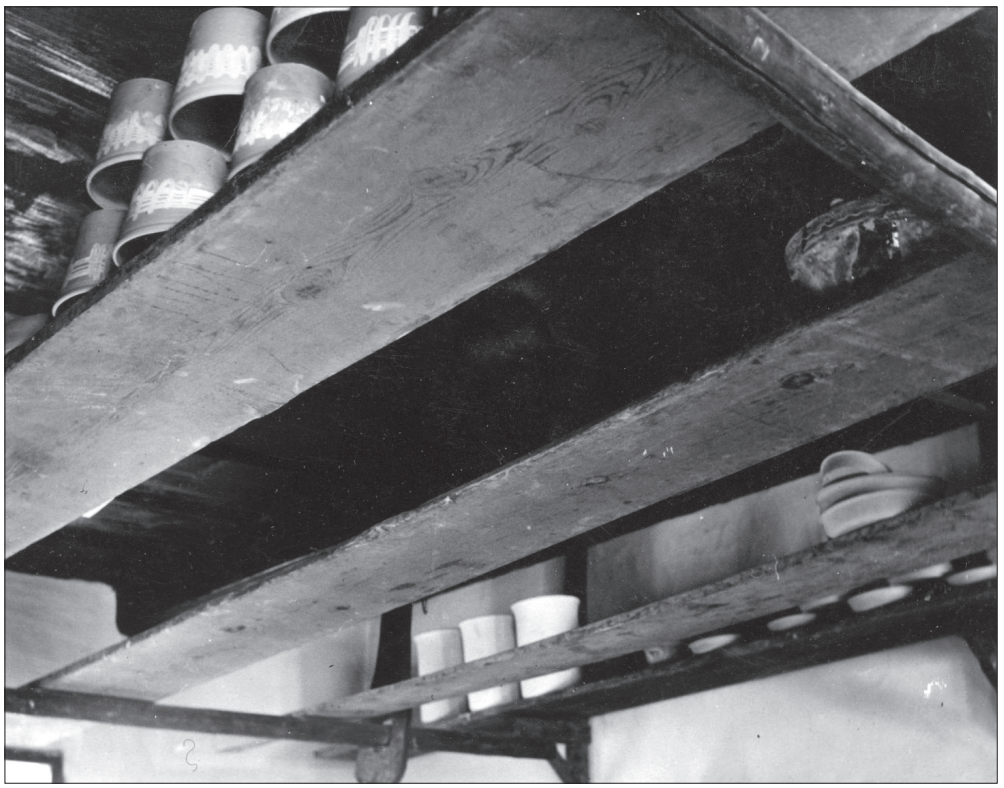
6. ábra Szaruzók. A baloldali cserépből, a jobboldali tehénszarvból, az utóbbit ma már nem használják

7. ábra A szaruzó megfúvása.
Ezzel a csövében lerakódott anyagot eltávolítja

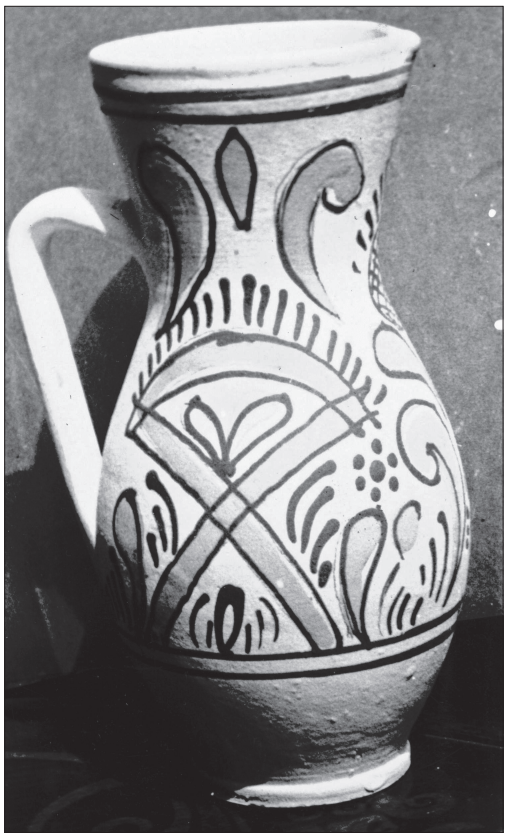
8. ábra Festés; a már előrajzolt mintát kifesti

9. ábra A szoba mennyezetén lévő szárítópolcok

10. ábra Bokályok Szász Bálint műhelyéből

Acta Siculica 2009, 605–622

Sándor-Zsigmond Ibolya

A FIATFALVI KASTÉLY ÉS LAKÓINAK ÉLETMÓDJA EGY 1805-ÖS CONSCRIPTIO ALAPJÁN

A fiatfalvi, ma – legutolsó tulajdonosa után – Ugron néven emlegetett kastélyról nem sok adat áll rendelkezésünkre. Kelemen Lajos 1925-ben megjelent tanulmányát[1] leszámítva alig foglalkoztak a témával.

Az elmúlt évtizedekben publikált urbáriumok, inventáriumok, egyéb birtokösszeírások között is hiába keresünk a kastélyra vonatkozó újabb információkat. Az első érdemleges összegzés Benkő Eleknek köszönhető, aki röviden – amennyire egy régészeti topográfiai munka ezt lehetővé tette – közölte a kastély építés- és birtoklástörténetét.[2]

Történeti források, elsősorban a *Székely Oklevéltár,* valamint a Jakab–Szádeczky-féle *Udvarhely vármegye története* adatai alapján mégis kirajzolódik a kastély története. Az épület 19. századi helyzetéről és birtokosairól hiteles képet ad Imreh Árpád *A fiatfalvi református egyház története* című kéziratos munkája is.[3]

Jelen tanulmány főleg ezekre a forrásokra és egy 1805-ben keletkezett kéziratos *conscriptio*ra támaszkodva próbál fényt deríteni a kastély lakóinak életkörülményeire.[4]

1. A fiatfalvi kastély gazdái. Építés- és birtoklástörténet

A ma is meglévő kastély helyén már a 15–16. században a Fiatfalván birtokos Geréb család udvarháza állt.[5] Erről a korábbi, 15–16. századi épületről nem maradt írott adat. Feltételezhető, hogy 1588-ban, amikor Geréb György 300 forintot érő fát vágatott ki és hordatott „Fiattfalvára az eő maga hazahoz”,[6] sor került az udvarház javítására vagy más, gazdasági épület építésére. A mázas kerámia technikáját vándorlásai során elsajátító Fazakas Lukács keresztúri fazekas, a trónkövetelő Bekes Gáspár elleni 1575-ös hadjáratból hazatérve a fiatfalvi Geréb család szolgálatába szegődött. Egy tanú 1590-ben így vallott a Geréb György számára dolgozó és gazdája által perbe fogott mesterről: „Thudom, hogy az Bekes hada után oda az Georgy vram hazaban haszasula… oda szolgalt mind fazek s kemencze chinalassal”.[7]

1625-ben Bethlen Gábor fejedelem Fiadfalvi Geréb András testőrkapitánynak összes jószágaira új adományt adott. Az időközben leomlott udvarházat Geréb András kőből, vár alakjában saját költségén újraépíttette.[8] Halála után, örököse nem lévén,[9] a fiatfalvi birtok az udvarházzal együtt a fiskusra szállt. 1628-ban Fiatfalva új adományozás alá került. Bethlen Gábor siménfalvi ifjabb Székely Mózes étekfogómesternek adományozta a birtokot és a kastélyként említett, hozzátartozó épületet: „cum castello, sive domo et Curia Nobilitari”.[10]

1635-ben ifjabb Székely Mózes hűtlensége miatt a kastély újra a kincstárra szállott, I. Rákóczi György azonban újból magánkézbe adta, főlovászmesterének és tanácsosának, Marosszék kapitányának, Brenhidai Huszár Mátyásnak.

Huszár Mátyás megjelenésével a kastély sorsa egy időre megállapodott, ám az elkövetkezendő évszázadokban számos családi perlekedésnek lett tárgya.

A fiatfalvi uradalmat adományba kapó Huszár Mátyás híres vitézek ivadéka volt. Mátyás apját, Huszár Pétert a történetírás a legnagyobb huszár címmel tisztelte meg. Báthori Zsigmond hívására a Dunántúlról származott Erdélybe. Ezt megelőzően Pápa vára kapitánya volt, majd Győr várának védelmében megsebesült. Báthori hamar kiejtette kegyeiből, és Déván fogságba vettette. Utóbb Lugos parancsnoka lett, és amikor Székely Mózes 1603-ban Lugost bevette, Huszárt elfogatta. „A vén embert nem lehet a török táborban a tatárok dühétől megmenteni. Murza, a tatár vezér ünnepi ruhába öltözött, s a lesújtott Huszár vérét mint áldozatét megivá.”[11] Fia, Mátyás I. Rákóczi Györgynek kedves udvari embere volt, s mint katonát is nagyra tartotta. A Székely Mózestől visszavett birtok lehet kárpótlás apjának Székely Mózes közreműködésével történt haláláért.

[1] KELEMEN Lajos 1925, 164–166.
[2] BENKŐ Elek 1992, 188–191.
[3] JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos 1901, 339–341, 373–375; IMREH Árpád 1935.
[4] MIM, *Conscriptio... 1805.*
[5] BENKŐ Elek 1992, 188.
[6] SzOkl Ús, I, 45–46.
[7] SzOkl Ús, I, 129–136.
[8] JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos 1901, 339.
[9] Geréb özvegyét (Lónyay Judit) Székely Mózes vette nőül.
[10] SzOkl Ús, IV, 235.
[11] NAGY Iván 1859, 207–208.

1652-ben bekövetkező halála után két leánya közül Huszár Borbála Torma Györgyné örökölte a kastélyt, amelyet 1663-ban már Castrum Fiatfalvensisként említettek.[12]

Borbála második férje, Hidvégi Nemes János Háromszék főkapitánya, híres diplomata és naplóíró volt, akivel 1676 februárjában a fiatfalvi kastélyban tartották lakodalmukat.[13] Nemes János 1679-ben meghalt, két fia maradt, Mátyás és Dénes, kiknek anyjuk után Torma ágon féltestvéreik is voltak.

A 17. század második feléből nincs adatunk arra, hogy a kastélyon építkeztek volna. Huszár Borbála halála után, a Torma és Nemes örökösök perlekedései miatt a sok gazda közt csak romlott az épület állapota.

A szájhagyomány őrzi, hogy az 1709–1718 között dúló pestisjárványkor a fertőzés ellen a szabadba költözéssel védekeztek, így miután Nemes Mátyás felesége és több gyermeke is a járvány áldozatául esett, Mátyás és egy megmaradt leánya kiköltöztek az erdőre, és ezt a helyet ma is Mátyás-szeginek nevezik. Nem tudjuk, hogy Nemesné Ugron Bora valóban a pestis áldozata volt-e, és Mátyásnak gyermekei közül is hányan vesztek oda, de az erdőrész nevét ma is használják. A helynév eredete magyarázható azzal is, hogy egyszerűen az ő tulajdona volt a szóbanforgó erdőrész.

1718 tavaszán, amikor Hermányi Dienes József legátus, a későbbi híres nagyenyedi pap, anekdota- és emlékíró Fiatfalván járt, a kastélyt, ahol együtt laktak a Nemes és Torma rokonok, nagyon romladozott állapotban találta. Felújítása ekkor már folyhatott, mert az egyik szobának, a hajdani udvari templomnak ma is meglévő stukkós boltozatán **ND 1714** évszámot olvashatunk, ami az építtető Nemes Domokos névbetűit jelenti.

Az öröklési folyamatot egyszerű követni. Nemes Domokos testvérének, Nemes Mátyásnak ágán haladhatunk tovább. Nemes Mátyás gyermekei: Ádám, 1755-ben grófi rangra emelkedett; Korda Zsigmondné Nemes Julia; Bánffy Gáborné Nemes Zsuzsa; Bethlen Sámuelné Nemes Klára (1719–1800); Teréz kisasszony; Elek őrnagy.

A kastélyt Nemes Klára kapta, a testvérektől és a Torma rokonoktól megvásárolta a részükre jutottakat. Ezzel a családi pereskedéseknek véget is vetett egy időre. Az épület Nemes Klára egyetlen lányára, Wesselényi Farkasné Bethlen Juliannára szállt. Julianna három lánya és második férje, Haller Antal, a lányok mostohaapja Julianna halála után újabb pereskedést szakasztottak az örökségre.

Gróf Bethlen Sámuelné Nemes Klára leánya, Bethlen Julianna[14] első férje báró Wesselényi Farkas volt. E házasságból született három lány: Kemény Lajosné Wesselényi Júlia[15]; Mikó Istvánné Wesselényi Orsolya; Bethlen Jánosné Wesselényi Zsuzsanna.[16]

A birtokmegosztás után a fiatfalvi jószágot Mikó Istvánné Wesselényi Orsolya kapta. A családi perlekedés végeztével az egyház perli az örökösöket, ugyanis Nemes Klára és Bethlen Julianna az egyház javára is végrendelkeztek.[17]

A ma is álló épületet 1817 körül Mikó Miklós építtette.[18] Mikó Miklós leánya, gr. Mikes Benedekné Mikó Eszter örökölte a fiatfalvi kastélyt, de ők nem laktak itt, és fia, Mikes Miklós 1855-ben eladta Zakariás Antal bányavállalkozónak.

Ugron János királybíró és Györffy Ágnes, Ugron Zoltán országgyűlési képviselő szülei 1866-ban vásárolták meg 40 000 forintért az épületet, amely ma is Ugron-kastély néven ismert.

A hányatott sorsú, leromlott állapotú kastélyt az Ugron-örökösök 1999-ben visszakapták.

2. Conscriptio Portionis Possessionariae Fiatfalvaensis – 1805

A fiatfalvi conscriptio egy 718 oldalas kézirat,[19] amely 1805-ben, Bethlen Julianna halálát követően íródott, a kastély és a hozzátartozó birtokok

[12] BENKŐ Elek 1992, 188. Hivatkozás Szabó T. Attila helynévtörténeti adatainak kéziratos gyűjteményére.

[13] KELEMEN Lajos 1925, 165.

[14] Bethlen Julianna (1751–1804).

[15] Kemény Lajos és Wesselényi Júlia fia Kemény Pál, akiről Kemény-kúriának nevezték a ma Gyárfás-kúria néven ismert székelykeresztúri Petőfi-emlékhelyet. Kemény Pál leánya, Kemény Polixénia férjezett Gyárfás Domokosné. Polixénia nővére, Kemény Julianna a 48-as szabadsághős, Zeyk Domokos felesége volt.

[16] Meghalt 1838-ban.

[17] IMREH Árpád 1935.

[18] Mikó István és Wesselényi Orsolya lánya, Mikó Róza, a Mikók másik ágából származó Mikó Miklós felesége lett. Mikó Miklós gróf világlátott és vagyonos ember volt. Mint a székely huszárok századosa rész vett a napoleoni háborúkban s mint építtető is megörökítette nevét. Másik kastélyát tíz évvel később Oltszemen építtette föl, és egyes adatok szerint Bodor Péterrel, a híres székely ezermesterrel festette ki érdekes képekkel, melyekből néhány háborús emlékeire vonatkozik.

[19] A teljes kéziratnak csak fotónegatívon megőrzött másolatát tanulmányozhattam, az eredeti holléte felderítetlen. Az 1980-as évek elején még a székelykeresztúri múzeum tulajdonában volt. 1970-ben Molnár Kálmán muzeológus lefotózta a teljes dokumentumot, 40 filmtekercsen 1229 fekete-fehér felvételt rögzített. (Molnár István Múzeum fototékája, 10 622, 10 656–10 662, 10 669–10 681, 10 685–10 691, 10 693–10 704 leltár szám alatti filmtekercsek). A felvételek digitalizálását jelen írás szerzője készítette, 2006–2007 folyamán. A számítógépes feldolgozással egyidőben elvégeztem a filmek felvágását és savmentes papírba való átcsomagolását, valamint a folyamatos olvashatóság céljából elkezdtem a szöveg word formátumba való átírását.

számbavétele során.[20] Az összeírást végző nyolc személy közül kettőnek, Magyari Györgynek és Dersi Mihálynak a kézírása elkülöníthető. Az egyes szám első személyben tett személyes megjegyzésekből lehet kilétükre következtetni. Írásuk, amely tiszta és jól olvasható, iskolázott emberekre utal. Fogalmazásmódjuk világos, egyszerű és érthető.[21]

Az összeírás részletesen tájékoztat a kastély 18. századi állapotáról. Az építészeti sajátosságok azonban ennél jóval korábbi műrészletekről árulkodnak.

A kastély elhagyatott, kiüresített állapotban volt, az összeírók gyakran használják a *romladozott*, *szakadozott*, *rongyos*, *sorvadozott* jelzőket.

A kérdésben lévő néhai Méltóságos Gróf Bethlen Julianna Asszony ő Nagyságát személye szerént jól esmértük, még mikor Báró Wesselényi Farkas Úr ő Nagyságával volt is, de főképpen még Gróf Haller Antalné vala sok versen találkoztunk, és beszéllettünk ő Nagyságával aminthogy én Kovács Péter laktam is az ő Nagysága udvarában leány korában.

Tudjuk nyilván és bizonyosan, hogy itten Nemes Udvarhely Székben Fiatfalván maradott a Tisztelt Grófné Asszonyról egy régi módi kő udvarház vagyis kastély fedelére s palánk kerítésére nézve elsorvadott és romladozott állapotban vagyon aminthogy az épületnek dél felé álló részen volt fedélzetek egészen egybe is omlottanak, lehullottak, padlásai bészakadoztanak és egyszóval az épületnek ezen része lakhatatlanná lett, kivált a felsőbb szobái, minthogy azok nem is kőből, hanem boronafákból voltanak építve. Az épületnek Napkeletre álló része minthogy egészen kőből vagyon építve falára nézve ma is még lakható.

Kényelmes, lakóigényeket kielégítő épület volt, amely gazdasági központként is funkcionált. A kastélyt kőfal kerítette, a kőkerítésen bástya volt, 1805-ben teljesen leomolva. A 18. század folyamán már általánosan nem volt szükség védelmi berendezésre, így a pusztulni kezdő falakat és bástyát veszni hagyták. Helyenként a leomlott kőkerítést palánkkal helyettesítették.

A kastély területe több udvarra oszlott: lakóudvar (belső udvar), gazdasági udvar (külső udvar gazdasági épületekkel) és kertek (*csűrös, füvelő,* gyümölcsös- és veteményes-). Mindezeket belső kerítésekkel is tagolták, de a keményebb, külső kerítésektől különbözően, ezek csak kóborló állatoktól, csellengő emberektől védték a földesúri tulajdont, így vesszőből, tövisből készültek.

A telekbeosztás a gazdasági tevékenység elkülönítését szolgálta, és egyben magasabb lakásigényekről tanúskodott.

Az utca felőli déli oldalon a külső udvarba egy kétosztatú, galambbúgos, kötött, fedeles nagykapun volt a bejárat. *Vagyon a bémenetel két kapufélfák közt tölgyfa hevedereken álló és két vaskapcsokkal a kapufélhez foglalt romladozott fenyődeszkás kapun és a melette lévő hasonló gyenge állapotban lévő kis ajtón, mely kapunak régen a tetején galambbúg volt, de elromlott és csak a tetején lévő gerenda vagyon meg ezen fejülírással: Anno 1760 Die 26 Martii.*

A külső udvarban leírt boronaházban az összeíráskor az udvart valószínűleg az örökösök megbízásából őrző, *Kálnoki György nevezetű szolgálatot tevő colonus* lakott. Az udvar elhagyatott és lakatlan volt, a kastély tulajdonjogáért per folyt.

A kastély belső udvarába a kapuépület bolthajtásos áthajtóján keresztül vezetett az út. A kaputól jobbra a sütőház, istálló és két pince kapott helyet, s ezektől ugyancsak jobbra állt a kőből épült lakóház, melyre tíz lépcsős garádicson lehetett feljutni.

Az épület szobái közül kettőt érdemes kiemelni: azt a négyszögű, szépnek írt szobát, *mely volt régen Udvari Templom. Ebben vagyon egy kőből készült s az épület napkeleti oldalához ragasztatott tanító szék, Cathédra, melynek a falhoz való ragasztása megrepedezett. Ezen épületnek alja (pádimentuma) téglából vagyon kirakva, felső része (mennyezete) pedig nyolc lábról felvett igen cifra csipkézetekkel megépített bolthajtás, ennek közepén lévő koszorus és csillagos részecskéjén (figuráján) ezen betük találtatnak: N.D. 1714.*

A másik szoba egy valószínűleg reprezentációs célokat szolgáló *jó nagy palota* volt, amelynek padlása állt *négyszegeletű, fenyődeszkákból mennyezet formára párkányozva, melyek sokféle cirádákkal, címerekkel és olvashatatlan inscriptiókkal megékesíttettek. Ezek nagyon régiek, avatagok.* Az összeírók vélhetően egy reneszánsz festett kazettás mennyezetet írtak le a maguk módján.

Elhagyva a reneszánsz díszítésűnek vélhető helyiséget, egy másik szoba mellett ismét *kamara-széket* írnak össze *négy szegletű kőfal között, mely most bolthajtásának és a kőfalnak omladékával meg vagyon telve. A szobának déli oldalán láttatik egy szép faragott kő ajtó szemöldök, vagy ajtó fél, mely most téglával vagyon bérakva. Továbbá ezen szoba szépen csipkézett bolthajtás alatt vagyon, mely bolthajtás nagyon megrepedezett, és nevezetesen északi része, a fennebb mondott kamara szék felett leszakadozott két helyen.* Végül a helyiségeken keresztülmenve, *vagyon az épület napnyugati része mellett elmenő, alólról kőlábakról feljövő kő tornác, megbélelve fenyő deszkákkal, melyen*

[20] A grófné halála előtt sokat betegeskedett, többnyire külföldön tartózkodott, különösen miután anyját, Nemes Klárát 1800-ban, 81 éves korában Fiatfalván eltemette. Fiatfalváról szinte minden ingóságát elszállították, nagyrészt eladták.

[21] Nyerges András 44 éves, Dersi Mihály 40 éves, Magyari György 60 éves, Pap Mihály 52 éves, Varró Péter 48 éves, Czifra Bukur 42 éves, Szőts Mihály mintegy 38 éves, Tánczos Mihály 50 éves.

állnak az épület fedelezetét tartó kilenc cserefa kifaragott és egy fenyő fa oszlopok.

Az épületnek négy ép és egy beomlott kéménye volt, az udvari templom fölött pedig négyszögű kőtorony állt. A fedélzeten kívül körbefutó könyöklője fenyőfa deszkából készült, fölötte tölgyfa gerendákból rótt, zsindelyfedeles, *kitekintő* fatorony állt, tetején csillagos pléhgombbal.

A kapubejárattól nyugatra egy romladozott, fedél nélküli emeletes épületet írtak össze, melynek felső három lakószobája boronából és sövényből készült.

A kastély belső udvarát északon és nyugaton jó magas kőfal, délen és keleten az ismertetett lakóépületek kerítették. A veteményeskertben, az épület tornácát tartó kőlábak mellett, a lakóépületek alatt *vagyon egy alkalmas nagyságú elhagyott pince, melynek falai jó kemények, padlása helyin helyen bészakadozott, középbe egy néhány kőoszlopokkal megvagyon erősítve, innen kimenve találtatott egy négyszegű szobaforma kőfal, melynek négy részei, vagy oldalai épen megvannak, felépítve a lakható szobáknak faláig, bolthajtásai bé vagynak szakadva, és csak helyei láttatnak.* Innen tovább haladva a *jó kemény kőfalak között* ismét találtak az összeírók *jó kemény bolthajtás alatt lévő elhagyott* szobát, valamint a *kertnek béhajlásába* egy négyszegletű bástyát, *három negyed része kő fala fenn állva.*

A leírás megkülönböztet külső udvart és belső udvart. A külső udvarba az utcakapun volt a bejárat. A kerítése egyrészt sövényből font és szalmafedeles volt, másrészt különböző fanemekből (tölgy-, fenyő-) való palánkkerítés volt, zsindelyfedél alatt. Ezen az udvaron állt két, cserefa talpakra épült ház, *sendej fedél alat*, régen a béresek lakóháza volt, bennük *fa ajjakra készült kályha, és vesszőből font s megtapasztott kemence.*

A külső udvaron volt a pálinkafőző ház, amely boronafákból épült, zsindelyes volt, és közvetlenül mellette állt egy gémes kőkút. A pálinkafőző házban az alábbiakat találták az összeírók: *egy hasznavehető cserefa nyomó kád, egy avatag rossz fedeletlen szuszék, egy félignyire a földbe béásott fenyő dongájú hordó, két haszonvehető cserefa kádak bor nyomni valók, egy víz mérő kártyus, egy cserefa kicsi berbentze*[22] *pálinka jártatni való, két avatag fenyőfa asztallábak.*

Ugyanezen udvaron állt egy boronafákból készített és három szakaszra osztott istálló: lovakra, jármos marhákra és sertéstartásra való. Fedele ennek is zsindelyes. Ezenkívül volt egy sertéshízlalásra alkalmas, két rekeszes lábas ól *bikfa gerendákból*, ereszes és zsindelyes. Az eresz alatt volt egy *burján vágására való nagy szék*. A külső udvaron állt még egy nagy kőrisfa.

A külső udvarról *vaslánc retesszel* nyílt egy deszkakapu, és egy vesszőből font kapu, mindkettő a csűrösbe. A *csűrös kertet tövis és vessző kert* kerítette, a kerítésnek közepe táján volt egy kemény cserefából épült jó csűr, amelynek fenyődeszka kapuja és bejáró ajtaja vas sarkakon nyílt, és *vas bézáróval, kulccsal és vas bérántóval* záródott. A *csűrös kertben* állt egy nagy *csős málét tartó kas* is, valamint öt termő eperfa. Utóbbiakról megjegyezték, hogy: *ezeknek hasznát, minthogy nálunk efféle nem árultatik, nem tudhatjuk.*

A *csűrös kertből* egy sövénykapun lehetett átjárni a *füvelő kertbe,* amely szintén sövénykerítéssel volt kerítve. A *füvelő kertben* volt egy kőkút. E kertnek haszna *abból áll, hogy ebbe csikókat és más mezőre nem járható marhákat lehet legeltetni.*

A külső udvarról nyílt egy gyümölcsöskert, benne egy aszaló állt, vesszőből kereken fonva. Innen lehetett bejutni a belső udvarba, az épület alatt lévő kapun, ez fenyődeszkából készült, 59 laposfejű vasszeggel volt megverve, és két vassarkon forgott. A kapualjban az összeírás pillanatában egy szán állt, rajta szegeletein vaspántokkal megerősített fenyőláda volt.

A belső udvaron állt egy kőből épült, zsindellyel fedett sütőház, ebben egymás mellett állt két sütőkemence, *melyeknek előtte vagyon jó kemény cserefa aljra, három téglalábakra, nyolc jó és több hasadozott zöld mázas kályhákból készült kemence.*

A sütőházban egy nagy cipógyúró *fenyő táblát* írtak össze, fenyődeszkából készült kecskelábakon, és egy 12 fogú edénytartó fogast.

A sütőház mellett állt egy nyolc lóra való kőistálló, amely régebben szekérszín volt. Az istállóban bükkfa vályút és fenyőlécek közé készült saroglyát jegyeztek fel.

A lakóépületbe két cserefa oszlopon álló, 10 falépcsős *garádics* vezetett, ennek fedele zsindely, oldala bükkfa deszkákkal borított volt. A lépcső mellett volt a pincelejáró. A pince kemény kőfalú volt, az elsőből egy második, kisebbik pince nyílt. A *garádics* felső részén fenyőfa lécekből készült ajtón át lehetett bejutni a tornácra.

A tornácról nyílt a bejárat a konyhába vagy cselédházba. A bejárati ajtó vasazott, vaszáras és vasreteszes, megerősített ajtó volt.

A konyhában összeírtak: egy fenyőfa asztalt, egy *fenyődeszka nagy almáriumot,* egy másik almáriumot jó nagy fiókokkal, *felső része szép csipkés párkányzatú,* és egy *négy rend kályha magasságra paraszt kályhákból rakott kemencét,* melynél kétfelől lehetett főzni.

Ugyancsak ebből a helyiségből lehetett kijutni egy kicsi, fenyődeszka ajtón az épület fala mellé

[22] Fahordócska.

fenyődeszkából épített, zsindellyel fedett *kamora szék*re, ahová *kamora ülés*re szoktak járni.

Innen egy deszkából való elrekesztésen keresztülmenve jutottak a templom pitvarának nevezett szobaforma helyre, amelyben összeírtak: egy fenyődeszkából kőfalba csinált *téjtartó almárium*ot, két edénytartó fogast, két fenyődeszkából készült *forslag*ot (egyik *hosszukó magas,* másik négyszögű s kisebb), egy *dagasztótekenőt,* egy *magasan készített pohárszéket.*

A pitvarból egy *négy szegeletű* szép szobába lehetett belépni, a már említett udvari templomba. Mennyezete *igen cifra csipkézetekkel megépített bolthajtás* volt, ablakai ónba szorított üvegtáblásak, *pádimentuma* téglából volt kirakva.

A templomban állt: *három rendbéli templomi padok vagy hosszú székek, karjaik cifrán kifaragva, előttük könyöklőkkel és egy kőből készült tanító szék, vagy Cathédra a falhoz ragasztva.*

A konyhából az épület hosszára nyíló ajtón bemenve volt egy tágas lakószoba.

Ebben találtatott: *egy három részekre osztott jó almárium, alján teljes hosszában fiókkal, egy kicsi fenyő deszka festetlen asztalocska lábával és fiókjával, egy két rekeszre osztott fenyődeszka almárium, egy edény tartó, vagy tsontsirozó fenyő asztal vagy pad deszka lábakon, egy kicsi cifra s egy avatag láda, vas sarkakkal, vas zárjával s e zár makkjával, egy ebédlő asztal, selyemre festett egy Gróf Nemes más Gróf Rhédei címerek fenyő fekete rámákba, esztergába metszett hat fa lábakra cserefa párkányok közzé rakott tűzhely, melyen vagyon zöld mázas kályhákból készült kemence.*

Az említett szobából nyílt egy hálószoba, amelyben találtatott: *két tágas cserefa ágy; egy három kihúzójú kaszten; ezen kasztenre csinált alsó felén széles egy, kétfelől kisebb három három, legfejül csinos egy fiókájú (cifrájú) közepén záras két vas sarkakon nyíló ajtajú almárium hozzá való kulcsával. Ezen kaszten a rajta lévő almáriummal edgyütt dió szín festékre vagyon meg festve s így jó állapotba van rajta lévő kihúzó vas karikáival; cserefa lábakon álló fenyő deszka táblájú asztal; három, cserefából készült kecskelábú karos szék, töltésük csíkos vászonnal van bevonva; sejemre rajzolt négy ősi címer, fenyő deszka feketére festett párkányokon; egy rövid vas pántra zöld kájhából rakott kemence, melynek három felső csipkéje elkárosodott, különben jó állapotban vagyon.*

A hálószobából nyílt egy kis ajtó egy kis, kőfalú *boltocskába,* padlás nélkül, *bészakadozott* földtöltésű aljjal. Itt találtak: ablakrámákat, egy aranyozott képrámát, egy gyertyatartó alá való, esztergán készült fatányért. A boltocska kis ablaka vasrostélyos volt.

A kis szobából lehetett bemenni egy nagyobb, lakásra alkalmas szobába, melyben *találtatott:* egy cserefa és egy fenyőfa ágy; ágy elejébe való kilenc táblájú *olasz fal,* kettéesve, aranyos cirádájú vászna nagyon megrongyolódva és leszakadozva; egy fenyődeszka köntöstartó téka vas zárjával és fogasaival, körül csipkézett szélekkel és nagy csipkés *frontispiciummal*; egy fenyődeszka asztal; egy *feketével habzó, veresre festett* nagy almárium, alsó részén 2 kis ajtó, fölötte 4 fiókocska, ezek fölött egy lenyíló *scriptárium*-ajtó, a felső részén egy hat rekeszre osztott üveges tékácska, a *kulcs bé járó hely vas pléhezéssel*. Ebben az almáriomban egy ételhordó fehér tálat találtak 3 hozzávaló fedelekkel; egy ugyancsak *feketével habzó, veresre festett fenn álló nagy téka,* fiókokkal és köntöstartó fogasokkal; viaszos vászonra festett, tábori sátrat s lovas férfiakat mutató kép; egy *zöld kályhákból való kemence fűttőjével, nagyon megromladozva.*

Ebből a szobából nyílt az épület hosszára egy *négyszegletű jó nagy palota*, amelyben találtatott: egy bükkfából készült kemény mángorló minden tartozékával; egy fenyőfogas a falra felverve; egy nagy fenyődeszka cipógyúró tábla; két cserefa dongájú nyomókád; fenyőfa deszkából készített, gabonahordozni való jó nagy hombár; egy nagy, *vászon szőni* és egy kicsi *gyolcs szőni való osztováták*, *minden megkívántató készülékeikkel;* néhány zöld és néhány kék csíkos, fehér mázas *paraszt kályhákból tégla tűzhelyre rakatott kemence,* melynek belső fele le volt omolva; ugyanott egy bőrrel borított, bükkfából készült *gyalog, töltött, hordozható árnyékszéket* is összeírtak, melynek bőre meghasadozott, de farészei még jók voltak.

Ebből a szobából nyílott egy kicsi fenyődeszka ajtó, egy kétülésű *kamoraszék*re, valamint a kertbe lejáró garádicsra. Mindkettő zsindelyfedeles volt, a garádics csak fél fedéllel, a falhoz ragasztva. A *kamoraszék*en három ablakhelyet vágtak, melyeket fenyődeszkával tábláztak be.

Az előbbi nagy szobából, *palotából* nyílt, de már nem az épület hosszára, hanem balra kanyarodva egy négyszögű *boltocska*, ebben a következőket írták össze: két fenyődeszka *ferslag*, egyik kettős, másik egyes; egy nagy almárium fenyődeszkából; egy *jó ügyes szék cserefából, megtölteni való;* öt festett, aranyozott ráma.

A palota padlása *négyszegeletű* volt, fenyődeszkákból *mennyezet formára párkányozva*, melyeket sokféle *cirádákkal, címerekkel és olvashatatlan inscriptiókkal* ékesítettek meg. Az épület hosszára nyílt egy festett fenyőfa ajtó festett ajtószemöldökök között, ezen keresztül egy tágas szobába lehetett jutni.

A szobában a következő tárgyakat találták: két nagy gabonatartó *hombár* gyalulatlan fenyődeszkákból; négy nagyobb, három kisebb, fedeles bükkfa

szuszékok; két fedeletlen bükkfa szuszék; egy jó nagy *fenyődeszka, rekeszes, fedeles láda;* egy három rekeszű, fedeletlen, fenyődeszka *ferslag*; egy három rekeszű, fedeles, fenyődeszka *ferslag*, vas sarkakkal; egy fenyődeszkából készült hosszú, fedeles láda egy rekeszével, vas sarkakkal; egy jó hosszú *asztal tábla;* egy káposztáshordó.

A leírt tágas szobából egy *kőből faragott szemöldökök között lévő ajtón* lehetett belépni egy másik tágas szobába, amelyben a conscriptorok a következő tárgyakat találták: cserefa ablakrámák; feketére festett kisebb-nagyobb képrámák; két, viaszos vászonra festett rongyos képek *festett párkányokba;* egy bőrös, töltött lovaglónyereg; *két fenyőfa rámák, rövidek* és *két rossz szuszék fedelek;* egy cserefából készült, régi töltött széknek hátulja; egy kicsiny pénzes tokocska vaspántokkal megvasazva; két rossz méhkosár.

Ebből a szobából egy kis zöldre festett deszkaajtón lehetett bejutni egy együlésű, kicsiny *kamoraszék*re, *négyszegeletű kőfal között.* A szoba *pádimentomát* téglával rakták ki, szépen csipkézett bolthajtás alatt.

A lakószobák alatt jó erős kőfalú pince húzódott, ebben hat darab jó hosszú és két darab rövidebb *ászok* vagy *hordók alá való fák;* cserefa dongákból készült *pléh tölcsérű és rostályú* veteményöntöző *kártyus*; egy szőlőhordó *putton* volt.

A pincéből *kijőve* a kőlábak alatt egy fenyődeszkából négyszögűre készült, jó állapotú *fedeles hordozó árnyékszék* hevert. Továbbá a nagy épülettel szemben egy félfedelű szekérszín volt, amely mellett két rekeszű, majorságtartásra alkalmas ól állt. Az ól mellett lévő deszkaajtón a veteményeskertbe lehetett jutni.

A belső udvar másik felén, mindjárt a kőkaputól napnyugatra volt a konyha, benne tűzhely, valamint három szoba. Az egész belső udvart jó magas kőfal kerítette északon és nyugaton, keleten és délen a leírt épületek. Az udvartól északra terült el a veteményes és gyümölcsös, nyugatra a *füvelő kert,* délre a külső udvar és a *csűrös kert.* A veteményeskertben egy kőből rakott, két öl mélységű, bővízű kerekes kút volt, lánccal, vasas vederrel és zsindelyes fedelén pléhgombbal. A kút mellett itatóvályú volt.

A kertben volt egy fedél alá készített *méhtartó hely,* egy két rekeszes, fedeles aszaló, falai sövényből, megtapasztva. Beljebb a szilvásban volt egy jégverem.

A külső gyümölcsösben: 8 nyári- és télikörte-fa, 133 szilvafa, 19 meggyfa, 2 eperfa állt.

A belső gyümölcsösben: 3 körtefa, 290 szilvafa, 72 meggyfa, 12 sor *veres vagy apró szőlőt termő fák* (piros ribizli), 1 sor egres *(étel savanyítani való),* 20 tő borszőlő, 1 nagy eperfa.

Az épület melletti kiskertben: *két sor veres szőlőfák,* két nagy körtefa, egy nagy almafa, négy meggyfa, kilenc szilvafa volt.

Az *ezen fő udvarhoz* szolgáló huszonhat emberen kívül Alsóboldogasszonyfalváról hat, Keresztúrfalváról egy, Timafalváról egy, Magyarfelekről *régebben kettő, ma négy,* mindössze harmincnyolc *szolgáló emberek* biztosították az udvar gazdálkodásának zavartalan működését.

3. A kastély lakóinak életmódja a *conscriptio* tükrében

A kastély lakóigényeket kielégítő épület volt. A hozzá tartozó birtokok (Keresztúr, Alsóboldogasszonyfalva, Szederjes, Felek, Csekefalva stb.) középpontjában épült. Lakályosság és megfelelő védelem egyaránt jellemezte, egyben a birtok gazdasági központja volt.

Az udvarban végzett alábbi gazdasági tevékenységekre utalnak a felleltározott tárgyak.

Pálinkafőzés: gyümölcs sok termett, az összeírók vékára, kupára pontosan megbecsülték a gyümölcsök fajtánkénti hozamát, pénzben is kifejezve. A külső udvarban pálinkafőző ház állt, benne: cserefa nyomókád, egy félig a földbe beásott *fenyő dongájú hordó,* egy *cserefa kicsi berbentze pálinka jártatni való.*

Borkészítés: a kertben feljegyeztek 20 tő borszőlőt, cserefa dongájú *nyomó kádakat,* más két cserefa kádat *bor nyomni valót,* hordókat, a pincelejáró mellett *kortsoját* (hordót mozgatható eszközt), szőlőhordó *putton*t. A falun kívüli szőlőoldalon egy akkorra már felhagyott szőlőst is leírtak. *Ezen udvar után a mi falunk határán sehol is nincsen ma semmi szőlő, hanem azt tudjuk, értük is, Atyáinktól is bizonyosan hallottuk, hogy a Szőlőoldal nevezetű helyen szép, termékeny s alkalmas jóságú bort termő szőlők voltanak, melyeknek levéből én Magyari György ittam is gyermekkoromba. – De annak utána a jószág eloszolván s ereje meggyengülvén, ezen szőlők is elpusztultanak. – Némely szőlőtőkék ma is megvagynak helyen helyen míveletlen, melyekről én Dersi Mihály az idén is ettem szőlőt.* (Mint említettük, Magyari György 60 éves, Dersi Mihály 40 éves volt.)

Gyümölcstermesztés: erre utal a megszámlált félezernyi gyümölcsfa: 13 körtefa, 432 szilvafa, 95 meggyfa, 8 eperfa, *melynek hasznát, minthogy nálunk efféle nem árultatik, nem tudhatjuk,* néhány almafa, 14 sor *veres vagy apró szőlő termő fák,* azaz piros ribizli, 1 sor egres, *étel savanyítani való.* A gyümölcsből pálinkát főztek, bort készítettek, de aszalták is. Két aszalót írtak össze: egy két rekeszes, fedeles aszalót és egy másikat, vesszőből kereken fonva. A gyümölcsösben a szilvásnak nevezett kertben volt egy jégverem.

Zöldségtermesztés: nem említenek konyhakerti növényeket. A káposztatermesztésre utal a felleltározott egyetlen káposztáshordó. A veteményest öntözték,

találtak egy cserefa dongákból készült *pléh tölcsérű és pléh rostályú vetemény öntöző kártyus*t. A vizet az udvarban felleltározott 3 kút szolgáltatta.

1. Egy jó vizűnek írt, gémes kőkút a külső udvarban a pálinkafőző ház mellett, *nagy itató válluval együtt.*

2. A füvelő kertben egy másik, ugyancsak kőből kirakott gémeskút itatóvályúval

3. A veteményes kertben egy kőből rakott kerekes kút, zsindelyes fedelén gombbal. Mindhárom kút ma is megtalálható, ezek is elősegítik az udvarban való tájékozódást.

Kenyérsütés: a belső udvarra belépve először egy kőből épült, zsindellyel fedett sütőházat írtak le. Ebben állt egymás mellett két sütőkemence, *melyeknek előtte vagyon jó kemény cserefa aljra, három téglalábakra, nyolc jó és több hasadozott zöld mázas kályhákból készült kemence* és egy nagy cipógyúró *fenyő tábla* fenyődeszkából készült kecskelábakon. Cipógyúró táblát és *dagasztótekenőt* a lakóház konyhájában is találtak.

Vászonszövés: a legtöbb erdélyi udvarházban, nemesi kúriában mindenféle házimunkát végeztek, a nemesasszonyok is. Az udvarnak szükséges vászonneműket itt is helyben állították elő. Valószínű, hogy a ház asszonyai és lányai is értettek a szövéshez-fonáshoz.

Ezt a foglalatosságot támasztotta alá a házban összeírt két osztováta, egy nagy, *vászon szőni* és egy kicsi, *gyolcs szőni* való típusú, *minden megkívántató készülékeikkel*, de a vászonnemű tisztításakor használt, bükkfából készült kemény mángorló is e tevékenységhez kapcsolódott.

1820-ban, amikor már Mikó István bírta, és mai formájára újjáépíttette a kastélyt, egy összeírásban az udvarhoz tartozó jobbágyok kötelezettségei között felsorolták a beszolgáltatandó 5 font fonást, 5 font szövést, ezenkívül kendernyövést, áztatást, kimosást, tilolást, azzal a megjegyzéssel, hogy a földesurak a szolgálatot veszik fel *eleikről reájok maradt szokás* szerint.[23]

Méhészet: a fedél alá helyezett méhtartó hely a gyümölcsösben állt. Találtak két rossz méhkosarat is. Az udvarhoz szolgáló egyik jobbágy szintén tartott méheket.

Állattartás: több építmény is szolgálta az állattartást. A külső vagy gazdasági udvarban állt egy boronafákból készített és három szakaszra osztott istálló, lovak, jármos marhák és sertések tartására. Ezenkívül volt egy sertéshízlalásra alkalmas, *két rekeszes lábas ól bikfa gerendákból*, eresszel és zsindellyel, *sertések eledelére való hosszú vályú*val. Az eresz alatt egy *burján vágására való nagy szék* állt.

A baromfitartásra utal, hogy leírtak egy kétrekeszű, majorságtartásra alkalmas ólt, fenyődeszkából és felszegezett fenyőfa lécből, amely hasonlatos a falun ma is használatos tyúkketrecekhez.

A Csűrösben állt egy nagy, *tizenkét cserefalábakra ágasok és gerendák közé font csős málét tartó kas.* A *füvelő kertből* jött ki egy fa csatorna, amely vizet vezetett egy a csűrösben álló marhaitató vályúba.

A *füvelő kert* hasznát így határozták meg: *ebbe csikókat és más mezőre nem járható marhákat lehet legeltetni.*

A sütőház mellett, a belső udvarban állt egy nyolc lóra való kőistálló, benne bükkfa vályút és fenyőlécek közé készült saroglyát jegyeztek fel. Azért kaphatott a belső udvarban helyet, mert valószínű ez volt a hátaslovak, illetve a szánhúzó, hintókocsi elé fogható fogatlovak hajléka. Más kastélyoknál is az állandó utazási készültségre való tekintettel kapott helyet a lakóudvar közvetlen közelében vagy éppen annak területén a lóistálló. Bőrös, töltött lovaglónyereg került a lovak hátára az összeírás szerint.

Az állattartásra vonatkozóan az udvarhoz tartozó fiatfalvi *27 népes telek (sessiók)* leírásából is adatokat gyűjtehetünk. A telek fekvésére, szomszédaira, a családfőre, annak életkorára, fiaira vonatkozó információk nyomán felsorolták annak állatait is. Szarvasmarhát telkenként 2–6 darabot tartottak, elkülönítették a jármos, fejős és meddő tehenet, ökröt, ünő tinót, tulkot. Sertést általában egyet, de van, ahol 9-et, juhot 4–10-et, de van ahol 30-at is tartottak. Kecskét majd minden családnál jegyeztek. Lovat mindössze 2 családnál, méhet egynél.

A lakás és bútorzata: a lakóépületben leírtak összesen 7 lakószobát, konyhát, *templom pitvarát* és udvari templomot, több *boltocskát, kamoraszéket.* A helyiségekben felleltározott bútordarabok egyrészt a lakók kényelemszeretetéről, igényességéről, másrészt takarékosságukról és a falusi birtokosok gazdálkodó életmódra való berendezkedéséről tanúskodnak. A kastély berendezéséhez más kastélyok és udvarházak leírásaiból ismert és hasonló bútorok tartoztak.

Almárium: Összeírtak 7-et: egy fenyődeszka nagy almárium, egy másik almárium jó nagy fiókokkal, felső része szép csipkés párkányozatú, egy fenyődeszkából kőfalba csinált *téjtartó* almárium, egy három részekre osztott jó almárium, alján teljes hosszában fiókkal, egy két rekeszre osztott fenyődeszka almárium, egy *feketével habzó veresre festett* nagy almárium, alsó részén 2 kis ajtó, fölötte 4 fiókocska, ezek fölött egy lenyíló *scriptárium*-ajtó, a felső részén egy hat rekeszre osztott üveges tékácska, a *kulcs bé járó hely vas pléhezéssel.* Ebben az almáriomban egy ételhordó fehér tálat találtak, 3 *hozzávaló fedelekkel.* Ez az egyetlen leírt edény.

[23] FET1, 250–251.

Téka (a *köntöstartó* szekrényt nevezték így). Kettő volt össszeírva: egy ugyancsak *feketével habzó, veresre festett fenn álló nagy téka,* fiókokkal és köntöstartó fogasokkal, egy fenyődeszka köntöstartó téka vas zárjával és fogasaival, körül csipkézett szélekkel és nagy csipkés *frontispiciummal*.

Pohárszék: a *nagypaloták* és ebédlők dísze volt, *egy magasan készített pohárszék*et jegyeztek fel a konyhának írt helyiségben.

Fogasok: két edénytartó fogast írtak le, a falba felverve.

Asztal: szerepelnek kecskelábú asztalok, melyeknek lapja és lábai nem voltak egymáshoz rögzítve. Ezek szétszedhető, egymáshoz kapcsolható, szükség szerint alakítható asztalok voltak. Feljegyeztek külön lábakat és asztaltáblákat is. Összesen 7 asztalt írtak le, ezek között kiemeltek egy *tsontírozó asztal*t a konyhában, ebédlőasztalt, hosszú asztalt, asztalocskát, más fenyőfa táblás és cserefa lábakon álló asztalokat.

Szék: Mindössze három, cserefából készült, kecskelábú karosszéket írtak össze, melyeknek töltése csíkos vászonnal volt bevonva. Ezeken kívül találtak egy jó *ügyes megtölteni való széket* cserefából. Egy cserefából készült, régi töltött széknek hátulját is felírták.

Ágy: Összeírásukban a legszembetűnőbb, hogy *tágas* és *nagy* jelzőkkel illették. Két tágas cserefa ágy, egy nagy cserefa és egy fenyőfa ágy szerepel conscriptiónkban, az ágy elé egy helyen megrongálódott *kilenc táblájú olasz fal* került, *aranyos cirádájú vászna nagyon megrongyolódva és leszakadozva*.

Egyebek: Kaszten, gyertyatartó esztergált tányérja, címerek, festmények, aranyozott vagy feketére festett képrámák, kicsiny pénzes tokocska vaspántokkal megvasazva (ládika) egyaránt volt a kastély bútorzata közt.

Ládák, ferslagok, szuszékok, hombárok: A gazdaságban és a lakóházban egyaránt találtak gabona tárolására használt szuszékokat, hombárokat. Ládákat, ferslagokat inkább a lakóházban jegyeztek fel. Összesen 27 ládáról szerzünk tudomást.

Kemencék, kályhák: A leírás szerint nem különösebben díszesek, az összeírók nyolc kályhát említenek, melyeknek többsége romladozott volt.

1: *fa ajjakra készült kályha, és vesszőből font s megtapasztott kemence* a béresek házában, melyben az összeíráskor Kálnoki György *szolgálatot tévő colonus* lakott.

2–3: két sütőkemence, *melyeknek előtte vagyon jó kemény cserefa aljra, három téglalábakra, nyolc jó és több hasadozott zöld mázas kályhákból készült kemence* a sütőházban.

4: *négy rend kályha magasságra paraszt kályhákból két jó vasrudakra készült, két felől fenyő rudakhoz szegzett, vas kapcsokkal a gerendába szegzett tégla tűzhelyre két tégla pántokra(?)… rakott kementze, melynél kétfelől lehet főzni* – a konyhának leírt helyiségben.

5: *néhány zöld és néhány kék csíkú fehér mázas paraszt kályhákból tégla tűzhelyre rakatott kemence,* melynek belső fele le volt omolva – a lakóház nagy palotájában

6: *esztergába metszett hat fa lábakra cserefa párkányok közzé rakott tűzhely, melyen vagyon két hozzávaló vas rudakon és egy vas lábon, zöld mázas kájhákból készült kemence, hasonló kályhájú füttőjével* – az ebédlőnek leírt helyiségben.

7: *egy zöld mázas kályhákból való kemence füttőjével, nagyon megromladozva* – lakószobában.

8: *egy rövid vas pántra zöld kályhából rakott kemence, melynek három felső csipkéje elkárosodott,* különben jó állapotban volt – a hálószobának leírt szobában.

Kamoraszék (árnyékszék): meglepően sok és változatos illemhely van felsorolva, melyek közt olvashatunk hordozható, deszkaoldalú és kőfalú, valamint kétüléses illemhelyről. Egy másik bőrrel borított volt.

1. Fenyődeszkából épített, zsindellyel fedett *kamora szék, ahová kamora ülésre szoktak járni.*

2. Egy bőrrel béborított, bükkfából készült *gyalog, töltött, hordozható árnyékszék, bőre meghasadozott, fájai még jók.*

3. Egy *kétülésű kamoraszék,* melyen van 3 kis ablak fenyődeszkával betáblázva.

4. Egy kis zöldre festett deszkaajtón lehetett bejutni egy *együlésű, kicsiny kamoraszékre* – ez *kőfalak között volt,* és a hálószobának nevezett helyiségből lehetett rájárni.

5. Egy *fenyő deszkából négyszögűre készült fedeles hordozó árnyékszék jó állapotban.*

4. Összegzés

A kastély belső és külső kiképzése tulajdonosai anyagi helyzetéről és igényességéről tájékoztatnak. A gazdaság központjában épült, a tulajdonosok lakóhelye volt, ám a családnak voltak más birtokközpontokban is udvarházaik, a *conscriptio*ban egy timafalvi és egy keresztúrfalvi udvarház hasonlóan részletező leírását is megtaláljuk.

Néha nehéz eldönteni, hogy egy épület kastély vagy udvarház. A kérdés azáltal is összetettebb lesz, hogy olykor a korabeli szóhasználat sem egységes, s udvarháznak neveznek olykor kastélynak minősíthető épületeket is. A *conscriptio*ban is megtaláljuk ezeket a bizonytalanságokat, az összeírók *udvar*ként emlegetik, hol *kastély*nak, hol *udvarház*nak, *kastélyformát mutató udvarház*nak írják. Már az első oldalon ezt olvassuk: *itten Nemes Udvarhely Székben Fi-*

atfalván maradott a Tisztelt Grófné Asszonyról egy régi módi kő udvarház, vagyis kastély, fedelére s palánk kerítésére nézve elsorvadott és romladozott állapotban…

A fiatfalvi épület minden kétséget kizáróan kastély. A *Conscriptio... 1805* részletező leírásai erről végérvényesen meggyőznek, de már a 17. század elejéről is egy korábbi udvarház helyére épített kőből, vár alakjában újjáépített kastélyról vannak ismereteink.

Telekbeosztására jellemző a több udvar. A több udvar – kertek, gazdasági udvar, lakóudvar – a gazdasági tevékenység elkülönítésére szolgált. Védelmi rendeltetése, amikor még erre szükség volt, a kastélyt körbekerítő kőfalnak és egykori bástyáknak volt.

A reneszánsz kastélyépítészet hatását tükröző épület kilenc szobát és több kisebb helyiséget foglalt magába. Egykori leírása nemcsak magát az épületet mutatja be, hanem annak környezetét, berendezését, alkotórészeit is. Így tehát az iparművészet-történet és a történeti néprajz számára is információkat szolgáltat.

A kastély nagybirtokos gazdáinak és a közép-, illetve kisnemességnek életmódja között nagyobb eltérés nem volt. A nemesség átlagos életét élték, annak megfelelően gazdálkodtak és építkeztek. Egyszerűség és munkás élet uralkodott a kastélyban. Jóllehet a reprezentációt megtartották, erre alkalmas, tágas *palotát* is építettek, a nagyobb pompakifejtések, fölösleges és haszontalan költségek nem voltak jellemzőek az itt lakók életére. Az udvarban fellelhető gazdasági épületek, kertek inkább a munkára és önellátásra való berendezkedést sejtetik.

A fiatfalvi kastély jó példája az erdélyi nemesség 17. századot követő, életminőségbeli változásainak. Az erdélyi fejedelemség megszűnésével beköszöntő új, bécsi kormányzás az addig szívósan fennálló erdélyi jellegzetességeket, az egyszerű és hagyományos életmódot nagyban átformálta. A tömeges rangemelésekkel egyidőben Erdély-szerte számos régi kúria helyén új, barokkos kastélyokat építettek, vagy a régieket új ízlés szerint átépítették.

A fiatfalvi kastélyt a 18. század elején ugyan még nem építették újjá, de már javították. Ekkor került az udvari templom mennyezetére az 1714-es évszám. Mária Terézia a Nemes család egyik tagját, Nemes Ádámot 1755-ben grófi rangra emelte. A kastély inventáriumában több, selyemre festett címer között fellelhető a Nemes grófok címere is.

A Székelyföld ezen – főleg gazdasági – szempontból mindig elmaradottnak tekintett részében az életmódbeli minőségi változás is később következett be. A fiatfalvi kastély látványos átalakítása akkor következett be, amikor a napóleoni háborúkat megjárt, világlátott és tehetős Mikó Miklós gróf személyében a kastély új gazdára talált, aki 1817 után végül átépíttette. Ezt követően a kastély új gazdái kialakíttatták a díszparkot, a parkot kerítő sétányokat és szökőkutakat. A lakóépület közvetlen szomszédságából eltávolították a gazdasági épületeket, és nyugati, bécsi mintára rendezkedtek be.

Az 18. századihoz hasonlóan ma is romladozott állapotú Ugron-kastély őrzi az egykori épület formáját. Végigjárva termeit, jónéhány részlet, építészeti jellegzetesség még mindig felfedezhető a régiből, ugyanúgy ahogyan azt a *Conscriptio Possessionariae Fiatfalvaensis* ismertette, bizonyítva, hogy teljes egészében az 1817-es újjáépítés sem változtatta meg a hajdani kastélyt.

Sándor-Zsigmond Ibolya – Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr, Szabadság tér 45., RO-535400;
kereszturimuzeum@netter.ro

Levéltári források

Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr (MIM)
– *Conscriptio Portionis Possesionariae Fiatfalvaensis 1805* (kézirat digitalizált változata)

Irodalom

FET1 = *Udvarhelyszék parasztvallomásai 1820-ból (Források Erdély történetéhez, 1)* (sajtó alá rend. Takács Péter), Erdély-történeti Alapítvány, debrecen, 2001.

SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

B. NAGY Margit
1973 *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

BENKŐ Elek
1992 A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája, *Varia Archaeologica Hungarica,* Budapest.

BÍRÓ Vencel
1945 Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVII. század második felében, *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve*, Kolozsvár, 3–37.
IMREH Árpád
1935 *A fiatfalvi református egyház története* (kézirat a fiatfalvi református egyház levéltárában).
JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos
1901 *Udvarhely vármegye története*, Révai Testvérek, Budapest.
KELEMEN Lajos
1925 A fiatfalvi kastély és régi gazdái, *Pásztortűz*, V, 164–166.
KOVÁCS András
2005 Erdélyi reneszánsz kastélyok, *Korunk*, III, 12, 11–21.
NAGY Iván
1857–1868 *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal,* I–XII, Pest.

Castelul din Filiaş (jud. Harghita) şi modul de viaţă al locuitorilor săi pe baza unei conscripţii din 1805

(Rezumat)

Despre castelul din Filiaş (castelul Ugron după ultimii proprietari) nu avem prea multe date. În afara lui Lajos Kelemen (studiul *Proprietarii de odinioară şi cei noi ai castelului din Filiaş,* apărut în *Pásztortűz* în 1925), alţi cercetători nu prea s-au mai ocupat de acest subiect. Lipseşte şi din publicaţiile urbariilor şi inventariilor apărute mai recent.

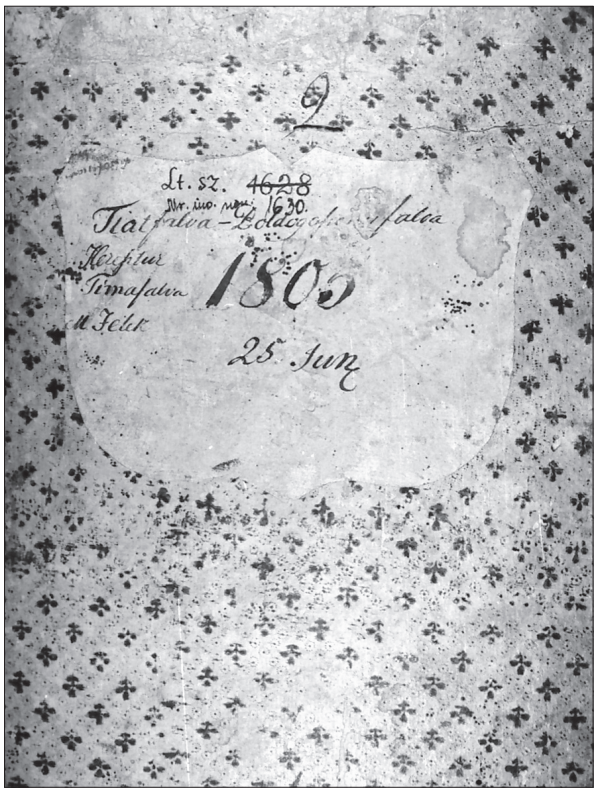
Studiul prezent prelucrează literatura existentă, completând-o cu datele aduse de un volum manuscris din Muzeul „Molnár István” din Cristuru Secuiesc, o conscripţie din 1805, care cuprinde inventariul întreg al castelului şi al moşiei.

The castle from Fiatfalva (Filiaş, Harghita county) and the lifestyle of its inhabitants based on a census taken in 1805

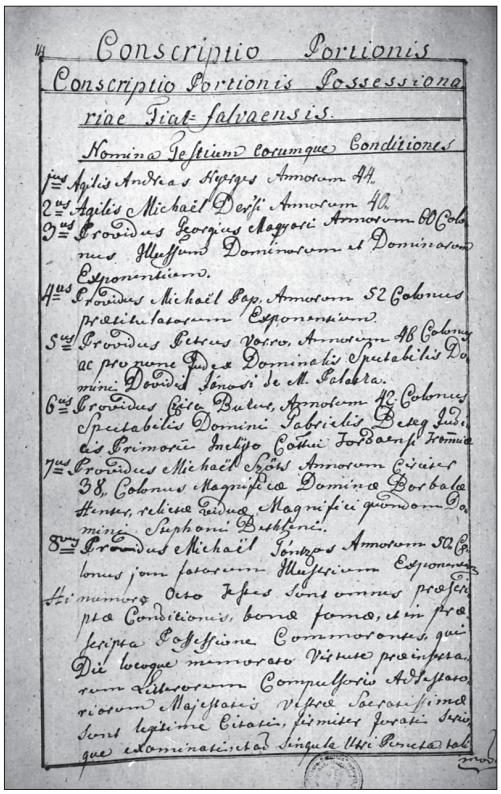
(Abstract)

We don’t have much information about the castle in Filiaş that got its name after its last owners, the Ugron family. Apart from Lajos Kelemen’s study (*Past and present owners of the castle from Filiaş* published in the *Pásztortűz* magazine in 1925), few historists have studied this subject. It is also missing from the recently published urbaria and inventories.

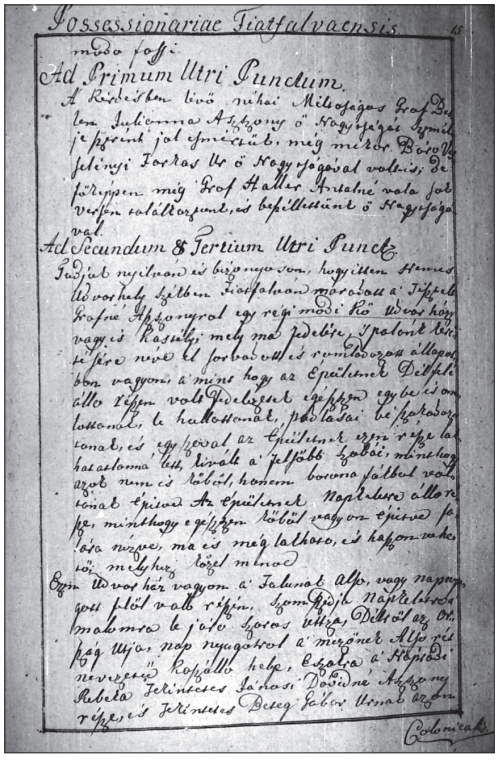
This study processes the existing literature completing it with data gathered from a manuscript belonging to ”Molnár István” Museum in Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc), and a census from 1805 that comprises the whole inventory of the castle and manor.

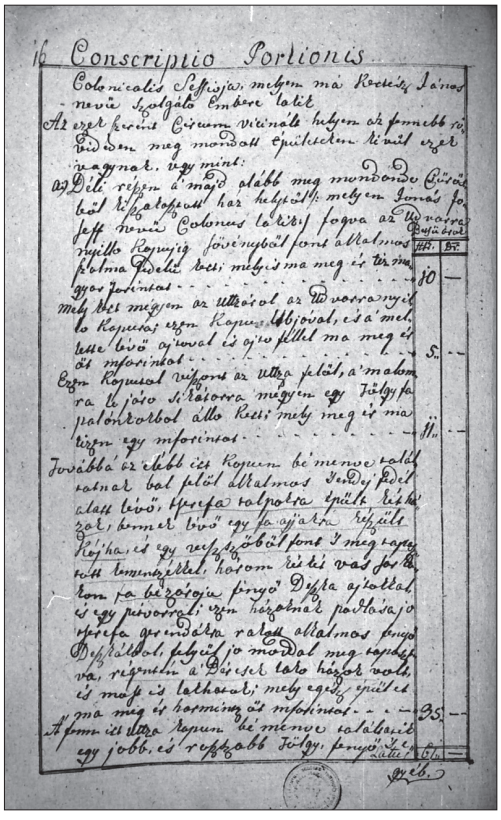
1. ábra A conscriptio borítófedele.
(Molnár Kálmán felvételei, 1970)

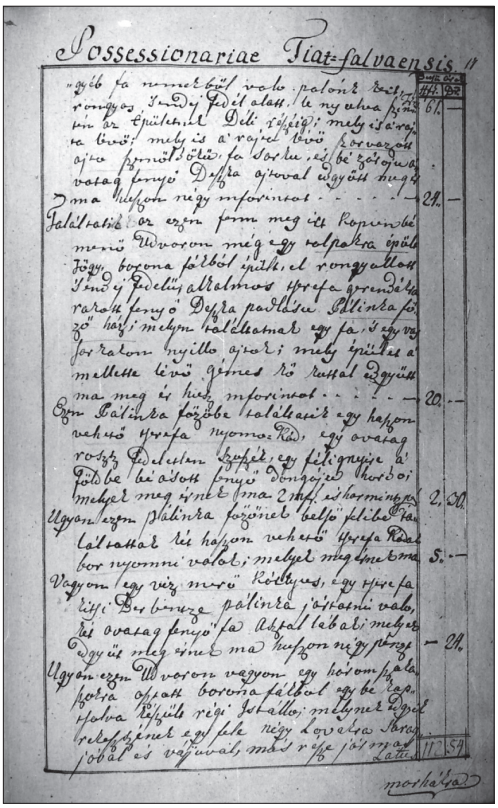
2. ábra A conscriptio 14. oldala

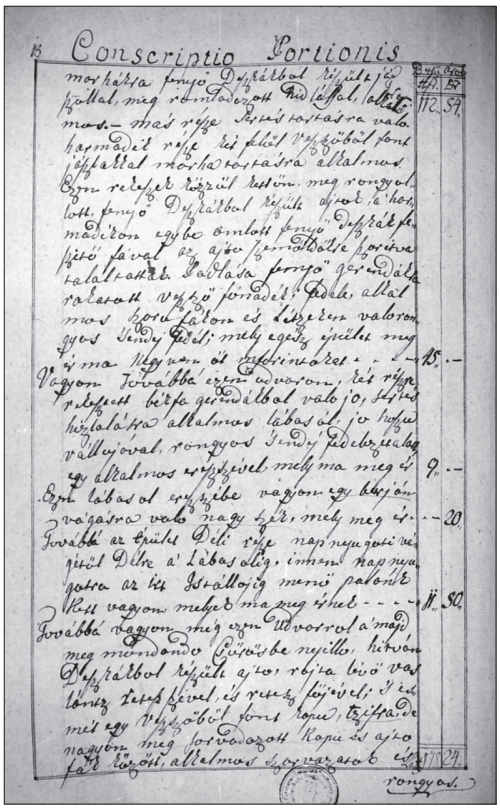
3. ábra A conscriptio 15. oldala

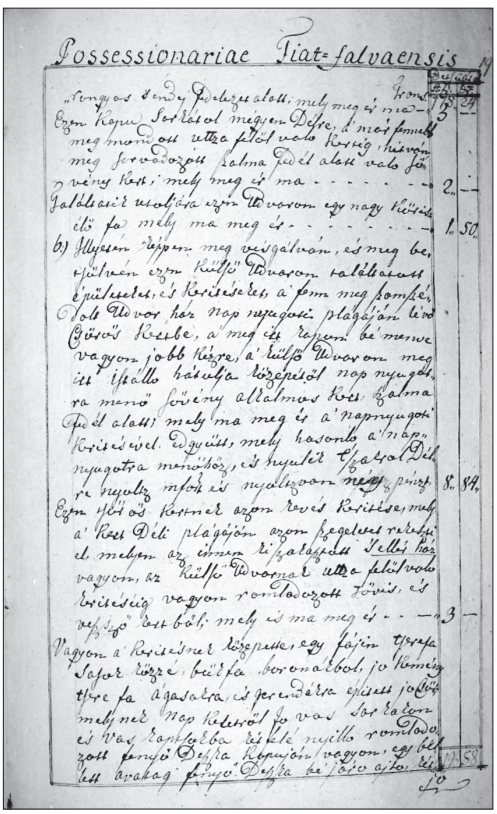
4. ábra A conscriptio 16. oldala

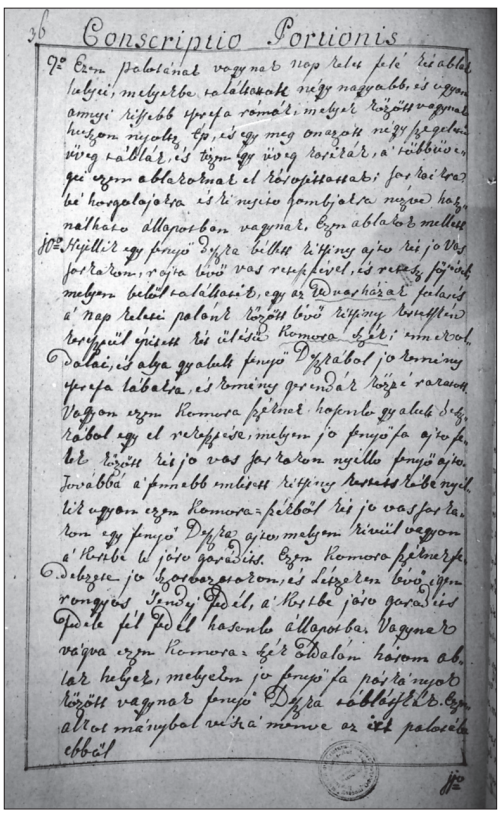
5. ábra A conscriptio 17. oldala

6. ábra A conscriptio 18. oldala

7. ábra A conscriptio 19. oldala

8. ábra A conscriptio 36. oldala

10. ábra A kastély déli oldala. (A szerző felvételei)

11. ábra A kastély bolthajtásos kapuja

12. ábra A kastély délkeleti oldala az udvar felől

13. ábra A kastély délkeleti oldala az udvar felől

14. ábra A kastély keleti oldala a Malom utca felől

15. ábra A kastély udvara északi nézetből

16. ábra A kastély keleti szárnya az udvar felől

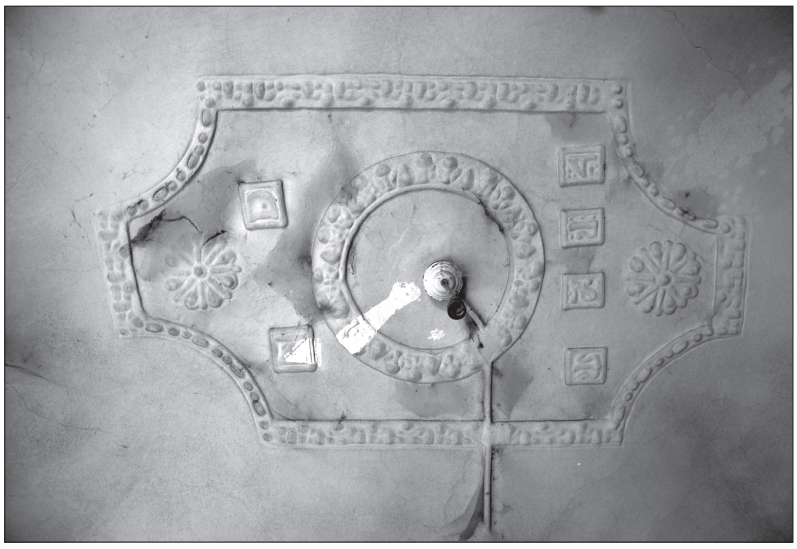
17. ábra Az egykor festett kazettás mennyezetű „nagy palota” (külső felvétel)

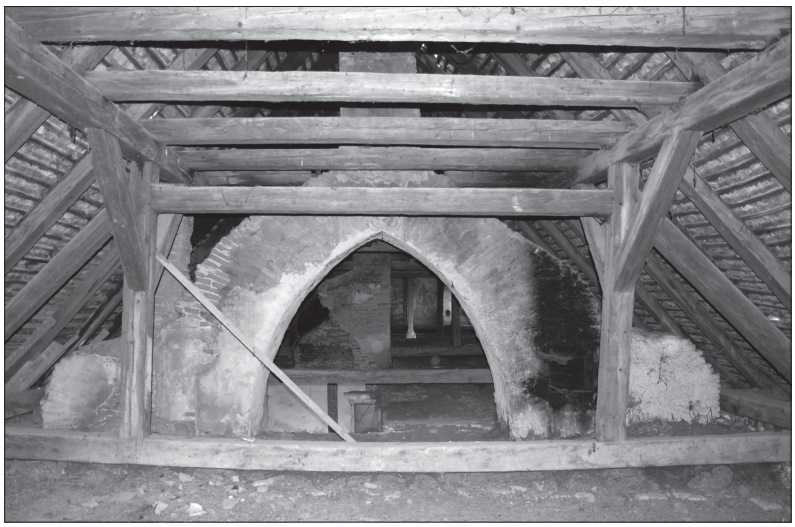
18. ábra Az egykor festett kazettás mennyezetű „nagy palota” (belső felvétel)

19. ábra Az udvari templom

20. ábra Az udvari templom mennyezetén az ND névbetűk és 1714-es évszám

21. ábra Kémény a padláson

22. ábra A kastély boltíves kőpincéje

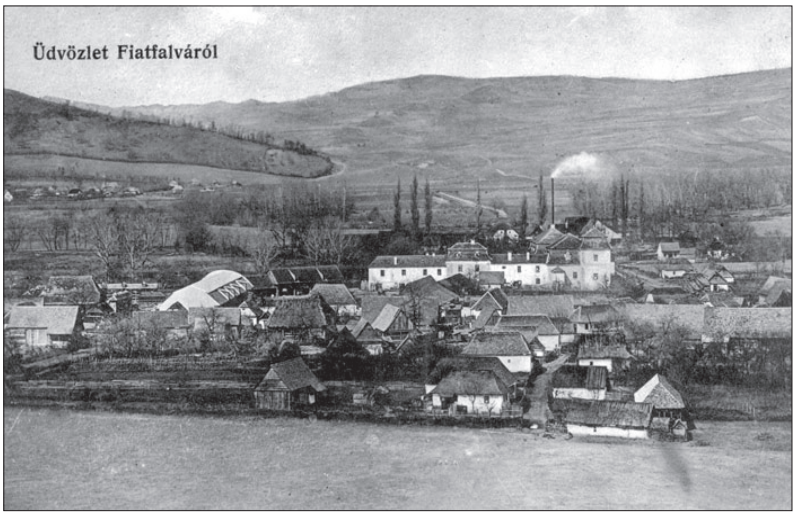
23. ábra A kastély keleti szárnya

24. ábra A hajdani kőkút

25. ábra Faragott kő ajtókeretek maradványai

26. ábra A kastély 20. század eleji ábrázolása képes levelezőlapon

Acta Siculica 2009, 623–632

Miklós Zoltán

ÚTKERESÉS
AZ ÁLLAMOSÍTÁS ÉS A DEKOLLEKTIVIZÁCIÓ HATÁSA SÁNDORTELKE AGRÁRKÖZÖSSÉGÉRE

1. Bevezető

Székelyföld falusi közösségei számára a földművelés jelenti az alapvető bevételi forrást. A falvakban a legkülönfélébb életstratégiákkal szembesülhetünk, hiszen az anyagi, természeti és humán erőforrások érvényesítése függvényében igyekszik minden család a legoptimálisabb termelési módot alkalmazni. Sok településen azonban az önellátásra berendezkedett termelőegységek (családok) megrekedtek egy olyan szinten, amely még a legalapvetőbb szükségletek kielégítését sem teszik lehetővé. Az elöregedő gazdálkodó réteg rákényszerül csupán annyit fogyasztani, amennyit ténylegesen meg tud termelni. Nyilvánvaló, hogy a főként humán munkaerőt hasznosító kisüzemi gazdálkodási forma nem nyújt perspektívát, mégis sok család számára ez képezi a termelés egyedüli lehetőségét.

Udvarhelyszék lokális kisközösségei esetében nem érvényesíthető egy általános foglalkoztatási minta, hiszen szerencsés módon némely településen fellelhetők a kisiparosok, az agráriumba vagy egyéb ágazatokba beruházó vállalkozók. A követett szociális vagy kulturális előképek függvényében, nem utolsósorban pedig a termelő egyén affinitása következtében egyazon településen belül is szembesülhetünk sikeres vagy kevésbé sikeres termelőegységekkel. Egy törpegazdaság stratégiájának kijelölésében a humánerő-potenciál szinte a legfontosabb komponensnek tekinthető. Nem számít egyedi esetnek, hogy akár egymással szomszédos, azonos technológiai körülményekkel rendelkező termelőegységek gazdasági teljesítménye homlokegyenest eltérő. Ilyen tekintetben a legkézenfekvőbb udvarhelyszéki településként Korondot tudnám megjelölni, ahol a primér termelői ágazatban dolgozó egyén a szekundér és tercier ágazatban tevékenykedő falutársa anyagi lehetőségével a legritkább esetben bírhat. S az összehasonlítás folytatható a régió más falvaiban tapasztalható állapotok ismertetése révén, hiszen Farkaslakán a földműves és szénégető vállalkozó, Oroszhegyen az agráriumban tevékenykedő és a pálinkafőzdét üzemeltető, Zeteváralján az agrártermelő és vendéglátásra berendezkedett egyének/családok gazdasági potenciálja között számottevő különbség mutatkozik.

Nem szeretném azt az általánosító következtetést levonni, hogy Udvarhelyszék falusi közösségei nem képesek jövedelmet generáló korszerű mezőgazdasági termelésre. Tény viszont, hogy egyrészt a kedvezőtlen természetföldrajzi adottságok, adott esetben a termelői hagyományokhoz való (sokszor ésszerűtlennek tűnő) makacs ragaszkodás, valamint a technológiai és humán erőforrások hiánya olyannyira hátráltatta az ágazat felzárkózását, hogy a közeljövőben nincs kilátás érdemben történő előrelépésre. Kis számban ugyan, de az állattenyészés terén jegyezhető néhány sikertörténet. Mégis, ha figyelembe vesszük, hogy némely – például a bogárfalvi – tejfeldolgozó üzem import nyersanyag felhasználására kényszerül, nyilvánvalóvá válnak a helyi termelők súlyos értékesítési gondjai.

A szarvasmarhatartás és tejtermelés jelentős voltát fontosnak tartom hangsúlyozni, hiszen a szálastakarmány vagy kapásnövények megtermelésére már képtelen, előrehaladott életkorú gazdák a szarvasmarhatartásban látják agrártermelő tevékenységük utolsó lehetőségét. Ezen túlmenően, a hagyományos térségek lakói számára – a téesz nyugdíj mellett – a tej beszolgáltatása jelenti az egyedüli pénzforrást. Jelen esetben pontosan egy hasonló gazdasági kapacitású közösség életstratégiáját és perspektíváját szándékszom ismertetni. A *hagyományos térség* kifejezést célirányosan használom, előrevetítve a bemutatásra kerülő lokális társadalom gazdasági-szociális összetevőit. Egy olyan mikrorégióról lévén szó, amelyben – Csanádi András fogalomhasználatával élve[1] – nem fejlődtek ki a polgári viszonyok, ahová nem áramlott be elegendő tőke, s nem tudott megindulni a belső tőkeképződés, felhalmozás. Ebből kifolyólag az ilyen vidék kénytelen más, nem tőkés formákat, viszonyokat is alkalmazni az önfenntartásában. Ezek a viszonyok csakis régiek lehetnek: hagyományok, amelyeket „készen" találnak az emberek maguk körül. Jobb híján ezek felhasználására kényszerülnek.

[1] CSANÁDI András 1989, 35.

A bágyi vár nyugati előterében, egy völgykatlanban meghúzódó Sándortelke (r. Alexandriţa)[2] Hargita megye egyik legkisebb falujaként van számon tartva. A rendelkezésünkre álló népszámlálási adatok szerint a település lélekszáma soha nem haladta meg a 200 főt. A falu összlakosainak száma a 19. század végén volt a legnagyobb, ekkor 171 főt számláltak.[3] Az általánossá vált egyirányú – kifele tartó – demográfiai mozgás 1890-től követhető nyomon. A folyamatos lélekszámcsökkenést a 20. század történései hangsúlyosabbá tették, olyannyira, hogy az államszocializmus megszűnésének idején mindössze félszázra volt tehető a település állandó lakosainak száma. Ez a fajta mobilitás napjainkban is folytatódik: 2008-ban csupán 30-an alkották a faluközösséget.[4]

A demográfiai mutatók egyértelműen szemléltetik Sándortelke fokozatos elnéptelenedését. S ha ezen adatokhoz hozzárendeljük még az életkor szerinti tagolódást, nyilvánvalóvá válik a pesszimista jövőkép. Az aktív munkaerő nagy hányadát 65 évnél idősebb egyének alkotják,[5] akik önellátó mezőgazdasági termelésre vannak berendezkedve. Egykoron, a természeti erőforrásaik maximális kihasználása folytán elért magas terméshozam miatt a falut *kicsi Amerika* megnevezéssel illették. A jelenkori állapotok viszont már nem idézik a valamikori életerős közösség termelőképességét. A továbbiakban az időközben végbement történések ismertetésére, az okok feltárására és a következmények bemutatására vállalkozom.

2. Támpontok

A Sándortelke múltjára vonatkozó feljegyzések igen szegényesek. A felekezeti életvitelt taglaló rövid utalások,[6] valamint a publicisztikai jellegű közlemények viszonylag kevés információt közölnek. A régiót kiszolgáló írott sajtó *(Udvarhelyi Híradó)* a múltat idéző nosztalgiával és a jelen állapotaira való rácsodálkozás élményével (két alkalommal) közölt cikket a településről.[7] A szélesebb körben figyelemmel követett tévécsatorna (Duna Tv) pedig a szociális gondokat taglalta riportjában, amikor a falu egyedüli diákjának – a községközpontban található – tanintézménybe vezető viszontagságos útját ismertette.[8]

Sokatmondóak viszont a Kozma Ferenc által közölt adatok. A 19. század végi gazdasági állapotok bemutatása során a sándortelki mezőgazdasági terület méreteit is közzé tette. Az adatsorokból kitűnik, hogy a település határa ebben az időszakban sem volt nagy kiterjedésű, mi több – Décsfalva kivételével – Udvarhely megye falvai között a legkisebb agrárövezetet tudhatta magáénak. Az 512 hold (~292 ha) összterület közel felét (229 holdat) szántóföldként hasznosították, 142 hold területet az állatok legeltetésére tartottak fenn, 96 holdat tettek ki a kertek és a rét, 20 hold területet erdő borított, és 25 hold terméketlennek minősült.[9] A vetésforgó alkalmazása révén – melyet csak a tervgazdálkodás szüntetett meg – ezek a területnagyságok részben módosulhattak, de a rendelkezésemre álló 20. századi adatsorok is igazolják a vázolt nagyságrendek valós voltát.

Az utóbbi hét évtizedben a falu életében lejátszódó jelentősebb agráresemények (ezek közül is a kollektivizáció és dekollektivizáció) nyomon követésére egy rendkívül értékes forráshoz volt hozzáférésem. Kevés esetben nyílik lehetőség olyan számszerűsített adatsorok tanulmányozására, amelyek a kollektív gazdaság létesítésének folyamatát és a beszolgáltatott ingó és ingatlan javak mennyiségét regisztrálták. O. M. sándortelki lakos gondos ügyvitelének köszönhetően a téeszbe történő beszolgáltató jegyzőkönyvek, és a sokkal későbbi tagosítással kapcsolatos feljegyzések is megőrződtek. Ily módon a 20. század derekán uralkodó agrárviszonyok számszerűsített keresztmetszete tárul a kutató elé. Az említett forrásanyagot tekintem én is legjelentősebb támpontnak, és a benne foglalt információhalmazt értékesítve a 20. század közepét jellemző agrárviszonyok bemutatására helyezem a hangsúlyt.

3. *Kicsi Amerika*

Egy szembetűnő ellentmondás látszott kirajzolódni a terepmunkám során rögzített vallomások és a számsorok által bizonyított tények között. Mind a Kozma Ferenc által közölt adatok, mind pedig a téeszbe történő beszolgáltatást dokumentáló jegyzőkönyvek éles ellentétet mutatnak az adatközlők nézeteivel. A közvéleményben elevenen él a *kicsi Amerika* formula használata, mintegy minősítve a közösség egykori termelőpotenciálját. Mi több, a 2003-ban és 2008-ban közölt újságcikkekben is viszatérő motívumként hangzott el az asszociáció.

A falu lakosai egyrészt a magas terméshozam elérésével magyarázták az Amerikával vont párhuzamot.

[2] A település hivatalos neveként a Sándortelke változat van iktatva, a falubeliek, valamint a község más településeinek lakói a Sándorfalva variánst is használják. A település nevének első írásos említése is Sándorfalvaként jegyezte 1567-ben.

[3] VARGA E. Árpád 1998, 188.

[4] Forrás: Felsőboldogfalva Polgármesteri Hivatala.

[5] 2008-ban a lakosság életkor szerinti megoszlása a következő volt: 0–20 év között 3 fő; 20–40 év között 3 fő; 40–65 év között 7 fő; 65 év fölött 17 fő. (Forrás: Felsőboldogfalva Polgármesteri Hivatala.)

[6] DÁVID László 1981, 240; LÉSTYÁN Ferenc 2003.

[7] Lásd P. BUZOGÁNY Árpád 2003, 6; BARABÁS Blanka 2008, 7.

[8] Forrás: http://www.dunatv.hu/eletmod/falvak_kihalofelben.html

[9] KOZMA Ferenc 1897, 148.

Másfelől pedig a nagyszámú igás állat és a fogatok birtoklása révén minősítették falujukat a szomszédos településektől különbnek. Az a kijelentés, miszerint *minden család két fogatot hajtott ki a határra, ahol egy fogat volt, az szegény ember volt*, a 20. század közepén már nem fedte a valóságot. A jegyzőkönyvek mindössze hét családról tanúsítják, hogy két szekeret adtak át a téesznek. További hét olyan termelőegység létezhetett még, amelyek ugyancsak két fogattal rendelkezhettek. Ez utóbbi esetekről csupán feltételes módban beszélhetek, hiszen esetenként külön birtokosokként vannak regisztrálva, a házszám és a családnév viszont bizonyítja a két-három gazda egyazon nagycsaládhoz, s implicit módon egyazon termelőegységhez való tartozását. Sándorfalván sem volt idegen az a gyakorlat, miszerint – a kollektivizálás időszakában – a birtokokat és a mezőgazdasági felszereléseket szétaprózták. Több eset példázza, hogy az idős gazda tulajdonában egy hektárnál kisebb szántóföld maradt, esetenként pedig csupán szimbolikus nagyságú (10–20 áras) telket „birtokolt", s az aktív munkaerőt képező fiatal generáció képviselői nevére íródtak a gazdaság javai.

Figyelembe véve, hogy a faluban sosem volt igazi nagybirtokos – a legnagyobb birtok alig volt nagyobb 10 hektárnál – nyilvánvaló, hogy a közösségi szinten hagyományozott asszociáció nem kizárólag a termelési paraméterek alapján jött létre. Az „Újvilággal" vont párhuzamban a kisközösség földhöz való ragaszkodása, az államszocializmus által megszüntetett termelői hagyományok idealizálása, valamint a dekollektivizáció következtében tapasztalt tehetetlenség ötvöződik. Vagyis ezáltal legitimálták azt az állapotot, amikor még aktív termelőként (a lehetőségeik függvényében) nagy terméshozam elérésére voltak képesek, de amit a kollektivizáció megszüntetett, a dekollektivizáció viszont már nem volt képes a rehabilitálásra. A faluközösségre alkalmazott *kicsi Amerika* formula tehát a tulajdonváltás és termelői tehetetlenség által gerjesztett nosztalgikus múltdicsőítés. A közösségi jellege pedig arra is rávilágít, hogy egyben az államszocializmus elleni – verbális úton kifejezett – tiltakozás egy sajátos formája.

A tervgazdálkodás bevezetésének időpontjáig Sándortelke földműves társadalmát több generációs termelői hagyományoknak alárendelt parasztgazdaságok alkották. A parasztember a közvetlen környezetével került mindennapos kapcsolatba és ebből úgy kellett elvonja a javakat, hogy azok folyamatosságát biztosítsa.[10] Kis területeken ugyan, de az ésszerű paraszti gazdálkodás hagyományozódásaként a kisajátítás pillanatáig a hármas határhasználatot követték. Kukoricát, búzát és burgonyát általában minden család termelt, a jobb minőségű termőföldeket pedig veteménytermesztésre hasznosította. A falu határának legalább 60%-át szántották, egy kis hányadát gyümölcsösként birtokoltak. A területek többi részét, valamint a parlagon hagyott nyomásföldeket legeltetésre tartották fenn.

A 20. század első felében még a sokgyerekes családok voltak túlsúlyban. A Cerják családról tartják számon – s nem kirívó példaként említik –, hogy hét lányt neveltek fel. A korabeli törpebirtokok azonban nem voltak képesek eltartani a nagycsalád tagjait, ezért általános szokássá vált a fiatalok szolgálatba való szegődése. *Magyar időben Budapestre, román időben Bukarestbe, Brassóba mentek.* A lányok számára főként a nagyvárosok, vagy akár a közeli Székelyudvarhely jelentett célpontot, a szolgálatra kényszerült legényeket pedig a falubeli gazdák foglalkoztatták, egy éves szerződést kötve velük.

4. Tulajdonváltás

Az erdélyi falusi közösségek gazdasági állapotának problematikája a kortárs néprajzi szakirodalomban kiemelt fontossággal jelentkezik.[11] A jelenkori agrárállapotokat nem lehet elvonatkoztatni a 20. század közepén véghezvitt agresszív tervgazdálkodástól. Gagyi József találóan fogalmazta meg, miszerint az elmúlt fél évszázadban a székelyföldi társadalomban végbement gazdasági-társadalmi változások leírhatók a tulajdonváltások különböző fázisaival. A tulajdon nem csupán gazdasági, hanem ennél sokkal összetettebb, kulturálisan meghatározott jelenségként értelmezhető.[12]

A beszolgáltatásra kényszerült gazdák önálló termelőkből az államszocializmust kiszolgáló napszámosokká váltak. Saját telkeiken már nem a családi fogyasztásra, s nem a termelői hagyományaik érvényesítése révén dolgoztak. Sándortelke falusi társadalma sem mentesült a kollektivizálás alól. Annak ellenére, hogy általános volt a távolabbi városokban bizonyos időszakra vállalt szolgálat, a fiatalok számára a falu mindvégig stabil élettérként funkcionált. A földnek nagy értéket tulajdonítottak, s az idősebb nemzedék tagjai igyekeztek ennek szimbolikus értékét tudatosítani a fiatalabbakban. Ezeket a törekvéseket szemlélteti a következő vallomás is: *Apám addig kiképözte a legénykét, hogy mondja azt, nem baj, papóval négy osztállyal is tudunk kaszálni. Jó tanuló volt, csak a nagyapját erősen szerette. Így hát itthon maradt.* A telkek kisajátítása viszont itt is egyirányú

[10] SZABÓ Á. Töhötöm 2009, 185.

[11] Egy hasonló tematikájú kutatás eredményeként, valamint a szakirodalmi előzményekre vonatkozó hivatkozások tekintetében lásd PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm 2006.

[12] GAGYI József 2007, 9.

migrációt eredményezett. A kevésbé támogatott továbbtanulást egyre inkább a téesznapszámosság előli kiút lehetőségeként fogadták el.

Az államosításként, kollektivizálásként ismert folyamatok során nem csak egyszerű gazdacsere, tulajdonváltás történt, hanem átalakultak a javak tulajdonlására épülő emberi viszonyok is.[13] Ez utóbbi folyamatot nehezebb dokumentálni, viszont a rendelkezésre álló jegyzőkönyvek segítségével a kollektivizáció pillanatában regisztrálható agrárviszonyokra nagyobb rálátás nyílik.

A Sándortelkével szomszédos Homoród mente falvaiban végbement kollektivizáló törekvésekről leginkább Oláh Sándor elemzéseiből szerezhetünk tudomást.[14] Az általam vizsgált településen is az Oláh által ismertetett „szokásos" meggyőző tevékenység következtében sikerült megnyerni a gazdákat a közös gazdálkodás javára. Az önálló termelői szuverenitás megszüntetését kezdetben egyetlen család sem fogadta el. A központi adminisztráció törekvései végül itt is eredményeseknek bizonyultak. A lakosok nem őriznek emlékezetükben drasztikus intézkedéseket, de általánosak voltak a kultúrotthonban megtartott felvilágosító gyűlések, ha pedig szükség volt rá, az egyéni győzködések.

Az adminisztratív elit tevékenységének eredményes voltát igazolja első lépésben a társulás létrejötte, három év múlva (1961-ben) pedig a kollektívgazdaság megalakulása. A téesztagság elnyerése egy előre megszerkesztett (írógéppel készített) típuskérvény kitöltése révén volt lehetséges. A családfő vagy a gazdaság vezetőjének aláírásával ellátott kérvények 1961 első hónapjától kezdődően datáltak. Úgy tűnik, záros határidőn belül sikerült közösségi szintre kiterjeszteni a beszolgáltatásokat, hiszen az első negyedévben le is zárult a tagság felvétele. Mindössze két kérvényt iktattak utóbb, egyet a soron következő évben, egyet pedig tíz évvel később. Mindkét esetben ingó és ingatlan javak nélküli nőszemélyekről szól a feljegyzés.

A kollektív gazdaságba történő belépés alkalmából a gazda nevének és házszámának feltüntetése mellett iktatták az agrárterületek nagyságát, valamint a beszolgáltatott állatállományt és egyéb ingóságokat, feltüntetve a becsült összértéket. Továbbá olyan adatsorokat is rögzítettek, melyek segítségével egy keresztmetszetet kapunk Sándortelke lakosainak életkori és nemi összetételéről, nem utolsó sorban a családszerkezetről. Összesen 56 termelőegység 105 125 lej értékben beszolgáltatott javai alapozták meg a kollektív gazdaság vagyonát. Közöttük található a helyi református egyház 4,51 ha-s területe is, melynek nagy része (3,06 ha) kaszálónak volt minősítve. Nem találunk utalást arra vonatkozóan, hogy hányan maradhattak ki az alapítás folyamatából. Mindenképpen ez utóbbi egyének szűk körére – ha egyáltalán létezett ilyen – enged következtetni azon tény is, hogy mindössze három kulákot tartottak számon a faluban. A földbirtokok nagysága már eleve jelzi, hogy nem magas termelőpotenciáljuk miatt váltak osztályellenséggé, hanem rendszerellenes megnyilvánulásaik következtében minősítették őket kulákokká.

A jegyzőkönyvek összesítését követően kilenc házszám, s az ottani feltételezett gazdaságokra vonatkozó információk hiányoznak. Egyrészt a beépítetlen telkekkel magyarázható, másfelől pedig azt is szem előtt kell tartani, hogy négy beszolgáltató nem jelölte meg pontosan lakhelyét. A demográfiai adatok arra engednek következtetni, hogy a téesz tagságot vállaló családok képezték a teljes faluközösséget. Ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a 20. század második negyedétől jegyezhető lassú népességnövekedést pontosan a téesz létesítése törte meg. 1930-ban 134 lakost, 1941-ben 141 személyt, 1956-ban 164 lakost regisztráltak a népszámlálások.[15] Az 1961-es beszolgáltató jegyzőkönyvek 166 személyről tudósítanak. Öt évvel később 130-an laktak a faluban, s a népességfogyatkozás innen már drasztikussá vált, hiszen 2008-ban mindössze 30 állandó lakost tartottak nyilván.

Humán erőforrások tekintetében Sándortelke egy perspektívákkal rendelkező közösségnek tűnt a 20. század közepén. Potenciális aktív munkaerőként tekinthető a lakosok több mint kétharmada. 52 (29 fiú és 23 lány) kiskorúról van tudomásunk, s a 65 évnél idősebb generációt mindössze 15 személy (7 férfi és 8 nő) alkotta. Az előző két generáció közötti 99 lakos (55 férfi és 44 nő) képezte a gazdaságok legfontosabb munkaerejét. Ugyancsak közülük voltak megjelölve a beszolgáltató termelőegységek tulajdonosai is. Négy olyan család létezett a faluban, amelyek esetében a termelőtevékenység 65 évnél idősebb személyekre hárulhatott. Valójában mind a négy esetben birtokfelaprózásról beszélhetünk, hiszen annak ellenére, hogy különálló gazdaságokként vannak iktatva, gyakorlatilag a fiatalabb generáció képviselőivel egy házszám alatt tűnnek fel.[16] Az egyazon háztartás, a követhető fiú–apa vagy vő–após viszony, valamint a birtokstruktúra, és az állat-,

[13] Uo., 11.
[14] OLÁH Sándor 2001.
[15] VARGA E. Árpád 1998, 188.
[16] Feltételezésemet az is bizonyítja, hogy az állatállomány a fiatalabb gazdák tulajdonaként szerepel, mi több, egyik esetben például az idős gazda tulajdonaként mindössze 10 ár összterület van feltüntetve.

valamint szerszámállomány figyelembevétele során 13 esetben dokumentálható a tudatos birtokaprózás. Csupán az életkorból nem ítélhető meg pontosan, hogy hány esetben beszélhetünk háromgenerációs családról, de a taglalt 13 esetben bizonyítható (legalább) három generáció egy fedél alatti léte és közös gazdálkodása. A 20. század közepén Sándortelkén a 2-3 gyerekes családok váltak általánossá, s a törvényszerűség alól csupán két család képezett kivételt, ahol 5 gyereket jegyeztek.

Összességében tekintve a családok vagyonalapjait, nem jegyezhetők éles különbségek. A legnagyobb értéket a föld képezte, de mivel igazi nagybirtokok nem voltak a faluban, így tetemesebb vagyonfelhalmozásra sem volt mód. Egyazon házszám alatt regisztrált három testvér birtokainak összterülete 12,76 ha nagyságú volt, őket két családból álló – 10,97 ha-s összterületű – termelőegység követte, majd a 9,85 ha-s birtokkal rendelkező gazda következett. A 3–5 ha közötti birtoknagyság dominált, mely területeken, ha szűkösen is, de a családok megtermelték a létfenntartáshoz szükséges javakat. Továbbá azon törvényszerűség látszik kirajzolódni, hogy a családok a birtokolt mezőgazdasági terület legalább 60%-át hasznosították szántóföldként. Néhány áras, vagy néhány tíz áras telket szinte mindenki gyümölcsösként tartott fenn, a birtokrész további 30%-a (kaszáló) az állatok élelmezésére szolgált.

A javak beszolgáltatásakor a családok számára lehetőség adódott egy szarvasmarha megtartására. Ezt a legtöbben ki is használták, így két személy kivételével, akik 2 tehenet szolgáltattak be, a családok egy-egy szarvasmarhát – összesen pedig 36 állatot – adtak át a téesz tulajdonába. A lovak esetében sokkal szigorúbban jártak el, ugyanis a teljes fogatokat, azaz két-két állatot a lószerszámmal együtt le kellett adni. Faluszinten ez tíz lovas fogatott jelentett, amelyeket a nagyobb számú szarvasmarha fogatok egészítettek ki. Ha a két fenti számadatot összevetjük a szekerek számával (48), nyilvánvalóvá válik, hogy a nagytestű állattal rendelkező családok mindegyikének saját fogata könnyítette a termelőtevékenységet. Az adatközlők által emlegetett kettő, vagy ennél is több fogat meglétére viszont nincs bizonyíték.

A gazdaságokban használt technológiai felszerelések arra engednek következtetni, hogy Sándortelke agrártermelő tevékenysége a 20. század közepén mélyen a hagyományokban gyökerezett. A szántást többnyire a saját fogatukkal végezték, hiszen ekével és taligával szinte minden család rendelkezett, az előzőből 42, utóbbiból 37 darabot szolgáltattak be. Borona sokkal kevesebb (csak 26) került a kollektív tulajdonába, olyan felszerelés lévén, melyet a termelőegységek kölcsönözni szoktak egymásnak, így érthető némely gazdaságból való hiányuk. Faluszinten a mindössze 5 vetőgép megléte viszont már azt sejteti, hogy ekkor a vetés mozzanatát sokan még kézzel végezték. A humán munkaerő hasznosítására alapozott a legtöbb termelőegység, a föld előkészítésétől a termény betakarításáig meghatározónak bizonyult a szegényes életvitelből fakadó hagyományos munkavégzés. A kapálást is mindössze 6 ún. kapálógép könnyítette, a cséplés elvégzésére viszont már senkinek sem volt technikai felszerelése. Ezt a folyamatot az egyik szomszédos faluból, Égéből hozott cséplőgép végezte. A gabona megtisztításához használt *trier*ből (szelelőrosta) kettő volt Sándortelkén. Érdekes módon egyik tulajdonos sem tartozott – helyi viszonylatban sem – a „nagygazdák" körébe.

A fenti ingóságok mellett még láncot, kötelet, jármot és szánt bocsátottak a kollektív gazdaság rendelkezésére. A legnagyobb értéket természetesen a föld jelentette, de az összérték mellett tételesen legtöbbször a szarvasmarha pénzbeli értéke volt feltüntetve. Ezek ára 1000–1500 lejre volt becsülve, egy esetben viszont 1800 lejre értékelték a beszolgáltatott tehenet.

Az 1961-ben létesült kollektív gazdaságot egy évvel később összevonták a szomszéd falu, Telekfalva téeszével. A maga 93 fős munkásával és egy brigádosával a sándortelki termelőegység kis léptékűnek bizonyult. Földrajzi fekvése miatt a lakosoknak kevés lehetőségük adódott más termelő ágazatokban való elhelyezkedésre, így sok család számára továbbra is a mezőgazdaság – de ezúttal téesznapszámosként – képezhette az egyedüli jövedelemforrást. A kötelező munkanapok teljesítése mellett, igény szerint családi használatra 30 ár nagyságú területet mértek ki. Sokan éltek ezzel a lehetőséggel, hiszen a gazdaságokban a szárnyas és sertéslétszám nem volt korlátozva, sőt egy tehén tartására is volt mód.

A fiatal generációk számára azonban ez az életforma nem volt attraktív. A továbbtanulás és az üzemi munkavállalás jelentette számukra az agráriumból kivezető utat. Az egyéni gazdaságok felszámolása és a városra való ingázás tömegessé válása után a korábbi időszakokra jellemző szociális háló lényegesen átalakult.[17] Nem csak szám szerint csökkent a falu lakossága, de egyre jobban növekedett az átlagéletkor, s ezzel egy időben nyilvánvalóvá vált a falu elöregedése. A téesz időszakában a távlati hatásokkal a legkevésbé törődtek. A korábbi állapotokhoz képest modernizációs korszak következett a kis település életében. Új istállókat építettek és 110 szarvasmarhával állatfarmot hoztak létre. Közben gépesítették az egyes munkafázisokat és a műtrágya, valamint a gyomirtó szerek hasznosítását is kipróbálták.

[17] BIRÓ Albin – BIRÓ A. Zoltán 1994.

Valós tény, hogy az előző intézkedések a termés-hozam növelését szolgálták, de a falu lakosainak mindebből nem származott többletbevétele. Ebben az időszakban a falvakon egy általános viszonyulási mód látszott körvonalazódni: a lenti társadalom egyénileg, de összességében rendezetten alakította ki védekező, túlélő magatartását.[18] Ezek a cselekvések tolerálva voltak addig a határig, amíg a helyi elit pozícióját nem veszélyeztették. A közös javak meglopása valójában egyfajta szimbolikus igazságtételként volt értelmezett. Az állam tette rá a kezét a magántulajdonra, a lopás gesztusával pedig a falusiak csupán visszavettek abból egy töredéket, ami nemrég még sajátjuk volt. A lopás gazdasági okokból, de társadalmi kényszerből is történt, egyfajta igazodásképpen másokhoz.[19] A vizsgált faluban az adott időszakban a javakból történő eltulajdonítás valóban közösségi jelleget öltött. Nem csak a téesznapszámosok, de a termény felügyeletével megbízott határpásztorok, éjjeliőrök és maga a brigádos is igazodott a már említett magatartásformához. A vezetett adminisztráció és a valós terménymennyiség között akkora hiány mutatkozott, hogy a brigádos tisztségéből való menesztésére is sor került.

Annak ellenére, hogy a cél, amelynek érdekében dolgoztak, nem a faluközösségek javát szolgálta, némely hivatalnok meggyőződéssel és hivatásszerűen végezte munkáját. O. M., akinek aprólékos és tudatos munkája révén maradtak fenn mindmáig a kollektivizálás kordokumentumai, összességében 39 évig dolgozott a falu közösségi céljaiért. Egyrészt brigádosként, a rendszerváltást követően pedig falufelelősként, és a tagosítás egyik motiválójaként tartják számon. Vallomása szerint, a téesz időszakában – különféle agrárképzéseken – szerzett szaktudása hozzásegítette ahhoz, hogy a dekollektivizálás pillanatában perspektivikusan tekintsen Sándortelke mezőgazdasági jövőjére.

5. Visszaszolgáltatás

A rendszerváltás eufórikus hangulatot, s ezzel együtt a szabad gazdálkodás lehetőségét és felelősségét hozta a gazdáknak. Szembe kellett nézni azzal az állapottal, amely nem hasonlított már a beszolgáltatás időszakában tapasztalt viszonyokhoz. A szocialista időszak teljesen aláásta és megsemmisítette az önellátó paraszti gazdálkodást. A falusi lokális társadalomban mentális síkon megerősítette a családi kisgazdaság szimbolikus értékét, ennek következtében a rendszerváltás utáni időszakban megfigyelhető volt az individuális gazdaság utáni erőteljes nosztalgia.[20] A kollektív gazdaság vagyoni alapjának szétosztása Sándortelkén sem történt másként, mint Székelyföld legtöbb települése esetében. A családi vagyon visszaszerzésének lehetősége által vezérelve a gazdák követelték a régi telkek kimérését, s ragaszkodtak ahhoz, hogy minél előbb saját belátásuk szerint rendelkezzenek a termelés módjáról.

A földek visszaszerzésének mámorát azonban hamarosan valós aggodalmak követték. A hajdani gazdacsaládok nem rendelkeztek korszerű felszereléssel, így a félszázéves munkaeszközökkel kezdtek földjeik megműveléséhez. A falusi kisbirtokokon dominánsnak mutatkozott a családközpontú, holisztikus, felhalmozáson alapuló, a saját tudást és munkaerőt előnyben részesítő gazdálkodási forma.[21] A megszerzett természeti- és környezeti erőforrások messzemenően nem voltak elegendőek a sikeres gazdálkodáshoz. A naturális gazdálkodásnak is egyik nélkülözhetetlen mozgatórugóját az anyagi erőforrások képezik. Ezalatt a gazdaságok rendelkezésére álló pénztőke, az eszközkészlet, a gazdasági épületek és állatállomány értendő.[22] Az utóbbi összetevőkben nem bővelkedtek az új gazdák, s annak reményében kezdtek bele az agrártermelésbe, hogy a humán erőforrás, vagyis a motivált emberi munkaerő kompenzálja a hiányosságokat és megalapozza a termelőegységek jövőjét. A választott sikertelen gazdasági modell, pontosabban egy hatékony modellkövetés hiánya egyéni kudarcok sorozatához vezetett.

A gazdatársadalom nem a pro és kontra érvek józan mérlegelése alapján döntött az egyéni vagy közösségi gazdálkodási módról, hanem egy gazdasági és politikai káosz kényszere következtében választotta azt, ami éppen elérhető és megvalósítható volt – vagy annak tűnt – számára.[23] A földtörvény által biztosított visszaszolgáltatást legtöbb faluban kaotikus módon hajtották végre. Sándortelkén a tulajdonba helyezés alapját azon jegyzőkönyvek képezték, melyeket pár évtizeddel korábban oly sok keserűség közepette írtak alá. A földmérő bizottság így is rengeteg egyéni sérelem orvoslására kényszerült, hiszen a birtokaprózás következtében néhány ár kiterjedésű telkeket kellett adminisztráljanak. B. A. gazda például 4,15 ha összterülettel rendelkezett. A földek visszaszolgáltatásakor 21 különálló parcellában mérték ki a tulajdonát képező mezőgazdasági területet. A legnagyobb telek 0,56 ha kiterjedésű volt, ugyanakkor helyenként 0,04 vagy 0,06 ha nagyságú parcellákat kapott vissza.

A falvakban általánossá vált hasonló magatartások kapcsán fogalmazta meg Gagyi József következtetését, miszerint nem racionalitás dominálta a gazdák döntéseit, hanem a szó szoros értelmében egy „földhöz

[18] GAGYI József 2007, 12.
[19] GAGYI József 2006, 48.
[20] KOTICS József 2001, 135.
[21] BIRÓ A. Zoltán 1995, 35.
[22] Vö. SZABÓ Á. Töhötöm 2009, 160.
[23] TÓTH László 1995, 147.

kötött" mentalitásról lehet beszélni. Nem a terület termésátlaga, nem a gazdasági értéke számított, és hiába ígértek érte kétszer akkorát, éppen az a földdarab kellett és éppen a szimbolikus, az identitás-meghatározó értéke miatt.[24] Az agrárszakemberek felvilágosító tevékenysége ellenére a gazdák továbbra is ragaszkodtak a nadrágszíjparcellák megszerzéséhez, megtagadva a földek tagosítását. Pedig az újraelosztás magában hordozta a hatékonyabb mezőgazdasági termelés egyik előfeltételét, a földek tagosításának a lehetőségét.[25] Öt évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a tagosítás gondolatát elfogadják a sándortelki gazdák. Végül konszenzusra jutottak a parcellák újraosztásának algoritmusa felett, melynek értelmében minden dűlő esetében összesítették az ugyanazon tulajdont képező telkeket, s a lehetőség függvényében ezt együttesen, a legnagyobb parcella mellett mérték ki.

Az ingóságok visszaszolgáltatását ugyanazon vehemenciával kérték, mint a földek esetében is tették. Az állatállományt a beszolgáltatások figyelembevételével osztották szét. Az állatfarm épületei funkciójukat vesztették, majd (vétel útján) a visszaszolgáltatásokat végző nyolctagú bizottság tagjainak tulajdonába kerültek, s szétbontva, építőanyag formájában osztoztak ezeken. Egyéb vagyontárggyal már nem gazdagodtak a családok. Az egykoron beszolgáltatott technológia már rég elavult, különálló gépparkkal pedig nem rendelkezett a falu.

Két évtizedes távlatból visszatekintve elmondható, hogy a település gazdasági és társadalmi berendezkedése mezőgazdaság-függő, de mindmáig nem történt előrelépés az életvitel minőségi összetevőinek javítására. A kilencvenes évek agrárjellemzői tapinthatók ki az általam vizsgált falu esetében is: a gazdaságok sok tekintetben visszatértek a kollektivizálás előtti állapotokhoz. A szakirodalom elsősorban a visszaparasztosodás fogalmával írja körül ezt a mentális és technikai visszarendeződést.[26] A hatékony termeléshez nélkülözhetetlen gépállomány szinte nem is létezik: településszinten egyetlen traktor meglétéről számolhatok be, s a technológiai felszerelések sorát egy vetőgép, egy fejőgép és négy motoros kaszálógép egészíti ki.

Rövid ideig a közös gazdálkodással próbálkozott hat család, mezőgazdasági társulatot hozva létre. Az egymásba vetett bizalom megrendülése, de főként a termelői nehézségek végül ezt a kezdeményezést is ellehetetlenítették. Nem maradt más, mint az egyéni „útkeresés", mely folyamatról bátran mondhatjuk, hogy ma is tart. Az ismertetett nehézségeket még a vadállomány által rendszeresen okozott károk is tetézik. A falu lakosainak elmondása szerint sokan a vadállatok kártevései miatt mondtak le a kapásnövények termesztéséről. Hasonló körülmények közepette a szénacsinálás, vagyis az állattartás bizonyul követendő kényszerstratégiának.

A juhtartásnak nincs hagyománya a faluban, államosításkor csupán 4 darab állatot írtak össze. A faluközösségnek nincs nyája, így a juhokat birtokló egyetlen család egy szomszédos település *major*jára (juhpásztorára) bízta néhány állatát. Igavonásra ma már lovat használnak, de a 11 ló[27] jelzi a fogatok alacsony számát is. A nagytestű állatok közül a szarvasmarhatartás a domináns, s ez érthető is, hiszen amint a bevezetőben is jeleztem, a termelőegységek egyik jövedelemforrását a tejpénz képezi. Községszinten is nyomon követhető ez a gazdálkodási minta. A 11 falut összesítő községben 2008-ban 12 olyan termelőt tartottak nyilván, akik 15, vagy ennél több tehenet neveltek gazdaságukban. Közülük egy személy sándortelki lakos.

Jelenleg a falu szarvasmarha-állománya 58 darabot számlál, ezeknek viszont több mint fele három gazda tulajdonában van. A 8 tehén tulajdonosaként számon tartott egyik gazda döntött fejőgép megvásárlása mellett is. Egyelőre csak ő választotta a munkafolyamat megkönnyítésének ezt a módját, a 12, valamint 16 szarvasmarhát birtokló „nagygazdák" továbbra is a hagyományos fejési technológiát részesítik előnyben. Utóbbi gazda 14 ha nagyságú területen gazdálkodik, s a szarvasmarha-állománya mellett kétlovas fogatot használ a mezőgazdasági munkálatok végzésében. Továbbra sincs szándékában fejőgép vásárlása, sokkal többre értékeli a hagyományos kézi fejést. A 40 évet betöltő gazda nem alapított családot, s édesanyja elhalálozását követően csupán egyszemélyes termelőegységről beszélhetünk. A munka volumene állandó segítség megfogadására kényszerítette. Az úgynevezett „szolga" fogadása további két család esetében érhető még tetten, s általában nehéz szociális helyzetben lévő személy szerződtetését jelenti. A gépi erőt igénylő munkafázisok elvégzésében a szomszédos Telekfalva traktortulajdonosainak szolgáltatásait veszi igénybe, hiszen utóbbiak alacsonyabb árakat szabnak, mint az egyedüli sándortelki géptulajdonos. A termelőegység jövedelemforrását képező tejpénz ügyében jobbnak látta, ha saját maga tartja kézben az ügyvitelt. Felvállalta a tejcsarnok működtetését, és a begyűjtő egység korszerűsítésére is folyamatosan gondot visel.[28] Adott pillanatban konkurenciával is számolnia kellett, hiszen 6 gazda különálló begyűjtő egységet hozott létre. A kezdeményezés nem bizonyult hosszú

[24] Lásd GAGYI József 1995, 221.
[25] PETI Lehel 2006, 31.
[26] SZABÓ Á. Töhötöm 2004, 100.
[27] 2005-ből származó adat. Forrás: Felsőboldogfalva Polgármesteri Hivatala.
[28] A tejesautó sofőrje a következőképpen jellemezte a begyűjtő egységet: *A sándortelki csarnok olyan, mint egy patika*.

életűnek, így továbbra is a falu *legnagyobb gazdája* egyben a tejcsarnok üzemeltetője is.

A legtöbb család azonban sokkal nehezebb gazdasági és szociális problémákkal küszködik, mint az előző „sikeres" gazdálkodó. Valójában egy esetben sem beszélhetünk agrárvállalkozóról, hiszen az önellátásra berendezkedett hagyományos gazdálkodási minta vált általánossá. Az életkor előrehaladtával megmarad a termelői ambíció, de a munkaerő-potenciál vészesen csökken. Ez akár az állatállomány megfogyatkozásában, akár a földek parlagosodásában és eladásában is nyomon követhető. Négy év alatt tíz tehénnel csökkent a szarvasmarha-állomány, a földterületek nagy hányadát már csak legeltetésre hasznosítják, az egyház birtokára pedig évek óta senki sem tart igényt, parlagon hever. Bár a falu összterülete a 300 ha-t sem éri el, a potenciális gazdálkodók számára bőven kínálnak termőterületet. Bágyi, telekfalvi és székelyudvarhelyi vásárlók viszonylag alacsony áron jutottak mezőgazdasági területek tulajdonába. Ugyanígy a Tizenhétfalu Havasa nevű közbirtokossági területen levő erdőparcellákat is elidegenítették.

A föld tehát nem képez kimagasló reális értéket, de ennek szimbolikus értéke sem számottevő már. A megművelt, vagy legalább gyomtalanított – 30 árnál nagyobb – mezőgazdasági területekért megszerezhető állami támogatás motiválta a telkek kitakarítását és legelőként való hasznosítását. 2009-ben 13 telektulajdonos összesen 76 ha területre adott le kérést támogatás megszerzése céljából. A gazdák közel fele, 6 személy (20 ha terület birtokosa) viszont nem sándortelki lakhellyel rendelkezik, vagy elszármazott, vagy vásárlás útján vált tulajdonossá. A javak elidegenítésének még szemléletesebb példájával szembesülünk, ha a lakóházak tulajdonviszonyait nézzük. A kisközösség idősebb tagjaiban joggal fogalmazódott meg a következtetés, miszerint valósággal kicserélődik a falu lakossága. A rendszerváltást követő években még volt arra példa, hogy az ipari munkahelyről nyugdíjba vonult elszármazottak gazdálkodás céljából visszatértek a faluba. Napjainkban viszont senki sem vállalkozik hasonló gesztusra. Az örökölt ingatlanokat hétvégi házakként tartják fenn vagy pedig ugyanezen céllal értékesítik. A számon tartott 37 gazdaságból jelenleg 13-ban laknak „tősgyökeres" sándortelkiek, 11 házat „idegenek" vettek meg, a további házak pedig lakatlanul állnak, némelyiküket jelenleg is vételre kínálják.

6. Összegzés

A Sándortelkén tapasztalt gazdasági-szociális állapotok a térségben nem minősíthetők egyedi példának. Több szomszédos kisközösség hasonló kilátástalansággal küszködik. A térség hátrányos gazdasági állapota a kis lélekszámú, elöregedő falvakra méginkább negatív kihatást gyakorol. Ábránfalva, Ége vagy Jásfalva csak néhány példa arra, hogy vannak a régióban még az általam vizsgáltnál is pesszimistább jövőképpel rendelkező falvak. Hiszen például Ége esetében az alig 10 fős közösség nemigen számíthat biztató perspektívára.

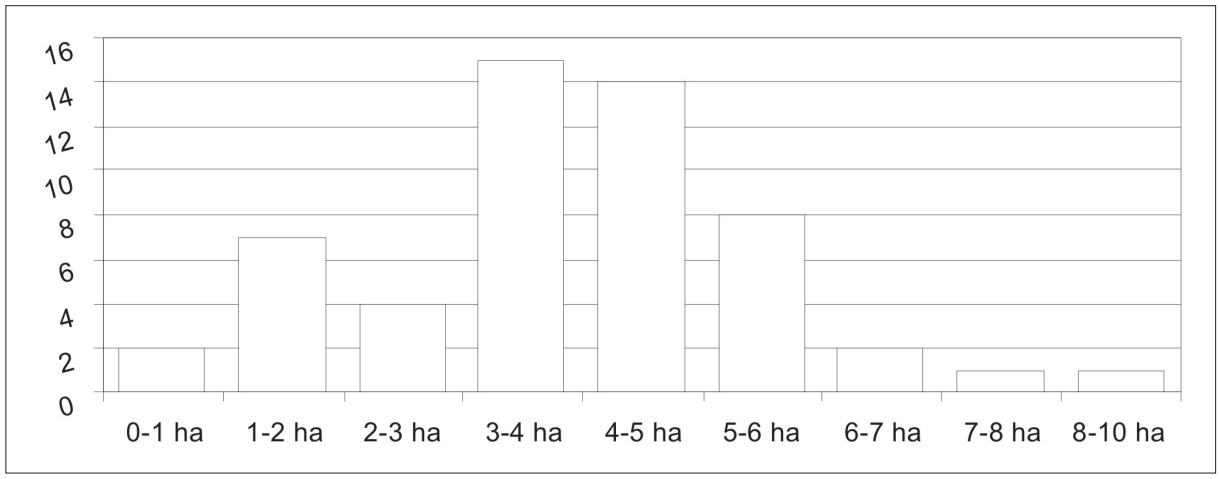
A kritikus gazdasági állapotok mellett Sándortelkén súlyos szociális gondok is felmerülnek. Az itt élő lakosok már nem tudnak közösséget alkotni, így mentális téren is válsághelyzet állhat elő. Statikai állapota miatt a lelki gondozás helyszínéül szolgáló templom használhatatlanná vált, gyerekhiány miatt évek óta szünetel az oktatás, az iskola egykori épülete gondatlanság miatt valósággal összeomlott. Egyetlen magánvállalkozó sincs számon tartva a faluban, ugyanakkor kereskedelmi egység sem üzemel. Az alapélelmiszereket egy székelyudvarhelyi kereskedő révén szerzik be. Az igények összesítését követően megegyezett időintervallumban (hetente két alkalommal: hétfőn és csütörtökön) az egyik udvaron parkolva személygépkocsijából árusít.

Sándortelke tehát a nagyobb közlekedési útvonalaktól távol eső település, amelyet az elszigeteltség, a gazdasági és társadalmi perspektíva hiánya a fokozatos elnéptelenedésre ítélt. A föld eltartóképessége elsősorban nem a gyenge termőhelyi adottságok, hanem az alacsony színvonalú termelési technika és a korszerű agrotechnikai ismeretek hiánya miatt csökkent. Az állattenyésztésben felhasznált takarmányt csaknem teljes egészében a saját gazdaság biztosítja. A termelőtevékenységben nagy a hasznosított humán munkaerő aránya, ez a stratégia viszont alkalmatlan a többlettermelésre. A fogyasztást alapvetően a termelői potenciál korlátozza, valamint az a tény, hogy nincs fiatal generáció, amely magasabb kulturális igényeket támasztana, és fokozottabb fogyasztási tendenciákra késztetné a közösséget.

A falu valós gazdasági állapota és a „külső szemlélőben" megfogalmazódott kép éles ellentétet képez. Egy urbánus közeg lakói által áhított – itt fellelhető – nyugodt életmód, valamint a megkapó természeti környezet az elnéptelenedett családi házak iránti kereslet megnövekedését eredményezte. Pár éve pedig – ugyancsak az előző tényezők miatt – a nyári időszakban gyerekek sátortáboroztatására szolgál a falu kultúrotthon melletti természeti környezete. Mindezek tükrében pedig az a tendencia látszik kirajzolódni, hogy a szóban forgó falu egy aktív lokális közösségből fokozatosan egy időszakos lakhelyként szolgáló „hétvégi faluvá" alakul.

Miklós Zoltán – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, Kossuth u. 29., RO-535600; mikloszoli@yahoo.com

Melléklet

Birtoknagyságok a kollektivizálás idején (1961-ben)

Irodalom

BARABÁS Blanka
2008 Kicsi Amerikából csak a kicsi maradt, *Udvarhelyi Híradó,* XIX, 42, 7.

BIRÓ Albin – BIRÓ A. Zoltán
1994 *Elszegényesedési folyamatok a Csíki-medencében.*
Forrás: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1486.pdf

BIRÓ A. Zoltán (összeáll.)
1995 Változás és/vagy stabilitás. (A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről), in: Túros Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 13–43.

CSANÁDI András
1989 Hagyományos térségek megélhetése Székelyföldön, *Társadalmi Szemle*, LIII, 5, 35.

DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Kriterion Kiadó, Bukarest.

GAGYI József
1995 Földhöz kötött mentalitás, in: Túros Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 214–222.
2006 Társadalomszerkezeti, életmódbeli változások Csíkfalva községben (1945–1989), *Korunk,* XVII, 5, 42–50.
2007 *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

KOTICS József
2001 Gazdálkodási mentalitás és paraszti polgárosodás. Egy régióvizsgálat tanulságai, in: Uő: *Mások tekintetében*, Miskolci Egyetem – Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék, Miskolc, 109–153.

KOZMA Ferenc
1897 *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota,* A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Budapest.

LÉSTYÁN Ferenc
2003 *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai*, Arcanum, CD-ROM.

OLÁH Sándor
2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

P. BUZOGÁNY Árpád
2003 Sok állat, kevés gazda a napsugaras Sándortelkén, *Udvarhelyi Híradó*, XIV, 42, 6.

PETI Lehel
2006 Rendszerváltozás utáni agrárszerkezeti és társadalmi változások Héderfáján, in: Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*, Nis Kiadó, Kolozsvár, 17–61.

PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.)
2006 *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*, Nis Kiadó, Kolozsvár.

SZABÓ Á. Töhötöm
2006 *A kooperáció mint agrárstratégia. A gazdasági környezet és a fejlődés kérdései*, in: Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*, Nis Kiadó, Kolozsvár, 101–151.

2009 Az erdélyi falu gazdálkodásának keretei: erőforrások, erőforrás-kezelés, kooperáció, in: Uő: *Kooperáló közösségek. Munkavégzés és kapcsolatok a falusi gazdálkodásban*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 150–186.

TÓTH László

1995 A közösségi gazdálkodás Székelyföldön, *Régió*, VI, 1–2, 145–154.

VARGA E. Árpád

1989 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*, *I, Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 188.

Căutarea unei căi de ieşire
Efectele naționalizării şi decolectivizării la Alexandrița

(Rezumat)

Într-o localitate cu locuitori puțini şi din ce în ce mai bătrâni viziunea viitorului nu promite schimbări calitative semnificative. Cei care se ocupă de gospodării sunt vârstnici, iar generația tânără nu mai are afinitate față de sectorul agricol. Situații asemănătoare pot fi documentate şi în satul Alexandrița (Sándortelke/Sándorfalva), localitate cu cei mai puțini locuitori din Scaunul Odorhei. Satul are 30 de locuitori stabili dintre care două treimi au peste 65 de ani. Aceştia țin la pământ cu orice preț şi în limita capacităților lor fizice doresc să scoată maximul posibil din activitatea de producție agricolă. Satul nu mai are şcoală de câțiva ani datorită lipsei de copii, biserica nu poate fi folosită din cauza staticii ei nesigure, nici o firmă privată sau unitate comercială nu funcționează în sat. Astfel, nu putem vorbi despre prosperitate, membrii comunității se concentrează deocamdată numai asupra strategiilor de supraviețuire.

Finding a way out
The effects of nationalization and decollectivization in Sándortelke (Alexandrița, Harghita county)

(Abstract)

In a locality with small and aging population the vision of future does not reserve significant qualitative changes. Farms are run by aging people, the young generation is not interested in agriculture. The same conditions can be documented in Sándortelke/Sándorfalva (Alexandrița, Harghita county) too, the smallest locality according to the number of inhabitants in the region of Udvarhely Seat. The village has only 30 permanent inhabitants and two thirds of them are above 65 years old who hold on to their land stubbornly and try to get the maximum out of agricultural activity according to their capacity. Due to lack of children there is no school in the village, the church cannot be used because of static reasons, there are no private enterprises or commercial units. So, we cannot speak of prosperity, the members of community concentrate only on surviving strategies.

Acta Siculica 2009, 633–642

Szőcsné Gazda Enikő

A HOZOMÁNY MINT EGYÉNI INTERPRETÁCIÓ[1]

A háromszéki 19. századi hozománylevelek történeti néprajzi elemzésével foglalkozom évek óta, ez a tanulmány a készülő doktori disszertációm egy szűk fejezete. Elemzésem forrásanyagául elsősorban a sepsiszentgyörgyi levéltárban található hozományleveleket használtam fel. A több mint száz darab hozományinventárium több elemzési módszer bevezetését tette szükségessé. Korábbi kutatásaim elsősorban társadalomtörténeti, történeti antropológiai nézőpontok alkalmazását tették szükségessé. A hozomány elemzésében viszont – úgy éreztem – nem elegendő ez a megközelítési mód. Mivel az egyének nászjavakkal való ellátása elsősorban egy szűkebb család ügye volt, s csak másodsorban léptek elő a közösségi kontrolláló mechanizmusok, ezért a mikrotörténeti megközelítési módot is alkalmaznom kellett az elemzés folyamán. A hozomány gazdagsága sok szemponttól függött. Tanulmányom az 1800 és 1848 közti hozománylevéleknek arra a rétegére támaszkodik, amelyben az egyéni adottságok szerepe jól nyomon követhető. A konkrétan elemzés alá vont hozománylevéleket a tanulmány mellékletében közzéteszem, az elemzés átláthatóbbá tétele céljából.

A társadalmi rétegek, mint a székelyföldi társadalom strukturális egységei, bizonyos szinten megszabták a menyasszonyi hozomány mennyiségi koordinátáit és azokat a státusjelölő elemeket, amelyekhez illett alkalmazkodni vagy amelyeket érdemes volt besorolni a nászjavak komponensei közé. Amennyire a 19. századi háromszéki parafernumlevelek (hozományinventáriumok) tanulmányozása nyomán megállapítható, a társadalmi rétegződés a tárgyak használati szintjén is jól megfigyelhető. A nemes lányok többnyire az ékszereket, bútorokból a politúros vagy a keményfa bútorzatot (kasztent, kanapét, töltött székeket, diófa rámájú tükröt stb.), ruhaneműből a hosszú *medvés bundá*t, a *cirkás* kendőket és az egybeszabott *köntös*öket, valamint a nagy mennyiségű vászonneműt, látványelemek közül a pazarul vetett lakodalmi ágyat tekintették olyan presztízsjavaknak, amelyekkel a nemesi státusukat jelölték. A kézdivásárhelyi „cívisek" a bőséges városias szabásvonalú ruhaneműt, a „veres kláris" gyöngyöket, a kereskedő utak alkalmával is hasznosítható kalmár ládákat és a városban gyakran használatba fogott pálinkafőző üstöket nem hagyták ki a hozományaikból. A lovas- és gyalogkatona lányok jellegzetes státusjelölő elemei a szőttes *rokolyák*, a rövid kabátok (*kurtik*), a szederjes brassai köpenyegek, a bútorok közül a hozományos ládák, kendőszegek és a *karjos székek*, szőttesek közül a csergék és a *festékes* szőnyegek voltak.[2] Az egyén, mint a közösség tagja, a legtöbb esetben nem is kísérelte meg a szokásos hozománykomponálási elemekkel és mennyiségi elvárásokkal való szembeszegülést, egyéni hozomány-interpretációi a közösség által előírt mederben folytak. Szélsőséges esetekre alig van példa.

A székelyföldi társadalmi rétegződés paramétereiin tépelődve érdemes elgondolkodni a Vári András megállapításain: „...a rendi tagolódás elve jó ugyan iránytűnek az 1848 előtti társadalom nehéz terepén, mégsem lehet vakon bízni benne. Tétova mágnes ez csak, és száz másik dologgal kombinálva mutatja majd csak olyan pontossággal az irányt, hogy rá lehessen bízni magunkat. Egyrészt vannak jelentős köztes rétegek, melyeknek egzisztenciáját nem lehet egyszerűen a rendhagyó kivételek közé besorolni. Másrészt bizonyos helyzetekben olyan alkufolyamatra emlékeztető, hosszas, nyilvánvaló lavírozás eredménye egy és más társadalmi pozíció megszilárdulása vagy megrendülése, hogy a tárgyalási, illetve manőverezési folyamat tudatossága és nyíltsága ellentmondani látszik a presztízs és életmód közösségén alapuló rendi tagozódás vadon nőtt, organikus jellegének."[3]

Amennyiben a hozománylevéleink társadalomnéprajzi szempontú csoportosítási kísérleteit átlapozgatjuk, kitetszik, hogy egyes inventáriumaink sehogy sem illenek be a nemesi, értelmiségi, városi, lovas- vagy gyalogkatona, jobbágyrétegek jellegzetes kelengyesémáiba. Akárhogy próbáljuk begyömöszölni őket ebbe vagy abba a szépen körvonalazott társadalmi rétegződési modellbe, kilógnak onnan,

[1] A tanulmány az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával készült, melyet ezúton is köszönök.

[2] A különböző társadalmi rétegek hozományának tárgytípusairól bővebben lásd SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2007.

[3] VÁRI András 2001, 277.

mintha borsot akarnának törni a kutatói-rendszerezői orrunk alá. Ez azért van így, mert a jellegzetes csoportstátuson kívül egyéni megvalósításokkal is számolnunk kell.

Ralph Linton, a státusokat elemző szakirodalom klasszikusa elméleti jellegű művében kiemelte, hogy tanácsos elkülöníteni a *tulajdonított* és az *elért* státust. „A tulajdonított státusok azok, amelyeket az egyének a bennük rejlő különbségekre vagy képességekre való tekintet nélkül juttatnak. Ezek már a születés pillanatától előre láthatók, és megkezdődhet a rájuk való felkészítés. Az elért státusok azok, amelyek, minimum, speciális adottságokat igényelnek, bár nem szükségszerűen korlátozódnak csak azokra. Az elért státusokat nem születésükkor juttatják az egyéneknek, hanem nyitva állnak, hogy betöltésük versengés és egyéni erőfeszítés eredménye legyen."[4] Az 1848 előtti társadalomban a tulajdonított státusoké volt a főszerep ugyan, de nem volt ezeknek a jelenléte kizárólagos.

A státusokhoz való illendő alkalmazkodási metódusokat a társadalom által elvárt szerepeknek tekinthetjük, amelyeket az egyének különbözőképpen tudtak alakítani. A szereplők személyi és családi adottságai már eleve meghatározták, hogy tudják-e teljesíteni a státusukhoz mérhető, a társadalom egésze által elvárt normákat, vagy lemaradnak, illetve túlteljesítik azokat. Az elért státus sok esetben eltért a tulajdonítottól, tekintettel a társadalmi rétegekbe tartozók különböző adottságaira.

A szerepek természetesen elsősorban a környezet által irányított és normázott magatartási attitűdöket jelentették, de a tárgyak beszerzése, a fogyasztási igény formálódása is a státuselvárások függvénye volt.

Tehát más szavakkal közelítve meg az eddig is elmondottakat, a társadalom által felvázolt normák a családtagok vagy a cselekvő egyének interpretációjára vártak, és a hozomány így nem pusztán egy közösség modellezéseként értelmezhető, hanem úgy is, mint az egyén viszonyulása a modellhez, és ennek kivetítése az elért és elképzelt életpályára. Az így értelmezett hozományt tehát olyan kulturális termékként kezelhetjük, amely nem pusztán a normákhoz alkalmazkodott, hanem legalább ugyanolyan szinten az egyéni interpretáció tárgyiasult terméke is volt.

Természetes ez a folyamat. A társadalom mindig önálló akaratú egyénekből tevődött össze, és akkor lenne valami probléma, ha minden tökéletesen illeszkedne a kutatói elvonatkoztatások által modellezett rendszerbe. A társadalmi mozgást mindig a kilógók, az ide-oda lavírozók, a spekulánsok vagy a lecsúszott elemek mozgatták, vagyis azok az individuumok, akik akaratlanul vagy pedig szándékosan az elvárások és modellek ellenében, vagy jobb esetben nem teljesen azok szerint cselekedtek.

Az egyén cselekvése nem pusztán a szabályok és normák teljesítése avagy újrateljesítése volt, hanem olyan egyéni interpretációként is tételezhető, amelyben a normákon kívül a szabad akarat és az önálló cselekvés játszodta a főszerepet. Mindig voltak „kullogók", akik nem tudtak vagy nem akartak alkalmazkodni az elvárt normákhoz, és akadtak olyanok is, akik a megszokott koordinátákat felül tudták múlni, ezért a társadalmi rugók szerepét játszva, a rétegek közti mozgást vetítették előre.

A normákhoz való igazodási szándék és az egyéni értelmezési-önmegvalósítási szint közt sokszor eléggé mély volt a szakadék, és az áthidalhatatlan különbségeket nem sikerült botrány nélkül megoldani. Különösen érdekes ilyen szempontból a besenyei Babos Anna 1832-es parafernumhelyesbítése.[5] Ebből a meglehetősen ritka irattípusból kiolvasható, mekkora különbség volt időnként a parafernumlevél ígérete és a konkrét hozomány mennyisége közt. Babos Anna nászjavainak összeírásakor, talán a kényszerítő körülmények hatására, a „tisztességes" normákhoz idomította a család az írást, de talán anyagi lehetőségei nem engedték meg ezt. Az írás így megőrizte a hazug ígéreteket, és mivel *holmi heanyoságot tanálván, kivánták meg jobittani,* így arra is rálátásunk lehet, hogy mekkorák voltak a konkrét hozomány és az ígért mennyiség közti különbségek. A legszembetűnőbb eltérés a vászonneműk mennyiségében mérhető le. *Ötven sing gyolts van irva, nem ment egy is.* – írta nem kis cinizmussal a javított szöveg. A nemesi hozományokban oly fontos szerepet játszó tükröt sem sikerült az esküvő időpontjáig előteremteni, és a *parafernalisban igért 500 Rénens forintokot* is csupán 3 esztendővel az összeírás után, a számonkérés nyomán sikerült a fiatal férjnek anyósától kicsikarnia.

Amennyiben a besenyői Babos család csodaszép kúriáját és a mellette lévő kuriális telket megnézzük, a család anyagi helyzetét a 19. században nem tekinthetjük siralmasnak. Deviáns esettel van dolgunk? Vajon a normákhoz való igazodás olyannyira kényszerítő erő lehetett a faluközösség részéről, hogy hazugságba kergette a látszat megőrzése céljából a Babos családot? A kipletykálástól való félelem erősebb lehetett a szövetséges család előtti megszégyenülésnél? Úgy értelmezhetjük e család esetét, mint amely a közösségi elvárást megpróbálta a saját helyzetével összeegyeztetni, és a normák közt lavírozva, saját érdekei útját kereste?

Az kevésbé valószínű, hogy a Babos család kihasználta azt a helyzetet, hogy a hozomány szövegbe

[4] LINTON, Ralph 1997, 269.

[5] Lásd a Mellékletben.

ültetése megelőzte annak elvitelét, tehát a két elem közt nem volt szoros összefüggés. Biztosan voltak a székely falvakban olyanok is, akik kihasználták a jogrend ezen hiányosságát, és saját érdekeik szerint próbálták kijátszani a falusi elvárásrendet. Tudjuk például, hogy a hozomány visszaadása a parafernumlista alapján történt, a bíróság is ezt tekintette válás esetén hiteles dokumentumnak, nem pedig a konkrét, a férj házába szállított tárgyegyüttest.[6] Az ügyeskedést viszont a Babos család esetében kizárja az a tény, hogy a hiányosságokat a család jóvá kívánta tenni, és az inventáriumot átjavította. Talán az inventárium és a de facto biztosított hozomány közti különbség a család ingadozó anyagi helyzetével, ez pedig talán a kiházasítandó lány atyjának halálával magyarázható. Babos Annát az özvegy édesanya házasította ki. A státushoz járuló szerep alakítása pedig erőteljesen függött a család történetében bekövetkező tragédiáktól, de az időjárás változásaitól is. Babos Anna kiházasításának kudarca bizonyára azzal is magyarázható, hogy több hajadon leány volt a családban, ránkmaradt töredékes formában Babos Susánna 1839-es parafernumlevele is. Tehát az özvegy édesanyának két lány kelengyéjének megteremtéséről kellett gondoskodnia.

Már ebből az esetből is látható, hogy a társadalmi rétegződésen kívül elsősorban a család hagyományinterpretálási módjától és a hozományt megkonstruáló képességétől is függött, hogy alkalmazkodni tudott-e vagy akart-e a családba tagolódó egyén a társadalmi szerepéhez. A hozomány egy családon belüli kooperáció végterméke volt, tehát ha az individuumok közt nem alakult ki a minimális összhang, az hatással volt a nászjavak összetételére is. Erre kitűnő példa a málnási paplány esete. Amennyiben áttekintjük málnási Intze Borbára 1817 körüli parafernumát és az anyja korábban ráhagyott testamentumát,[7] szembesülhetünk egy olyan esettel, amelyben a hozomány megkomponálása nem annyira a tervezés, szükségelvűség, normákhoz való idomulás konkrét kivetítése volt egy adott tárgyhalmazra, mint inkább egy kötelező rítus gyors elintézéseként, lerázásaként értelmezhető. Intze Borbára árva lány volt, gyámja, a málnási pap pedig a vagyon kezelését nem a közösség által elvárt módon végezte el. A paplány esetében ez a viszonyulás rangon aluli hozományt jelentett. Amennyiben a ráhagyott testamentumot és a gyámja által biztosított parafernumot összevetjük, látható a kettő közti eltérés. A gyám több textíliát, párnát, lepedőt, ruhaneműt adott, mint amennyit Borbára örökölt, viszont a rábízott bútorokból (1 kerek ládás asztal, egy karos festett pad, egy fehér ágy, egy tükör fiókkal, 2 brassai láda) csupán két ládát és egy asztalt juttatott tovább gyámlányának. Kimaradt a hozományból a sok fém edény, és nyomát sem látjuk a 36 sing gyapotvászonnak és a 6 sing flánernek sem. A gyám viszont felnevelte a rábízott lányt, és ruhákkal is el kellett látnia növekedése folyamán, hisz a kiskorú árvának ruházat kellett férjhezmenetele előtt is. A perre vitt eset viszont egyértelműen azt jelzi a számunkra, hogy a gyámmal szembeni elvárás a közösség részéről az volt, hogy megőrizze és átadja a rábízott javakat, a gyerek felnevelésére nem szabadott abból kiszakítania semmit. Tehát az árvák esetében a tervszerű kelengye-modellezés elmaradtát, a testamentum átnevezését, hozománnyá minősítését várta el ez az eset szerint a közösség.

Az egyéni interpretáció mindkét előbb ismertetett esetben eltért a közösség által elvárttól. És pontosan az adott esetekkel szembeni lázadások jelzik számunkra, hogy az egyéni értelmezéseknek is megvolt a közösség által elvárt és kialakított medre. A túl merész eltéréseket, az ügyeskedéseket, az érdekek szerinti lavírozásokat csupán egy adott szintig nézte el a közösség, tekintettel arra, hogy ezek az együttélés szabályait veszélyeztették.

A hozomány mennyiségi normáinak csökkentési okát a legtöbb esetben a környező írásokból vagy pedig éppen a hozomány tulajdonosának anyakönyvi adataiból tudhatjuk meg, így érdemes a parafernumlevelet az azt körülvevő iratokkal együtt megfigyelni, elolvasni.

A túlságosan szegényes, vagy az éppen teljesen elmaradó hozomány a lány családjával szembeni valamely vétkének, nem illendő viselkedésének a jele is lehetett. 1807-ben Gidófalvi Mária arról panaszkodott a törvényszéknek, hogy fiútestvére megtagadta a hozományt Gidófalvi Juliánna nevű lánytestvérétől. A hozomány elmaradását ebben az esetben a fiú ügyvédje azzal magyarázta, hogy Juliánna megesett lány volt: *Ami a 2-dik meg esett Leány Testvérinek, Gidofalvi Juliánának praetensioját nézi, vallyon tartozike a bé panaszoltatott egy olljan Testvérinek tsak egy falat kenyeretis nyujtani, a ki sem a Testvérinek, sem az Attyafiainak, sem pediglen a Tekintetes Localis Tiszt Urnak Atyai intő Szokott meg nem fogadta, hanem tsak a maga haszontalan dictussán ment s mais aszt követi a gyalázattyokra mind Testvéreinek mind pediglen Attyafiainak?*[8] Ebből az idézett esetből azt láthatjuk, hogy a hozomány teljes megtagadását nem csupán Cserei Farkas székely asszonyoknak írt törvénykönyve hagyta jóvá,[9] de azzal éltek is

[6] SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2004, 374–376.
[7] Lásd a Mellékletben.
[8] SÁL, F. 29, Kézdiszék iratai, fasc. 2/264, oldalszám nélkül.
[9] NAGYAJTAI CSEREI Farkas 1800, 148.

a háromszéki falvakban. Ebben az idézett esetben nem a megesett lány, hanem annak lánytestvére vitte perre az ügyet, ami mindenképpen annak a jele, hogy a faluközösségen és családon belül a hozomány ilyen ok miatti megtagadása szélsőséges esetnek minősült. Bár a fiútestvérnek joga volt ezt tenni, mégsem tekintette igazságos eljárásnak ezt még a közvetlen, erkölcsileg ugyancsak „érintett" lánytestvér mint családtag sem.

Bár a kiházasítási kötelességet ilyen szélsőségesen nem utasította vissza a zágoni Kisantal család, ám hasonló okokra vezethető vissza talán Kisantal Susánna és Kisantal Sára szerényebb hozománya is. Mindkét Kisantal lány az anyakönyvi bejegyzések szerint *fattyavetett* volt, korábban már gyereket szültek. Zsuzsánna nászjavai összegben nagyobbak voltak ugyan, mint egy hasonló státusú, ugyancsak 1829-ben férjhezment gidófalvi lánynak, de feleakkora summát értek, mint egy ugyanebben az esztendőben házasságot kötő feldobolyi lány parafernuma. Nem tudjuk ugyan a Kisantalok anyagi állapotát pontosan betájolni, de az 1830-ban férjhez menő Kisantal Sára „asszony" alig 198 forintot érő portékái mindenképpen szerény ellátottságról tanúskodnak.

Bár egyes esetekben nem szövegezték meg, miért is szegényesebb egy-egy hozomány a megszokottnál, talán hasonló büntető eljárást kell feltételeznünk akkor is, mikor alacsonyabb státusú férjet választott egy-egy magasabb rangú lány magának.

A feltűnően szegény hozomány okaként sokszor a család bőséges gyermekáldását, és az ezzel járó gyakori kiházasítási kényszert is meg kell említenünk. Még ma is ismert Háromszéken a „férjhez ment a lányom, leégett a házam" közmondás, ami annak a jele, hogy a kiházasítás a család számára mindig nagy anyagi megterhelést jelentett. Fokozottan így volt ez a 19. század első felében.

Az egyéni megvalósítás nem pusztán a lecsúszást jelentette, voltak olyan esetek is, amelyek során a család „túlteljesített", vagyis nagyobb, vagy a csoport szempontjából értékesebb tárgyakat tartalmazó hozományt sikerült összeállítania, mint amekkorát a környezete elvárt tőle. Ezekben az esetekben az egyén nem a saját társadalmi közegének hozományát, hanem valamely más hozománymodellt kívánt elérni, ahhoz próbált idomulni. Természetesen, a társadalmi hierarchia csúcsán lévők képezték csaknem örökké az utánzás alapját. A nemesi hozomány presztízsjavainak megszerzésére irányuló törekvéseknek mindig voltak ellenzői, elsősorban az utánzott réteg részéről. A státusjelölő elemek kisajátításától való félelmek teremtették meg a 17–18. században a luxusrendeleteket is, ezekben leszögezték, milyen ruházat viseléséhez van joga egy-egy társadalmi réteg egyedének. A féltékenység, a magasabb rangú hozomány túlzott utánzása a 19. század folyamán is rosszallást vont maga után az utánzottak részéről, viszont a reprezentációs elemek domináns jelenléte a könnyebb párválasztást ígérte a lány részére. A feltűnően gazdag hozományok egyrészének az volt a magyarázata, hogy a házasság előtt álló lány *fiúleány* volt. Ezzel a terminussal a székelyföldi jogrend azt a lányt jelölte, akinek a családon belül nem volt fiútestvére. A fiúleány így a férfiágon továbbszármaztatható birtokoknak is a jogos örökösévé vált. Dálnoki Teleki Klára 1835-ös parafernuma ebbe a kategóriába sorolható. 3 tehenet, 2 sertést, 5 tételben felsorolt hatalmas földterületet, a nemesi réteg bútorkultúrájában alkalmazott kasztent, porcelán tányérok egész sorát csupán egy olyan katonarendű lány vihette hozományként magával, akinek tulajdonába nagyobb földterület jutott. Hozománylevele végéből kiolvashatjuk, hogy az anyai birtokokat örökölte a lány, a székely jogszokás rendje szerint, de anyja viszont fiúleány volt, aki a családja teljes földállományát magával hozta a házasságba.

Miáltal váltak státusszimbólumokká a tárgyak? Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor úgy véli, azáltal, hogy ezek „egy-egy kultúra szimbólumai, történetesen egy-egy olyan kultúráé, amelyek más kultúrák szemében mint kultúrák, valamilyen szempontból magasabb státusúak" voltak.[10]

Amennyiben az utánzásra méltónak tartott tárgytípusokat áttekintjük, látható, hogy csaknem valamennyi esetben a külsőségeket, a kívülálló által is megfigyelhető tárgytípusokat érintette a leggyorsabban a változtatás igénye. A földeken, kaszálókon kívül a ruhatár, a bútorzat és az asztali edénykészlet hódolt leginkább a divatirányzatoknak. Tehát azok a tárgyak, amelyek közszemlére voltak téve. Ellenkező póluson álltak a hagyományos elemek, a leglassúbb átalakulás a lakástextíliák, főzőedények és a szigorúan használati funkciókkal rendelkező gazdasági tárgyak (rostá k, sarlók, kapák, szövő- és fonó eszközök) szintjén követhető nyomon. A presztízsjavak leggyakrabban nem a munkavégzéshez kötődő tárgyak közül kerültek ki, mivel a munkavégzés semmiképpen sem volt soha a hatalmi funkció jele.[11] Az idegen, távoli vagy éppen a kereskedelemből megvásárolható nagyvárosi tárgytípusok voltak Háromszék-szerte a leginkább kívánt, és ezért leginkább presztízsigényeket kielégítő javak. Az öltözékdarabok megnevezésének változása azt mutatja, hogy a nemesség és az őt utánzó közrend a nyugati divat elemeit kívánta megszerezni és beépíteni a hozományába.

[10] KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2005, 12.

[11] Uo., 10.

A nászadományok mennyiségi és minőségi koordinátáit tehát a társadalmi elvárások és az egyéni igényszint formálta. Tanulmányomban elsősorban az atipikus hozományok értelmezésére tettem kísérletet, arra mutatva rá, hogy az egyéni hozomány elsősorban nem a kvantitatív elemzési modell alkalmazásával, mint inkább a családtörténeti kutatásokkal összefüggésben vizsgálható.

Melléklet

MÁLNÁSI INTZE BORBÁRA PARAFERNUMA, 1815 KÖRÜL[12]

A Málnási Reformatus Papp Keresztes Josef Uram Pappi házánál 1801-től Augustusnak 2. Napjától fogva testamentaliter ő Kegyelmére lévén bizottatva [Intze Borbára][13], mind eddig gondját viselte. Most már nemes Sepsi Széki Sepsi Szent Györgyi Ifiju Legény Gyarfás Josef Uram maganak akarvan Hazas Tarsul venni, kinek is Perafernale [javai] ez szerent Következnek.

1.	Egy ben valo Jószág a mely vagyon a Benedek András és Szabo Daniel között lévő Jószáganak Nap nyugoti, vagy is Benedek András mellet levő fele része	
2.	Az Harom hatarban Szantó földek in Summa metreta	46
3.	Derekaj 3 hat hejjal	65
4.	10 Vankos két két hejjal, fele gyos[?][14], fele tarka	50
5.	7 lepedő, 2 gyos, egy gyapot kotzkás, 4 Kender	35
6.	6 Baratz magos abroz	24
7.	1 Suba	30
8.	1 Sejem Szoknya előruhaval együt	38
9.	2 tarka rokoja Karintzaval együt	20
10.	1 fejer gyos rokoja elöruhaval együt	10
11.	3 rokoja Karintzaval együt	20
12.	9 Ruha, kettő fejre valo, 5 Kotzkás, 1 Sejem, 1 törökös	30
13.	2 Lajbi materia	6
14.	1 Kurti	6
15.	2 Kendező kendő	2
16.	4 Keszkenyő, 2 hímes, 2 himtelen	2
17.	6 zsak, egy átalvető	7
18.	2 Vestékes[15]	12
19.	2 Láda	8
20.	1 Kad egy tiszta tseberrel, két tekenyővel	7
21.	2 Gabona tarto kas	8
22.	Egy fa mosár, egy osztovata, egy Asztal	12
23.	Egy kis rész üst	6
24.	3 pár kés és egy Kaposzta vago kés	2
[16]	Egy sertés	9
25.	Két onn tál és 3 on tál	24
	Suma	433

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁL) F. 65/48 – Árkosi Rafai család levéltára, 147. lelt, III. fasc. 1.

Instructio Admonitoria Certificatoria

Nagy Batzoni Tiszteletes Keresztes Josef Uram, mostani Málnási Református Pap Uramat, Néhai Kanyó Mária aszszonynak Törvényes Házasságból született Leánya Intze Borbára, mostani S[epsi] Sz[en]t Györgyi ifjabb Gyárfás Joseff Civis Huszár eőkigyelme Felesége, mi általunk Törvényesen admoniáltatja, az iránt: hogy jol tudja Tiszteletes Uram, hogy fenn irt Intze Borbára aszszonynak édes annya, néhai Kanyo Mária Aszszony a Tiszteletes Uram Házánál meg halálozván, feles fel kelhető javai maradtanak a Tiszteletes Uram Kezénél és Házánál, amellyek még akkor arra ki rendeltetett emberek által Inventáltattanak. Ezekből némellyeket ugyan az irt Intze Borbára aszszonynak kezére adott Tiszteletes Uram, de nagy része ezeknek az portékáknak még Tiszteletes Uramnál vagyon, azért egész Tisztelettel, általunk az exponens Aszszony Kéreti, és admoniáltatja Tiszteletes Uramat, hogy fenn irt Néhai Annya még Tiszteletes Uramnál hátra maradott jovait őkigyelmének, mint Néhai Annyának egygyetlen egy gyermekének kezére adni ne terheltessék. Mellyet ha tselekeszik Tiszteletes Uram, az exponens Aszszony háládatoson meg Köszöni; ha pedig nem, a Tiszteletes Sepsi Reffor[mátus] Esperest Ur Kezünkbe Lévő petsétjének erejével Certificaljuk Tiszteletes Uramat a Közelebb esendő T[iszteletes] Papi Törvényes Székre az exponens Aszszony képében, az holott fenn irt praetensioját erre tett és terjedő Költségei és fáradságaival meg keresni el nem mulatja. Et protestatur.

Uo. 35. old.

Testamentum a fenti Intze Borbára részére, 1801.

Anno 1801-dik Esztendőben 15-dik Septembris[17] Tisztelendő Esperest Nagy György Ur Porontsolatyából ki rendeltetvén néhai Tiszt[eletes] Besenyei Kanyo Mária Aszszonynak halála után maradott Portékáinak fel irásokra és Számba vételekre, az fellyeb irt Napon el mentünk Málnási Tiszteletes Keresztes Josef Uram Papi Házához, az holott is az előnkbe adatott Portékáknak Specificatiojok e szerént Következnek, mellyek néznek meg halálozása után elmaradott árva Leánykájára Intze Borbárára.

1.	Derekaj	3
2.	Derekaj haj 5 tarka, kettő fejér, mind Negy Nyüstös	7
3.	Vánkos vagy Párna	8
4.	Vánkos vagy Párna haj kettő fejér Selymes, totos kettő, retzés totos Kettő, Kék Selyemmel varrott négy, zöld sárgás totos fejű, és Karmasin Sellyemmel meg kerűlt, Nyoltz tarka Szőtt egyben szakadozott, Summa	18
5.	Egy Gyolts fejér Selymes fejű totos retzés kőrűl meg Kerűlt Lepedő és a feje Karmasin Sellyemmel meg van Kerülve,	

[12] Anyakönyvi bejegyzés: *1815. 9-a Aprilis. Intze Borist a Néhai Kanyo Mária Aszszony Leányát Sz. Györgyi Huszár Gyárfás Joseffel, Néhai Gyárfás István Uram Fiával az oltszemi tiszteletes Nagy Lázár Úr által, Gyárfás Trombitás úr és Vásárhellyi Jakab Uramék jelen létekben.* (SÁL, F. 105/432, *Málnási református anyakönyvek 1757–1834,* 50[v]).

[13] A nevet kifelejtették a hozománylevélből, de a környező peres iratokból, amelyeket a hozománylevél végén közlünk, egyértelműen látható a férjhez adandó lány neve.

[14] Bizonyára a *gyolcs* nyelvjárási formája.

[15] Festékes.

[16] Véletlenül elmaradt a számozás.

[17] A szövegben *7bris.*

Szine hagyott, egy
Gyapot totos fejű Lepedő, Egy tiszta Gyapot,
Kettő egész Kender, egy
Szőttes tarka, Summa 6
6. Kopornya szin Priser Suba ujj Nyestes 1
7. Mente egy arany Keszűlettel,
roka torokkal Premezett, Szekfű
szinű, más bárányborrel Premezett
fekete Mente viseltes 2
8. Festékes kettő és viseltes 3
9. Abrosz egy bors himes, hat Sajos, egy bolti,
egy Simma 9
10. Asztal Keszkenyő 10 Sájos, Kettő bolti s egy Simma 12
11. Egy Granit szin Selyem Szoknya,
egy vad Galamb szin, egy fekete
Szoknya Materia, Suma 3
12. Fekete zőld Kekes fláner Sing 6
13. Kék Sellyem Lájbli uj 1
14. Egy szekfű Szin Poszto ezűst Czanklis váll,
mely tarto nélkűl, más
veres virágos Sellyem, arany Czanklis,
Színe hagyot váll melly tartoval 2
15. Egy Langszin és egy fekete elő ruha, Summa 2
16. Fejér elő ruha gyolts kettő, egy gyapot
és egy Kender viseltesek 4
17. Selyem Nyakra valo ruha fekete rojt
kőrűllőtte ujj egy, Király szin
fekete tsipke Kőrűllőtte viseltes 2
18. Fekete virágos fátyol 1
19. Seritett tarka Szőtt Rokoja Viseltes 2
20. Szederjes viseltes Köpenyeg 1
21. Gyapot Vászon Sing 36
22. Kender fonal rővid Motollára Darabb 8
23. Vass Sir alá valo 1
24. Vass Serpenyő egy 1
25. Nyárs egy Nagy egy Kissebb 2
26. Lapos élű fésze 1
27. Pátzalló Ujj Héhell 1
28. Gereben egy Páár 1
29. Csonka Nyelű Vaskalán 1
30. Vass Matska 1
31. Gyapot fonó és tsellő Kerekek, hozza tartozóval 2
32. Osztováta tekerő nélkült 1
33. Tenyeres tsőllő 1
34. Pintze tok béli Üveg, egy egy ejtelesek 3
35. Két On táll, s három on tángyér 5
36. Kád egy Küsdett Ser főző, egy forrazó jo,
egy Kopasztos régi, ontorájais
meg törött, Suma 3
37. Cseber Kettő haszonvehetetlen,
egy jo és egy Kisdeg haszonvehető
Cseber, ki szakadott egyik Füle 4
38. Buzás Kass Kettő kettős, egy egygyes haszon vehető 3
39. Kender mag és Borso tartó Kissebb Kasok 3
40. Úst egy Kűsdeg majd Ujj, egy Nagy el fül nélkült 2
41. Ládás asztal Kerek 1
42. Viseltes Karjos festet Pad 1
43. Két viseltes egyes Szék 2
44. Egy régi toltarto 1
45. Két Brassoi Záros Láda viseltesek 2
N. B. az egyiknek belől irása ez vagyon: K. M. 1778
46. Egy fejér ágy 1
47. Etzetes Hordo viseltesek 2
48. Rosta kettő haszontalanok 2
49. Egy fél gyakor Szita 1
50. Egy fertallyos Pléj Kanna 1
51. Tekenyő egy Nagy Szarvas, dagaszto,
egy kissebb Kaláts dagaszto,
és egy Laska gyuro mindenik egy Kóbál 3
52. Nyűst két Gyapju egy Szemes, mindenik jo 3
53. Tiz hitván Négy Nyűstős Sák 10
54. Tűkőr fiokkal 1
55. Kestyű Két Páár ujjos bőr, egy fekete kőtőtt Sellyem 3
56. Egy Basiliaji Biblia, mely ki jőtt 1751-ben, Viseltes 1
57. Kiss Gergelly Uram Agendája viseltes 1
58. Bujdosás, Emlékezet Kőve viseltes 1
59. Egy tábla nélkül valo Soltáros könyv 1
60. Két Lo után valo derék Szeker 1
61. Egy So tarto 1
62. Egy asztallra valo So tarto fejér űvég 1
63. Egy Iskatullya 1

Melly ide fennebb Specificalt Portékákot Szám szerint és egyenő-egyen elő adván Tiszteletes Málnási praedicator Keresztes Josef Uram, és miis meg nezegetvén, és Szamba vévén hitelesen fel irtuk és a Ládákba bé rakhatokot bé raktuk s Petsétűnkkel bé is zártuk, mellyről a mi igaz hitünk szerent bizonyságot tévén, Petsétűnk s Nevűnk le írásával meg ekesitjük.

Anno 1801, 15-dik 7bris, Sig. Málnás

Erősdi Bálint Bodoki Refor[matus] Pap és Hűtős Assessor, és

Bitai Lászlo, Zalani Ref[ormatus] Pap

NB. Légelly Kettő
Ugorka Sozo Kisdeg Üveg 1
Kilentz fertalyos Palinkás Üveg 1
ezek kin maradtak volt.

Hogy ezen Copia az Originalisbol szorol szora igazan le iratot, aztot az én igaz hitem szerent bizonyittom s nevem all irásával meg is erősittem, Sepsi Sz[en]t Győrgyőn die 17-mo 7ber 815.

Császár Josef, S[epsi] Sz[ent] Györgyi V[ice] Notarius

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁL)
F. 65/48 – Árkosi Rafai család, 147-es lelt. sz.
III. Fasc. 8–9.

BESENYEI BABOS ANNA PARAFERNUMÁNAK HELYESBÍTÉSE, 1832

A mostan follyo 1832-dik Esztendő october 23-dik napján én aláb irt előt Besenyei Babos Sándor Ur özvegye Bartok Susanna Aszony vejével ifjab Szentiványi János Urral a Tiszt[eletes] Felesége Babos Anna Aszonyal az nem régibe el enyészet 1829-dikbe 25-dik Decemberbe iratot Parafernalis levelekben holmi heanyoságot tanálván, kivánták meg jobittani mellyet én előttem mindketten önkéntes akarattyokbol eszerént vallának, hogy tudni illik

Nro. 4-to. Van irva hat Lepedő, melly hejjet adtak őtőt.
Nro. 6-to. Van két viselő lepedő, mellyért nem mutat semmi.
Nro. 9-o. Van 8 kendező kendő melly hejjet ment hat.
Nro. 10-mo. Van négy tarisnya takaro ruhákal, nem ment egy is.
Nro. 12-o. Ötven sing gyolts van irva, nem ment egy is.
Nro. 13-o. Van irva ötven sing kender vászon, melly hejjet ment 35 sing.
Nro. 15-o. Van egy tucet kalány és egy tucet kés, mellyek hejjet ment fél tuczet.
Nro. 17-o. Van egy falra valo tükör melly nem ment meg.
Nro. 24-o. Van két láda irva, ment csak egy heljette.

Ezek mellet azon parafernalisban igért 500 Rénens forintokot mellyekben az Uzoni határon három darab szánto földeket kötöt vala belé ezennel párátis kifizettem a tisztelt Babos Sándorné

Aszony vejének ifjab Szent Iványi Janos Urnak és Leanyának Babos Anna Aszonynak ugy mint a pákai jószágbol jutando részt. A melly fenneb irt hibák meg igazittása hogy mindenekben aszerént ment légyen végbe, én előttem és általam, arrol adom ezen bizonyitto irásomot jövendőbéli bizonyságul a fen irt napon és Esztendőben itten S[epsi] Uzonba a Babos Sándorné Bartok Susánna Aszony Házánál.

Bartok János m[anu] pr[opria] Nemes. Személy.

1. 10 párnát husz hajával, egy rend boti, a más maga szőt
2. 3 Derekaj hat hajával
3. Két paplany, egyik sejem, a más karton
4. Van őt lepedő írva
5. Egy kotzkás agy teritő es egy fejér ágy teritő
7. Egy tutzet asztal keszkenyő
8. Három boti abrosz, egy viselő
9. Hat kendező kendő
11. Negyven őt sing zsaknak valo
16. Egy rez gyertyatarto
17. Egy falra valo tűkőr
18. Egy viselő medvés bunda
19. Negy rend viselő kendők
20. Egy ket fioku kaszten záral együt
22. Egy pár nagy sertést
23. Négy bárányos ju
24. Egy láda
25. Egy festet ágy.

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁL)
F. 77 – Gödri Ferenc gyűjtemény, XIII-as fasc.
Szacsvai Budai Ferenc iratai, II/79

ZÁGONI KISANTAL SUSÁNNA PARAFERNUMA, 1829[18]

A follyo 1829-dik Esztendő November 27-kén alább irtak által Specifica fel jegyzettek az Gy[alog] K[atona] Kissantal Susánna parafernálissai a Következendőkbe, ugy mint

1.	Két Derekaj két héjjal	26
2.	Kilentz Párna Kilentz héjjal	29, 15
3.	Két ágy terittő, egy gyolts, egy Gyapott	7
4.	Három Kender Lepedő	3
5.	Egy Cserge és Két Festékes	12
6.	Egy ágy	2, 15
7.	Három Gyolts tarka rokoja, egy Karton, egy Pergált	34
8.	Egy Felleges Ujj Szoknya	6
9.	Egy sellyem elő ruha, egy varrott és egy sima pergál	27
10.	Egy veres tarka elő ruha, 3 kék tarka	12
12.[!][19]	Három pergált Főre való Keszkenyő, 1 varrot, 2 simma	15
13.	Egy Sellyem rojtos Keszkenő és egy Karton rojtos	15
14.	Négy Gyolts nyakravalo Keszkenő	6
15.	Négy Fejér és egy veres Kézbeli Keszkenő	7
16.	Hat Gyolts Ing, 5 ing ajj	13
17.	Hat Kendező Kendő, Hat takaró ruha	8
18.	Két Asztal Keszkenyő	3
19.	Négy Sák	1, 36
20.	Egy Köppenyeg	25
21.	Két Kurti, Három Lajbli	19
22.	Három Abrosz	3
23.	Egy Láda	5
24.	Egy Palinka főző Üst	28
25.	Két Cseber	0, 36
26.	Egy dagaszto Tekenő és egy Gyuro Tekenő	1, 30
27.	Mosogato Medentze	0, 24
28.	Egy Pálinkás Hordo	0, 42
29.	Gyapott Fono Kerék	0, 36
30.	Egy üveg tarto s egy Kendő szeg	0, 30
31.	Három pár Kés s egy más nagy Kés, 6 pléh Kal[án]	1, 42
32.	Egy Féjsze, egy Kapa, egy Sarlo	1, 24
33.	Négy Borda, két pár nyüszt	1, 26
34.	Egy Sertés	10
	Summa	305, 50

Mely fenn irt és Specificált Parafernális portékákot hogy a mint fel adattak és Szemünkelis láttuk, azoknak arrokot illendően fel vévén, irtuk meg a mi igaz hitünk szerint neveink all irásával meg erősitvén Zágonban a fenn irt esztendőben és Háznál.

N[eme]s Vajna András Gotz Josef

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁL)
F. 30 – Orbaiszék iratai, 2/77
(1836–1840), 67. old.

ZÁGONI KISANTAL SÁRA PARAFERNUMA, 1830

Mi alább irtak, e follyo 1830-dik Esztendő Julius Honapja 4-ik Napján Kérésére Örökös Absittal elbotsátatott Szabo Antal eő kegyelmének, ell mentünk itten N[eme]s Orbai Székben Zágonban Gy[alog] Katona szám alatt levő Kisantal Sára Aszszony lakó Házához, a Kitis fenn emlitett Szabó Antal magának jövendőbeli Házas Társul ell jedzett, hogy Kedves Portékáit betsű szerént a Felsőbb rendelések Nyomán fel irnok, a mellyet meg is irtuk e következendőleg

1.	Két tolu darak ally felső Hajával edgyütt	20
2.	Nyoltz Vánkos egy egy felső Hajával edgyütt	24
3.	Két festékes és egy Ágy terittő gyolts	14
4.	3-om Kender Lepedő és 4 Abrosz	8
5.	Egy Szederjes Brassai Posztobol Készült Köppenyeg és Zeke	26
6.	Két Kurti, edgyik Karton, a más házi Szőtt	3, 48
7.	Négy Rokoja, hárma tarka, egy Fejjér Gyolts	15
8.	Négy elő kötő, hárma tarka, egy pergát varrot	16
9.	Négy sing gyolts és 4 ingally	5, 16
10.	Négy főre való ruha, ketteje karton, ketteje pergát	14, 12
11.	Négy kézbeli ruha, 3-rom Kis Lájbi és egy Kis bunda	7, 22
12.	Egy Fláner Szoknya	5
13.	Négy kender Kendező Kendők s 6 Takaro Ruhák	2, 40
14.	Negy Zsák egy átalvető	2, 30
15.	Egy pár Kordovány Ujj Csizma	4
16.	Egy Láda Lyukas Koltsal	4, 30
17.	Egy Ágy	3
18.	Egy dagasztó, gyuró, szappanyozó és mosogató Tekenyő	2, 40
19.	Két Szita, edgyik gyir, a más gyakor és egy rosta	1, 45
20.	Egy gyapott fono Kerék	1, 12
21.	Két fejsze, egy Kapa és egy Sarlo	2, 30
22.	Egy Vaskalány, egy Pléh töltsér	0, 50

[18] Anyakönyvi bejegyzés: *1830. márc. 30. Barátosi P. Özvegy Bibo Mihály vette Zágoni Gy(alog) K(atona) Kisantal Susánnát kikis ketzer ki hirdettetvén – egy harmadikrol Esperesti Dispensatiot nyervén – fel kérdeztettek és azt felelték hogy egymáshoz valo tiszta szeretetből kelnek öszve. Bizonyságok: Bogdán Ferentz és Hatházi Jósef.* (SÁL, F. 105/698, *Zágoni református vegyes anyakönyvek,* 76ᵛ).

[19] Tévedésből rosszul írt sorszám.

23.	Három Kád, egy Cseber, fonalvető fogas	4, 50
24.	Egy Szék, Sótartó, egy üveg ablak	2, 30
25.	Egy etzeteshordo etzettel edgyütt	3
26.	Két Lapitto, 2 Porong és 7 Borda	2, 6
27.	Két Nyüst, egyik Szemes, a más Vászon	0, 45
	Suma	198, 23

Ezen ide fenn Specificalt Portékákot, a fel adás szerént, kit kit a magok betsek szerént meg betsültük, és minden hozzá tétel, és ell vétel nélkül, a mi igaz hitünk szerént felis irtuk jövendőbéli tanu bizonyságul; a mellyet Nevünk all irásunkkalis meg erősitettünk a fenn irt Napon, Esztendőben és Háznál

Ifjabb Mannai István m. a.
Prov. Barabás János m. a.
Veres István Zágoni Evang. Református. Rector
Barátoson, 8-va July [1]830.

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁL)
F. 30 – Orbaiszék iratai, 2/77
(1836–1840), 59. old.

DÁLNOKI TELEKI KLÁRA PARAFERNUMA, 1835[1]

Ezen folyo 1835-dik Esztendő Januárius 18-dikán[21] minket subscribáltakot a midőn is el hivattunk volna itten Dálnokon Nemzetes Husz[ár] Katona Jubilalt Káplár Teleki László Uram Házához a végre, hogy Mátisfalvi Nemes Betző István ur ifju legény eljedzette Légyen az emlitett Dálnoki Teleki László eő Kegyelme[22] hajadon leányát Klára[t].[23]

Melly Parafernális Jok igy következnek:

F. Sz.	Parafernalis Jok	Ft Kr.
1.	Vagyon egy pár négy esztendős Tulyok[24] a melly meg ér	80
2.	Vagyon egy Szeriben Folyató Tehén, 3 Esztendős	25
3.	Két Sertés	15
4.	A Dálnoki Felső Határban Vizre menőben Cap. Cub. 1, vic[inusa] észak felől Gy[alog] Kat[ona] Abod György, Délről Bakk Mária, a melly nevezett föld tsupa Leany[t] illető	130
5.	Ugyanazon határban a Sajgaja Uttyánál 3 vékás, melynek vic[inusa] Északról Teleki Lajos, Nyugotról[25] Veress Dávid Ur	60
6.	Az albisi határban a Külsö Hordo utra fordulója a Köles szer lábban vagyon egy 4 vékás rossal bévetve, a mely őrőkség illeti	100
7.	A belső Hordo ut fordulóba a fenek Kertek alatt, vic[inusa] Nap nyugotról Teleki Áron, Nap Keletről Máté[26] Anna a melly őrőkség illeti kaszálóval együtt, Cap. Kub.4	100
8.	Vizre menőben van Sajgó Hat [árral] egy borozdán, melynek a termésit az következő 1836-dik és 1837-dik esztendőben által adódik melly két esztendők első fele után a nevezett Teleki László uram nevére vissza marad mind maga öröksége.	59
9.	Az albisi teritoriumban vagyon egy deserta[?][27] Jószág, mellynek vicin[usa] Északról Barabás István Káplár Jószága, Délről N[eme]s Czérjék[28] Antal Ur nevezett Jószágnak Délről való fele része fenn nevezett Kláráé, a melly őrőkség illeti	100
10.	Vagyon egy bor főző üst minden hozza tartozandokkal	45
11.	Egy tüzre valo üst	6
12.	Vagyon egy Bunda Vikler	70
13.	Egy Brassai hét[29] Petsétü Szederjes Köpenyeg ér	18
14.	Egy hosszu Sellyem Köntös kreditor és egy Bogar hátban hajtva	69
15.	Vagyon Házi Szött fejtős Köntös kettő	12
16.	Vagyon Sellyem Keszkenyő Kotzkás	9
17.	Vagyon Pergal és Karton Keszkenyők 5, érnek	15
18.	Vagyon egy bolha szin Sellyem elő kötő	3
19.	Harom Derekalyok két-két hajakkal négy nyüstbe Szöttek Veres fejtővel az egyik rend, a más kék fejtővel, mind újok, ér	60
20.	Tiz nagy párnák és két kitsin[30] ezeken mind két hajak, az egyik rend Bergát a más rend tarka házi Szöttek	62
21.	Két paplany egy sellyem más Karton ujjok[31] érnek	35
22.	Egy karton ágy terittő ujj	71, 25[32]
23.	Hat Szambol álló lepedők egy Bergal 5 Gyapot	24
24.	Vagyon egy Matrasz Surdeval	7
25.	Vagyon két ágyak érnek	11
26.	Vagyon Egy Kaszten 3 kihuzó Zárokkal és 1 festett láda	25
27.	Egy ujj festett asztal és 4 kötött székek	12, 20
28.	Két Hosszu asztalra való abroszok, egyik himes a más kender, 3-rom kisebbek	14, 36
29.	Hat asztal keszkenyők	4
30.	Egy vetőlősön Szött asztalra való	12
31.	Hat pár késeк kalányokkal	4
32.	Egy nagy tükör	6
33.	Egy téglázó réz, egy pár gyertya tartó, ez is réz, kopantóval	10
34.	12 kendező kendők, 1 gyolcs, 2 gyapot 9 kender	11
35.	50 sing, 40 sing gyapot vászon, 60 sing kender vászon	51
36.	Hetven sing sáknak való, négy nyüstben szött, Egy nagy Ponya[33]	20
37.	Egy dagasztó Tekenyő gyuróval, egy szita s egy rosta egy gyapot füsü	4, 36

[20] A hozománylevelet Kósa Szánthó Vilma és Pozsony Ferenc is lejegyezte. Itt közlöm, hogy szövegüket rendelkezésemre bocsátották. Az eltéréseket jelzem.
[21] A Pozsony Ferenc átírásában *18diknak.*
[22] A Pozsony Ferenc átírásában *eő kegelme.*
[23] A Pozsony Ferenc átírásában *Klára aszszonyt.*
[24] A Pozsony Ferenc átírásában *Tulykok.*
[25] Pozsony Ferencnél *Teleki Lajos ur, Ny. Veress Dávid.*
[26] A Pozsony Ferenc átírásában *Máthé.*
[27] A Pozsony Ferenc átírásában a *deserta* szó hiányzik.
[28] A Pozsony Ferenc átírásában *Czirják.*
[29] A Pozsony Ferenc átírásában *két.*
[30] A Pozsony Ferenc átírásában *kitsik.*
[31] A Pozsony Ferenc átírásában *ujjak.*
[32] A Pozsony Ferenc átírásában *7, 25.*
[33] A Pozsony Ferenc átírásában *ponyva.*

38.	Fél tützet[34] Portzelán tágyér, két kisebb tányér	5	5
39.	Egy öt vedres etzetes hordó tele etzettel	5	
40.	Egy Kanna, egy torma reszelő	0, 50	
41.	Egy köböl tiszta Búza	8	
			1333

Ezen Spetificalt Perefernális Jok mellyek érdem szerint általunk meg irattak[35] melyet feladás Szerint mi is felirtunk mellyről igaz hitünk Szerint bizonysagot teszünk nevünk ala irasunkkal megerősitvén a fenn irt[36] esztendőben napon és Háznál

Albisi Barthos József Dálnoki Imreh Ferentz m. p.
huszár juby[laris] Káplár a markosfalvi commandans
Ezen parafernalis megirt Szántó földeket az édes anyám részein valót az Engemet megillető részembe vettem által s adták minden summa nélkül,
N[eme]s Betző István Teleki Kalári

Ismeretlen helyen
Kósa Szánthó Vilma
átírásában.

Szőcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055;
szocsnegazdaeniko.sznm@gmail.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága (SÁL)
– F. 29, *Kézdiszék iratai* (1589–1861)
– F. 30, *Orbaiszék iratai* (1625–1861)
– F. 65, Székely Nemzeti Múzeumtól átvett családi iratok (1508–1937)
– F. 77, *Gödri Ferenc-gyűjtemény* (1513–1909)
– F. 105, *Egyházi anyakönyvek* gyűjteménye (1696–1950)

Irodalom

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor
2005 *Tárgyak szimbolikája,* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
LINTON, Ralph
1997 Státus és szerep, in: Bohannan, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában,* Panem Kft., Budapest, 267–283.
NAGYAJTAI CSEREI Farkas
1800 *A magyar és székely aszszonyok törvénye,* Kolozsvár.
SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2004 A sepsi református egyházmegye válási jegyzőkönyvei, in: Bárth Dániel – Laczkó János (szerk.): *Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendős Bárth János tiszteletére,* a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete kiadása, Kecskemét, 355–378.
2007 Erdélyi levéltári források felhasználási lehetőségei az építészet és lakásberendezés rekonstruálásában, *Ház és Ember 20,* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 159–202.
VÁRI András
2001 Rend(i)etlenségek. Két történet az uradalmi társadalmak köztes rétegeinek köréből, in: Bali János – Jávor Kata (szerk): *Merítés. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére,* MTA Néprajzi Kutatóintézete – ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Budapest.

[34] A Pozsony Ferenc átírásában *tutzet.*
[35] A Pozsony Ferenc átírásában hiányzik a *meg irattak* rész.
[36] A Pozsony Ferenc átírásában *azt megirtuk esztendőben.*

Zestrea ca o interpretare individuală

(Rezumat)

Autorul a selectat prelucrând textele a peste o sută foi de zestre şase zestre care nu pot fi încadrate în tipurile specifice de zestre ale structurii sociale din Ţinutul Secuiesc. Zestrea prea săracă sau prea bogată nu reflectă întotdeauna situaţia materială a familiei. Analiza microistorică a relevat faptul că în spatele unei zestre sărace se pot ascunde măsuri de pedepsire, căsătorii timpurii, căsătoria a mai multor fete într-un timp scurt sau o tragedie familială. Zestre prea bogate pot fi întâlnite la fete care se măritau cu un bărbat de rang mai înalt, în acest caz avem de-a face cu nevoia de demonstrare a situaţiei familiale. Zestrele care se abat de la norme proiectează mişcările dintre categoriile sociale.

Dowry as individual interpretation

(Abstract)

The author selected from the texts of over a hundred dowry documents six dowries that cannot be included in the specific types of dowries of Székelyföld's social structures. A dowry too poor or too rich does not always reflect the real financial situation of the family. The micro-historical research revealed that behind a poor dowry may hide measures of punishments, too early weddings or more daughters marrying in a short period of time or some family tragedy. Too wealthy dowries can be found in case of a woman marrying a man of higher status; and in this case we can see the necessity of proving a certain financial situation. Dowries that deviate from the norms project the movements between different social categories.

Demeter Lajos

ADALÉKOK A MEGGYILKOLT CSENDŐR (BUTYKA IMRE) BALLADÁJÁHOZ

István Lajos az *Örökségünk* 2008/4. számában a Korond és Székelypálfalva közötti Kalonda határrészen történt csendőrgyilkossággal, illetve az áldozat, Butyka Imre zsandár balladájával kapcsolatban érdekes adatokat közöl. A folklórkutató a korondi római katolikus temetőben elhantolt „balladahős" nyughelyét is felkereste, és tanulmányában megjegyzi, hogy „szép sírköve van, sírja vasráccsal kerített. A sírkövön a következő felirat olvasható: *BUTYKA IMRE M. Kir. Csendőr emlékére Ki 1888. febr. 15. Szolgálata teljesítésében Rablógyilkosok által végeztetett ki. Emelték a 2. csendőr szárnybeli bajtársak.*"[1]

Az eseményt pontosító dátum nyomtatásban nem István Lajos írásában jelent meg először. Albert Ernő[2] 1972. június 23-án Kacsó Andrással és Lakatos Imrével kereste fel Kalonda határrészen azt az emlékkövet, amelyről István Lajos már csak azt írhatta 2008-ban, hogy olvashatatlan, mert *„az idő leette."*[3] Albert Ernőéknek harminchat évvel ezelőtt még sikerült a kopott feliratot elolvasni:

BUTYKA IMRE
M. Kir. Csendőr
Emlékére
Ki 1888 Feb. 13án
szolgálat
közben rab-
lógyilkos-
ságnak itt
esett áldo-
zatul
Emelte
a
csikszere-
dai szárny le-
génysége baj-
társi kegye-
letéül
1897. évben.[4]

A korondi temetőben álló sír- és a gyilkosság helyén, a *Butykánál* lévő emlékkövön az év és a hónap megegyezik, de az elkövetett gyilkosság napja eltérő. Ez ne tévesszen meg senkit, az útszéli emlékkő feliratának kopottsága miatt olvashatta tévesen Albert Ernő február 15.-e helyett a téves dátumot.[5]

Feltevésünk szerint – erre következtetünk a feliratokból – mind a két emékjelt egyazon időben, a kalondai emlékkövön olvasható 1897. esztendőben állították.

*

A két, különböző időben közreadott,[6] megbízható forrásra támaszkodva – a gyilkosság helyén lévő emlékkő, illetve az áldozat sírhantjára állított sírkő feliratának dátuma alapján – kezdtünk a korabeli sajtóban „kutakodni." Abban bizakodtunk, hogyha a csendőrgyilkosság, ahogy azt megírta István Lajos, egy postarabláshoz kapcsolódik, a híren „kaphattak" a korabeli szerkesztő urak, és ha röviden is, de a sajtóban beszámolhattak a „gaztett"-ről. Nem csalódtunk. A Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Székely Nemzet* 1888. évi 29. számában rá is akadtunk a „megdöbbentő rablógyilkosság" hírére *Parajdi postarablás* címmel: *„E hó 15-én, szerdán délelőtti 9–10 óra között* [kiemelés – D. L.] a parajdi posta, amely a jó szánút miatt egylovas postaszánból állott, a Parajd – Udvarhely közötti országút Korond – Pálfalva közti részén haladt. A postaszánon a kocsison kívül *Butyka Imre nevezetű csendőr* [kiemelés – D. L.] ült fedezetül. A kocsis az említett időtájt megállította a lovat, hogy pihenjen, leszállott a szánról és paraszt szokás szerint húzogatta a ló füleit. Egyszerre lövés hangzott el, s Butyka Imre csendőr egyetlen kiáltással halva rogyott le. Az út mellett kétfelől elterülő ciheres helyről, hátulról órozva lőtte meg a csendőrt a három rabló, kik (…) éktelen ordítással rohantak a postaszán felé. *A kocsis látva a fegyveres rablókat, kétségbeesett futással keres-*

[1] ISTVÁN Lajos 2008, 29.
[2] ALBERT Ernő 1973, 534–535.
[3] ISTVÁN Lajos 2008, 29.
[4] ALBERTErnő 1973, 535.
[5] István Lajos feltehetően a sírkő felirata és özv. Molnosné elbeszélése alapján pontosította a dátumot. 1888. február 15-ét említi a gyilkosság napjaként a korabeli sajtó híradása is. (ISTVÁN Lajos 2008, 29.)
[6] Albert Ernő 1972-ben jegyezte le a kalondai emlékkő, István Lajos minden valószínűség szerint 2008-ban másolta le a sírkő feliratát. (Vö. az 1. és 2. sz. lábjegyzettel.)

te a menedékét [kiemelés – D. L.], és meg is találta. A rablók hagyták futni, és azonnal hozzáláttak a posta kirablásához. Felfeszítették a postaládát és elrabolták belőle a benne lévő 2850 frt sójövedéki és 234 frt községi adó pénzszállítmányt, valamint az összes postai leveleket. Végül pedig igazi vadállati kegyetlenséggel összeszúrkálták a megölt csendőr szuronyával a postaszánt vivő lovat, azután eltávoztak. Az elmenekült kocsis Korondig futott, ahol jelentésére az ottani csendőrszakasz azonnal hozzákezdett a nyomozáshoz. A kocsis vallomása szerint *három rabló követte el a rablógyilkosságot* és a rablógyilkosok, állítólag, (…) román suhancok voltak. (…) E bűntettnél mindenesetre igen sajátságos és nevezetes körülmény az, hogy a rablók éppen akkor, aznap támadták meg és rabolták ki [a postát], mikor szokatlanul nagy összeg pénzt vitt. Sejtették-e a gonosztevők ezt, vagy tudták? A vizsgálat kétségkívül ki fog terjeszkedni erre a kérdésre is…"[7]

István Lajos a családi hagyomány és adatközlője, özv. Molnos Lajosné Hegedűs Julianna elmondása szerint úgy tudta, hogy a parajdi sóbánya pénzét szállító postaszán kocsisa, ahogy az akkorjában szokás volt, „végig Korondon fújta a postakürtöt. Ez így volt rendjén, de nemsokára a Kalonda hegy végéről szokatlanul hallatszott vissza a kürtszó Korondra". Erre lettek figyelmesek a faluban állomásozó csendőrök, kérték meg István Lajos apai nagyapját, István Lajost, ki jó lovakat tartott, fogjon be és vigye fel őket Kalondára. A tetőn már csak a meggyilkolt Butyka Imre holttestét találták. Üldözőbe vették a rablókat, de nem tudták elfogni, mert míg a csendőrök a Fehér-Nyikó mentén vágtattak Siménfalva felé, a gyilkosok jobbra térve Székelyszentmihálynál, Bencéd felé egérutat nyertek.[8]

A *Székely Nemzet* egy következő száma arról számolt be, hogy a vizsgálat során bűnrészesség gyanújával a postakocsist is letartóztatták.[9] *Kovács Dániel*, a kocsis, aki felsősófalvi lakos volt – nevét és lakhelyét István Lajos közléséből tudjuk[10] – az ellentmondás gyanújába keveredett. A nyomozók számára érthetetlen volt, hogy a Parajdról Székelyudvarhelyre tartó szánról miért visszafelé, éppen a támadó rablókkal szembe futott és Korond felé menekült, mikor a támadás helyétől, a Kalonda tetőről, ellentétes irányban, Székelyudvarhely felé is éppen akkora távolságra volt Székelypálfalva. A letartóztatott kocsis azzal mentegetőzött, hogy mikor a „rablók között futott keresztül (…) a rablók revolvert szegeztek mellének, kést is fogtak reá, – azonban hagyták menekülni, ő pedig futott segélyért". A híradás szerint a lakosságot is kihallgatták. Tőlük tudták meg a nyomozók, hogy a rablást megelőző éjszaka kiknél szálltak meg a zsiványok.[11]

A tettesek letartóztatásáról a *Székely Nemzet* 1888. március 1-jén megjelent száma *Kézrekerült rablógyilkosok* címmel[12] aprólékosan beszámolt: „A parajdi rablógyilkosság elkövetőit a csendőrség kézrekerítette és letartóztatta. A bűnösök bevallották gonosz tettüket. (…)

A bűntett elkövetése előtti napon a rablógyilkosok egy korondi embernél voltak elszállásolva, s itt egyikök valahogy azt találta mondani, hogy ő régen ott [Korondon] csendőr volt. A bűnvizsgálat ezt a vékony szálat is felhasználta, éspedig teljes eredménnyel: Emerich Márton nagysajói [Şieu, Beszterce-Naszód megye] lakos a[z ezernyolcszáz]hatvanas években csendőr volt, aztán elbocsáttatott és később számos bűntettet követett el. A vizsgálóbíróság és a csendőri hatóság [miután ezt kiderítette, nyomban] Besztercére sürgönyzött Emerich letartóztatására. Előzetesen Emerichnek minden bűntettében hűséges cimboráját, Puj Dumitru monori [Monorfalva, Beszterce-Naszód megye] lakost kellett letartóztatni. Besztercéről azonnal elindultak – [1888. február] 22-én éjjel – Monorra a csendőrök. Itt éppen megérkezésük alkalmával tudták meg, hogy Puj Dumitru háza elől egy szekér Szászrégen felé ment. A csendőrök szán[juk]on üldözőbe vették a szekeret, és Monoron alul három kilométernyire, utolérték. Megállásra szólították a szekeret, azonban a szekéren ülők a lovak közé csaptak és eszeveszett sebességgel rohantak tova. A csendőrök még 2 kilométerig üldözték, ekkor [valahol Bátos határában] az üldözöttek szekere felfordult, s (…) a csendőrök utolérték őket. A szekéren Emerich Márton és rovott előéletű sógora, Maurer János voltak. Mindketten fejszével akarták a csendőröket megtámadni, de [rövid dulakodás után] vasraverettek. A szekér hosszú útra volt felkészítve; [a] motozás alkalmával egy naptárt is találtak, melyen a rablógyilkosság napja és az ő visszatérésük [dátuma] fekete ironnal voltak aláhúzva. A két jómadár valamely újabb bűntettet akart elkövetni, és a szekérrel Puj Dumitruhoz azért mentek, hogy magukkal vigyék. Puj azonban Répáson volt, s másnap érkezett vissza, amikor nyomban lefogták."[13]

Az elején az elfogott gyanúsítottak mindent tagadtak. A kihallgatások során ellentmondásokba keveredve törtek meg és vallották be a tettüket.

Maurer János azt állította, hogy a rablógyilkosság idején nem is volt otthon, mert Bukovinában járt. Mikor az egyik tanú rábizonyította, hogy a rablás

[7] *Székely Nemzet,* IV, 29, 1888. febr. 21.
[8] ISTVÁN Lajos 2008, 29.
[9] *Székely Nemzet* IV, 33, 1888. febr. 28.
[10] ISTVÁN Lajos 2008, 29.
[11] *Székely Nemzet,* IV, 33, 1888. febr. 28.
[12] *Székely Nemzet,* IV, 34, 1888. márc. 1.
[13] Uo.

utáni napon azon a környéken látta, ahol a gyilkosság történt, akkor azt hazudta, hogy Küküllő vármegyében voltak búzáért és hazajövet jártak Korondon. Tagadta azt is, hogy félretett pénze volna, de a házkutatás során lakásában 41 forint dugott pénzt találtak. Ezzel nem tudott semmiképpen elszámolni. Ekkor beismerte, hogy részese volt a Kalonda tetői rablógyilkosságnak. Azt is bevallotta, hogy az osztozkodás után a ráeső pénzöszeg nagyrészét átadta a feleségének, de az a csendőröknek sem akarta előadni.

Pui Dumitru is tagadott az elején. A nyomozók a „motozások" során házában a padlódeszkákat is felszedték. Itt találtak rá arra a rejtett pénzösszegre, amely tizenöt db 10, tíz db 1 és hetven db adóhivatal által átlyukasztott 1 forintosokból állt. Miután beismerte tettét, kitartott amellett, hogy neki 200 forint jutott a rablott pénzből. Szembesítették társával, Maurerrel is. Mindketten azt vallották, hogy Butyka Imrét, a csendőrt Emerich lőtte le revolverrel. Pui Dumitru ezenkívül még azt állította, hogy mikor odaértek a lelőtt zsandárhoz, Maurer „fejszével vagdalta a lelőtt csendőrt". Arról, hogy a lovat ki szurkálta össze, nem esett szó a híradásban.

Legkonokabbul Emerich tagadott. Házában csupán 21 forintot találtak, amiről nem tudott számot adni. Csak azután tett beismerő vallomást, miután megtudta, hogy bűntársai mindent bevallottak. „Szerinte mindenikök 800-800 frt-ot kapott, ő a saját részét útközben elrejtette, de hogy hova, azt nem akarta megmondani". Miután mindenre fény derült, a legelsőként gyanúba fogott postakocsist, Kovács Dánielt szabadlábra helyezték. Semmi köze nem volt a rablógyilkossághoz, csak zavarában futott szembe a rablókkal, s csupán önvédelemből hazudta, hogy a rablók fegyvert szegeztek neki. Szerencséje az volt, hogy a zsiványokat sokkal jobban érdekelte a pénz, mint a megijedt kocsis, és futni hagyták.[14]

A három gyilkost már február végén Székelyudvarhelyre szállították. Elítélésükre feltehetően itt került sor.

Figyelemre méltó, hogy 120 évvel a történtek után István Lajos adatközlője, özv. Molnos Lajosné (szül. 1958. febr. 21.) egy-két tévedés ellenére, elég pontos információkat szolgáltatott a gyilkosságot elkövető rablók személyével kapcsolatban. A három tettes közül kettőnek, Emrich Mártonnak és P. Dumitrunak a nevét is ismerte. A környezetében élő szájhagyományból úgy tudta, hogy a rablók közül ketten, a név szerint említettek, leszerelt csendőrök és bethlenkeresztúri (Cristur-Şieu, Beszterce-Naszód megye) illetőségűek voltak.[15] Állításaival szemben csak Emrich (a sajtó szerint Emerich) volt elcsapott zsandár. P. Dumitru, vagyis Pui Dumitru és Emerich Márton nem az említett helységből való, hanem az ugyancsak Beszterce-vidéki, előbbi monorfalvi, az utóbbi nagysajói illetőségű volt.[16]

Azzal ellentétben, hogy több mint három emberöltő múltán már nem mindenben pontosak az adatközlő adatai, az István Lajos által leírtak azt bizonyítják, hogy a „megrendítő esemény", a rablógyilkosság története, a meggyilkolt csendőr balladája elevenen élt Korondon és Székelypálfalván. Udvarhelyszék említett két településétől délre – ezt a tarcsafalvi változat igazolja[17] –, és a Székelykeresztúrtól északra lévő falvakban – például Nagykedén már a 20. század elején ismert volt.[18]

Ezzel a megállapítással ellentétes képet mutat Faragó József kolozsvári tudományos főkutató és Ráduly János kibédi felmérése. Azért, hogy egy településen belül felmérhessék a népballadák ismeretségi fokát, 1210 személyt, vagyis Kibéd lakosságának mintegy felét kérdezték ki.[19] Felmérésük tárgyául *A megégetett házasságtörő asszony (Barcsai), Az elcsalt feleség (Molnár Anna), A rossz feleség*, *A gyermekgyilkos anya (Szabó Vilma)* balladáját, valamint Rózsa Sándor betyárballadáját és a Butyka Imre helyi balladát választották.[20] Az utóbbival kapcsolatban megállapították, habár Kibédtől nem messze, Korond határában történt gyilkosságról szól, a 20. század elején, amikor itt Seprődi János gyűjtőmunkát végzett, *Butyka Imre* balladája még ismeretlen volt,[21] „még Kibédig sem jutott el, nemhogy a magyar folklórban széles körben elterjedt volna". A „könyvből ismerik" rovat mínusz jelei mutatják,[22] hogy „a szóbeli hagyományt az írott forma ezúttal egyáltalán nem befolyásolta vagy támogatta".[23] A vizsgált falura vonatkozóan az említett hat ballada ismertsége és népszerűsége alapján azt a következtetést vonták le, hogy „minél régebbi egy ballada, és napjainkra minél összébb szorult földrajzilag a magyar folklórban, annál kevésbé ismerik a faluban. És fordítva: minél fiatalabb történetileg és minél általánosabb földrajzilag, annál jobban él a falu köztudatában.

[14] Uo.
[15] ISTVÁN Lajos 2008, 29.
[16] *Székely Nemzet,* IV, 34, 1888. márc. 1.
[17] FARAGÓ József 1965, 417.
[18] SOLYMOSSY Sándor 1929, 660–668.
[19] RÁDULY János 1975, 16.
[20] FARAGÓ József – RÁDULY János 1971, 47; FARAGÓ József 1977, 372–388.
[21] SEPRŐDI János 1974; FARAGÓ József – RÁDULY János 1971, 42–49.
[22] A kimutatást lásd a dolgozat végén.
[23] FARAGÓ József 1977, 388; FARAGÓ József – RÁDULY János 1971, 46.

Helyileg tehát azok a balladák uralkodnak, amelyek az egész folklórban általában uralkodnak. Butyka Imre példája mutatja, hogy hiába keletkezett ez a ballada a közelmúltban és a közelben: ugyanazok a tulajdonságai, amelyek nem voltak elégségesek hozzá, hogy a magyar folklórban mindenütt szétterjedjen, ahhoz sem voltak elégségesek, hogy Kibéden közismertté, közkedveltté legyen".[24] Habár nem vált a faluban szélesebb körben ismertté, Ráduly János 1965–1970 között a ballada három változatát és két töredékét gyűjtötte össze.[25]

A ballada háromszéki elterjedését leginkább annak köszönhette, hogy Butyka Imre, a legyilkolt csendőr kovásznai születésű volt. Ezt a Konsza Samu[26], Pozsony Ferenc[27] és Albert Ernő[28] által gyűjtött balladaváltozatok, töredékek bizonyítják. Azonban itt is megfigyelhető, hogy a ballada nem az egész Háromszék területén ismert. Csupán a volt Sepsiszék két falujából, Bodokról került elő egy töredék és Rétyről egy kétszakaszos változat. Kovásznáról, ahonnan Butyka Imre származott, és emiatt elvárhatóan ismertebb kellett volna hogy legyen, egy variáns sem került elő, de ezzel ellentétben, érdekes módon, a közeli Páváról négy változata is ismert.

A megölt zsandár balladájának legelső rögzített változatáról Solymossy Sándor tett említést.[29] Vikár Béla neves népzenekutató Nagykedén (Hargita megye) énekeltette fonográfra. Ennek az énekelt balladának az első két sorával:

„Hallottátok, Korond mellett mi történt?
Szegény zsandárt a pénzié megölték…"

példázta, hogy az ilyen, avagy a hasonló, Székelyföldön eléggé gyakori kezdőformulájú balladák, „az egykori hegedős énekes emlékét" őrzik. „El kell képzelnünk – írja – az énekmondót, aki a néptömeg előtt új történetet, legfrissebb esetet készül hallgatóságának elmondani. Hogyan irányítja magára a közfigyelmet, mivel kelti fel az érdeklődést közlendőire? Van-e természetesebb kezdet az ilyennél? „Hallottátok … helyen mi történt?" vagy: „Hallottátok (emennek-amannak) a hírét?"[30]

Az idézett kezdőformulák nemcsak a régi és a betyárballadákban fordulnak elő, hanem az új típusúak közé sorolt helyi balladákban is gyakran felhangzanak. Faragó József *Mezőbándi úrfi*t (régi ballada), *Vidróck*it (betyárballada), *Katona Ida* és *Bíró Gyula* balladáját (új ballada) hozta fel példaként.[31] Ugyanő a *Háromszéki helyi balladák* című tanulmányában *Butyka Imre*, vagyis *A meggyilkolt csendőr* balladáját, a hasonló kezdetűekkel együtt, megkülönböztetve a betyár és az új balladáktól, a helyi balladák között, az énekmondó balladák közé sorolta.[32] Albert Ernő gyűjtéséből vett példákkal szemléltette a kezdőformulát, amely a cselekmény, vagyis a gyilkosság helyét, a második sorban az áldozat nevét, esetünkben az illetőségét jelölte meg:

„Hallod, babám, hogy Korondon mi történt:
Kovásznai Butyka Imrét megölték…"
Vagy:
„Hallották-e, Korond-hegyen mi történt:
Háromszéki Butyka Imrét megölték…"[33]

Ugyancsak a *Butyka Imre* balladájával példázta ennek a típusú balladának az általánosan elterjedt harmadik és negyedik sorát, az általában használt költői hasonlatot, és az ártatlanul elhunyt kilétét megerősítő negyedik sort:

„Vérét vették mint a fogolymadárnak,
Kovásznai Butyka Imre zsandárnak".[34]

Természetesen az idézett formulasorok a szóban forgó balladaváltozatokban és -töredékekben nem mindig a felvázolt sorrendben jelennek meg, de a típusra jellemzően legtöbbjükben megjelennek. Ennek illusztrálására, az újsághírek tényei és a ballada elmesélő részei összehasonlítása végett az általunk ismert összes *Butyka-balladát* a gyűjtés időrendjében közreadjuk:

1.
Szegény csendőr

Hallottátok, Pálfalvába mi történt?
Szegény csöndért más pénziért megölték.
Hét órakor Korond között kávézott,
Tíz órakor piros vére kiömlött.

Sepsibodok, Háromszék – 1933. Rákosi László.[35]

2.
Butyka Imre

Hallod, rózsám, Kalandában mi történt?
Butyka Imrét más pénziért megölték.
Vérét vették, mint a fogolymadárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Hét órakor Korond között kávézott,
Nyolc órakor piros vére bugyogott.

[24] FARAGÓ József 1977, 389; FARAGÓ József – RÁDULY János 1971, 47.
[25] RÁDULYJános 1975, 149–151.
[26] KONSZA Samu 1957, 225.
[27] POZSONY Ferenc 1984, 228.
[28] ALBERT Ernő 1973, 387–388.
[29] SOLYMOSSY Sándor 1929, 665.
[30] Uo., 664–665.
[31] FARAGÓ József 1965, 23, 280, 348, 422.
[32] FARAGÓ József 1977, 372–388; ALBERT Ernő 1973, 44–47.
[33] FARAGÓ József 1977, 384; ALBERT Ernő 1973, 45.
[34] Uo.
[35] KONSZA Samu 1957, 225.

Kiomlott a piros vére a nagy hóra,
Maga pedig leesett az út martjára.

– Gyere, Dani, ne hagyj engem elveszni,
Három rabló a véremet ontsa ki.
– Megmondtam volt én az édesanyjának:
Egy fia van, ne eressze zsandárnak.

Tarcsafalva, Udvarhelyszék –
id. Vajda Pálné, 75 éves.
Gyűjtötte: Jakab Ferenc.[36]

3.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

Hallod, babám, hogy Korondon mi történt:
Kovásznai Butyka Imrét megölték.
Vérét vették, mint a fogolymadárnak,
Kovásznai Butyka Imre zsandárnak.

Butyka János, nyisd ki gyászos kapudat,
Halva hozzák a te csendér-fiadat.
Halva hozzák, de nem a hazájába,
A korondi temető sírdombjára.

Páva, Háromszék –
Ozsvát Józsefné, Cofa Mária, 81 éves.
Gyűjtötte: Sütő Margit, 1959.[37]

4.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

Hallottátok, Etédfalván mi történt:
Szegény zsandárt más pénziér megölték.
Vérét vették, mint egy fogolymadárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Kibéd, Maros-Torda vm. –
Balla Antalné Madaras Katalin, 87 éves.
Gyűjtötte: Ráduly János, 1965. febr. 13.[38]

5.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

Hallod, pajtás, hogy Kalandán mi történt:
Háromszéki Butyka Imrét megölték.
Vérét vették, mint egy fogolymadárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Kibéd, Maros-Torda vm. –
Karácsony József, 43 éves.
Gyűjtötte: Ráduly János, 1966. ápr. 5.[39]

6.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

Hallottátok, a Kalandán hogy történt:
Butyka Imrét a Kalandán megölték.
Reggel hétkor még a kávét megitta,
S nyóc órakor piros vére kifolya.

Szép leányok, arra kérlek titeket,
A síromra virágot ültessetek,
Mer én többet már köztetek nem leszek,
Csak a nagy ég maradjon tiveletek.

Kibéd, Maros-Torda vm. –
Ferenczi Sándor, 79 éves.
1967. nov. 10.[40]

7.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

Hallod, pajtás, Pálfalvában mi történt:
Háromszéki Butyka Imrét megölték.
Vérét vették, mint a fogolymadárnak,
Háromszéki Butyka Imre Zsandárnak.

Butyka János, nyisd ki a te kapudat,
Halva hozzák a te édes fiadat.
Hozzák, viszik, de nem a hazájába,
A korondi temető mély árkába.

Minden anyának én azt kommendálom,
Kis kertjibe ne ültessen virágot.
Ültettem én, gyomláltam én eleget,
Más pénzéért szenvedtem én eleget.

Páva, Háromszék –
Csekme Emma, 64 éves.
Gyűjtötte: Péli Mihály, 1969.[41]

8.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

Hallod, pajtás, hogy Kalandán mi történt:
Butyka Imrét más pénziér megölték.
Még Korondon hét órakor kávézott,
Nyóc órakor piros vére kiomlott.

Vérét vették, mint a fogolymadárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.
Butyka János, nyisd kapudot, kapudot,
Halva hozzák szép fiadot, fiadot.

De nem haza szállására szállásra,
Korondi kaszárnyába, kaszárnyába.
Nagykorondi szép ifjúság, leányok,
Jobb kezemet nem emelek tirátok.

Kísérjetek ki a sírig virággal,
S fejemhez egy emléket állítsatok.
Írjátok rá: Butyka Imrének sírja,
Kit három rabló szállított a sírba.

Kibéd, Maros-Torda vm. –
Mátyus Csaba, 14 éves.
Gyűjtötte: Ráduly János, 1970. ápr. 12.[42]

[36] FARAGÓ József 1965, 417.
[37] ALBERT Ernő 1973, 388.
[38] RÁDULY János 1975, 150.
[39] Uo., 151.
[40] Uo., 150.
[41] ALBERT Ernő 1973, 387.
[42] RÁDULY János 1975, 149–150.

9.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

– Butyka Imre mit gondoltál,
Mikor hazulról indultál?
– Én egyebet nem gondoltam,
Bánatos útnak indultam,
Három csendőr jött utánnam,
Mit akarnak, nem tudhattam.

A legelső fejbe üte,
A második megkötöze,
A harmadik szíven löve,
Így folya ki piros vérem.

Kibéd, Maros-Torda vm. –
Mátyus Klára, 61 éves.
Gyűjtötte: Ráduly János, 1970. aug. 25.[43]

10.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

Hallották-e, Korond-hegyen mi történt:
Háromszéki Butyka Imrét megölték.
Vérét vették, mint a fogolymadárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Nyolc órakor Korond-hegyen kávézott,
Kilenc órakor a faluba cikázott.
Nem gondolta, a faluba mi rejlik:
Tíz órakor piros vére megalszik.

Réty, Háromszék –
Papp Vilma, 76 éves.
Gyűjtötte: Kovács Lajos, 1971.[44]

11.
Butyka Imre

Hallod, pajtás, hogy Kalandán mi történt:
Butyka Imrét más pénziér megölték.
Még Korondon hét órakor kávézott,
Nyóc órakor piros vére kiomlott.

Vérét vették, mint a fogolymadárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.
Butyka János, nyisd kapudot, kapudot,
Halva hozzák szép fiadot, fiadot.

De nem haza szállására szállásra,
Korondi kaszárnyába, kaszárnyába.
Nagykorondi szép ifjúság, leányok,
Jobb kezemet nem emelek tirátok.

Kibéd, Maros-Torda vm. –
adatközlő nélkül.
Gyűjtötte: Ráduly János, 1971 (?).[45]

12.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

Hallod, pajtás, hogy Pálfalván mi történt:
Kovásznai Butyka Imrét megölték.
Vérit vették, mint a fogolymadárnak,
Kovásznai Butyka Imre zsandárnak.

Butyka János nyítsd ki a te kapudot,
Halva hozzák a te édes fiadot.
Hozzák, viszik, de nem a hazájába,
A korondi temető mély árkába.

Páva, Háromszék –
Tatár Sándor, 66 éves.
Gyűjtötte: Pozsony Ferenc, 1974.[46]

13.
Butyka Imre
(A meggyilkolt csendőr)

Hallod, pajtás, Pálfalvába mi történt?
Háromszéki Butyka Imrét megölték.
Vérét vették, mint a fogolymadárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Butyka János, nyísd ki a te kapudat,
Halva hozzák a te édes fiadat.
Hozzák-viszik, de nem a hazájába,
A korondi temető mély árkába.

Páva, Háromszék –
Olosz Ferencné Bartha Irma, szül. 1904.
Tanulta: Gazda Enikő, 1975.[47]

14.
Hallod, pajtás
(A meggyilkolt csendőr)

Hallod, pajtás, Pálfalában mi történt:
Szegén csendört a pénziért megölték.
Este nyolckor kocsmában bort ivottt,
S tíz órakor piros vére kicsordult.
Vérit vették, mint a fogolymadárnak,
Halva hagyták az útnak a porában.

Balog Jóskát már két csendőr vallassa:
– Balog Jóska, mit gondoltál magadba,
Mikor ezt a szegény csendőrt megszúrtad?
– Nem sajnáltad öt korona hat krajcárért az életét, kiontani?
– Csendbiztos úr, sem a pénzért, sem egyébért nem tettem, csak a régi szeretőmért. Elvette a szeretőmöt, összetörte a szívemet.
Én elvettem az életét. Sose bánom a tettemet azért.

Megkondult már a pálfalvi negyharang,
Orbán Pétert viszik a temetőbe.
Apja, anyja, testvérei sirassák.
Falu népe zokogva megy utána,
Elkíséri az utolsó útjára.

[43] Uo., 151.
[44] ALBERT Ernő 1973, 388.
[45] FARAGÓ József – RÁDULY János 1971, 48; ISTVÁN Lajos 2008, 29.
[46] POZSONY Ferenc 1984, 228.
[47] Ez alkalommal mondok köszönetet Szőcsné Gazda Enikőnek segítségéért és a ballada közléséért.

Hull a föld a koporsóra
Az utolsó harangszóra,
Hull a föld a koporsóra
Az utolsó harangszóra.

A sírhalom fölhantolva,
Virágokkal teleszórva.
Balog Jóska vasra verve,
Balog Jóska vasra verve,
Kísérik a vesztőhelyre.

A kisbíró kidobolta: – Holnap délben akasztás lesz a városban. Bitófa van felállítva. Arra fogják Balog Józsit akasztani. A tövében magas szék van. Balog Józsit arra felállították, és a tömeghez kiáltotta:
– Legények, legények, rólam tanuljatok:
Leányért vért ne ontsatok,
Leányért vért ne ontsatok.

Hármat ütöttek a nagydobra. Balog Jóska lóg a nagy bitófán. Három napig mind lóg vala, három nap múlva rabtársai gödröt ástak.

Balog Jóskát beledobták,
A földet is reahányták,
Reahányták, letaposták,
A fejfára csak ezt írták:
– Itt nyugszik a csendörgyilkos.

És azután, mint egy ebet ott elhagyták.

Gyimesbükk, Csíkszék –
Albert Mátyás, 69 éves.
Gyűjtötte: Albert Ernő, 1978. júl. 21.[48]

15.
Butyka Imre balladája

Hallod pajtás, a pálfalvin mi történt,
Butyka Imrét más pénziért megölték.
Még Korondon hét órakor kávézott,
Nyolc órakor piros vére kiömlött.

Korond, Udvarhelyszék –
özv. Molnos Lajosné Hegedűs Julianna, szül. 1958. febr. 21.
Gyűjtötte: István Lajos, 2008.[49]

A tizenöt általunk ismert *Butyka-ballada* közül (a tizenhatodiknak csak a két első sorát ismerjük Solymossy idézetéből)[50] a 9-es számú, melyet Ráduly János gyűjtött 1970-ben Kibéden, más kezdőformulájú, és tartalmában teljesen eltérő. Ez az új balladatípus általában az áldozat, a meggyilkolt, illetve a kivégzésre ítélt megkérdezésével kezdődik, aki válaszként meséli el a tragikus kimenetelű történetét. Ebben a változatban a kérdezett Butyka Imre – úgy tűnik – nem csendőr, hanem a három gyilkosa az, akik közül az egyik fejbe ütötte, a másik megkötözte, a harmadik pedig szíven lőtte. A gyűjtő megállapította, a „változatnak más a strófaszerkezete, ritmusa ősi nyolcas, valószínű tehát, hogy a dallama is más lehetett. (…) Meglehet, hogy eredetileg más történethez kapcsolódott, s csak később idomították a Butyka Imre köré csoportosuló eseményekhez”.[51]

A 14-es számú ballada, melyet Albert Ernő 1978-ban gyűjtött Gyimesbükkön, igaz, hogy a *Butyka-balladák*ra jellemző kezdőformulával kezdődik, de egy teljesen más történetet mesél el. Adatközlője a prózai részekkel kiegészített balladában egy kocsmározás utáni verekedést, és a tettes Balog Józsi kivégzését énekelte meg. A gyilkos nem rablási szándékból, hanem az elszeretett lány miatt ölte meg a csendőrt. Albert Mátyás, aki Albert Ernőnek 1978–79 között három változatban énekelte el a balladát, mondta el azt is, hogy a történet az 1800-as években, a Csíkszereda melletti Pálfalván történt. Ebben a változatban a csendőr neve Butyka Imre helyett Orbán Péter, akit Pálfalván temettek el. Akiért meggyilkolták, „az a híres csalfa Marcsa”, aki később virágot vitt a két sírra:

„Egyet tett a Péterére,
A másikot a Jóskáéra,
És azután magát felakasztotta”.[52]

Tizenhárom ballada, avagy balladatöredék a korabeli újságban is hírré tett kalondai csendőrgyilkosságról szól. Az 1, 7, 12, 13. és 15. számúak [Székely]pálfalvát, a 3. és a 10. Korondot, a 2, 5, 6, 8. és a 11. számú a két falu közötti Kalonda-tetőt teszi az esemény színterévé. Mind a három igaz, mert Kalanda, vagyis Kalonda a két említett falu közötti határrész. Egyetlen kibédi balladatöredék, a 4. számú említi (tévesen) helyszínül a Korondtól délnyugatra, Székelypálfalvától nyugatra lévő települést, Etédet.

Butyka Imre származását számszerint tíz ballada jelöli meg. Háromszékinek a 2, 4, 5, 7, 8, 10, 11. és 13., még pontosabban, kovásznainak a 3. és a 12. számú balladák jelölik meg. Egyes balladákban az apa neve is említve van (3, 7, 8, 11, 12. és 13.):

„Butyka János, nyisd ki gyászos kapudat,
Halva hozzák a te csendér-fiadat”.
Vagy:
„Butyka János, nyisd ki a te kapudat,
Halva hozzák a te édes fiadat”.
Avagy:
„Butyka János, nyisd kapudot, kapudot,
Halva hozzák szép fiadot, fiadot”.

Ezt a kétsoros formulát a szülői gyász és tragédia hatásfokozásaként alkalmazták, amely esetünkben azzal tetőződik a következő két sorban, hogy a fiát

[48] ALBERT Ernő 2004, 248–249.
[49] ISTVÁN Lajos 2008, 29.
[50] Vö. a 30. jegyzetponttal.
[51] RÁDULY János 1975, 187.
[52] ALBERT Ernő 2004, 331–332.

nem viszik haza, hanem idegen földbe, a korondi temetőbe temetik el:

„Halva hozzák, de nem a hazájába,
A korondi temető sírdombjára”.

Vagy:

„Hozzák, viszik, de nem a hazájába,
A korondi temető mély árkába”.

A balladák azt feltételezik, hogy Butyka Imre fiatal legényember volt. Erre a 6, 8. és 11. számú balladák következő soraiból következtettünk:

„Szép leányok, arra kérlek titeket,
A síromra virágot ültessetek,
Mer én többet már köztetek nem leszek,
Csak a nagy ég maradjon tiveletek”.

Illetve:

„Nagykorondi szép ifjúság, leányok,
Jobb kezemet nem emelek tirátok”.

A tarcsafalvi (esetünkben 2. számú ballada) változat azt is elárulta, hogy Butyka Imre egyetlen fiúgyermeke volt családnak:

„Megmondtam volt én az édesanyjának,
Egy fia van, ne engedje zsandárnak”.

Ezeken a szálakon elindulva próbáltuk megkeresni a kovásznai anyakönyvekben, hogy melyik esztendőben születhetett a fiatalember. Első kérdésként az merült fel, hogy mivel Korondon a római katolikus temetőben temették el, katolikus, avagy, amint az összes kovásznai Butykák, református szülők gyermeke volt-e. Az utóbbi bizonyult igaznak, mert tudva, hogy Kovászna katolikusai hosszú időn át a zágoni anyaegyházhoz tartoztak, ezekben az anyakönyvekben kovásznai Butyka nevezetű római katolikust nem találtunk. Ezzel szemben a kovásznai református egyház egyik anyakönyvében az 52. lapon ráakadtunk arra, hogy *őspolgár Butyka János* és Balog Júlia fiát, *Imré*t, *aki* 1861. október 21-én született, október 30-án tartották keresztvíz alá.[53] Ezek szerint kovásznai Butyka Imre, amikor meggyilkolták, mindössze 27 éves volt.

A rablógyilkosságot, mint az újság híradásaiból tudjuk, hárman követték el. Ezt a tényt csupán két változat, a leghosszabb, négy szakaszos, Ráduly János által 1970-ben gyűjtött ballada (8. számú) legutolsó sora említi meg a következőképpen:

„Írjátok rá: Butyka Imrének sírja,
Kit három rabló szállított a sírba”.

A tarcsafalvi változat (2. számú) egy párbeszéd keretében hozza szóba a három rablót:

„– Gyere, Dani, ne hagyj engem elveszni,
Három rabló a véremet ontsa ki”.

A 9. számú ballada, amely egy másik típusú helyi balladának a formulájára épül, ugyancsak három elkövetőt említ, de ebben az esetben Butyka Imre nem csendőr, hanem a három gyilkosa az.

Értelmetlen halálát, azt, hogy nem a saját vétkéért vagy vagyonáért ölték meg, a balladatípuson belül egy elég gyakran használt sorral és annak változataival fejezték ki. Ebbe a sorba és variánsaiba burkoltan az is bele van foglalva, hogy szolgálatban lévő csendőrként csupán az állam pénzét fedezte, hogy az a posta útján rendeltetési helyre érkezzen. „Butyka Imrét más pénziér(t) megölték”. (2, 8, 11, 15.) Vagy: „Szegény csöndért (csendört, zsandárt) más pénziért megölték”. (1, 3, 14.) Illetve, hogy: „Más pénzéért szenvedtem én eleget” (7. számú ballada).

A váratlan halálra, és arra, hogy a csendőr egy kiszámíthatatlan, senki által nem számított rablógyilkosság áldozata lett, több balladában két sorban (1, 2, 6, 8, 11, 15.), a 10. számú esetében egy teljes szakaszban utaltak.

2. számú ballada:

„Hét órakor Korond között kávézott,
Nyolc órakor piros vére bugyogott”.

6. számú ballada:

„Reggel hétkor még a kávét megitta,
S nyóc órakor piros vére kifolya”.

8, 11, 15. számú ballada:

„Még Korondon hét órakor kávézott,
Nyóc órakor piros vére (kiömlött) kiomlott”.

1. számú ballada:

„Hét órakor Korond között kávézott,
Tíz órakor piros vére kiömlött”.

10. számú ballada:

„Nyolc órakor Korond-hegyen kávézott,
Kilenc órakor a faluba cikázott.
Nem gondolta, a faluba mi rejlik:
Tíz órakor piros vére megalszik”.

Az idézett sorok egyben a rablógyilkosság idejét is behatárolják, amelyet reggel nyolc órára tesznek. Csupán két esetben történik a rablógyilkosság tíz órakor. A *Székely Nemzet* korabeli tudósítása az eseményt kilenc-tíz órára tette, csupán egy-két órányi az eltérés, talán ebben az esetben a balladákban megénekelt nyolc óra a reális.

Összehasonlítva a korabeli újság híradásait *Butyka Imre balladájá*nak változataival, a fennebb említett valóságelemeken kívül csupán a tarcsafalvi ballada őriz a rablás történetével kapcsolatos, külön is kiemelhető valóságelemet.[54] Az egyik arra vonatkozik, hogy a rablógyilkosság télen történt: „Kiomlott a piros vére a nagy hóra”. A másik pedig a harmadik szakasz párbeszéde, melyben az áldozat, vagyis a meglőtt Butyka Imre egy Dani nevezetűt szólít meg:

[53] SÁL, F. 105/270, 53^{v}–54^{r}.

[54] A kávézáson kívül. A balladaváltozatokban a paraszttársadalom szemében úri élvhajhászásnak számító „kávézás” a halál váratlanságával és kegyetlenségével kerül ellentétbe. (Tánczos Vilmos lektori megjegyzése.)

„– Gyere, Dani, ne hagyj engem elveszni,
Három rabló a véremet ontsa ki”.

Ez a Dani, mint utólag István Lajos írásából kiderült, nem más, mint Kovács Dániel, a felsősófalvi postakocsis, aki a puskalövést meghallva fejveszetten elfutott.

Demeter Lajos – Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy, Gábor Áron u. 14., RO-520008; demlajos@freemail.hu

Melléklet

Életkor	Hagyományból tudják		Könyvből tudják		Hallottak róla		Nem hallottak róla	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
8–15 éves	3	1	–	–	4	4	147	144
16–30 éves	2	2	–	–	3	2	135	156
31–50 éves	3	2	–	–	4	3	135	157
50 fölött	4	3	–	–	7	8	122	159
Összesen	**12**	**8**	**–**	**–**	**18**	**17**	**539**	**616**

Butyka Imre balladájának ismertsége Kibéden 1971-ben (Faragó József és Ráduly János felmérése[55] alapján)

[55] FARAGÓ József – RÁDULY János 1971, 47.

Irodalom

ALBERT Ernő (szerk.)
1973 *Háromszéki népballadák* (Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye, Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
2004 *A halálra táncoltatott leány. Csíki népballadák,* Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
FARAGÓ József (vál., szerk.)
1965 *Jávorfa-muzsika. Népballadák,* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.
1977 A népballadák Kibéd mai köztudatában, in: Uő: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 372–388.
FARAGÓ József – RÁDULY János
1971 A népballadák Kibéd mai köztudatában, *Művelődés,* XXIV/12, 41–49.
ISTVÁN Lajos
2008 Butyka Imre balladája, *Örökségünk,* II/4, 29.
KONSZA Samu
1957 *Háromszéki magyar népköltészet* (Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József), Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely.
POZSONY Ferenc
1984 *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
RÁDULY János
1975 *Kibédi népballadák,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
SEPRŐDI János
1974 *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése* (A bevezető tanulmányt írta Almási István, Benkő András, Lakatos István, gondozta Benkő András), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
SOLYMOSSY Sándor
1929 A székely népballadákról, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára,* Sepsiszentgyörgy, 660–668.

Note la balada jandarmului ucis (Imre Butyka)

(Rezumat)

Analiza baladelor de crimă recente are mai multe direcţii de cercetare. Balada lui Imre Butyka, care s-a răspândit în marea parte a Ţinutului Secuiesc, are la bază jefuirea unui traseu (unei maşini de poştă). Autorul relevă informaţiile publicate în ziare oferindu-ne astfel posibilitatea de a arunca o privire peste scenariul crimei. Analiza corelaţiilor specifice dintre baladă şi realitate nu se limitează numai asupra creaţiei de folclor şi a prezentării relatărilor legate de crimă, ci ia în considerare şi semnele ulterioare (piatră funerară, respectiv memorială) ale acestei întâmplări tragice.

Notes to the ballade of the murdered gendarme (Imre Butyka)

(Abstract)

The analysis of recent murder ballades has many investigating directions. The ballade of Imre Butyka that had spread in most regions of Székelyföld was based on the story of a mail-coach robbery. The author reveals the information published by newspapers so we can take a glimpse into in this murder scenario. The analysis of the specific correlations of the ballade and reality is not limited only to the folk art creation and the records related to the murder, but it also takes into consideration the later signs (memorial stones) of this tragic event.

Acta Siculica 2009, 653–662

Magyar Zoltán

NÉPMONDÁK A FELSŐ-NYÁRÁD MENTÉN

E sorok írója a magyar nyelvterület sok más néprajzi tájegységén végzett folklórgyűjtések mellett bő másfél évtizede foglalkozik az erdélyi magyar mondahagyomány feltárásával. E recens gyűjtések eredményeit rögzítették mindazon táji monográfiák, melyek az utóbbi években jelentek meg (lásd: Gyimes, Kalotaszeg, Szilágyság, Alsó-Fehér megye, Kis-Küküllő mente, Bekecsalja, Úz völgye, Hunyad megye[1]), illetve bár többnyire már lezárt gyűjtések, még publikálás, illetve feldolgozás előtt állnak (a két Homoród mente, Erdővidék, Mezőség, Fekete-Körös völgye, Erdélyi-Erdőhát, továbbá egyéb kistáji folklórgyűjtések). E terepmunka során a történeti Erdélyen belül igyekeztem minden egyes néprajzi tájegységre eljutni, a vizsgált műfaj jellegéből adódóan e tájakon lehetőleg minden magyarlakta településen folklorisztikai leletmentést végezve. E tekintetben mindössze a Kárpát-medencén belül történeti és néprajzi szempontból külön nagytájként értelmezhető Székelyföld mondható kivételnek, ahol már számottevő folklórtörténeti előzmények (lásd Gyagyi József, Kakas Zoltán, Ráduly János, Zsidó Ferenc és Zsigmond Győző ez irányú munkásságát) felmentést adtak a földrajzilag teljes körű mondagyűjtések alól. A fent jelzett székelyföldi tájak mellett e nagytájon az utóbbi években már inkább földrajzilag szelektív, célzott mintavételre törekedtem, s e lokális „mélyfúrások" egyikét jelentette az a Nyárád felső folyása mentén végzett terepmunka, amelyre 2007 nyarán került sor.

A marosszéki mondahagyomány feltárása e székely szék esetében is Orbán Balázs jeles művének megjelenésétől adatolható.[2] Orbán mintegy másfélszáz évvel korábbi adataira magam is igyekeztem támaszkodni a gyűjtések megkezdésekor, míg azonban a Kis-Nyárád mentéről, azaz a Bekecsaljáról egész sor epikus folklórhagyományt közölt, a Felső-Nyárád mentéről mindössze alig néhányat.[3] E sorok íróját is részint a recens bekecsalji mondagyűjtések nem várt sikere indította arra, hogy e nevezetes, a Marosszék „szent hegye"-ként is aposztrofált 1080 méter magas Bekecs északi és északkeleti tövében is gyűjtői kísérletet tegyen, másrészt inspirált az a vélelmezett kontraszt, amely vallási okokból a Nyárád forrásvidékén fekvő katolikus települések népi kultúráját a túlnyomórészt református Bekecsaljától megkülönböztette és elválasztotta. S noha a kistáji mondarepertoárok tekintetében valóban fellelhető volt számos különbözőség, összességében mégis úgy tetszett, hogy a felekezeti eltérés csak a vallásos témájú narratívumok meglétében, illetve korlátozott mérvű elterjedésében mutatkozott meg, összességében azonban e két kistájon ugyanazon népi kultúrának mindössze árnyalatnyi különbségei jelentek meg. S bár elsőre bármily meglepő, mégis igaz, hogy a Bekecs impozáns tömbje a hegy két oldalán élő székely népet a legutóbbi időkig inkább összekapcsolta, semmint elválasztotta (lásd a nyári szénamunkák, az erdőlés szerepét a paraszti gazdaságban, vagy mint háborús időkben a vidék népének legfőbb menedékhelyét).

A Nyárád mentén felfelé haladva a református és unitárius falvak füzére Búzaházánál törik meg, amely már felekezetileg vegyes település, Búzaházán túl pedig színkatolikus vidék terül el, közkeletű nevén a Szentföld (hasonló táji megnevezésre a Sóvidék északkeleti peremén és a Felső-Háromszéken is találni példát). A 2007 nyarán végzett terepmunka e marosszéki Szentföld öt Nyárád menti településére (Deményháza, Mikháza, Nyárádköszvényes, Nyárádremete, Vármező) terjedt ki, és noha mennyiségileg nem túl nagyszabású, ám tematikailag változatos hagyományanyag feltárását eredményezte. S noha a gyűjtés e falvakban is elsősorban a történeti mondára és annak különféle alműfajaira fókuszált (legendák, kincsmondák, betyármondák stb.), mintegy mellékesen közel félszáz hiedelemszöveg is előkerült.

Az itt közreadott 85 kisepikai folklóralkotás sorában néhány kistáji specifikum is akad. Mint említettem, fő vonalakban e kistáji mondakorpusz sok hasonlóságot, számos esetben tematikai egyezést mutat a szomszédos Bekecsalja mondavilágával, s a különbözőségek is ennek az adottságnak a fényében értelmezendők. A Bekecs egyik határrészéhez (Veszély mezeje: 5–6.) fűződő, a tatárjárás korát megidéző mondák, vagy a vidék legnevezetesebb betyárjáról

[1] MAGYAR Zoltán 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009a, 2009b.

[2] ORBÁN Balázs 1870, IV.

[3] Uo. 88, 92, 94–95.

(„kapcabetyárjáról") szóló történet (42.) lényegében a Bekecsalján megismert repertoár kiegészítései. Hasonló tematikai egyezés a csak részben folklorizálódott történelmi emlékek, a bűn és bűnhődés típusú történetek és a hiedelemmondák többsége esetében is szembetűnő.

A legtöbb kistáji specifikum értelemszerűen a katolikus vallással szorosan összefüggő vallásos tárgyú narratívumok felbukkanása, illetve szembetűnően nagy száma. Noha a Nyárád mente a csíksomlyói kegyhelytől földrajzilag legtávolabb fekvő székelyföldi katolikus terület, a kegyhely legendái e tájon is elevenen élnek és különféle helyi variánsok formájában is gyűjthetők (17–24.). A Felső-Nyárád menti vallásos narratívumok sorában azonban figyelemre méltó lokális adaptációk is akadnak: ilyen már ama történeti mondai árnyalatot nyert történet is, miszerint a hitüket fegyverrel is megvédeni kész harcias menyecskék vitézségének köszönhetően maradt meg Nyárádköszvényes katolikusnak (4.),[4] ilyen a reformáció korában Marosvásárhelyről Nyárádremetére menekített művészi gótikus feszület eredettörténete (25.), sőt egy vármezei adatközlőm még Szent György nevezetes hőstettét is családi szájhagyomány nyomán faluja határába lokalizálta. Ugyanezen adatközlőm, az 1916-as születésű, mély hitű Pataki Julianna osztotta meg velem színes és szemléletes vallásos álomlátásainak, látomásainak egész sorát (27–32.) – mely történetek azon túl, hogy a székelyföldi népi vallásosság archaikus mélyrétegeibe vezetnek, sok hasonlóságot mutatnak a lészpedi látóasszony, Jánó Ilona eksztatikus élményelbeszéléseivel.[5]

Klasszikus vándortípust formál és lokális jellemzői által további színezetet nyer az a tatárjárás korabeli történet, amit deményházi adatközlőm a Bekecsaljára, a Nyárádselye és Nyárádmagyarós közötti Kati hegyese nevű hegy/határrész kapcsán mondott el (7.), és amely monda a szomszédos vidéken már feledésbe merült. Egy mondafabulát a vármezei Tündérvár kapcsán elmondott kincsmonda immáron Felső-Nyárád menti környezetbe lokalizált (47.). A nyárádremeteiek kirajzásából alakult Vármezőnek is nevet adó államalapítás korabeli erősségről természetesen már Orbán Balázs is említést tett,[6] sőt egy, a Rabsonné Parajd környéki mondájával analóg folklórhagyományt is említett e romokkal kapcsolatban. A 2007-ben regisztrált mondatöredékek is egy másfélszáz éve még teljesebb, kompakt helyi mondakört sejtetnek, sőt maga a tündér-hiedelemkör is néhány generációval ennek előtte még kifejezetten virulens lehetett e vidéken – mint azt a vármezei hagyományokon kívül a deményházi Tündérhíd epikus magyarázata is sejteti (59.).

A Felső-Nyárád menti mondakorpusz további karakteres egységét képezik mindazon, ördögökről szóló hiedelemtörténetek, mely hiedelemkör a szomszédos Bekecsalján csak nyomaiban került elő. A még létező hiedelemháttér és esztétikai megformáltság egyaránt élővé és szemléletessé teszi ezeket a szövegeket (61–64.), melyek között a kanapéban tartott ördögszolgákról, cilinderbe, frakkba öltözött, bulgakovi ihlettettségű gáláns úriemberről, illetve az öngyilkost segítő ördögökről egyaránt szó esik. Az erdélyi folklór egyik ritka és szemléletes survival szövegemléke az a narratívtípus, amely a gyermekek által játékból felakasztott és azokat sánta nyúl alakjában megcsaló ördögről szól (64.). Már Pesty Frigyes 1864-es helynévtára is e típus több előfordulását jelezte különféle beszélő határnevek kapcsán – mikházi adatközlőim is egy ottani határrész, a *Halóka* nevének eredettörténeteként mesélték el.

Nyárádköszvényesen a Székelyföld-szerte színes szövegvariánsokban honos világvége-jövendöléseknek került elő egy további, kistáji környezetbe lokalizált emléke (78–79.), s miként a csángó és székelyföldi folklór szerves része lett mára, úgy e kistáj településein is nagy számban gyűjthetők a környező természeti táj – esetenként a lakott helyekre is bemerészkedő – lakóiról szóló elbeszélések. E többnyire igaz történetek sorában igazi folklórkuriózum, műfajilag leginkább állatmese a talpába szúródott tövistől megszabaduló medve hálájáról szóló deményházi történet (84.),[7] és a Felső-Nyárád menti népi humorba enged betekintést az a gyűjtemény részeként közreadott hazugságmese (85.), amellyel e sorok írója környékbeli adatközlői mellett egy néhai deményházi mesemondó emléke előtt is tiszteleg.

[4] A történet analógiáját többek között lásd az erdővidéki Barótról: (VESZELY Károly 1868, 3–4.)

[5] KÓKA Rozália 2006.

[6] ORBÁN Balázs 1870, IV, 94–95.

[7] E narratívtípus a folklórgyűjtések tanúsága szerint a M
ezőségen is ismert: a jeles ördöngösfüzesi mesemondótól, Kisláposi Andrástól e Felső-Nyárád menti gyűjtések évében jegyeztük fel.

Függelék

Történeti mondák

Mátyás király

1. Mátyás király egy nagyon ügyes ember vót. Szóval nem mutatta ő, hogy ki vót, ment a népek közé, ment a favágókhoz is, az uradalmakba, a nagyobb gazdákhoz. S vágták a métert, a tüzifát, ő is beállott oda favágónak. De a nevit reaírta a fákra, hogy: Mátyás, Mátyás. Aztán kijött, aki őköt rendezte, összeszidta nagyorrú parasztnak, mindennek, s megszidta. Mikor osztán vége lett mindennek, akkor elment, s felkereste mint király. Hogy hogy s mint vadnak? S ide is elment. S no: há hogy vannak? A gazdatiszt eléállt minden boldogsággal. S:

– Ezt a sok fát hogy rakták?

Na azt mondja:

– Eztet bontsák meg, hogy milyen!

Hát a fa bütüjire rá vót írva, hogy: Mátyás, Mátyás. Na aztán mondta, hogy:

– Én vagyok az a nagyorrú Mátyás, akit úgy megszidott, hogy nem jól dógoztam!

S osztán ennyit hallottam róla. Mindenütt azér jó vót, mer ő az igazságot szerette. (Nyárádremete)

2. Annyit tudok róla, hogy mikor az embereket béfogták, hogy szántsanak. S ment, s magát tette egy parasztembernek. S ahogy szántottak, már nem tudom, melyik ország vót, vótak négerek is. Ott erősen verték az embereket, hogy húzták az ekét. S nem bírták húzni. S aszongya neki a gazda, ütötték, mint az állatot. S mondta:

– Mért vered ezeket az embereket s mért kínozod?

– Hát te ki vagy itt?

Aszongya:

– Meglátod mindjárt! – aszongya az embereknek – Gyertek ki onnét!

Kijöttek, osztán félreállította őket, s béállította az embert oda. Osztán nem kellett többet, hogy szántson, hanem megmondta, hogy ki ő. S akkor csinálta a fényképeket Mátyás király rólok, s azóta van minden háznál fényképe, s azóta nem kínozzák az embereket. (Vármező)

Kinizsi Pál

3. Kinizsi Pál vót az, hogy a két törököt a kezibe fogta s egyet a szájába, s úgy táncolt.

S osztán a király – nem Mátyás vót a király akkor, hanem más vót – kért egy pohár vizet, s a malomkövön vitte a pohárral a vizet. Na de hát az is meg kellett haljon, mint más. (Nyárádremete)

Hogyan maradt meg Nyárádköszvényes katolikusnak?

4. A reformátusok el akarták foglalni a nyárádköszvényesi templomot, s prédikátorokat küldtek ide is. A nyárádköszvényesi asszonyoknak azonban nem tetszett a prédikátorok beszéde, és aztán lapáttal, seprűvel kiverték őket onnan. Így megmaradt katolikusnak Nyárádköszvényes. (Nyárádköszvényes)

A tatárjárás kora

Veszély mezeje

5. Van egy Vészmezeje. Azért kapta a nevét, mert annak idején a tatárok elől oda menekültek, oda mentek el a nyárádköszvényesi lakosok s a környékbeliek. És ott a tatárok őket elkapták és kinyírták. Aki ott vót, mindenkit kinyírtak. Ez a legenda. (Nyárádköszvényes)

6. Hát én a Veszély mezejét, amikor vót a tatárjárás, akkor felvonultak innen a bekecsalji falukból az emberek, inkább az idősebb férfiak és nők, gyerekek. Mer ottan vót valamikor nagyon rég egy ilyen tengerszem, amelyik olyan zsombékos, sásas, mocsaras hely vót, és annak a körzetje, annak a zsombékos helynek az olyan vót, hogy ott ha valaki elment, az otten menthetetlenül elsüllyedett. Egy olyan lápos valami vót. És annak a körzetje egy olyan sűrű bozótos hely vót, ahol meg tudtak húzódni a menekültek, s a fiatalabbak elmentek az ellenséggel harcolni. S valaki áruló került, aki elárulta a tatároknak, hogy ottan mennyi ember össze van gyűlve, elmenekülve. És a tatárok ottan rajtuk ütöttek. Egy részit már ottan lemészárolták, a többieket összekötözték és hurcolták egészen, ahol van a Tatárhágó helyi megnevezésű hegy. Addig hurcolták, és akkor érték utol, mert valaki tudatta a hozzátartozókkal, hogy milyen nagy baj történt, s ott utolérték. És nagy harc tört ki a tatárok és az itteni magyarság között, ott sokat lemészároltak a tatárokból, persze a helybeliek közül is, de vissza tudták szerezni. S erről kapta a Veszély mezejét, hogy ottan nagy veszély történt valamikor. (Deményháza)

Kati hegyese

7. Ottan megint van Selye s Magyarós között, ahogy megyünk le, van a Kati hegyesse. Egy olyan szénabuglya szerűkinézetű hegy. És az a legenda fűződik hozzá, hogy ugyancsak valamikor a tatárjárás idején ott elbújtak az emberek, csináltak maguknak földbevájt búvóhelyet, s ki vótak már fogyva az élelemből. Az utolsó lisztet összekotorták, és vót egy talpraesett asszony, akit Katinak hívtak. És sütött belőle egy nagy palacsintaszerűségű tésztakelmét, mert úgy képzelték, az ellenség, hogy ott ki fogják tudni éheztetni, és akkor kénytelenek lesznek előjönni az óvóhelyükről. S hogy megmutassák, hogy ők mennyire bőven vannak az ételükbe, fel-kimutatták, egy karóra feltűzték azt a nagy kenyérlisztből sült tésztapalacsintát, és azzal mutatták, hogy ők mennyire bőven vannak az ételbe, és nem fognak félni a kiéheztetéstől. S így az ellenség azt hitte: na, ezeknek ténleg van bőven ételük. S erről a tettjiről nevezték el azt a hegyet Kati hegyessének. (Deményháza)

Történelmi emlékek

Trajánusz útja

8. Itten a Mikháza és a deményházi rész között, ezt úgy is hívják… Búzaházától Mikháza felé van ilyen kövezett szekérút. Ottan a mezőről járnak. S azt az utat hívják Trajánusz útjának. S Mikháza és Deményháza között ott van egy olyan térség, ahol valamikor állítólag Trajánusz vára vót. (Deményháza)

A régi faluhely

9. Deményháza, van itt szembe velünk a hegy, és annak az alján feküdt s lennébb. Búzaháza s Deményháza közt. Vataházának hívták azt a falut. S aztán a tatárok széjjelverték, leöldösték az embereket, s akkor a lakósok Márkodba, Búzaházára s Deményházára menekültek. Így osztán felszámolódott komplett az a falu. (Deményháza)

10. Valamikor kint vót Nyárádköszvényes, kinn ott, ahol van a papilak, és még azon kívül. A temetőn kívül. És akkor egy tűzvész tönkretette a falut, és akkor beköltözött a Nyárád mellé, hogy legyen víz. (Nyárádköszvényes)

11. Az bizonyított dolog, hogy a mikházi templom az valamikor a Bekecsen túli részen volt, egy ilyen kápolnaszerűség, ott volt felépítve először. S Selye, a falu maga sem ott vót, ahol most van, hanem sokkal kinnébb, a Bekecs alatt. (Deményháza)

Szerzetesek emléke

12. Visszatérve Selyére, ott megint van egy helyiség, Barátútjának hívják, és van a Barátút mellett egy rész, ami ugyancsak ezt a nevet kapta. Valamikor ez a kápolna, amiről beszéltem, ferencesek birtokolták, és ott vót, a barátok ott szoktak menni Szováta és a kápolnájuk között, azt az útszakaszt használták, Barátok útja erről kapta a nevét. (Deményháza)

13. S akkor aztán vótak itt, laktak itt barátok. Az má az édesanyám idejibe, most édesanyám volna százharminc éves. Ő is mondta, ő is az öregektől hallotta, az ő szüleitől. Ahogy kanyarodik az út fel, ott van a csorgó. Azt a barátok csinálták. Azt úgy is híják, hogy Barátok csorgója. (Vármező)

Kivégzőhelyek emléke

14. Van Akasztófabérce. Az Akasztófabérce az minden bizonnyal arra utal, hogy valamikor, amikor nagyon könnyen akasztottak egy lopásért is, itt is megvót ez a büntetőeszköz. A falu északi oldalában egy magaslatra helyezték azt az akasztófát. (Nyárádremete)

15. Van egy ilyen hely, ahogy megyünk fel Remete felé bal kézre. Úgy hívják azt a helyet, hogy Akasztó. Hogy valamikor ott kivégzések lehetettek. (Deményháza)

A vérvád

16. Aztán mondtak olyanokat is, már nagyobbacska vótam, sokan mentek szógáni nálunk, egész Budapestig mentek szógáni. S aztán mondtak olyanokat, hogy a zsidók, szóval üzlethelyiségük vót, s akit kiszemeltek maguknak, hogy azt áldozatul akarták fogni – vót olyan lappancs a padlózatba beépítve, hogy csak úgy, ha felületesen ránézett, azt nem lehetett észreveni. Egy olyan forgólappancs vót, hogy ha rálépett, akkor oda beesett egy mélységbe, s ott megölték, s a vériből aztán… nem tudom, ők azzal keresztelkedtek, valami ilyesmit hallottam. (Deményháza)

Legendák

A csíksomlyói kegyhely legendái

A csíksomlyói kegyszobor

17. Egy összeütközés vót… Csíksomlyóban csak a Mária szobrát tudták megmenteni. Ott nem messze van egy tós hely, s oda rejtették el a Mária szobrát s ezt a keresztet is, amelyik nálunk van. (Nyárádremete)

18. Csíkban vót, mondta Venczel [Venczel Lajos] pap bácsinak az édesanyja, hogy a Mária-szoborba így belevágták a kardot vagy mit, hogy el akarták pusztítani, s nem tudták a tatárjáráskor. A törökök. (Nyárádremete)

19. Elvitték a tatárok, s lándzsával sértették meg az arcát Máriának. (Deményháza)

20. A tatárok elmöntek, s Máriának a szobrát, nézze meg, összetörték az arcát Jézusnak és Máriának. Olyan szobrász nincs, hogy bécsinálja, dobja le [a festéket]. (Nyárádköszvényes)

A könnyező Mária szobor

21. Így hallottam, hogy mondták, hogy könnyezik a szeme. S akkor azt állították, ha Máriának a szeme könnyezik, akkor veszély fog jönni a népre. Mert mondták, a 14-es háború mikor megkezdődött, akkor is, s a 44-eskor is, s most a 89-es forradalomkor is, így mondták, könnyezett a Máriának a szeme. (Deményháza)

22. Mondta egy öregasszon, nem vót öreg: „Ó, te Juliska, ha egyszer elmennél Csíkba, mindig mennél!" Mentem is, amíg tudtam. S aszondta: mikor menyen bé a templomba a nép, akkor mosolyog [Szűz Mária szobra]. S mikor jön ki, hull a könnye. (Vármező)

A segítő Szűzanya

23. Azt mondták, sokan mondták, hogy gyalog megtették, betegen s gyalog azt a hosszú útat oda a csíksomlyói búcsúra, s mire hazajöttek, helyre voltak jőve. Az segít meg, a Szüzanya. (Nyárádremete)

Az isteni büntetés

24. Vót, nem is rég, két fiatalember, még katonák nem vótak, nem mondom a neveket. Hogy mentünk Csíkba a búcsúra. S így tette a lábát az ajtóba, s állott ott. S olyan csunyákat mondott, ahogy mentünk, hogy a sofőr megállott, s aszondta: ha nem hallgatnak, rögtön szálljanak le. Marha drasztikus beszéd az. S akkor a Szüzanyáról mondott csunyát. S az ősszel úgy megverte a Jóisten, hogy mind a kettő, nem egyszerre haltak meg, de mind a kettő szerencsétlen halállal. Egyik a vonatról esett le, a másikat meg traktor ütötte el. Megverte a Jóisten. (Vármező)

A nyárádremetei feszület

25. Itt arról beszéltek a régi öregek, például a remetei templomban van az a kereszt. Hogy egy öreg bácsi, öreg remete bácsi kapta meg, arról is nevezték ezt a falut Remetének. A törökök elhurcolták; a világon csak két olyan kereszt vót. S a törökök elhurcolták Vásárhelyre. Eldobták valami szemétbe vagy mit tudom én, hova. S az az öreg bácsi, azt remetének hívták, mert az úgy járt faluról falura, az öreg remete bácsi, arról sokat meséltek, az aztán a hátára vette a keresztet, s elhozta idáig, s ide tette le Remetére. S akkor itt építették ezt a templomot, ami van, s úgy tették oda. (Nyárádremete)

Szent György hőstette

26. S akkor van egy… vót valamikor tó. A Birtalan-tó. Itt egy nagy tó. Sárkán vót benne. Itt túl a hegyen. Van nagy kő, kősziklák. Szent György ott győzte le a sárkányt. (Vármező)

Vallásos álomlátások

Jézus Krisztus

27. Leghamarább úgy láttam a drága édes Krisztus urunkat. Jöttem keresztül a Nyárádon. S közbe a Jézus is jött a Nyárádon. S így fogta a pálcát a kezibe, s az ujjait, hogy tartja. Ez a piros palást, ahogy van a képeken is. A palló közepin találkoztunk. S akkor én megijedtem, s megebredtem. (Vármező)

28. Akkor megint láttam egyszer a Jézust. Akkor vót a Testvérem meghalva, s akkor is jött a Jézus, s int nekem, hogy: gyere! S mondom: menyek. Csak az a baj, hogy megijedek hamar. S megebredek. S az ajtóban aszongya:

– Szoktál imádkozni?

S mondom:

– Igen.

(Vármező)

29. Akkor megint láttam a Szüzanyát. Béjött ide. Én olyan vicces vótam örökkétig. S én mondom itt az asszonyoknak, hogy:

– Szeretném – mondom, az uram meghalt, így gondolkodtam – egy szép embernek a mellyire tenni a fejemet, ott aludjak.

Há megjelent nekem a pap. S aszongya nekem, a nevemen szólít s aszongya:

– Hallom, te akarsz egy szép embernek a mellyire a fejedet. S hát – aszongya – zárd be az ajtót, hogy beszélgessünk!

Hát mikor mentem, hogy zárjam be az ajtót, jött egy másik. Az éppeg olyan, mint Teleki esperes. S akkor felébredtem. Eltűntek. Akkor elmenyek ki a konyhához, s a Jézuska ott van a konyhába, s ezen a kicsi ablakon bujik ki. Mondom:

– Mássz fel a hátamra, én béviszlek!

Bé is hoztam ide a Jézuskát, s aszongya nekem, hogy:

– Imádkozni tudom, hogy szoktál.

Mondom:

– Igen.

(Vármező)

Szűz Mária

30. Szapultunk, s reámdőlt a káddal a lúg. A kád reámborult. S édesanyám sírt, neki megjelent a Szüzanya. Aszondta:

– Mért sírsz, te asszony?

Aszongya:

– Sírok, most ment férjhez a leányom – aszongya – harmadik hónapja, s né, hogy összeégett.

– Mivel gyógyítja?

S aszongya:

– Az orvos kezeli.

Ez igaz, mint a mai nap. Tudja, mi a kátrány? Az a fekete szurok. Megolvasztotta és azt tette a sebekre ide nekem. S mikor vették le azt a kátránt, húzta le az orvos – mert mind nap jött. S aszongya az édesanyámnak a Szüzanya:

– Ne sírj, tudod, mit tegyél rea: olvaszd meg a gyertyát - mirigygyertyát, azt a rendes gyertyát –, s tégy belé disznózsírt.

S azt olvassza meg, s mártson bele rongyot, azt tegye. S úgy lehúzta a hólyagokat! Mikor már egy hónapja vót, hogy használom, meggyógyultam. (Vármező)

31. Azután láttam megint, hogy megjelent a pápával a Szüzanya, jöttek. De nem szól a Szüzanya, nem szól. S a pápával, evel a pápával mentek. Kék szoknya s piros blúz rajta, mentek. De örökkétig mindenki a fejem símitsa meg. S akkor mentek tovább. Azután visszajött egyedül a Szüzanya tiszta hófehérbe, megint megsímogatta a fejemet, de nem szólt. Nem szólt semmit, csak így elmosolyogta magát, s én ezt láttam. Ezek jeles álmok. (Vármező)

32. Most nemrég, most is láttam a Szüzanyát, megint tiszta fehérbe vót, és úgy megsímogatta a fejemet. Mondom, ilyen jeles álmokat láttam. (Vármező)

Helyi mondák

Bűn és bűnhődés

Büntetés istenkáromlás miatt

33. Ez még erősen rossz, ez az unitárius [az adatközlő szomszédja]. Úgy haragszok rea. Egyszer vót ahol a papok gyülekeznek, ott vót Szeredába, Nyárádszeredába az unitárius pap s a szeredai pap. Aszondta az ember, hogy nem igaz, hogy a Szüzanyától született a Jézus, mer úgy csinálták, nem is vót szűz, mer egy rosszféle fehérnép vót. Amikor ment ki az ajtón, ott abba a helybe elesett. (Vármező)

34. Magyarósról ahogy megy át az út Sóvárad felé. Utászok vótak. És pontosan a selyei búcsú napján meghívták őket Selyébe búcsúünnepre, ebédre, s le vót kaszálva az útnak a két oldala, s kellett takarjanak. S azt mondták, hogy ők nem érkeznek még meghalni se, mert kell takarják a szénát. S jött egy nagyidő, s mind a kettőt egyszerre egy villámcsapás ott megütte. Meghalt mind a kettő. (Deményháza)

Ünneprontók

35. Az is történt itt Szakadátba. Úrnapja vót. S egy hívő dolgozott. S mondták, hogy ne csinálja a szénadolgot. S akkor aszongya az ember:

– Há mi bajotok? – egy csúfosan mondott a Jézusról.

S ahogy fordult meg, hogy bölcsködjön vissza, ahogy fordult, lebükött, s az abba a helybe meghalt. (Vármező)

36. Itt a faluban is megtörtént egy olyan eset, hogy Szent István napján a mezőn dolgozókat megütött a villám. (Nyárádköszvényes)

A böjt ereje

37. Egy ilyen esetről suttogtak az 1930-as években, amikor az egyik családban sorozatosan pénzt tűnt el. A gyanúba fogott cselédlányt a csendőrök vallatták, bizonyára nem a legtapintatosabb módon. Mivel a lányból beismerő vallomást a csendőrök sem tudtak kicsikarni, a ház asszonya egy bűbájosság hírében álló asszonyhoz fordult, hogy böjtölné ki a világból a tettest. Noha a böjtölést elvállaló asszony figyelmeztette a megrendelőt a veszélyre, hogy a tettes esetleg valamelyik családtag lehet, a megrendelést nem vonták vissza. A bűbájos asszony kilenc egymás után következő kedden kenyéren és vízen böjtölt, szobájába bezárkózva egy fekete tyúkkal, amit szintén éheztetett. A böjt leteltével a család egyik nagylegény tagja galopp-tüdőgyulladásban meghalt. (Nyárádremete)
(Dr. BIRTÓK KOVÁCS Ferenc 2003, 159–160.)

38. Elveszett a pénz egy helyt, és mind a szógálóra verték, a szógálót… És ő nem tudta előadni a pénzt, s akkor elment ahhoz a Dongásnéhoz. És böjtöt tartott. Felment a padlásra, s fekete tyúkkal böjtöt tartott. S mikor félig elmondta, azt mondta, odament:

– Ténsasszony – azt mondja –, hagyjunk félbe, mert a családba van!

– Menjen végbe! – azt mondja.

S mikor végbement, a fia meghalt. S a ganéba vót elásva a pénz. Szegény szógálót ütötték a magyar csendőrök. S közbe a fia lopta el. (Nyárádremete)

39. De most már név nélkül mondok el egy esetet. Itt a köszvényesi falunak vót egy pásztorembere, tehénpásztor embere, akitől elloptak két gyönyörű fiatal tehént. S a pásztor nem kapta meg az állatokat. S persze a szerződésbe benne van, hogy a pásztor felel ettől a dátumtól addig, s a pásztor meg kellett fizesse a gazdának a két állatját. Egész nyáron ingyen dolgozott. Állítólag az is elment valahova miséztetni, vagy böjtölt, mert van egy ilyen, hogy böjtölt. Bizonyos napokot felfogad s imádkozik s nem eszik. Akik benne vótak a lopásba, azok már mind elmentek. Egy még van, de annak is sajnos a sorsa. S elég fiatalon elmentek, s elég csúnyán. Ennek faluszerte híre van, s ezt mindenki arra tulajdonítsa, hogy az Isten átka rajtuk van. (Deményháza)

Betyármondák

A jószívű rabló

40. Vót egy híres rabló, emlegette nagyapám, csak nem jut eszembe, hogy hívták. Csak nagyapám oda vót egy kas szénnel. S az a rabló itt a faluban sétált, s amikor hazajött úgy este 10 órakor, elkísérte, hogy hova ment. S az ajtón vót ablak, de nem vót függöny. S még bé is nézett. S ott látta, hogy a nagyapám a pénzt megolvasta s otthagyta az asztalon. Vacsoráztak. S lefeküdtek. Két óra múlva meg kellett vóna itatni a lovat, s addig úgy a lámpa lehúzva égett. S gondóta, hogy micsináljon: bémenjen? Megölje őköt? Mer hideg vót. Micsináljon? S hát mégis megsajnálta, hogy megölje. Bément, s rögtön nagymamám megébredt, s:

– Ki az?
S hát mondta. Azt mondta:
– Kéne szállás hajnalig.
S aszongya, hogy:
– Vacsorázott?
S ő nem. S megkínálta pálinkával s vacsorával, s ágyat vetett, s lefeküdt. S a söprű mellé több pénzt bétett, mint amit kapott nagyapám a kas szénből. Azt mondta, hogy őtöt korán reggel kísérje ki a faluból. S elkísérte Bekecs felé, egész ki Kicsi-Bekecs útjáig, hogy ment által arra Várad [Sóvárad] felé, Selye s Várad s mit tudom, arrafelé ment. S azt mondta, hogy:
– Nehogy megmondja senkinek, hanem mikor hazamenyen, a seprű mellett amit kap, vegye ki! De tanulja meg, hogy az ajtóját soha záratlan ne hagyja! Mer sohase tudja, hogy éjjel ki menyen be.
Hazament, s mondom, elvötte a seprűt, s több pénzt bétett. Aszondta: ő csak a gazdagokat rabolja ki. Látta, hogy család van, három gyermek, s olyan szépen ott vacsoráznak együtt, sajnálta, hogy kivégezze. Még gyermekkoromban hallottam, hogy édesapám mesélte. (Nyárádköszvényes)

Pusztai
41. Pusztainak a nevét emlegették most a háború után. Ami ott fenn Háromszék s Csík, azon a részen tevékenykedett, de itt nem vót. Hát az a szegén embert emelte s gazdagot nyomta. Például ha rabolt, a gazdag embert kirabolta, s odaadta a szegénnek. Végül osztán innen Vásárhelyről állandóan vitték a milicistákat, borzasztóan kútatták mindenfelé, s végül osztán meglőtték egy disznóistállóban. Oda bújt el, s osztán ott lőtték meg. Pusztainak nagy híre vót. (Mikháza)

Vaszi Tamás
42. Az édesapámat is jól béhúzta. Hát Szovátán ellopta az erdőkitermelő vállalat lovairól a hámot, szóval két lóról való felszerelés, hám, gyeplő, mindenféle. Első osztályú felszerelés vót. S édesapámmal megegyeztek, ki is fizette, s persze hogy megindult a nyomozás, a körözés. Édesapámnak gőze nem vót persze… Ott elmondott egy mesét neki, hogy hunnan hogy kapta, mit tudom én, s édesapámnak könnyebb vót elhiggye, mint a végire járjon. S hát biza a végire járt a rendőrség, s megkapta a hámot nálunk, s Tamásnak bottal üthette a nyomát, s a pénz elment s a hámot elvitték. Se pénz, se hám nem vót. (Deményháza)

Alagút-mondák

43. Az alagút… oda bújtak el a törökök elől a remetei lakosok. Bélmező várából vót az az alagút. (Nyárádremete)

44. Van a Barátok útja. Ahova kivezetett az az alagút, amit Mikházáról, annak idejin, a barátok hogy ott menekültek. S a Döngő-dombnál ott is vót egy kijárat a barátoknak. (Nyárádköszvényes)

45. Én valamikor hallottam alagútról, hogy a mikházi templom alatt volt alagút. Vagy kinn a kicsi kápolna, temetőkápolna alatt? Én nem vagyok biztos és nem akarok mondani butaságot, de én úgy hallottam, hogy a templom alól vót valamikor alagút. De nem tudom, hogy hova. (Deményháza)
46. Azt mondták, hogy Segesvárral összeköttetésbe vót ez a vármezei vár. (Vármező)

Kincsmondák

A tündérek kincse
47. A vár a Csereódalán van, ott laktak a tündérek. Édesanyám azt mondta, hogy egy ember bément oda a várba a tündérekhez. És sok aranyneműt hozott ki. Adtak a tündérek. És nem elégedett meg vele. Bément vissza. Hét évig bécsukódott az ajtó, s mikor kijött, akkora szakálla vót, hogy bokáig ért. Mert nem elégedett meg. (Vármező)

A törökök kincsei
48. Ez az Aranyos-patak… van egy vőgy, ahogy én annak idejin hallottam, és vótam is ott, ahova a törökök elásták az aranyat. És mindenki kereste, hogy ott aranyat fog kapni. És azért hívják Aranyos-pataknak. (Nyárádköszvényes)

Szerencsés kincstalálás
49. Hát ilyen mendemonda vót, ennek a Benczének… hát egy nyomorék bácsi vót állítólag, és úgy jött minden semmi nélkül Deményházára. Lent a Nagyberekbe talált egy odvas fűzfára. És akkora oda vót, hogy kivágták a fűzfát, és a töviben megkaptak egy üst pénzt. Igen, ez ténleg igaz vót. És abból leghamarabb a templom részire, a deményházi templom mikor épült 1838-ban, s akkor egy oltárt, a Szent János oltárát abból a pénzből, a legelső kiadását is, a templom részire csináltatott egy oltárt, amibe most is bele van írva: Bencze János és neje, Nagy Anna, 1877. No, osztán azután vett fődeket s épített. Ötven hold fődet vett abból a pénzből. (Deményháza)

Hiedelemmondák
Előjelek

A háború előjele
50. Én mikor a '44-es háború kitört. Már márciusba jöttek a hivók. Január 10-én fejülről… édesanyámék el vótak menve vacsorára, egy komájuk meghívta vacsorára. Farsang vót. S hát egyszer olyan feketeség van ott kelet felől. S úgy döngött! S mondtam, hogy úgy 12 óra után vót. S mondom másnap ott az öregasszonyoknak, aludtak, s édesanyámék még meghallották, hogy dörög. Mondta, hogy:
– Jaj, menjünk haza, mert a leánka fél! A gyermekek otthon vannak.
S másnap mondtuk. S aszondták az öregek:
– Ez nem jót jelent. Háború lesz!
Na de lett is. Lett is osztán már márciusba jöttek a hivók, s osztán… (Nyárádköszvényes)

A halál előjelei
51. Az én uram… én januárban láttam álmomban. Fent vótunk a pajta hián. Az uram fogta a piros tinónak a láncát, s én a szőke tinónak. Egyszer a tinó egyet rugott, s az egész csűrteteje leomlott. Na, én már akkor nem szóltam senkinek semmit. De: ez már nem jót jelent. Ez már nem jót jelent. Aztán meghalt egy fiatalember, elment virrasztani s én itthon maradtam. A bagoly idejött, s úgy rikótott. Mikor a bagoly úgy rikót, az is halált jelent. Na de el is rikótotta, má április 27-én má meg vót halva. (Nyárádköszvényes)

52. Tudom, mikor a szomszéd ember meghótt, úgy orgonált a kutyám, hogy azt se tudtam, hogy hova legyek én. S a bagoly is úgy állandóan jött ide, négy-öt nap rikótott, azt se tudta, hogy micsináljon, s a kutya is úgy orgonált. De má tudtam, mert rákos vót, hogy biztos meghal. (Nyárádköszvényes)

Visszajáró halott

53. Azt mondja nekem [az adatközlő édesanyja]:

– Többet ne sírj! Ne sírj, mert nem tudok pihenni! – Aszongya: – Olyan jó dógom van, sehol nem fáj semmi nekem – aszongya –, nézd meg, csak éppeg ne sirassál, mert nem tudok pihenni – aszongya –, már derékig vízben vagyok!

Eztet már álmomba mondta. (Vármező)

54. Járt nálunk odahaza az az asszon, csak olyan szegény rendő asszon vót. Azt mondta, hogy éjjel is nem tud nyugunni, úgy nyomja valami, örökké fojtsa meg.

S még szegény édesanyám, vót az a feszület, azt mondta nekem, későn panaszolta, hogy a kereszt örökké nála vót s imádkozott. Ide is eljött, soha nem panaszolta el nekem az ügyit, csak egész későn. Láttam, hogy akárhova leültessük is éjjel, hogy ha itt talál alunni, csak leülve, másképpen nem, örökké imádkozott. Azt mondta, hogy ő ahogy lefekszik, az ajtón úgy jön be: shhh… Úgy suhog, menyen az ágya alá, neki soha nem hagy nyugodalmat. Azt mondta édesanyám: mindig jesztegett engemet, de osztán eszembe jutott, hogy imádkozzak, mert mondták ezelőtt, hogy kereszteletlen gyermeknek hazajár a lelke, ha nincs megkeresztelve. Azt mondja, egyszer mikor az ágyam alatt hallottam, hogy jő be, hát azt mondtam, hogy:

– No, és megkeresztellek tégedet az Atya, Fiú s Szentlélek nevébe, többet engem ne kísérts!

S osztán soha többet nem kísértette. Sok minden történt ezelőtt. (Nyárádremete)

55. Még azt is elmesélték, hogy itt a két falu között két malom van, még megvannak az épületek most is. S egyik helyen meghalt a tulajdonos, köszvényesi temetőbe temették, mert Köszvényeshez tartozott, és minden este nyomtatórúd tüzes alakba hazajárt. Eztet mesélték, na. Például jött két ember, s az első házhoz befutottak megíjedve, s: Úristen! Üdvözlégy Mária! Miatyánk! Úristen!... – úgy meg vótak íjedve. S azt is mondják, hogy kimentek mise után a templomból, s imádkoztak a sírjánál, s megszűnt. Ilyen meséket meséltek. Ilyen elbeszélések régebb sok vót. Ezt az elbeszélést hallottam a saját fülemmel én is, ezt a Kóa bá hazajárását. (Mikháza)

A kísértet

56. Hogyha valaki öngyilkos lesz vagy megölik, annak a lelke örökké bódorog. Addig, amíg egy abból a családból, akik vele megtették ezt a rosszat, nem hal meg. Amíg fel nem váltják, bódorog. S amikor meghal, akkor megnyugodik a lelke, s akkor pihen az a halott. (Vármező)

Tündér

A tündérek vára

57. Tündérvár hol is van itt valahol? Vármezőbe. Azt mondták, ott vótak tündérek. (Nyárádremete)

58. Lókodi Pálnál ahogy kimentünk, hát ott vót egy út, hát vót egy nagy vágány, azt mondták, hogy az a tündérek vára vót. Vótak ezelőtt, azt mondták a régiek, tündér is vót, óriás is. Az óriások is ott laktak s a tündérek is. De én csak magyarázat után mondom. Az én időmből az már eltelt. Hanem a helyeket meg lehetett látni, hogy ott valami lakásféle lehetett. Itt vót a remetei határon tündérvár is, óriás, mind ezen a felén vót, ni, Tompa körül. (Nyárádremete)

A deményházi Tündérhíd

59. Ott van a Tündérhíd. Tulajdonképp csak egy ilyen nagyobb földösszehajlás, és ott csináltak a szekereknek egy hídat. Az olyan régi mese, hogy a tündérek hogy muzsikáltak s mit tudom én, ott azon a helyen. (Deményháza)

A hableányok

60. Hallottam azt is, hogy vótak hableányok. Derekától felfelé lány vót s deréktól alul hal. Ültek ki a partra, s ott énekeltek. Lehet, hogy ez csak mese. (Deményháza)

Ördög

Ördög Jánosné ördögei

61. Vót itt egy Erdélyi Jánosné nevű asszony, de Ördög Jánosnénak nevezték. Édesanyám mondta, hogy:

– Légy szíves, itt a pénz, s menj el Erdélyi Jánosnéhoz s vegyél tojást!

Hát tessék elhinni, hogy én milyen félve mentem, olyan tíz-tizenegy éves leánka lehettem. Milyen félve mentem én oda. Amikor elértem a kapuig, hát én mikor a kaput kinyitottam s bémentem, mindig néztem hátra, mert aszondták, hogy kicsi ördögök vannak ott. S akkor tessék elképzelni, mikor én a kapun bémentem, mindig tekintettem hátra, hogy jaj, Istenem, én most már a kapun belül vagyok, itt ha tényleg kicsi ördög van, innen én most már menekülni se tudok. Na aztán valahogy felmentem – olyan kőlépcső volt a hátulsó szobába –, felmentem. Gondolom, vajon honnan veszi elő ez az asszony a tojást. S akkor vót egy olyan régimódi kanapé. Abba a kanapéba mind ilyesmi vót, élelem. Többek között egy ilyen szalmafonott, úgy mondták, puliszkakeverő kalap. Abba vót nagyon-nagyon sok tojás. S mikor felnyitotta azt a kanapé tetejit, én becsületszavamot mondom, hogy kicsi ördögöket láttam abba a kanapéba. Mert úgy béképzeltem. Onnan kivette nekem a tizenöt vagy hány tojást. Én kifizettem, én kijöttem, s aszondtam:

– Edösanyám, én többet nem menyek egyszer se oda, mert ott bíztos, hogy kicsi ördögfiókák vótak!

Ez velem történt meg. (Nyárádköszvényes)

Az ördögök hintója

62. Vót egy bácsi, aki olyan rémdógokat mondott, úgy féltünk… Ezt ő mondta el, mikor égette a szenet a Bekecs megett. S azt mondja, hogy egyszer hallja, hogy olyan nagy csörömpölés, csattogás, zakatolás. Néz, menyen ki: hát azt mondja, ilyen vasszekérrel mentek, nagy cilinderkalapos férfiak vótak, frakk kabátba felöltözve. Odaér az egyik, leszáll a hintórul s azt mondja neki, hogy adjon neki egy pipa tüzet. S hát ő vitt oda egy kicsi parazsat. S:

– Hát az mi neked? Ez egy pipa tűz?

Az nem, semmi! Aztán ő vitt oda egy nagy hasáb parazsat. S:

– Na, ez igen!

S abból osztán amit kapott azér, hogy ő adott neki egy pipa tüzet, ő azért meg vót nagyon ajándékozva, sok ajándékot kapott attól a cilinderkalapos nagy úrtól. (Deményháza)

Az öngyilkos ördögei

63. Itt Vármezőbe is vót egy ilyen ember, Bérci Mihály, ő is akasztotta, kétszer is felhúzta magát. Mindig sikerült, levágták, sok gyermek vót. Egy rosszindulatú ember vót. S mikor levágták, úgy haragutt, úgy káromkodott, hogy ott milyen jó lett vóna a dóga. Hogy mennyi ital, étel vót, s muzsikáltak, táncoltak… (Vármező)

A mikházi Halóka

64. A gyermekek akkor is őrözték a marhákat, mint annak idején mü is. S abból a nagy venyigéből, mer olyan venyigék vannak, mint a kezem, kötöttek hintát. S ott hintáztak. S ak-

kor játékból kötöttek egyes hintás. S a többiek látták, hogy fut el egy nyúl, sántán. S akkor egyik a másikat:

– Né, a nyúl, né, a nyúl, egy sánta nyúl arra futott!

S futottak a sánta nyúl után, s a gyermek, amelyiknek meg vót kötve a nyaka, mikor mentek vissza, meg vót halva. Osztán azt mondták, hogy hát a sánta nyúl vót az ördög. Mert az hítta a gyermekeket, azért futottak. S azér elnevezték azt a helyet Halókának. (Mikháza)

A lüdérc

65. Ugyancsak az ilyen átváltozott alakba megjelenő akármikre… például édesapám mondott el egy mesét. Még nem egész legény, olyan tizenhét-tizennyolc éves vót, hát Selyébe nem vót malom. Ide jöttek át a szekérrel, bizon vállon is a gabonát hozták át, hat-hét kilométer, Mikházára, őrölni. És a testvéreivel jött által sötétben, hogy járják meg korán, őröljenek s tudják végezni otthon a dolgukat, s még holdvilágos, csillagos ég vót, mikor jöttek el. És ő mondta el, hogy csak lüdércnek tudták megazonosítani. Aszondta édesapám: mint egy nyomtatórúd, olyan hosszú, mint egy nyomtatórúd, egy fényes valami vót. De annyira fényes vót, mint a csillag. S egy olyan hullámzó alakba ment, ahogy jöttek által, innen ment arra, s haladt a szovátai irányba. S ameddig innen feltűnt, és látták a horizonton, ameddig tudták követni, úgy himbálózott. Azt mondták, hogy rossz lélek. (Deményháza)

Boszorkány

A tej elvitele

66. Elmagyarázták ott a szomszédok, hogy ott nem vót abba az időszakba fejős tehen. Mégis örökké vajat csinált. Mások pediglen elmentek a vásárba, a barompiacra, és amelyik tehént látta, hogy neki tetszik, mert jó tőggyel rendelkezik, sok tej van nála, csak a farán így csinált, ne, meghúzta a kezit, s ment a dógára. Már rea három-négy napra a tehénnek teje nem vót. Elvitte a tejet magával. (Deményháza)

67. Két szép tehenünk vót s jó sok tejet adott az egyik. S elmenyünk a mezőre, s egy ember a hátán végighúzza a kezit. S hazamenyünk este, s elmenyek, hogy fejjek: úgy rúg a tehen, hogy még közel se tudok menni. Se nem ad egy szikra tejet se. Azt mondja edösanyám, hogy: na, ez az ember… hallottuk, hogy mit csinál… ez az ember elvette a tehennek a tejit. S kapta magát edösanyám s elment oda, mer komások vótak. S aszongya:

– Komám, micsinált maga, a tehenyem egy szikra tejet se ad! – aszongya. – Alig tudtunk marhára vergődni, tudja jól, hogy az uram nincsen itthon!

– Ó, ne búsuljon, komámasszony, menjen haza – azt mondja –, mert ad az tejet!

Hazajött edösanyám, érti, s elmenyen fejni, s a tehén csendes, nem csinál semmit. Csak a zsírját, a tejnek a zsírját nem adta vissza. Nem adott olyan jó tejet, mint azelőtt. Na, ennyit tudok, ami minket ért. (Nyárádköszvényes)

68. Itt János bának, Dörcik Gyuri ahol lakik, Gyuri bátyám, ott vót az a régi ház, régi istálló, s ott hallja, hogy… de értett az az ember is. Az asszony elment, hogy fejje meg a tejet. S a gazda is értett ehhez a kuruzslódologhoz. Éjjel hallja, hogy erőssen döng-döng a pajtában valami. Hát felkél hamar, kapja magát, veszi a vasvillát, amikor bémenyen, bényit a pajtába, az asszony csitkó képbe szopta a tejet. Igen. Na állj meg, az anyád istenit, mert mingyá! Akkor osztán mikor odahúzódott, akkor látta, hogy átváltozott má osztán fehérnéppé. S egyik szemit kiütötte az ember, örök életébe amíg meghalt, a keszkenyőjit örökké arra a szemire húzta előre, hogy ne lássák. (Deményháza)

A kerítés megfejése

69. Vót olyan, amelyik meg tudta fejni a kerttámaszt. Így a monda szerint. (Deményháza)

70. Megfejték a kerítést. Vót egy öreg nagyanyám, úgy híttuk, nannyó, édösapámnak az első anyósa vót. S elmagyarázta, hogy a tejet elvitték, elvarázsolták. (Nyárádremete)

71. Vót egy asszony, nyugodjék, itt a szomszédomba vót, deményházi, az is úgy hitt az ilyen hülyeségnek. Aszongya, jött haza, Hodosról ment haza, nappal, s egy ember le vót ülve a kert mellé, s fejte, csorgott a száraz deszkából a tej. Há hogy lehet ilyent elhinni, ilyent beszélni? Nem igaz! Én nem hiszek a babonának. (Vármező)

A rontás elhárítása

72. Édesanyám magyarázta, vót itt egy öregasszony. Pont ennek a Juliska néninek a nagymamája. Azt mondták, hogy el tudja venni a tehénnek a tejit. Aztán mondta édesanyám, hogy elment a tej, nem vót teje a tehennek. S akkor hívták ezt az öregasszonyt, s az a tekenőbe – ilyen kicsi fatekenőbe – nem tudom, miket rakott belé, kerülgette a tekenőt, valamiket mormolt magába, s a tej visszajött. (Vármező)

73. Például régebb ezeknek a csinálmányoknak mekkora… s valami vót is benne. Ami máma már nincs. Há például édesanyám azt mesélte el, hogy nagyapám vett egy tehenet. Odament egy másik ember, megsimogatta, s elvitte a tejit. Ez osztán valóság lett vóna? De eztet beszélték. S akkor elment nagyanyám Magyarósra, ott vót egy ember, aki az ilyesmit… S ahogy jöttek Selye felől, megálltak a szekérrel, s az ember vágatott egy jó pálcát nagyapámmal, s hazajöttek, s nagyapámot béküldte az elöljáróba, úgy híttuk az istállóban, ahol enni adnak a marhának. S azt mondta:

– Na, üsse a fejit!

A tehén tartotta a fejit, s nagyapám ütötte. Édesanyám mesélte. És egy embernek rea – az utcán meglátták – bé vót kötözve a feje. Osztán ez valóság, nem valóság? (Mikháza)

74. Például vótak ezek a kuruzsmányosok, hogy ilyen öntést csináltak. Három szem fuszulyka, törökbúza, tudom is én, mi, de általában fuszulykát tettek. Olyan helyre tették bé, csinálták ezt az öntést, ahol útkereszteződés van. Például itt, ahol tér el Mikházára, Búzaháza felé, van a mezőre egy út, tehát keresztet alkot így ni. S ide szokták csinálni. Beléléptem én is egyszer. Hát nem tőtt belé ejsze, hogy beléléptem egy jó óra, mind ekkora fehér hólyagok lettek a testemre. De aztán az egész testemet ellepte. Megyek haza – de aztán viszketett, fájt. Megyek haza, mutatom édesanyámnak, hogy ne, mi történt. S azt mondja:

– Nincs semmi!

A szomszédba, kívül a dombba ott lakott a Jánosi Menyhártnak a nagyanyja. Elviszen édesanyám oda az asszonhoz. Na azt mondja:

– Mindjárt elintézem.

Nem tudom, honnan s honnan nem került elé keresetlen szalonnabőr, szűretlen tej. Megmosott a szűretlen tejjel, s a szalonnabőrrel így visszafelé ni, így megdörzsölte az egész testemet, felment a háznak, a szobának az egyik sarkába, ott valami imádságot, mit, nem lehetett érteni, magába dünnyögött, s nem tőtt belé ejsze egy jó másfél óra, ugy odalettek a hólyagok a testemről, mintha ott se lettek vóna. Azt mondta, hogy ha nem mentem vóna oda, édesanyám nem vitt vóna oda, belehaltam vóna. Halálra vót csinálva. (Deményháza)

A forgószélbe dobott szekerce

75. Úgy történt az eset, hogy egy bácsi elment, hogy fenje meg a szekercéjit, és hatalmas nagy forgószél keletkezett. Aztán hogy igaz vót vagy nem vót igaz, tudja a csoda, csak így magyarázták. Ját kapta magát, s az ember belévágta a forgószélbe a szekercét. Úgy eltűnt a szekerce, hogy kereste, nem kapta meg sehol. Elment a forgószél, elvitte a szekercét. Hát rea egy esztendőre vagy tudom is én, mennyi időre Etéden vót egy ilyen nagy kirakodóvásár. Etédre elment az ember a vásárba. S már a vásár megtörtént nem tudom, milyen napon, s egy nappal hamarabb érkeztek oda estére. Ez az ember, akinek a szekercéje eltűnt, három vagy négy barátjával mentek, s békéreztek egy házhoz. Hogy háljanak meg. Másnap legyenek a vásárba, tudjanak részt venni. Ahogy benyitottak, hát egy öregasszony az ágyban feküdt. S mondták, hogy mért mentek, hogy tudna-e szállást adni az asszony. Azt mondta, hogy:

– Ennek a háromnak adok, de ennek nem adok. – Megmutatta: – Nézd meg – azt mondja –, emlékszel, mikor fented a szekercét s a forgószélbe belévágtad a szekercét? Há nézd meg, itt van a faromba, hun van a hely, né! – azt mondja. – Belévágtad az én faromba. Te mehetsz, amerre akarsz, de annak a háromnak szállást adok!

Na, hát az boszorkányforma lehetett. (Deményháza)

A boszorkány által hozott szilvaág

76. Nem tudom, hogy ki vót, egy ember, hogy azt mondta:

– Na nézzétek meg, hogy én mit tudok! Hogy én – nem tudom, milyen országból – hozok szilvafát, olyant, hogy még a szilva az ágon lesz!

Azt mondta nagyapám, hogy ott ültek mint legények a leányos háznál, de tiszta igaz vót, hogy aztat meg tudta csinálni, hogy neki azt a gyümölcsfát gyümölcsöstül elhozták. Hát az ördöngös dolog lehetett! (Nyáráderemete)

A nyárádköszvényesi csontkovács

77. Hát itt a faluba is vót, úgy hítták, Kibédi Albert bá. Az is így, ha kicsikkant valakinek keze-lába, az is így helyre tudta tenni. (Nyárádköszvényes)

Jövendölések

78. Hát azt én még nagymamámtól [hallottam] – csak már mikor meghalt… S akkor is örökké jósoltak. S aszondta, hogy lesz egy olyan nagy háború, Erdély vész el legkésőbben, de legszörnyűbben, de Cserepeskő hátánál megmaradnak. Hogy mi vagyunk Cserepeskő hátánál vagy túlfelől, azt már nem tudom, mert én is kicsi leánka vótam, mikor nagymamám mesélte. (Nyárádköszvényes)

79. Cserepeskő háta mögött, azt mondták, hogy aki oda fog menekülni, ott megmarad. (Nyárádköszvényes)

A házikígyó

80. Gyermekek vótunk, mindig tehenünk vót. Édesanyám mindig haragutt, hogy ettünk tejet reggel, hagyjuk meg a felfőtt tejet, egyék meg este a puliszkával. S hát mindegyre elfogy a tej a lábosból – egy nagy háromliteres lábos, mert heten vótunk –, elfogy a lábosból a tej. Édesanyám hol egyiknek lefogta a fülit – megint megitta. S egyszer megyek be a kamarába, s mentem bé: úgy húz, úgy húz. Szívta a tejet. S intek édesanyámnak: hamar jöjjön bé! S a kígyó! (Vármező)

Történetek a medvéről

Találkozás a medvével

81. Ugyancsak Selyéből jött le itt a mikházi erdőbe gombászni egy bácsi, s persze a gombát figyelte, s nem hogy gödör, s mit tudom én, Valahogy egy olyan helyet persze a medve kiválasztott magának, ahová ő bé volt kölykezve, vagy mit tudom, hogy oda belézuhant. Kürtős Domokos. Annak is a kezét szaggatta meg. Itt osztán vótak valami szondások az erdőn, s azok észrevették, hogy ordibál, ott jártak autókkal, s azok osztán szedték fel, s a mikházi orvos hívta a mentőt s talán elsősegélyt adott. Megmentették, de elég csúnyán elbánt vele. (Deményháza)

82. Hanem egy embert Jobbágytelkin. Az is kiment korán reggel a kertbe szedni a szilvát. Azt osztán megmarkolta úgy a medve, hogy többet nem lett ember belőle. (Vármező)

83. S itt ni, Szakadátba. Ott is a medve a szivit megette az embernek, s a többi részit otthagyta. Egész cafatokba tépte. Jaj, annyi a medve, több, mint a nyúl! (Vármező)

A medve hálája

84. Utána aztán ezek elmentek, egyszer megint hallja, hogy nagy zaj van. Há menyen ki, hogy nézze meg, hogy mi történt: há sántikál egy nagy medve. Nézi, hogy mi van, szegénynek mi baja van, hogy úgy sántít, három lába van. Hát belément a tövis a talpába a medvének. S kivette ő a tövisset, s hálából vitt neki báránt a medve. Abból kapott rea juhokra, s akkor is, mikor ezt elmesélte [egy néhai mesemondó a Bekecsen], mind abból a fajta juhból volt. (Deményháza)

Egy hazugságmese

85. Az az én dédnagyapám vót [a mesemondó]. El vót menve katonának. Boszniában letelepedtek, egy diófának egy ága alá egy ezred katonaság leült. Akkora diófa vót. S akkora puliszkát főztek, mikor megkeverték, felállt a tetejire: Selyéből a Bekecs tetejin ment a szekér, s megismerte az ökröket, hogy fia, anyja megy az ökrökkel. (Deményháza)

Magyar Zoltán – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, Pf. 29., H-1250; magyarz@etnologia.mta.hu

A folklórszövegek gyűjtési helyei

Deményháza (Dămieni): 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 19, 21, 34, 39, 42, 45, 49, 59, 60, 62, 65, 66, 68, 69, 74, 75, 81, 84, 85.
Mikháza (Călugăreni): 41, 55, 64, 73.
Nyárádköszvényes (Mătrici): 4, 5, 10, 20, 36, 40, 44, 48, 50, 51, 52, 61, 67, 77, 78, 79.
Nyárádremete (Eremitu): 1, 3, 14, 17, 18, 23, 25, 37, 38, 43, 54, 57, 58, 70, 76.
Vármező (Buciumi): 2, 13, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 46, 47, 53, 56, 63, 71, 72, 80, 82, 83.

Adatközlők

Balló Lázár (Mikháza, 1917)
Bartus Erzsébet (Nyárádköszvényes, 1928)
Birtok Kovács Ferenc (Nyárádremete, 1919)
Cseresnyés Erzsébet (Nyárádköszvényes, 1928)
Fogarasi Katalin (Nyárádremete, 1929)
Kibédi József (Nyárádremete, 1922)
Kilyén Dávid (Deményháza, 1939)
László Apollónia (Nyárádremete, 1907)
Osváth Lídia (Deményháza, 1941 Nyárádselye)
Pataki Julianna (Vármező, 1916)
Salat Géza (Mikháza, 1929)
Szántó Apollónia (Nyárádremete, 1933)
Székely Gizella (Vármező, 1931)
Tóth Zoltán (Nyárádköszvényes, 1958)

Irodalom

BIRTÓK KOVÁCS Ferenc, dr.
2003 *Nyárádmente monográfiája,* Státus Kiadó, Csíkszereda, 159–160.
KÓKA Rozália
2006 *Beteljesítem Isten akaratját… A lészpedi szent leány látomásai*, (Közreadja Kóka Rozália, Pozsony Ferenc és Pócs Éva tanulmányaival), Pécsi Tudományegyetem – L'Harmattan Kiadó, Pécs–Budapest.
MAGYAR Zoltán
2003 A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák, *Magyar Népköltészet Tára,* III, Balassi Kiadó, Budapest.
2004 Kalotaszegi népmondák, *Magyar Népköltészet Tára,* V, Balassi Kiadó, Budapest.
2005 *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
2006 *Népmondák a Bekecsalján*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
2007 A Szilágyság mondahagyománya, *Magyar Népköltészet Tára,* VII, Balassi Kiadó, Budapest.
2008 Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya, *Magyar Népköltészet Tára,* VIII, Balassi Kiadó, Budapest.
2009a Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyománya, *Magyar Népköltészet Tára,* IX, Balassi Kiadó, Budapest.
2009b *Hunyad megyei népmondák*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
ORBÁN Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból,* I–VI, Pest–Budapest.
RÁDULY János
1997 *Vetettem gyöngyöt. Népköltészeti tanulmányok*, Erdélyi Gondolat Kiadó, Székelyudvarhely.
2005 *A hencegő vőlegény. Népi tréfák, mondák, anekdoták*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
VESZELY Károly
1868 *A baróti plébánia*, Brassó.

Legende folclorice din bazinul superior al Nirajului

(Rezumat)

Cele mai importante tradiții legendare ale Ținutului Secuiesc au fost prezentate de mai mulți autori. Totuşi, abundența elementelor de legende fragmentare sau mai coerente surprinde şi azi cercetătorul. Studiul prezintă 85 de texte folclorice prin care parcurge tradițiile legendare ale populației multiconfesionale din Valea Nirajului. Autorul s-a concentrat în primul rând asupra legendelor istorice, dar a publicat şi diferitele legende despre comori şi credințele regiunii.

Popular legends from the Upper Nyárád River

(Abstract)

The major significant legendary traditions of Székelyföld have been already presented by many authors. Nevertheless, the abundance of fragments or detailed legendary elements surprises the researcher even today. This paper presents 85 folk stories, through which it surveys the legendary traditions of the multi-denominational population of the Nyárád (Niraj) Valley. The author concentrated especially on historical legends but he also published different treasure legends, myths and belief texts of the region.

Acta Siculica 2009, 663–669

Szőcs Levente

BIOGRÁFIÁK GYERGYÓI ÚJSÁGOKBAN A 20. SZÁZAD ELEJÉN ÉS VÉGÉN

1. A sajtó mint a biográfia populáris regisztere

Gyergyói népi önéletrajzok kontextusainak, funkcióinak kutatása során körvonalazódott bennem azon kérdés, miszerint a régióban a 20. század során hogyan jelentkezett a különféle biográfiák, élettörténetek iránti általános érdeklődés, hogyan alakultak a biográfia-használat (fogyasztás) szokásai. Kézenfekvőnek tűnik a gondolat, hogy e téren az egyik lehetséges jelentős forrást a régióban kiadott, illetőleg a szélesebb olvasóközönség számára elérhető sajtó képezheti.

Anélkül, hogy a publicisztikai műfajok (történeti szempontból is minden bizonnyal fontos) sokféleségét figyelembe venném, Tzvetan Todorov meglátásait látom érdemesnek ebben az esetben érvényesíteni: szerinte a különféle írott műfajok voltaképp intézményekként működnek egy társadalomban, elváráshorizontot hozva létre az olvasóban, és írásmodellt szolgáltatva a szerzőnek.[1] Annak, hogy nem minden beszédaktus alkot műfajt, az az oka, hogy minden társadalom azokat a beszédaktusokat választja ki és kodifikálja, melyekre az aktuális ideológiájának szüksége van. Ugyanakkor Todorov ennek kapcsán arra is figyelmeztet, hogy nem lehet pusztán elméleti síkon tekinteni ezt a kérdést, a gyakorlatot is meg kell vizsgálni egy-egy társadalmon belül.

A gyergyói sajtót ebben az értelemben mint annak az összefüggésrendszernek az intézményesült gyakorlatát értelmezem, mely az idők során különböző módokon határozta meg, hogy egy adott újságban ki írhat kiről, illetőleg az írás jogával felhatalmazott, avagy a publicisztikára szakosodott egyén vagy csoport mely ideológiákat képvisel, s ebből kifolyólag kiről/miről, mikor és hogyan ír. Mivel azonban most nem ezeknek az ideológiáknak, identitásformáknak a feltérképezése a cél, csupán a 20. század két határára: kezdetére (mely egyben a gyergyói újságkiadás kezdete is), illetőleg utolsó három évtizedére (a kommunizmusból a mai politikai-ideológiai állapotokba történő átmenet időszakára) összpontosítok. Vizsgálódásom most csupán csak arra a kérdésre irányul, hogy a sajtó valóban a társadalom általános biográfiai emlékezetének valamiféle forrása-e, és mint ilyen, történetileg változó-e.

Keszeg Vilmos mutat rá arra, hogy a különböző narratívákat forgalmazó egyén (*homo narrans*) szövegeinek alaptípusa a *biográfia*, illetőleg az *autobiográfia*.[2] A *saját élet* történetének, vagy a másokról szóló *életrajzi jellegű történetek* elmesélésének todorovi értelemben is gyakorlata van az erdélyi magyar társadalomban, mely a hétköznapi beszédaktusoktól a sírfeliraton át az önéletírásig számtalan területen megnyilvánul. Keszeg Vilmos három hipotézist fogalmaz meg és tárgyal az élettörténet fogalmával kapcsolatosan, *Élettörténetek populáris regiszterekben* című tanulmányában: a) az élettörténetek forgalmazása olyan szociális viselkedési stratégia, mely az egyén személyes identitását a társadalomba való beilleszkedés, adaptáció érdekében, történetek segítségével közvetíti, a társadalom a maga részéről kommunikációs események során forgalmazott történetek alapján tartja számon tagjait; b) a forgalmazott történetek regiszterekbe szerveződve jelölik ki az egyén helyét egy adott társadalomban és korszakban; c) a 20. században az élettörténetek megszerkesztésének új kontextusai alakultak ki, melyek általánossá tették a történetmondás, a *biografikus emlékezet* társadalomban betöltött jelentéstermelő, normatív szerepét.[3] A továbbiakban ezen definícióknak megfelelően használom én is a *biográfia* fogalmát: nem műfajként vagy szövegtípusként azonban, hanem pusztán olyan szövegrészként, mely valamilyen (tehát bármilyen) módon, meghatározott vagy nem meghatározott személy életének eseményeiből, történeteiből, vagy éppenséggel annak apróbb mozzanataiból építkezik.

A publicisztika mint intézményesült műfaj és mint gyakorlat az eddig elmondottak alapján válik alkalmassá a biográfia-fogyasztás mikéntjének megfigyelésére. Regionális sajtóról lévén szó *(Gyergyói Hírlap, Hargita),* további kérdésként vethető fel, hogy ezek a lapok milyen mértékben, milyen kontextusban hozhatók összefüggésbe a regionális identitással: amennyiben ilyen összefüggések megfogalmazhatók,

[1] TODOROV, Tzvetan 1990, 18.
[2] KESZEG Vilmos 2002, 208.
[3] KESZEG Vilmos 2007.

úgy az újságokban megjelenő biográfiák is ebben a kontextusban tárgyalhatók. A régió fogalmának értelmezését Pierre Bourdieu és Anssi Paasi az identitással hozza összefüggésbe. A régió e szerzők szerint nem elsődlegesen földrajzi jelenség, hanem számos kulturális összefüggés (történelem, politika, szépirodalom) terméke, szociológiai, szociálpszichológiai, antropológiai entitás, tehát emberi, dinamikus társadalmi kategória.[4] A régió értelmezésének kulcsfogalma a reprezentáció, az a szimbolikus cselekvés, mely magukat az adott régióhoz soroló csoportok érdekviszonyait szolgálja. A reprezentáció szellemi (mentális) és tárgyi síkon egyaránt létrejön, voltaképp a reprezentáció hozza létre a régiót magát, emellett egy adott földrajzi területet sokszor éppen a történeti, szociológiai, antropológiai kutatás értelmez régióként.[5]

A regionális sajtó szerepe ebben a folyamatban nem hagyható figyelmen kívül. Jan Assmann, Maurice Halbwachs álláspontját továbbgondolva, az emlékezet egyéni és kollektív jellegével kapcsolatosan mondja, hogy az egyéni emlékezet kommunikációs folyamatokban való részvétel során alakul ki, és csakis a kommunikáció révén marad életben. A kommunikáció ugyanakkor egy adott társadalmi csoportot (legyen az akár család, akár vallási vagy nemzeti közösség) feltételez.[6] Ugyancsak társas interakciókra, tehát kommunikációs aktusokra épül a kollektív emlékezetnek a közelmúltra kiterjedő része, a kommunikatív emlékezet, vagy másképpen a biografikus emlékezet. A kulturális emlékezet számára ugyanakkor Assmann szerint az „emlékezetes", és nem a „tényleges" történelem számít.[7]

Ezek a megállapítások a regionális sajtóra is érvényesek, hiszen éppen a közelmúlt eseményeit hivatottak a maguk sajátos normái szerint az olvasóközönség felé kommunikálni. Végül, a sajtó objektív/szubjektív vonatkozásainak kérdéskörébe nem látom szükségesnek itt betekinteni, csupán utalni szeretnék arra, hogy az általam áttekintett évfolyamok számos cikke, ha tetszik, éppen a biografikus emlékezet kontextusában, olyan értelemben válik szubjektívvé, hogy nyilvánvalóan reprezentál valamilyen jól körülírható identitást egy vagy több másfajta identitással szemben. Ennek függvényében a továbbiakban néhány, a gyergyói régióban olvasott újság egy-egy évfolyamát vizsgálom meg.

2. A 20. század eleje. Gyergyói Hírlap

A *Gyergyói Hírlap*ot 1898-ban alapították, 1901-től *Gyergyó* címmel jelent meg az első világháborúig. Társadalmi/közigazgatási, vallási, irodalmi, közgazdasági jellegű cikkeket publikált hetente egyszer, és az egész Gyergyói-medence lakossága számára elérhető volt. Főszerkesztője Kalmár Ignácz, első fontosabb munkatársai Görög Joáchim örmény katolikus főtisztelendő, Orel Dezső, a város első polgármestere, Farkas Imre, Simon Ádám, Gencsi Zoltán, Kiss József, Dr. Fejér Dávid orvos, a segédszerkesztő Laurenczi Vilmos voltak.

Már az első lapszámokban jelentkezik a biográfiák iránti érdeklődés. Az 1898. október 2-án Erzsébet királynő, „Magyarország legnagyobb pártfogója" halálára írtak vezércikket, nekrológot. A cikk érdekessége, hogy nem csak a királynő életútjára tesz utalásokat, hanem a királynő gyilkosáéra is, aki „szentségtörő kézzel tőrt döfött a legdrágább szivbe, a legártatlanabb kebelbe." Ebből a részből idézem: „Elhagyta az iskolát, mert az iskola az Isten kertje, hol a lélek virágai fakadnak: neki szemétdomb kellett, gonosz társainak szennyes fészke, hol férgek és undokságok tanyáznak. [Bekezdés] Anarkista vagyok! – mondá – 13 éves korában e fenevad. Nem kell nekem az Isten, mert Ő csak a tiszta szivekben gyönyörködik: nem ismerek királyt: – mert ő csak az igazaknak oltalmazója: nincsen nekem hazám, mert a hazának földje csak a becsületes munkának nyujtja táplálékát. [Bekezdés] S megindult… s elébe jött egy beteg asszony, ki üdülést keresett a genfi tó partjain: egy fájdalmas anya, ki elvesztett egyetlen fiát kereste az erdők rejtekein: egy királyné, ki milliók szeretetét hordozta szomoru szivében… (…) Hozzá rohant e szörnyeteg s gyilkos vasával keresztül döfte e beteg szivet. – királynénk szivét".

A *Gyergyói Hírlap Tárcza* című rovatában rendszeresen egy-egy személy történetét közlik, szépirodalmi stílusban. „A csunya lány" (1899. január 1.) Gemma nevű szereplője, „A nagyanya" (január 8.), „A szerelem áldozatai"-ban (január 15.) szereplő Tószög Lajos, „A kis kadét első szerelme" (január 22.) valószínűleg kitalált szereplők, mindenesetre a cikkek szerzői egy-egy biografikus történetet mesélnek el.

A nekrológoknak nincs külön rovata, a hírek között kap helyet egy-egy nevezetesebb haláleset: „Véletlen halál. Csata Felix csomafalvi lakosnak 7 éves kis fia a község borviz kutja mellett játszadozván, eddig ismeretlen körülmények között a kutba esett; mire a szerencsétlenséget észrevették a gyermek már megfulladt". Egy másik esetben a lóúsztatás közben elhunyt 8 éves kisfiú története kapcsán az elöljáróságot figyelmeztetik, hogy felnőtt embereket alkalmazzanak a munkára, a tragédiák elkerülése végett.

A halálesetek közlése mellett nevezetesebb születésekről is megemlékeznek a lapszámok. A királyi

[4] Vö. BOURDIEU, Pierre 1985; PAASI, Ansi 1989; EGER György 1996.
[5] BOURDIEU, Pierre 1985, 17.
[6] ASSMANN, Jan 1999, 36–38.
[7] Uo., 51–53.

család biográfiájából folyamatosan olvashatunk adatokat, így az 1899. március 19-i számban: „A király legszebb dédunokája. József Ágost főherczeg ujszülött leánykája negyedik dédunokája királyunknak. József Ágost főherczeg 1892. november 15-én kelt egybe Auguszta bajor herczegnővel és boldog házasságból született a négyéves Ferencz József főherczeg és a másféléves Gizella főherczegnő. Királyunk negyedik dédunokája Seegfried báróék leánykája. Mint a hivatalos lapban közölt orvosi jelentés mondja, Auguszta főherczegnő, valamint ujszülött leánykája, a körülményeknek megfelelöen jól vannak".

Az 1899-es évfolyam számai a *Csarnok* című rovatban az 1848–49-es forradalom gyergyói honvédjeinek biográfiáját közlik, így például Kiss Antal honvédőrnagy naplójából jelentetnek meg részleteket, majd a Borszéky Soma által szolgáltatott információk alapján más honvédek történeteit mondják el. A későbbi lapszámok más jellegű biográfiái mellett, az őszi hónapokban, ugyanebben a rovatban Jókai Mór *Puskás Kalári* című, egy székely mondát feldolgozó terjedelmes költeményét közlik folytatásokban.

Gyakran rendőrségi ügyek kapcsán olvashatók biográfiai jellegű adatok. 1900. július 8-án a *Különfélék* rovatban rövid cikk számol be arról, hogy egy gyergyócsomafalvi asszony az anyósával a somlyói búcsúra menés közben holtan szülte meg gyermekét, „és nyomban el is földelték, aztán mintha semmi sem történ volna tovább gyalogoltak". 1901. január 27-én, ugyanebben a rovatban számolnak be egy remetei lakos történetéről, aki a megvásárolt pálinkás hordót elejtette, és hogy a drága portéka ne vesszen kárba, útitársait kérte, hogy fogyasszanak el belőle, amenynyit lehet: „Petréddel együtt leitták magukat a sárga földig ugy, hogy Csibi András Eleké még a helyszinen meghalt, a többiek pedig tökrészegen és az alkohol mérgezés tünetei között szállittattak be Ditróba, a hol orvosi kezelés alá vétettek". Ugyanebben a számban viszont Simon Gergely jegyző halálára terjedelmes cikket írtak, teljesen más hangnemben: „Tégedet szeretve tisztelt kartársunk, aki becsülettel és tiszta kézzel törekedtél nehéz és terhes feladatoknak e nemes község jólétének előmozdítására megfelelni, hogy ennek tiszteletét, ragaszkodását és bizalmát kiérdemeljed".

A születés és halál mellett az élet más fordulóiról is megemlékezik a hírlap. 1904. január 1-én olvashatjuk a következő tudósítást: „Kinevezés. Guelmino József munkatársunkat, polgáriskolai tanárt, ki katonai szolgálatát tavaly teljesitette, Ő Felsége m. kir. honvédhadnagynak nevezte ki. – Gratulálunk".

Összegezve a 20. század elején megjelent cikkek, lapszámok tartalmát, elmondható, hogy ezek kétféle biográfiát forgalmaznak. A társadalmi hierarchia magasabb fokán a főúri osztály, a kisnemesség és a városi értelmiség tagjainak más hangnemet biztosít az újságírás, a köznép ostobaságát, butaságát, egyszerűségét kidomborító cinikus, olykor pikáns hangnemben elmondott történeteivel szemben.

3. A kommunizmus időszaka. *Hargita*

A 20. század során Gyergyóban megjelent más hetilapokat nem lapozom tovább,[8] remélve, hogy sikerült ennyivel megmutatnom a biográfia iránti érdeklődés kiemelkedő szerepét, mely már a régió legelső kiadványában jelentkezett. Ehelyett, ugorva az időben, az 1989-es forradalmat megelőző, és azt követő évtizedek újságainak azon számait tekintem át, melyek az önéletírások megjelenésének éveiben a biográfiák fogyasztásának újabb példáival szolgálnak. Gyergyószentmiklóson és környékén az 1970–80-as években az *Előre* országos és a *Hargita* megyei napilap volt elérhető, a helyi lapkiadás hosszú évtizedek után, az 1990-es években vált csupán újra lehetővé.

A Csíkszeredában kiadott *Hargita* 1979-es évfolyamát veszem szemügyre a továbbiakban.[9] Az év folyamán megjelent cikkek, rovatok között tallózva először azok a nagyobb tematikus egységek váltak világossá, melyet a napilap az olvasóközönség számára, úgymond fogyasztásra ajánlott. A címoldalak rendre a Román Kommunista Pártot, Nicolae és Elena Ceauşescut jelenítik meg. E kötelező tematika mellett természettudományos cikekket közölnek (a tudományosan művelt gazdaság mellett érvelnek, növény- és állatvilággal foglalkoznak, az alkohol ártalmas voltát számtalanszor orvosi cikkek bizonygatják, szputnyikokról, űrfelvételekről tudósítanak), irodalmi művek recenzióit közlik, kortárs művészeket szólaltatnak meg, megalkotják a dolgozó nő és a dolgozó férfi imázsát. Hetente egyszer egész oldalas cikk jelenik meg egy-egy Hargita megyei település néprajzi vontakozásairól, a népművelés ideológiájának szellemében. Az évfolyamot végigolvasva megfigyelhető, hogy az újság erősen tanító célzattal készült. Mindaz, amit elmondanak ezek a cikkek, együttesen a tudományos szocializmust hirdetik, a példaszerűnek beállított történetek az olvasó egyén, közösség okulását szolgálják.

[8] 1905-től *Csíkvármegye* címmel indul újabb hetilap, Vákár P. Artúr szerkesztésében. 1920 és 1931 között jelent meg a *Székely Szó*, 1926 és 1932 között, az Országos Magyar Párt lapjaként a *Gyergyói Újság*, 1934 és 1936 között Csiby Andor hozta létre a *Gyergyói Lapokat* stb.

[9] Az évszámra az *Így teltek hónapok, évek…* című önéletrajz-gyűjtemény (SALAMON Anikó 1979.) kiadása miatt esett elsősorban a választásom, lévén, hogy ebben egy gyergyói (gyergyócsomafalvi) szerzőnek, Czirják Gergelynek a szövege is olvasható.

Az okításban a különféle biográfiai jellegű adatoknak fontos szerep jut, kivéve talán a nekrológokat, melyek a korábban ismertetett formáról ikonikus, stilizált (és a mai napig művelt) alakzatra váltanak. Négyféle személyes biográfia-típust véltem felfedezni: a *Ceauşescu-házaspár* életének eseményei, a „tisztán látó", kultúrát termelő *értelmiségi* (művész, irodalmár, tudós), a dolgos, szorgalmas, kultúrát fogyasztó *munkás* (gyári dolgozó, földművelő) és a nemzet jó hírét tápláló *élsportoló* idealizált képe. Emellett számos cikk a román nép, a párt, illetőleg a kommunizmus (főként a kommunista ifjúság) biográfiájáról is szól, melybe jó beilleszthető az a székely populáció, amely az újságot nap mint nap kézhez veszi.

Elena Ceauşescu születésnapja adott okot arra, hogy 1979. január 5-én a biografikus emlékezés kontextusában köszöntőt mondjanak különböző személyek. Egy csíkszeredai mérnök és egy szentegyházai dolgozó mellett a gyergyóditrói Szabó Mária (növénytermesztési brigád-vezető) írta meg köszöntőjét, úgy, hogy az ünnepelt biográfiáját a közösség fejlődésével hozta összefüggésbe: „Így hát Elena Ceauşescu elvtársnőt, a jeles közéleti személyiséget, a tudóst és nem utolsó sorban a példás feleséget és édesanyát születésnapján szívből köszöntik a gyergyóditrói mezőgazdasági termelőszövetkezet 1-es számú növénytermesztési brigádjának tagjai, de úgy vélem, beszélhetnék akár a tágabb közösség nevében is, hiszen hasonlóképpen éreznek az emberek Ditróban csakúgy, mint a megyében, városon és falun egyaránt. [Bekezdés] Brigádunk elég jó eredménnyel zárta az 1978-as esztendőt, a termelőszövetkezet kilenc brigádja közül miénk lett a második (...)"

Január 12-én Székedi Ferenc köszöntötte Méliusz Józsefet mint értelmiségit, hetvenedik születésnapján. Az előző példához hasonlóan, a személyes biográfia a lokalitás, a nemzeti identitás síkjába itt is beágyazódik: „Most éppen valahol Európában bolyong, nem csupán az országok, a városok, az utak Európájában, mint annyiszor tette útlevéllel, vagy útlevél nélkül, nem valamiféle törvény megszegésével, csupán azon egyszerű oknál fogva, hogy a szellemi határok átlépéséhez nem kell semmi hivatalos dokumentum, de szükségeltetik annál jóval több: az érzékenység, a léleknek az a fáradhatatlan állapota, amely rokontársakat keres itthon és máshol, nem elhagyva a hazát, a népet, a nemzetiséget, az anyanyelvet, hanem bárhol azzal és azért érvelve". Méliusz József mellett az év során megemlékeznek Orbán Balázsról, Eminescuról és más híres személyiségekről is. 1979. október 14-én a Csíkszeredában tartott Kriterion-napról egy egész oldalas cikk tudósít, a közölt fényképeken Salamon Anikóval és Czirják Gergellyel találkozhatunk.

Az újság rendszeresen közöl munkásbiográfiákat, ezek mindegyike a haza fejlődése érdekében kifejtett munkát élteti. 1979. május 25-én Kolozsi Márton tudósít a csíkszeredai (bögözi) Kádár család ünnepi összejöveteléről. Az életforduló ünnepi hangulata jó alkalom arra, hogy a család népességét, idilli kapcsolatait, de főként munkáséletét a cikk példaként állítsa az olvasók elé: „Utoljára a télen találkozott a nagy család. A bögözi Kádár György és neje, született Székely Gizella 1978 novemberében tartotta aranylakodalmát. A nyolcvan éves vőlegényt és hetvenkét éves menyasszonyát öt fia, két lánya, menyei, vejei és unokái virágözönnel, hasznos figyelmességekkel, hála és biztató szavakkal köszöntötték. A szűk családi kör 28 tagja ülte körül a jelképes mennyegzői asztalt, s kívánt erőt-egészséget, hosszú életet a nagycsalád-teremtő, a sok gyermeket is féltő gonddal nevelő öregszülőknek, nagyszülőknek. (...) A Kádár-fiúk évtizedes vándorlásának egy-egy szusszanója a sok hazai városnév. Építkezési, kenyérkereseti emlékhelyek ezek, amelyekről a jó testvér fia-lánya, a sok Kádár-unoka is sokat hallott, ha másként nem, hát az apák-anyák leveleiből... A sokat vándorolt Kádár legények ugyanis kivétel nélkül mind ácsok, újabban betonozók is. A kézi szerszámok nevei, a betonöntés, zsaluzás, hegesztés, betonfalak, födémek és a hozzájuk hasonló szakkifejezések csakúgy röpködtek a levegőben, mint a gyermek-unokák ismerősen csengő személynevei. (...)".

A szocialista gazdaságot rohamos fejlődéssel jellemző hangzatos cikkek gyakran a személynevek tömkelegét sorolják. Az április 19-i szám egy egész oldalon közli a mezőn dolgozó munkások fényképeit. A fényképek nem személytelenek, mellettük szerepelnek a példásan dolgozók nevei, biográfiai adatai is („Hasznosan töltött vakáció. Szabó László X.-ikes diák ott dolgozik a csíkszentgyörgyi munkaföldön"; „Két hatsoros ültetőgép a csíkszentgyörgyi határban. Bándi Szilveszter és János Ágoston gépészek még reggel hatkor munkába álltak, de nem késlekedtek a nyugdíjas mtsz-tagok sem: Gál Vencel, Vitos Sándor, Szennyes György és Tekse József, akik előrehaladott koruk ellenére még viccelődnek is. Vidáman jobban megy a munka". Stb.).

A biografikus (meg)emlékezés negyedik típusa a sportoló személyiségét helyezi előtérbe, sportolók biográfiáját is rendszeresen közli az újság. Az 1979. május 31-i lapszámban egy gyergyószentmiklósi nyugalmazott testneveléstanárral, Basilidesz Tiborral olvasható interjú, mely abból az alkalomból készült, hogy az illető személyiség biográfiája egy korábban készült, tíz neves sporttanár munkásságát bemutató kötetben megjelent. Az interjú előtt a cikkíró (Rebendics József) Basilidesz Tibor rövid élettörténetét

mondja el, majd az interjúban a tanárság tapasztalataira kérdez rá. Az ilyen kiemelkedő jelentőségű cikkek mellett a *Közelképben* című sorozatban rendszeresen közlik egy-egy sportoló fényképpel ellátott jellemzését, így október 30-án Jakab József labdarúgóval ismerkedhetünk meg, aki élsportolása mellett kiváló dolgozó is: „13 éves korában már az ifjúsági csapatban játszik, négy évvel később a Fások C-osztályos csapatában lép pályára, épp, amikor csapata a B-osztályban szerepel, ő katonai szolgálatát tölti, ezután végig hű marad klubjához. Az egészségügyi technikum elvégzése után egy éves tervezői tanfolyamra jár, jelenleg a Matrica-gyár tervező részlegén dolgozik. Példakép csapattársai előtt, fegyelmezett, öntudatos játékos, csapatának mozgató ereje, óriási teherbírású, mindig betartja az edző utasításait. Kétgyermekes családapa, példásan tesz eleget kötelességének mind a családban, munkahelyen, mind a labdarúgó pályán".

4. 1989 után

A hirtelen változást hozó politikai helyzet teremti meg a lehetőséget a gyergyói régió újságkiadásának újraindítására. A *Gyergyói Kisújság* elődje, a *Gyergyói Synten Minden*[10] 1994-ben indult. Első évfolyamát áttekintve a biográfia iránti érdeklődés ötlik szembe.

A hetilap egy oldalt szentel *Az én történetem* című rovatnak. A szerkesztő Péter Csaba katonaemlékeiről négy egymás utáni számban ír *[(Katona)tisztes diliház]*, márciusban hasonló témával követi Kovács Sándor sorozata *(Katona-mese),* majd Ferenczi Attila közöl Mezőcsávási tapasztalatokat négy alkalommal *(Tanfolyam a falusi turizmusról).* A személyes jellegű történetek ezzel kimerülnek, helyüket ugyanebben a rovatban a helytörténet veszi át. Így előbb helyi mondákról, helytörténeti jellegzetességekről *(Bothvára, Gyilkostó legendája, A Gyilkos-tó keletkezése és elnevezésének eredete, A szárhegyi Ferencrendi templom és a zárda története, A gyergyószárhegyi Tatárdomb)*, majd a magyar nép eredetéről olvashatunk, a rovat címe is megváltozik az év hátralevő hónapjaiban *(Helytörténet-szabadidő)*.

A következő évfolyamok egyrészt az újságkiadás profivá válását, másrészt a helyi biográfiák helyett a globális jellegű témák megjelenését mutatják. Az egyik 1996-os számban (június 6.) már a *Helyi csillagok* rovatban olvashatjuk Köllő Miklós gyergyócsomafalvi születésű, Budapesten alkotó egykori szobrászművész életének, munkásságának történetét. Érezhetően túlsúlyba kerülnek a helyi sportoló egyéniségek, főként a nagy helyi hagyománnyal rendelkező jégkorong játékosainak, edzőinek, vagy a sziklamászásban jeleskedő egyéneknek a történetei, az 1995. január 12–18. számában Urzică Marius gyergyószentmiklósi születésű fiatal olimpikon kap főszerepet.

A *Gyergyói Kisújság* megjelenése után nem sokkal évkönyvet ad ki, ebben rendre szólaltatnak meg a régió településeiről származó egyéneket (molnárokat, kovácsokat, gazdákat stb.). A hetilappal párhuzamosan, az 1990-es években jelent meg az ÚjKelet, mely szintén regionális hetilapként közölte évekig Antal János önéletírását.

A regionális újságok mellett az egyes települések is saját újságot hoztak létre, ezek többnyire havi rendszerességgel jelennek meg az 1990-es évek óta. Gyergyócsomafalván előbb *Fövényszem,* újabban *Délhegyalja* címmel jelenik meg hasonló.

Az első lapszámokkal kezdődően a *Délhegyalja* is igényt tartott a közösség tagjainak megszólalására, s egyúttal teret is engedett azoknak. Általánossá vált, hogy az írás szokásával élők megkeresik Ambrus A. Árpádot, a szerkesztőt. Így kerültek az újságba 1999-től napjainkig Köllő Ferenc, Kopacz József versei (utóbbi szándéka az volt, hogy minden hónapról verset ír, és azt havonta közli a lapban). Továbbá, a *Délhegyalja*ban jelent meg Köllő Vilma és Köllő Teréz neve is. Köllő Terézzel kapcsolatban olvashatjuk a következő tudósítást (1999 decemberében): „A 91 éves Köllő Istvánné született Borsos Teréz nemrég egy, a ballada műfajba beillő írást juttatott el szerkesztőségünkbe, melynek címe: A kőszikla is megreped. A nagy terjedelem miatt (11 oldal) sajnos nem áll módunkban leközölni az alkotást, de megpróbáljuk röviden ismertetni a történet lényegét. (…) Eddig a történet. A cselekmény szinte nem is újszerű, de a rendkívüli az benne, hogy a 91 éves Teréz néni milyen szellemi frissességről tesz tanúságot, amint gyönyörű jelzőkkel, izgalmas fordulatokkal és nem mindennapi személyes átéléssel vezeti a cselekmény fonalát. Nem elhanyagolható tény, hogy egész írását az Istennel való mély kapcsolat és hit hatja át. (Milyen távol áll ettől a mai kor embere!)"

5. Következtetések

Az imént bemutatott három idősíkot összehasonlítva elmondható, hogy a sajtóban megjelenő biografikus jellegű írások, úgy tűnik, a mindenkori hivatalos (esetleg a szerkesztők, kiadók által felvállalt) ideológiának rendelődnek alá.

1. A 20. század elején a *Gyergyói Hírlap*ot az az elit réteg adja ki, mely a város (Gyergyószentmiklós) gazdasági, szellemi fejlődésében fontos szerepet vállal. Következésképpen az újságban megjelenő biográfiai

[10] A névjáték mögött az rejlik, hogy az újságot a helyi *Syntax* kábeltelevíziós társaság adta ki.

jellegű írások, adatok rétegelik a megjelenített társadalmat: az elit, az értelmiségi (melynek Gyergyószentmiklóson bizonyos hányada örmény származású) biográfiai vonatkozásainak pozitív kicsengésével szemben a tömegek biográfiáját a tudatlansággal, néhol ostobasággal jellemzi. Az életpálya sikeres fordulópontjaival jellemzett katona, egyházi elöljáró, értelmiségi csoport kontrasztot képez azzal a tömeggel, mely egy esetben például, az újság szerint, tűvé teszi Gyergyó határát egy gyilkossági ügyért felelőssé tett nyolcvan méteres kígyóért.

2. A *Hargita* kiadásának kontextusaival nyilvánvalóan a kor kommunista értékszemlélete hozható összefüggésbe. A nézőpont itt az urbánus értelmiségié, aki a különböző rétegeket egy közös cél, a haza építése érdekében láttatja munkálkodni: a költőt, írót, tanárt ugyanúgy, mint a gyárban vagy mezőn dolgozót. Ezen cél mellé/fölé mint etalont rendeli a Ceauşesu-házaspár biográfiáját. Az itt közölt biográfiák szinte minden esetben erősen pozitív kicsengéssel bírnak, elmarasztalás csupán néhány esetben ér olyanokat, akik nem a kor ideológiájának megfelelően cselekedtek. A biográfiák tulajdonképpen „élbiográfiák": élmunkás, élsportoló, minta-értelmiségi – ezeket úgy kell olvasniuk a gyergyóiaknak, mint követendő példákat.

3. Az *1989 után* kiadott, általam vizsgált lapok, regionális (szűkebb értelemben véve gyergyói) és lokális szinten újraértelmezik a különféle biográfiákat, érezhetően individuálissá válnak az egyes életpályák. A korábbi egységesített értékszemlélet hiányában a regionális és lokális sajtó szemmel láthatóan igyekszik megragadni azon életsorsokat, életrajzi mozzanatokat, melyek a regionális identitás tudatos vagy kevésbé tudatos újraalkotásában hasznosnak bizonyulhatnak.

Összegzésként: a gyergyói olvasóközönség a 20. század bizonyos (általam vizsgált) időszakaiban olyan biográfiai jellegű adalékokkal találkozhatott, melyek a publicisztikai értelemben vett szerkesztettség folytán sajátos regisztert alkotnak. E regiszter fontos jellemzője a nézőpont, mely elsősorban a mindenkori sajtó kiadásáért felelős szerkesztés, az egyes publicisták által képviselt ideológiai/identitásbeli magatartásnak alárendelődik. Ugyanakkor a 20. század végén kiadott gyergyói sajtó esetében érezhető, hogy a nem hivatásos újságírók, jobban mondva maguk az olvasók egyre jelentősebb mértékben részt vesznek az újságírásban, azáltal, hogy saját szövegeiket látják viszont az egyes kiadványokban. A *Levélbontás*-szerű rovatok elterjedése ezt nagymértékben elősegíti.

Szőcs Levente – Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós, Rákóczi Ferenc u. 1., RO-535500; szocslevente@tmmuzeum.ro

Irodalom

ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskulturákban*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
BOURDIEU, Pierre
1985 Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez, *Szociológiai Figyelő,* I/1, 7–22.
EGER György
1996 Régió és periférika. Adalékok a határrégiók vizsgálatának elméleti megközelítéséhez, in: Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96,* Teleki László Alapítvány, Budapest, 237–246.
KESZEG Vilmos
2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok,* Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
2007 Élettörténetek populáris regiszterekben, in: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek,* BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 151–198.
PAASI, Anssi
1989 A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása, *Tér és Társadalom,* 1989/3, 70–79.
SALAMON Anikó
1979 *Így teltek hónapok, évek. Öt életrajz,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
TODOROV, Tzvetan
1990 The origin of genres, in: Uő: *Genres in Discourse,* Cambridge University Press, 13–26.

Biografii în ziarele din Gheorgheni la începutul şi sfârşitul secolului al XX-lea

(Rezumat)

Autorul lucrării parcurge câte un an din câteva dintre ziarele publicate în Gheorgheni, respectiv cele citite în Gheorgheni. Prezentul studiu interpretează presa din Gheorgheni ca o practică instituționalizată a sistemului de relații, care cu timpul a determinat prin diferite metode cine despre cine are voie să scrie într-un anumit ziar, respectiv ce ideologii reprezintă indivizii sau grupurile specializate în publicistică sau însărcinate cu drept de a publica şi, prin urmare, despre cine/ce, când şi în ce fel scriu. De această dată autorul s-a concentrat numai asupra celor două capete ale secolului al XX-lea: începutul (considerat şi începutul editării de ziare din Gheorgheni), respectiv, ultimele trei decenii (perioada de tranziție de la regimul comunist la condițiile politice-ideologice de astăzi). Autorul cercetează dacă presa este într-adevăr un izvor al memoriei biografice comune a societății şi, dacă da, în ce măsură se schimbă în cursul istoriei.

Biographies in newspapers from Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) at the beginning and the end of the 20th century

(Abstract)

The author surveys one year volumes of some of the newspapers edited in Gyergyószentmiklós and those that were read in Gyergyószentmiklós respectively. He interprets the press from Gyergyószentmiklós as an institutionalized practice of the interrelation system that had, for years, determined in different ways who had the right to write about who in a given journal, moreover, what ideologies do represent certain individuals or groups entitled to write or specialized in journalism, and as a consequence, about what/who, when and how do they write. In this study he limits his enquiries to the two ends of the twentieth century: the beginning (considered to be the start of newspaper publishing in Gyergyószentmiklós) and the last three decades (the transition period from communism to the political-ideological conditions of our days). The author investigates whether the press is indeed a source for the common biographic memory of the community, and if yes, in what extent does it change historically.

Acta Siculica 2009, 671–694

Kinda István

NORMASÉRTÉS ÉS DEVIANCIA
GYAKORIBB VÉTSÉGEK ÉS BŰNÖK A MOLDVAI CSÁNGÓ KÖZÖSSÉGEKBEN

1. Bevezető[1]

A moldvai csángó társadalom mindennapi működésének rejtett oldala sok vonatkozásban a látható felszín aspektusait és eseményeit, például a szokatlanul mély vallásosságot, a szigorú társadalmi szabályokat más értelmezési keretben teszi érthetővé. Elemzésemben ezt a latens mélystruktúrát a Michel Foucault által javasolt etnológiai rendszerelemzési forma követésével, a társadalom elismert és eltorzított kategóriái közé helyezkedve próbálom meghatározni, működési elveit kidomborítani.[2]

A gyakoribb normasértések vázlatos rendszerbe történő összefoglalásán keresztül vizsgálatom célja annak a hipotézisnek a példákon keresztül történő bizonyítása, hogy a szigorúan meghatározott kollektív normák és a törvénysértőre kimért szankciók ellenére a mikrotársadalmak belső szerveződése gyakran eltért a normatív keresztény modelltől, s szervezettségét, működését a normasértők és deviánsok ellenében korábban sem, de napjainkban még kevésbé bírja meghatározni az egyház, a közösségi kontroll és a közvélemény. A modernizációs hatások által többékevésbé befolyásolt csángó falvakban ugyanis a hagyományos életviteltől jobban eltávolodó egyéneket (például valláscsere, idősek házassága, nők alkoholfogyasztása esetén) a hagyomány megsértésekor egyelőre deviánsokként kezelik, a választott stratégia szélesebb körű terjedésével azonban nem kizárt, hogy fokozatosan elfogadottá vagy éppen legitimmé válhat az addig deviánsként kezelt társadalmi viselkedés.

A moldvai falvak működését biztosító társadalmi kontroll bemutatásától eltekintek, hisz az korábban már több publikációnak is tárgyát képezte.[3] A normaszegések tipologizálásának szándékával íródott aktuális dolgozat voltaképpen azokat a leggyakoribb vétkeket és bűnöket veszi számba, amelyek megelőzését, kiszűrését és visszaszorítását éppen a társadalmi kontroll hivatott elvégezni.

2. Kutatástörténeti vázlat

A Kárpát-medencében élő magyarság érdeklődése viszonylag korán, a 18. század végén fordult a Moldvában élő csángómagyar közösségek felé. Az elszakított nemzettest irányába tapogatózó néprajzi kutatások – erőteljes nemzeti ideológiától áthatott magyarságtudományként – tudományos igényeket támasztó kibontakozása a 19. század derekához köthető,[4] az érdeklődés kiteljesedése pedig a 20. században következett be. Azoknak a munkáknak a kivételével, amelyek kizárólag folklóranyagokat közölnek, valamennyi csángókról szóló dokumentum, tudósítás, helyzetjelentés, leírás és dolgozat a társadalmi berendezkedés és szociális egyensúlyellenőrzés szempontjából, ha nem is mindig kifejtetten, de elszórt adatokból összerakható módon hasznos utalásokat, információkat tartalmaz. Az alábbiakban, hogy ne kényszerüljek a közel öt és félezer tételnyi csángó szakirodalom[5] felsorolására és értékelésére, elöljáróban csupán azokat a fontosabb publikációkat veszem számba, amelyekre leginkább építeni fogok a normasértés és deviancia kérdéskörének bemutatása során.

A magyar néprajztudományban a tudományos érdeklődés társadalom fele fordulása a 20. század derekán következett be. Csángóföld kutatásában a kommunizmus első évtizedeiben főleg az anyagi kultúrára, népművészetre és folklórra irányuló „ártalmatlanabb" kutatásokat[6] tűrt meg a társadalom etnikai homogenizálására törekvő totalitárius hatalom, a „mellékesen végzett", „kimondottan társadalomnéprajzi gyűjtést"[7] bemutató eredmények publikálása még a politikai szempontból semlegesebb témákban is további évtizedekig húzódott.[8]

Az első figyelemfelkeltő munka az 1970-es évek végén jelent meg. A régi világ letűnt társadalmi berendezkedésének egyes mozzanatai, törvényszerűségei idéződnek fel Szeszka Erdős Péter csángó ember Imreh István történész erkölcs- és jogtörténeti

[1] Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával.
[2] FOUCAULT, Michel 1999, 253.
[3] KOTICS József 1997; PETI Lehel 2003a; KINDA István 2003a; 2003b; 2005a; 2005b; 2008a; 2008b.
[4] POZSONY Ferenc 2005, 111.
[5] ILYÉS Sándor (összeáll.) 2006.
[6] FARAGÓ József – JAGAMAS János 1954; KALLÓS Zoltán 1958; KÓS Károly, dr. – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő 1981.
[7] FARAGÓ József – JAGAMAS János 1954; KALLÓS Zoltán 1958; KÓS Károly, dr. – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő 1981.
[8] KÓS Károly, dr. 1997, 73.

kérdéseire válaszoló emlékeiben, amelyeknek interjúként való szerencsés leközlése mindmáig sűrűn hivatkozott, hiteles forrása a téma kutatóinak.[9]

Az 1989-es rendszerváltást közvetlenül megelőző, illetve az azt követő években sorra láttak napvilágot azok a kötetek, amelyek magyarországi és erdélyi szerzők moldvai terepjárása során gyűjtött narratívákat, riportokat, imaszövegeket, gyűjtési szituációkat tettek közzé, reflektálva egyben a szocialista időszak és az 1990-es évek elejének társadalmi viszonyaira is.[10] Kutatott témám szempontjából rendkívüli értékű ezek közül Gazda József interjúkötete, amely a 20. század jelentősebb fordulópontjainak – világháborúk, kollektivizálás, rendszerváltás – csángók általi megélését a primér szövegek közzétételével élményszerűen visszatükrözi.[11]

Egyrészt politikai okokra vezethető vissza, hogy korábban nem volt alkalmazható, másrészt tudománytörténeti és kutatásmódszertani eredményként könyvelhető el, hogy az 1989-es rendszerváltozás után a moldvai csángók kutatásában is jelentős szerepet kapott az objektív megértésre összpontosító interdiszciplináris társadalomvizsgálat, főként a társadalomnéprajz, az antropológia és a szociológia együttesen hasznosított szempontrendszerén keresztül. Az erdélyi néprajztudományban az 1970-es évek végén bontakozott ki az a társadalomkutatási irányzat,[12] amely már három hónappal a rendszerváltás után, 1990 márciusában nyíltan színre lépve a Kriza János Néprajzi Társaság keretében intézményesülhetett.[13]

A műhely első csángó témájú, kötetnyi dolgozatot közzétevő kiadványa a *KJNT 5. Évkönyve* volt.[14] Ebben került publikálásra Kotics József modern antropológiai módszereket és elméleteket ötvöző dolgozata is, amely ebben a kulturális közegben elsőként foglalkozik kimondottan a moldvai csángó falvak erkölcsi értékrendjével és az azokban működő társadalmi kontroll formáival.[15] Ugyanabban a kötetben Nyisztor Tinka dolgozata egy rendkívüli egyházi normaszegést és az azt követő társadalmi felháborodást értelmezi,[16] másik munkájában az emberélet fordulóinak átalakuló hagyományai kapcsán azok normatív erejéről értekezik.[17] Tánczos Vilmos és Pozsony Ferenc itt közölt dolgozataiban a moldvai csángók szakralitással szembeni viszonyulása és a változások folyamatszerűsége bontakozik ki.[18]

Két évvel később Pozsony Ferenc szerkesztésében újabb tematikus csángókötet került kiadásra, amelyben egyrészt a korábban publikált hangsúlyosabb dolgozatok újabb kiadásával, azok mellett pedig aktuális társadalmi problémák bemutatásával, névtannal és oktatási kérdésekkel találkozunk.[19]

Tánczos Vilmos Csíkszeredában megjelent esszékötetének több írása is rendkívül hasznosnak bizonyult problémafelvetése és a rögzített néprajzi megfigyelések szempontjából.[20] Pozsony Ferenc vonatkozó tanulmányai és kötetei nemcsak a csángó falvak társadalomszerkezetét és gazdasági életét mutatják be, hanem azokat a kulturális folyamatokat árnyalják, amelyek a 20–21. század fordulóján a csángó közösségeket az archaikus és a posztmodern kultúrák közé helyezték.[21]

A KJNT holdudvarában körvonalazódó legfiatalabb generációból különösen Ilyés Sándor, Kinda István, Miklós Zoltán, Pápai Virág és Peti Lehel foglalkozott a moldvai csángók 21. századi társadalmi valóságának feltérképezésével és árnyalt bemutatásával, a modern antropológiai szakirodalom és a terepen végzett megfigyelések együttes, kvalitatív hasznosításával. 2003-ban a *Korunk* folyóirat tematikus számot szentelt a moldvai csángókkal foglalkozó tudományos dolgozatoknak, ahol a fiatal kutatócsoport tagjai közül többen szerzőként is bemutatkozhattak.[22] Voltaképpen ezeknek a néprajzi-antropológiai kutatásoknak a kultúraszemléletét és értelmezői technikáinak módszerét viszi tovább jelen dolgozat is.

3. Fogalmi és elméleti keret

3.1. Társadalom, társadalmi struktúra, mikro- és makrotársadalom. A német társadalomtudós, Ferdinand Tönnies nyomán dolgozatomban a társadalom kategória a jogilag független egyének szabad társulását, nagyobb léptékű, egymással személytelen viszonyban álló individualizált egyének territoriális együttlétét, közösségét jelenti.[23] A társadalom effajta meghatározása a modern nyugati társadalmak és

[9] IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter 1978, 195–207.
[10] CSOMA Gergely 1988; HALÁSZ Péter (szerk.) 1993, 1997; HARANGOZÓ Imre 1992; HARANGOZÓ Imre (szerk.) 1991; GAZDA József 1993; PÉTERBENCZE Anikó (szerk.) 1993.
[11] GAZDA József 1993.
[12] Vö. BORBÉLY Éva 2001; POZSONY Ferenc 2001.
[13] Lásd uo.
[14] POZSONY Ferenc (szerk.) 1997.
[15] KOTICS József 1997.
[16] NYISZTOR Tinka 1997a.
[17] NYISZTOR Tinka 1997b.
[18] TÁNCZOS Vilmos 1997; POZSONY Ferenc 1997a; 1997b.
[19] POZSONY Ferenc (szerk.) 1999.
[20] TÁNCZOS Vilmos 2000a; 2000b; 2000c; 2000d; 2000e; 2000f.
[21] POZSONY Ferenc 1996; 1997a; 1997b; 1997c; 2002a; 2002b; 2003; 2005; 2006.
[22] PETI Lehel 2003b; PÁPAI Virág 2003; KINDA István 2003a; 2003b; ILYÉS Sándor 2003.
[23] TÖNNIES, Ferdinand 1983, 57–116.

a globalizált világ irányába mutat, az interperszonális kapcsolatokra a gyenge kötések[24] jellemzők.

A társadalom fogalomhasználatomban két szintet feltételez: a dolgozatban mikrotársadalomról és makrotársadalomról beszélek. A kutatás faluközpontúságából adódóan a *mikrotársadalom* terminus a vizsgálat szociális környezetét képező falusi társadalmat fedi. A moldvai falusi mikrotársadalmak a lakosság eredete és a társadalmi berendezkedés függvényében is különböznek egymástól. A szélesebb demográfiai keretet a *makrotársadalom* kifejezés fedi, amelyet használata során konkretizáltan a moldvai, illetve a romániai társadalomra való utalásként alkalmazok. A makrotársadalom elemzésemben azt a szélesebb szociális struktúrát jelenti, amelyben a moldvai csángó mikrotársadalmak sajátosságai eklatánsan kiütköznek, legyen szó akár etnikai, akár társadalmi, vallási vagy kulturális sajátosságok egybevetéséről.

A szociális kapcsolatok állandó keretét, a minden egyénre kiterjedő valamennyi interakció hálózatát, a társadalmi viszonyok összességét a társadalmi struktúra fogalmával jelzem.[25] Claude Lévi-Strauss nyomán a struktúra fogalmát nem a tapasztalati valóságra, hanem az annak alapján létrehozott modellekre vonatkoztatom, elkülönítve a *társadalmi struktúrát* a *társadalmi viszonyok* fogalmától. A két szomszédos terminus közül a *viszonyok* szolgáltatnak alapot azoknak a modelleknek a létrehozásához, amelyek láthatóvá teszik magát a *struktúrát.*[26]

3.2. Közösség. Az egyik legnehezebben definiálható kulcsfogalom, a tönniesi társadalomfogalom ellentéte, a személyes interakciók szociális, átlátható közege, amelyet elsősorban társadalmi és gazdasági tényezők formáltak ki,[27] és amelyekre az erős társadalmi kötések[28] jellemzőek. A közösségek tagjait természetes kapcsolatok fűzik össze, s fő ismérvük, hogy belső fejlődés révén, organikus módon jönnek létre.[29] A *faluközösség* ennek értelmében a közösségi integráció territoriális elve által létrehozott, tudati szinten is reprezentált csoport, amelyet ráadásul szövevényes vérségi kapcsolatok is erősítenek.[30]

Teljesen nyilvánvaló, hogy hatalmasak a különbségek a 18–19. századi és a 20–21. századi úgynevezett *közösségek* között a társadalmi kötelékek, kölcsönös segítségnyújtás, bajban történő közös fellépés tekintetében, még akkor is, ha esetleg ugyanannak a falunak vesszük a két időszeletét az összevetés alapjául.

Mégis, mindennek tudatában, a terminológiai bonyodalom elkerülése szándékával, a fogalom történeti értelmének nagyfokú szemantikai kiüresedése dacára, ugyanakkor a csángó falvak dezingerálódó, ám időnként mégis történelmi mélységekre visszautaló, speciális helyzetű, csoportos kohéziót jelző lakossága megjelölésére alkalmasnak találom olyan esetekben a *közösség* kifejezést a *társadalom*mal szemben, amikor belső érvényű, a falu határain át nem nyúló, a társadalminál összehangoltabb véleményt, a lakosság nagyarányú részvételével alkalmazott normát, érdekcsoportok, egyének sokasága által egyértelműen támogatott vagy kívánatosnak tartott cselekvést mutatok be.

Lényegében tehát egy olyan, a társadalminál szorosabb kapcsolatháló meglétét feltételezem a közösség kifejezés mögött, amely a falun belüli nyilvánvaló tagoltságok ellenére is kialakulhat. Elfogadom tehát és az elemzés során példákon keresztül is szemléltetem és magyarázom Nagy Olga vélekedését, miszerint az ősi mechanizmusok hosszú időn keresztül még a megváltozott körülmények között, a hagyományos falusi életforma és életmódok bomlása közben is tovább funkcionálnak.[31] A moldvai csángó falvakban domináns közösség elsősorban vallási alapú homogén közösséget jelent, melyből kirekesztettek a katolikus valláson kívüli személyek.

3.3. Intézmény. Malinowski funkcionalista meghatározása nyomán *intézmény*eknek tekintem a kultúra különböző aspektusai, az emberi tevékenységek univerzális formába szerveződését, így intézményként elemzem például a család, a nemzetség, a korcsoport, az egyház, a foglalkozási csoport kategóriáit; a tevékenység jellege és típusa szerint pedig a gazdaság, a társadalmi ellenőrzés, a mágia, a vallás stb. megnyilvánulásait.[32]

3.4. Kontroll, konfliktus, büntetés. A kontroll a társadalmi rend fenntartását célzó, organikusan kialakult társadalmi intézmény. Ennek függvényeként a *társadalmi kontroll* a konfliktus megelőzésének, időbeni elfojtásának közösségileg vagy institucionálisan gyakorolt módja. Kontrollként határozható meg azoknak a materiális és szimbolikus eszközöknek az összessége, amelyek egy közösség vagy a társadalom rendelkezésére állnak, amelyeken keresztül biztosíthatja tagjai normatív viselkedését.[33] „Ez az eszköztár igen széles. Magában foglal az önbíráskodástól

[24] GRANOVETTER, Mark 1995, 371–397.
[25] LENCLUD, Gérard 1994, 133; MERTON, Robert K. 2002.
[26] LÉVI-STRAUSS, Claude 2001, 216–217.
[27] IMREH István 1983, 70.
[28] GRANOVETTER, Mark 1995, 371–397.
[29] TÖNNIES, Ferdinand 1983, 15–57.
[30] TÓTH Péter, G. 2002, 9–31.
[31] NAGY Olga 1989, 279.
[32] MALINOWSKI, Bronislaw 1997, 388.
[33] BOUDON, Raymond – BOURRICAUD, Francois 1989, 331.

kezdve a közvélemény-büntetésen keresztül a kiközösítésig minden olyan cselekvést, amelynek célja a konform viselkedés kikényszerítése."[34]

*Konfliktus*nak tekintek minden olyan célorientált törekvést, amely megvalósulása során ütközik más hasonló jellegű törekvésekkel.[35] A kontroll szorosan összekapcsolódik a *büntetés* fogalmával, amely a kollektív érzelmek intenzitásának azt a társadalmi reakcióját jelenti, amelyeket a bűn megsértett. „A büntetésnek olyan hasznos funkciója is van, hogy azonos hőfokon tartja ezeket az érzelmeket, amelyek túlhevülnének, ha az őket érő sérelmeket nem torolnák meg."[36] A szankció érvényesítését mindig az intézmény által meghatározott testület felügyeli a szokásjogi struktúrában fellelhető norma fokozata, illetve annak megszegése alapján. Ebben a komplexumban a norma ideálisként, az azt érvényesítő intézmény pedig reálisként jelenik meg. Ezért gyakori, hogy az intézmény mint mozzanat elfedi az ideális mozzanatot: a büntetett nem a norma ellen, hanem a normát képviselő intézmény ellen tiltakozik.[37]

3.5. Deviancia. A társadalmak kiegyensúlyozottságát veszélyeztető anomáliás viselkedések azok a megnyilvánulások, amelyek a fennálló társadalmi rend, a társadalmi normák ellenében mutatkoznak meg. A szociológiai deviancia-elméletek értelmében a köznapi gondolkodással ellentétben a deviáns viselkedés a társadalom működése szemszögéből nem tekinthető diszfunkcionálisnak. Émile Durkheim állásfoglalása szerint a deviancia társadalmi „haszna" abban rejlik, hogy a bűnöző elítélésén keresztül a társadalom a viselkedési normáit szimbolikusan szilárdítja és a közösségi összetartozás érzését erősíti.[38]

Robert K. Merton az alkalmazkodás módjainak meghatározása során öt kategóriát állít elemzése középpontjába, melyek nem személyiséget, lelki beállítottságot jellemeznek, hanem sajátos helyzetekre értendők. Eszerint az egyének szituatív attitűdje megoszlik 1. a konformista, 2. az újító, 3. a rituális, 4. a visszahúzódó és 5. a lázadó viselkedésmódok között.[39] A konformista kivételével valamennyi attitűd a szokványos gyakorlatok megkérdőjelezésével jár.

Ideális esetben olyan társadalmi berendezkedés lenne célszerű, amelyben a közösségi tolerancia megengedné bizonyos mennyiségű devianciával való együttélést, ugyanakkor a társadalom elejét tudná venni annak, hogy a normasértés annyira elhatalmasodjék, hogy a lokális közösség dezintegrációját, felbomlását idézze elő.[40] A társadalmi elvárások természetszerűen tartalmaznak a közösség erkölcsi szabályaiba ütköző, de szükségletként tételeződő igényeket is, amelyek deviáns cselekvések kiindulópontját hordozzák magukban. A mágikus praktikák például, amelyek ténylegesen egy-egy falu mindennapjainak részei voltak – önöntés, szemmelverés, átok, jóslás stb. –, egyben a falu életvitelében, hagyományaiban deviáns gyakorlatként határozhatók meg.[41] Ezzel egybecseng a levéltári források tanulsága: a negatív példák már csak demonstratív szempontból is szükségesek voltak a falvak közösségeiben. Az egyház például ezeken tudta szemléltetni, hogy milyen az az embertípus, amelyiket kerülni kell, meg kell vetni és ki kell közösíteni.[42] Az archaikus közösségek vezetőiben ugyanis reális félelem élt, hogy az egyén bűnéért a közösség bűnhődik, az egyes ember által elkövetett istentelenséget a közösség fizeti meg.[43] A szakirodalom tehát azt bizonyítja, hogy a tradicionális közösségekben az etika és a büntetőjog egymáshoz való viszonyában az erkölcs primátusa kétségbevonhatatlan.[44] Ez a valláserkölcsi tendencia még hangsúlyosabban artikulálódik a mély katolikus hitű moldvai csángó közösségek esetében.

3.6. A normasértés fokozatai. A jogtörténet kutatásai nyomán tudjuk, hogy a közösségi ítélet alapvetően különbséget tett a férfi bűnössége és a nő vétsége között.[45] A kulturális elvárások a nőt szigorúbb szabályok elé állították, míg a férfi nagyobb szabadságot élvezett. A paráználkodás például, bár nem volt megengedett férfiak számára sem, nem volt olyan szigorúan büntetve, mint a női szajháskodás esetében. Lopás esetén ez a különbség még hangsúlyosabban mutatkozott: a tízparancsolat törvényeinek megszegése nyilvánvaló bűnnek számított, azonban az asszony lopása Isten és ember előtt a férfiakénál súlyosabb kihágást jelentett. Ezen felül a szégyen volt az a másik tényező, amely a transzcendens büntetésen túl kizárhatta a lopáson ért asszonyt a férfiakénál összeforrottabb csoportok, szomszédsági viszonyok kötelékéből. Annak függvényében, hogy a megszegett norma mennyire fontos helyet foglalt el az adott társadalom értékhierarchiájában, a megszégyenítés szankciójától kezdve a közösség ítélete az elszigetelésig vagy a kirekesztésig is terjedhetett.[46]

[34] KOTICS József 1997, 38.
[35] SZIJÁRTÓ Zsolt – TAMÁS Pál – TÓTH Péter 1999, 35.
[36] DURKHEIM, Émile 1997, 331.
[37] EGYED Péter 1981, 19.
[38] Émile Durkheimet idézi ANDORKA Rudolf 2001, 516–517.
[39] MERTON, Robert K. 2002, 222–240.
[40] ANDORKA Rudolf 2001, 516–517.
[41] A terhesség-megszakítás mint deviáns cselekvés társadalmi megítélése kapcsán bizonyítja a szerző. NÉMETH Ágnes 2002, 56.
[42] SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001a, 167.
[43] BÁRTH János 1990, 338.
[44] Vö. IMREH István – PATAKI József 1992, 317.
[45] IMREH István – PATAKI József 1992, 309.
[46] HELLER Ágnes 1996, 12–13.

Ahhoz, hogy egy cselekmény helyesnek vagy deviánsnak minősülhessen, szükséges az egységes társadalmi állásfoglalás, vagy legalábbis egy nagyobb, domináns társadalmi csoport egységes véleménye, a közös (köz)vélemény. A közvélemény, az egyének tetteit mérő *külső tekintély*[47] csak abban az esetben szabályozhatja az emberi viselkedést, ha a) a társadalom viselkedési normái homogének, azaz ugyanazok az elvárások érvényesek mindenkire; b) kicsi, átlátható a közösség szerkezete; c) az együtt élő nemzedékek nem észlelnek társadalmi változást.[48]

A moldvai csángó falvak viszonylatában a normák 21. századi keveredése, heterogenitása éppen a mikrotársadalmak felbomlásának, a globalizálódó középkori állapotoknak az eredője. A közösségi szabályok a hagyomány törvényének entitásából fakadóan a közösség minden tagjára vonatkoznak, a sokrétű társadalmi, gazdasági és mentalitásbeli változások nyomán azonban a normák, az elvárások fellazulnak és az ellenőrzés is jócskán veszít tekintélyéből, szigorából, az újszerű életminták beszüremlésével az erkölcsszabályozó struktúra legitimitása, életképessége megkérdőjeleződik. Ennek legszembetűnőbb jele, hogy egy-egy normaszegés megítélésekor nem teljesen egységes a közvélemény, hanem megengedő és elutasító pártokra szakad.

Heller Ágnes amellett érvel, hogy a társadalomban gyakran érzékelhető „erkölcsi hanyatlás" korszaka tulajdonképpen illúzió: a társadalmi szerkezet ugyanis reakcióként folyamatosan kitermel újabb, az aktuális helyzetekre szabott morális struktúrákat, tehát automatikusan ellensúlyozza az egyensúly megbillenését.[49] A csángó falvak azonban a belső ellenőrző szerveik felbomlása, feledésbe merülése után már nem voltak képesek önszervező módon hatékonyabb intézményt megszilárdítani, és a különféle hagyományokra visszautaló próbálkozások után az állam által kiépített külső ellenőrző struktúrákra hagyatkoztak.

Kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy az erkölcsi kérdéseket a csángó települések lakói két erkölcsi mércén is lemérik, hogy helyénvalóságukról a legnagyobb mértékben megbizonyosodjanak. Így egyrészt összevetik a formális, felülről szervezett, éppen ezért idegenként ható világi törvényekkel és előírásokkal, amelyek beigazolódása esetén büntetőjogi felelősséget kell vállalni, másrészt a részben formális, szintén felülről szervezett, de teljes mértékben magukévá tett egyházi kánonnal, amely megsértése esetén a lelket gyötrő transzcendens ítélet sokkal borzasztóbb bármiféle bírságnál vagy világi büntetésnél. Mivel az egyének jogait, tulajdonát, szabadságát szavatoló szabályok mind a világi, mind az egyházi előírásokban kodifikáltak, az elkövetett bűnök egyidőben mindkét struktúra alapján sajátos szankciókat vonnak maguk után.

4. Vétségek, bűnök

4.1. Hazugság, csalás, lopás

A moldvai csángók a hazugság, a becsapás, megcsalás erkölcsi megítélésekor elsősorban a valamilyen céllal elkövetett szándékos megtévesztés vallási vonatkozásait és büntetését emlegették fel. Általában úgy tartották, hogy a hazugság a nagyobb bűnökhöz vezető úton megtett első lépés, amelynek végrehajtására maga az ördög csábítja az embert. Mint az összes norma megszegésének, ennek a vétségnek is a transzcendens szankciótól, Isten büntetésétől való félelem működött a kontroll leghatásosabb eszközeként. Számos esetben bebizonyosodott, hogy a világi kontroll eszközeit nem tekintette a közösség elégségesnek a hazugság, a titok felfedésére, mint ahogyan a hivatalos ellenőrző szervek sem jártak el minden esetben a kívánt módon és szigorral az anyagi vagy erkölcsi kárt okozó hazugság, csalás vétségének büntetése során, s ilyenkor inkább az igazságos isteni büntetésben bíztak.

Csalók a moldvai csángók között minden korban és a legkülönfélébb szituációkban tényked tek, stratégiájuk sikerét a kiszemelt áldozatok tájékozatlansága és a szándékos megtévesztés biztosította. A közösségek leginkább azzal védekezhettek a körükből származó hazudozó és csaló ellen, hogy az egyszeri nyilvános büntetés után kizárták a közösségből, megszakították vele a kapcsolatot. Az ilyen embereket minden falubeli ismerte és tudta, hogy a közös interakciók meddig terjedhetnek. Nagyobb veszélyt jelentettek a magukba zárt csángó falvak lakói számára a meghatározott szándékkal kívülről érkező *jöttmentek*, akik általában könnyen kelepcébe csalták az alapvetően jóhiszemű, tudatlan embereket.

Petrás Incze János, a tudós klézsei pap 1883-ban kelt levele szerint a településen megjelent egy csaló, aki a bukovinai székelyek kiköltözéséhez hasonló kivándorlás megszervezése ürügyén „minden embertül 4 frankot vett ki, 4 fálcsa földet íratott ez őszön elveendőt, pár ezer frankot elvitt az együgyű néptül s ma a törvény kezében fogoly."[50]

Míg ez az ember a közösség szemében nyilvánvaló módon csalt, tehát egyértelműen elítélendő tevékenységet folytatott, olyanok is akadtak szép számmal, akik úgy tévesztették meg és használták ki a csángó közösségeket, hogy azok fel sem fogták, mi történt voltaképpen velük. A magyar szó nagy ellenségeként

[47] Uo., 17.
[48] Uo.
[49] Uo., 39.
[50] PETRÁS Incze János 1987, 493.

ismert bákói pap, Tălmăcel páter egy ilyen akciójának 1931-ben szemtanúja volt Domokos Pál Péter, aki a nyilvánvaló csalás láttán rögtön levonta a konzekvenciát. A bákói templomban „Tălmăcel beszédét hallgattam végig, aki december 8-án, a Szűz szeplőtelen fogantatásáról beszélt. Beszéde végén az elfelejtett és kimondhatatlan kínok és nyomorúságok között élő kínai gyermekekről emlékezett meg. A jó csángóságnak tudomására hozta, hogy egy-egy ilyen kínlódó gyermeket meg lehet menteni 250 lejjel, aki pedig a megmentett gyermek képét is látni akarja, az fizessen 500 lejt. Biztosan tudom, hogy a szegény csángók, akik a kínaiaknál sokkal elhagyatottabbak, sok 250 és 500 lejeket fizettek nyomorgó embertársukért."[51]

Annak ellenére, hogy a hazugságot, a csalást mélységesen elítélik a csángó falvakban, vallják, hogy alkalmanként mindenki az igazmondás törvényének megszegésére kényszerül. Súlyosabb bűnnek számít, ha köztiszteletben álló személyre, egyházi méltóságra bizonyulnak ezek a vétségek. Egy Klézsén rögzített narratíva szerint a 20. század derekán a falu katolikus papja egy hosszas szárazság krízisének megszüntetési rítusaként keresztútjárást szervezett a klézsei hitközösség bevonásával. A hívek a Somoskába vezető út mentén lévő stációknál fohászkodtak a szárazságot enyhítő esőért. Maguk a résztvevők is meglepődtek azon, hogy közös könyörgésük mennyire hamar meghallgatásra talált: mindössze néhány óra elteltével hatalmas felhők gyülekeztek és bőséges zápor zúdult a kiszáradt vidékre. A csodával határos esemény mögött azonban csalással felérő eltitkolt információk rejlettek. Később a bizalmas körökből kiszivárgott, hogy a pap az akkoriban terjedő technikai csoda, a csángó falvakban még ritkán előforduló rádiókészülék sugározta meteorológiai előrejelzésből szerezte időjárásra vonatkozó információit, s így előre tudta, hogy melyik napon lehet esőre számítani. A pap eredeti szándéka, mely szerint bebizonyította volna a közösségnek az Istenhez intézett fohász szükségességét, visszájára fordult: tette következtében nemcsak személyében csalódtak hívei, de az ima tényleges hatása is megkérdőjeleződött. *Hozta vót németből, avea un aparat* [volt egy készüléke]. *[…] S akkor a végén ki vót három kereszt mind csak úgy, s pap osztán misézett, hogy fogjon esseni, s azt ő kacagta ezket, hogy úgy tudja azkot păcălilni* [becsapni]. (D. P., Klézse)

A hazugsághoz és csaláshoz hasonlóan a moldvai csángók kivételes intenzitású vallásossága és a szigorú közösségi normák összefonódása nem jelentett teljes körű védelmet a magántulajdon lopás általi megsértése ellen sem. A transzcendens ítélettől és a társadalom bírálatától való ösztönös félelem csupán az ideálist megközelítő erkölcsi életet élők esetében fojthatta el a normasértési szándékot, ezek a személyek viszont abszolút kisebbségként nem szolgálhattak erkölcsi mércéül az egész falutársadalomra nézve. Ennek a ténynek a figyelembevételével csupán kivételes erkölcsű személyekről beszélhetünk, nem ideális morálú mikrotársadalmakról. Egyrészt ez a magyarázata annak is, hogy a moldvai falvakban a múlt századok folyamán és jelenleg is nagyon gyakori normasértő esemény a lopás, másrészt a csángó falvakban tapasztalható – széles társadalmi csoportokat érintő – szegénységgel függ össze. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy napjaink csángó falvaiban a magántulajdon a nap minden órájában veszélyeztetett: az alkalom szülte vagy az előre megfontolt szándékú tolvajok a beszámolók szerint egyre gyakrabban csapnak le.

Kutatásom során azt tapasztaltam, hogy a falvakon belül a hitelüket veszített egyéneket, a hazudozókat, csalókat, tolvajokat a falu élénk figyelemmel kíséri, s ha például a mezőre vagy a szőlőbe vezető úton látják, de még akkor is, ha csak olyan utcarészen, ahol egyértelműen nincs mit keresnie, számon tartják, figyelik, hogy mikor, mennyi idő elteltével jön vissza, és főleg, hogy mit hoz tarisznyájában, zsákjában.

Klézsén például egy falubeli asszonyt a mezőre vezető olyan ösvényen látták, amely köztudottan nem a saját földjéhez vezetett. Az utolsó házak egyikében lakó gazda viccesen felvetett érdeklődő kérdésére adott zavart válaszából nyilvánvaló volt, hogy *nem mondott igazat*, ezért gyanússá vált. A család tagjai felváltva őgyelegtek, *vigyázkodtak* az udvaron eladdig, míg észre nem vették a szürkületben visszatérő asszonyt, amint megrakott zsákot cipel magával. A határozott kérdésre adott válasza nem bizonyult meggyőzőnek, amely szerint *dudujt* (burjánt) hozott a távoli határból, így válaszát felszólítás, majd heves szóváltás követte. Mivel ebben az esetben a család számára teljesen világos volt, de nem tudta az asszonyra bizonyítani a lopás vétségét, a közösségben igyekeztek elterjeszteni falubelijük hazug tolvaj hírét, akinek társaságát ezek után kerülték az emberek, és falun belüli pozíciója a hitelét veszített megbízhatatlan személyek peremhelyzetévé fokozódott le.

A szerzési ösztön által megcélzott javak nagy része közvetlenül a természetből kerül eltulajdonításra. Ezek legnagyobb hányada elsősorban fogyasztási célokat szolgál: a határból összeszedett termények vagy a falu utcájáról beterelt baromfik közvetlenül a lopás végrehajtása után – elhárítva az ügy esetleges

[51] DOMOKOS Pál Péter 2005, 114.

felfedezésének lehetőségét – feldolgozásra és fogyasztásra kerülnek. A határfosztás egy másik terménycsoportját az állatok takarmányozására szánt növénykultúrák képezik: a széna, kukoricakóró, zöld takarmány az állattartó gazdák számára jelentenek fontos erőforrást.

A falu szűkebb határain belüli tolvajlás szinte minden elmozdítható dologra kiterjed: tűzifa, zöldség, állatok, pénz, ruhanemű, lakásból a kisebb berendezési tárgyak stb. Klézsén például szörnyülködve meséltek arról a 2006-os betörésről, amely során a *födig szegény* családból származó falubeli tolvajok minden mozdíthatót elvittek a szobából és a konyhából, *ételt, undelemnot* [olajat]*, egy utolsó sóig, mindent!* (L. K., Klézse)

Klézse felső felét a helyiek szerint szegényebbek lakják, ennek ellenére ott nincs annyi lopás, mint az alsó részen, ahonnan sokan járnak külföldre dolgozni. A falusaik azzal magyarázzák a sorozatos betöréseket, hogy azokat a szegény családok tagjai követik el a falu másik végén, míg a vendégmunkás családok nem tartózkodnak itthon: *a másik rész lop, azokból él, van olyan család is, aki csak abból él…* (L. K., Klézse) Tehetős idősebb adatközlőim egyben arra is utaltak, hogy többszöri megkárosításuk, sőt a tolvaj tetten érése után drasztikus lépéseket kellett tenniük. Ahhoz, hogy például nyáron biztonságosan szellőztetni lehessen a szomszédban élő, köztudottan lopásból élő szegény családtól, vasráccsal kellett megerősíteniük az ablakokat, és fokozott figyelmet kell fordítaniuk a kapu zárva tartására. Mindez a rendszeres bűnözés városi világa irányába történő elmozdulásként érzékelhető abban a szociokulturális környezetben, amelyben még sokfelé napjainkban is változatos szimbolikus eszközökkel fejezik ki az emberek például a távollétet, s csupán ezekkel – nem zárral – akadályozzák meg a személyes térre, udvarra, házba való behatolást.[52]

Az itt tárgyalt vétségek közül az utóbbinak, a lopásnak a legszigorúbb a megítélése. A csángók a tízparacsolatból tudják, hogy ez a tett az isteni akarattal ellentétes, de a faluközösség régi szabályai és az ország törvényei is büntetik a lopást. Éppen azáltal, hogy egyházi és világi normákat egyaránt sértő cselekedet, általában komplex szankció sújtja a vétkest.

A 19. században – egészen a 20. század derekáig – a lopás vétségének a világi hatalom által kimért büntetése (pénzbírság, botütés, elzárás) mellett a vétkezőt elsősorban egyházi részről kimért szankció sújtotta: a papnak ugyanis jogában állt eltiltani a bűnösnek talált egyént a szentáldozástól.[53] Ezen felül a falusi közvélemény is elmarasztalta, de gyakoribb esetben – az egészségesen működő társadalmi mechanizmusnak megfelelően – az informális kapcsolatháló szálain közvetítve keményen megszólta, verbálisan megfenyítette a törvényszegőt.

Az egész magyar nyelvterületen ismert a meghurcolás, meghordozás jelensége. Megbecstelenítő büntetésként ez az erkölcsi halállal volt egyenértékű, főleg a tolvajokat és a feslett életűeket sújtották vele. Az is megesett, hogy a meghurcolt mögött az éjjeliőr fújta a kürtöt, vagy a hajdú verte a dobot, sőt néha muzsikaszóval kísérték.[54] Kotics József egyik témába vágó tanulmányában ezt írja: „Mind a magyar, mind az európai megjelenési formái a charivari szokásának ugyanannak a célnak a szolgálatában állnak, még akkor is, ha bizonyos hangsúlyeltolódások megfigyelhetők. A közvélemény szimbolikus formában így tudatta az érték-, elvárás- és normarendszerét megsértő tagjaival elítélő véleményét. A szokás legtöbbször kényszereszközül szolgált a közösség által kívánatosnak tartott állapot visszaállítására."[55] Súlyosabb károkozás vagy gyilkosság esetében a faluközösséget reprezentáló csoport önhatalmúlag vetett véget a folyamatos szembeszegülésnek – több esetben meglincselve, halálra ütlegelve a vétkezőt.[56]

Saját adataim szerint Klézsén egy embert, aki köztudottan sokszor lopott a mezőről, egy alkalommal a mezei úton holtan találták. Hirtelen bekövetkezett rejtélyes halála egyrészt felháborodást, másfelől megnyugvást jelentett; a helyiek szerint ugyanis az a legvalószínűbb – és különös módon egyet is értettek a büntetéssel –, hogy valaki *megütte*[57] a többszörös károkozás miatt.

Látható tehát, hogy a csángók érzékelik: míg a hatósági intézkedések, a törvény általában elnézőbbnek bizonyul a vétkessel szemben, a közvéleménynek hatalmában áll, hogy rangsoroló kegyetlenséggel vagy egészséges önvédelmi ösztönnel a társadalmi és megbecsültségi hierarchia alsóbb rétegeibe száműzze

[52] Általános szimbólumként használatos például a csángó falvakban mezőre induláskor a kapukilincsre csavart zöld növény, amely analógiás módon jelzi azt, hogy a gazda kiment a *zöld*be, azaz a földjén van, mezei munkát végez. Újabban jól látható módon színes dróttal kötik le a kapu kilincsét, de fokozatosan a kapu fölötti *rikójtást* is felváltja a kapura szerelt villanycsengő.

[53] Ez az adat a 18–19. századi Magyarországra is érvényes. Vö. CSÁKY Károly 1997, 435. A moldvai csángó mikrotársadalmakra még fokozottabban vonatkoztatható, lásd POZSONY Ferenc 2002a, 141.

[54] SZENDREY Ákos 1936, 68–70.

[55] KOTICS József 1993, 155.

[56] IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter 1978, 202. A szabófalvi jogszokások után kutakodó Szeszka Erdős Péter jegyzi fel, hogy az ilyen végzetes beavatkozások nyomán terjedt el a „Mentsen Isten a nép büntetésétől!" fohászformula. Adatai a kollektív ítélet leírása terén is igen értékesek, késői, 19–20. századi konkrét esetek példáit hozza.

[57] Helyi szóhasználatban ennek a jelentése: 'agyonütötte', 'megölte'.

a normaszegőket.[58] Az is fontos szempont a szankció során, hogy míg a törvény egyszer s végérvényesen hajtja végre az ítéletet, a közösség folyamatosan nyomást gyakorol rá, sokszor egész életére megbélyegezve, kiközösítve az egyént.

Napjainkban általában annak függvényében határozzák meg a lopás büntetésének fokát, hogy mekkora az okozott kár, és azt milyen mértékben téríti meg a tolvaj. Amennyiben kisebb lopást követett el, elég, ha bevallja, visszaadja és bocsánatot kér, ha nem teszi, rendőrségi eset lesz belőle. Abban az esetben pedig, ha jelentős kárt okozott a gyanúsított személy, számíthat arra, hogy a megkárosított fél isteni büntetést kér a fejére[59] a rendőrség által megszabott anyagi kárpótlás és büntetés mellett, azért, mert általában nem bíznak a pénzbírság példastatuáló erejében.

Míg korábbi évtizedekben ritkaságszámba ment, a 20–21. század fordulóján valamennyi csángó faluban több olyan egyént tartanak számon, akik lopásért, betörésért börtönbüntetést is letöltöttek. Ezek a személyek – bár kétségtelen, hogy személytelenedik a csángó falu is – nem tudtak visszaintegrálódni a falu közösségébe, és kitaszított emberként a falusiak szerint kétes városi társaságokban próbálnak valamiféle közösség részeivé válni.

4.2. Verbális és fizikai erőszak

Az erőszaknak, durvaságnak a fokozatait ebben az alfejezetben két kategóriában villantom fel. A csángó közösségekre alapvetően az isteni tanításból fakadó békés természet a jellemző, de eléggé gyakran előfordul, hogy a nézeteltérések verbális és fizikai erőszakhoz vezetnek, fenyegetőzésig vagy akár tettlegességig fajulnak. Leggyakrabban a normaszegés konstatálásakor csap át erőszakba a felháborodás az elkövetett vétség mélységétől függően.

Klézse 1883-as római katolikus plébániai jegyzőkönyvéből[60] származik az alábbi *Inpacare – Kibékülés* címet viselő magyar és román nyelvű civil szerződés, amely egy családon belüli többrétű erőszak megszüntetését célzó, pap előtt megkötött nyilatkozatot tartalmaz.

Inpacare.
Kibékülés.

Én Vajduk Márton, Mihály fia esküszöm az élő Istenre és a szent keresztre és a szent evangéliomra, hogy hites társamat Borit soha ütlegelni, megkujagolni, verni vagy a házból kikergetni nem fogom és igyekszem józan életet élni.

Eu Martin Vajduk fiu a lui Mihály me jur pe D-zeu şi pe sfînta cruce şi pe sfanta evangeliă că pe soţia mea Varvara, cu cari am spus credinţă, nici cand n'am se o insult, se o bat şi se o scut din casa nostra şi me naduesc se duc o viaţa tredă şi blandă.

Én pedig Magyari Bori, Marton hites társa szinte [szintén] *esküszöm és igérem, hogy emberemnek se meghalt szüleit szidalmazni bántalmazni soha nem fogom s ha emberem bánt a Paternek fogom bepanaszolni.*

Én pedig Magyari Márton apjuk őket csak jó tanácscsal szeretettel fogom gyámolítani de házi életükbe nem avatkozom.

Cleja 29 April 1900

P. Gratian Carpatin	***x***	*Martin Vajduk*
Paroch. *P. H.*		*és*
	x	*Bori hitestársa*
		és
	x	*Martin ? (Magyari)*

A forrás értelmezéseként, s egyben a verbális és fizikai erőszak 19. század végi és 20. század eleji elterjedtségének ábrázolásaként megállapítható, hogy Vajduk Márton esküje a házastársi kapcsolatokban véghezvitt erőszak klasszikusnak számító leggyakoribb példáit – verekedést, háztól való elkergetést, részegeskedést – eleveníti fel, amelyek legtöbbször rejtve maradnak a nyilvánosság előtt.

Azt, hogy az eskü még mélyebb fogadalomank számítson, írásos rögzítése, a pap által szentesített jegyzőkönyv és a néptől idegen hivatali nyelv használata, a Márton esküjének román nyelvű változata is biztosítja. A feleség fogadalmából az derül ki, hogy a gyengébb nem képviselői inkább a verbális erőszak formáit alkalmazták, ám az elhunyt családtagok szidása, becsmérlése nemcsak az érintett személy, de az egyház haragját is magára vonta, mivel kielégítette a halottgyalázás egyhébb formájának kritériumát. Bori apjának pap előtt tett fogadalma azt jelzi, hogy a nagycsalád felbomlása minden valószínűség szerint megkezdődött: a külön költözött fiatal család életébe való rokoni beavatkozást a közösség lelki irányítója, a pap is tiltotta, és ezt írásos szerződésben is igyekezett rögzíteni.

A három írástudatlan személy neve melletti *x*-szel ellenjegyzett dokumentum nemcsak a világi törvénykezés általi imitálásával (hivatali nyelv használata, aláírások, pecsét) kívánja a fogadalmak betartását szavatolni, hanem az isteni és egyházi hatalom bevonásával („esküszöm az élő Istenre és a szent keresztre és a szent evangéliomra") egyben spirituális kényszerhelyzetbe hozza a szerződő feleket.

[58] Vö. CSÁKY Károly 1997, 313.

[59] Lásd például a lopás fekete mágiával történő „kezelésének" módjait. PETI Lehel 2003b.

[60] Bákó Megyei Állami Levéltár, Klézse Római Katolikus Levéltára, 1/1883, 57. fond, 15. oldal.

A *Kibéküléshez* fő üzenetét a pap személyének kontrollszerepében ismerhetjük fel, amely kötelezővé tette a felek közötti kontraktuális alapú békét is. Az előtte „aláírt", az Isten és a törvény előtt is hivatalosnak számító nyilatkozaton az egyház pecsétje és a tisztelendő aláírása már az egyházi szféra által kiszabható – a másvilágon is bűnhődést eredményező – súlyos szankciók kilátásait is magában hordozza.

Egy önérzetes csángó ember a házastársak közötti erőszak megoldását a következőképpen tekinti: „Mintsáb a zember ullian legyen, menjen a zerdő aljába, keresszen egy ullian fát, mellik nem csánja körtét, sz vegyen el – ne kötelet, hogy elszakadjon – egy jócska kemény láncot, e nyakát kössze meg, húzza fel magát oda zerdőnek aljába. De még ullian helyré, hogy ne lássza meg szenki, mintszáb rossz legyen népivel [feleségével – K. I.]".[61] (Nagypatak)

A 20. század folyamán a fiatalok közti vitás esetek, melyek a tettlegességig is elfajulhattak, a különféle szórakozási formák, bálok, fonók alkalmával fordultak inkább elő, a leggyakoribb indítékok pedig a párválasztás kérdésköréhez kapcsolódtak. A 20. század végén a generációk mély világszemléleti különbözősége arra a következtetésre vezette a középkorú és idősebb nemzedéket, hogy az 1989-es rendszerváltozással kezdődő új világ minden korábbinál alkalmasabb melegágya a mindennemű erőszaknak, amelyre leginkább a fiatalok fogékonyak. Ebben a tekintetben különösen a legtöbb faluban heti rendszerességgel működő éjszakai szórakozóhelyekhez, a diszkókhoz kapcsolódnak olyan képzetek, melyek szerint azok az erőszak, durvaság, tiltott cselekvések intézményesített, legalizált helyei lennének. Úgy tartják, hogy a diszkóban nemcsak az embertársi tisztelet szűnik meg, de a legelemibb erkölcsi szabályok is érvényüket veszítik. *Diszkotyéka? Van, van, á, ott romlik el a világ, ott romlik. Ott vagyon bár, ott vagyon menden, toate cele, ott vannak, de mik mikor akkarák voltunk, hogy lejánkák voltunk, ulljanok, akkar nap vetült el, akkor mi kellett jöjjünk bé, de most mikor szürkül bé, akkor mennek, cu buric gol, pircsi burikjikval* [meztelen köldökkel, hassal]*, s mennek, s nem jó dolog ez.* (Af., Bogdánfalva)

Ezen felül a társadalom rendjének változása, a belső normákat felülíró törvények is okolhatók az erőszak terjedéséért, melyek egyik szembeötlő típusa a családon belüli, szülő–gyermek közötti erőszak. Míg régen a szülői szabályozás és szigor határozta meg az ifjak erkölcsi nevelését, jelenleg ezt felülírják a felülről promovált modern nevelési módszerek, melyek hatékonyságát a legtöbb ifjú szülője nem ismeri, és helyességét kétségbe vonja. A falvak egyszerű embere számára elegendő volt nevelési és fenyítési eszközként, hogy ha kiérdemelte, vesszővel igazította a helyesnek ítélt irányba a gyermek gondolatait és elfogadhatatlan viselkedését. Éppen ezért érthetetlen valamennyi idős szülő számára, hogy a mai törvények értelmében már nincs joga megregulázni a csintalankodót. *Nem kell a verész a gyermeknek? De ha odacsapsz, akkor menen a policiéhez. Menen a policiéhez, s fizeti ámendát* [büntetést]*, az apja fizet ámendát a gyermek miatt. Hogy métt ávertizéázá* [figyelmezteti]*, hogy ne menjen úgy. S nu-i frumos* [nem szép]*. S mük, ágyika bătrâneţea asta de rând cu noi, parcă ţi-e ruşine să uiţi* [azaz velünk egykorú öregek, valahogy szégyelled, hogy nézzed] *la zéfiatalokat ezeket, hogy lássad, hogy hogy menen ő. A pircsi* [csóré, meztelen] *buccával, pircsi burikjával kimaradva, te scandalizează* [botrányos, szégyent hoz rád]*. S uite că nu poţi să faci nimica* [látod, hogy nem tehetsz semmit]. *Ez a világ!* (An., Bogdánfalva)

Ezt a generációs és világszemléleti konfliktusokkal terhelt légkört teszik még zavarosabbá az erőszakról tudósító esetek, melyek mindig társadalmi felháborodást váltanak ki. Leggyakrabban a családon belüli és a szomszédságok közötti kelleténél hangosabb szóváltások fordulnak elő, melyek nagy ritkán fizikai konfrontációba, verekedésbe fulladnak. Az egyedül élő öregek állandó félelme abból fakad, hogy a falu dologkerülő, iszákos (vén)legényei megspórolt nyugdíjukra sóvárogva éjszakai betöréssel próbálják megszerezni a féltve őrzött *parájukat*. Rettegésük nem alaptalan, ugyanis kellemetlen emlékű előzményekben gyökerezik, hisz majd minden faluban a 20. század folyamán is történtek hasonló esetek, melyek között gyakran értelmetlen gyilkosságba torkolló rablásokat is számon tartanak.

Végső soron a csángó falvak lakossága arra a belátásra jut, hogy ezekért a megszaporodott rablásokért, fosztogatásokért is modern korunk kaotikus, erkölcstelen társadalma a felelős, az, amely a testiség és a szexualitás, a pénz és a gazdagság kultuszát emelte minden emberi norma fölé. *Mosz kéne a szok para sz ne menjünk dologra, de hogy parát nyerjen kell munkáljon, met a parát nem adják csak úgy. S akkor mit gondol az éfiú, ez, hogy menen s lop? Megöl egy öreget, elveszi vóna egy kicsi pénsziéját* [nyugdíját]*, érted magad. Elveszi kicsi pénsziét azt, megéli* [megöli] *sz elveszi kicsi pénsziét sz para, veszi el. Ezelőtt nem voltak ezek a dolgok. Megfordult a világ.* (Af., Bogdánfalva)

4.3. Öngyilkosság, gyilkosság

A fizikai erőszak kategóriájának súlyos válfajait jelenti az alcímben megadott két fogalom: minden egyházi intés és erkölcsi megfelelés dacára a moldvai csángóknál is közismert drámai epizódok jelzik az

[61] GAZDA József 1993, 205.

öngyilkosság és a gyilkosság elkövetésében az ördög munkálkodását, illetve az egyházi és világi szabályok érzékenységét.

„Én akkor, szok ideje, úgy akartam, hogy felakaszszam magamat. [...] Osztán egyszer csak álmodom, hogy ingemet egy nagy futász martba visz, ullianba, melyiken csúsz el a főd, ott vannak valami nagy aszszonyok, veresszek, szarvaik veresszek, sz villákval. Sz kimentem, sz ott égett egy nagy tűz, ingemet addig hordoztak azon a marton, úgy léptem, nehogy béeszszem a fődbe. Odavittek a kemencéhez, sz mondták, hogy itt ez a te hellied! De tudja, hogy égett a tűz abba a kemencébe?! Olyan frikába (félelembe) mentem el, mikor egyszer megébredtem, csak víz vótam. Abba nekem megmutitták a poklot! De én azóta még egyszer készültem-e? Ha valaki vágja nyakamot, vagy akármit csánjanak, de én arra nem készülök, hogy én számot tegyek magamról. Szűzmária velem vót, gyermeknek szerencséjére!"[62] (Nagypatak)

Annak ellenére, hogy gyakran elhangzik, a templomban a pap is prédikációjába szövi, hogy Istennek nem tetsző dolog az élet önkéntes eldobása, a falusi temetők térben is példázzák e norma megszegésének eseteit. Az öngyilkosokat ugyanis még a 21. század első évtizedében is valamennyi csángó településen térbeli megkülönböztetéssel, a jó kereszténytől történő szegregáció szándékával a temető szélébe, árkába, vagy a temetőkerten kívüli területen hantolták el, leggyakrabban papi imádság nélkül.[63]

Az erős vallásos lelkület mind a moldvai, mind a gyimesi csángóknál „csak nehezen fogadja el, hogy éppen egy ilyen nagy esemény, az ember utolsó földi útja a lélek túlvilági sorsa szempontjából olyan fontos, megszokott egyházi szertartások nélkül történjen meg."[64] Az egyházi szertartás nélküli temetést leggyakrabban az elhullott állatok elföldeléséhez hasonlítják. A pap Pokolpatakon például csak keresztet és feszületet ad a temetéshez, de nem szolgál: *én erre nem tudok mondani misét, nem lehet, met felakasztotta magát intenţionat* [szándékosan]*, nem akasztotta fel más, ő maga magát, s akkor elvesztette a lelkét.* (M. P., Pokolpatak) A pénzkérdés azonban ezen a téren is morális és szokásbeli változásokat generált, a belső „törvény" megváltoztatását eredményezte: Klézse ifjú papja például 2002-ben *azt mondta, pénzért mindent megcsinál, csak adjad parát, ő megcsánnya*, ennek következtében lehetőség adódott arra, hogy egyházi pompával temessék el az öngyilkost is. *A fiatalabb már nem tartsa a régi légét* [törvényt]*, ő újat csánt, béteszi az öndilkost a temetőbe, halottak napján imát is mond…* (L. V., Klézse) Vízbefúlás esetén azonban rendes egyházi szertartással temetik el a holtat, a csángók szerint ugyanis nem lehet tudni, hogy szándékos öngyilkosság vagy véletlen baleset vezetett halálhoz.

Bár a papi részvétel megtagadása, az elhunyt közösségből történő kizárása máig borzongással tölti el a csángókat, ez a félelem sosem volt annyira intenzív, hogy felszámolhatta volna az öngyilkosságokat. Talán azért, mert az evilági életfeltételek sokszor még a kilátásba helyezett túlvilági kínoknál is könyörtelenebbek voltak…

A rokonság, a közösség tagjai az egyéni tragédiák bekövetkeztekor értetlenül veszik tudomásul az elhunyt utolsó döntését. Máig, a keresztényi tanoknak megfelelően, az ördög aktív szerepét vallják az öngyilkosságokkal kapcsolatban,[65] hisz felfoghatatlan az az elhatározás, amely során egy katolikus ember az önkéntes halált választja. Ezeknek a lelke nem mehet a mennybe, hanem *ahova szolgáltak. Erre szolgáltak, a kötélre, az ördögnek, az ördög tartsa. Az ördögnek az emberei, azoknak nem menyen a lelkik mennybe, azok zac pe intineric* [örök sötétre kárhoztattak]. (M. P., Pokolpatak)

Még megbotránkoztatóbb az öngyilkosság, ha figyelembe vesszük, hogy leginkább életerős emberek követik el elkeseredésükben, az idősek jóval ritkábban. Napjaink kiigazodhatatlan világát jelzik az olyan esetek, melyek során egészen ifjak követnek el öngyilkosságot a szerelmi bánat, a kedvezőtlen anyagi helyzet vagy a szülői szigor folyományaként. *Történt, hogy még megölte magát es, hogy az anyja mért obligálja* [kötelezi]*, hogy menjen templomba. Megölte magát!* (An., Bogdánfalva)

A gyilkosság, annak ellenére, hogy az egyházi és a világi szabályozások legdurvább megsértése, mind a korábbi századokban, mind pedig 20. századi modern korban előfordult. Elkövetőiket elsősorban

[62] GAZDA József 1993, 152.

[63] Sokfelé csupán a kántor kísérte ki a halottat a temetőbe, aki néhány egyházi éneken keresztül emlékeztette csupán a gyászolókat arra, hogy elhunyt szerettük is katolikus volt. A kántor segédletével történő temetés rendkívüliségét kiemelik a kifejezetten halottas szokásokkal foglalkozó tanulmányok is. Lásd VIRT István 2001; NYISZTOR Tinka 1997a; 1997b. A moldvai deákokról szólva sok helyen említették, hogy az öngyilkost a pap nem temette el, csak a kántor („deák") énekelt a temetésen. Például: „Egy olyan ember, amelyik akassza magát, érti-e felakassza ... úgy véletlen halál ... felakassza vagy megéti [megmérgezi] magát, tudom es én, meljikre nem mejen pap, nem csinál misét, osztá akkor megengedi, hogy a fehérnépek így énekeljenek. S mü akkor énekeljük magyarul. Hull a főd a koporsóra... s ezeket." (Szitás, Jancsi Istvánné Elek Ilona, szül. 1921). Lásd TÁNCZOS Vilmos 1995, 97.

[64] Az öngyilkosságot elítélő egyházi szemlélet reformja az 1962–1965 között megtartott II. vatikáni zsinat keretében történt, amikor az öngyilkosokra kiszabott korábbi szankciókat megszüntették. Ettől kezdve valamennyi pap maga döntötte el, hogy részt vesz-e vagy megtagadja szolgálatát az öngyilkos temetésén. Vö. BÓDÁN Zsolt 2008, 109–114.

[65] BÓDÁN Zsolt 2008, 119.

a világi törvénykezés büntette, az egyházi büntetés a hívei sorából történő kizárásra szorítkozott.

Lészpeden ballada is született Bilibók János tragédiájáról, amely a falu bírójával történt halálos konfliktus drámai kimeneteleként mélyen megrázta a faluközösséget. Bilibók János ugyanis Costache Dan bíró szavát nem hallgatta meg, amint azt kellett volna, sőt ellent is mert mondani neki, amiből végzetes konfliktus keletkezett. A mezőn késő estig dolgozó Bilibók János úgy döntött, nem jön haza a mezőről, hogy másnap korán folytathassa a munkáját, s kimerülten egy fa alatt mély álomba zuhant. Eközben a falusi bíró, aki még két segítséget is toborzott magának, rátalált az alvó Bilibókra és keresztüllőtte. Bilibók nem halt meg azonnal, hanem vérveszteségei ellenére utolsó erejével hazavonszolta magát, hogy „kicsi árva Ilonkáját, Istánkáját s édesanyját lássa még utoljára."[66] Saját udvarán, szerettei körében halt meg.

Mivel a tragikus történet nem tartalmazza a gyilkos esetleges büntetésének körülményeit, valószínű, hogy a törvény képviselőjének gyilkos tette – akárcsak azé a szabófalvi bíróé, aki büntetésként, mert egy falubeli nem akart dolgozni a falut körülölelő kerítés munkálatain, lovával halálra gázolta[67] – büntetlenül maradt, legalábbis az általuk képviselt felsőbb hatalom és világi törvénykezés részéről. A szerencsétlenül járt árva családja csupán az isteni büntetés igazságában reménykedhetett...

Tény, hogy míg az öngyilkosokat a temetőn kívül, papi segédlet nélkül temetik el, a gyilkosságot elkövetőket nem sújtja ilyen szankció. Klézsén például a börtönbüntetését letöltött gyilkost a falu sem fogadta többé vissza közösségébe, annak ellenére, hogy az szabadulása után továbbra is a faluban élt. Az önbíráskodás jegyében elkövetett kollektív gyilkosság sem vont maga után ilyen szankciót, hisz éppen az önbíráskodás közösségi jellege biztosított anonimitást és immunitást az egyén számára.[68]

4.4. Blaszfémia. Isten, szentek és papok káromlása

A moldvai csángók köznyelvében viszonylag ritkán fordulnak elő a hirtelen felindulásból fakadó, az Isten és a szentek nevét emlegető durva szitkozódások. Ezt egyrészt a vallási nevelés, a hitbéli buzgalomtól áthatott erős önkontroll és a környezet kivételesen szigorú tekintete magyarázza, másrészt a transzcendens ítélettől való rettegés, amely a csángó ember számára bizony nem alaptalan félelemként tételeződik.

Az intoleráns kommunista hatalom utasítását vakon végrehajtó, papokat bántalmazó aktivistákra a szent emberen elkövetett durvaságok miatt a csángók erkölcsi érzéke szerint szörnyű túlvilági büntetés várt, amely rettenete főképp akkor válik érthetővé, ha tudjuk: a katolikus csángók egész életükben azért szenvednek, hogy szép haláluk legyen, és a halál után az örök boldogság birodalmába kerülhessenek. „Elvitték, megkötözték, verték, rongálták a páterokot. Mikor az a lélek holt meg, akkor a nekurát [tisztátalan – K. I.], az a gonosz verték fődhöz. Ne, oda, fődhöz, fel a padlóra, sz le a padlóra, úgy verték oda fődhöz. Úgy halt meg. Hát vétek a páterokba kötődni! A szegény páterok miféle bűnösszek vótak. Ej, csúful tettek gyetot. Osztán mász betegeszkedett, mász elnyomorodott, mász meghalt hirtelen, de ullian szép halála legyen, illien kereszténysz halála nem vót egynek esz, mellik békötött a páterokba. Páterokba nem jó kötődni! A zember hallgasszon. Met hezzik kell menjünk nehezszégbe!"[69] (Nagypatak)

Mivel terepkutatásaim jelentős része a *hanging around* típusú antropológiai adatgyűjtés módszerének alkalmazásával folyt, amit leginkább a szállásadóim mindennapi életében való aktív részvétel, a munkába történő cselekvő bekapcsolódás jelentett, jó eséllyel figyelhettem meg a csángó emberek legkülönfélébb reakcióit a pillanatnyi sikertelenség, düh, felindulás alkamaikor. Ezekre a tapasztalatokra hagyatkozva úgy vélem, a moldvai csángó falvak katolikus lakói nagyon ritkán káromkodnak.

Csíkfalván például az idős, rendkívül iszákos, de igen jóindulatú szállásadóm legdurvább verbális megnyilvánulásaként *„az istenit!"* szitokformula hangzott el, amelyet a silány dohánnyal sorvasztott gyenge tüdeje miatt kínlódva úgy préselt ki torokhangon, hogy mindig könnybelábadt a szeme… Ám a kifejezés akkor sem volt káromkodásként értelmezhető, hisz összességében a szituáció egy szenvedésekben megkeseredett öregember önmagát hibáztató, sikertelen lépésének torokszorító megnyilvánulásaként tételeződött.

Azokban a helyzetekben, amelyekben a pap gazdasági üzelmei és manipulatív tevékenysége a leginkább nyilvánvalóvá vált, a narratívák általában a rossz útra tért emberrel szembeni megértést és annak igazságos következményét, a másvilágon történő bűnhődést fogalmazták meg. Bár a századokkal korábbi források némely moldvai csángó falu lakóit olyanokként írják le, mint akik a szomszédos településeken élő ortodox románoktól minden tiltott, rossz szokást (vadházasság, iszákosság, káromkodás) átvettek,[70] a 20. század folyamán a papok által szigorúan felügyelt és büntetett viselkedésminták és a hit

[66] DOMOKOS Pél Péter 2005, 119.
[67] IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter 1978, 202.
[68] Vö. SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001b, 8.
[69] GAZDA József 1993, 149.
[70] BENDA Kálmán (szerk.) 2003, 314–315.

elmélyült egyéni gyakorlata eredményeként a katolikus csángó ember nem szidalmazza istenét és annak földi helytartóját, hanem – a ritka kivételtől eltekintve, amelyek akár deviánsnak is minősülhetnek a közösségben – fejet hajt, aláveti magát lelki békéjét biztosító felettesei akaratának.

4.5. Vallási konverzió

A római katolikus egyház kizárólagos uralomra törekvő valláspolitikája és a csángó közösségek ezzel párhuzamosan fokozódó intenzitású népi vallásossága a 19–20. századokban az identitás alapkategóriájává, a közösségek első számú öndefiníciós faktorává emelte a katolikus valláshoz való tartozást. A moldvai katolikus egyház 19. század végi újjászerveződésétől, intézményesülésétől kezdve a csángó közösségek katolikus hiten tartása abban az esetben is a románosítás politikájának gyakorlati megvalósulását jelentette, ha éppen az ortodox (állam)vallásra átkeresztelkedni szándékozókat akadályozták meg törekvésükben.[71] A történelem során a csángók többször épp azáltal tiltakoztak a katolikus egyház túlkapásai ellen, hogy az ortodox hitre való átkeresztelkedéssel fenyegetőztek.[72]

A katolikus egyház és az elveit képviselő papok magas fokú vallási intoleranciája és intenzív térítő/tudatosító politikája eredményeként a csángó közösségek világszemléletében a Krisztus tanítására alapozó katolikus hit elhagyása még napjainkban is a szimbolikus halállal egyenértékűnek számít.

Míg korábban főleg a katolikus–ortodox átjárhatóság volt gyakori, a 20. század derekán a Moldvában is felbukkanó neoprotestáns kisegyházak (pünkösdista, adventista, baptista, evangéliumi keresztények, majd később a jehovista csoportok) alternatívát kínálva toborozták tagjaikat, miközben lelki megnyugvást, személyre szabott vigasztalást ajánlottak a személytelenebb, tekintélyelvű hierarchiára épülő történelmi egyházzal szemben. Érdekes, hogy a történelmi egyházak legitim helyzete és egyeduralma – például a katolikus egyházé a csángók között, az ortodox egyházé a román közösségekben – ellenére falvakon is olyan vallásos csoportosulások alakultak ki, amelyek valamelyik kiútkereső, alternatívakínáló egyház keretébe integrálódva szembeszegültek korábbi hitükkel, és ezáltal elkerülhetetlenül közösségükkel is.

1950-ben például a Szekuritáté regionális igazgatóságának munkaterve alapján a berendezkedő kommunista hatalom Bákó környékén nemcsak a katolikus és ortodox egyházon belül kívánt informátort foglalkoztatni, hanem a mozaista kultusz, a román ortodox egyház ellen fellépő stiliszta kultusz, a hetednapi adventisták, a reformadventisták, a baptisták, az evangéliumi keresztények, a pünkösdisták és az örmény-gregorián egyház hívei közé is próbáltak infiltrálódni.[73] Megjegyzendő tehát, hogy az intenzitást jelző, állandósult fogalommá vált *csángó katolicizmus* mellett a moldvai csángó közösségekben a katolikusok közül kivált és áttért más vallásúak is éltek elvétve, akik esetenként más településen összegyűlve gyakorolták hallgatólagosan megtűrt vagy üldözött hitüket.

Annak ellenére, hogy a 20. század végi nyitás eredményeként az új életminták megismerésével és elterjedésével már a társadalom is veszített korábbi feszességéből, és a beszélgetések szintjén több katolikus adatközlő is megengedő módon nyilatkozott a vallások közti szabad választásról, továbbra is akad példa arra, hogy a 21. század első évtizedében a szociális kapcsolatok teljes megszakítását eredményezi az egyén kilépése a katolikus egyházból. A vallási intolerancia olyannyira erős, hogy még a szülők is szégyellik gyermekeik valamelyik új vallásba történő áttérését. Egy trunki asszony például intenzív imádkozással, búcsúkba és Mária-jelenésre való járással érte el azt, hogy a fia, aki a Jehova tanúi közé állt, hosszas könyörgés után visszatért a katolikus vallás kereteibe: „Hogy én azt megkereszteltem, megvirulódatt (felnőtt), megházaszadatt, sz van három gyermeke! Sz hogy tudott el…? Nyáran ment arra a hitre. [Milyen hitre ment?] Johoiszt (jehovista). Cel mai periculos! (A legveszélyesebb!) Hogy tudott az elmenni? Elment hamarább az asszanya, elhúzta őtöt (áttérítette)”.[74] (Trunk)

A katolikus csángó emberek úgy tartják, hogy a vallási áttérés mögött olyan csábítási kísérlet okolható, amely rossz időben, érzelmi egyensúlytalansági helyzetben következett be. Az új vallás hirdetői hamis ígéretekkel veszik rá a keresztény hitét nem elég átéléssel gyakorló katolikust vallása elhagyására. *Azért, hogy elkenik a vădănával a szemeit s oda menen, arra mejen, ő nem tudja, melyikből jön, mellik hitet... azt a hitet nem kell elhagyni, melliket kaptad. Azt nem lehet elhadd! Vót, vannak itt nállunk is, mellik elmentek, el... de, az a hit, hogy szeretik azt a hitet, nem... éj, ha szeretik, arra mentek. De hát ha arra mensz is, mincsak a nap szit, az a nap szit* [süt]. *S akkor te meg kell hagyjad azt, melliket kaptad a zöregektől, de la părinți* [a szülőktől]. *Ha, mikor a más szállatra menyünk, meghalunk, akkor ott megzsudekálnak* [megítélnek]. *Megzsudekálnak, hogy hát minek hattad el ezt a hitedet s mentél át másra. Ez az,*

[71] Ilyen átkeresztelkedésekre elsősorban a katolikus és ortodox fiatalok házassága esetén került sor.

[72] PILAT, Liviu 2002.

[73] DOBRINCU, Dorin 2004, 227–228.

[74] Peti Lehel gyűjtése. PETI Lehel 2008, 199.

met ott, mikor odaérünk, akkor ott meglássuk. (An., Bogdánfalva) Az adatközlő érezteti, hogy ez a lépés egyrészt egyéni döntés függvénye, ugyanakkor azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a keresztény világkép szerint vélhetően méltó büntetés, transzcendens ítélet fogja sújtani a hitehagyót. A léten túli büntetés kilátásai mellett a katolikus közösség már az evilági életben elkezdi a bűnös halálig tartó szankcionálását.

Példák sora bizonyítja, hogy a hithez való kötődések a családi kapcsolatoknál is erősebbek lehetnek, hisz több olyan család is felbomlott a külföldi vendégmunka kontextusában, amelynek huzamosabb ideig Nyugaton tartózkodó tagjai valamelyik divatos szekta soraiba álltak. *Vannak, vannak.* [S aztán mikor hazajött, az asszony is kellett olyanra menjen?] *Osztá váltak el! Ha szeretted, arra menj. Én ha szeretem itt, én erre menek. S kész.* (An., Bogdánfalva)

4.6. Testiség, szexualitás

Ez csinálja né, né, né, itten adja ki minden! – lobogtatta dühösen 2008 tavaszán egy bogdánfalvi öregember a láthatóan gondosan összegyűjtött újságokat és román bulvárlapokat, amelyek címlapjain az erotikus pózokban megörökített félmeztelen nők tették eladhatóvá a sajtóterméket. *Innét jő mind… Libertátyea,*[75] *há minek teszi neki ki minden minden minden csóré segget, minden, minden né… hm… Mind csórén, mind, né, né, ha lássza ezt a csórét, há hodne jönne ki a gondja oda, nem úgy van-é…* – s közben újabb kötegeket húzott elő a szekrény és az ágy alól. *Innét jő ki táti, né, né, látod milyen csórén mutissa ott a képen. S nem olyan nő melyik nagy eszess nő, akkor e nincsen megdrogállódva, mikor ezt csinálja, ezt a filmet? […] Akkor a gyerek, ha meglássa ezt, akkor mit mond? Há én nem tudok úgy menni mind e van? Há?* [S mennek-e itt?] *Há hodne, úúha, úgy felhágnak egymásra, hogy nem tudják, mi van velik!* (Af., Bogdánfalva)

Az erkölccsel foglalkozó kutatók egyetértenek abban, hogy az erkölcsi szférán belül a nemi erkölcs foglalja el az első helyet. Következésképp ennek különféle módon történő megsértése a büntetések terén is változatos eljárásokban reprezentálódik. Ide tartozik a megesett leányok csoportja, a vadházasságban élők és a megbotránkozást keltők.[76]

A világszemléletek és korok konfliktusának tulajdoníthatóan a testiség, a szexualitás mindennapos téma a csángó közösségek életében. Leginkább azon a tiltáson keresztül, amellyel a szülők generációja a nyugati *topless* divatot követő fiatalokat visszafogottabb öltözködésre próbálja utasítani. *Ez a világot ez rontotta el, a pircsiség* [meztelen]*, ez. E, e, ezek a fiatalok, ezek. Mennek a pircsi hasikval, pircsi burikjikval* [köldökükkel]*, mennek, un fel de* [egyfajta] *szemérem, egy kicsi, szégyeljenek, egy kevest, na, s ez elrontotta a világot dé tot* [egészen]. *Elrontotta. Ezelőtt mik is voltunk lejánkák, mik is vótunk, de ulljenek nem vótunk, nem lehetett. Pircsi burikjikval, pircsi hasikval mennek. Szigur.* (An., Bogdánfalva)

Másrészt az sem elhallgatható tényező, hogy minden településen akadnak olyan feslettebb erkölcsű személyek, akik – felrúgva a család szent kötelékét – házasságon kívüli párkapcsolatot kezdeményeztek. Klézsén például több olyan személyt is említettek, akik *a szomszédasszonnyal*, a *szomszédemberrel jóba vannak*, akiket az egész falu beszél. Általában ezek a kapcsolatok botrányos körülmények között kerülnek nyilvánosságra, s kiderülésük után sokáig a falu kedvelt beszédtémáját képezik *ez az, aki eszszevegyült avval az embervel* típusú narratívák formájába szerveződve. Nagyobb az esélye annak, hogy a falu szájára kerüljön valaki, ha történetesen özvegy az illető, ilyenkor elegendő egy szomszédi segítség igénybe vétele ahhoz, hogy az éberen figyelő falustársak történetté kovácsolják az esetet.

A hangoztatott tények ellenére nyilvánvaló, hogy a szexualitásban megnyilvánuló deviancia nem a modernizáció terméke: a Kárpát-medencei magyar nyelvterületen kötetekre rúgó adatmennyiség tanúskodik arról, hogy a szigorú egyházi és közösségi szabályozás sosem tudta kiszűrni a társadalomból az ilyen jellegű vétkeket.[77]

A vizsgált falvak közül Trunkból és Klézséről származik a legtöbb adatom a szexualitáshoz és a testi jellegű „szolgáltatások" kérdésköréhez. Egy-egy falu közösségében köztudott dolog, hogy ki az a nőszemély, akit meg lehet *cserkálni*, akár férjezett, akár nem. A pénzért vagy terményekért nyújtott alkalmi szolgáltatást – a szakirodalomra támaszkodva[78] – saját kifejezéssel akár *népi prostitúció*nak is nevezhetjük, abban az értelemben, hogy az esemény helye, ideje és a szolgáltatást igénylő kliens életkora nem kritérium a szexuális aktus lefolyásához, amelynek esetenként meghatározott anyagi vonzata is van. Az ilyen asszonyok vétke abban az esetben még súlyosabb, ha nős férfit csábítanak el, és megbontják a család békéjét. A falvakban tapasztalható prostitúció a társadalmi konfliktusoknak gyakori forrása.[79]

[75] A Bukarestben kiadott, román nyelvű *Szabadság* napilap.

[76] SUMNER, William 1978, 620; NAGY Olga 1989, 251; CURRAN, Charles 1998.

[77] Lásd TÓTH Péter 1991, 51–59; FORRAI Ibolya 1991, 319–325.

[78] FORRAI Ibolya 1991; TÓTH Péter 1991; BÁRTH János 1992.

[79] Lásd FORRAI Ibolya 1991, 319–324; BÁRTH János 1992, 619–628.

Az intimitására nagyon érzékeny csángó mikrotársadalom a legsúlyosabb elmarasztalásban részesíti az ilyen asszonyokat, a nyilvánosságra hozott tevékenységük miatt minden esetben marginalizált helyzetbe kerülnek. A közösségi stigmatizáció és a kirekesztés tendenciája az asszonyok csoportjának részéről a legerősebb, az ebben a bűnben vétkesnek talált egyént deviánsként vagy bolondként kezelik.

A fiatal nemzedék találkozási alkalmainak a falu közösségétől teljesen más tér- és időhasználata miatt (például diszkó) ilyen típusú ellenőrzés nem valósulhat meg az idősebbek részéről, a fiatal generáción belüli megítélés pedig egyáltalán nem zárja ki a bűnösnek tartott (fiatal) személyt közösségéből, sőt, inkább elismerést vált ki egy-egy merészebb tett korosztályának tagjai között. Ennek függvényében úgy vélem, hogy csak az idősebb nemzedék körében általános az ilyen típusú erkölcsi tisztaságra való törekvés (amely néha csak törekvés marad), számukra azonban a morális normák közt ennek van elsődlegessége.

4.7. Sír- és halottgyalázás

A csángó közösségekben a halott és a hozzá kapcsolódó vagy vele érintkező tárgyak, rítusok és emlékek szakrális töltetet nyernek, a hétköznapi dolgoknál magasztosabb tárgyak, tabuk lesznek.[80] Az élők sorából távozottakkal szemben mindig különös, kiemelt figyelmet és bánásmódot érvényesítenek. Éppen ezért széleskörű társadalmi megbotránkozást és kollektív ítéletet von maga után ezeknek a tabuknak a verbális vagy fizikai megsértése, a halott emlékének meggyalázása.[81]

A moldvai csángó falvakban is, akárcsak a szomszédos magyarság és a románság körében, a temető szigorúan meghatározott viselkedésmódokat előíró, tabukkal terhelt, a profán és a szakrális világ között átmenetet képező helynek számít. Ezekben a kultúrákban tilos az, hogy a temetőben található tárgyak közül bármit a temetőkerten kívülre vagy haza vigyenek. Ennek a viselkedésnek a hátterében a túlvilághoz fűződő tárgyakkal kapcsolatos érintkezés hiedelmei, babonás képzetei állnak. A 20. század folyamán is élő szokás szerint az elkorhadt, lecserélt fakereszteket a temető sarkába gyűjtötték össze, azokat megsemmisíteni, eltüzelni csak a beavatott, különleges státusú személynek, a harangozónak volt megengedett. A szokás által kodifikált szabály szerint a régi, kidobott keresztek tűzifaként történő hasznosítása a harangozó fizetségét képezte a lakosságtól begyűjtött terménybeli és az egyháztól kapott pénzbeli javadalmazás mellett. Ezt leszámítva mindenféle egyéb tárgy kivitele vagy megrongálása temetőzavarásnak és sírgyalázásnak minősült. Éppen ezért jelentett rendkívüli eseményt az a guzsalyosból induló erkölcsi vétség, amely során a kártyajátékban vesztes fiatalnak büntetésképpen sírgyalázást kellett elkövetnie. „Még a temetőbe es kiküldték, hozza be a keresztfát. Be es hozta. Kijárt a temetőbe. Olyan kicsike keresztfát hozott... [...] Meg kellett csinálja a bűnt, melliket adott a másik".[82] (Szerbek)

A moldvai csángó ember nem léphet egy sírra anélkül, hogy eszébe ne jutna: a halottal szemben tiszteletlenséget követ el, a halott túlvilági nyugalmát zavarja, ráadásul éppen valláserkölcsi normát sért. Természetesen ebben az esetben is adatközlőimmel együtt megjegyezhetem – hisz a példák is azt bizonyítják –, hogy a közösségek gyakran hajlamosak egyfajta passzív ellenállásra. Úgy értelmezik, hogy a törvény azért van, hogy meg lehessen szegni. 2002-ben például a kutató kedvéért Forrófalva és Nagypatak közös temetőjében középkorú csángó kísérőm egy földbe süllyesztett családi kripta koporsói közé ereszkedett le, hogy megmutassa ezt a csángóknál ritka temetkezési formát. Ez az adatszolgáltatás és gyűjtés ott és akkor meglehetősen veszélyes szituációt jelentett, hisz ha valaki falubeli szemtanúja lett volna az esetnek, az valószínűleg azzal járt volna, hogy kísérőm a pap előtt kellett volna feleljen tettéért, én meg azt kockáztattam, hogy ellehetetlenül a településen való további tartózkodásom. Annak ellenére tehát, hogy csupán megfigyeltünk egy érdekes családi temetkezési formát, a temetővel és halottakkal szembeni helyi szokásgyakorlat minden valószínűség szerint sírgyalázásnak minősítette volna érdeklődésünket. Nem egy példa bizonyítja, hogy újabban ezeknek a tabuknak a feloldódása megy végbe a népi vallásosság és a kollektív erkölcsök halványulásával egyetemben.[83]

A még el nem temetett halottal szembeni előírások ezzel szemben szigorúan kodifikáltak, a temetést megelőző események sorrendje, a rokonok és falubeliek részvétele az ember földi létének utolsó drámai szcénájaként megkonstruált.[84] Ilyenkor minden elővigyázatosság a halott emlékének tisztán tartására irányul, megakadályozva földi maradványainak meggyalázását. Az elhunytat falvanként változó módon, ugyanazon nemű rokon vagy felkért ismerős személy mosdatja, s különös figyelmet szentelnek

[80] A moldvai csángók halottal kapcsolatos tudásáról és szokásairól bővebben lásd VIRT István 2001.

[81] NYISZTOR Tinka 1997a, 111.

[82] GAZDA József 1993, 68–69.

[83] Például 2003-ban a Bákó és Vráncsa megyéből háromszéki vendégmunkára érkező csángó fiatalok unalmukban a dálnoki temetőben húsz-huszonöt darab, cementből öntött sírt rongáltak meg. *Háromszék*, 2003. szeptember 30.

[84] Lásd MOHAY Tamás 1997, 96–105; NYISZTOR Tinka 1997a, 106–112; NYISZTOR Tinka 1997b, 113–122.

annak, hogy a fürösztővizet eldugott helyre, fa tövére vagy gödörbe öntsék ki, a levágott hajat, körmöt, a fésűt, a szappant és a rongyokat, amelyekkel végezték a mosdatást, elégetik.

Virt István megragadó példát közöl arról, hogyan rendelkezett egy pusztinai idős asszony, azt elkerülve, hogy kacagás tárgyává váljon a halottmosdatók és a falu népe előtt. „Azt mondta édesanyám nekünk, hogy én olyan hitványodtam, hogy csak a csontom és bőröm maradott. Átkozottak legyetek a földön meddig éltek, ha valakit az én testem mellé csaptok, ha tük engemet el nem embrizsíltok [engrizsiltok: azaz gondoztok – K. I.]. Tük mossatok fel, hogy ne kacagjon ingemet senki. S mikor ketten maradtunk, akkor erekké mondtuk, hogy nem féltünk, mer tudtuk, mennyit kínlódott, met mámánk vót, nem vót mitől féljünk".[85]

Nemcsak az idézett szövegrész, de a saját adatközlők utalásai is azt támasztják alá, hogy a halottmosdatók ki szokták pletykálni a faluban az elhunytról megszerzett információkat (milyen volt a fizikai állapota, mennyire rendezett a háztartása, a ruhái stb.). Különösen akkor osztják meg szóban a mosdatáskor felvett látleletet, ha valami rendkívüli, úgymond „érdekes" dolgot tapasztaltak: az elhunyt gondozatlan, tetves, bolhás, túl sovány vagy túl kövér volt.

4.8. Válás, vadházasság, szerelemgyermek

Abban a társadalomban, amely az egyetlen, isten és ember által is szentesített szociális kapcsolatnak a családi életformát fogadja el, határozottan elutasítják az attól eltérő együttélési módozatokat. Elsősorban ortodox román hatásnak tulajdonítja a 17. századi, Beke Pál jezsuita jelentésén alapuló latin nyelvű beszámoló azt a katolikusok körében is széles körben gyakorolt szokást, miszerint mindennapi a nőrablás és a válás, s aki pedig „megunta házastársát, egyszerűen eltaszítja; ehhez a szokáshoz nagyon ragaszkodnak".[86] A 17. századtól megerősödött katolikus egyház szigorúbban beavatkozott a házasságnak mint Isten színe előtt létrehozott szakrális intézménynek az irányításába, amelynek felbontása a család elhagyásával vagy bármely más módon a 17–18. századokban a legnagyobb bűnnek számított.[87]

A katolikus egyház 19. század végi intézményesülése lényegi változást hozott ezen a téren is, hisz ha nem is tudta egy csapásra megváltoztatni a korábbi laza társadalmi gyakorlatot, de az állandó centralizált felügyelet és a szigorú büntetések az erkölcsi kódex betartását szűkebb mederbe terelték, kevesebb lehetőséget hagyva a normaszegésre. Valószínű, hogy a klérus erőskezű fellépésének tudható be, hogy hivatalos keretek között, a világi törvényszék előtt családok felbomlására, válásra nagyon ritkán került sor, hiszen az szigorú egyházi normasértésnek számított, és a házasságot bontott feleket ki is utasíthatták a lokális gyülekezetekből. A család nem hivatalosított felbomlása, a család elhagyása pedig a közösségek szemében számított antiszociális vételeknek, mely következtében az egyén a társadalom periférájára szorult. Hegyeli Attila klézsei esettanulmányában is ehhez hasonlóan, a társadalmi presztízs elvesztésének félelmével magyarázza a bírósági válások ritka előfordulását.[88]

Az isten előtt fogadott örök hűség, a pap fiatal családra osztott, semmivel sem helyettesíthető áldása nélkül a párkapcsolat a katolikus csángók közösségében nem számított szentesített családi köteléknek, s nem is elfogadott, inkább az elítélt/megtűrt állapotok kategóriájába tartozott. A vadházasságban élőket, a mindenfajta társadalmi és erkölcsi jóváhagyás nélkül *összeállt* párokat elsősorban az egyház ítélte el, és a nyilvános megrovást követően a helyi közösség is távolságtartó pozícióra helyezkedett.

A vadházassághoz viszonyítva még súlyosabb vételnek számított a házasság előtti szexuális élet, amely nem kívánt terhességgel, gyermekáldással vált nyilvánvalóvá a közösség előtt. A *burjánbubá*nak, *virágbubá*nak nevezett szerelemgyermek anyját – és ha kitudódott kiléte, akkor apját is – az egyház huzamos penitenciára ítélte, mely során több egymást követő vasárnapon fekete gyertyával, kereszttel vagy töviskoszorúval a gyülekezet előtt állva hallgatta a misét, miközben megbánást tanúsított.[89] Ahogy a társadalom egyre elnézőbbnek mutatkozott a vétkessel szemben, úgy az egyház is lassan engedni kényszerült a korábbi szigorából: a 20. század elején már viszonylag elterjedtnek számított, hogy pénzbeli büntetéssel is meg lehetett váltani az életre kiható szégyent, amelyet a mise alatti pellengéren állás jelentett.

Ebben a kérdésben is feltűnő a követendő norma és a valós gyakorlat szembenállása: 1932-ben például Szabófalván például Domokos Pál Péternek elmondják, hogy a falu és a pap szigorú tekintete által felügyelt hagyományos vasárnap délutáni tánc még mindig szokásban van, amelyben legény legénnyel, leány leánnyal táncol, de ez a hagyományos felállás már képmutatás, mivel az erkölcsi tisztaság már egyáltalán nem fontos: minden nagy leánynak gyermeke van.[90]

[85] VIRT István 2001, 233.

[86] Az ausztriai jezsuita rendtartomány latin nyelven írott 1645. évi jelentésének magyar nyelvű összefoglalója. BENDA Kálmán (szerk.) 2003, 314–315.

[87] PILAT, Liviu 2005, 93–94.

[88] HEGYELI Attila 2005, 230.

[89] Ilyés Sándor külön dolgozatot szentelt a megesett csángó leány büntetéseinek bemutatására. ILYÉS Sándor 2005, 57–91.

[90] DOMOKOS Pál Péter 2005, 152.

2004-ben Klézsén alkalmam volt szóba állni azzal a 22 éves lánnyal, aki egy üzlet elárusítójaként, saját keresetére utalva, egyedül nevelte szerelmi kapcsolatából született gyermekét. A beszélgetés során kiderült, hogy a szülés után társadalmi kapcsolatai leszűkültek, s igen szembeötlő volt az egyház kritikai állásfoglalása: barátnői, akik számára a fiatal pap bibliaköröket szervezett, elhidegültek tőle, hiszen a leányanya az egyház tolmácsolásában helytelenített példaként szolgált kortársai számára. A működő társadalmi kontrollt abban a tiltásban is tetten érhetjük, amellyel az idősebbek távolságtartásra ösztönözték vele egykorú gyermekeiket, korábbi barátait.

4.9. Hajadonok, vénleányok és -legények, időskori házasság

A hajadon maradt leányok és a házasulatlan férfiak sem részesülnek nagyobb elismerésben az egyházi erkölcsi kódex szabályai szerint, hisz a katolikus etika egy példázattal az ő életüket is ugyanolyan értelmetlennek titulálja, mint azt a gyümölcsfát, amely nem hoz gyümölcsöt... „Melliknek nincsen gyermeke, ullian, mint az a fa, mellik nem csinál körtét. Ha van gyermeke, akkor a Jóiszten esz úgy szereti, mint a zember szereti a rodosz (termő) fát a zerdőn."[91] (Nagypatak)

Korábbi századok forrásai is igazolják, hogy a csángó településeken belül mindig akadtak olyan egyének, akik a rendelkezésükre álló párkereső periódus alatt nem kaptak megfelelő társat maguknak és nem alapítottak családot.[92] Ez az időszak változó volt a fiúk és a lányok esetében: egészen a 20. század elejéig a fiúk általában 16–18,[93] a leányok 16–17 éves korban kerültek eladósorba. A második világháború után ez a gyakorlat úgy módosult, hogy a házasodási életkor későbbre tolódott: a nők 20–26, a férfiak 24–30 éves korban alapítottak családot.[94] Ez az úzus egyben azt is jelentette, hogy a meghatározott életkoron túllépő egyén már vénleánynak, illetve vénlegénynek számított, és ekkénti megbélyegzettsége miatt még inkább csökkent az esélye, hogy házastársat találjon magának. Például egy 35–40 éves férfi számára nemcsak a 18. században volt minimális a házasság esélye,[95] hisz ilyen korban mind a mai napig túlságosan öregnek számít a házassághoz.[96]

Az ideálisnak tekintett állapot és a mindennapi gyakorlat ebben a kérdésben is látványosan elkülönül egymástól. Míg egyes hagyományőrzőbb közösségekben a vénleányok és -legények csoportja állandóan ki volt téve a tréfálkozásnak, gúnyolódásnak, főleg a farsangi időszakban, más településeken elnézőbbnek bizonyultak a pár nélküli falubeliekkel szemben, sajnálták azokat, s még azt is elfogadhatónak tartották, ha a kívánatosnak tartott korhatár fölött próbáltak családi állapotot teremteni maguknak. Leggyakrabban olyan kötelékek jöttek létre, melyekben az egyik fél már özvegyként élte életét, és a létalapok megteremtéséhez elengedhetetlennek bizonyult a segítőtárs állandó jelenléte.

A levéltári források szerint a 19–20. század fordulóján a közösség elhatárolódott, keményen megszólta az ilyen jellegű, a mindennapi gyakorlattól eltérő, megbotránkoztató kezdeményezéseket. Klézsén 1899-ben M. L. és B. M. egyházi esküvőjét a közösség elutasító magatartása miatt a pap kénytelen volt egyetlen kihirdetés után megtartani. A püspökhöz írt leveléből ugyanis kiderül, hogy az esküvőre jelentkezők mindketten 70 éven felüliek, és csupán az egyházi esküvő hiányzik a házassághoz, a polgári egybekelés már megvolt. A püspökhöz intézett kérés az, hogy hagyja jóvá, hogy a pár szándékának egyetlen alkalommal történő nyilvánossá tétele után összeeskeshesse őket, hisz – panaszkodik – a frigy templomi kihirdetése alkalmával mindenki *kacagta* őket...[97]

Az időskori házasság gyakorlata a kutatási tapasztalatok szerint – bár fel-felbukkan egy-egy eset – nem kanonizált a 21. századi moldvai csángó közösségekben sem. Klézsén a felesége halála után 50 évesen özvegyen maradt D. P. a gyász időszaka elteltével egy nálánál fiatalabb falubeli vénleányt szemelt ki második házasság céljával. A nőt előbb *megkérdte, akar-e hozzámenni, hogy tudja ő is, várjon, vagy keressen valaki mást* (L. K., Klézse), az igenlő válasz után hamarosan összeházasodtak. A pap által is elfogadott és megáldott lépését a falu megoszlott közvéleménye egyrészt megértéssel fogadta, másrészt – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – elutasította. *P. bácsi esszevevődött, a felesége meghalt, s egy vénleányt vett el… Nekik is kell valaki, dor nem ülhetnek egyedül.* (L. K., Klézse) A nem szokványos házassággal szembeni nemtetszést azonban a falu nem késlekedett kinyilvánítani, s ezt különös módon az ártatlan, szociálisan büntethetetlen gyermekek száján keresztül tette. *A gyermekek csúfolkodtak vele, fütyülték,*

[91] GAZDA József 1993, 205.

[92] Például az *Okmánytár*ban falvankénti lebontásban közzétett *Status catholicorum*-ok. BENDA Kálmán (szerk.) 2003, 733–748.

[93] Vö. PILAT, Liviu 2005, 94.

[94] POZSONY Ferenc 2005, 151.

[95] „...pentru Grigore Cioban, de 40 de ani, vremea însurătorii pare să fi trecut de mult", azaz a 40 éves Csobán Gergely számára a házasodás ideje már nagyon rég lejárt, értelmezi Liviu Pilat az *Okmánytár* adatait. PILAT, Liviu 2002, 117.

[96] Benda Kálmán összegző dolgozatában megemlíti, hogy a 17. századi összeírásokban az életkort ritkán jegyzik fel, de azt, ha valaki 60 éves, vagy annál idősebb, különleges dologként rögzítik. BENDA Kálmán 2003, 39.

[97] „…toți rîd de ei audîndu-i vestind." Bákó MÁLt, Klézse RKatLt 1/1883, f. 57. Kiemelés tőlem – K. I.

húgatták, s ő szégyellte magát, mert már középkorú férfi volt, nem volt éfijú. (L. K., Klézse)

4.10. Italfogyasztás, alkoholizmus

A társadalomkutatók többségét az ivás és az alkohollal kapcsolatos viselkedés leginkább mint társadalmi probléma foglalkoztatta. Mac Marshall egyike volt az első kutatóknak, aki elsősorban az ivás és az emberi viselkedés közötti kapcsolat vizsgálatát tartotta fontosnak.[98] Az antropológia az italfogyasztási szokások kutatásakor nem mint szenvedélybetegség kialakulását és az egyénre gyakorolt romboló hatását elemzi, hanem az alkoholfogyasztás kulturális mintáit vizsgálva a mikrotársadalmak működéséről szerez alapvető információkat. Az így megközelített közösségi értékszemlélet alapján értelmezhető, hogy egy társadalom mit tart deviáns vagy elfogadott alkoholfogyasztásnak.[99]

A kérdéskör vizsgálatakor érdemes egyértelművé tenni, hogy az alkoholfogyasztás nem minden esetben jelent alkoholizmust. Tény viszont, hogy a csángó falvakban kulturálisan jóváhagyott gyakorlat az egyedül ivás jelensége, amelyet más területeken még mindig átjár egyfajta szégyenkezés és a kontroll kikerülésére való törekvésként értelmezhető.[100] A közvélemény pontosan tudja, hogy ki az *itkányos* a faluban, s ez a minősítés következményekkel járó presztízsrontó tényező.

A közvélemény szerint egy-egy személyen a napi adagként elfogyasztott 2–2,5 liter, házilag előállított gyenge minőségű bor vagy a szintén literszámra elhasznált olcsó cujka[101] hosszú távú hatásaként a szellemi leépülés jelei mutatkoznak. Nem beszélve arról, hogy a mezei munkák alatt víz helyett is bort vagy sört fogyasztók munkabírása és teljesítménye is számottevően lecsökken, és az ilyen személyek társadalmi megítélése azért is negatív, mert gazdaként nem tudnak megfelelni a munkaközpontú közösség elvárásainak.[102]

Radu Rosetti román történész 1904-ben tett megfigyelései szerint a székelyes csángók iszákosabbak, mint a moldvai románok, de – teszi hozzá – szorgalmasabbak is.[103] A különböző falvak alkoholfogyasztási szokásai összehasonlítása során szignifikáns eltérések szociológiai módszerekkel végzett kimutatásokkal lennének bizonyíthatók, tendenciák azonban a néprajz puha módszereivel is letapogathatók. Klézsén például úgy tartják, hogy a szomszédos somoskaiak részegesebbek, amit azzal bizonyítnak, hogy az asszonyok *minden komodára* [halotti torra – K. I.] *elmennek*, s gyakran előfordul, hogy a családtagok haza kell vigyék a kegyelettel emlékezőket. Látványos különbségek az egyes családok vagy egyének alkoholhoz való viszonyában fedezhetők fel.

A nemi és korosztálybeli csoportok határai nem különbségbeli faktorok az alkoholfogyasztás szempontjából, a templomból kocsmába betérő asszonyok látványa ugyanúgy hozzátartozik a 21. század csángó valóságához, mint a rózsafüzért morzsolgató, mezőre induló öregasszonyoké. Az italfogyasztás általános elfogadottságával magyarázható az a faluképben is érzékelhető erkölcsi lazítás, amelynek jeleként gyakorta kerül a kocsmák, bárok közvetlen közelébe valamilyen kültéri építmény, oltár, kereszt, amelyeken keresztül mintegy egyházilag is támogatottá válik és megszentelődik az adott lokál, hiszen a település búcsús napján a pap megáldja ezeket a magán kegyhelyeket.

A középkorúak és az idősebbek bevallottan nagyon sokat isznak, a fiatalok pedig általában este és hétvégén, a szórakozóhelyeken. A köztudottan iszákos emberek a falu szegényebb rétegéből kerülnek ki, őket a falubeliek gyakran hívják napszámba, ahol fizetség fejében nem pénzt, hanem egyenesen italt kapnak, amit a nap folyamán el is fogyasztanak. Emiatt a fokozott fogyasztás miatt a családon belüli veszekedések, verekedések is gyakoriak. A legszegényebb családokban nem ritka, hogy a családfő felesége is alkoholista, a napszámból, gyereknevelési segélyből befolyó pénzt italra költik el.

Az alkoholizmus megfigyeléseim szerint minden csángó mikrotársadalomban jelen lévő probléma. Megnyilvánulását és következményeit vizsgálva egyértelműen kijelenthető, hogy a deviancia kiinduló bázisaként a társadalmi kontroll ellenében nyilvánul meg. Normasértő viselkedésként gyakran összekapcsolódik a tolvajsággal, erőszakkal. A csángó társadalmak erkölcsi válságát napjainkban az asszonyok nagymértékű italfogyasztása jelentheti. A falusiak megítélése szerint a részegeskedés problémája azért számít jelenleg is a legelmarasztaltabb vétségek közé, mivel a 90-es évek közepétől kezdve az otthon szférájából fokozatosan kikerült az utcára, nyilvánossá téve a közösség számára a szeszes italt rendszeresen fogyasztók széles rétegét, ezen kívül szembesítette a falu társadalmát az addigi latens problémával. *Ej, mind isznak, de még az asszonyok es. […] Erőst isznak fiam az asszonyok.* [Régebb nem ittak úgy, mint most?] *Nem, otthon csak*. (S. M., Klézse) Az asszonyok egyenjogúságukat hangsúlyozzák

[98] MARSHALL, Mac 1979, 3.

[99] Mary Douglast idézi SZELJAK György 2001, 29.

[100] JÁVOR Kata 2006, 232–233.

[101] Román szilvapálinka. A csángó falvakban sem főzik általában erősre, hogy minél több legyen belőle.

[102] Vö. KOTICS József 1997, 49–50; SZABÓ László 1997, 513–530.

[103] ROSETTI, Radu 1905, 249.

a szeszfogyasztás terén is: *há mért, zember menen, én nem tudok-e menni bé kocsmába?* (L. K., Klézse)

A szolidaritási kapcsolatokat, a kikapcsolódást, a szórakozást és a szimbolikus összetartozást kifejező „együtt ivás" jelenségének kemény alkoholfogyasztásba való átmenetét a csángó társadalmakban nem feltétlenül az újabban bekövetkezett makrotársadalmi változások – a modernizációs folyamatok – idézték elő.[104] Az Imreh – Szeszka szerzőpáros által közzétett anyagból nemcsak a szeszfogyasztás szokása és mértéke derül ki, hanem az italozással feloldott erkölcsi blokád során a normaszegések más módjainak a sűrű előfordulására is következtethetünk. „A fonó napján a résztvevők hozattak néhány liter cujkát, mintegy 150–250 gr-ot fejenként és valami bort. Így esett szó ennek és ennek a leánynak a szeretőjéről, hogyan verekedtek a legények a vasárnapi táncban, vagy valamelyik lánynál ezt vagy azt hogyan kapták rajta, X leánya kitől terhes, s bizonyos embert hogyan kaptak bizonyos asszonynál, s így tovább."[105] Ennek a szociális örökségnek a napjainkig történő továbbvitele során, a túlzott alkoholfogyasztás következményeiként, ismételten a lopások sorozatát, csendzavarást, bujálkodást, szexuális „szolgáltatások" nyújtását említhetjük, amelyek ma is egyöntetűen deviáns eseteknek minősülnek a közösségekben.

Az alkoholizmus kérdésének felmerülése során sokkal egyszerűbb azt vizsgálni, hogy a társadalomnak melyik az a (szűk) rétege, amely nem fogyaszt szeszes italt, mint azt, hogy melyik használja rendszeresen. Ritkábban vagy egyáltalán nem fogyasztanak alkoholt a betegek és azok a személyek, akik hitbeli meggyőződésből tagadták meg maguktól. A meggyőződéses csoport tagjai legfőképpen azok a férfiak, akik az utóbbi idők modernizációs hatásaira kiváltak a katolikus egyházból és valamilyen neoprotestáns szektához csatlakoztak. Az ilyen szekták legismertebb sajátossága az alkoholfogyasztás szabályozása, illetve tiltása. Az ide csatlakozók döntésének pozitív következményeként családi életvitelük kiegyensúlyozottá vált, viszont a különböző (ünnepi) alkalmak italozásainak beszüntetésével megszűntek a szomszédokkal, a falubeliekkel fenntartott kapcsolatkonszolidáló alkalmak, a kocsma mint közösségalakító intézmény megszűnt számukra, azaz: magukra maradtak a falu férfitársadalmában.

A legtöbb községközpontban, a polgármesteri hivatal és a rendőrség előtt álló közrendészeti hirdetőtáblán azokat a törvénytelenségeket is publikussá teszik, amelyeket az utóbbi időben követettek el. Klézse központjában 2004 februárjában a mintegy tizenöt törvényszegésből valamennyi eset részegségről, illetve az alkoholos mámorban elkövetett tolvajlásról és csendháborításról tudósított. Amíg a falu lakói – egyfajta hallgatólagos konszenzus alapján – elfogadják ezt a helyzetet, vagy legalábbis nem beszélnek róla, belső konfliktus nem alakul ki. Abban a pillanatban viszont, ahogy valaki nyilvánosan túllépi ezt a már eleve erkölcstelennek ítélt életvitelt, vagy újabb tiltott cselekvésekkel tetézi, megteremtődnek a közösségi konfrontációk társadalmi és erkölcsi feltételei.

4.11. Bocsánatos vétségek?

A normaszegések egy furcsa csoportját képezik azok a vétkek, amelyek a kodifikált szabályok szerint büntetést, a társadalmi gyakorlatban azonban – vagy legalábbis a közösség egy részének morális értékrendjében – egyfajta elismerést váltanak ki. Mérlegelésük és minősítésük több tényező függvénye, társadalmi elfogadottságuk tehát igencsak relatív.

Különböző kultúrák vizsgálatában is egybehangzó a társadalomkutatók véleménye a normák és a kulturálisan standardizált gyakorlatok eredetének és ellenőrzésének különbözősége tekintetében. Robert K. Merton szociológus kategóriái szerint a társadalmi ellenőrzés során érdemes külön értékelni a szigorúan előírt, az előnyben részesített, a megengedett és a tiltott viselkedésminták változatait.[106] A szociálpszichológusok például azt bizonyítják, hogy a hazugság tilalma az egyik olyan laza szabályszerűség, amelyet az egyén a társadalomban való éléshez, hogy ne kerüljön embertársaival és önnön értékrendszerével minduntalan összeütközésbe, szükségképpen meg kell szegnie.[107]

Egy település morális életét feltáró tanulmányának szexuális erkölcsökkel foglalkozó fejezetében Veres László utal arra, hogy a szigorú tiltások és büntetések ellenére a falu lánycsoportjának tagjai a szüzességét veszített társukat nemhogy nem közösítették ki, hanem titokban még fel is néztek rá, amiért bátor volt.[108] Ugyanő ismerteti a kutatott település erkölcsi rendszere alapján a súlyosabb és kevésbé súlyos vétségeket, mely szerint a vagyon és az ember elleni bűnök – ölés, lopás, rablás, magzatelhajtás – a legsúlyosabbak, ezzel szemben a káromkodás, hazugság, pletyka, haragtartás már gyakoribb, épp emiatt az elfogadott bűn kategóriájába tartozik.[109]

[104] Egy mexikói indián közösség alkoholfogyasztási mintáit kutatva Szeljak György a hirtelen kibontakozó modernizációs hatásoknak tulajdonítja a nagyfokú alkoholizmust. SZELJAK György 2001, 14–34.

[105] IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter 1978, 206.

[106] MERTON, Robert K. 2002, 215.

[107] HANKISS Ágnes 1978, 14.

[108] Vö. VERES László 1984, 42.

[109] VERES László 1984, 48.

Tárkány Szücs Ernő a parasztság és a hatalom egymástól eltérő *lenti* és *fenti* törvényeiről beszél, amikor azt írja le, hogy az alávetettek csupán látszólag tűrik el a föléjük rendelt szabályokat, valójában passzív ellenállást gyakorolnak, és minden adandó alkalommal megsértik a normákat.[110] Nagy Olga ezt a viselkedést korai történelmi előzményekre vezeti vissza, amikor azt állítja, hogy az angol, francia vagy magyar jobbágy, amikor az uraság erdejéből vadat orzott vagy fát lopott, tettét sem ő, sem pedig sorstársai nem tekintették erkölcstelennek, még akkor sem, ha a hatalom ezt veréssel, börtönnel vagy halállal sulykolta beléjük.[111] Moldvai csángó falvak példáján Kotics József jelzi, hogy a székely falvakhoz hasonlóan a más faluból, a kommunizmus idején pedig a kollektív gazdaságból való lopás erénynek minősült.[112]

Bár nem részesültek szigorú büntetésben, kutatásaim szerint a kicsapongók, házasságon kívüli szexuális életet élők példáját követő csángó lányok összességében mégiscsak megbélyegzettek a falu közvéleménye által, a szülők lebeszélik fiaik közeledését az ilyen lányokhoz. A termelőgazdaság meglopását elkövetők és hangoztatók tolvajlásra hajlamos, ambivalens megítélésű, megbízhatatlan személyként sorolódnak be egy-egy csángó falu erkölcsi értékrendje szerinti alsóbb kategóriákba. Hogy ennek a minősítésnek egy pozitív és negatív elemekkel tarkított szemléletes példáját hozzam, a klézsei templom építése kapcsán mutatom be azt, hogy hogyan vélekedik a csángó ember a szituációtól függő bocsánatos bűn kérdéséről.

Klézse Buda nevezetű alsó felének temploma 1992 és 1995 között épült Leon Pista plébános idején. A rendszerváltás utáni birtokviszonyok tisztázatlanságát és a Klézse környéki ipari telepek gazdátlanná válását úgy használta ki a pap és a megbízott emberei, hogy a klézsei vasútállomás környékén a szekérre rakodott lopott építőanyagot az éj leple alatt Trunkba fuvarozták, ahol az ügyet támogató raktárosnál másféle, hiányzó anyagokra cserélték.

Az egykori fuvaros özvegy felesége visszaemlékezései szerint a pap a férjével meg volt egyezve, az éjszakai telefoncsengés volt a jel: *mikor éjjel szólok, te jössz szekérvel, befogva*. Az akcióhoz maga a plébános is tevékenyen hozzájárult, álruhát öltött és segített rakodni: *mikor felöltözött, olyan volt, ca un ţăran* [mint egy paraszt] (An., Klézse), továbbá maga irányította a cserét is. Az emberek kezdeti félelmeit, tartózkodó magatartását igyekezett a bocsánatos bűn magyarázatával eloszlatni, úgy állítva be a titkos illegális ténykedést, mint amely kegyelmet nyer az égieknél a szent cél érdekében. *Mondták, hogy ez bűn, de azt mondta, hallgass, met ez nem bűn… csinálunk, hogy legyen templomotok.* (An., Klézse) Ennek ellenére a közösség több tagja olyan kontextusban említette a pap nevét, mint akinek a lelki vezetése alatt tanultak meg a klézseiek lopni, s a vélemények negatív végkicsengésén nem változtatott a szakrális intézményépítés enyhítő körülménye sem.

5. Összegzés

A történelem folyamán a csángó közösségek külső reprezentációját, pozitív minősítését, az egységes kultúra képének kifele történő felmutatását a települések népességének domináns hányadát kitevő gazdatársadalom határozta meg, amely a deviáns elemekkel szemben túlnyomó erőt képviselt, s egyben ez működtette az ítélkező közvéleményt is. Ezért ismertük meg a moldvai csángó társadalmat rendkívül vallásosnak, és ebből fakadóan erkölcsösnek, továbbá tradicionálisan munkaközpontúnak és jól organizáltnak.

A 20. században a falutársadalom belső struktúrájában való önmeghatározásban, az identitásépítésben egyre nagyobb lett az egyén autoritása, a közösségi kontroll egyre kevésbé szabhatott gátat az egyéni választásoknak és döntéseknek. A társadalom rendjét, a társadalmi kontroll működését akadályozó deviáns viselkedések, amelyeket itt vettem számba, csak jelzésszerű tünetei a szociális struktúrában sokkal mélyebben rejlő veszélynek, mely a társadalmi szövet felfeslésével, a társadalmi kohézió alapjául szolgáló értékrendszer hanyatlásával, megszűnésével fenyeget.[113]

Míg az erkölcsi értékrend és a társadalmi ellenőrzés intézményeinek struktúrája a történelem során állandóan változott, koronként más-más politikai periódusok, világi és egyházi ideológiák befolyásolták összetételét a felsőbb hatalmi tényezők hangsúlyosabb vagy halványabb jelenlétével, maguk a bűnök és normasértő attitűdök a történelem során alig változtak, elkövetésüket pedig ugyanazoknak a céloknak az elérése motiválta és működtette. A századok múlását a hagyományos társadalom működésének ezen az árnyoldalán a normaszegések kivitelezésében és körülményeiben érhetjük esetlegesen tetten. A 21. századi modernizáció és atomizáció hagyományos közösségeket bomlasztó hatásai ellenére mindenképp figyelemre méltó az a lokális szinten is sokat emlegetett erkölcsi hullámvölgy, amely a normasértő és deviáns egyének megsokasodásával az évszázadokkal ezelőtti kollektív társadalmi ellenőrzés különböző formáit kelti életre.

Kinda István – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; kinda_istvan@yahoo.com

[110] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981.
[111] NAGY Olga 1989, 234–236.
[112] KOTICS József 1997, 36–56.
[113] KITZINGER, Dávid 2000, 24.

Adatközlők

Af., Bogdánfalva – anonim bogdánfalvi férfi, 70 év körüli, 2008. március
An., Bogdánfalva – anonim bogdánfalvi nő, 70 év körüli, 2008. március
An., Klézse – anonim klézsei nő, 70 év körüli, 2006. december
L. K. – klézsei nő, 50 év körüli, 2006. március
L. V. – klézsei nő, 26 éves, 2006. március
M. P. – pokolpataki férfi, 83 éves, 2008. március
S. M. – klézsei nő, 84 éves, 2003 nyara

Irodalom

ANDORKA Rudolf
2001 *Bevezetés a szociológiába,* Osiris Kiadó, Budapest.

BÁRTH János
1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza, *Magyar Néprajz,* VII, *Népszokás, néphit, népi vallásosság,* Budapest, 331–395.
1992 Prostitúció a hajósi pincefaluban, in: Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció,* II, *Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére,* Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok, 619–628.

BENDA Kálmán
2003 A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században, in: Uő (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár (1467–1706)*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 9–48. [Első kiadás: 1989.]

BENDA Kálmán (szerk.)
2003 *Moldvai csángó-magyar okmánytár (1467–1706),* Teleki László Alapítvány, Budapest.

BÓDÁN Zsolt
2008 „Nem szabad a szentelt földbe bétenni.” Az öngyilkossághoz kapcsolódó attitűd viselkedésben megnyilvánuló elemei Gyimesközéplokon, *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008. Humán- és természettudományok,* Csíki Székely Múzeum – Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 101–125.

BORBÉLY Éva
2001 A Korunk társadalomnéprajzi körének a története, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 9, KJNT, Kolozsvár, 216–223.

BOUDON, Raymond – BOURRICAUD, Francois
1989 *A Critical Dictionary of Sociology*, Selected and translated by Peter Hamilton, Routledge – Chicago University Press, London–Chicago.

CURRAN, Charles E.
1998 A nemi erkölcs a római katolikus tradícióban, in: Bíró Judit (szerk.): *Deviációk,* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 158–177.

CSÁKY Károly
1997 A népi erkölcs és a viselkedési szokások emlékei egy Historia domus lapjain, *Néprajzi Látóhatár,* VI/1–4, 434–444.

CSOMA Gergely
1988 *Moldvai csángó magyarok* (Az utószót írta Domokos Pál Péter), Corvina Kiadó, Budapest.

DOBRINCU, Dorin
2004 Informatorii Securităţii în comunităţile religioase din centrul Moldovei (1950), *Arhiva Istorică a României,* Serie nouă, I/1, Bucureşti, 223–232.

DOMOKOS Pál Péter
2005 *Moldvai útjaim*, Kétnyelvű kiadás, Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda.

DURKHEIM, Émile
1997 A társadalmi tények magyarázatával kapcsolatos szabályok, in: Bohannan, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*, Panem–McGraw-Hill, Budapest, 326–352.

EGYED Péter
1981 „A communitas egy test” A kettős parancs modellje, *Korunk*, XL/1, 13–20.

FARAGÓ József
1990 Udvarlás a moldvai Lészpeden, *Művelődés*, 1990, 6–7, 32–34.

FARAGÓ József – JAGAMAS János (szerk.)
1954 *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (A Folklór Intézet Kolozsvári Osztályának gyűjteményéből, a bevezető tanulmányt Jagamas János és Szegő Júlia közreműködésével írta Faragó József), Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest.

FORRAI Ibolya
1991 A prostitúció mint társadalmi konfliktus, in: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok,* Salgótarján, 319–325.

FOUCAULT, Michel
1999 Őrület és társadalom, in: Uő: *Nyelv a végtelenhez,* Latin Betűk 2000, Debrecen, 252–270.

GAZDA József
1993 *Hát én hogyne siratnám. (Csángók sodró időben),* Szent István Társulat, Budapest.

GRANOVETTER, Mark
1995 A gyenge kötések ereje, in: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 371–397.
HALÁSZ Péter (szerk.)
1993 *„Megfog vala apóm szokcor kezemtül…" Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére,* Lakatos Demeter Egyesület, Budapest.
1997 Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai 1994. október 28–30. *Csángó Füzetek,* 2, Lakatos Demeter Egyesület, Budapest.
HANKISS Ágnes
1978 *A bizalom anatómiája,* Magvető Kiadó, Budapest.
HARANGOZÓ Imre
1992 *„Anyám, anyám, szép szűz Márjám..." Régi imádságok a moldvai magyaroktól,* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós.
HARANGOZÓ Imre (szerk.)
1991 *Magyarország szegin. Összeállítás a gyimesi és moldvai csángó magyarokról,* Erdélyi Kör, Békéscsaba.
HEGYELI Attila
2005 Esettanulmány egy modern klézsei családról, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*, KJNT, Kolozsvár, 226–234.
HELLER Ágnes
1996 *A szégyen hatalma. Két tanulmány*, Osiris Kiadó, Budapest.
ILYÉS Sándor
2003 A megesett leány büntetőrítusai a moldvai csángóknál, *Korunk,* XIV/9, 91–96.
2005 A megesett leány büntetőrítusai a moldvai csángóknál, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban,* KJNT, Kolozsvár, 57–91.
ILYÉS Sándor (összeállította)
2006 *A moldvai csángók bibliográfiája,* Szerkesztette: Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
IMREH István
1983 *A törvényhozó székely falu.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
IMREH István – PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika. 1650–1750,* Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, h. n. [Budapest]
IMREH István – SZESZKA Erdős Péter
1978 A szabófalvi jogszokásokról, *Népismereti dolgozatok,* Bukarest, 195–207.
JÁVOR Kata
2006 Az ivás közösségi kontextusának alakulása Zsombón. A „homoki" ivás néhány sajátossága, *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve,* XXIII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 229–261.
KALLÓS Zoltán
1958 Hejgetés Moldvában, *Néprajzi Közlemények,* III/1–2, 40–50.
1987 Lakodalom előtti „szabogatás" a moldvai magyarok közt, *Ethnographia,* XCVIII/2–4, 350–359.
1993 Gyűjtési élményeim Moldvában, in: Péterbencze Anikó (szerk.): *Moldovának szíp tájaind születtem...* Jászberény, 95–109.
KINDA István
2003a ,,Hagyjátok el, me meghejetlek én tiktököt." A pap közösségi kontroll-szerepe, *Korunk,* XIV/9, 51–57.
2003b Deviancia és közösségi kontroll konfliktusa. Esettanulmány egy csángó asszony deviáns moráljáról, *Korunk*, XIV/9, 38–51.
2005a A társadalmi kontroll és intézményei a moldvai falvakban. Normák, normaszegők és szankciók a csángó társadalomban, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*, KJNT, Kolozsvár, 21–57.
2005b A papi státus deszakralizációja a moldvai csángó falvakban, *Székelyföld,* IX/4, 133–145.
2008a Archaikus büntető szokások a moldvai csángóknál, in: Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok,* KJNT, Kolozsvár, 357–383.
2008b Státus és privilégium. A pap szerepe a moldvai csángóknál, *Mediárium. Kommunikáció – egyház – társadalom,* Debrecen, II/1–2 (tél–tavasz), 43–51.
KITZINGER Dávid
2000 A morális pánik elmélete, *Replika,* 40, 23–49.
KÓS Károly, dr.
1976 Csángó néprajzi vázlat, in: Uő: *Tájak, falvak, hagyományok,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 103–217.
1997 Moldvai csángó menyegző (1949), in: Pozsony Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 5, Kolozsvár, 73–95.
KÓS Károly, dr. – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő
1981 *Moldvai csángó népművészet,* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
KOTICS József
1993 Csendháborítás vagy a közösség bosszúja? A charivari szokása Rozsnyó kézműves közösségében a 19. században, *Néprajzi Látóhatár,* II/1–2, 153–160.
1997 Erkölcsi értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban, in: Pozsony Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 5, Kolozsvár, 36–56.

LENCLUD, Gérard
1994 A funkcionalista perspektíva, in: Descola, Philippe – Lenclud, Gerard – Severi, Carlo – Taylor, Anne-Christine (szerk.): *A kulturális antropológia eszméi,* Osiris Kiadó – Századvég Kiadó, Budapest, 75–147.
LÉVI-STRAUSS, Claude
2001 *Strukturális antropológia*, I–II, Osiris Kiadó, Budapest.
MALINOWSKI, Bronislaw
1997 A csoport és az egyén a funkcionális elemzésben, in: Bohannan, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában,* Panem–McGraw-Hill, Budapest, 379–406.
MARSHALL, Mac
1979 Weekend Warriors, Alcohol in a Micronesian Culture, in: Uő (szerk.): *Beliefs, Behaviours and Alcohol Beverages: A Cross-cultural Survey,* Ann Arbor, The University of Michigan Press.
MERTON, Robert K.
2002 *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*, Osiris Kiadó, Budapest.
MOHAY Tamás
1997 Temetés a moldvai Frumószában, in: Pozsony Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 5, Kolozsvár, 96–105.
NAGY Olga
1989 *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák,* Gondolat Kiadó, Budapest.
NÉMETH Ágnes
2002 Társadalmi elvárások: norma és „deviancia", in: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 10, Kolozsvár, 44–58.
NYISZTOR Tinka
1997a „Rendes" temetések Pusztinában, in: Pozsony Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 5, Kolozsvár, 106–112.
1997b A gyertya használata mindenszentek és halottak napján Pusztinában, in: Pozsony Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 5, Kolozsvár, 113–122.
PÁPAI Virág
2003 Neoprotestáns vallásgyakorlás Klézsén, *Korunk,* XIV/9, 34–37.
PÉTERBENCZE Anikó (szerk.)
1993 *„Moldovának szíp táiaind születem..." Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia,* Jászberény.
PETI Lehel
2003a Mítosz és mágia. *Korunk,* XIV/9, 25–33.
2003b A fekete mágia szociális egyensúlyellenőrző szerepe a moldvai csángó falvakban. A lopás hiedelmei, in: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok,* 2, *Fiatal kutatók a népi kultúráról,* KJNT, Kolozsvár, 159–174.
2008 Transznacionális életformák és szekták. A moldvai csángó falvakban jelentkező új vallási jelenségek interpretációs lehetőségeiről, in: Uő: *A moldvai csángók vallásossága*, Lucidus Kiadó, Budapest, 183–212.
PETRÁS Incze János
1987 Petrás Incze János levelei ismeretlen személyhez, in: Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság,* Magvető Kiadó, Budapest, 485–494.
PILAT, Liviu
2002 *Comunităţi tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII–XVIII)*, Editura Presa Bună, Iaşi.
2005 Helyzetképek egy középkori moldvai falu mindennapi életéből, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban,* KJNT, Kolozsvár, 92–100.
POZSONY Ferenc
1996 Etnokulturális folyamatok a moldvai csángó falvakban, in: Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei,* Miskolc, 173–179.
1997a Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai, in: Uő (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 5, KJNT, Kolozsvár, 240–248.
1997b Látomások a moldvai csángó falvakban, in: Uő (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 5, KJNT, Kolozsvár, 248–259.
1997c Egy moldvai csángó falu társadalmáról, in: Halász Péter (szerk.): *Csángó sorskérdések,* Budapest, 16–24.
2001 Társadalomnéprajzi eredmények Erdélyben, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 9, KJNT, Kolozsvár, 195–215.
2002a *Ceangăii din Moldova*, Asociatia Etnografica „Kriza János", Cluj.
2002b Church Life in Moldavin Hungarian Communities, in: Diószegi László (ed.): *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays ont he Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia,* Teleki László Foundation – Pro Minoritate Foundation, Budapest, 83–115.
2003 A moldvai csángó-magyar falvak társadalomszerkezete, *Pro Minoritate*, Nyár, 142–165.
2005 *A moldvai csángó magyarok,* Európai Folklór Intézet, Budapest.
2006 *The Hungarian Csángó of Moldova,* Corvinus Publishing, Buffalo–Toronto.
POZSONY Ferenc (szerk.)
1997 *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 5, Kolozsvár.
1999 Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben, *A Magyarságkutatás Könyvtára,* XXIII, Teleki László Alapítvány, Budapest.
ROSETTI, Radu
1905 Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova, *Analele Academiei Române*, Seria II, – Tom. XXVII, Bucureşti.

SUMNER, William Graham
1978 *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége,* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
SZABÓ László
1997 *A munka néprajza,* Ethnica Kiadó, Debrecen, 513–530.
SZELJAK György
2001 Alkoholfogyasztási minták egy mexikói nahua indián közösségben, *Tabula,* 4 (1), 14–34.
SZENDREY Ákos
1936 Népi büntetőszokások, *Ethnographia,* XLVII, 65–72.
SZIJÁRTÓ Zsolt – TAMÁS Pál – TÓTH Péter
1999 A konfliktusról, in: Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció,* Osiris Kiadó, Budapest, 35–53.
SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2001a *Erkölcs és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században,* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
2001b Egy vargyasi népítélet 1792-ből, *Erdővidéki Lapok*, 2001/3 (5), 8–9.
TÁNCZOS Vilmos
1995 „Deákok" (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban, *Erdélyi Múzeum,* LVII/3–4, 82–98.
1997 A Szent megnyilatkozásai a moldvai és gyimesi népi imádságokban, in: Pozsony Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 5, KJNT, Kolozsvár, 224–239.
2000a Egy nyári nap Bukovinában, in: Uő: *Keletnek megnyílt kapuja,* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 59–66.
2000b Kultúrák találkozása, in: Uő: *Keletnek megnyílt kapuja,* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 67–87.
2000c Keletnek megnyílt kapuja, in: Uő: *Keletnek megnyílt kapuja,* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 88–159.
2000d „Én román akarok lenni!" in: Uő: *Keletnek megnyílt kapuja,* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 160–174.
2000e „Deákok" moldvai magyar falvakban, in: Uő: *Keletnek megnyílt kapuja,* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 175–205.
2000f Egyház, vallás – népi kultúra, in: Uő: *Keletnek megnyílt kapuja,* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 206–232.
TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1981 *Magyar jogi népszokások,* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
TÓTH Péter, G.
1991 A szexuális deviancia, mint egyéni és társadalmi konfliktusok feloldása és újabbak generálása a 18. században, in: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom,* 3, *Társadalmi konfliktusok,* Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 51–59.
2002 A „közösség". Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása, in: Pócs Éva (szerk.): *Közösség és identitás,* L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Budapest–Pécs, 9–31.
TÖNNIES, Ferdinand
1983 *Közösség és társadalom,* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
VERES László
1984 *Erkölcsi normatívák és tevékenységi típusok,* KLTE, Debrecen.
VIRT István
2001 *Elszakasztottad a testemtől én lelkemet. A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei,* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Abateri de la norme şi devianţe
Vicii şi păcate în comunităţile ceangăieşti din Moldova

(Rezumat)

Sintetizând într-un sistem sumar cele mai frecvente abateri de la norme, scopul cercetării este demonstrarea prin exemple a ipotezei că, în pofida normelor colective stabilite şi a sancţiunilor severe aplicate contravenienţilor, organizarea interioară a microsocietăţilor ceangăieşti diferă deseori de la modelul normativ creştin, iar biserica, controlul colectiv şi opinia publică nu a reuşit nici mai devreme, iar în zilele noastre cu atât mai puţin să determine organizarea şi funcţionarea faţă de cei care se abat de la norme, faţă de devianţi.

Partea ascunsă a funcţionării de zi cu zi a societăţii ceangăieşti din Moldova redă în mai multe privinţe într-un cadru explicativ diferit aspectul şi evenimentele suprafeţei vizibile, de exemplu exercitarea religiei în mod neobişnuit de serios, regulile severe ale societăţii. În interpretare încerc să definesc şi să conturez principiile de funcţionare ale acestei structuri latente, ţinând cont de sistematizarea etnografică propusă de Michel Foucault.

Breaking the norms and deviating
Vices and sins in Csángó communities in Moldavia

(Anstract)

By summing up in a schematic system the most frequent breakings of the norms, the scope of my research is to demonstrate through examples the hypothesis that in spite of severely determined collective norms and sanctions applied to law-breakers, the interior organization of the Csángó micro-societies often differ from the normative Christian model; and the church, the collective control and public opinion could not define in the past – and even less today – its organization, function against those who break the norms, deviate.

The invisible side of the everyday life of the Csángó society in Moldavia explains in many ways in a different frame the aspects and events of the visible surface. In my interpretation I try to determine, to accentuate the operating principle of this latent structure by following the ethnographic analytical system proposed by Michel Foucault.

Acta Siculica 2009, 695–710

Peti Lehel

KRÍZISHELYZETEKET ARTIKULÁLÓ VALLÁSOS TARTALMÚ ÁLMOK EGY MOLDVAI CSÁNGÓ TELEPÜLÉSEN

Elemzésemben egy moldvai csángó település közösségi krízisszituációkat artikuláló álomelbeszéléseinek értelmezésére teszek kísérletet.[1] Vizsgálódásom annak a megértésére irányul, hogy a társadalmi bizonytalanság során, a közösségi válsághelyzetekben hogyan működött a moldvai csángók vallásos világértelmezése. Amellett érvelek, hogy sajátos társadalmi szituációkban az álmok olyan kulturális tartalmakat hordozhatnak, amelyek révén a vallásos értelmezőrendszer részeként működhetnek. Kérdésként merül fel, hogy milyen szerepet töltöttek be ezek az álmok az egyéni vallásosságban és mi a közösségi státusuk? Milyen kulturális mechanizmusok modellálták őket és milyen közösségi értelmező ideológiák támogatták létrejöttüket?

Vizsgálatomat egy székelyes csángó településről, Lészpedről származó etnográfiai anyagra alapozom, amelyek jelentős részét terepmunka során gyűjtöttem.[2]

Amikor *társadalmi válsághelyzet*ről, vagy *krízisszituáció*ról beszélek, ez alatt azokat a helyzeteket értem, amikor természeti katasztrófák vagy gazdasági és politikai válságok egy egész közösséget fenyegetnek. Ilyen szituációkkal az elmúlt évtizedekben a moldvai csángó közösségeknek is gyakran meg kellett küzdeni.

Vizsgálatomba nem vonom be az individuális krízisek (például betegség, haláleset, nem kívánt terhesség, a tulajdon megsértése stb.) az egyéni problémák feloldását elősegítő „egyéb" álmok értelmezését. Elemzésemet nem terjesztem ki a válságszituációkat artikuláló álmokhoz tartalmilag és funkcionálisan legközelebb álló, szintén társadalmi krízíseket értelmező látomások részletesebb elemzésére sem.[3] Bár a vizsgálat kereteinek ilyenképpen való körülhatárolása mesterséges szétválasztás eredménye, a behatóbb tanulmányozás érdekében célszerűnek tartom a jelzett problémával külön elemzésben foglalkozni.

Az *álom* alatt elsősorban nem a szubjektív, „direkt" tapasztalatot értem, hanem a róla szóló elbeszélést, amely különböző kulturális mechanizmusok és társadalmi gyakorlatok eredménye (például emlékezés, felejtés, értelmezés stb.).[4] Ha a lényegében hozzáférhetetlen direkt tapasztalatra mint *priori* kategóriára utalok, *álomélmény*nek nevezem.

Az álmokat a látomásélményektől, illetve -elbeszélésektől a természetfelettivel való kommunikáció technikai különbségei révén különböztetem meg. A funkcionálisan és tartalmilag nagyon sokszor ezekhez hasonló *látomásélmények*től[5] az álmokat beszélgetőtársaim e tapasztalatok megélésének körülményeire való utalásai alapján különítem el. Ezekről az élményekről az adatközlők azt állítják, hogy alvás közben „látták" őket.

Az álmok megkülönböztetését a látomásoktól vizsgálatom esetében azért is célszerűnek tartom, mivel a moldvai csángó falvakban más a megítélése a vallásos tapasztalatnak attól függően, hogy azt milyen körülményekre vezetik vissza: az egyén közösségi státusa, társadalmi megítélése függhet tőle.[6]

---

[1] Köszönettel tartozom Fosztó Lászlónak, aki elolvasta a tanulmány első verzióját és számomra értékes megjegyzéseket fűzött hozzá.

[2] Az elemzésben emellett felhasználok néhány, egy kivételével ezen a településen mások által gyűjtött álomelbeszélést is, amelyek a Kriza János Néprajzi Társaság Csángó Vallási Narratívák Archívumában találhatók. Az álomelbeszélések 2001-ben, 2007-ben és 2008-ban kerültek rögzítésre. A gyűjtő nevét csak a nem általam gyűjtött szövegek esetén tüntettem fel.

[3] Ezeknek a látomásokat csak annyiban vonom be az elemzésbe, amennyiben úgy érzem, hogy közük van a vizsgált álomjelenségek megértéséhez. A moldvai csángó falvakban tapasztalt látomásokról lásd POZSONY Ferenc 1998; PETI Lehel 2007a; PÓCS Éva 2006.

[4] E módszertani különbségtevés fontosságára figyelmeztet Thomas Gregor (GREGOR, Thomas 1981, 355) és Barbara Tedlock is (TEDLOCK, Barbara 1991, 161). Az álom elbeszélésének esetenkénti motivációira Waud H. Cracke világít rá. A kutató rámutatott, hogy az általa vizsgált brazíliai indián közösségben adatközlői azért mesélték el neki az álmaikat, hogy kifejezzék és feloldják ellentmondásos érzéseiket. KRACKE, Waud H. 1981.

[5] Isabell Moreira a középkori kolostorok vallási kultúráját vizsgálva módszertani meggondolásokból kifolyólag egy jelenségként tárgyalja a látomásokat és az álmokat, mivel legfőbb forrásából, a hagiográfiai irodalomból sem derül ki legtöbbször a köztük lévő különbség. MOREIRA, Isabell 2000.

[6] Ennek alátámasztására a későbbiekben fogok visszatérni.

1. Az álom mint a vallásantropológiai kutatás tárgya

Az álomkutatás túlságosan változatos ahhoz, hogy egyetlen tanulmány keretében összegezni lehessen. Az álomnak mint vizsgálati problémának a kutatástörténetében főként pszichológiai,[7] történeti és antropológiai megközelítésmódok vannak jelen, néprajzi szempontú vizsgálatok ritkán fordulnak elő. Ezért a következő szakirodalmi áttekintésben főként az antropológiai munkákra koncentrálok, vagy olyanokra, amelyek elemzésükbe antropológiai szempontokat is bevonnak. Arra törekszem, hogy az álomkutatás történetében előforduló fontosabb elméleti megközelítésekről, problémákról és terminológiáról nyújtsak áttekintést, amelyek nyomán megpróbálom saját értelmezési keretemet kialakítani.

Matthew Hodes szerint a nemzetközi néprajzi szakirodalom szemléletében az álomelbeszélések és -értelmezések főként a sajátos társadalmi szerepekre vonatkoztatva jelennek meg, például a sámán és a gyógyító esetében.[8] A magyar néprajzi szakirodalomban perifériikus kutatási témaként van jelen az álomkutatás. A népi mágikus specialista szerepkörök vizsgálatának részeként a tipologizáló motívumelemzés, a motívumoknak az epikus hagyományban való azonosítása a domináns megközelítés.[9]

Peter Burke az álmok kultúrtörténetéről írott esszéjében írja, hogy elsőként az antropológusok vizsgálták az álmok társadalmi vagy kulturális jelentését.[10] Peter Burke – mint Jackson S. Lincoln alapján a szakirodalomban többen is – két típusú álomról beszél: „individual" (egyéni), illetve „kulturális mintázatú", „culture pattern" álmokról. Az én fogalomhasználatomban a „culture pattern" álmok azokat jelenti, amelyekben kulturális tartalmak jelennek meg, azaz különböző kulturális motívumok, „minták". E tipológiai motívumelemzések az egyes kultúrák értelmező szimbólumainak, vallásos magyarázórendszereinek kutatásával összhangban értelmezték az álmokban előforduló kulturális tartalmakat.

Charles Stewart szerint az antropológiai megközelítések fő iránya az álmokra mint társadalmi tényekre és kulturális szövegekre tekint, így az antropológusok figyelme főként az álmok kulturális mintáira és társadalmi értelmezésükre fókuszál.[11] Benjamin J. Kilborne szerint, mivel az álomelbeszélések nem „direkt tapasztalatok", hanem egy kulturális mechanizmus eredményei, nem száműzhetőek a „privát szimbolizmus" területére, jelentős mértékben kapcsolódnak a „közösségi szimbolizmushoz".[12]

2. A kulturális minták hatása az álmokra, az álomelbeszélést meghatározó kognitív és kulturális műveletek működése

Változó megközelítésekkel találkozhatunk a szakirodalomban arra nézve, hogy hogyan befolyásolják a kulturális formák az álmokat. Jackson S. Lincoln 1935-ben megjelent *The Dream in Primitive Cultures* című könyvében alkalmazott felosztása az álom antropológiai kutatástörténetében több szerző számára jelent kiindulópontot.[13] Lincoln felosztását, amelyben „individual" és „culture pattern" álmokról beszél, több szerző, köztük Benjamin Kilborne is bírálta.[14] B. Kilborne szerint a Lincoln által vizsgált álmok azt hivatottak bizonyítani, hogy az álmok „idomulnak" a kulturális formákhoz, hogy bizonyos kulturális minták kulturálisan meghatározott, „culture pattern" álmokat eredeményeznek. Kilborne úgy gondolja, hogy ez a felfogás a kultúrák automatizmusát sugallja és kizárja az egyéni variálódás lehetőségét az álmok köréből.[15]

Ezzel szemben több szerző is hangsúlyozza az álmoknak azt az aspektusát, hogy a bennük előforduló kulturális elemek értelmezése nem zárja ki a „nyitott interpretációt",[16] amely lényegében a Lévi Strauss által *bricolage*-nak hívott kognitív műveletnek felel meg. Ebből a perspektívából nézve egyes álmok egyéni és kulturális elemek feltűnő összefonódásából állnak.[17] Ez a megközelítés elutasította azt a tipologizáló motívumelemzésekben megfigyelhető tendenciát, amely az álmokban előforduló kulturális minták rögzített szemantikai jelentését hangsúlyozta ki.

Douglas Hollan kimutatta, hogy az általa vizsgált indonéziai faluban az emberek félelmeiket, szorongásaikat az adott kultúrában széles körben elfogadott kulturális szimbólumokon és jelentéseken keresztül „tárgyiasították",[18] az álmokat kulturálisan megalkotott védekező mechanizmusként használva.[19] Hollan ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy adatközlői

[7] A pszichológiai megközelítésekről jó áttekintést nyújt: TUZIN, Donald 1975 és BERETON, Derek P. 2000.

[8] HODES, Matthew 1989.

[9] Lásd például BARNA Gábor 1998; SZIGETI Jenő 1998; TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva 1998; KRUPA András 1998.

[10] BURKE, Peter 1997, 24.

[11] STEWART, Charles 1997.

[12] Benjamin J. Kilborne a *„private" sybolism* és a *„public"* (azaz nyilvános) *symbolism* kifejezéseket használja. KILBORNE, Benjamin J. 1981a, 295.

[13] LINCOLN, Jackson S. 1970 [1935].

[14] KILBORNE, Benjamin J. 1981b.

[15] Uo., 180.

[16] EWING, Katherine P. 1990.

[17] Uo., 63.

[18] A szerző az *objectify* fogalmat használja. HOLLAN, Douglas 1989.

[19] Az álmok kulturális erőforrásként való használatát a szakirodalomban többen is leírták. Lásd például: HOLLAN, Douglas 1989, 182; KILBORNE, Benjamin J. 1981a; STEWART, Charles 1997, 885.

gyakran „személyre szabott" álomértelmezéseket alkottak, egyéni pszichológiai igényeiknek megfelelően. Dorothy Eggan, aki a hopi indiánok körében végzett kutatásokat, az álmok esetében kiemelt szerepet tulajdonított a szabad asszociációnak.[20]

Egyik tanulmányában Charles Steward arról ír, hogy az individuális álmokat csak „kis mértékben" határozzák meg a kulturális formák és modellek. Szerinte ezek csak abban az esetben válnak egyáltalán kulturális „termékekké"[21], hogyha forgalomba kerülnek egy kultúra nyilvánosságszerkezetében. Ebben az esetben az álomszövegek hasonlítani kezdhetnek egymásra, vagy éppenséggel összeolvadhatnak a mesékkel és mítoszokkal. Ezek a széles körben forgalomban lévő elbeszélések ugyanakkor újra megjelenhetnek az egyéni álmokban, a kulturális környezetben való intenzív jelenlétük miatt. A szerző szerint az álomértelmezés sémái[22] szintén befolyásolják ezt a jelenséget. Bár ezek elsődlegesen az álmok értelmezésének a funkcióját töltik be, hatást gyakorolnak a narráció megfogalmazására és talán az élmény kialakulására is, ily módon sztereotipizálva azokat. A szerző ezzel magyarázza, hogy Naxos szigetén, ahol terepmunkát végzett, különböző egyének álomtörténetei nemcsak egymásra hasonlítottak meglepő módon, de egyes jól ismert mesetípusokra is, például a kincskereséssel kapcsolatos mesékre.[23] Hasonló jelenséget Donald Tuzin írt le, aki egy új-guineai közösségben megfigyelte, hogy a prédikációkban előforduló vizuális képzetek *(visual imagery)* erőteljesen befolyásolták a közösségben előforduló álmok tartalmát.[24] Dorothy Eggan egy másik írásában a mitológiai tudásnak egy egyén fantáziáiban és álmaiban való megjelenését vizsgálta. A szerző szerint az egyén és a „folklór"[25] ily módon megvalósuló kapcsolatát „szocializált fantáziának" *(socialized fantasy)* nevezte, amelynek legfőbb szerepe az általa vizsgált, az adott társadalomban csökkent értékűnek számító személy számára egy pozitív énkép kialakítása volt.[26]

Katherine P. Ewing a pakisztáni muszlimok álmait elemezve jutott arra a következtetésre, hogy egyes álmok olyan kulturálisan felismerhető struktúrával és tartalommal rendelkeznek az ezeket álmodók számára, amelyek az álomértelmezés alapjául szolgának.[27] Ebben az esetben – mint a többi olyan társadalomban, ahol az álmoknak társadalmi jelentést tulajdonítanak –, olyan kulturális modellek (konszenzuson alapuló jelek és jelentések sajátos struktúrái) állnak az álmodó rendelkezésére, amely lehetővé teszi, hogy megfogalmazza és értelmezze azokat. Az álom tartalma tehát lényegében kulturálisan érvényes modellen alapul.[28] A szerző szerint egy olyan kultúrában, ahol az álmoknak kiemelt jelentőséget tulajdonítanak, azok befolyással vannak az álmodó önreprezentációs mechanizmusaira is. Az általa bemutatott esetekben az álmok a felfokozott stressz időszakában jelentkeztek, amikor az álmodóknak új kulturális környezethez kellett alkalmazkodniuk (például hosszas külföldi tartózkodás után visszatértek saját kultúrájukba), vagy új társadalmi státusba kerültek (például nyugdíjaztatásuk révén). Katherine P. Ewing szerint ezek az álmok azt példázzák, hogy a tudatos kontroll béklyóitól megfosztott spontán képi élmények hogyan fejeznek ki személyes konfliktusokat, amelyeket az egyének kulturálisan meghatározott jelentéseken keresztül próbálnak megoldani.[29]

Barbara Tedlock egyik írásában állítja, hogy az *intertextualitás* szintjén az álmok kevésbé foghatók fel úgy, mint a személy szigorú értelemben vett individuális megnyilvánulásai, sokkal inkább kulturális reprezentációkként funkcionálnak, más értelmezésre szoruló mitologikus és divinatorikus szövegekhez hasonlóan.[30] Írásában az álomkutatás két szintjét különíti el: a *kontextuális elemzés*t *(contextual analysis),* azaz az egyén életkörölményeinek (például társadalmi státusának), a vele megtörtént eseményeknek, az élményre adott reakcióinak a vizsgálatát, illetve az *intertextuális elemzés*t *(contextual analysis),* amely az álomnak a többi álomelbeszéléshez, vagy más elbeszéléshez való viszonyát, azaz az álomelbeszélés intertextuális tartalmát célozza meg.[31]

3. Az álmokban előforduló kulturális motívumok eredete

Több történeti antropológiai megközelítés az álmokban előforduló kulturális minták és szimbólumok történetiségének vizsgálatát kombinálja az álmok társadalmi funkciójának, politikai célokra vagy egyéb hatalmi privilégiumokra való stratégiai felhasználásának kutatásával.

Az álmok kulturális tartalmuk révén mentalitástörténeti, mikrotörténeti, illetve történeti antropológiai vizsgálatok forrásául is szolgálhatnak. Peter Burke amellett érvel, hogy mivel az álmok kapcsolatban állnak a stresszel, a nyugtalansággal

[20] EGGAN, Dorothy 1949, 197.
[21] A szerző a „cultural object" terminust használja – P. L.
[22] A szerző a „codes of dream interpretation" megnevezést használja – P. L.
[23] STEWART, Charles 1997, 879.
[24] TUZIN, Donald 1989, 196.
[25] A szerző szóhasználata.
[26] EGGAN, Dorothy 1955.
[27] EWING, Katherine P. 1990.
[28] Uo., 58.
[29] EWING, Katherine P. 1990, 68.
[30] Lásd TEDLOCK, Barbara 1981, 314.
[31] Lásd Uo.

és a konfliktusokkal, a kutató számára lehetővé teszik az elfojtás történetének a tanulmányozását.[32] Rámutatott, hogy a 17. századi Angliában sokak álma politikai/társadalmi eseményekre vonatkozott, vagy vallásos tartalmú volt, azt sugallva, hogy a kora újkori emberek lelki életét sok vonatkozásban másfajta erők vezérelték, mint a freudiánus korszakban élőkét.[33] Azt állítja, hogy a tipikusan ismétlődő félelmek és konfliktusok kultúránként változhatnak, amely szükségszerűen ahhoz vezet, hogy egy adott kultúrában élőknek sajátos álmai legyenek.[34]

A boszorkányperek történeti antropológiai kutatásában létezik egy vonulat, amely a boszorkányszombat ördögi látomásait álmoknak tartja. Például Gustav Henningsen szerint a boszorkányszombat egy álomkultuszból fejlődött ki.[35]

Carlo Ginzburg a boszorkánylátomások[36] kulturális kontextusát egy-egy lokális kultúra határainál távolabbra mutató, tágabb tradícióban helyezte el, rámutatva e képzetek, a bennük előforduló kulturális szimbólumok történeti jellegére.[37] Peter Burke a *benandanti*ról szóló történeteket szintén a *kulturálisan sztereotipált* álmok körébe sorolja.[38]

David J. Hufford amellett érvel, hogy az álmokban megjelenő „terror" tartalma kulturálisan kondicionált, hasonlóan ahhoz, ahogy a társadalmi normák hatással vannak olyan pszichológiai állapotokra, mint például a démoni megszállottság.[39] A középkorban és a kora újkorban az emberek gyakran tekintették az álmokat isteni vagy démoni üzeneteknek, amelyek előrevetítették a jövőt vagy egyéb jelentéseket hordoztak.[40] Steven F. Kruger a középkor gazdag álomelmélet-irodalmát tanulmányozva vázolta fel a késő-antik korszak és a középkor „álom-képét". Arra a következtetésre jutott, hogy a késő-antik korabeli álom egyszerre volt potenciálisan transzcendens és evilági, táplálkozhatott a belső emberi mikrokozmoszból és a külső makrokozmoszból, jelenbeli nyugtalanságokat tükrözve vagy megjövendölve a jövőbeli eseményeket. Kruger szerint a keresztény írók az álmokat ambivalens természetűnek tartották, amelyek egyszerre jelenthettek isteni megvilágosodást, de jelenthettek démoni kísértést is.[41]

Jacques Le Goff a középkor képzeletvilágáról írott könyvében *(The Medieval Imagination)* azt hangsúlyozta, hogy a képzelet alkotásai nem egyszerű ideológiai reflexiók vagy reprezentációk egy társadalmi/gazdasági valóságról; a képzelet képes alakítani a társadalmi, gazdasági vagy politikai valóságot.[42] Egy olyan társadalom számára, amelyet a való világ és a földöntúli világ veszélyei egyaránt fenyegettek, az álmok a menekvés biztosítékát jelenthették. Le Goff úgy érvelt, hogy mindamellett, hogy az álmok megformálásában társadalmi és kulturális összetevők is szerepet játszottak, azok ugyanakkor az egyéni önkifejezés fontos eszközei voltak.[43] A szerző bemutatta, hogy a klérus megpróbálta kontrollálni az „álmodókat". Az egyházi emberek a legtöbb álmot démoni képzelgésnek tartották, az „igazi", azaz az isteni eredetű álmokat egy szűk, „szent" elitnek és a keresztény királyoknak tulajdonítva. Le Goff szerint ez az onoerikus sokféleség eltűnéséhez vezetett, illetve ahhoz, hogy az alsóbb társadalmi rétegek álmai csak ritkán jelenjenek meg az írott forrásokban. Az álmoknak a középkorban játszott szerepéről lásd még Lisa M. Bitel elemzését, aki hangsúlyozta, hogy a középkorban az álom gyakran ölthetett kollektív, ritualizált formát.[44]

Vannak munkák, amelyek nem az álomelbeszéléseket létrejöttének körülményeit, vagy az ezekben érvényesülő kulturális mintákat vizsgálják, hanem ezek politikai felhasználását, társadalmi recepcióját. Charles Stewart egyik tanulmányában az erotikus álmok és a rémálmok történetét elemezte. Bemutatta, hogy különböző kultúrtörténeti korokban hogyan tevődtek át más és más társadalmi kontextusokba az erotikus és rémálmok, az inkvízició és a gyógyászat általi „felhasználásuktól" a modern tömegmédiáig.[45]

A reneszánsz álom-kultúrájához Richard L. Kagan szolgáltatott érdekes adalékokat, aki egy, a 16. század végi Spanyolországban élő lánynak az Inkvizíció által gazdagon dokumentált álmai elemzése révén kimutatta, hogyan ölthettek fel az álmok politikai konnotációkat.[46] A szerző szerint a reneszánsz korban az álmokra mint a jóslat közegére tekintettek.[47]

[32] BURKE, Peter 1997, 29.
[33] PICK, Daniel – ROPER, Lyndal 2003, 4.
[34] BURKE, Peter 1997, 25–27.
[35] GINZBURG, Carlo et al. 2008, 37.
[36] Klaniczay Gábor a kínvallatás alatt álló boszorkányok vallomásait egy olyan „kollektív alkotásnak" tekinti, amelyet a bíró makacsul megismétlődő kérdései és a „boszorkány" kétségbeesett védekező stratégiái irányítanak. A szerző szerint ezért történik meg, hogy „az archaikus hiedelmek és a demonologikus sémák riadt improvizációkkal, obszcén részletekkel, meghökkentő fordulatokkal itatódnak át". (KLANICZAY Gábor 1998, 286.)
[37] GINZBURG, Carlo 1992; 2004.
[38] BURKE, Peter 1997, 41.
[39] HUFFORD, David J. 1982.
[40] PICK, Daniel – ROPER, Lyndal 2003, 3.
[41] KRUGER, Steven F. 1992, 65.
[42] LE GOFF, Jacques 1992.
[43] Uo., 229.
[44] BITEL, Lisa M. 1991, 40.
[45] STEWART, Charles 2002.
[46] KAGAN, Richard L. 1990.
[47] Uo, 36.

4. Az álmok szerepe az akkulturáció, gyarmatosítás időszakában

Anthony F. C. Wallace megfigyelte, hogy a szélsőséges kulturális törések (*cultural disruption*) időszakában az álmok társadalmi jelentéseinek szerepe rendkívüli módon felerősödik. Ily módon egy jelentéssel bíró álom nemcsak az egyes személyekre hat formáló, terapeutikus erővel, de alkalomadtán egy egész közösségre nézve.[48] A revitalizációs mozgalmak kialakulását előidéző helyzetekben, a régi kulturális formák erőszakos átalakításának időszakában az egyének feloldhatatlan konfliktusokkal szembesültek. Wallace szerint az emberek ilyen helyzetekben az álmokra és a látomásokra mint a társadalmi cselekvés és inspiráció forrására tekintettek, amelyek fontos szerepet játszottak konfliktusaik feloldásában és kijelölték a helyes cselekvés irányait.[49]

Az álmoknak hasonló szituációkban való szerepére Charles Stewart is felfigyelt. Egyik tanulmányában amellett érvel, hogy az erőltetett, gyors kultúraváltás időszakaiban a társadalmi nyugtalanság okozta élmények megjelenhetnek az álmokban, amely révén ezek értelmezhetővé válnak.[50] Hasonló funkciót tulajdonított az álmoknak Barbara Tedlock, aki szerint a guatemalai maják a polgárháború idején megélt katonai agressziókra adott reakcióiban fontos szerepet játszottak az álmok és a látomások.[51]

Andrew Lattas egyik elemzésében azt vizsgálja, hogy a kolonizáció időszakában az álmok a fehérekkel kapcsolatos rontáselbeszélésekhez hasonlóan hogyan hozzák létre az „igazságosság alternatív terét".[52] A szerző szerint a kolonizáció új társadalmi távolságokat teremtett a New Britain nyugati részén élő bush kaliaik számára. A faji alapú megkülönböztetés létrehozta a maga konceptuális tereit is, amelyek meghaladása az álmok feladata volt.[53] Lattas bemutatta, hogy a gyarmati uralom nem egyszerűen csak egy politikai és gazdasági folyamat volt, hanem felülírta a gyarmatosítottak önértékelésének fenomenológiai struktúráit. A kolonizációval a bennszülöttek a fehér ember és intézményei ítélő tekintetének a csapdájába kerültek. A fehér ember által teremtett morális standardok általi megítélés a bennszülöttek identitásának integritását fenyegette.[54] Az álmokban áthághatóak voltak a fehér ember által teremtett, privilégiumait szolgáló hatalmi struktúrák. Az álmokban és a rontáselbeszélésekben a fehéreket ízekre lehetett szaggatni a börtön kockázata nélkül. Lattas interpretációjában az ezekben a narratívokban előforduló horrorisztikus elemek, valamint az az élvezet, amivel mesélték őket, a „horror esztétikumának" a részét képezték.

Ezek az elbeszélések egy képzeletbeli földrajz megalkotásának eszközei, ahol egy új élet megteremtésének víziói fogalmazódtak meg.[55] Az álmokon keresztül a világ fenomenológiai újrateremtése történt meg, a realitás horizontjainak a kiterjesztése, ahol a fehér identitás mezsgyéi új fényben, a maguk szörnyű rettenetében tűntek fel. Lattas ugyanakkor amellett érvel, hogy ezek az elbeszélések egy új társadalmi rend konfliktusait kódolták és artikulálták, egyszersmind kifejezték az emberek ambivalens érzéseit és ellenállásukat létezésük változó viszonyaival szemben.[56]

Dorothy Eggan szerint az álmok kutatása azért fontos, mert rajtuk keresztül egy kultúra mélyrétegei tárhatók fel, vagy olyan nehezen kutatható jelenségek közelíthetők meg, mint az egyén adaptációs kísérletei akkulturációs viszonyok között.[57] Az Eggan vizsgálta hopi falu lakosságának 30 százaléka volt keresztény és misszionáriusok által működtetett templomba jártak, de álmaik elemzéséből kiderült, hogy az idősebbek többsége igen mély tisztelettel viseltetett „a régi vallás" istenei iránt is.[58] Ehhez hasonló elemzést Anthony F. C. Wallace végzett, aki jezsuita misszinonáriusok 17. századi beszámolói alapján az irokéz indiánok „álomteóriáit" elemezte, külön hangsúlyt fektetve az álmokat követő közösségi gyógyító rítusok elemzésére.[59]

5. Az álmok szerepe az enkulturációs folyamatokban

Roger Ivar Lohmann egyik tanulmányában azt vizsgálta meg, hogy milyen szerepet töltenek be az álmok egy pápua új-guineai etnolingvisztikai csoport, az asaban-ok vallási enkulturációs folyamataiban (Lohmann 2000). Lohmann a *kulturális transzmisszió* (*cultural transmission*) és az *enkulturáció* (*enculturation*) alatt azt a folyamatot érti, amikor az egyének új képzeteket sajátítanak el, lényegében egy kulturális tanulási folyamat eredményeként.[60] A szerző bemutatta, hogy a kis csoport 1977-es

[48] WALLACE, Anthony F. C. 1956, 271–272.

[49] A vallási mozgalmak kutatástörténetének magyar nyelvű áttekintését lásd: GAGYI József 2007; PETI Lehel 2007b. Az álmoknak a vallási (messianisztikus) mozgalmakban játszott szerepéről további hivatkozásokat tartalmaz: KILBORNE, Benjamin J. 1981b, 171.

[50] STEWART, Charles 2004, 80.

[51] TEDLOCK, Barbara 1992, 471.

[52] LATTAS, Andrew 1993, 66.

[53] Uo., 70.

[54] Uo., 67.

[55] Uo., 68.

[56] Uo., 70.

[57] Fontos körülmény, hogy Dorothy Eggan megjegyzései törzsi körülmények között élő közösségekre vonatkoztak.

[58] EGGAN, Dorothy 1952, 478–479.

[59] WALLACE, Anthony F. C. 1958.

[60] LOHMANN, Roger Ivar 2000, 79.

kereszténységre való térítése után néhány személy keresztény kulturális tartalmakat hordozó álma és látomása fontos szerepet játszott az „új vallás" legitimációjának megteremtésében.

Hasonló vizsgálatot Lawrence C. Watson és Maria-Barbara Watson Franke végeztek, akik a venezuelai tradicionális körülmények között szocializálódott, ám nagyvárosba emigrált guajiro indián nők álmait elemezték, akiknek a megváltozott körülmények között a stressz új formáival kellett megküzdeniük.[61] Bemutatták, hogy a nagyvárosi körülmények között ezek a nők konfliktusaikat a hagyományos magyarázórendszerek aktivizálásával próbálták megoldani. Továbbá amellett érveltek, hogy a pragmatikus társadalmi adaptációs technikák hiányában az álmok kiemelt szerepet játszottak az új környezetben való eligazodáshoz.[62] Lawrence C. Watson megfigyelte, hogy az álmok egyes adatközlőinek érzelmi állapotára és viselkedésére is hatással voltak, fenomenológiai értelemben valós megoldást kínálva konfliktusaikra és szorongásaikra.

6. Az álom mint megváltozott tudatállapot és a transzcendenssel való kommunikációs technika

Az álom mint a transzcendenssel való kommunikációs technika egy újabb vizsgálati problémaköre az antropológiának. Erika Bourguignon a megváltozott tudatállapot *(altered state of conscoiusness)* egyik formájának tartja az álmokat, és a vallásos transszal összehasonlítva arra a következtetésre jut, hogy bár az álmok inkább passzív tapasztalatok, ritualizált formát is ölthetnek.[63] A rituális álmok, az *inkubáció* kutatása több történeti elemzésnek is tárgyát képezi.[64] A magyar néprazi szakirodalomban Pócs Éva az, aki a természetfelettivel való közvetlen kommunikáció egyik formájának tartja az álmot, hasonlóan a *látomás*okhoz és a különböző transzjelenségekhez.[65]

7. Az álomelbeszélés kontextusai, az álom mint társadalmi performansz

Az újabb antropológiai megközelítések arra is figyelnek, hogy milyen kommunikációs helyzetekben történik az álmok elbeszélése és milyen interakciók befolyásolják ezt, illetve melyek az álomelbeszélés szituatív elemei. Vizsgálják ugyanakkor azt is, hogy hogyan befolyásolja az álom elbeszélésének helyzeteit, esetleg hogyan teremt új kontextust a kutató személye az álom elbeszéléséhez.[66] Ezért a mai antropológiai megközelítések elutasítják a kultúrák közötti, összehasonlító statisztikai tartalomelemzéseket *(cross-cultural comparison),* mivel ezek rendszerint figyelmen kívül hagyják az álomelbeszélés menetét kísérő szituatív összetevőket, mint például a gesztusokat, a hallgatóság érzelmi reakcióit, az előadó hangtónusát stb.[67]

Az álmok antropológiai kutatástörténetében megfigyelhető, hogy a kutatások fókusza az álmok statisztikai tartalomelemzésétől a kommunikációs kontextusok és interakciók elemzése felé tolódott el.[68] Az álomkutatásban is felértékelődött a résztvevő megfigyelés módszere, amely lehetővé tette az álom-elbeszélések „társadalmi performanszként" történő vizsgálatát.[69] Ennek megfelelően az álom jelenbeli antropológiai kutatása az álmokban előforduló kulturális tartalomra nem mint az összehasonlító hipotézisek gyártásához felhasználható nyers etnográfiai adatra tekint (mint például Lincoln 1970 [1935]), hanem megkülönböztetett figyelmet fordít az álmok társadalmi és individuális jelentésének, jelentőségének és használatának a megértésére.[70] A terepmunkát végző antropológusok ugyanakkor nem csak az álmok helyi kultúrában való előfordulásának kontextusát, társadalmi használatukat vizsgálják, de a terepmunka ideje alatt jelentkező saját álmaikra is odafigyelnek, mert így könnyebben tudatosíthatják a vizsgált kultúrára, emberekre adott önkéntelen válaszaikat.[71] Ennek fontosságát hangsúlyozza Barbara Tedlock, aki szerint Bronislaw Malinowski a szakmát sokkoló naplójában közzétett álmainak tartalma is jól tükrözi, hogy a kutató a terepen nem tudott azonosulni kutatásának alanyaival.[72]

Látható tehát, hogy a szakirodalomban előforduló megközelítések változó hangsúlyt tulajdonítanak a közösségi, kulturális, illetve a partikuláris, az egyén sajátos helyzetéből, lelkiállapotából, státusából, képzelőerejéből[73] fakadó individuális összetevőknek, bár kölcsönösen egymást nem kizáró tényezőkként értékelik ezeket. A legtöbb szerző komplex megközelítésmódot alkalmaz, a tipologizáló motívumelemzést gyakran kombinálja az álmok stratégiai felhasználásának, egyéni és közösségi funkcióinak a vizsgálatával, egyaránt használva pszichológiai és kulturális modelleket.

[61] WATSON, Lawrence C. – WATSON, Maria-Barbara Franke 1977.
[62] Uo., 402.
[63] BOURGUIGNON, Erika 1973, 15.
[64] Az inkubáció irodalmához lásd: GNUSE, Robert 1993.
[65] Lásd PÓCS Éva 2008a, 485. A látomás és álom kapcsolatáról lásd még PÓCS Éva 2008b, 303.
[66] Lásd LEVINE, Sarah 1981; EWING, Katherine P. 1994.
[67] Lásd TEDLOCK, Barbara 1991, 162.
[68] Uo., 161.
[69] Uo., 161.
[70] Uo., 162–163.
[71] Például LOWIE, Robert H. 1966. Malinowski halála után közzétett naplójában a Trobriand-szigetek lakói iránti megvetése, raszszizmusa is tükröződik. Lásd MALINOWSKI, Bronislaw 1967.
[72] TEDLOCK, Barbara 1991.
[73] Lásd STEPHEN, Michele 1989.

Saját megközelítésem a kulturálisan kondicionált álmok kutatási irányvonalához áll közelebb, amely az álmok társadalmi kontextualizációját részesíti előnyben, párosítva ezt az illető közösségre jellemző magyarázórendszerek értelmezésével. Ily módon elemzem az álmok jelentkezésének történeti kontextusát és individuális, partikuláris összetevőit, sort kerítve a bennük előforduló kulturális tartalmak, vallásos szimbólumok értelmezésére. Emellett, ahol a vizsgált anyag megengedi, kísérletet teszek a kommunikációs interakciók természetének és a szituatív elemeknek az értelmezésére is. A vizsgált anyag természeténél fogva az álomnak mint társadalmi és kulturális konstrukciónak az Anthony Wallace,[74] Charles Stewart,[75] Andrew Lattas[76] által a társadalmi nyugtalanság és kulturális törésvonalak időszakában megfigyelt aspektusára koncentrálok.

8. Árvizek, forradalom, álmok, előjelek

1970-ben Románia jelentős részét árvíz sújtotta. A katasztrófa nagy mértékben érintette a moldvai csángó települések lakóit is, az árvíz ezeken a településeken is sok embert tett otthontalanná. A Lészpedet megóvó gát bíróképességében ilyen körülmények között nem sokan hittek. A falu mélyebb részein lakók napokig menekülésre készen álltak, mivel totális katasztrófától, gátszakadástól tartottak. Az ekkor 36 éves Ződ Erzsébet sógorával megbeszélte, hogy terhesen, két kisgyermekével a katasztrófa bekövetkezte esetén náluk keres menedéket, mivel az ő házukhoz közel van egy hegy, ahova végveszély esetén kimenekülhetnek. Elmondása szerint az árvizet megelőzően egy évvel azt álmodta, hogy az égen egy tüzes, „veres" vasdarab úszott végig, amelyen az 1970-es évszám szerepelt. Álmát nem mesélte el senkinek, különösebben nem foglalkozott vele. Elmondta, hogy az árvízveszély okozta nehézségek során gondolt arra, hogy álma a hamarosan bekövetkező katasztrófára figyelmeztette. Akkori álma 38 év elteltével is erős érzelmeket ébresztett benne a beszélgetés ideje alatt.

Nekem még volt egy álmom. 1970-be volt egy árvíz. Én terhes voltam, s azelőtt valamennyivel, egy esztendő lehetett, láttam, hogy ment az égbe, mintha egy veres vas lett vóna, s írta rétta, 1970. S én nem mondtam többet senkinek. [S ez mi lehetett?] *Nem tartottam számba, csak mikor jött az inundáció* [árvíz], *s terhes voltam, s volt még két gyerekem nekem mellettem, s egyedül voltam, s néztem, mit vegyek fel, mit öltözzek, s menjek ki a hegyre. De minek írta János bácsi*[75] *azt, 1970? Hát, ez egy, de jut-e neked eszedbe, volt kicsi tanácsunk Istánékkal, mi lesz, ha bikázi izé* [gát] *elszakad. Eltanácsoltuk, mett hazajött a sógorom, a férje, mett odafel volt Bikázra, hogy annyira felgyült a bárázs, hogy majdnem szakasztotta el. Mondtuk, hogy ha elszakad, nem maradunk meg. S akkor mi azt mondtuk, hogy huzakodunk ki a hegyre. Nekik közel van a hegy, hogy kimenjenek oda. Én olyan nagy nehezségbe voltam az inundációkor* [árvízkor], *s én akkor gondoltam, hogy ezt jelenthette az álom.*[78]

Hasonló jellegű álmai a településen más asszonynak is voltak.

Ónodi Ilona egy élettörténeti interjú keretében beszélt az álmairól. Elmondása szerint 1946-ban, 14 évesen öt másik lánytársával együtt Szentkereszt napján a csíksomlyói búcsúba ment. A búcsúban a nagyváradi Szent Vincze zárda Mária-nővérei két másik társával együtt meggyőzték, hogy menjenek tanulni a zárdába. Szülei és testvérei, más lészpedi családokkal együtt az 1947-es éhínség miatt megpróbáltak Magyarországra menekülni. A hatóságok akadályoztatása miatt Ónodi Ilona emlékezete szerint a 17 lészpedi család három hónapig vesztegelt a határnál, ahol élelmiszertartalékaik elfogytak és csak a határmenti falvak lakóinak jóindulatában bízhattak, akik időnként élelmet vittek nekik, vagy oly módon segítették őket, hogy terményt hagytak hátra a földjeiken. Rövid időre rá, hogy a családnak sikerült kitelepedni, az apja meglátogatta Nagyváradon és próbálta rávenni, hogy hagyja ott a zárdát és tartson vele Magyarországra. Apja hosszas unszolására (egy hétig maradt Nagyváradon) sem akarta otthagyni a zárdát. *És akkor apám visszajött, úgy sírt, mind egy kicsi gyerek, hogy nem akartam hazajönni.* 1948-ig élt a zárdában, annak a kommunisták általi bezárásáig. A faluba való visszakerülése után közvetlen családtagjaira nem támaszkodhatott, rokonai pedig, akiknél meghúzta magát, arra kötelezték, hogy minél előbb férjhez menjen. *S akkor azon a télen férjhez adtak onnét, én nem tudtam mondjam, hogy nem meek férjhez. Akartam, nem akartam, el kellett menjek!* Közben próbált útlevelet szerezni, hogy családtagjai után mehessen. Az útlevelet későre, férjhezmenetele után kapta csak meg Domokos Pál Péter bukaresti közbenjárására. Mivel férjét szülei nem engedték volna emigrálni, ő is letett ebbéli szándékáról. *Én mentem volna, de hogy hagyjam itt? Menjek, megesküdtünk, a hitet elmondtam, megesküdtem, s akkor hagyam itt, s megyek? Nem! Mikor meghallották édesanyámék, olyan levelet írtak, hogy nem is motitottam meg neki* [a férjének].

[74] WALLACE, Anthony 1956.
[75] STEWART, Charles 2004.
[76] LATTAS, Andrew 1993.
[77] A beszélgetésen jelen volt az egyik testvére is.
[78] Tóthné Ződ Erzsébet (1944), Lészped, 2007. augusztus 5.

Ónodi Ilona életút-elbeszéléséből kitűnik, hogy néhány év alatt számos olyan dilemmával, életkörülményeinek drasztikus megváltozásával kellett szembenéznie, mint annakelőtte és utána sohasem.[79] Elmondása szerint ez idő alatt olyant álmodott, amelyet máig sem felejtett el. Álmában egy füves réten járt, miközben hatalmas vihar kerekedett. Félelmében egy, a réten kaszáló ember mellé húzódott. Eközben látta, hogy az égiháború közepette az égen egy fehér színű kályha úszott át, amelyben tűz égett. A kályhán „tüzesen" látszott az 1970-es évszám. Az álom elmesélésekor jelen volt a férje is, aki az elején segített néhány részlet felidézésében. Úgy vélem, hogy abban, hogy egykori álmát felidézte, szerepet játszott az a körülmény is, hogy az interjú előtti héten, 2008 júliusának végén több moldvai településen is újabb árvizek voltak.

– *Hát én, hogy is mondtam, hogy miféle vót oda felírva?* [a férjét kérdezi]

– *1970. S akkor abba az üdőbe sok volt az izé, inundácia* [árvíz]. Abba az esztendőbe. [közbeszól a férje[80]]

– *Én még a nővéreknél vótam, mikor ezt álmodtam.*

– *S aztán mondta né, elmesélte nekem, hogy ne, mit álmodott.*

S aztá mikor odaértünk a hetvenhez, meglátszodott, hogy mi vót. [S az hogy volt, hogyha egy kicsit részletesebben el tudná mesélni?] *Én mentem így egy füves mezőn, s egy ember kaszált ott. Egy fa alá lefeküdt az ember, mert akkaran nagy idő vót, nagy dörget, hogy dörregett az ég, esett az eső. S akkor én odamentem az ember mellé, met megijedtem, hogy erőst dörrögött az ég, elbuttam oda melléje. S csak láttam, hogy egy olyan kályha így fent ment így. S azan a kályhán tüzesen látszodott benne: 1970. Azan a kályhán. Fehér vót a kályha, s benne mind a tűz ha égett vóna. S látszodott ez a szám. S ment errefelé így* [mutatja: balról jobbra]. *S akkor én azt elmondtam neki* [a férjének]. *Miután férjhez mentem, elmondtam neki, s aszongya: „Te meglássuk, hogy mi lesz 70-be." S né a vót a 70-be. Hogy arrafelé ment az a nagy dörgeteg* [vihar]*, dörregett az ég* [dörgött]*, esett az eső. S az a... írta fenn a 70. 1970. S akkor vót a nagy inundácié* [árvíz] *oda kifelé. Kiment oda a magyarokhoz. Nagy üdők voltak akkor, abba az esztendőbe.*[81]

Az 1970-eshez hasonló, hatalmas kárt és több emberáldozatot követelő árvíz Moldvában 1992-ben volt, amely súlyosan érintette Lészpedet is. Egy lészpedi asszony ekkor együtt álmodta meg az Istent, Krisztust és Szűz Máriát.

[Mit álmodott?] *Hogy, hogy ülnek ők hárman. Fel a Jóisten egy oldalába, így Jézus a közepibe, s Szűz Mária, itt hárman.* [Hogy néztek ki?] *Erőst szépen néztek, erőst.* [És mondtak valamit?] *Nem, nem, nem kípes azt senki.* [És mást nem tetszett látni, csak őket?] *Csak őt, csak őt, csak őköt hármikat. Igen, igen.* [Többször is volt ilyen álma?] *Nem, csak egyszer álmodtam.* [Mikor?] *Van annak már… ifjabb voltam én es. Mikor volt az a nagy víz nekünk itt hegyen Hárgita felé. Nagy, nagy, erőst sok világ elveszett, akkor volt, abba az esztendőbe.* [Vajon azért lehetett ez az álom?] [...] *90 s nem tudom mennyi vót, de erőst… most a forradalom után vót. Erőst sok világ megholt akkor, erőst.*[82]

Az árvizek ideje alatt egy másik lészpedi asszony az égen megjelenő fényes keresztről álmodott. A szövegben, amelyből nem derül ki, hogy az álmot melyik árvíz alatt látta, az álomelbeszélés együtt jelenik meg egy csodáról, illetve egy látomásról szóló beszámolóval. Eszerint az árvíz alkalmával valamelyik csángó faluban, ahol a víz sok mindent elpusztított, csodás módon épségben megmaradt egy útszéli kereszt. Az esemény ideje alatt többeknek volt látomásuk az égbolton megjelenő fényes keresztről. Az asszony azt is elmondta, hogy bár az égboltot ő is fürkészte, semmit sem látott.[83] Mindemellett később álmában ő is meglátta az égen feltűnő fényes keresztet. Ebben az esetben adottnak tűnik az a feltételezés, hogy az álomélményt befolyásolták a közösség narrációs univerzumában intenzíven jelen lévő, az embereket foglalkoztató látomás-elbeszélések. Hasonlóan a Charles Stewart által leírt, korábban idézett esethez, ahol az álomszövegek adott struktúrájú narratívumokra, a mesékre hasonlítottak,[84] vagy a Tuzin által elemzett esethez, ahol a prédikációk erősen befolyásolták az álmokban előforduló vizuális képzeteket.[85]

Na, hogy mondjam, régebben voltak a csillagok, melyikből tudták, hogy valami jelek lesznek. Ezek a nagy vizek, s akkor mondták ott, hogy a kereszt elvitte, hogy mondják, jött a nagy víz, s a keresztfa megmaradott. S ami volt azon a vidéken, a földön, mindent

[79] Ónodi Mária mára a településen működő két rózsafüzér társulat egyikének vezetője lett. Elmondása szerint imádkozni magyarul és románul is szokott. Amikor legyengült, beteg férjével imádkoznak, ő magyarul, férje románul szokta elmondani a rózsafüzért. A rózsafüzér társulat gyülekezési alkalmain csak románul imádkoznak, ám ha a csíksomlyói búcsúban, vagy magyarországi barátaitól nyomtatott magyar imádságokat kap, oda szokta adni a rózsafüzér társulat olyan tagjainak, akikről tudja, hogy szoktak magyarul is imádkozni.

[80] Ónodi Antal (1930), Lészped, 2008. augusztus 8.

[81] Ónodi Ilona (1932), Lészped, 2008. augusztus 8.

[82] Puskás Anna (1936), Lészped, 2001. július 8., Papp Éva és Sebestyén Emese gyűjtése.

[83] Hasonló jelenségről, amikor az emberek „látni akarnak", de mégsem látnak, William Christian (CHRISTIAN, William 1996) és Paolo Apolito (APOLITO, Paolo 1998) is ír.

[84] STEWART, Charles 1997, 879.

[85] TUZIN, Donald 1989.

elvitt, s a keresztfa maradott meg csak. Hogy a világ… [Ez Lészpeden volt?] *Nem Lészpeden, hanem itt volt, ide kifelé a hogymondják, nem tudom, milyen falu, város, nem tudom miféle, ide kifelé volt. S akkor ott ugyan mondták ugyan, hogy egy keresztfa is látszodott az égen.* [Akkor azelőtt jelentette, hogy lesz a…] *Ekkor, azelőtt igen, igen, azelőtt látszodott az égen. S én azt nem láttam volt meg, s álmomban megláttam azt a nagy keresztfát fenn az égen.* [Mikor látta meg?] *Há hogy mondjam, nem tudom melyik évbe volt az, mikor az a nagy víz itt volt nálunk.* [Az árvíz után?] *Árvíz, árvíz után, mert én nem tudom, hogy nem láttam meg, beteg voltam, én nem tudom, hogy volt. S akkor én azt megálmodtam, hogy a keresztfa ott látszódott.* [S milyennek látszott?] *Há hogy mondjam, itt fenn az égen nagy fényesen, nagy keresztfa.* [Rajta volt Jézus?] *Semmibe, nem volt semmi, csak úgy fényes, fényes keresztfa szimplu* [egyszerűen]. [Nem tetszett hallani valami üzenetet?] *Nem, semmit, nem, semmit, csak annyat. Megláttam, s egyebet semmit. A másik is mondta, hogy látta, de én nem láttam, s hát megálmodtam, hogy én is lássam meg akkor.*[86]

A moldvai csángó falvakban részleteiben ma is működik egy olyan szimbolikus értelmezőrendszer, amely a krízishelyzeteket artikuláló álmok jelentkezésében is szerepet játszik. A fenti elbeszélés elején az adatközlő utal arra a más moldvai falvakból is ismert képzetre, miszerint a katasztrófákat, transzcendens értelemmel felruházott történések jelezték előre.[87] Gyakran különös, a megszokottnál sokkal erősebb fényű csillagok, vagy a lenyugvó Nap szivárványszínekben való játszása jelezhetett előre katasztrófát, kollektív szerencsétlenséget.

Ónodi Ilona például, akinek az 1970-es árvízzel kapcsolatos álmát az előbbiekben mutattam be, a vele készült interjú előtti héten, a 2008. július végi, több moldvai települést érintő árvíz előtti éjszaka férjével együtt érdekes dolgot látott. Lefekvéshez készülődve elmondta magyar nyelvű imádságait, majd a közösen a férjével „elvégezte" a rózsafüzért. Ezt követően kiment az udvarra bezárni a tyúkokat. A hegyen túl ekkor egy rendkívül erős fényű csillag jelent meg, alacsonyan járó felhőktől övezve, amelyeken hatalmas lángnyelvek csaptak keresztül. A látványtól megrémült, kihívta a férjét, és együtt nézték a jelenséget. Bár elképzelhetőnek tartották, hogy valahol nagy vihar lehet, de furcsa módon nem hallottak dörgést. Másnap a média bemondta, hogy több moldvai települést is árvíz sújtott. A lészpedi pap az árvízkárosultak megsegítésére adománygyűjtést szervezett, amelyre a templomban kérte fel a híveket.

Aki látott vihart, tudja, hogy a természet az emberben transzcendenciát felidéző látványt képes produkálni. Az idézett történetben az az érdekes, hogy elmesélője az általa látottakat a katasztrófát előrevetítő transzcendens üzenetként értelmezte, nem pedig természettudományos kauzalitásra vezette vissza. Nem zárható ki, hogy a látvány látomásszerű kiteljesedését a vallásos kontempláció (a hosszas imádkozás utáni hangulat), a katasztrófától való rémület, a hosszas, koncentráló nézéssel előidézett szuggesztió is előidézhette.

Hát most ez a, né, most, tegnap múlt egy hete, tennap vót csütörtök, nem? Na, ez nagy üdő, melyik vót, most itt Iaşi-tól lefelé történt, hát mink láttuk eszte, volt itt egy csillag. S én... már kellett feküdjünk le, kimentem, hogy elmondtam az imákat magyarul én, a rozáriut [rózsafüzért] *elvégeztük románul ketten. Kimentem, hogy bérekesztettem a, bézártam a tyukakat, látom egy nagy csillag ott. Attól a csillagtól ott, így né* [széttárja a kezét]. *Attól a csillagtól nagy világosság, nagy világosság látszodatt így. Sz akkor bémentem, sz kihívtam őt* [a férjét]. *Ő es addig nezte: jaj te, aszongya, meek bé, me megfagytam. Éjjel tizenegy s fél vót az óra. S akkor ő bément. Én nekitettem a létrát oda burgyénknak* [szénatároló], *ottan felálltam a létrára, s onné néztem. Oda bé, abba a felibe, így a hegyen túl látszadatt az a nagy világosszág. Mind a tűz égett vóna! Mind így, mind így. S akkor még, még, még fennébb addig, s aztán mandtam, jaj Istenem, ottan nagy idő lehet. De nem halladszodatt se dörreg, égdörregés, semmi, csak az a nagy világosszág. Mind ha tűz lett vóna! Addig néztem ott a létrán, tizenkét órakor bémentem, megfagytan én esz. Lefeküdtem, de nem tudtam alunni, gondoltam, az a nagy idő errefelé jön, mi lesz itten. S akkor így látszodatt, a felhők alant voltak, s attól a felhőtől így mind azok a langok, mind így. S akkor még elébb akkarán világosított, világos vót az egész, az egész ég. Mikor hát reggel, hát monták es, hogy nagy inundácia vót. Milyen nagy vízmosás vót ott. Gyűtnek pénzt vasárnap a templomba, hogy küdjék el.*[88]

Az 1989-es rendszerváltás idején szintén sor került a kollektív fenyegetettséget artikuláló, vallásos tartalmú álmokra, valamint a válságállapotot előrevetítő, adott esetben többek által is megtapasztalt látomásokra. A rendszerváltást követően ennek a falunak is átalakult a presztízsszerkezete, többen elveszítették korábbi státusukat, a közeli nagyvárosban dolgozókat a munkanélküliség fenyegette.

Ződ Erzsébetnek olyan álma, amelyre sok év után is igen részletesen emlékezik, 1990 tavaszán volt. A diktatúra szorításából fellélegző, az eufória hullámát követő demokratikus Románia megalakulásának

[86] Puskás Anna (1936), Lészped, 2001. július 14., Papp Éva és Sebestyén Emese gyűjtése.

[87] Lásd PETI Lehel 2007a, 100.

[88] Ónodi Ilona (1932), Lészped, 2008. augusztus 8.

első fázisában vagyunk. Lészpeden, mint mindenütt az országban, az életvezetési stratégiák újragondolása, a háztartások szerkezetének átszervezése történik. 1990 tavaszán megkezdődik a földek újrakiosztása. Az egykori birtokszerkezet visszaállítása számos konfliktust termelt a helyi közösségben is. A sok helyen évtizedek alatt átalakult mezőgazdasági táj, a hiányzó tulajdonjogi papírok lehetetlenné tették az egykori tulajdonnál nagyobb területvisszaigénylések ellenőrzését, amely újabb ellentéteket szült a lokális közösségben. Feljelentések, intrikázások, veszekedések, frusztrációk és irigység kísérik a kollektív gazdaság felszámolását, a köztulajdon széthordását és a földek magántulajdonba való visszajuttatását.

Ebben az időszakban Ződ Erzsébet azt álmodta, hogy templomba indulása előtt hatalmas víz árasztotta el a falut. Álmában látta, amint Jézus és Szűz Mária a falura zúduló vizet nézik.

[Itt mikor Ceauşescut letették, nem vót olyan, hogy az emberek előre megálmodják?] *Nem, nem. Mondjak én valamit. Nekem vót egy álmom, ami nem vót se az után, se addig. Azon a télen, tavaszra, amikor Ceausescu leizélt, én álmodtam, lehet, hogy még eccer elmondtam, s nem mondtam soha senkinek. Álmodtam, mintha oda fenn voltunk Demse Györgynél, s én kellett lenne menjek misére. Voltunk többen, ott volt Istán es. S én elindultam, menjek ki néni Erzsiéknél, s menjek ki a templomba. Olyan nagy víz jött bé, hogy vissza kellett kerüljek Demse Györgyékhez. Egészen vízbe volt. Mikor visszaértem Demse Györgyékhez, egészen nagy mart volt. Bémentem egy terembe. Mikor bémentem, itt Jézus, mint ahogy sokszor a feltámadás, a mennybemenetel, úgy ült Jézus azokon a martokon. Innet volt Szűz Mária, s én bémentem, s a falu vízbe volt. S mondom, édes Máriám, mi van? S én nem mondtam senkinek ezt az álmomat, de aztán meggondoltam, vajon mit jelenthet. Az vót, hogy visszaadták a fődeket, s az egész falu össze volt zavarodva, csak veszekedés volt. S most sincs letisztulva a világ. Én nem mondtam senkinek, de elképzeltem ezt, hogy akkor úgy jött bé a hegyről, a falu mind vízbe volt. Egy feliben volt Jézus, egy feliben Szűz Mária, s én így voltam.* [S nem volt még ilyen, hogy ilyeneket álmodott?] *Nem, nem, nem vagyok szent, de én azt az álmot úgy megtartottam, s meggondoltam, s nekem az úgy fájt, úgy fájt, hogy annyi veszekedés vót, hogy egy ennyecske fődért, apa, anya, testvér veszekedett. Akkor azon a tavaszon kiosztódott a föd, s nem volt egyéb csak veszekedés. S ahol sűrű a nép, s kicsi a föd, mint Lészpeden, ott úgy történik. A kapzsiság nagy. Akik fenn voltak a polgári hivatalnál, magiknak mértek eleget.*[89]

Jánó Marika a Ceauşescu-házaspár menekülése és kivégzése alatti napokban két szentről álmodott. Álmában a hagyományos férfiviseletbe öltözött szentek, akik közül az egyik – elmondása szerint – Szent József volt, az égen repülve integettek neki. Az asszony szerint álmát követően fosztották meg a rettegett diktátort hatalmától, így a szentek álombeli látványát a diktatúra megszűntére való figyelmeztetésként értelmezte.

Álmodtam, mikor megcserélték ezt az izét, akkor két férfiú kalapba, ingbe, mentek az égen, s mind intettek így ne [mutatja: vége]. *Így kettő egymás után. Azokat láttam, így mentek az égen, melyikük József volt. Akkor álmodtam, akkor le is ment immá, s akkor le is esett a nagyságos úr* [Nicolae Ceauşescu]. *Miután én álmodtam, aztán tették le Ceauşescut.* [S maga tudta már akkor, amikor álmodta, hogy le fogják tenni?] *Nem tudtam, nem tudtam mire menyen, s csak aztán kaptam hírt, hogy azt jelenti, intettek, kész lesz, vége. Úgy ment a két férfiú, mint az ávion* [repülő] [nevet]. [S kik lehettek, mit tetszik gondolni?] *Nem tudom, fejérbe vótak, fehér ingbe, övel, bernécig, papucsba, ahogy nálunk öltöztek, mostanában nem így öltöznek a férfiak, a magyar iskolások öltöznek előadásba.*[90]

Hasonló álmokat nemcsak Lészpeden, hanem más csángó településeken is láttak a román forradalmat megelőző, valamint az azt követő, konfúzió uralta időszakban, ahogy a krízishelyzeteket előrejelző látomásokat is több helyen tapasztaltak. Egy pusztinai asszony például azt álmodta, hogy Szűz Mária gyönyörű fehér ruhában leevezett egy csónakkal a patakon.

Mikor itt nálunk az országban megtörtént 89-ben, akkor még azon a héten álmodoztam én, hogy a Boldogságos Szűz Mária jött le a Pojána patakban egy bárkával. Olyan szépen ment, fehér rukjája [rokolyája], *két pántlikával megkötve, s két lapackán hajtagatta azt a bárkát, s jött le egy patakon ott, úgy mondjuk mi, Pojána. Olyan szépen ment avval a bárkával. S aztán még kérdeztem én fehérnépeket, s azt mondták, hogy az azt jelenti, hogy vérhullás, ha szentekvel álmodozol. S aztán nemsokára megtörtént az országba a nagy vérhullás. Elég szűszakadás vót, annyian meghótak.*[91]

Ebben az időszakban a bogdánfalvi Jitár János egy nyári nap a kertjében dolgozva *napszentületre*, nyugaton látta, hogy a lenyugvó Nap különös szivárványszínekben játszik. Mivel tudta, hogy az ilyen „jelek" háborúra utalnak, tapasztalatát megbeszélte több, a gyárban dolgozó kollégájával. Beszámolójából az derül ki, hogy a csodás jelenséget többen látták. Mindez azt jelzi, hogy adott időszakban egész közösségek vártak valamiféle csodára: *Mondták az*

[89] Tóthné Ződ Erzsébet (1944), Lészped, 2007. augusztus 5.
[90] Jánó Marika (1939), Lészped, 2007. augusztus 5.
[91] Erős Juliánna (1948), Pusztina, 2001. július 7–15., Bálint Sarolta gyűjtése.

emberek, hogy valami történet lesz. Ilyen körülmények között az emberek lelkiállapota kedvező volt a mások által tapasztalt csodás jelenségek befogadására, a hallott transzcendens élmények értelmezésére. Hasonlóan ahhoz a korábban idézett esethez, amikor a többek által az égen látott fényes keresztet egy lészpedi asszony később álmában látta meg. Mivel Temesvár, ahol a forradalom kirobbant, Bogdánfalvától „napszentületre" van, Jitár János beigazolódottnak látta a katasztrófát előrevetítő látomást.

Ezt láttam én isz. Láttam, napszentületre, úgy, mikor sóvárványfélü lett, a Nap mikor szentült le, s mondták az öregek, valami történet kell legyen. Ezt láttam én a szememmel. S kérdeztek a románok, ott a gyárnál voltam, hogy láttam én még ilyet valaha. De mondták az öregek, ha a sóvárvány tisztán tetsződik, hogy napjövetre, akkor ott leszen háború. S nem történt meg Temesváron? Temesváron kezdődött meg. [S még emlékezik ilyen, jegyekre, hogy jegyek legyenek, s valami baj történjen?] *Mondták az öregek, hogy még voltak jegyek, de én nem láttam. De ezt láttam, én az én szememvel láttam, s ez meg is történt azután, hogy e volt nyárba, napszentületre volt. A kertbe dolgoztam, s mondták a többiek, hogy nézzem, mi van nyugatra. Mondták az emberek, hogy valami történet lesz. S éppen megtörtént. Temesváron nem volt? Temesvár napszentületre* [nyugatra] *van. Onnét kezdődött.*[92]

9. Az álom mint a vallásos értelmezőrendszer része

Az álmokban előforduló kulturális tartalom a moldvai csángó vallásos folklórban szintén jelen levő, történetileg meghatározott képzetekből és szimbólumokból áll. Az egyes álmokban előforduló apokaliptikus tartalmak, világvége-jóslatok ugyancsak részét képezik a moldvai csángók vallásos világképének.[93]

A szentek vagy Jézus látását a moldvai csángó környezetben jelen lévő vallásos ábrázolások (például a katolikus és ortodox templomokban lévő ikonok, a házak falát díszítő szentképek) egyéni feldolgozásának is tekinthetjük, ahogy azt Charles Stewart görögországi kutatása során is megfigyelte. A szerző hangsúlyozza,[94] hogy a vizualizáció fontos olyan kognitív műveletek számára, mint az emlékezet vagy a metaforikus gondolkodás.[95] Az egyik asszony például azt hangsúlyozta, hogy Jézust álmában úgy látta meg, mint ahogy a feltámadáskor vagy a mennybemenetelekor szokták ábrázolni.

A bemutatott álmoknak a „közösségi szimbolizmushoz" való kötődése[96] az egyes álmok értelmezésének kollektív visszacsatolása révén is megvalósul. Némely asszony szűkebb környezetében másoknak is elmondta álmát, de olyanok is voltak, akik óvakodtak elmesélni azt. Volt olyan asszony is, aki elmondása szerint csak a férjének, de olyan is volt, aki csak a kutatónak mesélte el álmait. Azoknak az asszonyoknak az esetében, akik másoknak is elmesélték álmaikat, azok végső értelmezése közösségi konszenzus eredménye volt. Az az asszony például, aki Szűz Máriát egy patakon csónakkal leevezve álmodta meg a román forradalom idején, élményét más asszonyoknak is elmesélve azt tudta meg, hogy szentekkel álmodozni „vérhullást" jelent. Közös értelmezés eredménye annak az asszonynak az álma is, aki azt csak férjének mesélte el. Ebben az esetben az álomélmény végső értelmezése, azaz konkrét jelentéssel való feltöltése a katasztrófát jelentő árvíz során következett be, amely szintén közös művelet volt. Bizonyára nem véletlen, hogy, mint már említettem, az álom felidézésében a férj is segített.

Azok az asszonyok, akik nem mesélték el álmaikat, ugyancsak jövőbeli tragikus eseményeket előrevetítő funkciót tulajdonítottak azoknak. Hogy miért nem mesélte el az összes asszony egy olyan élményét, amelynek ők kiemelt jelentőséget tulajdonítottak és amely sokáig foglalkoztatta őket?[97] Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy a transzcendens élmény e formájának a moldvai falvakban régóta ható szekularizációs összetevők hatására igen bizonytalan a társadalmi státusa. Bár Max Weberrel ellentétben[98] az újabb vallásantropológiai paradigma a szekularizációt nem köti a modernizációs összetevőkhöz „általában", a vallásos értelemmel rendelkező rítusok és jelentésrendszerek újraéledéséről[99] számolva be, úgy vélem, hogy a moldvai falvakban a modernizációs hatások szerepet játszottak a tradicionális, vallásos értékeken nyugvó világkép eróziójában. Lészped pedig azok közé a csángó települések közé tartozik, amelyek korán belekerültek a modernizáció áramába. Nem véletlen, hogy Lészpeden a többi katolikus településhez képest is jelentős az adventista kisegyház térnyerése. Nem állíthatom azt, hogy régebben az álmok elmesélése gyakoribb társadalmi eseményt lett volna, mint jelenleg, mivel nincsenek eszközeim ennek ellenőrzésére. Az viszont valószínűnek tűnik, hogy a vallásos tartalmat hordozó álmok hihetőségét

[92] Jitár János (1937), Bogdánfalva, 2008. március 1.

[93] Az álom- és látomáselbeszélésekben gyakran jelennek meg mitológiai motívumok, ahogy azt Barbara Tedlock is megfigyelte. TEDLOCK, Barbara 1992, 463.

[94] Dorothy Holland és Naomi Quinn munkája alapján.

[95] Lásd STEWART, Charles 1977, 888.

[96] KILBORNE, Benjamin J. 1981a, 295.

[97] Ezt bizonyítja, hogy egy-egy álomra hosszú évek, évtizedek múlva is emlékeztek.

[98] WEBER, Max 2001.

[99] GILSENAN, Michael 2000.

egy koherensebb, az élet több dimenzióját átfogó és meghatározó vallásos értelmezőrendszer támogatta.

Az álom egyike a legszemélyesebb és legegyénibb emberi tapasztalatoknak, ezért a privát vallásosságnak is fontos összetevője.[100] Az, hogy az álmot nem mesélik el, az egyéni vallásos élmény intim keretekben való megélésének mintái is irányíthatják. Más falvakban több esetben is azt tapasztaltam, hogy férj és feleség ugyanabban a szobában, egy időben imádkoztak, mondták el a rózsafüzért hangtalanul, vagy vallásos tartalmú könyveket olvastak. Ám ennek ellenére gyakran igen keveset tudtak a társuk vallásos életének mélyebb tartalmairól, transzcendens tapasztalatairól. Különféle témában végzett kutatásaim során konkrét rákérdezés nyomán több asszony is mesélt arról, hogy Jézussal vagy Szűz Máriával álmodott. Egy-egy asszonynak általában egy-két ilyen álma volt, és nem egy olyan szituációra is sor került, amikor a beszélgetésnél jelen lévő férj meglepődött a felesége kérésemre elmondott álma hallatán.[101] Az álomban jelentkező transzcendens tapasztalat vallásos, érzelmi megélése anélkül történik, hogy a személy szembesülne a sajátjától eltérő vagy profanizáló vélekedésekkel.

A transzcendenciával való gyakori, álomban vagy látomásban történő direkt kommunikáció, és az ily módon megélt transzcendens tapasztalatok publikussá tétele egyre inkább kétes közösségi megítélésű specialista szerepekhez kötődik a moldvai falvakban. Érdekes módon két olyan lészpedi asszony is van, akik e technikák révén sajátos specialista szerepkör betöltésére tartanak igényt. A lokális közösségben azonban hiteltelenek, marginalizáltak, a helyi normák szerint deviánsnak számítanak. Jánó Ilonát például elmondása szerint a saját testvérei űzték el a faluból, mivel szégyellték a közösségben felvállalt pozícióját. Lészpeden majdnem mindenki azt állítja róla, hogy *el volt menve az eszivel*.[102]

Ugyancsak deviánsnak tartanak egy másik lészpedi asszonyt,[103] akinek Krisztus először Spanyolországban jelent meg látomásban, nem sokkal azután, hogy kiengedték a börtönből, ahol azért ült, mivel megölte alkoholista férjét. *Ő bé volt rekesztve, verték meg, az ágy alatt hált. Most is imádkozott nagyon az olvasóból, s akkor a katanák ütték, hogy hallgassan el.*[104] Azóta éjszakánként beszélget Istennel és Jézussal. Ezen apokaliptikus hangvételű üzeneteket, amelyekben Isten és Jézus a tiszta életre szólítja fel az embereket, román nyelven leírja, fénymásolóval sokszorosítja, és Lészpeden, valamint a vele szomszédos településeken próbálja terjeszteni. A faluban azt állítják róla, hogy *ki van vevődve a törvényes emberek soraiból*, meg hogy *elsirítette a Jóisten az eszit*. Volt olyan, aki azzal vádolta meg, hogy Spanyolországban élő lányai a házasság szentsége nélkül élnek férfival. *Neki volt kettő, s ő azt a kettőt nem tudta odatenni, hogy rendbelegyen a világon. Akkor dirijál* (irányít) *más gyermeket?*[105] A közösség tagjainál magasabb fokú vallásosságának társadalmi elismertetésére való törekvése nemcsak a helyi társadalom ellenállásába ütközött, de a pap haragját is kivívta. *A pap es kihajtatta a templomból. Leszidta, hogy ne máj imádkozzék, mer elkezdte mondni ezt a Miatyánkot, az olvasót, olyan gyéren mondta, s olyan lelkendezően mondta, hogy nem szerette a világ.*[106] A közösségben tehát negatív a morális megítélése ennek az asszonynak is, aki úgy figyelmeztet másokat a vallásos normák szigorúbban vételére, hogy azok betartására családtagjait sem tudja rávenni.[107]

Látható tehát, hogy a transzcendenciával való direkt kommunikációt felvállaló személyek ebben a közösségben negatív közösségi megítélés alá esnek, a transzcendens élménynek ez a formája mindinkább elveszti legitimitását.[108] Azok az asszonyok, akik nekem, illetve más gyűjtőknek elmondták a bemutatott álmokat, középkorú vagy idős asszonyok voltak. Olyanok, akik a helyi közösség vallásos normáit követik, és minden szempontból megfelelnek az adott közösségben elfogadottnak számító női szerepeknek.

Azok az asszonyok, akik nem mesélték el álmaikat a közösség más tagjainak, főként az esetleges negatív megítéléstől tartottak. *Nem vagyok szent*, mondta Ződ Erzsébet álma elmesélését követően, hangsúlyosan elhatárolódva attól a szereptől, amelyeket a közösségben esetlegesen a vallásos élmény jelentkezésének e formájához rendelnek. Egy másik asszony ugyancsak a közösség tagjainak negatív megítélésétől tartott, ettől való félelmében nem mesélte el senkinek az álmát: *Hát na, aszongyák, nem, met csak úgy álmodtad a fejedből, vaj valami...*

[100] LOHMANN, Roger Ivar 2000, 80, 82.

[101] A magyar nyelvű archaikus imák ismerete hasonló meglepetéseket okozott egy-egy szituációban, amikor a férj azon lepődött meg, hogy felesége ismeri és naponta magában el is mondja ezeket az imákat.

[102] Jánó Ilona látomásairól, közösségi szerepeiről lásd PÓCS Éva 2006; PETI Lehel 2008.

[103] Az asszony nevét etikai megfontolásból nem teszem közzé.

[104] Imre Györgyné Gyöngyös Mária (1942), Lészped, 2007. augusztus 5.

[105] Imre Erzsi (1934), Lészped, 2008. augusztus 8.

[106] Imre Györgyné Gyöngyös Mária (1942), Lészped, 2007. augusztus 5.

[107] Bár bizonyos esetekben a látomás rendelkezhet közösségi legitimitással, ennek az összetett kulturális mechanizmusnak a kérdésével most nem áll módomban foglalkozni.

[108] A transzcendenciával való direkt kommunikáció legitim formáinak bemutatása jelen tanulmány keretében nem áll módomban.

A szakirodalomban többen is elemeztek olyan helyzeteket, amikor az elbeszélt álom természete és tartalma befolyásolta az egyén társadalmi státusát és kapcsolatait, ahogy olyan eseteket is, amikor az egyén társadalmi pozíciója, neme is befolyásolta az álom közösségi értékelését, hihetőségét.[109] Az álmoknak az egyiptomi írástudatlan asszonyok életében játszott szerepéről Michael Gilsenan közölt elemzést.[110] Gilsenan szerint az álmok közkincsek voltak, a társalgás során forgalmazódtak, egyszerre voltak egyedi és közös, vizuális és verbális epifániák.[111]

Az álmok felidézése során megfigyelhető, emóciókkal telített elbeszélésmód arra utal, hogy ezek az egyén számára kiemelt vallásos jelentést hordoznak. Felismerhetően kapcsolódnak az álmodó sajátos egyéni élethelyzetéhez, ugyanakkor az egyén általuk transzcendens történés szereplőjévé válik. Az álomelbeszélésekből az tűnik ki, hogy az ezeket elmesélő lészpedi asszonyok általában egy nagy jelentőségű esemény megtörténte után értelmezték az álmukban előforduló élményt.

10. Összegzés

A válságszituációkat előrevetítő álmok és a kollektív katasztrófákra figyelmeztető jelek tehát egy vallásos értelmezőrendszer részei. Feladatuk az, amelyet Gagyi József a „krízis kulturális szerepének"[112], Clifford Geertz pedig az „ember szimbólumalkotó függőségének"[113] nevez: a dolgok, állapotok értelmezése. Az álomélmény és a vele kapcsolatos kognitív műveletek a krízishelyzetekben fontos közeget biztosítanak az egyént érő fenyegetettség artikulációjára, helyzetének értelmezésére. Az általam vizsgált anyagból az tűnik ki, hogy a közösségi válságszituációkban az értelmezést lehetővé tévő kulturális tartalommal rendelkező álmok gyakoribbak voltak.

Megfigyelhető, hogy a moldvai falvakban részleteiben működő hagyományos értelmező ideológiák támogatták a krízisszituációt feldolgozó álmok jelentkezését, valamint ezek narratív megformálását.

A bemutatott álmokban az egyén számára ellenőrizhetetlen történések jelennek meg: társadalmi konfliktusok, természeti katasztrófák, politikai válságok. Ezekben az időszakokban az álmok „kulturális erőforrásként", védekező mechanizmusként működtek, olyan „kognitív orientációs" tényezőkként,[114] amelyek egyéni és egzisztenciális közösségi problémák értelmezéséhez járultak hozzá. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a kollektív értelmező ideológiák becsatornázása, amely vagy az elbeszélt álom több személy általi értelmezése, vagy pedig az egyén számára adott kulturális értelmező szimbólumok egyéni működésbe hozása révén történt meg.

Peti Lehel – Nemzeti Kisebbségek Problémáit Kutató Intézet, Kolozsvár, Emil Racoviță u. 3., RO-400165; petilehel@yahoo.com

Irodalom

APOLITO, Paolo
1998 *Apparitions of the Madonna at Oliveto Citra. Local Visions and Cosmic Drama,* The Pennsylvania University Press.
BARNA Gábor
1998 Az álmok szerepe Orosz István életében, in: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnologógiai fogalmak tudományközi megközelítésben,* Balassi Kiadó – University Press, Pécs, Budapest, 340–350.
BERETON, Derek P.
2000 Dreaming, Adaptation, and Consciousness: The Social Mapping Hypothesis, *Ethos*, 28, 3, 379–409.
BITEL, Lisa M.
1991 "In Visu Noctis": Dreams in European Hagiography and Histories, 450–900, *History of Religions*, 31/1, 39–59.
BOURGUIGNON, Erika
1973 Introduction: A Framework for the Comparative Study of Altered States of Consciousness, in: Erika Bourguignon (edited by): *Religion, Alteres States of Consciuosness and Social Change*, Columbus, Ohio State University Press, 3–35.
BURKE, Peter
1997 The Cultural History of Dreams, *Varieties of Cultural History,* Cornell University Press, Ithaca – New York, 23–42.
CHRISTIAN, William A.
1996 *Visionaries. The Spanish Republic and the Reign of Christ,* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
EGGAN, Dorothy
1949 The Significance of Dreams for Anthropological Research, *American Anthropologist*, 51/2, 177–198.
1952 The Manifest Content of Dreams: A Challange to Social Science, *American Anthropologist,* 54/4, 469–485.
1955 The Personal Use of Myth in Dreams, *The Journal of American Folklore,* 68, 270, 445–453.

[109] Lásd még EWING, Katherine P. 1994, 572.
[110] GILSENAN, Michael 2000.
[111] Uo., 611. A kortárs egyiptomi kultúrában vizsgálva az álmok ás látomások szerepét, Amira Mittermaier ír arról, hogy az álmokra és látomásokra az istenség által inspirált tudás forrásaként tekintenek. MITTERMAIER, Amira 2007, 244.
[112] GAGYI József 1998.
[113] GEERTZ, Clifford 2001, 86.
[114] FOSTER, George M. 1973.

EWING, Katherine P.
1990 The Dream of Spiritual Initiation and the Organization of Self Reprezentations among Pakistani Sufis, *American Ethnologist,* 17/1, 56–74.
1994 Dreams from a Saint: Anthropological Atheism and the Temptation to Belief, *American Anthropologist,* 96/3, 571–583.
FOSTER, George M.
1973 Dreams, Character, and Cognitive Orientation in Tzintzuzan, *Ethos*, 1/1, 106–121.
GAGYI József
1998 „...sokféle jel volt égen, s földön...” A krízis kulturális szerepéről, in: Uő: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön,* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 101–124.
2007 A millenarisztikus-messianisztikus mozgalmak kérdése a társadalomtudományokban, *Erdélyi Társadalom*, V/1, 153–173.
GEERTZ, Clifford
2001 A vallás mint kulturális rendszer, in: Uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*, Osiris Kiadó, Budapest, 72–118.
GILSENAN, Michael
2000 Enchantment, Modernity and the Dreams of Peasant Women, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 6/4, 597–615.
GINZBURG, Carlo
1992 *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Century,* The Johns Hopkins University Press.
2004 *Ecstasies. Deciphering the Witches' Sabbath,* Pantheon Books, New York.
GINZBURG, Carlo – HENNINGSEN, Gustav – KLANICZAY Gábor – PIZZA, Giovanni – PÓCS Éva
2008 Round-table discussion with Carlo Ginzburg, Gustav Henningsen, Éva Pócs, Giovanni Pizza and Gábor Klaniczay, in: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (eds.): *Demons, Spirits, Witches. Volume III,* Central European University Press, Budapest – New York, 35–49.
GREGOR, Thomas
1981 A Content Analysis of Mehinaku Dreams, *Ethos,* 9/4, 353–390.
GNUSE, Robert
1993 The Temple Experience of Jaddus in the Antiquities of Josephus: A Report of Jewish Dream Incubation, *The Jewish Quarterly Review*, 83/3–4, 349–368.
HODES, Matthew
1989 Dreams Reconsidered, *Anthropology Today*, 5/6, 6–8.
HOLLAN, Douglas
1989 The Personal Use of Dream Beliefs in the Toraja Highlands, *Ethos,* 17/2, 166–186.
HUFFORD, David J.
1982 *The Terror that Comes in The Night,* University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
KAGAN, Richard L.
1990 *Lucrecia's Dreams: Politics and Prophecy in Sixteenth-century Spain,* University of California Press, Berkeley – Los Angeles – Oxford.
KILBORNE, Benjamin J.
1981a Moroccan Dream Interpretation and Culturally Constitued Defense Mechanisms, *Ethos,* 9/4, 294–312.
1981b Pattern, Structure, and Style in Anthropological Studies of Dreams, *Ethos,* 9/2, 165–185.
KLANICZAY Gábor
1998 A boszorkányszombat ördögi látomása a vádaskodók vallomásaiban, in: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Tanulmányok a transzcendensről I,* Balassi Kiadó – University Press, Budapest–Pécs, 271–283.
KRACKE, Waud H.
1981 Kagwahiv Mourning: Dreams of a Bereaved Father, *Ethos,* 9/4, 258–275.
KRUGER, Steven F.
1992 *Dreaming In The Midlle Ages,* Cambridge University Press, Cambridge.
KRUPA András
1998 Az álmok az alföldi szlovákoknál, in: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnologógiai fogalmak tudományközi megközelítésben,* Balassi Kiadó – University Press, Pécs–Budapest, 380–392.
LATTAS, Andrew
1993 Illness, Dreams and Death as Political Languages in West New Britain, *Man. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland,* 28/1, 51–77.
LE GOFF, Jacques
1992 Dreams, in: Uő: *The Medieval Imagination,* The University of Chicago Press, Chicago–London, 193–279.
LEVINE, Sarah
1981 Dreams of the Informant about the Researcher: Some Difficulties Inherent in the Research Relationships, *Ethos*, 9/4, 276–293.
LINCOLN, Jackson Steward
1970 [1935] *The Dream in Primitive Cultures.* The Williams & Wilkins Company, Baltimore.
LOHMANN, Roger Ivar
2000 The Role of Dreams in Religious Enculturation among the Asabano of Papua New Guinea, *Ethos*, 28/1, 75–102.
LOWIE, Robert H.
1966 Scholars as People: Dreams, Idle Dreams, *Current Anthropology*, 7/3, 378–382.

MALINOWSKI, Bronislaw
1967 *A Diary in the Strict Sense of the Term,* Stanford University Press, Stanford.
MITTERMAIER, Amira
2007 The Book of Visions: Dreams, Poetry, and Prophecy in Contemporan Egypt, *International Journal of Middle East Studies,* 39, 229–247.
MOREIRA, Isabel
2000 *Dreams, Visions, and Spiritual Authority in Merovingian Gau,* Cornell University Press, Ithaca–London.
PETI Lehel
2007a Kollektív látomások a moldvai csángó falvakban, *Tabula*, 10 (1), 95–111.
2007b A vallási mozgalmak antropológiai tapasztalata, *Erdélyi Társadalom*, 5/1, 175–192.
2008 A lélekmentő. Katasztrófaélmény és imitatio Christi egy csángó asszony látomásaiban, in: Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Tanulmányok a transzcendensről,* VI, Balassi Kiadó, Budapest, 534–552.
PICK, Daniel – ROPER, Lyndal
2004 Introduction, in: Pick, Daniel – Roper, Lyndal (eds.): *Dreams and History. The Interpretation of Dreams from Ancient Greece to Modern Psychoanalysis,* Brunner–Routledge, New York, 1–22.
PÓCS Éva
2006 „Jánó Ilona és az újkori magyar látomások.", in: Kóka Rozália (közreadja): *Bételjesítem Isten akaratját... A lészpedi szent leány látomásai*, L'Haramttan Kiadó – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 230–251.
2008a Szőkefalva/Seuca: egy új kegyhely új üzenetei, in: Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Tanulmányok a transzcendensről,* VI, Balassi Kiadó, Budapest, 484–504.
2008b „Rajtunk is történt nagy csoda." Beszélgetések és elbeszélések a természetfelettiről, in: Pócs Éva (szerk.): *Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben 1*, L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 279–351.
POZSONY Ferenc
1998 Látomások a moldvai csángó falvakban, in: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnologógiai fogalmak tudományközi megközelítésben,* Balassi Kiadó – University Press, Pécs–Budapest, 72–80.
SZIGETI Jenő
1998 Török Susa álombeli látásai 1825-ből, in: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnologógiai fogalmak tudományközi megközelítésben,* Balassi Kiadó – University Press, Pécs–Budapest, 113–122.
STEPHEN, Michele
1989 Dreaming and the Hidden Self: Mekeo Definitions of Consciousness, in: Michele Stephen – Gilbert Herdt (eds.): *The Religious Imagination in New Guinea*, Rutgers University Press, New Brunswick – London, 160–186.
STEWART, Charles
1997 Anxiety, Experience, and the Limits of Social Constructionism in Modern Greek Dream Narratives, *American Ethnologist,* 24, 4, 877–894.
2002 Erotic Dreams and Nightmares from Antiquity to the Present, *The Journal of the Royal Anthropological Institute,* 8/2, 279–309.
2004 Introduction: Dreaming as an Object of Anthropological Analysis, *Dreaming,* 14/2–3, 75–82.
TEDLOCK, Barbara
1981 Quiché Maya Dream Interpretation, *Ethos*, 9/4, 313–330.
1991 The New Anthropology of Dreaming, *Dreaming,* 1/2, 161–178.
1992 The Role of Dreams and Visionary Narratives in Mayan Cultural Survival, *Ethos*, 20, 4, 453–476.
TUZIN, Donald
1975 The Breath of a Ghost: Dreams and the Fear of the Dead, *Ethos*, 3/4, 555–578.
1989 Visions, Prophesies, and the Rise of Christian Consciousness, in: Michele Stephen – Gilbert Herdt (eds.): *The Religious Imagination in New Guinea*, Rutgers University Press, New Brunswick, oldalszám?
TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva
1998 Egy dunántúli parasztasszony álomelbeszélései az 1980-as években, in: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnologógiai fogalmak tudományközi megközelítésben,* Balassi Kiadó – University Press, Pécs–Budapest, 340–350.
WALLACE, Anthony F. C.
1956 Revitalization Movements, *American Anthropologist*, 58/2, 264–281.
1958 Dreams and the Wishes of the Soul: A Type of Psychoanalytic Theory among the Seventeenth Century Iroquois, *American Anthropologist,* 60/2, 234–248.
WATSON, Lawrence C. – WATSON, Maria-Barbara Franke
1977 Spirits, Dreams, and the Resolution of Conflict among Urban Guajiro Women, *Ethos*, 5/4, 388–408.
WEBER, Max
2001 *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism,* Routledge, London.

Vise cu conținut religios reflectând situații de criză într-o localitate ceangăiască din Moldova

(Rezumat)

În această lucrare încerc o analiză a relatărilor despre vise care reflectă situații de crize colective, provenite de la locuitorii unui sat ceangăiesc din Moldova. Cercetarea are ca scop înțelegerea în ce măsură instabilitatea socială, situațiile de criză colective afectează viziunea lor religioasă asupra lumii. Argumentez faptul că în situații sociale specifice visele sunt purtătoare de elemente culturale şi datorită acestui fapt pot funcționa ca părți integrante ale sistemului lor de concepere religioasă a lumii. Baza acestui studiu este cules din Lespezi (jud. Bacău).

Religious dreams reflecting crisis situations in a Csángó village from Moldavia

(Abstract)

In this paper I try to analyze the narrations of the inhabitants of a Csángó locality in Moldavia about their dreams reflecting collective crisis situations. The scope of my research is to understand to what extend do social insecurity, collective situations of crisis influence their religious world concept. I argue that in specific social situations dreams are bearers of cultural elements which make them function as part of their religious world conception. I build my research on ethnographic material originating from Lészped (Lespezi, Bacău county), collected during field-works.

Acta Siculica 2009, 711–718

Kinda István

ÁLOM, LÁTOMÁS VAGY REALITÁS?
A HALÁL ÉS A VISSZAJÁRÓ HALOTT HIEDELEMKÖRE EGY MOLDVAI CSÁNGÓ CSALÁD NARRATÍVÁIBAN

1. Bevezető[1]

A moldvai csángó falvak középkori és posztmodern kulturális elemekből építkező, rendkívül összetett népi kultúrájában a kanonizált katolikus vallási szemlélettel együtt él, azzal hasonló intenzitású a középkori világszemléletet tükröző népi hiedelemvilág. A csángók 17–20. századi történelme folyamán a katolikus egyház mindvégig ennek az archaikus népi tudásnak az elsorvasztásán munkálkodott, de úgy tűnik, sikertelenül: a 21. század elején még számos csángó família ünnepi és hétköznapi cselekvését, kulturális és gazdasági viselkedését egy szakrális és démonikus alakoktól hemzsegő ősi világrend szerint alakítja. A régi hitvilág visszaszorítása – amely a 19. század utolsó évtizedeiben a magyar nyelv elleni intézkedésekkel összekapcsolódva már román nemzetpolitikai célokat szolgált ki – már azért is kudarcra volt ítélve, mivel a két szemben álló világmagyarázó hiedelem-komplexumban a népi hitvilág és a katolikus tanítás azonos felépítésű és esetenként komponensei (hiedelemalakjai, világrendező elvei) is azonosak vagy nagyon hasonlóak. A népi mentalitás például nem választja külön a bibliabeli ördög és a népi hitvilág gonosz démonait, hiszen a katolikus egyház tanítása szerint is az ördög ontologikus lény, amelynek célja az állandó kísértés; a halál utáni létnek a Szentírás szerint is van másvilági folytatása a mennyben vagy a pokolban stb.

Ennek köszönhető, hogy a továbbra is fennmaradó, funkciójukat megtartó – a világ folyását, eseményeket, természeti jelenségeket magyarázó, szükséghelyzetekben, sorscsapásokban követendő, kipróbált és bevált cselekvési modellt biztosító hiedelmeket, látomásokat, az azokhoz fűződő cselekvéseket, rítusokat az egyházi képviselők elől olykor titkolva, ugyanakkor a közösségi tagok tudomásával, helybenhagyásával, gyakran kollektív, családi szinten túlnövő közösségben a moldvai csángók a 20. század folyamán is tovább működtették.[2]

Ebben a dolgozatban az egyszeri alkalommal gyűjtött, füzérszerűen egymás után elhangzott, azonos hiedelemkörbe – a megszemélyesített halállal és a visszajáró halottal kapcsolatos hét darab rövid igaztörténetet (a hetes számnak a vizsgálat esetében nincs semmilyen mágikus relevanciája) fogok röviden elemezni. A morfológiai és szemantikai vizsgálat mellett fontos szerepet tulajdonítok a hiedelemtörténetek és az ezeket kitermelő adatközlők egyenkénti és családi szempontú együttes tárgyalásának, majd ezekből vonom le következtetéseimet.

Vizsgálódásom a morfológiai és pragmatikai szempontú szakirodalmi elemzések[3] mentén alakul, olyan kérdésekre keresem a választ, mint: milyen események járulhattak hozzá ezeknek a történeteknek a kitermelődéséhez, melyek ezeknek a hiedelmeknek a funkciói, milyen céllal kerülnek felidézésre, milyen kapcsolat áll fenn a hiedelem és a vallás között, maguk az adatközlők hogyan, miben látják ezt a kapcsolatot. Ismerve a csángó falu hiedelemvilágát és a hiedelmekhez való viszonyát, érdekesnek ígérkezik arra is kitérni, hogy milyen minőségi (tartalmi, viszonyulásbeli, formai) hasonlóságok illetve különbségek vannak a kollektív társadalmi és az izolált magánszféra hiedelemtartalmai között.

2. Szituáció, kontextus

A dolgozat alapjául szolgáló hiedelemszövegeket még egyetemi hallgatóként, 2001 nyarán gyűjtöttem a Bákó megyei Trunkban. Néprajzos kollégámmal a falu utcáit járva a korábbi adatközlőink által megadott újabb címeket kerestük. Már azon a ponton voltunk, hogy egyre-másra ismerősöket ajánlottak, hiszen a minket érdeklő témákról *sokat tudó* személyeket már mind felkerestük, tehát körforgásszerűvé vált a beajánlás: ismerősökhöz irányítottak. Egy vályoggal tapasztott faház kapuja előtt – az adatközlő spontán kiválasztására kényszerülve – egy tízéves-forma gyerek kérésünkre nagyanyjához vezetett. Így ismerkedtünk meg a lányával, vejével és unokájával élő 68 éves özvegyasszonnyal, Zs. I.-vel. Segítőkészsége, mindent kibeszélési motivációja – mint később másoktól megtudtuk – a falu társadalmában perifériás státusban élő, marginalizált személy magányosságából, kommunikációs késztetéséből, illetve

[1] Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíj-program támogatásával.

[2] Lásd POZSONY Ferenc 1997.

[3] KESZEG Vilmos 1992; 2002.

ennek kényszerű elfojtásából is eredeztethető. I. az ismerősök véleménye szerint könnyűvérű asszony volt, *összeállt minden jöttmenttel*, két-három *embere* is volt a férje halála után. Mivel több esetben is rábizonyítottak kisebb-nagyobb lopásokat, a falu szemében normaszegőnek, deviánsnak számított. Az erkölcsi normák semmibevétele miatt a közösségi szankciók hatásait viselnie kellett. Csúfolódással, rámutogatással sértegették, durván kiközösítették, kiszorították a társadalmi kapcsolathálóból. Így fokozatosan megszűntek a közösségi alkalmak is, a szomszédság és az idős asszonyok társasága is kizárta magából, sőt lopásai és botrányos megnyilvánulásai miatt később még a templomból is kitiltották.[4]

A családi porta megtekintésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a templomhoz közeli, központi fekvésű telken a falu egyik legszegényebb családja él. A fiatalok isznak, részegesek – magyarázza azok jelenlétében az idős asszony, a gyermek nem fogad szót, tekergő, iszik, cigarettázik – mutat a fényképezőgépemmel babráló tízéves unokájára. Mégis, úgy látjuk, békesség van, s mivel a férfi és az asszony együtt iszik, a családban nemigen veszekednek. A falutól ők is meglehetősen elszigeteltek, a férfi a szomszédos Bogdánfalvából való „idegen", itt alkalmi munkákból és a szellemi fogyatékossági segélyéből tartja fenn a családját.

3. Hiedelem és reprezentáció

Aktív hiedelemtudás szempontjából a családban meglepő az eredmény. Amint beindul a beszélgetés, körénk telepednek és egyik történetet a másik után idézik fel, adják elő. Felidézik, mert ezek egy része személyes álombéli tapasztalaton vagy látomásszerű élményen alapul. A történetek másik része olyan hallott eseményt dolgoz fel, amelyeknek igazságtartalma a megélt percepciókkal való hasonlóságuk révén megkérdőjelezhetetlen, ugyanolyan reálisként tételeződő tények, amelyek akár velük is megeshettek volna. A Zs. I. és veje, B. M. (33 éves) történetei gazdag, azonos tematikájú történetfüzért képeznek.

3.1. *Apám mikor meghalt, akkor eljött s aszongya: – Néstyé* ['nézd te', 'nézz ide'], *léánykám, aszongya, Ilonka, aszongy, néstyé miljen szép házam van nekem. Mondom, vagyon apám, há hol van, miféle háza, mondom, az egy gödör. Nem, aszongya, e szép házam, aszongya, nekem. Aszongya, menj csak bé te belé oda. Mondom, én nem bírok bémenni, me mondom rivámkoppan a fedő s akkor ottmaradok. Osztán mondtam nekije, mondom: menjen bé maga, mondom s bément s akkor eltűnt.* (Zs. I.)

A visszajáró halott, a lüdérc képében visszajáró lélek hiedelemkörének alapja a lélekhit.[5] A moldvai csángóknál az elhalt családtag lelki szükségleteinek kielégítése, megnyugtatása a halál után még több évig fennálló probléma család számára. Az egyház által elfogadott, kanonizált alkalom és rituális cselekvéssor a holtak lelkének kezelésére és igényeiknek kielégítésére egyedül halottak napján megengedett, vagy olyan szükséghelyzetekben, amikor a család valamelyik tagja látomásoktól szenved vagy realitáson túli dolgokat érzékel. Ilyenkor bevett eljárás a misefizetés, a házszentelés és a füstölés. De mi a tennivaló akkor, ha, mint a fenti szöveg mutatja, a visszatérő családtag az élő életére tör, magával akarja hurcolni? S főleg olyan liminális időben, amikor nincs lehetőség papot vagy mágikus praktikákban jártas szakértő segítségét kérni?

A kollektív archetipikus képzeteken alapuló hiedelem termelődése és funkcionálása során olyan kognitív viselkedési kontextusokat hozott létre, amelyek segítségével e tudást birtokló egyén külső segítség nélkül is sikeresen szállhat szembe a kísértővel. I. a fenti szöveg szerint részben ösztönös, részben tanult (vallási jellegű), elhárító cselekvési stratégiát alkalmazott, amelynek ismereti alapja, hogy az elhunyt családtag képében megjelenve, rossz szándékkal csak a *tisztátalan* térhet vissza. Szövegre vonatkoztatva: holta után a túlvilágról visszatérő apja csakis valamely rontó szándékú túlvilági/alvilági kreatúra lehet. I. elutasító magatartása e háttértudás krízishelyzetben való aktiválásának tudható be. Narratívájából nem válik világossá, hogy mindez álmában vagy látomásban ment végbe, de ez nem is lényeges a csángó ember számára: mindkét percepció realitásként tételeződik, s a későbbi történetei tükrében bizonyossá válik, hogy az álom képeit is realitásként, a világra való rálátás párhuzamos síkjaként fogja fel.

Az etnopszichiátria kutatásai az ilyen típusú hiedelemtörténeteket a mentálisan felépített ismeretrendszer reprezentációiként tartja számon. „Elképzelhető tehát, hogy maga a fizikai világ is átalakul azok által a reprezentációk által, amelyek a néphit tudáshoz kötődnek és melyek a belső percepcióból táplálkozva egy megadott cél érdekében láncszerűen aktiválódnak. Ily módon a belső világ kivetítődhet a fizikailag létező valóságba, megváltoztatva azt."[6] Más kutatók ezt az élményt a fizikai világtól elvonatkoztatott szövegvalóságként definiálják.[7]

Az értelmezési sémáktól függetlenül az adott társadalmi kontextusban a hiedelmek, ezen belül a visszatérő halott hiedelemképzete az azt forgalmazó és

[4] Az eset elemzését deviancia-diskurzusként publikáltam. KINDA István 2003, 51–57; a társadalmi ellenőrzés intézménytörténeti kontextusába ágyazva pedig lásd KINDA István 2005, 21–57.

[5] Vö. KESZEG Vilmos 1999, 82.

[6] LAMMEL Annamária 1999, 312.

[7] KESZEG Vilmos 2002, 29.

fenntartó közösség számára a mindennapi élet abszolút evidenciája, meghatározott funkcióval rendelkező szegmense.

3.2. *Én megálmodtam vót a halált. Ültem egy bátyámnál városba, Bakóba, s imádkoztam reggel, este, délbe s egy éjjel megálmodtam, hogy há béjött, szorissa meg a nyakamot. Akkora nagy fogai, nagy haja neki, aszongya: – Mai ceri moartea?* [Még kéred a halált?] *– me mondtam: Atyám, adj halált nekem! Oszta mondom: – Ne szorisd meg a nyakamot, hă, – mondom –, menj el félre tőllem! Keresztet vettem s csinálódott egy nagy világ a házba s akkor eltűnt.* (Zs. I.)

Ez a történet a halál antropomorfizálásának kiváló példája. Az adatközlő narrációja egy számára érthetetlen kontrasztra épül: a szorgalmas imádkozás ellenére, amely során szép halálért esdeklett, álmában megjelent a rettenetes halál. Ez tehát nem a kívánt megváltás, az örök boldogságot jelentő elmúlás állapota, hanem a népi hiedelemvilág horrorisztikus, sátáni alakja. Az álomból induló jelenet végén már nem válik nyilvánvalóvá, hogy a fényjelenség az álombeli lakásban vagy a realitásban volt-e megtapasztalható.

3.3. *Hogy paciltam én, mikor meghalt a mámóka… máminak az anyja. Ott ültünk, mikor meghótt, akkor ott voltam jén, tesérem es s még két verisóra. Éjen, há menek ki a házból, játszodtunk táblét ott őreztük, hogy ne jöjjen bé valaki. Mikó há látom, eccer elé ott, eljő egy világ az ablaknál, mikó az eljött, még jött kettő utána. Há jó, halljuk, hogy mámóka ott az ágyba elindul, koporsóba bényúlva, há hallom, hogy mámóka még beszél ott. Álljatok meg, mondom a tesvéremnek, me né, mámóka beszél. Hogy beszélne? Há né, nissátok ki a világot, nem hitték.* […] *Koporsóhoz odajött a tesvére, odajött… nem, odajött fia, zembere s még egy testvére mámókának, melj meg vót halva, odajöttek, mutitták meg, mondták meg, hogy né, hogy van jól, hogy van másik világon, hogy…* (B. M.)

M. hiedelemtörténete a fizikai világ realitásában játszódik, hiteles, mivel az adatközlő a szemlélője, szem- és fültanúja a saját családjában végbement eseményeknek. A történet alapját az a meggyőződés képezi, hogy az elhunytat a régebben meghalt családtagok a másvilágon pártfogásba veszik, lelkéért jönnek, hogy azt a jó ösvényen kalauzolják. A lelkek jelenlétét itt is fényjelenség kíséri.

3.4. *Ahogy pacilt vót a matusám* [nagynéni]*, az enyém, amelyik máminak a tesvére. Zembere meghót s ők veszekedtek örökké, elkezdi zember, aszongya, hadd el, meghalok én, nem ijesztlek meg tikteket éjjel, meglátod. Aszongya, nem hiszem, me te ha egyszer meg vagy halva, nem jössz megijesztni. Igen, lefeküdtek, éjfélkor jű, rázzák az ágyat: dâg-dâg-dâg – rázza az ágyat. S măi felkelnek, felfordiccsák az ágyat, nincsen semmi az ágy alatt. Ő volt ott a léányával az ágyba* [az asszony]. *Felfordissa az ágyat, nem tom mi, még rázza zágyat. Végén kimenen, kimennek, neznek ki, nincsen senki, mikor visszajönnek, még rázza az ágyat. Oszta felkeltek, addig imádkoztak leányával ketten, oszta elveszett a házból. Azóta má nem jött odafelé.* (B. M.)

Ez a hiedelemszöveg már nem empirikus tudásra épül, de a tartalmi-formai jegyek tekintetében az adatközlő számára a személyesen megélt eseményekkel egyező hitelességű. Élettapasztalatába, az öröklött, hallott és átélt történetek sorába szervesen illeszkedik. Relevanciáját az ilyen típusú tudásának való teljes megfelelés, a családi (tehát lényegében saját) esemény jellege biztosítja. Alapja: a megígért dolgot az ember lelke holta után is teljesíti, legyen az pozitív vagy ártó célzatú cselekvés.

3.5. *Vót még egy bácsim s az es meghót. Eccer há hazajött. Ettek este, vacsoráztak az asszony a gyermekekvel s aszongya: – Én, Marika, aszongya, hazajöttem. – Látom, aszongya, uram, hogy hazajöttél. – Mit készittél? – Né, aszongya, mit készittem: valami tojást, valami krumplit aszongya pergeltem, aszongya, jőjön egyék, aszongya. Odaült az asztalhoz, ott ett velik, s mikor ett velik, akkor eltűnt a házból. Oszta odament s megmondta a papnak, aszongya: – Uite, părinte, aszongya, a venit soțul acasă. No, aszongya, tresoară niște cenusa aszongya, valami hamut hintsen, s aszongya, reggel, aszongya, nézd meg, ki járt bé a házba. S mikó reggel megnézte akkó kecskelábakot látott.* […] *Az ördög ett velik. Ő bément emberképbe, de ő az ördög vót. Aztán adott szenteltvizet a pap, megszentelte a házat s többet nem jött bé.* (Zs. I.)

Ez a történet is a tágabb családi szférában játszódik, s szintén az igaztörténet műfaji jegyeit mutatja. A narratíva szerint a visszatérő halott földi javakat, ételt követel. Ez a hiedelemtörténet-típus öleli fel a lüdércszerető képzetkörét is. A preventív/szankcionáló mágikus tudás birtokában elvégezhető a lény analízise: az eredmény mindig negatív, kiderül, hogy az elhunyt képét felöltő alak démoni, tisztátalan, olykor maga az ördög. Végső előzése az ilyen esetekben bevált cselekvési stratégia forgatókönyve szerint – a pap és szakrális tárgyak segítségének bevonásával történik.

3.6. *Vót egy gyerek, elment az iskolába s délkor hazajött a gyerek s… a mámókája* [nagyanyja] *meg vót halva. S hazajött, bémenen az ajtójukon, lássza, hogy a mámókája öntözi virágokot az ablaknál. Hazajő az anyja, megmondja az anyjának: – Mámika, mámóka*

honn van, öntözi a virágokot. – Há hogy lehesszék, há én nem láttam. Mikor hazajött az anyja, akkor a mámókája elveszett. A gyerek meglátta în reálitátyé [a valóságban]. (B. M.)

A saját tapasztalatból induló narratívumokat – a tematikus azonosságot megtartva – az extenzívebb hiedelemtudás aktualizálása váltja fel. A történet típusa: a gondos családtag még holta után is hazajár a félbehagyott munkát elvégezni, a családját segíteni. A visszajáró lélekről csak a legártatlanabbak – a gyerekek – szerezhetnek vizuálisan tudomást.

3.7. Még hallottam vót egyet, hogy hazajött vót az ember, eldugott vót valami pálinkát ott a híba. S híba, hazajött, este, s asszon lefeküdt, hallja híba kărmăcseálnak ott, vágják a fát, vágnak a híba ott, s aszongya az asszon, ki van a híba? – mikor megnezi, há nincsen senki a híba. S mikor fölkel régvel megkapta bucătăriába, megkapta pálinkát, megkapta ja bort, megkapta. (B. M.)

Ez a történet már csak a hallomás útján megszerzett információt adja vissza, az expanzió itt már teljes, a saját tapasztalati anyagot a tágabb szociális kontextusban lejátszódó események elbeszélései váltják fel, ezt pedig – tágítva a kört – a már csak hallomásból ismert, de teljességében interiorizált hiedelemtörténetek követik.

4. Elemzési szintek

A hiedelemszövegek rövid bemutatása a magyar hiedelemkutatás eredményeit összefoglaló monografikus, katalogizáló igényű munkák[7] segítségével készült. Figyelembe kellett vennem, hogy a magyar nyelvterület egyes részein a visszatérő lelkeket különféle megnevezéssel illetik, leggyakrabban *lidérc*ként vagy *lüdérc*ként ismerik és így kerültek be a katalógusokba. Keszeg Vilmos a lüdérc mezőségi hiedelemkörének elemzése során példákon keresztül mutatja be, hogy adatközlői az ismerős alakban visszatérő lelkeket ugyanúgy lüdércnek nevezik, mint amikor a rontó célzattal érkező lélek repülő tárgyként, tüzes gerenda, seprű vagy nyomtatórúd alakban jelenik meg.[9] Trunki adatközlőim nem használták a lüdérc megnevezést, a magányos embert kísértő visszajáró halottat is a gonosz, az ördög, vagy a *feteke* megnevezéssel illették. A nap bármely szakában megjelenő, a házban, a falu vonzáskörzetében, a mezőn vagy erdőben támadó hiedelemalakot a csángó család világképe szerint a szépasszony testesíti meg olyan komplex mitikus lényként, amely egyesíti magában a boszorkány, a démon, a visszajáró halott, a lidérc és az ördög jegyeit.[10] Míg az elemzett mikroközösség hiedelemrendszerében az általános rontó lény, a szépasszony általában falubeli ismerős, a visszajáró halott elhunyt családtag szelleme, amely még életéből ismert, rá jellemző cselekvéseket végez vagy befejezetlen dolgokra irányítja hozzátartozói figyelmét.[11]

Ha a szövegeket morfológiailag vizsgáljuk, megfigyelhető, hogy a fennebb bemutatott hiedelemtörténetek egy strukturálisan kidolgozottabb hiedelem-elem (mag) körül oszcillálnak. Ez a centrális elem azt a kulturális képzet, mely szerint az elhunyt lelke a temetés után meghatározott ideig még átjárhatósági kapcsolatban van a túlvilág és a fizikai világ között. A moldvai csángók hiedelmei szerint ezt az időszakot használják ki azok az eltemetettek, akiknek valamilyen rendezetlen ügye maradt hátra. Ennek az időintervallumnak a terjedelme eltérő, falvanként, sőt egyénenként változik meghatározása. Abban többnyire egyeznek a vélemények, hogy leginkább a friss halott lelke jár vissza. Más adatok szerint halottak napjára mindegyiké hazajön.[12] Az interjú során konkrétan is rákérdeztem erre a problémára. Zs. I. egyenes választ adott: *Nem mindegyiké jő vissza* [később]. *De tíz napig mindegyik visszajő.*

Lássuk, ha visszajön, akkor miért, mikor, milyen minőségben és körülmények közt teszi ezt. A narratívumok meghatározott tér- és időparadigmára épülnek, cselekményeik meghatározottak. Az emberi és a természetfeletti térre oszló (kettős tagolású) térszerkezetnek megfeleltetve a természetfeletti lények cselekvési tereként átjárási pozíciónak, küszöbnek a velük való találkozási felületeket tekintem, konkrétan az emberi lakóházat, illetve annak legszűkebb környezetét.[13] Emberi világunk a makrokozmosz kicsinyített mása. A szimbólumkutatók szerint a fizikai tér vertikálisan hármas tagolású, az alvilágot, az emberek középső világát és az istenek felső világát felölelő kozmosz mintájára a lakóház is alsó (pince), középső (a tulajdonképpeni lakóház) és felső (padlás) szintekre tagolódik, és az sem mellékes, hogy ugyanebben az értelmezési paradigmában a közép, a centrum mint értékeket felölelő réteg jelenik meg.[14] Az alulról érkező (voltaképpen az eltemetett) tisztátalan célja a középső szintre, az emberek világába behatolni.

[8] PÓCS Éva 1964; KÖRNER Tamás 1970, 55–96; BIHARI Anna 1980, 297–300.

[9] KESZEG Vilmos 2002, 74.

[10] A moldvai csángó személyek tudatában élő hiedelemalakok letisztulatlan formában való megjelenéséről, a különféle démonikus lények jellemző jegyeinek egyetlen alakra történő ruházásáról klézsei példán korábban Miklós Zoltán néprajzkutató is értekezett. MIKLÓS Zoltán 2008, 628–633.

[11] Vö. BIHARI Anna 1980, 297–300; KESZEG Vilmos 1999, 81–86.

[12] Lásd VIRT István 2001, 351.

[13] Vö. PÓCS Éva 1983. 177–187.

[14] ELIADE, Mircea 1991.

Az elemzett narratívák közül csak a 3.7. számú szövegben érkezik felülről, a padlás irányából a tisztátalan lélek, a többiben ez a behatolási kísérlet direkt irányú, a centrumot célozza meg, a cselekmény már induláskor a házban játszódik.

Történeteink többnyire azt sejtetik, hogy a visszajáró halottak, az ártó szellemek ideje az éjszaka. A hét történet közül a 3.1. számúban az adatközlő nem utal a cselekmény idejére. A többiben explicit módon meghatározott a lélek látogatási ideje, ezt két napszaknak feleltethetjük meg: egyik típusban az este, illetve az éjjel szerepel cselekvési időként, egyetlenegyben pedig a dél. A déli óra viszont az archetipális értelmezési paradigmában az éjfélhez hasonló liminális állapotnak számít, nem helyezkedik az éjszakával ellentétes polaritásban a hiedelemlények megjelenési gyakorisága tekintetében; a pontos déli idő köztes (a délelőtt és délután között) jellegénél fogva éppúgy kedvez a másvilági követek megjelenésének, mint az éjfél.

A visszatérések meghatározott lényeghez, konkretizált cselekvési szándékhoz kötöttek. A 3.1. számú szövegben a visszatérő apa célja a lánya csapdába ejtése, a halottak birodalmába való elragadása. A 3.2. számúban a megszemélyesített, alakot öltött halál az élőre tör, szintén a saját világba való hurcolás szándékával. B. M. 3.3. történetében a visszatérő lélek pozitív, informatív szándékú, a 3.4. számúban a beígért ijesztést végzi el a halott lelke, s mivel csak imádkozásra hajlandó abbahagyni, következtethető, hogy tisztátalan lélek. A 3.5. számú történetben a vacsorát kérő családfő kecskelába evidens utalás a természeten túli világhoz való tartozására.[15] A 3.6. és 3.7. számú történetek szereplői már nem démonikus jellegben mutatkoznak meg. Az eltemetett nagymama lelke virágot öntözni tér haza, a pálinkát elrejtő ember lelke pedig azért, hogy családja számára előkeresse az italt.[16]

A visszatérő halott alakja a moldvai csángók világszemléletében sajátos funkcionális jelentéstartalommal bír. Egyrészt legitimálja azt az elképzelést, hogy a halál utáni élet egy *másik* világban folytatódik, másrészt lehetővé teszi az élők számára a halottaik lelkének túlvilágon is fellépő problémáit orvosolni. Attól függetlenül, hogy az elhunyt lelke jó vagy gonosz szándékkal jön vissza, a jelenséget receptálók óvatos tartózkodást tanúsítanak. Talán a beidegződött kulturális vonás – a másvilág, a szakralitás megtapasztalásának döbbenete, a hierofánia[17] percepciója, esetleg a világok között átjáró lélekkel szemben érzett félő tisztelet, vagy a halott látványa által kiváltott nekrofóbia az, ami tartózkodó magatartást vált ki.

A vizsgált hiedelemtörténetek európai, ezen belül a magyar, pontosabban a moldvai csángó-magyar hiedelem-kontextusba való besorolásakor legfőbb irányadó az esemény szüzsészerű, archetipikus, széles körben elterjedt jellege.

A túlvilágról érkező lény – a visszajáró halott – a sátán, az ördög globálisan elterjedt archetípusának egyik szimbolikus-metaforikus megjelenítője. Archetipikus, mert olyan kollektív, ősidőktől fogva az emberi gondolkodásban benne lévő képzet adja az alapját, amelyet sem a vallás, sem a racionális gondolkodás nem tudott a teljességében kipusztítani. Az átfogó archetípus különböző alakokban manifesztálódó szimbólumai az öröklött ős-kép rész-szimbólumai. Az azonos archetipikus sémára épülő rész-szimbólumok szimbólumkonstellációkba[18] szerveződve a hiedelmek ördögi alakjainak rendszerét alkotják. A 3.2. számú történet, az álombéli halál-vízió központi figurája is archetipikus, sztereotíp jegyekkel van felruházva.

A szimbólumértelmezések[19] szerint a *haj* a múló idő jelképe, amely hullámzó mozgása révén az éjszakai sötét/szomorú vízzel konvergál. A történetbeli halál nagy haja a végzet kaotikus, szörnyű jellegét érzékelteti. Nagy *fog*ai a széttépés mozzanatának a gyilkoló, rettenetes, animális bestialitását juttatják kifejezésre. Ezek összességükben a haláltól való temészetes félelemnek is a legitimálói. A visszatérés eseményét követő *fényjelenség* is általánosan elterjedt képzet. A gyertyalághoz hasonlító kék vagy sárga fény a transzcendens, a szakrális közelségére utal.

A visszatérések jelentősége nemcsak a túlvilágról való tudósításban merül ki. Olyan túlélő stratégiákat, elhárító mechanizmusokat hoztak létre és tartanak fenn, amelyek az egyénen túlmutatva az egész faluközösség központi problémájává válhatnak. Ezeket a hiedelemtörténeteket elsősorban a családtag elvesztésének a fájdalma hívta életre, a lélek szabad közlekedésének gondolatát adaptálva. Az öröklött és hallott információk beépítésével a túlvilágról érkező lélek egyre démonibb jelleget öltött, ide kapcsolódott

[15] Pócs Éva több tanulmányában is kifejti, hogy a túlvilági kísértők gyakori jellemzője az evilági tartózkodásuk idején a saját térfelükre utaló jegy – az állati testrész vagy más deformált maradvány. PÓCS Éva 1983, 186; PÓCS Éva 1986, 187. A zoomorf jegyek a sátáni durvaságra utalnak, rejtegetésük szándékos megtévesztési stratégiára vall. A család egyik hosszabb hiedelemtörténetének elemzése kapcsán a témát bővebben is elemeztem: KINDA István 2004, 87–89.

[16] Virt István is bőven hoz példát ez utóbbi jelenségre. VIRT István 2001, 99–102, 367–375.

[17] ELIADE, Mircea 1987.

[18] DURAND, Gilbert 1977.

[19] CHEVALIER, Jean – GHEERBRANT, Alain 1994–1995; HOPPÁL Mihály et al. 2000; TÁNCZOS Vilmos (szerk.) 2004; TÁNCZOS Vilmos 2006.

az a gondolat, hogy aki egyszer megjárta a másvilág ösvényét, nem maradhatott meg tisztának.

Zsitárék családjában ezek a történetek nem szórakoztató szándékkal kerülnek feleleventésre, inkább a világ komplexitásának, a túlvilág, a természetfeletti létezésének folyton aktiválható bizonyítékaként funkcionálnak. A mese, anekdota műfajától éppen empirikus jellegük révén különülnek el. S mivel valamennyi családtagnak volt tapasztalata a *szent rendellenességek*ről,[20] az újabb beszámolók egyre fokozták a transzcendens erők működésébe vetett bizodalmukat.

A történetek archetipikus, szüzsészerű jellege miatt a központi figura és az esemény reprezentációja nagy hasonlóságot mutat a falu más lakóitól gyűjtött hiedelemtörténetekkel. A család izoláltsága miatt csak a percepciók száma növekedett jelentősebben, a séma ugyanaz a hagyományozott-átörökített maradt (a halott el akarja ragadni az élőt; előadja az elrejtett tárgyakat; gondoskodik a félbehagyott munkája befejezéséről; beváltja ígéretét stb.). Az adatközlő egyháztól való elidegenedése miatt maga oldotta meg a fellépő problémát a tanult módszerekkel, papot csak a legkritikusabb helyzetben hívott volna. Hiedelem és vallás szinkretikus egységben, néphitként él a család mentalitásában: az ördög kísértése ellen a vallási felfogásnak megfelelően Istenhez fohászkodott, ezzel egyszerre tanult mágikus elhárító stratégiát is alkalmazott: Szent Antal-mákot égetett; más helyzetekben viszont kizárólag csak a betanult mágikus eljárást alkalmazta: például a szomszéd által kémkedésre indított *küldött béká*t először vasvillával átszúrta, majd a ház sarkánál ásott gödörben forró vízzel és betemetéssel semmisítette meg.

Az adott szociokulturális kontextusban a) nem vetődik fel a hiedelem mint a hivatalos egyházitól eltérő tudásrendszer, s ha mégis igen, akkor azzal legalábbis egyenértékű kognitív világrendként; b) a hivatalos vallást[21] (az egyházat), annak helyi képviselőjét olyan, a falutársadalom fölötti intézményként kezelik, amelynek a hivatása a „pozitív szentség" állandó jelenlétének biztosítása, a rontók, a gonosz elhárítása éppen az isteni szakralitás segítségével.

5. Következtetések

Összefüggést tételeztem fel a marginalizált társadalmi helyzet és a hiedelemszövegek pragmatikája között. Véleményem az, hogy ezeknek a történeteknek a minőségét (az archaikus képzetek empirikus jellege), a mennyiségét (későbbi látogatásokkal számuk húsz fölé duzzadt, és a téma továbbra is kimerítetlennek tűnt), és az adatközlők attitűdjét is jelentős mértékben meghatározza hátrányos társadalmi pozíciójuk, közösségen belüli peremhelyzetük. Családon belüli egymásra utaltságuk, a közösségi, szórakozási alkalmak szűkös volta, valamint a televízió és a média teljes hiánya ahhoz vezet, hogy ezeket a történeteket mindegyre megosszák egymással, ennek eredményeként a családon belüli hiedelemtudás és transzcendens percepció kollektív tudássá válik, és önmagukban is koherens, egymással analóg, mármár sztereotipikus hiedelemtörténeteket termel ki. Másképp fogalmazva: a család tagjai szinte elvárják egymástól, hogy időről időre újabb eseményekről tegyenek tanúbizonyságot, bővítsék ezekkel a családban élő, borzongást keltő, meghökkentő események repertoárját.

A tradicionális közösségekben a kollektivitásban élő hiedelmek a falustársi viszonyokat a krízishelyzetek kibeszélésével és közös megoldásával szorosabbra fűzik. Az itt bemutatott család esetében a hiedelmeknek ez a feszültségoldó szelep-funkciója nem működik a família periférikus státusa miatt, illetve csak azon belül tölthetne be ilyen szerepet, ám tagjai egyenként is számos megoldatlan, feldolgozatlan transzcendens élménnyel terheltek.

Tágabb környezetükben, a faluban az álmokat interpretáló, a hiedelemtörténeteket termelő „tudós öregek" elhalása a lokális hiedelemtudás csonkulását, a privát és kollektív szférában betöltött funkcióinak redukálódását vonja maga után. Zs.-ék izolált családjában viszont az általánosnál is elzártabb hagyományos életmód következtében ez a hiedelemtudás nemhogy fogyatkozna, de a természetfölötti események gyakori receptálásának kényszere közben fokozatosan bővül, és az életformát, a mentalitást sajátos módon konzerválva tovább funkcionál.[22]

Kinda István – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; kinda_istvan@yahoo.com

[20] LAMMEL Annamária 1999, 311.

[21] A *vallás* terminus *hivatalos vallássá* való finomításra szorul, mivel bizonyos értelemben – pl. a MNL II. kötete *hiedelem* címszava szerint is – a hiedelem is vallási képzet.

[22] Az itt bemutatott család 2002-ben, egy kollektív népítélettel záruló lopási akciót követően felbomlott. (Lásd KINDA István 2005, 21–57.) Zs. I. 70 évesen Klézsére ment férjhez. Lánya magára hagyta M.-et, és egy somoskai emberrel állt össze. Azóta az anyának és lányának több élettársa is volt. 2004-ben M. tüdőbajban meghalt. Az unoka Bákóban a városi tekergők életét éli. A trunki ház még jelenleg, 2009-ben is üresen áll.

Irodalom

BIHARI Anna
1980 Magyar hiedelemmonda katalógus, *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6*. Budapest.

CHEVALIER, Jean – GHEERBRANT, Alain
1994–1995 *Dicţionar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere,* I–III, Editura Polirom, Bucureşti.

DIÓSZEGI Vilmos
1979 hiedelem (címszó), *Magyar Néprajzi Lexikon,* 2 (F–Ka), Akadémiai Kiadó, Budapest, 544.

DURAND, Gilbert
1977 *Structurile antropologice ale imaginarului,* Editura Univers, Bucureşti.

ELIADE, Mircea
1987 *A szent és a profán: a vallási lényegről,* Európa Könyvkiadó, Budapest.
1991 *Drumul spre centru,* Editura Univers, Bucureşti.

HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György (szerk.)
2000 *Jelképtár,* Helikon Kiadó, Budapest.

KESZEG Vilmos
1992 A cseberbenézés. Egy mezőségi hiedelem eredete és szemantikája, *Néprajzi Látóhatár,* I/1–2, 70–81.
1999 *Mezőségi hiedelmek,* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
2002 Történetek a lüdércről, in: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok,* KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 60–104.

KINDA István
2003 Deviancia és közösségi kontroll konfliktusa, *Korunk,* XIV/9, 38–51.
2004 Egy szőke, szép leány. A Végzet Asszonyának archetípusa egy moldvai hiedelemszövegben, in: Tánczos Vilmos (szerk.): *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből,* KJNT, Kolozsvár, 81–93.
2005 A társadalmi kontroll és intézményei a moldvai falvakban. Normák, normaszegők és szankciók a csángó társadalomban, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban,* KJNT, Kolozsvár, 21–57.

KÖRNER Tamás
1970 Mutatvány a készülő magyar hiedelemmonda katalógusból. A halál és a halottak, *Ethnographia,* LXXXI, 55–96.

MIKLÓS Zoltán
2008 A hiedelmek funkciója egy személy életében. Egy klézsei adatközlő hiedelemrepertoárjának értelmezési lehetőségei, *Acta Siculica 2008*, SzNM, 627–638.

LAMMEL Annamária
1999 Látni, ami nem létezik: néphit és percepció, in: Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára,* MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 311–317.

PÓCS Éva
1964 Zagyvarékas néphite, *Néprajzi Közlemények,* IX/3–4, 101–111.
1983 Tér és idő a néphitben, *Ethnographia,* XCIV, 2. 177–206.
1986 Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán, *Ethnographia,* XCVII/2–4, 177–256.

POZSONY Ferenc
1997 Látomások a moldvai csángó falvakban, in: Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos – Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve,* 5, KJNT, Kolozsvár, 248–258.

TÁNCZOS Vilmos
2006 *Folklórszimbólumok (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 2),* KJNT, Kolozsvár.

TÁNCZOS Vilmos (szerk.)
2004 *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből,* KJNT, Kolozsvár.

VIRT István
2001 *„Elszakasztottad a testemtől én lelkemet." A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei,* KJNT, Kolozsvár.

Vis, viziune sau realitate? Experiențele ceangăilor din Moldova privind motivul morții şi a revenirii mortului

(Rezumat)

În cultura populară extrem de complexă a satelor ceangăieşti din Moldova, saturată de elemente culturale medievale şi postmoderne se regăsesc cu aceleaşi intensitate atât concepțiile religioase romano-catolice canonice, precum şi superstițiile populare ce reflectă viziunea medievală asupra lumii. În această lucrare am analizat şapte narative – înregistrate în şir – ce fac parte din aceeaşi categorie de superstiții: Moartea şi revenirea mortului.

Cunoscând superstițiile populare ale satelor ceangăieşti şi relația lor cu acestea, am considerat a fi demn de menționat şi asemănările respectiv diferențele calitative (conținut, atitudine, formă) existente în superstițiile colective şi cele private izolate.

Dream, vision or reality? The experiences of the Moldavian Csángós Related to the motif of death and the returning of the dead

(Abstract)

In the extremely complex popular culture of the Csángó villages in Moldavia that embraces medieval and postmodern cultural elements both the canonized Catholic religious conceptions and the popular superstitions that mirror medieval world views appear with the same intensity. In this paper I analyzed seven short true stories – recorded consecutively – that belong to the same category of superstitions: Death and the returning of the dead.

Having a good knowledge of the popular superstitions of the Csángó villages and their relationship to them, I believe that the qualitative (content, attitude, form) similarities and differences between the collective superstitions and the isolated private ones are also worth mentioning.

Acta Siculica 2009, 719–734

Fodor Attila

EGY ARANYOSRÁKOSI ASSZONYHOZ KAPCSOLÓDÓ HIEDELEMKÉPZETEK

1. Bevezető

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy egy zárt falusi közösség (Aranyosrákos) hiedelemképzeteit megvizsgáljam. Többnyire egy adott személy életéhez kapcsolódó történeteket gyűjtöttem össze és ezek alapján vizsgálom meg azokat a személyközi viszonyokat, amelyek ebben a faluközösségben működtek. Azt elemzem az eddigi adatok kapcsán, hogy az általam kutatott személy, Szilvia, miért került a boszorkányság, kuruzslás vádja alá. Ugyanakkor megvizsgálom azokat az alkalmakat és szövegkörnyezeteket, amelyekben a Szilviáról szóló történetek elhangzanak, a rá való emlékezés megtörténik. Kíváncsi voltam arra is, hogy milyen előjelűek azok a történetek, amelyek a falu egyik specialistájáról szólnak, milyen formában módosítják, befolyásolják az emlékezést a faluban működő különböző társadalmi viszonyok.

Vizsgálódásom külön fejezetében kívántam rekonstruálni Szilvia élettörténetét és életpályáját. Két alfejezetre bontva végeztem el ezt a rekonstrukciós folyamatot, egyikben a Szilvia reális személyéhez fűződő történetek alapján, a másikban a Szilviához és a hozzá kapcsolódó hiedelemképzetek alapján.

Egy külön fejezetet szántam a faluban élő különböző előítéletek felülvizsgálására, mint például a boszorkányságról és a rontásról, a nemekről, a korokról, a foglalkozásról, az etnikumokról és a papokról. Mindezek megvizsgálása alapján kívántam rálátást nyerni arra, hogy milyen társadalmi szerepekből adódóan lehet következtetni a kuruzslás szükségszerűségének a jelenségére.

A következő fejezetben a különböző mágikus cselekevések problémakörére irányítottam a figyelmet, arra, hogy kik azok a személyek, akik az ilyen jellegű gyakorlatokat elvállalják, melyek azok az eszközök és módszerek, amelyek alkalmazásra kerülnek ilyenkor. Külön megvizsgáltam azt, hogy a mágikus cselekvés mint gyakorlat milyen módszerekre alapoz és ezek által hogyan fejti ki hatáskörét.

Fontosnak tartottam külön fejezetben vizsgálni a kuruzslás okait és következményeit, illetve azt, hogy milyen társadalmi, gazdasági és egészségügyi problémák orvoslására bizonyult alkalmazhatónak és hasznosnak.

2. Történetek és kontextusok

Életünk zajlását, annak mindennapjait történetek veszik körül. Olyan történetek ezek, amelyek rólunk szólnak, és mindig arra szolgálnak, hogy emlékeztessenek előző eseményekről, személyekről, helyekről, múltbeli időkről, de leginkább arra hivatottak, hogy az elbeszélés által jelenbe helyezzék a múlt eseményeit. Ez az áthelyezés térben és időben történik meg és sohasem véletlenszerűen. Mindig alkalomszerűen. A történetek elmondását, újbóli felidézését helyzetek, hasonló esetek, bizonyos személyek, szituációk idézik elő. Mindig céljuk van, és úgy tűnik, mindig aktuálisak ezek a történetek. Így azt igazolják, hogy addig és akkor léteznek, ha beszélünk róluk, és ha a jelenben tudjuk tartani ezeket.

A történeteket gyűjtő, a történetek iránt érdeklődő személynek tudatában kell lennie, hogy az *elbeszélt esemény* mennyire helyzet-, személy-, hely-, alkalom-, és nem utolsó sorban hangulat- és állapotfüggő. A hiedelmet mindig saját kontextusa hívja elő, jeleníti meg. Naivnak és szinte értelmetlennek bizonyulna az a vállalkozás, amely egy lokális közösség hiedelmeire, vagy akár egy benne élő személyéhez kapcsolódó történeteknek, hiedelmeknek a begyűjtésére szánná el magát. A gyűjtés feladata és lehetősége nem más, mint egy személy (adatközlő) adott helyzetben való viselkedésének értelmezése, szemantikai elemzése.

Gyűjtéseim során mindvégig tudatosultak bennem ezek a feltételek és tények. Tudtam, hogy abban a pillanatban, ahogyan elindultam valamelyik adatközlőmhöz, azok az elképzelések és előítéletek, amelyek bennem megfogalmazódtak és éltek, akár a témával, akár a kikérdezendő személlyel szemben, megszűnnek vagy átalakulásuk igazolódik, mivel az előre, részleteiben kigondolt helyzetek sohasem olyannak adódtak. Az egymáshoz való viszonyulás, az alkalmazkodás mindig kölcsönösnek bizonyult: részemről a személyhez és a helyhez, beszélőtársaim részéről az új helyzethez (az adatközlői szerep felvállalására).

A terep egy szellemi kihívás. A gyűjtő ott találja magát egy teljesen új helyzetben és környezetben, ahol nemcsak az addigi szokásos tér-tapasztalata és

időszemlélete vall kudarcot, de átértékelődni látszik teljes világszemlélete és gondolatvilága. Végül is arról győzött meg a számtalan gyűjtési helyzet, hogy az ott, akkor és az általunk életre keltett történetek csak számunkra léteznek, ugyanis azt a szövegkörnyezetet sem megismételni, sem átfogalmazni már nem lehet. A szövegek akkor és ott születtek. Ehhez szükség volt arra az előző tapasztalatra és tudásra, amivel az adott témáról a két beszélgető fél rendelkezik. A szövegek így váltak közössé, affektív jellegűekké és már *személyes szövegekké*.

A szöveg mindig *kommunikációs teret* alkot meg, amelyben több, de legalább két személy kapcsolatba kerül egymással. A közlés, a beszéd, a szöveg *esemény* a beszélő és a hallgató számára. Az egyén olyan műveletek elvégzésével vesz részt benne, mint a válasz szövegek formájában való létrehozása, a szövegek interpretálása, az elhangzottakra való válaszadás. [...]

A szöveg nyitott a *kontextusára*, kontextusban él, sőt jelentésének egy része a szövegen kívül, a kontextusban marad, s csupán a jelenlévők tudják érzékelni.[1] Minthogy a partnerek egyazon helyzet részesei, a szöveg beleértési tartománya azonos vagy létrehozható számukra.[2] A szöveg kontextusa a beszélő és a hallgató 1. közös térbeli környezete, 2. az adott helyzet ismeret és azonos értelmezése, 3. a helyzet (azonos) megítélése. Mindezen tényezők együtt alkotják meg a szöveg értelmezési horizontját.[3]

Tapasztalatként él bennem minden szövegkörnyezet. Ott volt végig a beszélgetés során nemcsak a szöveg (hallgatásának az) élménye, öröme és izgalma, de a félelme is annak, hogy a nyilatkozó személy épp a felvetett témával szemben visszafogott lenne és eltitkolná a róla szóló tudását és ismereteit. Ami nem egyszer be is igazolódott. Egy sajátos esetnek mondható az a helyzet, amikor ott álltam G. I. adatközlőm előtt és már előző információim alapján biztosra tudtam, hogy a gyűjtött témámhoz szükséges információkkal ő is tudna segíteni. Ismertem lánykori történetét, és azt is tudtam, hogy segítségül fordult szerelmi problémái orvoslásához az általam kutatott kuruzsló személyhez, Szilviához. De az általam feltett kérdésekre nem volt hajlandó válaszolni. (*Na, ezt én már nem tudom. Én is csak így hallásból tudok erről. Nem, nem tudok erről.*) Mindannak ellenére, hogy nagyon rég ismerjük egymást, és az egyéb témákról való előzetes beszélgetések akadálytalanul zajlottak, mégis az ilyen jellegű téma tabuként konstituálódik számára, amit nem kíván a nyilvános szférába emelni.

Az, hogy egy egyén adott beszédhelyzetben milyen eseményekre emlékszik, nem mindig a felvetett kérdéseken, vagy az éppen kérdéseket feltevő személy leleményességén múlik, hanem arra az emlékezési szituációra mutat rá, amelyben a megkérdezett személy bizonyos eseményekre és történetekre (nem) *tud* vagy (nem) *akar* emlékezni.

Hasonló bizalmatlansági helyzet adódott egy újabb gyűjtési alkalomkor, amikor D. B.-né adatközlőm nagyon visszafogottan beszélt, félve nyilatkozott a felvetett témáról, amíg kiderült visszafogottságának oka: *Be van kapcsolva?* [a diktafon] *Nehogy aztán megtudják*. Amint közöltem vele, hogy a beszélgetés nem lesz rögzítve, sokkal bizalmasabban kezdett el válaszolni kérdéseimre.

A gyűjtésnek ez is része. Beletartozik a szótlanság, a tagadás, a válaszhiány is, ami az illető témáról máris egy lehetséges válasznak fogható fel. Viszont ott vannak azok a beszédalkalmak, amelyek élményként maradnak meg a terepről hazatérőnek. Nem tudok nem emlékezni G. J. adatközlőmmel való hosszas beszélgetéseimre, aki félretéve sürgős tennivalóit, a hideg tél és a nagy hó ellenére eljött velem megmutatni azt a helyet, ahová az a *csinálmány* volt pár évvel ezelőtt elhelyezve, amelynek következtében egy teljes család került annak rontó hatása alá. Pár évvel később ismét megkerestem őt, és akkor is nagy örömmel fogadott, hosszasan mesélt nekem élete keserűségéről, arról a kuruzsló szomszédasszonyáról, aki életre szóló átkot mondott családjára, fiaira.

A lokális közösség valamelyik tagja és a történeteket gyűjtő személy között nemegyszer bizalmi egyezségre is sor kerül, amelyet szigorúan be kell tartania mindkét félnek: a szabályok be nem tartása és áthágása a lokális társadalmi viszonyok biztonságát veszélyeztetné. Erre P. I. adatközlőm jut eszembe, aki szívesen mesélte fiatalkori emlékeit, a falu bizonyos személyeiről élő történeteket, egyetlen egy kikötéssel: *Csak ne mondja senkinek, a jóistenért, mert a szomszédokkal nem vagyok jól.*

Az ilyen és a hasonló szövegkontextusok végül is arra engednek következtetni, hogy az a téma, amely egy idegen (ez esetben a gyűjtő) számára teljesen közömbösnek minősül, az ottaniak számára teljesen más jelentéssel bír, telítődik. A privát és nyilvános szféra a térbeli szintekhez hasonlóan szövegek szintjén is tetten érhető. Az a lokális közösség, amely kitermeli a bizonyos szituációkról és az adott személyekről *saját* szövegeit, saját ellenőrzése

[1] A verbális megnyilatkozás jelentésének egyik része mindig rejtve marad, mindig tartalmaz egy kontextuális jelentéstartományt, amit az esemény sűrű leírása hivatott feltárni. (ONG, Walter J. 1998, 143. Idézi KESZEG Vilmos 2004, 9.)

[2] BAHTYIN, Mihail M. 1985, 17–19. (Idézi KESZEG Vilmos 2004, 9.)

[3] KESZEG Vilmos 2004, 9.

alá is vonja azokat. Önmaga (a személyek) dönti el azt, hogy pontosan kinek, miről, mennyit és hogyan beszéljen, azaz, a *magán* szférából mit szándékszik átengedni a *nyilvános* szférába; hol húzható meg az a határ, amely a bizalmasság szintjeit jelöli és választja el ezeket egymástól.

3. A kutatásról

Aranyosszék hiedelemrendszerének vizsgálata külön kihívásnak minősül, ha e néprajzi tájegységről írott, összeállított irodalomjegyzéket bárki is szemügyre veszi. Meglepően kevésnek bizonyul azoknak a leírásoknak a száma, amelyek külön vizsgálatuk tárgyává kívánták tenni az itteni nép mindennapjainak szerves részét kitevő sajátos hitbeli világát. Úgy látszik, e régió mindeddig elkerülte a néprajztudomány figyelmét.

3.1. A kutatás története

Az eddigi publikációk alapján elmondható, hogy csak érintőlegesen és nem erre fókuszálva történt néprajzi jellegű gyűjtés, vizsgálat Aranyosszék hiedelemvilágáról a 19. század végén (Orbán Balázs[4]), a 20. század folyamán (Jankó János[5], Kádár József[6], Komáromi Tünde[7], Téglás István[8], Vetési László[9], Vöő Gabriella[10]). Habár e tájegység szomszédságában fekvő Tordatúrról (Csőgör Enikő[11]), a Mezőségről (Keszeg Vilmos[12]) már elkészült a hiedelemrendszerek alapos vizsgálata, Aranyosszék hiedelemvilágának feltérképezése, rendszerezése, elhelyezése a többi erdélyi adatok között még várat magára. Részben ennek a hiánynak, részben az itteni hiedelemanyagnak a megléte felőli érdeklődés jelentett indíttatást számomra kutatást végezni az itteni településeken.

3.2. Terep

Jómagam többször is végeztem már kutatást e tájegység egyes településein ebben a témában. 2003–2004 között Aranyosrákoson és Várfalván végzett gyűjtésem azt kívánta felderíteni, milyen az a világkép, amelyet az itteni emberek kialakítottak maguknak, milyen valós vagy fiktív lények populálják ezt a világot, illetve a valamikor kialakított kép mennyire és milyen formában őrződött meg és érhető tetten a jelenlegi mindennapokban.

2007 folyamán néhány alkalommal Kercseden végeztem újabb gyűjtést, amikor arról érdeklődtem, milyen hiedelemlények szerepelnek a köztudatban a falu különböző generációhoz tartozó tagjai között. Meglepődve tapasztaltam, hogy a valamikor életük aktív részét képező hiedelmekről való tudás mára már kiszorult a közhasználatból, marginalizálódott, passzív tudássá vált. Ez a tudás már nem a mostani világban segít tájékozódni annak birtokosának, hanem funkcióját megváltoztatva, akár egyszerű folklórszövegként, a valamikor megtörtént esemény elmesélésének a történeteként él tovább.

A továbbiakban egy kiterjesztett gyűjtést szeretnék végezni egyelőre a már említett településeken, majd a későbbiekben ezt a gyűjtési folyamatot tovább tágítva a tájegységhez tartozó többi településen szeretném folytatni.

3.3. Kutatásom (tágabb) célja

Célom megvizsgálni a kijelölt településeken, hogy milyen az a világkép, amelyet ma az aranyosszékiek forgalmaznak, hogyan reagálnak olyan eseményekre, jelenségekre, amelyekkel mindennap találkoznak, amelyek akarva-akaratlanul megváltoztat(hat)ják, módosít(hat)ják életük zajlását; ugyanakkor feltérképezni és beazonosítani név szerint (esetleg annak változataival) mindazokat a hiedelemlényeket, amelyek hiedelemvilágukat populálták/populálják. Az így összegyűjtött adatokat külön adattárban elhelyezve szeretném összehasonlítani a szomszédos településekkel, majd helyét megtalálni a többi néprajzi tájegység hiedelemrendszerében. Gyűjtésem során külön figyelemmel szeretném kísérni azt a folyamatot, amely a jelenlegi hiedelemrendszer funkciójának átalakulásához, passzívvá válásához, „fölöslegességéhez" vezetett.

3.4. Jelenlegi kutatásom tárgya

Egy aranyosrákosi (javas, kuruzsló, boszorkány) asszony (Szilvia) élete és tevékenysége köré szövődő különböző események, reális/fiktív történetek megvizsgálására törekszem. A róla szóló interjúk kapcsán arra kívánok rálátást nyerni, hogy Szilviának az emléke hogyan él az aranyosrákosiak emlékezetében, milyen előjelűek azok a narratívák, amelyek a szűkebb/tágabb környezetében születtek és élnek, illetve hogyan változnak meg ezek a narratívák különböző generációk során azon személyek között, akik kapcsolatba kerültek vele, igénybe vették szolgáltatásait.

[4] ORBÁN Balázs 1871, 1889.
[5] JANKÓ János 1893.
[6] KÁDÁR József 1992.
[7] KOMÁROMI Tünde 1994, 1997, 1998, 2001.
[8] TÉGLÁS István 1910; 1913; 1915; TÉGLÁS Gábor 1910; 1913.
[9] VETÉSI István 1997.
[10] VÖŐ Gabriella 1992.
[11] CSŐGÖR Enikő 1998.
[12] KESZEG Vilmos 1996; 1999; 2000.

3.5. Jelenlegi kutatásom célja

Nem az itteni tájegység/település hiedelemrendszerének teljes feltárására, hanem csak a Szilvia személye köré kialakított, aktivizált hiedelemlényvilágnak a felmérésére vállalkozom, a személyéről kialakított hiedelmeknek, funkcióknak a behelyezésére törekszem a lokális hiedelemvilágba.

Kutatásomban arra is különös figyelmet fordítottam, hogy az (aranyosrákosi) embert hogyan befolyásolja hite és hiedelmei, illetve az, hogy a kialakuló konfliktushelyzetekben hogyan kezeli azokat, kikhez, milyen személyekhez (specialistákhoz) fordul, milyen megoldási stratégiákra támaszkodik.

A mostani tanulmányomhoz végzett terepmunkám (2007–2008) szerves folytatása egy már korábbi kutatásomhoz végzett gyűjtésemnek (2003, 2004, 2005), viszont a mostani intenzívebb volt és egyre inkább szűkítette a kijelölt érdeklődési kört, egy meghatározott témára irányult. A gyűjtést többnyire Aranyosrákoson és Tordán végeztem. Főképp olyan személyekkel készítettem interjúkat, akikről vagy előzetesen, vagy gyűjtés közben tudtam meg, hogy az általam érdekelt személlyel, Szilviával szomszédságban, illetve közelebbi viszonyban voltak. A gyűjtés során igyekeztem különböző korosztályú személyeket megkérdezni és minél több társadalmi kategóriából választani beszélgetőpartnereket. Adatközlőim (szám szerint 11) megválasztásakor külön arra is figyeltem, hogy olyan személyeket is megszólítsak, akik különböző viszonyban (jó vagy rossz) voltak Szilviával, így lehetőséget biztosítottam a vélemények és viszonyok megosztottságának érzékeltetésére és azok kinyilvánítására.

A gyűjtőmunka (ideiglenes) lezárása előtt és a feldolgozás folyamán többször visszatértem a faluba ellenőrző gyűjtést végezni. Viszont nemegyszer nehézséget is okozott a régebbi gyűjtéseim ellenőrzése és kiegészítése, mivel az akkori adatközlőim közül egy néhányan időközben meghaltak, mások elköltöztek a faluból. A kutatás során az egy személy köré kialakított lokális (élet)történetek a felszínre kerültek, s az eddigi adatok eléggé átfogó keresztmetszetet nyújtanak a kutatott témáról. Adatközlőim ismeretei magukba foglalják mindazt a (hiedelem)tudást, mely a község tagjai körében élt és él. Az egyéni információk tehát kollektív tudást közvetítenek.

Az adatközlők kiválasztásában a következő szempontok vezettek: olyan személyek legyenek, akik a faluban születtek, vagy legalábbis gyermekkoruktól ott éltek, s aktív részvevői voltak (vagy még mindig azok) a közösség életének; a népi hiedelmek áthagyományozódásának megfigyelése végett különböző korcsoportokhoz tartozzanak; jó előadó képességgel, logikus gondolkodással rendelkezzenek.

Kutatási módszereim: (mély)interjúk, kötetlen beszélgetések, résztvevő megfigyelés. Az interjúk (11 interjú) egy részét hangszalagokra, a másik részét digitális hordozókra rögzítettem. Ha nem is mindig sikerült így, mégis igyekeztem minden beszélgetési helyzetben elérni, hogy zavar nélkül és főleg őszintén nyilatkozzanak az emberek.

A gyűjtés csak ideiglenesen tekinthető lezártnak, mivel az eredeti elképzelés szerint a Szilvia életéről szóló tudáshoz, élettörténetének a rekonstruálásához elengedhetetlen a leszármazottainak (a még életben lévő lányai, testvérei és unokái) a megkeresése és a velük való beszélgetés, interjúkészítés. Viszont az eddigi alkalmak, helyzetek és viszonyok erre még nem adtak lehetőséget. A kutatás eme nélkülözhetetlen része egy további kiterjesztett kutatást feltételezne, amely már nemcsak a lokális vizsgálódás szintjén maradna, hanem magába foglalná a környező falvakban élő leszármazottak véleményének a vizsgálatát is.

Igyekszem megjegyezni, hogy a faluról rendelkezem egyfajta bennszülött tudással, sem a hely, sem a személyek nem voltak idegenek számomra, így mindannak értelmezésében, amit terepmunkám során összegyűjtöttem, régebbi ismereteimre is támaszkod(hat)om. Számos kuruzslással kapcsolatos történetet nem (vagy nem csak) kutatóként ismertem meg. A saját társadalom kutatásának[13] megvannak az előnyei és hátrányai. A helyi mentalitás, szokások, emberek ismerete, rokonsági viszonyok, a beszélt nyelvek, a vallások ismerete stb. rengeteget segít(ett) a kutatásban.[14]

4. A faluról

Kutatásom helyszíne egy erdélyi kistájegység kevéssé kutatott falva a Kolozsvár, Torda és Nagyenyed városokkal körülhatárolható régióból, amely tulajdonképpen megfeleltethető a történeti *Aranyosszék*nek.[15]

Aranyosrákos Tordától 15 km-re, az Aranyos folyó völgynyílásában fekszik, az Erdélyi Érchegység és a Torockói-havasok lábánál. 1876-tól Torda–Aranyos megye torockói járásába sorolták be. Északon a *Mokányföld* néprajzi tájegységgel határos.

Aranyosrákos (Răchiş, Vălenii de Arieş) Várfalva községhez tartozó falu, amely a Keresztesmező síkság északnyugati részén, a Rákosi (Csegezi)-patak folyása mentén terül el. A szomszédos Várfalvától keletre terül el, amellyel szorosan összenőtt.[16] Délre a Piricske nevezetű domb határolja.

[13] Az antropológiának külön ágát képezi az utóbbi évtizedekben megjelent saját társadalom kutatása *(anthropology at home).*

[14] KOMÁROMI Tünde 2005, 10.

[15] Aranyosszék és a tágabb régió, Aranyos-vidék mai kultúrájáról, etnográfiai kutatottságáról lásd KESZEG Vilmos 2004.

[16] 1966-tól közigazgatásilag Várfalvához csatolták.

Mivel Várfalvához csatolták, a lakosság 1992. évi népszámlálási adatait Várfalvához sorolták. Így, az utolsó előtti, az 1966-os nemzetiségi megoszlása[17] a következő: összesen 617 lakos, amelyből 547 magyar, 52 román, 18 cigány, 18 egyéb. Felekezeti megoszlása az 1933. évi felmérés alapján, 815 lakos szerint a következő volt: 650 unitárius, 53 református, 27 római katolikus, 78 görög katolikus, 7 ortodox.

5. Életpálya és élettörténet

Nehéz feladattal találja magát szemben az a kutató, aki egy személyről történeteket gyűjt, és azok alapján rekonstruálni szeretné a személy *életpályáját*, meg szeretné írni annak *élettörténetét*. Az emberi életnek vannak olyan rejtett szférái, amelyek közvetlen módon nem figyelhetők meg, hiszen a mindennapi életnek kívülről láthatatlan szintjén szerveződnek. A mindennapi életnek ezek a rejtett dimenziói elsősorban az *életrajzi módszer*, az élettörténeti megközelítés segítségével értelmezhetők, amely a hangsúlyt az egyénre, az egyéni életpályára és az élettörténetre helyezte.[18]

Általánosságban azt lehet mondani, hogy ma az élettörténeteknek kétféle tudományos értékelése létezik: az egyik úgy tekint az élettörténetre, mint bármely más tudományos eszközre. Csak azt az élettörténetet tartja tudományos szempontból felhasználhatónak, amely a leggazdagabb az eseményekre, szokásokra, életmódra vonatkozó információkban. Azaz az élettörténet egy *kutatási eszköz*, metodika. A másik az élettörténetet egy olyan új lehetőségnek tartja, amely a *hétköznapi embert* választja a társadalomtudomány tárgyává, s lehetővé teszi ezen emberek életének megértését és interpretálását. Az így értelmezett élettörténet önmagában alkotja a kutatás tárgyát.

Az egyén elválaszthatatlan attól a társadalmi világtól, amelyben él. Az *életpálya* a valóság egyéni birtokbavételének a folyamata, az *élettörténet* pedig a konkrét, személyes tapasztalatok, valamint a valóság individuális megértése kölcsönhatásának a lenyomata. Kérdésként tételeződik az, hogy az *életpálya* mint kulturális alkotás, illetve az *élettörténet* mint szimbolikus megjelenítés hogyan és mennyiben fejezi ki az egyén, a kollektív praxis és a társadalomtörténeti szituáció közötti összefüggéseket?

Az *élettörténetek* mindig egy-egy egyéni életpálya történetét mondják el, szemben az *életpálya*val, ami szinkronikus folyamat, azaz az individuum úgy tartja fenn magát, hogy állandóan különböző helyzetekkel birkózik meg. Az élettörténet és az életpálya közé nem lehet egyenlőségjelet tenni, közöttük minőségbeli különbségek léteznek. Az élettörténet egyik sajátossága, hogy mesterséges, a mindennapi élet szerkezetén kívül eső szituáció terméke. Az élettörténet koncepciója azt jelenti, hogy az individuum mint összefüggő történetet tekinti saját életpályáját; ezt egy meghatározott pontról szemlélve mint jelentésteli események sorozatát rekonstruálni, majd, mint ilyet, elmesélni képes. Az egyén életpályájának totalitásából kiválaszt különböző eseményeket, s azokat egy meghatározott logika szerint összekapcsolja, elmeséli.

Mit is tartalmaznak az egyes élettörténetek? Nagy általánosságban azt mondhatni, az élettörténetek középpontjában az egyénnel kapcsolatos történetek, történéssorozatok, ezeket az eseményeket értékelő megjegyzések, valamint általánosabb jellegű normatív kijelentések állnak. Az élettörténetté szerveződő eseménysorozatoknak van egy felismerhető alapstruktúrája. Az események jellemző gyakorisággal az életpálya fontosnak ítélt periódusaihoz, szakaszaihoz, illetve a különböző krízishelyzetekhez kapcsolódnak. Az élettörténet legsajátosabb jellemzője az a tény, hogy minden, ami az élettörténetben szerepel, egy időben korábbi állapotnak, a múltnak a része. Ennek a megállapításnak fontos következménye van abban a tekintetben, hogy egy életpálya hogyan és miként „alakul át" élettörténetté; hogyan válnak az egyéni élet történetei élettörténetté? Az élettörténet (rekonstruktív) jellege a gyakorlatban azt jelenti, hogy a beszélő válogat életének történetei között és nincs szó az élet összes történetének, totalitásának elbeszéléséről.

Edward Shils a valóság utólagos rekonstrukciója kapcsán az elbeszélt események kiválogatásának egy további következményéről, az élettörténetekben megjelenő kétféle múltról beszél: 1. létezik a *tényleges múlt* (amely megtörtént, és amely a maradványait maga körül hagyta) és 2. létezik a *felfogott vagy érzékelt múlt* (amely inkább használható a jelenben élő emberek által történő retrospektív átalakításra).[19]

Az életpálya és az élettörténet elemzése során metodikai érvényű különbséget kell tenni a között, amit az emberek mondanak, és a között, amit az emberek ténylegesen cselekednek. Az életpályákat *kulturális alkotások*nak, az élettörténeteket *szimbolikus megjelenítések*nek tekinthetjük.

Amikor a Szilviáról szóló történeteket veszem elemzésem alapjául, tudatában vagyok annak, hogy nemhogy életpályáját, de még élettörténetét sem tudom teljesen rekonstruálni, habár a róla szóló törté-

[17] A részletes népszámlálási adatokat lásd VARGA E. Árpád 2001, 68–69.

[18] NIEDERMÜLLER Péter 1988, 381.

[19] SHILS, Edward 1983, 195. (Idézi NIEDERMÜLLER Péter 1988, 385.)

neteket (naivan) végesnek is gondolnám, mégis nagyon nagy számban és nagyon sok változatban élnek a faluközösségben. Vitatható ugyanis, hogy vissza lehet-e mindenre emlékezni, s ha igen, hogyan lehet mindezt elmesélni, leírni. Szinte lehetetlennek mutatkozik ez a vállalkozás és próbálkozás. A vizsgálódás során ugyanakkor tudomásul veszem, hogy az élettörténet az életpálya csak egyik lehetséges megjelenítési formája. Az összegyűjtött adatokból (főképp az orális emlékezésekből) összeálló élettörténetet már nem objektív, hanem *személyes történelem*nek[20] tekintem. Ugyanis a beszélgetések során az adatközlők kívülállása és objektív álláspontja megszűnt abban a pillanatban, amelyben személyes történetekbe fűzve mesélték el, idézték fel az általam érdekelt személyről szóló történeteket. Ők is részesei voltak a történeteknek, közös „szenvedői" voltak ugyanannak az eseménynek. Az eddig összegyűlt anyag egy bizonyságra hívta fel a figyelmem: a Szilviáról szóló történetek nem Szilviának *a(z)* (élet)történetét hivatottak feltárni, hanem Szilviának *egy* esetleges (élet)történetét.

Szilvia élettörténete bemutatása során először a *valós személyéhez*, *reális történetéhez* kapcsolódó adatokat kívánom megvizsgálni. Az emlékezések alapján azt szeretném felülvizsgálni, milyen jellegű az a tudás, amely személyéről alakult ki, illetve milyenek azok az adatok, amelyeket saját közösségében bizonyos személyek forgalmaznak róla és érdemesnek tartottak tudomásomra hozni. Ezt követően a hozzá fűződő, róla szóló *hiedelemképzetek* és *csodás történetek* által prezentálnám azokat a rontáseseteket, amelyeknek egyik főszereplője ő maga volt.

5. 1. Szilvia mint reális személy

Születésének és halálának időpontja, életkora. Szilvia életkoráról, születésének és halálának idejéről pontos adattal nem rendelkezem. Egyik adatközlőm állításaiból azonban valamennyire behatárolhatók, kijelölhetők azok az időintervallumok, amelyek életére vonatkoznak.

– Szilvia mikor halt meg?

– Hát én nem is tudam. Zéfi mámi után halt meg, azt hiszem.

– Hányban?

– Zéfi mámi akkó halt meg, mikó te születtél, 1981-ben. S Szilvia, én azt hiszem, hagy utána. Én azt hiszem, hagy mámi után halt meg. Nem tudam biztosan.

– Hány évesen halt meg? Milyen idős volt?

– Há, mint Zéfi mámi. 70 és [még valamennyi]. *70 és 80* [év] *között, olyasmi. De má idős vót.* (F. R.)

Ha figyelembe vesszük az említett viszonyítási időpontokat, akkor nagy valószínűséggel az feltételezhető, hogy Szilvia valamikor az 1900 és 1920 közötti években születhetett, hogy mindenképp megérte az idős kort (70–80 év) és hogy már több mint 25 év telt el halálától.

Születési helye, nemzetisége és vallása. Román nemzetiségű, ortodox vallású[21] volt és Aranyosmohácson született.

Szociális helyzete, családja. Aranyosrákosra jött férjhez egy itteni születésű román nemzetiségű kovácshoz, Oprea Sándorhoz. Az apósa is aranyosrákosi születésű volt, az anyósa (Anikó nén) mészkői. Családjában hat gyermek született, négy leány (Zséni, Lívia, Mária, Viktória) és két fiú (Pilú és Dodó), akik már születésük után nemsokára meg is haltak. A lányaiból egyik tovább tanult és a közeli városi hivatalban vállalt munkát, egy másik városon gyári iparban dolgozott, a többiek mezőgazdasággal foglalkoznak, és földművelésből tartják el magukat és családjukat. Az unokái közül az adatközlők csak felületes ismeretekkel rendelkeznek, csak annyit tudtak megmondani, hogy kinek van lánya és kinek fia. Pontosan csak egy unoka esetében tudtak nevet is említeni, a Lívia leánya esetében, akit Pikának hívnak. Talán amiatt, mert ez a lány súlyos mozgássérült és halmozottan szellemi fogyatékos. Viszont mindegyik gyermekéről pontosan tudják, hogy melyik faluba ment férjhez és melyik városban tartózkodik. Pontosan nem sikerült megtudni, hogy Szilviának hány testvére is volt, csak annyit, hogy jelenleg a faluban még él egy lánytestvére, illetve azt, hogy az egyik szomszéd faluban (Kercseden) egyik fiútestvére tanító volt. Családi helyzetéről ennyi adatot lehetett megtudni konkrétan. Mivel már nagylány korában került a faluba, a közlésekből kimaradtak iskolázottságára és családja helyzetére utaló adatok, biztos információk. Így sem szüleiről, sem testvéreiről további adattal nem rendelkezem.

Gazdasági helyzete. A termelő szövetkezetnek a családja is tagja volt. Együtt jártak megdolgozni a kiosztott földrészeket. Családja nem volt anyagilag jól szituált. *Nem vót nekije semmi. Megdöglett a tehenye is, a lova is, miután az ura meghót. Aztán nem tartatt többet semmit. [...] Egyszerű emberek vótak. Nem vótak nagygazdák.* (G. J.) Hasonló a megítélés egy másik szomszéd részéről is, aki arról tesz említést, hogy a lányai is mind szegények voltak [így maga a család is], így nehezen is kerültek férjhez. *Ilyen szegény leány, amilyen volt, el nem vette volna soha* [senki]. (D. B.-né)

[20] Keszeg Vilmos által használt terminus. (KESZEG Vilmos 2001.)

[21] Nemzetiségi hovatartozása és vallása fontos szereppel bír majd a további elemzés során.

Külső vonásai. Az adatközlők többnyire az időskori alakjára emlékeznek vissza, az akkori külső jegyeit sorolják. Az adatok többnyire megegyeznek és a kinézetére való tekintettel nem igazán tudnak egyéb sajátosságot kijelölni. Külső vonásai többnyire egy idős személy vonásaira hasonlóak, akinek *Nem vót más tünete. Csak, mint a rendes embereknek, nem vót boszorkány képe. [...] Még azt is tudam, hagy szájpadlása volt és az srégen állatt a szájában. Nem lehetett róla látni, hogy na ez kuruzsol.* (F. R.)

Viszont egy néhány esetben nem annyira egyértelmű a kinézetének közönséges volta, mivel olyan sajátos jeleit is említik, amelyek ellentétben állnak az előbbi kijelentésekkel: *Utolsó időben olyan volt, azt mondják, hogy az ilyenek* [kuruzslók, boszorkányok] *összemennek, eltorzulnak, elformálódnak. De ő szegény eléggé el volt formálódva.* (Cs. R.); *Hogy nézett ő ki? Mint egy boszorkány. Há, félig meg vót görbülve.* (D. D.); *Az isten nyugtassa meg, de roppant csúf volt.* [...] (P. I.); *Nem nézett ki egyébként, csak aszonták, hagy a nézése nem olyan, mint másé.* (G. J.)

Személyisége. A személyiségéhez fűződő adatok sokfélék és eltérőek. Megoszlanak a hozzá kapcsolódó leírások, két külön kategóriába sorolhatók: az egyik csak azokat a leírásokat és említéseket tartalmazza, amelyek pozitívumaira, képességeire vonatkoznak; a másik csak azokat, amelyek rossz hírének kialakulásához járultak hozzá.

a) Jó tulajdonságai. Több adatközlő is említést tesz arról, hogy Szilvia nagyon szorgalmas, segítőkész asszony volt, aki a szomszédokkal jó viszonyban állt:

Sokat dolgozott így a szövészetben, én így efféléről ismertem. Segített nekem felhúzni szőnyeget vagy falvédőket vagy ilyensmiket. Ügyes, jó, eszes volt. Rosszat nem tudok [mondani róla]. *[...] Én csak ebben a kapcsolatban voltam vele, hogy segített a szövésnél. Befogta, megmutatta, elindította, ebben nagyon okos volt.* (D. B.-né) *Fogdosta a fonalakat, kollektivista volt.* (F. F.-né); *Igen, szorgalmas vót, jártak dógazni a kollektívbe. Lívia is, amíg férjhez ment.* (G. J.); *Szorgalmas* [volt]. *Igen, igen. Rendes, szorgalmas asszony vót ő máskülönben.* (B. I.) *Én nem tudom, hogy csinált volna rosszat senkinek.* (Cs. R.)

A háztartásában levő rendről, illetve rendetlenségről is megoszlanak a vélemények. Nyilván szubjektív a megítélés, egyénekként másként interpretálható a Szilvia háztartásában létező állapot, és a rá kimondott jellemzés:

– Bent nála mi volt? Rendetlenség?

– Há mi, rendben vót a háza, me ő egyebet nem csinált, me a kollektív idő alatt vót ez még. Úgy, hagy ő nem vót olyan rendetlen asszany. [...]

– Nem volt rendetlenség a házában?

– Nem vót. (G. J.)

– Maga járt nála, a házában? Mi volt ott?

– Jártam. Mocsokság, rendetlenség volt. Ő is olyan mocskosan és rendetlenül járt, hogy jaj. (P. I.)

Pozitívumként értékelődik ebben a kontextusban az az észrevétel is, hogy az ortodox román paphoz nagyon sokat járt, ami erős vallásosságára utalna. Erről az egyik adatközölő a következőképpen emlékszik: *Ő román volt, nagyon vallásos volt. Mert örökké ha jött, az Úristen nevét nagyon emelte, a Krisztus Urunkat.* (D. B.-né)

Ugyancsak dicséretesnek minősül adatközlőim számára az a tény is, hogy a magyar nyelv megtanulására is törekedett, képességeihez mérten beszélte is a nyelvet, ellentétben más román nemzetiségű falubelivel:

– Ügyes vót, annak ellenére, hagy román asszany vót, mert azé vannak itt romának a szomszédamba [akik nem beszélnek magyarul]. *Az, itt a másadik ház*[ban román]*, de egy szót ki nem ejtene magyarul, s mindent ért. S én, kell, hagy törjem a nyelvemet, ha fordítva is mondam, de én csak románul kell beszéljek vele.*

– De ő tudott magyarul.

– Szilvia néni, igen. Törte magát, beszélt [magyarul is] (G. I.)

A róla szóló pozitív előjelű történetek jórészt ezekkel a példákkal ki is merülnek. Az adatközlők ennél többet nem is említettek, nem is tudtak említeni.

b) Rossz tulajdonságai. Ezzel szemben a rontó tevékenységére vonatkozó esetek sora számosabb. Az ilyen esetek felemlegetése és az ezekre való utólagos visszaemlékezések mindig felháborodást, sőt, olykor szitkolódást és átkozódást is kiváltott beszélgetőtársaimból.

A szomszédokban megnyilvánuló ellenszenv egyik oka az volt, hogy nagyon szeretett mindenkiről mindent megtudni, többnyire mindig a szomszédoknál tartózkodott. A szomszédokhoz mindig kölcsönért járt, és leselkedni. Haragban voltak vele a szomszédok azért is, hogy nagyokat ferdített, azt, amit mástól meghallott vagy megtudott, hamisan adta tudtára másoknak, így nemegyszer sikerült több szomszédot is haragba állítani és megrontani a személyközi viszonyokat.

– Szilvia nén gyakran járt oda magukhoz?

– Ajaj, gyakran. Állandóan ott volt nálunk. Nálunk jártak keresztül az udvaron. Aztán édesanyám és édesapám úgy haragudtak rájuk, mert nem csinálhatták nyugodtan a dolgukat, mert ültek le és állandóan hallgattak mindent és nézték, hogy mit csinálnak. Ő ezt szerette, hogy állandóan menjen a másikhoz, [...] mert örökké ilyen volt, ezt mondott, azt mondott, de tudja, ha az emberrel, ha nincsen jól, de jól voltunk,

csak nem szerettem a szokását. Akármit mondtam neki, elment ide, elment oda, ezt mondta, azt mondta, és még pótolt hozzája, s mondta, hogy én mondtam, hogy így volt s úgy volt. (P. I.)

Felháborodásuk viszont leginkább abból adódott, hogy mindig kiszámíthatatlan személy volt, bármikor rosszra lehetett tőle számítani. Sőt egy idő után bármilyen bekövetkezett rosszat neki tulajdonítottak. Ez a fajta megbélyegzése abból adódott, hogy gyanússá vált az, hogy sokat járt az ortodox paphoz segítségért, és hogy viselkedése és étkezési szokásai is elütőek voltak a többiekétől. Ha először titokban végezte rontó tevékenységét, megrendelésre vagy önszándékból, utólag már nyilvánossá vált a többiek számára ez, felvállalta ezt a szerepet. Utoljára a róla kialakított negatív kép áthelyeződött a család többi tagjára is, a teljes családra. A rontó cselekedeteinek főbb kiváltó okai az irigység, a közötte (és mások) és a szomszédok között kialakult kedvezőtlen viszony. A következőképpen nyilatkoznak erről a falubeliek:

– *Megcsináltatott mindenkit. [...] S aztán édesanyám elmondta, s édesapám elmondta, hagy mindent az ég világán* [ami volt] *ment a paphoz s csináltatta meg. [...] Aztán miket csinált még erre is, arra is, drága, roppant sokat. Egyiket erről böjtölte, csinálta, a másikat arra. Roppant, roppant paraszt asszony volt, rossz volt. [...] De azt tudom, hogy soknak rosszat csinált. Csak rosszat. Jót nem csinált senkinek, mert ő olyan volt, hogy ment a paphoz, böjtölt, s csinált amit. [...] Aztán utoljára kiderült, mert ő ment ide s ment oda, s rendezte a dolgát, s azt mondta utoljára, hogy nem bánja, hogy ha meg is hal de ezeket ő megcsinálja.* (P. I.); *Hát azt* [tette]*, hogy ha valakinek bajt akart, azt megcsináltatta. Akkor ő is tud. A leánya is tud* [kuruzsolni]*? Há persze, há persze. Ez ilyen hitvány banda az egész. Má-má irigy vót szeginy* [ránk]. *Ilyen disznó vót.* (G. J.)

Szilvia tetteivel kapcsolatban az mondható el, hogy jelenléte a szomszédok és a többi falubeli körében egyrészt biztonságot (ha valami krízishelyzet merült fel, mindig előbb hozza fordultak tanácsért, tőle vártak orvoslást problémáikra), másrészt félelmet, bizonytalanságot (megnyilvánulásának állandó kiszámíthatatlansága miatt) eredményezett.

5. 2. Szilvia és a hozzá kapcsolódó hiedelemképzetek

Amikor egy olyan személyről végeztem kutatást, akiről a szomszédok, a falu egy néhány tagja azt állítja, hogy boszorkány, nem arra vállalkozom, hogy ennek a ténynek valóságszerűségét felmérjem és bizonyítsam állításaikat, hanem hogy az általa kitermelt eseteket és történeteket megvizsgáljam. Nem tudom azt állítani, hogy ez a személy valóban az és olyan volt, aminek és amilyennek ők állítják, hanem csak állításaikat tudom megvizsgálni, azokat kontextualizálni és ezek alapján a kialakult helyzetükre reflektálni.

A Szilviáról szóló történetek és a hozzá fűződő jelenségek azt a kialakított szerepet hivatottak igazolni, amit a lokális közösség forgalmaz róla. Adatközlőim abba a szerepbe helyezik Szilviát, amit ők olyan fogalmakkal jelölnek, mint *kuruzsló, boszorkány, boszkonyáló.* Mindezt saját eseteikkel és helyzetükkel kívánják igazolni. Azt a gyakorlatot, aminek következtében az egyénekre jó vagy rossz hatással volt Szilvia ténykedése, gyakran olyan fogalmakkal illetik, mint: *(meg)csináltatás, boszkonyálás (boszkingyálás), (meg- vagy össze)kuruzslás, (meg- vagy rá)böjtölés, hókuszpókuszolás, (el- vagy meg)rendezés, (meg)hipnotizálás, babonáskodás, dirigálódás, (meg)dolgozás.*

Az alábbiakban az eddigi begyűjtött adatok alapján és a faluban lévő társadalmi viszonyokról való személyes tudásom szerint kívánok leírást készíteni Szilvia felvállalt szerepéről és ténykedéséről. Az elemzést a következő alfejezetekre bontva végzem el: *1. boszorkánysággal és rontással kapcsolatos előítéletek; 2. a kuruzslást végrehajtó személy, eszközei, módszerei; 3. a kuruzslás okai és következményei: társadalmi, gazdasági és egészségügyi problémák.*

6. Boszorkánysággal és rontással kapcsolatos előítéletek

A boszorkánysággal és a rontással kapcsolatos előítéletek kutatása Aranyosrákoson (is) eltérő véleményeket eredményezett. Amikor figyelembe vesszük az erre vonatkozó diskurzust, mindenképp arra kell felfigyelnünk, hogy létezik egy általános jellegű beszédmód, és létezik egy mindig konkrét eseményhez, szituációhoz, személyhez kötött hivatkozás.[22] A boszorkánysággal és rontással kapcsolatos előítéletek *nemmel, foglalkozással* és *etnikummal* kapcsolatosan fogalmazódnak meg.

6. 1. Nemmel és korral kapcsolatos előítéletek

A faluban boszorkánysággal és rontással egyaránt vádolnak férfiakat és nőket is. Eddigi adataim szerint három férfit vádoltak boszorkánysággal a faluból, és egy másikat egy távolabbi településről. A nőszemélyek közül legalább három falubeliről és négy, más településről származó személyről állították azt, hogy boszorkányok. A férfiak esetében a vád többnyire a foglalkozással hozható összefüggésbe

[22] Szilvia személyéhez fűződő esetek elemzése kapcsán, elemzésemben mindig említést teszek azokról a szövegekről és esetekről, amelyek a Szilviáról gyűjtött szövegek által generálódtak.

(közülük kettő pakulár volt), a nők esetében a vád inkább a nemzetiségükkel hozható összefüggésbe (többnyire román nemzetiségű asszonyok voltak). A boszorkányságot, kuruzslást mint „mesterséget" a vádolt személyek egymástól tanulják meg, sajátítják el. A beavatódás szinte minden esetben egyazon szakmát gyakorló személyek körén belül történik meg. Ilyen esetben a tudásnak a fenntartásáról és a soron következő személyekre való áthagyományozásáról beszélhetünk. Az eddigi esetek azt tanúsítják, hogy leginkább a nőket illeti meg az ilyen fajta vád, azok közül is az idős asszonyokat. Jelen esetben úgy tűnik, hogy Szilvia teljes mértékben „eleget tett" az ilyen előítéletek elvárásainak. Személye teljes mértékben beleillik ebbe a szerepbe és ebbe a képzetkörbe. Esetében azt állítják, hogy öregségére kezdett el a mágia különböző formáival foglalkozni.

Eljött az öregasszony [hozzánk]. *[...] Nem lehetett bízni a vénasszonyban, ezeket a kuruzslásokat űzte.* (F. R.); [Ismertem] *Szilvia nént, azt az öreget.* (B. I.) *Az bizany isten. Az az* [boszorkány]. *Szilvia, a vénasszany. Igen biza.* (G. D.)

Esetünkben az is elmondható, hogy nem lehet feltétlenül azt állítani, hogy csak az időskorú nőket „illeti" meg az ilyen jellegű címkézés. Ugyanis Szilvia lányának az esetei is azt bizonyítják, hogy már a lányát is mágikus cselekedetekkel foglalkozó személynek titulálják. *Akkor ő is tud. A leánya is tud* [kuruzsolni]*? Há persze, há persze. Ez ilyen hitvány banda az egész.* (G. J.)

6. 2. Foglalkozással kapcsolatos előítéletek

Az olyan jellegű információk, amelyek az ilyen személyek foglalkozására mutatnának, elenyészők. Azért, mert csak másodlagos funkcióval bír ez a tény, emiatt nem is foglalkoztatja őket. A faluban azt a személyt, akit boszorkánynak tartanak, akit azzal vádolnak, legtöbbször a *kuruzsló* megnevezéssel illetik.[23] Legyen az férfi vagy nő, ilyen megbélyegzést kap.

A mágikus cselekedetekkel foglalkozó személyeknek leginkább a *(román) papokat, a jósokat* és a *kuruzslókat (boszorkányokat)* tartják. Róluk az a képzet forgalmazódik, hogy ők az egyedüli személyek, akik ezt a fajta tudást birtokolják, akik ezt a többlet-tudást rituálisan elvégezve segítenek a hozzájuk fordulókhoz.[24] Egyszóval, ők a falu *specialistái.*[25]

Leginkább azt lehet tapasztalni, hogy elsősorban az illető személynek a faluban betöltött szerepét, közönséges voltát említik, és csak másodlagosan, esetleges rákérdezéssel kerül említésre az ilyen jellegű foglalkozása, „mestersége". Azonban a megkérdezettek mindegyike biztosra tudta, biztosra állította Szilviának az ilyen jellegű foglalkozását. Sőt nem csak ők, hanem, elmondásuk szerint, a falu egésze is erről így vélekedik. Az látszik, hogy az ilyen jellegű tudás csak egy másodlagos kommunikációs szinten tapasztalható, ami nem mindig publikus, és nem minden érdeklődő számára hozzáférhető. Úgy látszik, hogy feltételez egyfajta beavatottságot, egy bizalmasabb viszonyt a felek között. A rejtve végzett tevékenységek közé sorolható a kuruzslás, ebből kifolyólag az erről való beszélgetés is kiszorul a nyilvánosságból, inkább megmarad az eltitkolt információk szintjén.

– A faluban tudták, hogy ő mivel foglalkozik?

– Tudták. Utoljára aztán kiderült.

– Először nem tudták? Gyanították?

– Először nem tudták. Mert jártak, az igaz, hozzánk, a malomba, de mi nem mondtunk senkinek semmit. Csak azután tudták meg, hagy mi van, s hogy van, miket csinál. Aztán utoljára kiderült. [...]

– Az egész faluban ismerték, lent az Egerben is, vagy csak itt a Felszegen?

– Ott is, akik elhívták, de ott nem ismerték annyira, mint itt. (P. I.)

Szilvia személyéhez (s ugyanúgy a többi specialistához is), de leginkább tényked̈eseihez egyaránt hozzátartoznak mind a rontó, mind a gyógyító, segítő szándékú tevékenységek. Csak bizonyos adatközlők esetében válik szét az ambivalens szerep, és ilyenkor hol csak jó szerepében említik, hol csak rosszban. De ez nem jellemző. Tudták, hogy szinte bármilyen panaszukkal fordulhattak hozzá.

– Csak rosszat csinált. Jót nem?

– Csak rosszat. Jót nem csinált senkinek, mert ő olyan volt. (P. I.);

– Ő csinálhat jót is, rosszat is, de nekünk rosszat csinált. (G. J.);

– Jót csinált valakinek? Ha valaki beteg volt és olyankor?

– Affélét nem tudott. Csak rosszat, jót nem tudott. (F. F.-né)

[23] A faluban a *kuruzsló* megnevezés mellett/helyett még olyanok is szerepelnek, mint *boszkonyáló, babonáskodó, dirigálódó.*

[24] Az eddigi tapasztalat és esetek azonban azt is igazolják, hogy nem minden alkalommal fordulnak ilyen személyekhez a bajba jutottak. A kevesebb tudást, beavatkozást igénylő esetekben (mint például igézés vagy ijedtség) saját maguk (olykor valamelyik családtag) végzik el a gyakorlatot. A régióra vonatkozólag erről bővebben lásd: KOMÁROMI Tünde 1997; 2001.

[25] Az eddigi gyűjtési adatokból az látszik, hogy nemcsak a saját falujukban levő specialistákról, de a környékbeliekről is igen pontos információkkal rendelkeznek. Így állandó kapcsolatot alakítanak ki és tartanak fenn azokkal. Tudomásuk szerint ilyen személyek Tordán, Aranyospolyánban, Gyaluban, Aranyosgyéresen, Aranyosszentmihályon, Mészkőn, Szolcsván, Potságán, a „Muntyán" (így általánosítva) tevékenykednek.

A Szilvia ellen megfogalmazódott vádak (boszorkányvádak) elég sokszor még ma is fellelhetők a szomszédok és a falu többi lakosa elbeszéléseiben. Az figyelhető meg, hogy azokban az esetekben, amikor egy család károsodást szenvedett, akkor ebből kifolyólag a családtagok teljes általánossággal kezdték el forgalmazni és hangoztatni Szilvia rontó képességét. Így nem ritkák az olyan jellegű kijelentések, amelyek Szilviának csak erre, az ártó, rontó szerepére hívják fel a figyelmet. Tapasztalatom szerint leginkább ez a negatív beállítású kép van forgalomban személyéről. Ez alól csak azok a személyek képeznek kivételt, akik valamikor személyesen is megtapasztalták Szilvia segítőkészségét. Az ellene megfogalmazott vádak leginkább általános jellegűek.[26]

Megcsináltatott mindenkit. Mindent az ég világán [ami volt]*. Ment a paphoz s csináltatta meg. Aztán ő csinált mindegyiknek eleget. Aztán miket csinált még erre is, arra is, drága, roppant sokat. Egyiket erről böjtölte, csinálta, a másikat arra. De azt tudom, hogy soknak rosszat csinált. [...] Minden héten csinált. Minden héten. Ő állandóan ment a paphoz és ő csináltatott ezt is, azt is.* (P. I.)

Előfordul az is, hogy amiatt vádolják és viszonyulnak hozzá ellenszenvvel, mivel olyan dolgokba avatkozik be, amelyek a közvélemény szerint Isten fennhatósága alá tartoznának. Mivel ilyenekbe avatkozik, ezért többször is elmondják, hogy az ördöggel cimborál, ördöge van.

Az ördöggel foglalkozott és az nem hagyott békét neki. Kínlódott, hogy mondjam, az ördögök nem engedték meghalni, hogy ő miért csinált afféléket. (P. I.); *Hát persze,* [hogy ilyesmivel foglalkozott]*, ez ördögi dolog.* (G. J.); *„Foglalkozott Szilvia nén ilyesmivel. Nem szerettük, én nem szerettem. Én nem szerettem azt, hogy valaki a Jóisten dolgába vegyüljön bele.* (F. F.-né); *Azt mondták, hogy járt az ördöggel.* (Sz. I.)

6. 3. Lehetséges fogalomhasználatok

Amint arról már említést tettem, az aranyosrákosiak, de az aranyosszékiek általában magára a rontásra[27] különböző terminusokat, fogalmakat használnak: *(meg)csináltatás, boszkonyálás (boszkingyálás), (meg vagy össze)kuruzslás, (meg vagy rá)böjtölés, hókuszpókuszolás, (el- vagy meg)rendezés, (meg)hipnotizálás, babonáskodás, dirigálódás, (meg)dolgozás.* Ezzel leggyakrabban magát a gyakorlatot vagy annak eredményét nevezik meg.

Ahhoz, hogy a Szilvia által elvégzett különböző mágikus gyakorlatokat és ezek következményeit könnyebben elemezhessem, egy jól meghatározott struktúrát követve a következő alapvető kérdésekre kívánok választ találni: *kivel, kikkel* (végrehajtó személy), *mivel* (eszköz), *hogyan* (módszer), *mikor, meddig* (idő), *hol* (hely) hajtotta végre gyakorlatát, illetve milyen *ok* és *cél* (motiváció) váltotta ezt ki.

7. A kuruzslást végrehajtó személy, eszközei és módszerei

7. 1. A kuruzslás végrehajtója

A csináltatásokat három csoportra lehet osztani: csináltathat bárki saját céljára (*személyes*), *kuruzsló* által és *román pap* által.[28] Esetünkben, az eddigi adatok alapján a kuruzslást végrehajtó személy szerepében maga a *kuruzsló* (Szilvia) áll. Jelenleg csak egy olyan adattal rendelkezem, ami azt tanúsítja, hogy a rontás elvégzésére maga a *személy* vállalkozott. Viszont ez a személy is csak besegített annak lebonyolításában (együtt böjtölt Szilviával). A másik lehetséges végrehajtó személyről, a *román pap*ról kevés információ van arra vonatkozóan, hogy milyen gyakran és milyen formában nyújtott mágikus szolgáltatást. A román pap mindig említés szintjén került szóba, mindig csak úgy, hogy Szilvia tevékenységét elősegítette. Így vizsgálódásomat leginkább Szilvia személyére összpontosítom.

A Szilviát övező vélekedések és az ezeket hitelesítő csodás történetek „garantálni" hivatottak kuruzsló, boszorkány szerepét. A faluban Szilvia a boszorkány szerepében vált közismertté. Az adatközlők nem mindennapi jelenségek, képességek, esetek, történetek elmesélésével igyekeztek ezt bebizonyítani. Szilvia boszorkány, kuruzsló mivoltát a falubeliek többnyire olyan különös természeti jelenségekkel és csodás történetekkel igyekeztek igazolni, amelyekre saját maguk nem tudtak semmiféle magyarázatot adni. Ezek a történetek Szilvia személyét különös státusba helyezik, melynek következtében egyszerre csodálják és utasítják el. A faluban többen is említik azt az esetet, melyben egy erős fény/csillag/tüzes kerék/láng egyik éjszaka becsapódott Szilvia házába.

– S roppant nagy izé volt, kérdezze meg a tátijától, hogy éjszaka, 12 órakor, hogy hogy ment a szikra be hozzája.

– A szikra?

– A szikra, az, éjjel az a tüzes láng. […]. S ment egyenesen be hozzája. (P I.)

[26] A konkrét eseteket külön fogom említeni és elemezni.

[27] Fontosnak tartom megjegyezni, hogy nemcsak a rontás gyakorlatára használják a *kuruzslás* stb. megnevezéseket, hanem a gyógyításra, segítségnyújtásra, egyáltalán a pozitív kimenetelű gyakorlatra is.

[28] Vö. PÓCS Éva 2002, 245–246, 1. saját rontás, 2. varázslóaszszonyokkal való csináltatás, 3. pappal való csináltatás.

– Gyütt le, itt, né, egy tüzes kerék. Aszonta Juli, ez a D. Irénnek a sógara, hagy látta. Gyütt le egy tüzes kerék, olyan tizenegy órakó, [amikor] *kiment bajára. Há zakatol egy kerék, egy olyan tüzes, langas kerék, ment s egyenesen bément, oda hozzája az ablakan. Ez olyan ördögi dolog, aszongyák.*

– Milyen kerék? – Ez afféle ördögi... – Honnan jött? Az égből?

– Nem, a patakan gyütt lefelé a közeken. Gyütt le s ment bé ide. Ez olyan ördögi dolog vót. (G. J.)

Hasonló furcsa jelenség következett be Szilvia halála után, amikor a nép a házánál virrasztott. Ekkor nagy rázkódás érte a házat, minek következtében a házban minden megmozdult, amitől az emberek akkor nagyon megijedtek.

– A temetésén valami különös történt-e?

– Nem tudam, csak aszongyák, hagy amikó hazahozták, me én nem vótam ott, én jólelkemből itthan gyúrtam a laskát, mert, hagy vót a temetés, kellett tenni ezt, azt, aszongyák, hagy úgy megmozdult minden a házban, öste, a virrasztóban, hagy megijjedtek, hagy vajan mi az. Úgy megmozdult a ház. Aszonták, akik vótak a virrasztóban. Amikó meg vót halva. Asztán én nem tudam. (G. J.)

Furcsa jelenségnek voltak a tanúi azok a személyek, akik azon a misén vettek részt, amelyen a pap kiejtette kezéből a keresztet, amikor Szilvia elébe állt, hogy azt megcsókolja, illetve amikor a szentképeket kellett volna megcsókolnia, a templomban összeesett.

– Még azt is mondják, hogy egyszer, amikor elment a templomba, hogy a keresztet vagy a szent képeket kellett csókolni, akkor mi lett vele?

– Igen. Akkor összeesett. A kereszt kiesett a kezéből és összeesett.

– A papnak a kezéből esett ki a kereszt?

– Nem. Az ő kezéből. És aztán a harangozó vitte haza. (P. I.)

– Hát még elment Sínfalvára egy Mária napján, fél harisnya volt a lábán, felén nem volt. Elment, hogy csókolja meg a Szűz Mária képét s leesett, hogy meg van halva. Kivitték a templom alá, ott boszkonyált a pap, amíg helyre jött. Igen, itt Sínfalván a templomban, s leejtette a pap a keresztet, de helyre jött aztán. (G. J.)

Mindvégig bizonytalanságot fejeznek ki azok a kijelentések, amelyek boszorkányságának eredetére vonatkoznak. Szilvia tudományának eredetével kapcsolatban általában megoszlanak a vélemények. Egyesek állítása szerint az ilyen személyek így születnek, mások szerint a tudást megtanulja (szomszédasszonyától), átveszi, örökli valakitől (anyósától), vagy valahonnan (ez esetben egy könyvből) hozzáfér ehhez. A megszerzett, elsajátított tudás eredetét aztán mindvégig mások elől titkolja. Mások viszont nemzetiségére hivatkoznak, amely szerint egyértelmű egy ilyen fajta tudás birtoklása. Arról viszont semmi adat nem áll rendelkezésemre, hogy a tudás megszerzését valamilyen próbák kiállása előzné meg.

– Honnan tanulta ezeket? Ezt a mesterséget?

– Hát én azt nem tudom, mert Mohácsról jött ide, s ott roppant sok a románság. [...]

– Volt neki valamilyen könyve is, amiből olvasott?

– Volt, de nem mutatta senkinek. [...] (P. I.)

–Szilvia ezt honnan tanulta?

– Há honnan tanulta, fijam, há az muntyai, a miféle, az mohácsi [román] *vót.* (G. J.)

– Tudom jól, hogy azt mondták, hogy a vénaszszony is tudott [kuruzsolni], *Anikó nén, az anyósa.*

– Ezeket tanulta valahonnan?

– Mondom, hogy az anyósa is dirigálódott.

– Hogy honnan szedte Szilvia nén ezeket a dolgokat, nem tudom. (F. F.-né)

– Kitől tanulta vajon ezeket?

– Azt is beszélték, hogy az anyósa is foglalkozott ilyesmivel, aztán, hogy tőle tanulta volna, nem tudom. (F. R.)

A megszerzett tudást csak élete során használhatja, ennek átadására, leggyakrabban halála előtti pillanatokban, napokban kerül sor. Arról semmi biztos adat nem áll rendelkezésemre, hogy halála előtt Szilvia kinek adta át, kire ruházta fel tudását. Valószínűnek tartom, hogy az egyik lányának adta át tudását, mivel csak ő tartózkodott halála óráján egy szobában vele. Viszont arról is vannak adatok, hogy még élete során más román asszonyokat is beavatott különböző mágikus gyakorlatokba, tudását velük is megosztotta.

– Mikor haldoklott, a leánya is ott volt?

– Há ott vótak, há. Itt vótak.

– A leánya az is tudott ilyeneket?

– A lejánya, az is ne félj. Az se külenb egy cseppe se.

– Akkor ő is tud. A leánya is tud [kuruzsolni].

– Há persze, há persze.

– Lívia.

– Akkor neki is van valami köze az egészhez.

– Hát persze, ez ördögi dolog. Az anyja fiából van ő is. (G. J.)

– Há sze az is boszorkány vót, Juliska. Ez a vénaszszany [Szilvia] *tanítatta ezt* [Juliskát].

– Juliska is román asszony volt?

– Igen.

– Járt oda hozzá?

– Járt, járt. Tanultak [egymástól] (G. D.)

A halálát megelőző napokhoz ugyancsak különös történetek társulnak. Ezek közül legtöbben egyazon jelenségre hivatkoznak, hogy addig nem tudott meghalni, amíg azoktól a személyektől bocsánatot nem kért, akiknek élete során ártott. Más történetek viszont

arról szólnak, hogy halála addig be nem következett, amíg valaki valamit (tárgyat) el nem vitt neki. Sokan említik azt is, hogy nagyon későn múlt ki, nagyon sokat szenvedett az életében mások ellen elkövetett tettei miatt, és hogy emiatt naphosszat vergődött a földön bent a házában és valami gyötörte. Az alábbiakban az erre vonatkozó közléseket válogattam össze.

– Utoljára olyan beteg volt egy hétig, hogy nem tudott felkelni az ágyból. Hát olyan kínja volt, amikor meghalt, hogy ott ült az ágyban és fogta el az a görcs, az a betegség.

– Az ördöggel foglalkozott és az nem hagyott békét neki?

– Az, s akkor az nem hagyott békét neki. Utoljára már nem tudták, hogy mit csináljanak. Lívia [az egyik lánya] *jött haza Tordáról, jött haza és Sínfalván elvette a papot és elhozta ide, mert Sínfalván van a román pap, akkor elhozta ide és könyörgött neki. De hát, amiket elművelt és elviselt...*

– Mielőtt meghalt volna, azt mondják, hogy bucskázott a fején keresztül. Ez igaz?

– Igen, ez igaz. Hiába tették le az ágyba, mert amíg Lívia vagy Pika [az egyik unokája] *kiment, ő forgolódott erre, arra, leesett az ágyból, nem bírtak vele két napig.*

– Mitől nem tudott meghalni?

– Kínlódott. Hogy mondjam, az ördögök nem engedték meghalni, hogy ő miért csinált afféléket.

– Juci nén azt mondta, hogy áthívta őt is mielőtt meghalt volna, hogy lássa és kérjen tőle bocsánatot.

– Igen, igen, és átküldte ide is Pikát, de nem voltam itthon, Aurélnak a felesége mondta, hogy kétszer is keresett, menjek oda. Hát, amire megtudtam, már meg is halt. Hát csak akkor mentem oda.

– Nem akart odamenni?

– Nem akartam. (P. I.)

– Hát jártunk egymáshoz. Én őriztem egy évig, hogy bucskázott a földön. 6 órától 10 óráig úgy bucskázott a földön, hogy nem tudtam, hogy mit csináljak [vele]. *A házban úgy bucskázott, hogy futottak utánam, hogy menjek, mert mindjárt meghal az anyjuk. S mikor odamentem, megfogta a kezemet. Mondom, Szilvia nén, hát mi a baj? Vai, Juci, dragă, tu eşti?* [Jaj, Juci, drága, te vagy?] *S akkor megfogta a két kezével a kezemet s mondta: Iartă-mă, Juci, dragă, iartă-mă.* [Bocsáss meg, Juci, drága, bocsáss meg] *Hát, ha nem csináltam neked semmit, akkor kérek tőled bocsánatot? [...]* (G. J.)

Többször arra is történik utalás, hogy halála után az ördög nem hagyja nyugodni, állandóan kísérti és különböző alakban (többnyire kígyó, béka vagy egy tüzes csóva alakjában) megjelenik sírjánál, házánál. Vagy csak furcsa jelenségekre kerül sor (a virrasztóban megrázkódik a háza).

– Én is láttam azt a nagy kígyót. Náluk ott meg is jelent az udvarban. Itt a szomszédban.

– S akkor Szilvia nénnél megjelent a nagy béka is s a nagy kígyó is.

– Hol? Bent a házban?

– Kint az udvaron, a kapu sarkánál, így volt összetekeredve.

– Többször is?

– Igen. […] S akkor egy jó darabig nem látták.

– És a béka?

– A béka, az rendesen jött érte. (D. B.-né)

– A temetésén valami történt-e? Kígyó vagy valami?

– Jaj, igen, igen. Igaz. A Juliskáén [sírjánál] *is keresztül ment egy kígyó.*

– De a Szilvia sírján is?

– Mind a kettőn. Akkó azt jelenti, hagy egyek.

– Mert hogyha kígyó van, akkor mit mondanak erre?

– Ha keresztül mejen a sírján, akkó rossztevő vót. Én láttam mind a kettőnél. Ennél is vótam, annál is vótam. Mind a kettőnél ment keresztül a kígyó a síran. [...] Azt mondják, hogy aki az ilyesmivel foglalkozik, annak az ördög küld vagy egy kígyót vagy egy békát, valami ilyesmit. (G. D.)

– S itt, né, miután eltemették, a konyha mellett merőben ott vót a kígyó, hagy Aurélék nem mertek ide gyünni, me ott vót a kígyó.

– Itt a ház előtt? Miután már meg volt halva?

– Itt, igen. (G. J.)

Több esetben is említést tesznek arról, hogy Szilvia az ördöggel dolgozott, ördöge volt, vagy hogy az ördög benne van. Legtöbbször az ördögöt nem lehetett látni, illetve gyakran valamilyen állat (kígyó, béka, macska, kutya) formájában jelent meg. Ezeket ő vagy tartotta, tenyésztette (macska), vagy különböző módon fért hozzájuk (a szomszédot vagy az egyik unokáját kérte arra, hogy a talált kígyókat és a békákat hozzá vigyék), esetleg valahonnan (egy malom melletti pajtából) ki kellett azt ásni, de még az is előfordulhatott, hogy maga az ördög küldte.

– Az ördöggel foglalkozott és az nem hagyott békét neki?

– Az, s akkor az nem hagyott békét neki. [...]

– Kígyókkal, békákkal, ilyenekkel foglalkozott?

– Igen.

– És mit csinált ezekkel?

– Vitte haza.

– Mit, a kígyót?

– Igen.

– És mit csinált vele? Nem mondta meg?

– Nem, azt nem mondta meg egyszer se. Beletette valamibe, és aztán onnan vitte egyenesen Várfalvára,

a [román] *paphoz. Volt neki macskája is, egy fekete macskája is, azzal is mindenfélét csinált.* (P. I.)

Az interjúkból arra lehet következtetni, hogy Szilvia boszorkány, kuruzsló mivoltát titokban tartotta, viszont utoljára ezt már nem rejtegette, nyilvánosan felvállalta szerepét, mindenki értesült erről és tudomásul vették. Legtöbben viszont csak utólag, halála után szereznek tudomást erről.[29]

– A faluban tudták, hogy ő mivel foglalkozik?

– Tudták. Utoljára aztán kiderült.

– Először nem tudták? Gyanították?

– Először nem tudták. Mert jártak, az igaz, hozzánk, a malomba, de mi nem mondtunk senkinek semmit. Csak azután tudták meg, hagy mi van, s hogy van, miket csinál. Aztán utoljára kiderült, mert ő ment ide s ment oda, s rendezte a dolgát, s azt mondta utoljára, hogy nem bánja, hogy ha meg is hal de ezeket ő megcsinálja. [...] Mindig mikor ezeket csinálta, mindig egyedül volt, egyedül csinálta. Olyankor be volt zárkózva a házba.

– Egyedül csinálta ezeket? A leányai nem segítettek neki?

– Csak egyedül, a leányai nem tudták, úgy csinálta, hogy ne tudják. (P. I.)

A valamilyen formában birtokába került tudás a boszorkányt nemcsak többlettudással ruházza fel, szellemi képességeit javítja, de különös tulajdonságokkal és képességekkel is megerősíti. Tudásával és képességeivel Szilvia is magára vonta a körülötte élők figyelmét. Többen is észrevették, tapasztalták róla, hogy *ügyes, jó eszes volt. [...] nagyon okos volt"* (D. B.-né), aki *„tudott olvasni*[30] *is, ajaj.* (P. I.) A szomszédok különös képességeihez sorolják a (tüzes) seprűn való repülését és a valahonnan való nyomtalan eltűnését, illetve különböző alakváltoztatásait (főképp a különböző állat formájában való megjelenését).

– Azt mondták, hogy ő változott át békának és úgy járt. Na, de én ilyesmikben nem hiszek. (D. B.-né)

– L. Laji hogy is mondta, hagy ő látta mikó [Szilvia] *seprűn repült. Hogy az istenbe, mondam?*

– Ki repült seprűn?

– Szilvia. Így keresztül, aszongya, még tüzes seprűn repült. Menjen el, mondam.

– Ki mondta ezt, hogy látta?

– Laji. Ő mondta, hogy látta, hagy seprűn repült. Ő aszonta, hagy látta, de én nem tudam. (G. D.)

– Na vót egy ember, hagy itt főzték a pálinkát, [és ő látta] *hagy ő az udvaran egy seprűvel szökett kukkra, hagy hoppá, hoppá, így járt, hoppá, hoppá, mind így látta. Futatt az udvaran körbe egy seprűvel a lába közt, s mind hoppá, hoppá, hoppá. Ez mind ördögi dolog. Szökett a seprűvel az udvaran, s ezt látták ott a pálinka főzdénél. S mikorra odahívta a többit, hagy gyertek, nézzétek meg, mit csinál Opreané, eltűnt. Megvesztődett. El vót tűnve, nem látta senki. Már eltűnt már, mire odamentek a többik, eltűnt, nem vót sehol.* (G. J.)

7. 2. A kuruzslás eszközei és módszerei

A boszorkány akciószférája főleg az emberi világ felé irányul, malefikus és benefikus jellegű egyaránt lehet. Általában 1. az emberi életet, egészséget, szerencsét, 2. az állatok egészségét és hasznát, 3. a föld termékenységét, 4. ritkábban az időjárást befolyásolja.[31]

Az előbbi felsorolásból saját gyűjtésemre csak az első két kategóriára vonatkoztathatom Szilvia tevékenységét, ugyanis nem állnak rendelkezésemre olyan adatok, melyek azt igazolnák, hogy Szilvia hatásköre kiterjedt volna a föld termékenységének, illetve az időjárásnak a befolyásolására. Az emberi életet és az állati világot megcélzó (rontó szándékú, malefikus) tényekedéseit a következő módszerek alkalmazásával segítette elő: *az átok és a böjt módszere*, *a mise és a böjt*, a *különféle csinálmányok*, a *megetetés és megitatás* által. A másik hatást (segítő szándék, benefikus) *böjtöléssel és ráolvasással*, illetve *misével és böjttel* igyekezett elérni.

Leggyakoribb a személyes rontás, amely az átokkal és a böjttel kapcsolható össze és elvégzése a kuruzsló személy feladatkörébe tartozik. A személyes rontások két nagyobb csoportra oszthatók. Ezek *az átok* (amelyhez nem minden esetben társul a böjt) és a különféle *mágikus rítusok* (ezekhez is csak néha társulhat böjt). De még ide sorolhatóak az olyan tényekedések is, mint a mise és a böjt, amely leginkább valamelyik román (főleg ortodox) pap feladatköréhez tartozik, viszont gyakran megesik (a bekövetkező hatás mielőbbi elérése és minél hatékonyabbá válása érdekében), hogy más személy (nemegyszer többen is egy időben) is végzi ugyanazt a cselekvést. A különféle csinálmányokat adataim szerint (kizárólag csak) a kuruzsló személy készítette és helyezte el (rendelésre vagy saját kezdeményezésre). A szerelmi varázslások egyik leggyakrabban alkalmazott módszerének számít a megetetés és a megitatás, azonban más módszer alkalmazása is használatos erre a célra, mint például az ajándékozás, a kötés (valamilyen ruhadarabbal, hajjal, érintéssel, valamilyen növénnyel).

[29] A faluban az a meggyőződés él, hogy ha valaki meghal és temetésén, a sírjánál megjelenik egy kígyó, akkor az ördöggel foglalkozott, boszorkány volt. Szilvia temetésén is, más esetben is ez megtörtént és ugyanazzal a váddal illették a személyeket.

[30] Az olvasás alatt a *ráolvasás*ra való képessége értendő.

[31] A boszorkány hatáskörének ez a felosztása Keszeg Vilmostól származik, amelyet a mezőségi hiedelemanyag vizsgálata kapcsán alakított ki. (Lásd KESZEG Vilmos 1999, 45.)

A benefikus szándékkal végzett gyakorlatokról – a böjt, a ráolvasás és a mise – azt lehet megállapítani, hogy ezeket egyaránt végezte a kuruzsló személy (Szilvia), vagy valamelyik (ortodox) román pap.

8. A kuruzslás okai és következményei: társadalmi, gazdasági és egészségügyi problémák

A kuruzsló személyhez való fordulás leggyakrabban három alapvető esetben történt: a *kapcsolatok* (társadalmi viszonyok) problémái, a *tulajdonnal* (személyes javak, gazdaság) kapcsolatos és az *egészségi* (testi és lelki állapotok) problémák kialakulásakor.

Ha összességében nézem, arányaikban hasonlítom össze az esetek alapján azt, hogy melyek voltak azok a kiváltó okok, amiért a falubeliek Szilviához fordultak segítségért, akkor a következőket állíthatom: az esetek túlnyomó részében az emberek különböző kedvezőtlen *társadalmi viszonyok* miatt (10 esetben), illetve a *tulajdonukkal* kapcsolatos problémák miatt (7 esetben) és csak egy nagyon kicsi hányadban az *egészségi állapotuk* miatt (2 esetben) fordultak hozzá. Ezeken kívül egyetlen egy alkalommal folyamodtak más jellegű segítségért: az érettségi vizsgáján megbukó fiatal esetében.

8. 1. A kuruzslásnak tulajdonított következmények (károsítás és segítségnyújtás) közül (az eddig azonosított 32 eset alapján) a legnagyobb arányban az *egészség károsodására* irányuló gyakorlatok és az azokból származó *halálos esetek* (16 alkalommal) fordultak elő, ezt azok az esetek követték, amelyek a lokális szinten működő *társadalmi viszonyokat*, *személyközi kapcsolatokat* érintették (10 esetben). A *tulajdon* és a *különféle javak* miatt kialakult konfliktusok jóval kisebb számban (3 esetben) fordultak elő. Ezeken kívül két olyan esetről van tudomásom, amelyek eltérőek az előbbiektől, az egyik egy érettségiző fiatal esete, a másikról viszont nem lehet biztosan tudni, hogy milyen jellegű panasszal fordult Szilviához.

Több esetben is az ártatlanság jó bizonyítéka, ha sikerült egy olyan nézetet elfogadtatni, miszerint maga a rontó személy szenvedett valamiféle károsodást, tehát a rontás visszafordult rá. A kuruzsló rosszul sikeredett károkozásáról, a visszafordult csináltatásról, illetve annak lezajlásának időtartamáról és módjáról több történet is emlékeztet.

– Hát jártunk egymáshoz. Én őriztem egy évig, hogy bucskázott a földön. 6 órától 10 óráig úgy bucskázott a földön, hogy nem tudtam, hogy mit csináljak.

– Hát mitől?

– Hát valakit csináltattak és rájuk esett. Ángyamra is. Ángyam két esztendeig bucskázott s ő egy esztendeig. Igen. Ők aztán két esztendejig, ángyam két esztendejig járta a kút oldalát és ordított. Míg aztán meghalt. Vót egy kút, aztán vájta az oldalát s hu, hu, hu, úgy csinált. Hagy gyüttek le az árkan az emberek, álltak s nézték, hagy mi a fene van ott? Há ő vájta a kút oldalát. Reggel hattól tízig beteg volt. Ángyam. Szilvia is. Há ki tudta, ki gondolta, hagy mit csináltak?

– Ez a Lívia. Akkó, mikó az asszanyná vótunk, azután való napakban. Beléfutatt a kapuba. Ládd, a jóisten nem segíti. S akkó rá egy háram-négy hétre kiját ki ingemet a gyepűhez, ide a kerthez. Juci néni, gyűjjen, beszélgessünk. Odamejek. S Juci néni, adjan az isten magának annyi rosszat, amennyit maga akar nekem! Rá két-háram napra, a szöllőben, a Puszta szöllőben, eltört a lába. S a lajtarját hozta a nyaka közt, s egy fejszét. S a lába így fityeget, né. Csak egy ín, az ín tartatta. S akkó aztán futattak ezek a mentőjé, hagy, na, vigyék el valahogy a mentővel. De ő nekem akart rosszat, de ő magának kapta. (G. J.)

A faluban azt feltételezik, hogy Szilvia ártó ténykedése miatt lettek gyermekei és unokái is mind szerencsétlenek (*nenorocit*), betegek, torz alakúak.

– Ezek a gyermekek is mind nyomorékok voltak?

– Ezek mind. Egy se szerencsés, normális. Kivált aztán Pika, amilyen.

– Mit mondanak? Azért lettek a gyermekek mind ilyenek...

– Azért betegek és mind ilyenek a gyermekek, mert ő állandóan ment a paphoz és ő csináltatott ezt is, azt is.

– És rászállt a gyermekekre is ez?

– Igen, igen. (P. I.)

– Vannak gyermekei is?

– Mindegyik nenorocit [szerencsétlen]. *Líviának van egy nyomorék leánykája, neki volt egy leánya, az se volt normális, Pika. Akkor ott van a kisebbik leánya, meg van nyomorodva, púposodva. Az unokája nem ment férjhez. Van egy unokája, dédunokája Szentmihályt, az egy cigánynőt vett el. A fia iszik szünet nélkül, olyan, mint a disznó. Bent volt a bolondok házában is a fia. Rendre visszaesik a báj. Rászállt a családra, amiket ő csinált.* (G. J.)

A társadalmi viszonyok befolyására irányuló kuruzslások nagy részét a személyközi (szomszédok, illetve fiatalok közötti) kapcsolatokba való beavatkozások teszik ki. Ezek nemek, rokonok, szomszédok közötti kapcsolatokat foglalnak magukba. Többnyire szerelmi/házassági kapcsolatok létrehozására vagy megrontására, a személyek jólétének megteremtésére/megrontására (veszekedés, szakítás előidézése) irányultak a Szilvia által gyakorolt kuruzslások.

– S miket mondtak róla?

– Az Oprea Szilvia, az boszkonyáló vót, te. Hagy így az embereknek, hagy rosszat csináljan. Efélét, hagy rosszul legyenek az emberek. (G. D.)

8. 2. A kuruzslást kiváltó okok és azok következményeinek a vizsgálata során azt lehet tapasztalni, hogy a legtöbb rontás a társadalmi kapcsolatok megrontására irányult (11 esetben), ezt követi a szerelmi céllal elvégzett rontás (8 esetben), majd az irigységből adódó helyzetek és a tulajdonjavak (pénz, állati haszon: a tej) visszaszerzése miatt elindított mágikus gyakorlatok következnek (4-4 eset). A legkevesebb alkalommal igénybe vett szolgáltatások az egészségi állapotok befolyásolásának a megcélzása (3 eset) miatt történt.

Az eddigi adatok alapján azt lehet állítani, hogy a kuruzslás egyetlen kivétellel (a tehén tejének az elvitele és megrontásának az esete) mindig a személyeket célozta meg (egyetlen személyt, egy teljes családot, sőt egy teljes nemzetséget).

– Mit csináltatott meg, hogy mi legyen, vagy mi ne legyen? Kiket?

– Hagy szerencse ne legyen.

– A családban, vagy a házban?

– Az egész hogyhívjákra, az egész rokonságra. (G. D.)

9. Következtetések

Az elvégzett gyűjtés és adatfeldolgozás után különböző jellegű tanuságok vonhatók le. Megállapítható, hogy az Aranyosrákoson megvizsgált jelenségek különösebb mértékben nem ütnek el más környező településeken észlelt, hasonló helyzetekben alkalmazott megoldási stratégiáktól. A vizsgált településen is az adódó krízishelyzetek megoldása végett vagy a faluban lévő valamelyik specialistához fordultak, vagy valamelyik szomszéd településen előhőz. Szilvia, mint egyik ilyen specialista, tevékenységével, de leginkább az azokból adódó következményekkel egy máig tartó emlékezési folyamatot indított útjára. A még ma is gyűjthető, róla szóló történetek annyi év elteltével azt bizonyítják, hogy emléke beépült a vele kapcsolatba került személyek élettörténetébe. A kuruzslásról elvégzett vizsgálódás azt hivatott bizonyítani, hogy ez a fajta gyakorlat egy olyan alternatívát biztosított az adódó krízishelyzetek megoldására, amelyet hol nyilvánosan, hol rejtve alkalmaztak és alkalmaznak.[32]

Fodor Attila – Országos Erdély-történeti Múzeum, Kolozsvár, Constantin Daicoviciu u. 2., RO-400020; fodorattila@yahoo.com

Irodalom

BAHTYIN, Mihail M.
1985 *A szó az életben és a költészetben*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 17–19.
CSŐGÖR Enikő
1998 *Tordatúr hiedelemvilága*, Kriterion Könyvkiadó, h.n.
JANKÓ János
1893 *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Néprajzi tanulmány*, Budapest.
KÁDÁR József
1992 Népi csodás történetek és hiedelmek Dés környékén és az Aranyos vidékén, *Művelődés,* XLI, 9, 18–23.
KESZEG Vilmos
1996 A román pap és hiedelemköre a mezőségi folklórban, *Ethnographia,* CVII, 1–2, 335–369.
1999 *Mezőségi hiedelmek*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
2000 A hiedelem. Esemény és szöveg, in: Balázs Géza et alii (szerk.) *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára,* 1, Budapest, 203–209.
2004 *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. Monográfia,* I–II, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
KESZEG Vilmos – BECZE Márta (szerk.)
2001 *Palástban. Lelkészek szórványban*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
KOMÁROMI Tünde
1994 Életkép egy aranyosszéki család hiedelmeiről, in: Lukács János (szerk.): *Változás diákszemmel (Magyar néprajzszakos hallgatók kiadványai, 1),* Kolozsvár, 35–41.
1996 Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap, *Néprajzi Látóhatár*, V, 1–2, 87–98.
1998 Igézés az aranyosszéki Szentmihályon, *Acta 1997*, Sepsiszentgyörgy, 217–228.
2001 Az ijedtség, in: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek,* KJNT, Kolozsvár, 112–140.
2005 *Rontás és társadalom Aranyosszéken*, Doktori disszertáció, Budapest.
NIEDERMÜLLER Péter
1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés, *Ethnographia*, 3–4, 367–388.
ONG, Walter J.
1998 A szöveg mint interpretáció, in: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák történere Homérosztól Heideggerig*, Áron Kiadó, Budapest, 143–166.

[32] Köszönöm Keszeg Vilmosnak a dolgozat véglegesítéséhez nyújtott lektori észrevételeit.

ORBÁN Balázs
1871 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból, V, Aranyosszék*, Pest.
1889 *Torda város és környéke,* Budapest.
PÓCS Éva
2002 Boszorkányság a vallás és a mágia határán, in: Uő: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok,* I, L'Harmattan, Budapest, 239–264.
TÉGLÁS Gábor
1910, 1913 Építőáldozat Tordán, *Néprajzi Értesítő,* XI (1910), 60–61; XIV (1913), 99–101.
TÉGLÁS István
1910 Építő áldozat emléke Tordán, *Néprajzi Értesítő,* XI, 60–61.
1913 Építő áldozat Tordán, *Néprajzi Értesítő,* XIV, 99–102.
1915 A kőből kinövő kétélű kard, a vasfű és más babonák Torda vidékén, *Ethnographia,* XXVI, 285–287.
VARGA E. Árpád
2001 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája,* IV, *(Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye)*, Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda.
VETÉSI László
1997 Egy aranyosszéki idős férfi vallásos világképe, in: Lackovits Emőke, S. (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében,* II, Veszprém–Debrecen, 320–344.
VÖŐ Gabriella
1992 Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A Tordai-hasadék mitológiája, *Ethnographia,* CIII/3–4, 177–205.

Credinţe legate de o femeie din Vălenii de Arieş (jud. Cluj)

(Rezumat)

În acest studiu am investigat credinţele religioase ale unei comunităţi rurale închise: Vălenii de Arieş. Am colectat în primul rând istoriile legate de viaţa unei anumite persoane şi pe baza acestora analizez relaţiile interpersonale funcţionale în cadrul acestei comunităţi săteşti. Pe baza datelor colectate încerc să evidenţiez cum a ajuns persoana în caz, Szilvia, să fie acuzată de vrăjitorie, fermecătorie.

Am studiat în mod special şi prejudecăţile satului faţă de vrăjitorie, deochi, sexe, vârste, ocupaţii, etnii şi preoţi, iar pe fondul acestor informaţii am obţinut o viziune generală asupra întrebării: care sunt acele ocupaţii ce atrag necesitatea fenomenului vrăjitoriei.

Totodată am atras atenţia asupra problematicii diverselor activităţi magice: cine sunt acele persoane care se dedică acestor practici, care sunt instrumentele şi metodele folosite în astfel de cazuri. Am considerat important să analizez cauzele şi urmările vrăjitoriei, respectiv în rezolvarea căror probleme sociale, economice şi medicale s-a dovedit a fi aplicabilă şi folositoare.

Beliefs concerning a woman from Aranyosrákos (Vălenii de Arieş, Cluj county)

(Abstract)

My study aims to investigate the beliefs of a closed village community: Aranyosrákos (Vălenii de Arieş, Cluj county). I have collected histories concerning mainly the life of a given person, and based on these data I analyze the interpersonal relationships working in this village community. On the basis of these information I try to reveal why the investigated person, Szilvia, had fallen under the charge of witchcraft and sorcery.

I have investigated specially the villagers' prejudices relating witchery, curses, genders, ages, professions, ethnicities and priests, based on which information I could gain an insight into the question of what social roles might lead to the necessity of the witchcraft phenomenon.

At the same time I tried to draw attention onto the problematic of magical actions: who are the people that undertake such practices, which are the tools and methods applied in these activities. I considered important to analyze the causes and consequences of sorcery and the issue of which social, economic and medical problems it proves applicable and useful.

Székely Nemzeti Múzeum
520055 Sepsiszentgyörgy, Kós Károly utca 10.
Tel/fax: 0267-312442, e-mail: office.sznm@gmail.com
A kiadásért felel Vargha Mihály

A tördelés a Sámán Kiadó munkája
Tördelő Botos Kamélia
Nyomta és kötötte a Sámán Kiadó
Felelős vezető Bács Attila
A könyv formátuma: 20,5 × 29 cm
Ívterjedelme 92 (A4)
ISSN 1843-8385